O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRLIGI

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

UNIVERSITY OF INNOVATION TECHNOLOGIES
INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI
INNOVACIYALÍQ TEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI
УНИВЕРСИТЕТ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami
“Zamonaviy ta’limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni: muammo va innovatsion yechimlari”

Nukus, 23-24-oktyabr 2025-y.

Respublika kólemindegi ilimiy-ámeliy konferenciya materialları toplamı
“Zamanagóy bilimlendiriwdi rawajlandíríwda sanlí texnologiyalardíń orní: mashqala hám innovaciyalíq sheshimleri”

Nókis, 23-24-oktyabr 2025-j.

Сборник материалов Республиканской научно-практической конференций
“Роль цифровых технологий в развитии современного образования: проблемы и инновационные решения”,

Нукус, 23-24-октября 2025 г.

I TO‘PLAM

1-Sho‘ba: Aniq va tabiiy fanlarni raqamli texnologiyalar asosida o‘qitish hamda ta’lim tizimidagi muammolarning tahlil va yechimlari.
2-Sho‘ba: Axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt va kiber xavfsizlik sohalaridagi dolzarb muammolar.
4-Sho‘ba: Raqamli iqtisodiyot sharoitida mintaqani iqtisodiy tarafdan rivojlantirishning zamonaviy yechimlari.
5-Sho‘ba: Sun’iy intellektdan ta’lim tizimida foydalanishning moliyaviy iqtisodiy jihatlari

NUKUS
2025

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRLIGI

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

UNIVERSITY OF INNOVATION TECHNOLOGIES
INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI
INNOVACIYALÍQ TEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI
УНИВЕРСИТЕТ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami
“Zamonaviy ta’limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni: muammo va innovatsion yechimlari”
Nukus, 23-24-oktyabr 2025-y.

Respublika kólemindegi ilimiy-ámeliy konferenciya materialları toplamı
“Zamanagóy bilimlendiriwdi rawajlandíríwda sanlí texnologiyalardíń orní: mashqala hám innovaciyalíq sheshimleri”
Nókis, 23-24-oktyabr 2025-j.

Сборник материалов Республиканской научно-практической конференций
“Роль цифровых технологий в развитии современного образования: проблемы и инновационные решения”,
Нукус, 23-24-октября 2025 г.

I TO‘PLAM

1-Sho‘ba: Aniq va tabiiy fanlarni raqamli texnologiyalar asosida o‘qitish hamda ta’lim tizimidagi muammolarning tahlil va yechimlari.
2-Sho‘ba: Axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt va kiber xavfsizlik sohalaridagi dolzarb muammolar.
4-Sho‘ba: Raqamli iqtisodiyot sharoitida mintaqani iqtisodiy tarafdan rivojlantirishning zamonaviy yechimlari.
5-Sho‘ba: Sun’iy intellektdan ta’lim tizimida foydalanishning moliyaviy iqtisodiy jihatlari

NUKUS
2025

UDK:62:001
KBK:30+72 S 28

“Zamonaviy ta’limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni: muammo va innovatsion yechimlari” Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. I to‘plam. – Nukus 2025 – 337 b.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar jamiyatning deyarli barcha sohalariga jadal kirib kelmoqda. Xususan, ta’lim tizimida ham ushbu texnologiyalar muhim o‘rin egallab, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, interfaol o‘qitish metodlarini keng joriy etish va masofaviy ta’limni rivojlantirish imkonini bermoqda. An’anaviy ta’lim shakllari zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan boyitilib, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirish va ularning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga ko‘maklashmoqda. Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimiga faqat o‘qitish jarayonini takomillashtirish uchun emas, balki axborotni yanada tezkor va qulay yetkazish, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish hamda ta’lim resurslariga kengroq imkoniyat yaratish maqsadida joriy qilinmoqda. Xususan, onlayn platformalar, sun’iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik, masofaviy ta’lim dasturlari, elektron darsliklar hamda raqamli kutubxonalar zamonaviy ta’lim muhitining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Dunyo miqyosida ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiyalash bo‘yicha turli innovatsion yechimlar ishlab chiqilmoqda. Ushbu texnologiyalar nafaqat ta’lim jarayonini avtomatlashtirish, balki individual yondashuvni kuchaytirish, har bir talabaning ehtiyojlariga mos ta’lim olish imkoniyatini yaratish uchun ham xizmat qilmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt asosida ishlovchi ta’lim tizimlari, o‘yinlashtirish elementlari (gamification) va adaptiv o‘qitish usullari bugungi kunda eng dolzarb yondashuvlardan biri sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga keng joriy etishda muayyan qiyinchiliklar ham mavjud. Ta’lim muassasalarining texnik ta’minoti, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalari, internetga ulanish sifati va ma’lumotlarning xavfsizligi kabi omillar bu jarayonga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, raqamli texnologiyalarni ta’lim tizimiga samarali integratsiyalash uchun uzluksiz modernizatsiya, pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish va texnologik resurslardan optimal foydalanish strategiyalarini ishlab chiqish zarur. Ushbu to‘plamda raqamli texnologiyalarning zamonaviy ta’lim jarayoniga ta’siri, ularning samaradorlik darajasi, joriy etishning muammolari va yechimlari, shuningdek, ta’lim tizimini innovatsion rivojlantirishda ushbu texnologiyalarning tutgan o‘rni atroflicha tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim muhitida raqamli texnologiyalarni qo‘llash va ularni o‘zaro integratsiyalash bo‘yicha ilg‘or tajribalar va istiqbolli yo‘nalishlar ham ko‘rib chiqiladi.

TASHKILIY QO‘MITA A’ZOLARI

1	A.M.A’zamov	Rektor, rais
2	I.I.Yusupov	Yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor
3	J.K.G‘afurov	Xalqaro hamkorlik aloqalari bo‘yicha prorektori
4	A.T.Yuldashev	Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, rais o‘rinbosari
5	Sh.X.Madraximov	O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor
6	N.E.Xudayqulov	Moliya va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor
7	D.Q.Jumaniyazov	Ilmiy-tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i
8	R.R.G‘aniyev	Xalqaro aloqalar bo‘limi boshlig‘i
9	A.M.Dosimbetov	O‘quv ishlari bo‘limi boshlig‘i
10	G‘.A.Sultanov	Yoshlar bilan ishlash, ma’naviyat va ma’rifat bo‘limi boshlig‘i
11	D.J.Janabayev	Yoshlar ittifoqi boshlang‘ich tashkilotining yetakchisi
12	N.O.Duysenbaev	Raqamli ta’lim texnologiyalar markazi boshlig‘i
13	S.U.Izmatova	Hisob-kitob bo’limi xisobchisi
14	K.M.Bekimbetov	Innovatsion texnologiyalar va biznes fakulteti dekani
15	O.K.Zaripov	Innovatsion pedagogika fakulteti dekani
16	B.N.Tlegenov	Dasturiy injiniring kafedrasi mudiri v.v.b.
17	J.T.Berdiyev	Tarix va ijtimoiy fanlar kafedrasi mudiri
18	A.S.Shamshetov	Moliya kafedrasi mudiri
19	M.Z.Aytimbetov	Pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri
20	T.A.Nurabullaev	Maktabgacha va boshlang‘ish ta’lim kafedrasi mudiri
21	A.A.Yusupov	Filologiya kafedrasi mudiri
22	O.A.Achilov	Ta’limning kredit-modul tizimin boshqarish sektor boshlig‘i
23	D.E.Rizamurotov	Devonxona va arxiv bo‘limi boshlig‘i
24	Sh.B.Saidahmadov	Matbuot xizmati rahbari
25	P.J.Kalxanov	Dasturiy injiniring kafedrasi dotsenti
26	A.P.Jumamuratov	Dasturiy injiniring kafedrasi dotsenti

Mas’ul muharrirlar:

B.N.Tlegenov, O.K.Zaripov, P.J.Kalxanov, A.P.Jumamuratov, I.Sh.Ziuatdinov, Q.B.Bisenbaev

ZAMONAVIY TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

A’zamov Anvar Muzaffarovich
Innovatsion texnologiyalar universiteti rektori

Bugungi kunda ta’lim sohasida yuz berayotgan tub o‘zgarishlar zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Farmoni raqamli texnologiyalarini barcha sohalarga samarali tatbiq qilish, milliy iqtisodiyot tarmoqlarini raqobatbardoshligini oshirishda muhim omillardan biri sifatida xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi oliy ta’limni raqamlashtirish sharoitida yangi takliflarni tahlil qilish va ishlab chiqishda ta’lim jamoatchiligining faol pozitsiyasini nazarda tutadi.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quv jarayonini individualizatsiyalash hamda innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkonini yaratmoqda. Zamonaviy ta’lim tizimi nafaqat an’anaviy bilim berish modelini yangilab, balki talabalarning global raqobatbardosh kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qilishi lozim.

Shu sababli, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayonlariga samarali integratsiya qilish, ularni ta’lim strategiyalarining asosiy komponenti sifatida qabul qilish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Mazkur yondashuv nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki pedagoglarning malakasini va o‘quv jarayonining boshqarilishini ham yangi sifat bosqichiga olib chiqadi. Raqamli platformalar va vositalar orqali talabalar mustaqil ijodiy faoliyatga ko‘proq jalb qilinib, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlari kengayadi, shu bilan birga innovatsion loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlari kengayadi.

Mana shunday sharoitlarda, mamlakatimiz ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning roli va o‘rni tobora oshib borayotgani barchamiz uchun muhim va e’tiborga molik hodisadir. Ushbu jarayonlarni chuqur o‘rganish, samarali tadbiq etish va rivojlantirishni ta’minlash — bizning umumiy maqsadimizdir.

Davlatimiz rahbari tomonlaridan yaratib berilayotgan yuqoridagi keng imkoniyatlardan kelib chiqib, **O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 490-son buyrug‘iga asosan Innovatsion texnologiyalar universiteti** “Zamonaviy ta’limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni: muammo va innovatsion yechimlari” mavzusida Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman to‘plamini nashrdan chiqardi.

Mazkur anjumanning maqsadi yuqori malakali oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlashning dolzarb muammolari va innovatsion yo‘nalishlarini muhokama qilish asosida sohaga zamonaviy ilm-fan yutuqlarining ilg‘or tajribalarini amaliyotga joriy etish bo‘yicha taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishdan iboratdir. Shunday ekan, ta’limda raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilgan ishlarni yanada jadallashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan unumli foydalanish orqali sifatli, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda barchamizga muvaffaqiyatlar tilayman.

Qadrli Respublika ilmiy anjuman ishtirokchilari, barchangizning ilmiy faoliyatingizga omad va zafarlar tilab, anjuman ishini ochiq deb e’lon qilaman!

1-SHO‘BA: ANIQ VA TABIIY FANLARNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QITISH HAMDA TA’LIM TIZIMIDAGI MUAMMOLARNING TAHLIL VA YECHIMLARI.

YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTONDA TALABALARNING MAFKURAVIY IMMUNITETINI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYALARI

A’zamov Anvar Muzaffarovich
Innovatsion texnologiyalar universiteti rektori

Annotatsiya **–** ushbu maqolada O‘zbekistonda talabalarning mafkuraviy immunitetini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari va kompetensiyalari ilmiy asosda tahlil qilingan. Mafkuraviy immunitet talabalarning g‘oyaviy ta’sirlarga qarshi turish qobiliyati sifatida ko‘rib chiqilib, uning shakllanishida ta’limning ijtimoiy-pedagogik, psixologik va ma’naviy omillari muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlab o‘tilgan. Shuningdek, fuqarolik savodxonligini rivojlantirish va yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan ilmiy-pedagogik yondashuvlar asoslab ko‘rsatilgan.

Аннотация **–** в данной статье на научной основе проанализированы педагогические условия и компетенции развития идеологического иммунитета студентов в Узбекистане. Идеологический иммунитет рассматривается как способность учащихся противостоять идеологическим влияниям, подчеркивается значимость социально-педагогических, психологических и духовных факторов образования в его формировании. Обоснованы также научно-педагогические подходы, направленные на развитие гражданской грамотности и повышение социальной активности молодежи.

Abstract – This article analyzes on a scientific basis the pedagogical conditions and competencies of the development of ideological immunity of students in Uzbekistan. Ideological immunity is considered as the ability of students to resist ideological influences, the importance of socio-pedagogical, psychological and spiritual factors of education in its formation is emphasized. Scientific and pedagogical approaches aimed at developing civic literacy and increasing the social activity of young people are also substantiated.

Kalit so‘zlar – Mafkuraviy immunitet, pedagogik shart-sharoitlar, fuqarolik savodxonligi, g‘oyaviy dunyoqarash, ta’limda ma’naviy tarbiya, g‘oyaviy ko‘nikma, ijtimoiy faollik, g‘oyaviy-profilaktik bilim, milliy qadriyatlar, Axloqiy-ijtimoiy kompetensiya.

Ключевые слова **–** Идеологический иммунитет, педагогические предпосылки, гражданская грамотность, идейное мировоззрение, духовное воспитание в образовании, идейные навыки, социальная активность, идейно-профилактические знания, национальные ценности, морально-социальная компетентность.

Key words **–** Ideological immunity, pedagogical prerequisites, civic literacy, ideological worldview, spiritual education in education, ideological skills, social activity, ideological and preventive knowledge, national values, moral and social competence.

Kirish (Introduction). Ilmiy tadqiqot manbalarida, rasmiy hujjatlar, adabiyotlarda, darslik va o‘quv uslubiy qo‘llanmalarda yangilanayotgan O‘zbekistonda talabalarning mafkuraviy immunitetini rivojlantirishda asosan tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish va shakllantirish uchun obyekt deb qaraladi. Bizning fikrimizcha O‘zbekiston sharoitida yangilanayotgan O‘zbekistonda talabalarning mafkuraviy immunitetini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari ijtmoiy faollik siyosiy, huquqiy kurinishdagi shaxs sifatlariga qaragada burmuncha kengroq hamda ularni o‘z ichiga qamrab oladi. Ikkinchidan fuqarolik savodhonligi o‘quvchi – yoshlarning onglilik darajasi bilan ham o‘lchanlinishi bejizga emas. Zero, fuvarolik faolligi shaxslarning ijtimoiy ongi bilan belgilanadi va ularni faol harakat sari undaydi. Va ayni o‘z maqsadlari va manfaatlarini amalga oshirayotgan faol subyektlar bo‘lib maydonga chiqadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Mafkuraviy dunyoqarash – bu talabalardagi g‘oyaviy tasavvur va tushunchalarning bir butunligidir. Shu ma’noda talabalarning mafkuraviy dunyoqarashi to‘g‘ri pedagogik nazorat ostida shakllantirilishi kerak.

Mana shu g‘oyaviy, pedagogik-profilaktik omillar natijasida talaba, ya’ni bo‘lajak o‘qituvchi o‘z oldiga uzoq, o‘rta va yaqin maqsadlarni qo‘yib, ularga erishishga intiladi. Uning shaxsiy va jamiyat manfaatlari uyg‘unligiga qurilgan o‘z g‘oyalari vujudga keladi.

Sosiolog S.S.Otamurodovning tadqiqotlari natijalariga ko‘ra, o‘zbek yoshlari milliy ong stereotiplarida “Milliy mansublik ko‘pincha diniy e’tiqod bilan bir xil identifikasiya qilinadi. Natijada milliy manfaatlar tor, diniy ma’noda tushunilmoqda va ijtimoiy, milliy manfaat darajasida anglanmayapti. Shu sababli, ma’naviy me’yor va qiziqishlar ko‘pincha ijtimoiy faoliyatdan ajralib qoladi, “moda” shaklida qabul qilinib, o‘zlikni anglash tizimiga kirib bora olmaydi, demak, ishga munosabatni belgilashga ham ta’sir ko‘rsatmaydi” [2].

G‘oyaviy-profilaktik bilim – har bir g‘oyaning himoyaviy o‘zagi. U talabalarni mustaqil fikriy faoliyatga boshlovchi sabab hisoblanib, kuchlarga asos berib, himoyalab turadi. Shuning uchun ham talabalarning bilim olishi uchun real shart-sharoitlarni yaratish mafkuraviy profilaktikaning muhim vazifasi hisoblanadi.

G‘oyaviy ko‘nikma – talabalarning o‘z bilimi hamda g‘oyaviy qarashlarini amaliyotga tatbiq etishi jarayonida tarkib topadi. Shuning uchun u ta’lim olish jarayonida o‘z g‘oyalaridan, bilimlaridan foydalana olishga o‘rgata borilishi kerak.

Malaka esa talabalarning o‘z mafkurasini, mustaqil fikrlarini bemalol to‘liq namoyon qila olishidir. Bunda oliy ta’limda talabalarning o‘z-o‘zini boshqarish organlari faoliyatini tizimli yo‘lga qo‘yish, ularni ma’naviy rag‘batlantirib borish yaxshi samara beradi. Mana shu tizim asosida talabalarda o‘z g‘oyasini anglash, tahlil qilish, rejalashtirish va amalga oshirish uchun pedagogik shart-sharoit yaratiladi.

Talabalarda mafkuraviy immunitet — bu ularning tashqi g‘oyaviy ta’sirlarga qarshi tura olish qobiliyati bo‘lib, bu jarayon qarashlar, qadriyatlar, baholar va bilimlar tizimini o‘z ichiga oladi. Yangilanayotgan O‘zbekistonda mafkuraviy immunitetni rivojlantirish kompetensiyalari quyidagilardan iborat(3-rasm):

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida talabalarning mafkuraviy immunitetini rivojlantirish uchun ilmiy-pedagogik yondashuvlar, jumladan, “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati kabi tashabbuslar samarali hisoblanadi. Bu orqali talabalarda mafkuraviy bilim va dunyoqarash yanada chuqurlashadi.

Mafkuraviy immunitetni rivojlantirish uchun milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ta’lim-tarbiya jarayoni, ijtimoiy muhit, ma’naviy-ma’rifiy ishlar kompleks tarzda qo‘llanilishi muhimdir. Quyida mafkuraviy immunitetni rivojlantirish kompetensiyalari keltirib o‘tamiz(1-rasm).

Bilimlar va dunyoqarash kompetensiyasi: Talabalar mafkuraviy jarayonlar haqida yetarli darajada bilimga ega bo‘lishlari, milliy an’ana, madaniyat va davlat mustaqilligiga sodiq qarashni shakllantirishlari zarur. Bu bilimlar ularni yot mafkuralardan himoya qiladi.

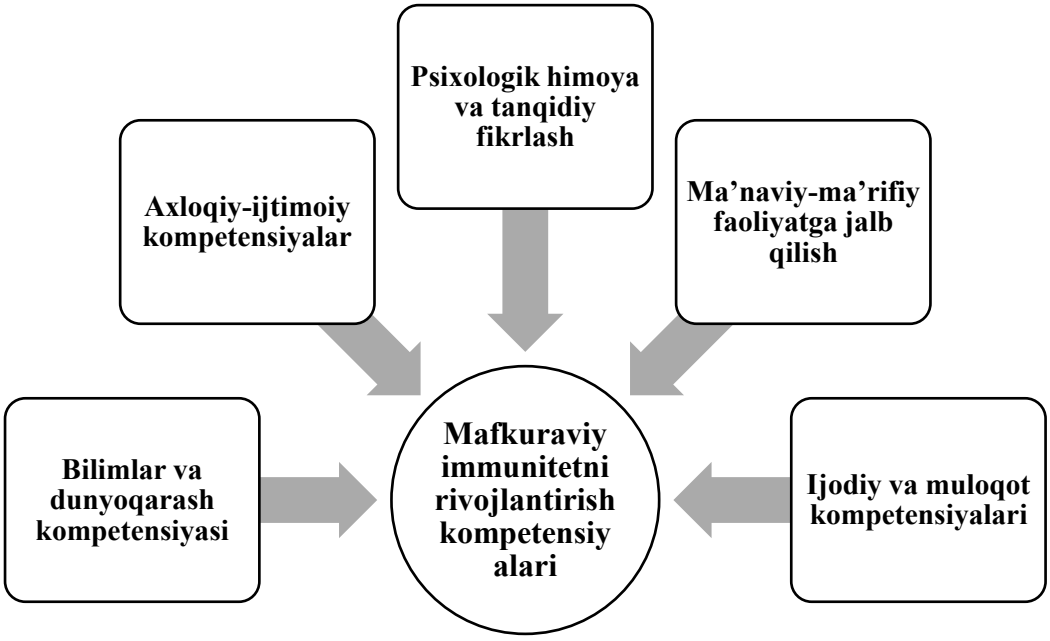

1-rasm. Mafkuraviy immunitetni rivojlantirish kompetensiyalari

Axloqiy-ijtimoiy kompetensiyalar: Talabalar mustahkam axloqiy qadriyatlar, jamiyatga sodiqlik, vatanparvarlik va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish bilan birga, g‘oyaviy-hujumlarga qarshi barqaror munosabatni shakllantiradilar.

Psixologik himoya va tanqidiy fikrlash: Mafkuraviy immunitetni rivojlantirishda psixologik barqarorlik, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirish va axborotni tahlil qilish muhim. Bu talabalarga turli ekstremistik, noto‘g‘ri va manipulyativ g‘oyalarga qarshi turishga yordam beradi.

Ma’naviy-ma’rifiy faoliyatga jalb qilish: Talabalarni ma’naviy tarbiya ishlariga faol jalb qilish, o‘zlikni anglashni rivojlantirish, milliy madaniyat va tarixni o‘rganishning rag‘batlantirish, mafkuraviy immunitetni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ijodiy va muloqot kompetensiyalari: Talabalar o‘z fikrlarini aniq ifoda etish, mafkuraviy bahs-munozaralarda faol qatnashish, boshqalar bilan sog‘lom muloqot o‘rnatishni o‘rganish malakalarini rivojlantirishi zarur.

Yuqoridagi kompetensiyalar va tahlillar asosida yangilangan O‘zbekiston sharoitida talabalarning mafkuraviy immunitetini rivojlantirish jarayoni ijtimoiy-pedagogik hamda psixologik qonuniyatlarga to‘liq mos ravishda amalga oshirilmoqda. Mazkur jarayon ilmiy-daliliy asosga ega bo‘lib, uning samaradorligi didaktik printsiplarga va yoshlarda ma’naviy-axloqiy barqarorlikka xizmat qiladigan metodologik tamoyillarga tayangan.

Xulosa. Zamonaviy O‘zbekiston ta’limi oldida turgan dolzarb masalalardan biri – ta’limning inson va jamiyat uchun samaradorligini ta’minlashdir. Ta’lim tizimini fuqarolik jamiyatini barpo etadigan shaxsni shakllantirish vositasi sifatida rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, talabalarda huquqiy ong va madaniyatni shakllantirish, ya’ni fuqarolik savodxonligini targ‘ib qilish jarayoni ta’limning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bunday metodlar barcha ta’lim muassasalarida, oliygohlarda talaba yoshlarining huquqiy savodxonligini rivojlantirish foydalanish holati to‘g‘risida yaxlit bir tasavvurlarni paydo qilish imkonini beradi, demak empirik bilim va ko‘nikmalar turli xil metodlarga tayanishimizni, yoshlardagi huquqiy fuqarolik savodxonligini oshirishning barcha komponentlari bo‘yichato‘liq ma’lumotlarni yig‘ishni taqoza etadi. Ta’limning mazkur tashkiliy shakllari asosan (mustaqil ishlarda va seminarlar), o‘tkazishda auditoriya saotlari va auditoriyadan keyingi vaqtlarda talaba yoshlar bilan suhbatlarolib borish va shu orqali ularning kundalik faoliyatini kuzatish va olingan ma’lumotlarning sifatllarini aniq tahlilini bayon etishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9 yanvardagi PF-5618-son “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida” farmon.
2. Abdujabborova M. “O‘smirlar orasida olib boriladigan mafkuraviy profilaktika ishlarining ijtimoiy-pedagogik asoslari (mahalla fuqarolari yig‘inlarining diniy ma'rifat va ma’naviy–axloqiy tarbiya masalalari bo‘yicha maslahatchilari faoliyati misolida)”: Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. – T., 2007. – 172b.
3. Mirzaolimov B. Yoshlar ongida milliy istiqlol g‘oyasini shakllantirishning pedagogik asoslari (“Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati misolida)” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi – Toshkent, 2005. – B. 156.
4. Otamurodov S., Otamurodov Sh. O‘zbekistonda ma’naviy-ruhiy tiklanish. T.: Yangi asr avlodi, 2003. – 246 b.

RIKKATI TENGLAMASI YORDAMIDA TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH DINAMIKASINI MATEMATIK MODELLASHTIRISH

S.I.Arziyeva *– PhD, dotsent v.b.*
Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada Rikkati tipidagi differensial tenglama yordamida kutubxona resurslaridan foydalanayotgan talabalar sonining vaqt bo‘yicha o‘zgarishi matematik modellashtirildi. Modelda talabalar oqimi, tavsiya asosida keluvchilar va resurslar cheklovi kabi omillar hisobga olindi. Natijada, dastlab tez o‘suvchi, ammo cheklovlar tufayli barqarorlashuvchi dinamik jarayon kuzatildi. Ushbu yondashuv ta’lim tizimidagi resurslardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish va boshqarishda qo‘llanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Rikkati tenglamasi, matematik modellashtirish, ta’lim resurslari, cheklov, barqarorlik.

Abstract

This paper presents a mathematical model of the dynamics of student usage of library resources based on the Riccati differential equation. The model incorporates factors such as student inflow, recommendations by peers, and resource limitations. The results show a dynamic process where the number of users initially grows rapidly but stabilizes due to constraints. This approach can be applied to analyze and optimize the efficiency of resource utilization in the education system.

Keywords: Riccati equation, mathematical modeling, educational resources, constraint, stability.

Аннотация

В данной статье с помощью дифференциального уравнения Риккати построена математическая модель изменения во времени числа студентов, пользующихся библиотечными ресурсами. В модели учтены такие факторы, как приток студентов, рекомендации со стороны сверстников и ограниченность ресурсов. В результате наблюдается динамический процесс: первоначальный быстрый рост со временем стабилизируется под воздействием ограничений. Предложенный подход может быть использован для анализа и повышения эффективности использования ресурсов в системе образования.

Ключевые слова: уравнение Риккати, математическое моделирование, образовательные ресурсы, ограничение, устойчивость.

Rikkati Yakopo Franchesko (1676-1754) italiyalik matematik, quruvchi-injener, uning ilmiy ishlari asosan integral hisob va differensial tenglamalarga tegishli.

Rikkati tenglamasining umumiy ko‘rinishi.

$$\frac{dy}{dx} = P(x)y^2 + Q(x)y + R(x) \tag{1}$$

dan iborat. Bunda $P(x) \cdot R(x) \neq 0$ va $P(x), Q(x), R(x)$ lar qurilayotgan oraliqda aniqlangan va uzluksiz funksiyalardir.

Rikkati tenglamasining ikkita xossasini isbotsiz keltiramiz.

1-xossa. Rikkati tenglamasida erkli o‘zgaruvchini almashtirsak, yana Rikkati tenglamasiga ega bo‘lamiz. $x = \varphi(t)$, $\varphi(t)$- differensiallanuvchi funksiya.

2-xossa. Rikkati tenglamasida noma’lum funksiyani kasr-chiziqli funksiya shaklida almashtirsak, hosil bo‘lgan tenglama yana Rikkati tenglamasi bo‘ladi.

$$y = \frac{\alpha(x)z + \beta(x)}{\gamma(x)z + \delta(x)}$$

bunda $\alpha(x), \beta(x), \gamma(x), \delta(x)$ lar ixtiyoriy uzluksiz differensiallanuvchi funksiya bo‘lib, $\alpha\delta - \beta\gamma \neq 0$ sharti bajarilishi kerak.

Teorema: Agar Rikkati tenglamasining bitta $y_1(x)$ xususiy yechimi berilgan bo‘lsa, uning umumiy yechimi ikkita kvadratura yordamida aniqlanadi.

Isbot. $y_1(x)$ (1) tenglamaning yechimi bo‘lsin, ya’ni

$$y_1' \equiv P(x)y_1^2 + Q(x)y_1 + R(x) \tag{2}$$

$$y = y_1 + \frac{1}{u} \tag{3}$$

almashtirishni olamiz.

$u(x)$ yangi noma’lum funksiya. Bu almashtirish Rikkati tenglamasini chiziqli tenglamaga aylantiradi.

Haqiqatdan ham (3) dan:

$$\frac{dy}{dx} = y' = y_1' - \frac{1}{u^2}\frac{du}{dx} \tag{4}$$

(3) va (4) ga asosan (1) tenglamani

$$y_1' - \frac{1}{u^2}\frac{du}{dx} = P(x)\left(y_1 + \frac{1}{u}\right)^2 + Q(x)\left(y_1 + \frac{1}{u}\right) + R(x)$$

$$y_1' - \frac{1}{u^2}\frac{du}{dx} = P(x)y_1^2 + Q(x)y_1 + R(x) + 2P(x)\cdot\frac{y_1}{u} + P(x)\frac{1}{u^2} + Q(x)\cdot\frac{1}{u}$$

(2) ni e’tiborga olsak, keyingi tenglamani

$$\frac{du}{dx} + (2Py_1 + Q)u = -P \tag{5}$$

ko‘rinishga keltirish mumkin. Bu esa chiziqli differensial tenglama bo‘lib, uning umumiy yechimi ikkita kvadratura yordamida aniqlanadi.

(5) tenglamadan aniqlangan $u(x)$ qiymatini (3) ga olib borib qo‘ysak, Rikkati tenglamasining umumiy yechimiga ega bo‘lamiz.

Teorema: Agar Rikkati tenglamasining ikkita $y_1(x), y_2(x)$ xususiy yechimlari berilgan bo‘lsa, u holda tenglamaning umumiy yechimi bitta kvadratura yordamida aniqlanadi.

Isbot: (3) dan,

$$u = \frac{1}{y - y_1}$$

Agar y_1, y_2 Rikkati tenglamasining xususiy yechimlari bo‘lsa, u holda (5) tenglamaning bitta xususiy yechimi

$$u_1 = \frac{1}{y_2 - y_1}$$

dan iborat.

Ma’lumki (5) ning bitta xususiy yechimi berilgan bo‘lsa, uning umumiy yechimi bitta kvadratura yordamida aniqlanadi.

Teorema: Agar Rikkati tenglamasining 3 ta $y_1(x), y_2(x), y_3(x)$ xususiy yechimlari ma’lum bo‘lsa, uning umumiy yechimi kvadraturasiz aniqlanadi.

Isbot: Agar y_1, y_2, y_3 Rikkati tenglamasining xususiy yechimlari bo‘lsa, (5) tenglama u_1 xususiy yechimdan tashqari

$$u_2 = \frac{1}{y_3 - y_1}$$

xususiy yechimga ega bo‘ladi. U holda (5) tenglamaning 2 ta xususiy yechimi ma’lum bo‘lgani uchun uning umumiy yechimi kvadraturasiz aniqlanadi.

$$u = u_1 + c(y_2 - y_1) = \frac{1}{y_2 - y_1} + c\left(\frac{1}{y_3 - y_1} - \frac{1}{y_2 - y_1}\right)$$

$$\frac{1}{y - y_1} = \frac{1}{y_2 - y_1} + c\left(\frac{1}{y_3 - y_1} - \frac{1}{y_2 - y_1}\right)$$

Bu Rikkati tenglamasining umumiy integrali bo‘ladi.

Maxsus Rikkati tenglamasining umumiy ko‘rinishi

$$\frac{dy}{dx} + Ay^2 = Bx^m \qquad (6)$$

dan iborat.

Bunda $A\ va\ B$ lar o‘zgarmas sonlar. Agar (6) tenglamada $m = 0$ bo‘lsa u o‘zgaruvchilari ajraladigan tenglamaga aylanadi.

$$\frac{dy}{dx} = B - Ay^2 \qquad \frac{dy}{B - Ay^2} = dx$$

Agar (6) tenglamada $m = -2$ bo‘lsa, (6) tenglamani

$$\frac{dy}{dx} + Ay^2 = \frac{B}{x^2}$$

ko‘rinishda yozish mumkin. Bu tenglamani $y = \frac{z}{x}$ almashtirish yordamida uni o‘zgaruvchilari ajraladigan tenglamaga keltirish mumkin.

Faraz qilaylik $y(t)$, t – vaqtda kutubxonada kitob olgan yoki faol foydalanayotgan talabalar soni bo‘lib, tizimdagi omillar:

a) Yangi talabalarning kutubxonaga tashrifi $-\ \alpha$;

b) Tanishlari orqali tavsiya qilib keladiganlar, bu hozirgi foydalanuvchilarga proporsional $-\ \beta y$;

c) Kitob va joy yetishmasligi, muddat tugashi va bu ko‘pincha resurs cheklovi tufayli kvadratik tarzda kamayish yuz beradi $-\ \gamma y^2$.

Demak, Rikkati tipidagi tenglama:

$$y' = \alpha + \beta y - \gamma y^2.$$

Agar tashqi oqim deyarli yo‘q deb olinsa, $\alpha = 0$ da,

$$y' = \beta y - \gamma y^2$$

Demak umumiy yechim,

$$y(t) = \frac{y_0 e^{\beta t}}{1 + \frac{\gamma}{\beta} y_0 (e^{\beta t} - 1)}$$

1) Agar β katta bo‘lsa, tavsiya kuchli va u tez o‘sadi. Agar γ katta bo‘lsa cheklov kuchli, sig‘im kichik bo‘ladi.

2) $k = \frac{\beta}{\gamma}$ – oxirgi, maksimal barqaror qiymat.

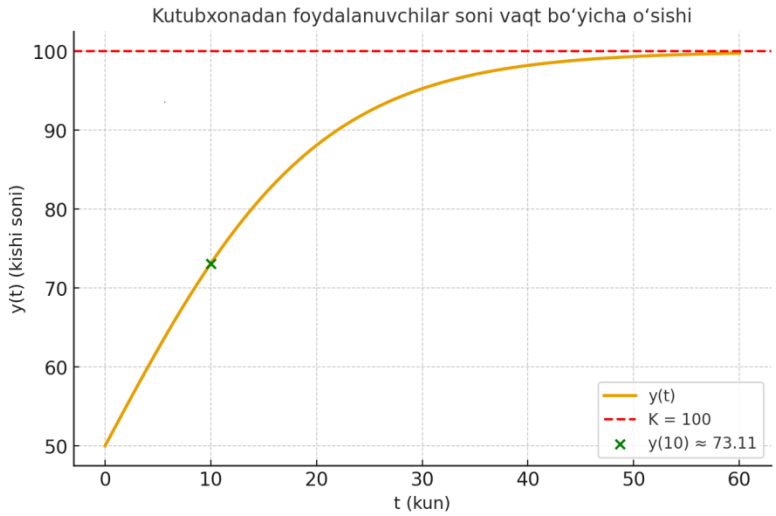

Demak, yuqoridagi Rikkati tenglamasi yordamida hisoblash natijasiga ko‘ra, kutubxonadan foydalanayotgan talabalar soni vaqt o‘tishi bilan dastlab tez o‘sadi, lekin cheklovlar tufayli barqarorlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гусео Р., Гвидолин М. “**Модели уравнения Риккати и клеточных автоматов для диффузии инноваций”** – Berlin: Springer, 2008.–Т.17.– С. 291–308.
2. Polyanin A. D., Zaitsev V. F. “**Handbook of exact solutions for ordinary differential equations”.**– 2nd ed.– Boca Raton: Chapman Press, 2003.–786 p.
3. Boyce W. E., DiPrima R. C. “**Elementary differential equations and boundary value problems”.** – 9th ed. – New York: 2010. – 806 p.
4. Mak M. K., Harko T. “**New further integrability cases for the Riccati equation”.** – *Applied mathematics and computation.* – Amsterdam: Elsevier, 2014. – Vol. 234. – P. 389–396.

EKONOMISTLERDI TAYARLAWDA ÁMELIY MATEMATIKA PÁNIN OQITIWDIŃ ABZALLIQLARI

K.D.Djakaeva *- pedagogika ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD), docent. University of innovation technologies*
T.A.Davletbaev *- assistent-oqıtıwshı*
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
J.G.Begjanova *- student*
University of innovation technologies

Annotaciya

Bul maqalada jetik ekonomistlerdi tayarlawda matematikalıq usıllardı úyretiw, bolajaq ekonomistlerge ekonomikalıq matematikalıq modeller dúziw hám optimal sheshimler tabiwda matematika pánin oqitiw abzallıqları kórip shigıladı.

Tayanısh sózler: моделлестириу, matematikalıq modeler, ekonomikalıq process, matematikalıq apparatt, aksioma, obyekt, keri baylanıs.

Аннотация

В данной статье рассматриваются преимущества обучения математическим методам в подготовке квалифицированных экономистов, создания экономико-математических моделей для будущих экономистов и нахождения оптимальных решений.

Ключевые слова: моделирование, математические модели, экономический процесс, математический аппарат, аксиома, объект, обратная связь.

Annotation

This article examines the advantages of teaching mathematical methods in training qualified economists, developing economic-mathematical models for future economists, and finding optimal solutions.

Keywords: modeling, mathematical models, economic process, mathematical apparatus, axiom, object, feedback.

Zamanagóy jetik ekonomistlerdi tayarlawda matematikalıq usıllardı úyretiw, bolajaq ekonomistlerge ekonomikalıq matematikalıq modeller dúziw hám optimal sheshimler tabıwda tikkeley járdem beredi. Sol sebepli, ekonomist kadrlardı matematikalıq usıllar menen tanıstırıw hám bul usıllardı qollanıwǵa úyretiw de úlken áhmiyetke iye.

Maman ekonomistler tayarlaw ushın zárúr bolǵan matematikanıń "Ámeliy matematika" páni barlıq temalardı qamtıp alǵan. Mısalı, matricalar bólimi statistikalıq maǵlıwmatlardı kishi kólemde toplawǵa bolsa, teńlemeler sisteması ekonomikalıq process dinamikasın úyreniwde hám sızıqlı modellestiriw máselelerinıń optimal sheshimlerin tabıwda kerek boladı. Sızıqlı algebranıń ekonomikalıq qollanılıwına tiyisli ámeliy máseleler hár tárepleme úyretip, studentlerge ekonomikalıq máselelerdiń sheshimlerin tallaw haqqında tolıq maǵlıwmat beriwi múmkin.

Matematika hám ekonomika óz aldına bilim tarawları bolıp, olardıń hár biri óziniń izertlew obyekti hám predmetine iye. Matematikanı úyreniw predmeti bizdi qorshap turǵan dúnyada bar bolıwı múmkin bolǵan abstrakt baylanıslardı súwretlewdiń muǵdarlıq formaların úyreniw bolıp tabıladı. Sonnan kelip shıǵıp, matematika pán sıpatında baylanıslardı izertlew hám sol tiykarda bizdi qorshap turǵan dúnya haqqında eń jańa maǵlıwmatlarǵa iye bolıwdıń kóp funkciyalı analitikalıq usılların jaratadı. Bul matematikalıq apparattı hár qıylı bilim tarawlarında: ekonomika, ximiya, fizika, biologiya hám basqalarda islep atırǵan ilimpazlar dus keletuǵın kóplegen jumbaqlardı sheshiwdiń universal quralına aylandıradı. Sonıń ushın da matematikanı pánler maliykası dep ataydı. Tap joqarıda keltirilgen ózgeshelikler matematikalıq apparattı barlıq bilim tarawları ushın kóp funkciyalı analitikalıq quralǵa aylandıradı.

Solay etip, matematika berilgen qásiyetlerdi iyelep, alǵa qoyilǵan boljawlar tiykarında, en qatań logikalıq qaǵıydalardan paydalanıp, tiyisli qaǵıydalardı ekinshi márte qollanıp, úyrenilip atırǵan predmet haqqında eń jańa bilimlerdi iyelewge, jańa iyelengen bilimlerdi alıwǵa imkan beredi. Basqasha aytqanda, ilgeri súrilgen gipotezalar hám qatań logikalıq qaǵıydalar tiykarında matematikalıq almastırıwlar járdeminde haqıyqıy obyektlerdiń eń jańa qásiyetlerin hám qatnasların anıqlaw múmkin.

Matematikalıq modeller járdeminde haqıyqıy haqıyqatlıqtı qanaatlandıratuǵın házirgi maǵlıwmatlardı ajıratıp alıw ushın bar bilimler tiykarında modelge qoyılatuǵın sapalı boljawlardı qáliplestiriw kerek. Aldına qoyilgan gipotezalar hám qatań logikalıq qaǵıydalar tiykarında matematikalıq almastırıwlar járdeminde haqıyqıy obyektlerdiń eń jańa qásiyetleri hám qatnasların anıqlaw múmkin. Bul bolsa matematikanı qúdiretli pánge aylandıradı. Házirgi waqıtta óz izertlewlerinde matematikalıq apparattan keń paydalanatuǵın bilim tarawları eń joqarı jetiskenliklerge erispekte. Aqırı, matematika sonday atamalarǵa iye, olar bir qaraǵanda haqıyqıy turmısqa hesh qanday tikkeley baylanısı joqtay kórinedi: matricalar, integrallar, teńlemeler hám t.b.

Matematika ózine tán bilim tarawi sıpatında tákirarlanbaytuǵın qásiyetlerge iye. Olar tómendegilerden ibarat:

- qatnaslardı - matematikalıq formulalardı dúziw qagıydaların qatań, hesh qanday ayırmashılıqlarǵa jol qoymaytuǵın etip belgilew;
- formulalardı keltirip shıgarıwda dáslep bir qatar aksiomalar dúziledi, keyin olardan kelip shıǵıp, qatań shártler tiykarında matematikalıq formulalar dúziledi;
- ol yamasa bul túsiniklerdi olardıń mánisin ashpastan iyelew imkaniyatı.

Matematikalıq modeller járdeminde haqıyqıy haqıyqatlıqtı qanaatlandıratuǵın házirgi maǵlıwmatlardı ajıratıp alıw ushın bar bilimler tiykarında modelge qoyılatuǵın sapalı boljawlardı qáliplestiriw kerek. Házirgi waqıtta ámeliy ekonomikalıq pánlerdiń mikro hám makroekonomikasınıń qáliplesiwi olardı formallastırıwdıń eń áhmiyetli basqıshı menen baylanıslı. Bunıń ushın ámeliy

matematika bóliminde hám málimleme texnologiyaları tarawında úlken kólemdegi maǵlıwmatlardı qayta islew, uzatıw hám saqlaw imkaniyatın beretuǵın rawajlanıw baslandı.

Ekonomikalıq-matematikalıq modellestiriwdiń rawajlanıw procesinde joqarı ilimiy bilimlerdiń eki sisteması - ekonomikalıq hám matematikalıq bilimlerdiń óz ara tásirinde ámelge asırıladı. Ekonomika hám matematika ortasında tuwrı hám keri baylanıs bar, yaǵnıy eń jańa matematikalıq apparattıń payda bolıwı hám onnan ámeliyatta paydalanıw ekonomikaǵa bar máselelerdi dóretiwshilik penen sheshiw imkaniyatın beredi.

Matematikalıq modellestiriw sebepli ekonomistlerdiń bir qatar optimallıq kriteriyaları boyınsha basqarıw juwmaqların muwapıqlastırıw usılları, túrli basqıshlarda basqarıwdıń islenbelerinde de, ámelde de maqsetlerdi belgilewdiń ózine tán ózgeshelikleri haqqındaǵı kózqarasların keńeytiw hám tereńlestiriw múmkin boldı. Ekonomika matematika aldına az belgili bolǵan máselelerdi qoyadı hám olardı sheshiw jolların tabıwǵa qızıqtıradı. Házirgi waqıtta ekonomikanıń jańa matematikalıq usıllarǧa bolǵan talabı matematikanıń imkaniyatlarınan ozıp ketpekte. Ekonomikalıq haqıyqatlıq ámeliy matematikada pútkil bir baǵdarlar - oyınlar teoriyası, programmalastırıw, ǵalabalıq xizmet kórsetiw hám basqalardıń kelip shıǵıwına sebep boldı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Sh.Sharahmetov, O.Qurbanov, Iqtisodchilar uchun matematika. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 2017.
2. Saotov Yo.U. Oliy matematika. 1va 2-jildlar,T., “O‘qituvchi” ,1994 y.

KESHIGIWSHI ARGUMENTKE IYE BIRINSHI TÁRTIPLI SIZIQLI DIFFERENCIALLIQ TEŃLEMELER USHIN SHEGARALIQ MÁSELELER

K.D.Djakaeva *- pedagogika ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD), docent. University of innovation technologies*
Urinbaeva G. *- assistent*
Ayımbetova M.O. *- magistrant*
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Annotaciya

Maqalada keshigiwshi argumentke iye birinshi tártipli sızıqlı differenciallıq teńlemeler ushın shegaralıq máseleler qarastırıladı. Baslanǵısh funkciya parametrge ǵárezli bolǵan jaǵdayda bunday shegaralıq máseleniń sheshimin adımlar usılı járdeminde anıqlanadı.

Tayanısh sózler: Differenciallıq teńlemeler, keshigiwshi argument, baslanǵısh funkciya, tiykarǵı baslanǵısh másele, adımlar usılı.

Аннотация

В статье рассматриваются краевые задачи для линейных дифференциальных уравнений первого порядка с запаздывающим аргументом. В случае, когда начальная функция зависит от параметра, решение такой краевой задачи определяется с помощью шагового метода.

Ключевые слова: Дифференциальные уравнения, запаздывающий аргумент, начальная функция, основная начальная задача, шаговый метод.

Abstract

The article considers boundary value problems for linear differential equations of the first order with a delayed argument. In the case when the initial function depends on the parameter, the solution to such a boundary value problem is determined using the step method.

Key words: Differential equations, delayed argument, initial function, main initial problem, step method.

Keshigiwshi argumentli differenciallıq teńlemelerdi sheshiwdiń kóp tarqalǵan usıllarınıń biri adımlar usılı bolıp tabıladı [1,2]. Bul usıl járdeminde berilgen baslanǵısh funkciya járdeminde shegaralıq máseleler hámme waqıt sheshimge iye bola bermeydi. Eger baslanǵısh funkciya

parametrge ǵárezli bolsa, onda keshigiwshi argumentli differenciallıq teńlemeler ushın shegaralıq máseleler sheshimge iye bolıwı múmkin.

Bul maqalada baslanǵısh funkciyası parametrge ǵárezli bolǵan keshigiwshi argumentke iye birinshi tártipli sızıqlı differenciallıq teńlemeler ushın shegaralıq máseleler qarastırıladı.

Meyli keshigiwshi argumentke iye birinshi tártipli sızıqlı differenciallıq teńleme ushın

$$\frac{dx(t)}{dt} = p(t)x(t-\tau),\ t \geq t_0, \tag{1}$$

$$x(t) = \varphi(t,\alpha),\ t \in [t_o - \tau, t_0] \tag{2}$$

kórinistegi tiykarǵı baslanǵısh máseleniń $t = T$ ushın $x(T) = x_T$ shegaralıq shártin qanaatlandıratuǵın $[t_o,T]$ aralıqtaǵı sheshimin tabıw máselesin qarastırayıq, bul jerde $p(t)$ funkciyası $[t_o,T]$ aralıqta berilgen úzliksiz funkciya, al $\varphi(t,\alpha)$ funkciyası bolsa baslanǵısh $E_{t_0} = [t_0 - \tau, t_0]$ kópliginde berilgen hám $\alpha_1 \leq \alpha \leq \alpha_2$ ushın úzliksiz bolǵan baslanǵısh funkciyalar kópligi hám sonıń menen birge $\tau > 0$ turaqlı san.

(1), (2) tiykarǵı baslanǵısh máselege qollanılatuǵın adımlar usılı $t = T$ tochkanı óz ishine alatuǵın $[t_0 + (n-1)\tau,\ t_0 + n\tau]$ intervalǵa shekem izbe-iz qollanıladı. Bul intervaldaǵı sheshim

$$\frac{dx(t)}{dt} = p(t)x_{n-1}(t-\tau,\alpha),$$

$$x(t_0 + (n-1)\tau) = x_{n-1}(t_0 + (n-1)\tau,\alpha)$$

Koshi máselesin sheshiw arqalı anıqlanıp, bul sheshimdi (2) ge aparıp qoysaq

$$x(T) = x_n(T,\alpha) = x_T \tag{3}$$

boladı, bul jerde $x_n(t,\alpha)$ sońǵı intervaldaǵı Koshi máselesiniń sheshimi. Eger (3) den α nıń $\alpha = \alpha_0,\ \alpha_1 \leq \alpha_0 \leq \alpha_n$ mánisi anıqlansa, onda α nıń bul mánisin bunnan aldınǵı hár bir adımdaǵı tabılǵan sheshimlerindegi orınlarına aparıp qoyıw arqalı

$$x_1(t,\alpha_0),\ x_2(t,\alpha_0),\ldots,\ x_n(t,\alpha_0)$$

túrindegi adımlar usılı járdeminde tabılǵan (1),(2) baslanǵısh tiykarǵı máseleniń $x(T) = x_T$ shártin qanaatlandıratuǵın

$$\underset{\varphi(t,\alpha_0)}{x(t)} = x_k(t,\alpha_0), \quad t \in [t_0 + (k-1)\tau,\ \ t_0 + k\tau]$$

sheshimine iye bolamız, bul jerde $k = 1,2,\ldots n.$

Eger (1) teńlemede $p(t)$ koefficienti turaqlı bolsa, onda (1),(2) tiykarǵı baslanǵısh máseleniń $x(T) = x_T$ shártin qanaatlandıratuǵın sheshimin

$$\underset{\varphi(t,\alpha)}{x(t)} = \underset{1}{x}(t)\varphi(t_0 - \tau,\alpha) + \int_{t_0-\tau}^{t_0} \underset{1}{x}(t - s + t_0 - \tau)\varphi'(s,\alpha)ds$$

formulası arqalı hám anıqlawǵa boladı, bul jerde $\underset{1}{x}(t)$ degenimiz baslanǵısh funkciyası $\varphi(t) = 1$ bolǵan (1) teńlemeniń sheshimi. Bul jaǵdayda α nıń mánisi

$$\underset{\varphi(t,\alpha)}{x(T)} = \underset{1}{x}(T)\varphi(t_0 - \tau,\alpha) + \int_{t_0-\tau}^{t_0} \underset{1}{x}(T - s + t_0 - \tau)\varphi'(s,\alpha)ds = x_T$$

teńliginen anıqlanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Мышкис А.Д. Линейные дифференциальные уравнения с запаздывающим аргументом. – М.:Наука, 1972. -351 с.
2. Эльсгольц Л.Э., Норкин С.Б. Введение в теорию дифференциальных уравнений с отклоняющимся аргументом. –М.: Наука, 1971. -231 с.

DETERMINATION OF AN ANALYTICAL EXPRESSION OF THE RELATIONSHIP OF SOME PARAMETERS OF THE BOREHOLE WHEN USING VARIOUS SUPPLY IN A WELL

N.M.Djuraeva - *senior teacher*
Navoi state university of mining and technologies

Abstract

This article discusses the problem of determining ***the analytical expression of the interconnectedness of such parameters as the movement of the face along the well z(t), the time t(z), the duration of the sublimation phenomenon and the propagation of a blast wave through the rock, as well as the pressure P in the detonation products in the well.***

Key words: *Well, bottom hole, detonation, pressure, explosion, differential equation, explosives, rock.*

Аннотация

В данной статье рассматривается задача определения аналитического выражения взаимосвязанности таких параметров, как движения забойки по скважине z(t), времени $t(z)$ длительности явление сублимации и распространение по породе взрывной волны, а также давления P в продуктах детонации в скважине.

Ключевые слова: *Скважина, забойка, детонация, давление, взрыв, дифференциальное уравнение,* ***взрывчатые вещества, горная порода.***

Until now, the bulk of mineral resources is mined through the widespread use of blasting. Increasing volumes of use of chemical explosives in mining industry is particularly acute poses the problem of increasing the efficiency of their use in destruction of rocks. The effect of an explosion in solids is a very complex phenomenon, including a variety of physical processes, such as detonation of explosives, propagation of shock waves, destruction and unsteady motion of the medium. To study these processes, the achievements of mathematics, physics and continuum mechanics are used [1, 3].

So the time t_1 will be some function of the specified parameters

$$t_1 = f\left(l_c, \rho, C_{lw}, \rho_3, P, k_{mp}, k^*, v, C_p, T, \eta, \lambda, d_w, d_p\right).$$

Let's consider two processes of the movement of the stope along the well, which is determined by the laws of conservation of energy and momentum, taking into account the loss of momentum due to friction for absorption stopes.

1. Equation of motion for bulk damming with initial conditions $z(0) = z'(0) = 0,$ according to [2], has the following form:

$$m_3 \frac{d_c^2 z}{d_c t^2} = S_c P(1-\sigma), \tag{1}$$

$$z(t) = \frac{S_c P(1-\sigma)}{2m_з} t^2. \tag{2}$$

Equality (2) determines the movement of the stem along the well z(t).

Now, from (2) let's express t through z:

$$t^2 = \frac{2m_з}{S_c P(1-\sigma) z}$$

or finally

$$t = \sqrt{\frac{2m_з}{S_c P(1-\sigma)z}}. \quad (3)$$

Equality (3) determines the time t(z) the duration of the phenomenon of sublimation and the propagation of a blast wave through the rock.

Next, from (2) we determine the pressure P in detonation products in a well:

$$P = \frac{2m_з}{S_c(1-\sigma)zt^2}. \quad (4)$$

$$\frac{d_p{}^2 z}{d_p t^2} = \frac{[1-\eta(l_c-z)]P}{\theta l_c} \quad (5)$$

Where η – viscosity coefficient, MPa·s;
υ – specific gravity of the stopping material, kg/m^3.
We write this equation in the form:

$$z'' = \frac{[1-\eta(l_c-z)]P}{vl_c}$$

with initial conditions $z(0) = z'(0) = 0$.

Let's transform the equation:

$$z'' = \frac{[1-\eta l_c]P}{vl_c} + \frac{\eta P}{vl_c} z$$

Let's denote,

$$a = \frac{\eta P}{vl_3} \text{ and } b = \frac{[1-\eta l_c]P}{vl_c}$$

3. Let us write a homogeneous linear differential equation of the 2nd order

$$z'' - az = 0 \quad (6)$$

The general solution of the differential equation will have the form:

$$z_g = C_1 e^{\sqrt{at}} + C_1 e^{-\sqrt{at}} \quad (7)$$

4. Let's find a solution to the inhomogeneous differential equation

$$z'' - az = b. \quad (8)$$

$$z(t) = \frac{1-\eta \cdot l_з}{2\eta}\left(e^{\sqrt{\frac{\eta P}{vl_з}}t} + e^{-\sqrt{\frac{\eta P}{vl_з}}t} - 2\right). \quad (9)$$

$$z(t) = \frac{|(1-\eta \cdot l_з)|P}{2\eta \cdot l_з} t. \quad (10)$$

Now, from (10) easy to define expressions for time *t*:

$$t(z) = \frac{2\eta \cdot l_з}{|(1-\eta \cdot l_з)|P} z. \quad (11)$$

In the same way, from (10) the expression for pressure is determined P:

$$P = \frac{2\eta l_3}{|1-\eta l_3|t} z. \quad (12)$$

Using equalities (10), (11), (12) we can determine the values of the length of the movement path $z(t)$ in the face and time $t(z)$ the duration of the phenomenon of sublimation and the propagation of a blast wave through the rock, as well as pressure P in detonation products in the well for the considered process of absorbent driving.

CONCLUSION

Thus, the expressions for the length of the movement path are defined $z(t)$ in the face and time $t(z)$ the duration of the phenomenon of sublimation and the propagation of a blast wave through the rock, as well as pressure P in detonation products in a well. The above quantities obtained analytically

play a critical role in determining the physical processes when using explosives in the mining industry. Using equalities (2), (3), (4), as well as (10), (11), (12), we can determine the values of the length of the movement path $z(t)$ in the face and time $t(z)$ the duration of the phenomenon of sublimation and the propagation of a blast wave through the rock, as well as pressure P in the detonation products in the well for the granular and absorbent stopes under consideration. The resulting equalities are analytical expressions that establish the relationship between the above parameters of the cutting. Using these equalities, you can calculate the values of these parameters to any degree of accuracy.

REFERENCES

1. Kurinnoy V.P. Theoretical foundations of explosive destruction of rocks: monograph. – Dnepr, 2018. - 280 p.
2. Normatova M. Zh., Development of methods for controlling the dust and gas regime when blasting high benches in deep quarries. Diss. for an academic degree PhD. Navoi, 2019.- 112 p.
3. Kutuzov B.N., Belin V.A. Design and organization of blasting operations. - M.: Mining Book, 2012. – 416 p.
4. Zairov Sh.Sh. Intensification of technological processes of drilling and blasting operations during open-pit mining of deposits in the Kyzylkum region // Diss. doc. tech. Sci. – Navoi, 2016. – 230 p.
5. Shemetov P.A., Norov Yu.D. Drilling and blasting operations. Tutorial. Navoi, 2005. – 207 p.
6. Zairov Sh.Sh., Normatova M.Zh. Development of a method for reducing dust and gas emissions during blasting operations in quarries // Mining Bulletin of Uzbekistan. – Navoi, 2016. – №4. – C. 33-34.
7. Norov Yu.D., Zairov Sh.Sh., Normatova M.Zh., Tukhtashev A.B. Methodology for studying the parameters of dust and gas pollution of the atmosphere during mass explosions in quarries. – Navoi, 2019. – 22 p.
8. Umarov F.Ya., Khudayberdiev O.Zh., Djuraeva N.M., Zairova F.Yu. Mathematical modeling of the movement of the stemming along the well taking into account weather conditions. Journal of Mining Herald. №1 (96). Navoi,, 2024. – 51-54 p.
9. Zairov Sh.Sh. Intensification of technological processes of drilling and blasting operations during open-pit mining of Kyzylkum region deposits // Diss. of Doctor of Technical Sciences. – Navoi,, 2016. – 230 c.
10. Umarov F.Ya., Khudayberdiev O.Zh., Djuraeva N.M., Zairova F.Yu. Influence of temperature factors of the external environment on the outflow of detonation products from a well April-June, Journal Gorny Vestnik №2, Navoi, 2024, - 66-68 p.
11. Djuraeva N.M., "Green Economy and Development" Journal 2024, № 11, Tashkent, 587-592 p

RAQAMLI VIRTUAL LABORATORIYA SHAROITIDA AMPERMETR YORDAMIDA ISTE'MOLCHIDAN O'TAYOTGAN TOK KUCHINI O'LCHASH

S.G.Kaypnazarov - *mustaqil izlanuvchi*
Nukus davlat pedagogika instituti

Abstract

This thesis explores the process of measuring electric current flowing through a load using an ammeter in a virtual laboratory environment. It examines the principles of ammeter operation, proper circuit connection techniques, and the benefits of virtual labs in enhancing physics education. The research aims to demonstrate the effectiveness of virtual laboratories in fostering practical skills and theoretical understanding of electrical circuits.

Key words: ammeter, electric current, virtual laboratory, circuit measurement, physics education, load, measurement accuracy.

Annotasiya

Ushbu tezis virtual laboratoriya muhitida ampermetr yordamida iste'molchidan o'tayotgan elektr tokini o'lchash jarayonini o'rganadi. Ampermetrning ishlash prinsiplari, uni elektr zanjiriga to'g'ri ulash usullari va fizika ta'limida virtual laboratoriyalarning afzalliklari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi virtual laboratoriyalarning amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va elektr zanjirlari haqidagi nazariy tushunchalarni chuqurlashtirishdagi samaradorligini namoyish etishdir.

Kalit so‘zlar: ampermetr, elektr toki, virtual laboratoriya, zanjirni o'lchash, fizika ta'limi, iste'molchi, o'lchash aniqligi.

Аннотация

Данный тезис исследует процесс измерения силы тока, протекающего через потребитель, с помощью амперметра в среде виртуальной лаборатории. Рассматриваются принципы работы амперметра, методы правильного подключения его в электрическую цепь и преимущества виртуальных лабораторий в повышении эффективности обучения физике. Целью исследования является демонстрация эффективности виртуальных лабораторий в формировании практических навыков и углублении теоретических знаний об электрических цепях.

Ключевые слова: амперметр, электрический ток, виртуальная лаборатория, измерение цепи, физическое образование, потребитель, точность измерения.

Kirish. Hozirgi zamonda elektr energiyasi jamiyatimizning barcha sohalarida muhim rol o‘ynaydi. U sanoat, transport, aloqa, maishiy turmush va boshqa ko‘plab sohalarning ajralmas qismidir. Shu bois, o‘quvchilarda elektr zanjirlari, tok kuchi va uni o‘lchash usullari haqida asosiy tushunchalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Fizika kursining "Elektr" bo'limini o'qitishda amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlari muhim o'rin tutadi. Ushbu mashg'ulotlar o'quvchilarning nazariy bilimlarini amalda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga, tajriba o'tkazish va natijalarni tahlil qilish qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Biroq, maktablarda zarur laboratoriya uskunalari yetishmasligi yoki ularning eskirganligi amaliy mashg'ulotlar sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu munosabat bilan ta'lim jarayoniga virtual laboratoriyalarni joriy etish dolzarb masalaga aylanadi. Virtual laboratoriyalar o'quvchilarga xavfsiz va qulay muhitda turli xil tajribalarni o'tkazish imkoniyatini beradi. Ular laboratoriya uskunalari yetishmasligi muammosini hal qilishga, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Virtual laboratoriyalardan foydalanish, ayniqsa, elektr tokini o'lchash kabi xavfli bo'lishi mumkin bo'lgan tajribalarni o'tkazishda muhimdir.

Ushbu tezisning maqsadi virtual laboratoriya sharoitida ampermetr yordamida iste'molchidan o'tayotgan tok kuchini o'lchash jarayonini o'rganishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Tok kuchi tushunchasini aniqlash va uning o'lchov birliklarini o'rganish.
2. Ampermetrning ishlash prinsipini o'rganish va uning turlarini ko'rib chiqish.
3. Ampermetrni elektr zanjiriga ulash qoidalarini o'zlashtirish.
4. Virtual laboratoriyada ampermetr yordamida tok kuchini o'lchash bo'yicha tajriba o'tkazish.
5. Olingan natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish.

Tadqiqot obyekti sifatida tok kuchini o'lchash jarayoni, tadqiqot predmeti sifatida esa virtual laboratoriya, ampermetr va elektr zanjiri tanlangan. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, virtual tajriba o'tkazish va natijalarni solishtirish usullaridan foydalaniladi.

Ushbu tadqiqot natijalari "Elektr" bo'limini o'qitish metodikasini takomillashtirishga, o'quv jarayoniga virtual laboratoriyalarni kengroq joriy etishga va o'quvchilarning fizika faniga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

1. Nazariy qism

1.1. Elektr toki va uning xususiyatlari

Elektr toki - bu elektr zaryadlarining yo'naltirilgan harakati. Metall o'tkazgichlarda erkin elektronlar, elektrolitlarda musbat va manfiy ionlar, gazlarda esa elektronlar va ionlar zaryad tashuvchilar vazifasini bajaradi. Elektr toki mavjudligi uchun zanjirda erkin zaryad tashuvchilar bo'lishi va ularga ta'sir etuvchi elektr maydoni bo'lishi zarur.

Elektr tokining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

• Miqdoriy xarakteristika: Tok kuchi (I), zanjirdagi ko'ndalang kesim yuzasidan vaqt birligida o'tadigan zaryad miqdori bilan o'lchanadi va Amper (A) da ifodalanadi.

$$I = Q / t, \qquad (1.1.1)$$

bu yerda: I - tok kuchi (A), Q - zaryad (C), t - vaqt (s)

• Yo'nalish: Tokning yo'nalishi sifatida musbat zaryadlarning harakat yo'nalishi qabul qilingan.

• Ta'sirlar: Elektr toki issiqlik, magnit va kimyoviy ta'sirlarga ega.

1.2. Tok kuchi va uning o'lchov birliklari

Tok kuchi (I) - elektr zanjiridagi ko'ndalang kesim yuzasidan vaqt birligida o'tadigan zaryad miqdorini ifodalovchi fizik kattalik. SI (Xalqaro birliklar tizimi) da tok kuchi Amper (A)da o'lchanadi. 1 Amper - bu vakuumda bir-biridan 1 metr masofada joylashgan cheksiz uzun va ingichka o'tkazgichlardan o'tganda, har bir metr uzunlikka 2×10^{-7} Nyuton kuch bilan ta'sir etadigan o'zgarmas tokdir.

Amperdan tashqari, tok kuchining kichikroq birliklari ham ishlatiladi:

• Milli Amper (mA): 1 mA = 0.001 A

• Mikro Amper (μA): 1 μA = 0.000001 A

1.3. Ampermetr va uning ishlash prinsipi

Ampermetr - elektr zanjiridagi tok kuchini o'lchash uchun ishlatiladigan asbob. Ampermetrning ishlash prinsipi tokning magnit ta'siriga asoslangan. Ampermetrning asosiy qismi - o'tkazgichdan o'tadigan tok ta'sirida aylanadigan magnit maydon hosil qiluvchi g'altakdir. G'altakning aylanish burchagi tok kuchiga proporsional bo'lib, shkala yordamida o'lchanadi.

Ampermetrlar tuzilishiga ko'ra analog (ko'rsatkichli) va raqamli turlarga bo'linadi. Raqamli ampermetrlar o'lchov natijalarini raqamli ko'rinishda aks ettiradi va yuqori aniqlikka ega.

1.4. Ampermetrni elektr zanjiriga ulash qoidalari

Ampermetr elektr zanjiriga ketma-ket ulanadi, shunda o'lchanayotgan tok ampermetrdan o'tadi. Ampermetrning ichki qarshiligi juda kichik bo'lishi kerak, aks holda u zanjirdagi tokni o'zgartirib yuborishi mumkin. Ampermetrni noto'g'ri ulash (parallel ulanish) uning ishdan chiqishiga olib kelishi mumkin.

2. Amaliy qism

2.1. Virtual laboratoriya tavsifi

Ushbu tadqiqotda “Maktab fizikasining elektr bo'limidan raqamli virtual laboratoriya” deb nomlangan virtual laboratoriyadan foydalanildi. Ushbu virtual laboratoriya foydalanuvchilarga turli xil elektr zanjirlarini yig'ish, o'lchov asboblarini ulash va tajribalar o'tkazish imkoniyatini beradi. Virtual laboratoriya interfeysi qulay va tushunarli bo'lib, foydalanuvchilarga amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

2.2. Virtual tajriba o'tkazish bosqichlari

Virtual laboratoriyada ampermetr yordamida tok kuchini o'lchash bo'yicha tajriba o'tkazish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi (2.2.1-rasm):

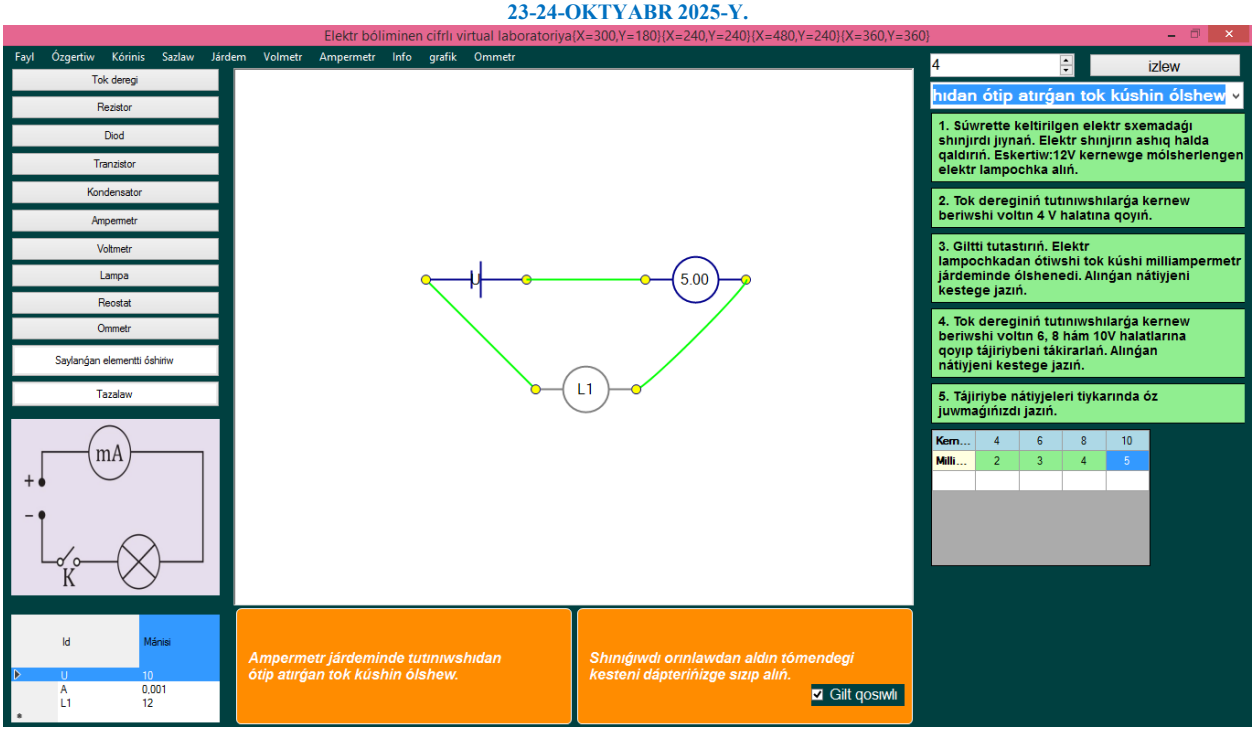

2.2.1-rasm. Ampermetr yordamida tok kuchini o'lchash

• Elektr zanjirini yig'ish: Virtual laboratoriyada tok manbai, rezistor va kalitdan iborat oddiy elektr zanjiri yig'iladi.

• Ampermetrni tanlash: Virtual asboblar panelidan ampermetr tanlanadi.

• Ampermetrni zanjirga ulash: Ampermetr ketma-ket tarzda zanjirga ulanadi.

• Tajribani ishga tushirish: Kalit yoqiladi va zanjirda tok o'tishi ta'minlanadi.

• O'lchashni amalga oshirish: Ampermetr ko'rsatkichidan tok kuchining qiymati o'qiladi.

• Natijalarni qayd etish: Olingan natijalar jadvalga kiritiladi.

2.3. Natijalarni tahlil qilish

Tajriba natijalarini nazariy hisob-kitoblar bilan solishtirish orqali ampermetrning to'g'ri ko'rsatkich berayotganligi tekshiriladi. Agar nazariy va amaliy natijalar o'rtasida farq bo'lsa, xatolik sabablari tahlil qilinadi.

Ushbu tajriba o'quvchilarga ampermetr yordamida tok kuchini o'lchash qoidalarini o'rgatishda virtual laboratoriyaning samarali vosita ekanligini ko'rsatdi.

Xulosa. 1. Ushbu tadqiqotning maqsadi virtual laboratoriya sharoitida ampermetr yordamida iste'molchidan o'tayotgan tok kuchini o'lchash jarayonini o'rganishdan iborat edi. Belgilangan maqsadga erishish uchun elektr toki, ampermetrning ishlash prinsipi, uni elektr zanjiriga ulash qoidalari kabi nazariy asoslar o'rganildi va virtual laboratoriyada amaliy tajriba o'tkazildi.

2. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, virtual laboratoriya elektr zanjirlari va tok kuchini o'lchash qoidalarini o'rganish uchun samarali vosita hisoblanadi. O'quvchilar virtual laboratoriyada xavfsiz va qulay muhitda turli xil tajribalarni o'tkazish, ampermetrni zanjirga to'g'ri ulash va o'lchov natijalarini tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

3. Virtual tajriba natijalari nazariy hisob-kitoblar bilan solishtirilib, ampermetrning to'g'ri ko'rsatkich berayotganligi tasdiqlandi. Shuningdek, virtual tajribaning afzalliklari (xavfsizlik, qulaylik, arzonlik, vizuallik) va kamchiliklari (real laboratoriya uskunalari bilan ishlash tajribasining yo'qligi) aniqlandi.

4. Ushbu tadqiqot natijalariga asoslanib, virtual laboratoriyalarni fizika darslarida, ayniqsa elektr bo'limini o'qitishda kengroq qo'llash tavsiya etiladi. Kelajakda virtual laboratoriyalarning imkoniyatlarini kengaytirish, ularga real laboratoriya uskunalari bilan ishlashni taqlid qiluvchi elementlarni qo'shish va o'quvchilarning bilim olishini yanada qiziqarli qilish uchun o'yin elementlarini integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

5. Virtual laboratoriyalarning ta'lim jarayoniga joriy etilishi fizika darslarining sifatini oshirishga, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini uyg'otishga va ularni kelajakdagi kasbiy

faoliyatga tayyorlashga yordam beradi. Virtual laboratoriyalar an'anaviy ta'lim usullariga munosib qo'shimcha bo'lib, o'quv jarayonini yanada samarali va interaktiv qilish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alexander C.K., & Sadiku M.N.O. Fundamentals of Electric Circuits (6th ed.). McGraw-Hill Education, 2017.
2. Boylestad R.L. Introductory Circuit Analysis (12th ed.). Pearson Education, 2010.
3. Suyarov K.T. hám basqalar. Fizika [7-klass ushın sabaqlıq] . - Tashkent: Respublika bilimlendiriw orayı, 2022. - 192 b.
4. Kaypnazarov S.G. Maktab fizikasining elektr bo'limidan raqamli virtual laboratoriya. № DGU 32066. 2023.
5. https://www.fizikadigitalsk.uz/

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA O‘QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHNING MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI

D.K.Kuvandikova - *katta o‘qituvchi*
Nukus davlat texnika universiteti
I.Sh.Ziuatdinov– *assistent o‘qituvchi*
University of innovation technologies

Annotatsiya

Axborot va kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta’lim usullari va didaktik modellardan keng va samarali foydalanish orqali ta’lim tizimini raqamli avlod talablariga moslashtirish zarur. Ta’lim jarayonida tadqiqotga yo‘naltirilgan yondashuvni faol tatbiq etish muhim bo‘lib, bu talabalar orasida ilmiy-tadqiqot kompetensiyalarini rivojlantirish, shuningdek IT-ko‘nikmalarga asoslangan ijodiy qobiliyatlar va tanqidiy fikrlashni shakllantirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: axborot; kommunikatsiya; didaktika; kompetensiya; raqamlashtirish; iPad; planshet; smart-doskalar.

Аннотация

Необходимо привести систему образования в соответствие с потребностями цифрового поколения через массовое и эффективное внедрение инновационных образовательных технологий и дидактических моделей, основанных на информационно-коммуникационных технологиях. В образовательном процессе целесообразно активно применять исследовательский подход, что способствует развитию у студентов исследовательских навыков, а также формированию творческих способностей и критического мышления, опирающегося на IT-компетенции.

Ключевые слова: информация; коммуникация; дидактика; компетенция; цифровизация; iPad; планшет; интерактивные доски.

Annotation

The education system must be aligned with the needs of the digital generation by broadly and effectively implementing innovative educational technologies and didactic models grounded in information and communication technologies. Actively using a research-oriented approach in teaching fosters students’ research skills and cultivates creative abilities and critical thinking rooted in IT competencies.

Keywords: information; communication; didactics; competency; digitalization; iPad; tablet; interactive whiteboards

«Kelajakning raqamli sanoatini yaratish» maqsadi mamlakatning raqamli transformatsiyasini inson kapitalini oshirish orqali jadallashtirishni talab qiladi, bu esa ta'lim sohasida tezkor va tizimli raqamli o‘zgarishlarni zarur qiladi. Hozirgi ta'lim islohotlari va innovatsion jarayonlarning muhim yo‘nalishlaridan biri — raqamlashtirish jarayoniga to‘liq moslashishdir. Xalqaro maydonda ijtimoiy institutlar va ta'lim tizimi boshqaruvi o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashning ahamiyati tobora ortmoqda. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida o‘quv jarayonlarini axborotlashtirish uchun

interfaol texnologiyalarni yaratish, integratsiyalashgan ta'lim muhitini barpo etish va buni qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish ustuvor vazifalardan sanaladi.

Zamonaviy davr ilmiy axborot hajmining uzluksiz ko‘payishi bilan tavsiflanadi. O‘zbekiston Respublikasining axborotlashtirishga oid qonuniy va qaroriy hujjatlari, jumladan O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni, 2012 yil 21 martdagi “Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yanada joriy etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2013 yil 27 iyundagi “O‘zbekiston Respublikasi Milliy axborot-kommunikatsiya tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident qarorlari hamda hukumat normativlari amalga oshirilishini ta'minlash, ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Internet va multimedia resurslaridan samarali foydalanishni kengaytirish orqali ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilash bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Ta'lim muassasasida elektron axborot-ta'lim muhitini tashkil etish faqat texnik masala emas; bu ilmiy-metodik, tashkiliy va pedagogik imkoniyatlarni tizimli ravishda jalb etishni talab qiladigan kompleks jarayondir.

Zamonaviy axborot-telekommunikatsion texnologiyalar ta’lim jarayoniga bir necha asosiy yo‘nalishda integratsiya qilinadi va har bir yo‘nalish o‘ziga xos maqsad va funksiyalarni bajaradi.

a) **O‘rganiladigan predmet sifatida:** Talabalar yangi axborot texnologiyalari, ularning tarkibiy elementlari va amaliy qo‘llanish sohalari bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlarga ega bo‘ladilar, asosiy tushunchalar va zarur ko‘nikmalar shakllanadi.

b) **O‘qitish vositasi sifatida:** Pedagogik jarayonlarda zamonaviy axborot va didaktik texnologiyalar keng qo‘llanilib, ma’ruza, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari kompyuter dasturlari va multimedia resurslari asosida tashkil etiladi.

c) **Ta’lim jarayonini boshqarish vositasi sifatida:** Muassasaning o‘quv, tarbiyaviy va ilmiy-tadqiqot faoliyatlarini samarali yuritish uchun axborotlashtirish, tahlil va bashoratlash tizimlari joriy etiladi, bu boshqaruv qarorlarini optimallashtirishga xizmat qiladi.

d) **Ilmiy-pedagogik izlanishlarni qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatida:** O‘qituvchilar va talabalar orasida tadqiqot va pedagogik ishlanmalarni amalga oshirish samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy axborot tizimlari va platformalari yaratiladi va tatbiq etiladi.

Pedagogning kompetensiyaviy talablari (axborot texnologiyalari bilan ishlash)

Axborot texnologiyalari bilan faol ishlaydigan pedagog quyidagi malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim:

a) **Mediakompetensiya:** Pedagog media ma’lumotlarni turli formatlarda qabul qilish, tahlil qilish, mazmunini baholash hamda ularni samarali yetkazib berish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak.

b) **Elektron darsliklar tayyorlash:** Pedagog elektron o‘quv materiallarini mustaqil yaratish va ulardan darslarda samarali foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi zarur.

c) **Onlayn platformalar bilan ishlash:** ZOOM, Google Meet, Google Drive, Camtasia Studio kabi vositalardan erkin va ishonchli foydalanish qobiliyati talab etiladi.

d) **Masofaviy ta’limni yangilash:** Masofaviy ta’lim platformalarini kreativ yondashuvlar va zamonaviy yechimlar orqali boyitib borish hamda ularga yangiliklar kiritish malakasi kerak.

Mediata’lim shaxsning ommaviy axborot vositalari orqali rivojlanishini ta’minlashni anglatadi. u ijodiy va kommunikativ salohiyatni, tanqidiy fikrlashni, mediamatnlarni chuqur anglab yetish, talqin qilish, tahlil qilish va baholash hamda mediatexnika orqali o‘zini ifoda etish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Professor A.B. Fedorov zamonaviy olamdagi mediata’limni huddi shu tarzda ko‘rishini aytgan.

Pandemiya ta’siri va AKTning ta’limdagi strategik roli

COVID-19 pandemiyasi global miqyosda ta’lim tizimining barcha darajalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Karantin cheklovlari an’anaviy o‘qitish shakllarini izdan chiqardi, natijada ta’lim jarayonining uzluksizligi va sifatini ta’minlashda jiddiy muammolar yuzaga keldi. Bu holat bir qator tizimli kamchiliklarni ochib berdi:

1) **Internet infratuzilmasining notekisligi**: Aksariyat hududlarda internet aloqasi sifati past bo‘lib, masofaviy ta’limning barqarorligini ta’minlashda to‘sqinlik qildi.
2) **Texnik vositalarning yetishmasligi**: O‘quvchilarda, talabalar va pedagoglarda zarur AKT qurilmalarining yo‘qligi ta’limga teng imkoniyatlar yaratishni chekladi.
3) **Mediasavodxonlik darajasining pastligi**: Ko‘plab ta’lim subyektlari media-axborot vositalaridan foydalanish, ularni tahlil qilish va baholash ko‘nikmalariga ega emas edi.
4) **Mas’uliyat va monitoring mexanizmlarining zaifligi**: Masofaviy ta’limda ishtirokchilarning javobgarligini nazorat qilish tizimlari yetarli darajada shakllanmagan edi.

Bu muammolar pandemiya sharoitida ta’lim tizimini tezkor raqamli transformatsiyaga majbur qildi. Endilikda kompyuter texnologiyalarisiz ta’limni tashkil etish deyarli imkonsiz bo‘lib qoldi. Zamonaviy dasturiy vositalarning intuitiv interfeyslari pedagoglarga yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishda qulaylik yaratadi, bu esa ta’lim jarayonini sifatli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlari shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Talabalarning individual qobiliyatlarini aniqlash, ularni rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv muhitini yaratish, ijodiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda AKT vositalari samarali platforma bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, interfaol ta’lim modullari, virtual laboratoriyalar, raqamli test tizimlari va onlayn baholash vositalari orqali o‘quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlari asosida moslashtirilgan ta’limni amalga oshirish mumkin.

Kompyuter modellashtirishning o‘quv jarayonidagi ahamiyati

Kompyuter texnologiyalarini o‘quv jarayonida asosli qo‘llashning eng muhim jihatlaridan biri — real jarayonlar va eksperimentlarni virtual muhitda modellashtirish imkoniyatidir. Bu yondashuv quyidagi afzalliklarni taqdim etadi:

- **Qimmatbaho uskunalarga bo‘lgan ehtiyojni kamaytiradi**: Fizika, kimyo, biologiya kabi fanlarda murakkab tajribalarni kompyuter modeli orqali amalga oshirish mumkin, bu esa laboratoriya jihozlariga bo‘lgan talabni sezilarli darajada kamaytiradi.
- **Yagona namoyish usuli sifatida xizmat qiladi**: Atom va kvant fizikasi, yarim o‘tkazgichlar, astronomiya, tibbiyot kabi fanlarda ba’zi jarayonlarni real sharoitda ko‘rsatish imkoni bo‘lmaganda, kompyuter modellashtirish yagona alternativ vosita bo‘lib qoladi.
- **Ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish imkonini beradi**: Kompyuter yordamida eksperiment natijalarini vizual tarzda ko‘rsatish, statistik tahlil qilish va xulosalar chiqarish osonlashadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida mikro va makrodunyo hodisalari, murakkab texnik tizimlar hamda biologik jarayonlarni kompyuter grafikalari va modellashtirish orqali o‘rgatish imkoniyati paydo bo‘lmoqda. Bu yondashuv fizik, astronomik, kimyoviy va biologik jarayonlarni juda katta yoki juda kichik tezlikda sodir bo‘lishiga qaramay, ularni qulay vaqt o‘lchamida vizual tarzda taqdim etish imkonini beradi. Shu sababli, ta’limda AKTni joriy etishning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri — hodisa va jarayonlarni kompyuter modellarida ifodalashdir.

Kompyuter modellarining dars jarayoniga integratsiyalashuvi o‘qituvchiga turli vizual effektlarni taqdim etish imkonini yaratadi, bu esa o‘quvchilarda noan’anaviy o‘quv faoliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv ta’lim jarayonini yanada qiziqarli, interfaol va samarali qiladi.

Xulosa qilib aytganda OTMlarida raqamli transformatsiyani jadallashtirish va ta’lim sifatini oshirish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1) **Mediakompetensiyani rivojlantirish -** Ta’lim subyektlarining media savodxonligini uzluksiz oshirish mexanizmini ishlab chiqish, YouTube va boshqa ijtimoiy platformalarda AKTga oid o‘zbek tilidagi videodarslar sonini ko‘paytirishni davlat darajasida qo‘llab-quvvatlash.
2) **Texnik ta’minotni kuchaytirish** - Ta’lim muassasalarini zamonaviy texnik vositalar bilan ta’minlash jarayonini nazoratga olish, ayniqsa chekka hududlarda internet aloqasi va texnik infratuzilmani barqaror ishlashini ta’minlash.

3) **Ilmiy resurslarni raqamlashtirish** - Barcha ilmiy jurnallar, maqolalar va ishlanmalarni veb-saytlarga muntazam joylashtirish orqali ulardan ochiq foydalanish imkoniyatini yaratish.
4) **Elektron boshqaruv tizimlarini joriy etish** - Qog‘ozbozlikni kamaytirish, vaqtni tejash va ish samaradorligini oshirish maqsadida elektron boshqaruv tizimlarini keng tatbiq etish.
5) **Mas’uliyatni oshirish mexanizmlari** - Masofaviy ta’lim platformalari hamda ijtimoiy tarmoqlarda ta’lim subyektlarining mas’uliyatini oshirishga qaratilgan nazorat va rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Bu takliflar OTMlarda raqamli ta’lim muhitini shakllantirish, pedagogik jarayonni optimallashtirish va talabalarning ijodiy hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Pandemiya ta’lim tizimini raqamlashtirish zaruratini keskin oshirdi. Bu jarayonda AKT vositalari nafaqat muqobil ta’lim shakllarini yaratdi, balki ta’lim sifatini oshirish, ijodkorlikni rivojlantirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Kelajakda ta’limni yanada samarali va inklyuziv qilish uchun AKTdan foydalanish zarur va bu strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fan, texnika va ta’limda infokommunikatsion va hisoblash texnologiyalari: monografiya, xalqaro konferensiya ma’ruzalari va tezislari. (M-vo vyssh. i sred. spets. obr. RUz).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqi. 23.09.2020.
3. Doniyev S.I, Ibrohimov F.A, Joldasov I.S. Boshlang‘ich ta’lim rivojlanish tendensiyalari (Finlandiya ta’lim tizimi misolida). Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar. (2-maxsus son). Toshkent–2020. 392-bet.
4. Fan va ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari: respublika ilmiy-amaliy konferensiya ma’ruzalari to‘plami. — T.: TATU.
5. Fan va ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari: respublika ilmiy-amaliy konferensiya ma’ruzalari to‘plami. — T.: TATU.
6. R. Ishmuhamedov, A. Abduqodirov, A. Pardaev. “Ta’limda innovatsion texnologiyalar: ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar”.
7. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti mavzusidagi pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. — Toshkent, 2007.

DASTURLASH TILLARINI O‘QITISH SIFATINI OSHIRISHDA TRIANGULYAKTIV YONDASHUVNING O‘RNI

B.M.Mambetkarimov - *pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)*
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya

Dasturlash tillarini o‘rganishdagi murakkabliklarni yengish uchun maqolada interfaol metodlar asosida ishlab chiqilgan triangulyativ yondashuv taklif etiladi, bu esa nazariy va amaliy bilimlarni tez va barqaror egallashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *ta’lim, metod, dasturlash tillari, refleksiya, kombinatsiya, integratsiya, triangulyatsiya.*

Аннотация

Для преодоления сложностей при изучении языков программирования в статье предлагается триангулятивный подход, разработанный на основе интерактивных методов, что способствует быстрому и устойчивому приобретению теоретических и практических знаний.

Ключевые слова: *обучение, метод, языки программирования, рефлексия, комбинация, интеграция, триангуляция*

Abstract

To overcome difficulties in learning programming languages, the article proposes a triangular approach developed based on interactive methods, which contributes to the rapid and stable acquisition of theoretical and practical knowledge.

Key words: *education, method, programming languages, reflection, combination, integration, triangulation.*

Bugungi kundagi oliy ta’lim tizimida fanlar mazmunini shakllantirish jarayoni tobora murakkablashib bormoqda. Bunda asosiy e'tibor nafaqat bilimlarni yetkazishga, balki talabalarda chuqur tushunish, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va amaliy ko‘nikmalarni (fan ko‘nikmalarini) rivojlantirishga qaratiladi. Ushbu maqsadlarga erishishda quyidagi integratsiyalashgan yondashuv ayniqsa muhim rol o‘ynaydi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida interfaol metodlarning qo‘llanilishi talabalar bilimini mustahkamlash va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Mavzularni o‘rgatishda interfaol metodlarning samaradorligini oshirish uchun turli metodlar qo‘llaniladi, ulardan biri **triangulyatsiya** bilan bog‘liqdir [1]. Ushbu tushuncha interfaol o‘qitish metodlari bilan bog‘liq bo‘lib, ta’lim jarayonini ko‘p qirrali tahlil qilish va turli metodlarni kombinatsiyalash imkonini beradi.

Bu yondashuv ta’lim jarayonining ko‘p qirrali bo‘lishini, mavzularni ozlashtirish samaradorligini oshirishni va o‘quv jarayonida talabalarning faol ishtirokini taminlaydi, shuningdek, bir nechta samarali va bir-birini to‘ldiruvchi o‘qitish uslublarini strategic ravishda birlashtirishga asoslanadi:

Muhokamaga asoslangan o‘rganish (Discussion-Based Learning – DBL): Talabalar mavzuni muhokama qilish, fikr almashish, turli muammolarni muhokama qilish va dalillar asosida pozitsiya bildirish orqali o‘rganadilar [5]. Bu tanqidiy fikrlash, nutq madaniyati va fikrlarni mantiqiy tartibga solish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Loyihaga asoslangan o‘rganish (Project-Based Learning – PBL): Talabalar real dunyoga oid muammolarni hal qilish yoki murakkab savollarga javob topish uchun uzoq muddatli, amaliy loyihalarda ishlaydilar [2].

Muammoga asoslangan o‘rganish (Problem – Based Learning PrBL): Talanbalar dastlab real hayotiy yoki nazariy muammo (scenario) bilan tanishtiriladi va uni hal qilish jarayonida kerakli bilim va ko‘nikmalarni o‘zlari izlab topadilar [4].

Ushbu uchta metodning o‘zaro uyg‘un kombinatsiyasi orqali mavzu yagona metod bilan erishish qiyin bo‘lgan chuqurlik, amaliylik va motivatsiya darajasida o‘rgatiladi. Har bir metod boshqasining zaif tomonlarini qoplab, umumiy o‘rganish tajribasini boyitadi.

O‘qitish jarayonida triangulyatsiya-ning qo‘llanilishi:

- dasturlash fanlarini o‘qitishda bir nechta interfaol metodlar kombinatsiya qilinadi.
- masalan, jamoaviy muhokama (discussion-based learning), loyihaga asoslangan ta’lim (project-based learning) va muammoli ta’lim (problem-based learning) kabi metodlar birgalikda qo‘llanib, talabalar bilimini chuqurlashtirishga xizmat qiladi [3].
- shu tarzda, talabalar har xil burchaklardan bilim olishadi va mustaqil fikrlashga o‘rganadilar.

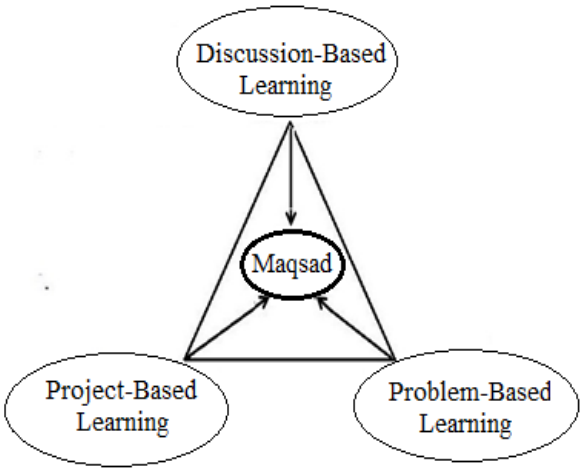

Mavzularni o‘rgatishda triangulyatsiya metodi

Yuqorida tavsiflangan triangulyaktiv metodlar kombinatsiyasi refleksiv pedagogik yondashuvning sienergik ta’siri quyidagi natijalarga olib keladi:

Optimallashtirilgan o‘zlashtirish jarayoni: talabalar mavzuni faqat eshitish yoki o‘qib o‘rganishdan ko‘ra, faol ishtirok etish, muhokama qilish, loyihalarda ishlash va muammolarni hal qilish orqali chuqurroq va uzoq muddatli o‘zlashtiradilar. Bu jarayon bilimlarning passiv qabul qilinishidan faol konstruktsiyaga o‘tishni anglatadi.

Samaradorlik: Faol metodlar talabalarning motivatsiyasi: qiziqishi va shaxsiy javobgarlik hissini oshiradi. Refleksiv pedagog esa metodlarni talabalar ehtiyojlari va mavzuning mohiyatiga ancha moslashtira oladi.

Bu ikki omil birgalikda vaqt va resurslardan yuqori samaradorlik bilan

foydalanishga, o‘rganish natijalarining sezilarli darajada yaxshilanishiga olib keladi. Ishlab chiqilgan interfaol yondashuv talabalarning dasturlash tillarini mukammal o‘zlashtirishiga oid ijodiy qobiliyatini oshirish asosida o‘rgatishda to‘liq ifodasini topadi va bunda talabalar nafaqat idrok etadilar, balki dastur tuzadilar, ma’lumotlarni tugallangan shaklda esda saqlash, shuningdek, o‘qituvchi bilan birgalikda yoki muammoli vaziyatda mavjud bilim, ko‘nikma va malakalarga asoslangan mantiqiy-kognitiv vazifalar tizimini mustaqil ravishda hal qiladi.

Xulosa qilib aytganda zamonaviy oliy ta’limda mavzularni samarali o‘qitish faqat tarkibni yetkazishdan iborat emas. U pedagogning o‘zini anglash va o‘z amaliyotini doimiy ravishda o‘rganish (refleksiya) pozitsiyasidan chiqib, muhokama, loyiha va muammoga asoslangan o‘qitish usullarini uyg'un kombinatsiyalash orqali talabalarning faol ishtirokini va chuqur o‘zlashtirishini ta’minlashni talab etadi. Ana shu integratsiyalashgan yondashuv fan ko‘nikmalarini o‘zlashtirish jarayonini sezilarli darajada optimallashtiradi va oliy ta’limning umumiy samaradorligini yuqori ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Seitnazarov K.K., Mambetkarimov B.M. Development and application of a digital educational resource for teaching programming in higher education institutions. // Mental enlightenment scientific. Vol 05, Issue 03. – Jizzax, 2024. – P. 187–196.
2. Seitnazarov K.K., Mambetkarimov B.M. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonida o‘yin texnologiyalarini qo‘llash // Tamaddun nuri jurnali. – Nukus 2024, №3. – B. 307-311.
3. Скворцов А.В., Мирза Н.С. Алгоритмы построения и анализа триангуляции. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2006. – 168 с.
4. Mambetkarimov B.M. Developing Python programming language skills based on interactive methods. // International Journal of Studies in Advanced Education, Volume 03, Issue 8, ISSN (E): 2949-8945 SJIF: 6.619. – Netherlands, 2024. – P.1–6.
5. Meyrmanovich, M. B. (2023). MODELING CLOUD TECHNOLOGY STRUCTURES IN THE EDUCATIONAL PROCESS. British View, 8(7).

INFORMACIYALÍQ-TEXNOLOGIYALÍQ KOMPETENTLIK TÚSINIGI HÁM ONIŃ INJENER-DÁSTÚRSHILER TAYARLAWDAǴÍ ORNÍ

M.T.Mambetniyazov - *p.f.f.d (PhD)*
University of innovation technologies

Abstract

The article analyzes the problems of developing the information-technology competence of future programmers, effective methods and possibilities of forming this competence in the conditions of the modern educational environment. The rapid development of information and communication technologies and dramatic changes in the field of software require a high level of information and technological literacy from future specialists. For this purpose, it is envisaged to make the educational process more effective through the integration of digital technologies, project-based learning, online platforms, and cross-disciplines.

Key words: information technology competence, software engineer, education, digital technologies, project-based learning, software engineering.

Annotatsiya

Maqalada bolajaq injener-programmalawshılardıń informaciya-texnologiyalıq kompetenciyasın rawajlandırıw mashqalaları, zamanagóy bilimlendiriw ortalıǵı sharayatında usı

kompetenciyanı qáliplestiriwdiń nátiyjeli usılları hám imkaniyatları talıqlanadı. Informaciya-kommunikaciya texnologiyalarınıń jedel rawajlanıwı, programmalıq támiynat tarawında keskin ózgerisler bolajaq qánigelerden joqarı dárejedegi málimleme-texnologiyalıq sawatlılıqtı talap etpekte. Usı maqsette bilimlendiriw procesin sanlı texnologiyalar, joybarǵa tiykarlanǵan oqıtıw, onlayn-platformalar hám kross-pánler integraciyası arqalı jáne de nátiyjeli etiw zárúrligi názerde tutıladı.

Tayanıs sózler: informaciyalıq-texnologiyalıq kompetenciya, injener-programmist, bilimlendiriw, sanlı texnologiyalar, joybar tiykarında oqıtıw, programmalıq injiniring.

Аннотация

В статье анализируются проблемы развития информационно-технологической компетенции будущих инженеров-программистов, а также эффективные методы и возможности формирования этой компетенции в современной образовательной среде. Стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий и кардинальные изменения в области программного обеспечения требуют от будущих специалистов высокого уровня информационно-технологической грамотности. С этой целью предусматривается повышение эффективности образовательного процесса посредством интеграции цифровых технологий, проектного обучения, онлайн-платформ и кросс-дисциплин.

Ключевые слова: информационно-технологическая компетентность, инженер-программист, образование, цифровые технологии, проектное обучение, программная инженерия.

Zamanagóy ekonomikalıq hám sociallıq proceslerdiń tiykarın informaciya-kommunikaciya texnologiyaları (IKT) quramaqta. Ásirese, programmalıq támiynat hám sanlı innovaciyalar tarawında jumıs alıp barıwshı qánigeler ushın informaciya -texnologiyalıq kompetenciya tek ǵana kásiplik sheberlik emes, al dóretiwshilik hám erkin pikirlew, mashqalalardı sheshiw, toparlarda islew sıyaqlı kónlikpeler menen tıǵız baylanıslı bolǵan kóp qırlı túsinik sıpatında qabıl etiledi. Bolajaq programmist-injenerlerdiń bul tarawdaǵı kompetenciyasın rawajlandırıw - joqarı oqıw orınları aldında turǵan áhmietli wazıypalardan biri esaplanadı.

Informaciya-texnologiyalıq kompetenciya túsinigi hám onıń áhmiyeti.

Informaciya-texnologiyalıq kompetenciya - bul paydalanıwshı informaciya dereklerin nátiyjeli izlew, analizlew, bahalaw, jaratıw hám olardan etikalıq hám huqıqıy jaqtan paydalanıw qábiliyetin aǵlatadı. Programmistler ushın bul túsinik tek programma kodın jaziw emes, al ortalıqtı túsiniw, paydalanıwshı mútájliklerin bahalaw, programmalıq sheshimlerdi joybarlaw, sınaqtan ótkeriw hám qollap-quwatlaw sıyaqlı keń processlerdi de óz ishine aladı.

Búgingi kúnde programmalıq injiniringtiń barlıq basqıshlarında IKT quralları qollanılmaqta. Sol sebepli, studentlerdiń tek ǵana texnikalıq bilimleri emes, al informaciya ortalıǵında erkin islew, sanlı qáwipsizlik, maǵlıwmatlar etikası, jasalma intellekt hám mashinalı oqıw sıyaqlı jaǵa baǵdarlarǵa beyimlesiwsheńlik sıyaqlı kompetenciyalarǵa iye bolıwı zárúr.

Bilimlendiriw procesinde informaciya-texnologiyalıq kompetenciyanı qáliplestiriw mashqalaları

Respublikamızdaǵı joqarı oqiw orınlarında programmistlerdi tayarlaw procesinde bir qatar mashqalalar bar:

Bilimlendiriw baǵdarlamalarında ámeliyatqa qaratılǵan mazmunlardıń jeterli dárejede qamtıp alınbaǵanlıǵı;

Zamanagóy IKT quralları hám laboratoriya bazasınıń jeterli dárejede úskenelenbegenligi;

Pedagoglardıń sanlı pedagogikalıq kompetentligin rawajlandırıwǵa jeterli itibar qaratılmay atırǵanlıǵı;

Studentlerdiń óz betinshe dóretiwshilik joybarlarǵa tartılmawı.

Bul mashqalalar nátiyjesinde studentlerdiń informaciya-texnologiyalıq kompetenciyası teoriyalıq bilimler menen sheklenip qalıwı múmkin.

Informaciya-texnologiyalıq kompetenciyanı rawajlandırıw imkaniyatları.

Bolajaq programmist-injenerlerdiń informaciya-texnologiyalıq kompetenligin nátiyjeli rawajlandırıw ushın tómendegi imkaniyatlardan paydalanıw múmkin:

Sanlı bilimlendiriw ortalığın jaratıw.

Joqarı bilimlendiriw orınlarında “sanlı kampus” túsiniginiń ámelge asırılıwı, barlıq oqıtıw procesi onlayn hám oflayn formatlardıń úylesimliligi tiykarında shólkemlestiriliwi zárúr. Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams sıyaqlı platformalar járdeminde studentlerge aralıqtan oqıw, virtual laboratoriyalar, interaktiv testler, avtomatikalıq bahalaw sistemaları kirgiziliwi múmkin.

Joybar tiykarında oqıtıw (Project-Based Learning)

Joybar tiykarında oqıtıw metodı studentlerge haqıyqıy mashqalalardı sheshiw arqalı bilim hám kónlikpelerdi iyelew imkaniyatın beredi. Máselen, studentler toparlarda mobil qosımshalar, web-qosımshalar, maǵlıwmatlar bazasın basqarıw sistemaları sıyaqlı joybarlardı islep shıǵıwı múmkin. Bul olardıń texnikalıq bilimlerin, sonday-aq, toparda islew, waqıttı basqarıw, qarıydar menen sóylesiw sıyaqlı birgeliktegi kompetenciyaların rawajlandıradı.

Xalıqaralıq sertifikatlaw hám onlayn-kurslar

Coursera, edX, Udemy, Stepik sıyaqlı onlayn-platformalar arqalı studentler dúnyadaǵı jetekshi universitetler hám kompaniyalar (Google, Microsoft, IBM) tárepinen usınıs etilip atırǵan kurslardan paydalanıwı múmkin. Bul olardıń bilim sheńberin keńeytiw, xalıqaralıq standartlarǵa beyimlesiwge erisiw imkaniyatın beredi.

Kross-dissiplinar integratsiya

Programmistler tek ǵana matematika hám informatika menen sheklenip qalmastan, ekonomika, psixologiya, dizayn, til bilimi sıyaqlı basqa da kóplegen tarawlar menen de baylanısıwı kerek. Máselen, paydalanıwshı interfeysin joybarlawda gumanitarlıq bilimler áhmiyetli orın tutadı. Sol sebepli, bilimlendiriw baǵdarlamalarında kross-pánli moduller engiziliwi zárúr.

Juwmaqlap aytqanda bolajaq programmist-injenerlerdiń informaciyalıq-texnologiyalıq kompetenciyasın rawajlandırıw - tek olardıń kásiplik tabısı ushın emes, al pútkil ekonomikanıń sanlı transformaciyası ushın da úlken áhmiyetke iye.

Bul maqsette bilimlendiriw sistemasın zamanagóy talaplarǵa beyimlestiriw, pedagogikalıq processke jańa texnologiyalardı jedel engiziw, studentlerdi dóretiwshilik hám erkin islewge ilgeriletiw zárúr. Joqarı bilimlendiriw mákemeleri, mámleketlik hám jeke menshik sektorlardıń birge islesiwi arqalı bolajaq qánigelerge sapalı, ámeliyatqa baǵdarlanǵan bilim beriw múmkin boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. M.T.Mambetniyazov Web-texnologiyalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish metodikasi: Avtoref. diss. Pf.f.d. – T.: TDPU, 2023. 42-b.
2. A. Ibragimov Kasbiy malaka oshirishda elektron ta’lim texnologiyalari. Tashkent: O‘qituvchi (2016).
3. Toshkenbaeva, Sh. (2021). “Raqamli iqtisodiyot sharoitida dasturchilarni tayyorlash muammolari”. O‘zbekiston ta’limi, №4, 56–63.
4. Abdullaev, J. (2023). “Loyiha-asosli o‘qitish orqali dastur injiniringini o‘qitish samaradorligi”. Ilmiy axborotnoma, №2, 88–95.
5. M.T.Mambetniyazov USE of web 2.0 technologies in organizing the independent learning process // Theoretical & Applied Science, №08 (88) 2020, Philadelphia, USA, 36-38
6. A.Rahmatov Ta’limda Web-texnologiyalarni qo‘llash: muammolar va istiqbollar. Tashkent: Akadem nashr (2014).

INFORMATIKA FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

M. O‘.O‘ktamov - *o‘qituvchi*
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
D.M.Ismoilov - *dotsent*
Qarshi davlat texnika universiteti

Annotation

This article discusses the effectiveness of using innovative technologies in teaching computer science based on modern pedagogical approaches. In particular, the positive results in the formation of information culture and independent thinking skills in students by integrating technologies such as interactive methods, digital tools, distance learning platforms and gamification into the educational process are analyzed. The article analyzes the effectiveness of using innovative pedagogical technologies in teaching computer science. It is shown that modern information and communication tools, interactive platforms, gamification and project-based teaching methods play an important role in improving the quality of the educational process, developing students' digital competencies and directing them to independent and creative thinking.

Keywords: computer science, innovative technologies, pedagogical methods, interactive education, ICT, digital competence, gamification, STEAM, SMART education.

Annotatsiya

Ushbu maqolada informatika fanini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o‘qitish jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning samaradorligi yoritilgan. Jumladan, interaktiv metodlar, raqamli vositalar, masofaviy ta’lim platformalari va gamifikatsiya kabi texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish orqali o‘quvchilarda axborot madaniyati va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdagi ijobiy natijalar tahlil etiladi. Maqolada informatika fanini o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish samaradorligi tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari, interaktiv platformalar, gamifikatsiya va loyiha asosida o‘qitish metodlari ta’lim jarayonining sifatini oshirish, o‘quvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ularni mustaqil va kreativ fikrlashga yo‘naltirishda muhim rol o‘ynashi ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: informatika, innovatsion texnologiyalar, pedagogik metodlar, interaktiv ta’lim, AKT, raqamli kompetensiya, gamifikatsiya, STEAM, SMART ta’lim.

Аннотация

В данной статье рассматривается эффективность использования инновационных технологий в обучении информатике на основе современных педагогических подходов. В частности, анализируются положительные результаты в формировании информационной культуры и навыков самостоятельного мышления у студентов путем интеграции в образовательный процесс таких технологий, как интерактивные методы, цифровые инструменты, платформы дистанционного обучения и геймификация. В статье анализируется эффективность использования инновационных педагогических технологий в обучении информатике. Показано, что современные информационно-коммуникационные инструменты, интерактивные платформы, геймификация и проектные методы обучения играют важную роль в повышении качества образовательного процесса, развитии цифровых компетенций студентов и ориентации их на самостоятельное и творческое мышление.

Ключевые слова: информатика, инновационные технологии, педагогические методы, интерактивное образование, ИКТ, цифровая компетентность, геймификация, STEAM, SMART-образование.

Kirish. Hozirgi zamon ta’limida raqamli transformatsiya jarayoni jadallashib borayotgan bir paytda, informatika fani asosiy strategik fanlardan biri sifatida ajralib turmoqda. Chunki bugungi kunda har qanday kasb vakilidan axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari talab etiladi. Informatika fanini an’anaviy o‘qitish metodlari bilan cheklab qo‘yish ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta’lim

jarayoniga joriy etish zarurati tobora ortib bormoqda. Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi har bir sohada, xususan, ta’lim tizimida tub o‘zgarishlarni taqozo qilmoqda. Xususan, informatika fani – bugungi kunda faqat kompyuter asoslarini o‘rgatadigan fan emas, balki raqamli savodxonlik, algoritmik tafakkur, muammolarni tahlil qilish va dasturiy yechimlar yaratish ko‘nikmalarini shakllantiruvchi asosiy yo‘nalishga aylanmoqda. Bu esa o‘qitish jarayonini yangicha yondashuvlar bilan boyitishni, an’anaviy metodlardan innovatsion texnologiyalarga o‘tishni talab qiladi. Bugungi o‘quvchi – raqamli texnologiyalar bilan ulg‘aygan avlod vakili. Ular passiv eshituvchi emas, balki faol ishtirokchi bo‘lishni istaydilar. Shu bois, informatika darslarida zamonaviy vositalardan, jumladan, onlayn platformalar, mobil ilovalar, gamifikatsiya elementlari, sun’iy intellekt asosidagi tizimlar, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) texnologiyalaridan foydalanish dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu nafaqat darslarning interaktivligini oshiradi, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, kreativ yondashuvini va muammolarni hal qilish kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Shuningdek, Yangi O‘zbekiston ta’lim strategiyasida ilgari surilayotgan asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida “raqamli ta’lim muhitini shakllantirish” vazifasi belgilangan. Informatika fanini innovatsion yondashuvlar asosida o‘qitish ushbu strategik maqsadlarga erishishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolaning ushbu qismida informatika ta’limiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etishning zarurati va uning ta’lim sifatiga ta’siri tahlil qilinadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda informatika fanini o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligini aniqlash uchun kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Avvalo, ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashning o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalariga ta’sirini o‘rganish maqsadida sifat hamda miqdoriy tadqiqot metodlari integratsiyasi asosida tahlil olib borildi. Tajriba usuli sifatida, bir nechta umumta’lim maktablarida informatika darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalar (masalan, interaktiv taqdimotlar, onlayn test tizimlari, gamifikatsiya elementlari, virtual laboratoriyalar va kodlash platformalari) joriy etildi va o‘quvchilarning fan bo‘yicha muvaffaqiyati va faolligi kuzatildi. Ma’lumotlar o‘quvchilarning imtihon natijalari, o‘qituvchilar va o‘quvchilar bilan suhbatlar, shuningdek, o‘quv jarayonini monitoring qilish orqali to‘plandi. Shuningdek, tadqiqotda ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llashdan oldingi va keyingi holatlar taqqoslandi, bu esa samaradorlik darajasini aniqlashga yordam berdi. Analitik metod yordamida yig‘ilgan ma’lumotlar sistematik tahlil qilindi, bu esa o‘quv jarayonida texnologik yondashuvlarning o‘quvchilarning axborot savodxonligi va amaliy ko‘nikmalari rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika) yondashuvi asosida o‘quv materiallarini integratsiyalash va loyiha asosida o‘qitish metodlari sinovdan o‘tkazildi. Bu yondashuvlarning o‘quvchilarda muammoli vaziyatlarni yechish qobiliyatini oshirishga ta’siri o‘rganildi. Natijada, metodologik jihatdan innovatsion pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ta’lim resurslarini zamonaviylashtirish va o‘quv jarayonini individualizatsiyalash zarurligi aniqlanib, tavsiyalar ishlab chiqildi.

Muhokama va natija. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, informatika fanini o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning faolligi va bilim darajasini sezilarli darajada oshiradi. Interaktiv ta’lim vositalari, jumladan, elektron darsliklar, video materiallar va onlayn testlar o‘quvchilarga murakkab mavzularni o‘zlashtirishni osonlashtiradi va ularni dars jarayonida faol ishtirok etishga rag‘batlantiradi. Bu o‘z navbatida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Gamifikatsiya elementlari (ballar, reytinglar, tanlovlar) o‘quv jarayoniga qiziqarli va raqobatbardosh muhit yaratadi, bu esa o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayoniga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi. Shu bilan birga, loyiha asosida o‘qitish metodikasi o‘quvchilarni muammolarni kompleks yondashuv bilan hal qilishga, jamoaviy ishga va kreativ fikrlashga o‘rgatadi. Bu metod o‘quvchilarning faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko‘nikmalarini ham mustahkamlaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning informatika fanidan bilim olish samaradorligi an’anaviy metodlarga nisbatan o‘rtacha 30–40% ga oshgan. Shu bilan birga, o‘qituvchilar tomonidan ta’lim jarayonida AKT vositalaridan foydalanish o‘qitish sifatini yaxshilash bilan birga, darslarni tayyorlash

va o‘tkazishda vaqtni samarali boshqarishga imkon bergan. Shuni ham ta’kidlash lozimki, texnologiyalarni samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarning malakasi va pedagogik kompetensiyalari yuqori darajada bo‘lishi kerak. Ba’zi maktablarda texnologik infratuzilmaning yetishmasligi yoki o‘qituvchilarning malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi muammolar paydo qilmoqda. Shu sababli, ta’lim sohasida innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish uchun nafaqat texnik bazani mustahkamlash, balki o‘qituvchilarning doimiy malakasini oshirish tizimini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish ta’lim sifatini oshirish bilan birga, o‘quvchilarning raqamli madaniyatini rivojlantirish va ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Xulosa. Informatika fanini o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish nafaqat ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, kreativlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy texnologiyalar ta’limni yanada interaktiv, qiziqarli va individual yondashuvga asoslangan qiladi, bu esa o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning raqamli madaniyati rivojlanadi, ularning kelajakdagi professional sohada muvaffaqiyat qozonishlari uchun zarur bo‘lgan raqamli kompetensiyalari mustahkamlanadi. Ta’lim sifatini oshirishda o‘qituvchilarning malakasini doimiy ravishda oshirish, yangi pedagogik yondashuvlarni o‘zlashtirish va texnologik yangiliklarni samarali qo‘llash muhim omil bo‘lib qoladi. Kelajakda informatika fanini boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan holda o‘qitish (STEAM yondashuvi kabi) va zamonaviy texnologiyalarni kengroq joriy etish orqali o‘quvchilarning kompleks fikrlash va innovatsion salohiyatini yanada rivojlantirish imkoniyati mavjud. Shu sababli, ta’lim sohasida innovatsiyalarni doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish siyosatini olib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toshpo‘lotova, Jasmina, and O‘ktamov Madadjon. "Boshlangich talim yo‘nalishi talabalarini informatika fanini o‘qitishda interaktiv usullardan foydalanish." *PEDAGOGS* 51 (2024): 115-119.
2. Madadjon, O‘ktamov. "Translation Problems and Literary Translation in Uzbek literature: research, problems and solution." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR* 1.7 (2025): 326-331.
3. Boqiyeva, Farida, and Madadjon O‘ktamov. "MATEMATIKANI O‘QITISHDA MASALANING BAJARADIGAN FUNKSIYALARI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 50-52.
4. Bekmurodov, Nodirbek, and Asal Uralova. "O‘RTA SINFLARDAGI BOLALARGA INFORMATIKA O‘QITISHNING KREATIV G‘OYALARI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 39-41.
5. Ernazarova, Lola. "WEB-SAHIFANI BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 53-55.
6. Mahmudova, Shohsanam. "ALGORITIMLASH ASOSLARI BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 25-28.
7. Amirova, Zilola. "MATN BILAN ISHLASH DASTURLARI BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 32-34.
8. Baratova, Nafisa. "BLOKCHEYN TEXNOLOGIYASINING IJTIMOIY TAMOYILLARI." *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4.5 (2025): 18-20.
9. Boymurodova, Ozoda. "AXBOROT BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI." *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4.5 (2025): 11-14.
10. Boltayev, Farhod. "INTERNETDA ISHLASH ASOSLARI BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 46-49.
11. Arabboyev, O‘lmas. "SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA MUHANDISLIK ISHLARINI AVTOMATLASHTIRISH." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 35-38.

12. Berdishukurova, Munisa. "DASTURLASH TILLARINING RIVOJLANISHI." *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4.5 (2025): 24-26.

13. Ibodov, Azizbek. "INFORMATIKA O‘QITISH METODIKASINI FAN SIFATIDA TARIXI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 14-16.

14. Jurayeva, Gulchehra. "DASTURLASH ASOSLARI O‘QITISH METODIKASI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 17-20.

15. Eshonqulov, Muhammad. "WEB DASTURLASHDA ZAMONAVIY TEXNALOGIYALAR." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 56-59.

IMPULSLIQ TÁSIRGE IYE KESHIGIWSHI ARGUMENTLI DIFFERENTSIALLIQ TENLEMELER USHIN BASLANǴISH MÁSELELER

Ó.O. Qurbanbaev *- docent*
D.Asqarova *- assistent*
Q.N. Jamalov *- assistent*
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Annotaciya

Maqalada impulslıq tásirli keshigiwshi argumentke iye ekinshi tártipli sızıqlı differenciallıq teńlemeler ushın tiykarǵı baslanǵısh máseleler qarastırıladı. Diraktıń delta funkciyası hám birlik funkciyalar járdeminde sheshim Koshi hám Koshi funkciyasına uqsas funkciyalar járdeminde kórsetiledi.

Tayanısh sózler. Ekinshi tártipli differenciallıq teńlemeler, impulslıq tásir, keshigiwshi argument, delta hám birlik funkciyalar, Koshi funkciyası.

Аннотация

В статье рассматриваются основные исходные задачи для линейных дифференциальных уравнений второго порядка с импульсным эффектом с запаздывающим аргументом. Решение с помощью дельта-функции Дирака и единичных функций показано с помощью функций, подобных функции Коши и функции Коши.

Ключевые слова. Дифференциальные уравнения второго порядка, импульсное взаимодействие, запаздывающий аргумент, дельта-и единичные функции, функция Коши.

Abstract

The article considers the main initial problems for second-order linear differential equations with a delayed argument of momentum action. The solution using Dirac's delta function and unit functions is shown using Cauchy and Cauchy-like functions.

Key words. Second-order differential equations, momentum effect, delayed argument, delta and unit functions, Cauchy function.

Fizikanıń, mexanikanıń hám ilimniń basqada tarawlarınıń kóplegen máseleleri keshigiwshi argumentli impulslıq tásirge iye differentsiallıq teńlemeler ushın tiykarǵı baslanǵısh máseleler teoriyasın úyreniwge alıp kelinedi [1,2].

Bul maqalada impulslıq tásirge iye keshigiwshi argumentli ekinshi tártipli sızıqlı differenciallıq teńlemeler ushın tiykarǵı baslanǵısh máseleler qarastırıladı. Qarastırılıp atırǵan máseleniń sheshimi adımlar usılı menen anıqlanadı.

Aytayıq, $E_0[-\tau,0]$ baslanǵısh kóplikte $x=\varphi(t)$ baslanǵısh funkciyaǵa iye keshigiwshi $t-\tau$ argument qatnasqan hám sonıń menen birge $t\neq t_{ij}\in((i-1)\tau,i\tau)$, $i=1,2,...,$ $j=1,2,...,m_i$ tochkalarda impulslıq tásirge ushıraytuǵın sızıqlı

$$x''(t)+\sum_{k=1}^{2}\left(p_k(t)x^{(2-k)}(t)+q_k(t)x^{(2-k)}(t-\tau)\right)=f(t),\ t\neq t_{ij},\quad (1)$$

$$\Delta x(t)\big|_{t=t_{ij}} = h_{ij},\ \Delta x'(t)\big|_{t=t_{ij}} = h'_{ij}, \tag{2}$$

$$x^{(k)}(t) = \varphi^{(k)}(t),\ t \in [-\tau, 0] \tag{3}$$

differentsiallıq teńlemesi berilgen bolsın, bul jerde h_{ij}, h'_{ij} degenimiz birinshi tártipli tuwındısı menen birlikte $t \geq t_{11}$ ushın anıqlanǵan hám úzliksiz bolǵan, aldın ala berilgen bazı bir $h(t)$ funkciyanıń hám onıń tuwındısınıń $i-$ adımnıń impuls tásir etetuǵın $j-$tochkadaǵı, yaǵnıy $t = t_{ij}$ tochkalardaǵı mánisleri, $\varphi(t)$ funkciyası birinshi tártipke shekemgi tuwındıları menen birlikte baslanǵısh $t \in [-\tau, 0]$ kóplikte berilgen úzliksiz baslanǵısh funkciya, $\tau > 0$ turaqlı san.

Impulslıq tásirge iye keshigiwshi argumentli (1)-(3) tiykarǵı baslanǵısh máseleniń $n-$ adımdaǵı, yaǵnıy $(n-1)\tau \leq t < n\tau$ aralıqtaǵı sheshimin anıqlay maqsetinde (1)-(3) tiykarǵı baslanǵısh másele

$$x''(t) + \sum_{k=1}^{2}\left(p_k(t)x^{(2-k)}(t) + q_k(t)x^{(2-k)}(t-\tau)\right) = f(t) +$$

$$+\sum_{j=1}^{m_1}\left(K_1(t, t_{(n-1)j})h(s)\delta(t - t_{(n-1)j}) + K(t, t_{(n-1)j})h(s)\delta'(t - t_{(n-1)j})\right)ds,$$

$$x((n-1)\tau) = x_{n-1}((n-1)\tau),\ x'((n-1)\tau) = x'_{n-1}((n-1)\tau)$$

túrindegi Koshi máselesi menen almastırıladı hám bul Koshi máselesiniń sheshimi

$$x(t) = K_1(t,\tau)x_{n-1}(\tau) + K(t,\tau)x'_{n-1}(\tau) + \int_{(n-1)\tau}^{t} K(t,s)\left(f(s) - L(x_{n-1}(s-\tau))\right)ds +$$

$$+\sum_{j=1}^{m_1}\left(K_1(t, t_{(n-1)j})h(t_{(n-1)j}) + K(t, t_{(n-1)j})h'(t_{(n-1)j})\right)\theta(t - t_{(n-1)j})$$

formulası menen anıqlanadı, bul jerde $x_{n-1}(t)$ degenimiz (1)-(3) tiykarǵı baslanǵısh máseleniń bunnan aldınǵı adımdaǵı sheshimi hám sonıń menen birge

$$L(x(t)) = \sum_{k=1}^{2} q_k(t)x^{(2-k)}(t),\ \ K(t,s) = \frac{1}{w(s)}\begin{vmatrix} x_1(s) & x_2(s) \\ x_1(t) & x_2(t) \end{vmatrix},$$

$$K_1(t,s) = \frac{1}{w(s)}\begin{vmatrix} x_1(t) & x_2(t) \\ x'_1(s) & x'_2(s) \end{vmatrix},$$

$\delta(t)$ hám $\theta(t)$ funkciyaları sáykes Dirak hám birlik funkciyalar, al $x_1(t)$, $x_2(t)$ funkciyaları birtekli

$$x''(t) + p_1(t)x'(t) + p_2(t)x(t) = 0$$

teńlemesiniń fundamentallıq sheshimler sisteması, $w(t)$ funkciyası $x_1(t)$, $x_2(t)$ fundamentallıq sheshimler sistemasınıń Vronskiy anıqlawshısı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Мышкис А.Д. Линейные дифференциальные уравнения с запаздывающим аргументом. – М.:Наука, 1972. -351 с.
2. Эльсгольц Л.Э., Норкин С.Б. Введение в теорию дифференциальных уравнений с отклоняющимся аргументом. –М.: Наука, 1971. -231 с.

EKINSHI TÁRTIPLI DIFFERENCIALLIQ TEŃLEMELERDIŃ PERIODLI SHESHIMLERIN TABIWDIŃ BAZI-BIR JUWIQ USILI

Ó.O. Qurbanbaev *- docent*
I.B.Saliev *- assistent*
M.M.Avezova *- magistrant*
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Annotaciya

Maqalada sızıqlı bolmaǵan ekinshi tártipli differenciallıq teńlemelerdiń periodlı sheshimlerin A.M.Samoylenkonıń izbe-iz juwıqlasıwlarınıń sanlı-analitikalıq usılı járdeminde juwıq sheshiw sxeması qarastırıladı.

Tayanısh sózler. Sızıqlı emes differenciallıq teńlemeler, periodlı shegaralıq shártler, periodlı sheshimler, perodlı sheshimdi juwıq tabıw sxeması.

Аннотация

В статье рассматривается приближенная схема решения периодических решений нелинейных дифференциальных уравнений второго порядка с помощью численно-аналитического метода последовательных приближений А.М. Самойленко.

Ключевые слова. Нелинейные дифференциальные уравнения, периодические граничные условия, периодические решения, схема приближенного нахождения периодического решения.

Abstract

The article examines the approximate solution scheme of periodic solutions of nonlinear second-order differential equations using the numerical-analytical method of sequential approximations of A.M.Samoilenko.

Key words. Nonlinear differential equations, periodic boundary conditions, periodic solutions, approximate schemes for finding periodic solutions.

Sızıqlı emes differenciallıq teńlemelerdiń periodlı sheshimlerin juwıq esaplawdıń kóp sanlı usıllarınıń biri sanlı analitikalıq usıl bolıp, bul usıl járdeminde tek periodlı sheshimlerdi emes, periodlı bolmaǵan shegaralıq máselelerdiń sheshimin hám juwıq esaplawǵa boladı [1,2].

Bul maqalada usınday máselelerdiń biri bolǵan ekinshi tártipli

$$\frac{d^2x}{dt^2} = f\left(t, x, \frac{dx}{dt}\right) \tag{1}$$

differenciallıq teńlemeniń T periodlı bolǵan, yaǵnıy

$$x(0) = x(T), \quad x'(0) = x'(T) \tag{2}$$

periodlı shegaralıq shártlerdi qanaatlandıratuǵın sheshimin juwıq dúziw qarastırıladı, bul jerde $f(t,x,y)$ funkciyası t boyınsha T periodlı bolǵan hám óz argumentleriniń

$$t \in [0;T], \quad x \in D, \quad y \in D_1$$

oblasttaǵı úzliksiz funkciyası.

(2) periodlı shegaralıq shártlerdi esapqa alsaq, $f(t,x,y)$ funkciyası ushın

$$\int_0^T \tau f(\tau, x(\tau), x'(\tau))d\tau = Tx'(T), \quad \int_0^T f(\tau, x(\tau), x'(\tau))d\tau = 0 \tag{3}$$

teńlikleriniń orınlanıwı zárúr boladı.

Eger bulardıń ekinshisin t ǵa kóbeytip, hasıl bolǵan teńlikten birinshisin ayırsaq hám $x'(0) = x'(T)$ teńligin esapqa alsaq

$$x'(0) = -\frac{1}{T}\int_0^T (t-\tau) f(\tau, x(\tau), x'(\tau))d\tau$$

teńligi hasıl boladı. (1) ni eki ret izbe-iz integrallasaq

$$x(t) = x_0 + x_0' t + \int_0^t (t-\tau) f(\tau, x(\tau), x'(\tau)) d\tau \qquad (4)$$

túrindegi integro-differenciallıq teńlemege iye bolamız, bul jerde $x_0 = x(0),\ x_0' = x'(0)$. Eger (3) ni esapqa alsaq, onda (4) ni tómendegishe jazıwǵa boladı:

$$x(t) = x_0 + \int_0^t (t-\tau) f(\tau, x(\tau), x'(\tau)) d\tau - \frac{t}{T}\int_0^T (t-\tau) f(\tau, x(\tau), x'(\tau)) d\tau. \qquad (5)$$

Bul integro-differenciallıq teńlemeniń sheshimi (2) periodlı shegaralıq shártlerdi qanaatlandıradı, al (1) teńlemeni qanaatlandırıw ushın (3) shártlerdiń orınlanıwın talap etemiz. Sonlıqtan izlenip atırǵan sheshim x_0 hám x_T parametrlerine ǵárezi $x(t) = x(t, x_0, x_T)$ kóriniste anıqlanadı, bul jerde $x_T = x(T)$. Sonlıqtan qarastırılıp atırǵan máseleniń juwıq sheshimin (5) den paydalanıp

$$x_{m+1}(t, x_0, x_T) = x_0 + \int_0^t (t-\tau) f(\tau, x_m(\tau,, x_0, x_T), x_m'(\tau,, x_0, x_T)) d\tau -$$

$$-\frac{t}{T}\int_0^T (t-\tau) f(\tau, x_m(\tau,, x_0, x_T), x_m'(\tau,, x_0, x_T)) d\tau$$

sxema boyınsha anıqlaymız.

(1) teńlemeniń oń jaǵındaǵı $f(t, x, y)$ funkciyasına qoyılatuǵın bazı-bir qosısha shártlerdi paydalanıw arqalı sońǵı izbe-izlik penen anıqlanatuǵın $x_m(t, x_0, x_T)$ funkciyalardıń m sheksizlikke umtılǵandaǵı sheginiń (5) integro-differenciallıq teńlemeniń dál $x^*(t, x_0, x_T)$ sheshimine umtılatuǵınlığın kórsetiwge boladı. (5) niń bul sheshimi (1) teńlemeni qanaatlandırıw ushın (3) ni paydalanıp, x_0 hám x_T parametrlerin

$$\int_0^T \tau f(\tau, x^*(\tau, x_0, x_T), x'^*(\tau, x_0, x_T)) d\tau = T x_T',$$

$$\int_0^T f(\tau, x^*(\tau, x_0, x_T), x'^*(\tau, x_0, x_T)) d\tau = 0$$

sistemasın qanaatlandıratuǵınday etip tańlap alıw jetkilikli boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Самойленко А. М., Ронто Н. И. Численно-аналитические методы исследования периодических решений. - К.: Вища шк. изд-во при Киев. ун-те, 1976. - 179 с.
2. Самойленко А. М., Ронто Н. И. Численно-аналитические методы в теории краевых задач обыкновенных дифференциальных уравнений. - Киев: Наук. думка, 1992. - 280 с.

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI ROLI

Sh.Uteuliev *- assistent*
Nukus davlat texnika universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi va ilmiy-pedagogik asoslari yoritilgan.Maqolada shuningdek, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi va texnologik infratuzilmaning mavjudligi raqamli ta’lim samaradorligining

asosiy omili sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. Xulosa sifatida, raqamli texnologiyalar aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarda tahliliy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim vosita ekani ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, aniq fanlar, tabiiy fanlar, ta’lim sifati, interaktiv o‘qitish, virtual laboratoriya, raqamli savodxonlik, ta’lim innovatsiyalari, onlayn platformalar, pedagogik yondashuv

Аннотация

В данной статье освещена эффективность и научно-педагогические основы использования цифровых технологий в преподавании точных и естественных наук. Также в статье подчёркнуто, что цифровая грамотность преподавателей и наличие технологической инфраструктуры являются основными факторами эффективности цифрового образования. В качестве вывода отмечено, что цифровые технологии являются важным инструментом для повышения качества образования в точных и естественных науках, а также для формирования у учащихся аналитического и самостоятельного мышления.

Ключевые слова: цифровые технологии, точные науки, естественные науки, качество образования, интерактивное обучение, виртуальная лаборатория, цифровая грамотность, образовательные инновации, онлайн-платформы, педагогический подход.

Abstract

This article highlights the effectiveness and scientific-pedagogical foundations of using digital technologies in teaching exact and natural sciences. The article also emphasizes that teachers' digital literacy and the availability of technological infrastructure are key factors in the effectiveness of digital education. In conclusion, it is noted that digital technologies are an important tool for improving the quality of education in exact and natural sciences, as well as for developing students' analytical and independent thinking skills.

Keywords: digital technologies, exact sciences, natural sciences, quality of education, interactive teaching, virtual laboratory, digital literacy, educational innovations, online platforms, pedagogical approach.

Hozirgi zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda bu texnologiyalar o‘quvchilarning bilim egallash jarayonini soddalashtirib, darslarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Matematika, fizika, kimyo va biologiya kabi fanlarda grafik, formula, tajriba, laboratoriya ishlari hamda simulyatsiyalarni raqamli vositalar orqali namoyish etish mashg‘ulotlarni yanada qiziqarli va tushunarli qiladi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda bu texnologiyalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yengillashtirib, darslarning samaradorligini oshiradi. Matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi fanlarda grafiklar, formulalar, tajribalar, laboratoriya ishlari va simulyatsiyalarni raqamli qurilmalar orqali ko‘rsatish darslarni qiziqarli va tushunarli qiladi.

Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasi muhim o‘rinni egallaydi. Ayniqsa, aniq (matematika, informatika) va tabiiy (fizika, kimyo, biologiya) fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalarning o‘rni beqiyosdir. Raqamli vositalar yordamida bilimlar vizual, interaktiv va tahliliy tarzda yetkazilishi, murakkab tushunchalarning osonroq o‘zlashtirilishini ta’minlaydi. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning ta’lim sifatiga ta’siri, imkoniyatlari va amaliy tatbiqlari tahlil qilinadi.

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayoniga integratsiya qilinishi pedagogik yondashuvlarni tubdan o‘zgartirmoqda. Masalan, **GeoGebra**, **Desmos**, **PhET**, **Khan Academy** kabi platformalar matematika, fizika va boshqa fanlarni o‘rganishda o‘quvchilarga amaliyotga yaqin, vizual materiallar bilan ishlash imkonini beradi. Matematika fanida murakkab matematik formulalar va funksiyalarni animatsiyalar orqali tushuntirish, geometrik shakllarni 3D modellar orqali ko‘rsatish, algebra yoki analiz bo‘yicha virtual mashqlarni bajarish o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi hamda chuqur va mustahkam bilim hosil bo‘lishiga yordam beradi. Shuningdek, sun’iy intellekt, masofaviy ta’lim platformalari, o‘quvchi faoliyatini monitoring qilish tizimlari orqali individual yondashuv

kuchaymoqda. Bu, ayniqsa, pandemiya sharoitida o‘zini namoyon qilgan bo‘lib, o‘quv jarayonining uzluksizligini ta’minlashda muhim rol o‘ynadi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llashda ayrim kamchiliklar ham kuzatilmoqda. Xususan, ayrim hududlarda texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmagani, ko‘plab o‘qituvchilarda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo‘yicha yetarli malaka va tajribaning yo‘qligi, shuningdek, o‘quvchilarning uzoq vaqt davomida ekran qarshisida bo‘lishi salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ikkinchidan, o‘qituvchilar uchun muntazam ravishda amaliyotga yo‘naltirilgan raqamli kompetensiyalarni rivojlantiruvchi kurslar tashkil etilishi zarur. Uchinchidan esa, raqamli ta’lim vositalaridan muvozanatli va maqsadga muvofiq foydalanishni ta’minlovchi metodik yondashuvlar ishlab chiqilishi va joriy etilishi lozim.

Raqamli resurslar yordamida o‘qituvchi ham o‘z kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishi, darslarni vizual, interaktiv va diagnostik jihatdan boyitishi mumkin. Biroq, bularning barchasi zamonaviy texnologik infratuzilma va pedagoglarning raqamli savodxonligiga bog‘liq.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish aniq va tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonini sezilarli darajada boyitadi. Bu esa nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda o‘qituvchilarning malakasini oshirish, texnologik vositalarni yangilash va ta’lim platformalarini milliy dasturlar bilan uyg‘unlashtirish muhim vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кудрявцев Л.Д. Избранные труды. Мысли о современной математике и ее преподавании – Москва: Физматлит, 2008. – 434 с.

2. Игнатенко В.В., Турлай И.В., Федоренчик А.С. Моделирование и оптимизация процессов лесозаготовок: Учеб. пособие. – Минск: 2004.–178с.

3. Saparova A.A.qizi. The use of modern information technologies in the process of studying the theory of limits. Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249-7137 Vol. 12, Issue 05, May 2022 SJIF 2022 = 8.252. A peer reviewed journal. Pages 415-419. https://saarj.com

4. Saparova A.A.qi'zi'. (2023). The basics of organizing education aimed at increasing the various competencies of students of technical higher education institutions. International scientific conference "Innovative trends in science, practice and education", 2(4), 88–92. Retrieved from https://academicsresearch.ru/index.php/iscitspe/article/view/1511

5. Saparova A.A.qi’zi’. (2023). Analysis of some aspects of organizing independent education. *Educational Research in Universal Sciences*, *2*(11 SPECIAL), 466–469. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/4014

UDK 37.013:378.147

TALABALARNING SHAXSIY KASBIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

M.K.Yuldashev *- assistent o‘qituvchi*
University of innovation technologies
(TDPU mustaqil izlanuvchisi)

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarning kasbiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirishning ahamiyati muhokama qilinadi. Talabalar o‘z kasbiy sohalarida muvaffaqiyatga erishish uchun nafaqat kasbiy bilimlarga, balki shaxsiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham ehtiyoj sezadilar. Maqolada kasbiy sifatlarni rivojlantirish, shaxsiy ko‘nikmalarni oshirish va o‘rganishning yangi metodlari orqali talabalarni kelajakdagi ish hayotiga tayyorlash masalalari ko‘rib chiqiladi. Bunda innovatsion ta’lim metodlari, jamoaviy ishlash, kreativ fikrlash, va liderlik ko‘nikmalari o‘rganish jarayonining ajralmas qismlariga aylanishi zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: *Kasbiy sifat, shaxsiy rivojlanish, ta’lim metodlari, jamoada ishlash, innovatsion yondashuv, kreativ fikrlash, liderlik, o‘zgarishga tayyorlik.*

Аннотация

В данной статье рассматривается важность развития профессиональных и личных качеств студентов. Для достижения успеха в своей профессиональной сфере студенты нуждаются не только в профессиональных знаниях, но и в развитии личных навыков. В статье рассматриваются вопросы развития профессиональных качеств, улучшения личных навыков и подготовки студентов к будущей профессиональной жизни через современные методы обучения. Подчеркивается необходимость использования инновационных методов, командной работы, творческого мышления и лидерских качеств в процессе обучения.

Ключевые слова: *Профессиональные качества, личностное развитие, методы обучения, командная работа, инновационный подход, творческое мышление, лидерство, готовность к изменениям.*

Annotation

This article considers the importance of developing the professional and personal qualities of students. To achieve success in their professional sphere, students need not only professional knowledge, but also the development of personal skills. The issues of developing professional qualities, improving personal skills and preparing students for future professional life through modern teaching methods are considered. The need to use innovative methods, teamwork, creative thinking and leadership qualities in the learning process is emphasized.

Key words: *professional qualities, personal development, teaching methods, teamwork, innovative approach, creative thinking, leadership, readiness for changes.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimi talabalarning kasbiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirishda yangi va innovatsion yondashuvlarga ehtiyoj sezmoqda. Global miqyosda ta’lim sohasidagi o‘zgarishlar va rivojlanishlar yangi metod va texnologiyalarni joriy etishni talab qilmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, talabalarning har tomonlama o‘sishi va rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Ushbu maqolada talabalarning kasbiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirishda qo‘llaniladigan innovatsion metodlar haqida so‘z yuritamiz. Talabalar, nafaqat kasbiy bilimlarni, balki shaxsiy va ijtimoiy ko‘nikmalarni ham rivojlantirishlari lozim. Kasbiy va shaxsiy sifatlarni rivojlantirish esa nafaqat talabalar uchun, balki butun jamiyat uchun katta ahamiyatga ega. Kasbiy sifatlarni rivojlantirish talabalarni o‘z sohasida malakali va muvaffaqiyatli mutaxassis bo‘lishlariga yordam beradi. Bugungi kunda ish bozori o‘zgaruvchan va talablar yuqori. Talabalar nafaqat teoriya, balki amaliy ko‘nikmalarga ham ega bo‘lishlari kerak.

Innovatsion texnologiyalar va global iqtisodiy muhitning tez o‘zgarishi kasbiy bilimlarni va malakalarni doimiy ravishda yangilashni talab qiladi. Talabalarning kasbiy sifatlari rivojlanishi ularning professional faoliyatlarida muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarurdir. Ya’ni, dasturlash, marketing, muhandislik yoki boshqa sohalarda amaliy tajriba va maxsus ko‘nikmalar, talabalarni ishga joylashish jarayonida raqobatbardosh qiladi.

Shaxsiy sifatlarni rivojlantirish: O‘z-o‘zini anglash va ijtimoiy muvaffaqiyat.

Shaxsiy sifatlar, ayniqsa o‘z-o‘zini anglash, muloqot qilish, vaqtni boshqarish, stressni yengish kabi ko‘nikmalar, talabalar hayotining barcha jabhalarida ularga yordam beradi. Shaxsiy rivojlanish, talabalar o‘zlarini yanada samarali ifoda eta olishlari, boshqalar bilan muloqot qilishda muvaffaqiyat qozonishlari va hayotdagi har qanday vaziyatda maqsadlariga erishishlari uchun zarurdir. Ushbu sifatlarni rivojlantirish nafaqat talabaning o‘zining shaxsiy hayoti, balki ijtimoiy va professional hayotida ham muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi. Bugungi dunyoda tez o‘zgarayotgan texnologiyalar va mehnat bozorining dinamikasi talabalarni yangi bilimlarni o‘rganishga va moslashuvchan bo‘lishga undaydi. Talabalar yangi sharoitlarga tez moslasha olishlari va har qanday o‘zgarishlarga ochiq bo‘lishlari kerak. Yangi texnologiyalar, kasbiy va shaxsiy rivojlanish uchun imkoniyatlarni keltirib chiqaradi. O‘rganishning yangi metodlari, masalan, onlayn kurslar va interaktiv ta’lim usullari talabalarni innovatsion g‘oyalarga ochiq qilishga yordam beradi.

Bu esa talabalarni o‘z kasblarini samarali bajarish va shaxsiy hayotida muvaffaqiyatli bo‘lishlari uchun zarur bo‘lgan sifatlarni egallashga undaydi.

Jamoada ishlash va liderlik: Ijtimoiy muhitda o‘z o‘rnini topish.

Kasbiy va shaxsiy sifatlarni rivojlantirish jarayonida jamoada ishlash va liderlik ko‘nikmalarini oshirish ham katta ahamiyatga ega. Talabalar jamoaviy ishda samarali qatnashish, boshqaruv va rahbarlik sifatlarini rivojlantirish orqali ijtimoiy muhitda o‘z o‘rnini topa olishadi. Jamoaviy ish orqali talabalar bir-birlarini tushunish, qarorlar qabul qilish va mas'uliyatni bo‘lishish ko‘nikmalarini o‘zlashtiradilar. Shu bilan birga, liderlik sifatlarini rivojlantirish talabalarni kelajakda katta tashkilotlarda muvaffaqiyatli boshqaruvchilar bo‘lishlariga tayyorlaydi.

O‘z-o‘zini baholash va o‘zgarishga tayyorlik.

Shaxsiy va kasbiy rivojlanishning muhim jihati bu o‘z-o‘zini baholash va o‘zgarishga tayyor bo‘lishdir. Talabalar o‘z sifatlarini baholab, kuchli tomonlarini rivojlantirish va zaif tomonlarini kuchaytirish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak. Bu jarayon, o‘z-o‘zini anglashga, o‘zgarishlarga tayyor bo‘lishga va doimiy ravishda o‘zini takomillashtirishga yordam beradi. Kasbiy sohada muvaffaqiyatga erishish uchun talabalar o‘zlarini baholash va o‘zgarishga tayyor bo‘lishlari zarurdir.

Jamiyatda kechayotgan tub o‘zgarishlar, turli axborot oqimlarining Respublika ma’naviy-ijtimoiy hayotiga ko‘rsatadigan kuchli ta’siri, buzg‘unchi g‘oyalar xurujini bartaraf etish zaruriyati yosh avlod tarbiyasi uchun mas’ul bo‘lgan o‘qituvchi shaxsiga nisbatan jiddiy talablarni qo‘ymoqda.

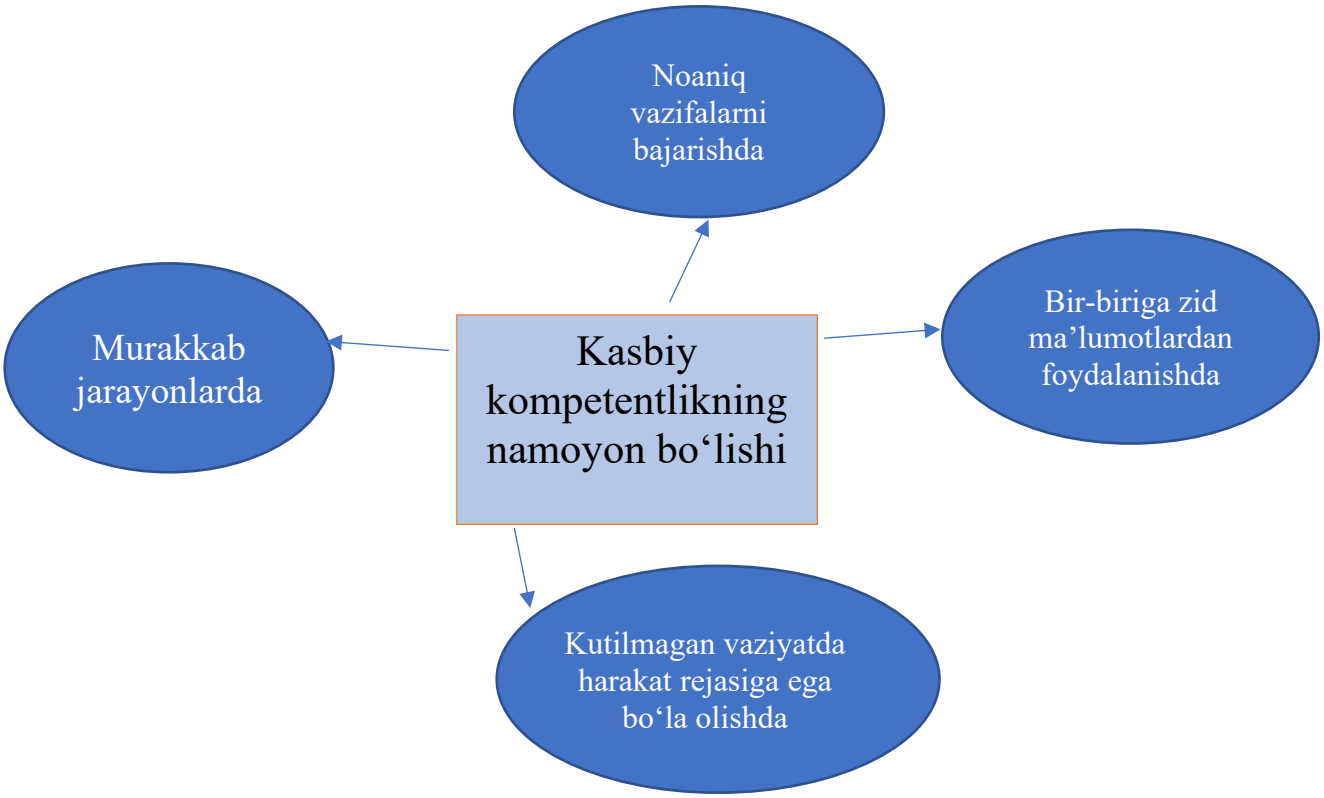

Shu bois bugungi kun o‘qituvchisi nafaqat kasbiy malakaga, balki yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlar, boy dunyoqarash, intellektual salohiyat, mustaqil fikr egasi bo‘lishi zarur. Bu sifatlar bevosita o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy yetukligini ifodalaydi.

Shunga ko‘ra talabaning kasbiy sifatlari ko‘proq dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Talabalarda kasbiy sifatlarni takomillashtirish jarayoni pedagogik talablar (kasbiy mahorat, deyentologik sifatlar)asosidagi akmeologik motivatsiya tuzilmasini ichki integratsiyalashga ustuvorlik berish negizida takomillashtirishga mo‘ljallangan. Bundan tashqari ta’lim muassasasida o‘quvchilarga qadriyat sifatida munosabatda bo‘lish ham dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Zero, davlatning ta’lim sohasidagi asosiy tamoyillaridan biri ta’limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish bo‘lib, uning asosiy mohiyati o‘quvchi shaxsiga insoniy munosabatda bo‘lishni, ta’lim jarayonini erkinlashtirishni talab etadi.

Kasbiy tarbiyada yana bir eng qimmatli qadriyat erkinlikdir. Ta’limni demokratlashtirish bilan birga shaxs erki va huquqini hurmat qilish rivojlanadi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchi shaxsida mas’uliyatni his etish, ongli intizomga rioya etish ko‘nikmalarini tarbiyalaydi. Shuningdek, vatanparvarlik, xalqlar o‘rtasidagi do‘stlik va hamkorlik, mas’uliyatni his etish, burch, or-nomus, vijdonlilik, tartiblilik, adolatlilik va boshqa xislatlar tarbiyasi katta ahamiyatga ega.

Tarbiyalashda ko‘proq quyidagi ta’lim prinsiplariga tayaniladi:

- Ilmiylik tamoyili amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan nazariy bilimlar, faktlar, tushunchalar, qoidalar va ilmiy kompetentsiyalarni o‘rganishni kafolatlaydi.
- Tizimlilik tamoyili – o‘qitish maqsadi, vazifalari, mazmuni, metodlari, vositalari va shakllarini, tilning o‘zini yaxlit bir tizim shaklida tasavvur qilish va foydalanishni, shuningdek, talabalar tomonidan yaratiladigan matnlarning izchil, tizimli, mantiqli shakllanishiga erishishni ko‘zda tutadi.
- Izchillik tamoyili – talabalar tomonidan tilga oid tushunchalarni izchil o‘zlashtirish, nutqiy kompetentsiyalarni bosqichli ketma-ketlikda shakllantirish, til imkoniyatlaridan mavzu talabi asosida, maqsadli foydalanishni taqozo etadi.
- Ko‘rgazmalilik tamoyili – talabalar tomonidan mustaqil matn yaratishda tabiiy, tasviriy, tarqatma, didaktik, audio-videomateriallar, multimedia, internet va elektron o‘quv vositalaridan unumli foydalanishni ko‘zda tutadi.
- Ta’lim va tarbiyaning uzviyligi tamoyili ta’lim mazmuni, izchilligi va mantiqan bog‘liqligi, o‘quvchilar tomonidan matn yaratish jarayonida o‘zaro uzviylikni ta’minlash, o‘quvchilarda madaniy muloqotni shakllantirish va rivojlantirishni ko‘zda tutadi.
- Onglilik tamoyili – mustaqil matn yaratish kompetensiyalarini egallashda talabalardan kompetentlilik darajasini ongli yuksaltira bilishni talab qiladi.

Talabalarning kasbiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirish –bu ularning nafaqat o‘qishdagi muvaffaqiyatlarini, balki kelajakdagi professional va ijtimoiy hayotidagi yutuqlarini ham ta’minlaydi. Kasbiy sifatlar talabalarni ishga joylashish va o‘z sohasida muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradigan asosiy omil bo‘lsa, shaxsiy sifatlar esa ular uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ta’lim tizimi ushbu sifatlarni rivojlantirishga e’tibor qaratishi, talabalarga keng ko‘lamli bilim va ko‘nikmalarni o‘rgatishi kerak. Bu nafaqat talaba, balki butun jamiyat uchun foydali bo‘lib, uning taraqqiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tushunarlilik tamoyili – yangi bilimlarni o‘zlashtirishni qulay qiladigan, asosiy g‘oyani anglashini osonlashtiradigan atama va tushunchalardan foydalanish ko‘zda tutiladi.

Uzviylik tamoyili– talabalarning avval o‘zlashtirgan bilimlari bilan yangi o‘rganilayotgan mavzular o‘rtasidagi sathlararo aloqadorlik saqlanishi, shuningdek, imlo, punktuasiya va uslubiyatga doir bilimlar ham matn yaratish bilan uzviylikda takomillashtirilishi nazarda tutiladi.

O‘qitish, tarbiyalash san’ati, pedagogik mahoratni egallash - murakkab va davomli jarayon bo‘lib, uni oliy o‘quv yurtida talabani o‘qitish davrida to‘la- qonli amalga oshirib bo‘lmaydi.

Pedagogik mahoratni egallash faqatgina mutaxassisning mustaqil ishlashi, amaliy ish tajribasi jarayonida amalga oshadi. Ammo bu o‘qituvchilik kasbiga tayyorlash qiyinchiliklarini kamaydi degani emas. Talabani o‘quv-tarbiya jarayonini optimal tashkil etishga o‘rgatish, uni nazariy bilimlarini amaliy faoliyatga tatbiq etish lozim. Nazariy bilim berish bilan amaliyot o‘rtasida uzviy bog‘liqlikni o‘rganishni tajribalarimiz ko‘rsatishicha, maktab hayoti sharoitini real ko‘rsatuvchi va turli pedagogik masalalarda o‘z aksini topuvchi pedagogik vaziyatlarni modellashtirishga yordam beradi.

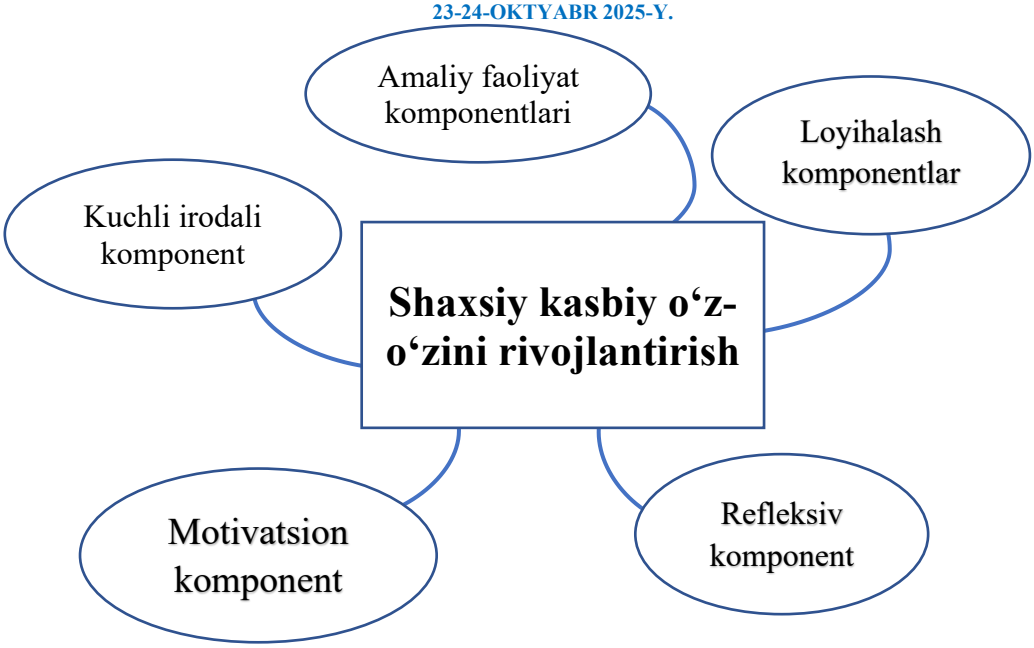

Talabalarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishining eng muhim manbalaridan biri ularning universitet o‘quv jarayoniga moslashishidir. Biz didaktik moslashuv haqida gapiramiz. N. V. Solovyovaga ko‘ra, «Didaktik moslashuv-bu talabani universitet sharoitlari bilan tanishtirishning murakkab dinamik jarayoni, natijada u yangi ta’lim shakllarining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lgan, olingan ma’lumotlarning katta miqdori, yangi faoliyat sub’ektiga aylanadi, yanada intensiv aqliy mehnat sharoitida o‘z funktsiyalarini maqbul bajarish qobiliyatiga ega bo‘ladi». Ya’ni, didaktik moslashuv talabaning kasbiy va shaxsiy rivojlanishining muhim manbai, vakolatli shaxsni shakllantirishning zarur elementi hisoblanadi.

Mulohaza. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quv muammolari talabalar ta’limni tashkil etish shaklining o‘zgarishi bilan bog‘liq. Muvaffaqiyatli didaktik moslashish uchun birinchi kurs talabasi o‘rganilayotgan mavzular bo‘yicha ma’lum bilim va ko‘nikmalarga, moslashuvchan fikrlashga, kognitiv mustaqillikning yaxshi rivojlangan darajasiga, turli manbalar bilan mustaqil ishlash qobiliyatiga, katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlashga, ravon o‘qishga, yozuvlarni yozishga va boshqalarga ega bo‘lishi kerak. Shunday qilib, talabalarning universitet ta’limiga moslashuvining o‘zaro ta’sir qiluvchi va o‘zaro bog‘liq jihatlarini – psixologik, pedagogik, shuningdek, o‘quv va kasbiy qulayliklarni hisobga olish lozim, Baydak V. Yu. «talabalarni universitetda o‘qishga moslashtirish ularning maktabdagi o‘quv faoliyatini shakllantirish darajasiga bog‘liq va bu o‘quvchining o‘quv faoliyatidan o‘quv faoliyatiga o‘tish jarayoni ekanini aniqlagan.

Baydak V.Yu. ning fikriga qo‘shilib, talabalarning o‘quv, kasbiy va psixologik-pedagogik moslashuvi zamonaviy universitetning ta’lim muhitida eng muvaffaqiyatli tarzda sodir bo‘lishiga e’tibor qaratish to‘g‘ri deb hisoblaymiz, uning rivojlanishini boshqarish istiqbolli pedagogik tadqiqotlar uchun asos bo‘lishi kerak.

Xulosa va tavsiyalar. Shunday qilib, psixologik va pedagogik kontekstda «moslashish» tushunchasining rivojlanishini talabalarning universitet ta’limining o‘ziga xos xususiyatlariga nisbatan tahlil qilib, biz ushbu muammo yanada kengroq va fanlararo bog‘liq ekanligini aniqladik. Pedagogika kasbiy pozitsiyalardan moslashishni kasbiy yo‘naltirish tizimining tarkibiy qismi va kasbiy barqarorlikni shakllantirishning zarur elementi sifatida ko‘rib chiqadi. Moslashuvning butun jarayoniga o‘qishga psixologik tayyorlik, universitet ta’lim muhitidagi psixologik qulaylik, kasbiy rivojlanish makoniga «sho‘ng‘ish» uchun shaxsiy intilish kabi sharoitlar katta ta’sir ko‘rsatadi. Barcha tarkibiy qismlar zamonaviy universitetning ta’lim muhitida talabalarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishining muvaffaqiyatini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas’ul muharrir O‘zbekiston Respublikasi FA haqiqiy a’zosi Xayrullayev.M.M. Toshkent, Fan nashriyoti, 1975

2. Avloniy A.Turkiy guliston yohud axloq.– T.: Ma’naviyat, 1998.

3. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari.- T.: Fan, 2007

4. Таиров, Б. Б., Хўжжиев, М. Я., & Ўғли, Қ. З. А. (2023). ПРОГРАММНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ КОГНИТИВНО-ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ПОДХОДА В ПОДГОТОВКЕ ИНЖЕНЕРОВ-ТЕХНИКОВ.Universum: технические науки, (5-2 (110)), 29-36.

LEGIRLANMAGAN VA LEGIRLANGAN KREMNIYNING MORFOLOGIK TUZILISHI

Z.M. Xusanov, M.K. Xusanova

Cyber university - Nurafshon, ***Innovatsion texnologiyalar universiteti - Sirdaryo, Toshkent shahar, Olmazor tumani 315-maktab***

Bugungi kunda maxsus xossali yarimo‘tkazgich materiallarga bo‘lgan qiziqish keskin ortib bormoqda. So’ngi yillarda ma’lumki, yarimo‘tkazgich (Si) kremniyni o‘tuvchi elementlar bilan legirlash jarayoni asosidagi yaratilgan mikroelektronikaga mos asboblarning ishchi parametrlariga katta ta’siri keng o‘rganilmoqda [1-2]. Ko‘pgina tadqiqot ishlarida o‘tuvchi element atomlari elektr faolliklari haqidagi ma’lumotlar to‘liq emas. Ma’lumki, kremniyni o‘stirishda kiritilgan elementlar yuqori kimyoviy faollikka ega bo‘lib, elektr jihatdan faol bo‘lmagan holatda zaryad xolatlari va uni tashishda ishtirok etadi [3-4].

Tadqiqotda legirlangan kremniy T=1200°C haroratda 10 soat vaqt davomida diffuziya qilingan namunalarining elektrofizik parametrlari o‘rganildi. Dastlab solishtirma qarshiligi ρ=50 Om·sm bo‘lgan (KEF-50) monokristall kremniyning mexanik silliqlangan namunalari d=1,5 mm qalinligida tanlab olingan.

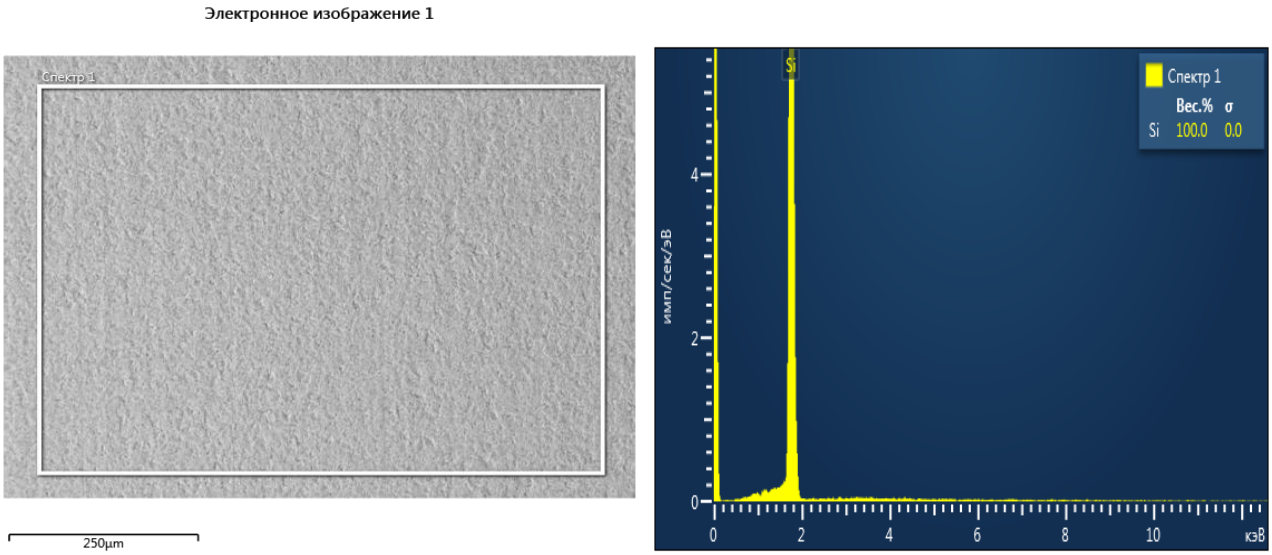

1-rasm. Skanerlovchi elektron mikroskop yordamida boshlang‘ich namuna n-Si (KEF-50) monokristall kremniy tasviri.

JSM-IT200 ixcham skanerlovchi elektron mikroskopi (SEM) qattiq kristallarda hosil bo‘luvchi kirishma to‘plamlarining kattalashtirilgan tasvirlarini olish va ularning alohida nuqtalari tarkibini elementli tahlil qilish imkoniyatiga ega.

Skaynerlovchi elektron mikroskop yordamida dastlab boshlang‘ich namunaning morfologik tuzilishi ko‘rib chiqildi. 1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, monokristall kremniyning sof xolati tasvirlangan.

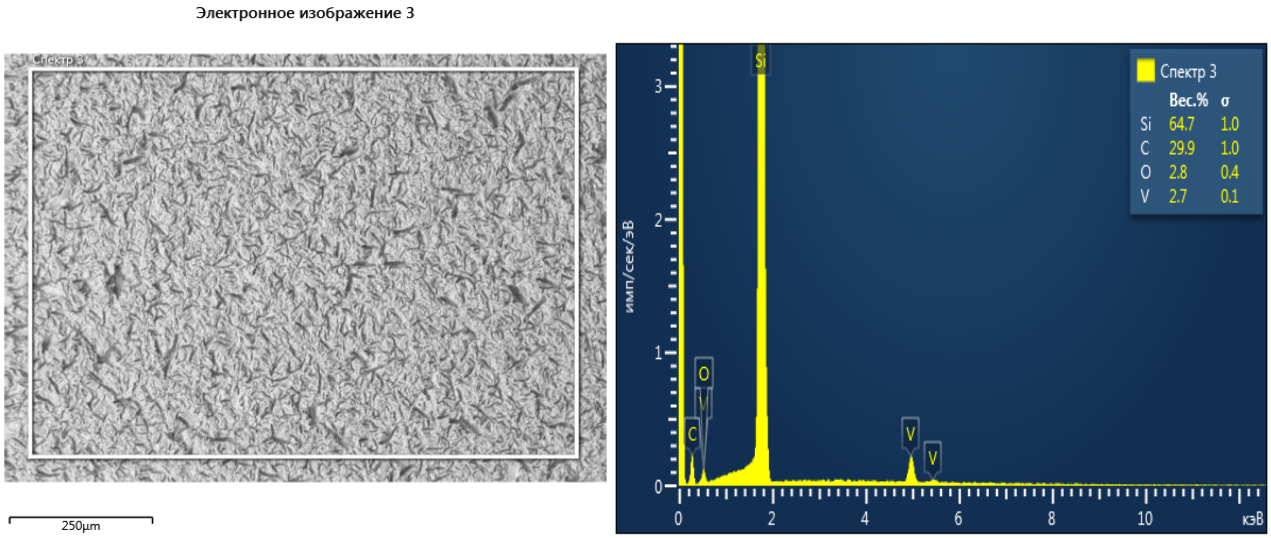

2-rasm. Skanerlovchi elektron mikroskop yordamida n-Si<V> tasviri

Mikroskopning zamonaviy kompyuter asosidagi ishlaydigan boshqaruv tizimi juda sodda bo‘lib, boshqarishning barcha funksiyalari avtomatlashtirilgan. Qurilmada standart yuqori vakuumli rejimdan tashqari nazorat ostidagi past vakuum sharoitida namunalarni tekshirish uslubi mavjud.

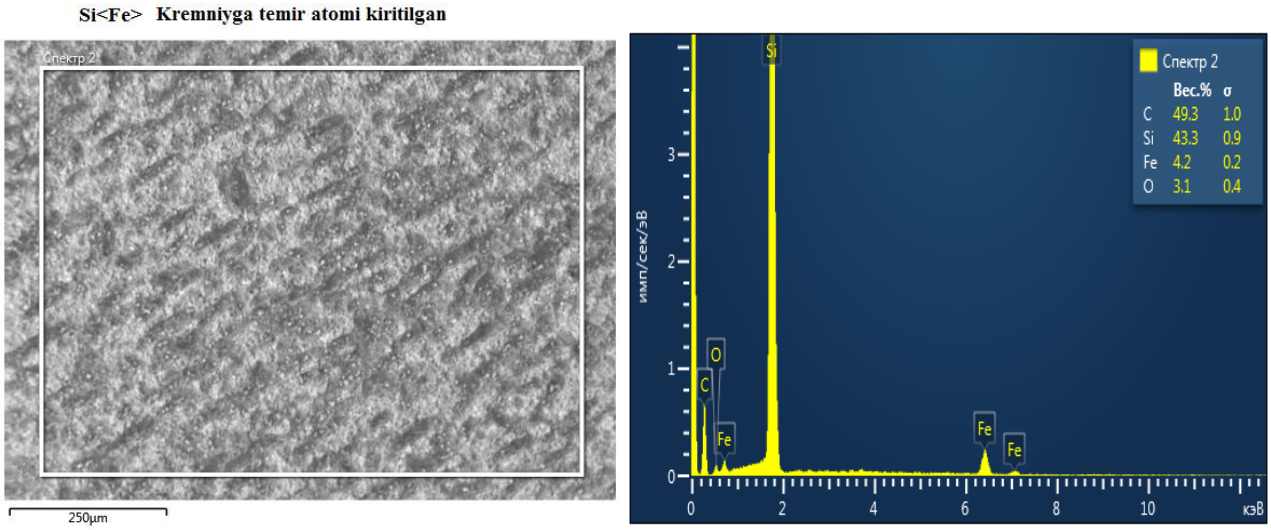

3-rasm. Skanerlovchi elektron mikroskop yordamida Si<Fe> tasviri

2-rasmda, Vanadiy elementi bilan legirlangan kremniyning morfologik tuzilishi ko‘rib chiqildi va bunda nazariy jixatdan xisob-kitob qilingan natijalarga yaqin bo‘lgan [5-6], ya’ni mos ravishda Si-64.7 %, C-29.9 %, O-2.8 %, V-2.7 % nisbatidagi ma’lumotlar olindi.

Yuqorida keltirilgan 3-rasmda Fe elementi bilan legirlangan kremniyning morfologik tuzilishi ko‘rilganda C [7] va O_2 atomlari hamda Fe atomlari mavjud ekanligi yana bir bor tasdiqlandi va mos ravishda Si-43.3 %, C-49.3 %, O-3.1 %, Fe-4.2 % nisbatidagi ma’lumotlar olindi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X.S. Daliev, Z.M. Xusanov. Vanadiy va temir atomlari bilan legirlangan kremniyning morfologik tuzilishi // Ўзбекистон Миллий Университети ҳузуридаги яримўтказгичлар физикаси ва микроэлектроника илмий-тадкикот институти Ўзбекистон физик-талабалари ва ёш олимлар ассоциацияси “Ёш олимлар ва физик талабаларнинг I-Республика илмий анжуман (ЁОЛФТРИА-IV)” Тошкент 2024 й., 25 май. 16-18 бет

2. Kh.S. Daliyev, Z.M. Khusanov. Kremniyga temir va vanadiy kirishma atomlarini diffuziya jarayonida taqsimotini hisoblash dasturi // Elektron xisoblash mashinalari uchun yaratilgan

dasturning rasmiy ro’xatdan o’tkazilganligi to’g’risidagi GUVOHNOMA. O’zbekiston respublikasi adliya vazirligi. № DGU 23645, 20.02.2023

3. Х.С. Далиев, З.М. Хусанов. Изучение температурных эффектов в структурах кремния с примесями ванадия. // “Физика полупроводников и микроэлектроника”. (2021) Т 3 (5), ст. 13-18. Тошкент.

4. Х.С. Далиев, Ш.Б. Утамурадова, З.М. Хусанов. Изучение температурных свойств структур кремния легированного примесными атомами ванадия // Россия., журнал “Приборы” 2023. № 2 (272), ст. 25-28.

5. Б.И. Болтакс. Диффузия в полупроводниках // М.,1961 г. С. 265

6. Kh.S. Daliyev, Z.M. Khusanov, Y.A. Abdug’aniyev, Sh.N. Ubaydullayev. Kremniyga vanadiy kirishma atomlarini diffuziya jarayonida taqsimotini hisoblash dasturi // Elektron xisoblash mashinalari uchun yaratilgan dasturning rasmiy ro’xatdan o’tkazilganligi to’g’risidagi GUVOHNOMA. O’zbekiston respublikasi adliya vazirligi. № DGU 17900, 06.07.2022

7. Х.С. Далиев, А.А. Лебедов, Н.А. Султанов, В. Экке. Параметры глубоких уровней в Si<V>. // ФТП, 1985 т.19, В. 2, С. 338-340.

ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

З.М. Хусанов, М.К. Хусанова

Cyber university - Нурафшон, Инновацион технологиялар университети - Сирдарё, Тошкент шаҳар, Олмазор тумани 315-мактаб

Бугунги кунда, ёш авлодни тарбиялаш ҳамда таълим беришда педагогик технологиянинг аҳамияти беқиёсдир. Ҳар бир фанни бўлгани каби “Физика” фанини ҳам ёритиб боришда албатта педагогик технологияларни қўллаш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Бунда педагогик технология одатда таълимнинг мақсади ва жараёнининг самарадорлигини ошириш, таълимда кўзланган натижаларга эришишга бўлган мақсадли педагогик йўналишига айтилади.

“Педагогик технология” тушунчаси – бу инглизча “an educational technology” “таълим технологияси” иборасининг аниқ бўлмаган тахминий таржимасидир. “Педагогик технология” тушунчаси охирги пайтларда ўқитиш назариясида янада кенгроқ қўлланилмоқда. Айнан “технология” термини ва унинг “ўқитиш техологияси”, “таълим технологияси”, “таълимда технология” каби шаклларига педагогик адабиётларда кўпдан кўп таърифлар берилган.

Ҳозирги кунда ахборот коммуникация технологияларидан дарс жараёнида унумли фойдаланиш ҳар бир педагог кадр олдида турган муҳим долзарб масаладир. “Физика” фанини ўқитишда ахборот коммуникация технологияларини қўллаш, ўқитишнинг сифати ва самарадорлигини оширади. Шу билан бир қаторда талабаларда келгуси меҳнат фаолиятларини бошлаб, юргизишда бошланғич кўникма ва тажрибаларни ҳосил қилади. Бу масалалардан бири бу муаммоли ўқитиш технологиясидир. Муаммоли ўқитиш такомиллашган ўқитиш технологияси бўлиб, олий таълим муассасаларидаги самарали ўқитиш технологияларидан бири ҳисобланади.

1-расм. Педагогик технология жараёнининг бориши

Муаммоли таълим технологиялари ўқувчи фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланган. Муаммоли таълим технологиясининг асоси инсоннинг фикрлаши муаммоли вазиятларни ҳал этишдан бошланиши ҳамда унинг муаммоларни аниқлаш, тадқиқ этиш ва ечиш қобилиятига эга эканлигидан келиб чиқади. Муаммоли таълимнинг ўқувчилар ижодий тафаккури ва ижодий қобилиятларини ўстиришдаги аҳамияти катта.

2-расм. Педагогик технологиянинг турлари

Муаммоли таълимнинг бош мақсади - талабаларнинг муаммони тўлиқ тушуниб етишига эришиш, уни ҳал эта олишга ўргатиш ва ўзларида ўзларига нисбатан ишонч ҳосил қилишдан иборат.

Муаммоли вазиятнинг моҳияти шундаки, у талаба таниш бўлган маълумотлар ва унга фактлар, ҳодисалар (яъни, уларни тушуниш ва тушунтириш учун аввалги билимлар камлик қилади) ўртасидаги зиддиятдир. Бу зиддият билимларни ижодий ўзлаштириш учун ҳаракатлантирувчи кучдир.

Муаммоли вазиятнинг белгилари асосан қуйидагилардан иборат:

- талабага нотаниш фактнинг мавжуд бўлиши;
- вазиятларни бажариш учун талабага бериладиган кўрсатмалар;
- вужудга келган билиш машаққатини ҳал қилишда уларнинг шахсий манфаатдорлиги.

Муаммоли вазиятдан чиқа олиш, ҳамма вақт муаммони, яъни нима номаълум эканлигини, унинг нутқий ифодаси ва ечимини англаш билан боғланган бўлади. Муаммоли вазиятни фикрий таҳлил қиладиган бўлсак, у талабаларнинг мустақил ақлий фаолиятидир. Муаммоли вазият талабани интелектуал машаққат келтириб чиқарган сабабларни тушунишга, унга кириш, муаммони сўз билан ифодалаш фаол фикр юритишни белгилашга олиб келади.

3-расм. Педагогик тизим модели

"Физика" фани бўйича дарс жараёнида муаммоли вазиятлар ҳосил қилиш ва уларни ечиш усулларини олдиндан кўзда тутиш лозим.

Муаммоли вазият яратиш усуллари:

- ўқитувчи талабаларга дарс мавзуси билан боғлиқ зиддиятли ҳолатни тушунтиради ва уни ечиш йўлини топишни таклиф қилади;
- бир масалага доир турли нуқтаи-назарларни баён қилади;
- ҳал этиш учун етарли бўлмаган, ортиқча маълумотлар бўлган ёки саволнинг қўйилиши нотўғри бўлган масалаларни ечишни таклиф этади ва бошқалар.

Муаммоли вазиятни ҳал этиш даражалари:

-ўқитувчи муаммони қўяди ва ўзи бу муаммони ечади;

-ўқитувчи муаммони қўяди ва унинг ечимини талабалар билан биргаликда топади;

-талабаларнинг ўзлари муаммони қўядилар ва унинг ечимини топадилар.

Муаммоли вазиятни ечишда қўлланиладиган усуллар;

-муаммони турли нуқтаи-назардан ўрганиш, таҳлил қилиш;

-солиштириш, умумлаштириш;

-фактларни аниқлаш ва қиёслаш;

-вазиятга боғлиқ хулосалар чиқариш;

-талабаларнинг ўзлари аниқ саволлар қўйиши ва бошқалар.

Шунда ўқув муаммосини ечиш жараёнида талабалар ақлий фаолиятининг муҳим босқичи унинг ечилиш усулини ўйлаб топиш ёки гипотеза қўйиш ҳамда гипотезани асослашдир.

Бунда талабада муаммонинг таркибий қисмлари, маълум ва номаълумнинг ўзаро муносабати характери билимга бўлган эҳтиёжни келтириб чиқаради ва фаол билишга бўлган изланишга ундайди. Муаммоли ўқитишнинг зарурий шарти талабаларда ҳақиқатни ва унинг натижасини излаш жараёнига бўлган ижобий муносабатни вужудга келтириш ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Б.Л. Фарберман "Илғор педагогик технологиялар" Т. «ФАН» 2000 йил.
2. Н.Х. Авлиёқулов «Замонавий ўқитиш технологиялари» Т. 2001 йил.
3. Р.Ишмуҳамедов, М. Юлдашев "Таълим ва тарбияда инноватцион педагогик технологиялар", Ўқув қўлланма, Тошкент 2013 йил.

КИНЕТИЧЕСКИЕ КОЭФФИЦИЕНТЫ ОБЪЕМНЫХ КРИСТАЛЛОВ

З.М. Хусанов, Ш.Х. Мадрахимов, А.Т. Юлдашев, М.К. Хусанова
Cyber university - Nurafshan, Университет инновационных технологии - Сырдарьинская, Алмазарский район, г. Ташкент, школа № 315

Аннотация

Статья посвящена полупроводникам с низкоразмерными системами, которые активно развиваются и являются относительно новым направлением. Концепция квантовых ям, квантовых нитей и квантовых точек раскрывается в статье. Концепция квантовых состояний важна для технологии активных устройств, например, с помощью этой концепции можно объяснить поведение лазеров на квантовых ямах, фотоприемников, резонансных туннельных диодов и т.д.

Ключевые слова: *распределения Ферми – Дирака, химпотенциал, явления переноса.*

Кинетические эффекты или явления переноса относятся *К* разряду неравновесных процессов, которые возникают в образце как реакция на внешнее воздействие, выводящее рассматриваемую систему из равновесия. Как известно, состояние равновесия характеризуется тем, что температура и электрохимический потенциал одинаковы в любой точке образца, в результате, суммарные потоки энергии и электрические токи в образце равны нулю [1]. При этом усредненное по тепловым флуктуациям число заполнения частицами квантовых состояний с волновым вектором k определяется равновесной функцией распределения. Для электронов и дырок – это функция распределения Ферми-Дирака

$$f_0(\varepsilon_{\boldsymbol{k}}) = \frac{1}{\exp\left(\frac{\varepsilon_{\boldsymbol{k}}-\mu}{k_B T}\right)+1}, \tag{1}$$

где ε_k —энергия электрона в состоянии с волновым вектором k и определенной проекцией спина, μ – химпотенциал; всюду в этой главе энергию частиц обозначаем буквой ε. Для фононов равновесное распределение описывается функцией Планка (то есть распределением Бозе-Эйнштейна с нулевым химпотенциалом). Здесь мы будем обсуждать только электронный вклад *В* явления переноса.

В присутствии внешнего воздействия, например, если к образцу приложено электрическое поле или различные участки образца находятся при разных температурах, возникают потоки частиц, и равновесное распределение нарушается. Если внешнее воздействие постоянно во времени, то процессы рассеяния электронов при их столкновениях с дефектами решетки и с фононами приведут *К* установлению стационарного, то есть постоянного во времени (но, вообще говоря, неравновесного) распределения электронов и *К* возникновению стационарных потоков энергии и заряда. Если внешнее воздействие мало, то есть мала, например, величина градиента температуры или внешнего электрического поля, то и отличие неравновесной функции распределения $f(\boldsymbol{k})$ от распределения Ферми—Дирака будет невелико, и его можно описать с помощью малой добавки $f_1(\boldsymbol{k})$,

$$f(\boldsymbol{k}) = f_0(\varepsilon_{\boldsymbol{k}}) + f_1(\boldsymbol{k}) , \tag{2}$$

которая в первом приближении пропорциональна величине возмущающей силы.

С помощью неравновесной функции распределения можно вычислить плотность электрического тока j и потока тепла $\boldsymbol{q}$ в образце, суммируя вклады от заполненных электронами состояний:

$$\boldsymbol{j} = 2\sum_k(-e)\boldsymbol{v}_{\boldsymbol{k}} f(\boldsymbol{k}) , \tag{3}$$

$$\boldsymbol{q} = 2\sum_k(\varepsilon_{\boldsymbol{k}} - \mu)v_{\boldsymbol{k}} f(\boldsymbol{k}) . \tag{4}$$

В этих выражениях $v_k = \hbar^{-1}\partial\varepsilon_{\boldsymbol{k}}/\partial\boldsymbol{k}$ — скорость электрона с волновым вектором $\boldsymbol{k}$; множителем 2 учитывается тот факт, что при каждом значении $\boldsymbol{k}$ имеется два состояния электрона, различающихся знаком проекции спина. Скорость электрона —нечетная функция волнового вектора: $\boldsymbol{v}_{-\boldsymbol{k}} = -\boldsymbol{v}_{\boldsymbol{k}}$, так как $\varepsilon_{-\boldsymbol{k}} = \varepsilon_{\boldsymbol{k}}$. Если подставить выражение (2) для функции распределения в (3) , то сумма по $\boldsymbol{k}$ распадется на две суммы,

$$j = -2\sum_k e v_k f_0(\varepsilon_k) - 2\sum_k e v_k f_1(k) = -2\sum_k e\, v_k f_1(k) , \tag{5}$$

причем первое слагаемое, содержащее $f_0(\varepsilon_{\boldsymbol{k}})$, в (5) оказывается равным нулю, поскольку под знаком суммы стоит функция, нечетная по $\boldsymbol{k}$. Это вполне соответствует тому факту, что в отсутствии внешних воздействий, когда распределение электронов совпадает c равновесным, тока в образце нет. Аналогично и в выражении (4) для потока тепла останется вклад только от неравновесной добавки к функции распределения:

$$\boldsymbol{q} = 2\sum_k(\varepsilon_{\boldsymbol{k}} - \mu)\boldsymbol{v}_{\boldsymbol{k}} f_1(\boldsymbol{k}) \,. \tag{6}$$

Таким образом, чтобы рассчитать электрический ток и поток тепла через образец, необходимо найти неравновесную добавку к функции распределения. Она может измениться, с одной стороны, из- за внешних воздействий, связанных, например, с изменением координаты и волнового вектора электрона под действием электрического поля. С другой стороны, ее изменение связано c процессами рассеяния частиц на дефектах кристалла, приводящих к переходам электронов между состояниями с различными волновыми векторами. В стационарном состоянии эти процессы должны уравновесить друг друга. Уравнение, которое отражает этот баланс, называется уравнением Больцмана. Решив его, можно найти неравновесную добавку к функции распределения.

Однако уравнение Больцмана имеет вид интегро- дифференциального уравнения, и найти его решение в общем случае достаточно сложно. Поэтому используют различные приближенные методы, одним из которых является метод введения времени релаксации. Время релаксации τ вводится для описания процессов рассеяния; оно характеризует скорость восстановления равновесного распределения после отключения внешнего воздействия:

$$(f(\boldsymbol{k}) - f_0(\varepsilon_{\boldsymbol{k}}))_t = (f(\boldsymbol{k}) - f_0(\varepsilon_{\boldsymbol{k}}))_0 \exp(-t/\tau) \,.$$

Время релаксации можно ввести, если закон дисперсии электронов $\varepsilon_{\boldsymbol{k}}$ изотропный (обладает сферической симметрией), а рассеяние происходит упруго, то есть изменение энергии электрона при рассеянии мало. При этом для обратного времени релаксации можно получить следующее выражение [9]

$$\tau^{-1}(k) = \sum_{k'} W(\boldsymbol{k}, \boldsymbol{k}')(1 - \frac{\boldsymbol{k}\cdot\boldsymbol{k}'}{k^2}) \,, \tag{7}$$

где $W(\boldsymbol{k}, \boldsymbol{k}')$ – вероятность рассеяния электронов из состояния c волновым вектором $\boldsymbol{k}$ в состояние с волновым вектором k'.

Если известно время релаксации, то неравновесная добавка к функции распределения может быть рассчитана следующим образом:

$$f_1(\boldsymbol{k}) = (-\frac{\partial f_0(\varepsilon_{\boldsymbol{k}})}{\partial \varepsilon_{\boldsymbol{k}}})(\boldsymbol{v}_{\boldsymbol{k}} \cdot \boldsymbol{\Phi}(\varepsilon_{\boldsymbol{k}}))\tau(k) \,, \tag{8}$$

где $\boldsymbol{\Phi}(\varepsilon_{\boldsymbol{k}})$ —обобщенная возмущающая сила, которую в отсутствии магнитного поля можно записать в виде

$$\boldsymbol{\Phi}(\varepsilon_{\boldsymbol{k}}) = e\nabla(\phi_0 - \mu/e) - \frac{\varepsilon_{\boldsymbol{k}} - \mu}{T}\nabla T. \tag{9}$$

Она включает в себя динамическое воздействие со стороны внешнего электрического поля, описываемое градиентом электростатического потенциала ϕ_0, а также учитывает статистические факторы, связанные с градиентами химпотенциала и температуры.

Из (5), (6) с учетом (8) и (9) видно, что плотность электрического тока и потока тепла оказываются пропорциональными градиентам электрохимического потенциала $\nabla(\mu - e\phi_0)$ и температуры ∇T.

Для дальнейших расчетов удобно ввести символ усреднения, записав, например, (3) в виде

$$j = -e\langle \boldsymbol{v} \rangle n, \tag{10}$$

где n - концентрация электронов, $a\langle \boldsymbol{v} \rangle$ —их средняя скорость. B трехмерном образце объемом V выражение для концентрации задается формулой

$$n = \frac{2}{V}\sum_k f(\boldsymbol{k}) = \frac{2}{V}\sum_k f_0(\varepsilon_{\boldsymbol{k}}) \,, \tag{11}$$

В этом выражении удобно перейти от суммирования K интегрированию в сферической системе координат. Интегрирование по углам сводится к умножению на 4π, и концентрация оказывается равной

$$n = \int_0^\infty f_0(\varepsilon)\frac{k^2 dk}{\pi^2}. \quad (12)$$

Сравнивая это выражение с обычным выражением для концентрации в виде интеграла по энергии от функции распределения с учетом плотности состояний

$$n = \int_0^\infty f_0(\varepsilon) g_{3D}(\varepsilon) d\varepsilon \quad (13)$$

видим, что плотность состояний в произвольной сферической зоне задается выражением

$$g_{3D}(\varepsilon) = \frac{1}{3\pi^2}\frac{\partial k^3(\varepsilon)}{\partial \varepsilon}. \quad (14)$$

Проведя в (13) интегрирование по частям с учетом (14), получим:

$$n = \frac{1}{3\pi^2}\int_0^\infty \left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon)}{\partial \varepsilon}\right) k^3(\varepsilon) d\varepsilon. \quad (15)$$

Среднюю скорость, входящую B (10), можно рассчитать аналогичным образом

$$\langle \boldsymbol{v}\rangle = \frac{2}{nV}\sum_k v_k \sum_k v_k f(\boldsymbol{k}) = \frac{2}{nV}\sum_k v_k f_1(\boldsymbol{k}) = \frac{2}{nV}\sum_k \left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon_{\boldsymbol{k}})}{\partial \varepsilon_{\boldsymbol{k}}}\right) \boldsymbol{v_k}(\boldsymbol{v_k}\boldsymbol{\Phi}(\varepsilon_{\boldsymbol{k}}))\tau(k) \quad (16)$$

Перейдем, как и выше, от суммирования к интегрированию в сферической системе координат, выбрав полярную ось вдоль вектора $\boldsymbol{\Phi}(\varepsilon_{\boldsymbol{k}})$; тогда

$$\langle \boldsymbol{v}\rangle = \frac{1}{4\pi^3 n}\cos\theta d\Omega \int_0^\infty k^2\, dk \left[\left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon_{\boldsymbol{k}})}{\partial \varepsilon_{\boldsymbol{k}}}\right)\right]\tau(k) v_{\boldsymbol{k}}^2 \Phi(\varepsilon_{\boldsymbol{k}})]. \quad (17)$$

Интегрирование по сферическому углу Ω дает вектор $(4\pi/3)$ $\{0,0,1\}$, поэтому

$$\langle \boldsymbol{v}\rangle = \frac{1}{3\pi^2 n}\int_0^\infty \left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon_{\boldsymbol{k}})}{\partial \varepsilon_{\boldsymbol{k}}}\right)\tau(k) v_{\boldsymbol{k}}^2 \boldsymbol{\Phi}(\varepsilon_{\boldsymbol{k}}) k^2 dk. \quad (18)$$

Переходя к интегрированию по энергии, получим

$$\langle \boldsymbol{v}\rangle = \frac{1}{3n}\int_0^\infty \left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon)}{\partial \varepsilon}\right)\tau(\varepsilon)\boldsymbol{\Phi}(\varepsilon) v^2(\varepsilon) g_{3D}(\varepsilon) d\varepsilon. \quad (19)$$

Наконец, используя определение эффективной массы $m(k) = p/v_k = \hbar^2 k/(\partial\varepsilon/\partial k)$, получим

$$\langle \boldsymbol{v}\rangle = \frac{1}{3n}\int_0^\infty \left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon)}{\partial \varepsilon}\right)\tau(\varepsilon)\boldsymbol{\Phi}(\varepsilon)\left(\frac{1}{\hbar}\frac{\partial\varepsilon}{\partial k}\right)^2 \frac{k^2(\varepsilon)}{\pi^2}\frac{\partial k}{\partial \varepsilon} d\varepsilon =$$

$$\frac{1}{3n}\int_0^\infty \left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon)}{\partial \varepsilon}\right)\tau(\varepsilon)\boldsymbol{\Phi}(\varepsilon)\left(\frac{1}{\hbar^2 k(\varepsilon)}\frac{\partial\varepsilon}{\partial k}\right)\frac{k^3(\varepsilon)}{\pi^2} d\varepsilon = \frac{1}{3\pi^2 n}\int_0^\infty \left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon)}{\partial \varepsilon}\right)\frac{\tau(\varepsilon)}{m(\varepsilon)}\boldsymbol{\Phi}(\varepsilon) k^3(\varepsilon) d\varepsilon \quad (20)$$

Определим теперь символ усреднения для любой функции энергии $\boldsymbol{A}(\varepsilon)$ следующим образом

$$\langle \boldsymbol{A}(\varepsilon)\rangle = \frac{1}{3\pi^2 n}\int_0^\infty \left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon)}{\partial \varepsilon}\right)\boldsymbol{A}(\varepsilon) k^3(\varepsilon) d\varepsilon = \frac{\int_0^\infty \left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon)}{\partial \varepsilon}\right)\boldsymbol{A}(\varepsilon) k^3(\varepsilon) d\varepsilon}{\int_0^\infty \left(-\frac{\partial f_0(\varepsilon)}{\partial \varepsilon}\right) k^3(\varepsilon) d\varepsilon} \quad (21)$$

Этот символ усреднения обладает свойствами линейного оператора, то есть $\langle a\rangle = a$ и $\langle a\boldsymbol{A}(\varepsilon) + b\boldsymbol{B}(\varepsilon)\rangle = a\langle \boldsymbol{A}(\varepsilon)\rangle + b\langle \boldsymbol{A}(\varepsilon)\rangle$, если a и b не зависят от энергии ε.

Рассмотрим теперь частный случай, когда к образцу приложено только электрическое поле Э. Тогда $\boldsymbol{\Phi}(\varepsilon_{\boldsymbol{k}}) = e\nabla(\phi_0) = -e\boldsymbol{E}$, причем этот вектор не зависит от энергии. Средняя скорость в этом случае равна

$$\langle \boldsymbol{v}\rangle = \left\langle \frac{\tau(\varepsilon)}{m(\varepsilon)}\boldsymbol{\Phi}(\varepsilon)\right\rangle = \left\langle \frac{\tau(\varepsilon)}{m(\varepsilon)}\right\rangle(-e\boldsymbol{E}), \quad (22)$$

а плотность тока

$$\boldsymbol{j} = e^2\left\langle \frac{\tau(\varepsilon)}{m(\varepsilon)}\right\rangle n\boldsymbol{E} \quad (23)$$

Сравнивая это выражение с законом Ома в форме $\boldsymbol{j} = \sigma\boldsymbol{E}$, находим, что $\sigma = e^2\langle \tau(\varepsilon)/m(\varepsilon)\rangle n$.

В общем случае, если в образце кроме электрического поля есть еще и градиенты температуры и химпотенциала, плотность тока равна

$$\boldsymbol{j} = e^2\left\langle \frac{\tau(\varepsilon)}{m(\varepsilon)}\right\rangle n[-\nabla(\phi_0 - \mu/e)] + e\left\langle \frac{\tau(\varepsilon)}{m(\varepsilon)}\frac{\varepsilon-\mu}{T}\right\rangle n\nabla T. \quad (24)$$

Аналогично, для потока тепла получим

$$\boldsymbol{q} = -e\left\langle \frac{\tau(\varepsilon)}{m(\varepsilon)}(\varepsilon-\mu)\right\rangle n[-\nabla(\phi_0 - \mu/e)] - \left\langle \frac{\tau(\varepsilon)}{m(\varepsilon)}\frac{(\varepsilon-\mu)^2}{T}\right\rangle n\nabla T \quad (25)$$

Из феноменологической теории явлений переноса известно, что потоки тепла и заряда определяются коэффициентами электропроводности σ, термоэдс α и теплопроводности κ:

$$\begin{cases} \boldsymbol{j} = \sigma[-\nabla(\phi_0 - \mu/e)] - \alpha\sigma[\nabla T] \\ \boldsymbol{q} = \alpha\sigma T[-\nabla(\phi_0 - \mu/e)] - (\kappa + \alpha^2\sigma T)[\nabla T]. \end{cases} \quad (26)$$

Сравнивая (24), (25) с (26) , получаем выражения для:

электропроводности

$$\sigma = e^2 \left\langle \frac{\tau(\varepsilon)}{m(\varepsilon)} \right\rangle n, \quad (27)$$

термоэдс

$$\alpha = -\frac{k_B}{e}\left\{\frac{\langle\tau(\varepsilon)(\varepsilon/k_BT)/m(\varepsilon)\rangle}{\{\tau(\varepsilon)/m(\varepsilon)\rangle} - \frac{\mu}{k_BT}\right\}, \quad (28)$$

электронной теплопроводности

$$\kappa = k_B^2 Tn\left\{\langle\tau(\varepsilon)(\varepsilon/k_BT)^2/m(\varepsilon)\rangle - \frac{\langle\tau(\varepsilon)(\varepsilon/k_0T)/m(\varepsilon)\rangle}{\tau(\varepsilon)/m(\varepsilon)}\right\}. \quad (29)$$

Использованная литература

1. Л.Д. Ландау, Е.М. Лифшиц. Квантовая механика /М.: Физматлит, 2004.–800 с
2. П. Ю, М. Кардона Основы физики полупроводников /М.: Физматлит, 2002. – 560 с.

2-SHO‘BA: AXBOROT TEXNOLOGIYALARI, SUN’IY INTELLEKT VA KIBER XAVFSIZLIK SOHALARIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR

TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT: MUAMMOLAR VA IMKONIYATLAR

A’zamov Anvar Muzaffarovich
Innovatsion texnologiyalar universiteti rektori

Annotatsiya **–** ushbu maqolada sun’iy intellektning ta’lim jarayoniga joriy etilishi bilan bog‘liq muammolar va ularning yechimlari ilmiy asosda tahlil qilingan. Integratsiyalashgan ta’lim tamoyillari, xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari ko‘rib chiqilgan. Sun’iy intellektni ta’lim tizimiga tatbiq etishda duch kelinadigan moliyaviy cheklovlar, kadrlar yetishmovchiligi, maxfiylik va xavfsizlik masalalari, texnik infratuzilma muammolari hamda inson omiliga oid qiyinchiliklar batafsil tahlil etilgan. Muammolarni bartaraf etish uchun pedagogik va texnologik yondashuvlar, qonunchilik islohotlari hamda o‘qituvchilarni tayyorlash bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.

Аннотация **–** В данной статье научно обоснованно анализируются проблемы внедрения искусственного интеллекта (ИИ) в образовательный процесс и пути их решения. Рассмотрены принципы интегративного обучения, результаты научно-исследовательских работ зарубежных и отечественных ученых, а также методика организации уроков на основе интегративного подхода. Особое внимание уделено финансовым ограничениям, нехватке кадров, вопросам конфиденциальности и безопасности, проблемам технической инфраструктуры и человеческому фактору, возникающим при применении ИИ в системе образования. Для устранения данных проблем предложены педагогические и технологические подходы, законодательные реформы и меры по подготовке учителей. Статья подчеркивает необходимость системного подхода для эффективного использования потенциала ИИ в повышении качества образования.

Abstract – This article provides a scientific analysis of the challenges associated with the integration of artificial intelligence (AI) into the educational process and explores solutions to address these issues. It examines the principles of integrative learning, the results of scientific research conducted by international and domestic scholars, and methodologies for organizing lessons based on an integrative approach. Particular attention is given to financial constraints, staff shortages, privacy and security concerns, technical infrastructure issues, and human factor challenges that arise during the implementation of AI in education systems. To overcome these obstacles, pedagogical and technological approaches, legislative reforms, and measures for teacher training are proposed. The article emphasizes the necessity of a systematic approach to effectively harness AI's potential for improving education quality.

Kalit so‘zlar – Sun’iy intellekt (SI), ta’lim jarayoni, ta’lim texnologiyalari, shaxsiylashtirilgan ta’lim, o‘quv samaradorligi, avtomatlashtirilgan ta’lim, axloqiy muammolar, malakali kadrlar, ta’lim sifatini oshirish, innovatsion yechimlar, texnik cheklovlar, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, o‘quvchilar ehtiyojlari, ta’limda raqamli transformatsiya, pedagogik yondashuvlar.

Ключевые слова **–** Искусственный интеллект (ИИ), образовательный процесс, образовательные технологии, персонализированное обучение, эффективность обучения, автоматизированное обучение, этические проблемы, квалифицированный персонал, повышение качества образования, инновационные решения, технические ограничения, модернизация системы образования, потребности учащихся, цифровая трансформация в образовании, педагогические подходы.

Key words **–** Artificial intelligence (AI), educational process, educational technologies, personalized learning, learning efficiency, automated learning, ethical issues, qualified personnel, improving the quality of education, innovative solutions, technical limitations, modernization of the education system, student needs, digital transformation in education, pedagogical approaches.

Kirish (Introduction). Zamonaviy ta’lim jarayonida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining o‘rni tobora ortib bormoqda. Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim sohasida joriy etilishi zamonaviy ta’lim tizimlarida yangi imkoniyatlar va qiyinchiliklar bilan birga kelmoqda. Bugungi kunda SI ta’lim jarayonlarini avtomatlashtirish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni yaratish va ta’lim sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Biroq, ushbu texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish jarayonida bir qator muammolar yuzaga kelmoqda. Bularga axloqiy, texnik va tashkiliy cheklovlar, shuningdek, malakali kadrlar yetishmasligi kiradi. Shu bilan birga, SI texnologiyalarining ta’limga keltirgan foydalari, masalan, vaqtni tejash, ta’limni shaxsiylashtirish va o‘quv jarayonini samaraliroq tashkil etish kabi jihatlar, ularni ta’lim tizimlarida keng qo‘llash zarurligini ko‘rsatmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Sun’iy intellekt bo‘yicha dunyodagi eng mashhur darsliklardan biri “Sun’iy intellekt: zamonaviy yondashuv” mualliflari Styuart Jonatan Rassell va Piter Norvigning so‘zlariga ko‘ra, birinchi marta 1995-yilda nashr etilgan (kitobning to‘rtinchi nashri allaqachon 2020-yilda nashr etilgan). Sun’iy intellekt aqlli mavjudotlarni tushunishga va yangi aqlli shaxslarni yaratishga harakat qilmoqda. “Hech kim kelajakni batafsil bashorat qila olmasa-da, inson darajasidagi (yoki undan yuqori) aql-zakovatga ega kompyuterlar bizning kundalik hayotimizga va sivilizatsiyaning kelajakdagi rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatishi aniq”- deydi [1]. Bugungi zamonda ta’lim sohasini rivojlantirish bo‘yicha xorij tajribalaridan andoza olish, ijodiy yondashgan holda amaliyotga joriy etish, zamon talabiga mos ravishishda tatbiq qilish bo‘yicha loyihalar ishlab chiqildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2024-yil 10-oktyabrdagi PQ-358-sonli qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llab-quvvatlash uchun maxsus rejim tashkil etish va uning faoliyatini yo‘lga qo‘yish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” dagi 2021 yil 717-son qarori shu jumladandir.

Tadqiqotlar SI tizimlarining ishonchliligi va texnik nosozliklar holatlarida ta’lim jarayonining to‘xtab qolish xavfini ko‘rsatadi. 260 nafar ishtirokchi bilan o‘tkazilgan so‘rovda tizimlarning ishonchliligi muammosi 3.71 ball bilan baholangan [2].

Shu jihatlardan kelib chiqib, sun’iy intellektni ta’lim tizimiga joriy etishdagi asosiy muammolar ekanligini aniqladik. Bular quyidagilar (1-rasm):

1-rasm. Sun’iy intellektni ta’lim tizimiga joriy etishdagi asosiy muammolar

1. ***Moliyaviy cheklovlar.*** Sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish katta mablag‘ talab etadi. Dasturiy ta’minot, zamonaviy kompyuter texnologiyalari va maxsus o‘quv

platformalarining joriy etilishi rivojlangan davlatlarda ham katta investitsiyalarni talab qiladi. Kam rivojlangan mamlakatlar uchun bu texnologiyalarni joriy etish yanada murakkab vazifadir.

2. ***Kadrlar yetishmovchiligi.*** Ta’lim tizimiga sun’iy intellektni kiritish uchun yetarlicha bilim va tajribaga ega bo‘lgan mutaxassislar talab etiladi. Ko‘plab o‘qituvchilar va ta’lim muassasalari xodimlari SI bilan ishlash ko‘nikmalariga ega emas. Bu esa yangi texnologiyalarni samarali joriy etishda muammolarni keltirib chiqaradi.

3. ***Maxfiylik va xavfsizlik masalalari.*** Sun’iy intellekt tizimlari o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini qayta ishlaydi va saqlaydi. Bu esa maxfiylikni ta’minlash va kiberxavfsizlik masalalarini dolzarb qiladi. O‘quvchilarning ma’lumotlari himoyasi yetarlicha ta’minlanmasa, ularning shaxsiy hayotiga tahdid solishi mumkin. Shuningdek, Ta’lim tizimida SI qo‘llash bilan bog‘liq asosiy xavflardan biri shaxsiy ma’lumotlarning himoyasizligidir. 2024-yilgi tadqiqotlar ma’lumotlar xavfsizligi muammosini 3.83 ball (5 ballik shkala bo‘yicha) bilan eng yuqori xavf darajasi sifatida baholagan[2].

4. ***Individuallik va inson omili muammosi.*** Sun’iy intellekt ta’lim jarayonini avtomatlashtirishga yordam beradi, ammo inson o‘qituvchining o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Har bir o‘quvchi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, faqat texnologik yechimlar orqali ularning ehtiyojlarini to‘liq qondirish qiyin.

5. ***Texnik infrastrukturani rivojlantirish zarurati***. Sun’iy intellekt texnologiyalarining samarali ishlashi uchun mustahkam texnik infrastrukturaga ehtiyoj bor. Internet sifati past bo‘lgan hududlarda SI vositalaridan foydalanish qiyinchilik tug‘diradi. Bundan tashqari, zamonaviy kompyuter va dasturiy ta’minotga bo‘lgan talab ham ortadi.

6. ***O‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi.*** SI texnologiyalarini samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarning yangi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi zarur. Biroq, 10 ta tadqiqotni qamrab olgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning 94% SI texnologiyalaridan foydalanishda motivatsiya yetishmasligi va texnik bilimlarning kamligi bilan bog‘liq muammolarga duch kelmoqda [4]. Xususan, o‘qituvchilarning faqat 32% SI vositalarini o‘quv jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha yetarli tayyorgarlikka ega [3].

Muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yechimlarni taklif qilmamiz:

- O‘qituvchilarni SI asosidagi qarorlarni tanqidiy baholash bo‘yicha maxsus o‘qitish.
- Algoritmlarning shaffof ishlashini ta’minlovchi qonuniy mezonlarni ishlab chiqish.
- SI tizimlarini loyihalashda o‘qituvchilar va mutaxassislarning faol ishtirokini ta’minlash.
- Ta’lim muassasalarida etik qo‘mita tuzish va SI monitoring tizimini joriy etish.

Xulosa. Sun’iy intellekt ta’lim jarayonini samaraliroq qilishda katta imkoniyatlarga ega bo‘lsa-da, uning joriy etilishi bilan bog‘liq muammolar hal etilishi lozim. Moliyaviy cheklovlar, kadrlar yetishmovchiligi, maxfiylik va xavfsizlik masalalari hamda texnik infratuzilma kabi muammolar sun’iy intellektning keng ko‘lamda qo‘llanilishiga to‘sqinlik qilmoqda. Shuning uchun, davlat va ta’lim muassasalari SI texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish va shu bilan bog‘liq muammolarni hal qilish bo‘yicha texnologik yechimlar, qonunchilik islohotlari va pedagogik yondashuvlarni integratsiya qiluvchi tizimli yondashuv talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

5. Russell SJ, Norvig P. Sun’iy intellekt: zamonaviy yondashuv. Prentice Hall. Englewood Cliffs, Nyu-Jersi. 1995 yil. 3-bet.
6. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11087970/
7. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10733452/
8. https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2024.1470853/full

TEXNOLOGIYA FANIDA STEAM-YONDASHUVNI JORIY ETISHNING AHAMIYATI

D.S.Achilova – magistrant
J.O.Baltabaev - Pedagogika fanlari bo’yicha filosofiya doktori (PhD)
Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI

Annotatsiya

Ushbu maqolada STEAM dasturi mazmuni va ahamiyati tahlil qilinib, texnologiya fani jarayonida foydalanishning texnologiyalari tadqiq qilingan. Shuningdek, ta’lim jarayonini STEAM yondashuvi asosida tashkil etish muammo va yechimlar, o‘quvchilarda shakllanishi va rivojlanishi mumkin bo‘lgan kompetensiyalar bo‘yicha fikr-mulohazalar keltirilgan va xulosa va tavsiyalar berilgan.

Kalt so‘zlar: STEAM dasturi, kompetentsiya, fanlararo integratsiya, texnologiya fani.

Аннотация

В данной статье анализируется содержание и значение программы STEAM, исследуются технологии ее использования в процессе технологической науки. Также представлены мнения и рекомендации по проблемам и решениям организации образовательного процесса на основе подхода STEAM, компетенциям, которые могут быть сформированы и развиты у учащихся.

Ключевые слова: программа STEAM, компетенция, междисциплинарная интеграция, технология.

Abstract

In this article, the content and significance of the STEAM program are analyzed, and technologies for their use in the process of technology science are investigated. Also, the organization of the educational process based on the STEAM approach presents problems and solutions, comments on the competencies that can be formed and developed in students, and provides conclusions and recommendations.

Keywords: STEAM program, competence, interdisciplinary integration, science of technology.

Bugungi kunda ta’lim tizimi jahon miqyosida yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Zamonaviy jamiyatda fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tobora ahamiyat kasb etmoqda. Shu munosabat bilan, ta’lim jarayoniga STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvini joriy etish talab etiladi. Ayniqsa, texnologiya fanida bu yondashuvni qo‘llash, o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish va innovasion fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

STEAM — bu fanlar va ijodkorlikni uyg‘unlashtirgan integrativ ta’lim konsepsiyasidir. Bu yondashuv orqali o‘quvchilar muammolarni hal qilish, dizaynlash, tahlil qilish, innovasion g‘oyalarni ishlab chiqish, jamoada ishlash kabi muhim ko‘nikmalarni egallaydi [1, 309].

Texnologiya fanida STEAM-yondashuvning ahamiyati quyidagi sifatlarda ko‘rinadi:

1. Amaliy ko‘nikmalarni shakllantiradi. Texnologiya fanining asosiy vazifasi — o‘quvchilarni hayotda qo‘llash mumkin bo‘lgan amaliy bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlashdir. STEAM-yondashuv orqali o‘quvchilar loyiha asosida ishlash, qurilma yaratish, kodlash kabi faoliyatlarga jalb etiladi.
2. Innovasion fikrlashni rivojlantiradi. STEAM-yondashuv ijodkorlikni va mustaqil fikrlashni qo‘llab-quvvatlaydi. Bu esa o‘quvchilarning yangi g‘oyalar yaratish va ularni amalga oshirish qobiliyatini oshiradi [3].
3. Multidissiplinar yondashuvni ta’minlaydi. Texnologiya darslarida faqatgina texnika emas, balki san'at (dizayn), matematika (hisob-kitob), va fan (asosiy nazariyalar) ham jalb etiladi. Bu integrasiya tushunchalarni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi [4].
4. Jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. STEAM-proektlar, odatda, guruhda amalga oshiriladi. Bu o‘quvchilarni muloqot qilish, vazifalarni taqsimlash va javobgarlikni o‘z zimmasiga olishga o‘rgatadi [2, 572].

Lekin, bu ishlarni amalga oshirishda, ta’lim jarayoniga STEAM-yondashuvni joriy etishdagi qiyinchilik va muammolar ham mavjud. Ushbu muammolarni ijobiy yechimi sifatida quyidagilarni keltirib o‘tamiz:

- Muallimlarni tayyorlash zarurati: Har bir muallim STEAM metodlarini bilishi shart. Shu boisdan, pedagoglar uchun maxsus seminar va treninglar tashkil etish muhim.
- Texnik baza etishmasligi: Zamonaviy uskunalar, kompyuterlar va robototexnika vositalari talab etiladi. Bunga davlat va homiylar tomonidan investisiya kiritish zarur.
- Darslik va metodik qo‘llanmalar etishmasligi: Mavjud o‘quv resurslari STEAM talablariga mos emas. Yangilangan o‘quv dasturlari va amaliy qo‘llanmalar ishlab chiqilishi kerak.
- Chegaralangan kenglik: STEAM ta’limi asosan ba’zi maktablarda va xususiy muassasalarda yoki Prezident maktablarida, pilot tarzda joriy qilinyapti. Barcha maktablarda birxil darajada tatbiq etilishi uchun vaqt va resurslar kerak.
- Sharoit va infratuzilma mos emasligi:

— Barcha maktablarda STEAM markazlari yoki zarur laboratoriya, texnik uskunalar, MakerSpace loyihalari mavjud emas.

— O‘qituvchilarning STEAM metodlari bo‘yicha malakasida farqlar bor; ularni tayyorlash, treninglar, seminarlar talab etiladi.

- Darsliklarning va o‘quv-iqtidor resurslari etishmasligi:

— STEAM asosidagi darsliklar va mashqlar yaratilmoqda, ammo tarkibida barcha fanlar integrasiya qilingan holda mukammal yoritilgan materiallar hali ham etarli emas.

— Boshlang‘ich sinflar uchun loyihalar boshlangan, ammo yuqori sinflarda axborot texnologiyalari, injenerlik, dizayn va san'at elementlarini o‘zaro muvofiqlashtirishda mukammal islohotlar zarur.

- Siyosiy va yuridik ramka mukammal emasligi. STEAM ta’limini qonunchilik va ta’lim standartlari doirasida yanada mustahkamlash, milliy o‘quv dasturlariga yanada integrasiyalashtirish kerak.

Xulosa o‘rnida shularni takidlash joizki, texnologiya fanida STEAM-yondashuvni joriy etish — bu shunchaki yangi metod emas, balki ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan strategik yondashuvdir. Bu orqali bolalar nafaqat nazariy bilimlarga, balki hayotda zarur bo‘lgan amaliy ko‘nikmalarga ham ega bo‘ladilar. Shu bois, bu yondashuvni keng joriy etish, ta’lim tizimini modernizasiya qilishda muhim qadam hisoblanadi.

O‘zbekistonda STEAM-yondashuv joriy etilishi yaxshi bosqichda; avvalgi yillarda ancha tajribalar o‘tkazildi, ayrim maktablarda pilot loyihalar amalga oshirilmoqda, darsliklar yaratilayotgan, xalqaro hamkorlik qilinyapti. Lekin bu yondashuvning umumiy maktablashtirilishi va har bir o‘quvchi uchun teng imkoniyatlar yaratilishi uchun amaliy imkoniyatlar, texnik va metodik baza, o‘qituvchilar malakasi kabi jihatlarda qator islohotlar davom ettirilishi zarur.

Foydalangan adabiyotlar.

1. D. Solidjonov. STEAM ta`lim tizimi va unda xoriiy tillarni o’qitish// "Science and Education" Scientific Journal. March 2021. Volume 2. Issue 3. p. 309-312.
2. Ш. Р. Турдиев. STEAM фанлар таълими ва интеграциясини юзага келиши модели. Academic Research in Educational Sciences// Volume 3. Issue 4. 2022. p. 571-575.
3. https://znanierussia.ru/articles/STEM-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5
4. https://dzen.ru/a/X-UUPbWQzx1kK_ED

KIBERXAVFSIZLIKDA KVANT TEXNOLOGIYALARINING ROLI VA ISTIQBOLLARI

N.Artikova - *stajyor o‘qituvchi*
Nukus davlat texnika universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada kiberxavfsizlik sohasida kvant texnologiyalarining roli va istiqbollari chuqur tahlil qilinadi. Unda kvant hisoblash tizimlarining mavjud kriptografik usullarni zaiflashtirishi, post-kvant xavfsizlik muammolari hamda global miqyosda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar yoritilgan. Ayniqsa, “Kvant davriga tayyorgarlik” bo‘limida amaliy yechimlar, davlatlararo hamkorlik, ilmiy-tadqiqot ishlari va ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar batafsil tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: kiberxavfsizlik, kvant texnologiyalari, post-kvant kriptografiya, axborot xavfsizligi, kvant kompyuterlar, kvant davri.

Аннотация. В данной статье подробно анализируется роль и перспективы квантовых технологий в сфере кибербезопасности. Рассматриваются угрозы, связанные с развитием квантовых вычислений, ослабление традиционных криптографических систем, а также меры по обеспечению постквантовой безопасности. Особое внимание уделено практическим шагам подготовки к квантовой эпохе, международному сотрудничеству, научным исследованиям и модернизации образовательных программ.

Ключевые слова: кибербезопасность, квантовые технологии, постквантовая криптография, защита информации, квантовые компьютеры, квантовая эпоха.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the role and prospects of quantum technologies in cybersecurity. It discusses the potential risks posed by quantum computing, the vulnerability of classical cryptographic systems, and current efforts to develop post-quantum security solutions. The section “Preparing for the Quantum Era” focuses on practical measures, international cooperation, scientific research, and educational initiatives.

Keywords: cybersecurity, quantum technologies, post-quantum cryptography, information security, quantum computers, quantum era.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida raqamli tizimlar inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Shu bilan birga, axborot xavfsizligini ta’minlash masalasi ham har qachongidan ko‘ra muhim bo‘lib bormoqda. Chunki har bir davlatning raqamli infratuzilmasi, iqtisodiy ma’lumotlari, moliyaviy operatsiyalari va hatto shaxsiy hayoti ham ma’lum darajada tarmoq xavfsizligiga bog‘liq. Biroq, oxirgi yillarda ilm-fan va texnologiyadagi eng inqilobiy yutuqlardan biri — kvant texnologiyalari — ushbu sohada yangi sahifani ochmoqda.

Bundan tashqari, kvant hisoblash texnologiyalarining rivojlanishi, bir tomondan, insoniyatga nihoyatda katta ilmiy imkoniyatlar yaratib bersa, boshqa tomondan, mavjud kriptografik tizimlar uchun jiddiy tahdidlar tug‘dirmoqda. Shu sababli, kiberxavfsizlik mutaxassislari uchun kvant inqilobiga tayyor turish, ya’ni kvantga chidamli algoritmlarni yaratish va joriy etish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biriga aylandi [1, 97-104].

Kvant texnologiyalari kvant fizikasining asosiy tamoyillariga tayangan holda yaratilgan yangi avlod hisoblash va aloqa tizimlarini ifodalaydi. Bunda, superpozitsiya va entanglement (chirmashish) kabi hodisalar tufayli axborot bitta holatda emas, balki bir nechta holatlarning kombinatsiyasida saqlanishi mumkin. Natijada, kvant kompyuterlari bir vaqtning o‘zida juda katta hajmdagi hisoblashlarni amalga oshira oladi.

Shu bilan birga, kvant texnologiyalari nafaqat hisoblash, balki kvant aloqa tarmoqlari va kvant kalitlar almashinuvi (Quantum Key Distribution — QKD) sohalarida ham o‘z ahamiyatiga ega. Ayniqsa, QKD texnologiyasi axborotni uzatish jarayonida har qanday yashirin tinglash urinishini aniqlash imkonini beradi. Bu esa, o‘z navbatida, kelajakdagi aloqa tizimlari uchun mislsiz darajadagi xavfsizlikni ta’minlaydi.

Avvalo, shuni ta’kidlash kerakki, hozirgi kunda ishlatilayotgan aksariyat kriptografik algoritmlar, masalan RSA, ECC va Diffie-Hellman, murakkab matematik masalalarga asoslanadi. Klassik kompyuterlar uchun bu masalalar yechilishi deyarli imkonsiz bo‘lsa-da, kvant kompyuterlari bu jarayonni keskin tezlashtirishi mumkin. Masalan, mashhur Shor algoritmi yordamida juda katta

sonlarni faktorizatsiya qilish klassik kompyuterlarda ming yillar talab qilsa, kvant kompyuterlarda bu atigi bir necha daqiqa ichida amalga oshiriladi [2, 83-87].

Shu nuqtai nazardan qaraganda, kvant texnologiyalari rivojlanishi bilan hozirda ishlatilayotgan shifrlash standartlari o‘z ahamiyatini yo‘qotishi mumkin. Demak, yaqin yillarda “hozir yig‘ib, keyin yechish” (harvest now, decrypt later) strategiyasidan foydalanadigan kiberjinoyatchilar soni ham ortadi. Shu sababli, hozirdan kvantga chidamli algoritmlarga o‘tish zarur.

Buning yechimi sifatida, olimlar va muhandislar post-kvant kriptografiya (PQC) konsepsiyasini ishlab chiqdilar. Bu turdagi algoritmlar kvant kompyuterlari mavjud bo‘lgan sharoitda ham ishonchli ishlashga mo‘ljallangan. Masalan, NIST (AQSh Milliy Standartlar va Texnologiyalar Instituti) tomonidan tasdiqlangan CRYSTALS-Kyber, Dilithium, SPHINCS+ kabi algoritmlar aynan kvantga chidamli himoya tizimlari hisoblanadi.

Shunga qaramay, ushbu texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish oson emas. Chunki yangi algoritmlar ko‘p hollarda katta hajmdagi kalitlar va yuqori hisoblash resurslarini talab qiladi. Shu sababli, hozircha ko‘pgina tashkilotlar “gibrid kriptografiya”dan foydalanishmoqda, ya’ni klassik va post-kvant algoritmlar birgalikda qo‘llanilmoqda.

Bundan tashqari, ayrim hollarda kvant kalit almashinuvi (QKD) texnologiyalari ham qo‘llanilmoqda. QKD tizimlari kvant zarralarining o‘zgarish prinsipi asosida ishlaydi, ya’ni har qanday tashqi aralashuv darhol aniqlanadi. Shu bois, QKD kelajakdagi milliy xavfsizlik tarmoqlarida muhim o‘rin egallashi kutilmoqda [3, 97-101].

Kvant texnologiyalarini joriy etish nafaqat texnik, balki iqtisodiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, bir tomondan, yangi xavfsizlik infratuzilmasi yaratish katta mablag‘ talab qilsa, boshqa tomondan, u raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Masalan, bank sektori, elektron hukumat tizimlari, moliyaviy xizmatlar va sog‘liqni saqlash sohalarida axborot xavfsizligini ta’minlash bevosita kvant texnologiyalariga bog‘liq bo‘lib bormoqda. Shu sababli, davlatlar, xususan AQSh, Yevropa Ittifoqi, Yaponiya va Xitoy kabi mamlakatlar allaqachon “kvant xavfsizlik strategiyasi”ni ishlab chiqqan [4].

Shuningdek, kvant texnologiyalarining keng qo‘llanilishi raqamli ishonchni mustahkamlab, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga ham turtki beradi. Ayniqsa, axborot almashinuvi va transchegaraviy ma’lumotlar uzatishda yangi darajadagi ishonchli tizimlarning paydo bo‘lishi kutilmoqda.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, kvant texnologiyalarining jadal rivojlanishi kiberxavfsizlik sohasida tub o‘zgarishlarni talab etmoqda. Birinchidan, davlatlar, ilmiy markazlar va xususiy kompaniyalar kelajakdagi kvant tahdidlariga qarshi hozirdan tayyorgarlik ko‘rishlari zarur. Shu sababli, bugungi kunda kvantga bardoshli (quantum-resistant) kriptografiya tizimlarini ishlab chiqish bo‘yicha faol tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, AQSh Milliy Standartlar va Texnologiyalar Instituti (NIST) yangi avlod post-kvant algoritmlarini tanlash bo‘yicha tanlov o‘tkazib, amaliy yechimlarni ishlab chiqmoqda.

Ikkinchidan, tashkilotlar o‘z axborot infratuzilmasini kvant hujumlariga nisbatan barqarorlashtirish uchun uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqishlari kerak. Bu borada, avvalo, mavjud kriptografik tizimlarning zaif tomonlarini tahlil qilish, shuningdek, yangi kvantga bardoshli protokollarni bosqichma-bosqich joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, kiberxavfsizlik bo‘yicha xodimlarni qayta tayyorlash va ularning kvant texnologiyalari haqidagi bilimini kengaytirish ham dolzarb masalalardan biridir.

Uchinchidan, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish orqali kvant xavfsizligiga oid yagona standartlar va siyosatlarni ishlab chiqish zarur. Ayniqsa, transmilliy tarmoqlarda ma’lumot almashinuvi va himoyasi bo‘yicha yagona yondashuvni shakllantirish, kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan kiberxatarlarni oldindan bashorat qilish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro tashkilotlar, xususan, Yevropa Ittifoqi va BMT doirasida kvant xavfsizligiga oid dasturlarni amalga oshirish ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Bundan tashqari, ta’lim tizimida ham kvant informatika va kvant kriptografiya bo‘yicha maxsus kurslar tashkil etilishi lozim. Negaki, ushbu yo‘nalishdagi mutaxassislar kelajakdagi kiberxavfsizlik tizimlarining asosiy tayanchiga aylanadi. Shuningdek, ilmiy-tadqiqot institutlari va

universitetlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish orqali innovatsion kvant yechimlarini amaliyotga tatbiq etish imkoniyati oshadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kvant texnologiyalari insoniyat taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. Ular yordamida hisoblash, aloqa va tahlil jarayonlari tubdan o‘zgaradi. Biroq, shu bilan birga, axborot xavfsizligi tizimlari ham bu o‘zgarishlarga mos ravishda rivojlanishi lozim. Shuning uchun, birinchidan, kiberxavfsizlik siyosatini kvant inqilobiga tayyorlash zarur; ikkinchidan, davlatlar va tashkilotlar post-kvant algoritmlarni amaliyotga joriy etishni kechiktirmasliklari kerak; uchinchidan, ilmiy tadqiqotlar va xalqaro hamkorlik doimiy ravishda kuchaytirilishi zarur. Shunday ekan, kvant texnologiyalarining kiberxavfsizlikdagi roli faqat xavf emas, balki ulkan imkoniyatlar manbaidir. Ular yordamida insoniyat yanada ishonchli, barqaror va xavfsiz raqamli kelajak sari qadam qo‘ymoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xuseynjonovich, R. H. (2025). KVANT HISOBLASH VA UNING KELAJAGI. *Лучшие интеллектуальные исследования*, *41*(3), 97-104.
2. Qodirov, F., & Usmonova, D. (2025). KRIPTOGRAFIYA VA TARMOQ XAVFSIZLIGIDAGI ROLI. *Молодые ученые*, *3*(8), 83-87.
3. Sardor, T. (2025). DATA SCIENCE’NING KIBERXAVFSIZLIKDAGI O ‘RNI: O ‘ZBEKISTON TAJRIBASI VA ISTIQBOLLARI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, *4*(42), 97-101.
4. НУРГЕЛЬДИЕВА, М., НУРЛЫЕВ, Р., МЫРАДОВ, О., & МАММЕДОВ, А. КВАНТОВЫЕ ВЫЧИСЛЕНИЯ: ТЕОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ. Общество с ограниченной ответственностью" Институт Цифровой Экономики и Права" КОНФЕРЕНЦИЯ: МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ИНТЕГРАЦИИ НАУЧНЫХ ДИСЦИПЛИН И МЕЖОТРАСЛЕВОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ (INMC 2025): Бухара, 12 мая 2025 года Организаторы: Общество с ограниченной ответственностью" Институт Цифровой Экономики и Права".

KRIPTOGRAFIK KALITLARNI TAQSIMLASH USULLARI VA SXEMALARI MUAMMOLARI

[1]N.A.Asenbayev, [2]D. A.Asenbayeva, [3]A.D.Maxsutov
[1]Assistent, Nukus davlat texnika universiteti
[2]Stajyor, Nukus davlat texnika universiteti
[3]2-kurs talabasi, Nukus davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Oxirgi paytlarda kalitlarni taqsimlash muammosiga ega bo‘lmagan ochiq kalitli kriptotizimlarni ishlatishga moyillik bo‘lmoqda. Bunga qaramasdan, axborot tizimlarida kalitlarni taqsimlashning yangi effektiv yechimlari talab qilinmoqda. Shuning uchun real axborot tizimlarda, masalan kredit karta to‘lovlari tizimida haqqoniylikni o‘rnatish va qalbakilashtirishdan himoya sifatida ikkinchi mexanizm ishlatiladi. Bunda ishlatilayotgan vaqt intervali bir minutdan bir necha minutgacha oraliqni tashkil etadi. Eng katta elektron pul o‘g’irlanishlarining ko‘p qismi shu vaqt oraliqlarida pul echib olishga yolg’on so‘rovlar berishga asoslangan.

Kalit so‘zlar: ochiq kalit, katalog, dinamik, autentifikatsiya.

Kalit taqsimlash kriptografiyaning asosiy masalalaridan biri hisoblanib, kalit taqsimlash qanday vaziyatda amalga oshirilayotganiga qarab uni echishning bir qancha usullari mavjud [1-2]. Bugungi kunda kalitlarni taqsimlashda bir qancha usullardan foydalaniladi, bu usullarni quyidagi sinflarga jamlash mumkin:

1. Oshkora elon qilish.
2. Oshkora foydalanish mumkin bo‘lgan katalog.
3. Ochiq kalitlarning ishonchli manba.
4. Ochiq kalitlar sertifikatlari.

Ochiq kalitlarni oshkora elon qilish.Malumot almashinuvida ishtirok etuvchi ixtiyoriy tomon o‘zining ochiq kalitini kommunikatsiya vositalari orqali barcha ishtirokchilarga taqdim etishi mumkin. Bunday yondashuvning qulay bo‘lishi bilan birga, zaif tomoni ham mavjud: ixtiyoriy kishi bunday oshkora elonni berishi mumkin. Yani, ixtiyoriy kishi (buzg’unchi) o‘zini **A** ishtirokchi deb tanishtirib, ochiq kalitini tarmoqdagi boshqa ishtirokchiga yuborishi mumkin yoki ochiq kalitini barchaning foydalanishi uchun taqdim etishi mumkin. Firibgarligi ochilgunga qadar buzg’unchi **A** ishtirokchiga kelgan barcha shifr matnlarni o‘qish va ochiq kalit yordamida autentifikatsiyalash (tekshirish va haqiyqiyligini tasdiqlash) imkoniga ega bo‘ladi (1.1-rasm).

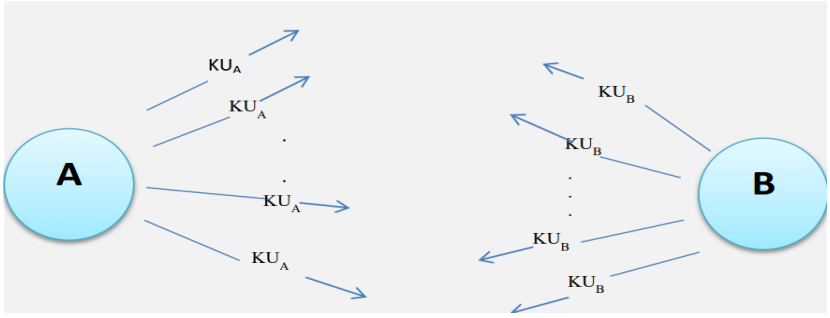

1.1-rasm. Ochiq kalitlarni oshkora elon qilish

Oshkora foydalanish mumkin bo‘lgan katalog.Ochiq kalitlarning oshkora foydalanish mumkin bo‘lgan biror dinamik katalogini yaratish, himoyalanish darajasini nisbatan oshishini taminlashi mumkin. Ochiq kalitlarning oshkora foydalanish mumkin bo‘lgan dinamik katalogini kuzatish va tarqatish javobgarligi biror bir ishonchli markaz yoki tashkilot zimmasida bo‘lishi lozim. Bu jarayon quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi [3]:

- vakolatlangan tashkilot har bir ishtirokchining ismi va ochiq kaliti qayd etilgan katalogni shakllantiradi;
- har bir ishtirokchi o‘zining ochiq kalitini vakolatlangan tashkilot yordamida ro‘yxatdan o‘tkazadi. Bunday ro‘yxatdan o‘tkazish ishtirokchining shaxsan kelishini yoki himoyalangan kommunikatsiya kanallari orqali bajarilishini talab etadi;
- har bir ishtirokchi ochiq kalitdan katta hajmdagi malumotni yuborish uchun foydalangani uchun yoki kalitning obro‘si tushgani bois ixtiyoriy vaqtda mavjud kalitni boshqa yangisi bilan almashtirishi mumkin;
- Dinamik katalogning mavjudligi ochiq kalitlar infratuzilmasining ishonchliligini oshiradi va kalitlar bilan bog‘liq hujumlarning oldini olishga xizmat qiladi.
- Katalogda har bir kalitga tegishli amal qilish muddati ko‘rsatiladi, bu muddati o‘tgan kalitlardan foydalanishni cheklaydi.
- Ochiq kalitlar katalogi xavfsizligi uchun unga kirish rollarga asoslangan boshqaruv tizimi orqali tartibga solinadi.

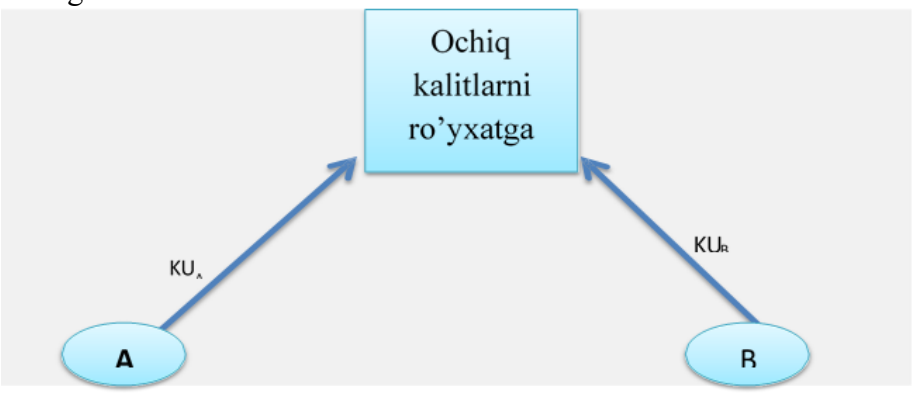

1.2-rasm. Oshkora foydalanish mumkin bo‘lgan katalog

Bu sxema yakka tartibda oshkora elon qilishga nisbatan ancha himoyalangan bo‘lsada, uning ham zaif tomonlari mavjud. Agar buzg’unchi vakolatlangan tashkilotning maxfiy kalitini olishga yoki hisoblab topishga muvaffaq bo‘lsa, u qatiy ishonch bilan soxtalashtirilgan ochiq kalitni berishi,

demakki, malumot almashinuvida ixtiyoriy ishtirokchi nomidan ishtirok etishi va ixtiyoriy ishtirokchiga mo‘ljallangan malumotni o‘qishi mumkin bo‘ladi. Katalogda saqlanuvchi qaydlarni o‘zgartirish yordamida ham buzg’unchi shunday natijaga erishishi mumkin.

Ochiq kalitlarning ishonchli manbai. Bu sxemada malumotlar almashinuvida qatnashuvchi barcha ishtirokchilar ochiq kalitlarining dinamik katalogini taminlovchi biror bosh vakolatlangan obekt borligini faraz qiladi. Bundan tashqari har bir ishtirokchiga markazning ochiq kaliti malum, lekin faqatgina markaz unga mos maxfiy kalitni biladi. Bunda quyidagilar bajariladi (1.3-rasm):

1. **A** boshlab beruvchi sana/**VB** (vaqt belgisi) qo‘yilgan xabarni ochiq kalitlarning ishonchli manbaa(**ISHONCHLI MANBA**)ga **B** ishtirokchining joriy ochiq kaliti so‘rovnomasi bilan yuboradi.
2. ISHONCHLI MANBA o‘z maxfiy kaliti yordamida shifrlangan xabar bilan javob beradi. Bu xabarning shifrini **A** boshlab beruvchi IMning ochiq kalitidan foydalanib ochishi mumkin.

Bu xabar quyidagilarni o‘z ichiga olishi lozim:

– **A** ishtirokchi **B** ishtirokchiga yuboradigan xabarlarni shifrlashi uchun B ishtirokchining ochiq kalitini;

– **A** tomonga javobni avvalgi yuborilgan so‘rovnoma bilan taqqoslashi va IMga yuborilganda yo‘lda o‘zgartirib qo‘yilmaganiga ishonch hosil qilishi uchun o‘ziga xos so‘rovnomani;

– maxsus sana/VBni, **A** ishtirokchi xabar IMning **B** ishtirokchini joriy kalitidan farq qiluvchi kalitli eski xabarlardan biri emasligiga inonmog’i uchun;

3. **A** boshlab beruvchi **B** ishtirokchining ochiq kalitini saqlab qo‘yadi va undan B ishtirokchiga yuboriladigan xabarlarni shifrlashda foydalanadi, bu xabarda **A** ishtirokchining identifikatori va ushbu xabarning maxsus belgisi bo‘lgan sana ham qayd etiladi;
4. **B** javob yo‘llovchi **A** ishtirokchining ochiq kalitini IMdan A yuboruvchi B qabul qiluvchining ochiq kalitini olgan usul bilan oladi;
5. **B** javob yo‘llovchi **A** boshlab beruvchiga **B** ning kaliti bilan shifrlangan xabarni va **A** yuboruvchining qo‘ygan sanasini, shuningdek qabul qilingan malumotning yuboruvchisi **B** ekanligiga ishontirish uchun, B ishtirokchi tomonidan generatsiyalangan yangi sanani ham qo‘shib yuboradi;
6. **A** boshlab beruvchi, **B** ishtirokchini javob yuboruvchi **A** ishtirokchi ekanligiga ishonishi uchun, uning ochiq kaliti bilan shifrlangan sanani qaytarib yuboradi.

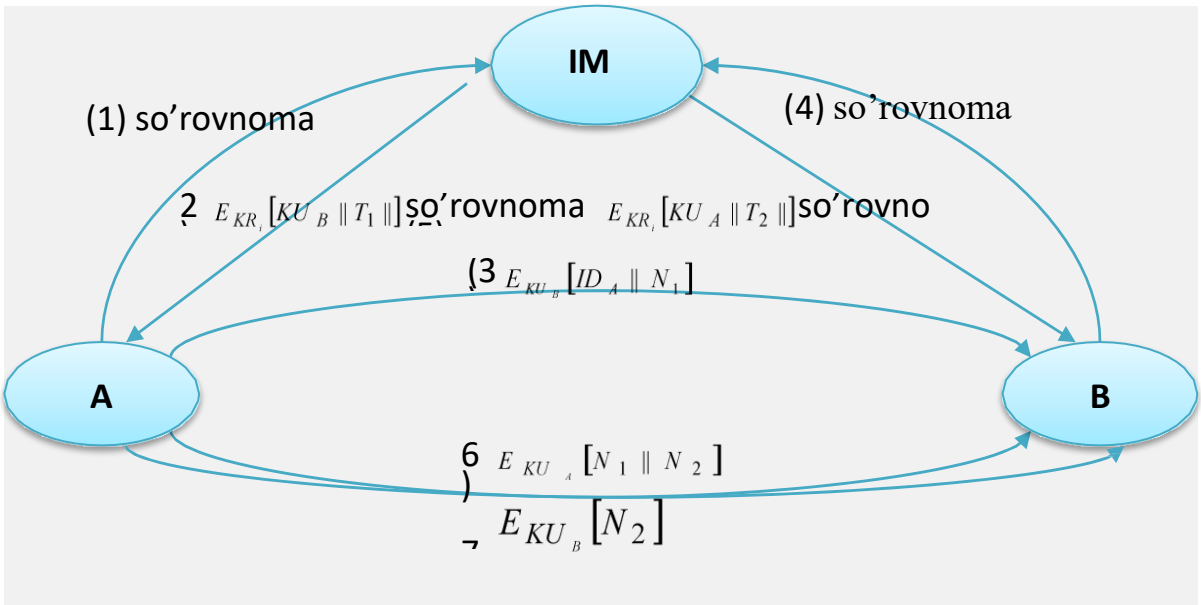

1.3-rasm. Ochiq kalitlarning ISHONCHLI MANBA

Shunday qilib, oltita xabar yuborish talab qilinar ekan, lekin boshidagi to‘rttasini yuborish ko‘pincha talab qilinmaydi, chunki ikkala tomon ham bir-birining ochiq kalitini keyinchalik foydalanish uchun saqlab qo‘yishi mumkin, buni keshlash deyiladi. Vaqti-vaqti bilan ishtirokchi

kafolatlangan xavfsiz malumot almashinish imkoniyatiga ega bo‘lishi uchun o‘z adresatlarining yangi ochiq kalit nusxalarini so‘rashi lozim. Ochiq kalitning ishonchli manba tarmoqning cheklangan qismi bo‘lib, ishtirokchi unga yozishma olib bormoqchi bo‘lgan har bir yangi adresatning ochiq kalitini olish uchun murojaat qilishi lozim. ishonchli manba tomonidan yuritiluvchi ismlar va ochiq kalitlar katalogi ruxsatsiz kirishga nisbatan zaif bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Венбо Мао. Современная криптография. Теория и практика. – Москва - Санкт-Петербург - Киев: Лори Вильямс, 2005. – 768 с.
2. Зензин О., Иванов М. Стандарт криптографической защиты – AES. Конечные поля. – Изд.:Кудиц - Образ, 2002. – 176 с.
3. Молдовян Н.А., Молдовян П.А. Новые протоколы слепой подписи // Безопасность информационных технологий. – М.:МИФИ. –2007. – № 3. – С. 17–21
4. Min-Shiang Hawng, Cheng-Chi Le. Research issues and challenges for multiple digital signature // Int. J. of Network Security. – 2005. – Vol. 1, No 1. – P. 1–7.
5. Min-Shiang Hawng, Cheng-Chi Le. Research issues and challenges for multiple digital signature // Int. J. of Network Security. – 2005. – Vol. 1, No 1. – P. 1–7.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA OTM TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI BAHOLASHDA QAT’IYMAS MATEMATIK MODELLASHTIRISH METODINING AHAMIYATI

R.Auezova *– doktorant*
Nukus davlat pedagogika instituti
Nukus davlat texnika universiteti asisstenti

Annotatsiya: Maqolada OTM talabalari bilimini baholash tizimida qat’iymas determinantli algoritmlarni qo‘llashning algoritmik asoslari, shuningdek, jahon va mahalliy ilmiy adabiyotlar tahlili raqamli ta’lim muhitida talabalarning mustaqil ishlarini baholashda qat’iymas matematik modellashtirishni qo‘llash, ayniqsa, talabalarning o‘z-o‘zini o‘qitish jarayonining o‘zgaruvchanligi, noaniqligi va subyektivligi sharoitida yuqori dolzarbligini o‘z ichiga olgan sifatli, matematik va kompyuter modellashtirish usullaridan foydalanilgan.

Аннотация: В статье использованы методы качественного, математического и компьютерного моделирования, включающие алгоритмические основы применения алгоритмов с нечеткими детерминантами в системе оценки знаний студентов вузов, а также анализ мировой и отечественной научной литературы, применение нечеткого математического моделирования при оценке самостоятельной работы студентов в цифровой образовательной среде, особенно высокую актуальность в условиях изменчивости, неопределенности и субъективности процесса самообучения студентов.

Abstract: The article uses qualitative, mathematical, and computer modeling methods, including the algorithmic foundations of applying algorithms with fuzzy determinants in the system of assessing university students' knowledge, as well as the analysis of world and domestic scientific literature, the application of fuzzy mathematical modeling in assessing students' independent work in the digital educational environment, especially high relevance in the context of variability, uncertainty, and subjectivity of the student self-learning process.

Tayanch iboralar: raqamli ta’lim, mustaqil ta’lim metodikasi, qat’iymas model, Takegi-Sugeno (TS) algoritmi, Mamdani algoritmi.

Ключевые слова: цифровое образование, методика самостоятельного обучения, нечеткая модель, алгоритм Такеги-Сугено (TS), алгоритм Мамдани.

Keywords: digital education, independent learning methodology, fuzzy model, Takegi-Sugeno (TS) algorithm, Mamdani algorithm.

KIRISH. Hozirgi kunda ta’limni raqamlashtirishning zamonaviy shart-sharoitlari pedagogika fani va amaliyotidan talabalar bilimini baholash, ayniqsa, ularning mustaqil o‘quv faoliyatini tahlil qilishga yangicha yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Ammo, mavjud baholash yondashuvlari har doim ham yangi sharoitlarga mos kelmaydi. Formallashtirilgan miqdoriy ko‘rsatkichlarga asoslangan an’anaviy modellar ko‘pincha talabaning haqiqiy faollik darajasini, bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish sifatini, uning individual ta’lim strategiyalarini aks ettirmaydi. Ayniqsa, bu muammo masofaviy va aralash ta’lim shakllari sharoitida yaqqol namoyon bo‘ladi, bunda o‘qituvchi har doim ham topshiriqlarni bajarish jarayonini bevosita kuzata olmaydi.

Zamonaviy raqamli ta’lim muhiti ta’limni individuallashtirish tamoyillarini amalga oshirish, o‘quv jarayonini jadallashtirish va ta’lim sifatini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bunday muhitning asosiy tarkibiy qismlaridan biri talabalarning mustaqil ishi bo‘lib, uning samaradorligi uni baholash sifatiga bevosita bog‘liq.

Metodologiya. Qat’iymas modellashtirish ilmiy yo‘nalish sifatida 1965-yilda amerikalik olim Lotfi Zade (Lotfi A. Zadeh) asarlari tufayli paydo bo‘ldi, u murakkab tizimlarda qat’iymaslikni rasmiylashtirish vositasi sifatida qat’iymas to‘plamlar nazariyasini taklif qildi. O‘shandan beri u turli sohalarda, jumladan, pedagogikada ham faol qo‘llanilmoqda.

Ta’lim sohasida qat’iymas mantiq tushunchalari moslashuvchan ta’lim tizimlarida, bilim va ko‘nikmalarni baholashda, shuningdek, intellektual o‘qitish tizimlarida qo‘llaniladi.

Qat’iymas modellashtirish ilmiy yo‘nalish sifatida 1965-yilda kelib chiqishi Ozarbayjon bo‘lgan amerikalik olim Lotfi Assiyev Zade (Lotfi A. Zadeh) "Information and Control" jurnalida "Fuzzy Sets" fundamental ishini nashr etganida shakllandi. Bu asarda u qat’iymas to‘plamlar nazariyasi prinsiplarini bayon qilib, murakkab sistemalarga xos bo‘lgan noaniq va qat’iymaslikni matematik ifodalashning yangi usulini taklif etdi. Bu kashfiyot formal mantiq va matematikaning chegaralarini kengaytirishga imkon berdi va tadqiqotlarning butun bir yo‘nalishini boshlab berdi.

Zade nazariyasining mohiyati klassik mantiqqa xos bo‘lgan binar tegishlilik tamoyilidan voz kechib, uni 0 dan 1 gacha bo‘lgan son bilan ifodalanadigan tegishlilik darajasi tushunchasi bilan almashtirishdan iborat. Bunday yondashuv qat’iy tasnifga bo‘ysunmaydigan hodisalarni tavsiflash imkonini beradi, bu, ayniqsa, ijtimoiy, biologik va gumanitar fanlarda muhimdir, chunki ularda toifalar ko‘pincha noaniq, tushunchalarning chegaralari esa shartli bo‘ladi.Masalan, "muvaffaqiyatli talaba," "yetarlicha faollik," "materialni o‘zlashtirishning yuqori darajasi" tushunchalarini aniq sonlar ko‘rinishida ifodalab bo‘lmaydi, lekin ularni lingvistik o‘zgaruvchilar yordamida tavsiflash mumkin. Pedagogika fan sifatida qat’iymas to‘plamlar nazariyasi nafaqat adaptiv baholash tizimlarini qurish uchun, balki ta’limni raqamlashtirish uchun konseptual asos sifatida ishlatiladigan asosiy sohalardan biriga aylandi. Bart Kosko (Bart Kosko), Ibrohim Mamdani (Ebrahim Mamdani), Diter Klaue (Dieter Klaua) kabi olimlarning tadqiqotlari murakkab pedagogik vaziyatlarni lingvistik o‘zgaruvchilar va "agarda-unda" kabi produksion qoidalar dan foydalangan holda modellashtirish imkonini beruvchi algoritmlarga asos solgan.

Xalqaro tajriba raqamli ta’limda qat’iymas mantiqni qo‘llashning keng doirasini ko‘rsatadi. Quyida eng mashhur tadqiqotlar va ularning pedagogikada qat’iymas modellashtirishning rivojlanishiga qo‘shgan hissasiga misollar keltirilgan:

Tadqiqotchi	Mamlakat	Qo‘llash
Lotfi Zaden	SShA	Qat’iymas to‘plamlar nazariyasi asoslari
E.Mamdani	Buyuk Britaniya	Qat’iymas mantiqqa asoslangan boshqaruv tizimlari
Bart Kosko	SShA	Qat’iymas neyron tarmoqlar va adaptiv intellektual tizimlar
T.Anderson	Kanada	Intellektual elektron ta’lim tizimlari
D.Siemens	Kanada	Konnektivizm va raqamli pedagogika
A.Hamraev	Uzbekistan	Talabalarni baholashning moslashuvchan modellari

O‘zbekistonda ham ta’lim amaliyotiga raqamli yondashuvlarni faol joriy etish kuzatilmoqda, buni ta’limni raqamlashtirish sohasidagi hukumat tashabbuslari ham, mahalliy mutaxassislarning

ilmiy tadqiqotlari ham tasdiqlaydi. Shermuxamedovlar o‘z ishlarida ta’lim muhitini modernizatsiyalash, oliy ta’lim muassasalarini gibrid va masofaviy ta’lim modeliga o‘tkazish, bilimlarni masofaviy nazorat qilish (LMS) platformalarini joriy etish, pedagogik monitoring jarayonlarini avtomatlashtirish muammolarini ko‘rib chiqqanlar.

Shunday qilib, N. Mahmudov va X. To‘raqulovning ishlarida raqamli universitetlarning arxitekturalari tahlil qilingan, elektron kontent sifatini baholashning konseptual modellari taklif etilgan, shuningdek, LMS platformalarida talabalar faoliyatini tahlil qilish texnologiyalari ko‘rib chiqilgan. Shermuhamedov qat’iymas mantiqiy tuzilmalar o‘qituvchiga murakkab ta’lim ssenariylarini talqin qilishga yordam beradigan moslashuvchan kuzatuv tizimlarini joriy etish zarurligini ilgari suradi.

Ayniqsa, pedagogika fanlari doktori A. Hamroyevning ilmiy izlanishlarini alohida ta’kidlash lozim, u respublikamizda birinchilardan bo‘lib qat’iymas mantiq elementlariga ega aralash ta’lim sharoitida talabalar bilimini baholashning konseptual modelini taklif etdi.

Xulosa. Shunday qilib, O‘zbekiston nafaqat qat’iymas modellashtirish sohasidagi jahon tendensiyalarini o‘zlashtirmoqda, balki mahalliy xususiyatlar, mahalliy tadqiqotchilarning tajribasi va salohiyatiga asoslangan, raqamli va pedagogik mexanizmlarni yagona moslashuvchan baholash tizimiga integratsiyalashga yo‘naltirilgan o‘z ilmiy ekotizimini shakllantirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim vazirligi va mustaqil tadqiqotlar tahliliga ko‘ra, so‘nggi 6 yil ichida mamlakat oliy o‘quv yurtlarida LMS platformalarining kirib borish darajasi sezilarli darajada oshdi:

2018-yilda - OTMlarning 12 foizi LMSdan foydalangan;

2020-yilda - 34%;

2023-yilda ta’lim muassasalarining qariyb 75 foizi bilimlarni masofadan nazorat qilish va talabalarning mustaqil ishlarini baholash uchun LMSdan foydalangan.

Jahon va mahalliy ilmiy adabiyotlar, shuningdek, statistik ma’lumotlar tahlili raqamli ta’lim muhitida talabalarning mustaqil ishlarini baholashda qat’iymas matematik modellashtirishni qo‘llash, ayniqsa, talabalarning o‘z-o‘zini o‘qitish jarayonining o‘zgaruvchanligi, noaniqligi va subyektivligi sharoitida yuqori darajada dolzarb ekanligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Seitnazarov K.K. Qat’iymas bo ‘lgan ma’lumotlarning ko‘pligi sharoitida otm talabalarining bilimini baholashda qarorlar qabul qilish // Komputer texnologiyalari. – 2022. – T. 1. – №. 10.

2. K.K. Seytnazarov. Development of decision-making algorithms based on irreversible mathematical calculations in the assessment of students' knowledge/ nveo-natural volatiles & essential oils journal| nveo, 13717-13723

3. Сеитназаров К.К, Ауезова Р.К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ ЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ НА ОСНОВЕ НЕЧЕТКО-ДЕТЕРМИНИСТИЧЕСКИХ АЛГОРИТМОВ- SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH International scientific online conference,2025год 30-июнь,165-169

4. Auezova Rano Kalknazarovna- MAKTABLARDA INFORMATIKA FANINI O„QITISHDA SUN“IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH METODIKASI.- «MILLIY IQTISODIY TARAQQIYOT VA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA» mavzusidagi respublika ilmiy – amaliy konferensiya, 2025 yil 22 may,118-122b

5. Ауезова Р.К, Сабуров М.С. «САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ ОЦЕНКА НА ОСНОВЕ НЕЧЕТКОГО МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДИКИ. - SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH» International scientific online conference,2025-г 30-июнь,160-164

6. Auezova R., Sayekeeva A.D. Formation of Information Literacy and Information Culture in The Assessment of Independent Student Work in Distance Learning // American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2025. – V. 6, № 7. – P. 1753–1758. – DOI: 10.31150/ajshr.v6i7.3782.

7.Ауезова Р.К. «ПОВЫШЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ГРАМОТНОСТИ И ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ В СРЕДЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ»-Maktabgacha va maktab ta'limi, 2025-yil, iyul, №7-son 403-406.

ELEKTRON BILIM BERIWDIŃ INTERAKTIV VEB-PLATFORMASÍN JARATÍW

[1]Auezova Raya Tileubaevna, [2]Allashev Berdimurat Azamatovich.
[1]University of innovation technologies, p.i.f.d. (PhD),
[2]University of innovation technologies, Dásturiy injiring tálim baǵdarı 3-kurs studenti.

Annotaciya. Maqalada zamanagóy veb-texnologiyalar, interaktivlik elementleri hám beyimlesiwsheń interfeysti óz ishine algan elektron bilim beriwdiń interaktiv veb-platformasın islep shigiw procesi haqqında sóz etiledi. Jumıstıń maqseti - oqıwshılardıń belsendiligin hám bilimlendiriw procesiniń sapasın arttırıwǵa uqıplı bolǵan aralıqtan bilim beriwdiń nátiyjeli quralın jaratıwdan ibarat.

Annotation. The article discusses the development process of an interactive web platform for electronic education, incorporating modern web technologies, interactive elements, and a flexible interface. The goal of the work is to create an effective tool for distance learning capable of increasing student engagement and the quality of the educational process.

Tayanish sózler. Elektron tálim, veb-platforma, interaktivlik, bilimlendiriw, veb-razrabotka.

Keywords. E-learning, web platform, interaction, education, web development

Kirisiw.

Zamanagóy texnologiyalar bilimlendiriw procesin shólkemlestiriwde keń imkaniyatlar ashadı. Elektron tálim (e-learning) pútkil dúnyada bilimlendiriw sistemalarınıń ajıralmas bólegine aylanbaqta. Interaktiv veb-platformalardı islep shıǵıw oqıtıw, bilimdi qadaǵalaw hám baylanıs funkciyaların birden-bir sanlı mákanda birlestiriw imkaniyatın beredi. Bul maqaladan gózlengen maqset process qatnasıwshıları arasında joqarı dárejedegi óz-ara birge islesiwdi támiyinleytuǵın interaktiv elektron tálim platformasın joybarlaw hám ámelge asırıwdıń ózine tán ózgesheliklerin kórip shiǵiwdan ibarat.

Tiykarǵı bólim

Elektron tálim veb-platforması paydalanıwshılarǵa onlayn rejimde oqıw materiallarınan paydalanıw, wazıypalardı orınlaw, talqılawlarda qatnasıw, test ótkeriw imkaniyatın beriwshi programmalıq sheshimler kompleksi bolıp yesaplanadi. Bunday sistemanıń tiykarǵı ózgesheligi oniń interaktivligi - tálim alıwshılardıń qayta baylanıs, vizuallastırıw hám geymifikaciya elementleri arqalı bilim beriw procesinde belsene qatnasıw imkaniyatı bolıp tabıladı.

Platformanı islep shıǵıw paydalanıwshılar hám bilimlendiriw mákemeleriniń talapların tallawdan baslanadı. Bul basqıshta sistemanıń wazıypaları anıqlanadı: paydalanıwshılardı dizimge alıw, kurslardı basqarıw, videolekciyalar, test ótkeriw, reytingler sisteması hám qayta baylanıs. Interfeysti joybarlaw qolaylılıq, beyimlesiwsheńlik hám minimalizm principlerine tiykarlanadi, bul ásirese túrli qurilmalarda paydalanıw múmkinligin támiyinlew ushin júdá áhmiyetli.

Texnikalıq jaqtan platforma klientler bólimi ushın HTML5, CSS3, JavaScript texnologiyaları hám React yamasa Vue.js sıyaqlı freymvorklardan paydalanǵan halda ámelge asırılıwı múmkin. Server bólimi Node.js, Django yamasa Laravelge tiykarlanıwı múmkin. Maǵluwmatlardı saqlaw ushın MySQL yamasa PostgreSQL maǵluwmatlar bazası, qáwipsizlikti támiyinlew ushın bolsa maǵluwmatlardı shifrlaw hám JWT yamasa OAuth arqalı avtorizatsiya qollanıladi.

Ásirese, interaktiv elementlerdi jaratıwǵa ayrıqsha itibar qaratılmaqta: avtomatikalıq tekseriwge ie testler, waqıt belgileri ornatılǵan videosabaqlar, studentler hám oqıtıwshılardıń óz-ara baylanısı ushın forumlar hám chatlar. Geymifikaciya elementleri - ballar, jetiskenlikler hám jetekshiler kestesinen paydalanıw bilim alıwshılardıń motivaciyasın arttıradı.

Sonday-aq, platforma adaptiv oqıtıwdı támiyinlewi, yaǵnıy hár bir paydalanıwshınıń bilim dárejesi hám materialdı ózlestiriw tezligine beyimlesiwi kerek. Bunıń ushın oqıwshılardıń tabısların analizleytuǵın hám individual oqıw traektoriyaların usınıs etetuǵın mashinali oqıtıw algoritmlerinen paydalanıw múmkin.

Juwmaqlaw

Elektron bilim beriwdiń interaktiv veb-platformasın jaratıw texnikalıq, pedagogikalıq hám dizaynerlik táreplerdi óz ishine algan kompleksli qatnastı talap etedi. Bunday sistema bilimlendiriw procesiniń nátiyjeliligin sezilerli dárejede arttırıw, oǵan beyimlesiwsheńlik, qolaylılıq hám interaktivlikti támiyinlew imkaniyatın beredi. Keleshekte bunday sheshimler sanlı bilimlendiriw ortalığın qáliplestiriwde tiykarǵı orındı ieleydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. Andreev A.A. Elektron tálim va masofaviy tálim texnologiyalari. - M.: Akademiya, 2020.
2. Polat E.S. Zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar. - M.: Akademiya, 2021.
3. Koper R., Tattersall C. Learning Design: A Handbook on Modelling and Delivering Networked Education and Training. Springer, 2019.
4. Horton W. e-Learning by Design. Wiley, 2020
5. Xomyakova E.V. Elektron tálimda interaktiv texnologiyalar. - Sankt-Peterburg, 2022.

TARMOQ XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASHDA MARSHRUTLASH ALGORITMLARI VA PROTOKOLLARI

A.K.Aytanov - *t.f.f.d., dotsent,*
Nukus davlat texnika universiteti
A.K.Utepbergenova - *assistent oqıtıwshısı*
University of Innovation technologies
E.K.Saparniyazov – *talaba*
Nukus davlat texnika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada marshrutlash algoritmlarini tasniflash, moslashuvchan va moslashuvchan bolmagan marshrutlash algoritmlar qo‘llanilishiga e‘tibor qaratiladi va beshta asosiy tarmoq xavfsizligin ta‘minlovchi marshrutlash protokollari tahlil qilinadi. Oddiy va kichik tarmoqlar uchun mos, aniq va xavfsiz yo‘nalish tanlash, butun internet darajasida ishlash, tez ishlash va kuchli natija berish, tarmoqning barqaror va samarali ishlashini ta‘minlash xususiyatlarga ega bo‘lgan tarmoq protokollari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Marshrutlash, algoritm, protokol, tarmoq, tugun.

Abstract. This article focuses on the classification of routing algorithms, the application of flexible and non-flexible routing algorithms, and analyzes routing protocols that ensure the security of the five main networks. Network protocols are considered, which have the characteristics of choosing a suitable, accurate, and secure route for simple and small networks, working at the entire Internet level, providing fast operation and strong results, and ensuring stable and efficient network operation.

Keywords: Routing, algorithm, protocol, network, node.

Абстракт. В данной статье основное внимание уделяется классификации алгоритмов маршрутизации, применению гибких и негибких алгоритмов маршрутизации, а также анализу протоколов маршрутизации, обеспечивающих безопасность пяти основных сетей. Рассматриваются сетевые протоколы, которые имеют характеристики выбора подходящего, точного и безопасного маршрута для простых и малых сетей, работающих на всем уровне Интернета, обеспечивающих быструю работу и надежные результаты, а также стабильную и эффективную работу сети.

Ключевые слова: Маршрутизация, алгоритм, протокол, сеть, узел.

Kirish.Kompyuter tarmoqlari tobora kengayib borayotgan davrda ma‘lumotlarni samarali uzatish, uzluksiz aloqa, tarmoq xavfsizligini va axborot almashinuvini ta‘minlash muhim ahamiyatga ega. Marshrutlash algoritmlari paketlarni yo‘naltirishning optimal yo‘llarini aniqlash orqali kompyuter tarmoqlari ichida ma‘lumotlarni samarali uzatishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Marshrutlash protokol-lari tarmoq texnologiyalarida asosiy rol o‘ynaydi va ma‘lumotlarni uzatish hamda tarmoqning to‘g‘ri ishlashi uchun optimal yo‘llarni ta‘minlash imkonini beradi.

Marshrutlash algoritmlari kompyuter tarmoqlarining asosiy komponentlari bo‘lib, ma‘lumotlar paketlari manbadan manzilga uzatiladigan yo‘llarni aniqlash uchun javobgardir. Ushbu bo‘limda biz marshrutlash algoritmlarni tasniflash, moslashuvchan va moslashuvchan bolmagan marshrutlash algoritmlariga e‘tibor qaratamiz.

Algoritm tasnifi: Marshrutlash algoritmlaridagi dastlabki tadqiqotlar paketlarni yo‘naltirish va marshrutni aniqlashning asosiy usullarini ishlab chiqishga qaratilgan. BellmanFord, Dijkstra algoritmi va Masofa vektor algoritmi kabi klassik algoritmlar marshrutlash protokoli dizaynidagi keyingi yutuqlar uchun asos yaratadi [3].

Moslashuvchan marshrutlash algoritmlari

Markazlashtirilgan adaptiv marshrutlash - Markazlashtirilgan adaptiv marshrutlashda markaziy boshqaruvchi yoki tashkilot marshrutlash qarorlarini tarmoqdagi barcha tugunlarga hisoblash va tarqatish uchun javobgardir. Markaziy boshqaruvchining global tarmoq ma‘lumotlarini to‘plash va optimal marshrutlarni hisoblash, keyinchalik ular alohida tugunlarga taqsimlanishida Dijkstra, Floyd-Warshall, CSPF algoritimlaridan foydalaniladi [1].

Izolyatsiya qilingan adaptiv marshrutlashda - Backpressure Routing, Threshold-based Routing algoritmlari yordamida har bir tugun faqat mahalliy ma‘lumotlarga asoslangan holda paketlarni yo‘naltirishning eng yaxshi yo‘lini mustaqil ravishda belgilaydi. Tugunlar global tarmoq sharoitlarini hisobga olmasdan yoki qo‘shni tugunlar bilan hamkorlik qilmasdan marshrutlash qarorlarini qabul qiladi [1].

Tarqalgan adaptiv marshrutlash - optimal marshrutlarni birgalikda aniqlash uchun tarmoq tugunlari o‘rtasida hamkorlikda qaror qabul qilishni o‘z ichiga oladi. Tugunlar qo‘shnilari bilan marshrutlash ma‘lumotlarini almashadilar va izchil marshrutlash jadvallarida birlashish uchun taqsimlangan algoritmlardan foydalanadi, bunga Bellman-Ford, Link-State Routing, DSR algoritimlari misol boladi [1].

Moslashuvchan bo‘lmagan marshrutlash algoritmlari

Gibrid marshrutlash algoritmlari cheklovlarni yumshatish bilan birga ularning afzalliklaridan foydalanish uchun ham bog‘lanish holati, ham masofa-vektor yondashuvlari elementlarini birlashtiradi. Ushbu DUAL, Path Vector Algorithm, Partial Link-State algoritmlari keng qamrovli tarmoq muhitlari uchun mos bo‘lgan miqyoslilik, konvergentsiya tezligi va resurslar samaradorligi o‘rtasidagi muvozanatni saqlash imkoniyatiga ega [2].

Tarmoq xavfsizligin ta‘minlovchi marshrutlash protokollari:

Marshrutlash jadvali avtomatik tarzda qurish uchun marshrutizatorlar maxsus xizmat protokoliga muvofiq tarkibiy tarmoq topologiyasi to‘g‘risida axborot almashib turishadi. Bunday turdagi protokollar marshrutlash protokollari (yoki marshrutlovchi protokollar) deyiladi [2].

Marshrutlash protokollaring turlari:

Open Shortest Path First (OSPF) IP-tarmoqlaridagi marshrutizatorlar o‘rtasida ma‘lumotlarni uzatish uchun eng yaxshi yo‘llarni tanlaydigan havola holatidagi marshrutlash protokoli. Ushbu protokol OSI modelining tarmoq qatlamida ishlaydi va tarmoqdagi eng qisqa yo‘llarni topish imkonini beruvchi Dijkstra algoritmi tufayli dinamik marshrutlash uchun eng ishonchli va aniq yechimlardan biridir [3].

Border Gateway Protocol (BGP) - bu global Internetdagi avtonom tizimlar o‘rtasidagi trafikni boshqarish uchun mo‘ljallangan marshrutlash protokoli. BGP yo‘l vektorini marshrutlash protokoli bo‘lib, boshqa marshrutizatorlardan olingan yo‘l ma‘lumotlari asosida marshrutlarni belgilaydi. Bu uni optimal marshrutlarni tanlashda moslashuvchanlik va ishonchlilik talab qilinadigan uzoq masofali marshrutlash uchun mos qiladi [3].

Marshrutlash haqida ma‘lumot protokoli (RIP) - mahalliy va o‘rta o‘lchamdagi tarmoqlarda marshrutlash ma‘lumotlarini almashish uchun mo‘ljallangan birinchi marshrutlash protokollaridan biri. RIP masofaviy vektor asosida ishlaydi, ya‘ni marshrutizatorlar maqsad tuguniga hops (oraliq qurilmalar) soniga qarab marshrutlarni tanlaydi. RIP maksimal chegarasi 15 sakrashga ega va ko‘rsatkichi 15 dan yuqori bo‘lgan marshrutlarga etib bo‘lmaydi [3].

IGRP - bu avtonom tizimlar ichida joylashgan marshrutlarni aniqlash uchun mo‘ljallangan protokol va shuning uchun Interior Gateway Protocol protokollari sinfiga kiradi. Avtonom tizimdagi marshrutlar haqida ma‘lumot to‘plash usuliga asoslanib, ushbu protokol uzoq vektor turiga tegishli.

Ushbu protokol 1980-yillarning o‘rtalarida Cisco mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan [4].

EIGRP-Kengaytirilgan IGRP marshrutlash protokoli Cisco tomonidan ishlab chiqilgan va IGRPda o‘rnatilgan tamoyillarning keyingi rivojlanishi hisoblanadi. Xususan, IGRP protokoliga nisbatan quyidagi qo‘shimcha imkoniyatlar taqdim etiladi:

• Sinfsiz IP tarmoqlarni qo‘llab-quvvatlash
• Qisman marshrut jadvali yangilanishlarini uzatish
• Tarmoq sathining turli protokollarini qo‘llab-quvvatlash

Rasmiy ravishda, EIGRP protokoli marshrutlash algoritmlarining distant-vektorli turiga tegishli, ammo bu protokol bog‘lanish holati tipidagi protokolning eng yaxshi sifatlarini birlashtiradi va shuning uchun marshrutlash protokolining maxsus turi - gibrid protokollar sifatida tasniflanishi mumkin [4].

Xulosa

Ushbu maqolada marshrutlash algoritmlarini tasniflash, moslashuvchan va moslashuvchan bolmagan marshrutlash algoritmlar qo‘llanilishi, global tarmoq ma‘lumotlarini to‘plash va optimal marshrutlarni hisoblash, paketlarni yo‘naltirishning eng yaxshi yo‘lini mustaqil ravishda belgilaydigan algoritmlar va beshta asosiy protokol tahlil qilindi. Oddiy va kichik tarmoqlar uchun mos, aniq va xavfsiz yo‘nalish tanlash, butun internet darajasida ishlash, tez ishlash va kuchli natija berish, tarmoqning barqaror va samarali ishlashini ta‘minlash xususiyatlarga ega bo‘lgan tarmoq protokollari ko‘rib chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ujjwal Sinha., & Vikas Kumar.Routing Algorithms: A Review. International Research Journal of Modernization in Engineering Technology and Science (Peer-Reviewed, Open Access, Fully Refereed International Journal) 2024 b 4601-4605.
2. Dilmurodov.Z.D. Kompyuter tarmoqlarida marshrutlash protokollari va ularning qo‘llanilishi. Информационные и Коммуникативные Технологии, "Экономика и социум" №5(120)-2 2024, b 1680-1686.
3. Mr. R. M. Pethe, Miss S. R.Burnase. TECHNICAL ERA LANGUAGE OF THE NETWORKING - EIGRP. International Journal of Engineering Science and Technology (IJEST). ISSN: 0975-5462/ 2011, b 1-5.
4. G. Tsochev, K. Popova, I. Stankov. A COMPARATIVE STUDY BY SIMULATION OF OSPF AND EIGRP ROUTING PROTOCOLS. Информатика и автоматизация. 2022. Том 21 № 6. ISSN 2713-3192 (печ.) ISSN 2713-3206.

PROTOKOLLAR YORDAMIDA VPN TARMOQNING XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASH

A.K.Aytanov - t.f.f.d., dotsent
Nukus davlat texnika universiteti,
A.K.Utepbergenova - assistent oqıtıwshı
University of Innovation technologies
E.K.Saparniyazov - talaba
Nukus davlat texnika universiteti

Annotatsiya. VPN ulanishlardan foydalanishda xavfsizlikni ta‘minlashning asosiy texnologiyalariga e‘tibor qaratiladi. Asosiy VPN protokollari Nuqta-nuqta tunnellashtirish protokoli (PPTP), Himoyalangan soket tunnellashtirish protokoli (SSTP), Ikkinchi darajali tunnel protokoli (L2TP), OpenVPN, Internet Key Exchange 2-versiyasi (IKEv2) va IPSec ko‘rib chiqiladi va tahlil qilinadi. VPN xavfsizlik funksiyalariga hám e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: VPN; virtual xususiy tarmoq; xavfsizlik; bog‘lanish; protokollar; shifrlash.

Abstract. When using VPN connections, attention is paid to the basic security technologies. Basic VPN protocols Point-to-Point Tunneling Protocol (PPTP), Secure Socket Tunneling Protocol (SSTP), Second-Level Tunneling Protocol (L2TP), OpenVPN, Internet Key Exchange Version 2 (IKEv2), and IPSec are reviewed and analyzed. Attention is also paid to VPN security features.

Keywords: VPN; virtual private network; security; connection; protocols; encryption.

Аннотация. При использовании VPN-соединений внимание уделяется базовым технологиям безопасности. Основные протоколы VPN: протокол туннелирования точек (PPTP), протокол туннелирования защищенных сокетов (SSTP), протокол туннелирования второго уровня (L2TP), OpenVPN, версия обмена ключами интернета 2 (IKEv2) и IPSec. Также уделяется внимание функциям безопасности VPN.

Ключевые слова: VPN; виртуальная частная сеть; безопасность; подключение; протоколы; шифрование.

Kirish. Zamonaviy tarmoq texnologiyalarining rivojlanishi bilan samarali, xavfsiz va bir vaqtning o‘zida kengaytiriladigan ma‘lumotlar uzatish tarmog‘iga bo‘lgan talab ham rivojlanmoqda. Bunday tarmoqlarni tashkil etish uchun Virtual Private Network (VPN) texnologiyasini, ya‘ni virtual xususiy tarmoqni qo‘llash qabul qilingan. VPN texnologiyasi bir-biridan jismonan uzoqda joylashgan tugunlarni lokal tarmoq orqali bir-biri bilan bog‘lanishini ta‘minlash imkonini beradi. Lokal tarmoq bu holda Internet tarmog‘i ustida ta‘minlanadi.

Virtual xususiy tarmoq (VPN) xususiy tarmoqni umumiy tarmoq bo‘ylab kengaytiradi va foydalanuvchilarga umumiy tarmoqlar orqali ma‘lumotlarni yuborish va olish imkonini beradi, go‘yo ularning hisoblash manevrlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri yopiq tizim bilan bog‘liq. Shu sababli, VPN orqali ishlaydigan ilovalar xususiy tarmoqning funksionalligi, xavfsizligi va boshqaruvidan foydalanishi mumkin [1].

VPNning maqsadi mavjud umumiy foydalanish tarmog‘i Internet orqali kompyuter tarmoqlari o‘rtasida xavfsiz va ishonchli ulanishni ta‘minlashdir. Shu bilan birga, VPN har doim quyidagilarni talab qiladi: Xavfsizlik, ishonchlilik, masshtablanuvchanlik [2].

Xavfsizlikni ta‘minlash

VPN-ulanishdan foydalanib, butun trafikni dunyoning boshqa joyida joylashgan server orqali xavfsiz yo‘naltirish mumkin. Bu mahalliy kuzatish va buzish urinishlaridan himoya qiladi va hatto murojaat qilingan veb-saytlar va xizmatlardan Internet protokolining haqiqiy manzilini yashiradi.

VPN xususiy tarmoqni kengaytirish yoki shakllantirish uchun IP protokoli xavfsizligi (IPsec), transport darajasi xavfsizligi (SSL/TLS), ma‘lumotlar transport darajasi xavfsizligi (DTLS), umumiy foydalanish tarmoqlari orqali qurilmalar yoki tarmoqlarni xavfsiz ulash kabi ko‘plab texnologiyalardan birini qo‘llashi mumkin.

Xavflarni bartaraf etish uchun VPN mahsulotini tanlashda qo‘shimcha VPN xavfsizlik funksiyalarini hisobga olish kerak. Bularga majburiy xavfsizlik funksiyalari kiradi:

• Ishonchli autentifikatsiyani dastaklash.

• Shifrlashning ishonchli algoritmlari.

• Antivirus dasturiy ta‘minoti hamda hujumlarni aniqlash va oldini olish vositalaridan foydalanish.

• Boshqaruv va xizmat ko‘rsatish portlari uchun ishonchli standart himoya.

• Raqamli sertifikatni qo‘llab-quvvatlash.

• Ro‘yxatga olish va auditni qo‘llab-quvvatlash.

• Xususiy tarmoqdagi mijozlarga manzillarni tayinlash imkoniyati, bunda barcha manzillar yopiqligicha qoladi.

VPN xavfsizligini oshirishning yana bir usuli - bu mukammal to‘g‘ridan-to‘g‘ri maxfiylik (PFS). Agar PFS ishlatilsa, shifrlangan xabarlar va ilgari yozilgan seanslar uzoq muddatli maxfiy kalitlar yoki parollar buzilgan bo‘lsa, olinmaydi va deshifrlanmaydi [2].

VPN protokollari

VPN tunnellash protokollari turli xil funksiyalar va xavfsizlik darajalarini taklif qiladi va ularning har biri uchun afzalliklar va kamchiliklar mavjud. VPN tunnellashtirishning oltita asosiy protokollari mavjud: Nuqta-nuqta tunnellashtirish protokoli (PPTP), Himoyalangan soket

tunnellashtirish protokoli (SSTP), Ikkinchi darajali tunnel protokoli (L2TP), OpenVPN, Internet Key Exchange 2-versiyasi (IKEv2) va IPSec [2].

PPTP ko‘p protokolli trafikni shifrlash va keyin uni IP protokoli tarmog‘i orqali yuboriladigan sarlavhaga o‘rash imkonini beradi. PPTP masofadan kirish va "nuqta-nuqta" VPN ulanishlari uchun ishlatilishi mumkin. Internetdan foydalanilganda, PPTP serveri Internetda bitta interfeysga va korporativ intratarmoqda ikkinchi interfeysga ega bo‘lgan PPTPni qo‘llab-quvvatlaydigan VPN serveri hisoblanadi[3].

SSTP boshqa protokollarni bloklashi mumkin bo‘lgan brandmauerlar va veb-proksilar orqali trafikni uzatish uchun HTTPS protokolidan foydalanadi. SSTP "nuqta-nuqta" (PPP) protokoli trafigini SSL kanali orqali o‘tkazish mexanizmini taqdim etadi [2].

L2TP 2-qatlam tunnellash protokoli VPN uchun tunnellash protokoli va standart marshrutizatorlar orasidagi yoki mijozlardan xostlargacha bo‘lgan tunnellar Internet-provayder (ISP) orqali Nuqtama-nuqta tarmoqdan foydalanish serveri (NAS). L2TP portda UDP protokolidan foydalanadi biroq L2TP tarkibiga quyidagilar kirmaydi paketlarni shifrlash protokoli, shuning uchun u boshqa protokolni talab qiladi [4, 5].

OpenVPN - bu ochiq kodli dasturiy ta‘minot bo‘lib, yo‘naltirilgan yoki ko‘prikli konfiguratsiyalarda va masofaviy kirish vositalarida xavfsiz "nuqta-nuqta" yoki "sayt" ulanishlarini yaratish uchun VPN usullarini amalga oshiradi. U kalitlarni almashish uchun SSL/TLS dan foydalanadigan shaxsiy xavfsizlik protokolidan foydalanadi.

IKEv2 - bu Windows 7 va undan yuqori versiyalarda ishlatiladigan IPSec protokoliga asoslangan protokoldir. IKEv2 - bu bir xil darajadagi VPN qurilmalari o‘rtasida xavfsiz kalit almashish uchun keyingi avlod standarti. IKEv2, ayniqsa, foydalanuvchilar internet aloqasini vaqtincha yo‘qotganda VPN aloqasini avtomatik tiklashda juda qo‘l keladi [2].

IPSec tarmoq qatlami xavfsizligini ta‘minlaydi, jumladan, kirish nazorati, ma‘lumotlar yaxlitligi, autentifikatsiya, takroriy hujumlardan himoya va maxfiylik. IP uchun xavfsizlik protokollari IPSec tomonidan taqdim etilgan datagrammalar quyidagilardir: Autentifikatsiya sarlavhasi va xavfsizlik yukini (ESP) inkapsulyatsiya qilish [4, 5].

Umuman olganda ushbu protokollar trafikni shifrlash, protokollarni bloklash, marshrutizatorlar orasidagi tarmoqdan foydalanish, masofaviy kirish vositalarida xavfsiz ulanishlarini yaratish, xavfsiz kalit almashish, ma’lumotlar yaxlitligi, tarmoq qatlami xavfsizligini ta‘minlash imkoniyatlariga ega.

Xulosa

VPN ulanishlardan foydalanishda xavfsizlikni ta‘minlashning asosiy texnologiyalari o’rganildi. Protokollar trafikni shifrlash, protokollarni bloklash, marshrutizatorlar orasidagi tarmoqdan foydalanish, masofaviy kirish vositalarida xavfsiz ulanishlarini yaratish, xavfsiz kalit almashish, ma’lumotlar yaxlitligi, tarmoq qatlami xavfsizligini ta‘minlash imkonini beruvchi asosiy VPN protokollari Nuqta-nuqta tunnellashtirish protokoli (PPTP), Himoyalangan soket tunnellashtirish protokoli (SSTP), Ikkinchi darajali tunnel protokoli (L2TP), OpenVPN, Internet Key Exchange 2-versiyasi (IKEv2) va IPSec ko‘rib chiqildi va tahlil qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. K. Karuna Jyothi, Dr. B. Indira Reddy. Virtual Private Network, VPN protocols and security research. International Journal of Scientific Research in Computer Science,Engineering and Information Technology/ 2018,b 1-18.

2. А.Ю. Николахин. Использоапние технологии VPN для снабжения безопасность информации. Economic sciences/ 2024, b 60-71.

3. Dwi Nor Amadi, Arief Budiman, Pradityo Utomo. Analysis of the effectiveness of VPN and PPTP Protocol in E-Link Health Report Application Using NDLC Method. Journal of Information Systems and Informatics 2024, b 949-958.

4. S.T.Oktavia, D.F.Priambodo, N.Trianto, R.Purwoko. Comparative Quality of Service Analysis Of VPN Protocols On IPV6. Jurnal Nasional Pendidikan Teknik Informatika: JANAPATI/2023, b 461-470.

5. P. Arora, P. R. Vemuganti, and P. Allani, “Comparison of VPN Protocols – IPSec, PPTP, and L2TP,” vol. ECE 646, no. Fall (2021), b 1–45.

ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA "RAQAMLI VA AXBOROT TEXNOLOGIYALAR" FANINI O‘QITISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

M.S.Babanazarova - assistent o’qituvchi
University of innovation technologies

Annotatsiya

Raqamli va axborot texnologiyalari fanini o‘qitish jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, innovatsion texnologiyalar va ularning o‘quv jarayonidagi ahamiyati, ta’lim jarayoniga elektron ta’lim resurslarini joriy etish, raqamli ta’lim vositalarini shakllantirish jarayoni, hamda ko‘rsatma va takliflar berildi.

Kalit so’zlar – Raqamli ta’lim, axborot texnologiyalari, elektron ta’lim resurslari, interaktiv ta’lim, virtual laboratoriyalar, masofaviy o‘qitish, ta’lim texnologiyalari, innovatsion ta’lim metodlari.

Аннотация

В процессе преподавания дисциплины "Цифровые и информационные технологии" были рассмотрены вопросы применения инновационных технологий, их значение в учебном процессе, внедрение электронных образовательных ресурсов в образовательный процесс, процесс формирования цифровых образовательных средств, а также даны соответствующие указания и предложения.

Ключевые слова: цифровое образование, информационные технологии, электронные образовательные ресурсы, интерактивное обучение, виртуальные лаборатории, дистанционное обучение, образовательные технологии, инновационные методы обучения.

Annotation

Instructions and proposals were given on the application of innovative technologies in the process of teaching the discipline "Digital and Information Technologies," innovative technologies and their significance in the educational process, the introduction of electronic educational resources into the educational process, the process of forming digital educational tools.

Keywords: Digital education, information technologies, electronic educational resources, interactive learning, virtual laboratories, distance education, educational technologies, innovative teaching methods.

Kirish. So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari jadal rivojlanmoqda. Elektron ta’lim muhiti shakllantirilishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan normativ-huquqiy baza yaratilgan. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta’lim muassasalarida "Raqamli va axborot texnologiyalar" fanini samarali o‘qitish dolzarb masalaga aylandi.

Har qanday innovacion axborot texnologiyalari va ularning barcha afzalliklari bilan, elektron ta’lim usullari istiqbolli hususiyatlari butunlay an’anaviy ta’lim shaklining o’rniga va ta’lim jarayonida o’qituvchi ahamiyatini istisno qilish imkoniyatiga ega emas. Ularning asosiy roli- sharoitlar yaratish, o’qituvchilar va talabalar o’rtasidagi o’zaro ta’sirlarning tabiatini o’zgartirish va oliy ta’lim muassasasi ta’lim jarayonida rollarni o’zgartirishdir. Zamonaviy o’qituvchi tayyor bilimlarni tarjimon sifatida yetkazadi hamda asta-sekin konsalting va repetitorlik yo’nalishidagi rolini o’zgartiradi, talabalar uchun individual ta’lim imkoniyatlarini yaratadi va ularni bilim olishga o’rgatadi. O’z navbatida, talabalar yangi bilim va ko’nikmalarni hosil qilish va to’plash jarayonida faol ishtirokchilarga aylanib, o’quv mahsulotining passiv iste’molchilari bo’lishdan to’xtaydi.

Ta’lim jarayoniga elektron ta’lim resurslarini joriy etish va o’qituvchi va talaba o’rtasida shaxsiy aloqani ta’minlaydigan an’anaviy o’qitish usullari bilan haqiqiy bo’linmaslik nafaqat muayyan namunaviy doirasida, balki butun o’quv modullari, fanlar majmualari va o’quv dasturlari majmui elektron ta’lim resurslarini tahlil qilish orqali ham ta’lim sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Elektron ta’lim muhitida ushbu fanni o‘qitishda qator metodik va amaliy muammolar mavjud. Bular qatoriga:

- fan mazmunini raqamlashtirishdagi nomuvofiqliklar;
- elektron ta’lim resurslarining yetarli emasligi;
- o’qituvchi va talabalarning AKT kompetensiyalaridagi farqlari kiradi.

Tahlillar shundan dalolat beradiki, jahon tajribasini umumlashtirish, pedagogik dasturiy vositalarni yaratish, multimediali darsliklar va adaptiv o‘qitish texnologiyalarini joriy qilish bu sohadagi metodik muammolarni hal etishda muhim omildir.

Oliy ta’lim muassasalarida "Raqamli va axborot texnologiyalar" fanini o‘qitish jarayonida elektron ta’lim muhitida quyidagi vazifalar dolzarb hisoblanadi:

– fanning raqamli ta’lim resurslarini ishlab chiqish;

– talabalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi interaktiv platformalardan foydalanish;

– o‘qituvchilarning rolini o‘zgartirish: konsalting va repetitorlik faoliyatiga yaqinlashtirish;

– shaxsiylashtirilgan ta’lim imkoniyatlarini yaratish.

O‘tkazilgan tahlillar va tadqiqotlardan kelib chiqib, ushbu fanni elektron ta’lim muhitida samarali o‘qitish uchun moduliyalashtirilgan, ko‘rgazmali, to‘liq va texnik talablarga javob beradigan elektron o‘quv komplekslarini yaratish zarur.

Ta’limni jarayonini raqamlashtirishda oliy ta’lim tashkilotlari talabalarining elektron ta’lim muhitida raqamli va axborot texnologiyalar fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish natijasida talabalarning bilimlarini faol va ongli o‘zlashtirishlarini ta’minlash, shuningdek, ularni o‘quv faoliyatga keng tayyorlash, hayotiy maqsadlarining aniq va to‘g‘ri shakllanishiga erishish mumkin.

Oliy ta’lim tizimida raqamli ta’lim resurslaridan foydalangan holda «raqamli va axborot texnologiyalar» fanni o‘qitish metodikasini takomillashtirish, modernizatsiyalash, innovatsion texnologiyalar asosida o‘qitishni rivojlantirish, fanga tegishli bo‘lgan materiallarni yaratish va ulardan samarali foydalanish orqali ta’lim sifatini ko‘tarish, ta’lim oluvchilarda yaratuvchanlik iqtidorini shakillantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Elektron ta’lim muhitida "Raqamli va axborot texnologiyalar" fanini o‘qitish nafaqat fan mazmunini o‘zlashtirish, balki talabalarning mustaqil tahlil qilish, axborotni qayta ishlash, yangi bilimlarni yaratishga yo‘naltirilgan faoliyatlarini rivojlantiradi. Bu esa, raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Shuning uchun, fanni elektron muhitda samarali o‘qitish metodik tizimini takomillashtirish, pedagogik innovatsiyalarni joriy etish bilan uzviy bog‘liq.

Demak, xulosa qilib aytish mumkinki, raqamli va axborot texnologiyalari fanini o‘qitishda elektron ta’lim resurslarini joriy etish ta’lim jarayonini yanada samarali va interaktiv qilishga xizmat qilmoqda. Elektron ta’lim resurslari o‘quvchilarga mustaqil ta’lim olish imkonini yaratadi, o‘qituvchilarga esa o‘quv jarayonini individuallashtirish, ta’lim sifatini nazorat qilish va darslarni vizual jihatdan boyitish imkonini beradi. Bu esa ta’lim jarayonining innovatsion asosda tashkil etilishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X.Raximov “Elektron ta’lim muhitida aralash o’qitish metodikasini takomillashtirish”//O’zbekistonning janubiy hududlarida qishloq xo’jalik mahsulotlarini yetishtirish, saqlash va qayta ishlashning muammo va istiqbollari//Respublika ilmiy amaliy anjuman//Qarshi 2024 17-18 may-375b

2. Suropov B., Elektron ta’lim muhitida axborot kommunikatsiya texnologiyalari fanini o‘qitishning metodik ta’minotini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). … diss. – Toshkent, 2019 –170 b.

3. Raximov O.D., Elektron ta'lim resurslarini yaratish talablari va texnologiyasiZamonaviy ta'lim // sovremennoe obrazovanie 2016, 2, 46 b.

4. O.Zaripov, M.Babanazarova «Raqamli va axborot texnologiyalari fanini o’qitish jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash» Fizika, matematika va informatika // Ilmiy-uslubiy jurnal, 6/2024

ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA “RAQAMLI VA AXBOROT TEXNOLOGIYALAR” FANINI O‘QTISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

M.S.Babanazarova - assistent o’qituvchi
University of innovation technologies

Annotatsiya

Raqamli va axborot texnologiyalari fanini o‘qitish jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, innovatsion texnologiyalar va ularning o‘quv jarayonidagi ahamiyati, ta’lim jarayoniga elektron ta’lim resurslarini joriy etish, raqamli ta’lim vositalarini shakllantirish jarayoni, hamda ko‘rsatma va takliflar berildi.

Kalit so’zlar: raqamli ta’lim resurslari, uzluksiz ta’lim, AKT, auditoriya soati, moddiy - texnik baza, AO’T(avtomatlashtirilgan o’rgatuvchi tizim), ma’lumot resurslari, kasbiy kompetentlik, audio-vizual materiallar, animatsiya.

Аннотация

Даны указания и предложения по применению инновационных технологий в процессе преподавания дисциплины "Цифровые и информационные технологии," инновационные технологии и их значение в учебном процессе, внедрение электронных образовательных ресурсов в образовательный процесс, процесс формирования цифровых образовательных средств.

Ключевые слова: цифровые образовательные ресурсы, непрерывное образование, ИКТ, аудиторные часы, материально-техническая база, АОС (автоматизированная обучающая система), информационные ресурсы, профессиональная компетентность, аудиовизуальные материалы, анимация.

Annotation

Instructions and proposals were given on the application of innovative technologies in the process of teaching the discipline "Digital and Information Technologies," innovative technologies and their significance in the educational process, the introduction of electronic educational resources into the educational process, the process of forming digital educational tools.

Keywords: Digital educational resources, continuous education, ICT, classroom hours, material and technical base, ALS (automated learning system), information resources, professional competence, audiovisual materials, animation.

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar keng ko‘lamda joriy etilmoqda. Ayniqsa, elektron ta’lim muhiti orqali “Raqamli va axborot texnologiyalar” fanini o‘qitish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu fan nafaqat texnik ko‘nikmalarni shakllantiradi, balki axborot bilan ishlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va innovatsion yechimlar topish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Elektron ta’lim muhitida ushbu fanni o‘qitishning o‘ziga xos jihatlari – interaktivlik, moslashuvchanlik, multimediaviy resurslardan foydalanish imkoniyati, shuningdek, talabaning individual o‘zlashtirish sur’atini inobatga olish kabi afzalliklar bilan ajralib turadi. Shu sababli, mazkur maqolada aynan shu o‘ziga xos xususiyatlar chuqur tahlil qilinadi va ularning ta’lim jarayonidagi roli yoritiladi.

“Elektron ta’lim muhitida kasbiy kompetentlikni takomillashtirish” nomli monografiyasi elektron ta’lim muxitida kasbiy kompetentlikni takomillashtirish masalalariga bag’ishlangan. Ilmiy ish oliy ta’lim muassasalari professor-o’qituvchilarining kasbiy kompetentligi, uni uzluksiz oshirib borish zaruriyati va unda elektron ta’lim muxitining ahamiyati, elektron ta’lim muxitida kasbiy kompetentlikni oshirishning ustivor yo’nalishlar va bu orqali ta’lim sifatini oshirish masalalariga qaratilgan.

“Raqamli va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari ko‘rsatib o‘tilgan. Ularning fikricha, elektron ta’lim muhiti

fan mazmunini interaktiv shaklda yetkazish, talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ularning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, mualliflar elektron resurslardan foydalanishda o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi teskari aloqaning mavjudligini, u orqali o‘quv jarayonini doimiy monitoring qilib borish imkoniyatini alohida ta’kidlaydilar. Bu esa fan mazmunini samarali o‘zlashtirish va baholash mezonlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Elektron ta’lim resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish orqali talabalarning mustaqil ta’lim olish kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning ta’lim olishdagi individual strategiyalarini shakllantirish mexanizmlari. Raqamli va axborot texnologiyalari fanini elektron ta’lim muhitida samarali o‘qitishning metodik asoslarini ishlab chiqish, ta’lim resurslari sifatini miqdoriy mezonlar asosida baholash va talabalarning mustaqil bilim olish strategiyalarini qo‘llab-quvvatlovchi mexanizmlarni taklif etish.

Ta’lim jarayonida ta’lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanishni samarali va yuqori darajada takomillashtirishga alohida qaralib, elektron ta’lim resursidan foydalanish va qo’llashning afzalliklari, raqamli va axborot texnologiyalari fanini o’qitish va undan foydalanishni takomillashtirish kerak.

Elektron ta’lim muhitida raqamli va axborot texnologiyalar fanini o’qitish samaradorligini ta’minlashga qo’yiladigan asosiy talablar quyidagicha:

– *Tashkiliy talablar:* O’quv jarayonini to’ǵri tashkil etish, vaqt va resurslarni samarali taqsimlash, zarur axborot-kommunikaciya infratuzilmasini ta’minlash.

– *Texnologik talablar:* Zamonaviy raqamli qurilmalar va platforma dasturlari bilan ta’minlanganlik; turli usulda o’qitish va o’rganishni qo’llab-quvvatlaydigan texnologiyalarning foydalanilishi; kompyuter qurilmalari va dasturlarining ishonchliligi va barqarorligi.

– *Ma’lumot-resurslarga* talablar: Elektron darsliklar, o’quv qo’llanmalari va audio-vizual materiallar mukammal va oson tushuniladigan tarzda tayyorlangan bo’lishi, tizimli va bosqichma-bosqich usulda taqdim etilishi, tegishli fanlararo boǵliqlikni ta’minlashi.

– *Psixologik talablar:* Talabalarning his-tuyǵulariga, diqqatini jalb etishga mo’ljallangan elektron o’quv vositalarini yaratish; shaxsiy kuzatish va tajribani inobatga olish.

– *Moddiy-texnik baza:* Internetga barqaror ulanish, zamonaviy kompyuterlar va mobil qurilmalarning mavjudligi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, raqamli va axborot texnologiyalar vositalaridan avtomalashtirilgan o’rgatuvchi tizim (AO’T) ning o’qitish va nazorat qilish dasturlaridan ham keng foydalaniladi. Ayniqsa keyingi vaqtlarda keng ommalashib borayotgan elektron darsliklardagi turli grafik tasvirlar (animacion, harakatlanuvchi uch o’lchamli va h.k.) ni kompyuterlar yordamisiz yaratish va namoyish qilish mumkin emasligi ularning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Qo'lmamatov S.I. Mustaqil ta’limni tashkil etishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish // Ped. fan. nom. ... dis. avtoreferati – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2008.

2. O.Zaripov, M.Babanazarova «Raqamli va axborot texnologiyalari fanini o’qitish jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash» Fizika, matematika va informatika // Ilmiy-uslubiy jurnal, 6/2024

3. Mamatov D.N. Elektron axborot ta’lim muhitida kasbiy ta’lim jarayonlarini pedagogik loyihalashtirish // dissertatsiya. 2017 y. 46 b.

4. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’limda zamonaviy texnologiyalar // Pedagogik ta’lim. – Toshkent: 2005. – №. 6. – B. 15-17.

5. Aripov M., Axmedov A.B., Ikramov X., Z., Irmuxammedova R.M.va boshq. Informatika. Axborot texnologiyalari. 2-qism. -Toshkent, 2003- 421b.

SUN’IY INTELLEKTNING TARIXIY ILDIZLARI VA UNING OLIY TA’LIMDA BILIMLARNI BAHOLASHDAGI ZAMONAVIY IMKONIYATLARI

A.K.Bazarbaeva - *p.f.f.d. (PhD), dotsent v.v.b*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Mazkur ishda oliy ta’lim tizimida talabalar bilimlarini baholash jarayonida sun’iy intellekt algoritmlaridan foydalanish imkoniyatlari va ularning samaradorligi yoritilgan. Sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning nazariy hamda amaliy asoslari, neyron tarmoqlar va ilg‘or raqamli texnologiyalar yordamida ta’limni raqamlashtirish yo‘llari tahlil qilingan. Tadqiqotda sun’iy intellekt g‘oyasining tarixiy ildizlari, Sharq tafakkuri va ilmiy merosida uchraydigan ramziy talqinlari, shuningdek, A. Tyuring va D. Makkarti kabi olimlarning qarashlari asosida mazkur yo‘nalishning rivojlanish bosqichlari ko‘rib chiqilgan. Natijada, sun’iy intellekt asosidagi baholash tizimlari oliy ta’limda shaffof, adolatli va individual yondashuvni ta’minlashga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты применения алгоритмов искусственного интеллекта в процессе оценки знаний студентов в системе высшего образования. Проанализированы актуальные вопросы внедрения искусственного интеллекта в образовательный процесс, использование нейронных сетей и цифровых технологий. Кроме того, освещены исторические истоки идеи искусственного интеллекта, символические интерпретации в наследии восточных мыслителей, а также этапы формирования направления на основе идей А. Тьюринга и Дж. Маккарти. В результате обосновано, что системы оценки на основе искусственного интеллекта обеспечивают прозрачность, справедливость и индивидуальный подход в высшем образовании.

Annotation. The article examines the theoretical and practical aspects of applying artificial intelligence algorithms in assessing students’ knowledge in higher education. It analyzes current issues related to the integration of artificial intelligence into the educational process, including the use of neural networks and modern digital technologies. Particular attention is given to the historical origins of the idea of artificial intelligence, its symbolic interpretations in the heritage of Eastern thinkers, as well as the key stages of the field’s development based on the ideas of A. Turing and J. McCarthy. The study concludes that assessment systems based on artificial intelligence technologies can ensure transparency, objectivity, and an individualized approach in higher education.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, oliy ta’lim, ta’lim sifati, baholash tizimi, kognitiv uslub, metodologiya, pedagogik texnologiyalar.

Keywords (eng): artificial intelligence, higher education, quality of education, assessment system, cognitive style, methodology, pedagogical technologies.

Ключевые слова (rus): искусственный интеллект, высшее образование, качество образования, система оценивания, когнитивный стиль, методология, педагогические технологии.

Oliy ta’limda talabalar bilimlarini baholashda sun’iy intellekt algoritimlaridan samarali foydalanish, ta’limni raqamlashtirish va kasb-hunarga yo‘naltirish masalalarini hal qilishga qaratilgan amaliy ishlar jarayonlarining ham ahamiyati kattadir. O‘quv jarayoniga sun’iy intellektni joriy etish zaruratlari va hozirgi vaqtlarda qo‘llanilayotgan ilg‘or texnologiyalar, chuningdek, sun’iy intellekt algoritmlaridan ta’limni raqamlashtirishda foydalanish imkoniyatlarini tahlil qilish natijasida o‘z ko‘rinishini topadigan neyron tarmoqlar, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayonida qo‘llanilishi va uni rivojlantirish zarurligi haqidagi muammolarni yechish ishlari bo‘yicha M.N.Bulaeva, M.E.Vayndorf-Sysoeva, A.V.Gushchin, T.N.Lebedeva, K.S.Syabitova, Yu.N.Petrov va O.N.Filatova kabi olimlarning tadqiqod ishlarida har tomonlama ko‘rib chiqilgan.

Sun’iy intellekt imkoniyatlarini kengrok tushunish uchun tadqiqotchilar sun’iy intellekt yaratish g‘oyasini XIV asrda yashagan R. Lulliyning nomi bilan bog‘laydilar. R. Lulliyning ishlarida “tushunchalarni tasniflash asosida masalalarni hal qilish mexanizmini” [5;189] ishlab chiqishga harakat qilingan. O‘tgan asrning 1930-yillarning oxiri va 1940-yillarning boshlarida, birinchi elektron

hisoblash mashinalari yaratilgan davrda, sun’iy intellekt alohida ilmiy yo‘nalish sifatida rivojlana boshladi.

Aslida elektron hisoblash mashinasini yaratish ideyasi bizning eramizgacha bo‘lgan VI asrlarda Sharqda vujudga keladi. Qoraqalpoq xalq dostoni “Shahriyor”ni pedagogik jihatdan tahlil qilgan olim A.K.Pazilov dostonda ta’riflanadigan “Bulbulguya malakush” nomli qush (BGM) obrazi ertadagi elektron hisoblash mashinasi [EHM] yoki hozirgi kompyuterga o‘xshashligini dostondagi “Oltin qafas ichida, bulbulguya malakush, usti to‘la ko‘p naqsh, tomog‘ining tagida, to‘qson dug‘a bandi bor, qonotining ustida, oltmish ikki naqsh bor, har dug‘oning bandida, ming alifning sharti bor” [116; 27] – kabi qatorlarni tahlil qilish natiyjasida o‘z fikrini isbotlaydi. Olimning fikricha “EHM yoki hozirgi zamon kompyuterini BGM bilan taqqoslaganda “vinchester” bulbulguyaning bosh qismiga, “klaviatura” esa qushning tomog‘i tagidagi 90 dug‘oga (hozirgi kompyuterlarda klaviaturalar soni 100dan oshadi) to‘g‘ri keladi. BGM har bir dug‘oning bandidan 1000 alifning shartini chiqarich imkoniga egaligini hisobga olganimizda, hozirgi zamon kompyuteri ham har bir papkaning ichiga 1000 yoki undan ham ko‘p masalalarni joylashtira oladi. “BGM” o‘zining yodiga kiritilgan barcha masalalarning yechimlarining to‘g‘ri yoki notug‘ri ekanligini bilsa, hozirgi kompyuterlar ham undan qolishmaydi [8; 27-28].

Sharq xalqlari tomonidan berilgan ideyalar asosida EHM yaratilganidan keyin Rossiyalik olimlar sun’iy intellekt bo‘yicha dastlabki yutuqlardan biri deb 1956 yilda yaratilgan "Logik-teoretik" dasturini hisoblaydilar. 1950-yillarda A.Tyuring inson tomonidan yaratilgan qaysi tizim "aqlli" yoki "intellektual" deb hisoblanishi mumkinligini o‘zining imitatsiya o‘yini-testi yordamida aniqlashga harakat qildi [7]. 1956 yilda esa D.Makkarti fikricha, “sun’iy intellektni o‘rganish shunday farazga asoslanishi kerakki, ta’limning har bir jihati yoki intellektning boshqa har qanday xususiyati nazariy jihatdan shunchalik aniq tasvirlanishi mumkinki, uni modellashtirish uchun mexanizm yoki mashina yaratish mumkin” [1;2] deydi.

Sun’iy intellekt algoritmlaridan samarali foydalanish oliy ta’limda bilimlarni baholash tizimini yanada takomillashtirish, ta’limni raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish va talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi. Tarixiy ildizlardan boshlab bugungi kungacha shakllanib kelgan ilmiy qarashlar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayoniga chuqur integratsiya qilinishi zarur. Bunda nafaqat texnologik, balki pedagogik va metodik yondashuvlarning uyg‘unligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijada, sun’iy intellekt asosida yaratiladigan zamonaviy baholash tizimlari talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini adolatli, shaffof va individual tarzda aniqlash imkonini beradi. Shu bois, oliy ta’lim muassasalari oldida turgan dolzarb vazifalardan biri – sun’iy intellektning nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlarini uyg‘unlashtirgan holda uni o‘quv jarayoniga keng joriy etishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bazarbaeva A.K. Innovative Approach to Assessing University Students. //Naturalista campano ISSN: 1827-7160 Volume 28 Issue 1, – Italya, 2024. – P.1304-1311. https://museonaturalistico.it/index.php/journal/article/view/250

2. Seitnazarov K.K. Bazarbaeva A.K. G‘arbiy evropa oliy ta’lim muassasalarida ects kredit tizimini baholash metodikasi. // International scientific journal “Modern science and reseanch” ISSN: 2181-3906 VOLUME 3/ ISSUE 4/ UIF:8.2/ MODERNSCIENCE.UZ 2024 – P. 728-731.

3. Bazarbaeva A.K. Joqarí oqíw orínlarínda tálim sapasín táminlewde kredit-modul sistemasıń ornı. //Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў илимий методик журнал – Нөкис, 2023. – №4/2. – B. 29-33 (13.00.00. №20).

4. Seitnazarov K.K., Bazarbaeva A.K., Turemuratova B.K. Критерии оценивания студентов в высших учебных заведениях и их анализ. // Muhammad al –Xorazmiy avlodlari ilimiy-amaliy va axborat tahliliy jurnal 1(23) ISSN-2181-9211. – Toshkent, 2023. – B. 197-201.

5. Bazarbaeva A.K. Oliy ta’lim talabalari bilimini su’niy intellekt asosida baholash dasturining tuzilish modeli. //Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects. – Spain, 2024. – P. 6-7.

6. Alaminov M.X. Bazarbaeva A.K. Elektron bilimlendiriwdi basqarıw sisteması haqqında. //Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў / Нөкис, 2020- ж. №3, Б. 78-81.

7. Bazarbaeva A.K., Muxyamdinov N.S. Bilimlarni nazorat qilish shakli rivojlanishining bosqichlari. //“Yosh ilmiy tadqiqotchi” I xalqaro ilmiy- amaliy anjumani. – Toshkent, 2022. – B. 911-913.

8. Pazilov A.K. «Sharyar» dastaninda adep-ikram tarbiyasi. //Adep-ikram tarbiyasi (qaraqalpaq xaliq dastanlari tiykarinda). Ilimiy maqalalar toplami. Nokis “Bilim”, 2003, 23-28-betler.

KIBERPEDAGOGIKADA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SUN’IY INTELLEKT VA KIBER XAVFSIZLIK MUAMMOLARIGA YECHIMLAR

Sh.B.Bekchonova - PhD, dotsent
Yangi asr universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda kiberpedagogika yo‘nalishida sun’iy intellekt va kiberxavfsizlik muammolariga samarali yechimlarni ishlab chiqish masalasi yoritilgan. Sun’iy intellekt vositalarining ta’lim tizimidagi o‘rni, ularning interaktiv va adaptiv imkoniyatlari, hamda raqamli muhitdagi xavfsizlik tahdidlariga qarshi kurashish strategiyalari ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, ta’lim muassasalarida AI texnologiyalarini joriy qilishda kiberxavfsizlikni ta’minlash mexanizmlari, didaktik yondashuvlar va amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kiberpedagogika, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, kiberxavfsizlik, ta’lim texnologiyalari, AI, raqamli muhit, xavfsizlik strategiyalari

Аннотация: В условиях стремительного развития цифровых технологий в статье рассматриваются эффективные решения проблем, связанных с использованием искусственного интеллекта и обеспечением кибербезопасности в сфере киберпедагогики. Анализируется роль ИИ в образовательной системе, его интерактивные и адаптивные возможности, а также стратегии противодействия угрозам в цифровой среде. Особое внимание уделено вопросам внедрения AI в образовательные учреждения, дидактическим подходам и механизмам обеспечения кибербезопасности, сопровождаемым практическими рекомендациями.

Ключевые слова: киберпедагогика, цифровые технологии, искусственный интеллект, кибербезопасность, образовательные технологии, ИИ, цифровая среда, стратегии безопасности

Abstract: In the context of rapidly evolving digital technologies, this article addresses effective solutions to the challenges of artificial intelligence and cybersecurity in the field of cyberpedagogy. It explores the role of AI tools in education, their interactive and adaptive features, and scientifically grounded strategies for combating security threats in digital environments. The paper also presents mechanisms for implementing AI in educational institutions, didactic approaches, and practical recommendations for ensuring cybersecurity in pedagogical contexts.

Keywords: cyberpedagogy, digital technologies, artificial intelligence, cybersecurity, educational technologies, AI, digital environment, security strategies

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar taraqqiyoti nafaqat ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarga, balki ta’lim tizimiga ham chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, kiberpedagogika — raqamli muhitda ta’lim berishning zamonaviy yo‘nalishi — sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish va kiberxavfsizlikni ta’minlash masalalarini markaziy o‘ringa olib chiqmoqda.

Kiberpedagogika raqamli transformatsiya sharoitida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi kommunikatsiyani, bilimlarni yetkazish vositalarini va ta’lim muhitining xavfsizligini ta’minlashni nazarda tutadi. Shu boisdan, sun’iy intellekt asosida yaratilgan ta’limiy platformalar va vositalarni to‘g‘ri tanlash hamda ularni xavfsiz muhitda qo‘llash dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida ko‘rilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt ta’lim tizimiga chuqur integratsiyalashmoqda. Xususan:

Andreas Kaplan va Michael Haenlein (2019) sun’iy intellektni ta’limda shaxslashtirish, tezkor fikr-mulohazalarni qaytarish va adaptiv o‘quv kurslarini yaratish vositasi sifatida baholaydi[1].

B.P.Woolf (2020) esa sun’iy intellekt vositalari talabalarni differensial yondashuv asosida o‘rganishga yo‘naltirishini, bu esa individual rivojlanishga imkon berishini ta’kidlaydi[2].

Kiberxavfsizlik borasida M.Bishop (2018) raqamli muhitda tahdidlarning turlari, ta’lim platformalariga bo‘lgan hujumlar, ularni aniqlash va bartaraf etish usullarini chuqur tahlil qiladi[3].

O‘zbekistonda esa Y.T.Toshxo‘jayev va Z.X.Qodirova(2023) tomonidan raqamli pedagogika va kiberxavfsizlik madaniyatining shakllanishi borasida qimmatli ilmiy izlanishlar olib borilgan[5].

Adabiyotlar asosida ko‘rinadiki, sun’iy intellekt texnologiyalari va kiberxavfsizlik o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni ta’lim jarayonida uyg‘unlashtirish ilmiy yondashuvni talab etadi.

Metodika. Kiberpedagogikada raqamli texnologiyalar asosida sun’iy intellekt va kiberxavfsizlik muammolariga yechimlari doirasida quyidagi metodik yondashuvlar qo‘llanildi:

- Tizimli-analitik yondashuv: sun’iy intellekt va kiberxavfsizlik elementlari o‘zaro aloqadorlikda tahlil qilindi.
- Tajriba-taqqoslash metodikasi: sun’iy intellekt qo‘llanilgan darslar va an’anaviy darslar o‘rtasida ta’lim samaradorligi taqqoslandi.
- Model asosida loyihalash: kiberxavfsizlikni ta’minlash uchun himoyalangan raqamli muhit modeli ishlab chiqilmoqda.
- Interaktiv o‘quv platformalari (masalan, ChatGPT, Khan Academy, Duolingo AI) misolida sun’iy intellekt vositalarining talabalarga ta’siri kuzatilmoqda.

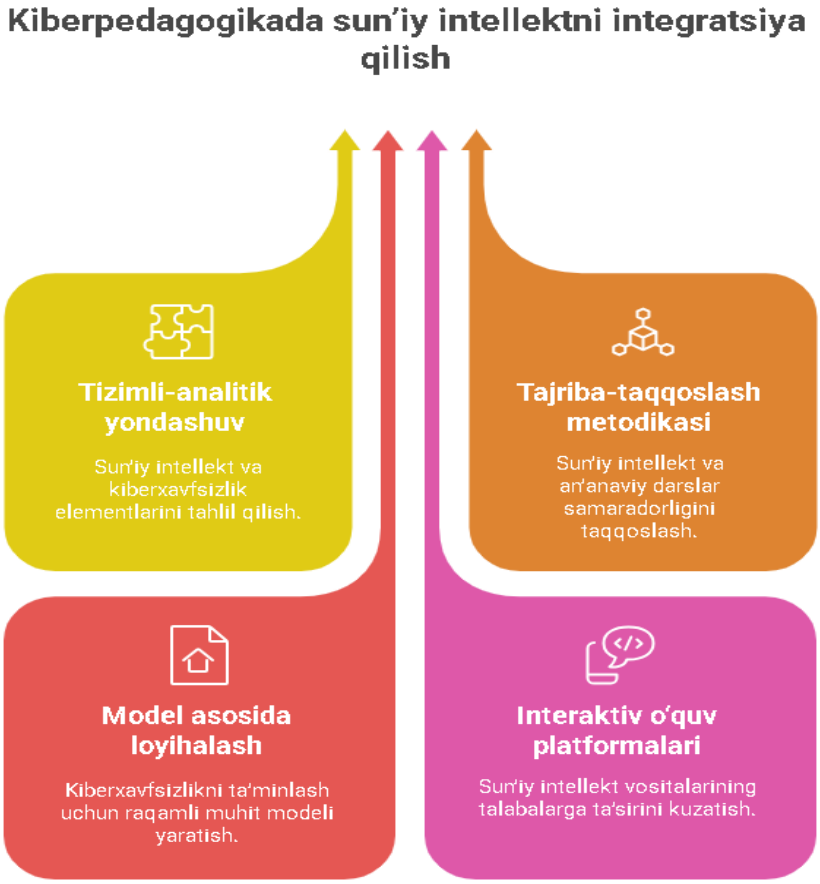

Tadqiqotlar natijasida, sun’iy intellekt texnologiyalari bilimlarni shaxsiylashtirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va vaqtni tejalishiga xizmat qilishi aniqlangan. Shu bilan birga, sun’iy intellekt vositalari orqali ishlangan platformalarda kiberxavfsizlikni ta’minlash mexanizmlari (2FA, shifrlash, autentifikatsiya) zarur.

Munozara

Sun’iy intellekt va kiberxavfsizlikni birgalikda ko‘rib chiqish bugungi ta’lim uchun juda muhim. Har bir sun’iy intellekt tizimi, ayniqsa, ta’limiy platformalar, talabalarning shaxsiy ma’lumotlari bilan ishlaydi, bu esa axborot xavfsizligini ta’minlash ehtiyojini kuchaytiradi.

Biroq ayrim tadqiqotchilar (masalan, Selwyn, 2022) sun’iy intellekt vositalarining haddan ortiq texnokratiklashtirilishini va o‘qituvchining ijtimoiy-psixologik rolini kamaytirishini tanqid qilmoqda. Bu e’tirozlar ham asosli, chunki har qanday texnologiya, ayniqsa, sun’iy intellekt vositalari — o‘qituvchining o‘rnini emas, balki uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi kerak.

Kiberxavfsizlik esa faqat IT mutaxassislarining emas, balki pedagoglarning ham kompetensiyasiga aylanishi zarur. Bu esa kiberpedagogik kompetensiyani shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa. Raqamli texnologiyalar, xususan sun’iy intellekt va kiberxavfsizlikning ta’lim tizimiga integratsiyalashuvi kiberpedagogika rivojida muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Sun’iy intellekt o‘quv jarayonini shaxsiylashtirish, moslashtirish va samaradorligini oshirishga xizmat qilsa, kiberxavfsizlik esa bu jarayonning barqarorligi va ishonchliligini ta’minlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’limga joriy etishda pedagoglar nafaqat texnik bilimlarga, balki raqamli xavfsizlik madaniyatiga ham ega bo‘lishi zarur. Kiberpedagogik yondashuv aynan shu ikki yo‘nalishni uyg‘unlashtirgan holda, zamonaviy ta’limning yangi paradigmasini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Shu sababli, kelajakda raqamli ta’lim muhitini samarali tashkil etish uchun sun’iy intellekt va kiberxavfsizlikning pedagogik jihatdan asoslangan yechimlarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kaplan, A., & Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who’s the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. Business Horizons, 62(1), 15–25. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004
2. Woolf, B. P. (2020). Building intelligent interactive tutors: student-centered strategies for revolutionizing e-learning (2nd ed.). Burlington, MA: Morgan Kaufmann.pp. 33–78
3. Bishop, M. (2018). Computer security: art and science (2nd ed.). Boston: Addison-Wesley. pp. 415–498
4. Selwyn, N. (2022). Should robots replace teachers? AI and the future of education. Cambridge: Polity press. 56–92 pp
5. Y.T.Toshxo‘jayev va Z.X.Qodirova(2023). Raqamli pedagogikada kiberxavfsizlik madaniyatining shakllanishi. Innovatsion ta’lim texnologiyalari, 5(2), 25–32.
6. UNESCO. (2021). Artificial Intelligence and Education: Guidance for policy-makers. Paris: UNESCO Publishing. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376704. pp. 11–47
7. D.S.Alimardonova va G.R.Tadjibaeva(2022). Raqamli texnologiyalarning ta’lim tizimiga integratsiyalashuvi: muammolar va yechimlar. Ta’lim va Rivojlanish Ilmiy Amaliy Jurnali, *3*(7), 66–73.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI, SUN’IY INTELLEKT VA KIBER XAVFSIZLIK SOHALARIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR

Sh.B.Bekchonova - Pedagogika fanlari nomzodi.(PhD).
G.S.Tojiyeva - o‘qituvchisi
Yangi asr unversiteti

Kalit so‘zlar. Axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt, kiber xavfsizlik, raqamli savodxonlik, etik muammolar, ma’lumotlar himoyasi, kiberhujumlar, texnik infratuzilma, nazorat tizimlari, intellektual mulk.

Keywords. Information technologies, artificial intelligence, cybersecurity, digital literacy, ethical issues, data protection, cyberattacks, technical infrastructure, monitoring systems, intellectual property.

Ключевые слова. Информационные технологии, искусственный интеллект, кибербезопасность, цифровая грамотность, этические вопросы, защита данных, кибератаки, техническая инфраструктура, системы контроля, интеллектуальная собственность.

Annotatsiya. Mazkur tezisda zamonaviy axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt tizimlari va kiber xavfsizlik sohalarida yuzaga kelayotgan dolzarb muammolar tahlil qilingan. Texnik infratuzilmaning notekis rivojlanishi, raqamli savodxonlik darajasining pastligi, sun’iy intellektning etik jihatlari, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi va kiberhujumlar xavfi kabi masalalar ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, ushbu muammolarning yechimlari sifatida raqamli ta’limni kuchaytirish, sun’iy intellektni nazorat qilish mexanizmlarini joriy etish va kiber xavfsizlik strategiyalarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Annotation. This thesis analyzes pressing issues arising in the fields of modern information technologies, artificial intelligence systems, and cybersecurity. It addresses problems such as uneven development of technical infrastructure, low levels of digital literacy, ethical aspects of artificial intelligence, protection of personal data, and the risk of cyberattacks. In addition, as solutions to these issues, recommendations are provided on strengthening digital education, implementing mechanisms to control artificial intelligence, and improving cybersecurity strategies.

Аннотация. В данной тезисе проанализированы актуальные проблемы, возникающие в современных информационных технологиях, системах искусственного интеллекта и сфере кибербезопасности. Рассмотрены такие вопросы, как неравномерное развитие технической инфраструктуры, низкий уровень цифровой грамотности, этические аспекты искусственного интеллекта, защита персональных данных и риск кибератак. Кроме того, в качестве решений этих проблем предложены меры по укреплению цифрового образования, внедрению механизмов контроля за искусственным интеллектом и совершенствованию стратегий кибербезопасности.

XXI asrda axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt va kiber xavfsizlik sohalari global miqyosda jadal rivojlanmoqda. Ushbu sohalar nafaqat iqtisodiyot, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlarini, balki jamiyatning axloqiy, huquqiy va madaniy tuzilmasini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Shu bilan birga, bu rivojlanish jarayonida bir qator dolzarb muammolar yuzaga kelmoqda.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun zarur bo‘lgan kompyuterlar, serverlar, internet tarmoqlari va dasturiy ta’minot barcha hududlarda bir xil darajada mavjud emas. Chekka hududlarda internet tezligi past, elektr ta’minoti uzluksiz emas, bu esa raqamli xizmatlardan foydalanishni cheklaydi. Bu muammo ta’lim, sog‘liqni saqlash va davlat xizmatlarining raqamlashtirilishiga to‘sqinlik qiladi [1].

Raqamli savodxonlik faqat kompyuter ishlatish bilan cheklanmaydi. Ular quyidagilarni tashkil qiladi: a**xborot xavfsizligi** yani bunda foydalanuvchilar shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishni bilmaydi. **Ma’lumotlarni tahlil qilishda** internetdagi manbalarning ishonchliligini baholashda qiynaladi. **Raqamli madaniyat borasida** onlayn muloqot odoblari, raqamli etikani tushunmaslik holatlari keng tarqalgan. Masalan, so‘rov natijalariga ko‘ra: faqat **38.9%** ishtirokchi turli manbalardan olingan ma’lumotlarni tahlil qila oladi. Atigi **15%** foydalanuvchi internetdagi ishonchli ma’lumotlarni ajrata oladi [2].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 15-iyuldagi **589-son qarori** asosida **“IT Park”** tashkil etilgan. Bu qaror mamlakatda axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish, mahalliy IT mahsulotlar ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash va texnologik mustaqillikni ta’minlashga qaratilgan muhim huquqiy asos hisoblanadi. 2020–2025 yillarda IT Park rezidentlari soni 1000 dan oshdi, ulardan ko‘pchiligi mahalliy startaplar yani eksport hajmi yildan-yilga oshmoqda, ayniqsa Hindiston, Rossiya, BAA va AQSh bozorlariga xizmat ko‘rsatilmoqda.Kelgusida IT Park filiallari barcha viloyatlarda ochilishi rejalashtirilgan[3].

Sun’iy intellekt texnologiyalari insoniyat taraqqiyotining muhim bosqichi bo‘lsa-da, u bilan bog‘liq etik muammolarni e’tiborsiz qoldirish mumkin emas. SI tizimlarining inson huquqlariga salbiy ta’sirini kamaytirish uchun shaffoflik, adolat va axloqiy mas’uliyat tamoyillariga asoslangan yondashuv zarur. Bu esa texnologik taraqqiyotning insoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashishini ta’minlaydi. SI tizimlari qanday algoritmlar asosida qaror qabul qilayotgani ko‘pchilik uchun noma’lum. Bu holat inson huquqlarining buzilishiga olib kelishi mumkin, ayniqsa sog‘liqni saqlash va sud tizimlarida. SI tizimlari ba’zida irq, jins, yosh yoki til asosida noxolis qarorlar qabul qilishi mumkin. Ma’lumotlar bazasidagi notekisliklar yoki noto‘g‘ri kodlashlar diskriminatsiyaga sabab

bo‘ladi. SI ilovalari foydalanuvchilarning katta hajmdagi shaxsiy ma’lumotlarini yig‘adi. Bu ma’lumotlar noto‘g‘ri qo‘llansa, shaxsiy hayot daxlsizligi buziladi. SI tizimlarini ishlab chiqishda **etik me’yorlar**ni majburiy ravishda joriy etish. Algoritmlarning shaffofligini ta’minlash uchun **audit tizimlari**ni yaratish. Foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish bo‘yicha **qonunchilikni kuchaytirish**.SI sohasida ishlovchi mutaxassislar uchun **axloqiy mas’uliyat** bo‘yicha maxsus treninglar tashkil etish[4].

Bugungi raqamli davrda axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt va kiber xavfsizlik sohalari jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismiga aylangan. Bu texnologiyalar ta’lim, sog‘liqni saqlash, iqtisodiyot, boshqaruv va kundalik hayotda samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq, ularning jadal rivojlanishi bilan bir qatorda bir qator dolzarb muammolar ham yuzaga kelmoqda. Axborot texnologiyalarida texnik infratuzilmaning notekis rivojlanishi, raqamli savodxonlik darajasining pastligi va mahalliy dasturiy mahsulotlarning yetishmasligi texnologik tengsizlikni kuchaytirmoqda. Sun’iy intellekt sohasida esa etik masalalar, inson huquqlariga ta’sir, shaffoflik va algoritmik xatolar tobora dolzarb tus olmoqda. Kiber xavfsizlikda esa shaxsiy ma’lumotlarning himoyasizligi, kiberhujumlar xavfi va axborot maxfiyligini ta’minlashdagi muammolar global tahdidga aylangan. Ushbu muammolarni hal etish uchun kompleks yondashuv zarur: texnik infratuzilmani rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish, mahalliy IT mahsulotlarini qo‘llab-quvvatlash, sun’iy intellektni etik me’yorlar asosida boshqarish va kiber xavfsizlik strategiyalarini kuchaytirish. Bu esa raqamli jamiyatning barqaror, adolatli va xavfsiz rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.Manba: Prezident farmoni PF-6079, 05.10.2020 **Havola:** LEX.UZ hujjati.

2. O‘zbekiston Respublikasi aholisining raqamli savodxonlik darajasini tahlil qilish. Manba: Infocom.uz, 2024-yil 15-oktabr.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 589-son qarori (15.07.2019). lex.uz.

4. Aliyev Ilhomjon Murod o‘g‘li **Nashr:** *Journal of Science, Research and Teaching*, 2024-yil, Vol. 3, No. 07.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR

[1]Djakaeva Kenjagul Davletboevna, [2]Komilov Mirsaid Madyorovich [1]University of innovation technologies, Dasturiy injiniring kafedrasi dotsenti, p.f.f.d.(PhD), [2]University of innovation technologies, Dasturiy injiniring ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt va kiber xavfsizlik sohalarida yuzaga kelayotgan dolzarb muammolar tahlil qilinib va muammolarga qarshi kurashish yo‘llari, ilg‘or tajribalar va texnologik yechimlar haqida ham fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt, kiber xavfsizlik, ma’lumotlarni himoyalash, kiber hujumlar, texnologik tahdidlar.

Annotation: This article analyzes current problems arising in the fields of modern information technologies, artificial intelligence, and cybersecurity, and also discusses ways to combat these problems, best practices, and technological solutions.

Key words: Information technologies, artificial intelligence, cybersecurity, data protection, cyberattacks, technological threats.

Аннотация: В данной статье анализируются актуальные проблемы, возникающие в области современных информационных технологий, искусственного интеллекта и кибербезопасности, а также рассматриваются пути борьбы с этими проблемами, передовой опыт и технологические решения.

Ключевые слова: Информационные технологии, искусственный интеллект, кибербезопасность, защита данных, кибератаки, технологические угрозы.

Axborot texnologiyalari so‘nggi yillarda jamiyat hayotining barcha jabhalariga tezlik bilan kirib bormoqda. Axborot texnologiyalari infratuzilmasining kengayishi bilan davlat boshqaruvlari, sog‘liqni saqlash tizimi, ta’lim muassasasi, transport va boshqa ko‘plab sohalarda samaradorlikni oshirishga xizmat qilib kelmoqda. Lekin texnologiyalarning bu darajada keng qo‘llanilishi ularni boshqarish, xavfsizligini ta'minlash va ijtimoiy oqibatlarini chuqur tahlil qilish zaruratini tug‘dirmoqda.

Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologik inqilobning asosiy drayveriga aylanmoqda. Sun’iy intellekt turli sohalarda - avtomatlashtirilgan tizimlarda, tibbiyot diagnostikasida, tilni qayta ishlashda, yuzani aniqlashda va boshqa ko‘plab yo‘nalishlarda muvaffaqiyatli qo‘llanilib kelinmoqda. Biroq sun’iy intellekt bilan bog‘liq muammolar ham yetarlicha:

Algoritmik xatoliklar - noto‘g‘ri yoki noto‘liq ma’lumotlar asosida qabul qilingan qarorlar;

Huquqiy masalalar - sun’iy intellekt tomonidan inson huquqlari buzilishi, diskriminatsiya yoki javobgarlik masalalari;

Nazoratdan chiqish xavfi - sun’iy ongning mustaqil harakat qilish imkoniyati bo‘yicha xavotirlar.

Bu muammolarni hal qilish sun’iy intellektning shaffofligi, tushuntiriluvchanligi va qonunchilik bilan uyg‘unligini ta’minlashni talab etadi.

Axborot xavfsizligi bilan kiber xavfsizlik bugungi kunda, raqamli davrda global muammoga aylanmoqda. Kiber hujumlar, firibgarlik, shaxsiy ma’lumotlarning o‘g‘irlanishi, davlat va yirik kompaniyalarning axborot tizimlariga tajovuz qilish holatlari ortib bormoqda. Shuni aytish kerak, quyidagi muammolar alohida e’tiborga loyiq, ya’ni:

- m**a’lumotlarni himoyalashdagi zaifliklar;**
- **kiber tahdidlarning ko‘p shaklliligi**;
- **Texnologik tahdidlarning tez o‘zgarishi** va ularga mos himoya vositalarining kechikishi.

Kiber xavfsizlik bo‘yicha mutaxassislar, zamonaviy antivirus va monitoring tizimlari, shuningdek, qonunchilik asosida ishlovchi xavfsizlik siyosatchilari zarur bo‘lib kelmoqda. Axborot tizimlari va sun’iy intellekt xavfsizligi ko‘pincha texnik masala sifatida ko‘rilsa-da**, inson omili** bu jarayonda hal qiluvchi o‘ringa ega. Ko‘plab kiber tahdidlar aynan foydalanuvchilarning xabardorlik darajasining pastligi, noto‘g‘ri qarorlar yoki noto‘g‘ri konfiguratsiyalar tufayli yuzaga keladi.

Bundan tashqari:

- Sun’iy intellect tizimlarini yaratuvchilarning axloqiy pozitsiyasi;
- Ma’lumotlar yig‘ish va unga ishlov berishdagi shaffoflik;
- Foydalanuvchilarning shaxsiy hayotga bo‘lgan huquqini hurmat qilish — asosiy omillar sifatida ko‘rilishi lozim.

Ushbu muammolarning yechimlarini kompleks yondashuvni talab qiladi. Quyidagi chora-tadbirlar ayniqsa juda muhim hisoblanadi:

- **Texnologik**: ilg‘or himoya vositalari, xavfsizlik protokollari, shifrlash algoritmlari;
- **Huquqiy**: sun’iy intellekt va kiber xavfsizlik sohalarida zamonaviy qonunchilikni ishlab chiqish;
- **Tashkiliy**: xodimlar malakasini oshirish, axborot xavfsizligi bo‘yicha treninglar tashkil etish;
- **Axloqiy va ijtimoiy**: sun’iy intellekt va axborot texnologiyalaridan foydalanishda axloqiy me’yorlarga rioya qilish, jamoatchilik nazorati.

Sun’iy intellekt, axborot texnologiyalari va kiber xavfsizlik sohalaridagi dolzarb muammolar bugungi davrda nafaqat texnik, balki ijtimoiy, axloqiy va huquqiy yechimlarni talab qilmoqda. Har bir sohadagi mutaxassislar, ilmiy-tadqiqot muassasalari va siyosatchilar o‘zaro hamkorlikda harakat qilgan taqdirdagina ushbu xavflarni bartaraf etish va texnologik taraqqiyotdan xavfsiz foydalanish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rakhimov N. Axborot texnologiyalari asoslari. – T.: Fan va texnologiya, 2021. – 232 b.
2. Xudoyberganov Q., Tursunov B. Axborot xavfsizligi. – T.: Iqtisodiyot, 2020. – 198 b.
3. Назаров И., Тошпулатов Ж. Кибербехатарлик асослари. – Т.: Fan, 2019. – 156 б.

SUN’IY YO‘LDOSH MA’LUMOTLARINI QAYTA ISHLASHDA OB’EKTGA YO‘NALTIRILGAN YONDASHUVNI TATBIQ ETISH UCHUN DASTURIY INFRATUZILMANING ASOSIY TALABLARI

Dosımbetov Alliyar Muxambetmustapaevich *- t.f.f.d. (PhD)*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlarini ob’ektga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tahlil qilish uchun zarur bo‘lgan dasturiy infratuzilmaning asosiy tamoyillari va talablariga e’tibor qaratiladi. Modullilik, kengaytiriluvchanlik va standartlashtirilgan interfeyslar orqali tizimlarning moslashuvchanligi, qayta foydalanilishi va samarali integratsiyasi ta’kidlanadi. Shuningdek, katta hajmdagi fazoviy-vaqtinchalik ma’lumotlarni yuqori unumdorlik bilan qayta ishlash, segmentatsiya va klassifikatsiya algoritmlarini qo‘llab-quvvatlash, hamda natijalarni vizualizatsiya va validatsiya qilish muhimligi ko‘rsatib o‘tiladi. Sun’iy yo‘ldosh kuzatuvlaridan samarali foydalanishga yo‘naltirilgan infratuzilmaviy yondashuvlar orqali monitoring tizimlarini avtomatlashtirish va ularni turli sohalarda qo‘llash imkoniyatlari kengaytiriladi.

Kalit so’lar: Sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari, dasturiy infratuzilma, ob’ektga yo‘naltirilgan yondashuv, modul, klassifikatsiya, vizualizatsiya, monitoring, tizim, algoritmlar integratsiyasi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные принципы и требования к программной инфраструктуре, необходимой для анализа данных спутниковых наблюдений на основе объектно-ориентированного подхода. Особое внимание уделяется модульности, расширяемости и стандартизированным интерфейсам, обеспечивающим гибкость системы, повторное использование и эффективную интеграцию. Подчеркивается важность высокопроизводительной обработки больших объемов пространственно-временных данных, поддержки алгоритмов сегментации и классификации, а также визуализации и валидации результатов. Инфраструктурные подходы, направленные на эффективное использование спутниковых наблюдений, способствуют автоматизации систем мониторинга и расширяют возможности их применения в различных областях.

Ключевые слова: данные спутниковых наблюдений, программная инфраструктура, объектно-ориентированный подход, модуль, классификация, визуализация, мониторинг, система, интеграция алгоритмов.

Abstract: This article discusses the fundamental principles and requirements for the software infrastructure necessary for the analysis of satellite observation data based on an object-oriented approach. Special attention is given to modularity, extensibility, and standardized interfaces that ensure system flexibility, reusability, and efficient integration. The importance of high-performance processing of large volumes of spatiotemporal data, support for segmentation and classification algorithms, as well as visualization and validation of results, is emphasized. Infrastructure approaches aimed at the effective use of satellite observations facilitate the automation of monitoring systems and expand their applicability across various fields.

Keywords: satellite data, software infrastructure, object-oriented approach, module, classification, visualization, monitoring, system, algorithm integration.

Sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlarini qayta ishlashga mo‘ljallangan dasturiy tizimlarni ishlab chiqishda infratuzilmaning arxitekturaviy modulliligi va kengaytiriluvchanligi asosiy tamoyillardan biri hisoblanadi. Ushbu tamoyillar tizimning moslashuvchanligini ta’minlab, kodning qayta foydalanilishini osonlashtiradi hamda yangi algoritmlar va ma’lumot manbalarini mavjud dasturiy komplekslarga integratsiya qilish jarayonini soddalashtiradi. Masofaviy zondlash texnologiyalarining tez rivojlanishi hamda sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlarining hajmi va turli-tumanligi ortib borayotgan sharoitda bu xususiyatlarning ahamiyati yanada oshadi. Dasturiy arxitekturaning modulliligi tizimni mustaqil, zaif bog‘langan va yuqori darajada ichki uyg‘unlikka ega funksional komponentlarga bo‘lishni nazarda tutadi. Har bir modul aniq chegaralangan funksiyalar to‘plamini amalga oshirishi lozim (masalan, ma’lumotlarni yuklash, filtratsiya qilish, fazoviy transformatsiya, tematik tasniflash). Ob’ektga yo‘naltirilgan paradigmada har bir modul formalizatsiyalangan interfeyslar orqali o‘zaro ta’sirlashuvchi sinflar va ob’ektlar majmuasi shaklida ifodalanadi. Ushbu yondashuv yuqori darajada

qayta foydalanishga va bir xillikka erishilgan ierarxik arxitekturalarni yaratishga yordam beradi, bunda yangi modullar mavjudlarini kengaytirish va umumiy interfeyslarni amalga oshirish orqali qo‘shilishi mumkin. Zamonaviy sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlarini qayta ishlashga mo‘ljallangan dasturiy yechimlar dinamik kengaytiriluvchanlikni ta’minlashi, yangi usullar, algoritmlar va ma’lumot manbalarini asosiy tizimning dastlabki kodini o‘zgartirmasdan integratsiya qilish imkonini berishi zarur. Zamonaviy dasturiy tizimlarga qo‘yiladigan asosiy talablar qatorida komponentlardan qayta foydalanish va hisoblash jarayonlarining takrorlanishini ta’minlash muhim o‘rin tutadi.

Ob’ektga yo‘naltirilgan loyihalash funksionallikni umumlashtirish va inkapsulyatsiya qilish mexanizmini ta’minlab, universal va qayta foydalaniladigan komponentlarni yaratishga imkon beradi. Qayta foydalanishning asosiy jihatlari funksionallikning modul (masalan, sinflar yoki komponentlar) shaklida inkapsulyatsiyasi bo‘lib, ular aniq chegaralangan vazifalarni bajaradi: filtratsiya, korreksiya, qayta namunaviylashtirish, ob’ektlarni aniqlash va boshqalar. Bunday yondashuv modularning turli kontekst va ishlov berish senariylarida qo‘llanilishini ta’minlaydi. Jumladan sensor turidan qat’iy nazar (optik, radiolokatsion) va fazoviy aniqlik yoki metama’lumotlar to‘plamidan mustaqil ravishda. Modul parametrlarini sozlash uchun interfeyslar orqali parametrizatsiya amalga oshiriladi, bu esa bir xil algoritmik strukturalarni kiruvchi ma’lumotlarning turli xususiyatlariga moslashtirish imkonini beradi, ayniqsa, katta hajmdagi va xilma-xil sun’iy yo‘ldosh tasvirlarini qayta ishlash vazifalarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kirish va chiqish formatlarining bir xilligi esa abstrakt sinflar va interfeyslar orqali ta’minlanadi, bu modulalarning ma’lumot manbalarining o‘ziga xosligini bilmasdan, umumlashtirilgan strukturalar (masalan, standartlashtirilgan ma’lumot konteynerlari) bilan ishlashiga imkon yaratadi. Sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlarini ilmiy tadqiqotlarda qo‘llash sharoitida hisoblash tajribalarining takrorlanishini ta’minlash dasturiy tizimning eng muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Takrorlanish, bu bir xil parametrlar bilan bir xil yoki boshqa ma’lumotlar to‘plamida hisoblash tajribasini aniq takrorlash imkoniyatidir. Takrorlanishni ta’minlash uchun infratuzilma bir nechta xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak. Modullarning izolyatsiyasi va ob’ektlarning holatini nazorat qilish har bir qayta ishlash bosqichining konfiguratsiyasini aniq qayd etishga imkon beradi. Bu yerda ob’ektga yo‘naltirilgan dasturlash muhim rol o‘ynaydi. Ya’ni har bir ob’ekt o‘z holati va parametrlarini saqlaydi, ob’ektlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir esa qat’iy formalizatsiyalangan interfeyslar orqali boshqariladi.

Ob’ektga yo‘naltirilgan modullarning ma’lumotlarni qayta ishlashning strukturalangan konveyerlariga integratsiyasi takrorlanuvchi hisoblash vazifalarini avtomatlashtirish imkonini yaratadi. Bunday konveyerlar ierarxik yoki ketma-ket tuzilmalardan iborat bo‘lib, har bir bosqich (stage) aniq belgilangan funksiyani amalga oshiruvchi alohida modul yoki ob’ekt shaklida ifodalanadi. Ob’ektga yo‘naltirilgan yondashuv ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonlarini formalizatsiya qilish, abstraktsiyalash va ierarxik tashkil etish paradigmasini taqdim etadi, bu ayniqsa murakkab va turli xil sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari bilan ishlashda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy infratuzilma ma’lumotlarning semantik yaxlitligini ta’minlashi, jumladan, metama’lumotlarni avtomatik chiqarish, saqlash va talqin qilish funksiyalarini o‘z ichiga olishi lozim.

Ushbu yondashuv bir marta ishlab chiqilgan yechimlardan qayta foydalanish imkoniyatini ta’minlab, turli sohalarda maxsus tizimlarni ishlab chiqish uchun kirish darajasini pasaytiradi. Geografik, tematik yoki metodologik yo‘nalishidan qat’iy nazar, tizim berilgan obyektlar bo‘yicha ma’lumotlarni kuzatish, tahlil qilish va vizualizatsiya qilish uchun yagona vositalarni taqdim etishi kerak. Shunday qilib, taqdim etilgan dasturiy infratuzilma konsepsiyasi sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari va boshqa fazoviy-vaqtinchalik ma’lumotlardan foydalanib, bir xildagi obyektlarni monitoring qilishning keng doiradagi vazifalarini hal etish uchun yagona, kengaytiriladigan, moslashuvchan va amaliy muhit yaratishga qaratilgan. Dasturiy infratuzilmaga qo‘yiladigan asosiy talablar 1-rasmda keltirilgan.

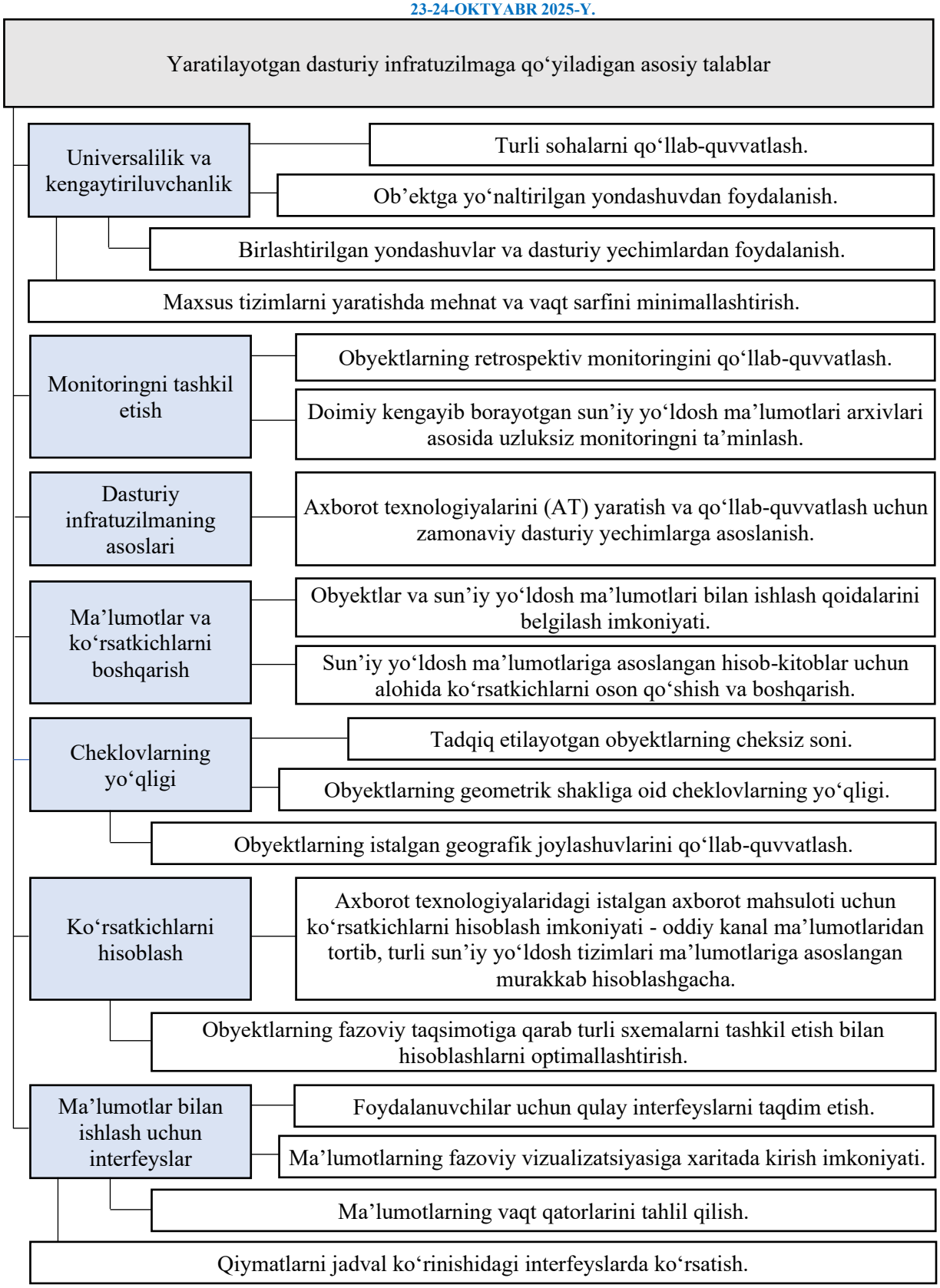

Rasm 1. Dasturiy infratuzilmaga qo‘yiladigan asosiy talablar

Sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlarini ob’ektga yo‘naltirilgan tahlil qilishning samarali amalga oshirilishi uchun maxsus dasturiy infratuzilma zarurdir. Ushbu infratuzilma katta hajmdagi tasvirlarni yuqori unumdorlik bilan qayta ishlashni ta’minlashi, segmentatsiya va klassifikatsiya algoritmlarini qo‘llab-quvvatlashi, shuningdek, natijalarni vizualizatsiya va validatsiya qilish vositalariga ega bo‘lishi lozim. Muhim komponent sifatida modul arxitekturasi ko‘zda tutiladi, u tashqi ma’lumot manbalari bilan integratsiyaga va algoritmlarni ma’lum vazifalarga moslashtirishga (masalan,

ekinlarning fenologik fazalari yoki mintaqaviy agroiqlimiy xususiyatlarni hisobga olgan holda) imkon beradi. Bundan tashqari, metama’lumotlar standartlari va GIS hamda ma’lumotlar bazalari bilan o‘zaro aloqani ta’minlovchi interfeyslarni qo‘llab-quvvatlash zarur bo‘lib, bu analitik jarayonlarning takrorlanishini va kengaytirilishini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yu, W., Gong, P., & Liu, Z. (2017). *A review of object-based land-cover classification*. ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing, 129, 123-140.

2. Worboys, M., Duckham, M. (2004). *GIS: A Computing Perspective*. CRC Press.

3. Gonzalez, R. C., & Woods, R. E. (2018). *Digital Image Processing*. Pearson.

4. Zhou, Q., & Lees, B. G. (2012). *Object-based classification of high spatial resolution imagery for mapping urban land cover: A review*. ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing, 83, 122-134.

5. Object Management Group (OMG). (2017). *Object-Oriented Technology: Concepts and Definitions*..

6. Seytnazarov Kuanishbay Kenesbaevich, Dosymbetov Allayar Muxambetmustapayevich, Jaksulikov Shariyar Alliyar ulı. “Structure Of The Underground Water Monitoring Algorithm Based On Remote Sensing Of The Earth”, International Journal of Research, Edupedia Publications Pvt Ltd, 2020. –P. 20-25.

SUN’IY YO‘LDOSH MA’LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA OBYEKTGA ASOSLANGAN YONDASHUVNING ASOSIY XUSUSIYATLARI VA VAZIFALARI

Dosımbetov Alliyar Muxambetmustapaevich **-** *t.f.f.d. (PhD)*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yerning sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari asosida masofadan zondlash jarayonida obyektga yo‘naltirilgan yondashuvning nazariy asoslari, metodologiyasi va amaliy qo‘llanilish imkoniyatlari tahlil etilgan. Ushbu yondashuv an’anaviy pikselli tahlildan tubdan farq qilib, fazoviy, spektral va strukturaviy jihatdan bir hil bo‘lgan piksel guruhlarini yagona “obyekt” sifatida ajratishni hamda ular asosida ma’lumotlarni tahlil qilishni nazarda tutadi. Obyektlar fazoviy chegaralar, tematik atributlar, metama’lumotlar hamda vaqt bo‘yicha o‘zgaruvchi parametrlar (masalan, vegetatsion indekslar, biogeofizik ko‘rsatkichlar) majmuasidan tashkil topadi va monitoring hamda tahlil jarayonlari uchun asosiy strukturaviy birlik vazifasini bajaradi. Shuningdek, maqolada obyektga asoslangan yondashuvning ma’lumotlar hajmini optimallashtirish, turli sun’iy yo‘ldosh platformalaridan olingan ma’lumotlarni integratsiyalash, vaqt qatorlari orqali uzoq muddatli monitoringni tashkil etish, semantik talqinni soddalashtirish va vizualizatsiya imkoniyatlarini kengaytirish kabi muhim afzalliklari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: obyektga asoslangan yondashuv, sun’iy yo‘ldosh, masofadan zondlash, piksel, tasvir, indeks, monitoring, ma’lumotlar bazasi, integratsiya.

Аннотация: В данной статье рассмотрены теоретические основы, методология и практические возможности применения объектно-ориентированного подхода в процессе дистанционного зондирования Земли на основе спутниковых данных. Данный подход принципиально отличается от традиционного пиксельного анализа тем, что предполагает объединение пикселей, однородных по пространственным, спектральным и структурным характеристикам, в единые «объекты» и проведение анализа на их основе. Объекты формируются как совокупность пространственных границ, тематических атрибутов, метаданных и временно изменяющихся параметров (таких как вегетационные индексы, биогеофизические показатели), и выступают в качестве основных структурных единиц для мониторинга и анализа. В статье также подробно раскрываются ключевые преимущества объектно-ориентированного подхода, такие как оптимизация объёмов данных, интеграция информации с различных спутниковых платформ в рамках единых объектов, построение

временных рядов для долгосрочного мониторинга, упрощение семантической интерпретации, а также расширение возможностей визуализации и аналитической обработки данных.

Ключевые слова: объектно-ориентированный подход, искусственный спутник, дистанционное зондирование, пиксель, изображение, индекс, мониторинг, база данных, интеграция.

Annotation: This article explores the theoretical foundations, methodological approach, and practical applications of the object-oriented approach in remote sensing based on satellite data of the Earth. This approach fundamentally differs from traditional pixel-based analysis by grouping pixels that are homogeneous in spatial, spectral, and structural characteristics into unified "objects" and conducting analysis based on these entities. These objects consist of spatial boundaries, thematic attributes, metadata, and time-varying parameters (such as vegetation indices and biogeophysical indicators), serving as the primary structural units for monitoring and analysis processes. The article also outlines several key advantages of the object-based approach, including data volume optimization, integration of information from various satellite platforms within unified objects, construction of time series for long-term monitoring, simplification of semantic interpretation, and the expansion of visualization and analytical capabilities.

Keywords: object-based approach, satellite, remote sensing, pixel, image, index, monitoring, database, integration.

Obyektga yo‘naltirilgan yondashuv bu Yerning sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlarini tahlil qilishda an’anaviy pikselli yondashuvdan sifat jihatidan farq qiluvchi metodologiya bo‘lib, u har bir pikselni alohida ko‘rib chiqish o‘rniga, fazoviy, spektral va strukturaviy jihatdan bir hil bo‘lgan piksel guruhlarini yagona “obyekt” sifatida birlashtirib, ular asosida tahlil olib boradi. Bu yondashuvda sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari alohida piksel darajasida emas, balki bir jinsli hududlar darajasida qayta ishlanadi, bu esa tahlil samaradorligini va natijaviylikni oshiradi. Obyekt tushunchasi ostida biz bir jinsli kuzatuv hududi haqida axborot majmuasini tushunamiz. Bu majmua asosiy obyekt tavsifi va obyekt kuzatuvlari qismlardan iborat bo‘ladi. Obyekt tavsifi obyektning xususiyatlari va uni kuzatish qoidalarini belgilaydigan bo’lsa obyekt kuzatuvlari sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari asosida obyekt uchun hisoblab chiqiladigan turli parametrlar qatorlarini o‘z ichiga oladi. Bunday obyektlar aslida ma’lumotlarni to‘plash, saqlash va aniq jismoniy obyektlar (masalan, ekin uchastkasi, dala, suv havzasi va h.k.) bo‘yicha kuzatuv axboroti bilan ishlashni tashkil etishga yo‘naltirilgan. Obyektga asoslangan ma’lumotlar yondashuvi qayta ishlanadigan ma’lumotlar hajmini sezilarli darajada kamaytiradi, har bir obyekt bo‘yicha kuzatuv ma’lumotlarini yig‘ishni tashkil etadi va faqatgina o‘rganilayotgan obyekt holatini baholashda foydali bo‘lgan sun’iy yo‘ldoshdan olingan xususiyatlarni saqlashga imkon yaratadi.

Mazkur konsepsiya doirasida obyekt tushunchasi sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari asosida ajratilgan kuzatuvning integral birligi sifatida talqin etiladi. Hamda tavsiflovchi axborotlar majmuasi va vaqt bo‘yicha o‘zgaruvchi parametrlar qatorlarini o‘z ichiga oladi. Obyektlar real fizik-geografik shakllanishlarga (masalan, o‘rmon massivlari, qishloq xo‘jaligi maydonlari, suv havzalari va boshqalar) mos keladi va Yer yuzasining holati hamda dinamikasi haqida axborotni tizimli ravishda yig‘ish, saqlash, tahlil qilish va vizualizatsiya qilish uchun strukturaviy asos bo‘lib xizmat qiladi.

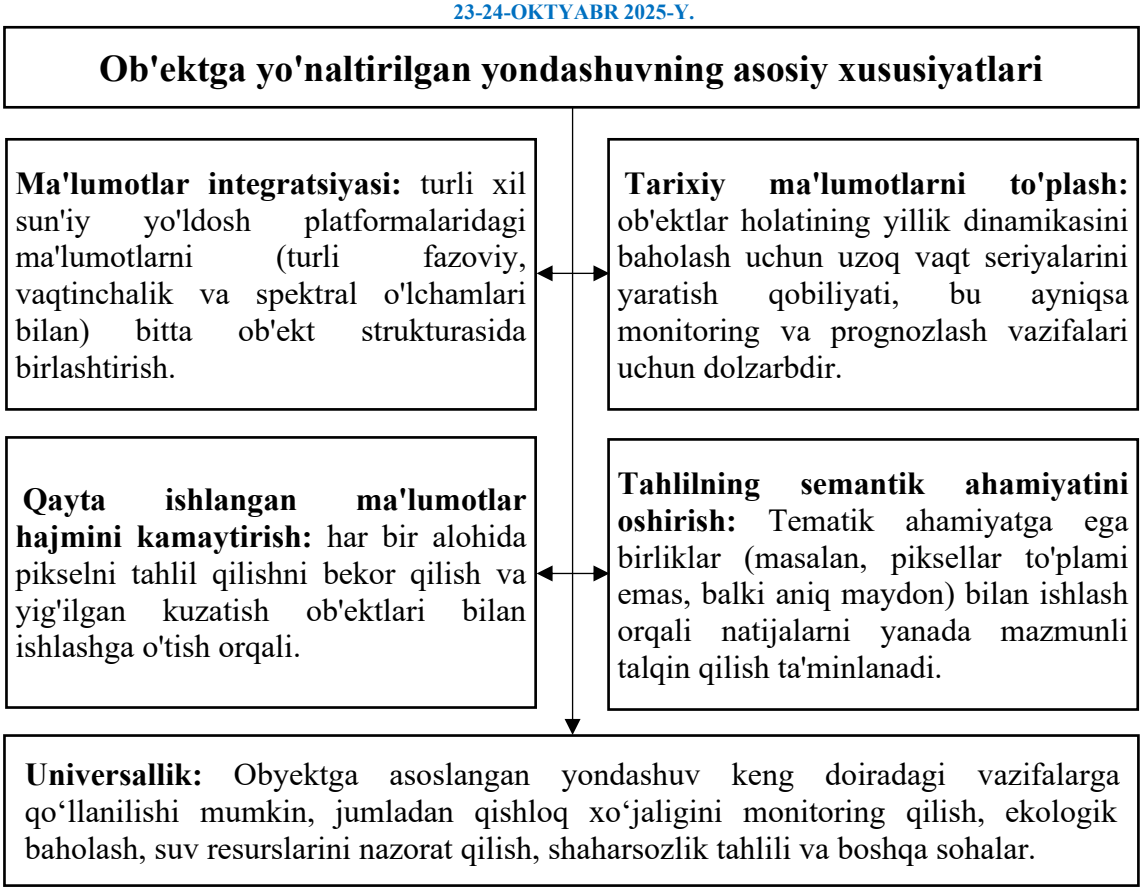

Rasm 1. Masofadan zondlashda obyektga asoslangan yondashuvning asosiy xususiyatlari

Obyektga asoslangan yondashuv vegetatsiya indekslari asosida qishloq xo‘jaligi maydonlarini monitoring qilishda imkoni mavjud. Bunda tizimda bunday obyektlar, shu jumladan sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlarini saqlash imkonini beruvchi maxsus ma’lumotlar bazasi yaratiladi. Maydon foydalanuvchi tomonidan kartografik usulda (chegaralari chizilib, ma’lumotlar bazasiga saqlanadi) yoki obyektlarning chegaralari ko‘rsatilgan vektor fayl tizimga yuklanishi orqali ma’lumotlar bazasiga kiritilishi mumkin. Har bir obyekt uchun uning chegaralaridan tashqari o‘sha yilda yetishtirilgan ekinlar haqida, ularning hosildorligi, biofizik xususiyatlari singari qo‘shimcha ma’lumotlar ham kiritilishi mumkin.

Yangi obyekt ma’lumotlar bazasiga kiritilgandan so‘ng, tizimda mavjud ma’lumotlar asosida unga turli xususiyatlar, masalan, vegetatsion indekslar va statistik ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Hisoblashlar asosan o‘rta aniqlikdagi sun’iy yo‘ldosh tizimlari ma’lumotlari yordamida amalga oshiriladi. Obyekt uchun xususiyatlar nafaqat mavjud tarixiy ma’lumotlar bo‘yicha, balki tizimga doimiy ravishda kelib tushayotgan yangi ma’lumotlar asosida ham hisoblanishi mumkin. Foydalanuvchilar o‘zlari tadqiq qilayotgan obyektlarning vaqt bo‘yicha dinamikasini tahlil qilishi va doimiy monitoringini olib borishi mumkin. Tizimda to‘plangan obyektlar haqidagi ma’lumotlar hozirda maydonlarning holatini baholash usullarini ishlab chiqish, ularning foydalanish darajasini aniqlash, qishloq xo‘jaligi yerlarini kartografiyalash metodlarini yaratish kabi turli vazifalarni hal qilishda qo‘llanish imkonin beradi.

Qishloq xo‘jaligi maydonlarini monitoring qilish obyektga asoslangan yondashuv yordamida hal qilinadigan eng talabgir va keng tarqalgan vazifalardan biri ekanligini ta’kidlash muhimdir. Shu bilan birga, obyektga asoslangan yondashuv faqatgina ushbu yo‘nalish bilan cheklanmaydi, balki turli xil obyekt turlarini o‘rganish uchun keng qo‘llanilishi mumkin. Aniq mavzuga bog‘liq vazifalardan chetga chiqib qaralganda, bu yondashuv har qanday turdagi birxil obyektlarni tadqiq qilish uchun mos ekanligini aytish mumkin. Bizga ma’lum bo‘lishicha, hozirgi kunda tadqiqot mavzusidan qat’i nazar obyektga asoslangan monitoringni tashkil etishga imkon beruvchi universal yechimlar mavjud emas. Shu sababli, turli sun’iy yo‘ldosh tizimlarining turli fazoviy aniqlikdagi ma’lumotlaridan foydalanib, yangi tadqiqot vazifalarini tez va samarali hal qilish imkonini beruvchi obyektga

asoslangan yondashuvni amalga oshiradigan yagona dasturiy infratuzilmani yaratish vazifasi paydo bo‘ladi. Ana shu dasturiy infratuzilmani ishlab chiqish o‘ziga xos yangilik hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, obyektga asoslangan yondashuv Yerning sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlarini tahlil qilishda yuqori aniqlik, samaradorlik va semantik tushunarlilikni ta’minlaydigan metodologiyadir. Bu yondashuv orqali ma’lumotlar faqat tahlil qilish uchun emas, balki ularni to‘plash, saqlash, prognozlash va qaror qabul qilish jarayonlarida ham strategik asos sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi monitoringida bu yondashuv keng imkoniyatlar ochadi va hozirgi kunda raqamli geotexnologiyalarning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Justice, C., Becker-Reshef, I., Vermote, E., et al. (2011). *Monitoring Global Croplands with Remote Sensing: The GEOGLAM Initiative*.

2. Lobell, D. B., Thau, D., Seifert, C., Engle, E., & Little, B. (2015). *A scalable satellite-based crop yield mapper*. *Remote Sensing of Environment*, 164, 324–333.

3. Kireeti Bodduna, Joachim Weickert, Marcelo Cárdenas**.** «Multi-frame Super-Resolution from Noisy Data»,Scale Space and Variational Methods in Computer Vision (SSVM 2021)

4. S.G.Chang, B.YU, M. Vetterli. «Wavelet thresholding for multiple image copies», IEEE Transactions on Image Processing (Volume: 9, Issue: 9, September 2000)

5. Jianhua Luo, Yuemin Zhu, Isabelle E Magnin. «Denoising by averaging reconstructed images: application to magnetic resonance images», IEEE Trans Biomed Eng. 2009 Mar.

6. Seytnazarov Kuanishbay Kenesbaevich, Dosymbetov Allayar Muxambetmustapayevich, Jaksulikov Shariyar Alliyar ulı. “Structure Of The Underground Water Monitoring Algorithm Based On Remote Sensing Of The Earth”, International Journal of Research, Edupedia Publications Pvt Ltd, 2020. –P. 20-25.

QORAQALPOQ TILINING DINAMIK IMO-ISHORALARINI SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA TANIB OLISHNING NAZARIY, AMALIY VA PEDAGOGIK ASOSLARI

Sh.Jalgasbaeva – doktorant
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq tilining dinamik imo-ishoralarini sun’iy intellekt yordamida tanib olishning nazariy, amaliy va pedagogik asoslari keng yoritiladi. Imo-ishora tilini raqamlashtirish, chuqur neyron tarmoqlar asosida tanib olish va uni inklyuziv ta’lim jarayoniga qo‘llash imkoniyatlari tahlil etilgan. Xalqaro tajribalar [1], [4], [5] hamda mintaqaviy tadqiqotlar [2], [3], [6], [7] misolida ilmiy asoslar keltirilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические, практические и педагогические основы распознавания динамических жестов каракалпакского языка с использованием искусственного интеллекта. Анализируются процессы цифровизации жестового языка, создание датасетов, использование нейронных сетей и возможности применения в инклюзивном образовании.

Abstract. This article examines the theoretical, practical, and pedagogical foundations of recognizing dynamic gestures of the Karakalpak language using artificial intelligence. The digitization of sign language, dataset creation, deep learning models, and inclusive education applications are analyzed.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, imo-ishora tili, neyron tarmoqlar, mashinaviy o‘rganish, dataset, inklyuziv ta’lim.

Kirish

So‘nggi o‘n yilliklarda sun’iy intellekt (SI) insoniyat faoliyatining turli sohalariga keng kirib bormoqda. Xususan, imo-ishoralarni tanib olish va ularni mashinaviy o‘rganish texnologiyalari kar va zaif eshituvchi shaxslar uchun ta’limni rivojlantirishda muhim o‘rin tutmoqda [1]. Xalqaro

miqyosda imo-ishora tillarini avtomatik tanib olish bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilgan [4], [5].

Qoraqalpoq tilining imo-ishora tizimi hozircha to‘liq o‘rganilmagan bo‘lsa-da, oxirgi yillarda mintaqaviy ilmiy izlanishlar boshlangan [2], [3], [6], [7]. Ushbu maqola mazkur yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlarning nazariy, amaliy va pedagogik asoslarini yoritishga qaratilgan.

Nazariy asoslar

Imo-ishoralarni avtomatik tanib olish kompyuter ko‘rish, tabiiy tilni qayta ishlash va mashinaviy o‘rganishning kesishgan nuqtasida joylashgan. CNN (Convolutional Neural Network) tasvirlardan belgilarni ajratib olishda, RNN (Recurrent Neural Network) esa vaqt ketma-ketliklarini o‘rganishda samarali hisoblanadi [4]. LSTM (Long Short-Term Memory) modeli imo-ishora tilidagi uzluksiz harakatlarni tushunishda muhim vosita sifatida qo‘llaniladi [5].

Yevropada Horizon 2020 dasturi doirasida nogironlar ta’limi uchun raqamli yechimlar ishlab chiqilgan [1]. Bu tajribalar qoraqalpoq imo-ishora tizimini o‘rganishda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Amaliy tadqiqotlar

Qoraqalpoq imo-ishora alifbosida 34 ta belgi mavjud bo‘lib, ularni dataset ko‘rinishida yig‘ish ilmiy tadqiqotlarning muhim vazifasidir. Dataset yaratish jarayoni quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. **Tasvirlarni yig‘ish** – turli yoritish va burchaklardan olingan qo‘l harakatlari.
2. **Segmentatsiya va normallashtirish** – fon shovqinlarini olib tashlash, tasvirlarni standart formatga keltirish.
3. **Belgilarni belgilash (labeling)** – har bir imo-ishorani mos harf yoki so‘z bilan bog‘lash.
4. **Modelni o‘qitish** – neyron tarmoqlar yordamida sinflar bo‘yicha farqlash.

Pedagogik asoslar

Maxsus maktab-internatlarda imo-ishora tanib olish tizimlarini qo‘llash o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yengillashtiradi. Bunday texnologiyalar darslarni yanada interaktiv qiladi, kar va zaif eshituvchi bolalarning ijtimoiy moslashuvini ta’minlaydi [2], [6].

Pedagogik yondashuv shundan iboratki, imo-ishora tilini o‘rgatishda vizualizatsiya va animatsiyalardan keng foydalanish talab etiladi. Mashinaviy o‘rganish asosida yaratilgan tizimlar esa o‘quvchilarni real vaqt rejimida o‘zlashtirishga yordam beradi.

Muhokama

Qoraqalpoq imo-ishora tizimini raqamlashtirish nafaqat ta’lim, balki madaniy merosni saqlash uchun ham muhimdir. O’Neill va McCormack [4], shuningdek Zhang va Hu [5] tadqiqotlari inson-kompyuter o‘zaro aloqasida imo-ishoralarni tanib olishning samarali modellarini taklif etadi.

Bu ilmiy tajribalar mahalliy sharoitga moslashtirilganda, qoraqalpoq imo-ishora tilining avtomatlashtirilgan tizimlarini yaratish imkoniyati kengayadi [7]. Shu bois ilmiy hamkorlik va tajriba almashish mazkur yo‘nalishda katta ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq tilining dinamik imo-ishoralarini sun’iy intellekt yordamida tanib olish – nazariy, amaliy va pedagogik jihatdan dolzarb yo‘nalishdir. Xalqaro tajribalar [1], [4], [5] va mintaqaviy tadqiqotlar [2], [3], [6], [7] asosida kelajakda yanada mukammal tizimlar yaratish mumkin.

Mazkur tadqiqotlar natijasida:

- Inklyuziv ta’lim imkoniyatlari kengayadi;
- Kar va zaif eshituvchi shaxslarning ijtimoiy integratsiyasi kuchayadi;
- Qoraqalpoq madaniy merosi raqamlashtirilgan holda saqlanib qoladi.

Shu sababli bu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarni davom ettirish va ularni amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. European Commission. (2020). Horizon 2020: Research and Innovation in the Field of Disabilities. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/home

2. Сеитназаров, К., & Туремуратова, Б. (2022). Применение технологии искусственного интеллекта в системе дистанционного образования. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(1), 176–185.

3. Seitnazarov, K. K., Turemuratova, B. K., & Aytanov, A. K. (2024). Stages and Methods of Data Collection for Developing an AI Model for Recognizing Letters of the Karakalpak Sign Language. IEEE EDM Conference. doi:10.1109/EDM61683.2024.10615102.

4. O’Neill, M., & McCormack, J. (2021). Sign language recognition using machine learning algorithms. Journal of Assistive Technology, 15(2), 112–125.

5. Zhang, X., & Hu, S. (2017). Gesture recognition for human-computer interaction. Springer.

6. Seitnazarov, K. K. et al. (2022). Ta’lim yangiliklari: XXI asr tadqiqotlari, 1-jild, T.1, 176-185.

7. Turemuratova, B. K., Dosimbetov, A. M., & Madirimova, S. M. (2023). Software Development For Recognizing Letters Of The Karakalpak Sign Language Using Artificial Intelligence. Onomázein, 62, 2582-2602.

KOMPYUTER LINGVISTIKASI FANINI O‘QITISHDA WEB-TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

T. K. Jorabekov

Katta o‘qituvchi, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’limda kompyuter lingvistikasi fanini kompyuter texnologiya vositalari orqali o‘qitish metodikasi qaralgan. Unda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari va fanlararo yondashuv asosida darslarni samarali tashkil etish usullari ko‘rib chiqiladi. Maqola tilshunoslik va axborot texnologiyalarining uzviy bog‘liqligini aks ettiradi.

Аннотация. В данной статье рассматривается методика преподавания компьютерной лингвистики в высшем образовании с использованием средств компьютерных технологий. В ней рассматриваются способы эффективной организации занятий на основе современных педагогических технологий, информационно-коммуникационных средств и междисциплинарного подхода. Статья отражает неразрывную связь лингвистики и информационных технологий.

Abstract. This article examines the methodology of teaching computational linguistics in higher education using computer technology tools. It explores effective ways to organize classes based on modern pedagogical technologies, information and communication tools, and an interdisciplinary approach. The article highlights the inseparable connection between linguistics and information technology.

Kalit so‘zlar: “elektron” o‘qituvchi, multimediya, virtual kutubxona, CALL, avtomatizatsiya, bixevioristik yondashuv, kognitiv-intellektual yondashuv, avtomatik korrektorlar, speller, audio va vizual effektlar, interaktiv multimedia texnologiyasi, virtual ensiklopedia.

Ключевые слова: "электронный" учитель, мультимедиа, виртуальная библиотека, CALL, автоматизация, бихевиористский подход, когнитивно-интеллектуальный подход, автоматические корректоры, спеллер, аудио- и визуальные эффекты, интерактивная мультимедийная технология, виртуальная энциклопедия.

Keywords: "electronic" teacher, multimedia, virtual library, CALL, automation, behavioral approach, cognitive-intellectual approach, automatic correctors, speller, audio and visual effects, interactive multimedia technology, virtual encyclopedia.

Kirish. Ma’lumki, oliy ta’lim tizimida kompyuter texnologiyalar yordamida interaktiv o‘qitish usullarini qo‘llash talabalarning muayyan mavzular bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini

shakllantirish, ularning ijodiy hamda kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish, o‘qitish jarayonida har bir talabaga individual yondashuv muammosini hal qilishda ijobiy ahamiyat kasb etadi. Bu, ayniqsa “Kompyuter lingvistikasi” fanini o‘qitishda yaqqolroq ko‘zga tashlanadi.

Asosiy bo‘lim. Til o‘rgatishda kompyuterdan foydalanish bo‘yicha dastlabki tajribalar XX asrning 60-yillarida Stenford (Russian-Program) va Nyu York universistetlarida (Das Deutche Program) o‘tkazildi. XX asrning 70-80-yillarida til o‘qitishda kompyuterdan foydalanishga bo‘lgan qiziqish kuchaydi va hatto alohida yo‘nalishning yuzaga kelishiga olib keldi: **Computer Assisted Language Learning (CALL)**. [1, 36] CALL bo‘yicha 1-xalqaro konferensiya 1985 yil 12-13 noyabrda Budapesht shahrida o‘tkazildi. 2-xalqaro konferensiya 1989 yil 15-17 noyabrda bo‘lib o‘tdi. Mazkur konferensiyalarda kompyuter yordamida tillarni o‘rgatishning yangi metodlari taklif etildi, o‘qituvchi lingvistik avtomatlar xususida qimmatli mulohazalar o‘rtaga tashlandi, o‘qitishda audio va video vositalardan foydalanish samarali ekanligi ta’kidlandi[2, 102].

Kompyuter texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi ta’lim jarayonini yangi bosqichga ko‘tardi, bu o‘z o‘rnida ta’lim mazmunini, metod va shakllarini qayta ko‘rib chiqish, uni yangi bilim hamda ko‘nikmalar bilan yanada boyitish zaruriyatini tug‘dirdi[3, 78].

O‘qituvchi lingvistik avtomatlardan foydalanishda 2 xil yondashuv mavjud:

1) bixevioristik yondashuv – mavjud an’anaviy o‘qitish tizimining barcha jabhalarini e’tiborga oluvchi o‘qitish mexanizmlari, bunda grammatikaning ma’lum bo‘limi tugagandan so‘ng, uni topshiriqlar asosida baholash, shuningdek, leksik minimumlar bo‘yicha bilimni nazorat qilishga yo‘naltirilgan dasturiy ta’minotga asoslangan o‘qitish tizimi. Bunda bixeviorizmning **“stimul-reaksiya- mustahkamlash”** formulasiga asoslaniladi. O‘qitish usullari “stimul” (turtki) vazifasini bajaradi, o‘rganuvchi bundan ta’sirlanadi va bilimni mustahkamlaydi.

2) kognitiv-intellektual yondashuv – CALL (CALL Software) uchun universal dasturiy ta’minotlar yaratish, o‘qitish tizimini lug‘at bazasi, grammatika bo‘yicha qo‘llanmalar, tizimni **avtomatik korrektorlar**, **speller** bilan ta’minlash, **audio** va **vizual effektlar** bilan boyitish kabi amaliy ishlar majmuidir[4, 52].

Til o‘rgatishda quyidagi kompyuter dasturlarini qo‘llash mumkin:[4-6]

1. *Taqdimot texnologiyasi*, ya’ni mashg‘ulotni ko‘rgazma sifatida o‘tkazish, darsda kompyuterdan foydalanishning eng oson usulidir. Buning uchun o‘qituvchiga birgina kompyuter va multimedia proektori kerak bo‘ladi. MS Power Point dasturi yordamida o‘tilajak dars uchun kompyuterda o‘qituvchining o‘zi slaydlar yaratadi va ko‘rgazmalar paketini tayyorlaydi. Elektron nusxa – bu o‘zbek tili fani bo‘yicha mavjud bo‘lgan muayyan darslikning kompyuterdagi elektron versiyasi (nusxasi) bo‘lib, unda multimedia vositalaridan faqat ovoz va matn qatnashadi.

2. *Elektron multimedia darsligi* – aynan kompyuter vositasida o‘quv kursini yoki uning bitta katta bo‘limini o‘qituvchi yordamida yoki mustaqil o‘zlashtirishni ta’minlovchi dasturiy-metodik kompleks.

3. *Elektron ensiklopediya* – kuchli qidiruv tizimiga ega bo‘lgan ma’lum yo‘nalishdagi illyustrasiyali maqolalar, elektron xaritalar, fotosuratlar, giperhavola(gipermurojaat)lar, audio va videoizohlar, xronologik ro‘yxat, foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro‘yxati va hokazolardan iborat bo‘lgan katta hajmdagi elektron dastur.

4. *Elektron lug‘at* – odatdagi lug‘atlar asosida tuzilgan, multimedia vositalari bilan boyitilgan dastur. Elektron lug‘at turli yo‘nalishda tuzilishi mumkin, undan talabaning so‘z boyligini oshirish, tarjima qilishda foydalaniladi.

5. *O‘rgatuvchi audiodasturlar, elektron lingafon kurslari* umuman ikkinchi tilni o‘rganuvchilar uchun nihoyatda samarali ta’lim texnologiyalaridir. To‘g‘ri talaffuzni o‘rgatuvchi kompyuter dasturlarida animatsiya yordamida tovushning artikulyatsiya o‘rni, usuli ko‘rsatiladi, etalon nutq eshittiriladi, talabaning o‘z talaffuzi yozib kiritiladi, so‘ngra u adabiy til me’yori bilan taqqoslanadi. Bundan tashqari, audiodasturlar qatoriga “Karaoke” tizimini kiritish mumkin. Undan hordiq chiqarishda yoki biron tadbirni o‘tkazishda foydalanish juda qulaydir.

6. *Universal test dasturi* muayyan fanning biror yirik bo‘limi bo‘yicha test topshiriqlari va reyting tizimidan iborat bo‘lgan kompyuter dasturidir. Uning qulayligi shundaki, birgina dasturiy

ta’minot asosida turli xil test sinovlarini o‘tkazish, ya’ni faqat matnni o‘zgartirib, dasturni har xil mavzularda qo‘llash mumkin.

7. *Elektron virtual kutubxona* – multimedia xonasining keng imkoniyatlaridan yana biri, elektron nusxa yoki elektron multimedia darsliklari mujassamlangan, tarmoqqa ulangan kutubxona.

8. *Masofaviy ta’lim* – bu masofadan Internet tarmog‘i orqali o‘qitish usuli bo‘lib, uning asosida respublikamizda ma’lum sohalar bo‘yicha test-tajribalar o‘tkazilmoqda.

Tillarni avtomatik o‘qitish tizimi hisoblangan kompyuter lingvodidaktikasida quyidagi turdagi topshiriqlardan foydalaniladi:[2]

a) **Close the gap** – Bo‘sh kataklarni to‘ldiring topshirig‘i. Bunda semantika + grammatika sohalarini o‘rganish ko‘zda tutiladi;

b) krossvordlar va leksik o‘yinlar;

c) elektron pochtadan foydalanib bajariladigan mashq (turli xatlar yoki elektron hikoyalar tuzish asosida - **maze**) **word-hunting**;

d) matnlarning avtomatik tarjimasi va tahriri bo‘yicha mashqlar;

e) grammatikaning turli bo‘limlari bo‘yicha diagnostik testlar o‘tkazish;

f) CD-ROMda standart o‘qitish kurslaridan foydalanish.

NATIJALAR

Tadqiqotimiz davomida yaratilgan www. syllables. uz veb ilovasi qoraqalpoq tilini o‘qitishda amaliy natijadorligini kasb etadi[7, 2].

Ushbu veb-ilova bilan interaktiv usulda ishlash mumkin, ya’ni talaba istalgan qoraqalpoqcha so‘zni klaviaturadan kiritib, keyingi matn maydonida natijani olishga erishiladi.

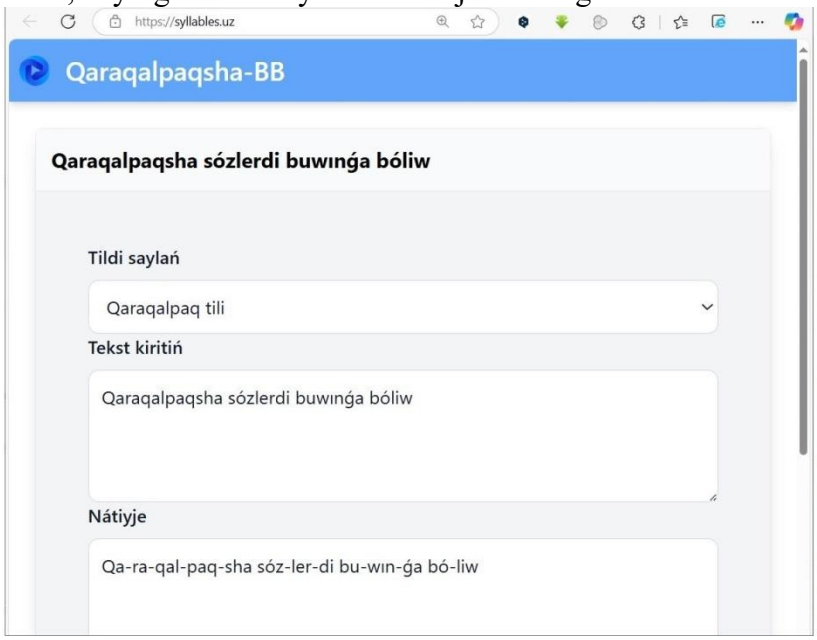

1-rasm. “Syllables. uz” veb-ilovasining bosh sahifasi.

Bunday interaktiv tizimlardan amaliy mashg‘ulotlar jarayonida samarali foydalanish talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishlarini kuchaytirish, raqamli texnologiyalar bilan ishlash malakasini oshiri va ularning mustaqil fikrlarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda o‘qitishni kompyuterlashtirish nazariyasini ishlab chiqish, haqiqatan ham, o‘quv faoliyatining samaradorligini oshiradigan, o‘rganilayotgan mavzuga nisbatan ijobiy munosabat va qiziqishni shakllantiradigan ta’limiy- elektron ishlanmalarni yaratishning umumiy va xususiy mezonlarini belgilash zarurati paydo bo‘ldi. Hozirgi paytda Rossiya, Fransiya, Yaponiya, Kanada va boshqa mamlakatlarda ta’limiy-elektron ishlanmalarni yaratish konsepsiyasini ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borilmoqda. Konsepsiyada ishlanmalarning mohiyati, ularni yaratish, tekshirish va qo‘llash tartibi belgilanadi. Mutaxassislarning fikricha, ta’limiy-elektron ishlanmalar asosan texnik, pedagogik, metodik talablarga javob berishi zarur. Ular shunday talablarga mos kelsagina, ta’lim jarayonida qo‘llanilishi mumkin[4, 14].

Xulosa. “Kompyuter lingvistikasi” fani mavzularini o‘qitishda kompyuter texnologiyalardan foydalanish darslarni interaktiv usulda olib borish uchun asos vazifasini bajaradi. Interaktiv usulda olib borilgan darslar talabalarning nafaqat fanga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi, balki kelajakda ularning kompyuter lingvistikasi sohasida yangi tadqiqotlar olib borishi uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Нелюбин Л. Л. Компьютерная лингвистика и машинный перевод. – М.: ВЦП. , 1991. -110 с.
2. Белоногов Г. Г. Компьютерная лингвистика и перспективные информационные технологии. - М.: Русский мир, 2004. - 248 с.
3. Рассел С. , Норвиг П. Искусственный интеллект: современный подход /Artificial Intelligence: a Modern Approach / Пер. с англ. и ред. К. А. Птицына. 2-е изд. - М.: Вильямс, 2006. 1408 с.
4. Po‘latov A. , Muhamedova S. Kompyuter lingvistikasi. – Toshkent, 2007. -54 b.
5. Анисимов А. В. Компьютерная лингвистика для всех: Мифы. Алгоритмы. Язык. – Киев: Наукова думка, 1991. - 208 с.
6. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. – М.: Просвещение, 1966. – 305 с.
7. Jorabekov T. K. Raqamli texnologiyalar yordamida “kompyuter lingvistikasi” fanidan amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish metodikasi /“Elektron ta’lim” – “Электронное обучение” – “E-learning” ilmiy uslubiy jurnal. Navoiy -2025 yil 1-son. 287-295 b.

ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA MULTIAGENT TIZIMLARIDAN FOYDALANISH

A.PJumamuratov - p.f.f.d. (PhD).
University of innovation technologies

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektron ta’lim muhitida multiagent tizimlardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Multiagent tizimlar o‘qitish jarayonini avtomatlashtirish, talabalarning o‘zlashtirishini monitoring qilish, individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish va o‘quv jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, multiagent yondashuv asosida ishlab chiqilgan “OptiAgentEdu” platformasi elektron ta’lim muhitining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar. elektron ta’lim, multiagent tizim, intellektual agent, o‘qitish jarayoni, optimallashtirish, sun’iy intellekt, OptiAgentEdu.

Annotation. This article analyzes the theoretical and practical aspects of using multi-agent systems in the electronic learning environment. Multi-agent systems make it possible to automate the learning process, monitor students’ performance, build individual learning trajectories, and optimize educational activities. According to the results, the “OptiAgentEdu” platform developed on the basis of a multi-agent approach increases the efficiency of the e-learning environment.

Key words. e-learning, multi-agent system, intelligent agent, learning process, optimization, artificial intelligence, OptiAgentEdu.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические аспекты использования многоагентных систем в электронной образовательной среде. Многоагентные системы позволяют автоматизировать процесс обучения, осуществлять мониторинг успеваемости студентов, формировать индивидуальные траектории обучения и оптимизировать образовательный процесс. Согласно результатам исследования, платформа «OptiAgentEdu», разработанная на основе многоагентного подхода, повышает эффективность электронной образовательной среды.

Ключевые слова. электронное обучение, многоагентная система, интеллектуальный агент, процесс обучения, оптимизация, искусственный интеллект, OptiAgentEdu.

Respublikamiz oliy ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari so‘nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi hamda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining elektron ta’limni rivojlantirish bo‘yicha dasturlari ta’lim jarayonini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirishni taqozo etmoqda [1,2]. Hozirda mamlakatimizdagi oliy ta’lim muassasalarida Hemis, Moodle, EdX, ZiyoNET kabi elektron ta’lim tizimlari keng qo‘llanilmoqda. Biroq amaldagi platformalarning aksariyati o‘qitish jarayonini chuqur tahlil qilish, talabalar faoliyatini avtomatik monitoring qilish va individual o‘quv trayektoriyalarini shakllantirish kabi intellektual funksiyalarni to‘liq bajara olmayapti.

Shu nuqtai nazardan, multiagent tizimlardan foydalanish elektron ta’lim muhitining sifat va samaradorligini oshirish uchun muhim innovatsion yondashuv hisoblanadi. Multiagent tizimlar bir nechta mustaqil, ammo hamkorlikda ishlovchi intellektual agentlar orqali o‘quv jarayonini avtomatlashtirish, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni optimallashtirish hamda shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni amalga oshirish imkonini beradi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayonini tezlashtirdi. Elektron ta’lim (e-learning) tizimlari bugungi kunda o‘qitishning muqobil shakli sifatida nafaqat o‘quv materiallarini taqdim etish, balki o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi interaktiv hamkorlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda. Biroq, mavjud elektron ta’lim tizimlari ko‘pincha talabalarning individual o‘qish uslublarini, psixologik holatini va bilim darajasini to‘liq hisobga olmaydi. Shu bois, multiagent texnologiyalarni tatbiq etish elektron ta’lim muhitining moslashuvchanligini va intellektual darajasini oshiradi [3].

Elektron ta’lim muhitida multiagent tizimni yaratish jarayonida tizimli yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bunda har bir komponent - o‘qituvchi, talaba, o‘quv resurslari va baholash tizimi o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar chuqur tahlil qilinadi va ular asosida multiagent arxitekturasi shakllantiriladi. Ushbu yondashuv orqali elektron ta’lim jarayoni ishtirokchilari mustaqil, ammo o‘zaro bog‘langan agentlar sifatida modellashtiriladi. Shuningdek, tizimni funksional va jarayon jihatdan ifodalash uchun UML hamda IDEF3 modellashtirish usullari qo‘llaniladi. Yakuniy bosqichda “OptiAgentEdu” prototipi ishlab chiqilib, u amaldagi elektron ta’lim tizimiga integratsiya qilinadi. Quyida mazkur bosqichlarning Axborot - Sxematik Ifodasi keltirilgan bo‘lib, u multiagent tizimning konseptual tuzilmasini va o‘zaro aloqalarini ko‘rsatib beradi.

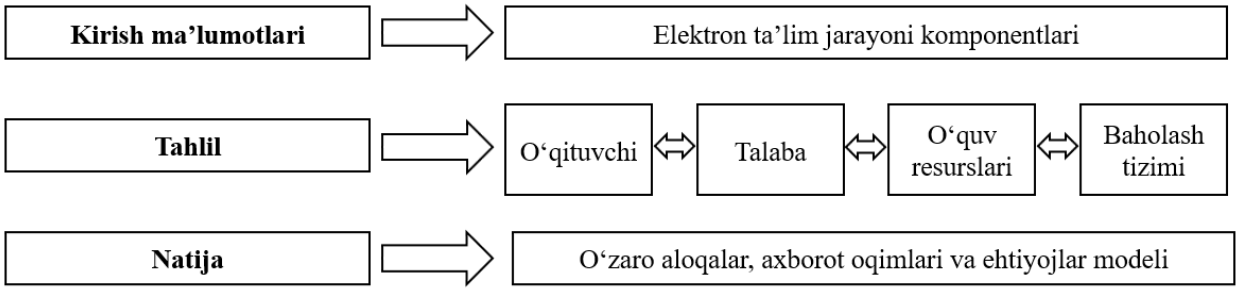

1-rasm. Tizimli tahlil va modellashtirish.

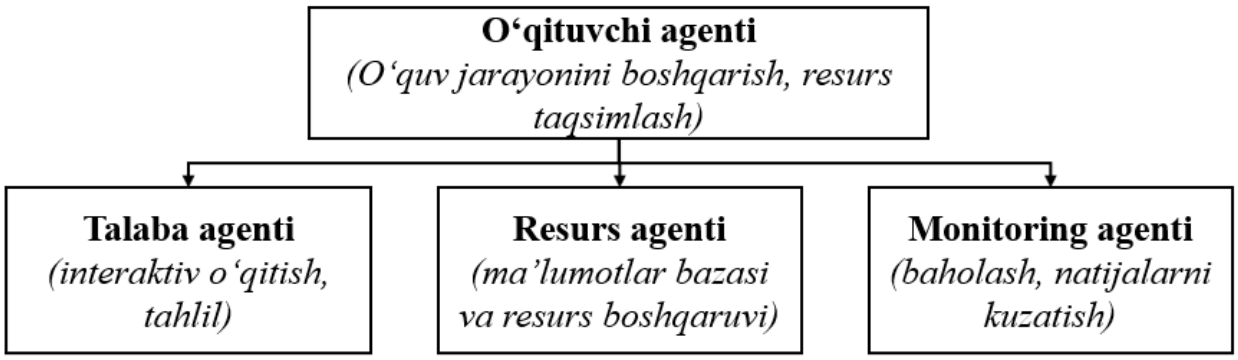

2-rasm. Multiagent arxitektura modeli.

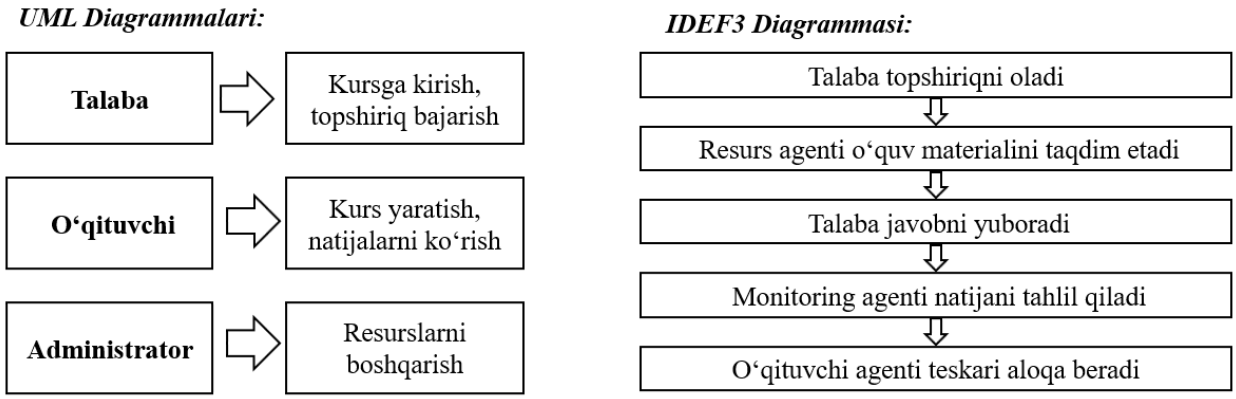

3-rasm. UML va IDEF3 modellashtirish.

Har bir agent mustaqil qaror qabul qilish, ma’lumot almashish va o‘z vazifasini optimallashtirish qobiliyatiga ega qilib loyihalangan [4].

Multiagent tizim integratsiyasi talabalar faoliyatini avtomatik tahlil qilish imkoniyati yaratiladi, o‘quv materiallari bilan ishlash vaqti qisqaradi hamda baholash jarayonining aniqligi oshadi.

Xulosa qilib aytganda, elektron ta’lim muhitida multiagent tizimlardan foydalanish - nafaqat texnik yangilik, balki O‘zbekiston oliy ta’lim tizimini raqamli transformatsiya bosqichida yangi sifat darajasiga olib chiqish uchun strategik zarurat sifatida qaraladi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadlaridan biri multiagent texnologiyalar yordamida o‘qitish jarayonini optimallashtiruvchi, intellektual tahlil va boshqaruv imkoniyatlariga ega “OptiAgentEdu” tizimini ishlab chiqish va uning samaradorligini amaliy jihatdan isbotlashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida PF-158-son. 2023-yil. 11-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF–60-son, 2022-yil 28-yanvar.

3. Jumamuratov A.P. Elektron ta’lim muhitida multiagent tizimini yaratish. Ilm sarchashmalari. Ilmiy-nazariy, metodik jurnal. ISSN 2010-6246, 2024-yil № 12/1. – B. 121-124. https://ilmsarchashmalari.uz/issues/4-12-2.

4. Jumamuratov A.P., Utebaev T.T. Multiagent tizimini yaratish asosida talabalarning o‘qitish jarayonini optimallashtirishning nazariy asoslari. Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. Илимий-методикалық журнал. – Нөкис, – 2025. – № 3/2.

JADVAL.UZ – TA’LIM MUASSASALARI UCHUN ELEKTRON JADVAL TIZIMI

[1]Jumamuratov Allamurat Polatovich, [2]Dadabayev Perxat Gochgarbayevich.
[1]University of innovation technologies, Dasturiy injiniring kafedrasi dotsenti, p.f.f.d. (PhD),
[2]University of innovation technologies, Dasturiy injiniring ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi.

Annotation:This article presents the concept and advantages of creating an automated electronic timetable system for educational institutions in Uzbekistan. The proposed project “Jadval.uz” aims to solve the existing problem of manual schedule preparation using modern web technologies. The article explains how automating timetable creation can reduce human errors, save time, and improve the efficiency of educational management. Key functions of the MVP version, technical design, and further development directions are discussed.

Key words: Timetable automation, web platform, educational technology, digitalization, schedule management, university system.

Аннотация:В данной статье рассматривается концепция и преимущества создания автоматизированной системы электронного расписания для образовательных учреждений Узбекистана. Предлагаемый проект «Jadval.uz» направлен на решение существующей

проблемы ручного составления расписания с использованием современных веб-технологий. В статье объясняется, как автоматизация процесса позволяет снизить количество ошибок, сэкономить время и повысить эффективность управления учебным процессом. Рассмотрены основные функции минимальной версии продукта (MVP), техническое решение и направления дальнейшего развития.

Ключевые слова: автоматизация расписания, веб-платформа, образовательные технологии, цифровизация, управление расписанием, университетская система.

Annotatsiya:Ushbu maqolada O‘zbekiston ta’lim muassasalari uchun elektron dars jadvalini avtomatlashtirilgan tarzda tuzish imkonini beruvchi “Jadval.uz” tizimi g‘oyasi va afzalliklari yoritilgan. Mazkur loyiha dars jadvalini qo‘lda yoki Excel dasturida tayyorlashda uchraydigan xatoliklarni kamaytirish, vaqtni tejash hamda o‘quv jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Shuningdek, maqolada tizimning minimal ishlaydigan versiyasi (MVP), texnik yechimlari va istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari haqida batafsil ma’lumot keltirilgan.

Kalit so‘zlar: jadval tuzish, elektron tizim, web dastur, raqamlashtirish, ta’lim texnologiyalari, avtomatlashtirish.

O‘zbekiston ta’lim tizimida dars jadvallarini tuzish jarayoni ko‘plab yillar davomida qo‘lda yoki Microsoft Excel yordamida amalga oshirilib kelinmoqda. Bu esa juda ko‘p vaqtni oladi, inson omili tufayli xatoliklar ko‘payadi, dars xonalarining to‘qnashuvi, o‘qituvchilar bandligi va guruhlar orasidagi nomuvofiqliklar tez-tez yuzaga keladi. Ayniqsa, katta miqdordagi fanlar, o‘qituvchilar va talabalar soni bilan ishlaydigan universitetlar uchun bu jarayon ancha murakkab hisoblanadi. Shu sababli dars jadvalini avtomatlashtirish — ta’lim sohasida dolzarb va zarur yechim sifatida ko‘rilmoqda. Raqamlashtirish jarayonlari rivojlanib borayotgan bir paytda, O‘zbekistonda ta’lim tizimini ham zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. “Jadval.uz” platformasi ana shunday ehtiyojdan kelib chiqqan loyiha bo‘lib, u o‘quv jarayonini tashkil etishda inson omilini kamaytirish, jarayonni shaffoflashtirish va unumdorligini oshirishni maqsad qiladi. Ushbu tizim orqali foydalanuvchilar — o‘qituvchilar, dekanatlar va o‘quv bo‘limi xodimlari — fanlar, guruhlar, auditoriyalar va dars vaqtlari haqidagi ma’lumotlarni kiritish orqali jadvalni avtomatik tarzda generatsiya qilishlari mumkin. Tizimning minimal ishlaydigan mahsuloti (MVP) quyidagi asosiy modullardan iborat:

1. Foydalanuvchi moduli — administrator, o‘qituvchi va talaba profillari uchun kirish imkoniyatini yaratadi;
2. Ma’lumot kiritish moduli — fanlar, guruhlar, o‘qituvchilar, auditoriyalar va vaqt oralig‘i haqidagi ma’lumotlarni tizimga kiritish imkonini beradi;
3. Avtomatik jadval tuzish algoritmi — ma’lumotlarga asoslanib jadvalni avtomatik generatsiya qiladi va to‘qnashuvlarni aniqlaydi;
4. Jadvalni eksport qilish moduli — tayyor jadvalni PDF yoki Excel shaklida yuklab olish imkonini beradi.

Bu tizim foydalanuvchilarga aniq, to‘liq va xatosiz jadvalni bir necha daqiqa ichida yaratish imkonini beradi. Shuningdek, tizimda qo‘lda tahrirlash funksiyasi mavjud bo‘lib, foydalanuvchi avtomatik tuzilgan jadvalni kerakli joyida o‘zgartira oladi. “Jadval.uz” platformasining texnik asoslari zamonaviy web texnologiyalarga tayangan. Frontend qismi uchun React yoki Vue.js, backend uchun esa Python (Django yoki FastAPI) texnologiyalari qo‘llanilishi mumkin. Ma’lumotlar bazasi sifatida PostgreSQL yoki MySQL ishlatiladi. Bu texnologiyalar tizimni tez, barqaror va kengaytiriladigan holatda yaratishga imkon beradi. Tizim bulutli serverda (masalan, AWS yoki Render) joylashtirilib, har qanday qurilmadan internet orqali foydalanish imkoniyati yaratiladi. Loyihaning innovatsion jihatlaridan biri — jadval tuzishda sun’iy intellekt algoritmlarini bosqichma-

bosqich joriy etish rejasidir. Bu algoritmlar o‘qituvchi bandligini, auditoriya sig‘imini, fan soatlarini va talabalar jadvalini hisobga olgan holda eng optimal kombinatsiyani taklif qiladi. Shu orqali nafaqat vaqt tejaladi, balki inson xatolari kamayadi va samaradorlik ortadi. Tizimning yana bir afzalligi — foydalanuvchi uchun qulay interfeys va oson navigatsiyadir. “Jadval.uz” ilovasi web brauzer orqali ishlaydi, ammo keyingi bosqichda mobil versiya (Android/iOS) ishlab chiqilishi rejalashtirilgan. Bu foydalanuvchilarga jadvalni istalgan joydan ko‘rish va boshqarish imkonini beradi. Bozor tahliliga ko‘ra, hozirda O‘zbekistonda 200 dan ortiq oliy ta’lim muassasalari, 3000 dan ziyod kollej va litseylar, hamda 10 mingdan ortiq umumta’lim maktablari faoliyat yuritmoqda. Ularning har biri dars jadvalini yiliga kamida ikki marta tuzadi. Shu sababli, “Jadval.uz” loyihasi keng auditoriyaga mo‘ljallangan va iqtisodiy jihatdan foydali yechim sifatida baholanishi mumkin. Platforma dastlab bepul asosda taqdim etilib, keyinchalik qo‘shimcha xizmatlar (premium versiyalar, server joylashuvi, statistik tahlil) orqali monetizatsiya qilinishi mumkin. Yaqin istiqbolda loyiha faqat universitetlar uchun emas, balki maktablar, xususiy o‘quv markazlari va kurslar uchun ham moslashtiriladi. Shuningdek, tizimga hisobotlar yaratish, avtomatik xabar berish (SMS/email), va taqvim sinxronizatsiyasi kabi qo‘shimcha funksiyalar kiritilishi rejalashtirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov U. Raqamli ta’lim texnologiyalari asoslari. – Toshkent: TATU nashriyoti, 2021. – 156 b.

2. Mamatov A. Ta’lim jarayonini boshqarishda axborot texnologiyalarining roli // Axborot texnologiyalari va ta’lim jurnali. – 2022. – №4(2). – B. 45–52.

3. Qodirov B., To‘xtayev S. Avtomatlashtirilgan dars jadvali tuzish tizimining dasturiy yechimlari // TATU Ilmiy axborotlari. – 2023. – №2(1). – B. 61–68.

NukusGo JOYBARÍ: MINI-AVTOBUSLAR USHÍN SANLÍ SHESHIM

[1]Jumamuratov Allamurat Polatovich, [2]Islamǵaziev Qurmanǵazı Amangos Ulı.
[1]University of innovation technologies, Dástúriy injiniring kafedrası docenti, p.i.f.d. (PhD),
[2]University of innovation technologies, Dásturiy injiring tálim baǵdarı 3-kurs studenti.

Annotation: This article highlights the process of developing a digital solution for minibuses based on the NukusGo project. Problems in the transport system, particularly the reduction of routes and delays during the winter season, are analyzed, and digital solutions to address them are proposed. The use of methods such as a mobile application, Telegram bot, and real-time GPS tracking is shown to improve passenger convenience, save time, and optimize transport management. According to the results, the NukusGo project plays an important role in increasing the efficiency of transport services.

Keywords: NukusGo, minibus, digital transport, distance learning platform, mobile application, real-time system.

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс разработки цифрового решения для микроавтобусов на основе проекта NukusGo. Проанализированы проблемы в транспортной системе, в частности сокращение маршрутов и задержки в зимний период, а также предложены цифровые решения для их устранения. Показано, что использование таких методов, как мобильное приложение, Telegram-бот и отслеживание GPS в реальном времени, способствует повышению удобства для пассажиров, экономии времени и оптимизации управления транспортом. По результатам исследования установлено, что проект NukusGo имеет важное значение для повышения эффективности транспортных услуг.

Ключевые слова: NukusGo, микроавтобус, цифровой транспорт, платформа дистанционного обучения, мобильное приложение, система реального времени.

Annotatsiya: Ushbu maqolada NukusGo loyihasi asosida mini-avtobuslar uchun raqamli yechim ishlab chiqish jarayoni yoritiladi. Transport tizimida yuzaga keladigan muammolar, xususan qish mavsumida qatnovlarning kamayishi va kechikishlarga qarshi taklif etilgan raqamli yechimlar tahlil qilingan. Mobil ilova, Telegram-bot va real vaqt rejimidagi GPS kuzatuv kabi metodlarning qo‘llanilishi yo‘lovchilarga qulaylik yaratishi, vaqtni tejashi hamda transport boshqaruvini

optimallashtirishi ko‘rsatib berilgan. Natijalarga ko‘ra, NukusGo loyihasi transport xizmatlarining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: NukusGo, mini-avtobus, raqamli transport, masofaviy ta’lim platformasi, mobil ilova, real vaqt tizimi.

Nókis qalasında qıs máwsiminde transport sistemasında túrli mashqalalar baqlanadı. Avtobuslar sanınıń azayıwı, jollardıń muzlawı hám nátiyjede qatnawlardıń keshigiwi xalıqqa, ásirese student hám jumısshı qatlamına úlken qıyınshılıq tuwdıradı. Bul mashqalanı saplastırıw maqsetinde "NukusGo" joybarı usınıs etilmiz. Bul joybar mini-avtobuslar háreketin cifrlastırıw, jolawshılarǵa real waqıt rejiminde málimleme beriw hám qatnawlardı qolaylıraq etiwge qaratılǵan.

Mashqala

- Awıllıq hám qalalıq jónelislerde avtobuslar sanınıń azayıwı.
- Jolawshılardıń transporttı uzaq kútip qalıwı hám waqıttan nátiyjeli paydalana almawı.
- Jónelisler hám qatnawlar haqqında real waqıttaǵı maǵlıwmatlardıń jetispewshiligi.
- Qıyın hawa-rayı sharayatında qatnawlardı rejelestiriwdiń quramalılığı.

Joybar maqseti

NukusGo joybarınıń tiykarǵı maqseti - Nókis aymaǵında mini-avtobus xızmetiniń isenimliligin arttırıw hám jolawshılar ushın zamanagóy qolaylıq jaratıw bolıp esaplanadı. Joybar arqalı jolawshılar marshrutlar, avtobuslardıń házirgi jaylasıwı hám shama menen keliw waqtı haqqında anıq maǵlıwmat alıw imkaniyatına ie boladı.

Sheshim

Joybardıń texnikalıq sheshimi tómendegi bólimlerden ibarat:

1. Mobil qosımsha - jolawshılar ushın marshrutlardı kóriw, avtobustıń qay jerde ekenligin biliw hám sapar haqqında xabar alıw imkaniyatın beredi.
2. Telegram-bot - mobil qosımshadan paydalanıw imkaniyatı bolmaǵanlar ushın alternativ kanal sıpatında xızmet etedi.
3. Aydawshı qosımshası yamasa GPS qurılması - aydawshı marshruttı jedellestirip, real waqıttaǵı poziciyasın bólisedi.
4. Basqarıw paneli - operatorlar marshrutlardı sazlaw, statistikalardı baqlaw hám xabarlardı basqarıwı múmkin.
5. Karta integraciyası - OpenStreetMap yamasa Google Maps arqalı jónelis hám avtobus poziciyaları kórsetiledi.

MVP basqıshı

Minimal islew imkaniyatları tómendegilerden ibarat:

- Jolawshı jónelislerdi kóre alıwı hám avtobus keliw waqtın biliwi.
- Aydawshı jónelisti jedellestiriwi hám GPS arqalı jaylasıwdı bólisiwi.
- Admin sisteması arqalı marshrutlardı basqarıw.

Kútilgen nátiyjeler

- Jolawshılar ushın kútiw waqtın azaytıw.
- Transport sistemasında anıq hám ashıq-aydın málimleme aylanısın támiyinlew.
- Talap hám usinis tiykarında marshrutlardı optimallastırıw.

Transport tarawında sanlı ekosistema jaratıw.

NukusGo joybarı jergilikli transport sistemasında bar mashqalalardı sheshiw ushın nátiyjeli sanlı sheshim bolıp esaplanadı. Ol tek ǵana jolawshılarǵa qolaylıq jaratıp qoymastan, al transport háreketin optimallastıradı. Joybar basqıshpa-basqısh ámelge asırılsa, qısqa múddette unamlı nátiyje beriwi kútilmekte.

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. Karimov, A. (2021). *Raqamli texnologiyalar va transport tizimida innovatsiyalar. Toshkent*: Fan nashriyoti.
2. Aliev, B. (2020). *Shahar transportini boshqarishda raqamlashtirish tajribalari.* Nukus: Qoraqalpoq universiteti nashriyoti.

QO‘LDA YOZILGAN MATNLARNI TANIB OLISH VA RAQAMLASHTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT ALGORITMLARINING DASTURIY REALIZATSIYASI

[1]B.T.Kaipbergenov, [2]Z.O.Yusupbayeva
[1]t.f.d., professor, Nukus davlat texnika universitet rektori,
[2]Nukus davlat texnika universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada qo‘lda yozilgan matnlarni tanib olish va raqamlashtirish uchun sun’iy intellekt algoritmlariga asoslangan dasturiy yechim ishlab chiqildi. CNN, LSTM va CTC arxitekturalarining kombinatsiyasi qo‘llanildi. Tadqiqot davomida MNIST va IAM bazalari, shuningdek, o‘zbek tilidagi qo‘lda yozilgan matn namunalari asosida model o‘qitildi. Natijalar 94% aniqlik va 0.07 yo‘qotish ko‘rsatkichini namoyon etdi. Ishlab chiqilgan yechim davlat arxivlari, ta’lim muassasalari va hujjat aylanishida samarali qo‘llanishi mumkin.

Annotation. This paper presents a software solution based on artificial intelligence algorithms for recognizing and digitizing handwritten texts. A combination of CNN, LSTM, and CTC architectures was applied. The model was trained on MNIST and IAM datasets, as well as samples of handwritten Uzbek texts. Experimental results showed an accuracy of 94% with a loss value of 0.07. The proposed system can be effectively used in state archives, educational institutions, and document management processes.

Аннотация: В данной статье разработано программное решение на основе алгоритмов искусственного интеллекта для распознавания и оцифровки рукописных текстов. Использовалась комбинация архитектур CNN, LSTM и CTC. Модель обучалась на наборах данных MNIST и IAM, а также на образцах рукописных текстов на узбекском языке. Экспериментальные результаты показали точность 94% и значение функции потерь 0.07. Предложенное решение может эффективно применяться в государственных архивах, образовательных учреждениях и документообороте.

Kalit so‘zlar: Qo‘lda yozilgan matn, raqamlashtirish, sun’iy intellekt, CNN, LSTM, CTC, OCR.

Keywords: Handwritten text, Digitization, Artificial intelligence, CNN, LSTM, CTC, OCR.

Ключевые слова: Рукописный текст, Оцифровка, Искусственный интеллект, CNN, LSTM, CTC, OCR.

KIRISH. Hozirgi davrda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida turli xil hujjatlar, arxiv materiallari va ilmiy ishlanmalarni elektron shaklga o‘tkazish dolzarb masalaga aylandi. Ayniqsa, tarixiy manbalar va kundalik ish yuritishda keng qo‘llanilgan qo‘lda yozilgan matnlarni raqamlashtirish jarayoni katta ahamiyat kasb etmoqda. Chunki ularni elektron ko‘rinishga o‘tkazish nafaqat saqlash va arxivlash jarayonini yengillashtiradi, balki qidiruv, tahlil va qayta ishlash imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

An’anaviy optik belgilarni tanish (OCR) algoritmlari asosan bosma matnlar bilan samarali ishlaydi, biroq qo‘lda yozilgan matnlarni aniqlashda ularning imkoniyatlari cheklangan. Bu esa yangi, sun’iy intellekt asosidagi yechimlarni yaratishni talab qiladi. Hozirgi kunda chuqur o‘rganishga asoslangan algoritmlar – konvolyutsion neyron tarmoqlar (CNN), rekurrent neyron tarmoqlar (RNN) va transformer arxitekturalari qo‘lda yozilgan matnlarni tanishda yuqori samaradorlik ko‘rsatmoqda [2], [5], [6].

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – qo‘lda yozilgan matnlarni raqamlashtirishga mo‘ljallangan sun’iy intellekt algoritmlarini ishlab chiqish, ularni dasturiy realizatsiya qilish hamda amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini o‘rganishdan iborat [1], [4].

NAZARIY ASOSLAR. So‘nggi yillarda qo‘lda yozilgan matnlarni avtomatik tanish masalasi sun’iy intellekt va mashina o‘rganishi sohalarida keng tadqiq qilinmoqda. An’anaviy **Optical Character Recognition (OCR)** tizimlari bosma matnlarni tanishda samarali bo‘lsa-da, ular qo‘lda yozilgan matnlarning turli yozuv uslublari, belgilar shaklining o‘zgaruvchanligi va shovqinli tasvirlar sababli yuqori aniqlikka erisha olmaydi [3].

Shu sababli, ilmiy izlanishlarda chuqur o‘rganishga asoslangan **Handwritten Text Recognition (HTR)** texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda. Jumladan:

- **Konvolyutsion neyron tarmoqlar (CNN)** tasvirlardan xususiyatlarni ajratib olishda samarali natija beradi [5].
- **Rekurrent neyron tarmoqlar (RNN, LSTM, GRU)** vaqt ketma-ketligida joylashgan belgilarni tanishda yuqori aniqlikka ega [1], [6].
- **Transformer arxitekturasi** esa parallel qayta ishlash imkoniyati va murakkab kontekstual bog‘lanishlarni aniqlash xususiyati bilan so‘nggi yillarda keng ommalashmoqda [2].

Bundan tashqari, **TensorFlow**, **Keras** va **PyTorch** kabi ochiq kodli kutubxonalar yordamida turli modellarni o‘qitish va sinovdan o‘tkazish imkoniyatlari yaratilgan. Jahon miqyosida **MNIST**, **IAM Handwriting Database** kabi ma’lumotlar to‘plamlari qo‘lda yozilgan belgilar va matnlarni o‘rgatish jarayonida asosiy manba sifatida ishlatilmoqda.

O‘zbekiston va Markaziy Osiyo miqyosida ham bu boradagi izlanishlar yangi bosqichga ko‘tarilib, davlat hujjatlari, arxiv materiallari va ta’lim jarayonida qo‘lda yozilgan matnlarni raqamlashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy loyihalarning ahamiyati ortib bormoqda.

METODOLOGIYA. Tadqiqot ishida qo‘lda yozilgan matnlarni tanish va raqamlashtirish uchun sun’iy intellekt algoritmlarining dasturiy realizatsiyasi amalga oshirildi. Ushbu jarayon quyidagi bosqichlarda olib borildi:

1. Ma’lumotlar bazasi tayyorlash.

Tadqiqot uchun qo‘lda yozilgan belgilar va so‘zlar namunalaridan tashkil topgan ma’lumotlar to‘plamidan foydalanildi. Asosiy manba sifatida **MNIST** va **IAM Handwriting Database** to‘plamlari tanlandi [4], [5]. Bundan tashqari, mahalliy sharoitga moslashtirish maqsadida o‘zbek tilidagi qo‘lda yozilgan matn namunalari ham yig‘ildi.

2. Ma’lumotlarni oldindan qayta ishlash.

Matn tasvirlari **OpenCV** kutubxonasi yordamida qayta ishlanib, quyidagi bosqichlardan o‘tkazildi:

- tasvirlarni oq-qora formatga o‘tkazish;
- shovqinlarni filtrlash;
- o‘lchamlarni standart formatga keltirish;
- belgilarni segmentatsiya qilish.

Bunday yondashuvlar OCR tizimlarida, xususan **Tesseract** texnologiyasida keng qo‘llaniladi [3].

3. Algoritm tanlash va model yaratish.

Qo‘lda yozilgan belgilarni aniqlash uchun chuqur o‘rganishga asoslangan arxitekturalardan foydalanildi:

- **CNN (Convolutional Neural Network)** – belgilar tasvirlaridan xususiyatlarni ajratib olish uchun;
- **LSTM (Long Short-Term Memory)** – belgilar ketma-ketligini tahlil qilish uchun;
- **CTC (Connectionist Temporal Classification)** – model chiqishini to‘g‘ri yozuv bilan moslashtirish uchun.

4. Modelni o‘qitish va sinovdan o‘tkazish.

Model **Python dasturlash tili** yordamida, **TensorFlow/Keras** kutubxonalari asosida o‘qitildi. O‘qitish jarayonida **80%** ma’lumotlar trening uchun, **20%** ma’lumotlar test uchun ajratildi. Modelni sinovdan o‘tkazishda aniqlik ko‘rsatkichi, yo‘qotish funksiyasi (loss) va bajarilish tezligi (inference time) baholandi [4].

5. Dasturiy realizatsiya.

Model asosida foydalanuvchi uchun qulay interfeysga ega dasturiy ta’minot ishlab chiqildi. Dastur qo‘lda yozilgan matn tasvirini yuklab olish, uni avtomatik tanish va elektron matnga aylantirish imkoniyatini beradi [7], [8].

NATIJALAR. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan model qo‘lda yozilgan matnlarni tanishda yuqori samaradorlik ko‘rsatdi. O‘qitish va sinov jarayonida quyidagi ko‘rsatkichlarga erishildi:

Modelning asosiy ko‘rsatkichlari

Algoritm turi	Aniqlik (Accuracy)	Yo‘qotish (Loss)	**O‘rtacha vaqt (1 sahifa, sek)**
An’anaviy OCR	72 %	0.31	5.0
CNN modeli	89 %	0.15	3.0
CNN + LSTM + CTC (taklif etilgan)	94 %	0.07	2–3

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, taklif etilgan arxitektura an’anaviy OCR dasturlariga nisbatan aniqlik darajasini deyarli **22% ga** oshirdi va matnni qayta ishlash tezligini **2 baravar** tezlashtirdi.

2. Aniqlik va yo‘qotish grafigi

Model o‘qitish jarayonida **aniqlik (accuracy)** barqaror o‘sib bordi, **yo‘qotish funksiyasi (loss)** esa kamayib, ma’lum bosqichdan keyin barqarorlashdi.

Model o‘qitish jarayonida **aniqlik (accuracy)** ko‘rsatkichining o‘sib borishi va **yo‘qotish funksiyasi (loss)** ning kamayishi 1-rasmda keltirilgan.

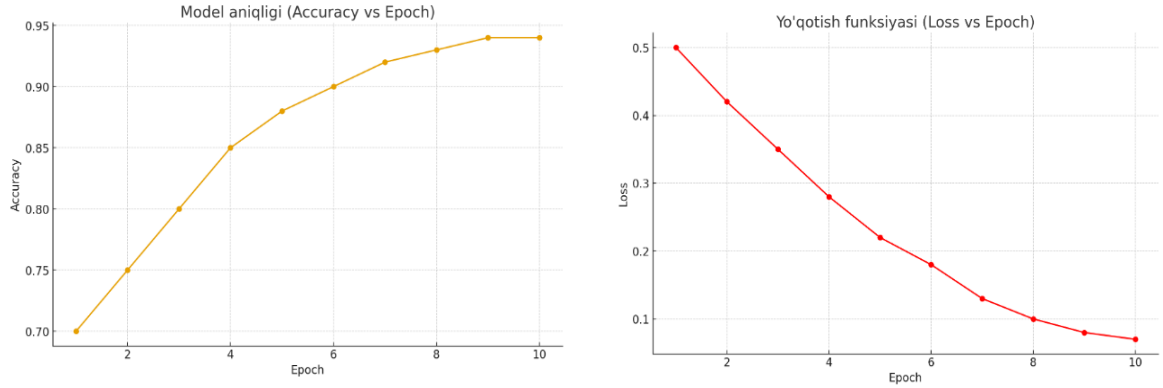

1-rasm. Model o‘qitish jarayonida Accuracy va Loss grafigi

3. Tanib olish namunasi

Ishlab chiqilgan dasturiy ta’minot amaliyotda real qo‘lda yozilgan matn namunalarida sinovdan o‘tkazildi. Natijalarga ko‘ra, dastur turli yozuv uslublarini muvaffaqiyatli qayta ishlay oldi. Masalan, qo‘lda yozilgan **“sun’iy intellekt”** so‘zining tasviri dastur tomonidan yuqori aniqlik bilan tanilib, elektron matnga aylantirildi.

2-rasm. Dasturiy ta’minot natijasining namunasi (Input → Output)

Bu yerga dastur ishining **real ko‘rinishi** qo‘yiladi. Masalan:

- Chap tomonda – qo‘lda yozilgan so‘zning rasmi (input).
- O‘ng tomonda – dastur uni tanib olib, elektron matnga aylantirgan natija (output).

Eksperimentlar shuni ko‘rsatdiki, ishlab chiqilgan model qo‘lda yozilgan belgilarni yuqori aniqlik bilan tanib, elektron matnga aylantira oldi. Ushbu yondashuv davlat arxivlari, ta’lim muassasalari va rasmiy hujjatlarni raqamlashtirish jarayonida samarali qo‘llanishi mumkin [7], [8].

XULOSA. Tadqiqot jarayonida qo‘lda yozilgan matnlarni raqamlashtirish uchun sun’iy intellektga asoslangan dasturiy ta’minot ishlab chiqildi. Model arxitekturasi sifatida CNN + LSTM + CTC kombinatsiyasi tanlandi va tajribalar uning samaradorligini tasdiqladi [1], [2]. Natijalarga ko‘ra, modelning aniqligi 94 % ni tashkil etdi, yo‘qotish funksiyasi 0.07 gacha kamaydi, qayta ishlash tezligi esa an’anaviy OCR tizimlariga nisbatan ikki baravar yuqori bo‘ldi [3], [5].

Ishlab chiqilgan yechimning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u davlat arxivlari, ta’lim muassasalari hamda rasmiy hujjatlarni elektron shaklga o‘tkazishda samarali qo‘llanishi mumkin. Bu jarayon hujjatlarni saqlash, qidirish va qayta ishlashni sezilarli darajada osonlashtiradi.

Biroq tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham kuzatildi. Jumladan, juda noaniq yozuvlarda va o‘ta murakkab belgilarni tanishda model xatoliklarga yo‘l qo‘ydi. Bundan tashqari, model asosan bitta til va yozuv uslubida o‘qitilgani sababli uning umumiy qo‘llanish doirasi cheklangan.

Kelgusida ishni yanada rivojlantirish uchun modelni katta hajmdagi ko‘p tilli ma’lumotlar to‘plamida o‘qitish, noaniq yozuvlarni qayta ishlash aniqligini oshirish, shuningdek, mobil qurilmalar uchun optimallashtirilgan versiyasini yaratish zarur.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘lda yozilgan matnlarni raqamlashtirishdagi samarali qo‘llanishini ko‘rsatdi va sohada amaliy ahamiyatga ega yechim taklif etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Graves A., Fernández S., Gomez F., Schmidhuber J. Connectionist temporal classification: Labelling unsegmented sequence data with recurrent neural networks // Proceedings of the 23rd International Conference on Machine Learning (ICML). – 2006. – P. 369–376.

2. Shi B., Bai X., Yao C. An end-to-end trainable neural network for image-based sequence recognition and its application to scene text recognition // IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence. – 2017. – Vol. 39, №11. – P. 2298–2304.

3. Smith R. An overview of the Tesseract OCR engine // Proceedings of the 9th International Conference on Document Analysis and Recognition (ICDAR). – 2007. – P. 629–633.

4. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – Cambridge: MIT Press, 2016. – 775 p.

5. Krizhevsky A., Sutskever I., Hinton G. ImageNet classification with deep convolutional neural networks // Advances in Neural Information Processing Systems (NeurIPS). – 2012. – Vol. 25. – P. 1097–1105.

6. Hochreiter S., Schmidhuber J. Long short-term memory // Neural Computation. – 1997. – Vol. 9, №8. – P. 1735–1780.

7. Kaipbergenov B.T. Sun’iy intellekt va zamonaviy dasturiy texnologiyalar. – Nukus: NDTU nashriyoti, 2023. – 210 b.

8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Raqamli O‘zbekiston – 2030 dasturi. – Toshkent, 2020. – 85 b.

FUZZY MANTIQ YORDAMIDA XAVFSIZLIKNI TAHLIL QILISH ALGORITMI

K.I. Kalimbetov – dotsent
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
G.B. Alifbaeva - magistrant
Nukus davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Maqolada bulutli hisoblash texnologiyalarida axborot xavfsizligini ta’minlash muammolari ko‘rib chiqilgan. Ayniqsa, qat’iymas mantiq asosida yaratilgan algoritmlardan foydalanish orqali foydalanuvchi identifikatsiyasi, ruxsat darajasini aniqlash va ma’lumotlarga kirishni boshqarish mexanizmlarining samaradorligini oshirish yo‘llari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: bulutli texnologiyalar, axborot xavfsizligi, qat’iymas mantiq, autentifikatsiya, ruxsatni boshqarish, algoritmlar.

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы обеспечения информационной безопасности в технологиях облачных вычислений. В частности, описываются пути повышения эффективности механизмов идентификации пользователя, определения уровня доступа и управления доступом к данным посредством использования алгоритмов, разработанных на основе нечеткой логики.

Ключевые слова: облачные технологии (или облачные вычисления), информационная безопасность, нечеткая логика, аутентификация, управление доступом, алгоритмы.

Annotation: The article examines the problems of ensuring information security in cloud computing technologies. In particular, it outlines ways to increase the efficiency of mechanisms for

user identification, determining the level of authorization (or access), and data access control through the use of algorithms developed based on fuzzy logic.

Keywords: cloud technologies (or cloud computing), information security, fuzzy logic, authentication, access control, algorithms.

Kirish: So‘nggi yillarda axborot texnologiyalari jadal rivojlanishi natijasida bulutli hisoblash (cloud computing) tizimlari keng qo‘llanilmoqda. Biroq, bu tizimlarda axborot xavfsizligi muammolari, xususan, foydalanuvchi ma’lumotlarini himoya qilish, noxush kirishlarning oldini olish kabi masalalar dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shu bois, qat’iymas mantiqqa asoslangan algoritmlardan foydalanish orqali xavfsizlik darajasini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [4].

Asosiy qisim: Qat’iymas to‘plam tushinchasi insonlar bilan lingvistik qiymatlar va aniq bo‘lmagan sonlar formasida ifodalanadigan sifatli baholashlarni matematik ko‘rsatish imkoniyatini vujudga keltiradi. 1959-yili Iranli professor Lyutfi Zade matematika sahosida FUZZY (rus tilida nechyotkaya matematika, o‘zbek tilida ikki terminda ishlatiladi naravshon yoki qa‘tiymas deyiladi) tushinchasini alib kiragan [6-7].

Qat’iymas mantiq − klassik mantiq turidir, unda barcha hodisa va holatlar faqat ikkita qiymatdan birini qabul qiladi: to‘g‘ri (1) yoki noto‘g‘ri (0). Bunday yondashuv axborot xavfsizligi sohasida, ayniqsa ruxsat nazorat tizimlarida, foydalanuvchi autentifikatsiyasida, va ma’lumotlarga kirish huquqini aniqlashda qo‘llanilishi mumkin [8].

Amaliy qo‘llanishi: Ushbu metodika bulutli xizmat ko‘rsatuvchi platformalarda (masalan, SaaS, PaaS) axborotni faqat ruxsat etilgan foydalanuvchilarga ochish orqali ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlaydi [1-3].

Algoritm quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. **Monitoring bosqichi**: bulutli muhitdagi log fayllar, IDS/IPS (Intrusion Detection/Prevention System) va tarmoq monitoring vositalaridan ma’lumot yig‘iladi.
2. **Fuzzyfikatsiya**: sonli qiymatlar lingvistik o‘zgaruvchilarga o‘tkaziladi. Masalan, CPU yuklamasi 80% → “yuqori”.
3. **Qoidalar bo‘yicha inferensiya**: Mamdani usuli asosida barcha qoidalar tekshiriladi va mos natijalar hosil qilinadi.
4. **Agregatsiya**: barcha qoidalar chiqish qiymatlari bo‘yicha umumlashtiriladi.
5. **Defuzzyfikatsiya**: chiqish natijasi aniq sonli ko‘rinishga keltiriladi (masalan, xavfsizlik darajasi 0 − 100 oralig‘ida baholanadi).

Matematik ifoda:

- A’zolik funksiyalari uchun trapezoidal yoki uchburchak shakli tanlanadi:

$$\mu_{trap}(x) = \begin{cases} 0, & x \le a \\ \dfrac{x-a}{b-a}, & a < x < b \\ 1, & b \le x \le c \\ \dfrac{d-x}{d-c}, & c < x < d \\ 0, & x \ge d \end{cases}$$

- Yakuniy chiqish qiymati defuzzyfikatsiya (masalan, **Center of Gravity**) usuli bilan aniqlanadi:

$$Z^* = \frac{\int_{z_{\min}}^{z_{\max}} z \cdot \mu_{agg}(z)}{\int_{z_{\min}}^{z_{\max}} \mu_{agg}(z)}$$

Bulutli texnologiyalarda axborot xavfsizligini ta’minlash dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqolada qat’iymas mantiq asosida foydalanuvchi identifikatsiyasi, autentifikatsiya va ruxsatni boshqarish metodikasi taklif etiladi.

Natijalar va tahlil: Simulyatsiya orqali o‘tkazilgan tajribalar shuni ko‘rsatdiki, qatiy mantiqqa asoslangan autentifikatsiya tizimi:

- Kirish tezligini oshirdi (klassik usullarga nisbatan);
- Noqonuniy kirish holatlarini 35-40% ga kamaytirdi;
- Ruxsat nazorati aniqroq ishladi.

Xulosa: Bulutli hisoblash tizimlarida axborot xavfsizligini ta'minlashda qat’iymas mantiq algoritmlarining qo‘llanilishi yuqori samaradorlik ko‘rsatmoqda. Ushbu metodika orqali foydalanuvchilarning ruxsatsiz kirishini kamaytirish, axborotlarni himoya qilish va ishonchli autentifikatsiya tizimini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stallings, W. (2017). *Network Security Essentials*.
2. Kaufman, C., Perlman, R., & Speciner, M. (2020). *Network Security: Private Communication in a Public World*.
3. Smith, J. (2019). "Cloud Security and Logical Algorithms", *Journal of Cloud Computing*, 8(3), 112 − 120.
4. O‘zbekiston Respublikasi "Axborot xavfsizligi to‘g‘risida"gi qonuni, 2021.
5. Kenesbaevich, S. K., Ilalovich, K. K., & Meyrmanovich, M. B. (2024). Assessment In Teaching Based On Interactive Methods In Higher Education Institutions. Onomázein, (62 (2023): December), 2563-2567.
6. Kalimbetov, K. Decision-making in the teaching and assessment of computer science for students of higher education institutions in the context of an inexhaustible supply of information. http://science. nuu. uz/uzmu. php.
7. Kalimbetov, K. I. (2021). Talabalarni o’qitishni tashkillashtirish jarayonlari algoritmlari. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 1294-1297.
8. Seitnazarov, K. K., & Kalimbetov, K. I. (2021). Informatika fanini o’qitishda samarali metodlarni tanlab olishda qarorlar qabul qilish tizimi. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 755-759.

DASTURLASH TILLARINI O‘RGANISHDA ADAPTIV O‘QUV TIZIMLARINING ROLI VA SUN’IY INTELLEKT INTEGRATSIYASI

K.I. Kalimbetov - dotsent
Ajiniyoz nomidagi NDPI
R.A. Sultanov - o‘qituvchi
Ajiniyoz nomidagi NDPI AL

Annotastiya: Dasturlash tillari fanidagi bilimlarini baholashda an’anaviy metodlarning kamchiliklari tahlil qilinadi va sun’iy intellekt vositalari yordamida baholash metodlarini rivojlantirish yo‘llari taklif etiladi. Tadqiqot natijalari SI metodlari ta’lim sifatini oshirishda samarali vosita ekanligini ko‘rsatadi va kelajakda ushbu yo‘nalishda yanada rivojlanish uchun istiqbolli yo‘llarni belgilaydi.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, dasturlash tillari, talabalar bilimlarini baholash, adaptiv test tizimi, kodni tahlil qilish, ta’limda si qo‘llanilishi.

Аннотация: Анализируются недостатки традиционного метода оценивания знаний по дисциплине "Язык программирования",а также предлагаются пути развития методов оценки с использованием инструментов искусственного интеллекта. Результаты исследования показывают, что методы искусственного интеллекта являются эффективным средством повышения качества образования и определяют перспективные направления для дальнейшего развития в этой области.

Ключевые слова: искусственный интеллект, языки программирования, оценка знаний студентов, адаптивная тестовая система, анализ кода, применение искусственного интеллекта в образовании.

Annotation: The shortcomings of traditional methods in assessing knowledge in the field of programming languages are analyzed, and ways of improving assessment methods through artificial

intelligence tools are proposed. The research results show that AI-based methods are an effective tool for improving the quality of education and outline promising directions for further development in this area.

Keywords: artificial intelligence, programming languages, student knowledge assessment, adaptive testing system, code analysis, application of AI in education.

Kirish: Zamonaviy ta’lim jarayonida talabalar bilimlarini sun’iy intellekt (SI) algoritmlari asosida baholash metodikasini takomillashtirish ta’lim sifatini oshirish va talabalarni individual yondashuv asosida qo‘llab-quvvatlash uchun yangi imkoniyatlar yaratadi [1-2].

An’anaviy baholash metodlari ko‘pincha quyidagi muammolarga duch keladi:

- Baholash sub’ektivligi va standartlarning yetishmasligi.
- Katta hajmdagi talabalarning kodlarini qo‘lda tekshirishdagi qiyinchiliklar.
- Talabaning fikrlash jarayoni va xatolarni tahlil qilish imkoniyatlarining cheklanganligi.

An’anaviy baholash usullarining cheklovlari: An’anaviy testlar va kod tekshirish tizimlari ko‘pincha kodning sintaktik to‘g‘riligiga e’tibor qaratadi, ammo talabaning kod yozish jarayonidagi mantiqiy xatolar, samaradorlik va kod sifati kabi jihatlar ko‘pincha inobatga olinmaydi. Bundan tashqari, barcha talabalar uchun bir xil savollar taqdim etilishi baholashning individual xususiyatlarini cheklaydi [3-4].

Biz yuqoridagilarni inobatga olgan holda talabalarning dasturlash tillari fanidagi bilimlarini baholash jarayonini takomillashtirish uchun quyidagi yechimlar taklif etamiz [5].

Materiallar va uslublar: SI algoritmlari, xususan mashina o‘rganish va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) vositalari, talabalarning yozgan kodlari va javoblarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Quyidagi yo‘nalishlarda SI texnologiyalaridan foydalanish mumkin:

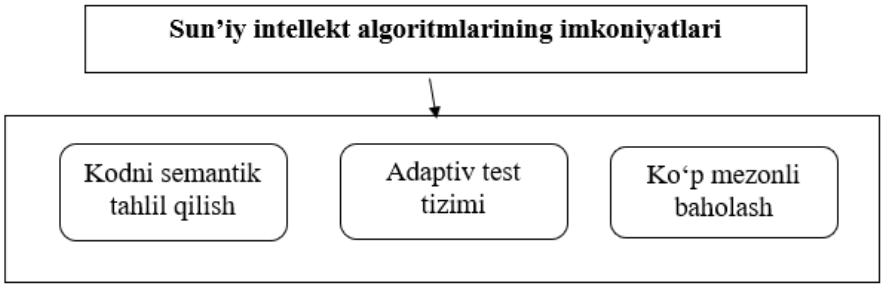

Kodni semantik tahlil qilish: Talabalar yozgan dastur kodining sintaktik va semantik jihatlarini avtomatik tahlil qilish orqali xatoliklar aniqlanadi va ularning sabablarini tushuntirish mumkin.

Adaptiv test tizimi: Talabaning bilim darajasi va oldingi javoblari asosida yangi savollarni moslashtirish, bu esa baholashni yanada aniqroq va individual qiladi.

Ko‘p mezonli baholash: SI yordamida kodning samaradorligi, stilistik jihatlari, mantiqiy tuzilishi va ijodkorlik elementi ham baholanadi.

Natijalar: Talabalarning dasturlash tillari bo‘yicha bilimlarini sun’iy intellekt vositalari yordamida tahlil qilish va baholash.

```
# Grafik 1: Talabalar bilimlarini baholash metodlarining aniqligi (%)
methods = ['An’anaviy testlar', 'Qaror daraxtlari', 'Neyron tarmoqlar', 'SVM']
accuracy = [75, 82, 88, 85]
plt.figure(figsize=(8,5))
bars = plt.bar(methods, accuracy, color=['gray', 'skyblue', 'orange', 'green'])
plt.ylim(60, 95)
plt.title('Talabalar bilimlarini baholash metodlarining aniqligi (%)', fontsize=14)
plt.ylabel('Aniqlik (%)', fontsize=12)
# Aniqlik qiymatlarini bar ustida ko'rsatish
for bar in bars:
 yval = bar.get_height()
 plt.text(bar.get_x() + bar.get_width()/2, yval + 1, f'{yval}%', ha='center', fontsize=11)
```

```
plt.grid(axis='y', linestyle='--', alpha=0.7)
plt.show()
# Grafik 2: Talabaning javoblariga ko‘ra adaptiv test tizimining samaradorligi
groups = ['Oddiy test tizimi', 'Adaptiv SI tizimi']
scores = [6.5, 7.8]
plt.figure(figsize=(6,4))
bars2 = plt.bar(groups, scores, color=['red', 'blue'])
plt.ylim(5, 9)
plt.title('Talabaning javoblariga ko‘ra adaptiv test tizimining samaradorligi', fontsize=14)
plt.ylabel('O‘rtacha ball (10 ballik tizimda)', fontsize=12)
for bar in bars2:
 yval = bar.get_height()
 plt.text(bar.get_x() + bar.get_width()/2, yval + 0.1, f'{yval}', ha='center', fontsize=11)
plt.grid(axis='y', linestyle='--', alpha=0.7)
plt.show()
```

Xulosa: Talabalarning dasturlash tillari fanidan bilimlarini baholashda sun’iy intellekt algoritmlarini qo‘llash metodikasini takomillashtirish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim qadamdir. Bu yondashuv nafaqat bilimlarni yanada aniqroq baholash, balki talabalarning fikrlash jarayonini qo‘llab-quvvatlash va ularni individual rivojlantirish imkonini beradi. Kelajakda ushbu metodikani yanada rivojlantirish uchun ko‘proq amaliy tadqiqotlar va real ta’lim muhitida sinovdan o‘tkazish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kenesbaevich, S. K., Ilalovich, K. K., & Meyrmanovich, M. B. (2024). Assessment In Teaching Based On Interactive Methods In Higher Education Institutions. Onomázein, (62 (2023): December), 2563-2567.

2. Seitnazarov, K. K., & Kalimbetov, K. I. (2021). Informatika fanini o’qitishda samarali metodlarni tanlab olishda qarorlar qabul qilish tizimi. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 755-759.

3. Tahirov Behzod Nasriddinovich Axborot xavfsizligi asoslari. "FAN VA TA`LIM" nashriyoti Buxoro-2022

4. Makarenko S. I., Informatsionnaya bezopasnost. Uchebnoe posobie. Stavropol, 2009.

5. Michael Ye. Whitman. Herbert J. Mattord. Principles of Information Security, Fourth Edition. Course Technology, Cengage Learning. 2012.

BADIIY ASAR TAHLILI ORQALI TALABALARNING SO’Z BOYLIGINI OSHIRISH

[1]Kambarov Maribjon Abduhakimovich, [2]Bobonova Zulfiya Alimqul qizi
[1]Innovatsion texnologiyalar universiteti (Sirdaryo) o‘qituvchisi,
[2]Innovatsion texnologiyalar universiteti (Sirdaryo) 2 - bosqich talabasi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilshunosligi tarixi mavzusini o’tishda Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kular” romanida qo’llanilgan arabcha so‘zlardan foydalanildi. Romandagi arabcha so’zlarning leksik va ma’noviy xususiyatlari misollar orqali talabalarga tushuntirildi.

Kalit so’zlar: leksema, arxaizm, lug’aviy ma’no, bosh va atash ma’nolari, etimologik ma’no, hosila semasi, sinonimik uya, denotativ va konnotativ ma’nolar, diaxron, sinxron, jabha.

Аннотация. В данной статье на примере арабских слов, использованных в романе Абдуллы Кадыри «Уткан кулар», рассматривается история узбекского языкознания. На примерах студентам объясняются лексические и семантические свойства арабских слов в романе.

Ключевые слова: лексема, архаизм, лексическое значение, значение головных и аффиксальных слов, этимологическое значение, производная сема, синонимическое гнездо, денотативные и коннотативные значения, диахрония, синхрония, план.

Abstract. This article examines the history of Uzbek linguistics using the Arabic words used in Abdulla Qadiri's novel "Utkan Kular" as an example. Using examples, students are introduced to the lexical and semantic properties of Arabic words in the novel.

Keywords: lexeme, archaism, lexical meaning, meaning of head and affixal words, etymological meaning, derivative seme, synonymous family, denotative and connotative meanings, diachrony, synchrony, plan.

Kirish (Introduction). Asarning muallif va personajlar nutqida qo‘llanilgan so‘zlarning leksik va ma’no xususiyatlariga diqqatimizni qaratamiz. Masalan, asardagi *aduv (adu)* (O‘TIL-2023,I,48-bet, esk.) ko‘pligi “a’do”, aynan “adu”. Denotat ma’nosi – “dushman”, “raqib”, “yov”. Mas.: ... va Haq taolo dargohi vasi’asidan *aduvi* badkirdorlariga zafaryob bo‘lmoqlarini... duo va niyoz etdilar (132); Ko‘rguzub ixlos ishiga ixtisos, Seni *aduv* domidin aylay xalos (Alisher Navoiy, “Hayrat-ul abror”); *Aduv* xayliga go‘lib o‘lmoq uchun ham xalq birlashdilar ushbu kun (Sidqiy Xondayliqiy). Ba’zi manbalarda adu shaklida qo‘llanilgan: Qilichingdan *adular* qon ichinda. Xorazmiy. “Muhabbatnoma” (“Navoiy asarlari uchun qisqacha lug‘at”,11-bet).

“...va yana o‘z fikri bosavoblarini *izofa* (“qo‘shimcha” ma’nosida) qilib, qusur va xatolarimizni tanbeh etsalar,... (290)”. Mazkur gapdagi *izofa* (O‘TIL, 2023,II,550, esk.) leksemasi “qo‘shish”, “bog‘lanish”, “bog‘lash” atash semalarni anglatadi. Asarda “qo‘shdi”,”birlashtirdi”, “qo‘shimcha”, “tiklash” ma’nosida ham ishlatilgan. Izofa leksemasi o‘zbek tilida “aniqlanmish bilan aniqlovchining tobe bog‘lanishini ko‘rastuvchi qo‘shimcha” vazifasini ham bajaradi (*tarjimayi hol, nuqtayi nazar* kabi).

-Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Lug‘aviy ma’nosi “qiz bola”, ko‘pligi “*banot qiz”* (ota-onaga nisbatan) bo‘lgan [**1**] *bint (*O‘TIL,2023,I,467, esk.) leksemasi asarda “xotin-qizlar ismidan keyin “qizi” ma’nosini bildirib keladi: Kumushbibi *binti* (qizi) Mirzakarimboyga...Otabek Yusufbek hoji o‘g‘lidan (184) [**2**].

Romanda qo‘llanilgan *qosid* (O‘TIL,2023, IV,240, esk.) leksemasining denotativ semalari “elchi”, “xabarchi”, “chopar”, “xat tashuvchi”, hosila ma’nolari “jo‘nab ketayotgan”, “intiluvchi”, “qasd qiluvchi”, “hamla qiluvchi”dir. Ushbu boloda (yuqori) mazkur mahzi samarayi sadoqat ahli *qosirlarimiz* (“elchi” ma’nosida) xusuli natijasini biz qullarig‘a ushbu nomaning q*osidi* (“xabarchi” ma’nosida) qo‘lidin savob va xato, rad va ijobat, pisand va nopisand javobini irsol (yuborish, yetkazish ma’nolarida) qilsalar (290); “Dushanba kuni, ...Muhammad Humoyundin *qosidlar* (“chopar” ma’nosida) kelib, mulozamat qildilar” (“Boburnoma”, 265,11, 220). Ushbu gaplarda “qosid” so‘zi (“elchi”, (“xabarchi”, chopar” ma’nolarida qo‘llanilgan. Mumtoz adabiyotda *qosid* leksemasi asosida “*qosidi kordon* “(tajribali elchi) va “*qosidi qudsiy Jabroil”*[**3**] birikmalari hosil bo‘lgan.

Miqrozilamoq (miqroz[**4**] **-**“kichkina qaychi”, O‘TIL,2023,III,202, esk.) - ...shamning so‘xtasini *miqrozladi (*“kichkina qaychi bilan tekisladi” ma’nosida) (199).

Romanda qo‘llanilgan *xafîf* leksemasining denotativ ma’nolari -“kichik”, “yengil” ingichka; siyrak; kichkina”, ифода семаси “mayin”dir: Bulutlarning ohistagina sayridan sezilar-sezilmas *hafif* bir shamol yurib, yengilgina bir izg‘irik ham yuzga kelib to‘qunar, bu izg‘iriq kishiga uncha rohatsizlik bermasa-da,.. (231). Mazkur gapda “*yengil”* va “*mayin*” ma’nolarida qo‘llanilgan. O‘TIL-2023-yil,VI, 8-betida esk. negadir belgisi qo‘yilmagan. Bundan tashqari bu leksemaning “xushchaqchaq”, ...”kuchsiz” (slabiy), “ko‘zga tashlanmaydigan” (ruscha nezlachitelniy)” konnotativ ma’nolari ham mavjud [**5**].

Romandagi *qopqa* (O‘TIL, 2023, IV,213, esk.) leksemasi shevada “qapi”, “qopu”, aynan “*qapu”* shaklda ifodalanadi. Qadimgi turkiy tilda ham shu ma’noni anglatgan. Ushbu leksema asli *qap* fe’lining “*qopla”,“yop*” ma’nosidan –(u)g‘ qo‘shimchasi bilan yasalgan otga (“Devon”,1,166) kuchaytirish ma’nosini ifodalovchi –a qo‘shimchasini qo‘shib hosil qilingan. Keyinchalik ikkinchi bo‘g‘indagi tor unli talaffuz qilinmay qo‘ygan: *qap + ug‘ = qapug‘) + a = qapug‘a > qapg‘a > qapqa > qopqa*[**6**]**.** *Qapqa* (o‘zbek, qirg‘iz, tatar, boshqird, uyg‘ur tillarida); *qapg‘a* (o‘zbek tilida); *xapxa* (chuvash, tatar tilida); *qaqpa* (qozoq, qoraqalpoq tillarida); turk dialekti, qozoq, no‘g‘ay, qoraqalpoq, uyg‘ur tillarida *qapi (qabi*); gagauz, qo‘miq, turk, ozarboyjon tillarida *qapu (qobu*) [**7**] shakllarida ishlatiladi. Hozirgi eshik, darvoza, darboza ma’nolarini bildiradi. Misollar: Oradan uch-

to‘rt daqiqa o‘tub Komolon *qopqasi* tomonidan o‘zining bir yuz chamali sarkarda va yigitlari bilan Azizbek ko‘rundi (45); *Qopqangni* ochib ichkariga ol! - dedi Azizbek. *Qopqa* ochildi.... (471); Toshkentning o‘n ikki *qopqasiga* borilsa, kimning yeri – Qurbonhojining yeri-ku (Oybek); Raana Sagaa kofir yovuq *qopuda* kelibtur, aning fikrini bar asl qilaling, “Boburnoma”, 215.

Turkiycha so‘z bo‘lgan *qotishtirmoq, qatilmag‘lig‘* (O‘TIL,2023,IV,241) fe’lining atash semasi – “qo‘shilmoqlik”. “Devon”da leksemaning “*qat*” o‘zagi *qotishtirish, aralashtirish* (atash semasi: “suvga unni aralashtirmoq” ma’nosida) ma’nosini anglatishi aytilgan [**8**]. Okkozional semada “birovning ishiga aralashmaslik”. Mas.:-Yaxshi o‘yla, Sodiq. Olam hodis qo‘lga tushib qolsang, so‘roq kezida aybni faqat o‘z bo‘yningga olib, oraga meni *qotishtirmaysan* (“qo‘shilmoqlik” ma’nosida), 196). Ushbu leksema arxaik leksemadan boshqasi emas. Lekin negadir O‘TILda esk.belgisi qo‘yilmagan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Asardagi *musolaha* (O‘TIL,2023,III,289, esk.) leksemasining bosh ma’nosi “sulhga kelish”, “sulh tuzish”, “sulh”, “yarashish”, “kelishish” semalardan iborat: Toshkand bekligi to‘g‘risida ko‘b muzokara va *musolaha*dan (“yarashish”, “kelishish” ma’nolarida) keyin Yusufbek hoji o‘z yarasi ustida to‘xtaldi (130).

“Otam Azizbekning mushoviri va yaqin *musohibi* (“hamsuhbat”, “suhbatdosh” ma’nolarida)... (39)”; Personaj nutqidagi *musohib, musohaba* (O‘TIL-2023,III,289-bet, esk.) leksemasining “hamsuhbat”, “suhbatdosh”, “ulfat” sememalari bosh ma’no hisoblanib, hosila semalari “xushtor”, “jazman”, “birga hamsuhbat bo‘lish”, “yo‘l suhbatdoshi”, “jo‘r bo‘lish”, “hamsuhbatlik”, “suhbat” leksik ma’nolardan iborat: “...Sulton Husayn ...Badiuzzamon mirzoning *musohibi* (“hamsuhbatlik”, “birga hamsuhbat bo‘lish” ma’nolarida) edi” (“Boburnoma”, 55, 1,108). Ushbu so‘z ham ba’zan o‘zbek matbuoti tilida keltirilgan ma’noda qo‘llanilganini kuzatish mumkin. Ammo bu qo‘llanish faol va me’yoriy darajada emas.

“Bundan qushbegi ham nasibasiz qolmay *mutaassir* (“ilojsiz” ma’nosida) Yusufbek hojiga tasallo berdi (131)” Muallif nutqidagi *mutaassir, mutaazzir* (O‘TIL,2023,III,294-bet, esk.) leksemasining “qiyin”, “mushkul”, “oson emas”, “ilojsiz” bosh ma’nolari asosida “biror narsadan ta’sirlangan”, “ta’sir olgan yoki ta’sirlanuvchan” hosila ma’nolari hosil bo‘lgan. Mas.: “...Xoja Abulmakorimkim, ...*mutaassir* (“biror narsadan ta’sirlangan” ma’nosida) bo‘lulub...fotiha o‘qub bordi” (“Boburnoma”, 67,1, 109); Tutmoq *mutaazzir (*“qiyin”, “mushkul”, “oson emas” ma’nolarida) erdi go‘sha, Anbonchada har ne erdi to‘sha (Alisher Navoiy, “Layli va Majnun”).

Asardagi *muhosara* (O‘TIL-2023,III,253-bet,esk.) leksemasi “o‘rab olish”, “qamal qilish”, “qurshab olish”, “qurshov”, “o‘ralgan”, “qamal” kabi atash ma’nolarini anglatadi: ....hanuz Toshkand Qo‘qon sipohlari tomonidan *muhosara* “qamal qilish”, “qurshov” ma’nolarida) holatida ekanligi to‘g‘risidagi xabarlar kelib turmoqda edi (99); Normuhammad qushbegi: Toshkandni *muhosara* (“qamal” ma’nosida) qilg‘uchi qo‘qonlilar-qipchoqlar amiri lashkari ....(muall.); Ma’lumki, hozir Toshkand qamal (*muhosara*) holatidadir (94); ...*Muhosara* (“qamal qilish” ma’nosida) imtidodi qirq kunga tortti (“Boburnoma”, 51).

“Maktubdagi tushunishi qiyin bo‘lgan *nukta* va ishoratlar yana bir qayta zahar sochib o‘gkandek bo‘ldilar. (201)”. Muallif nutqidagi *nukta* (O‘TIL-2023, III,416-bet, kam qo‘ll., ko‘pligi-nukot) leksemasining “o‘tkir”, “donolik bilan aytilgan gap”, “qochirim” kabi bosh ma’nolari asosida “teran ma’noli so‘z”, “hikmat”, “shirin so‘z”, “chiroyli gap”;, “tub ma’no”, “mohiyat”, “nozik tavsilot”, “ikir-chikir”, “muloyim gap-so‘z”, “ramz-u ishoralar bilan ifodalangan jumla”, “gap”, “sir”, “sirli ibora” kabi ifoda semalarga ega: Bu o‘rinda muallif *nukta* leksemasini “qochirim” ma’nosida qo‘llagan. O‘TIL,2023da negadir esk. belgisi qo‘yilmagan.

Badiiy asarlarda ko‘p va xo‘p ishlatiladigan *tahammul* (O‘TIL,2023,V, 26, esk.) leksemasining atash ma’nolari aynan “zimmasiga olish”, “boshdan kechirish” ma’nolarga ega. Leksemaning ifoda ma’nosida “sabr”, “bardosh”, “qiyinchlikka bardosh berish”, “chidam”, “chidash”, “to‘zim”, “sabr-toqat” kabi semalar mavjud. Mas.: - Bek, shuncha o‘lturganning qatorida yana yarim soatka *tahammul* (“sabr” ma’nosida) qilsangiz, oshni yeb yo‘lga tushasiz (244); Har qanday tashqi dushman uning (Husayn Boyqaroning) yeriga bosib kirsa,...u qayg‘urmas,.. *tahammul* (“chidam”, “chidash”, “sabr-toqat” ma’nolarida) va sabot bilan safar choralarini ko‘rar edi (Oybek “Navoiy”); “Munga xud kim *tahammul* (“zimmasiga olish” ma’nosida) qilg‘ay?” (“Boburnoma”,

69,11,170); Har balo qo‘ysa yuz *tahammul* (“chidam”, “qiyinchlikka bardosh berish” ma’nosida) etib, Kirdilar dasht aro tavakkul etib (Sayfi Saroyi).

Xulosa va takliflar (Conclusion Recommendations). Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, muallif asarida yana boshqa eskirgan arabcha leksemalardan unumli foydalangan. Maqola hajm jihatdan ma’lum bir me’yoriy talablariga rioya qilinishini inobatga olgan holda, biz arabcha leksemalarni ishimizda “Izohli lug‘at” asosida tahlil qildik.

“- Azizbekning buyrug‘i bilan kecha o‘rda tegiga barcha Toshkand xalqi yigilgan, bu yiginda ulamolar ham bor, *fuzalo* (“o‘qimishli kishilar”, “ziyolilar” ma’nosida) ham bor (57)”. Matndagi *fuzalo* (O‘TIL,2023,II,173, esk.) leksemasi bosh ma’nosi “ustun bo‘ldi”, “har jihatdan ustunlikka ega”, “e’tiborga loyiq”, fozil so‘zining ko‘pligi. “Donolar”, “fozil kishilar”, “donishmandlar”, “o‘qimishli kishilar”, “ziyolilar”; “fazilat egalari” kabi ifoda sememalarni anglatadi. Mas.:; Xor o‘ldi ulamovu *fuzalo* (“fozil kishilar” ma’nosida), shayxu kibor, Ko‘ringiz, yurt ishi topti na yerlarga qaror (Turdi Farog‘iy).

“…dunyoda o‘zimizdin keyin qoldiraturg‘an tuyoqimiz va ko‘z tikkan orzu-havasimiz, umid *hadafimiz* faqat shul Otabekdir (159)” Birinchi gapda *hadaf leksemasi* “nishona” ma’nosida, ikkinchi gapda “erishish”, “qo‘lga kiritish”, “ko‘zda tutilgan maqsad” ma’nolarida qo‘llanilgan. *Hadaf* (O‘TIL,2023,II,283, esk.) leksemasining bosh ma’nosi “maqsad”, “mo‘ljal”, “nishona”, “nishon” semalari; ifoda semalari “finish”, “so‘nggi nuqta”, “biror narsaga otish yoki zarb berish uchun mo‘ljallangan narsa” kabi ma’no nozikliklaridan iborat: ..muddao devorig‘a boshi va istid’o *hadafig‘a* (“mo‘ljal” ma’nosida) murod o‘qi tegdi (Gulxaniy, “Zarbulmasal”).

“Qushbegi hukmini o‘qudi: *e’timodlik* bir kishining shahodatiga binoan toshkandlik Yusufbek hojining o‘g‘li - Otabek, bu kunda xonimizga karshi bosh ko‘targan (342)”. Personaj nutqidagi *e’timod, e’timid* (O‘TIL,2023,II,89) leksemasining to‘g‘ri (bosh) ma’nosi “ishonch”, “tayanch”, “suyanish”, “ishonmoq” bo‘lib, hosila semalari “ishonilgan kimsadan kutilgan, unga bog‘langan umid”, “samimiy, to‘g‘ri, odil deb hisoblab, qattiq ishonish”, “qattiq ishonish”, “shunga asoslangan ishonch”; konnotativ ma’nolari - “samimiy, to‘g‘ri, odil deb hisoblash”, “ko‘zda tutilgan” kabi semalardan iborat: O‘zbek oyimning bo‘lsa oladirgan keliniga *e’timodi* (“umid” ma’nosida) yuqoriligidan o‘ylab-netib turmadi: ... (153); Xoja so‘ziga qilibon *e’timod* (“suyanish”, “ishonmoq” ma’nosida), Kesti ajuz o‘z nimasindin umid (G.A.). O‘TIL (2023)da esk. belgisi negadir qo‘yilmagan.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlamoqchimizki, badiiy asar tilidagi o’zbek tiliga o’zlashgan arabcha so’zlarning ma’no xususiyatlarini aniqlash, bilish talabalar so’z boyligini oshirishning samarali yo’li hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy asarlari uchun qisqacha lug‘at. Tuzuvchi B.Hasanov. –T.:1993.- Б.49.
2. Qodiriy A. O’tkan kunlar. - Тошкент, Info Capital Group, 2017. (1926, 1933-yil nashrlari asosidagi). - Б. 156.(*bundan keyingi keltirilgan misollar mazkur asardan olindi).*
3. Hasanov B. Navoiy asarlari uchun qisqacha lug‘at. - T.: “Fan”, 1913. –B. 350.
4. Hasanov B. Navoiy asarlari uchun qisqacha lug‘at. - T.: “Fan”, 1913. –B. 170.
5. Баранов Х.К. “Арабус. Арабско-русского словарь”. -М.: 2021.
6. Девону луғотит турк, **индекс-луғат.** I том. **-Т., 1967.** -Б.355.
7. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. -М.: 1997. - С. 274.
8. Девону луғотит турк **, индекс-луғат, -Т.: 1967.** I. -Б.355.

KATTA HAJMLI MA’LUMOTLARNI PARALLEL QAYTA ISHLASH METODLARI VA MODELLARI

Madaminov Uktamjon Ataxanovich
PhD, dotsent, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Annotatsiya: ushbu maqolada katta hajmli ma’lumotlarga ta’rif berilgan. Katta hajmli ma’lumotlarga misollar keltirilgan va ularni qayta ishlash texnologiyalarining bir nechtasi tahlil qilingan. Katta hajmli ma’lumotlarni qayta ishlovchi texnologiyalardan parallel qayta ishlash metodi, qayta taqdim etilgan tanlov metodi va modellar kombinatsiyasi metodlarining afzalliklari va kamchiliklari ko‘rib chiqilgan. Ushbu metodlar ma’lumotlarni qayta ishlovchi taqsimlangan texnologiyalar bilan solishtirilgan. Katta hajmli ma’lumotlarni qayta ishlashning barcha modellari ushbu uchta usulga amal qiladi. Ushbu maqolada bu prinsiplar bilan ishlaydigan yana bir katta hajmli ma’lumotlarni qayta ishlaydigan model tahlil qilingan.

Аннотация: В этой статье дается описание крупномасштабных данных. Приведены примеры больших объемов данных и проанализированы несколько технологий их обработки. Рассмотрены преимущества и недостатки метода параллельной обработки больших объемов данных от технологий обработки данных, метода повторного выбора и методов комбинирования моделей. Эти методы сравниваются с распределенными технологиями обработки данных. Все модели обработки больших объемов данных следуют этим трем методам. В этой статье была проанализирована еще одна модель обработки больших объемов данных, которая работает по этим принципам

Abstract: this article describes large-scale data. Examples of large data volumes are given and several processing technologies are analyzed. The advantages and disadvantages of the method of parallel processing of large amounts of data from data processing technologies, the method of repeated selection and methods of combining models are considered. These methods are compared with distributed data processing technologies. All models for processing large amounts of data follow these three methods. In this article, we analyzed another model for processing large amounts of data that works according to these principles.

Kalit so‘zlar: Parallel, qayta ishlash, tanlov, model, metod.

Tezlikni oshirish imkoniyati faqat bazaning ishlashini optimallashtirish bilan chegaralanmaydi, balki turli modellarni birlashtirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Ma’lumki qayta ishlash tezligi ishlatilgan matematik apparatning murakkabligi bilan bog‘liq. Qanchalik oddiy tahlil qiluvchi mexanizm ishlatilsa, shunchalik ma’lumotlar tez tahlil qilinadi [4].

Dastlab eng oddiy algoritmlardan foydalaniladi. Ba’zi ma’lumotlarda bunday algoritmlardan foydalanish murakkab algoritmlardan foydalanganga qaraganda samarasiz hisoblangan va ma’lumotlar keyingi murakkab algoritmga yuboriladi. Qolgan ma’lumotlar ham keyingi qayta ishlash bosqichiga yuboriladi, shu tariqa qayta ishlash algoritmlarning zanjiri hosil bo‘ladi. Oxir oqibat ma’lumotlar eng murakkab algoritmlarda qayta ishlanadi, ammo tahlil qilingan ma’lumotlar dastlabki namunadan hajmi biroz kichikroq bo‘ladi. Natijada umumiy hisobda ma’lumotlar hajmi sezilarli darajada pasayadi.

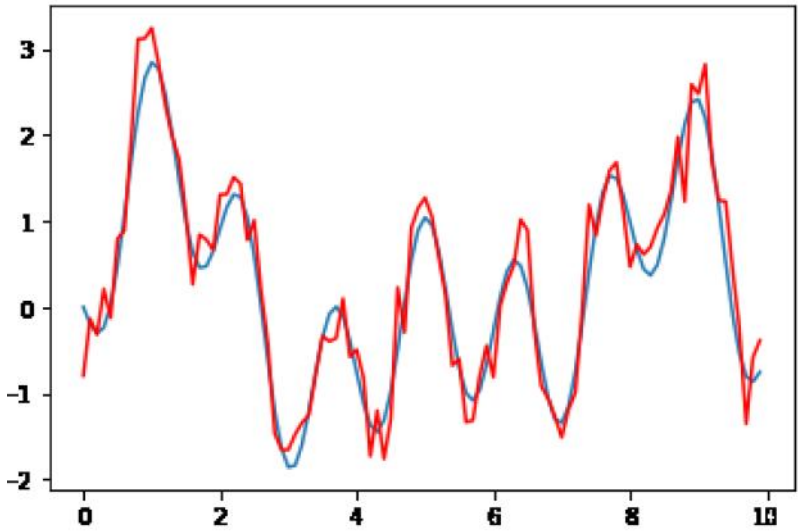

1-rasm. Modellar kombinatsiyasi

Ushbu yondashuvni qo‘llashni amaliy namunasini ko‘rib chiqamiz. Muammoni hal qilishda XYZ tahlil qilish birinchi navbatda turli tovarlarga bo‘lgan talabni qanchalik barqaror ekanligini bashorat qilish imkonini beradi. X guruhi mahsulotlari barqaror sotiladi, shuning uchun prognazlash algoritmlarini qo‘llash sifatli prognoz olish imkonini beradi. Y guruhi tovarlari nisbatan kamroq barqaror sotiladi, ularning har bir guruhi uchun model qurish shart emas, bu bizga vaqtdan yutishni va ishni prognozlash algoritmi bilan ta’minlaydi. Z guruh mahsulotlari tasodifiy sotiladi, shunign uchun ularga odatda prognozlash modelini qurish shart emas, ularga oddiy hisoblash formulalari yetarli masalan, o‘rtacha oylik savdo. Statistika ma’lumotlariga qaraganda 70% mahsulot Z guruhiga to‘g‘ri keeladi. Taxminan yana 25% mahsulot Y guruhiga, 5% mahsulot X guruhidan iborat. Shunday qilib murakkab modellarni qurish va qo‘llash mahsulotning 30% ga tegishli. Shuning uchun yuqoridagi yondashuvni qo‘llash tahlil qilish va prognozlash vaqtini 5-10 marta kamaytiradi.

Parallel qayta ishlash. Katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashning yana bir samarali strategiyasi ma’lumotlarni segmentlarga ajratish va har bir segment uchun modellarni yaratish, natijalarni yanada integratsiyalashgan holda alohida-alohida ko‘rib chiqishdir. Ko‘pincha katta hajmli ma'lumotlar bir-biridan farq qiladi. Shuning uchun bu ma’lumotlarni guruh-guruh qilib ularga alohida ishlov berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu holatda, barchaga murakkab modelni yaratish o‘rniga, har bir segment uchun biroz oddiy model qurishimiz mumkin. Ushbu yondashuv bizga tahlil qilish tezligini oshirishga, tahlil qilish jarayonida xotira talablarini kamaytirishga imkon beradi.Bundan tashqari, bu holatda, analitik ishlov berishni parallellashtirish ketadigan vaqtdan yutishga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.Bundan tashqari, turli tahlilchilar har bir segment uchun alohida modellarni yaratishi mumkin [3].

```
{fit2, extrema2} = LMFFindExtrema[data2, 30, 60, "ChebyshevT"];
```

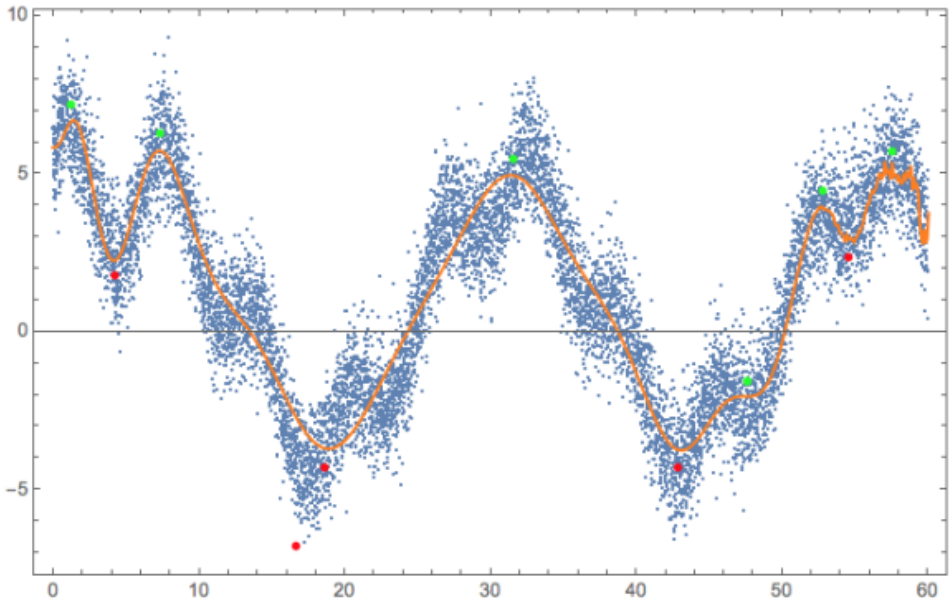

2-rasm. Ma’lumotlarni segmentlarga ajratib, alohida tahlil qilish texnologiyasi

Ushbu yondashuv tezlikni yaxshilashga qo‘shimcha ravishda yana bir afzallikga ega hisoblanadi. Bunda katta hajmli ma’lumotni guruhlarga ajratib bu guruhlarni kichik modellar asosida bosqichma-bosqich tahlil qilish asosida natijalarga qisqa vaqt oralig‘ida erishish mumkin [2].

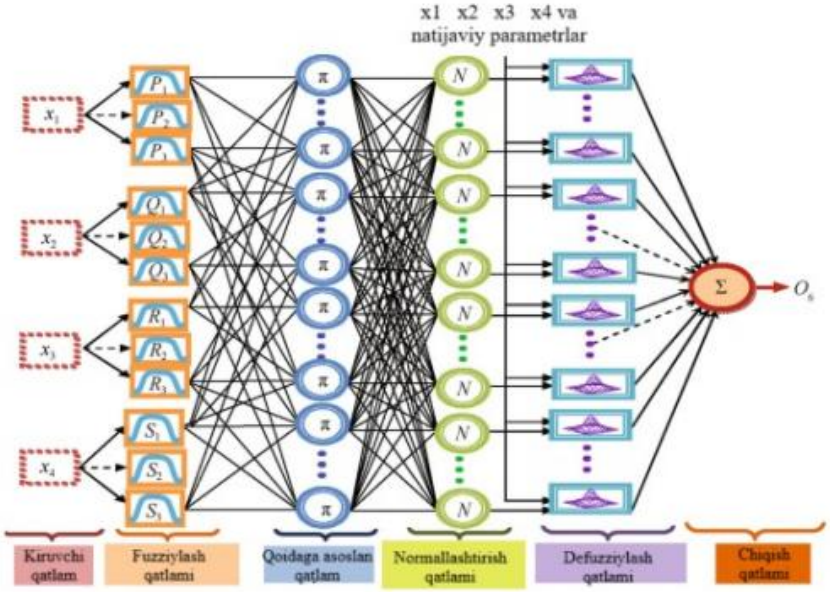

3-rasm. Qayta taqdim etilgan tanlov

Qayta taqdim etilgan tanlov. Katta hajmli ma’lumotlar uchun model qurish uning barcha ma’lumotlariga emas balki, uning qayta taqdim etilgan kichik bir to‘plami uchun yetarli hisoblanadi. To‘g‘ri tanlangan vakolatli namuna sifatli model yaratish uchun zarur bo‘lgan axborotlardan iborat bo‘ladi. Analitik ishlov berish jarayoni ikki qismga bo‘linadi: model qurish va qurilgan modeldagi yangi ma’lumotlar bilan ishlash. Murakkab modelni yaratish resurslarni talab qiluvchi jarayon hisoblanadi. Qurilgan modeldagi yangi ma’lumotlar bilan ishlash sezilarli darajada kam resurs talab qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki ma`lumotlarni qayta ishlashda parallel algoritmlar ko‘proq samara beradi. Bu texnologiya katta ma`lumotlarni qayta ishlash davrida segmentlarga ajratib ishlov berish orqali qayta ishlash vaqtini tejashga,hamda xotiradan unumli foydalanishga katta yordam beradi. Modellarni birlashtirish texnologiyasi ancha murakkab jarayon bo‘lishiga qaramasdan qayta ishlash vaqtini 5-10 marta kamaytiradi. Qayta taqdim etilgan tanlov

texnologiyasida esa saralangan ma`lumot taqdim qilinadi va taqdim etilgan qismi qayta ishlanadi. Shuni hisobiga qayta ishlash unumdorligi oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Franks, B. Taming the Big Data Tidal Wave Finding Opportunities in Huge Data Streams with Advanced Analytics/ Bill Franks,2012. – 45 c.

2. Gantz, J. The digital universe in 2020: Big Data, Bigger Digital Shadows, and Biggest Growth in the Far East - United States / J. Gantz, D. Rainsel // IDC Country brief, 2013.

3. Hadoop and Big Data [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.cloudera.com/content/cloudera/en/about/hadoop-and-big-data.html.

4. Golnar Assadat Afzali, Shahriar Mohammadi. Privacy Preserving Big Data Mining: Association Rule Hiding. 10.7508/jist.2016.02.001. http://www.jist.ir/Article/139504261512112857

5. Качалов Д.Л., Мишустин А.В., Фархадов М.П. Институт проблем управления РАН имени В.А. Трапезникова. Современные методы обработки больших данных в крупномасштабных системах.

6. O‘razmatov Tohir Quronbayevich. Katta hajmli ma’lumotlarni qayta ishlash muammolari. “Iqtisodiyotning tarmoqlarini innovatsion rivojlanishida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati” respublika ilmiy-amaliy anjumani. Toshkent-2019.

JASALMA INTELLEKT JÁRDEMINDE INDIVIDUALLASTIRILǴAN OQIW OYINLARIN ISLEP SHIǴIW

M.T.Mambetniyazov - p.f.f.d.
Nukus davlat texnika universiteti

Abstract. The article analyzes the possibilities of developing personalized educational games based on artificial intelligence (AI). In order to improve the quality of teaching in higher educational institutions, the proposed prototype provides a dynamically changing game content depending on the level of knowledge of students, the speed of learning, and the history of errors.

Аннотация. В статье анализируются возможности разработки персонализированных образовательных игр на основе искусственного интеллекта (ИИ). Предлагаемый прототип с целью повышения качества обучения в высших учебных заведениях представляет собой динамически изменяющееся содержание игры в зависимости от уровня знаний студентов, скорости обучения и истории ошибок.

Annotatsiya. Maqalada jasalma intellekt (AI) tiykarında jekelestirilgen bilimlendiriw oyınların islep shıǵıw imkaniyatları analizlenedi. Joqarı oqıw orınlarında oqıtıw sapasın arttırıw maqsetinde usınıs etilgen prototip - studentlerdiń bilim dárejesine, úyreniw tezligine hám qáteler tariyxına qarap dinamikalıq ózgeriwshi oyın mazmunın usınadı.

Key words: Artificial intelligence, educational games, personalization, adaptive learning, Unity, Higher Education

Tayanısh sózler: jasalma intellekt, bilim beriw oyını, personallastırıw, adaptiv úyreniw, Unity, Joqarı bilimlendiriw tarwı.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательная игра, персонализация, адаптивное обучение, Unity, сфера высшего образования

Zamanagóy bilimlendiriw sistemasında individual qatnas - bilimlendiriwdiń sapasın arttırıwdıń tiykarǵı qurallarınan biri. Biraq, dástúriy sabaq procesinde oqıtıwshı hár bir studenttiń ózine tán úyreniw ózgesheliklerin esapqa alıw qıyın. Usı mashqalanı sheshiwde jasalma intellekt (AI) hám bilim beriw oyınları (educational games) sinergiyası úlken áhmiyetke iye [1].

Mámleketimizde sanlı bilimlendiriw rawajlanıp atırǵan bolsa da, jekelestirilgen bilimlendiriw quralları ele jeterli dárejede rawajlanbaǵan. Ásirese, oyınlastırıw (gamification) elementleri menen bayıtılmaǵan, AI tiykarındaǵı bilimlendiriw platformaları derlik joq [2]. Sol sebepli, jergilikli sharayatqa sáykes, arzan hám nátiyjeli prototip jaratıw áhmiyetli másele bolıp esaplanadı.

Bul maqalada AI járdeminde jekelestirilgen bilim beriw oyını prototipin islep shıǵıw procesi, arxitekturası hám de dáslepki nátiyjeleri keltiriledi.

Jekelestirilgen bilim beriw - hárbir oqıwshınıń bilim dárejesi, oqıw tezligi, qızıǵıwshılıq tarawi hám psixologiyalıq ózgesheliklerine sáykes oqıw materialın usınıw procesi bolıp tabıladı [3]. Jasalma intellekt bul procesti avtomatlastırıw imkaniyatın beredi.

Xalıq aralıq kólemde Duolingo, Khan Academy, DreamBox sıyaqlı platformalar AI arqalı paydalanıwshı is-háreketlerin analizlep, oqıw rejelerin sazlaydı [4]. Bunday sistemalar reinforcement learning, knowledge tracing hám tábiyiy tildi qayta islew sıyaqlı texnologiyalarga tayanadı.

Biraq, bul sheshimler qımbat, ózbek, qaraqlpaq tillerin qollap-quwatlamaydı hám studentleriniń mádeniy kontekstine sáykes kelmeydi. Sol sebepli, ashıq derekli, ápiwayı hám jergilikli tilge sáykes prototip jaratıw zárúr.

Prototiptiń arxitekturası hám islep shıǵıw procesi

Usınılǵan prototip tómendegi komponentlerden ibarat:

Paydalanıwshı profili: Studenttiń ID, topar, pán, dáslepki test nátiyjeleri.

AI moduli: Ápiwayı qaǵıydaǵa tiykarlanǵan sistema (rule-based AI). Eger student izbe-iz 3 sorawǵa naduris juwap berse, sistema ansatıraq soraw usınıs etedi. Bolmasa - qıyınıraq.

Oyın mazmunı: Dáslepki versiyada “Programmalastırıw tiykarları” páninen 50 soraw (C, Python).

Oyın mexanikası: Viktorina + ball sisteması + dáreje (level). Hár bir dáreje - jańa tema.

Texnologiyalar:

Frontend: Unity (C)

- Backend: Firebase (autentifikaciya, maǵlıwmatlardı saqlaw)
- AI: Custom script (Unity ishinde)

Prototip kross – platform sıpatında islep shıǵılǵan - Android, Windows hám web arqalı paydalanıw múmkin.

Sonı atap ótiw kerek, AI moduli házirshe ápiwayı qaǵıydalar tiykarında isleydi, biraq keleshekte machine learning modelin (máselen, Bayesian Knowledge Tracing) engiziw rejelestirilgen.

Nátiyje

Respublikamız joqarı bilimlendiriwinde AI tiykarındaǵı jekelestirilgen bilimlendiriw oyınları keńnen engiziliwi múmkin. Usınıs etilgen prototip - arzan, ápiwayı hám jergilikli mútájliklerge sáykes sheshim bolıp tabıladı. Onıń abzallıqları:

- Ózbek, qaraqalpaq tilleri qollap-quwatlanadı;
- Oqıwshılardıń real talaplarına juwap beredi;
- Joqarı oqıw orınları óz kúshleri menen rawajlandırıwı múmkin.

Keleshekte prototipti barlıq pánler ushın keńeytiw, real AI modellerin engiziw hám mektep basqıshına sáykes versiyasın islep shıǵıw rejelestirilgen.

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. Prensky, M. (2001). Digital Game-Based Learning. McGraw-Hill.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5244-sonli qarori (2023). Raqamli ta’limni rivojlantirish choralari.
3. Knewton, A. (2020). Adaptive Learning: The Future of Education. EdTech Review.
4. Piech, C. et al. (2015). Deep Knowledge Tracing. Advances in Neural Information Processing Systems.
5. Unity Technologies. (2024). Unity for Education: Best Practices. https://learn.unity.com
6. UNESCO. (2023). AI and the Future of Learning. Paris.
7. Xolmatov, S. (2022). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O‘qituvchi.

INTEGRATSION ILOVALARNI O’RGANISH JARAYONIDA UCHRAYDIGAN AYRIM MUOMMALAR

Orinbaeva Alima Otebaevna
Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya: Integratsion ilovalarni o‘rganish jarayoni bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasida talabalarning asosiy bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Integratsion ilovalar — bu turli dasturiy ta’minot modullari yoki tizimlarni birlashtirish, ularning o‘zaro samarali ishlashini ta’minlash uchun yaratilgan dasturlar yig‘indisi bo‘lib, ular murakkab tizimlarda samaradorlik va bardoshlik darajasini oshirishga yordam beradi. Ushbu jarayonni o‘rganish ko‘p jihatdan talabalar uchun qiyinchiliklar va muammolarni yuzaga keltiradi. Bu maqolada integratsion ilovalarni o‘rganish jarayonida uchraydigan asosiy muammolar va ularni yengib o‘tish yo‘llari ma'lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: integratsion ilovalar, dasturlash, dasturiy ta’minot, modullar, tizim, ma'lumotlar bazasi, raqamli texnologiyalar, konsepsiya.

Integratsion ilovalar konsepsiyasining o‘zi murakkab va ko‘p qirrali ekanligini ta’kidlash lozim. Turli dasturlash tillari, ma’lumotlar bazalari, kommunikatsiya protokollari va platformalar birlashtiriladi. Bu esa talabalar uchun katta miqdordagi nazariy bilimlarni o‘zlashtirishni talab qiladi va chuqur texnik tushunishni talab etadi. Odatda, talabalarda dastlabki bosqichda tushunchalar aralashib ketishi, ularni tizimli ravishda o‘zlashtirishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Shuning uchun o‘quv dasturlari bosqichma-bosqich, mantiqiy tashkil etilishi zarur. Ta’limda amaliyotning yetishmasligi yoki yetarli hajmda tashkil etilmasligi muammo sifatida ko‘rsatiladi. Integratsion ilovalar yaratishda turli texnologiyalar va vositalarni bir vaqtda qo‘llash talab etiladi. Nazariy bilimlar berilishi bilan birga, keng qamrovli amaliy topshiriqlar yo‘qligi, talabalarni doimiy sinovdan o‘tkazmaydi va ularning ko‘nikmalarini yetarlicha rivojlantirmaydi. Shu sababli talabalar kompleks muammolarni hal qilishda tajriba orttira olmaydi. Integratsion loyihalar ustida ish olib borish uchun yetarlicha qulay laboratoriyalar, virtual muhitlar va professional dasturiy ta’minotlardan foydalanish zarur. Talabalar texnik jihatdan bir xil darajada bo‘lmasligi ham muammo hisoblanadi. Ba’zi talabalar dasturlash tillarini yaxshi bilsa, boshqalar uchun bu soha yangi bo‘ladi. Integratsion ilovalarni o‘rganishda ilg‘or darajadagi bilim talab qilinadi, shuning uchun oddiy nazariy ma’lumotlar ko‘plab talabalar uchun asosiy platforma hisoblanadi. Bu esa o‘qituvchilar uchun ham qiyinchiliklar tug‘diradi, chunki kurslarni individual talablarga moslashtirish zarurati yuzaga keladi. Har bir talabaga kerakli ko‘makni berish uchun samarali tizimlar va yordamchi dasturlar zaruriy hisoblanadi.[1]

Zamonaviy texnologiyalar va standartlar doimiy o‘zgardigi sababli talabalar uchun o‘rganish jarayoni murakkablashadi. Axborot texnologiyalarining har yili yangi innovatsiyalari va yangilanishlari paydo bo‘ladi. Integratsion ilovalar sohasida ham doimiy ravishda yangi metodologiyalar, cheklovlar va optimallashtirish usullari kiritiladi. Ta’lim jarayonida doimiy o‘zgarishlarga moslashish talabalar uchun mashaqqatli vazifa bo‘lib, noto‘g‘ri yoki eski ma’lumotlarni o‘rganish samarani pasaytiradi. O‘qituvchilar doimiy tayyorgarlik ko‘rishi, yangi bilimlarni o‘z darajasida o‘rganadi va talabalar uchun amaliy va sifatli materiallarni taqdim etishi muhimdir.[2]

Dasturiy ta’minot va apparat vositalarining xilma-xilligi va moslashuvchanligi haqida ham gapirish mumkin. Integratsion ilovalarni yaratishda ko‘plab vositalar va platformalar ishlatiladi. Har bir muhit uchun maxsus yondashuv kerak, lekin oliy ta’lim muassasalarida har doim ham barcha kerakli vositalar mavjud emas yoki ular to‘liq o‘rnatilmagan bo‘lishi mumkin. Natijada talabalar o‘z ishlarini to‘liq amalga oshira olmaydi yoki ishlab chiqilgan loyihalar samarali ishlamasligi mumkin. Bunday muammolarni kamaytirish uchun resurslarni kengaytirish, o‘quv dasturiga zamonaviy vositalarni kiritish zarur. O‘quv materiallarining yetishmasligi yoki noto‘g‘ri tashkil etilganligi ham jiddiy to‘siq hisoblanadi. Integratsion ilovalar bo‘yicha o‘zbek tilida sifatli va keng qamrovli darsliklar, metodologik qo‘llanmalar kam ishlab chiqilgan. Ingliz tilidagi resurslar esa har doim ham barcha talabalar uchun tushunarli emas. Bu esa o‘rganish jarayonini qiyinlashtiradi va uzoq davom

etishiga olib keladi. Shu sababli zamonaviy o‘quv dasturlarini yaratishda mahalliy tilni rivojlantirish va ishonchli manbalarni taqdim etish ustuvor vazifa hisoblanadi.[3]

O‘quv jarayonida vaqt boshqaruvi va motivatsiya muammolari ham uchraydi. Integratsion ilovalar murakkab, ko‘p qirrali va ko‘p vaqt talab qiladigan mavzu bo‘lgani uchun talabalar to‘liq diqqat markazida bo‘lishi qiyinlashadi. O‘quvchi ko‘p darajadagi bilimlarni bir vaqtda o‘zlashtirishi, kod yozishi, sinovdan o‘tkazishi va natijani tahlil qilishi kerak. Bu esa ko‘plab talabalar uchun motivatsiya va fokusni yo‘qotishga olib keladi. Maktabgacha bo‘lgan samarali o‘rganish metodlari va psixologik qo‘llanmalar bu muammoni yengillashtirish yo‘lida ahamiyatlidir. Talabalarning o‘zaro hamkorligi, jamoadagi ish jarayoni ham muhim omillardan biridir. Integratsion ilovalar ko‘pincha jamoaviy ishni talab qiladi. O‘quvchilarning bir-biriga bog‘liqligi va birgalikda ishlash ko‘nikmasi yetarlicha rivojlantmasa, loyiha samarasi pasayadi. Jamoadagi nizolar, kommunikatsiya muammolari va vakolat taqsimotidagi noaniqliklar ijobiy natija olishga halaqit beradi. Shu bois oliy ta’lim muassasalarida jamoaviy ishlash mexanizmlarini shakllantirish va kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor berish zarur.[4]

Integratsion ilovalarni o‘rganish jarayonida ta’lim loyihalari va nazorat uslublari aniqroq bo‘lishi kerak. Talabalar o‘z bilimlarini va ko‘nikmalarini qanday baholash, o‘rganilgan mavzularni qay tarzda amaliyotda qo‘llashlari haqida aniq tushunchaga ega bo‘lishi lozim. Nazorat va baholash tizimlari odatda juda murakkab va ko‘p bosqichli bo‘lib, talabalarni qaror qabul qilish va muammolarni hal qilishga undaydi. Shu bilan birga, talabalar uchun qiyinchiliklar yuzaga kelgan joylarda yordam berish imkoni yaratilishi lozim. Yangicha texnologiyalar va metodologiyalar joriy etish jarayonida o‘qituvchilar tomonidan metodik qo‘llanmalar va treninglar tashkil etilishi muhim. O‘qituvchilarning o‘z bilimlarini yangilab borishi va zamonaviy uslublar bilan tanishishi talabalar uchun yuqori sifatli o‘qitish imkonini beradi. Ushbu sohada doimiy professional rivojlanish tizimini tashkil etish, konferensiyalar va seminarlar o‘tkazish ta’lim sifatini oshirishda katta rol o‘ynaydi. Integratsion ilovalarni o‘rganishda yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish uchun darsliklar va o‘quv materiallarini takomillashtirish, laboratoriya jihozlarini yangilash, o‘qituvchilar malakasini oshirish va talabalarning faoliyati monitoringini yo‘lga qo‘yish muhim hisoblanadi. Shuningdek, talabalar orasida ilmiy tahlil va tadqiqot faoliyatini rivojlantirish, ta’lim va sanoat sohasida hamkorlikni mustahkamlash maqsadga muvofiqdir.[5]

Xulosa

Integratsion ilovalarni o‘rganish jarayonida yuzaga keluvchi muammolar ko‘p qirrali va kompleksdir. Ular nafaqat texnik va ilmiy jihatlarni, balki psixologik, pedagogik hamda tashkiliy omillarni ham o‘z ichiga oladi. Ushbu muammolarni samarali hal qilish oliy ta’lim muassasalari tomonidan innovatsion va moslashuvchan ta’lim uslublarini joriy etish, o‘quv jarayonini modernizatsiya qilish, zamonaviy resurslar va metodlarni qo‘llashni talab qiladi. Mazkur jarayonning muvaffaqiyati esa nafaqat talabalar bilim darajasini oshirish, balki ularni haqiqiy amaliyotga tayyorlashga ham xizmat qiladi. Shu bois integratsion ilovalarni o‘rganishda ko‘p qirralilik, jamoaviylik va doimiy o‘zgarishlarga tayyorlik asosiy tamoyillar bo‘lishi zarur. Ushbu yondashuv orqali nafaqat samarali ta’lim jarayoni tashkil etiladi, balki yangi avlod dasturchilarining raqobatbardoshligi ta’minlanadi va zamonaviy axborot texnologiyalari talablariga javob bera oladigan mutaxassislar yetishtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Islomov, J. (2023). Axborot texnologiyalari sohasida kadrlar tayyorlash va amaliyot muammolari. Ziyo ilm, 6(1), 12-20.

2. Mayer, R. (2011). Professional Android 2: Application Development. Apress.

3. Davydov, S. (2011). IntelliJ IDEA. Профессиональное программирование на Java. Moskva: BHV-Peterburg.

4. Karimov, B. (2023). Web-ilovalarni yaratish asoslari: HTML5, CSS3 va JavaScript. Toshkent: Texnopark nashriyoti.

5. Jalolov, O. (2022). Ta'limda zamonaviy mobil ilovalardan foydalanish imkoniyatlari. Axborot texnologiyalari jurnali, 5(3), 18-26.

6. Toshpo‘latov, N. (2022). Mobil ilovalar yordamida ta’lim sifatini oshirish. Innovatsion ta’lim, 4(2), 33-39.

7. Ergashev, M. (2021). Integratsion texnologiyalarda darslik va o‘quv materiallari tayyorlash muammolari. Pedagogika va Innovatsiya, 2(4), 55-62.

GENERATIV JASALMA INTELLEKT: QÁWIP-QÁTERLER, IMKANIYATLAR HÁM BILIMLENDIRIW POTENCIALÍ

J.S.Ótepbergenov - docent, pedagogika ilimleriniń filosofiya doktorı (PhD)
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Annotatsiya. Ushbu ishda sun’iy intellektning generativ modellarini (GenAI) rivojlantirish va joriy etish bilan bog‘liq asosiy xavf-xatarlar va imkoniyatlar ko‘rib chiqiladi. Ularning ta’lim tizimiga ta’siri alohida e’tibor markazida: yangi o‘quv vositalarining paydo bo‘lishidan tortib, akademik halollik va kiberxavfsizlikka tahdidlargacha. GenAIni ta’lim jarayoniga xavfsiz integratsiyalash uchun oliy o‘quv yurtlari va maktablar uchun empirik asoslangan tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: generativ AI, ta’lim, xavf-xatar, kiberxavfsizlik, siyosat

Аннотация. В данной работе рассматриваются основные риски и возможности, связанные с разработкой и внедрением генеративных моделей искусственного интеллекта (GenAI). Особое внимание уделяется их влиянию на систему образования: от появления новых инструментов обучения до угроз академической честности и кибербезопасности. Представлены эмпирически обоснованные рекомендации для высших учебных заведений и школ по безопасной интеграции GenAI в образовательный процесс.

Ключевые слова: генеративный ИИ, образование, риск, кибербезопасность, политика

Annotation. This work examines the main risks and opportunities associated with the development and implementation of generative artificial intelligence models (GenAI). Special attention is focused on their impact on the education system: from the emergence of new teaching tools to threats to academic integrity and cybersecurity. Empirically-based recommendations are provided for higher education institutions and schools for the safe integration of GenAI into the educational process.

Keywords: generative AI, education, risks, cybersecurity, policy.

Kirisiw

Generativ jasalma intellekt (GenAI) - bul úlken til modellerin (mısalı, GPT-4/ChatGPT) hám kóp modallı sistemalardı (DALL·E, MidJourney, Stable Diffusion) óz ishine alıp, tekst, súwret, audio hám basqa túrdegi maǵlıwmatlardı jarata alatuǵın modeller klası. Bul texnologiyalar oqıtıw, bilimdi bahalaw hám ilimiy-izertlew usılların ózgertip, bilimlendiriw hám kásiplik ámeliyatqa tez pátte engizilmekte.

Máselen, bilimlendiriwde studentlerge imtixanǵa tayarlıq kóriwde járdem beretuǵın chat-botlar, oqıtıwshılar ushın test hám tapsırmalar generatorları, sonday-aq oqıw materialların oqıwshınıń dárejesine ılayıqlastırıw hám avtomatlastırılǵan awdarma sistemaları qollanılmaqta. Mısalı, Ullı Britaniya hám AQSh universitetleri GenAIdi studentlerdiń sorawlarına kúni-túni juwap beretuǵın hám qıyın temalardı túsindiriwge járdemlesetuǵın "oqıtıwshınıń virtual járdemshisi" sıpatında sınaqtan ótkermekte.

Ilim tarawında GenAI ádebiyatlardı tez analizlew, maqalalardıń qoralamaların avtomatikalıq túrde dúziw hám gipotezalardı izlew ushın qollanıladı. Mısalı, bioinformatika izertlewshileri belok strukturaların boljaw ushın, al ekonomikada bazarlardı rawajlandırıw scenariylerin jaratıw ushın modellerden paydalanadı.

Izertlew metodologiyası

Analitikalıq jumıs pánleraralıq jantasıwǵa tiykarlanǵan hám bir neshe dárejedegi analizdi óz ishine aladı.

Birinshiden, YUNESKO hám OECD sıyaqlı abıraylı shólkemler tárepinen járiyalanǵan xalıqaralıq siyasat hám strategiyalardıń sholıwı paydalanılǵan. Mısalı, "Bilimlendiriw hám izertlewde generaciyalıq AI boyınsha nusqawlar" [3] esabatında bilimlendiriw mákemelerinde GenAIdan

paydalanıwda ashıq-aydınlıq hám etika principleriniń zárúrligine ayırıqsha dıqqat awdarılǵan. Sonday-aq, "Digital Education Outlook 2023" [4] húججetinde Evropa hám AQSH universitetlerinde AI integraciyasınıń ámeliy scenariyleri, oqıw baǵdarlamaların ıqshamlastırıw hám oqıtıwshılardı tayarlaw máseleleri qarap shıǵılǵan.

Ekinshiden, úlken til modelleri hám generativ sistemalardıń qáwipsizligi boyınsha ilimiy ádebiyatlar sistemalı túrde úyrenildi. Mısalı, maǵlıwmat qáwipsizligi boyınsha izertlewlerde [1;2] modellerdiń "gallyucinaciyaları", maǵlıwmatlardıń bir táreplemeligi hám zıyanlı paydalanıw imkaniyatları menen baylanıslı qáwiplerdiń tolıq táriyipi berilgen. Bul jumıslar bilimlendiriw ortalığındaǵı qáwiplerdi klassifikaciyalaw ushın tiykar bolıp xızmet etedi.

Úshinshiden, analizdiń ámeliy áhmiyetin arttırıw maqsetinde GenAIdi bilimlendiriwge engiziwdiń empirikalıq mısalları tańlap alındı.

Kiberqáwipsizlik hám zıyankeslik.

Generativ modeller zıyankesler tárepinen grammatikalıq qátesiz fishing xatların jaratıw, deepfake videoların dúziw hám hátte bilimlendiriw sistemalarına kiriw maqsetinde oqıtıwshılardıń dawısın imitaciyalaw ushın jedel qollanılmaqta. Mısalı, 2024-jılı Ullı Britaniyada aldawshılar mektep direktorınıń jasalma video nusqasınan paydalanıp, xızmetkerlerge jalǵan tapsırmalar jibergen (IT Pro). Bul bilimlendiriw platformalarınıń jańa túrdegi húجimlerge ázziligin kórsetedi.

Oqıtıwshınıń kúndelikli wazıypaların avtomatlastırıw

Oqıtıwshılar material tayarlawǵa kóp waqıt jumsaydı: testler dúziw, esse tekseriw, tapsırmalar qáliplestiriw. Generativ AI bul processlerdi avtomatlastıra aladı. Mısalı, ol bir neshe minut ishinde belgili bir tema boyınsha sorawlar toplamın payda etiwi, bahalaw ólshemleri variantların usınıwı hám hátte studentlerdiń jumıslarına dáslepki eskertpeler tayarlawı múmkin. AQSh Bilimlendiriw ministrliginiń esabatlarında bunday funkciyalar muǵallimlerge kúndelikli tekseriwge emes, al dóretiwshilik hám ustazlıq islerine kóbirek dıqqat awdarıw imkaniyatın beretuǵınlıǵı atap ótilgen.

Oqıw resurslarınan paydalanıw

GenAI túsinikler, mısallar, multimedia mazmunın jaratıp, materiallardı hár qıylı tillerge awdarıp, kem támiyinlengen yamasa uzaq aymaqlardaǵı studentler ushın bilimlerden paydalanıw imkaniyatın beredi. Mısalı, Hindstan hám Afrikanıń awıllıq mekteplerinde AI lekciyalardı avtomatik túrde awdaratuǵın hám inglis tilin bilmeytuǵın oqıwshılar ushın ápiwayı kórnekilik sxemalardı jaratatuǵın platformalar sınaqtan ótkerilmekte. YUNESKOnıń maǵlıwmatlarına kóre, bul jáne de inklyuziv bilimlendiriwge jol ashadı hám sanlı teńsizlikti azaytıwǵa xızmet etedi.

Bilimlendiriw potencialı: ámeliyatqa integraciyalasıw

Oqıtıwdı qollap-quwatlaw quralları - GenAIdi oqıtıwshınıń ornın basıwshı sıpatında emes, al járdemshi qural sıpatında engiziw.

Mısal: ChatGPTni "programmalawda járdemshi" sıpatında qollanıw, ol studentke máseleni sheshiw algoritmın túsindiredi, biraq tayar kodtı tolıq bermeydi. Usınday jantasıw Ullı Britaniya hám AQSh universitetlerinde de qollanılmaqta, onda GenAI interaktiv modellestiriwler ushın virtual laboratoriyalarǵa ornatılǵan [4].

Bahalawdı qayta qarardan ótkeriw - bilimlerdiń ámeliy qollanılıwın tekseriwden oylaw procesin bahalawǵa ótiw.

Mısal: Finlyandiya hám Niderlandiyada studentler awızsha imtixan tapsıradı hám joybar jumısınıń basqıshların sáwlelendiretuǵın sanlı portfolionı dúzedi. Oqıtıwshı ideyalardı payda etiw ushın GenAIdan paydalanıwǵa ruqsat beriwi múmkin, biraq nátiyje emes, al studenttiń usınıs etilgen tekst haqqındaǵı kritikalıq pikirin tekseredi [8].

Sanlı hám media sawatlılıqqa úyretiw - mazmundı sın kózqarastan bahalaw, jalǵan maǵlıwmatlardı anıqlaw hám modellerdiń sheklewlerin túsiniw kónlikpelerin qáliplestiriw.

Mısal: Avstraliya universitetlerindegi "Sanlı sawatlılıq" kursında studentler GenAI tárepinen jaratılǵan tekstlerdi talqılap, olardı ilimiy baspa sózler menen salıstırıp, "gallyucinaciya" yamasa tiykarsız faktlerdiń belgilerin anıqlaydı. Bul dereklerdi sın kózqarastan bahalaw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa járdem beredi [3].

Etikalıq qollanıw ámeliyatı - oqıw baǵdarlamalarına AI etikası, jeke maǵlıwmatlardı qorǵaw hám avtorlıq huqıqı boyınsha bólimlerdi kirgiziw.

Mısal: Massachusets texnologiya institutında (MIT) "AI etikası" kursı ámeliyatqa engizilgen bolıp, onda studentler súwret hám tekst payda etiwde avtorlıq huqıqı menen baylanıslı jaǵdaylardı úyrenedi. Usınday jantasıwlar Ózbekstanda da qollanılmaqta - pedagogikalıq joqarı oqıw orınlarında sanlı texnologiyalardı juwapkershilikli qollanıw boyınsha qosımsha kurslar jaratılmaqta [7].

Bilimlendiriw mákemeleri ushın usınıslar

GenAI-dan paydalanıwdıń jergilikli siyasatın islep shıǵıw - studentler hám oqıtıwshılar ushın anıq qaǵıydalar belgilew.

Mısal: Kanadanıń bir qansha universitetlerinde ishki tártip-qaǵıydalar islep shıǵılǵan bolıp, onda GenAI-den tek esse yamasa programmalıq kod jazıwda járdemshi qural sıpatında paydalanıwǵa ruqsat etilgen. Studentler teksttiń qaysı bólimleri AI járdeminde payda etilgenin kórsetiwi shárt [3].

Payda etilgen tekstti anıqlaw quralların processke baǵdarlanǵan bilim beriwdi bahalaw usılları menen birgelikte engiziw.

Mısal: AQSh universitetlerinde Turnitin (generaciyalanǵan kontentdi tabıw ushın) hám joybar oqıtıw usıllarınıń kombinaciyası qollanıladı, bunda studentler tek aqırǵı tekstti emes, al pikirlewdiń barısın da kórsetiwi kerek. Bul akademiyalıq nadurıslıq qáwpin tómenletedi [6].

GenAI-dıń qáwipsizligi, tastıyıqlawı hám pedagogikalıq integraciyası boyınsha oqıtıwshılardı úzliksiz oqıtıw.

Mısal: Ullı Britaniyada Jisc baslaması bar bolıp, onda oqıtıwshılar ushın AI-dan ámeliy paydalanıw boyınsha seminarlar shólkemlestiriledi: faktlerdi qalay tekseriw, oqıw procesine generativ qurallar qalay kirgiziw hám studentlerdi texnologiyalardan juwapkershilikli paydalanıwǵa qalay úyretiw [4].

Hújimlerdiń jańa túrlerin (deepfake, avtomatlastırılǵan fishing) esapqa alǵan halda bilimlendiriw platformaların kiberqorǵawǵa investiciya salıw.

Mısal: Qubla Koreya universitetleri deepfake videolardan paydalanıwdıń aldın alıw maqsetinde onlayn imtixanlarda gúmanlı háreketlerdi baqlap barıw hám studentlerdiń jeke shaxsın tastıyıqlaw algoritmlerin engizip, LMS (Learning Management Systems) qorǵaw sistemasın kúsheytti (IT Pro, 2023).

Birdey standartlar hám jantasıwlardı qáliplestiriw ushın milliy hám xalıqaralıq shólkemler (YUNESKO, OECD) menen birge islesiw.

Mısal: UNESCO Global Education Coalition baslaması sheńberinde bir neshe mámleket, sonıń ishinde Franciya, Keniya hám Ózbekstan mektep hám universitetlerde GenAI-dan juwapkershilikli paydalanıw normaların islep shıǵıw boyınsha birgeleske joybalarda qatnaspaqta [3].

Juwmaq. Generativ jasalma intellekt (GenAI) tek ǵana texnologiyalıq trend emes, al bilimlendiriw kórinisin túpten ózgertiwge uqıplı qural bolıp esaplanadı. Onnan juwapkershilikli hám aqılǵa munapıq paydalanılsa, bilimlendiriw xızmetleriniń sapası hám qoljetimligin ádewir jaqsılaw, oqıtıwdı dara baǵdarlaw múmkinshiligin keńeytiw hám oqıtıwshılarǵa túsetuǵın júkti azaytıw múmkin.

Biraq sistemalı institucionallıq ilajlar - jergilikli tártip-qaǵıydalar, ádep-ikramlılıq kodeksleri hám milliy strategiyalar islep shıǵılmasa, GenAI-di engiziw úlken qáwip-qáterlerge alıp keledi (3-bólim - GenAI-di qollanıw qáwip-qáterleri). Bul qáwip-qáterler qatarına akademiyalıq nadurıslıq, kiberqáwip-qáterler hám studentlerde sın kózqarastan pikirlewdiń tómenlewi kiredi.

Tabıslı ámelge asırıw hám sabaqlardan mısallar:

Estoniyada "Education Nation" milliy baǵdarlaması mekteplerde AI-dan tek sanlı sawatlılıqtı úyretiw menen birgelikte paydalanıwdı názerde tutadı, bunda oqıwshılar modellerdiń jasalma kontentlerin hám qátelerin anıqlawdı úyrenedi [9].

Singapurda universitetler avtomatikalıq awdarma hám izertlew jumıslarında járdem beriw ushın GenAI platformaların engizdi, biraq sonıń menen birge akademiyalıq hadallıqtı qadaǵalaw maqsetinde awızsha imtixanlar hám joybar jumıslarına talaplardı kúsheytti [5].

Ózbekstanda Joqarı bilimlendiriw ministrligi tárepinen tájiriybe retinde jasalma intellekt etikası kursları engizilmekte, bul studentlerde intellektuallıq múlktiń juwapkershiligi hám huqıqları haqqındaǵı túsiniklerdi qáliplestiriwge xızmet etedi.

Solay etip, texnologiyalıq imkaniyatlardı sanlı sawatlılıq boyınsha bilimlendiriw hám milliy tártipke salıw siyasatları menen birlestiriw usınıs etiledi (6-bólim - Bilimlendiriw mákemeleri ushın usınıslar). Tek usı jaǵdayda ǵana GenAI qáwip emes, al innovaciyalar hám adamzat potencialın rawajlandırıw ushın katalizator wazıypasın atqaradı.

Qısqasha úzindi: "Jasalma intellekt adam ushın onıń ornın basıwshı emes, al qural bolıwı kerek" [3].

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? // *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. 2021. P. 610–623. DOI: 10.1145/3442188.3445922.
2. Pawlicki T., Zhang J., Nguyen T. Security risks in large language models: Bias, hallucination, and adversarial use // *Journal of Information Security*. 2025. Vol. 14. No. 2. P. 55–73.
3. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. Paris: UNESCO Publishing, 2023. URL: https://unesco.org (дата обращения: 29.09.2025).
4. OECD. Digital education outlook 2023: Paving the way for GenAI in higher education. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/19939019.
5. OECD. AI and the future of learning: Global policy perspectives. Paris: OECD Publishing, 2024.
6. U.S. Department of Education. Artificial intelligence and the future of teaching and learning: Insights and recommendations. Washington, DC: U.S. DoE, 2023.
7. ACM Digital Library. AI in education: Bias, opportunities, and ethical challenges. New York: Association for Computing Machinery, 2023.
8. Teacher Task Force (UNESCO). Reimagining assessment in the age of generative AI. Paris: UNESCO, 2023.
9. Education Nation. Estonia's national strategy for AI in schools. Tallinn: Ministry of Education and Research, 2023.

AWIL XOJALIǴI EGIN MAYDANLARINIŃ EKOLOGIYALIQ JAǴDAYI MAǴLIWMATLARIN BAHALAW ALGORITMLERI HÁM PROGRAMMALIQ KOMPLEKSLERI (NÓKIS RAYONI MISALINDA)

A.Sh.Qaypov - assistent oqıtıwshı
D.X.Qonarbaev - assistent oqıtıwshı
Nókis mámleketlik texnika universiteti.

Annotaciya: Awıl xojalıǵı egislik jerleriniń qorshaǵan ortalıqqa tásirin bahalaw jerdi turaqlı basqarıw hám tábiyattı qorǵaw háreketleri ushın júdá áhmiyetli. Insan iskerliginiń qorshaǵan ortalıqqa tásirin túsinip, biz unamsız tásirlerdi minimallastırıw hám ekologiyalıq teńsalmaqlılıqtı támiyinlew ushın sanalı qararlar qabıl etiwimiz múmkin. Bul maqalada biz Nókis rayonına ámeliy izertlewler maydanı sıpatında itibar qaratıp, qorshaǵan ortalıqqa tásirin bahalawda programmalıq támiynattı talqılaw sistemalarınan paydalanıwdı úyrenemiz. Hár qıylı ekologiyalıq regionda jaylasqan Nókis rayonı qorshaǵan ortalıqtı bahalaw ushın siyrek ushırasatuǵın mashqalalar hám imkaniyatlardı usınadı.

Tayanish sózler: Programmaliq kompleksleri, programmalıq támiynattı talqılaw sistemaları, texnologiyalar, ekologiyalıq bahalaw, ekologiyalıq magliwmatlar, anıqlıq, monitoring hám bahalaw, texnologiyalar, magliwmatlarǵa tiykarlangan túsinikler, ekonomikalıq rawajlanıw.

Аннотация: Оценка воздействия сельскохозяйственных угодий на окружающую среду крайне важна для устойчивого землепользования и природоохранных мероприятий. Понимая воздействие деятельности человека на окружающую среду, мы можем принимать осознанные решения для минимизации негативного воздействия и обеспечения экологического баланса. В данной статье мы сосредоточимся на Нукусском районе как на площадке для прикладных исследований и изучим использование систем анализа программного обеспечения для оценки

воздействия на окружающую среду. Расположенный в различных экологических регионах, Нукусский район предлагает уникальные проблемы и возможности для оценки окружающей среды.

Ключевые слова: программные комплексы, системы анализа программного обеспечения, технологии, экологическая оценка, экологические данные, точность, мониторинг и оценка, технологии, понятия, основанные на данных, экономическое развитие.

Annotation: Assessing the environmental impact of agricultural land is crucial for sustainable land management and environmental protection efforts. By understanding the impact of human activity on the environment, we can make informed decisions to minimize negative impacts and ensure ecological balance. In this article, we will focus on the Nukus district as a field of applied research and learn how to use software analysis systems for environmental impact assessment. Located in a diverse ecological region, the Nukus district offers unique challenges and opportunities for environmental assessment.

Keywords: software complexes, software analysis systems, technologies, environmental assessment, environmental data, accuracy, monitoring and assessment, technologies, data-driven concepts, economic development.

Nókis rayonı qorshaǵan ortalıqtı bahalaw hám jerdi basqarıwda programmalıq támiynattı talqılaw sistemaların qollanıw ushın ayrıqsha ámeliy izertlewdi usınadı. Geografiyalıq málimleme sistemaları (GAT), aralıqtan zondlaw texnologiyaları, qorshaǵan ortalıqtı modellestiriw baǵdarlamaları, maǵlıwmatlardı tallaw quralları hám vizuallastırıw baǵdarlamaları sıyaqlı aldınǵı texnologiyalardı paydalanǵan halda mápdar tárepler qorshaǵan ortalıq maǵlıwmatların nátiyjeli tallaw, tábiyǵıy resurslardı baqlaw hám qarar qabıl etiw processlerin qollap-quwatlawı múmkin[4]. Nókis rayonında jer qaplamı, ósimlik túrleri, suw basseynleri hám infrastrukturanıń tolıq kartaların jaratıwda GAT áhmiyetli rol atqaradı. GATda keńisliktegi maǵlıwmatlardı tallaw arqalı mápdar tárepler biokóptúrlilik joqarı bolǵan aymaqlardı anıqlawı, jerden paydalanıw túrlerin bahalawı hám áhmiyetli jasaw orınların kartalastırıwı múmkin. Bunnan tısqarı, GAT quralları Nókis rayonındaǵı urbanizaciya, toǵaylardı joq etiw hám awıl xojalığı jumısınıń qorshaǵan ortalıqqa tásirin xalıqqa jetkeriw imkaniyatın beredi. Aralıqtan zondlaw texnologiyaları, sonıń ishinde jasalma joldas súwretleri hám aerofotosúwretler Nókis rayonında jer qaplamınıń ózgeriwin baqlaw, toǵaylardıń kesiliwin anıqlaw hám ósimlikler salamatlığın bahalaw ushın bahalı maǵlıwmatlardı usınadı[2]. Aralıqtan zondlaw maǵlıwmatlarınan paydalanǵan halda mápdar tárepler waqıt ótiwi menen jerden paydalanıwdaǵı ózgerislerdi baqlawı, suw resursların baqlawı hám buzılıw qáwpi bar aymaqlardı anıqlawı múmkin. Dronlar Nókis rayonındaǵı anıq aymaqlardı tolıq tallaw ushın joqarı anıqlıqtaǵı súwretlerdi usınıw arqalı maǵlıwmatlardı jıynawdı jáne de jaqsılaydı. Qorshaǵan ortalıqtı modellestiriw baǵdarlaması Nókis rayonındaǵı hár qıylı scenariylerdiń qorshaǵan ortalıqqa tásirin simulyaciyalaw imkaniyatın usınadı. Mápdar tárepler hawa sapası dárejesin boljaw, suw sapası parametrlerin bahalaw hám klimat ózgeriwi regionǵa tásirin simulyaciyalaw ushın modellerdi islep shıǵıwı múmkin. Qorshaǵan ortalıq modellerinde simulyaciya hám scenariylerdi islep shıǵıw arqalı mápdar tárepler Nókis rayonında usınıs etilip atırǵan joybarlar yamasa siyasat ózgerisleriniń potencial nátiyjelerin bahalawı múmkin. Statistikalıq programmalıq támiynat, mashina úyreniw algoritmleri hám keńisliklik tallaw texnikası sıyaqlı maǵlıwmatlardı tallaw quralları Nókis rayonındaǵı iri ekologiyalıq maǵlıwmatlar toplamların tallaw ushın júdá áhmiyetli. Bul qurallar qorshaǵan ortalıq maǵlıwmatlarındaǵı tendenciyalar, úlgiler hám korrelyaciyalardı anıqlawǵa járdem beredi, dálillerge tiykarlanǵan qararlar qabıl etiwdi ańsatlastıradı. Mápdar tárepler quramalı maǵlıwmatlar toplamınan mazmunlı túsiniklerdi alıwı hám ekologiyalıq mashqalalardı nátiyjeli sheshiw strategiyasın islep shıǵıwı múmkin. Vizualizaciya programması Nókis rayonında interaktiv kartalar, 3D modeller hám qorshaǵan ortalıq maǵlıwmatlarınıń vizual kórinislerin jaratıwda áhmiyetli rol oynaydı [5]. Mápdar tárepler quramalı maǵlıwmatlardı anıq hám qızıqlı tárizde usınıw arqalı tabılmalardı jetkeriw, jámiechilik penen pikirlesiw hám qarar qabıl etiw processlerin qollap-quwatlaw ushın vizuallastırıwdan paydalanıwı múmkin. Vizualizaciya mápdar tárepler ekologiyalıq mashqalalardı túsiniwde hám maǵlıwmatlardıń vizual kórinisleri tiykarında sanalı qararlar qabıl etiwde járdem beredi. Nókis rayonındaǵı programmalıq támiynattı talqılaw

sistemalarınan paydalanǵan halda, mápdar tárepler qorshaǵan ortalıqtı bahalaw hám jerdi basqarıw ámeliyatınıń anıqlıǵı, nátiyjeliligi hám turaqlılıǵın arttırıwı múmkin. Bul aldınǵı texnologiyalar keńisliktegi maǵlıwmatlardı tallaw, tábiyǵıy resurslardı baqlaw hám qorshaǵan ortalıqqa tásirin boljaw ushın kúshli imkaniyatlardı usınadı. GAT, aralıqtan zondlaw texnologiyaları, qorshaǵan ortalıqtı modellestiriw baǵdarlamaları, maǵlıwmatlardı tallaw quralları hám vizuallastırıw baǵdarlamaların birlestiriw arqalı mápdar tárepler Nókis rayonında qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw hám turaqlı rawajlanıwǵa járdemlesiw boyınsha sanalı qararlar qabıl etiwi múmkin[3].

Ulıwma alǵanda, Nókis rayonında programmalıq talqılaw sistemalarınan paydalanıw qorshaǵan ortalıqtı bahalaw, tábiyǵıy resurslardı monitoring etiw hám turaqlı jer dúziw ámeliyatın qollap-quwatlaw ushın kóplegen jeńilliklerdi usınadı. Aldınǵı texnologiyalar kúshinen paydalanǵan halda mápdar tárepler qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw hám regionda turaqlı rawajlanıwǵa járdemlesiw boyınsha sanalı qararlar qabıl etiwi múmkin.

Juwmaqlap aytqanda, Nókis rayonında qorshaǵan ortalıqtı bahalaw hám jerdi basqarıw boyınsha programmalıq talqılaw sistemalarınıń qabıl etiliwi qarar qabıl etiw processlerin sezilerli dárejede arttırıw, nátiyjelilikti arttırıw hám turaqlı ámeliyattı alǵa qoyıw ushın keń kólemli jeńilliklerdi usınadı. Hár qıylı ekologiyalıq maǵlıwmatlardı birlestiriw, anıqlıqtı arttırıw, qararlardı qollap-quwatlaw, monitoring hám bahalawǵa imkaniyat beriw, mápdar táreplerdi tartıw hám turaqlılıq háreketlerin qollap-quwatlaw arqalı bul sistemalar ekologiyalıq mashqalalardı sheshiwde hám regionda juwapkershilikli jer dúziw ámeliyatın úgit-násiyatlawda sheshiwshi rol atqaradı. Nókis rayonındaǵı aldınǵı texnologiyalar hám maǵlıwmatlarǵa tiykarlanǵan túsiniklerden paydalanǵan halda, mápdar tárepler ekonomikalıq rawajlanıwdı qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw menen teńlestiretuǵın, nátiyjede jámiet hám qorshaǵan ortalıq ushın jáne de turaqlı hám turaqlı keleshekke úles qosatuǵın qararlar qabıl etiwi múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. www.lex.uz/ Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2021-jıl 26-fevral kúngi PQ-5009-sanlı qararı

2. Константин Васильев. Программирование на языке Python для геологов и географов. - М.: ДМК Пресс, 2020.

3. Елена Иванова. Современные методы биоиндикации. - СПб.: Издательство Наука, 2016.

4. Луничкин, А. А., Нагорный, А. И., Еремченко, А. В., & Тригуб, Л. Я. (2020). Разработка алгоритма оценки экологического состояния сельскохозяйственных угодий на основе индекса устойчивого развития. Экология и промышленность России, 24(9), 41-48.

5. А.С. Потапов, С. Доля, В. А. Баранов, А.О Каюков, (2018). Методы и Алгоритмы анализа данных мониторинга земель сельскохозяйственного использования. Успехи современной науки и образования, 7, 223-230.

6. Ballari, D., Melia, J., & Khandelwal, A. (2021). Using Sentinel-1 Synthetic Aperture Radar (SAR) data for land use/land cover mapping. Geosciences, 11(7), 305.

7. Das, R., Pradhan, B., & Lee, S. (2020). Synergistic use of UAV, optical and SAR remote sensing data and machine learning techniques for land use/land cover mapping: A review. ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing, 159, 204-221.

SUN’IY INTELLEKTNING INSON MEHNATINI ALMASHTIRISHI VA IJTIMOIY OQIBATLARI

A.T.Qudratova - o’qituvchi
Sergeli tuman ixtisoslashtirilgan maktab

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining inson mehnatini qisman yoki to‘liq almashtirishi jarayoni va uning ijtimoiy oqibatlari tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt ishlab chiqarish, transport, sog‘liqni saqlash, ta’lim kabi ko‘plab sohalarda samaradorlikni oshirishga xizmat qilsa-da, u bandlik darajasiga, kasblarning yo‘qolib borishiga va yangi kasb-hunarlarning

paydo bo‘lishiga olib keladi. Shu bilan birga, inson va mashina o‘rtasidagi hamkorlikni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, aholining yangi sharoitlarga moslashuvi hamda malaka oshirish masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda. Maqolada SI ning ijobiy imkoniyatlari va salbiy oqibatlari muvozanatli tarzda yoritiladi.

Аннотация: В данной работе рассматривается процесс частичной или полной замены человеческого труда технологиями искусственного интеллекта (ИИ) и его социальные последствия. Искусственный интеллект способствует повышению эффективности в промышленности, транспорте, здравоохранении, образовании и других сферах, однако одновременно приводит к сокращению занятости, исчезновению ряда профессий и появлению новых. Особое внимание уделяется вопросам правильной организации взаимодействия человека и машины, адаптации населения к новым условиям и необходимости повышения квалификации. В статье сбалансированно освещаются как положительные возможности ИИ, так и возможные негативные последствия его внедрения.

Annotation: This paper examines the process of partial or complete replacement of human labor by artificial intelligence (AI) technologies and its social consequences. Artificial intelligence enhances efficiency in industries such as manufacturing, transport, healthcare, and education, but at the same time it leads to reduced employment, the disappearance of certain professions, and the emergence of new ones. Particular attention is given to the issues of organizing effective human–machine interaction, adapting society to new conditions, and the necessity of continuous skill development. The paper provides a balanced overview of both the positive opportunities and the potential negative impacts of AI implementation.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, inson mehnati, avtomatlashtirish, robototexnika, bandlik, kasblarning yo‘qolishi, yangi kasblar, ijtimoiy oqibatlar, samaradorlik, mehnat bozori, texnologik taraqqiyot, malaka oshirish, inson–mashina hamkorligi.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, человеческий труд, автоматизация, робототехника, занятость, исчезновение профессий, новые профессии, социальные последствия, эффективность, рынок труда, технологический прогресс, повышение квалификации, взаимодействие человека и машины.

Keywords: Artificial intelligence, human labor, automation, robotics, employment, disappearance of professions, new professions, social consequences, efficiency, labor market, technological progress, skills development, human–machine interaction.

Kirish. Bugungi kunda texnologik taraqqiyotning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bu – sun’iy intellektdir (SI). U nafaqat ilmiy izlanishlar, balki kundalik hayot, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida ham tobora keng qo‘llanilmoqda. Sun’iy intellektning rivojlanishi insoniyatga katta qulayliklar yaratish bilan birga, mehnat bozorida muayyan muammolar va ijtimoiy oqibatlarni ham yuzaga keltirmoqda.

Sun’iy intellektning inson mehnatiga ta’siri.

Avtomatlashtirish jarayonlari tufayli ko‘plab an’anaviy kasblar asta-sekin yo‘qolmoqda. Masalan, bank xodimlarining vazifalarini onlayn xizmatlar, kassirlarning ishini esa avtomat terminallar bajara boshladi. Shu bilan birga, yangi kasblar – dasturchi, ma’lumotlar tahlilchisi, robototexnika muhandisi kabi mutaxassisliklarga talab ortmoqda. Demak, sun’iy intellekt mehnat bozorini tubdan o‘zgartirmoqda.[1,42-62]

Ijtimoiy oqibatlar:

Sun’iy intellektning keng qo‘llanilishi ijobiy natijalar bilan birga salbiy oqibatlarni ham yuzaga chiqaradi. Bir tomondan, ishlab chiqarish samaradorligi oshadi, insonlar og‘ir va mashaqqatli mehnatdan ozod bo‘ladi. Ikkinchi tomondan esa, ish o‘rinlarining qisqarishi ishsizlik darajasini ko‘tarishi mumkin. Natijada, iqtisodiy tengsizlik va ijtimoiy keskinlik kuchayadi. Shu sababli malaka oshirish, yangi kasblarni o‘zlashtirish va inson–mashina hamkorligini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanadi.[2,110]

Ijobiy jihatlar:

- Mehnat unumdorligining oshishi;
- Xizmat ko‘rsatish sifatining yaxshilanishi;
- Innovatsiyalar va yangi imkoniyatlarning yaratilishi.

Mehnat unumdorligi — bu inson yoki texnologiya yordamida ma’lum vaqt ichida amalga oshirilgan ish hajmi. Sun’iy intellekt, avtomatlashtirish va robototexnika qo‘llanilishi natijasida unumdorlik sezilarli darajada oshmoqda.

- **Avtomatlashtirish**: Oddiy, takrorlanuvchi vazifalarni mashinalar bajaradi, inson esa murakkabroq va ijodiy ishlarga e’tibor qaratadi.
- **Tezlik va aniqlik**: AI asosida ishlovchi dasturlar katta hajmdagi ma’lumotni insondan minglab marta tezroq qayta ishlaydi.
- **Xatoliklarning kamayishi**: Sun’iy intellekt insonning charchashi, diqqatning bo‘linishi kabi omillardan xoli bo‘lgani uchun natijalar aniqroq chiqadi.
- **Samaradorlik**: Shu vaqt ichida ko‘proq mahsulot ishlab chiqarish, ko‘proq xizmat ko‘rsatish imkoniyati yuzaga keladi.

Sun’iy intellekt va zamonaviy texnologiyalarning qo‘llanilishi nafaqat mehnat unumdorligini oshiradi, balki xizmat ko‘rsatish sifatini ham sezilarli darajada yaxshilaydi.[3,211]

- **Shaxsiylashtirilgan xizmatlar** – AI mijozlarning ehtiyojlari, odatlari va xatti-harakatlarini tahlil qilib, ularga moslashtirilgan xizmatlarni taklif etadi. Masalan, onlayn do‘konlarda xaridorlar uchun mos mahsulotlarni tavsiya qilish.
- **24/7 xizmat ko‘rsatish** – sun’iy intellekt asosida ishlaydigan chatbotlar va avtomatik tizimlar kecha-kunduz faoliyat yuritadi, bu esa mijozlarga qulaylik yaratadi.
- **Xatoliklarning kamayishi** – avtomatlashtirilgan xizmatlar inson omili sababli yuzaga keladigan xatolarni minimallashtiradi.
- **Tezkorlik** – mijozlarning so‘rovlari, buyurtmalari yoki muammolari ancha tezkor hal qilinadi.
- **Qamrovning kengayishi** – AI yordamida xizmat ko‘rsatish nafaqat bir hududda, balki butun dunyo bo‘ylab amalga oshirilishi mumkin.

Innovatsiyalar va yangi imkoniyatlarning yaratilishi

Sun’iy intellektning rivojlanishi jamiyat va iqtisodiyotda yangi innovatsiyalar hamda imkoniyatlarning paydo bo‘lishiga katta hissa qo‘shmoqda.

- **Yangi texnologiyalar** – AI asosida ishlab chiqilgan dasturiy ta’minot va qurilmalar turli sohalarda samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Masalan, tibbiyotda kasalliklarni erta aniqlash, ta’limda shaxsga mos dasturlar yaratish.
- **Yangi kasblar** – sun’iy intellekt ba’zi kasblarni yo‘qotgan bo‘lsa-da, yangi mutaxassisliklarni yuzaga keltirmoqda. Masalan, ma’lumot tahlilchisi, sun’iy intellekt muhandisi, kiberxavfsizlik mutaxassisi.
- **Ijodiy imkoniyatlar** – AI ijodiy jarayonlarni qo‘llab-quvvatlab, musiqada, dizaynda, san’atda yangi yo‘nalishlarni ochmoqda.
- **Startaplar va biznes imkoniyatlari** – sun’iy intellekt yangi g‘oyalar asosida bizneslarni rivojlantirishga yordam beradi, innovatsion mahsulotlar yaratishga turtki bo‘ladi.
- **Jamiyat rivoji** – innovatsiyalar hayot sifatini yaxshilaydi, odamlarning kundalik faoliyatini osonlashtiradi va ijtimoiy muammolarni hal qilishga xizmat qiladi.[5,68]

Sun’iy intellektning inson mehnatini almashtirishi ko‘plab **foydali tomonlarga** ega:

- **Samaradorlik oshadi** – ishlab chiqarish tezroq va arzonroq bo‘ladi.
- **Og‘ir va xavfli ishlardan inson ozod bo‘ladi** – shaxtalarda, kimyo sanoatida, qurilishda.
- **Xizmat sifati yaxshilanadi** – tibbiyot, transport va ta’limda.
- **Yangi imkoniyatlar ochiladi** – ilgari mavjud bo‘lmagan kasblar va biznes yo‘nalishlari paydo bo‘ladi.

Salbiy jihatlar:

- Bandlik darajasining pasayishi;
- Texnologik xavfsizlik muammolari;
- Inson omilining qisqarishi va ijtimoiy tengsizlik kuchayishi.

Shu bilan birga, **muammolar ham yuzaga kelmoqda**:

1. **Ishsizlik xavfi.** Past malakali va oddiy kasblarda ishlovchilar o‘z ishini yo‘qotishi mumkin.
2. **Ijtimoiy tengsizlik.** Texnologiyani yaxshi biladigan odamlar boyiydi, bilmaganlar esa ortda qoladi.
3. **Psixologik muammolar.** Inson o‘zini mashinadan “ortiqcha” his qilishi, motivatsiyasi kamayishi mumkin.
4. **Kiberxavfsizlik xavfi.** Sun’iy intellekt noto‘g‘ri qo‘llansa, firibgarlik, xakerlik kuchayishi ehtimoli bor.
5. **Axloqiy muammolar.** Masalan, qarorlarni mashina qabul qilsa, noto‘g‘ri qaror uchun kim javobgar bo‘ladi?[6,56]

Kelajakdagi ijtimoiy oqibatlar.

Sun’iy intellektning rivojlanishi bilan jamiyat quyidagi bosqichlardan o‘tishi mumkin:

- **Ish joylarining o‘zgarishi.** Oddiy ishlar kamayadi, ijodiy va intellektual ishlar ortadi.
- **Doimiy o‘qish zarurati.** Inson hayoti davomida o‘qib, yangi ko‘nikmalar egallashi kerak bo‘ladi.
- **Inson–mashina hamkorligi.** SI insonni emas, balki unga yordam beruvchi vosita sifatida ishlaydi.
- **Yangi ijtimoiy tizimlar.** Ba’zi davlatlarda odamlarni qo‘llab-quvvatlash uchun “asosiy daromad” (universal income) kabi tizimlar joriy etilishi mumkin.[8,10]

Xulosa. Sun’iy intellektning rivojlanishi – zamon talabi. U inson hayotini yengillashtiradi, samaradorlikni oshiradi va yangiliklarga yo‘l ochadi. Biroq, u bilan bog‘liq ijtimoiy muammolarni ham e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi. Shuning uchun davlat, jamiyat va har bir shaxs sun’iy intellektning imkoniyatlaridan oqilona foydalanishi, yangi bilim va ko‘nikmalarni egallashi lozim. Faqat shunda texnologik taraqqiyot insoniyat uchun foydali va xavfsiz bo‘lishi mumkin.Sun’iy intellekt insoniyat taraqqiyoti uchun katta imkoniyatdir. U mehnatni yengillashtiradi, iqtisodiy o‘sishga xizmat qiladi, hayotni qulaylashtiradi. Biroq, ijtimoiy oqibatlarini e’tiborsiz qoldirish mumkin emas. Shu sababli:

- **Davlatlar siyosati** texnologiyaga mos bo‘lishi kerak.
- **Ta’lim tizimi** doimiy malaka oshirishni ta’minlashi lozim.
- **Jamiyat** inson va mashina hamkorligiga tayyor bo‘lishi zarur.

Shunday qilingandagina, sun’iy intellekt insonning raqibi emas, balki hamkori bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Norov, A., & Qodirov, B. (2020). *Axborot texnologiyalari va tizimlari*. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – B. 45–62.
2. Qodirov, B. (2021). *Sun’iy intellekt asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya. – B. 101–120.
3. Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson. – Pp. 210–235.
4. Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum. – Pp. 67–89.
5. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2016). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W.W. Norton & Company. – Pp. 140–158.
6. Tapscott, D. (2015). *Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. McGraw-Hill. – Pp. 55–70.
7. *Journal of Artificial Intelligence Research (JAIR)*. (n.d.). Annual issues. – Pp. 25–36.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). *“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi bo‘yicha qarorlar*. – B. 10–18.

TA‘LIM TARBIYANING DOLZARB MUAMMOLARI :SABABLAR OQIBATLAR VA YECHIMLAR

A.D.Raximova - dotsent v.b.
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Abstract. This article discusses the pressing issues of modern education and upbringing in society. It analyzes the quality of education, the qualifications of teachers, the relevance of curricula to current demands, and the challenges faced in the upbringing process. Proposed solutions include improving the education system, continuous professional development of educators, and effective use of technology.

Keywords: education, upbringing, pressing issues, quality of education, teachers' qualifications, curricula, modern demands, upbringing process, education system, technology

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные проблемы современного образования и воспитания в обществе. Анализируется качество образования, квалификация педагогов, соответствие учебных программ современным требованиям, а также трудности, возникающие в процессе воспитания. В качестве решений предлагается совершенствование системы образования, постоянное повышение квалификации педагогов и эффективное.

Ключевые слова: образование, воспитание, актуальные проблемы, качество образования, квалификация педагогов, учебные программы, современные требования, процесс воспитания, система образования, технологии.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim va tarbiyaning zamonaviy jamiyatdagi dolzarb muammolari ko‘rib chiqiladi. Ta'lim sifati, pedagoglarning malakasi, o‘quv dasturlarining zamon talablariga mosligi, shuningdek, tarbiya jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar tahlil qilinadi. Muammolarga yechim sifatida ta'lim tizimini takomillashtirish, pedagoglarni doimiy ravishda rivojlantirish va texnologiyalardan samarali foydalanish taklif etiladi.

Kalit so`zlar : ta'lim, tarbiya, dolzarb muammolar, ta'lim sifati, pedagoglar malakasi, o‘quv dasturlari, zamonaviy talablar, tarbiya jarayoni, ta'lim tizimi, texnologiyalar.

Kirish. Ta’lim va tarbiya — bu har qanday jamiyat taraqqiyotining negizi, uning kelajagini belgilovchi eng muhim omillardandir. Insonni yetuk shaxs sifatida shakllantirish, uni jamiyatda munosib o‘rin egallaydigan, mustaqil fikrlovchi, bilimli va madaniyatli bo‘lib voyaga yetkazish ta’lim va tarbiyaning asosiy vazifasidir. Biroq, so‘nggi yillarda bu sohalarda sezilarli yutuqlar bilan birga, muayyan muammolar ham paydo bo‘layotgani hech kimga sir emas. Zamonaviy hayot, texnologik taraqqiyot, madaniy globalizatsiya va boshqa omillar ta’lim-tarbiyada yangi muammolarni yuzaga chiqarmoqda. Ushbu maqolada bugungi kunda ta’lim va tarbiya sohasida uchrayotgan asosiy muammolar, ularning sabablari va mumkin bo‘lgan yechimlar haqida fikr yuritiladi.

1. O‘qituvchilarning malakasi va motivatsiyasi

Ta’lim sifati birinchi navbatda o‘qituvchilarning bilim darajasi, tajribasi va fidoyiligi bilan belgilanadi. Afsuski, bugungi kunda ba’zi o‘qituvchilar orasida kasbga nisbatan sovuqqonlik, yangilikka intilmaslik va o‘z ustida ishlamaslik holatlari uchramoqda. Bu esa darslarning sifatiga, o‘quvchilarning bilim saviyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shuningdek, o‘qituvchilarning moddiy rag‘batlantirilishi yetarli darajada emasligi, ularning motivatsiyasini pasaytiradi.

2. O‘quv dasturlarining eskirganligi

Ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan ayrim o‘quv dasturlar zamon talablariga to‘liq javob bermaydi. Darsliklar ko‘p hollarda hayotiylikdan yiroq, nazariy ma’lumotlarga boy, amaliyotdan esa uzoq. Natijada o‘quvchilar bilimni hayotda qanday qo‘llashni bilmay qolishmoqda. Zamonaviy kasblar, texnologiyalar, sun’iy intellekt kabi sohalar bo‘yicha chuqur bilim beruvchi, interaktiv va innovatsion dasturlarga ehtiyoj ortib bormoqda.

3. Texnologiyalardan noto‘g‘ri foydalanish

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim jarayonini osonlashtirish bilan birga, muayyan xavflarni ham keltirib chiqardi. Ayniqsa, yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari bog‘lanish, telefonga qaramlik, internetdagi salbiy axborotlar tarbiyada jiddiy muammo

tug‘dirmoqda. O‘quvchilarning diqqatini jamlay olmasligi, kitob o‘qishga qiziqmasligi kabi holatlar ko‘paymoqda.

4. Oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi

Ta’lim-tarbiya jarayonida eng muhim bo‘g‘inlardan biri bu — oila va maktab o‘rtasidagi uzviy aloqadir. Biroq, ko‘plab hollarda ota-onalar farzandlarining ta’limiga befarq qarashadi, faqat maktabdan kutishadi. O‘qituvchilar esa ota-onaning ko‘magisiz tarbiya ishlarini to‘liq amalga oshira olmaydi. Bu esa farzandning shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta’sir etadi.

5. Tarbiyadagi bo‘shliqlar

Bugungi kunda ayrim yoshlar orasida axloqiy qoidalarga befarqlik, milliy qadriyatlar va odob-axloq me’yorlariga e’tiborsizlik holatlari kuzatilmoqda. Bu esa tarbiya jarayonida jiddiy bo‘shliqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Oilada, maktabda va jamiyatda farzandlarimizga milliy g‘urur, vatanparvarlik, hurmat, halollik kabi qadriyatlar muntazam singdirilmas ekan, ularning ongli avlod bo‘lib ulg‘ayishi qiyinlashadi.

Xulosa

Yuqorida ko‘rib chiqilgan muammolar faqat ta’lim tizimining emas, balki butun jamiyatning umumiy muammosidir. Ularni hal qilishda har bir qatlam — ota-onalar, o‘qituvchilar, jamiyat faollari va davlat muassasalari o‘z zimmasiga mas’uliyat olishi kerak.

Quyidagi choralar muammolarni bartaraf etishga xizmat qilishi mumkin:

- O‘qituvchilarning malakasini oshirish va moddiy rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish
- O‘quv dasturlarini zamonaviylashtirish, hayotga yaqinlashtirish
- Texnologiyalardan foydalanishda ota-onalar va o‘qituvchilar nazoratini kuchaytirish
- Maktab va oila o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash
- Tarbiyaga oid davlat va ijtimoiy dasturlarni kengaytirish

Shunday ekan, har birimiz kelajak avlod taqdiriga befarq bo‘lmasligimiz, ta’lim va tarbiyani jamiyatning eng muhim vazifasi sifatida qabul qilishimiz zarur. Zero, buyuk kelajak — bugungi to‘g‘ri ta’lim va sog‘lom tarbiyada yashiringan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Abdullaev, O.** (2020). *Zamonaviy ta'lim jarayonlarida pedagogik innovatsiyalar*. Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti. 45-48
2. **Karimova, N.** (2019). *Ta'lim sifati va pedagoglarning malakasi masalalari*. Tashkent: Ilmiy nashrlar.102-105
3. **Islomova, M.** (2021). *O‘quv dasturlarini takomillashtirish yo‘llari*. Toshkent: Pedagogika va psixologiya.23-49
4. **UNESCO.** (2015). *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. Paris: UNESCO Publishing.10-32
5. **Sattarov, B.** (2018). *Texnologiyalar ta'limdagi roli va imkoniyatlari*. Toshkent: Texnologik universitet nashriyoti.

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI O‘QITISH TIZIMLARINING AFZALLIKLARI VA CHEKLOVLARI

L.J.Saxanova – o’qituvchi
Y.M.Aytimbetov -o’qituvchi
L.O.Raxmetova – o’qituvchi
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti,

Annotatsiya. Maqolada sun’iy intellekt (SI) asosidagi o‘qitish tizimlarining ta’lim jarayonidagi afzalliklari va cheklovlari tahlil qilinadi. SI texnologiyalarining o‘quvchilarga individual yondashuvni ta’minlashi, baholash va monitoringni avtomatlashtirishi hamda ta’lim samaradorligini oshirishdagi o‘rni ochib berilgan. Shu bilan birga, texnik infratuzilma, pedagogik malaka va axborot xavfsizligi bilan bog‘liq cheklovlar ham ko‘rsatib o‘tilgan.

Annotation. This paper analyzes the advantages and limitations of artificial intelligence (AI)-based learning systems in education. It highlights the role of AI technologies in providing personalized learning, automating assessment and monitoring, and improving the efficiency of the educational process. At the same time, it emphasizes limitations related to technical infrastructure, teacher competencies, and information security

Аннотация. В статье анализируются преимущества и ограничения систем обучения на основе искусственного интеллекта (ИИ). Рассматривается роль ИИ-технологий в обеспечении индивидуального подхода к обучению, автоматизации оценки и мониторинга, а также в повышении эффективности образовательного процесса. Также отмечены ограничения, связанные с технической инфраструктурой, компетенциями педагогов и информационной безопасностью.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, adaptiv tizimlar, kiber xavfsizlik.

Keywords: artificial intelligence, digital education, adaptive systems, cybersecurity.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровое образование, адаптивные системы, кибербезопасность.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar, xususan, **sun’iy intellekt (SI)** texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Dunyo bo‘yicha ko‘plab davlatlarda ta’lim jarayonlarini raqamlashtirish, o‘qitish samaradorligini oshirish va o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan ta’lim tizimlarini yaratish yo‘lida SI texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda.

Sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish tizimlari o‘quvchilarning bilim darajasini avtomatik aniqlash, ularning o‘zlashtirish sur’atini kuzatish va shaxsiylashtirilgan ta’lim muhitini yaratish imkonini beradi. Natijada o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot yangi bosqichga ko‘tarilib, ta’lim samaradorligi oshadi.

Biroq, ushbu tizimlarning joriy etilishi bilan bir qatorda, ularning **cheklovlari va muammolari** ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetishmasligi, ma’lumotlar xavfsizligi, etik me’yorlar hamda o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi darajasi kabi masalalar SI asosidagi ta’lim tizimlarini joriy etishda muhim omil hisoblanadi.

Shu bois, ushbu tadqiqotda **sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish tizimlarining afzalliklari va cheklovlari** tahlil qilinadi, ularning ta’lim tizimidagi amaliy qo‘llanilish imkoniyatlari va istiqbollari yoritiladi.

1. Sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish tizimlarining afzalliklari

Sun’iy intellekt texnologiyalari zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, o‘quvchilarning individual o‘rganish ehtiyojlarini aniqlash hamda ularning bilim darajasiga mos ta’lim yo‘nalishini shakllantirish imkoniyatini yaratadi. Quyida ushbu tizimlarning asosiy afzalliklari keltiriladi:

1. **Shaxsiylashtirilgan ta’lim** — SI asosidagi tizimlar har bir o‘quvchining o‘zlashtirish darajasi va qiziqishlariga mos o‘quv yo‘nalishini taklif etadi. Bu esa o‘qitish jarayonini individuallashtirishga va har bir talabaning potensialini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi [1, 45].
2. **Doimiy tahlil va monitoring** — Sun’iy intellekt o‘quvchi faoliyatini real vaqt rejimida kuzatib boradi, xatoliklar va o‘zlashtirish darajasini tahlil qiladi. Shu orqali o‘qituvchiga aniq tahliliy ma’lumotlar taqdim etiladi, bu esa o‘qitish strategiyasini optimallashtirish imkonini beradi.
3. **Avtomatlashtirilgan baholash tizimi** — AI texnologiyalari yordamida test natijalari, yozma ishlanmalar va topshiriqlarni tez va aniq baholash mumkin. Bu o‘qituvchining vaqtini tejaydi hamda baholashda insoniy sub’ektivlikni kamaytiradi [2, 18].
4. **O‘qituvchiga yordamchi vosita sifatida** — Sun’iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini bosa olmaydi, biroq u o‘qituvchiga dars jarayonini rejalashtirish, resurslarni tanlash va metodik yondashuvlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

5. **Masofaviy ta’limda qulaylik** — SI tizimlari onlayn o‘qitish jarayonida talabalar bilan interaktiv muloqotni yo‘lga qo‘yadi, dars sifatini nazorat qiladi va ta’lim muhitini shaxsiylashtirishga xizmat qiladi.

Shu boisdan, sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish tizimlari ta’lim jarayonini takomillashtirishda muhim vosita bo‘lib, ularning joriy etilishi raqamli ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

2. Sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish tizimlarining cheklovlari

Har qanday texnologiya singari, sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish tizimlari ham bir qator muammolar va cheklovlarga ega. Ushbu tizimlarni samarali joriy etish uchun mavjud to‘siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish zarur.

1. **Texnik infratuzilmaning yetishmasligi** — Ko‘plab ta’lim muassasalarida zamonaviy texnik vositalar va yuqori sifatli internet tarmog‘ining yo‘qligi sun’iy intellekt tizimlaridan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qiladi.

2. **Ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiylik** — SI tizimlari o‘quvchilar haqidagi katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlaydi. Agar ushbu ma’lumotlar xavfsizligi ta’minlanmasa, shaxsiy ma’lumotlar sizib chiqishi yoki noto‘g‘ri maqsadlarda ishlatilish xavfi mavjud [3, 27].

3. **Etik va huquqiy muammolar** — Sun’iy intellektning qaror qabul qilish jarayonida inson omilining cheklanishi ayrim hollarda etik muammolarga olib keladi. Shuningdek, AI tizimlaridan foydalanishdagi huquqiy masalalar hali to‘liq shakllanmagan.

4. **O‘qituvchilarning raqamli savodxonligi** — Sun’iy intellekt asosida ishlovchi tizimlardan samarali foydalanish uchun o‘qituvchilarning raqamli ko‘nikmalari yetarli bo‘lishi zarur. Ko‘plab pedagoglar uchun bu yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish qo‘shimcha vaqt va resurs talab etadi [4, 12].

5. **Tizimlarning inson omilini to‘liq almashtira olmasligi** — Sun’iy intellekt o‘qituvchining insoniy muloqot, hissiy qo‘llab-quvvatlash va motivatsiya berish kabi jihatlarini to‘liq bajara olmaydi. Shuning uchun u faqat yordamchi vosita sifatida qaralishi lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish tizimlari zamonaviy ta’lim jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarning individual o‘rganish ehtiyojlariga moslashtirilgan ta’lim muhitini yaratish va ta’lim sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tizimlar o‘qituvchiga yordamchi vosita sifatida xizmat qilib, o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash, ta’lim jarayonini avtomatlashtirish va natijalarni tezkor tahlil qilish imkonini beradi.

Biroq, ushbu tizimlarni keng joriy etishda texnik infratuzilma, ma’lumotlar xavfsizligi, etik me’yorlar va pedagoglarning raqamli savodxonlik darajasi kabi omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuningdek, sun’iy intellekt insoniy muloqot va hissiy qo‘llab-quvvatlashni to‘liq almashtira olmasligi sababli, u o‘qituvchini emas, balki uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi innovatsion vosita sifatida qaralishi lozim.

Kelgusida sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlarini samarali joriy etish uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, axborot xavfsizligi standartlarini takomillashtirish va mahalliy ta’lim sharoitlariga moslashtirilgan AI platformalarini ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizov, A. (2023). *Raqamli ta’lim texnologiyalari va sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish metodlari*. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.

2. Karimova, D. (2022). *Sun’iy intellekt asosida baholash tizimlarini takomillashtirish muammolari*. “Ta’lim va innovatsiya” ilmiy jurnali, №4, 17–20-betlar.

3. UNESCO. (2021). *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities*. Paris: UNESCO Publishing.

4. Nurmatov, S. (2024). *Raqamli savodxonlik va o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalari*. “Pedagogik innovatsiyalar” ilmiy jurnali, №2, 10–14-betlar.

5. OECD. (2023). *AI and the Future of Education: Policy Perspectives*. Paris: OECD Publishing.

6. Alimova, M. & Jo‘rayev, B. (2023). *Sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga joriy etishning metodologik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

7. European Commission. (2022). *Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence*. Brussels.

TEXNOLOGIK ASRDA AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

Shermuhammedova Zahro Shuxratovna
Toshkent viloyati transport texnikumi ishlab chiqarish ta’limi ustasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnologik asrda axborot oqimining ortishi natijasida yuzaga kelayotgan axborot madaniyatini shakllantirish muammolari tahlil qilinadi. Mediasavodxonlik darajasining pastligi, ishonchsiz axborot tarqalishi, internet etikasi buzilishi, shaxsiy ma’lumotlar bilan bog‘liq muammolar kabi masalalar yoritilgan. Shuningdek, axborot madaniyatini rivojlantirish yo‘llari sifatida ta’lim tizimida mediasavodxonlikni oshirish, huquqiy xabardorlikni kuchaytirish va axborotdan ongli foydalanish madaniyatini shakllantirish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Axborot madaniyati, texnologik asr, mediasavodxonlik, axborot xavfsizligi, internet etikasi, soxta axborot, raqamli savodxonlik, axborot huquqi, shaxsiy ma’lumotlar, axborot texnologiyalari.

Аннотация: В статье анализируются проблемы формирования информационной культуры, возникающие в связи с увеличением потока информации в технологическую эпоху. Рассматриваются такие вопросы, как низкая медиаграмотность, распространение недостоверной информации, нарушение этики использования интернета и проблемы с персональными данными. Обосновывается необходимость повышения медиаграмотности в системе образования, укрепления правосознания и формирования культуры осознанного использования информации как способов развития информационной культуры.

Ключевые слова: Информационная культура, технологическая эпоха, медиаграмотность, информационная безопасность, этика использования интернета, фейковая информация, цифровая грамотность, информационное право, персональные данные, информационные технологии.

Abstract: This article analyzes the problems of forming an information culture that arise as a result of the increase in the flow of information in the technological age. Issues such as low media literacy, the spread of unreliable information, violation of Internet ethics, and problems with personal data are covered. It also substantiates the need to increase media literacy in the education system, strengthen legal awareness, and form a culture of conscious use of information as ways to develop information culture.

Keywords: Information culture, Technological age, media literacy, information security, Internet ethics, fake information, digital literacy, information law, personal data, information technologies

XXI asr — texnologiyalar asri sifatida tarixga kirib bormoqda. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) taraqqiyoti insoniyat hayotining barcha jabhalarini tubdan o‘zgartirib yubordi. Raqamli vositalar, internet va sun’iy intellekt imkoniyatlari kundalik hayotda keng qo‘llanilmoqda. Biroq, texnologik taraqqiyot inson ongida, axloqiy qadriyatlarda, ijtimoiy ongda ham muayyan o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, axborot madaniyatini shakllantirish muammosi bugungi kunda dolzarb masalaga aylangan.

Axborot madaniyati — bu insonning axborotni izlash, uni tahlil qilish, tanlash, baholash, saqlash va undan maqsadli foydalanish bo‘yicha shakllangan ko‘nikma va odatlar tizimidir. U nafaqat texnik bilimlar, balki axloqiy, huquqiy va ijtimoiy mas’uliyatni ham o‘z ichiga oladi.

Axborot madaniyati quyidagilarga asoslanadi: Axborotni tanqidiy tahlil qilish qobiliyati, ishonchli manbalarni tanlash ko‘nikmasi, internet etikasi va madaniyati, axborot huquqi va shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligini tushunish.

Bugungi kunda t**exnologik asrda axborot madaniyati bilan bog‘liq bir qancha muammolar kuzatilmoqda.** Hozirgi vaqtda ko’plab insonlar axborot oqimiga to‘liq botgan: ijtimoiy tarmoqlar, yangiliklar saytlar, reklama, bloglar va boshqalar. Bu esa axborotni filtrlash va tanqidiy fikrlash zaruratini keltirib chiqaradi. Aks holda, odamlar noto‘g‘ri, yolg‘on yoki manipulyativ ma’lumotlarga ishonishi mumkin. Ko‘p foydalanuvchilar, ayniqsa yoshlar, internetdagi axborotning ishonchliligini baholashda qiynalmoqda. Bu esa soxta yangiliklar, yolg‘on ma’lumotlar va hatto ekstremistik targ‘ibotlar tarqalishiga yo‘l ochmoqda. Shaxsiy ma’lumotlarni yashirish, mualliflik huquqiga rioya qilish, onlayn xavfsizlikni ta’minlash — bular axborot madaniyatining asosiy jihatlaridandir. Afsuski, foydalanuvchilarning katta qismi bu borada yetarli bilimga ega emas. Internet foydalanuvchilari orasida tarmoq odobi — ya’ni "netiket" qoidalari ko‘p hollarda buziladi. Masalan, haqoratli kommentlar, yolg‘on axborot tarqatish, plagiat (boshqa kishining fikrini o‘ziniki qilib ko‘rsatish) holatlari keng tarqalgan. Axborot madaniyati shunchaki ko‘p axborot iste’mol qilish emas, balki undan ongli va me’yorida foydalanishdir. Afsuski, hozirgi kunda ko‘plab foydalanuvchilar, ayniqsa o‘smirlar, internet va gadjetlarga haddan tashqari bog‘lanib qolishmoqda.

Yuqoridagi muammolarning oldini olish uchun insonlarda axborot madaniyatini rivojlantirish zarur. Buning uchun ta’lim tizimida axborot madaniyati va texnologiyalarini chuqur o‘rganish va egallashga alohida e’tibor qaratilishi lozim. Shuningdek, axborot xavfsizligi, etikasi hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyatda axborot madaniyati darajasini oshirish maqsadida ommaviy axborot vositalari, treninglar va seminarlar orqali doimiy ravishda targ‘ibot ishlari olib borilishi zarur. Bu esa insonlarning zamonaviy axborot maydonida samarali va xavfsiz faoliyat yuritishiga xizmat qiladi. **Ta’lim tizimida media savodxonlik darslarini joriy etish, o’**quvchilar va talabalarni axborotni tahlil qilish, ishonchli manbalarni ajratish, plagiatni oldini olish bo‘yicha o‘rgatish muhim. **Axborot madaniyatiga oid ommaviy kampaniyalar o‘tkazish, t**elevideniye, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot madaniyati bo‘yicha targ‘ibot ishlari olib borilishi zarur. Foydalanuvchilar shaxsiy ma’lumotlar himoyasi, mualliflik huquqi va internet etikasi borasida xabardor bo‘lishlari kerak. Bolalar va o‘smirlar axborotni qanday iste’mol qilayotgani ustidan nazorat va yo‘l-yo‘riq zarur.

Xulosa. Texnologik asrda axborot madaniyati insonlarning zamonaviy axborot maydonida samarali va xavfsiz faoliyat yuritishi uchun muhim omil hisoblanadi. Axborot texnologiyalari tez sur’atlarda rivojlanayotgan hozirgi davrda axborot madaniyatini shakllantirishda ko‘plab muammolar yuzaga kelmoqda. Ularning asosiylari — axborotni tanqidiy baholash qobiliyatining yetishmasligi, axborot xavfsizligi masalalariga e’tiborning pastligi va axborotdan noto‘g‘ri foydalanishdir. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun ta’lim tizimida axborot madaniyati bo‘yicha samarali dasturlar ishlab chiqilishi, insonlarda axborot xavfsizligi va etikasi bo‘yicha ongni oshirish, shuningdek, doimiy ravishda yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish zarur. Shunday qilib, axborot madaniyatini rivojlantirish texnologik asrda shaxs va jamiyatning muvaffaqiyatli rivojlanishining poydevori bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘rayev F., Axmadjonov M.“Axborot madaniyati va axborot xavfsizligi”. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2020.
2. Smith, M., & Duggan, M. "Information Culture in the Digital Age". London: Routledge, 2018.
3. Castells, M."The Information Age: Economy, Society, and Culture". Oxford: Blackwell Publishers, 2016

SUN’IY INTELLEKT VA FUZZY INFERENCE TIZIMI ASOSIDA PEDAGOGIK QARORLARNI QO‘LLAB-QUVVATLASH MODELI

R.R. Tashanov
Ibrayimn Yusupov nomidagi ijod maktabi direktori

Annotatsiya: Maqolada qat’iymas (fuzzy) mantiq algoritmlarini qo‘llash asosida tizimlarning holatini baholash va qaror qabul qilishni avtomatlashtirish imkoniyatlari o‘rganilgan. Fuzzy inference (mantiqiy xulosa chiqarish) modeli ishlab chiqildi va kirish parametrlariga nisbatan chiqish natijasining noaniqlik sharoitida aniqlanishi ta’minlandi. Taklif etilgan model Mamdani turidagi qat’iymas tizim asosida qurilgan bo‘lib, kirish o‘zgaruvchilarining a’zolik funksiyalari va ekspert qoidalari orqali chiqish qiymati aniqlanadi. Tadqiqot natijalari modelning aniqlik darajasini oshirishi va tizim qarorlarini moslashuvchan shaklda optimallashtirish imkonini berishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: fuzzy logic, inference tizimi, a’zolik funksiyasi, Mamdani modeli, noaniqlik, qaror qabul qilish.

Kirish: Bugungi kunda axborot tizimlari, intellektual nazorat va bashoratlash sohalarida aniqlikdan yiroq, noaniq yoki to‘liq bo‘lmagan ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish muammosi keng uchramoqda. Bunday sharoitda qat’iymas mantiq (fuzzy logic) usullari muhim ahamiyat kasb etadi. Qat’iymas mantiq klassik mantiqdan farqli o‘laroq, ob’ektlarning “ha” yoki “yo‘q” shaklidagi keskin bahosidan ko‘ra, ularning “qisman ha” darajasini baholash imkonini beradi **(Zadeh, 1965)**.

Asosiy qism: Lotfi Zadeh tomonidan 1965-yilda taklif etilgan fuzzy mantiq konsepsiyasi hozirgi kunda sanoat avtomatikasi, tibbiy diagnostika, xavfsizlik tizimlari, transport oqimlarini boshqarish, energiya tejash tizimlari va boshqa ko‘plab sohalarda muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda **(Ross, 2010; Pedrycz & Gomide, 2007)**.

Bizning fikrimizcha quyidagi biz taklif qilayatgan model arxitektura jihatdan yaxlitligi va dasturiy sinov natijalari **yuqori aniqlik** ta’minlab, **amaliy samaradorligi**ni yanaham oshiradi.

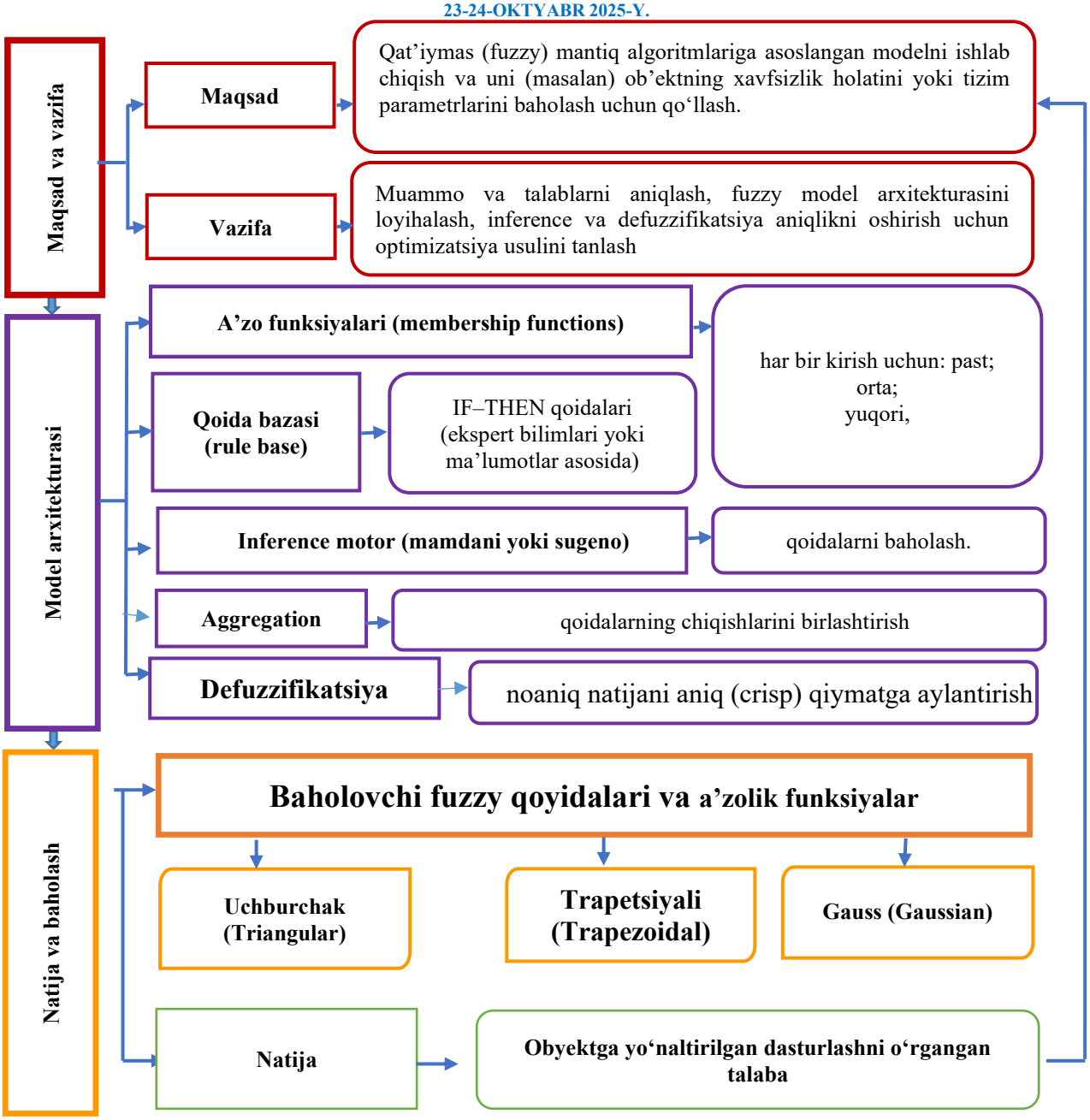

*1-rasm. Membership functions asosida **fuzzy inference modeli***

Taklif etilayotgan modelning **arxitekturasini shakllantirish** hamda uni **dasturiy jihatdan sinovdan o‘tkazish** natijalari shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqilgan tizim yuqori samaradorlikka ega bo‘lib, kirish ma’lumotlaridagi noaniqlik va o‘zgaruvchanliklarga nisbatan **barqaror, moslashuvchan va ishonchli** natijalarni beradi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — noaniq va to‘liq bo‘lmagan ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish imkonini beruvchi qat’iymas (fuzzy) mantiq algoritmlariga tayangan modelni ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya markazida «Membership functions asosida **fuzzy inference tizimi**» yotadi **(Jang, Sun, & Mizutani, 1997)**. Bu yondashuv ekspert bilimlari asosida ishlab chiqilgan “Agar ... bo‘lsa, unda ...” shaklidagi qoidalar orqali tizimning kirish va chiqish o‘zgaruvchilari orasidagi noaniq bog‘lanishni ifodalaydi.

Fuzzy inference tizimi (FIS) — bu kirish ma’lumotlari (input) asosida qat’iymas qoidalar (if–then rules) orqali chiqish natijasini (output) aniqlovchi intellektual modellashtirish usuli hisoblanadi **(Ross, 2010)**.

Tizimning ishlash prinsipi inson tafakkuriga o‘xshash bo‘lib, “aniq” sonli qiymatlar o‘rniga lingvistik tushunchalar (“past”, “o‘rta”, “yuqori”) bilan ishlaydi.

Bunday tizimlarda kirish va chiqish o‘zgaruvchilarning semantik ma’nosi a’zolik funksiyalari yordamida matematik tarzda ifodalanadi.

A’zolik funksiyasi (membership function, MF) — bu **fuzzy (qat’iymas) to‘plam**ning asosiy elementi bo‘lib, u har bir elementning ushbu to‘plamga **qanchalik tegishli** ekanini sonli shaklda ifodalaydi **(Zadeh, 1965; MATLAB Fuzzy Logic Toolbox, 2024)**.

Ushbu tegishlilik darajasi 0 dan 1 gacha bo‘lgan qiymat bilan belgilanadi:

$$\mu_A(x): X \to [0,1]$$

bu yerda

- X — kirish ma’lumotlar to‘plami,
- $\mu_A(x)$— element x ning A fuzzy to‘plamdagi a’zolik darajasi.

Agar $\mu_A(x)$=1 bo‘lsa — x to‘liq tegishli,

agar $\mu_A(x)$=0 bo‘lsa — x umuman tegishli emas,

agar 0< $\mu_A(x)$<1 bo‘lsa — x qisman tegishli deganidir.

A’zolik funksiyalarining turini tanlash tizimning tabiati, ma’lumotlarning xususiyati va hisoblash soddaligi bilan belgilanadi **(MATLAB, 2024; Pedrycz & Gomide, 2007)**.

Eng ko‘p qo‘llaniladigan **Uchburchak (Triangular).** Uchburchak shaklli funksiya uchta parametr — $a,\ b,\ c$ nuqtalari bilan aniqlanadi:

$$\mu(x;a,b,c) = \begin{cases} 0, & x \le a \\ \dfrac{x-a}{b-a}, & a < x \le b \\ \dfrac{c-x}{c-b}, & b < x < c \\ 0, & x \ge c \end{cases}$$

Bu funksiya **eng sodda** shakl bo‘lib, real jarayonlarning taxminiy chegaralarini ifodalash uchun qulay.

Masalan, “bulutli tizinming axborot xavfsizligi” o‘zgaruvchisi uchun:

- Past → (0, 0, 40)
- O‘rta → (30, 50, 70)
- Yuqori → (60, 100, 100)

Bunday taqsimot tizimning harorat oralig‘ini uchta silliq hududga bo‘ladi va ularning o‘zaro kesishishi moslashuvchanlikni ta’minlaydi.

Qoida bazasi (Rule Base) — bu **fuzzy inference tizimi**ning asosiy komponentlaridan biri bo‘lib **(Ross, 2010; Jang et al., 1997)**, u **ekspert bilimlari** va **mantiqiy bog‘lanishlarni** “**agar–unda (if–then)**” shaklida ifodalaydi.

Qoida bazasining asosiy vazifasi — kirish o‘zgaruvchilarning fuzzy qiymatlarini chiqish o‘zgaruvchisi bilan **mantiqiy bog‘lash**, ya’ni tizimning qaror qabul qilish mexanizmini shakllantirishdir.

Bu bazadagi har bir qoida inson tafakkuriga o‘xshash fikrlashni aks ettiradi.

Masalan: Quyida 20 ta asosiy qoidalar (namuna) — dissertatsiyada siz bularni to‘ldirib, izoh bilan keltirasiz:

1. *IF nl IS High AND af IS Many THEN z IS Low.*
2. *IF ru IS Overloaded AND nl IS High THEN z IS Low.*
3. *IF es IS Weak AND af IS Many THEN z IS Low.*
4. *IF es IS Strong AND af IS Few THEN z IS High.*
5. *IF es IS Strong AND nl IS Low THEN z IS High.*
6. *IF ru IS Normal AND af IS Few THEN z IS High.*
7. *IF af IS Moderate AND es IS Weak THEN z IS Medium.*

8. *IF nl IS Medium AND ru IS Normal THEN z IS Medium.*
9. *IF nl IS High AND es IS Weak THEN z IS Medium.*
10. *IF nl IS Low AND es IS Strong THEN z IS High.*
11. *IF af IS Many AND ru IS Overloaded THEN z IS Low.*
12. *IF es IS Normal AND af IS Moderate THEN z IS Medium.*
13. *IF nl IS High AND af IS Few THEN z IS Medium (monitor).*
14. *IF es IS Weak AND ru IS Overloaded THEN z IS Low.*
15. *IF nl IS Low AND af IS Few THEN z IS High.*
16. *IF ru IS Overloaded AND es IS Strong THEN z IS Medium.*
17. *IF af IS Few AND nl IS Medium THEN z IS High.*
18. *IF es IS Normal AND ru IS Overloaded THEN z IS Medium.*
19. *IF af IS Many AND es IS Strong THEN z IS Medium.*
20. *IF nl IS Medium AND af IS Many THEN z IS Low.*

Inference motor (xulosa chiqarish mexanizmi) — bu fuzzy tizimning **mantiqiy hisoblash yadro qismi** bo‘lib, u **fuzzifikatsiyadan olingan ma’lumotlarni** va **qoida bazasini** tahlil qilib, **fuzzy chiqish natijasini** hosil qiladi **(Pedrycz & Gomide, 2007)**.

Uning asosiy vazifasi — **“IF–THEN” qoidalarini bajarish** va har bir qoidaning natijasini **agregatsiya** qilish orqali yakuniy xulosaga kelishdir.

Bu jarayon **inson mantiqiy fikrlashini** modellashtiradi, ya’ni “Agar shartlar qisman to‘g‘ri bo‘lsa, unda natija ham qisman bajariladi.”

Aggregation (birlashtirish) — bu fuzzy inference tizimidagi **barcha qoidalarning chiqish natijalarini** yagona fuzzy to‘plamga birlashtirish jarayonidir **(Ross, 2010)**. Har bir fuzzy qoida o‘ziga xos chiqish fuzzy to‘plamini (masalan, “xavf = o‘rta”, “xavf = yuqori”) hosil qiladi.

Aggregation bosqichida bu chiqishlar **bitta umumiy fuzzy natijaga** keltiriladi, ya’ni barcha qoidalarning natijalari **integratsiyalanadi.**

Aggregationning asosiy maqsadi — tizimda faol bo‘lgan barcha qoidalar natijasini:

- mantiqiy izchillikda birlashtirish;
- fuzzy chiqishning yakuniy shaklini hosil qilish;
- keyingi defuzzifikatsiya bosqichi uchun yagona fuzzy to‘plam tayyorlashdir.

Shunday qilib, aggregation — bu “ko‘p fikrli xulosa”ni yagona fikrga aylantirish jarayoni sifatida qaraladi.

Defuzzifikatsiya — bu fuzzy inference tizimining so‘nggi bosqichi bo‘lib, **fuzzy (noaniq) chiqishni aniq (crisp) qiymatga o‘zgartirish** jarayonini bildiradi.

Boshqacha qilib aytganda, defuzzifikatsiya – bu tizim tomonidan hosil qilingan fuzzy natijani inson yoki boshqa raqamli tizimlar tomonidan **anglash va qo‘llash mumkin bo‘lgan aniq qiymatga** aylantirish jarayonidir.

Xulosa: Ushbu maqolada qat’iymas mantiq algoritmlariga asoslangan model ishlab chiqildi va dasturiy jihatdan sinovdan o‘tkazildi. Taklif etilgan model noaniqlik mavjud bo‘lgan sharoitlarda tizim holatini baholash va qaror qabul qilish jarayonini avtomatlashtirishga imkon beradi.

Kelgusida modelni kengaytirish, ya’ni o‘rganishga asoslangan ANFIS (Adaptive Neuro-Fuzzy Inference System) modelini qo‘llash orqali tizimni o‘z-o‘zidan moslashuvchanlashtirish rejalashtirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zadeh, L. A. (1965). *Fuzzy sets*. Information and Control, 8(3), 338–353.
2. Ross, T. J. (2010). *Fuzzy Logic with Engineering Applications*. Wiley.
3. Jang, J.-S. R., Sun, C.-T., & Mizutani, E. (1997). *Neuro-Fuzzy and Soft Computing*. Prentice-Hall.
4. MATLAB Fuzzy Logic Toolbox User’s Guide, MathWorks Inc., 2024.
5. Pedrycz, W., Gomide, F. (2007). *Fuzzy Systems Engineering: Toward Human-Centric Computing*. Springer.

6. Ilalovich, K. K. (2022). The Structure of the Nonlinear-Cumulative Model of Students' Assessment. European Journal Of Innovation In Nonformal Education, 2(1), 147-150.

7. Kenesbaevich, S. K., Ilalovich, K. K., & Meyrmanovich, M. B. (2024). Assessment In Teaching Based On Interactive Methods In Higher Education Institutions. Onomázein, (62 (2023): December), 2563-2567.

8. Калимбетов, К. Decision-making in the teaching and assessment of computer science for students of higher education institutions in the context of an inexhaustible supply of information. http://science. nuu. uz/uzmu. php.

9. Kalimbetov, K. I. (2021). Talabalarni o'qitishni tashkillashtirish jarayonlari algoritmlari. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 1294-1297.

10. Сеитназаров, К. К., & Калимбетов, К. И. (2021). Информатика фанини ўқитишда самарали методларни танлаб олишда қарорлар қабул қилиш тизими. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 755-759.

BLOKCHAIN TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TA'LIMDAGI SHAXSIYLASHTIRILGAN RAQAMLI IDENTIFIKATSIYA MODELI

Tlegenov Baxıtbay Nietbaevich - p.f.f.d. (PhD), dotsent v.v.b.,
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada blockchain texnologiyasi asosida ta'limdagi shaxsiylashtirilgan raqamli identifikatsiya modeli ko‘rib chiqiladi. Mavzuning dolzarbligi, blockchainning asosiy tamoyillari, raqamli identifikatsiya tushunchasi va uning ta'limdagi ahamiyati, modelning texnologik arxitekturasi, O‘zbekiston oliy ta'lim muassasalarida joriy etish imkoniyatlari, shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi va huquqiy muammolar hamda jahon tajribasidan misollar tahlil qilinadi. Xulosada O‘zbekiston ta'lim tizimi uchun amaliy tavsiyalar beriladi va blockchain yordamida doimiy o‘quv (lifelong learning) tizimiga o‘tish istiqbollari ko‘rsatiladi.

Аннотация: В этой статье рассматривается модель персонализированной цифровой идентификации в образовании на основе технологии блокчейн. Обосновывается актуальность темы, дается краткое описание принципов блокчейна, понятие цифровой идентификации и ее значение в образовании, технологическая архитектура модели, возможности внедрения в системе высшего образования Узбекистана, вопросы конфиденциальности личных данных и правовые проблемы, а также краткие примеры из мирового опыта. В заключении подводятся основные результаты, даются практические рекомендации для системы образования Узбекистана и показываются перспективы перехода к системе непрерывного обучения (lifelong learning) с помощью блокчейн-идентификации.

Abstract: This article examines a personalized digital identification model in education based on blockchain technology. It justifies the relevance of the topic, provides a brief description of blockchain principles, the concept of digital identification and its importance in education, the technological architecture of the model, implementation opportunities in Uzbekistan's higher education system, privacy issues and legal challenges, as well as brief examples from global experience. The conclusion summarizes key findings, offers practical recommendations for Uzbekistan's education system, and highlights prospects for transitioning to a lifelong learning system using blockchain identification.

Kalit so‘zlar: blockchain texnologiyasi, raqamli identifikatsiya, shaxsiylashtirilgan model, oliy ta'lim, O‘zbekiston, maxfiylik, lifelong learning.

Ключевые слова: технология блокчейн, цифровая идентификация, персонализированная модель, высшее образование, Узбекистан, конфиденциальность, lifelong learning.

Keywords: blockchain technology, digital identification, personalized model, higher education, Uzbekistan, privacy, lifelong learning.

So‘nggi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari butun dunyo ta'lim tizimida tub o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, **raqamli identifikatsiya**, **ma'lumotlar xavfsizligi** va

ta’lim yutuqlarini shaffof tarzda tasdiqlash kabi masalalar O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi uchun ham dolzarb yo‘nalishlardan biriga aylandi. Bugungi kunda talabalar o‘zining o‘qish jarayonidagi natijalarini, diplom va sertifikatlarini raqamli shaklda saqlash, ularni boshqa ta’lim muassasalariga yoki ish beruvchilarga tez va ishonchli tarzda taqdim etish ehtiyojiga ega. Ammo mavjud axborot tizimlari, odatda, markazlashgan bo‘lib, ma’lumotlarning o‘zgarib ketishi, soxtalashtirilishi yoki yo‘qolib qolish xavfini to‘liq bartaraf eta olmaydi.

Shu nuqtai nazardan, **blokchain texnologiyasi** ta’lim tizimidagi raqamli identifikatsiya muammolarini hal qilish uchun eng istiqbolli yechimlardan biri sifatida ko‘rilmoqda. Blokchain – bu markazlashmagan, o‘zgartirib bo‘lmaydigan va shaffof raqamli reyestr bo‘lib, unda barcha tranzaksiyalar ishtirokchilar tomonidan tasdiqlanadi va kriptografik jihatdan himoyalanadi.

Ta’limda blokchainning qo‘llanishi, xususan **raqamli identifikatsiya modeli** orqali, har bir talaba yoki o‘qituvchi uchun yagona, ishonchli va o‘zgartirib bo‘lmaydigan raqamli pasport yaratish imkonini beradi. Bunday yondashuv O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida **“Hayot davomida o‘qish” (Lifelong Learning)** konsepsiyasini qo‘llab-quvvatlash, o‘quv natijalarini butun umr davomida tan olish va baholash imkoniyatini kengaytiradi.

Blockchain texnologiyasi bir necha muhim tamoyillarga asoslanadi, ular ta’lim sohasidagi identifikatsiya tizimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Birinchidan, tarqoq reyestr tamoyili, ya’ni ma’lumotlar yagona markazda emas, balki tarmoqdagi barcha ishtirokchilarda saqlanadi. Bu tizimning ishonchliligini va o‘zgartirib bo‘lmasligini ta’minlaydi. Ikkinchidan, shaffoflik, ya’ni har bir tranzaksiya (masalan, baho kiritish) barcha ishtirokchilar uchun ko‘rinadi, ammo faqat ruxsat berilgan foydalanuvchilar o‘zgartirish kiritishi mumkin. Uchinchidan, xavfsizlik, ya’ni blockchain kriptografik algoritmlardan foydalanadi, masalan, hashing va raqamli imzo, bu ma’lumotlarning soxtalashtirilishini oldini oladi. To‘rtinchidan, o‘zgartirib bo‘lmaslik: bir marta kiritilgan ma’lumotni o‘zgartirish mumkin emas, chunki har bir blok oldingisi bilan bog‘langan va o‘zgartirish butun zanjirni buzadi.

Ushbu xususiyatlar ta’limdagi shaxsiylashtirilgan ma’lumotlar — diplomlar, reytinglar, kreditlar va o‘quv natijalarini saqlash uchun ideal asos yaratadi.

Raqamli identifikatsiya (digital identity) – bu shaxsning onlayn muhitdagi raqamli vakili bo‘lib, u shaxsiy ma’lumotlar, baholar, sertifikatlar va boshqa hujjatlarni o‘z ichiga oladi. Ta’limdagi ahamiyati shundaki, u talabalar uchun shaxsiy o‘quv yo‘lini (personalized learning path) yaratishga imkon beradi. Masalan, talaba o‘z identifikatsiyasi orqali baholarini real vaqtda ko‘rishi, kreditlarini ko‘chirishi va diplomini tasdiqlashi mumkin.

O‘zbekiston kontekstida raqamli identifikatsiya muhim, chunki mamlakatda oliy ta’lim muassasalari soni ortib bormoqda va talabalar oqimi kuchaygan. An’anaviy tizimlarda identifikatsiya jarayoni sekin va xato ko‘p, masalan, diplom tasdiqlash uchun bir necha hafta ketishi mumkin. Blockchain asosidagi model esa bu muammolarni hal qiladi: talaba o‘z identifikatorini blockchainda saqlab, istalgan joyda tasdiqlashi mumkin. Bu model quyidagi afzalliklarga ega: xavfsizlikni oshirish, jarayonlarni tezlashtirish va talabalar uchun shaxsiy ma’lumotlar nazoratini ta’minlash.

Muammo shuki, hozirgi tizimlarda ma’lumotlar markazlashgan, bu esa maxfiylik buzilishiga olib keladi. Yechim – blockchain orqali decentralizatsiya, bu esa talabalar uchun o‘z ma’lumotlarini nazorat qilish imkonini beradi.

Ushbu modelning arxitekturasi bir necha qatlamdan iborat. Birinchidan, foydalanuvchi identifikatori: har bir talaba yoki o‘qituvchiga noyob raqamli kalit (public/private key pair) beriladi, bu esa autentifikatsiyani ta’minlaydi. Ikkinchidan, smart-kontraktlar: bu avtomatik dasturlar bo‘lib, masalan, baho kiritilganda avtomatik tasdiqlaydi yoki kreditlarni ko‘chiradi. Uchinchidan, ma’lumotlar qatlamlari: blockchainda faqat muhim ma’lumotlar (hashlar) saqlanadi, batafsil ma’lumotlar esa off-chain saqlanadi, bu esa samaradorlikni oshiradi. To‘rtinchidan, xavfsizlik mexanizmlari: konsensus algoritmlari (masalan, Proof-of-Stake) va enkripsiya orqali hujumlardan himoya.

O‘zbekiston oliy ta’limida ushbu arxitekturani joriy etish uchun, masalan, Ethereum yoki Hyperledger platformalaridan foydalanish mumkin. Bu model talabalar uchun shaxsiy identifikatsiyani yaratib, o‘quv jarayonini moslashtiradi. Tahliliy jihatdan, blockchain asosidagi

identifikatsiya modeli quyidagi afzalliklarga ega: ma’lumotlarning doimiyligi va global tasdiqlash imkoniyati.

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida blockchain modelini joriy etish bir necha yo‘nalishda mumkin. Birinchidan, diplomlar: diplomlar blockchainda saqlanib, istalgan ish beruvchi tomonidan tasdiqlanadi, bu esa soxtalashtirishni oldini oladi. Ikkinchidan, baholar va kreditlar: talabalar baholarini real vaqtda ko‘rib, kreditlarni boshqa muassasalarga ko‘chirishi mumkin. Uchinchidan, foydalanuvchi autentifikatsiyasi: talabalar onlayn platformalarga blockchain orqali kiradi, bu esa parollarni unutish muammosini hal qiladi.

Amaliy ahamiyat O‘zbekiston uchun katta: mamlakatda raqamli ta’lim platformalari (masalan, Moodle) mavjud, ularga blockchain integratsiyasi talabalar oqimini boshqarishni yaxshilaydi. Masalan, Toshkent axborot texnologiyalari universitetida pilot loyiha sifatida joriy etsa bo‘ladi. Bu model ta’limning samaradorligini oshirib, xalqaro standartlarga moslashtiradi.

Blockchainning afzalliklariga qaramay, maxfiylik muammolari mavjud. Masalan, ma’lumotlar doimiy saqlanadi, bu esa GDPR kabi qonunlarga zid kelishi mumkin. O‘zbekistonda “Shaxsiy ma’lumotlar to‘g‘risida”gi qonun bor, shuning uchun modelda maxfiylikni ta’minlash uchun zero-knowledge proof texnologiyasidan foydalanish kerak.

Huquqiy muammolar: blockchain tranzaksiyalari qonuniy kuchga ega emas, shuning uchun qonunchilikni o‘zgartirish lozim. Yechim – hukumat va muassasalar hamkorligi, bu esa modelni xavfsiz va qonuniy qiladi.

Jahon tajribasida blockchain ta’limda muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda. Masalan, Blockcerts loyihasi MIT va Learning Machine tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, diplomlarni blockchainda saqlaydi va tasdiqlaydi. Bu loyiha talabalar uchun mobil ilova orqali sertifikatlarni boshqarish imkonini beradi.

Learning Machine kompaniyasi blockchain credentials ni taklif qiladi, u hozir Hyland Credentials nomi bilan ishlaydi va ta’lim muassasalariga raqamli hujjatlar beradi.

MIT Media Lab loyihalari, masalan, Digital Credentials, universitetlar tarmog‘ini yaratib, blockchain orqali akademik hujjatlarni almashadi. Bu misollar O‘zbekiston uchun namuna bo‘lishi mumkin.

Ushbu maqolada blockchain texnologiyasi asosida ta’limdagi shaxsiylashtirilgan raqamli identifikatsiya modelining asosiy jihatlari ko‘rib chiqildi. Asosiy natijalar shuki, model ta’limdagi ma’lumotlar xavfsizligini oshirib, jarayonlarni tezlashtiradi va talabalar uchun shaxsiy nazoratni ta’minlaydi. Muammo – an’anaviy tizimlarning zaifligi, yechim – blockchain integratsiyasi, istiqbol – raqamli ta’limning rivoji.

O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun amaliy tavsiyalar: birinchidan, pilot loyihalarni oliy ta’lim muassasalarida boshlash, masalan, diplomlarni blockchainda saqlash. Ikkinchidan, qonunchilikni takomillashtirish va kadrlar tayyorlash. Uchinchidan, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Blockchain identifikatsiyasi yordamida lifelong learning tizimiga o‘tish istiqbollari katta: talabalar o‘z sertifikatlarini butun umr boshqarib, yangi ko‘nikmalarni qo‘shishi mumkin. Bu O‘zbekistonni raqamli jamiyatga yaqinlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida : 2023 y. 11-sentabr, № PF-158 [Elektron resurs]. URL: https://lex.uz/docs/-6600413

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni va kripto-aktivlar aylanmasi sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida : 2018 y. 3-iyul, № PQ-3832 [Elektron resurs]. – URL: https://lex.uz/docs/-6600413

3. So, Hyo-Jeong; Lee, Chohui; Lee, Ga-Young; Kim, Min Jeong. *Artificial intelligence, blockchain and extended reality in lifelong learning* / UNESCO Institute for Lifelong Learning. — Germany: UNESCO, 2024. — 59 b. — (UNESCO Publications).

4. X. Wang, B. Chen, and X. Xu, “DEVELOPMENT OF A BLOCKCHAIN-BASED IDENTITY MANAGEMENT SYSTEM TO ENHANCE SECURITY IN PERSONAL LEARNING

ENVIRONMENTS FOR UNIVERSITY STUDENTS IN YUNNAN, CHINA”, *EUrASEANs*, no. 5(54), pp. 318-329, Sep. 2025.

5. Said-Jalolov Saidazimkhon SMART SHAHARLARDA BLOKCHEYN VA RAQAMLI IDENTIFIKATSIYA: TOSHKENT UCHUN ISTIQBOLLAR // EJMTCS. 2025. №1.

SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA ZARARLI DASTURLARNI ANIQLASH USULLARI

[1]Tlegenov Baxıtbay Nietbaevich, [2]Seytniyazova Xurliman Baxit qizi

[1]p.f.f.d. (PhD), Dasturiy injiniring kafedrasi dotsenti v.v.b., Universiti of innovation technologies

[2]Dasturiy injiniring ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi, Universiti of innovation technologies

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining zararli dasturlarni (virus, trojan, spyware va boshqalar) aniqlash jarayonidagi ahamiyati va qo‘llanilish usullari tahlil qilinadi. An’anaviy antivirus tizimlari imzo (signature) asosida ishlasa, zamonaviy yondashuvlarda mashinaviy o‘qitish va neyron tarmoqlar yordamida noma’lum tahdidlarni ham aniqlash imkoniyati mavjud. Maqolada oddiy mashinaviy o‘qitish modellarining ishlash prinsipi, ma’lumotlar to‘plamini tahlil qilish usuli hamda talabalar uchun amaliy qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan yechimlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Sun’iy intellekt, mashinaviy o‘qitish, kiberxavfsizlik, zararli dastur, antivirus tizimi, neyron tarmoq.

Abstracts. This article explores the use of artificial intelligence technologies in detecting and preventing malicious software. The study analyzes key AI-based methods such as machine learning, deep learning, and neural networks for identifying malware behavior patterns. The paper discusses the advantages of using automated systems over traditional antivirus solutions and highlights the importance of large datasets and model accuracy in threat detection. The research also emphasizes the role of intelligent algorithms in improving cybersecurity efficiency and reducing response time to cyber threats.

Keywords. Artificial intelligence, malware detection, machine learning, cybersecurity, neural networks, deep learning.

Аннотация. В статье рассматриваются методы обнаружения вредоносных программ с использованием технологий искусственного интеллекта. Анализируются ключевые подходы, основанные на машинном обучении, глубоком обучении и нейронных сетях, для распознавания поведения вредоносных программ. Обсуждаются преимущества автоматизированных систем по сравнению с традиционными антивирусными решениями, а также важность объёма данных и точности моделей при выявлении угроз. Отмечается роль интеллектуальных алгоритмов в повышении эффективности кибербезопасности и сокращении времени реагирования на кибератаки.

Ключевые слова. Искусственный интеллект, обнаружение вредоносных программ, машинное обучение, кибербезопасность, нейронные сети, глубокое обучение.

Axborot texnologiyalarining tez sur’atlar bilan rivojlanishi bilan bir qatorda zararli dasturlar ham murakkablashib bormoqda. Virus, trojan, ransomware, spyware kabi tahdidlar kompyuter tizimlariga katta zarar yetkazadi, foydalanuvchi ma’lumotlarini o‘g‘irlash yoki buzish imkonini beradi. An’anaviy antivirus dasturlari odatda **imzo (signature-based)** aniqlash usulidan foydalanadi, ya’ni oldindan ma’lum bo‘lgan zararli kodlar bazasi orqali tahdidni tanib oladi.

Biroq yangi, noma’lum zararli dasturlarni aniqlash uchun bu usul yetarli emas. Shu sababli so‘nggi yillarda **sun’iy intellekt (AI)** va **mashinaviy o‘qitish (ML)** texnologiyalari asosidagi usullar kiberxavfsizlik sohasida keng qo‘llanila boshladi. Ushbu texnologiyalar yordamida tizim yangi tahdidlarni o‘zi aniqlab, ularni tahlil qilishni o‘rganadi.

Zararli dasturlar odatda foydalanuvchi uchun zararli bo‘lgan harakatlarni amalga oshiradi — fayllarni o‘chiradi, tizimni ishdan chiqaradi yoki ma’lumotlarni shifrlab, to‘lov talab qiladi. Ularni aniqlash uchun quyidagi asosiy usullar mavjud:

- **Imzo asosida aniqlash** – ma’lum kodlar bazasi orqali;

- **Xatti-harakat tahlili (behavior analysis)** – dastur qanday harakat qilayotganini kuzatish orqali;
- **Mashinaviy o‘qitish asosida aniqlash** – tizimni o‘rganish ma’lumotlari bilan o‘qitish orqali.

AI yondashuvi aynan uchinchi turdagi usulni yanada takomillashtiradi.

Sun’iy intellekt zararli dasturlarni aniqlashda **mashinaviy o‘qitish algoritmlaridan** foydalanadi. Ushbu algoritmlar ma’lumotlar to‘plamidan foydalangan holda zararli va zararli bo‘lmagan dasturlar o‘rtasidagi farqni “o‘rganadi”.

Eng ko‘p qo‘llaniladigan algoritmlar:

- **Decision Tree (qaror daraxti)** – fayl xususiyatlari (hajmi, ishlash tezligi, tizim chaqiriqlari) asosida tahlil qiladi;
- **Naive Bayes** – ehtimollik asosida zararli dastur bo‘lish ehtimolini hisoblaydi;
- **Artificial Neural Network (ANN)** – ko‘p qatlamli neyron tarmoq yordamida murakkab xususiyatlarni tahlil qiladi.

Masalan, dastur ishlash jarayonida CPU yuklanishi yoki tarmoq faolligi haddan tashqari oshsa, neyron tarmoq buni “g‘ayritabiiy holat” sifatida belgilab, tahdid deb baholashi mumkin.

Mashinaviy o‘qitish modeli to‘g‘ri ishlashi uchun unga to‘g‘ri **ma’lumotlar to‘plami** kerak. Bunday to‘plamlar odatda:

- fayllarning xususiyatlari (featurelar),
- ishlash jarayonidagi tizim signallari,
- API chaqiriqlari yoki fayl imzolari asosida tuziladi.

Masalan, **Kaggle** yoki **VirusShare** kabi ochiq platformalarda turli zararli va toza fayllar ma’lumotlar bazalari mavjud. Talaba darajasidagi loyiha uchun bu ma’lumotlardan kichik hajmdagi namuna olinib, Python yordamida tahlil qilinishi mumkin.

Bugungi kunda ko‘plab antivirus tizimlari (masalan, **Kaspersky**, **Avast**, **Windows Defender**) sun’iy intellektdan faol foydalanadi. Ular foydalanuvchi qurilmasidagi fayl yoki jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatib boradi va shubhali harakatni avtomatik tarzda to‘xtatadi.

Talabalar uchun esa quyidagi amaliy loyihalar taklif etiladi:

- **Python + Scikit-learn** kutubxonalari yordamida zararli faylni tasniflovchi model yaratish;
- **TensorFlow** yordamida neyron tarmoq asosida zararli dasturlarni ajratish;
- Fayl faoliyatini (process monitoring) tahlil qilib, g‘ayritabiiy xatti-harakatni aniqlovchi mini-loyiha ishlab chiqish.

Bu turdagi loyihalar orqali talabalar kiberxavfsizlik va sun’iy intellektni birlashtirgan amaliy tajriba orttiradi.

Afzalliklari:

- Noma’lum viruslarni aniqlay oladi (zero-day attack);
- O‘rganish orqali aniqlik darajasini oshiradi;
- Real vaqt rejimida monitoring imkonini beradi.

Cheklovlari:

- Modelni o‘qitish uchun katta hajmdagi ma’lumot kerak;
- Ba’zida noto‘g‘ri “soxta ogohlantirishlar” (false positive) beradi;
- Resurs talabchan va hisoblash quvvati yuqori bo‘lishi zarur.

Shunga qaramay, AI asosidagi yondashuvlar bugungi kunda kiberxavfsizlikning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari zararli dasturlarni aniqlashda an’anaviy antivirus usullarini sezilarli darajada to‘ldirmoqda. Mashinaviy o‘qitish algoritmlari va neyron tarmoqlar yordamida tizim yangi tahdidlarni mustaqil aniqlay oladi va kiberxavfsizlik samaradorligini oshiradi.

Talaba darajasidagi loyiha sifatida bu yo‘nalishda amaliy modellar yaratish, Python kutubxonalaridan foydalanish, va dataset asosida o‘qitish tajribasi katta o‘quv ahamiyatiga ega.

Kelajakda sun’iy intellekt yordamida avtomatik tahlil va tahdidlarni prognozlash tizimlarini yaratish kiberxavfsizlik sohasining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D. Smith, S. Khorsandroo and K. Roy, "Supervised and Unsupervised Learning Techniques Utilizing Malware Datasets," *2023 IEEE 2nd International Conference on AI in Cybersecurity (ICAIC)*, Houston, TX, USA, 2023, pp. 1-7, doi: 10.1109/ICAIC57335.2023.10044169.

2. Alkahtani H, Aldhyani THH. Artificial Intelligence Algorithms for Malware Detection in Android-Operated Mobile Devices. Sensors (Basel). 2022 Mar 15;22(6):2268. doi: 10.3390/s22062268. PMID: 35336437; PMCID: PMC8954874.

3. Sani, R. R., Rafrastara, F. A., & Ghozi, W. (2025). Integrating Ensemble Learning and Information Gain for Malware Detection based on Static and Dynamic Features. Kinetik: Game Technology, Information System, Computer Network, Computing, Electronics, and Control, 10(1). https://doi.org/10.22219/kinetik.v10i1.2051

BIOMETRIK MALUMOTLAR XAVFSIZLIGI VA SHAXSIY MA’LUMOTLARNI HIMOYALASH MUAMMOLARI

[1]Tlegenov Baxıtbay Nietbaevich, [2]Yesengaliyev Azamat Kuralbay Uli

[1]p.f.f.d. (PhD), Dasturiy injiniring kafedrasi dotsenti v.v.b., Innovatsion texnologiyalar universiteti

[2]Dasturiy injiniring ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi, Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Biometrik ma'lumotlar insonning yagona va o'zgarmas jismoniy yoki xulq-atvor xususiyatlarini aniqlash uchun ishlatiladi. Ular, asosan, yuzni tanish, barmoq izlari, iriqni skanerlash, ovozli identifikatsiya kabi texnologiyalar orqali amalga oshiriladi. Biometrik tizimlar xavfsizlikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega bo'lsa-da, ular bilan bog'liq bir qator xavf-xatarlar va shaxsiy ma'lumotlarning buzilishi muammolari mavjud. Maqolada biometrik ma'lumotlarning xavfsizligi, ularni himoya qilish uchun amalga oshirilishi zarur bo'lgan choralar, shuningdek, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishni kuchaytirishga qaratilgan huquqiy va texnologik yechimlar muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar. Biometrik xavfsizlik, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, ma'lumotlar xavfsizligi, biometrik identifikatsiya, shaxsiy ma'lumotlar, huquqiy himoya, texnologik xavf-xatarlar.

Abstracts. Biometric data plays a crucial role in personal identification systems, providing higher security levels compared to traditional authentication methods. However, despite their effectiveness, biometric systems are not without vulnerabilities. This paper discusses the security challenges associated with biometric data, including issues like data breaches, unauthorized access, and the potential misuse of biometric information. It examines existing solutions and approaches to protect biometric data, such as encryption techniques, multi-factor authentication, and legal frameworks for data protection. The importance of a balanced approach to security, ethics, and privacy in the context of biometric systems is emphasized, along with recommendations for improving the security of biometric technologies.

Keywords. Biometric security, personal data protection, data security, biometric identification, personal information, legal protection, technological risks.

Аннотация. Биометрические данные играют важную роль в системах идентификации личности, предоставляя более высокий уровень безопасности по сравнению с традиционными методами аутентификации. Однако, несмотря на свою эффективность, биометрические системы имеют ряд уязвимостей. В статье рассматриваются проблемы безопасности, связанные с биометрическими данными, такие как утечка данных, несанкционированный доступ и возможное злоупотребление биометрической информацией. Также рассматриваются существующие решения для защиты биометрических данных, такие как методы шифрования, многофакторная аутентификация и правовые механизмы защиты данных. Подчеркивается важность сбалансированного подхода к безопасности, этике и конфиденциальности в контексте биометрических технологий, а также даны рекомендации по улучшению безопасности биометрических технологий.

Ключевые слова. Биометрическая безопасность, защита персональных данных, безопасность данных, биометрическая идентификация, личная информация, правовая защита, технологические риски.

Biometrik ma'lumotlar xavfsizligi hozirgi kunda eng dolzarb masalalardan biridir. Biometrik tizimlarning o'ziga xosligi shundaki, ular odamlarning jismoniy yoki xulq-atvor xususiyatlarini o'z ichiga oladi va ularga asoslangan autentifikatsiya metodlari an'anaviy tizimlarga qaraganda xavfsizroq va ishonchliroqdir. Biroq, biometrik tizimlarning muvaffaqiyati ularga integratsiyalangan xavfsizlik va maxfiylikni ta'minlashga bog'liq. Biometrik ma'lumotlarning o'g'irlanishi va noqonuniy foydalanilishi kabi xavf-xatarlar hozirgi kunda eng katta muammolardan biri hisoblanadi, chunki bu ma'lumotlar qayta tiklanmaydi va ularni firibgarlar tomonidan uzoq muddat davomida ishlatilishi mumkin.

Biometrik xavfsizlikning asosiy muammolari

Shaxsiy ma'lumotlarning o'g'irlanishi: Biometrik tizimlar o'zgarmas xususiyatlarga asoslangan bo'lgani sababli, agar bu ma'lumotlar bir marta o'g'irlangan bo'lsa, ular tiklanmaydi. Bu shaxsni taqqoslash yoki identifikatsiyalashda doimiy ravishda foydalanilishi mumkin, shuning uchun o'g'irlangan biometrik ma'lumotlarning xavfi juda katta.

Xavfsiz tarmoqda ma'lumotlarni uzatish: Biometrik ma'lumotlar o'zgarishsiz va aniq bo'lganligi sababli, ular uzatishda shifrlash yoki xavfsizlik choralari zarur bo'ladi. Aks holda, tarmoqda ma'lumotlar o'g'irlanishi mumkin.

Noqonuniy kirish va roydalanish: Biometrik tizimlar, ayniqsa, yomon tashkil etilgan tizimlar orqali foydalanuvchining shaxsiy ma'lumotlariga kirish imkoniyatini berishi mumkin. Bu muammo xavfsizlik nuqtai nazaridan juda jiddiy.

Biometrik ma'lumotlarni himoya qilish yo‘llari

Shifrlash: Biometrik ma'lumotlar uzatilganda yoki saqlanganda ularni shifrlash orqali himoya qilish. Bu, ma'lumotlarni o'g'irlangan taqdirda ham foydalanuvchi shaxsini aniqlashni qiyinlashtiradi.

Ko'p faktorli autentifikatsiya: Biometrik tizimlarni faqat bitta autentifikatsiya usuli sifatida ishlatish o'rniga, ko'p faktorli autentifikatsiya tizimlarini joriy etish maqsadga muvofiq. Bunga parol, PIN yoki boshqa biometrik usullarni qo'shish mumkin.

Huquqiy choralarning yaxshilanishi: Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish uchun davlat va xalqaro miqyosda qonunlar va regulyatsiyalarni kuchaytirish zarur. "General Data Protection Regulation" (GDPR) kabi normativ hujjatlar biometrik ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi.

Shuning uchun biometrik tizimlar xavfsizligini ta'minlash uchun bir qator texnologik, huquqiy va organizatsion choralar talab etiladi. Biometrik ma'lumotlarni himoya qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri — bu ularni shifrlash va xavfsiz saqlashdir. Bundan tashqari, ko'p faktorli autentifikatsiya tizimlarini joriy etish, ma'lumotlarni uzatishda xavfsizlik protokollarini qo'llash, shuningdek, foydalanuvchining maxfiyligini ta'minlashda axborot texnologiyalarining roli oshib bormoqda.

Huquqiy jihatdan, biometrik ma'lumotlarni himoya qilishning muhim asoslaridan biri — bu samarali qonunlar va reglamentlar mavjudligi. "General Data Protection Regulation" (GDPR) kabi qonunlar biometrik tizimlar va ularning ma'lumotlar bazalari ustidan davlat tomonidan nazoratni kuchaytirishga yordam beradi. Biroq, huquqiy tizimlarning yetarli darajada samarali ishlashini ta'minlash uchun butun dunyo bo'ylab yuridik va siyosiy hamkorlik zarur.

Biometrik tizimlar xavfsizligini ta'minlash uchun, shuningdek, etika va maxfiylik me'yorlariga rioya etish juda muhimdir. Biometrik ma'lumotlarning noqonuniy ishlatilishining oldini olish va uning shaxsiy ma'lumotlar bilan birga himoya qilinishi insonlarning asosiy huquqlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, biometrik texnologiyalarni yanada rivojlantirish va xavfsizlikni yaxshilash uchun yangi innovatsion yechimlar, shu jumladan, sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari ochilmoqda. Bunday texnologiyalar biometrik tizimlarning samaradorligini oshirish va ma'lumotlarni yanada xavfsizroq saqlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulov, M. B. (2019). **Kiberxavfsizlik va axborot xavfsizligi**. Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti.

2. Karimov, I. K., & Xoliqov, S. N. (2021). **Biometrik texnologiyalar va ularning xavfsizlik masalalari**.

3. Jain, A. K., Ross, A., & Nandakumar, K. (2011). *Introduction to Biometrics.* Springer Science & Business Media.

4. Neumann, P. G. (2013). *Security in Biometrics: Protection from Unauthorized Access.* IEEE Transactions on Security and Privacy.

5. European Commission. (2016). *General Data Protection Regulation (GDPR).* Official Journal of the European Union.

6. Daugman, J. (2004). *Biometric Recognition: Challenges and Opportunities.* Cambridge University Press.

7. Ratha, N. K., & Bolle, R. M. (2004). *Automatic Fingerprint Recognition Systems.* Springer Science & Business Media.

AXBOROT SAVODXONLIGI KASBIY FAOLIYATNING ASOSI SIFATIDA

***E.A.Turǵanov* – assistent**

*Nukus datlat texnika universiteti *

Annotatsiya: Axborot madaniyati kasbiy etikaning muhim tarkibiy qismidir, chunki u nafaqat ma'lumot bilan ishlash bilim va ko'nikmalarini, balki axborot makonida mutaxassislarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi qadriyatlarni ham qamrab oladi. Texnologiyaning jadal rivojlanishi va axborot hajmining oshishi bilan ma'lumotlardan samarali foydalanish turli sohalardagi professional faoliyatning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Axborot madaniyatining eng muhim jihatlari axloqiy me'yorlarni hisobga olgan holda axborotni qidirish, tahlil qilish, saqlash va tarqatish qobiliyatidir. Kasbiy etika mutaxassislardan ma'lumotlarning to'g'riligi va ishonchliligi, maxfiylikni saqlash, mualliflik huquqlarini hurmat qilish va manipulyatsiyaning oldini olish uchun javobgarlikni talab qiladi.

Kalit so‘zlar: Axborot madaniyati, kasbiy etika, axborot xavfsizligi, axborot ishonchliligi, kasbiy faoliyat, ijtimoiy javobgarlik.

Аннотация: Информационная культура является важной составляющей профессиональной этики, поскольку охватывает не только знания и навыки работы с информацией, но и ценности, регулирующие поведение профессионалов в информационном пространстве. В условиях быстрого развития технологий и увеличения объема информации эффективное использование информации становится неотъемлемой частью профессиональной деятельности в различных сферах. Важнейшими аспектами информационной культуры являются умение искать, анализировать, хранить и распространять информацию с учетом этических норм. Профессиональная этика требует от профессионалов нести ответственность за точность и достоверность информации, соблюдение конфиденциальности, уважение авторских прав и предотвращение манипуляций.

Ключевые слова: Информационная культура, профессиональная этика, информационная безопасность, информационная надежность, профессиональная деятельность, социальная ответственность.

Annotation: Information culture is an important component of professional ethics, since it covers not only knowledge and skills in working with information, but also values that regulate the behavior of professionals in the information space. In the context of rapid technological development and an increase in the volume of information, the effective use of information is becoming an integral part of professional activity in various fields. The most important aspects of information culture are the ability to search, analyze, store and disseminate information taking into account ethical standards. Professional ethics requires professionals to be responsible for the accuracy and reliability of information, maintaining confidentiality, respecting copyrights and preventing manipulation.

Keywords: Information culture, professional ethics, information security, information reliability, professional activity, social responsibility

KIRISH: Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va axborot makonining globallashuvi sharoitida axborot madaniyati masalalari ayniqsa dolzarb bo‘lib bormoqda. Boshqa mamlakatlardagi kabi O‘zbekistonda ham mutaxassislarda axborot bilan ishlash bo‘yicha zarur ko‘nikmalarni shakllantirish, shuningdek, undan foydalanish bilan bog‘liq axloqiy me’yorlarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Kasbiy faoliyat kontekstida axborot madaniyati - bu axborot bilan samarali va axloqiy ishlashga yordam beradigan, uning ishonchliligi, xavfsizligi va maxfiyligini ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va qadriyatlar to'plami. [1]

Boshqa mamlakatlardagi kabi O‘zbekistonda ham kasbiy etika mutaxassislar o‘rtasidagi, shuningdek, mutaxassislar va butun jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi xulq-atvor normalari va standartlarini o‘z ichiga oladi. Kasbiy etikaning muhim tarkibiy qismi bu axborot madaniyati bo'lib, u mutaxassislarning yuqori axloqiy va kasbiy me'yorlarni saqlab, katta hajmdagi ma'lumotlar bilan qanchalik samarali ishlashini belgilaydi.

Raqamli texnologiyalar va axborot resurslarining ahamiyati ortib borayotganini hisobga olgan holda, O‘zbekistonda axborot madaniyatini rivojlantirish nafaqat kasbiy kompetensiyani oshirish, balki mutaxassislarning axloqiy va mas’uliyatli pozitsiyasini shakllantirishning asosiy omiliga aylanmoqda. Bu jarayon axborot savodxonligi darajasini oshirish va jamiyatda axloqiy me’yorlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim dasturlari, texnologiyalari va axborotni boshqarishning yangicha yondashuvlarini birlashtirishni taqozo etadi. Axborot madaniyati kasbiy axloqning asosiy elementi sifatida O‘zbekiston jamiyati va iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi, kasbiy faoliyatda texnologiya va axloqning uyg‘un uyg‘unligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR: N. Sh.Mirzaevaning “O‘zbekiston ta’lim muassasalarida axborot savodxonligini rivojlantirish” kitobi O‘zbekiston ta’lim muassasalarida axborot madaniyatini shakllantirish masalalariga bag‘ishlangan muhim manbadir. Unda talabalar va o‘qituvchilarning axborot savodxonligi va axborot madaniyatini rivojlantirish muammolari va istiqbollari hamda ushbu omillarning raqamlashtirish sharoitida ta’lim va kasbiy faoliyatga ta’siri ko‘rib chiqiladi[2].

Muallif quyidagi asosiy jihatlarni tahlil qiladi: Axborot madaniyatini shakllantirish: Tez rivojlanayotgan texnologiyalar va axborot hajmi ortib borayotgan bir sharoitda o‘z kasbi doirasida axborot bilan ishlay oladigan mutaxassislarni tayyorlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki ma'lumotlar bilan ishlashning axloqiy me'yorlarini ham o'z ichiga oladi.

Axborot savodxonligi ta’lim dasturining tarkibiy qismi sifatida: O‘quvchilarga axborot izlash, tahlil qilish, baholash va xavfsiz foydalanish ko‘nikmalarini o‘rgatishdan iborat bo‘lgan axborot savodxonligini O‘zbekiston ta’lim dasturlariga integratsiyalashning ahamiyati. O‘zbekistonda axborot madaniyatini rivojlantirish istiqbollari: O‘quvchilar va o‘qituvchilarning axborot savodxonligi darajasini oshirishning hozirgi holati va imkoniyatlari hamda axborot madaniyatini o‘rgatuvchi pedagog kadrlarni tayyorlashning ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Axborot madaniyatining kasbiy etikaga ta’siri: Axborot madaniyatini rivojlantirish nafaqat kasbiy faoliyatda, balki axborot bilan ishlashda halollik, mas’uliyat va boshqalarning huquqlarini hurmat qilish kabi yuksak axloqiy me’yorlarni shakllantirishga qanday yordam berishini o‘rganadi. [2]

Suleymanova A. R. “Raqamli asrda axborot etikasi: muammolar va yechimlar” axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog‘liq holda yuzaga keladigan axloqiy masalalarga va kasbiy etikani qo‘llab-quvvatlashda axborot madaniyatining roliga bag‘ishlangan muhim manbadir. Muallif ushbu tadqiqotida raqamlashtirish va turli sohalarda axborot texnologiyalaridan keng foydalanish sharoitida tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan bir qator dolzarb masalalarni tahlil qiladi.

Axborot texnologiyalarining axloqiy masalalari: Kitobda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, maxfiylik, axborotni manipulyatsiya qilish, raqamli tengsizlik muammolari va axborot xavfsizligi kabi turli sohalarda axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liq axloqiy masalalar batafsil ko'rib chiqiladi. Muallif bu masalalarni nafaqat texnik amalga oshirish nuqtai nazaridan, balki

halollik, mas'uliyat va boshqalarning huquqlarini hurmat qilish kabi axloqiy tamoyillar pozitsiyasidan ham tahlil qilganini alohida ta'kidlash muhimdir. [3]

Axborot madaniyati kasbiy etikani qo'llab-quvvatlash sifatida: Sulaymonov kasbiy etikaning yuqori standartlarini shakllantirish va qo‘llab-quvvatlash uchun axborot madaniyatini rivojlantirish muhimligiga e’tibor qaratadi. Texnologiyalar olib kelgan doimiy o'zgarishlar bilan turli sohalardagi mutaxassislar texnologiyaning jamiyatga ta'sirini hisobga olgan holda axborotdan foydalanishda axloqiy qarorlar qabul qilishga tayyor bo'lishlari kerak.

Raqamli asr va uning muammolari: Muallif axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat oldiga raqamli tahdidlardan himoyalanish, yolg‘on ma’lumotlar tarqalishining oldini olish va ma’lumotlarni qalbakilashtirish kabi adolatsiz amaliyotlar kabi yangi axloqiy va huquqiy muammolarni keltirib chiqarayotganini muhokama qiladi. Muhim jihat - bu muammolarni qanday qilib axborot etikasining tegishli normalari va standartlarini yaratish va joriy etish orqali hal qilish mumkinligi. [3]

Axborot etikasini shakllantirishda ta'limning roli: Ta'lim muassasalari va dasturlarining nafaqat axborot texnologiyalarini tushunadigan, balki axborotdan foydalanish va tarqatish bilan bog'liq axloqiy tamoyillarni tushunadigan mutaxassislarni tayyorlash qobiliyati. Talabalarga raqamli dunyoda mas'uliyat va boshqalarning huquq va manfaatlarini hurmat qilishda yordam beradigan ko'nikmalarni o'rgatish muhim qismidir.

MUHOKAMA: Axborot madaniyati kasbiy etikaning muhim jihati sifatida jamiyat va iqtisodiyotni jadal raqamlashtirish sharoitida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Boshqa mamlakatlardagi kabi O‘zbekistonda ham axborot texnologiyalari hayot va kasbiy faoliyatning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Zamonaviy mutaxassislar nafaqat texnik ko'nikmalarni egallash, balki axborot bilan ishlashda yuqori axloqiy me'yorlarni saqlash zarurati bilan duch kelishmoqda. [4]

Axborot madaniyati - axborotni samarali izlash, qayta ishlash, foydalanish va himoya qilish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisidir. Kasbiy etika kontekstida ma'lumotlarga halol, mas'uliyatli va axloqiy munosabatda bo'lish muhimligini tushunish, shuningdek, huquqiy, axloqiy va axloqiy me'yorlarni hisobga olgan holda axborot muammolarini hal qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. O‘zbekiston uchun, boshqa ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlar kabi, nafaqat zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini ta’minlash, balki nafaqat texnik bilimlarni, balki bilimlarni rivojlantirishni ham o‘z ichiga oluvchi mutaxassislarni tayyorlash va tayyorlash tizimini yaratish muhim ahamiyatga ega. axborot bilan ishlashga axloqiy munosabat.

Axborot madaniyati kasbiy etika bilan chambarchas bog'liq. Axborot, ayniqsa, tibbiyot, ta’lim, biznes va davlat xizmatlari sohalarida muhim resurs bo‘lgan bugungi dunyoda axborot bilan samarali va axloqiy tarzda ishlash qobiliyati ishonch va professionallik asosiga aylanadi.

Etika va ma'lumotlarni himoya qilish: raqamlashtirish sharoitida shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlash va axborotni manipulyatsiya qilishning oldini olish katta ahamiyatga ega. Mutaxassislar ma'lumotlar va axborotni himoya qilish standartlariga rioya qilishlari va inson huquqlarini buzmasligi kerak, ayniqsa sog'liqni saqlash, moliya va davlat xizmati kabi nozik sohalarda.

Shaffoflik va xolislik: Kasbiy faoliyatda axborotni qayta ishlash va tarqatishda xolis va halollik muhim ahamiyatga ega. Xatolar yoki ma’lumotlarni manipulyatsiya qilish jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, jumladan, mijozlar yoki jamoatchilikka ishonchni yo‘qotish.[4]

Mas'uliyat va huquqiy etika: Mutaxassislar nafaqat qonuniy me'yorlarga rioya qilishlari, balki boshqalarning huquqlarini hurmat qilgan holda axloqiy tamoyillarni ham qo'llashlari kerak. Bu nafaqat qonunlarga, balki ma'lumotlarni qayta ishlashda axloqiy me'yorlarga ham tegishli, masalan, plagiat yoki ma'lumotlarni qasddan buzib ko'rsatishni rad etish.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda hayotning ko‘plab sohalariga raqamlashtirish faol joriy etilmoqda, bu esa, o‘z navbatida, axborot madaniyati rivojiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Davlat darajasida axborotdan foydalanishni yaxshilash, IT-sanoatni rivojlantirish va fuqarolarning raqamli savodxonlik darajasini oshirishga qaratilgan loyihalar amalga oshirilmoqda. Xususan, “Raqamli O‘zbekiston 2030” kabi loyihalar iqtisodiyot, davlat boshqaruvi va ta’lim sohalarida axborot texnologiyalaridan yanada samarali foydalanish uchun shart-sharoit yaratishga qaratilgan. [6]

Biroq, axborot madaniyatini har tomonlama rivojlantirish yo'lida bir qator muammolar mavjud:

• Aholining ayrim qatlamlari va ayrim sohalar mutaxassislarining raqamli savodxonligining past darajasi.

• Axborot texnologiyalarida kasbiy etikaga yetarlicha e’tibor berilmasligi, bu esa ma’lumotlardan odamlarning huquq va manfaatlarini buzgan holda foydalanish amaliyotining keng tarqalishiga olib keladi.

• Axloqiy jihatlarni ta'lim va tarbiyaga kiritish zarurati. Bo‘lajak mutaxassislar axborot bilan ishlashda axloqiy qoidalarning ahamiyatini tushunishlari, tanqidiy fikrlash va ma’lumotlardan mas’uliyat bilan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari muhim.

XULOSA: O‘zbekistonda axborot madaniyati kasbiy etikaning asosiy elementiga aylanishi uchun bir qancha qadamlar qo‘yilishi kerak: [7]

Axborot madaniyatini ta'lim dasturlariga integratsiyalash. Ta'lim muassasalari o'z o'quv dasturlariga axborot madaniyati, axborot etikasi va shaxsiy daxlsizlik huquqlari bo'yicha kurslarni kiritishlari kerak. Bu talabalar va bo'lajak mutaxassislar o'rtasida ma'lumotlardan foydalanish uchun javobgarlik tushunchasini shakllantirishga yordam beradi.

Keng aholi orasida raqamli savodxonlikni rivojlantirish. Fuqarolarning raqamli savodxonligini oshirish bo‘yicha treninglar va dasturlarni tashkil etish zarur, bu esa axborotni soxtalashtirish va manipulyatsiya qilish bilan bog‘liq xavflarni kamaytirishga yordam beradi.

Axborot texnologiyalari sohasidagi mutaxassislar uchun axloqiy me'yorlar va standartlarni yaratish. IT-mutaxassislari uchun ma’lumotlar xavfsizligi, maxfiylik va axborotdan adolatli foydalanish masalalarini tartibga soluvchi axloq kodeksini ishlab chiqish va joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Huquqlarni himoya qilish va axborot etikasiga rioya etilishini nazorat qilish institutlarini rivojlantirish. Davlat va xususiy tashkilotlar darajasida qonunchilik va xalqaro standartlar asosida faoliyat yurituvchi axborot etikasi standartlariga rioya etilishini nazorat qilish mexanizmlarini yaratish zarur.

Axborot madaniyati raqamlashtirish sharoitida kasbiy etikaning muhim tarkibiy qismidir. O‘zbekistonda yuqori samarali axborot madaniyatini shakllantirish uchun nafaqat texnik ko‘nikmalarga, balki axborot bilan ishlashning axloqiy jihatlariga ham e’tibor qaratish zarur. Ma'lumotlardan foydalanishda halollik, oshkoralik va mas'uliyat tamoyillari kasbiy faoliyatga ishonchning asosiga aylanadi, bu esa jamiyatning barcha darajalarida axborot madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim dasturlari, axloqiy me'yorlar va standartlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Faruxov, A. I. Axborot madaniyati raqamlashtirish davrida kasbiy etikani oshirish omili sifatida. Tashkent: Izdatelstvo UzGU. (2019)

2. Mirzayeva, N. Sh. O‘zbekiston ta’lim muassasalarida axborot savodxonligini rivojlantirish. Tashkent: (2020).

3. Suleymanov, A. R. Raqamli asrda axborot etikasi: muammolar va yechimlar. Tashkent: (2018).

4. Agjanov T. INFORMATION CULTURE IS THE BASIS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SPECIALISTS //International Journal of Pedagogics. – 2024. – T. 4. – №. 09. – C. 78-82.

5. Кравченко, А. В. *Информационные технологии и профессиональная этика в XXI веке*. Москва: (2021).

6. Gabdullina, M. R. *Raqamli madaniyat va axloq: O‘zbekistonda zamonaviy yondashuvlar va muammolar*. Tashkent: (2022).

7. Агжанов Т. М. С. Автоматизация и роботизация в бизнесе //Indexing. – 2024. – Т. 1. – №. 1.

TA’LIM JARAYONIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Turǵanov Edilbay Altibaevich - assistent.
Agjanov Timur-Muxammet Seytnazarovich - katta o‘qituvchi
Nukus datlat texnika universiteti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) asosiy o‘rni ko‘rib chiqiladi. AKT texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan AKT o‘qitish va o‘qitish metodikasining ajralmas qismiga aylandi. Ushbu maqolada AKTning ta’limga qo‘shgan ko‘p qirrali hissasi ko‘rib chiqiladi, ularning pedagogikaga ta’siri, talabalarning faolligi va umuman ta’lim muhitining samaradorligi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar. raqamli texnologiyalar, multimedia, elektron ta’lim resursi, elektron darslik, yo‘riqnoma, multimedia vositalari, ma’lumotnoma va lug‘atlar, gipermatn, elektron testlar.

Аннотация: В данной научной статье рассматривается ключевая роль информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) в современном образовательном процессе. С быстрым развитием технологий ИКТ стали неотъемлемой частью методик преподавания и обучения. В данной статье рассматривается многогранный вклад ИКТ в образование, изучается их влияние на педагогику, вовлеченность студентов и общую эффективность учебной среды.

Ключевые слова: цифровые технологии, мультимедиа, электронный учебный ресурс, электронный учебник, инструкция, мультимедийные инструменты, справочники и словари, гипертекст, электронные тесты.

Abstract: This scientific article examines the key role of information and communication technologies (ICT) in the modern educational process. With the rapid development of technology, ICT has become an integral part of teaching and learning practices. This article examines the multifaceted contributions of ICT to education, examining its impact on pedagogy, student engagement, and the overall effectiveness of the learning environment.

Key words: digital technologies, multimedia, electronic educational resource, electronic textbook, instructions, multimedia tools, reference books and dictionaries, hypertext, electronic tests.

Kirish. Kirish qismi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining zamonaviy ta’limga o‘zgartiruvchi ta’sirini ta’kidlab, tadqiqot ishi uchun asos yaratadi. Unda ta’lim jarayonida AKTning o‘rni va samaradorligiga e’tibor qaratilgan tadqiqotning asosiy vazifalari keltirilgan.

Ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari evolyutsiyasi Ushbu bo‘limda ta’limda AKT integratsiyasining tarixiy sharhi keltirilgan. Unda dastlabki hisoblash qurilmalaridan tortib, zamonaviy ilg‘or raqamli vositalar va platformalar davrigacha bo‘lgan texnologiyalar evolyutsiyasi ko‘rib chiqiladi, AKTni o‘qitish va o‘rganishda qo‘llashning asosiy bosqichlari ajratib ko‘rsatiladi.

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar tahlili (Adabiyotlar sharhi)

Kostyayev Andrey Yevgenevich mustaqil ta’lim nazariyasini rivojlantirishga katta hissa qo‘shdi. Uning asarlarida mustaqil ta’limning nazariy asoslari va bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish usullari ishlab chiqilgan. Uning fikricha, "ta’limning oliy shakli o‘z-o‘zini tarbiyalashdir." [1]

Pedagogika fanlari doktori M.E. Vayndorf-Sisoyevaning ta’kidlashicha, mustaqil ta’lim (avtodidaktika) o‘quv jarayonining subyektiv maqsadlariga mos ravishda bilimlarni o‘zlashtirish, tasavvurlarni rivojlantirish, tushunchalar, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish bo‘yicha mustaqil va avtonom faoliyatni tashkil etishni anglatadi. [2]

Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi bo‘yicha o‘quv-ilmiy manbalar, DTSda konseptual g‘oyalar tahlili, qarashlar tadqiqi, analiz va sintez, pedagogik kuzatuv, retrospektiv tahlil, intervyu, modellashtirish, so‘rovnomalar o‘tkazish, monitoring, intervyu, test, pedagogik tajriba-sinov, analitik obzor, matematik-statistik tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

AKTning pedagogik ta’siri: AKT pedagogik yondashuvlarni o‘zgartirib, o‘qituvchilarga o‘qitish usullarini takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Ushbu bo‘limda AKT turli xil o‘qitish strategiyalarini, jumladan, hamkorlikda o‘qitish, "teskari" sinflar va shaxsiylashtirilgan

ta’limni qanday qo‘llab-quvvatlashi ko‘rib chiqiladi. Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda raqamli vositalarning o‘rni ko‘rib chiqiladi.

Axborot texnologiyalari jamiyat taraqqiyotiga ta’sir etuvchi asosiy omil hisoblanadi. Shuning uchun taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilim va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz kerak. Bu bizga eng qisqa yo‘lni tanlash imkonini beradi. Zero, bugun dunyoda axborot texnologiyalari barcha sohalarga chuqur kirib bormoqda.

Jamiyatning rivojlanish darajasi, axborotlarning haddan tashqari ko‘pligi, iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlar, umuman olganda, hayotiy tajribalar shundan dalolat beradiki, yoshlarni tayyorlash uchun pedagoglarga faqat an’anaviy usullarda dars o‘tishning o‘zi yetarli emas. [5]

Zamonaviy jamiyat rivojlanishining muhim yo‘nalishi ta’limni axborotlashtirishdir. So‘nggi yillarda axborot texnologiyalari yordamida o‘qitish axborotlashtirish nomini oldi, undan foydalanish o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan ijobiy motivatsiyasini oshiradi, bilish faoliyatini faollashtiradi, bolaning fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. [1].

Zamonaviy ta’lim va tarbiya muassasalarida o‘qituvchi va tarbiyachi tomonidan ta’lim-tarbiya ishlarida kundalik qo‘llaniladigan o‘qitish vositalarining arsenali sezilarli darajada kengaymoqda. O‘qitishning ko‘rgazmaliligi pedagogik tamoyili fan va texnikaning rivojlanish darajasiga mos keladigan o‘qitish vositalarini doimiy ravishda takomillashtirishni talab qiladi. O‘qitish sifatini oshirish o‘qitish metodlarini tubdan yaxshilash bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu o‘z navbatida o‘qituvchi va tarbiyachining o‘qitish texnik vositalarining keng majmuini qo‘llashiga ham bog‘liqdir. [2].

Zamonaviy dunyoda rivojlanishning jadal sur’atlari pedagogika oldiga tendensiyalardan orqada qolmaslik talabini qo‘ymoqda[3].

Ta’limda axborot texnologiyalaridan foydalanib, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini takomillashtirish yangi metodlar, didaktika va metodikalarni ishlab chiqishni taqozo etadi. Bugungi bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida jamiyatimiz taraqqiyoti barcha sohalarga yangi texnologiyalarni, jumladan, yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishni taqozo etmoqda. Xususan, multimedia va veb-texnologiyalarning keng joriy etilishi, bolalar bog‘chalari, maktablar, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar, oliy ta’lim muassasalarida kompyuterlar yordamida grafik tasvirlar, animatsiyalar va videoroliklarni yaratish va qayta ishlash texnologiyasini jiddiy o‘rganish ta’lim oluvchilar va o‘qituvchilardan kompyuter savodxonligini talab qilmoqda.

Ta’lim tizimining barcha bosqichlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish ta’limni axborotlashtirishga bo‘lgan kundalik talabni yuzaga keltiradi, bu esa o‘z navbatida bitiruvchilardan yangi axborot muhitida qulay ishlash ko‘nikmalarini egallashni talab etadi. [4].

Ta’kidlash joizki, ta’lim tizimida AKTdan foydalanish ham iqtisodiy, ham ijtimoiy afzalliklarga ega. Shuning uchun nazariy, metodologik va boshqa jihatlarni zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarga ko‘nikmalarga asoslangan yondashuvni rivojlantirishga, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, bu esa ularga ta’lim muassasalarida malakali professional shaxs bo‘lish imkonini beradi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, kerakli bilimlarni sotish va sotib olish ularning tovarga aylanganini anglatadi. Chunki bilimlarni doimiy ravishda yangilab borish va ularni xodimlar tomonidan qo‘llash ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning garovidir. Ushbu jarayonning ommalashuvi natijasida yetuk mutaxassislarning shakllanishi ishlab chiqarish va bozor munosabatlarida universitetlarning paydo bo‘lishida muhim rol o‘ynaydi.

O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi: AKT rivojlanib borar ekan, o‘qituvchilar texnologiyalardan samarali foydalanish uchun doimiy ravishda malakasini oshirishni talab qiladi. Ushbu bo‘limda o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish va ularning pedagogik amaliyotiga AKTni joriy etish qobiliyatini oshirish uchun o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlari, seminarlar va qo‘shma platformalarning ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Muammolar va axloqiy jihatlar: AKT ko‘plab afzalliklarga ega bo‘lishiga qaramay, ular muammolar va axloqiy mulohazalar bilan ham bog‘liq. Ushbu bo‘limda raqamli tenglik, maxfiylik

muammolari va texnologiyalar ta’limdagi tengsizlikni kuchaytirishi mumkinligi kabi masalalar ko‘rib chiqiladi. Ushbu muammolarni hal qilish strategiyalari muhokama qilinmoqda.

Kelajak tendensiyalari va oqibatlari: Kelajak tendensiyalarini bashorat qilish ta’limda AKTning rivojlanish yo‘nalishini tushunish uchun juda muhimdir. Ushbu bo‘limda yangi texnologiyalar, jumladan sun’iy intellekt, kengaytirilgan reallik va immersion ta’lim tajribasi ko‘rib chiqiladi, shuningdek, ularning kelajakdagi ta’lim uchun potentsial oqibatlari muhokama qilinadi.

Xulosa va takliflar (xulosa/tavsiyalar)

Ushbu ilmiy maqola yakunida asosiy xulosalarni umumlashtirib, ta’lim jarayonini shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining markaziy o‘rnini ta’kidladik. AKTning ko‘p qirrali hissasini tushungan holda, pedagoglar, siyosatchilar va manfaatdor tomonlar XXI asrda ta’limni rivojlantirish uchun texnologiyalarning butun salohiyatidan foydalanish uchun puxta o‘ylangan qarorlar qabul qilishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Turganov E.A. Xojanov B.K. Talabalarga milliy-ma`naviy tarbiya berishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish./ Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. «NISO POLIGRAF» ШК босмахонасида босилди. Тошкент ш., Ҳ.Бойқаро, 51. 2020/12/24

2. Костяев Андрей Евгеньевич «Использование информационнокоммуникативных (ИКТ) технологий на уроках в школе» в международная научная конференция «Теория и практика образования в современном мире» (Санкт-Петербург, февраль 2012)

3. М.Е. Вайндорф-Сисоева Использование медиатехнологий для создания учебных материалов к урокам. Методические материалы для обеспечения педагогической поддержки учителей на базе системы "РКЦ-ММЦ" в области применения IT-технологий. М.: Изд-во ООО "Диона", 2008. - 0,44 п.л. (0,31 п.л. - автор).

4. Х.А.Умаров, З.А.Умарова “Использование электронно- образовательных ресурсов в целях создания образовательной экосистемы”. Перспективные информационные технологии (ПИТ 2018) [Электронный ресурс]: труды Международной научно-технической конференsии, Самара: Издательство Самарского научного sентра РАН, 2018

5. А. Парпиев, А. Марахимов, Р. Ҳамдамов, У. Бегимқулов, М. Бекмурадов, Н. Тайлоқов Электрон университет. Масофавий таълим технологиялари.

НЕДОСТАТКИ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОВ ИДЕНТИФИКАЦИИ И АУТЕНТИФИКАЦИИ

Umbetaliev Bekmurza Maxsudovich - ассистент преподаватель
Ziuatdinov Islambek Sharapatdinovich - ассистент преподаватель
University of innovation technologies

Аннотация. В данной работе рассматриваются существующие методы идентификации и аутентификации пользователей, их классификация и ключевые недостатки. Идентификация, как процесс установления личности пользователя, осуществляется тремя основными способами: по знанию (пароль, ПИН-код), по обладанию (смарт-карта, токен) и по уникальности (биометрические данные). Каждый из этих подходов имеет свои уязвимости. Традиционные парольные системы страдают от низкого уровня секретности и высокой вероятности компрометации из-за человеческого фактора. Методы, основанные на обладании физическими устройствами, подвержены риску кражи, утраты или несанкционированной передачи. Биометрическая идентификация обеспечивает более высокий уровень безопасности, однако связана со сложностью замены биометрических данных в случае их утечки и проблемами точности распознавания. В результате анализ показывает, что ни один из существующих методов не обеспечивает абсолютной защиты, а повышение надежности требует комбинированного применения нескольких механизмов идентификации и постоянного контроля личности в процессе работы.

Ключевые слова: идентификация, аутентификация, пароль, смарт-карта, токен, биометрия, безопасность, уязвимости, человеческий фактор, защита информации.

Abstract. This work examines existing methods for identifying and authenticating users, their classification, and key shortcomings. Identification, as a process of establishing the identity of a user, is carried out in three main ways: by knowledge (password, PIN code), by possession (smart card, token), and by uniqueness (biometric data). Each of these approaches has its own vulnerabilities. Traditional password systems suffer from a low level of secrecy and a high probability of compromise due to the human factor. Methods based on possessing physical devices are subject to the risk of theft, loss, or unauthorized transmission. Biometric identification provides a higher level of security, however, it is associated with the difficulty of replacing biometric data in case of leakage and identification accuracy problems. As a result, the analysis shows that none of the existing methods provide absolute protection, and increasing reliability requires the combined use of several identification mechanisms and constant personal control during the work process.

Keywords: identification, authentication, password, smart card, token, biometrics, security, vulnerabilities, human factor, information protection.

Annotatsiya. Ushbu ishda foydalanuvchilarni identifikatsiyalash va autentifikatsiyalashning mavjud usullari, ularning tasnifi va asosiy kamchiliklari ko‘rib chiqiladi. Identifikatsiya foydalanuvchining shaxsini aniqlash jarayoni sifatida uchta asosiy usulda amalga oshiriladi: bilish (parol, PIN-kod), egalik qilish (smart-karta, token) va noyoblik (biometrik ma’lumotlar). Ushbu yondashuvlarning har biri o‘ziga xos zaifliklarga ega. An’anaviy parol tizimlari inson omili tufayli maxfiylik darajasining pastligi va oshkor bo‘lish ehtimolining yuqoriligidan aziyat chekadi. Jismoniy qurilmalarga ega bo‘lishga asoslangan usullar o‘g‘irlash, yo‘qotish yoki ruxsatsiz uzatish xavfi ostida bo‘ladi. Biometrik identifikatsiya xavfsizlikning yuqori darajasini ta’minlaydi, biroq biometrik ma’lumotlar sizib chiqqan taqdirda ularni almashtirishning murakkabligi va tanib olish aniqligi muammolari bilan bog‘liq. Natijada, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud usullarning hech biri mutlaq himoyani ta’minlamaydi va ishonchlilikni oshirish bir nechta identifikatsiya mexanizmlarini birgalikda qo‘llashni va ish jarayonida shaxsni doimiy nazorat qilishni talab qiladi.

Kalit so‘zlar: identifikatsiya, autentifikatsiya, parol, smart-karta, token, biometriya, xavfsizlik, zaifliklar, inson omili, axborotni himoya qilish.

Идентификация — это процесс сопоставления данных с конкретным человеком. Методы идентификации обычно классифицируются в зависимости от используемых инструментов. В этом случае, как показано на рисунке 1, эти методы были разделены на 3 группы.

Проявляется	Пароль	Предмет	Биометрия
Идентифицирует	По знанию	По обладанию	По уникальности
Недостаток	Низкая секретность	Кража/утрата	Сложно заменять

Рисунок 1 – Классификация методов идентификации

Первый метод является наиболее распространенным и заключается в том, что пользователь, имеющий доступ к системным ресурсам, знает, что никто другой не знает

(пароль, ПИН-код, безопасность. В большинстве систем идентификация осуществляется с использованием имени пользователя и пароля. При использовании контрольной информации существует риск забыть ее или передать третьей стороне. Кроме того, эффективность ПИН-кодов была сильно подорвана появлением поддельных устройств, таких как клавиатуры банкоматов, скребки и мини-камеры. Таким образом, ваш пароль может быть скомпрометирован. Кроме того, вы можете легко взломать октябре небрежно выбранные пароли (в той же записи, ссылаясь на личность человека). Защита паролем особенно актуальна для распространения социальных сетей, где вся личная информация легко доступна [17].

Система идентификации, реализующая метод группы, также имеет свои недостатки. Они используют то, что есть у пользователя, в качестве документа, удостоверяющего личность. Примеры включают карты с магнитной полосой и смарт-деки. Смарт-карты, токены или другие идентифицирующие элементы могут быть украдены или намеренно переданы кому-либо из-за несоблюдения правил безопасности, что ставит под угрозу безопасность системы, тем самым повышая надежность системы, но не устраняя в достаточной степени человеческий фактор.

Другим важным недостатком этих методов является то, что они осуществляют контроль только в начале работы в системе и не контролируют личность во время работы [17].

Использованная литература.

1. Добрякова Г.Э. Проблемы идентификации в информационных системах // Правовая информатика. 2014. № 3. С. 28–32.
2. Фам З.Т. Современные системы идентификации личности для развития национальной информационной инфраструктуры социалистической республике Вьетнама // Международный научно-исследовательский журнал. 2015. № 6-1. С. 83–85.
3. Кубитович С. Н. ДНК как носитель информации неограниченного круга лиц // Вестник экономической безопасности. 2017. № 4. С. 184—188.
4. Голубев М. Н. “Использование информации о цвете в алгоритме выделения лиц на базе бустинга”, Сб. науч. труд. 13-й всерос. науч.-техн. конф. “Нейроинформатика – 2011”, М, 2011. Ч. 3. С. 55 – 62.
5. Официальный сайт Biometric Update. [Электронный доступ] - URL: http://www.biometricupdate.com/201412/globalbiometrics-market-projected-to-reach-24-6-billion-by-2020 (дата обращения: 25.12.2022)

OXIRGI MA’LUMOTLAR ASOSIDA OQOVA SUVLARNI TOZALASHNING NUKUS SHAHRIDAGI "OQOVA SUV" INSHOOTINING MATEMATIK MODELI YORDAMIDA HISOBLASHLAR O‘TKAZISH

[1]Uteuliev Nietbay Uteulievich, [2]Begilov Baxadır Nazarbaevich,
[3]Kudaybergenova Moxira Utepbergenovna
[1]f.-m.f.d, professor, Nukus davlat texnika universiteti,
[2]t.f.f.d. (PhD) University of Innovation Technologies,
[3]magistrant Nukus davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola oqova suvlarni tozalash jarayonlari harajatlarini optimallashtirish masalasining matematik modeliga ishlab chiqilgan algoritmlarini amaliy masalalarni yechish uchun qo‘llanishga qaratilgan. Mazkur maqolada Delphi tilida tuzilgan dasturiy majua orqali oqova suvlarni tozalashning Nukus shahridagi "Oqova suv" inshootining matematik modeli yordamida sonli tajriybalar o‘tkazilgan. Nukus shahridagi "Oqova suv" inshooti bo‘yicha o‘tkazilgan tajribalar natijasi xarajatlarning 15% ga kamayishi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: oqova suv, matematik model, texnologik sxema, tozalash inshotlari, dasturiy majmua, ifloslantiruvchi modda konsentratsiyasi, ifloslantiruvchi moddaning konsentratsiyasini ruxsat etilgan me'yoriy tashlamalar (REMT).

Аннотация: Данная статья посвящена применению разработанных алгоритмов математической модели оптимизации затрат на процессы очистки сточных вод для решения

практических задач. В статье проведены численные эксперименты с использованием математической модели очистки сточных вод сооружения "Оқова сув" города Нукуса с помощью программного комплекса, созданного на языке Delphi. Результаты экспериментов, проведенных на сооружении "Оқова сув" в городе Нукусе, показали снижение затрат на 15%.

Ключевые слова: сточные воды, математическая модель, технологическая схема, очистные сооружения, программный комплекс, концентрация загрязняющего вещества, предельно допустимые нормативные сбросы (ПДНС) концентрации.

Abstract: This article focuses on the application of developed algorithms for a mathematical model optimizing wastewater treatment process costs to solve practical problems. The paper presents numerical experiments using a mathematical model of wastewater treatment at the "Oqova suv" facility in Nukus city, employing a software package created in the Delphi programming language. The results of experiments conducted at the "Oqova suv" facility in Nukus demonstrated a 15% reduction in costs.

Keywords: wastewater, mathematical model, technological scheme, treatment facilities, software complex, pollutant concentration, maximum permissible standard discharge (MPSD) concentrations.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasida atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Shu nuqtayi nazardan, sanoat va maishiy oqova suvlarni tozalash, suv havzalarining ifloslanishini oldini olish muhim ekologik va iqtisodiy ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot ishining asosiy maqsadi oqova suvlarni tozalash jarayonlari uchun sarflanadigan xarajatlarni optimallashtirish masalasining matematik modelini ishlab chiqish va uni Nukus shahridagi "Oqova suv" tozalash inshooti misolida amaliyotga tatbiq etishdan iborat. Ishda Delphi dasturlash tilida yaratilgan maxsus dasturiy majmuadan foydalanilgan.

Tadqiqot obyekti: Nukus shahar "Oqova Suv" tozalash inshooti

Nukus shahridagi markaziy oqova suvlarni tozalash inshooti bir necha bosqichli murakkab tizimdan iborat. Ishonchlilikni ta'minlash maqsadida, barcha asosiy inshootlar ikkita parallel liniyada ishlaydi va har biri umumiy oqimning 50% quvvatini o'tkazishga mo'ljallangan.

Tozalash inshootining umumiy texnologik sxemasi quyidagilardan iborat:

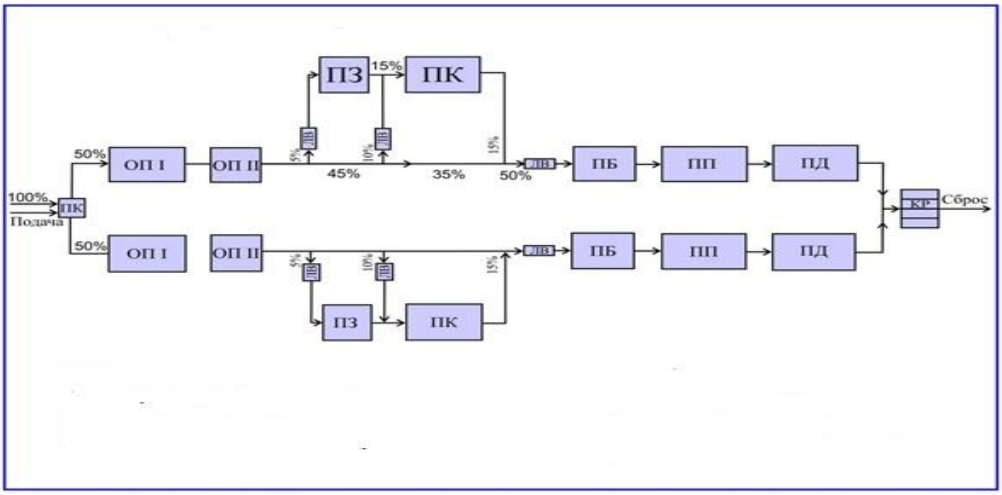

1-rasm. Nukus shahridagi tozalash inshootining texnologik sxemasi.

1. **Qabul qilish kamerasi (PK):** Shahar kanalizatsiya tizimidan kelib tushgan oqova suvlar dastlab shu yerga qabul qilinadi.
2. **Cho'ktirish hovuzlari (OP):** Bu yerda suv mexanik aralashmalardan va muallaq moddalardan birlamchi tozalanadi. Jarayon ikki bosqichda amalga oshiriladi.
3. **Biologik tozalash bloki:**

- **Kultivator hovuzi (PK):** Suv o'tlari biomassasini rivojlantirish va oksidlanish jarayonlarini tezlashtirish uchun oqimning bir qismi (taxminan 10%) maxsus boshlang'ich hovuzdan o'tkaziladi.

- **Biokoagulyator hovuzi (PB):** Bu yerda maxsus mikroorganizmlar yordamida murakkab biokoagulyatsiya jarayoni amalga oshirilib, erigan ifloslantiruvchi moddalar miqdori kamaytiriladi.
- **Kanalli hovuz (PP):** Tozalashning aerob bosqichi bo'lib, oqova suvlarning organik va mineral tarkibiy qismlari bakterial oksidlanadi. Suv bu yerda taxminan 2 kun ushlab turiladi.

4. **Yakuniy tozalash:** Biologik tozalashdan so'ng, suv yuqori suv o'simliklari mavjud bo'lgan hovuzlarga yuboriladi va bu yerda suv sifati "Yer usti suvlarini oqova suvlarning ifloslanishidan himoya qilish" qoidalariga mos holatga keltiriladi.

Matematik model

Tadqiqotning asosiy vazifasi – oqova suvdagi har bir ifloslantiruvchi moddaning konsentratsiyasini ruxsat etilgan me'yoriy tashlamalar (REMT) darajasiga keltirish uchun sarflanadigan umumiy xarajatlarni minimallashtirishdan iborat. Bu masala quyidagi optimallashtirish masalasiga keltiriladi:

Quyidagi belgilarni kiritamiz:

q_k – k -chi suv kirish joyida tozalash majmuasiga tushadigan ifloslangan suv hajmi;

x_{ki} – k -chi suv kirish joyida i -chi texnologik sxema bo‘yicha qayta ishlanadigan ifloslangan suv hajmi. Shunday qilib, $X_k = \{x_{ki}\}$, $i = \overline{1,N}$ k -chi suv tashlash joyida tozalash texnologiyalari o‘rtasida ifloslangan suvlarning hajmini taqsimlash vektori;

x_{ki}^- va x_{ki}^+ – q_k hajmli suvlarni tozalashda i -chi texnologik sxemaning ishlab chiqarish quvvatini cheklovchi o‘lchamlar;

C_{0kj}, C_{kj} – k -chi suv kirish joyida j -turli iflos moddaning tozalashgacha bo‘lgan konsentratsiyasi va tozalashdan keyin mumkin bo‘lgan darajadagi konsentratsiyasi (predelno–dopustimыye konsentrasii - PDK);

P_{kij} – k -chi suv kirish joyida i -chi tozalash texnologiyasi bo‘yicha j -turli iflos moddani tozalash darajasi;

A_{ki}, λ_{ki} – k -chi suv kirish joyida i -chi texnologik sxema bo‘yicha ifloslangan suvlarni tozalashga ketadigan harajatlar funksiyasining approksimatsiya koeffisiyenti $(A_{ki} \geq 0; \quad 0 < \lambda_{ki} \leq 1; \quad k = \overline{1,L}; i = \overline{1,N})$.

Minimal xarajatlar bilan eng yaxshi tozalash usulini topish jarayonini aks ettiruvchi matematik model quyidagicha:

$$F(x) = \sum_{k=1}^{L} \sum_{i=1}^{N} A_{ki} x_{ki}^{\lambda_{ki}} \to \min, \tag{1}$$

$$\sum_{i=1}^{N} B_{kij} x_{ki} \leq C_{kj}, \tag{2}$$

$$\sum_{i=1}^{N} x_{ki} = q_k, \tag{3}$$

$$x_{ki}^- \leq x_{ki} \leq x_{ki}^+, \tag{4}$$

$$A_{ki} \geq 0; \quad 0 < \lambda_{ki} \leq 1; \quad k = \overline{1,L}; i = \overline{1,N}; j = \overline{1,M}.$$

Tajriba uchun Nukus inshooti misolida shartli ravishda uch xil tozalash samaradorligiga ega bo'lgan texnologik sxemalar (101, 202 va 206) tahlil qilindi.

1-jadval. Nukus sh. "Oqova suv" inshootiga kelib tushayotgan suvning o'rtacha tarkibi va REMT ko'rsatkichlari

№	Ko'rsatkichlar	Kelib tushgan (haqiqiy), g/m³	Ruxsat etilgan (REMT), g/m³
1	Muallaq moddalar	193,7	140,0
2	KBE5	7,6	5,0
3	Mineral tarkibi	2769,0	2000,0
4	Xloridlar	712,5	350,0
5	Sulfatlar	404,4	500,0
6	Yog'lar	1,0	5,5
7	Nitrat azot	47,1	20,0
8	Nitrit azot	0,08	0,04
9	Ammoniy azot	0,91	0,4

Olingan natijalar va ularning tahlili

Har bir texnologik sxema bo'yicha oqova suvlarni tozalash natijalari va ularning kunlik xarajatlari tahlil qilindi. Natijalar quyidagi jadvalda umumlashtirilgan.

2-jadval. Turli texnologik sxemalar bo'yicha tozalash samaradorligi va xarajatlarni taqqoslash

№	Ingrediyentlar, g/m³	Tozalamasdan	101-sxema	202-sxema	206-sxema	REMT
1	Muallaq moddalar	193,7	103,1	34,4	20,6	140,0
2	KBE5	7,6	4,0	1,4	0,8	5,0
3	Mineral tarkibi	2769,0	2454,0	1454,0	1172,0	2000,0
4	Xloridlar	712,5	569,4	319,4	274,4	350,0
5	Sulfatlar	404,4	284,4	284,4	284,4	500,0
6	Yog'lar	1,0	1,0	1,0	1,0	5,5
7	Nitrat azot	47,1	24,6	4,4	2,4	20,0
8	Nitrit azot	0,08	0,042	0,02	0,02	0,04
9	Ammoniy azot	0,91	0,48	0,12	0,04	0,4
	Xarajatlar, kuniga ming so‘m	0	5830,0	7170,3	10478,4	-

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki:

- **101-texnologik sxema** eng arzon bo‘lishiga qaramay, "Mineral tarkibi", "Xloridlar", "Nitrat azot", "Nitrit azot" va "Ammoniy azot" kabi muhim ko‘rsatkichlar bo‘yicha REMT talablarini bajara olmaydi.
- **206-texnologik sxema** barcha moddalar bo‘yicha eng yuqori tozalash samaradorligini ko‘rsatadi, lekin u eng qimmat variant hisoblanadi.
- **202-texnologik sxema** barcha ifloslantiruvchi moddalarning konsentratsiyasini belgilangan me'yorlardan past darajaga tushirishga erishadi va shu bilan birga, 206-sxemaga qaraganda ancha tejamkor.

Dasturiy majmua yordamida o'tkazilgan optimallashtirish hisob-kitoblari shuni ko'rsatdiki, REMT talablariga eng kam xarajat bilan erishish uchun oqova suvning asosiy qismini (92,22%) 202-texnologik sxema bo'yicha tozalash maqsadga muvofiqdir. Bu esa dissertatsiya oldiga qo'yilgan maqsadga erishish imkonini beradi.

3-jadval. Xarajatlarni optimallashtirish natijalari

Tashlash (Oqim)	Sxema Shifrlari	Oqova suv sarfi, % da	Yillik xarajatlar, ming so‘m
1	202-sxema	92,22	2 414 016
	Boshqa sxemalar	7,78	-
Jami		**100**	**2 414 016**

Xulosa

Nukus shahri "Oqova suv" tozalash inshooti misolida o'tkazilgan sonli tajribalar va matematik modellashtirish natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

✓ Oqova suvlarni tozalash jarayonini optimallashtirish uchun matematik model va dasturiy ta'minotni qo'llash yuqori samaradorlikka ega.

✓ Mavjud bir necha texnologik sxemalardan foydalanish imkoniyati bo'lganda, ularni optimal kombinatsiyasini topish orqali xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

✓ Tahlil qilingan variantlar orasida 202-texnologik sxema barcha ekologik talablarni bajarish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashi aniqlandi.

✓ Modelni amaliyotga joriy etish orqali tozalash xarajatlarini taxminan 15% gacha kamaytirish imkoniyati mavjudligi isbotlandi. Bu natijalar respublikamizdagi boshqa oqova suvlarni tozalash inshootlarida ham ushbu uslubiyatni qo'llash istiqbolli ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Закон Республики Узбекистан об охране природы. // г.Ташкент, 9 декабря 1992 г., № 754-XII

2. Закон Республики Узбекистан О воде и водопользовании. // г. Ташкент, 6 мая 1993 г. № 837-XII.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. O‘zbekiston Respublikasi hududidagi suv ob’yektlarining suvni muhofaza qilish va sanitariya-muhofaza zonalarini belgilash tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida. // Toshkent sh., 2019 yil 11 dekabr, 981-son.

4. Ляшенко И.Н., Михалевич М.В., Утеулиев Н.У. Методы эколого-экономического моделирования. -Нукус: Билим. 1994. 236с.

5. Н.У.Утеулиев. Стохастические модели и методы оптимизации природопользования. Монография. Ташкент-2019 г.

6. В.И. Данилов-Данильян, И.Л. Хранович. Производственные функции в условиях неопределенности. Народнохозяйственные проблемы. Экономика и математические методы, 2007, том 43, №1.

QORAQALPOQ TILIDA AVTOMATIK NUTQNI TANISH (ASR) TIZIMINI ISHLAB CHIQISH

[1]Uteuliev N.U., [2]Kudaybergenov J.K., [3]Kudaybergenov T.K.
[1]f.m.f.d. professor. Nukus davlat texnika universiteti,
[2]doktorant. Tashkent axborot texnologiyalari universiteti.
[3]magistr. Nukus davlat texnika universiteti.

Annotation. This work presents the development of an Automatic Speech Recognition (ASR) system for the Karakalpak language, a low-resource Turkic language. Drawing inspiration from recent progress in Uzbek and Kazakh ASR research, the study focuses on text normalization, corpus creation, and model training using the Wav2Vec2 architecture. Preliminary results indicate that cross-lingual fine-tuning with uzbek and kazakh resources can significantly reduce word error rates. The research aims to provide a high-quality ASR system that supports digital education and accessibility for Karakalpak speakers.

Аннотация. В данной работе рассматривается разработка системы автоматического распознавания речи (ASR) для каракалпакского языка, относящегося к малоресурсным тюркским языкам. Основное внимание уделяется нормализации текста, созданию аудиокорпуса и обучению модели на основе архитектуры Wav2Vec2. Использование предварительно обученных моделей для узбекского и казахских языков и последующая донастройка показали перспективные результаты по снижению ошибок распознавания слов. Иследование направлен на создание качественной ASR-системы, которая будет способствовать развитию цифрового образования и доступности для носителей каракалпакского языка.

Annotatsiya. Ushbu maqolada kam resursli turkiy tillardan biri bo‘lgan qoraqalpoq tilida avtomatik nutqni tanish (ASR) tizimini yaratish haqida so‘z boradi. Tadqiqotda matnni normallashtirish, audio korpus yig‘ish va Wav2Vec2 arxitekturasida o‘qitish jarayonlari yoritilgan. O’zbek va Qozoq tilllaridagi oldindan o‘qitilgan modellardan foydalanib fine-tuning qilish orqali so‘z

xatolik darajasini kamaytirish samaradorligi ko‘rsatildi. Ishning asosiy maqsadi – qoraqalpoq tilida yuqori sifatli ASR tizimi yaratib, ta’lim va raqamli imkoniyatlarni kengaytirishdir.

Kirish. Zamonaviy raqamli ta’lim muhitida **kam resursli tillar** uchun nutqni tanish texnologiyalarini rivojlantirish juda muhim. Ko‘plab sun’iy intellekt vositalari ingliz, ispan, xitoy kabi keng tarqalgan tillar uchun yaratilgan; aksariyat kamroq tillar uchun bunday vositalar mavjud emas[1]. Qoraqalpoq ham shunday til bo‘lib, uning uchun nutqdan matnga aylantirish tizimlari deyarli mavjud emas. Buning ustiga, Turk tillari ichida O‘zbek va Qozoq tillari uchun yaqinda katta korpuslar yaratilgani va ASR modellarida muhim yutuqlar bor. Masalan, O‘zbek tilida 958 kishi ishtirokida yig‘ilgan va 105 soatga teng ochiq nutq korpusi taqdim etilgan[2]. Shu korpusda o‘qitilgan ASR modeli sinovida 17.4% atrofida so‘z xatosi ko‘rsatkichi qayd etilgan[3]. Qozoq tilida esa ko‘p yuz soatli ASR ma’lumotlari mavjud bo‘lib, ularda Wav2Vec2 kabi ilg‘or modellar bilan 8.7% WER (so‘z xatosi %) olinishi ko‘rsatildi[4]. Bular bizga shuni aytadiki, zamonaviy o‘rganilgan neyron tarmoqlar va katta hajmli ma’lumotlar yordamida Turk tillarida mukammal nutqni tanish tizimlari yaratish mumkin. Shu asosda biz Qoraqalpoq tilida ASR tizimi ustida ish boshladik.

O‘zbek va Qozoq tillaridagi ASR tadqiqotlari. Turkiy tillar, jumladan o‘zbek va qozoq tillari, avvaldan kam resursli deb hisoblanadi[5]. Yaqinda O‘zbek tilida maxsus ochiq nutq korpusi yaratilgan: 958 turli so‘zlovchidan yig‘ilgan 105 soatli transkriptsiyalangan nutq[2]. Shuningdek, O‘zbekiston vakillari tomonidan e’lon qilingan eksperimentlarda bu korpus bilan o‘qitilgan ASR modellarida validatsiya/test bo‘limlarida 18.1% va 17.4% WER natijalari qayd etilgan[3]. Qozoq tilida esa Yuksalish Universiteti tomonidan 335 soatli ASR korpusi ishlatilgan va Wav2Vec2 modellar bilan so‘z xatosi darajasi ancha past chiqdi[5][4]. Masalan, Kozhirbayev va boshq. (2023) ishida Facebook Wav2Vec2 (XLSR-53) va Whisper modellarini sinab ko‘rib, Wav2Vec2 uchun faqat 8.7% WER natijasini ko‘rsatdi[4].

Matnni normalizatsiya qilish. Nutqni tanish tizimini o‘qitish uchun transkriptsiyalangan matn aniq va muayyan formatda bo‘lishi kerak. Shu sababli matnni **normalizatsiya qilish** — masalan, tinish belgilari (vergul, nuqta, so‘roq va hokazo) olib tashlash va raqamlarni so‘z ko‘rinishiga o‘zgartirish — zarur amaliyotdir[10][11]. Masalan, NVIDIA texnologiya blogida ta’kidlanishicha, matnni to‘ldirish va inkor matnni tiklash ASR/TTS jarayonlarida muhim bosqich bo‘lib, sonlarni “$123” kabi belgilarni “yuz yigirma uch dollar” ko‘rinishida tekshirishadi[7]. Biz ham korpusdagi barcha transkriptsiyalarda tinish belgilari olib tashlandi va raqamlar lotin harflariga aylantirildi. Bu o‘zgartirishlar ASR modeliga bir xil va toza nutq matnini taqdim etib, xatoliklarni kamaytirishga xizmat qiladi[6][7].

Audio korpus yig‘ish va dastur. Qoraqalpoq tili uchun katta audio korpus yetishmasligi sababli **katta hajmli nutq ma’lumotlarini yig‘ish** jarayonini boshdan o‘tkazish zarur bo‘ldi[1]. Biz Python dasturlash tilida maxsus dastur yozib, suhbat yoki matn o‘qish tarzidagi nutq yozuvlarini avtomatik saqlash va transkripsiyalashni tashkil etdik[8]. Hozirgi bosqichda 10–11 nafar turli yosh va jinsdagi so‘zlovchilardan nutq namunalarini yig‘yapmiz. Har bir treking 16 kHz chastotada va 16 bit uzunlikda saqlanadi — bu nutqini yuqori sifatda saqlash uchun zarur standart usuldir[9]. Maqsadimiz — yakunida jami ~100 soatli audio ma’lumot to‘plash; hozircha 50 soat atrofida ma’lumot yig‘ilgan. Yig‘ilgan audio fayllar bilan mos transkripsiyalar chiqarildi va ularni oldindan belgilangan formatga solish uchun **normalizatsiya** bosqichi qo‘llanildi.

Wav2Vec2 modelida o‘qitish. Model sifatida Facebook tomonidan taqdim etilgan **Wav2Vec2 (xlsr)** arxitekturasi tanlandi. Bu yondashuv katta unlabeled (etiketsiz) nutq ma’lumotlari ustida ilgari o‘qitilgan bo‘lib, kichik miqdordagi transkriptsiyalangan nutq bilan ham yuqori aniqlik ko‘rsatadi[10]. Masalan, Baevskiy va boshq. (2020) ma’lum qilishicha, 53 ming soatli unlabeled ma’lumot bilan dastlab o‘qitilgan Wav2Vec2 modelini atigi 10 daqiqa transkriptsiyalangan nutq bilan sozlashda ham WER faqat 8.2% natija berdi[9]. O‘qitish jarayonida avvalo Facebookning “original” Wav2Vec2 modelidan foydalanamiz. Buning ustiga, turk tillari orasida o‘xshashlikdan foydalanib, Qozoq tilidagi ASR ma’lumotlari yordamida modelni oldindan fine-tuning qilish reja qilinmoqda.

Xulosa: Bizning ishimiz Qoraqalpoq tilida ASR tizimini yaratish uchun zarur texnik omillarni o‘rganadi va innovatsion yechimlar taklif qiladi. O‘zbek va Qozoq tillaridagi so‘nggi tadqiqotlar asosida, nutq matnini normalizatsiya qilish, keng turdagi ovoz yozuvlari bilan audio

korpus to‘plash va Wav2Vec2 modelida o‘qitishni rejalashtirmoqdamiz. Bunday yondashuv natijasida past xatolik darajali tizim hosil bo‘lib, ta’lim sohasida raqamli texnologiyalarning uyg‘unligini ta’minlashga xizmat qiladi[1][4].

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] How Do You Collect Speech Data in Low-Resource Languages? https://waywithwords.net/resource/speech-data-in-low-resource-languages/

[2] ISSAI - Institute of Smart Systems and Artificial Intelligence. https://issai.nu.edu.kz/uzbek-asr/

[3] Muhammadjon Musaev. Saida Mussakhojayeva. Ilyos Xujayorov. Yerbolat Khassanov. “An Open-Source Uzbek Speech Corpus and Initial Speech Recognition Experiments”

[4] Zhanibek Kozhirbayev. “Kazakh Speech Recognition: Wav2vec2.0 vs. Whisper”.

[5] Akbayan Bekarystankyzy, Orken Mamyrbayev, Mateus Mendes, Anar Fazylzhanova Muhammad Assam. “Multilingual end-to-end ASR for low-resource Turkic languages with common alphabets”.

[6] Text normalization – Wikipedia https://en.wikipedia.org/wiki/Text_normalization.

[7] Text Normalization and Inverse Text Normalization with NVIDIA NeMo |NVIDIA Technical Blog https://developer.nvidia.com/blog/text-normalization-and-inverse-text-normalization-with-nvidia-nemo/.

[8] N.U.Uteuliev. J.K.Kudaybergenov.T.K.Kudaybergenov. “Разработка системы автоматического распознования речи для каракалпакского языка с использованием Wave2Vec”. Fan va Jamiyat ilmiy-uslubiy jurnali.

[9] Alexei Baevski, Henry Zhou, Abdelrahman Mohamed, Michael Auli. ”wav2vec2.0: A Framework for Self-Supervised Learning of Speech Representations”.

QORAQALPOQ TILIDA NUTQ SINTEZI BO‘YICHA ILMIY-TEXNIK YONDASHUVLAR

[1]Uteuliev N.U., [2]Kudaybergenov J.K., [3]Kudaybergenov T.K.
[1]f.m.f.d. professor. Nukus davlat texnika universiteti,
[2]doktorant. Tashkent axborot texnologiyalari universiteti.
[3]magistr. Nukus davlat texnika universiteti.

Annotation. This paper explores scientific and technical approaches to speech synthesis in the Karakalpak language, a member of the Kipchak branch of Turkic languages. The study analyzes the phonetic and morphological features of the language, the stages of corpus creation (audio collection, transcription, normalization), and the application of modern neural TTS models such as Tacotron2 and FastSpeech2. Future directions include building a 50–70 hour Karakalpak speech corpus, leveraging cross-lingual adaptation from related Turkic languages, and applying data augmentation methods. The research emphasizes the importance of developing digital resources for Karakalpak, aiming to support education, cultural preservation, and the expansion of native-language audio materials.

Аннотация. В статье рассматриваются научно-технические подходы к синтезу речи на каракалпакском языке, относящемся к кипчакской группе тюркских языков. Анализируются фонетические и морфологические особенности языка, этапы создания корпуса (сбор аудиоданных, транскрипция, нормализация), а также применение современных нейросетевых моделей TTS, таких как Tacotron2 и FastSpeech2. В перспективе предполагается создание корпуса речи объемом 50–70 часов, использование кросс-лингвальной адаптации с других тюркских языков и применение методов расширения данных. Работа подчеркивает значимость разработки цифровых ресурсов для каракалпакского языка, что будет способствовать образованию, сохранению культуры и расширению аудиоматериалов на родном языке.

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq tilida nutq sintezi bo‘yicha ilmiy-texnik yondashuvlar tahlil qilinadi. Tilning fonetik va morfologik xususiyatlari, nutq korpusi yaratish

bosqichlari (audio yig‘ish, transkripsiya, normalizatsiya) va zamonaviy neyron tarmoqli TTS modellaridan Tacotron2 hamda FastSpeech2 qo‘llanishi yoritilgan. Kelgusida qoraqalpoq tilida 50–70 soatlik nutq korpusi yaratish, turkiy tillardan kross-lingvistik moslashuvni qo‘llash va ma’lumotni kengaytirish usullaridan foydalanish taklif qilinadi. Tadqiqot qoraqalpoq tilining raqamli resurslarini kengaytirish, ta’lim va madaniyatda ona tilidagi audio materiallarni yaratishga xizmat qiladi.

Key words: Karakalpak language, speech synthesis, Turkic languages, corpus creation, data normalization, Tacotron2, FastSpeech2, end-to-end, fine-tuning, digital technologies.

Kalit so’zlar: Qoraqalpoq tili, nutq sintezi, turkiy tillar, korpus yaratish, ma’lumotlarni normallashtirish, Tacotron2, FastSpeech2, end-to-end, fine-tuning, raqamli texnologiyalar.

Ключевые слова: Каракалпакский язык, синтез речи, тюркские языки, создание корпуса, нормализация данных, Tacotron2, FastSpeech2, end-to-end, fine-tuning, цифровые технологии.

Kirish. Qoraqalpoq tili Qipchoq turkiy tillar guruhiga mansub bo‘lib, yaqin qo‘shnilari – o‘zbek va qozoq tillaridan til va leksik jihatdan ta’sirlangan[1]. Ushbu til grammatik jihatdan qo‘shma qo‘shimchali va jinsga ega emas, so‘z tartibi ko‘pincha sub’ekt–objekt–fe’l (SOV) shaklida tuziladi[1]. Ham turkiy tillarga xos o‘ziga xos fonetik-tovush xususiyatlariga ega bo‘lib, og‘iz tovushlari o‘zaro uyg‘un ishlaydi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar doirasida ona tilida audio materiallar yaratish ta’lim jarayonini boyitadi. Shu bois, qoraqalpoq tilida nutq sintezi tizimi yaratish uchun avvalo lug‘at va nutq ma’lumotlari to‘plami, ya’ni korpus tayyorlash zarur. Abduraxmonova va boshqalar (2025) qoraqalpoq tili uchun elektron korpus tuzish muhimligini ta’kidlab, bunday resurslarni yaratishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi[2]. Ushbu maqolada qoraqalpoq tilining fonetik va morfologik xususiyatlari, nutq sintezi uchun korpus tuzish bosqichlari, Tacotron2 va FastSpeech2 modellari hamda “birlashgan” va moslashtirish (fine-tuning) yondashuvlari haqida ilmiy-texnik yondashuvlar yoritiladi.

Korpus tuzish: audiodata, transkripsiya, normalizatsiya. Zamonaviy nutq sintezi tizimlarini qurishda xar bir audio parchasi uchun unga mos yozma transkripsiya (matn) kerak bo‘ladi. Masalan, Sodimana va boshq. (2018) ga ko‘ra, yangi nutq ovoz tizimi qurish uchun zarur minimal resurslarga audio-transkripsiya juftlari hamda talaffuz lug‘ati kiradi[3].

Qoraqalpoq tilida nutq sintezi uchun maxsus korpus yaratish jarayoni quyidagicha:

- **Audio ma’lumotlarini yig‘ish:** Qoraqalpoq ona tilida nutq to‘plash uchun ona tilida ravon so‘zlaydigan ma’ruzachi va diktorlardan foydalaniladi. Yozib olinadigan material fonetik jihatdan boy va ko‘p turlarini (shiorlar, hikoya, dars matnlari) qamrab olishi lozim. Har bir yozuv yuqori sifatli audio formatda saqlanadi va unga mos to‘liq matn transkripsiyasi tuziladi[3].
- **Transkripsiya:** Olingan nutq yozuvlari matni maxsus dastur yoki tilshunos tomonidan to‘g‘rilab yoziladi. Garchi dastlabki transkripsiya avtomatik vositalardan olinishi mumkin bo‘lsa-da, inson nazorati bilan matnning har bir o‘ziga xos talaffuzini aniq qayd etish talab etiladi.
- **Ma’lumotlarni normalizatsiya qilish:** Transkripsiya qilingan matnda raqamlar, sana, soat, qisqartmalar kabi elementlar to‘liq so‘z shaklida yozilishi kerak. Masalan, “10” soni “on” deb, “01.01.2025” sanasi “birinshi yanvar eki min jigirma besh” tarzida yoziladi. Natijada har bir audio faylga mos matn normallashtirilgan holda (qisqarmalar va arab raqamlari yo‘q) biriktiriladi[3].

Ushbu bosqichlar yakunida har bir audiofayl alohida-nomlangan matnli transkripsiya bilan bog‘langan ma’lumotlar bazasi, ya’ni nutq korpusi hosil bo‘ladi. Keyingi bosqichda mazkur korpusdan foydalanib sintez modelini o‘rgatish mumkin.

Tacotron2 va FastSpeech2 modellari. Zamonaviy neyro-tarmoq asosidagi nutq sintezi tizimlaridan keng tarqalganlari Tacotron2 va FastSpeech2 modellari hisoblanadi. Ularning asosiy xususiyatlari quyidagicha:

- **Tacotron2:** Bu model ketma-ketlikdan-ketma-ketlikka (seq2seq) arxitekturasiga ega bo‘lib, kiruvchi matnni mel-spektrogrammaga o‘zgartiradi, so‘ngra alohida Wavenet kabi vocoder yordamida haqiqiy ovoz signaliga aylantiradi[4]. Tacotron2 modelining birinchi qismida (text-to-spectrogram) bidirectional LSTM va e’tibor mexanizmi mavjud, ikkinchi qism (vocoder) esa nutqni

generatsiya qiladi. Tarixan ko‘plab tadqiqotlarda Tacotron2 – kafolatli sifatli va mo‘’jallangan ovoz chiqarish modeli sifatida tan olingan.

- **FastSpeech2:** Bu model Transformer arxitekturasiga asoslangan bo‘lib, Tacotron2 ga nisbatan parallel (paralel) ishlaydi va juda tez ovoz yaratishni ta’minlaydi. FastSpeech2 da matnga kiritilgan harflardan avval ularning davomiyligi, talaffuz ohangi (pitch) va tovush energiyasi kabi qo‘shimcha o‘lchovlar aniqlanadi. Modellashtirishda ushbu parametrlar shartli (conditional) kirish sifatida ishlatiladi[5].

End-to-end va fine-tuning yondashuvlari: afzalliklari va muammolari. Nutq sintezi jarayonida ikki xil katta yondashuv ajratiladi. **End-to-end** (birlashgan) yondashuvda model matnni to‘g‘ridan-to‘g‘ri audio signaliga aylantiradi; masalan, Tacotron2 bir martada mel-spektrogramma va vocoderni o‘z ichiga olishi mumkin. Ushbu yondashuvda avval training uchun katta hajmli qoraqalpoq nutq ma’lumotlari talab etiladi – kam ma’lumotda model haddan ortiq o‘qishi va tabiiylik darajasi pasayishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, to‘liq end-to-end jamoa o‘rganish o‘rniga Tacotron2 + mustaqil vocoder (ikkita bosqichli) arxitekturasi kam resursli holatlarda barqarorroq ishlaydi[4].

Xulosa. Hozirgi kunda qoraqalpoq tilini raqamli resurslari cheklanganligi sababli, nutq sintezi ham ilg‘or texnologiyalardan foydalanib rivojlanishi uchun avvalo yangi ma’lumotlar korpusi yaratish zarur. Kelgusida yuqorida keltirilgan yondashuv va usullar amalga oshirilsa, qoraqalpoq tilida sifatli nutq sintez tizimi yaratish mumkin bo‘ladi va ona tilidagi audio-resurslarning maydoni kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Karakalpak language – Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/ Karakalpak_language

[2] Abduraxmanova N. Allaberdieva D. “Qoraqalpoq tili elektron korpusini yaratish: nazariy, amaliy va strategik asoslar” Kompyuter lingvistikasining zamonaviy texnologiyalari – ctcl.2025” nomli xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasining ilmiy maqolalari va tezislar to‘plami. t.: O‘ZMU, 2025.

[3] Keshan Sodimana, Pasindu De Silva2, Supheakmungkol Sarin1, Knot Pipatsrisawat1, Oddur Kjartansson1, Martin Jansche1, Linne Ha. “A Step-by-Step Process for Building TTS Voices Using Open Source Data and Frameworks for Bangla, Javanese, Khmer, Nepali, Sinhala, and Sundanese”

[4] Raviraj Joshi, Nikesh Garera. Rapid Speaker Adaptation in Low Resource Text to Speech Systems using Synthetic Data and Transfer learning.

[5] Yi Ren1, Chenxu Hu1, XuTan2, TaoQin2, Sheng Zhao3, Zhou Zhao1, Tie-Yan Liu2. Fastspeech 2: fast and high-quality end-to end text to speech. arXiv:2006.04558v8 [eess.AS] 8 Aug 2022.

KO‘P MEZONLI MASALALARNI QAROR QABUL QILISHDA SU’NIY INTELLEKTNI PARETO FRONT LEARNING USULIDAN FOYDALANISH

[1]Uteuliev N.U., [1]Kutlimuratov Yu.Q., [2]Begilov B.N.
[1]Nukus davlat texnika universiteti,
[2]University of Innovation technologies

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyot tarmoqlaridagi dolzarb masalalarni echishda qo‘llaniladigan ko‘p mezonli modellarni yechimlarini aniqlashda vujudga keladigan muommalarni echishda su’niy intellekt usullaridan foydalanish masalasi qaraladi. Bunda su’niy intellektning Pareto Front Learning uslubiyatini qo‘llash samoradorligi keltiriladi.

Аннотация. В статье рассматривается применение методов искусственного интеллекта для решения задач, возникающих при определении решений многокритериальных моделей, используемых при решении актуальных проблем в отраслях экономики. Показана эффективность применения методологии обучения искусственного интеллекта на основе фронта Парето.

Abstract. This article considers the use of artificial intelligence methods in solving problems that arise in determining the solutions of multi-criteria models used in solving current issues in economic sectors. The effectiveness of applying the Pareto Front Learning methodology of artificial intelligence is presented.

Kirish

Kup mezonli masalalarni echishda va yechimlar uchun Pareto to‘plamini hosil qilishda bir qancha ilmiy ishlar ishlangan. Ulardan [1, 7], [2, 257] ishlarda bir vaqtning o‘zida butun Pareto-to‘plamini to‘zish asosida o‘qitiladigan «afzallik» vektori uchun model parametrlarini mos shaklida yaratish va ular orqali olingan yechimning samarali afzallik vektorlari Pareto to‘plamini tuzishga asoslanadi.

Asosiy qism

Pareto Front Learning usuli ko‘p mezonli optimallashtirish muammolarini hal qilishning zamonaviy yondashuvi bo‘lib, Pareto chegarasini yaqinlashtirish uchun kup mezonli masalalar yechimlaridan foydalanadi. An’anaviy evolyutsion yoki deterministik usullardan farqli o‘laroq, Pareto Front Learning qayta optimallashtirmasdan har qanday afzalliklar (almashtirish vektorlari) uchun yechimlarni ishlab chiqarishga qodir yagona modelni yaratadi.

Ushbu usulning asosiy tushunchalarindan «Pareto Front Learning»ning asosiy maqsadi neyron tarmoqni o‘qitishdan iborat bo‘lib, u har qanday afzal vektor *r* uchun Pareto chegarasida joylashgan x_r optimal yechimini qayta ko‘rib chiqadi. SHunday qilib, bitta o‘qitilgan model klassik optimallashtirish usullarining bir nechta ishini turli mezon og‘irliklari bilan almashtiradi.

Bu usul HyperNetwork dan foydalangan holda r afzal vektorni qabul qiladi va muammoni hal qilishni ifodalovchi maqsadli tarmoq uchun θ_r parametrlarini hosil qiluvchi gipertarmoqqa asoslanadi. O‘qitish jarayoni $f(x,\theta_r)$ mezonlarining chiqish qiymatlari *r* ga nisbatan Pareto optimalligiga mos kelishi uchun amalga oshiriladi.

Keltirilib o‘tilgan Pareto HyperNetwork arxitekturasi bo‘yicha model ikkita tarmoqdan iborat bo‘ladi:

-gipertarmoq $h(r,\theta_r)$ — r afzalliklari asosida θ_r - parametrlarini hosil qiladi.

-maqsadli tarmoq $f(x,\theta_r)$ — mezon qiymatlarini hisoblab chiqadi va yechimlar sifatini baholaydi.

O‘qitish asosida yechimlarning ustun emasligini va ularning haqiqiy Pareto to‘plamiga yaqinligini aks ettiruvchi yo‘qotishlarni minimallashtirishga qaratilgan bo‘ladi.

SHunday qilib, tarmoqta o‘qitish asosida uzluksiz yaqinlashuvini shakllantirib, keng ko‘lamli afzalliklar uchun yechimlarni toqqoslash amalini bajaradi.

Pareto HyperNetwork asosida masalani matematik quyilishi quyidagicha yozish mumkin:

$$\varphi^* = \arg\min_f E_{r \sim p(r)}\left[L(r, f(x,\theta_r))\right]$$

SHartlar asosida:

$$\theta_r = h(r,\varphi) \in P$$

Bunda:

r- afzallik (vazn vektori);

p(r)- afzalliklarni taqsimlash;

L- afzallik to‘plamiga yaqinlashish oraligi qisqarttirishdagi yo‘qotish funktsiyasi;

φ - gipertarmoq parametrlari.

Usulning modifikatsiyasi asosida zamonaviy versiyalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Multi-Sample HyperNetworks -bu chegarani yaxshiroq qoplash imkonini beruvchi giper ko‘lamni hisobga oladi.

- Controllable PFL – bu nuqta taqsimotining zichligi va bir xilligi ustidan nazoratni qo‘shib boradi.

- PSL-MORL – bu ko‘p mezonli o‘qitish muammolari uchun moslashtiriladi.

Usulning algoritmik qadamlari ko‘yidagicha olib boriladi.

1. r afzalliklar to‘plamini yaratish.
2. Gipertarmoq orqali θ_r parametrlarini hosil qilish.
3. $f(x,\theta_r)$ mezonlarini hisoblash.
4. Yo‘qotishlarni hisoblash.
5. φ parametrlarini yangilash.
6. Qayta tayyorlanmasdan yangi afzalliklar uchun yechimlarni olish.

Amallari ketma-ket bajariladi.

Ushbu usul [3, 27], [4, 45], [5, 57] ishlar keltirilgan maslalarini echishda qo‘llaniladi.

Xulosa

Pareto Front Learning usuli - bu ko‘p maqsadli optimallashtirish muammolarini hal qilish uchun prognozli yondashuv, ayniqsa neyron tarmoq modellari va o‘qitish kontekstida amalga oshiriladi. Uning imkoniyatlari takroriy hisob-kitoblarsiz keng ko‘lamli afzalliklar uchun Pareto chegarasini tez va samarali tarzda aniqlashdan iborat bo‘ladi samarali yechimlanrni tanlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navon, A., Shamsian, A., Chechik, G., & Fetaya, E. (2020). Learning the pareto front with hypernetworks. arxiv preprint arxiv:2010.04104.

2. Tuan, T. A., Hoang, L. P., Le, D. D., Thang, T. N. (2024). A framework for controllable pareto front learning with completed scalarization functions and its applications. Neural Networks, 169, 257-273.

3. Uteuliev N.U., Qutlimuratov Yu.Q., Yadgarov Sh.A. Using the methods and optimizing criteria in making the managing decisions of agricultural production // lnternational Conference on Information Science and Communications Technologies: Applications, Trends and Opporhrnities, ICISCT 2019. Tashkent. – P. 1-4.

4. Qutlimuratov Yu.Q., Qarajanova A.A., Bekniyazova N.S. Information supply of ecological and economic Model of the Placement of the Agricultural Production // Sciense and education in Karakalpakstan, ISSN 2181-9203. – 2021. Vol 1 (16). – Rr. 76-82.

5. Qutlimuratov Yu.Q., Kulbaeva U.Yu. Software for management decision making on the basis of evaluation of agricultural production resources // Sciense and education in Karakalpakstan, ISSN 2181-9203. – 2022. Vol 2/1 (24). – Rr. 41-44.

ESPDA SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA MULTIMODAL TA’LIM: TIL VA PROFESSIONAL KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

Zulfiya Xabirova - Mustaqil tadqiqotchi
Toshkent shahridagi Adju universiteti

Annotatsiya. ESP keng qamrovli ta’lim dasturini taklif etadi, bu esa professional va akademik ta’limga yuqori darajadagi muvaffaqiyatlarga erishish imkonini beradi. Sun’iy intellekt (SI) platformasi turli materiallar, audio, video va interaktiv simulyatsiyalarni topish mumkin bo‘lgan multimodal o‘quv muhitini ta’minlaydi, ular xabarlar almashish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan kanallarga ajratilishi mumkin. Ushbu maqola multimodal ta’limni sun’iy intellekt bilan integratsiyalash va uning til va professional muloqotga integratsiyalashuvi doirasida ESP ta’limiga qaratilgan. Oldingi tadqiqotlarga asoslanib, sun’iy intellekt texnologiyasi shaxsiy, kasbiy va akademik ta’lim sifatini, shuningdek, ta’lim samaradorligini oshirishi ko‘rsatilgan. Ushbu tadqiqot sun’iy intellektning multimodalligiga asoslanadi va sinfda o‘rganish hamda ishdagi real tafovutni bartaraf etish orqali ESP ta’limini yangi bosqichga olib chiqish nazariyasi yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP), sun’iy intellekt (SI), multimodal o‘rganish.

Kirish. Axborot texnologiyalari, biznes, tibbiyot va muhandislik sohasidagi texnik mutaxassislar o‘z kasblarining standartlariga taqlid qilishga harakat qilishdi. An’anaviy ESP o‘quv materiallarini ishlab chiqish ushbu muammolarni bartaraf etish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi.

Tabiiy tilni qayta ishlashdan (NLP) olingan sun’iy intellekt texnologiyasi dasturlar va generativ SI tizimlariga moslashtirilgan. Ko‘pgina yozma matnlar, og‘zaki suhbatlar, grafik uslublar va qo‘shimcha raqamli bo‘shliqlarning bunday integratsiyasi paydo bo‘layotgan professional muloqotga tegishli. An’anaviy tarzdagi ESPda muvaffaqiyat qozonishingizga yordam beradigan ko‘plab imkoniyatlar mavjud va multimodal tadqiqotlari talabalarning o‘ziga xos ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan biznesni tashkil etishga yordam beradi (Dudley-Evans va Sent-Jon, 1998). Yondashuv odatda o‘quvchiga qaratilgan haqiqiy materiallar va kasbiy amaliyot muhimligini ta’kidlaydi. Biroq, mehnatga asoslangan ta’limning samaradorligi matnga asoslangan ta’limdan tashqari tanqidiy amaliyotlarning kombinatsiyasi bilan cheklangan. Multimodal yo‘nalishida tashkil etilgan darslar vizual, eshitish, matn va kinestetik yo‘llar bilan boyitilib, real hayotda ingliz tilini qo‘llashga yordam beradi (Kress, 2010). Multimodal ESP kontekstlari turli diagrammalar, texnik ko‘rsatmalar, modul bo‘lmagan va modellashtirish va turli xil variantlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, multimodal amaliyotlar talabalarning faolligini, o‘rganishini va bilimlarni uzatish qobiliyatini oshiradi (Bateman va boshq., 2017).

SIning paydo bo‘lishi bilan multimodal o‘rganish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sun’iy intellekt moslashuvchan kontentga asoslangan vositalarga asoslangan. Masalan, nutqni aniqlash vositalari bir zumda so‘zni ma’nosini ayta oladi, SI chatbotlari esa real muhitdagi suhbatlarga taqlid qilishi mumkin. ChatGPT tabiiy matnni dekodlashi mumkin bo‘lgan generativ SI vositasi bo‘lib, undan keyin o‘rganishdagi bo‘shliqlarni avtomatik ravishda aniqlash uchun ishlatilishi mumkin (Kasneci va boshq., 2023). Suniy intellekt talabalar avtonomiyasini va haqiqiy muloqotni yaxshilaydi (Godwin-Jones, 2020; Lin & Mubarok, 2023).

Ushbu afzalliklarga qaramay, ESP pedagogikasida SIni qabul qilish ham o‘z muammolariga ega. Bularga SIga bo‘lgan ehtiyoj kiradi. Bu aniqlik, tashqi nazorat, qo‘llab-quvvatlashning to‘liqligi va yangi istiqbollarga bo‘lgan ehtiyojni o‘z ichiga oladi (Holmes va boshq., 2022). Shunday qilib, yuqori salohiyatga qaramay, kelajakda innovatsion pedagogika zarur.

ESPda sun’iy intellektga asoslangan multimodal o‘rganish

Multimodal ta’lim va sun’iy intellektning yaqinlashishi ESP o‘rganishni haqiqiy ish tajribasiga yaqinlashtiradi. Multimodallik talabalarga bir nechta muhitda til bilan muloqot qilish imkonini beradi, SI esa moslashuvchanlik va realizmni yaratib beradi.

Misol uchun, ESP muhandisligida sun’iy intellektga asoslangan simulyatsiyalar talabalarga texnik hisob-kitoblarni sxemalar yoki modellarni tahlil qilishda qo‘llash imkonini beradi. Tibbiyotda esa ESP ta’limida sun’iy intellektga asoslangan chatbotlar og‘zaki va yozma tilni vizual diagnostika ma’lumotlari bilan birlashtirib, shifokor-bemor maslahatlarini taqlid qilishi mumkin.

Shaxsiylashtirish SI orqali multimodallikning asosiy afzalligi hisoblanadi. Moslashuvchan tizimlar muvaffaqiyatni nazorat qiladi va topshiriqlarni mos ravishda moslashtiradi, bu texnik chizmalar bilan kurashayotgan talabalarga qo‘shimcha vizual yordam beradi yoki muvaffaqiyatli talabalar uchun rol o‘ynashni qiyinlashtiradi. Ushbu shaxsiylashtirish maxsus maqsadlar uchun ingliz tilini (ESP) o‘rganayotgan talabalarning aniq maqsadlariga moslashish, ularni rag‘batlantirish va jalb qilish tamoyilini qo‘llab-quvvatlaydi (Pérez va boshq., 2021).

Lingvistik va kasbiy kompetentsiyani takomillashtirish

An’anaga ko‘ra, maxsus maqsadlar uchun ingliz tilini o‘qitish til o‘rganishni professional kompetentsiya bilan birlashtirishga qaratilgan. SIdan foydalangan holda multimodal o‘rganish ushbu maqsadni qo‘llab-quvvatlaydi va haqiqiy professional faoliyatni taqlid qiladigan tajribalarni taqdim etadi. Masalan, mavzuga oid matnlarni yaratish, talabalarning yozma ishlarini tahlil qilish va til va uslub haqida darhol fikr bildirish uchun sun’iy intellektdan foydalanish orqali til ko‘nikmalari yaxshilanadi.

Professional muloqot qobiliyatlari ish natijalarini multimodal takrorlash, ya’ni slayd taqdimoti, texnik hisobotlarni yozish yoki yig‘ilishlarda muzokaralar olib borish orqali rivojlanadi.

Tanqidiy fikrlash va muammoni hal qilish ko‘nikmalari SIni qo‘llab-quvvatlaydigan stsenariylarda rivojlanadi, bu erda talabalar professional qarorlar qabul qilish uchun multimodal ma’lumotlarni (matn, tasvirlar, diagrammalar) tushunishlari kerak.

Bu tushunchalar birgalikda ESP ning yaxlit modelini tashkil etadi, unda talabalar nafaqat ingliz tilini o‘rganadilar, balki professional sohalarda ham ishlaydilar.

Qiyinchiliklar va mulohazalar

SIga asoslangan multimodal texnologiya ESP uchun qanchalik istiqbolli bo‘lsa, u ham muammoli. SIga asoslangan materiallarning ishonchliligi muammoli bo‘lishi mumkin va texnik atamalar yoki nutq naqshlaridagi xatolar o‘quvchilarning ishonchiga putur etkazishi mumkin. Bundan tashqari, talabalar o ‘z vakolatlarini rivojlantirmasdan SI yordamiga tobora ko‘proq ishonib qolishlari xavfi mavjud (Holmes va boshq., 2022).

Axloqiy muammolar ma’lumotlar maxfiyligi bilan bog'liq, ayniqsa SI vositalari foydalanuvchilar va tenglik haqida ma'lumotlarni to‘plasa, chunki barcha talabalar ilg‘or texnologiyalardan teng foydalanish imkoniyatiga ega emas. Bundan tashqari, yuqorida aytib o‘tilganidek, o‘qituvchilar sun’iy intellektni o‘z amaliyotiga qo‘shishga tayyor bo‘lmasligi va professional rivojlanishga muhtoj bo‘lishi mumkin. Ushbu muammolarni muvozanatlash SI o‘qituvchilarning rolini almashtirish emas, balki to‘ldirishini ta’minlash uchun juda muhimdir.

Xulosa

Sun’iy intellektga asoslangan multimodal ta’lim bu ESPni o‘qitishning ilg‘or yondashuvi bo‘lib, u haqiqiy, ehtiyojga asoslangan o‘rganish tamoyillarini adaptiv va interaktiv texnologiyalar imkoniyatlarini birlashtiradi. Turli aloqa kanallaridan foydalangan holda, SI nafaqat til kompetensiyasini oshiradi, balki xalqaro mehnat bozorida raqobatbardoshlik uchun zarur bo‘lgan professional kompetentsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bunga erishish uchun o‘qituvchilar malakasi bilan bog‘liq qiyinchiliklarni engib o‘tishlari kerak. Kelajakda ESP suniiy intellekt texnologiyalarining oqilona va uyg‘un sintezi bo‘lib, ta’limni buzmasdan insonparvarlashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bateman, J., Wildfeuer, J. va Hiippala, T. (2017). Multimodallik: asoslar, tadqiqot va tahlillar. De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110479898

2. Dadli-Evans, T. va Sent-Jon, M. J. (1998). Ingliz tilini maxsus maqsadlarda rivojlantirish: fanlararo yondashuv. Kembrij universiteti matbuoti.

3. Godvin-Jons, R. (2020). Rivojlanayotgan texnologiyalar: tilni o'rganishni qo'llab-quvvatlash uchun sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish. Til o‘qitish va texnologiya, 24 (3), 4–15. https://doi.org/10125/44716

4. Xolms, V., Bialik, M. va Fadel, S. (2022). Ta'limda sun'iy intellekt: o'qitish va o'qitish istiqbollari va oqibatlari. O'quv dasturini qanday ishlab chiqish kerak.

5.Xatchinson, T. va Uoters, A. (1987). Muayyan maqsadlar uchun ingliz tili: o'rganishga asoslangan yondashuv . Kembrij universiteti matbuoti.

6. Kasneci , E., Sessler , K., Küchemann , S., Bannert , M., Dementieva , D., Fischer, F. , ... & Kasneci , G. (2023). ChatGPT yaxshimi? Ta'lim uchun katta til modellarining imkoniyatlari va muammolari haqida. O'rganish va individual farqlar, 103 , 102274. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274

7. Kress, G. (2010). Multimodallik: zamonaviy muloqotga ijtimoiy semiotik yondashuv . Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203970034

8. Lin, C. va Mubarok , H. (2023). Til o'rganishda generativ AIdan foydalanish: potentsiallar va muammolar. Ta'limda rivojlanayotgan texnologiyalar xalqaro jurnali, 18 (8), 44–59. https://doi.org/10.3991/ijet.v18i08.37053

9. Peres, C., Peres-Paredes, P. va Gómez, J. (2021). ESP da adaptiv ta'lim:texnologiyatakomillashtirilganta'limningyangiyo'nalishlari. Kompyuter yordamidatilo‘rganish,34(7),923946.https://doi.org/10.1080/09588221.2019.1704788

10. Zawacki -Richter, O., Marín , VI, Bond, M. va Gouverneur , F. (2019). Ta’limda sun’iy intellekt bo‘yicha tadqiqotlarni tizimli ko‘rib chiqish. Oliy ta’limda ta’lim texnologiyalari xalqaro jurnali, 16 (1), 1–27. https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0

DATA JURNALISTIKA HÁM JASALMA INTELLEKT: XALIQARALIQ TÁJIRIYBE, ÓZBEKSTAN USHIN IMKANIYATLAR HÁM MASHQALALAR

Peruza Yaqupbayeva Oralbay qızı
Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, 1-kurs magistrantı
E-mail: yakupbaevaferuza5@gmail.com

Annotaciya. Maqalada data jurnalistika hám jasalma intellekttiń jáhán tájiriybesindegi ornı, sonday-aq, Ózbekstanda bul baǵdardı rawajlandırıw perspektivaları tallanadı. Xalıqaralıq media ámeliyatlarında úlken kólemdegi maǵlıwmatlardı qayta islew hám vizuallastırıwda jasalma intellekt texnologiyalarınıń qollanılıwı kórip shıǵıladı, sonday-aq, Ózbekstan jurnalistikası ushın bar tosqınlıqlar hám keleshektegi imkaniyatlar sáwlelendiriledi.

Tayanısh sózler: Data jurnalistika, jasalma intellekt, media texnologiyalar, ashıq maǵlıwmatlar, vizualizaciya, Ózbekstan, xalıqaralıq tájiriybe.

Annotatsiya. Maqolada data jurnalistika va sun’iy intellektning jahon tajribasidagi o‘rni, shuningdek, O‘zbekistonda ushbu yo‘nalishni rivojlantirish istiqbollari tahlil qilinadi. Xalqaro media amaliyotlarida katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash va vizualizatsiya qilishda sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanishi ko‘rib chiqiladi, shuningdek, O‘zbekiston jurnalistikasi uchun mavjud to‘siqlar va kelajakdagi imkoniyatlar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Data jurnalistika, sun’iy intellekt, media texnologiyalar, ochiq ma’lumotlar, vizualizatsiya, O‘zbekiston, xalqaro tajriba.

Abstract. This article analyzes the role of data journalism and artificial intelligence in international experience, as well as prospects for developing this direction in Uzbekistan. The paper examines the use of AI technologies in processing and visualizing large-scale data in global media practices and highlights existing barriers and future opportunities for Uzbek journalism.

Keywords: Data journalism, artificial intelligence, media technologies, open data, visualization, Uzbekistan, international experience.

Аннотация. В статье анализируется роль дата-журналистики и искусственного интеллекта в мировом опыте, а также перспективы развития данного направления в Узбекистане. Рассматривается применение технологий искусственного интеллекта при обработке и визуализации больших объемов данных в международной медиапрактике, а также освещаются существующие препятствия и будущие возможности для узбекской журналистики.

Ключевые слова: дата-журналистика, искусственный интеллект, медиатехнологии, открытые данные, визуализация, Узбекистан, международный опыт.

Sońǵı jıllarda data jurnalistika global jurnalistika ámeliyatınıń eń áhmiyetli hám perspektivalı baǵdarlarınıń biri sıpatında qáliplesti. Sanlı transformaciya sharayatında media tarawında tek ǵana tekstli informaciya emes, al úlken kólemdegi statistikalıq maǵlıwmatlar, grafikalar hám interaktiv vizuallastırıwlar da jurnalistlik materiallardıń ajıralmas bólegine aylandı. Aldın data jurnalistika ápiwayı statistikalıq maǵlıwmatlar hám diagrammalar tiykarında jańalıqlardı sáwlelendiriw túrinde rawajlanǵan bolsa, búgingi kúnde jasalma intellekt (AI) texnologiyaları bul tarawǵa pútkilley jańa imkaniyatlardı alıp kirdi. JI quralları járdeminde jurnalistler millionlaǵan hújjetlerdi tez tańlap alıw, jasırın baylanıslardı anıqlaw hám oqıwshılar ushın quramalı processlerdi ápiwayı túrde usınıw imkaniyatına iye boldı.

Dúnyanıń jetekshi media shólkemleri - The New York Times, The Guardian, Reuters sıyaqlı basılımlar data jurnalistika hám JI integraciyasınan belsene paydalanbaqta[1, 102]. Máselen, The Guardian Brexit procesinde júz mińlaǵan hújjetler hám siyasiy bayanatlardı JI járdeminde tańlap, interaktiv grafikler arqalı auditoriyaǵa jetkerdi. Bul tájiriybe quramalı siyasiy processti keń jámiteshilikke túsinikli etip usındı [3, 42]. Reuters finans bazarlarındaǵı ózgerislerdi mashina oqıtıw algoritmleri járdeminde baqlap, operativ boljawlar beriwde úlken jetiskenliklerge erispekte [2, 341] . Bul qatnas tek oqıwshılar ushın emes, al investorlar hám analitikler ushın da paydalı boldı. The New York Times bolsa COVID-19 pandemiyası dáwirinde úlken statistikanı qayta islep, real waqıt

rejiminde global kartalar, infografikalar hám prognoz modellerin jarattı. Nátiyjede millionlaǵan oqıwshılar anıq hám isenimli vizual maǵlıwmat penen támiyinlendi [3, 51] .

Sonday-aq, Skandinaviya mámleketlerinde de JI tiykarındaǵı "robot-jurnalistika" ámeliyatı keńeymekte. Máselen, Swedish Radio jasalma intellekt járdeminde avtomat jańalıqlar tayarlawdı jolǵa qoyǵan, bul tezlikti arttırsa da, jurnalistikanıń etikalıq normalarına baylanıslı sorawlardı da payda etpekte.

Jasalma intellekt qurallarınıń jurnalistikada qollanılıwı bir qatar abzallıqlardı usınadı. Olardan eń tiykarǵısı - tezlik, ol úlken kólemdegi maǵlıwmatlardı qısqa waqıt ishinde qayta islewge járdem beredi. Tereń analiz bolsa jasırın tendenciyalar hám baylanıslardı anıqlaw imkaniyatın beredi. Búgingi dúnya jurnalistikasında úlken áhmiyetke iye bolǵan ózgeshelikler - vizuallastırıw hám interaktiv grafikalar maǵlıwmattı túsinikli, oqıwshıǵa qolaylı etedi. Sonı da aytıp ótiw kerek, jasalma intellekt jurnalistlerge ápiwayı texnikalıq jumıslardan kóre dóretiwshilik tallawǵa kóbirek waqıt ajırata alıwına imkaniyat jaratadı.

Ózbekstanda data jurnalistika endi qáliplesip atır. Házirgi kúnde ol kóbirek ekonomikalıq, sociallıq hám siyasiy tarawlardaǵı statistikalıq maǵlıwmatlardı amalizlew arqalı rawajlanbaqta [5, 89]. Mısal retinde xalıqtıń bántligi, migraciya processleri, bahanıń ózgeriwi yamasa saylawlarda qatnasıw kórsetkishleri tiykarında tayarlanǵan materiallardı keltiriw múmkin[5, 92] .

Biraq, mámlekette bul tarawdıń rawajlanıwına bir qatar tosqınlıqlar da bar. Bárinen burın, tájiriybeli qánigelerdiń jetispewi data jurnalistika processlerin keń kólemde engiziwdi qıyınlastırıp atır [5,110]. Sonday-aq, ashıq maǵlıwmatlar bazalarınıń sheklengenligi, mámleketlik uyımlar hám shólkemlerdiń barlıq statistikalıq maǵlıwmatlardı erkin usınıs etpewi jurnalistler ushın úlken mashqala esaplanadı [5, 112]. Bunnan tısqarı, texnologiyalıq infrastrukturanıń tómenligi, yaǵnıy zamanagóy programmalıq támiynat hám texnikalıq qurallardıń jeterli dárejede engizilmegeni de tarawǵa tosqınlıq bolıp qalmaqta [5, 115].

Keleshekte Ózbekstanda data jurnalistika hám jasalma intellekt integraciyasın nátiyjeli rawajlandırıw ushın úsh tiykarǵı baǵdarda sistemalı jumıs alıp barıw zárúr [5, 118]:

1. Bilimlendiriw sistemasında arnawlı kurslardı engiziw. Jurnalistika fakultetleri hám málimleme texnologiyaları boyınsha bilimlendiriw mákemelerinde data jurnalistika, sanlı media, maǵlıwmatlardı tallaw hám vizuallastırıw boyınsha oqıw kursların shólkemlestiriw.
2. Ashıq maǵlıwmatlar siyasatın kúsheytiw. Mámleketlik uyımlarda ashıq-aydınlıqtı támiyinlew hám puqaralarǵa statistikalıq maǵlıwmatlarǵa erkin kiriw imkaniyatın jaratıw [5, 120].
3. Texnologiyalıq birge islesiw hám xalıqaralıq tájiriybeni ózlestiriw. Sırt el media shólkemleri menen birge islesiw, aldınǵı texnologiyalıq sheshimler hám tájiriybelerdi úyreniw arqalı zamanagóy data jurnalistika ónimlerin jaratıw [3, 54].

Xalıqaralıq tájiriybe sonı kórsetedi, data jurnalistika hám jasalma intellekt úylesimi jurnalistikani ele de kúshlirek málimleme deregine aylandıradı. Ózbekstan ushın bul baǵdar úlken imkaniyatlardı ashadı, biraq olardı tolıq ámelge asırıw ushın maman kadrlar tayarlaw, ashıq maǵlıwmatlar siyasatın kúsheytiw hám texnologiyalıq infrastrukturanı bekkemlew zárúr. Sonday-aq, jurnalistlik etikalıq normalar da qayta kórip shıǵılıwı kerek boladı. Sebebi JI qurallarınıń keńnen qollanılıwı jurnalistikanıń juwapkershiligi, adamgershilik qádiriyatları hám auditoriyaǵa bolǵan hadallıǵın jańa basqıshqa alıp shıǵadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. Anderson, C. W. (2018). Apostles of Certainty: Data Journalism and the Politics of Doubt. Oxford University Press.
2. Coddington, M. (2015). Clarifying Journalism's Quantitative Turn: A Typology for Evaluating Data Journalism. Digital Journalism, 3(3).
3. Gray, J., Bounegru, L., & Chambers, L. (2012). The Data Journalism Handbook. O'Reilly Media.
4. Parasie, S., & Dagiral, E. (2013). Data-driven journalism and the public good: "Computer-assisted-reporters" and "programmer-journalists" in Chicago. New Media & Society, 15(6).
5. Ne'matov, A (2005). Jurnalistika asoslari. Tashkent: Ózbekstan milliy ensiklopediyası.

QO‘LDA YOZILGAN MATNLARNI SUN’IY INTELLEKT ALGORITMLARI YORDAMIDA TANIB OLISH VA RAQAMLASHTIRISH

Yusupbayeva Zuxra - magistrant
Nukus davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada qo‘lda yozilgan matnlarni sun’iy intellekt algoritmlari yordamida tanib olish va raqamlashtirish masalasi yoritilgan. Tadqiqotda chuqur o‘rganish (Deep Learning) arxitekturalari — CNN, RNN, LSTM, GRU va Transformer modellarining qo‘llanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, Connectionist Temporal Classification (CTC) algoritmi asosida ishlab chiqilgan modelning samaradorligi IAM va EMNIST ma’lumotlar bazalari asosida sinovdan o‘tkazilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, taklif etilgan model klassik OCR tizimlariga nisbatan yuqori aniqlikka ega bo‘lib, uni arxiv, ta’lim va moliya sohalarida amaliy qo‘llash mumkin.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, qo‘lyozma tanib olish, chuqur o‘rganish, CNN, LSTM, Transformer, CTC, OCR, raqamlashtirish.

Annotation: This article explores the problem of recognizing and digitizing handwritten texts using artificial intelligence algorithms. The study analyzes the application of deep learning architectures such as CNN, RNN, LSTM, GRU, and Transformer models. A model based on the Connectionist Temporal Classification (CTC) algorithm was developed and tested using the IAM and EMNIST datasets. Experimental results show that the proposed approach achieves higher accuracy compared to classical OCR systems and can be effectively applied in archives, education, and financial sectors.

Keywords: artificial intelligence, handwriting recognition, deep learning, CNN, LSTM, Transformer, CTC, OCR, digitization.

Аннотация: В данной статье рассматривается задача распознавания и цифровизации рукописных текстов с использованием алгоритмов искусственного интеллекта. В исследовании проанализированы возможности применения архитектур глубокого обучения — CNN, RNN, LSTM, GRU и Transformer. Разработанная модель на основе алгоритма Connectionist Temporal Classification (CTC) была протестирована на базах данных IAM и EMNIST. Результаты экспериментов показали, что предложенная модель обеспечивает более высокую точность по сравнению с классическими OCR-системами и может быть эффективно использована в архивах, образовании и финансовой сфере.

Ключевые слова: искусственный интеллект, распознавание рукописного текста, глубокое обучение, CNN, LSTM, Transformer, CTC, OCR, цифровизация.

Kirish. XXI asrda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi barcha sohalarda raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirdi. Jamiyat taraqqiyoti bevosita axborotlashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ilmiy-texnik, iqtisodiy va madaniy sohalarda mavjud bo‘lgan ma’lumotlarni elektron shaklda saqlash va ulardan foydalanish dolzarb vazifalardan biridir [25]. Shu nuqtayi nazardan, qo‘lyozmalarni avtomatik tarzda tanib olish texnologiyalari nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – qo‘lda yozilgan matnlarni sun’iy intellekt algoritmlari yordamida samarali tanib olish va ularni raqamlashtirish uchun dasturiy yechim ishlab chiqishdir [1][3]. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- qo‘lyozma matnlarni tanib olish bo‘yicha xorijiy va mahalliy ilmiy ishlanmalarni tahlil qilish;
- CNN, RNN, LSTM, GRU va Transformer arxitekturalarini qo‘lyozma matnlarni tanib olishga moslashtirish;
- maxsus qo‘lyozma ma’lumotlar bazasini shakllantirish;
- Connectionist Temporal Classification (CTC) algoritmiga asoslangan modelni ishlab chiqish va sinovdan o‘tkazish;
- yaratilgan tizimning aniqlik darajasini mavjud yechimlar bilan solishtirish.

Model arxitekturasi (Python dasturlash tilida):

```
import torch.nn as nn
class HandwritingModel(nn.Module):
 def __init__(self):
 super().__init__()
 self.cnn = nn.Conv2d(1, 32, kernel_size=3, stride=1)
 self.rnn = nn.LSTM(128, 256, bidirectional=True)
 self.fc = nn.Linear(512, num_classes)
 def forward(self, x):
 x = self.cnn(x)
 x, _ = self.rnn(x)
 return self.fc(x)
```

Mazkur model CNN yordamida tasvirdan xususiyatlarni ajratadi, RNN/LSTM esa belgilar ketma-ketligini qayta ishlaydi, yakunda esa CTC algoritmi orqali natija olinadi.

Model natijalari taqqoslanishi

Yondashuv	Aniqlik (%)	Izoh
Klassik OCR (Tesseract)	68%	Bosma matnlarda yaxshi, qo‘lyozmada past
CNN + RNN + CTC	87%	Segmentatsiyasiz qo‘lyozma tanib olish
Transformer (TrOCR, ViT)	92%	Murakkab qo‘lyozmalarda yuqori aniqlik

Metodologiya.

Tadqiqotda chuqur o‘rganishga asoslangan algoritmlar qo‘llanildi. Xususan, tasvirlardan xos xususiyatlarni ajratib olishda CNN, vaqt bo‘yicha ketma-ketliklarni qayta ishlashda RNN va LSTM, shuningdek, zamonaviy Transformer arxitekturalari qo‘llandi [6][7][12]. CTC algoritmi esa belgilar ketma-ketligini segmentatsiyasiz aniqlash imkonini berdi [1]. Modelni o‘qitishda IAM va EMNIST kabi xalqaro ma’lumotlar bazalaridan foydalanildi [21][22].

Natijalar.

Eksperimental natijalar shuni ko‘rsatdiki, ishlab chiqilgan model qo‘lyozma matnlarni tanib olishda klassik OCR usullaridan sezilarli darajada yuqori aniqlikka erishdi [11][19]. Xususan, CNN–RNN–CTC kombinatsiyasi belgilar ketma-ketligini to‘g‘ri aniqlashda samarali bo‘ldi, transformer asosidagi yechimlar esa ko‘p tilli qo‘llanishda yuqori natijalar berdi [12][14].

Xulosa va amaliy ahamiyat.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, chuqur o‘rganish algoritmlariga asoslangan modellar qo‘lyozma matnlarni tanib olishda samarali yechim bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Yaratilgan dasturiy vosita davlat arxivlari, kutubxonalar, ta’lim tizimi, bank-moliya sektori va tibbiyot sohasida qo‘lyozma hujjatlarni tezkor va aniq qayta ishlashda qo‘llanilishi mumkin [10][20].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Graves A., Fernández S., Schmidhuber J. Connectionist Temporal Classification… (2006).
2. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – MIT Press, 2016.
3. LeCun Y., Bengio Y., Hinton G. Deep learning // Nature. – 2015.
4. Hochreiter S., Schmidhuber J. Long short-term memory // Neural Computation. – 1997.
5. Smith R. An overview of the Tesseract OCR engine // ICDAR. – 2007.
6. IAM Handwriting Database. – https://fki.tic.heia-fr.ch/databases/iam-handwriting-database

BILIMLENDIRIW TARAWÍNDA JASALMA INTELLEKT PAYDALANÍW FORMALARÍ

Zaripov Olimjan Kuvondiq o'g'li - p.f.f.d.(PhD), professor,
Adilova Aykórkem Mirat Qızı - student
Innovacion texnologiyalar universiteti

Annotaciya. Bul maqalada bilimlendiriw tarawında jasalma intellekt (AI) texnologiyaların qollanıw formaları kórip shıǵıladı. Zamanagóy sanlı transformaciya sharayatında AI oqıw procesin optimallastırıw, jekelestirilgen oqıw traektoriyaların qáliplestiriw, bilim alıwshılardıń ózlestiriwin qadaǵalaw hám bahalaw sıyaqlı kóplegen wazıypalardı sheshiw imkaniyatın beredi. Bul jumısta AI nıń tiykarǵı qollanıw baǵdarları: intellektual oqıtıw sistemaları, virtual assistentler, bilimlendiriw analitikası, beyimlesiwsheń oqıtıw platformaları, avtomatlastırılǵan bahalaw quralları hám kontent generaciyalaw texnologiyaları sıpatlanadı.

Аннотация В данной статье рассматриваются формы применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в сфере образования. В условиях современной цифровой трансформации ИИ позволяет решать множество задач, таких как оптимизация учебного процесса, формирование персонализированных учебных траекторий, контроль и оценка успеваемости учащихся. В данной работе описываются основные области применения ИИ: интеллектуальные обучающие системы, виртуальные ассистенты, образовательная аналитика, гибкие обучающие платформы, средства автоматизированного оценивания и технологии генерации контента.

Abstract. This article examines the application of artificial intelligence (AI) technologies in the field of education. In the context of modern digital transformation, AI allows solving many tasks, such as optimizing the learning process, forming personalized learning trajectories, monitoring and assessing student learning. In this work, the main areas of application of AI are described: intelligent learning systems, virtual assistants, educational analytics, flexible learning platforms, automated assessment tools, and content generation technologies.

Gilt sózler; Jasalma intellekt (AI), Bilimlendiriw texnologiyaları, Sanlı transformaciya, Intellektual oqıtıw sistemaları, Beyimlesken oqıtıw, Virtual assistentler, Avtomatlastırılǵan bahalaw, Oqıw analitikası, Oqıw procesin optimallastırıw, Pedagogikalıq innovaciyalar, Sanlı bilimlendiriw, Jekelestirilgen oqıtıw, Kontent jaratıw.

Ключевые слова; Искусственный интеллект (ИИ), Образовательные технологии, Цифровая трансформация, Интеллектуальные системы обучения, Адаптивное обучение, Виртуальные ассистенты, Автоматизированное оценивание, Аналитика обучения, Оптимизация учебного процесса, Педагогические инновации, Цифровое образование, Персонализированное обучение, Генерация контента

Keywords; Artificial intelligence (AI), Educational technologies, Digital transformation, Intelligent learning systems, Adaptive learning, Virtual assistants, Automated assessment, Learning analytics, Learning process optimization, Pedagogical innovations, Digital education, Personalized learning, Content generation.

KIRISIW

Házirgi waqıtta bilimlendiriw tarawı tez rawajlanıp atırǵan sanlı texnologiyalar tásirinde úlken ózgerislerge ushırap atır. Usı ózgerislerden biri - jasalma intellektti (AI) bilimlendiriw sistemasına kirgiziw bolıp tabıladı. Jasalma intellekt - bul mashinalardıń insan tárizli pikirlew, talqılaw hám qarar qabıl etiw qábiletin támiyinleytuǵın texnologiyalar toplamı. Bilimlendiriw tarawında AI dan paydalanıw bilimlendiriwdiń sapasın arttırıw, oqıtıw procesin individuallastırıw hám oqıw nátiyjelerin nátiyjeli qadaǵalaw maqsetinde ámelge asırıladı. AI dıń bilimlendiriw sistemasına tásiri onıń hár qıylı formalarda qollanılıwı arqalı kórinedi.

1.Oqıwshıǵa baǵdarlanǵan jasalma intellekt formaları.

-Adaptiv oqıtıw sistemaları.

Bul sistemalar studenttiń jeke dárejesin esapqa alıp, oqıw materialın qıyınshılıq dárejesine qarap beyimlestiredi. Máselen, matematikada qátelesken jerlerin kóbirek tákirarlaw imkaniyatı

beriledi.

- Intellektual oqıtıw sistemaları (ITS).

Arnawlı virtual muǵallim rólin atqarıp, oqıwshınıń qátelerin dúzetedi, jańa temanı túsindiredi.

- Chatbotlar hám virtual assistentler.

Oqıwshılardıń sorawlarına tez juwap berip, oqıw resursların usınadı. Máselen, ChatGPT, Google Bard sıyaqlı qurallar.

- Oqıw analitikası.

Studentlerdiń oqıw nátiyjelerin analizlep, keleshektegi nátiyjelerin boljaydı. Qaysı student sabaqtan qalıwı múmkinligin aldın ala anıqlaw múmkin.

- Til úyreniw ushın AI quralları.

Duolingo, Grammarly sıyaqlı qosımshalar gáp dúziwdi tekserip, awdarma islep, tildegi qátelerdi durıslaydı.

2. Oqıtıwshıǵa baǵdarlanǵan jasalma intellekt formaları.

- Avtomatlastırılǵan bahalaw.

Test, esse, tapsırmalardı tez bahalaydı. Bul oqıtıwshınıń waqtın únemlew imkaniyatın beredi.

- Sabaqtı rejelestiriw.

AI temaǵa baylanıslı prezentaciya, súwret, videomateriallar tawıp bere aladı.

- Járdemshi qurallar.

Muǵallimge oqıwshılardıń psixologiyalıq jaǵdayın anıqlaw, jeke jumıs usılların tańlaw imkaniyatın beredi.

3. Mektep hám universitet dárejesinde qollanıw formaları.

- Qabıllaw sisteması.

Universitetke kiriw imtixanların avtomatikalıq tekseriw, studenttiń qábiletin boljaw.

- Hákimshilik processlerdi basqarıw.

Sabaq kestesin dúziw, auditoriyalardı bólistiriw, elektron jurnal júrgiziw.

-Student qáwipsizligin qadaǵalaw.

Videobaqlaw arqalı qáwipli jaǵdaylardı aldın ala eskertiw.

4. Jaña baǵdarlar hám keleshek formaları.

- VR/AR texnologiyaları hám AI úylesimi.Virtual reallıqta ámeliy sabaqlar ótkeriw (mısalı, biologiyada 3D-anatomiya izertlew).

- Emocional intellekt (Emotion AI).AI oqıwshınıń keypiyatın bilip aladı, motivaciyasın arttırıw ushın arnawlı tapsırma usınadı.

- Simulyaciya hám oyın arqalı oqıtıw.Máselen, ekonomikalıq pánlerde finans bazarın modellestiriw.

Bilimlendiriw tarawında jasalma intellektten paydalanıw - zaman talabı. AI járdeminde oqıtıw procesi jáne de nátiyjeli, iykemlesken hám arzan bolıwı múmkin. Ol oqıwshıǵa jeke baǵdar beredi, muǵallimniń jumısın ańsatlastıradı, oqıw orınlarında basqarıwdı avtomatlastıradı. Keleshekte AI texnologiyaları rawajlanǵan sayın bilimlendiriw sisteması da túpkilikli ózgerislerge ushıraydı.AI formaların durıs qollansaq, bilimlendiriw tarawı jaña basqıshqa kóteriledi. Bul - házirgiáwladtıń sapalı bilim alıwı hám básekege shıdamlı bolıwına tásir etetuǵın tiykarǵı mexanizm.

1-keste[4].

Mamleket	Bilimlendiriw tarawında AI qollanıw %
AQSH	90%
Qıtay	70-80%
Ózbekstan	60-65%
Qazaqstan	60-70%
Koreya	30%

JUWMAQLAW

Jasalma intellekttiń bilimlendiriw tarawına engiziliwi tek ǵana abzallıqlar menen sheklenbeydi. Bul process belgili qáwip-qáterler menen de baylanıslı. Máselen, jeke maǵlıwmatlardıń qáwipsizligi, oqıwshınıń jeke rawajlanıwına tásiri, muǵallim hám oqıwshı arasındaǵı insanıy

qatnasıqlardıń tómenlewi sıyaqlı mashqalalar payda bolıwı múmkin. Sonıń ushın AI dan paydalanıwda etika hám huqıq normalarına ámel etiw júdá áhmiyetli.

Juwmaqlap aytqanda, bilimlendiriw tarawında jasalma intellektti qollanıw - bul zaman talabı. Onıń hár qıylı formaları oqıtıwdıń sapasın arttırıp, oqıw procesin nátiyjeli shólkemlestiriw imkaniyatın beredi. Keleshekte bilimlendiriw sistemasına AI texnologiyaların hár tárepleme engiziw arqalı bilim alıwshılardıń jeke ózgesheliklerine beyimlesken, qolaylı hám sapalı bilim beriwdi támiyinlew múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. Abduqodirov A. , Yuldoshev A. Jasalma intellekt tiykarları. Tashkent: Innovaciya baspası(2022).
2. Toshpulatova M. M. (2023). Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimidagi o‘rni va istiqbollari. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
3. Sh.F.Madraximov . Suniy intellekt tizimlari. Oquv qollanma – Toshkent. 2023.180-b.
4. https://en.wikipedia.org

JASALMA INTELLEKTTIŃ ABZALLÍQLARÍ HÁM KEMSHILIGI

Zaripov Olimjan Kuvondiq o‘g‘li - p.f.f.d.(PhD), professor,
Adilova Aykórkem Mirat Qızı - student
Innovacion texnologiyalar universiteti

Annotaciya. Bul jumısta házirgi zamannıń eń áhmiyetli temalarınan biri - jasalma intellekttiń (AI) abzallıqları menen kemshilikleri hár tárepleme dodalanadı. Tekstte jasalma intellekttiń insan ómirindegi roli, onıń nátiyjeliligi hám jámiyetke tásiri kórip shıǵılǵan. Sonday-aq, AI qollanıw nátiyjesinde kelip shıǵatuǵın sociallıq, ádep-ikramlılıq hám ekonomikalıq mashqalalar da súwretlenedi. Tiykarǵı bólimde abzallıqlar hám kemshilikler salıstırmalı túrde keste arqalı keltirilip, anıq mısallar keltirilgen. Jumıstıń maqseti - jasalma intellekttiń insaniyat rawajlanıwına qosatuǵın úlesin hám onıń unamsız aqıbetlerin tallap, teń salmaqlı sheshim usınıw.

Аннотация.В этой работе всесторонне анализируются преимущества и недостатки искусственного интеллекта (ИИ), одной из самых актуальных тем современности. В тексте рассматривается роль искусственного интеллекта в жизни человека, его эффективность и влияние на общество. Также описываются социальные, этические и экономические проблемы, возникающие в результате использования ИИ. В основной части преимущества и недостатки представлены в сравнительной таблице, а также приведены конкретные примеры. Цель работы - проанализировать вклад искусственного интеллекта в развитие человечества и его негативные последствия, а также предложить сбалансированное решение.

Abstract. This work comprehensively analyzes one of the most pressing topics of our time - the advantages and disadvantages of artificial intelligence (AI). The text examines the role of artificial intelligence in human life, its effectiveness, and its impact on society. It also describes the social, ethical, and economic issues arising from the use of AI. In the main section, comparative advantages and disadvantages are presented through a table, with specific examples provided. The purpose of the work is to analyze the contribution of artificial intelligence to human development and its negative consequences, and to propose a balanced solution.

Gilt sózler: Jasalma intellekt, texnologiya, abzallıq, kemshilik, innovaciya, avtomatlastırıw, qáwipsizlik, etika, keleshek, cifrlastırıw.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, технология, преимущества, недостатки, инновации, автоматизация, безопасность, этика, будущее, цифровизация.

Keywords: Artificial intelligence, technology, advantages, disadvantages, innovation, automation, security, ethics, future, digitalization.

KIRISIW

Búgingi kúnde texnologiyalar júdá tez rawajlanıp, insan turmısınıń barlıq tarawlarına kirip barmaqta. Solardıń ishinde eń úlken pát alıp kelgen baǵdar - jasalma intellekt (AI). Jasalma intellekt

- bul kompyuter hám sistemalardıń insannıń pikirlew, úyreniw, qarar qabıl etiw qábiletlerin imitaciyalay alatuǵın texnologiyalıq sistema. Ol ilim, medicina, bilimlendiriw, biznes, sanaat sıyaqlı kóplegen tarawlarda qollanıladı. AI rawajlanıwı adamlardıń kúndelikli jumısın jeńillestirip, processlerdi avtomatlastırıw imkaniyatın bermekte. Biraq, bul texnologiyanıń paydası menen birge, jámiyet hám insaniyat ushın belgili qáwip-qáterler hám kemshiliklerdi de júzege keltiredi. Sonıń ushın AI nıń abzallıqları menen kemshiliklerin hár tárepleme tallaw áhmiyetli máselelerden biri bolıp esaplanadı.

Jasalma intellekttiń abzallıqları.

-Jasalma intellekttiń eń tiykarǵı abzallıǵı - joqarı anıqlıq hám nátiyjelilik. Kompyuter sistemaları úlken kólemdegi informaciyanı insanǵa qaraǵanda júdá tez analizlewi hám nátiyjeni anıq shıǵarıwı múmkin. Bul ásirese medicina tarawında diagnoz qoyıwda, óndiristegi nasazlıqlardı anıqlawda, bank sistemalarında qáwipsizlikti támiyinlewde áhmiyetli rol atqaradı.

-Waqıt hám resurslardı tejew. Mısalı, óndiris orınlarında AI robotlar kúni-túni úzliksiz islep, ónimdarlıqtı arttıradı. Bul insan miynetin azaytadı hám qárejetlerdi qısqartadı.

- qáwipli jumıslardı orınlaw imkaniyatı. Máselen, kosmoslıq izertlewlerde, yadrolıq obektlerde yamasa tábiyiy apatshılıq aymaqlarında AI bar robotlar adamlardıń ornın basıwı múmkin.

- oqıtıw hám rawajlanıwda qolaylıq. Bilimlendiriw sistemasında AI studentler hám oqıwshılardıń jeke ózgesheliklerine beyimlestirilgen oqıw baǵdarlamaların usınıw imkaniyatın beredi.

1-Keste [4.]

Abzallıqları	Kemshilikleri
Joqarı anıqlıq hám tezlik	Adam jumısınıń qısqarıwı, jumıssızlıq
Úzliksiz islew qábileti	Etikalıq hám morallıq máseleler.
Qáwipsizlik hám nátiyjelilik	Qáte algoritm jaǵdayında úlken zıyan
Óz betinshe qarar qabıl etiw	qadaǵalawdıń azayıwı, insan faktorınıń joǵalıwı
Úlken maǵlıwmatlardı qayta islew	Jekelik hám qáwipsizlik qáwpi

Jasalma intellekt kemshilikleri

Jasalma intellekttiń eń úlken kemshiligi - insan jumıs orınlarınıń qısqarıwı. Kóplegen tarawlarda avtomatlastırıw engizilgennen keyin qol miyneti kerek bolmay qaladı. Bul ásirese ápiwayı xızmetkerlerdiń jumıssız qalıwına sebep bolıwı múmkin.

- Etikalıq hám morallıq máseleler. Mısalı, AI insannıń ómirine tásir etiwshi qarar qabıl etkende (máselen, medicinada yamasa huqıqta) onıń sheshimi ádep-ikramlılıq jaqtan durıs bolmawı múmkin.

- Málimleme qáwipsizligi hám jeke maǵlıwmatlardıń qorǵalmawı. AI sistemaları kóp maǵlıwmatlardı toplaydı hám olardı analizleydi, bul xakerlik hújimlerine yamasa jeke málimlemeniń tarqalıwına alıp keliwi múmkin.

- Ǵárezlilik hám qadaǵalawdıń kemeyiwi. Adamlar texnologiyaǵa júdá isenip, ózініń qarar qabıl etiw qábiletlerin tómenletedi. Eger AI sisteması isten shıqsa yamasa buzılsa, ol úlken apatshılıqlarǵa sebep bolıwı múmkin.

Jasalma intellekttiń jámiyettegi ornı hám keleshegi. Házirgi waqıtta AI tek ǵana texnikalıq qural emes, ol jámiyetlik hám ekonomikalıq ózgerislerdiń háreketlendiriwshi kúshi bolıp qalmaqta. Húkimetler hám kompaniyalar onı milliy rawajlanıw strategiyalarına kirgizip, jaňa jumıs baǵdarların qáliplestirmekte. Keleshekte AI medicina, transport, energetika, bilimlendiriw tarawlarında tiykarǵı quralǵa aylanıwı kútilmekte. Biraq, bul ózgerisler insaniyattıń etikalıq hám huqıqıy normalarǵa tiykarlanǵan qadaǵalawın talap etedi.

Jasalma intellekt insanǵa qarsı emes, al onıń turmısın jeńilletiw ushın jaratılǵan. Biraq ol durıs qollanılmasa, jámiyette jaňa sociallıq teńsizlik hám qáwip-qáterlerdi keltirip shıǵarıwı múmkin. Sonıń ushın hár bir mámleket AI dı engiziwde juwapkershilik hám nızamlı qadaǵalaw mexanizmlerin kúsheytiwi kerek.

AI rawajlanıwı adamlardıń turmıs sapasın jaqsılawǵa úlken imkaniyat jaratadı. Máselen, medicinada ol keselliklerdi erte basqıshta anıqlaw, emlew jolların boljawǵa járdem beredi. Transport

tarawında ózin-ózi basqaratuǵın avtomobiller insan qátesin azaytadı. Awıl xojalığında dronlar hám intellektual sistemalar ónimniń sapasın qadaǵalap, qárejetlerdi azaytadı.

Sonday-aq, jasalma intellekt insan miyi jumısın modellestiriw arqalı jańa ilimiy baǵdarlarǵa jol ashpaqta. Mashinalıq oqıtıw hám tereń neyron tarmaqları sıyaqlı tarawlar kóplegen quramalı máselelerdi sheshe aladı. Bul baǵdarlar házirgi kúnde robototexnika, energetika hám qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw tarawlarında keńnen qollanılmaqta.

Biraq, texnologiyalardıń rawajlanıwı jańa qáwip-qáterler hám sorawlardı da keltirip shıǵaradı. Máselen, jeke maǵlıwmatlardıń qáwipsizligi, etika juwapkershiligi hám texnologiyalıq ǵárezlilik máseleleri tez-tez kóterilmekte. Sonıń ushın AIdı rawajlandırıw procesinde ilimiy-izertlew, huqıqıy hám morallıq qadaǵalaw mexanizmlerin birgelikte jetilistiriw zárúr.

JUWMAQ

Jasalma intellekt insaniyattıń eń iri ilimiy jetiskenliklerinen biri. Ol miynet ónimdarlığın arttıradı, turmıs sapasın jaqsılaydı. Biraq, onıń unamsız tásirlerin itibardan shette qaldırıwǵa bolmaydı. Texnologiyalıq rawajlanıw hám insanıylıq qádiriyatlar arasında teń salmaqlılıq saqlanıwı kerek. AIdı jámiyet iygiligi ushın baǵdarlaw ilimpazlar hám mámleketlerdiń tiykarǵı wazıypası esaplanadı. Eger adamzat bul texnologiyanı durıs basqara alsa, ol keleshekte civilizaciyanı jańa basqıshqa kóteretuǵın qúdiretli quralǵa aylanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. Абдуллаев, Ш. Ш., & Хайдаров, Ф. И. (2022). Sun’iy intellekt asoslari va uning qo‘llanilishi. – Тошкент: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.

2. Hasanov, B. K. (2022*)*. Sun’iy intellekt: nazariya, amaliyot va istiqbollar. – Тошкент: Innovatsion rivojlanish agentligi nashriyoti.

3. Хусанова, М. Б. (2023*)*. Raqamli transformatsiya va sun’iy intellekt texnologiyalari. – Тошкент: “Fan va texnika” nashriyoti.

4. https://najottalim.uz

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ IOT-СИСТЕМА ДЛЯ УДАЛЁННОГО КОНТРОЛЯ И УПРАВЛЕНИЯ КОМПЬЮТЕРОМ

[1]Ziuatdinov Islambek Sharapatdinovich,
[2]Umbetaliev Bekmurza Maxsudovich
[1,2]ассистент преподаватель в University of innovation technologies

Аннотация. В тезисе представлена разработка прототипа IoT-системы для удалённого управления персональным компьютером с использованием одноплатного микрокомпьютера Orange Pi Zero и микроконтроллера Arduino UNO. Предложенная архитектура сочетает аппаратные и программные компоненты, обеспечивающие передачу изображения, выполнение команд управления и поддержку доступа даже на уровне BIOS. Описаны особенности выбора аппаратных и программных средств, структура взаимодействия между устройствами, а также вопросы информационной безопасности. Разработанное решение отличается низкой себестоимостью и гибкостью, что делает его перспективным для применения в сфере администрирования и мониторинга вычислительных систем.

Ключевые слова: удалённое управление, IoT, Orange Pi Zero, Arduino UNO, сервер, TCP/UDP, безопасность, удалённый доступ.

Abstract. The thesis presents the development of a prototype IoT system for remote control of a personal computer using a single-board computer Orange Pi Zero and a microcontroller Arduino UNO. The proposed architecture integrates hardware and software components to enable image transmission, command execution, and even BIOS-level access. The paper discusses the selection of hardware and software tools, the structure of data interaction between devices, and key information security considerations. The developed system is characterized by its low cost and flexibility, making it suitable for computer administration and monitoring applications.

Keywords: remote control, IoT, Orange Pi Zero, Arduino UNO, server, TCP/UDP, security, remote access.

Annotatsiya. Tezisda Orange Pi Zero bir platali kompyuter va Arduino UNO mikrokontrolleridan foydalangan holda shaxsiy kompyuterni masofadan boshqarish uchun mo‘ljallangan IoT tizimi prototipining ishlab chiqilishi taqdim etiladi. Taklif etilgan arxitektura tasvir uzatish, boshqaruv buyruqlarini bajarish hamda BIOS darajasigacha kirish imkonini beruvchi apparat va dasturiy komponentlarni o‘z ichiga oladi. Tezisda apparat va dasturiy vositalarni tanlash xususiyatlari, qurilmalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqa tuzilmasi va axborot xavfsizligi masalalari yoritilgan. Ishlab chiqilgan yechim arzonligi va moslashuvchanligi bilan ajralib turadi hamda kompyuter tizimlarini masofadan boshqarish va monitoring qilish sohasida qo‘llash uchun istiqbolli hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: masofadan boshqarish, IoT, Orange Pi Zero, Arduino UNO, server, TCP/UDP, xavfsizlik, masofaviy kirish.

Основное содержание

Современные тенденции в развитии информационных технологий всё чаще направлены на повышение автономности и безопасности вычислительных систем. Удалённое управление компьютерами становится важнейшим элементом цифровой инфраструктуры, особенно в условиях, когда физический доступ к оборудованию ограничен. В данной работе рассматривается создание прототипа аппаратно-программного комплекса, обеспечивающего удалённое управление персональным компьютером с использованием IoT-устройств Orange Pi Zero и Arduino UNO.

Проект включает три ключевых компонента: управляющее устройство, серверную часть и подключаемое устройство. Orange Pi Zero выполняет функции центрального узла, обеспечивая взаимодействие между сервером и микроконтроллером Arduino UNO. Последний эмулирует работу клавиатуры, что позволяет передавать команды напрямую на управляемый компьютер, включая уровень BIOS. Для передачи изображения используется HDMI-удлинитель LKV373A, подключённый к Orange Pi Zero, что позволяет получать видео в реальном времени. Интерактивность между этими элементами демонстрируется на рисунке 1.

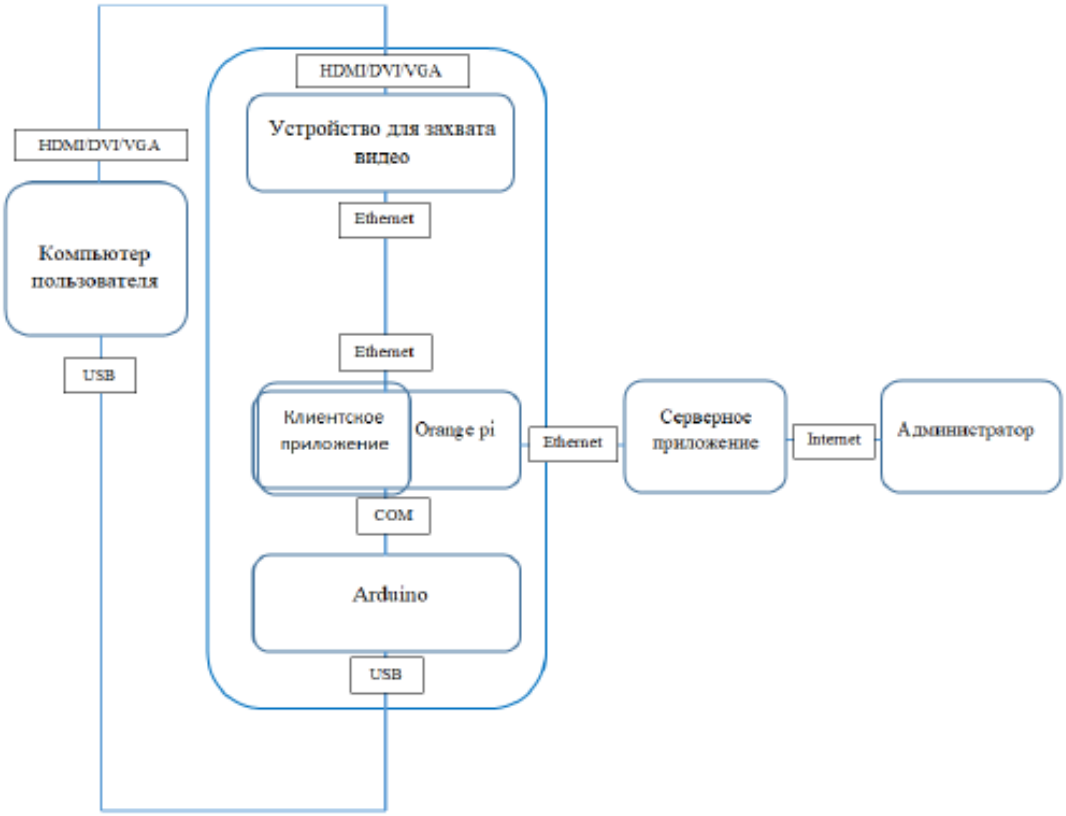

Рисунок 1 – Общая схема работы разрабатываемого устройства.

Серверная часть реализована на платформе *DigitalOcean* с использованием *Ubuntu Server*, *Nginx* и *Ruby on Rails*. Для управления базами данных применяется *PostgreSQL*, а обмен данными между компонентами осуществляется через *TCP* и *UDP* сокеты. Такое решение обеспечивает универсальность и возможность обхода ограничений, связанных с использованием серых IP-адресов.

Клиентская часть программного обеспечения реализована на языке Python, что обеспечивает простоту разработки и расширяемость системы. Взаимодействие Arduino UNO и Orange Pi Zero организовано через последовательный порт, а прошивка микроконтроллера разработана на языке C++ с использованием Arduino IDE. Для Orange Pi Zero выбрана операционная система *Armbian*, оптимизированная для ARM-архитектуры.

Одним из ключевых требований при разработке системы является обеспечение информационной безопасности. Для защиты данных, передаваемых через открытые каналы, используются методы шифрования и аутентификации. Это позволяет минимизировать риски несанкционированного доступа и обеспечивает устойчивую работу системы даже при нестабильных сетевых соединениях.

Реализованный прототип продемонстрировал возможность эффективного взаимодействия между IoT-компонентами и персональным компьютером. В дальнейшем планируется интеграция веб-интерфейса для управления системой и расширение функционала за счёт добавления модулей мониторинга состояния оборудования.

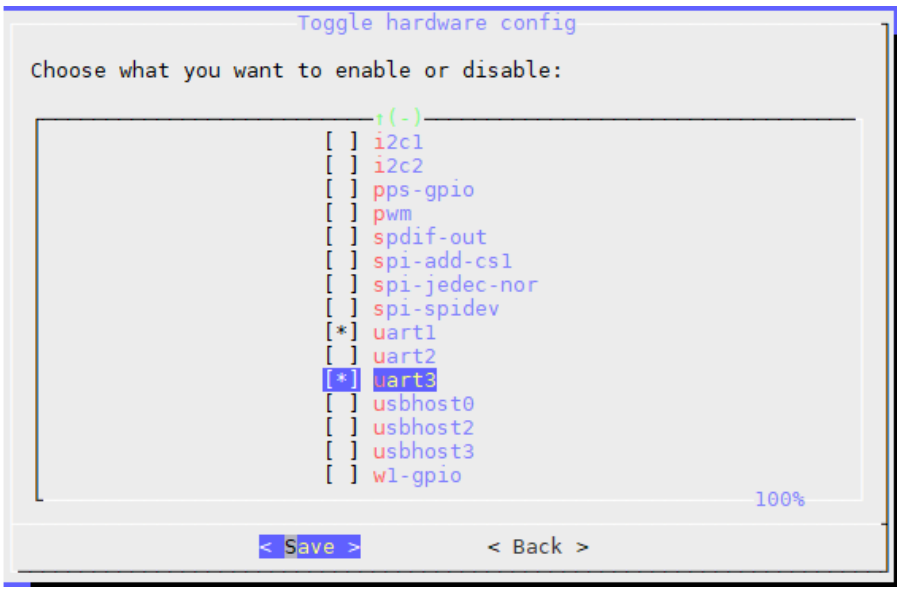

Рисунок 2 – Конфигурация Orange Pi Zero.

Заключение. Разработанная IoT-система удалённого управления персональным компьютером представляет собой перспективное решение, позволяющее объединить низкую стоимость, гибкость и безопасность. Использование Orange Pi Zero и Arduino UNO позволяет построить компактное и функциональное устройство, пригодное для системного администрирования, мониторинга и удалённого обслуживания вычислительных систем.

Использованная литература.

1. Оголюк А. А., Малкина Н. М. Защищенное удаленное управление // Вопросы защиты информации. 2020. N2 (129). С. 20 – 23.

2. Оголюк А. А., Шабалин А. В. Анализ безопасности удаленного доступа средствами Intel Management Engine // Изв. вузов. Приборостроение. 2018. Т. 61, N 1. С. 41—46.

3. Орлов, С. KVM по IP [Электронный ресурс] / Орлов. С // Журнал сетевых решений/LAN. – 2011. - N11. – URL: https://www.osp.ru/lan/2011/11/13011364

4. Савельева Т.С. Решения по обеспечению информационной безопасности при использовании удаленного доступа. // Инновационное развитие. / Савельева Т.С., Байрушин Ф.Т. – 2017. – № 4. – с.34 – 36.

5. База знаний Radmin [Электронный ресурс]. – URL: http://support.radmin.com/index.php?/ru/Knowledgebase/List

6. Model – View – Controller [Электронный ресурс]. – URL: https://msdn.microsoft.com/en-us/library/ff649643.aspx – яз. англ.

7. Orange Pi Zero - подключение и настройка [Электронный ресурс] // stD. – URL: https://istarik.ru/blog/orangepi/82.html

ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАНИИ

Т.С. Агжанов - Старший преподаватель
Нукусский государственный технический университет

Annotatsiya: Maqola O‘zbekiston ta’lim tizimiga sun’iy intellektni integratsiya qilish bilan bog‘liq imkoniyatlar va chaqiriqlarni tahlil qilishga bag‘ishlangan. Sun’iy intellektni ta’limni shaxsiylashtirish, o‘qitish samaradorligini oshirish va innovatsion ta’lim platformalarini joriy etishdagi istiqbollari ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, mavjud muammolar – infratuzilmaning yetarli emasligi, malakali mutaxassislar tanqisligi, normativ cheklovlar hamda pedagoglarning yangiliklarni ehtiyotkorona qabul qilishi alohida ta’kidlanadi. Muallif davlat qo‘llab-quvvatlashi, qonunchilik bazasini rivojlantirish, o‘qituvchilarning malakasini oshirish va mahalliy EdTech kompaniyalarning faol ishtirokini o‘z ichiga olgan kompleks yondashuv zarurligini qayd etadi. Uzoq muddatli istiqbolda sun’iy intellektni integratsiya qilish sifatli bilimlarga teng huquqli kirishni ta’minlaydigan va raqobatbardosh, raqamli savodli millatni shakllantiradigan strategik omil sifatida ko‘riladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim, raqamli transformatsiya, ta’limni shaxsiylashtirish, O‘zbekiston, EdTech, pedagogik kadrlar, infratuzilma, normativ baza, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация: Статья посвящена анализу возможностей и вызовов, связанных с интеграцией искусственного интеллекта в систему образования Узбекистана. Рассматриваются перспективы применения ИИ для персонализации обучения, повышения эффективности преподавания и внедрения инновационных образовательных платформ. Вместе с тем акцентируется внимание на существующих проблемах: недостаточности инфраструктуры, нехватке квалифицированных специалистов, нормативных ограничениях и осторожном восприятии новшеств со стороны педагогов. Автор подчеркивает необходимость комплексного подхода, включающего государственную поддержку, развитие законодательной базы, повышение квалификации преподавателей и активное участие отечественных EdTech-компаний. В долгосрочной перспективе интеграция ИИ рассматривается как стратегический фактор, обеспечивающий равный доступ к качественным знаниям и формирование конкурентоспособной, цифрово грамотной нации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, цифровая трансформация, персонализация обучения, Узбекистан, EdTech, педагогические кадры, инфраструктура, нормативная база, инновационные технологии.

Abstract: The article is devoted to analyzing the opportunities and challenges associated with the integration of artificial intelligence into the education system of Uzbekistan. It explores the prospects of applying AI for personalized learning, improving teaching efficiency, and implementing innovative educational platforms. At the same time, attention is drawn to existing issues such as insufficient infrastructure, lack of qualified specialists, regulatory constraints, and the cautious perception of innovations by educators. The author emphasizes the need for a comprehensive approach that includes government support, development of the legal framework, teacher training, and the active involvement of domestic EdTech companies. In the long-term perspective, AI integration is viewed as a strategic factor ensuring equal access to quality knowledge and fostering a competitive, digitally literate nation.

Keywords: artificial intelligence, education, digital transformation, personalized learning, Uzbekistan, EdTech, teaching staff, infrastructure, regulatory framework, innovative technologies

В условиях стремительного развития цифровых технологий особое внимание уделяется внедрению искусственного интеллекта (ИИ) в различные сферы деятельности человека, включая образование. Современная система образования сталкивается с необходимостью адаптации к новым требованиям информационного общества, где ключевыми навыками становятся критическое мышление, цифровая грамотность и способность к самообучению. В этом контексте интеграция ИИ в образовательный процесс приобретает особую значимость.

ИИ предоставляет уникальные возможности для персонализации обучения, автоматизации рутинных педагогических задач, анализа учебных данных и повышения эффективности преподавания. Однако, вместе с перспективами, данная тенденция сопровождается рядом вызовов: этическими, социальными и правовыми. Вопросы защиты персональных данных учащихся, прозрачности алгоритмов, цифрового неравенства и подготовки педагогов к работе с ИИ остаются открытыми и требуют комплексного анализа. Исследование интеграции искусственного интеллекта в образовательный процесс является актуальным и востребованным. Оно позволяет не только определить потенциал ИИ в обучении, но и выработать стратегические подходы к его безопасному и эффективному использованию в образовательной среде. [1, с. 45-52]

Современный этап развития общества характеризуется стремительной цифровизацией всех сфер жизни, включая образование. Одним из ключевых факторов этой трансформации является искусственный интеллект (ИИ), который открывает новые возможности для персонализации обучения, автоматизации рутинных задач и повышения эффективности образовательного процесса. Однако наряду с перспективами внедрение ИИ в образование порождает ряд вызовов, связанных с этическими вопросами, цифровым неравенством и изменением роли педагога.

В этой статье обусловлена необходимостью поиска баланса между инновационными технологиями и традиционными педагогическими подходами. Вопросы о том, как ИИ может улучшить качество образования, какие риски он несет и как подготовить образовательную систему к этим изменениям, требуют глубокого анализа.

Цель данного исследования – рассмотреть возможности интеграции искусственного интеллекта в образовательный процесс, а также проанализировать основные вызовы, связанные с его применением. В работе будут изучены ключевые технологии ИИ в обучении, их преимущества и ограничения, а также возможные пути решения возникающих проблем. [2, с. 240]

Интеграция искусственного интеллекта в образовательный процесс Узбекистана открывает новые возможности для развития системы обучения. Современные ИИ-технологии могут обеспечить персонализированный подход к каждому ученику, автоматизировать проверку заданий и создать интерактивные учебные платформы. Например, адаптивные системы помогут студентам осваивать материал в удобном темпе, а чат-боты смогут оперативно отвечать на вопросы. Это особенно актуально для Узбекистана, где цифровизация образования уже началась благодаря таким проектам, как «Kundalik» и «EduPortal». [9, с.30-35]

Однако внедрение ИИ сталкивается с рядом вызовов, связанных с технологической инфраструктурой и подготовкой кадров. Во многих регионах страны отсутствует надежный интернет и современное оборудование, что затрудняет использование передовых технологий. Кроме того, учителям потребуется обучение для эффективной работы с ИИ-инструментами. Важно также учитывать этические аспекты, включая защиту данных учащихся и предотвращение чрезмерной зависимости от алгоритмов.

Несмотря на трудности, в Узбекистана есть значительный потенциал для развития образовательных ИИ-решений. Пилотные проекты в ведущих вузах, сотрудничество с международными EdTech-компаниями и создание национальной платформы с поддержкой узбекского языка могут ускорить этот процесс. Важную роль сыграет и

государственная поддержка в рамках стратегии «Цифровой Узбекистан 2030», направленной на модернизацию образования.

Грамотное внедрение ИИ способно значительно улучшить качество обучения в стране. Для успеха необходимо комплексное решение технологических, кадровых и нормативных вопросов. Если Узбекистан сможет преодолеть эти вызовы, он имеет все шансы стать одним из лидеров цифрового образования в регионе, обеспечив доступ к современным знаниям для всех учащихся.

Анализ. В последние годы Узбекистан предпринимает активные шаги по интеграции искусственного интеллекта в образовательную систему, что открывает новые перспективы для модернизации обучения. Государственные программы, такие как "Цифровой Узбекистан 2030" и "Образование 3.0", создают прочную основу для цифровой трансформации. В ведущих вузах страны уже тестируются адаптивные платформы, способные анализировать успеваемость студентов и предлагать персонализированные учебные планы. Однако, несмотря на очевидный прогресс, процесс внедрения сталкивается с серьезными инфраструктурными ограничениями. Согласно последним данным, только 68% школ по всей республике имеют доступ к стабильному высокоскоростному интернету, что существенно затрудняет масштабирование перспективных проектов.

Технологическое неравенство между различными образовательными учреждениями становится одной из ключевых проблем на пути цифровизации. Частные школы и университеты, располагающие необходимыми ресурсами, активно внедряют современные ИИ-решения, такие как виртуальные ассистенты и системы автоматической проверки заданий. В то же время государственные образовательные учреждения, особенно в отдаленных регионах, значительно отстают в этом процессе. Это создает риск углубления образовательного разрыва между различными социальными группами. Особую озабоченность вызывает ситуация в сельских школах, где не только отсутствует необходимая техническая база, но и наблюдается дефицит квалифицированных кадров, способных работать с новыми технологиями.

Нормативно-правовая база пока не успевает за стремительным развитием технологий, создавая дополнительные барьеры для интеграции ИИ. В стране отсутствуют четкие стандарты использования искусственного интеллекта в образовательном процессе, а также недостаточно проработаны вопросы защиты персональных данных учащихся. Многие преподаватели относятся к новым технологиям с настороженностью - по данным исследования ЮНЕСКО за 2024 год, около 62% педагогов рассматривают ИИ как потенциальную угрозу своей профессиональной деятельности. Такое сопротивление изменениям со стороны ключевых участников образовательного процесса требует особого внимания и системной работы по повышению цифровой грамотности учителей. [5, с.23-29]

Для успешной интеграции искусственного интеллекта в образовательную систему Узбекистана необходим комплексный подход, учитывающий все аспекты этой сложной задачи. В первую очередь, требуется масштабная модернизация инфраструктуры, особенно в регионах, включая обеспечение школ надежным интернет-соединением и современным компьютерным оборудованием. Параллельно необходимо разработать четкую нормативную базу, регулирующую использование ИИ в образовании, с особым акцентом на этические аспекты и защиту данных. Крайне важна программа переподготовки педагогических кадров, которая позволит учителям не только освоить новые технологии, но и увидеть в них эффективный инструмент для улучшения образовательного процесса.

Перспективы развития ИИ в образовании Узбекистана во многом зависят от способности системы адаптироваться к новым технологическим реалиям. Особое внимание следует уделить поддержке местных EdTech-стартапов, разрабатывающих решения, учитывающие языковые и культурные особенности региона. Успешные пилотные проекты, такие как платформа "SpeakUz" для изучения языков или система автоматического формирования расписаний, демонстрируют большой потенциал. При грамотном подходе, сочетающем технологическое развитие с подготовкой кадров и созданием благоприятной

нормативной среды, Узбекистан может не только преодолеть существующие вызовы, но и стать одним из лидеров цифрового образования в Центральной Азии, обеспечив качественное и доступное обучение для всех граждан страны.

Категория	Описание
Государственные инициативы	Программы «Цифровой Узбекистан 2030» и «Образование 3.0» закладывают основу для цифровизации образования.
Технологические достижения	Внедряются адаптивные платформы, анализирующие успеваемость и предлагающие персонализированные планы.
Инфраструктурные проблемы	Только 68% школ имеют стабильный интернет, что ограничивает масштабирование ИИ-технологий.
Технологическое неравенство	Частные учреждения активно внедряют ИИ, государственные, особенно в регионах, сильно отстают.
Проблемы квалификации кадров	Недостаток квалифицированных специалистов, особенно в сельских школах.
Нормативно-правовые барьеры	Нет четких стандартов использования ИИ, слабо проработаны вопросы защиты персональных данных.
Отношение педагогов к ИИ	62% учителей видят в ИИ угрозу профессии, требуется повышение цифровой грамотности.
Рекомендации по модернизации	Нужны инвестиции в интернет и оборудование, разработка нормативной базы и обучение педагогов.
Поддержка EdTech-стартапов	Поддержка стартапов, учитывающих национальные особенности (язык, культура).
Пилотные проекты	Успешные примеры: платформа «SpeakUz», система автоматического формирования расписаний.

Заключение: Интеграция искусственного интеллекта в систему образования Узбекистана представляет собой важный этап цифровой трансформации, способный кардинально изменить подход к обучению. Несмотря на значительные перспективы — такие как персонализация образовательного процесса, повышение эффективности преподавания и развитие инновационных платформ — реализация этих возможностей требует комплексного подхода. Проблемы инфраструктуры, нехватка квалифицированных кадров, нормативные пробелы и настороженность со стороны педагогов создают серьезные вызовы.

Однако при должной поддержке государства, развитии нормативной базы, целенаправленном обучении педагогов и активном вовлечении местных EdTech-компаний Узбекистан имеет все шансы успешно адаптировать ИИ к образовательным реалиям страны. В долгосрочной перспективе это не только позволит обеспечить равный доступ к качественным знаниям для всех учащихся, но и станет прочной основой для формирования конкурентоспособной, цифрово грамотной нации, готовой к вызовам будущего.

Использованная литература.

1. Бессонов, К. А. Искусственный интеллект в образовании: возможности и вызовы // *Инновации в образовании*. - 2023. - № 1. - С. 45-52.
2. Воскресенская, Н. И. Цифровая трансформация образования: технологии, риски, стратегии. М.: Просвещение, 2022.- 240 с.
3. ЮНЕСКО. Искусственный интеллект и будущее образования: компетенции учителей и учащихся. -Париж: UNESCO Publishing, 2024.
4. Министерство цифровых технологий Республики Узбекистан. Стратегия "Цифровой Узбекистан - 2030" [Электронный ресурс]. - URL: https://digituz.uz (дата обращения: 17.04.2025).
5. Мирзаев, Ш. Т. Перспективы внедрения ИИ в образовательный процесс Узбекистана // *Вестник образования и инноваций*. 2024. № 4(18). С. 23-29.

6. Zhang, K., Yang, S., & Lin, X. Artificial Intelligence in Education: Applications and Challenges // *Computers & Education: Artificial Intelligence*. 2023. Vol. 4. Article 100076.

7. Selwyn, N. Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Cambridge: Polity Press, 2019. С. 160.

8. OECD. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. - Paris: OECD Publishing, 2021. С. 95

9. Кадырова, Г. А. Роль адаптивных образовательных платформ в обучении студентов вузов // *Образование и технологии*. 2023. № 2. С. 30–35.

10. Шарипов, А. Ю. Влияние цифрового неравенства на доступ к качественному образованию в Узбекистане // *Современные проблемы образования*. 2024. № 3. С. 41–47.

ВЕКТОРЛИ ГРАФИКАНИНГ РАСТРЛИ ГРАФИКАДАН ФАРҚИ

Алламуратов Икрам Шарапатдинович
Нокис мамлекетлик техника университети ассистенти

Аннотация: Ушбу тезисда векторли ва растрли графиканинг асосий фарқлари, уларнинг тузилиши, сақланиш усули ва қўлланилиш соҳалари таҳлил қилинган. Растр графика пикселлардан ташкил топиб, фотосуратлар ва деталларга бой тасвирлар учун мос келса, вектор графика геометрик шакллар ва математик формулалар орқали яратилади ҳамда масштабни ўзгартирганда сифатини йўқотмайди. Тадқиқотда ҳар икки турнинг афзаллик ва чекловлари кўрсатилган, шунингдек, уларнинг амалий қўлланиш соҳалари бўйича тавсиялар берилган.

Калит сўзлар/ Ключевые слова / Key words: Вектор графикаси, растрли графика, компьютер графикаси, пиксел, геометрик шакл, масштаблилик, формат, сифат, визуализация.

Тасвирлар векторли, растрли ёки фракталли бўлади. Ушбу турларнинг ҳар бири улардан фойдаланиш усулларини белгилайдиган ўзига хос хусусиятларга эга. Масалан, логотипни фақат вектор форматида лазерли ўйиш мумкин.

Компьютер графикаси турлари

Вектор графикаси

Растр графикаси

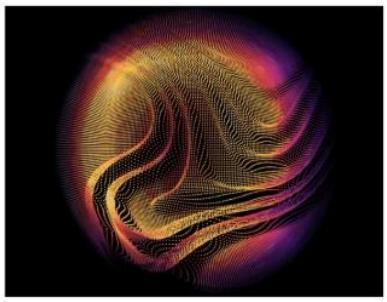

Фрактал графика

Фотосуратлар, скриншотлар, рақамли иллюстрациялар растрли графикага мисол бўла олади. Тасвир мозаика каби майда рангли ёки оқ-қора квадратчалар - пикселлардан иборат бўлади. Расм қанчалик кўп пикселларни ўз ичига олса, тасвир сифати шунча юқори бўлади.

Векторли графикага логотиплар, шрифтлар, иконкалар ва иллюстрациялар киради. Улар геометрик шакллар ва примитивлардан иборат. Расмдаги барча объектлар формулалар ёрдамида берилган, шунинг учун бузилишларсиз исталган ўлчамгача катталаштириш ёки кичрайтириш мумкин. Масштаблилик векторни логотиплар ва идентификациянинг бошқа таркибий қисмлари устида ишлаш учун қулай қилади.

Фрактал графика - бу дастур томонидан яратилган кодга асосланган мавҳум тасвирлар. Ҳар бир расмда ўзига хос элементлар - фракталлар мавжуд бўлиб, улар тартибсиз ёки белгиланган кетма-кетликда жойлашиши мумкин.

Растрли ва векторли тасвирларни кодлаш: улар қандай ҳосил қилинади ва компьютерда қандай кўринишда сақланади?

Растрли тасвир - катаклари рангли пикселлар билан тўлдирилган тўр. Демак, растрли графиканинг элементар объекти пиксел экан.

Растрли тасвирли файл пикселларнинг жойлашуви ва ранги ҳақидаги маълумотларни, шунингдек, хизмат маълумотларини ўз ичига олади. Бу маълумотлар расм турли қурилмаларда бир хил кўриниши учун етарли.

Растрли тасвирнинг хусусиятлари:

1) Ранг чуқурлиги

Битта пиксел рангини тавсифлаш учун маълумотлар ҳажми. Битларда ўлчанади ва тасвирда нечта тус бўлиши мумкинлигини аниқлайди. Рангдорлик қиймати қанчалик юқори бўлса, расм шунчалик рангдор ва сифатли бўлади.

Рангнинг 1 бит чуқурлиги пикселнинг оқ ёки қора бўлиши мумкинлигини англатади. 8 бит қиймати эса пикселни 16 миллион рангдан исталган бирига бўяш имконини беради.

2) Рухсат

Расм қанчалик кўп пикселга эга бўлса, тасвирнинг тафсилоти шунчалик юқори бўлади. Пикселлар сони тасвирнинг аниқлик даражаси деб аталади ва DPI - бир дюймдаги нуқталар сони билан белгиланади.

Масалан, растрли тасвирни чоп этиш учун 300 DPI рухсат талаб қилинади. Бу шуни англатадики, 1 дюйм узунликда 300 та нуқта чоп этилади.

3) Тасвир ўлчами

Расмнинг физик ўлчамлари: эни ва баландлиги. Ўлчамни исталган бирликда бериш мумкин: сантиметр, пиксел, дюйм.

Векторли тасвир геометрик шакллар, примитивлар ва чизиқлардан ҳосил бўлади. Ҳар бир объект шаклни қайта яратиш учун зарур бўлган параметрларни ва унинг жойлашув координаталарини ўз ичига олган математик формула билан тавсифланади. Бундан ташқари, векторли тасвир градиентлар, шовқинлар ва бошқа визуал эффектларни ўз ичига олиши мумкин.

Пикселлар ўрнига математик формулалардан фойдаланиш қуйидагиларни сақлашга имкон беради:

- майда элементларни чоп этишда аниқлик,
- тезкор таҳрирлаш имконияти,
- файлнинг кичик вазни.

Векторда доира ясаш механизмини кўриб чиқамиз. Айлана - ҳар бир нуқтаси марказдан бир хил масофада жойлашган чизиқ. Марказдан чизиқнинг исталган нуқтасигача бўлган кесма радиус деб аталади.

Айланани математик тавсифлаш ва кейинчалик уни қайта тиклаш учун қуйидаги параметрларни кодлаш керак: марказ координаталари, радиус, қуйиш усули ва контур кенглиги.

Векторли тасвир мустақил объектлардан иборат бўлиб, уларни бир-биридан мустақил равишда таҳрирлаш мумкин. Векторли файл параметрлар ва координаталар тўпламини ўз ичига олади, шунинг учун уни камайтириш ёки чексиз катталаштириш мумкин. Пикселлар йўқ: расм катталаштирилганда у чўзилмайди, лекин шаклни тавсифловчи математик формулага коэффициент қўшилади. Шунинг учун расм сузмайди ва донадор бўлиб қолмайди.

Векторли тасвирга эга файлнинг оғирлиги кам, чунки у тўлиқ тасвирни сақламайди, фақат уни тавсифловчи математик формулани сақлайди. Векторли тасвирлар веб-сайт дизайнида ишлатилса, бу айниқса фойдалидир - улар енгил ва саҳифанинг юкланишига тўсқинлик қилмайди.

Катталаштирганда сифатини йўқотмайди, оғирлиги кам, осон таҳрирланади - бир қарашда вектор тасвирларни кодлашнинг идеал усулидек туюлади. Лекин қийинчиликлар фотореалистик тасвирлар билан ишлашда намоён бўлади. Фотосуратдаги кўп сонли

тафсилотлар векторга ўтказилганда, жуда катта ўлчамдаги файл ҳосил бўлишига олиб келади ва расм бузилади. Шунинг учун фотони кодлаш учун вектор тўғри келмайди.

Уч ўлчовли графика ҳам векторнинг бир тури. Унинг асосини геометрик шакллар ташкил этади, уларнинг юзасига растрли графика тортилиши мумкин. Масалан, цилиндр шаклидаги қолипга ёғоч текстурали фотосурат тортилади ва хода ҳосил бўлади. Аммо бундай графикнинг асосида барибир асосий шаклнинг математик тавсифи ётади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Миллер Л. Мастерство векторной графики. — М.: Издательство «ПрофАрт», 2021. — 276 с.
2. Уильямс Р. Продвинутые техники векторного дизайна. — СПб.: Издательство «Графика+», 2022. — 304 с.
3. Дэвис Э. Векторная графика: от теории к практике. — Екатеринбург: «Арт-Медиа», 2020. — 252 с.
4. Грин Т. Создание сложных векторных изображений. — Новосибирск: «Дизайн и Технологии», 2023. — 288 с.

РАСТР ВА ВЕКТОР ГРАФИКАСИ ФОРМАТЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Алламуратов Икрам Шарапатдинович
Нокис мамлекетлик техника университети ассистенти

Аннотация: Ушбу тезисда растр ва вектор графика форматларининг асосий хусусиятлари, уларнинг қўлланилиш соҳалари ва афзаллик ҳамда камчиликлари таҳлил қилинган. Растр форматлари (JPEG, PNG, GIF, TIFF, BMP) пикселлар асосида тасвирни шакллантириши ва уларнинг файл ҳажми катта бўлиши билан тавсифланади. Вектор форматлари (SVG, AI, EPS, CDR, WMF, PDF) эса математик формулалар ёрдамида шаклларни аниқ белгилайди ва тасвирни масштаблашда сифат йўқолмаслигини таъминлайди. Тадқиқот натижасида ҳар бир форматнинг қўлланилиш мақсадига кўра афзал жиҳатлари ва чекловлари аниқланган.

Калит сўзлар/ Ключевые слова / Key words: Растр графика, вектор графикаси, файл формати, jpeg, png, svg, tiff, gif, pdf, cdr, ai, график дизайн.

Файл формати маълумотлар қандай ташкил этилганлиги ва сақланганлигини, қайси дастур контентни очиш, кўриш ва таҳрирлаш учун мос келишини белгилайди. Турли хил маълумотлар - расмлар, шрифтлар, матнлар, видео, мусиқа учун ўзига хос форматлар мос келади, уларни танлашда файлнинг мақсади ва ундан кейинги фойдаланиш ҳисобга олинади.

Формат билан бир қаторда кенгайтма атамаси ҳам ишлатилади. Бу файл номидан кейин бир неча ҳарф. Кенгайтма файл форматини кўрсатади ва очиш ва таҳрирлаш учун мос дастурни танлашга ёрдам беради. Кенгайтма форматнинг график белгиланишидир.

Кенгайтма файл форматини кўрсатади

Формат билан белгиланадиган тасвир хусусиятлари:

- яратиш усули (вектор ёки растр);
- шаффоф ҳудудларнинг мавжудлиги;
- ранглар палитраси ва қўллаб-қувватланадиган туслар сони;
- сифат (кенгайтириш);
- жисмоний ўлчам;
- маълум дастурларда кўриш ва таҳрирлаш имконияти;

• тасвирнинг алоҳида элементларини таҳрирлаш имконияти;
• анимацияни ижро этиш.

Растр учун пикселлар ҳақидаги маълумотларни, шунингдек, хизмат маълумотларини сақлаш ва қайта тиклаш имконини берувчи форматлар мос келади. Бундай файлларнинг ўлчами сиқиш қобилияти ва форматига боғлиқ, лекин одатда у векторли тасвирларнинг оғирлигидан кўп марта катта бўлади.

Векторнинг вазни кичикроқ, чунки у фақат шакллар ва уларнинг хусусиятлари ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олади. Масалан, SVG формати тасвирни минимал маълумотлар ҳажми билан сақлаши мумкин, чунки у фақат координаталарни белгилаш ва шаклларни тавсифлашни талаб қилади, ҳар бир пикселнинг рангини тавсифлашни эмас.
Растрли тасвирларни сақлаш учун мос форматлар: JPEG, PNG, GIF, TIFF ва BMP.

JPG (JPEG)

JPEG ва JPG бир хил формат. Фарқи фақат номида. Операцион тизимларнинг эскирган версияларида 4 та белгидан иборат рухсатнома қўллаб-қувватланмаган, шунинг учун формат номи 3 та ҳарфгача қисқартирилди.

JPEG фотосуратлар ва бошқа мураккаб тасвирларни сақлаш учун энг машҳур форматлардан биридир. У юқори сифат ва кичик ҳажмли файлни қўллаб-қувватлайди. Шу билан бирга, JPG тафсилотларнинг аниқлиги (графиклар, чизмалар) муҳим бўлган вектор ёки тасвирларни сақлаш учун мос эмас, чунки маълумотларнинг катта қисми сиқиш натижасида йўқолиши мумкин.

Файлнинг кичик оғирлигига тасвирни сиқиш орқали эришилади. Сиқиш даражаси ҳар хил бўлиши мумкин, файлни сақлашда тасвир сифати даражасини белгилаш мумкин.

Сифат даражасини танлаш нафақат якуний расмнинг кўринишига, балки файлнинг якуний ҳажмига ҳам таъсир қилади: сиқиш даражаси қанчалик паст ва сифати юқори бўлса, файл ҳажми шунчалик катта бўлади.

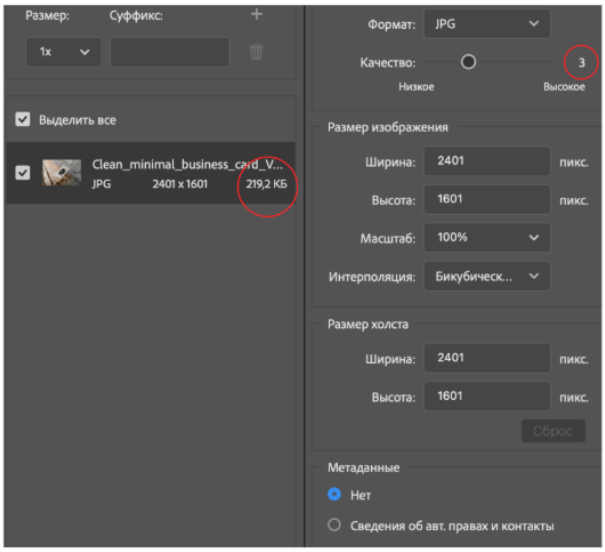

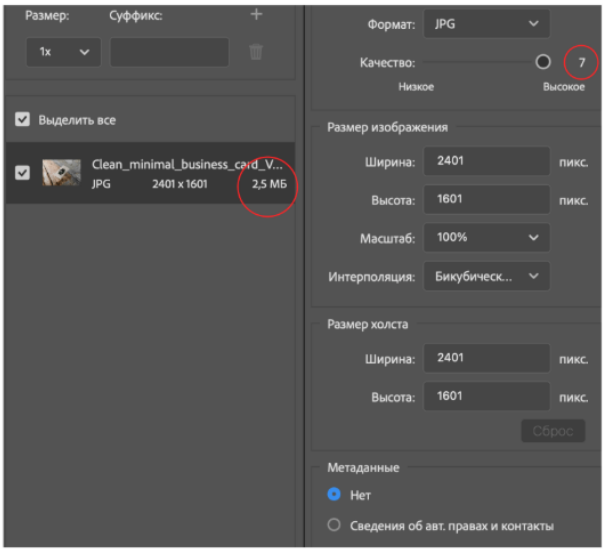

JPG форматидаги файл сифати ва ҳажмининг ўзаро боғлиқлиги

3-сифат даражасида файл оғирлиги 219,2кб 7-сифат даражасида файл оғирлиги 2,5мб

Камчиликлари:

• Файл бир неча марта сақланганда унинг сифати пасаяди. Шунинг учун формат бир неча марта таҳрирланиши ва сақланиши керак бўлган тасвирларни сақлаш учун мос келмайди;
• Шаффоф ҳудудли расмларни сақлаш имконсиз;
• Анимацияни қўллаб-қувватламайди.

PNG

Формат йўқотишларсиз сиқишни қўллаб-қувватлайди, шунинг учун асл нусханинг барча тафсилотларини сақлайди. Шу билан бирга, PNG да кўп сонли туслар ва ранг ўтишларини ўз ичига олган графикларни сақлаш мумкин. JPG дан фарқли ўлароқ, формат файлни сифатини йўқотмасдан қайта-қайта сақлаш имконини беради.

PNG шаффоф ҳудудли расмлар талаб қилинадиган вазифалар учун мос келади, чунки у альфа канал - шаффофликни қўллаб-қувватлайди. Масалан, рангли фонга иллюстрация ёки логотип жойлаштиришда.

PNG формат шаффофликни қўллаб-қувватлайди. ВебВаллей Студио лойиҳаси

Камчиликлари:

- Фотосуратлар, мураккаб градиентли ва майда тафсилотли тасвирларни сақлаш учун мос эмас, чунки бу файлнинг оғирлигини сезиларли даражада оширади;
- Анимацияни қўллаб-қувватламайди (лекин бундай хусусиятларни қўшадиган APNG каби формат кенгайтмалари мавжуд).

BMP

Формат растрли тасвирни маълум бир рангдаги пикселлар шаклида сақлайди. Расм сақланганда, у асл маълумотларни ўз ичига олади, чунки BMP сиқишдан фойдаланмайди.

BMP кўплаб дастурлар билан мос келадиган универсал формат. Шу билан бирга, аксарият платформалар ва дастурлаш тиллари ўрнатилган BMP қўллаб-қувватлашига эга.

Камчиликлари:

- Файл ҳажмининг катталиги;
- Шаффофликни қўллаб-қувватлаш чекланган.

GIF

Анимациядан фойдаланиш имконини берувчи формат. Фақат 256 рангни қўллаб-қувватлайди, шунинг учун фотосуратлар, мураккаб рангли тасвирларни сақлаш учун мос эмас. Оддий иллюстрациялар ёки анимациялар учун эса энг мақбул танлов бўлади.

GIF-анимация берилган вақт оралиғида бир-бирини алмаштирадиган бир нечта кадрларни ўз ичига олади. Шундай қилиб, анимация циклик бўлиб қолади ва чексиз такрорланиши мумкин.

Шунингдек, формат шаффоф ҳудудларни сақлаш имконини беради.

Камчиликлари:

- Кичик ранглар палитраси;
- Агар анимация кўп кадрларни ўз ичига олса, якуний файл ҳажми катта бўлиши мумкин;
- График ҳажми катталашганда, сиқиш натижасида сифатнинг пасайишини кузатиш мумкин.

TIFF

Юқори сифат ва аниқликдаги тасвирларни сақлаш учун формат. Кўпинча макетларни босмага узатиш учун ишлатилади. ТИФФ формати маълумотларни сиқмасдан сақлаш имкониятини назарда тутади, демак, тасвирнинг асл сифатини сақлаб қолиш имконини беради. ТИФФда алоҳида қатламлардан фойдаланиш ва тасвирда шаффоф соҳаларни сақлаш мумкин.

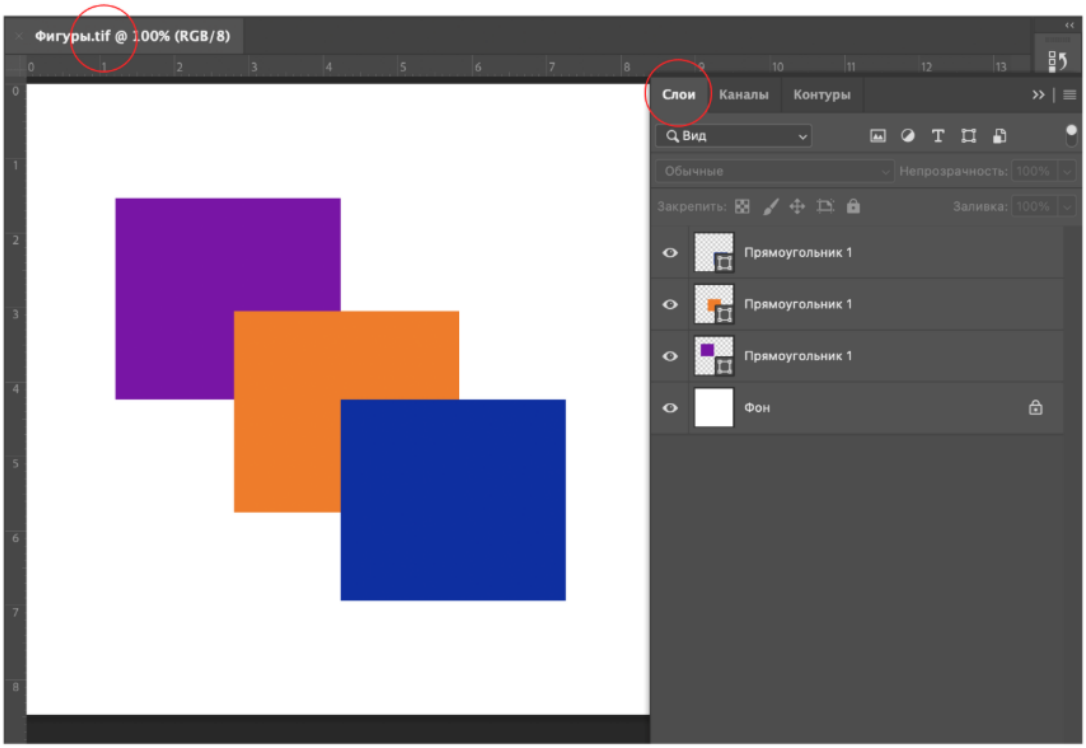

TIFF форматидаги қатламларни қўллаб-қувватлаш

Камчиликлари:

• Файл ҳажмининг катталиги, айниқса сиқилмасдан сақланганда;

• Чекланган мослик: барча дастурлар форматни қўллаб-қувватлай олмайди.

Векторли графика билан ишлаш форматлари: SVG, AI, EPS, CDR, WMF ва PDF.

SVG

Логотиплар, иконкалар, иллюстрациялар ва бошқа векторли тасвирларни сақлаш учун формат. SVG форматида яратилган графика кичрайиш ёки катталашиш даражасидан қатъи назар, аниқлик ва тафсилотларни сақлаб қолади.

SVG форматида графика расмни ташкил этувчи элементлар тавсифи билан матнли файллар кўринишида сақланади. Бундай тасвирларни нафақат график дастурда, балки оддий кодни ўзгартириш орқали ҳам таҳрирлаш мумкин. Шу билан бирга, SVG файлларининг вазни катта эмас, айниқса улар оддий шаклларни ўз ичига олса.

```
<?xml version="1.0" encoding="utf-8"?>
<!-- Generator: Adobe Illustrator 26.0.2, SVG Export Plug-In . SVG Version: 6.00 Build 0)  -->
<svg version="1.1"
id="Безымянный-3_xA0_Изображение_0000006792883176190339846000001326664403473250933 4_"
          xmlns="http://www.w3.org/2000/svg" xmlns:xlink="http://www.w3.org/1999/xlink" x="0px"
y="0px" viewBox="0 0 312.2 291.1"
          style="enable-background:new 0 0 312.2 291.1;" xml:space="preserve">
<style type="text/css">
        .st0{fill:#584394;}
</style>
<polygon class="st0" points="156.1,47.1 188.1,111.9 259.6,122.3 207.9,172.8 220.1,244
156.1,210.4 92.1,244 104.4,172.8
        52.6,122.3 124.1,111.9 "/>
</svg>
```

Шаклнинг SVG форматидаги кодли тавсифи

SVG JavaScript ёрдамида интерактив элементларни, шунингдек CSS ёки SMIL ёрдамида анимацияларни қўшиш имконини беради. SVG қатламлар ва гуруҳлашларни қўллаб-қувватлайди: бир нечта элементларни битта гуруҳга бирлаштириш орқали мураккаб объектлар иерархиясини сақлаш мумкин, бу эса таҳрирлашни осонлаштиради.

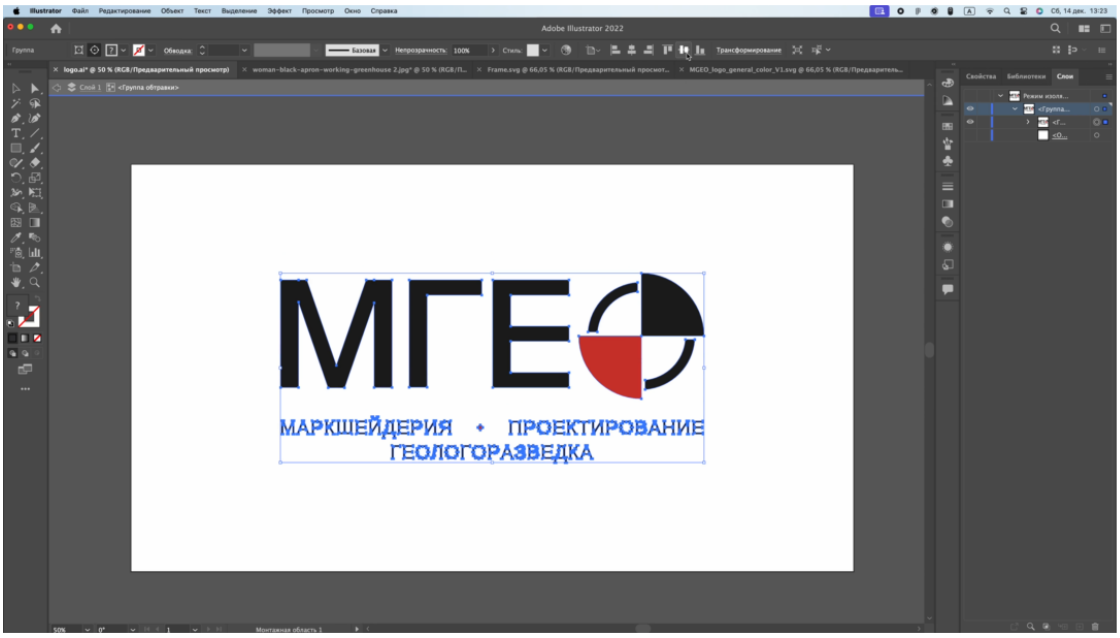

Логотипни гуруҳлашсиз ва ягона объект сифатида текислашга мисол. Webvalley Studio лойиҳаси

Камчиликлари:

• Кўплаб тугунлар ва бошқарув нуқталари бўлган мураккаб тасвирларни яратишда XML коди бесўнақай ва таҳрирлаш қийин бўлиши мумкин;

• Чекланган мувофиқлик: эски браузерлар графикани нотўғри кўрсатиши мумкин;

• Фотореалистик тасвирлар ва суратлар учун мос эмас.

EPS

Визуал маълумотларни математик ифодалар кўринишида сақлайдиган вектор формати. Бу шуни англатадики, тасвирни масштаблашда чекловлар йўқ. EPS бир вақтнинг ўзида вектор ва растр маълумотларини ўз ичига олиши мумкин, бу эса комбинацияланган файлларни яратиш имконини беради. Формат кўп саҳифали макетларни сақлаш ва таҳрирлаш имконини беради.

Дастурлар орасида манбаларни узатиш учун қулай. Файлга шрифтларни жойлаштириш мумкин, бу қабул қилувчининг компьютерида шрифт ўрнатилмаган бўлса ҳам, матн услубларини сақлашга ёрдам беради.

Камчиликлари:

• Анимацияларни сақлаш учун мос эмас;

• Чекланган мослик. EPS форматидаги графикларни тўғри кўрсатиш ва таҳрирлаш учун махсус дастурлар керак.

PDF

Матн, растрли ва векторли тасвирлар, ҳаволалар, шакллар ва хатчўпларни ўз ичига олиши мумкин бўлган кўп функсияли формат. Кўпинча босмага тайёрлашда макетларни сақлаш учун ишлатилади, чунки форматлашни сақлаш имконини беради.

PDFда гиперҳаволалар ва хатчўплар яратиш мумкин, бу эса ҳужжат бўйлаб ҳаракатланишни осонлаштиради. Шунингдек, формат фойдаланувчилар томонидан тўлдирилиши мумкин бўлган шаклларни қўллаб-қувватлайди.

PDF нинг замонавий версиялари анимациялар ва мультимедиа элементларини қўллаб-қувватлаши мумкин, бу эса уларни янада интерактив қилади. Бундан ташқари, файлни шифрлаш ва ҳужжатга кириш учун пароль ўрнатиш орқали ҳам ҳимоялаш мумкин.

Камчиликлари:
• Таҳрирлашдаги қийинчиликлар;
• Файл ҳажмининг катталиги;
• Муайян форматлар учун чекланган қўллаб-қувватлаш: айрим махсус элементлар нотўғри кўрсатилиши мумкин.

WMF

Windows операцион тизимида графикани сақлаш формати. WMF файллари кўплаб иловаларда, жумладан, Microsoft Word да расмларни қўшиш учун ишлатилган. Бироқ, SVG ва PNG каби замонавий форматлар тарқалгандан сўнг, WMF нинг машҳурлиги пасайиб кетди. Шунга қарамай, WMF ҳали ҳам баъзи ихтисослаштирилган иловаларда ишлатилади. Форматлаш ҳақидаги ахборотни сақлайди, растрли ва векторли тасвирларни қўллаб-қувватлайди.

Камчиликлари:
• Эскирган формат;
• Файл сақлаши мумкин бўлган маълумотлар сони чекланган: 64 Кбайт;
• Вируслар ва зарарли дастурларга нисбатан заифлик қилади.

CDR

CorelDRAW дастурининг асл формати. Вектор билан ишлаш учун мўлжалланган, лекин матн ва растрли расмларни ўз ичига олиши мумкин.

Визуални қатламлар билан сақлаш имконияти, шунингдек, график элементлар билан ишлаш учун кўплаб стандарт воситалар мавжуд.

Камчиликлари:

· CorelDRAW дан ташқари бошқа вектор муҳаррирлари билан чекланган мослик - фақат файлни бошқа форматларга экспорт қилиш орқали;

· Файл ҳажмининг катталиги;

Очиш, кўриш ва таҳрирлаш учун CorelDRAW дастурини талаб қилади.

DWG

2Д ва 3Д графикани сақлаш формати. У бир нечта дастурий маҳсулотларда, жумладан, Autodesk нинг лойиҳалаш ва чизмачилик бўйича флагман иловаси бўлган AutoCAD да қўлланилади.

Векторли расмлар, матнли изоҳлар ва метамаълумотларни ўз ичига олган аниқ лойиҳа маълумотларини қўллаб-қувватлайди. DWG файллар архитекторлар ва муҳандислар томонидан қўлланилади.

Камчиликлари:
• Махсус дастурий таъминотсиз ўқишнинг мураккаблиги;
• Қулайроқ муқобил форматларнинг мавжудлиги.

AI

Adobe Illustrator вектор муҳаррирининг хусусий формати. Ҳар қандай мураккабликдаги векторли тасвирларни яратиш учун мос келади. У растрли ва векторли элементларни ўз ичига олиши мумкин, бу эса матн ва графикани ўз ичига олган макетларни таҳрирлаш имконини беради. Қатламлар билан ишлашни ва объектларни гуруҳлашни қўллаб-қувватлайди, бу уларни таҳрирлашни осонлаштиради.

Камчиликлари:

· Adobe Illustrator дан ташқари бошқа вектор муҳаррирлари билан чекланган мослик - фақат файлни бошқа форматларга экспорт қилиш орқали;

· Файл ҳажмининг катталиги;

Очиш, кўриш ва таҳрирлаш учун Adobe Illustrator дастури талаб қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Смит Дж. «Введение в векторную графику» — М.: Издательство «ИнфоАрт», 2018. — 240 с.
2. Джонсон С. «Основы векторного дизайна» — СПб.: Издательство «Дизайн-Медиа», 2020. — 312 с.
3. Браун М. «Векторная графика для начинающих» — Новосибирск: Наука и Техника, 2017. — 198 с.
4. Ли А. «Векторная графика: первые шаги» — М.: Академия художеств, 2019. — 224 с.

РАЗРАБОТКА И ВАЛИДАЦИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ДИАГНОСТИКИ НЕЙРОДЕГЕНЕРАЦИИ, АССОЦИИРОВАННОЙ С ПАНТОТЕНАТКИНАЗОЙ (PKAN), НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА МРТ-ИЗОБРАЖЕНИЙ

Дуйсенбаев Руслан Онгарович
"University of innovation technologies" ассистент преподаватель
Кдырбаев Асан Алламберген улы
"University of innovation technologies" ассистент преподаватель

Annotation

This paper presents the development and validation of an intelligent system for the automated diagnosis of Pantothenate Kinase-Associated Neurodegeneration (PKAN), a rare genetic disorder. The system utilizes a modified U-Net deep learning architecture, enhanced with attention mechanisms and multi-task learning, to analyze magnetic resonance imaging (MRI) scans. The primary objective is to automatically detect the pathognomonic "eye-of-the-tiger" sign and provide a probabilistic assessment of the disease. The system was validated on a clinical dataset, demonstrating high diagnostic performance with an accuracy of 93.3%, sensitivity of 92.0%, specificity of 94.0%, and an AUC ROC of 0.968. In a comparative analysis, the system surpassed the diagnostic accuracy of experienced radiologists and neurologists while significantly reducing analysis time from over 14 minutes to 3.2 minutes. The developed system represents a promising tool for improving the early and accurate diagnosis of PKAN, potentially serving as a methodological blueprint for developing similar AI-driven diagnostics for other rare diseases.

Keywords: Pantothenate Kinase-Associated Neurodegeneration (PKAN), Hallervorden-Spatz disease, artificial intelligence, deep learning, U-Net, MRI, rare disease diagnostics, "eye-of-the-tiger" sign.

Аннотация

В данной работе представлены разработка и валидация интеллектуальной системы для автоматизированной диагностики нейродегенерации, ассоциированной с пантотенаткиназой (PKAN) — редкого генетического заболевания. Система использует модифицированную архитектуру глубокого обучения U-Net, усовершенствованную механизмами внимания и многозадачным обучением, для анализа данных магнитно-резонансной томографии (МРТ). Основной целью является автоматическое детектирование патогномоничного симптома «глаза тигра» и предоставление вероятностной оценки наличия заболевания. Система была валидирована на клиническом наборе данных и продемонстрировала высокую диагностическую эффективность: точность 93.3%, чувствительность 92.0%, специфичность 94.0% и AUC ROC 0.968. В сравнительном анализе система превзошла диагностическую точность опытных радиологов и неврологов, значительно сократив время анализа с более чем

14 минут до 3.2 минут. Разработанная система представляет собой перспективный инструмент для улучшения ранней и точной диагностики PKAN и может служить методологической основой для создания аналогичных систем диагностики других редких заболеваний с помощью ИИ.
Ключевые слова: нейродегенерация, ассоциированная с пантотенаткиназой (PKAN), болезнь Галлервордена-Шпатца, искусственный интеллект, глубокое обучение, U-Net, МРТ, диагностика редких заболеваний, симптом «глаза тигра».
Annotatsiya
Ushbu ishda kam uchraydigan genetik kasallik bo'lgan pantotenat kinaza bilan bog'liq neyrodegeneratsiyani (PKAN) avtomatlashtirilgan diagnostikasi uchun intellektual tizimni ishlab chiqish va validatsiya qilish taqdim etilgan. Tizim magnit-rezonans tomografiya (MRT) ma'lumotlarini tahlil qilish uchun diqqat mexanizmlari va ko'p vazifali o'qitish bilan takomillashtirilgan modifikatsiyalangan U-Net chuqur o'rganish arxitekturasidan foydalanadi. Asosiy maqsad patognomonik "yo'lbars ko'zi" belgisini avtomatik ravishda aniqlash va kasallik mavjudligini ehtimoliy baholashdir. Tizim klinik ma'lumotlar to'plamida validatsiya qilindi va yuqori diagnostik samaradorlikni namoyish etdi: aniqlik 93.3%, sezgirlik 92.0%, o'ziga xoslik 94.0% va AUC ROC 0.968. Qiyosiy tahlilda tizim tajribali radiologlar va nevrologlarning diagnostik aniqligidan ustun keldi va tahlil vaqtini 14 daqiqadan 3.2 daqiqagacha sezilarli darajada qisqartirdi. Ishlab chiqilgan tizim PKANning erta va aniq diagnostikasini yaxshilash uchun istiqbolli vosita bo'lib, sun'iy intellekt yordamida boshqa kam uchraydigan kasalliklarni tashxislash uchun shunga o'xshash tizimlarni yaratish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.
Kalit so'zlar: pantotenat kinaza bilan bog'liq neyrodegeneratsiya (PKAN), Hallervorden-Spatz kasalligi, sun'iy intellekt, chuqur o'rganish, U-Net, MRT, kam uchraydigan kasalliklar diagnostikasi, "yo'lbars ko'zi" belgisi.
Введение
Диагностика редких заболеваний, таких как нейродегенерация, ассоциированная с пантотенаткиназой (PKAN), является сложной задачей из-за неспецифичности симптомов и нехватки опыта у врачей.[1] Ключевым маркером PKAN на МРТ является симптом «глаза тигра», однако его интерпретация субъективна.[1] Применение искусственного интеллекта (ИИ) может решить эту проблему, повысив точность и скорость диагностики.[1]
Целью данного исследования является разработка и валидация интеллектуальной системы на основе глубокого обучения для автоматизированной диагностики PKAN по МРТ-изображениям.[1] Научная новизна заключается в создании специализированной архитектуры нейронной сети, оптимизированной для выявления паттернов PKAN, что может стать основой для диагностики других редких заболеваний.[1]
Данные и их обработка
Для исследования использовалась база данных МРТ-снимков пациентов с подтвержденным диагнозом PKAN, здоровых лиц и пациентов с другими формами нейродегенерации с накоплением железа в мозге (NBIA).[1] Изображения прошли стандартизированную предварительную обработку, включающую устранение шумов, нормализацию интенсивности и пространственную регистрацию.[1]
Архитектура системы
Ядром системы является модифицированная архитектура U-Net, включающая расширенный энкодер для извлечения сложных признаков, механизмы внимания (Attention Mechanisms) для фокусировки на клинически значимых областях и многозадачное обучение (сегментация и классификация).[1]. (1-рис)

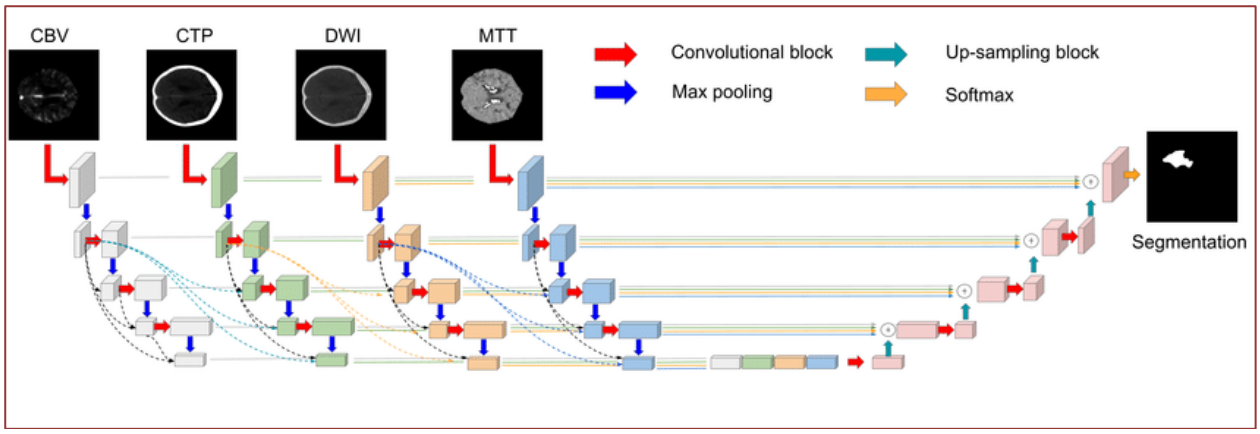

1-рис. Архитектура модифицированной сети U-Net для сегментации МРТ-изображений

Математически работа сети описывается следующими формулами [1]:

- **Энкодер:** $X_{i+1} = \mathrm{MaxPool}(\mathrm{ReLU}(\mathrm{BN}(\mathrm{Conv}_{3\times3}(\mathrm{ReLU}(\mathrm{BN}(\mathrm{Conv}_{3\times3}(X_i)))))))$
- **Декодер:** $Y_{j-1} = \mathrm{ReLU}(\mathrm{BN}(\mathrm{Conv}_{3\times3}(\mathrm{ReLU}(\mathrm{BN}(\mathrm{Conv}_{3\times3}()))))))$
- **Сегментационная маска:** $M = \sigma(\mathrm{Conv}_{1\times1}(Y_0))$
- **Классификация:** $P_{\text{БГШ}} = \sigma(\mathrm{FC}(\mathrm{GAP}(Y_0)))$

Для обучения использовалась комбинированная функция потерь [1]: $L = \lambda_1 \cdot (1 - \mathrm{Dice}) + \lambda_2 \cdot \mathrm{CE}$

Количественный анализ и валидация

Для количественной оценки был разработан индекс отложения железа (ИОЖ), рассчитываемый как отношение интенсивности сигнала в базальных ганглиях ($I_{\text{БГ}}$) к референсной области ($I_{\text{БВ}}$) [1]: $\text{ИОЖ} = \frac{I_{\text{БГ}}}{I_{\text{БВ}}}$

Итоговая вероятность заболевания рассчитывалась с помощью байесовского подхода [1]: $P(\text{БГШ}|D) = \frac{P(D|\text{БГШ})\cdot P(\text{БГШ})}{P(D)}$

Для оценки качества системы использовались стандартные метрики [1]:

- **Точность (Accuracy):** $\frac{TP+TN}{TP+TN+FP+FN}$
- **Чувствительность (Sensitivity):** $\frac{TP}{TP+FN}$
- **Специфичность (Specificity):** $\frac{TN}{TN+FP}$
- **Коэффициент Дайса (DSC):** $\frac{2\cdot|X\cap Y|}{|X|+|Y|}$

Эффективность системы

Валидация на тестовой выборке показала высокую диагностическую эффективность. Значение AUC ROC 0.968 указывает на превосходную способность модели к дифференциации.

Таблица 1. Ключевые метрики эффективности интеллектуальной системы [1]

Метрика	Значение	95% Доверительный интервал
Чувствительность	92.0%	87.3–96.7%
Специфичность	94.0%	90.1–97.9%
Точность	93.3%	89.8–96.8%
AUC ROC	0.968	0.941–0.995
F1-мера	0.902	0.863–0.941

Сравнительный анализ

Система превзошла по точности и скорости опытных радиологов и неврологов, что демонстрирует ее потенциал как инструмента поддержки принятия врачебных решений.

Таблица 2. Сравнительный анализ диагностической эффективности [1]

Метрика	Разработанная система	Опытные радиологи	Неврологи
Чувствительность	92.0%	83.5%	76.0%

Метрика	Разработанная система	Опытные радиологи	Неврологи
Специфичность	94.0%	90.2%	88.5%
Точность	93.3%	87.8%	84.2%
Время анализа	**3.2 мин**	14.5 мин	18.7 мин

Ограничения

Система испытывает трудности при диагностике атипичных форм PKAN и на ранних стадиях заболевания. Ее производительность также чувствительна к вариациям в протоколах МРТ-сканирования.[1]

Заключение

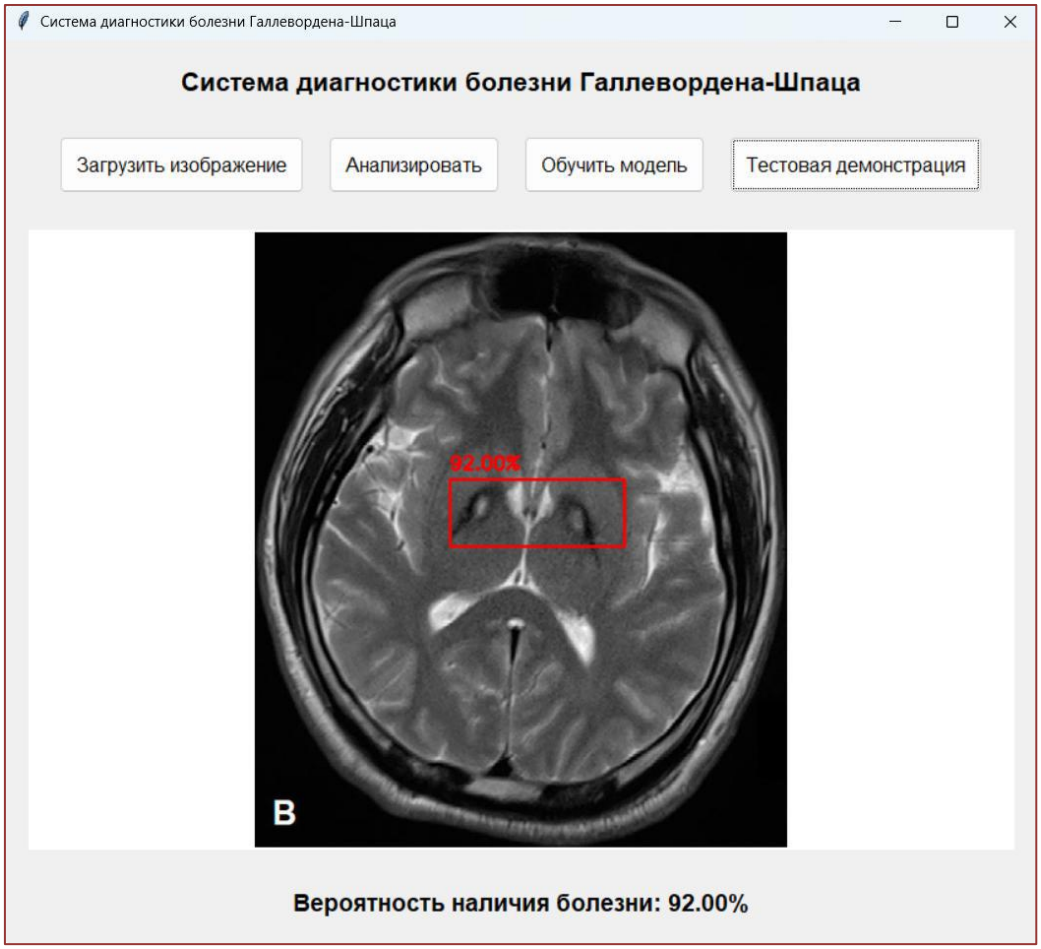

2-рис. Результат анализа МРТ пациента с БГШ

В ходе исследования была разработана и валидирована интеллектуальная система для автоматизированной диагностики PKAN. Система, основанная на модифицированной архитектуре U-Net, продемонстрировала высокую точность (93.3%) и значительно превзошла традиционные методы по скорости и чувствительности.[1]. (2-рис).

Практическая значимость работы заключается в создании инструмента, способного улучшить раннюю диагностику PKAN. Перспективы развития включают расширение системы для диагностики других форм NBIA и интеграцию мультимодальных данных.[1]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ). Редкие заболевания: данные и статистика.
2. Chen Y. et al. Глубокое обучение для классификации МРТ при редких неврологических расстройствах // IEEE Transactions on Medical Imaging. – 2019. – Т. 38, № 6. – С. 1450–1460.
3. Goodfellow I. et al. Глубокое обучение. – MIT Press, 2016. – 800 с.
4. Hayflick S.J. et al. Нейровизуализационные особенности нейродегенерации, связанной

с пантотенаткиназой // Neurology. – 2023. – Т. 100, № 2. – С. 45–55.
5. Kruer M.C. et al. Корреляция изменений сигнала МРТ с клиническими проявлениями при ПКАН // Journal of Neurology. – 2022. – Т. 369, № 4. – С. 1123–1132.

АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОВ ГЕНЕРАЦИИ ОТПЕЧАТКОВ ПАЛЬЦЕВ

Мадаминов Уктам Атаханович
PhD, доцент Ургенчского государственного университета имени Абу Райхана Беруни

Аннотация: В работе рассматриваются методы генерации искусственных отпечатков пальцев для тестирования биометрических систем идентификации. Применение искусственных отпечатков позволяет создавать большие базы данных, необходимые для оценки точности алгоритмов распознавания. Рассматриваются основные биометрические характеристики отпечатков пальцев, глобальные и локальные признаки, а также математические модели построения папиллярных линий, включая кривые Безье и методы обработки изображений. Анализируются существующие подходы, такие как методы на основе реакционно-диффузионных моделей и частотных преобразований. Отмечается значимость разработки алгоритмов, обеспечивающих реалистичность синтезированных отпечатков пальцев.

Ключевые слова: биометрия, идентификация, отпечатки пальцев, искусственные отпечатки, кривые Безье, биометрические признаки, генерация изображений, методы распознавания, моделирование, обработка изображений.

Abstract: The paper considers methods for generating artificial fingerprints for testing biometric identification systems. The use of artificial fingerprints allows creating large databases necessary for assessing the accuracy of recognition algorithms. The main biometric characteristics of fingerprints, global and local features, as well as mathematical models for constructing papillary lines, including Bezier curves and image processing methods are considered. Existing approaches, such as methods based on reaction-diffusion models and frequency transforms, are analyzed. The importance of developing algorithms that ensure the realism of synthesized fingerprints is noted.

Keywords: biometrics, identification, fingerprints, artificial fingerprints, Bezier curves, biometric features, image generation, recognition methods, modeling, image processing.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время биометрия входит в состав наиболее распространенных технологий и средств защиты информации. Отпечатки пальцев являются самой широко применяемой биометрической особенностью для идентификации человека. Для создания точных систем распознавания необходимо проведение качественного тестирования, для которого требуются базы данных с большим количеством моделей отпечатков пальцев. Процедура создания такой базы данных может оказаться весьма проблематичной по причине высокой стоимости и временных затрат. В связи с этим актуальной сферой развития являются алгоритмы генерации искусственных отпечатков пальцев. Такие отпечатки пальцев могут быть использованы для построения новых баз данных, позволяющих проверить автоматическую идентификацию системы по отпечаткам пальцев.

Основная часть

Биометрическая идентификация – автоматизированный метод, с помощью которого путем исследования уникальных физиологических особенностей или поведенческих характеристик человека осуществляется идентификация личности. Физиологические особенности, например, такие как папиллярный узор пальца, геометрия ладони или рисунок радужной оболочки глаза, являются постоянными физическими характеристиками человека. Данный тип проверки практически неизменен также как и сами физиологические характеристики. В отличие от пароля или персонального идентификационного номера, биометрическая характеристика не может быть забыта, потеряна, или украдена.

Биометрические системы идентификации (рис.1.), доступные в настоящее время или находящиеся в стадии разработки включают в себя системы доступа по отпеча тку пальца, ДНК, форме уха, геометрии лица, температуре кожи лица, клавиатурному почерку, отпечатку ладони, сетчатке глаза, рисунку радужной оболочки глаза, подписи и голосу.

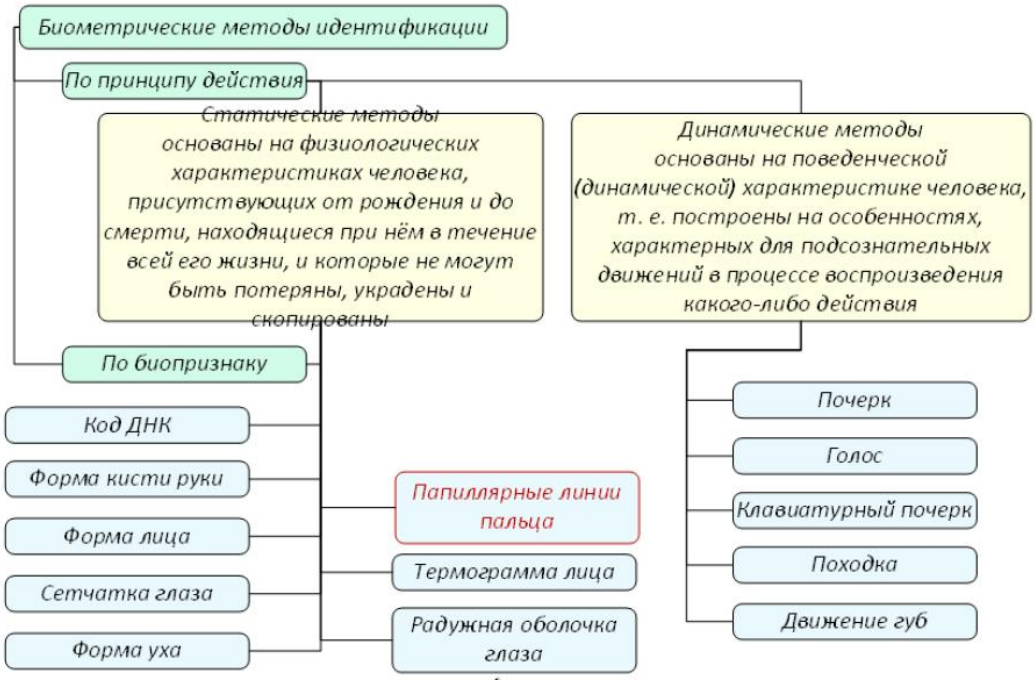

Рисунок 1. *Биометрические методы идентификации.*

Отпечатки пальцев являются одним из надежных биометрических признаков, успешно применяемыми для идентификации личности. Отпечаток пальца условно состоит из некоего рода рельефных линий - так называемых папиллярных линий, строение которых обусловлено гребешковыми выступами кожи (горные хребты), которые разделены бороздками. В каждом отпечатке пальца можно определить два типа признаков – глобальные и локальные (рис.2.). Глобальные признаки – характеристики отпечатка пальца, которые можно увидеть невооруженным глазом. Глобальные признаки включают в себя область образа, ядро, пункт «дельта», счетчик линий, папиллярный узор. Локальные признаки, называющие минуциями, являются маленькими уникальными точками для каждого отпечатка пальца, которые успешно используются для идентификации личности. У отпечатка пальца могут быть одинаковые глобальные признаки, но локальные признаки всегда являются уникальными (рис. 2).

Рисунок 2. *Глобальные и локальные признаки отпечатка пальца.*

Ядро является точкой, которая находится в приблизительном центре отпечатка пальца, и используется в качестве ориентира для чтения и классификации.

Пункт «дельта» является начальной точкой, где происходит разделение или соединение бороздок папиллярных линий, может иметь вид очень короткой бороздки, в предельном случае – точки.

Счетчик линий – число папиллярных линий на области образа, либо между ядром и пунктом «дельта».

Для компьютерной графики характерны кривые, определяемые четырьмя точками по описанному выше принципу. Такие кривые называются кубическими кривыми Безье (рис.3.). Кривые Безье обладают рядом свойств, благодаря которым они широко используются. Одно из этих свойств - это свойство инвариантности кривых Безье к аффинным преобразованиям, связанным с переносом изображения в другую систему
координат, что соответствует искажениям отпечатка при его реальном снятии с различных криволинейных поверхностей. Второе важное свойство - это ограниченность. Кривая Безье всегда полностью лежит внутри выпуклой фигуры, вершинами которой являются ее определяющие точки (рис. 3).

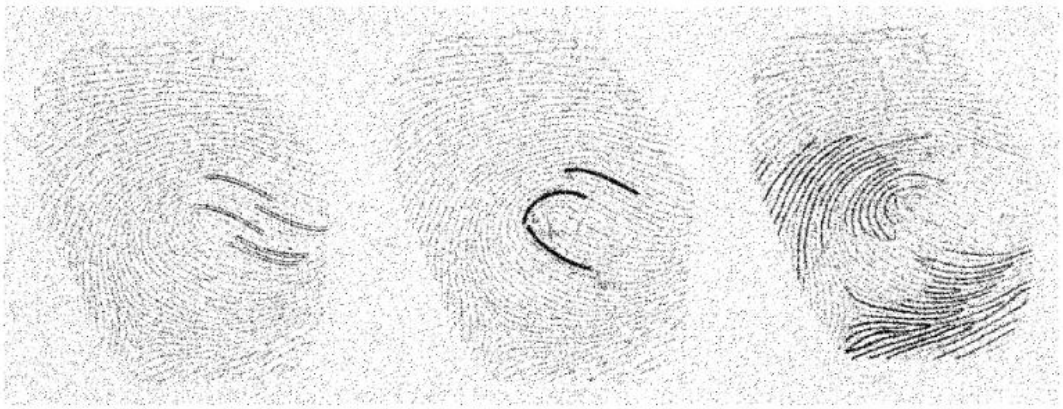

Рисунок 3. *Использование кривых Безье для построения отпечатка пальца.*

При построении рисунка отпечатка пальца на компьютере вычисляется значения яркости изображения в каждом пикселе с учетом поля ориентации. Традиционно, построение осуществляется с помощью итерационных процедур, при этом автоматически вычисляются значения яркости в каждом пикселе. Получаемые отпечатки представлены на рисунке 4 и имеют реалистичный характер (рис. 4).

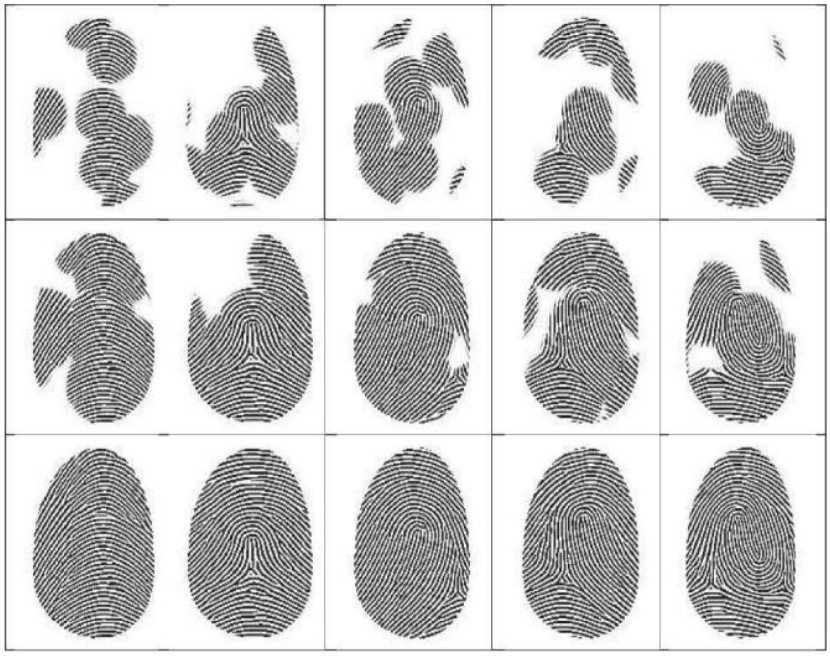

Рисунок 4. *Формирование искусственных отпечатков.*

Для получения более реалистических изображений существуют методы добавления к полученному изображению одного или нескольких искажений, связанных в реальности с расфокусировкой, смазыванием изображения, поворотом, шумом, наличием подложки др.

Сведений, посвященных разработке программных комплексов, позволяющих генерировать искусственные отпечатки пальцев немного. Одна из работ в этой области - это работа Sherstin и Picard (1994), в которой предложен сложный метод, связанный с использованием динамической нелинейной системы названной "М решеткой". Система позволяет получать полутоновое изображение отпечатка пальца. Метод основан на модели распространения реакции-диффузии, ранее в 1952 предложенный Тьюрингом, чтобы объяснить формирование различных текстур рисунка волосяного покрова животных, таких как полосы зебры. Хотя работа Тьюринга не имеет отношения к синтезу искусственных отпечатков пальцев, предложенная модель формирования рисунка могла быть использована как основа для создания искусственных отпечатков пальцев.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В последние годы, как в научных, так и промышленных областях прилагаются большие усилия по разработке алгоритмов распознавания отпечатков пальцев. Однако точность каждого алгоритма обычно оценивается на относительно маленьких, частных базах данных. Оценки, полученные на частных базах данных, обладают невысокой точностью и не позволяют сделать однозначный вывод о превосходстве того или иного алгоритма идентификации.

Использованная литература.

1. ГОСТ Р ИСО/МЭК 19794-2−2005 Форматы обмена биометрическими данными.

2. Cappelli R., Lumini A., Maio D., Maltoni D. Can Fingerprints be Reconstructed from ISO Templates? // Int. Conf. Control, Automation, Robotics and Vision. − 2006, Vol. 9, P. 192-196.

3. Sherlock B., Monro D. A model for interpreting fingerprint topology // Pattern Recognition, − 1993, Vol. 26, Number 7, P. 1047-1055.

4. Болл Руд М., Коннел Джонатан Х., Панканти Шарат, Ратха Налини К., Сеньор Эндрю У. Руководство по биометрии. М: Тех-носфера, − 2007, 368с;

5. Daugman, J.D., Complete discrete 2-d Gabor transforms by neural networks for image analysis and compression // IEEE Trans. Acoustics, Speech, and Signal Processing, − 1988, Vol.36: P: 1169-1179.

6. Ansari A.H. Generation and Storage of Large Synthetic Fingerprint Database, − Bangalore, Indian Institute of Science, − 2011, 55 p.

АНАЛИЗ ПОТРЕБНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ВЫПУСКНИКАХ

М.З.Пардаева -Магистрант
Каршинского государственного университета

Аннотация. В статье рассматриваются современные тенденции и особенности кадровой политики государственных организаций в условиях цифровой трансформации и реформирования экономики. Проведен анализ потребности государственных структур в выпускниках высших и средних профессиональных учебных заведений. Особое внимание уделяется профессиональным компетенциям, которые востребованы на рынке труда: цифровые навыки, управленческие способности, знание нормативно-правовой базы, умение работать с большими массивами данных.

Ключевые слова: государственные организации, выпускники, рынок труда, цифровые навыки, кадровая политика, профессиональные компетенции.

Annotatsiya. Maqolada raqamli transformatsiya va iqtisodiy islohot sharoitida davlat tashkilotlarining kadrlar siyosatining hozirgi tendentsiyalari va xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Davlat organlarining oliy va o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi muassasalari bitiruvchilariga bo‘lgan ehtiyoji

tahlili o‘tkazilmoqda. Mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan kasbiy kompetensiyalarga alohida e’tibor qaratiladi: raqamli ko‘nikmalar, boshqaruv ko‘nikmalari, normativ-huquqiy bazani bilish, katta hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlash qobiliyati.

Kalit so‘zlar: davlat tashkilotlari, bitiruvchilar, mehnat bozori, raqamli ko‘nikmalar, kadrlar siyosati, professional kompetensiyalar.

Abstract. The article examines current trends and features of the personnel policy of government organizations in the context of digital transformation and economic reform. The analysis of the needs of government agencies for graduates of higher and secondary vocational educational institutions is carried out. Particular attention is paid to professional competencies that are in demand in the labor market: digital skills, managerial abilities, knowledge of the regulatory framework, the ability to work with large amounts of data.

Keywords: government organizations, graduates, labor market, digital skills, personnel policy, professional competencies.

Современное развитие экономики и общества напрямую связано с эффективностью кадрового обеспечения государственных организаций. Государственные структуры выполняют ключевые функции в управлении страной, формировании политики, обеспечении безопасности, социального благополучия и устойчивого развития. Для реализации этих задач необходимы компетентные кадры, способные работать в условиях цифровизации, глобализации и усиленной конкуренции.

Система образования, в свою очередь, должна учитывать динамичные изменения потребностей рынка труда и адаптировать учебные программы под запросы государства. В этом контексте особое значение приобретает анализ потребности государственных организаций в выпускниках, что позволяет выявить дефицит специалистов и скорректировать образовательные траектории.

Основные направления анализа потребности.

1. **Квалификационные требования государственных организаций.** В современном контексте приоритет отдается выпускникам с навыками цифровой грамотности, знанием иностранных языков, умением работать в условиях правовой и нормативной среды.

2. **Спрос на специалистов в различных сферах.**
   - Юриспруденция и государственное право.
   - Экономика и государственное управление.
   - Информационные технологии и кибербезопасность.
   - Экология и устойчивое развитие.
   - Образование и здравоохранение.

3. **Региональные различия.**

В крупных городах выше спрос на специалистов в сфере IT и финансов, тогда как в регионах актуальнее кадры в социальной сфере, сельском хозяйстве и местном самоуправлении.

Таблица 1. Востребованные направления подготовки выпускников в государственных организациях

Направление подготовки	Уровень спроса	Основные компетенции
Государственное управление	Высокий	Лидерство, управленческие навыки, аналитика
Информационные технологии и кибербезопасность	Очень высокий	Big Data, ИИ, защита данных
Экономика и финансы	Средний	Финансовый анализ, бюджетирование
Юриспруденция	Высокий	Знание законодательства, правоприменение

Экология и устойчивое развитие	Средний	Мониторинг, цифровые экотехнологии
Образование и здравоохранение	Высокий	Социальные навыки, цифровая педагогика

Анализ текущих проблем

1. **Несоответствие подготовки выпускников запросам рынка.** Многие образовательные программы отстают от реальных потребностей государственных органов.
2. **Недостаток цифровых компетенций.** Государственный сектор активно внедряет цифровые технологии (электронное правительство, госуслуги), что требует специалистов нового типа.
3. **Ограниченные практические навыки выпускников.** Теоретическая подготовка преобладает над практической, что затрудняет интеграцию молодых специалистов в рабочий процесс.

Таблица 2. Основные компетенции выпускников, востребованные в государственных организациях

Группа компетенций	Конкретные навыки
Цифровые	Работа с базами данных, электронными системами, ИИ
Аналитические	Системный анализ, прогнозирование, работа с Big Data
Управленческие	Планирование, лидерство, принятие решений
Коммуникативные	Работа в команде, деловое общение
Нормативно-правовые	Знание законодательства, правоприменительная практика

Перспективы развития кадровой политики

- Формирование **государственного заказа** на подготовку специалистов по конкретным направлениям.
- Усиление **практико-ориентированного обучения** и развитие дуального образования.
- Создание **цифровых образовательных платформ** для подготовки выпускников с учетом запросов государственных организаций.
- Повышение значимости **социальных и гуманитарных навыков,** включая этику государственного служащего.

Анализ потребности государственных организаций в выпускниках показывает, что в условиях цифровой трансформации наибольший спрос испытывается в области информационных технологий, юриспруденции, государственного управления и социальной сферы. Современные вызовы требуют интеграции образовательных программ с практическими задачами государственного сектора. Сбалансированная кадровая политика позволит обеспечить эффективность работы государственных структур и повысить конкурентоспособность страны в глобальном масштабе.

Использованная литература.

1. Абдуллаева, Н.Ш. Кадровая политика и подготовка специалистов для государственного управления. – Ташкент: Фан, 2022. – 210 с.
2. World Bank. The Future of Work in Government: Digital Skills and Public Sector Transformation. – Washington: World Bank Group, 2021. – 145 p.
3. Каримов, А.Б., Исмоилов, Ф.Р. Развитие цифровых компетенций у выпускников вузов в условиях трансформации государственного управления // Журнал «Экономика и образование». – 2023. – №4. – С. 55–64.
4. OECD. Skills for a Digital Government: Leveraging ICT for Public Sector Efficiency. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 178 p.
5. Юлдашева, М.Т. Рынок труда и занятость выпускников: современные вызовы и решения // Вестник социально-экономических исследований. – 2022. – №2. – С. 33–41.

UDK: 681.142.371:10

ЎҚУВЧИЛАРНИ ҚЎРҚУВ ВА ЗЎРАВОНЛИКДАН ҲИМОЯЛАШДА РАҚАМЛИ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ

М.К.Сайдимова - ўқитувчи
Янги аср университети

Аннотация: Мақолада умумий ўрта таълим муассасаларида ўқувчиларнинг қўрқув ва зўравонликдан ҳимояланиш муаммоси ҳамда бу жараёнда рақамли таълим имкониятларидан самарали фойдаланиш масалалари ёритилган. Қўрқув ва зўравонликнинг турли кўринишлари, жумладан, кибербуллингнинг болалар психологияси ва таълим жараёнига таъсири таҳлил қилинган. Мақолада таълим жараёнини индивидуаллаштириш, ўқувчиларнинг билиш қобилияти, қизиқишлари ва салоҳиятини ҳисобга олиш зарурлиги таъкидланган.

Калит сўзлар: қўрқув, зўравонлик, кибербуллинг, рақамли таълим, мустақил фикрлаш, психология, индивидуаллаштириш, таълим самарадорлиги

Аннотация: В статье освещаются проблемы защиты учащихся общеобразовательных школ от страха и насилия, а также вопросы эффективного использования возможностей цифрового обучения в данном процессе. Анализируются различные формы страха и насилия, включая кибербуллинг, и их влияние на психологию детей и учебный процесс. В статье подчеркивается необходимость индивидуализации учебного процесса с учетом познавательных способностей, интересов и потенциала учащихся.

Ключевые слова: страх, насилие, кибербуллинг, цифровое обучение, самостоятельное мышление, психология, индивидуализация, эффективность обучения

Annotation: The article highlights the issues of protecting students in general secondary education institutions from fear and violence, as well as the effective use of digital learning opportunities in this process. Various forms of fear and violence, including cyberbullying, and their impact on children's psychology and the learning process are analyzed. The article emphasizes the necessity of individualizing the learning process by taking into account students' cognitive abilities, interests, and potential.

Keywords: fear, violence, cyberbullying, digital education, independent thinking, psychology, individualization, learning effectiveness

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Педагогик ва психологик адабиётларда ўқувчиларни қўрқув ва зўравонликдан ҳимоялашга қаратилган психологик жараённинг айрим жиҳатларини (жумладан, рақамли воситалар ва мобиль қурилмалар орқали) ўрганишга бағишланган тадқиқотларга дуч келиш мумкин. Бироқ мавжуд тадқиқотларда кўп ҳолларда асосий муаммога эътибор қаратилган бўлиб, рақамли таълим муҳитини ҳисобга олган ҳолда муҳим аҳамият касб этувчи шахсий психологик хусусиятлар тўғрисида етарли маълумотлар келтирилмаган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ\ LITERATURE ANALYSIS). Қўрқув инсон психологиясида табиий ҳимоя механизми ҳисобланади. Бу ҳолат турли ёшда ҳар хил шаклда намоён бўлади. Болаларда қўрқув кўпинча ирсий (генетик), муҳит (ижтимоий муҳит), таълим жараёнидаги муносабатлар ва шахсий таассуротлар таъсирида шаклланади. Психологлар фикрича, қўрқув боланинг руҳий барқарорлиги ва фаоллигига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади[1].

Америкалик психолог Ж.Б.Уотсон ўзининг бихевиористик ёндашувида қўрқувни ташқи тажрибалар таъсирида юзага келувчи шартли рефлекс сифатида таърифланган. Масалан, "кўпинча болалар табиий ҳолатда қўрқув ҳиссини намоён қилмайди, балки бу ҳолат атрофдагиларнинг реакцияси ёки бошидан ўтказган салбий тажриба билан боғлиқ" деб таъкидлайди[2].

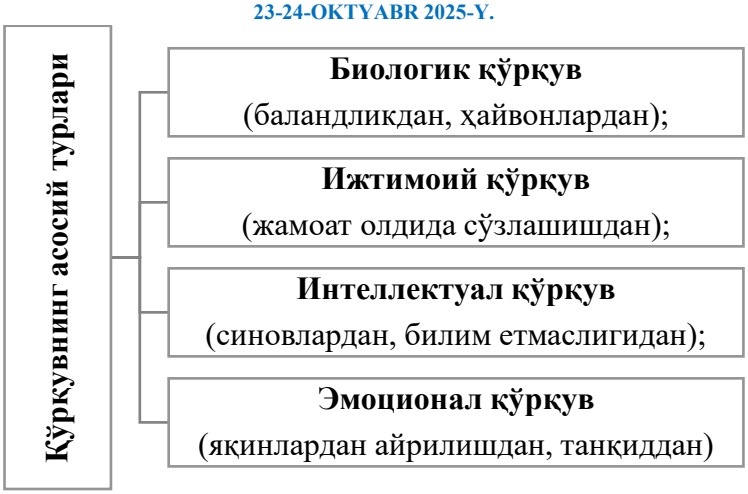

Психологияда қўрқув тушунчаси "хавф" тушунчаси билан чамбарчас боғланган бўлиб, хавфга реакция сифатида намоён бўладиган физиологик, бихевиорал ва когнитив жараёнларни қамраб олади.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Зўравонлик – бу бир шахс ёки гуруҳнинг бошқаларга нисбатан жисмоний, сўз билан, психологик ёки иқтисодий шаклда босим ўтказиши, таҳдид солиши, таҳқирлаши ва назорат қилишга асосланган салбий ижтимоий феноменидир. Умумий ўрта таълим муассасаларида эса бу ҳолат ўқитувчи-ўқувчи, ўқувчи-ўқувчи ва ҳатто ўқувчи-ота-она муносабатларида кузатилиши мумкин[3].

Педагогик психологияда таъкидланишича, зўравонлик ҳолатлари кўпинча мактабдаги ижтимоий муносабатлар тизимининг мувозанатсизлиги билан боғлиқ. Бу муаммоларни бартараф этиш учун жамоавий ишлаш, мулоқот маданиятини шакллантириш ва профилактик чоралар талаб этилади.

Қўрқув ва зўравонликнинг таълимдаги таъсири кўп қиррали бўлиб, боланинг таълимга бўлган муносабати, ижтимоий фаоллиги, шахсий ривожланиши ва хатто соғлиғига салбий таъсир кўрсатади.

Бир қатор тадқиқотларда аниқланганидек, қўрқувга мойил болалар:

- ўзига бўлган ишончни йўқотади;
- синфда фаол қатнашмайди;
- бошқалар билан мулоқотдан қочади;
- таълим сифатидан ортда қолади.

НАТИЖАЛАР (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Педагогикада қўрқув ва зўравонликдан ҳимоялашда мустақил фикрлаш қобилиятларини ташҳисининг асосий усули тарзида кўп йиллар давомида ривожлантирувчи экспериментдан (тадқиқот) фойдаланилган. Бу усул нафақат умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари, балки олий таълим муассасалари

талабалари, ўрта махсус ваи профессионал таълим муассасалалари ўқувчиларининг янги ўқув маълумотларини ўзлаштириш қобилиятларини намоён қилиш жараёнида қўлланилган. Масалан, З.И.Калмыкова мустақил фикрлаш қобилияти учун ўргатувчи эксперимент тарзида ўқувчиларнинг муаммоли характердаги топшириқларни бажариш жараёнини тавсия этади[4].

Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини қўрқув ва зўравонликдан ҳимоя қилишда уларнинг мустақил фикрлаш қобилиятини аниқлашда тест синови самарали ташҳис усулларидан бири ҳисобланади. Бу усул қўлланилганда, одатда, ўқувчиларга билим мазмунига тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган, балки турли фикрлаш жараёнларини талаб қиладиган топшириқлар тақдим этилади. Мазкур топшириқларни бажариш жараёнида ўқувчилар ўзининг мантиқий, таҳлилий ваа ижодий фикрлаш қобилиятини намоён этади. Топшириқ натижалари эса уларнинг мустақил фикрлаш қобилияти даражасини аниқлаш имконини беради.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Шундай қилиб, психология соҳасида умумий ва махсус қобилиятлар бўйича олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, ўқувчиларни қўрқув ва зўравонликдан ҳимоя қилиш жараёнида уларнинг мустақил фикрлаш қобилияти ва унинг ривожланиш даражаси салоҳият имкониятларига қараб фарқланиши зарур. Бошқача айтганда, барча ўқувчиларга бир хил типдаги топшириқларни бериш орқали уларнинг қобилиятини аниқлаш мумкин эмас.

Аслида, мустақил фикрлаш қобилиятини айрим ҳолларда ақлий меҳнат малакалари ёки ўқув малакалари сифатида ҳам таърифлаш мумкин. Амалий кузатишлар шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги кунда умумий ўрта таълим мактабларида, айниқса "Информатика" фанини ўқитишда ўқувчиларда мазкур малакаларни шакллантиришга етарли даражада эътибор қаратилмаяпти. Бу эса рақамли таълим шароитида мустақил фикрлай олиш қобилиятини ривожлантириш имкониятларини чеклайди.

Использованная литература.

1. Носирова Г.Ҳ. (2020). Психология дарслиги. Тошкент: "Fan va texnologiya" нашриёти. – 115-бет
2. Watson, J. B., & Rayner, R. (1920). *Conditioned Emotional Reactions*. Journal of Experimental Psychology, 3(1), 1–14.
3. Шарипова Д.М. Таълим муассасаларида зўравонлик ва унга қарши профилактик ишлар. // "Педагогика ва психология", 2021, №2. – Б. 22.
4. Калмыкова З.И. Психологические принципы развивающего обучения. - Москва: Знание, 1979. -48 с.

4-SHO‘BA: RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MINTAQANI IQTISODIY TARAFDAN RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YECHIMLARI

ПРИМЕНЕНИЕ УРАВНЕНИЯ ГАМИЛЬТОНА–ЯКОБИ–БЕЛЛМАНА ДЛЯ АНАЛИЗА ЭФФЕКТИВНОСТИ САМООРГАНИЗУЮЩИХСЯ ТОРГОВЫХ СИСТЕМ

Абдуллаев У.А.- д.ф.э., (PhD)
Каракалпакский научно-исследовательский институт естественных наук,
Каракалпакское отделение Академии наук Республики Узбекистан, г. Нукус

Annotatsiya: O‘zini-o‘zi tashkil etuvchi savdo tizimlari uchun Gamilton–Yakobi–Bellman (HJB) tenglamasiga asoslangan adaptiv optimal boshqaruv modeli ishlab chiqildi. Ushbu model HJB metodini Forresterning tizimli-dinamika yondashuvi bilan birlashtirib, strategiyalarning real vaqt rejimida o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashish imkonini beradi. Ko‘rsatildi-ki, HJB dan olingan optimal boshqaruv Mertonning yechimi bilan mos keladi, lekin parametrlar dinamik tarzda yangilanadi.

Kalit so‘zlar: Gamilton–Yakobi–Bellman tenglamasi, o‘zini-o‘zi tashkil etuvchi savdo tizimlari, Forrester modeli, optimal boshqaruv, adaptiv strategiyalar, stokastik dinamika.

Abstract: An adaptive model of optimal control for self-organizing trading systems based on the Hamilton–Jacobi–Bellman (HJB) equation has been developed. The model combines the HJB method with Forrester’s system dynamics approach, allowing strategies to adapt to changing market conditions in real time. It is shown that the optimal control obtained from the HJB equation corresponds to Merton’s solution, but with dynamically updated parameters.

Keywords: Hamilton–Jacobi–Bellman equation, self-organizing trading systems, Forrester model, optimal control, adaptive strategies, stochastic dynamics.

Аннотация: Разработана адаптивная модель оптимального управления для самоорганизующихся торговых систем на основе уравнения Гамильтона–Якоби–Беллмана (HJB). Модель сочетает метод HJB с системно-динамическим подходом Форрестера, что позволяет адаптировать стратегии к изменяющимся рыночным условиям в реальном времени. Показано, что оптимальное управление, получаемое из HJB, соответствует решению Мертона, но с динамически обновляемыми параметрами.

Ключевые слова: Уравнение Гамильтона–Якоби–Беллмана, самоорганизующиеся торговые системы, модель Форрестера, оптимальное управление, адаптивные стратегии, стохастическая динамика.

Современные финансовые рынки требуют адаптивных систем, способных к самоорганизации в условиях неопределённости. Классические модели, такие как теория портфеля Мертона, предполагают постоянство параметров, что ограничивает их применимость. В данной работе предлагается подход, объединяющий HJB-уравнение и модель Форрестера, для построения адаптивных торговых систем.

Уравнение Гамильтона–Якоби–Беллмана (HJB) используется для определения оптимальных стратегий управления в финансовых системах. В рамках моделирования самоорганизующихся торговых систем модель Форрестера позволяет описывать взаимодействие агентов, запасов, цен и информационных потоков, обеспечивая системный подход к анализу рыночной динамики. Для учета случайных колебаний рынка применяются стохастические дифференциальные уравнения, которые моделируют поведение цен и активов во времени. Целевая функция в таких моделях формулируется с учетом прибыли участников, транзакционных издержек и влияния скорости торговли, что позволяет оценивать эффективность различных торговых стратегий в условиях неопределенности.

Система уравнений модели:

$$\begin{aligned} dI_t &= -u_t dt + \sigma_I dW_t^I \\ dP_t &= (\kappa_1 u_t + \kappa_2 I_t + \kappa_3 A_t)dt + \sigma_P dW_t^P \\ dA_t &= (-\lambda A_t + \phi(u_t))dt + \sigma_A dW_t^A \end{aligned} \tag{1}$$

где: I_t – запас (по продуктам); P_t – цена (изменчивая характеристика); A_t – объём информации (текущие данные, доступные агентам, или новости, поступающие на рынок); u_t – объём торговли, σ_I – изменчивость запасов, W_t^I -броуновское движение по запасам, κ_1 – влияние объёма торговли на цену, κ_2 – влияние запасов на цену, κ_3 – влияние потока информации на цену, σ_P – изменчивость цены, W_t^P – броуновское движение по цене, λ – влияние изменения потока информации на объём информации, $\phi(u_t)$ – влияние торгового решения на поток информации, σ_A – изменчивость потока информации, W_t^A – броуновское движение по объёму информации.

Результаты

Получено оптимальное решение в виде:

$$u^*(t,x) = \frac{1}{\alpha}(\theta - P - V_I(t,x))$$

что соответствует решению Мертона, но с параметрами, оцениваемыми в реальном времени. Показано, что самоорганизующаяся система адаптирует стратегию к рыночным изменениям, сохраняя оптимальность. Модель учитывает транзакционные издержки, скорость торговли и информационные потоки.

В докладе будут представлены результаты, направленные на автоматизацию принятия решений в самоорганизующихся торговых системах, а также на адаптацию торговых стратегий к изменяющимся рыночным условиям. Особое внимание уделяется интеграции теоретических основ уравнения Гамильтона–Якоби–Беллмана (HJB) с практической реализацией в самоорганизующихся системах, что позволяет создавать эффективные алгоритмы прогнозирования и управления. Полученные результаты могут быть использованы для разработки адаптивных торговых роботов, а также для расширения и углубления классической теории портфеля, обеспечивая более точное моделирование доходности и управления рисками в современных финансовых рынках.

Использованная литература

1. Merton R.C. Lifetime Portfolio Selection under Uncertainty // Review of Economics and Statistics. – 1971.
2. Hu L. Application of asymptotic analysis of a high-dimensional HJB equation to portfolio optimization // Mathematical Problems in Engineering. – 2023.
3. Li W., Wang S. Penalty approach to the HJB equation arising in European stock option pricing with proportional transaction costs // Journal of Optimization Theory and Applications. – 2009.
4. Форрестер Дж. Мировая динамика. – М.: Наука, 1978.

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Аблатов Улугбек Мажитович - Ассистент
Каракалпакского института сельского хозяйства и агротехнологий

Анотация: Сўнгги йилларда Ўзбекистон анъанавий иқтисодий моделдан рақамлаштирилган моделга ўтишни бошлади. Миллий иқтисодийда муҳим ўрин тутувчи қишлоқ хўжалиги ҳам бу жараёнда замонавийлаштиришни талаб этмоқда. Ушбу мақола Ўзбекистон рақамли технологияларни жорий этиш орқали қишлоқ хўжалигини модернизация қилишнинг самарали стратегиясини қандай ишлаб чиқиши мумкинлигини муҳокама қилади. Мақола сўнгги нашрлар, маълумотлар ва мамлакатнинг ўзига хос шароитларига асосланади. Мақсад қишлоқ жамоалари ва уларнинг анъаналаридан узоқлашмаган ҳолда қишлоқ хўжалигини замонавийлаштириш учун реал ва амалий йўлларни кўрсатишдан иборат.

Калит сўзлар: Ўзбекистон, қишлоқ хўжалиги, рақамлаштириш, модернизация, стратегия, қишлоқ ҳудудлари тараққиёти

Аннотация: В последние годы Узбекистан начал переход от традиционной экономической модели к цифровой. Сельское хозяйство, играющее важную роль в национальной экономике, также требует модернизации в этом процессе. В данной статье обсуждается, как Узбекистан может разработать эффективную стратегию модернизации сельского хозяйства путем внедрения цифровых технологий. Статья основана на последних публикациях, данных и специфических условиях страны. Цель состоит в том, чтобы показать реальные и практические пути модернизации сельского хозяйства без отрыва от сельских общин и их традиций.

Ключевые слова: Узбекистан, сельское хозяйство, цифровизация, модернизация, стратегия, развитие сельских территорий.

Abstract: In recent years, Uzbekistan has begun transitioning from a traditional economic model to a digital one. Agriculture, which plays a vital role in the national economy, also requires modernization in this process. This article discusses how Uzbekistan can develop an effective strategy for modernizing agriculture through the implementation of digital technologies. The article is based on recent publications, data, and country-specific conditions. The aim is to demonstrate real and practical ways to modernize agriculture while maintaining connections with rural communities and their traditions.

Keywords: Uzbekistan, agriculture, digitalization, modernization, strategy, rural development

Сельское хозяйство является одним из основных столпов экономики Узбекистана, занимая около 25% рабочей силы и внося значительный вклад в ВВП (Всемирный банк, 2023). Несмотря на такую значимость, отрасль все еще во многом использует старые методы. В то время как мировая экономика стремительно движется в сторону цифровизации, Узбекистану также необходимо развиваться в этом направлении, особенно в сельскохозяйственном секторе. Это не только использование новых технологий, но и изменение нашего взгляда на сельское хозяйство в цифровую эпоху.

Эффективная стратегия модернизации сельского хозяйства в Узбекистане должна начинаться с выявления основных проблем. К ним относятся низкая урожайность, нехватка воды, слабая инфраструктура и ограниченный доступ фермеров к цифровым инструментам. Многие фермеры в Узбекистане не имеют навыков использования интернета или применения цифровых технологий (ФАО, 2022). Поэтому цифровая трансформация должна осуществляться в тесной связи с образованием и инвестициями в сельских районах.

Цифровые инструменты могут помочь повысить производительность и устойчивость. Например, точное земледелие позволяет фермерам более эффективно использовать воду, семена и удобрения путем анализа данных, полученных с датчиков, дронов или спутников (Клеркс и Роуз, 2020). Такие технологии уже применяются в таких странах, как Нидерланды и Китай, и Узбекистан может использовать этот опыт. Однако важно адаптировать эти решения к климату и социальной среде Узбекистана, поскольку местные условия отличаются.

Одним из ключевых аспектов цифровизации сельского хозяйства является сбор и анализ данных. Узбекистан может создать национальные базы данных о качестве почвы, погодных условиях и урожайности культур. Эти данные должны быть представлены фермерам в простой и понятной форме. Мобильные приложения на узбекском языке позволят фермерам принимать правильные решения и планировать свою деятельность. Также важно привлекать молодежь в сельское хозяйство, так как они хорошо знакомы с цифровыми технологиями и могут стать проводниками изменений в сельской местности.

Правительство играет решающую роль в этой стратегии. Необходимо установить прочное сотрудничество между государственными учреждениями, университетами, частными компаниями и фермерами. Политика должна поддерживать инновации и финансировать цифровые проекты. Например, налоговые льготы или льготные кредиты могут стимулировать фермеров инвестировать в цифровое оборудование. Кроме того, государственно-частное

партнерство может способствовать развитию местных стартапов, специализирующихся на агротехнологических решениях.

Обучение и образование являются важными факторами. Поэтому любая стратегия модернизации должна включать обучающие программы в сельской местности. Университеты и профессиональные школы могут организовывать краткосрочные курсы, семинары и даже онлайн-занятия. Очень важно, чтобы эти программы были практическими и учитывали реальные потребности фермеров.

Другой важный аспект - инфраструктура. Без интернета, электроснабжения или качественных дорог невозможно эффективно использовать цифровые инструменты. Поэтому модернизация должна проводиться в связи с развитием сельской инфраструктуры. Инвестиции в сети 4G или даже 5G, системы солнечной энергии и умные системы орошения могут привести к значительным улучшениям в короткие сроки.

Наконец, нельзя упускать из виду культурные и социальные факторы. Многие сельские общины в Узбекистане имеют прочные традиции, и им может быть трудно принять изменения. Поэтому цифровизацию следует внедрять постепенно и с уважением, а не принудительно. Пилотные проекты в выбранных регионах могут показать положительные результаты и побудить другие регионы следовать этому пути.

В заключение можно сказать, что модернизация сельского хозяйства Узбекистана в рамках цифровизации является не только возможным, но и необходимым процессом. Этот процесс требует сбалансированной и инклюзивной стратегии, сочетающей технологии, образование, политику и уважение к традициям. Через тщательное планирование и эффективное сотрудничество между различными секторами Узбекистан может создать современный и устойчивый сельскохозяйственный сектор, который поддерживает экономическое развитие и повышает уровень жизни сельского населения.

Использованная литература

1.Продовольственная и сельскохозяйственная организация (ФАО). (2022). Цифровое сельское хозяйство в Узбекистане: возможности и вызовы. https://www.fao.org

2.Клеркс, Л. и Роуз, Д. (2020). Работа с революционными технологиями сельского хозяйства 4.0: Как управлять разнообразием и ответственностью на путях трансформации продовольственной системы? Глобальная продовольственная безопасность, 24, 100347. https://doi.org/10.1016/j.gfs.2019.100347

3. Всемирный банк. (2023). Обновление экономики Узбекистана: переход к цифровой экономике. https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/economic-update

INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHDA KICHIK BIZNES XAVFSIZLIGINI MUSTAHKAMLASH MEXANIZMLAR

Bekmuradov Uktam Tashpulatovich - o‘qituvchi
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada innovatsion texnologiyalarni kichik biznes faoliyatiga joriy etish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy xavf-xatarlar va ularni bartaraf etish mexanizmlari tahlil qilingan. Innovatsiyalar kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini kuchaytirish va yangi bozor imkoniyatlarini ochishda muhim omil bo‘lib xizmat qilsa-da, ular bilan bir qatorda moliyaviy, texnologik va tashkiliy tavakkalchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Tadqiqotda kichik biznes xavfsizligini ta’minlashda davlat siyosati, huquqiy baza, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, sug‘urta va risk-menejment tizimlarining o‘rni alohida yoritilgan. Shuningdek, raqamli transformatsiya sharoitida axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik va ekologik barqarorlik masalalari ham alohida tahlil qilinadi. Natijada kichik biznes subyektlari uchun innovatsion texnologiyalarni samarali joriy etishda xavfsizlikni mustahkamlashning kompleks mexanizmlari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion texnologiyalar, kichik biznes, iqtisodiy xavfsizlik, risk-menejment,

raqamli transformatsiya, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, kiberxavfsizlik, barqaror rivojlanish.

Аннотация: В данной статье проанализированы экономические риски и механизмы их преодоления, возникающие в процессе внедрения инновационных технологий в деятельность малого бизнеса. Хотя инновации служат важным фактором повышения конкурентоспособности малого бизнеса, повышения эффективности производства и открытия новых рыночных возможностей, они также сопряжены с финансовыми, технологическими и организационными рисками. В исследовании отдельно освещается роль государственной политики, правовой базы, механизмов финансового обеспечения, страхования и систем управления рисками в обеспечении безопасности малого бизнеса. Также отдельно будут проанализированы вопросы информационной безопасности, кибербезопасности и экологической устойчивости в условиях цифровой трансформации. В результате разработаны комплексные механизмы укрепления безопасности субъектов малого предпринимательства при эффективном внедрении инновационных технологий.

Ключевые слова: инновационные технологии, малый бизнес, экономическая безопасность, управление рисками, цифровая трансформация, финансовая поддержка, кибербезопасность, устойчивое развитие.

Abstract: This article analyzes the economic risks and mechanisms for overcoming them that arise in the process of introducing innovative technologies into the activities of small businesses. While innovation is an important factor in increasing the competitiveness of small businesses, increasing production efficiency, and opening up new market opportunities, it also carries financial, technological, and organizational risks. The study highlights the role of government policy, the legal framework, financial support mechanisms, insurance, and risk management systems in ensuring the safety of small businesses. The issues of information security, cybersecurity and environmental sustainability in the context of digital transformation will also be analyzed separately. As a result, comprehensive mechanisms have been developed to strengthen the security of small businesses with the effective implementation of innovative technologies.

Keywords: innovative technologies, small business, economic security, risk management, digital transformation, financial support, cybersecurity, sustainable development.

KIRISH: Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida kichik biznes subyektlari iqtisodiyotning eng muhim tayanchlaridan biri sifatida alohida e’tiborni talab qilmoqda. Ularning faoliyatiga innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi bozor imkoniyatlarini yaratish va raqobatbardoshlikni mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, texnologik yangiliklarning qo‘llanilishi kichik biznes faoliyatida yangi xavf-xatarlarni ham yuzaga keltiradi. Xususan, moliyaviy barqarorlik, kiberxavfsizlik, ma’lumotlar himoyasi va ekologik xavfsizlik masalalari dolzarb bo‘lib bormoqda.

Kichik biznesning iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash innovatsion rivojlanish siyosatining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Davlat tomonidan yaratilayotgan huquqiy baza, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, soliq imtiyozlari va innovatsion infratuzilmaning kengayishi kichik biznes uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, startaplar va yangi texnologik loyihalarning moliyaviy risklari, bozorda tajriba yetishmasligi hamda resurslarning cheklanganligi xavfsizlikni ta’minlash mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznesning barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun risk-menejment, sug‘urta tizimi, davlat-xususiy sheriklik asosida qo‘llab-quvvatlash, kiberxavfsizlik strategiyalarini joriy etish zarur. Innovatsion texnologiyalarni joriy etishda xavfsizlik masalalarini kompleks hal etish orqali nafaqat kichik biznesning o‘zi, balki mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga erishish mumkin. Shu sababli, mazkur mavzu kichik biznes faoliyatida innovatsiyalarni samarali va xavfsiz tatbiq etishning nazariy hamda amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishni talab etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI: Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi turli ilmiy yo‘nalishlarda o‘rganilgan bo‘lsa-da, kichik biznes kontekstida bu tushunchaning tizimli yondashuv asosida chuqur tahlili yetarlicha amalga oshirilmagan. Klassik iqtisodiy nazariyalarda iqtisodiy xavfsizlik ko‘proq milliy darajadagi strategik omil sifatida ko‘rilgan. Iqtisodchi olimlar Arefiyeva va Kuzmenko tadbirkorlik sohasida iqtisodiy xavfsizlik tushunchasini korxona resurslaridan samarali

foydalanish holati hamda tashqi va ichki tahdidlarning oldini olish, uzoq muddat bozorda yashab qolish va barqaror rivojlanishni ta’minlashga imkon beradigan bozor potensialidan kelib chiqqan holda belgilaydilar. [1]

Iqtisodchi olim P.Xoshimov o‘zining ilmiy qarashlarida “Tadbirkorlik faoliyati xavfsizligi deganda, tadbirkorlik faoliyati subyekti amal qilishining barcha bosqichlarida, birinchi navbatda, iqtisodiy, huquqiy va boshqa salbiy oqibatlarga olib keluvchi ichki va tashqi tahdidlardan muhofaza qilinganligini tushunish lozim” deya ta’rif keltirgan. [2]

Iqtisodchi olimlar B.Tursunov va boshqalar tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy xavfsizligiga “tadbirkorlik subyekti tomonidan amalga oshirilgan huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy-iqtisodiy va injener texnik tavsifdagi chora-tadbirlar tizimi tufayli vujudga keltirilgan hayotiy muhim iqtisodiy manfaatlarining ichki va tashqi xavf-xatarlardan himoyalanganlik holatidir”, deb ta’rif berganlar. [3] Olima F.Bayboboyeva o‘z ilmiy ishlarida “kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiy xavfsizligi, barcha mulklarning maqbul nisbatiga asoslanib, sub’yektning barqaror ishlashiga, qiyinchiliklar va tahdidlarga munosib javob berishga, rivojlanish va takomillashtirish imkonini beradi” deya ta’kidlagan. Shu nuqtayi nazardan tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy xavfsizligi har doim muhim ahamiyatli, shuningdek, hozirgi globallashuv sharoitida doimiy ravishda yangilanib turuvchi strategiyalarga asoslangan bo‘lishi zarurdir. [4]

OECD [5], UNIDO [6] va Jahon banki [7] tomonidan e’lon qilingan hisobotlarda kichik biznes xavfsizligiga ta’sir qiluvchi ko‘rsatkichlar sifatida kredit resurslariga kirish, raqamli infratuzilma mavjudligi, huquqiy- muammoli muhit, innovatsion salohiyat, kadrlar tayyorgarligi, davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligi ko‘rsatib o‘tilgan. Biroq mavjud tadqiqotlarda kompleks metodologik yondashuv, xususan, raqamli transformatsiya, ekspert baholari va strategik tahlil vositalarining uyg‘unlashtirilgan modeli yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Tadqioqt metodologiyasi: Tadqiqotda aralash metodlar asosidagi yondashuv qo‘llanildi. Mazkur uslub muammoga ko‘p qirrali, chuqur va tizimli baho berish imkonini beradi:

1. Empirik bosqichda Andijon viloyatidagi 120 ta kichik biznes subyekti o‘rtasida tuzilgan maxsus savolnoma orqali ma’lumotlar yig‘ildi. Savolnomada iqtisodiy xavfsizlikka oid moliyaviy barqarorlik, raqamli infratuzilma, boshqaruv darajasi, xodimlar malakasi, davlat yordamidan foydalanish, xavflarni boshqarish salohiyati kabi omillar qamrab olindi.
2. Sifat tahlili bosqichida 15 nafar sohaga oid ekspertlar – moliyachilar, kichik biznes vakillari, tarmoq infratuzilmasi mutaxassislari, davlat idoralari vakillari bilan yarim strukturaviy intervyular o‘tkazildi:
3. Statistik tahlil usullaridan quyidagilar qo‘llandi:

- Klaster tahlil yordamida kichik bizneslar xavfsizlik darajasi bo‘yicha guruhlashtirildi;
- Faktorial tahlil orqali iqtisodiy xavfsizlikka eng katta ta’sir ko‘rsatuvchi omillar ajratib olindi;
- Delphi usuli yordamida ekspert baholari asosida strategik tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR: O‘tkazilgan kompleks tahlillar natijalariga asoslanib, kichik biznes subyektlarining iqtisodiy xavfsizlik holatini ko‘p omilli yondashuv asosida baholash imkonini beruvchi muhim empirik ma’lumotlar aniqlandi. Jumladan, respondentlar orasida o‘tkazilgan so‘rovnoma va statistik ma’lumotlar tahlili asosida quyidagi asosiy natijalarga erishildi.

Birinchidan, kichik biznes subyektlarining 62 foizi o‘z faoliyatining moliyaviy holatini zaif yoki beqaror deb baholagan. Bu ko‘rsatkich kichik biznes sektori uchun moliyaviy barqarorlik muammosi o‘sish sur’atlari va investitsion jozibadorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini anglatadi (1-jadval).

1-jadval. Kichik biznes subyektlarining iqtisodiy xavfsizlik holatini baholovchi statistik ko‘rsatkichlar.

Ko‘rsatkichlar	Natijalar (%)
Moliyaviy holatini zaif deb baholagan subyektlar ulushi	62%
Raqamli infratuzilmadan muntazam foydalanuvchi subyektlar ulushi	18%
Davlat yordamidan foydalanuvchi subyektlar ulushi	39%

Davlat yordamida to‘siqlarni (byurokratiya, huquqiy chalkashlik) bildirganlar	Ha (ko‘pchilik)
Infratuzilma va malakali kadrlar yetishmasligini xavf deb bilganlar	Asosiy omil

Ikkinchidan, tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli infratuzilmadan tizimli va muntazam foydalanayotgan subyektlar ulushi atigi 18 foizni tashkil qilgan. Bu esa, kichik biznes faoliyatida raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi yetarli emasligini, va bu omil ularning iqtisodiy xavfsizligiga jiddiy xavf tug‘dirayotganini ko‘rsatadi. Bunda axborot texnologiyalari bo‘yicha bilimlar yetishmovchiligi, texnik ta’minotdagi kamchiliklar va zamonaviy raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatining cheklangani muhim rol o‘ynaydi.

Uchinchidan, infratuzilma va inson kapitali, ya’ni malakali kadrlar salohiyati yetishmasligi kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy xavf omillari sifatida e’tirof etilgan. Ushbu ikki omilning uyg‘un rivojlanmasligi nafaqat ishlab chiqarish samaradorligining pasayishiga, balki tashqi zarbalarni bartaraf etish imkoniyatlarining susayishiga ham olib keladi.[8] Shu boisdan, kichik biznesning iqtisodiy xavfsizligi infratuzilmaning holati va inson resurslari sifatiga bevosita bog‘liq bo‘lmoqda.

To‘rtinchidan, davlat tomonidan taqdim etilayotgan yordam choralaridan foydalanayotgan kichik biznes subyektlarining ulushi 39 foizni tashkil etadi. Shuningdek, amalga oshirilgan klaster tahlili kichik biznes subyektlarini iqtisodiy xavfsizlik darajasiga ko‘ra uchta asosiy guruhga ajratish imkonini berdi. Birinchi guruh – yuqori xavfsizlik darajasiga ega subyektlar (21%) odatda, moliyaviy barqarorlikka ega bo‘lib, davlat tomonidan taqdim etilgan qo‘llab-quvvatlov dasturlaridan foydalangan, va eng asosiysi, raqamli texnologiyalarni faol joriy etgan subyektlardir. Ikkinchi guruh – o‘rtacha xavfsizlik darajasiga ega subyektlar (48%) vakillari moliyaviy jihatdan nisbatan barqaror, biroq ularning infratuzilmaviy ta’minoti yoki boshqaruv kompetensiyasi nuqtai nazaridan zaiflik mavjud. Uchinchi guruh — zaif xavfsizlik darajasiga ega subyektlar (31%) texnologik infratuzilmaning yetishmovchiligi, kredit resurslariga kirish imkoniyati yo‘qligi hamda inson kapitalining past darajasi bilan ajralib turadi (2-jadval).

2-jadval. Klaster tahlil asosida kichik biznes subyektlarining xavfsizlik darajasiga ko‘ra tasnifi.

Guruh nomi	Ulushi (%)	Xususiyatlari
Yuqori xavfsizlikdagi subyektlar	21%	Moliyaviy barqaror, raqamli texnologiyalardan foydalanuvchi, davlat yordam olgan
O‘rtacha xavfsizlikdagi subyektlar	48%	Moliyaviy o‘rtacha, lekin infratuzilma yoki boshqaruv zaif
Zaif xavfsizlikdagi subyektlar	31%	Texnologik zaiflik, kredit resurslariga kira olmaslik, bilim salohiyati Past

Ushbu guruh vakillari iqtisodiy zarbalarga nisbatan eng zaif qatlam hisoblanadi va ularga nisbatan maxsus qo‘llab-quvvatlash strategiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tahliliy xulosalar kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashda kompleks yondashuvni, hududiy, texnologik va institutsional farqlarni hisobga olgan holda strategik choralar ishlab chiqishni taqozo etadi.

O‘tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni tasdiqladiki, kichik biznes subyektlarining iqtisodiy xavfsizligi masalasiga faqatgina an’anaviy moliyaviy ko‘rsatkichlar asosida yondashish yetarli emas. Mazkur subyektlarning iqtisodiy barqarorligini ishonchli baholash va ta’minlash uchun kompleks va tizimli yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. An’anaviy moliyaviy tahlil usullari, odatda, kichik biznes faoliyatida yuzaga keladigan xavf- xatarlarning faqat moliyaviy jihatlarini aniqlashga xizmat qiladi.[9] Biroq amaliy holatlar shuni ko‘rsatmoqdaki, bunday yondashuvlar ko‘plab noaniq va yangi turdagi xavf omillarini, xususan, raqamli tahdidlar, axborot xavfsizligi, boshqaruv salohiyati, infratuzilmaviy yetuklik darajasi, tashqi axborot muhiti bilan integratsiyalashuv darajasi kabi mezonlarni qamrab ololmaydi. Ushbu omillar zamonaviy iqtisodiy xavfsizlik paradigmasida muhim indikatorlar sifatida e’tirof etilmoqda.

Tadqiqot doirasida Delphi usulidan foydalangan holda o‘tkazilgan ekspert so‘rovlari natijalari

kichik biznes subyektlarining iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashda bir qator strategik yondashuvlarning zarurligini ko‘rsatdi. Xususan, ekspertlar tomonidan hududiy differensial yondashuv asosida iqtisodiy xavfsizlikni baholash, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga erkin va keng ko‘lamli kirish imkoniyatlarini ta’minlash, malakali kadrlar salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish, shuningdek, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan qo‘llab-quvvatlov dasturlarining shaffofligini oshirishga oid takliflar ilgari surildi. Ayni paytda, postpandemiya davrida yuzaga kelgan yangi iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlar kichik biznes subyektlarining barqaror faoliyat yuritishi uchun yangicha yondashuv va vositalarni qo‘llash zaruratini yuzaga chiqarmoqda.[10] Mazkur holat o‘z navbatida, xavfsizlik mezonlarini qayta ko‘rib chiqish va ularni zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirishni talab etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashga doir yondashuvlar har tomonlama diversifikatsiyalashgan, soha xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ixtisoslashgan, hamda raqamli transformatsiya jarayonlariga moslashtirilgan bo‘lishi lozim. Natija kichik biznesning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladigan institutsional va infratuzilmaviy shart-sharoitlarni takomillashtirish bilan chambarchas bog‘liqdir.

XULOSA

Kichik biznes subyektlarining iqtisodiy xavfsizligini ta’minlash uchun tizimli, ko‘p omilli yondashuv zarur.

Ushbu tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Kichik biznes xavfsizligini baholashda moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda boshqaruv, infratuzilma, raqamli tayyorgarlik, davlat yordami samaradorligi kabi omillarni birlashtirgan indikator tizimi joriy etilishi kerak;
- Raqamli infratuzilmaga kirishni kengaytirish va kiberxavfsizlikni oshirish kichik biznesni zamonaviy tahdidlardan himoya qilishda muhim omil bo‘ladi;
- Moliyaviy savodxonlik, soliq rejalashtirish, risklarni aniqlash va boshqarish bo‘yicha kichik biznes egalari uchun muntazam treninglar o‘tkazilishi zarur;
- Kichik biznes subyektlariga mo‘ljallangan hududiy strategik xavfsizlik platformalari yaratilishi lozim;
- Ekspertlar bahosiga asoslangan Delphi modelidan foydalanib, kichik biznes uchun moslashtirilgan xavfsizlik strategiyalari ishlab chiqish foydali natijalar beradi. Taklif etilgan kompleks model kichik biznes subyektlarining iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashga, ularni raqobatbardosh va innovatsion subyektlarga aylantirishga xizmat qiladi. Natija esa, o‘z navbatida, hududiy iqtisodiyot barqarorligiga va mamlakat miqyosidagi umumiy iqtisodiy xavfsizlikka hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arefieva, O.V., Kuzenko, T.B. (2005) Planuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemsv (Planning of enterprise security). Vyd-vo Yevrop. un-tu, Kyiv 24-27-p
2. Хошимов П.З. (2015). Тадбиркорликнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш концепцияси ва тизими. “Иқтисод ва молия” илмий журнали. –Т.: 11. 24-б
3. Tursunov B.O., Uktamov X.F., Sobirova M.N. (2022) Xavfsizlik va texnologiya. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. TDIU, -230 b.
4. Байбобоева, Ф. (2020). Тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлиги тушунчасинингмоҳияти ва намоён бўлиш шакллари. Экономика и инновационные технологии, (3), 180-186.
5. SME and Entrepreneurship Outlook. Paris: OECD Publishing. OECD (2021).
6. Industrial Development Report: The Future of Industrialization in a Post-Pandemic World. UNIDO (2022).
7. Doing Business and SME Resilience Indicators. World Bank (2023).
8. Эрматов, Акмалжон Адҳамович, and А. Акбаров. “Кичик бизнес ва хусусий

тадбиркорлик фаолиятида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг ўзига хос жиҳатлари.” Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar (2021).

9. Akbarov, A., and M. Ermatov. “Tadbirkorlik faoliyatida iqtisodiy xavfsizlik ko ‘rsatkichlari va ularni baholash usullarining tahlili. Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil, 2 (5), 19–25.” 2024

10. Akbarov, A., & Ahrorqulov, J. (2024). Tadbirkorlik faoliyati iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 2(11).

HUDUDIY QISHLOQ XO‘JALIGIDA CHORVACHILIKNING O‘RNI VA RIVOJLANDIRISH ISTIQBOLLARI

Aydaniyazova Baxtigul Abilkasimovna - i.f.f.d(PhD)
Kenjebaeva Dilnira Muxamatdinovna - talaba
University of innovation technologies

Annotatsiya

Mazkur maqolada aqlli qishloq xo‘jaligini shakllantirish sharoitida chorvachilik sohasini rivojlantirish, global oziq-ovqat taqchilligi davrida uning samaradorligini oshirishga doir amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, aqlli chorvachilik, fermer xo‘jaliklari, sanoat, agrar sektor, innovatsiya.

Аннотация

В данной статье разработаны практические предложения по развитию животноводства и его перспективам, повышению их эффективности в условиях формирования умного сельского хозяйства и текущего глобального дефицита продовольствия.

Ключевые слова: цифровая экономика, умное животноводство, фермерские хозяйства, промышленность, аграрный сектор, инновации.

Abstract

In this article, practical proposals have been developed for the development of livestock farming and its prospects for increasing its efficiency in the context of the formation of smart agriculture and the current global food shortage.

Key words: digital economy, smart livestock farming, farms, industry, the agricultural sector, innovation.

KIRISH. So‘nggi yillarda global oziq-ovqat xavfsizligi, iqlim o‘zgarishlari, resurslar tanqisligi va aholining ko‘payishi kabi omillar qishloq xo‘jaligi va chorvachilik sohalarida zamonaviy yondashuvlarga ehtiyojni oshirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, **aqlli qishloq xo‘jaligi (smart agriculture)** va **raqamlashtirilgan chorvachilik** konsepsiyasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi ham bu borada faol choralar ko‘rmoqda, xususan, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish va ularni tashkiliy-huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash orqali agrar sohani raqamli transformatsiyalashmoqda. O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida» 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni ijrosini ta’minlash, Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududlarida sanoat, qishloq xo‘jaligi va xizmatlar sohasining kelgusi besh yildagi istiqbollarini hamda har bir tuman va shaharning «o‘sish nuqtalari»ni belgilash, ijtimoiy sohani rivojlantirish orqali aholi salomatligi hamda turmush darajasini yanada yaxshilash maqsadida qabul qilingan.

METODOLOGIYA.Ushbu tadqiqot jarayonida chorvachilikni rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslari sifatida ham mamlakatimizda ko‘plab qonun, qonun-osti hujjatlari hisob-kitoblar rasmiy statistik ma’lumotlar asosida amalga oshirildi, qiyosiy tahlil metodidan foydalanildi va mavjud axborotlar tizimli yondashuv asosida o‘rganildi. Shuningdek, mavzuga oid ilmiy nashrlar va me’yoriy-huquqiy hujjatlar o‘rganilib, umumlashtirish va xulosa chiqarish usullari tatbiq etildi.

NATIJALAR. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 18-martdagi PQ-4243-sonli «Chorvachilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash chora tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori «xalqimizning chorvachilikni rivojlantirish borasidagi tadbirkorlik

tashabbuslarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ushbu tarmoqda ilmiy yondashuvlar va ilg‘or zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, import o‘rnini bosuvchi va eksportbop chorva mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlashni yanada rag‘batlantirish, pirovardida aholi farovonligini yuksaltirish va daromadlarini ko‘paytirish maqsadida qabul qilingan. Unga ko‘ra, «chorvachilik tarmog‘ini jadal rivojlantirish xalqimizni arzon va sifatli go‘sht va boshqa oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlash, ayniqsa qishloq joylarida istiqomat qilayotgan fuqarolarning bandligini oshirish va daromadlarini ko‘paytirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, hududlardagi ishlarning hozirgi holati mazkur tarmoq korxonalarini qo‘llab-quvvatlash, ozuqa bazasini ko‘paytirish, naslchilikni yaxshilash, shu jumladan sun’iy urug‘lantirishni rivojlantirish va naslchilik xo‘jaliklarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash borasida aniq kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishni taqozo etmoqda.

MUHOKAMA. Avtomatlashtirilgan oziqlantirish tizimlarini qollash bu tizimlar chorva mollarini avtomatik ravishda, belgilangan rejimda va miqdorda oziqlantirishni ta'minlaydi. Ular inson aralashuvisiz yoki minimal aralashuv bilan ishlaydi. Bu tizimlar yem isrofini kamaytiradi, chorva salomatligini yaxshilaydi va mehnat unumdorligini oshiradi.

Sensorlar orqali monitoring kilish tana harorati, yurak urishi, harakat faolligi, ovqatlanish odatlari va joylashuvni real vaqt rejimida kuzatuvchi sensorlar yordamida hayvon sog‘lig‘i haqida aniq va tezkor ma’lumotlar olinadi. Bu kasalliklarni erta aniqlash imkonini beradi.

Sun’iy intellekt orqali AI tizimlari sensorlar tomonidan to‘plangan ma’lumotlarni tahlil qilib, sog‘likka oid xavflarni oldindan aniqlaydi, individual ratsionni belgilaydi, stress belgilarini aniqlaydi. Bu chorvachilikni ilmiy asosda va samarali yuritish imkonini beradi.

Jahonda chorvachilik, xususan aqlli chorvachilik konsepsiyasi borasida yetakchi mamlakatlar sirasiga Gollandiya mamlakatini olsak. Gollandiya qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport qilish bo‘yicha dunyodagi yetakchi mamlakatlardan biri sifatida tanilgan va aqlli qishloq xo‘jaligini qo‘llash bo‘yicha yetakchi hisoblanadi. Ular sensor texnologiyalari va axborot texnologiyalari qurilmalaridan foydalangan holda monitoring tizimini ishlab chiqdilar. Ular, shuningdek, avtonom qishloq xo‘jaligi texnikasi va aqlli tizimlar kabi texnologiyalarga sarmoya kiritmoqda.

Gollandiya aqlli chorvachilik bo‘yicha dunyoda yetakchi davlatlartdan biri hisoblanadi. Mamlakat 2021 yilda go‘sht – 3,04 mln tonna (jon boshiga – 173,53 kg/kishi), sut - 14,61 mln tonna (jon boshiga – 834,66 kg/kishi, o‘rtacha 6946 litr/bosh) ishlab chiqargan[2] . Gollandiya dunyodagi eng yirik qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilaridan biri bo‘lib, yiliga 65 milliard yevrolik sabzavot, meva, gul, go‘sht va sut mahsulotlarini eksport qiladi. 16 mingta sutchilik fermer xo‘jaliklarida qariyb 1,6 million bosh sog‘in sigirlar bor. 2016/17 yillarda bu sigirlar soni 1,75 million boshgacha yetgan va o‘shandan beri kamayib bormoqda. Shuningdek, 3000 ga yaqin fermer xo‘jaligida 11 millionga yaqin cho‘chqa va qariyb 49 million broyler tovuqlari bo‘lib, ular yiliga qariyb 1 million tonna parranda go‘shti ishlab chiqaradi. Hukumat chorva bosh sonini uchdan bir qismga ma’lumotlari qisqartirish orqali yiliga 25 milliard yevrodan bosqichma-bosqich voz kechish niyatida. Bu barcha chorvachilik xo‘jaliklarining 80 foiziga tegishli. Maqsad - azotli chiqindilar chiqarilishini yanada kamaytirish hisoblanadi[3].

XULOSA VA TAKLIFLAR. Aqlli qishloq xo‘jaligi va chorvachilikni rivojlantirish – bu faqat texnologik yangilanish emas, balki butun tizimni qayta tashkil etish va uni huquqiy jihatdan mustahkamlash demakdir. O‘zbekiston bu borada muhim qadamlarni tashlamoqda. Ammo tizimlilik, kadrlar salohiyati va zamonaviy texnologiyalarning jadal joriy etilishi orqali bu sohani yanada rivojlantirish bóyicha takliflar:

1. Har bir viloyat uchun maxsus aqlli chorvachilik klasterlarini yaratish;
2. Chorvachilik texnologiyalari bo‘yicha kadrlar tayyorlaydigan alohida markazlar tashkil etish;
3. Fermer xo‘jaliklariga IoT, AI, GPS asosidagi texnologiyalarni soddalashtirilgan kreditlar orqali joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. 2022 – 2026-yillarda Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida. VM-155. 04.04.2022

2. https://ourworldindata.org/agricultural-production - Our world in data sayti ma’lumotlari

3. Нидерландах выделили $25 млрд на 2022 год для отказа от животноводства - https://dairynews.today/news/v-niderlandakh-vydelili-25-mlrd-na-2022-god-dlya-o.html

4. https://Chorvachilik - Vikipediya (wikipedia.org)

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ И НАУЧНЫХ ПРОЦЕССАХ

Бегжанов Бердах Нажимович - преподаватель,
Университет инновационных технологий,

Аннотация:

В данной работе рассматривается исследование финансово-экономических аспектов внедрения искусственного интеллекта в образовательных и научных процессах с целью обеспечения его рационального использования с учетом экономической целесообразности и долгосрочной выгоды.

Ключевые слова:

Искусственный интеллект, программное обеспечение, цифровая инфраструктура, капиталовложения, автоматизированные системы оценивания.

Внедрение технологий искусственного интеллекта в образовательные и научные процессы одна из ключевых тенденций современного развития знаний и цифровой экономики. Однако, несмотря на значительный потенциал искусственного интеллекта в повышении эффективности учебного процесса и научных исследований, его практическое применение сопровождается рядом экономических вызовов, требующих детального анализа. Одной из основных проблем является высокая стоимость внедрения данных технологий, включающая закупку программного обеспечения, развитие цифровой инфраструктуры, обучение персонала и т.д. В то же время образовательные и научные учреждения, особенно финансируемые из государственного бюджета, часто сталкиваются с ограниченными ресурсами, что затрудняет интеграцию современных цифровых решений. Соответственно возникает вопрос экономической целесообразности инвестиций в искусственный интеллект и их окупаемости в долгосрочной перспективе.

Проблема также неравномерный доступ к технологиям искусственного интеллекта среди различных категорий образовательных учреждений и научных учреждений.

При этом ведущие университеты и научные центры имеют больше возможностей для интеграции искусственного интеллекта, тогда как региональные и менее финансово состоятельные учреждения ограничены в данном аспекте, что приводит к углублению цифрового разрыва в образовательной и научной сферах.

Отдельного внимания заслуживает вопрос эффективности использования искусственного интеллекта для оптимизации затрат. Теоретически, автоматизация образовательных процессов, связанных с оценкой знаний, персонализацией обучения, анализом научных данных и т.п., может снизить операционные расходы и повысить производительность [1]. Однако на практике остается проблема адаптации существующих учебных и научных методик к технологическим изменениям, что может приводить к дополнительным затратам на реорганизацию образовательных программ и разработку новых стандартов.

Кроме того, экономические аспекты применения искусственного интеллекта в сфере науки охватывают финансовую поддержку научных исследований, основанных на алгоритмах анализа обширных данных, машинного обучения и автоматизации экспериментальных процессов. В данном контексте возникает необходимость рационального распределения финансирования между традиционными исследовательскими методами и современными подходами, основанными на искусственном интеллекте.

Таким образом, эти проблемы определяют актуальность исследования эффективных стратегий финансирования и внедрения искусственного интеллекта в образовательных и научных процессах для повышения конкурентоспособности образовательных и научных учреждений.

Ключевые экономические аспекты внедрения искусственного интеллекта в образовательных и научных процессах в настоящее время следует рассматривать через призму капиталовложений, эффективности ресурсного распределения и трансформационных изменений в стоимости образовательных и научных услуг. Это связано с тем, что интеграция искусственного интеллекта требует значительных начальных инвестиций, связанных с приобретением технологической инфраструктуры и разработкой соответствующих алгоритмов. В то же время, эти затраты могут быть оправданы в долгосрочной перспективе благодаря повышению производительности и сокращению операционных расходов.

Один из важных аспектов внедрения искусственного интеллекта заключается в изменении структуры расходов учебных и научных учреждений [2].

Использование алгоритмов персонализированного обучения и автоматизированных систем оценивания позволяет уменьшить зависимость от традиционных методов преподавания, что в свою очередь сокращает потребность в административном персонале и стандартизирует образовательные процессы.

Следствием таких новаций является формирование предпосылок масштабирования учебных программ без пропорционального увеличения затрат.

С экономической точки зрения применение искусственного интеллекта влияет также на уровень доступности образования. Автоматизированные системы обучения снижают барьеры входа для соискателей, расширяя доступ к знаниям за счет уменьшения стоимости образовательных услуг. Однако этот эффект не однообразен: технологический разрыв между странами и образовательными учреждениями с разным уровнем финансирования может повлечь за собой неравномерное распределение преимуществ. Имеющие доступ к ресурсам скорее адаптируются к изменениям, тогда как другие могут столкнуться с трудностями интеграции современных технологий.

Выводы. Таким образом, приходим к выводу, что перспективы использования искусственного интеллекта для прогнозирования научных трендов и эффективности образования в значительной степени зависят от способности его алгоритмов анализировать большие массивы данных и выявлять остающиеся недоступными для традиционных методов закономерности.

Список литературы

1. Lipsey R. G., Carlaw K. I., Bekar C. T. Economic transformations: General purpose technologies and long-term economic growth. Oxford, New York: Oxford University Press; 2006. 624 p

2. Agrawal A., Gans J., Goldfarb A. Prediction machines: The simple economics of artificial intelligence. Boston, MA: Harvard Business Review Press; 2018. 272 p

© Бегжанов Б.Н., 2025

FRILANSERLIK VA MASOFAVIY MEHNAT: MINTAQAVIY IQTISODIY FAOLLIKNING YANGI MANBAI SIFATIDA

Erdashov Alimjan - assistent o’qituvchi
Nukus Davlat Texnika Universiteti

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot frilanserlik va masofaviy mehnatning mintaqaviy iqtisodiy faollikka ta’sirini tahlil qiladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida frilanserlik yoshlar, ayollar va IT sohasidagi mutaxassislar uchun yangi ish imkoniyatlarini yaratadi, shuningdek, hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutni kamaytirishga yordam beradi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, hududiy frilanserlik faoliyati iqtisodiy aylanma va bandlikni oshiradi, lekin soliqqa tortish, mehnat huquqlari va huquqiy kafolatlar masalalari hali to‘liq hal qilinmagan. Tadqiqot frilanserlikni mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlovchi strategik element sifatida rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: frilanserlik, masofaviy mehnat, mintaqaviy iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, O‘zbekiston.

Аннотация

Данное исследование анализирует влияние фрилансинга и удалённой работы на региональную экономическую активность. В условиях цифровой экономики фрилансинг создаёт новые рабочие места для молодежи, женщин и специалистов IT-сферы, а также способствует снижению экономических диспропорций между регионами. Результаты показывают, что региональная деятельность фрилансеров повышает местный экономический оборот и уровень занятости; однако вопросы налогообложения, трудовых прав и правовых гарантий остаются нерешёнными. Исследование подчёркивает необходимость развития фрилансинга как стратегического элемента для укрепления региональной экономической стабильности.

Ключевые слова: фрилансинг, удалённая работа, региональная экономика, цифровая экономика, Узбекистан.

Abstract

This study analyzes the impact of freelancing and remote work on regional economic activity. In the context of the digital economy, freelancing creates new employment opportunities for youth, women, and IT specialists and contributes to reducing economic disparities between regions. The findings indicate that regional freelancing activities enhance local economic turnover and employment; however, issues related to taxation, labor rights, and legal guarantees remain unresolved. The study emphasizes the necessity of developing freelancing as a strategic element for strengthening regional economic stability.

Keywords: freelancing, remote work, regional economy, digital economy, Uzbekistan.

I. Kirish

Frilanserlik va masofaviy mehnat (remote work) global ish bozorida oxirgi yillarda sezilarli o‘sish ko‘rsatmoqda. Masalan, freelancing platformalarida faoliyat yurituvchi foydalanuvchilarning umumiy soni tobora ortib bormoqda, va global bozor qiymati 2023-yilda taxminan 4,9 milliard AQSh dollariga yetgan, 2030-yilgacha har yili ≈ 16–17 % darajada o‘sishi prognoz qilinmoqda [1]. Pandemiya davrida kompaniyalar va tashkilotlar masofaviy ishlash formatini qabul qilishga majbur bo‘lgan, bu frilanserlik va remote ish imkoniyatlarini jadal kengayishiga olib keldi.

O‘zbekistonda ham bu tendensiyalar o‘z aksini topmoqda. IT Park Uzbekistan hisobotlariga ko‘ra, 2024-yil oxirigacha rezident kompaniyalar soni 2 400 ga yetgan, yaqin yillarda bu ko‘rsatkich 3 000 ga oshishi kutilmoqda [2]. Shuningdek, “Karakalpakstan youth master IT professions” loyihasi doirasida IT Park filialida rezident kompaniyalar soni o‘tgan yilga nisbatan uch baravar oshib, xizmat eksporti ham 1,7 baravar ko‘paygani qayd etilgan [2]. Bu ko‘rsatkichlar masofaviy ishlar, frilanserlik imkoniyatlari va IT xizmatlar eksportuning mintaqalar bo‘yicha kengayishini ko‘rsatmoqda.

Tadqiqotning maqsadi — frilanserlik va masofaviy mehnat shakllarining O‘zbekistonning turli mintaqalarida (masalan, Toshkent, Qoraqalpog‘iston, Samarqand) iqtisodiy faollikka qanday hissa qo‘shayotganini tahlil qilish, ularning imkoniyatlari va cheklovlarini aniqlash hamda mintaqaviy o‘sishni rag‘batlantirish uchun strategik tavsiyalar ishlab chiqishdir.

II. Metodologiya

Ushbu tadqiqot desk study yondashuviga asoslanib olib borildi. Ya’ni, tahlil ikkilamchi manbalar — hukumat strategiyalari, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va ochiq statistik ma’lumotlarga tayangan holda amalga oshirildi. Mazkur yondashuvning tanlanishiga sabab — O‘zbekistonda frilanserlik va masofaviy mehnat sohasi hali ham shakllanish bosqichida bo‘lgani uchun, mavjud empirik ma’lumotlarning cheklanganligidir. Shu bois, tadqiqotning maqsadi mavjud ma’lumotlar bazasidan foydalanib, mavjud tendensiyalarni mintaqaviy kontekstda tizimli ravishda tahlil qilishdan iborat bo‘ldi.

Tadqiqotning nazariy asosini raqamli iqtisodiyot nazariyasi, mehnat bozorining transformatsiya modeli, va hududiy iqtisodiy faollik tushunchalari tashkil etadi. Metodologik jihatdan esa, frilanserlik va masofaviy mehnatni iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi yangi mexanizm sifatida baholash uchun sifatli tahlil (qualitative analysis) hamda indikatorli solishtirma tahlil (comparative indicator analysis) usullaridan foydalanildi.

Tahlil doirasida uchta asosiy hudud tanlandi: Toshkent shahri, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, va Farg‘ona vodiysi. Bu tanlov mamlakat ichidagi iqtisodiy va raqamli infratuzilma tafovutlarini ko‘rsatish imkonini beradi. Toshkent – raqamli iqtisodiyot markazi, Qoraqalpog‘iston – imkoniyatlari cheklangan, ammo inson kapitali salohiyati yuqori bo‘lgan hudud, Farg‘ona vodiysi esa – demografik jihatdan zich, mehnat resurslari ko‘p bo‘lgan mintaqa sifatida tanlandi.

Ma’lumot manbalari orasida quyidagilar muhim o‘rin tutadi:

- “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, unda raqamli infratuzilmani kengaytirish, internet qamrovini oshirish va masofaviy bandlik imkoniyatlarini yaratish milliy ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.
- IT Park Uzbekistan ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil boshidan 636 yangi a’zo kompaniya ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lib, shulardan 267 tasi mintaqalarda faoliyat yuritmoqda. Bu esa raqamli sektorning geografik jihatdan kengayayotganini ko‘rsatadi [3].
- World Bank tomonidan 2025-yilda e’lon qilingan *Uzbekistan Digital Inclusion Project* hisobotida raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish va masofaviy ish o‘rinlarini yaratish yoshlar bandligini oshirishning ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tirof etilgan [4].

Tahlil usullaridan biri sifatida indikatorli solishtirma tahlil qo‘llanildi. Unga ko‘ra, IT Parkdagi eksportchi kompaniyalar soni, yangi a’zolar tarkibidagi mintaqaviy ulush, frilanserlik bilan shug‘ullanuvchi yoshlar soni hamda internet qamrovi darajasi kabi ko‘rsatkichlar taqqoslandi. Masalan, 2024-yilning uchinchi choragida O‘zbekiston eksport qiluvchi IT kompaniyalari soni 936 taga yetgan, ularning mahsulotlari 78 ta davlat bozoriga yetkazilgan [5]. Bu raqamlar mamlakatda masofaviy ish va raqamli xizmatlar eksporti yangi iqtisodiy yo‘nalishga aylanayotganini tasdiqlaydi.

Shuningdek, sifatli tahlil orqali strategik hujjatlar va rasmiy dasturlardagi maqsadlar bilan ularning hududiy amalga oshirilish o‘rtasidagi tafovutlar o‘rganildi. Bu jarayon raqamli infratuzilma, inson kapitali tayyorgarligi va iqtisodiy faollik o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aniqlashga xizmat qildi. Natijada, metodologiya frilanserlik va masofaviy mehnatning nafaqat bandlik shakli sifatida, balki mintaqaviy iqtisodiy faollikni jonlantiruvchi strategik mexanizm sifatidagi rolini aniqlash imkonini beradi. Ushbu yondashuv kelgusi bo‘limlarda mintaqaviy farqlarni chuqur tahlil qilish uchun asos yaratadi.

III. Natijalar

3.1. Frilanserlik — bandlikning yangi shakli sifatida

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, frilanserlik va masofaviy ish O‘zbekiston sharoitida yoshlar va ayollar uchun iqtisodiy faollikning muhim kanali sifatida shakllanmoqda. “IT Park Uzbekistan” press-xizmatining ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yil uchinchi choragida 936 ta IT Park rezidenti xalqaro xizmatlar eksporti bilan shug‘ullanmoqda, bu eksportchi kompaniyalar sonida 70

% ga o‘sishni namoyon etadi [6]. Ularning xizmatlari 78 ta davlat bo‘yicha tarqalgan bo‘lib, bu mamlakatning raqamli xizmat eksportidagi geografik diversifikatsiyasini ko‘rsatadi. [6]

Shuningdek, 2025-yil boshidan 636 ta yangi kompaniya IT Park rezidenti bo‘lib qo‘shilgan, shulardan 267 tasi mintaqalarda joylashgan bo‘lib, eksportga yo‘naltirilgan 284 kompaniya mamlakatning raqamli iqtisodiyot salohiyatini hududiy jihatdan kengaytirishga hissa qo‘shmoqda [3]. Bu raqamlar frilanserlik va raqamli xizmatlar sektorining markaziy shaharlar bilan bir qatorda chekka hududlarda ham yoyilayotganini ko‘rsatadi.

3.2. Mintaqalar o‘rtasidagi tafovutlar

Masofaviy ish imkoniyatlari bo‘yicha mintaqalar o‘rtasida sezilarli tafovutlar mavjud ekanligi aniqlandi. Bunda asosiy cheklovlardan biri — internet infrastrukturaning sifati va qamrovi farqlari. Misol uchun, shahar hududlarida keng polosali yuqori tezlikdagi internet mavjudligi bandlik imkoniyatlarini kengaytirsa, chekka hududlarda past tezlik va uzluksizlik masalalari frilanserlikka kirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Til ko‘nikmalari ham muhim omil bo‘lib chiqmoqda — xalqaro platformalarda ishlash uchun ingliz tili va boshqa xorijiy tillarni bilish talab qilinadi. Ammo qishloq hududlardagi ta’lim muassasalarida cheklangan til o‘qituvchilari va resurslar tufayli ba’zi yoshlar bunday imkoniyatlardan chetda qolmoqda.

Qoraqalpog‘iston misolida maxsus ma’lumot topilmasa-da, IT Park’ning mintaqaviy kengayishi va yangi a’zo kompaniyalar sonining oshishi bu hududlarda frilanserlikka bo‘lgan ehtiyoj va talabning o‘sib borayotganini namoyon etadi. Masalan, 2025-yilda IT Park eksportga yo‘naltirilgan yangi a’zo kompaniyalarining 267 tasi mintaqalarga joylashgani, eng kamaygan chekka hududlar ham raqamli xizmatlar bozoriga integratsiyalashayotganini ko‘rsatadi [3].

3.3. Frilanserlar daromadi va mahalliy iqtisodiy aylanma

Frilanserlik faoliyati natijalariga ko‘ra, xizmatlarni eksport qilish orqali erishilgan daromadlar mahalliy iqtisodiyotga qo‘shimcha aylanma olib kelmoqda. Misol uchun, IT Park rezidentlarining eksport hajmi 2023-yilda 57,2 million AQSh dollariga yetgan bo‘lib, bu avvalgi davrga nisbatan 327 % ga o‘sdi [7]. Bu o‘sish frilanserlar va raqamli xizmat ko‘rsatuvchi kompaniyalar daromadlari va mahalliy xizmatlar sohasidagi xarajatlarni kengaytirganini ko‘rsatadi.

Frilanserlik orqali erishilgan daromadlar orqali yoshlar va mahalliy tadbirkorlar o‘z hududlarida kichik bizneslar, texnik xizmatlar va onlayn konsalting kabi yo‘nalishlarda faoliyat yurita boshlamoqda. Bu esa iqtisodiyotining diversifikatsiyasiga, hududiy iqtisodiy salohiyatning oshishiga va ishlash imkoniyatlarining kengayishiga turtki bermoqda.

IV. Muhokama

Tadqiqot natijalari frilanserlik va masofaviy mehnat mintaqaviy iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi yangi drayver sifatida faol namoyon bo‘layotganini ko‘rsatadi. IT Park Uzbekistanning ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil boshidan 636 ta yangi kompaniya qo‘shilgan bo‘lib, shulardan 267 tasi hududlarda joylashgan va eksportga yo‘naltirilgan 284 kompaniya sifatida faoliyat yuritadi [3]. Bu raqamlar hududiy tarmoqlarning raqamli iqtisodiyotga integratsiyasini kuchaytirayotganini bildiradi.

Frilanserlik imkoniyatlari katta shaharlar bilan chekka hududlar o‘rtasidagi raqamli tafovutni kamaytirishdagi vosita bo‘lishi mumkin. Masofaviy ishning geografik cheklovlarni yo‘q qilishi va har bir hududda ish imkoniyatlarini yaratishi orqali yoshlar va mutaxassislar markaziy hududlarga qaramlikdan ozod bo‘lishlari mumkin. Bu esa iqtisodiy rivojlanishni diversifikatsiya qilishda muhim omil bo‘lishi mumkin.

Masofaviy mehnatning ijobiy tomonlari xilma-xildir. Birinchidan, bandlikni diversifikatsiya qiladi — ayniqsa chekka hududlarda o‘z imkoniyati cheklangan yosh va ayollar uchun muqobil ish topish manbai bo‘lishi mumkin. Ikkinchidan, u ayollar va boshqa zaif guruhlar uchun moslashuvchanlik (flexibility) yaratadi, chunki ular uy sharoitida ishlash imkonini qo‘lga kiritadi. Uchinchi jihat — ekologik samaradorlik: transport xarajatlarini, yoqilg‘i sarfini va buning natijasida uglerod chiqindilarini kamaytiradi.

Ammo frilanserlik sohasiga o‘tishda bir qator cheklovlar va muammolar mavjud. Avvalo, soliqqa tortish tizimi yetarlicha aniqlashtirilmagan; ko‘pchilik frilanserlarning daromadi

rasmiylashtirilmaydi, bu esa davlat uchun soliqlarni yig‘ishni qiyinlashtiradi. Ikkinchi muammo — huquqiy aniqlikning yetishmasligi: frilanserlar mehnat kodeksida to‘liq qamrab olinmagan, shuning uchun ularning huquq va majburiyatlari noaniq bo‘lishi mumkin. Uchinchi jihat — mehnat himoyasi masalalari: sug‘urta, pensiya, tibbiy yordam kabi ijtimoiy kafolatlar odatda frilanserlar uchun ta’minlanmagan.

Shu sababli, frilanserlikning mintaqaviy iqtisodiy faollikka barqaror hissa qo‘shishi uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim: soliqqa tortish rejimini soddalashtirish va frilanserlar uchun imtiyozli modal sharhlar; mehnat va ijtimoiy himoya qonunchiligini frilanserlikni qamrab oladigan tarzda kengaytirish; va masofaviy ish huquqlarini himoya qiluvchi regulyator mexanizmlar yaratish.

V. Xulosa va tavsiyalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, frilanserlik va masofaviy mehnat O‘zbekiston mintaqalarida iqtisodiy faollikning yangi manbai sifatida sezilarli o‘sish potentsialiga ega. Ushbu jarayon hududiy tafovutlarni kamaytirishga, yoshlar va ayollar uchun ish imkoniyatlarini kengaytirishga, shuningdek, iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, masofaviy ishning barqaror rivojlanishi uchun davlat siyosati va me’yoriy-huquqiy mexanizmlarning shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Birinchidan, frilanserlikni iqtisodiy siyosat doirasida tan olish va uning rasmiy soliq, ijtimoiy himoya va huquqiy kafolatlarini belgilash zarur. Bu nafaqat frilanserlar uchun xavfsiz va barqaror ish muhitini yaratadi, balki hududiy iqtisodiy aylanmani oshirish va mintaqaviy barqaror o‘sishni ta’minlashga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, hududlarda coworking zonalar va IT markazlarini tashkil etish, shuningdek, mavjud IT Park filiallarini kengaytirish masofaviy ishning jismoniy infratuzilmasini mustahkamlaydi va yoshlar uchun professional o‘sish imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, Qoraqalpog‘iston va Farg‘ona vodiysi kabi chekka hududlarda, yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy ish maydonlarini yaratish frilanserlik faoliyatini rag‘batlantiradi va mahalliy iqtisodiyotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri hissa qo‘shadi [3].

Uchinchidan, yoshlar va pedagoglar uchun raqamli kasb ko‘nikmalarini oshirish dasturlarini kengaytirish muhim. “Bir million dasturchi” va “Raqamli maktab” kabi loyihalar frilanserlik faoliyati uchun zarur bo‘lgan texnik va soft-skills kompetensiyalarini shakllantiradi, shuningdek, mintaqaviy ishchi kuchining raqamli iqtisodiyot talablariga moslashuvchanligini oshiradi [8].

Xulosa qilib aytganda, frilanserlik va masofaviy mehnat mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikning yangi elementi sifatida rivojlantirilishi lozim. Bu jarayon mintaqalarda iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish, raqamli tafovutni kamaytirish va raqamli iqtisodiyotga integratsiyalashuvni tezlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, hukumat, xususiy sektor va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi samarali hamkorlik frilanserlikni mintaqaviy rivojlanish strategiyasining asosiy vositasiga aylantirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Grand View Research. *“Freelance Platforms Market Size & Outlook, 2030”*. URL: https://www.grandviewresearch.com/horizon/outlook/freelance-platforms-market-size/global [kirim sanasi: 2025-10-10]

[2] UzDaily. *“Number of IT Park residents in Uzbekistan expected to reach 3,000 by 2026.”* 10/01/2025. URL: https://www.uzdaily.uz/en/number-of-it-park-residents-in-uzbekistan-expected-to-reach-3000-by-2026/ [kirim sanasi: 2025-10-10]

[3] IT Park Uzbekistan. *“Uzbekistan Strengthens Position as IT Hub: Over 280 Export-Oriented Companies Join IT Park in Five Months.”* Available at: https://it-park.uz/en/itpark/news/uzbekistan-strengthens-position-as-it-hub-over-280-export-oriented-companies-join-it-park-in-five-months (Accessed: 10 October 2025).

[4] World Bank. *Uzbekistan Digital Inclusion Project (P179108). Implementation Status & Results Report.* 22 February 2025. Available at: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022225085013570/pdf/P179108-80b585bd-dce9-4a52-a667-0a1b7190519b.pdf

[5] IT Park Uzbekistan. *“Uzbekistan’s Export Geography Expands to 78 Countries: Q3 Results.”* Available at: https://it-park.uz/en/itpark/news/uzbekistan-s-export-geography-expands-to-78-countries-q3-results (Accessed: 10 October 2025).
[6] UzDaily. “Over 930 IT Park residents exporting their services.” Oct 29, 2024. URL: https://www.uzdaily.uz/en/over-930-it-park-residents-exporting-their-services/
[7] IT Park Uzbekistan. “Export of IT services has increased more than 3 times.” Apr 29, 2023. URL: https://it-park.uz/en/itpark/news/results-of-the-1st-quarter-export-of-it-services-has-increased-more-than-3-times
[8] UNESCO. *“Uzbekistan Becomes First Central Asia Launch UNESCO’s Progress Assessment Tool for Education.”* Available at: https://www.unesco.org/en/articles/uzbekistan-becomes-first-central-asia-launch-unescos-progress-assessment-tool-education (Accessed 10 October 2025).

EKSPORT TARKIBINI DIVERSIFIKATSIYALASH ORQALI IQTISODIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH IMKONIYATLARI

Ibadullayev Ergash Bakturdiyevich
“Mamun universiteti” NTM, Iqtisodiyot fakulteti dekani, PhD, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada eksport diversifikatsiyas tushunchasiga bo’lgan turlicha yondashuvlar o’rganilgan va eksport diversifikatsiyasi orqali iqtisodiy xavfsizlikka erishishning nazariy jihatlari o’rganilgan.

Kalit so‘zlar: eksport, diversifikatsiya, iqtisodiy xavfsizlik

O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror va tez sur’atlarda rivojlanishida eksport hajmi hamda uning tarkibi katta ahamiyatga ega. Mamlakatning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish, xalqaro bozorlar uchun raqobatbardosh mahsulotlar yetkazib berish va eksport yo‘nalishlarini ko‘paytirish – milliy iqtisodiyot oldidagi ustuvor vazifalardan biridir. Shu bois, eksportni diversifikatsiya qilish, ya’ni an’anaviy mahsulotlar bilan birga yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni xorijiy bozorlarda mavjud talabga mos ravishda yetkazib berish muhim ahamiyatga ega bo‘lmoqda.

O‘zbekiston eksporti asosan tabiiy resurslarga va qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga tayangan holda shakllangan hisoblanib, eng yirik eksport qilinadigan mahsulotlar quyidagilarni sanab o’tishimiz mumkin:

- Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari
- To‘qimachilik sanoati
- Energetika resurslari
- Metallar
- Kimyo mahsulotlari
- Mashinasozlik
- Qurilish materiallari

Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eksport samaradorligini oshirish yo‘lida rivojlanayotgan mamlakatlar eksport tarkibini kengaytirish hamda yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishga o‘tish orqali iqtisodiy o‘sishni ta’minlamoqda. Masalan, Janubiy Koreya va Vetnam muvaffaqiyatli eksport siyosatini sanoat va ilg‘or texnologiyalarga tayanib qurmoqda. O‘zbekistonga oid o‘tkazilgan tadqiqotlar esa asosan xomashyo mahsulotlarining eksportdagi ustunligini, qayta ishlangan mahsulotlar ulushining pastligini hamda xalqaro standartlarga moslashtirishdagi muammolarni alohida ta’kidlab kelmoqda.

A. P. Petrov va A. A. Bocharovning ta’kidlashicha, diversifikatsiya bu – korxonaning mavjud resurslarini yangi yo‘nalishlarga qayta taqsimlab, iqtisodiy samaradorlikka erishish yoki biznesdagi tavakkalchiliklarni kamaytirishga qaratilgan jarayondir [1].

A. M. Aronov esa diversifikatsiya – bu korxonaning yangi mahsulotlar ishlab chiqarish orqali yangi bozorlarni egallashi va ularda raqobatbardosh ustunlikka ega bo‘lishga intilishi natijasida ishlab chiqarish hajmining ortishidir deya takidlab o‘tgan [2].

Eksport tarkibini diversifikatsiyalash — bu mamlakat eksportida turli mahsulotlar ulushini kengaytirish, ya’ni faqat xomashyo yoki an’anaviy mahsulotlarga tayanmasdan, yuqori qo‘shilgan

qiymatli, qayta ishlangan, innovatsion mahsulotlar ulushini oshirish demakdir. Bu jarayon iqtisodiy xavfsizlikni bir necha yo‘nalishda mustahkamlashga xizmat qiladi:

- Tashqi xatarlarga nisbatan barqarorlik: Narxlar o‘zgarishi, geosiyosiy risklar yoki bozor talabi kamayganda bir turdagi mahsulotga qaramlik iqtisodiy xavf tug‘diradi. Diversifikatsiya bu xavfni kamaytiradi.
- Valyuta tushumining barqarorligi: Turli mahsulotlar eksporti orqali valyuta tushumlari manbalari ko‘payadi, bu esa moliyaviy mustahkamlikni ta’minlaydi.
- Ichki ishlab chiqarishni rag‘batlantirish: Qayta ishlangan mahsulotlar ulushining ortishi sanoat tarmoqlarining rivojlanishiga turtki bo‘ladi.

Diversifikatsiya — bu turli sohalarda xilma-xillikni kengaytirish jarayonidir. Eksport faoliyatiga nisbatan olganda, u eksport qilinayotgan mahsulotlar soni va assortimenti ortishini, shuningdek, eksport tarkibining yanada muvozanatli shakllanishini anglatadi.

O‘zbekiston sanoat mahsulotlari eksportining diversifikatsiya darajasini tahlil qilishda Herfindal-Xirshman uslubidan foydalanildi. Ushbu usul iqtisodiy faoliyatdagi konsentratsiyani baholashda keng qo‘llaniladi. Xususan, u bozorlardagi konsentratsiya darajasi, monopoliyalashganlik holati va boshqa shu kabi ko‘rsatkichlarni aniqlash uchun ishlatiladi.

Bu indeksni dastlab amerikalik iqtisodchi, Garvard universiteti professori Albert Xirshman 1945-yilda tashqi savdo bozorlarining konsentratsiya darajasini baholash uchun ishlab chiqqan [3]. Konsentratsiya darajasini baholash uchun qo'llaniladigan ko'rsatkich bu Herfindal-Xirshman indeksi bo'lib, u har bir elementning umumiy yig‘indidagi ulushi kvadratlarining yig‘indisidan iborat:

$$HHI = \sum_{i=1}^{n} S_i^2$$

Ushbu indeks qiymati qanchalik katta bo‘lsa, konsentratsiya darajasi shunchalik yuqori bo‘ladi. Indeks qiymati 0 dan 1 gacha bo‘ladi (ulushlar foizsiz hisobda). Diversifikatsiya esa konsentratsiyaga qarama-qarshi jarayondir. Shu mantiqqa asoslanib, diversifikatsiya darajasini baholash uchun **Herfindal-Xirshman konsentratsiya indeksining teskari indeksi** ishlatiladi:

$$DI = \frac{1}{HHI} \text{ yoki } DI = \frac{1}{\sum_{i=1}^{n} S_i^2}$$

Indeks diapazoni 1 dan 100 gacha (ulushlar foizsiz hisobda), bu yerda 1 nazariy jihatdan bitta mahsulotga to‘liq konsentratsiyani anglatadi. Boshqacha aytganda, indeksning ortishi vaqt davomida diversifikatsiya darajasining oshganini anglatadi.

Eksport tarkibini diversifikatsiya qilish zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotda strategik ahamiyatga ega bo‘lib, mamlakatning tashqi savdoga bo‘lgan qaramligini kamaytirish, ichki ishlab chiqarishni kengaytirish va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Quyidagi jadvalda eksport diversifikatsiyasining asosiy yo‘nalishlari, ularning ta’sir mexanizmlari va iqtisodiy xavfsizlikka ta’siri ko‘rsatib o‘tilgan.

1-jadval.

Eksport Diversifikatsiyasi va Iqtisodiy Xavfsizlik

Asosiy Yo‘nalishlar	Ta’sir Mexanizmi	Natijasi / Ahamiyati
1. Tashqi xatarlarga barqarorlik	Bir mahsulotga yoki bozorga qaramlik kamayadi	Global inqirozlardan kamroq zarar ko‘riladi
2. Valyuta tushumlari barqarorligi	Turli mahsulotlar eksporti valyuta tushumini doimiy qiladi	Valyuta kursi va moliyaviy barqarorlik yaxshilanadi
3. Iqtisodiy o‘sish	Yangi tarmoqlar, texnologiyalar joriy etiladi	Ish o‘rinlari, innovatsiyalar, YIM o‘sadi
4. Geosiyosiy xavfsizlik	Eksport bozorlari diversifikatsiyalashadi	Tashqi bosimlar, sanksiyalarga nisbatan chidam oshadi
5. Resurslardan samarali foydalanish	Har xil sohalarda resurslar to‘liq ishga solinadi	Mahsuldorlik oshadi, resurslar zaxirasi to‘g‘ri boshqariladi
6. Ichki bozorni rag‘batlantirish	Eksport sifat talablari ichki ishlab chiqarishni ham oshiradi	Mahalliy mahsulotlar sifatli, raqobatbardosh bo‘ladi

Ko‘rinib turibdiki, eksport tarkibini diversifikatsiyalash orqali nafaqat tashqi savdo barqarorligi ta’minlanadi, balki ichki iqtisodiy tizimning mustahkamligi, milliy valyutaning barqarorligi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning izchil davom etishi ham kafolatlanadi. Bu esa mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy xavfsizligi uchun muhim zamin yaratadi [4].

Eksport tarkibini diversifikatsiya qilish – bu birgina mahsulot yoki bozorga bog‘liq bo‘lmaslik, balki iqtisodiyotda barqaror o‘sish va tashqi xatarlarga nisbatan chidamli tizim yaratish demakdir. Turli mamlakatlar bu borada turlicha tajribaga ega bo‘lib, ularning qadamlarini solishtirish orqali eksport diversifikatsiyasi qanday qilib iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashga xizmat qilishini ko‘rish mumkin. Quyidagi jadvalda xorijiy davlatlar va O‘zbekistonning diversifikatsiya tajribasi, amalga oshirilgan chora-tadbirlar va ularning natijalari taqqoslab berilgan.

2-jadval.

Eksport diversifikatsiyasining iqtisodiy xavfsizlikka ta’siri (xorijiy va mahalliy tajriba asosida)

Davlat	Boshlang‘ich eksport tarkibi	Diversifikatsiya qadamlari	Natijalar va iqtisodiy xavfsizlikka ta’siri
Janubiy Koreya	Paxta, baliq, qishloq mahsulotlari	Elektronika, avtomobilsozlik, kemasozlik sanoati rivojlantirildi	Texnologik eksport ulushi ortdi, eksport bozorlari kengaydi, valyuta tushumlari barqarorlandi
Chili	Misga qaram bo‘lgan eksport	Meva-sabzavot, sharob, yog‘och, baliq mahsulotlari eksporti kengaydi	Narx tebranishlariga chidamli tizim shakllandi, eksport hajmi va tarmoqlar soni ortdi
Malayziya	Neft-gaz resurslari	Elektronika, palma yog‘i, turizm va xizmatlar sohasiga sarmoya kiritildi	Iqtisodiy inqiroz vaqtlarida barqaror tushumlar, sanksiyalarga nisbatan chidamli eksport tarkibi vujudga keldi
O‘zbekiston	Paxta, gaz, oltin (xomashyo eksporti)	To‘qimachilik klasterlari, qishloq xo‘jaligi, avtomobilsozlik, IT xizmatlari	Tayyor mahsulotlar ulushi ortdi, eksport geografiyasi kengaydi, iqtisodiy xavfsizlik darajasi mustahkamlandi

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, eksport tarkibini diversifikatsiya qilish har bir davlatda o‘ziga xos yo‘llar bilan amalga oshirilgan bo‘lsa-da, umumiy natija bir xil: barqaror valyuta tushumlari, tashqi bozorga nisbatan kamroq qaramlik va ichki iqtisodiyotda innovatsion o‘sish. O‘zbekiston ham bu yo‘lda faol harakat qilmoqda: xomashyo eksportidan tayyor mahsulot eksportiga o‘tish orqali iqtisodiy xavfsizlikning mustahkam poydevorini yaratmoqda [5].

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki O‘zbekiston eksporti tarkibi va uni diversifikatsiyalash masalalari mamlakat iqtisodiy barqarorligi va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish nuqtai nazaridan muhim o‘rin tutadi. Bugungi kunda eksportda asosan xomashyo mahsulotlari — paxta, oltin va gaz, shuningdek, yarim tayyor mahsulotlar (tekstil, mineral resurslar) yetakchi o‘rinni egallaydi. So‘nggi yillarda meva-sabzavot, quritilgan mevalar kabi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari eksporti ortib borayotgan bo‘lsa-da, yuqori texnologiyali va tayyor sanoat mahsulotlarining ulushi hanuz past darajada qolmoqda [6]. Natijada, eksport tarkibining xomashyoga tayanishi O‘zbekiston iqtisodiyotini xalqaro narxlar tebranishi va tashqi talab pasayishiga nisbatan zaiflashtiradi. Shu bois, eksportni diversifikatsiyalash — iqtisodiy xavflarni kamaytirish va barqaror daromad manbalarini shakllantirish yo‘lida ustuvor vazifaga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga

2) mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni.

3) Петров А. П., Бочаров А. А. Теоретические основы диверсификации производства в рыночной экономике. СПб: Специальная литература. 2007. 295 с.

4) Аронов А. М., Петров А. Н. Диверсификация производства: теория и стратегия развития. СПб: Питер. 2008. 331с.

5) Albert O. Hirschman, National Power and the Structure of Foreign Trade / University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1945.

6) Mamatov B. Q. "Eksportni diversifikatsiyalash orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash", Avtoreferat, 2024.

ANALYSIS OF ECONOMETRIC MODELS OF HUMAN CAPITAL IN INNOVATIVE MANAGEMENT IN UZBEKISTAN

Berdax Izzetov, Jamila Yusupova

Abstract

This paper provides a comprehensive analysis of the about how to create an innovative enterprise and create an innovative organization that will contribute to the development of the organizational and economic mechanism and the modernization of econometric models. The study utilizes a mixed-methods approach, combining statistical analysis of key economic indicators with qualitative insights from expert interviews

Keywords

government, mechanism, economic development, statistical indicators, scientific research and experimental construction work, economic activity

Introduction

Today, as an important and only source of ensuring progress, it is considered to increase efficiency in economic processes based on the formation of an innovative economy, the implementation of the created innovations into practice. That is, in a word, only having capital and Labor will not create sufficient conditions for ensuring economic development, but will also be required to develop human capital, increase their activity in the production process, create conditions for introducing specific innovations in the process. Naturally, these are considered directly related to the organization of management at first, since the necessary conditions for this, organizational and legal framework must be provided. In a word, it will be necessary to establish the management process to itself the use of innovative methods.

Despite the fact that in recent years, targeted measures have been implemented to promote the innovative development of sectors of the economy and the social sphere of Uzbekistan, comprehensively support science and scientific activity, and increase its effectiveness, the large-scale reforms being implemented at the modern stage of the country's development indicate the need to improve state government mechanisms in the field of science and innovation, increase transparency in the formation of state programs for scientific activity, and accelerate the introduction of scientific achievements and innovative technologies in economic sectors and regions.

From the results of the analysis carried out in the article, it is known that the importance of the development of innovative processes and their significant socio-economic indicators in ensuring their growth, stability is becoming higher. Also, the results of the study justify the fact that the widespread introduction of digital technologies into the management process in the next period has a specific impact on innovative processes. The result is a positive growth trend of significant indicators of innovation development.

As an object, taking into account the above, the projected values of the existing statistical indicators for ensuring innovative development in the Republic of Karakalpakstan for the next period

were considered. Data from 2015-2023 was used to carry out this analysis. On the basis of our analysis, the volume of scientific research and design work performed by organizations directly indicates that scientific research and development directly depends on the average monthly salary of employees by the type of economic activity, as well as the costs of scientific research and experimental design work performed on their own strength. For this reason, the dynamics of the change of these indicators in the later period was looked at using multi-variant econometric models.

The most important factor in the development of an innovative economy, the introduction of innovations into production and management processes is human capital. The level of development of human capital can be viewed on the example of wages paid to them. Because, the development of human capital leads to an increase in the value of the product it creates, as a result of which the wages paid to human capital of high quality also increase accordingly. For this reason, scientific research and development, which is an important factor in the development and implementation of innovations, which is considered the basis of the development of human capital, based on the dynamics of the average monthly work of employees by the type of economic activity in the region, forecast values for the next five years were considered.

The results obtained in determining the model type graphically justified the feasibility of using a quadratic model, and the following model was developed as a result of regression analysis.

$$X1=697,75+14,67*t2 \quad (1)$$

here, X1 – scientific research and development in the Republic of Karakalpakstan represents the average monthly salary of employees by type of economic activity, fixed prices (in thousand sum), t-trend and starts from 2015.

Methodology

Proceeding from the results of the criteria necessary to justify the adequacy of the model, it is observed that the values determined are greater than it, provided that the table value according to the Student criterion is equal to $t_{jad} = 2,36$. As a result, their probability indicators are almost zero, justifying the reliability level by about 100 percent. While the coefficient of determination presented to justify the overall fit of the model is 0.96, the factor indicates that 96% of the change depends on the trend Square (Table 1).

Table 1. OLS Regression Results: Forecasting Monthly Salary of Scientific Research and Development Employees in the Republic of Karakalpakstan (2015–2023)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-ratio	p-value
Constant (const)	697.754	48.9389	14.26	< 0.0001 ***
Time squared (t^2)	14.6721	1.18566	12.37	< 0.0001 ***

Source: Author's calculation based on national statistics and model estimation (2024)

Since the number of factors involved in the model is one, no particular attention was paid to the result of the Fisher criterion, since in such models the results of the Fisher criterion with the result of the styling test are of the same importance. The model presents the results of the Durbin-Watson criterion to check whether there is an autocorrelation problem, which is making 1.34. Compared to table values (DL=0.82; DU=1.32), it can be seen that the determined value is larger than the higher value by Criterion. In other words, the model does not have an autocorrelation problem. To justify the degree of reliability of the model, a graph of the calculated and real values based on the model was also cited.

Based on various alternative options, the results of a comparative analysis of two options with a high degree of reliability by their existing criteria show that scientific research and development in the region it is advisable to use a square model when calculating the forecast values of the average monthly salary of employees by type of economic activity. Another of the important indicators in the development of innovative processes is the cost of scientific research and experimental design work performed on its own strength. Taking into account the fact that the dynamics of change of this indicator has specific fluctuations, that is, it is much more unstable, as well as the high impact on innovation, determining the forecast values of this indicator also plays an important role in the development of strategies for the development of innovative processes in the region in the coming

period. The analysis took into account that the indicator is stationary along with the trend, the following model was developed.

As with the costs of scientific research and experimental design work performed on its own strength, as the results of the forecast show, it is observed that this indicator has a low growth rate in the initial period. Because, taking into account the fact that there is a high level of instability in this indicator change during the period when the analysis is being carried out, this can be taken as normal. The volume of scientific research and design work carried out by organizations in the Republic of Karakalpakstan will be observed by a decrease in its value at fixed prices by 4.1 percent at the end of 2024, and from 2025 the growth rate can be seen to achieve a positive trend. The growth rate reaches its maximum in 2026 at 9.5 percent from relatively to the previous year, with a further downward trend in the following years. in general, by 2028, it will be ensured that the volume of scientific research and design work performed by organizations in the region will increase by 1.16 times, with a fixed cost of 11644.6 million. In other words, the average growth rate is 2.9 percent.

Results and Discussion

The results of the analysis show that scientific research and development, which is an important factor in the development of innovative processes, the introduction of innovations into practice, provides high growth rates during the projected period of the average monthly salary of employees by type of economic activity. However, in order for the effect of this factor to be full-fledged, the stability of the cost factor in self-carried out scientific research and experimental construction work with its own strength is ensured, but the growth rates remain low. As a result of this, the volume of scientific research and design work performed by the organizations that are the final indicator will remain unstable in subsequent years

In my opinion, the cost of scientific research and experimental construction work carried out on its own will ensure the full-fledged effectiveness of measures carried out in this direction, achieving a stable and high growth rate.

Acknowledgements

The author expresses sincere gratitude to the Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan for providing access to economic statistics and policy reports that served as a basis for econometric modeling. Special thanks are extended to the Committee of Statistics of the Republic of Karakalpakstan for the provision of reliable time-series data from 2015 to 2023, which enabled a thorough analysis of the regional dynamics of scientific research and innovation. The author also acknowledges the methodological support provided by the University of Innovation Technologies and the valuable academic guidance received during the development of this research. Additionally, the constructive insights from peer reviewers and colleagues have significantly improved the clarity and quality of this paper.

References

1. Asian Development Bank. (2023). *Uzbekistan: Economic Indicators and Growth Prospects*. Manila: ADB.
2. International Monetary Fund. (2022). *Uzbekistan Economic Outlook*. IMF Publications.
3. Ministry of Finance of Uzbekistan. (2023). *Annual Economic Report 2023*. Tashkent, Uzbekistan.
4. Teo, S. C., & Wong, L. S. (2014). Whole cell-based biosensors for environmental heavy metals detection. *Annual Research & Review in Biology, 4*(17), 2663–2674. https://doi.org/10.9734/ARRB/2014/9472
5. Wong, L. S., Lee, Y. H., & Surif, S. (2013). Whole cell biosensor using *Anabaena torulosa* with optical transduction for environmental toxicity evaluation. *Annual Research & Review in Biology, 3*(12), 1856–1867. https://doi.org/10.9734/ARRB/2013/3623

6. Yusupova, J. K. (2023). Digitalization as an important component of improving the organizational and economic mechanism of innovative management. *Economic Bulletin of the Region, 3*(57), 114–119.

7. Yusupova, J. K. (2022). Organizational and economic mechanism of managing innovative activity in the region in the conditions of digitalization of the economy. *Innovative Economy and Society*, 2(1), 48–52.

8. Zokirov, M., & Rakhmatullaeva, D. (2021). Analysis of investment processes in innovative projects in Uzbekistan. *International Journal of Economics and Financial Issues, 11*(3), 95–100. https://doi.org/10.32479/ijefi.11245

9. Karimov, B., & Tursunov, B. (2020). Factors influencing the efficiency of innovative development of regions. *Economics and Innovative Technologies, 4*(1), 22–29. https://doi.org/10.26739/2181-9491-2020-4

10. Tashkulov, D., & Yuldashev, S. (2021). State regulation of scientific research in the Republic of Uzbekistan. *Modern Science and Research, 5*(8), 67–71.

QORAQALPOG’ISTON RESPUBLIKASIDA TURIZM SOHASIDAGI MUAMMOLAR

Jienbaeva Nasiba Maqsetovna - talaba
Innovacion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasida turizm sohasining hozirgi holati va uni rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolar tahlil qilinadi. Xususan, infratuzilmaning yetishmasligi, reklama va axborot tizimining sustligi, malakali kadrlar tanqisligi, ekologik va moliyaviy muammolar haqida fikr yuritilgan. Muammolar asosida ularni bartaraf etish bo‘yicha umumiy tavsiyalar ham bayon etilgan. Maqola Qoraqalpog‘istonda turizm sohasini yanada rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy fikrlar shakllanishiga xizmat qiladi.

Annotatsiya: В данной статье анализируется текущее состояние туристической отрасли в Республике Каракалпакстан и основные проблемы, препятствующие ее развитию. В частности, речь идет о нехватке инфраструктуры, слабой рекламно-информационной системе, нехватке квалифицированных кадров, экологических и финансовых проблемах. На основе проблем также изложены общие рекомендации по их устранению.

Kalit so‘zlar: Qoraqalpog‘iston, turizm, muammolar, infratuzilma, ekoturizm, tarixiy meros, xizmat ko‘rsatish, investitsiya, reklama, ekologiya

Ключевые слова: Каракалпакстан, туризм, проблемы, инфраструктура, экотуризм, историческое наследие, услуги, инвестиции, реклама, экология.

Kirish: So‘nggi yillarda O‘zbekistonning barcha hududlarida turizmni rivojlantirish bo‘yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, tarixiy, madaniy va tabiiy boyliklarga ega hududlar turizmda muhim o‘rin egallaydi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi ham ana shunday salohiyatli hududlardan biri bo‘lib, bu yerda ekoturizm, madaniy-tarixiy turizm, etno-turizm kabi yo‘nalishlarni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Biroq, bu soha hali to‘liq o‘z salohiyatini namoyon eta olmayapti. Quyida Qoraqalpog‘istonda turizmni rivojlantirishdagi asosiy muammolar tahlil qilinadi.

1. Infratuzilmaning yetarli emasligi

Turizm infratuzilmasi – bu yo‘llar, transport, mehmonxonalar, dam olish maskanlari, restoranlar kabi xizmatlar tizimini o‘z ichiga oladi. Afsuski, Qoraqalpog‘istonning ko‘plab turistik joylariga olib boruvchi yo‘llar ta’mir talab, belgilarsiz yoki xavfsizlik jihatidan talabga javob bermaydi. Ayrim tarixiy obyektlarda yo‘l-yo‘riq stendlari, avtobus to‘xtash joylari mavjud emas.

2. Reklama va axborotning sustligi

Turizmni rivojlantirish uchun ichki va tashqi reklama juda muhimdir. Qoraqalpog‘iston Respublikasida joylashgan tarixiy yodgorliklar va tabiiy maskanlar (masalan, Mizdaxkon, Ellikqal’a qal’alar majmuasi, Orol dengizi) haqida internetda kam ma’lumotlar mavjud. Mahalliy axborot markazlari, gidlik xizmatlari va turistlar uchun qo‘llanmalar yetarli emas.

3. Malakali kadrlar tanqisligi

Hududda turizm sohasi bo‘yicha yetarli darajada mutaxassislar tayyorlanmayapti. Ayniqsa, xorijiy tillarni biladigan gidlar va turizm menejerlari yetishmaydi. Bu esa xorijiy turistlar bilan samarali ishlashga to‘sqinlik qiladi. Shuningdek, xizmat ko‘rsatish sifati ham ba’zi holatlarda past darajada.

4. Ekologik muammolar

Orol dengizi qurishi va atrofdagi ekologik o‘zgarishlar turizmga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ekoturizm salohiyati yuqori bo‘lishiga qaramay, atrof-muhitni muhofaza qilish, chiqindilarni boshqarish, ekotizimni asrash borasida kam ishlar qilinmoqda.

5. Moliyaviy va investitsion cheklovlar

Turizm obyektlarini tiklash, yangilarini qurish uchun yetarli mablag‘ yo‘q. Investorlarga yetarli imtiyozlar taqdim etilmayapti, turizm bilan shug‘ullanuvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun ham kredit va grant mexanizmlari to‘liq yo‘lga qo‘yilmagan.

2025-yil Prezident farmonlari asosida istiqboldagi yo‘nalishlar

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan bir qator farmonlar va qarorlar turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan:

- 2019–2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi.
- PF-70-sonli Farmon (21.04.2025): xorijiy turistlar oqimini oshirish va infratuzilmani yaxshilash.
- PF-16-sonli Farmon (30.01.2025): “O‘zbekiston–2030” strategiyasining ekologik turizmga doir chora-tadbirlari.
- PF-60-sonli Farmon (28.01.2022): 2022–2026-yillarda taraqqiyot strategiyasi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-maydagi PQ–265-sonli “2022–2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizmni rivojlantirish bo‘yicha Milliy strategiya” tastiqlandi. Ushbu strategiya mamlakatda turizm sohasini kompleks rivojlantirish, xalqaro raqobatbardosh turizm mahsulotlarini yaratish va turizm infratuzilmasini takomillashtirishga qaratilgan.

Strategiyaning asosiy yo’nalishlari:

1. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish: Yangi mehmonxonalar, transport va logistika tizimlarini qurish orqali sayyohlar uchun quloy sharoitlar yaratish.
2. Ishki va tashqi turizmni rivojlantirish: Mahalliy va xorijiy sayyohlarni jalb qilish uchun marketing strategiyalarini amalga oshirish.
3. Kadrlar tayorlash va malakasini oshirish: Turizm sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash va ularning malakasini oshirishga e’tibor qaratish.
4. Raqamlashtirish va innovaciyalarni joriy etish: Turizm xizmatlarini raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali xizmat sifatini oshirish.
5. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish: Xalqaro tashkilotlar va xorijiy davlatlar bilan hamkorlikni rivojlantirish orqali O’zbekistonning turizm salohiyatini oshirish.

Ushbu strategiya orqali O’zbekiston turizm sohasini yangi bosqichga olib chiqish, iqtisodiy o’sishni ta’minlash va xalqaro maydonda o’z o’rnini mustahkamlashni maqsad qilgan.

Mening fikrimcha, Qoraqalpog‘iston Respublikasi turizm sohasida ulkan salohiyatga ega bo‘lgan mintaqalardan biridir. Ushbu hududda tarixiy obidalar, noyob tabiyiy manzaralar va boy madaniy meros mavjud. Ayniqsa, Moynoqdagi qurigan Orol dengizi, Savitskiy muzeyi, Ellikqal’a, Qizilqal’a, Tuproqqal’a, Taxtako’pir tumanidagi qora terang, Sultan Woyis bobo, Keshirmas bobo kabi tarixiy yodgorliklar nafaqat yurtimiz, balki butun dunyo sayyohlarini jalb etishga qodir.

So‘nggi yillarda Qoraqalpog‘istonda turizmni rivojlantirish bo‘yicha qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Yangi mehmonxonalar, yo‘llar, xizmat ko‘rsatish infratuzilmalari qurilmoqda. Biroq, bu sohani yanada rivojlantirish uchun quyidagi choralar zarur, deb hisoblayman:

- Yoshlar orasida turizmga qiziqishni oshirish, til o‘rgatish va gidlar tayyorlash;
- Ekoturizm va etnoturizmni rivojlantirish;
- Hududdagi qishloq turizmini targ‘ib qilish;
- Raqamli reklama va marketingni kuchaytirish.

Ishonchim komilki, agar Qoraqalpog‘istonning turistik salohiyati to‘g‘ri yo‘naltirilsa, bu nafaqat iqtisodiy o‘sishga, balki mintaqaning dunyo miqyosida tanilishiga olib keladi. Men yosh avlod vakili sifatida bu jarayonda faol ishtirok etishni o‘z burchim deb bilaman.

Natijalar:

Maqolada olib borilgan tahlillarga asoslanib quyidagi natijalarga kelindi:

1. Qoraqalpog‘iston Respublikasida turizm salohiyati yuqori bo‘lsa-da, uning to‘liq foydalanilmayotganligi aniqlangan.
2. Infratuzilmaning zamonaviy talabga javob bermasligi turistik oqimning cheklanishiga olib kelmoqda.
3. Reklama va axborot tarqatish tizimining sustligi natijasida ichki va tashqi turistlar hududdagi imkoniyatlardan bexabar qolmoqda.
4. Malakali kadrlar va xizmat ko‘rsatish sifati pastligi turistik xizmatlardan qoniqmaslikka sabab bo‘lmoqda.
5. Ekologik muammolar, ayniqsa Orolbo‘yi hududidagi salbiy ekologik o‘zgarishlar, turizmga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.
6. Davlat tomonidan turizmga qaratilgan moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimi va investorlar uchun rag‘batlar yetarli emas.

Ushbu natijalar asosida kelajakda amalga oshirilishi lozim bo‘lgan chora-tadbirlar ishlab chiqilishi muhim hisoblanadi.

Xulosa: Qoraqalpog‘iston Respublikasi turizm rivoji uchun katta imkoniyatlarga ega bo‘lsa-da, yuqoridagi muammolar bu sohaning to‘laqonli ishlashiga to‘sqinlik qilmoqda. Bu muammolarni hal etish uchun infratuzilmani rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash, reklama faoliyatini kuchaytirish va ekologik muhofazani ta’minlash zarur. Shuningdek, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, investitsiyalarni jalb qilish orqali hududda turizmni yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Shu bilan birga, hududning o‘ziga xos tarixiy va madaniy merosini xorijiy sayyohlarga samarali tanitish maqsadida raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanish lozim.

Yoshlar ishtirokini rag‘batlantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, chet tillarini o‘rgatish orqali zamonaviy gidlar va xizmat ko‘rsatuvchi mutaxassislar tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Turizm sohasi faqat iqtisodiy foyda emas, balki xalqaro do‘stlik, madaniy almashinuv va mintaqaviy barqarorlikni ham ta’minlovchi kuchli vositaga aylanishi kerak.

Agar ushbu yo‘nalishlar kompleks tarzda amalga oshirilsa, Qoraqalpog‘iston Respublikasi nafaqat O‘zbekiston, balki butun Markaziy Osiyoning yetakchi turizm markazlaridan biriga aylanishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-maydagi PQ–265-sonli “2022–2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizmni rivojlantirish bo‘yicha Milliy strategiyani tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi rasmiy sayti – https://www.tourism.uz/
3. Qoraqalpog‘iston Respublikasi rasmiy statistik ma’lumotlari – https://qrstat.uz/
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy portali – https://president.uz/
5. Ziyo.uz – O‘zbekiston madaniy merosi va turistik ob’ektlari haqida – https://ziyouz.uz/

AGRAR KORXONALARDA MOLIYAVIY RISKLARNI KAMAYTIRISHDA KREDIT MEXANIZMINING ROLI

Kamiljanov Berdax - doktorant
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya

Mazkur tezisda O‘zbekiston agrar sektorida moliyaviy risklarni kamaytirishda kredit mexanizmining o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Qishloq xo‘jaligi korxonalarining faoliyati mavsumiylik, narxlar tebranishi, iqlim omillari va resurslarning cheklanganligi kabi omillar ta’sirida yuqori risklilikka ega. Tezisda ushbu risklarni kamaytirish uchun uzoq muddatli va past foizli kreditlarni kengaytirish, agrar sug‘urta tizimini rivojlantirish hamda kredit uyushmalari faoliyatini kuchaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Agrar korxonalar, moliyaviy risk, kredit mexanizmi, bank krediti, qishloq xo‘jaligi, risklarni kamaytirish, sug‘urta, davlat kafolati, investitsiya, barqarorlik.

Аннотация

В данной диссертации рассматриваются роль и значение кредитного механизма в снижении финансовых рисков в аграрном секторе Узбекистана. Деятельность сельскохозяйственных предприятий подвержена высоким рискам из-за таких факторов, как сезонность, колебания цен, климатические факторы и ограниченность ресурсов. В диссертации даны практические рекомендации по расширению долгосрочного и низкопроцентного кредитования, развитию системы сельскохозяйственного страхования и усилению деятельности кредитных союзов для снижения этих рисков.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, финансовый риск, кредитный механизм, банковский кредит, сельское хозяйство, снижение рисков, страхование, государственная гарантия, инвестиции, устойчивость.

Abstract

This thesis highlights the role and importance of the credit mechanism in reducing financial risks in the agricultural sector of Uzbekistan. The activities of agricultural enterprises are highly risky due to factors such as seasonality, price fluctuations, climatic factors, and resource limitations. The thesis provides practical recommendations on expanding long-term and low-interest loans, developing the agricultural insurance system, and strengthening the activities of credit unions to reduce these risks.

Keywords: Agricultural enterprises, financial risk, credit mechanism, bank credit, agriculture, risk reduction, insurance, state guarantee, investment, stability.

O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi so‘nggi yillarda klasterlash, davlat qo‘llovi va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali jadal rivojlanmoqda. Biroq agrar korxonalarning moliyaviy faoliyati yuqori risklar bilan tavsiflanadi: mavsumiylik, hosildorlikdagi beqarorlik, bozor narxlarining tebranishi, tabiiy iqlim omillari va kredit resurslarining cheklanganligi shular jumlasidandir. Shu sharoitda kredit mexanizmi moliyaviy risklarni kamaytiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Kredit resurslari agrar korxonalarga ishlab chiqarish xarajatlarini qoplash, yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni kengaytirish va barqaror moliyaviy oqimni ta’minlash imkonini beradi. Shu sababli ushbu tezisda kredit mexanizmining agrar korxonalarda moliyaviy risklarni kamaytirishdagi roli rasmiy statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi.

Moliyaviy risklar agrar korxonalar faoliyatining asosiy xavflaridan biri bo‘lib, ularni samarali boshqarish ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun [1]. Kredit mexanizmi ushbu risklarni kamaytirishda muhim vosita hisoblanadi, chunki u moliyaviy resurslarni ta'minlash, likvidlikni yaxshilash va moliyaviy oqibatlarni yumshatishga xizmat qiladi [2].

Moliyaviy risklar — bu iqtisodiy sub'ektning moliyaviy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan noaniqliklar, zarar yoki yo‘qotishlar yuzaga kelish ehtimoli. Qishloq xo‘jaligi sohasida moliyaviy risklar ayniqsa katta ahamiyatga ega, chunki bu soha tabiatining o‘ziga xosligi,

iqlimning noaniqligi, bozor narxlarining o‘zgaruvchanligi va moliyalashtirish imkoniyatlarining cheklanganligi tufayli ko‘p xavf-xatarlarni o‘z ichiga oladi.

Moliyaviy risklar quyidagi asosiy turlarga bo‘linadi:

Bozor risklari: Mahsulot narxlarining keskin o‘zgarishi, talab kamligi yoki ortishi. Bu risklar qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorining mavsumiyligi va global narx omillariga bog‘liqligi sababli yuzaga keladi.

Kredit risklari: Kreditlarni o‘z vaqtida qaytarib berilmasligi yoki umuman qarzdorliklarning ko‘payishi. Fermerlarning moliyaviy qiyinchiliklari, kredit tizimining zaifligi bunday risklarni kuchaytiradi.

Likvidlik risklari: Korxonalar uchun zarur bo‘lgan moliyaviy resurslarga tezkor kirishning cheklanib qolishi.

Operatsion risklar: Ichki tizimlar, moliyaviy boshqaruv yoki inson omili sabab yuzaga keladigan moliyaviy yo‘qotishlar.

Valyuta risklari: Import yoki eksport bilan shug‘ullanuvchi korxonalar uchun valyuta kurslarining o‘zgarishi natijasida yuzaga keladigan risklar[3].

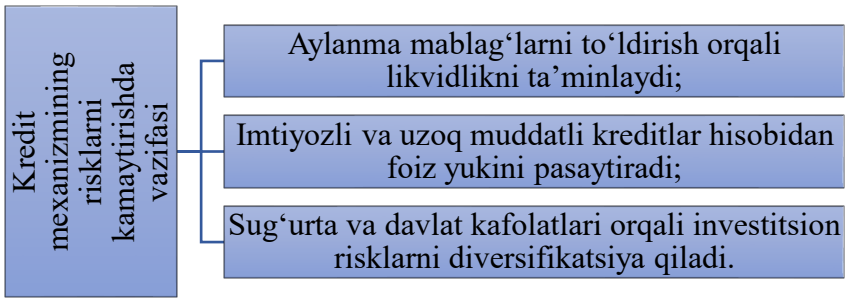

1-rasm. Kredit mexanizmining risklarni kamaytirishda asosiy vazifalari

Kredit mexanizmi agrar korxonalar uchun quyidagi yo‘nalishlarda moliyaviy xavflarni kamaytirishga yordam beradi[4]:

1. Moliyalashtirish manfaatlariga erishish: Kreditlar ishlab chiqarish jarayonlarini, texnika va uskunalarni yangilashni moliyalashtiradi, bu esa korxonalar rentabelligini oshiradi.
2. Likvidlik va operatsion xavflarni kamaytirish: Tezkor moliyalashtirish korxonalar pul oqimini barqarorlashtirib, kutilmagan xarajatlardan himoya qiladi.
3. Sug‘urta va kafolat tizimlari orqali riskni pasaytirish: Kredit kafolatlari va sug‘urtalar kreditorlar xavfini kamaytiradi, bu esa kredit foizlarini pasaytirish imkonini yaratadi.

1-jadval

Kredit mexanizmining samaradorligi jihatidan tahlil

Kredit shakllari	Moliyaviy risklarni kamaytirish yo‘llari	Afzalliklari	Kamchiliklari
Bank kreditlari	Past foiz stavkalari, uzoq muddatli qarzlar	Barqaror moliyalashtirish, sug‘urta imkoniyati	Kredit olish uchun qattiq talablar
Mikroqarzlar	Kichik fermerlarga tezkor va oson moliyalashtirish	Kichik korxonalarni qo‘llab-quvvatlash	Kichik miqdor, yuqori foizlar
Davlat subsidiyalari	Qaytarilmaydigan mablag‘lar, investitsiyalar	Fermerlarni rag‘batlantirish, investitsiyalarni jalb qilish	Subsidiyalarni taqsimlashda adolatsizlik mumkinligi
Kredit kafolatlari va sug‘urtalar	Kredit tavakkalchiligini kamaytirish	Kredit olish imkoniyatini kengaytiradi	Sug‘urta kompaniyalarining cheklanganligi

4. Diversifikatsiya va resurslarni samarali taqsimlash: Kredit portfellari diversifikatsiyasi moliyaviy yo‘qotishlarni kamaytirishda yordam beradi.

Agrar korxonalarda moliyaviy risklarni kamaytirishda kredit mexanizmi hal qiluvchi vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda kredit hajmlarining o‘sishi agrar korxonalarning moliyaviy barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Biroq qisqa muddatli kreditlarning ulushi yuqori bo‘lishi, foiz stavkalari qimmatligi va sug‘urta mexanizmlarining sustligi mavjud risklarni to‘liq bartaraf etishga imkon bermayapti. Shu sababli, kreditlash tizimini takomillashtirish, risklarni diversifikatsiya qilish va xalqaro tajribani joriy etish agrar korxonalar moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Iskandarov A., Hamdamova N. “Qishloq xo‘jaligi korxonalarida risklarni boshqarish”. Iqtisodiyot va jamiyat, 2024.
2. UNDP, O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini moliyalashtirish: tahlil va muqobil moliyaviy mexanizmlar bo‘yicha tavsiyalar, 2024.
3. Eshpulatov Dostonbek Bahodir O‘g‘li Qishloq xo‘jaligida iqtisodiy o‘sish barqarorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi tahlili // Илм-фан ва инновацион ривожланиш / Наука и инновационное развитие. 2022. №6. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/qishloq-xo-jaligida-iqtisodiy-o-sish-barqarorligini-oshirishning-tashkiliy-iqtisodiy-mexanizmi-tahlili.
O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Moliyaviy barqarorlik sharhi. May-2024.

RAQAMLI IQTISODIYOT VA XIZMATLAR SOHASIDA TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI

Kdirbaev A.M. - stajyor-oqituvchi
QQDU

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslari, uning xizmatlar sohasi, marketing, biznes-modellar va boshqaruv tizimlaridagi o‘rni ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, ERP tizimlarining korporativ samaradorlikka ta’siri, qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarni qo‘llash tajribasi hamda xalqaro va milliy miqyosda raqamli transformatsiya jarayonlarining xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, xizmatlar sohasi, ijtimoiy media marketing, biznes-model, ERP tizimi, qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti.

Kirish

XXI asr iqtisodiyoti raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti va Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, jahon yalpi ichki mahsulotining 15 foizdan ortig‘i raqamli iqtisodiyot hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Shu jarayonda nafaqat sanoat, balki xizmatlar sohasi va qishloq xo‘jaligi ham yangi rivojlanish bosqichiga qadam qo‘ymoqda. O‘zbekistonda ham “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashmoqda. Olimlar raqamli iqtisodiyotga turlicha ta’rif berishadi. Masalan, T. Mesenburg (2001) uni “raqamli axborot resurslariga asoslangan iqtisodiy faoliyat” deb izohlagan bo‘lsa, D. Tapscott (1996) “raqamli iqtisodiyot — bu bilimga asoslangan yangi iqtisodiy tizim” deya ta’kidlagan. Ushbu nazariy yondashuvlardan kelib chiqib, raqamli iqtisodiyotning asosiy belgilarini quyidagicha guruhlash mumkin:

- axborot va ma’lumotlar asosiy ishlab chiqarish resursiga aylanishi;
- an’anaviy savdo o‘rniga elektron savdo ulushining ortishi;
- xizmatlar va mahsulotlar tezkor raqamli kanallar orqali iste’molchiga yetkazilishi

Raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslari, avvalo, bilim iqtisodiyoti va axborot jamiyati konsepsiyalari bilan chambarchas bog‘liqdir. Bilim iqtisodiyotida inson kapitali, innovatsion salohiyat, intellektual mehnat va ijodkorlik iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayverlari sifatida ko‘riladi. Raqamli transformatsiya esa ushbu jarayonlarni yanada jadallashtiradi, chunki u inson

faoliyatini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida kengaytiradi. Shu jihatdan qaraganda, raqamli iqtisodiyot nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki iqtisodiy boshqaruv va xizmat ko‘rsatish jarayonlarini ham yangi bosqichga olib chiqadi.

Hozirgi davrda xizmatlar sohasi raqamli transformatsiyaning eng faol maydoniga aylangan. Elektron to‘lov tizimlari, masofaviy bank xizmatlari, elektron hukumat, onlayn ta’lim va tibbiyot xizmatlari, elektron turizm va transport logistikasi tizimlari bunga yorqin misoldir. Masalan, Jahon iqtisodiy forumining hisobotida qayd etilishicha, 2025-yilgacha xizmatlar sektorining global hajmining 30 foizdan ortig‘i raqamli kanallar orqali amalga oshirilishi kutilmoqda. O‘zbekistonda ham mobil banking, elektron imzo, onlayn sug‘urta xizmatlari va elektron savdo maydonchalari tez sur’atlar bilan rivojlanmoqda. Bu esa xizmatlar sektorining samaradorligini oshirish bilan birga, aholiga qulaylik va shaffoflikni ta’minlamoqda.

Raqamli iqtisodiyotning o‘sishida ijtimoiy media marketingi ham muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy biznes-modellar tobora ko‘proq raqamli kanallarga asoslanib, iste’molchilar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri va interaktiv aloqalarni yo‘lga qo‘ymoqda. Facebook, Instagram, Telegram va boshqa platformalar orqali kompaniyalar nafaqat reklama, balki sotuv, xizmat ko‘rsatish va mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish tizimlarini ham amalga oshirmoqda. Bu jarayon biznes-modellarning evolyutsiyasini yuzaga keltirdi: an’anaviy chakana savdo o‘rnini elektron savdo, oflayn marketing o‘rnini esa ijtimoiy tarmoqlar orqali olib boriladigan targ‘ibot egallamoqda. Shu bilan birga, “sharing economy” (ulashuv iqtisodiyoti) kabi yangi konsepsiyalar shakllanib, iqtisodiy munosabatlarga yangi ko‘rinish_olib_kirmoqda.

Boshqaruv jarayonlarida esa ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlarining o‘rni tobora ortib bormoqda. ERP tizimlari korxona va tashkilotlarda moliya, ishlab chiqarish, logistika, kadrlar va boshqa bo‘limlarni yagona raqamli platformada birlashtiradi. Natijada boshqaruv samaradorligi oshadi, ma’lumotlar oqimi tezlashadi va qarorlar qabul qilish jarayoni optimallashadi. Masalan, O‘zbekistonda yirik sanoat korxonalari va davlat tashkilotlari ERP tizimlarini joriy etib, resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni raqamli nazorat qilish va byurokratik jarayonlarni kamaytirishga erishmoqda.

Qishloq xo‘jaligi ham raqamli iqtisodiyotning muhim qismiga aylanmoqda. Jahon oziq-ovqat tashkiloti (FAO) ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali hosildorlikni 15–25 foizga oshirish, suv sarfini esa 30 foizgacha kamaytirish mumkin. Masalan, aqlli sug‘orish tizimlari, dronlar yordamida dalalarni kuzatish, yer osti namligi va o‘g‘itlash jarayonlarini sensorlar orqali nazorat qilish qishloq xo‘jaligida samaradorlikni keskin oshirmoqda. O‘zbekistonda “Agroplatforma”, “Agrosug‘urta”, “Agrosanoat klasterlari” kabi tashabbuslar fermer xo‘jaliklarida raqamli texnologiyalarni keng qo‘llashga asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Bu nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga ham xizmat qiladi.

Umuman olganda, raqamli iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning bosh yo‘nalishiga aylanmoqda. Uning nazariy asoslari axborot va bilimlarga asoslanadi, amaliy mexanizmlari esa raqamli transformatsiya, xizmatlar sektorining innovatsion rivojlanishi, ijtimoiy media marketing, ERP tizimlari va qishloq xo‘jaligidagi aqlli texnologiyalar orqali namoyon bo‘ladi. O‘zaro bog‘liq bo‘lgan ushbu omillar iqtisodiy tizimlarni yangi darajaga olib chiqib, global raqobatbardoshlikni_ta’minlaydi.

Shu boisdan, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar nafaqat milliy iqtisodiyotning samaradorligini oshirish, balki xalqaro integratsiyani chuqurlashtirish, aholining turmush sifatini yaxshilash va barqaror rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan. Natijada, raqamli iqtisodiyot O‘zbekiston uchun innovatsion taraqqiyotning asosiy drayveri, xalqaro maydonda esa global iqtisodiy integratsiyaning ajralmas bo‘g‘ini sifatida namoyon bo‘lib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tapscott, D. *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. – New York: McGraw-Hill, 1996. – 342 p.
2. Mesenbourg, T. L. *Measuring the Digital Economy*. – U.S. Bureau of the Census, Washington, 2001. – 18 p.

3. World Bank. *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. – Washington, DC: World Bank, 2021. – 356 p.
4. United Nations. *Digital Economy Report 2021: Cross-border Data Flows and Development*. – New York: United Nations, 2021. – 214 p.
5. FAO. *Digital Agriculture Transformation and the Role of Data*. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2022. – 102 p.
6. Brynjolfsson, E., Kahin, B. *Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research*. – Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 388 p.
7. OECD. *Digital Transformation for Inclusive and Sustainable Growth*. – Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 2020. – 198 p.
8. Шарипов, Б. Рақамли иқтисодиёт: назария ва амалиёт. – Тошкент: «Иқтисодиёт» нашриёти, 2020. – 256 б.
9. Алиева, Г. И. Хизматлар соҳасини рақамли иқтисодиёт шароитида ривожлантириш имкониятлари // *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. – 2023. – Т. 3, №3. – Б. 503–510.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 5-октябрдаги ПФ–6079-сон Фармони «Рақамли Ўзбекистон – 2030» стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида». – Тошкент, 2020.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 19-февралдаги ПҚ–3512-сон Қарори «Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида». – Тошкент, 2018.
12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021-йил 9-июлдаги 421-сон Қарори «Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида». – Тошкент, 2021.
13. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. *Raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari*. – https://stat.uz).
14. Jahon banki ochiq ma’lumotlar portali. *World Development Indicators*. – https://data.worldbank.org
15. FAOStat. *Food and Agriculture Data*. – https://www.fao.org/faostat).
OECD iLibrary. *Digital Economy Outlook*. – https://www.oecd-ilibrary.org

HUDUDIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA ELEKTRON SAVDO VA RAQAMLI PLATFORMALARNING O‘RNI

B.B.Mambetnazarov[1]
Innovatsion texnologiyalar universiteti «Finans va iqtisodiyot» kafedrasi dotsenti, i.f.f.d (PhD)
S.R.Ametov, J.M.Jenisov, M.M.Tlewbaev, Sh.A.Jabbarov, U.S.Tolemiso[2], S.Q.Netbaev
[2]Innovatsion texnologiyalar universiteti «Iqtisodiyot» ta’lim yo’nalichi talabasi

Annotatsiya: Maqolada hududiy tadbirkorlikni rivojlantirishda elektron savdo va raqamli platformalarning ahamiyati yoritiladi. Raqamli texnologiyalar kichik va o‘rta biznesning bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirib, mahsulot va xizmatlarni yangi iste’molchilar qatlamiga tez yetkazishga yordam bermoqda.

Abstract: The article highlights the importance of e-commerce and digital platforms in the development of regional entrepreneurship. Digital technologies are expanding the opportunities for small and medium-sized businesses to enter the market, helping to quickly deliver products and services to new consumer segments.

Аннотация: В статье освещается важность электронной торговли и цифровых платформ в развитии регионального предпринимательства. Цифровые технологии расширяют возможности малого и среднего бизнеса для выхода на рынок и помогают быстро доставлять продукты и услуги новым потребительским слоям.

Ключевые слова: электронная торговля, цифровая платформа, предпринимательство, региональное развитие.

Kalit so‘zlar: elektron savdo, raqamli platforma, tadbirkorlik, mintaqaviy rivojlanish.

Keywords: e-commerce, digital platform, entrepreneurship, regional development.

Kirish: Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va elektron savdo tizimlari hududiy tadbirkorlikni rivojlantirishda muhim omil sifatida maydonga chiqmoqda. Raqamlashtirish nafaqat tovar va xizmatlarning yangi bozorlariga kirish imkonini beradi, balki mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, ularning mahsulotlarini ichki va tashqi bozorlarga tezkor chiqarish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Shu boisdan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-maydagi “Elektron tijoratni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4699-son qarori elektron savdo maydonlarini kengaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirishda huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda [1]. Raqamli platformalar orqali faoliyat yuritish tadbirkorlarning xarajatlarini qisqartiradi, yangi mijozlarni jalb qilish imkonini yaratadi va hududlarda bandlikni oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli elektron savdo va raqamli platformalardan foydalanish bugungi mintaqaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Nazariy asoslar va adabiyotlar sharhi: Hududiy tadbirkorlikni rivojlantirish masalalarida elektron savdo va raqamli platformalarning o‘rni iqtisodiy nazariyotda alohida yo‘nalish sifatida shakllanmoqda. Elektron savdo (e-commerce) klassik savdo tizimidan farqli ravishda tovar va xizmatlarni internet orqali sotish va xarid qilish jarayonini o‘z ichiga oladi. Bu jarayon nafaqat vaqt va xarajatlarni qisqartiradi, balki hududlarda joylashgan kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlariga milliy hamda global bozorlarga chiqish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, raqamli platformalar iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning asosiy vositalaridan biri sifatida qaralmoqda.

Nazariy jihatdan, elektron savdo iqtisodiyotda tranzaksiya xarajatlari nazariyasi (R. Kouz) bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, raqamli platformalar vositachilik funksiyalarini minimallashtiradi va ishlab chiqaruvchi bilan iste’molchi o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqani ta’minlaydi [2]. Shu bilan birga, “raqamli transformatsiya” konsepsiyasi (Klaus Schwab) bugungi global iqtisodiy jarayonlarda to‘rtinchi sanoat inqilobining tayanch tamoyillaridan biri sifatida qaraladi.

Xalqaro tajribada ham elektron savdoning hududiy tadbirkorlikka ta’siri keng o‘rganilgan. Masalan, Xitoyda Alibaba Group tomonidan yaratilgan platformalar minglab kichik tadbirkorlik subyektlarini xalqaro bozorga olib chiqqan va mamlakatning eksport salohiyatini oshirishda muhim vositaga aylangan [3]. AQShda Amazon va eBay singari platformalar mintaqaviy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va yangi ish o‘rinlari yaratishda katta rol o‘ynamoqda. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida esa elektron savdoni tartibga soluvchi yagona huquqiy makon shakllantirilgan bo‘lib, bu hududlararo iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishga xizmat qilmoqda [4].

O‘zbekiston sharoitida esa elektron savdo iqtisodiyotning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Prezidentimizning 2020-yil 5-maydagi PQ-4699-son qarorida elektron tijoratni rivojlantirish, biznes subyektlari uchun qulay shart-sharoit yaratish va raqamli savodxonlikni oshirish masalalari davlat siyosati darajasida belgilangan [5]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 6-apreldagi “Elektron tijoratni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida hududlarda elektron savdo infratuzilmasini kengaytirish, tadbirkorlarni raqamli platformalardan foydalanishga jalb etish ustuvor vazifa sifatida qayd etilgan [6].

Yechimlar va istiqbolli yo‘nalishlar: Hududiy tadbirkorlikni rivojlantirishda elektron savdo va raqamli platformalardan samarali foydalanishning yechimlari bir necha yo‘nalishda ko‘rilmoqda. *Birinchi navbatda,* **raqamli infratuzilmani kengaytirish** masalasi dolzarbdir. Internet tezligi va qamrovining pastligi ko‘plab chekka hududlarda elektron savdoni to‘liq rivojlantirishga to‘sqinlik qilmoqda. Shu bois davlat tomonidan keng polosali internet tarmog‘ini rivojlantirish, elektron to‘lov tizimlarini takomillashtirish va onlayn xizmatlarni kengaytirish zarur [7].

Ikkinchi muhim yo‘nalish — **raqamli savodxonlikni oshirish.** Mahalliy tadbirkorlarning aksariyati elektron platformalarda samarali faoliyat yuritish ko‘nikmalariga ega emas. Shu sababli ularni elektron savdo platformalaridan foydalanishga o‘rgatish, onlayn marketing, raqamli menejment va kiberxavfsizlik asoslari bo‘yicha treninglar o‘tkazish muhim [8]. *Uchinchi yo‘nalish* **— hududiy brendlarni yaratish va ularni elektron platformalarda targ‘ib qilish.** Masalan, Farg‘ona vodiysida ipak mahsulotlari, Buxoroda gilam va milliy hunarmandchilik buyumlari,

Qoraqalpog‘istonda esa ekoturizm va qo‘l mehnatiga asoslangan mahsulotlarni global onlayn maydonlarga olib chiqish istiqbollidir [9].

Shuningdek, elektron savdo orqali **ayollar va yoshlarning tadbirkorlikdagi ishtirokini kengaytirish** ham muhim yo‘nalish hisoblanadi. Bu esa hududlarda bandlikni oshirish, ijtimoiy tenglikni ta’minlash va iqtisodiy faollikni kuchaytirishga xizmat qiladi [10]. Quyidagi jadvalda hududiy tadbirkorlikni rivojlantirishda elektron savdo va raqamli platformalardan foydalanishning asosiy istiqbollari ko‘rsatilgan (1-Jadval).

1-Jadval.

Hududiy tadbirkorlikni rivojlantirishda elektron savdo imkoniyatlari

Hudud	**Elektron savdo imkoniyati**	**Istiqbolli yo‘nalishlar**	**Kutilayotgan natija**
Toshkent shahri	Yirik IT bozor, onlayn xizmatlar	Startaplar, fintech platformalar	Yangi ish o‘rinlari, eksport salohiyatining ortishi
Farg‘ona vodiysi	Ipak va hunarmandchilik mahsulotlari	Hududiy brend yaratish, onlayn marketing	Milliy mahsulotlarni global bozorga olib chiqish
Buxoro va Samarqand	Turizm va milliy hunarmandchilik buyumlari	Onlayn turizm xizmatlari, e-commerce orqali sotuv	Turizm daromadlarini oshirish, brendni targ‘ib qilish
Qoraqalpog‘iston	Ekoturizm va qishloq xo‘jalik mahsulotlari	Mahalliy mahsulotlarni e-commerce maydonlariga chiqarish	Yangi eksport yo‘nalishlari, hududiy bandlik
Qashqadaryo va Surxondaryo	Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari	Agro-tech raqamli platformalari	Mahsulotlarni onlayn sotish, fermerlar daromadining oshishi

Yuqoridagi yechimlar shuni ko‘rsatadiki, elektron savdo nafaqat tadbirkorlar daromadini oshiradi, balki hududlarda yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. Raqamli platformalardan keng foydalanish mintaqalar o‘rtasidagi iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish va hududiy barqaror rivojlanishga hissa qo‘shadi.

Xulosa va takliflar: Hududiy tadbirkorlikni rivojlantirishda elektron savdo va raqamli platformalarning o‘rni tobora ortib borayotganini kuzatish mumkin. Tadqiqot davomida shuni ko‘rish mumkinki, raqamli texnologiyalar kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun nafaqat yangi savdo imkoniyatlari yaratmoqda, balki mintaqaviy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ham oshirmoqda. Elektron savdo vositalari orqali ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar o‘rtasidagi masofa qisqarmoqda, xarajatlar kamaymoqda va yangi bozorlarga chiqish imkoniyati kengaymoqda. Ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi tadbirkorlar uchun raqamli savdo platformalari mahalliy mahsulotlarni mamlakatning boshqa hududlariga hamda xalqaro bozorga olib chiqishning eng qulay vositasiga aylanmoqda.

Ammo elektron savdo tizimlarini rivojlantirishda ayrim cheklovchi omillar mavjud: internet infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmaganligi, kiberxavfsizlik muammolari, aholining raqamli savodxonlik darajasi pastligi va to‘lov tizimlaridagi uzilishlar tadbirkorlar faoliyatini sekinlashtirishi mumkin. Shu bois davlat va xususiy sektor hamkorligida raqamli platformalarni qo‘llab-quvvatlash, hududiy raqamli infratuzilmani kengaytirish, onlayn to‘lov tizimlarini ishonchli va qulay qilish hamda aholining raqamli ko‘nikmalarini oshirish strategik yo‘nalish sifatida dolzarb ahamiyat kasb etadi [11].

Xulosa qilib aytganda, elektron savdo va raqamli platformalarning rivojlanishi hududiy tadbirkorlikni yangi bosqichga olib chiqib, iqtisodiy o‘sish, bandlik va innovatsion rivojlanishga xizmat qilmoqda. Shu bois raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonida ushbu sohaning ustuvor yo‘nalish sifatida rivojlantirilishi O‘zbekistonning uzoq muddatli barqaror iqtisodiy taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-maydagi PQ-4699-son qarori “Elektron tijoratni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

2.Coase R. “The Nature of the Firm”. Economica, 1937.

3. AliResearch. “The Impact of E-commerce on China’s SMEs Development”. Alibaba Group Report, 2018.

4.European Commission. “Digital Single Market Strategy for Europe”. Brussels, 2015.

5.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-maydagi PQ-4699-son qarori.

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 6-apreldagi “Elektron tijoratni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

7. Krugman P., Stiglitz J. “Globalization and Digital Economy: Challenges and Opportunities”. New York, 2019.

8.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-maydagi PQ-4699-son qarori.

9.World Bank. “Digital Skills for the Future Economy”. Washington, 2021.

10.AliResearch. “E-commerce Development and Regional Trade Growth”. Alibaba Group Report, 2019.

11.European Commission. “Digital Economy and Society Index Report”. Brussels, 2022

12.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ–4851-son “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi qarori.

QORAQALPOG'ISTON HUDUDLARIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH

B.B.Mambetnazarov

Innovatsion texnologiyalar universiteti «Finans va iqtisodiyot» kafedrasi dotsenti, i.f.f.d (PhD)

Sh.Keunimjaeva, D.Tnishova, D. Kenjebaeva

Innovatsion texnologiyalar universiteti «Iqtisodiyot» ta’lim yo’nalichi talabasi

Annotatsiya

Maqolada Qoraqalpog'iston hududlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish imkoniyatlari va mavjud to‘siqlar yoritilgan. Raqamli texnologiyalar hududiy iqtisodiy o‘sishni jadallashtirishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi va xizmatlar sifatini yaxshilashi ta’kidlangan. Shu bilan birga, internet infratuzilmasining sustligi, kadrlar malakasi yetarli emasligi hamda moliyaviy cheklovlar asosiy muammolar sifatida ko‘rsatib o‘tilgan.

Аннотация

В статье освещаются возможности и существующие препятствия для развития цифровой экономики в регионах Узбекистана. Отмечается, что цифровые технологии ускоряют региональный экономический рост, повышают эффективность производства и улучшают качество услуг. В то же время основными проблемами указаны слабая инфраструктура интернета, недостаточная квалификация кадров и финансовые ограничения.

Abstract

The article highlights the possibilities and existing barriers for the development of the digital economy in the regions of Uzbekistan. It was noted that digital technologies will accelerate regional economic growth, increase production efficiency, and improve the quality of services. At the same time, weak internet infrastructure, insufficient personnel qualifications, and financial constraints are cited as the main problems.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, hududiy rivojlanish, internet infratuzilmasi, innovatsion texnologiyalar.

Keywords: digital economy, regional development, internet infrastructure, innovative technologies.

Ключевые слова: цифровая экономика, региональное развитие, интернет-инфраструктура, инновационные технологии.

Kirish

Qoraqalpog‘iston Respublikasida raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi mintaqaning iqtisodiy salohiyatini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy raqamli infratuzilma va elektron xizmatlarning kengayishi hududda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy o‘sishga zamin yaratmoqda[1]. Qoraqalpog'iston ham ushbu jarayondan chetda qolmagan holda, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida raqamlashtirishni jadallashtirishni o‘zining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilab olgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-6079-sonli qarorida mamlakatning barcha hududlarida raqamli iqtisodiyotni joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish, davlat xizmatlarini elektron shaklga o‘tkazish vazifalari belgilab berilgan [2]. Shu bilan birga, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 490-son buyrug‘i bilan 2025-yilda raqamli texnologiyalarning ta’lim va iqtisodiyotdagi o‘rnini yanada chuqur o‘rganish bo‘yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish vazifasi yuklatilgan [3].

Hududlarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalasi dolzarbligi, bir tomondan, ishlab chiqarish samaradorligi, aholiga ko‘rsatiladigan xizmatlar sifati va biznes jarayonlarining shaffofligini ta’minlash bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan, infratuzilmaning yetarli emasligi, raqamli tafovut va kadrlar malakasining pastligi kabi qator muammolar bilan ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli, mazkur maqolada O‘zbekiston hududlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish imkoniyatlari va to‘siqlari tahlil qilinadi hamda xalqaro tajribadan kelib chiqib tavsiyalar beriladi.

Nazariy asoslar va adabiyotlar sharhi

Raqamli iqtisodiyot tushunchasi 1990-yillarda paydo bo‘lib, dastlab elektron tijorat va internet texnologiyalari bilan bog‘liq bo‘lgan. Keyinchalik u kengroq ma’noda iqtisodiy jarayonlarning to‘liq raqamlashtirilishi, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishda sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (big data), blokcheyn, bulutli texnologiyalar va internet tarmoqlaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi [4]. Raqamli iqtisodiyot nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, balki hududiy iqtisodiy rivojlanishda yangi imkoniyatlar yaratishi bilan ham muhim ahamiyatga ega [5].

O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha qator me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, 2020-yil 5-oktabrda qabul qilingan Prezident qarorida “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi tasdiqlanib, barcha hududlarda axborot texnologiyalari infratuzilmasini kengaytirish, davlat xizmatlarini elektron shaklga o‘tkazish, biznes jarayonlarni raqamlashtirish belgilab berilgan [6]. Ushbu strategiya mamlakatning iqtisodiy o‘sishi, hududlararo tafovutlarni qisqartirish va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi [4].

Xalqaro tajribada ham raqamli iqtisodiyotni hududiy rivojlanishning asosiy drayveri sifatida ko‘rish mumkin. Masalan, Janubiy Koreya va Estoniya kabi mamlakatlarda raqamli infratuzilma orqali davlat boshqaruvi samaradorligi ortgan, biznes yuritish qulayligi yuqori darajaga ko‘tarilgan [7]. Shuningdek, Xitoyda raqamli platformalar asosida elektron tijorat rivojlanishi ichki bozor hajmini kengaytirib, hududiy iqtisodiy integratsiyani mustahkamlagan [8].

Shu bilan birga, adabiyotlarda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga to‘siq bo‘luvchi omillar ham ta’kidlanadi. Bular orasida raqamli tafovut, internetga ulanish imkoniyatlarining notekisligi, hududlarda malakali kadrlar tanqisligi va investitsion resurslarning cheklanganligi ko‘rsatiladi [9]. O‘zbekiston misolida ham aynan shu muammolar ko‘zga tashlanib, raqamli iqtisodiyotning hududiy rivojlanishida asosiy to‘siq sifatida qaralmoqda [9].

Yechimlar va istiqbolli yo‘nalishlar

Qoraqalpog‘iston hududlarida raqamli iqtisodiyotni samarali rivojlantirish uchun, eng avvalo, raqamli infratuzilmani kuchaytirish zarur. Internet tarmog‘ining tezligini oshirish, keng polosali ulanishni kengaytirish va arzonlashtirish hududlararo tafovutlarni kamaytirishda muhim omil hisoblanadi [10]. Shu bilan birga, 5G texnologiyasini joriy etish jarayonini jadallashtirish raqamli xizmatlarning keng qo‘llanishiga xizmat qiladi [11].

Ikkinchi muhim yo‘nalish — kadrlar salohiyatini rivojlantirishdir. Hududlarda IT sohasida maxsus ta’lim markazlari va universitetlarda yangi o‘quv dasturlarini joriy qilish, yoshlarni raqamli

ko‘nikmalar bilan qurollantirish zarur. Xususan, “Bir million dasturchi” loyihasi tajribasi kengaytirilib, uni hududiy iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashtirish muhim hisoblanadi [12].

Bundan tashqari, davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Raqamli platformalar orqali davlat xizmatlarini to‘liq elektron shaklga o‘tkazish va biznes jarayonlarda ochiqlikni ta’minlash korrupsiyani kamaytirishga va investitsion jozibadorlikni oshirishga yordam beradi [13].

Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari ham asosiy yechimlardan biridir. Startaplarni moliyalashtirish, venchur kapital tizimini yo‘lga qo‘yish va hududlarda “raqamli texnoparklar” tashkil etish orqali innovatsion loyihalar uchun qulay ekotizim yaratish mumkin [14]. Shu yo‘l bilan hududiy iqtisodiy rivojlanishda raqamli biznesni kengaytirish va eksportga yo‘naltirilgan xizmatlar ulushini oshirish mumkin bo‘ladi [15].

Xalqaro tajriba ham shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatli raqamli transformatsiya uchun davlat siyosati uzluksiz va tizimli bo‘lishi zarur. Masalan, Estoniya va Janubiy Koreya tajribasi shuni tasdiqlaydiki, elektron hukumat tizimi va keng qamrovli raqamli xizmatlar hududiy rivojlanish uchun kuchli drayver bo‘lib xizmat qilgan [16]. O‘zbekiston ham ushbu yo‘nalishda bosqichma-bosqich islohotlarni amalga oshirish orqali hududlararo tafovutlarni qisqartirib, xalqaro raqobatbardoshlikni oshirishi mumkin [17].

Xulosa va takliflar

O‘zbekiston hududlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish mamlakatning uzoq muddatli barqaror o‘sishini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli infratuzilma imkoniyatlari yetarlicha kengaytirilmagan bo‘lsa-da, mavjud resurslar va davlat siyosati ushbu yo‘nalishda jadal islohotlarni amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Hududlarda internet tezligi, kadrlar malakasi va texnologik ekotizimni rivojlantirish borasidagi to‘siqlarni bartaraf etish orqali raqamli iqtisodiyotning samaradorligini sezilarli oshirish mumkin.

Shuningdek, xalqaro tajribadan kelib chiqib aytish mumkinki, hududiy tafovutlarni qisqartirishda davlatning uzluksiz qo‘llab-quvvatlashi, xususiy sektorning faol ishtiroki va innovatsion startaplarni rivojlantirish hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Estoniya, Janubiy Koreya va Xitoy misolida kuzatilganidek, raqamli xizmatlar va elektron hukumat tizimini keng joriy etish mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Mazkur tahlillardan kelib chiqib quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

-Hududlarda keng polosali internetni ommalashtirish va 5G texnologiyasini joriy etishni jadallashtirish;

-Raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ta’lim tizimida yangi dasturlar va maxsus markazlar tashkil etish;

-Startap va innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash uchun raqamli texnoparklar va venchur kapital tizimini rivojlantirish;

-Davlat xizmatlarini to‘liq elektron shaklga o‘tkazish orqali shaffoflik va samaradorlikni oshirish;

-Hududlararo raqamli tafovutni qisqartirish bo‘yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish.

Demak, raqamli iqtisodiyot O‘zbekiston hududlari uchun nafaqat iqtisodiy o‘sish, balki ijtimoiy adolat, samaradorlik va xalqaro raqobatbardoshlikni ta’minlaydigan strategik yo‘nalishdir. Uni izchil rivojlantirish mamlakatning global innovatsion makonda o‘z o‘rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] World Bank. *World Development Report 2021: Data for Better Lives.* Washington, DC: World Bank, 2021.

[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ-6079-son qarori “Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.

[3] O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 490-son buyrug‘i.

4. Tapscott, D. *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence.* New York: McGraw-Hill, 1995.

5.Brynjolfsson, E., McAfee, A. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies.* New York: W.W. Norton & Company, 2014.

6.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ–6079-son qarori “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida.

7.Karimov, U. Raqamli iqtisodiyot va uning O‘zbekiston hududlarida rivojlanish istiqbollari // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* jurnali. – 2021. – №3. – B. 45–52.

8.OECD. *Digital Economy Outlook 2020.* Paris: OECD Publishing, 2020.

9.World Bank. *China’s Digital Economy Development Report.* Washington, 2019.

10.Castells, M. *The Rise of the Network Society.* Oxford: Blackwell, 2010.

11.Abdullayev, S. O‘zbekiston iqtisodiyotida raqamli transformatsiya muammolari // *Iqtisodiy tadqiqotlar* jurnali. – 2022. – №2. – B. 60–67.

12. Castells, M. *The Rise of the Network Society.* Oxford: Blackwell, 2010.

13. OECD. *Digital Economy Outlook 2020.* Paris: OECD Publishing, 2020.

14. Karimov, U. Raqamli iqtisodiyot va O‘zbekistonda kadrlar salohiyatini rivojlantirish masalalari // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* jurnali. – 2022. – №4. – B. 51–59.

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ–6079-son qarori “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida.

16. World Bank. *World Development Report 2021: Data for Better Lives.* Washington: World Bank, 2021.

17. Abdullayev, S. O‘zbekiston iqtisodiyotida raqamli biznes va startaplar imkoniyatlari // *Iqtisodiy tadqiqotlar* jurnali. – 2023. – №1. – B. 37–44.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TALABA QIZLARNING STARTAP TASHABBUSLARINI QO‘LLAB-QUVVATLASH

B.B.Mambetnazarov

Innovatsion texnologiyalar universiteti «Finans va iqtisodiyot» kafedrasi dotsenti, i.f.f.d (PhD)

A.S.Muxanova, G.D.Jarlikaganova, U.Kalbaev , N.A.Babakova, B.T.Yaxudaeva

Innovatsion texnologiyalar universiteti «Iqtisodiyot» ta’lim yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada talaba qizlarning raqamli texnologiyalar asosida startap tashabbuslarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Raqamli platformalar, elektron savdo, masofaviy moliyalashtirish (kraudfanding) va onlayn inkubatorlar yordamida qizlarning innovatsion loyihalari qo‘llab-quvvatlanishi bo‘yicha nazariy va amaliy yondashuvlar keltiriladi.

Abstract: The article analyzes the opportunities for female students to develop startup initiatives based on digital technologies. Theoretical and practical approaches to supporting girls' innovative projects through digital platforms, e-commerce, remote financing (crowdfunding), and online incubators are presented.

Аннотация: В статье анализируются возможности развития стартап-инициатив студенток на основе цифровых технологий. Представлены теоретические и практические подходы к поддержке инновационных проектов девушек с помощью цифровых платформ, электронной коммерции, дистанционного финансирования (краудфандинга) и онлайн-инкубаторов.

Kalit so‘zlar: talaba qizlar, startap tashabbuslari, raqamli texnologiyalar, innovatsion iqtisodiyot, kraudfanding, onlayn inkubator, mentorlik dasturlari, gender tengligi, raqamli iqtisodiy rivojlanish, xalqaro hamkorlik.

Keywords: female students, startup initiatives, digital technologies, innovative economy, crowdfunding, online incubator, mentoring programs, gender equality, digital economic development, international cooperation.

Ключевые слова: студентки, стартап-инициативы, цифровые технологии, инновационная экономика, краудфандинг, онлайн-инкубатор, менторские программы, гендерное равенство, цифровое экономическое развитие, международное сотрудничество.

Kirish: Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot jadal rivojlanib, u nafaqat ishlab chiqarish jarayonlari, balki ta’lim, ilm-fan va tadbirkorlik sohalarida ham tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi yoshlar, ayniqsa, talaba qizlar uchun yangi imkoniyatlar ochib bermoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PQ–6079-son qarorida mamlakatni raqamlashtirish, yoshlarning innovatsion faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, gender tengligini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari sifatida belgilangan [1].

Mazkur strategiya doirasida talaba qizlarning startap tashabbuslarini raqamli texnologiyalar orqali rivojlantirish, ularning innovatsion faoliyatini rag‘batlantirish va xalqaro tajribaga integratsiyasini ta’minlash dolzarb ilmiy-amaliy masala sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, bu boradagi tadqiqotlar nafaqat ilmiy nuqtai nazardan, balki mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga hissa qo‘shuvchi omil sifatida ham muhimdir.

Nazariy asoslar va adabiyotlar sharhi: Raqamli texnologiyalar talaba qizlarning startap tashabbuslarini rivojlantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar startap ekotizimining samarali ishlashini ta’minlaydi, ayniqsa, onlayn savdo platformalari (Amazon, Alibaba), kraudfanding tizimlari (Kickstarter, GoFundMe), shuningdek, startap inkubatorlari yoshlarning innovatsion loyihalarini tezkor rivojlantirish imkonini beradi [2]. Tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, raqamli startaplar ayollar, xususan talaba qizlar uchun an’anaviy biznesga nisbatan bir qator afzalliklarga ega: past kirish xarajatlari, keng bozor maydoni va tezkor innovatsiya imkoniyatlari [3]. Shu jihatdan, raqamli startaplar gender tengligini mustahkamlash va ayollarning mehnat bozorida ishtirokini kengaytirishda muhim vosita sifatida ko‘riladi [4].

Shuningdek, BMTning “Ayollar uchun tadbirkorlik imkoniyatlari” dasturi raqamli iqtisodiyotdagi startaplar ayollarga o‘z innovatsion g‘oyalarini amalga oshirish va iqtisodiy mustaqillikka erishish imkoniyatini berishini ta’kidlaydi [4]. Bu esa startap ekotizimi va gender tengligini birlashtirgan holda, mamlakatlarda innovatsion iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantiradi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar talaba qizlarga shaxsiy brend yaratish, xalqaro tarmoqlarda faol bo‘lish va global investorlarga loyihalarni taqdim etish imkonini beradi. Bu esa startaplarni nafaqat mahalliy, balki xalqaro miqyosda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini ta’minlaydi [5].

Ushbu ilmiy adabiyotlar va nazariy manbalar shuni ko‘rsatadiki, talaba qizlarning startap tashabbuslarini raqamli texnologiyalar orqali qo‘llab-quvvatlash, innovatsion iqtisodiy rivojlanish va gender tengligini mustahkamlashning samarali yo‘llaridan biridir.

Yechimlar va istiqbolli yo‘nalishlar: Talaba qizlarning startap tashabbuslarini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlashda bir qator samarali yechimlar mavjud. Bu yechimlar individual innovatsiyalarni rag‘batlantirish bilan birga, mintaqaviy iqtisodiyotning raqamli rivojlanishiga ham bevosita ta’sir qiladi [6].

1. Onlayn inkubator va akseleratorlar - Universitetlar va ilmiy markazlar huzurida raqamli inkubatsiya markazlarini tashkil etish orqali talaba qizlarning startap loyihalarini texnik, huquqiy va marketing jihatdan qo‘llab-quvvatlash mumkin. Bunday markazlar qizlarning startap ko‘nikmalarini oshirish va innovatsion loyihalarni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi [7].

2. Kraudfanding platformalari - Kickstarter, GoFundMe kabi platformalar talaba qizlarning startaplarini jamoatchilik orqali moliyalashtirishga, shuningdek ularni keng auditoriyaga targ‘ib qilishga yordam beradi. Bu tizim moliyaviy resurslarni tez jalb qilish va loyihalarni tezkor rivojlantirish imkonini yaratadi [3].

3. Mentorlik dasturlari - Tajriba almashish va maslahat tizimi sifatida ishlovchi mentorlik dasturlari talaba qizlarga raqamli sohada tajribali mutaxassislar yordamida amaliy bilim olish imkonini beradi. Shu orqali startaplarni muvaffaqiyatli boshqarish va innovatsiyalarni samarali joriy etish mumkin [8].

4. Xalqaro hamkorlik - Talaba qizlarning startaplarini global platformalarga chiqarish orqali ularni xalqaro investorlarga taqdim etish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish va raqamli

iqtisodiyotda xalqaro tajriba almashish mumkin. Bu esa startap ekotizimini yanada barqaror va raqamli rivojlanishga yo‘naltiradi (**1-Jadval.**) [5].

1-Jadval.

Talaba qizlarning startap tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashning istiqbolli yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Mazmuni	Kutilayotgan natija
Onlayn inkubatorlar	Universitetlar huzurida raqamli markazlar	Qizlarning startap ko‘nikmalari oshadi
Kraudfanding platformalari	Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash	Startaplarning tezkor rivoji
Mentorlik dasturlari	Tajribali mutaxassislar ishtiroki	Qizlarda amaliy bilim va tajriba ortishi
Xalqaro hamkorlik	Global tarmoqlarga integratsiya	Investitsiyalar va bozor kengayishi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, har bir yo‘nalish startap ekotizimining muayyan jihatiga ta’sir qiladi. Onlayn inkubatorlar va mentorlik dasturlari qizlarning amaliy ko‘nikmalarini oshirsa, kraudfanding va xalqaro hamkorlik moliyaviy va bozor salohiyatini kengaytiradi. Shu tarzda, barcha yo‘nalishlar birgalikda talaba qizlarning startap tashabbuslarini muvaffaqiyatli rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar: Talaba qizlarning raqamli startap tashabbuslarini rivojlantirish nafaqat innovatsion iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash, balki gender tengligini mustahkamlash va mintaqaviy bandlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Raqamli texnologiyalar orqali qizlar o‘z g‘oyalarini tezkor amalga oshirishi, global bozorda faol ishtirok etishi va moliyaviy resurslarni samarali jalb qilishi mumkin [9].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, talaba qizlar uchun startap tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash tizimi quyidagi yo‘nalishlarda rivojlantirilsa, samaradorlik sezilarli darajada oshadi:

1. **Raqamli startap markazlari tashkil etish** – universitetlar va ilmiy-innovatsion markazlar qizlarning startap loyihalarini texnik, huquqiy va marketing jihatdan qo‘llab-quvvatlash imkonini yaratadi [10].
2. **Maxsus grant va kraudfanding dasturlari** – talaba qizlarning moliyaviy qo‘llab-quvvatlanishi, startaplarni tezkor rivojlantirish va keng auditoriyaga tanitish imkonini beradi [11].
3. **Mentorlik va xalqaro tajriba almashish dasturlari** – tajribali mutaxassislar yordamida qizlarning startap ko‘nikmalari ortadi va ularni xalqaro investorlarga taqdim etish imkoniyati yaratiladi.
4. **Raqamli savdo va marketing imkoniyatlarini kengaytirish** – startap loyihalarini onlayn platformalar orqali xalqaro bozorga chiqish va eksport salohiyatini oshirish imkonini beradi.

Shu takliflar amalga oshirilsa, talaba qizlar nafaqat startap muhitida faol ishtirokchi, balki O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirish va innovatsion salohiyatini oshirishda yetakchi kuchga aylanishi mumkin. Bu esa mamlakatda gender tengligini mustahkamlash va yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PQ–6079-son qarori. – [Elektron manba]: https://lex.uz/ru/docs/5031048.
2. OECD. The Digital Transformation of SMEs. Paris, 2021. – [Elektron manba]: https://www.oecd.org/digital/smes
3. Brush, C., Greene, P. Women Entrepreneurs and Startups in the Digital Age. *Journal of Business Venturing*, 2020. – DOI: 10.1016/j.jbusvent.2020.106019.
4. UN Women. Women’s Entrepreneurship and Digital Economy Report. New York, 2022. – [Elektron manba]: https://www.unwomen.org/en/digital-economy.

5. World Bank. Digital Economy and Women Entrepreneurs. Washington, 2021. – [Elektron manba]: https://www.worldbank.org.

6.ITU. Digital Innovation Hubs and Startup Ecosystems. Geneva, 2022. – [Elektron manba]: https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics

7. OECD. **The Digital Transformation of SMEs**. Paris, 2021. – [Elektron manba]: https://www.oecd.org/digital/smes

8. ITU. **Digital Innovation Hubs and Startup Ecosystems**. Geneva, 2022. – [Elektron manba]: https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics.

9.Kickstarter. **Crowdfunding for Women Entrepreneurs**. New York, 2023. – [Elektron manba]: https://www.kickstarter.com.

10. Brush, C., Greene, P. **Women Entrepreneurs and Startups in the Digital Age**. *Journal of Business Venturing*, 2020. – DOI: 10.1016/j.jbusvent.2020.106019

11. UN Women. **Women’s Entrepreneurship and Digital Economy Report**. New York, 2022. – [Elektron manba]: https://www.unwomen.org/en/digital-economy

RAQAMLI IQTISODIYOTDA OROLBO‘YI MINTAQASIDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI VA IQTISODIY RIVOJLANISH YECHIMLARI

Mambetnazarov Baxit Bisenbaevich

Innovatsion texnologiyalar universiteti «Finans va iqtisodiyot» kafedrasi dotsenti, i.f.f.d (PhD)

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash masalalari yoritilgan. IoT, sun’iy intellekt, blokcheyn va elektron savdo platformalari kabi texnologiyalarning ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Xalqaro tajribalar tahlil qilinib, Qoraqalpog‘iston mintaqasi uchun agroekotizim yaratish, raqamli savodxonlikni oshirish va kiberxavfsizlikni mustahkamlash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Abstract: The article highlights the issues of ensuring food security in the context of the digital economy. The importance of technologies such as IoT, artificial intelligence, blockchain, and e-commerce platforms is emphasized. International experiences are analyzed, and recommendations are proposed for creating an agro-ecosystem, improving digital literacy, and strengthening cybersecurity in the Karakalpakstan region.

Аннотация: В статье освещаются вопросы обеспечения продовольственной безопасности в условиях цифровой экономики. Показано значение таких технологий, как IoT, искусственный интеллект, блокчейн и электронные торговые платформы. Проанализирован международный опыт и предложены рекомендации по созданию агроэкосистемы, повышению цифровой грамотности и укреплению кибербезопасности в регионе Каракалпакстан.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, oziq-ovqat xavfsizligi, texnologiyalar, agroekotizim.

Keywords: digital economy, food security, technologies, agro-ecosystem.

Ключевые слова: цифровая экономика, продовольственная безопасность, технологии, агроэкосистема.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev oziq-ovqat xavfsizligini milliy rivojlanish strategiyasining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilagan. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida raqamli texnologiyalarni qishloq xo‘jaligiga joriy etish, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash hamda qishloq infratuzilmasini modernizatsiya qilish asosiy vazifalar sifatida qayd etilgan [1]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 02-avgustdagi 330-sonli “Qishloq xo‘jaligi sohasiga ilg‘or raqamli texnologiyalarni joriy qilishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarorida ham agrar sohada raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali hosildorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga qaratilgani bilan alohida ahamiyatga ega [2].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash bir qator omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Eng avvalo, mahsulot va resurslarni kuzatish imkoniyatlari muhim ahamiyatga ega. Masalan, zamonaviy raqamli sensorlar, dronlar va IoT tizimlari orqali tuproq holati, namlik darajasi, zararkunandalar tarqalishi hamda hosilning rivojlanish bosqichlari real vaqt rejimida kuzatib borilishi mumkin [4]. Bunday yondashuv ishlab chiqaruvchilarga resurslardan samarali foydalanish, hosildorlikni oshirish va turli risklarni kamaytirish imkonini beradi.

Nazariy asoslar va adabiyotlar sharhi

Oziq-ovqat xavfsizligi tushunchasi xalqaro miqyosda keng qo‘llaniladigan kategoriyalardan biridir. BMT va BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO) ta’rifiga ko‘ra, oziq-ovqat xavfsizligi shunday holatki, unda barcha odamlar doimo yetarli, xavfsiz va sifatli oziq-ovqat mahsulotlariga jismoniy hamda iqtisodiy jihatdan ega bo‘lishlari kerak [1]. Ushbu ta’rifda oziq-ovqat xavfsizligining asosiy mezonlari sifatida to‘rt element ko‘rsatiladi: mavjudlik (availability), kirish imkoniyati (accessibility), foydalanish (utilization) va barqarorlik (stability) [2]. Bu mezonlar tizimi global va milliy darajada oziq-ovqat xavfsizligini baholashning nazariy asosini tashkil etadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida agrar sektorda innovatsion texnologiyalarning o‘rni alohida ahamiyat kasb etmoqda. Sun’iy intellekt, katta ma’lumot (big data), Internet of Things (IoT), blokcheyn, dronlar va aqlli sug‘orish tizimlari qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini samarali boshqarishga yordam beradi [3]. Masalan, IoT sensorlari tuproqdagi namlik va oziq moddalarning darajasini aniqlash orqali resurslardan tejab-tergab foydalanish imkonini bersa, blokcheyn asosidagi tizimlar ta’minot zanjirida mahsulotlarning sifatini kafolatlashga xizmat qiladi [4]. Bu jarayonlar oziq-ovqat xavfsizligining asosiy tarkibiy qismlariga — mavjudlik va barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Oziq-ovqat xavfsizligidagi muammolar

Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash jarayonida bir qator tizimli muammolar mavjud bo‘lib, ular global va milliy miqyosda dolzarbligini yo‘qotmagan. Eng avvalo, resurslarning yetishmovchiligi asosiy muammo sifatida ko‘rsatib o‘tiladi. Yer maydonlarining degradatsiyaga uchrashi, suv resurslarining cheklanishi hamda energiya sarfining yuqoriligi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini samarali olib borishni qiyinlashtirmoqda. FAO ma’lumotlariga ko‘ra, dunyodagi sug‘oriladigan yerlarning qariyb 20 foizi sho‘rlanish muammosidan aziyat chekmoqda, bu esa oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmining pasayishiga olib keladi [1].

Ikkinchi muammo sifatida ta’minot zanjiri va logistika tizimlaridagi samaradorlik yetarli darajada emasligi qayd etiladi. Hosil yig‘im-terimi, saqlash, tashish va realizatsiya jarayonlarida katta yo‘qotishlar kuzatiladi. BMT hisob-kitoblariga ko‘ra, ishlab chiqarilayotgan oziq-ovqat mahsulotlarining qariyb uchdan biri iste’molchigacha yetib bormaydi [5]. Bu esa nafaqat iqtisodiy zarar, balki oziq-ovqat xavfsizligiga ham bevosita tahdid hisoblanadi. Yana bir muhim omil — aholining tez sur’atlar bilan o‘sishi va oziq-ovqatga bo‘lgan talabning ortib borishi. Prognozlarga ko‘ra, 2050-yilga kelib dunyo aholisi 9,7 milliard kishiga yetadi va global oziq-ovqat ishlab chiqarish kamida 50 foizga oshirilishi talab qilinadi [8]. Bu esa mavjud resurslar va ishlab chiqarish imkoniyatlariga katta bosim o‘tkazadi.

Nihoyat, raqamli iqtisodiyot sharoitida ham muammolardan biri sifatida raqamli bo‘shliq (digital divide) va infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi ta’kidlanadi. Ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda internet tarmog‘iga kirish imkoniyatlari cheklangan, qishloq joylarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasi past. Bu esa raqamli agrotexnologiyalarni keng qo‘llash imkoniyatlarini chegaralaydi va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli iqtisodiyot imkoniyatlari

Avvalo, mahsulot va resurslarni kuzatish jarayonini ilg‘or texnologiyalar tubdan o‘zgartirmoqda. IoT qurilmalari, raqamli sensorlar va dronlar yordamida tuproqning agroximik ko‘rsatkichlari, namlik darajasi, o‘simliklarning holati va hosilning rivojlanish bosqichlari real vaqt rejimida nazorat qilinadi [9]. Bu esa resurslardan samarali foydalanishga, hosildorlikni oshirishga va risklarni kamaytirishga yordam beradi.

Ikkinchi imkoniyat ta’minot zanjiri samaradorligiga taalluqlidir. Blokcheyn texnologiyalari yordamida mahsulotlarning ishlab chiqaruvchidan iste’molchigacha bo‘lgan yo‘li shaffof tarzda qayd etiladi. Bu orqali mahsulotlarning sifatini kafolatlash, soxtalashtirish xavfini kamaytirish hamda logistika tizimidagi yo‘qotishlarni minimallashtirish mumkin. Bundan tashqari, big data monitoring ta’minot zanjirida yuzaga kelayotgan uzilishlarni tezkor aniqlash va bartaraf etishga yordam beradi (1-Jadval).

1-Jadval

Raqamli iqtisodiyot imkoniyatlari va ularning ta’siri

Yo‘nalish	Asosiy texnologiyalar	Kutilayotgan natijalar
Mahsulot va resurslarni kuzatish	IoT, sensorlar, dronlar	Resurslardan samarali foydalanish, hosildorlikni oshirish
Ta’minot zanjiri samaradorligi	Blokcheyn, big data monitoring	Shaffoflik, yo‘qotishlarni kamaytirish, sifat kafolati
Prognoz va tahlil	Sun’iy intellekt, machine learning	Narx va talab prognozi, risklarni oldindan baholash
Elektron savdo platformalari	Agro-online marketplace, mobil ilovalar	Fermer–iste’molchi aloqasi, narx shaffofligi, tez realizatsiya

Jadvalda raqamli texnologiyalar yordamida oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash jarayonida qanday natijalar kutilishi mumkinligini tizimli ifodalab beradi hamda milliy strategiyalarni shakllantirishda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi.

Raqamli yechimlar va istiqbolli yo‘nalishlar

Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan keng foydalanish uchun kompleks yondashuv zarur. Bunda milliy darajadagi strategik qarashlar, ilmiy-amaliy tajribalar va zamonaviy texnologiyalar uyg‘unlashishi muhim ahamiyatga ega [10]. Ayniqsa, Orolbo‘yi kabi ekologik muammolari keskin hududlarda bunday yechimlarning ahamiyati yanada ortadi.

Avvalo, milliy raqamli agroekotizimni yaratish masalasi dolzarbdir. Qoraqalpog‘iston sharoitida suv resurslari cheklanganligi va tuproqning sho‘rlanishi oziq-ovqat xavfsizligiga katta bosim o‘tkazmoqda. Orolbo‘yi sharoitida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish katta investitsiyalarni talab qiladi. Shu sababli davlat tomonidan subsidiya va imtiyozli kreditlar, soliq yengilliklari hamda maxsus grant dasturlarining joriy etilishi muhim. Xususan, suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etayotgan kichik fermer xo‘jaliklari va startaplar uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish ekologik barqarorlikni ta’minlash va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashning muhim shartidir [12].

7. Xulosa va takliflar

Bugungi kunda oziq-ovqat xavfsizligi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy barqarorlikni ta’minlashda ham ustuvor masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, ekologik muammolar keskinlashgan Orolbo‘yi hududi uchun bu masala yanada dolzarbdir. Qoraqalpog‘iston Respublikasi sharoitida suv tanqisligi, yerlarning sho‘rlanishi va iqlim o‘zgarishi oqibatida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida qo‘shimcha xavflar yuzaga kelmoqda.

Qoraqalpog‘iston va Orolbo‘yi mintaqasi uchun amaliy tavsiyalar quyidagilardan iborat: birinchidan, milliy raqamli agroekotizimni hududiy sharoitdan kelib chiqib yaratish va uni ishlab chiqarishdan tortib iste’molchigacha bo‘lgan barcha bosqichlarda tatbiq etish zarur [5]; ikkinchidan, qishloq xo‘jaligida raqamli savodxonlikni oshirish va ekologik sharoitni hisobga olgan holda maxsus kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish lozim [6]; uchinchidan, raqamli texnologiyalarni joriy etayotgan fermer xo‘jaliklari va innovatsion startaplar uchun davlat tomonidan moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni kengaytirish talab etiladi [7]; to‘rtinchidan, kiberxavfsizlik va ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha zamonaviy standartlarni milliy agroplatformalarda, xususan ekologik xavf yuqori bo‘lgan hududlarda tatbiq etish muhimdir [8].

Umuman olganda, Orolbo‘yi mintaqasida raqamli yechimlar nafaqat oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, balki ekologik barqarorlikni ta’minlash, ijtimoiy farovonlikni oshirish va Qoraqalpog‘iston Respublikasining agrar salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son. https://lex.uz/ru/docs/-6600413

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 03.08.2023 yildagi 330-son. https://lex.uz/docs/-6556006

3. FAO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2023. Rome: FAO, 2023. – 320 p.

4. United Nations. Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all. New York: UN, 2021. – 112 p.

5. Lee C.-C., Zeng M., Luo K. Food security and digital economy in China: A pathway towards sustainable development // Food Policy. – 2023. – Vol. 118. – P. 102410.

1. Arar, A., Shtein, A., Peeters, A. Smart irrigation technologies and water saving in Israel // Agricultural Water Management. – 2022. – Vol. 261. – P. 107377.

2. European Commission. Farm to Fork Strategy: For a fair, healthy and environmentally-friendly food system. Brussels: EC, 2020. – 24 p.

3. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. World Population Prospects 2022: Summary of Results. New York: UN, 2022. – 98 p.

4. Balasundram, S.K., Shamshiri, R.R., Sridhara, S., Rizan, N. The role of digital agriculture in mitigating climate change and ensuring food security // Environmental Technology & Innovation. – 2023. – Vol. 32. – P. 103156.

5. Tian, F., Digital supply chain traceability using blockchain and Internet of Things technology // 2016 International Conference on Service Systems and Service Management. – 2016. – P. 1–6.

6. Mambetnazarov B. Raqamli texnologiyalarning agrar soha rivojiga ta’siri: xorij tajribasi //YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. – 2024. – T. 2. – №. 11.

7. Kazakova Z., Ulmasov A., Botirov B. Qishloq xo ‘jaligi iqtisodiyotini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o ‘rni va ahamiyati //YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT. – 2024. – T. 2. – №. 1.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING MINTAQAVIY BANDLIK VA ISH O‘RINLARIGA TA’SIRI

B.B.Mambetnazarov,

[1]Innovatsion texnologiyalar universiteti «Finans va iqtisodiyot» kafedrasi dotsenti, i.f.f.d (PhD)

S.B.Orazbaev, M.A.Esbosinov, A.J.Dalibaeva, J.M.Bisenbaev, M.R.Janabaev, J.B.Kazakbaev

[2]Innovatsion texnologiyalar universiteti «Iqtisodiyot» ta’lim yo’nalichi talabasi

Annotatsiya: Maqolada raqamli texnologiyalarning mintaqaviy bandlik va ish o‘rinlariga ta’siri yoritilgan. Avtomatlashtirish ayrim kasblarni qisqartirsa-da, yangi masofaviy mehnat va innovatsion kasblar paydo bo‘layotgani qayd etiladi.

Abstract: The article highlights the impact of digital technologies on regional employment and jobs. Although automation has reduced some professions, it is noted that new remote work and innovative professions are emerging.

Аннотация: В статье рассматривается влияние цифровых технологий на региональную занятость и рабочие места. Хотя автоматизация сокращает некоторые профессии, отмечается появление новых дистанционных и инновационных профессий.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, bandlik, ish o‘rinlari, masofaviy mehnat.

Keywords: digital technologies, employment, jobs, remote work.

Ключевые слова: цифровые технологии, занятость, рабочие места, удаленный труд.

Kirish. So‘nggi o‘n yillikda raqamli texnologiyalar nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini, balki mehnat bozorining shakllanishini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Xususan, avtomatlashtirish,

sun’iy intellekt va robotlashtirish jarayonlari ayrim an’anaviy ish o‘rinlarini qisqartirayotgan bo‘lsa, boshqa tomondan, yangi turdagi kasblar va bandlik imkoniyatlarini yaratmoqda [1].

Jahon iqtisodiy forumining 2023-yilgi hisobotiga ko‘ra, kelgusi besh yil ichida raqamli texnologiyalar jahon bozorida 85 millionga yaqin an’anaviy ish o‘rinlarini qisqartirishi, biroq shu bilan bir vaqtda 97 milliondan ortiq yangi kasblar paydo bo‘lishiga sabab bo‘lishi prognoz qilinmoqda [2]. Bu jarayon mintaqaviy darajada turlicha ta’sir ko‘rsatadi: infratuzilmasi rivojlangan hududlarda yangi ish o‘rinlari tezroq shakllansa, iqtisodiyoti zaifroq hududlarda ishsizlik xavfi kuchayishi mumkin.

O‘zbekiston ham bu jarayonning faol ishtirokchisiga aylangan. Prezidentning 2020-yil 5-oktabrdagi PQ–6079-son qarori bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasida bandlikni raqamlashtirish, masofaviy mehnat imkoniyatlarini kengaytirish va hududlarda yangi ish o‘rinlarini yaratish vazifalari belgilangan [3]. Shu bilan birga, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 490-son buyrug‘ida ham raqamli texnologiyalarning mehnat bozori va ta’lim tizimiga ta’sirini chuqur tadqiq etish muhim vazifalardan biri sifatida qayd etilgan [4].

Demak, raqamli texnologiyalar O‘zbekiston hududlari bandlik siyosati uchun ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi: bir tomondan, yangi imkoniyatlar yaratadi, ikkinchi tomondan, mavjud kasblar va malaka talablarining tubdan o‘zgarishiga olib keladi. Shu sababli mazkur maqolada raqamli texnologiyalarning mintaqaviy bandlik va ish o‘rinlariga ta’siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Nazariy asoslar va adabiyotlar sharhi. Raqamli texnologiyalar mehnat bozoriga ta’sirini tushuntiruvchi nazariy qarashlar asosan iqtisodiy o‘sish nazariyalari, texnologik transformatsiya va mehnat iqtisodiyoti konsepsiyalariga asoslanadi. Iqtisodiy nazariyada yangi texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonini samarali qilish bilan birga, mehnatning tuzilishini ham tubdan o‘zgartirishi qayd etiladi. J. Shumpeterning “ijodiy buzilish” (creative destruction) konsepsiyasi bu jarayonni chuqur yoritib beradi: yangi texnologiyalar mavjud kasblar va ish o‘rinlarini qisqartirib, ularning o‘rniga innovatsion yo‘nalishlarni yaratadi [5].

XX asrning oxiridan boshlab avtomatlashtirish va kompyuterlashtirish jarayonlari, XXI asrda esa sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va raqamli platformalarning keng joriy etilishi mehnat bozorida “raqamli transformatsiya davri”ni boshlab berdi. Brynjolfsson va Makafi (2014) o‘z tadqiqotida raqamli texnologiyalar inson mehnatini to‘ldirishi bilan birga, ayrim hollarda uni almashtirishi ham mumkinligini ta’kidlaydi [6]. Bu esa bandlikning an’anaviy shakllarini o‘zgartirib, yangi kasb va ko‘nikmalarni talab qiladi.

Xalqaro tajribalar ham bu jarayonni tasdiqlaydi. Jahon iqtisodiy forumi (WEF)ning “The Future of Jobs Report 2023” hisobotiga ko‘ra, 2027-yilga borib 85 millionga yaqin an’anaviy ish o‘rinlari qisqarishi, lekin 97 milliondan ortiq yangi kasblar yuzaga kelishi prognoz qilinmoqda [7]. Bu ko‘rsatkichlar raqamli texnologiyalarning bandlikka ikki tomonlama ta’sirini ko‘rsatadi: bir tomondan, ishsizlik xavfini oshiradi, boshqa tomondan, innovatsion iqtisodiyotda yangi mehnat imkoniyatlarini yaratadi.

O‘zbekiston sharoitida ham raqamli iqtisodiyotning mehnat bozoriga ta’siri davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Prezidentning 2020-yil 5-oktabrdagi PQ–6079-son qarori bilan qabul qilingan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasida bandlikni raqamlashtirish, masofaviy mehnat tizimini rivojlantirish va hududlarda yangi ish o‘rinlari yaratish masalalari alohida belgilab berilgan [8]. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 490-son buyrug‘ida raqamli texnologiyalarning mehnat bozori va ta’lim tizimiga ta’sirini tadqiq etish muhim ilmiy vazifalardan biri sifatida qayd etilgan [9].

Yechimlar va istiqbolli yo‘nalishlar

Raqamli texnologiyalarning mintaqaviy bandlik va ish o‘rinlariga ta’sirini chuqur tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ular bir tomondan mehnat bozorida muayyan kasblarning qisqarishiga olib kelsa, boshqa tomondan yangi imkoniyatlar yaratadi. Shuning uchun asosiy yechimlar mehnat bozorini qayta muvozanatlashtirish va inson kapitaliga sarmoya kiritishdan iborat bo‘ladi. Avvalo, aholining raqamli savodxonligini oshirish, qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarini kengaytirish zarur.

Chunki zamonaviy iqtisodiyotda IT mutaxassislari, dasturchilar, sun’iy intellekt tizimlari bilan ishlay oladigan kadrlar eng talabgir toifaga aylanmoqda (1-Jadval) [10].

Hududlarda bandlik darajasini oshirish uchun davlat va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish ham muhim yo‘nalishdir. Masalan, Yevropa Ittifoqi tajribasi shuni ko‘rsatadiki, davlat tomonidan raqamli infratuzilma yaratish va biznes uchun rag‘batlantiruvchi soliq imtiyozlari berilishi natijasida startaplar, elektron tijorat va xizmat ko‘rsatish sohasida yuz minglab yangi ish o‘rinlari paydo bo‘lgan [11]. O‘zbekistonda ham “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida hududlarda IT-parklar tashkil etilishi yoshlar bandligini ta’minlash uchun istiqbolli choradir.

1-Jadval.

Mintaqalar kesimida raqamli texnologiyalar ta’siri

Mintaqa	Yangi ish o‘rinlari (IT, onlayn xizmatlar)	Qisqarayotgan kasblar	Umumiy ta’sir
Toshkent shahri	IT-park startaplari, freelancing	Kassirlik, oddiy ofis xodimlari	Ijobiy
Farg‘ona vodiysi	Onlayn ta’lim, kichik biznes raqamlashtirish	Chakana savdo, vositachilik	Ijobiy
Samarqand	Turizmda raqamli xizmatlar	An’anaviy gidlik, hujjatchilik	Ijobiy
Buxoro	Elektron to‘lovlar, masofaviy xizmatlar	Savdo va kassirlik	Neytral
Xorazm	Agro-servis, dronlardan foydalanish	Oddiy qishloq xo‘jaligi xizmatlari	Ijobiy
Qoraqalpog‘iston	Masofaviy ta’lim, IT xizmatlari	Oddiy xizmat kasblari	Neytral-salbiy

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, raqamli texnologiyalar Toshkent va yirik shaharlarda bandlik imkoniyatlarini kengaytirib, yangi IT va onlayn xizmat kasblarini yaratmoqda. Vodiya va turistik hududlarda ham raqamlashtirish jarayoni ijobiy natija bermoqda, biroq Qoraqalpog‘iston kabi ayrim mintaqalarda bu jarayon sust kechib, bandlikda salbiy oqibatlar yuzaga kelmoqda.

Kelgusida mehnat bozorini barqarorlashtirish uchun uch asosiy yo‘nalish dolzarb hisoblanadi: birinchidan, an’anaviy kasblardan raqamli ko‘nikmalar talab qiluvchi yangi kasblarga o‘tishda qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish; ikkinchidan, masofaviy ishlash imkoniyatlarini kengaytirish orqali hududlarda ish o‘rinlari tengsizligini kamaytirish; uchinchidan, ta’lim tizimida raqamli kompetensiyalarni integratsiya qilish orqali kelajak mehnat bozoriga moslashuvchan kadrlar tayyorlash.

Shuningdek, xalqaro tajribani hisobga olib, kichik biznes va startaplarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, IT xizmatlarini eksport qilish imkoniyatlarini kengaytirish ham mintaqaviy bandlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu yo‘sinda, raqamli iqtisodiyot nafaqat mavjud ish o‘rinlarini optimallashtiradi, balki yangi yuqori qo‘shimcha qiymatli kasblarni shakllantiradi [12].

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar mintaqaviy bandlik va ish o‘rinlariga murakkab ta’sir ko‘rsatadi. Bir tomondan, avtomatlashtirish va sun’iy intellekt kabi texnologiyalar an’anaviy kasblarni qisqartirib, mehnat bozorida strukturaviy o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Ikkinchi tomondan, ular yangi sohalarda yuqori malakali mutaxassislarga ehtiyojni kuchaytirib, innovatsion ish o‘rinlarini yaratmoqda. Shu bois, davlat siyosati ham, biznes subyektlari faoliyati ham ushbu ikki jarayon o‘rtasida muvozanatni ta’minlashga qaratilishi lozim [13].

Mintaqalarda bandlikni oshirish uchun eng avvalo inson kapitaliga investitsiyalarni ko‘paytirish, ta’lim tizimini raqamli kompetensiyalar asosida modernizatsiya qilish va yoshlarning IT yo‘nalishiga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlash zarur. Bundan tashqari, masofaviy ish va elektron xizmatlarni kengaytirish orqali hududiy tengsizliklarni kamaytirish mumkin. Xalqaro tajriba shuni tasdiqlaydiki, kichik biznesni raqamli platformalarga jalb qilish natijasida nafaqat ish o‘rinlari soni, balki ularning sifat darajasi ham ortadi [14].

Taklif etiladigan choralar quyidagilardan iborat: birinchidan, mintaqaviy IT-parklar va innovatsion klasterlarni yanada rivojlantirish; ikkinchidan, malaka oshirish markazlari orqali aholining raqamli savodxonligini oshirish; uchinchidan, davlat tomonidan soliq imtiyozlari va grant dasturlari orqali startaplar hamda elektron tijoratni qo‘llab-quvvatlash. Shuningdek, xalqaro hamkorlikni kengaytirish, chet el investitsiyalarini jalb etish va eksportga yo‘naltirilgan IT xizmatlarini rivojlantirish ham bandlikka sezilarli hissa qo‘shadi [15].

Umuman olganda, raqamli texnologiyalarning mintaqaviy bandlikka ta’siri to‘g‘ri boshqarilsa, O‘zbekistonda nafaqat yangi ish o‘rinlari paydo bo‘ladi, balki mehnat bozorining sifat tarkibi ham yaxshilanadi. Shu jihatdan, raqamli iqtisodiyot mamlakatning iqtisodiy o‘sishi va ijtimoiy barqarorligining muhim omiliga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brynjolfsson, E., McAfee, A. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies.* New York: W.W. Norton, 2014.
2. World Economic Forum. *The Future of Jobs Report 2023.* Geneva: WEF, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ–6079-son qarori “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 490-son buyrug‘i.
5. Schumpeter, J.A. *Capitalism, Socialism and Democracy.* New York: Harper & Brothers, 1942.
6. Brynjolfsson, E., McAfee, A. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies.* New York: W.W. Norton, 2014.
7. World Economic Forum. *The Future of Jobs Report 2023.* Geneva: WEF, 2023.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ–6079-son qarori “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida.
9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 490-son buyrug‘i.
10. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. *The Second Machine Age*. MIT Press, 2014.
11. European Commission. *Digital Economy and Society Index (DESI) 2023*. Brussels, 2023.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, PQ–6079, 2020-yil.
13. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. *The Second Machine Age*. MIT Press, 2014.
14. OECD. *Digital Transformation and the Future of Work*. Paris, 2021.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, PQ–6079, 2020-yil.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ГОСУДАРСТВА И НАСЕЛЕНИЯ

Муртазаева Сайёра Камиловна
самостоятельный соискатель Научно-исследовательского института естественных наук Каракалпакского отделения академии наук Республики Узбекистан
Email: Sayora-77@bk.ru

Аннотация: В статье сделан акцент на необходимость продвижения цифровой экономики и её значения для развития государств в целом, значения для социального и экономического развития. Автор обращает внимание, на глобальные процессы в данной сфере экономики и необходимости развития собственных инновационных продуктов. Также рассмотрены вопросы кибербезопасности.

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish zarurligi va uning umuman davlatlar taraqqiyoti uchun ahamiyati, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish uchun ahamiyatiga alohida e’tibor

qaratilgan. Muallif iqtisodiyotning ushbu sohasidagi global jarayonlarga va o‘z innovatsion mahsulotlarini rivojlantirish zarurligiga e’tibor qaratadi. Kiberxavfsizlik masalalari ham ko‘rib chiqildi.

***Abstract*:** The article emphasizes the necessity of promoting the digital economy and its significance for the development of states as a whole, as well as its importance for social and economic development. The author draws attention to global processes in this area of the economy and the need to develop their own innovative products. Cybersecurity issues were also discussed.
Ключевые слова: благосостояние; инновационное развитие; индекс цифровой экономики; кибербезопасность; цифровая экономика; развитие бизнеса.

Kalit so‘zlar: farovonlik; innovatsion rivojlanish; raqamli iqtisodiyot indeksi; kiberxavfsizlik; raqamli iqtisodiyot; biznesni rivojlantirish.

Keywords: well-being; innovative development; digital economy index; cybersecurity; digital economy; business development.

Понятие « цифровая экономика» имеет широкий смысл и её значение для государства в современном мире сложно оценить.

Сегодня среди научных сообществ, изучающих стремительно развивающееся направление в экономике, как цифровая экономика, нет четкого централизованного определения этому термину. Часто можно встретить синонимы термина «цифровая экономика», такие как «электронная экономика», «экономика приложений», «экономика высоких технологий», «креативная экономика».

Согласно во Всемирной энциклопедии https://ru.wikipedia.org/, в которой указанно, что «цифровая экономика (веб-, интернет-эконóмика, электронная экономика) — это экономическая деятельность, осуществляемая с помощью электронных сетей (цифровых телекоммуникаций), связанная с электронным бизнесом, в частности электронной коммерцией, и производимых и сбываемых ими цифровыми товарами и услугами. Расчёты за услуги и товары в цифровой экономике производятся зачастую цифровой валютой (электронными деньгами)» [1].

Развитие экономического потенциала Республики Узбекистан, напрямую зависит от политики проводимой государством в области цифровизаций, что должна также обеспечить конкурентоспособность производимых товаров и услуг на мировом уровне. Внедрение цифровых технологий и инновационных научных проектов на данном этапе развития Узбекистана, как показывает опыт, без спорно имеет огромное влияние на развитие бизнеса и предпринимательства и даже такие простые вещи на сегодняшний день как предоставление отчётов в налоговую инспекцию, органы статистики и другие государственные структуры в электроном виде упрощают ведение бизнеса; ушли в прошлое очереди и исключён человеческий фактор, что сказывается на общем уровне благосостояния населения, а также повышает конкурентоспособность Республики Узбекистан на мировой арене.

Согласно Указу Президента Республики Узбекистан, от 05.10.2020 г. № УП-6079 об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» в котором указанно что:

- предоставление возможности с 1 августа 2021 года физическим и юридическим лицам осуществления оплаты всех установленных государственных пошлин, сборов, штрафов и иных обязательных платежей с использованием электронных платежных систем в режиме онлайн;

- завершение до 1 января 2022 года цифровой трансформации коммерческих банков путем обеспечения оказания ими широкого спектра онлайн услуг, включающих в себя реализацию кредитных продуктов, открытие вкладов и расчетных счетов в дистанционной форме;

- цифровизацию всех административных процедур и операционных процессов с организацией без бумажного электронного документооборота и делопроизводства;

- обеспечение открытости и прозрачности деятельности, гарантированности пользования государственными услугами в населенных пунктах;

- автоматизацию процессов межведомственного электронного взаимодействия;[2].

Новые цифровые технологии, бизнес-модели проникают во все аспекты жизни общества, оказывая влияние на экономику и формируя качественные структурные изменения. Уровень развития цифровой экономики взаимосвязан с конкурентоспособностью государства, что требует особого внимания государства и бизнеса к ее развитию. На сегодняшний день цифровая экономика уже выходит за рамки сугубо экономических процессов, внедряясь всё больше в социальные процессы, от нее все в большей степени зависит благосостояние населения, кроме того, происходит широкомасштабное внедрение цифровых технологий в работу правительственных организаций и структур. Согласно отчёту Организаций Объединённых Наций, Узбекистан в 2018 году по уровню развития цифровой экономики занимал 87 место, а в 2024 году наша страна заняла 60 место [3].

Узбекистан на данном этапе, как самая быстро растущая экономика Средней Азии, переживает прогрессивный этап своего развития, который обусловлен доминированием знаний, технологий, науки и информации во всех сферах жизнедеятельности для населения, и исходя из этого обыденными стали такие вещи как:

• заказ такси через приложение;
• перевод денег с карты на карту;
• покупка одежды на сайте;
• доставка еды на дом;

что тоже является неотъемлемой частью цифровой экономики. Необходимо отметить, что вышеперечисленные услуги доступны не только в столице, но и регионах, что говорит о постепенном сокращении цифрового разрыва между городом и сельской местностью. Кроме того, цифровизация охватывает и другие сферы:

-онлайн-запись к врачу
-дистанционное образование
-подача заявлений
- получение государственных услуг через единые электронные платформы. Всё это свидетельствует о том, что цифровая экономика становится важным инструментом повышения качества жизни граждан, обеспечивает более равный доступ к современным сервисам и ускоряет интеграцию страны в глобальное цифровое пространство.Учитывая развитие цифровой экономики в целом не нужно забывать и об угрозах, исходящих от неё, если рассматривать в глобальном масштабе, такие как, отключение стран от платёжных систем, отключение мессенджеров, кража технологий, блокировка программных продуктов, в масштабах государства кража персональных данных и информаций, шпионские ПО, несанкционированный доступ, кража денег, нарушение авторских прав.

Как бы мы не хотели, а цифровая экономика являются прогрессивно-развивающейся частью нашей жизни, без которых мы уже не представляем свой быт и всё больше и больше пользуемся её преимуществами, потому что это удобно,оперативно,комфортно.

Важным направлением в развитии цифровой экономики становится формирование кадрового потенциала. Подготовка специалистов в области информационных технологий, анализа данных, кибербезопасности и искусственного интеллекта является залогом успешной реализации стратегии цифровизации. ВУЗам и научным центрам необходимо расширять образовательные программы и создавать условия для внедрения инновационных методов обучения, что позволит воспитать новое поколение профессионалов, способных эффективно работать в условиях цифровой трансформации.

Не менее важным аспектом является развитие цифровой инфраструктуры. Увеличение пропускной способности интернет-сетей, внедрение технологий 5G, создание национальных дата-центров и облачных платформ обеспечат устойчивость и надежность цифровых сервисов. Это в свою очередь, создаст благоприятные условия для активного роста электронной коммерции, стартапов и инновационного предпринимательства, а также укрепит позиции государства в глобальной цифровой экономике.

Особое внимание необходимо уделять вопросам правового регулирования цифровой сферы. Принятие и совершенствование законодательных актов, регулирующих электронную

коммерцию, защиту персональных данных, интеллектуальную собственность и электронное правосудие, позволит повысить доверие граждан и бизнеса к цифровым услугам. Наличие четкой нормативно-правовой базы станет гарантом устойчивого развития цифровой экономики и позволит государству эффективно управлять процессами цифровизации в интересах общества и национальной безопасности.

Таким образом, цифровая экономика становится не только инструментом модернизации и повышения конкурентоспособности государства, но и важнейшим фактором улучшения качества жизни населения. От успешности её внедрения зависят уровень прозрачности управления, эффективность бизнеса, развитие человеческого капитала и степень интеграции страны в мировое сообщество. Важно, чтобы цифровая трансформация сопровождалась комплексным подходом — развитием инфраструктуры, кадрового потенциала и правовой базы, что позволит Узбекистану уверенно занять достойное место в глобальном цифровом пространстве.

Использованная литература

1. https://ru.wikipedia.org/wiki дата обращения 25.11.2024.
2. https://lex.uz/docs/5031048 Указ Президента Республики Узбекистан, от 05.10.2020 г. № УП-6079 Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализации дата обращения 25.11.2024г.
3. https://news.un.org/ru/story/2024/09/1456341 дата обращения 26.11.2024.

ЎЗБЕКИСТОНДА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Наурызбаев А.Р.
И.ф.ф.д. (PhD), доцент

Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида **иқтисодиётда молиявий ресурсларни кўпайтириш мақсадида, келгуси 5 йилда фонд бозори айланмасини 200 миллион АҚШ долларидан 7 миллиард АҚШ долларига етказиш, и**қтисодиётнинг реал секторида ҳамда молия ва банк соҳаларида ишлаб чиқариш ва операцион жараёнларни рақамлаштириш даражасини 2026 йил якунига қадар 70 фоизгача ошириш мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантиришнинг зарурий шартлари сифатида эътироф этилган. Бу эса, қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш масаласини жуда долзаб эканлигини кўрсатади.

Калит сўзлар: қимматли қоғозлар бозори, акция, облигация, акциядорлик жамияти, листинг, индекс, капиталлашув.

"Тошкент" республика фонд биржаси мамлакатнинг асосий қимматли қоғозлар бозори ҳисобланади.

Акциядорлик жамиятлари ўз қимматли қоғозларини чиқариш ва уларни "Тошкент" республика фонд биржаси савдолари орқали жойлаштириш ҳисобига ўзлари учун ички ва ташқи капитал бозоридан инвестициявий ресурсларни жалб этиш имкониятига эгадирлар.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги "Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида"ги янги таҳрирдаги қонунига кўра (2015 йил), биржанинг котировкалаш вараги, яъни биржа листинги тартиб-таомилидан ўтган қимматли қоғозларгина биржа савдоларига қўйилади ва листинг компанияларининг қимматли қоғозлари доимий котировка қилинади. Бу эса листингдаги қимматли қоғозларнинг бозор баҳосини аниқлаш имконини беради.

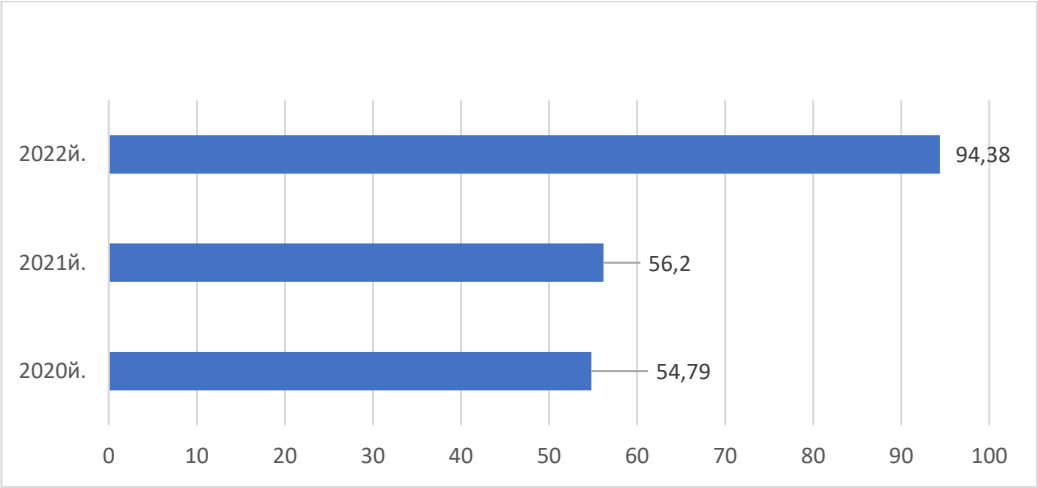

1-расм. Ўзбекистон Республикасида акциялар бозорининг капиталлашув қиймати, трлн. сўм

1-расм маълумотларидан кўриш мумкинки, республикамизда акциялар бозорининг капиталлашув қиймати 2020-2022 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бу эса, акциялар бозорини ривожлантириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

Шунингдек, “Тошкент” фонд биржасида амалга оширилган битимлар ҳажми 2020-2022 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлди ва 2023 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, битимлар ҳажми 4816,2 млрд. сўмни ташкил этди.

Сўнгги йилларда қимматли қоғозлар бозорини халкаро капитал бозорига интеграциялашувини таъминлашга қаратилган муҳим тадбирлар амалга оширилди. Хусусан, 2021 йилда “Ўзбекнефтегаз” АЖ томонидан қиймати 700 млн. доллар миқдоридаги қимматли қоғозларни 4,75 фоиз ставкаси билан 7 йиллик муддатга, “UZAUTO MOTORS” АЖ томонидан қиймати 300 млн. доллар миқдоридаги қимматли қоғозларни 4,85 фоиз ставкаси билан 5 йиллик муддатга ҳамда “Ипотека банк” АЖ томонидан 785 млрд. сўм қийматидаги қимматли қоғозларни 16,0 фоиз ставкаси билан 3 йиллик муддатга халқаро молия бозорида жойлаштирилди.

Эътироф этиш оизки, 2020 йилнинг 19 ноябрь куни Молия вазирлиги томонидан умумий хажми 750 млн. доллар миқдоридаги суверен халқаро облигациялар икки траншда – 10 йиллик муддат билан 555 млн. доллар долларда ва 3 йиллик муддат билан илк бора миллий валютамиз - ўзбек сўмида 2 трлн. сўм миқдорида Лондон қимматбаҳо қоғозлари бозорида (London Stock Exchange) муваффақиятли жойлаштирилди. мазкур АҚШ долларидаги 10 йиллик суверен халқаро облигацияларининг дастлабки 4,25%дан 3,70%га тушгани 2019 йилда эмиссия қилинган облигацияларимизнинг иккиламчи бозордаги котировкаларига ижобий таъсир кўрсатиб, Ўзбекистон Республикасининг 5 йиллик (ҳозирда 3 йиллик) ва 10 йиллик (ҳозирда 8 йиллик) суверен халқаро облигацияларининг даромадлилиги сезиларли даражада тушишига сабаб бўлди.

2022 йил 18 апрелда UCI индекси 1 211,62 кўрсаткичдан, 2022 йил 22 апрелда 737,56 бирликка, яъни, 39,13%га пасайди (Uzbekistan composite index (UCI) бу “Тошкент” фонд биржасининг композит индекси бўлиб, у ўзида биржа котировкалар варағига киритилган акция эмитентларининг умумий ҳолатини акс эттиради. UCI индекси, Ягона дастурий-техник мажмуа савдо платформаси орқали автоматик тарзда, реал вақтларда амалга ошириладиган савдолар натижасида шаклланадиган нархларга асосан ҳисобланади) Биржа капиталлашуви ҳам мос равишда 151,53 трлн сўмдан 89,95 трлн сўмга тушди. Ушбу даврдаги ўзгаришлар “O'zmetkombinat” АЖнинг оддий ҳамда имтиёзли акцияларининг сони 1 акцияга нисбатан қўшимча 10 та акция чиқарилиши билан кўпайтирилган ва ўз навбатида сўнгги савдо жараёнидаги мазкур акцияларнинг нархига нисбатан ҳисобланганда эмитент капиталлашуви миқдори ЯДТМ тизми томонидан индекс хисоблаш жараёнига ўз таъсирини кўрсатган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Brunner, K. and Meltzer, A.H. [1972]. Money, debt and economic activity. *Journal of Political Economy*, Vol 80, pp. 951-77

2. Gali, J. [2008]. Monetary policy, inflation and business cycle: *An introduction to the New Keynesian Framework.* Oxfordshire: Princeton University Press.

3. Naurizbaev A. R. AKCIODORLIK JAMIYATLARINI MOLIYALASHTIRISH HOLATI VA INVESTICION FAOLIYATINI BAHOLASHNING MUHIMLIGI //ХАБАРШЫСЫ. – 2022. – Т. 3. – С. 46.

Naurizbaev, A. "THE FORMATION OF CAPITAL MARKETS." *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители:Теоретическая и прикладная наука* 1 (2022): 352-357.

РАЗВИТИЕ МЕДИЦИНСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАРАКАЛПАКСТАН

Наурызбаев А.Р., кандидат экономических наук (PhD),
доцент Universitet of innovation texnologies

АННОТАЦИЯ

В Республике Каракалпакстан туристический комплекс обладает рядом особенностей. Рост и эффективное развитие этой деятельности требует поиска новых путей обеспечения конкурентоспособности. В данной статье на основе анализа ряда исследований определены позитивные и негативные стороны развития медицинского туризма.

Ключевые слова: Развитие регионального туризма на креативной основе.

Современный туризм характеризуется рядом тенденций, включая рост популярности устойчивого и ответственного туризма, развитие технологий в сфере туризма, а также освоение и диверсификацию видов туризма. Узбекистан активно развивает различные направления, такие как экотуризм, медицинский туризм, и геотуризм. В 2024 году по данным статорганов Узбекистан стал лидером по росту числа иностранных туристов в Центральной Азии, приняв около 8 миллионов гостей, что на 20,1% больше, чем в предыдущем году.

Республика Каракалпакстан в силу различных причин занимает особое место среди других регионов Узбекистане. Здесь и трансграничности территории, удаленность ее от крупных промышленных центров и агломераций. Более того на экономику и социальное развитие сказалось усыхание Аральского моря, приведшее к исчезновению рыбного промысла и к негативным экологическим последствиям. Именно поэтому развитие туризма, а оно в последние годы значительно активизировалось, является одним из реальных направлений обеспечения устойчивости экономики, создания новых рабочих мест. Сложность этого вида деятельности затруднена, поскольку по ряду многих факторов Самарканд, Бухара, Хива и Ташкент оставляют регион далеко позади.

Именно поэтому, в Республике Каракалпакстан следует изыскивать новые, относительно инновационные пути развития, среди которых медицинский туризм имеет значимые перспективы.

Медицинский туризм- это направление, при котором люди путешествуют в другие регионы или страны ради получения медицинских услуг — будь то диагностика, лечение, операции или оздоровительные процедуры. Рынок медицинского туризма сейчас глобален и показал масштабный рост: с 2004-го доходы индустрии выросли с $40 млрд до $0,5 трлн, что составляет примерно 14 % от мировых доходов туризма.

В той или иной мере в следующих работах отмечается необходимость креативного подхода ив развитии туризма, а также высокий потенциал медицинского туризма (табл.1).

Таблица 1

Исследования, ориентирующие на креативные подходы в развитии туризма

	Авторы	Наименование статьи и их реквизиты

1	С. В. Земляк, О. М. Гусарова, Е. В. Ганичева, В. М. Кондрашов	Моделирование туристского потенциала регионального субъекта.Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации, Смоленск, e-mail: om.gusarova@mail.ru.
2	Казыбайкызы А., Муханова А.Е., Смагулова Ж.Б	Особенности и перспективы развития туризма в мире. Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата, Кызылорда, e-mail: zanna_smag@rambler.ru
3	Гамидова, А.Э., В.А.Плотников	Плотников Развитие и эффективность туризма как вида экономической деятельности // Цивилизационные [1] Гамидова, А. Э., , В. А. Плотников Развитие и эффективность туризма как вида экономической деятельности // Цивилизационные перемены в России : материалы XIII Всероссийской научно-практической конференции / Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский государственный лесотехнический университет. – Екатеринбург, 2023. – С. 238–244.
	Маманабиева Н.И., Муминова А.З	Перспективы и проблемы развития туризма в Узбекистане. https://jets.innovascience.uz/index.php/jets/article-/download/298/252/255

Среди публикаций в исследуемой области можно отметить статью Алимов А.Х, где анализируется быстрый рост этого сектора: модернизация инфраструктуры, привлечение специалистов, внедрение современного оборудования, обсуждаются экономические выгоды, текущие проблемы и стратегические направления развития[5]. А работе. Каримова Ш.Р., представлена необходимость запуска медтуризма как нового направления [6].

Также следует отметить, что Узбекистан уже разрабатывает собственную стратегию развития такого туризма: создана программа «Гостеприимство медицинских услуг», предусматривающая формирование медкластеров, электронную платформу для рейтинга учреждений, льготы для частных клиник (в том числе компенсации за аккредитацию по международным стандартам), а также развитие санаториев и стажировок за рубежом. Кроме того, научные исследования показывают высокий потенциал медицинского туризма как важного драйвера восстановления отрасли туризма в Узбекистане.

Предварительная оценка перспектив медицинского туризма в Каракалпакстане:

- развитие медико-оздоровительной инфраструктуры: в регионе существует фармацевтический потенциал — проекты по производству лекарств, производство изделий медицинского назначения на базе свободных экономических зон, таких как «Нукус-фарм»;

- экологическая медицина и репродуктивное здоровье: Каракалпакстан сталкивается с экологическими вызовами, особенно вокруг Аральского моря, что делает экологическую и репродуктивную медицину значимыми направлениями. Отметим, что в этом направлении работает д-р Орал Атаниязова, основательница Центра "Perzent" по вопросам репродуктивного здоровья и окружающей среды;

- содействие со стороны государства: учитывая национальную инициативу развития медицинского туризма в Узбекистане, Каракалпакстан может воспользоваться программами по созданию кластеров, сертификации, льготам и участию в международных выставках.

Ограничения и вызовы в изучаемом направлении состоят в том, что на данный момент на специальных платформах вроде Top.uz нет ни одной компании, предоставляющей медицинские туристические услуги в Нукусе или Каракалпакстане — это указывает на низкий уровень доступности и представления отрасли.

Следует отметить, что Каракалпакстан имеет базу для развития медицинского туризма: фармацевтические проекты, экологические инициативы, интерес государства к этому направлению. Однако региону важно сформировать собственную инфраструктуру, подготовленных специалистов, привлечь инвесторов и продвинуть себя в этой сфере.

Обоснование потенциала развития медицинского туризма в Каракалпакстане и дорожная карта его поэтапного внедрения до 2030 года может иметь следующий вид:

1. Основы для развития медтуризма в Каракалпакстане

- национальные инициативы: Узбекистан запустил программу «Гостеприимство медицинских услуг», предусматривающую создание медкластеров с комплексом услуг — от диагностики до перевода и транспорта, а также систему контроля качества и бренд «Авиценна».
- растущий законодательный и инвестиционный фон: Государство компенсирует аккредитацию по международным стандартам (JCI) для первых 30 частных клиник, финансирует участие в международных выставках и подготовку электронных платформ для реестров и рейтингов.
- развитие здравоохранения в регионе: В Нукусе появился современный медицинский центр с отделениями кардио-, нейрохирургии, реанимации, КТ, телемедициной, что позволяет выполнять сложные операции на месте.
- фармацевтический кластер: Развиваются свободные экономические зоны («Нукус-фарм» и другие) по производству лекарств и медицинских товаров:
- научный и кадровый потенциал: Каракалпакский мединститут возглавляет доктор Орал Атаниязова, признанный специалист в сфере репродуктивной медицины и экологии; университет также активно работает в области экологических наук.

Отсюда следует вывод, что регион сочетает в себе активную государственную поддержку, медицинскую инфраструктуру, научный потенциал и фармацевтические ресурсы — что создаёт благоприятные условия для медтуризма.

В табл. 2 отражена предлагаемая Дорожная карта развития медицинского туризма (2025–2030 г.г.)

Таблица 2

Дорожная карта развития медицинского туризма (2025–2030 г.г.)

Этап	Основные задачи
Этап 1 (2025–2026)	Инвентаризация медучреждений и выявление резервов помещений под клиники Подключение к системе *E-mehmon* и аккредитация по JCI Пилот: организация бесплатной диагностики и сопровождение иностранных пациентов (перевод, трансфер, размещение) Создание специализированного медкластера (терапия + санаторий)
Этап 2 (2027–2028)	Участие в международных выставках под брендом *Авиценна* Обучение персонала: медицинский туризм, языки, сервис
Этап 3 (2029–2030)	Формирование полного туристического продукта: диагностика, лечение, отдых, реабилитация Развитие санаторно-курортных зон (лечебные грязи, термальные воды) Маркетинг: продвижение на СНГ и международных рынках

Детализация этапов такова :

1. Подготовительный этап (2025–2026 г.г.)

- Изучение инфраструктуры и подготовка нормативно-правовой базы.
- Проведение аккредитации и подключение к госэлектронным системам.
- Проведение пилотных программ (например, экологическая диагностика для пациентов из соседних стран, с учётом специфики региона).

2. Развитие (2027–2028 г.г.)

- создание медкластера, объединяющего клиники, санатории, логистику и сервисную поддержку.
- активное международное продвижение и участие в форумах.
- повышение квалификации медицинского персонала и администраторов туризма.

3. Консолидация и рост (2029–2030 г.г.)

- запуск круглогодичной программы медтуризма с полным комплексом услуг.
- развитие санаторно-курортных зон в природных местах (лечебные воды, грязи, биоактивные среды).
- масштабирование маркетинга: таргетинг СНГ, Ближнего Востока, Азии.

Таким образом, медицинский туризм может стать важным драйвером экономического роста и имиджа Каракалпакстана, если:

- использовать государственную программу «Гостеприимство медицинских услуг»;
- развить медицинскую инфраструктуру и улучшить её качество;
- построить интегрированную систему диагностики, лечения и сопутствующего сервиса;
- и вывести регион на международную арену под брендом «Авиценна».

Использованная литература

1. С.В.Земляк, О.М.Гусарова, Е.В.Ганичева, В.М.Кондрашов. Моделирование туристского потенциала регионального субъекта.Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации, Смоленск, e-mail: om.gusarova@mail.ru.

2. Казыбайкызы А., Муханова А.Е., Смагулова Ж.Б.Особенности и перспективы развития туризма в мире. Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата, Кызылорда, e-mail: zanna_smag@rambler.ru

3. Гамидова А. Э., В. А. Плотников Развитие и эффективность туризма как вида экономической деятельности // Цивилизационные Гамидова, А. Э., В. А. Плотников Развитие и эффективность туризма как вида экономической деятельности // Цивилизационные перемены в России: материалы XIII Всероссийской научно-практической конференции / Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский государственный лесотехнический университет. – Екатеринбург, 2023. – С. 238–244.

4.Маманабиева Н.И., Муминова А.З Перспективы и проблемы развития туризма в Узбекистане. https://jets.innovascience.uz/index.php/ jets/article/download/298/252/255

5.Алимов А.Х., «Медицинский туризм в Центральной Азии: потенциал и вызовы», Ташкент, 2023.

6. Каримов Ш.Р., «Экономические выгоды медицинского туризма в Узбекистане», Узбекистанский национальный университет, 2022.

RAQAMLI IQTISODIYOT YASHIL RIVOJLANISHNING YANGI DRAYVERI SIFATIDA.

Paxratdinov Zuxratdin Muxamatdinovich
Iqtisodiyot yo‘nalishi talabasi
University of innovation technologies

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli va yashil iqtisodiyotning o‘zaro bog‘liqligi hamda ularning integratsiyasi natijasida yuzaga kelayotgan “raqamli yashil iqtisodiyot” tushunchasi tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar ekologik barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishdagi roli yoritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, raqamli transformatsiya, ekologik innovatsiyalar, resurs samaradorligi

Аннотация: В данной статье анализируется взаимосвязь цифровой и зеленой экономики, а также понятие "цифровая зеленая экономика," возникающее в результате их интеграции. В исследовании освещена роль цифровых технологий в обеспечении экологической устойчивости и стимулировании экономического роста.

Ключевые слова: цифровая экономика, зеленая экономика, устойчивое развитие, цифровая трансформация, экологические инновации, ресурсоэффективность

Abstract: This article analyzes the relationship between the digital and green economy, as well as the concept of «digital green economy» arising as a result of their integration. The study highlights the role of digital technologies in ensuring environmental sustainability and stimulating economic growth.

Key words: digital economy, green economy, sustainable development, digital transformation, environmental innovations, resource efficiency

KIRISH

Zamonaviy dunyoda, globalizatsiya tezlashishi va texnologik rivojlanishning yuqori sur’atlari bilan birga, raqamli iqtisodiyot iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi asosiy kuchga aylangan. Shu bilan birga, sanoatning tez rivojlanishi va iqtisodiy o‘sish ekologik muammolarni yanada keskinlashtirmoqda: iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, atrof-muhitning degradatsiyasi va boshqa ko‘plab masalalar jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun jiddiy xavf tug‘dirmoqda. [1]

Ana shunday sharoitda yashil iqtisodiyot tushunchasi shakllandi. Uning asosiy maqsadi iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlik o‘rtasida muvozanatni ta’minlashdir. Yashil iqtisodiyot iqtisodiy transformatsiya va modernizatsiyani rag‘batlantirishga, toza energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirishga, resurslardan samarali foydalanishni oshirishga, shuningdek, innovatsion va ekologik toza texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan. Shu sababli, yashil iqtisodiyot kontekstida ilmiy va texnologik innovatsiyalarning raqamli iqtisodiyotga dinamik ta’sirini o‘rganish va uning barqaror rivojlanish strategiyalarini tahlil qilish bugungi kunda dolzarb va muhim mavzu hisoblanadi.

O‘zbekistonda ham raqamli va “yashil” iqtisodiyotning uyg‘un rivojlanishiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mamlakatda so‘nggi yillarda ushbu yo‘nalishlarni qo‘llab-quvvatlovchi strategik dasturlar ishlab chiqilgan. Xususan, 2020-yilda Prezident farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi[2] raqamli transformatsiyani jadallashtirish orqali iqtisodiyotning samaradorligini oshirishni maqsad qiladi. Shu bilan bir qatorda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-sonli «2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» qarori[3] ekologik toza ishlab chiqarish, “yashil” energiya manbalarini rivojlantirish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanishga qaratilgan bo‘lib, bu ikki yo‘nalishning uzviy integratsiyasini ta’minlash uchun mustahkam huquqiy asos yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

So‘nggi o‘n yilliklarda sanoatlashuv jarayonining tezlashuvi, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda, bir qator jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bular orasida bioxilma-xillikning kamayishi, iqlim o‘zgarishi, aholi salomatligining yomonlashuvi va yashash sharoitlarining og‘irlashuvi eng dolzarb masalalardandir. Ushbu muammolar nafaqat ekologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka ham tahdid solmoqda. Shu bois, bugungi kunda barqaror rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan kompleks yechimlar izlash zarurati ortib bormoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti barqaror rivojlanish yo‘nalishida global tashabbus sifatida 2015-yilda “2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi kun tartibi”ni qabul qildi. Ushbu hujjat 2016-yildan kuchga kirib, 17 ta Barqaror rivojlanish maqsadini (BRM) belgilab berdi. Mazkur maqsadlar iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, ijtimoiy tenglikni ta’minlash hamda atrof-muhitni muhofaza qilishni uyg‘un holda rivojlantirishga qaratilgan.

Bu jarayonda “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi alohida o‘rin tutadi. Mazkur tushuncha dastlab 1989-yilda britaniyalik iqtisodchi olimlar D. Pirs, A. Markandya va E. Barbier tomonidan ishlab chiqilgan “Yashil iqtisodiyot uchun moviy naqsh”[4] nomli hisobotda ilgari surilgan. Keyinchalik bu g‘oya iqtisodiy o‘sishning ekologik jihatlarini baholash, resurslardan oqilona foydalanish va rivojlanish siyosatini qayta ko‘rib chiqish zaruratini ilgari surdi.

2008-yilda BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) tomonidan Yashil iqtisodiyot tashabbusi (GEI) yo‘lga qo‘yilishi bilan bu konsepsiya global miqyosda ommalashdi. GEI yashil iqtisodiyotni “inson farovonligini oshirgan holda ekologik xavflarni va tabiiy resurslar iste’molini sezilarli darajada kamaytiruvchi iqtisodiyot” sifatida ta’rifladi. 2009-yilda esa “Global Yashil yangi bitim” tashabbusi[4] ilgari surilib, ekologik muammolar bilan bir qatorda iqtisodiy inqirozlarga qarshi kurashish mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratildi. [5]

Bugun yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik siyosatning ajralmas qismi, balki yangi iqtisodiy model sifatida qaralmoqda. U resurslardan barqaror foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va jamiyat farovonligini oshirish orqali insoniyatning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bois, yashil iqtisodiyot tamoyillarini milliy strategiyalarga singdirish bugungi kunning eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda raqamli va yashil iqtisodiyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilinib, iqtisodiy, ekologik va innovatsion ko‘rsatkichlar o‘rganildi. Empirik tahlil orqali texnologik innovatsiyalarning yashil iqtisodiyot rivojiga ta’siri aniqlanib, xalqaro tajribalar bilan solishtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yashil iqtisodiyot – bu iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy taraqqiyot, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishni bir vaqtning o‘zida ta’minlaydigan modeldir. Ushbu modelda texnologik innovatsiyalar markaziy o‘rin tutadi va ularning raqamli iqtisodiyotning rivojlanishidagi chuqur ta’sirlarini o‘rganishga turtki beradi. Mavjud tadqiqotlar yashil iqtisodiyot va raqamli iqtisodiyot o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlikni tasdiqlagan bo‘lib, texnologik innovatsiyalarning raqamli iqtisodiyotning rivojlanishidagi muqobilsiz hissasini ko‘rsatadi.

Raqamli yashil iqtisodiyot – bu raqamli va yashil iqtisodiyotning afzalliklarini birlashtirgan yangi tushuncha bo‘lib, samarali raqamli texnologiyalar orqali ekologik barqarorlik va iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Ushbu tushuncha yashil iqtisodiyotning mavjud ta’rifini kengaytirib, atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslardan samarali foydalanishda raqamli texnologiyalarning muhim roliga alohida e’tibor qaratadi.

Raqamli yashil iqtisodiyot quyidagi sohalarni qamrab oladi: resurslardan foydalanish samaradorligini optimallashtirish, atrof-muhitga ta’sirni kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarish va iste’molini qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va ekologik mahsulot hamda xizmatlarni ishlab chiqish. Bu sohalarga aqlli energiya boshqaruv tizimlari, ekologik yetkazib berish zanjirlari, atrof-muhitni monitoring qilish va boshqarish texnologiyalari, barqaror qishloq xo‘jaligi texnologiyalari hamda yopiq iqtisodiyot va yashil moliyalashtirishni rivojlantirishga xizmat qiluvchi raqamli yechimlar kiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar va yashil iqtisodiyotning integratsiyasi zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning eng muhim yo‘nalishiga aylanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar va yashil iqtisodiyotning integratsiyasi O‘zbekistonning barqaror rivojlanishi uchun strategik yo‘nalish hisoblanadi. Raqamli transformatsiya ekologik muammolarni hal etishda yangi imkoniyatlar yaratib, resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va energiya samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyot tamoyillari raqamli innovatsiyalarni joriy etish uchun qulay muhit yaratadi. Shunday qilib, raqamli texnologiyalarni yashil iqtisodiyot bilan uyg‘unlashtirish nafaqat iqtisodiy o‘sishni, balki ekologik barqarorlikni ham ta’minlaydigan yangi iqtisodiy modelni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Liu Y, Yang Y, Zhang X, Yang Y. The impact of technological innovation on the green digital economy and development strategies. PLoS One. 2024 Apr 25;19(4):e0301051. doi: 10.1371/journal.pone.0301051. PMID: 38662690; PMCID: PMC11045117.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi PF-6079-sonli
««Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» Farmoni,
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4477-sonli «2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining ‘yashil’ iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi qarori https://lex.uz/docs/4543266
4. Pearce D., Markandya A., Barbier E. Blueprint for a Green Economy. — London: Earthscan Publications Ltd., 1989. — 192 p.
5. United Nations Environment Programme (UNEP). Global Green New Deal Policy Brief. — Nairobi: UNEP, 2009. — 20 p. — [Elektron manba]: https://www.unep.org/resources/report/global-green-new-deal-policy-brief

RAQAMLI KO‘NIKMALAR VA TA’LIM TIZIMI MINTAQAVIY IQTISODIY O‘SISHGA QANDAY HISSA QO‘SHMOQDA

Pirniyazov Azamat.
Nukus Davlat Texnika Universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqola O‘zbekistonda ta’lim tizimi va innovatsion rivojlanish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qiladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, raqamli ko‘nikmalar mintaqaviy iqtisodiy o‘sishni tezlashtiruvchi muhim omil bo‘lib, ayniqsa qishloq hududlarida bu jarayon sust kechmoqda. Raqamli iqtisodiyot uchun zarur inson kapitalini shakllantirishda ta’lim tizimi asosiy platforma hisoblanadi. Shu bois maqolada quyidagi yo‘nalishlarda amaliy tavsiyalar ilgari suriladi: o‘qituvchilar uchun raqamli pedagogika kurslarini kengaytirish, mahalliy ta’lim markazlarini IT startaplarga aylantirish, qishloq infratuzilmasini kuchaytirish hamda universitet–IT Park–biznes hamkorligini mustahkamlash. Ushbu yondashuv O‘zbekistonning “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida barqaror va inklyuziv innovatsion muhitni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Аннотация

В статье анализируется взаимосвязь между системой образования и инновационным развитием в Узбекистане. Результаты исследования показывают, что цифровые навыки являются ключевым фактором ускорения регионального экономического роста, особенно в сельских районах, где цифровая инфраструктура развита недостаточно. Образовательная система рассматривается как основная платформа для подготовки человеческого капитала для цифровой экономики. В работе предлагаются практические рекомендации: расширение курсов цифровой педагогики для учителей, трансформация местных учебных центров в IT-стартапы, укрепление цифровой инфраструктуры в сельской местности и развитие сотрудничества между университетами, IT-парками и бизнесом. Реализация этих мер будет способствовать созданию устойчивой и инклюзивной инновационной экосистемы в рамках стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030».

Abstract

This paper analyzes the interconnection between the education system and innovation development in Uzbekistan. The findings indicate that digital skills act as a key driver of regional economic growth, yet progress remains uneven, particularly in rural areas. The education system serves as the main platform for building human capital essential for the digital economy. Based on this, the paper proposes several practical recommendations: expanding digital pedagogy courses for teachers, transforming local education centers into IT startups, strengthening digital infrastructure in rural regions, and fostering collaboration between universities, IT Parks, and businesses. These

measures aim to promote a sustainable and inclusive innovation ecosystem within the framework of the *Digital Uzbekistan 2030* strategy.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, ta’lim tizimi, innovatsiya, inson kapitali, mintaqaviy rivojlanish, O‘zbekiston
Ключевые слова: цифровая экономика, образование, инновации, человеческий капитал, региональное развитие, Узбекистан
Keywords: Digital economy, education system, innovation, human capital, regional development, Uzbekistan

Kirish

So‘nggi o‘n yilliklarda raqamli iqtisodiyot butun dunyo bo‘yicha iqtisodiy strukturalarni tubdan o‘zgartirmoqda. Hozirgi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, bulutli xizmatlar, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (big data) iqtisodiy faoliyatning ajralmas qismiga aylandi. Jahon bankining *Digital Progress and Trends Report 2023* hisobotida raqamli infratuzilma va raqamli xizmatlar mamlakatlar iqtisodiyotida o‘sishni rag‘batlantiruvchi asosiy elementlar sifatida belgilangan [1]. Shu bilan birga, OECDning *Skills for the Digital Transition* hisobotida raqamli ko‘nikmalarga bo‘lgan talab mehnat bozorida keskin ortgani, hamda kasb va ko‘nikmalar orasida muvofiqlik muammolari paydo bo‘layotgani ta’kidlangan [2].

Ta’lim tizimi raqamli iqtisodiyotning samarali rivojlanishi uchun asosiiy infratuzilma va inson kapitalini shakllantirish nuqtai nazaridan muhim vositadir. Avvalo, o‘quvchilarning va o‘qituvchilarning raqamli ko‘nikmalari — axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish, ma’lumotlarni tahlil qilish, onlayn platformalarda ishlash kabi qobiliyatlar — zamonaviy mehnat bozoridagi talabga javob beradi. Masalan, OECD “Digital Education” portalida ta’lim tizimining sifatini oshirish, shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish va ta’lim jarayonini raqamli vositalar yordamida samarali boshqarish (masofaviy va aralash ta’lim, interaktiv metodlar) kabi imkoniyatlar raqamli iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishda muhim ekanligi ta’kidlangan [3].

Shuningdek, ta’lim orqali tenglik va inklyuzivlikni oshirish muhim: raqamli tizimlar yordamida uzoq hududlardagi, kam ta’minlangan oilalardan yoki alohida ehtiyojlarga ega talabalardan bo‘lgan o‘quvchilarga ta’lim imkoniyatlari kengayadi. UNESCO matnlarida ta’limda inklyuzivlik, ta’lim mazmunining mosligi va onlayn resurslar orqali ochiq ta’lim kontentlarini yaratish kabi jihatlar, shu jumladan pedagoglarning raqamli o‘qituvchiligi (ICT competency) bo‘yicha ko‘nikmalarini oshirish zaruriyati alohida qayd etilgan [4].

Bundan tashqari, ta’lim tizimi innovatsiyalar va istiqbolli kasblarga tayyorlovchi muhit bo‘lishi lozim. Sun’iy intellekt, ma’lumotlar tahlili, raqamli marketing, kiberxavfsizlik kabi kasblar ushbu sohada talabga kirib bormoqda. Ta’lim muassasalari (maktab, kollej, universitet) bu sohalarga yo‘naltirilgan kurslar, AKT asosidagi o‘qituvchilar tayyorlash, raqamli laboratoriyalar va hamkorlikda ishlash orqali talabga javob bera oladigan kadrlar tayyorlashi kerak

O‘zbekiston “Digital Uzbekistan – 2030” strategiyasi orqali mamlakatni raqamli transformatsiyaga olib chiqishni maqsad qilgan va ta’lim sohasini eng muhim yo‘nalishlardan biri sifatida belgilagan [5]. Ta’lim tizimi, ayniqsa maktab va oliy ta’lim bosqichlarida, o‘quvchilarga va o‘qituvchilarga zamonaviy raqamli ko‘nikmalarni egallash imkoniyatini berishi kerak. Masalan, OECD tadqiqoti ko‘rsatadiki, O‘zbekiston xususiy sektorida raqamli ko‘nikmalar yetishmovchiligi — biznesning raqamli transformatsiyasini susaytiruvchi omillardan biridir [6].

Ushbu rejaga qaramay, hududlar o‘rtasida raqamli tafovut saqlanib qolmoqda. Qishloq joylardagi maktablar infratuzilma jihatdan ehtiyojlarga javob bermaydi, o‘qituvchilar raqamli pedagogika bo‘yicha yetarlicha tayyor emas. Bundan tashqari, aksariyat ta’lim muassasalarida yuqori tezlikdagi internet tarmog‘i va zamonaviy kompyuter jihozlari yetarli emas.

Shu bois, O‘zbekiston kontekstida raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish zarurati quyidagicha ko‘rinadi:

- Har bir maktab va universitetda raqamli o‘quv dasturlarni joriy etish;
- O‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish bo‘yicha kurslar tashkil qilish;

- Qishloq hududlarida internet va IT infratuzilmasini yaxshilash;
- Mintaqaviy markazlar yoki “ta’lim hub” lar tashkil etish orqali resurslarni markazlashgan tarzda berish;
- Ta’lim — biznes va davlat hamkorligi orqali amaliy staj, laboratoriyalar, startap inkubatorlarini yaratish.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish va ta’lim tizimini modernizatsiya qilish orqali O‘zbekistonning, xususan, Qoraqalpog‘iston mintaqasining iqtisodiy o‘sishiga qanday ta’sir ko‘rsatayotganini tahlil qilishdir. Tadqiqot ta’lim sifati, raqamli infratuzilma va mehnat bozori o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga qaratilgan.

2. Metodologiya

Ushbu tadqiqot sifatli tahlil (*qualitative desk study*) usuliga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish va ta’lim tizimidagi islohotlarning mintaqaviy iqtisodiy o‘sishga ta’sirini aniqlashdir. Shu sababli, ilmiy maqola hukumat strategiyalari, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va milliy statistik ma’lumotlar tahliliga tayangan holda olib borildi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy manbalardan foydalanildi:

- “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi (2020): mamlakatda raqamli iqtisodiyot va raqamli savodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlarni belgilaydi. Bu hujjat raqamli ta’limning iqtisodiy transformatsiyadagi o‘rnini aniqlash uchun asosiy siyosiy manba sifatida qo‘llanildi.
- OECD (2024) hisobotlari: O‘zbekistonda xususiy sektor raqobatbardoshligini oshirishda raqamli ko‘nikmalar ahamiyati tahlil qilingan.
- Jahon banki (World Bank) ma’lumotlari: raqamli infratuzilma va ta’lim tizimi integratsiyasining iqtisodiy samaradorligi haqida xalqaro tahliliy ma’lumotlar taqdim etadi.
- IT Park Uzbekistan statistik hisobotlari: mamlakatda IT-ta’lim markazlari, startaplar, eksport salohiyati va mintaqaviy loyihalar soni haqidagi ma’lumotlar asosida empirik tahlil amalga oshirildi.

Tadqiqotning geografik doirasi O‘zbekiston Respublikasi, xususan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi misolida tahlil qilindi. Bu mintaqa raqamli infratuzilma va kadrlar salohiyatini rivojlantirishda oraliq pog‘onada joylashgani sababli, u butun mamlakatdagi mintaqaviy tafovutlarni ko‘rsatish uchun qulay tahliliy model bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlil 2020–2024-yillar oralig‘idagi ma’lumotlarga asoslandi, chunki ushbu davr “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi bosqichma-bosqich amalga oshirilgan davrni o‘z ichiga oladi. Ma’lumotlar tematik jihatdan quyidagi yo‘nalishlarda o‘rganildi:

1. Ta’lim tizimining raqamlashtirilishi va pedagogik raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish;
2. Yoshlar orasida raqamli savodxonlik darajasining oshishi;
3. IT sohasida bandlik va startap faoliyatining mintaqaviy iqtisodiyotga ta’siri.

Shu tarzda, tadqiqot strategik hujjatlar va statistik ma’lumotlar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aniqlashga yo‘naltirilgan bo‘lib, ta’lim va raqamli ko‘nikmalarning iqtisodiy o‘sishdagi amaliy rolini aniqlash uchun sifatli tahlil metodologiyasidan foydalandi.

3. Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish va ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonlari mintaqaviy iqtisodiy o‘sishga sezilarli hissa qo‘shmoqda. So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan yirik tashabbuslar, jumladan “Bir million dasturchi”, IT Park Akademiyasi, hamda “Raqamli maktab” dasturlari yoshlar bandligini ta’minlash va zamonaviy kasblarga yo‘naltirishda muhim rol o‘ynamoqda.

3.1 Raqamli ta’lim tashabbuslari va yoshlar bandligi

“Bir million o‘zbek dasturchilari” (One Million Uzbek Coders) loyihasi — IT Park va Hukumatning raqamli ta’limni kengaytirish bo‘yicha asosiy tashabbuslaridan biri — 2019-yilda ishga tushirilgan va onlayn kurslar orqali minglab yoshlarni IT ko‘nikmalari bilan ta’minlashga yo‘naltirilgan. Hozirgi kunda loyiha ishtirokchilari soni 2 milliondan oshib, kursni tamomlaganlar soni 1 millionga chiqdi [7].

Bu loyiha yoshlarning IT sohasiga kirish imkoniyatini oshirdi, shu bilan birga yangi kasblarga yo‘l ochdi va bandlikni rag‘batlantirdi.

3.2 O‘qituvchilarning raqamli savodxonligi va ta’lim sifati

Raqamli transformatsiya doirasida o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish katta ahamiyatga ega. UNESCOdagi xabarlar asosida, O‘zbekistonning ta’lim tizimida pedagoglarning AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) ko‘nikmalarini rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda — UNESCO mutaxassislari mintaqaviy o‘qituvchilar markazlarida ishlashib, ularni raqamli vositalarni samarali dars jarayoniga qo‘shishga tayyorlashmoqda [8].

Shuningdek, O‘zbekiston ta’limi davomiy ravishda o‘z ma’lumot boshqaruv tizimini mustahkamlashga harakat qilmoqda: 2025-yilda mamlakat UNESCOning *Education Management Information System Progress Assessment Tool (EMIS PATT)* vositasini birinchi marta Markaziy Osiyoda joriy etdi. Bu tizim ta’lim ma’lumotlarini real vaqtda kuzatish, o‘qituvchilarning faoliyatini baholash va pedagojik malaka ko‘rsatkichlarini optimallashtirish imkonini beradi [9].

Bundan tashqari, xususiy soha yangiliklarida e’lon qilingan ma’lumotlarga ko‘ra, 2025-yilda 356 nafar o‘qituvchi sun’iy intellektni dars ishiga qo‘shish bo‘yicha maxsus treninglardan o‘tdi va ular orqali 24 000 dan ortiq o‘quvchiga ta’lim berdi. Bu raqam pedagoglarning raqamli vositalarni amalda qo‘llashga boshlaganini ko‘rsatadi [10].

Shunday qilib, pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish:

- ta’lim jarayonida interaktiv va texnologik yondoshuvlarni joriy etishni osonlashtiradi;
- o‘qituvchilar darslarni zamonaviy vositalar bilan olib borish orqali dars sifati va samaradorligini oshirishi mumkin;
- ma’lumot tahlili va baholash usullarini qo‘llash orqali o‘quvchilarni individual tarzda yo‘l-yo‘riqli qo‘llab-quvvatlash imkoniyatini yaratadi;
- natijada, ta’lim sifati yaxshilanishi mintaqaviy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, chunki yanada malakali o‘qituvchilar orqali yoshlar yetuk bilim bilan chiqadi.

3.3 Raqamli infratuzilma va yangi iqtisodiy faoliyatlar

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda raqamli infratuzilmaning kengayishi natijasida IT xizmatlari, startaplar va masofaviy mehnat turlari (freelancing, BPO, marketing xizmatlari) sezilarli rivojlanish bosqichiga chiqdi. IT Park Uzbekistan hisobotiga ko‘ra, 2023-yilda IT eksport hajmi 344 million AQSh dollariga yetib, bu o‘tgan yilga nisbatan 2,4 baravar o‘sishni tashkil etgan [11].

Bunday o‘sish mintaqalarda, jumladan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida ham yangi iqtisodiy faoliyatlarning shakllanishiga turtki bermoqda. IT Park’ning Nukus filialida yoshlar uchun dasturlash, dizayn va onlayn biznes bo‘yicha o‘quv kurslari yo‘lga qo‘yilib, mahalliy startaplar paydo bo‘lmoqda. Shuningdek, raqamli infratuzilmaning rivojlanishi telemeditsina, elektron savdo va masofaviy ta’lim xizmatlarining kengayishiga zamin yaratmoqda [12].

Natijada, ilgari faqat markaziy shaharlarda mavjud bo‘lgan xizmat turlari endilikda mintaqalarda ham shakllanib, raqamli iqtisodiyotning hududiy integratsiyasini kuchaytirmoqda.

3.4 Mintaqaviy iqtisodiyotga ta’sir

So‘nggi ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda IT Park rezidentlari soni va ularning xizmat eksporti ishlari mamlakat miqyosida sezilarli o‘sish ko‘rsatmoqda. 2023-yilda IT Park’ga 1,652 ta kompaniya rezident sifatida ro‘yxatga olingan, shundan 523 tasi hududiy (mintaqalarda) joylashgan. Shu yil oxiriga IT Park rezidentlari tomonidan amalga oshirilgan xizmat eksporti hajmi 344 million AQSh dollarga yetib, o‘tgan yilga nisbatan 2,4 baravar ko‘p bo‘lgan [11].

Qoraqalpog‘iston misolida, “Karakalpakstan youth master IT professions” xabariga qaraganda, 2024-yilda hududdagi IT Park filialining rezidentlar soni o‘tgan yilga nisbatan uch baravar oshgan, ularda ishlovchi mutaxassislar soni 310 ga yetgan; xizmat ko‘rsatish hajmi esa 1,7 baravar oshgan [13].

Bu natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim va raqamli ko‘nikmalar tizimi mintaqaviy iqtisodiyotda yangi ish o‘rinlari, xizmat ko‘rsatish sohasining kengayishi va mahalliy daromadlarning oshishi kabi amaliy ta’sir ko‘rsatmoqda.

4. Muhokama va xulosalar

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish mintaqaviy iqtisodiy o‘sishning muhim omiliga aylanmoqda. Raqamli ta’lim dasturlari orqali yoshlar zamonaviy kasblarga ega bo‘lib, mintaqalarda yangi xizmat turlari va ish o‘rinlari paydo bo‘lmoqda. Ayniqsa, Qoraqalpog‘iston Respublikasida IT Park faoliyatining kengayishi natijasida mahalliy yoshlar o‘z startaplarini boshlash, freelancing orqali daromad topish va raqamli iqtisodiyot jarayonlariga faol qo‘shilish imkoniyatiga ega bo‘layapti.

Ta’lim tizimi bu jarayonda inson kapitalini tayyorlovchi asosiy platforma sifatida hal qiluvchi rol o‘ynamoqda. Raqamli pedagogika va zamonaviy o‘quv platformalarini keng joriy etish orqali o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi oshmoqda, bu esa ta’lim sifatining yaxshilanishi bilan bir qatorda innovatsion muhitni kuchaytiradi.

Shu asosda quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha amaliy choralar taklif etiladi:

1. O‘qituvchilar uchun raqamli pedagogika kurslarini kengaytirish — bu o‘qituvchilarning zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlab, ta’limda raqamli yondashuvni tezlashtiradi.
2. Mahalliy ta’lim markazlarini IT startaplarga aylantirish — o‘quv markazlarining texnologik salohiyatidan foydalanib, ularni kichik innovatsion biznes markazlariga aylantirish mumkin.
3. Raqamli infratuzilmani qishloq hududlarida kuchaytirish — internet tezligi, texnik baza va o‘quv resurslariga kirish imkoniyatlarini oshirish orqali raqamli tengsizlikni kamaytirish zarur.
4. Universitet–IT Park–biznes hamkorligini mustahkamlash — ilmiy-tadqiqot va amaliyot o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish, yangi innovatsion loyihalar va startaplarni qo‘llab-quvvatlash uchun samarali ekotizim yaratadi.

Umuman olganda, raqamli ta’lim va raqamli ko‘nikmalar tizimini kompleks rivojlantirish O‘zbekistonning mintaqaviy iqtisodiyotida yangi o‘sish nuqtalarini shakllantirib, uzoq muddatda raqobatbardosh inson kapitalini yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank. *Digital Progress and Trends Report 2023*. World Bank. URL: https://www.worldbank.org/en/publication/digital-progress-and-trends-report
2. OECD. *Skills for the Digital Transition: Assessing Recent Trends Using Big Data*. OECD Publishing, 2022. URL: https://www.oecd.org/en/publications/skills-for-the-digital-transition_38c36777-en.html
3. OECD. *Digital Education*. OECD. URL: https://www.oecd.org/en/topics/digital-education.html
4. UNESCO. *Digital learning and transformation of education: what you need to know*. URL: https://www.unesco.org/en/education/digital/need-know
5. Gov.uz. *Digital technologies and Transport — “Digital Uzbekistan – 2030” Strategy*. URL: https://gov.uz/en/activity_page/digital_technology
6. OECD. *Digital Skills for Private Sector Competitiveness in Uzbekistan*. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/05/digital-skills-for-private-sector-competitiveness-in-uzbekistan_8f1719a7/6c54f447-en.pdf
7. One Million Uzbek Coders — WSIS Prizes Page. URL: https://www.itu.int/net4/wsis/stocktaking/Prizes/2025/Details/16426747646043185
8. UNESCO. *Advancing digital education in Uzbekistan: Wendy Gorton’s mission to empower teachers*. URL: https://www.unesco.org/en/articles/advancing-digital-education-uzbekistan-wendy-gortons-mission-empower-teachers [kirim sanasi: 2025-02-25]
9. UNESCO. *Uzbekistan becomes first in Central Asia to launch UNESCO’s Progress Assessment Tool for Education*. UNESCO, 2025. URL: https://www.unesco.org/en/articles/uzbekistan-becomes-first-central-asia-launch-unescos-progress-assessment-tool-education?utm_source

10. Strategy.uz. *“Sun’iy intellekt bo‘yicha o‘qituvchilar treninglardan o‘tdi”* [masalan]. Strategy.uz, 2025. URL: https://strategy.uz/index.php?lang=en&news=2096&utm_source

11. UzDaily. *“IT Park Uzbekistan summed up its work for 2023.”* 2024. URL: https://www.uzdaily.uz/en/post/86643

12. IT Park Uzbekistan. *“IT Park Uzbekistan welcomes 104 new export-oriented member companies.”* 2024. URL: https://it-park.uz/en/itpark/news/it-park-uzbekistan-welcomes-104-new-export-oriented-member-companies

YUZ.uz. *“Karakalpakstan youth master IT professions.”* 2024. URL: https://yuz.uz/en/news/qoraqalpogistonlik-yoshlar-it-kasblarni-puxta-egallamoqda

ANALYZING ORE COMPOSITION AND INCREASING EFFICIENCY IN THE GOLD MINING INDUSTRY WITH THE HELP OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Ravshanova Roxila Maxmadaminovna
“Higher mathematics and Information Technology” department assistant Navoi State University of Mining Technologies

Annotatsiya

Ushbu maqolada oltin qazib olish sanoatida ruda tarkibidagi oltin miqdorini aniqlash va ularni qayta ishlash foydalilik darajasini aniqlash jarayonlari raqamlashtirish jarayonida tatbiq qilinadi. Olingan namunalar kesimida ruda xajmi xisoblanadi. va oltin miqdori hisoblanib, sof oltin massasi va umumiy ko‘rsatkichlar C++ dasturiy vositasi yordamida aniqlanadi. Shuningdek, shu bilan birga sifat mezonlari baholanib va tahlil qilinib, quyi sifatli va yuqori sifatli ruda partiyalari ajratiladi. Olingan natijalar oltin qazib olish sanoatida va korxonasida samaradorlik darajasini oshirish, resurslardan oqilona va unumli foydalanish va “raqamli kon” g’oyasini amalga oshirishga yordam beradi va xizmat qiladi.

Abstract

In this article, the processes of determining the amount of gold contained in ore in the gold mining industry and determining the degree of utility of their processing are applied in the process of digitization. In the cross section of the samples obtained, the ore is acidified. and the amount of gold is calculated, the mass of pure gold and the total indicators are determined using the C++ software tool. Also, at the same time, quality criteria are evaluated and analyzed, and low-quality and high-quality ore batches are distinguished. The results obtained will help increase the level of efficiency in the gold mining industry and enterprise, rational and productive use of resources, and implement the idea of a "digital mine".

Аннотация

В этой статье в процессе оцифровки применяются процессы определения количества золота, содержащегося в руде, в золотодобывающей промышленности и определения степени полезности их переработки. В поперечном сечении полученных образцов руда подвергается окислению. и рассчитывается количество золота, масса чистого золота и общие показатели определяются с помощью программного средства C++. Также, одновременно, оцениваются и анализируются критерии качества, и выделяются партии руды низкого и высокого качества. Полученные результаты помогут повысить уровень эффективности в золотодобывающей отрасли и на предприятиях, рационально и продуктивно использовать ресурсы, а также реализовать идею "цифрового рудника".

Kalit so‘zlar: Sof oltin massasi, tog’ kon sanoati, geotexnologiya, C++ dasturlash **Keywords:** Pure gold mass, mining, geotechnology, C++ programming **Ключевые слова:** Масса чистого золота, добыча полезных ископаемых, геотехнологии, программирование на C++.

The gold mining industry today is expanding its manifestation as one of the leading sectors of the global economy. The processes of determining, determining the amount of gold in the ore, strengthening economic efficiency, processing it and improving economic efficiency constantly require the use of Advanced Innovation Technologies. While traditional computational methods

require a lot of time and a lot of work, modern digital technologies, in particular programming tools, make it possible to carry out this process quickly, efficiently, accurately and reliably. In this study, calculations are carried out at the gold mining enterprise based on data on the mass of ore and the amount(concentration) of gold obtained in different batches. Using the C++ software prototype, the amount of pure gold extracted from ore (in the form of g and kg), the total processed ore volume, and the average concentration level are determined. In addition, the quality parameters of the ore are analyzed on the basis of a predetermined boundary criterion, as a result of which high-level(high-concentration and economically profitable) and low-level(less efficient and economically non-recyclable) parties are mutually classified and separated into groups. The relevance of the study is that in the gold industry, the processes of increasing production efficiency, rational allocation of resources and automation of economic analysis will be further improved in the future with the help of digital technologies.

This approach will serve the sustainable development of the gold mining industry based on the concept of “digital mining”. Also, this approach, based on the concept of” digital mining", will not only modernize technological processes, but also ensure the long-term sustainable development of gold mining. Within the framework of this concept, priority areas such as environmental safety of production, saving resources and maximizing economic efficiency are solved with integration.

Issue (gold industry):in the gold mining enterprise, the mass of ore (tons) and the concentration of gold (grams/ton, g/t) obtained in different batches are given. The plant should perform the following tasks:

Calculation of the total ore mass. Within the framework of this concept, priority areas such as environmental safety of production, saving resources and maximizing economic efficiency are solved with integration.

Calculation of the total ore mass.
Determination of the total amount of pure gold (in grams and kilograms) obtained from ore. If the gold concentration is below 1.5 g/t – mark as “low-quality ore”.

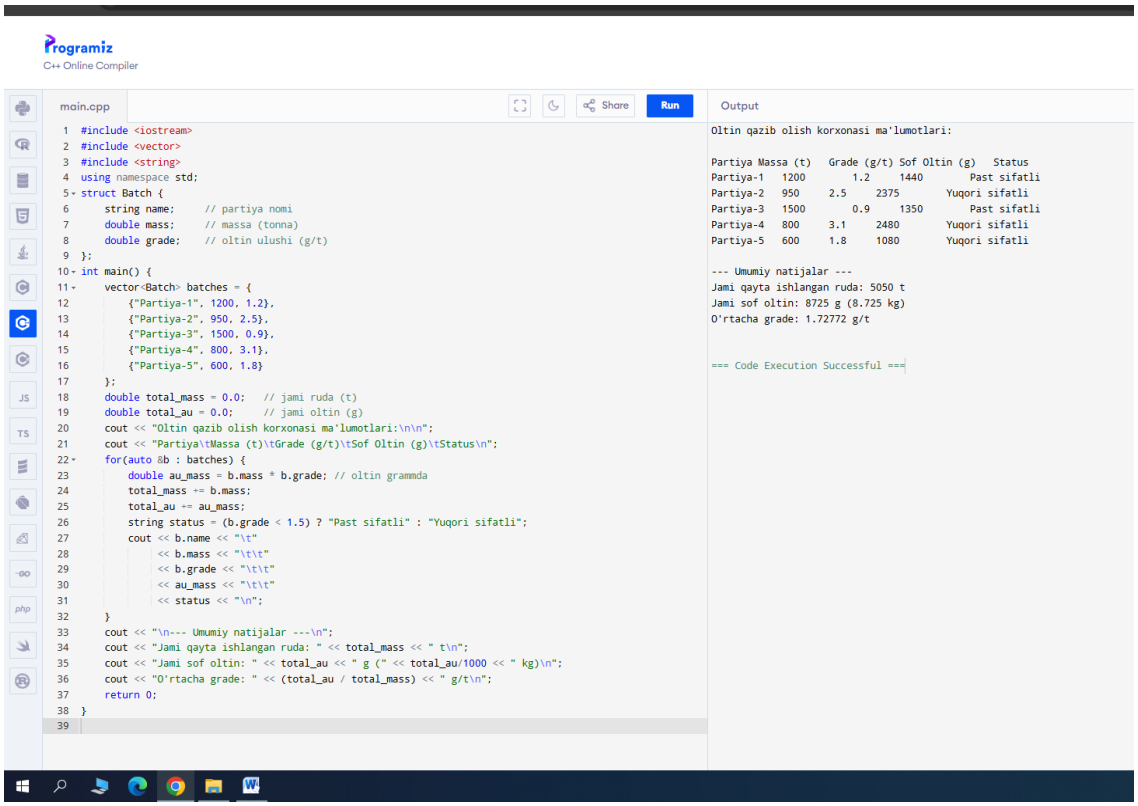

Figure 1. Ore mass (tons) and gold concentration obtained in various batches at the gold mining enterprise

In conclusion, the results of the study show that the processes of digitization of innovative geotechnologies in industry serve not only to increase economic efficiency, but also to ensure the stability of production, rational use of resources and strengthening environmental safety. Through this approach, each stage of production processes is precisely monitored, making it possible to introduce optimized control mechanisms to increase efficiency. Additionally, the use of digital technologies reduces human error and guarantees production continuity. In general, the research carried out provides an important scientific and practical basis for the development of industries through the digitization of innovative geotechnologies, improving production efficiency and maintaining environmental balance, that is, the acceleration of digitization processes in the gold mining industry plays a decisive role in the future in increasing economic profit, effective use of resources and creating a competitive production system In this context, the scientific and practical significance of this work is that it not only enriches the theoretical approach, but also provides realistic solutions and methodologies for application in practical activities.

List of bibliography:

5. Гусео Р., Гвидолин М. “Модели уравнения Риккати и клеточных автоматов для диффузии инноваций” – Berlin: Springer, 2008.–Т.17.– С. 291–308.
6. Polyanin A. D., Zaitsev V. F. “Handbook of exact solutions for ordinary differential equations”.– 2nd ed.– Boca Raton: Chapman Press, 2003.–786 p.
7. Boyce W. E., DiPrima R. C. “Elementary differential equations and boundary value problems”. – 9th ed. – New York: 2010. – 806 p.
8. Mak M. K., Harko T. “New further integrability cases for the Riccati equation”. – Applied mathematics and computation. – Amsterdam: Elsevier, 2014. – Vol. 234. – P. 389–396.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ХЛОПКОВО-ТЕКСТИЛЬНЫХ КЛАСТЕРОВ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН

Сагиева Молдир Оразбай кизи
и.о. доцента кафедры «Финансы и экономика»
University of innovation technologies

Аннотация

В данной статье рассматривается роль цифровизации в повышении эффективности хлопково-текстильных кластеров. На основе проведённого SWOT-анализа выявлены ключевые сильные и слабые стороны, а также возможности и угрозы цифрового развития отрасли.

Ключевые слова: цифровизация, хлопково-текстильные кластеры, эффективность, инновационная экономика, SWOT-анализ, интеграция, конкурентоспособность.

Annotatsiya

Ushbu maqolada paxta-to‘qimachilik klasterlari samaradorligini oshirishda raqamlashtirishning o‘rni ko‘rib chiqiladi. O‘tkazilgan SWOT-tahlil asosida sohani raqamli rivojlantirishning asosiy kuchli va zaif tomonlari, shuningdek, imkoniyatlari va tahdidlari aniqlandi.

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, paxta-to‘qimachilik klasterlari, samaradorlik, innovatsion iqtisodiyot, SWOT-tahlil, integratsiya, raqobatbardoshlik.

Abstract

This article examines the role of digitalization in enhancing the efficiency of cotton-textile clusters. Based on the conducted SWOT analysis, the key strengths and weaknesses, as well as the opportunities and threats of the industry's digital development, have been identified.

Keywords: digitalization, cotton-textile clusters, efficiency, innovative economy, SWOT analysis, integration, competitiveness.

Введение.

Внедрение кластерной системы в хлопково-текстильную отрасль является важным шагом для развития экономики Узбекистана, особенно в контексте использования сырьевой базы страны. Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев, в своём выступлении 16

апреля 2024 года, подчеркнул необходимость увеличения объёмов экспорта и инвестиций в текстильную отрасль. [1] Он отметил, что стоимость 1 кг пряжи в Узбекистане на 28% ниже мировых цен, что открывает возможности для увеличения добавленной стоимости продукции. По данным консалтинговой компании Boston Consulting Group, [2] полная переработка сырья позволит увеличить стоимость готовой продукции в 6-15 раз, создавая потенциал для производства на сумму не менее 15 миллиардов долларов и создания 500 тысяч рабочих мест.

Поэтому, совершенствование механизма формирования и развития региональных хлопково-текстильных кластеров является стратегически важной задачей для Республики Каракалпакстан, которая может существенно повысить не только экономический потенциал региона, но и укрепить позиции всей страны на мировом рынке текстильной продукции.

Обзор литературы.

На протяжении многих лет отечественные и зарубежные исследователи уделяют значительное внимание изучению процессов экономической кластеризации. Однако, несмотря на большое количество научных трудов, данная концепция по-прежнему содержит ряд вопросов, требующих дальнейшего теоретического осмысления. Развитие теории кластеров активизировалось в последней четверти XX столетия и тесно связано с выходом в свет фундаментальной работы профессора Гарвардской школы бизнеса Майкла Портера — «Преимущества конкурентных стран». [3]

Согласно определению, М. Портера, кластер представляет собой территориально сосредоточенное объединение компаний и организаций, деятельность которых взаимосвязана и направлена на производство определённых товаров или оказание услуг. Участники таких объединений нередко конкурируют между собой, однако одновременно взаимодействуют и кооперируются в рамках единого экономического пространства.

Следует подчеркнуть, что кластеры не функционируют как единый хозяйствующий субъект и не обладают статусом юридического лица. Их возникновение и развитие во многом обусловлены территориальной близостью участников и их экономической взаимозависимостью, которая формирует основу для совместного роста и повышения конкурентоспособности.

Методология исследования.

Методология исследования основана на изучении и анализе научной литературы, посвящённой вопросам развития хлопково-текстильных кластеров и цифровой экономики. Для оценки текущего состояния и выявления ключевых проблем отрасли был проведён SWOT-анализ, позволивший определить сильные и слабые стороны, а также внешние возможности и угрозы.

Анализ и результаты.

В условиях стремительного развития цифровой экономики особую актуальность приобретает модернизация хлопково-текстильных кластеров, которые играют ключевую роль в формировании промышленного потенциала и экспортной ориентации страны. Интеграция цифровых технологий в деятельность таких кластеров способствует повышению их эффективности, прозрачности и конкурентоспособности на глобальном рынке.[4]

С целью более глубокого изучения текущего состояния отрасли и определения факторов, влияющих на её развитие, был проведён SWOT-анализ. (См. таблицу 1) Её результаты позволили выявить как сильные стороны и возможности для инновационного роста, так и существующие проблемы.

Таблица 1.

Анализ сильных и слабых сторон, возможностей и угроз (SWOT-анализ) для хлопково-текстильных кластеров Республики Каракалпакстан.

Сильные стороны (Strengths)	Слабые стороны (Weaknesses)
1. Наличие природных ресурсов. **2.** Хорошая инфраструктура для первичной переработки хлопка.	1. Слабое интегрирование производственной цепочки. 2. Недостаточная обеспеченность техникой.

3. Стабильный спрос на внутреннем рынке. **4.** Опыт в выращивании и переработке хлопка. **5.** Государственная поддержка, субсидии и льготное кредитование.	3. В некоторых районах низкая плодородность и высокая солёность почвы. 4. Финансовая недостаточность 5. Нехватка открытых данных и прозрачности. 6. Высокие операционные расходы 7. Отсутствие единой цифровой платформы для всех кластеров.
Возможности (Opportunities)	**Угрозы и препятствия (Threats)**
1. Внедрение новых технологии и инновации. **2.** Развитие интегрированных цепочек переработки. **3.** Внедрение мировых стандартов качества и сертификации продукции. **4.** Создание единой цифровой платформы и улучшение прозрачности данных. 5. Привлечение инвестиции и развитие партнёрских отношении.	1. Колебания цен на мировом рынке на хлопок и текстильную продукцию. 2. Частые изменения в нормативной и законодательной базе. 3. Финансовая нестабильность 4. Высокая зависимость от природных условии. 5. Конкуренция со стороны других стран-производителей.

Источник: Разработано автором.

Проведённый SWOT-анализ показал, что несмотря на наличие природных ресурсов, развитую инфраструктуру и государственную поддержку, развитие хлопково-текстильных кластеров сдерживается низким уровнем цифровизации. Отсутствие единой цифровой платформы, недостаток открытых данных и слабая интеграция производственной цепочки ограничивают эффективность взаимодействия между участниками кластера. Вместе с тем цифровая трансформация представляет собой ключевую возможность для отрасли: внедрение инновационных технологий, создание цифровых систем управления и повышение прозрачности процессов позволят оптимизировать производство, снизить издержки и укрепить позиции на мировом рынке. [5]

После систематизации данных в рамках SWOT-анализа можно определить конкретные меры, направленные на решение выявленных проблем. Реализация этих мер позволит не только устранить слабые стороны и угрозы, но и эффективно использовать сильные стороны и возможности для обеспечения устойчивого развития и повышения конкурентоспособности хлопково-текстильных кластеров. В связи с этим предлагается комплекс мероприятий, формирующий стратегическую основу для решения существующих проблем и создания условий для эффективного развития отрасли с учётом её специфики и потенциала. (См.таблицу 2)

Таблица 2.

Комплекс мероприятий по развитию хлопково-текстильных кластеров Республики Каракалпакстан.

Направление мероприятий	**Мероприятия**
Аграрные	1. Разработка программ по внедрению и расширению посевов других сельскохозяйственных культур, которые могут снизить зависимость от хлопка. Например, лён, кенаф, бамбук и др.
	2. Нужно ввести систему минимальных поддерживающих цен на хлопок (МПЦ), основанную на себестоимости с учётом

Финансово-экономические	разумной прибыли, с предоставлением субсидий фермерам для компенсации разницы, если рыночные цены падают ниже установленного уровня. 3. Ввести регулярные государственные субсидий и гранты для кластеров и фермеров на конкурсной основе, с открытым размещением требований и условий на цифровой платформе.
Информационно-инновационные	4. Разработка онлайн платформы для обмена информацией о состоянии рынка, ценах, субсидиях и грантах, а также для взаимодействия между фермерами, кластерами, государством и инвесторами, что повысит прозрачность и доступность данных. 5. Разрешение использования дронов для мониторинга состояния полей, сбора данных о здоровье растений и точного распределения удобрений и пестицидов.
Инвестиционные	6. Для повышения доверия инвесторов предусмотреть государственное финансирование сертификации по международным стандартам, создание лаборатории для независимой проверки качества, субсидирование внедрения международных стандартов на всех этапах переработки, 7. Привлечение инвестиции через онлайн платформу.

Источник: Разработано автором.

Проведённый анализ предложенного комплекса мероприятий показывает, что ключевым направлением развития хлопково-текстильных кластеров Республики Каракалпакстан является внедрение цифровых решений. Особое значение имеет создание единой онлайн-платформы, обеспечивающей прозрачность информации о ценах, субсидиях, грантах и инвестиционных возможностях. Это позволит повысить эффективность взаимодействия между всеми участниками цепочки — от фермеров до переработчиков и государственных структур. В целом цифровизация выступает ключевым фактором устойчивого и конкурентоспособного развития хлопково-текстильных кластеров региона.

Обсуждение и предложения.

Результаты проведённого анализа показали, что цифровизация является основным направлением, способным обеспечить качественный рост и повышение эффективности хлопково-текстильных кластеров. Недостаточная интеграция цифровых решений и низкий уровень прозрачности остаются одними из ключевых барьеров для устойчивого развития отрасли. В связи с этим необходимо активное внедрение цифровых технологий на всех этапах производственно-сбытовой цепочки — от выращивания хлопка до реализации готовой продукции.

Предлагается создать единую цифровую платформу, объединяющую участников кластеров, государственные органы и инвесторов, что позволит повысить открытость, упростить доступ к информации и усилить контроль за производственными процессами. Реализация данных мер позволит обеспечить прозрачность, снизить издержки и укрепить конкурентные позиции хлопково-текстильных кластеров Республики Каракалпакстан в условиях цифровой экономики.

Использованная литература

1. Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан https://president.uz/ru/lists/view/7168
2. Alekseev I., Butenko V. And others. Uzbekistan: Window of Opportunity. 2019. 9 June. URL: Uzbekistan Window of Opportunity (bcg.com)
3. Портер, М. Конкурентная стратегия: методология анализа отраслей и конкурентов/ Перевод. с англ. – М.: Alpina Business Books, 2005. – 234 с.

4. Saxena, R., Singh, R., Agarwal, P., Kumar, R., & Raman, M. S. (2023). Structure, Performance and Competitiveness in Indian Agricultural Exports. In 1 (pp. 295–317). https://doi.org/10.1007/978-981-19-6454-1_14

Сагиева, М. О. Комплексное исследование деятельности хлопково-текстильных кластеров Республики Каракалпакстан / М. О. Сагиева // Экономика Центральной Азии. – 2024. – Т. 8, № 4. – С. 289-304. – DOI 10.18334/asia.8.4.122432

ÓNIM ISLEWDI SHÓLKEMLESTIRIWDE FERMER XOJALIQLARINIŃ ORNI HÁM OLARDI QOLLAP-QUWATLAWDIŃ TEORIYALIQ TIYKARLARI.

B.B.Seilbekov

Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti "Finans hám ekonomika" kafedrası docenti, ekonomika ilimleri kandidatı

Annotaciya: Bul maqalada ónim jetistiriwdi shólkemlestiriwde fermer xojalıqlarınıń ornı hám olardı qollap-quwatlawdıń teoriyalıq tiykarı kórip shıǵıladı. Fermer xojalıqlarınıń agrar sektordaǵı ekonomikalıq roli, Ózbekstan tájiriybesi hám ónimdarlıqtıń ósiwine tásir etiwshi faktorlar tallanadı.

Abstract: This article examines the role of farms in organizing production and the theoretical foundations of their support. The economic role of farms in the agricultural sector, Uzbekistan's experience, and factors influencing productivity growth are analyzed.

Annotatsiya: V dannoy state rassmatrivayetsya rol fermerskix xozyaystv v organizacii proizvodstva i teoreticheskie osnovı ix podderjki. Fermer xojalıqlarınıń agrar sektordaǵı ekonomikalıq roli, Ózbekstannıń tájiriybesi hám ónimdarlıqtıń ósiwine tásir etiwshi faktorlar tallanadı.

Tayanish sózler: fermer xojalıqları, awıl xojalıǵı, ónim jetistiriw, nátiyjelilik, qollap-quwatlaw, ekonomikalıq reformalar, agrar sektor, teoriyalıq tiykarlar.

Keywords: farms, agriculture, production, efficiency, support, economic reforms, agricultural sector, theoretical foundations.

Ключевые слова: Ключевые слова: фермерские хозяйства, сельское хозяйство, производство продукции, эффективность, поддержка, экономические реформы, аграрный сектор, теоретические основы.

Kirisiw

Ǵárezsizlik jıllarında mámleketimizde awıl xojalıǵın reformalaw hám rawajlandırıwdıń ózine tán huqıqıy dárekleri hám bazar qatnasıqlarınıń ózgeshelikleri esapqa alınǵan halda awıl xojalıǵı ekonomikasın tártipke salıwshı nızamlar hám nızam astı hújjetleri islep shıǵıldı. Ózbekstan Oraylıq Aziyada óziniń ekonomikalıq dárejesi, imkaniyatları menen jetekshi orınlardın birin iyeleydi. Búgingi kúnde mámleketimizde reformalardıń jańa dáwiri jedel pát penen ámelge asırılmaqta.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoev atap ótkenindey,..."biz ekonomikamızdı modernizaciyalaw hám diversifikaciyalaw, básekige shıdamlı ónimler islep shıǵarıw, mámleketimizdiń eksport potencialın arttırıw hám sol tiykarda dúnya bazarında múnásip hám turaqlı orındı ielewge tiykarǵı itibardı qaratpaqtamız.... Búgingi hám erteńgi rawajlanıwımızǵa tikkeley baylanıslı bolǵan awıl xojalıǵı tarawında strukturalıq ózgerisler ámelge asırılmaqta. Ásirese, awıl xojalıǵı eginlerin jaylastırıwda kúndelikli qatnaslardı toqtatıp, diyqanlardıń dáramatların kóbeytetuǵın, eksportqa baǵdarlanǵan ónimlerdi jetistiriwge investiciyalar kirgizilip atırǵanlıǵı bárshege belgili" [1].

Bul maqalada fermer xojalıqlarınıń ekonomikalıq sistemadaǵı ornı, olardı qollap-quwatlawdıń teoriyalıq tiykarları, bar mashqalalar, perspektivalı baǵdarlar jáne nátiyjelilikti arttırıwǵa qaratılǵan usınıslar sáwlelendirip beriledi.

Ádebiyatlar sholıwı

Xalıqaralıq ilimiy ádebiyatlarda fermer xojalıqlarınıń rawajlanıwı keńnen úyrenilgen. Máselen, X. Mellor hám J. Stiglic miynetlerinde agrar sektor rawajlanıwı awıl aymaqlarınıń ekonomikalıq ósiwiniń tiykarǵı faktorı sıpatında kórsetiledi [2]. Sonday-aq, BMShnıń Azıq-awqat

hám awıl xojalıǵı shólkemi (FAO) esabatlarında kishi fermer xojalıqları azıq-awqat qáwipsizligin támiyinlewde global dárejede sheshiwshi rol oynaytuǵını atap ótiledi[3].

Ózbekstanlı alımlardan T. Xudoyberdiev, B. Abdukarimov, Sh. Toshmatov izertlewlerinde fermer xojalıqlarınıń institucionallıq tiykarları, jer qatnasıqları, kredit mexanizmleri hám agrar reformalardıń nátiyjeliligi analizlengen [4]. Qaraqalpaqstan hám Aralboyı aymaqları mısalında alıp barılǵan izertlewlerde bolsa suw resurslarınan aqılǵa uǵras paydalanıw, alternativ energiya dáreklerin tartıw hám agroservis xızmetlerin jetilistiriw tiykarǵı wazıypalar sıpatında kórilmekte [5]. Ádebiyatlardı tallaw sonı kórsetedi, fermer xojalıqlarınıń rawajlanıwınıń tabısı bir tárepten bazar mexanizmleriniń nátiyjeliligine, ekinshi tárepten bolsa mámleketlik siyasat hám institutlardıń turaqlılıǵına baylanıslı. Sonıń ushın zamanagóy ilimiy izertlewlerde institucionallıq hám innovaciyalıq qatnaslar birlestirilgen halda qollanılmaqta.

Teoriyalıq tiykarlar

Fermer xojalıqları agrar ekonomikanıń tiykarǵı buwını sıpatında kóriledi. Klassik ekonomikalıq teoriya wákilleri, atap aytqanda, A.Smit hám D.Rikardolardıń pikirinshe, awıl xojalıǵı óndirisi erkin bazar sharayatında resurslardan nátiyjeli paydalanıwdı támiyinleydi. Neoklassikalıq jantasıw bolsa fermer xojalıqların óndiris funkciyası hám shegaralıq ónimdarlıq principleri tiykarında bahalaydı, bunda jer, kapital hám miynet resurslarınıń optimal kombinaciyası úlken áhmiyetke iye [6]. Institucionallıq teoriya kózqarasınan qaraǵanda, fermer xojalıqlarınıń rawajlanıwı jerge iyelik huqıqları, shártnama sisteması, mámleket siyasatı hám bazar institutlarınıń jetikligi menen belgilenedi. D.Nort hám R.Kouz sıyaqlı alımlardıń kózqarasları boyınsha, múlk huqıqlarınıń anıq belgileniwi tranzakciya qárejetlerin azaytıp, óndiris nátiyjeliligin arttıradı [7].

Sonday-aq, turaqlı rawajlanıw teoriyası agrar tarawda ekologiyalıq, sociallıq hám ekonomikalıq turaqlılıqtıń úylesimliligin talap etedi. Fermer xojalıqları tek ekonomikalıq dáramat deregi emes, al aymaqlıq azıq-awqat qáwipsizligin támiyinlew, bántlikti arttırıw hám sociallıq infrastrukturanı rawajlandırıw faktorı sıpatında da qaraladı[3].

Sheshimler hám perspektivalı baǵdarlar

Fermer xojalıqlarınıń rawajlanıwı agrar reformalardıń tabısı hám azıq-awqat qáwipsizligin támiyinlewde sheshiwshi áhmietke ie. Sol sebepli olardıń jumısında bar bolǵan mashqalalardı saplastırıw ushın kompleksli sheshimler islep shıǵıw hám perspektivalı baǵdarlardı belgilew zárúr. Birinshiden, jer resurslarınan nátiyjeli paydalanıw hám suw támiynatın jaqsılaw boyınsha mexanizmlerdi jetilistiriw áhmietli máselelerden biri bolıp esaplanadı. Suwdı únemleytuǵın texnologiyalardı engiziw, tamshılatıp suwǵarıw usılların keńeytiw hám suw xojalıǵı infrastrukturasın modernizaciyalaw fermer xojalıqlarınıń turaqlı rawajlanıwın támiyinleydi. Ekinshiden, qarjılay qollap-quwatlaw hám kreditlew sistemasın rawajlandırıw talap etiledi. Fermer xojalıqları óz qarjılarınan nátiyjeli paydalanıwı ushın kreditke erkin kiriw imkaniyatların keńeytiw, mámleketlik kepillikler tiykarında jeńilletilgen kredit liniyaların engiziw úlken áhmietke ie.

Úshinshiden, agroservis xızmetlerin keńeytiw agrar óndiriste texnikalıq támiynat mashqalaların sheshiwge xızmet etedi. Servis orayların shólkemlestiriw, alternativ mashina-traktor parkleriniń jumısın jolǵa qoyıw, janılǵı hám awısıq bólekler bazarın rawajlandırıw fermerler ushın úlken imkaniyatlar jaratadı. Tórtinshiden, bazar infrastrukturasın rawajlandırıw hám báseki ortalıǵın qáliplestiriw zárúr. Monopol kárxanalardıń tásirin azaytıw, awıl xojalıǵı ónimlerin qayta islewshi kishi hám orta biznes subektlerin qollap-quwatlaw nátiyjesinde ónimlerdiń qosımsha qunı arttırıladı. Bul bolsa fermer xojalıqlarınıń dáramatların kóbeytedi.

Sonlıqtan Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan sharayatında perspektivalı baǵdarlar sıpatında tómendegilerdi ayrıqsha atap ótiw múmkin: ekologiyalıq taza ónimlerdi islep shıǵarıw, eksportqa qolaylı agrar ónimlerdi jetistiriw, kooperativ hám klaster tiykarında birlesken fermer xojalıqların rawajlandırıw jáne innovaciyalıq agrotexnologiyalardı keńnen engiziw.

Juwmaq hám usınıslar

Fermer xojalıqları awıl xojalıǵı óndirisinde oraylıq orın ielep, agrar reformalardıń tabısı hám azıq-awqat qáwipsizligin támiyinlewde sheshiwshi áhmietke ie. Izertlew nátiyjeleri sonı kórsetedi, fermer xojalıqları jumısın nátiyjeli shólkemlestiriwde elege shekem bir qatar mashqalalar - jer hám

suw resurslarınan paydalanıwda teńsizlik, qarjı támiynatındaǵı qıyınshılıqlar, bazar infrastrukturasınıń rawajlanbaǵanlıǵı hám servis xızmetleriniń jetispewshiligi bar.

Usı múnásibet penen tómendegi juwmaq hám usınıslardı alǵa qoyıw múmkin:

Birinshiden, jer hám suw resurslarınan aqılǵa uǵras paydalanıwdı támiyinlew maqsetinde tamshılatıp suwǵarıw, suwdı únemleytuǵın texnologiyalardı keńnen engiziw hám alternativ suw támiynatı infrastrukturasın jaratıw zárúr.

Ekinshiden, fermer xojalıqların finanslıq qollap-quwatlaw sistemasın jetilistiriw, jeńilletilgen kreditler, subsidiyalar hám mámleketlik kepilliklerdi keńeytiw olardıń investiciyalıq potencialın arttıradı.

Úshinshiden, servis xızmetleri hám agrotexnika támiynatın jaqsılaw arqalı fermerlerdiń óndiris qárejetleri azayadı hám ónim kólemi artadı. Sonıń ushın alternativ mashina-traktor parkleri hám servis orayların rawajlandırıw úlken áhmietke ie.

Tórtinshiden, awıl xojalıǵı ónimlerin qayta islewdi keńeytiw hám kishi hám orta biznes subektlerin tartıw arqalı qosımsha qun jaratıw, fermer xojalıqlarınıń dáramatların kóbeytiw múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ózbekstan Prezidenti Shavkat Mirziyoevtiń Ózbekstan Respublikası ǵárezsizliginiń jigirma altı jıllıǵına baǵishlangan tantanali máresimindegi sózi // Ózbekstan awıl xojalıǵı No9. 2017-jıl.

2. Mellor J. The Economics of Agricultural Development. Ithaca: Cornell University Press, 1966.

3. FAO. The State of Food and Agriculture. - Tashkent: "Food and Agriculture Organization of the United Nations," 2022.

4. Vaxabov A.L., Tadjibaeva D.A., Xajibakiev Sh.X. Jáhán ekonomikası hám xalıqaralıq ekonomikalıq qatnasıqlar. / i.f.d., prof. Pod obshey redaksiyey A.V.Vaxabova. - T.: "Moliya," 2011.

5. Mámbetnazarov B. Qaraqalpaqstanda suw resurslarınan paydalanıwdıń ekonomikalıq mexanizmleri. - Qaraqalpaqstan, 2021.

6. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. - London: Methuen & Co., 1776.

Coase R. The Problem of Social Cost // Journal of Law and Economics. - 1960. - Vol. 3. - S. 1-44.

KICHIK BIZNES RIVOJLANISH TENDENTSIYALARINI TADQIQ QILISHDA STATISTIK USULLARDAN FOYDALANISH ASOSLARI

A.Shamshetov, U.Sitmuratov, X.Kalimbetov University of innovation technologies “Moliya va iqtisodiyot” kafedrasi professor-oqituvshilari

Annotatsiya: Kichik biznesni rivojlantirish eng maqbul usullardan biri statistic va ekonometrik usullarni qo‘llashga qaratiladi. Shu nuqtai nazardan soha rivojini tadqiq qilish, sabab-oqibatni tadqiq qilishda statistic va ekonometrik usullani qo‘llashning ahamiyati ortib bormoqda

Kalit so‘zlar: Kichik biznes, statisticai, ekonometrika, iqtisodiy o‘sish, barqaror rivojlanish, takomillashtirish.

Аннотация: Одним из наиболее оптимальных методов развития малого бизнеса является использование статистических и эконометрических методов. С этой точки зрения возрастает значение исследования развития отрасли, применения статистических и эконометрических методов при исследовании причинно-следственных связей.

Ключевые слова: Малый бизнес, статистика, эконометрика, экономический рост, устойчивое развитие, совершенствование.

Abstract: One of the most optimal methods for developing small business is the use of statistical and econometric methods. From this point of view, the importance of researching the

development of the industry, applying statistical and econometric methods in the study of cause-and-effect relationships is increasing.
Keywords: Small business, statistics, econometrics, economic growth, sustainable development, improvement.

Jahonda sodir bo‘layotgan turli iqtisodiy tebranishlar oqibatida vujudga kelayotgan muammolarni bartaraf etishda kichik va o‘rta biznes muhim omil, vosita sifatida qaralmoqda. Shuningdek, aholi turmush faranvonligini oshirish, qashshoqlik darajasini pasaytirish, jamiyatning turli qatlamlari o‘rtasida pul oqimini ta’minlashga xizmat qiladi. Jahon iqtisodiyotida bandlarning 70 foizi, korxonalarning 90 foizdan ortig‘i, jahon yalpi ichki mahsulotining 50 foizi kichik va o‘rta biznes subyektlari hissasiga to‘g‘ri keladi[1]. Rivojlanayotgan davlatlarda rasmiy xususiy sektor bandligining uchdan ikki qismi, kam daromadli davlatlarda ish o‘rinlarini 95 foizi aynan kichik va o‘rta biznes hisobiga to’g’ri keladi. Shunga qaramasdan kichik biznes taraqqiyotini ta’minlashda hududiy rivojlanish, tarmoqlar rivojidagi nomutanosibliklar, moliyaviy taqchillik kabi qator muammolar mavjud bo‘lib ularni bartaraf etish talab etiladi. Jumladan kichik va o‘rta biznes subyektlari global miqyosda 5,7 trillion dollar qiymatidagi moliyaviy tanqislikka duch keladi, norasmiy sektor ham qo‘shilsa ushbu summa 8 trillion dollargacha etadi.

Jahon xo‘jaligida ishsizlikni qisqartirish, aholi turmush darajasini oshirish, daromadlar orasidagi farqlarni kamaytirish, qashshoqlik muammosini bartaraf etishda kichik biznesni rivojlantirish eng maqbul usullardan biri sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan soha rivojini tadqiq qilish, sabab-oqibatni tadqiq qilishda statistic va ekonometrik usullani qo‘llashning ahamiyati ortib bormoqda. Jumladan, kichik biznes subyektlari rivojiga ijobiy hamda salbiy ta’sir omillarni aniqlash, ularni ta’sir darajalarini baholash asosida qo‘llab-quvvatlashning samarali hamda istiqbolli yo‘nalishlarini statistik usullardan foydalanilib belgilash va takomillashtirish masalalariga bag‘ishlangan tadqiqot ishlariga ustuvorlik berilmoqda.

Yangi O‘zbekistonni barpo etishda muhim huquqiy asos hamda yo‘l xaritasi vazifasini bajaruvchi 2022 – 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida kichik biznesni rivojlantirish, ularni qo‘llab-quvvatlash uchun samarali vositalardan foydalanish asosida aholi bandligi va daromadlarini oshirish, o‘rta qatlamni shakllantirish masalalarida alohida e’tibor qaratilgan. Jumladan, tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilish va doimiy daromad manbalarini shakllantirish uchun sharoitlar yaratish, xususiy sektorning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 80 foizga va eksportdagi ulushini 60 foizga etkazish[2] kabi qator maqsadlar va ular asosida vazifalar belgilangan. Bu borada kichik biznes subyektlari rivojlanish tendentsiyalarini tadqiq qilish, ular uchun yaratilayotgan imkoniyatlar, shart-sharoitlar hisobiga o‘zgarishlarni baholash, Jumladan ushbu imkoniyatlardan foydalanishni hududlar kesimidagi tafovutlarini aniqlash, soha rivojini barqarorlik darajasini mavjud statistik usullar va ekonometrik modellar asosida baholash hamda istiqbolli yo‘nalishlarni aniqlashga yo‘naltirilgan ilmiy izlanishlari muhim tadqiqot yo‘lanishi hisoblanadi.

Ijtimoiy – iqtisodiy jarayonlarni tadqiq qilish, uni tavsiflovchi mavjud ma’lumotlar tahlil qilishga tayanadi, chunki ma’lumotlar o‘z-o‘zida jarayonni to‘liq ochib bera olmaydi. Ularni aniq usullar asosida tadqiq qilinganidagina obyekt yoki jaryonning xususiyatlari haqida aniq ma’lumotlarni olishga imkon yaratadi. Ya’ni ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tushunish, ular haqida to‘g‘ri tasavvurga ega bo‘lish statistik usullar haqidagi bilimlar va ulardan samarali foydalanishimizga bog‘liq bo‘lib qoladi. Bir so‘z bilan aytganda statistik usullardan foydalanilmasa, ma’lumotlar zaruriy xulosalarni bermaydi va samarasiz bo‘lib qoladi3. Boshqacha qilib aytganda statistik usullar haqidagi bilimlarga tayanilmagan har qanday tadqiqotni ilmiy asosga ega deyish qiyin.

Statistik atamasini keng ma’noda tavsiflash uchun quyidagi tushunchalarni qarab chiqish talab qilinadi.

[1] https://www.ifc.org/en/stories/2024/small-business-big-impact

[2] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” тўғрисидаги ПФ-60 сонли фармони.

[3] Healey, J.F. (2005). Statistics: A tool for social research, 7th edition. Belmont: Thomson Wadsworth.

- Muayyan ijtimoiy-iqtisodiy jarayon haqidagi miqdor va sifat ma’lumotlarini to‘plash, ularni qayta ishlash asosida olingan natijalarni sharhlash bilan bog‘liq fan yo‘nalishi;
- Biror ijtimoiy-iqtisodiy jarayon to‘g‘risida ma’lumot yig‘ish va jamlash amaliyoti.
- Raqamlarni qayta ishlash asosida olingan xulosa va takliflar.

Yuqoridagilarnu umumlashtirgan holda, shuni ta’kidlash mumkinki, statistika noaniqlik sharoitida qarorlar qabul qilishga xizmat qiladigan tahliliy usullarni taqdim qiluvchi fan yo‘nalishidir. Statistik tahlilni amalga oshirishda dastlabki bosqichda ma’lumotlar tavsiflovchi statistik usullar asosida tahlil qilinadi va olingan natijalar asosida ularning umumiy tavsifi shakllantiriladi. Ya’ni tavsiflovchi statistik usullarni qo‘llagan holda aniq miqdoriy ko‘rsatkichlar hisoblaniladi va ular asosida olingan ma’lumotlardan foydalanib to‘plamining muhim xususiyatlarini tavsiflanadi. Agarda tahlillar mavjud ma’lumotlarga tayanilgan holda amalga oshirilsa, kengroq ma’lumotlar to‘plamini shakllantirish va umumlashtirishga harakat qilinmasa, tadqiqot tavsiflovchi statistika sohasiga tegishli hisoblanadi. Ma’lumotlarni guruhlash, tasvirlash hamda umumiy tendentsiyalarini tadqiq qilish uchun dastlab ular jadval, grafik va diagrammalar ko‘rinishiga keltiriladi. Keyingi bosqichda umumiy tushunchaga ega bo‘lish uchun o‘rtacha qiymat aniqlanadi, ammo to‘plam ma’lumotlarni o‘ziga xos jihatlarini ochib berishda markaziy tendentsiyani beliglash uchun o‘rtacha qiymat etarli bo‘lmaydi, unga qo‘shimcha ravishda moda va mediana ko‘rsatkichlaridan foydalaniladi. Ma’lumotlarning o‘zgaruvchanlik darajasini baholash, ularni o‘rtacha qiymatga nisbatan joylashishi kengligini aniqlash maqsadida variatsiya ko‘rsatkichlarini hisoblaniladi. Bunda viriatsion kenglik, dispretsiya, o‘rtacha kvadratik chetlanish hamda viratsiya koeffientlari qo‘llaniladi. Shuningdek, daraja va nisbatlarni ifodalovchi ko‘rstakichlar ulushlar hamda foizlar ko‘rishinishida berilib, ma’lum bir qismning umumiy to‘plamdagi ulushini ko‘rsatadi. Keltirib o‘tilgan ko‘rsatkichlar tadqiq qilinayotgan obyekt bo‘yicha yig‘ilgan ma’lumotlarning umumiy xarakteristikasini tavsiflashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” тўғрисидаги ПФ-60 сонли фармони.
2. Healey, J.F. (2005). Statistics: A tool for social research, 7th edition. Belmont: Thomson Wadsworth.
3. Ugwu, P.U. (2003). Digestive principles and techniques of statistics. Enugu: Rhema Publications.
4. https://www.ifc.org/en/stories/2024/small-business-big-impact
5. https://blogs.worldbank.org/en/trade/helping-small-business-be-engine-growth-and-employment

IJTIMOIY-IQTISODIY TARAQQIYOTNI TA’MINLASHDA KICHIK BIZNESNINING ROLI VA OBYEKTIV ZARURLIGI

U.Sitmuratov, X.Kalimbetov University of innovation technologies “Moliya va iqtisodiyot” kafedrasi professor-oqituvshilari

Annotatsiya: Kichik biznes iqtisodiyotning lokomativi vazifasini bajarib, iqtisodiyotni rivojlantirish, barqarorligini ta’minlashning muhim omili hisoblanadi va shu sababdan kichik biznes faoliyatini kengaytirish va moliyaviy imkoniyatlarini barqarorlashtirish talab qilinadi.

Kalit so‘zlar: Kichik biznes, aholi farovonligi, ishchi kuchi, iqtisodiy o‘sish, barqaror rivojlanish, raqamli texnologiyalar.

Аннотация: Малый бизнес выполняет функцию локомотива экономики, является важным фактором развития и стабильности экономики, и поэтому требуется расширение деятельности малого бизнеса и стабилизация его финансовых возможностей.

Ключевые слова: Малый бизнес, благосостояние населения, рабочая сила, экономический рост, устойчивое развитие, цифровые технологии.

Abstract: Small business performs the function of a locomotive of the economy, is an important factor in the development and stability of the economy, and therefore, it is necessary to expand the activities of small businesses and stabilize their financial capabilities.

Keywords: Small business, well-being of the population, labor force, economic growth, sustainable development, digital technologies.

Kichik biznes iqtisodiyotning lokomativi vazifasini bajarib, iqtisodiyotni rivojlantirish, barqarorligini ta’minlashning muhim omili hisoblanadi4. Kichik biznes yangi ish o‘rinlarini shakllantiradi, aholi bandligini ta’minlaydi va daromadlarini oshirishning asosiy manbai bo‘lib xizmat qiladi. Natijada, hududiy hamda tarmoqlar rivojidagi farqlarni bartaraf etishning eng maqbul yechimi sifatida maydonga chiqadi. Kichik biznes, malakali ishchi kuchini yaratishga xizmat qiladi va yirik biznes uchun yuqori malakaga ega bo‘lgan ishchi kuchi tayyorlab beradi. Ya’ni, yuqori malakaga ega, bugungi kun talablariga javob beradigan inson kapitalini shakllantirishda dastlabki bosqich vazifasini bajaradi5.

Eng muhimi bozor iqtisodiyotining normal faoliyatini ta’minlovchi muhim omil raqobat kurashini shakllantirishda kichik biznesning roli yuqori hisoblanadi. Natijada, biznes muhitining tarkibiy qismi sifatida qaraladigan raqobat kurashi korxonalarni mavjud resurslardan samarali foydalanishga majbur qiladi. Chunki, jamiyat raqobat kurashida ustunlikka ega bo‘lgan korxonalar mahsulotini xarid qilishadi, investorlar esa ushbu korxonalarga pul tikishadi. Aksincha samarasiz bo‘lgan biznesdan o‘z mablag‘larini chiqarib olishga harakat qilishadi. Bir so‘z bilan aytganda kichik biznes innovatsion, raqamli texnologiyalarga asoslanilgan jonli iqtisodiyotni tashkil qilishda asosiy tarkibiy qism sifatida qaraladi.

Umumiy hisobda kichik biznesning o‘ziga xos ijobiy va salbiy tomonlari, ustun va zaif jihatlari mavjud bo‘lib davlatlar uning ijobiy natijalaridan foydalanish va ustun jihatlarini qo‘llab – quvvatlashga harakat qilishadi. Amalga oshirilgan tahlil natijalariga tayanilgan holda kichik biznesning kamchiligi sifatida qator omillarni keltirish mumkin (1.2.1-rasm).

Kichik biznes subyektlari moliyaviy imkoniyatlarining cheklanganligi sababli qator muammolarga duch kelishadi. Jumladan, dastlab ular faoliyatini moliyalashtirish muammosiga sabab bo‘lsa, keyingi bosqichlarda zamonaviy texnologiyalarni sotib olish, innovatsion jarayonlarni moliyalashtirish imkoniyatlarini chegaralaydi. Shu sababdan davlatlar kichik biznes subyektlarini qo‘llab – quvvatlash maqsadida ular uchun imtiyozlari kreditlar berishadi.

[4] Druker,2009. Innovation and Entrepreneurship, New York: Harper Collins.

[5] OECD, 2017 Increasing productivity in small traditional enterprises: programmes for upgrading management skills and practices, OECD Working Party on SMEs and Entrepreneurship, CFE/SME (2016)

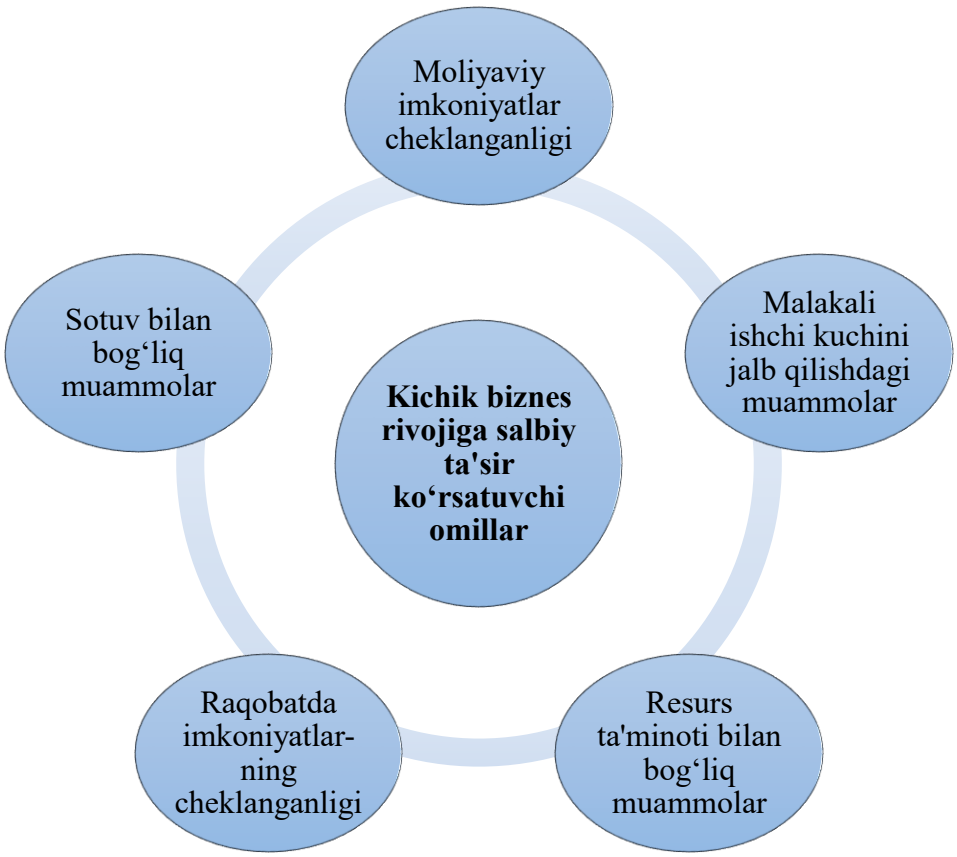

1.2.1-rasm. Kichik tadbirkorlik subyektlari taraqqiyotini ta’minlashga salbiy ta’sirga ega bo‘lgan omillar[6]

Boshqa tomondan kichik biznes subyektlari malakali ishchilarni yuqori ish haqi talab qilishlari sababli ularni jalb qilish muammosiga duch kelishadi. Bundan tashqari kichik biznesda band bo‘lgan ishchilar malakasini oshib borishi, ularni yuqori ish haqi to‘laydigan ish o‘rinlarini qidirishlari va yirik biznesga o‘tib ketishlari kuzatiladi. shu sababdan kichik biznesni faoliyatini kengaytirish va moliyaviy imkoniyatlarini barqarorlashtirish talab qilinadi.

Kichik biznes subyektlari faoliyat doirasi ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri resurs yetkazib beruvchilar bilan shartnoma qilishga to‘sqinlik qiladi. Natijada, ular resurslarni vositachilardan olishga majbur bo‘lishi, xarajatlarni nisbatan yuqori bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Natijada ularning raqobatdagi imkoniyatlari tannarxni yuqori bo‘lishi hisobiga cheklanadi. Ayni muammo sotuv jarayonida ham kuzatiladi, ya’ni ularning yirik iste’molchilarga shartnoma asosida yetkazib berish imkoniyatlari chegaralanganligi doimiy ravishda bozorda sodir bo‘ladigan tebranishlarga tayyor turishlariga sabab bo‘ladi. Bundan tashqari, ularining faoliyati ko‘pchilik holatlarda mahalliy bozor bilan chegaralanib qoladi. Shu sababdan davlatlar kichik biznes subyektlarini eksport imkoniyatlarini oshiridsh uchun ularga qulay sharoit yaratishga harakat qilishadi va tashqi bozorlarga chiqishini rag‘batlantirish maqsadida moliyaviy, huquqiy yordam ko‘rsatishadi.

Shuningde, kichik biznes subyektlarining o‘ziga xos ustunliklari ham mavjud bo‘lib, qator tadqiqotlarda ular o‘z tasdig‘ini topgan. Ushbu tadqiqot natijalarini o‘rgangan holda iqtisodchi olim E.F. Shumaxerning ilmiy tadqiqot natijalariga tayangan holda kichik biznesning quyidagi ustunliklarga ega ekanligini keltirib o‘tildi.

- Bozor qonunlari amal qilisghining muhim omili bo‘lgan raqobat kurashini ta’minlashga xizmat qiladi;
- Aholini tadbirkolrlik bilan shug‘ullanishi va jamiyatda o‘rta sinfni shakllantirishda samarali usul hisoblanadi;

[6] Manba: nazariy bilimlar asosida muallif ishlanmasi

- Iqtisodiy tebranishlar sharoitida vujudga keladigan salbiy oqibatlarni yumashtishga xizmat qiladi;
- Kichik biznesni tashkil qilishning kam mablag‘ talab qilishi ular sonini qisqa muddatda oshirish imkoniyatini beradi;
- Bandligini ta’minlash hamda daromadlarini oshirishda samarali yo‘nalish hisoblanadi.

Kichik biznesning sanab o‘tilgan o‘ziga xos ijobiy jihatlari va ustunliklari dunyo mamlakatlarida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlash, iqtisodiy muammolarini hal qilish, bozor qonunlari faoliyatini ta’minlashda muhim vositalardan biri sifatida qaralishga sabab bo‘lmoqda. Boshqa tomondan esa sanab o‘tilgan kamchiliklar soha rivojini ta’minlashda uning zaif tomonlarini aniqlash va turli tashkiliy – iqtisodiy mexanizmlar bilan qo‘llab-quvvatlash talab qiladi. Kichik biznesning rivojidagi ijobiy va salbiy jihatlarni hisobga olgan holda davlatlar uning mavjud imkoniyatlari va yutuqlaridan foydalanish maqsadida qulay tadbirkorlik muhitini yaratish asosida bu yo‘ldagi muammolarni bartaraf etish choralarini ko‘rishadi.

Mamlakatimizda ham kichik biznes ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlashda o‘ziga xos ahamiyatni hisobga olgan holda soha rivojini ta’minlashga alohida e’tibor qaratilib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Druker,2009. Innovation and Entrepreneurship, New York: Harper Collins.
2. OECD, 2017 Increasing productivity in small traditional enterprises: programmes for upgrading management skills and practices, OECD Working Party on SMEs and Entrepreneurship, CFE/SME (2016)
3. Manba: nazariy bilimlar asosida muallif ishlanmasi
4. Schumacher E.F. Small is beautiful: Economics as if people Mattered, Harper & row Publisher, London, 1973.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AGRAR TARMOQDA YASHIL INNOVATSIYALAR VA EKSTERNALIYA JARAYONLARINING O‘ZARO TA’SIRI

Smaylova Zarafshan Muratbay qızı
Qoraqalpoq davlat universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasi tayanch doktorantı

Annotatsiya:

Ushbu tezisda raqamli iqtisodiyotning mohiyati va tamoyillari, uning agrar tarmoqdagi roli hamda eksternaliya jarayonlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yoritilgan. Asarda qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali resurslardan samarali foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta’minlash va ijobiy eksternaliyalarni kuchaytirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shu tariqa, raqamli iqtisodiyot agrar sohada barqaror va ekologik mas’uliyatli rivojlanish omili sifatida asoslab berilgan.

Аннотация:

В данном тезисе раскрыта сущность и принципы цифровой экономики, её роль в аграрном секторе, а также взаимосвязь с процессами экстерналий. Рассмотрены возможности эффективного использования ресурсов, обеспечения экологической безопасности и усиления положительных экстерналий посредством внедрения цифровых технологий в сельское хозяйство. Таким образом, цифровая экономика обоснована как фактор устойчивого и экологически ответственного развития аграрной отрасли.

Abstract:

This thesis explores the essence and principles of the digital economy, its role in the agricultural sector, and its interrelation with externality processes. It analyzes the potential of digital technologies in agriculture to enhance resource efficiency, ensure environmental safety, and strengthen positive externalities. Thus, the digital economy is justified as a key factor for sustainable and environmentally responsible development in the agricultural sector.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, agrar tarmoq, eksternaliya, yashil innovatsiyalar, ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish.

Ключевые слова: цифровая экономика, аграрный сектор, экстерналия, зелёные инновации, экологическая безопасность, устойчивое развитие.
Keywords: digital economy, agricultural sector, externality, green innovations, environmental safety, sustainable development

Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot davrida raqamli iqtisodiyot jamiyatning barcha sohalarida, jumladan, agrar tarmoqda ham yangi bosqichni boshlab berdi. Raqamli iqtisodiyot — bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun’iy intellekt, “big data”, raqamli platformalar va internet tarmoqlari orqali iqtisodiy faoliyatni samarali tashkil etish tizimidir. Uning asosiy maqsadi — resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish, inson mehnatini yengillashtirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishdan iboratdir.

Raqamli iqtisodiyotning asosiy tamoyillari — ochiqlik, shaffoflik, axborot almashinuvi, tezkorlik, innovatsion yondashuv va ekologik barqarorlikdir. Ushbu tamoyillar iqtisodiy tizimlarda yangi boshqaruv mexanizmlarini yaratadi. Masalan, raqamli ma’lumotlar bazalari, bulutli texnologiyalar va sun’iy intellekt orqali ishlab chiqarish va resurslar holati real vaqt rejimida nazorat qilinadi. Bu esa nafaqat iqtisodiy jarayonlarni samarali tashkil etish, balki atrof-muhitni muhofaza qilish imkonini ham beradi.

Agrar tarmoqda raqamlashtirish jarayoni hozirda eng muhim strategik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalarni qo‘llash dehqonchilik, chorvachilik, suv xo‘jaligi va logistika tizimlarining samaradorligini oshiradi. Masalan, dronlar yordamida ekin maydonlarining holatini kuzatish, sun’iy intellekt orqali hosildorlikni prognoz qilish, IoT sensorlari yordamida tuproq namligini va o‘g‘it miqdorini nazorat qilish mumkin. Bu kabi yechimlar nafaqat hosildorlikni oshiradi, balki suv va energiya kabi tabiiy resurslarni tejashga ham xizmat qiladi.

Raqamlashtirishning yana bir muhim jihati — bu eksternaliyalarni boshqarish imkoniyatini yaratishidir. Eksternaliya — bu bir xo‘jalik subyekti faoliyatining boshqa subyektlarga yoki jamiyatga ta’siri bo‘lib, bu ta’sir har doim ham bozor narxlariga aks etmaydi. Ular ijobiy yoki salbiy bo‘lishi mumkin. Ijobiy eksternaliyalarga misol sifatida raqamli texnologiyalar yordamida chiqindisiz ishlab chiqarish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish yoki ekologik toza mahsulot yetishtirishni keltirish mumkin. Bunday faoliyat atrof-muhitni yaxshilaydi, jamiyat salomatligini mustahkamlaydi va barqaror rivojlanishga hissa qo‘shadi. Salbiy eksternaliyalar esa atrof-muhitning ifloslanishi, resurslarning haddan tashqari ekspluatatsiyasi yoki texnologik chiqindilarning ko‘payishi orqali namoyon bo‘ladi.

Raqamli iqtisodiyot ana shunday salbiy eksternaliyalarni kamaytirish, ijobiylarini esa kuchaytirish imkonini beradi. Masalan, raqamli monitoring tizimlari orqali ifloslanish darajasini nazorat qilish, chiqindilarni qayta ishlash jarayonlarini avtomatlashtirish yoki ekologik xavfsizlik standartlarini real vaqt rejimida kuzatish mumkin.

Shu tariqa, raqamli iqtisodiyot agrar tarmoqda nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi vosita, balki barqaror va ekologik mas’uliyatli rivojlanish modelini shakllantiruvchi omil sifatida ham namoyon bo‘ladi. U qishloq xo‘jaligida yashil innovatsiyalarni joriy etish, resurslardan oqilona foydalanish, salbiy eksternaliyalarni kamaytirish va ijobiy ta’sirlarni kuchaytirish orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot va eksternaliya tushunchalari bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir. Ularning o‘zaro ta’siri natijasida agrar sohada yangi, ekologik toza, raqamli yechimlarga asoslangan ishlab chiqarish modeli shakllanmoqda. Bu esa kelajakda nafaqat iqtisodiy o‘sishni, balki ekologik xavfsizlik va jamiyat farovonligini ta’minlashning muhim garovi bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev, S. M. (2021). Yangi O‘zbekiston strategiyasi (pp. 45–52). Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti.
2. OECD. (2021). Digital Transformation in Agriculture: Policy Implications (pp. 78–95). Paris: OECD Publishing.
3. World Bank. (2019). The Future of Food: Harnessing Digital Technologies for Agriculture (pp. 101–118). Washington, D.C.: World Bank Group.

4. UNEP. (2020). Green Economy and Sustainable Agriculture (pp. 63–74). Nairobi: United Nations Environment Programme.
5. Pigou, A. C. (2017). The Economics of Welfare (pp. 215–230). London: Macmillan.

REVISITING THE PHILLIPS CURVE IN THE POST-COVID ERA

Tulibayeva Kamola Baxrom qizi
Master of Tashkent State University of Oriental Studies
email address: tulibayevakamola@gmail.com

Annotation: This thesis investigates the relevance and shape of the Phillips Curve in the post-COVID economic environment, particularly in light of the inflationary pressures and labor market distortions observed from 2020 to 2025. The Phillips Curve, which traditionally illustrates an inverse relationship between unemployment and inflation, has faced increasing scrutiny in recent years due to structural changes in global economies. The study will incorporate empirical methods, including regression analysis and possibly time-series econometrics, to estimate the inflation-unemployment trade-off in the current economic context.
Key Words: Phillips Curve, inflation, unemployment, post-COVID economy, optimal monetary policy.
Annotatsiya: Ushbu tezisda COVIDdan keyingi iqtisodiy muhitda Filips egri chizig'ining ahamiyati va shaklini, xususan, 2020-yildan 2025-yilgacha kuzatilgan inflyatsiya bosimi va mehnat bozoridagi buzilishlarni hisobga olgan holda o‘rganadi. Fillips egri chizig'i an'anaviy ravishda ishsizlik, so‘nggi yillarda yuz bergan iqtisodiy o‘zgarishlar va iqtisodiy o‘zgarishlar o‘rtasidagi teskari munosabatni ko‘rsatadi. Tadqiqot hozirgi iqtisodiy kontekstda inflyatsiya va ishsizlik nisbatini baholash uchun regressiya tahlilini va ehtimol vaqtli ekonometrikani o‘z ichiga olgan empirik usullarni o‘z ichiga oladi.
Kalit so‘zlar: Fillips egri chizig'i, inflyatsiya, ishsizlik, COVIDdan keyingi iqtisodiyot, optimal pul-kredit siyosati.
Аннотация: В данной тезисе исследуются актуальность и форма кривой Филлипса в постковидной экономической ситуации, особенно в свете инфляционного давления и искажений на рынке труда, наблюдавшихся в период с 2020 по 2025 год. Кривая Филлипса, традиционно иллюстрирующая обратную зависимость между безработицей и инфляцией, в последние годы подвергается все более пристальному вниманию в связи со структурными изменениями в мировой экономике. В исследовании будут использованы эмпирические методы, включая регрессионный анализ и, возможно, эконометрику временных рядов, для оценки компромисса между инфляцией и безработицей в текущем экономическом контексте.
Ключевые слова: кривая Филлипса, инфляция, безработица, экономика после COVID, оптимальная денежно-кредитная политика.

The Phillips curve originated out of analysis comparing money wage growth with unemployment. The findings of A.W. Phillips in The Relationship between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages in the United Kingdom 1861–1957 suggested there was an inverse correlation between the rate of change in money wages and unemployment. For example, a rise in unemployment was associated with declining wage growth and vice versa.

This analysis was later extended to look at the relationship between inflation and unemployment. Again the 1950s and 1960s showed there was evidence of this inverse trade-off between unemployment and inflation[1]. There are occasions when we can see a trade-off between unemployment and inflation. For example, between 1979 and 1983, inflation (CPI) fell from 15% to 2.5%. During this period, we see a rise in unemployment from 5% to 11%. In 2008, the recession caused a sharp rise in unemployment and inflation became negative.

Original Phillips Curve Diagram’s photo[1]

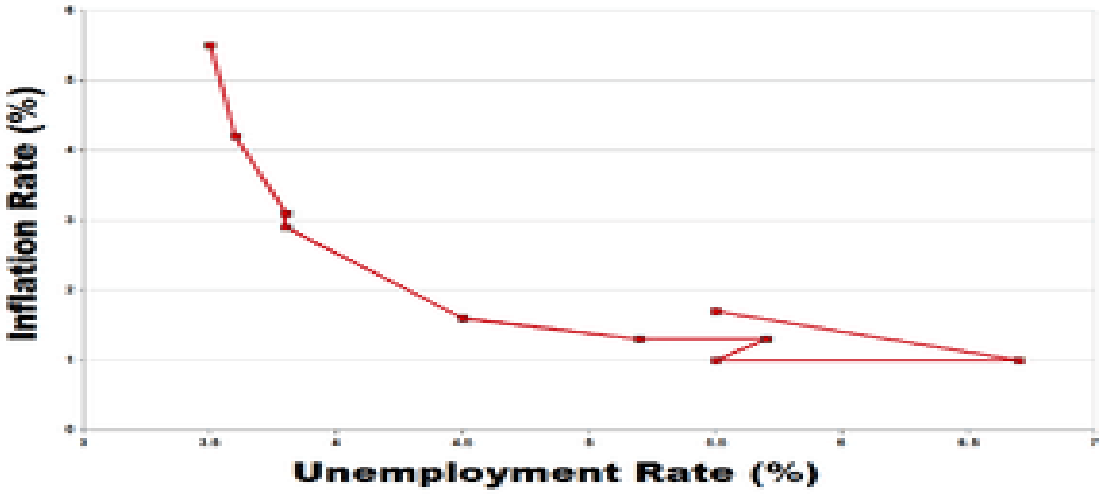

Unemployment and Inflation comparison chart of United States during 1978-2011[1]

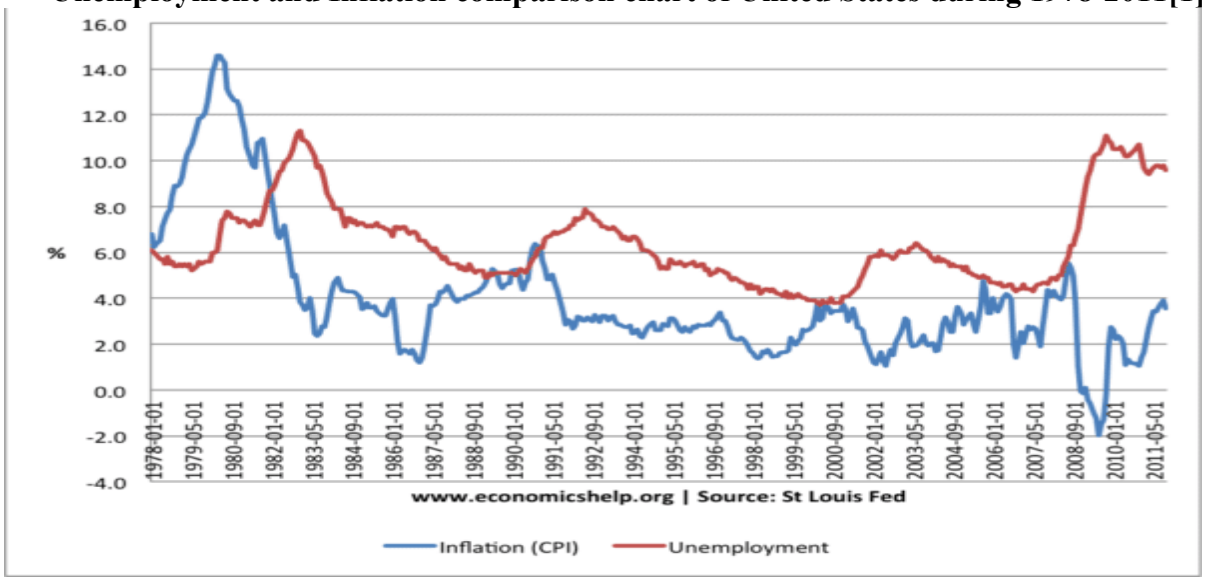

This thesis uses the impulse response functions estimated from the local projection methods in the previous section to trace out Phillips curves before and after Covid. These are shown in Figure 3, which consists of four charts. The first chart plots the response of GDP at different quarters against the response of core inflation at the same horizon. The second chart plots this for unemployment against core inflation. The bottom two charts plot the impulse responses of GDP against services and core goods inflation, respectively. Evidence from the average pre-Covid recession in shown in blue; data from the Covid period is shown in red[2,15].

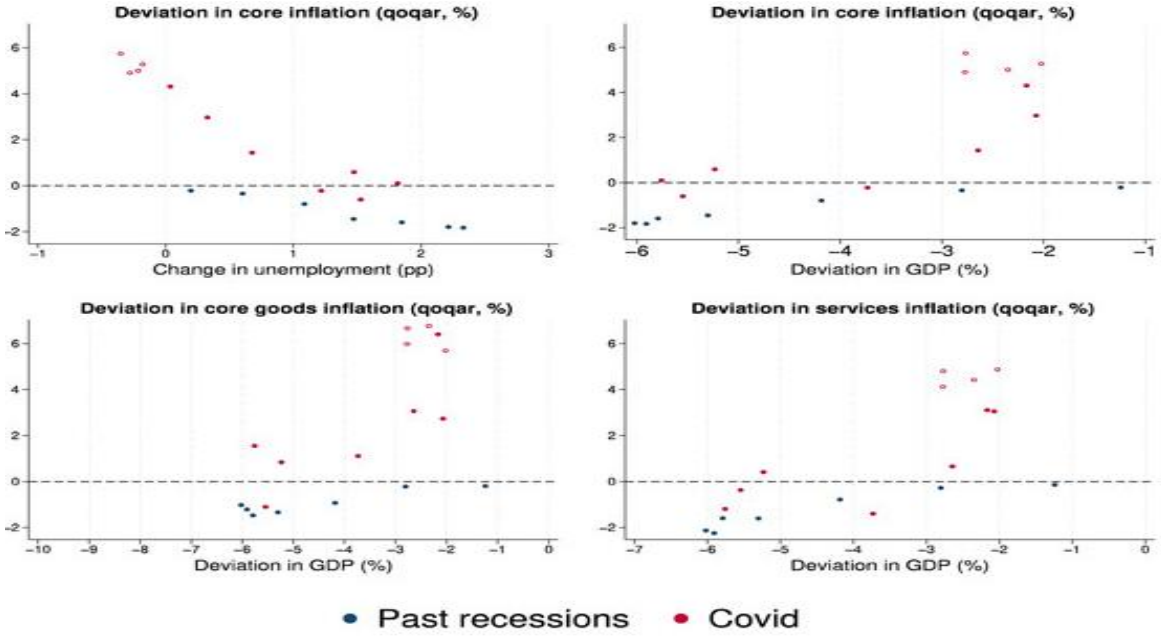

The difference in the shape of the Phillips curves before and after Covid is stark. The pre-Covid recessions are consistent with a clearly downward sloping but relatively flat aggregate Phillips curve in which inflation falls when activity falls below trend during the recession, or equivalently when unemployment increases above its trend. This is consistent with the pre-pandemic view that the slope of the Phillips curve was fairly flat (Simon et al. 2013, among many others).

During the pandemic recovery, the relationship has shifted up and become steeper. Core inflation was at or above trend throughout the pandemic period, even though average activity was below trend for most countries. This suggests that supply has fallen after the pandemic. In addition, core inflation accelerated as the recovery gathered steam, reaching its highest value in 2023Q1 at the end of our sample. A similar relation emerges when we replace activity with unemployment. Unlike for activity there is clearer evidence of some tightening, with unemployment falling below its trend by the first quarter of 2022 and remaining low after that. Again, the relation between unemployment and inflation is again starkly different from the pre-Covid period.

At the sectoral level there is clear evidence of a shift in the Phillips curves for both goods and services. Pre-Covid, both curves appear fairly flat. Since the pandemic, however, core goods inflation increased steeply as activity recovered. Services inflation, while relatively subdued early in the recovery, increased to rates higher than what would be implied by the pre-Covid Phillips curves. It also accelerated as the recovery gathered steam[2,16].

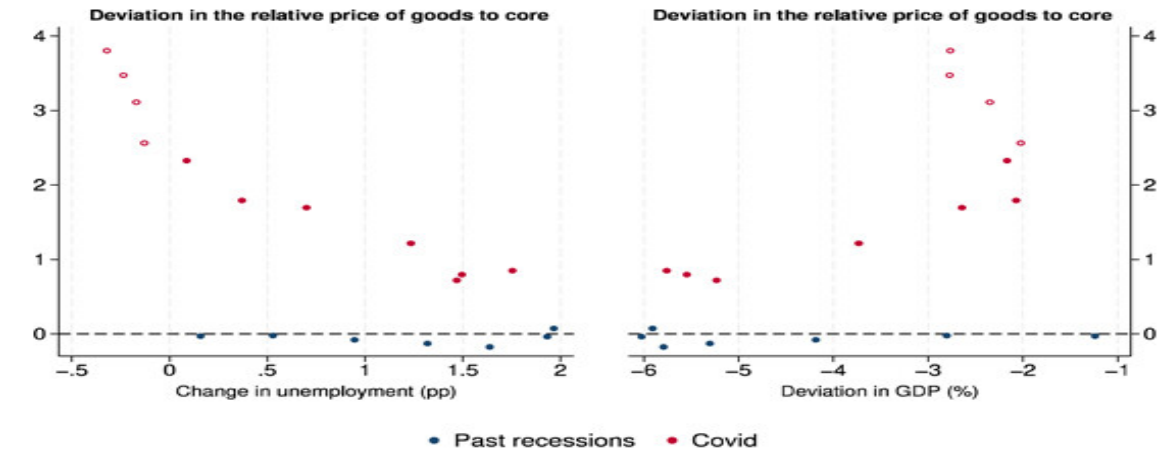

The optimal monetary policy minimizes the welfare loss function subject to the IS curve , the sectoral Phillips curves, and the evolution of log prices. Monetary policy can freely set the nominal interest rate; therefore, the IS curve can be eliminated from the set of constraints. Moreover, it is convenient to rewrite the welfare loss function using the following notation:

$$\mathcal{L}^{\text{within}} \equiv \text{diag}(\boldsymbol{\lambda})\,\text{diag}(\boldsymbol{\epsilon})(I-\Delta)\Delta^{-1},$$

$$\mathcal{L}^{\text{across}} \equiv \Phi_C(I_N, I_N) + \sum_s \lambda_s \Phi_s(I_N, I_N),$$

$$\mathcal{L} \equiv \mathcal{L}^{\text{within}} + \mathcal{L}^{\text{across}}.$$

Proposition 4 states and solves the optimal policy problem with commitment.
Proposition 4.The optimal monetary policy with commitment solves[3,1418]

$$\min_{\{\tilde{y}_{t+\tau},\,\pi_{t+\tau}\}_{\tau=0}^{\infty}} \frac{1}{2}\sum_t \rho^t\left[(\gamma+\varphi)\tilde{y}_t^2 + \boldsymbol{\pi}_t^T \mathcal{L}\boldsymbol{\pi}_t + \boldsymbol{\chi}^T \mathcal{L}^{\text{across}}\boldsymbol{\chi}\right]$$

REFERENCES:

1. Phillips Curve Explained– URL: https://www.economicshelp.org/blog/1364/economics/phillips-curve-explained/
2. Tryggvi Gudmundsson , Chris Jackson and Rafael A Portillo – The Shifting and Steepening of Phillips Curves During the Pandemic Recovery: International Evidence and Some Theory – 15-16 p.
Elissa Rubbo – Network, Phillips Curve and Monetary policy – Econometrica Journal of econometric society, vol.91, issue 4 –1418 p.

TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING IQTISODIY RIVOJLANISHGA TA’SIRI

Usnatdinova Gulayim Axmet qizi
Innovatsion texnologiyalar universiteti Dasturiy injiniring kafedrasi assistenti

Annotatsiya:

Joriy tadqiqotda oldingi tadqiqotlarni ko‘rib chiqish orqali ta’lim sohasidagi sun’iy intellekt ilovalarining iqtisodiy rivojlanishga ta’siri o‘rganildi. Ta’riflovchi yondashuvga tayanildi, chunki u hozirgi tadqiqotning tabiatiga mos keladigan eng yaxshi yondashuvlardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt har bir talabaning tushunish darajasini o‘lchashi mumkin, bundan tashqari, sun’iy intellekt ilovalaridan foydalanishni kengaytirish iqtisodiy rivojlanishga erishish yo‘lidir, chunki u ta’lim darajasini oshirishi mumkin.

Abstract:

The current study examined the impact of AI applications in education on economic development by reviewing previous studies. A descriptive approach was adopted because it is one of the best approaches that fits the nature of the current study. The results of the study showed that AI can measure the level of understanding of each student, and in addition, expanding the use of AI applications is a way to achieve economic development because it can increase the level of education.

Аннотация:

В настоящем исследовании изучается влияние применения ИИ в образовании на экономическое развитие, анализируются предыдущие исследования. Был выбран описательный подход, поскольку он наилучшим образом соответствует сути данного исследования. Результаты исследования показали, что ИИ может измерять уровень знаний каждого учащегося, и, кроме того, расширение использования приложений ИИ является одним из способов достижения экономического развития, поскольку оно может повысить уровень образования.

Kalit so‘zlar: *Sun’iy intellekt ilovalari, iqtisodiy rivojlanish, ta’lim texnologiyalari.*

Keywords: *Artificial intelligence applications, economic development, educational technologies.*

Ключевые слова: *применение искусственного интеллекта, экономическое развитие, образовательные технологии.*

I. Kirish:

Sun’iy intellekt - kompyuter dasturlari va texnologiyalari bilan bog‘liq xususiyatlar va atributlar to‘plamini o‘z ichiga olgan kompyuter fanining kengaytmasi bo‘lib, u inson ongini va

uning aqliy imkoniyatlarini taqlid qilishga qodir. Sun’iy intellektning katta ahamiyati shundan kelib chiqadi, chunki sun’iy intellekt yanada yaxshi natijalarga erishish qobiliyati tufayli o‘quv jarayoni uchun katta ahamiyatga ega deb hisoblanadi va sun’iy intellektning ta’siri displey vositalarini va boshqalarni o‘z ichiga olgan sun’iy intellekt texnologiyalarini integratsiyalash orqali butun o‘quv jarayonini rivojlantirishga taalluqlidir. Sun’iy intellekt kontseptsiyasi rivojlangan va yaxshi natijalarga erishish qobiliyati tufayli o‘quv jarayoni uchun katta ahamiyatga ega. Sun’iy intellektning ta’siri displey va boshqalarni o‘z ichiga olgan sun‘iy intellekt usullarini integratsiyalash orqali butun ta’lim jarayonini rivojlantirishga taalluqlidir. Sun’iy intellekt tushunchasi tarix davomida rivojlangan. Sun’iy intellektning kelib chiqishi 1950 yildan beri bo‘lgan 50-yillardan ikkinchi ming yillikka qadar u Marvin, Gerbert va boshqa olimlar qo‘lida ildiz ota boshladi, so‘ngra yigirma yildan keyin bulutga asoslangan neyron an’anasi va maxsus hisoblash tadqiqotlari paydo bo‘ldi, chunki u sanoat dunyosida va xavfsizlik tizimlarida tarqaldi. Keyinchalik, so‘nggi yillarda dunyo texnologiyaning ulkan rivojlanishiga guvoh bo‘lib, chuqur mashinani o‘rganish jarayonlarini qamrab oldi, bu esa hozirda inson imkoniyatlaridan oshib ketadigan ulkan imkoniyatlarga ega[1].

Iqtisodiy rivojlanish - bu mamlakat, mintaqa yoki jamiyatning iqtisodiy farovonligi va turmush sifatini yaxshilashni o‘z ichiga olgan keng va ko‘p qirrali tushunchadir. Iqtisodiy rivojlanish tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish va iste’molini oshirish, ko‘proq ish o‘rinlari va daromadlar yaratish, qashshoqlik va tengsizlikni kamaytirish, inson kapitali va ijtimoiy farovonlikni oshirish, atrof-muhitni muhofaza qilishni o‘z ichiga oladi. Iqtisodiy rivojlanishga tabiiy resurslar, inson kapitali, texnologiya, institutlar, siyosat, madaniyat va tarix kabi turli omillar ta’sir ko‘rsatadi. Iqtisodiy rivojlanish bozor unumdorligi va yalpi ichki mahsulotning o‘sishi hodisasi bo‘lgan iqtisodiy o‘sish bilan bir xil emas. Iqtisodiy o‘sish iqtisodiy rivojlanish jarayonining bir jihati bo‘lib, lekin u hayot sifati yoki daromadlarni taqsimlashdagi o‘zgarishlarni har doim ham aks ettirmaydi. Iqtisodiy rivojlanish hukumatlar, xususiy sektor, fuqarolik jamiyati, xalqaro tashkilotlar va ilmiy doiralar kabi turli omillar o‘rtasidagi hamkorlikni o‘z ichiga olgan yaxlit va fanlararo yondashuvni talab qiladi[2].

Shunday qilib, joriy tadqiqot sun’iy intellekt ilovalarining iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini quyidagicha o‘rganishga qaratilgan:

II. Adabiyot manbalarini haqida umumiy ma’lumot; Adabiyot sharhi

Sun’iy intellekt: Mashinani o‘rganish texnologiyasidagi so‘ngi o‘zgarishlar va bulutli hisoblash qobiliyatlari va katta ma’lumotlarning integratsiyasini hisobga olgan holda, sun’iy intellekt barcha o‘lcham va shakldagi tashkilotlar uchun foydalanish uchun qulay tizimlarni taqdim etish orqali sezilarli sur’atga ega bo‘ldi va o‘z ta’sirini kengaytira boshladi[3].

1956-yilda Amerika Dartmut universitetida sun’iy intellekt bo‘yicha konferentsiya bo‘lib o‘tdi, u erda mantiqiy nazariyalarni isbotlash va ingliz tilida so‘zlashda tomoshabinlarni hayratga soladigan ajoyib kompyuter dasturlari va qurilmalari taqdim etildi. Shundan so‘ng, 60-yillarning o‘rtalarida AQSh Mudofaa vazirligi ushbu sohaning porloq kelajagi haqidagi optimizm tufayli sun’iy intellekt sohasidagi tadqiqotlarni moliyalashtirdi. Yigirmanchi asrning o‘rtalarida oz sonli olimlar nevrologiyadagi so‘ngi kashfiyotlar, ma’lumotlarning yangi matematik nazariyasi, kibernetikaning rivojlanishi va birinchi navbatda, raqamli kompyuter ixtirosi asosida aqlli mashinalarni yaratishga yangi yondashuvni o‘rganishni boshladilar [5].

Sun’iy intellekt ta’rifi - bu kompyuter tizimlarini o‘rganish va yaratish bilan bog‘liq bo‘lgan informatika sohasi. Sun’iy intellekt yangi tushunchalar va vazifalarni o‘rganadigan tizimlar kabi aqlning ba’zi shakllarini namoyish etadi. Sun’iy intellekt butun dunyo bo‘ylab foydali natijalarni tadqiq qilish va olishga hissa qo‘shadi[6]. Bundan tashqari, bu fan mashinalarga kiradigan g‘oyalarni o‘rganish bilan shug‘ullanadi, shunda ular odamlarning an’anaviy javoblariga mos keladigan tarzda ogohlantirishlarga javob bera oladilar, shuning uchun mashinalar inson mahorati bilan baholash, tanlash va tanqid qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi[7].

Ta’limda qo‘llaniladigan sun’iy intellekt ilovalariga kelsak, sun’iy intellektning raqamli va dinamik tabiati bugungi kunda odatiy an’anaviy maktab muhitida topib bo‘lmaydigan boshqa

miqyosni ta’minlaydi. Ta’limda sun’iy intellektni qo‘llash o‘rganishning yangi chegaralarini ochishga imkon beradi va innovatsion texnologiyalarni yaratishni tezlashtiradi[10]. Sun’iy intellektning ta’limda qo‘llanilishi orasida biz, masalan,

1. **Intellektual kontent:** Hozirgi vaqtda bir guruh kompaniyalar va raqamli platformalar an’anaviy ta’lim kitoblarini ta’lim maqsadi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan aqlli kitoblarga aylantirish orqali aqlli kontent yaratishdan manfaatdor [11].
2. **Intellektual ta’lim tizimlari:** Keti Xafner ITS deb nomlanuvchi aqlli ta’lim tizimlarini sun’iy intellekt elementini o‘z ichiga olgan ta’lim dasturlarini o‘z ichiga olgan tizimlar sifatida belgilaydi. Tizim talabalarning ishini kuzatib boradi va kerak bo‘lganda har bir talabaning faoliyati haqida ma’lumot to‘plash orqali ularga rahbarlik qiladi. Shuningdek, u kuchli va zaif tomonlarini ta’kidlashi mumkin. Har bir o‘quvchi bor va kerakli vaqtda unga kerakli yordam ko‘rsatiladi.

Ko‘p gapirish va qo‘rquvga qaramay, mashinalar tez orada o‘qituvchilarning o‘rnini bosa olmaydi. Mashinalar o‘qituvchilarning har bir o‘quvchiga samarali kirishini ta’minlashni qiyinlashtiradigan ko‘plab tizimli to‘siqlarni yengib o‘tishga yordam beradigan vosita bo‘lish o‘rniga, maktab tizimlari bir qator muammolarga duch keladi, jumladan, o‘qituvchilarning etishmasligi, yuqori sifatli o‘qituvchilarni rivojlantirishning aniq usullarining yo‘qligi va hatto eng yaxshi o‘qituvchilar ham o‘z talabalarining turli xil ta’lim ehtiyojlarini qondirish uchun kurashadilar yoki o‘quvchilarning chuqur o‘rganish va asosiy bo‘lmagan ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirishga vaqt topadilar. Sinf xonasining o‘zi, sun’iy intellekt texnologiyalari tomonidan taqdim etilgan "ehtiyojlarga asoslangan ixtisoslashtirilgan xizmatlar" variantlari o‘quvchilarning mashg‘ulotlardan zavqlanishini yaxshilashga va bir vaqtning o‘zida ularning baholarini yaxshilashga yordam beradi. Yaxshi o‘qitilgan robotlar o‘quvchilarning ko‘nikmalarini mustahkamlash va rivojlantirish uchun shaxsiy darslar va qo‘shimcha darslar bilan ta’minlashda tajribali o‘qituvchilarning rolini to‘ldirishi mumkin. O‘qituvchilar ko‘pincha imtihonlarni baholash va topshiriqlarni baholash kabi ko‘plab ofis ishlaridan aziyat chekishadi, ammo sun’iy intellekt bu vazifalarning ko‘pini hal qilishi mumkin, tuzatish va ma’muriy ishlar uchun zarur bo‘lgan vaqtni o‘quvchilarga ko‘proq vaqt ajratish uchun sarflaydi. Tez orada sinflar o‘rganishning an’anaviy tizimidan zarur bo‘lgan robot va san’at texnikasi kombinatsiyasidan foydalanishga o‘tishi kutilmoqda. Talabalarning katta va ortib borayotgan foizi doimiylik va moslashuvchanlik bilan ajralib turadigan robotlardan foyda ko‘radi. Sinf o‘qituvchilari ham ma’muriy ishlardan ozod bo‘ladi va o‘quvchilarga e’tibor qaratishda erkin bo‘ladi[12].

Bu erda o‘sish - bu butun iqtisodiyotning, shu jumladan resurslar, demografik o‘sish va mehnat unumdorligining miqdoriy yaxshilanishi ekanligini aniqlab olish mumkin. Bu o‘sish iqtisodiy tuzilmaning uzluksizligini ta’minlash uchun qator o‘zgarishlarni talab qiladi va bu rivojlanish ketma-ket o‘zgarishlar va moslashuvlardir, ularsiz o‘sish to‘xtaydi. Buni ko‘p jarayon deb ham hisoblash mumkin. Iqtisodiy o‘sish sur’atlarini oshirish bilan birga ijtimoiy, xulq-atvor va madaniy tuzilmalarda va siyosiy va ma’muriy tizimlarda tub o‘zgarishlarni amalga oshirish, milliy daromadni taqsimlashda adolatga erishish va jamiyatdagi mutlaq qashshoqlik ildizlarini yo‘q qilishni o‘z ichiga olgan o‘lchovlar bo‘lib hisoblanadi.

Bu kontseptsiya rivojlanishning o‘sishdan chuqurroq ekanligini anglatadi, chunki u iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tuzilishga ta’sir qiluvchi chuqur o‘zgarishlarning natijalarini... ya’ni ijtimoiy taraqqiyotning kelajagini o‘z ichiga oladi. Undan shuni aytish mumkinki, rivojlanish qoloqlik va mahrumlik bilan tavsiflangan iqtisodiyotdan samaradorlik, takomillashtirish va rivojlanish bilan tavsiflangan iqtisodiyotga sifat jihatidan o‘tishdir[15].

Iqtisodiy rivojlanishni moliyalashtirishda ayrim muammolar mavjud[16], ulardan eng muhimlari quyidagilardir:

- Soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash, bu esa mahalliy guruhlarni, shuningdek, odamlarning qochishi tufayli barcha jurnallarga sarmoya kiritishga hissa qo‘shadigan katta mablag‘lardan mahrum bo‘lishiga olib keladi;
- Mahalliy bo‘linmalarning moliyaviy resurslarni olishda haqiqiy va real mustaqilligining yo‘qligi, chunki ularning erkinligi markaziy hokimiyat organlari tomonidan

mahalliy soliqlar va yig‘imlar undirish hamda qarz olishda nazorati bilan cheklanadi. Ularning erkinligi, shuningdek, ularning byudjeti va turli daromadlarini sarflash jihatlarini kuzatish orqali cheklanadi;

III. Metodologiya

Ushbu tadqiqot to‘liq tavsifiy yondashuvga tayandi, chunki u ta’lim sohasidagi sun’iy intellekt texnikasi va ularning iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini o‘rganish uchun joriy tadqiqotning tabiatiga mos keladigan eng yaxshi yondashuvlardan biridir. Ushbu yondashuv ma’lumotlarni to‘plash va tartibga solish bilan cheklanib qolmaydi, balki uni tahlil qilish va uning oqibatlarini bog‘lash, ushbu voqelikni tushunishga yordam beradigan xulosalar chiqarishdan tashqariga chiqadi va ushbu yondashuv doirasida o‘rganish muammosi bilan bog‘liq omillar va munosabatlarni aniqlash va talqin qilish mumkin, bu esa iqtisodiy rivojlanishga hissa qo‘shadigan kelajakni ko‘rishga yordam beradi, bu esa san’atning samaradorligi va zamonaviy hayot o‘zgarishlarini hisobga olgan holda iqtisodiy rivojlanishni muvaffaqiyatli oshirishga olib keladi.

IV. Natijalar

Oldingi tadqiqotlarni ko'rib chiqib, tadqiqotchi AI ilovalarining iqtisodiy rivojlanishga erishishga ta’siri bo‘yicha bir guruh natijalar mavjud degan xulosaga keldi:

1. Sun’iy intellekt har bir o‘quvchining tushunish darajasini alohida o‘lchashi mumkin.
2. Sun’iy intellektdan foydalanish va erishayotgan iqtisodiy yutuqlarni kengaytirish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish yo‘lidir. Sun’iy intellekt ilovalari ta’limni rivojlantirishga qodir.
3. Sun’iy intellekt nazariy va amaliy fanlar sohasida sifatli sakrashni ifodalaydi, chunki u turli xillik va uzluksiz san’at innovatsiyalari deb nomlanuvchi bir necha texnologiya va dasturlar orqali insonning aqliy qobiliyatlari va ularning ishlash usullarini idrok etish va mantiqiy deduksiyaning ba’zi jarayonlarida, shuningdek, tajriba va ko‘nikmalarni o‘rganish va egallashda taqlid qilishga muvaffaq bo‘ldi.

V. Xulosa:

Sun’iy intellekt turli sohalarda dahshatli texnologik inqilobni amalga oshirishga muvaffaq bo‘ldi va ta’lim sohasida sun’iy intellektning ba’zi ilovalari paydo bo‘ldi, ular ta’lim jarayonining barcha elementlariga, ayniqsa maktab va universitet talabalariga foyda keltira oldi. Kelajakda sun’iy intellekt barcha sohalarga tobora ko‘proq kirib borishi, inson mehnatini sun’iy intellekt ilovalarini boshqarish bilan cheklashi kutilmoqda. Sun’iy intellekt ilovalari natijasida yuzaga kelgan texnologik inqilobni hisobga olsak, bu sun’iy intellektni o‘z ichiga olgan va uni birinchi navbatda turli sohalarda qo‘llagan ko‘plab mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1]. Saurabh, J &Topl, E, “Information and artificial intelligence” Journal of The American College of Radiology. 15(3) (2018):509 – 511.

[2]. Krueger, A. O. and Myint, Hla. "Economic development." Encyclopædia Britannica, September 13, 2023.

[3]. Armer, Paul, Computer Aspects of Technological Change, Automation, and Economic Progress, Santa Monica,Calif.:RAND Corporation,P-3478, 1966 As of December 8, 2021.

[5]. Abu Zakih, Khadija Mansour. Systems of expertise in artificial intelligence and their application in teaching and education: Journal of Faculties of Education, Vol. 12, (2018) pp. 114-117.

[6]. SHUKLA SHUBHENDU, S.; VIJAY, Jayswal. Applicability of artificial intelligence in different fields of life. International Journal of Scientific Engineering and Research, 2013, 1.1: 28-35.

[7]. ASHEHRI Rana. Governance of Artificial Intelligence in KSA (NEOM as a model). International Journal of Advanced Studies, 2019, 9.1: 64-81.

[10]. Arnett, Thomas. "Teaching in the machine age." How innovation can (2016).

[11]. Peart, Andy. "Homage to John McCarthy, the father of artificial intelligence (AI)." Retrieved from Artificial Solutions: https://www.artificial-solutions.com/blog/homage-to-john-mccarthy-the-father-of-artificial-intelligence
(2017).

[12]. Kaplan, Andreas, and Michael Haenlein. "Siri, Siri, in my hand: Who’s the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence." Business horizons 62.1 (2019): 15-25.

[15]. Mohamed, Zergoune, Okba Abdellatif, and Nourelhouda Amara. "Determinants of the Algerian Economy: Autoregressive Distributed Lag Approach." International Journal of Economics and Financial Issues 8 (2018): 7.

[16]. Bakari, Sayed, "The Relationship between Export, Import, Domestic Investment and Economic Growth in Egypt: Empirical Analysis", Business Administration and Business Economics 2(36), (2017) PP. 34 – 43.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI RAQAMLI IQTISODIYOTI SHAROITIDA FERMER XO‘JALIKLARINI MOLIYALASHTIRISH MANBALARI.

Yakupova Ayzada Nizamatdinovna,
«Moliya va iqtisodiyot» kafedrasi assistenti,
University of innovation technologies

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot sharoitida fermer xo‘jaliklarini moliyalashtirish manbalari o‘rganilgan. Tadqiqotda mavjud moliyaviy mexanizmlar tahlil qilinib, ularning samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, fermer xo‘jaliklari, moliyalashtirish, agrar sektor, innovatsiya.

Аннотация: В данной статье изучены источники финансирования фермерских хозяйств в Республике Узбекистан в условиях цифровой экономики. В исследовании проанализированы существующие финансовые механизмы и разработаны практические предложения по повышению их эффективности.

Ключевые слова: цифровая экономика, фермерские хозяйства, финансирование, аграрный сектор, инновации.

Abstract: In this article, the sources of financing for farms in the Republic of Uzbekistan in the context of the digital economy were studied. The study analyzed the existing financial mechanisms and developed practical proposals for improving their effectiveness.

Key words: digital economy, farms, financing, the agricultural sector, innovation.

Kirish.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi modernizatsiyasi va raqamlashtirishning uyg‘unlashuvi – mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va fermerlarning daromadlarini oshirish uchun muhim omilga aylandi. Davlatning «Raqamli O‘zbekiston — 2030» [1] strategiyasi iqtisodiyotning raqamlashtirilishini rag‘batlantiradi va elektron xizmatlar orqali moliyaviy inklyuzivlikni oshirish imkonini beradi.

Qishloq xo‘jaligi sohasida moliyaviy xizmatlarning raqamlashtirilishi va innovativ moliyalashtirish usullarining joriy etilishi bugungi kunda juda muhim. UNDP tadqiqotlariga ko‘ra,[2] O‘zbekiston agrar moliyalashtirish tizimini isloh qilish va alternativ moliyalashtirish manbalarini kengaytirish uchun huquqiy baza va davlat siyosatini takomillashtirish zarurdir.

Shu bois, ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi raqamli iqtisodiyoti sharoitida fermer xo‘jaliklarini moliyalashtirish manbalari tahlil qilinadi. Maqolada normativ-huquqiy asoslar, davlat siyosati, xalqaro tajribalar va amaliy tashabbuslar ko‘rib chiqiladi hamda tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

So‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi qishloq xo‘jaligi subyektlarini moliyalashtirish tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar, elektron to‘lov tizimlari va onlayn kredit platformalari fermer xo‘jaliklari uchun yangi moliyaviy imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bois, raqamli moliyalashtirish mexanizmlarining iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish, ularning agrar sektor barqarorligiga ta’sirini o‘rganish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Xalqaro olimlarning tadqiqotlari raqamli iqtisodiyot sharoitida fermer xo‘jaliklarini moliyalashtirish mexanizmlarining tubdan o‘zgarayotganini ko‘rsatadi. Mishra, Singh va Awasthi [3] o‘z izlanishlarida raqamli moliyaviy inklyuzivlik kichik fermerlar uchun kredit va moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirishini ta’kidlaydi; ular mobil banking va onlayn kredit platformalari orqali tranzaksiya xarajatlari kamayishini va risk baholash tizimlari yaxshilanishini isbotlaydilar. Zins va Weill [4] esa 37 ta Afrika davlati misolida raqamli to‘lov tizimlari va davlat tomonidan yaratilgan normativ baza moliyaviy inklyuzivlik darajasini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini aniqlashgan, ya’ni texnologik omillar moliyalashtirish jarayonida iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi. Reinsberg va Whitfield [5] tadqiqotlarida “blended finance” — davlat va xususiy kapital uyg‘unligiga asoslangan moliyalashtirish modeli — agrar sektorda raqamli yechimlar bilan birgalikda samarali natija berishini ko‘rsatadi, chunki bu yondashuv investitsiya risklarini kamaytiradi va barqaror moliyaviy oqimlarni ta’minlaydi.

Umuman olganda, xalqaro adabiyotlar raqamli texnologiyalarni joriy etish fermer xo‘jaliklari uchun moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi hamda agrar sohada iqtisodiy barqarorlikni oshirishning muhim omili sifatida baholanadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot jarayonida rasmiy statistika materiallari asosida hisob-kitoblar olib borildi, qiyosiy yondashuvdan foydalanildi va mavjud ma’lumotlar tizimli ravishda tahlil qilindi. Shuningdek, mavzuga oid ilmiy nashrlar va me’yoriy-huquqiy hujjatlar o‘rganilib, umumlashtirish va xulosa chiqarish usullari tatbiq etildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Fermer xo‘jaliklarini moliyalashtirish tizimi agrar sohaning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Moliyaviy resurslardan samarali foydalanish nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshiradi, balki innovatsion texnologiyalarni joriy etish, risklarni kamaytirish va qo‘shimcha qiymat zanjirini rivojlantirish imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini chuqur tahlil qilish, ularning iqtisodiy ahamiyatini aniqlash maqsadida, 1-rasmda fermer xo‘jaliklarini moliyalashtirishning asosiy yo‘nalishlari va ularning ahamiyati tizimli tarzda keltirilgan.(1-rasmga qarang)

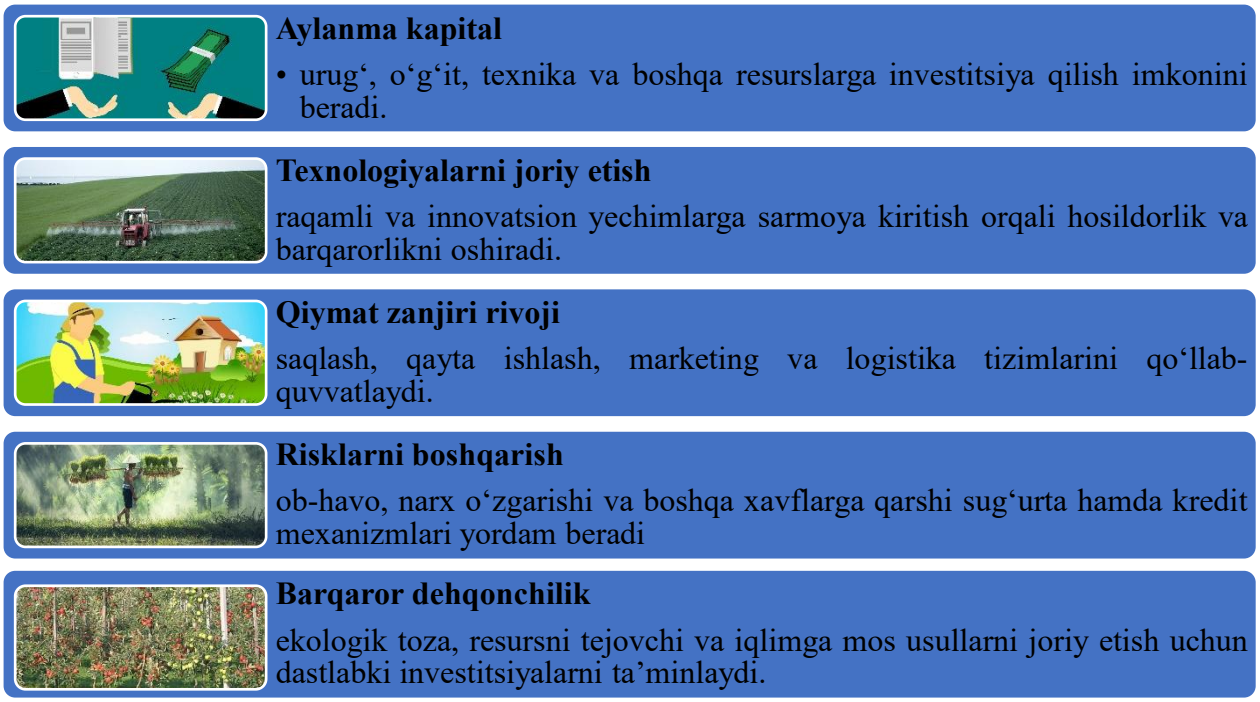

1-rasm. Fermer xo‘jaliklarini moliyalashtirishning asosiy yo‘nalishlari va ularning ahamiyati.

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Rasmda keltirilgan yo‘nalishlar shuni ko‘rsatadiki, moliyalashtirish faqat ishlab chiqarish jarayonini ta’minlash bilan cheklanmay, balki innovatsion texnologiyalarni joriy etish, risklarni kamaytirish, qiymat zanjirini rivojlantirish va ekologik barqarorlikni ta’minlashda ham muhim o‘rin tutadi. Boshqacha aytganda, fermer xo‘jaliklariga ajratiladigan moliyaviy resurslar agrar sohaning umumiy samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bois, mamlakatda qishloq xo‘jaligi subyektlarini qo‘llab-quvvatlashda foydalaniladigan moliyalashtirish manbalarini aniqlash va ularning samaradorligini baholash alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligini moliyalashtirish tizimi so‘nggi yillarda bosqichma-bosqich isloh qilinmoqda. An’anaviy davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlaridan tashqari, hozirda moliyalashtirishning bozor tamoyillariga asoslangan yangi vositalari — tijorat banklari, mikrofinans institutlari, lizing kompaniyalari hamda raqamli platformalar faoliyatini kengaytirish choralari ko‘rilmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi [2] tomonidan ta’kidlanganidek, agrar sektorda samarali moliyaviy tizim yaratish uchun resurs manbalarining diversifikatsiyasi, ya’ni turli moliyaviy instrumentlardan birgalikda foydalanish zarur. Aynan shunday yondashuv fermer xo‘jaliklariga nafaqat qisqa muddatli aylanma mablag‘larni ta’minlash, balki uzoq muddatli investitsion loyihalarni amalga oshirish imkonini beradi.

Mazkur yo‘nalishlarni tizimli tarzda o‘rganish maqsadida, quyida O‘zbekiston sharoitida fermer xo‘jaliklarini moliyalashtirishning asosiy manbalari keltirilgan (1-jadval). Ushbu manbalar tahlili qishloq xo‘jaligi subyektlarining moliyaviy barqarorligini oshirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida ularning raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi.

1-jadval.

O‘zbekiston Respublikasi sharoitida fermer xo‘jaliklarini moliyalashtirishning asosiy manbalari

№	Moliyalashtirish manbasi	Qisqacha tavsif (mazmuni)	Amaliy ahamiyati O‘zbekiston sharoitida
1	**Davlat subsidiyalari va soliq imtiyozlari**	Fermerlar uchun budjet mablag‘lari hisobidan ajratiladigan grantlar, imtiyozli kreditlar hamda soliqdan ozod etish mexanizmlari.	Qishloq xo‘jaligini qo‘llab-quvvatlashning asosiy an’anaviy shakli; texnika xaridi va urug‘ yetkazib berishda yordam beradi.
2	**Tijorat banklari kreditlari va lizing**	Banklar tomonidan beriladigan o‘rta va uzoq muddatli kreditlar, hamda texnika va uskunalarni lizing asosida moliyalashtirish.	Qishloq xo‘jaligi texnikasini yangilash va ishlab chiqarishni kengaytirish imkonini beradi, biroq foiz stavkalari yuqori.
3	**Mikrofinans tashkilotlari va kredit kooperatsiyalari**	Kichik miqdordagi qisqa muddatli kreditlar, fermer guruhlariga mo‘ljallangan soddalashtirilgan moliyaviy xizmatlar.	Kichik fermerlar va dehqon xo‘jaliklari uchun mos; rasmiy bank tizimiga kirish imkoni cheklangan subyektlar uchun dolzarb.
4	**Crowdfunding va P2P-platformalar**	Internet orqali investorlar yoki jamoatchilik tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri sarmoya kiritish imkonini beruvchi raqamli platformalar.	Yangi moliyalashtirish mexanizmi sifatida rivojlanmoqda; O‘zbekistonda huquqiy asoslar shakllanmoqda.
5	**Agrotech platformalar va raqamli moliyaviy xizmatlar**	Fermer xo‘jaliklari uchun onlayn to‘lov tizimlari, raqamli hisob-kitob va monitoring imkoniyatlarini beruvchi platformalar.	Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy xizmatlarning tezkorligi va shaffofligini oshiradi.
6	**Sug‘urta va risklarni boshqarish mexanizmlari**	Hosil, iqlim va narx o‘zgarishlariga qarshi moliyaviy himoya tizimi.	Fermerlarning moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi, xavf omillarini kamaytiradi.

Manba: Muallif tomonidan tizimlashtirib chiqilgan.

1-jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston agrar sektorida moliyalashtirish tizimi turli manbalarga tayanib, ularning har biri ma’lum funksiyani bajaradi: davlat resurslari barqarorlikni ta’minlasa, bank va lizing mexanizmlari ishlab chiqarishni modernizatsiya qiladi, mikrofinans tashkilotlari kichik xo‘jaliklar uchun qulay imkon yaratadi. Raqamli platformalar va sug‘urta tizimlari esa kapital aylanishini tezlashtirib, xavflarni kamaytiradi hamda fermer xo‘jaliklarining moliyaviy mustaqilligini oshiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot sharoitida fermer xo‘jaliklarini moliyalashtirish tizimini rivojlantirish agrar sohaning barqaror o‘sishini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasi — ya’ni davlat subsidiyalari, bank kreditlari, mikrofinans xizmatlari, raqamli platformalar va sug‘urta mexanizmlaridan kompleks foydalanish — ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va risklarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot o‘tkazilishi natijasida quyidagi takliflar ilgari surildi: avvalo, fermer xo‘jaliklarini moliyalashtirish jarayonida raqamli texnologiyalarni — crowdfunding, P2P-platformalar va agrotech yechimlarni — joriy etish uchun mustahkam huquqiy asos yaratish zarur. Qishloq xo‘jaligi uchun yagona raqamli moliyaviy platforma tashkil etilib, unga banklar, mikrofinans tashkilotlari va investorlar integratsiya qilinishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, sug‘urta tizimini

takomillashtirish, iqlim va bozor xavflariga qarshi innovatsion moliyaviy mahsulotlarni joriy etish, fermerlar o‘rtasida raqamli va moliyaviy savodxonlikni oshirish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining „Raqamli O‘zbekiston — 2030“ strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmon. Lex.uz.
2. BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP). Alternativ moliyaviy mexanizmlar qishloq xo‘jaligida: O‘zbekiston tajribasi. UNDP Uzbekistan, 2024. URL: https://www.undp.org/uzbekistan/publications/alternative-financial-mechanisms-agriculture-uzbekistan
3. Mishra, A., Singh, R., & Awasthi, D. (2022). Digital financial inclusion and access to credit for smallholder farmers: Evidence from developing economies. Journal of Rural Studies, 93, 310–322. Elsevier.
4. Zins, A., & Weill, L. (2016). The determinants of financial inclusion in Africa. Review of Development Finance, 6(1), 46–57.
Reinsberg, B., & Whitfield, M. (2023). Blended finance and agricultural transformation in emerging economies. World Development, 166, Article 106159.

QURILISH SANOATIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Yuldasheva Mexrunisa Kasimjan qizi
Qoraqalpoq Davlat Universiteti
2-bosqich tayanch doktoranti
nisokasimovna96gmail.com
ORCID 0009-0009-0540-6521

Annotatsiya. Qurilish sanoati iqtisodiyotning muhim tarmog'i bo'lib, u infratuzilma, uy-joy va boshqa obyektlarni yaratishda asosiy rol o'ynaydi. Biroq, bu soha ko'plab muammolar va qiyinchiliklarga duch kelmoqda, jumladan, xarajatlar oshishi, vaqtni samarali boshqarish, sifat nazorati va atrof-muhitga ta'sir. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ushbu muammolarni hal qilish va qurilish jarayonlarining samaradorligini oshirish mumkin. Ushbu tezisda qurilish sanoatida innovatsion texnologiyalarni joriy etishning asosiy yo'nalishlari va ularning samadorligini oshirishdagi roli ko'rib chiqiladi.
Kalit so’zlar.Innovatsion texnologiyalar, BIM,3D modellashtirish, yashil qurilish texnologiyalari, avtomatlashtirish, robototexnika.
Аннотация. Строительная отрасль – важная отрасль экономики, играющая ключевую роль в создании инфраструктуры, жилья и других объектов. Однако отрасль сталкивается с множеством проблем и проблем, включая рост затрат, эффективное управление временем, контроль качества и воздействие на окружающую среду. Внедряя инновационные технологии, можно решить эти проблемы и повысить эффективность строительных процессов. В данной статьи рассматриваются основные направления внедрения инновационных технологий в строительной отрасли и их роль в повышении производительности труда.
Ключевые слова. Инновационные технологии, BIM, 3D-моделирование, технологии зеленого строительства, автоматизация, робототехника.
Abstract. The construction industry is an important sector of the economy, which plays a key role in the creation of infrastructure, housing and other facilities. However, this sector faces many problems and challenges, including increasing costs, effective time management, quality control and environmental impact. The introduction of innovative technologies can solve these problems and increase the efficiency of construction processes. This thesis examines the main directions of introducing innovative technologies in the construction industry and their role in increasing efficiency.

Keywords. Innovative technologies, BIM, 3D modeling, green building technologies, automation, robotics.

Mamlakatimizda bunyodkorlik ko‘lami yil sayin kengaymoqda. Yangi uy-joylar, yirik zavodlar, zamonaviy infratuzilma obyektlari barpo etilmoqda. Tabiiyki, bunday katta hajmdagi ishlarni sifatli va o‘z vaqtida bajarish uchun malakali quruvchilar va loyihachilar, barqaror tashkilotlar kerak. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida qurilish sanoati muhim o‘rin egallab bormoqda. Ushbu sohada zamonaviy talablar asosida islohotlar olib borilmoqda, ayniqsa innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi sohaning samaradorligini keskin oshirmoqda. Bu borada Prezidentimiz qurilish sohasini jadal rivojlantirish va isloh qilishda quyidagi vazifalarni amalga oshirishni belgilab o’tgan:

- Qurilish sanoatini modernizatsiya qilish;
- Mahalliy qurilish materiallari ishlab chiqarishni ko‘paytirish;
- Arxitektura va loyiha tashkilotlarini transformatsiya qilish;
- “Yagona loyiha ekspertizasi” tizimini joriy etish;

Buning natijasida mamlakatimizda qurilish korxonalari soni yanada ortib bormoqda. Xususan,Qoraqalpog’iston Respublikasida qurilish korxonalari soni so’nggi besh yillikda(2020-2024) 58% ga oshganligini ko’rishimiz mumkin.

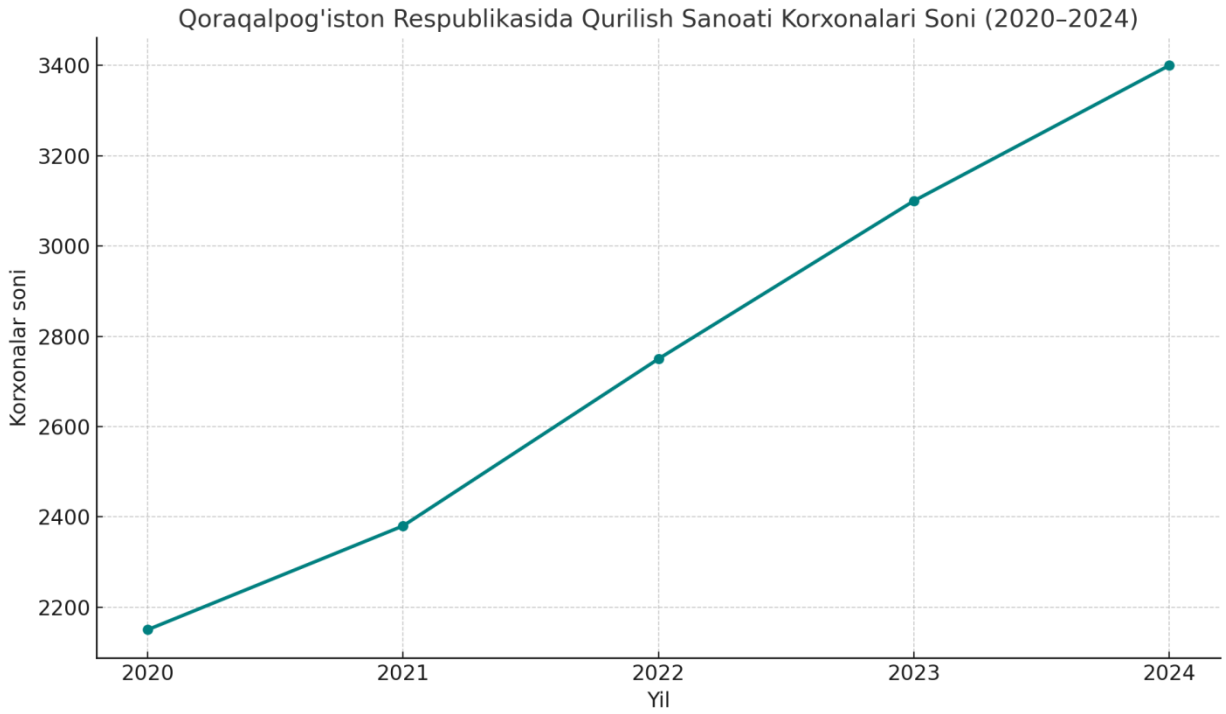

Qurilish sohasida innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llash uchun mutaxassislarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish juda muhimdir. Bu jarayon bir necha asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Ta'lim dasturlarini yangilash orqali yanada takomillashtirish.

Qurilish sohasidagi ta'lim dasturlari innovatsion texnologiyalarni hisobga olgan holda yangilanishi kerak. Bu, masalan, quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

• BIM (Building Information Modeling): Ta'lim dasturlarida BIM texnologiyalarini o'z ichiga olgan kurslar va amaliy mashg'ulotlar kiritilishi zarur. Talabalar 3D modellashtirish, loyiha boshqaruvi va ma'lumotlar tahlili kabi ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak.

• Yashil qurilish texnologiyalari: Ekologik toza materiallar va energiya samaradorligini oshiruvchi texnologiyalarni o'rganish. Talabalar qayta tiklanadigan energiya manbalari, energiya tejovchi tizimlar va yashil sertifikatlash jarayonlari haqida bilimga ega bo'lishlari kerak.

• Avtomatlashtirish va robototexnika: Qurilish jarayonlarida avtomatlashtirish va robototexnika texnologiyalarini o'rganish. Talabalar qurilish jarayonlarini avtomatlashtirish va robotlar yordamida ishlarni tezlashtirish imkoniyatlarini o'rganishlari kerak.

2. Amaliy tajribalarni yanada orttirib boorish orqali amalga oshirish

Teorik bilimlar bilan bir qatorda, talabalar amaliy tajribaga ham ega bo'lishlari zarur. Bu quyidagi usullar orqali amalga oshirilishi mumkin:

• Stajirovka dasturlari: Talabalar qurilish kompaniyalarida stajirovka o'tashlari va real loyiha jarayonlarida ishtirok etishlari kerak. Bu ularga amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va innovatsion texnologiyalarni qo'llash imkonini beradi.

• Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar: Ta'lim muassasalarida zamonaviy laboratoriyalar va amaliy mashg'ulotlar tashkil etish. Bu talabalar uchun innovatsion texnologiyalarni sinab ko'rish va ularni amaliyotda qo'llash imkonini beradi.

3. Malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish va tadbiq etish masalalari.

Qurilish sohasida ishlayotgan mutaxassislar uchun malaka oshirish dasturlari muhim ahamiyatga ega. Bu dasturlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga olishi kerak:

• Yangi texnologiyalarni o'rganish: Mavjud mutaxassislarga yangi texnologiyalarni o'rganish va ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatini berish. Bu, masalan, onlayn kurslar, seminarlar va treninglar orqali amalga oshirilishi mumkin.

• Sertifikatlash dasturlari: Innovatsion texnologiyalarni qo'llash bo'yicha sertifikatlash dasturlarini tashkil etish. Bu mutaxassislarga o'z malakalarini tasdiqlash va yangi imkoniyatlardan foydalanish imkonini beradi.

4. Hamkorlik va aloqa munosabatlarini kengdan yoritish.

Ta'lim muassasalari, qurilish kompaniyalari va davlat organlari o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish zarur. Bu quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

• Tadqiqot va innovatsiyalar: Ta'lim muassasalari va qurilish kompaniyalari o'rtasida tadqiqot va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun hamkorlik. Bu yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotda qo'llash imkonini beradi.

• Tajribalar almashish: Qurilish sohasidagi mutaxassislar va ta'lim muassasalari o'rtasida tajriba almashish. Bu, o'z navbatida, yangi g'oyalar va innovatsion yechimlarni rivojlantirishga yordam beradi.

5. O'zgarishlarga tayyorlik va ularni qabul qilish.

Qurilish sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun o'zgarishlarga tayyorlik muhimdir. Bu quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

• O'zgarishlarga qarshi turish: Qurilish kompaniyalari va mutaxassislar o'rtasida o'zgarishlarga qarshi turish muammolarini hal qilish. Bu, o'z navbatida, yangi texnologiyalarni qabul qilish va ularni qo'llashga tayyorlikni oshirishga yordam beradi. O‘zgarishlarni qabul qilish: Innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayonida o'zgarishlarni qabul qilish va ularga moslashish. Bu, o'z navbatida, qurilish sohasida raqobatbardoshlikni oshirishga yordam beradi.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlab o’tish kerak, qurilish sohasida innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llash uchun mutaxassislarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish zarur. Ta'lim dasturlarini yangilash, amaliy tajriba, malaka oshirish dasturlari, hamkorlik va o'zgarishlarga tayyorlik kabi jihatlar bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Ushbu chora-tadbirlar orqali qurilish sohasida innovatsion texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish va ularning samaradorligini oshirish mumkin. Qurilish sanoatida innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, iqtisodiy xarajatlarni kamaytiradi va ekologik barqarorlikni ta’minlaydi. O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan islohotlar bu sohada yangi texnologiyalarni keng joriy qilishga xizmat qilmoqda. Kelajakda innovatsiyalarning keng ko‘lamda tatbiq etilishi bilan qurilish sanoatida sifat va raqobatbardoshlik yangi bosqichga chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev "Qurilish sohasini isloh qilish va sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF 2023-yil 28-noyabr

2. Qodirov B.S., Yusupov A.B. – *Innovatsion texnologiyalar asoslari*. – Toshkent: “Ilm Ziyo”, 2019
3. Karimov A.A. – *Qurilishda zamonaviy texnologiyalar va uskunalar*. – Toshkent: “Fan”, 2021.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA HUDUDLAR O‘RTASIDAGI TAFOVUTLARNI KAMAYTIRISH STRATEGIYASI: IMKONIYATLAR VA CHAQIRIQLAR

Yuldasheva Nargiza. Student
Nukus Davlat Texnika Universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning hududlar o‘rtasidagi nomutanosib rivojlanishi, ayniqsa Qoraqalpog‘iston va Farg‘ona vodiysi misolida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, internet infratuzilmasi, raqamli ta’lim va IT xizmatlaridan foydalanish darajasidagi tafovutlar iqtisodiy imkoniyatlarning teng taqsimlanishiga to‘sqinlik qilmoqda. Shu bois, raqamli tengsizlikni kamaytirish mamlakatning barqaror va inklyuziv o‘sishiga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada “markazdan tashqarida ham raqamli o‘sish nuqtalarini yaratish” yondashuvi taklif etilib, bu strategiya mintaqaviy innovatsion salohiyatni rivojlantirish va ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni ta’minlash vositasi sifatida ko‘riladi.

Аннотация

В данной статье анализируется развитие цифровой экономики в Узбекистане с акцентом на региональные различия, особенно в Республике Каракалпакстан и Ферганской долине. Результаты исследования показывают, что неравномерное развитие интернет-инфраструктуры, цифрового образования и IT-сервисов ограничивает равный доступ к экономическим возможностям. Уменьшение цифрового неравенства рассматривается как ключевое условие устойчивого и инклюзивного экономического роста. В работе предлагается стратегический подход «создания точек цифрового роста вне центра» как эффективный инструмент для развития инновационного потенциала регионов и обеспечения социально-экономического баланса.

Abstract

This article examines the regional disparities in the development of the digital economy in Uzbekistan, with a focus on the regions of Karakalpakstan and the Fergana Valley. The findings indicate that unequal access to internet infrastructure, digital education, and IT services hinders the equitable distribution of economic opportunities. Therefore, reducing digital inequality is essential for achieving sustainable and inclusive growth. The paper proposes a strategic approach of “creating digital growth points beyond the center,” emphasizing the need to develop innovation hubs and digital education centers in all regions to balance the country’s economic and social development.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, mintaqaviy tafovut, raqamli infratuzilma, IT Park, raqamli ta’lim, O‘zbekiston.

Ключевые слова: цифровая экономика, региональные различия, цифровая инфраструктура, IT-парк, цифровое образование, Узбекистан.

Keywords: digital economy, regional disparity, digital infrastructure, IT Park, digital education, Uzbekistan.

I. Kirish

Raqamli iqtisodiyot bugungi kunda global innovatsiya, samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy faktori sifatida namoyon bo‘lmoqda. Jahon Banki hisobotlarida aytilishicha, COVID-19 pandemiyasi raqamli transformatsiyani tezlashtirdi, biroq internet tezligi, texnologiyalardan foydalanish va raqamli xizmatlarga kirishda mamlakatlararo va mintaqalararo tafovutlar saqlanib qolmoqda [1].

O‘zbekiston kontekstida, “Digital Uzbekistan - 2030” strategiyasi mamlakat bo‘ylab raqamli infratuzilmani, ta’lim tizimini modernizatsiyalashni va raqamli savodxonlikni oshirishni maqsad qilgan. Shu bilan birga, markaziy shaharlar va chekka hududlar, shahar-qishloq joylari o‘rtasida internetga kirish, texnologik vositalardan foydalanish hamda raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarida sezilarli tafovut mavjud [2].

Bu muammo teng imkoniyatlar yaratish, raqamli inklyuziya (inklyuzivlik)ni oshirish hamda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Agar mintaqalar o‘rtasidagi tafovutlar bartaraf qilinmasa, iqtisodiy o‘sish markaziy hududlarda to‘planib qoladi va chekka hududlar orqada qolishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi — raqamli iqtisodiyot sharoitida O‘zbekiston mintaqalarida hududlar o‘rtasidagi raqamli tafovutlarni aniqlash, ularning sabablari va oqibatlarini tahlil qilish, hamda tafovutni kamaytirish bo‘yicha zamonaviy strategiyalarni taklif qilishdan iborat. Vazifalar quyidagilar:

1. O‘zbekiston va uning mintaqalarida internet va raqamli xizmatlarga kirish darajasini solishtirma ravishda o‘rganish;
2. Ta’lim, infratuzilma va texnologiya siyosatining hududiy tafovutlarga qanday hissa qo‘shayotganini baholash;
3. Hududlar o‘rtasidagi raqamli tengsizlikni kamaytiruvchi strategiyalarni shakllantirish.
4.

II. Metodologiya

Ushbu tadqiqot tahliliy (analytical) va desk study (ikkinchi darajali ma’lumotlarga asoslangan) yondashuvda olib borildi. Asosiy maqsad — mavjud rasmiy manbalar, statistika va xalqaro hisobotlarni solishtirib, O‘zbekiston mintaqalarida raqamli iqtisodiyot rivojining notekisligini aniqlashdir.

Ma’lumot manbalari

Tahlilda quyidagi asosiy hujjatlar va hisobotlardan foydalanildi:

- “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi — mamlakatning raqamli infratuzilmani kengaytirish, elektron hukumat tizimini takomillashtirish va raqamli savodxonlikni oshirish bo‘yicha asosiy davlat dasturi [3];
- World Bank “Digital Progress and Trends Report 2023” — O‘zbekiston va mintaqadagi raqamli rivojlanish ko‘rsatkichlari bo‘yicha xalqaro solishtirma ma’lumotlar [3];
- UNDP Uzbekistan “Digital Transformation and Inclusive Growth” Report (2024) — raqamli inklyuziya va mintaqaviy tenglikka bag‘ishlangan tahliliy hisobot;
- IT Park Uzbekistan 2024 yillik hisobotlari — mintaqaviy filiallar faoliyati, startaplar soni va IT eksport hajmlari haqida ma’lumotlar;
- O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi — internet qamrovi, axborot texnologiyalari sohasidagi bandlik, hamda mintaqaviy iqtisodiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar [5].

Tahlil doirasi

Tadqiqot doirasida Toshkent shahri, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, va Samarqand viloyati asosiy tahliliy birliklar sifatida tanlandi. Ushbu hududlar raqamli infratuzilma, ta’lim salohiyati va iqtisodiy faollik darajasi jihatidan farq qilgani sababli, ularni solishtirish hududiy tafovutlarni aniqlash imkonini beradi.

Tahlil usullari

Tadqiqotda sifatli tahlil (qualitative analysis) va statistik taqqoslash (comparative statistical analysis) usullari qo‘llanildi. Sifatli tahlil yordamida davlat siyosati, strategiyalar va dasturlarning mintaqaviy natijalari baholandi; statistik taqqoslash orqali esa mintaqalar o‘rtasidagi raqamli infratuzilma, internet kirish darajasi va IT bandlikdagi tafovutlar tahlil qilindi.

III. Natijalar

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishida mintaqalar o‘rtasidagi tafovutlar iqtisodiy barqarorlik va inklyuziv o‘sishga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston so‘nggi yillarda raqamli

infratuzilmani kengaytirish, IT sohasini modernizatsiya qilish va ta’lim tizimini raqamlashtirish orqali bu tafovutni kamaytirish yo‘lida sezilarli natijalarga erishdi. Biroq, ayrim hududlarda infratuzilmaning sust rivojlanishi, texnik imkoniyatlarning yetarli emasligi va raqamli savodxonlik darajasidagi farqlar hali ham mavjudligini ko‘rsatadi.

3.1. Mintaqaviy raqamli tafovut holati

Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yil holatiga 10 yosh va undan katta aholining 92,7 foizi internetdan foydalanadi, bu ko‘rsatkich 2023-yilga nisbatan 3,7 foizga oshgan [6]. Shunga qaramay, internet tezligi va raqamli xizmatlardan foydalanish darajasi bo‘yicha shahar va qishloq hududlari o‘rtasida sezilarli tafovut mavjud. Ayniqsa, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Farg‘ona vodiysi hududlarida uzluksiz elektr ta’minoti, texnik jihozlar sifati va keng polosali tarmoq qamrovi masalalari haligacha dolzarbligicha qolmoqda. Bu esa mintaqalarda raqamli iqtisodiy faoliyatning to‘liq shakllanishiga to‘sqinlik qilmoqda.

3.2. Raqamli infratuzilma va iqtisodiy faoliyat o‘rtasidagi bog‘liqlik

Raqamli infratuzilma rivoji mintaqaviy iqtisodiy faollik bilan chambarchas bog‘liq. IT Park Uzbekistan’ning 2023-yilgi hisobotiga ko‘ra, mamlakat bo‘ylab 1 652 ta kompaniya IT Park rezidenti sifatida faoliyat yuritmoqda, shundan qariyb 30 foizi hududiy filiallarda joylashgan [7]. Ularning eksport hajmi 2023-yilda 344 million AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lib, bu 2022-yilga nisbatan sezilarli o‘sishdir. Qoraqalpog‘iston, Samarqand va Andijon filiallari so‘nggi yillarda yoshlarni IT, marketing va dizayn yo‘nalishlarida ish bilan ta’minlashda muhim rol o‘ynamoqda. Shu tariqa, raqamli infratuzilma kengaygani sayin, mahalliy startaplar va frilanserlar soni ortib, iqtisodiy faoliyatning diversifikatsiyasi kuchaymoqda.

3.3. Davlat siyosatining ijobiy natijalari

O‘zbekiston hukumati tomonidan amalga oshirilayotgan “Raqamli maktab”, “Bir million dasturchi” va “Elektron hukumat” kabi tashabbuslar mintaqaviy raqamli tafovutni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Xususan, “Bir million dasturchi” loyihasi orqali yuz minglab yoshlar dasturlash ko‘nikmalarini egalladi, bu esa raqamli bandlikning oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shuningdek, IT Park filiallari orqali mintaqalarda yangi o‘quv kurslari va startap inkubatorlar tashkil etilmoqda. Natijada, ilgari asosan poytaxt markazida to‘plangan raqamli iqtisodiy faoliyat endilikda mintaqalarga ham kengayib bormoqda.

Umuman olganda, O‘zbekistonda raqamli infratuzilma va inson kapitali o‘rtasidagi uyg‘unlik iqtisodiy o‘sishning yangi drayveriga aylanmoqda. Ammo bu jarayonning barqaror bo‘lishi uchun hududlar o‘rtasida texnik imkoniyatlar, o‘qituvchilar malakasi va investitsion muhitdagi nomutanosibliklarni kamaytirish zarur.

IV. Muhokama

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot jadal rivojlanayotgan bo‘lsa-da, mintaqalar o‘rtasidagi raqamli tengsizlik iqtisodiy imkoniyatlarning to‘liq ro‘yobga chiqishiga to‘sqinlik qilayotgan omil bo‘lib qolmoqda. Raqamli tafovut faqat texnologik infratuzilma yoki internet qamrovi bilan emas, balki inson kapitali, ta’lim sifati, va mahalliy boshqaruv institutlarining raqamli transformatsiyaga tayyorgarligi bilan ham bog‘liqdir. Bu holat, ayniqsa, Qoraqalpog‘iston, Surxondaryo va ayrim Farg‘ona vodiysi hududlarida yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Mintaqaviy tafovutni kamaytirish uchun birinchi navbatda internet infratuzilmasini modernizatsiya qilish zarur. Keng polosali internet tarmog‘ining barqarorligi, elektr ta’minotining uzluksizligi va telekommunikatsiya texnologiyalarining sifatli ishlashi iqtisodiy faoliyatni jonlantiruvchi asosiy omillardandir. Raqamli xizmatlarga kirish imkoniyatini kengaytirish nafaqat korxonalar samaradorligini oshiradi, balki yoshlar va tadbirkorlarning yangi tashabbuslarini ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Ikkinchi yo‘nalish — raqamli ta’lim va malaka dasturlarini kengaytirishdir. Hozirgi kunda raqamli ko‘nikmalar iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida talab qilinmoqda. Shu bois ta’lim tizimida axborot texnologiyalarini o‘qitish, raqamli savodxonlikni oshirish, va o‘qituvchilar uchun zamonaviy malaka oshirish kurslarini yo‘lga qo‘yish zarur. “Bir million dasturchi” va “Raqamli o‘qituvchi”

tashabbuslari bu borada muhim tajriba bo‘lib, ularni mintaqaviy miqyosda kengaytirish ijobiy natija beradi.

Uchinchi yo‘nalish — hududlarda startap inkubatorlari va IT Park filiallarini ko‘paytirish. IT Park’ning hozirgi mintaqaviy filiallari yoshlarni yangi iqtisodiy yo‘nalishlarga jalb etishda muvaffaqiyatli natija bermoqda. Shunga o‘xshash innovatsion markazlarni boshqa viloyatlarda ham tashkil etish mahalliy iqtisodiy faollikni oshiradi va markazga bog‘liqlikni kamaytiradi.

Shuningdek, mahalliy hokimliklar va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Xususiy sektor raqamli infratuzilma va IT loyihalarga sarmoya kiritishda davlat dasturlariga nisbatan tezroq harakat qiladi. Shu sababli, davlat-xususiy sheriklik modeli orqali startaplarni moliyalashtirish, texnoparklar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, hamda kadrlar tayyorlash tizimini amaliy tajriba bilan boyitish mumkin.

Nihoyat, raqamli inklyuziyani ta’minlash uchun ayollar va yoshlar uchun maxsus dasturlarni rivojlantirish zarur. Raqamli soha hali ham asosan erkaklar ustun bo‘lgan mehnat bozori bo‘lib qolmoqda. Shu bois, ayollar va qizlar uchun IT o‘quv kurslari, grant dasturlari, va masofaviy ish imkoniyatlarini yaratish mintaqaviy iqtisodiy faollikni yanada kengaytiradi.

Umuman olganda, raqamli iqtisodiyotda hududlar o‘rtasidagi tafovutni kamaytirish O‘zbekistonning inklyuziv va barqaror rivojlanish modelini shakllantirishda strategik ahamiyatga ega. Bunda raqamli infratuzilma, ta’lim tizimi, va innovatsion ekotizim o‘rtasidagi muvozanat asosiy o‘sish mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

V. Xulosa

O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyotda hududlar o‘rtasidagi tafovutni kamaytirish nafaqat ijtimoiy adolat masalasi, balki barqaror iqtisodiy o‘sishning muhim omilidir. Raqamli infratuzilmaning notekis rivojlanishi, internet tezligi va IT xizmatlaridan foydalanishdagi farqlar mamlakatning umumiy raqamli transformatsiyasini sekinlashtiradi. Shu bois, mintaqaviy tengsizlikni bartaraf etish — innovatsion o‘sishni tezlashtirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va yoshlarning iqtisodiy faolligini oshirish uchun zarur shartdir.

Strategik yondashuv sifatida “markazdan tashqarida ham raqamli o‘sish nuqtalarini yaratish” konsepsiyasi O‘zbekiston uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat poytaxtda, balki Qoraqalpog‘iston, Farg‘ona vodiysi, Surxondaryo kabi hududlarda ham IT parklar, startap inkubatorlari va raqamli ta’lim markazlarini rivojlantirishni anglatadi. Bunday yondashuv infratuzilma va inson kapitali o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlab, raqamli iqtisodiyotning haqiqiy inklyuzivligini mustahkamlaydi.

O‘zbekiston hozirda mintaqaviy inklyuzivlik va raqamli transformatsiya o‘rtasida muvozanat izlayotgan model sifatida e’tiborga loyiq. Raqamli maktablar, “Bir million dasturchi” dasturi, va IT Park tarmog‘ining kengayishi shuni ko‘rsatadiki, mamlakat raqamli tafovutni kamaytirish yo‘lida tizimli choralarni amalga oshirmoqda. Kelajakda bu jarayonni yanada kuchaytirish uchun mahalliy hokimliklar, xususiy sektor va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish zarur.

Umuman olganda, raqamli iqtisodiyotdagi hududiy tengsizlikni kamaytirish O‘zbekistonning uzoq muddatli raqamli strategiyasining markaziy elementi bo‘lib, bu mamlakatni yanada barqaror, innovatsion va inklyuziv iqtisodiy model sari olib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] World Bank. *Digital Progress and Trends Report 2023*. URL: https://www.worldbank.org/en/publication/digital-progress-and-trends-report [kirim sanasi: 2025-10-10]

[2] Institute for Strategic and Regional Studies under the President of the Republic of Uzbekistan. *“Digital Uzbekistan 2030 Strategy envisages several breakthrough measures for the country’s development.”* URL: https://isrs.uz/en/page/pdf/eldor-aripov-strategia-cifrovoj-uzbekistan-2030-predpolagaet-rad-proryvnyh-dla-strany-mer [kirim sanasi: 2025-10-10]

[3] Strategy.uz (2024). *Digital Uzbekistan 2030: Implementation and regional development overview.* URL: https://strategy.uz/index.php?lang=en&news=2096

[4] World Bank (2023). *Digital Progress and Trends Report 2023.* URL: https://www.worldbank.org/en/publication/digital-progress-and-trends-report

[5] Stat.uz (2024). *Information and communication technologies in Uzbekistan.* URL: https://stat.uz/en/quarterly-reports/53749-2024

[6] Statistika agentligi (2024). *“O‘zbekiston Respublikasida internetdan foydalanuvchi 10 yosh va undan katta yoshdagi aholi ulushi”*. URL: https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/57845-o-zbekiston-respublikasida-internetdan-foydalanuvchi-10-yosh-va-undan-katta-yoshdagi-aholi-ulushi-3

[7] IT Park Uzbekistan (2024). *“Results of 2023: Transformation and Plans for 2024”*. URL: https://it-park.uz/en/itpark/news/results-of-2023-transformation-and-plans-for-2024

MINTAQA IQTISODIYOTIDA RAQAMLASHTIRISH BO‘YICHA OLIB BORILAYOTGAN ISLOHOTLAR

Izzetov Berdax Turganbaevich
Yusupova Jamila Karamatdinovna
Sayimova Rawiya Qonis qizi
Karamatdinova Durdana Nizamatdin qizi

Annotasiya:

Maqolada mintaqa iqtisodiyotida raqamlashtirish bo‘yicha innovatsion jarayonlarni rivojlantirish haqida ilimiy nazariy fikrlar aks ettirilgan**.**

Kalit so‘zlari: innovasiya, innovasion faoliyat, integrasiya, nou-xau

Аннотация:

В статье отражены научно-теоретические взгляды на развитие инновационных процессов цифровизации в экономике региона.**.**

Ключевые слова; инновации, инновационная деятельность, интеграция, ноу-хау

Abstract:

The article reflects the scientific theoretical ideas about the development of innovative processes for digitization in the economy of the region.

Key words:innovation, innovative activity, integration, know-how

Jahonda hozirgi kunda rivojlanayotgan mamlakatlarda ham sohalarni innovatsion boshqarishda raqamli transformatsiyalash korxona va tashkilotlar faoliyatini yanada modernizatsiya qilish va iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish salohiyatiga ega ekanligini ko‘rsatmoqda. Biznes jarayonlarini raqamlashtirish va ularni innovatsion boshqaruvga uyg‘unlashtirish, sun’iy intellekt yordamida boshqaruv qarorlarini optimallashtirish, tarmoqlar va klasterlarda innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun raqamli biznes-modellarni ishlab chiqish, byudjetlashtirish, hisobot berish va monitoring jarayonlarini avtomatlashtirish, tarmoqlararo kooperatsiyada raqamli platformalardan foydalanish, innovatsion tadqiqotlar va loyihalar ma’lumotlar bazasini muhofaza qilish, raqamli liderlik va innovatsion fikrlash madaniyatini shakllantirish kabilar jahonda iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida innovatsion boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlari bo‘lib hisoblanadi. Innovatsion faoliyatning huquqiy poydevori mustahkamlanishi natijasida mamlakatimizda innovatsiyalar va texnologiyalar sohasining investitsion jozibadorligini oshirish, manfaatdorlik va raqobat muhitini yaratgan holda xorijiy investitsiyalar va texnik-ko‘mak grantlari, shuningdek, venchur tashkilotlari hamda tegishli moliya bozorlarining turli vositalari orqali moliyalashtirish hajmini oshishiga sabab bo‘ladi.

Shuningdek, hududlarning innovatsion faolligi va ilmiy salohiyatini oshishiga, ilmiy hajmdor va innovatsion mahsulot va xizmatlarning jahon bozoridagi eksport hajmini ko‘payishiga, innovatsiyalar sohasidagi mutaxassislarni ortishiga, milliy iqtisodiyotga innovatsion mahsulotlar ishlab chiqishni yo‘lga qo‘yishga, natijada 2026 yilga kelib mamlakatimiz Global innovatsion indeks reytingi bo‘yicha jahonning 56 ta ilg‘or mamlakat qatoriga kirishiga zamin yaratadi.

Innovatsion faoliyat yangi raqamli mahsulotlar va xizmatlarni, biznes-jarayonlarni, boshqaruv va personal bilan ishlash jarayonlarini amalga oshirish usullari va texnologiyalarini yaratish hamda tijoratlashtirishda vositachilik qilish bilan birga raqamlashtirish sharoitlarida har bir xo‘jalik subyektlarining raqamli ekotizimga birlashib borishi orqali ularning raqobatchilikdagi ustunliklarini shakllantiradi va mustahkamlaydi. Raqamli iqtisodiyotda innovatsion faoliyatni rivojlantirishning eng muhim yo‘nalishlari sifatida esa quyidagilarni ko‘rsatish mumkindir:

- Innovatsion faoliyatni amalga oshirish bo‘yicha mamlakat hududlaridagi korxona-tashkilotlarning qolgan ko‘rsatkichlar bo‘yicha aniqlangan koeffitsientlari ham xuddi shu yo‘sindagi tendensiyani namoyon qilib, bu mamlakatimizda innovatsion faoliyatning sekin bo‘lsada rivojlanib borayotganidan guvohlik beradi. Shularni e’tiborga olib, milliy iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida innovatsion rivojlanishning hozirgi holatida innovatsion faoliyatni jadallashtirish choralarini ko‘rish, buning uchun innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanuvchi korxona-tashkilotlar doirasini kengaytirish, ular uchun zarur malakaga ega bo‘lgan raqobatbardosh kadrlarni etkazib berish, mamlakat hududlarida ilmiy-innovatsion faoliyat uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish lozim bo‘ladi.

- raqamlashtirish sharoitida innovatsion faoliyatni samarali boshqarishni takomillashtirish uchun innovatsion jarayonlarni boshqarishda aniq ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish - raqamlashtirish sharoitida innovatsion faoliyatni boshqarish uchun katta ma’lumotlar (Big Data)dan foydalanish; tahlil vositalari va ma’lumotlarni vizualizatsiya qilish orqali tadqiqot hamda ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshiroq boshqarish; ishlab chiqarish jarayonlarini raqamli transformatsiyalash orqali innovatsion mahsulotlarni bozorga chiqarish muddatlarini qisqartirish; raqamli platformalar, CRM va ERP tizimlaridan keng va samarali foydalanish orqali tashkilotning ichki jarayonlarini optimallashtirishga intilish kerak. Bular orqali korxonalardagi innovatsion jarayonlarda sun’iy intellekt (AI) va mashinalarni o‘rganish (ML)ni qo‘llash innovatsion jarayonlarda avtomatik qaror qabul qilish, prognoz qilish va ma’lumotlarni ishlash imkoniyatini yaratadi.

- yangi axborot texnologiyalari, shu jumladan, mashinali o‘qitish, sun’iy intellekt, Buyumlar interneti va blokcheyn texnologiyalarini ishlab chiqish hamda joriy qilish;

- elektron tijoratni, raqamli platforma va raqamli xizmatlarni rivojlantirish;

- sanoatda, transport infratuzilmasida va ijtimoiy sohada raqamli texnologiyalardan faol foydalanish;

- biznesning yangi modellarini shakllantirish, raqamli texnologiyalar asosida o‘zaro harakatlarni tashkil etish kabilar.

- Hozirgi vaqtda mamlakatimizdagi korxona va tashkilotlar faoliyatining raqamlashtirilishi darajasi ularning ko‘lami, tarmoq xususiyatlari, mulkchilik shakli va shu kabilarga bog‘liq holda bir-biridan kuchli farq qiladi. Bunda raqamli transformatsiyalashuv jarayonlarining etarlicha tezkorlik bilan amalga oshirilmayotganli yoki ularning muvaffaqiyatsiz amalga oshirilishida asosiy sabablardan biri bo‘lib raqamlashtirish sharoitlarida boshqarish tajribasining mavjud emasligi, ham bunday boshqaruvni amalga oshirish mexanizmlari mukammal ishlab chiqilmaganligi sanalishini ta’kidlash kerak. Bu borada ayniqsa, raqamli boshqaruvni amalga oshirish mexanizmlari mukammal ishlab chiqilmaganligi raqamli transformatsiyalashuv sharoitlarida korxona-tashkilotlarni strategik boshqarishning metodologik asoslari rivojlantirilishidek muhim ilmiy vazifani belgilab berib, buni hal qilishning boshlang‘ich bosqichi sifatida mazkur sohadagi ilmiy tadqiqotlar va amaliy faoliyatning zamonaviy holatini tahlil qilib chiqishni ko‘rsatish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 15 июлдаги «Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 916-сонли қарори // www.lex.uz.

- 2. Тешабоев Т.З. Олий ўқув юртларида инновацион фаолиятни такомиллаштириш йўллари. - Т.: Фан ва технология, 2007.

- 3. Калмуратов Б. С., Юсупова Ж. К. Организационно-экономический механизм инновационного управления промышленного комплекса// Бюллетень науки и практики. 2022. Т. 8. №3. С. 317-323 https://doi.org/10.33619/2414-2948/76/35

- 4.Yusupova J.K. Management of the organizational and economic mechanism of innovation as the basis of the digital economy.// Science and education in Karakalpakstan. №2. 2022. 41-44 page

QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASI SHAROITIDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI

Zarikeyeva Miyasar Maratovna.,
i.f.f.d., (PhD), docent v.v.b
University of innovation technologies

Annotatsiya

Maqolada oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash masalasi va uning zamonaviy yondashuvlari ko‘rib chiqiladi. Ayniqsa, Qoraqalpog‘iston Respublikasida iqlim o‘zgarishi, suv resurslari tanqisligi va ekologik muammolar mavjud sharoitda raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari keng tahlil etiladi [1, s.45]. Smart qishloq xo‘jaligi, raqamli monitoring, elektron savdo platformalari va agrotexnologiyalarni joriy qilish orqali oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash imkoniyatlari yoritilgan [4, s.120].

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat xavfsizligi, raqamli texnologiyalar, Qoraqalpog‘iston, smart qishloq xo‘jaligi, monitoring, elektron savdo, agrotexnologiyalar.

Abstract

The article examines the issue of ensuring food security and its modern approaches in the Republic of Karakalpakstan. It analyzes the advantages of using digital technologies under conditions of climate change, water scarcity, and environmental challenges. Opportunities to strengthen food security through smart agriculture, digital monitoring, e-commerce platforms, and the implementation of agro-technologies are highlighted.

Keywords: food security, digital technologies, Karakalpakstan, smart agriculture, monitoring, e-commerce, agro-technologies.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы обеспечения продовольственной безопасности и современные подходы к их решению в Республике Каракалпакстан. Анализируются преимущества использования цифровых технологий в условиях изменения климата, дефицита водных ресурсов и экологических проблем. Освещены возможности укрепления продовольственной безопасности за счет смарт-сельского хозяйства, цифрового мониторинга, электронных торговых платформ и внедрения агротехнологий.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, цифровые технологии, Каракалпакстан, смарт-сельское хозяйство, мониторинг, электронная торговля, агротехнологии.

Oziq-ovqat xavfsizligi – bu insonning kundalik ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo‘lgan oziq-ovqat mahsulotlariga barqaror kirish imkoniyatini anglatadi [2, s.10]. Jahon miqyosida ham, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston Respublikasida ham oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biridir [3, s.18].

So‘nggi yillarda global iqlim o‘zgarishi, Aral dengizining qurishi, cho‘llanish jarayonining kuchayishi va suv resurslarining kamayishi Qoraqalpog‘iston uchun jiddiy xavf tug‘dirmoqda [2, s.27]. Shu sababli, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirish, mavjud resurslardan samarali foydalanish va sifat nazoratini kuchaytirishda raqamli texnologiyalarni joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi [4, s.96].

Quyida Qoraqalpog‘iston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligiga ta’sir etuvchi omillar suv resurslari tanqisligi, hosildorlikning pastligi, mahsulotlarni saqlash muammolari, bozor infratuzilmasining cheklanganligi, ko‘rib chiqilgan.

1-jadval

Qoraqalpog‘iston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligiga ta’sir etuvchi omillar

№	*Muammo turi*	*Ta’sir darajasi*	*Izoh*
1	Suv resurslari tanqisligi	Yuqori	Amudaryoning suvi kamayib, sug‘oriladigan maydonlar qisqarib bormoqda
2	Hosildorlikning pastligi	Yuqori	Fermerlarda zamonaviy texnika va texnologiyalar yetarli emas
3	Mahsulotlarni saqlash muammolari	O‘rta	Sovutkichli omborlar yetishmaydi, ko‘p mahsulot isrof bo‘ladi
4	Bozor infratuzilmasining cheklanganligi	O‘rta	Mahsulotlarni tez yetkazib berishda qiyinchiliklar mavjud
5	Ekologik muammolar	Yuqori	Qurg‘oqchilik, chang bo‘ronlari hosildorlikni pasaytiradi

Raqamli texnologiyalar qishloq xo‘jaligida va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda yangi imkoniyatlarni ochadi [5, s.55]. Ular hosildorlikni oshirish, resurslardan tejamkor foydalanish, mahsulotlarni saqlash va bozorga tez chiqarishda samaradorlikni ta’minlaydi [1, s.67].

2-jadval

Raqamli texnologiyalarning afzalliklari

Yo‘nalish	*Afzalliklari*	*Qoraqalpog‘istonda qo‘llash imkoniyati*
Smart qishloq xo‘jaligi	Hosildorlik oshadi, suv tejaladi	Tomchilatib sug‘orish, dron monitoringi
Raqamli monitoring	Tezkor ma’lumot yig‘ish va prognoz qilish	Fermerlarni elektron ro‘yxatga olish
Elektron savdo tizimlari	Mahsulotlarni tez sotish, vositachilarsiz savdo	Onlayn platformalar orqali sotish
Blokcheyn texnologiyasi	Mahsulot sifati va kelib chiqishini nazorat qilish	Oziq-ovqat korxonalarida joriy etish

Kelgusida Qoraqalpog‘istonda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq [5, s.101]:

- Amudaryo bo‘yida aqlli sug‘orish tizimlarini keng joriy qilish.
- Nukus shahrida agrotexnologik startaplarni qo‘llab-quvvatlash.
- Fermerlar uchun raqamli ta’lim platformalarini yaratish.
- Mahsulotlarni saqlash va qayta ishlashni raqamlashtirish.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash masalasi bevosita raqamli texnologiyalarni joriy etishga bog‘liq [1, s.72]. Smart qishloq xo‘jaligi, elektron savdo, raqamli monitoring va blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish orqali hosildorlikni oshirish, suv va resurslardan tejamkor foydalanish, oziq-ovqat mahsulotlari sifatini nazorat qilish va aholining oziq-ovqat mahsulotlariga barqaror kirishini ta’minlash mumkin [4, s.88]. Shu bois, kelgusida Qoraqalpog‘iston hududida raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish oziq-ovqat xavfsizligini kafolatlashning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi [5, s.115].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
2. FAO (BMT Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti) hisobotlari, 2023.
3. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi ma’lumotlari, 2024.
4. Abdurahmanov Q.X., “Raqamli iqtisodiyot asoslari”, Toshkent, 2022.
5. Ismoilov S., “Agrobiznes va oziq-ovqat xavfsizligi”, Nukus, 2023.
6. Миясар Маратовна Зарикеева., “РОЛЬ ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИТИИ СФЕР СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ”, Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, Москва, 2023 г.

5-SHO‘BA: SUN’IY INTELLEKTDAN TA’LIM TIZIMIDA FOYDALANISHNING MOLIYAVIY IQTISODIY JIHATLARI

ОЛИЙ ТАЪЛИМ УЧУН ДАРСЛИКЛАР ЯРАТИШГА ЯНГИЧА ЁНДАШУВЛАР

Р.Д.Дусмуратов-ТДИУ, Бухгалтерия ҳисоби кафедраси профессори, и.ф.д., «Ўзбекистон Олий таълими аълочиси», r.dusmuratov@tsue.uz

Аннотация

Мазкур мақола янгиланаётган олий таълим жараёнида дарсликнинг моҳияти, аҳамияти, ўрни ва функцияларини очиб бериш, ҳамда таркибий тузилмаси ва баён қилиниш услубларини такомиллаштириш масалаларига бағишланган. Жумладан, дарсликнинг олий таълимга хос моҳияти, аҳамияти, функциялари ва хусусиятлари ёритилган, ҳамда уларни такомиллаштириш бўйича таклифлар берилган. Дарсликда аввало, ўқув фанини эътироф этишнинг муҳим мезонларини асослаш зарурлиги кўрсатилган. Шунингдек, ҳар бир мавзу (боб) бошида, уни ўрганиш натижасида қандай **компетенциялар** шаклланиши ҳақида аниқ маълумотлар берилиши тавсия этилган.

Калит сўзлар: дарслик, ўқув фани, таълим йўналиши, мутахассислик, билим, кўникма, малака, предмет, объект, метод, функция, ўқув дастури, ишчи дастур.

Аннотация

Статья посвящена вопросам раскрытия сущности, значения, место и функции учебников в процессе обновляемого высшего образования, а также совершенствования их структуру и методов изложения. В частности, раскрыта сущность, значение, функции и особенности учебника, присущие высшему образованию, а также даны предложения по их совершенствованию. Показана необходимость обоснования в учебнике фундаментальных критериев признания учебной дисциплины. Рекомендуется дать в начале каждой темы (главы) конкретную информацию о том, какие **компетенции** формируются в результате изучения данной темы(главы).

Ключевые слова: учебник, учебная дисциплина, направление образования, специальность, знания, навыки, квалификация, предмет, объект, метод, принцип, учебная программа, рабочая программа.

Annotation

The article is devoted to the issues of disclosing the essence, meaning, place and function of textbooks in the process of renewable higher education, as well as improving their structure and methods of presentation. In particular, the essence, meaning, functions and features of the textbook inherent in higher education are revealed, and proposals for their improvement are given. In order to strengthen the focus of textbooks (in special disciplines) to ensure qualification requirements for areas of education (or specialties), it is recommended to give at the beginning of each topic (chapter) specific information about what competencies are formed as a result of studying this topic (chapter).

Keywords: textbook, academic discipline, direction of education, specialty, knowledge, skills, qualifications, subject, object, method, principle, curriculum, work program,

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида «таълим соҳасидаги навбатдаги муҳим йўналиш, бу — ёшларнинг замонавий касб-ҳунар эгаллаши учун барча зарур шарт-шароитларни яратишдан иборат»[1] деб алоҳида таъкидланди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847-сонли Фармони билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси»да юқори малакали кадрлар тайёрлаш борасида олий таълим тизимида бугун ўз ечимини кутаётган долзарб муаммолар қаторида: «ўқув адабиётлари етишмовчилиги сақланиб қолиб, мавжудларининг аксарият қисми замон талабларига жавоб бермайди, ўқув адабиётлари

сифатини яхшилаш, хорижий адабиётлардан қўшимча ёки муқобил ўқув адабиётлари сифатида фойдаланиш ишлари етарли даражада ташкил этилмаган» [2] деб таъкидланган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 10 октябрдаги 816-сон «Олий таълим муассасаларини ўқув адабиётлари билан таъминлаш тўғрисида»ги Қарори билан «Олий таълим муассасаларини ўқув адабиётлари билан таъминлаш ҳамда дарсликлар ва ўқув қўлланмаларини янгилаб бориш тартиби тўғрисида Низом» (*кейинги ўринларда – Низом*) (3-иловаси) тасдиқланган. Ушбу Низомнинг 4-иловасида *«Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизими учун ўқув адабиётларини яратишга қўйилган талаблар»*[3] белгиланган. Лекин, олий таълимда бу борада ҳанузгача айрим камчиликлар мавжуд. Жумладан, дарслик яратишдан олдин ўқув фанининг дастурини юксак савияда мукаммал ишлаб (мавжудларини қайта кўриб) чиқиш, албатта, унда таълим йўналиши (мутахассислик) ва ўқув фани **хусусиятларини мужассамлаштириш**; ўқув фанининг **долзарблиги**, **зарурати** ва **эътироф этилиш мезонлари**ни асослаш; муайян ўқув фани бўйича бакалавриат таълим йўналиши ва магистратура мутахассислиги учун ўқув дастурларида ҳамда дарсликларда **компетенциялар** даражасини аниқ белгилаш; дарсликнинг ҳар бир боби (мавзуси) доирасида қандай **билим**, **кўникма** ва **малака** ҳосил қилиниши лозимлиги; дарсликнинг бажариши лозим бўлган **функцияларини** тўлиқ ва аниқ мужассамлаштириш; **дидактика**нинг асосий талаблари ва қоидаларига қатъий риоя қилиш; **таркиби**, **тузилмаси** ва мазмунидаги **мантиқий боғлиқлик**; материалларни **ўзбек илмий-адабий тили** ва **матн тузиш қоидалари**га мувофиқ баён қилиш; **иллюстрация (тасвирлаш) қоидалари** ва **ҳажм талаблари**га етарли эътибор берилмайди.

Ҳар бир таълим йўналиши бўйича ўқув адабиётлари, хусусан дарсликлар таълимнинг **асосий мақсади**га хизмат қилиши, талабаларга ижтимоий-маданий ва илмий мушоҳадани ўргатиши, мутахассислик (касб) кўникмаларини шакллантириши ҳамда ривожлантириши лозим. Шундай экан, дарслик ўқув-услубий қўлланмалар ва бошқа таълим воситалари мажмуида устоз учун ўқув жараёнини шакллантирадиган муҳим восита, талаба учун эса билим олишнинг асосий манбаи ҳисобланади. Фикримизни далиллаш, дарсликнинг асл моҳияти ва таълим жараёнидаги аҳамиятини батафсилроқ тавсифлаш мақсадида мавжуд манбалардан иқтибослар келтирамиз. Хусусан, Ўзбек тилининг изоҳли луғатида бу тушунча қуйидагича изоҳланган: «**Дарслик** Фаннинг бирор соҳаси бўйича ўқувчилар ва талабалар учун мўлжаллаб ёзилган китоб»[4].

Шунингдек, юқорида келтирилган Низом билан белгиланган «Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизими учун ўқув адабиётларини яратишга қўйилган талаблар» (4-иловаси) 5 бандига мувофиқ: «Дарслик — муайян ўқув фани*нинг мавзулари тизимли, чуқур ва тўлиқ ёритилган, тегишли фан мазмунини белгиланган ҳажмда мукаммал ўзлаштиришга қаратилган, мазмунан ва шаклан таълим турларига (ўрта махсус, касб-ҳунар таълими, олий таълим (бакалавриат, магистратура)) мослаштирилган, ўқувчи ва талабаларда фанга тааллуқли билим, кўникма ва малакалар шаклланишига, ижодий қобилиятлар ривожланишига хизмат қиладиган, расмий тасдиқланадиган асосий ўқув нашридир»[3].

Талаба дарслик матнини ўқиши жараёнида билимларни, илмий қадриятларни ва мутолаа услубларини ҳам ўзлаштириб боради, бўлғуси касбига ўзининг муносабати ва ёндашувларини аниқлаштиради. Матн орқали ўқув материалларининг мазмунан таҳлили ва унинг ҳар хил кўринишларидаги (гапириб бериш, мунозара қилиш, қисқача мазмуни, мустақил иш ёзиш, янги матн тузиш) мақсади ва тақдимоти кабилар кетма-кет ўзлаштирилади. Шу билан бирга, тўлақонли замонавий дарслик фанни ўзлаштириш ва олинган билимларни амалий фаолиятда қўллаш йўлларини ҳам кўрсатади. Ўқув адабиёти нафақат илмий асосланган билимлар тизимидан иборат, балки билиш, уқув ва касбга йўналтирувчи амалий фаолиятни ҳам ўз ичига олиши лозим.

Юқорида келтирилган иқтибос ва шарҳларга таяниб, ОТМ талабалари учун ёзиладиган дарсликларнинг хусусиятларини батафсилроқ очиб беришга ҳаракат қиламиз. Хусусан, олий таълимда дарслик муайян ўқув фанининг дастури бўйича: юқори илмий-услубий савияда ёзилган ва таълим сифатини таъминлайдиган билимлар манбаи; таълим мазмунини аниқ ва

тўлиқ тақдим этадиган, билим, кўникма ва малака шакллантиришга хизмат қиладиган муҳим восита; талабанинг ўқув фани (ёки модули)ни мустақил ўзлаштириши бўйича фаолиятини бошқариш ҳамда илмий-ижодий фаолиятини ривожлантириш омили ҳисобланади. Айнан шунинг учун ҳам, дарсликни ёзишдан олдин ўқув фанининг дастурини замон талаблари даражасида ишлаб чиқиш шарт(**!**).

Талаба дарсликдан касб асослари тўғрисида бир тизимга солинган, тушунарли ва кўргазмали ахборотларни мустақил олиши лозим. Чунки, дарслик фаннинг тегишли тармоғи бўйича қомусий маълумотнома ёки маълумотлар тўплами эмас. Мукаммал дарслик бўлғуси таълим жараёнининг ўзига хос сценарияси, фан асосларини ва илм-фан ютуқларини талабаларга тақдим этишнинг муҳим манбаи ҳамда воситасидир. Демак, дарслик устун даражада таълим сифатининг гаровидир.

Дарсликнинг «муайян ўқув фани» бўйича ёзилишини назарда тутсак, муайян ўқув фанини эътироф этишнинг асосий мезонларига тўхталишимиз ўринли бўлади. Ҳар бир ўқув фани эътироф этилиши учун, энг бўлмаганда, ўзининг предмети, методлари, объекти, бажарадиган функциялари, таянч принциплари ва бошқа зарурий элементларига эга бўлиши лозим.

Фикримизча, дарсликнинг **ҳар бир боби (мавзуси)** бошида, *мазкур боб (мавзу)ни ўрганиш натижасида талаба: .....ларни **билиши**; .....лар бўйича **кўникмалар** орттириши*; *.....лар бўйича **малакага** эга бўлиши*ни кўрсатишни тавсия қиламиз.

Ўқув адабиётлари, хусусан дарсликлар қуйидаги **асосий функциялар**ни рўёбга чиқаришга қаратилган бўлиши керак (1-расм).

Мукаммал дарслик ушбу барча функцияларни ўзида мужассамлаштирган бўлиши лозим. Афсуски, сўнгги йилларда чоп этилаётган айрим дарсликларда ушбу функциялар ўз ифодасини тўлиқ топмаяпти. Шу боис, уларнинг мазмун-моҳиятини дарсликка нисбатан батафсилроқ кўриб чиқамиз. Жумладан:

«Ахборот функцияси. Дарсликнинг мазмуни талабанинг бўлғуси касб фаолияти билан боғлиқ билимлар тизимини ифодалаб қолмасдан, балки ўқув, ўрганув ва касбга йўналтирувчи амалий фаолиятини ташкил эттирадиган ахборотларнинг тўлиқ тизимини ҳам ўз ичига олади. Демак, ахборот функциясининг мазмуни дарслик талабада муайян фан бўйича эгаллаши мажбурий бўлган билим ва кўникмаларни шакллантирадиган ахборотлар билан таъминланганлигидан иборат.

«Тизимловчи функцияси. Ушбу функция ўқув фанининг мазмуни «тизимлар назарияси»га мувофиқ яхлит бир тизимга келтирилган, қатъий изчиллик ва узвий алоқадорликда оддийдан мураккабга томон баён қилинишида ифодаланади. Янада батафсилроқ айтадиган бўлсак, дарсликнинг барча таркибий элементлари ўзаро сабаб-оқибатли диалектик алоқадорликда, генератив, яъни билимлар барпо қилувчан ва динамик ривожланувчан бўлиши лозим.

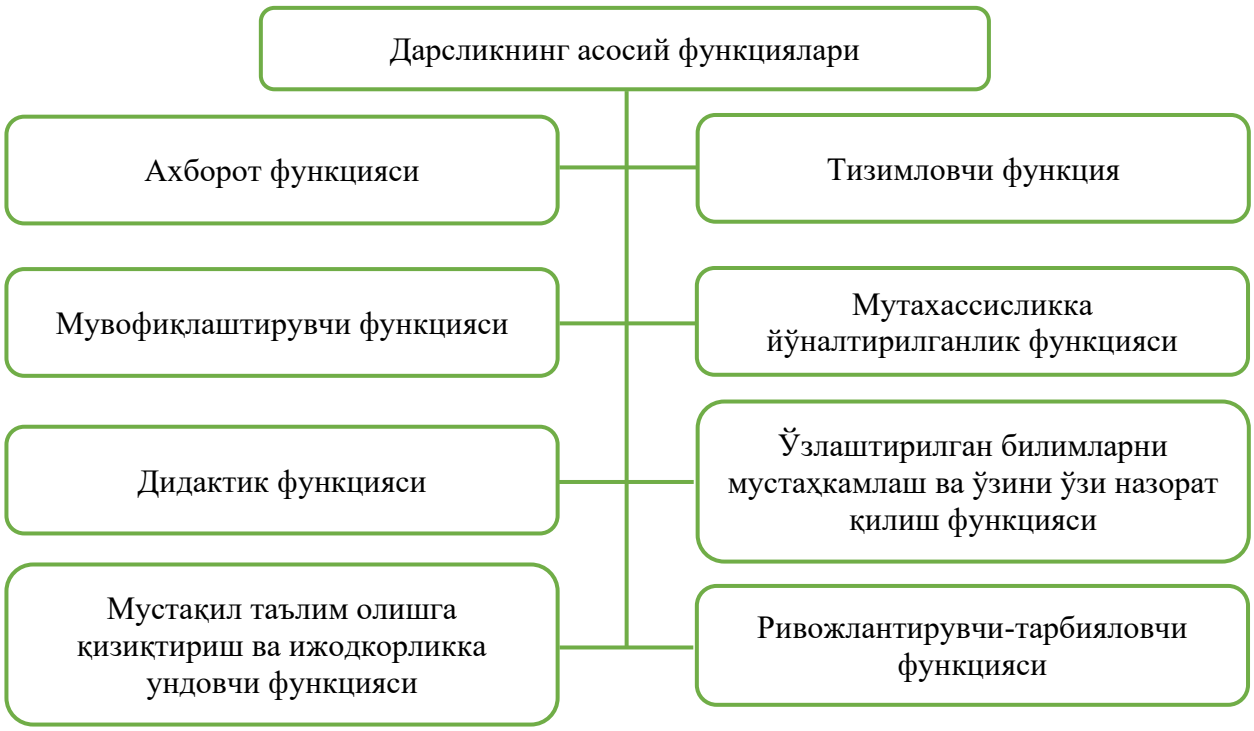

1-расм. Дарсликнинг асосий функциялари

«Мувофиқлаштирувчи функцияси. Ушбу функция тилимловчи функция билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, дарсликнинг барча элементлари таълимнинг мақсадига эришишда ўзаро мувофиқлашган бўлиши лозимлигини ифодалайди.

«Мутахассисликка йўналтирилганлик функцияси. Ушбу функциянинг мазмуни дарслик мазмунан талабанинг мутахассислик бўйича ишлаб чиқариш жараёнлари, объектлари, техника ва технологиялар тўғрисидаги асосий тушунча ва билимга эга бўлишини таъминлашдан иборат. Шунингдек, келажакда уларга таяниб янги маълумотларни мустақил таҳлил қилиш ва ўзлаштириш кўникмаларини шакллантиришида ифодаланади.

«Дидактик функцияси. Ушбу функцияси дарслик мазмуни дидактиканинг муҳим талаблари ва принципларига мувофиқлигини таъминлашида намоён бўлади. Натижада, талабаларда фанни мустақил ўзлаштириш ва муҳим жиҳатларини ажратиб олиш, таҳлил қилиш, умумлаштириш ҳамда хулоса шакллантириш кўникмалари ривожланади.

«Ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш ва ўзини ўзи назорат қилиш функцияси. Ушбу функция кўпроқ, талабанинг олган билимларини мустақил мушоҳада қилиб, ақлий тафаккурдан ўтказиши ва дарсликдаги назорат саволларига жавоб топиши, тестларни ечиши ҳамда машқларни бажариши натижасида амалий кўникмалар орттиришида ифодаланади.

«Таълим олувчиларни мустақил таълим олишга қизиқтириш ва ижодкорликка ундовчи функцияси. Мазкур функция талабаларни ҳар хил ўқув, илмий, маънавий-маърифий ва касбга оид ахборот манбаларидан мустақил фойдаланишга йўналтиради. Шунингдек, бу функция талабани назорат ва ўз-ўзини назорат қиладиган топшириқлар, ижодий ёндашувни талаб этадиган, мураккаблашиб борувчи касб топшириқларини бажаришга тайёрлайдиган машқлар тизими орқали ҳам намоён бўлади.

«Ривожлантирувчи-тарбияловчи функцияси. Ушбу функциянинг моҳияти дарсликдаги ўқув материалларини ўзлаштириш орқали шахснинг давлат ва халқига эътиқоди, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик каби ижобий ҳислатларни фаол шакллантириш, бир сўз билан айтганда, маънавиятини юксалтиришга кўмаклашишидан иборат.

Адабиётлар рўйхатининг асосий вазифаси мазкур дарсликнинг бошқа илмий ва ўқув-услубий манбалар, ахборот ва таълим воситалари билан боғлиқлигини таъминлашдан иборат. Мазмунан сифатли тузилган адабиётлар рўйхати талабаларни таълим мазмунини мустақил чуқур ўзлаштиришга йўналтиради.

Ва ниҳоят, талаба дарсликдан самарали фойдаланиши учун даставвал, унинг аннотацияси, сўзбошиси, мундарижаси, рукнлари, шартли белгилари, кўрсаткичлари, адабиётлар рўйхати каби йўналиш берувчи қисмлари билан танишиб чиқиши лозим. Шунингдек, дарсликдан бевосита фойдаланиш жараёнида ундаги йўриқнома ва услубий материаллар (кириш, услубий тавсиялар, хулоса); ўзлаштиришни енгиллаштирувчи услубий ва таҳлилий жадваллар; талаба ўзини-ўзи текшириши ва назорат қилиши учун мўлжалланган саволлар ва топшириқлар; тестлар; тайёргарлик ва мустақил ишларни ташкил этиш учун машқлар; дарслик матнида ва бошқа таркибий қисмларида ажратиб кўрсатилган маълумотлар; иловаларга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

Шундай қилиб, ўрганилган назарий ва норматив-ҳуқуқий манбалар ҳамда илмий-педагогик амалиётдаги муаммолар таҳлилига асосланиб, қуйидаги таклиф ва тавсияларни тақдим этамиз:

дарслик яратишдан олдин ўқув фанининг дастурини юксак савияда мукаммал ишлаб (қайта кўриб) чиқиш ва уни бакалавриат таълим йўналиши ва(ёки) магистратура мутахассислигининг замонавий малака талабларига мувофиқлаштириш лозим;

муайян ўқув фани дастурида таълим йўналиши (мутахассислик) ва ўқув фанининг хусусиятларини мужассамлаштириш зарур;

ўқув фанининг долзарблиги, зарурати ва эътироф этилиш мезонларини асослаш керак;

муайян ўқув фани бўйича бакалавриат таълим йўналиши ва магистратура мутахассислиги учун ўқув дастурларида ҳамда дарсликларда компетенциялар даражасини ва чегарасини аниқ белгилаш зарур;

дарсликнинг ҳар бир боби (мавзуси) бошида, уни ўрганиш натижасида қандай билим, кўникма ва малака ҳосил қилиниши лозимлигини келтириш мақсадга мувофиқ (алоҳида бир бетда);

дарсликда унинг бажариши лозим бўлган функцияларини тўлиқ ва аниқ мужассамлаштириш ҳамда дидактиканинг асосий талаблари ва қоидаларига қатъий риоя қилиш керак;

таркиби, тузилмаси ва мазмунидаги **изчил мантиқий боғлиқлик**ни таъминлаш, шунингдек материалларни **ўзбек илмий-адабий тили** ва **матн тузиш қоидалари**га мувофиқ баён қилиш, **иллюстрация (безаш)** қоидалари ва китобнинг **ҳажми**га қўйиладиган талабларига ҳам риоя қилиш мақсадга мувофиқ;

ва ниҳоят, дарсликлар бундай талабларга жавоб беришини таъминлаш учун уларнинг қўлёзмалари малакали ва холис **ички ҳамда ташқи экспертиза**дан ўтказилиши лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБАЛАР

1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. https: //www.xabar.uz/ jamiyat /shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-va-ozbekiston-xalqi.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847-сонли Фармони, https: //lex.uz/docs/4545884.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 10 октябрдаги 816-сон «Олий таълим муассасаларини ўқув адабиётлари билан таъминлаш тўғрисида»ги Қарори, https: //lex.uz/ru/docs/3970451.

4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: Ж.І., Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. -680 б.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA TALABALARNING AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENTLIGINI OSHIRISH

katta o‘qituvchi. G.X.Abdullayeva
Urganch davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish orqali talabalarning axborot bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Bugungi kunda talabalarning mustaqil ta’lim olish, axborotni qidirish, tahlil qilish, baholash va undan samarali foydalanish qobiliyatlari zamonaviy ta’limning eng muhim ko‘nikmalaridan hisoblanadi. SI asosidagi vositalar — til modellari, tavsiya tizimlari, intellektual qidiruv mexanizmlari va analitik dasturlar ushbu jarayonni samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Maqolada mavjud imkoniyatlar bilan bir qatorda ushbu texnologiyalarning afzalliklari, muammolari va ularni samarali joriy qilish yo‘llari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. Sun’iy intellekt, axborot kompetentligigi, raqamli ta’lim, avtomatlashtirilgan tizimlar, intellektual texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие у студентов компетенций в работе с информацией посредством использования технологий искусственного интеллекта (ИИ). Сегодня способность студентов самостоятельно изучать, искать, анализировать, оценивать и эффективно использовать информацию является одним из важнейших навыков современного образования. Инструменты на основе ИИ – языковые модели, рекомендательные системы, интеллектуальные поисковые системы и аналитические программы – позволяют эффективно организовать этот процесс. В статье анализируются существующие возможности, преимущества, проблемы и пути эффективного внедрения данных технологий.

Ключевые слова. Искусственный интеллект, информационная грамотность, цифровое образование, автоматизированные системы, интеллектуальные технологии.

Abstract. This article examines the development of students' information processing competencies through the use of artificial intelligence (AI) technologies. Today, students' ability to independently study, search for, analyze, evaluate, and effectively use information is one of the most important skills in modern education. AI-powered tools—language models, recommender systems, intelligent search engines, and analytics—allow for the effective organization of this process. This article analyzes the current capabilities, advantages, challenges, and ways to effectively implement these technologies.

Keywords. Artificial intelligence, information literacy, digital education, automated systems, intelligent technologies.

XXI asr ta’lim jarayonida eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biri — talabalarni axborot bilan ishlash kompetentligiga ega bo‘lishlarini ta’minlashdir. Raqamli jamiyatda insonning muvaffaqiyati bevosita uning ma’lumotlarni topish, qayta ishlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish qobiliyatiga bog‘liq bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim tizimiga yangi imkoniyatlarni olib kirib, talabalar uchun mustaqil o‘rganish va axborotdan foydalanish jarayonlarini yengillashtirib bermoqda. Bularga quyidagilarni keltirish mumkin.

1. Bugungi kunda axborot bilan ishlash kompetentligining mohiyati juda katta hisoblanadi. Axborot kompetentligini quyidagi ko‘nikmalar majmuasi sifatida ta’riflash mumkin maqsadga muvofiq bo‘ladi: kerakli axborotni aniqlash, axborotni izlab topish va manbalarni tanlash, olingan ma’lumotlarni tahlil qilish va baholash, mavjud axborot asosida qarorlar qabul qilish, o‘z faoliyatida axborotdan samarali foydalanish.

Talabalarda ushbu kompetentligini rivojlantirish ta’limning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Chunki hozirgi davrda zamonaviy mehnat bozori tez o‘zgarayotgan sharoitda yangi bilimlarni tezda o‘zlashtirish va moslashuvchanlikni talab qiladi.

2. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limdagi imkoniyatlari hozirgi kunda juda xilma – xildir. Sun’iy intellekt texnologiyalari talabalarning axborot bilan ishlash kompetentligini oshirishda quyidagi jihatlarda foyda keltiradi:

- Avtomatlashtirilgan qidiruv va filtrlash. Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar foydalanuvchiga millionlab ma’lumotlar orasidan eng dolzarbini tezda tanlab bera oladi.
- Intellektual tahlil. Sun’iy intellekt algoritmlari katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa va aniq xulosaga aylantirib bera oladi.
- Til va tarjima imkoniyatlari. Sun’iy intellekt tizimlari ilmiy matnlarni tarjima va qayta ishlashda yordam beradi.
- Moslashtirilgan ta’lim. Har bir talabaga individual o‘quv yo‘nalishini taklif qilishi mumkin.
- Axborot xavfsizligi va plagiat nazorati. Sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan dasturlar to‘g‘riligini ta’minlaydi.

3. Talabalarda kompetentligini oshirish bo‘yicha amaliy yondashuvlar.

Talabalarning axborot bilan ishlash qobiliyatini oshirish uchun SI texnologiyalarini quyidagi yo‘llar bilan qo‘llash mumkin bo‘ladi:

- Elektron kutubxonalar va ma’lumotlar bazalari bilan integratsiya.
- Intellektual o‘quv platformalari orqali avtomatik maslahatlar va baholash.
- Axborotni vizuallashtirish vositalari yordamida murakkab ma’lumotlarni osonlashtirish.
- Dialogli o‘quv yordamchilari orqali individual konsultatsiya ta’minlash.

4. Bugungi kundagi dolzarb muammolar.

Sun’iy intellektning ta’limdagi keng imkoniyatlari bilan bir qatorda muammolar ham mavjud hisoblanadi. Bylarga quyidagilar kiradi:

- Ma’lumotlarning xolisligi va ishonchliligi masalasi.
- Talabalarning sun’iy intellekt vositalariga haddan tashqari qaram bo‘lib qolishi.
- Texnik va moliyaviy cheklovlar.
- Huquqiy va axloqiy muammolar.

5. Bu muammolarni yechimlar va istiqbollari.

Talabalarning axborot kompetentligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim hisoblanadi:

- Metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish. Agarda qo‘llanmalar ishlab chiqilsa talaba shu qo‘llanma asosida o‘qib o‘rganib sun’iy intellektdan foydalanadi.
- O‘quv dasturlarini yangilash. Hozirgi davrda ko‘pgina o‘quv dasturlarimiz oldingi dasturlar hisoblanadi. Shularni zamonga mos ravishda yangilansa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Yangi o‘quv dasturlari talabalarga yangi imkoniyatlarni yaratib berishi lozim.
- Ochiq ta’lim resurslaridan keng foydalanish. Talabalarning mukammal ta’lim olishlari uchun ta’lim resurslarini ochiq holda qo‘ysh kerak. Masalan, talaba o‘ziga kerakli bo‘lgan ma’lumotni tez topib, o‘qib o‘rgansa yaxshi bo‘ladi, agarda ma’limot topa olmasa u vaqtini boshqa narsalarga sarflaydi.
- Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Talabalarda iloji boricha tanqidiy fikrlashni rivojlantirish lozim. Bu esa o‘z navbatida ko‘proq o‘qib o‘rganishga olib keladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim sohasida inqilobiy o‘zgarishlar olib kelmoqda. Ularning yordamida talabalar ma’lumotlarni samarali izlash, tahlil qilish, tartiblash va qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, muammolar ham mavjud bo‘lib, ularni hal qilish uchun metodik, texnik va huquqiy yondashuvlar zarur. Talabalarning axborot bilan ishlash kompetentligini oshirishda sun’iy intellekt yangi ta’lim falsafasini shakllantiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Kelajakda sun’iy intellekt texnologiyalarining yanada takomillashishi natijasida ta’lim jarayoni shaxsga yo‘naltirilgan, samarali va raqamli axborot makoniga moslashgan bo‘lishi kutilmoqda.

Ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha turli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, xorijiy universitetlarda sun’iy intellekt asosida intellektual o‘quv tizimlari joriy etilib, talabalar bilim darajasi shaxsiylashtirilgan o‘quv yo‘nalishlari asosida baholanmoqda. Shu bilan birga, milliy ta’lim tizimida ham zamonaviy sun’iy intellekt vositalarini tatbiq qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Russell, S., & Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson, 2021.
2. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. Deep Learning. MIT Press, 2016.
3. UNESCO. Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers. Paris: UNESCO Publishing, 2021.
4. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson Education, 2016.
5. OECD. AI in Education: Challenges and Opportunities. OECD Publishing, 2020.
6. Koedinger, K. R., Corbett, A. T., & Perfetti, C. The Knowledge-Learning-Instruction Framework. Cognitive Science, 2012.
7. Shestak, V., & Ivanov, P. Artificial Intelligence in Education: Technologies and Practices. Moscow: Nauka, 2020.
8. Bakar,A.A., et al. Integrating AI into Higher Education Learning Environments. International Journal of Emerging Technologies in Learning, 2022.
9. Floridi, L., & Chiriatti, M. GPT and AI Education: Critical Reflections. Minds and Machines, 2020.
10. Uzbekistan Ministry of Higher Education. Raqamli ta’lim konsepsiyasi – 2030. Toshkent, 2021.

FIZIKA FANINI O’QITISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN (SI) FOYDALANISH

Razzoqov Ilhom Davronovich – katta o’qituvchi,
Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim tizimidagi o‘rni, afzalliklari va iqtisodiy jihatlari yoritilgan. SI asosida ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish, avtomatik baholash, virtual laboratoriyalarni tashkil etish hamda murakkab hisoblashlarni bajarish imkoniyatlari tahlil qilindi. Xususan, fizika fanini o‘qitishda SI’dan foydalanishning didaktik va amaliy afzalliklari, o‘quvchilarning fanlarga qiziqishini oshirishdagi roli ko‘rsatib berildi. Shuningdek, SI texnologiyalarini joriy etishda zarur moliyaviy xarajatlar, ularning iqtisodiy samarasi hamda istiqboldagi foydalari muhokama qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, SI ta’lim sifatini oshirish bilan birga, resurslarni tejash va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash orqali mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim tizimi, fizika, iqtisodiy samaradorlik, avtomatlashtirish, raqamli texnologiyalar, shaxsiylashtirilgan ta’lim.

Аннотация. В данной статье раскрываются роль, преимущества и экономические аспекты применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в системе образования. Рассмотрены возможности персонализации учебного процесса, автоматической оценки знаний, организации виртуальных лабораторий и выполнения сложных вычислений на основе ИИ. В частности, показаны дидактические и практические преимущества использования ИИ при преподавании физики, а также его роль в повышении интереса учащихся к наукам. Кроме того, обсуждены финансовые затраты, необходимые для внедрения ИИ-технологий, их экономическая эффективность и перспективные выгоды. Результаты исследования показывают, что ИИ не только повышает качество образования, но и способствует экономическому развитию страны за счет оптимизации ресурсов и подготовки конкурентоспособных кадров.

Ключевые слова: искусственный интеллект, система образования, физика, экономическая эффективность, автоматизация, цифровые технологии, персонализированное обучение.

Sun’iy intellektdan (SI) ta’lim tizimida foydalanish hozirgi davrda jadal rivojlanayotgan yo‘nalishlardan biridir. U nafaqat o‘quv jarayonini samarali tashkil qilishga, balki o‘qituvchi va talaba faoliyatini qulaylashtirishga ham xizmat qiladi.

Sun’iy intellektning ta’limdagi o‘rni

Shaxsiylashtirilgan ta’lim – SI o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos topshiriqlarni taklif etadi.

Avtomatik baholash – test, esse va mashqlarni tez va adolatli baholash imkonini beradi.

Virtual yordamchilar – talabalar uchun savollarga javob beruvchi chat-botlar, onlayn konsultantlar.

Prognoz qilish – talabalar o‘zlashtirishini oldindan tahlil qilib, qaysi mavzularda qiynalayotganini ko‘rsatadi.

Ta’lim resurslarini boshqarish – elektron kutubxonalar, ma’lumotlar bazasini tartibga solish va tezkor qidiruv imkoniyatlari.

Afzalliklari

Ta’lim sifatini oshirish.

Har bir o‘quvchiga individual yondashuv.

O‘quv jarayonida vaqt va resurslarni tejash.

Onlayn ta’limni samarali tashkil etish.

Nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun qulayliklar yaratish.

Qo‘llash sohalari

Maktab ta’limi – fanlarni interaktiv o‘rgatish, bilim darajasiga mos mashqlar.

Oliy ta’lim – ilmiy izlanishlarda, virtual laboratoriyalarda.

Kadrlar tayyorlash – kasbiy ko‘nikmalarni avtomatlashtirilgan simulyatsiyalar orqali shakllantirish.

Til o‘rganish – talaffuz, tarjima va mashqlarni SI yordamida tezkor o‘zlashtirish.

Muammolar va cheklovlar

O‘qituvchilarni yangi texnologiyalarga moslashtirish zaruriyati.

Axborot xavfsizligi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish.

Ta’limning “insoniylik” jihati kamayib ketishi mumkinligi.

Yuqori texnik infratuzilma talab etilishi.

Sun’iy intellekt (SI) fizika fanida o‘qitish va o‘rganish jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda.

Fizika fanida SI qo‘llanilishining asosiy yo‘nalishlari

Shaxsiylashtirilgan o‘qitish – talabalar bilim darajasi, qiziqishlari va qiyinchiliklariga mos mashqlarni avtomatik yaratish.

Avtomatik baholash – testlar, masalalar va laboratoriya ishlari natijalarini tez va aniq baholash.

Virtual laboratoriyalar – tajribalarni xavfsiz va ko‘p marta takrorlab bajarish imkonini beruvchi SI asosidagi simulyatsiyalar.

Murakkab hisoblashlarda yordam – kvant mexanikasi, astrofizika yoki yadroviy fizikadagi modellashtirish jarayonlarini tezlashtirish.

Prognoz qilish – talabalar qaysi mavzularda qiynalayotganini aniqlash va shu yo‘nalishda qo‘shimcha topshiriqlar tavsiya qilish.

Intellektual yordamchilar – o‘quvchilarning savollariga real vaqt rejimida javob beruvchi chat-botlar yoki dasturlar.

Fizika ta’limidagi afzalliklari

Ko‘rgazmalilik – murakkab jarayonlar (masalan, elektromagnit to‘lqinlar, kvant effektlari)ni vizual tarzda tushuntirish.

Amaliyot va nazariyani uyg‘unlashtirish – tajribalarni real qurilmasiz bajarish imkoniyati.

Interaktivlik – talabalar faol ishtirok etadigan mashg‘ulotlarni tashkil etish.

Aniqlik – hisoblash va tahlil jarayonlarida xatoliklarni kamaytirish.

Motivatsiya – o‘quvchilarni texnologiyaga qiziqtirish orqali fizika faniga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirish.

Amaliy qo‘llash misollari

Kinematika va dinamika: jism harakatini turli sharoitlarda modellashtirish.

Optika: yorug‘lik sinishi, interferensiya va difraksiyani 3D animatsiya yordamida tushuntirish.

Elektr va magnit hodisalar: elektr maydon va magnit maydon taqsimotini interaktiv xaritalar orqali ko‘rsatish.

Astrofizika: sayyoralarning harakati, qora tuynuklar yoki galaktika modellarini vizuallashtirish.

Kvant fizika: abstrakt nazariyalarni virtual tajribalar orqali ko‘rsatish.

Cheklov va muammolar

Maxsus dasturiy ta’minot va yuqori texnik resurslar talab qilinadi.

O‘qituvchilarning yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishi uchun vaqt va tayyorgarlik zarur.

O‘quvchilarda texnologiyaga haddan ortiq suyanish xavfi bor.

Axborot xavfsizligi va intellektual mulk huquqi masalalari dolzarb.

Sun’iy intellektni (SI) ta’lim tizimiga joriy etish nafaqat didaktik va texnologik, balki moliyaviy-iqtisodiy jihatlari bilan ham ahamiyatlidir.

Moliyaviy xarajatlar

Dasturiy ta’minot – SI asosidagi platformalar (masalan, intellektual test tizimlari, ta’lim boshqaruv tizimlari, virtual laboratoriyalar)ni sotib olish yoki ishlab chiqish xarajatlari.

Texnik infratuzilma – serverlar, yuqori unumli kompyuterlar, tezkor internet tarmoqlari, interaktiv doskalar, sensor qurilmalar xaridi.

Xodimlarni tayyorlash – o‘qituvchilar va texnik xodimlarni SI texnologiyalaridan foydalanishga o‘rgatish uchun malaka oshirish kurslari.

Texnik xizmat va yangilanish – dasturiy ta’minotni muntazam yangilash va tizimlarni qo‘llab-quvvatlash xarajatlari.

Iqtisodiy foydalar

Resurslarni tejash – darsliklar, qog‘oz, laboratoriya jihozlari xarajatlari qisqaradi (virtual laboratoriyalar hisobiga).

O‘qituvchilar ish unumdorligi oshadi – ko‘p vaqt oladigan baholash va monitoringni SI bajaradi, o‘qituvchi esa ijodiy va pedagogik faoliyatga ko‘proq vaqt ajratadi.

Talabalarning samaradorligi oshadi – shaxsiylashtirilgan ta’lim ularning tezroq va chuqurroq bilim olishiga olib keladi, bu esa iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Kadrlar tayyorlash sifatini yaxshilash – bozor talablariga mos, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega mutaxassislar tayyorlanadi, bu milliy iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Masofaviy ta’lim imkoniyati – chekka hududlardagi o‘quvchilar uchun ta’lim xarajatlari kamayadi.

Moliyaviy risk va muammolar

Yuqori boshlang‘ich xarajatlar (hardware, software).

Intellektual mulk va litsenziya xarajatlari.

Axborot xavfsizligi va ma’lumotlarni himoya qilishga doir qo‘shimcha mablag‘ zarurligi.

Davlat yoki xususiy sektor tomonidan mablag‘ yetarlicha ajratilmasa, loyihalar to‘liq amalga oshmasligi mumkin.

Iqtisodiy istiqbollar

Investitsion jozibadorlik – SI asosidagi ta’lim loyihalari startaplar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Uzoq muddatli samaradorlik – dastlab katta xarajat talab qilsa-da, kelajakda xarajatlarni sezilarli qisqartiradi.

Kadrlar bozorida raqobatbardoshlik – SI bilan ishlash ko‘nikmalariga ega o‘quvchilar mamlakat iqtisodiy rivojiga hissa qo‘shadi.

Davlat budjeti yuki kamayadi – elektron resurslar va avtomatlashtirilgan jarayonlar natijasida ta’lim tizimini saqlash xarajatlari kamayishi mumkin.

Xulosa qilib, shuni aytishimiz mumkinki, Sun’iy intellekt ta’lim tizimiga yangi imkoniyatlar olib kiradi: u o‘qituvchilar faoliyatini yengillashtiradi, talabalarga esa individual o‘rganish imkonini

beradi. Biroq, uni to‘g‘ri va mas’uliyat bilan qo‘llash, texnik va etik masalalarni hisobga olish muhim hisoblanadi.

Sun’iy intellekt fizikani o‘qitishda nafaqat murakkab tushunchalarni yengillashtirib tushuntiradi, balki tajribalar, modellashtirish va baholashni ham qulaylashtiradi. U o‘qituvchi ishini qo‘llab-quvvatlovchi vosita bo‘lib, talabaning fan bo‘yicha chuqur bilim olishiga yordam beradi.

Sun’iy intellektni ta’lim tizimida qo‘llash dastlab katta moliyaviy sarmoya talab qiladi. Ammo uzoq muddatda u resurslarni tejash, ta’lim sifatini oshirish, kadrlar tayyorlash samaradorligini kuchaytirish orqali iqtisodiyot uchun katta foyda keltiradi. Shuning uchun SI texnologiyalarini ta’lim tizimiga joriy etish davlat va xususiy sektor hamkorligida amalga oshirilsa, iqtisodiy jihatdan yanada barqaror bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Russell, S., Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson, 2021.
2. Luckin, R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. – UCL Institute of Education Press, 2018.
3. Holmes, W., Bialik, M., Fadel, C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Center for Curriculum Redesign, 2019.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2020.
5. www.uzedu.uz
6. www.edu.uz

SUN’IY INTELLEKTDAN TA’LIM TIZIMIDA FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Yangi asr universiteti PhD,dotsent BekchonovaShoira Bazarbayevna
Yangi asr universiteti magistranri Xaydarova Mukaddas Nimatovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi va uning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt vositalarining o‘quv jarayonidagi roli, ularning didaktik imkoniyatlari, individual ta’limni tashkil etishdagi ahamiyati va o‘qituvchining faoliyatiga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, maqolada SI asosidagi ta’lim platformalarining afzalliklari va cheklovlari, ularni samarali qo‘llash shart-sharoitlari hamda pedagogik ehtiyojlarga mosligi ilmiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Nazariy yondashuvlar asosida SI ta’lim tizimida inson omilini to‘liq inkor qilmaydi, aksincha uni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, adaptiv o‘qitish, pedagogik texnologiyalar, ta’lim tizimi, kognitiv yondashuv, avtomatlashtirilgan tahlil

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В статье анализируются теоретические и методические аспекты интеграции технологий искусственного интеллекта (ИИ) в образовательный процесс. Освещается роль ИИ в учебной деятельности, его дидактические возможности, значение в индивидуализации обучения, а также влияние на профессиональную деятельность преподавателя. Рассматриваются преимущества и ограничения ИИ-платформ в образовании, условия их эффективного применения и соответствие педагогическим потребностям. Делается вывод, что ИИ не заменяет человека в обучении, а выступает как инструмент, поддерживающий и усиливающий педагогический процесс.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровое образование, адаптивное обучение, педагогические технологии, система образования, когнитивный подход, автоматизированный анализ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATION SYSTEM

Abstract: This article explores the theoretical and methodological foundations for integrating artificial intelligence (AI) technologies into the educational system. It examines the role of AI in teaching and learning processes, its didactic capabilities, its importance in personalizing education, and its influence on the role of educators. The paper also analyzes the advantages and limitations of AI-powered educational platforms, the conditions for their effective use, and their alignment with pedagogical needs. It is emphasized that AI should not be seen as a replacement for human educators, but rather as a supportive and enhancing tool within the pedagogical framework.

Keywords: artificial intelligence, digital education, adaptive learning, pedagogical technologies, education system, cognitive approach, automated analysis

Kirish

Zamonaviy ta’lim jarayonlari raqamli texnologiyalar asosida tubdan yangilanmoqda, bu esa pedagogik amaliyotda innovatsion vositalar, xususan, sun’iy intellektdan(SI) foydalanishni talab qilmoqda. SI texnologiyalari o‘quv jarayonining moslashuvchanligini oshirish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni tashkil etish, talabalarning ehtiyojlariga mos tarzda bilimlarni yetkazish va baholash jarayonini avtomatlashtirish imkonini bermoqda. Biroq bu texnologiyalarning samarali integratsiyasi nazariy-metodik asoslar ishlab chiqilishini, pedagogik tamoyillar bilan uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llanishini talab etadi.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotlar tahlili sun’iy intellektning ta’lim tizimida qo‘llanilishi bo‘yicha turli nazariy yondashuvlar mavjudligini ko‘rsatadi. R.Luckin va boshqalar (2016)[2] SI imkoniyatlarini talabalarning intellektual salohiyatini aniqlash va shaxsiy o‘sishini monitoring qilish vositasi sifatida talqin qiladi. N.Selwyn (2022)[3] esa SI texnologiyalarini haddan ziyod texnokratik yondashuvda qo‘llash o‘qituvchi ijtimoiy-psixologik rolini susaytirishini ta’kidlaydi.W.Holmes (2019)[1] SI yordamida adaptiv o‘quv tizimlarini yaratish orqali shaxsiylashtirilgan ta’lim samaradorligini ko‘rsatib beradi.

D.O‘ralova (2023) esa SI texnologiyalarining milliy ta’lim tizimiga moslashtirish usullarini va ularning didaktik imkoniyatlarini o‘rgangan[4].

Metodika. Sun’iy intellektdan ta’lim tizimida foydalanishning nazariy asoslarini yoritishda SI texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvini o‘rganish uchun tizimli, diagnostik va eksperimental metodlar qo‘llanilmoqda. Talabalarning SI asosidagi o‘quv platformalari bilan ishlash samaradorligi, ularning bilim darajasiga va mustaqil fikrlash ko‘nikmalariga ta’siri eksperimental guruhlar misolida kuzatildi. Didaktik metodlar sifatida moslashtirilgan topshiriqlar, avtomatlashtirilgan testlar va SI yordamida yaratilgan ta’limiy chatbotlar amalda sinovdan o‘tkazildi. Baholashda sifat va miqdoriy tahlil usullaridan foydalanildi.

Munozara. Sun’iy intellektdan ta’lim tizimida foydalanishning nazariy asoslarini o’rganish natijalari sun’iy intellektdan ta’limda foydalanish ijobiy samara berishini ko‘rsatdi, xususan, shaxsiy yondashuv, tezkor baholash va interaktiv o‘qitish jihatlarida talabalar faolligi oshdi. Biroq, ayrim hollarda o‘qituvchining pedagogik funksiyasi kamaygani, talabalarda SI vositalariga haddan ortiq tayanish holatlari kuzatildi. Bu esa, SI texnologiyalarini faqat vosita sifatida, ya’ni o‘qituvchining faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi omil sifatida ishlatish zarurligini ko‘rsatadi. Shuningdek, SI-dan foydalanishda raqamli etikaga rioya qilish, axborot xavfsizligini ta’minlash va talabalarning tanqidiy fikrlashini susaytirmaslik masalalari muhim deb topildi.

Xulosa. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimiga joriy etilishi zamonaviy o‘quv jarayonining innovatsion yondashuvlarga asoslanishini ta’minlaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, SI vositalari yordamida o‘quv materiallarini moslashtirish, talabani baholash va o‘zlashtirish jarayonini avtomatlashtirish imkoniyati mavjud. Biroq bu texnologiyalarni qo‘llashda pedagogik nazariyalar, didaktik tamoyillar va inson omili yetakchi bo‘lishi lozim. Sun’iy intellekt – o‘qituvchining o‘rnini egallaydigan emas, balki uning faoliyatini mukammallashtiruvchi zamonaviy vosita sifatida ko‘rilmog‘i zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign. pp. 93–107.

2. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson Education. pp. 21–37.https://www.pearson.com/content/dam/one-dot-com/one-dot-com/global/Files/about-pearson/innovation/open-ideas/Intelligence-Unleashed-Publication.pdf

3. Selwyn, N. (2022). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Polity Press. pp. 145–162.

4. O'ralova, D. K. (2023). Sun'iy intellekt vositalaridan ta'lim jarayonida foydalanishning didaktik imkoniyatlari. Pedagogik izlanishlar jurnali, 5(1), 56–63

THE ROLE AND IMPORTANCE OF SMALL BUSINESS IN THE ECONOMY

Amangeldieva Rakhila Oralbaevna
University of innovation technologies

Abstract

Small businesses play a fundamental role in shaping the economic structure of both developing and developed countries. Their importance lies not only in their contribution to gross domestic product (GDP) but also in their ability to generate employment, foster innovation, and stimulate local and regional development. Unlike large corporations, small businesses are often more flexible, adaptable to market changes, and capable of serving niche markets, which makes them crucial in times of economic uncertainty.

This paper explores the multifaceted contributions of small businesses to national economies. It highlights how small enterprises serve as a backbone of economic growth by creating jobs, improving income distribution, and encouraging entrepreneurship. In many countries, particularly in emerging markets, small businesses account for the majority of the workforce and play a key role in reducing poverty and inequality.

The article also examines the challenges small businesses face, including limited access to finance, regulatory burdens, insufficient infrastructure, and lack of managerial expertise. To address these challenges, the paper emphasizes the need for supportive governmental policies, including tax incentives, simplified registration procedures, access to affordable credit, and capacity-building programs.

By analyzing global practices and national experiences, especially from Uzbekistan and other transitional economies, this study provides policy recommendations for strengthening the role of small businesses. The conclusion underscores that small businesses are not merely economic entities but also social actors that contribute to inclusive and sustainable development. With proper support and strategic planning, small businesses can unlock untapped economic potential and significantly boost national prosperity.

Key Words: Small business, entrepreneurship, economic development, employment generation, GDP, innovation, inclusive growth, government support, SME policy, financial access.

INTRODUCTION

In the modern global economy, small businesses have emerged as a vital and dynamic segment that contributes significantly to national development, job creation, and innovation. As globalization reshapes traditional economic paradigms, countries around the world, both developed and developing, increasingly recognize the essential role of small and medium-sized enterprises (SMEs) in maintaining a healthy and sustainable economy. In fact, small businesses often account for the majority of all enterprises in a given country and are responsible for a substantial portion of gross domestic product (GDP), especially in developing nations where industrial structures are still evolving.

Small businesses are defined by their limited scale of operations, smaller workforce, and relatively modest financial capacity. However, these limitations are counterbalanced by their entrepreneurial spirit, operational flexibility, and capacity to respond quickly to local market needs. These characteristics allow small businesses to identify opportunities that larger firms may overlook, and they are often deeply embedded in their communities, giving them a unique advantage in building

trust and social capital. As such, small businesses are not only economic entities; they are integral to the social and cultural fabric of a nation.

In the context of developing countries, small businesses are frequently the backbone of the economy. In nations like Uzbekistan, for example, small enterprises play a critical role in reducing unemployment and poverty, promoting regional development, and fostering the emergence of a middle class. Because of their relatively low capital requirements and adaptability, small businesses can flourish even in economically marginalized areas, thereby reducing urban-rural disparities and contributing to more balanced development across regions.

Historically, the role of small businesses has been undervalued in favor of larger industrial firms and multinational corporations. However, with the rise of the digital economy, rapid technological change, and the growing importance of services, the landscape has shifted. Today, small businesses are recognized for their capacity to drive innovation, especially in the fields of information technology, green energy, and creative industries. These enterprises often operate as incubators of new ideas, bringing fresh products, services, and business models to the market. Moreover, by fostering entrepreneurship, small businesses help build human capital, promote a culture of self-reliance, and encourage the formation of business networks that support sustainable growth.

Another critical contribution of small businesses is their role in employment generation. In many economies, SMEs employ more than half of the labor force. For instance, according to data from the OECD and World Bank, SMEs in low- and middle-income countries account for over 60% of total employment. This function is particularly important in countries facing demographic pressures or high youth unemployment rates. Small businesses create diverse employment opportunities, often requiring less formal education or training than larger firms, which helps integrate different segments of the population into the labor market.

Furthermore, small businesses contribute significantly to income generation and social inclusion. By offering employment and income to individuals and households, these enterprises improve living standards and stimulate local consumption. In this way, small businesses have a multiplier effect on the economy: they not only produce goods and services but also drive demand for other businesses through their supply chains and purchasing power. Additionally, they contribute to tax revenues that can be reinvested in infrastructure, education, and public services.

Despite their numerous advantages, small businesses often face a range of challenges that limit their growth and sustainability. Access to finance remains one of the most significant barriers. Traditional financial institutions are frequently reluctant to lend to small enterprises due to perceived risks and the lack of collateral or credit history. Moreover, small business owners may struggle with navigating complex regulatory environments, high tax burdens, and bureaucratic procedures. Inadequate infrastructure, limited access to technology, and a shortage of skilled labor further hinder their development.

To address these challenges, many governments have introduced targeted policies to support small business growth. These include tax incentives, simplified business registration processes, subsidized loans, training programs, and the establishment of business incubators and innovation hubs. International organizations such as the World Bank, the International Finance Corporation (IFC), and the United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) have also launched initiatives aimed at empowering small businesses, especially in developing countries. These efforts are aligned with global development goals that prioritize inclusive growth, poverty reduction, and sustainable economic development.

In Uzbekistan, the role of small businesses has been increasingly acknowledged in national development strategies. Government reforms have focused on creating a more favorable business environment by improving access to credit, digitizing administrative services, and supporting entrepreneurship among youth and women. Such initiatives are intended to unleash the potential of small enterprises as engines of growth, innovation, and employment. However, further institutional reforms, infrastructure investment, and education systems that promote entrepreneurship are necessary to ensure long-term success.

In summary, small businesses play a multifaceted and indispensable role in modern economies. They contribute to GDP, create jobs, stimulate innovation, and support local and regional development. They are particularly important in times of economic transition and crisis due to their agility and resilience. At the same time, small businesses require comprehensive and coordinated support from governments, financial institutions, and international partners to overcome structural barriers and fully realize their potential. This paper seeks to provide an in-depth examination of the economic significance of small businesses, analyze the main obstacles they face, and offer evidence-based recommendations for policy and practice.

By understanding the complexities and opportunities associated with small business development, policymakers and stakeholders can design more effective strategies that not only enhance economic performance but also promote inclusive and sustainable growth. As the global economy continues to evolve, small businesses will remain at the heart of this transformation, offering solutions to both longstanding and emerging challenges.

Conclusion

Small businesses represent a cornerstone of economic resilience, innovation, and inclusive development. As demonstrated throughout this paper, they play a critical role in driving economic growth, creating employment opportunities, reducing poverty, and fostering regional and local development. Small businesses often serve as incubators of innovation and entrepreneurship, promoting economic diversity and stability. Their ability to adapt quickly to changing market conditions and serve niche markets makes them essential in both stable and crisis periods.

In many economies—particularly in developing and transition countries—small and medium-sized enterprises (SMEs) provide a majority of jobs and contribute significantly to gross domestic product (GDP). They also enhance social inclusion by engaging vulnerable and underrepresented groups, including women, youth, and rural populations. Furthermore, SMEs contribute to building entrepreneurial culture, stimulating domestic consumption, and reinforcing national self-reliance.

However, small businesses also face persistent challenges such as limited access to financing, bureaucratic obstacles, skill shortages, and a lack of market information. These barriers often hinder their ability to scale and sustain operations. To address these challenges, comprehensive and well-targeted policy frameworks are needed. These should include simplified regulations, tax incentives, capacity-building programs, affordable credit facilities, and infrastructure development.

Governments, financial institutions, educational bodies, and international organizations all have a role to play in creating an enabling environment for small businesses. In countries like Uzbekistan, continued reforms and institutional support can unleash the full potential of SMEs, leading to more inclusive and sustainable economic development.

Ultimately, the success of small businesses is not only a reflection of individual entrepreneurial spirit but also a strategic necessity for economic competitiveness and social stability in the 21st century.

References

1. OECD (2023). *Enhancing SME productivity: Policies and practices.* OECD Publishing.
2. World Bank (2022). *Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance.* Retrieved from https://www.worldbank.org
3. International Finance Corporation (IFC) (2021). *SME Access to Finance.*
4. UNIDO (2020). *Industrial Development Report: The Role of SMEs in Sustainable Industrialization.*
5. Ministry of Economy and Finance of Uzbekistan (2023). *National Strategy for the Development of Small Business.* Tashkent.

INNOVATSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHGA OID METODLARNI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI QO‘LLAB-QUVVATLASH

Innovatsiyon texnologiyalar universiteti,
Iqtisodiyot va moliya kafedrasi docenti
PhD. Docent Jubanova Bayramgul Aymuratovna
bayramguljubanova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada tadbirkorlik subyektlari tomonidan ishlab chiqilayotgan innovatsion loyihalarni moliyalashtirishning mavjud holati tahlil qilinadi, xalqaro tajribalar asosida metodologiyani takomillashtirishga doir ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi. Diagramma va jadval ko'rinishida statistik ma'lumotlar asosida taklif etilayotgan moliyalashtirish mexanizmlarining samaradorligi ko'rsatib beriladi.

Аннотация: В статье анализируется текущее состояние финансирования инновационных проектов, разрабатываемых субъектами предпринимательства, разрабатываются научно-практические предложения по совершенствованию методологии на основе международного опыта. В виде диаграмм и таблиц на основе статистических данных показана эффективность предлагаемых механизмов финансирования.

Abstract: The article analyzes the current state of financing innovative projects developed by business entities, and develops scientific and practical proposals for improving the methodology based on international experience. The effectiveness of the proposed financing mechanisms is shown based on statistical data in the form of diagrams and tables.

Kalit so'zlar: innovatsiya, tadbirkorlik, moliyalashtirish, risk, investitsiya, texnologik taraqqiyot, samaradorlik.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi innovatsion taraqqiyot yo'lini tanlagan holda, iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish maqsadida tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratmoqda [1]. Ayniqsa, kichik va o'rta biznes subyektlarining innovatsion loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlarining takomillashtirilishi hozirgi bosqichda dolzarb masalalardan biridir.

Innovatsion loyihalarni moliyalashtirishning mavjud metodologiyasi

O'zbekistonda innovatsion loyihalarni moliyalashtirish quyidagi asosiy manbalar [2] hisobiga amalga oshirilmoqda:

- Davlat byudjeti mablag'lari;
- Innovatsion rivojlanish agentliklari grantlari;
- Tijorat banklari kreditlari;
- Xususiy investitsiyalar va venchur kapital;
- Xalqaro moliyaviy institutlar.

Jadval 1.

Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish manbalari ulushi (foizda, 2024)

Moliyalashtirish manbasi	Ulushi (%)
Davlat byudjeti	35
Bank kreditlari	25
Xalqaro moliya institutlari	15
Xususiy investorlar	15
Boshqa (grant, venchur kapital)	10

Moliyalashtirishda quyidagi muammolar mavjud:

Tijorat banklarining innovatsion loyihalarga nisbatan ehtiyotkor yondashuvi;

Risklarni baholash mexanizmlarining mukammal emasligi;
Venchur kapital bozorining rivojlanmaganligi;
Startaplar uchun maxsus moliyaviy infratuzilmaning yetarli emasligi.

Diagramma 1. Innovatsion loyihalarning muvaffaqiyatsizlik sabablari

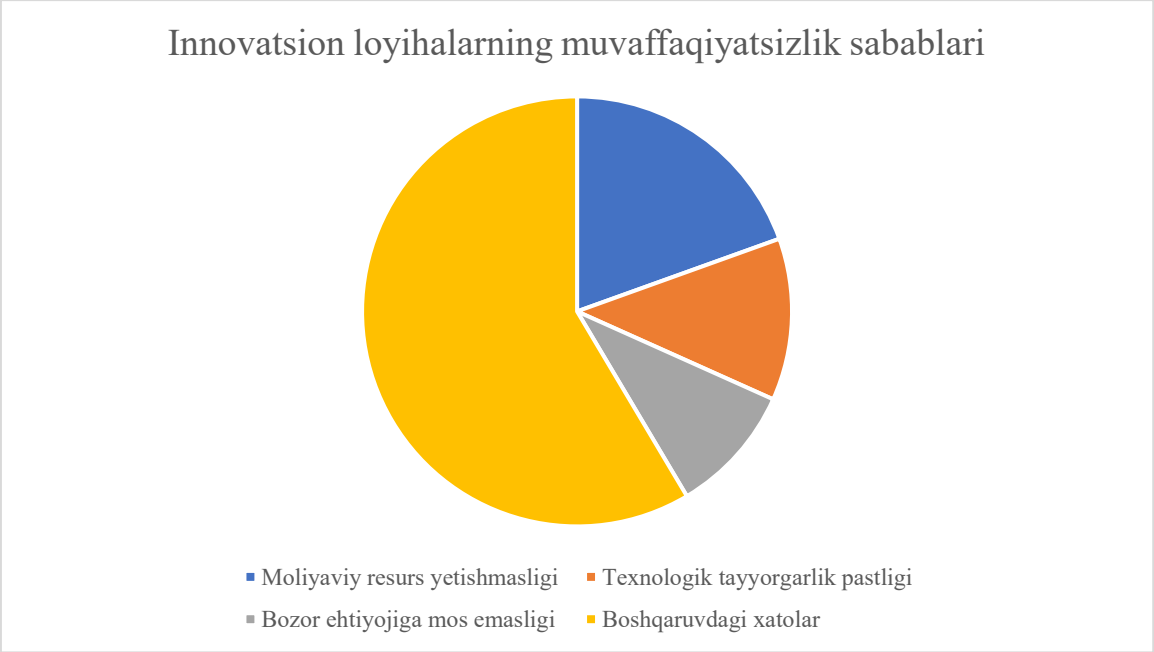

`

- Moliyaviy resurs yetishmasligi — 40%
- Texnologik tayyorgarlik pastligi — 25%
- Bozor ehtiyojiga mos emasligi — 20%
- Boshqaruvdagi xatolar — 15%
- Metodologiani takomillashtirish takliflari

Innovatsion loyihalarni moliyalashtirishni samarali amalga oshirish uchun quyidagi tavsiyalarni taklif etaman:

- Riskni baholashning tizimli yondashuvini joriy etish: Har bir loyiha uchun maxsus innovatsion risk indeksini yaratish.
- Davlat-xususiy sheriklik (DXX) asosida moliyalashtirishni kengaytirish: Bu orqali risklar taqsimlanadi va moliyaviy barqarorlik oshadi.
- Venchur fondlarni rivojlantirish: Innovatsion startaplar uchun xususiy sarmoya jalb qilishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.
- Raqamli platformalar orqali grant va kredit tanlovlarini avtomatlashtirish: Bu shaffoflikni ta’minlaydi.

Jadval 2. Takomillashgan metodologiyaning afzalliklari

	An'anaviy yondashuv	Taklif etilgan metodologiya
Risk baholash	Subyektiv	Indeks asosida tizimli
Moliyalashtirish manbasi	Asosan davlat	Diversifikatsiyalashgan
Qaror qabul qilish	Qo'lda	Avtomatlashtirilgan tizim
Investor ishtiroki	Cheklangan	Keng jalb etilgan

Tadbirkorlik subyektlarining innovatsion loyihalarini moliyalashtirishda yangi metodologik yondashuvlar orqali moliyaviy oqimlarni samarali boshqarish, risklarni kamaytirish va investorlarni faol jalb etish mumkin. Bu esa o'z navbatida innovatsion iqtisodiyotning shakllanishi va barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish strategiyasi — 2030.
2. OECD (2023). "Financing Innovation in SMEs: Policies and Practices".
3. World Bank Group (2022). "Innovative Finance for Development".
4. Moliya vazirligi statistik ma’lumotlari, 2024.
5. Innovatsion rivojlanish agentligi hisobotlari, 2024.

MOLIYAVIY INQIROZLARNING OLDINI OLISH VA BARTARAF ETISHDA DAVLAT TOMONIDAN AMALGA OSHIRILADIGAN CHORA-TADBIRLARI

Kengesbaeva Suliuxan Maxsetbay qizi
Innovatsion texnologiyalar universiteti
“Moliya va iqtisodiyot” kafedrasi assistent o‘qituvchisi

Hozirgi globallashuv sharoitida iqtisodiyotning turli sohalarida yuzaga keladigan muammolar tezda butun mamlakat moliyaviy tizimiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Moliyaviy inqirozlar iqtisodiy barqarorlikni izdan chiqarib, ishlab chiqarishning qisqarishi, inflyatsiya jarayonlarining kuchayishi, ishsizlikning ortishi va ijtimoiy muammolarning keskinlashishiga olib keladi. Shu sababli davlatning asosiy vazifalaridan biri – moliyaviy inqirozlarning oldini olish, ularni yumshatish va bartaraf etishga qaratilgan samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishdan iboratdir.

Moliyaviy inqiroz – bu moliya tizimida barqarorlikning buzilishi, iqtisodiy sub’yektlarning moliyaviy majburiyatlarni bajarish imkoniyatining keskin kamayishi va umumiy iqtisodiy faollikning pasayishi holatidir.

Moliyaviy inqirozlarning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- Bank sektoridagi muammolar - yuqori darajadagi muammoli kreditlar, likvidlik yetishmasligi;
- Davlat qarzining ortib ketishi – davlat byudjeti defitsiti va tashqi qarz hajmining ko‘payishi;
- Pul-kredit siyosatidagi nomutanosiblik – ortiqcha emissiya, inflyatsiyaning keskin oshishi;
- Xalqaro moliya bozoridagi tebranishlar – jahon moliya tizimidagi beqarorlik;
- Investitsion muhitning zaifligi – xorijiy va mahalliy investitsiyalar oqimining kamayishi.

Moliyaviy inqirozlarni oldindan bashorat qilish va ularning salbiy oqibatlarini yumshatishda davlat muhim rol o‘ynaydi. Bunda quyidagi yo‘nalishlar alohida ahamiyat kasb etadi:

1. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash. Davlatning fiskal va monetar siyosati uyg‘unlashgan holda olib borilishi lozim. Budjet intizomini kuchaytirish, davlat qarzini maqbul darajada saqlash, inflyatsiyani jilovlash – muhim choralardandir.
2. Bank-moliya tizimini mustahkamlash. Tijorat banklari ustidan qat’iy nazorat, moliyaviy risklarni boshqarish mexanizmlarini kuchaytirish, depozitlarni kafolatlash tizimini rivojlantirish zarur.
3. Favqulodda zaxira jamg‘armalarini shakllantirish. Iqtisodiy beqarorlik davrida milliy zaxira jamg‘armalari (oltin-valyuta zaxiralari, stabilizatsiya fondlari) mamlakat moliyaviy xavfsizligini ta’minlaydi.
4. Investitsiya muhitini yaxshilash. Mahalliy va xorijiy investorlar uchun qulay sharoit yaratish, investitsiya huquqini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Davlat moliyaviy inqiroz yuzaga kelganda quyidagi choralarni amalga oshiradi:

- Bank sektorini qo‘llab-quvvatlash. Tijorat banklariga likvidlik berish, problemali aktivlarni qayta moliyalashtirish;
- Soliq yengilliklari. Korxonalar uchun soliq imtiyozlari va kechiktirish mexanizmlari;
- Ijtimoiy paketlarni kengaytirish. Aholining kam ta’minlangan qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash;

- Ish o‘rinlarini saqlash. Kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash dasturlari;
- Eksportni rag‘batlantirish. Milliy mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish va tashqi bozorlarga chiqishni qo‘llash.

Xalqaro amaliyot shuni ko‘rsatadiki, inqiroz davrida davlatlar anti-inqiroz dasturlarini ishlab chiqadi:

- AQSh 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz davrida bank tizimini qo‘llab-quvvatlash uchun trillionlab dollar mablag‘ yo‘naltirdi;
- Yevropa Ittifoqida davlatlar “qutqaruv paketlari” orqali moliya bozorlarini barqarorlashtirdi;
- Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (XVJ) va Jahon banki rivojlanayotgan davlatlarga moliyaviy yordam paketlarini taqdim etdi.

Bu tajriba shuni ko‘rsatadiki, tezkor choralar bilan birga uzoq muddatli islohotlar ham zarur.

Moliyaviy inqirozlarning kelgusida takrorlanish xavfini kamaytirish uchun quyidagi islohotlar amalga oshiriladi:

- Moliyaviy tizimni diversifikatsiya qilish;
- Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish;
- Fiskal barqarorlikni mustahkamlash;
- Institutsional islohotlarni chuqurlashtirish;
- Xalqaro moliyaviy hamkorlikni kengaytirish.

Moliyaviy inqirozlar har qanday mamlakat uchun og‘ir sinov hisoblanadi. Ularni oldini olish va bartaraf etishda davlat siyosatining samaradorligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan:

1) fiskal va monetar siyosat uyg‘unlashtirilishi,
2) bank tizimi barqarorligi ta’minlanishi,
3) favqulodda zaxiralar shakllantirilishi,
4) ijtimoiy himoya mexanizmlari kengaytirilishi lozim.

Davlat tomonidan olib boriladigan bunday chora-tadbirlar moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash va jamiyat farovonligini ta’minlashda asosiy omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Krugman P. The Return of Depression Economics. – New York: W.W. Norton & Company, 2009.
2. Reinhart C., Rogoff K. This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly. – Princeton University Press, 2009.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiy islohotlarga oid farmon va qarorlari.

ИНВЕСТИЦИОН БАНК ТУШУНЧАСИ, МАЗМУНИ ВА МОҲИЯТИ

Юсупов Руслан Мухтарович
Инновацион Технологиялар Университети.

Аннотация

Инвестицион банклар замонавий молия тизимининг муҳим компонентларидан бири ҳисобланади. Улар иқтисодий ривожланиш ва хусусий ва жамоат секторларининг молиявий алоқаларини мувофиқлаштиришда муҳим рол ўйнайди. Мазкур мақолада инвестицион банк тушунчаси, уларнинг функсиялари, иқтисодий тизимдаги ўрни ва аҳамияти, шунингдек, уларнинг Ўзбекистонда жорий этиш имкониятлари ва заруриятига доир таҳлиллар олиб борилади. Инвестицион банклар молиялаштириш, сармоя жалб қилиш, иккита сектор ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлаш ва мамлакатнинг инфратузилмавий ривожига ҳисса қўшишда катта аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: инвестицион банк, молиявий хизматлар, иқтисодий ривожланиш, сармоя, молия тизими, Ўзбекистон, инновация, молиялаштириш.

Кириш

Инвестицион банклар иқтисодий тизимдаги мувозанатни сақлаш ва ривожланишни таъминлашда муҳим ўрин тутади. Улар молия бозоридаги асосий қатнашчилардан бири бўлиб, иқтисодиётнинг ҳар хил соҳаларини молиялаштириш, ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, инфратузилма лойиҳаларини амалга ошириш, хусусий ва жамоат секторлари ўртасидаги

молиявий алоқаларни чуқурлаштириш ва сармояларни жалб қилишда фаол иштирок этади. Инвестицион банклар уларнинг ҳуқуқий асослари, хизматлари ва амалий фаолияти билан фарқланади, шунингдек, улар миллий иқтисодиётнинг ривожланишида муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистонда инвестицион банкларнинг мавжудлиги иқтисодий ўсишга ва молиялаштиришни осонлаштиришга катта таъсир кўрсатади. Бу мақолада инвестицион банк тушунчаси ва уларнинг аҳамияти, молия бозоридаги роли, шунингдек, Ўзбекистонда инвестицион банкларини жорий этиш ва ривожлантиришнинг иқтисодий ва молиявий манфаатлари кўриб чиқилади.

Материаллар ва методлар

Тадқиқотда асосан Ўзбекистондаги молия институтлари, инвестицион банкларнинг фаолияти, уларнинг иқтисодиётга таъсири ва ривожланишга қаратилган механизмлари таҳлил қилинди. Материаллар сифатида Ўзбекистондаги молия бозори бўйича статистик маълумотлар, инвестицион банклар билан боғлиқ қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар, мамлакатдаги иқтисодий индикаторлар ва халқаро тажрибалардан фойдаланилди.

Инвестицион банкларининг назарий асослари, уларнинг умумий вазифалари ва фаолият йўналишлари таҳлил қилинди.

Ўзбекистондаги молия тизими ва инвестицион банкларнинг иқтисодиётга таъсири ҳақидаги статистик маълумотлар ўрганилди.

Инвестицион банкларининг амалий фаолияти, ички ва ташқи сармояларни жалб қилиш ва инновацион лойиҳаларни молиялаштириш бўйича ишланмалар таҳлил қилинди.

Молия соҳасидаги экспертлар билан интервьюлар олиб борилиб, инвестицион банкларнинг Ўзбекистон иқтисодиётига бўлган таъсири ҳақида фикрлар йиғилди.

Инвестицион банкларнинг таснифи ва вазифалари

Инвестицион банклар - бу капитал бозорида ишлашга йўналтирилган молиявий институтлардир. Улар асосан ишлаб чиқариш ва инфратузилма лойиҳаларини молиялаштириш, хусусий ва давлат секторларига сармоялар киритиш, корпорациялар ва компанияларга молиявий маслаҳатлар бериш билан шуғулланади. Инвестицион банкларнинг асосий вазифалари қуйидагича:

Инвестицион банклар капитал бозорида сармоялар жалб қилиш ва қарзларни олиш орқали лойиҳаларни молиялаштиради.

Тадбиркорлар ва ташкилотларга молиявий ва стратегик маслаҳатлар бериш, ривожланиш стратегияларини ишлаб чиқиш.

Биржа операциялари, акциялар ва облигациялар чиқариш, уларни сотиш ва харид қилиш.

Инвестицион банклар катта миқдордаги сармояни лойиҳаларга йўналтириб, янги ишлаб чиқаришларни ташкил этишга ёрдам беради.

Инвестицион банклар ўз фаолияти орқали иқтисодий ривожланишга катта таъсир кўрсатади. Улар, биринчи навбатда, ички ва ташқи сармояларни жалб қилиш орқали иқтисодиётни ривожлантиришга ёрдам беради. Молиявий институтлар кўпинча катта лойиҳаларни амалга оширишда иштирок этишади, бу эса иқтисодий барқарорликни таъминлашга, янги иш ўринлари яратишга ва умумий иқтисодий ўсишга замин яратади.

Ўзбекистонда инвестицион банкларнинг жорий этилиши иқтисодий ривожланиш ва молия тизимининг мустаҳкамланишида муҳим босқич бўлиб хизмат қилади. Мамлакатнинг инвестиция имкониятларини шакллантириш ва сармояларни жалб қилиш орқали иқтисодиётга юқори самара беради. Ўзбекистонда инвестицион банклар келажакда янги ишлаб чиқаришларни молиялаштириш, давлат ва хусусий сектор ўртасидаги молиявий алоқаларни мустаҳкамлаш, шунингдек, хорижий сармояларни жалб қилиш орқали иқтисодий ўсишни тезлаштириш учун муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса

Инвестицион банклар иқтисодий ривожланишни таъминлаш, сармоялар жалб қилиш ва инновацион лойиҳаларни молиялаштиришда муҳим роль ўйнайди. Уларнинг Ўзбекистонда жорий этилиши, молия бозоридаги рақобатни ошириш, сармояларни турли хил манбалардан

жалб қилиш ва иқтисодиётнинг инфратузилмавий ривожини таъминлаш учун катта аҳамиятга эга. Инвестицион банклар ўзига хос молиявий институтлар бўлиб, уларнинг фаолияти миллий иқтисодиётни ривожлантиришда, ишлаб чиқаришни молиялаштиришда ва янги имкониятлар яратишда муҳим ҳисса қўшади. Шунингдек, инвестицион банкларнинг ривожи молия бозорининг яхшиланиши, сармоялар ишлатилиши ва иқтисодий барқарорликнинг таъминланишига олиб келади.
Ўзбекистонда инвестицион банкларнинг ривожи ва уларнинг фаолияти мамлакатнинг молия тизимига янги шакллар ва имкониятлар киритишга ёрдам беради. Давлат томонидан қабул қилинган қонунлар, норматив ҳужжатлар ва молия сиёсати инвестицион банкларнинг самарали ишлашини таъминлашга хизмат қилиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдуллаев, И. (2018). **Молиявий институтлар ва уларнинг иқтисодий ривожга таъсири**. Тошкент: Давлат молия университети.
2. Шарипов, Б. (2019). **Инвестицион банклар ва уларнинг иқтисодиётга таъсири**. Тошкент: Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.
3. Маматов, Ш. (2020). **Ўзбекистонда инвестицион банклар: ҳолат ва имкониятлар**. Тошкент: Иқтисодий тадқиқотлар институти.
4. Хомидов, Р. (2021). **Инвестицияларнинг мамлакат иқтисодиётига таъсири**. Тошкент: Марказий банк.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN TA’LIM TIZIMIDA FOYDALANISHNING MOLIYAVIY-IQTISODIY JIHATLARI

Muallif: Toreniyazova Arzigul Maksetbaevna
Muassasa: Innovatsion texnologiyalar Universiteti

Annotatsiya
Mazkur maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim tizimiga joriy etilishi natijasida yuzaga keladigan moliyaviy-iqtisodiy jihatlar keng yoritiladi. AI asosida shakllanayotgan ta’lim platformalari, adaptiv dasturlar, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari va virtual yordamchilarning afzalliklari, ularni tatbiq etishdagi dastlabki xarajatlar hamda uzoq muddatli foydalari tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba misolida iqtisodiy samaradorlik ko‘rib chiqilib, O‘zbekiston ta’lim tizimida ushbu texnologiyalarni rivojlantirish istiqbollari ochib beriladi.
Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim tizimi, iqtisodiy samaradorlik, raqamli texnologiyalar, moliyaviy tahlil, davlat-xususiy sheriklik.
Kirish
XXI asrda insoniyat ilmiy-texnologik taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo‘ydi. Sun’iy intellekt texnologiyalari sog‘liqni saqlash, transport, moliya, ishlab chiqarish kabi ko‘plab sohalarda qo‘llanilayotgani kabi, ta’lim tizimida ham chuqur o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Hozirgi kunda AQSh, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya, Yaponiya, Hindiston va Xitoyda sun’iy intellekt asosidagi ta’lim platformalari millionlab foydalanuvchilarga xizmat qilmoqda.
O‘zbekiston Respublikasi ham ushbu jarayondan chetda emas. So‘nggi yillarda mamlakatimizda “Raqamli ta’lim” konsepsiyasi, “Elektron hukumat” tizimi, masofaviy o‘quv dasturlari, elektron darsliklar va AI asosidagi baholash tizimlari joriy etilmoqda. Davlat siyosatida raqamli texnologiyalarni ta’limga tatbiq etish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan.
Mazkur maqolada SI texnologiyalarining ta’lim tizimidagi moliyaviy-iqtisodiy jihatlari, xalqaro tajriba, O‘zbekiston sharoitida istiqbollari va mavjud muammolar bo‘yicha ilmiy tahlillar keltiriladi.
Asosiy qism
1. Sun’iy intellektning ta’limdagi iqtisodiy afzalliklari
Sun’iy intellektning asosiy ustunligi — resurslardan oqilona foydalanish va samaradorlikni oshirishdir.

Resurslardan samarali foydalanish. AI yordamida avtomatlashtirilgan test tizimlari, esse tekshirish dasturlari va onlayn baholash vositalari o‘qituvchilarning yuklamasini sezilarli darajada kamaytiradi. Bu nafaqat vaqtni tejaydi, balki mehnat resurslari va moddiy xarajatlarni ham qisqartiradi.
Individual ta’lim dasturlari. Har bir o‘quvchining bilim darajasi va qobiliyatiga moslashtirilgan kurslar ta’lim natijalarini oshiradi. Bu esa repetitorlik xarajatlarini kamaytirib, o‘quvchilarning ota-onalari uchun moliyaviy yengillik yaratadi.
Uzoq muddatli iqtisodiy foyda. Raqamli ta’lim tizimiga kiritilgan dastlabki sarmoya odatda 5–7 yil ichida o‘zini oqlaydi. Masalan, Janubiy Koreyaning “Smart School” loyihasi 10 yil ichida ta’lim xarajatlarini 18% ga kamaytirishga erishgan [2, 15].
Bilim eksporti. Onlayn kurslar, xalqaro hamkorlik dasturlari va raqamli sertifikatlashtirish tizimlari orqali mamlakat qo‘shimcha daromad manbalariga ega bo‘lishi mumkin.
2. Moliyaviy jihatlar: xarajat va daromad balansi
Sun’iy intellektni ta’lim tizimiga joriy qilishda dastlabki xarajatlar yuqori bo‘lishi mumkin. Ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:
dasturiy ta’minot va litsenziyalar xaridi;
serverlar, kompyuterlar va yuqori tezlikdagi internet kabi texnik infratuzilma;
o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari;
kiberxavfsizlikka oid dasturlar va tizimlar.
Ammo uzoq muddatda quyidagi iqtisodiy samaralar kuzatiladi:
ta’lim muassasalarida samaradorlik oshadi;
xalqaro grantlar va investitsiyalarni jalb qilish imkoniyati kengayadi;
onlayn ta’lim xizmatlari orqali qo‘shimcha moliyaviy manbalar yaratiladi;
ta’lim eksporti rivojlanadi.
Moliyaviy hisob-kitoblarga ko‘ra, AI asosidagi platformalarni joriy qilgan ta’lim muassasalari 5 yildan so‘ng xarajatlarning 25–30 foizini tejash imkoniyatiga ega bo‘ladi.
3. O‘zbekiston ta’lim tizimida istiqbollar
Bugungi kunda mamlakatimizda “Raqamli ta’lim” loyihasi asosida elektron darsliklar, masofaviy ta’lim platformalari va onlayn test tizimlari joriy qilinmoqda. Kelgusida quyidagi yo‘nalishlar ustuvor bo‘lishi kutilmoqda:
Virtual o‘qituvchilar. O‘quvchilarga darslarni tushuntirish, savollarga javob berish va mashqlarni nazorat qilish imkonini beradi.
Ta’lim analitikasi. Moliyaviy samaradorlikni real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatini yaratadi.
Grant va investitsiyalar. Xalqaro tashkilotlar (UNESCO, OECD, Jahon banki) bilan hamkorlikda yangi loyihalarni amalga oshirish orqali moliyaviy manbalar kengaytiriladi.
4. Xalqaro tajriba va solishtirma tahlil
Xitoy. “Squirrel AI” tizimi 5 milliondan ortiq o‘quvchini qamrab olib, 2 milliard dollarlik qo‘shimcha bozor yaratgan.
Finlyandiya. AI asosida yaratilgan dasturlar davlat ta’lim xarajatlarini 12% ga qisqartirishga yordam bergan.
AQSh. “Knewton” platformasi orqali o‘quvchilarning natijalari o‘rtacha 20% ga oshgan.
Hindiston. Raqamli ta’lim loyihalari yordamida qishloq joylarda 50 milliondan ortiq o‘quvchiga sifatli ta’lim yetkazilgan. Bu tajribalar O‘zbekiston uchun ham katta imkoniyatlar ochadi.
5. Muammolar va yechimlar
Muammo: Yuqori dastlabki xarajatlar.
Yechim: Davlat-xususiy sheriklik asosida loyihalarni amalga oshirish.
Muammo: O‘qituvchilarni qayta tayyorlash zarurati.
Yechim: Onlayn malaka oshirish kurslari va AI yordamida interaktiv treninglar tashkil etish.
Muammo: Kiberxavfsizlik masalalari.
Yechim: Maxsus moliyaviy xavfsizlik fondlari va sertifikatlangan dasturlarni qo‘llash [3, 27].
Muammo: Mahalliy infratuzilmaning yetarli emasligi. Yechim: Internet tarmog‘ini kengaytirish va xalqaro texnologik sherikliklarni rivojlantirish.

Xulosa

Sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim tizimiga tatbiq etish dastlab katta mablag‘ talab qilishi mumkin. Biroq uzoq muddatda u nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki moliyaviy samaradorlikni ta’minlaydi. O‘zbekiston sharoitida SI texnologiyalaridan foydalanish orqali:

bilim sifati sezilarli darajada yaxshilanadi;

ta’lim tizimining moliyaviy barqarorligi mustahkamlanadi;

xalqaro grantlar va investitsiyalar jalb etiladi;

mamlakat global raqamli ta’lim bozoriga integratsiyalashadi.

Shu sababdan SI texnologiyalaridan ta’limda foydalanish nafaqat texnologik, balki moliyaviy-iqtisodiy jihatdan ham strategik qaror sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith J. AI in Education: Global Trends. – New York: Springer, 2022. – 320 b.
2. Rasulov A. Sun’iy intellekt va ta’lim iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2023. – 215 b.
3. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. – Paris, 2021. – 145 p.
4. OECD Report. AI and the Future of Education. – Paris, 2020. – 198 p.
5. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Raqamli ta’lim konsepsiyasi 2030. – Toshkent, 2022. – 75 b

TURIZM IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA

Madaminova Sanabar Askarovna
Innovatsion texnologiyalar universiteti
“Moliya va iqtisodiyot” kafedrasi assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada turizmning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vositasi sifatida qanday xizmat qilishi haqida batafsil muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: turizm, Infratuzilmani rivojlantirish, barqaror turizm, iqtisodiy o‘sish, raqamli aloqa.

Аннотация В статье подробно обсуждается, как туризм служит инструментом социально-экономического развития.

Ключевые слова: туризм, развитие инфраструктуры, устойчивый туризм, экономический рост, цифровая связь.

Abstract: The article discusses in detail how tourism serves as a means of socio-economic development.

Keywords: tourism, infrastructure development, sustainable tourism, economic growth, digital communication.

Turizm keng ko‘lamda muhim iqtisodiy omil sifatida qaraladi va u mehmonxona xo‘jaligi kabi turdosh sohalarga multiplikativ ta’sir ko‘rsatadi. Kirish turizmidan olingan daromadlar boshqa tarmoqlarga o‘tib, mahalliy aholining moliyaviy farovonligi va turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi.

Turistik faoliyatning eng ahamiyatli iqtisodiy jihati shundaki, u rivojlanayotgan mamlakatlarga uchta ustuvor maqsadga erishishda ko‘maklashadi: daromad yaratish, aholini ish bilan ta’minlash va valyuta tushumlarini ko‘paytirish.

Shu nuqtai nazardan, turizm sanoati iqtisodiy o‘sishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Iqtisodiy rivojlanishning turli bosqichlarida ushbu sohaning ta’siri har bir mamlakatning o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liq bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Respublikaga xorijiy turistlar oqimini keskin oshirish hamda ichki turizmni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 12.01.2024 yildagi PF-9-son farmoniga ko‘ra turizm salohiyati yuqori bo‘lgan tuman va shaharlarda zamonaviy mehmonxonalar (joylashtirish vositalari) va maydoni 5 ming kvadrat metrdan ortiq bo‘lgan savdo-ko‘ngilochar majmualaridan iborat bo‘lgan turizm markazlarini barpo qilish, turizm markazlari

hududidagi savdo-ko‘ngilochar majmualaridagi savdo do‘konlarining uzluksiz faoliyat olib borishi uchun zarur choralarni amalga oshirish, xalqaro nufuzli turistik va marketing raqamli platformalarida respublikaning milliy turizm mahsulotlari va xizmatlarini joylashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi loyihalarini ishlab chiqish kabi bir qator dolzarb vazafalar belgilagan.[2]

Farmonda belgilangan bu vazifalarni amalga oshirilishi mamlakatimiz iqtisodiyotining barcha sohalariga ta’luqli bo‘lib, ularning pirovarda maqsadi rivojlanish darajasini jahondagi ilg‘or davlatlar talab va sifat standartlariga yaqinlashtirishdir. Bu esa, o‘z navbatida, respublikamizga tashrif buyuradigan sayyohlar uchun uning jozibadorligini oshiradi va ularga xizmatlar ko‘rsatish sifatini yanada yaxshilaydi.

Turizm, ayniqsa, qishloq va chekka hududlarda iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, ish bilan ta‘minlash imkoniyatlarini yaratish, kambag‘allikni kamaytirish va barqaror rivojlanishni rag‘batlantirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Turizmning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vositasi sifatida qanday xizmat qilishi haqida batafsil muhokama qilamiz:

Daromadlarni shakllantirish: Tashrif buyuruvchilarning yashash joy, transport, ovqatlanish, suvenirlar va boshqa xizmatlar uchun sarflagan mablag‘lari hisobiga turizm sezilarli daromad keltiradi, bu esa mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Multiplikator effekti: turizm xarajatlari multiplikator samarasiga ega, chunki ular mahalliy iqtisodiyotda pul aylanishini ta’minlaydi, mehmonxona biznesi, transport, chakana savdo va qishloq xo‘jaligi kabi turli sohalarga foyda keltiradi.

Ish o‘rinlarini yaratish: Misol tariqasida shuni aytish mumkin, turizm va mehmondo‘stlik Hindistonning asosiy sektorlaridan biri bo‘lib, valyuta tushumlarining katta qismini tashkil etuvchi ish o‘rinlarini yaratadi. Turizm har yili Hindistonda umumiy bandlikning taxminan 12 foizini ta‘minlaydi.

Turizm turli sohalarda, jumladan, mehmonxona, oziq-ovqat va ichimliklar, transport, ekskursiya xizmatlari, hunarmandchilik va madaniy tadbirlarda bevosita va bilvosita ish o‘rinlari yaratadi.

Turli ko‘nikmalarni rivojlantirish: turizm mehmonxona boshqaruvi, mijozlarga xizmat ko‘rsatish, tillarni bilish va madaniy merosni asrab-avaylash kabi sohalarda ko‘nikmalarni rivojlantirish va o‘rganish imkoniyatlarini ta’minlaydi, bu esa ish o‘rinlari va turmush darajasini oshiradi.

Qambag‘allikka qarshi kurash

Turizm juda ko‘p mehnat talab qiladigan soha bo‘lib, ayniqsa, mehnat bozoriga kirish imkoniyati cheklangan odamlar uchun ish o‘rinlarini yaratadi. Turizm, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sishning muhim manbai sifatida keng ko‘lamda qaraladi.

Qishloq va chekka hududlarda turizm orqali kambag‘allikni qisqartirish ushbu hududlarning tabiiy va madaniy merosini saqlab qolgan holda ularning iqtisodiy salohiyatidan foydalanishning noyob imkoniyatidir. Turizm ish o‘rinlari yaratish, daromad keltirish, mahalliy biznesni qo‘llab-quvvatlash va jamoalarni rivojlantirish orqali kambag‘allikni kamaytirishda muhim rol o‘ynashi mumkin.

Xizmat ko‘rsatish sohasi qishloq xo‘jaligi, qurilish, kommunal xizmatlar, to‘qimachilik sanoati va transport kabi boshqa sohalar bilan aloqalar orqali qiymat zanjiriga asoslangan barqaror turizmga yondashuvni ishlab chiqish orqali kambag‘allikni kamaytirishga yordam berishi mumkin.

Barqaror rivojlanish

Barqarorlik tamoyillari turizmni rivojlantirishning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy tarkibiy qismlari bilan bog‘liq bo‘lib, uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlash uchun ushbu uchta o‘lchov o‘rtasida etarli muvozanat bo‘lishi kerak. Barqaror turizmga erishish uzluksiz jarayon bo‘lib, uning ta’sirini doimiy ravishda kuzatib borish va zarur hollarda oldini olish va/yoki tuzatish choralarini ko‘rishni talab qiladi.

Madaniy merosni asrab-avaylash: Turizm mahalliy an’analar, urf-odatlar, san’at va hunarmandchilikni namoyish etish orqali madaniy merosni asrab-avaylash va merosni muhofaza qilish, shu orqali madaniy g‘urur va o‘ziga xoslikni rivojlantirishga ko‘maklashadi. [4]

Atrof-muhitni muhofaza qilish

Atrof-muhitni muhofaza qilish va turizm bir-biri bilan chambarchas bog‘liq, chunki turizm faoliyati ko‘pincha tabiiy hududlarda, jumladan, milliy bog‘lar, qo‘riqxonalar, qirg‘oqbo‘yi hududlari va ekologik zaif zonalarda amalga oshiriladi. Turizm iqtisodiy rivojlanishga va tabiatni muhofaza qilish sa’y-harakatlariga hissa qo‘shishi mumkin bo‘lsa-da, agar u oqilona boshqarilmasa, jiddiy ekologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Barqaror turizm amaliyoti tabiiy resurslarni, biologik xilma-xillikni va ekotizimlarni muhofaza qilish va saqlashga yordam beradi, shu bilan birga yashash joylarini yo‘q qilish, ifloslanish va haddan tashqari ekspluatatsiya kabi salbiy ta‘sirlarni kamaytiradi.

Infratuzilmani rivojlantirish

Turizm sohasini rivojlantirish aloqa va infratuzilma kabi yondosh chora-tadbirlarga bog‘liq bo‘lib, ular ishchi kuchidan samarali foydalangan holda yo‘llar, aeroportlar va temir yo‘llar qurishni talab qiladi. Masalan, oziq-ovqat mahsulotlarini uzluksiz etkazib berishni ta’minlash oziq-ovqat mahsulotlarini samarali ishlab chiqarish, qadoqlash va tashishni talab qiladi. Iqtisodiyotning boshqa sohalariga turizmning bog‘liqligi turli tarmoqlarda ish o‘rinlarini yaratishga imkoniyat yaratadi.

Hayot sifati: yaxshilangan infratuzilma va qulayliklar mahalliy aholiga hayot sifatini, xizmatlardan foydalanish imkoniyatini va ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni yaxshilash orqali foyda keltiradi va shu bilan qishloqdan shaharga ko‘chishni kamaytiradi.

Marketing va reklama

Marketing va reklama turizmni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismidir, chunki ular tashrif buyuruvchilarni jalb qilish, yo‘nalishlar haqida ma’lumot yaratish va sayohatchilar tasavvurini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Samarali marketing strategiyalari yo‘nalishlarni farqlash, ma’lum bozor segmentlariga yo‘naltirish va o‘ziga xos diqqatga sazovor joylari va taassurotlarini namoyish etishga yordam beradi.

Manzil brendi: samarali marketing va reklama strategiyalari qishloq va chekka manzillarni noyob va haqiqiy sayyohlik taassurotlari sifatida joylashtiradi, g‘ayrioddiy taassurotlarni izlayotgan mahalliy va xorijiy sayyohlarni jalb qiladi. Turizm sohasida marketing sayohatchilar ongida o‘ziga xoslikni yaratish uchun uning ajralib turadigan xususiyatlari, madaniyati, tarixi va qadriyatlarini ajratib ko‘rsatish orqali manzil brendining o‘ziga xosligini belgilaydi.

Raqamli aloqa: Qishloq turizmi yo‘nalishlarini targ‘ib qilish, sayohatchilarni jalb qilish va bron qilish, sharhlar va tavsiyalarni soddalashtirishda raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoq kanallari muhim rol o‘ynaydi. Bloglar, videolar, fotosuratlar va foydalanuvchiga mo‘ljallangan kontent kabi ishonchli kontent sayohat taassurotlarini namoyish etishga, sayohatni rejalashtirishga va sayohatchilar bilan munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradi.

Xulosa

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vositasi sifatida turizm potensialidan foydalangan holda, tadqiqotchilar, soha menejerlari va manfaatdor tomonlar uning o‘zgartiruvchi kuchidan, ayniqsa qishloq va chekka hududlarda inklyuziv, barqaror va mustahkam jamoalarni yaratish uchun foydalanishlari mumkin. Biroq, turizmdan keladigan foyda adolatli taqsimlanishi va uzoq muddatli farovonlikka hissa qo‘shishini ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan turizm amaliyotlariga, atrof-muhitni muhofaza qilishga va jamoatchilikni jalb etishga alohida e’tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https: //www.oas.org/dsd/publications/unit/oea78e/ch10.htm#: ~: text=The%20most%20important%20
2. https: //lex.uz/docs/-6759637
3. https: //www.unwto.org/news/tourism-s-importance-for-growth-highlighted-in-world-Economic-outlook-report
4. https: //pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=1843507
5. https: //www.unwto.org/sustainable-development

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK BIZNESNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI.

Jusupova Anjim Tansiqbaevna
«Moliya va iqtisodiyot» kafedrasi assistenti,
University of innovation technologies

Annotatsiya: *Maqolada xizmatlar sohasida raqamli transformatsiyaning kichik biznes raqobatbardoshligi va barqarorligiga ta’siri yoritilgan. Asosiy to‘siqlar sifatida kadrlar salohiyati, moliyaviy cheklovlar va infratuzilma nomutanosibliklari ko‘rsatilib, amaliy takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli transformatsiya, xizmatlar sohasi, kichik biznes, raqobatbardoshlik, barqarorlik, infratuzilma, raqamli savodxonlik.*

Аннотация: *В статье освещается влияние цифровой трансформации в сфере услуг на конкурентоспособность и устойчивость малого бизнеса. В качестве основных препятствий указаны кадровый потенциал, финансовые ограничения и инфраструктурные диспропорции. А также, разработаны практические предложения.*

Ключевые слова: *цифровая трансформация, сфера услуг, малый бизнес, конкурентоспособность, устойчивость, инфраструктура, цифровая грамотность.*

Abstract: *The article highlights the impact of digital transformation in the service sector on the competitiveness and sustainability of small businesses. Personnel potential, financial restrictions, and infrastructure imbalances were identified as the main obstacles, and practical proposals were developed.*

Key words: *digital transformation, service sector, small business, competitiveness, resilience, infrastructure, digital literacy*

Kirish.

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tarqalishi sharoitida, xizmatlar sohasi iqtisodiyotning yetakchi tarmog‘iga aylangan. Raqamli transformatsiya kichik biznesning raqobatbardoshligi va barqarorligini oshirishning asosiy omiliga aylanmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, ishlab chiqarish sa maradorligini oshirish va shuning natijasida biznesning barqarorligini ta’minlashda muhim omilga aylangan. [1] Shu bilan birga, COVID-19 pandemiyasi kichik va o‘rta korxonalar (KOK)ni hamda boshqa turdagi kompaniyalarni raqamli transformatsiya jarayonini tezlashtirishga undadi. [2] Raqamli texnologiyalarni joriy etish korxonalarga jarayonlarni avtomatlashtirish, mijozlar bilan samarali aloqalarni yo‘lga qo‘yish va bozor talablariga tez moslashish imkonini beradi, bu esa ularning raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

O‘zbekistonda raqamli transformatsiya jarayoni “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi asosida amalga oshirilmoqda va unda kichik biznes hamda xizmatlar sohasini raqamlashtirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Mazkur yo‘nalishni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjatlardan biri bu O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi [3] Farmoni hisoblanadi. Shuningdek, kichik tadbirkorlik faoliyatida elektron xizmatlardan foydalanishni kengaytirish uchun “Elektron hukumat to‘g‘risida”gi Qonun,[4] “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi Qonun, [5] hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3832-son Qarori “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” [6] muhim normativ asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu hujjatlar xizmat ko‘rsatish sohasidagi kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun elektron imzo, elektron hujjat aylanishi, soliq va bojxona hisobi, davlat xizmatlariga masofadan kirish kabi mexanizmlarni tartibga soladi. Natijada, xizmat ko‘rsatish sohasida raqamli transformatsiya nafaqat huquqiy aniqlik va shaffoflikni ta’minlaydi, balki tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili.

Xizmatlar sohasining raqamli transformatsiyasi yuqori iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgani bois, ushbu masala mutaxassislar diqqat markazida qolmoqda. Xususan, biznes-jarayonlarni qayta tashkil etish va ularni optimallashtirish masalalari MDH mamlakatlari iqtisodchi olimlari

Sidorov A.A., Golovtseva I.G., Suchkova M.Yu., Gorbashko E.A. hamda Vatolkina N.Sh.ning ilmiy izlanishlarida keng yoritilgan.

Raqamli transformatsiyaning xizmatlar sohasiga ta’siri, uning aholining turmush darajasiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatishi bugungi kunning yetakchi tendensiyalaridan biri sifatida Voskolovich N.A., Nejelchenko E.V. va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy ishlanmalarida ko‘rib chiqilgan. Shu bilan birga, yangi raqamli madaniyatni shakllantirish, raqamli tafakkur va uning amaliy jihatlari Kurbanova M.L.ning ilmiy ishida tahlil qilingan.

Xizmatlar sohasining raqamli transformatsiyasi natijasida infratuzilmaviy o‘zgarishlar, innovatsion rivojlanish imkoniyatlari va biznes muhitidagi sifat o‘zgarishlari esa Usmanxodjayeva S., Maxkamova va Ismailovaning ilmiy izlanishlarida keng muhokama qilingan.

Shuni ta’kidlash joizki, raqamli transformatsiyaning jadal rivojlanishi bilan bog‘liq bir qator muammolar ham mavjud bo‘lib, ular chuqur ilmiy tadqiqotni talab etadi. Jumladan, raqamli infratuzilmaning hududiy nomutanosibligi, kadrlar salohiyatidagi cheklovlar va tadbirkorlik subyektlari uchun moliyaviy imkoniyatlarning yetarli emasligi raqamli transformatsiyaning samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, mavjud ilmiy adabiyotlarni chuqur o‘rganish va yangi ilmiy yondashuvlar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Asosiy qism.

Raqamli transformatsiya bugungi kunda xizmatlar sohasi va kichik biznesning raqobatbardoshligi hamda barqarorligini ta’minlovchi eng muhim omillardan biri sifatida qaralmoqda. Shu bois, ilmiy adabiyotlarda ushbu jarayonning imkoniyatlari bilan bir qatorda turli cheklov va muammolari ham keng muhokama qilinadi.

Bu borada, kadrlar va ko‘nikmalar bilan bog‘liq muammolar alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kichik va o‘rta biznes subyektlarining raqamli savodxonlik darajasi past bo‘lib qolmoqda. Bu holat elektron xizmatlardan foydalanish, biznes-jarayonlarni avtomatlashtirish va zamonaviy dasturiy ta’minotni joriy etishda sezilarli to‘siq bo‘lmoqda. Shu bilan birga, o‘qitish va malaka oshirish dasturlarining yetarli emasligi ham tadbirkorlarning yangi texnologiyalarni tezda o‘zlashtirishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Moliyaviy cheklovlar ham kichik biznesni raqamli transformatsiyadan orqada qoldiradigan asosiy omillar qatoriga kiradi. Global miqyosda olib borilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, mikrofirma va kichik korxonalar ko‘pincha kredit va sarmoyaga cheklangan kirish imkoniyatiga ega bo‘ladi, bu esa IT-infratuzilmani yangilash, dasturiy yechimlarni sotib olish yoki raqamli marketingga mablag‘ yo‘naltirishni qiyinlashtiradi.

Hududlar bo‘yicha infratuzilma notekis rivojlanayotgani ham raqamli transformatsiyaning asosiy cheklovlaridan biri sifatida ko‘riladi. Toshkent va yirik shaharlarda internet tezligi va xizmatlar sifati yuqori bo‘lsa-da, viloyatlar va chekka hududlarda yuqori tezlikdagi internetga ulanish hamon muammoli. Natijada, kichik biznesning mintaqaviy nomutanosibligi yuzaga kelib, ayrim hududlardagi tadbirkorlik subyektlari raqamli imkoniyatlardan to‘liq foydalana olmayapti.

Shu bilan birga, ilmiy manbalar raqamli transformatsiyaning iqtisodiyot va biznesga ijobiy ta’sirini ham ko‘rsatib bermoqda. Masalan, elektron xizmatlarni joriy etish va hisob-kitob jarayonlarini avtomatlashtirish operatsion xarajatlarni qisqartirishi va tranzaksion samaradorlikni oshirishi qayd etilgan. Bu esa xizmatlar sifatini yaxshilash, mijozlarga tezkor xizmat ko‘rsatish va biznes-jarayonlarni shaffoflashtirishga yordam beradi.

COVID-19 pandemiyasi davrida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalardan foydalangan korxonalar inqirozga chidamliroq bo‘lib chiqdi. Ular daromad yo‘qotishlarini minimal darajaga tushirib, tezroq tiklanishga muvaffaq bo‘ldi. Shu sababli raqamli tayyorgarlik biznesni tashqi zarbalardan himoya qiluvchi muhim omil sifatida baholanmoqda. Biroq bu ta’sir barcha sohalarda bir xil emas: moliya, ta’lim va IT xizmatlari kabi masofaviy faoliyatga moslashgan sohalar ko‘proq foyda ko‘rgan bo‘lsa, kichik chakana savdo singari an’anaviy tarmoqlar raqamli transformatsiyaning afzalliklaridan to‘liq foydalana olmadi.

Xulosa va takliflar.

Amaliy xulosalarga ko‘ra, raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bir necha asosiy yo‘nalishlar ajralib turadi. Avvalo, hududlarda infratuzilmani rivojlantirish va sifatli internet xizmatlariga keng kirish imkonini yaratish dolzarbdir. Shu bilan birga, kichik biznes vakillari uchun raqamli savodxonlikni oshirish dasturlarini tashkil etish, elektron xizmatlar, onlayn savdo va kiberxavfsizlik bo‘yicha o‘qitish tadbirlari muhimdir. Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash ham talab etiladi: davlat kafolatlari, subsidiya va imtiyozli kreditlar orqali korxonalarni raqamli texnologiyalarga investitsiya qilishga rag‘batlantirish lozim. Davlat xizmatlari interfeyslarini soddalashtirish va ularni biznes dasturlari bilan integratsiya qilish ham tadbirkorlar uchun qulay muhit yaratadi. Nihoyat, raqamli tayyorgarlik va dasturlar samaradorligini o‘lchash uchun muntazam monitoring tizimini joriy etish, masalan, onlayn savdoga o‘tgan MChJlar ulushi yoki elektron imzo bilan ishlash ko‘rsatkichlarini kuzatib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zhiyong, W., et al. (2023). Digital transformation and innovation performance in small and medium-sized enterprises. Journal of Small Business Management. Доступно на: https: //www.mdpi.com/2079-8954/13/1/43
2. Mandviwalla, M., & Flanagan, R. (2021). Small business digital transformation in the context of the pandemic. European Journal of Information Systems, 30(4), 359–375. https: //doi.org/10.1080/0960085X.2021.1891004
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni
4. O‘zbekiston Respublikasining “Elektron hukumat to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ–395, 2015-yil 9-dekabr) https: //lex.uz/docs/2833860
5. O‘zbekiston Respublikasining “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ–763, 2004-yil 29-aprel) https: //lex.uz/docs/35619
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3832-son Qarori “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” (2018-yil 3-iyul) https: //lex.uz/docs/3806053

BAZAR EKONOMIKASÍ SHARAYATÍNDA FINANSLÍQ TEXNOLOGIYALARDÍŃ ORNÍ HÁM ÁHMIYETI.

Juzbaev Abatbay Otebaevich

Búgingi kúnde kúndelik turmıs tárizimizde elektr energiyası, tabiyiy gaz hám basqalar ushın kommunal tólemlerdi óz waqtında ámelge asırıw, jol háreketi qaǵıydaların buzǵan bolsaq, nızam buzıwshılıq boyınsha járiymanı belgilengen waqıtta tólew yamasa alınǵan kreditler boyınsha múddetli tólemlerdi keshiktirmesten tólew, salıq májbúriyatların óz waqtında orınlaw siyaqlılarǵa waqıt tárepten bərqulla imkaniyatımız bola bermeydi. Bunday sharayatta náwbet kútiw, hár qıyli byurokratik tosıqlar bolsa qosımsha áweregershiliklerge sebep boladı. Nátiyje de bolsa eń qımbat bolǵan wakıtımızdı joytıwǵada sebep bolıwı múmkin. Basqa tárepten kimnen bolsa da pul yáki bir ónim alıwımız kerek biraq aralıq uzaq. Onı bir shaxstan yáki transport quralınan jiberiw hám qabıl qılıp alıw jáne qosımsha qárejetler, artıqsha waqıt sarıplaw sıyaqlı əўeregershiliklerge sebep boladı. Bunday jaǵdaylarda qolaysız awxalga túspew ushın siz hám bizge sanlı ekonomika járdemge keledi. Yaǵnıy jumıstan yáki úyimizden shıqpastan internet quralında sanlı ekonomika xızmetlerinen paydalanǵan halda bárshesine arzımaǵan qısqa waqıt ishinde úlgeriwimiz múmkin.

Bunıń ushın respublikamızda sanlı ekonomika kólemi hám baǵdarların jáne de keńeytiriwmiz talap etiledi.

Finanslıq texnologiya yáki FinTech (inglizshe Financial Technology) – finanslıq xızmetler bazarında bankler hám dáldálshılar sıyaqlı dásturiy finans institutları menen báseki qılıw ushın texnologiya hám innovaciyalardan paydalanılǵan kompaniyalardan ibarat bolǵan taraw.

Búgingi kúnde kóplep texnologiyalıq startaplarda, usınılıp atırǵan finanslıq xizmetlerdi jaqsılaw hám optimallastırıwǵa háreket qılıp atırǵan shólkemler hám finanslıq texnologiyalar quramına kiredi.
Insaniyat tárepinen jaratılǵan xár bir jaratılıs turmıs tárizin jaqsılawǵa qaratılǵanı sır emes.
Ekonomikada sanaattıń rawajlanıwı, jańa basqıshqa shıǵıwı xalıq párawanlıǵın támiyinlew hám bántlik máselelerin sheshiwde ahmiyetli bolǵan bolsa, XXI ásirde júz bergen ekonomikadaǵı sanlı texnologiyalar júzege keliwi bolsa ekonomikalıq rawajlanıwdı hám jámiyetti jańa baǵdarlar tárepke basladı. Bunda mámleket-biznes-xalıq ortasındaǵı múnásebetlerdi internet tarmaǵı arqalı insan faktorı tásirin paseytirgen halda aralıq payda etiw ústinlik qıla basladı. Natiyjede ekonomikanıń sanlı bolıwı natiyjesinde sanlı ekonomikaǵa ámel kıla basladı.
Búgingi kúnge kelip respublikamızda tovarlarǵa onlayn buyırtpalar beriw hám satıp alıwdı ámelge asırıw, salıqlar, kreditler, kommunal tólemler, túrli járiymalar boyınsha tólemlerdi kompyuter hám mobil telefon qurallarınan internet sisteması arqalı ámelge asırıw – kúndelik turmıs tárizimizge kirip úlgerdi. Sonday-aq bank plastik kartalarınan dáslep milliy sheńberde ótkermeler ámelge asırıw imkaniyatlarınan xalıq keń paydalanǵan bolsa, búgingi kúnge kelip shet el bank kartalarınan ótkermeler ámelge asırıw usınıs etile basladı.
Sonday-aq aqırǵı eki jıl dawamında bankke barmastan turıp kreditler alıw imkaniyatları da usınıs etildi hám bunnan biznes hámde xalıq jaqsı paydalanıp kelmekte. Joqarıda keltirilgenler sanlı ekonomikada ózine tán ámeliyatlar esaplanıp, oǵan qosımsha ráwishte sonı da belgilew tiyis, mámleketlik xızmetler agentlikleri arqalı mámleket xızmetleriniń qıska waqıt ishinde kórsetip kelinbekte.
Bul ámeliyatlar natiyjesinde xalıqqa hám biznes wákillerine artıqsha aweregershiliklersiz, qosımsha qolaylıqlar jaratılǵan.
Keltirilgen bul tárepler sanlı ekonomikanıń kishi bir bólimi sıpatında payda bolmaqta. Ulıwma sanlı ekonomika turmıs tárizin ańsatlastırıwǵa qaratılǵan ekonomika. Bunda tek ǵana xalıq hám biznes ortasındaǵı múnásebetler, bunnan basqa mámleket penen múnásebetlerdi sanlı ekonomika tiykarında shólkemlestirilgen tolıq milliy ekonomikanıń sanlı bolıwına xizmet qıladı.
Ulıwmalıq jaǵdayda sanlı ekonomikadaǵı tiykarǵı jónelisleri tómendegilerden payda boladı:

- Biznes penen tutınıwshı, qısqasha (B2C);
- Biznes penen biznes, qısqasha (B2B);
- Biznes penen mámleket, qısqasha (B2G);
- Tutınıwshı menen tutınıwshı, qısqasha (C2C);
- Mámleket penen biznes, qısqasha (G2B);
- Tutınıwshı menen biznes, qısqasha (C2B);
- Mámleket penen tutınıwshı (G2C)

Sanlı ekonomika biznes penen tutınıwshı (B2C) ortasında júzege keledi hám rawajlanadı. Bunda kóbirek tutınıwshını ózine qaratıw maqsetinde biznes qosımsha imkaniyatlar usınıs etedi. Solardan internet arqalı buyırtpa alıw hám jetkerip beriw xizmeti jolǵa koyıladı. Bul tarawda supermarketler, internet dúkanlar xizmeti hám milliy sheńberde, hám xalıq aralık sheńberde xızmet júritip atırǵanlıǵın ayırıqsha atap ótiwimiz tiyis. Biznes sub'ekti hám tutınıwshı bir-biri menen ushıraspaǵan halda aldı-sattı múnásebeti belgili bir elektron sawda maydanı arqalı ámelge asırıladı.
Buǵan Amazon, Alibaba siyaqlı gigant kompaniyalar ózleri tárepinen bir ónim islep shıǵarılmasada sanlı ekonomika sebepli sawda maydanı wazıypasın atqarıp beretuǵınlıǵın ayırıqsha atap ótiw zárúr. Өz-ózinen usı jaǵdayda pul mashqalasınan da elektron tárizde ámelge asırılǵanlıǵı ushın belgilengen tártipten shetke shıǵıw gúzetilmeydi. Bunnan tısqarı xalıq tárepinen mikroqarızlar, mikrokreditler alıw ámeliyatları da bunday klassifikaciyadaǵı sanlı ekonomikaǵa mısal…
Biznes penen biznes (B2B)de sanlı ekonomika óz ara tovar aldı-sattı múnásebetlerin internet arqalı elektron payda etiwge tiykarlanadı. Tovarlar hám húججetler biznes sub'ektleri ortasında háreketleniўi biznes ushın da kolaylık wazıypasın atqaradı. Bul bolsa 2020-jıl 1-yanvardan mámleketimizde elektron esap-sanak-fakturaǵa ótildi. Bul óz náwbetinde salıq bazasınıń anık esaplanıwına da tiykar jaratadı. Biznes sub'ektleri tárepinen onlayn bank kreditlerin rasmiylestiriw, onlayn qamsızlandırıw xızmetlerinen paydalanıw sıyaqlılarda biznes penen biznes ortasındaǵı sanlı ekonomika ámeliyatına mısal bola aladı.

Sanlı ekonomikada biznes penen mámleket (B2G) múnásebetleri elektron mámleketlik satıp alıwlarda payda boladı. Bizge belgili, mámleketlik shólkemler solardan byudjet shólkemleri óz mútájligi ushın biznes sub'ektlerinen tovar hám xızmetlerdi satıp alıwlarına tuwrı keledi. Bunday satıp alıwlardı elektron tárizde payda etiw arqalı aukcion tenderlerdi sub'ektiv faktorlarsız ámelge asırıw sanlı ekonomikadaǵı ózine tán ústinliklerden biri. Usı ámeliyat óz náwbetinde mámleket byudjeti qárejetleriniń tiykarlanǵanlıǵı hám ashıklıǵın asıradı.

Tutınıwshı menen tutınıwshı (C2C) ortasındaǵı múnásebetlerdiń elektron tártipte ámelge asırılıwıda sanlı ekonomikada ayırıqsha orınga iye. Bunda belgili bir shaxs belgili bir elektron sistema yáki platforma arqalı ózi iyelik qılıp atırǵan tovardı basqa shaxslarǵa usınıs kıladı hám óz ara kelisilgen halda sawda ámelge asırıladı. Bunda belgili bir sayt yáki platforma dáldálshı bolıp xızmet kıladı. Respublikamızda usı ámeliyatqa OLX sawda platformasın mısal esabında keltiriwimiz múmkin. Sonday-ak, jergilikli hám xalıq aralık dárejede pul jiberiw hám qabıl qılıw boyınsha ótkermelerdi ámelge asırıw ámeliyatları da tutınıwshı menen tutınıwshı ortasındaǵı sanlı ekonomika múnásebetleri esabında kórinedi. Bul ámeliyat hám bankler, hám Western Union, Zolotaya Korona sıyaqlı pul ótkeriw sistemaları arqalı ámelge asırılıwı natiyjesinde pul jiberiw hám qabıl qılıw belgili bir minutlarda, tómen dárejedegi qárejet esabına ámelge asırıladı.

Mámleket penen biznes (G2B) ortasındaǵı múnásebetlerdi elektron hám de aralıktan ornatıw sanlı ekonomikada belgili lárejede qolaylıq payda etedi. Bunda elektron húkimet járiyalanıwı natiyjesinde mámleket hám jergilikli hákimiyat organları menen biznes sub'ektleri ortasındaǵı múnásebetler elektron tárizde ámelge asırıw jolǵa koyıladı. Bunda biznes sub'ektleriniń mámleket diziminen ótiwi, salıq tólewshiler esabında dizimnen ótiwi, xızmetin licenziyalaw, jer ajıratıw, qurılıska ruqsat alıwı, elektr energiyası hám gaz támiynatına jalǵanıwı sıyaqlılar elektron múrájetler tiykarında aralıktan sheshiledi.

Usı qolaylıq óz-ózinen áweregershiliklerdiń hám korrupsiya jaǵdaylarınıń aldı alınıwına xızmet qıladı.

Bárshemizge belgili xalıq mámleket xızmetleriniń tikkeley tutınıwshısı esaplanadı. Bunda mámleket tárepinen xalıqqa kórsetiletuǵın xizmetlerdi internet tarmaǵı arqalı elektronlastırıw sanlı ekonomikadaǵı ayrıqsha baǵdar sıpatında payda boladı. Bul ámeliyatta mámleket penen tutınıwshı, qısqasha G2C dep ataladı. Búgingi kúnde mámleket xızmetleri agentligi arqalı kórsetilip atırǵan xızmetlerdi internet arqalı ámelge asırıw hám waqıt, hám pul tárepinen xalıqka kolaylık inam etedi. Bunda tuwılǵanlıq hakkında guwalıq alıwdan baslap, pensiya tayınlaw boyınsha hújjetlerde elektron múrájetler, elektron tólemler tiykarında ámel asırılmaqta.

Tutınıwshı menen múnásebetlerdi internet sisteması arqalı elektron shólkemlestiriw sanlı ekonomikanıń eń tiykarǵı talaplarınıń kolaylıklarınan biri. Sol tárepten tutınıwshı menen biznes (C2B) tártibindede sanlı ekonomika ámel kıladı. Bunda belgili bir internet saytındaǵı sawda platformasında bir tovardı satıp alıw tárepinen tutınıwshı óz talapların aldınǵa súredi. Bunda tovardıń pulı, islep shıǵarılatuǵın sánesi hám basqalardı tutınıwshı belgilep beredi. Biznes sub'ekti bolsa tutınıwshı talabı tiykarında tovardı jetkerip beriwdi óz moynına aladı. Natiyjede biznes sub'ekti tárepinen tutınıwshı talabındaǵı tovardı jetkerip beriw hám tutınıwshı tárepinen bolsa elektron tólem ámelge asırıladı.

Sanlı ekonomika shárayatında elektron tólem sistemaları da zárúr esaplanadı.

Bunda joqarıda kórip shıǵılǵan hár bir baǵdar boyınsha jetkizilgen tovar yamasa kórsetilgen xızmet boyınsha tólew áyne elektron tólew sistemaları arqalı ámelge asırıladı. Respublikamızda Payme hám Click sıyaqlı tólew sistemaları tovar aldı-sattı múnásebetlerinde, kredit, járiymalar menen baylanıslı finanslıq múnásebetlerde keń qollanılıp atır. Bul óz gezeginde xalıqtıń naq aqshaǵa bolǵan talabın tómenletiwge hám pul qarjılarınıń bankten tısqarı aylanbasın kemeytiwge xızmet etpekte.

Joqarıda keltirilgenler tiykarında sonı aytıp ótiw kerek, sanlı ekonomika jamiyette tómendegilerge imkan beredi:

Birinshiden, sanlı ekonomika shárayatında túrli áweregershiliklerdiń aldın alınıwı natiyjesinde waqıt sarıpı hám artıqsha qárejetler sarıpı kemeyiwine erisiledi.

Ekinshiden, sanlı ekonomika shárayatında adamlar emes, hújjet hám tovarlar háreketlenedi. Natiyjede korrupcion jaǵdaylardıń aldı alınıwına erisiledi.

Úshinshiden, elektron húkimet, elektron dúkanlar, sanlı finans institutları, sanlı tálim sıyaqlı xizmetler rawajlanadı. Nátiyjede tovar hám xızmetler háreketi internet tarmaǵı arqalı rawajlanadı.

Tórtinshiden, elektron tólem sistemaları qollanılıwı sebepli naq pul mashqalası kólemi keskin qıskaradı. Bul óz náwbetinde jasırın ekonomika xizmeti sheńberiniń qısqarıwına, inflyaciya dárejesi tómenlewine, mámleket byudjetiniń salıqlı dáramatları asıwına imkan beredi. Naq pulsız esap-kitaplardıń rawajlanıwı óz náwbetinde naq puldan waz keshiw máselesi kórip shıǵılıwına da alıp keliwi múmkin.

Pikirimizshe joqarıdaǵılarǵa qosımsha ráwishte respublikamızda sanlı ekonomikanı rauajlandırıw ushın tómendegilerge itibar karatıw tiyis dep esaplaymız:

Birinshiden, sanlı ekonomika infrastrukturası kózqarasınan elektr energiyası támiynatındaǵı úzilislerdi saplastırıw talap etiledi. Usı nátiyjege erisiw ulıwmalıq ekonomikanıń kompleks rawajlanıwına xızmet qıladı.

Ekinshiden, internet baylanısı hám tezligin asırıw arqalı onnan paydalanıwshılar sanın asırıp barıw tiyis. Bunda tarmaktıń ústemliklerinen maksimal paydalanıw talap etiledi.

Úshinshiden, xalıqtın internet hám sanlı ekonomika baǵdarlarınan paydalanıw kónlikpelerin asırıp barıw tiyis boladı. Bunda aldın kolaylıklar kóz qarasınan sanlı ekonomikanı úgit-násiyatlawdı kúsheytiriw maqsetke muwapıq.

Tórtinshiden, sanlı ekonomika kólemin asırıw kóz qarasınan aviabiletler, temir jol biletleri, konsert-tamashalar biletlerin tek elektron tártipde satıw, notarial hám mámleket xızmetleri agentligi tárepinen kórsetilip atırǵan xızmetlerdi de internet arqalı QR kodlar menen shólkemlestiriw tiyis.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Alimardonov E. va boshq. Global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida moliya bozori barqarorligini ta’minlash: nazariy-konseptual va amaliy jihatlar. Monografiya. – T.: Akademnashr, 2012. B. 132.

2. Закиров Е. Зарубежный опит регулирования ринка ценныхбумаг. //Бизнес-эксперт. Т., 2015, №8.

3. Sattarov B.K. O‘zbekistonda ipoteka qimmatli qog‘ozlari bozorini shakllantirish yo‘llari. I.f.n. ilmiy darajasini olish taqdim etilgan diss.avtoreferati. Toshkent – 2012. – B. 8.

INNOVATSION MENEJMENT TAMOYILLARI ASOSIDA QISHLOQ XO‘JALIGI KORXONALARINI DAVLAT TOMONIDAN QO‘LLAB-QUVVATLASHNING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI

PhD. Shaniyazova Zamira Oralbaevna
shaniyazovazamira@gmail.com
Innovatsiyon texnologiyalar universiteti,
Ekonomika va finans kafedrasi docenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion menejment tamoyillarining qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirishdagi roli, ularni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishga qo‘shadigan hissasi va ushbu sohada ilmiy-uslubiy yondashuvlarning zaruriyati tahlil qilinadi. Maqolada sohaga oid raqamli tahlillar, taqqoslovchi jadval va diagrammalar yordamida samarali strategiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Innovatsion menejment, qishloq xo‘jaligi, davlat qo‘llab-quvvatlovi, ilmiy-uslubiy asos, moliyaviy mexanizmlar.

Аннотация: В данной статье анализируется роль принципов инновационного менеджмента в развитии сельскохозяйственных предприятий, их вклад в совершенствование механизмов государственной поддержки и необходимость научно-методических подходов в этой области. В статье используются цифровые анализы, сравнительные таблицы и диаграммы для разработки эффективных стратегий в этой области.

Ключевые слова: Инновационный менеджмент, сельское хозяйство, государственная поддержка, научно-методическая база, финансовые механизмы.

Abstract: This article analyzes the role of innovative management principles in the development of agricultural enterprises, their contribution to improving state support mechanisms, and the need for scientific and methodological approaches in this area. The article uses digital analyses, comparative tables, and diagrams to develop effective strategies in this area.

Keywords: Innovation management, agriculture, state support, scientific and methodological basis, financial mechanisms.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyotda qishloq xo‘jaligi sektori strategik ahamiyatga ega bo‘lgan tarmoqlardan biri hisoblanadi. Ushbu soha nafaqat aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojini qondirishda, balki mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlashda, eksport salohiyatini oshirishda va yangi ish o‘rinlarini yaratishda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.Ayniqsa, hozirgi globallashuv sharoitida resurslardan samarali foydalanish, raqobatbardoshlikni oshirish, ekologik barqarorlikni saqlash kabi masalalar qishloq xo‘jaligida innovatsion yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Bu esa o‘z navbatida innovatsion menejment tamoyillariga asoslangan boshqaruv tizimlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etishni talab qiladi. Innovatsion menejment orqali nafaqat mavjud resurslardan samarali foydalanish, balki zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, bilim va malakaga asoslangan yondashuvni kuchaytirish imkonini beradi.

Shuningdek, davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan qo‘llab-quvvatlash choralarining samaradorligini oshirishda ham innovatsion yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Subsidiyalar, soliq imtiyozlari, texnik va moliyaviy yordamlar aynan samarali boshqaruv asosida manzilli yo‘naltirilgandagina o‘z natijasini beradi. Shu nuqtai nazardan, qishloq xo‘jaligi sohasida innovatsion menejmentni rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish va barqarorlikka erishish – dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biridir.

Innovatsion menejment-bu tashkilotning innovatsion salohiyatini rejalashtirish, boshqarish va monitoring qilishni o‘z ichiga olgan tizimli yondashuvdir. Qishloq xo‘jaligi korxonalarida quyidagi tamoyillar muhim ahamiyatga ega:

Tamoyil nomi	**Mazmuni**
Yangi texnologiyalarga ochiqlik	Raqamli va agrotexnologiyalarni tez joriy etish
Moslashuvchanlik	Bozor o‘zgarishlariga mos ravishda tezkor strategiyalar
Hamkorlikda innovatsiya	Ilmiy muassasalar bilan kooperatsiya
Resurslardan samarali foydalanish	Innovatsion g‘oyalarni resurs bilan bog‘lash

Davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish sohaning innovatsion rivojlanishini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi**.**

Davlat tomonidan qishloq xo‘jaligi sohasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan qo‘llab-quvvatlash quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

- Subsidiyalar va grantlar
- Kreditlar uchun foiz stavkalarini subsidiyalash
- Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish jamg‘armalari
- Soliq imtiyozlari

1-rasm. Davlat qo'llab-quvvatlashining innovatsion faoliyatga ta'siri (2020–2024)

```
Diagramma: Vertikal ustunli diagramma
O‘qlar:
X - Davlat yordami turlari (Subsidiyalar, Kreditlar, Soliq imtiyozlari, Grantlar)
Y - Innovatsion faoliyatga ta’siri (%)

Ma'lumotlar:
Subsidiyalar - 65%
Kreditlar - 50%
Soliq imtiyozlari - 40%
Grantlar - 75%
```

Innovatsion menejment tamoyillari asosida qishloq xo‘jaligi korxonalarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning ilmiy-uslubiy asoslarni takomillashtirish muhum ahamiyatga ega.

Ilmiy-uslubiy asoslar quyidagi elementlarni o‘z ichiga olishi lozim:

- Qishloq xo‘jaligi innovatsion loyihalarini baholash metodologiyasi
- Davlat yordamini samaradorligini o‘lchash indikatorlari
- Regional va tarmoq xususiyatlarini inobatga oluvchi yondashuv

2-jadval. Innovatsion loyihalarni baholash indikatorlari (2024-yil namunasi)

Indikator nomi	O‘lchov birligi	1-loyiha	2-loyiha	3-loyiha
Raqamlashtirish darajasi	%	80	65	90
Rentabellik ko‘rsatkichi	%	25	18	32
Ish o‘rinlari yaratish salohiyati kishi		45	30	60

Davlat tomonidan qishloq xo‘jaligi sohasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan qo‘llab-quvvatlash quyidagicha amaliy tavsiyalarni taklif etamiz:

1. Innovatsion menejment tamoyillarini davlat dasturlariga integratsiya qilish.
2. Qishloq xo‘jaligi korxonalariga innovatsion salohiyatini baholash uchun indikatorlar tizimini joriy etish.
3. Raqamli texnologiyalar asosida monitoring tizimlarini ishlab chiqish.

Innovatsion menejment tamoyillari asosida qishloq xo‘jaligi korxonalarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash samaradorligini oshirish, qishloq xo‘jaligi sohasini innovatsion rivojlanishini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ilmiy-uslubiy asoslarning ishlab chiqilishi va amaliyotga joriy etilishi davlat siyosatining innovatsion komponentini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Drucker, P. (1985). *Innovation and Entrepreneurship*.
2. OECD (2023). *Innovation in Agriculture Policies*.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va farmonlari.
4. Qishloq xo‘jaligi vazirligining rasmiy hisobotlari (2020-2024).
5. Ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar (Scopus, Web of Science bazalari).

MUNDARIJA / MAZMUNÍ / СОДЕРЖАНИЕ

1-SHO‘BA: ANIQ VA TABIIY FANLARNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QITISH HAMDA TA’LIM TIZIMIDAGI MUAMMOLARNING TAHLIL VA YECHIMLARI

1.		*A’zamov Anvar Muzaffarovich* YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTONDA TALABALARNING MAFKURAVIY IMMUNITETINI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYALARI		5
2.		*Arziyeva Surayyo Ismatullayevna* - RIKKATI TENGLAMASI YORDAMIDA TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH DINAMIKASINI MATEMATIK MODELLASHTIRISH		8
3.		*Djakaeva Kenjagul Davletbaevna, Davletbaev Temur Abat ulı, Begjanova Gozzal Janabay qızı* - EKONOMISTLERDI TAYARLAWDA ÁMELIY MATEMATIKA PÁNIN OQITIWDIŃ ABZALLIQLARI		11
4.		*Djakaeva K.D., Ayımbetova M.O.* - KESHIGIWSHI ARGUMENTKE IYE BIRINSHI TÁRTIPLI SIZIQLI DIFFERENCIALLIQ TEŃLEMELER USHIN SHEGARALIQ MÁSELELER		13
5.		*Djuraeva Nodira Muradullaevna* - DETERMINATION OF AN ANALYTICAL EXPRESSION OF THE RELATIONSHIP OF SOME PARAMETERS OF THE BOREHOLE WHEN USING VARIOUS SUPPLY IN A WELL		15
6.		*Kaypnazarov S.G.* - RAQAMLI VIRTUAL LABORATORIYA SHAROITIDA AMPERMETR YORDAMIDA ISTE'MOLCHIDAN O'TAYOTGAN TOK KUCHINI O'LCHASH		17
7.		*Kuvandikova Damegul Kazakbaevna, Ziuatdinov Islambek Sharapatdinovich* - RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA O‘QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHNING MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI		21
8.		*Mambetkarimov Bayniyaz Meyrmanovich* - DASTURLASH TILLARINI O‘QITISH SIFATINI OSHIRISHDA TRIANGULYAKTIV YONDASHUVNING O‘RNI		24
9.		*M.T.Mambetniyazov* - INFORMACIYALÍQ-TEXNOLOGIYALÍQ KOMPETENTLIK TÚSINIGI HÁM ONIŃ INJENER-DÁSTÚRSHILER TAYARLAWDAǴÍ ORNÍ		26
10.		*O‘ktamov Madadjon O‘ktam o‘g‘li, Ismoilov Davron Maxmadaliyevich* - INFORMATIKA FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI		29
11.		*Qurbanbaev Ó.O., Asqarova D., Jamalov Q.N.* - IMPULSLIQ TÁSIRGE IYE KESHIGIWSHI ARGUMENTLI DIFFERENTSIALLIQ TENLEMELER USHIN BASLANǴISH MÁSELELER		32
12.		*Qurbanbaev Ó.O., Saliev I.B., Avezova M. M.* - EKINSHI TÁRTIPLI DIFFERENCIALLIQ TEŃLEMELERDIŃ PERIODLI SHESHIMLERIN TABIWDIŃ BAZI-BIR JUWIQ USILI		34
13.		*Sh.Uteuliev* - ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI ROLI		35

14.		*Yuldashev Murodjon Komiljonovich* - TALABALARNING SHAXSIY KASBIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI		37
15.		*Z.M. Xusanov, M.K. Xusanova* - LEGIRLANMAGAN VA LEGIRLANGAN KREMNIYNING MORFOLOGIK TUZILISHI		42
16.		*З.М. Хусанов, М.К. Хусанова* - ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ		44
17.		*З.М. Хусанов, Ш.Х. Мадрахимов, А.Т. Юлдашев, М.К. Хусанова* - КИНЕТИЧЕСКИЕ КОЭФФИЦИЕНТЫ ОБЪЕМНЫХ КРИСТАЛЛОВ		47

2-SHO‘BA: AXBOROT TEXNOLOGIYALARI, SUN’IY INTELLEKT VA KIBER XAVFSIZLIK SOHALARIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR

1.		A’zamov Anvar Muzaffarovich TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT: MUAMMOLAR VA IMKONIYATLAR		51
2.		Achilova Dilnora Salijanovna, Baltabaev Jaksilik Orazbaevich TEXNOLOGIYA FANIDA STEAM-YONDASHUVNI JORIY ETISHNING AHAMIYATI		54
3.		Artikova Nargis. KIBERXAVFSIZLIKDA KVANT TEXNOLOGIYALARINING ROLI VA ISTIQBOLLARI		56
4.		N.A.Asenbayev, D. A.Asenbayeva, A.D.Maxsutov. KRIPTOGRAFIK KALITLARNI TAQSIMLASH USULLARI VA SXEMALARI MUAMMOLARI		58
5.		Auezova Rano. RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA OTM TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI BAHOLASHDA QAT’IYMAS MATEMATIK MODELLASHTIRISH METODINING AHAMIYATI		61
6.		Auezova Raya Tileubaevna, Allashev Berdimurat Azamatovich. ELEKTRON BILIM BERIWDIŃ INTERAKTIV VEB-PLATFORMASÍN JARATÍW		64
7.		Aytanov Anvar Kidirbaevich, Utepbergenova Amangul Karievna, Saparniyazov Ernazar Kadirbay uli. TARMOQ XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASHDA MARSHRUTLASH ALGORITMLARI VA PROTOKOLLARI		65
8.		Aytanov Anvar Kidirbaevich, Utepbergenova Amangul Karievna, Saparniyazov Ernazar Kadirbay uli. PROTOKOLLAR YORDAMIDA VPN TARMOQNING XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASH		67
9.		Babanazarova Manzura Satullaevna. ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA "RAQAMLI VA AXBOROT TEXNOLOGIYALAR" FANINI O‘QITISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA		70
10.		Babanazarova Manzura Satullaevna. ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA “RAQAMLI VA AXBOROT TEXNOLOGIYALAR” FANINI O‘QTISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI		72
11.		Bazarbaeva Aygul Kuanishbaevna. SUN’IY INTELLEKTNING TARIXIY ILDIZLARI VA UNING OLIY TA’LIMDA BILIMLARNI BAHOLASHDAGI ZAMONAVIY IMKONIYATLARI		74
12.		Bekchonova Shoira Bazarbayevna. KIBERPEDAGOGIKADA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SUN’IY INTELLEKT VA KIBER XAVFSIZLIK MUAMMOLARIGA YECHIMLAR		76
13.		Bekchonova Shoira Bazarbayevna, Tojiyeva Go‘zal Saodatovna. AXBOROT TEXNOLOGIYALARI, SUN’IY INTELLEKT VA		78

		KIBER XAVFSIZLIK SOHALARIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR		
14.		Djakaeva Kenjagul Davletboevna, Komilov Mirsaid Madyorovich. AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR		80
15.		Dosımbetov Alliyar Muxambetmustapaevich. SUN’IY YO‘LDOSH MA’LUMOTLARINI QAYTA ISHLASHDA OB’EKTGA YO‘NALTIRILGAN YONDASHUVNI TATBIQ ETISH UCHUN DASTURIY INFRATUZILMANING ASOSIY TALABLARI		82
16.		Dosımbetov Alliyar Muxambetmustapaevich. SUN’IY YO‘LDOSH MA’LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA OBYEKTGA ASOSLANGAN YONDASHUVNING ASOSIY XUSUSIYATLARI VA VAZIFALARI		85
17.		Jalgasbaeva Sh. QORAQALPOQ TILINING DINAMIK IMO-ISHORALARINI SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA TANIB OLISHNING NAZARIY, AMALIY VA PEDAGOGIK ASOSLARI		88
18.		Jorabekov T.K. KOMPYUTER LINGVISTIKASI FANINI O‘QITISHDA WEB-TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI		90
19.		Jumamuratov Allamurat Polatovich. ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA MULTIAGENT TIZIMLARIDAN FOYDALANISH		93
20.		Jumamuratov Allamurat Polatovich, Dadabayev Perxat Gochgarbayevich. JADVAL.UZ – TA’LIM MUASSASALARI UCHUN ELEKTRON JADVAL TIZIMI		95
21.		Jumamuratov Allamurat Polatovich, Islamǵaziev Qurmanǵazı Amangos Ulı. NukusGo JOYBARÍ: MINI-AVTOBUSLAR USHÍN SANLÍ SHESHIM		97
22.		Kaipbergenov B.T., Yusupbayeva Z.O. QO‘LDA YOZILGAN MATNLARNI TANIB OLISH VA RAQAMLASHTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT ALGORITMLARINING DASTURIY REALIZATSIYASI		99
23.		Kalimbetov K.I., Alifbaeva G.B. FUZZY MANTIQ YORDAMIDA XAVFSIZLIKNI TAHLIL QILISH ALGORITMI		102
24.		Kalimbetov K.I., Sultanov R.A. DASTURLASH TILLARINI O‘RGANISHDA ADAPTIV O‘QUV TIZIMLARINING ROLI VA SUN’IY INTELLEKT INTEGRATSIYASI		104
25.		Kambarov Maribjon Abduhakimovich, Bobonova Zulfiya Alimqul qizi. BADIIY ASAR TAHLILI ORQALI TALABALARNING SO’Z BOYLIGINI OSHIRISH		106
26.		Madaminov Uktamjon Ataxanovich. KATTA HAJMLI MA’LUMOTLARNI PARALLEL QAYTA ISHLASH METODLARI VA MODELLARI		110
27.		Mambetniyazov M.T. JASALMA INTELLEKT JÁRDEMINDE INDIVIDUALLASTIRILǴAN OQIW OYINLARIN ISLEP SHIǴIW		113
28.		Orinbaeva Alima Otebaevna. INTEGRATSION ILOVALARNI O‘RGANISH JARAYONIDA UCHRAYDIGAN AYRIM MUOMMALAR		115
29.		Ótepbergenov Jetkerbay Saqbergenovich. GENERATIV JASALMA INTELLEKT: QÁWIP-QÁTERLER, IMKANIYATLAR HÁM BILIMLENDIRIW POTENCIALÍ		117
30.		Qaypov Aziz Shamshetdinovich, Qonarbaev David Xalbaevich. AWIL XOJALIǴI EGIN MAYDANLARINIŃ EKOLOGIYALIQ JAǴDAYI		120

		MAǴLIWMATLARIN BAHALAW ALGORITMLERI HÁM PROGRAMMALIQ KOMPLEKSLERI (NÓKIS RAYONI MISALINDA)		
31.		Qudratova Adolat Tursunovna. SUN’IY INTELLEKTNING INSON MEHNATINI ALMASHTIRISHI VA IJTIMOIY OQIBATLARI		122
32.		Raximova Aziza Davranbekovna. TA‘LIM TARBIYANING DOLZARB MUAMMOLARI :SABABLAR OQIBATLAR VA YECHIMLAR		126
33.		Saxanova Liza Jamixatovna, Aytimbetov Yusupbay Mambetyarovich,Raxmetova Lazzat Omirbayevna. SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI O‘QITISH TIZIMLARINING AFZALLIKLARI VA CHEKLOVLARI		127
34.		Shermuhammedova Zahro Shuxratovna. TEXNOLOGIK ASRDA AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI		130
35.		Tashanov R.R. SUN’IY INTELLEKT VA FUZZY INFERENCE TIZIMI ASOSIDA PEDAGOGIK QARORLARNI QO‘LLAB-QUVVATLASH MODELI		132
36.		Tlegenov Baxıtbay Nietbaevich. BLOKCHAIN TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TA’LIMDAGI SHAXSIYLASHTIRILGAN RAQAMLI IDENTIFIKATSIYA MODELI		136
37.		Tlegenov Baxıtbay Nietbaevich, Seytniyazova Xurliman Baxit qizi. SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA ZARARLI DASTURLARNI ANIQLASH USULLARI		139
38.		Tlegenov Baxıtbay Nietbaevich, Yesengaliyev Azamat Kuralbay Uli. BIOMETRIK MALUMOTLAR XAVFSIZLIGI VA SHAXSIY MA’LUMOTLARNI HIMOYALASH MUAMMOLARI		141
39.		Turǵanov Edilbay Altibaevich. AXBOROT SAVODXONLIGI KASBIY FAOLIYATNING ASOSI SIFATIDA		143
40.		Turǵanov Edilbay Altibaevich, Agjanov Timur-Muxammet Seytnazarovich. TA’LIM JARAYONIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI		147
41.		Umbetaliev Bekmurza Maxsudovich, Ziuatdinov Islambek Sharapatdinovich. НЕДОСТАТКИ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОВ ИДЕНТИФИКАЦИИ И АУТЕНТИФИКАЦИИ		149
42.		Uteuliev Nietbay Uteulievich, Begilov Baxadır Nazarbaevich, Kudaybergenova Moxira Utepbergenovna. OXIRGI MA’LUMOTLAR ASOSIDA OQOVA SUVLARNI TOZALASHNING NUKUS SHAHRIDAGI "OQOVA SUV" INSHOOTINING MATEMATIK MODELI YORDAMIDA HISOBLASHLAR O‘TKAZISH		151
43.		Uteuliev N.U., Kudaybergenov J.K., Kudaybergenov T.K. QORAQALPOQ TILIDA AVTOMATIK NUTQNI TANISH (ASR) TIZIMINI ISHLAB CHIQISH		155
44.		Uteuliev N.U., Kudaybergenov J.K., Kudaybergenov T.K. QORAQALPOQ TILIDA NUTQ SINTEZI BO‘YICHA ILMIY-TEXNIK YONDASHUVLAR		157
45.		Uteuliev N.U., Kutlimuratov Yu.Q., Begilov B.N. KO‘P MEZONLI MASALALARNI QAROR QABUL QILISHDA SU’NIY INTELLEKTNI PARETO FRONT LEARNING USULIDAN FOYDALANISH		159

46.		Xabirova Zulfiya. ESPDA SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA MULTIMODAL TA’LIM: TIL VA PROFESSIONAL KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH		161
47.		Yaqupbayeva Peruza Oralbay qızı. DATA JURNALISTIKA HÁM JASALMA INTELLEKT: XALIQARALIQ TÁJIRIYBE, ÓZBEKSTAN USHIN IMKANIYATLAR HÁM MASHQALALAR		164
48.		Yusupbayeva Zuxra. QO‘LDA YOZILGAN MATNLARNI SUN’IY INTELLEKT ALGORITMLARI YORDAMIDA TANIB OLISH VA RAQAMLASHTIRISH		166
49.		Zaripov Olimjan Kuvondiq o‘g‘li, Adilova Aykórkem Mirat Qızı. BILIMLENDIRIW TARAWÍNDA JASALMA INTELLEKT PAYDALANÍW FORMALARÍ		168
50.		Zaripov Olimjan Kuvondiq o‘g‘li, Adilova Aykórkem Mirat Qızı. JASALMA INTELLEKTTIŃ ABZALLÍQLARÍ HÁM KEMSHILIGI		170
51.		Ziuatdinov Islambek Sharapatdinovich, Umbetaliev Bekmurza Maxsudovich. ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ IOT-СИСТЕМА ДЛЯ УДАЛЁННОГО КОНТРОЛЯ И УПРАВЛЕНИЯ КОМПЬЮТЕРОМ		172
52.		Агжанов Т.С. ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАНИИ		175
53.		Алламуратов Икрам Шарапатдинович. ВЕКТОРЛИ ГРАФИКАНИНГ РАСТРЛИ ГРАФИКАДАН ФАРҚИ		179
54.		Алламуратов Икрам Шарапатдинович. РАСТР ВА ВЕКТОР ГРАФИКАСИ ФОРМАТЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ		181
55.		Дуйсенбаев Руслан Онгарович, Кдырбаев Асан Алламберген улы. РАЗРАБОТКА И ВАЛИДАЦИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ДИАГНОСТИКИ НЕЙРОДЕГЕНЕРАЦИИ, АССОЦИИРОВАННОЙ С ПАНТОТЕНАТКИНАЗОЙ (PKAN), НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА МРТ-ИЗОБРАЖЕНИЙ		187
56.		Мадаминов Уктам Атаханович. АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОВ ГЕНЕРАЦИИ ОТПЕЧАТКОВ ПАЛЬЦЕВ		191
57.		Пардаева Мукаддас Зафаровна. АНАЛИЗ ПОТРЕБНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ВЫПУСКНИКАХ		194
58.		Сайдимова Муштари Курбондурдиевна. ЎҚУВЧИЛАРНИ ҚЎРҚУВ ВА ЗЎРАВОНЛИКДАН ҲИМОЯЛАШДА РАҚАМЛИ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ		197

4-SHO‘BA: RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MINTAQANI IQTISODIY TARAFDAN RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YECHIMLARI

1.		**Абдуллаев У.А.** ПРИМЕНЕНИЕ УРАВНЕНИЯ ГАМИЛЬТОНА–ЯКОБИ–БЕЛЛМАНА ДЛЯ АНАЛИЗА ЭФФЕКТИВНОСТИ САМООРГАНИЗУЮЩИХСЯ ТОРГОВЫХ СИСТЕМ		200
2.		**Аблатов У.М.** ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ		201
3.		**Bekmuradov U.T** INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHDA KICHIK BIZNES XAVFSIZLIGINI MUSTAHKAMLASH MEXANIZMLAR		203

4.		**Aydaniyazova B.A, Kenjebaeva D.M** HUDUDIY QISHLOQ XO‘JALIGIDA CHORVACHILIKNING O‘RNI VA RIVOJLANDIRISH ISTIQBOLLARI		208
5.		**Бегжанов Б.Н** ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ И НАУЧНЫХ ПРОЦЕССАХ		210
6.		**Erdashov A.** FRILANSERLIK VA MASOFAVIY MEHNAT: MINTAQAVIY IQTISODIY FAOLLIKNING YANGI MANBAI SIFATIDA		212
7.		**Ibadullayev E.B.** EKSPORT TARKIBINI DIVERSIFIKATSIYALASH ORQALI IQTISODIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH IMKONIYATLARI		216
8.		**Izzetov B.T, Yusupova J.K.** ANALYSIS OF ECONOMETRIC MODELS OF HUMAN CAPITAL IN INNOVATIVE MANAGEMENT IN UZBEKISTAN		219
9.		**Jienbaeva N.M** QORAQALPOG’ISTON RESPUBLIKASIDA TURIZM SOHASIDAGI MUAMMOLAR		222
10.		**Kamiljanov B.** AGRAR KORXONALARDA MOLIYAVIY RISKLARNI KAMAYTIRISHDA KREDIT MEXANIZMINING ROLI		225
11.		**Kdirbaev A.M.** RAQAMLI IQTISODIYOT VA XIZMATLAR SOHASIDA TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI		227
12.		**Mambetnazarov B.B, Ametov S.R, Jenisov J.M, Tlewbaev M.M, Jabbarov, U.S.Tolemisov Sh.A, Netbaev S.Q.** HUDUDIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA ELEKTRON SAVDO VA RAQAMLI PLATFORMALARNING O‘RNI		229
13.		**Mambetnazarov B.B, Keunimjaeva Sh, Tnishova D, Kenjebaeva D.** QORAQALPOG'ISTON HUDUDLARIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH		232
14.		**Mambetnazarov B.B, Muxanova A.S, Jarlikaganova G.D, Kalbaev U, Babakova N.A, Yaxudaeva B.T.** RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TALABA QIZLARNING STARTAP TASHABBUSLARINI QO‘LLAB-QUVVATLASH		235
15.		**Mambetnazarov B.B.** RAQAMLI IQTISODIYOTDA OROLBO‘YI MINTAQASIDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI VA IQTISODIY RIVOJLANISH YECHIMLARI		238
16.		**Mambetnazarov B.B, Orazbaev S.B, Esbosinov M.A, Dalibaeva A.J, Bisenbaev J.M, Janabaev M.R, Kazakbaev J.B** RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING MINTAQAVIY BANDLIK VA ISH O‘RINLARIGA TA’SIRI		241
17.		**Муртазаева С.К.** ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ГОСУДАРСТВА И НАСЕЛЕНИЯ		244
18.		**Наурызбаев А.Р.** ЎЗБЕКИСТОНДА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ		247
19.		**Наурызбаев А.Р** РАЗВИТИЕ МЕДИЦИНСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАРАКАЛПАКСТАН		249
20.		**Paxratdinov Z.M.** RAQAMLI IQTISODIYOT YASHIL RIVOJLANISHNING YANGI DRAYVERI SIFATIDA		252
21.		**Pirniyazov A.** RAQAMLI KO‘NIKMALAR VA TA’LIM TIZIMI MINTAQAVIY IQTISODIY O‘SISHGA QANDAY HISSA QO‘SHMOQDA		255

22.		**Ravshanova R.M.** ANALYZING ORE COMPOSITION AND INCREASING EFFICIENCY IN THE GOLD MINING INDUSTRY WITH THE HELP OF DIGITAL TECHNOLOGIES		260
23.		**Сагиева М.О.** ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ХЛОПКОВО-ТЕКСТИЛЬНЫХ КЛАСТЕРОВ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН		262
24.		**Seilbekov B.B.** ÓNIM ISLEWDI SHÓLKEMLESTIRIWDE FERMER XOJALIQLARINIŃ ORNI HÁM OLARDI QOLLAP-QUWATLAWDIŃ TEORIYALIQ TIYKARLARI		266
25.		**Shamshetov A, Sitmuratov U, Kalimbetov X.** KICHIK BIZNES RIVOJLANISH TENDENTSIYALARINI TADQIQ QILISHDA STATISTIK USULLARDAN FOYDALANISH ASOSLARI		268
26.		**Sitmuratov U, Kalimbetov X.** IJTIMOIY-IQTISODIY TARAQQIYOTNI TA’MINLASHDA KICHIK BIZNESNINING ROLI VA OBYEKTIV ZARURLIGI		270
27.		**Smaylova Z.M.** RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AGRAR TARMOQDA YASHIL INNOVATSIYALAR VA EKSTERNALIYA JARAYONLARINING O‘ZARO TA’SIRI		273
28.		**Tulibayeva K.B.** REVISITING THE PHILLIPS CURVE IN THE POST-COVID ERA		275
29.		**Usnatdinova G.A.** TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNI QO‘LLASHNING IQTISODIY RIVOJLANISHGA TA’SIRI		278
30.		**Yakupova A.N.** O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI RAQAMLI IQTISODIYOTI SHAROITIDA FERMER XO‘JALIKLARINI MOLIYALASHTIRISH MANBALARI		282
31.		**Yuldasheva M.K.** QURILISH SANOATIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH		286
32.		**Yuldasheva N.** RAQAMLI IQTISODIYOTDA HUDUDLAR O‘RTASIDAGI TAFOVUTLARNI KAMAYTIRISH STRATEGIYASI: IMKONIYATLAR VA CHAQIRIQLAR		289
33.		**Izzetov B.T, Yusupova J.K.** MINTAQA IQTISODIYOTIDA RAQAMLASHTIRISH BO‘YICHA OLIB BORILAYOTGAN ISLOHOTLAR		293
34.		**Zarikeyeva M.M.** QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASI SHAROITIDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI		295

5-SHO‘BA: SUN’IY INTELLEKTDAN TA’LIM TIZIMIDA FOYDALANISHNING MOLIYAVIY IQTISODIY JIHATLARI

1.		**Дусмуратов. Р.Д.** ОЛИЙ ТАЪЛИМ УЧУН ДАРСЛИКЛАР ЯРАТИШГА ЯНГИЧА ЁНДАШУВЛАР		297
2.		**Abdullayeva.G.X.,** SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA TALABALARNING AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENTLIGINI OSHIRISH		302
3.		**Razzoqov. I. D.,** FIZIKA FANINI O’QITISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN (SI) FOYDALANISH		304
4.		**Bekchonova. Sh.B., M.N.Xaydarova**., SUN’IY INTELLEKTDAN TA’LIM TIZIMIDA FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI		307

5.		**Amangeldieva.R.O.,** THE ROLE AND IMPORTANCE OF SMALL BUSINESS IN THE ECONOMY		309
6.		**Jubanova. B. A.,** INNOVATSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHGA OID METODLARNI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI QO‘LLAB-QUVVATLASH		312
7.		**Kengesbaeva.S. M.,** MOLIYAVIY INQIROZLARNING OLDINI OLISH VA BARTARAF ETISHDA DAVLAT TOMONIDAN AMALGA OSHIRILADIGAN CHORA-TADBIRLARI		314
8.		**Юсупов. Р.М.,** ИНВЕСТИЦИОН БАНК ТУШУНЧАСИ, МАЗМУНИ ВА МОҲИЯТИ		315
9.		**Toreniyazova. A.M.,** SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN TA’LIM TIZIMIDA FOYDALANISHNING MOLIYAVIY-IQTISODIY JIHATLARI		317
10.		**Madaminova. S.A.,** TURIZM IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA		319
11.		**Jusupova. A.T.,** XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK BIZNESNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI.		322
12.		**Juzbaev A. O.,** BAZAR EKONOMIKASÍ SHARAYATÍNDA FINANSLÍQ TEXNOLOGIYALARDÍŃ ORNÍ HÁM ÁHMIYETI.		324
13.		**Shaniyazova. Z.O.,** INNOVATSION MENEJMENT TAMOYILLARI ASOSIDA QISHLOQ XO‘JALIGI KORXONALARINI DAVLAT TOMONIDAN QO‘LLAB-QUVVATLASHNING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI		327

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRLIGI

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

UNIVERSITY OF INNOVATION TECHNOLOGIES
INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI
INNOVACIYALÍQ TEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI
УНИВЕРСИТЕТ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami
“Zamonaviy ta’limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni: muammo va innovatsion yechimlari”

Nukus, 23-24-oktyabr 2025-y.

Respublika kólemindegi ilimiy-ámeliy konferenciya materialları toplamı
“Zamanagóy bilimlendiriwdi rawajlandíríwda sanlí texnologiyalardíń orní: mashqala hám innovaciyalíq sheshimleri”

Nókis, 23-24-oktyabr 2025-j.

Сборник материалов Республиканской научно-практической конференций
“Роль цифровых технологий в развитии современного образования: проблемы и инновационные решения”,

Нукус, 23-24-октября 2025 г.

II TO‘PLAM

3-Sho‘ba: Zamonaviy sharoitda pedagogika va psixologiya fani taraqqiyoti: muammo va yechimlar.
6-Sho‘ba: Qoraqalpog‘iston tarixining dolzarb muammolari
7-Sho‘ba: Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda zamonaviy ta’lim tendentsiyalari
8-Sho‘ba: Zamonaviy filologik ta’limda axborot texnologiyalarining o‘rni

NUKUS
2025

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRLIGI

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

UNIVERSITY OF INNOVATION TECHNOLOGIES
INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI
INNOVACIYALÍQ TEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI
УНИВЕРСИТЕТ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami
“Zamonaviy ta’limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni: muammo va innovatsion yechimlari”
Nukus, 23-24-oktyabr 2025-y.

Respublika kólemindegi ilimiy-ámeliy konferenciya materialları toplamı
“Zamanagóy bilimlendiriwdi rawajlandíríwda sanlí texnologiyalardíń orní: mashqala hám innovaciyalíq sheshimleri”
Nókis, 23-24-oktyabr 2025-j.

Сборник материалов Республиканской научно-практической конференций
“Роль цифровых технологий в развитии современного образования: проблемы и инновационные решения”,
Нукус, 23-24-октября 2025 г.

II TO‘PLAM

3-Sho‘ba: Zamonaviy sharoitda pedagogika va psixologiya fani taraqqiyoti: muammo va yechimlar.
6-Sho‘ba: Qoraqalpog‘iston tarixining dolzarb muammolari
7-Sho‘ba: Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda zamonaviy ta’lim tendentsiyalari
8-Sho‘ba: Zamonaviy filologik ta’limda axborot texnologiyalarining o‘rni

NUKUS
2025

UDK:62:001
KBK:30+72 S 28

“Zamonaviy ta’limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni: muammo va innovatsion yechimlari” Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. II to‘plam. – Nukus 2025 – 577 b.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar jamiyatning deyarli barcha sohalariga jadal kirib kelmoqda. Xususan, ta’lim tizimida ham ushbu texnologiyalar muhim o‘rin egallab, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, interfaol o‘qitish metodlarini keng joriy etish va masofaviy ta’limni rivojlantirish imkonini bermoqda. An’anaviy ta’lim shakllari zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan boyitilib, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirish va ularning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga ko‘maklashmoqda. Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimiga faqat o‘qitish jarayonini takomillashtirish uchun emas, balki axborotni yanada tezkor va qulay yetkazish, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish hamda ta’lim resurslariga kengroq imkoniyat yaratish maqsadida joriy qilinmoqda. Xususan, onlayn platformalar, sun’iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik, masofaviy ta’lim dasturlari, elektron darsliklar hamda raqamli kutubxonalar zamonaviy ta’lim muhitining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Dunyo miqyosida ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiyalash bo‘yicha turli innovatsion yechimlar ishlab chiqilmoqda. Ushbu texnologiyalar nafaqat ta’lim jarayonini avtomatlashtirish, balki individual yondashuvni kuchaytirish, har bir talabaning ehtiyojlariga mos ta’lim olish imkoniyatini yaratish uchun ham xizmat qilmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt asosida ishlovchi ta’lim tizimlari, o‘yinlashtirish elementlari (gamification) va adaptiv o‘qitish usullari bugungi kunda eng dolzarb yondashuvlardan biri sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga keng joriy etishda muayyan qiyinchiliklar ham mavjud. Ta’lim muassasalarining texnik ta’minoti, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalari, internetga ulanish sifati va ma’lumotlarning xavfsizligi kabi omillar bu jarayonga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, raqamli texnologiyalarni ta’lim tizimiga samarali integratsiyalash uchun uzluksiz modernizatsiya, pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish va texnologik resurslardan optimal foydalanish strategiyalarini ishlab chiqish zarur. Ushbu to‘plamda raqamli texnologiyalarning zamonaviy ta’lim jarayoniga ta’siri, ularning samaradorlik darajasi, joriy etishning muammolari va yechimlari, shuningdek, ta’lim tizimini innovatsion rivojlantirishda ushbu texnologiyalarning tutgan o‘rni atroflicha tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim muhitida raqamli texnologiyalarni qo‘llash va ularni o‘zaro integratsiyalash bo‘yicha ilg‘or tajribalar va istiqbolli yo‘nalishlar ham ko‘rib chiqiladi.

TASHKILIY QO‘MITA A’ZOLARI

1	A.M.A’zamov	Rektor, rais
2	I.I.Yusupov	Yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor
3	J.K.G‘afurov	Xalqaro hamkorlik aloqalari bo‘yicha prorektori
4	A.T.Yuldashev	Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, rais o‘rinbosari
5	Sh.X.Madraximov	O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor
6	N.E.Xudayqulov	Moliya va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor
7	D.Q.Jumaniyazov	Ilmiy-tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i
8	R.R.G‘aniyev	Xalqaro aloqalar bo‘limi boshlig‘i
9	A.M.Dosimbetov	O‘quv ishlari bo‘limi boshlig‘i
10	G‘.A.Sultanov	Yoshlar bilan ishlash, ma’naviyat va ma’rifat bo‘limi boshlig‘i
11	D.J.Janabayev	Yoshlar ittifoqi boshlang‘ich tashkilotining yetakchisi
12	N.O.Duysenbaev	Raqamli ta’lim texnologiyalar markazi boshlig‘i
13	S.U.Izmatova	Hisob-kitob bo’limi xisobchisi
14	K.M.Bekimbetov	Innovatsion texnologiyalar va biznes fakulteti dekani
15	O.K.Zaripov	Innovatsion pedagogika fakulteti dekani
16	B.N.Tlegenov	Dasturiy injiniring kafedrasi mudiri v.v.b.
17	J.T.Berdiyev	Tarix va ijtimoiy fanlar kafedrasi mudiri
18	A.S.Shamshetov	Moliya kafedrasi mudiri
19	M.Z.Aytimbetov	Pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri
20	T.A.Nurabullaev	Maktabgacha va boshlang‘ish ta’lim kafedrasi mudiri
21	A.A.Yusupov	Filologiya kafedrasi mudiri
22	O.A.Achilov	Ta’limning kredit-modul tizimin boshqarish sektor boshlig‘i
23	D.E.Rizamurotov	Devonxona va arxiv bo‘limi boshlig‘i
24	Sh.B.Saidahmadov	Matbuot xizmati rahbari
25	P.J.Kalxanov	Dasturiy injiniring kafedrasi dotsenti
26	A.P.Jumamuratov	Dasturiy injiniring kafedrasi dotsenti

Mas’ul muharrirlar:

B.N.Tlegenov, O.K.Zaripov, P.J.Kalxanov, A.P.Jumamuratov, I.Sh.Ziuatdinov, Q.B.Biysenbaev

3-SHO‘BA: ZAMONAVIY SHAROITDA PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA FANI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLAR

ÓSPIRIMLIK DÁWIRINE TÁN XARAKTER BUZILIWLARDIŃ KLASSIFIKACIYASI

A.Abdikaleva - student
N.Yuldasheva - student
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti
Ilimiy basshı: prof. Z.Sherimbetova

Óspirimlik dáwirine tán qulqı buzılıwlardıń hár qıylılıǵı onı klassifikaciya qılıw máselesi aktuallıǵınan derek beredi. Usı mashqala menen shuǵıllanǵan alımlardıń izertlew jumısları qansha bolsa, onı klassifikaciyalawǵa bolǵan urınıwlar da sonshelli muǵdarda. Biz óspirimlik dáwirine tán qulqı buzılıwlardı klassifikaciya qılıwda V.V.Kovalev hám O.D.Sosyukalolar tárepinen usınıs etilgen kóp tárepili xarakteristikaǵa jantasıwdı «buzılıw»lardı ańlawdıń belgili sistemalılıǵı sebepli de orınlı dep tán aldıq. Biraq avtorlardıń pikirinshe, bul klassifikaciya «buzılıw»lar dinamikasın hám sociallıq adaptaciya mashqalaların sheshpeydi. Solay etip, avtorlar óz klassifikaciyaların kóp tárepililik principine tiykarlanǵan halda dúzgen. Hár qanday klassifikaciya jaratılıwında dástúriy tárizde onıń psixologiyalıq – pedagogikalıq, klinikalıq – psixologiyalıq hám sindromal xarakteristikaları itibarǵa alınadı. Bizler ushın tárbiyası «qıyın» óspirimlerdiń patoxarakteriologiyalıq ózgeshelikleri haqqındaǵı kóz – qaraslarımızdı anıqlastırıw ushın da onıń klassifikaciyasın dúziw maqsetke muwapıq bolıp esaplanadı.

V.V. Kovalevtıń «Óspirimlerdegi patoxarakterologiyalıq reakciyalar psixikalıq xızmetiniń tolıq ózgerisleri» degen pikirin keyin ala A.E. Lichko da aytıp ótedi.

Patoxarakterologiyalıq reakciyalarǵa ádette xarakter ózgeshelikleri menen baylanıslı ózgerisler, reaktiv halatlar, social – psixologiyalıq dezadaptaciyaǵa alıp keliwshi minez – qulıq ózgerisleri kiritiledi. Ayırım waqıtları bul buzılıwlar nevrotikalıq hám simptomatikalıq – vegetativ ózgerisler menen ótedi. Patoxarakterologiyalıq rakciyalar bir neshe hápte, ay, ayırım waqıtları bolsa bir neshe jılǵa shekem sozılıwı múmkin.

Bizińshe, patoxarakterologiyalıq tárep óspirim shaxsı qáliplesiwiniń patologiyalıq hám psixopatiya jaǵdayın, xarakter akcentuaciyasınıń premorbid tiplerin anıqlawda qollanıladı. Óspirimlik jasına tán tranzitor buzılıwlardan psixopatiya buzılıwları dinamikalıq keshiwine qaray parıqlanadı. Oǵan affektiv hám xarakterologiyalıq reakciyalar ayırım dismorfofobikalıq kórinislerin kiritiw múmkin.

Kóbinshe ekzogen (túrli keselleniwler, somatikalıq kesellikler hám t.b.) ózgeshelikli kesellikler de tranzitor buzılıwlardı shaqıradı. Egerde psixopatikalıq kórinisleri negizi tranzitor ózgerisler tiykarın iye bolmasa, olardıń qáliplesiwin bir neshe basqıshqa ajıratıw múmkin. Bul basqıshlardı belgilewde V.A.Gur’eva hám V.Ya. Gindikinlar usınıs etken atlar menen atadıq. Sebebi óz waqtında shólkemlestirilgen klinikalıq – psixologiyalıq reabilitaciya shara – ilajları psixopatik kórinislerin pútkilley depsixopatizaciyalawǵa alıp keledi.

Bizińshe óspirimlerdegi adaptaciyanı anıqlaw ushın bir qatar faktorlardı esapqa alıw kerek. Onı belgilewshi xarakteristikalar sıpatında óspirimniń oqıw (jumıs) xızmetindegi sociallıq ornı, dosları, átirapındaǵı insanlar hám shańaraq aǵzaları menen shaxslararalıq baylanısları xızmet qıladı. Joqarıda belgilengen barlıqtáreplerinıń unamlı sheshiliwi sociallıq adaptaciyanıń turaqlılıǵı haqqında pikir júritiw imkaniyatın beredi.

Klassifikaciyada parcial adaptaciya termini kiritilgen bolıp, onı kórsetilgen tarawlardıń unamlı sheshiliwindegi sheklengen tásiri astında dezadaptaciya júz beriwshi halattı sáwlelendiriw ushın islettik. Ulıwma alǵanda, belgilengen tarawdıń belgili bir bántiniń unamlı sheshilmesligi sociallıq dezadaptaciyaǵa alıp keledi.

Óspirimlerdegi psixopatiya buzılıwlarınıń kóp tárepli klassifikaciyası:

I. Klinikalıq – nozologiyalıq tárepi.
1. Ótkir affektiv reakciyalar.
2. Patoxarakterologiyalıq reakciyalar.

3. Óspirim shaxsı qáliplesiwindegi psixogen patologiya:

A) óspirim shaxsınıń patoxarakterologiyalıq qáliplesiwi;

B) fizikalıq effekt (kemshilik) hám sozılmalı kesellik aqıbetinde nágiranlıqqa alıp keliwshi kesellik tipleri sebepli shaxsta patologiyalıq jaǵdaylardıń qáliplesiwi.

4. Psixopatiya:

A) konstitucional;

B) organikalıq.

5. Ekzogen – organikalıq (hár túrli zıyanlanıwlar, tutqanaq, neyroinfekciyalar hám t.b.) geneziske tiykarlanǵan psixopatiya kórinisindegi buzılıwlar.

6. Psixotikalıq geneziske tiykarlanǵan psixopatiya kórinisindegi buzılıwlar (shizofreniya, maniakal – depressiv sindrom, endo – reaktiv psixoz):

A) psixopatiya kórinisindegi endogen psixozlar debyutı;

B) psixopatiya kórinisindegi ásten keshiwshi shizofreniya;

V) affektiv psixozlardaǵı psixopat kórinisiniń ekvivalentleri (depressiyanıń delinkvent ekvivalentleri, gipomaniakal jaǵdaylar);

G) endogen psixozlarda psixopatiya kórinisindegi remissiya tipii;

D) psixopat rezidual halatlardıń psixopatiya kórinisindegi tipleri.

II. Sindromal tárepi.

1. Affektiv qozǵalıwshańlıq sindromı,
2. Giperdinamikalıq sindrom.
3. Demonstrativ minez – qulıq sindromı.
4. Delinkvent minez – qulıq sindromı.
5. Suicidal minez – qulıq sindromı.
6. Toksikoman hám alkogol minez – qulıq sindromı.
7. Qálew hám jınısıy deviaciyanı oyatıw sindromı.
8. Júdá qımbatlı qızıǵıwlar hám meyiller sindromı.
9. Psixikalıq infantilizm sindromı.
10. Depressiyanıń delinkvent ekvivalenti sindromı.
11. Gipomaniakal jaǵdaydıń delinkvent ekvivalenti sindromı.
12. Dismorfofobikalıq hám dismorfoman sindromlar.
13. Artıp barıwshı shizoid sindromı.
14. Metafizikalıq intoksikaciya sindromı.
15. İpoxondriya sindromı.
16. Depersonalizaciya sindromı.
17. Anorektik sindromı.
18. Epileptoid sindromı.

III. Psixopatik buzılıwlar dárejesi

1. Psixotik
2. Nopsixotik.

IV. Patoxarakterologik tárepi.

1. Gipertim
2. Cikloid
3. Labil
4. Asteno – nevrotik
5. Senzitiv
6. Psixoastenik
7. Shizoid
8. Epileptoid
9. Isteroid
10. Turaqsız
11. Konform
12. Paranoyal

V. Psixopat buzılıwlar dinamikasınıń tárepi.
0. Tranzitor buzılıwlar
1. Baslanǵısh kórinisler
2. Strukturalastırıw.
3. Qáliplesiwdiń toqtawı.
4. Adaptiv otkeriw (transformaciya)
5. Tegisleniw (depsixotizaciya process sıpatında)
6. Bólek yamasa tolıq depsixopatizaciya (juwmaq sıpatında)
7. Ámeliy dúzeliw.
VI. Sociallıq adaptaciya tárepi.
1. Turaqlı adaptaciya.
2. Parcial adaptaciya.
3. Turaqsız adaptaciya.
4. Dezadaptaciya.

Joqarıda atap ótilgen óspirimlerdegi xarakter buzılıwları tiplerin jaqsı uyreniw, olar menen alıp barılatuǵın profilaktikalıq jumıslardıń nátiyjeliligin quraydı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Adizova T.M. O`quvchilarning shaxslararo munosabatlarini psixologik diagnostikasi va korrektsion ishlari.- Toshkent, TDPU, 1997.
2. Kamilova N.G. Muammoli o`smir: tashxis, tadqiqot metodlari. O`quv qo`llanma. Toshkent, Nizomiy nomidagi TDPU, 2004.

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIGA XORIJIY TALABALARNI JALB QILISH IMKONIYATLARI

D.Sh.Avazyazova - *katta o‘qituvchi, PhD*
Ma’mun universiteti

Jahon oliy ta’lim muassasalari va ilmiy-amaliy tadqiqot markazlarida xorijiy talabalarning oliy ta’lim muasasalariga moslashishining psixologik xususiyatlariga oid ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bu borada xorijiy talabalarning ta’lim olish jarayonida yangicha muloqot hamda munosabatlar tizimi, notanish ta’lim muhiti talablariga moslashishi, emotsional qulaylikni his qilishi, iqlim, til kabi bir qator qiyinchiliklarni yengib o‘tishda yordam beruvchi shaxs xususiyatlarini rivojlantirish zarurati kuzatiladi. Shu sababli, moslashuv jarayonida muammolarga duch kelgan talabalarni o‘z vaqtida aniqlash dolzarb masala sifatida ko‘rib chiqilmoqda, bu esa ularni ijtimoiy, psixologik-pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash hamda yordam berish tizimlarini yo‘lga qo‘yish, takomillashtirish imkoniyatini yaratadi.

Yangi O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ta’lim xizmatlari eksportini rivojlantirish ustuvor masalalardan biri sifatida ko‘rilib, ushbu masalaning huquqiy-me’yoriy asoslari yaratildi: «xorijiy fuqarolarni oliy ta’lim muassasasi tomonidan belgilanadigan tartibda o‘tkaziladigan suhbat asosida magistratura va doktoranturaga qabul qilish bo‘yicha tegishli me’yoriy-huquqiy hujjat qabul qilish…»[1, 10]. Mamlakatimizda tahsil olayotgan xorijiy talabalarda aynan yashash va o‘qish bilan bog‘liq psixologik muammolar uchraydi. Lekin aynan ushbu muammo bilan bog‘liq masalalar yetarlicha chuqur o‘rganilmagan hamda ularning oliy ta’lim muassasalariga moslashish jarayonida duch keladigan psixologik xususiyatlari tadqiqot predmeti sifatida diqqat markazida bo‘lmagan. Tadqiqotimiz universitet ta’limiga moslashishda turli ijtimoiy-psixologik, akademik muammolarga uchrayotgan xorijiy talabalar bilan samarali psixologik qo‘llab-quvvatlash ishlarini olib borishga imkon beradi.

2023-yil 1-maydagi O‘RQ–837-son «O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi to‘g‘risida» Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «Yangi O‘zbekistonning 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi» to‘g‘risidagi, 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-847-son «O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish

konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» hamda 2017-yil 7-iyuldagi PF-5106-son «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston Yoshlar Ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida»gi Farmonlarida belgilab qo‘yilgan keng ko‘lamli strategik chora-tadbirlar amalga oshirilishiga ushbu dissertatsiya ma’lum darajada hissa qo‘shadi hamda shu bilan birga sohaga oid boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlar asosida belgilangan yondashuvlarni kengaytirish imkonini yaratadi.

Globallashuv jarayoni butun dunyodagi ta’lim tizimiga o‘z ta’sirini o‘tkazib, bugungi kunda xorijiy mamlakatlarda ta’lim olishga intilishga katta qiziqish uyg‘onmoqda. Ammo, yangi ijtimoiy-psixologik, madaniy va ekologik muhit, turli akademik talablarni o‘z ichiga olgan ta’lim jarayoni xorijiy talabalarda ma’lum darajada qiyinchiliklarni tug‘dirishi tabiiy.

Oliy ta’lim muhitiga moslashish masalasi, xususan, xorijiy talabalarning o‘ziga xos ehtiyojlari va psixologik holatlarini o‘rganish, zamonaviy psixologiyaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon, bir tomondan, ta’lim oluvchilarning kognitiv, affektiv va motivatsion xususiyatlarini chuqur tahlil qilishni, boshqa tomondan, ularning yangi ijtimoiy va madaniy sharoitlarga integratsiyalashuv mexanizmlarini o‘rganishni talab qiladi.

Xorijiy talabalar uchun moslashish nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy-psixologik dinamikalarga ham bog‘liq bo‘lib, mazkur jarayon shaxs va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning uzluksiz muvozanatini talab etadi.

Xorijiy fuqarolarning O‘zbekistonda ta’lim olishi O‘zbekiston Respublikasi «Vazirlar Mahkamasining 2008 yil 4 avgustdagi 169-son «Xorijiy fuqarolarni O‘zbekiston Respublikasi ta’lim muassasalariga o‘qishga qabul qilish va o‘qitish tartibini takomillashtirish to‘g‘risida» qarori asosida tartibga solinadi. Ushbu qarorda xorijiy talabalarning O‘zbekistonda ta’lim olish shartlari, huquq va majburiyatlari batafsil keltirib o‘tilgan»[5].

O‘zbekiston Respublikasiga ta’lim olish maqsadida tashrif buyurgan xorij fuqarolarini statistik ma’lumotlarini keltiradigan bo‘lsak, «2024 yilning yanvar-aprel oylarida 6,4 ming nafar chet el fuqarolari o‘qish maqsadida O‘zbekiston Respublikasiga tashrif buyurgan. Bu ko‘rsatkich o‘tgan yilning mos davri bilan solishtirilganda 2,4 ming nafarga yoki 59,8 foizga oshgan» (1-rasm) [6].

Xorijiy talabalar davlatlar o‘rtasida yaxshi xalqaro munosabatlar o‘rnatish vazifalarini bajargan holda, ta’limni diversifikatsiya qilish, ya’ni ta’limning bir bosqichli tuzilmasidan «turli darajalarga o‘tishi va bu orqali ta’lim olayotgan shaxsning o‘z-o‘zini anglash imkoniyatini kengaytirishga hissa qo‘shadi, mezbon mamlakatlarga moliyaviy foyda keltiradi va o‘z mamlakatlariga ilg‘or bilim va malakaga ega bo‘lib qaytib keladi va shu bilan intellektual va ijtimoiy kapitalni oshiradi»[2, 102].

Biroq, «xorijda ta’lim olish davomida talabalar ko‘plab tashqi va ichki omillar bilan bog‘liq qiyinchiliklarga duch keladilar. Notanish ijtimoiy-madaniy va ta’lim muhitida o‘qish hamda yashash, depressiya, stress, tashvish, uyqusizlik, madaniy shok, yolg‘izlik, uy sog‘inchi, oziq-ovqat va turar joy, tilni bilmaslik, darslarni tushunish, ijtimoiy normalarni o‘rganish va turli madaniyatlarga mansub odamlar bilan muloqot qilish kabi bir qator muammolarga uchraydilar»[4, 700].

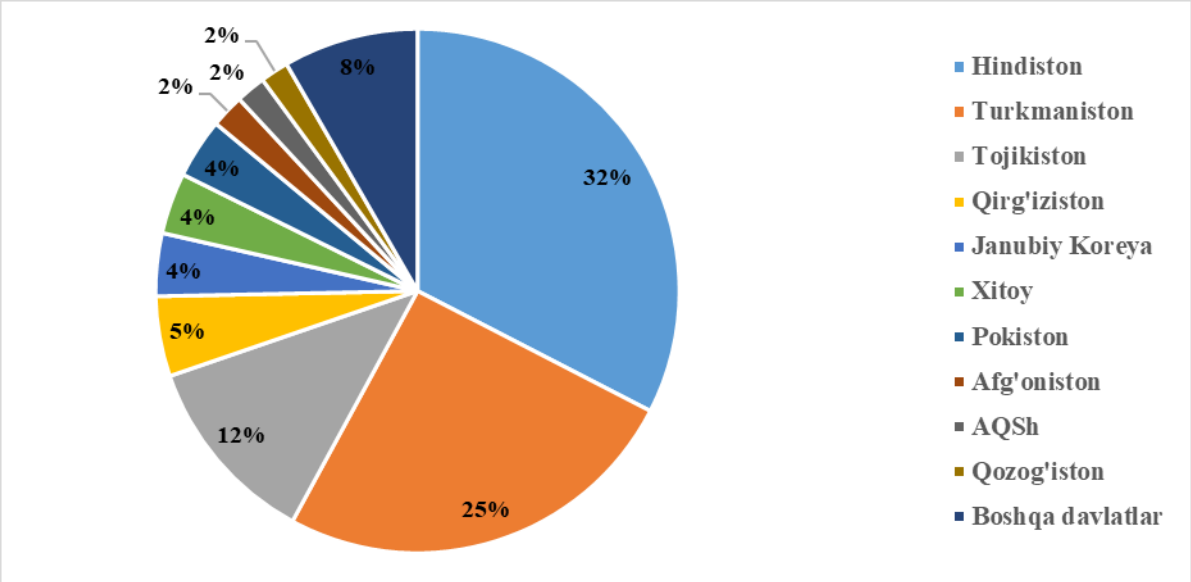

1-rasm. O‘zbekistonga oliy ta’lim maqsadida kelgan xorij fuqarolarining mamlakatlar bo‘yicha taqsimlanishi.

Shuningdek, «xorijiy talabalar yangi muhitda o‘zlarining madaniy o‘ziga xosligini saqlash haqida ham o‘ylashlari lozim. Bu ularning mezbon jamiyatga psixologik va ijtimoiy-madaniy moslashishi uchun muhim ahamiyatga ega»[3, 94].

Ta’kidlash lozimki, ta’lim olish uchun yangi muhitga kelgan xorijiy talaba o‘zini notanish sharoitda topishga harakat qiladi va ijtimoiy hayotni tashkil etish, ta’lim olish talablari o‘rtasidagi farq, xorijda yashash, ta’lim olish sharoitlariga ko‘nikishi bilan bog‘liq muammolar kelib chiqib, yangi muhit, ta’lim tizimi, muloqot tili, o‘quv guruhining internatsional tabiatiga moslashishi lozim.

O‘zbekiston xorijiy talabalarni jalb qilish uchun talabalar vizalarini joriy etish, madaniy moslashuv dasturlarini ishlab chiqish va ta’lim xizmatlari eksportini ko‘paytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ko‘rmoqda. Bu O‘zbekiston uchun ta’lim xizmatlari eksportidan 20 million dollargacha daromad keltirishi mumkin.

Asosiy chora-tadbirlar doirasiga talabalar vizasi, madaniy va psixologik moslashuvini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni sanab o‘tish mumkin. Xorijiy talabalarni, ayniqsa Qirg‘iziston, Tojikiston, Xitoy va Hindistondan jalb qilish uchun maxsus talabalar vizalari joriy etilmoqda. Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida xorijiy talabalar uchun O‘zbekiston madaniyati, urf-odatlari va an’analarini o‘rgatuvchi ijtimoiy-madaniy, psixologik moslashuv dasturlari ishlab chiqilishi ham universitetlar tomonidan yo‘lga qo‘yilgan.

Xorijiy talabalarni jalb qilish orqali ta’lim xizmatlari eksportidan tushadigan daromadni oshirish rejalashtirilgan, bu mamlakat uchun katta moliyaviy foyda keltirishi mumkin. Shu bilan birga, xorijiy talabalarni jalb qilishda ta’lim standartlarining yuqori sifatini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Xorijiy talabalarga O‘zbekistonda yashash va o‘qish sharoitlarini yaxshilash, ularning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha qonuniy mexanizmlarni takomillashtirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son «O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»

2. Guruz K. (2011). *Higher education and international student mobility in the global knowledge economy: Revised and updated* (2nd ed.). New York, NY: State University of New York Press, 2011. –176 p.

3. Cemalcilar Z., Falbo T., Stapleton L.M. (2005) Cyber Communication: A New Opportunity for International Student’s Adaptation? International Journal of Intercultural Relations, 29, 91 110.https://doi.org/10.1016/j.ijintrel. 2005.04.002. –Pp 91-110.

4. Smith R.A, Khawaja N.G. (2011). A review of the acculturation experiences of international students. *International Journal of Intercultural Relations,* 35, –Pp.699-713.

5. https://lex.uz/docs/-1380636
6. https://www.xabar.uz/uz/talim/ozbekistonda-hindistonliklik-talabalar-eng

O‘SMIRLIK DAVRI: O‘ZGARISH VA YANGILANISHLAR

D.Sh.Avazyazova - *dotsent v.b, PhD*
N.T.Abdullayeva - *talaba*
Ma’mun universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘smirlik davrida yuz beradigan hissiy, kognitiv, xulq-atvor va emotsional o‘zgarishlarning psixologik mohiyati tahlil etiladi. Shuningdek, bu o‘zgarishlarning shaxs rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga va o‘zini anglash jarayoniga ta’siri yoritiladi. O‘smirlik davrining o‘ziga xos psixologik kechinmalari, ularning sabab va oqibatlari ilmiy manbalarga asoslangan holda izohlanadi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik, kognitiv rivojlanish, hissiy barqarorlik, emotsional o‘zgarish, xulq-atvor, shaxs rivojlanishi, o‘zini anglash.

Аннотация: В данной статье анализируется психологическая сущность эмоциональных, когнитивных, поведенческих и аффективных изменений, происходящих в подростковом возрасте. Также рассматривается влияние этих изменений на развитие личности, социальную адаптацию и процесс самопознания. Особенности психологических переживаний подросткового возраста, их причины и последствия объясняются на основе научных источников.

Ключевые слова: подростковый возраст, когнитивное развитие, эмоциональная стабильность, эмоциональные изменения, поведение, развитие личности, самопознание.

Annotation: This article analyzes the psychological nature of emotional, cognitive, behavioral, and affective changes occurring during adolescence. It also explores how these changes influence personal development, social adaptation, and the process of self-awareness. The specific psychological experiences of adolescence, along with their causes and consequences, are explained based on scientific sources.

Keywords: adolescence, cognitive development, emotional stability, emotional changes, behavior, personality development, self-awarenes

O‘smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biri bo‘lib, bu davrda shaxs jismoniy, emotsional, aqliy hamda ijtimoiy jihatdan jadal rivojlanadi. Zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlari uchun o‘smirlik davrini chuqur o‘rganish muhim masalalardan biri hisoblanadi, chunki bu davrda shaxsning keyingi hayotga munosabati, ijtimoiy yo‘nalishi va o‘z “Men”ini anglash jarayoni shakllanadi. Bugungi globallashuv, internet va ommaviy axborot vositalari ta’siri ostida o‘smirlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvori jadal o‘zgarib bormoqda. Shu sababli, o‘smirlik davridagi psixologik muammolarni (stress, o‘ziga ishonchsizlik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, agressiya, kommunikativ qiyinchiliklar) o‘rganish va ularni bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kunda nihoyatda dolzarbdir.

O‘smirlik insonning balog‘atga yetish davri bo‘lib, o‘ziga xos xususiyati bilan kamolotning boshqa pog‘onalaridan keskin farqlanadi. O‘smirda ro‘y beradigan biologik o‘zgarishlar natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi. Balog‘at davriga 11 (12) -15 yoshli qizlar va o‘g‘il bolalar kiradilar. Kamolotning mazkur pallasida jismoniy o‘sish va jinsiy yetilish amalga oshadi. Bolaning bo‘yi 11-12 yoshida 6 -7 sm, hatto 10 sm gacha o‘sishi mumkin. Biroq bu bosqichda qizlar o‘g‘il bolalarga qaraganda tezroq o‘sadilar. O‘smir 13-14 yoshga to‘lganda har ikkala jins o‘rtasida bo‘yning o‘sishi qariyb baravarlashadi. O‘n besh yoshga qadam qo‘yganda esa o ‘g‘il bolalar qizlarni ortda qoldirib ketadilar. Shundan keyin to umrining oxirigacha o‘sishda o‘g‘il bolalar ustunlik qiladilar [1, 49].

Bu davrda shaxs ruhiyati bir qator o‘zgarishlarga uchraydi. Bu o‘zgarishlarni to‘g‘ri tushunish psixologik tarbiya, o‘qituvchilik faoliyati hamda oilaviy munosabatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘smir shaxsiyatidagi o‘zgarishlarni 3 ta guruhga bo‘lish mumkin:

1. Kognitiv sohaga oid o‘zgarishlar;
2. Xulq-atvor sohasiga oid o‘zgarishlar;
3. Hissiy-emotsional sohaga oid o‘zgarishlar.

Kognitiv sohaga oid o‘zgarishlarni tahlil qiladigan bo‘lsak, o‘smirlik davrida tafakkur, xotira, diqqat va idrok sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tariladi. J.Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bu davrda shaxs “formal operatsiyalar bosqichi”ga o‘tadi, ya’ni abstract tafakkur shakllanadi. Endi o‘smir hodisalarni nafaqat ko‘rganidek, balki mantiqan tahlil qilgan holda tushunishga harakat qiladi [2, 68]. U sabab-oqibat bog‘lanishlarini anglay oladi, o‘z fikrini asoslaydi va tanqidiy qarashlarni bildiradi. Shu bilan birga, o‘smirlikda o‘z fikrining to‘g‘riligiga haddan tashqari ishonch paydo bo‘lishi, ba’zan kattalarning fikriga e’tiroz bilan qarash holatlari kuzatiladi.

Kognitiv o‘sish o‘smirning o‘quv faoliyatida ham namoyon bo‘lib, u endi ma’lumotlarni mexanik emas, balki ma’noli tarzda o‘zlashtira boshlaydi. Shu davrda **ijodiy tafakkur, muammoli fikrlash va mustaqil o‘rganish malakalari** shakllanadi. Bu esa o‘smirning intellektual salohiyatini rivojlantiruvchi asosiy omillardandir.

Keyingi o‘rinda ushbu davrga oid xulq o‘zgarishlarini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, o‘smirlik davrida xulq-atvor ijtimoiy moslashuv, mustaqillik va o‘zini namoyon etish bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. O‘smir o‘zini jamiyatda “kattalar” sifatida ko‘rishni istaydi, shu sababli ota-onalarning nazoratini cheklashga intiladi. Bu jarayon ba’zan itoatsizlik, qarama-qarshilik, yoki guruh bosimi ta’sirida salbiy xulq shakllarini yuzaga keltiradi.

Ayniqsa, do‘stlar guruhi (referent guruh) o‘smir uchun muhim ijtimoiy mezonga aylanadi. Ularning qadriyatlari, kiyinish uslubi, odatlari o‘smir xulqida aks etadi. Shuning uchun bu davrda ijtimoiy muhit va tarbiyaviy nazoratning to‘g‘ri yo‘naltirilganligi muhim ahamiyatga ega.

Xulq-atvordagi o‘zgarishlar, aslida, shaxsiy pozitsiyani shakllantirish jarayonining tabiiy natijasidir. Agar bu davrda o‘smirga nisbatan ishonchli munosabat, erkin fikr bildirish imkoniyati yaratilsa, u ijobiy yo‘nalishga ega bo‘ladi; aks holda, tajovuzkorlik, passivlik yoki ijtimoiy chekinish holatlari paydo bo‘lishi mumkin.

Navbatda hissiy-emotsional sohaga to‘xtaladigan bo‘lsak, o‘smirlik davrida hissiy soha juda faol va beqaror bo‘ladi. Gormonal o‘zgarishlar natijasida kayfiyat tez-tez o‘zgaradi va o‘smirda o‘zini anglash jarayonidagi ichki ziddiyatlar kuchayadi. O‘smir ko‘pincha o‘z hissiyotlarini boshqara olmasdan, his-tuyg‘ular keskinligida harakat qiladi. Bu holat ba’zida tajovuzkorlik, tortinchoqlik, injiqlik yoki teskari reaksiya sifatida namoyon bo‘ladi. Psixolog olimlarning (K.Levin, E.Erikson, A.Bandura) ta’kidlashlaricha, bu o‘zgarishlar-shaxsning yangi ijtimoiy mavqeini qabul qilishga moslashuv natijasidir [3, 93].

O‘smir o‘zini kattalardek tutishga harakat qiladi, ammo hali hissiy jihatdan yetilmaganligi sababli ko‘p hollarda barqaror emotsional holatni saqlab turolmaydi. Shu bois hissiy muvozanatni shakllantirishda ota-ona va pedagoglarning ijobiy muloqoti muhim o‘rin tutadi.

O‘smirlar atrofdagi dunyoning turli xil ko‘rinishlariga kattalar va bolalarga nisbatan ko‘proq intensiv munosabatda bo‘lishadi. O‘smirlarda bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan emotsional holatlar tezda bir-birini almashtirishi mumkin. Psixologlar o‘smirlarning emotsional hayotidagi qo‘zg‘alishni qo‘zg‘alish va tormozlanishning asabiy jarayonlarining o‘zgaruvchan faollashuvi bilan asoslashadi. O‘smirlik davrida umumiy hayajon kuchayadi va ba’zi jarayonlar zaiflashadi. Biroq, o‘smirlar o‘zlarining hissiy tajribalarini ko‘pini yashirishga moyildirlar. Bundan tashqari, o‘smirlar bir obyektga nisbatan his-tuyg‘ular va hissiyotlarning ambivalensiyasi bilan ajralib turadi.

E.P.Ilyinning fikriga ko‘ra, o‘smirlarda g‘azab, qo‘rquv va qayg‘udan ko‘ra ko‘proq quvonch hissini namoyon bo‘lishi yuqori va g‘azablanish tendensiyasi qo‘rquv, xafagarchilikdan ko‘ra ko‘proqdir. Quvonch, g‘azab va xafagarchilik 12-13 yoshda eng kuchli seziladi va bu davrda qo‘rquv hissi pasayadi [4, 321].

O‘smirlikda hissiy reaksiyalarining ba’zi xususiyatlari gormonal va fiziologik jarayonlarga bog‘liq. Kayfiyatning keskin o‘zgarishi, yuksalishdan depressiyaga to‘satdan o‘tish va aksincha, o‘smirlarda aqliy muvozanat umumiy hayajonning oshishi va shartli holatlarning zaiflashishi bilan izohlanadi. Shuningdek, emotsional soha turli xil ijtimoiy omillarga va tarbiya sharoitlariga bog‘liq. O‘smirlarda aksentuatsiya, shaxs xususiyatlarining keskin namoyon bo‘lishi kuzatiladi va bu

o‘smirlarning xulq-atvorini belgilab, ularning atrof-muhit bilan o‘zaro aloqalariga ta’sir qiladi [5, 165].

Xulosa sifatida aytadigan bo‘lsak, o‘smirlik - shaxsning kelajakdagi ijtimoiy pozitsiyasini belgilovchi poydevor bosqichidir. Bu davrda hosil bo‘ladigan intellektual, hissiy va xulqiy ko‘nikmalar hayotning barcha sohalarida namoyon bo‘ladi. Shu bois, o‘smirlik davrida kuzatiladigan o‘zgarishlarni o‘rganish psixologlar, pedagoglar va ota-onalar uchun zarurdir. O‘smirlik davrini o‘rganish orqali psixologik rivojlanish mexanizmlarini chuqurroq tushunish, ta’lim va tarbiya jarayonini insonparvarlik tamoyillari asosida tashkil etish mumkin. Demak, bu davrni chuqur o‘rganish nafaqat psixologiya fani, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jalolova G. *Yosh davrlar psixologiyasi.* – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2022.
2. Piaget J. *Psychology of Intelligence.* – London: Routledge, 2001.
3. Bandura A. *Social Learning Theory.* – Englewood Cliffs, 1977.
4. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. -СПб: Питер, 2001. - 752 с: ил. - (Серия «Мастера психологии»).
5. Казанская В.Г. Подросток: трудности взросления: книга для психологов, педагогов, родителей. – 2-е издание, дополненное. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 283 с.

JISMONIY TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARIDA KREATIV SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI

Aytmuratov Baxtiyar Turg‘anbayevich – p.f.b.f.d. (PhD), *dotsent v.b.*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Anotasiya: Ushbu maqolada jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilarining o‘zidagi va faoliyatidagi kamchilik, nuqsonlarni o‘zi aniqlashi orqali ularni bartaraf etib, o‘z ustida ishlash orqali o‘zida kreativ sifatlarni rivojlantirishi yo‘llari keltirilgan.

Аннотация: В статье представлены пути выявления учителями физической культуры собственных недостатков и упущений в работе, их устранения, а также развития творческих качеств путем самосовершенствования.

Abstract: The article presents ways for physical education teachers to identify their own shortcomings and omissions in their work, eliminate them, and develop creative qualities through self-improvement.

Kalit so‘zlar: kreativ, innovatsiya, metod, taqqoslash, kuzatish, mahorat
Ключевые слова: креативность, инновация, метод, сравнение, наблюдение, мастерство
Keywords: creativity, innovation, method, comparison, observation, mastery

Jismoniy tarbiya fanining integrativ mazmunga egaligi, o‘qituvchining shaxsiy xislatlarining ko‘p qirraliligi, dars mashg‘ulotlarining turli ko‘rinishda namoyon bo‘lishiga olib keladi, bunda jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining har tomonlama yetuk mutaxassis sifatida rivojlanganligini talab qiladi va shaxsning muhim xususiyatlari, asosiy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan qator tizimlar faoliyati zarurligiga sabab bo‘ladi. Ushbu tizimlar funksional hisoblanadi, ulardan har biri alohida amalga oshirilmay, balki butun o‘quv-tarbiyaviy ishlar majmuasiga uzviy ravishda kiritilgan holatidagina ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Demak, o‘qituvchida kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish tizimi kerakli tarbiyaviy vositalar va faoliyat turlari, mana shu faoliyatni tashkil etish shakllari hamda vositalaridan foydalanib, vazifaning o‘ziga xos to‘plamlarini hal etish funksional tizim hisoblanadi.

Bunday tizimning faoliyat ko‘rsatish maqsadi mavjud sharoitlarda jismoniy tarbiya o‘qituvchilarda kreativlikning asosiy yo‘naltiruvchi sifati bo‘lgan kasbiy mustaqillikni imkon qadar rivojlantirishdan iborat bo‘ladi.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasb madaniyatini yuksaltirish avvalo o‘z ustida ishlashi, o‘zini kasbiy hamda shaxsiy jihatdan tarbiyalashi shuningdek, pedagogik-psixologik usullardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Quyida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy-kreativ sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlar mazmuniga batafsil to‘xtalib o‘tamiz.

O‘z ustida ishlash pedagogdan aniq maqsadlarga intilishni, o‘rnak olish uchun tanlangan namunani to‘la tasavvur qilishni, o‘z hayotini qat’iy tartib asosida yo‘lga qo‘yishni, muttasil irodaviy zo‘r berishni va o‘z-o‘zini doimiy rivojlantirib borishni talab etadi. Odatda, o‘z-o‘zini tarbiyalash kishi nima qilishini (maqsad) va maqsadga erishish uchun qanday bo‘lish (o‘zining kelajakdagi obrazi) ni qat’iy belgilagan paytdan boshlanadi. Shuningdek, kishi o‘zining ayni paytda qandayligini ham yaxshi bilishi kerak.

O‘z-o‘zini tarbiyalash metodlari:

1. O‘z-o‘zini bilish;

a) o‘zini kuzatish

b) boshqalar bilan taqqoslab ko‘rish

c) baholash.

d) o‘z-o‘zini tahlil qilishi.

2. O‘zini-o‘zi nazorat qilishi va ishontirishi;
3. O‘ziga-o‘zi buyruq va hisobot berishi;
4. O‘zini-o‘zi rag‘batlantirishi va jazolashi;
5. O‘zini-o‘zi ma’qullashi va majbur etishi;
6. O‘zini-o‘zi mashq qildirishi;

Pedagogik ijodkorlik va muloqot jarayonida vujudga keladigan zo‘riqishni, shuningdek, boshqa noxush holatlarni yengish uchun o‘z-o‘zini boshqarish va tarbiyalash yuzasidan doimiy ish olib borish zarur. Binobarin, o‘qituvchi o‘zini doimo tahlil etishi lozim. Chunki o‘zini tarbiyalash o‘z-o‘zini bilishdan boshlanadi.

O‘z-o‘zini bilish – o‘zida qanday ijobiy fazilatlar mavjdudligi, qaysi fazilatlar yaxshi rivojlanayotganligi, qaysilari sekin va muvaffaqiyatsiz rivojlanayotganligi haqida doimo xabardor bo‘lib turishdir.

O‘zini kuzatishda o‘qituvchi o‘ziga yuksak darajada talabchan bo‘lishi kerak, aks holda u o‘z imkoniyatlari va qobiliyatlariga ortiqcha baho berib yuborishi, o‘z nuqsonlarini payqamasligi mumkin.

Shuning uchun o‘zini kuzatishi natijalarini doimo tekshirib turish ularni o‘zi haqidagi boshqalarning fikri bilan solishtirib ko‘rish, taqqoslash kerak.

Buning uchun taqqoslash maqsadida quyidagi bir qator qoidalarga amal qilish zarur:

- tashqi ko‘rinish emas, balki odamlarning ma’naviy dunyosini taqqoslash;
- boshqa hamkasbi va o‘zi haqida gapga asoslanmasdan, amaliyotga qarab fikr yuritish;
- o‘ziga nisbatan bo‘sh, tayyorgarlik darajasini, tajribasi pastroq o‘qituvchi bilan emas, balki o‘zidan ustunroq hamkasbi bilan taqqoslash. O‘zini boshqalar bilan taqqoslashning mezoni birinchi navbatda atrofdagilarning tanqidi, u haqdagi fikrlari bo‘lishi kerak.

O‘z-o‘zini tahlil qilish – o‘z xulq-atvori faoliyatini fikran ayrim qismlarga bo‘lib, o‘z faoliyatida namoyon bo‘lgan ichki dunyosining tahlilidir. Lekin bu o‘zini tomoshabin kabi chetda befarq kuzatib turuvchi odam sifatida tahlil qilish bo‘lmay, balki o‘ziga boshqa odam ko‘zi bilan qaray bilishdir. Masalan, odamdagi xastaliklarni yengish va sog‘liqni mustahkamlash maqsadida diagnoz qo‘yadigan shifokor ko‘zi bilan qarashdir. Mana shunda o‘qituvchi o‘z-o‘zini tarbiyalashga harakat qiladi, muayyan maqsadga erishilgandan keyin esa u o‘zini takomillashtirishning yangi vazifalarini bajarishga harakat qiladi

O‘zini yetarli darajada to‘g‘ri baholashda o‘zini tarbiyalash zarur shartidir. Ijobiy va salbiy xislatlarning umumiy yig‘indisi asosida o‘zini tarbiyalash dasturi tuziladi.

O‘z-o‘zini tarbiyalash – bu o‘z irodasini, his-tuyg‘ularini, kayfiyatini boshqarishga, nojo‘ya harakatlardan o‘zini tiyishga yoki to‘g‘ri harakatni har qanday sharoitlarda ham davom ettirishga qaratish demakdir.

O‘zini tuta bilishni tarbiyalash uchun kishi o‘z xulq-atvorini nazorat qilishni o‘zidagi bevosita qiziqqonligini to‘xtatib qola olishni, o‘z harakatlarini oldindan o‘ylab bajarishga o‘rganishi kerak. Mehnat va odam omilining aniq rejim asosida tashkil etilishi o‘zini tuta bilishni tarbiyalashning muhim shartidir. Pedagogik talablarning birligi va jamoa hayotining to‘g‘ri tashkil etilishi ham mana shunday shartlardandir.

O‘z-o‘ziga buyruq berish – o‘zini majbur etish kuchli irodani talab qiladi. Bunday faoliyat qabul qilingan qarorni bajarish uchun barcha kuchlarni to‘plash, o‘zini faol, astoydil ishlashga harakat qilishga majbur etishdan iborat.

O‘zini majbur etish ayniqsa, o‘z kamchiliklarini va nuqsonlarini bilganda va ularni bartarf qilishda qo‘llaniladi. Buning uchun esa kishi o‘z irodasini ishga solish, o‘zini ongli intizomga bo‘ysunishga odatlantirishi zarur. O‘zida kuchli irodani tarbiyalashni xohlagan kishi birinchi navbatda boshlagan ishini oxiriga yetkazishi, bir yo‘la ko‘p ishga qo‘l urmasdan, oldin bittasini keyin ikkinchisini bajarishi, lozim. Vijdonan ishlashi, vaqtincha yuz bergan muvaffaqiyatsizliklardan esankiramasligi (birinchi marta natijaga erishmasa, uni ikkinchi marta va takroran bajarishga) o‘z injiqliklarini jilovlashi, o‘z xato va kamchiliklarini bartaraf etish ustida ishlashi, hattoki o‘zi uchun qiziqarli narsalardan ham kerak bo‘lganda voz kecha bilishi kerak.

O‘z-o‘zini tarbiyalashni faollashtirish, o‘z ustida ishlashda yo‘l qo‘yilgan xatolarni tuzatishda o‘zini rag‘batlantirish, nazorat qilish metodlari qo‘llaniladi. Bular o‘z-o‘zini ma’qullash, ruhlantirish, qoralash, tekshirish, o‘ziga-o‘zi hisobot berishdan iboratdir.

O‘z-o‘zini ruhlantirish metodi o‘zini tarbiyalashning boshlanish davrida qo‘llaniladi, undan odatda ko‘proq o‘smirlar foydalanadi. O‘z-o‘zini ruhlantirish, ayniqsa, kishi ijobiy namunaga intilganda kuchli ta’sir etadi.

O‘z-o‘zini ruhlantirish o‘ziga ortiqcha ishonish, katta ketish, maqtanishdan farq qilish lozim. O‘z-o‘zini ruhlantirish o‘zini tahlil qilish bilan birga namoyon bo‘ladi. Kishi o‘zi, o‘z kuchi va qobiliyatlari haqida qanchalik to‘g‘ri va aniq tasavvurga ega bo‘lsa, unda o‘z-o‘zini ruhlantirish shunchalik samarali bo‘ladi.

O‘z-o‘zini tekshirishdan o‘z-o‘zini tarbiyalashning boshlanish davrida o‘z kuch va qobiliyatlarini sinab ko‘rish maqsadida foydalaniladi va u ham o‘z-o‘zini bilish bilan bog‘langan bo‘ladi.

Shu o‘rinda aytib o‘tish joizki o‘qituvchi o‘z-o‘zini tarbiyalashning nazariy hamda psixologik asoslarini, pedagogik rahbarlikning tegishli malakasini, o‘zini nazorat qilib turishni bilmasa, tarbiyalash bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan yo‘nalishlarga kirib qolishi, hattoki qalbaki shaklga aylanishi mumkin.

Shuning uchun ham o‘qituvchilarni, birinchi navbatda yosh endi ish boshlagan mutaxassislarni o‘z-o‘zini bilish va o‘z-o‘zini tekshirish usullari bilan qurollantirish kerakki, ular yordamida o‘qituvchilar o‘zlarida shakllanayotgan xarakter xislatlari, aqliy qobiliyatlarni aniq ko‘ra oladigan bo‘lsinlar. O‘zini tekshira bilish qobiliyatining o‘sishiga pedagogik jarayonlarning barchasi yordam beradi.

O‘z-o‘zini tekshirish o‘z-o‘zini tahlil qilishga, ya’ni yaxshi mutaxassis bo‘lish uchun nima qilish kerakligi haqida konkret qaror qabul qilishga o‘tishi kerak.

O‘qituvchi o‘z-o‘ziga hisob berishi o‘z faoliyati natijalarini hisobga olib borishni, butun qilingan ishlarni umumlashtirishni, xulqiy jihatdan o‘ziga baho berish maqsad, vazifa hamda o‘zini nazorat qilib turishning individual dasturini ishlab chiqishi kerak.

O‘z ustida ishlashda qo‘llaniladigan metodlar o‘qituvchining qarashlari, hayotiy maqsadlari tutgan yo‘li asosiy extiyojlari va qiziqishlari bilan bog‘liqdir. Ular ishontirish metodlariga qo‘shimcha bo‘ladi.

O‘z-o‘zini tarbiyalashning barcha metodlarini yaxshi bilish va ulardan amaliyotda mohirona foydalanish har bir o‘qituvchining muxim vazifasidir. Bu o‘qituvchiga, birinchidan, o‘z kasbi, mahoratini oshirish uchun o‘z ustida tinmay ishlash, o‘z-o‘zini tarbiyalash uchun doimo shug‘ullanish, ikkinchidan, tarbiyalanuvchi o‘qituvchilarning bilimini oshirishlariga, o‘z shaxsini takomillashtirishga o‘rgatish uchun ham kerak bo‘ladi.

Faqat o‘z-o‘zini tarbiyalash metodlarini bilishi va ulardan mohirona foydalanishgina mahoratli o‘qituvchini shakllantirishga asos bo‘la oladi.

Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilarda kreativ sifatlarning rivojlanganligini ifodalovchi kasbiy layoqatliligining mazmuni uni malaka oshirish kurslari sharoitlarida tarbiyalash jarayoni doirasida o‘qituvchilarda kreativ sifatlarni rivojlantirishning faoliyat maqsadlari, vazifalari bilan aniqlanadi va mazkur faoliyatni amalga oshirishga nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorlash kabi birliklardan iborat bo‘lib, bu jarayon doimo tizimli va faol yondashuvni talab qiladi. Amalga oshirilayotgan keng ta’limiy islohotlar, innovatsiya va ta’lim dasturlari jismoniy tarbiya o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini muntazam ravishda oshirib borish kerakligini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.O.Karimova, D.Q.Rafiqova, B.X.Baydjanov - Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. O‘quv qo‘llanma. – Farg‘ona, 2021. 248 bet.
2. G.O.Ochilova, S.Sh.Akbarova - Kasbiy kompetentlik. Darslik. Toshkent. 2022. 325 bet.
3. Yuldasheva N.E. Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllantirishning tashkiliy –metodik asoslari . O‘quv qo‘llanma. T.2023
4. Tursunaliyev I.A., Amonov A.N., Yeldasheva G.V., Dexkambayeva Z.A. Murabbiy-o‘qituvchning pedagogik kompetensiyasi va mahorati. Uslubiy qo‘llanma.- T. 2019 .- 92 b.
5. M.Axmedova - Pedagogik kompetentlik - Uslubiy qo‘llanma. Toshkent. 2018. 80 bet.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARI JISMONIY TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY MALAKA VA KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Aytmuratov Baxtiyar Turg‘anbayevich *– p.f.b.f.d. (PhD), dotsent v.b.*
Amirxanova Zoya Adilxanovna *– talaba*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Anotasiya: Ushbu maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablarida jismoniy tarbiya fanini o‘qitishning samaradorligiga erishish uchun fan o‘qituvchilarining kasbiy malaka va mahoratini oshirish orqali ularning kompetensiyalarini shakllantirish yo‘llarini o‘rganishga bag‘ishlandi. Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining o‘quv jarayoni samaradorligini oshirish uchun zarur bo‘lgan pedagogik strategiyalar, metodologiyalar va psixologik yondashuvlar keltirildi. Shuningdek, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va sportga qiziqishni kuchaytirish orqali ta’lim sifatini yaxshilash imkoniyatlari ko‘rib chiqildi. Maqolaning maqsadi jismoniy tarbiya o‘qituvchisi rolini yanada mustahkamlash va ta’lim tizimidagi o‘zgarishlarga mos ravishda o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonini takomillashtirishdir.

Аннотация: Настоящая статья посвящена исследованию путей формирования компетенций учителей-предметников посредством повышения их профессиональной квалификации и мастерства для достижения эффективности преподавания физической культуры в общеобразовательных школах. Представлены педагогические стратегии, методики и психологические подходы, необходимые для повышения эффективности образовательного процесса учителей физической культуры. Также рассматриваются возможности повышения качества образования за счет повышения мотивации учащихся, пропаганды здорового образа жизни и повышения интереса к спорту. Цель статьи – дальнейшее усиление роли учителей физической культуры и совершенствование процесса подготовки педагогов в соответствии с изменениями в системе образования.

Abstract: This article focuses on researching ways to develop subject teachers' competencies through improving their professional qualifications and skills to achieve effectiveness in teaching physical education in general education schools. Pedagogical strategies, methods, and psychological approaches necessary to improve the effectiveness of the educational process of physical education teachers are presented. The possibilities of improving the quality of education by increasing the motivation of students, promoting a healthy lifestyle, and increasing interest in sports are also

considered. The purpose of the article is to further strengthen the role of physical education teachers and improve the process of training teachers in accordance with the changes in the education system
Kalit so‘zlar: malaka, kompetensiya, qobilyat, mahorat, innovatsiya, kreativ

Ключевые слова: умение, компетентность, способность, мастерство, инновации, креативность

Keywords: skill, competence, ability, mastery, innovation, creativity

Yosh avlodlarning har tomonloma sog‘lom rivojlangan, ma’naviy yetuk shaxs bo‘lib shakllanishida jismoniy tarbiya darslari va undagi mashg‘ulotlarning o‘rni beqiyos. Aynan ushbu darsdagi mashg‘ulotlar orqali biz bolalarning egilgan yelkalari va siqilgan ko‘krak qafasidan xalos bo‘lishiga yordam berishimiz, ularda kuch, tezlik, moslashuvchanlik, chidamlilik va chaqqonlikni, ma’naviy yetuklikni rivojlantirishimiz mumkin. Bu esa jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilaridan o‘quvchilarga jismoniy mashg‘ulotlarni bajarish ketma-ketligini, texnikasini mukammal o‘rgatishda, har bir mashg‘ulotda o‘rgatiladigan harakatlarga o‘quvchilarning e’tiborini qaratish, qiziqtirish va ularda o‘zlariga bo‘lgan ishonchni orttirish uchun muhim bo‘lgan kreativ sifatlarining rivojlanganligini va bunga bevosita kompetensiyaviy yondashuvni talab etadi.

Maktab o‘qituvchilarining kasbiy malakalari va kompetensiyalari bilan kompetentliklarini shakllantirish, muammosi doirasida ularda kreativ sifatlarning rivojlanganlik darajasini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish so‘nggi yillarda ortib bormoqda.

Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisi kompetentligini rivojlantirish masalasida Rossiyalik tadqiqotchi V.Zaytsev o‘zining tadqiqotlarida jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilarining dars jarayonidagi pedagogik mahoratiga alohida e’tibor qaratgan. U umumta’lim maktablaridagi o‘qituvchilarning kasbiy salohiyati va uning o‘quvchilarga ta’siri o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishi natijasida, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi o‘quvchilarga nafaqat jismoniy ko‘nikmalarni o‘rgatish, balki o‘quvchilarni ma’naviy va axloqiy jihatdan ham tarbiyalashda muhim o‘rin tutishini ta’kidladi. [4.246].

I.Razuvaev va V.Gavrilovalar jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisining psixologik salohiyatini o‘rgangan va uning o‘quvchilarga ta’sir etish darajasini tahlil qilib, o‘qituvchining psixologik kompetentligini rivojlantirish orqali o‘quvchilarda ma’naviy va madaniy yetuklikni ta’minlash mumkin ekanligini ko‘rsatgan. Shuningdek ularning fikriga ko‘ra, jismoniy tarbiya darslarida ta’lim sifatini oshirish uchun kompetent o‘qituvchi o‘quvchilarning yoshi, psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olib, individual yondashuvni amalga oshirishi kerak ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Bu borada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida jismoniy tarbiya fani o‘qitilishini tubdan takomillashtirish va jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi samaradorligini ta’minlash, ularning kasbiy va jismoniy mahoratini muntazam oshirib borishni yo‘lga qo‘yish maqsadida qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-noyabrdagi “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida jismoniy tarbiya fani o‘qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-392-son qarorida belgilangan vazifalar muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya fanini o‘qitishda belgilangan sog‘lomlashtiruvchi mashqlarni bajarishni tushunish va qo‘llay olish, jismoniy mashqlarni ketma-ketlikda to‘g‘ri bajarish orqali jismoniy sifatlarni rivojlantirish, sport asbob-anjomlaridan foydalanishning xavfsiz usullarini o‘rgatish, sog‘lom turmush tarzini keng jamoatchilik o‘rtasida targ‘ib etishda tayanch va jismoniy tarbiya faniga oid kompetensiyalarni shakllantirish kabi vazifalarning to‘g‘ri bajarilishi ham ushbu maqsadga erishishda dolzarb hisoblanadi [2]. Ushbu vazifalarni bajarish jarayonining ko‘p qirraliligi va murakkabligi jismoniy tarbiya o‘qituvchisi zimmasiga katta mas’uliyat yuklaydi va undan o‘z ustida ishlab kompetentsiyalarini rivojlantirib va kopetentliklarini oshirib borishni talab qiladi.

“Kompetensiya” tushunchasi lotincha “competere” degan so‘zdan olingan bo‘lib, mos kelmoq ma’nosini beradi.

Kompetensiya –olingan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar

majmuasini mustaqil va ijodiy qo‘llay olish layoqati.

Kompetentlik (lotincha “competens” – “layoqatli”, “qobilyatli”) deganda shaxs bilim, ko‘nikma va tajribalarning ijtimoiy-professional mavqey va o‘ziga tegishli vazifalarni bajarish, muammolarini hal qilishga qodirligini hamda haqiqiy moslik darajasi tushuniladi. Kompetentlik tarkibiga mustaqillik, tashabbuskorlik, hamkorlik, vaziyatni real baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va undan oqilona foydalanish xususiyatlari ham kiradi. Demak, kompetensiyaviy yondashuv bilim, ko‘nikma va malakani inkor etmagan holda, egallagan bilimlarni amalda qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirishga kata etibor qaratadi. [3.17].

Jismoniy tarbiya darsini mazmunli tashkil etishning eng asosiy omili bu fan o‘qituvchisining mahorati hisoblanadi. Mahoratli o‘qituvchi bo‘lish uchun yuksak odob namunasiga ega bo‘lish, har qanday og‘ir sharoitda ham o‘zini tuta bilish, sabr-toqatli, sahovatli, muruvvatli, ijodkor, mehnatsevar, halol, pok insofli, iymonli, o‘rganuvchi va o‘rgatuvchi kabi yuksak ma’nodagi xislatlarni o‘zida mujassam etgan pedagog bo‘lishi kerak.

Kompetentli jismoniy tarbiya o‘qituvchisi nafaqat o‘quvchilarga jismoniy mashqlarni o‘rgatadi, balki ularning sog‘lig‘ini mustahkamlaydi, sog‘lom turmush tarzini shakllantiradi, shaxsiy fazilatlarini rivojlantiradi va kelajakda jamiyatga foydali inson bo‘lib yetishishiga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya darslarida mashg‘ulotlarning belgilangan talablarga va me’yorlarga mos ravishda sifatli o‘tilishida jismoniy tarbiya o‘qituvchisining shaxsiy, kasbiy, umummadaniy, maxsus va tayanch kompetensiyalarining shakllanganlik darajasi muhim rol o‘ynaydi.

Bunda jismoniy tarbiya o‘qituvchisining o‘ziga bo‘lgan ishonchi, faoliyatiga bo‘lgan qiziqishi va motivatsiyasi, ijtimoiy munosabatlarda javobgarligi, tartib intizomi va boshqalar bilan hamkorlik qila olish qobiliyatlari uning shaxsiy kompetensiyalarining qanchalik darajada shakllanganigini ko‘rsatadi [5. 73]. Bu birinchi navbatda, jismoniy tarbiya darsida jismoniy mashqlar, o‘yinlar, sport musobaqalari bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyatning yo‘qori emotsionalligi va jazibodorligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining o‘zlari, qoida tariqasida, o‘zining tashqi ko‘rinishi: ozg‘inligi, baquvvatligi, nafis va ritmik harakatlari, jismoniy kuchi va chidamliligi, mashqlarni bajarishdagi katta mahorati, mardligi, jasurligi, yuksak irodasi bilan o‘quvchilar e’tiborini tortadi. Dars jarayonidagi jismoniy mashg‘ulotlari, sport o‘yinlari va musobaqalar o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi bevosita va doimiy aloqani o‘z ichiga oladi. Bu ular o‘rtasida o‘zaro tushunish va o‘quvchilarning o‘qituvchiga hurmat munosabati paydo bo‘lishiga va mustaqkamlanishiga yordam beradi. O‘quvchilar doimo o‘qituvchining yordami, qo‘llab-quvvatlashi va ustozlik rolini his qiladilar va unga bo‘lgan ishonch va hurmat bilan sug‘oriladilar.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyalari dars o‘tish jarayonidagi pedagogik mahorati, dars berish uslublari, baholash va o‘quv jarayonini tashkil etish qobiliyatiga ega bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Biz bilamiz jismoniy tarbiya o‘qituvchisining faoliyati ijodiy xarakterga ega, bu uning kasbiy faoliyatida standart, konservativ qoidalar kamligini anglatadi. U ko‘pincha umumiy printsiplar, maqsadlar va aniq vazifalarga muvofiq vositalar va usullarni mohirona boshqarishni talab qiladigan nostandart vaziyatlarda ishlaydi. U bularning barchasini o‘quvchilarining turli darajadagi tayyorgarligi, ularning yoshi, qobiliyati va imkoniyatlari bilan bog‘lay olishi kerak. Uning faoliyatining ijodiy tabiati shundaki, u har qanday vaziyatdan chiqish yo‘lini topishga tayyor bo‘lishi, nostandart qarorlar qabul qila olishi, o‘ziga xos va aqlli dalillarni topa olishi, odamlarni tartibga solish va ularni qiyin vaziyatlarda boshqara olishi kerak. Shuningdek, zamonaviy jismoniy tarbiya o‘qituvchisi shunchaki ma’lum bilimlar manbai bo‘lmasdan, balki o‘z bilim va tajribalariga suyangan holda har qanday murakkab vaziyatdan chiqib keta oladigan mutaxassis bo‘lishi kerak. Demak, kasbiy kompetensiyalarga ega jismoniy tarbiya o‘qituvchisi dars jarayoniga yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish orqali o‘quvchilarni jismoniy tarbiyaga qiziqtirib ularning qalbiga sportga bo‘lgan mehr-muxabbatni singdirgan holda, o‘quvchilarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, sportga qiziqishni oshirish va jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini samarali o‘tkazishiga erisha oladi.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining umummadaniy kompetensiyalari ta’lim sifatini oshirishda hal qiluvchi omillardan biridir. Bu kompetensiyalar orqali o‘qituvchi nafaqat sport darslarini olib boradi, balki o‘quvchilarni jamiyatga foydali, madaniyatli, axloqiy jihatdan yetuk inson sifatida shakllantirishda ham faol ishtirok etadi. Shunday ekan, har bir jismoniy tarbiya o‘qituvchisi o‘zining

umummadaniy salohiyatini doimiy ravishda rivojlantirib borishi lozim. Bu nafaqat shaxsiy yutuq, balki ta’lim sifatining yuksalishiga qo‘shilgan muhim hissadir.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining maxsus kompetensiyalari sport turlari bo‘yicha chuqur bilimlarga egaligi, jismoniy mashqlarni to‘g‘ri bajarish uslublari va o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishini doimiy kuzatib borishida namayon bo‘ladi. Bunda o‘qituvchining maxsus kompetensiyalari o‘quvchilarning imkoniyatlariga mos ravishda to‘g‘ri mashqlarni tanlash, ularning texnikasini o‘rgatish va jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirib boradi, sog‘lom turmush tarzi, to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik va zararli odatlardan saqlanish bo‘yicha chuqur bilim beradi, darslarni qiziqarli va interaktiv tarzda o‘tkazish, o‘quvchilarning jismoniy tarbiyaga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otish va ularni sport bilan shug‘ullanishga undaydi. mashqlar texnikasini to‘g‘ri o‘rgatish, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish va jarohatlarning oldini olish bo‘yicha ko‘rsatmalar beradi. O‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlaydi, ularning muvaffaqiyatlarini nishonlaydi va uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirib motivatsiya berish orqali bilim olishga degan ichki kuchini uyg‘atadi.

Ta’lim sifatining samaradorligiga erishish uchun albatta har bir jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy mahoratini oshirib kompetensiyalarini rivojlantirib borishni talab etadi. Buning uchun quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi:

1) axborot ta’lim muhitida jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilarida kompetenciyalarni va kreativ sifatlarni rivojlantirishga doir ijodiy-ta’limiy muhitni tarkib toptirish lozim;

2) pedagog standartida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida kreativ sifatlarni rivojlantirish bilan bog‘liqlikda ijodkorlik kompetensiyalar tizimi aniq belgilab berilishi zarur;

3) Jismoniy tarbiya o‘qituvchilari uchun pedagogik kompetentlik va uni rivojlantirish texnikasiga oid metodik ko‘rsatma va qo‘llanmalarni ishlab chiqish va ommalashtirish zarur;

4) Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining konferentsiyalar, seminarlar, kurslar va tadbirlarga qatnashtirish, o‘zaro tajriba almashish orqali ularning kompetensiyalarini rivojlantirish.

Xulosa. Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining shaxsiy, kasbiy, umummadaniy va maxsus kompetensiyalarini ro‘yobga chiqaruvchi kompetentlikalari ta’lim sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchining har bir kompetensiyasi o‘quvchilarga bilim berish, ularning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ko‘maklashish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va ularni jamiyatga foydali insonlar qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining malakasini oshirish, konferentsiyalar, seminarlar, kurslar va tadbirlarga qatnashish, tajriba almashish va o‘z-o‘zini rivojlantirish orqali ularning kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-noyabrdagi PQ-392-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq talimi vazirining 2021-yil 17-dekabrdagi 406-son buyrug‘i.
3. G.O.Ochilova, S.Sh.Akbarova - Kasbiy kompetentlik. Darslik. Toshkent. 2022. 325 bet.
4. Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2015. 3 (156)
5. Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi. in-academy.uz/index.php/yo

OQÍWSHÍLARDÍŃ INTELLEKTUAL TARAWÍN RAWAJLANDÍRÍWDA MODULLI OQÍTÍW TEXNOLOGIYALARÍNÍŃ ÁHMIYETI

M.Z.Aytimbetov, E.J.Kenesbaeva
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti

Annotaciya. Bul maqalada modulli oqıtıw texnologiyalarınıń teoriyalıq tiykarları, mazmun-mánisi, oqıwshılardıń intellektual rawajlanıwına tásiri hámde bilimlendiriw procesindegi áhmiyeti ashıp berilgen. Modulli jantasıw arqalı oqıw materialları ańsat ózlestiriletuǵın kishi bólimlerge ajratılıp, oqıwshılarda erkin pikirlew, logikalıq analiz hám dóretiwshilik iskerlik alıp barıw kónlikpeleri qáliplestiriledi. Maqalada formativ hám summativ bahalaw túrleri, olardıń oqıw

procesindegi ornı jám áhmiyeti haqqında maǵlıwmat berilgen.

Tayanısh sózler: *modul, modulli oqıtıw texnologiyaları, intellekt, intellektual taraw, summativ bahalaw, formativ bahalaw, pedagogikalıq process.*

Аннотация. В данной статье раскрываются теоретические основы, содержание и сущность модульных технологий обучения, их влияние на интеллектуальное развитие учащихся и их значение в образовательном процессе. С помощью модульного подхода учебные материалы разбиваются на легко усваиваемые подразделы, у учащихся формируются навыки самостоятельного мышления, логического анализа и творческой деятельности. В статье представлена информация о видах формативного и суммативного оценивания, их роли и значении в образовательном процессе.

Ключевые слова: *модуль, модульные технологии обучения, интеллект, интеллектуальная сфера, суммативное оценивание, формативное оценивание, педагогический процесс.*

Abstract. This article reveals the theoretical foundations, essence, influence on the intellectual development of students, and significance of modular learning technologies in the educational process. With the help of a modular approach, educational materials are divided into easily assimilable sub-sections, and students develop the skills of independent thinking, logical analysis, and creative activity. The article provides information on the types of formative and summative assessment, their place and significance in the educational process.

Keywords: *module, modular learning technologies, intellect, intellectual field, summative assessment, formative assessment, pedagogical process.*

“Modul” ataması pedagogika páninde XX ásirdiń ekinshi yarımında qollanıla baslanǵan. Modul ataması pedagogikalıq enciklopediyada [1] xabar sistemalarında qollanılatuǵın konstrukciyalar, olardıń maslasıwshańlıǵı, qayta qurılıwın támiyinlewshi quramlıq bólimlerdi bildiriwshi túsinik sıpatında táriyiplengen. Modul – oqıtıw teoriyasında belgili muǵdardaǵı informaciyalar hám háreketler hámde olardıń tálim alıwshılar tárepinen óz betinshe ózlestiriliwin ańlatadı [1].

Modul túsinigi pedagogikalıq mazmun mániske iye. ol túrli pánlerdi oqıtıw procesinde qollanılatuǵın konstrukciyalardı bildirip, oqıwshılarda óz betinshe pikirlew kónlikpelerin qáliplestirip, olardı intellektual tárepten rawajlantırıwǵa xızmet qıladı. Ol oqıtıw mazmunınıń qayta qáliplesiwin táminlewshi quramlıq bólimlerdi óz ishine aladı.

Modul sheńberinde:

1) oqıtıw mazmunı, onıń quramlıq bólimin bildiriwshi oqıw materialları óz ara úyǵınlastırıladı;

2) oqıw xabarları quramlıq jaqtan kishi-kishi bólimlerge ajıratıladı. Bul bólimler pútin tamamlanǵan xarakterge iye bolıp, olardı ózlestiriw oqıwshılar ushın asan keshedi hám olardı logikalıq pikirlewge iytermeleydi. Modul pedagogikalıq teoriyada anıq maǵlıwmatlar, háreketler hámde olardıń oqıwshılar tárepinen erkin, dóretiwshi ózlestiriliwin ańlatadı.

Modulli oqıtıw texnologiyaları oqıtıw procesiniń izshil sistema tıykarında ámelge asırılıwına múmkinshilik jaratadı. Modulli tálim texnologiyası – oqıtıw procesin modullar (oqıw predmeti hám onıń bólimleri mazmunın tártipke salıw, tálimniń belgili basqıshınan baslap bólinbeytuǵın kásiplik iskerlikti logikalıq tamamlanǵan bólimlerge ajıratıw) tıykarında joybarlastırılǵan sistema [1].

YUNESKO tárepinen járiyalanǵan sózlikte modulli oqıtıw texnologiyası quramına kiretuǵın bir qatar túsiniklerge táriyp berilgená olar: modulli jantasıw, modulli keste; modulli metod, modulli tayarlaw sıyaqlılar esaplanadı. Modulli jantasıw sheńberinde oqıw materialları oqıwshılardı intellektual rawajlantırıw kóz qarasınan tańlanadı. Olardıń ózlestiriwleri ushın tayar jaǵdayǵa keltiriledi, sabaqlıqlarda oqıw blokları sıpatında usınıs etiledi.

Dáslep ingliz tili sabaqları modulli oqıtıw texnologiyaları járdeminde shólkemlestirilgen. Bunnan gózlengen tıykarǵı maqset oqıwshılardı intellektual rawajlantırıwdı názerde tutqan halda oqıw materialların óz betinshe ózlestiriwleri ushın sharayat jaratıwdan ibarat. Modulli oqıtıw

texnologiyası hár bir sabaqtıń rejesi, oqıwshılarǵa beriletuǵın xabarlar jıyındısı hám sabaqta qoyılǵan pedagogikalıq maqsetke erisiw múmkinshiligin beretuǵın didaktikalıq kórsetpeler hám islenbelerdi óz ishine aladı. Bul proceste oqıtıwshılar oqıwshılarǵa belgili bilimlerdi ózlestiriwge qaratılǵan anıq másláhátler beredi, olar ámelge asırılatuǵın oqıw iskerligi nátiyjelerin qadaǵalaydı, ózlestiriw dárejelerin formativ hám summativ bahalaw múmkinshiligine iye boladı, olar jol qoyǵan kemshilikler hám basqalardı anıqlap oqıw procesi joybarına dúzetiwler kiritedi.

Summativ bahalaw oqıw procesiniń belgili dáwirinde ayrıqsha bap yamasa modul boyınsha bahalawdı ańlatadı. **Formativ bahalaw** bolsa oqıwshını sabaq procesinde bahalaydı, bunday bahalaw nátiyjesinde oqıtıwshı oqıw procesine dúzetiwler hám ózgerisler kiritedi. Sebebi oqıwshılardıń bilimin formativ bahalaw arqalı oqıtıwshı sabaq procesinde ózi erisken jetiskenlikler, jol qoyılǵan kemshilikler hám bar boslıqlardı anıq kóriwge erisedi.

Oqıwshılardıń intellektual tarawların rawajlantırıwda modulli oqıtıw texnologiyalarınan sistemalı tárizde paydalanıw nátiyjesinde oqıwshılardıń intellektual, dóretiwshilik uqıplıqları payda boladı. Sol maqsette bul texnologiyalardı tańlaw, saralaw hám oqıwshılardıń intellektual tarawların rawajlantırıwǵa baǵdarlantırılǵan jumıslar ayrıqsha pedagogikalıq áhmiyetke iye bolıp barmaqta. Modulli oqıtıw texnologiyaların oqıwshılardıń intellektual tarawların rawajlantırıw maqsetinde qollawda bir qatar jaǵdaylarǵa itibar qaratıw talap etiledi. Atap aytqanda, oqıwshılardıń bilimler hám oqıw xabarların óz betinshe ózlestiriwlerine sharayat jaratıw, oqıtıwshı menen oqıwshılar arasında óz ara birge islesiwge tıykarlanǵan oqıw-biliw háreketlerin jolǵa qoyıwdan ibarat. Bul proceste oqıtıwshı oqıwshılardı óz betinshe bilim alıwǵa baǵdarlaydı, ózlestiriw dárejelerin formativ bahalaw múmkinshiligine iye boladı. Bunday jaǵdayda hár bir tema ózlestirilgennen keyin ǵana jańa temaǵa ótiw múmkinshligi támiyinlenedi. Nátiyjede oqıwshılarda oqıw iskerligine qarata unamlı motivaciya payda boladı. Oqıtıwshı olardıń oqıw iskerliklerin muwapıqlastıradı hám óz betinshe dóretiwshilik iskerliklerin, intellektual tarawların rawajlantırıw proceslerin sistemalı tárizde shólkemlestiriwge erisedi.

Modulli oqıtıw texnologiyaları innovacion pedagogikalıq hádiyse esaplanadı. Sol menen bir qatarda bilimlendiriw tarawında bar bolǵan bárshe unamlı tájriybelerdi ózinde jámleydi. Modulli oqıtıw texnologiyaların oqıwshılardıń intellektual tarawların rawajlantırıw maqsetinde qollawda oqıw procesiniń ózine tán ózgesheliklerin esapqa alıw talap qılınadı. Dástúriy oqıw procesinde modulli oqıtıw texnologiyaların qollaw ayrıqsha nátiyjelilikke erisiw múmkinshiligin beredi. 5-9-klasslar kesiminde jańa temalarǵa tiyisli maǵlıwmatlardı modulli oqıtıw texnologiyaları menen baylanıstırıw múmkinshiligi bar. Ásirese kishi temalar formasında beriletuǵın jańa bilimlerdi óz ishine alǵan temalardı modulli oqıtıw texnologiyaları menen baylanıstırıw qolay esaplanadı. Bunda "Tarbiya", "Ádebiyat", "Ekonomikalıq bilim tıykarları", "Ózbekstan mámleketi hám huquqı tıykarları" (8-klass), "Konstituciyalıq huquq tıykarları" (9-klass) oqıw pánleri úlken múmkinshiliklerge iye. modulli oqıtıw texnologiyalar járdeminde oqıwshılardıń intellektual tarawların rawajlantırıw arqalı olardıń kognitiv múmkinshilikleri keńeyedi. Bunda oqıwshılar menen individual, toparlı, juplıqlarda islew arqalı olardıń intellektual tarawların rawajlantırıwǵa erisiledi.

Modulli oqıtıw texnologiyaları sabaq maqsetine mas tárizde tańlanǵanda, anıq didaktikalıq maqsetlerdi orınlaydı. Modulli oqıtıw texnologiyalar járdeminde oqıwshılar oqıw materiallardı tereń ózlestiriw hám kognitiv qabıl etiwge erisedi. Nátiyjede olar ózlestirgen bilimlerdi izshillikte qollawǵa erisedi. Modulli oqıtıw texnologiyaları modulge tıykarlanǵan pedagogikalıq procesti shólkemlestiriw arqalı oqıwshılardı intellektual rawajlantırıw imkaniyatın usınıs etedi. Modullı oqıtıw texnologiyaları quramına oqıw háreketleriniń maqseti, pedagogikalıq process joybarı, oqıwshılarǵa beriletuǵın maǵlıwmatlar bankı, didaktikalıq maqsetke erisiw múmkinshiligin beretuǵın qurallar qamtıp alınadı. Onda oqıw temaları, oǵan mas oqıw materialları, oqıw metodları, óz betinshe islew ushın arnalǵan tapsırmalar jıynaladı, nátiyjede oqıwshılardıń intellektual tárepten aktivlesiwi baqlanadı.

Modulli oqıtıw texnologiyaları zamanagóy bilimlendiriw sistemasında oqıwshılardıń intellektual tarawın rawajlantırıwda zárúr orın tutadı. Bul texnologiya oqıwshılardı óz betinshe pikirlewge, óz bilimin tereń ózlestiriwge, dáretiwshi jantasıw tıykarında jańa bilimlerdi iyelewge baǵdarlaydı. Formativ hám summativ bahalawlar arqalı bilimlendiriw procesi turaqlı qadaǵalaw astında alıp barıladı hámde oqıtıwshı tárepinen zárúriy dúzetiwler kiritilip barıladı. Modulli oqıtıw

arqalı oqıwshılarda unamlı oqıw motivaciyası qáliplesedi, olardıń kognitiv, intellektual hám dóretiwshi iskerligi sistemalı tárizde rawajlanadı. Bul texnologiyanıń nátiyjeli engiliziwi pedagogikalıq procesti jetilistiriwge, oqıwshılardıń ózlestiriw dárejesin asırıwǵa hám bilimlendiriw sapası jaqsılanıwına xızmet qıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Педагогика: энциклопедия. II жилд / тузувчилар: Жамоа. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. – 2015. – 376 б.

2. Safarova R.G., Yusupova F.I. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida modulli o‘qitish jarayonida pedagogik texnologiyalar bankidan foydalanish mexanizmlari. – T.: Tafakkur qanoti, 2017. – 148 b.

3. Жанпеисова М.М. Модульная технология как средство развития ученика. -Алматы, 2001. -154 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ПОДРОСТКОВ

Альджанова Г. А. – д.ф.п.н. (PhD), доцент
Сабиров Ж.К. – студент
Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

Аннотация. *В настоящей статье основное внимание уделено развитию эмоциональной сферы подростков. Именно подростковые эмоции вызывают больше всего вопросов и переживаний как у родителей, так и у самих подростков.*

Ключевые слова: *подростковый возраст, эмоции, эмоциональная сфера, аффекты, эмоциональный интеллект.*

Аннотация: Ушбу мақолада ўсмирларнинг эмоционал соҳасини ривожлантиришга асосий эътибор қаратилган. Айнан ўсмирлик давридаги ҳиссиётлар ота-оналар ва ўсмирларнинг ўзларида кўплаб саволлар ва хавотирларни уйғотади.

Калит сўзлар: ўсмирлик, ҳиссиётлар, эмоционал соҳа, аффектлар, эмоционал интеллект.

Abstract. This article focuses on the development of adolescent emotional development. Adolescent emotions are the most pressing concerns and questions for both parents and adolescents themselves.

Keywords: adolescence, emotions, emotional development, affect, emotional intelligence

Особенности развития эмоциональной сферы подростков базируются не только на фоне гормональных и физиологических изменений. Большую роль в формировании эмоциональной стабильности играет стиль воспитания и особенности детско-родительских отношений. Эмоциональное и психическое состояние школьника подросткового возраста крайне уязвимо, поэтому чем более напряженные у подростка отношения с родителями, тем больше вероятность возникновения неблагоприятных эмоциогенных ситуаций. На наиболее острые ситуации, подросток будет реагировать особенно ярко, закрепляя негативный опыт в акцентуациях своего характера и личности, что в дальнейшем может привести к психопатии [1].

По мнению В. Г. Казанской для подростков характерно «застревание» на своих эмоциях, как положительных, так и отрицательных. Подросток сталкивается с многообразием проявления эмоций, различает больше оттенков и проживает их глубже и ярче чем раньше [2]. Возникновение тех или иных эмоций связано по большей части с ведущим видом деятельности подростков, а именно с межличностным взаимодействием. Подросток стремится занять свое место в иерархии коллектива, начинает испытывать влечение к представителям противоположного пола, и при этом часто испытывает тревогу по поводу своей внешности и условной популярности.

Аффекты в подростковом возрасте представляют собой важный аспект эмоционального развития, который может оказывать значительное влияние на поведение, социальные

взаимодействия и общее психическое здоровье. В данной секции мы рассмотрим основные причины возникновения аффектов у подростков, а также их динамику развития.

Аффекты у подростков могут возникать под воздействием различных факторов, которые можно разделить на несколько категорий:

1. Биологические факторы

Гормональные изменения: Период полового созревания сопровождается значительными гормональными изменениями, которые могут влиять на эмоциональное состояние подростка. Увеличение уровня тестостерона и эстрогена может приводить к повышенной эмоциональной реактивности.

Нейропсихологические изменения: Развитие мозга в подростковом возрасте, особенно префронтальной коры, влияет на способность к саморегуляции и управлению эмоциями. Это может приводить к более выраженным аффективным реакциям.

2. Психологические факторы

Поиск идентичности: Подростки активно ищут свою идентичность и место в обществе, что может вызывать широкий спектр эмоций — от радости до тревоги и депрессии.

Стресс и тревога: Учебные нагрузки, социальные ожидания и давление со стороны сверстников могут вызывать стрессовые состояния, что также приводит к возникновению негативных аффектов.

3. Социальные факторы

Взаимоотношения с родителями и сверстниками: Конфликты или недопонимание в отношениях с родителями или друзьями могут вызывать сильные эмоциональные реакции.

Социальные нормы и ожидания: Ожидания общества относительно поведения подростков могут создавать внутренние конфликты и способствовать возникновению негативных эмоций.

4. Культурные факторы

Культурные традиции и ценности: Различия в культурных контекстах могут влиять на то, как подростки воспринимают и выражают свои эмоции.

Медиа и технологии: Влияние социальных сетей и медиа может усиливать эмоциональные реакции через сравнение себя с другими или через получение обратной связи от окружающих [4].

Внешность подростка постоянно меняется, тело может расти непропорционально, гормональные изменения вызывают воспаления на лице, и в целом подросткам часто не нравится, как они выглядят. Это отражается на их самооценке, уверенности в себе и настроении. Подростки очень критично относятся к своей внешности, что дает повод для новых переживаний.

Всплеск в эмоциональной жизни подростков Т. Е. Круглова обосновывает попеременной активацией нервных процессов возбуждения и торможения. В подростковом возрасте нарастает общее возбуждение, а процессы торможения — ослабевают [3].

Эмоции подростка оказывают влияние на процесс функционирования и становления личности и определяют его поведение. Часто взрослые, в процессе взаимодействия с подростками отмечают повышение агрессивности, вспыльчивости и ранимости детей. Это связано с повышенной эмоциональной возбудимостью и низкой адаптивностью к различным ситуациям.

Наличие поддержки со стороны семьи, друзей или учителей может смягчать негативные аффекты и способствовать развитию положительных эмоций. Образовательная среда: Позитивная атмосфера в школе, где ценятся сотрудничество и взаимопомощь, может способствовать снижению уровня стресса и повышению эмоционального благополучия. Аффекты у подростков формируются под воздействием множества факторов — биологических, психологических, социальных и культурных. Динамика их развития зависит от возраста, внешних условий и уровня социальной поддержки. Понимание этих причин и динамики является важным для разработки эффективных стратегий поддержки подростков в управлении их эмоциями.

Подросток должен оценивать последствия проявления тех или иных эмоций и самостоятельно переключать себя на более безопасный для себя и окружающих способ их выражения. Данные навыки очень помогут в развитии эмоциональной сферы подростка [5].

С течением времени подростки начинают лучше осознавать свои эмоции и учатся их контролировать. Этот процесс может быть поддержан через обучение навыкам эмоциональной регуляции в школе или дома. Эмоциональное состояние подростка может меняться в зависимости от его окружения. Позитивные взаимодействия с друзьями могут способствовать улучшению настроения, тогда как конфликты или изоляция могут вызывать негативные эмоции.

Аффекты в подростковом возрасте часто являются временными. Например, сильная агрессия или тревога могут возникать в ответ на конкретные ситуации (например, экзамены или конфликты), но со временем могут уменьшаться по мере накопления опыта и развития навыков справления с трудностями.

На основе анализа причин и динамики аффектов у подростков можно предложить следующие рекомендации:

- Поддержка эмоционального интеллекта: важно развивать у подростков навыки осознания своих эмоций и управления ими через специальные программы обучения.
- Создание безопасной среды: Школы и семьи должны создавать поддерживающую атмосферу, где подростки смогут открыто обсуждать свои переживания без страха осуждения.
- Обучение навыкам разрешения конфликтов: Программы по обучению навыкам коммуникации и разрешения конфликтов помогут подросткам лучше справляться с межличностными проблемами.
- Психологическая поддержка: необходимо обеспечить доступ к психологической помощи для тех подростков, которые испытывают трудности с управлением своими эмоциями или сталкиваются с серьезными стрессовыми факторами.

Аффекты в подростковом возрасте являются сложным явлением, обусловленным множеством факторов — от биологических до социальных. Понимание причин этих аффектов и их динамики является важным шагом к созданию эффективных стратегий поддержки для молодежи. Обеспечение безопасной среды для самовыражения и развития навыков управления эмоциями поможет подросткам успешно преодолевать трудности этого переходного периода жизни.

Использованная литература

1. Божович Л. И. Изучение мотивации поведения детей и подростков. / Л. И. Божович. — Москва: Просвещение, 2001. — 0 с.
2. Казанская В. Г. Подросток. Трудности взросления. / В. Г. Казанская. — Санкт-Петербург: Питер, 2018. — 177 с.
3. Круглова, Т. Е. Особенности эмоциональной сферы подростков с разной успеваемостью / Т. Е. Круглова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 9 (143). — С. 281–284. — URL: https://moluch.ru/archive/143/40260/ (дата обращения: 14.11.2022).
4. Пирниязова Н.В., Альджанова Г.А. Психология эмоций и чувств // учебное пособие. Тошкент: 2023. 148с..
5. Шери В. Д., Ключ к себе. Берем эмоции под контроль / Шери Ван Дейк; пер. с англ. В. Горохова; [науч. ред. А. Пингачева]. — Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2021. — 168 с.

PEDAGOGTIŃ KÁSIPLIK KOMPETENTLILIGIN RAWAJLANDIRIW

B.N.Ametov - *aǵa oqıtıwshı*
Qaraqalpaqstan Respublikası pedagogikalıq sheberlik orayı

Annotaciya: Bul maqalada zamanagóy bilimlendiriw sistemasında oqıwshılarda sın kózqarastan pikirlew kónlikpelerin qáliplestiriwdiń nátiyjeli usılları kórsetilgen. Kritikalıq pikirlew oqıwshılardı óz betinshe pikirlewge, informaciyanı talqılaw hám juwmaq shıǵarıwǵa iytermeleydi. Maqalada avtor sın kózqarastan pikirlewdi rawajlandırıwǵa xızmet etetuǵın interaktiv metodlar, ámeliy shınıǵıwlar, mashqalalı jaǵdaylardı tallaw sıyaqlı usıllardı usınıs etedi.

Tayanısh sózler: Sın kózqarastan pikirlew, bilimlendiriw, interaktiv metodlar, erkin pikir, mashqalalı jaǵday.

На русском языке: В данной статье рассматриваются эффективные методы развития критического мышления у учащихся в условиях современной образовательной системы. Критическое мышление способствует формированию у школьников навыков самостоятельного анализа информации и выработки обоснованных выводов. Автор предлагает использовать интерактивные методы, практические занятия и анализ проблемных ситуаций.

Ключевые слова: Критическое мышление, образование, интерактивные методы, самостоятельное мышление, проблемная ситуация

In English: This article explores effective methods for developing students' critical thinking skills in the context of modern education. Critical thinking encourages students to think independently, analyze information, and draw reasoned conclusions. The author recommends interactive methods, practical exercises, and problem-based learning approaches as key strategies.

Keywords: Critical thinking, education, interactive methods, independent thinking, problem-based learning

Mámleketimizdiń sociallıq hám ekonomikalıq jaqtan rawajlanıwı keleshek jaslarımızdıń aqılıy, intellektuallıq jaqtan bilimli, mádeniyatlı bolıwın támiynlewde pedagog hám oqıtıwshılıq kásbiniń roli oǵada girewli.

Mámleketimizde bilimlendiriw sistemasınıń modernizaciya bolıwı, bilimlendiriw mekemelerinde jaratılıp atırǵan shárt-sharayatlar, joqarı mamanlıqtaǵı qánigelerge bolǵan zárúrlik hám talaptıń ósip barıwı ulıwma bilimlendiriw mekemeleri pedagogları xızmeti nátiyjeliligine tásir etiwshi faktorlardı anıqlaw, olardıń innovaciyalıq xızmetti shólkemlestiriw hám muwapıqlastırıwda jol qoyılıp atırǵan kemshilikler hám belgili mashqalalardı saplastırıw baǵdarında ózine tán qatar talaplardı belgileydi.

Bul óz náwbetinde pedagogtıń kásiplik kompetentliligin rawajlandırıw processlerine dóretiwshi jantasıwdı talap etpekte. Yaǵnıy, oqıtıwshılardıń bilim, kónlikpe hám uqıplılılıq tájiriybesi, sheberligi tiykarında pedagogikalıq processlerdegi bar bolǵan qarama-qarsılıqlardı saplastırıw, pedagogikalıq processler nátiyjeligine tásir etiwshi faktorlardı anıqlaw, pedagogikalıq process subektleri xızmetin jetilistiriw baǵdarındaǵı qararlardı qabıl etiwde jaǵdaylardı, zárúrlik hám qızıǵıwshılıqların úyreniw bilimlendiriw mekemesinde tárbiyalıq múnásibetler processiniń pedagogikalıq process ekenligin hámde kóp tarmaqlı sıpatlanǵan usı processte tásiri bar ekenligin itibarǵa alıw zárúr. Jámiyetimiz rawajlanıp mádeniy dárejemiz ósip baratırǵan sayın jańadan jańa kásipler payda bolıp atır. Bul kásiplerdiń barlıǵıda oqıtıwshılıq kásibiniń jemisleri bolıp sanaladı. Sebebi biz pedagog-tárbiyashı qolında tálim hám tárbiya almaǵan birde bir kásip iyesin ushırata almaymız. Sonlıqtan pedagogikalıq kásibi barlıq kásiplerdiń atası, barlıq kásiplerdiń tiykarın salıwshısı, kásiplerdiń ishindegi eń ullısı hám húrmetlisi dep isenimli túrde ayta alamız.

Pedagogikalıq kásip dúnyadaǵı kásipler ishinde eń bir juwapkerlisi, qádirlisi hám zárúrlisi. Pedagogqa jas ávladtı tárbiyalawday ádiwli wazıypa isenip tapsırılıp qoyılǵan. Bunıń ushın oqıtıwshıǵa sociallıq kónlikpeler zárúr.

«Hár qanday tálim hám tárbiyada eń tiykarǵı figura bul tárbiyashı hám, onıń sanalı dúnyası» (A.Disterevich). Ol ádep-ikramlı, adamgershilikli, ilimli, bilimli, joqarı intellektli hám mádeniyatlı

bolıw menen qatarda onıń «sózleri túsinikli bolsın, aytpaqshı bolǵan oy, pikir, mámile múnásibetlerin anıq hám rawshan bayan ete alsın», «tálim sóz hám úyreniw arqalı ǵana iske asadı» (Al Farabiy). «Adamlar haqqında aytatuǵın bolsaq, olardı birlestiriwshi baslanǵısh tiykar insanıylıq, sonıń ushın hám adamlar insaniyat túrkimine kiretuǵınlıǵı sebepli olar óz-ara paydalı qarım-qatnas, múnásibetlerde jasamaǵı lazım» (Al Farabiy). Tálim-tárbiya máselesi ásirler boyı adamzat aldında turǵan eń aktual hám iygilikli wazıypa. Búgingi kúnimizde de, keleshekte de tárbiya óziniń aktuallıǵın joytpaytuǵın adamnıń insan degen ullı atın máńgilestiriwge tikkeley xızmet etetuǵın paydalı hám kerekli janǵa jaǵımlı mashqala.

Pedagog tárbiyashı jas ávladımızdı xalqımızdıń múnásip perzentleri etip tayarlaw sıyaqlı, abroylı hám sharaplı is penen birge eń jwapkershilikli wazıypanı da orınlaydı. Oqıtıwshınıń siyasiy hám jámiyetlik jaqtan jetikligi balalarǵa tálim-tárbiya beriw ushın xalıq hámde jámiyet aldındaǵı óziniń minnetlemesin ańlap jetiwge, tálim-tárbiyalıq jumısların unamlı qatnasıqlar menen, óziniń sheberligin turaqlı jetilistirip barıwı, jumıstaǵı kásipleslerinıń sheberliginıń artıp barıwına járdem beredi. Respublikamız basshısı oqıtıwshılar hám tárbiyashılar xızmetin joqarı bahalamaqta. Jas ávladtı barkamal insan qılıp tárbiyalawda erisken jetiskenlikleri ushın, oqıtıwshılıq, hám tárbiyashılıq isindegi dóretiwshi miynetleri, aldıńǵı tájiriybeleri ushın «Metodist oqıtıwshı», «Aǵa oqıtıwshı», «Metodist-tárbiyashı» hám basqa usıǵan usaǵan dárejeler menen siylıqlanadı. Olarǵa respublika kólemindegi dárejeler beriledi.

Jámiyetimiz turmısında ámelge asırılıp atırǵan reformalar búgingi kúnde baqshada, mektepte, ulıwma orta, orta arnawlı hám joqarı oqıw orınlarında qáliplesip atırǵan jas ávlad unamlı minez-qulıq normaları hám qaǵıydaların, ilimiy bilim tiykarları, kásip, óner, uqıplılıq hám kónlikpelerdi hár tárepleme puxta iyelep barıwların talap etedi.

Tárbiya pán bolıp qalmay, al kórkem óner hám, onı iyelew uzaq waqıt dawam etedi. Ózi oqıytuǵın, bárhama bilimin asırıp baratuǵın insan oqıtıwshı degen qaǵıyda tárbiyashıǵa hám tiyisli. Hámme waqıt ózin tárbiyalaw menen, tárbiya ilimin hám sanatın iyelew menen shuǵıllanatuǵın tárbiyashı haqıyqıy tárbiyashı bola aladı. Bul haqqında alımlardıń biri *«Balanı tárbiyalaw oqıtıwshınıń óz-ózin jetilistiriwden basqa nárse emes», degen edi.* Biz sonı esten shıǵarmawımız kerek tárbiya obekti bolǵan bala uzliksiz ósedi, jıldan-jılǵa tárbiya sharayatları ózgeredi, bulardıń hámmesi tárbiya isinde bekkem waqıyalar jaratadı, bul bolsa tárbiyashıdan dóretiwshilikte jantasıwdı talap etedi.

Álbette, joqarıda keltirilgen sıpatlardı rawajlandırıw ósip kiyatırǵan jas ávladtı tárbiyalaw wazıypasınıń hámme tereplerin qamrap alalmaydı, biraq tárbiyashı bularǵa tiykarlanıp balalardı keleshekte ǵárezsiz turmısqa, miynetke tayyarlaw isin belgili maqset penen nátiyjeli ámelge asırıwı mumkin. Pedagog kerekli bilim, uqıplılıq hám kónlikpelerdi belgili bir izshillik penen iyelep barsa ǵana balalardı tárbiyalaw hám olarǵa tálim beriw isinde jaqsı nátiyjelerge erisedi. Oqıtıwshı óz kásibiniń sheber ustası bolıwı ushın arnawlı tayarlıq kóriwi kerek.

Ulıwma aytqanda, búgingi kúnde elimizde júz berip atırǵan hár qıylı ózgerisler jańalanıw dáwiri hár bir insan jańasha oylawdı, pikirlewdi basalamashılıq kóteriwdi, dóretiwshilik penen is alıp barıwdı qatań talap etpekte. Házirgi waqıtları mekteplerde balalardıń sana sezimi, oy-órisi, qızıǵıwshılıǵı, intası kóp ózgerip ketti. Bunıń baslı sebebi elimizde júz berip atırǵan hár qıylı jańalıqlar, ekonomikalıq hám sociallıq, texnikalıq rawajlanıwlar bolıp tabıladı.

Ustazlıq kásibi eń ullı da, juwapkershilikli de kásip, onıń ullılıǵı sonda hár bir insan ómir sırların úyreniwde dáslepki qádemin tárbiyashı ustazınıń úyretken altın turmıs hám ómir jolınıń jarıtqısh oshaǵı bolǵan baqsha hám mekteptegi úyretken altın háriplerden baslaydı. Dúnyaǵa belgili alımlar, vrach, inejener, kosmonavt, qullası bárshe insanlardı qolına dáslep qálem uslatıp dúnyanıń barlıq sırlarınıń giltin ashıw jolların úyretiwde jalıqpaǵan ustazlar aldında bas iyewi sózsiz. Al bul kásiptiń názik juwapkershilikli tárepi sonda xalqımızdıń keleshegi bolǵan jas ávladtıń hár tárepleme rawajlanǵan azamatlar bolıp jetisiwinde bilim beriw menen birge olardıń ómirge degen jeke kóz-qarasınıń qáliplesip, ómirde óz jolın durıs tańlap, insaniy adamgershilik páziyletlerdiń iyesi bolıwǵa tárbiyalap baradı. Sonlıqtanda “ÓMIR” degen kırı menen sırı mol dárbent uzaq jolǵa túsiwde, jaslarǵa tuwrı jol tańlawda óziniń isi, júris turısı, minez-qulqı, sózi, adamgershilik qásiyetleri menen úlgi bolatuǵında usı ádiwli tárbiyashı ustazlar miyneti úlken.

Ádebiyatlar dizimi

1. Mirziyoev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini taminlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi Ozbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga baǵishlangan tantanali marosimdagi maruzasi. – T.: “Ozbekiston”, 2017. – 48 b.
2. R.Mavlonova va boshq. Pedagogika. T-2000.
3. Ziyamuxamedova va boshq. Pedagogika. T-2001
4. Quronov M. Bolam baxtli bo‘lsin, desangiz...: ota-onalar uchun. – T.: Manaviyat, 2013. – 320 b.
5. Munavvarov A.K. «Oila pedagogikasi» - T. «O‘qituvchi» 1994
6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2008.
7. Azizxojaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. T.: Fan, 2006.
8. Omonov X., Xújaev N., Madyarova S., Eshchonov E. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T.: IQTISOD-MOLIYa, 2009. Darslik.
9. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. T.: IQTISOD-MOLIYa, 2011. Darslik.

TA’LIM OLUVCHILARNING PSIXOLOGIK FAROVONLIGINI OSHIRISH USULLARI

Arziev Alijan Kuljanovich - *katta o‘qituvchi*
Qoraqalpog‘iston Respublikasi Pedagogik mahorat markazi

Annotation. The article analyzes the concept of psychological well-being of learners and ways to improve it. The main focus is on emotional stability, stress management, social-emotional learning, and the role of psychological services in education. Practical recommendations are provided to strengthen students’ well-being and academic performance.

Keywords: psychological well-being, emotional intelligence, stress management, social-emotional learning, motivation.

Аннотация. В статье анализируется понятие психологического благополучия обучающихся и пути его повышения. Основное внимание уделяется эмоциональной устойчивости, управлению стрессом, социально-эмоциональному обучению и роли психологических служб в образовательных учреждениях. Приведены практические рекомендации по укреплению благополучия и повышению эффективности обучения студентов.

Ключевые слова: психологическое благополучие, эмоциональный интеллект, управление стрессом, социально-эмоциональное обучение, мотивация.

Annotatsiya. Maqolada ta’lim oluvchilarning psixologik farovonligi tushunchasi hamda uni oshirish usullari tahlil qilingan. Asosiy e’tibor emotsional barqarorlik, stressni boshqarish, ijtimoiy-emotsional ta’lim hamda ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning o‘rniga qaratilgan. Shuningdek, ta’lim oluvchilarning farovonligini mustahkamlash va o‘quv samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: psixologik farovonlik, emotsional intellekt, stressni boshqarish, ijtimoiy-emotsional ta’lim, motivatsiya.

Bugungi globallashuv davrida inson hayotida psixologik farovonlik tushunchasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, ta’lim tizimida o‘quvchi va talabalar psixologik barqarorlik, motivatsiya, o‘z-o‘zini anglash va shaxsiy rivojlanish jarayonlarida ko‘plab qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Zamonaviy ta’lim jarayonida bilim berish bilan bir qatorda ta’lim oluvchilarning ruhiy salomatligi, ijtimoiy-emotsional muvozanati va ijobiy dunyoqarashini shakllantirish ham muhim hisoblanadi.

Psixologik farovonlik – bu shaxsning o‘z hayotidan qoniqishi, emotsional barqarorligi, ijobiy munosabatlari va o‘z imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish darajasi sifatida ta’riflanadi. A. Maslou, K. Riff, M. Seligman kabi olimlarning tadqiqotlari psixologik farovonlik insonning umumiy hayot sifatini belgilashini ko‘rsatadi. Shu bois ta’lim muassasalarida ushbu masalaga kompleks yondashuvni shakllantirish bugungi kun talabidir.

1. Psixologik farovonlikning mazmuni va ahamiyati

Ta’lim oluvchilarning psixologik farovonligi:

Emotsional barqarorlik – stress, xavotir va qo‘rquvni boshqarish;

Ijtimoiy moslashuv – jamoada hamkorlik qilish, muloqot madaniyatiga ega bo‘lish;

Motivatsiya – o‘quv faoliyatiga qiziqish va ichki ehtiyoj;

O‘z-o‘zini baholash – shaxsiy imkoniyatlarini adekvat idrok etish;

O‘z hayotidan qoniqish – ijobiy kayfiyat va ruhiy balansni saqlashdan iboratdir.

Psixologik farovonlikning yuqori darajada bo‘lishi ta’lim oluvchilarning samarali bilim olishlari, mustaqil fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi.

2. Farovonlikni oshirishda pedagogik-psixologik yondashuvlar

2.1. Ijtimoiy-emotsional ta’lim (IET)

So‘nggi yillarda dunyo ta’lim tizimida IET dasturlari keng qo‘llanilmoqda. U o‘quvchilarda o‘z his-tuyg‘ularini anglash, boshqarish, empatiya, jamoada ishlash va mas’uliyatni his qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Tadqiqotlarga ko‘ra, IET dasturlarida ishtirok etgan o‘quvchilarda stress darajasi kamayadi, ijobiy kayfiyat va motivatsiya ortadi.

2.2. Stressni boshqarish usullari

Ta’lim oluvchilarning ko‘plab psixologik qiyinchiliklari stress bilan bog‘liq. Uni yengishda quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

Nafas mashqlari va meditatsiya;

Sport va jismoniy faollik;

Ijodiy faoliyat (chizish, musiqa, qo‘shiq, raqs);

Vaqtni to‘g‘ri rejalashtirish;

Psixologik treninglar (relaksatsiya, kommunikativ mashg‘ulotlar).

2.3. Psixologik xizmat va profilaktika

Maktab va oliy ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan psixologlarning vazifasi faqat muammoga javob berish emas, balki uni oldini olishdir. Psixoprofilaktik mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarda ijobiy fikrlash, o‘ziga ishonch, qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

2.4. Ota-ona va o‘qituvchi hamkorligi

Ta’lim oluvchining psixologik farovonligi faqat maktab yoki universitet darajasida emas, balki oilaviy muhitda ham ta’minlanadi. Ota-onaning mehribonlik va qo‘llab-quvvatlashi, o‘qituvchining adolatli munosabati farzandning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

3. Zamonaviy usullar orqali farovonlikni oshirish

Art-terapiya – rasm, ranglar orqali ichki kechinmalarni ifoda etish;

Musiqa terapiyasi – ruhiy yengillik yaratish;

Biblioterapiya – kitob o‘qish orqali stressni kamaytirish;

Trening mashg‘ulotlari – “O‘zini anglash”, “Men va Jamiyat”, “Do‘stona muloqot” kabi interfaol usullar;

Raqamli psixologik dasturlar – onlayn konsultatsiya, mobil ilovalar orqali emotsional barqarorlikni qo‘llab-quvvatlash.

Ta’lim oluvchilarning psixologik farovonligini oshirish – bu nafaqat individual shaxsning, balki jamiyat taraqqiyotining ham muhim omilidir. Psixologik farovonlikka erishgan o‘quvchi nafaqat bilimlarni samarali egallaydi, balki kelajakda ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi va mas’uliyatli shaxs bo‘lib yetishadi. Shuning uchun ta’lim tizimida psixologik xizmatlarni kuchaytirish, IET dasturlarini joriy etish, ota-ona va o‘qituvchi hamkorligini mustahkamlash hamda zamonaviy psixologik usullardan foydalanish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maslow A. “Motivatsiya va shaxsiyat”. – Nyu-York, 1987.
2. Seligman M. “Pozitiv psixologiya asoslari”. – London, 2002.
3. Riff C. Psychological Well-Being Scale. – Journal of Personality and Social Psychology, 1989.
4. G‘oziyev E. Psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
5. Xasanboeva O., Yo‘ldoshev J. Pedagogika. – Toshkent: “Ilm Ziyo”, 2015.
6. Yusupov E. Ta’lim psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2018.

O‘QUV FAOLIYATINING PSIXOLOGIK MOHIYATI

Arziev Alijan Kuljanovich - *katta o‘qituvchi*
Qoraqalpog‘iston Respublikasi Pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya. This article analyzes the psychological content of educational activity, its main components, and its significance in personality development. The role of motivation, interest, volitional qualities, thinking, and emotional processes in the organization of educational activities is highlighted. Psychological approaches and methods aimed at the development of the student in the educational process are also described.

Keywords: educational activity, psychological process, motivation, thinking, interest, personality development.

Аннотация. В данной статье анализируется психологическое содержание учебной деятельности, ее основные компоненты и значение в развитии личности. Освещена роль мотивации, интереса, волевых качеств, мышления и эмоциональных процессов в организации учебной деятельности. Также описаны психологические подходы в образовательном процессе и методы, направленные на развитие учащегося.

Ключевые слова: учебная деятельность, психологический процесс, мотивация, мышление, интерес, развитие личности.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quv faoliyatining psixologik mazmuni, uning asosiy komponentlari hamda shaxs rivojlanishidagi ahamiyati tahlil qilinadi. O‘quv faoliyatini tashkil etishda motivatsiya, qiziqish, irodaviy sifatlar, tafakkur va emotsional jarayonlarning o‘rni yoritilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida psixologik yondashuvlar va o‘quvchini rivojlantirishga qaratilgan usullar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quv faoliyati, psixologik jarayon, motivatsiya, tafakkur, qiziqish, shaxs rivojlanishi.

O‘quv faoliyati – bu insonning bilimlarni o‘zlashtirish, ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, shaxs sifatida rivojlanish jarayonida amalga oshiriladigan faoliyat turi hisoblanadi. Psixologiya fanida o‘quv faoliyati nafaqat bilim olish vositasi, balki shaxsning ijtimoiylashuvi va uning ma’naviy-axloqiy kamoloti uchun asosiy omil sifatida ko‘riladi.

L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, P.Ya. Galperin, S.L. Rubinshteynlarning ilmiy qarashlarida o‘quv faoliyatining psixologik mohiyati chuqur tahlil qilingan. Ayniqsa, Leontyevning faoliyat nazariyasi o‘quv faoliyatining motivatsiya, maqsad va amal bilan bog‘liqligini yoritib berdi.

Bugungi kunda o‘quv faoliyatining psixologik mohiyatini anglash ta’lim samaradorligini oshirish, shuningdek, ta’lim oluvchilarda ijtimoiy-emotsional intellekt, ijodkorlik va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

1. O‘quv faoliyatining psixologik mazmuni

O‘quv faoliyati murakkab psixik jarayon bo‘lib, quyidagilardan tashkil topadi:

Bilish jarayonlari: sezgi, idrok, xotira, tafakkur, tasavvur;

Motivatsion omillar: o‘quv faoliyatini boshlash va davom ettirishga undovchi ehtiyojlar;

Irodaviy jarayonlar: diqqatni boshqarish, qiyinchiliklarni yengish, mustaqil qaror qabul qilish;

Emotsional holatlar: qiziqish, zavq, qoniqish yoki aksincha, zerikish, tashvish, qo‘rquv.

Shunday qilib, o‘quv faoliyatining psixologik mohiyati bilim olish jarayonida shaxsning barcha psixik funksiyalari uyg‘unlikda ishlashidan iboratdir.

2. O‘quv faoliyatining motivatsion asoslari

Motivatsiya o‘quv faoliyatining yurak urishidir. O‘quvchining bilim olishga bo‘lgan qiziqishi va ichki ehtiyoji uning muvaffaqiyatini belgilaydi. Motivatsiya ikki xil bo‘ladi:

Ichki motivatsiya – bilim olishni shaxsiy ehtiyoj sifatida his qilish;

Tashqi motivatsiya – baho, mukofot, ota-ona va o‘qituvchilar nazorati orqali shakllanadi.

Psixolog olimlar ta’kidlaganidek, ichki motivatsiya kuchli bo‘lsa, o‘quv faoliyati samaradorligi yuqori bo‘ladi.

3. O‘quv faoliyatining tarkibiy qismlari

A.N. Leontyev nazariyasiga ko‘ra, o‘quv faoliyati quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Maqsad – o‘quvchining oldiga qo‘yilgan vazifa va intilish;
2. Motiv – faoliyatni boshlashga undovchi ichki kuch;
3. Amal va harakatlar – maqsadga erishish yo‘lida bajariladigan qadamlar;
4. Natija – bilim, ko‘nikma va malakalarning shakllanishi.

Bu jarayon davomida o‘quvchi nafaqat yangi bilimlarga ega bo‘ladi, balki o‘z shaxsiy sifatlarini ham rivojlantiradi.

4. O‘quv faoliyatining psixologik omillari

4.1. Diqqat va xotira

O‘quv faoliyati samarali bo‘lishi uchun diqqatni jamlash va xotirani mustahkamlash zarur. Psixologik mashqlar (masalan, mnemonik usullar) bu jarayonni yengillashtiradi.

4.2. Tafakkur

Bilim olish jarayonida mantiqiy, ijodiy va tanqidiy tafakkur turlari faol ishtirok etadi. Masalan, masala yechish, tahlil va sintez qilish tafakkur faoliyatini kuchaytiradi.

4.3. Emotsiyalar

O‘quv faoliyatidagi ijobiy emotsiyalar o‘zlashtirishni tezlashtiradi. Shu sababli o‘qituvchi ta’lim jarayonini qiziqarli va motivatsion usullar bilan olib borishi kerak.

5. O‘quv faoliyatini rivojlantirish usullari

Interfaol metodlar: munozara, bahs, rolli o‘yinlar;

Psixologik mashqlar: diqqatni jamlash, stressni kamaytirish mashqlari;

Mustaqil ta’lim: loyiha ishlari, mustaqil izlanishlar;

Texnologiyadan foydalanish: raqamli resurslar, onlayn platformalar;

Refleksiya: o‘quv faoliyati natijalarini tahlil qilish, o‘zini baholash.

O‘quv faoliyatining psixologik mohiyati shaxsning bilim olish, tafakkurini rivojlantirish va ijtimoiylashuv jarayonida namoyon bo‘ladi. U motivatsiya, diqqat, xotira, tafakkur, emotsiya va irodaviy jarayonlarning uyg‘unlashuvi asosida amalga oshadi. O‘quv faoliyatini samarali tashkil etish nafaqat ta’lim jarayonida muvaffaqiyatni, balki o‘quvchining shaxs sifatida to‘laqonli rivojlanishini ham ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Leontyev A.N. Faoliyat, ong va shaxs. – Moskva: Nauka, 1977.
2. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991.
3. Rubinshteyn S.L. Inson va uning psixikasi. – Moskva: Nauka, 1989.
4. Galperin P.Ya. Psixologiya va ta’lim nazariyalari. – Moskva, 1985.
5. G‘oziyev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
6. Yusupov E. Ta’lim psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2018.

BOLALARDA GIPERAKTIVLIK SINDROMINING PSIXODIAGNOSTIKASIDA ZAMONAVIY METODLAR

J.Asamatdinova – PhD, dotsent,
A.Sulaymanova – magistrant
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalarda giperaktivlik sindromining psixodiagnostikasida qo‘llaniladigan zamonaviy metodlar tahlil qilinadi. Giperaktivlik oddiy sho‘xlik yoki serharakatlikdan farq qilishi, uning nevropsixologik ildizlari borligi ta’kidlanadi. Jahon tajribasida keng qo‘llaniladigan Conners shkalasi, Barkley metodikasi, Stroop testi, Continuous Performance Test (CPT) va NEPSY-II singari diagnostik vositalarning afzalliklari va cheklovlari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston amaliyotida kuzatuv va suhbat metodlariga tayanish, xalqaro testlarning esa yetarli darajada joriy qilinmaganligi muammo sifatida ko‘rsatib o‘tiladi. Maqolada giperaktivlikni erta aniqlashning ahamiyati va zamonaviy diagnostik metodlarni milliy amaliyotga moslashtirish zarurligi ilmiy xulosalar bilan asoslanadi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные методы психодиагностики синдрома гиперактивности у детей. Подчеркивается, что гиперактивность отличается от обычной подвижности или шалости, так как имеет нейропсихологические корни. Анализируются такие международные диагностические инструменты, как шкала Коннерса, методика Баркли, тест Струпа, тест непрерывного выполнения (CPT) и NEPSY-II, их преимущества и ограничения. Также отмечается, что в практике Узбекистана и Каракалпакстана чаще применяются наблюдение и беседа, в то время как стандартизированные международные тесты недостаточно внедрены. Делается вывод о важности раннего выявления гиперактивности и необходимости адаптации современных диагностических методов к национальной практике.

Abstract. This article analyzes modern psychodiagnostic methods for assessing hyperactivity syndrome in children. It is emphasized that hyperactivity differs from ordinary restlessness or mischief, as it has neuropsychological roots. International diagnostic tools such as the Conners Rating Scale, Barkley’s methodology, the Stroop Test, the Continuous Performance Test (CPT), and NEPSY-II are reviewed, with a focus on their advantages and limitations. It is also noted that in Uzbekistan and Karakalpakstan, observation and interviews are still the primary diagnostic tools, while standardized international tests are not widely implemented. The article concludes that early detection of hyperactivity is essential and that modern diagnostic methods should be adapted to the national context.

Kalit so‘zlar: Giperaktivlik sindromi, psixodiagnostika, Conners shkalasi, Stroop testi, Continuous Performance Test, Barkley metodikasi, NEPSY-II, bola psixologiyasi, diagnostika metodlari.

Ключевые слова: Синдром гиперактивности, психодиагностика, шкала Коннерса, тест Струпа, Continuous Performance Test, методика Баркли, NEPSY-II, детская психология, методы диагностики.

Keywords: Hyperactivity syndrome, psychodiagnostics, Conners Rating Scale, Stroop Test, Continuous Performance Test, Barkley’s methodology, NEPSY-II, child psychology, diagnostic methods.

Bugungi kunda bolalarda kuzatiladigan eng ko‘p muhokama qilinadigan psixologik muammolardan biri – bu giperaktivlik sindromidir. U ko‘pincha diqqat yetishmovchiligi bilan qo‘shib aytiladi, lekin aslida giperaktivlikning o‘zi ham mustaqil ravishda katta ilmiy qiziqish uyg‘otadigan hodisadir. Har bir bolaning serharakat bo‘lishi tabiiy, ammo giperaktivlikda bu harakatlar me’yordan ortiq, barqaror va bolaning kundalik hayotiga, o‘qishiga hamda ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ota-onalar ko‘pincha bu xatti-harakatlarni “shunchaki sho‘xlik” deb qabul qiladilar, o‘qituvchilar esa “tartibsizlik” yoki “darsni buzish” sifatida ko‘rishlari mumkin. Aslida esa,

giperaktivlik nevropsixologik ildizlarga ega va uni erta aniqlash uchun maxsus psixodiagnostika talab etiladi. Jahon miqyosidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 6–12 yoshli bolalarning o‘rtacha 4–6 foizida giperaktivlik belgilari uchraydi (Barkley, 2015). O‘zbekistonda esa Sog‘liqni saqlash vazirligi 2023 yilgi statistik hisobotida maktab yoshidagi har 1000 nafar boladan taxminan 30–35 tasida giperaktivlikka xos belgilar aniqlanganini qayd etgan. Demak, bu nafaqat klinik, balki ijtimoiy muammo hamdir. Shunday ekan, maqolamizda giperaktivlikni tashxislashda qo‘llanilayotgan zamonaviy psixodiagnostik metodlarni tahlil qilib chiqamiz.

Psixologik tashxis – bu oddiygina “bola sho‘xmi yoki yo‘qmi”ni aniqlash emas. Bu jarayon bolaning ruhiy rivojlanishini, xatti-harakatlarining psixologik ildizlarini va ijtimoiy muhitga moslashish imkoniyatlarini tushunishga yordam beradi. Olimlarning fikriga ko‘ra, to‘g‘ri tashxis qo‘yishsiz hech bir pedagogik yoki terapevtik yondashuv samarali bo‘la olmaydi (Brown, 2013). O‘zbekiston maktablari amaliyotida psixologlar ko‘proq kuzatuv va suhbat metodlariga tayanadilar. Bola dars paytida o‘zini qanday tutadi, vazifalarni bajarish jarayonida tez chalg‘iydimi, sinfdoshlar bilan munosabati qanday – bularning barchasi tashxisda e’tiborga olinadi. Biroq kuzatuv ko‘pincha subyektiv bo‘lib, psixologning shaxsiy tajribasi va qarashlariga bog‘liq. Shu sababli xalqaro miqyosda standartlashtirilgan testlardan foydalanish afzal hisoblanadi Eng mashhur vositalardan biri – Conners Rating Scale (CRS). Bu testni odatda ota-ona va o‘qituvchi to‘ldiradi. Savollar bolaning diqqatni jamlay olmasligi, ortiqcha harakatchanligi va impulsivligi haqida bo‘ladi.

Tadqiqotlarga ko‘ra, Conners shkalasi yordamida giperaktivlik tashxisi qo‘yishning aniqligi 80% dan yuqori (Conners, 2010). Bundan tashqari, Barkley Behavioral Inhibition Scale ham keng qo‘llaniladi. U bolaning o‘zini tuta olish qobiliyatini, sabr-toqatini baholaydi. Masalan, ba’zi bolalar topshiriqni oxiriga yetkazish o‘rniga o‘rtada tashlab ketadi – bu oddiy sho‘xlik emas, balki impulsni nazorat qilish mexanizmlarining yetarli shakllanmaganidan dalolat beradi. Stroop testi giperaktiv bolalarda sabr va diqqatni sinashda samarali vosita hisoblanadi. Masalan, “qizil” so‘zi yashil rangda yozilgan bo‘lsa, bola so‘zni emas, uning rangini aytishi kerak. Giperaktiv bolalarda odatda sabrsizlik tufayli ko‘p xatolar kuzatiladi. Yana bir zamonaviy metod – Continuous Performance Test (CPT). Bu kompyuter orqali o‘tkaziladi va bolaning reaksiya tezligi hamda impulsivligi qayd etiladi. AQShda o‘tkazilgan tadqiqotlar CPT testining giperaktivlikni aniqlashdagi sezgirligini 90% deb baholagan (Greenberg, 2016).

Neyropsixologik diagnostikada keng qo‘llaniladigan NEPSY-II testi 5 yoshdan 16 yoshgacha bo‘lgan bolalarda diqqat, xotira, motorika va ijtimoiy idrokni baholaydi. Bu test yordamida bola faqat harakatchanlik jihatidan emas, balki intellektual va ijtimoiy qobiliyatlari nuqtayi nazaridan ham tahlil qilinadi. Shu bois NEPSY-II giperaktivlikni boshqa kasalliklardan differensial tashxis qilishda juda qo‘l keladi. Mahalliy amaliyot va muammolar: Qoraqalpog‘istonda Nukus davlat pedagogika institutida olib borilgan kuzatuvlarga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining 4,1 foizida giperaktivlik alomatlari qayd etilgan (Nukus DPI, 2021). Biroq amaliyotda ko‘proq kuzatuv va suhbat usullari ishlatiladi, zamonaviy testlar esa yetarlicha joriy etilmagan. Bu esa tashxisning aniqligiga putur yetkazishi mumkin.

Mutaxassislar ta’kidlashicha, xalqaro metodlarni o‘zbek tiliga moslashtirish va ularni maktab psixologlari faoliyatiga tatbiq etish bugungi kunda dolzarb vazifa hisoblanadi. Chunki har bir bola o‘ziga xos va uning xatti-harakatini to‘g‘ri tushunish uchun obyektiv o‘lchov vositalari zarur.

Bolalarda giperaktivlikni aniqlash – oddiy jarayon emas. Bola serharakatligi uchun uni “bezori” yoki “tartibsiz” deb baholash oson, ammo bu yondashuv mutlaqo noto‘g‘ri. Giperaktivlik nevropsixologik ildizlarga ega bo‘lib, uni to‘g‘ri baholash faqat ilmiy asoslangan psixodiagnostika orqali amalga oshiriladi. Conners shkalasi, Barkley metodikasi, Stroop testi, CPT va NEPSY-II singari zamonaviy vositalar giperaktivlikni aniqlashda yuqori samaradorlikka ega. Ularning afzalligi – obyektiv natija berishi, kamchiligi esa – ularni to‘liq joriy qilish uchun maxsus tayyorlangan mutaxassislar va resurslar kerakligidadir. O‘zbekiston va Qoraqalpog‘istonda ham ushbu metodlarni amaliyotga keng tatbiq etish, maktab psixologlarini zamonaviy diagnostika usullariga o‘rgatish, hamda o‘zbek tilidagi standartlashtirilgan variantlarni yaratish zarur. Chunki bola kelajagi – uning bugungi to‘g‘ri tashxisidan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). 5th edition. Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
2. Barkley, R. A. (2015). Attention-Deficit Hyperactivity Disorder: A Handbook for Diagnosis and Treatment. 4th edition. New York: Guilford Press.
3. Brown, T. E. (2013). A New Understanding of ADHD in Children and Adults: Executive Function Impairments. New York: Routledge.
4. Conners, C. K. (2010). Conners 3rd Edition Manual. Toronto: Multi-Health Systems Inc.
5. Мирзаахмедов, А. А. (2018). Болаларда психик ривожланиш бузилишлари ва уларнинг диагностикаси. Тошкент: Фан.
6. Юсупова, Д. (2021). “O‘zbekiston maktab o‘quvchilari orasida giperaktivlik va diqqat yetishmovchiligi holatlari”. Psixologiya va ta’lim jurnali, 2(3), 45–52.
7. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. (2023). Bola salomatligi bo‘yicha statistik hisobotlar. Toshkent.
8. Nukus Davlat Pedagogika Instituti. (2021). Qoraqalpog‘iston umumta’lim maktablarida giperaktivlik kuzatuvlari bo‘yicha ilmiy hisobot. Nukus.

DIQQAT JETISPEWSHILIGI SINDROMÍNÍŃ KLINIKALÍQ BELGILERI HÁM KLASIFIKACIYASÍ

J.Asamatdinova – PhD, dotsent,
A.Sulaymanova – magistrant
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotaciya. Usı maqalada dıqqat jetispewshiligi sindromınıń klinik belgileri hám klassifikaciyası analiz etiledi. Dúnya júzi, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan kólemindegi bar statistikalıq maǵlıwmatlar tiykarında sindromnıń tarqalıwı, differencial belgileri jarıtıladı. DSM-5 hám XBT-11 sıyaqlı xalıqaralıq klassifikaciyalarda qollanılatuǵın kózqaraslar kórip shıǵıladı.

Аннотация. В данной статье анализируются клинические признаки и классификация синдрома дефицита внимания. На основе имеющихся статистических данных в мире, Узбекистане и Каракалпакстане освещаются распространенность синдрома и его дифференциальные признаки. Рассматриваются подходы, используемые в международных классификациях, таких как DSM-5 и МКБ-11.

Annotation. This article analyzes the clinical features and classification of Attention Deficit Syndrome. Based on available statistical data from the world, Uzbekistan, and Karakalpakstan, the prevalence of the syndrome and its differential features are highlighted. Approaches applied in international classifications such as DSM-5 and ICD-11 are reviewed.

Tayanısh so‘zler: Dıqqat jetispewshiligi sindromı, klinikalıq belgiler, klassifikatsiya, DSM-5, XBT-11, psixologiyalıq analiz, oqıw iskerligi, balalar psixologiyası.

Ключевые слова: синдром дефицита внимания, клинические признаки, классификация, DSM-5, МКБ-11, психологическая диагностика, учебная деятельность, детская психология.

Keywords: Attention Deficit Syndrome, clinical features, classification, DSM-5, ICD-11, psychological diagnosis, learning activity, child psychology.

Dıqqat jetispewshiligi sindromı (DJS) - zamanagóy psixologiya hám medicinada aktual temalardan biri bolıp, ol balalıq dáwirinde eń kóp baqlanatuǵın rawajlanıw buzılıwlarınan esaplanadı. Sońǵı on jıllıqlarda bul mashqala tek ǵana psixiatrlar hám psixologlardıń emes, al pedagoglar, nevrologlar hám sociallıq taraw qánigeleriniń de dıqqat orayında bolıp kelmekte. Sebebi DJS balanıń oqıw procesi, sociallıq beyimlesiwi hám keyin ala úlkenliktegi kásiplik iskerligine sezilerli tásir kórsetedi. Dúnya kóleminde alıp barılǵan izertlewler usı sindromnıń keń tarqalǵanlıǵın tastıyıqlaydı. Máselen, Jer júzilik densawlıqtı saqlaw shólkeminiń (WHO, 2021) esabatına bola, dıqqat

jetispewshiligi belgileri mektep jasındaǵı balalardıń ortasha 5-7% inde ushırasadı. AQSHta 2019-jılı ótkerilgen keń kólemli izertlewde bolsa bul kórsetkish 9,4% balalarda anıqlanǵan (CDC, 2019). Solar arasında Ózbekstan ham Qaraqalpaqstan sharayatında DJS nıń jaǵdayın kórip shıǵayıq;

Ózbekstanda bul baǵdardaǵı statistikalıq maǵlıwmatlar sheklengen bolsa da, Respublikalıq psixiatriya hám narkologiya ilimiy-ámeliy orayı qánigeleriniń 2020-2022-jıllarda ótkergen izertlewleri nátiyjesine bola, mektep jasındaǵı balalardıń shama menen 3,8-4,2% inde dıqqat jetispewshiligi sindromına tán belgiler ushırasadı. Qaraqalpaqstanda alıp barılǵan ayırım jergilikli baqlaw jumısları da bul kórsetkishti tastıyıqlaydı. Nókis qalasındaǵı ulıwma bilim beriw mekteplerinde ótkerilgen psixodiagnostikalıq izertlewler (2021-jıl, Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı maǵlıwmatları) boyınsha, 7-12 jastaǵı balalardıń shama menen 4% i dıqqat jetispewshiligi menen baylanıslı mashqalalarǵa iye ekenligi anıqlanǵan. Bul nátiyjeler aymaqlıq tárepten de DJS mashqalası bar ekenligin hám onı erte diagnozlaw áhmiyetli ekenligin kórsetedi. Sonı ayrıqsha atap ótiw kerek, DJS kóbinese waqtında anıqlanbay qaladı. Muǵallimler hám ata-analar baladaǵı tez shalǵıwshılıq, wazıypanı aqırına jetkere almaw yaki umıtıwshılıqtı tárbiyanıń kemshiligine jorıydı. Tiykarında bolsa bul belgiler psixologiyalıq hám nevrologiyalıq mexanizmler menen baylanıslı bolıp, erte diagnozlaw hám korrekciyalıq járdemdi talap etedi. Sol sebepli, usı maqala dıqqat jetispewshiligi sindromınıń klinikalıq belgileri hám klassifikaciyasın tereń analizlewge baǵıshlanadı.

Dıqqat jetispewshiligi sindromınıń klinikalıq kórinisi quramalı bolıp, ol hár qıylı jas dáwirlerinde túrlishe kórinislerde belgili boladı. Tiykarǵı belgilerge dıqqattı jámlewdegi buzılıw, tez shalǵıw, tapsırmalardı aqırına jetkere almaw, umıtılıwshılıq hám rejelestiriwdegi qıyınshılıqlar kiredi. DJS nıń eń tiykarǵı belgisi balanıń uzaq waqıt bir nársege dıqqatın qarata almawı. Tiykarınan mektep jasındaǵı balalarda bul oqıw procesinde anıq seziledi: muǵallimniń túsindiriwlerin tıńlawda tez shalǵıydı; jazba jumıslarda tez-tez qátelerge jol qoyadı; kórsetpelerdi tolıq yadlay almaydı. 2020-jılı Rossiya Ilimler Akademiyası psixologiya institutında ótkizilgen izertlewge qaraǵanda, DJS diagnozı qoyılǵan balalardıń 78% i wazıypalardı baslaydı, biraq olardı aqırına shekem orınlay almaydı. Dıqqat jetispewshiligi bolǵan balalar qorshaǵan ortalıqtaǵı eń kishi sırtqı tásirlerge de sezgir boladı. Mısalı, aynadan ótken mashina dawısı yamasa qasındaǵı oqıwshınıń qálem túsirgeni olardı oqıw procesinen pútkilley shalǵıtıwı múmkin. Sol sebepli olar: kitap oqip atırganda betti aqırına shekem túsinbeydi; úy tapsırmasın orınlaw waqtında basqa shinigiwlarga ótip ketedi; kúndelikli turmista da ápiwayı wazıypalardı umıtıp qoyadı. Ózbekstanda 2022-jılı Tashkent qalasındaǵı 12 uluwma bilim beriw mektebinde ótkerilgen baqlawlar sonı kórsetti, dıqqat jetispewshiligi bolǵan balalardıń 65% inde kúndelikli wazıypalardı umıtıw ádettegi jaǵday esaplanadı. Qaraqalpaqstanda Nókis qalasında 2021-jılı ótkerilgen ámeliy izertlewler sonı kórsetti, dıqqat jetispewshiligi diagnozı qoyılǵan oqıwshılardıń 70% inde waqıttı basqarıwǵa baylanıslı mashqalalar bolǵan. Izertlew nátiyjelerine bola, bul mashqala, ásirese, joqarı klass oqıwshıları arasında jáne de ayqın kórinedi.

Psixiatriya hám psixologiya tarawlarında dıqqat jetispewshiligi sindromın túrli ólshemler tiykarında klassifikaciya etiw ádettegi jaǵday esaplanadi. Házirgi kúnde dúnya kóleminde eń kóp qollanılatuǵın eki tiykarǵı klassifikaciya bar: DSM-5 (Amerika Psixiatriya Associaciyası) hám XBT-11 (Jáhán densawlıqtı saqlaw shólkemi) ólshemleri. DSM-5 (2013) klassifikaciyası boyınsha, DJS úsh tiykarǵı kóriniste anıqlanadı. Olar tómendegishe:

1. Tiykarınan dıqqat jetispewshiligi túri (Predominantly inattentive presentation). Bul túrdegi balalarda dıqqat-itibardıń bólinbewi jetekshi simptom esaplanadi. Olar tapsırmalardı aqırına shekem orınlamaydı, tez umıtadı, gápti tıńlamaytuǵınday bolıp kórinedi. Olar ádette "qıyalparaz" balalar dep tárıyiplenedi.

2. Giperaktiv-impulsiv túri (Predominantly hyperactive-impulsive presentation). Bunda bala júdá aktiv, tınısh otıra almaydı, basqalardıń gápin bólip jiberedi. Oyın hám oqıwda asıǵıslıq, shıdamsızlıq kúshli kórinedi.

3. Aralas túri (Combined presentation). Dıqqat jetispewshiligi hám impulsivlik belgileriniń birgelikte belgili bolıwı. Kóbinese mektep jasındaǵı balalarda ushırasadı hám eń kóp tarqalǵan túri esaplanadi. DSM-5 kriteriyalarına bola, diagnoz qoyıw ushın simptomlar keminde 6 ay dawamında baqlanıwı hám balanıń sociallıq yamasa oqıw iskerligine unamsız tásir kórsetiwi kerek.

Xalıq aralıq kesellikler klassifikaciyasında (XBT-11, 2019) usı sindrom "neyro-rawajlanıw buzılıwları" toparına kirgizilgen. Onda da DJS dıqqattıń buzılıwı hám impulsivlik dárejesine qarap klassifikaciyalanadı. XBT-11 de tómendegi formalar parıqlanadı: dıqqattıń buzılıwı baǵanası túri, impulsivlik baǵana forması, aralas forma. Usı klassifikaciya DSM-5 ke júdá jaqın bolsa da, XBT-11 diagnostikalıq jaqınlasıwda sindromnıń bala ómirindegi real aqıbetlerine kóbirek itibar qaratadı. Ózbekstan psixologiya hám medicina ádebiyatlarında kóbinese DMS eki ólshem tiykarında klassifikaciyalanadı: jeńil dáreje - simptomlar bar, biraq bala kúndelikli turmısında ǵárezsiz bola aladı, ortasha dáreje - oqiw iskerligi hám sóylesiwde sezilerli qıyınshılıqlar bar, awır dáreje - simptomlar kúshli, bala turaqlı túrde qadaǵalaw hám járdemge mútáj boladı.

Juwmaqlap aytqanda, bul maqalada dıqqat jetispewshiligi hám giperaktivliktiń diagnostikası, nevrologiyalıq tiykarları, emlew usılları hám sociallıq-ekonomikalıq aqıbetleri keń túrde kórip shıǵıldı. Maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda farmakologiyalıq hám farmakologiyalıq emes emlew usıllarınıń nátiyjeliligi túrli izertlewler menen tastıyıqlanǵan. Stimulyatorlar tiykarındaǵı dáriler dıqqattı jámlew hám impulsivlikti kemeytiwde úlken áhmiyetke iye bolsa, kognitiv-háreket terapiyası hám ata-analar treningi arqalı uzaq múddetli unamlı ózgerisler baqlanadı. Solay etip, dıqqat jetispewshiligi sindromı tek ǵana klinikalıq jaqtan emes, al pedagogikalıq hám sociallıq kózqarastan da tereń izertlew hám qatnas jasawdı talap etedi. Balanıń tabıslı rawajlanıwı ushın erte diagnozlaw hám kompleksli qatnas tiykarǵı faktor bolıp qalmaqta.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). 5th edition. Washington, DC: American Psychiatric Publishing.

2. Dúnya júzilik densawlıqtı saqlaw shólkemi. (2019-j.) International Classification of Diseases 11th Revision (ICD-11). Geneva: WHO.

3. Barkley, R. A. (2015). Dıqqat-deficit giperaktivlik buzılıwı: Diagnostika hám emlew ushın qollanba. 4th edition. New York: Guilford Press.

4. Brown, T. E. (2013). A New Understanding of ADHD in Children and Adults: Executive Function Impairments. New York: Routledge.

5. Mirzaaxmedov, A. A. (2018). Balalarda psixikalıq rawajlanıw buzılıwları hám olardıń diagnostikası. Tashkent: Fan.

6. Jórayev, R. (2020). Klinik psixologiya tiykarları. Tashkent: "Ózbekiston" baspası.

7. Raximova, N. M. (2021). 2. Mektep jasındaǵı balalarda dıqqat jetispewshiliginiń sıpatları. Psychology and Education Journal, 58 (2), 412-420.

8. Qurbonov, Sh. (2019). Balalar psixopatologiyası. Tashkent: Innovaciya-Ziyo.

JISMONIY TARBIYA FANINI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MASALALARI

Auezimbetov Tilewbergen Allambergenovich
Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagogik mahorat markazi Jismoniy tarbiya va CHQBT fani metodisti

Annotatsiya: Mazkur tezisda jismoniy tarbiya fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari, ularning o‘quvchilar jismoniy faolligini oshirish, mustaqil mashg‘ulotlarni samarali tashkil etish hamda o‘qituvchi faoliyatini optimallashtirishdagi roli yoritilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, raqamli texnologiyalar, innovatsion ta’lim, onlayn platformalar, raqamli kompetensiya, motivatsiya, sog‘lom turmush tarzi.

Аннотация: В данном тезисе освещены теоретические и практические аспекты использования цифровых технологий в преподавании физической культуры, их роль в повышении физической активности учащихся, эффективной организации самостоятельных занятий и оптимизации деятельности учителя.

Ключевые слова: физическое воспитание, цифровые технологии, инновационное образование, онлайн-платформы, цифровая компетенция, мотивация, здоровый образ жизни.

Annotaion: This thesis covers the theoretical and practical aspects of using digital technologies in teaching physical education, their role in increasing students' physical activity, effectively organizing independent work, and optimizing teacher activities.

Keywords: physical education, digital technologies, innovative education, online platforms, digital competence, motivation, healthy lifestyle.

Bugungi kunda ta’lim jarayonini raqamlashtirish barcha fanlarda bo‘lgani kabi jismoniy tarbiya ta’limi uchun ham dolzarb masalaga aylangan. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining 6- va 13-moddalarida ta’lim tizimida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish hamda pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasini, shu jumladan raqamli ko‘nikmalarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan. [1.36b].

Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilari uchun raqamli texnologiyalar o‘quvchilarni mashg‘ulotlarga jalb qilish, harakat faoliyatini nazorat qilish, natijalarni tahlil etish va individual yondashuvni ta’minlash imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalarni jismoniy tarbiya darslariga tatbiq etish ta’lim sifatini oshiruvchi innovatsion jarayondir. Shu nuqtai nazardan, **A. Yusupov** o‘z tadqiqotlarida jismoniy tarbiya fanida multimedia, mobil ilovalar, smart-soatlar va virtual simulyatorlardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va o‘qituvchi ishini samarali tashkil etishga xizmat qilishini ta’kidlaydi [2.27-31b].

Masalan, **Google Fit, MyFitnessPal, Nike Training Club, Strava** kabi mobil dasturlar orqali o‘quvchilar o‘z jismoniy holatini nazorat qilish, yurak urish tezligi, yugurish masofasi yoki sarflangan kaloriyalarni tahlil qilish imkoniga ega bo‘ladi. Bunday yondashuv sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Bundan tashqari, **raqamli laboratoriyalar** va **interaktiv doskalar** yordamida dars jarayonini vizuallashtirish, o‘quvchilarga harakat texnikasini to‘g‘ri bajarishni ko‘rsatish ham mumkin. Misol uchun, o‘quvchilar yugurish texnikasi, to‘pni uzatish yoki sakrash kabi mashqlarni videoanaliz orqali o‘rganishadi, bu esa o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi [3.112b].

Raqamli texnologiyalar jismoniy tarbiya fanini o‘qitishda o‘qituvchining pedagogik monitoringini sezilarli darajada osonlashtiradi. Masofaviy o‘qitish sharoitida Zoom, Google Classroom yoki Moodle kabi platformalar orqali darslarni tashkil etish o‘quvchilarga videodarslar, mashqlar tavsiyasi va natijalarni baholash imkonini beradi. Shu tarzda, raqamli vositalar o‘quvchilarning jismoniy faolligini kuzatish, individual tavsiyalar berish va motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, onlayn platformalar va raqamli texnologiyalar jismoniy tarbiya ta’limini interaktiv, samarali va shaxsga yo‘naltirilgan qilishda muhim vosita hisoblanadi [4.44-48 b].

Biroq, raqamli texnologiyalarni joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud: internet tarmog‘ining cheklanganligi, texnik vositalarning yetarli emasligi va o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi pastligi. Shu bois, **ta’lim muassasalarida o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish** muhim omil hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, jismoniy tarbiya ta’limini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish — bu o‘quvchilarda jismoniy faollikni oshirish, o‘z ustida ishlashga undash, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi jarayondir. Raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilar harakat faoliyatini tahlil qilish, mashqlarni individual rejalashtirish, natijalarni baholash imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Kelajakda jismoniy tarbiya fanini o‘qitishda sun’iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalarini qo‘llash o‘quv jarayonini yanada interaktiv, qiziqarli va samarali qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat nashriyoti, 2020. – 36 b.

2. Yusupov, A. *Jismoniy tarbiya darslarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi.* – “Innovatsion pedagogika” jurnali, №3(45), 2021. – B. 27–31.

3. Rustamov, B. *Ta’lim jarayonida interaktiv vositalardan foydalanish.* – Toshkent: Fan, 2019. – 112 b.

4. Abdurahmonova, N. *Masofaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar roli.* – “Ta’lim va taraqqiyot” jurnali, №2(14), 2022. – B. 44–48

STEAM TEXNOLOGIYALARÍNÍŃ BÚGINGI KÚNDEGI ÁHMIYETLI ORNÍ

T.A.Auezimbetov - *Dene tárbiya hám SHSHBT páni metodisti*
Qaraqalpaqstan Respublikalıq pedagogikalıq sheberlik orayı

Annotatsiya: Ushbu tezisda ta’lim jarayoniga **STEAM texnologiyalarini (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics)** joriy etishning dolzarbligi, ularning o‘quvchilarda kreativ fikrlash, muammolarni hal etish va amaliy bilimlarni qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Tadqiqotda STEAM yondashuvining mohiyati, uning o‘quv jarayoniga ta’siri, shuningdek, O‘zbekiston ta’lim tizimida uni joriy etishning istiqbollari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: STEAM texnologiyasi, innovatsion ta’lim, integratsiya, fanlararo yondashuv, kreativ fikrlash, texnik tafakkur, amaliy ko‘nikma, raqamli kompetensiya, innovatsion pedagogika, zamonaviy ta’lim tizimi.

Аннотация: В данном тезисе освещается актуальность внедрения STEAM-технологий (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) в образовательный процесс, их роль в развитии у учащихся навыков креативного мышления, решения проблем и применения практических знаний. В исследовании анализируется сущность подхода STEAM, его влияние на учебный процесс, а также перспективы его внедрения в систему образования Узбекистана.

Ключевые слова: STEAM-технологии, инновационное образование, интеграция, междисциплинарный подход, креативное мышление, техническое мышление, практические навыки, цифровая компетентность, инновационная педагогика, современная система образования.

Annotation: This thesis highlights the relevance of implementing STEAM technologies (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) in the educational process, their role in developing students' creative thinking skills, problem-solving, and applying practical knowledge. The study analyzes the essence of the STEAM approach, its impact on the educational process, and the prospects for its implementation in the Uzbekistan education system.

Keywords: STEAM technology, innovative education, integration, interdisciplinary approach, creative thinking, technical thinking, practical skills, digital competence, innovative pedagogy, modern education system.

Zamanagóy bilimlendiriw sistemasında innovaciyalıq qatnaslardıń engiziliwi, ásirese, **STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics)** texnologiyalarınıń qollanılıwı bilimlendiriw procesiniń nátiyjeliligin arttırıwda úlken áhmiyetke iye bolmaqta. XXI ásirde básekige shıdamlı, kreativ pikirleytuǵın hám mashqalalardı analitikalıq sheshe alatuǵın shaxstı qáliplestiriw bilimlendiriw siyasatınıń tiykarǵı maqsetine aylanǵan.

STEAM texnologiyalarınıń payda bolıwı mektepte úyreniletuǵın pánlerdiń “bóliniwi” mashqalası hám mektep oqiwshılarınıń bilimlerin óz ornında qollana almawları menen baylanıslı. Bir joybarda hár qıylı pánlerden joqarı dárejede shólkemlestirilgen pikirlewdi rawajlandırıwǵa múmkinshilik beredi hám olarǵa alınǵan bilimlerdi turmısta nátiyjeli qollanıwǵa úyretedi.

STEAM táliminiń tiykarǵı maqseti dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandırıw, real mashqalalardı sheshiwde injenerlik kóz-qarastan paydalanıw kónlikpelerin rawajlandırıw hám olardı sheshiwde

texnologiyanıń rolin biliwden ibarat. Bunnan tısqarı, ekspertler STEAM tálimin sapalı kadrlar tayarlawdıń universal modeli sıpatında kóriw múmkin ekenligin atap ótpekte.

STEAM tálimi - bul dástúriy STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) sistemasına **Art (Kórkem óner)** komponentin qosqan halda oqıwshılarda dóretiwshilik, dizayn pikirlewi hám vizual pikirlewdi rawajlandırıwshı jantasıw bolıp tabıladı.

Alım A.N.Muslimovtiń atap ótkenindey, zamanagóy texnologiyalıq bilim beriw tek ǵana texnikalıq bilimlerdi emes, al estetikalıq kóz-qaraslar, kommunikativlik kompetenciyalar hám jeke belsendilikti de rawajlandırıwı zárúr [1, 63-b.].

STEAM texnologiyaları oqıwshılardı pánleraralıq baylanıstı túsiniwge, óz pikirin tiykarlawǵa, eksperiment júrtiwge hám jańalıq jaratıwǵa úyretedi.

Búgingi kúnde STEAM jantasıw tek mekteplerde emes, al mektepke shekemgi bilimlendiriw hám joqarı bilimlendiriw basqıshlarında da keńnen engizilmekte. Zamanagóy dúnyada óndiris, injenerlik hám texnologiyalıq tarawlarda innovaciyalıq ideyalarǵa ie qánigelerge talap artıp barmaqta. Sol sebepli STEAM qatnası arqalı bilimlendiriw procesin ámeliyat penen integraciyalaw zárúr.

Izertlewler soni kórsetedi, STEAM tiykarında oqıtılgan oqıwshılar logikalıq pikirlew, jámáátte islew, joybarlar islep shigiw hám mashqalalardı sistemalı sheshiwde joqarı nátiyjelerdi kórsetken [2, 112-b.].

Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 2021-jıl 15-marttaǵı **"STEAM tálimin rawajlandırıw haqqında"ǵı** qararına muwapıq, respublikamız boylap STEAM orayları shólkemlestirilip, olarda robototexnika, 3D modellestiriw, sanlı dizayn, programmalastırıw tiykarları oqıtılmaqta.

Bunnan tısqarı, **Prezident mektepleri, Dóretiwshilik mektepleri hám Temurbekler mektebi sistemasında da** STEAM jantasıwın bilimlendiriw procesine engiziw jolǵa qoyilgan.

Pedagoglar bul texnologiya arqalı oqıwshılarda logikalıq pikirlew, mashqalanı analitikalıq sheshiw, jámáátlik iskerlik, dóretiwshilik hám liderlik kónlikpelerin qáliplestiriwge erispekte [3, 58-b.].

STEAM texnologiyaları oqıw procesin oyınlar, tájiriybeler, joybarlar arqalı shólkemlestiriw imkanın beredi. Bul bolsa oqıwshılardıń pánge bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttıradı, úyrenilip atırǵan bilimlerdiń ámeliy turmıs penen baylanıslılıǵın kórsetedi.

STEAM jantasıwı bilim beriwde tómendegi nátiyjelerge alıp keledi:

- oqıwshıda sın kóz-qarastan hám sistemalı pikirlew rawajlanadı;
- pánleraralıq integraciya bekkemlenedi;
- oqıw procesi dóretiwshilik ortalıqta ótedi;
- oqıwshi óz joybarın qorǵaw, talıqlaw kónlikpelerine iye boladı [4, 91-b.].

Usıǵan qaramastan, STEAM texnologiyaların engiziwde ayırım mashqalalar bar, qánigeli pedagoglardıń jetispewshiligi, texnikalıq úskeneleniw dárejesiniń tómenligi, metodikalıq qollanbalar hám oqıw baǵdarlamalarınıń tolıq islep shıǵılmaǵanlıǵı hám t.b.

Bul boyınsha **pedagoglardı qayta tayarlaw, tájiriybe almasıw seminarların shólkemlestiriw hám de xalıqaralıq STEAM bagdarlamaları menen integraciyalaw** eń nátiyjeli jollardan esaplanadı [5, 144-b.].

Búgingi kúnde STEAM bilimlendiriw jantasıwları tiykarǵı bagdarlarda háreket etedi: STEAM sawatlılıǵın rawajlandırıw hám hámme ushın tayarlıq joqarı texnologiyalı tarawlar ushın kadrlar birinshi baǵdar hár birin támiyinlewge tásir etedi. Oqıwshınıń innovaciyalıq pikirlew quralları hám matematikadan qalay paydalanıw tájiriybesi, túrli professional mashqalalardı sheshiw ushın injenerlik hám pán bolıp tabıladı. Bunıń ushın logikanı, sanlı sawatxanlıqtı, dúnyaǵa ilimiy kóz-qarastı rawajlandırıw kerek. Usı kóz-qarastan, balalar hám jaslardıń qosımsha bilim alıwı úlken perspektivalarǵa iye. Sebebi ol ózgeriwsheńlikti beredi bilimlendiriw hám jámáátlik dóretiwshilik joybarlardı támiyinleydi.

Juwmaqlap aytqanda, STEAM texnologiyaları búgingi kúnde tek ǵana zamanagóy bilimlendiriw sistemasınıń emes, al jámiyettiń innovaciyalıq rawajlanıwınıń da áhmiyetli faktorı bolıp esaplanadı. Ol oqıwshılarda tek ǵana bilim hám kónlikpelerdi emes, al kreativlik, jámáátlik,

mashqalalardı sheshiw, sın kóz-qarastan pikirlew sıyaqlı kónlikpelerdi qáliplestiredi. Ózbekstan Respublikası bilimlendiriw sistemasında STEAM jantasıwınıń keńnen engiziliwi - jas áwladtı básekige shıdamlı, zamanagóy bilim hám kónlikpelerge iye bolǵan qánigeler sıpatında qáliplestiriwdiń áhmiyetli kepili bolıp esaplanadı.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. Muslimov N.A. Kasb-hunar talimi wqituvchilarini tayyorlashning zamonaviy metodikasi. - T.: Fan va texnologiya, 2014. - 63 b.
2. Murodova G., Tursunov A. STEAM jantasıwınıń bilimlendiriw procesine engiziliwi. - T.: TDPU baspası, 2021. - 112 b.
3. Jwraev Sh. Innovaciyalıq texnologiyalar tiykarında oqitiw metodikası. - T.: "Óqituvchi," 2022. - 58 b.
4. Xolmatova D. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. - Samarqand: SamDU baspası, 2021. - 91 b.
5. Rasulov R. STEAM tálimi: teoriya hám ámeliyat. - T.: Innovaciya, 2023. - 144 b.

OILAVIY NIZOLARNI PSIXOLOGIK BOSHQARISH USULLARI

Baybulov Ahmed Risbekovich
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya : Ushbu maqolada oilaviy nizolarni yuzaga keltiruvchi omillar, ularni tahlil qilish va psixologik boshqarishning samarali usullari yoritilgan. Oilaviy muhitda kelishmovchiliklarning ildiz sabablari, shuningdek, er-xotin o‘rtasidagi muloqot, sabr va empatiya darajasining ahamiyati tahlil qilinadi. Shaxsiy va ijtimoiy psixologik yondashuvlar asosida oilaviy nizolarni bartaraf etish, sog‘lom munosabatlarni tiklash va oila barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari psixolog, o‘qituvchi va ijtimoiy xodimlar faoliyatida amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: oila, nizolar, psixologik boshqaruv, murosaga kelish, empatiya, kommunikatsiya, barqarorlik.

Annotation: This article explores the main causes of family conflicts and effective methods of their psychological management. The significance of communication, patience, and empathy in maintaining harmony between spouses is analyzed. Based on personal and social psychological approaches, strategies for resolving conflicts, restoring healthy relationships, and strengthening family stability are proposed. The findings of the research have practical value for psychologists, teachers, and social workers engaged in family counseling and social support.

Keywords: family, conflicts, psychological management, reconciliation, empathy, communication, stability.

Аннотация: В статье рассматриваются причины возникновения семейных конфликтов и эффективные методы их психологического управления. Анализируется роль общения, терпения и эмпатии в сохранении гармонии между супругами. На основе личностных и социальных психологических подходов предложены стратегии разрешения конфликтов, восстановления здоровых отношений и укрепления стабильности семьи. Полученные результаты имеют практическое значение для психологов, педагогов и социальных работников.

Ключевые слова: семья, конфликты, психологическое управление, примирение, эмпатия, общение, стабильность.

Bugungi kunda O‘zbekiston jamiyatida oilaning mustahkamligi, farzandlarning sog‘lom muhitda voyaga yetishi masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek:

“Oila – bu jamiyatning tayanchi, inson tarbiyasining poydevori. Agar oila mustahkam bo‘lsa, jamiyatda ham tinchlik, barqarorlik va farovonlik bo‘ladi.”

Shu boisdan, oilaviy nizolarni erta aniqlash, ularni to‘g‘ri psixologik yondashuvlar orqali boshqarish va bartaraf etish bugungi kun psixologlari oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Oila ichidagi nizolar — bu tabiiy holat, ammo ularni to‘g‘ri boshqarish har bir insonning emotsional savodxonligi va ruhiy barqarorligiga bog‘liq. Oilaviy mojarolar ko‘pincha o‘zaro tushunmovchilik, iqtisodiy qiyinchiliklar, shaxslararo ishonchning yo‘qolishi yoki kommunikatsiyaning sustligi natijasida yuzaga keladi. Shu sababli, psixologik boshqaruv usullarini chuqur o‘rganish, zamonaviy yondashuvlar va milliy qadriyatlar uyg‘unligida qo‘llash zarurdir. Mazkur maqolada oilaviy nizolarni psixologik boshqarishning samarali yo‘llari, ularni amaliyotda qo‘llash mexanizmlari hamda oila barqarorligini ta’minlashdagi ahamiyati tahlil etiladi.

Oilaviy nizolar — bu er-xotin, ota-ona va farzandlar yoki boshqa oila a’zolari o‘rtasidagi hissiy, ijtimoiy hamda kommunikativ ziddiyatlarni ifodalovchi murakkab psixologik holatdir. Ularning kelib chiqish sabablari ko‘p omilli bo‘lib, shaxslararo kommunikatsiya buzilishi, roliyal disbalans, empatiya darajasining pasayishi, shuningdek, iqtisodiy va ijtimoiy stressorlar bilan chambarchas bog‘liq. [1, 45].

Psixologiyada oilaviy nizolarni boshqarish **kognitiv-behavioral, emotsional-regulyativ va sistemali yondashuvlar** asosida amalga oshiriladi. **Kognitiv-behavioral terapiya (KBT)** oilaviy nizolarning asosida yotuvchi noto‘g‘ri fikrlash andozalarini aniqlash va ularni o‘zgartirishga yo‘naltirilgan. Masalan, turmush o‘rtoqlar orasidagi "hamma narsani men to‘g‘ri qilaman" yoki "u meni tushunmaydi" kabi irrasional fikrlar o‘rniga konstruktiv, muloqotga asoslangan ijobiy kognitsiyalar shakllantiriladi. [1, 45].

Emotsional regulyatsiya usullari oilaviy stressni kamaytirish, agressiyani nazorat qilish va hissiy o‘zini tuta bilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, “emotsional intellekt” (E.I.) darajasini oshirish muhim. Goleman (1995) ta’kidlaganidek, emotsional intellektli insonlar o‘z his-tuyg‘ularini anglay oladi, boshqaradi va boshqalar bilan sog‘lom hissiy aloqada bo‘ladi.

Oilaviy muammolarni hal etishda **sistemali terapiya yondashuvi** ham samarali hisoblanadi. Bu yondashuvga ko‘ra, oila — bu yagona tizim bo‘lib, bir a’zodagi psixologik muammo butun tizimning disfunktsiyasiga olib keladi. Shu bois, psixologik intervensiyalar nafaqat individual, balki butun oila tizimiga yo‘naltiriladi. Terapiya jarayonida “oilaviy rollar xaritasi” tuziladi, kommunikativ bloklar tahlil qilinadi va har bir a’zoning hissiy javobgarligi aniqlanadi.

Mediatorlik va fasilitatsiya texnikalari ham oilaviy nizolarni boshqarishda qo‘llaniladi. Mediatsiya — bu uchinchi neytral shaxs (psixolog yoki mediator) ishtirokida o‘zaro tushunish va murosaga erishish jarayonidir. Bu usul konfliktni kuchaytirish o‘rniga, muloqotni ochiq va konstruktiv yo‘nalishda olib borishni ta’minlaydi. Shuningdek, pozitiv psixologiya yondashuvlari ham muhim o‘rin tutadi. Martin Seligman nazariyasiga ko‘ra, oilaviy baxt va barqarorlikni saqlash uchun minnatdorchilik, ijobiy muloqot, kechirimlilik va ma’naviy qo‘llab-quvvatlash asosiy omillardir. Psixologik mashg‘ulotlarda “Kechirish terapiyasi”, “Empatik tinglash” va “Oila qadriyatlari piramidasi” kabi metodikalar qo‘llanilishi, oila a’zolari o‘rtasida ijobiy hissiy rezonansni kuchaytiradi. [2, 78].

Oilaviy nizolarni psixologik boshqarish jarayonida, shuningdek, art-terapiya, relaksatsion mashg‘ulotlar, kommunikativ treninglar va avtogen mashq usullari ham keng qo‘llanadi. Bu metodlar shaxsda stressga chidamlilikni oshirish, hissiy toliqishni kamaytirish va o‘zini anglashni rivojlantirishga yordam beradi.

Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, muntazam o‘tkaziladigan “Oilaviy dialog” treninglari, “Mening his-tuyg‘ularim” mashqlari, “Bir-birimizni tushunamiz” psixologik o‘yinlari orqali oila a’zolari o‘zaro hurmat va ishonchni mustahkamlashga erishadi.

Shunday qilib, oilaviy nizolarni psixologik boshqarish — bu nafaqat muammolarni hal etish jarayoni, balki oilaviy uyg‘unlik, sog‘lom kommunikatsiya va hissiy barqarorlikni ta’minlovchi psixologik madaniyatni shakllantirish yo‘lidir. Quyida yana bir nechta psixologik texnikalarni ham keltirib o‘tmoqchiman, ushbu texnikalar yordamida ham oilaviy nizolarning oldini olish va boshqarish mumkin bo‘ladi.

1. Vaziyatni baholash va xavfsizlik

Avvalo, oilaviy nizoning xavf darajasini aniqlash: jismoniy zo‘ravonlik, bolalar yoki qarovdagi odamlar xavf ostida bo‘lsa — tez tibbiy yoki ijtimoiy yordamga yo‘naltirish zarur. Xavfsiz muhit ta’minlanmaguncha chuqur psixoterapiya boshlanmasin. Agar kerak bo‘lsa, favqulodda chora (politsiya, krizis-markaz, ijtimoiy xizmat) haqida maslahat bering. [3, 56].

2. Aktiv tinglash va his-tuyg‘ularni qayta nomlash

Har bir tarafga navbat bilan 5–10 daqiqa so‘z berish: gap kesilmasin, bahslashilmasin. Psixolog faqat ochiq savollar bilan eshitadi. «Siz o‘zingizni shunday his qilasiz» kabi so‘zlar bilan his-tuyg‘ularni qayta nomlash (labeling) — hissiy yukni kamaytiradi va tomonlarni tinchlantiradi.

3. “Men-xabari” (I-message) texnikasi

Nizo paytida «Siz har doim…» demaslik tavsiya etiladi. Buning o‘rniga: «Men o‘zimni xafa bo‘laman, chunki…» — bu ayb qo‘yish o‘rniga hisni bildiradi va qarama-qarshi reaksiya kamayadi.

Mashq: har bir tarafdan bitta balki ikki «men-xabari» yozishni so‘rang va ularni o‘qib eshitish. [3, 56].

4. Muammoni aniqlash va kichik maqsad sozlash

Katta nizoni kichik, konkret muammolarga parchalash (masalan: «pulni boshqarish», «vaqt taqsimoti», «tarbiya qoidalari»).

Har bir kichik muammo uchun 1–2 aniq amalga oshiriladigan qadamni belgilash (kim, nima, qachon bajaradi).

5. Muloqot qoidalarini ishlab chiqish

Uyda «nizo qoidalari» tuzilsin: so‘z kesmaslik, baland ovoz bilan 2 daqiqa ichida tinchlanish, 24 soat ichida masalani muhokama qilish va hokazo.

Qoidalarni yozib qo‘yish va hamma tomonidan tasdiqlanishi muhim.

6. Vaziyatni sovutish va tanaffus usuli

Kuchli emosiyalar paydo bo‘lsa, 10–30 daqiqalik tanaffus — «sovutish»: chuqur nafas, qisqacha yurish, suv ichish. So‘ngra qayta gaplashish. Tanaffus davomida biror zararli so‘z aytilmasligi shart.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, oilaviy nizolarni psixologik boshqarish — bu oila a’zolari o‘rtasidagi muammolarni tinch, sog‘lom va samarali yo‘l bilan hal etishning eng muhim yo‘llaridan biridir. Har bir oilada fikrlar to‘qnashuvi yoki hissiy kelishmovchiliklar bo‘lishi tabiiy hol, biroq ularni to‘g‘ri yondashuv bilan boshqarish oilaning mustahkamligi va ruhiy muvozanatini saqlab qoladi. Psixologik boshqarishning samarali usullariga ochiq muloqot, hamdardlik, sabr-toqat, hissiy o‘zini nazorat qilish, hamkorlikda qaror qabul qilish kiradi. Shuningdek, oila a’zolarining bir-birini tinglashi, hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va muammoga “kim aybdor” emas, “qanday yechamiz” degan yondashuvda qarashi muhimdir. [5, 35].

Oilaviy nizolarni boshqarishda psixologning roli ham katta. U oila a’zolariga o‘z his-tuyg‘ularini tushunishga, stressni kamaytirishga va sog‘lom muloqot madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. Natijada, oila a’zolari o‘zaro ishonch, mehr va qo‘llab-quvvatlash muhitini yaratadi.

Umuman olganda, oilaviy nizolarni psixologik boshqarish oila mustahkamligi, bolalar tarbiyasi va ijtimoiy barqarorlikning muhim omillaridan biridir. Shu sababli, har bir inson oilaviy munosabatlarda psixologik madaniyatni oshirishga, ijobiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020. – 240 b.
2. Shoumarov G‘. Psixologik muammolar va ularni hal etish yo‘llari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019. – 196 b.
3. Fromm E. The Art of Loving. – New York: Harper & Row, 1995. – 133 p.
4. Gottman J., Silver N. The Seven Principles for Making Marriage Work. – New York: Harmony Books, 2015. – 295 p.
5. Xudoyberdiyeva D. Oilaviy konfliktlarni boshqarishning psixologik omillari. – “Psixologiya va pedagogika” jurnali, №3, 2021. – 33–39-b.

KO‘RISH QOBILIYATI CHEKLANGAN SHAXSLAR UCHUN ZAMONAVIY PSIHOKORREKSIYA TEXNOLOGIYALARI

Begdullayev Baxadir - *magistrant*
QQDU
Ilmiy rahbari: PhD Suletbaeva E.S.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun psixologik korrektsiyaning zamonaviy texnologiyalari tahlil qilinadi. Psixokorrektsiyada axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, masofaviy maslahat berish, art-terapiya, treninglar va sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslar, psixokorrektsiya, zamonaviy texnologiyalar, trening, art-terapiya, sun’iy intellekt.

Аннотация. В данной статье анализируются современные технологии психологической коррекции для лиц с нарушением зрения. Освещены преимущества использования информационно-коммуникационных технологий, дистанционного консультирования, арт-терапии, тренингов и искусственного интеллекта в психокоррекции.

Ключевые слова: лица с нарушением зрения, психокоррекция, современные технологии, тренинг, арт-терапия, искусственный интеллект.

Abstract. This article analyzes modern technologies of psychological correction for individuals with visual impairments. It highlights the advantages of using information and communication technologies, remote counseling, art therapy, training programs, and artificial intelligence in psychocorrection.

Keywords: individuals with visual impairments, psychocorrection, modern technologies, training, art therapy, artificial intelligence.

Ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslar nafaqat jismoniy, balki ijtimoiy-psixologik to‘siqlar bilan ham duch kelishadi. Bu holat ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, atrofdagilar bilan muloqoti, mehnat faoliyati va shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ko‘rishning buzilishi umuman shaxsga ta’sir qiladi. Har qanday nuqson funksiyaning alohida tushib qolishi bilan cheklanmaydi, balki butun shaxsning qayta qurilishiga olib keladi va ularning yo‘nalishlarini belgilab, keyingi hayotga kuch beradi. Haqiqatan ham shunday. L.S. Vigotskiy: "Nuqson nafaqat ruhiy qashshoqlik, balki boylik manbai, nafaqat zaiflik, balki kuch manbai hamdir," deb hisoblagan [1].

Psixologik tuzatishning zamonaviy texnologiyalari fundamental nazariy va uslubiy qoidalarga asoslanadi [2]:

- integrativ korreksion ishning asosi sifatida "o‘rnini bosuvchi" rivojlanish, dasturning keyingi ontogenetik bosqichiga faqat oldingi bosqich natijalari mustahkamlangandan so‘ng o‘tishni nazarda tutadi;
- bolaning me’yoriy psixomotor, nutqiy va emotsional rivojlanishi bosqichlari va muddatlarini o‘tish ketma-ketligi;
- psixik faoliyatning bazaviy shart-sharoitlari, shu jumladan makon-zamon shart-sharoitlarining belgilovchi roli;
- harakat, shu jumladan ixtiyoriy aktlarni rivojlantirish va takomillashtirish qonunlari va qonuniyatlaridan foydalanish;
- integrativ tushunishda bolaning psixologik-nutqiy va hissiy-irodaviy rivojlanishining dolzarb darajasini hisobga olish;
- faoliyat motivatsiyasining yetakchi turi va bola faoliyatini hissiy tartibga solishning asosiy darajalari shakllanganligini hisobga olish;
- yangi faoliyat turlarini shakllantirishda bosqichma-bosqichlik. Shu sababli psixologik yordam va psixokorrektsiya jarayonida zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslarga nisbatan bu tuzatish ishlari jarayonida quyidagi amaliy vazifalarni hal qilishni nazarda tutadi [3]:

- faoliyatning ixtiyoriy tarkibiy qismlarini shakllantirish;
- o‘z tanasi va somatognozi sxemasini shakllantirish;
- fazoviy tasavvurlarni shakllantirish;
- og‘zaki tahlil va og‘zaki-mantiqiy fikrlashni rivojlantirish;
- bolaning lug‘at boyligi va umumiy xabardorligini kengaytirish, verbalizmni bartaraf etish;
- mustaqil ijodiy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- emotsional-affektiv sohaning dolzarb darajali tuzilishiga muvofiq faoliyat va shaxslararo muloqot jarayonlarini emotsional tartibga solishning adekvat mexanizmlarini shakllantirish.

Korreksion dasturlar ikkita asosiy variantda amalga oshiriladi.An’anaviy usullar – individual va guruh maslahatlari, psixoterapiya, treninglar – hali ham dolzarb. Biroq axborot texnologiyalari rivoji tufayli masofaviy yordam, onlayn treninglar, multimedia vositalari orqali psixokorrektsiyaning samaradorligi oshdi. Bu esa:

- vaqt va masofa cheklovlarini kamaytiradi;
- ko‘proq shaxslarni qamrab olish imkonini yaratadi;
- individual yo‘ndoshuvni ta’minlaydi.

Ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun zamonaviy psixokorrektsiya usullari:

Masofaviy maslahat va onlayn platformalar. Audio va brail interfeyslari bilan jihozlangan maxsus onlayn dasturlar orqali psixologik maslahat berish mumkin. Bu usul shaxsning uyidan chiqmasdan yordam olishiga sharoit yaratadi. Yordamchi texnologiyalar - bu sog‘lig‘ida nuqsoni bo‘lgan odamlarga atrofdagilar bilan samaraliroq muloqot qilish, o‘rganish va kundalik hayot kechirish imkonini beruvchi ishlanmalardir. Post-fan kompyuter ko‘rish, matnni aniqlash va nutqni sintez qilish texnologiyalari ko‘zi ojiz odamlarga atrofdagi dunyoni idrok etishga qanday yordam berishini tushunib yetdi.

Art-terapiyaning zamonaviy ko‘rinishlari. Art-terapiyada taktil materiallar (glina, yog‘och, shox) bilan ishlash, musiqa va ritmlardan foydalanish, audiovizual (faol eshitish) mashg‘ulotlar qo‘llanadi. Bu ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslarda ijodiy qobiliyatni rivojlantiradi va emotsional tenglikni saqlaydi.

Treninglar orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish. Trening dasturlari shaxsning muloqot, o‘z-o‘zini boshqarish, stressni yengish, ijtimoiy moslashuv kabi ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy treninglar maxsus ovozli dasturlar, mobil ilovalar yoki VR (virtual reallik) orqali amalga oshirilishi mumkin.

Sun’iy intellektdan foydalanish. Sun’iy intellekt shaxsning emotsional holatini kuzatish, test natijalarini tahlil qilish, individual mashqlar tavsiya etishda qo‘llanilishi mumkin. Masalan, maxsus chat-botlar yoki ovozli yordamchilar 24/7 rejimda maslahat berishi mumkin.

Ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun zamonaviy psixokorrektsiya texnologiyalari ularning ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Masofaviy maslahat, art-terapiyaning yangi ko‘rinishlari, treninglar va sun’iy intellektni birgalikda qo‘llash psixologik yordamni samaraliroq, qulay va inklyuziv qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Deniskina V. Z. Osobıe obrazovatelnıe potrebnosti, obuslovlennıe narusheniem zreniya i ix vtorichnımi posledstviyami // Defektologiya. - 2012. - No 5.
2. Semago N. Ya. Novıe podxodı k postroyeniyu korreksionnoy rabotı s detmi s razlichnımi vidami otklonitelnogo razvitiya // Defektologiya. - 2000. - № 1.
3. Fominoy E. S. Sovremennıe texnologni psixologicheskoy korrekcii i reabilitacii lis s narusheniyami zreniya // Konsept. - 2015. - No 09 (sentyabr).

KIBERPEDAGOGIKADA RAQAMLI SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Sh.B.Bekchonova - *PhD, dotsent*
Sh.U.Ischanova - *magistrant*
Yangi asr universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy raqamli ta’lim muhitida raqamli savodxonlikni rivojlantirish bilan bog‘liq dolzarb muammolar va ularning kiberpedagogika doirasidagi yechimlari tahlil qilinadi. Raqamli savodxonlik tushunchasining mohiyati, uning pedagogik komponentlari, axborot madaniyati, kiberxavfsizlik va mediamadaniyat bilan bog‘liqligi yoritiladi. Shuningdek, talabalarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirishda uchraydigan muammolar – texnologik tengsizlik, motivatsiya yetishmovchiligi, kiberxavflarni tushunmaslik – va ularni hal etish bo‘yicha metodik takliflar beriladi. Maqolada raqamli savodxonlikni rivojlantirishda interaktiv ta’lim texnologiyalari, raqamli didaktika va tarmoq resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlari ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kiberpedagogika, raqamli savodxonlik, raqamli kompetensiyalar, axborot madaniyati, kiberxavfsizlik, media savodxonlik, ta’lim texnologiyalari

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные проблемы развития цифровой грамотности в условиях современной цифровой образовательной среды и пути их решения в рамках киберпедагогики. Раскрываются сущность понятия «цифровая грамотность», её педагогические компоненты, взаимосвязь с информационной культурой, кибербезопасностью и медиаграмотностью. Особое внимание уделено проблемам формирования цифровых компетенций у студентов: технологическое неравенство, недостаток мотивации, непонимание киберугроз. Представлены методические предложения по их преодолению. Также анализируются возможности эффективного применения интерактивных образовательных технологий, цифровой дидактики и сетевых ресурсов в развитии цифровой грамотности.

Ключевые слова: киберпедагогика, цифровая грамотность, цифровые компетенции, информационная культура, кибербезопасность, медиаграмотность, образовательные технологии

Abstract: This article explores the current challenges in developing digital literacy in the context of modern digital educational environments and outlines pedagogical solutions within the framework of cyberpedagogy. It examines the concept of digital literacy, its pedagogical components, and its connection to information culture, cybersecurity, and media literacy. Particular focus is placed on issues such as technological inequality, lack of student motivation, and misunderstanding of cyber threats. The article proposes methodological approaches to overcoming these issues. Furthermore, it highlights the potential of using interactive learning technologies, digital didactics, and online educational resources to effectively enhance digital literacy among students.

Keywords: cyberpedagogy, digital literacy, digital competencies, information culture, cybersecurity, media literacy, educational technologies

KIRISH

Raqamli texnologiyalarning ta’lim tizimiga chuqur singib borishi zamonaviy pedagogik jarayonlarda yangi kompetensiyalarning shakllanishini talab qilmoqda. Shu jumladan, raqamli savodxonlik — zamonaviy o‘quvchi, talaba va pedagog uchun ajralmas tayanch kompetensiyalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli savodxonlik nafaqat texnologiyalardan foydalanish qobiliyatini, balki axborotni tanlash, tahlil qilish, baholash va xavfsiz ishlatish malakalarini ham o‘z ichiga oladi.

Kiberpedagogika kontekstida esa ushbu tushuncha yanada kengayadi: bu yerda raqamli vositalardan foydalanishning didaktik asoslari, kiberxavfsizlikka oid bilimlar, raqamli axloq me’yorlari va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish tamoyillari bir butunlikda ko‘rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ilmiy adabiyotlar tahlili raqamli savodxonlikning tarkibiy qismlari va ularni rivojlantirish bo‘yicha turli yondashuvlar mavjudligini ko‘rsatadi. C.Jones(2019) raqamli savodxonlikni uch asosiy komponentga bo‘ladi: texnik, kognitiv va sotsial-madaniy[2]. D.Belshaw (2014) esa uni 8 yo‘nalishda (madaniy, kognitiv, konstruktiv, kommunikativ, ijtimoiy, analitik, xavfsizlik, va texnologik savodxonlik) ko‘rib chiqadi[1]. Shu bilan birga, N.Selwyn (2021) raqamli vositalarni o‘qituvchilarning tanqidiy va ongli qo‘llashi zarurligini ta’kidlab, faqat texnik mahorat yetarli emasligini ta’kidlaydi[3].

Mamlakatimiz olimlari orasida Toshxo‘jayev va Qodirova (2023) raqamli savodxonlikni pedagogik loyihalash va kiberxavfsizlik madaniyati bilan integratsiyada o‘rganib, uni kompetensiyaviy yondashuv doirasida tahlil qilgan. Adabiyotlar umumlashtirilganda, raqamli savodxonlik kiberpedagogik kompetensiyaning asosiy tayanchlaridan biri sifatida qaralmoqda.

METODIKA

Kiberpedagogikada raqamli savodxonlikni rivojlantirishdagi muammolarga yechimlarni topishda tizimli yondashuv, diagnostik tahlil, va eksperimental kuzatuv asosiy metod sifatida qo‘llanilmoqda. Talabalarning raqamli savodxonlik darajasi quyidagi mezonlar asosida baholandi:

1) axborot bilan ishlash ko‘nikmalari;
2) raqamli vositalardan samarali foydalanish;
3) kiberxavfsizlik qoidalariga rioya qilish;
4) raqamli axloq me’yorlarini tushunish.

O‘quv mashg‘ulotlarida interaktiv usullar (raqamli forumlar, onlayn loyihalar, mediaanaliz) va sun’iy intellekt yordamida adaptiv ta’lim elementlari sinov tariqasida joriy qilindi.

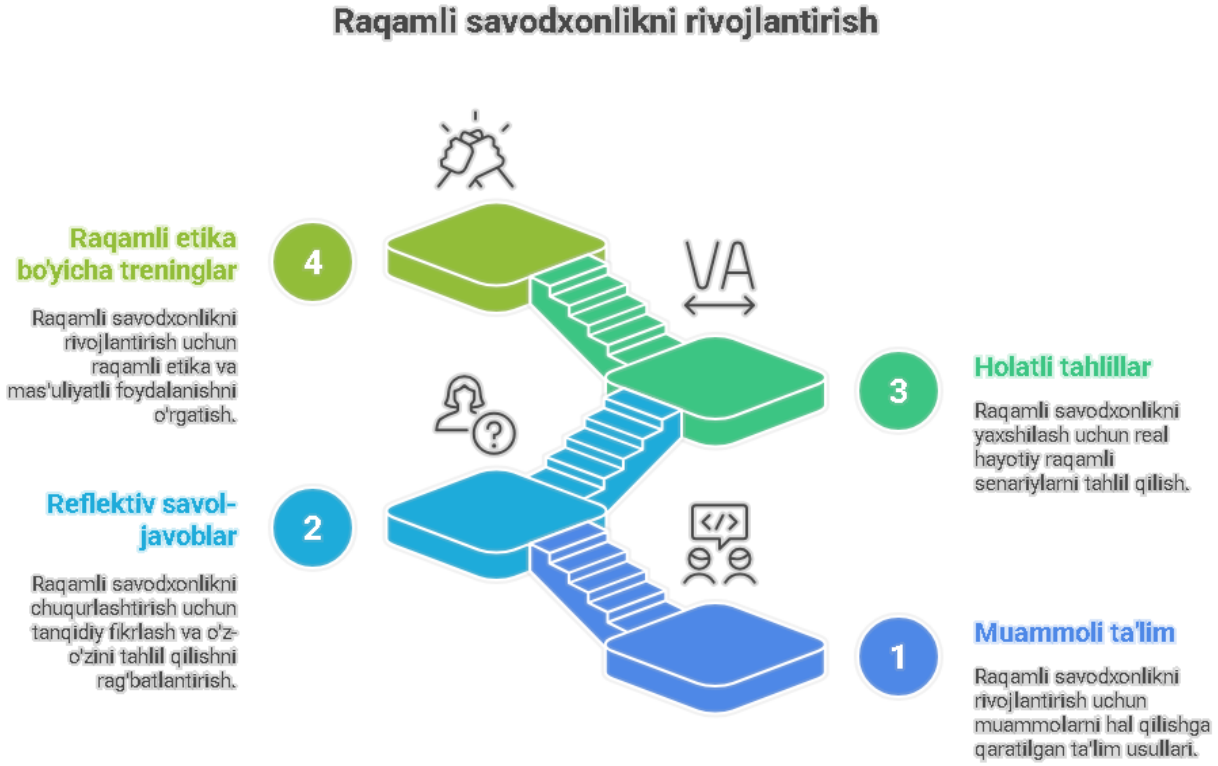

Raqamli savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan metodik kompleks quyidagilardan iborat bo‘ldi: muammoli ta’lim, reflektiv savol-javoblar, holatli tahlillar, raqamli etikani o‘rgatuvchi treninglar.

MUNOZARA

Kiberpedagogikada raqamli savodxonlikni rivojlantirishdagi muammolarga yechimlarni topishda aniqlanishicha, talabalarning raqamli savodxonlik darajasida sezilarli tafovutlar mavjud. Ba’zi talabalar texnik vositalarni yaxshi bilsalar-da, axborotning ishonchliligini baholash, havfli kontentdan himoyalanish yoki raqamli etikani tushunishda sustlik ko‘rsatmoqda. Bu holat raqamli savodxonlikni faqat texnik ko‘nikmalar bilan cheklash noto‘g‘ri ekanini ko‘rsatadi. Shuningdek, raqamli vositalardan foydalana olmaslik holati emas, balki ulardan mas’uliyatli foydalanishni

bilmaslik asosiy muammo sifatida namoyon bo‘ldi. Bu esa pedagogik jarayonda kiberpedagogik yondashuvga asoslangan o‘quv metodlarining zarurligini anglatadi. Ta’limda raqamli savodxonlikni shakllantirish uchun o‘qituvchi faqat texnik vositalarni emas, balki ularning axborot, axloqiy va xavfsizlik jihatlarini integratsiyalashgan holda tushuntirishi lozim. Munozaralar shuni ko‘rsatdiki, raqamli savodxonlikni chuqur yoritish uchun transdistsiplinar (pedagogika, informatika, axborot xavfsizligi, sotsiologiya) yondashuv zarur.

XULOSA. Kiberpedagogika doirasida raqamli savodxonlikni rivojlantirish — zamonaviy ta’lim tizimining muhim strategik yo‘nalishlaridan biridir. Raqamli savodxonlikning faqat texnik emas, balki axborotiy, etik, xavfsizlik va kommunikativ jihatlarini rivojlantirish kiberpedagogik kompetensiyaning tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quv jarayoniga raqamli etikani o‘rgatuvchi topshiriqlar, kiberxavfsizlik bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar va media savodxonlik asoslarini joriy etish orqali raqamli savodxonlik darajasini sezilarli darajada oshirish mumkin. Kelgusida raqamli savodxonlikni rivojlantirishga doir o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, o‘qituvchilarni maxsus malaka oshirish kurslari orqali tayyorlash va sun’iy intellektga asoslangan diagnostik vositalarni joriy qilish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Belshaw, D. (2014). The Essential Elements of Digital Literacies. San Francisco: self-published. pp. 17–36.
2. Jones, C. (2019). Digital Literacy in Higher Education: Literature Review and Framework. Educational Technology & Society, 22(1), 51–66. https://www.jstor.org/stable/10.2307/26558936
3. Selwyn, N. (2021). Education and Technology: Key Issues and Debates (3rd ed.). London: Bloomsbury Academic. pp. 92–107.
4. Toshxo‘jayev, Y. T va Qodirova, Z. X. (2023). Raqamli savodxonlikni shakllantirishda kiberpedagogik yondashuv. Innovatsion Ta’lim Texnologiyalari, *5*(2), 25–32.
5. Qodirova, N. M. (2022). Talabalarda raqamli savodxonlikni shakllantirishga doir amaliy yondashuvlar. Pedagogik Izlanishlar Jurnali, 4(1), 40–48.
6. UNESCO. (2021). Digital Literacy for Life and Work. Paris: UNESCO Publishing.https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000259012 pp. 11–38

STUDENTLERDIŃ STRESS JAǴDAYÍNDA ÓZ-ÓZIN BASQARÍWDÍŃ PSIXOLOGIYALÍQ ÓZGESHELIKLERI

Biysekova Sárbinaz Tólebaevna - *assistent oqıtıwshı*
ITU

Annotaciya. Maqalada stress, stresske shıdamlılıq, ózin tutıw hám koping minez-qulıq túsinikleri jergilikli hám sırt el avtorlarınıń talqılawında sáwlelendirilgen. Joqarı oqıw ornı studentlerinde stresstiń áhmiyetliligi, onı tártipke salıw hám bul proceste qollanılatuǵın koping-strategiyalar psixologiyalıq jaqtan analizlenedi. Maqalada adaptiv hám dezadaptiv koping-strategiyalar, olardıń stress dárejesine tásiri hám de studentlerde ózin-ózi basqarıw mexanizmleriniń áhmiyeti kórsetip ótilgen.

Аннотация. В статье понятия стресса, стрессоустойчивости, самоконтроля и копинг-поведения отражены в анализе отечественных и зарубежных авторов. Важность стресса у студентов высших учебных заведений, его регулирование и применяемые в этом процессе копинг-стратегии анализируются с психологической точки зрения. В статье рассматриваются адаптивные и дезадаптивные копинг-стратегии, их влияние на уровень стресса, а также значение механизмов саморегуляции у студентов.

Annotation. The article reflects the concepts of stress, stress resistance, self-control, and coping behavior in the analysis of local and foreign authors. The importance of stress in university students, its management, and the coping strategies used in this process are analyzed from a psychological

perspective. The article highlights adaptive and disadaptive coping strategies, their impact on stress levels, and the importance of self-regulation mechanisms in students.

Tayanısh sózler: stress, stresske shıdamlılıq, ózin tutıw, ózin-ózi basqarıw, koping-strategiyalar, student psixologiyası.

Ключевые слова: стресс, стрессоустойчивость, самообладание, самоконтроль, копинг-стратегии, студенческая психология.

Keywords: stress, stress resistance, self-control, self-management, coping strategies, student psychology.

Hár bir insan turmıslıq sınaqlarǵa shıdaw, stressogen jaǵdaylarǵa qarsı turaqlılıqtı qáliplestiriwge umtıladı. Shaxstıń stresske shıdamlılığı onıń temperament túri, xarakter ózgeshelikleri, erkli emocional tarawı, kognitiv procesler hám motivaciyaları menen tıǵız baylanıslı.

B.G. Meshcheryakov hám V.P. Zinchenkonin "Úlken psixologiyalıq sózligi" de "Stress insannıń quramalı hám qıyın sharayatlarında, kúndelikli turmısta yamasa arnawlı jaǵdaylarda (mısalı, imtixanǵa tayarlanıw, sport jarısınan aldın) júzege keletuǵın ruwxıy zorıǵıw jaǵdayı" sıpatında analizlenedi. [Meshcheryakov, 2003]. Bul anıqlama stressti shaxs iskerliginiń áhmiyetli komponenti sıpatında kórsetedi.

Búgingi kúnde zamanagóy psixologiyada koping minez-qulıq yamasa jeńip ótiw minez-qulqı degende maqsetli sociallıq is-háreketler túsiniledi hám onı subyekttiń sanalı is-háreketler strategiyasınan paydalanǵan halda stressogen jaǵdaydı yamasa qıyın turmıslıq jaǵdaylardı jeńip ótiwge imkan beretuǵın minez-qulıq sıpatında tárıypleydi. Usıǵan baylanıslı, koping minez-qulıq subyekttiń jaǵday menen aktiv óz-ara tásirlesiwge baǵdarlanǵan sanalı is-háreketleri sıpatında - jaǵdaydı ózgertiwge (eger jaǵdaydı basqarıw múmkin bolsa) yamasa oǵan beyimlesiwge (eger jaǵdaydı basqarıw múmkin bolmasa) bolǵan háreketi sıpatında analizlenedi. Koping minez-qulıq ádette koping resurslardan paydalanıp koping strategiyaların qollanıw tiykarında qáliplesedi. Koping túsinigi birinshi márte stresstiń tranzakciyalıq modeli sheńberinde R.Lazarus hám S.Folkman tárepinen ilimge kirgizilgen. Usi modelge muwapıq, stress hám sezimler adamlardıń qorshaǵan ortalıqtaǵı procesler menen óz ara qatnası yamasa tásirlesiwi nátiyjesinde júzege keledi. Ulıwma alǵanda sezimlerdiń (paydalılıq, joǵaltıw, qáwip) salıstırmalı mánisi jaǵday kontekstine baylanıslı, soǵan muwapıq bul jaǵdaydıń shaxs tárepinen bahalanıwı hám shaxs ushın áhmiyetine hám de usı faktorlardıń óz ara tásirine baylanıslı, ayrıqsha atap ótiw kerek, R.Lazarus hám S.Folkman tárepinen bul faktorlar qatarı "háreketler hám reakciyalar aǵımı" dep atalǵan.

R.S. Lazarus hám S. Folkman "koping" túsinigin shaxstıń stressli jaǵdaylarǵa maslasıw procesi sıpatında analizleydi. Olardıń pikirinshe, koping strategiyalarınıń tiykarǵı wazıypaları tómendegilerden ibarat:

-unamsız emocional jaǵdaylardı minimallastırıw;

-jumıstı tiklew hám óz kúshine bolǵan isenimdi saqlaw;

-qıyın turmıslıq jaǵdayǵa beyimlesiw yamasa onı tártipke salıw;

-emocional teńsalmaqlılıqtı saqlaw;

-sociallıq qarım-qatnaslardı qollap-quwatlaw.

Shaxstıń stressti jeńiw qábileti onıń ózin tuta biliwi, emocional jaǵdayın basqarıw hám mashqaladı sheshiwge baǵdarlanǵan is-háreketlerin bildiredi. Bul proceslerde ózin-ózi basqarıw áhmiyetli rol oynaydı, ol shaxstıń óz sezimleri, pikirleri hám is-háreketlerin sanalı túrde basqarıw qábiletin ańlatadı.

Stressti basqarıwdıń nátiyjeliligi shaxstıń ózin-ózi basqarıw dárejesine baylanıslı. V.I. Morosanovanıń pikirinshe, sanalı túrde óz-ózin basqarıw - bul shaxstıń óz maqsetlerin belgilew, iskerligin rejelestiriw hám emocional jaǵdayın qadaǵalaw qábileti bolıp tabıladı. Bul mexanizm studentlerge stress jaǵdaylarında óz is-háreketlerin sanalı túrde basqarıw, jaǵdaydı unamlı bahalaw hám adaptiv juwap formaların tańlaw imkaniyatın beredi. Psixologiyalıq járdem hám trening baǵdarlamaları arqalı studentlerde stressti jeńiwdiń kognitivlik hám emocionallıq komponentlerin rawajlandırıw múmkin. Máselen, unamlı pikirlew, ózin-ózi qollap-quwatlaw, relaksaciya shınıǵıwları hám waqıttı basqarıw kónlikpeleri stresske shıdamlılıqtı sezilerli dárejede arttıradı. Studentlerdiń

koping strategiyalarınan nátiyjeli paydalanıwı stresstiń unamsız aqıbetlerin azaytadı, sonday-aq, olardıń jeke rawajlanıwına hám sociallıq maslasıwına járdem beredi. Sol sebepli, bilimlendiriw mákemelerinde psixologiyalıq treningler, ózin-ózi ańlaw hám emocionallıq basqarıwǵa qaratılǵan shınıǵıwlardı engiziw úlken áhmiyetke iye.

Joqarıdaǵı analizlerden kelip shıǵıp, tómendegi juwmaqqa keliw múmkin:

-stress student ómiriniń ajıralmas bólegi bolıp, onı basqarıw shaxstıń psixologiyalıq resurslarına baylanıslı;

-óz-ózin basqarıw hám koping strategiyaları stressti azaytıwdıń tiykarǵı quralları esaplanadı;

-adaptiv koping usılları (máseleni sheshiw, unamlı qayta bahalaw, sociallıq qollap-quwatlaw) stressti kemeytedi;

-dezadaptiv strategiyalar bolsa (biykarlaw, agressiya) stressti kúsheytedi;

Studentlerde stresske shıdamlılıqtı arttırıw ushın psixologiyalıq máslahatler, treningler hám óz-ózin ańlaw baǵdarlamaları zárúr bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. Большой психологический словарь. — М., 2003.
2. Selye H. The Stress of Life. — New York: McGraw-Hill, 1982.
3. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. — New York, 1984.
4. Нартова-Бочавер Ю. А. Психологические механизмы совладания со стрессом. — М., 1997.

ZAMANAGÓY TÁLIM PROCESINDE PEDAGOGIKALÍQ HÁM PSIXOLOGIYALÍQ INNOVACIYALAR

S.Biysekova *– assistent oqıtıwshı*
E.N.Mırzamuratova *– student*
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Bul maqalada zamanagóy sharayatta pedagogika hám psixologiya pánleriniń rawajlanıw procesi, olardıń óz-ara baylanısı, ámeldegi máseleler hám olardı saplastırıw jolları keń kórsetilgen. Tálim sistemasında jańa texnologiyalar, innovciyalıq jantasıwlar, sonıń menen birge, psixologiyalıq xızmettiń rawajlandırıwdaǵı áhmiyeti tereń analiz etilgen.

Аннотация. В данной статье подробно описывается процесс развития педагогики и психологии в современных условиях, их взаимосвязь, текущие проблемы и пути их решения. Глубоко проанализированы новые технологии, инновационные подходы в системе образования, а также значение развития психологической службы.

Abstract. This article extensively covers the development process of pedagogy and psychology in modern conditions, their interrelationships, current issues, and ways to address them. The importance of new technologies, innovative approaches, and the development of psychological services in the education system has been thoroughly analyzed.

Tayanısh sózler: Pedagogika, psixologiya, rawajlanıw, mashqala, sheshim, innovatsiya, tálim, shaxs rawajlanıwı, kompetensiya, metodika.

Ключевые слова: Педагогика, психология, развитие, проблема, решение, инновация, образование, развитие личности, компетенция, методика.

Keywords: Pedagogy, psychology, development, problem, solution, innovation, education, personal development, competence, methodology.

Globallasıw dáwirinde insan kapitalın qáliplestiriw hám rawajlandırıwda pedagogika hám psixologiya pánleriniń áhmiyeti artıp barıp atır. Házirgi kúnde tálim sistemasınıń natiyjeliligin asırıw, shaxstıń intellektuallıq, dóretiwshilik hám ruwxıy tárepten jetilisiwin qollap-quwatlaw, socialliq ómirde ushraytuǵın psixologiyalıq máselelerge sheshim tabıw aktual wazıypalardan biri esaplanadı. Ózbekstan Respublikasında sońǵı jıllarda bilimlendiriw tarawın tupten reformalaw, pedagog hám psixologlardıń mamanlıǵın asırıw, jaslardıń ǵárezsiz tálim alıw qábiletin rawajlandırıwǵa qaratılǵan

qatar programmalar ámelge asırılıp atır. Bul reformalar pedagogika hám psixologiya pánlerin uyqas halda rawajlandırıwdı talap etedi. Pedagogika hám psixologiya pániniń zamanagóy rawajlanıwı,zamanagóy pedagogika tálim processinde innovciyalıq texnologiyalardan keń paydalanıwdı názerde tutadı. Interaktiv metodlar, elektron resurslar, aralıqtan oqıtıw platformalari oqıwshılarda ǵárezsiz pikirlew, dóretiwshilik hám sın kózqarastan oylawdı rawajlandırıw imkaniyatın berip atır. Usınıń menen birge, psixologiya páni insan shaxsın hár tárepleme úyreniwge, onıń psixik jaǵdayın turaqlılastırıwǵa qaratılǵan ilimiy izertlewlerdi keńeytirip atır. Búgingi kúnde stressti basqarıw, motivatsiya teoriyalari, kommunikativ kónlikpeler, emotsional intellekt máseleleri psixologiya páninde jetekshi temalar retinde úyrenilip atır. Bulardıń barlığı tálim procesin jáne de nátiyjeli shólkemlestiriwge xizmet etip atır. Zamanagóy máseleler tálim processinde bir qatar máseleler de ámeldegi bolıp, olar pánlerdiń rawajlanıwına málim dárejede tosqınlıq jasap tur. Atap aytqanda :

- Oqıwshılar hám studentler arasında motivatsiyanıń tómenlewi;
- Cifrlı texnologiyalardan nadurıs paydalanıw ;
- Psixologiyalıq qollap-quwatlaw sistemasınıń jetkilikli dárejede rawajlanbaǵanlığı;
- Pedagoglardıń zamanagóy metodikaǵa tayınlığı tómenligi;
- Ata-ana hám mektep sherikliginiń tómenligi.

Búgingi jaslar “cifrlı áwlad” sıpatında qáliplesip atır. Internet jáne social tarmaqlar olarǵa sheksiz maǵlıwmatlar aǵımın usınıs etpekte. Bir tárepden, bul bilim alıw procesin tezlestiredi, biraq ekinshi tárepden, psixologiyalıq máselelerge sebep bolıwı múmkin. Kóplegen izertlewler sonı kórsetip atır, social tarmaqlarda kóp waqıt ótkeriw jaslardıń ózine baxa beriwinde tómenlew, basqalar menen salıstırıw, depressiya hám uwayım jaǵdayların kúsheytedı. virtual baylanıs real turmısdaǵı social kónlikpelerdiń hálsizleniwine de alıp kelip atır. Bunnan tısqarı, internetge ǵárezlilik zamanagóy psixologiya aldındaǵı eń aktual máselelerden biri bolıp qaldı. Bunnan tısqarı, tálim mazmunı ayırım jaǵdaylarda zaman talapları menen uyqas kelmewi, oqıwshılardıń sın pikirlew kónlikpelerin rawajlandırıwǵa jeterlishe itibar qaratilmaslig‘i da zárúrli máselelerden biri bolıp tabıladı. Bul mashqalalardi kemeytiw ushın birinshi náwbette jaslar sanasında kiber qawipsizlik mádeniyatın qáliplestiriw, psixologiyalıq járdem xızmetlerin rawajlandırıw hám jasalma intellektten sanalı paydalanıw zárúr. Tek sonda texnologiyalar insan salamatlığı hám psixikaliq turaqlılığı ushın payda keltiriwi múmkin.

Bul mashqalalardi sheshiw ushın tómendegi sharalardıń ámelge asırılıwı maqsetke muwapıq esaplanadı :

- Pedagoglardıń mamanlığın turaqlı asırıw hám olardı zamanagóy texnologiyalardan paydalanıwǵa tayarlaw ;
- Psixologiyalıq xızmetti kúsheytiw, mektep hám joqarı tálim mákemelerinde nátiyjeli psixologiyalıq dasturler islep shıǵıw ;
- Tálim processinde interaktiv metodlar, kreativ jantasıw hám innovciyalıq texnologiyalardan keń paydalanıw ;
- Ata-ana, pedagog hám psixologlardıń ajıralmas sherikligin jolǵa qoyıw ;
- Jaslardıń sın kózqarastan hám dóretiwshilik pikirlew kónlikpelerin rawajlandırıw. Sonıń menen birge, xalıq aralıq tájiriybeni úyreniw, aldıńǵı pedagogikalıq hám psixologiyalıq jantasıwlardı milliy jaǵdayǵa maslastırıw da máseleler sheshiminde zárúrli faktor bolıp xızmet etedi.

Dúnyanıń rawajlanǵan mámleketlerinde pedagogika hám psixologiya pánleri ajıralmas baylanısda rawajlantırılmaqta, Mısalı, Finlandiya tálim sistemasında shaxstıń individual qábiletlerin qollap-quwatlawǵa úlken itibar qaratıladı. AQSH hám Evropa mámleketlerinde bolsa tálim processinde psixologiyalıq xızmet keń engizilgen bolıp, oqıwshılar hám studentler ushın stressti kemeytiriwshi arnawlı dastur islep shıǵılǵan. Ózbekstanda da bul tájiriybelerdi basqıshpa-basqısh engiziw, tálim procesine zamanagóy psixologiyalıq jantasıwlardı qollaw zárúrli esaplanadı. Bul processde milliy qádiriyatlardı saqlaw, àyemgı xalqlardiń bay pedagogikalıq miyraslarınan paydalanıw da aktual másele bolıp tabıladı.Sonday-aq, keń jámiyetshilik balanıń psixikalıq rawajlanıwına tiyisli psixologiyalıq bilimlerden paydalanǵanda ǵana biz jaslarǵa haqıyqıy tálim-tárbiya bere alamız jáne onı tabıslı ámelge asıramız. Demek, tekseriw nátiyjesinde insannıń pútkil

psixikasında, sanasında sáwlelenetuǵın jámiyettiń materiallıq negizi ondaǵı sociallıq-ekonomikalıq qatnaslar menen birgelikte úyreniledi.[6] Tálim-tárbiya processinde psixikalıq hádiyselerdiń muǵdar ózgerislerin sapa ózgerislerge ótiwi hám bir sapa jaǵdayınıń ekinshi sapa jaǵdayına ótiwin baqlap barıw kerek. Mısalı: oqıwshı psixikasınıń rawajlanıwın úyrenip kórip, bilim alıw, tájiriybeler toplaw processinde oqıwshınıń biliw qábiletin, yaǵnıy eslew, oylaw, oylawdaǵı sapa ózgeriwin bilip alsa boladı.[4] Juwmaqlap aytqanda, psixologiya tarawı tek pedagogika tarawına emes, házirgi kúnde jámiyetimizdiń insan faktorı bar bolǵan barlıq tarawlarda mútájlik artqan taraw esaplanadi. Zamanagóy sharayatta pedagogika hám psixologiya pánleriniń rawajlanıwı mámleket siyasatı hám jámiyet rawajlanıwınıń ústin turatuǵın baǵdarlarınan biri esaplanadı. Bul pánlerdiń uyqas halda rawajlanıwı jaslardıń bárkámal shaxs bolıp erjetiwine, jámiyette intellektuallıq potencialdıń rawajlanıwına xızmet etedi. Pedagog hám psixologlardıń sherikligin kúsheytiw, tálim procesin innovciyalıq texnologiyalar tiykarında shólkemlestiriw, jaslardı zamanagóy turmısqa tayarlaw arqalı mámlekettiń sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwına úlken úles qosıw múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim-tarbiya sohasidagi qaror va farmonlari.
2. Karimova V.M., Psixologiya: nazariya va amaliyot, Toshkent, 2020.
3. G‘ulomov A., Innovatsion pedagogika, Toshkent, 2022.
4. Xalqaro ilmiy jurnallar: Education and Psychology in the 21st Century, 2022. 5(09),107-110.
5. OECD Report on Education, 2021.
6. Egamberdiyeva N. — Ijtimoiy pedagogika – T.: A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, A.Navoiy, 2009.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA PEDAGOGIK BAHOLASHNING INNOVATSION MEXANIZMLARINING AHAMIYATI

Bisenbaev Islambek Qaypnazarovich - *katta o‘qituvchi*
Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Nukus filiali

Annotatsiya: Tezisda raqamli texnologiyalar sharoitida pedagoglarning kasbiy faoliyatini monitoring qilish jarayonining ahamiyati va raqamli monitoring tizimlari pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, o‘z-o‘zini tahlil qilish va malaka oshirish jarayonlarini takomillashtirishda muhim omil sifatida talqin etilgan.

Аннотация: В тезисе раскрывается значение процесса мониторинга профессиональной деятельности педагогов в условиях цифровых технологий, а также рассматривается, что цифровые системы мониторинга являются важным фактором поддержки профессионального развития педагогов, самоанализа и совершенствования процессов повышения квалификации.

Abstract: The thesis reveals the importance of monitoring teachers’ professional activities in the context of digital technologies and emphasizes that digital monitoring systems serve as a crucial factor in supporting teachers’ professional development, self-assessment, and the improvement of qualification enhancement processes.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, pedagogik monitoring, kasbiy faoliyat, raqamli ta’lim, malaka oshirish, o‘zini tahlil qilish.

Ключевые слова: цифровые технологии, педагогический мониторинг, профессиональная деятельность, цифровое образование, повышение квалификации, самоанализ.

Keywords: digital technologies, pedagogical monitoring, professional activity, digital education, professional development, self-assessment.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta’lim sohasida jadal rivojlanib, pedagoglarning kasbiy faoliyatini monitoring qilish jarayonida muhim omilga aylanmoqda. Ta’lim jarayonining zamonaviy bosqichida mutaxassis faoliyati natijalarini aniq va tizimli baholash uchun raqamli monitoring

tizimlaridan keng foydalanilmoqda. Bu esa nafaqat o‘qituvchi ishining samaradorligini oshiradi, balki ta’lim sifatining yuksalishiga, ochiqlik va shaffoflikning ta’minlanishiga zamin yaratadi.

Ilmiy yondashuv nuqtai nazaridan, kasbiy faoliyat natijalarini monitoring qilishda ilg‘or pedagogik nazariyalar, tahliliy metodlar va axborot texnologiyalarining integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayon o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini chuqur baholash imkonini beradi, monitoring natijalari esa uzluksiz kasbiy rivojlanish va o‘z-o‘zini tahlil qilishga xizmat qiladi. Bu sohada xalqaro tajriba va ilmiy asoslangan mezonlar milliy ta’lim tizimiga moslashtirilishi, monitoring metodikasi zamon talablari darajasida takomillashtirilishi dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Ta’lim sifatini baholash masalasi bugungi zamonaviy jamiyatdagi eng muhim yo‘nalishlardan biri sanalib, bu jarayonda ta’lim sifatining zaruriy darajasini ta’minlashga xizmat qiluvchi samarali texnologiyalarni amaliyotga tadbiq etish va ta’lim sifati menejmenti va kvalimetriyasining samarali metodlarini ishlab chiqishga nisbatan metodologik yondashuvni shakllantirish asosiy vazifa hisoblanadi.

Mamlakatimizda ham ilg‘or xorijiy tajribalar va zamonaviy yondashuvlar asosida oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish muassasalaridagi o‘qitish sifatini baholashning o‘ziga xos tizimi shakllantirildi.

So‘nggi yillarda respublikamizda fan, madaniyat, ishlab chiqarish, ta’lim sohasida jadal rivojlanish sur’ati yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Xususan, ta’lim tizimidagi tub islohotlar amalga oshirilib, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 26-sentyabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 278-sonli qarorida monitoringni amalga oshirish bo‘yicha “...ta’lim jarayoni sifatini va natijalarini tizimli tahlil qiladi, monitoringini olib boradi, pedagoglarning zamonaviy talablarga muvofiq oliy ta’lim sifatini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan kasbiy ko‘nikmalari va layoqatlari rivojlanishining o‘zgarishini baholaydi”, - deb belgilangan va ushbu holatni bugungi kun talabidan kelib chiqib, monitoring boshqaruvini uyg‘unlashtirish zarur bo‘lib qolmoqda.

Xuloso qilib aytganda, elektron axborot-ta’lim muhitida har bir pedagogning uzluksiz o‘z malakasini oshirish borasidagi mustaqil ta’limi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu jarayonda pedagoglarning o‘quv, ilmiy-tadqiqot va tashkiliy-metodik faoliyat ko‘rsatkichlarining dinamikasini kompleks tahlil qilish imkoniyati yuzaga keladi. Bunday muhit pedagoglarning professional o‘sishini qo‘llab-quvvatlash, ularni doimiy ravishda yangi bilim va ko‘nikmalar bilan yangilanishga rag‘batlantirish hamda ularning faoliyat samaradorligini tizimli monitoring qilish imkonini yaratadi. Natijada, elektron axborot-ta’lim muhiti pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini tashkil etishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирсолиева М., Султонов А., Алимардонов З. Таълим сифатини баҳолашга нисбатан ёндашувлар таҳлили: илғор хорижий тажрибалар ва амалиёт. “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonlarini takomillashtirish mazmuni va ilg‘or xorijiy tajribalar” мавзусидаги республика илмий-амалий анжуман материалари. - Тошкент, 2016. - 388-б

2. Бегимкулов У.Ш., Джураев Р.Х. ва б. «Педагогик таълимни ахборотлаштириш: назария ва амалиёт» Монография, Фан. Тошкент 2011. - С. 232

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВРЕМЕННОГО ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Бозорова Нигора Жуманазаровна

Преподаватель университета Турон

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические основы современного филологического образования. Подчёркивается роль личности студента и преподавателя в

образовательном процессе, исследуются психологические закономерности формирования когнитивной и коммуникативной компетенции. Анализируются педагогические подходы, ориентированные на личностное развитие, межкультурное взаимодействие и цифровизацию учебной среды. Показана необходимость интеграции психологической поддержки и педагогических инноваций для повышения качества филологического образования в современных условиях.

Ключевые слова: филологическое образование, педагогика, психология, личностно-ориентированный подход, когнитивное развитие, коммуникативная компетенция, цифровизация.

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy filologik ta’limning psixologik va pedagogik asoslari ko‘rib chiqiladi. Ta’lim jarayonida talaba va o‘qituvchining roli ta’kidlanadi, kognitiv va kommunikativ kompetentsiyani shakllantirishning psixologik qonuniyatlari o‘rganiladi. Shaxsiy rivojlanish, madaniyatlararo o‘zaro ta’sir va ta’lim muhitini raqamlashtirishga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Zamonaviy sharoitda filologik ta’lim sifatini oshirish uchun psixologik yordam va pedagogik innovatsiyalarni birlashtirish zarurati ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: filologik ta’lim, pedagogika, psixologiya, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, kognitiv rivojlanish, kommunikativ kompetentsiya, raqamlashtirish.

Abstract. The article examines the psychological and pedagogical foundations of modern philological education. The role of the student and teacher in the educational process is emphasized, psychological patterns of formation of cognitive and communicative competence are studied. Pedagogical approaches focused on personal development, intercultural interaction and digitalization of the educational environment are analyzed. The need to integrate psychological support and pedagogical innovations to improve the quality of philological education in modern conditions is shown.

Keywords: philological education, pedagogy, psychology, personality-oriented approach, cognitive development, communicative competence, digitalization.

Современное образование переживает трансформацию, связанную с цифровизацией, глобализацией и изменением социальной роли специалиста. Для филологического образования это особенно важно, поскольку филолог выступает не только как исследователь языка и литературы, но и как посредник культур, коммуникатор и аналитик текстов.

Психолого-педагогические основы определяют эффективность подготовки будущего специалиста. С одной стороны, необходимы психологические условия для успешного восприятия, переработки и воспроизведения информации; с другой — педагогические стратегии, которые обеспечат глубокое освоение филологических дисциплин, формирование профессиональной идентичности и развитие творческого потенциала.

Психолого-педагогические подходы в филологическом образовании.

Подход	Сущность подхода	Значение для филологического образования
Личностно-ориентированный	Учет индивидуальных особенностей личности студента	Повышение мотивации и качества усвоения знаний
Деятельностный	Обучение через активную практику	Развитие исследовательских и коммуникативных умений
Культурологический	Рассмотрение языка и литературы в культурном контексте	Формирование межкультурной компетенции
Компетентностный	Формирование ключевых компетенций специалиста	Подготовка конкурентоспособного выпускника

Инновационный	Использование цифровых технологий и современных методик	Актуализация учебного процесса, соответствие вызовам XXI века

Психологические основы филологического образования. Филологическое образование базируется на ряде психологических факторов:

• Когнитивное развитие — формирование навыков анализа текста, понимания подтекста, ассоциативного мышления.

• Эмоционально-волевая сфера — способность воспринимать художественные образы, сопереживать, формировать эстетическое восприятие.

• Мотивация к изучению — внутренняя установка на изучение языка и литературы как культурного феномена.

• Коммуникативные навыки — умение слушать, аргументировать, вести дискуссию.

Особую роль играет психология личности: студенты с высоким уровнем эмоционального интеллекта легче усваивают филологические знания, так как они способны чувствовать оттенки языка и глубже понимать тексты.

Педагогические основы филологического образования. Педагогическая сторона процесса включает методы, формы и технологии, направленные на раскрытие потенциала студента.

• Личностно-ориентированный подход помогает учитывать индивидуальные особенности восприятия и обучения.

• Активные методы (дискуссии, анализ текста, проектная деятельность) стимулируют развитие критического мышления.

• Информационные технологии (электронные библиотеки, мультимедийные материалы, онлайн-платформы) расширяют возможности самостоятельного обучения.

• Межпредметная интеграция способствует комплексному пониманию филологических явлений.

Взаимосвязь психологии и педагогики в филологическом образовании.

Психологический фактор	Педагогический метод	Результат в обучении филологии
Когнитивное развитие	Аналитические задания, сравнительный анализ	Критическое и логическое мышление
Эмоциональная устойчивость	Поддерживающая атмосфера на занятиях	Уверенность в общении, снижение тревожности
Коммуникативные способности	Ролевые игры, дебаты, групповая работа	Развитие речевых и межкультурных навыков
Мотивация и саморазвитие	Проектная и исследовательская деятельность	Формирование исследовательских компетенций
Эмоциональный интеллект	Работа с художественными текстами, дискуссии	Глубокое понимание языка и литературы

Современные вызовы и перспективы:

• Цифровизация образования требует адаптации психолого-педагогических методов к онлайн-среде.

• Глобализация усиливает роль билингвального и поликультурного обучения.

• Рост информационной нагрузки формирует необходимость в развитии критического мышления.

• Интеграция искусственного интеллекта открывает новые горизонты в обучении анализу текста, переводу и литературоведению.

Филологическое образование — это сложный процесс, объединяющий психологические закономерности развития личности и педагогические стратегии преподавания. Современные условия требуют комплексного подхода, при котором психология и педагогика взаимодополняют друг друга, формируя специалиста нового типа: компетентного, культурно развитого и способного к межкультурному диалогу.

Таким образом, психолого-педагогические основы не только определяют качество филологического образования, но и способствуют формированию гармоничной личности, готовой к профессиональной и социальной реализации.

Использованная литература

1. Бозорова Н. Ж. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБРАЗОВАНИЯ В ОБУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ //Экономика и социум. – 2023. – №. 1-2 (104). – С. 607-610.
2. Бозорова Н. Ж., Азизова Н. Б. Технология Продуктивного Чтения: Приёмы Предтекстовой Деятельности В Обучении Русскому Языку Как Иностранному //International Journal of Formal Education. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 222-224.
3. Бозорова Н. Ж. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОДУКТИВНОГО ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО //Экономика и социум. – 2024. – №. 2-1 (117). – С. 916-921.
4. Бозорова Н. Ж. ЗАГЛАВИЕ КАК «НЕРАСКРЫТОЕ СОДЕРЖАНИЕ ТЕКСТА» НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО //Modern education and development. – 2025. – Т. 26. – №. 6. – С. 7-10.
5. Бозорова Н. Ж. ЗАГЛАВИЕ КАК «НЕРАСКРЫТОЕ СОДЕРЖАНИЕ ТЕКСТА» НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО //Modern education and development. – 2025. – Т. 26. – №. 6. – С. 7-10.
6. Бозорова Н. Ж. СИСТЕМА УПРАЖНЕНИЙ ПРЕДТЕКСТОВОГО ЭТАПА НА УРОКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО //Modern education and development. – 2025. – Т. 26. – №. 6. – С. 3-6.
7. Бозорова Н. Ж. СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ РОЛЬ В АКТИВИЗАЦИИ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТИ НА УРОКАХ РКИ //Экономика и социум. – 2025. – №. 2-1 (129). – С. 820-823.
8. Bozorova N. J. SEMANTICIZATION AND REMOVAL OF DIFFICULTIES AT THE PRETEXT STAGE IN TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE //Western European Journal of Linguistics and Education. – 2024. – Т. 2. – №. 12. – С. 39-42.
9. Bozorova N. USE OF DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE //International Scientific and Practical Conference on Algorithms and Current Problems of Programming. – 2023.

O‘SMIRLAR PSIXOLOGIYASI: SHAXS RIVOJLANISHIDA O‘RNI VA XUSUSIYATLARI

D.X.Buxarbayeva - *talaba*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Maqolada o‘smirlar psixologiyasi, ularning shaxs sifatida rivojlanishi, mashhur psixologlarning o‘smirlik davri haqida fikrlari, o‘smirlik davrining umumiy psixologik xususiyatlari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlar psixologiyasi, psixologik xususiyatlari, tafakkur, faollik, olimlar, rivojlanish**.**

Аннотация. В статье обсуждается психология подростков, их личностное развитие, взгляды известных психологов на подростковый возраст, общие психологические особенности подросткового возраста.

Ключевые слова: психология подростков, психологические особенности, мышление, активность, ученые, развитие.

Annotation: The article discusses adolescent psychology, their development as individuals, the opinions of famous psychologists about adolescence, and the general psychological characteristics of adolescence.

Keywords: adolescent psychology, psychological characteristics, thinking, activity, scientists, development.

Insonning har bir yosh davri o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Psixologiya fanida o‘smirlik davri shaxsning eng murakkab, ayni paytda eng mas’uliyatli rivojlanish bosqichlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Chunki bu davrda bola nafaqat jismoniy, balki aqliy va ruhiy jihatdan ham keskin o‘zgarishlarni boshdan kechiradi. O‘z-o‘zini anglash, mustaqil fikrlash, kelajak haqida orzu va rejalar tuzish jarayoni o‘smirlik davrida shakllanadi. Shu sababli mazkur yosh bosqichidagi psixologik jarayonlarni chuqur tahlil qilish nafaqat ilmiy, balki amaliy nuqtai nazardan ham dolzarbdir. Psixologlarning ta’kidlashicha, o‘smirlik davri taxminan 11–16 yosh oralig‘ini qamrab oladi. Bu davrda shaxsning ijtimoiy mavqei o‘zgaradi, tengdoshlari orasida o‘z o‘rnini topishga intilishi kuchayadi. Shu bilan birga, ota-onalar va pedagoglar bilan munosabatlarda ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin. Bu esa o‘smirlarning psixologiyasini chuqur o‘rganishni talab qiladi [1, 34].

Psixologiya fanida o‘smirlik davri shaxs kamoloti uchun muhim bosqich sifatida keng tadqiq qilingan. Turli davrlarda yashab ijod qilgan olimlar bu jarayonni turlicha izohlashgan, biroq ularning umumiy fikri – o‘smirlik insonning ijtimoiylashuvi va shaxsiy o‘zligini anglashidagi asosiy davr ekanligida.

- **L.S. Vigotskiy** – mashhur rus psixologi o‘smirlikni “inqiroz davri” deb atagan. Uning fikricha, bu bosqichda bola ichki ziddiyatlarni boshdan kechiradi, mustaqillikka intiladi, lekin tajriba yetishmasligi sababli qarorlarda adashishi mumkin. Vigotskiy o‘smirlikni shaxsning keyingi ijtimoiy va aqliy rivojlanishi uchun “tayanch davr” sifatida baholagan.
- **J. Piajening** kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, o‘smirlik davrida tafakkur yangi bosqichga – **formal operatsiyalar bosqichiga** ko‘tariladi. Bu davrda o‘smirlar abstrakt fikrlash, nazariy mulohaza yuritish va taxminiy xulosalar chiqarishga qodir bo‘ladilar. Shu bois, Piajening fikricha, o‘smirlik davri aqliy rivojlanishda sifat jihatdan yangi pog‘ona hisoblanadi.
- **E. Erikson** o‘zining psixososial rivojlanish nazariyasida o‘smirlikni “**identifikatsiya inqirozi**” davri sifatida ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, bu davrda o‘smir “men kimman?” degan savolga javob izlaydi, kelajakdagi kasbi, jamiyatdagi o‘rni haqida o‘ylay boshlaydi. Agar bu jarayon ijobiy kechsa, shaxs o‘zligini anglaydi, aks holda “rol chalkashuvi” yuzaga kelishi mumkin.
- **K.D. Ushinskiy** – pedagog-psixolog sifatida o‘smirlik davrida tarbiyaning muhimligini alohida ta’kidlagan. Uning fikricha, bu yoshda insonda mustaqil fikr va e’tiqod shakllana boshlaydi, shuning uchun pedagogik ta’sir imkon qadar ongli va maqsadli bo‘lishi kerak.
- **B.G. Ananyev** fikricha, o‘smirlik – shaxsning ijtimoiy faoliyatda qatnashuvi keskin ortadigan davr. Unga ko‘ra, bu yoshda shaxsning asosiy ehtiyoji – o‘zini jamiyatda namoyon qilish, shaxsiy qadr-qimmatini tasdiqlashdir.
- Zamonaviy psixologlardan **D. Feldshteyn** o‘smirlikni ijtimoiy faollik va ijodiy imkoniyatlarning uyg‘onish davri sifatida baholaydi. Unga ko‘ra, agar o‘smir o‘z qobiliyatlarini to‘g‘ri yo‘naltira olsa, kelgusida jamiyatning faol a’zosiga aylanadi [7, 78].

O‘zbekistonlik psixolog olimlarning qarashlari:

- **O. Hasanboeva** – o‘z tadqiqotlarida o‘smirlik davrini shaxs kamoloti va tarbiyadagi eng mas’uliyatli bosqichlardan biri sifatida ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, bu yoshda shaxsning mustaqil fikrlashi, ijtimoiy faoliyati va qiziqishlari keskin ortadi. Hasanboeva o‘smirlarni to‘g‘ri tarbiyalash uchun oilaviy muhit va pedagogik qo‘llab-quvvatlash muhimligini ta’kidlaydi.
- **M. Davletshin** – O‘zbekiston psixologiya maktabining yirik vakillaridan biri bo‘lib, o‘smirlik yoshidagi bolalarda “o‘z-o‘zini anglash” jarayonini chuqur o‘rgangan. Uning fikricha, bu davrda shaxsda “men konsepsiyasi” shakllanadi va bola o‘zini jamiyatda mustaqil subyekt sifatida idrok eta boshlaydi.

• **Q. Qo‘ysinov** – o‘smirlik davrida shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarning uyg‘unlashuvi muammosiga e’tibor qaratgan. Unga ko‘ra, bu yoshda shaxsning asosiy ehtiyoji – o‘zini tasdiqlash va ijtimoiy guruhda o‘z mavqeini topishdir. Shu bois, o‘smirlarda ijtimoiy moslashuvni qo‘llab-quvvatlash pedagogik-psixologik vazifaning eng muhimlaridan hisoblanadi.

• **B. Xodjayev** – o‘smirlarning emotsional sohasini o‘rgangan olimlardan. Uning izlanishlarida bu davrda his-tuyg‘ular beqarorligi, jahl va impulsivlik kuchayishi qayd etilgan. Xodjayevning ta’kidlashicha, o‘smirlarni sport, san’at va ijodiy faoliyatlarga jalb qilish ularning emotsional barqarorligini ta’minlashda muhim omildir.

• **N. Saidahmedov** – o‘smirlarning ta’lim va tarbiyadagi qiziqishlari haqida tadqiqotlar olib borgan. Unga ko‘ra, bu yoshda bolalarning qiziqishlari juda keng va turli-tuman bo‘ladi, shuning uchun ta’lim jarayonida ularga individual yondashuv zarur.

• **Z. Nishonova** – o‘smirlik davrida ijtimoiy munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rgangan. U, ayniqsa, tengdoshlar bilan munosabatlarning shaxs rivojiga ta’sirini alohida ta’kidlaydi. Uningcha, agar o‘smir ijobiy guruh muhitida bo‘lsa, bu uning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, salbiy guruhlarda esa aksincha, muammolar kuchayadi [6, 75].

O‘smirlik davrining umumiy psixologik xususiyatlari. O‘smirlar psixologiyasini o‘rganishda birinchi navbatda ushbu davrning o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rib chiqish muhimdir. Ularni quyidagicha izohlash mumkin:

1. Jismoniy va fiziologik o‘zgarishlar. O‘sish jarayoni jadallashadi, gormonal o‘zgarishlar tufayli kayfiyatning tez-tez o‘zgarishi kuzatiladi. Bu holat ba’zan ota-onalar tomonidan noto‘g‘ri talqin qilinadi, natijada o‘smirning ichki dunyosi tushunilmay qoladi.
2. Emotsional beqarorlik. O‘smirlar o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishda qiynaladilar. Tez ranjish, jahl chiqishi, o‘zini tasdiqlashga intilish kuchayadi.
3. Ijtimoiy munosabatlarning kengayishi. O‘smirlik davrida do‘stlik va guruhga mansublik hissi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ular ko‘pincha do‘stlarining fikrini ota-onanikidan ustun qo‘yadilar.
4. Shaxsiylikning shakllanishi. O‘smir o‘zini katta deb his qiladi, mustaqil qaror qabul qilishga intiladi. Bu esa ba’zan kattalar bilan keskin tortishuvlarga sabab bo‘ladi [4, 101].

Agar o‘smir oilada yetarli e’tibor va mehr ko‘rmasa, u do‘stlar orasida tasdiqlanishga intiladi. Bu esa ba’zan salbiy guruhlarga qo‘shilish xavfini tug‘diradi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar o‘smirning ichki kechinmalarini to‘g‘ri anglashlari zarur. O‘smirlar psixologiyasida har xil uchraydigan muammolar ko‘plab omillar bilan bog‘liq. Eng ko‘p uchraydiganlari quyidagilar:

• O‘z-o‘zini past baholash. Agar bola o‘zini tengdoshlari bilan solishtirsa va o‘zini ulardan orqada deb hisoblasa, bu komplekslar paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi.

• Mustaqillikka haddan tashqari intilish. Ba’zan o‘smirlar ota-onaning nazoratini to‘liq rad etadilar. Natijada oilaviy nizolar kuchayadi.

• Qaramlik muammolari. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, kompyuter o‘yinlariga qaramlik o‘smirlar orasida keng tarqalgan muammolardan biridir.

• Salbiy guruhlarga qo‘shilish. Yoshlikning qiziquvchanlik va tajribaga chanqoqligi ba’zan noto‘g‘ri yo‘lga olib kiradi.

O‘smirlar bilan ishlashda psixologik yordamning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi muhim ahamiyatga ega. Bunda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

1. Individual suhbatlar. Psixolog yoki tarbiyachi o‘smir bilan yuzma-yuz muloqot qilib, uning ichki dunyosini ochishga yordam berishi lozim.
2. Guruhiy treninglar. O‘zaro muloqot, jamoada ishlash, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun treninglar katta foyda beradi.
3. Ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash. Rasm chizish, sport, musiqa va teatr kabi mashg‘ulotlar o‘smirning ichki salohiyatini yuzaga chiqaradi.
4. Ota-onalar bilan hamkorlik. O‘smirning muammosini faqat psixolog emas, balki ota-ona ham chuqur tushunishi kerak. Shu bois ota-onalar uchun ma’naviy-ma’rifiy seminarlar tashkil etish zarur [4, 62].

Hozirgi davrda o‘smirlar psixologiyasini o‘rganishda zamonaviy ilmiy yondashuvlar keng qo‘llanmoqda. Xususan, xorijiy va mahalliy psixologlar bu bosqichni **“shaxsiy identifikatsiya davri”** deb ataydilar. Ya’ni, o‘smir o‘zini kim sifatida anglashga, jamiyatda qanday rol egallashiga, kelajak kasbi va hayotiy yo‘lini tanlashga jiddiy e’tibor qaratadi. Shuning uchun bu davrda unga noto‘g‘ri yo‘l ko‘rsatish yoki qo‘llab-quvvatlamaslik katta salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shuningdek, **emotsional intellektni rivojlantirish** masalasi ham dolzarbdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, his-tuyg‘ularini boshqara oladigan, o‘zini nazorat qila oladigan o‘smirlar ijtimoiy munosabatlarda ham muvaffaqiyatliroq bo‘ladilar. Shu bois psixologlar maktab va oilada bolalarga stressni yengish, to‘g‘ri muloqot qilish, mojarolardan chiqish ko‘nikmalarini shakllantirishni tavsiya qiladilar. Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalari o‘smirlarning psixologik rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda [2, 73]. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn o‘yinlar ularning tafakkuri, dunyoqarashi va ijtimoiy xulq-atvorini o‘zgartiradi. Shu sababli pedagoglar va ota-onalar bu jarayonni to‘g‘ri boshqarib, nazorat qilishlari, biroq o‘smirlarni cheklash emas, balki ularni ongli foydalanishga o‘rgatishlari zarur.

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida ham o‘smirlarning psixologik rivojlanishiga katta e’tibor qaratilmoqda. Maktab va maktabdan tashqari ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlar faoliyat yuritmoqda. Ularning asosiy vazifasi – o‘quvchilarni individual rivojlantirish, psixologik muammolarni erta aniqlash va bartaraf etish, ota-onalar bilan hamkorlikda ijobiy tarbiya muhitini shakllantirishdir. Shunday qilib, zamonaviy yondashuvlarda o‘smirlik davri nafaqat muammolar davri, balki shaxsning katta imkoniyatlari ochiladigan bosqich sifatida qaraladi. To‘g‘ri yondashuv, mehr-muhabbat, psixologik qo‘llab-quvvatlash orqali o‘smirlar jamiyatning barkamol va faol a’zolari bo‘lib voyaga yetadilar.

Xulosa qilib aytganda, o‘smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biridir. Bu davrda shaxsning o‘z-o‘zini anglash jarayoni kuchayadi, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilishga bo‘lgan ehtiyoj paydo bo‘ladi. Shu bilan birga, o‘smirlarning emotsional beqarorligi, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklari turli muammolarga sabab bo‘lishi mumkin. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlik davrida eng samarali yordam – bu mehr, tushunish va qo‘llab-quvvatlashdir. Ota-onalar, pedagoglar va psixologlar o‘zaro hamkorlikda ishlagan taqdirda, o‘smirlarning ijobiy rivojlanishi ta’minlanadi. Shunday qilib, o‘smirlar psixologiyasini chuqur o‘rganish va ularning ruhiy dunyosiga e’tibor qaratish jamiyatimiz kelajagi uchun muhim kafolatlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Давлетшин М.Г. *Yosh va pedagogik psixologiya.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2000.
2. Hasanboeva O. *Oila pedagogikasi.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.
3. Qo‘ysinov Q. *Psixologiya asoslari.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
4. Xodjayev B. *Psixologiya kursi.* – Toshkent: Universitet, 2012.
5. Saidahmedov N. *Ta’lim jarayonida o‘quvchilar faolligini oshirishning psixologik asoslari.* – Toshkent: Fan, 2011.
6. Nishonova Z. *Yosh psixologiyasi.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
7. Feldshteyn D.I. *Психология развития личности.* – Москва: Академия, 2002.

PSIXOLOG IMIDJINING SHAKLLANISHIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANING O‘RNI

S.Y.Gaipov *- assistent o‘qituvchi*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tezisda psixolog imidjining shakllanish jarayonida kommunikativ kompetensiyaning psixologik mohiyati, tarkibiy tuzilmasi va determinativ o‘rni tahlil qilingan. Ilmiy tezisda kommunikativ kompetensiya psixolog shaxsining ijtimoiy-psixologik nufuzi, empatiya darajasi va muloqot samaradorligini belgilovchi asosiy mezon ekanligini asoslab beradi. Tadqiqotda ilmiy manbalar, tahliliy yondashuv va amaliy tajribalarga tayanilgan holda, psixologiya

yo‘nalishidagi talabalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish metodlari va ularning professional imidjni shakllantirishdagi o‘rni ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: psixolog imidji, kommunikativ kompetensiya, empatiya, refleksiya, kasbiy etika, psixologik determinantlar.

Аннотация. В данном научном тезисе анализируется психологическая сущность, структурная структура и детерминативная роль коммуникативной компетенции в процессе формирования имиджа психолога. В научном тезисе обосновывается, что коммуникативная компетентность является основным критерием, определяющим социально-психологический авторитет личности психолога, уровень эмпатии и эффективность общения. В исследовании, опираясь на научные источники, аналитический подход и практический опыт, показаны методы развития коммуникативной компетенции у студентов-психологов и их роль в формировании профессионального имиджа.

Ключевые слова: имидж психолога, коммуникативная компетенция, эмпатия, рефлексия, профессиональная этика, психологические детерминанты.

Annotation. In this scientific thesis, the psychological essence, structural structure, and determinative role of communicative competence in the process of forming the image of a psychologist are analyzed. The scientific thesis substantiates that communicative competence is the main criterion determining the socio-psychological prestige of the psychologist's personality, the level of empathy, and the effectiveness of communication. The study, based on scientific sources, an analytical approach, and practical experience, shows the methods of developing communicative competence in psychology students and their role in the formation of a professional image.

Key words: image of a psychologist, communicative competence, empathy, reflection, professional ethics, psychological determinants.

Hozirgi globallashuv jarayonida inson faoliyatining barcha sohalarida samarali muloqot qilish, axborot almashish va ijtimoiy o‘zaro ta’sirga kirishish kompetensiyalari shaxs muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa psixolog kasbida bu jihatlar o‘ta muhim bo‘lib, uning professional imidjini shakllantiruvchi asosiy determinantlardan biri hisoblanadi. Psixolog imidji – bu jamiyat, mijozlar va hamkasblar ongida psixolog shaxsiga nisbatan shakllanadigan barqaror tasavvurlar tizimidir. Mazkur maqolada psixolog imidjining shakllanish jarayonida kommunikativ kompetensiyaning psixologik mohiyati, tuzilmasi va determinativ o‘rni ilmiy tahlil qilinadi.Tadqiqotning asosiy maqsadi – talabalarning shaxsiy imidjini shakllantirish va uni kasbiy tanlovda qo‘llash usullarini aniqlashdir. Buning uchun talabalarda imidjning psixologik, pedagogik va ijtimoiy determinantlari o‘rganiladi.

1. Psixolog imidji va kommunikativ kompetensiyaning ahamiyati

Talabalarda psixologik imidj tushunchasini shakllantirishga doir metodologik yondashuv, avvalo, psixologik, pedagogik va sotsiologik fanlar kesishmasida olib boriladigan chuqur tahlilga asoslanadi. Bu masalaning o‘rganilishi shaxsning ijtimoiy-psixologik rivojlanishi, o‘z-o‘zini anglashi, ijtimoiy identifikatsiyasi va kommunikativ kompetensiyasini chuqur tadqiq etishni talab qiladi. Ayniqsa, bugungi raqamli jamiyatda talabalarning ijtimoiy portretini shakllantirishda psixologik imidjning ahamiyati ortib bormoqda. Psixolog imidji tushunchasi ko‘p qirrali bo‘lib, u nafaqat tashqi ko‘rinish va nutq madaniyatini, balki kasbiy axloq, empatiya, refleksiya, hissiy barqarorlik va shaxslararo muloqot madaniyatini ham qamrab oladi. A. Adler, K. Rogers, E. Bern kabi psixologlarning ilmiy qarashlarida insonlararo muloqot psixolog shaxsining asosiy professional komponenti sifatida talqin etilgan. L.A. Petrovskaya psixologik imidjni kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida ko‘rib, shaxslararo muloqotdagi obraz shakllanishi bilan bog‘laydi. U shaxsning ijtimoiy muhitda qanday taassurot qoldirishi, o‘zini qanday taqdim etishi va boshqalar bilan o‘zaro munosabatini qanday yo‘lga qo‘yishi orqali imidj aniqlanishini ta’kidlaydi. Petrovskaya fikricha, shaxs o‘z obrazini tuzishda nafaqat nutqiy va vizual omillarni, balki emotsional sezgirlik, empatiya va reflektiv fikrlashni ham ishga soladi. Aynan kommunikativ kompetensiya psixologning ishonchliligi, kasbiy madaniyati va samimiyligini ifodalovchi muhim mezondir.

Kompetensiya (lotincha competere — “mos kelmoq”, “munosib bo‘lmoq”) — bu shaxsning aniq faoliyat sohasida samarali harakat qilishini ta’minlaydigan bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning integratsiyalashgan tizimidir. R. Boyatzis (1982) kompetensiyani “muayyan faoliyatda yuqori samaradorlikni ta’minlovchi shaxsiy xususiyatlar majmuasi” deb ta’riflagan. A.V. Khutorskiy (2003) fikricha, kompetensiya — bu “shaxsning muayyan ijtimoiy va kasbiy vaziyatlarda o‘z bilim va tajribasini mustaqil va ijodiy qo‘llay olish qobiliyati” E. Spencer va L. Spencerlar (1993) esa uni “kasbiy faoliyatda muvaffaqiyat keltiruvchi motivatsiya, qadriyat, o‘zini idora qilish va ijtimoiy ko‘nikmalar tizimi” deb izohlagan. Kommunikativ kompetensiya mohiyatan insonning muloqot jarayonida o‘z fikrini aniq ifoda etish, tinglovchini tushunish, empatik aloqa o‘rnatish va konstruktiv muloqot olib borish qobiliyatini anglatadi. Uning tarkibiga verbal va neverbal komponentlar kiradi. Verbal komponent so‘z boyligi, nutq aniqiligi, intonatsiya va nutq madaniyatini ifodalaydi. Neverbal komponent esa tana tili, mimika, nigoh va ovoz ohangi orqali ifodalanadi. Ikkala jihatning uyg‘unligi psixolog imidjining ijobiy shakllanishini ta’minlaydi.

E.A.Klimov, R.Boyatzis va N.Abdullayeva tadqiqotlarida kasbiy muvaffaqiyat ko‘rsatkichlarining 60–70 foizi muloqot sifati bilan bog‘liqligi qayd etilgan. Shunday ekan, kommunikativ kompetensiya nafaqat psixologik ta’sir samaradorligini, balki psixolog shaxsining ijtimoiy-madaniy maqomini ham belgilaydi. Psixologiya yo‘nalishidagi talabalarda bu kompetensiyani shakllantirish – kasbiy ijtimoiylashuvning muhim bosqichidir. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish jarayonida bir qator psixologik metodlar qo‘llaniladi. Bularga trening mashg‘ulotlari, rolli o‘yinlari, “empatik tinglash” texnikasi, o‘zaro fikr almashish va refleksiv tahlil kiradi. Ushbu usullar talabalarda muloqot madaniyatini shakllantirish, mijoz bilan ishonchli aloqa o‘rnatish va o‘z kasbiy imidjini ongli ravishda boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, psixolog imidjining barqaror shakllanishi uchun talabaning o‘z-o‘zini anglash darajasi, axloqiy qadriyatlar tizimi va ichki motivatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zini baholashning adekvat darajasi, refleksiya va empatiya yuqori bo‘lgan shaxslar odatda yanada ishonchli, ijobiy va professional psixolog obrazi sifatida qabul qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, kommunikativ kompetensiya psixolog imidjining shakllanishida markaziy determinant sifatida namoyon bo‘ladi deb aytsak hecham yanglishmagan bo‘lamiz. U shaxsning kasbiy etukligini, jamiyat va mijozlar bilan samarali muloqot o‘rnatish qobiliyatini, shuningdek, psixologik madaniyat va kasbiy etikani ifodalaydi. Psixologiya ta’limida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan amaliy mashg‘ulotlar, treninglar va interaktiv metodlar tizimini joriy etish, kelajakdagi mutaxassislarning professional imidjini mustahkamlashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boyatzis R.E. The Competent Manager: A Model for Effective Performance. – New York: Wiley, 1982. Kompetensiya nazariyasining klassik manbasi.

2. Spencer L.M., Spencer S.M. Competence at Work: Models for Superior Performance. – Wiley, 1993. Kasbiy kompetensiya strukturasi va psixologik komponentlari haqida.

3. Andreeva G.M. Sotsial’naya psixologiya. – Moskva: Aspekt-Press, 2015. Shaxslararo muloqot, sotsial persepsiya va kommunikativ jarayonlar nazariyasi.

4. Abdullayeva N. Kasbiy imidj va shaxs psixologiyasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

DEVIANT XULQ-ATVORLI O‘SMIRLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUVIDA IJODIY FIKRLASHNING O‘RNI VA RIVOJLANTIRISH OMILLARI

E.A.Dauletmuratova - *katta o‘qituvchi*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: *Mazkur tezisda deviant xulq-atvorli o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonida ijodiy fikrlashning ahamiyati va uni rivojlantirish omillari yoritilgan. O‘smirlik davrida yuzaga keladigan turli xil og‘ishlar (deviant xulq-atvor) shaxsning jamiyatga integratsiyasi, ijtimoiy munosabatlarga kirishishi hamda o‘z salohiyatini namoyon etishida muammolarni keltirib chiqaradi.*

Shu nuqtayi nazardan, ijodiy fikrlash jarayonini rivojlantirish o‘smirlarning ijobiy faoliyatga yo‘naltirilishi, moslashuvchanlik, tashabbuskorlik va konstruktiv qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: *deviant xulq-atvor, o‘smirlar, ijodiy fikrlash, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, pedagogik yondashuv, motivatsiya, innovatsion metodlar.*

Аннотация: *В данном тезисе освещается значение творческого мышления в процессе социально-психологической адаптации подростков с девиантным поведением и факторы его развития. Различные отклонения (девиантное поведение), возникающие в подростковом возрасте, вызывают проблемы в интеграции личности в общество, вступлении в социальные отношения и проявлении своего потенциала. С этой точки зрения, развитие процесса творческого мышления рассматривается как важный фактор в ориентации подростков на позитивную деятельность, формировании навыков адаптивности, инициативности и принятия конструктивных решений.*

Ключевые слова: *девиантное поведение, подростки, творческое мышление, психологические факторы, социальная среда, педагогический подход, мотивация, инновационные методы.*

Annotation: *This thesis examines the significance of creative thinking in the process of socio-psychological adaptation of adolescents with deviant behavior and the factors contributing to its development. Various deviations (deviant behavior) that emerge during adolescence cause problems in an individual's integration into society, engagement in social relationships, and manifestation of their potential. From this perspective, the development of creative thinking is considered a crucial factor in guiding adolescents towards positive activities and fostering skills such as adaptability, initiative, and constructive decision-making.*

Key words: *Deviant behavior, adolescents, creative thinking, psychological factors, social environment, pedagogical approach, motivation, innovative methods.*

Kirish. O‘smirlik davri inson hayotining eng murakkab va qarama-qarshiliklarga boy bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda shaxsning ijtimoiy-psixologik rivojlanishi, o‘zini namoyon etishi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishi jarayoni faol kechadi. Shu bilan birga, o‘smirlarning xulq-atvorida og‘ishlar, ya’ni deviant xatti-harakatlarning paydo bo‘lishi ham uchraydi. Deviant xulq-atvor – bu jamiyatda qabul qilingan me’yorlar va qadriyatlardan chetga chiqish bilan xarakterlanuvchi xulq shakli bo‘lib, u o‘smirning ijtimoiy moslashuvini qiyinlashtiradi.

O‘zbek psixologi B. Ziyomuhamedovning ta’kidlashicha, deviant xulq-atvorli o‘smirlarning asosiy muammosi – bu ijtimoiy muhitga moslashuvdagi qiyinchiliklar va o‘zini nazorat qila olmaslikdir. Bu jarayonda ijodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish ijobiy moslashuvning samarali vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Rus psixologi A.V. Mudrik esa o‘smirlik davrini “ijtimoiylashuvning eng faol bosqichi” sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, o‘smirlar ijodiy faoliyatga jalb qilinganda, ular o‘z xatti-harakatlarini konstruktiv tarzda ifoda etishga, muammolarni yechishda yangi yo‘llarni topishga moyil bo‘ladilar. Bu esa deviant holatlarning kamayishiga yordam beradi.

Amerikalik olim J. Guilfordning ijodiy tafakkur nazariyasiga ko‘ra, insonning divergent fikrlash qobiliyatini rivojlantirish shaxsning muammoli vaziyatlarda noodatiy, samarali qarorlar qabul qilishiga olib keladi. Shu nuqtayi nazardan, deviant xulq-atvorli o‘smirlar uchun ijodiy tafakkurni rivojlantirish – ularning psixologik moslashuvini qo‘llab-quvvatlovchi muhim pedagogik-psixologik vosita hisoblanadi. Shuningdek, o‘zbek tadqiqotchisi M. Xoliqova deviant xulq-atvor profilaktikasida “ijodiy faoliyatga yo‘naltirish, san’at, sport va ilmiy ijod orqali o‘smirlarning o‘z-o‘zini ifoda etish imkoniyatlarini kengaytirish”ni samarali usul sifatida ta’kidlaydi.

Demak, ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, deviant xulq-atvorli o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonida ijodiy tafakkurni rivojlantirish ularning shaxsiy salbiy sifatlarini yumshatib, ijobiy faoliyatga yo‘naltirish va jamiyat bilan moslashuvini yengillashtirish imkonini beradi.

Asosiy qism: O‘smirlik davri inson hayotidagi murakkab psixologik bosqichlardan biridir. Bu davrda shaxsiy “men”ni anglash, mustaqil qaror qabul qilish, jamiyatda o‘z o‘rnini topish jarayonlari faol kechadi. Lekin barcha o‘smirlar bu bosqichni bir xil yengib o‘ta olmaydi. Ayrimlari jamiyat qoidalariga zid xatti-harakatlarni amalga oshiradi. Gumanistik psixologiya namoyandalari Abraham Maslow ehtiyojlar ierarxiyasida va Carl Rogers «Men-konsepsiyasi» haqidagi qarashlarida shaxsning o‘zini ijobiy qabul qilishi muhimligini ta’kidlaganlar. Deviant xulqli o‘smirlardagi past o‘z-o‘zini baholash ijodiy tashabbuskorlikka to‘sqinlik qiladi. Muvaffaqiyatli ijodiy faoliyat o‘z-o‘zini baholashni oshirish vositasi bo‘lishi mumkin (Bandura, 1997 - «Self-efficacy» konsepsiyasi).

Motivatsiya: Teresa Amabile ijodkorlik uchun ichki motivatsiyaning (jarayonga bo‘lgan qiziqish) tashqi motivatsiyadan (mukofot) ustunligini ko‘rsatgan. Deviant xulqli o‘smirlarning ichki qiziqishlarini aniqlash va ularni ijodiy faoliyatga yo‘naltirish muhim. Emotsional holat va hissiy intellekt: Hissiy intellekt konsepsiyasining asoschilari Peter Salovey va John Mayer, keyinchalik Daniel Goleman tomonidan ommalashtirilganidek, o‘z hissiyotlarini anglash va boshqarish qobiliyati ijodiy jarayon uchun muhim. Salbiy hissiyotlar ijodiy fikrlashni bloklashi mumkin.

Kognitiv moslashuvchanlik: Bu J.P. Guilford tomonidan ilgari surilgan divergent fikrlash bilan bog‘liq bo‘lib, muammoga turli nuqtai nazardan qaray olishni anglatadi. Ijodiy mashqlar bu moslashuvchanlikni oshirishi mumkin. Stressni yengish mexanizmlari: Richard Lazarus va Susan Folkman tomonidan ishlab chiqilgan stress va koping nazariyasiga ko‘ra, shaxs stressli vaziyatlarda turli yengish strategiyalarini qo‘llaydi. Ijodiy faoliyat (rasm, musiqa) muammodan qochish yoki agressiya kabi destruktiv strategiyalar o‘rniga konstruktiv koping mexanizmi bo‘lishi mumkin.

Ijtimoiy omillar: Oila muhiti: Urie Bronfenbrennerning «Ekologik tizimlar nazariyasi» shaxs rivojlanishida yaqin atrof-muhit (mikrotizim – oila, maktab) ning muhim rolini ko‘rsatadi. Oiladagi qo‘llab-quvvatlovchi muhit o‘smirning ijodiy salohiyatini ochish uchun zaruriy shartdir. Aksincha, oiladagi beqarorlik deviant xulq va ijodiy sustlikka olib kelishi mumkin. Tengdoshlar ta’siri: Judith Rich Harris o‘zining «Guruhli sotsializatsiya nazariyasi»da o‘smirlik davrida tengdoshlar guruhining shaxs shakllanishiga oiladan kam bo‘lmagan ta’sirini ta’kidlaydi. Ijobiy va ijodiy tengdoshlar guruhi rag‘batlantiruvchi omil bo‘lishi mumkin.

Maktab muhiti: Maktabda o‘qituvchining roli muhim. Carl Rogers ta’limga oid ishlarida o‘quvchiga yo‘naltirilgan, qabul qiluvchi va empatik muhitning ahamiyatini ko‘rsatgan. Bunday muhit deviant xulqli o‘smirlarning ham ijodiy qobiliyatlarini ochishga yordam beradi. Tanqidiy va qattiq nazorat ostidagi muhit esa teskari samara beradi. Mahalla va jamiyatning roli: Jamoatchilik tomonidan qo‘llab-quvvatlash, xavfsiz ijodiy maydonlarning mavjudligi (masalan, to‘garaklar) o‘smirlar, jumladan deviant xulqlilarining ijtimoiy integratsiyasi va ijodiy rivojlanishi uchun muhim (Putnam, 2000 - ijtimoiy kapital konsepsiyasi).

Pedagogik omillar: Ta’lim metodlari: Jerome Bruner kabi kognitivistlar «kashfiyot orqali o‘rganish»ni targ‘ib qilganlar. Muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish kabi faol metodlar an’anaviy yondashuvlarga qaraganda ijodkorlikni yaxshiroq rivojlantiradi. Lev Vygotskyning «Yaqin rivojlanish zonasi» konsepsiyasi ham o‘qituvchi yordamida o‘quvchining salohiyatini ochish mumkinligini ko‘rsatadi.

O‘qituvchi shaxsi va yondashuvi: O‘qituvchining o‘zi ijodkor bo‘lishi va o‘quvchilarda ijodkorlikni rag‘batlantirishi muhim. E. Paul Torrance ijodiy fikrlashni rivojlantirishda o‘qituvchining rolini alohida ta’kidlagan.

Maxsus dastur va treninglar: Art-terapiya (asoschilari: Margaret Naumburg, Edith Kramer; zamonaviy tadqiqotchilar: Judith Aron Rubin, psixodrama (asoschisi: Jacob L. Moreno) kabi metodlar deviant xulqli o‘smirlarning hissiy holatini yaxshilash va ijodiy salohiyatini ochishda samarali qo‘llaniladi.

Maktabdan tashqari faoliyat: Ixtiyoriy, qiziqishlarga asoslangan maktabdan tashqari faoliyatlar ichki motivatsiyani kuchaytiradi va ijodiy o‘zini namoyon qilish uchun imkoniyat yaratadi.

Yuqorida tahlil qilingan omillarni hisobga olgan holda, xalqaro tajribada ham qo‘llaniladigan quyidagi yondashuvlar tavsiya etiladi:

Individual baholash: Har bir o‘smirning ehtiyojlarini, qiziqishlarini va ijodiy salohiyatini aniqlash (masalan, Torrance Ijodiy Fikrlash Testlari kabi vositalar yordamida baholash mumkin, ammo ehtiyotkorlik bilan).

Xavfsiz va rag‘batlantiruvchi muhit: Maslow ta’kidlagan xavfsizlik va tegishlilik ehtiyojlarini qondirish orqali ijodiy tavakkalchilikka tayyor muhit yaratish.

Psixologik yordam: Kognitiv-behavioral terapiya yordamida salbiy fikrlash shakllarini o‘zgartirish, koping strategiyalarini o‘rgatish. Art-terapiya kabi ekspressiv terapiyalardan foydalanish.

Jarayonga yo‘naltirilgan ijodiy faoliyat: Natijaga emas, balki ijodiy jarayonning o‘ziga e’tibor qaratish. O‘smirning qiziqishiga mos turli ijodiy mashg‘ulotlarni taklif etish. Innovatsion pedagogika: O‘qituvchilarni ijodkorlikni rivojlantirish metodlariga o‘rgatish. Tizimli yondashuv: Bronfenbrenner nazariyasiga muvofiq, oila, maktab, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinadiki, deviant xulq-atvorli o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonida ijodiy fikrlash muhim rol o‘ynaydi. Ijodiy faoliyat shaxsning salbiy energiyasini ijobiy tomonga yo‘naltiradi, o‘zini anglashni kuchaytiradi va ijtimoiy integratsiyani yengillashtiradi. Shu bois, ta’lim va tarbiya tizimida ijodiy tafakkurni rivojlantirish omillarini kuchaytirish deviant xulq-atvorni kamaytirishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - СПб: Питер. 2001- 288 с.

2. Vygotsky, L. S. (2004). Imagination and Creativity in Childhood. Journal of Russian and East European Psychology, 42(1), 7-97.

3. Nishonov S. N. (2019). O‘smirlarning deviant xulq-atvorining psixologik xususiyatlari. Psixologiya va pedagogika jurnali, 2(4), 12-19.

4. Yo‘ldoshev H. H. (2018). Ijodiy tafakkurning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar. O‘zMU ilmiy axborotnomasi, 3(1), 87-94.

5. Бандура А. Теория социального научения / Альберт Бандура. –СПб. : Евразия, 2012. – 141 с.

6. Abdullayeva D. S. (2022). O‘smirlarning kreativ tafakkurini shakllantirishda motivatsiyaning o‘rni. Innovatsion ta’lim jurnali, 4(3), 67-74.

7. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o‘quvchisining psixologiyasi. T., O‘zbekiston. - 30 bet.

DEVIANT XULQ-ATVORLI O‘SMIRLAR IJODIY FIKRLASH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH SAMARADORLIGI

E.A.Dauletmuratova *– katta o‘qituvchi*
G.B.Orazbaeva *– talaba*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: *Mazkur tezisda deviant xulq-atvorli o‘smirlarning ijodiy fikrlash jarayonini takomillashtirish samaradorligi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O‘smirlik davrida kuzatiladigan deviant xatti-harakatlar shaxsning ijtimoiy moslashuviga, ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatlariga va shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, ijodiy fikrlashni rivojlantirish ularning kognitiv salohiyatini oshirish, ijtimoiy-psixologik barqarorligini ta’minlash va ijtimoiy faoliyatga ijobiy yo‘naltirishda muhim omil sifatida qaraladi.*

Kalit so‘zlar: *deviant xulq-atvor, o‘smirlik davri, ijodiy fikrlash, ilmiy-nazariy tahlil, psixologik omillar, pedagogik yondashuv, ijtimoiy muhit, kreativ qobiliyat, innovatsion metodlar.*

Аннотация: *В данном тезисе с научно-теоретической точки зрения анализируется эффективность совершенствования процесса творческого мышления подростков с девиантным поведением. Девиантное поведение, наблюдаемое в подростковом возрасте, негативно влияет на социальную адаптацию личности, успехи в образовательном процессе и личностное развитие. С этой точки зрения развитие творческого мышления*

рассматривается как важный фактор повышения их когнитивного потенциала, обеспечения социально-психологической устойчивости и положительной ориентации на социальную деятельность.

Ключевые слова: *девиантное поведение, подростковый возраст, творческое мышление, научно-теоретический анализ, психологические факторы, педагогический подход, социальная среда, креативные способности, инновационные методы.*

Annotation: *This thesis analyzes the effectiveness of enhancing the creative thinking process in adolescents with deviant behavior from a scientific and theoretical perspective. Deviant behaviors observed during adolescence negatively impact an individual's social adaptation, academic success, and personal development. In this context, the development of creative thinking is considered a crucial factor in increasing their cognitive potential, ensuring socio-psychological stability, and positively directing them towards social activities.*

Key words: *Deviant behavior, adolescence, creative thinking, scientific and theoretical analysis, psychological factors, pedagogical approach, social environment, creative abilities, innovative methods.*

Kirish. O‘smirlik davri inson hayotida shaxsiylik, mustaqil qarashlar va ijtimoiy munosabatlar faol shakllanadigan davr hisoblanadi. Biroq bu bosqichda ayrim yoshlar ijtimoiy me’yorlarga zid bo‘lgan xatti-harakatlarni namoyon etib, deviant xulq-atvorni shakllantiradilar. Bunday holatlar o‘smirning o‘qishdagi muvaffaqiyatlari, oilaviy va ijtimoiy munosabatlari, shuningdek, shaxs sifatida kamol topishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, deviant xulq-atvorli o‘smirlarning ijodiy fikrlash jarayonini takomillashtirish ularning shaxsiy salohiyatini ijobiy yo‘nalishga yo‘naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ijodiy tafakkur nafaqat kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiradi, balki o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik moslashuvini kuchaytirib, konstruktiv faoliyatga jalb etish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u deviant xulq-atvorli o‘smirlarning salbiy xatti-harakatlarini kamaytirishda va ularning ijtimoiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlashda ijodiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vosita ekanligini asoslaydi. Psixologik fenomen sifatida ijodiy fikrlash insonning shaxsiyati va uning psixik jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Psixologlar ijodiy fikrlashni inson ongi va bilimi doirasidagi yangi va innovatsion yechimlarni topish qobiliyati sifatida izohlaydilar. Bu jarayon g‘oyalarni assotsiativ bog‘lash, umumiy bilimlardan o‘ziga xos va yangi natijalarga kelish kabi psixik funksiyalarni o‘z ichiga oladi. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish psixik barqarorlikni oshirish, emotsional o‘z-o‘zini boshqarish, hamda turli xil fikrlash strategiyalarini rivojlantirish bilan ham bog‘liqdir.

Demak, ijodiy fikrlashning pedagogik va psixologik tomonlari o‘zaro bir-birini to‘ldiradi, bu esa o‘quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish va ularni turli xil sharoitlarda o‘zini ijodiy namoyon qilishiga ko‘mak beradi. Ijodiy fikrlash pedagogik va psixologik fenomen sifatida chuqur va keng ko‘lamli tadqiqotlarni talab qiladigan murakkab jarayondir. Pedagogik nuqtai nazardan, ijodiy fikrlash inson shaxsining o‘quv va tarbiya jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlaydigan asosiy vositalardan biridir. Bu jarayon o‘quvchilarning nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilar yangi muammolarni hal qilishda o‘zlari uchun notanish bo‘lgan yo‘llar bilan tanishib, mavjud bilimlarni yangi kontekstlarga qo‘llay olishlari lozim. Shunday qilib, pedagogik jihatdan ijodiy fikrlash o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi, bu esa o‘quvchilarning ilg‘or fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

O‘smirlik davri inson shaxsiyati shakllanishining eng mas’uliyatli bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda mustaqillikka intilish, o‘zini anglash, jamiyatda o‘z o‘rnini topishga harakat qilish jarayonlari faol kechadi. Shu bilan birga, bu davr murakkab psixologik va ijtimoiy muammolarga boy bo‘lib, o‘smirlarning ayrimlari ijtimoiy me’yorlardan chetga chiqadigan xatti-harakatlarni amalga oshiradi. Bunday xatti-harakatlar ilmiy adabiyotlarda “deviant xulq-atvor” deb yuritiladi.

E. Durkheim (1897) deviantlikni ijtimoiy muhit bilan moslasha olmaslik natijasi sifatida izohlagan. R. Merton (1968) esa deviant xulq-atvorni jamiyat talablari va shaxs imkoniyatlari o‘rtasidagi nomutanosiblikdan kelib chiqishini ta’kidlagan. O‘zbek psixologi B.

Ziyomuhamedovning fikricha, deviant xulq-atvor ko‘pincha oiladagi tarbiya kamchiliklari, muhit ta’siri va ijtimoiy nazoratning yetarli emasligi oqibatida yuzaga keladi.

Deviant xulq-atvorli o‘smirlarning asosiy xususiyatlari sifatida impulsivlik, tajovuzkorlik, ijtimoiy qoidalarni buzishga moyillik, o‘z-o‘zini boshqarishning zaifligi va mas’uliyatsizlikni keltirish mumkin. Bunday xatti-harakatlar nafaqat o‘smirning shaxsiy rivojlanishiga, balki uning jamiyatdagi mavqei, o‘qishdagi muvaffaqiyati va kelajak hayotiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli bu muammoni bartaraf etish uchun yangi psixologik-pedagogik yondashuvlar zarur.

Shu nuqtayi nazardan, o‘smirlarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish deviant xulq-atvorning oldini olish va uni kamaytirishda samarali vosita hisoblanadi. J. Guilford (1950) ijodiy fikrlashni “divergent tafakkur” deb atab, uni moslashuvchanlik, originallik, noodatiy yechimlarni topish qobiliyati bilan izohlagan. A. Maslow (1968) esa ijodiy tafakkurni shaxsning o‘zini ro‘yobga chiqarish (self-actualization) jarayonining muhim elementi sifatida ko‘rsatadi.

O‘zbekistonlik olima M. Inomovaning ta’kidlashicha, ijodiy faoliyatga jalb etilgan o‘smirlarning ijtimoiy moslashuv darajasi yuqori bo‘ladi, ular o‘zini anglash, tashabbuskorlik va muammoli vaziyatlarda konstruktiv yechim topishga ko‘proq moyillik bildiradi. Shuningdek, ijodiy mashg‘ulotlar (san’at, sport, teatr, texnik ijodkorlik) o‘smirlarning bo‘sh vaqtini samarali tashkil etib, ularni salbiy guruhlardan uzoqlashtiradi.

Ijodiy tafakkurni rivojlantirish deviant o‘smirlarning:

- o‘zini-o‘zi anglashini kuchaytiradi,
- salbiy energiyasini ijobiy faoliyatga yo‘naltiradi,
- stress va zo‘riqishlarni kamaytiradi,
- ijtimoiy-psixologik moslashuvini jadallashtiradi,
- jamoadagi mavqeini mustahkamlaydi.

A. Banduraning (1986) “ijtimoiy o‘rganish nazariyasi” ham o‘smirlarning ijtimoiy muhitdagi faoliyati va taqlid orqali shakllanishini izohlaydi. Agar o‘smir ijodiy faoliyatga yo‘naltirilsa, u salbiy xatti-harakatlardan asta-sekin voz kechib, ijtimoiy foydali faoliyatni tanlashga moyillik bildiradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, u nafaqat deviant xulq-atvorli o‘smirlarning psixologik muammolarini o‘rganishga qaratilgan, balki ularni ijobiy tomonga o‘zgartirish, jamiyatga samarali integratsiya qilish va shaxsiy salohiyatini ochishga yordam beradigan ijodiy fikrlashni rivojlantirish omillarini aniqlashga xizmat qiladi.

J.P.Guilford ijodiy fikrlashni ilmiy o‘rganishga asos solgan amerikalik psixologdir. U ijodiy fikrlashni divergent (ko‘p yo‘nalishli) va konvergent (bir yo‘nalishli) fikrlashga ajratgan. Guilford ijodiylikni o‘lchash uchun psixometrik testlar ishlab chiqqan. Uning tadqiqotlari ijodiy fikrlash jarayonida yangi g‘oyalar yaratish qobiliyatini tushunishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Guilford ijodiylikni fikrlar xilma-xilligi, original yondashuv va tezkor qaror qabul qilish orqali o‘lchash mumkinligini ta’kidlagan. U ijodiylikni insonning fundamental intellektual qobiliyati sifatida ko‘rgan va uni umumiy aqliy qobiliyatlardan ajratib ko‘rsatgan. Guilfordning ijodiy fikrlash modelida insonning tasavvur qilish, kombinatsiyalar yaratish va ularni sintez qilish qobiliyati muhim o‘rin tutadi. U ijodiylikni faqat san’at bilan bog‘lash emas, balki keng qamrovli jarayon deb hisoblagan. Uning tadqiqotlari ta’lim sohasida ijodkorlikni rivojlantirishda muhim o‘rin tutgan.

Bizning fikrimizcha, ijodiy fikrlash shaxsning rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ijodiylik insonga muammolarni hal qilishda yangicha yondashuvlarni topishga imkon beradi. Ushbu qobiliyat nafaqat ta’lim jarayonida, balki kundalik hayotda ham muhim ahamiyatga ega. Ijodiylikni rivojlantirish insonning kognitiv jarayonlarini boyitadi. Bu jarayon nafaqat tug‘ma qobiliyat bilan, balki maxsus mashqlar va sharoitlar bilan ham shakllanadi. Ijodiy fikrlash o‘z navbatida tanqidiy fikrlashni ham kuchaytiradi. Ijodiy shaxslar ko‘pincha yangiliklar va innovatsiyalar yaratish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli, ta’lim jarayonida ijodiy fikrlashni rivojlantirish alohida e’tibor talab qiladi.

G.Gardner ko‘p intellekt nazariyasining muallifi bo‘lib, u ijodiylikni turli intellektual sohalarda rivojlantirish mumkinligini ko‘rsatgan. Gardnerning nazariyasiga ko‘ra, ijodiylik bir yoki ikkita intellektual soha bilan cheklanmaydi, balki turli intellektlar orqali ifodalanadi. U ijodiylikni shaxsning muammolarni hal qilish va yangi g‘oyalar yaratish qobiliyati bilan bog‘laydi. Gardner

ijodiylikni o‘lchashda an’anaviy IQ testlariga e’tiroz bildirgan, chunki ular insonning barcha ijodiy qirralarini qamrab ololmaydi. U ijodiylikni matematik, lingvistik, musiqiy, fazoviy, kinestetik va boshqa intellektual yo‘nalishlarda rivojlantirish mumkinligini ta’kidlagan. Gardner ijodiylikning o‘zaro bog‘liq bo‘lgan turli qirralarini tadqiq qilgan va bu insonning ko‘p qirralik intellektual imkoniyatlarini o‘rganishga asos bo‘lgan. Uning tadqiqotlari ta’lim tizimida o‘quvchilarni ijodiy yo‘nalishda rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan. Gardner ijodkorlikning faqatgina yuksak qobiliyatli kishilar uchun emas, balki har bir insonda rivojlanishi mumkinligini ko‘rsatib berdi. U ijodiy shaxslar har qanday sohada muammolarni hal qilishda yangi va original yondashuvlar qo‘llashi mumkinligini ta’kidlagan.

U ijodiylikning to‘rtta xususiyatini “ravonlik”, “moslashuvchanlik”, “o‘ziga xoslik”, “chuqurlik” aniqlaydi. Bizningcha biz o‘smirlarda dars mashg‘ulotlarida yuqoridagi ijodiylik sifatlarini shakllantirishmiz nafaqat ijodiy faollikni balkim ularda Deviantlikni oldini olish imkoniyatini ham yuzaga keltiradi.

Shuningdek taldqiqotchi P.Torrens ijodiylik bu ijodiy fikrlash, ijodiy fikrlash esa - bu shaxsning kamchiliklar, nuqsonlar, yetishmayotgan elementlar, bilimlardagi bo‘shliqlar va nomuvofiqliklarni idrok etish qobiliyatini kuchaytiradi deb ham ta’kidlaydi. Demak mazkur qarashga aoslanib ham biz Deviant xulq-atvorli o‘smirlarda ijodiylikni shkallantirishmiz ularda kamchiliklar, nuqsonlar, yetishmayotgan elementlar, bilimlardagi bo‘shliqlar va nomuvofiqliklarni idrok etish qobiliyatini kuchaytiradi, u esa ularda Deviantlikni yuzaga keltiradigan har qanday voqelik, hodisa va ta’sirlarga nisbatan himoya va qarshi kurash immun tizimini shakllanishiga xizmat qiladi. Shundagina o‘smir uning xulq-atvoriga ta’sir qilayotgan har qanday omillarga ob'ektiv qaraydi, tanqidiy va tahliliy fikrlaydi va yondashadi. Bu esa ularning xulq-atvorida Deviantlikka nisbatan konsturktivlikni ustuvorligin ta’minlaydi.

Bizning fikrimizcha, ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar ijodiy fikrlashni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Shaxslararo muloqot orqali yangi g‘oyalar paydo bo‘lishi mumkin. Guruhli faoliyatlar ijodiy yondashuvlarni yanada rivojlantiradi. Hamkorlikda muammolarni hal qilishda turli xil fikrlarning uyg‘unligi yangi yechimlarni yaratadi. Ijtimoiy ta’sir ijodiylikni rag‘batlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ijtimoiy muhitda ijodiylik faqat individual qobiliyat bilan emas, balki guruh a’zolari bilan ham rivojlanadi. Shu bois, ta’lim tizimida guruhli mashg‘ulotlarga katta e’tibor qaratish lozim. Shaxslar o‘rtasidagi muloqot ijodiy fikrlashni boyitadi va yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa. Deviant xulq-atvorli o‘smirlarning ijodiy fikrlash jarayonini takomillashtirish ularning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy muhitga moslashuvi va ijobiy xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijodiy tafakkur o‘smirlarning muammoli vaziyatlarda noodatiy yechim topish, o‘zini ijobiy namoyon etish hamda salbiy ta’sirlardan himoyalanish imkoniyatini kengaytiradi. Psixolog olimlarning fikrlariga ko‘ra (A. Bandura, E. Fromm, A. V. Petrovskaya va boshqalar), ijodiy faoliyat shaxsning o‘z-o‘zini anglashini kuchaytirib, ijtimoiy jarayonlarda samarali ishtirok etishiga zamin yaratadi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida ijodiy fikrlashni rivojlantirish o‘quv faoliyatiga ijobiy motivatsiya beradi, mustaqil qaror qabul qilish va ijtimoiy mas’uliyatni his etishga yordam beradi. Shuningdek, amaliyotda qo‘llanilgan psixopedagogik yondashuvlar shuni tasdiqlaydiki, deviant xulq-atvorli o‘smirlarni san’at, sport, texnologik ijodiy faoliyatga jalb qilish ularning psixologik barqarorligini ta’minlaydi, ichki ziddiyatlarini kamaytiradi hamda ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi.

Umuman olganda, deviant xulq-atvorli o‘smirlarning ijodiy fikrlash jarayonini takomillashtirish samaradorligi ularning hayotiy yo‘nalishini ijobiy tomonga burishga, jamiyatda o‘z o‘rnini topishga va kelajakda barkamol shaxs bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Guilford J.P. A Psychometric Approach to Creativity, Mimeographed, University of Southern California, Mar., 2012. // Guilford J.P. The structure of intelligence// Psychol. Bull. 2017. N 53. P. 267-293.

2. Gardner H. Truth, beauty, and goodness reframed: Educating for the virtues in the 21st century (англ.). — New York: Basic Books, 2011.

3. Gardner H. Mind, Work, and Life: A Festschrift on the Occasion of Howard Gardner's 70th Birthday (англ.). — Create Space, 2014.

4. Qodirov U.D. Yoshlarni destruktiv g‘oyalar ta’siridan himoyalashning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Psixol.f.d. (DSc) …dis. avtoreferati: –: 19.00.05. – T.: Nizomiy TDPU, 2020. – 71 b.

5. Смирнова Т.П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия «Психологический практикум». – Ростов н/Д: «Феникс», 2004. -160 с.

6. Jabborov X.X.O‘smirlarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik omillari:diss. 2019 yil Toshkent 178-b.

7. Нишонова З. Т. ва бошқ. Агрессив хулқ-атворли болалар диагностикаси ва психокоррекцияси. Тошкент, – 2011. – 105 б.

ADABIYOT DARSLARINI KREATIV YONDASHUV ASOSIDA O‘QITISH IMKONIYATLARI

Elenora Dosimbetova - *magistrant*
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarini o‘qitishda kreativ yondashuvning ahamiyati va imkoniyatlari tahlil qilinadi. Kreativ metodlar yordamida o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning fikrlash va ijodiy salohiyatini rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada yangi pedagogik texnologiyalar, interaktiv usullar va adabiyot darslarida innovatsion yondashuvlarning amaliy qo‘llanilishi misollar orqali taqdim etiladi. Shu orqali dars jarayonini samarali, qiziqarli va ta’sirchan qilish imkoniyatlari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Adabiyot darsi, kreativ yondashuv, pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar, interaktiv o‘qitish, o‘quvchi faolligi, ijodiy fikrlash, ta’lim sifati.

Аннотация: В статье рассматривается важность и возможности применения креативного подхода в преподавании литературы. Обсуждаются методы, направленные на повышение интереса учащихся к урокам, развитие их творческого мышления и потенциала. Приводятся примеры использования новых педагогических технологий, интерактивных методов и инновационных подходов в учебном процессе. Анализируются пути повышения эффективности и привлекательности уроков литературы.

Ключевые слова:урок литературы, креативный подход, педагогические технологии, инновационные методы, интерактивное обучение, активность учащихся, творческое мышление, качество образования.

Abstract: This article explores the importance and possibilities of applying a creative approach in teaching literature. It discusses methods aimed at increasing students’ interest in lessons, developing their creative thinking and potential. Examples of using new pedagogical technologies, interactive methods, and innovative approaches in the learning process are provided. The article analyzes ways to enhance the effectiveness and appeal of literature lessons.

Keywords: literature lesson, creative approach, pedagogical technologies, innovative methods, interactive teaching, student engagement, creative thinking, education quality.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularni ijodiy fikrlashga yo‘naltirish va ta’limni qiziqarli, mazmunli qilish muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, adabiyot fani sohasida bu masala dolzarbdir, chunki adabiyot o‘quvchilarning til, madaniyat, hissiy va estetik tafakkurini rivojlantiruvchi asosiy fanlardan hisoblanadi.

Adabiyot - bu nafaqat madaniyat va tarixning bir qismi, balki o‘quvchilarning estetik didi, tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini shakllantiruvchi muhim fanlardan biridir. Zamonaviy ta’lim talablariga javoban adabiyot darslarini o‘qitishda kreativ yondashuvni joriy etish ta’lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va o‘quvchilar uchun mazmunli qilishga yordam beradi. Kreativ yondashuv esa, nafaqat o‘quvchining bilim olish jarayonidagi faolligini oshiradi, balki uning shaxsiy ijodkorligini rivojlantiradi.

Adabiyot ta’limi milliy madaniyat va tilni o‘rganib qolmasdan, balki o‘quvchilarning fikrlash, hissiy va estetik didini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarni faollashtirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ta’limni qiziqarli qilish masalalari dolzarb hisoblanadi. Shu bois, adabiyot darslarini kreativ yondashuv asosida tashkil etish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida e’tiborga olinmoqda.

Kreativ yondashuv - o‘quvchilarning faolligini oshirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish hamda ularning adabiyotga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Kreativ yondashuv ta’lim jarayonida yangi metod va usullarni qo‘llash orqali o‘quvchilarni faol, mustaqil va ijodiy fikrlaydigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuvda o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchilarning ijodkorligini rag‘batlantiruvchi, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi sifatida faol ishtirok etadi.

Adabiyot fanining o‘ziga xosligi - uning mazmuni, til va badiiy vositalarining boyligi shundaki, bu fan ijodiy faoliyat uchun tabiiy platforma hisoblanadi. Adabiyot darslarida kreativlikni rivojlantirish orqali o‘quvchilar nafaqat adabiy matnlarni chuqur tushunadilar, balki o‘z hissiyotlarini ifodalash va yangi badiiy asarlar yaratishga intilishadi.

Adabiyot fanida kreativ yondashuv o‘quvchilarga matnlarni o‘rganish bilan birga ularni yangi badiiy shakllarda ifodalash, yaratish imkoniyatlarini beradi. Bu esa, o‘z navbatida, ularning shaxsiy rivojlanishiga, estetik didning shakllanishiga va albatta, o‘z fikrlarini erkin, aniq ifoda eta olishlariga yordam beradi.

Adabiyot darslarini kreativ yondashuv asosida o‘qitishning asosiy tamoyillari sifatida quyidagilarni ta’kidlash mumkin:

- Faollik va interaktivlik orqali o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifoda eta olishi, dars jarayonida faol ishtirok etishi mumkin;

- **Ijodkorlikni rag‘batlantirish asosida** adabiy asarlar bo‘yicha ijodiy loyihalar, qahramonlar portretini yaratish, hikoyalar yozish imkoniyati yuzaga keladi;

- **Shaxsiylashtirilgan yondashuv asosida** har bir o‘quvchining qiziqishlari va qobiliyatlariga moslashuv e’tiborga olinadi;

- **Ko‘pkanallilik, ya’ni** matnlarni o‘qish bilan birga, teatr sahnalari, audiovizual materiallardan foydalanish mumkin;

- **Muammoli va muhokamali o‘qitish orqali** asarlar mavzulari bo‘yicha savollar, munozaralar, debatlar tashkil etish mumkin.

Adabiyot darslarini kreativ yondashuv asosida o‘qitish usullari quyidagilardan iborat:

1. Interaktiv metodlar

- Rol o‘ynash (drama): O‘quvchilar adabiy qahramonlar obrazlarini sahnalashtirib, ularning ichki dunyosini anglashadi.

- Debat va munozaralar: Asar mavzusidagi muammolar bo‘yicha fikr almashish va o‘z pozitsiyasini himoya qilish.

2. Loyihalar asosida ta’lim

O‘quvchilar guruhlarga bo‘linib, ma’lum bir mavzu, davr yoki muallif bo‘yicha loyiha yaratadilar. Bu orqali ular o‘zaro hamkorlikda ishlash, ma’lumotlarni izlash va taqdim etish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

3. Kreativ yozuv mashqlari

- She’r yozish, hikoya yaratish;
- Adabiy matn asosida esse yozish;
- O‘z qahramonlari va voqealarini yaratish.

4. Multimedia vositalaridan foydalanish

Audio va video materiallar yordamida asar muhitini yaratish, film va teatr sahnalarini tomosha qilish orqali ta’lim jarayonini boyitish.

5. Vizualizatsiya va san’at integratsiyasi

Rasm chizish, kollaj yaratish, qahramonlar portretlarini tasvirlash orqali o‘quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirish.

Kreativ yondashuvning afzalliklari

- O‘quvchilarning adabiyotga bo‘lgan qiziqishi ortadi;
- Fikr va his-tuyg‘ularni erkin ifodalash ko‘nikmalari shakllanadi;
- Tanqidiy va ijodiy fikrlash rivojlanadi;
- Guruhda hamkorlikda ishlash, kommunikatsiya ko‘nikmalari yaxshilanadi;
- Ta’lim jarayoni qiziqarli va mazmunli bo‘ladi.

Adabiyot darslarida kreativ yondashuv imkoniyatlari sifatida shularni keltirish mumkin:

1. Matn bilan ijodiy ishlash natijasida o‘quvchilar mavjud adabiy matnlarni o‘z uslubida qayta yozish, yangi talqin qilish, asar yakunini o‘zgartirish yoki davom ettirish orqali ijodiy fikrlashni rag‘batlantirish, qahramonlarning ichki dunyosini o‘rganib, ularni san’at asarlarida yoki yozma ijodda aks ettirish.

2. Interaktiv darslar va o‘yinlar

- Rol o‘ynash: Adabiy qahramonlarni jonlantirish orqali matnni jonli tushunish.
- Debatlar va munozaralar: Matn mavzulari bo‘yicha o‘quvchilar o‘rtasida fikr almashish.
- Adabiy viktorinalar va quizlar: Ta’limni qiziqarli va raqobatbardosh qilish.

3. Loyihalar va guruh ishlarini tashkil etish

- Guruhlarda adabiy asarlar bo‘yicha multimedia taqdimotlar tayyorlash.
- Yozma va og‘zaki ijodiy ishlarni birlashtirish orqali mustahkamlash.
- Madaniy va tarixiy kontekstlarni o‘rganish, bu borada tadqiqotlar olib borish.

4. Multimedia va raqamli texnologiyalarni qo‘llash

- Audio va video materiallar yordamida asar muhitini yaratish.
- Film, teatr spektakllari ko‘rsatish va ular haqida muhokama tashkil etish.
- Onlayn platformalarda interaktiv mashg‘ulotlar o‘tkazish.

5. Badiiy ijod va san’at integratsiyasi

- Rasm, kollaj, teatr kabi san’at turlarini dars jarayoniga jalb qilish.
- O‘quvchilarning badiiy asarlar yaratishlariga yordam berish.

Kreativ yondashuvning ta’lim jarayonidagi pedagogik ahamiyati

- O‘quvchilarning o‘zini ifoda etish imkoniyatlarini kengaytiradi: Har bir o‘quvchi o‘z fikrini erkin ifoda etishni o‘rganadi.
- Tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi: Asar mazmunini chuqur tahlil qilish orqali fikrlash jarayoni shakllanadi.
- Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi: Guruh ishlari orqali muloqot va hamkorlik qobiliyatlari oshadi.
- Shaxsiy qiziqish va motivatsiyani oshiradi: Ta’lim jarayoni qiziqarli va mazmunli bo‘lgani uchun o‘quvchi o‘z bilimlarini kengaytirishga intiladi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkin, adabiyot darslarini kreativ yondashuv asosida o‘qitish ta’lim jarayonini yanada samarali va mazmunli qilish, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlashga va o‘zini ifoda etishga yo‘naltirish imkonini beradi. Kreativ yondashuv ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik konsepsiya sifatida ta’lim sohasida keng joriy etilishi lozim. Bu yondashuv o‘quvchilarning ijodiy potensialini ochishga, adabiyotga qiziqishini oshirishga va ularni zamonaviy jamiyatda faol, tafakkurli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, M. (2019). *Adabiyot darslarida kreativ yondashuvlar*. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Karimova, N. (2021). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va kreativlik*. Toshkent: Fan va Ta’lim.
3. Islomova, D. (2020). “Adabiyot ta’limida innovatsion metodlar.” *Ta’lim va Jamiyat* jurnali, 4-son, 56-62.
4. Rasulova, S. (2018). *Pedagogik innovatsiyalar va o‘qitish usullari*. Samarqand: Universitet nashriyoti.
5. Smith, J. (2017). *Creative Approaches in Literature Teaching*. New York: Academic Press.

AQLIY TARAQQIYOTDA BOLALAR BOG‘CHASI VA MAKTAB TA’LIM-TARBIYA ISHIDAGI IZCHILLIKNING PSIXOLOGIK MAZMUNI

A.U.Elmuratova *– ps.f.d. (DSc), professor*
A.B.Eshmuratova*– talabasi*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarning aqliy taraqqiyotida bolalar bog‘chasi va maktab ta’lim-tarbiya ishlaridagi izchillikning psixologik mazmuni yoritilgan. Shuningdek, ta’limdagi izchillikni ta’minlashda psixologik yondashuvlarning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: aqliy taraqqiyot, izchillik, psixologik mazmun, maktabgacha ta’lim, maktab ta’limi, kognitiv rivojlanish, tafakkur, xotira, diqqat, nutq.

Аннотация. В данной статье раскрывается психологическое содержание преемственности в умственном развитии детей в системе дошкольного и школьного образования и воспитания. Также показано значение психологических подходов в обеспечении преемственности в обучении.

Ключевые слова: умственное развитие, преемственность, психологическое содержание, дошкольное образование, школьное образование, когнитивное развитие, мышление, память, внимание, речь.

Annotation. This article highlights the psychological essence of continuity in children’s intellectual development within preschool and school education. The importance of psychological approaches in ensuring continuity in the educational process is also emphasized.

Keywords: intellectual development, continuity, psychological essence, preschool education, school education, cognitive development, thinking, memory, attention, speech.

Kirish. Inson shaxsining shakllanishida aqliy taraqqiyot jarayoni alohida ahamiyatga ega bo‘lib, bu jarayonning uzluksizligi va izchilligi ta’lim-tarbiya tizimining asosiy tamoyillaridan biridir. Bolaning intellektual rivojlanishi ilk yosh davridan boshlanib, maktabgacha ta’lim muassasalari hamda maktab ta’lim-tarbiyasi jarayonida bosqichma-bosqich takomillashib boradi. Ayniqsa, bolalar bog‘chasi davrida egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar keyingi maktab ta’limining mustahkam poydevorini yaratadi. Shu bois maktabgacha ta’lim hamda maktab davrida olib boriladigan tarbiyaviy-psixologik ishlarning izchil va uyg‘un tashkil etilishi bolalarning aqliy salohiyatini rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Psixologik nuqtayi nazardan qaralganda, aqliy taraqqiyotda uzluksizlik bolaning tafakkur jarayonlari, xotira, e’tibor, idrok va tasavvurlarining izchil rivojlanishi, shuningdek, shaxsiy sifatlarining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Demak, bolalar bog‘chasida boshlanadigan intellektual tayyorgarlik maktab bosqichidagi o‘quv faoliyatining samaradorligini belgilaydi. Shu jihatdan ta’lim-tarbiya ishlarida izchillikni ta’minlash psixologik-pedagogik muammo sifatida ilmiy tadqiqotlarda keng o‘rganilishi lozim.

Bugungi globallashuv va tezkor innovatsiyalar davrida jamiyatning har tomonlama taraqqiyoti, avvalo, intellektual salohiyatli yosh avlodni tarbiyalash bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli maktabgacha ta’lim muassasalari va maktab o‘rtasida uzviy bog‘liqlikni ta’minlash, bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlarini chuqur tahlil etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini isloh qilish jarayonida uzluksiz ta’lim konsepsiyasiga alohida e’tibor qaratilayotgani ham bejiz emas. Chunki bolalik davridagi ta’lim-tarbiya ishlarida izchillikni ta’minlash orqali kelajakda mustaqil fikrlaydigan, ijodkor, bilimli va barkamol shaxsni shakllantirish mumkin. Shuningdek, zamonaviy psixologiya fanida ham bolalarning kognitiv rivojlanishi, tafakkur va nutq faoliyatidagi izchillikni ta’minlash, o‘quv motivatsiyasini shakllantirish masalalari keng o‘rganilmoqda.

Shu jihatdan “Aqliy taraqqiyotda bolalar bog‘chasi va maktab ta’lim-tarbiya ishidagi izchillikning psixologik mazmuni” mavzusining ilmiy va amaliy ahamiyati juda katta bo‘lib, u o‘z navbatida ta’lim-tarbiya jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Mamlakatimizdagi ijtimoiy maktabgacha muassasalar ta’lim-tarbiyaviy ishning keng dasturini amalga oshirib boalalarni maktabga tayyorlashdek zarur ishni ta’minlaydi. Ya’ni, bu o‘rinda bolalar bog‘chasi va maktab ishidagi izchillik katta ahamiyat kasb etishini ta’kidlash lozim bo‘ladi.

Izchillikni amalga oshirishning mavjud imkoniyatlari xalq ta’limi tizimi, uning tarkibiy tuzilishi va amalda bo‘lishining asosi hisoblanadi.

Bolani maktabga intellektual tayyorlashning maqsad va vazifalari tarbiyaning bolalar yosh xususiyatlari hisobga olingan umumiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqib belgilanadi. Bu bolalar bog‘chasi va maktab o‘rtasida izchillikni ta’minlashning haqiqiy asosini tashkil qiladi.

Bolalar bog‘chasi va makatbdagi ta’lim va aqliy tarbiya vazifa, shakl hamda metodlarining turli yosh bosqichlarida bola shaxsini har tomonlama shakllantirishni amalga oshirish maqsadlarida o‘zaro aloqasini qaror toptirish izchillik ifodasi hisoblanadi.

Izchillik rivojlanishning turli bosqich yoki bo‘g‘inlari o‘rtasidagi o‘ziga xos aloqa sifatida ta’riflanib, uning mohiyati bir butunning u yoki bu elementlarini yoki bir butunni sistema sifatida o‘zgartirilganda uni tashkil etishning ayrim tomonlarini saqlashdan iboratdir: yangilikda oldingi rivojlanish bosqichining elementlari doimo saqlanadi. Klassik falsafa namoyondalari izchillik rivojlanish qonuniyat sifatida rivojlanishning uzviyligini to‘liq inkor etish yo‘li bilan emas, balki, uning eng muhim elementlarini jamlash va ularni yanada rivojlantirish uchun yangi bosqichga ko‘chirish orqali ta’minlaydi, deb ta’lim beradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, **bolalar bog‘chasi va maktab** izchilligini, birinchidan, bolalar bog‘chasidagi ta’lim - tarbiyaviy ishning bolalarga ular umumiy rivojlanishining zarur darajasiga erishishlari uchun maktabda qo‘yiladigan talablarga yo‘llanganligi, ikkinchidan, o‘qituvchining katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar erishgan rivojlanish darajasi, bolalarni aqliy bilim, malaka va ko‘nikmalariga tayanish hamda bundan ta’lim-tarbiya jarayonida faol foydalanishga yo‘llanganlikni nazarda tutuvchi mazmunli, ikki tomonlama aloqa, deb qarash mumkin.

Maktab maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning muhim "istiqbolli" rivojlantirishni ta’minlaydi va shu bilan birga bola shaxsininig boshlang‘ich ta’lim maqsad va vazifalariga muvofiq keluvchi sifat jihatidan yangi xususiyat hamda xislatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Izchillik bolalar bog‘chasi va maktabdagi psixologik- pedagogik jarayonda ta’lim va tarbiyaning shaxsni uzluksiz yuksalib boruvchi shakllanishini ta’minlovchi yaxlit, dinamik va istiqbolli tizimini amalga oshirish uchun sharoit yaratadi. Bolalar bog‘chasi va maktab o‘rtasidagi izchillikning qaror topishi katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar va quyi sinflar o‘quvchilariga aqliy ta’lim - tarbiya berish sharoitlarini yaqinlashtirish imkonini beradi. Shunga ko‘ra maktab ta’limining yangi sharoitlariga o‘tish bolalar uchun sezilarsiz bo‘lgan psixologik qiyinchiliklar bilan amalga oshiriladi. Bunda bolalarning yangi sharoitlarga tabiiy kirib borishlari ta’minlanadi, bu o‘quvchilarga maktabga birinchi kelgan kunlaridan boshlaboq ta’lim va tarbiya berish samaradorligini oshrishda yordam beradi.

Bolalar bog‘chasi va maktab o‘rtasidagi uzviylik murakkab tarkibiy tuzlishga ega. Unda yetakchi yo‘nalishlar aqliy ta’lim va tarbiyadagi izchillik hamda ularning tarkibiy qismlari: ta’lim-tarbiyaviy ish mazmuni, shakl va metodlaridagi izchillik, shuningdek, bolani tarbiyalashdagi psixologik talablar va sharoitlar izchilligini farqlash mumkin.

Bolalar bog‘chasi va maktadagi butun psixologik-pedagogik jarayonning bola shaxsini har tomonlama rivojlantirshga yo‘llanganligi ular o‘rtasida ta’lim- tarbiya izchilligiga erishishning asosiy sharti hisoblanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshida bolalar egallagan xulq-atvor va katta yoshlilar va hamda tengqurlari bilan o‘zaro munosabatlar shakllari, ma’naviy tasavvurlar va hissiyotlar boshlang‘ich sinflarda amalga oshiriladigan axloqiy tarbiyaning, o‘quvchilarda rivojlantiriladigan ma’naviy hatti-harakat, ong, hissiyot va munosabatlarning zamini hisoblanadi.

Maktab - maktabgacha yillarda shakllantiriladigan jamoatchilik "jamoatchilik" xususiyatlarini sifat jihatda yanada rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratdi hamda o‘quvchi shaxsi jamoatchilik yo‘llanganligini qaror toptirishni ta’minlaydi. O‘quvchilarni maktabga bo‘lishlarining dastlabki kunlaridan boshlab bolalar bog‘chasida boshlangan o‘quvchilar ma’naviy tasavvurlari va xulq -

atvorlari birligini shakllantirish, ularda o‘z faoliyat va hatti harakatlari uchun shaxsiy mas'uliyatni oshirish bo‘yicha ish davom ettiriladi. Maktabda o‘quvchilarda yuksak insoniy hissiyotlar: vatanparvarlik , vatan oldida o‘z burchini his etish kabi hissoyotlar tarkib toptiriladi. Bu murakkab ma’naviy hissiyotlar asosini maktabgacha yillarda shakllantiriladigan ota-onaga, oilasiga muhabbat, katta yoshlilarga hurmat, tabiatni sevish va shu kabilar tashkil qiladi.

Maktabda bolalarning nafosat tarbiyasiga doir ish davom ettiriladi. O‘quvchilarda estetik tasavvurlar, voqeilikni estetik ko‘ra bilish chuqurlashtiriladi. Musiqa va ashula darslarida bolalar musiqa janrlari bilan tanishadilar, ashula, raqs, marshni farqlashni o‘rganadilar. Tasviriy san'at darslarida bolalar grafika, rassomlik, manzaralari amaliy san'at asarlari o‘rtasidagi farqlarni, natyurmort, manzara, portretning o‘ziga xos belgilarini o‘zlashtiradilar. O‘qish darslarida adabiyot janrlari bilan amaliy tanishiladi. O‘quvchilarning badiiy faoliyatlarining har xil turlardagi amaliy ko‘nikmalari ham takomillashadi, ijodiy aqliy qobiliyatlari rivojlanadi.

Maktabda bolalar bog‘chasida boshlangan o‘quvchilarda kishilar o‘rtasidagi axloqiy munosabatlar go‘zalligini, qahramonona jasorat go‘zalligini ko‘ra bilish,aqliy qobiliyatini rivojlantirish davom ettiriladi, xulq-atvor etikasi tarbiyalanadi.

Maktabda bolalar mehnatsevarlik, mehnat ahliga ijobiy munosabatni shakllantirish, mehnat, malaka va ko‘nikmalarini takomillashtirishga doir ish izchilligi yanada rivoj topadi. Mehnat ta’limiga doir bolalar bog‘chasi va maktab o‘rtasidagi izchillik mehnatning mazmunini murakkablashtirish va ijtimoiy foydaliligini yo‘nalganligini oshirish, bolalarning mehnatdagi mustaqillik va o‘zlarining uyushtirshlarini orttrish hamda bolalar tomonidan mehnat faoliyatida tarkib topadigan axloqiy munosabatlarni anglash yo‘nalishida boradi. Maktabning ta’lim-tarbiyaviy jarayonida bolani shakllanayotgan shaxsning barcha tomonlarini rivojlantirishda izchillik amalga oshiriladi.

Bolalar bog‘chasi va maktabda amalga oshirladigan ta’lim-tarbiyaviy ish mazmunini belgilovchi dasturlar aloqasi izchillik asosini tashkil qiladi.

Bolalar bog‘chasi va boshlang‘ich sinflarning amaldagi dasturlarini qiyoslash ular o‘rtasida ma’lum izchil aloqa borligini ko‘rsatadi. Bu eng avvalo, dasturlarga asos qilib olingan boshlang‘ich falsafiy va psixologik nuqtai - nazarlar birligi, prinsiplar birligi (mazmunning tarbiya maqsadi va vazifalariga muvofiqligi, hayot bilan aloqasi ilmiyligi, ta’limning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi tabiati va shu kabilar). Ayrim fanlar bo‘yicha (ona tili, matematika va bosh.) 1- sinf o‘quv dasturlari yoki tayyorlov sinflari dasturlarini "Bolalar bog‘chasida ta’lim-tarbiya dasturi"ning tegishli bo‘limlari bilan qiyoslash tegishli mazmunni ko‘rib chiqishga yondashuvda asosiy o‘rinlarda umumiylikka erishish moyilligi borligini ko‘rsatadi.

Masalan, bolalar bo‘gchasida va maktabda ona tilining boshlang‘ich kursini o‘qitishga bolalar nutqini har tomonlama rivojlantirish g‘oyasi asos qilib olingan. Bolalar bog‘chasida u lug‘atni rivojlantirish, tovushni to‘g‘ri talaffuz qilish va nutqning ifodaliligi, mantiqli nutqni rivoj lantirishda amalga oshiriladi. Maktabda bu asosda yangi vazifalar hal etiladi: yozma nutq va harfiy yozuv malakalari shakllantiriladi, morfologiya va sintaksis elementlari o‘rganiladi.

Shu bilan bir vaqtda bolalar bog‘chasida boshlangan lug‘at boyligini yanada oshirish, nutqning ifodaliligi va mantiqiyligi ustidagi ish davom ettiriladi.

Bolalar bog‘chasi va boshlang‘ich sinflardagi tabiatshuhoslik bilimlari har ikkala holatda ham organizm va muhit birligiga tayanadi. Jonli va jonsiz tabiat hodisalari, tabiat va kishilar mehnatining bir-birini taqozo etishi shu asosda qaraladi.

Bolalarni bog‘cha va maktabda o‘qitish izchilligi asosini tashkil etuvchi yagona nazariy yondashuvlar, dasturlar mazmunida maktabgacha tarbiya va maktab yoshidagi bolalar imkoniyatlari hamda bolalar bilimining psixologik tuzilishini hisobga olib turlicha hal etiladi.

Bolani maktabga aqliy tarbiyalashda bolalar bilimlarining asosiy mazmunini atrof dunyo haqidagi xilma-xil tasavvurlarining keng doirasi va ayrim elementar tushunchalar tashkil qiladi. Voqelikning turli sohalari haqidagi tasavvurlarning umumiy tizimi bolaga dunyoda to‘g‘ri yo‘l topa bilishi va umumiy rivojlanishining zarur darajasini ta’minlaydi. Busiz zamonaviy boshlang‘ich ta’lim mazmunini egallab bo‘lmaydi.

1. Aqliy taraqqiyot tushunchasi va uning psixologik mazmuni

- Aqliy taraqqiyotning ilmiy ta’riflari.

- Bolalik davrida tafakkur, xotira, diqqat, nutq va tasavvurning rivojlanish xususiyatlari.
- Psixologik nazariyalarda (Piajening kognitiv rivojlanish bosqichlari, Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi) aqliy taraqqiyot izchilligi.

2. Maktabgacha ta’lim davrida aqliy rivojlanishning o‘ziga xosligi

- 3–7 yoshdagi bolalarning psixologik va intellektual rivojlanish bosqichlari.
- O‘yin faoliyatining aqliy taraqqiyotdagi roli.
- Bog‘chada ta’lim-tarbiya jarayonida qo‘llaniladigan metodlar va ularning psixologik ahamiyati.

3. Maktab davrida aqliy taraqqiyotning izchilligi

- 7 yoshdan boshlab o‘quv faoliyatining yetakchi faoliyatga aylanishi.
- Maktab ta’limida diqqatni jamlash, mantiqiy fikrlash, nutqiy faoliyat va muammoli vaziyatlarda yechim topish ko‘nikmalarining shakllanishi.
- Maktabgacha davrdagi bilim va ko‘nikmalarning maktabdagi o‘quv jarayoni bilan uzviy bog‘lanishi.

4. Ta’lim-tarbiya jarayonida uzluksizlik va izchillikni ta’minlashning psixologik asoslari

- Maktabgacha ta’lim muassasalari va maktab o‘rtasidagi hamkorlikning o‘rni.
- O‘qituvchi va tarbiyachilarning psixologik yondashuvlari.
- Oilaning aqliy rivojlanishdagi o‘rni va mas’uliyati.

5. Aqliy taraqqiyotdagi izchillikni ta’minlashning amaliy yo‘llari

- Integratsiyalashgan dasturlar va metodikalar.
- Psixologik diagnostika va monitoringning ahamiyati.
- Innovatsion texnologiyalar, didaktik o‘yinlar va interfaol usullardan foydalanish.

Xulosa qilib aytganda, bolalarning aqliy taraqqiyotida bolalar bog‘chasi va maktab ta’lim-tarbiya ishlaridagi izchillikning ta’minlanishi shaxsning intellektual, ma’naviy va ijtimoiy shakllanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Maktabgacha davrda o‘zlashtirilgan bilim, ko‘nikma va malakalar keyingi bosqichdagi o‘quv faoliyati uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shu bois ta’lim jarayonida izchillikni ta’minlash psixologik-pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etilishi zarur. Aqliy rivojlanishdagi izchillikni ta’minlash - bolaning tafakkurini, xotira va diqqatini, nutqiy faoliyatini izchil rivojlantirish, shuningdek, o‘quv motivatsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Ta’limning uzluksizligi va bosqichlararo uyg‘unligi esa kelajakda mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatli va barkamol shaxsni tarbiyalashning muhim kafolati sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E.G‘oziyev “Xotira psixologiyasi” Toshkent Universitet 1994
2. K.Turg‘unov “Psixologik terminlarning ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati” Toshkent: 1985
3. Q.Daminov, O‘.Otavaliyaeva, X. Ibrahimov “Psixologiyadan seminar va laboratoriya mshg‘ulotlari” Toshkent: O‘: 1994
4. Shapovalenko I.V. Vozrastnaya psixologiya: (psixologiya razvitiya i vozrastnaya psixologiya): o‘quv qo‘llanma. – M,: Gardariki, 2004. – 349b.
5. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. T.: Universitet, 2004.
6. G‘oziev E.G‘., Xolmuhamedov M., Ibrohimov X. “Psixologiya metodologiyasi”. Psixologiya mutaxassisligi uchun o‘quv yo‘llanma. – T.: 2002.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MUNOSABAT MOTIVATSIYASI DIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKTSIYASI

Aysulu Elmuratova – ps.f.d. (DSc), professor
Erkinbay Umirbekov *– Psixologiya ta’lim yo‘nalishi talabasi*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida munosabat motivatsiyasini shakllantirish, uni diagnostika qilish va psixokorrektsiya jarayonlarining psixologik xususiyatlari yoritilgan. Tadqiqotda munosabat motivatsiyasining shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishidagi ahamiyati, shuningdek, ta’lim-tarbiya samaradorligiga ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: munosabat, motivatsiya, diagnostika, psixokorrektsiya, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, shaxs rivojlanishi, ta’lim-tarbiya, psixologik yondashuv.

Аннотация. В данной статье раскрываются психологические особенности формирования мотивации отношения у учащихся начальных классов, а также процессы её диагностики и психокоррекции. В исследовании проанализировано значение мотивации отношения в интеллектуальном и социальном развитии личности, а также её влияние на эффективность образовательного процесса.

Ключевые слова: отношение, мотивация, диагностика, психокоррекция, учащиеся начальных классов, развитие личности, обучение и воспитание, психологический подход.

Annotation. This article explores the psychological characteristics of forming relationship motivation among primary school students, as well as the processes of its diagnostics and psychocorrection. The study analyzes the importance of relationship motivation in the intellectual and social development of the individual, as well as its impact on the effectiveness of the educational process.

Keywords: relationship, motivation, diagnostics, psychocorrection, primary school students, personality development, education, psychological approach.

Shaxs tarbiyasi, uning ijtimoiy-psixologik kamoloti har qanday davlatning bosh strategik masalalaridan biridir. Chunki, shaxsni ma’lum ezgu g‘oyalar, ijtimoiy-psixologik va yuksak intellektual talablar asosida tarbiyalamay turib har jihatdan kamol topishga qodir jamiyatni qurib bo‘lmaydi.

Zero, bu jarayonda eng avvalo ta’lim-tarbiya tizimi, uning mazmun-mohiyati, ta’lim tizimini takomillashtirishga xizmat qiluvchi psixologik tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi.

Munosabat mezoni va uning ilmiy adabiyotlarda yoritilishi bilan bog‘liq mulohazalarning tadqiq etilishi tadqiqotning maqsad va vazifalarini yanada chuqurroq talqin etish imkonini beradi. Chunki, munosabat tizimini o‘rganmay turib, u yoki bu shaxs faolligini to‘liqroq tasavvur qilish juda mushkul.

Shu boisdan munosabat tushunchasini ilmiy asoslashga yo‘naltirilgan bir qator tadqiqotlar tahliliga e’tibor qaratishni lozim topdik.

Tabiiyki, munosabat tushunchasi keng qamrovli va keng ko‘lamli tushuncha bo‘lib, uning talqini ham shu qadar keng va xilma-xildir. SHu nuqtai nazardan munosabatning turli sohalaridagi ijtimoiy psixologik mezonlari bo‘yicha tadqiqot olib borgan faylasuflar, psixologlar, sotsiologlar, psixofiziologlar, pedagoglar va qator ijtimoiy fanlarning vakillari (B.G.Ananev, G.M.Andreeva, A.N.Bodalev, F.V.Bassin, SH.R.Barotov, A.S.Begmatov, LS.Vigotskiy, A.V.Vedenov, YU.M.Zabrodin, A.G.Kavalyov, I.S.Kon, G.A.Kitvel, E.S.Kuzmin, M.S.Kagan, V.S.Merlin, V.N.Myasishev, V.S.Magun, I.P.Pavlov K.K.Platonov, B.D.Parigin, S.L.Rubinshteyn, V.V.Stolin, E.G‘ozievlar) munosabat kategoriyasining u yoki bu yo‘nalishini ilmiy jihatdan asoslab beradilar. Jumladan, munosabat mezoni faylasuflar talqinida shaxs va borliq o‘rtasidagi ko‘prik sifatida, psixologlar talqinida shaxsning «ichki va tashqi» faoliyati o‘rtasidagi hissiy kognitiv va xulq-atvor komponentlari asosida namoyon bo‘luvchi intilishlarning mahsuli sifatida, sotsiologlar talqinida shaxsning ijtimoiy muhitga nisbatan xayrixoxlik yoki norozilikning ifodalanishi sifatida, psixofiziologlar talqinida, shaxs oliy nerv faoliyatini aks ettirish vositasi sifatida, pedagoglar talqinida

esa, o‘quvchining o‘quv topshiriqlarini «bajonidil» (ixtiyoriy qiziqish orqali) yoki majburan (yuzaki) bajarishga bo‘lgan intilishlarning mahsuli sifatida e’tirof etiladi. O‘quv faoliyati esa xuddi shu tadqiqiy yo‘nalishlarga tayanadi va shaxs faoliyati tarkib topishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o‘rinda professor E. G‘oziev tomonidan talaygina ilmiy mulohazalar bildirilgan. Chunonchi, hozirgi kunda shaxsga sub’ektiv munosabat muammosini ijtimoiy jihatdan turmushda qaror toptirish uchun «odam-inson-shaxs-induviduallik-sub’ekt-komillik» ierarxiyasiga rioya qilish, shaxsga sub’ektiv munosabat, ya’ni unda robot sifatida barcha xususiyatlarni bir tekis shakllantirish mumkin, degan xato nazariyadan voz kechish, «sub’ekt-sub’ekt» aloqasini vujudga keltirish, har kanday sub’ekt – shaxs, lekin har qaysi shaxs sub’ekt emasligi muammosini echish, shaxs sub’ekt bo‘lishi uchun mustaqillik, shaxsiy pozitsiya, qat’iyatlilik, dunyoqarash va ularni hayotga tatbiq qilish imkoniyati mavjudligini tan olish (E.G‘oziev, I. Tursunov) kabi mulohazalar shaxs munosabatlari motivatsiyasi talqinida muhim o‘rin tutadi.

Zero, inson munosabatlari uning xulq-atvorida, ichki dunyosining shakllanishida, barcha psixologik jarayonlarida muhim boshqaruvchilik rolini o‘ynaydi (V.N.Myasishev). Bunday boshqaruvchilikning yuksak ijtimoiy saviyada tarkib toptirilishi esa insonning hayotdagi ayrim muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan psixologik himoyalanish vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin (SH.R.Barotov). Keyingi qator psixologik tadqiqotlar munosabat mezoniga shaxsning u yoki bu faoliyatga nisbatan motivatsiya mahsuli sifatida qarash tendentsiyasiga asoslanadi.

Shu boisdan, munosabatlar motivatsiyasi nafaqat nazariy, balki, lug‘aviy nuqtai nazardan ham olimlarning xilma-xil mulohazalari bilan xarakterlanadi. (Moskvichev,1975; Xekxauzen,1986; YAkobson,1969; Arkes Garski,1982; Xaber,1966, Vernon,1969; Vund,1944; Vilyunas,1990 va boshqalar).

Albatta, har qanday faoliyatning orqasida insonning aniq yo‘naltirilgan ehtiyojlari yotadi, chunki ehtiyoj – shaxsni o‘rab turgan muhitga bog‘liqligi, unga ma’lum ma’noda psixologik tobe ekanligini tushuntiruvchi talablar mavjuddir. Shu ehtiyoj ta’sirida paydo bo‘ladigan faollikning turtkisi – motivdir. (J.K.Kenney, V.Kvinn, V.A.Karimova)

Motivatsiya esa mazkur ehtiyojlarni qondirishga yo‘naltirilgan motivlar majmuasidir. Ijtimoiy psixologiyada motivatsiya fenomeni quyidagi uchta yo‘nalishda ifodalanadi. (fiziologik, bixevioristik, psixologik)

Fiziologik qarashlar – ichki stimul yoki ma’lum ehtiyojlarning ahamiyatliligini ta’kidlaydi. Masalan, emishdan mahrum bo‘lgan individ ochlikni his etadi va egulikni izlab topishga va o‘z fiziologik ehtiyojini qondirishga initiladi. Bu o‘rinda ochlik, chanqoq va shu kabi mayllar muhim ahamiyatga ega bo‘lganligi sababli, odatda “birlamchi drayv” deb hisoblanadi.

Bixevioristik qarashlarda esa motivatsiya jarayoni o‘rgatish (o‘qitish) orqali hulq – atvorda orttirilgan ichki stimullar bilan belgilanadi.

Psixologik qarashlarda konkret harakatlarga bizni undovchi “birlamchi drayv” kontseptsiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan affiliatsiya jarayoni hamda shaxsning o‘z – o‘zini safarbar qilish ta’kidlanadi. (A.Maslou)

“Motiv” – tushunchasi psixologlar tomonidan bir qancha vaqtdan beri o‘rganib kelinmoqda. U har xil hodisalarni ta’riflash uchun ishlatiladi. **Motiv –** termini psixologiyada instinktiv impulslar, biologik tuzatishlar, qiziqishlar, xohish, urinishlar, hayotiy maqsadlar, tuzilish, ideallar va shu kabi hodisalarning mohiyatini tushuntirishda ishlatiladi.Motiv zamirida harakatga bo‘lgan turtki yotadi. SHuningdek psixologiyada motivatsiya termini ham qo‘llaniladi. Odatda uning zamirida odamlarning anglangan va anglanmagan (qisman anglangan) faoliyati davomidagi turtki kuchi yotadi. SHu bilan bir qatorda, motiv, shaxsning ichki kechinmalarini yuzaga chiqaruvchi o‘z ehtiyojlaridan qoniqish hissini ko‘rsatuvchi omil.

Motivlarning birgalikdagi ma’lum bir ierarxiyasini vujudga keltiruvchi va shaxsning yo‘nalishini ko‘rsatuvchi omil – bu motivatsiyadir. **Motivatsiya** – ahloqiy xatti – harakatlarni aniq maqsadga yo‘naltirilgan turli xil maqsadlar ta’sirida o‘zgaruvchi voqeliklarni ifodalaydi.

K.Obuxovskiy motivni «ma’lum faoliyatni yo‘naltiruvchi maqsad dasturi» sifatida talqin qilsa, X.Xekxauzen esa «motiv bu – individ-muhit munosabati doirasidagi yo‘naltirilgan harakatlarni izohlovchi jarayon» ekanligini asoslab beradi.

Qator psixologik tadqiqotlarda motivatsiya talqini shaxsning ijtimoiy shakllanishi jarayoni sifatida qaraladi. Jumladan, shaxs motivatsiyasi shaxs ijtimoiylashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. (Zdravomislov,1986, Leontev,1971; Milman,1982). Biologik motivatsiyasidan farqli o‘laroq, shaxs motivatsiyasi jamiyat taraqqiyoti ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. (Vvedenov,1956; Ollport,1976; Reynvald, 1974). Bu esa uning tarixiy o‘zgaruvchanligini tasdiqlaydi (Bestujev,1974; Shoroxova, 1974; Donchenko va boshqalar,1984) va ontogenezda tarbiya tizimini shakllantirishga qaratiladi. (Chxartishvili,1974; Ivanchuk,1986; Simonov,1987). Umuman, munosabat motivatsiyasi haqida juda ko‘plab xilma-xil ilmiy mulohazalar yuritish mumkin. Zero, bu jarayon munosabat motivatsiyasini har tomonlama chuqur va to‘liq tahlil qilishning birmuncha murakkab ilmiy jarayoni hisoblanadi. SHu nuqtai nazardan, biz o‘z tadqiqotimizning maqsad-mohiyatidan kelib chiqib munosabat motivatsiyasi tadqiq etilgan ilmiy adabiyotlarni shartli ravishda quyidagi guruhlarga bo‘lib talqin qilishni va shu talqin asosida tadqiqot vazifalarini belgilab olishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ydik.

1. Munosabat motivatsiyasi asosida shaxsning qiziqishlari yotadi. Bu qiziqishlarning beqaror yoki barqarorligini ta’minlovchi ichki turtkilar tizimi ma’lum darajada munosabat tizimini ham belgilaydi.

2. Munosabat motivatsiyasiga shaxs yo‘nalganligining u yoki bu darajada ta’siri namoyon etiladi. Ushbu ta’sir jarayonida shaxs yo‘nalganligi va munosabat motivatsiyasi uyg‘unligining ayrim ko‘rinishlari yuzaga keladi.

3. Munosabat motivatsiyasi ma’lum ustanovkalar zamirida ham shakllanadi. Jumladan, o‘quv faolligi bilan bilan bog‘liq ustanovkalar o‘quvchi shaxsi ijtimoiy taraqqiyotiga daxldor omillarini belgilashga xizmat qiladi.

4. Munosabat motivatsiyasi zamirida qadriyatlar ko‘lamining u yoki bu darajadagi ta’siriga ham baho berish mumkin. CHunki, har qanday ijtimoiy munosabatda ma’lum darajada qadriyat omillari yotadi. Bu omillar shaxs ijtimoiy taraqqiyotida muhim o‘rin egallashi tayin.

A.V.Petrovskiy (1983)ning fikricha, qiziqishlar shaxsni bilim va tushunchalardan qoniqishga bo‘lgan faollikka undaydi. B.I.Dodonov (1975) esa qiziqishlarga shaxsni faoliyatga undovchi hissiy faollik sifatida qaraydi. G.K.CHerkasov (1972) tomonidan qiziqish o‘z maqsadlarini amalga oshirish imkoniyatini tanlashga qaratilgan sub’ektning faol munosabati sifatida talqin qilinadi. L.S.Vigotskiy (1984) qiziqishlar hissiyot va iroda imkoniyatlarining mahsuli ekanligini asoslab beradi. Binobarin, qiziqishlar turli olimlarning tadqiqotlarida o‘z ifodasini topganligini alohida qayd etish mumkin. Qiziqishlar bilish jarayoniga oid ehtiyojlar mavjudligining namoyon etilishi sifatida, (A.V.Petrovskiy, A.N.Leontev, A.G.Kovalev), protsessual va irodaviy-protsessual sifatlar majmui tarzida (B.I.Dodonov), kasbga yo‘naltirishning manbai sifatida (A.E.Golomshtok, 1979), ob’ekt-sub’ekt munosabatlari o‘rtasidagi ehtiyoj uyg‘unligi (S.L.Rubinshteyn) sifatida tadqiq qilinadi.

Alohida tadqiqotlar borki, ularda qiziqish jarayoni bevosita munosabat jarayoni tarzida qaraladi. Hatto, psixologik lug‘atlarda qiziqish insonning olamga bo‘lgan ehtiyojlari ifodalangan munosabati sifatida e’tirof etiladi. CHunonchi, qiziqish bu, borliqqa nisbatan tanlangan va hissiy kechinmalar aks etgan insonning munosabatidir (S.L.Rubinshteyn). qiziqishning muhim jihati bu sub’ektning ob’ektga bo‘lgan qat’iy ijobiy-hissiy munosabatlar majmuidir. (P.A.Rudik, B.N.Dodonov, A.V.Petrovskiy).

Ijobiy-hissiy munosabatga aylanish jarayoni faqat ijobiy emotsiyalar asosida kechishi mumkin, qaysiki, unda ehtiyojlarning qondirilishi uning namoyon etilishiga nisbatan muhim asosiy o‘rinni egallaydi. Bu jarayonda qiziqish – mayl (munosabat) haqiqatan ham shaxsning motiv va motivatsion ustanovkalar tuzilishini eslatuvchi murakkab psixologik tushuncha hamda tamoyillarini o‘z ichiga oladi. (B.I.Dodonov, P.A.Rudik, N.D.Levitov, A.G.Kovalev).

Deyarli barcha psixologlar shaxs yo‘nalganligini u yoki bu motivatsiya tushunchasi ifodalangan hodisaning bir butun majmui yoki tizimi sifatida tadqiq qiladilar. Jumladan, bu jarayon D.I.Dodonovda ehtiyojlar tizimi, K.K.Platonovda qiziqish, istak, mayl, xohish, ideal, dunyoqarash va e’tiqodlar majmuining jalb etilganligi, L.I.Bojovich va R.S.Nemovda motivlar majmui yoki tizimi sifatida qaraladi.

Zero, G‘arb, ayniqsa, AQSH olimlari tomonidan ijtimoiy ustanovka tushunchasi «attityud» so‘zi bilan ifodalanib, ijtimoiy psixologiya va sotsiologiya faniga shaxsning guruh a’zosi sifatidagi xulq-atvoriga, uning mexanizmlarini o‘rganuvchi ob’ekt sifatida kiritiladi (U.Tomas, F.Znanetskiy, G.Ollport, M.Smit, D.Kats va boshqalar).

G.Ollport attityudga shaxsning harakatga tayyorgarlik jarayoni sifatida qarab, xulq–atvorini keltirib chiqaruvchi yakunlangan manba ekanligini e’tirof etadi va bu shaxsning yo‘nalishi uchun juda muhimdir. Xuddi shunday mulohazani E.Bogadusning «Attityud – bu atrof–muhitdagi ayrim omillarga mos yoki qarama–qarshi harakat qilish an’anasidir» - degan fikri bilan ham izohlash mumkin. Bu o‘rinda, muallif shaxsning faoliyatga nisbatan o‘z–o‘ziga munosabat motivatsiyasi hosil qilishi jarayoniga jiddiy e’tibor beradiki, bu e’tirof psixologik ustanovkagacha asoslangan o‘quv faoliyati jarayonidagi faol ijobiy munosabatlar bilan bog‘liq ayrim ilmiy–nazariy mulohaza haqida fikr yuritish imkonini beradi.

Jumladan, G.M.Andreeva tomonidan quyidagi 4 ta ilmiy yo‘nalishning belgilanishi o‘quvchi shaxsiga faol-ijobiy munosabatlarni keltirib chiqaruvchi ma’lum psixologik mezonlarni tadqiq qilish imkonini beradi:

1. Muvofiqlashtirish – sub’ektning o‘z maqsadlariga erishish uchun xizmat qiluvchi attityudni (munosabatni) ob’ektga nisbatan yo‘naltira olishi;
2. Bilish - u yoki bu ob’ektga nisbatan attityudning (munosabatning) soddalashtirilgan xulq-atvor ko‘rsatmasini ta’minlay olishi.
3. Ifodalilik – shaxs o‘z–o‘zini idora qilishida attityud (munosabat) shaxs sifatida o‘zini ifodalash uchun sub’ektning keskin tang holatlardan xalos qilish usuli sifatida namoyon eta olishi.
4. Himoya – attityudning (munosabatning) shaxs ichki ziddiyatlarini bartaraf etishga xizmat qilishi.

Demak, aytish mumkinki, munosabatning mazkur to‘rtala vazifasi ham o‘quv faoliyati jarayonida o‘quvchi shaxsini faollikka undovchi mezonlardir. CHunki, faoliyat omillari, jumladan o‘quv faolligi hamisha o‘quvchi shaxsi ustanovkalariga hamohangdir. Bu hamohanglikni to‘liq xis etgan holda, munosabatni yanada kengroq ko‘lamda «ijtimoiy ustanovka» nomi bilan e’tirof etish qabul qilingan (V.A. Yadov, D.N. Uznadze, G.M. Andreeva (1988), P.N.Shixirev (1978), Sh.A. Nadirashvili (1974), A.G. Asmolov (1979) va boshqalar). Bu esa ijtimoiy psixologiya fani uchun muhim bo‘lgan munosabat metodologiyasini nazariy–ilmiy jihatdan yanada oydinlashtirishga xizmat qiladi. CHunonchi, D.N.Uznadze kashfiyotida ustanovka ma’lum ehtiyojlar va ularni qondirish majmuasi sifatida mukammal ochib berilgan bo‘lsa, (1961), V.A.YAdov qoidalarida «ustanovka ma’lum vaziyatlar bilan bog‘liq» o‘z-o‘zini idora qilish mezoni sifatida o‘rganildi va bu, o‘z navbatida, ijtimoiy psixologiya fani taraqqiyotiga «ijtimoiy faoliyat ierarxiyasi» degan yangi tushunchani olib kirdi (1979), V.A.YAdov faoliyat ierarxiyasini qaysi bu ierarxik tizimni o‘quv faolligini tadbiq etishga ham qo‘llash mumkin (ta’kid bizniki) shaxs faolligi va o‘z-o‘zini idora qilish ko‘lamining kengayishi asosida namoyon bo‘luvchi ehtiyojlarning qondirilishi bilan belgilashni tavsiya etdi va o‘z ilmiy xulosasini quyidagi darajada joylashuvi bilan asoslab beradi:

1-daraja: D.N.Uznadze talqin qilgan oddiy vaziyatlarda namoyon bo‘luvchi ehtiyojlar ustanovkasi. YAdov tuzilmasi bo‘yicha yangi quyi predmetli vaziyat sharoitidagi xarakter mazkur darajadagi joylashuvini «ustanovka» sifatida qabul qilish mumkin. Bunday daraja g‘arb tadqiqotchilarida «SET» termini bilan ma’lum va mashhur.

2-daraja: Biroz murakkab joylashuv, chunki bunda kichik guruhlarda muomala bilan bog‘liq shaxs ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat kechinmalari kiritiladi. Bu erda shaxs faoliyati bilan bog‘liq ijtimoiy ob’ekt talabiga nisbatan ma’lum munosabatlarning tarkib topish jarayoni yotadi. Bu esa g‘arbda qabul qilingan «uch komponentli tuzilma» - «kognitiv», «hissiy-irodaviy», «xulq-atvor»lardan iborat ekanligi bilan alohida ajralib turadi.

3-daraja: Ijtimoiy ustanovka manbai sifatidagi yoki ijtimoiy faollikka (ayni paytda o‘quv faoliyatiga ham) nisbatan shaxsdagi umumiy qiziqishlar yo‘nalishlarini o‘z ichiga oladi. Bunday shaxs o‘z ehtiyojlarini qondirish bilan birga aniq faoliyat turiga nisbatan faollikni ham namoyon qilishi ko‘zga tashlanadi. Albatta, bunda ham ijtimoiy qimmatga ega bo‘lgan yuqoridagi uch komponent tizim ishtirok etadi.

4-daraja: Eng yuqori bo‘lgan bu darajaning joylashuvi shaxsning ijtimoiy faollik tizimdagi xulq-atvori va faoliyatini ma’lum me’yorda boshqarish bilan bog‘liq. Bunda shaxs faolligi jamiyat va uning iqtisodiy, siyosiy va g‘oyaviy yo‘nalishdagi printsiplari asosida tarkib toptiriladi.

V.A.YAdov tomonidan ishlab chiqilgan mazkur ierarxik tizim shaxs faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish bilan bog‘liq ustanovkalarning munosabat motivatsiyasining shakllanishiga xizmat qiluvchi ierarxik tizimini tasavvur etishda ham ma’lum darajada asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Masalan: taqdim etilgan 1-daraja predmetga nisbatan shaxsning bevosita dastlabki harakatlarini ko‘rsatsa, 2-daraja esa shaxsning o‘z xatti-harakatlarini idora qila olishi bilan bog‘liqlikdan dalolat beradi. 3-daraja xatti-harakatlardagi vaziyatni hal qilish bilan bog‘liq kechinmalarni va nihoyat, 4-daraja esa xulq-atvorning bir butunligini yoki shaxs faoliyatining bir butunligini ifodalovchi mezon sifatida yakunlanadi.

qilish va tegishli xulosalar chiqarish imkonini beradi, deb hisoblaymiz.

SHunga muvofiq, dastavval munosabat mezonlari tanlanishining ilmiy-nazariy va amaliy-uslubiy jihatlari hamda ularni tadqiq qilishning ilmiy – amaliy jihatlari haqida qisqacha to‘xtalmoqchimiz.

1. O‘z–o‘ziga munosabatni shakllantirish mezonining nazariy asosi shundaki, har bir shaxs o‘z-o‘ziga nisbatan talabchan bo‘lsagina, uning ijtimoiy qimmatga ega bo‘lgan barcha imkoniyatlari ro‘yobga chiqishi va bu ayni paytda shaxs faolligini ta’minlashda xizmat qilishi mumkin. O‘z-o‘ziga munosabatni shakllantirishning ijtimoiy qimmati va ahamiyatini tasdiqlovchi talaygina ilmiy tadqiqotlar mavjudki, ularning barchasida o‘z- o‘ziga munosabatning u yoki bu jihatlari chuqur tahlil qilingan holda shaxs taraqiyotini ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida tadqiq qilinadi.

Bu esa o‘quv faoliyatiga munosabat jarayoni samaradorligini belgilashimiz uchun ma’lum ma’nodagi nazariy-ilmiy asos bo‘lishi mumkin.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida munosabat motivatsiyasi diagnostikasi va psixokorrektsiyasi jarayoni shaxsning ijtimoiy-psixologik rivojlanishida alohida ahamiyatga ega. Munosabat tushunchasi psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va falsafa fanlarida keng tadqiq etilgan bo‘lib, unda shaxsning ichki va tashqi faolligi, qadriyatlar tizimi, ehtiyojlari hamda qiziqishlari mujassam holda namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, shaxsning munosabat motivatsiyasi uning faoliyatini belgilovchi asosiy omillardan biri bo‘lib, o‘quvchi faolligi, bilishga qiziqishi va ijtimoiy moslashuvchanligi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Boshlang‘ich ta’lim davri – bolaning shaxs sifatida shakllanishi, o‘zini namoyon etishi va o‘quv faoliyatiga munosabati kuchli darajada shakllanadigan muhim bosqichdir. Shu sababli bu davrda o‘quvchilarning munosabat motivatsiyasini to‘g‘ri diagnostika qilish va zarur psixokorrektsion choralardan foydalanish ta’lim-tarbiya samaradorligini oshiradi.

Psixokorrektsiya jarayonida o‘quvchilarning ijobiy emotsional kayfiyatini shakllantirish, ularda mustaqil fikrlash, maqsad sari intilish, ijodiy faollik, hamda ijtimoiy qadriyatlarga sodiqlikni kuchaytirish muhim vazifalardan hisoblanadi. Natijada o‘quvchi shaxsining yo‘nalganligi, ichki motivlari va ijtimoiy ustanovkalari uyg‘unlashib, uning ijtimoiy-psixologik kamolotiga asos bo‘ladi.

Demak, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida munosabat motivatsiyasini ilmiy asosda tadqiq etish, diagnostika va psixokorrektsion yondashuvlarni qo‘llash nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini ta’minlovchi dolzarb masaladir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E.G‘oziyev “Xotira psixologiyasi” Toshkent Universitet 1994

2. K.Turg‘unov “Psixologik terminlarning ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati” Toshkent: 1985

3. Q.Daminov, O‘.Otavaliyaeva, X. Ibrahimov “Psixologiyadan seminar va laboratoriya mshg‘ulotlari” Toshkent: O‘: 1994

4. Shapovalenko I.V. Vozrastnaya psixologiya: (psixologiya razvitiya i vozrastnaya psixologiya): o‘quv qo‘llanma. – M,: Gardariki, 2004. – 349b.

5. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. T.: Universitet, 2004.

6. G‘oziev E.G‘., Xolmuhamedov M., Ibrohimov X. “Psixologiya metodologiyasi” Psixologiya mutaxassisligi uchun o‘quv yo‘llanma. – T.: 2002.

O‘Z-O‘ZIGA ISHONCH PSIXOLOGIK FENOMEN SIFATIDA VA UNI RIVOJLANTURUVCHI OMILLAR

A.B.Ernazarova - *magistrant*
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotaciya: Bu maqolada o‘z-o‘ziga ishonch tushinchasi psixologik fenomen sifatida ko‘rib chiqiladi. O‘z-o‘ziga ishonchning asosiy belgilari, shakllanishiga ta’sir qiluvchi ichki va tashqi omillar, shuningdek, uni rivojlantirish yo‘llari yoritilgan. Maqolada shuningdek, o‘ziga ishonch yetishmovchiligining shaxs rivojiga ta’siri va bu muaommoning oldini olish yo‘llari ham muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: O‘z-o‘ziga ishonch, psixologik fenomen, shaxs rivoji, ichki motivaciya, ijtimoiy omillar, o‘zini baholash, ishonch yetishmovchiligi.

Annotation: This article examines self-confidence as a psychological phenomenon. It highlights the main characteristics of self-confidence, the internal and external factors influencing its development, as well as the ways to enhance it. The paper also discusses the impact of low self-confidence on personal development and explores possible methods of prevention.

Keywords: self-confidence, psychological phenomenon, personal development, internal motivation, social factors, self-evaluation, lack of confidence.

Аннотация: В данной статье рассматривается самоуверенность как психологический феномен. Освещаются основные характеристики самоуверенности, внутренние и внешние факторы, влияющие на её формирование, а также пути её развития. Также обсуждаются последствия недостатка уверенности в себе для личностного роста и возможные способы их предотвращения.

Ключевые слова: уверенность в себе, психологический феномен, личностное развитие, внутренняя мотивация, социальные факторы, самооценка, недостаток уверенности.

Insonning psixik rivojlanishida o‘z-o‘ziga ishonch muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu tushuncha shaxsning o‘z imkoniyatlari, bilim va ko‘nikmalariga bo‘lgan ichki ishonchi, muommolarni hal qilishdagi qa’tiyatligi, tanqidiy fikrlashga tayyorligi hamda ijtimoiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobilyati bilan bevosita bog‘liqdir. O‘z-o‘ziga ishonch nafaqat shaxsiy hayotda balki kasbiy faolyat, ta’lim jarayoni, ijtimoiy munosabatlar va o‘z-o‘zini anglash jaroyonida ham katta ahamiyatga ega.

Psixologiyada o‘z-o‘ziga ishonch ko‘pincha shaxsning “Men – komsepciyasi” bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Bu odam o‘zini qanday tasavvur qilishi, o‘ziga bergan bahosi va boshqalar tomanidan qanday qabul qilinishini qanday idrok qilinishi bilan belgilanadi. A. Bandura, K.Rodjers, V.Frankl, kabi psixologlar o‘z-o‘ziga ishonchning inson salohiyatini ochishda, ichki imkoniyatlarini ishga solishda va hayotiy maqsadlarni belgilashda tutgan o‘rniga alohida e’tibor berganlar.

Aksariyat hollarda o‘z-o‘ziga ishonch bolaning ilk ijtimoiy tajribalarda, ya’ni oilaviy tarbiya, ota- onasining munosabati, maktabdagi muvaffaqiyatlar va do‘stlar bilan bo‘lgan aloqalar orqali shakllanadi. Shu bois, bu psixologik holatning shakllanishi ko‘plab ichki(psixologik) va tashqi(ijtimoiy) omillar bilan uzviy bog‘liqdir.

Ushbu maqolada o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonch psixologik fenomen sifatida tahlil qilinadi. Uning asosiy xususiyatlari, rivojlanish bosqichlari, shakllanishiga ta’sir qiluvchi omilllar va amaliy jihatlari ko‘rib chiqiladi.

O‘z-o‘ziga ishonch- bu shaxsning o‘z imkoniyatlari, qobilyatlari va qarorlariga bo‘lgan ijobiy munosabatidir. U shaxsning “ Men – konsepciyasi”, o‘zini anglash darajasi va o‘z-o‘zini baholashi bilan chambarchas bog‘liq. Psixolog A. Bandura o‘zining “ Self-effecacy” (o‘z kuchiga bo‘lgan ishonch) nazariyasida inson o‘zini qanday bohalasa, shu baho ularning faolyatidagi mavaffaqiyatga ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi.

O‘z-o‘ziga ishonch bir necha bosqichlarda shakllanadi va rivojlanadi. Quyidagi omillar bu jarayonda muhim ahamiyatga ega:

- Oilaviy tarbiya: Ota-ona tomonidan berilgan mehr, rag‘bat va qo‘llab-quvvatlash bolaning o‘ziga nisbatan ishonchli munosabat shakllanishida asosiy ro‘l oynaydi.Ota- onaning haddan tashqari tanqidchiligi esa bolaning o‘ziga bo‘lgan salbiy munosabatini kuchaytiradi.
- Shaxsiy tajriba: Muvaffaqiyatli tarjibalar – kichik nuqtalar, ijobiy natijalar shaxsda “ Men qila olaman” degan ichki ishonchini mustahkamlaydi. Aksincha, doimiy muvaffaqiyatsizliklar ishonchni pasaytiradi.
- Atrof-muhit va ijtimoiy ta’sir ; O‘qituvchilar, tengdoshlar murabbiylar tomonidan bildirilgan qo‘llab-quvvatlov, ijobiy baho va konstruktiv fikrlar o‘z-o‘ziga ishonchni oshiradi.
- Ichki motivaciya: Maqsad sari intilish o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ichki ehtiyoj va mustaqil qaror qabul qilish odati ham o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantiradi.

O‘z-o‘ziga ishonch yetishmovchiligi va uning oqibatlari. O‘z-o‘ziga ishonchning pastligi ko‘pincha ijtimoiy fobiya, prokrastinaciya, tashvish buzilishi, o‘zini rad etish, haddan tashqari tanqidiy fikrlash kabi salbiy psixologik holatlarga olib keladi. Bu holat shaxsning jamiyatda to‘laqonli ishtirok etishiga kasbiy rivojlanishiga hatto ruxiy salomatligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday holatlarning oldini olish uchun psixologik treninglar, o‘z-o‘zini qadrlashni oshiruvchi mashqlar, psixoterapevtik usullar(kognitiv behavioral) terapiya kabi samarali vosita bo‘la oladi.

K.Rodjers (1951) esa o‘z-o‘ziga ishonchni shaxsning “ ideal men” va “haqiyqiy men” o‘rtasidagi moslik darajasi orqali tushintiradi. Unga ko‘ra, ushbu ikki ‘men” o‘rtasidagi tafovut darajasi qancha kam bo‘lsa, inson o‘zini shunchalik qoniqarli his qiladi va o‘ziga ishonadi. Aksincha, tafovut katta bo‘lsa, o‘z-o‘ziga ishonch pasayadi.

R. Berns (1982) o‘z-o‘zini baholash va ishonchning shakllanishida bolalik davridagi tajribalar muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Ayniqsa, ota-onalar va atrofdagilar tomonidan beriladigan fikrlar bola ongida beqaror “men- obraz” ni shakllantiradi.

Mahalliy tadqiqotchilardan S.Karimova (2017) yoshlar orasida o‘z-o‘ziga ishonch darajasining ularning ijtimoiy moslashuviga va qaror qabul qilish qobilyatiga ta’sirini o‘rganib ishonchli shaxslarning tashabbuskor va faol bo‘lishini asoslab beradi. Shuningdek, G‘. Shoumorov va SH.Ergashev kabi o‘zbek psixologlari o‘z asarlarida o‘z-o‘ziga ishonchni shakllantirishda pedagog muhit, psixologik qo‘llab- quvvatlash va shaxsiy reflekciya muhim o‘rin tutishni ta’kidlaydilar.

- O‘z-o‘ziga ishonch ikkita asosiy omilga bog‘liq:

O‘zini samarali boshqarish

- Yutuqqa erishish salohiyatiga bo‘lgan ishonch:
- Motivaciya, xulq-atvor va ijtimoiy muhit ustidan nazoratni amalga oshirish;
- O‘z-o‘zini qadrlash (Self-esteem)
- O‘zinggizga berilgan umumiy baho va baxtli bo‘lish huquqinggiz.

Qancha darajada o‘zinngizga ishongan odamsiz?

Yuqori darajadagi o‘ziga ishonch:

- To‘g‘ri deb hisoblaganinggizni tanlang, hatto tanqid qilinsa ham.
- Xavf- xatarga tayyor bo‘ling.
- Xatolaringgizni tan olib , ulardan saboq oling.
- Fazilatlaringgizni tez-tez eslatib turing.
- Maqtovlarni minnotdorlik bilan qabul qiling: Rahmat, bu ishga chindan ham ko‘p mehnat qilganman.

Past darajadagi o‘ziga ishonch:

- Boshqalarning fikriga qarab harakat qilish;
- Qulay hududtan chiqmaslik;
- Xatolaringgizni yashirish uchun ko‘p harakat qilish:
- Boshqalardan tabrik kutish.
- Maqtovlarga javoban inkor etish; Bu ish unchalik qiyin emas edi, buni harkim qilgan bo‘lar edi.

O‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantirish uchun 7 ta maslahat;

1. Qayerda ekanliginngizni tahlil qiling, qayerga yetib borishni xohlayotganliginggizni o‘ylang va o‘sha yo‘lga qayta kirishga qaror qiling.

• Hechkim mukammal emasligini yodda tuting. Eng ishonchli kishilarda ham bazida ikkilanishlar va muvaffaqiyatsizliklar bo‘ladi.

2.Yordam toping.

• Ochig‘ini gapira oladigan xavfsiz odamni toping. Siz ishonadigan, kelajakda sizni hozirgi o‘zinggizga bo‘lagn ishonchinggiz asosida hukm qilmaydigan odamlar.

• Boshqalar kerak bo‘lganda ularni qo‘llab -quvvatlash uchun yonida bo‘ling.

3.Erishish mumkin bo‘lgan maqsadlarni belgilang.

• Ro‘yxattagi har bir elementni bajarish uchun zarur bo‘lgan birinchi kichik qadamni aniqlang va bu birinchi qadamni amalga oshirish uchun reja tuzing

4.Muvaffaqiyatinggizni tan oling.

• Hechqachon o‘zinggizni pasga tushirmang.

• Muvaffaqiyatsizlik haqida qayg‘urmaslikka harakat qiling

• O‘zinggizning kuchli tomonlaringgiz va shu paytgacha erishgan narsalaringgiz haqida o‘ylab ko‘ring

5. Tanaffus qiling

1. Yangilanish, fikr yuritish va zavqlanish uchun biroz dam oling.
2. Muntazam ravishda mashq qilish uchun vaqt toping, yugurish, velosipedta yurish, sayr qilish
3. Barcha qurilmalarni bir muddat o‘chiring
4. Boshqa birovga yordam bering

6. O‘ziga ishonchni ko‘rsating

5. Sekin va aniq yetarlicha baland ovozda gapiring.
6. O‘zini tinglashga arzimaydi deb o‘ylagan odam tez va yumshoq gapiradi.
7. Baland va mag‘rur turing, egilmang, boshinggizni egib yurmang.
8. Suhbatdoshinggizni ko‘ziga qarang.

7. Har kuni tavakkal qiling.

9. Har kuni o‘zinggizni sinab ko‘ring
10. O‘zinggizni majburlashdan qo‘rqmang, ozgina bosim yaxshi.
11. Esinggizda bo‘lsin bu juda oson bo‘lsa, bu sizning o‘zinngizga bo‘lgan ishonchinggizga hissa qo‘shmaydi.

O‘z-o‘ziga ishonch shaxsning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va muvaffaqiyatli faolyat yuritishda asosiy psixologik tayanchlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada o‘z-o‘ziga ishonchning mazmun- mohiyati, uning tarkibiy qismlari hamda shakllanishiga ta’sir qiluvchi ichki va tashqi omillar tahlil qilindi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘ziga bo‘lgan ishonch bola davridan shakllanib, hayot davomida ijtimoiy tajriba, shaxsiy yutuq va qo‘llab quvvatlov orqali rivojlanadi.

Shuningdek, o‘z-o‘ziga ishonch yetishmovchiligi ko‘plab salbiy psixologik oqibatlarga olib kelishi mumkinligi, bu esa shaxsning rivojlanishiga, ijtimoiy faol ishtirokiga va ruxiy salomatligi ga salbiy ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan. Shu sababli , o‘z-o‘ziga ishonchni shakllantirish va rivojlantirishda psixologik maslahatlar, treninglar, konstruktiv muhit va ijobiy ijtimoiy aloqlarning o‘rni beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. Psychological Review, 84(2), 191–215. https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191

2. Rogers, C. R. (1951). Client-centered therapy: Its current practice, implications, and theory. Houghton Mifflin.

3. Burns, R. B. (1982). Self-concept development and education. Holt, Rinehart and Winston.

4. Karimova, S. (2017). O‘z-o‘ziga ishonchning yoshlarda shakllanishi. Psixologiya va hayot, (2), 45–48.

5. Shoumarov, G‘., & Ergashev, Sh. (2020). Psixologiya asoslari. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

6. Xolbekov, M. (2009). Shaxs psixologiyasi. O‘qituvchi nashriyoti.

7. Heckhausen, H. (2003). Motivatsiya i deyatel'nost'. Rech’.

8. Murodova, D. (2021). Talabalarda o‘z-o‘ziga ishonch darajasi va uni rivojlantirish usullari. Pedagogik izlanishlar, (1)11, 60–64.

9. American Psychological Association. (2020). Publication manual of the American Psychological Association (7th ed.). American Psychological Association.

O‘SMIRLIK DAVRIDA INTELLEKT RIVOJLANISHIGA IJTIMOIY-IQTISODIY OMILLARNING TA`SIRI

N.J.Sagindikova– *ps.f.d. (DSc), professor v.b.*
G.S.Esemuratova *- magistrant*
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotaciya: Ushbu tezisda intellekt haqida tushuncha, o`smirlik davrida intellektning rivojlanishi va bunda ota-onalarning ijtimoiy-iqtisodiy statusining ta`siri haqida so`z yuritilgan.

Аннотация: В данной тезисной работе рассматриваются понятие интеллекта, особенности его развития в подростковом возрасте, а также влияние социально-экономического статуса родителей.

Abstract: This thesis discusses the concept of intelligence, its development during adolescence, and the influence of parents’ socio-economic status.

**Kalit so`zlar:** o`smir, intellekt, ota-ona statusi, psixika, qobiliyat, intellekt nazariyasi, kognitiv jarayon.

Ключевые слова: подросток, интеллект, статус родителей, психика, способности, теория интеллекта, когнитивный процесс.

Keywords: adolescent, intelligence, parental status, psyche, abilities, theory of intelligence, cognitive process.

Intellekt inson psixikasining muhim jihatlaridan biri bo‘lib, u fikrlash, muammo yechish, o‘rganish va moslashuvchanlik kabi kognitiv jarayonlarni o‘z ichiga oladi. O‘smirlik davri (taxminan 10–19 yosh) esa inson kognitiv salohiyatining shakllanishi, mustahkamlanishi, yangi bilim va malakalarni egallashi uchun muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli, ijtimoiy-iqtisodiy omillar (oilaviy daromad, ota-ona ta’lim darajasi, yashash sharoiti va boshqa) o‘smirlarning intellektining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Dunyo miqyosida olib qaraganda, ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik intellektual rivojlanish uchun cheklovchi omil bo‘lishi mumkin. Masalan, kam resursli oilalarda yashaydigan bolalar ko‘pincha sifatli ta’lim, sog‘lom oziqlanish va iliq psixologik muhitdan mahrum bo‘lib, bu ularning kognitiv rivojlanishiga salbiy ta’sir qiladi. Shuningdek, global tadqiqotlarda ijtimoiy tabaqalanish va oilaning moliyaviy sharoiti (socioeconomic status, SES) baland bo‘lgan oilalar bolalarida intellekt testlarida yaxshiroq natijalar ko‘rib chiqiladi.

O‘zbekiston misoliga kelsak, so‘nggi yillarda ijtimoiy-faoliyat, bolalar va o‘smirlarning farovonligi sohasida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Masalan, 2023-yilda uy-xo‘jaliklar byudjeti va UNICEF bilan hamkorlikda o‘tkazilgan tadqiqotda bolalar qashshoqligi darajasi 2021-yildagi 21,5% dan 2023-yilda 13,7% gacha kamayganligi aniqlangan.

Bundan tashqari, O‘zbekistonning IQ reytingida ham biroz yaxshilanishlar kuzatilmoqda: 2025-yilda xalqaro IQ reytingida respublika o‘rtacha IQ 96.98 ga teng bo‘lib, bu oldingi yillardagi 94.81 darajasidan ko‘ra oshgan. Ukraina, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va boshqa Markaziy Osiyo davlatlari bilan solishtirganda bu o‘zgarish muhim hisoblanadi.

Davlat darajasidagi siyosatlarda ham o‘smirlar farovonligi, sog‘lik, ta’lim va ijtimoiy himoya sohalarida chora-tadbirlar ko‘rilmoqda. Masalan, O‘zbekiston Respublikasida “O‘smirlar salomatligi va farovonligi milliy strategiyasi” kabi hujjatlar tayyorlanmoqda, maktablarda psixologik salomatlik va turli soft-skills yo‘nalishlarida darslar joriy etilmoqda.

Shu tarzda, ijtimoiy-iqtisodiy omillar — ota-ona ta’lim darajasi, moddiy sharoit, yashash joyi, ijtimoiy himoya, sog‘lik va ta’lim imkoniyatlari — o‘smirlik davridagi intellekt rivojlanishida hal

qiluvchi omillardan biridir. Tadqiqotlar va davlat siyosati nuqtai nazaridan, bu omillarni chuqur tahlil qilish va ularni ijobiy tomonga yo‘naltirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Psixologiya fanida intellekt tushunchasi muhim kategoriyalardan biri hisoblanadi. Uni izohlashda turli nazariy yondashuvlar mavjud. Masalan, ingliz psixologi Ch. Spirman intellektni umumiy aqliy qobiliyat sifatida izohlab, insonning barcha bilim va ko‘nikmalari ushbu umumiy omilga asoslanishini ta’kidlagan. Amerikalik olim G. Gardner esa intellektni ko‘p qirrali hodisa deb bilib, uni lingvistik, mantiqiy-matematik, musiqiy, fazoviy, kinestetik, shaxslararo, intrapersonal va naturalistik intellekt turlariga ajratgan. R. Sternberg esa intellektni analitik, ijodiy va amaliy qobiliyatlarning uyg‘unligi sifatida talqin etadi. Ushbu nazariyalar shuni ko‘rsatadiki, intellekt faqatgina bilimlar yig‘indisi emas, balki insonning moslashuvchanligi va ijodkorligini ham o‘z ichiga olgan murakkab psixik tizimdir. [1]

O‘smirlik davri inson hayotining kognitiv jihatdan eng sermahsul bosqichlaridan biridir. Bu davrda abstrakt tafakkur, mantiqiy mulohaza yuritish, tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, o‘smirlar formal operatsiyalar bosqichiga o‘tib, nazariy mulohazalar yuritish, gipotezalarni sinash va murakkab tushunchalarni o‘zlashtira olish qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Bu jarayonning samaradorligi esa, avvalo, oilaviy muhit, tarbiya va ijtimoiy sharoitlar bilan chambarchas bog‘liqdir. [2]

Ota-ona statusi o‘smir intellektining rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biridir. Psixologiyada ota-ona statusi odatda ta’lim darajasi, kasbiy mavqei, ijtimoiy-iqtisodiy farovonlik darajasi hamda oilaviy qadriyatlar kabi ko‘rsatkichlar orqali belgilanadi. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga muvofiq, bolaning intellektual rivojlanishida eng yaqin ijtimoiy muhit – ya’ni oila markaziy o‘rin tutadi. Ota-onaning ta’lim darajasi yuqori bo‘lsa, o‘smir intellektual resurslarga boy muhitda ulg‘ayadi, kitob o‘qish, texnologiyalardan foydalanish va ta’limiy imkoniyatlardan kengroq foydalana oladi. Moddiy farovonlik esa bola va o‘smirning sifatli ta’lim olishida, qo‘shimcha to‘garak va kurslarga qatnashishida muhim sharoit yaratadi. [3]

Ijtimoiy-iqtisodiy omillarning intellekt rivojlanishiga ta’siri bevosita va bilvosita mexanizmlar orqali yuzaga chiqadi. Bevosita ta’sir – bu o‘smir uchun yaratilgan ta’limiy muhit, kitob va texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari orqali namoyon bo‘ladi. Bilvosita ta’sir esa ota-onaning ruhiy qo‘llab-quvvatlashi, intellektual faoliyatni rag‘batlantiruvchi qadriyatlar va oiladagi psixologik muhit orqali ko‘zga tashlanadi. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy farovonlik darajasi o‘smirning qaysi turdagi maktab yoki qo‘shimcha ta’lim muassasalarida o‘qish imkoniyatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. [4]

Xulosa qilib aytganda, intellekt nazariyalari, o‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari va ota-ona statusi haqidagi ilmiy qarashlar birgalikda shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-iqtisodiy omillar o‘smir yoshdagi bolalar intellektining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu bois mazkur masalani ilmiy jihatdan chuqur tadqiq qilish nafaqat psixologik, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

2. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.

3. Piaget, J. (1972). *Intellectual evolution from adolescence to adulthood*. Human Development, 15(1), 1–12. https://doi.org/10.1159/000271225

4. Spearman, C. (1904). “General intelligence,” objectively determined and measured. *The American Journal of Psychology, 15*(2), 201–292. https://doi.org/10.2307/1412107

5. Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. Cambridge: Cambridge University Press.

PSIXOLOGIK SALOMATLIK MASALASINING O‘RGANILISHI

M.M.Eshchanova - *o‘qituvchi*
Ma’mun universiteti

Annotatsiya: Mazkur tezisda salomatlik tushunchasi, uning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatlari, shuningdek psixologik salomatlikning mazmun-mohiyati yoritib berilgan. Tezisda qadimgi manbalardan tortib zamonaviy ilmiy yondashuvlargacha bo‘lgan salomatlik masalalari ko‘rib chiqilib, psixologik salomatlikning shaxs, oila va jamiyat hayotidagi o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Salomatlik, ruhiy barqarorlik, psixologik salomatlik, hissiy-emotsional holatlar, kasallik.

Аннотация: В данном тезисе раскрыто понятие здоровья, его физические, психические и социальные аспекты, а также сущность и содержание психологического здоровья. В тезисе рассматриваются вопросы здоровья от древних источников до современных научных подходов, анализируется роль психологического здоровья в жизни личности, семьи и общества.

Ключевые слова: здоровье, психическая устойчивость, психологическое здоровье, эмоциональные состояния, болезнь.

Annotation: This thesis explores the concept of health, including its physical, mental, and social dimensions, with a particular focus on the essence and significance of psychological health. It reviews health-related perspectives ranging from ancient sources to modern scientific approaches and analyzes the role of psychological well-being in the life of the individual, the family, and society.

Key words: health, mental stability, psychological health, emotional states, disease.

Salomatlik bu - insonning **jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatdan to‘liq farovonlik holati**ni anglatuvchi tushuncha hisoblanadi.Bugungi kunda fan va texnika globallashuvining sodir bo‘lishi natijasida inson salomatligi masalasini o‘rganish bugungi kunning dolzarb mavzularidan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 40-moddasida har bir fuqaro sifatli tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga egaligi alohida belgilab qo‘yilgan. Bu esa davlat miqyosida inson salomatligiga e’tibor qaratilayotganidan dalolat beradi.[1]

Salomatlik tushunchasi haqida bevosita gapirar ekanmiz insonning jismoniy sog‘lom hayot kechirishidan tashqari, avvalo ruhiy jihatdan sog‘lom bo‘lishi asosiy o‘rin egallaydi. Shu o‘rinda psixologik salomatlik tushunchasi haqida to‘xtalib o‘tamiz. Psixologik salomatlik – insonning ruhiy holatini, va uning ichki dunyosining barqarorligi, ijtimoiy va hissiy farovonligi, shuningdek, hayotdagi qiyinchiliklarga qanday munosabatda bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lgan tushuncha hisoblanadi. Hozirgi kunda bilamizki, zamonning shiddat bilan globallashuvi natijasida misli ko‘rilmagan ishlar amalga oshirilmoqda. Bu ishlarning zamirida avvalo inson omiliga xizmat qilishi nazarda tutiladi. Xalqaro tahlillar shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda ruhiy va nevropsixologik muammolar sezilarli darajada ko‘paymoqda. Mutaxassislarning fikricha, salomatlikka eng katta ta’sir ko‘rsatuvchi omillar ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, ekologik muhit, nasliy omillar va sog‘liqni saqlash tizimi sifatiga bog‘liq.

Bugungi kunda insonlar hayotida hissiy-emotsional holatlarning buzulishi natijasida bir qancha kasalliklar rivojlanishining asosiy omillaridan biriga aylanmoqda. Inson salomatligi masalasini o‘rganish bugungi kunda bir qancha fanlar doirasida keng tadqiq qilinadigan soha hisoblanadi. Bunga misol qilib shuni aytishimiz mumkinki, psixologiya va tibbiyot fanlari doirasida inson salomatligi masalasining o‘rganilishi. Shaxs salomatligi masalasining tarixiga nazar tashlar ekanmiz bu jarayonning ildizi uzoq tarixga borib taqaladi.

Salomatlik masalasi Zardushtiylar ta’limotining muqaddas kitobi ―Avestoda ham alohida e‘tibor berilgan bo‘lib, unda tibbiyot bu - tanani sog‘lom holatda saqlash san‘atidir, - deb aytib o‘tilgan. O‘sha davrlardayoq shaxsiy va jamoat gigiyenasiga qat‘iy amal qilingan Ichimlik suvi, yashash xonalari va aholi turar joylariga va ularning holatiga ayniqsa katta e‘tibor qaratilib, bu davrda profilaktika elementlari yaratilgan hisoblanadi. Bu davrda hali davolash tibbiyoti ilmiy fan sifatida

taraqqiy topmagan davrlarda, asosan o‘sha davrlarda organizmning bevosita ichki imkoniyatlariga katta e‘tibor qaratilgan va bu tizimli xarakterga ega bo‘lgan.

Shuningdek, qadimgi Xitoy va Hindistonda ham inson salomatligiga alohida yoritilgan.Bu davrlarda Xitoyda —Kong-fu (er. 2600 yil avval), Hindistonda —Ayurveda (5000 yil avval paydo bo‘lgan va hayot haqida bilimlar deb tarjima qilinadi) qo‘llanmalari sog‘lomlashtirish dasturlaridan biri siatida ta’kidlanadi. Ayurvedaning asosiy tamoyili inson ongining tanaga ta’sir o‘tkazishiga asoslanadi. Kasalliklardan tuzalishda avvalo, insonning o‘z ongi bilan aloqaga kirishib uni muvozanatga keltira olishiga bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi [2]

Turli kasalliklarning inson psixikasi bilan aloqadorlik masalasi o‘rta asrlarda ham kelib sharq mutafakkirlari asarlarida ham ko‘rib o‘tishimiz mumkin. Jumladan, Ibn Sino sharqning buyuk olimi uning tib qonunlari kitobi hozirgi kungacha tibbiyotda dasturilamal sifatida foydalaniladi. Sharqda birinchilardan bo‘lib bemorlarni davolashda psixoterapevtik usulda davolashni tadqiq qilgan olim hisoblanadi. Jumladan, Ibn Sino yuqumli kasalliklarni boshqalarga yuqishini bildirib o‘tgan. Misol uchun sil kasalligini oladigan bo‘lsak kasallikning havo-tomchi, orqali ya’ni yuqumli havo yoki havodagi tomchilar orqali yuqushini isbotlab bergan. Mutafakkir kasalliklarni kechishida tashqi muhit ta’sirini tan olib, uni davolashda to‘g‘ri ovqatlanishni tavsiya qilgan [3].

Ibn Sino o‘z asarlarida ruhiy omillarga e‘tibor qaratib, kasallik rivojlanishida va kechishida ta’sirini baholagan, kasallikni turlicha namoyon bo‘lishini aytib borgan, bu holat bemor mijoziga, oilaviy sharoitiga, qaysi ijtimoiy tabaqaga mansubligi va qolaversa, uni kim davolayotganligiga bog‘liq ekanligini aytgan [4].

Kasallik bilan kurashish jarayonida avvalo, har bir bemorning individual tipologik xususiyatlarga alohida e’tibor berish kerakligi zarur va bemorlarning oilaviy holatiga albatta inobatga olish lozim. Chunki kasallikdan davolanish jarayonida bemorlarning yaqin insonlari tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi yoki oilaviy munosabatlardagi muammoli vaziyatlar bemorlar psixikasida turli xil o‘zgarishlarga turtki vazifasini bajaradi.

Salomatlikka tushunchasiga ta’rif berilar ekan, «Inson uchun asosiy narsa - maqbul sifat darajasida faol hayot kechirish» ekanligini hisobga olinib, salomatlikni «hayotning zaruriy sifati va uning yetarli davomiyligini ta’minlaydigan hayot faoliyati shakli» deb ta’riflash taklif qilingan (Gundarov, 1989) [5]. Ushbu ta’rifdan shunday xulosa kelib chiqadiki, barcha insonlarda bir vaqtning o‘zida sog‘lik va kasalliklar mavjud, ammo bunda farq kasalliklarning ifodalanishi har bir insonda turlicha namoyon bo‘lishini tahlil qilish mumkin.Bu jarayonlar har bir kasallikda turlicha kechishi mumkin, gipertoniya kasalligi bilan kasallangan bemorlarda ham bu jarayonlarda farqlar kuzatiladi. Shaxs o‘zining nosog‘lom xatti-harakati tufayli kasal bo‘lib qolishi, va kasallikning biologik omillari shaxsiyat bilan bog‘liq ekanligi, kasallik va shaxs o‘rtasida turli xil atrof-muhit (fon) ta’sirlari ishtirok etishi mumkin, deya baholasa bo‘ladi. Bemorlarda paydo bo‘ladigan stress holatiga javoban yuzaga keladigan o‘ziga xos xatti-harakatlarni hamkorlik qilish orqali ijobiylashtirish va tashqi stress omillari yoki shaxsning ichki muammolarni bartaraf etish va tartibga solish strategiyalaridan biri sifatida qaraladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, sog‘liqni saqlash masalasi bugungi kunda ijtimoiy taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishiga aylanib bormoqda.Insonlarning ham tibbiy ham psixologik salomatligi masalasi bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.Chunki, kasalliklardan tuzalish jarayonida faqat tibbiy tomonlama yondashishni o‘zi kamlik qiladi va bemorlarning ruhiy olamiga bevosita ta’sir o‘tkazish zarur ekanligi alohida ta’kidlanmoqda.Psixologik salomatlikning mustahkamligi nafaqat individual farovonlikni ta’minlabgina qolmaydi, balki oilaviy barqarorlik, shuningdek mehnat unumdorligi va jamiyat taraqqiyotiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli psixologik salomatlikni tadqiq qilish nafaqat psixologiya, balki sotsiologiya, pedagogika, tibbiyot va hatto iqtisod sohalari uchun ham dolzarb masala hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -Toshkent: ” O‘zbekiston”, 2023. https://lex.uz/acts/20596

2. Михалюк Е.Л., Малахова С.Н., Черепок.А.А. Общие основы валеологии. Основные принципы формирования здоровья. Учебное пособие. Запорожье: ЗГМУ, 2014.-71с. 10-с

3. Гельберг И.С. Вольф С.Б., Алексо Е.Н., Шевчук Д.В. Фтизиатрия: учебник для студентов лечебного, педиатрического, медико профилактического, медико-психологического факультетов, факультета медицинских систер с высшим образованием/ - Гродно: ГрГМУ, 2007.-344с. 4-с

4. Ибодуллаев З.Р. Тиббиѐт психология – Т:, 3-нашр 2019. - 495 б

5. Никифорова Г.С. Психосоматика:телесность и культура:Учебное пособие для вузов/В.В.Николаеваю.-М.: Академическая проект, 2009.-311с

TALABALARDA KOGNITIV QOBILIYATLARNI RIVOLJLANTIRISHDA MUAMMOLI VAZIYATLARNING O‘RNI

D.M.Jangabaeva - *assistent o‘qituvchi*
ITU

Annotatsiya: *Ushbu tezisda, talabalarda kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda muammoli vaziyatlarning ahamiyatini o‘rganadi. Kognitiv qobiliyatlar — bu fikrlash, tushunish, eslash va qaror qabul qilish kabi intellektual faoliyatlarni o‘z ichiga oladi. Muammoli vaziyatlar talabalarga nafaqat ilmiy bilimlarni o‘zlashtirish, balki kreativ fikrlash va masalalarni samarali hal qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantirish imkonini beradi.*

Kalit so‘zlar: *Muammoli vaziyatlar talabalarga qanday yordam beradi? Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, Ijodiy yondashuvni rivojlantirish, Muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini oshirish, Kommunikatsiya va jamoa ishlashni o‘rgatish, O‘z-o‘zini baholash va o‘zgarishga ochiqlik.*

Аннотация: *В данном тезисе изучается значение проблемных ситуаций в развитии когнитивных способностей студентов. Когнитивные способности включают в себя интеллектуальную деятельность, такую как мышление, понимание, запоминание и принятие решений. Проблемные ситуации позволяют студентам не только усваивать научные знания, но и развивать навыки креативного мышления и эффективного решения задач.*

Ключевые слова: *Как проблемные ситуации помогают студентам? Развитие критического мышления, Развитие творческого подхода, Повышение навыков решения проблем, Обучение коммуникации и командной работе, Самооценка и открытость к переменам.*

Annotation: *This thesis examines the significance of problem situations in developing cognitive abilities among students. Cognitive abilities encompass intellectual activities such as thinking, understanding, remembering, and decision-making. Problem situations enable students not only to acquire scientific knowledge but also to develop skills in creative thinking and effective problem-solving.*

Key words: *How do problem situations help students? Develop critical thinking, Develop creative approach, Improve problem-solving skills, Teach communication and teamwork, Self-assessment and openness to change.*

Kirish: Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy maqsadi ta’lim oluvchilar (talabalar, o‘quvchilar)ni fikrlashga o‘rgatish ekanligi shubhasiz haqiqatdir. Mantiqiy fikrlash va tanqidiy fikrlash kabi yuqori darajadagi kognitiv qobiliyatlar, maktab va Oliy ta’lim muassasalaridagi akademik yutuqlardan tashqari, kundalik hayotning asosiy ko‘nikmalaridir. Ta’lim standartlarini yaxshilash uchun kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish tabiati ta’limning barcha tarkibiy qismlarida, masalan, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, o‘qitish amaliyoti va baholashda tushunilishi kerak. Ammo, afsuski, kognitiv rivojlanish ko‘proq o‘quv dasturi mavzulari talabalar darajasiga mos keladimi yoki yo‘qligini muhokama qilish uchun ishlatiladi. O‘qituvchilar o‘z kasbiy, amaliy faoliyat jarayonlarida talabalarda yuqori darajadagi kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradigan o‘qitish bilan shug‘ullanmaydilar. "Talabalarda muammoli vaziyatlar orqali kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish" degan mavzu, ta’lim va o‘quv jarayonlarida muammolarni yechish, tanqidiy fikrlash

va qaror qabul qilish qobiliyatlarini oshirishga qaratilgan. Kognitiv qobiliyatlar — bu insonning ma’lumotlarni qabul qilish, saqlash, qayta ishlash, tahlil qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlaridir. Talabalarga bu ko‘nikmalarni rivojlantirishda muammoli vaziyatlar muhim rol o‘ynaydi.

Muammoli vaziyatlar talabalarga qanday yordam beradi?

1. **Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish**: Muammoli vaziyatlar orqali talaba turli holatlar va muammolarni o‘zi tahlil qilishi, ularni ko‘proq tushunishga va yaxshiroq qarorlar qabul qilishga o‘rganadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish — bu talabaning o‘zi va atrofidagi dunyoni tushunish, ongli va mulohazali qarorlar qabul qilish, shuningdek, ma’lumotlarni baholash va tanqidiy tahlil qilish qobiliyatlarini oshirish jarayonidir. Tanqidiy fikrlash nafaqat ilmiy ishda, balki hayotda ham muhim ko‘nikma hisoblanadi, chunki bu bizga ma’lumotlarga tahliliy yondashish, ularni solishtirish va to‘g‘ri xulosalar chiqarish imkonini beradi.

2. **Ijodiy yondashuvni rivojlantirish**: Bunday vaziyatlar o‘quvchini odatdagi yechimlardan tashqariga chiqishga undaydi va yangi g‘oyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Ijodiy yondashuvni rivojlantirish — bu talabalarning yangi g‘oyalar yaratish, muammolarga yangicha qarash, hamda o‘z fikrlarini erkin va original tarzda ifodalash qobiliyatlarini oshirish jarayonidir. Ijodiy fikrlash faqat san'at yoki dizayn kabi sohalar bilan cheklanmaydi, balki barcha sohalarda — ilm-fan, biznes, ta’lim va hatto kundalik hayotda ham muhimdir. Talabalar ijodiy yondashuvni rivojlantirish orqali yangi, original va samarali yechimlar topishga o‘rganadilar.

3. **Muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini oshirish**: Talaba konkret muammolarni aniqlash, ularga yechimlar topish va amaliy qadamlar ishlab chiqishga o‘rganadi. Muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini oshirish — bu talabalarning murakkab vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish, turli muammolarni aniqlash, ularni tahlil qilish va optimal yechimlar ishlab chiqish qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonidir. Bu ko‘nikmalar, nafaqat o‘quv jarayonida, balki kundalik hayotda ham zarurdir. Muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini oshirish orqali talaba mustaqil fikrlashni, tanqidiy fikrlashni va ijodiy yondashuvni o‘zlashtiradi.

4. **Kommunikatsiya va jamoa ishlashni o‘rgatish**: Muammolarni hal qilishda talabalar bir-biri bilan hamkorlik qilib, fikr almashish orqali yanada samarali ishlashni o‘rganadilar. — bu talabalarning samarali muloqot qilish, guruhdagi odamlar bilan yaxshi hamkorlik o‘rnatish, fikrlarni aniq ifodalash, va boshqalar bilan birgalikda maqsadlarga erishish qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonidir. Ijtimoiy va professional hayotda muvaffaqiyatli bo‘lish uchun bu ko‘nikmalar juda muhimdir. Talabalar, bu ko‘nikmalarni o‘rganish orqali nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga erishadilar, balki kelajakda professional hayotda ham muvaffaqiyatli bo‘lishadi.

5 **O‘z-o‘zini baholash va o‘zgarishga ochiqlik**: Muammolarni hal qilish jarayonida talaba o‘z yondashuvini baholaydi, natijalardan o‘rganadi va kelajakda yaxshilanish uchun kerakli o‘zgarishlarni amalga oshiradi. — bu talabalarning o‘z fikr va harakatlarini tahlil qilish, o‘z kamchiliklarini tan olish, ularni yaxshilashga harakat qilish va yangi g‘oyalarga, o‘zgarishlarga ochiq bo‘lish ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayonidir. Ushbu ko‘nikmalar nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki akademik va professional muvaffaqiyatlarga ham katta ta’sir ko‘rsatadi.

Talabalarda muammoli vaziyatlar orqali kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish — bu ta’limda muhim yondashuvlardan biridir. Muammoli vaziyatlar talabalarga mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, yaratish, va muammolarni hal etish kabi kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bunday vaziyatlar talabalarga qiyinchiliklar va noaniqliklarni boshqarishga, yangi bilimlarni o‘zlashtirishga va o‘z fikrlarini yanada ravon ifodalashga yordam beradi.Bunday muammoli vaziyatlar yaratishda, masalan, real hayotdagi muammolarni o‘qish yoki sinfda kichik guruhlar orqali yechimlarni izlash kabi metodlar qo‘llanilishi mumkin. Talabalar bu jarayonda nafaqat ilmiy bilimlarni o‘zlashtiradilar, balki hayotiy ko‘nikmalarni ham rivojlantiradilar. Ta’lim sohasida ta’lim oluvchining kognitiv rivojlanishida ta’lim beruvchi muhim rol o‘ynaydi. Ko‘pgina ta’lim beruvchi jamoa vakillari oddiy yoki tez-tez ishlatiladigan tushunchalarni yetkazish uchun tildan foydalanishlari mumkin. Biroq, malakali ta’lim beruvchi nafaqat kognitiv rivojlanish kontsepsiyasini tushunishi kerak, balki u yangi, mavhum yoki qiyin tushunchalarni yetkazish uchun tildan foydalanish kabi murakkab vazifani ham bajara olishi darkor.

Xulosa: Talabalarda muammoli vaziyatlar orqali kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish — bu ta’lim jarayonining muhim va samarali yondashuvlaridan biridir. Bunday vaziyatlar talabalarni tahliliy fikrlash, tanqidiy yondashuv, ijodiy qarorlar qabul qilish va muammolarni hal etishda yuqori darajada ishtirok etishga undaydi. Muammolarni yechishda talabalar o‘z bilimlarini amaliyotda sinab ko‘rib, yangi fikrlar ishlab chiqish, noaniqliklarni boshqarish va turli xil muammolarga kreativ yechimlar topishga o‘rganadilar. Muammoli vaziyatlar talabalarga bir nechta foydali ko‘nikmalarni beradi, masalan: tahliliy fikrlash, vaqtni boshqarish, muloqot qilish, va qaror qabul qilish. Jamoaviy ish va hamkorlik ham talabalar uchun muhim ahamiyatga ega, chunki bu o‘zaro fikr almashish, fikrlarni asoslash va birgalikda yechimlar topish imkonini beradi. Umuman olganda, muammoli vaziyatlar orqali kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish talabalarning ta’limda faolligini oshiradi, ularning fikrlash jarayonlarini chuqurlashtiradi va kelajakda ular duch keladigan turli qiyinchiliklarni samarali hal qilishga yordam beradi. Bunday yondashuv nafaqat akademik muvaffaqiyatga, balki talabalarning hayotdagi muammolarga qanday yondashishini ham shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2020-jıl 6-noyabrdegi "Ózbekstannıń jańa rawajlanıw dáwirinde tálim-tárbiya hám ilim tarawların rawajlandırıw ilajları haqqında"ǵı PF-6108-sanlı pármanı. Nızam hújjetleri maǵlıwmatları milliy bazası, 24.10.2020-j.
2. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń Oqıtıwshı hám ustazlar kúni múnásibeti menen shıǵıp sóylegen Múrájatı.// "Xalq sózi" gazetası 2020-jıl 1-oktyabr sanı.
3. G‘affarov E. Innovasiya, ijtimoiy innovasiya va innovasion faoliyat: ilmiy-nazariyyondashuvlar. NamDU ilmiy axborotnomasi. 2019-yil, 10-son. 153-157-betlar.
4. Oblinger, D., & Oblinger, J. (eds.). (2005). Educating the Net Generation. Educause.
5. Wempen, F. (2014). Digital Literacy for Dummies. John Wiley & Sons.
6. Manning, S., & Johnson, K. E. (2011). The Technology Toolbelt for Teaching. Jossey- Bass.

TARBIYA VA TA’LIM MUAMMOLARINING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI

***G.B.Joldasova** - o‘qituvchi*
ITU

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim jarayonini takomillashtirishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. O‘qitishning zamonaviy usullari, o‘quvchilarni motivatsiya berish va emotsional intellektni rivojlantirishga oid bo‘lgan jihatlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlari: ta’lim jarayoni, pedagogik asoslar, psixologik asoslar, o‘qitish usullari, motivatsiya, ijobiy muhit, emotsional intellekt, empatiya

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические и психологические основы совершенствования образовательного процесса. Рассмотрены различные аспекты: от методов обучения до мотивации учащихся и развития эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: образовательный процесс, педагогические основы, психологические основы, методы обучения, мотивация, позитивная среда, эмоциональный интеллект, эмпатия

Abstract: This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of improving the educational process. Aspects ranging from teaching methods to motivating students and developing emotional intelligence are considered.

Key words: educational process, pedagogical foundations, psychological foundations, teaching methods, motivation, positive environment, emotional intelligence, empathy

Bugungi kunda globallashuv sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – bu ta’lim jarayonini takomillashtirish, uni zamon talablariga moslashtirish va o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga erishishdir. Ta’lim nafaqat bilim berish, balki shaxsni shakllantirish, uning ijodiy salohiyatini ochish, tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan murakkab jarayondir. Shuning uchun ham ta’lim jarayonini

takomillashtirish, uni pedagogik va psixologik jihatdan asoslash alohida ahamiyat kasb etadi. Ta’lim jarayonini takomillashtirishning pedagogik asoslari o‘qitishning maqsad va vazifalarini aniqlashtirish, ta’lim mazmunini optimallashtirish, ta’lim usullari va texnologiyalarini takomillashtirish, o‘qituvchining rolini o‘zgartirish, ta’lim muhitini yaxshilash va baholash tizimini takomillashtirish kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Bunda ta’limning o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilganligi, har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘qitish va rivojlantirish muhimdir. O‘z navbatida, psixologiya ta’lim jarayonida o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish, ularning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, motivatsiyani kuchaytirish, kognitiv jarayonlarni rivojlantirish, ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish va o‘quvchilarning hissiy holatini e’tiborga olish masalalariga yordam beradi. Shunday ekan, ta’lim jarayonini takomillashtirish pedagogika va psixologiyaning birgalikdagi harakatlari orqali amalga oshiriladi.

Psixologiya asrlar davomida pedagogikaning hamrohi bo‘lib kelgan, chunki ta’lim jarayonida o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish shunchaki zarur. Psixologiyaning ta’lim jarayonining xususiyatlarini o‘rganadigan maxsus bo‘limi ham mavjud. U pedagogik psixologiya yoki pedagogik psixologiya deb ataladi. Va bugun biz ushbu ikki fanning o‘zaro ta’siri masalalarini ko‘rib chiqamiz. Psixologiya inson tarbiyasi va ta’limi bilan uzviy bog‘liq bo‘lganidek , pedagogika ham uning shaxsini o‘rganuvchi fanlardan mustaqil holda mavjud bo‘lolmaydi. O‘qituvchining psixologiya sohasidagi bilimi uning ish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Xuddi shu holatda, agar pedagogika psixologik bilimlarga asoslanmagan bo‘lsa, u o‘qituvchiga o‘z ishida muhim yordam ko‘rsatishga qodir bo‘lmagan pedagogik tavsiyalar to‘plamiga aylanadi.

Tarbiya va ta’lim muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish faqat shaxsning rivojlanish jarayonining psixologik xususiyatlarini, yosh xususiyatlarini, aqliy rivojlanishning individual, irodaviy va hissiy mezonlarini, aqliy va kognitiv faoliyatning nuanslarini bilish bilan erishish mumkin. O‘qituvchining hozirgi bosqichda dolzarb bo‘lgan shaxsiy rivojlanish kontseptsiyasini qanchalik yaxshi bilishiga alohida ahamiyat beriladi. O‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda darslarni tashkil etishga alohida e’tibor qaratish lozim. Bu yerda esa o‘qituvchining iste’dodi va mahorati innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishda, dars jarayonida o‘rganilayotgan materialga ijodiy yondashishdadir. Bu aqliy faollikni oshirishga va fikrlash chegaralarini kengaytirishga yordam beradi. Ta’lim muassasalari oldida turgan eng muhim vazifa - o‘sib kelayotgan yosh avlodni zamonaviy va ilmiy-texnika taraqqiyoti talablariga javob beradigan ta’lim-tarbiyani amalga oshirish, shuningdek, o‘quvchilarni mustaqil boshlang‘ich bilimlar va tegishli fanlar asoslari bilan qurollantirish, ongini uyg‘otishdir. Bu maqsadni amalga oshirish uchun ta’lim motivlarini ongli ravishda o‘zlashtirishga erishish va o‘quvchilarda o‘rganilayotgan fanga ijobiy munosabat va qiziqishni shakllantirish zarur. Psixologik nuqtai nazardan, bu yerda motivlar o‘quvchilarning muayyan harakatlarni amalga oshirish sabablari hisoblanadi. Motivlar talablar, instinktlar, qiziqishlar, g‘oyalar, qarorlar, his-tuyg‘ular va moyillik bilan shakllanadi.[1]

Ta’lim jarayonining asosiy maqsadi o‘quvchilarda zarur bilim, ko‘nikmalar va kompetensiyalarni rivojlantirishdir. Pedagogikada bu maqsadni amalga oshirish uchun individual yondashuv, kreativlik, va tajriba almashish kabi metodlar qo‘llaniladi. Pedagogik yondashuvlarning biri sifatida, interaktiv ta’lim metodlari o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi, ularga mustaqil fikrlash va muammolarni yechishda yordam beradi. Bu usul o‘quvchilarning o‘zaro aloqalarini rivojlantiradi va ko‘nikmalarini oshiradi. [2]

Ta’lim jarayonida psixologik faktorlarni hisobga olish o‘quvchilarning samarali o‘rganishiga yordam beradi. O‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’lim usullarini tanlash, ularning rivojlanish bosqichlariga mos keladigan yondashuvlarni qo‘llash zarur. O‘quvchilarning motivatsiyasi va ichki motivatsiyasini rivojlantirish, ularning o‘quv jarayoniga qiziqishini oshiradi. Bu jarayonda, psixologik metodlar, masalan, o‘z-o‘zini anglash va muvaffaqiyat hissini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Ta’limda o‘quvchilarning emotsional holati, stress darajasi, hamda kognitiv rivojlanishlari ham o‘qish jarayoniga ta’sir qiladi. Pedagogik psixologiya bu faktorlarni nazorat qilish va boshqarish usullarini ishlab chiqadi. [3]

Ta’lim jarayonini takomillashtirishda pedagogik va psixologik asoslar muhim rol o‘ynaydi. Hozir esa o‘qitish usullari, o‘quvchilarni motivatsiya berish va emotsional intellektni rivojlantirish kabi jihatlar tahlil qilinadi.

1. O‘qitish usullari ta’lim jarayonining asosiy komponentlaridan biridir. Ular o‘quvchilarning bilim olish jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. O‘qitish usullarini tanlashda quyidagi jihatlarni hisobga olish zarur:

• o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undovchi metodlar, masalan, guruhli ishlash, muammoli vazifalar va interaktiv darslar, o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

• har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish orqali ta’lim jarayonini shaxsga moslashtirish. Bu o‘quvchilarning turli darajadagi qobiliyatlarini hisobga olib, ularni rivojlantirishga yordam beradi.

• zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llash, masalan, onlayn resurslar, multimedia va interaktiv dasturlar, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va bilim olish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

2. O‘quvchilarni motivatsiya berish ta’lim jarayonining muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Motivatsiya o‘quvchilarning darslarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning o‘zlashtirish darajasini yaxshilaydi. O‘quvchilarni motivatsiya berishda quyidagi jihatlar muhim:

• o‘quvchilarga aniq maqsadlar belgilash, ularni erishilishi mumkin bo‘lgan natijalar bilan rag‘batlantirish motivatsiyani oshiradi.

• o‘quvchilar uchun xavfsiz va qulay muhit yaratish, ularning o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlariga imkon berish, motivatsiyani oshiradi.

• o‘quvchilarning yutuqlarini e'tirof etish va rag‘batlantirish, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va yangi muvaffaqiyatlarga intilishlariga yordam beradi.

3. Emotsional intellektni rivojlantirish ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bu o‘quvchilarning hissiy holatlarini anglash, boshqarish va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi. Emotsional intellektni rivojlantirishda quyidagi jihatlar e'tiborga olinishi lozim:

• o‘quvchilarga o‘z hissiyotlarini aniqlash va tushunishga yordam beradigan mashg‘ulotlar o‘tkazish, ularning emotsional intellektini rivojlantiradi.

• o‘quvchilar orasida empatiya hissini shakllantirish, ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi va jamoaviy ishlash qobiliyatini oshiradi.

• o‘quvchilarga stressni boshqarish usullarini o‘rgatish, ularning hissiy barqarorligini oshiradi va ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi.[4]

Maqsadimiz ta’lim sohasi mutaxassislari, pedagoglar va o‘qituvchilik kasbiga qiziquvchi talabalarga ta’lim jarayonini takomillashtirish bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlar berish hamda ta’lim jarayonini yanada samarali va qulay qilish yo‘lida ilmiy asoslangan tavsiyalar berishdir. Bu orqali ta’lim muhitini yaxshilash va o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini to‘liq amalga oshirishlariga yordam berishga intilamiz. Ta’lim jarayonini takomillashtirish pedagogik va psixologik asoslarni chuqur tushunishni talab qiladi. O‘qitish usullarining xilma-xilligi, o‘quvchilarni motivatsiya qilish va emotsional intellektni rivojlantirish orqali ta’lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Ushbu jihatlar o‘quvchilarning bilim olish jarayonidagi ishtirokini oshirib, ularning shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim jarayonini takomillashtirish yo‘lida bu asoslarni hisobga olish har bir o‘qituvchi uchun muhim vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://4brain.ru/pedagogika/psy.php
2. Qosimova, S. A., ("Pedagogika", 2018)
3. Suleymanova, L. M., ("Psixologiya va ta’lim", 2019)
4. “Pedagogika” (N.M.Karpov, 2012)

KITOB BILAN ISHLASHDA KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

G.A.Joldasova - *o‘qituvchi*
ITU, Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim kafedrasi
A.A.Kadirbergenova - *o‘qituvchi*
Nukus shahar 26-maktabi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogning kasbiy kompetentligining nazariy asoslari, pedagog kasbiy kompetentligining tuzilishi va mazmuni, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillari, innovatsion ta’lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik yo‘nalishlari, pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yangicha yondashuvlar, pedagog kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish xususiyatlari hamda pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda kitobning ahamiyati va o‘rni haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Kompanensiy, pedagogika, o‘zini o‘zi baholash, kasbiy kompetentlik, kreativ, tanqidiy, pedagogik texnologik, psixologik, integrative kompenentlik, ijtimoiy-psixologik kompanentlik.

Аннотация: В данной статье изложены теоретические основы профессиональной компетентности педагога, структура и содержание профессиональной компетентности педагога, факторы развития профессиональных компетенций, развитие профессиональных компетенций педагога в условиях инновационной образовательной среды, педагогико-психологические направления развития профессиональных компетенций педагога, новые подходы к развитию профессиональных компетенций педагога, особенности развития профессиональных компетенций педагога, а также значение и роль книги в развитии профессиональных компетенций педагога.

Ключевые слова: Компетенция, педагогика, самооценка, профессиональная компетентность, креативность, критическое мышление, педагогические технологии, психология, интегративная компетентность, социально-психологическая компетентность.

Abstract: This article outlines the theoretical foundations of a teacher's professional competence, the structure and content of a teacher's professional competence, factors in the development of professional competencies, the development of a teacher's professional competencies in an innovative educational environment, pedagogical and psychological directions for the development of a teacher's professional competencies, new approaches to the development of a teacher's professional competencies, features of the development of a teacher's professional competencies, as well as the significance and role of books in the development of a teacher's professional competencies.

Keywords: Competence, pedagogy, self-assessment, professional competence, creativity, critical thinking, pedagogical technologies, psychology, integrative competence, socio-psychological competence.

Zamonaviy ta’lim tizimini oldiga yuqori malakali, intiluvchan, raqobatbardor, tashabbuskor, ma’naviy va jismoniy sog‘lom shaxslarni tarbiyalab berish talablari qo‘yilmoqda Oliy ta’lim tashkilotlari pedagoglarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarida turli ixtisosliklar o‘qituvchilarining intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashlarini boyitishda ularni innovatsion ta’lim texnologiyalari bilan yaqindan tanishtirish muhim ahamiyatga ega.

“Kompetentlik” (ing. “competence” – “qobiliyat”) – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish hisoblanadi. “Kompetentlik” pedagogik kategoriya sifatida ta’lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan (nostandart) holatlarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish

rejasiga egalik”ni anglatadi. Shundan kelib chiqqan holda kasbiy kompetentlik kategoriyasiga quyidagicha izoh keltirilgan.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishini ko‘zda tutadi. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va xatti-harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, “kompetensiya” mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi. Kasbiy kompetentlik negizida quyidagi sifatlar aks etadi:

Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub’ektlar bilan muloqotga kirisha olish.

Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi. Bir qator tadqiqotlarda bevosita pedagogga xos kasbiy kompetentlik va uning o‘ziga xos jihatlari o‘rganilgan. Ana shunday tadqiqotlar sirasiga A.K.Markova va B.Nazarovalar tomonidan olib borilgan izlanishlarni kiritish mumkin. A.K.Markova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarida pedagogning kasbiy kompetentligi quyidagi tarkibiy asoslardan iborat ekanligi bayon qilingan. Bunday kompetentlikning murakkab, integral xarakterini ta’kidlab o‘tgan holda, xorijdagi boshqaruv modellarida uning uch darajasi ajratib ko‘rsatiladi:

1) Integrativ kompetentlik – bilim va ko‘nikmalarni yig‘ishga va tashqi muhitning tez o‘zgarib turadigan sharoitlarida ulardan foydalana bilishga qodirligi.

2) Ijtimoiy psixologik kompetentlik – zehnidrok, odamlarning xulqatvorini tushunish bo‘yicha bilimlar va ko‘nikmalar, ularning faoliyati motivatsiyasi, kirishuvchanlik va muloqat madaniyatining yuqori darajaliligi.

3) Boshqaruv faoliyatining muayyan sohalari – qarorlar qabul qilish, axborot yig‘ish, odamlar bilan ishlash metodlari va hokazolar bo‘yicha kompetentligi. Kompetentlikning tarkibiy qismlari inson uchun qiziqarli bo‘lgan faoliyatni amalga oshirish jarayonidagina rivojlanadi va namoyon bo‘ladi. Bir necha omillar natijasida hosil bo‘ladigan samarali faoliyat, muayyan vaziyatda namoyon bo‘ladigan, alohida olingan kompetentlik yoki layoqatlilik darajasiga nisbatan, maqsadga erishishga qaratilgan harakat jarayonida vaziyatlarning keng doirasini qamrab oladigan bir qator mustaqil va o‘zaroalmashuvchan kompetentliklarga anchagina ko‘proq bog‘liq bo‘ladi.

Kasbiy kompetentlik tor ma’noda malaka talablari doirasida bevosita xizmat vazifalarini bajarish uchun ahamiyatga ega bo‘lgan shaxs sifatlari yig‘indisining xarakteristikasi sifatida tushuniladi. Bunday yondoshuvda kasbiy kompetentlik va shunga mos ravishda kompetensiya xizmatchi uchun boshqa muhim kompetensiyalar bilan bir qatorda turadi.

Yuqorida sanab o‘tilgan kompetentliklarning barchasi bir insonda mujassam bo‘lmasligi mumkin. Inson o‘z yo‘nalishi bo‘yicha yaxshi mutaxassis bo‘lishi mumkin, lekin muloqotga kirisha olmasligi, o‘z-o‘zini takomillashtirish bo‘yicha vazifalarni amalga oshira olmasligi mumkin. Innovatsion ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta’lim texnologiyalari yoki ta’lim innovatsiyalari deb nomlanadi. Ta’lim sohasida innovatsion jarayonlar so‘zining tub ma’nosida pedagogikaning ikkita muhim–o‘rganish, umumlashtirish va ilg‘or pedagogik tajribalarni ommalashtirish muammosi va pedagogika fanlari yutuqlarini amaliyotga tadbiq etish muammosi yotadi.

Shunday ekan, innovatsiyaning predmeti va innovatsion jarayonlarning tarkibi, mexanizi bir–biriga o‘zaro bog‘liq bo‘lgan jarayonlar jamlanmasi tarkibida bo‘lishi kerak. Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an’anaviy me’yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g‘oyalarning mavjud g‘oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmuali muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat. Ta’lim jarayonini yaxlit, maqbul dasturga muvofiq tashkil etish taklifi ilk bora AQShda faoliyat yurita boshlagan “Dasturiy ta’lim va o‘rgatuvchi mashinalar bo‘yicha

birlashgan Qo‘mita” tomonidan ilgari surilgan. Dasturiy ta’lim o‘zida ta’lim maqsadlari, ularni o‘zgartirish va baholashning mos ravishdagi mezonlari hamda ta’lim muhitining aniq tavsifini qamrab oladi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishni muammoli o‘qitish jarayonida amalga oshirish ham maqsadga muvofiq bo‘ladi, buning mohiyati kasbiy faoliyatni yaxlit tizim sifatida ko‘rish, unda tizimli faoliyat ko‘rsata bilish, yangi muammo va masalalarni hal eta bilish tajribalarini shakllantirish uchun zamin yaratishga xizmat qiladigan kasbiy faoliyat elementlarini ta’lim jarayoniga kiritishdan iborat.

Ko‘pchilik tadqiqotchilarning yakdillik bilan ta’kidlashlaricha, kompetentlik–shaxsning murakkab, yaxlit bir butun, ko‘p omilli, ko‘pqirrali sifatidir. Ba’zi tadqiqotchilarning fikricha, kompetentlik tafakkurning ma’lum bir turlarini – izlanuvchanlik, tanqidiy fikrlash, refleksivlikni hamda muayyan qobiliyatlarni talab etadi.

Psixologik jihatdan kompetentlik – atrofdagi olamni tushunish mezoni va u bilan o‘zaro ta’sirining mutanosibligi sifatida belgilanadi yoki yanada batafsilroq ta’riflansa, faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradigan bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisidir yoki insonning atrofmuhitga hamda o‘zo‘ziga ta’sir etish metodlarini egallaganligidir. Tanqidiy fikrlash va kreativlik o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq yuksak kognitiv ko‘nikmalardir. Ikkalasi ham katta intellektual kuch va ruhiy quvvatni talab qiladi hamda kognitiv nuqtai-nazardan murakkab hodisalar hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash voqea-hodisalarga nisbatan mulohazali va mustaqil nuqtai-nazarni rivojlantirish uchun muqobil nazariya, g‘oya, qarorlarni baholash bilan bog‘liq bo‘lsa, kreativlik yangi mahsulot, g‘oya va yechimlarni izlab topishni talab etadi.

O‘qituvchining kasbiy pedagogik professionalizmi - pedagogik mahorati va o‘z kasbiy faoliyatini yuqori saviyada tashkil qila olishni ta’minlovchi, o‘qituvchipedagog shaxs xususiyatlarini yig‘indisidir. Shunday muhim xususiyatlarga o‘qituvchi faoliyatining insonparvarlikka yo‘naltirilganligi, uning kasbiy bilimlari, pedagogik qobiliyatlari va pedagogik texnikasi (o‘z-o‘zini boshqara olish ko‘nikma lari va tinglovchilar bilan uzaro hamkorlik qila olish malakasi) kiradi. Bunday vazifalarni bajarishda avvalambor, xar bir bo‘lajak pedagogka ilmiy salohiyat kerak bo‘ladi va kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda kitob bilan ishlashdagi izlanishlar yordamchi qo‘llanma sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. - T.: Nizomiy nomli TDPU, 2005,- 149b.
2. Tarbiyaviy ish metodikasi. //Pedagogika institutlari uchun o‘quv qo‘llanma (L. I. Ruvinskiy tahriri ostida). - T.: “O‘qituvchi”, 1991. - 376 b.
3. Қаюмов, Б. З. Ў., & Абдураҳмонов, О. А. Ў. (2021). ТАЛАБАЛАРДА ШАХСИЙ ВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ФАЗИЛАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ. Scientific progress, 1(6), 750-754.
4. Qayumov Baxtiyor. (2024). THE CORRELATION RELATIONSHIP OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN ADOLESCENTS WITH ACHIEVEMENT MOTIVATION. Next Scientists Conferences, 1(01), 24–27. Retrieved from https://nextscientists.com/index.php/science-conf/article/view/261
5. Baxtiyor, Q. (2024). CREATIVITY AS A RESEARCH SUBJECT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(07), 76-80.
6. Baxtiyor, Q. (2023). O‘SMIR SHAXSIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA’LIM TIZIMINING O‘RNI. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 178-183.
7. Bozorov A.B universitet o‘qituvchilari uchun kasbiy etika qoidalari kerakmi? 10. Ochilov M. Muallim qalb memori “O‘qituvchi” 2001 yil.
8. https://cyberleninka.ru/viewer_images/19581645/f/1.png

SPORTCHILARDA O‘ZINI O‘ZI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Jumabaev Timur Jalgasbaevich – ps.f.f.d. (PhD), *dotsenti v.b.*
ITU, Pedagogika va psixologiya kafedrasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada sportchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonining pedagogik va psixologik tamoyillari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Sportchining o‘z ustida ishlashi uning mustaqil mashg‘ulot olib borishi, maqsad qo‘yishi, o‘z-o‘zini baholash va ichki motivatsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida xalqaro va mahalliy ilmiy manbalar tahlil qilinib, zamonaviy yondashuvlar taklif etiladi. Shu bilan birga, o‘z-o‘zini rivojlantirishning samarali strategiyalari va metodologik asoslari batafsil yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *sportchi, o‘z-o‘zini rivojlantirish, pedagogik tamoyillar, psixologik tamoyillar, motivatsiya, metakognitiv yondashuv, sport psixologiyasi, ta’lim texnologiyalari.*

Аннотация. *В данной статье глубоко научно анализируются педагогические и психологические принципы процесса формирования навыков саморазвития спортсменов. Работа спортсмена над собой способствует самостоятельной тренировке, постановке целей, самооценке и развитию внутренней мотивации. В ходе исследования проанализированы международные и отечественные научные источники и предложены современные подходы. При этом подробно освещаются эффективные стратегии и методологические основы саморазвития.*

Ключевые слова: *спортсмен, саморазвитие, педагогические принципы, психологические принципы, мотивация, метакогнитивный подход, спортивная психология, образовательные технологии.*

Annotation. *This article provides an in-depth scientific analysis of the pedagogical and psychological principles of the process of forming athletes' self-development skills. The athlete's work on self-improvement contributes to the development of independent training, goal-setting, self-assessment, and internal motivation. In the course of the research, international and domestic scientific sources are analyzed, and modern approaches are proposed. At the same time, effective strategies and methodological foundations of self-development are covered in detail.*

Keywords: *athlete, self-development, pedagogical principles, psychological principles, motivation, metacognitive approach, sports psychology, educational technologies.*

Kirish. Zamonaviy sport fanida sportchilarni tayyorlash jarayonida pedagogik va psixologik tamoyillar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik muhim o‘rin tutadi. Sport natijalariga erishishda sportchilarning faqat jismoniy tayyorgarligi va texnik mahorati emas, balki ularning psixologik barqarorligi, o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalari va mustaqil ta’lim olish qobiliyatlari ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun sport pedagogikasi va psixologiyasi sohasi sportchining shaxsiy rivojlanish strategiyalariga alohida e’tibor qaratadi.

O‘z-o‘zini rivojlantirish sportchilarga o‘z maqsadlarini aniq belgilash, murabbiy ko‘rsatmalarini ongli ravishda o‘zlashtirish, stress va bosim sharoitida samarali qaror qabul qilish imkonini beradi. Jahon tajribasida o‘z-o‘zini rivojlantirishning pedagogik va psixologik jihatlari bo‘yicha keng ko‘lamli ilmiy tadqiqotlar o‘tkazilgan bo‘lib, ushbu jarayonni yanada takomillashtirishga qaratilgan yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Mazkur maqolada sportchilarning o‘z ustida ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik va psixologik tamoyillar ilmiy asosda tahlil qilinadi. Ushbu tamoyillarning sport mashg‘ulotlari va ta’lim jarayoniga integratsiya qilinishi sportchilarning umumiy tayyorgarlik darajasi hamda natijadorligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, sportchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayoniga ta’sir etuvchi omillar, jumladan, motivatsiya, metakognitiv yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli muhokama qilinadi. Ushbu tahlillar sportchilarni o‘z faoliyatini mustaqil boshqarishga va intellektual o‘sishga undovchi omillarni aniqlashga imkon beradi.

1. O‘z-o‘zini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari Sport pedagogikasida o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayoni quyidagi mexanizmlarga asoslanadi:

Individualizatsiya va differensial yondashuv Sportchilar individual xususiyatlariga ko‘ra turli xil ta’lim strategiyalarini talab qiladi. Differensial yondashuv har bir sportchining qobiliyati, psixologik holati va o‘quv uslubi inobatga olingan holda, shaxsiy rivojlanish rejasini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shuningdek, individual o‘quv dasturlarining ishlab chiqilishi sportchilarning maqsadlariga mos ravishda o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayonini optimallashtiradi. *Mustaqillik va mas'uliyatni oshirish* Sportchilarning o‘z faoliyatini mustaqil boshqarish qobiliyatini rivojlantirish ularning mas’uliyat hissini oshirish bilan birga, o‘z-o‘zini baholash va o‘z ustida ishlashga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. Mustaqil qaror qabul qilish orqali sportchilar mustahkam irodaga ega bo‘lishadi va o‘z maqsadlarini aniq rejalashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish. Sportchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Masalan, video tahlil tizimlari, virtual murabbiylik, biofeedback texnologiyalari sportchilarga o‘z natijalarini aniq baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, onlayn ta’lim platformalari sportchilarning nazariy bilimlarini boyitishda muhim o‘rin tutadi.

Refleksiv yondashuv va metakognitiv tahlil. Refleksiya – sport mashg‘ulotlari davomida o‘z harakatlarini tahlil qilish va natijalardan saboq chiqarish jarayoni bo‘lib, sportchilarning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Bu tamoyil sportchilarning o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashish va innovatsion usullarni qo‘llash qobiliyatini shakllantiradi.

2. O‘z-o‘zini rivojlantirishning psixologik tamoyillari Sport psixologiyasida o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayoni murakkab psixologik omillar ta’sirida shakllanadi. Quyida ushbu tamoyillar ilmiy tahlil qilinadi:

Ichki va tashqi motivatsiyani uyg‘unlashtirish. Motivatsiya – sportchining natijalarga erishishdagi asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Ichki motivatsiya – sportchining o‘z maqsadlariga erishishga bo‘lgan ichki ehtiyoji bo‘lsa, tashqi motivatsiya – murabbiy, jamoadoshlar va muxlislarning rag‘batlantirishi orqali vujudga keladi. Samimiy qiziqish va maqsadga yo‘naltirilgan intilish sportchilarning natijalarini yaxshilaydi.

Metakognitiv strategiyalarni rivojlantirish. Metakognitiv qobiliyatlar sportchilarga o‘z-o‘zini nazorat qilish, o‘z strategiyalarini moslashtirish va samarali muammolarni hal qilish imkoniyatini yaratadi. Ushbu yondashuv sportchilarning raqobatbardoshligini oshiradi.

Xulosa. Sportchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirish pedagogik va psixologik tamoyillarga asoslangan tizimli jarayondir. O‘z-o‘zini rivojlantirish sport natijalarining yaxshilanishiga, sportchining ruhiy va jismoniy barqarorligiga hamda kasbiy o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Mustaqil qaror qabul qilish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va motivatsiyani oshirish orqali sportchilarning intellektual va kasbiy yuksalishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev, N. (2021). Sport psixologiyasi va shaxsiy rivojlanish. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Xolmatova, G. (2020). “Sportchilarning psixologik bardoshliligini oshirish omillari.” O‘zbekiston psixologiya jurnali, 3(2), 45-58.
3. Qosimov, B. (2019). Murabbiy va sportchi: Psixologik o‘zaro ta’sir asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
4. Rahimova, M. (2022). “Sportchilarning o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirishning psixologik jihatlari.” O‘zbekistonda psixologik tadqiqotlar, 5(1), 78-92.
5. Abdullayev, D. (2018). Yosh sportchilarning motivatsiya va o‘zini boshqarish qobiliyatlari. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.

IQTIDORLI TALABALARNING ANIQLASHNING PEDAGOGIK MEXANIZIMLARI

Ibraymov Iklasbay Erejepovich – p.f.f.d. (PhD), *dotsenti v.b.*
University of innovation technologies

Annotatsiya: Ushbu maqola hali ta’rif bosqichida bo‘lgan kognitiv profilni iqtidorlilik o‘rganishga qaratilgan. Ta’lim muhiti va yangi o‘qitish texnologiyalarning pedagogik mexanizmlaridan foydalanish haqida ma’lumot berilgan. Biz tezisda iqtidor ta’rifidan boshladik, o‘rtachadan yuqori qobiliyat va imkoniyatlar mavjudligini ta’kidladik.

Kalit so‘zlar: iqitodorli talabalar, pedagogika, ta’lim, kognitiv profil, psixologiya.

Salomatlik tushunchasi turli xil ma’nolarga ega, xususan, bu atama JSST (Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti)ning salomatlik ta’rifida uchraydi. JSST salomatlik g‘oyasini "kasallikning yo‘qligi emas, balki to‘liq jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonlik holati" deb belgilaydi. Ushbu ta’rifning talqini doimo rivojlanib boradi va to‘liq farovonlik holati bo‘lishi uchun birinchi navbatda individual farqlarni tan olish va ularni qabul qilishga tayyor bo‘lish kerak. Shu nuqtai nazardan, hali ham aniqlanayotgan kognitiv profilni o‘rganish qiziq: iqtidorning kognitiv profili. Ushbu kognitiv profil, aslida, uni identifikatsiyalash uchun ham, keyingi qo‘llab-quvvatlash va takomillashtirish uchun ham qiyinchilik tug‘diradi.

“Iqtidor” atamasi o‘z tengdoshlari bilan solishtirganda o‘rtacha darajadan yuqori qobiliyat va salohiyatga ega bo‘lgan odamlarni belgilaydi. Hozirgi vaqtda yagona ta’rif yo‘q va turli mamlakatlar turli xil ko‘rsatmalar ishlab chiqmoqda: ba’zilari klinisyenlar uchun, boshqalari esa o‘rganish uchun mo‘ljallangan.

“Iqtidorlilik” atamasining yagona ta’rifiga murojaat qilish juda qiyin. Eng ko‘p qabul qilingan ta’riflardan biri iqtidorli shaxslarni tengdoshlariga nisbatan ma’lum bir vaqtda va tegishli madaniyatning muhim sohalarida ajoyib qobiliyatlarni namoyon etuvchi yoki namoyon qilish potentsialiga ega bo‘lgan shaxslar sifatida belgilaydi. Shunday qilib, iqtidorli o‘quvchilar kognitiv qobiliyatlarga ega bo‘lib, ularni ishlash nuqtai nazaridan yoshi kattaroq shaxslarga o‘xshash qiladi. Bu xususiyat rivojlanish yillarida eng aniq namoyon bo‘ladi; o‘rganishning dastlabki bosqichlarida, aslida, iqtidorli shaxsning qobiliyatlari tengdoshlari guruhiga qaraganda tezroq va rivojlangan. Ta’riflash qiyin bo‘lishidan tashqari, "iqtidor" atamasi son-sanoqsiz kognitiv profillarga ham tegishli bo‘lishi mumkin. Aslida, atamani ishlatishda ko‘pincha chalkashliklar mavjud. Ilmiy landshaftda aholining o‘rtacha ko‘rsatkichidan yuqori kognitiv xususiyatlarni o‘z ichiga olgan bir nechta atamalar mavjud. Italiya iste'dod va PlusDotationni rivojlantirish assotsiatsiyasi (AISTAP), 2015 yilda, ayniqsa, malakali talabalarni aniqlash uchun quyidagi tasnifni taqdim etdi:

- Talabalarning 5 foizini tashkil etuvchi iqtidorli o‘quvchilar ekspert kognitiv baholashdan o‘tkaziladi;
- Iqtidorli talabalar: badiiy, musiqiy, kinestetik/tana tili, yetakchilik, hissiy intellekt sohasida iqtidorini namoyon etuvchi talabalar;
- Qo‘shimcha iqtidorli: yoshidagi tengdoshlaridan sezilarli darajada yuqori natijalarga erisha oladigan talabalar, bu talabalar aholining 2% ni tashkil qiladi;
- O‘rtachadan yuqori malakali talabalar: akademik jihatdan, tengdoshlaridan yuqori va yoshiga nisbatan kutilganidan yuqori natijalarga erisha oladigan talabalar; bu talabalar talabalar sonining taxminan 20% ni tashkil qiladi.

Yana bir qiziqarli ta’rif ta’lim-tarbiyaviy jihatga e'tiborni qaratadi. Darhaqiqat, Stivenning ta’kidlashicha, iqtidorli shaxslar o‘ziga xos qobiliyatlarga ega (akademik, intellektual, ijodiy, etakchilik) va tabaqalashtirilgan ta’lim dasturlarini talab qiladi. "Iqtidorli" kognitiv profilni o‘ziga xos tarzda aniqlashga bo‘lgan son-sanoqsiz urinishlarga qaramay, bu qanchalik murakkab ekanligi ayon bo‘ladi. Darhaqiqat, iqtidorli shaxslarni noto‘g‘ri tushunilgan aholi sifatida belgilang. Adabiyot iqtidorli profilni aniqlash va tavsiflash mumkin bo‘lgan mezonlar va xususiyatlarni ishlab chiqishga harakat qilmoqda. Birinchidan, iqtidorlilik tashxis qo‘yilishi kerak bo‘lgan kasallik emasligi va hozirda uni aniqlash uchun umumiy kelishilgan mezonlar mavjud emasligi ta’kidlanadi. Psikometrik nuqtai nazar iqtidorni tan olishda eng keng tarqalgan istiqboldir. Ushbu fikrga ko‘ra, IQ asosiy

mezonni ifodalaydi: kamida 120 ball to‘plash xalqaro miqyosda ko‘pchilik psixologlar va maktablar tomonidan qo‘llaniladigan mezondir.

Iqtidorli bolani aniqlashning universal mezonlari yo‘qligi ta’kidlangan. Adabiyot turli xil mezonlar va foydalanish uchun ko‘rsatmalarga to‘la. Bu diagnostik kognitiv profilni aniqlash va o‘quv kontekstida tayyorlanish uchun mavjud; biroq rasmiy transvers mezonlarga hali erishilmagan. Italiyada, ilgari ta’kidlanganidek, psixologlar uchun ko‘rsatmalar mavjud; o‘qituvchilar va o‘quv ekspertlari uchun ko‘rsatmalar hali ham ishlab chiqilmoqda. Idoraning 2018-yil 15-noyabrdagi 1603-sonli qarori bilan Ta’lim, universitet va ilmiy tadqiqot vazirligi [22] iqtidorlilik bo‘yicha texnik jadval tuzib, quyidagilarni belgilashga qaratilgan: yuqori intellektual salohiyatli o‘quvchilar va talabalarga g‘amxo‘rlik qilish bo‘yicha milliy ko‘rsatmalar; ko‘rsatmalarni tarqatish va o‘tkazishni rag‘batlantirish tashabbuslari; yuqori intellektual salohiyatga ega o‘quvchilar va talabalarning maktab tuzilmasi doirasida o‘qish, sog‘liq va farovonlik huquqini himoya qilish bo‘yicha funktsional tashabbuslar.

O‘qituvchi shaxsiylashtirilgan o‘yin muhitini qo‘llagan paytda, o‘qituvchining o‘zi har bir talabaning boshlang‘ich darajasini tanlash imkoniyatiga ega va shu bilan talabaning o‘z imkoniyatlariga muvofiq ishlash va fikr-mulohazalar bilan tavsiflangan doimiy yaxshilanishni kafolatlaydi. Bundan tashqari, o‘yin platformalari tufayli guruh nuqtai nazaridan yuzaga keladigan hamkorlik chiziqli va inklyuziv integratsiyaga imkon beradi. Shu sababli, xalqaro ilmiy va hukumat panoramasi bu masalaga tobora ko‘proq e'tibor va sezgir bo‘ladi degan umiddamiz: nafaqat ushbu mavzu bo‘yicha tadqiqotlarni rag‘batlantirish, balki o‘qituvchilarni tayyorlash orqali kengroq bilimlarni olishga qaratilgan real siyosatni joriy etish. mavzu va e'tibor talabalarning kognitiv, hissiy va ijtimoiy ehtiyojlariga tobora ko‘proq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. McClain, M. C., & Pfeiffer, S. (2012). Identification of gifted students in the United States today: A look at state definitions, policies, and practices. *Journal of Applied School Psychology*, *28*(1), 59-88.
2. McCoach, D. B., Kehle, T. J., Bray, M. A., & Siegle, D. (2001). Best practices in the identification of gifted students with learning disabilities. *Psychology in the Schools*, *38*(5), 403-411.
3. Coleman, M. R., & Gallagher, J. J. (1995). State identification policies: Gifted students from special populations. *Roeper Review*, *17*(4), 268-275.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA JURNALIST KADRLAR TAYYORLASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

K.B.Kenesbaev – p.f.f.d. (PhD), *dotsent v.b.*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida jurnalist kadrlar tayyorlashdagi pedagogik muammolar tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari va raqamli vositalarning ta’lim jarayoniga integratsiyasi natijasida yuzaga kelgan yangi talablar, jurnalistika ta’limining mazmuni va metodikasi yangilanishi zarurligi ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish, amaliy tajriba orttirish va innovatsion ta’lim usullarini qo‘llash pedagogik jarayon samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, jurnalist kadrlar, pedagogik muammo, axborot texnologiyalari, ta’lim jarayoni, innovatsion metodlar, raqamli ko‘nikmalar.

Аннотация: В статье анализируются педагогические проблемы подготовки журналистских кадров в условиях цифровой трансформации. Рассматривается необходимость обновления содержания и методики журналистского образования в связи с интеграцией современных информационных технологий и цифровых инструментов в образовательный процесс. Подчеркивается важность развития цифровых компетенций, приобретения практического опыта и применения инновационных методов обучения для повышения эффективности педагогического процесса.

Ключевые слова: цифровая трансформация, подготовка журналистских кадров, педагогическая проблема, информационные технологии, образовательный процесс, инновационные методы, цифровые компетенции.

Abstract: The article analyzes the pedagogical challenges of training journalism professionals in the context of digital transformation. It highlights the need to update the content and methodology of journalism education due to the integration of modern information technologies and digital tools into the educational process. The importance of developing digital skills, gaining practical experience, and applying innovative teaching methods is emphasized as key factors in enhancing the effectiveness of the pedagogical process.

Keywords: digital transformation, journalism training, pedagogical challenge, information technologies, educational process, innovative methods, digital skills.

Jahonda axborot makoni globallashuvining kuchayishi jurnalistika va media sohasida ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilish, sodir bo‘layotgan voqea va yangiliklar haqida dunyo hamjamiyatini operativ va xolis axborot bilan ta’minlashga doir yondashuvlarni tubdan takomillashtirish zaruratini talab etmoqda. Bu esa, zamonaviy media sohasida yuqori kasbiy salohiyatga ega, umuminsoniy va milliy qadriyatlar, umume’tirof etilgan demokratik tamoyillar asosida faoliyat olib boradigan, ijtimoiy mas’uliyatli jurnalist kadrlarni tayyorlash zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. YuNESKO, Jahon jurnalistika ta’limi kengashi (WJEC), Yevropa jurnalistika ta’limi Assotsiatsiyasi (EJTA) kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan mediamuhit talablariga adekvat javob bera oladigan jurnalistlik kasbi transformatsiyasining asosiy yo‘nalishlarini aniqlashtirish, konvergensiya sharoitida jurnalistlar tayyorlashga yo‘naltirilgan amaliy-shakllantiruvchi texnologiyalar, samarali ta’lim modellarini ishlab chiqish, yaxlitlikda jurnalistika ta’limini modernizatsiyalashga doir qator amaliy loyihalar amalga oshirilmoqda.

Dunyoda bo‘lajak jurnalistlarning transmediali kompetentligini shakllantirish, jurnalist-talabalarni o‘z-o‘zining raqobatbardoshligini kasbiy o‘qitishga yo‘naltirishning pedagogik tizimini ishlab chiqish, kasbiy fotografik madaniyatini tarkib toptirish, kasbiy shakllanish jarayonida haqiqatni izlab topishga doir akmeologik modelni takomillashtirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, jurnalistika mutaxassisligi talabalarida axborot bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish, bo‘lajak jurnalistlarning nutqiy ifoda vositalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish, klassik universitetlarda jurnalistlar tayyorlashning pedagogik komponentini aktuallashtirish, professionallashuvning turli bosqichlarida jurnalist shaxsining axloqiy-estetik jihatlarining o‘ziga xosliklarini aniqlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda so‘z va axborot erkinligini ta’minlash, so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan demokratik yangilanish jarayonlari haqida o‘z vaqtida va xolis axborot tarqatish, jurnalistika sohasi va media vositalari faoliyatini izchil rivojlantirish, sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish, jahon andozalari darajasida faoliyat ko‘rsatishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, sohani zamonaviy fikrlaydigan yetuk mutaxassislar bilan ta’minlashga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda. “Ommaviy axborot vositalarining roli va jurnalistlarning kasbiy faoliyati himoyasini yanada kuchaytirish, mahalliy va xorijiy ommaviy axborot vositalarining o‘zaro hamkorligi va sohada mavjud muammolarni o‘rganish, ularni bartaraf etish hamda istiqbollarni belgilab olish uchun qulay media-maydon yaratish” [1] ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Bu esa, raqamli mediamakon sharoitida jurnalist kadrlarni tayyorlashning tadqiqiy-didaktik imkoniyatlarini yoritib berish, jurnalist kadrlarni tayyorlashga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon modelini ishlab chiqish, kompetensiyaviy yondashuv asosida jurnalist kadrlarni tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Jahonda jurnalist kadrlar tayyorlash muammosining tarixiy-nazariy va pedagogik jihatlarini aks ettiruvchi qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, hozirgi kunda davlatimizda ushbu sohaning zamonaviy yo‘nalishlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish zarurati yuzaga kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan “... ko‘p qirrali professional bilim va malakaga, yuksak ma’naviy-intellektual fazilatlarga ega bo‘lgan

zamonaviy jurnalist kadrlar tayyorlash” [2] bo‘yicha ustuvor vazifalar belgilab berilgan bo‘lib, bu borada respublikamizda oliy ma’lumotli jurnalist kadrlar tayyorlash tizimida tub islohotlarni amalga oshirish, jurnalistika sohasi ta’limini ilg‘or xorijiy tajribalar asosida rivojlantirish va ushbu jarayonning ilmiy-pedagogik asoslarini takomillashtirishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar olib borish dolzarblik kasb etmoqda.

Barcha xorijiy tadqiqotchilar ham fanning metodologik tamoyillariga amal qilgan holda jurnalistlarni kasbiy tayyorlash uchun muhim bo‘lgan u yoki bu jihatni ilmiy-nazariy va pedagogik tomondan asoslab beradilar. Chunonchi, jurnalist kadrlarni tayyorlash jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy ahamiyat kasb etuvchi muammolarni aniqlashga qaratilgan pedagogik yo‘nalishdagi tadqiqotlarni alohida qayd etish joiz. Jumladan, mavzu doirasida olib borilgan tadqiqotlardan: T.N.Vladimirova, I.A.Illarionova, O.V.Jidkova, Y.V.Agrikova, O.E.Kozlova, N.G.Vitkovskaya tomonidan oliy o‘quv yurtlarida jurnalistika ta’limini rivojlantirishning hozirgi va istiqboldagi tendensiyalarini aniqlashtirish, jurnalist kadrlarni kasbiy tayyorlashning pedagogik tarkibiy qismini yangilash, bo‘lajak jurnalistlarning ijtimoiy, axborot, kasbiy kompetensiyasi mezonlari va ko‘rsatkichlarini aniqlashtirish hamda shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari va bu sifatlarni bosqichma-bosqich rivojlantirish muammolari; Y.V.Andreeva, Yu.V.Artemova, T.A.Sablina tomonidan talaba jurnalistlarning o‘z-o‘zini anglash, raqobatbardoshligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’limni pedagogik tizimining konseptual asoslari; M.V.Belousov tomonidan universitet va ommaviy axborot vositalari tahririyatlarida jurnalist kadrlarni maqsadli tayyorlashning pedagogik masalalari; Ye.S.Doroshuk, N.V.Ageenko, O.Yu.Barabash tomonidan bo‘lajak jurnalistlarning ijodiy tayyorgarligini takomillashtirish, uslubiy, professional, fotografik madaniyatini, kommunikativ xulq-atvorini, ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, kasbiy etika normalariga rioya qilishga tayyorgarligini oshirish muammolari; A.V.Gorbunova, I.T.Stepanyan kabi olimlar tomonidan bo‘lajak jurnalistlarga intervyu olish, retsenziya, PR materiallar tayyorlash, chet tillarini o‘qitish metodikasi, nutq ko‘nikmalarini shakllantirishga doir tadqiqotlar amalga oshirildi.

Shuningdek, mazkur muammoning ba’zi masalalari yuzasidan jurnalistika va fanning umumnazariy konsepsiyalarini (tarix, psixologiya va boshqa fan sohalari nuqtai nazaridan yoritib beruvchi) o‘zida mujassam etgan asarlardan: jurnalistika ta’limi nazariyasi va tarixiy asoslarini tadqiq qilishga bag‘ishlangan I.A.Fateeva, jurnalist kadrlarni tayyorlashning shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari V.S.Semikov, S.Yu.Smirnova; jurnalistika va jurnalistik ta’limni professional soha sifatidagi o‘rnini ko‘rsatuvchi S.G.Korkonosenko, B.Ya.Misonjnikov, A.N.Teplyashina; jurnalistika ta’limining global tendensiyalari, asosiy ta’lim dasturlarini loyihalash jarayonlari L.G.Svitich, A.A.Shiryaeva; bo‘lajak jurnalistlarni o‘qitish muammolari, jurnalistlarni kasbiy tayyorlash amaliyoti va jurnalistik ta’limni pedagogik boshqarish masalalari L.P.Shesterkina; zamonaviy sharoitda jurnalistning deontologik madaniyati, axloq muammolari va kasbiy kompetentligi masalalari bilan bog‘liq A.G.Donskix, K.R.Nigmatullina, Y.S.Kilpelyaynen, Ye.V.Oleshko; bo‘lajak jurnalistni kasbiy shakllanishi, jurnalist shaxsining axloqiy jihatlari, ijobiy baholashning psixologik xususiyatlarini aks ettiruvchi L.A.Zakirzyanova, S.A.Boysova va boshqa qator olimlarning ilmiy-metodik ishlari biz tanlagan muammoning aksariyat jihatlarini tushunib, bayon qilishda katta ahamiyatga molik.

Mamlakatimizda jurnalistika sohasida yetakchi olimlardan N.Abduazizova, B.Do‘stqoraev, M.Xudoyqulov, F.Muminov, X.Do‘stmuxammedov, F.Muminova, T.Madreymov, D.Bekbauliev, S.Nurjanov, D.Teshabayeva, T.Masharipova, N.Qosimova, Z.Orazimbetova, N.Toshpo‘latova, N.Muratova va boshqa qator olimlarning ilmiy-metodik, tarixiy-publitsistik asarlarida jurnalistikaning nazariy kategoriyalari, ommaviy axborot vositalari tipologiyasi va publitsistika janrlari, jurnalist ijodi va mahorat masalalari, matbuot va jurnalistikaning rivojlanishi va tarixiy asoslari, jurnalist etikasi va kasbiy madaniyati, OAV va jurnalist faoliyatining huquqiy masalalari, xalqaro jurnalistika tendensiyalari va istiqbollari, jurnalistikaning sotsiologik va psixologik asoslari, onlayn jurnalistika, OAV tili va nutq madaniyati, jurnalistika tizimi va

sohalari, xorijiy mamlakatlar jurnalistikasi, mediata’lim va axborot savodxonligi muammolari, jurnalistning professional kompetentligi masalalari atroflicha yoritilgan.

Mazkur tadqiqotlarda ilgari surilgan g‘oyalarda ba’zi olimlar jurnalistika ta’limida akademik ta’limni ustun qo‘ysa, ba’zilari amaliyotga yo‘naltirilgan ta’limni maqul ko‘radi. Shu bois, quyida ushbu ikki model o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni keltirib o‘tishni joiz toptik.

Akademik (universitet) ta’lim va amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim modellari qiyosiy tahlili

Mezonlar	**Akademik (universitet) ta’lim**	**Amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim**
Ta’lim maqsadi	Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiya sohalari nazariyasini chuqurlashtirgan holda o‘rgatish, tadqiqotchilar va “Jurnalist” malakasiga ega bo‘lgan mutaxassislar tayyorlash	Muayyan tahririyat uchun ijodiy xodim, jurnalistlik kasbining mutaxassisini tayyorlash
Ta’lim berish, shuningdek, ta’lim mazmunini belgilashdagi asosiy	Axborot-tahliliy	Amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan, o‘rgatish – samara (axborot mahsuloti) olish
Ta’lim jarayonida shakllanadigan asosiy qobiliyatlar	Nazariy bilim, tahlil qilish ko‘nikmasi va kasbiy malka	Amaliy ko‘nikmalar, operatsion ko‘nikmalar, talabalar uchun tahririyat muhitiga doir maxsus bilimlar
Ta’lim berishning asosiy shakllari va metodikasi	Ma’ruza va seminar/amaliy mashg‘ulotlar, talabalarning ilmiy tadqiqot ishlari, loyihalar, ta’limga muammoli yondashuv, interfaol usullar, bahs, munozara	Treninglar, mahorat darslari, dizayn-loyiha texnologiyalari, o‘quv jarayonining o‘quv-ishlab chiqarish shakllari (fakultet texnologiyalari, moddiy-texnik bazada asoslanishi yoki tahririyatda fakultet “ijodiy laboratoriya xonasi” bo‘lishi talab etiladi)
O‘qitish jarayoniga jalb etilgan ta’lim beruvchilar	Ilmiy daraja va unvonga ega bo‘lgan, mediasohada ilmiy tadqiqot ishlari olib borish bilan shug‘ullanadigan ilmiy pedagogik xodimlar, amaliyotchi jurnalistlar (o‘rindoshlik asosida)	Tahririyat ishi va texnologik jarayonlarini yaxshi bilan amaliyotchi mutaxassislar
Ta’lim davrida shakllanadigan asosiy tafakkur qobiliyati	Tahlil	Sintez (umumlashtirish)
Egallanadigan bilimlar tabiati	Nazariy va kasbiy bilimlar	Texnologik amaliy bilim
O‘quv davri (semestr yakuni)da talabalar bilimini oraliq baholash asosiy shakli	Nazariy imtihon	Sinov, ijodiy ishlar taqdimoti

Yakuniy imtihon shakli	Nazariy fanlar bo‘yicha imtihon va bitiruv malakaviy ishining himoyasi	Jurnalistik kasbiy faoliyatning ijodiy natijalari (ijodiy ishi)ni taqdimoti va himoyasi
O‘qitishga ixtisoslashgan ta’lim massasasi	Klassik universitet	O‘rta maxsus kasb hunar muassasalari, ixtisoslashgan universitetlar ta’limi

Mavjud nazariy qarashlarni umumlashtirib, tahlillarga tayangan holda malakali jurnalist kadrlarni tayyorlash tizimini rivojlantirishda quyidagi asosiy jihatlarga alohida e’tibor qaratish lozim. Jumladan:

Birinchidan, barcha sohalar kabi jurnalistikaning bo‘lajak kadrlari uchun ham akademik ta’limning o‘rni juda muhimligini alohida ta’kidlaymiz. Yosh jurnalistlar o‘z sohasi bo‘yicha ta’lim muassasalarida oliy ma’lumot olish jarayonida jurnalistikaning asosiy tamoyillari va ko‘nikmalari, axloq, manbalar, tahliliy va yozish ko‘nikmalari hamda media sohasida qo‘llaniladigan zamonaviy texnologiyalar va vositalarni o‘rganadilar. Ikkinchidan, jurnalistika yo‘nalishi talabalari akademik ta’limdan tashqari, real media tashkilotlarida amaliy mashg‘ulotlar hamda amaliyotlarda ishtirok etishlari mumkin. Bu ularga jurnalistik muhitda ishlash bo‘yicha amaliy tajriba orttirish, ommaviy axborot vositalarining amalda qanday ishlashini tushunish, hayotiy vaziyatlarda o‘z ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, malakali jurnalistlarni rivojlantirish namunasi mentorlik, ya’ni murabbiylik dasturini o‘z ichiga olishi mumkin, unda tajribali jurnalistlar yosh mutaxassislar bilan hamkorlikda o‘z mahoratlarini rivojlantirishga yordam beradi, tajriba almashadilar va ularga maslahat beradilar.

Ma’lumki, jurnalistika dinamik soha, shuning uchun jurnalistlar doimiy ravishda o‘z malakalarini oshirib borishlari, eng so‘nggi tendensiya va texnologiyalardan xabardor bo‘lib turishlari muhim. Jurnalistlar uchun uzliksiz ta’lim modeli ularning kasbiy rivojlanishiga va o‘zgaruvchan muhitga moslashishiga yordam beradigan sifatli ta’limni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Shuni alohida ta’kidlash zarurki, jurnalistika ijodiy soha bo‘lgani bilan uning amal qilishi kerak bo‘lgan o‘ziga xos axloqiy tamoyillari va standartlari mavjud. Jurnalistlarni tayyorlash modeli talabalarning kasbiy-etika qoidalari va qadriyatlarga muvofiq ishlashini ta’minlash uchun ushbu tamoyillar va standartlar bo‘yicha chuqur o‘qitishni o‘z ichiga olishi lozim.

Umuman olganda, malakali jurnalist kadrlarni tayyorlash tizimi akademik ta’lim, amaliy mashg‘ulotlar, mentorlik, uzliksiz ta’lim va kasb odob-axloq me’yorlariga e’tiborni o‘zida mujassamlashtirishi kerak. Bu esa jurnalistika sohasida samarali mehnat qilishga tayyor, kasbning yuksak talablariga javob beradigan malakali jurnalist kadrlarni shakllantiradi, degan xulosaga kelish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlariga tabrigi. – 26.06.2024. // https://president.uz/uz/lists/view/7346

3. Aytimbetov M.Z., Kenesbaev Q.B. Qoraqalpog‘istonda jurnalist kadrlarni tayyorlash: nazariya, tarix va amaliyot. Monografiya. - Toshkent: “METODIST NASHRIYOTI”, 2025. – 112 b.

4. Вальковский М.А.Журналистское образование:актуальные аспекты и тенденции. // Журнал Белорусского государственного университета. Журналистика. Педагогика. – 2019, № 2. – ст. 17-22.

5. Агрикова Е.В. Формирование трансмедийной компетентности студентов – будущих журналистов в вузе. Автореф. дисс. … канд. пед. наук. – Ульяновск: 2018. – 26 с.

6. Владимирова Т.Н. Дидактическая концепция профессиональной подготовки журналистов в высшей школе России. Дисс. ... докт. пед. наук. – М.: 2015. – 481 с.

7. Дадахонов А. Журналистик таълимда "Амалиётга йўналтирилган модел" хусусиятлари. // Педагогика ва психологияда инновациялар, 2020, № SI-2. – Б.999-1008.

8. Корконосенко С.Г. Журналистское образование: потребность в педагогической концептуализации // International journal of experimental education. – 2013, №1. - Ст. 38-41

9. Муминова Ф. Модели журналистского образования. // «Ўзбекистонда хорижий тиллар" илмий-методик электрон журнал, 2019, № 4. – Б.101-112.

10. Фатеева И.А. Журналистское образование в России: теория, история, современная практика. Дисс. … докт. фил. наук. – Екатеринбург, 2008. – 320 с.

MEKTEP OQIWSHÍLARÍNDA KREATIV AKTIVLIKTI RAWAJLANTÍRÍWDÍŃ PEDAGOGIKALÍQ TÍYKARLARÍ

E.J.Kenesbaeva *– assistent-oqıtıwshı*
D.Ó.Jumabaeva *- student*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotaciya. Bul maqalada mektep oqıwshılarında kreativ aktivlikti rawajlantırıwǵa baǵdarlantırılǵan pedagogikalıq procestıń mazmunı hám onı enjaydırıw jolları haqqında maǵlıwmatlar berilgen. Sonıń menen, shet el qánigeleriniń izertlewlerinde kreativ aktivlik boyınsha pikirleri bayan etilgen.

Gilt sózler: kreativlik, aktivlik, kreativ aktivlik, rawajlanıw, dóretiwshilik, dóretiwshilik qábileti, uqıplıq.

Аннотация. В данной статье представлена информация о содержании педагогического процесса, направленного на формирование и развитие креативной активности у школьников, и способах его реализации. Вместе с тем, в исследованиях зарубежных специалистов изложены мнения о креативной активности.

Ключевые слова: креативность, активность, креативная активность, творчество, творческая способность, компетентность.

Abstract. This article provides information on the content of the pedagogical process aimed at the formation and development of creative activity in schoolchildren and the ways of its implementation. At the same time, the opinions of foreign specialists on creative activity are presented in their research.

Keywords: creativity, activity, creative activity, creativity, creative ability, aptitude.

Pedagogika, psixologiya, sociologiyaǵa tiyisli dereklerde seziwge tiykarlanǵan oylaw hámde qıyal yamasa dóretiwshilikti anıq túsiniw jaǵdayları haqqında pikir júritilgen. Dóretiwshilikke tiykarlanǵan kóz qarastı baǵdarlaw ushın mashqalanıń tariyxiy tamırlarına júz burıwımız lazım. Kreativlik hám dóretiwshilik uqıplıq túsinigi ilimiy hádiyse sıpatında ótken ásirdiń 70 jıllarınan baslap qánigelerdiń itibarın ózine tarqan. Dáslep D.B.Bogoyavlenskaya [1] bul máseleni izertlewge kirisken.

Kóplep shet ellik qánigelerdiń izertlewlerinde kreativ aktivliktiń mánisi, wazıypalardı orınlanıwında maǵlıwmatlardı, xabarlardı túrli usıllarda jedellik penen qollaw sıpatında túsinilgen. D.B.Bogoyavlenskaya [1] bolsa, kreativlik aktivlikke ǵayratlılıq mánisiniń bar ekenligin kórsetip ótken edi. Bul ózbetinshe tárizde júzege keletuǵın oqıwshılardıń aktivliligine baǵdarlantırılǵan, óz-ózine mashqala qoyıw formasında kórinetuǵın hádiyse bolıp, bunda waqıt, háreket maramın bildiriwshi zárúr faktor sıpatında áhamiyetke iye.

Ǵayratkerlik járdeminde oqıwshılar mashqalalar qoyıw, belgili mashqalanı pútin tárizde pikirlik qamtıp alıw múmkinshilikke iye boladı. Kreativlik dóretiw, dóretiwshilik tarawı, dóretiwshi quwat máselelerin izertlew quramalı pedagogikalıq hádiyse bolıp, kóplep sorawlar hám ámeliy dálillerdi talap qıladı. Qánigeler bul mashqalanıń keń kólemli ekenligin ayrıqsha aytıp ótedi.

Oqıwshılardıń ishki dúnyasında olardıń bárshe uqıplıqları uyqasqan boladı. Bul bolsa óz náwbetinde oqıwshılardıń iskerlik subiekti sıpatındaǵı energiyasın payda etedi. Kreativ aktivliktiń túrli kórinislerine tayarlıq kóz qarasınan anıqlanadı. Sonıń menen, oqıwshılardıń jeke rawajlanıw

dárejelerin boljaw arqalı da olardıń kreativlikleride anıqlanadı. D.Muradova, B.G.Ananiev, V.A.Kruteckiy, A.N.Leontevlardıń atap kórsetiwinshe, iskerlik oqıwshılardıń józege keletuǵın hám payda etiletuǵın energiyası bolıp, kópqırlı xarakteriystikaǵa iye. B.G.Ananiev [2] óz izertlewlerinde kreativliktiń 4 dárejesin ajıratıp kórsetken edi:

1) iskerliktiń dástúr, operaciyalar hám qurallar sisteması sıpatında pútinligi hámde materiallıq-ruwxiy qádiriyatlar ekenligi;

2) ózinde belgili maqset, meyil hám usıllarǵa erisiw múmkinshiligi sıpatındaǵı hárekettiń ayrıqsha normaları;

3) háreketler qurılatuǵın global jılısıwlar dástúri;

4) úlken jılısıwlardı józege keltiretuǵın kishi jılısıwlar.

B.G.Ananievtiń atap ótiwinshe, dáslepki eki dáreje insan iskerligin subiekt sıpatında analiz qılıwǵa muwapıq ekenligi. Úshinshi hám túrtinshi dárejeler bolsa, insan iskerligin shaxs sıpatında anıqlawǵa muwapıq boladı. Insan subiektiniń energiyası shaxs dárejesinde analiz qılınǵanda insannıń ulıwma uqıplıqları sıpatında sáwlelenip, onıń sezgirlik (sensor), logikalıq, perceptiv, háreketshenlik hámde affektiv wazıypaları, yaǵnıw qábileti payda boladı [2].

S.L.Rubinshteynniń atap kórsetiwinshe, uqıplıqlar – quramalı uyqasqan hádiyse bolıp, ózinde bir qatar maǵlıwmatlardı jámlestiredi, olsız insan belgili iskerlikti orınlalmas edi. Bul uqıplıqlar arnawlı shólkemlestirilgen iskerlik procesinde jetilesedi [3].

Dóretiwshilik energiyası túsinigi oqıwshılardıń óz múmkinshiliklerin józege shiǵarıwı sıpatında sáwlelenedi. Bul ulıwma jańa, qaytalanbas nátiyjelerdi jaratıw múmkinshiligin beredi. Bul nátiyjeler jámiyettiń social mádeniy talaplarına say keliwi lazım. Oqıwshılardıń dóretiwshilik úlgileri olardıń hár tárepleme rawajlanǵanlıǵın kórsetedi. Atap aytqanda, sezimlik, intellektual, fizikalıq, ádeplilik, estetikalıq, ruwxiy sıyaqlı.

Búgingi kúnge kelip oqıwshı shaxsına baǵdarlantırılǵan jantasıw onıń dóretiwshilik energiyaların józege shıǵarıw faktorları sıpatında onıń uqıplıǵı, intásin józege shıǵaradı hám kórsetedi. Oqıwshılardaǵı intániń joqarı kórinisi sıpatında kreativlik ózinde dóretiwshilik uqıplıqların bildiredi.

Oqıwshılardıń kreativ aktivligin olardıń dóretiwshilik oylawı menen baylanıslı tárizde analiz qılıw lazım. Iskerlikli jantasıw sheńberinde oqıwshılardıń dóretiwshilik oylawı kreativ aktivliktiń quramlıq bólimi sıaptında túsiniledi. Bul proceste oqıwshılar belgili wazıypalardı orınlaydı. Dóretiwshilik oylaw menen bir qatarda, oqıwshılardıń kreativ aktivlikleri bir neshe ruwxiy jaǵdaylardı da ózinde jámlestiredi. Atap aytqanda, meyiller, sezim-tuyǵılar, keshirmeler, este saqlaw, erkli dıqat, uqıplıqlar sıyaqlı.

Oqıwshılardıń kreativ aktivlikleri ónimli iskerlik penen óz ara teń bolıp esaplanadı. Oqıwshılardıń kreativ aktivliklerin bahalaw tarawında qánigeler túrlishe kóz qaraslardı bayan qılǵan. Oqıwshılardıń kreativ aktivlikleri kópshilik jaǵdaylarda ruwxiy jaqtan jańalıqlar jaratıwǵa umtılıwları menen túsindiriledi. Ónimli proceslerdiń nátiyjeleri bolsa ruwxiy jaqtan jańalıqlardı umtılıwın bildiredi.

Joqarıdaǵılar tiykarında sonı aytıp ótiw múmkin, oqıwshılarda jańa kónlikpelerdiń oqıw procesinde jańa jaǵdaylardı józege keltiriwin talap etedi. Oqıwshı ruwxiyatında józege kelgen jańalanıw tek ǵana ónimli iskerlik nátiyjesi, bálki úlgige tiykarlanǵan iskerlik nátiyjesi bolıwıda múmkin. Oqıwshılardıń berilgen úlgi tiykarında orınlaytuǵın iskerligi ádetiy oqıw wazıypaların orınlaw, wazıypalardı sheshiwdiń jańa usılların qollaw múmkinshiliginde beredi. Bul proceste oqıwshı óz iskerligin ámelge asırıw ushın zárúr bilimlerdi ózlestirgen bolıwı lazım.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Богоявленская Д.Б. Измерение креативности – описание индивидуальности: Психология индивидуальности: Материалы Всероссийской конференции. М., 2006. С. 87–90.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человековедения. СПб: Питер, 2001.-272 с.
3. R Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2006. – 79.

ZAMANAGÓY BILIM BERIWDE STEAM BAǴDARINIŃ MAZMUNI HÁM ÁHMIYETI

K.U.Klishov - *aǵa oqıtıwshısı*
Qaraqalpaqstan Respublikası pedagogikalıq sheberlik orayı

Annotaciya: Maqalada zamanagóy bilimlendiriwde STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) baǵdarınıń mazmunı hám onıń bilimlendiriw procesindegi áhmieti sáwlelendiriledi. STEAM qatnası oqıwshılarda dóretiwshilik, sın kózqarastan pikirlew hám mashqalalardı sheshiw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa xızmet etedi. Sonday-aq, bul qatnastıń bilimlendiriwdiń sapasın arttırıw hám pánleraralıq baylanıslılıqtı támiyinlewdegi roli tallanadı.

Tayanısh sózler: STEAM, bilimlendiriw, pánleraralıq qatnas, kreativ pikirlew, mashqalalardı sheshiw, innovaciya, zamanagóy bilimlendiriw.

Annotation: This article explores the essence and importance of the STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) approach in modern education. The STEAM methodology fosters students’ creativity, critical thinking, and problem-solving skills. The paper also analyzes how this approach contributes to improving the quality of education and promoting interdisciplinary connections.

Keywords: STEAM, education, interdisciplinary approach, creative thinking, problem solving, innovation, modern education

Аннотация: В статье рассматривается содержание и значение STEAM-направления (наука, технологии, инженерия, искусство, математика) в современном образовании. Подход STEAM способствует развитию у учащихся креативности, критического мышления и навыков решения проблем. Также анализируется роль данного подхода в повышении качества образования и обеспечении междисциплинарных связей.

Ключевые слова: STEAM, образование, междисциплинарный подход, креативное мышление, решение проблем, инновации, современное образование.

Kúnnen kúnge texnologiyalar rawajlanǵan házirgi dáwirde jaslardıń texnikalıq, materiallıq sawat adam bolıwı, robotatexnika pánlerdi jaqsı ózlestiriwi hár qashanǵidan da áhmiyetlilew bolıp tabıladı. Soǵan muwapıq, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 29-apreldegi PF-5712-sanlı Pármanı tiykarında qabıl etilgen “Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw sistemasın 2030 - jılǵa shekem rawajlandırıw konsepsiyasi”da hámde Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2020-jıl 24-yanvar daǵı Joqarı Jıynalısqa Bildiriw xatında STEAM tálimdi engiziw boyınsha ayrıqsha wazıypaları belgilendi.

Búgingi kúnde dúnyada tórtinshi texnologiyalıq revolyuciya ámeldegi: operativ informaciya aǵısları, joqarı texnologiyalı innovatsiyalar hám rawajlanıwlar turmısımızdıń barlıq tarawların ózgertirip atır. Usınıń menen birgelikte jámiyettiiń talapları, shaxstıń mápleri de soǵan qaray ózgerip baratır. Búgingi kúnde oqıwshılardı robototexnika, 3-D dizayn, modellestiriw, programmalastırıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıqları artıp atır. Bul máplerdi ámelge asıriw ushın uqıp hám kompetentlik talap etiledi. Tek biliw hám mengerıw emes, bálki izertlew hám oylap tabıw da zárúrli bolıp tabıladı. Bunda STEM (Sciyence, technology, engineyering and mathematics) - bir waqtınıń ózinde pán, texnologiya, matematika hám injenerlik tarawların bir sóz menen birlestiriw múmkin bolǵan integraciyalasqan tálim jantasıwı zárúrli áhmiyetke iye boladı. STEM integraciyalasqan tálim jantasıwı jáhán tálimindegi tiykarǵı tendensiyalardan biri bolıp tabıladı. Ol óz ishine matematika, texnologiya, dóretiwshilik, injenerlik kórkem óneri hám tábiy pánlerdi úyreniwdi óz ishine aladı. Integraciyalasqan tálim procesi injenerlik, dizayn hám modellestiriw salasında talap etiletuǵın qánigelerdi tayarlaw imkaniyatın beredi. STEM - real turmıs talaplarınan kelip shıqqan halda ilimiy-texnikalıq konsepsiya sheńberinde integraciyalasqan halda oqıtıw bolıp tabıladı.

Integraciyalasqan tálimdi engiziwden gózlengen maqset – bul tálim, jámiyet, jumıs hám dúnyanı bir pútkil halda sawlelendiriw hám olar ortasında turaqlı baylanıs ornatıw bolıp tabıladı.

Bul tálim qatnası qanday payda boldı?

STEAM tálimi texnologiyası – teoriya hám ámeliyattıń birlestirilgen nátiyjesi bolıp tabıladı." STEM" qısqartpası birinshi ret 1990 – jıllarda amerikalıq bakteriolog R. Kolvell tárepinen usınıs etilgen, biraq tek 2000-jıllardan aktiv paydalanila basladı.

STEM tálimi – mektepke shekemgi tálimnen baslap texnologiya hám injenerlik jumısların úyreniwge úles qosatuǵın tálim iskerlik kompleksi esaplanadı. STEM (pán, texnologiya, injenerlik, matematika) tiykarında bul koncepciyanıń jańa variantları payda boldı, olardıń eń keń tarqalǵanı STEAM (pán, texnologiya, injenerlik, kórkem óner hám matematika) hám STREAM (pán, texnologiya, robototexnika, injenerlik, kórkem óner hám matematika). Búgingi kúnde STEAM jáhán tálimindegi tiykarǵı tendensiyalardan biri bolıp tabıladı. Texnologiyanıń jedel rawajlanıwı sebepli jańa kásipler payda boladı. STEM qánigelerine bolǵan talap hámme jerde ósip baratır. Máselen, joqarı ósiw dárejesine iye bolǵan hár 10 qánigeliklerden 9 ina STEAM bilimleri talap etiledi. STEAM tálimi bolsa oqıwshılardı texnologiyalıq tárepten rawajlanǵan dúnyaǵa tayarlaydı. Ótken 60 jıldawamında texnologiya jedel pátpenen ósti. Atap aytqanda : Internet (1960 jıl) hám GPS texnologiyalardan (1978 jıl) tap DNKni skanerlew (1984 jıl) hám de álbette iPod (2001 jıl) hám de taǵı basqalardı mısal etip keltiriwimiz múmkin. Búgingi kúnde derlik hár bir kisi smartfonlardan paydalanıp atır. Búgingi kúni dúnyanı texnologiyasız oyda sawlelendiriwdıń ılajı joq. Endigiden bılayda texnologiyalıq rawajlanıw dawam etedi hám STEM kónlikpeleri bul rawajlanıwdıń bólegi bolıp esaplanadı. Búgin tálimniń bul - STEM / STEAM / STPEAM jańa qatnasları rawajlanǵan mámleketlerde keń qollanilip, jáhán jámiyetshiligi tárepinen unamlı bahalanıp atır. Pán, texnologiya, injenerlik hám matematika pánleri birgelikte oqıwshılar qábiletlerin rawajlandırıwı STEAM dep ataladı.“STEAM tálimi ilimiy usıllardan, texnikalıq qóllanbalardan, matematikalıq modellestiriw hám injenerlik dizaynidan paydalanıwǵa múmkinshilik beredi. Bul oqıwshınıń innovciyalıq pikirlew, XXI ásirdiń qábiletleri, kónlikpelerin qáliplestiriwge alıp keledi.

STEAM oqıtıw – bul balalarımızdıń sheberligin jańa basqıshqa kóteriw imkaniyatın beretuǵın innovciyalıq metod. Onıń járdemi menen biz ekonomikalıq tárepten ǵárezsiz hám básekige shıdamlı mámleket bolıwımızǵa múmkinshilik beretuǵın aldıńǵı kadrlar bazasın qáliplestiriwimiz múmkin. Haqıyqattan da, keleshekte jaslarımızdı turmıstaǵı quramalı máselelerin túsiniw hám sheshiw, óziniń jasaw sharayatın ǵárezsiz jarata alıw, texnika, texnologiya baǵdarında átirapındaǵılar menen sanalı munasábet ornata alıwları ushın da STEAM tálim qatnasıqların engiziw zárúrshiligi bar.

Oqıtıwshılar eń bolmaǵanda sonı kóz aldılarına keltiriwi hám búgingi óziniń ótip atırǵan sabaǵın sol talapqa muwapıqpa degen soraw menen qızıǵıp kóriwi shárt. STEAM qatnasınıń tiykarǵı ózgesheligi sonda, bunda oqıwshılar kópshilik pánlerdi nátiyjeli úyreniwde aqli hám qol miynetinen paydalanıwdı, ámeliy bilimlerdi ǵárezsiz iyeleydi. Oqıwshılar oqıw shınıǵıwlarında tájiriybeler ótkeriwedi, modellerdi konstruksiyalaydı, robotlardi tayarlayaladı, ózide olardı ámelge asıradı, bunnan gózlengen nátiyje mınada, “texnika asri” da kásip qánigelikleri zárúrshiligin házirden boljaw, jáhán jámiyetshiligi talaplarına uyqas básekige shıdamlı kadrlar tayarlaw, tábiy hám anıq pánlerdi tereńlestirip oqıtıw arqalı ekonomikanıń innovciyalıq rawajlanıwǵa erisiwden ibarat.

STEAM tálimininń abzallıǵı sonda, tálim procesin ameliy texnologiyalar hám zamanagóy metodlar tiykarında oylap shıǵarıw, dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandırıw imkaniyatın beretuǵın aldıńǵı metodologiyalardan paydalanıwdı qollanıw, oqıwshı ózinde standart bolmaǵan mashqalalardi sheshiw, múmkinshilikler jaratıw hám dóretiwshilik qábiletlerin qáliplestiriw, ulıwma bilim beriw pánleri menen óz-ara integraciyasın támiyinlew, tálim procesin ameliy hám ulıwma insanılıq hám de materiallıq, ruwxıy qádiriyatlar tiykarında oqıwshılardı tárbiyalawdıń nátiyjeli forma, metod hám quralların paydalanıw hám keleshekte turmısta qollayalıwǵa járdem beredi.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T: O‘zbekiston, 2016-jıl, - 56 b.

2. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul

qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. – T: O‘zbekiston, 2017.– 48 b.

3. A.A.Abduqodirov. Ta’limda innovatsion texnologiyalar: T. – 2008.

4. STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research. Copyright 2014 by the National Academy of Sciyences. All rights reserved. http://nap.edu/18612

TURLI IJTIMOIY SHAROITLARDA YASHOVCHI BOLALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI HAL ETISH YÓLLARI

Koshmuratova Gulnaz - *magistrant*
Qoraqalpoq davlat universiteti
Ilmiy rahbari: PhD Suletbaeva E.S.

Annotatsiya. Maqolada turli ijtimoiy sharoitlarda yashovchi bolalarning psixologik rivojlanish masalalari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Oila, maktab va jamiyatning bola shaxsiga ta’siri, farovon va notinch ijtimoiy sharoitlar o‘rtasidagi psixologik tafovutlar ko‘rsatib beriladi.Psixologik rivojlanishdagi asosiy muammolar umumlashtirilib, ularni hal etishning samarali yo‘llari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, psixologik rivojlanish, ijtimoiy sharoit, muammo, yechim, emosional barqarorlik, o‘zini baholash, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация. В статье теоретически и практически анализируются вопросы психологического развития детей, проживающих в различных социальных условиях. Рассматривается влияние семьи, школы и общества на личность ребенка, показываются психологические различия между благополучными и неблагополучными социальными условиями. Обобщены основные проблемы психологического развития и предложены эффективные пути их решения.

Ключевые слова: подростковый возраст, психологическое развитие, социальные условия, проблема, решение, эмоциональная устойчивость, самооценка, социальная адаптация.

Abstract. The article provides a theoretical and practical analysis of the psychological development of children living in different social conditions. It examines the influence of family, school, and society on the child’s personality and highlights psychological differences between favorable and unfavorable social environments. The main problems of psychological development are summarized, and effective solutions are proposed.

Keywords: adolescence, psychological development, social conditions, problem, solution, emotional stability, self-esteem, social adaptation.

Bolalarning psixologik rivojlanishi zamonaviy psixologiya va pedagogikaning eng dolzarb masalalaridan biridir. Jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, oilaviy munosabatlarning turli shakllari, migratsiya jarayonlari va yangi axborot muhitining ta’siri bolalarning ruhiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. L.S. Vigotskiyning “madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi” ga ko‘ra, insonning psixik rivojlanishi ijtimoiy muhitdan ajralgan holda kechmaydi. U “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasini ilgari surib, bolaning rivojlanishi individual faoliyat bilan cheklanmasligini, balki kattalar va tengdoshlari bilan bo‘ladigan ijtimoiy o‘zaro ta’sir orqali amalga oshishini asoslaydi[1,36]. Demak, bolaning psixologik rivojlanishi doimiy ravishda ijtimoiy munosabatlar, muloqot va madaniy tajriba bilan boyib boradi. Zamonaviy tadqiqotlar ham Vigotskiyning ushbu g‘oyasini qo‘llab-quvvatlab, bolalarda kognitiv va emosional rivojlanish ijtimoiy hamkorlik darajasiga bevosita bog‘liqligini ko‘rsatmoqda. E. Erikson esa o‘zining “psixosocial rivojlanish nazariyasi” da o‘smirlik davrini identifikatsiya inqirozi davri sifatida baholaydi. Bu davrda shaxsning asosiy psixososial vazifasi – “Men kimman?” savoliga javob topish, ya’ni identitetni shakllantirishdir. Ijobiy identitet shakllangan taqdirda o‘smir ijtimoiy hayotda barqaror va faol shaxs sifatida moslashadi, aks holda “rol chalkashuvi” yuzaga kelib,o‘zini past baholash, xavotir va deviant xatti-harakatlar bilan namoyon bo‘lishi mumkin. So‘nggi yillarda olib

borilgan tadqiqotlarda esa raqamli muhit, ijtimoiy tarmoqlar va global madaniyatning o‘smirlar identiteti shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatayotgani ta’kidlanmoqda.

Shunday qilib, Vigotskiy va Eriksonning nazariyalari bir-birini to‘ldiradi: Vigotskiy shaxs rivojida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi o‘rnini ko‘rsatgan bo‘lsa, Erikson aynan o‘smirlik davrida bu omilning keskin ta’sirini, identitet shakllanishi va psixosocial barqarorlikning ahamiyatini yoritib bergan.

O‘smirlik davrining psixologik rivojlanish xususiyatlari. O‘smirlik davri inson rivojlanishida o‘ziga xos, murakkab va qarama-qarshiliklarga boy bosqich hisoblanadi. Bu davrda shaxsning biologik, kognitiv va ijtimoiy-psixologik jarayonlarida sezilarli o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Tadqiqotchilar ushbu davrni shaxsning “identitet shakllanishi va mustaqillikka intilishi davri” sifatida ta’riflaydilar. O‘smirlikda quyidagi asosiy psixologik xususiyatlar kuzatiladi:

Emosional beqarorlik. O‘smirlik davrida gormonal o‘zgarishlar, ijtimoiy bosim va kelajak haqidagi xavotirlar emocional sohada muvozanatsizlikka olib keladi. Kayfiyatning tezkor o‘zgarishi, yuqori darajadagi sezgirlik, xavotir va tajovuzkorlik holatlari ko‘p uchraydi. Zamonaviy tadqiqotlarga ko‘ra, emocional barqarorlikning shakllanishi ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash darajasi bilan bevosita bog‘liqdir.

O‘zini anglash va baholash. Bu davr shaxsiy identitetni shakllantirishning eng muhim bosqichidir. O‘smir o‘zining “Men” konsepciyasini yaratadi, o‘z qadr-qimmati, qobiliyati va jamiyatdagi o‘rni haqida tasavvur hosil qiladi. O‘zini baholash ko‘p hollarda atrofdagilarning fikri, tengdoshlari bilan taqqoslash, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot orqali shakllanadi. Shuning uchun o‘zini baholashning barqarorligi yoki beqarorligi bevosita ijtimoiy muhit ta’siriga bog‘liq.

Ijtimoiy munosabatlarning kengayishi. O‘smirlikda shaxsning ijtimoiy hayoti sezilarli darajada kengayib, do‘stlik, guruhiy mansublik, liderlikka intilish kabi ehtiyojlar kuchayadi. Tengdoshlari bilan bo‘lgan munosabatlar o‘smirning o‘zini baholash va ijtimoiy identitetini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy munosabatlarning sifati, ya’ni qo‘llab-quvvatlovchi yoki rad etuvchi bo‘lishi, shaxsning keyingi ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ósmirlik davrining psixologik rivojlanish xususiyatlari murakkab, ammo shaxsiy kamolot uchun zarur bo‘lgan jarayonlarni o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy sharoitlarning bola psixologiyasiga ta’siri. Turli ijtimoiy sharoitlar bolalarning psixologik rivojlanishida sezilarli farqlarni yuzaga keltiradi. Chunki bola shaxsining shakllanishida oila, maktab, tengdoshlar guruhi va kengroq ijtimoiy muhitning roli beqiyosdir. Quyida asosiy sharoitlar va ularning ta’siri keltiriladi:

Farovon oilalar. Farovon, mehribon va qo‘llab-quvvatlovchi oilada tarbiyalangan bolalarda o‘zini baholash nisbatan barqaror bo‘ladi, xavotir darajasi past bo‘ladi va ijtimoiy moslashuv oson kechadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijobiy oilaviy muhitda ulg‘aygan bolalar ko‘proq empatiya, hamkorlik va yetakchilik ko‘nikmalarini namoyon etadilar.

Notinch oilalar. Oilaviy nizolar, zo‘ravonlik yoki beqaror iqtisodiy sharoit bolalarda yuqori xavotir, agressiv xulq va beqaror o‘zini baholashni shakllantiradi. Bunday muhitda ulg‘aygan bolalar ko‘pincha ijtimoiy moslashuvda qiynaladilar, o‘zaro munosabatlarda konfliktlarga moyil bo‘ladilar. Uzoq muddatli stress esa psixologik barqarorlikni izdan chiqarishi va depressiv holatlarga olib kelishi mumkin [2,112].

Ijtimoiy sharoit bolaning psixologik rivojlanishining hal qiluvchi omillaridan biri hisoblanadi. Oilaviy qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy adolat va ta’lim muassasalarining moslashuvchan yondashuvi bola shaxsining sog‘lom rivojlanishini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy bolalarda emocional-intellektual resurslarni rivojlantirish yetarlicha qo‘llab-quvvatlanmayapti. Shu bois nafaqat muammolarni tashxislash, balki ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy dasturlar ishlab chiqish zarur.

Muammolarni hal etish yo‘llari. Bolalarning turli ijtimoiy sharoitlarda yuzaga keladigan psixologik muammolarini bartaraf etish kompleks yondashuvni talab etadi. Psixolog, pedagog, ota-onalar hamda jamoatchilikning hamkorligi bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida asosiy samarali yechimlar keltiriladi:

1. Psixologik barqarorlashtirish bo‘yicha treninglar. Maktab psixologlari va mutaxassislar tomonidan o‘tkaziladigan maxsus treninglar bolalarda xavotirni kamaytirish, stressni boshqarish, ijobiy o‘zini baholashni shakllantirishga yordam beradi. Kognitiv-bixevioral yondashuvlar asosidagi mashg‘ulotlar bolalarning emocional barqarorligini oshirishi isbotlangan[3].

2. Oilaviy maslahat. Ota-onalarga bolaning psixologik ehtiyojlari haqida ilmiy asoslangan ma’lumotlarni yetkazish, tarbiya usullarini shaxsiy xususiyatlarga moslashtirish muhimdir. Oila ichidagi ijobiy kommunikatsiya bolalarda xavfsizlik hissi va ijtimoiy ishonchni kuchaytiradi. Shu bois, psixologik maslahat markazlari va ota-onalar uchun trening dasturlarini yo‘lga qo‘yish zarur.

3. Ijtimoiy moslashuv dasturlari. Bolalarda kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish, guruhiy ishlarda faol ishtirok etish va ijtimoiy hamkorlikni o‘rgatish ularning jamiyatga moslashuvini tezlashtiradi. Xususan, sport, san’at va ko‘ngillilar faoliyati orqali o‘smirlarning ijtimoiy faolligi va o‘zini baholash darajasi oshadi.

4. Pedagogik yondashuv. Ta’lim jarayonida individual yondashuvni kuchaytirish, bolalarning qobiliyat va qiziqishlariga mos o‘quv dasturlarini ishlab chiqish shaxsiy rivojlanish uchun muhimdir. Innovatsion pedagogik metodlar o‘quvchilarning mustaqillik, ijodkorlik va ijtimoiy faolligini oshiradi. Ushbu yechimlarni amalga oshirishda “mahalla institutlari” ham alohida ahamiyatga ega.

Nazariy va amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, turli ijtimoiy sharoitlarda yashovchi bolalarning psixologik rivojlanishi sezilarli farqlarga ega. Farovon sharoitdagi bolalar odatda yuqori o‘zini baholash va barqaror emosional holatga ega bo‘lsalar, notinch yoki internat sharoitida ulg‘aygan bolalarda xavotir, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar va past o‘zini baholash ko‘proq uchraydi. Muammolarni hal etish uchun psixolog, pedagog, ota-onalar hamkorligi zarur. Bu jarayonga nafaqat maktab va oilani, balki mahalla va jamiyat institutlarini ham jalb qilish lozim. Shunda bolalar psixologik rivojlanishidagi muammolarni hal qilish yanada samarali kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vigotskiy. L. S. «Psixologiya razvitiya rebyonka» Moskva-2005
2. Feldshteyn D.I. “Psixologiya razvitiya v usloviyax sotsialnix izmeneniy.” – M.: Nauka, 2006.
3. Jon. R. Vaysz va Alan. E. Kazdin “Bolalar va o‘smirlar uchun dalillarga asoslangan psixoterapiya” Uchinchi nashr 2017-y.

O‘SMIRLARDA AGRESSIYANI SHAKLLANTIRUVCHI OMILLAR

S.Kuanishbaeva - *talaba*
Innovatsion texnologiyalar universiteti
Ilmiy rahbar: prof. Z.Sherimbetova

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘smirlarda agressiyaning shakllanish omillarini tahlil qilishga bagishlangan. Maqolada agressiyaning psixologik xususiyatlari, o‘smirlik davrida agressiv xatti-harakatlarning oziga xos jihatlari hamda uni shakllantiruvchi omillar organiladi. Agressiv xulq-atvor jamiyatning ijtimoiy farovonligiga va umuman, uning shakllanish jarayoniga salbiy tasir korsatishi mumkin. Shu kungacha agressiyani ozlashtirish va mustahkamlash mexanizmlari, uning determinantlari hamda agressiv xulq-atvorning individual va gender hamda yoshga oid xususiyatlari to‘liq o‘rganilmagan. Agressivlik muammosi zamonaviy psixologiyada dolzarb tadqiqot yonalishlaridan biri bolib, ushbu mavzuni organish jamiyatda agressiya darajasini pasaytirish usullarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tayanch iboralar: agressiv xulq-atvor, agressivlik, agressiv o‘smirlar, agressiv xulq-atvor genezisi, o‘smirlar, agressiya sabablari, o‘smirlar agressiyasining o‘ziga xosligi, agressiyani shakllantiruvchi omillar.

Kirish. Bugungi kunda o‘smirlarning agressiv xatti-harakatlari jamiyatda dolzarb muammolardan biriga aylangan. O‘smirlik davri inson hayotining eng murakkab bosqichlaridan biri bolib, bu davrda shaxsning psixologik, hissiy va ijtimoiy rivojlanishi jadallashadi. Shu jarayonda turli omillar ta’sirida osmirlarda agressiya shakllanishi va namoyon bolishi kuzatilishi mumkin. Agressiya

nafaqat oilaviy va ijtimoiy muhit, balki shaxsiy tajriba, stress, atrof-muhit va ommaviy axborot vositalari kabi omillar bilan ham chambarchas bogliq. Ushbu maqolada osmirlarda agressiyani shakllantiruvchi asosiy omillar tahlil qilinib, ularning ta’sir mexanizmlari yoritib beriladi. Shu bilan birga, agressiv xulq-atvorning oldini olish va uni boshqarish usullari ham korib chiqiladi.

Asosiy bo‘lim. N.M. Platonova bolalar va o‘smirlarning tajovuzkorligini o‘rganib, tajovuzkorlik va tajovuzkorlikni quyidagicha farqlagan: birinchisini o‘ziga xos funksional va tashkil etilgan jarayon sifatida belgilagan, ikkinchisini esa shaxs psixikasi xususiyatlarining kattaroq va murakkabroq tashkilotiga kiruvchi qandaydir tuzilma sifatida tavsiflagan. Tajovuzkorlik ozgarmas shaxsiy xususiyat sifatida bolalik davridayoq asos solingan bolib, uning namoyon bolishini maktabgacha yoshda kuzatish mumkin [3, 156].

Bir qator olimlar tajovuzkor xulq-atvor shaxsning tugma sifati degan pozitsiyaga moyil, boshqalari esa ushbu sifatni egallashda muhit omili ishga tushirish mexanizmi rolini oynaydi, deb hisoblashadi. Antisotsial va jinoiy yonalishga ega bolgan genetik ota-onalar tomonidan tashlab ketilgan, ammo tutingan ota-onalar tomonidan adekvat sharoitlarda tarbiyalanayotgan bolalarni organish natijasida olingan ma’lumotlar shuni korsatdiki, ularning biologik kodi ularning tajovuzkorlik darajasiga ta’sir qiladi [8, 21]. Boshqa bir tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, tajovuzkor xatti-harakatlar muhitning ta’siridir. Taqlid qilish yordamida bola xulq-atvorning shunga o‘xshash namunalarini o‘zlashtiradi, keyinchalik ular tajovuzkorlikni namoyon qilish uchun yordamchi bolishi mumkin. Ammo hozirgi vaqtda ilmiy hamjamiyat tajovuzkorlikka moyillik va tajovuzkor xulq-atvorning namoyon bo‘lishining genetik sababini rad eta olmaydi [3, 38].

Qandaydir hodisaga reaksiya yagona holatda bo‘lgan holda, gap tajovuzkor harakat kabi javob harakati haqida boradi. Bunday xarakterdagi harakatlar situativ reaksiyaning namoyon bolishidir. Ularning ma’lum bir chastotada takrorlanishi allaqachon tajovuzkor xatti-harakat sifatida aniqlanadi va bu, o‘z navbatida, tajovuzkorlikni ko‘rsatishi mumkin. Shaxs uchun bunday harakatlar quyidagicha bolishi mumkin: muhim maqsadga erishish uchun manba, biron-bir ehtiyojni qondirish usuli va jamoada o‘zini namoyon qilish usuli [3, 44].

Agressiv xulq-atvor quyidagi sohalardan shakllanadi: emotsional, kognitiv, irodaviy. Birinchi soha - bu salbiy tusga ega bo‘lgan his-tuyg‘ularni (nafrat, gazab, mensimaslik, gazablanish) chiqarish. Ikkinchisi - kognitiv - vaziyatni anglash, salbiy xabarning reaksiyasi yonaltiriladigan obyektni ajratish va tajovuz harakati uchun motivni dalillashni oz ichiga oladi. Va oxirgisi - agressiya harakatini amalga oshirish uchun maqsadga yonaltirilganlik va qat’iyatlilik. Ushbu uchlik insonning shaxsiy xususiyatlari, temperamenti, xarakter aksentuatsiyasi, shaxs buzilishlari bilan o‘zaro bogliq, shuning uchun bu sohalarning ifodalanish nisbati turlicha bolad [4, 87].

Agressiv xulq-atvorga hamroh bolishi mumkin bo‘lgan turli xususiyatlar mavjud: intellektual qobiliyatlarning quyi darajasi, oz-ozini nazorat qilishning past darajasi, o‘zini past yoki yetarli yuqori baholamaslik, yopiqlik, gayriijtimoiy yo‘nalganlik, shakllanmagan axloqiy-ma’naviy soha [5, 76].

Agressiv xulq fenomenini aniqlashda yagona pozitsiya mavjud emas. Psixoanalitiklar, aniqroq qilib aytganda, uning klassik shakli vakillari tajovuzkorlikning ildizlari instinktlarga borib taqalishi haqida gapirishgan. Xulq-atvor konsepsiyasi vakillari ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga amal qiladilar. Ushbu nazariyada agressiya ijtimoiy me’yorlar (qadriyatlar) qoidalarni ozlashtirish paytida sodir bolgan, ahamiyatli shaxs tomonidan amalga oshiriladigan va qo‘llab-quvvatlanadigan bunday harakatlarni kuzatish vositalari boyicha integratsiyalashgan xatti-harakatdir. Agressiya paydo bolishining boshqa nazariyasi frustratsiya-agressiya tamoyiliga asoslanadi. Ushbu nazariyaning mohiyati shundaki, inson frustratsiyani boshdan kechiradi, keyin esa unda tajovuzkorlikka intilish paydo boladi. Frustratsiya agressiya kabi oqibatga olib keladigan sabab sifatida qaraladi va u o‘z navbatida albatta frustratsiya tufayli yuzaga keladi. Boshqa mualliflar agressiyani moslashuvchanlik funksiyasi sifatida ko‘rib chiqadilar. Ushbu nazariyalarning barchasi mavjud bo‘lishga haqli, chunki ular tajovuzkor xulq-atvorning u yoki bu jihatini tushuntiradi [6, 121].

O‘smirlik davri - bu bolalik va yetuklik o‘rtasidagi chegara bolib, u insonning ijtimoiy hayot faoliyatida doimiy ishtirok etish yoshi bilan bog‘liq. Bir tomondan, bu murakkab bosqich uchun bolaning salbiy korinishlari, shaxs tuzilishining nomutanosibligi, ilgari shakllangan qiziqishlar tizimining qotib qolishi, kattalarga nisbatan norozilik xarakteridagi xatti-harakatlar korsatkichdir.

Boshqa tomondan, o‘smirlik davri ko‘plab ijobiy omillar bilan ajralib turadi - bolaning mustaqilligi ortadi, uning boshqa bolalar va kattalar bilan munosabatlari sezilarli darajada xilma-xil va mazmunli bo‘ladi, uning faoliyat sohasi sezilarli darajada kengayadi va sifat jihatidan o‘zgaradi, o‘ziga va boshqa odamlarga mas’uliyatli munosabat rivojlanadi [3, 118].

O‘smirlarning shaxsiy xususiyatlaridagi agressivlik asosan kattalar tomonidan tushunmovchilikka nisbatan qandaydir norozilikning bir korinishi sifatida shakllanadi, ularning sotsiumdagi mavqei ularni qoniqtirmasligi sababli bu namoyishkorona xatti-harakatlarda kuzatiladi. Ushbu xatti-harakatlarning chuqurroq asoslarini hisobga olgan holda, bunday osmirlarda his-tuygular sohasining buzilishi va shaxsiy inqirozni korish mumkin. Ushbu inqiroz ularning oz «Men»i nosoglom idrok etilishida, ozlarini yolgiz, tushunarsiz his qilishlarida namoyon boladi [7, 156].

Agressiv xulq-atvor modellari uchta yetakchi asosdan shakllanadi. Oila, shu bilan birga, tajovuzkor xulq-atvor modellarini ko‘rsatishi va uni qollab-quvvatlashi mumkin. O‘smirlarning tajovuzkor xulq-atvori ehtimoli ularning o‘z uylarida tajovuzkorlik korinishlariga duch kelishlariga bog‘liq. Turli tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, tajovuzkor xulq-atvorning shakllanishiga oilaning birdamlik darajasi, bolalar va ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlarning yaqinligi, tarbiya uslubi, qarindoshlar ortasidagi munosabatlarning tabiati ta’sir qiladi. Nizoli, begonalashgan yoki avtoritar oilalardan chiqqan osmirlar nisbatan agressiv xulq-atvorga koproq moyil boladilar. Qattiq jazolar, qat’iy nazorat, kam harakat erkinligi osmirda tajovuzkorlikni rivojlantirish uchun sharoit yaratadi [6, 134].

Ikkinchi asos «o‘smir – tengdoshlar» o‘zaro ta’sir maydoni hisoblanadi, chunki o‘yinlar yoki boshqa faoliyatlarda bunday strategiya yutuq sifatida qabul qilinishi tufayli tajovuzkorlik mustahkamlanishi mumkin [6, 141].

Agressiv xulq-atvor modelining uchinchi manbasi axborot maydoni, ushbu xulq-atvorning virtual namunalari hisoblanadi. Ular qatoriga quyidagilar kiradi: tajovuzkor mazmundagi filmlar, videoroliklar, o‘ziga xos guruhlari va suhbatlari bolgan ijtimoiy tarmoqlar, tajovuzkor mazmundagi forumlar [7, 155].

Xulosa. Demak, agressiv xulq-atvor shakllanishining asosiy omillari oila (uning tarbiya uslubi, bola va ota-ona munosabatlari), tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlar, axborot makonida agressiv murojaatning ortib borishi hisoblanadi. Buning sababi shundaki, o‘smir ushbu xatti-harakat yordamida psixologik to‘siqni yengib o‘tadi, bu uning oilada, sinfda va boshqalarda shakllangan maqom va rol taqsimotiga noroziligini bildirishning o‘ziga xos usulidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nishonova Z.T., Kamilova N.G‘., Abdullayeva D.U., Xolinazarova M.X. «Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya» -Toshkent: 2017, 241-b

2. N.Ismoilova, D.Abdullayeva “Ijtimoiy psixologiya” -TOSHKENT: 2013, 130-b

3. Бреслав, Г. Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности: Учебное пособие для специалистов и дилетантов / Г. Э. Бреслав. СПб.: Речь, 2016. – 144 с.

4. Дубинко Н.А. К проблеме условий и движущих факторов агрессии // Социально-педагогическая работа. М.: 2017, №4. С. 85–92.

5. Коннор Д. Агрессия и антисоциальное поведение детей и подростков. – СПб.: Прайм. ЕВРОЗНАК, 2015. – 288 с.

6. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции / Л.М. Семенюк. М.: ИНФРА-М 2015. – 245с.

7. Сурова, Е.В. Особенности проявления агрессии у современных подростков: опыт изучения // Молодой ученый / Е.В. Сурова. – 2018. №6. – С. 154-157.

8. Гилинский Я.И. Девиантность подростков: теория, методология, эмпирическая реальность / Я.И. Гилинский. – СПб.: Питер, 2015. – 196 с.

ZAMANAGÓY SHARAYATTA TEXNOLOGIYALIQ BILIM BERIWDI OQITIWDIŃ ÁHMIYETLI MÁSELELERI

A.P.Kurmanov - *úlken oqıtıwshı*
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Annotatsiya. Maqolada texnologik ta’lim tizimi oldida turgan zamonaviy muammolar va chaqiriqlar ko‘rib chiqiladi. Texnologiya fanini o‘qitish mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini rivojlantirishning asosiy tendensiyalari, shuningdek, ta’lim jarayonini raqamlashtirish va innovatsion rivojlanish sharoitlariga moslashtirish zarurati tahlil qilingan. Pedagog kadrlar tayyorlash, moddiy-texnik bazani modernizatsiya qilish va amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuvlarni joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Zamonaviy iqtisodiyot va mehnat bozori talablarini hisobga olgan holda texnologik ta’limni takomillashtirish yo‘llari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: texnologik ta’lim, raqamlashtirish, pedagogika, kasbiy kompetensiyalar, innovatsiya, kelajak ta’limi.

Annotation. The article examines contemporary problems and challenges facing the technological education system. Key trends in the development of the content, methods, and organizational forms of teaching technology, as well as the need to adapt the educational process to the conditions of digitalization and innovative development, are analyzed. Special attention is being paid to training pedagogical personnel, modernizing the material and technical base, and implementing practice-oriented approaches. Ways to improve technological education, taking into account the requirements of the modern economy and labor market, have been proposed.

Keywords: technological education, digitalization, pedagogy, professional competencies, innovation, education of the future.

Аннотация. В статье рассматриваются современные проблемы и вызовы, стоящие перед системой технологического образования. Анализируются ключевые тенденции в развитии содержания, методов и организационных форм преподавания технологии, а также необходимость адаптации образовательного процесса к условиям цифровизации и инновационного развития. Особое внимание уделяется подготовке педагогических кадров, модернизации материально-технической базы и внедрению практико-ориентированных подходов. Предложены пути совершенствования технологического образования с учетом требований современной экономики и рынка труда.

Ключевые слова: технологическое образование, цифровизация, педагогика, профессиональные компетенции, инновации, образование будущего.

Zamanagóy sharayatta texnologiyalıq bilim beriw barǵan sayın úlken áhmiyetke iye bolmaqta, sebebi, áyne ol oqıwshılarda XXI ásirde jasaw hám islew ushın zárúr bolǵan tiykarǵı miynet, injenerlik hám texnologiyalıq kónlikpelerdi qáliplestiredi. Zamanagóy jámiyet ilimiy-texnikalıq rawajlanıw dáwirin basınan keshirip atır hám bilimlendiriw sisteması júz berip atırǵan ózgerislerge jedel túrde múnásibet bildiriwi shárt.

Turmıstıń barlıq tarawların sanlı transformaciyalaw sharayatında texnologiyanı oqıtıwdıń dástúriy kózqarasları barǵan sayın nátiyjesiz bolıp barmaqta. Texnologiyalıq bilimlendiriwdiń maqseti, mazmunı hám metodların kritikalıq pikirlew, kreativlik, ámeliy máselelerdi sheshiw kónlikpelerin rawajlandırıw hám sanlı qurallar menen islewge baǵdarlanǵan halda qayta kórip shıǵıw zárúrligi payda bolmaqta.

Mektep hám texnikumlardaǵı kóplegen texnologiya baǵdarlamaları elege shekem XX ásir reallığına qaratılǵan bolıp, avtomatlastırıw, 3D baspa, robototexnika, turaqlı óndiris hám jasalma intellekt sıyaqlı áhmietli texnologiyalıq tendenciyalardı sáwlelendirmey atır. Bul bolsa mektep bilimlendiriwi hám miynet bazarınıń talapları arasında úziliske alıp kelmekte.

Eń awır mashqalalardan biri - zamanagóy texnikalıq hám sanlı kompetenciyalarǵa iye bolǵan texnologiya páni muǵallimleriniń jetispewshiligi bolıp esaplanadı. Kóbinese injenerlik hám texnologiyalıq maǵlıwmatqa iye bolmaǵan qánigeler tárepinen oqıtıladı.

Kóplegen bilimlendiriw mákemelerinde ásbap-úskeneler, materiallar, zamanagóy laboratoriyalardan paydalanıw jetispeydi, bul bolsa ámeliyatqa baǵdarlanǵan bilimlendiriw imkaniyatların sezilerli dárejede sheklemekte. Bul mashqala, ásirese, awıllıq mektepler hám qarjılandırıw dárejesi tómen aymaqlarda oǵada áhmietli.

Bilimlendiriwdiń aralıqtan hám gibrid túrlerine ótiwi menen texnologiyalıq bilimlendiriwdiń onlayn ortalıqqa beyimlesiwi menen baylanıslı jańa mashqalalar payda boldı. Aktiv ámeliyattı óz ishine alatuǵın texnologiyanı oqıtıwdı aralıqtan turıp ámelge asırıw qıyın boldı.

Texnologiya boyınsha kurslardıń mazmunın túp-tiykarınan jańalaw zárúr. Oqıw rejeleri tómendegi temalardı óz ishine alıwı kerek [3]:

• sanlı óndiris (CNC, 3D-printerler);
• programmalastırıw hám avtomatlastırıw tiykarları;
• ekologiyalıq taza texnologiyalar;
• dizayn-pikirlew hám joybarlaw iskerligi.

Pedagoglardıń turaqlı kásiplik rawajlanıw sistemasın jaratıw - tabıslı modernizaciyalawdıń tiykarǵı elementi bolıp esaplanadı. Qánigelikti arttırıw kursları, kárxanalarda ámeliyat ótew, ustazlıq hám joybarlaw mekteplerin engiziw oqıtıwshılardıń kásiplik tayarlıq dárejesin arttırıwı múmkin.

Mektep ustaxanaları, texnikalıq laboratoriyalar hám oqıw orayların modernizaciyalaw boyınsha mámleketlik baǵdarlamalar oqıwshılardıń zamanagóy ásbap-úskeneler hám texnologiyalardan paydalanıw imkaniyatın támiyinlewi kerek. Oqıwdı real óndirislik ámeliyat penen integraciyalaw áhmietli [1].

Zamanagóy texnologiyalıq bilim beriw oqıwshılar haqıyqıy texnikalıq sheshimlerdi islep shıǵıw, topar bolip islew, óz jumısınıń nátiyjelerin talqılaw hám kórsetiwge úyreniwshi joybarlaw iskerligi átirapında qurılıwı kerek. Bunday qatnas XXI ásirdiń áhmiyetli kónlikpelerin qáliplestiriwge xızmet etedi.

Ilim, texnologiya, injenerlik, kórkem óner hám matematikanıń integraciyası (STEAM-kózqaras) texnologiyalıq bilimlendiriwdi jáne de dóretiwshi, tartımlı hám zamanagóy talaplarǵa sáykes etiw imkaniyatın beredi. Pánleraralıq baylanıslar oqıwshılardıń motivaciyasın kúsheytedi, sistemalı pikirlewdi rawajlandıradı [2].

Injenerlik tayarlıq dárejesi joqarı bolǵan mámleketlerde (máselen, Germaniya, Finlyandiya, Qubla Koreya) texnologiyalıq bilimlendiriwdiń nátiyjeli modellerin talqılaw nátiyjesinde tabıslardıń gilti tómendegilerden ibarat ekenligin kórsetedi:

• balalardı texnikalıq dóretiwshilikke erterek tartıw;
• injenerlik kásiplerinıń joqarı abırayı;
• bilimlendiriwdiń sanaat penen tıǵız baylanısı.

Ózbekstan da injenerlik klassları, texnoparkler hám sanlı oqıtıw platformaların rawajlandırıw arqalı bul baǵdarda háreket etpekte.

Juwmaqlap aytqanda, zamanagóy sharayatta texnologiyalıq bilimlendiriwdi oqıtıw kompleksli qatnas hám sistemalı reformalardı talap etedi. Rawajlanıwdıń tiykarǵı baǵdarları: mazmunın jańalaw, kadrlar menen támiyinlew, texnologiyalıq infrastruktura, oqıtıwdıń innovaciyalıq túrlerin engiziw. Tek ǵana mámleket, bilimlendiriw mákemeleri hám sanaat sheriklerinıń tıǵız birge islesiwi tiykarında bolajaq injener, oylap tabıwshı hám texnologlardı tayarlawdıń nátiyjeli sistemasın jaratıw múmkin.

Zamanagóy texnologiyalıq bilimlendiriw tek ǵana ózgerislerge beyimlesip qoymastan, al jámietti innovaciyalıq rawajlandırıwdıń lokomotivine aylanıwı zárúr.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Olimov B. “Texnologik ta’limi darslarida o‘qitishning noananaviy usullari” // Uslubiy qo‘llanma. -T.: Наука XXI века, 2008.

2. Пидкасистый П.И. Теория и практика технологического образования. — М.: Академия, 2020.

3. Киселёв В. и др. Технологическое образование в цифровую эпоху // Педагогика, 2021. №4.

TALABALARDA BOSHQARUVCHANLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR

Narimbaeva Lola Kuzibaevna - p.f.f.d. (PhD), *dotsent v.b.*
ChDPU Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi

Abstract: This article analyzes the main factors influencing the process of developing leadership qualities in students. It highlights the role of the educational process in fostering leadership skills, strengthening personal traits, as well as the importance of the social environment and psychological factors. In addition, proposals and recommendations for the development of leadership qualities are provided.

Keywords: leadership, students, social factors, psychological factors, educational process, personal qualities.

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarda boshqaruvchanlik sifatlarini shakllantirish jarayoniga ta’sir qiluvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Unda ta’lim jarayonida yetakchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish, shaxsiy fazilatlarni mustahkamlash, ijtimoiy muhit va psixologik omillarning o‘rni yoritiladi. Shuningdek, boshqaruvchanlik sifatlarini rivojlantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: boshqaruvchanlik, liderlik, talabalar, ijtimoiy omillar, psixologik omillar, ta’lim jarayoni, shaxsiy fazilatlar.

Аннотация: В данной статье анализируются основные факторы, влияющие на процесс формирования лидерских качеств у студентов. Освещается роль образовательного процесса в развитии лидерских навыков, укреплении личностных качеств, а также значение социальной среды и психологических факторов. Кроме того, приводятся предложения и рекомендации по развитию лидерских качеств.

Ключевые слова: руководство, лидерство, студенты, социальные факторы, психологические факторы, образовательный процесс, личностные качества.

Bugungi kunda mutahassislarni tayyorlashda yangi yondashuvlar joriy etilmoqda. Bu yondashuvlar nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan mustahkamlashga asoslangan. Talabalar nazariy bilimlarni mustaqil ishlash orqali amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini rivojlantirmoqdalar. Shu sababli, ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlar va amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim usullari keng joriy etilmoqda. Bunday yondashuvlar talabalar uchun mustaqil fikrlash, analitik qobiliyat va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

«Boshqaruv» tushunchasining ta’riflarini tahlil qilganimizda uning asosiy xususiyatlarini ajratib ko‘rdik:

• boshqaruv maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatdir;

• boshqaruvchi va boshqarilayotgan podsistemalarning mavjudligi, ularning maxsus funksiyalari bor;

• boshqaruv obyektining bir sifatli holatdan boshqa, yuqori sifatli holatga o‘tish zarurati.

Ta’lim jarayoniga kelsak, pedagogik menejment o‘qitish jarayonini boshqarishning samarali tizimini tashkil etish va yaratish bo‘yicha rahbarlarning maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatidir. O‘qitish jarayoni esa yagona pedagogik texnologik jarayon — pedagogik texnologiya sifatida qaralishi kerak [3, 335 b].

A. S. Zalujnoy etakchilik, bir kishining hukmronligi, boshqalarni muayyan sharoitlarda o‘ziga bo‘ysundirish uchun shaxsiy qobiliyat sifatida namoyon bo‘ladi. U etakchilik fenomenini muammolarni hal qilish va guruh uchun muhim bo‘lgan har qanday faoliyatni tashkil etish bilan bog‘laydi. [1,145b]

A.A.Urbanovich rahbar-yetahchiga xos bo‘lgan quyidagi shaxsiy xususiyatlarni ajratib ko‘rsatadi:

1) umumiy ehtiyojlarni idrok etish qobiliyati va boshqariladigan jamoaning muammolari va ushbu ehtiyojlarni qondirish va jamoaning qolgan a’zolari o‘z zimmalariga ololmaydigan muammolarni hal qilish bo‘yicha ishlarning ulushini o‘z zimmasiga olish;

2) birgalikdagi faoliyatning tashkilotchisi bo‘lish qobiliyati;

3) sezgirlik va tushuncha, odamlarga ishonch;

4) vakillik tendentsiyalari: u o‘z a’zolarining jamoa uchun umumiy pozitsiyalarining ifodasidir; ushlash va ifodalashga qodir jamoa a’zolarining ular uchun muhim bo‘lgan har qanday masalalar bo‘yicha umumiy fikri; "yuqoridan" buyrug‘ini kutmasdan, rahbariyat oldida jamoaning ehtiyojlari to‘g‘risida savollar tug‘diradi; jamoaning manfaatlari uchun shaxsiy manfaatlarini qurbon qilishga tayyor; yuqori rahbariyat bilan munosabatlarda jamoaning vakili;

5) hissiy va psixologik ta’sir: rahbar to‘g‘ridan-to‘g‘ri buyruqlar bermasdan odamlarni faoliyatga jalb qilish qobiliyatiga ega; ishontirishni biladi, rag‘batlantirishga moyil; u norasmiy hokimiyatga ega;

6) optimizm: rahbar odamlar oldida turgan muammolarning aksariyati hal qilinishiga ishonadi; optimizmi bilan u odamlarni o‘z kuchlariga ishonishga undaydi [5,39-40b].

Bizning tushunishimizcha, lider – bu kichik maktab yoshidagi faol, tashabbuskor shaxs bo‘lib, u tashqi vaziyatni o‘zgartirish va boshqalarni uyushtirib, ularni o‘z ortidan ergashtirish qobiliyatiga ega.

Hech kimga sir emaski, etakchilik ba’zan yoshlarda hukmronlik qilish, boshqarish, boshqalardan "ustun bo‘lish" istagi bilan yolg‘on bog‘liqdir. Umuman olganda, agar rahbar va guruhning ma’naviy axloqiy mazmuni o‘rtasida ziddiyatlar mavjud bo‘lsa, ular uzoq vaqt birga yashay olmaydilar va birgalikda harakat qila olmaydilar. N. S. Zherebovning ta’kidlashicha, "rahbar kichik guruhda harakatni boshlashi uchun uning me'yorlar va qadriyatlar haqidagi g‘oyalari ko‘pchilik guruhlarning o‘xshash g‘oyalariga to‘g‘ri kelishi kerak".[1,79 c]

Zamonaviy ta’lim tizimida talabalarda nafaqat bilim va ko‘nikmalar, balki boshqaruvchanlik sifatlarini shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har bir sohada malakali mutaxassis bilan bir qatorda tashabbuskor, jamoani boshqarish qobiliyatiga ega liderlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Shuning uchun oliy ta’lim muassasalari talabalarda boshqaruvchanlik sifatlarini rivojlantirishni ta’lim-tarbiya jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilab olmoqda.

1. Shaxsiy omillar

Talabalarda boshqaruvchanlik sifatlarining rivojlanishi, avvalo, ularning individual xususiyatlariga bog‘liq. Bunda quyidagi jihatlar alohida ahamiyatga ega:

O‘ziga ishonch – boshqaruvchanlik qobiliyatining asosi bo‘lib, qaror qabul qilish va mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga yordam beradi.

Tashabbuskorlik – yangi g‘oyalar ilgari surish va jamoani harakatlantirish qobiliyati.

Kommunikativlik – samarali muloqot o‘rnatish va nizolarni hal etish mahorati.

2. Ijtimoiy omillar

Talabalar jamoasi va ta’lim muhitidagi ijtimoiy omillar boshqaruvchanlik sifatlarining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi:

Talaba jamoalari va klublar – jamoaviy faoliyatda talabalar boshqaruvchanlik qobiliyatlarini sinovdan o‘tkazish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

O‘qituvchilar va murabbiylar ta’siri – pedagoglarning yetakchilik qobiliyatlariga bo‘lgan munosabati talabalarda ushbu sifatlarning rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ijtimoiy loyihalar va amaliyot – talabalar ijtimoiy hayotda faol ishtirok etganda, ularda tashabbuskorlik va mas’uliyat hissi kuchayadi .[3,48].

3. Psixologik omillar

Boshqaruvchanlik sifatlari rivojlanishida psixologik muhit ham alohida o‘rin tutadi:

Motivatsiya – o‘z oldiga maqsad qo‘yish va unga erishishga intilish.

Stressga bardoshlilik – turli vaziyatlarda tinchlikni saqlab qolish va oqilona qaror qabul qilish.

Empatiya – boshqalarni tushunish va ularning qiziqishlarini hisobga olish boshqaruvchanlik jarayonida muhim omil hisoblanadi. [6,76]

4. Ta’lim jarayonining roli

Oliy ta’limda qo‘llanilayotgan interfaol metodlar, treninglar, loyiha ishlari, amaliy mashg‘ulotlar talabalarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, guruh loyihalari va mustaqil ijodiy topshiriqlar jamoani boshqarish, mas’uliyat taqsimlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Talabalarda boshqaruvchanlik sifatlarini rivojlantirish shaxsiy, ijtimoiy va psixologik omillar birligi orqali amalga oshadi. Bu jarayonda ta’lim muassasalari, pedagoglar va ijtimoiy muhitning roli beqiyosdir. Talabalarga boshqaruvchanlik fazilatlarini rivojlantirish uchun imkoniyat yaratish, ularni ijtimoiy faoliyatga keng jalb qilish va o‘z tashabbuslarini amalga oshirishlariga sharoit yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Борисова, Е.М. Индивидуальность и профессия /. М.: Знание. 1991. - 79 с.

2. Залужный А.С. Детский коллектив и методы его изучения. М.—Л.: Госиздат, 1931г 145 с

3. Mavlonova R.A., Abdurahmonova Q. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.

4. Simonov V.P. Ijtimoiy (pedagogik) tizimlarni boshqarish: o‘quv qo‘llanma. M., "Гном и Д" 2005. 335 b

5.Урбанович А.А. Психология управления. – Мн.;Харвест, 2002. – 640 с, с. 39-40b

6.Yukl G. Leadership in Organizations. – Pearson, 2013.Northouse P. Leadership: Theory and Practice. – Sage, 2019.

SHAŃARAQ AǴZALARINIŃ ARASINDA ÓZ-ARA MUNÁSIBETLER PSIXOLOGIYASI

A.Nurniyazova - student
G.Izmuratova - student
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti
Ilimiy basshı: prof. Z.Sherimbetova

Hár qanday jámiyet rawajlanıwında shańaraqlardıń, shańaraqlar bekkemliginiń ornı ulken. Sebebi, tiri organizmniń salamatlıǵı onı qurawshı hár bir kletkanıń sawlıǵına baylanıslı bolǵanınday, putkil organizm óz xızmetin maqsetke muwapıq ámelge asırıwında hár bir kletkanıń munásip ornı bolǵanınday, shańaraq mámleket, jámiyet dep atalǵan putin bir organizmdi qurawshı kletka. Hár bir shańaraqtıń saw bolıwı, olarda unamlı psixologiyalıq hawanıń hukim suriwi, usı ortalıqta dunyaǵa kelip shaxs sıpatında qáliplesip, soń ózi jasap atırǵan mámlekettiń puqarası sıpatında óz mámleketiniń ekonomikası, jámiyetlik turmısınıń rawajlanıwın támiyinlewshi, sheshiwshi ilaj bolǵan insan kámalatında shańaraqtıń tutqan ornı ólshewsiz.

Sonday-aq, jámiyet rawajlanıwınıń kutilgen dárejede shıǵa almaslıǵı, onıń rawajlanıwına tosqınlıq etiwshi onı qulawǵa alıp keliwshi kushlerdiń juzege keliwinde de shańaraqtıń ulesi ulken. Sebebi, jánjelli shańaraqlar, ajırasıwlar sanınıń artıwı, jámiyetke ekonomikalıq, jámiyetlik zıyan jetkiziwi menen birge, bunday saw emes psixologiyalıq ortalıqta, urıs jánjelli, óz-ara mehir-aqıbetsiz ortalıqta dunyaǵa kelgen, qáliplesken balada keyin tek óz ata-anası, aǵa- inilerine bolǵan mehir-aqıbetsiz, dógeregindegilerge, qala berse ózi jasaǵan jámiyetke bolǵan mehirsiz, zalım, jámiyet, el-jurt máplerine qarsı, hár qiylı unamsız tısqarı kushler tásirine ańsat beriliwshi shaxs bolıp qáliplesiwi, usı tiykarda óz shańaraǵı, óz jurtı ushın qáwipli insanlardıń jetisip shıǵıwina da tiykar bolıwı mumkin.

Demek shańaraqlardıń bekkemligi jámiyettiń ekonomikalıq, sotsiallıq, siyasiy, milliy qáwipsizligin, onıń rawajlanıwın belgilewshi sheshiwshi ilaj esaplanadı. Házirgi waqıtta jámiyetimiz ushın, insaniylıq rawajlanıwı ushın, ǵárezsizligimiz keleshegi ushın qáwip tuwdırıp atırǵan ekonomikalıq, sotsiallıq, siyasiy, ekologiyalıq, ishki hám sirtqı ilajlardıń tásiri artıp baratırǵan waqıtta shańaraqlar bekkemligin támiyinlew hám bunı tuwrı sheshiwdiń tiykarǵı jolı bolǵan jaslardı shańaraq turmısına tayarlaw máqseti hesh keshiktirip bolmaytuǵın, judá jaqınlasıwlardı talap etiwshi mámleket, hukimet kólemindegi sheshiliwi tiyis bolǵan másele.

Jaslardı shańaraqtıń jámiyetlik tariyxıy kelip shıǵıwı hám juzege kelgennen soń shańaraq turmısı dawamında bolatuǵın ózgerisler haqqındaǵı ilimiy tiykarlanǵan bilimler menen tanıstırıw.

Jaslarda shańaraq turmısında ushırasatuǵın ózgerisler, mashqalalar, nızamlar haqqında ilimiy tiykarlanǵan tolıq oylawdı qáliplestiriw, olardı bul processke tayarlaw.

Jaslardı shańaraq turmısında juzege keletuǵın mashqalalarǵa konstruktiv tus beriwge, destruktiv baǵdarlardan bolsa saqlanıwǵa uyretiw.

Jaslarda shańaraq turmısınıń ózine tán ózgesheliklerin ilimiy tiykarlanǵan turde talqılap, mashqalalı jaǵdaylardan psixologiyalıq jaqtan aqıllılıq penen shıǵıw imkanın beriwshi uqıpların qáliplestiriw.

Jaslarda ózlerine turmıs joldasın tuwrı tańlaw uqıpların qáliplestiriw.

Jaslardı shańaraqtaǵı qarım-qatnasqa tayarlaw.

Jaslardı shańaraqtı jobalastırıwǵa uyretiw.

Jaslardı jınısıy turmısqa ilimiy tiykarda tayarlaw.

Jaslarda shańaraqtıń bekkemligin támiyinlewshi bilim hám uqıpların qáliplestiriw.

Oqıwshılarda shańaraqtı uyreniwshi psixologiyalıq diagnostika metodikaları menen islesiw hám olar járdeminde alınatuǵın nátiyjelerdi tuwrı sheshiw uqıpların qáliplestiriw.

Adamnıń aqılı, erki, sezim mádeniyati, tárbiyalanǵanlıǵı, nazı bulardıń barlıǵı qarım- qatnastan bolǵan qásiyetler. Sonıń menen birge uyqısızlıq, bas awırıwı, nevrozlar, insultlar, infarktlar hám basqa turli kesellikler, sonday-aq ishkilikke, narkotiklerge beriliw, hátte óz janına qas etiw siyaqlılar da usı qarım - qatnastıń nátiyjesi. Ráwiyatlarda aytılıwınsha, dana Ezop óz xojeyininiń «Maǵan dáslep dunyadaǵı eń mazalı awqattı keltir, onnan soń kerisinshe, eń biymaza, jaramas awqatti alıp kel», dep buyırǵanda, ol 2 rette de qaynatılǵan tildi keltirgen eken. Demek, til qarım-qatnas insan turmısında onnan qanday paydalanıw, onı qalay isletiw, qalay shólkemlestirilgenine qarap, onıń ushın eń áziz, eń qádirli bolıwı, yaki kerisinshe eń qayǵılı bolıwı da mumkin.

Qarım -qatnas mádeniyatı. Qarim- qatnas mádeniyatına birinshiden, óz-ózin biliw hám basqa adamlardı tusine alıw qábiletleri, yaǵnıy olardıń psixologiyalıq ózgesheliklerin tuwrı bahalay alıw, ekinshiden, olardıń minezi hám jaǵdaylarına sáykes munásip bildire alıwı, ushinshiden, hár bir adamǵa qarap onıń kelip shıǵıwınıń individual ózgesheliklerine eń maqul keletuǵın qatnas usıl, stillerin tańlap biliw kerek.

Qarım- qatnas mádeniyatın asırıw ushın adamda erte jaslıqtan baslap basqa adamlarǵa hurmet penen munásibette bolıwdı uyretiw kerek. Adamlar ortasında bir-birin tusiniwdiń jetispegenligi kóbinshe qatnastaǵı tosıq, shaxslar ara munásibetlerdiń buzılıwınıń sebebi bolıp esaplanadı. Hámme adamlarda balaliǵınan basqa adamlardıń emocional jaǵdayların seziw, olardı kóriw, olar menen esaplasıw, olardı tusiniwge umtılıwǵa uyretile bermeydi. Sonıń ushın da kópshilik jaǵdaylarda bir-birine eń jaqın, bir- birine qarsı máplerge iye bolmaǵan adamlar da turmısta bir- birine qolaysızlıqlardı jetkiziwi mumkin.

Álbette, bul islerdi olar bir- birine jamanlıq, jawızlıq qılıw niyetinde, yaki ózleri jawız adamlar bolǵanlıqları ushın emes, bálki, bir- birin tusinbegenlikleri, ne islep atırǵanlıqların bilmegenlikleri ushın isleydi. Soǵan usaǵan jaǵdaylar adamlardıń óz- ara munásibeti, qarım-qatnaslarında ózine tán tosıq wazıypasın orınlaydı.

Social psixologiyalıq qarım-qatnas protsesinde juzege keliwi mumkin

Bolǵan tosıqlardıń tómendegilerdi parıqlaydı, psixologiyalıq, jaǵdaylı, mazmunlı hám motivatsion tosıqlar.

Psixologiyalıq tosıq - bul sherigine maqul bolmay qalıw, tusinilmey qalıwdan qorqıw, ol tárepten mazaq qılınıwdan qorqıw, eń jaqsı sezimlerin hám niyetlerin bildiriwge, qopallılıq penen juwap beriliwi mumkinliginen qáweterleniw sıyaqlı ózine tán ishki psixologiyalıq tormoz.

Jaǵdaylı tosıq - bul gurrińlesiwshilerdiń bir qıylı jaǵdaydı turlishe tusiniwleri, oǵan turlishe qatnas jasawına baylanıslı.

Mazmunlı tosıqlar - ádette sáwbetlesin tusinbegenliginen, onıń gápiniń qanday pikirdi alǵa surip atır, neni názerde tutıp atır, nege alıp baradı hám usı sıyaqlı tusiniklerge barıwınan juzege keledi.

Motivaciyalıq tosıqlar - sonday jaǵdaylarda juzege keledi, bunı sóylep atırǵan pikirdiń motivin jeterlishe ańlay almaydı, yaki ol arnawlı tiykarǵı motivti jasırıwǵa háreket etip atırǵan bolıwı mumkin.

Adamlar arasındaǵı gurriń kóbinese olardıń aqılınıń jetispegenligi sebebinen emes, olardıń qopallıǵınan, hár biri ózi haqqında yaki ózin qızıqtıratuǵın máseleler haqqında sóylewge umtılıwı sebepli kutilgendey ámelge aspay qalıwı mumkin. Aqıbetinde bir aqıllı dialog ornına, eki mánissiz

hátte zıyanlı monolog ámelge asadı. Sonıń ushin da qarım - qatnasqa, gurrińlesiw sanaatin uyreniw social psixologiyalıq mádeniyatti iyelew, ózi, óz keypi hám sezimlerin basqara alıw, bilim hám uqıplılıqların islep shıǵıw, óz gápi menen gurrińlesin qiziqtira aliw qábiletin rawajlandırıwǵa erisiw kerek.

Shańaraq qatnasıqları. Ulıwma jas shańaraqlarda er hayal qatnasıqlarınıń qay tárizde rawajlanıwı dáslep usı jas shańaraqtıń juzege keliwine tiykar bolǵan neke aldı ilajlarınıń xarakterine, usı shańaraqtıń juzege keliw shárt-shárayatları menen uzliksiz baylanıslı.

Álbette, jas shańaraqlar juzege keler eken, olar bir- birlerin suyip turmıs qurǵanda, aǵayinshilik, tanıs- bilislik, jawshılıq, esap boyınshama yaki stereotip boyınshama, qanday ekenligine qaramastan nekeniń dáslepki kuninde óz ara qatnasıqları dárejesi joqarı boladı. Bir- birin suyip turmıs qurǵan juplarda bunday emocional kóterińkilik dárejesi judá joqarı boladı. Olardıń bir- birlerine, óz nekelerine bolajaq turmısı haqqındaǵı niyet, arzıw umitleri jaqsı boladı. Sebebi, hesh kim, hesh qashan erteń bolajaq turmıs joldasım, jańa shańaraǵınıń jańa aǵzaları menen kelispewshiliklerge baraman dep hesh oylamaydı. Insan shańaraq qurar eken tatıw jasap, murat máqsetke erisiwdi arzıw qıladı. Neke aldında, neke keshesinde barlıq jaqın dosları, aǵayin tuwǵanları, toyǵa kelgen miymanlar jaslarǵa jaqsı niyetler bildiredi. Sonday-aq jaslar shańaraq qurıw aldında hám nekeleriniń dáslepki kunlerinde turmıs joldası tımsalında , óziniń usı arzıw tileklerinde, murat máqsetlerine jetisiwde járdem beriwshi onı qollap quwatlawshı, onı hár sekund, hár waqıtta tusiniwshi óz tábiyatina jaqın adamıń kóz aldına keltiredi hám oǵan imkanı bolǵaninsha jıllı munásibette bolıwǵa háreket etedi.

Biraq turmısta, ásirese shańaraq turmısında hámme nársede adam kutkenindey bola bermeydi. Shańaraq turmısınıń ózine jarasa gedir- budırı, pás- bálentligi, qıyınshılıǵı, mashqalalari boladı. Sonday qıyinshiliqlardan biri jas er hayaldıń jańa jámiyetlik statusqa, abıroyǵa, er, kuyew, uylengen jigit, hayal, turmısqa shıqqan hayal rollerine, ózleri ushın jańa bolǵan jámiyetlik ortalıqqa, jańa shańaraqqa sáykesleniw protsesi menen baylanıslı. Xosh, bul jańa shárayatqa sáykeslesiw protsesi kimde qanday keshedi?

Álbette, bul process erkeklerde hayallarǵa qaraǵanda jeńillirek keshedi. Sebebi, olar, Qaraqalpaq shańaraǵınıń etnik ózgesheliklerinen kelip shiqqan halda kóbinese erkektiń uyinde, onıń ata- anası hám basqa aǵayinleri menen jasaydı. Yaǵnıy, jigit uylengennen keyin de óz shańaraǵında, óz jaqınları hám ózi ushın aldınnan ádet bolıp qalǵan shańaraq, adamlar arasındaǵı munásibetler sistemasında qaladı. Hayal adamnıń bolsa nekeden keyingi jaǵdayı, aldıńǵısınan keskin ajiralıp turadı. Birinshiden, ol ózi ushın jańa bolǵan, aldıńǵısınan tupten parq qılatuǵın ortalıqqa tusedi. Ol ózine sáykes adamlar arasındaǵı munásibetler sisteması, rollerdiń bólistiriliwi, ózine tán pocherkke iye bolǵan óziniń qız uyindegi shańaraǵınan, basqa bir shańaraqqa, basqasha bir shaxslar menen bolǵan munásibetler sistemasına iye bolǵan jańa shańaraq ortalıǵına tusedi. Bul jerdegiler aldıńǵısına sáykes tuspeydi, bul shańaraqtaǵı roller bólistiriliwide aldıńǵısına usamaydı. Bunıń ustine jas shańaraqta jas kelinge juklenetuǵın wazıypalarda onıń qız kuninde orınlaytuǵın jumıslarınan muǵdar, mazmun jaǵınan da tupten parq etedi. Jańa sociallıq shárayatqa sáykeslesiw protsesiniń qaraqalpaq shańaraqlarında hayal adam ushın qıyın keshiwiniń tiykarǵı sebeplerinen jáne biri onda jas kelin joqarida aytıp ótilgen jaǵdaylarǵa tusiwi menen birge olarda bul jańa shańaraqta kelin ózin ózge dep seziwi esaplanadı. Jas shańaraq juzege kelgennen soń onda er- hayal munásibetleriniń kutilgendey rawajlanıwına kesent etetuǵın kóplep sotsialliq psixologiyaliq, etnikalıq, teritoriyalıq, jınısıy ilajlar bar, jaslarımız bulardń barlıǵı haqqında aldınnan xabardar bolıwı hám olardıń unamsız tásirlerin jumsartıp, unamlı táreplerin rawajlandırıwǵa tayar bolıwları muwapıq.

Solay etip, eń jaqsı niyetler menen shańaraq qurǵan jaslar da er - hayaldıń jeke munásibetleri baxıtqa qarsı jaqsıdan jamanǵa qarap rawajlana baslaydı. Sebebi, nekeniń basında guzetiletuǵın er-hayal ortasındaǵı kóterińki emocional jaqınlıq áste- aqırınlıq penen páseyiwine alıp keledi. Bul jaǵdaylardıń ózgeriwine tayar turıw jas shańaraqlarda juzege keliwi mumkin bolǵan ayırım kewilsizliklerdiń aldın alıwǵa tiykar boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Бўриев М. Р.Ўзбекистонда оила демографияси. Т. 1997.

2. Давлетшин М.Г. Шоумаров Г.Б. Замонавий ўзбек оиласи ва унинг психологик хусусиятлари. Т.1993.

ZAMANAGÓY BILIMLENDIRIWDE OQÍTÍWShÍNÍŃ JEKE VEB-SAYTÍ

Orazbaeva Gozzal Usnaddin qızı - *tayanısh doktorant*
Ájiniyaz atındaǵı NMPI

Tayanch so‘zlar: kasbiy mahorat, kasbiy rivojlanish, raqamli ta’limda o‘qituvchining o‘rni, veb-sayt yaratish, o‘qituvchining shaxsiy veb sayti.

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy ta’limda o‘qituvchining shaxsiy veb-saytini yaratishning ahamiyati, undagi muammolar va yechimlar haqida bo‘ladi. Bugungi raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchi shaxsiy veb-sayti uning kasbiy mahoratini ko‘rsatish va o‘zini rivojlantirib borishi uchun katta ahamiyatga ekanligi so‘z etiladi.

Ключевые слова: профессиональные навыки, профессиональное развитие, роль учителя в цифровом образовании, создание веб-сайта, персональный сайт учителя.

Резюме. В данной статье рассматривается значение создания личного сайта учителя в современном образовании, его проблемы и пути решения. В условиях современного цифрового образования личный сайт учителя имеет большое значение для демонстрации его профессиональных навыков и саморазвития.

Key words: professional skills, professional development, the role of the teacher in digital education, website creation, teacher’s personal website.

Rezyume. This article will discuss the importance of creating a teacher’s personal website in modern education, its problems and solutions. In today’s digital education environment, it is said that a teacher’s personal website is of great importance for demonstrating his professional skills and developing himself.

Búgingi kúnde bilimlendiriw procesinde oqıtıwshınıń kásiplik sheberligi hám pedagogikalıq potencialı úlken áhmiyetke iye. Oqıtıwshı tek bilim beriwshi emes, al oqıwshılardı hár tárepleme rawajlandırıwǵa xızmet etiwshi jetekshi shaxs sıpatında qaraladı. Sonıń ushın da, zamanagóy pedagogtan tek dástúriy usıllarda sabaq ótiw emes, al innovaciyalıq texnologiyalardan nátiyjeli paydalanıw, óziniń kásiplik rawajlanıwın turaqlı qadaǵalaw hám bilimlendiriwdiń sapasın arttırıw jolında izleniwi talap etiledi. Bunda onıń jeke veb-saytınıń bolıwı jaqsı nátiyje beredi.

Oqıtıwshınıń jeke veb-saytı - bul oniń kásiplik rawajlanıw jolındaǵı jetiskenlikleri, alǵa súrip atırǵan pedagogikalıq ideyaları hám de oqıw procesinde qollanıp atırǵan metodları haqqında tolıq maǵlıwmat beriwshi elektron hújjetler toplamı bolıp esaplanadı. Zamanagóy texnologiyalardıń rawajlanıwı nátiyjesinde oqıtıwshılardıń jeke veb-saytın jaratıw usılları da jetilisip barmaqta. Sanlı texnologiyalar járdeminde interaktiv, multimedialı texnologiyalarǵa tiykarlanǵan veb-saytlar jaratıw imkaniyatı keńeymekte. Zamanagóy bilimlendiriw procesinde oqıtıwshınıń kásiplik rawajlanıwın hújjetlestiriw hám bahalaw úlken áhmiyetke iye. Usı kózqarastan, oqıtıwshı jeke veb-saytın jaratıw hám onnan nátiyjeli paydalanıw boyınsha xalıqaralıq hám milliy izertlewler kóplegen avtorlar tárepinen úyrenilgen. Helen Barrett óz izertlewinde oqıtıwshı jeke-saytları eki tiykarǵı tárepti qamtıp alıwın atap ótken: birinshiden, bul onıń kásiplik rawajlanıwın hújjetlestiriwge xızmet etse, ekinshiden, ol bilim beriw procesinde innovaciyalıq texnologiyalardan paydalanıw imkaniyatın jaratadı, yaǵnıy elektron saytlar oqıtıwshınıń óziniń kásiplik rawajlanıwın bahalawı hám óziniń sanlı kónlikpelerin kórsetiwi ushın nátiyjeli qural esaplanadı[2]. Belgili pedagog, ilimpaz T.V.Potemkinanıń pikirinshe pedagogtıń sanlı kónlikpeleri bilimlendiriwdiń sanlı didaktikalıq imkaniyatları hám resurslarınan paydalanıw imkaniyatın da beredi [3.25]. Demek, sanlı resurslardan paydalanǵan halda veb-sayttı nátiyjeli júritiw lazım.

Oqıtıwshınıń jeke veb-saytı - pedagogtıń bilimlendiriw, ilimiy, metodikalıq hám jeke iskerligin internet tarmaǵında sáwlelendiriwshi sanlı platforma bolıp, ol bilimlendiriw procesin jáne de nátiyjeli shólkemlestiriw, oqıwshılar hám ata-analar menen tikkeley birge islesiwdi rawajlandırıw imkaniyatın beredi. Bunday sayt - oqıtıwshınıń vizitkası bolıp xızmet etedi, yaǵnıy onda oqıtıwshınıń tájiriybesi, metodikalıq islenbeleri, sabaq materialları, jańalıqları hám oqıwshılar ushın paydalı resurslar jámlenedi. Oqıtıwshı veb saytınıń tiykarǵı maqsetleri tómendegishe:

- Bilimlendiriw maqseti - sabaq materialları, elektron sabaqlıqlar, testler, prezentaciyalar, videosabaqlardı jaylastırıw.
- Informaciya tarqatıw - ata-analar hám oqıwshılarǵa sabaq kestesi, daǵazalar, jańalıqlar beriw.
- Metodikalıq xızmet – aldınǵi tájiriybelerdi almasıw, metodikalıq usınıslar, ilimiy maqalalar jaylastırıw.
- Birge islesiw - oqıwshılar, ata-analar hám kásiplesler menen onlayn baylanıs ornatıw.
- Ózin-ózi rawajlandırıw-oqıtıwshınıń kásiplik kompetenciyasın keńeytiw, jeke brendin qáliplestiriw.

Oqıtıwshınıń jeke veb-saytı quramı belgili bir talap tiykarında boladı, yaǵnıy saytta tómendegi bólimler boladı:

1. Bas bet (Home) - qısqasha tanıstırıw, jańalıqlar, daǵazalar.
2. Oqıtıwshı haqqında - ómir bayanı, ilimiy ataq, tájiriybe, kásiplik jumıs baǵdarları.
3. Oqıwshılar ushın - sabaq jobaları, elektron sabaqlıqlar, video/audio sabaqlar, testler.
4. Ata-analar ushın - sabaq kestesi, tárbiyalıq usınıslar, ushırasıw waqıtları.
5. Ilimiy-metodikalıq bólim - maqalalar, tájiriybe almasıw materialları, innovaciyalıq metodlar.
6. Baylanıs - elektron pochta, sociallıq tarmaqlar, soraw-juwap forması.
7. Fotogalereya / Videogalereya - oqıwshılardıń jumısları, ilajlar, sabaq procesinen kórinisler.

Oqıtıwshınıń jeke veb-saytınıń abzallıqların túsingen halda onı nátiyjeli júritiwi bir qansha qolaylıqlardı, óz iskerliginde jetiskenliklerdi alıp keledi. Oqıwshılar sabaq materiallarına qálegen waqıtta kiriw, óz betinshe úyreniw imkaniyatına iye boladı. Ata-analar perzentiniń bilimlendiriw procesi haqqında turaqlı xabardar bola aladı. Oqıtıwshı óz jumısın kórsetiw, aldıńǵı tájiriybesin keń jámiyetshilikke jetkerip bere aladı. Bilimlendiriw sistemasında bolsa, ashıq-aydınlıq támiyinlenedi.

Búgingi kúnde oqıtıwshınıń jeke veb-saytın jaratıw ushın arnawlı programmalastırıw bilimine iye bolıw shárt emes. Tómendegi platformalar járdeminde qolaylı túrde dúziw múmkin: "WordPress", "Weebly" - tayar shablonlı biypul hám tólemli platformalar esaplanadı. "Google Sites" - ápiwayı interfeysli, biypul platforma. "Tilda", "Squarespace" - dizayni bay, mobil beyimlesiwsheń sayt dúziw imkanın beredi.

Jeke veb-sayttı nátiyjeli shólkemlestiriwde oqıtıwshılardıń hámmesi de veb-dizayn hám sanlı platformalardan paydalanıw kónlikpelerine iye emesligi ayırım máselelerdi keltirip shıǵarıwı múmkin. Sebebi, sayttı turaqlı jańalap barıw kerek. Bunıń ushın, eń sońǵı sanlı bilimlerdi úyrenip barıw lazım. Ayırım aymaqlarda internet tezligi tómenligi sebepli resurslardan paydalanıw qıyınlasıwı múmkin. Sonday-aq, sayttı júritiw waqıt hám miynet talap etedi. Soǵan qaramastan, jeke veb-sayt jaqsı alıp barılsa oqıtıwshınıń ózi hám iskerligi ushın jaqsı nátiyjelerdi de qolǵa kirgizedi.

Demek, oqıtıwshınıń jeke veb-saytı – zamanagóy sanlı bilimlendiriwdiń ajıralmas bólegi bolıp, bilim beriw procesinde ashıq-aydınlıq, birge islesiw hám nátiyjelilikti támiyinleydi. Ol tek oqıwshılar hám ata-analar ushın qolaylı málimleme deregi emes, al muǵallimniń kásiplik kompetenciyası hám metodikalıq jumısın rawajlandırıwshı innovaciyalıq qural bolıp esaplanadı.

Ádebiyatlar:

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2020-jıl 10-oktyabrdegi PF-6079-sanlı "Sanlı Ózbekstan - 2030" strategiyasın tastıyıqlaw hám onı nátiyjeli ámelge asırıw is-ilajları haqqında"ǵı Pármanı.
2. Helen Barrett. Balancing the two faces of ePortfolios: reflection & assessment.https://eportfoliohub.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/04/.
3. Потемкина Т.В. Зарубежный опыт разработки профиля цифровых компетенции учителя. Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров.2018.№2.ст.25

ZAMONAVIY SHAROITDA PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA FANI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Pardaboyev Jasur Erkaboyevich – p.f.n., dotsent
Tojiyeva Go‘zal Saodatovna – o‘qituvchisi
Yangi asr unversiteti

Kalit so‘zlar: Pedagogika, psixologiya, zamonaviy ta’lim, innovatsiya, metodika, motivatsiya, psixologik xizmat, individual yondashuv, raqamli texnologiyalar, ta’lim sifati.

Keywords: Pedagogy, psychology, modern education, innovation, methodology, motivation, psychological services, individual approach, digital technologies, quality of education.

Ключевые слова: Педагогика, психология, современное образование, инновации, методика, мотивация, психологическое обслуживание, индивидуальный подход, цифровые технологии, качество образования.

Annotatasiya. Mazkur tezisda zamonaviy sharoitda pedagogika va psixologiya fanlarining o‘zaro integratsiyasi, ularning ta’lim jarayonidagi roli hamda dolzarb muammolari tahlil qilinadi. An’anaviy metodik yondashuvlarning zamonaviy talablarga javob bermasligi, o‘qituvchilarning kasbiy malakasi va psixologik savodxonligi pastligi, shuningdek, psixologik xizmatlarning yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganligi asosiy muammolar sifatida ko‘rsatilgan. Tezisda ushbu muammolarga yechim sifatida innovatsion metodikalarni joriy etish, malaka oshirish kurslarini tashkil qilish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va psixologik xizmatlarni kengaytirish taklif etiladi. Xulosa sifatida, pedagogika va psixologiya fanlarining zamonaviy rivoji ta’lim sifatini oshirishda muhim omil ekani ta’kidlanadi.

Аннотация. В данной тезисной работе анализируется взаимная интеграция педагогики и психологии в современных условиях, их роль в образовательном процессе, а также актуальные проблемы. В качестве основных проблем отмечено, что традиционные методические подходы не соответствуют современным требованиям, низкий уровень профессиональной подготовки и психологической грамотности преподавателей, а также недостаточное развитие психологических служб. В работе предлагаются решения этих проблем, включая внедрение инновационных методик, организацию курсов повышения квалификации, использование цифровых технологий и расширение психологических служб. В заключение подчеркивается, что современное развитие педагогики и психологии является важным фактором повышения качества образования.

Annotation. This thesis analyzes the integration of pedagogy and psychology in modern conditions, their role in the educational process, and pressing issues. It identifies the main problems as the inability of traditional methodological approaches to meet modern requirements, low professional competence and psychological literacy of teachers, and the insufficient establishment of psychological services. As solutions to these problems, the thesis proposes the introduction of innovative methodologies, organization of professional development courses, use of digital technologies, and expansion of psychological services. In conclusion, it emphasizes that the modern development of pedagogy and psychology is a crucial factor in improving the quality of education.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimining takomillashuvi pedagogika va psixologiya fanlarining uzviy rivojlanishini talab etadi. Bu fanlar nafaqat bilim berish, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi [1].

Bugungi kunda pedagogika va psixologiya fanlari taraqqiyoti kontekstida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarda bir qator kamchiliklar kuzatilmoqda. Bu kamchiliklar ta’lim sifatiga, o‘quvchilarning ruhiy holatiga va o‘qituvchining kasbiy samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Misol:o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida ochiq, samimiy muloqot yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan. O‘quvchilarning fikrini tinglashga sabr va yetarli e’tibor berilmaydi, bu esa ularning ishonchini pasaytiradi. O‘qituvchilar ko‘p hollarda barcha o‘quvchilarga bir xil metod bilan yondashadi [2]. O‘quvchilarning qobiliyat, qiziqish va psixologik holati inobatga olinmaydi.

O‘qituvchilar tomonidan o‘quvchilarning ichki motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari kam qo‘llaniladi. Rag‘batlantirish faqat baho bilan cheklanib qoladi, bu esa o‘quvchilarda ijodkorlik va tashabbusni susaytiradi. O‘qituvchilar psixologik bilimlarga ega bo‘lmagani sababli o‘quvchilarning ruhiy holatini to‘g‘ri baholay olmaydi. Ruhiy zo‘riqish, stress, ijtimoiy muammolar e’tibordan chetda qoladi[3].

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanishdagi tafovut: o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida raqamli savodxonlik darajasi turlicha bo‘lib, bu ta’lim jarayonida uzilishlarga olib keladi.O‘quvchilar interaktiv va vizual metodlarni afzal ko‘rgan holda, o‘qituvchilar an’anaviy usullarga tayanadi [4].

O‘qituvchilar uchun **psixologik savodxonlik** va **kommunikatsiya ko‘nikmalari** bo‘yicha treninglar tashkil etish. Har bir o‘quvchiga **individual yondashuv** asosida ta’lim berish metodikasini joriy etish. **Motivatsion mexanizmlar** tan olinish, ijodiy topshiriqlar, jamoaviy loyihalar orqali rag‘batlantirishni kuchaytirish. O‘qituvchi-o‘quvchi munosabatini **hamkorlikka asoslangan** modelga o‘tkazish: “buyruq” emas, “muloqot” tamoyilini joriy etish maqsadga muvofiq [5].

Pedagogika va psixologiya fanlarining zamonaviy sharoitda rivojlanishi ta’lim sifatini oshirish, shaxsiy salohiyatni ro‘yobga chiqarish va sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Muammolarni aniqlash va ularga ilmiy yechimlar taklif etish ta’lim tizimini yanada samarali qilishga xizmat qiladi. Bu esa kelajak avlodning barkamol, bilimli va ruhiy jihatdan sog‘lom bo‘lib voyaga yetishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Isamitdinov, S., Madg‘ofurova, D., Abdullayeva, D., Mardonova, H. (2014). *Psixologiya va pedagogika asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya. — O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi psixologik muloqot haqida: **45–52-betlar.**
2. Rasulova, D. (2020). *Ta’limda individual yondashuv metodlari*. Toshkent: Oliy ta’lim nashriyoti. 38–44-betlar.
3. Xudoyberdiyeva, M. (2021). *Psixologik xizmatlar tizimi va ularning ta’limdagi ahamiyati*. O‘zbekiston Psixologiya jurnali.
4. UNESCO. (2023). *Education and Psychology in the Digital Age*. Bo‘lim 3, sahifa 27–35.
5. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim Vazirligi (2024). *Ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha strategik dastur*. — O‘qituvchi malakasini oshirish va innovatsion yondashuvlar: **rasmiy hujjat, 12–18-betlar.**

ФОРМИРОВАНИЕ УМЕНИЙ САМООЦЕНКИ У ШКОЛЬНИКОВ В ОБУЧЕНИИ

Пирниязов И. К. - *профессор, к.п.н.*
ЦПМРК
Палуаниязова Ж.К. - *студентка отделения психологии КГУ им. Бердаха*

Аннотация. *В статье рассмотрены способы формирования умений самооценки школьников в обучении. Дан анализ проблем по завышенной и заниженной самооценке ученика.*

Ключевые слова: *самооценка, адекватность, техники, заниженная самооценка, завышенная самооценка.*

Abstrakt. *Ushbu maqola ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘zini o‘zi qadrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish usullarini ko‘rib chiqadi. Shuningdek, u o‘z-o‘zini hurmat qilish muammolarini tahlil qiladi.*

Kalit so‘zlar: *o‘z-o‘zini hurmat qilish, adekvatlik, texnikalar, past o‘z-o‘zini hurmat qilish va yuqori o‘z-o‘zini hurmat qilish.*

Abstract. The article discusses ways to form students' self-assessment skills in learning. It provides an analysis of problems related to students' overestimated and underestimated self-esteem.

Keywords: self-esteem, adequacy, techniques, underestimated self-esteem, overestimated self-esteem

Одной из наиболее актуальных проблем педагогики продолжает оставаться проблема формирования умений самооценки в обучении. Самооценка – важная составляющая развития личности, необходимый элемент осознания человеком самого себя, своих талантов и способностей, мотивов и целей поведения.

Исследование умений самооценки школьников предполагает использование различных методов, форм и средств. Приемов и методов по формированию самооценки школьников достаточно много. Процесс обучения требует от учителя умения находить индивидуальный подход к учащимся, ориентироваться на свойства и качества их личности, а также применять технологии только тогда, когда это будет уместно тому или иному ребенку.

В педагогической практике основообразующим объектом контроля является конечный результат, поэтому для формирования адекватной самооценки школьников можно использовать следующие формы:

- речевые;
- знаковые письменные (цифры, смайлики и т.п.);
- шкалы;
- таблицы;
- лист достижений.

Оценочные листы, или листы достижений, помогают получить информацию об успехах обучающегося в каком-либо виде деятельности, а также о неудачах. Листы помогают ребенку наглядно увидеть сферу деятельности, в которой он успешен и наметить ход работы над сферой, в которой находятся «провалы». Такие листы полезны не только для учащихся, но и для учителей. Педагогу необходимо делать акцент на достижениях ученика, а не на проблемах, тем самым мотивируя его на учебную деятельность. С помощью листа достижений можно проверить результат и проанализировать процесс деятельности ученика.

Самооценка школьника формируется на протяжении долгого времени, в связи с этим могут появляться различные искажения. Согласно А.В. Аркушенко, существует три основных вида самооценки:

- адекватная;
- завышенная;
- заниженная.

Дети с адекватной самооценкой отличаются активностью, находчивостью, чувством юмора, общительностью. Они с удовольствием принимают участие в играх, редко обижаются при проигрышах и не дразнят за свои неудачи других. Они обладают самоуважением, ощущают собственную ценность [5].

Обучающимся с заниженной самооценкой присущи пассивность, мнительность, сверхранимость, обидчивость. Их трудно привлечь к игре из-за боязни проиграть, они часто обижаются и уходят при неудачах. У них нередко возникают трудности с общением в школе и дома.

Высокая самооценка ребенка формирует в нем идеальное восприятие собственной личности, превосходство над другими, что не соответствует действительному представлению о собственном потенциале и своей ценности в глазах окружающих. В жизни ребенок с завышенной самооценкой отвергает все то, что нарушает его представление о самом себе. В результате реальная действительность воспринимается только на эмоциональном уровне, что чревато трудностями в общении с другими людьми [2].

Дети с высокой самооценкой больше подвержены эмоциональной тревожности, именно поэтому в процессе учебной деятельности следует уделять больше внимания упражнениям, снимающим эмоциональное напряжение, например, релаксирующие минутки и т.д. Дети с низкой самооценкой зачастую очень скованные и неуверенные в себе личности – это кардинально отличает их от других.

Адекватная самооценка ученика совпадает с уровнем практического выполнения заданий в процессе учебной деятельности и соответствует объективным проявлениям его личности.

В классном коллективе могут оказаться дети с разным типом самооценки. При ее формировании следует учитывать этот факт и следить за поддержанием среднего уровня самооценки учащихся, что успешно достигается с использованием групповых игр.

Скорректировать самооценку ребенка – главная задача учителя. С помощью различных методов и приемов следует добиться максимально адекватно самооценки. Формирование среднего уровня самооценки положительно влияет на развитие личности учащихся: они более осознанно участвуют в учебном процессе, легче воспринимают новый материал, понимают границы собственных навыков, знаний и умений. Такие дети обладают высоким чувством ответственности и умеют обосновать причины своих успехов в учебной деятельности.

Ракурс на личностно-ориентированный подход определён в современном образовании не так давно и считается инновационным. Но лишь в рамках данного подхода учитель может построить работу по формированию адекватной самооценки у конкретного учащегося или ее коррекции. Внедрением инновационных технологий в рамки образовательного процесса занимались многие педагоги и психологи.

Научить школьника грамотно оценивать свои способности, качества и возможности необходимо, так же, как и критически относиться к чужому мнению, уметь выслушать его, примерить на себя, но при этом сформировать правильное собственное представление.

А.С. Гопалло отмечал несколько педагогических технологий, направленных на формирование самооценки школьников:

− «умные вопросы», которые формируют способность выявить недостаток знаний и задать учителю необходимый вопрос;

− «волшебная линеечка», которая заключается в изобретении однодневных весов;

− «обоснованный отказ от заданий»;

− «прогностическая оценка», которая заключается в оценке своих способностей к решению определенной задачи;

− «многоступенчатый выбор» [3].

В рамках образовательного процесса педагоги часто используют игровые технологии, которые позволяют учащимся узнать, что о них думают другие, кто выделяется в качестве значимых партнеров по взаимодействию. Например, в игре «Сосед справа, сосед слева» учащиеся называют положительные качества своего соседа по команде, которое может проявляться, в дружбе, в учебе или общении с одноклассниками. Таким образом ребенок узнает, что думают о нем другие, учится адекватно воспринимать чужое мнение и применять его на себе.

При организации сотрудничества учащихся создаются условия для активизации процесса самопознания. Если такие мероприятия сопровождаются успешными ситуациями деятельности учащихся, укрепляется уверенность в себе и самооценка, обеспечивается позитивное восприятие себя, развиваются коллективные отношения и т.д.

В процессе работы по формированию самооценки школьников педагоги также используют такие техники, как «Я - рецензент» и «Я - автор».

«Я – рецензент» учащийся отвечает на вопросы:

1. «На каких критериях вы строите свою работу?
2. «Что было положительного в работе и в чем был недостаток?».
3. «Насколько вы были объективны?»
4. «Какие чувства вы испытывали, когда пересматривали работу другого ученика?» и других.

В технике «Я - автор» ученик оценивает свои личностные качества в процессе аналитической работы и отвечает на вопросы:

1. «Что рецензент посчитал положительным и какие недостатки в вашей работе?»
2. «Что вы чувствуете при получении рецензии?» и др. [1]

Для формирования и развития умения анализировать свои учебные навыки, как на разных уроках, так и на разных этапах, можно применять частную методическую технологию «Заканчивай следующие предложения». Такие предложения могут быть использованы в качестве предложений: «Я работал с учителем...»; «Я работал сам...»; «Я прошу/запрошу помощи у одноклассников, которые могут объяснить...»; «Для меня этот урок был самым трудным...»; «Я научился на этом уроке...».

Отвечая на эти вопросы, ученики учатся:

− анализировать свою деятельность с независимой точки зрения;

− определить те качества и навыки, которые необходимы для успешного обучения.

Работу по развитию навыка самооценки обучающихся можно строить по алгоритмам самооценки. В общем виде этот алгоритм может выглядеть следующим образом:

1. Обозначаем своё настроение (на первых уроках). Это могут быть кружки с цветами светофора, смайлики или другие визуализации.

2. Учимся сравнивать цель и результат (через 2–4 недели после введения на уроках первого шага).

3. Устанавливаем порядок оценки своей работы (примерно через месяц после второго шага).

4. Учимся признавать свои ошибки и/или неудачу.

5. Используем умение самооценки.

И. Л. Смирнова в работе над самооценкой младших школьников предлагает опираться на такую технологию, как совместная разработка разнообразных критериев и форм оценивания учебной, творческой, проектной и исследовательской деятельности педагогом и обучающимися [4].

Самооценка – важное умение в процессе формирования личности, связанное с ценностью и значимостью, которыми школьник наделяет себя. Самооценка формируется на протяжении всей учебно-познавательной деятельности, меняется и развивается с ходом самопознания человека. Влияние на ее формирование оказывают образ жизни, стиль воспитания в семье, родители, учителя, преобладание определенного рода деятельности и другие факторы.

Использование учителем различных подходов, методов, форм и средств позволяет формировать адекватную учебную самооценку, что является целью обучения и воспитания.

Использованная литература

1. Бортникова, Л. Г. Особенности развития самооценки в младшем подростковом возрасте / Л.Г. Бортникова. - Сургут: РИО СурГПИ, 2002. – 142 с.

2. Волкова, Н. Особенности работы педагогов, психологов по формированию самооценки школьников [Текст] / Н. Волкова // Начальная школа. – 2016. – №3. – С. 108–111.

3. Гопалло, А. С. Особенности самооценки младших школьников / А. С. Гопалло // Современные педагогические (образовательные) технологии. – 2016.

4. Кон, И. С. Категория «Я» в психологии/ И.С. Кон // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2. – № 3.

5. Курбатова, А. С., Пухова, А. Г., Беляева, Т. К. Изучение самооценки как актуальное направление психолого-педагогических исследований // Перспективы науки и образования. 2019. № 1 (37).

6. Липкина, А. И., Захарова, А. В. Избранные психологические труды: В 2-х томах / А. И. Липкина, А. В, Захарова. – М. : Педагогика, 2017. – 468 с.

О СОПРОВОЖДЕНИИ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ПЕДАГОГОВ

Пирниязова Наталья Васильевна

и.о. доцента кафедры педагогики и психологии Каракалпакского государственного университета

Аннотация. В статье рассматриваются подходы к организации профессионального становления педагога в соответствии с актуальной установкой развития системы образования «обучение через всю жизнь». Проанализированы варианты сопровождения по изменению личностной позиции педагога одновременно с формированием его профессиональной компетентности.

Ключевые слова: профессиональное развитие; педагоги; самосовершенствование личности; профессиональное становление; повышение квалификации.

Abstrakt. Ushbu maqolada ta’limni rivojlantirishning hozirgi falsafasiga muvofiq "umr bo‘yi ta’lim" ga muvofiq o‘qituvchilarning malakasini oshirishni tashkil etish yondashuvlari ko‘rib chiqiladi. O‘qituvchilarning shaxsiy munosabatlaridagi o‘zgarishlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirish variantlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: kasbiy rivojlanish; o‘qituvchilar; shaxsiy o‘zini o‘zi takomillashtirish; kasbiy rivojlanish; malaka oshirish.

Abstract. The article discusses approaches to the organization of a teacher's professional development in accordance with the current development of the education system, which is based on the principle of lifelong learning. The article analyzes the options for supporting teachers in changing their personal positions while simultaneously developing their professional competence.

Keywords: professional development; teacher; personal self-perfection; professional development; advanced training.

Современная система образования Узбекистана в процессе длительной модернизации кардинально изменилась как в формальном, так и в содержательном аспектах.

На данном этапе проблема профессионализма учителя, работающего в обновленной профессиональной среде, затрагивает не только специалистов начального уровня образования: результаты международных сравнительных исследований школьников Узбекистана TIMSS (2020 - 2023), PISA (2017 - 2022) (основная школа) показали низкие результаты функциональной грамотности и неумение сотрудничать, что напрямую связывают с компетентностью педагогического состава школ [3, с.10-11], [7, с.6].

На протяжении поэтапного перехода на государственный образовательный стандарт начального общего образования в Центре педагогического мастерства Республики Каракалпакстан (ЦПМРК), в Навоинском областном центре педагогического мастерства (НОЦПМ), Сурхандарьинском областном центре педагогического мастерства (СОЦПМ) осуществлялась курсовая подготовка по изучению теоретических основ нового образовательного стандарта от 2021 года.» [1].

Источник проблемы состоял в слабой ориентировке учителей в классификации метапредметных умений, сформулированных в ГОС среднего общего образования, и несформированности профессионального умения соотносить метапредметное умение ученика начальных классов с формулировкой задания. Анкетирование показало, что учителя начальной школы не видят ресурсов для формирования конкретных метапредметных умений.

Интерпретация статистических данных результатов анкетирования учителей начальных классов нашей Республики обращает внимание на факт, что функциональные рамки учителя на современном этапе кардинально не трансформировались, но констатируется существенное расширение обязанностей в рамках действующего функционала. Учитель оказался не готов: ему нужны иные компетенции. Например, расширилось понимание предмета внутриклассного оценивания, это ставит перед учителем ряд новых задач:

1) необходимость организации образовательного процесса таким образом, чтобы создать

условия для формирования УУД школьника, что предполагает:

- ревизию знаний в области учебной деятельности младшего школьника, эффективных форм, методов и технологий, способствующих формированию универсальных учебных действий учеников конкретного возраста;
- рефлексию личной методической системы и ее корректировку;
- интеграцию новых организационных форм в личную методическую систему;

2) необходимость мониторинга уровня сформированности универсальных учебных действий учащихся, в этой связи учителю потребуется:

- расширение знаний в области форм и методов текущего и итогового контроля и оценивания;
- умение методически обоснованно встраивать такой инструментарий в учебный процесс, обрабатывать и интерпретировать результаты и проектировать систему коррекционной работы на коллективном и индивидуальном уровнях.

Согласно словарю С.И. Ожегова понятие «сопровождение» от глагола «сопровождать», обозначает сопутствовать чему-либо, служить приложением, дополнением к чему-либо [4]. М.Р. Битянова, Е.А. Казакова, И.А. Кибак, Н.Л. Коновалова, А.В. Мудрик, Н.С. Пряжников, О.Г. Ридецкая, С.Н. Читякова, Т.М. Чурекова, Л.М. Шипицина определят термин «сопровождение» как комплексную технологию социально-психологической помощи индивида.

Э.Ф. Зеер трактует психологическое сопровождение как целостный процесс изучения, формирования, развития и коррекции профессионального становления личности [2].

Вместе с тем стоит отметить, что процесс обучения, переподготовки, сопровождения педагогов имеет ряд особых характеристик, к которым относятся:

1. Неоднородность контингента (по уровню сформированности профессиональных компетенций, должностным положением, возрасту, а значит и уровню восприятия материала).
2. Наличие разнообразной мотивации к обучению, самообучению, профессиональному продвижению: от высокой до отсутствия таковой.
3. Дифференцированный итогово-целевой компонент, связанный с конечным результатом обучения, сопровождения.

Все это в определенной мере затрудняет осуществление индивидуально-ориентированного сопровождения педагога в процессе коллективного (группового) повышения квалификации.

Поэтому имеет смысл обратиться к индивидуально ориентированному, или, как сегодня обозначают, тьюторскому варианту сопровождения педагога в процессе его профессионального самосовершенствования.

Выделим этапы педагогического сопровождения, направления и содержание деятельности ведущего (сопровождающего) и ведомого (сопровождаемого) в этом взаимодействии. А это: ориентационный этап, активизирующий этап, коррекционно-оценочный этап.

Сопровождение в образовании понимается как особый вид взаимодействия субъектов образовательной деятельности, которое является условием профессионального развития педагога, фактором повышения качества его педагогической деятельности, импульса для дальнейшего профессионального развития, что отвечает актуальным установкам непрерывного образования.

Выделим некоторые аспекты сопровождения:

-Учёт социальных целей модернизации системы образования. Сопровождение должно способствовать не только совершенствованию профессиональных навыков педагога, но и пониманию его роли и места в обществе, а также карьерных возможностей.

- Учет потребностей и мотивов педагога. Это помогает педагогу не только совершенствовать профессиональные навыки, но и понимать своё место в обществе.

- Изменение взглядов сопровождающего и сопровождаемого. Этого можно достичь, если сопровождающий делегирует задачи сопровождаемому [5].

Исходя из это можно остановиться на некоторых формах сопровождения молодого педагога в образовательном учреждении:

– индивидуальное сопровождение через взаимодействие с преподавателями предметно-цикловой комиссии и наставниками;
– передача педагогического опыта «с рук на руки»;
– индивидуальные консультации по проблемам педагогической деятельности;
– обучение планированию, организации и анализу преподавательской деятельности;
– совместное проектирование учебных и внеучебных занятий;
– выступления с докладами на научные, методические и педагогические темы;
– работа над методической темой;
– практическая работа по изучению педагогического опыта наставника и коллег;
– рекомендации по самообразованию и саморазвитию.

Реализация сопровождения в процессе профессионального развития способствует изменению личностной позиции педагога одновременно с формированием его профессиональной компетентности, что значимо как для индивидуальной программы самосовершенствования, так и в целом для образовательной практики, педагогической деятельности.

Использованная литература

1. Государственный образовательный стандарт среднего общего образования. Приказ Министра народного образования Республики Узбекистан от 17 декабря 2021 года № 406.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336
3. Иванова Е.М. Психология профессиональной деятельности / Е.М. Иванова. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 207 с
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова //Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В.Виноградова. – 4-е изд., дополн. – М.: ООО «ИТИ Технологии», 2003. - 944 с., с. 291
5. Пирниязова Н.В. Развитие «4к» компетенций при создании квиза младшими школьниками на практике // Вестник КГУ им. Бердаха. № 2 (65) 2024 с.173-175
6. Салиева П.А. Инновация и учитель начальной школы в процессе повышения квалификации. // Өзбекстанда сыпатлы үзликсиз билимлендириўдиң актуаль машкалалары: республикалық илимий-әмелий конференция. 26-декабрь. – Нөкис, 2019. – С. 130-132.
7. Шаповалова Л.И. Становление европейской системы повышения квалификации преподавателей иностранных языков (на примере немецкоговорящих стран) : автореф. диссер.… докт. пед. наук : 13.00.08 / Шаповалова Лариса Ивановна. — Ростов-на-Дону, 2007. — 49 с.

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПЕДАГОГА

Пирниязова Н. В.– *и.о. доцент кафедры педагогики и психологии КГУ*
Юсупова С.Ш. – *студентка отделения психологии КГУ имени Бердаха*

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘qituvchilardagi "hissiy intellekt" fenomenini akademik ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda hissiy intellektning ikkita modeli va ularni o‘z ichiga olgan ijtimoiy vakolatlar tahliliy ravishda o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchining hissiy intellekti, hissiy intellekt modellari, psixologik iqlim, muloqot, hissiy javob.

Аннотация. Статья посвящена академическому обозрению феномена «эмоционального интеллекта» педагога. В исследовании аналитически изучены две модели эмоционального интеллекта и составляющие их социальные компетенции.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект педагога, модели эмоционального

интеллекта, психологический климат, коммуникация, эмоциональный отклик.
Abstract. This article is devoted to an academic review of the phenomenon of "emotional intelligence" in teachers. The study analyzes two models of emotional intelligence and the social competencies that comprise them.
Keywords: teacher emotional intelligence, models of emotional intelligence, psychological climate, communication, emotional response.

Новые психолого-педагогические и образовательные стандарты предписывают современному педагогу необходимость точного определения тех индивидуальных особенностей учащихся, которые должны быть выявлены для повышения эффективности их учебно-воспитательного процесса и обеспечения возможностью личностного и образовательного становления.

На сегодняшний день тема эмоционального интеллекта в значительной степени проработана как психологами, так и социологами.

Проведенный анализ литературы позволил нам сделать выводы о том, что зарубежные исследователи сосредоточили свое внимание на вычленении эмоциональных компонентов интеллекта, отечественные же исследователи изучали в основном эмоциональное сопровождение мыслительной деятельности [1, 2].

Данный термин популяризировался в исследовательской и публицистической литературе психологами Питером Саловеем и Джоном Майером. Учёные воспринимали эмоциональный интеллект как часть социального интеллекта человека, определяющего его способность к обеспечению коммуникации и социальных контактов. Однако, углублённое изучение эмоциональной сферы человека началось гораздо раньше – ещё в 1986 году с выходом труда «Изучение эмоций: развитие эмоционального интеллекта» (A Study of Emotion: Developing Emotional Intelligence) Уэйна Пейна, предложившего тестировать эмоциональный интеллект с помощью коэффициента эмоциональности. При этом выявление эмоциональности во многом походило на диагностику интеллекта человека.

В настоящий момент существует две принятые модели эмоционального интеллекта, предложенные Дэниелом Гоулманом и Питером Саловеем и Джоном Майером. Первая модель подразумевает структурное рассмотрение эмоционального интеллекта, тогда как вторая направлена на рассмотрение процессуальной стороны данного феномена. Модель Д. Гоулмана включает пять компонентов эмоционального интеллекта, а именно: 1) понимание или осознание своих эмоций; 2) управление своими эмоциями; 3) самомотивация; 4) понимание или осознание эмоций других; 5) управление отношениями (то есть управление эмоциями других) [5, с. 315].

Процессуальная модель включает четыре аспекта эмоционального интеллекта, включающих в себя соответствующие социальные компетенции: дифференциация эмоций, осознание имеющейся эмоции, контроль эмоциональной сферы, использование полученных знаний [6, с. 43].

Итак, эмоциональный интеллект педагога представляет собой элемент адаптационной системы и выполняет роль основного механизма адаптации педагога: то есть подразумевает умение действовать согласно ситуации и принимать адекватные этой ситуации решения. В контексте эмоционального интеллекта преподавателя необходимо отметить его связь с конфликто-устойчивостью. Так, А.А. Бочавер подчёркивает увеличение количества конфликтных ситуаций в школах, вызванных смещением нравственных ориентиров современных подростков и их противоречием мировоззренческим системам учителей преклонного возраста. Поведение учителя, гарантирующее благоприятное разрешение одной конфликтной ситуации, не всегда уместно в иных конфликтных ситуациях. Для учителя чрезвычайно важно обладать гибкой психикой и развитым эмоциональным интеллектом, помогающими находить решения сложных коммуникативных ситуаций. Однако с увеличением профессионального стажа этот навык часто деформируется, а вследствие вовсе притупляется у преподавателей, пользующихся шаблонными методами решения

педагогических ситуаций [3, с. 151].

Неразвитость эмоционального интеллекта преподавателя способствует проявлению агрессии со стороны педагога к учащимся. Агрессия со стороны учителя является одним из видов психологического насилия, формирующих у подростков психологическую травму. Дети, ставшие жертвой агрессивного поведения учителя, отличаются повышенной агрессивностью, гипертрофированным чувством вины, заниженной по сравнению со сверстниками самооценкой, а также, в редких случаях, проявляющимися в виде аутоагрессии суицидальными наклонностями. Более того, проблема агрессии со стороны учителя усугубляется тем, что, являясь моделью для подражания, учитель провоцирует школьный коллектив на осуществление травли одноклассника, ставшего жертвой буллинга со стороны педагога.

Э. Галло, анализируя агрессивное поведение школьных преподавателей, приходит к выводу, что возраст преподавателя не влияет на его отношение к учащимся, однако определяющим фактором является его гендер и стаж работы. При этом учителя, длительно работающие в школах и имеющие большой педагогический опыт, отличаются неприятием мнений учащихся, тогда как молодые учителя характеризуются высокой лояльностью к творческим проявлениям подростков [4, с. 78].

Развитый эмоциональный интеллект педагога, напротив, позволяет ему чувствовать себя стабильно и комфортно в постоянно меняющихся условиях социальной среды. Кроме того, с помощью развитого эмоционального интеллекта педагог может предсказывать успешность того или иного педагогического воздействия на учащихся и выстраивать адекватные границы контакта с учащимися, что обеспечивает возможность избежать чрезмерного слияния с учениками, а также излишней холодности преподавателя. Эмоциональный интеллект позволяет педагогу организовать педагогическое общение с соблюдением личных границ преподавателя и учащихся. В процессе взаимодействия учащегося и преподавателя общение приобретает воздействующую и регулирующую функции. Некорректная организация педагогического общения способствует возникновению у учащихся страхов, неуверенности в собственных творческих способностях, ослабление внимания, памяти, работоспособности, а также негативно сказывается на способности к критическому осмыслению информации и результатов собственного труда. Результатом неправильного подхода к организации общения между учащимися и преподавателем является негативное отношение к преподавателю, а затем и к учебной деятельности в целом [7, с. 209].

Важным личностным ресурсом, способствующим снижению риска развития синдрома выгорания в процессе педагогической деятельности, является именно эмоциональный интеллект [2, с.106].

В значительной степени высокий уровень эмоционального интеллекта важен для педагогов, поскольку их профессиональная деятельность требует непременного взаимодействия с другими людьми – детьми, родителями, коллегами. Эффективность общения в значительной степени определяет результаты профессиональной деятельности. Эмоциональные особенности и способности педагога оказывают непосредственное влияние на предполагаемый в учебной деятельности результат.

Таким образом, эмоциональный интеллект как содержательно-специфический аспект эффективности педагога определяет его способность к следующему:

1.Самопрезентации в коллективе, способствующей выработке уважительного отношения учащихся как образцу для подражания в уважительном отношении к субъектам образовательного процесса.

2.Выявлению и распознаванию эмоций ребёнка, основываясь на вербальной и невербальной информации (жестах, мимике, позе детей), и регуляции эмоциональной сферы ребёнка в целях обеспечения комфортного психологического климата в коллективе, необходимого для осуществления успешной учебной деятельности учащихся.

3.Эмоциональной устойчивости в ситуациях эмоциональной нестабильности ребёнка для организации своевременной психологической поддержки учащегося и помощи при

решении его проблемы.

Приведённые выше факты позволяют сделать вывод о чрезвычайной важности наличия развитого эмоционального интеллекта у педагога, что является эффективным механизмом адаптации учителя, позволяющего своевременно реагировать на сложившиеся педагогические ситуации и стимулировать успешную учебную деятельность учащихся.

Использованная литература

1. Александрова Н.П. Эмоциональный интеллект как фактор саморегуляции педагогической деятельности. // Вестник Московской государственной академии делового администрирования. Серия: Философские, социал. и естественные науки. 2011. № 5. С. 171-177
2. Альджанова Г.А. Пирниязова Н.В. Методика диагностики эмоциональной сферы Учеб. -метод. пособие / Ташкент-2023.-286 с.
3. Бочавер А.А. Буллинг как объект исследований и культурный феномен. / А.А. Бочавер К.Д. Хломов // Психология. 2013. № 3. С. 149-159.
4. Галло Э., Герзон М.: Кетс де Врис М. Общение с трудными людьми : эмоциональный интеллект. / перевод с английского Марии Чомахидзе-Дорониной. 2-е изд. М.: Манн, Иванов и Фербер: Harvard business review press, 2021. 149 с.
5. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. [пер. с англ. А. П. Исаевой]. Москва: АСТ: Астрель, сор. 2011. 478 с.
6. Сергиенко Е.А. Русскоязычная адаптация теста Дж. Мэйера, П. Сэловея, Д. Карузо «Эмоциональный интеллект». / Е.А. Сергеенко, И.И. Ветрова. М.: Смысл, 2017. 139 с.
7. Солодкова Т.И. Эмоциональный интеллект как личностный ресурс преодоления синдрома выгорания и его развитие у педагогов: автореферат дис. ... кандидата психологических наук. Иркутск, 2010. 160.

YOLG‘IZLIK - YETARLICHA TARQALGAN, KO‘P QIRRALI VA MURAKKAB FENOMENDIR

Razakova Rayxan Saylaubekovna - *prof.v.b.*
Ma’mun universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yolg‘izlik - yetarlicha tarqalgan, ko‘p qirrali va murakkab fenomen sifatida atroflicha o‘rganilgan. U inson mavjudligining chegaraviy asoslariga tegishli masalalarni ochib beradi va bir vaqtning o‘zida bir necha jihatdan: ijtimoiy, psixologik va ekzistensial jihatdan tadqiq qilinadi.

Kalit so‘zlar: yolg‘izlik, individuallik**,** “keksalik” tushunchasi, gerontologiya, ruhiy salomatlik, hissiy qo‘llab-quvvatlash.

Аннотация: В данной статье одиночество рассматривается как достаточно распространённый, многогранный и сложный феномен. Оно раскрывает вопросы, относящиеся к предельным основаниям человеческого существования, и одновременно исследуется в нескольких аспектах: социальном, психологическом и экзистенциальном.

Ключевые слова: одиночество, индивидуальность, понятие «старость», геронтология, психическое здоровье, эмоциональная поддержка.

Annotation: In this article, loneliness is examined as a fairly widespread, multifaceted, and complex phenomenon. It reveals issues related to the fundamental limits of human existence and is simultaneously studied from several perspectives: social, psychological, and existential.

Keywords: loneliness, individuality, concept of "old age", gerontology, mental health, emotional support.

Kirish. Ba’zi keksalar, ayniqsa, nafaqaga chiqqanlarida, keksalikka moslashish muammolari, yani yolg‘izlik, foydasizlik hissi, o‘z qadr-qimmatini yo‘qotish, ba’zi keksalar esa boshpana uchun boshqalarga qaram bo‘lish, parvarishga muhtojlik kabi muammolarga duch kelishadi. Depressiyaning

tarqalishi ham o‘z joniga qasd qilish holatlarini oshiradi. G‘arb mamlakatlarida qarish bilan parallel ravishda o‘z joniga qasd qilish holatlari ortib borayotgani ta’kidlangan. Ba’zi keksa insonlarda esa aqliy qobiliyatlarning zaiflashishi, yani demensiyani, xotira buzilishi va umumiy disorientatsiya, yani alsgeymer kabi ko‘plab turdagi kasalliklar, psixotik reaksiyalar kuzatilmoqda.

Joriy asrning so‘nggi 50 yilida jahon miqyosida aholining qarishi jarayoni shu qadar tez va izchil rivojlanib bordiki, uning oqibatini bilmaslik har qanday davlatning ijtimoiy siyosati uchun salbiy oqibatlarga olib keladi. Hozirgi vaqtda keksalar aholining uchinchi muhim toifasiga aylandi, bu esa o‘ta jiddiy iqtisodiy, ijtimoiy, tibbiy muammolarni keltirib chiqardi.

Yolg‘izlik - yetarlicha tarqalgan, ko‘p qirrali va murakkab fenomendir. U inson mavjudligining chegaraviy asoslariga tegishli masalalarni ochib beradi va bir vaqtning o‘zida bir necha jihatdan: ijtimoiy, psixologik va ekzistensial jihatdan tushunilshi mumkin. Ruhiy yolg‘izlik o‘zining ijobiy ma’nosini hisobga olgan holda, insonning mohiyati va uning mavjudligidan kelib chiqadigan tabiiy holat sifatida namoyon bo‘ladi.

«Yolg‘izlik» tushunchasining keksalar o‘rtasida hamda turli yoshdagi aholi orasidagi holati va uning ijtimoiy oqibatlarini o‘rganish natijasida bu borada talaygina muammolar borligiga amin bo‘lamiz. Ma’lumki bugunga qadar «yolg‘izlik» tushunchasiga ijtimoiy psixologik hodisa sifatida qarab kelingan. Yana bu insonning hissiy-emotsional holati bilan ham bog‘liq bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). G.Zimmelning fikricha, insonlardagi ruhiy yolg‘izlik, hayotni amalga oshirishning individual shakli sifatida zararli, chunki u hayotni ijodiy jarayonga aylantirishdan to‘xtatadi va buning natijasida ruhiy hayot buzila boshlaydi[1].

G.Zimmelning asosiy xizmatlaridan biri shundaki, u yolg‘izlik fenomenini odamlar o‘rtasidagi munosabatlar shakllarini o‘rganish kontekstiga kiritishga harakat qilgan. Falsafa doirasida N.A.Berdyaev, I.A.Ilin, N.O.Losskiy, E.N.Trubetskoy, S.L.Frank asarlarida ruh, jon, ruhiyat kabi fikrlar atroflicha tahlil qilingan. Yolg‘izlikning muhim sababi sifatida qaralgan ruhiy inqiroz sabablari o‘rganilgan.

XX asrning 70-yillaridan boshlab yolg‘izlik mavzusi ko‘plab faylasuflar va sotsiologlarning ishlarida muhokama mavzusi bo‘ldi. M.Buber, E.Husserl, A.Maslou, K.Rodjers, J.P.Sartr, E.Fromm, M. Heidegger, K.Yaspers asarlarida mavjud bo‘lgan yolg‘izlikni tushuntirish modellari tahlili amalga oshirildi.

XX asrning 70-yillaridan boshlab yolg‘izlik mavzusi ko‘plab faylasuflar va sotsiologlarning ishlarida muhokama mavzusi bo‘ldi. Ulardan M. Buber – insonlararo munosabatlar va «Men-Sen» hamda «Men-U» paradigmalari orqali yolg‘izlikni anglatgan, E.Husserl esa fenomenologiya doirasida shaxsning sub’ektiv tajribasi sifatida yolg‘izlikni tushuntirgan, A.Maslow esa inson ehtiyojlari ierarxiyasida o‘z-o‘zini amalga oshirish bilan bog‘liq jihatlariga e’tibor qaratgan, K. Rodjers – gumanistik psixologiya doirasida haqiqiy o‘zini topish va qabul qilish orqali yolg‘izlikni yengish mumkinligini ta’kidlagan, J.P. Sartre – ekzistensialistik nuqtai nazardan yolg‘izlikni insonning erkinlik va mas’uliyat yuklanganligining natijasi sifatida ko‘rgan. E. Fromm esa zamonaviy jamiyatda individuallik va begonalashuv orqali yolg‘izlikni izohlashga harakat qilgan[176], M. Heidegger – yolg‘izlikni insonning mavjudligi va «o‘lim sari borish» konsepsiyasi bilan bog‘lagan, K.Yaspers esa insonning chegaraviy vaziyatlari, tajribalar orqali yolg‘izlik fenomenini tahlil qilgan. Ushbu asarlarda mavjud bo‘lgan yolg‘izlikni tushuntirish modellari tahlili amalga oshirilgan[2].

Sotsiologlar S.Rismen, K.Boumen, P.Sleyter, E.Toffler va boshqalar birinchi navbatda yolg‘izlikni o‘lchash muammolari, sotsiologik tadqiqotlar o‘tkazish usullari bilan qiziqdilar. Ular yolg‘izlikni yoshi katta odamlar, talabalar, ayollar va aholining boshqa guruhlari o‘rtasida solishtirib ko‘plab aniq sotsiologik tadqiqotlarni amalga oshirdilar[3].

Hayotlari davomida doimiy faol hayot kechirgan, jamoatchi, doimiy e’tibor va e’tirofda bo‘lgan shaxslar yolg‘izlikni fojia sifatida qabul qiladilar. Bunday toifa keksalarning aksariyati vaqtini o‘tkazish uchun ko‘proq televizor qarshisida o‘tirishlari, turli davralarda vaqtlarini o‘tkazishga urinishlari ularni o‘z bilim va tajribasini oshirishga, shaxs sifatidagi kamolotiga xizmat qilmaydi, aksincha, bunday vaqt o‘tkazishdan so‘ng muammolari yanada kuchayadi. Bu holat haqida Suqrot:

«...bunday insonlarning yolg‘izlikdan qochib sayohatlarga chiqishidan foyda yo‘q, bular qayga bormasin o‘sha yerga o‘zlari bilan muammolarini ham olib boradilar»– deb yozgan edi[4].

Yolg‘izlikni qanday muloqot turi orqali yengish mumkin? Bu vaziyatda shunday muloqot turi zarurki, u nimadir olishga emas, balki boshqalarga, jamiyatga nimadirlar berishga xizmat qilish lozim. Yolg‘izlikni inson o‘z ish faoliyati davomida, insonlar bilan qizg‘in munosabatlari davomida his qilmasligi mumkin. Ammo aksariyat kishilar uyda yolg‘iz qolganida yolg‘izlikni his qiladilar. Bunday vaziyatlarda shuni ham yaxshi anglash zarurki, yolg‘iz qolish doim ham xatarli bo‘lmasligi mumkin. Ba’zan insonni o‘zi bilan o‘zi yolg‘iz qolishi uning o‘zini muammolarini anglashga imkon beradi. Ammo uzoq vaqt yolg‘iz qolib ketish atrofdagilar bilan muloqotning yo‘qolishi psixologik va somatik sohasida muammolarni keltirib chiqarish mumkin.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, yoshi katta insonlarda yolg‘izlikning ijtimoiy-psixologik kechinmalari ijtimoiy muhit bilan kommunikatsiyalarning yetishmasligi va referent muhit bilan interaktivlikning pasayishi bilan bog‘liq.

Qayd etish kerakki, yolg‘izlik hissi barcha yosh davrlarida uchraydi, lekin aynan keksalikda u shaxs uchun alohida muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy psixologiyada yolg‘izlik atrofdagilar bilan uzilayotgan aloqaning og‘ir hissi, yolg‘iz hayot tarzining oqibatlaridan qo‘rqish, ekzistensial qadriyatlarni yoki yaqin insonlarni yo‘qotish bilan bog‘liq og‘ir kechinma deb hisoblanadi. U doimiy tark etilganlik, foydasizlik va o‘z mavjudligining befoyda ekanligi hissi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Yoshi katta insonlarda yolg‘izlik muammosi alohida keskin tus oladi, chunki bu yoshda shaxs jamiyat tomonidan mehnat salohiyati sifatida talab qilinmaydi, shuningdek, ijtimoiy muhit tomonidan moddiy holati va bilimlari bilan ijtimoiy maqomga ega muhim shaxs sifatida qabul qilinmaydi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, shuni aytishimiz mumkinki, yolg‘izlik keksalar tomonidan kechiriladigan ijtimoiy-psixologik tasavvurlar tizimlashtirilgan va asoslangan, psixologik xususiyatlari aniqlandi, yolg‘izlikni ekzistensial o‘z-o‘zini qadrlash sifatida qabul qilish orqali ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlikni oshirish keksa shaxsning resurs salohiyatini kengaytirish sifatida talqin etilgan. Keksa odamlarda hayotiy ma’no yo‘qotilishi va ijtimoiy aloqalarning yo‘qolishi bilan bog‘liq ekzistensial yolg‘izlik krizisi yolg‘izlik va tashlandiqlik hislarini o‘rganish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zimmel.G. «Lebensphilosophie» **Duncker & Humblot** nashriyoti. **München va Leipzig.** 1918y.
2. Heidegger Martin. «Sein und Zeit» Max Niemeyer Verlag. Germany. 1927-y
3. Slater Philip: «The Pursuit of Loneliness». Beacon Press. USA.1970- y
4. Suqrot. Hikmatlar. Xurshid Davron kutubxonasi.2013y.
5. Razakova Rayxan Saylaubekovna. (2025). Keksalik davridagi yolg 'izlik hissini kamaytirish uchun amaliy tavsiyalar. "xxi asrda innovatsion texnologiyalar, fan va ta’lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar" nomli respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, 3(2), 32–34. https://doi.org/10.5281/zenodo.14852345
6. Razakova Rayxan. (2025). Keksalarning ruhiy va emotsional salomatligini yaxshilashga qaratilgan takliflar. Conference on the role and importance of science in the modern world, 2(2), 64–67. https://doi.org/10.5281/zenodo.14848049
7. Razakova Rayxan, & Ro‘zmetova Mahbuba. (2025). Gerontologiyada psixologik xizmatdan foydalanishning nazariy va metodologik asoslari. Conference of natural and applied sciences in scientific innovative research, 2(4), 50–53. https://doi.org/10.5281/zenodo.15242570
8. Razakova Rayxan. (2025). Keksalarning ruhiy va emotsional salomatligini yaxshilashga qaratilgan takliflar. Conference on the role and importance of science in the modern world, 2(2), 64–67. https://doi.org/10.5281/zenodo.14848049

RAQAMLI IJTIMOIYLASHUV SHAROITIDA YOLG‘IZLIK HISSINING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Sagindikova N.J. – ps.f.d. (DSc)
Saparova Eldora Tajimuratovna – *Psixologiya mutaxassisligi magistranti*
Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ijtimoiylashuvning erta yoshlik davridagi shaxs ruhiyatiga ko‘rsatayotgan ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli muhitning psixologik determinantlari — identifikatsion tafovut, ijtimoiy taqqoslash, emotsional filtrlash va tashqi bahoga qaramlik holatlari izchil yoritilgan. Shuningdek, raqamli makonda muloqotning hissiy chegaralanganligi va uning ichki ruhiy muvozanatga ta’siri ochib berilgan. Maqola natijalari erta yoshdagi shaxslarning raqamli muhitda ijtimoiy moslashuvi va psixologik barqarorligini ta’minlashga qaratilgan ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishga asos bo‘ladi.

Аннотация. В статье рассматривается влияние цифровой социализации на психологическое состояние личности в период ранней взрослости. Анализируются основные психологические детерминанты цифровой среды: идентификационный разрыв, социальное сравнение, эмоциональная фильтрация и зависимость от внешней оценки. Раскрываются особенности ограниченности эмоциональных контактов в виртуальном пространстве и их воздействие на внутреннее психическое равновесие человека. Полученные выводы могут служить основой для разработки научно-практических рекомендаций по укреплению психологической устойчивости и социальной адаптации молодежи в условиях цифровой реальности.

Abstract. This article analyzes the impact of digital socialization on the psychological state of individuals in early adulthood. The study explores the main psychological determinants of the digital environment — identification discrepancy, social comparison, emotional filtering, and dependence on external validation. The paper highlights the emotional limitations of virtual communication and their effect on internal mental balance. The results can serve as a foundation for developing scientific and practical recommendations aimed at enhancing the psychological stability and social adaptation of young people in the digital era.

Kalit so‘zlar: erta yoshlik davri, yolg‘izlik hissi, raqamli ijtimoiylashuv, identifikatsiya, emotsional barqarorlik, ijtimoiy taqqoslash, virtual izolyatsiya.

Ключевые слова: ранняя взрослость, чувство одиночества, цифровая социализация, идентификация, эмоциональная устойчивость, социальное сравнение, виртуальная изоляция.

Keywords: early adulthood, loneliness, digital socialization, identification, emotional stability, social comparison, virtual isolation.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida insonning ijtimoiy hayoti, muloqot tizimi hamda emotsional tajribasi tubdan o‘zgarib bormoqda. Raqamli muhitning kundalik hayotga chuqur kirib borishi natijasida shaxsning ijtimoiy faolligi, o‘zaro munosabat madaniyati va hissiy tajribalari yangi shakllarda namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, erta yoshlik davri (18–25 yosh) vakillarining hayoti internet, ijtimoiy tarmoqlar va virtual jamoalarga kuchli integratsiyalashgan holda kechmoqda. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli muloqotning ortishi bilan insonning ichki ruhiy holati, xususan, yolg‘izlik hissi ham o‘ziga xos psixologik tus olmoqda[5,45].

Rubinshteyn fikricha, insonning ichki dunyosi bilan tashqi ijtimoiy muhit o‘rtasidagi uyg‘unlik buzilganda, u o‘zini ijtimoiy jihatdan ajralgan, ruhiy jihatdan bo‘sh holatda his etadi. Bu holat insonning emotsional tizimida barqarorlikni susaytiradi va o‘zini anglash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy raqamli muhit shaxsning tashqi ijtimoiy aloqalarini kengaytirgan bo‘lsada, ichki hissiy yaqinlikni kamaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

R.Jabborov yolg‘izlikni ijtimoiy munosabatlardan chetlanish yoki ularning yetarli darajada emotsional qoniqish bermasligi natijasida yuzaga keladigan ruhiy holat sifatida talqin etadi[2,56]. Bu

qarash shuni ko‘rsatadiki, insonning yolg‘izlik hissi nafaqat jismoniy ajralish, balki psixologik ehtiyojlarning to‘liq qondirilmasligi bilan ham bog‘liqdir. Erta yoshlik davridagi shaxslar bu bosqichda o‘z hayot yo‘lini, ijtimoiy rolini va shaxsiy identifikatsiyasini aniqlash jarayonida bo‘ladilar. Shu sababli, ular uchun muloqotning tabiiy, samimiy va hissiy jihatdan boy shakllari muhim psixologik ehtiyoj hisoblanadi.

E.Erikson nazariyasiga ko‘ra, erta yoshlik davri “yaqinlikka qarshi izolyatsiya” bosqichi bilan xarakterlanadi[1,33]. Agar shaxs bu davrda ijtimoiy yaqinlikni his qilmasa yoki uni yo‘qotsa, izolyatsiyaga, demakki, yolg‘izlik hissiga duch keladi. Raqamli ijtimoiylashuv sharoitida esa bu izolyatsiya shaklan yengil ko‘rinadi, chunki inson virtual muloqot orqali o‘zini ijtimoiy faol deb his qilishi mumkin, ammo bu muloqot hissiy jihatdan chuqur qoniqish bermaydi. Shu bilan birga, bunday muloqotning sun’iyligi yoki yuzakiligi shaxsda “emotsional bo‘shliq” hissini paydo qiladi.

A.Leontyev shaxsning faoliyatida muloqotning ma’no qatlamini yo‘qotish insonning motivatsion tizimini zaiflashtirishini ta’kidlaydi[4,147]. Raqamli ijtimoiylashuv sharoitida bu holat yanada kuchayadi, chunki onlayn muloqot insonning hissiy ifoda imkoniyatlarini cheklaydi. Shunday sharoitda insonning o‘zaro aloqalari ko‘p bo‘lishi mumkin, ammo ular emotsional jihatdan yuzaki, barqarorlikdan yiroq bo‘ladi. Natijada shaxsda ichki yolg‘izlik, o‘zini anglashda chalkashlik va o‘z qadrini pasaytirish holatlari shakllanadi.

N.Karimova fikricha, raqamli ijtimoiylashuvning o‘ziga xos jihati shundaki, u shaxsga ijtimoiy mavjudlik illyuziyasini beradi, lekin real hissiy yaqinlikni ta’minlamaydi[3,92]. Virtual muloqotda insonning ijtimoiy ro‘li ko‘pincha idealizatsiyalangan obrazlar orqali ifodalanadi. Shu sababli, raqamli muhitda inson “ko‘rinarli ijtimoiylik”ni saqlab qolgan holda, aslida ichki emotsional ajralishni boshdan kechiradi.

Psixologik adabiyotlarda yolg‘izlik hissi insonning ichki kechinmalari, ijtimoiy ehtiyojlari va emotsional qoniqish darajasi bilan uzviy bog‘liq murakkab holat sifatida izohlanadi. Bu holatning negizida shaxsning ijtimoiy aloqalaridagi uzilishlar, hissiy yaqinlikning yo‘qligi yoki o‘zini jamiyatda to‘liq anglay olmaslik yotadi. Yolg‘izlikning psixologik mohiyatini aniqlashda uni faqat hissiy yoki ijtimoiy holat sifatida emas, balki shaxsning ruhiy tizimining muvozanatini ifodalovchi kompleks holat sifatida tushunish zarur. Shu nuqtai nazardan, ilmiy manbalarda yolg‘izlik ikki asosiy ko‘rinishda talqin qilinadi: ekzistensial yolg‘izlik va ijtimoiy yolg‘izlik. Ekzistensial yolg‘izlik insonning hayot ma’nosi, mavjudligi va o‘z-o‘zini anglashga doir ichki izlanishlari bilan bog‘liq. Bu holatda inson ijtimoiy jihatdan faol bo‘lishi mumkin, ammo u hayotining mazmunini, maqsadini yoki ichki uyg‘unlikni yo‘qotgan deb his qiladi. Ijtimoiy yolg‘izlik esa, aksincha, muloqot yetishmovchiligi, ijtimoiy munosabatlarning yuzakiligi yoki ularning sifatsizligi bilan izohlanadi.

Erta yoshlik davri inson hayotining shunday bosqichiki, unda shaxs o‘z hayotiy pozitsiyasini aniqlaydi, mustaqil qaror qabul qilish, ijtimoiy mas’uliyatni his etish va o‘zligini shakllantirish jarayonini boshdan kechiradi. Bu davr odatda 18 yoshdan 25 yoshgacha bo‘lgan oraliqni o‘z ichiga oladi. Shaxs bu bosqichda o‘zining individual qadriyat tizimini yaratadi, hayotiy maqsadlarini belgilaydi va o‘z “men”ini ijtimoiy muhit bilan uyg‘unlashtirishga intiladi. Psixologik jihatdan bu davr identifikatsiya va yaqinlik jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Raqamli ijtimoiylashuv — insonning ijtimoiy tajribasi, hissiy ehtiyojlari va shaxslararo aloqalari endilikda virtual muhit orqali shakllanadigan murakkab psixologik jarayondir. Zamonaviy raqamli muhit shaxsni bir tomondan cheksiz muloqot imkoniyatlari bilan ta’minlasa, ikkinchi tomondan, hissiy izolyatsiya va ruhiy bo‘shliqni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bois, bu jarayonning ichki determinantlarini tahlil qilish inson ruhiyatida ro‘y berayotgan yangi o‘zgarishlarni tushunish uchun muhimdir.

Raqamli muhitda inson o‘zining shaxsiy fazilatlarini ko‘rsatish uchun ijtimoiy tarmoqlardagi obrazlardan foydalanadi. Bu obrazlar ko‘pincha idealizatsiyalangan, jamiyat tomonidan qabul qilinadigan shaklda bo‘ladi. Natijada shaxsning real “men”i va virtual “men”i o‘rtasida tafovut paydo bo‘ladi. Shu tafovut asta-sekin ruhiy noaniqlikni, o‘zini baholashdagi beqarorlikni va ichki ajralish holatini kuchaytiradi. Shaxs tashqi tomondan faol ko‘rinsada, ichki dunyosida o‘zini begona his eta boshlaydi.

Raqamli ijtimoiylashuvning yana bir psixologik determinanti — bu muloqotning hissiy chegaralanganligidir. Virtual aloqalar asosan yozma yoki vizual belgilar orqali kechgani sababli, inson hissiyotlarini tabiiy tarzda ifodalash imkonini yo‘qotadi. Tovush, mimika, tana tili kabi tabiiy emotsional vositalar yo‘qligi sabab, muloqot yuzaki va texnik tus oladi. Natijada inson o‘zaro muloqot jarayonida samimiylikni yo‘qotib, o‘zini tushunilmagan deb his qiladi. Shu jarayon asta-sekin ichki befarqlik, emotsional sovuqlik va yolg‘izlik holatini shakllantiradi.

Yana bir muhim determinant — ijtimoiy taqqoslash mexanizmidir. Virtual muhit insonni doimo boshqalar bilan solishtirish holatiga olib keladi. Ijtimoiy tarmoqlarda ko‘rsatilayotgan “ideal hayot” namunalarini kuzatish natijasida inson o‘z hayotini kamchilikli deb his qiladi. Bunday solishtirishlar shaxsda o‘z qadriyatlarini past baholash, o‘ziga nisbatan ishonchsizlik va ichki beqarorlikni kuchaytiradi. Shu orqali raqamli muhit shaxsning o‘zini baholash tizimini izdan chiqaradi, bu esa ruhiy yolg‘izlikning psixologik asosini shakllantiradi.

Raqamli ijtimoiylashuv sharoitida shaxsda yana bir muhim holat – emotsional toliqish yuzaga keladi. Virtual muloqot doimiy axborot oqimi va hissiy rag‘batlar bilan to‘lib-toshgan bo‘lgani uchun inson psixik tizimi ortiqcha yuklama ostida qoladi. Inson bir vaqtning o‘zida ko‘plab aloqa kanallari bilan ishlaydi, lekin bu muloqotlarning aksariyati hissiy jihatdan mazmunsiz bo‘ladi. Natijada ichki ruhiy energiya tez sarflanadi, emotsional befarqlik kuchayadi va inson o‘zini charchagan, lekin tushunilmagan holatda his qiladi.

Shunday qilib, raqamli ijtimoiylashuv shaxsga imkoniyatlar yaratgan bo‘lsa-da, u bilan birga psixologik murakkabliklarni ham keltirib chiqarmoqda. Eng asosiy xulosa shuki, virtual muloqot ijtimoiy faoliyatni kengaytiradi, biroq insonning hissiy dunyosini toraytiradi. Bu esa erta yoshdagi shaxslar orasida ruhiy izolyatsiya, befarqlik va yolg‘izlik hissining ortishiga olib keladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, raqamli ijtimoiylashuv insonda ikkiyoqlama ta’sirni yuzaga keltiradi: u bir tomondan muloqot, axborot va o‘zini ifodalash imkoniyatlarini kengaytirsa, boshqa tomondan, hissiy cheklanish, ichki beqarorlik va ijtimoiy ajralish holatini kuchaytiradi. Virtual muloqotning tabiiy emotsional unsurlardan xoli bo‘lishi, shaxsning o‘zini baholash mezonlarini tashqi omillarga bog‘lab qo‘yadi. Bu holat shaxsda ichki muvozanatni yo‘qotish, o‘zini anglashda murakkablik, emotsional sovuqlik va yolg‘izlik hissining ortishiga olib keladi.

Ilmiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, raqamli ijtimoiylashuv sharoitida yolg‘izlik hissi faqat muloqot yetishmovchiligining natijasi emas, balki insonning ichki ruhiy muvozanatidagi o‘zgarishlardan kelib chiqadigan murakkab psixologik holatdir. Shu bois, erta yoshlik davridagi shaxslar bilan ishlashda, ularning raqamli hayot va real emotsional tajriba o‘rtasida sog‘lom muvozanatni topishiga yordam beruvchi psixologik dasturlar zarurdir. Shunday qilib, raqamli ijtimoiylashuv insonning ijtimoiy faoliyatini kengaytirgan bo‘lsada, u bilan birga yangi turdagi ruhiy xavf – psixologik yolg‘izlikning virtual shaklini yuzaga keltirdi. Ushbu holatni chuqur o‘rganish, erta yoshdagi shaxslarning psixologik salomatligini saqlashda va raqamli madaniyatni sog‘lom asoslarda shakllantirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erikson.E Identichnost: yunost i krizis. — Moskva: Progress, 1996,33-b
2. Jabborov.R Shaxs psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2016,56-b
3. Karimova.N Raqamli psixologiya: shaxsning virtual muhitdagi ijtimoiylashuvi. — Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2020,92-b
4. Leontyev.A.N Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. — Moskva: Smysl, 2005,147-b
5. Rubinshteyn.S.L Osnovy obshchey psikhologii. — Moskva: Pedagogika, 1989,45-b

JASLARDIŃ DÚNYAǴA BOLǴAN KÓZ QARASLARI

Sagindikova N.J. – ps.i.d. (DSc), prof. w.w.a.
Kurbanbaeva M.J. - *QMU “Sociologiya” baǵdari studenti*

Rezyume. Bul maqalada jaslardıń dúnyalıq kóz-qarasları zamanagóy sociallıq processler konteksinde tallanǵan. Globallasıw, sanlı mádeniyat hám bilimlendiriw reformaları jaslar dúnya

qarasına qanday tásir etip atırǵanı ilimiy dárekler tiykarında jarıtılǵan. Sonday-aq, bilimlendiriw, shańaraqlıq tárbiya, ǵalaba xabar quralları hám sociallıq tarmaqlardıń jaslar sanasında dúnyalıq kóz qaraslardı qáliplestiriwdegi ornı kórsetip berilgen. Maqalada sın kóz qarastan pikirlew, málimleme mádeniyatı hám keńpeyillik sıyaqlı túsiniklerdiń áhmiyetli ekenligi ayrıqsha atap ótiledi.

Tayanish sózler: Jaslar, dúnyaǵa kóz qaras, bilimlendiriw, sın kóz qaras, keńpeyillik, málimleme mádeniyatı, jámiyet, zamanagóylik.

Резюме. В данной статье рассмотрены светские взгляды молодежи в контексте современных социальных процессов. На основе научных источников анализируется влияние глобализации, цифровой культуры и реформ в образовании на мировоззрение молодежи. Особое внимание уделено роли образования, семейного воспитания, средств массовой информации и социальных сетей в формировании светского сознания у молодежи. Также подчеркивается актуальность критического мышления, информационной культуры и толерантности.

Ключевые слова. Молодежь, светское мировоззрение, образование, критическое мышление, толерантность, информационная культура, общество, современность

Summary. This article analyzes the secular worldview of youth within the context of modern social processes. It explores how globalization, digital culture, and educational reforms influence young people's perspectives based on academic sources. The paper highlights the importance of education, family upbringing, mass media, and social networks in shaping youth's secular consciousness. It also emphasizes the relevance of critical thinking, information culture, and tolerance in youth development.

Key words: Youth, secular worldview, education, critical thinking, tolerance, information culture, society, modernity.

Zamanagóy dúnyada jaslardıń dúnyaqarası hár qashanǵıdan da quramalı hám kóp qatlamlı tús almaqta. Globallasıw, sanlı mádeniyat, mádeniy hár túrlilik, sonday-aq, bilimlendiriwdegi reformalar jas ávladtıń pikirlewi, sociallıq hádiyselerge múnásibeti hám turmıslıq poziciyasına sezilerli tásir kórsetpekte. Dúnyalıq kóz qaras - bul insannıń ilim, sociallıq rawajlanıw, sociallıq ádillik, zamanagóy qádiriyatlar, keńpeyillik hám de jeke erkinlik sıyaqlı máselelerge qarata qáliplesken múnásibeti. Jaslar bul processtiń eń belsendi qatnasıwshıları bolıp esaplanadı.

Ózbekstanlı sociolog ilimpaz M.Abdurahmonovanıń atap ótkenindey, "Búgingi jaslardıń dúnyaqarası tek milliy qádiriyatlarǵa emes, al global mádeniy málimleme aǵımına say qáliplespekte. Bul bolsa olardıń oy-pikirin keńeytip, zamanagóylik hám dástúriylik arasında teńsalmaqlılıq tabıwdı talap etpekte". [1.266] Dúnyalıq kóz qaraslardıń qáliplesiwinde bilimlendiriw mákemeleri, ǵalaba xabar quralları, sociallıq tarmaqlar, sonday-aq, shańaraqlıq tárbiya áhmiyetli faktor esaplanadı. Aǵartıwshı alım Abu Nasr Farabiy óz shıǵarmalarında bılay deydi: "Aqıl menen tárbiyalanǵan adam - bul dúnyadaǵı eń paydalı adam bolıp tabıladı." Bul pikir zamanagóy jaslardıń intellektual hám ádep-ikramlılıq qáliplesiwinde aqıl hám pikirlew jetekshi faktor ekenligin kórsetedi. Filosof alim Q.Nazerovtin pikirinshe jaslardi tomendegishe tariypleydi: "Jaslar ruwxiy dunyaga koz qarasi qaliplesip atirgan, qarar tawip atirgan, tiykargi social, osiwdi intensive sociallastiriw ham kelisiwdi, ruhiy ham fiziologiyaliq jasi toliw jasin bastan keshirip atirgan social demegrafik gruppa tabiladi. Jaslardin uliwma psixologiyasi talim tarbiya nizamliqlari menen belgilenedi". [2.353]

Filosofiya ilimleriniń doktori Olimxoja Yuldashev óz izertlewlerinde tómendegishe jazadı: "Jaslar sanasında dúnyalıq hám diniy qádiriyatlar qarama-qarsı emes, al tolıqtırıwshı bolıwı zárúr. Ruwxiy baylıq hám zamanagóy pikirlew úylesken jaǵdayda gana bárkamal jámiyet jaratıladı, Biraq, dúnyalıq kóz qaraslardıń qáliplesiwinde qáwipli faktorlar - jalǵan xabar, radikal ideyalar, mádeniyatsızlıq, sın kóz qarastıń tómenligi sıyaqlı jaǵdaylar da bar. Sol sebepli, jaslardıń sanasında sın kóz qarastan pikirlew, málimleme mádeniyatı hám salamat turmıs filosofiyasın qáliplestiriw áhmiyetli wazıypa bolıp qalmaqta.

Jaslar sociologiyası sociologiya pániniń tarawı bolıp, jaslardı sociallıq jámáát sıpatında, turmısqa kirip kiyatırǵan ávladlardıń sociallasıwı hám tárbiyası ózgesheliklerin, sociallıq dawamlılıq procesin hám jaslar tárepinen kekse ávladlardan bilim hám tájiriybelerdi miyras etip alıw procesin,

jaslardıń turmıs tárizi ózgesheliklerin, olardıń ómir rejeleri hám qádiriyat baǵdarların qáliplestiriw, sonıń ishinde, kásiplik, sociallıq háreketsheńlik, hár qıylı toparlardıń sociallıq háreketsheńligi, sociallıq háreketsheńlik, hár qıylı toparlardıń iskerligin úyrenedi.

V. T. Lisovskiy: "Jaslar - bul sociallasıw, úyreniw basqıshınan ótetuǵın hám jetilisken jasında álleqashan úyrengen, bilimlendiriw, kásiplik, mádeniy hám basqa da sociallıq funkciyalardı atqaratuǵın áwlad; anıq tariyxıy sharayatlarǵa qarap, jaslardıń jas ólshemleri 16 jastan 30 jasqa shekem ózgeriwi múmkin. [3.184]

“Jaslıq ózgeshelikleri, sociallıq statustıń ózgeshelikleri hám sociallıq-psixologiyalıq ózgeshelikler belgili bir basqısh sıpatında, ómir cikliniń bir basqıshı biologiyalıq jaqtan universaldır, biraq onıń ózine tán jas sheńberi, onıń menen baylanıslı sociallıq status hám sociallıq-psixologiyalıq ózgeshelikler sociallıq-tariyxıy ózgeshelikke iye hám sociallıq sistemaǵa, mádeniyatqa hám jámiyettiń kópshilik bólegin sociallıq pánler úyreniwge baylanıslı. Filosofiya, psixologiya, pedagogika, sociologiya, demografiya, siyasat, huqıq, tariyx - bul “jaslar” konceptual hám terminologiyalıq apparatqa kirgizilgen pánlerdiń tiykarǵı dizimi.

Búgingi globallasıw dáwirinde jaslardıń dúnyalıq kóz qarasları barǵan sayın keńeyip barmaqta. Málimleme texnologiyalarınıń rawajlanıwı, internettiń keń tarqalıwı, shet tillerdi úyreniwge bolǵan qızıǵıwshılıq, sırt eldegi turmıs tárizi hám ilimiy-texnikalıq jetiskenlikler jas áwladtıń sanasına sezilerli tásir kórsetpekte. Sol sebepli zamanagóy jaslar kóbirek ashıq pikirli, erkin ruwxta tárbiyalanǵan hám dúnyaqarası keń bolıp barmaqta.

Dúnyalıq kóz qaras - bul insannıń qorshagan ortalıq, jámiyet, ómirdiń mánisi, rawajlanıw bagdarları, ilim, mádeniyat hám basqa jámiyetlik hádiyseler haqqındaǵı pikir-usınısları hám qararlarına tiykarlangan ishki dúnyası. Jaslardıń dúnyalıq kóz qarasları olardıń bilim dárejesi, shańaraqlıq tárbiyası, dosları, ǵalaba xabar quralları, sociallıq tarmaqlar hám jeke tájiriybesi arqalı qáliplesedi.

Zamanagóy jaslar global mashqalalar - ekologiya, klimat ózgeriwi, texnologiyalıq rawajlanıw, jasalma intellekt, gender teńligi hám insan huqıqları sıyaqlı temalarǵa biypárwa emes. Olar tek ǵana óz mámleketiniń ishindegi emes, al xalıqaralıq dárejedegi jańalıqlardı baqlaydı, túrli mádeniyat wákilleri menen pikir alısadı, óz kóz qarasın qáliplestiredi.

Biraq, jaslardıń dúnyalıq kózq araslarında belgili qáwip-qáterler de bar. Internette bar bolǵan nadurıs maǵlıwmatlar, jalǵan ideologiyalar yamasa ekstremistlik ideyalar ayırım jaslardıń pikirin aljastırıwı múmkin. Sol sebepli, olardıń bilim bazasın bekkemlew, sın kóz qarastan pikirlewdi rawajlandırıw, sociallıq juwapkershilikti arttırıw zárúr.

Sonday-aq, jaslar arasında dúnyalıq hám ruwxıylıqtı qarama-qarsı túsinikler sıpatında qabıl etetuǵınlar da bar. Tiykarında bolsa, dúnyalıq kóz qaraslar tereń mánawiyat penen uyǵınlasqanda, jámiyet turaqlı rawajlanıwǵa qaray háreket etedi. Ashıq pikir, keńpeyillik, miyrim-shápáát, milliy qádiriyatlarǵa húrmet penen qatnas jasaw - bulardıń barlıǵı salamat dúnyaqarastıń tiykarǵı kórsetkishleri bolıp esaplanadı.

Jaslardıń dúnyalıq kóz qarasların qáliplestiriw - bul tek ǵana bilimlendiriw sistemasınıń emes, al jámiyettiń hár bir aǵzası, ásirese, ata-analar, oqıtıwshılar, ǵalaba xabar quralları juwapkershiligindegi áhmiyetli wazıypa bolıp esaplanadı. Ruwxıy jetik, intellektuallıq potencialǵa iye, erkin pikirleytuǵın jaslar - bul millet keleshegi, rawajlanıw tiykarı bolıp esaplanadı.

Jaslardıń dúnyalıq kóz qarasları - bul jámiyettiń intellektuallıq, ruwxıy hám mádeniy potencialınıń barometri esaplanadı. Bul kóz qaraslar durıs baǵdarlansa, jámiyet jańalanadı, rawajlanıw jedellesedi hám sociallıq turaqlılıq támiyinlenedi. Usı kóz qarastan qaraǵanda, jas áwladqa sapalı bilim beriw, olardı erkin pikirleytuǵın, sın kóz qaras penen qaraytuǵın, keńpeyil hám puqaralıq poziciyasına iye shaxslar etip tárbiyalaw mámleket hám jámiyettiń tiykarǵı wazıypası bolıp esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Abdurahmonova M. Yoshlar va madaniyat. Toshkent: O‘zbekiston fan nashriyoti, 2020
2. Nazerov Q. / Jahan falsafasi qomusi. 1-kitob –Toshkent: Manaviyat 2019
3. Лисовский В.Т., Дмитриев В.А. Личность студента. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1974.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

M.M.Sayliyeva - *o‘qituvchi*
S.S.Xolmurodova - *talaba*
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda kreativ fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari tahlil qilingan. Kreativ fikrlash tushunchasi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik xususiyatlari hamda ijodiy tafakkurni shakllantirishning samarali metodlari yoritilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida uchraydigan asosiy muammolar va ularning psixologik-pedagogik yechimlari ko‘rsatib berilgan.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические основы развития креативного мышления в начальном образовании. Раскрываются понятие креативного мышления, психологические особенности учеников младших классов, а также эффективные методы формирования творческого мышления. Кроме того, освещены основные проблемы, встречающиеся в образовательном процессе, и предложены их психолого-педагогические решения.

Abstract: This article analyzes the psychological foundations of developing creative thinking in primary education. The concept of creative thinking, the psychological characteristics of primary school students, and effective methods for fostering creative thinking are discussed. In addition, the main challenges encountered in the educational process and their psycho-pedagogical solutions are presented.

Kalit so‘zlar: kreativ fikrlash, psixologik asoslar, boshlang‘ich ta’lim, ijodiy tafakkur, interfaol metodlar, muammoli vaziyat, o‘yin faoliyati.

Ключевые слова: креативное мышление, психологические основы, начальное образование, творческое мышление, интерактивные методы, проблемная ситуация, игровая деятельность.

Keywords: creative thinking, psychological foundations, primary education, creative mindset, interactive methods, problem-based learning, play activity.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilimlarni yod olish yoki tayyor shaklda qabul qilishidan ko‘ra, ularning ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda[1: 23]. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tafakkuri endigina shakllanayotgan davrda kreativ fikrlashni rivojlantirish psixologik va pedagogik yondashuvlarni talab etadi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda kreativ fikrlashni shakllantirishning psixologik asoslarini o‘rganish zarurdir[2: 45].

1. Kreativ fikrlash tushunchasi

Kreativ fikrlash — bu mavjud bilim va tajribaga tayanib, yangi g‘oya, yangicha yechim, noodatiy qarashlarni ishlab chiqish qobiliyatidir. Psixologiyada kreativlik inson tafakkurining eng yuqori darajasi sifatida talqin etiladi[3,34].

Misol: Boshlang‘ich sinf o‘quvchisidan oddiygina “g‘ishtni qanday ishlatish mumkin?” degan savol so‘ralsa, u faqat uy qurish emas, balki stol oyoqchasi, eshik to‘sig‘i yoki o‘yinchoq sifatida ham tasavvur qilishi mumkin.

2. Boshlang‘ich ta’lim davrida kreativlikning psixologik xususiyatlari.Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar quyidagi psixologik xususiyatlarga ega:

-Qiziqish va tasavvur kuchining yuksakligi – ular oddiy narsalardan ham noodatiy yechim topa oladilar.

- Taqlidchanlik – o‘qituvchi va ota-onaning ijodiy yondashuvi bolalarga bevosita ta’sir qiladi.

- O‘yin faoliyati bilan bog‘liqlik – kreativ fikrlash ko‘proq o‘yin orqali rivojlanadi.

-Qisqa muddatli diqqat – uzoq davom etuvchi mashg‘ulotlardan ko‘ra, qisqa va mazmunli ijodiy topshiriqlar samaraliroq bo‘ladi.

3. Kreativ fikrlashni rivojlantirish usullari.Boshlang‘ich ta’limda kreativlikni rivojlantirish uchun quyidagi psixologik va pedagogik metodlardan foydalanish mumkin:

-“Aqliy hujum” (brainstorming) – o‘quvchilar erkin fikr bildirishadi va eng noodatiy yechimlar saralanadi.

-Muammoli vaziyat yaratish – masalan, “agar maktabda elektr bo‘lmasa, qanday o‘qish mumkin?” kabi savollar.

-Rol o‘ynash o‘yinlari – bolalar turli rollarga kirib, noodatiy yechimlarni topadilar.

-Ijodiy yozuv mashqlari – qisqa hikoya, she’r, ertak tuzish.

-STEAM yondashuvi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) – fanlararo integratsiya asosida ijodiy loyihalar yaratish.

4. Muammolar va ularning yechimlari

- Muammo: O‘qituvchilarning ko‘pchiligi kreativlikni rivojlantirishga emas, faqat bilim berishga e’tibor qaratadi.

Yechim: O‘qituvchilarni kreativ pedagogika bo‘yicha qayta tayyorlash.

-Muammo:O‘quv dasturlarida ijodiy topshiriqlar kam.

Yechim: Dars jarayoniga interfaol metodlar va ijodiy loyihalarni qo‘shish.

-Muammo: Ota-onalar bolalarning noodatiy fikrlarini qo‘llab-quvvatlamaydi. Yechim: Ota-onalar bilan psixologik seminarlar o‘tkazish.

Boshlang‘ich ta’limda kreativ fikrlashni rivojlantirish — bu faqatgina o‘quvchilarning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatini emas, balki ularning shaxs sifatida erkin va mustaqil qaror qabul qila olishlarini ham ta’minlaydi[4,67]. Psixologik asoslarni inobatga olgan holda, pedagoglar bolalarning ijodiy tafakkurini o‘stiruvchi darslarni tashkil etishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova VM Psixologiya . – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 320 b.

2. Xolmatova Sh., Xasanov U. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 280 b.

3. Runco MA, Acar S. Divergent fikrlash ijodiy potentsialning ko‘rsatkichi sifatida // Ijodkorlik tadqiqot jurnali. – 2012. – jild. 24(1). – B. 66–75.

4. Soyer RK Ijodkorlikni tushuntirish: Inson innovatsiyasi haqidagi fan . – Oksford universiteti nashriyoti, 2012. – 368 b.

IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK TRENINGLAR VA PEDAGOGIK METODLARNING UYG‘UNLIGI

U.M.Sayliyeva - *magistrant*
San’at va madaniyat insituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijodkorlikni rivojlantirish jarayonida psixologik treninglar va pedagogik metodlarning o‘zaro uyg‘unligi tahlil qilinadi. Psixologik treninglar o‘quvchilarda o‘ziga ishonchni kuchaytirish, erkin fikrlash va tashabbuskorlikni rivojlantirishga xizmat qilsa, pedagogik metodlar ijodiy faoliyatni ta’lim jarayoniga bog‘lab beradi. Maqolada muammoli o‘qitish, loyiha metodi, o‘yin texnologiyalari kabi yondashuvlarning samaradorligi ko‘rib chiqilgan. Xulosa o‘rnida psixologik treninglar va pedagogik metodlarning uyg‘unligi o‘quvchilarda kreativ tafakkurni rivojlantirishning muhim omili ekanligi asoslab berilgan.

Аннотация: В данной статье анализируется взаимосвязь психологических тренингов и педагогических методов в развитии креативности. Психологические тренинги способствуют укреплению уверенности в себе, развитию свободного мышления и инициативности у учащихся, а педагогические методы связывают творческую деятельность с образовательным процессом. Рассмотрена эффективность таких подходов, как проблемное обучение, метод проектов и игровые технологии. В заключении обосновано, что гармоничное сочетание психологических тренингов и педагогических методов является важным фактором развития креативного мышления у учащихся.

Abstract: This article analyzes the integration of psychological training and pedagogical methods in the development of creativity. Psychological training helps students build self-confidence, develop free thinking, and foster initiative, while pedagogical methods connect creative activities

with the educational process. The effectiveness of approaches such as problem-based learning, project method, and game technologies is discussed. The conclusion emphasizes that the synergy of psychological training and pedagogical methods is a crucial factor in enhancing students’ creative thinking.
Kalit so‘zlar: ijodkorlik, psixologik trening, pedagogik metod, kreativ tafakkur, ta’lim samaradorligi.

Ключевые слова: креативность, психологический тренинг, педагогический метод, творческое мышление, эффективность образования.

Keywords: creativity, psychological training, pedagogical methods, creative thinking, educational effectiveness.

Bugungi globallashuv jarayonida jamiyat taraqqiyoti yangi bilimlar, innovatsion yondashuvlar va kreativ tafakkurga ega insonlarga tayanadi[1.78]. Shu sababli ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – ijodkor shaxsni shakllantirishdir. Ijodkorlik insonning yangi g‘oyalarni ilgari surishi, mavjud muammolarga noodatiy yechim topishi, turli vaziyatlarda yangicha qarorlar qabul qila olish qobiliyatidir.

Ijodkorlikni rivojlantirishda pedagogik metodlar muhim bo‘lsa-da, faqat ular bilan cheklanib qolish yetarli emas[2.87].Chunki ko‘plab o‘quvchilarda psixologik to‘siqlar – o‘ziga ishonmaslik, qo‘rquv, tashabbus ko‘rsatishga jur’at etmaslik kuzatiladi. Shu bois psixologik treninglar bilan pedagogik metodlarning uyg‘unligi ta’lim jarayonida ijodkorlikni samarali rivojlantirish imkonini beradi[3.90].

1. Ijodkorlikni rivojlantirishdagi muammolar

Ijodiy yondashuv ta’lim jarayonida to‘laqonli yo‘lga qo‘yilmagan hollarda quyidagi muammolar yuzaga keladi:

Dars jarayonida o‘quvchilarning faolligi pasayadi, faqat tayyor bilimlarni qabul qilishga odatlanib qoladi;

Erkin fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlanmaydi;

O‘quvchilar o‘z g‘oyasini aytishdan cho‘chiydi, chunki xato qilishdan qo‘rqadi;

Psixologik bosim va ishonchsizlik ijodiy jarayonni cheklaydi.

Demak, ijodkorlikni rivojlantirish uchun ta’lim tizimida yangi usullarga ehtiyoj katta.

2. Psixologik treninglarning o‘rni

Psixologik treninglar – bu shaxsning ichki imkoniyatlarini ochib beruvchi maxsus mashqlar tizimi. Ular o‘quvchilarni erkin fikrlashga, guruhda ishlashga va o‘ziga ishonishga yordam beradi. Masalan:

“Assotsiatsiyalar zanjiri” – o‘quvchilarning tasavvurini kengaytiradi, noodatiy bog‘lanishlarni topishga o‘rgatadi;

“Rol o‘ynash” – muammoli vaziyatlarga yangicha yondashuv hosil qiladi;

“Ijodiy fikrlash laboratoriyasi” – o‘quvchilar kichik guruhlarda yangi g‘oya ishlab chiqib, uni himoya qiladi;

“Ochiq savollar metodi” – aniq javobi bo‘lmagan savollar orqali o‘quvchilarda kreativ tafakkurni rag‘batlantiradi.

Bu treninglar o‘quvchilarda psixologik to‘siqlarni kamaytiradi va ijodkorlikni faollashtiradi.

3. Pedagogik metodlarning ahamiyati

Pedagogik metodlar – ijodkorlikni o‘quv jarayoniga bog‘lab beradigan asosiy vositalardir. Jumladan:

Muammoli o‘qitish – o‘quvchini noodatiy vaziyatlarda mustaqil fikrlashga undaydi;

Loyiha metodi – ijodiy g‘oyalarni amaliy ishga aylantirish imkonini beradi;

Interfaol metodlar (klaster, aqliy hujum, sinkveyn) – o‘quvchilarni jamoada ishlashga va yangi yechimlar topishga yo‘naltiradi;

O‘yin texnologiyalari – dars jarayonini qiziqarli qilib, ijodiy faollikni oshiradi.

Shunday qilib, pedagogik metodlar ijodiy faoliyatni nazariy va amaliy jihatdan boyitadi.

4. Uyg‘unlikning samarasi

Psixologik treninglar va pedagogik metodlarning uyg‘unlashuvi quyidagi natijalarga olib keladi:

O‘quvchilarda o‘ziga ishonch ortadi;

Mustaqil va kreativ fikrlash rivojlanadi;

Guruhda ishlash, hamkorlik qilish malakalari shakllanadi;

O‘quvchilar erkin fikr bildirishdan cho‘chimaydi;

Yaratilgan g‘oyalar amaliy loyihalar orqali hayotga tadbiq etiladi.

Masalan, “Loyiha metodi” asosida o‘tkazilgan darsda o‘quvchilarga psixologik trening sifatida “Rol o‘ynash” mashqi qo‘shib berilsa, ular loyihani nafaqat ishlab chiqadi, balki uni himoya qilishda ham o‘z g‘oyasini erkin va ishonch bilan namoyon qiladi.

Yechimlar.

O‘qituvchilarni psixologik treninglarni darslarda qo‘llash bo‘yicha tayyorlash;

Ta’lim dasturlariga ijodiy mashg‘ulotlar uchun alohida vaqt ajratish;

O‘quvchilarda ijodiy g‘oyalarni baholash mezonlarini ishlab chiqish;

Dars jarayonida an’anaviy metodlarni zamonaviy interfaol yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish[4.98].

Ijodkorlik – bu insonning kelajakka yo‘naltirilgan eng muhim sifatlaridan biridir. Mamlakatlar orasidagi farqlarni hisobga olgan holda,innovatsion yondashuvlarni amalda tatbiq etish orqali bolalar uchun yanada sifatli va samarali ta’lim tizimini yaratish mumkin. Uni rivojlantirishda pedagogik metodlar va psixologik treninglarning uyg‘unligi ta’lim samaradorligini oshiradi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarda mustaqil, erkin va kreativ fikrlashni shakllantiradi, ularni hayotiy muammolarni noodatiy tarzda hal qila olishga tayyorlaydi[5.274]. Demak, psixologik treninglar bilan pedagogik metodlarning birgalikda qo‘llanishi – zamonaviy ta’limning eng samarali yo‘llaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy, L. S. (2005). Psixologiya va pedagogika asoslari. Moskva: Pedagogika nashriyoti.

2. Hasanboeva, O. U., To‘raqulova, R. X., & Yo‘ldosheva, Sh. (2020). Pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya.

3. Jalolov, J. J. (2019). Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar. Toshkent: Ilm Ziyo Nashriyoti.

4. Yo‘ldoshev, J. G., & Usmonov, S. A. (2016). Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.

5. Sayliyeva, Mashkura. (2025). MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA XALQARO TAJRIBA VA INNOVATSION YONDASHUVLAR: ZAMONAVIY TA’LIM MODELLARINING TA’SIRI. 2024-yil 4-son (2024/4) OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI MILLIY VA GLOBAL MUAMMOLAR.

MEKTEP OQÍWSHÍLARI MENEN DOSLÍQ MUNÁSIBETTE BOLÍW MEKTEBIN QÁLIPLESTIRIW JOLLARÍ

S.S.Saytbekova - p.i.k., docent

M.S.Pazılbekova *- magistrant*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis Mámleketlik pedagogikalıq institutı

Kalit so‘zlar: maktab, o‘quvchilar, do‘stlik, o‘qituvchi, tushuncha, dastur, shaxs, sinfdan tashqari ishlar, ta’lim, strategiya, axloq, zamonaviy texnologiya, ma’naviyat, hadis, ertaklar

Ключевые слова: школа, учащиеся, дружеские отношения, учитель, концепция, программа, личность, внеклассная работа, образование, стратегия, нравственность, современные технологии, духовность, хадисы, сказки

Key words: school, students, friendships, teacher, concept, program, personality, extracurricular activities, education, strategy, morality, modern technology, spirituality, hadith, fairy tales

Rezyume: Ushbu maqolada o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi do‘stlikni rivojlantirish tushunchasi muhokama qilinadi. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda hadis, ertaklar va zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda o‘quvchilarda o‘qitish va tarbiyalash orqali o‘quvchilarda do‘stlikni va ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish.

Резюме: В данной статье говориться о школе дружелюбия между учителем и учащимися школ. Обучение и воспитание у учащихся дружелюбия путём применения современных технологий, а также хадисов, сказок во внеклассной работе для формирования у учащихся духовно-нравственных качеств.

Summary: This article discusses the concept of fostering friendship between teachers and students. Teaching and cultivating friendship in students through the use of modern technologies, as well as hadiths and fairy tales in extracurricular activities, helps develop students' spiritual and moral qualities.

Ózbekstan Respublikasınıń ullı keleshegine hár bir insan puxaralıq hám doslıq qatnasınan, sol qatnastı hár kim óz júregine jaqın qabıllawınan keleshekte bekkem doslıq hám puqaralıq jámiyet qurıladı. Ǵárezsizlik ideyalarına sadıqlıǵınan, kóz-qarasınıń keńliginen, ádeplilik dárejesinen, qánigelerdiń tayarlıǵınan, hár bir shaxstıń jeke insan bolıp jetilisiwinen bizler yoshlanıp maqtanısh etip, keleshekke úlken úmitler menen qaraymız.

“Hámmemizge belgili, búgingi quramalı globallasıw dáwirinde jámiyetimizde milliy ideya hám ideologiyalıq immunitetti kúsheytiw, jaslarımızdı túrli zıyanlı ideyalardan abaylap asıraw, olardı óz ǵárezsiz pikirine iye, ǵayratlı, belsendi hám patriot insanlar etip tárbiyalaw hár qashanǵınan da aktual áhmiyetke iye bolıp atır”- dedi Sh.Mirziyoyev.[1]

Zamanagóy strategiyalıq bilimlendiriw maqsetleri sharayatqa karap, kompleks ámelge asırılıp atır, yaki ulıwma deklaraciya dárejesinde qalıp ketpekte. Bul bilim beriwdin jańasha usılların tabıw hám jámiyetlik rawajlanıwdıń jańa sharayatlarında pikirlew hám háreket etiw zárúrligin keltirip shıǵardı.

Usınday usıllardıń biri bala menen tatıw munásibette bolıw mektebi ideyası bolıp esaplanadı hám ol YuNISEFtiń baǵdarlamaları baǵdarlarının integraciyasına, sonın ishinde mekteplerde «sanitariya hám gigiena» standartların ilgeri súriw, «Global bilimlendiriw» hám inklyuziv bilimlendiriw joybarlarına tiykarlanǵan. Sonday -aq ideya ata-analardıń bala menen tatıw munásibette bolıw mektebiniń tolıq koncepciyasında qatnasıwın kusheytedi.[2]

Ózbekstanda bala menen tatıw munásibette bolıw mektebi baǵdarlaması tómendegilerge baǵdarlanǵan:

1. Balaǵa baǵdarlanǵan bilimlendiriw ortalıǵına ótiwdi qollap quwatlaw.
2. Mektep, shańaraq hám jámiyetshiliktiń birge islesiwi ushın sharayatlar jaratıw.
3. Mektep basqarıwın, onı decentralizaciya etiw arqalı bekkemlew.

Bala menen tatıw munásibette bolıw mektebi baǵdarlaması Ózbekstanda ulıwma orta bilim beriwdi modernizaciyalawdıń uzaq muddetli strategiyalıq rejesi bolıp sanaladı. Baǵdarlamanıń tiykarǵı maqsetleri hám wazıypaları «Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlama»sınıń, mektep bilimlendiriwin rawajlandırıwdıń ulıwma milliy Mámleketlik baǵdarlamasınıń, bilimlendiriw hám tárbiyalawdıń nátiyjeliligin asırıw maqset hám wazıypalarına sáykes bolıp, qorshaǵan sociumnıń sociallıq-ekonomikalıq, mádeniy, demografiyalıq hám basqa da ózgesheliklerin esapqa aladı.

Búgingi kúni Ózbekstan Respublikası mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriwi ministrligi tárepinen maqullanǵan bala menen tatıw munásibette bolıw mektebi strategiyası mektep bilimlendiriwi maqsetinde ulıwma orta bilim beriwdiń jana baǵdarların qoyadı. Bul modernizaciya strategiyası tek tájiriybe mekteplerine ǵana emes, al pútkil mektep bilimlendiriwine jańa talaplar qoyadı.

Strategiyalıq ózgerislerge, ásirese bala menen tatıw munasibette bolıw mektebi baǵdarlamasın monitoring etiw hám bahalawdı tolıqtırıw talap etiledi. Shaxsqa baǵdarlanǵan oqıtıwdı qollap

quwatlaw hám bala menen tatıw munásibette bolıw ámeliyatın engiziwdiń monitoring sistemasın beyimlestiriwde xalıq bilimlendiriw ministrligi potencialın kúsheytiw ushın, oqıwshılardıń jetiskenliklerin bahalaw metodologiyasın islep shıǵıw zárur.

Bala menen tatıw munásibette bolıw mektebi baǵdarlamasın Ózbekstanda bunnan bılay da keń eń jaydırıwǵa usı koncepciya járdem beredi. Onıń strategiyalıq baǵdarı - bala menen tatıw munásibette bolıw filosofiyasın eńgiziwdi keneytiw bolıp tabıladı.

Koncepciyanıń baslı maqseti Ózbekstan Respublikasınıń oqıw orınlarında bala menen tatıw munásibette bolıw ideyasın ámelge asırıw hám tájiriybeni keń tarqatıwǵa járdemlesiw bolıp esaplanadı.

Bala menen tatıw munásibette bolıw mektebi iskerligin bunnan da bılay keneytiwdiń birinshi gezektegi wazıypaları tómendegiler:

- bilimlendiriw mashqalaların sheshiwge jámiyettiń, mámlekettiń hám ata-analardıń mektepte doslıq munásibetlerdi hám tvorchestvolıq atmosferanı ornatıw ideyasın engiziw jolı menen konsolidaciyalanıwı;
- gumanistlik pedagogika keńisligin jaratıw hám bilimlendiriw processiniń barlıq qatnasıwshılarınıń gumanistlik pedagogikalıq pikirlewin rawajlandırıwǵa járdemlesiw;
- bilimlendiriw processine shaxsqa baǵdarlanǵan usıldı engiziwde pedagoglar hám oqıwshılardıń birlesiwin qáliplestiriw;
- bala menen tatıw munásibette bolıw mektebi baǵdarlamasında birge islewshilerdiń jumıslarına járdem beriw hám koordinaciyalaw;
- gumanistlik-shaxslıq bilimlendiriw processi sharayatında balalardıń rawajlanıw nátiyjelerin monitoring etiw sistemasın hám mexanizmin islep shıǵıw;
- pedagoglardıń ideyaları hám tájiriybeleri haqqında, ulıwma bilim beriw mekteplerinde doslıq munásibetlerdi hám tvorchestvolıq atmosferanı ornatıw filosofiyası menen baylanıslı teoriyalıq hám ilimiy-eksperimentallıq izertlewler haqqında maǵlıwmatlardı jıynaw hám sistemalastırıw;
- bala menen tatıw munásibette bolıw mektebi ideyasın qollanıw boyınsha tájiriybeler almasıw.[2]

Keleshek áwladtı jáhán standartlar talaplarına juwap bere alatuǵın, hár tárepleme jetilisken insan etip jetilistirip shıǵarıwdı óz aldına maqset etip qoydı.

Mine, usınday maqsetlerdi ámelge asırıwda ulıwma bilim beriwshi mekteplerdegi oqıw isleri menen birge klasstan tıs jumıslardı maqsetke muwapıq shólkemlestiriw oqıtıwshılar aldındaǵı turǵan áhmiyetli waziypalardan esaplanadı.

Oqıwshılardıń bos waqtın durıs shólkemlestiriwde klasstan tıs jumıslardıń túrlerinen paydalanıw, oqıwshılarda ádep-ikramlılıq qásiyetlerin tárbiyalawǵa, olardıń bos waqıtların mazmunlı, qızıqlı etip ótkeriwge, olardıń qábiletliligi, ruwxıy dúńyasınıń rawajlanıwına belsendiligi, iniciativalılıǵınıń jańa basqıshqa kóteriliwine múmkinshilik jaratadı.

Klasstan tıs jumıslardı hár túrli temaǵa baylanıslı gúrrińlesiw ótkeriw, tábiyat qushaǵına ekskursiyalar shólkemlestiriw, túrli sport oyınların, hár túrli pán dógereklerine qatnastırıw arqalı ámelge asırıladı. Oqıw hám tárbiya sabaqları oqıwshılarǵa watansúyiwshilik, Ana Watanǵa muhabbat, átirap-ortalıqtı gózzal hám kórkem etiwge úyretedi.

Oqıwshılardıń bos waqtın durıs shólkemlestiriwde muǵallim basshılıǵında pán dógerekler, kórik-tańlawlar shólkemlestiriw, balalardaǵı ózinde bar qábiletlerdiń rawajlanıwına, aqılıy jaqtan jetilisiwine hám de ádep-ikramlılıq qásiyeleriniń qáliplesiwine imkan jaratadı. Olardıń birgelikte jámáát bolıp islewge, birgelikte miynet etiwge úyretedi. Sonday-aq mektep oqıwshıların ortalıqta tárbiyalawda mektepten tısqarı shańaraq, máhálle basshıları menen birge tárbiyalıq isler alıp barıw maqsetke muwapıq.

Oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq jaqtan rawajlanıwı, qaharmanlardıń ádep-ikramlılıq háreketin tuwrı tanıp túsiniwi, olardıń biliwge umtılıwshılıq háreketiniń jedellesiwi dóretiwshilik oylawına jaǵday jaratıp, sabaq barısında oqıwshılardıń ózliginshe izleniw, ózliginshe izertlep, oqıwına tásir jasawshı jaǵdaylardıń qáliplesiwine múmkinshilik beredi. Sonlıqtan da muǵallim oqıwshılarǵa erteklerdiń járdemi menen ádep-ikramlılıq tárbiya beriwde ámelge asırılatuǵın tiykarǵı qurallardıń birine aylanadı.

Hádisler quralında balalardı ruwxıy, ádep-ikramlılıq qádriyatlar ruwxında tárbiyalawdı kózde tutqan klasstan tısqarı hám tárbiyalıq islerdi ulıwma mekteplik tárbiyalıq islerdiń bólegi sıpatında qorǵaw maqsetke muwapıq. Oqıwshılardı klasstan tısqarı tárbiyalıq isler processinde hádislerden paydalanıw arqalı insaniylıq paziyletlerin qáliplestiriw tiykarınan mekteptiń bar imkaniyatlarınan kelip shıqqan halda uyımlastırıladı. Hádislerdegi ádep-ikramlılıq paziyletlerdi úyreniw, balalardı tárbiyalawǵa baǵıshlanǵan tárbiyalıq islerdiń mazmunına úyreniletuǵın dáwir, jámiyetlik, ekonomikalıq hám ruwxıy ómir mazmunı sińdiriledi.

Respublikamızda tálim-tárbiya tarawındaǵı ózgerisler tálim-tárbiyada jańasha oqıtıw hám tárbiyalaw máselesine itibar qaratpaqta.

Tálim-tárbiya processinde zamanagóy texnologiyalarǵa tiykarlanıp is alıp barıwdı gózlegen halda, tárbiyalıq saatlarda milliy qádriyatlarımızdan, xalıq pedagogikası úlgilerinen paydalanıp tárbiyalıq islerdi alıp barıw oqıwshılarda birgelikte islewge, óz-ara pikir almasıwǵa, óz-ara doslıq, adamgershilik siyaqlı qásiyetlerdi tárbiyalaydı.

Mektep oqıwshıların ruwxıy, ádep-ikramlı, milliy qádiriyatlar tiykarında tárbiyalawǵa baǵdarlanǵan klasstan tıs tárbiyalıq islerdiń tiykarǵı qásiyetleri, oqıwshı kúndelik turmısınıń áhmiyetli bólegi sıpatında kórinedi.

Bul islerde qatnasıw nátiyjesinde túrli temadaǵı gúrriń hám soraw-juwap processine qatnasadı, balalardıń ruwxıy, ádep-ikramlılıq kónlikpelerin bekkemleydi, insanıylıq paziyletlerin qáliplestiredi.

Juwmaqlap aytqanda, mektep oqıwshıların ádep-ikramlılıqqa, bir-biri menen doslıq múnásiybetke tárbiyalawda ortalıqtıń tásiri úlken. Ortalıq - tárbiyalıq islerdi ámelge asırıwshı orın. Barlıq tárbiyalıq isler ortalıqtá, atap aytqanda, tábiyat qoynında, mektep maydanshalarında, sport maydanshalarında, pán dógereklerinde h.t.b. orınlarda oqıwshılardıń birgeliktegi islerinde orınlanadı. Bunday tárbiyalıq isler mektep jası balaların aqılıy, fizikalıq, estetikalıq hám ádep-ikramlılıq jaqtan rawajlanıwına úlken tásir tiygizedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–81-son qarori. “Ilm-fan va innovatsiyalarni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”, 2022-yil 28-yanvar.

2. S.S.Saytbekova, J.Abdijabbarova, M.Abdijamilova “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan do‘stlik munosabatlarini amalga oshirish yo‘llari”, Nukus, NDPI bosmaxonasi 2020-yil.

ИННОВАЦИОННЫЕ ФОРМАТЫ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПОДГОТОВКЕ МОЛОДЕЖИ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Э.С.Сулетбаева– д.ф.п.п.н. (PhD), *доцент*

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к подготовке молодежи к семейной жизни, основанные на менторстве, сторителлинге, цифровых платформах и интерактивных формах обучения. Особое внимание уделено применению технологий искусственного интеллекта для усиления психолого-педагогического воздействия и индивидуализации программ поддержки.

Ключевые слова: молодежь, семейная жизнь, менторство, сторителлинг, цифровые платформы, искусственный интеллект, психологическая поддержка.

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning zamonaviy yondashuvlari – mentorlik, storitelling, raqamli platformalar va interaktiv o‘qitish shakllari asosida ko‘rib chiqiladi. Psixologo-pedagogik ta’sirni kuchaytirish va qo‘llab-quvvatlash dasturlarini individuallashtirish uchun sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, oilaviy hayot, mentorlik, storitelling, raqamli platformalar, sun’iy intellekt, psixologik qo‘llab-quvvatlash.

Abstract. The article examines modern approaches to preparing young people for family life based on mentoring, storytelling, digital platforms, and interactive learning formats. Special attention

is given to the use of artificial intelligence technologies to enhance psycho-pedagogical impact and individualize support programs.

Keywords: youth, family life, mentoring, storytelling, digital platforms, artificial intelligence, psychological support.

Современные социально-экономические условия и цифровизация общества приводят к трансформации института семьи и семейных ценностей. Молодежь сталкивается с новыми вызовами: изменением традиционных семейных ролей, ростом уровня тревожности и трудностями в установлении устойчивых партнерских отношений. В этих условиях возрастает необходимость системной психолого-педагогической поддержки, обеспечивающей формирование зрелой готовности к браку и семейной жизни.

Разрабатываемая модель подготовки молодежи базируется на многоуровневом подходе (индивидуальный, микросистемный, макросистемный, мегасистемный уровни) и интеграции инновационных методов — менторства, сторителлинга, интерактивных тренингов и цифровых платформ. Новым компонентом выступает использование искусственного интеллекта (ИИ) для персонализации и масштабирования программ поддержки.

Д.С. Браун и Р Коллинз подчеркивают важность того, что обучение становится частью культуры, деятельностью «аутентичной», т.е. связной, осмысленной и целенаправленной, когда то, что люди усваивают, является продуктом окружающей их культуры, а не явного обучения. Моделирование поведения - эта та самая «социализация», при которой обучение происходит неформально и часто неосознанно [1].

У. Своп отмечает, что кроме практических знаний и исполнения роли модели наставники привносили в отношения с учеником и свой опыт, когда рассказывали им истории о прошлых действиях, взаимодействии сотрудников или о каких-то событиях, которые обычно передаются в организации неофициально. Подобные рассказы называют сторителлингом. Они, как правило, имеют сюжет, основных героев и развязку. Мораль истории или вывод чаще всего подразумевается, но может выражаться и открыто. Обычно эти истории исходят из глубин организации и поэтому отражают ее нормы, ценности и культуру. Исследования в области когнитивной психологии показывают, что для непосредственного действия вероятнее всего будет использована запоминающаяся информация, чем та, которая остается неосознанной и не извлекается из памяти. Поэтому все, что обычно делает информацию более запоминающейся, с большей вероятностью придаст ей смысл. Поскольку истории более выразительны, увлекательны, интересны и легче ассоциируются с личным опытом, чем правила или директивы, то они лучше запоминаются, им придают больше значения и их влияние на поведение людей сильнее. Кроме того, истории, благодаря богатому набору деталей контекста, являются идеальными носителями неявных аспектов знания (хотя то, что обычно «кодирует» для себя слушатель, может быть и не связано с намерениями рассказчика).

Менторство и сторителлинг выступают ключевыми инструментами, позволяющими молодым людям взаимодействовать с опытными семейными парами, перенимать ценности, навыки и практический опыт. Менторство: формирование пар «наставник — молодежь», проведение групповых и индивидуальных консультаций [2].

Сторителлинг: рассказ реальных историй, визуальные и мультимедийные материалы, кейсы и комиксы. Использование цифровых технологий расширяет охват аудитории: онлайн-трансляции, видеокурсы, мобильные приложения, социальные сети.

Разработка мобильных приложений по подготовке к семейной жизни — ключевой элемент современной программы. Они могут содержать: модули по традициям каракалпакской семьи, гендерным ролям и семейной этике; тесты на личностную и эмоциональную зрелость; интерактивные кейсы и видеоуроки от психологов, этнопедагогов, представителей старшего поколения. Пример: приложение **«MyKelinshek»**, включающее уроки, викторины и семейные истории из жизни каракалпаков.

Формирование готовности молодежи к семейной жизни требует комплексного, многоуровневого и инновационного подхода. Интеграция методов менторства,

сторителлинга, цифровых платформ и технологий искусственного интеллекта позволяет не только масштабировать программы, но и повысить их эффективность за счет персонализации, интерактивности и анализа данных. Использование ИИ в психолого-педагогической практике открывает новые горизонты для поддержки молодежи, способствует развитию эмоциональной зрелости, коммуникативной компетентности и устойчивой мотивации к построению гармоничных семейных отношений.

Использованная литература

1. Лессер Э., Прусак Л. Как превратить знания в стоимость: Решения от IBM Institute for Business Value / пер. с англ. Т. Гутниковой, Ю. Сундстрем. М., 2006.
2. Инструменты искусственного интеллекта для анализа данных. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.polymersearch.com/blog/the-best-10-ai-tools-to-analyze-data.

O‘SMIRLIK DAVRIDA AXBOROT OQIMINING SHAXSIY RIVOJLANISHGA TA’SIRI

N.K.Umirbekova - *o‘qituvchi*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davrida bugungi axborot texnologiyalar asrida axborot oqimining shaxsiy rivojlanishga ta’siri tahlil qilingan. Shu bilan birga o‘smirlik davrining ne chog‘li jo‘shqin va qiziqqonligi tufayli turli axborotlarni qabul qiladi va shu axborot manbalarining shaxsiy rivojlanishga salbiy va ijobiy ta’sirini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: O‘smir, axborot oqimi,internet, qaramlik, texnologiya, ongli iste’mol.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние информационного потока на личностное развитие в подростковом возрасте в современный век информационных технологий. В то же время, благодаря интенсивности и энтузиазму подросткового возраста, они получают различную информацию и изучают негативное и позитивное влияние этих источников информации на личностное развитие.

Ключевые слова: Подросток, информационный поток, интернет, зависимость, технологии, осознанное потребление.

Abstract: This article analyzes the impact of information flow on personal development in adolescence in today's information technology age. At the same time, due to the intense and passionate nature of adolescence, they receive various information and study the negative and positive effects of these information sources on personal development.

Keywords: Adolescent, information flow, internet, addiction, technology, conscious consumption.

Insoniyat yaralibdiki, uning axborot tizimlaridan tegishli ma’lumotlarni qabul qilishi va shu asosda o‘z ijtimoiy “men”ligini shakllantirishga bo‘lgan ehtiyoji tobora ortib kelgan va hozir ham shunday davom etmoqda. Bu esa har bir shaxsdagi dunyoqarash, e’tiqod, hissiy holat va o‘zgalarga bo‘lgan munosabatlar tizimiga keng darajada ta’sir ko‘rsatadi. Xuddi ana shu ta’sir ko‘lamini o‘rganib, tahlil qilib va tegishli muhim xulosalar chiqargan holda, ma’lum tadbirlarni belgilash hamda amalga oshirish orqali insonni o‘zgartirishga qodir bo‘lgan ochiq axborotlardan psixologik himoyalanish tamoyillarini yaratish mumkin.

Zamonaviy davrda inson hayotining barcha jabhalarida axborot texnologiyalarisiz yashay olmaydi. XXI asir texnologiyalar asri bo‘lganligi sababli barcha insonlar texnologiyalardan foydalanadi. Har kuni millionlab axborotlar televideniye, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar orqali inson ongiga kirib boradi. Bu esa o‘smir yoshdagi bolalar uchun bu jarayon nihoyatda kuchli psixologik va ijtimoiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘smirlik davri - bu shaxsning o‘z-o‘zini anglashi, mustaqil fikr shakllanishi, hayotiy qarashlar va qadriyatlar tizimini barpo etish davridir. Shu sababli o‘smirning ongiga kirayotgan har bir ma’lumot ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy yoki salbiy ta’sir qilishi mumkin

Axborot oqimi to‘g‘ri boshqarilsa o‘smirning intellectual va ijodiy salohiyatini sezilarli darajada oshiradi, ammo nazoratsiz va zararli axborotlar ularning ongnini, ijtimoiy hulq-atvorini o‘zgartirishi mumkin.

O‘smirlik davri (12-13 yoshdan 17-18 yosh oralig‘i) –shaxsning o‘z “men”ini anglash, o‘ziga xoslikni shakllantirish, ijtimoiy rolni topish davri. Bu davirda: mustaqil fikrlash, o‘z-o‘zini baholash jarayoni faol bo‘ladi, ayniqsa hissiy holatlar beqaror bo‘ladi, tendoshlar fikri kattalar fikridan ustun bo‘la boshlaydi.

Bugungi axborot globallashuvi o‘smirlarning bilim olishini, dunyoqarashini, shaxsiy rivojlanishini oshiradi. Globallashuv axborot oqimining ijobiy taraflariga quydagilar kiradi: Elektron kutubxonalar, o‘quv platformalar o‘smirga o‘z qiziqishlariga mos bilim olish imkonini beradi. Bu esa ularning mustaqil bilim olish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bundan tashqari axborot muhiti orqali turli millat vakillari bilan muloqat qiladi. Bu ularning ijtimoiy komunikativ qobiliyatini oshiradi. Ijobiy kontentlar motivatsion videolar, shaxsiy o‘sish bloglari ta’lim-tarbiyaviy guruhlar o‘smirning hayotiy maqsadlarini aniqalashga, kelajakka ishonchini mustahkamlashga yordam beradi.

O‘smirlik davrida bolalar juda qiziqqonligi tufayli ularning axborot foydalanuvini tartibga solinmasa ayrim vaqtlari salbiy o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin. Masalan: O‘smir ongiga kirayotgan har bir ma’lumotlarning haddan tashqari ortiqligi diqqatni jamlay olmaslik,hissiy zo‘riqish, tez charchash, uyqusizlik kabi holatlarni keltirib chiqaradi.

Ko‘b vaqtini har xil o‘yinlar, ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari qaramlik o‘smirning real hayottan uzoqlashishiga va o‘ziga ishonchning kamayshiga olib kelishi mumkin.

Inson bugun turli xil axborotlar tazyiqidan psixologik himoyalanmas ekan, uning borliqni ob’ektiv anglashga bo‘lgan imkoniyatlariga putur etaveradi. U qanchalik mukammal bilim va tajribaga ega bo‘lmasin, ma’lum maqsadga yo‘naltirilgan axborot tahdidlari uning hissiy kechinmalariga jiddiy darajada salbiy ta’sir etaveradi. Shu boisdan hozirgi paytda inson ongini egallash va shu yo‘l bilan turli xil siyosiy maqsadlarni amalga oshirishga intilish tobora kuchayib bormoqda. Chunki bu yo‘l juda katta mablag‘ talab qilmaydigan, kuchli armiya yoki qurol-yarog‘ ishlatmasdan turib muayyan maqsadli natijaga erishiladigan yo‘l ekanligini barcha siyosiy oqimlar yaxshi bilishadi. Shuning uchun dunyodagi barcha davlatlar bugun ma’lum kuchlar an’anaviy qurollardan foydalanish bilan bir qatorda inson ongiga manipulyativ ta’sir ko‘rsatishlaridan ham tashvishga tushmoqda. Bunday tashvish, albatta, bizning mamlakatimizni ham chetlab o‘tayotgani yo‘q. Ayni paytda, ayrim yoshlarimiz bilib-bilmay turli xil oqimlar girdobiga tushib qolishlari natijasida gohida yolg‘on, bo‘hton axborotlarni ob’ektiv voqelik haqiqatlaridan ajratolmay qolayaptilar. Tabiiyki, bunday holat o‘z vaqtida bartaraf etilmas ekan, katta ijtimoiy zarar ko‘rishimizni va buning og‘ir oqibatlarini tugatish ancha mushkul bo‘lishini oldindan anglashimiz kerak bo‘ladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz kerak O‘smirlik davrida axborot oqimi yoshlarning shaxsiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. To‘g‘ri boshqarilgan axborot oqimi ularning ilim olishiga, ijtimoiy ko‘nikmalarini oshirishga va qiziqishlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, noto‘g‘ri axborot yoki uning ortiqcha oqimi ruhiy holatga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli, ota-onalar, o‘qituvchilar va jamiyat vakillari o‘smirlarning axborot bilan ishlash qobiliyatini rivojlantirishga katta e’tibor qaratishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. F.Mo‘minov, Sh.Barotov va boshq. Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik. Darslik. – T.: “Fan va texnologiya”, 2013
2. Z.T.Nishanova va boshqalar Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya.O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati Toshkent-2018
3. R.S.Nemov. Psixologicheskoe konsultirovanie uchebnik dlya akademicheskovo bakalavriata M-2015
4. Xaydarov F.I,Xalilova N.I. Umumiy psixologiya / darslik / 1 - kitob / Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2022

5. Muhammedova D.G‘., Mullaboeva N.M., Rasulov A.I., Umumiy psixologiya: Psixologiya ta’lim yo‘nalishi uchun darslik. Toshkent “MUMTOZ SO‘Z” 2018.

MAQSADGA ERISHISHDA MOTIVATSIYANING O‘RNI VA AHAMIYATI

Y.A.Urazbayeva - *dotsent v.b. (PhD)*
Ma’mun Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada insonning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarida motivatsiyaning ahamiyati, hayotiga ta’siri va bu ta’sirning turli olimlar tomonidan o‘rganilishi ochib berilgan. Jumladan, Sharq mutafakkirlar va g‘arb olimlari tomonidan motivatsiyaning yosh avlodlarga ijobiy ta’sirlari haqida fikr yuritganlar.

Kalit so‘zlar. Motiv, motivatsiya, maqsad, axloq, ehtiyoj, ta’lim, xarakter.

Kirish. Inson muvaffaqiyatga erishishi uchun nafaqat uning tajriba va bilimlari balki unda motivatsion sohasining rivojlanganlik darajasi ham muhim ro‘l o‘ynaydi. Motivatsiya shaxsda ko‘zlangan maqsadlarga erishishida uning psixologik tomondan barqarorligini ham taminlaydi. Ushbu maqolada shaxsning shakllanishida motivatsiyaning ro‘li va unga ta’sir qiluvchi omillar xususida fikr yuritamizMotiv va motivatsiya tushunchalari shaxsning rivojlanishida muhim ro‘l o‘ynaydi. Motiv shaxsni biror harakatga undaydigan ichki turtki yoki ehtiyoj sifatida ko‘riladi. Bu ehtiyoj shaxsning psixologik va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish uchun harakat qilishiga sabab bo‘ladi. Motivatsiya esa shaxsning maqsadga erishish uchun qilgan harakatlarining umumiy jarayoni hisoblanadi.

Motiv va motivatsiya masalalari bilan Sharq mutafakkirlari asarlarida ham to‘xtalib o‘tganliklarini guvohi bo‘lishimiz mumkin. Jumladan, qomusiy olim Qomusiy olim Abu Rayxon Beruniyning «Minerologiya», «Geodeziya», «Munajjimlik san`atidan boshlang‘ich tushunchalar», «Hindiston», «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Saydana» asarlarida pedagogika va psixologiya masalalariga oid g‘oyatda qimmatli fikr-mulohazalar mavjuddir. U inson shaxsi, uning kamoloti fe’l-atvori, aql-idroki, sabr-toqat va kamtarlik, go‘zallik va did, poklik va jo‘shqinlik kabi tushunchalarga inson ruhiyatining bilimdoni sifatida ta`rif bergan. U shunday yozadi: «Inson jamiyatda o`z qarindosh-urug‘lari bilan birlashib olishga majburdir, bundan maqsad bir-birini qo‘llab-quvvatlash hamda har bir kishining o‘zini, ham boshqalarni ta`minlash uchun ishlarni bajarishdir» [2].

Olim bu bilan qarindosh-urug‘chilik an`analarini mustahkamlash kelajak avlodlarning jipslashuvi, bir-birlariga hamdard va hamnafas bo‘lishlik, tinch totuv yashashlik, og‘ir kunlarda yordam berishga, quvonchli kunlariga sherik bo‘lish g‘oyalarini ilgari suradi. «Inson o‘z ehtiroslariga xukmron, ularni o‘zgartirishga qodir. U o‘z jon va tanini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagudek narsalarga aylantirishga, uni xulq atvor shifokorlik bilan davolashga hamda asta-sekin ahloq haqidagi kitoblarda ko`rsatilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishga qodir».

Beruniy inson ruhiyatini chuqur bilganligi, tufayli u shaxs irodasining kuchi bilan har qanday qiyinchiliklarni yenga olishi o‘z xarakteridagi kamchiliklarni pand-nasihatlar va ahloq haqidagi kitoblarda berilgan usullar bilan o‘zgartirish kuchiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Alloma psixologik ta‘limotining muhim tomonlaridan biri shundaki, u oliyjanoblik inson xarakteridagi shunchaki psixologik xususiyat emasligiga, mazkur kechinma shaxsning xatti-harakatlari va ezgu ishlari natijasida vujudga kelishiga qattiq ishonadi. «Hindiston» asarining so‘nggi boblarida

XI asr hind xalqining tushunchalariga, dunyoqarashlariga to‘xtalar ekan, o‘sha davrdagi hindlarning diniy marosimlari, rasm-rusumlari va odatlari o‘zaro nikoh, ro‘za, xayitlar, ulug‘ ayyomlar haqida to‘xtaladi.

«Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarida esa Islom dini ahli musulmonlarning nishonlaydigan mashhur kunlari, xayit va boshqa bayramlari ustida so‘z yuritib, ularning kishi ruhiyatiga ta’siri haqida qimmatli fikrlar bildirgan.

Beruniy o‘z asarlarida har qanday jumboqni hal etishda ilm-fanning ro‘lini ifodalashga alohida e’tibor bergan. Uning ilm-fan to‘g‘risidagi fikr- mulohazalari, jumladan, ahloqqa oid pedagogik va psixologik qarashlari hozirda ham muhim ahamiyatga ega [3].

Motivatsiya yoki motiv o‘zining xilma-xilligi bilan farqlanuvchi murakkab psixologik hodisa hisoblanadi.

Motivatsiya nazariyasini o‘rganish va insonning ehtiyojlarini tahlil qilish, ularning mazmuni va uning motivatsiya bilan qanday bog‘liqligini aniqlash hamda ular odamni muayyan faoliyatga nimaga undashi kerakligini tushunish mazkur muammoni ilmiy asoslash va yechimini topishga yordam beradi.

Bixeviorizmning asoschisi Dj.Uotson psixologiyaning asosiy vazifasi xulqni tadqiq qilishdan iborat deb tushuntirishga harakat qiladi. U psixik holatlarni xulqning ifodasi sifatida qarab, inson xulqini ichki va tashqi shakllarga ajratadi va ular stimulga javob sifatida bevosita o‘zaro bog‘langanligini asoslashga urinadi.

Bixevioristlarning fikricha, psixologiyaning predmeti psixika emas, balki stimullarga reaksiyalar qaytaruvchi xulqdir. Hozirgi zamon bixevioristlari stimulni tashqi qo‘zg‘atuvchi sifatida qaraydilar va tana a’zosining ichki quvvatini faollashtiradi deb tushunadilar [4].

Z.Freyd motivning qonun-qoidalarini faqat dinamik energetik holat tariqasida talqin qiladi. Bir guruh chet el psixologlarining fikriga qaraganda, motiv — bu tajriba va reaksiyalarning energetik jabhasidan iboratdir.

G.Ollport inson motivatsiyasi mohiyatini ochishda shaxsning shakllanishi va ijtimoiy mohiyatiga yo‘naltirilgan yondashuvni tadbiq etish g‘oyasini ilgari suradi. Uning o‘zini-o‘zi namoyon qilish nazariyasida shaxs motivatsiya subyekti tariqasida tahlil qilinadi. O‘zining shaxs konsepsiyasida shaxsni "ochiq tizim" sifatida talqin qilib, motivni quyi (biologik ehtiyoj) va yuqori (ma’naviy rivojlanish) darajalarga ajratadi. Ollport motiv shaxsda o‘zak ekanligini ta’kidlaydi, lekin ma’naviy motivlarni ijtimoiy — tarixiy sharoitlar bilan uzviy aloqasi mavjudligini biroz diqqat — e’tibordan chetda qoldiradi [5].

E.Daffi o‘zining “xulq motivatsiyasini faollashtirish” nazariyasida motivatsiya muammosini kengroq tadqiq qilishga uringan. Ushbu nazariyaga ko‘ra, motiv xulq yo‘nalganligi (xulqning faolligi) orqali ifodalanishi mumkin. Xulq intensivligi va uning aktivatsiyasi darajasini o‘rganishda bosh miya po‘sti (psixika) bilan skelet muskullari funksiyalari o‘rtasida korrelyatsion munosabatlar indikatorlar sifatida qabul qilinadi. Uning fikricha, stimul bilan reaksiya kabi bilish bilan faollashish jarayonlari ham o‘zaro o‘rin almashib turadi.

A.Bandura o‘zining "Motivatsiya — sistematik reinterpretasiya" nomli tadqiqotida xulq-atvorning namoyon bo‘lishini odatda retikulyar formatsiyadan kelayotgan faollik darajasiga, miyaga boruvchi qonning fiziologik tarkibi ta’sir qilishiga bog‘laydi. U motivatsiyani fiziologik qonuniyatlarga ko‘ra, tushuntirib berish bilan birga unga ta’sir etuvchi subyektiv omillarga (ichki stimullar va xulqning hayotdan o‘zlashtirgan me’yorlarga) ham bog‘liqligini ta’kidlab o‘tadi [6].

Xulosa qilib aytish mumkinki, motiv va motivatsiya masalalari bo‘yicha Sharq mutaffakirlari va g‘arb olimlari ham insonning maqsadlariga erishishi uchun va shaxsni shakllanishida ahamiyati yuqori darajada ekanligini alohida ta’kidlab o‘tgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son «O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» Farmoni.

2. Abu Rayxon Beruniy. Hikmatlar. (To‘plovchi A. Irisov). – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1973. – 103 b.

3. Абу Райҳон Беруний. Феруза (Жавоҳирлар ҳақида нақл ва ҳикоятлар). – Тошкент: А.Қодирий номидаги нашриёт, 1993. – 96 б.

4. Уотсон, Дж. Избегайте занудства. Уро5ки жизни, прожитой в науке. [Пер. с англ. П. Петрова.] — М.: Астраль; Corpus, 2010. — 463 с.

5. Олпорт, Гордон : [арх. 3 января 2023] / Д. А. Леонтьев // Океанариум — Оясио. — М. : Большая российская энциклопедия, 2014. — С. 128.

6. Бандура А, Уолтерс Р Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений. М: «Эксмо пресс» 2000г.

ESPDA SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA MULTIMODAL TA’LIM: TIL VA PROFESSIONAL KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

Zulfiya Xabirova - *dotsent v.b.*
Toshkent shahridagi Adju universiteti

Annotatsiya. ESP keng qamrovli ta’lim dasturini taklif etadi, bu esa professional va akademik ta’limga yuqori darajadagi muvaffaqiyatlarga erishish imkonini beradi. Sun’iy intellekt (SI) platformasi turli materiallar, audio, video va interaktiv simulyatsiyalarni topish mumkin bo‘lgan multimodal o‘quv muhitini ta’minlaydi, ular xabarlar almashish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan kanallarga ajratilishi mumkin. Ushbu maqola multimodal ta’limni sun’iy intellekt bilan integratsiyalash va uning til va professional muloqotga integratsiyalashuvi doirasida ESP ta’limiga qaratilgan. Oldingi tadqiqotlarga asoslanib, sun’iy intellekt texnologiyasi shaxsiy, kasbiy va akademik ta’lim sifatini, shuningdek, ta’lim samaradorligini oshirishi ko‘rsatilgan. Ushbu tadqiqot sun’iy intellektning multimodalligiga asoslanadi va sinfda o‘rganish hamda ishdagi real tafovutni bartaraf etish orqali ESP ta’limini yangi bosqichga olib chiqish nazariyasi yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP), sun’iy intellekt (SI), multimodal o‘rganish.

Kirish. Axborot texnologiyalari, biznes, tibbiyot va muhandislik sohasidagi texnik mutaxassislar o‘z kasblarining standartlariga taqlid qilishga harakat qilishdi. An’anaviy ESP o‘quv materiallarini ishlab chiqish ushbu muammolarni bartaraf etish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Tabiiy tilni qayta ishlashdan (NLP) olingan sun’iy intellekt texnologiyasi dasturlar va generativ SI tizimlariga moslashtirilgan. Ko‘pgina yozma matnlar, og‘zaki suhbatlar, grafik uslublar va qo‘shimcha raqamli bo‘shliqlarning bunday integratsiyasi paydo bo‘layotgan professional muloqotga tegishli. An’anaviy tarzdagi ESPda muvaffaqiyat qozonishingizga yordam beradigan ko‘plab imkoniyatlar mavjud va multimodal tadqiqotlari talabalarning o‘ziga xos ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan biznesni tashkil etishga yordam beradi (Dudley-Evans va Sent-Jon, 1998). Yondashuv odatda o‘quvchiga qaratilgan haqiqiy materiallar va kasbiy amaliyot muhimligini ta’kidlaydi. Biroq, mehnatga asoslangan ta’limning samaradorligi matnga asoslangan ta’limdan tashqari tanqidiy amaliyotlarning kombinatsiyasi bilan cheklangan. Multimodal yo‘nalishida tashkil etilgan darslar vizual, eshitish, matn va kinestetik yo‘llar bilan boyitilib, real hayotda ingliz tilini qo‘llashga yordam beradi (Kress, 2010). Multimodal ESP kontekstlari turli diagrammalar, texnik ko‘rsatmalar, modul bo‘lmagan va modellashtirish va turli xil variantlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, multimodal amaliyotlar talabalarning faolligini, o‘rganishini va bilimlarni uzatish qobiliyatini oshiradi (Bateman va boshq., 2017).

SIning paydo bo‘lishi bilan multimodal o‘rganish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sun’iy intellekt moslashuvchan kontentga asoslangan vositalarga asoslangan. Masalan, nutqni aniqlash vositalari bir zumda so‘zni ma’nosini ayta oladi, SI chatbotlari esa real muhitdagi suhbatlarga taqlid qilishi mumkin. ChatGPT tabiiy matnni dekodlashi mumkin bo‘lgan generativ SI vositasi bo‘lib, undan keyin o‘rganishdagi bo‘shliqlarni avtomatik ravishda aniqlash uchun ishlatilishi mumkin (Kasneci va boshq., 2023). Suniy intellekt talabalar avtonomiyasini va haqiqiy muloqotni yaxshilaydi (Godwin-Jones, 2020; Lin & Mubarok, 2023).

Ushbu afzalliklarga qaramay, ESP pedagogikasida SIni qabul qilish ham o‘z muammolariga ega. Bularga SIga bo‘lgan ehtiyoj kiradi. Bu aniqlik, tashqi nazorat, qo‘llab-quvvatlashning to‘liqligi va yangi istiqbollarga bo‘lgan ehtiyojni o‘z ichiga oladi (Holmes va boshq., 2022). Shunday qilib, yuqori salohiyatga qaramay, kelajakda innovatsion pedagogika zarur.

ESPda sun’iy intellektga asoslangan multimodal o‘rganish.

Multimodal ta’lim va sun’iy intellektning yaqinlashishi ESP o‘rganishni haqiqiy ish tajribasiga yaqinlashtiradi. Multimodallik talabalarga bir nechta muhitda til bilan muloqot qilish imkonini beradi, SI esa moslashuvchanlik va realizmni yaratib beradi.

Misol uchun, ESP muhandisligida sun’iy intellektga asoslangan simulyatsiyalar talabalarga texnik hisob-kitoblarni sxemalar yoki modellarni tahlil qilishda qo‘llash imkonini beradi. Tibbiyotda esa ESP ta’limida sun’iy intellektga asoslangan chatbotlar og‘zaki va yozma tilni vizual diagnostika ma’lumotlari bilan birlashtirib, shifokor-bemor maslahatlarini taqlid qilishi mumkin.

Shaxsiylashtirish SI orqali multimodallikning asosiy afzalligi hisoblanadi. Moslashuvchan tizimlar muvaffaqiyatni nazorat qiladi va topshiriqlarni mos ravishda moslashtiradi, bu texnik chizmalar bilan kurashayotgan talabalarga qo‘shimcha vizual yordam beradi yoki muvaffaqiyatli talabalar uchun rol o‘ynashni qiyinlashtiradi. Ushbu shaxsiylashtirish maxsus maqsadlar uchun ingliz tilini (ESP) o‘rganayotgan talabalarning aniq maqsadlariga moslashish, ularni rag‘batlantirish va jalb qilish tamoyilini qo‘llab-quvvatlaydi (Pérez va boshq., 2021).

Lingvistik va kasbiy kompetentsiyani takomillashtirish.

An’anaga ko‘ra, maxsus maqsadlar uchun ingliz tilini o‘qitish til o‘rganishni professional kompetentsiya bilan birlashtirishga qaratilgan. SIdan foydalangan holda multimodal o‘rganish ushbu maqsadni qo‘llab-quvvatlaydi va haqiqiy professional faoliyatni taqlid qiladigan tajribalarni taqdim etadi. Masalan, mavzuga oid matnlarni yaratish, talabalarning yozma ishlarini tahlil qilish va til va uslub haqida darhol fikr bildirish uchun sun’iy intellektdan foydalanish orqali til ko‘nikmalari yaxshilanadi.

Professional muloqot qobiliyatlari ish natijalarini multimodal takrorlash, ya’ni slayd taqdimoti, texnik hisobotlarni yozish yoki yig‘ilishlarda muzokaralar olib borish orqali rivojlanadi.

Tanqidiy fikrlash va muammoni hal qilish ko‘nikmalari SIni qo‘llab-quvvatlaydigan stsenariylarda rivojlanadi, bu erda talabalar professional qarorlar qabul qilish uchun multimodal ma’lumotlarni (matn, tasvirlar, diagrammalar) tushunishlari kerak.

Bu tushunchalar birgalikda ESP ning yaxlit modelini tashkil etadi, unda talabalar nafaqat ingliz tilini o‘rganadilar, balki professional sohalarda ham ishlaydilar.

Qiyinchiliklar va mulohazalar. SIga asoslangan multimodal texnologiya ESP uchun qanchalik istiqbolli bo‘lsa, u ham muammoli. SIga asoslangan materiallarning ishonchliligi muammoli bo‘lishi mumkin va texnik atamalar yoki nutq naqshlaridagi xatolar o‘quvchilarning ishonchiga putur etkazishi mumkin. Bundan tashqari, talabalar o ‘z vakolatlarini rivojlantirmasdan SI yordamiga tobora ko‘proq ishonib qolishlari xavfi mavjud (Holmes va boshq., 2022).

Axloqiy muammolar ma’lumotlar maxfiyligi bilan bog‘liq, ayniqsa SI vositalari foydalanuvchilar va tenglik haqida ma’lumotlarni to‘plasa, chunki barcha talabalar ilg‘or texnologiyalardan teng foydalanish imkoniyatiga ega emas. Bundan tashqari, yuqorida aytib o‘tilganidek, o‘qituvchilar sun’iy intellektni o‘z amaliyotiga qo‘shishga tayyor bo‘lmasligi va professional rivojlanishga muhtoj bo‘lishi mumkin. Ushbu muammolarni muvozanatlash SI o‘qituvchilarning rolini almashtirish emas, balki to‘ldirishini ta’minlash uchun juda muhimdir.

Xulosa. Sun’iy intellektga asoslangan multimodal ta’lim bu ESPni o‘qitishning ilg‘or yondashuvi bo‘lib, u haqiqiy, ehtiyojga asoslangan o‘rganish tamoyillarini adaptiv va interaktiv texnologiyalar imkoniyatlarini birlashtiradi. Turli aloqa kanallaridan foydalangan holda, SI nafaqat til kompetensiyasini oshiradi, balki xalqaro mehnat bozorida raqobatbardoshlik uchun zarur bo‘lgan professional kompetentsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bunga erishish uchun o‘qituvchilar malakasi bilan bog‘liq qiyinchiliklarni engib o‘tishlari kerak. Kelajakda ESP suniiy intellekt texnologiyalarining oqilona va uyg‘un sintezi bo‘lib, ta’limni buzmasdan insonparvarlashtirishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Bateman, J., Wildfeuer, J. va Hiippala, T. (2017). Multimodallik: asoslar, tadqiqot va tahlillar. De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110479898

2. Dadli-Evans, T. va Sent-Jon, M. J. (1998). Ingliz tilini maxsus maqsadlarda rivojlantirish: fanlararo yondashuv. Kembrij universiteti matbuoti.

3. Godvin-Jons, R. (2020). Rivojlanayotgan texnologiyalar: tilni o‘rganishni qo‘llab-quvvatlash uchun sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish. Til o‘qitish va texnologiya, 24 (3), 4–15. https://doi.org/10125/44716

4. Xolms, V., Bialik, M. va Fadel, S. (2022). Ta’limda sun'iy intellekt: o‘qitish va o‘qitish istiqbollari va oqibatlari. O‘quv dasturini qanday ishlab chiqish kerak.

5. Xatchinson, T. va Uoters, A. (1987). Muayyan maqsadlar uchun ingliz tili: o‘rganishga asoslangan yondashuv . Kembrij universiteti matbuoti.

6. Kasneci , E., Sessler , K., Küchemann , S., Bannert , M., Dementieva , D., Fischer, F. , ... & Kasneci , G. (2023). ChatGPT yaxshimi? Ta’lim uchun katta til modellarining imkoniyatlari va muammolari haqida. O‘rganish va individual farqlar, 103 , 102274. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274

7. Kress, G. (2010). Multimodallik: zamonaviy muloqotga ijtimoiy semiotik yondashuv . Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203970034

8. Lin, C. va Mubarok , H. (2023). Til o‘rganishda generativ AIdan foydalanish: potentsiallar va muammolar. Ta’limda rivojlanayotgan texnologiyalar xalqaro jurnali, 18 (8), 44–59. https://doi.org/10.3991/ijet.v18i08.37053

9. Peres, C., Peres-Paredes, P. va Gómez, J. (2021). ESP da adaptiv ta’lim: texnologiya takomillashtirilgan ta’limning yangi yo‘nalishlari. Kompyuter yordamida til o‘rganish, 34(7),923946.https://doi.org/10.1080/09588221.2019.1704788

10. Zawacki -Richter, O., Marín, VI, Bond, M. va Gouverneur , F. (2019). Ta’limda sun’iy intellekt bo‘yicha tadqiqotlarni tizimli ko‘rib chiqish. Oliy ta’limda ta’lim texnologiyalari xalqaro jurnali, 16 (1), 1–27. https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0

NOGIRONLIGI BO‘LGAN BOLALARNI TARBIYALASHDA OILAVIY OMILLARNING PSIXOLOGIK TAHLILI

M.Sh.Xamrakulova - *assistent o‘qituvchi*
Toshkent gumanitar fanlar universiteti

Annatatsiya: Ushbu maqolada nogiron bolalarning psixologik rivojlanishiga ularning ota-onasining emotsional holati va hayot sifatining ta’siri yoritilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-onalarning ruhiy barqarorligi, psixologik tayyorgarligi hamda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi bolaning ijtimoiylashuvi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va umumiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Maqolada ota-onalarga psixologik yordam ko‘rsatish, stressni kamaytirish va hayot sifatini yaxshilashga doir takliflar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: Ota-ona, nogiron bola, hayot sifati, emotsiyalar, farovonlik, psixologik omillar, oila, sog‘lom muhit.

Аннотация: В статье рассматривается влияние эмоционального состояния и качества жизни родителей на психологическое развитие детей с ограниченными возможностями здоровья. Исследования показывают, что эмоциональная стабильность, психологическая готовность и социальная поддержка родителей являются важными факторами социализации ребёнка, уверенности в себе и его общего развития. В статье также представлены рекомендации по оказанию родителям психологической поддержки, снижению уровня стресса и повышению качества жизни.

Ключевые слова: Родители, ребенок-инвалид, качество жизни, эмоции, благополучие, психологические факторы, семья, здоровая среда.

Abstract: This article examines the impact of parents' emotional state and quality of life on the psychological development of children with disabilities. Research shows that parents' emotional stability, psychological readiness, and social support are important factors in a child's socialization, self-confidence, and overall development. The article also provides suggestions for providing parents with psychological support, reducing stress, and improving quality of life.

Keywords: Parents, disabled child, quality of life, emotions, well-being, psychological factors, family, healthy environment.

Nogiron bolalar (autizm spektr buzilishi, aqliy yoki jismoniy nogironlik, eshitish yoki ko‘rish muammolari, nutq rivojlanishidagi kechikishlar va boshqalar) bilan yashovchi oilalar o‘ziga xos psixologik, ijtimoiy va iqtisodiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu holat ota-onalarning emotsional barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, bolaning sog‘lom psixologik rivojlanishini ta’minlashda faqat tibbiy yoki pedagogik yondashuv emas, balki oilaviy-psixologik omillarni ham hisobga olish muhimdir.

Nogiron farzandi bor ota-onalar nogiron bolalarining salomatligi, kelajagi va ijtimoiy moslashuvi borasida doimiy xavotirda bo‘ladilar. Farzandlarining sog‘lig‘i sababli yaqinlari va qarindoshlaridan yetarlicha qo‘llab-quvvatlov olmaslik natijasida o‘zlarini yolg‘iz his qiladilar. Ba’zan farzandining nogironligi uchun o‘zlarini aybdor deb hisoblaydilar. Shuningdek, doimiy parvarish zarurati, kasbiy faoliyat va shaxsiy hayot o‘rtasidagi muvozanatning buzilishi ularning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ota-onalarning hayotlarini umumiy baholashlari-bu ularning subyektiv farovonligi ko‘rsatkichidir va bu baholash hissiy kechinmalar (masalan, quvonch, g‘am, qoniqish) bilan kognitiv qarorlarni (ya’ni hayotdan umumiy rozi yoki noroziligi) o‘z ichiga oladi. Garchi vaziyatga bog‘liq tashqi omillar-masalan, moliyaviy ahvol, sog‘liq, yoki ijtimoiy qo‘llab-quvvatlov qisqa muddatli o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin bo‘lsa-da, ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, shaxslarning hayotdan umumiy qoniqish darajasi uzoq muddat davomida nisbatan barqaror bo‘lib qoladi [3]. Bu holat psixologik farovonlikning barqaror ichki omillar-jumladan shaxsiy temperament, shaxsiyat xususiyatlari, qadriyatlar va oila bilan bo‘lgan munosabatlar bilan chuqur bog‘liqligini anglatadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, farzandi nogiron bo‘lgan oilalarda sub’ektiv farovonlikning darajasi faqat tashqi sharoitlar bilan emas, balki ota-onaning psixologik moslashuvi, hissiy barqarorligi va farzandining ehtiyojlariga nisbatan qabul qiluvchi munosabatiga ham bevosita bog‘liqdir.

Ota-onalarning ruhiy holati va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi bolaning ijtimoiy moslashuvi va psixologik barqarorligida muhim omil hisoblanadi. Ota-onalarda bolaning holatiga nisbatan turli xil emotsional kechinmalar yuzaga kelishi mumkin. Ular orasida-kasallikning kelib chiqishi yoki rivojlanishida o‘zini aybdor his qilish, bolaning muayyan xatti-harakatlari tufayli g‘azablanish, bolani tashxis turi og‘ir bo‘lgani sababli umidsizlikka tushish, yoki kasallikning o‘zi yoki uning jiddiyligini inkor etish natijasida befarqlik namoyon bo‘lishi mumkin. Bu emotsional holatlar nafaqat ota-onalarning o‘z hayot sifati va ruhiy barqarorligiga, balki bola bilan bo‘ladigan hissiy aloqalarga ham chuqur ta’sir ko‘rsatadi. Shunday ekan, ota-onaning kasallikka nisbatan tutgan hissiy pozitsiyasi bolaning o‘z holatiga bo‘lgan munosabatini, o‘z-o‘zini anglash darajasini va ruhiy rivojlanishini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Nogiron bolaning tarbiyasida oilaga psixologik yordam ota-onalarga farzandining o‘ziga xosliklarini qabul qilishda, ularning real kutishlarini shakllantirishda va samarali muloqot strategiyalarini rivojlantirishda ko‘maklashadi. Bu esa oiladagi hissiy muhitni yaxshilashga va bolaning ijtimoiy moslashuviga yordam beradi [1]

G. A. Arina va N. A. Kovalenko o‘z tadqiqotlarida onalarning tez-tez kasal bo‘ladigan bolalarga nisbatan munosabatlaridagi o‘ziga xos xususiyatlarni chuqur tahlil qiladilar va bu munosabatda shakllanuvchi ayrim psixologik deformatsiya mexanizmlarini aniqlab beradilar. Ularning ta’kidlashicha, bunday bolalarning aksariyat onalarida ota-ona munosabatning o‘ziga xos buzilishi *va ijtimoiy nogironlik elementlari bilan kechadigan hissiy rad etish”* holatlari kuzatiladi [4].

Oilani o‘rganish jarayoni uning iqtisodiy ahvoli, ijtimoiy-madaniy darajasi, oilaviy mikroiqlimning xususiyatlari, bolani tarbiyalash uchun yaratilgan sharoitlar hamda oila va bola bilan ishlashda qo‘llaniladigan strategiya va taktika kabi muhim omillarni aniqlash imkonini beradi. Oilaning ichki muhiti va undagi tarbiya tizimi bola shaxsiyatining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, oilani har tomonlama o‘rganish bola bilan olib boriladigan samarali tarbiyaviy va psixologik ishlanmalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Oilada muloqotning yetarli darajada yo‘qligi bolaning hissiy-irodaviy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, bu esa uning intellektual faolligi va umumiy rivojlanish sur’atlarining sekinlashuviga olib kelishi mumkin. Oila va oilaviy munosabatlarni tahlil qilish jarayonida ba’zida

bola yolg‘izlik, e’tiborsizlik va begonalashuv holatida bo‘lishi aniqlanadi. Bundan tashqari, oilada bolalar o‘rtasida, shuningdek, kattalar va bolalar o‘rtasidagi raqobat, ota-ona va bola o‘rtasidagi ziddiyatlar, doimiy tashvish, qo‘rquv hamda ruhiy bosim kabi salbiy psixologik omillar ham uchrashi mumkin. Bunday omillar bolaning psixologik holatiga va shaxsiy rivojlanishiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onaning haddan tashqari nazorati bolaning faolligi va mustaqilligini bostiradi. Ota-ona mehrining haddan tashqari namoyon bo‘lishi bolaga kattalarning unga nisbatan befarqligidan kam zarar keltirishi mumkin.

Kuzatishlar va maxsus tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nomutanosib va buzilgan oilaviy tarbiya, shuningdek, ota-onalarning bolalar rivojlanishidagi og‘ishlarga nisbatan bildirgan turli xil hissiy reaksiyalari bolaning psixologik holatiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Aksariyat hollarda oila bolaning shaxsiyatiga xos bo‘lgan jihatlarni to‘liq anglay olmaydi, uning aqliy va psixologik imkoniyatlarini yetarli darajada baholamaydi yoki noto‘g‘ri -ya’ni ortiqcha yoki past baholaydi. Ayrim ota-onalar mutaxassislar tomonidan tavsiya etilgan sog‘lomlashtirish va tarbiyaviy chora-tadbirlarni qabul qilmaydi, bolaning ijtimoiy moslashuvi va rivojlanishiga oid sa’y-harakatlarning muvaffaqiyatiga ishonchsizlik bilan qaraydi. Natijada, ular mavjud vaziyatni o‘zgartirish zarurati va maqsadga muvofiqligiga shubha bilan yondashadilar, bu esa bola bilan olib boriladigan ishlarning samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ba’zi ota-onalarning farzandi bilan muntazam ishlashga na istagi, na imkoniyati mavjud. Bunday holatlar, odatda, ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli past, nochor yoki madaniy rivojlanish darajasi yetarli bo‘lmagan oilalarda kuzatiladi. Boshqa bir guruh ota-onalar esa bolasi bilan ishlashga ijobiy munosabat bildiradi, biroq tegishli moddiy-maishiy sharoitlarga ega emas. Shuningdek, farzandi bilan faol ishlashni, mutaxassislar tavsiyalariga rioya qilishni istagan va zarur shart-sharoitlarga ega bo‘lgan ota-onalar ham mavjud, ammo ular bu jarayonda nima qilishlari va qanday yo‘l tutishlari kerakligini aniq bilmaydilar. Hatto nisbatan farovon oilalarda ham ayrim hollarda ota-onalarning farzand tarbiyasidagi ishtiroki yetarli darajada bo‘lmaydi. Bu kabi holatlar bolaning rivojlanishida muhim bo‘lgan oilaviy omillarning murakkabligini va individual yondashuv zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa. Oilaga, oila orqali bolalarga psixologik yordam ko‘rsatishni tashkil etishni takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish uchun ota-onalarni maktabgacha ta’lim muassasalari va maktablar pedagogik jamoasi faoliyatiga, faol jalb etish muhim ahamiyatga ega. Psixologlar, ota-onalar bilan ishlash bo‘yicha maxsus dasturlarni ishlab chiqish, ota-onalar uchun oilaviy psixokorreksiya va psixoprofilaktikaga yordam berish uchun maxsus adabiyotlar tayyorlash, muammoli bolalarning ota-onalari bilan individual ishlash usullarini ishlab chiqish, ota-onalarni psixokorreksiya va tarbiya ishlarining aniq usullariga o‘rgatish lozim. Oilaga psixologik yordam ko‘rsatishda bolaning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, uni yanada rivojlantirish yo‘llari bo‘yicha tavsiyalar berish, tuzatish va tarbiyaviy ta’sir tizimini aniqlash va ushbu holatga mos keladigan usullarni tanlash muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Левченко И. Ю. Психологическая помощь семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии: методическое пособие / И. Ю. Левченко, В. В. Ткачева. – М. :Просвещение, 2008. – 239 с

2. Burns R.A., Machin M.A. Identifying gender differences in the independent effects of personality and psychological well-being on two broad affect components of subjective well-being//Personality and Individual Differences. – 2010. – № 48. – P. 22–27.

3. Diener E., Eid M. Global judgments of subjective well-being: Situational variability and long-term stability//Social Indicators Research. – 2004. – Vol. 65(3). – P. 245–277.

4. Psixologiya semi i bolnoy rebenok. Uchebnoye posobiye: Xrestomatiya. — SPb.: Rech, 2007.-400 s.

TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILAR O‘ZINI-O‘ZI NAMOYON QILISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNI ZARURATI

S.Sh.Xasanova - *PhD, dotsent*
Ma’mun Universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi kunda dolzarb hisoblangan sun’iy intellektdan foydalanish orqali o‘quvchilar orasida o‘quv faoliyatida o‘zini-o‘zi namoyon qilish usul va vositalari shakllanib bormoqda. Aynan ushbu texnologiyani qo‘llash ta’lim jarayonida o‘quvchilarning qobiliyatlari, iqtidorini rivojlantirishga ma’lum darajada vaqtdan unumli foydalanishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Yangicha innovatsiyalarni qo‘llash orqali, kelajak avlodni psixologik jihatdan rivojlanishida sun’iy intellektdan unumli foydalanishiga e’tibor qaratish zaruratini paydo qiladi.

Kalit so‘zlar: Iqtidor, qobiliyat, ta’lim jarayoni, o‘zini-o‘zi namoyon qilish, sun’iy intellekt, information stress, o‘zini-o‘zi boshqarish.

Аннотация: В данной статье рассматривается актуальный на сегодняшний день вопрос формирования у обучающихся способов и средств самовыражения в учебной деятельности посредством использования искусственного интеллекта. Применение данной технологии в образовательном процессе положительно влияет на развитие способностей и талантов учащихся, а также способствует более рациональному использованию времени. Использование инновационных подходов подчеркивает необходимость уделять внимание эффективному применению искусственного интеллекта для психологического развития будущего поколения.

Ключевые слова: Одарённость, способности, образовательный процесс, самовыражение, искусственный интеллект, информационный стресс, саморегуляция.

Abstract: In this article, a current and relevant issue is examined — the formation of methods and means of self-expression among students in the learning process through the use of artificial intelligence. The application of this technology in education positively influences the development of students’ abilities and talents, and also contributes to more efficient use of time. The use of innovative approaches highlights the need to focus on the effective implementation of artificial intelligence for the psychological development of the younger generation.

Keywords: Giftedness, Abilities, Educational process, Self-expression, Artificial intelligence, Information stress, Self-regulation.

Respublikamizda so‘nggi yillarda ta’lim tizimida o‘quvchilarning iqtidorini rivojlantirishda, zamonaviy bilim va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yosh avlodni intellektual jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, ilg‘or ta’lim texnologiyalariga asoslangan holda o‘quv faoliyatini rivojlantirish maqsadida, muayyan ko‘rsatkichlar asosida ularning faoliyatini baholash tizimini rivojlantirish, maktabgacha va maktab ta’lim muassasalarida psixologik jihatdan bilimga ega bo‘lish uchun sharoitlarni takomillashtirish ishlari amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida» [1], 2021-yil 13-iyuldagi PF-6260-son «Yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida» [2] Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi «O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» gi [3], PF-6108-son Farmoni hamda ushbu faoliyat tizimiga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlar asosida tanlangan keng ko‘lamli strategik chora-tadbirlarni amalga oshirishda mazkur masalani o‘rganish ahamiyatli darajada xizmat qiladi.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarni o‘quv faoliyatiga tayyorgarligi bilimlarni qay darajada egallab kelishiga e’tibor qaratish bugungi kunda zarur hisoblanadi. Har bir o‘quvchi o‘z iqtidori, qobiliyatini o‘qish izlanish orqali amalga oshiradi. Ularda mantiqiy, kreativ fikrlash badiiy kitoblardan foydalanishga intilishlaridan ko‘ra hozirda kuzatish mumkinki, sun’iy intellektdan foydalanishning darajasi kundan-kunga tobora ortib bormoqda. Mazkur holat o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlari,

iste’dod va ijodkorlik, o‘zini-o‘zi boshqarish shuningdek, ma’lumot va axborot texnologiyalari pedagogik jarayonda qo‘llanilishida kuzatish mumkin. O‘quvchilar o‘z fikrlari, ish usullari, o‘quv strategiyalari va motivatsiyasini nazorat qilish qobiliyatiga ega bo‘lishlari va sun’iy intellektli vositalar o‘zini baholash jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Zamonaviy dunyoda sun’iy intellektdan foydalanishni o‘ziga xos ravishda o‘quvchilarda ijobiy va salbiy oqibatlari ham kuzatiladi. O‘quvchilar mavzusi yuzasidan dars mashg‘ulotiga tayyorgarlik ko‘rishi ma’lumot izlashi va axborot texnologiyalarda ko‘proq yangiliklarni o‘rganishi ba’zi vaqtda ularni stresgga olib kelishi mumkin. Texnologik vositalar orqali o‘qitish sun’iy intellekt yordamida o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda dars materiallarini moslashtirish zarurdir.

Ta’limdagi sun’iy intellekt qo‘llanilishi natijasida o‘quvchilarda quyidagi tafovutlar kuzatilishi mumkin.

- O‘quvchilarning yutuq va zaif tomonlarini aniqlash
- Individual (shaxsga moslashtirilgan) darslar yaratish
- Yozma ishlarni tekshirish va baholash
- Test natijalarini avtomatik tahlil qilish
- Til o‘rganish yoki boshqa fanlarda interaktiv mashqlar

O‘quvchilar o‘zini-o‘zi namoyon qilishda sun’iy intellekt ijodkorlik qobiliyatiga va axborot madaniyati shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, sun’iy intellektdan foydalanish o‘quvchilar o‘quv motivatsiyasini yuqori yoki pasat ko‘rsatkichni ifodalashiga olib kelishi mumkin. O‘quvchilarga sun’iy intellekt yordamida ijodiy ishlashga joy berish — masalan, yozma ijod, prezentatsiyalar, multimedia loyihalar taqdim qilishi uchun qulay hisoblanadi. Bundan tashqari o‘quvchilarda o‘z taqdimot usullarini sinab ko‘rish imkonini ham berish holatlari kuzatiladi.

A.Shikina tomonidan sun’iy intellekt vositalari o‘quvchilarning o‘zini boshqaruv qobiliyatini oshirishga ta’siri tahlil qilingan [9]. Fikrimizcha, ushbu texnologiya natijasida ijobiy natijalar kuzatilgani, uning ahamiyatlilik darajasini ko‘rsatadi. Jumladan, o‘quvchilar o‘zini boshqarishi sun’iy intellekt ularni konativ sohasiga bevosita ta’sir qilganini kuzatish mumkin

T.Nishida va N.Fujimotolar o‘z tadqiqotlarida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish bilan prezentatsiya qobiliyatlarini o‘quvchilarning o‘zini boshqaruv jarayonlari orqali rivojlantirish tajribalari o‘rganishgan [7]. Taqdimot tayyorlash qobiliyati rivojlanishiga ham sun’iy intellekni aloqadorligi ularda o‘zini namoyon qilishga ijobiy ta’sirini ko‘rsatishi mumkin.

Sun’iy intellektdan foydalanilishi o‘quvchilarning ijodkorligini oshirishi, bunda o‘rganuvchanlik ishtiroki vositachilik qilishi va texnologiya ularni savodxonligiga ta’siri M.Zhou va S.Peng tomonidan o‘rganilgan [8]. O‘quvchilarda yangi g‘oya fikrlarni paydo bo‘lishi intiluvchanlik natijasi deyish mumkin.

Bundan tashqari sun’iy intellektni pedagogik va psixologik xususiyatlari hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi masalalari Z.Jalilova ishlarida ham tahlil qilingan [6]. Ta’lim jarayoni bevosita o‘qituvchi va o‘quvchi bilan hamkorlikda tashkil qilingan bilim egallash faoliyatidir. Pedagogik-psixologik xususiyatlar ta’lim faoliyatida o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlarini o‘zaro to‘g‘ri tushunish va tashkil qilinishi o‘zini namoyon qilishga ijobiy aloqador bo‘ladi.

T.Broun maqolasida elektron platformalar, pedagogik tarzda moslashtirilgan darslar, o‘qituvchi va o‘quvchilar orasidagi aloqani mustahkamlovchi interaktiv usullar kabi amaliy yondashuvlarni misollar bilan keltiradi [4]. Shuningdek, raqamli vositalarning o‘qituvchilarga yuklamani kamaytirishi va o‘quvchilarning o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ko‘mak berishi mumkinligini ta’kidlaydi. Muallif nihoyat, raqamli vositalarni samarali integratsiya qilish uchun quyidagilar muhimligini bildiradi:

1. O‘qituvchilarning raqamli vositalarga oid malaka va savodxonligini oshirish;
2. Texnik infratuzilmani yaxshilash (internet, kompyuter, qurilmalar);
3. Raqamli vositalarni pedagogik maqsadlar uchun ehtiyotkorlik bilan tanlash va moslashtirish;
4. O‘quvchilarning ehtiyojlari va kontekstini hisobga olgan holda vositalarning adaptatsiyasini amalga oshirish.

K.Devis va J.Chjan maqolasida sun’iy intellekt yordamida fikr-mulohazani quyidagicha izohlab berishgan [5]. Fikrlariga ko‘ra, sun’iy intellektdan foydalanilgan holatlarda o‘qituvchilar o‘quvchilarga avtomatik va aniq fikr-mulohaza berish imkoniyatiga ega bo‘lishlarini ta’kidlashadi. Shuninhdek, motivatsiyaga ta’siri bo‘yicha tadqiqotlarida aniqlanishicha, sun’iy intellekt asosidagi fikr almashish o‘quvchilarda o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, o‘z mustaqil o‘qishiga ijobiy ta’sir qiladi. Ta’lim samaradorligiga sun’iy intellekt go‘ya fikrlari orqali o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos, tezkor va aniq javob berish imkoniyati yaratiladi. Bu o‘qituvchining vaqtini tejaydi va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim imkonini beradi. Bundan tashqari sun’iy intellektni salbiy jihatlarini quyidagicha tahlil qilishgan.

- Sun’iy intellekt har doim ham insoniy munosbatlarni emotsional holatlarini to‘liq tushunmasligi mumkin.
- Ba’zida o‘quvchilar texnologiyaga haddan tashqari suyanib qolishlari mumkin.

Demak, ta’lim jarayonida sun’iy intellektning qo‘llanilishi o‘quvchilarning iqtidori, qobiliyati va o‘zini-o‘zi boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi, shu bilan birga individual yondashuv va o‘quv jarayonini samarali tashkil etishga imkon yaratadi. Sun’iy intellekt orqali berilgan fikr-mulohaza o‘quvchilarining **motivatsiyasi** va **o‘quv faoliyatida** o‘zini-o‘zi namoyon qilishni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, undan samarali foydalanish uchun **pedagogik yondashuv**, **texnik savodxonlik** va **insoniy omillarni hisobga olish** muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi PF60-son «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi 2022. https://lex.uz/ru/docs/-5841063
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2021-yil 13-iyuldagi PF-6260-son «Yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni. https://lex.uz/docs/-5512119
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son «O‘zbekistoning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni. https://lex.uz/ru/docs/-5085999
4. Brown, T. (2023). Digital tools in ESL teaching: Opportunities and challenges. TESOL Quarterly, 57(2), 340–365. https://doi.org/10.1002/tesq.3311
5. Davis, K., & Zhang, J. (2023). AI-enhanced feedback and learner motivation in EFL classrooms. Journal of Educational Technology & Society, 26(4), 98–110.
6. Djalilova, Z. (2024). The Pedagogical-Psychological Aspects of Artificial Intelligence Technologies in Integrative Education. International Journal of Literature and Languages.
7. Nishida T, & Fujimoto N. (2025). Leveraging Artificial Intelligence for Self-Regulated Learning in EFL Presentation Skill Acquisition. Current Research Journal of Pedagogics.
8. Zhou, M., & Peng, S. (2025). The Usage of AI in Teaching and Students’ Creativity: The Mediating Role of Learning Engagement and the Moderating Role of AI Literacy. Behavioural Sciences.
9. Shikina, A. Artificial Intelligence Tools Effectively Developing Self-Directed Learning, Increasing Students’ Autonomy and Motivation in Uzbekistan. UC Journal: ELT, Linguistics and Literature Journal.

ZAMONAVIY SHAROITDA PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA FANI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLARI

Xidirova Muxlisa Baxtiyor qizi - talaba
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy sharoitda pedagogika va psixologiya fanining rivojlanish jarayonlari, mavjud muammolar va ularning yechimlari yoritilgan. O‘zbekiston ta’lim tizimi misolida o‘qituvchi va psixologlar faoliyatidagi yangiliklar, zamonaviy texnologiyalardan

foydalanish samaradorligi hamda o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligi tahlil qilingan. Maqolada shuningdek, pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish bo‘yicha muallifning shaxsiy takliflari ham keltirilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются процессы развития педагогики и психологии в современных условиях, анализируются существующие проблемы и пути их решения. На примере образовательной системы Узбекистана изучается эффективность внедрения инновационных технологий, роль педагогов и психологов в формировании личности учащихся. Автор предлагает собственные рекомендации по совершенствованию педагогических подходов.

Annotation. This article explores the development of pedagogy and psychology in modern conditions, focusing on the problems and solutions in the context of Uzbekistan’s educational system. It analyzes the effectiveness of innovative technologies in teaching, the role of educators and psychologists in shaping student personality, and provides the author’s personal suggestions for improving pedagogical approaches.

Kalit so‘zlar: Pedagogika, psixologiya, innovatsiya, ta’lim tizimi, zamonaviy texnologiyalar.

Ключевые слова: Педагогика, психология, инновации, система образования, современные технологии.

Keywords: Pedagogy, psychology, innovation, education system, modern technologies.

Introduction

In the 21st century, the development of pedagogy and psychology has become one of the key factors determining the success of education. [1]In Uzbekistan, educational reforms have introduced modern pedagogical technologies, new psychological approaches, and student-centered learning models. However, challenges such as the lack of practical psychological training, insufficient use of digital tools, and limited methodological integration remain significant. The aim of this study is to explore these challenges and propose possible solutions for improving pedagogical and psychological practices within Uzbekistan’s education system.[1,2].

Methods

This study uses analytical, descriptive, and comparative methods. Various academic sources, including pedagogical research, policy documents, and reports by the Ministry of Preschool and School Education of Uzbekistan, were analyzed. Additionally, interviews and observations of teachers and school psychologists were considered to identify real-world issues in educational practice. [3]The qualitative analysis focused on understanding the relationship between psychological preparedness of students and the implementation of innovative teaching strategies.

Results

The findings indicate that modern pedagogical technologies, when combined with psychological awareness, enhance both teaching effectiveness and student engagement. Teachers who incorporate emotional intelligence, empathy, and motivational techniques into their classrooms report improved academic outcomes and student satisfaction. Furthermore, psychological support programs help reduce anxiety and increase confidence among learners, leading to a more positive learning environment. [1,2,3]. In Uzbekistan, pilot schools that applied blended learning methods and psychological diagnostics showed a 20–25% improvement in students’ problem-solving abilities.

Discussion

Despite the positive outcomes, several obstacles hinder the full integration of psychology into pedagogical practice. Many teachers still rely on traditional methods and underestimate the importance of psychological support. Moreover, the shortage of qualified school psychologists and limited access to professional development programs remain pressing concerns. The author suggests that universities should strengthen psychology-based training modules for future teachers and promote interdisciplinary collaboration between pedagogues and psychologists. Governmental support and investment in research are also crucial for ensuring sustainable progress. [4,5].

The integration of psychology into pedagogy is not merely a theoretical goal but a practical necessity. In today’s rapidly changing educational landscape, understanding the emotional and cognitive needs of students has become central to achieving educational excellence. In Uzbekistan,

the gradual digitalization of schools and the adoption of inclusive education models provide new opportunities for applying psychological principles effectively. [5,6].

Conclusion

In conclusion, the advancement of pedagogy and psychology in modern Uzbekistan requires a holistic and systematic approach. The research emphasizes that psychological competence should be considered an essential component of professional teacher development. Innovative pedagogical methods—combined with emotional intelligence and individualized learning strategies—can transform education into a more effective and humane process. The author’s proposals include expanding teacher training programs, promoting digital literacy, and creating nationwide psychological service centers within schools.[4,5,6].

Through these measures, Uzbekistan can achieve a more integrated, dynamic, and student-centered education system that aligns with international standards while preserving national values and identity.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanov, B. (2023). Zamonaviy ta’lim jarayonida psixologik yondashuvlarning ahamiyati. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.

2. Karimova, D. (2022). Pedagogika fanida innovatsion metodlar va ularning samaradorligi. Ta’lim va taraqqiyot jurnali, 4(2), 45–52.

3. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

4. Bruner, J. (1996). The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press.

5. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi (2024). Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha strategik dastur. Toshkent.

6. Mukhitdinova, M. (2021). O‘qituvchilarning psixologik kompetentligini rivojlantirish yo‘llari. Psixologiya va pedagogika jurnali, 5(1), 12–20.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARDA KOGNITIV USLUBNI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOSLIGI

Sh.J.Shayximanova - *assistent o‘qituvchi*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda kognitiv uslubni shakllantirish va rivojlantirish jarayonining psixologik-pedagogik xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, bu jarayonda o‘qituvchining roli, interfaol metodlardan foydalanish samaradorligi va o‘quvchilarning individualligini hisobga olish muhim omil sifatida ko‘rib chiqilgan. Maqolada ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan tarzda tashkil qilish orqali o‘quvchilarning kognitiv uslublarini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so`zlar: Kichik maktab yoshi, kognitiv uslub,psixologik rivojlanish, pikrlash jarayoni,bilish faoliyati,diqqat va xotira,individuallik,pedagogik yondashuvlar, ta’lim jarayoni, ijodiy fikrlash, o‘quv motivatsiyasi.

Аннотация. В данной статье освещены психолого-педагогические особенности процесса формирования и развития когнитивного стиля у учащихся младшего школьного возраста. Также роль учителя в этом процессе, эффективность использования интерактивных методов и учет индивидуальности учащихся рассматриваются как важные факторы. В статье также даны рекомендации по совершенствованию когнитивных стилей учащихся путем организации образовательного процесса в личностно-ориентированном ключе.

Ключевые слова: Младший школьный возраст, когнитивный стиль, психологическое развитие, процесс мышления, познавательная деятельность, внимание и память, индивидуальность, педагогические подходы, образовательный процесс, творческое мышление, учебная мотивация.

Annotation. This article highlights the psychological and pedagogical features of the process of forming and developing a cognitive style in primary school students. Also, the role of the teacher in this process, the effectiveness of using interactive methods, and taking into account the individuality of students are considered as important factors. The article also provides recommendations for improving students' cognitive styles through personality-oriented organization of the educational process.

Keywords: Primary school age, cognitive style, psychological development, thinking process, cognitive activity, attention and memory, individuality, pedagogical approaches, educational process, creative thinking, learning motivation.

«Jahonda axborot oqimining keskin ortishi, raqamli texnologiyalar asosida o‘zgarayotgan ta’lim muhiti va yangilanayotgan kompetensiyalar tizimi kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda kognitiv uslubni shakllantirish zaruratini oshirmoqda. AQShdagi National Center for Education Statistics (NCES) tomonidan 2020-yilda o‘tkazilgan tadqiqotlarda, kognitiv uslubga yo‘naltirilgan o‘quv dasturlarini joriy etgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘qish va yozuv ko‘nikmalarida 27% yuqori natijalarni namoyon etganligi aniqlangan. Kognitiv tizimni rivojlantirish vositasida kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning intellektual salohiyati, mantiqiy tafakkuri hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini erta bosqichda shakllantirish imkoniyati yuzaga keladi. Shu boisdan ham ta’lim jarayoniga ilmiy asoslangan kognitiv uslublarni integratsiya qilish, didaktik materiallarni o‘quvchilarning kognitiv ehtiyojlariga moslashtirish va faol kognitiv faoliyatni rag‘batlantirish orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirish bugungi kunda eng muhim psixologik-pedagogik vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda».

Kichik maktab yoshi — bu bolaning shaxs sifatida shakllanishi va uning intellektual imkoniyatlarini rivojlantirishda eng muhim davrlardan biridir. Aynan shu bosqichda bolaning **kognitiv (bilish) uslubi** shakllana boshlaydi. Kognitiv uslub — bu shaxsning axborotni qanday qabul qilishi, uni qayta ishlashi va muammolarni qanday hal qilishi bilan bog‘liq psixologik xususiyatdir. Kichik yoshdagi o‘quvchilarda bu jarayonlar faollashtirilsa, ularning fikrlash, tushunish, tahlil qilish va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatlari jadal rivojlanadi.

Kognitiv uslub tushunchasi zamonaviy psixologiyada shaxsning ma’lumotni qayta ishlash, uni idrok qilish, analiz qilish va muammolarni hal etishdagi individualliklarini aks ettiruvchi muhim psixik kategoriya sifatida qaraladi. Ushbu tushuncha shaxsning aqliy faoliyat jarayonlarida qanday strategiyalar va yo‘llardan foydalanishini, ma’lumotga qanday munosabatda bo‘lishini va uni qanday tarzda strukturaviy tarzda o‘zlashtirishini ifodalaydi. Har bir bola yoki o‘quvchi bilim olishda o‘ziga xos uslubga ega bo‘lib, bu kognitiv uslub orqali namoyon bo‘ladi. Bu uslub, ayniqsa, kichik maktab yoshidagi davrda faol shakllanadi va shaxsiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismini tashkil etadi.

Kognitiv uslubni psixologik nuqtai nazardan tahlil qilganda, u idrok, e’tibor, tafakkur, xotira, tasavvur kabi psixik jarayonlarning shaxsga xos faoliyat mexanizmlari bilan chambarchas bog‘liq ekani ayon bo‘ladi. Har bir bola bir xil bilimni turlicha idrok qilishi, uni o‘z tajribasiga qarab qayta ishlashi, ayrimlari tafakkurda mantiqiy bog‘liqliklarni izlab, boshqalari esa holatlarni intuitiv ravishda anglashga moyil bo‘lishi mumkin. Bu tafovutlar aynan kognitiv uslubning individuallik darajasini bildiradi. Kognitiv uslublar o‘quv faoliyatida muhim rol o‘ynab, o‘quv materialini egallash tezligi, anglash darajasi va o‘quvchining muammoga munosabatini aniqlaydi.

Kognitiv uslubning psixologik-pedagogik mohiyatini chuqurroq tahlil qilganda, u o‘quvchilarning nafaqat intellektual, balki emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, o‘z fikrini tahlil qilib bildiruvchi o‘quvchi o‘zaro muloqotda ham ishonchliroq bo‘lishi mumkin, yoki intuitiv tarzda qaror chiqaruvchi bola muayyan ijtimoiy vaziyatlarga tez moslashishga moyil bo‘ladi. Shu boisdan, kognitiv uslub faqat akademik jarayon bilan cheklanmay, balki bola shaxsining har tomonlama shakllanishida universal mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Xorij tadqiqotchilari J. Bruner, H. Gardner, R. Sternberg, J. Piaje va L. B.Snouden o‘z ilmiy qarashlarida kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv uslubi individual va turlicha shakllanishini ta’kidlab, uni rivojlantirishda bosqichlilik, o‘zlashtirish strategiyalari, ko‘p intellekt turlari va o‘quv motivatsiyasiga asoslangan metodik yondashuvlar zarurligini ilgari surishgan. Bu

olimlar bolalarning tafakkur jarayoni konkret tasavvurlar va real faoliyat orqali shakllanishini, o‘qituvchining yondashuvi esa o‘quvchi tafakkurini faollashtirishda hal qiluvchi omil bo‘lishini asoslashgan. Ularning ishlari zamonaviy ta’limda differensial yondashuvni asoslashga, o‘quvchilarning shaxsiy kognitiv xususiyatlariga mos ravishda individual rivojlanish sharoitlarini yaratishga ilmiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Kichik maktab yoshida (7–10 yosh) quyidagi kognitiv xususiyatlar rivojlanadi:

1. Ko‘rgazmali-obrazli fikrlash — o‘quvchilar atrof-muhitni obrazlar orqali tushunishga moyil bo‘ladi.
2. Ko‘rgazmali-amaliy fikrlash — bolalar narsalarni qo‘llarida ushlab, harakat bilan o‘rganishga ehtiyoj sezadilar.
3. Tushunchaviy fikrlashning shakllanishi — bu yoshda mantiqiy fikrlash asoslari paydo bo‘ladi, sinf, guruh, turlarga ajratish boshlanadi.
4. Diqqat va xotira — o‘quvchilar diqqatini uzoq vaqt jamlay olmaydi, ammo qiziqarli faoliyat orqali bunga erishish mumkin.
5. Til va tafakkur — til orqali tafakkur rivojlanadi, lug‘at boyligi kengayib boradi.

J. Bruner o‘zining konstruktivistik yondashuvida kichik maktab yoshidagi bolalar bilimni o‘z faoliyatlari orqali mustaqil ravishda qurib borishlari zarurligini ta’kidlaydi. U “spiral o‘quv modeli” orqali bilimlar bosqichma-bosqich chuqurlashtirilishini taklif qilgan. Brunerning fikricha, har bir bola o‘zining individual kognitiv uslubiga ega bo‘lib, bu uslub o‘quv materialini qanday qabul qilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. U bolalarning bilimni tasniflash va kodlash orqali o‘zlashtirish qobiliyatini kuchaytirish kerakligini urg‘ulagan. J. Bruner, ayniqsa, vizual, ikonik va simvolik bosqichlar orqali fikrlashni shakllantirishga alohida e’tibor bergan. Uning tadqiqotlari kichik maktab yoshida bolaning kognitiv rivojiga mantiqiy ketma-ketlik, muammoli vaziyatlar orqali ta’sir ko‘rsatishni ilmiy asoslab berdi. Unga ko‘ra, har qanday o‘quv mazmuni bolaning aqliy darajasiga moslashtirilgan taqdirda samarali o‘zlashtiriladi. Brunerning yondashuvi zamonaviy kognitiv pedagogikaning metodik poydevorini shakllantirdi.[2]

Xulosa. Kichik maktab yoshi inson hayotining psixologik va pedagogik nuqtai nazardan eng muhim, poydevor bosqichidir. Aynan shu davrda bolalarning bilish jarayonlari, tafakkuri, fikrlash doirasi va axborotni idrok qilish uslubi jadal shakllanadi. Shu bois, bu bosqichda o‘quvchilarning kognitiv uslubini rivojlantirish ta’lim-tarbiya jarayonining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda kognitiv uslubni rivojlantirish nafaqat ularning o‘quv faoliyatida muvaffaqiyatli bo‘lishiga, balki keyingi bosqichlardagi mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va tanqidiy yondashuv ko‘nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida barkamol, tafakkurli shaxs tarbiyasining asosidir.

Tadqiqotlar va kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda bilish jarayonlari asosan ko‘rgazmali-amaliy va ko‘rgazmali-obrazli fikrlash asosida kechadi. Biroq bu jarayonlar orqali ularda tushunchaviy va mantiqiy tafakkurni ham bosqichma-bosqich rivojlantirish mumkin. Shu maqsadda o‘quvchilarga berilayotgan bilimlar nafaqat mazmunan, balki metodik jihatdan ham ularning kognitiv xususiyatlariga moslashtirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 maydagi «Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4306-son Qarori.
2. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni// O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami,2017. – 6 (766)-son. B.38.
3. *Дружинин В.Н.* Интеллект и продуктивность деятельности: модель "интеллектуального диапазона" // Психологический журнал. –Москва. 1998. №2. С.
4. Егорова, М.С. Психология когнитивных процессов. Санкт-Петербург: Речь, 1995. – с.

5. Гребнев И.В., Лозовская Л.Б. Когнитивные стили учащихся в контексте дифференциатсии обучения // Школьные технологии. 2014. №3. С.

6. Abdullayeva N.S.. “Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda diqqatni rivojlantirishning psixologik xususiyatlari” mavzusidagi Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori doktori (PhD) dissertatsiyasi .- Toshkent., 2022. – 130 b.

7. Ashurov R.R. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida intellekt shakllanishining psixologik determinantlari” mavzusidagi Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori doktori (PhD) dissertatsiyasi .- Toshkent., 2024.

8. Bruner, J. S. (1977). The Process of Education (Revised ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press. — 97 p

KICHIK MAKTAB YOSHIDA O‘QUV FAOLIYATINING SHAKLLANISHI

Sh.P.Shayximanova *- assistent o‘qituvchisi*
R.Q.Kdirniyazova - *talaba*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Mazkur ishda kichik maktab yoshidagi bolalarda o‘quv faoliyatining shakllanish jarayoni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Unda o‘quv faoliyati tushunchasining mazmuni, uning psixologik-pedagogik asoslari, maktabga birinchi marta kelgan bolalarning yangi muhitga moslashuvi, bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasi va o‘quv faoliyatini shakllantirishga ta’sir etuvchi omillar yoritilgan.

Kalit so`zlar: Kichik maktab yoshi,o‘quv faoliyati, bilim olish,mustaqil fikrlash, diqqat, xotira,iroda , ijtimoiy xulq, moslashuv davri, faoliyatga yo‘naltirish, boshlang‘ich ta’lim, shaxsiy rivojlanish.

Аннотация. В данной работе научно-теоретически проанализирован процесс формирования учебной деятельности у детей младшего школьного возраста. В ней освещены содержание понятия учебной деятельности, ее психолого-педагогические основы, адаптация детей, впервые пришедших в школу, к новой среде, мотивация к получению знаний и факторы, влияющие на формирование учебной деятельности.

Ключевые слова: Младший школьный возраст, учебная деятельность, получение знаний, самостоятельное мышление, внимание, память, воля, социальное поведение, период адаптации, ориентация на деятельность, начальное образование, личностное развитие.

Annotation. In this work, the process of formation of educational activity in primary school children is analyzed from a scientific and theoretical point of view. It highlights the content of the concept of educational activity, its psychological and pedagogical foundations, the adaptation of children entering school for the first time to a new environment, motivation for learning, and factors influencing the formation of educational activity.

Keywords: Primary school age, learning activity, learning, independent thinking, attention, memory, will, social behavior, adaptation period, activity orientation, primary education, personal development.

Kirish. Kichik maktab yoshi - 6-10 (7-11) yosh. Bu yoshdagi bolalar psixikasining rivojlanishi asosan yetakchi faoliyat - o‘qish asosida amalga oshiriladi. O‘qish kichik maktab o‘quvchisi uchun kommunikativ xarakterga ega bo‘lgan muhim ijtimoiy faoliyat sifatida xizmat qiladi. O‘quv faoliyati jarayonida kichik yoshdagi o‘quvchi bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtiribgina qolmay, balki o‘z oldiga o‘quv vazifalari (maqsadlari) ni qo‘yish, bilimlarni o‘zlashtirish va qo‘llash usullarini topish, o‘z harakatlarini kuzatish va baholashga o‘rganadi.Maktabda o‘qishning boshlanishi boshlang‘ich maktab yoshining yetakchi faoliyati sifatida o‘yin faoliyatidan o‘quv faoliyatiga o‘tishni anglatadi, bunda asosiy psixik yangiliklar shakllanadi.Bolaning maktabga kelishi bilan rivojlanishning yangi ijtimoiy holati shakllanadi. Rivojlanishning ijtimoiy holati markazi o‘qituvchi bo‘ladi. Kichik maktab yoshida o‘quv faoliyati yetakchi bo‘ladi.

O‘quv faoliyati - o‘quvchining o‘quv subyekti sifatida o‘z-o‘zini o‘zgartirishga yo‘naltirilgan faoliyatining alohida shakli. Kichik maktab yoshida muloqot dominant funksiyaga aylanadi. Maktabgacha yoshda ko‘rgazmali-obrazli tafakkurdan so‘z-mantiqiy tafakkurga o‘tish tugallanadi. Kichik maktab yoshidagi yangiliklar psixik hodisalarning ixtiyoriyligi, harakatlarning ichki rejasi, refleksiya hisoblanadi.

Har bir yosh davri shu jamiyatda qabul qilingan munosabatlar tizimida bolaning alohida o‘rni bilan xarakterlanadi. Shunga muvofiq turli yoshdagi bolalarning hayoti maxsus mazmun bilan: atrofdagi odamlar bilan alohida o‘zaro munosabatlar va rivojlanishning ushbu bosqichi uchun yetakchi bo‘lgan alohida faoliyat bilan to‘ldiriladi. L. S. Vigotskiy har bir yosh davrida yetakchi faoliyatning quyidagi turlarini ajratib ko‘rsatganligini ta’kidlab o‘tmoqchiman: go‘daklar - bevosita emotsional aloqa; ilk bolalik - manipulyativ faoliyat; maktabgacha yoshdagi bolalar - o‘yin faoliyati; kichik yoshdagi maktab o‘quvchilari - o‘quv faoliyati; o‘smirlar - ijtimoiy tan olinadigan va ijtimoiy ma’qullangan faoliyat; yuqori sinf o‘quvchilari - o‘quv-kasbiy faoliyati.

Kichik maktab yoshining boshlanishi bolaning maktabga kirish payti bilan belgilanadi. Maktab hayotining boshlang‘ich davri o‘rtacha 6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha (1-4-sinflar) bo‘lgan yosh oralig‘ini egallaydi. Bu davr jismoniy va aqliy yuklamalarning ortishi, bolaning ijtimoiy chegaralari kengayishi, jamiyatga moslashishi bilan bog‘liq. Bola o‘zini va o‘z qobiliyatlarini boshqacha baholaydi, navbatdagi inqirozni boshidan kechiradi, mustaqil va mas’uliyatli inson bo‘lishni o‘rganadi. Kichik maktab yoshida bolalar rivojlanishning katta rezervlariga ega bo‘ladilar. Avvalo, bosh miya va asab tizimi faoliyati takomillashtiriladi.

Fiziologlarning ma’lumotlariga ko‘ra, 7 yoshga kelib katta yarimsharlar po‘stlog‘i ancha yetilgan bo‘ladi. Biroq, psixik faoliyatning murakkab shakllarini programmalashtirish, boshqarish va nazorat qilishga javob beradigan miyaning eng muhim, insonga xos qismlari bu yoshdagi bolalarda hali o‘z shakllanishini yakunlamagan (miyaning peshona qismlarining rivojlanishi faqat 12 yoshgacha tugaydi). Kichik yoshdagi o‘quvchilarning nerv sistemasi beqaror bo‘ladi. Nerv sistemasining qo‘zg‘alishi va tormozlanishi uning kam harakatchanligi bilan bog‘liq. Nerv qo‘zg‘alishi va tormozlanishi o‘rtasida muvozanat yuzaga kelmadi. Bundan tez charchash, bir xil ishni uzoq vaqt davomida bajara olmaslik, kichik yoshdagi o‘quvchilarning tez aldanib qolishi, bir faoliyat turidan ikkinchi faoliyat turiga tez o‘ta olmasligi kelib chiqadi. Shuningdek, harakatlarda shoshma-shosharlik, noaniqlik, e’tiborsizlik kuzatiladi.

Kichik maktab yoshi davomida nafaqat jismoniy rivojlanishda, balki bolaning psixik rivojlanishida ham sezilarli o‘zgarishlar yuz beradi: bilish sohasi sifat jihatidan o‘zgaradi, shaxs shakllanadi, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlarning murakkab tizimi shakllanadi. Sistemali o‘qitishga o‘tish bolalarning aqliy faoliyatiga yuqori talablar qo‘yadi, u kichik maktab o‘quvchilarida hali barqaror emas, toliqishga chidamliligi past. Yosh o‘tgan sari bu parametrlar ortib borsa-da, umuman olganda kichik maktab o‘quvchilarining mahsuldorligi va ish sifati yuqori sinf o‘quvchilarining tegishli ko‘rsatkichlaridan taxminan yarim baravar past.

Kichik maktab yoshida o‘quv faoliyati yetakchi bo‘ladi. U shu yosh davrida bolalar psixikasining rivojlanishida yuz beradigan eng muhim o‘zgarishlarni belgilaydi. Bu faoliyat doirasida kichik maktab o‘quvchilarining rivojlanishidagi eng muhim yutuqlarni tavsiflaydigan va keyingi yosh bosqichida rivojlanishni ta’minlaydigan asos bo‘ladigan psixologik yangiliklar shakllanadi.

Kichik maktab yoshi bilish jarayonlarining intensiv rivojlanishi va sifat jihatidan o‘zgarish davri hisoblanadi: ular bog‘liqlik xarakteriga ega bo‘la boshlaydi va ongli hamda ixtiyoriy bo‘ladi.Bola o‘zining psixik jarayonlarini asta-sekin egallaydi, sezishni, diqqatni, xotirani boshqarishni o‘rganadi. Birinchi sinf o‘quvchisi o‘zining psixik rivojlanish darajasi bo‘yicha maktabgacha yoshdagi bola bo‘lib qoladi. U maktabgacha yoshga xos tafakkur xususiyatlarini saqlab qoladi. Kichik maktab yoshidagi asosiy funksiya o‘ylash bo‘ladi. Tafakkur jarayonlarining o‘zi intensiv rivojlanib, qayta tuziladi. Boshqa psixik funksiyalarning rivojlanishi intellektga bog‘liq. Ko‘rgazmali-obrazli tafakkurdan so‘z-mantiqiy tafakkurga o‘tish yakunlanadi. Bolada mantiqan to‘g‘ri fikrlash paydo bo‘ladi. Maktab ta’limi so‘z-mantiqiy fikrlash ustun rivojlanadigan qilib tuziladi. Agar o‘qishning dastlabki ikki yilida bolalar ko‘rgazmali namunalar bilan ko‘p ishlasa, keyingi sinflarda bunday ishlar hajmi kamayadi. Obrazli fikrlash o‘quv faoliyatida tobora zarur bo‘lib

bormoqda. Aynan kichik maktab yoshida diqqat rivojlanadi. Bu psixik funksiya shakllanmagan holatda bilim olish jarayoni mumkin emas. Darsda o‘qituvchi o‘quvchilar diqqatini o‘quv materialiga qaratadi, uni uzoq vaqt ushlab turadi. Kichik yoshdagi o‘quvchi bir ish bilan 10-20 daqiqa shug‘ullanishi mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining e’tiboriga ayrim yosh xususiyatlari xosdir.

Odatda kichik maktab o‘quvchilarining, ayniqsa bolalar bog‘chasida tarbiyalanmaganlarning muloqotga bo‘lgan ehtiyojlari dastlab shaxsiy yo‘naltirilgan bo‘ladi. Masalan, birinchi sinf o‘quvchisi ko‘pincha o‘qituvchiga uning tinglashiga yoki yozishiga to‘sqinlik qiladigan qo‘shnilaridan shikoyat qiladi, bu uning o‘qishdagi shaxsiy yutug‘i haqida qayg‘urishidan dalolat beradi. Birinchi sinfda sinfdoshlar bilan o‘qituvchilar orqali o‘zaro aloqalar (men va o‘qituvchim). 3-4-sinf - bolalar jamoasini shakllantirish bosqichi (biz va o‘qituvchimiz). Muhabbat va yoqtirmaslik paydo bo‘ladi. Shaxs sifatlariga qo‘yiladigan talablar ko‘rinadi. Bolalar jamoasi tuziladi. Sinf qanchalik referent bo‘lsa, bola shunchalik tengdoshlarining uni qanday baholashiga bog‘liq bo‘ladi. Uchinchi-to‘rtinchi sinfda kattalarning qiziqishlaridan safdoshlarining qiziqishlariga (sekretlar, shtablar, shifrlar va h. k.) keskin burilish.

Maktabda o‘qitish jarayoni boshlang‘ich sinf o‘quvchisining ixtiyoriy, kengaytirilgan, rejalashtirilgan nutqini shakllantirishga qaratilgan. Nutqni rivojlantirish bolaning maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatiga aylanadi. Og‘zaki nutqqa qaraganda murakkabroq bo‘lgan yozma nutqni (grafik belgi-harflarni bir zumda dekodlashni, iborani puxtaroq tuzishni, fikrlarni aniqroq bayon etishni talab qiladigan) o‘zlashtirish sodir bo‘ladi.

7 yoshdagi krizisni alohida ta’kidlab o‘tish kerak, bu krizis 6-8 yoshda ham namoyon bo‘lishi mumkin. Ushbu inqirozni L.I.Bojovich “ijtimoiy Men-bolaning tug‘ilish davri” deb ataydi. Bu davrda ijtimoiy munosabatlar dunyosida o‘z o‘rnini anglash, qadriyatlarni qayta baholash (o‘yin kamroq, o‘quv faoliyati ko‘proq qadriyat kasb etadi), xulq-atvorning yangi motivlari paydo bo‘ladi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchi bo‘lajak xatti-harakatning oqibatlari va munosabatlar tizimidagi o‘rnini ozmi-ko‘pmi adekvat baholashga qodir bo‘ladi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchi hissiy jihatdan ochiq bo‘lib, asta-sekin bolalarcha samimiylikni yo‘qotadi, hissiy holatlarning o‘z-o‘zini boshqarishi ham ortadi (o‘quvchi o‘zining ahvoli yomonligini boshqalarga ko‘rsatmaslikka harakat qiladi).

Xulosa. Kichik maktab yoshi — bu bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich bo‘lib, aynan shu davrda o‘quv faoliyatining asoslari qo‘yiladi. Maktabga qadam qo‘ygan bola oldida yangi ijtimoiy rol — o‘quvchi vazifasi turadi va bu vazifa uning motivatsiyasi, e’tibori, xotirasi, tafakkuri hamda irodaviy sifatlarining rivojlanishini taqozo etadi.

O‘quv faoliyati bola uchun yetakchi faoliyat turiga aylanar ekan, bu faoliyat orqali u nafaqat bilimlarni egallaydi, balki mustaqil fikrlash, o‘z fikrini ifodalash, muammoni hal qilish ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. O‘quv faoliyatining muvaffaqiyatli shakllanishi esa ko‘p jihatdan o‘qituvchining yondashuvi, ta’lim metodlari, oilaviy tarbiya va psixologik muhitga bog‘liq.Shunday qilib, kichik maktab yoshidagi bolalarda o‘quv faoliyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, ularni rag‘batlantirish va rivojlantirish — ularning kelajakdagi ta’limiy yutuqlari hamda shaxsiy kamoloti uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev Q., Usmonboeva M. — *Boshlang‘ich ta’lim metodikasi*. – Toshkent: «Fan», 2019.

2. Abdullaeva R.,Mamasoliyeva M.— *Bola psixologiyasi*. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2018.

3. Mahkamova D. — *Psixologiya: Kichik maktab yoshi psixologiyasi*. – Toshkent: «Ilm ziyo», 2021.

4. Vigotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

5. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.

6. Erikson, E.H. (1963). Childhood and Society. New York: W.W. Norton & Company.

TALABALARDIŃ OQÍW PÁNLERIN ÓZLESTIRIWINIŃ PSIXOLOGIYALÍQ ÓZGESHELIKLERI

Z.Sherimbetova - *Pedagogika hám psixologiya kafedrası professorı*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Usı izertlew maqalasında oqıw pánlerin ózlestiriwi psixologiyalıq-pedagogikalıq mashqala sıpatında táriyipleydi. Oqıwshılardıń akademiyalıq tómenlewiniń belgileri hám sebeplerініń anıqlamaları ashıp beriledi, tómenlewdiń aldın alıw maqsetinde bilimlendiriw procesin jetilistiriw ilajları kórip shıǵıladı. Oqıw procesi oqıwshı ushın eń qızıqlı oqıw procesin jaratıw arqalı, sonday-aq, oqıwshıǵa oqıw iskerliginde ishki hám sırtqı tosqınlıqlardı jeńip ótiwden qanaatlanıwshılıq seziniwine imkan beretuǵın motivaciya hám múnásibetlerdi qáliplestiriwge járdem beriw arqalı bolıwı kerek degen juwmaqqa kelinedi.

Tayanısh sózler: professional hám jeke rawajlanıw, professional bilimlendiriw, pedagogikalıq texnologiya.

Kirisiw. Joqarı oqıw orınlarında talabalardı oqıtıw procesi bilimlendiriw menen úzliksiz baylanıslı, sebebi biz óziniń individual ózgeshelikleri hám sociallıq áhmiyetli qádiriyatlarga iye tolıq túrdegi shaxstı tayarlaymız, qáliplestiremiz hám rawajlandıramız. Barlıq joqarı bilimlendiriw iskerligine ulıwma hám joqarı oqıw ornına shekemgi ayrıqsha tayarlıq, talabalardıń joqarı oqıw ornı menen mektepler arasındaǵı bilimlendiriwdiń úzliksizligi sezilerli tásir kórsetedi. Búgingi kúnde kóplegen universitetler mektepler menen tıǵız integraciyaǵa ótti, sebebi bolajaq qánigeni tayarlaw mektepten baslanadı. Bul, bir tárepten, baǵdarlaw mashqalasın, ekinshi tárepten, belsendi kásipke baǵdarlaw hám, soǵan sáykes, oqıwshınıń kásiplik baǵdarlanıwın qáliplestiriw menen baylanıslı máseleni sheshiwge imkan beredi. Kóplegen izertlewler sonı kórsetken, oqıwshılardıń basım kópshiligi, ásirese tómengi kurs oqıwshıları qıyınshılıqlar kompleksin (oqıw, sociallıq, psixologiyalıq, turmıslıq hám t.b.) basınan keshiredi.

Zamanagóy qánige tek ǵana texnikalıq kónlikpelerge emes, al háreketsheńlik, baslama, isbilermenlik, kompetenciya sıyaqlı jeke pazıyletlerge de iye bolıwı kerek. Miynet bazarın támiyinlew ushın zamanagóy kásiplik bilimlendiriw úshinshi áwladtıń jańa standartlarına ótti. Olar óz mazmunı boyınsha usı talaplarǵa juwap beredi. Bul standartlardı engiziw ushın kásiplik mákemelerde studentlerdiń rawajlanıwı ushın shárayatlardı esapqa alıw zárúr. Bilimlendiriw baǵdarlamaların ámelge asırıw, xızmet kórsetiw tarawında zamanagóy hám tabıslı qánigeniń rawajlanıwına járdem beretuǵın psixologiyalıq-pedagogikalıq shárayatlarǵa muwapıq bolıwı kerek.

Izertlew metodi. Oqıwshılar jas krizisi dáwiri - jańa sociallıq rolge, oqıw jumısınıń jańa shárayatlarına, ózin-ózi shólkemlestiriwdiń jańa talaplarına, óz ústinde jeke jumıs islewge beyimlesiw, bul jańa dárejedegi juwapkershilikke tiykarlanadı.

Psixologlardıń izertlewleri jaslardıń ómir rejelerinde student bolıwǵa keń talabın belgilegen.

Oqıwshılardıń ata-anaları arasında jumıssızlar salıstırmalı az, yaǵnıy oqıwshılardıń sociallıq strukturası, jámiyettiń sociallıq strukturasına salıstırǵanda áhmiyetlirek kórinedi, ol "jaqsılanǵan" tiptegi struktura bolıp esaplanadı. Búgingi kúnde oqıwshılardıń sociallıq quramı ádewir hár qıylı, máselen: kúndizgi túrde oqıytuǵın hám ata-analar tárepinen tolıq qollap-quwatlanatuǵın ápiwayı oqıwshılar, sonday-aq, sırtqı hám keshki tálim boyınsha oqıytuǵın, perzentleri, shańaraqları, jumısı bar, jeke isbilermenlik penen shuǵıllanatuǵın oqıwshılar. Ata-anaları hár qıylı tarawlarda jeke isbilermenlik penen shuǵıllanatuǵın shańaraqlardan kelgen oqıwshılardıń wákilleri, yaǵnıy immigrantlar esaplanadı.

Studentlerdiń ózine tán qásiyetlerinen biri abıray hám áhmiyetlilik sıyaqlı tiykarǵı faktor esaplanadı. Máselen, bir neshe jıllar aldın, universitetlerdiń yuridika fakultetlerine kiriw ushın abiturientler sanı fakultetlerde ajıratılǵan orınlar sanınan bir neshe esege joqarı edi. Bul máselede de búgin, joqarı oqıw ornın tańlaǵanda, onıń abırayı áhmiyetli. Bul oqıwshı psixologiyasınıń ózine tán sıpatların qáliplestiriwdi belgileydi.

Oqıwshılardıń áhmiyetli ózgesheligi, sonday-aq, ómir mazmunın izlew, óziniń ómirdegi "Men"in ańlaw, jámiyette jańa ideyalar hám progressiv rawajlanıw strategiyaların jaratıwǵa umtılıw.

Bul umtılıwlar unamlı faktor bolıp tabıladı. Biraq, anaw yamasa mınaw turmıslıq tájiriybeniń jetispewshiligi, bir qatar turmıslıq qubılıslardı bahalawda bilimsizlik sebepli, kóplegen oqıwshılar kemshiliklerdi konstruktivlik sınǵa alıwdan oylanbastan qaralawǵa ótiwi múmkin.

Jaslardıń kásiplik rejelerine túrli faktorlar: ata-analar, muǵallimler, dosları, kitaplar, baǵdarlamalar hám t.b. pikirleri tásir etedi, biraq, basqa tárepten, joqarı bilim alıwǵa universal umtılıw jeke umtılıslar hám sıpatlardıń tolıq obektiv emes bahalanıwına alıp keledi. Kópshiligi "kózabaǵa" principine basshılıq etedi. Olar. joqarı maǵlıwmatlı bolıwı onıń tańlanǵan kásiptiń ayrıqsha student ushın tiyisliliginen de áhmiyetlirek.

Joqarı oqıw orınlarına abiturientler ushın úlken báseki, kópshilik studentler ushın joqarı bilim alıw júdá joqarı qádiriyat ekenligi menen baylanıslı. Joqarı oqıw orınlarına kiriwde hár qıylı mekteplerdi oqıtıwdaǵı barlıq qáteler belgili boladı. Joqarı oqıw orınlarınıń tabısı hár qıylı fakultetlerde oqıp atırǵan studentlerdiń sapasına tikkeley baylanıslı. Sonı názerde tutıw kerek, oqıtıwdıń baslanıwında studentler tańlaǵan kásibiniń nátiyjesinde kewilsizlikler boladı.

Joqarıdaǵılarǵa tiykarlanıp, tómendegiler:

- oqıwshılardıń portreti sociallıq kelip shıǵıwı hám turmıs dárejeleri boyınsha ózgerisler;
- studentler kóbeyiwiniń turaqlasıwı joqarı bilimlendiriwge qızıǵıwshılıqtıń búgingi kúnge shekem saqlanıp qalǵanlıǵın kórsetedi, bul da studentlerdiń instrumental qádiriyatları ierarxiyasında onıń qádiriniń "kóteriliwinde" sáwlelenedi.

Shaxstıń tabıslı kásiplik iskerliktegi mútájlikleri hám jumıs beriwshilerdiń kadrlarǵa olardıń kásiplik kompetenciyaları jaǵınan talapları bilimlendiriw nátiyjesi ushın jańa talaplar jaratadı hám kásiplik oqıtıw sistemasına dúzetiwler kirgizedi: jumıs beriwshiler arasında subyekt iskerligi hám onıń nátiyjelerine bolǵan talaplar qayta kórip shıǵıladı.

Búgingi kúnde kompetenciyaǵa tiykarlanǵan kózqaras bilimlendiriwdegi tiykarǵı hám shólkemniń qáwipsizligine zamanagóy tájiriybeli kadrlar menen erisiwde perspektivalı dep tán alınadı.

Joqarıdaǵı shárayatlarda kásiplik bilimlendiriw professional kompetentli qánigeni tayarlawǵa qaratılǵan bir qatar quramalı máselelerdi sheshiwge mólsherlengen. Bul basqıshta pedagogikalıq pánniń wazıypalarınan biri xızmet kórsetiw qánigeleriniń kásiplik kompetenciyaların qáliplestiriwdiń jańa hám nátiyjeli texnologiyaların izlew esaplanadı.

Ilimpazlardıń kásiplik kompetenciyalardı qáliplestiriw haqqındaǵı teoriyaları, shaxstıń óz betinshe bilim alıw qábiletin rawajlandırıw ideyaları, aqılıy háreketlerdi basqıshpa-basqısh qáliplestiriw teoriyası, oqıw baǵdarlamaların dúziwge modulli qatnas, pedagogikalıq dizayn hám modellestiriw teoriyalarına tiykarlanıp, izertlewimiz kásiplik kompetenciyalardı qáliplestiriwdi sistemalı hám kompetenciyalıq qatnaslar tiykarında, kásiptiń shaxsqa baǵdarlanǵan traektoriyasın esapqa alǵan halda ámelge asırıw maqsetke muwapıq ekenligi haqqındaǵı bir qatar máselelerdi anıqladı. Kásiplik kompetenciyalardıń mazmunı kompetenciyalardı qáliplestiriw procesinde usındaylardıń bir pútin qáliplesiwine járdem beriwshi qosımsha hám bir-birin tolıqtıratuǵın bilimlendiriw baǵdarlamaların islep shıǵıw hám ámelge asırıw arqalı dúzetiliwi kerek.

Xızmet kórsetiw qánigeleriniń kásiplik kompetenciyaların qáliplestiriwdiń strukturalıq-funkcional modeli xızmet kórsetiw qánigeleriniń kásiplik kompetenciyaların qáliplestiriw procesine járdem beretuǵın strukturalıq-funkcional model komponentleriniń tabıslı islewin támiyinleytuǵın pedagogikalıq texnologiya menen támiyinleniwi kerek.

Juwmaq. Oqıw ornındaǵı yamasa topardaǵı oqıwshınıń turmısı da áhmiyetli, bul ortalıq oqıwshınıń emocionallıq sezimge bolǵan talabın qanaatlandırıwǵa uqıplı.

Talabanıń universitette, kolledjdegi turmısı, oqıw procesi, toparlıq hám klasstan tısqarı jumıslar, universitet ilajları hár qanday student qatnasa alatuǵın etip shólkemlestiriliwi kerek. Bul sabaqlar oqıwshınıń jeke qızıǵıwshılıqları hám beyimliklerin qáliplestiriw hám rawajlandırıwǵa qaratılıwı kerek. Sonı da atap ótiw kerek, bilimlendiriw maqseti bilimlendiriw procesiniń nátiyjesi bolıp, oǵan oqıtıwshılar da, oqıwshılar da erisiwge umtıladı. Al studentlik dáwiri, adamnıń ómirindegi ayrıqsha waqıt bolǵanlıqtan, áyne studentlik jasında adamnıń keyingi aqılıy rawajlanıwı orın aladı, shaxstıń pútkil strukturası jańa sociallıq jámáátlerge kirisiw menen baylanıslı ózgeredi.

Oqıwshınıń oqıw ushın motivi oqıw iskerliginiń ózinde yaki imkanı barınsha onıń procesine jaqın bolıwı kerek. Buǵan oqıwshı ushın eń qızıqlı oqıw procesin jaratıw arqalı, sonday-aq, oqıwshıǵa oqıw iskerliginde ishki hám sırtqı tosıqlardı jeńip ótiwden qanaatlanıw sezimin seziwge imkan beretuǵın motivaciya hám múnásibetlerdi qáliplestiriwge járdemlesiw arqalı erisiw múmkin. Sonday-aq, oqıtıwshı klasta kúshlirek oqıwshılarǵa kóbirek miynet kóp hám quramalı jumıslarda ózleriniń potencialın júzege shıǵarıwǵa járdem beriw hám ázzilerge olar ushın múmkin bolǵan kólemdegi jumıstı orınlawǵa járdem beriw maqsetinde "jetiskenlik jaǵdayı"n jaratıwı áhmiyetli.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Kukanova E. V. Socio-psychological characteristics of a modern student // Education and Science. 2013. №8.
2. Winkler, Rainer, Matthias Söllner, and Jan Marco Leimeister. "Enhancing problem-solving skills with smart personal assistant technology." Computers & Education 165 (2021): 104148.
3. Smart, K. L., & Cappel, J. J. (2006). Students' perceptions of online learning: A comparative study. Journal of Information Technology Education: Research, 5(1), 201-219.
4. Thu, N. (2020). Communication skills and reflection practice in smart english teaching and learning environment: a case study. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 15(17), 221-237.

SHAŃARAQTA ERLI-ZAYIPLILAR ARASINDAǴI MÁNÁSEBETLERDI MUWAPIQLASTIRIWDIŃ PSIXOLOGIYALIQ ÁHMIYETI

Z.Sherimbetova - professor,
X.Radjapova – student
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti

Sociallıq-tariyxıy hám ilimiy dereklerge qaraǵanda, ózbek, qaraqalpaq shańaraǵınıń turmısı, ondaǵı óz ara qatnasıqlar, onıń úrp-ádetleri, dástúrleri hám qádiriyatları, turmıs tárizi, mádeniyatı, tárbiyalıq ortalıǵı hám miynet shárayatları áhmiyetli ilimiy mashqalalar sıpatında XX ásirdiń 60-70-jıllarınan baslap úyrenile baslandı.

Mine usı jıllardaǵı dáslepki izertlewler kóbirek filosofiyalıq, tariyxıy, etnografiyalıq baǵdardaǵı hám shańaraqtıń tárbiyalıq hám miynet shárayatların úyreniwge qaratılǵan bolsa, keyingi izertlewler óz xarakterine bola, shańaraqtıń mádeniy, huqıqıy, medicinalıq, onıń turmıs tárizi, ondaǵı tárbiyalıq ortalıqtıń áhmiyeti, óz-ara qatnasıqlardıń psixologiyalıq nızamlıqların úyreniwge qaratılǵanlıǵı menen ajıralıp turadı. Bul izertlewler qatarına tómendegilerdi keltirip ótiw orınlı. Shańaraq turmısı psixologiyası, shańaraq-neke qatnasıqları, shańaraqtaǵı óz ara qatnasıqlar, ondaǵı kelispewshilikler, ajırasıwlar hám onıń aqıbetleri keyingi jılları psixologiya pániniń keń izertlew obektine aylanıp barmaqta. Bul tarawda psixolog ilimpazlardan Ǵ.B.Shoumarov (1986, 1990, 1994, 2001), E.A.Morshinina (1986), E.Ǵoziyev (1994, 2002). V.M.Karimova (1987, 1994, 1999), M.G.Davletshin (1993,1994), N.A.Soǵinov (1990), S.A.Oxunjonova (1991), A.Shojalilov (1994), T.M.Adizova (1994), E.Usmonov (1993), X.Karimov (1994), Sh.Sh.Juraeva (1994), R.S.Samarov (1997), O.Shamiyeva (2000) N.Salaeva (2001), F.R.Ruzikulov (2002) M.Fayzieva (2005) hám basqalar alıp barıp atırǵan ilimiy izertlew jumısları itibarǵa ılayıq.

Respublikamızdıń jetekshi psixolog alımlarınan Ǵ.B.Shoumarov (1990, 1994, 2000) óz izertlewleri nátiyjelerine tayanıp, shańaraǵınıń bekkem bolıwı, yerli-zayıplılardıń baxtıyar ómir súriwi hám tatıw turmıslarında olardıń óz ara birigiwi áhmiyetli rol oynaydı. Ol óz ara qosılıwlardı shártli túrde 3 quramlıq bólimge bóliwdi tán aladı. Olar: 1) biologiyalıq birigiw, 2) psixologiyalıq birigiw, 3) sociallıq birigiw.

Avtor izertlewlerinde shańaraqta erli-zayıplı arasında júzege keletuǵın kelispewshiliklerdi psixologiyalıq talqılap, olardıń tiykarǵı sebepleri kelin-kúewdiń kásip-xızmeti hám shańaraqtıń qádir-qımbatın ólshewi onda jetekshilik ornın qolǵa kirgiziw ushın gúresetuǵınlıǵı, bir-biriniń psixologiyalıq ózgesheliklerin túsinip jetpeytuǵınlıǵı, úy-ruwzıgershilik jumısların orınlawǵa tayar emesligi, jınısıy tárbiyaǵa baylanıslı bilimlerdiń jeterli emesligi, balalardı tárbiyalawdaǵı

kelispewshilikler, klientlerdiń sáykes kelmeytuǵınlıǵı, jınısıy máselelerde kelise almaytuǵınlıǵı, perzentsizlik, qızǵanısh hám isenimsizlik ekenligin kórsetip ótedi. [4:71]

E.Ǵoziyevtiń (1992, 2002) shańaraq turmısı mashqalaları tarawında alıp barılıp atırǵan izertlewleri itibarǵa ılayıq.

Ilimpazdıń pikirinshe, jaslardı shańaraqlıq turmısqa tayarlawda yamasa jańa shańaraqlar quriwda mine usi áhmiyetli tiykarlarga itibar beriw hám ayırım nárselerden xabardar boliw zárúr. "Shańaraq pútin bolıwı ushın birinshi gezekte, shaxslararalıq teńlikti qarar taptırıw kerek. Eki jas, yaǵnıy bolajaq kúyew-kelinshekler bir-birin tereńirek úyreniwi, ayırım kemshiliklerden kóz jumıwı zárúr. Jaslardı qıyınshılıqlardı jeńiwge, ózgeshe sharayatqa kónligiwge balalıqtan úyretip barıw kerek. Eń baslısı olardıń arasında shın muhabbat bolıwı kerek. Shańaraqta miynet bólistiriliwin durıs jolǵa qoyıw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı".

E.Ǵoziyev óz izertlewlerinde shańaraqta júzege keletuǵın kelispewshilikler hám shańaraqtıń buzılıwları haqqında da ayrıqsha toqtap ótip, onıń anıq sebepleri: erli-zayıptıń xarakter jaǵınan sáykes kelmewi, perzent kórmew, kelinniń ruwxıy hám fizikalıq jaqtan qorlanǵanlıǵı, materiallıq támiynattaǵı kemshilikler, tárbiyalıq jarlılıq, shańaraqta artıqsha dástúrler hám máresimlerdiń bar ekenligi, ishkilikke beriliw, qızǵanısh, mádeniy dem alıw imkaniyatınıń joq ekenligi, tuwısqanlıq-tuwısqanlıqtaǵı kewil buzatuǵın islerdiń bar ekenligin kórsetip ótedi. Sonday-aq, E.Ǵoziyevtiń bul tarawdaǵı jumısları menen tanısıp, olarda ózbek shańaraǵındaǵı shaxslar aralıq qatnasıqtıń ózine tánligi, shańaraq turaqlılıǵınıń sociallıq-psixologiyalıq ólshemleri haqqında da qunlı maǵluwmatlar bar yekenligin kóremiz.

V.M.Karimova (1987, 1994) ózbek jaslarında shańaraq haqqındaǵı jámiyetlik túsiniklerdiń qáliplesiwi, ózbeklerdiń shańaraq psixologiyasınıń ózine tán tárepleri haqqında salmaqlı izertlew jumısların alıp barǵan. Avtor izertlewleri dawamında ózbek xalıq awızeki dóretiwshiliginde, islam dininiń muqaddes dereklerinde, shıǵıs oyshıllarınıń shıǵarmalarında, belgili pedagog hám psixolog ilimpazlardıń shıǵarmalarında neke hám shańaraq, shańaraqlıq turmıs mashqalalarına baylanıslı materiallardı izbe-iz úyrenip, psixologiyalıq tallawları tiykarında bir qatar ilimiy ideyalardı alǵa qoyǵan.

Avtordıń pikirinshe, shańaraqlıq-sociallıq kózqaraslar quramalı hám kóp komponentli psixologiyalıq sistemalar bolıp, olardıń quramına shańaraqtıń ulıwma qádiriyatları, shaxslar aralıq qatnasıqlarǵa tán kózqaraslar, erkek hám hayal pazıyletleri, olardıń shańaraqlıq qatnasıqlardaǵı ornı hám áhmieti haqqındaǵı, shańaraqlıq roller hám olardı ámelge asırıwshı sociallıq ustanovkalar, reproduktiv kózqaraslar hám basqa da sociallıq-psixologiyalıq túsinikler kiredi.

M.G.Davletshin (1993,1994) izertlewlerinde ózbek shańaraǵınıń etnopsixologiyalıq mashqalaları keń kólemde úyrenilgen, sonday-aq, bilimlendiriw sistemasında oqıw-tárbiya jumısların shólkemlestiriwde etnopsixologiyalıq faktorlardı yesapqa alıw máseleleri, etnopsixologiyalıq ózgesheliklerdiń Ózbekstan psixologiya páninde úyrenilgenlik dárejeleri teoriyalıq baǵdarda analiz etiledi.

N.A.Soǵinov (1990) óz izertlew jumıslarında ózbek shańaraqlarında baqlanatuǵın ajırasıwlardıń etnopsixologiyalıq ózgeshelikleri, ajırasıwǵa alıp keliwshi áhmiyetli faktorlar, onıń motivleri hám sebeplerin ilimiy tiykarlawǵa háreket etken.

Avtor házirgi dáwirde shańaraq buzılıwınıń uluwma sebeplerine toqtap ótip, ózbek milliy-mádeniy ortalıǵında usı sebeplerdiń qaysıları kúshlirek tásirge iye yekenligin ózbek awıl hám qala shańaraqları mısalında hám de yerkek hám hayallarda qanday ótiw jaǵdayın anıqlawǵa yerisken.[1:29]

X.Karimovtıń (1994) ilimiy jumıslarında ózbek shańaraǵında erli-zayıplılar arasındaǵı kelispewshilikler basqa millet wákilleri (rus, ukrain hám basqa) shańaraqlarındaǵı kelispewshiliklerden parıqlanıwı, yaǵnıy ózine tán etnopsixologiyalıq ózgesheliklerge iye ekenligi anıqlanǵan ózbek shańaraqlarındaǵı erli-zayıplılar arasındaǵı kelispewshiliklerdiń kelip shıǵıwına milliy-mádeniy ortalıqqa tán bolǵan nekeden aldı faktorlardıń ózgeshelikleri: yaǵnıy geyde tanısıw imkaniyatınıń joqlıǵı yamasa qısqalıǵı da tásir etiwi, nátiyjede júzege kelgen kelispewshilik sebeplerin tárepler ózinen izlemewi, onı saplastırıwda ata-analarǵa súeniw, shańaraqtaǵı óz-ara

qatnasıqlar qopallıq tiykarına qurılıwı hám basqa bir qatar unamsız jaǵdaylar júzege keliwi kórsetip ótiledi. [2:45]

X.Karimov izertlew jumıslarınıń nátiyjelerine súyenip erli-zayıplılar arasında júz beretuǵın kelispewshilik jaǵdaylarınıń klassifikaciyasın islep shıqqan. Kelispewshilikler klassifikaciyasın tiykarlawda kelispewshilik sebepleri, onda qatnasqanlar sanı, oniń kóriniw dárejeleri, kelispewshilik oshaǵi, bagdarlanganlıq xarakteri, basqishları hám basqalar tiykar etip alınǵan. Sonıń menen bir qatarda, avtor izertlewlerine súyenip shańaraqlıq kelispewshiliklerdiń aldın alıw jolları, saplastırıw ilajları, onda óz-ara múnásibetler turaqlılıǵın támiyinlewge baylanıslı usınıslardı da alǵa qoyadı.

Sh.Juraevanıń ózbek hám rus shańaraqlarında nekeden qanaatlanıw tarawında alıp barılǵan izleniwleri nátiyjeleri menen salıstırıp, tájik shańaraǵı menen ózbek shańaraqlarında nekeden qanaatlanıwdıń sociallıq-psixologiyalıq ózgeshelikleri júdá jaqınlıǵın (milliy-mádeniy ortalıqtıń úylesimliligi sebepli), rus milletine tiyisli shańaraqlardıń áne usınday ózgesheliklerinen ayrıqsha ajıralıp turatuǵının atap ótken.

R.S. Samarovtıń (1997) ilimiy izleniwlerinde tájik shańaraǵında erli-zayıplı kelispewshiliklerinıń sociallıq hám etnopsixologiyalıq ózgeshelikleri úyrenilgen. Izertlewde bekkem (turaqlı) hám kelispewshi tájik shańaraqlarında erli-zayıplılar arasındaǵı kelispewshilikler ózine tán sociallıq-psixologiyalıq hám etnopsixologiyalıq ózgesheliklerge ie ekenligi ilimiy jaqtan tiykarlanǵan.

O.Shamiyevanıń (2000-j) izertlewleri basshı hayallar shaxsınıń sociallıq-psixologiyalıq ózgesheliklerine baǵıshlanǵan bolıp, onda basshı hayallardıń iskerligi olardıń sociallıq-psixologiyalıq strukturasın sociallıq jaǵdaylarǵa qarata minez-qulıqtı muwapıqlastırıw procesinde quramı, jetilisiwi hám rawajlanıp barıwı ilimiy tiykarlanǵan. Sonday-aq, basshıǵa tán qáliplesken sıpat hám pazıyletler (sociallıq, psixologiyalıq hám mádeniy) shańaraqta shaxslar aralıq qatnasıqlardıń turaqlılıǵına, ondaǵı tárbiyalıq-psixologiyalıq, ortalıqtıń jáne de jaqsılanıwına unamlı tásir etetuǵınlıǵı kórsetip ótilgen.

N.Salayevanıń (2001) izertlewlerinde Xorezm shańaraqlarınıń etnopsixologiyalıq ózgeshelikleri úyrenilgen. Avtordıń pikirinshe, xorezm shańaraqları milliy mádeniyatında etnikalıq ózgesheliklerge ámel etken halda miyrasxorlıq saqlanıp kelmekte. Xorezm shańaraqlarınıń etnopsixologiyalıq ózgeshelikleri ózbek xalqı jasap atırǵan basqa aymaqlardan óziniń tariyxıy keshiwi, mákanı, mádeniyatı hám turmıs tárizi menen belgili dárejede parıq qıladı.

N.Salayeva izertlewleri nátiyjelerine tiykarlanip, házirgi ózbek xalqınıń shańaraq qatnasıqlarında etnopsixologiyalıq ózgesheliklerge ámel qılınıwına qarap tómendegi shańaraq kategoriyaların ajıratıwdı usınıs yetedi:

1. Úrip-ádetler shańaraqlıq qatnasıqlarda nizam dárejesinde qabil etilgen shańaraqlar.
2. Úrip-ádetler shańaraqlıq qatnasıqlarda turmıs norması dárejesinde qabıl etilgen shańaraqlar:
3. Úrip-ádetler shańaraqlıq qatnasıqlarda óz kórinisin tappaǵan shańaraqlar.

Sonday-aq, ózbek shańaraqlarındaǵı ajırasıw erkeklerge qaraǵanda hayallarda, qala shańaraqlarına qaraǵanda awıllıq shańaraqlarda mashqalalı hám unamsız aqıbetlerdi keltirip shıǵarıwı, erli-zayıplılar hám olardıń jaqınları arasında kelispewshilikler jáne qarama-qarsılıqlı jaǵdaylardıń keskinlesiwi saqlanıp qalıwı, ajırasıw sebepli júzege kelgen, tolıq emes shańaraqlar balalarınıń shaxsına, olardıń psixologiyasına ayrıqsha unamsız tásiri ilimiy tiykarlanǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Согинов Н. А. Шоумаров Ғ. Б. Ўзбек оилалрида ажралиш ва унинг ижтимоий психологик хусусиятлари. //Респ. Илм.амал. анжум. маър. қисқ. баёни. -Т., 1993. -49 б.

2. Узоқов Х., Ғозиев Э., Тожиев А. Оила этикаси ва психологияси. -Т.: Ўқитувчи. 1992.- 128 б.

3. Холматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. -Т.: Ўзбекистон. 2002. -216 б.

4. Шоумаров Ғ. Б., Шоумаров Ш.Б. Муҳаббат ва оила. -Т.: Ибн Сино. 1994. -120 б.

TA’LIM TIZIMIDA TALABALARGA SUBYEKTIV MUNOSABAT QILISH: NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR

Tazabay Yuldashev - *assistent o‘qituvchi*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Tezisda talaba markazli ta’limning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. “O‘zbekiston–2030” islohotlari doirasida subyektivlik, ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Talaba markazli ta’lim, subyektivlik, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash.

Annotation: The thesis highlights theoretical and practical foundations of student-centered learning. It emphasizes subjectivity, creativity, and critical thinking within Uzbekistan–2030 educational reforms.

Keywords: Student-centered learning, subjectivity, creativity, critical thinking.

Аннотация: В тезисе рассматриваются теоретические и практические основы студентоцентрированного обучения. Особое внимание уделено субъективности, креативности и критическому мышлению в рамках реформ «Узбекистан–2030».

Ключевые слова: Студентоцентрированное обучение, субъективность, креативность, критическое мышление.

XXI asrda ta’lim jarayoniga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda. An’anaviy ta’limda talaba passiv bilim oluvchi obyekt sifatida qaralgan bo‘lsa, hozirgi davrda u faol subyekt – bilimni mustaqil izlovchi, yaratuvchi va qo‘llovchi shaxs sifatida talqin etilmoqda [1, 15]. Bu paradigmaviy o‘zgarishning asosiy sabablari orasida axborot texnologiyalarining rivojlanishi, globalizatsiya va bilim iqtisodiyotining shakllanishi turadi. Masalan, axborot texnologiyalari talabalarga o‘z-o‘zini o‘rganish uchun onlayn resurslarga erkin kirish imkonini beradi, bu esa ularning mustaqilligini oshiradi. Globalizatsiya jarayonida esa talabalar turli madaniyatlar va tajribalarni o‘rganib, o‘z dunyoqarashini kengaytirishi mumkin. Zamonaviy pedagogika, konstruktivizm va kompetensiyaga asoslangan ta’lim paradigmalari ushbu yondashuvning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi [2, 45]. Konstruktivizm nazariyasiga ko‘ra, talaba bilimni o‘z tajribasi asosida quradi, masalan, loyiha ishlarida o‘z g‘oyalarini amalga oshirib, yangi bilim hosil qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini isloh qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, “O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida talaba markazli ta’limni joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda subyekt-subyekt munosabatlari talabaning shaxsiy rivojlanishini ta’minlashning asosiy mexanizmi sifatida qaralmoqda [3, 120]. Masalan, bu strategiya doirasida talabalar o‘quv jarayonida o‘z fikrlarini erkin bildirishi va loyihalarni mustaqil boshqarishi orqali subyektivligini rivojlantiradi.

Ushbu yondashuvning dolzarbligi shundaki, 2023-2025 yillarda o‘tkazilgan tadqiqotlar talaba subyektivligining oliy ta’lim sifatini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatmoqda [4, 67]. Masalan, ta’lim darajasi va subyektiv farovonlik o‘rtasidagi ijobiy korrelyatsiya talabalarning motivatsiyasini kuchaytirishini tasdiqlaydi. Bu korrelyatsiya natijasida talabalar o‘quv jarayonida o‘zlarini qulay his qilganda, ularning baholari va ijodiy faolligi oshadi, masalan, bir tadqiqotda subyektiv yondashuv qo‘llanilgan guruhlarda talabalar baholari 15-20% ga yaxshilangan. Bundan tashqari, talabalar o‘z farovonligini oshirish orqali jamiyatdagi faolligini kuchaytiradi, masalan, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish orqali.

Talabaga obyekt sifatida qarashning asosiy nuqsoni – uning ijodiy salohiyatini to‘liq ochib bermasligi va mustaqil fikrlashni cheklashidadir [1, 22]. Falsafa va pedagogika tarixida bunga qarshi qator nazariy qarashlar ilgari surilgan. G. Gegel dialektikasida shaxs o‘zini faqat faoliyat orqali namoyon qilishi mumkinligi ta’kidlanadi, ya’ni subyektivlik dialektik jarayonning natijasidir. Masalan, Gegelning nazariyasiga ko‘ra, talaba o‘quv jarayonida qarama-qarshiliklarni yechib, o‘z subyektivligini rivojlantiradi, bu esa uni passivdan faolga aylantiradi. M. Buberning “Men va Sen” konsepsiyasida insoniy munosabatlari qadriyatli jihati – dialogik subyekt-subyekt aloqasi

ko‘rsatiladi, bu ta’limda o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi tenglikni taqozo etadi [2, 56]. Masalan, Buberning yondashuviga asoslanib, darslarda ochiq muhokamalar o‘tkazilsa, talabalar o‘qituvchi bilan teng darajada fikr almashib, o‘z shaxsiyatini rivojlantiradi. J. Dyui pragmatizmi ta’limni tajriba asosida qurishni taklif etadi, bu yerda talaba nazariy bilimni amaliy faoliyat orqali sinab ko‘radi. Dyui misolida, talabalar laboratoriya tajribalarida o‘z xatolarini tahlil qilib, haqiqiy bilim egallaydi, bu ularning mustaqilligini oshiradi [1, 112].

So‘nggi tadqiqotlarda subyekt-subyekt yondashuvning nazariy asoslari umumiy fan didaktikasi doirasida rivojlantirilmoqda [3, 23]. O‘zbek pedagogikasida bu masalani X. Ibragimov va Sh. Abdullayeva kabi olimlar o‘rganib, milliy qadriyatlar asosida talaba subyektivligini shakllantirishni taklif etganlar. Masalan, milliy qadriyatlar orqali talabalar o‘z madaniyati asosida loyihalar yaratib, shaxsiy rivojlanishini ta’minlaydi, bu esa ularning milliy identifikatsiyasini kuchaytiradi.

Subyekt-subyekt yondashuv falsafiy jihatdan ekzistensializm va gumanizm bilan bog‘liq. J.P.Satrning “mavjudlik oldindan” tamoyili talabani o‘z taqdirini belgilovchi subyekt sifatida ko‘radi [3, 90]. Psixologik jihatdan, A. Maslouning ierarxiyasi o‘z-o‘zini ro‘yobga chiqarishni subyektivlikning cho‘qqisi sifatida belgilaydi. Masalan, Maslou nazariyasiga ko‘ra, talaba bazaviy ehtiyojlari qondirilganda, o‘z ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqaradi, bu esa ta’limda motivatsiyani oshiradi. O‘zbekistonlik olimlar, masalan, J.G‘.Yo‘ldoshev zamonaviy ta’lim falsafasida bu yondashuvni milliy ruhiyot bilan bog‘lab, talabaning shaxsiy mas’uliyatini ta’kidlaydi [3, 78]. Yo‘ldoshev misolida, talabalar milliy an’analar asosidagi loyihalarda ishtirok etib, o‘z mas’uliyatini his qiladi va jamiyatga foyda keltiradi.

Subyekt-subyekt yondashuvi ta’lim jarayonida quyidagi imkoniyatlarni yaratadi [1, 34]:

1. **Faol ishtirok** – talaba bilimni tayyor shaklda emas, balki muhokama, izlanish va amaliy faoliyat orqali egallaydi. Bu konstruktivist yondashuvga mos keladi va talabaning motivatsiyasini oshiradi. Masalan, darslarda guruh muhokamalarida talabalar o‘z fikrlarini bildirib, bilimni faol qabul qiladi, natijada ularning qiziqishi ortadi [2, 45].

2. **Ijodiy yondashuv** – talaba o‘z dunyoqarashiga tayangan holda bilimni qayta ishlab chiqadi, bu kreativ fikrlashni rivojlantiradi. Masalan, talabalar o‘z g‘oyalarini loyihalarda amalga oshirib, yangi yechimlarni topadi, bu esa ularning innovatsion salohiyatini oshiradi [3, 67].

3. **Refleksiya** – talaba o‘zining o‘rganish jarayonini tahlil qiladi, bu metakognitiv ko‘nikmalarni shakllantiradi. Masalan, har dars oxirida talabalar o‘z xatolarini yozib, kelajakda takomillashtiradi, bu ularning o‘z-o‘zini baholash qobiliyatini rivojlantiradi [4, 23].

4. **Hamkorlik** – o‘qituvchi va talaba o‘zaro teng maqomda bilim yaratadi, ijtimoiy kompetensiyalarni kuchaytiradi. Masalan, guruh ishlarida talabalar bir-biri bilan hamkorlik qilib, jamoaviy yechimlarni topadi, bu esa ularning kommunikatsiya ko‘nikmalarini yaxshilaydi [2, 89].

5. **Mas’uliyat hissi** – talaba faol subyekt bo‘lgani uchun natija uchun shaxsiy javobgarlikni sezadi. Masalan, loyihalarda talabalar o‘z qarorlarining natijasini ko‘rib, mas’uliyatni oshiradi va kelajak kasbiy hayotiga tayyorlanadi [5, 34].

Ushbu afzalliklar empirik jihatdan tasdiqlangan: 2025-yilda o‘tkazilgan meta-tahlilda ta’lim darajasi va subyektiv farovonlik o‘rtasidagi kuchli ijobiy bog‘lanish aniqlangan, bu talabalarning hayot qoniqishini oshirishini ko‘rsatadi [4, 45]. Bundan tashqari, guruh ishlari orqali subyektivlik jarayonlari talabalarning metakommunikatsiyasini rivojlantirishini ko‘rsatuvchi tadqiqotlar mavjud. Masalan, bir tadqiqotda guruh loyihalarida ishtirok etgan talabalar metakommunikatsiya ko‘nikmalarini 40% ga oshirgan, bu esa ularning ijtimoiy munosabatlarini yaxshilagan [3, 56].

Zamonaviy jamiyatning asosiy belgilaridan biri – axborotning haddan tashqari ko‘pligidir. Bunday sharoitda an’anaviy “bilim berish” modeli o‘z ahamiyatini yo‘qotmoqda [1, 90]. Ta’lim jarayonining asosiy vazifasi – talabalarda mustaqil bilim olish, tanqidiy tahlil qilish va amaliyotga qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishdir. “O‘rganishni o‘rgatish” tamoyili bu jarayonning markazida turadi. Masalan, bu tamoyil orqali talabalar o‘z o‘quv jarayonini rejalashtirib, mustaqil ravishda maqsadlarga erishadi. Raqamli davrda bu tamoyil raqamli vositalar bilan boyitiladi: onlayn platformalar talabalarga mustaqil izlanish imkonini beradi [2, 112].

Talabalarga subyektiv munosabat qilish – zamonaviy ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Bu yondashuvda talaba passiv bilim oluvchi emas, balki faol hamkor, bilim yaratuvchi shaxs

sifatida qaraladi [2, 34]. Informatsion oqim davrida “o‘rganishni o‘rgatish” tamoyili ta’lim jarayonining markazida turishi zarur. Bu talabalarning mustaqil fikrlashi, kreativ salohiyati va ijtimoiy faolligini oshiradi. Masalan, mustaqil fikrlash orqali talabalar jamiyatdagi muammolarni yechishda faol ishtirok etadi va innovatsiyalarni yaratadi [4, 89].

Kelajakdagi tadqiqotlar subyekt-subyekt yondashuvning raqamli muhitdagi samaradorligini o‘rganishi lozim. O‘zbekiston ta’lim tizimida bu yondashuvni keng joriy etish orqali milliy kadrlar sifatini oshirish mumkin [3, 167]. Masalan, raqamli muhitda virtual loyihalar orqali talabalar global hamkorlik qilishi mumkin, bu esa ularning xalqaro tajribasini boyitadi va milliy ta’limni rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
3. Yo‘ldoshev J.G‘. Zamonaviy ta’lim falsafasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023. Paris: UNESCO Publishing.
5. OECD. Future of Education and Skills 2030. Paris: OECD Publishing, 2021.

O`Z-O`ZIGA ISHONCH TALABALARNING SHAXSIY UYG`UNLIGIGA TA`SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK OMIL SIFATIDA

D.S.Yo`ldosheva - *magistant*
Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Annotatsiya. Talabalik davri – shaxsning ijtimoiylashuvi, kasbiy o‘zini anglash va shaxsiy uyg‘unlikni shakllantirish davridir. Bu jarayonda o‘z-o‘ziga ishonch muhim psixologik omil sifatida namoyon bo‘ladi. O‘ziga ishonch talabaning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi, ijtimoiy munosabatlarda faol bo‘lishiga yordam beradi va hayotiy maqsadlarni amalga oshirishda tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Аннотация. Студенческая жизнь – это период социализatsiи личности, профессиональной самореализatsiи и развития личностной гармонии. В этом процессе уверенность в себе играет важную роль. Она способствует развитию у студентов интереса к учебе, активному участию в социальном общении и служит основой их жизнедеятельности.

Abstract. Student life is a process of personal socialization, professional self-realization, and personal harmony management. Self-confidence is an important factor in this process. Self-confidence helps a student to regain his enthusiasm for learning, to be active in social communication, and serves as a basis for achieving life goals.

**Kalit so`zlar:** O`z-o`ziga ishonch, Talabalik tavri, Shaxsiy uyg`unlik, Psixika.

Ключевые слова: Уверенность в себе, Отношение к себе, Личностная гармония, Психика.

Keywords: Self-confidence, Student attitude, Personal harmony, Psyche.

KIRISH.

Har bir inson jamiyatda yashar ekan, u bevosita turli xil ijtimoiy guruhlarga mansub bo`ladi va ma`lum bir ijtimoiy vazifani bajaradi. Masalan, maktabgacha ta`lim muassasasida tarbiyalanvchi, maktabda o`quvchi, Oliy o`quv yurtida esa talaba kabi. Ushbu maqolada biz aynan talabalik davrida talabalardagi o`z-o`ziga ishonch tuyg`usining shaxsiy uyg`unlikka ta`sirini ko`rib chiqamiz.

ASOSIY QISM.

Talabalik davri — inson hayotida o‘sib-ulg‘ayish va mustaqillikka erishishning muhim bosqichlaridan biridir. Ushbu davr odatda 17–25 yosh oralig‘iga to‘g‘ri kelib, shaxsning ijtimoiy, intellektual va kasbiy rivojlanishida keskin burilish davri hisoblanadi. Psixologik adabiyotlarda talabalik davri “yetuklikka o‘tish bosqichi” sifatida talqin qilinadi (E. Erikson) [1]. Mazkur bosqichda inson o‘z shaxsiy identifikatsiyasini topishga, kasbiy rolini aniqlashga, mustaqil qaror qabul qilish va

javobgarlikni o‘z zimmasiga olishga intiladi. Talabalik davrining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Intellektual rivojlanish: ilmiy tafakkur, tanqidiy fikrlash va analitik qobiliyatlar shakllanadi.

Shaxsiy o‘zini anglash: “Men kimman?”, “Kelajakda kim bo‘laman?” kabi savollar kuchayadi.

Ijtimoiy munosabatlar: yangi do‘stlik, sevgi va jamoaviy faoliyat tajribalari kengayadi.

Kasbiy yo‘nalish: kasb tanlash, mutaxassislikni egallash va mehnat bozorida o‘z o‘rnini topishga intilish kuchayadi.

Emotsional rivojlanish: mustaqillik, javobgarlik va hayotiy qarorlar tufayli stress va ichki ziddiyatlar kuchayishi mumkin.

Shu sababli talabalik davri shaxsiy uyg‘unlikning shakllanishida hal qiluvchi davrdir. Agar bu bosqichda o‘z-o‘ziga ishonch, ijobiy o‘zini baholash va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lsa, talaba o‘z hayotini uyg‘un, barqaror va maqsadli qurishi osonlashadi.

Shaxsiy uyg‘unlik — bu shaxsning ichki dunyosi va tashqi ijtimoiy hayoti o‘rtasidagi muvozanat, qadriyatlar tizimi va xulq-atvorining bir-biriga mos kelishi, shaxsning o‘zini qabul qilishi va rivojlantirish qobiliyati. A.Maslow bo`yicha shaxsiy uyg‘unlik o‘zini aktualizatsiya qilish (self-actualization) jarayoni orqali erishiladigan ichki barkamollikdir [2]. U o‘zining “Motivatsiya va shaxsiyat” asarida uyg‘unlikni ehtiyojlar ierarxiyasining eng yuqori cho‘qqisi sifatida ko‘rsatadi. K. Rogers esa uyg‘unlik – “men haqiqiy” (real self) va “men ideal” (ideal self) o‘rtasidagi tafovut kamayganda yuzaga keladi degan fikrni ilgari surgan [3]. Bu jarayon insonning o‘zini qabul qilishi va shaffoflik tamoyiliga asoslanadi. E. Fromm “shaxsiy uyg‘unlik — insonning ichki ehtiyojlari bilan jamiyat talablarini muvofiqlashtirish, sevgi va erkinlik orqali o‘zini anglashidir” deb aytadi [4]. A.G. Maslow, L.S. Vigotskiy va A.V. Petrovskiy izlanishlariga tayangan holda, rus psixologlari shaxsiy uyg‘unlikni shaxsning o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi va ijtimoiy rollarini muvaffaqiyatli bajarishi bilan bog‘lashadi [5;6].

METOD VA VOSITALAR

Shaxsiy uyg`unlikka ta`sir qiluvchi eng muhim psixologik omillardan biri – o`z-o`ziga ishonchdir. O‘z-o‘ziga ishonch — bu shaxsning o‘z imkoniyatlari, bilim va ko‘nikmalariga ijobiy baho berishi, qaror qabul qilishda mustaqilligi hamda qiyinchiliklarni engib o‘tishga bo‘lgan ishonchi. A. Bandura “o‘z-o‘ziga ishonch”ni self-efficacy (o‘z imkoniyatlariga ishonch) tushunchasi bilan bog‘laydi. Uning fikricha, inson o‘zini qanchalik samarali deb bilsa, shuncha faol, qat’iyatli va muvaffaqiyatli bo‘ladi [7]. K. Rogers o‘ziga ishonchni shaxsning o‘zini qabul qilishi va “haqiqiy men” bilan “ideal men” o‘rtasidagi tafovutni kamaytirish bilan izohlaydi [3]. E. Erikson o‘ziga ishonchni yoshlik davrida shakllanadigan ijtimoiy-psixologik identifikatsiyaning muhim qismi sifatida ko‘radi [1]. M. Rosenberg o‘ziga ishonchni o‘zini qadrlash (self-esteem) darajasi bilan bog‘lab, uni shaxsiy barqarorlik va ijtimoiy faoliyatning asosi deb hisoblaydi [8]. O`z-o`ziga ishonchning shaxsiy rivojlanishda ahamiyati juda katta. Jumladan: Stress va qiyinchiliklarga bardoshlilikni oshiradi, Maqsad sari qat’iyat bilan intilishga yordam beradi, Ijtimoiy munosabatlarda ochiqlik va ishonchlilikni ta’minlaydi, O‘qish va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishga zamin yaratadi. Talabalik davri yangi ijtimoiy rollar, mustaqillik va kasbiy shakllanish davri bo‘lgani uchun o‘z-o‘ziga ishonch juda muhim. U yuqori bo‘lsa talaba o‘qishda faol bo‘ladi, ijtimoiy moslashuv oson kechadi, shaxsiy uyg‘unlik shakllanishi tezlashadi. Past bo‘lganda esa o‘zini qadrsiz his qilish, ijtimoiy chekinish va shaxsiy uyg‘unlikda izdan chiqish kuzatiladi.

XULOSA

Olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘z-o‘ziga ishonch talabalik davrida shaxsiy uyg‘unlikning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Talabalik davri inson hayotida mustaqillik, kasbiy yo‘nalish va ijtimoiy rollarni egallash bosqichi bo‘lgani sababli, bu davrda o‘ziga ishonchning shakllanganlik darajasi katta ahamiyat kasb etadi. G‘arb olimlari (A. Bandura, K. Rogers, E. Erikson, M. Rosenberg) va mahalliy tadqiqotchilar (M. Maturazova, N. Sagindikova va boshqalar) ishlarida o‘z-o‘ziga ishonchning shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy moslashuv hamda akademik faoliyat samaradorligi bilan bevosita bog‘liqligi isbotlangan [7; 3; 1; 8; 9; 10]. Demak, talabalarda shaxsiy uyg‘unlikni rivojlantirish uchun o‘z-o‘ziga ishonchni shakllantirishga qaratilgan psixologik

treninglar, maslahatlar va ta’limiy dasturlarni joriy etish zarur. Bu nafaqat shaxsiy barqarorlik, balki kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyat uchun ham muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Эриксон Э. Идентичност: юност и кризис. – Москва: Прогресс, 1996. – 344 с.
2. Маслоу А. Мотиватсия и личност. – Санкт-Петербург: Евразия, 1999. – 478 с.
3. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – Москва: Прогресс, 1994. – 480 s.
4. Фромм Э. Искусство любит. – Москва: АСТ, 2000. – 223 с.
5. Виготский Л. С. Психология развития человека. – Москва: Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 s.
6. Петровский А. В. Личност. Деятелност. Коллектив. – Москва: Политиздат, 1982. – 255 s.
7. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman, 1997. – 604 p.
8. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-Image. – Princeton: Princeton University Press, 1965. – 326 p.
9. Матуразова М. Психологические особенности развития самосознания у студентов. – Ташкент: Фан, 2008. – 215 с.
10. Сагиндикова Н. Сотсиально-психологические факторы самоотсенки студентов. – Алматы: КазНПУ, 2012. – 198 с.

6-SHO‘BA: QORAQALPOG‘ISTON TARIXINING DOLZARB MUAMMOLARI

OROL DENGIZINIG BALIQ XO‘JALIGIDAGI AHAMIYATI VA EKOLOGIK HALOTI (1920-1930-YILLARDA)

Bekimbetov Konisbay Mirzabaevich,
Innovatsion texnologiyalar universitet, Innovatsion texnologiyalar va biznes fakulteti decani
Bekimbetov Bahodir Mirzabaevich,
Qoraqalpog’iston qishloq xo’jaligi va agrotexnologiyalar instituti, tarix fanlari nomzodi, docent.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Orol dengizining XX asrnining 20-50-yillaridagi baliq xo‘jaligidagi ahamiyati bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar, statistik ko‘rsatkichlar, qolaversa shu davrdagi ekologik holat haqida arxiv va ilmiy adabiyotlardagi, davriy matbuatdagi, ma’lumotlar asosida o‘rganilib, xulosalar berilgan

Kalit so‘zlar: Orol tengizi, Orol ilmiy baliqchilik stanciyasi, Mo‘ynoq, "Tovarishestvo" baliqchilik jamiyati, ekologik barqorarlik.

Аннотация : В данной статье на основе научных исследований, статистических показателей, а также данных из архивов, научной литературы и периодической печати изучено значение Аральского моря для рыбного хозяйства в 20-50-е годы XX века, рассмотрена экологическая ситуация в этот период и представлены соответствующие выводы.

Ключевые слова: Аральское море, Аральская научная рыболовная станция, Муйнак, рыболовное общество "Товарищество," экологическая стабильность.

Annotation: This article examines the importance of the Aral Sea for fisheries in the 1920s-1950s based on scientific research, statistical indicators, archival data, scientific literature, and periodicals. It also considers the ecological situation during this period and presents relevant conclusions.

Keywords: Aral Sea, Aral Scientific Fishing Station, Muynak, "Tovarishchestvo" fishing society, ecological stability.

Orol dengizi havzasining tabiiy faoliyatiga inson ta’sirining kuchayishi XX asr boshlaridan kuzatila boshlangan. Bu holat kapitalistik munosabatlarning rivojlanishi va Rossiya mustamlakachi hokimiyatining ishlab chiqarish quvvati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, yangi bozorlar va xom ashyo manbalari zarur edi. Shu bois Orol dengizi, Amudaryo va Sirdaryo deltalarini o‘rganish ishlari yana davom ettirildi. Ekspediciya tadqiqotlari 1897 yilda boshlandi va ayni paytda Toshkentda Rus geografiya jamiyatining Turkiston bo‘limi tashkil etildi. Orol dengizining ilk tadqiqotchilaridan biri L.S.Berg bo‘lib, u Orolga safarini aynan shu erdan boshlagan edi. 1900-1903 yillarda u Orol ekspediciyasini uyushtirdi. Ekspediciya dengiz va qirg‘oq hududlarining geologik, geomorfologik va ixtiozoologik holatini o‘rgandi. Sirdaryoning quyi oqimida meteostanciya tashkil etib, u erda tadqiqotlar olib bordi. Ushbu izlanishlar asosida L.S.Berg 1908 yilda "Orol dengizi" nomli monografiyasini yozdi va unda suv havzasining batafsil fizik-geografik tavsifini berdi. Chor hukumati mazkur ma’lumotlar asosida er resurslaridan o‘z maqsadlari yo‘lida to‘liq foydalanishni rejalashtiradi. Rossiya imperiyasi manfaatlaridan kelib chiqib, Turkiston o‘lkasida Rossiya mustamlakachi hokimiyatining strategik mavqei mustahkamlandi, ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning mustamlakachilik rejalariga asos solindi, Rossiyaning markaziy mintaqalarini qimmatbaho sanoat va qishloq xo‘jaligi xom ashyosiga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish uchun bir tomonlama sanoat ishlab chiqarish jarayoni amalga oshirildi.

Rossiya imperiyasining Orolbo‘yi mintaqasiga nisbatan siyosati sovet davrida ham davom etdi. Bolsheviklar o‘lkaning er-suv munosabatlari va barcha tabiiy boyliklarini nazorat qilish maqsadida 1918 yilda Turkiston suv xo‘jaligi boshqarmasini (Turkvodxoz) tashkil etdilar. 1919 yil avgustda esa "Turkiston respublikasida suvdan foydalanishning vaqtinchalik qoidalari" tasdiqlandi[1,125]. Ushbu davrda sovet hokimiyatining faoliyati asosan mintaqadagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar tufayli inqirozga uchragan qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini tiklashga qaratildi. Natijada, 1920 yillarga

kelib ko‘plab sug‘orish tizimlari ta‘mirlashni talab qilardi, kanallar loyqa bosgan, ularning suv o’tkazish qobiliyati keskin pasaygan edi. Sug‘oriladigan dehqonchilik ekin maydonlari qisqardi, Amudaryoning asosiy oqimi Orol dengiziga quyildi. Bu esa Orol dengizining chuchuk suv balansini biroz oshirish imkonini berdi: daryo oqimi 59,0 km³, yog‘ingarchilik 9,2 km³ ni tashkil etgan bo‘lsa, bug‘lanish 66,0 km³ ga etdi[2,94].

Sovet davlatida 1921-1933 yillar orasida İttifoq hududlari bo‘ylab katta ocharchilik falokati yuz berib, bu xolatlar Qrim, Ukraina, Volga-Ural, G‘arbiy Qozog‘iston mintaqalarini o‘z ichiga olgan. Ushbu ocharchilik yillaridagi muammolar Orolbo‘yi hududlariga sezilarli ta’sir qilmagani, qolaversa, Amudaryo bo‘limi 1921 yilda ocharchilik zonasiga 14 ta vagonda baliq va boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini jo‘natishgani kuzatiladi.

1920 yillarda Orol dengizi baliqchilik sanoatining asosiy markazi sifatida qaralardi. 1920-21 yillarda rus tadqiqotchilari D.Malinin va D.Kotelnikov Orolga tashrif buyurishdi. Shu davrda F.A.Spichakov boshchiligidagi professional ekspediciya o‘z faoliyatini boshladi va 1929 yilda Orolda ilmiy baliqchilik stanciyasini tashkil etdi. Bu stanciyaning asosini 1920 yilda yaratilgan Orol baliqchilik tadqiqot stanciyasi tashkil etgan edi. 1925 yilda Mo’ynoq atrofida 4 ta xo‘jalikka ega bo’lgan "Tovarishestvo" baliqchilik jamiyati tuzildi. 1930 yildan boshlab professor M.İ.İlin rahbarligida Mo‘ynoqda konserva zavodi qurilishi boshlandi. Orol dengizida baliqchilikdan tashqari, 1932 yilda tuz qazib olish tresti hamda sulfat ishlab chiqarish korxonalari tashkil etildi[3,53-54].

Sovet hokimiyati davrida XX asr boshida tashkil etilgan barcha baliqchilik artellari milliylashtirildi va baliq ovi yildan-yilga ko‘payib bordi. E’tibor qaratsak, 1920-yillarda Orol dengizida 34 turdagi baliq mavjud bo‘lib, ularning 20 dan ortig‘i iqtisodiy ahamiyatiga ega bo‘lgan. Orol dengizida baliqning qimmatli turlari – losos, usach, lech, sazan, vobla, sudak va boshqalar tutilgan. Ayrim yillarda xatto 40–50 ming tonna baliq ovlangan, shundan 20 ming tonnasi qimmatli usachga to‘g‘ri kelgan. Umuman olganda XX asrning 60-yillarigacha Orol dengizi ittifoq bo‘yicha ichki suv havzalari orasida 3-o‘rinni egallab, mamlakatdagi barcha baliq ovining 13 foizini bergan[4].

Arxiv materiallarida aks etgan statistik ma’lumotlar 1946 yilda dengizdan 234 ming tonnadan ortiq baliq ovlanganligini ko‘rsatadi. Dengizning Qozog‘istonga tegishli qismi da 5 ta baliq zavodi, 1 ta baliq kombinati va 45 ta qabul qilish punkti bo‘lgan bo‘lsa, dengizning Qoraqalpog‘istonga tegishli qismida esa 5 ta zavod, 1 ta konserva kombinati va 20 dan ortiq qabul qilish punktlari ishlab turgan. Dengiz xavzasida 1960 yilga kelib, sug‘oriladigan erlar maydoni 1913 yilga nisbatan 3 million gektarga ko‘paydi, Amudaryo va Sirdaryodan suv olish hajmi esa 64,6 km³ ga etdi. Bu jarayonlar oqibatida dengiz sathi pasaya boshladi, suv hajmi 3,1 barobar kamaydi, sho‘rlik darajasi esa 2,5–3 martaga ortib, Orol dengizida oxir-oqibat baliqchilik ham o‘z ahamiyatini yo’qotdi[5].

Orol dengizi havzasida ondatra, qo‘ng‘ir qo‘y, qushlar va qumzorlarda yashovchi qo‘ng‘ir hayvonlar ko‘p ovlanardi. Ondatra terisi millionlab miqdorda tayyorlanib, xalqaro aukcionlarga chiqarilgan va xorijiy valyuta tushirish imkoni yaratilgan. Shu bilan birga qamishdan qurilish va chorvachilik uchun keng foydalanilgan[4].

1960-yillargacha Orol ichki dengiz sifatida O‘zbekiston va Qozog‘iston o‘rtasida bog‘lovchi suv yo‘li rolini ham o‘ynagan. Xususan, Qozog‘istondagi Aralsk va Qoraqalpog‘istondagi Mo‘ynoq portlarini bog‘lab turgan asosiy transport yo‘li hisoblangan. Yillik yuk aylanmasi 250 ming tonnani tashkil etardi, asosiy yuklar paxta, don, tuz, baliq, kimyoviy mahsulotlar va yog‘och edi[4].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Сарыбаев К. История орошения Каракалпакстана. Н., 1995. – С. 125.
2. Котов С., Орипов С. Численные оценки перспективных изменений некоторых характеристик гидрологического режима Аральского моря. // В кн.: Гидробиологические проблемы Аральского моря. – Л., 1989. – С.94.
3. Арал тағдыры. – А., 1989. – С. 53-54.
4. Аральское море в советский период. ttps://www.ifas.kz/ru/page/aralskoe-more-v-sovetskiy-period
5. Коротко об истории Приаралья. https://www.orexca.com /rus/uzbekistan/aralsea/prearal.htm

QORAQALPOG‘ISTON TARIXINING DOLZARB MUAMMOLARI

Gazibekova Feruza Hakimovna,
Innovatsion Texnologiyalar Universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qoraqalpog‘iston tarixining turli davrlardagi asosiy ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy jarayonlari yoritilgan. Ayniqsa, sovet davri mustamlakachilik siyosati oqibatida yuzaga kelgan muammolar, mustaqillik yillaridagi o‘zgarishlar, bugungi kunda mavjud bo‘lgan dolzarb masalalar ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Qoraqalpog‘iston, tarix, mustamlakachilik, mustaqillik, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, ekologiya, milliy meros.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные социально-политические, экономические и культурные процессы в разные периоды истории Каракалпакстана. Особое внимание уделяется проблемам, возникшим в результате колониальной политики советского периода, изменениям в годы независимости, а также актуальным вопросам современности.

Ключевые слова: Каракалпакстан, история, колониализм, независимость, социально-политические процессы, экология, национальное наследие.

Abstract: This article examines the main socio-political, economic, and cultural processes in different periods of Karakalpakstan’s history. Particular attention is paid to the problems that arose as a result of the colonial policy during the Soviet era, the transformations of the independence years, and the pressing issues of the present time.

Keywords: Karakalpakstan, history, colonialism, independence, socio-political processes, ecology, national heritage.

Kirish. Qoraqalpog‘iston – O‘zbekiston Respublikasining ajralmas qismi bo‘lib, uzoq tarixiy ildizlarga ega hududdir. Bu yerda qadim zamonlardan boshlab turli sivilizatsiyalar shakllangan, ko‘chmanchi va o‘troq aholi madaniyatlari uyg‘unlashgan. Tarixiy jarayonlarda Qoraqalpog‘iston ko‘p bora siyosiy kurashlar, iqtisodiy qiyinchiliklar, demografik o‘zgarishlarni boshidan kechirgan. Bugungi kunda ham uning o‘tmishini o‘rganish, dolzarb muammolarini tahlil qilish ilmiy hamda amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Qoraqalpog‘iston tarixi Markaziy Osiyo tarixining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu hududda asrlar davomida turli xalqlar yashab, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Shu bois Qoraqalpog‘iston tarixi nafaqat mahalliy, balki mintaqaviy ahamiyatga ega[1]

1. Qoraqalpog‘istonning tarixiy o‘rni va ahamiyati. Qoraqalpog‘iston hududi qadimdan Amudaryo bo‘yidagi boy madaniyat va sivilizatsiyalarning shakllanish markazi bo‘lgan. Miloddan avvalgi davrlarda bu hududda xorazmiylar, keyinchalik esa turkiy qavmlar yashagan. Ularning moddiy va ma’naviy merosi bugungi kungacha yetib kelgan. Qoraqalpog‘iston xalqi tarixiy taraqqiyotda hamisha qo‘shni hududlar bilan aloqada bo‘lib, O‘zbekiston tarixining ajralmas qismi sifatida shakllangan[2].

2. Mustamlakachilik davridagi ijtimoiy-siyosiy muammolar. XIX asrning ikkinchi yarmida Qoraqalpog‘iston hududi Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritildi. Bu davrda mahalliy aholining ijtimoiy hayoti tubdan o‘zgardi. Sovet hokimiyati davrida esa Qoraqalpog‘iston avval Turkiston ASSR, keyinchalik esa Qozog‘iston SSR tarkibida bo‘ldi. 1936-yildan boshlab esa alohida Qoraqalpog‘iston ASSR tashkil etildi. Sovet davrida milliy o‘zlikni yo‘qotish, til va madaniyatni cheklash, majburiy kollektivlashtirish kabi siyosat yuritildi. Bu esa aholining ijtimoiy ruhiy hayotiga katta salbiy ta’sir ko‘rsatdi. [3]

3. Mustaqillikdan keyingi o‘zgarishlar

1991-yilda O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, Qoraqalpog‘iston ham uning tarkibida yangi tarixiy bosqichga kirdi. O‘zbekiston Konstitutsiyasida Qoraqalpog‘iston Respublikasining maqomi aniq belgilandi. Shu davrdan boshlab mintaqada ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, milliy madaniyatni tiklash va merosni asrash jarayonlari boshlangan. [4]

4. Milliy madaniyat va merosni asrash muammolari

Qoraqalpoq xalqining og‘zaki ijodi, adabiyoti, qo‘shiqchilik va amaliy san’ati o‘ziga xos boylikdir. Biroq zamonaviy globallashuv sharoitida bu merosni asrab qolish dolzarb muammolardan biridir. Yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, tarixiy manbalarni ilmiy o‘rganish muhim vazifalardan hisoblanadi. Qoraqalpog‘iston boy madaniy merosga ega. Xalq og‘zaki ijodi , musiqa va me’morchilik yodgorliklari bugungi kungacha saqlanib qolgan. Ammo globalizasiya jarayonida milliy madaniyatni asrab-avaylash va yosh avlodga etkazish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

5. Hozirgi davr dolzarb masalalari

Bugungi kunda Qoraqalpog‘iston oldida bir qator muammolar mavjud:

- Ekologik muammo – Orol dengizining qurishi oqibatida mintaqada ekologik vaziyat o‘zgargan, bu esa aholining sog‘lig‘iga, iqtisodiyotga katta zarar yetkazmoqda.
- Iqtisodiy rivojlanish masalalari – yangi ish o‘rinlarini yaratish, infratuzilmani rivojlantirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.
- Demografik muammolar – aholining ko‘payishi, mehnat migratsiyasi bilan bog‘liq masalalar ham mintaqada sezilarli.
- Madaniy jarayonlar – milliy o‘zlikni saqlash, yoshlarni ilm-ma’rifatli qilish va madaniy merosni targ‘ib etish zarur. Ma’lumki Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududi toza ichimlik suvi bilan ta’minlash o‘ta og‘ir hudud sanaladi. Prezident Shavkat Mirziyoev ertangi sog‘lom avjodni voyaga etkazish ichimlik suvidan boshlanishiga e’tibor qaratib, qoraqalpoq xalqini toza ichimlik suvi bilan ta’milash masalasida amalga oshirilishi kerak bo‘kgan ishlarga to‘xtaldi[4,2].

Xulosa. Qoraqalpog‘iston tarixida dolzarb muammolar doimo mavjud bo‘lib kelgan. Mustamlakachilik davridagi siyosiy tazyiqlar, sovet davridagi milliy madaniyatni cheklash, ekologik inqiroz va iqtisodiy muammolar bugungi kungacha o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Shu bois, ilmiy tadqiqotlarda Qoraqalpog‘iston tarixini chuqur o‘rganish, mavjud muammolarni hal etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish muhim vazifadir. Qoraqalpog‘iston tarixi nafaqat o‘tmishdagi jarayonlarni o‘rganish, balki bugungi kun myammolarini anglash va ularni hal etishda ham muhim ahamiyatga ega. Tarixiy merosni asrab-avaylash, milliy o‘zlikni mustahkamlash va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarga yechim topish –bugungi kun ilmiy va amaliy vazifalaridan hisoblanadi. [4,33]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. A. O‘zbekiston: Milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. – Toshkent, 1996.
2. Qoraqalpog‘iston tarixi. – B. A Koshanov Nukus: Qoraqalpoqstan nashriyoti, 2003.
3. Sh. O‘ljayeva. R. Hasanov. O. Musayev . O‘zbekistonning ehg yangi tarixi. – Toshkent, 2021. 230-252-b
4. Orol fojiasi va ekologik muammolar bo‘yicha xalqaro anjuman materiallari. -Toshkent, 2018. 7-8-iyun kunlari

MUSTAQILLIK YILLARIDAGI QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASIDA OLIB BORILGAN ARXEOLOGIK TADQIQOTLAR.

R. K . Ilauatdinov **-** assistent-o‘qituvchi
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan arxeologiya fanini rivojlantirish uchun qabul qilingan qonunlar, qarorlar hamda ushbu me’yoriy hujjatlar asosida arxeologik ekspeditsiyaning tadqiqot ishlari va natijalari, qoraqalpoq arxeologiyasida taniqli bo‘lgan arxeolog olimlarning ilmiy tadqiqotlari hamda uning xulosalari, mustaqillik yillarida arxeologiya faniga bo‘lgan e’tibor va bu sohadagi yutuqlar bayon etiladi.

Tayanch so‘zlar: Konsepsiya, Kuyuk qal’a, G‘. Xo‘janiyozov, ekspeditsiya, Mizdaxqon yodgorligi.

Аннотация: В статье описываются исследовательские работы и результаты археологической экспедиции на основе законов, постановлений и нормативных документов, принятых правительством Республики Узбекистан для развития археологической науки,

научные исследования ученых-археологов, известных в каракалпакской археологии, и их выводы, внимание, уделяемое археологической науке в годы независимости, и достижения в этой области.

Ключевые слово: Концепция, Куюк кала, Г. Ходжаниязов, экспедиция, памятник Миздахкан.

Annotation: This article describes the research work and results of archaeological expeditions conducted in accordance with the laws, resolutions, and regulatory documents adopted by the government of the Republic of Uzbekistan for the development of archaeological science. It presents the scientific research and conclusions of prominent archaeologists in Karakalpak archaeology, as well as highlighting the attention given to archaeological science during the years of independence and the achievements in this field.

Keywords: Concept, Kuyuk-kala, G. Khodzhaniazov, expedition, Mizdakhkan monument.

O‘zbekiston Respublikasining 1991-yilda o‘z davlat mustaqilligiga erishishi jamiyat hayotining barcha sohalari kabi, tarix fanida ham keng rivojlanish imkoniyatlarini ochib berdi. Mamlakatimizda tarixiy-madaniy yodgorliklarga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgarib, tariximizning hali ochilmagan tomonlarini tadqiq etishga katta e’tibor qaratila boshlandi. Olimlarimizning samarali ish olib borishi uchun barcha imkoniyatlar yaratib berildi. Tarixiy yodgorliklar davlat g‘amxo‘rligiga olinib, ularning tarixini o‘rganish va qayta tiklash ishlari yo‘lga qo‘yildi. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda tarix fanining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan arxeologiya ilmini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratildi. Bu so‘zimizning dalili sifatida arxeologik tadqiqotlarni yanada zamon talablari darajasiga olib chiqishga mo‘ljallangan "O‘zbekistonda arxeologiya ilmini rivojlantirish konsepsiyasi"ning qabul qilinganligini keltirib o‘tishimiz mumkin [2, 7-11].

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I. A. Karimovning 1998-yilda Respublikaning bir guruh yetakchi tarixchi va arxeologlari bilan uchrashuvidan so‘ng, Respublika Vazirlar Mahkamasining "O‘zbekiston Fanlar akademiyasining tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida"gi qarori asosida tarixchi-arxeologlar tomonidan o‘rganilgan obyektlarda arxeologik qazishma tadqiqot ishlari yanada kengaydi. Ushbu qaror asosida arxeologiya fanini rivojlantirishning yangi konsepsiyasi ishlab chiqildi. "Konsepsiya"da O‘zbekistonning jahon sivilizatsiyasi ro‘yxatidagi o‘rni, jahon madaniyatiga qo‘shgan hissasi arxeologik qazishma tadqiqotlari natijalari asosida tavsiflangan; Konsepsiyada arxeologiya fanining asosiy vazifalari belgilangan.

Sifatli ta’lim jamiyatimizning yorqin kelajagi poydevori bo‘lgani uchun yurtimizda ta’lim-tarbiyaga davlat siyosati darajasida e’tibor qaratilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev 2022-yil 20-dekabrdagi o‘zining navbatdagi Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasida birinchi navbatda, e’tibor Yangi O‘zbekiston uchun eng katta investitsiya bo‘lgan ta’limni qo‘llab-quvvatlashga qaratilishi kerakligini ta’kidladi: "Madad - ta’limda, madad - tarbiyada, madad - bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya orqali erishiladi" deb aytib o‘tdi [1, 1-3].

"Konsepsiya" ishlab chiqilgan kundan boshlab, o‘zbek va qoraqalpoq arxeologiyasining hozirgi vaqtdagi bosh maqsadi xalqimizning o‘tmish haqiqiy tarixini yozish, uning eng qadimgi davrlardan temuriylar davrigacha bo‘lgan boy tarixini jahon tarixidan ajratib, qarama-qarshi qo‘ymay tadqiq etish, sharq bilan g‘arb o‘rtasidagi madaniy aloqalarga xizmat qilgan o‘zbek xalqining jahon madaniyati xazinasiga qo‘shgan hissasini ko‘rsatib, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va davlatchilikning shakllanishida ota-bobolarimizning qo‘shgan xizmatlarini aniqlab baholash bo‘ladi.

2012-yildan boshlab respublikamiz hududida joylashgan barcha arxeologik yodgorliklarni qayta ro‘yxatdan o‘tkazish, yangi yodgorliklarni qidirib topish, xaritaga tushirish, kadastr hujjatlarini tayyorlash to‘g‘risida Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va tumanlar bo‘yicha arxeologiya yodgorliklarining katalogini tuzib kitob holida nashr etish ishlariga alohida e’tibor qaratila boshlandi. Bu ishlarga O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Fond forumi jamg‘armasi, Madaniyat va sport ishlari vazirligi, mahalliy hokimliklar mas’ul ijrochi etib belgilangan.

O‘zbekiston arxeologlarining ilmiy ishlari xorijiy mamlakatlarning ilmiy jurnallari, nashrlarida e’lon qilinib kelinmoqda. Mustaqillik yillarida Prezidentimiz farmonlari bilan mashhur arxeolog

olimlar davlatimizning eng yuksak mukofotlariga sazovor bo‘ldi. Xususan arxeolog G‘. Xo‘janiyozov O‘zbekiston qahramoni, V. N. Yagodin do‘stlik ordeni, M. Mambetullayev, E. Bijanov, M-Sh. Qdirniyazovlar "Qoraqalpog‘istonga xizmati singgan fan arbobi" unvonlari bilan taqdirlandi [7, 11-14].

Mustaqillik yillari Mizdaxkan arxeologik majmuasi yodgorliklari Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti professor-o‘qituvchilari M. -Sh. Qdirniyazov va M. T. Torebekov tomonidan 1985-yildan boshlab muntazam o‘rganilmoqda. Natijada M. T. Torebekov ilk o‘rta asrga mansub Gyaur qal’a qo‘rg‘onining ichki qurilmalari (sitadel) , tashqi devorlarini o‘rgandi, saroy, bino qoldiqlarini ochdi. Bundan tashqari Mizdaxkanning ilk o‘rta asr madaniy qatlamlari professor M. -Sh. Qdirniyazov va tadqiqotchi, katta ilmiy xodim S. T. Saipov hamda boshqalar tomonidan Gyaur shahrining janubi-sharqiy tomonida ilk o‘rta asr inshootlari ochilmoqda. Bu yerdan antik, afrig, xorazmshohlar, Oltin O‘rda davri materiallari olingan [3, 8-10]

Xiva shahri qadimgi Orol bo‘yi o‘rta asr manzilgohi. Buxoroga o‘xshash yigirma besh asrlik tarixga ega. Buyuk Ipak yo‘li bo‘yidagi ilk o‘rta asr Xorazm shaharlaridan biri. Shahar mil. avv. VI-V asrlarda shakllanib, antik, o‘rta asrlarda yirik aholi maskani, Xiva xonligi markazi. X asr 30-yillari Xiva Xorazmning 30 ta shahridan biri bo‘lsa, keyinchalik yirik aholi maskani qatorida yozma manbalarda Ipak yo‘li bo‘yidagi shahar sifatida uchraydi.

Topografik belgisiga ko‘ra Xiva Ichan qal’a (ichki) va Dishan qal’a (tashqi) ga bo‘linadi. Qadimgi davrda va O‘rta asrlarda shahar hayoti Ichan qal’ada kechgan, maydoni 26 ga. Tarixiy-geografik adabiyotlarda shaharning tarixiy topografik o‘rni - qo‘rg‘on devorlari, Juma masjidi, Xeykenik kanali, Xivaq qudug‘i, mozorlar haqida so‘z yuritiladi. Arxeologik qazishmalar shaharning antik, xorazmshohlar, mo‘g‘ullar, temuriylar va so‘nggi davr madaniy qatlamlarini ochdi. XI-XII asrlarda Xivaning madaniy, iqtisodiy hayoti hozirgi Pahlavon darvoza, Oqmachit va Uch avliyo deb atalgan joylarida rivojlangan.

Xiva tarixining topografik tuzilishini aniqlashda tarix fanlari doktori M. M. Mambetullayevning 1984-1990-yillarda olib borgan qazish ishlari yangi ma’lumotlar berdi. O‘nta arxeologik qurilish qatlamlari aniqlanib, ulardan III-VIII qatlamlar o‘rta asrlarga tegishli, III-qatlamda (Ko‘hna Ark-Akshixbobo) qadimgi o‘rta asr, IV-afrig, V-xorazmshoh, VI-XIII asrlar (chig‘atoy) , VII-qatlam XIII-XIX asrlar, VIII-qatlamda boshqa materiallar uchragan [8, 12-13].

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasida tarix faniga alohida e’tibor qaratildi. Natijada arxeologlar yangi madaniyat yodgorliklarini erkin tadqiq etish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. 1997 yildan buyon Kuyik qal’a yodgorligida Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti o‘qituvchi va talabalari arxeologik qazish ishlarini olib bormoqda. Ushbu tadqiqotlarga professor M. M. Mambetullayev, o‘qituvchilardan J. Turmanov va O. Yusupovlar rahbarlik qilmoqda. Tadqiqotlar natijasida ko‘plab inshootlar, jumladan uy-joy va qabriston qoldiqlari o‘rganildi [5, 3-4].

XX asrning oxiridan boshlab arxeolog M. M. Mambetullayev Xayvon qal’a - Kerder yodgorligida qazish ishlarini olib bormoqda. Bu yodgorlik ilk o‘rta asrlardan XI asr o‘rtalarigacha rivojlanib shimoldagi yirik shaharlardan biri bo‘lgan. Kerder yodgorligini o‘rganishga M. M. Mambetullayev tomonidan 1996-1997-yillari jiddiy kirishildi. Natijada bugungi kunga qadar bir necha joylarda qazish ishlari amalga oshirilgan. Ular shaharning turar-joylari, zindon deb atalgan joylari hisoblanadi. Tadqiqotlar davomida ko‘p sonli Kerder va ilk namunalari, Kerderliklarning pul birligi - tangalar, shisha idishlar, temir qurol-asboblar topilgan. Topilmalar orasida qadimgi turklarning sig‘inish timsollaridan biri Xumoy ona siymosini aks ettirgan maxsus haykalchaning topilishi bu yodgorlik kerderliklarning muhim qadamjolaridan bo‘lganini ko‘rsatadi.

So‘nggi vaqtlarda Kerderlarning Kuyik qal’a etagida katta arxeologik kashfiyotlar bo‘ldi. M. M. Mambetullayev boshchiligidagi ekspeditsiya bu yerdan qadimgi o‘rta asr turklariga tegishli yoki unga yaqin bo‘lgan dafn usuliga xos ko‘milgan qabristonni o‘rganmoqda. Ulardan tashqari shaharning janubi-g‘arbiy tomonida uzun ko‘chalar bo‘ylab yashagan odamlarning turar joy qoldiqlari aniqlangan. Shahardan topilgan ko‘p sonli sopol idishlar orasida Kerder hokimi Kanik, Xisrav, xorazmlik hokimlar - shoh Chegan Azkasvar, Savashfan va yana boshqa topilmalar uchradi.

Kuyik qal’a yodgorligini o‘rganish natijalari bu yodgorlikning qadimgi turk qabilalarining maskani ekanligini aniqladi. So‘ng shahar arablar tomonidan bosib olingan. Arablarga qarshi Kerder viloyatida ikki marta xalq noroziligi yuzaga kelgan [6, 8-9].

Orolbo‘yi, Xorazm vohasidagi qadimgi o‘rta asr shaharlarida san’at (tasviriy san’at, haykaltaroshlik, me’moriy bezak) Hindiston (Ajanta) Xorazm aloqalaridan darak beradi. Tuproqqal’a hujjatlari Xorazmda rasmiy yil hisobi Hindistonda 78-yilda boshlangan "Shaka" ("skif") erasini yil hisobida qo‘llaganidan darak beradi. Bu Xorazmdagi qadimiy shahar Tuproqqal’adan topilgan tangashunoslik materiallari qadimgi Xorazm podshohlari haqidagi ma’lumotlarni to‘ldiradigan yangi tushunchalar beradi. Masalan, Tuproqqal’a topilmalari orasida miloddan avvalgi I asrda hukmronlik qilgan Xorazmning "noma’lum podshosi" unvonini olgan hokim tangalari madaniy aloqalarni tiklashda ahamiyati katta. Bu yunon-baqtriya podshosi Evkratid (185-155) tetradraxmasi bo‘lib, uning orqa tomonida Siyovush tamg‘asi tushirilgan. Tetradraxmalarning yangi namunalari Sankt-Peterburgdagi Ermitajda, Samarqand muzeyida topilgan. Ularda yunon Dioskuriyasi - afsonaviy Zevs farzandlari o‘rniga tangri yaratgan Siyovushlar sulolasining belgisi "Xorazm chavandozi" bilan almashtiriladi. Tetradraxmalar miloddan avvalgi II asr oxiri - I asr boshlarida qo‘llanilgan. So‘ng kushonlar davrida Xorazmda Kadfiz II (238-278 yy.) , Kanishka (278-301 yy.) , Xuvishka (306-338 yy.) , Vasudeva I (342-376 yy.) tangalari ishlatilgan. Biroq Turkmaniston qadimiy shahar madaniyati Eron, Iroq madaniyati bilan yaqinlashsa, Xorazm qadimiy shahar madaniyat topilmalari Hindiston, Fors, Yunon-Baqtriya podsholiklari bilan aloqada bo‘lsa-da, o‘ziga xos madaniyatga ega. Bu o‘ziga xoslik me’moriy bezakda, san’atda yaqqol ko‘rinadi [4, 15-18]. Vasudeva I (342-376 yy.) tangalari ishlatilgan. Biroq Turkmaniston eski shahar madaniyati Eron, Iroq madaniyati bilan yaqinlashsa, Xorazm eski shahar madaniyat topilmalari Hindiston, Fors, Yunon-Baqtriya podsholiklari bilan aloqada bo‘lsa-da, o‘ziga xos madaniyatga ega.

Kerder madaniyati va uning shaharlarini o‘rganish mashhur arxeolog, tarixchilar S. P. Tolstov, T. A. Jdanko, A. V. Gudkova, V. N. Yagodin, M. M. Mambetullayev, E. B. Bijanov, T. K. Xodjayov, B. I. Vaynberg (Kerder tangalarini o‘rganuvchi) nomlari bilan chambarchas bog‘liq. Bu tadqiqotchilar bir necha yillar davomida kerderliklarning Toqqal’a, Qo‘rg‘oncha, Kerder, Kuyikqal’a etaklari bilan bir qatorda Oqyo‘rma 1-11 deb atalgan joylarini aniqlagan va o‘rgangan. Kerderliklar tomonidan tayyorlangan va foydalanilgan temir, shisha, tosh buyumlar ularda yuqorida tilga olingan hunarmandchilik tarmoqlarining yuksak darajada rivojlanganini ko‘rsatadi. Temirdan yasalgan pichoq, qarmoq, mix, ilgak, qurollar, shisha bezaklar, tosh munchoqlar kerderliklarning moddiy madaniyati haqidagi tasavvurlarni to‘ldiradi. Kerderlilarda moddiy madaniyat bilan birga ma’naviy tushunchalar ham rivojlangan. Ularda zardushtiylik, dasht turk qabilalariga xos bo‘lgan Umay ona-xudo, tangri tushunchalari bo‘lgan. Ossuariy dafn usulidagi manzilgohlar Kuyikqal’a, Toqqal’a, Mizdaxkan yodgorliklaridan ko‘plab topilgan. Ularning kerderliklar hududida topilishi Kerder viloyatining asosiy aholisi turk dashti bilan aloqada bo‘lganini ko‘rsatadi [3, 89-92].

1997 yildan boshlab Kuyik qal’a yodgorligida Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti o‘qituvchi va talabalari arxeologik qazish ishlarini olib bormoqda. Bu tadqiqotlarga professor M. M. Mambetullayev, o‘qituvchilardan J. Turmanov va O. Yusupovlar rahbarlik qilmoqda. Tadqiqotlar natijasida ko‘plab inshootlar, xususan, uy-joy va qabriston qoldiqlari o‘rganildi. Kuyik qal’a yodgorligini o‘rganish natijalari bu yodgorlikning qadimgi turk qabilalarining maskani ekanligini aniqladi [9, 21-24].

Bugungi kunda o‘lkamizda arxeologiya bo‘yicha to‘rtta olim doktorlik dissertatsiyalarini himoya qildi (V. N. Yagodin "Skotovodi-oxotniki Aralo-Kaspiyskogo mejdumorya v sredniye veka" (Moskva-1992); M. M. Mambetullayev "Janubiy Xorazmning antik davr tarixi va madaniyati (miloddan avvalgi IV asr - milodiy IV asrdagi shahar va manzilgohlar) " (Toshkent-1994); E. B. Bijanov "Ustyurt tosh asri" (Toshkent-1996); M. Sh. Qdirniyazov "Xorazm madaniyati XIII-XIV asrlar" (Samarqand-2005)) . Arxeolog olimlarimizdan V. N. Yagodin, E. B. Bijanov, M. M. Mambetullayevlar Qoraqalpog‘iston Respublikasiga xizmat ko‘rsatgan fan arbobi faxriy unvonlariga, V. N. Yagodin va G‘. Xo‘janiyozovlar "Mehnat shuhrati" ordenlariga, 2008-yilda esa G‘. Xo‘janiyozov davlatimizning eng yuksak unvoni bo‘lgan "O‘zbekiston Qahramoni" unvoniga sazovor bo‘ldi. Bu yutuqlar Qoraqalpog‘iston Respublikasi arxeologiya fanining tadqiqotlardagi

yutuqlaridan dalolat beradi [5, 83-85]. (Samarqand-2005) . Arxeolog olimlarimizdan V. N. Yagodin, E. B. Bijanov, M. M. Mambetullayevlar Qoraqalpog‘iston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan fan arbobi faxriy unvonlariga, V. N. Yagodin va G‘. Xo‘janiyozovlar "Mehnat shuhrati" ordenlari, 2008-yilda G‘. Xo‘janiyozov davlatimizning eng yuksak unvoni bo‘lgan "O‘zbekiston Qahramoni" unvoniga sazovor bo‘ldi. Bu yutuqlar Qoraqalpog‘iston Respublikasi arxeologiya fanining tadqiqotlardagi yutuqlaridan dalolat beradi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida Mustaqillik yillari asosan uchta yirik tashkilot O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi Gumanitar fanlar ilmiy tadqiqot instituti arxeologiya bo‘limi arxeologlari Ustyurt tekisligida, Toshqirmon va Oqshaxon qal’a, Qiron tog‘ yodgorliklarida Avstraliyaning Sidney universiteti o‘rtasida hamkorlik to‘g‘risidagi shartnoma bo‘yicha "Qoraqalpog‘iston - Avstraliya" ekspeditsiyasi o‘z ishini 1995-2020 yillari arxeologik qazish ishlarini olib bordi. Bu ekspeditsiyaga Sidney universiteti tomonidan A. Betts, Qoraqalpog‘iston tomonidan V. N. Yagodin 2015-yilgacha rahbarlik qildi. Ekspeditsiya tarkibida Sidney universiteti professori S. Xelms o‘z aspirantlari bilan Qoraqalpog‘istonlik arxeologlar N. Yusupov, G‘. Xo‘janiyozov, Sh. Amirov, A. Iskenderova va boshqalar ishtirok etdi. Bugungi kunda Avstraliyaning Sidney universiteti shartnoma asosida arxeologik qazish ishlarini davom ettirmoqda, bu ekspeditsiya ishlariga Qoraqalpog‘istonlik arxeologlardan G‘. Xo‘janiyozov va uning shogirdlari qatnashdi [10].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Өзбекстан Республикасы Президенти Ш. Мирзиеёвтиң Олий Мәжилис ҳәм Өзбекстан халқына Мүрәжаты. Халқ сўзи. 2022 йил 21 декабр
2. Ўзбекистонда Археология фанини ривожлантириш концепциясы. Ўзбекистон моддий маданияти тарихи. 32-сон. Тошкент., 2001.
3. Торебеков М. Т. Раскопки ғяур калы Миздахкана . Самарканд., 2001.
4. Турманов Ж. Куюк кала. Нукус., 2012.
5. Тарийх факультети өтмиши ҳәм бугини. Нөкис «Turan print» 2024.
6. Мамбетуллаев М. М. Куйик кала-халкымыздын ерте орта әсирдеги тарийхый мийрасы. Газета-УСТАЗ. 13-январь, 2000 –жыл.
7. Ҳакимниязов Ж., Мамедов А. Қарақалпақстанда археология илиминиң қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы тарийхы. Нөкис «Илимпаз» 2022.
8. Хива минг гумбаз шахри. Тошкент, 1996.
9. Xojaniyazov Ǵ. Ǵárezsizlik jıllarında arxeologiya ilimindegi ashılıwlar. Nókis., 2014.
10. Ilauatdinov R. Establishment of international cooperation in the archeology of karakalpakstan during the years of independence //Modern education and development. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 7-14.

GÁWIR QALA ESTELIGI HAQQINDA

G.Q.Iskenderova - student
Innovacion texnologiyalar universiteti

Summary: The article discusses the historical monument - Gawir Kala, located in the Khojeyli district.

Annotatsiya: Maqolada Xójayli tumanida joylashgan tarixiy yodgorlik – Gawir qal’a haqida sóz etiladi.

Аннотация: В статье рассказывается об историческом памятнике – Гауир кала, расположенной в Ходжейлийском районе.

Keywords: Mizdakhan, Khojeli, Gawir, kurgan, Nazlimkhan sulıw.
Kalit sózlar: Mizdaqxan, Xojeli, Gawir, qórǵon, Nazlimxon suluv.
Ключевые слова: Миздакхан, Ходжейли, Гавир, курган, Назлимхан сулув.

Qaraqalpaqstannıń áyyemgi hám sırlı esteliklerinıń biri bul – Gáwir qala. Ol Xojeli rayonındaǵı Mizdaqxan kompleksinıń qubla-batıs tárepinde jaylasqan. Onıń tariyxı uzaq jıllarǵa barıp taqaladı. Gáwir qorǵanı ol biyik tóbeshikte jaylasqam bolıp bul onıń aymaǵındaǵı kórinislerdi kóriwge bolatuǵın bolǵan.

Bul qala eramızǵa shekemgi VI hám III ásirler aralığında qurılǵan bolıp basqa ayırım maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda IV ásirde Ahamaniyler dinastiyasınıń húkimranlığı dáwirende qurılǵanlığı aytıladı hám áyyemgi Xorezm mámleketiniń qorǵanıw ushın bir bólegi bolǵanlığı aytıladı.

Sol waqıtları qala qorǵanıw imarati sıpatında xızmet etken. Onıń 10 metrlik diywalları 2 úlken basqarıw orayınıń qarabaxanaların orap turǵan [1, 60].

Sol waqıtlarda qala Zardushtiyliktiń orayı bolıp, bul jerlerde diniy máresimlar, bayramlar ótkerilgen hám sawda almasıw orayı bolgán. Bul qaladan adamlar baspana izlegen hám tovarlar almasqan. Ol dawirde qala Mazda dep atalǵan. Eramızdıń I-III asirlerinde qala Kushan imperiyasınıń quramında bolǵan [2, 25;31;32].

Bul dáwirde qala joqarı rawajlanıw basqıshında bolıp ónermenshilik hám ibádatxanalar orayları bolǵan hám qurıla baslaǵan. Sonday – aq bul jerde aǵash oymashılığı, gúlalshılıq hám metaldan túrli buyımlardı islew rawajlanıp barǵan. Bunnan basqa qala Ullı jipek jolınıń áhmiyetli orınlarınıń biri sıpatında xızmet etken. Bázi bir maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda qalada jasawshı xalıqlar sheber arxitektur hám ekonomikalıq jaqtan rawajlanǵan xalıqlardan biri bolǵan [1, 60].

Gáwir qorǵanı áyyemnen qorǵanıw maxsetinde qurılǵan bolıp onıń biyik diywalları dushpanlarǵa qarsı gúresiwde bekkem qorǵan wazıypasın atqarǵan. Qala xalqınıń tiykarǵı kásibi sawda hám ónermentshilik bolǵan. Qala Ullı jipek jolında jaylasqanlığı sebepli Hind okeanınan keletuǵın qımbat bahalı gezlemeler usı jerden tabılatuǵın bolǵan [2, 43].

Sol dawirde arablardıń keliwine shekem bul aymaqlarda Zardushtiylik táliymatınan paydalanıp kelgen. VII ásirde arablar basqınshılığı nátiyjesinde bul aymaqta zardushtiylik dini óz áhmiyetin joǵaltıp áste-aqırın Islam dini tarqala baslaǵan.

Arab basqınshıları bul qalaǵa bastırıp kelgende otırıqshı oalrǵa qarsılıq kórsetedi hám islam dinin qabıl etiwden bas tartip, ózlerinıń eski dinine aniqraǵı Zardushtiylik dinine sadıq qaladı. Sonıń ushında arablar bul qalaǵa “Gáwir qala” atamasın bergen, yaǵnıy “ózge dinge sıyınıwshılar” dep te ataǵan [2, 66].

Qala xalqı yarım ásirden zıyat basqınshılarǵa qarsılıq etken, gúres alıp barǵan. Zardushtiylik ibádatxanaları wayran etilgen, kitapları órtep jiberilgen. Aqırında arablar bul aymaqtı tolığı menen iyellep Islam dinin jergilikli barlıq xalıqlar arasında taratqan. Arablar tárepinen alıp barılǵan quwdalawlarǵa qaramastan qala úlken wayran bolmaǵan. Biraq ol mongollar hújimi nátiyjesinde qarabaxanalarǵa aylanǵan. Yaǵnıy XIII ásirde monǵollar Xorezm mámleketine hújim qılǵan waqtında, Shıńǵısxannıń balasi Joshı basshılığındaǵı armiya Xorezmshax mámleketiniń qalaların wayran etedi. Áyne Ǵawir qala da monǵollar tárepinen pútkilley wayran etilgen qalalardıń qatarına kiredi [3, 14].

Qala xalqı olarǵa derlik qarsılıq kórsetpegenine qaramastan monǵol áskerleri bul jerlerdi tolıq wayran etkenligi haqqında maǵlımatlar bar. Ǵawir qalada arxeologiyalıq jumıs alıp barılǵanda sol jerlerden namazxanalar hám ónermentshilik ustaxanaları tabılǵan. XIV-XV ásirlerge kelip monǵollar basqınshılığınan keyin bul jerler áste aqırın qarawsız orınǵa aylanǵan hám qum astında qalǵan. Biraq Temuriyler dáwirine kelip biraz infrastrukturanıń rawajlanıwı baslanǵan.

Maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda áyyemgi Gáwir qala ark qala hám qábirstannnan ibárat bolǵan. Qorǵan quramalı arxitekturaǵa iye. Gáwir qala 4 múyeshli formada bolıp onıń diywalları bálent bekkem bolǵan. Qorǵan diywalları paqsa hám gerbishten qurılǵan dep aytıladı. Diywallar sırttan keletuǵın hújimnen bekkem qorǵanıw ushın 2 qabatlı diywal menen qorshalǵan. Minaralar qalanıń hár bir múyeshinde hám áhmiyetli kiriw orınlarında jaylasqan. Ulıwma esapta 10 nan aslam minaralar aniqlanǵan. Tiykarǵı kiriw esikleri shıǵıs hám batıs baǵdarlarda jaylasqan. Bul dárwazalardıń keńligi 2 yarım 3 metr bolǵan. Bul áskeriy hám sawda jollarınıń bolǵanlığın ańlatadı.

Búgingi kúnde Gáwir qala mámleketimiz tárepinen arxeologiyalıq estelik sıpatında qorǵawǵa alınǵan. Onıń ayırım bólekleri biraz saqlanıp qalǵan bolsada, tábiyiy sharayat hám insan faktorlari

sebepli wayran bolıwı qáwpi bar. Sonıń menen arxeologiyalıq qazıw jumısları menen bir qatarda onıń konservaciyası hám restarvaciyası boyınsha ilajlar ámelge asırılmaqta. Gáwir qalası Aral boyı regionındaǵı eń áhmiyetli qalalardan biri bolıp onıń tariyxın úyreniw Qaraqalpaqstan Respublikası hám Áyyemgi Xorezm mámleketiniń bay tariyxın ańlawǵa úlken úles qosadı.

Qala uzaq ásirler dawamında túrli civilizaciyalar tásirinde bolǵan, al onıń mádeniy qatlamları bolsa tariyxiy proceslerdi tereń úyreniwde áhmiyetli derek esaplanadi. Keleshekte bul estelik tariyxın jánede tereńirek izertlew hám saqlaw boyınsha keń kólemli isler islenedi degen úmittemiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Kamalov S. Qaraqalpaqstan tariyxı. Nókis, "Bilim" 2018.
2. Kamalov S. K. Yagodin V. N. Qoshanov Á. Qaraqalpaqstan ASSR tariyxı. Nókis, "Qaraqalpaqstan" 1987.
3. Xojaniyazov Ǵ., Yusupov O. Qaraqalpaqstandaǵı muqaddes orınlar. Nókis, 1994.

SENATOR GRAF K.K.PALEN HÚJJETLERI TARIYXÍY DEREK SÍPATÍNDA

Jumaniyazov Damir Quwatbaevich
Innovatsiyalıq texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Maqalada 1908-jıldıń 18-iyunında imperatordıń arnawlı pármanı menen Turkistan úlkesin tekseriwge kelgen graf K. K. Palen esabatınıń Túrkistan úlkesiniń ekonomikası, siyasiy hám madeniy turmısına koloniyalastırıwdıń tasirin anıqlawda ahmiyetli derek sıpatında paydalanıw tárepi kórip shıǵıladı.

Tayanısh sózler: K. K. Palen, statistika, walayat basqarıw, diywanxana, Amudarya bólimi.

Turkistandaǵı koloniya sharayatındaǵı basqarıw sistemasınıń qáliplesiwi senator K. K. Palenniń tekseriw materiallarında hár tárepleme bayanlanǵan.

K. K. Palen (1861 j. 26 mart - 1923 j. 14 avgust) niń ómir jolına toqtasaq, ol Kurlyandiya guberniyasındaǵı dvoryan shańaraǵında tuwılıp, imperator ámeldarlarınan bolǵan K. I. Palenniń ulı edi. 1882 jılı Sankt-Peterburg huqıqtanıw mektebin tamamlaǵan K. Palen Pskov, Vilen guberniyalarında gubernator bolǵan. 1906 jılda Sankt-Peterburgda Senattıń birinshi departamenti senatorı etip tayınlanǵan. Keyinirek ol patsha sarayı gofmeysteri, qupıya máslahátshi ataǵına hám taǵı bir qatar imperator sıylıqlarına iye bolǵan. 1917 yilǵı oktyabr awdarıspaǵınan keyin K. K. Palen shańaraǵı menen Germaniyaǵa kóship ketib, Vernigorod qalasında jasaydı hám 1923 jıldıń 14 avgustında sol jaqta qaytıs boladı.

1908 jıldıń 18 iyunında imperatordıń arnawlı pármanı menen Turkistan úlkesin tekseriw komissiyasına senator gofmeyster graf K. K. Palen baslıq etip tayınlanadı hám oǵan imperator tárepinen úlken huqıq hám wakillikler berilgen edi. Arnawlı kórsetpede Túrkistandaǵı tekseriwge Pravoslav ruwqanıyları hám áskerler basqarmasınan tısqarı barlıq mákemeler - húkimet hám jámiyetlik shólkemleri tartıladı dep kórsetilgen. Senatorǵa nızamǵa qarsı yamasa jónsiz dep esaplanǵan buyrıqlardı bıykarlaw, lawazımlı shaxslarǵa qarata jınayat isın ashıw, olardı lawazımnan shetlestiriw hám isin sudqa asırıw sıyaqlı arnawlı huqıqlar berilgen edi. Senatorǵa Turkistan general-gubernatorlıǵındaǵı jaǵdaydı jaqsılap úyreniw, basqarıw sistemasın analiz etiw, úlkeni áskeriy ministrlikke boysınıwdan ishki isler ministrligi ıqtıyarına ótkeriw múmkinshiliklerin anıqlaw, úlkeni basqarıwdıń jańa Nızamın islep shıǵıw ushın zárúr bolǵan maǵlıwmat tayarlaw, sonıń menen birge, jergilikli hákimiyat tárepinen húkimetti óz maqsetlerinde paydalanıw jaǵdayların kórip shıǵıw wazıypaları júkletilgen edi.

Tekseriw isleri 1908 jıldıń 18 iyulında baslanıp, 1909 jıldıń 18 iyunında juwmaqlanǵan. K. K. Palennıń tekseriw jumısına Sankt-Peterburg prokuraturası hám sud magistraturasınan 27 qánige tartılǵan. Tekseriw jumisına senator Túrkistandaǵı ayrım jergilikli qánige kadrlardı da qosqan. Baqlaw aǵzaları toparlarǵa bólingen halda bir waqıttıń ózinde úlkeniń bes wálayatında tekseriw jumısların alıp barǵan. Bul processde úlkeniń 29 volostındaǵı dıyxan xojalıqlarınan alınǵan jer dúzilisi hám jerden paydalanıw menen baylanıslı maǵlıwmatlar úlken áhmiyetke iye boldı, sebebi

olar kolonizatorlıq jıllarında úlkede rásmiy ótkerilgen dáslepki hám birden-bir dıyxan xojalıqların tekseriw hújjeti esaplanar edi.

Tekseriw processinde K. K. Palen tikkeley 5 wálayat hám eki vassal - Buxara amirligi hám de Xiywa xanlıǵı aymaqların birme-bir aylanıp shıqqan. Sonı aytip ótiw kerek, tekseriw nátiyjesinde derlik barlıq jergilikli basqarmalarda hámeldarlar tárepinen óz lawazımlarınan paydalanıw jaǵdayları anıqlanǵan.

Túrkistan úlkesindegi arada úzilisler menen yarım jılǵa dawam etken senator tekseriwi dawamında júdá úlken jumıs ámelge asırılǵan bolıp, olar 1910 -1911 jıllarda baspadan shıǵarılǵan 20 tomnan ibarat esabatlarda óz sáwleleniwin taptı. Ózinde túrli baǵdardaǵı maǵlıwmatlardı toplaǵan 20 tomnan ibarat tekseriw nátiyjeleri esabatı (atap aytqanda, hár bir tom ózinde anıq bir sorawǵa tiyisli maǵlıwmatlardı jıynaǵan) 1910-1911 jıllarda baspadan shıǵarılǵan hám altı mıń betten ibarat. Tekseriw materiallarınıń hár bir tomı belgili máseleniń juwmaǵı bolıp, ol senator K. K. Palenniń húkimet ushın tayarlaǵan, barlıq máselelerin ózinde jámlegen esabatınıń bir bólegi esaplanar edi.

Máselen 1910 jılı baspadan shıqqan «Oblastnoe upravlenie» kitabında 1 –bap Sırdarya walayatına arnalıp, walayat aymaǵı, xalqı hám basqarıwı haqqında jazılıp, Walayat Tashkent, Awliye ata, Chimkent, Perovskiy, Kazalinskiy hám Amiwdarya bóliminen ibarat, xalqı jámi - 1 706 116 adamnan ibarat, 94,3 % islam dinine siyınatuǵınlıǵın jazǵan. Sırdarya walayat basqarıwı 8 bólimnen ibarat bolǵan, yaǵnıy 1-bólistiriwshi, 2-xojalıq, 3-qurılıs, suw xojalıǵı, 4- jer, 5-medicina, 6-veterinariya, 7-mámleket múlkleri, 8-buxgalteriya esabı. Usı bólimde jámi 42 adam islep, olar: Áskeriy gubernator járdemshisi, 2 máslahatshi, walayat arxitektorı, 2 kishi injener, kishi arxitektor, suw xojalıǵı baslıǵı, irrigatsiya texnigi, walayat vrashı, vrash is júritiwshisi, vrash hám 2 feldsher komandirovkalar ushın, walayat veterenar inspektorı, úlken jer ólshewshi, 7 is júritiwshi, buxgalter, 9 is júritiwshi járdemshisi, 8 jer isleri chinlerinen ibarat bolǵan. Bunnan basqa walayat basqarıw diywanxanası shtatlı esaplanbaǵan chinnen ibarat bolǵan. Chin bul sol waqıtları áskeriy yaki puxaralıq xızmetkerlerdiń dárejesi. Buxgalteriya bóliminde Amiwdarya bólimi baslıǵı tárepinen aylıqlar nızam talabınan 10-12 kún kesh alıw jaǵdayları tez-tezden bolıp turǵanlıǵı bildirilgen, buǵan tiykarǵı sebep sıpatında jıllıq aylıq belgilenbey ayma-ay belgileniwi ekenligi kórsetiledi.

Solay etip Túrkistanda statistikalıq materiallardı jıynawdıń birden-bir usılı joq sharayatında K. K. Palen komissiyası aǵzaları tárepinen birden-bir usılǵa tiykarlanıp jıynalıp tekserilgen sorawlar, onıń ózi tárepinen qatań qadaǵalawǵa alınǵan túrli maǵlıwmatlar Turkistandaǵı koloniya sharayatındaǵı siyasiy, jımiyetlik hám ekonomikalıq jaǵdaydı úyreniwde úlken áhmiyetke iye ahmiyetli derek esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1.Palen K.K. Vsepoddanneyshaya zapiska, soderjashaya glavneyshie vivodi otcheta o proizvedennoy v 1908-1909 gg. po Visochayshemu poveleniyu senatorom gofmeysterom grafom K.K. Palenim revizii Turkestanskogo kraya. SPb., 1910. - S.5-6.

XX ASRNING 70-YILLARIDA QORAQALPOG‘ISTON FUQARO AVIATSIYASINING XALQ XO‘JALIGIDAGI AHAMIYATI

A.K.Qitaybekov **-** Stajyor-o‘qituvchi
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu tezisda 1960–1970-yillarda O‘zbekiston, xususan Qoraqalpog‘istonda fuqaro aviatsiyasining rivojlanishi, uning xalq xo‘jaligidagi ko‘p tarmoqli ahamiyati tahlil qilingan. Statistik ma’lumotlar asosida aviatsiya transporti qishloq xo‘jaligi, geologiya, neft-gaz qidiruv ishlari, tibbiy xizmat, pochta va yo‘lovchi tashishda keng qo‘llangani ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Fuqaro aviatsiyasi, Qoraqalpog‘iston, xalq xo‘jaligi, transport, qishloq xo‘jaligi, aeroport, samolyot, iqtisodiy rivojlanish.

Аннотация: В тезисе рассматривается развитие гражданской авиации в Узбекистане и Каракалпакстане в 1960–1970-е годы и её многоотраслевая роль в народном хозяйстве. На основе статистических данных показано широкое применение авиации в сельском хозяйстве,

геологии, нефтегазовой разведке, медицинских услугах, почтовой связи и пассажирских перевозках.

Ключевые слова: Гражданская авиация, Каракалпакстан, народное хозяйство, транспорт, сельское хозяйство, аэропорт, самолёт, экономическое развитие.

Abstract: In this thesis analyzes the development of civil aviation in Uzbekistan, particularly in Karakalpakstan, during the 1960s–1970s, and its multifunctional role in the national economy. Based on statistical data, it highlights the wide use of aviation in agriculture, geology, oil and gas exploration, medical services, postal communication, and passenger transportation.

Keywords: Civil aviation, Karakalpakstan, national economy, transport, agriculture, airport, aircraft, economic development.

Havo transporti mamlakatning iqtisodiy hayotida va hozirgi vaqtda mamlakatning barcha hududlarida ommaviy transport turi sifatida, magistral yo‘nalishlarda esa yo‘lovchi transportining asosiy turi sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tezkor aloqada havo transportining ulkan afzalliklari uning rivojlanish sur’atlarini ham belgilab berdi.

1970-yillarda havo transportining texnik rekonstruksiyasi aloqa tezligi, yuk ko‘tarish qobiliyati, yo‘lovchi sig‘imi va xalq xo‘jaligida qo‘llanilishining xilma-xilligini keskin oshirishni ta’minlamoqda.

Havo transportining boshqa transport turlariga nisbatan asosiy ustunligi yuk tashish tezligining yuqoriligi bo‘lib, bu jamiyat vaqtini sezilarli darajada tejashni ta’minlaydi. Ushbu tejamkorlik havo transportining xalq xo‘jaligi samaradorligidagi eng muhim mezondir.

Fuqaro aviatsiyasi har yili yuz minglab tonna pochta va yuklarni tashiydi. Yuklarning o‘z vaqtida va but holda yetkazib berilishi ta’minot va tovar aylanmasi bo‘yicha davlat rejasining bajarilishini, pochta esa mamlakatdagi ishbilarmonlik, madaniy va shaxsiy aloqalarni ta’minlaydi.

Yuk aylanmasining umumiy hajmidagi ulushi uncha katta bo‘lmasa-da, havo transportida yuk tashishning o‘ziga xos xususiyatlari uni xalq xo‘jaligi uchun iqtisodiy jihatdan samarali qiladi. [1, B-91]

1970-yillardan boshlab havo liniyalariga yangi avlod reaktiv samolyotlari chiqarildi: Il-62, Tu-134, Tu-154, Yak-40, Tu-144 reyslarini amalga oshiradi. Il-86 va Il-76 sinov reyslarini amalga oshirgan.

Aviatsiyaning xalq xo‘jaligida qo‘llanilishi mamlakat iqtisodiyotini yanada rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Hozir uning yordamida o‘n millionlab gektar ekin maydonlari, yaylovlar, bog‘lar va uzumzorlarga ishlov berilmoqda, o‘simliklarni zararkunandalar va kasalliklardan aviakimyoviy himoya qilish, kemiruvchilar va begona o‘tlarga qarshi kurashish, mineral o‘g‘itlar solish, mexanizatsiyalashgan terimdagi g‘o‘za barglarini olib tashlash amalga oshirilmoqda. [1, B-92]

1972-yildan boshlab Toshkent, Samarqand, Buxoro, Aralsk, Aqto‘be, Ashxobod shaharlariga reyslarni Nukusning №162-uchish aviaotryadining ekipajlari olib boradigan bo‘ldi. Bu yillari №162-uchish otryadi uchun yuqori malakali uchuvchilarni tayyorlashda Toshkentning tajribali uchuvchi-instruktorlari Lisov G. S., Shamansurov, Talibovlar sezilarli yordam berdi. [2, B-23]

Misol uchun: 1977-yilda Nukus aviakorxonasi quyidagilarni amalga oshirdi:

Qishloq xo‘jaligiga aviatsiya xizmati ko‘rsatish bo‘yicha - 12 500 soat (648 000 gektar) , qishloq xo‘jaligi zararkunandalariga qarshi kurashish bo‘yicha - 366 ming gektar, defoliatsiya - 95 ming gektar, geologiya, gaz va neft sanoatiga xizmat ko‘rsatish - 19 500 soat, tibbiy xizmat - 700 soat, 2700 tonna yuk va 34 ming yo‘lovchi tashildi.

Dalalarga aviatsiya yordamida kimyoviy ishlov berish qishloq xo‘jalik ekinlari hosildorligini yiliga bir necha o‘n million pudga oshirish imkonini beradi. Qishloq xo‘jaligi ishlaridan tashqari, havo tasvirlari aviatsiyasi, o‘rmon xo‘jaligi, gaz, neft qazib olish, baliq sanoati, qurilish, geodeziya va kartografiya, aholiga tibbiy xizmat ko‘rsatishda keng qo‘llaniladi. Maxsus jihozlangan samolyot va vertolyotlar yordamida foydali qazilmalarni qidirish ishlari keng ko‘lamda olib borilmoqda. Faqat kosmik stansiyalar va sun’iy yo‘ldoshlargina aerosuratlar masshtabida raqobatlasha oladi. [3, B-23]

Fuqaro aviatsiyasi ko‘plab muhim vazifalarni amalga oshiradi va xalq xo‘jaligini rivojlantirishga katta hissa qo‘shadi.

Barcha ma’lumotlarga ko‘ra, havo transporti mazkur davrda yer usti vositalari va inshootlarining rivojlanishidan ancha ilgarilab ketganligi, o‘sha davrda yerda xizmat ko‘rsatish madaniyatini oshirishni birinchi navbatdagi vazifa qilib qo‘ymoqda.

1978-yil O‘zbekiston poytaxti Toshkent shahrida zamonaviy aerovokzal foydalanishga topshirildi. Buxoro va Nukus shaharlarida eng zamonaviy samolyotlarni qabul qila oladigan aerovokzal majmualarini qurish ishlari olib borilgan. [4, B-171]

Aloqa, radionavigatsiya va samolyotlarni boshqarish vositalari modernizatsiya qilindi, aerodrom va tijorat xizmatlarini mexanizatsiyalashning mukammal va samarali vositalari joriy etildi, hududlar obodonlashtirildi, ularga kirish yo‘llari yaxshilandi.

1971-1975-yillarda fuqaro aviatsiyasi ishining asosiy natijasi shundan iborat bo‘ldiki, mamlakat aholisi va xalq xo‘jaligining aviatashuvlarga bo‘lgan ehtiyojini to‘liq qondirish yo‘lida oldinga muhim qadam qo‘yildi. Havo transporti haqiqatan ham ommaviy bo‘lib qoldi. XX asrning 70-yillarida undan mamlakatimizning deyarli har uchinchi aholisi, olis magistral yo‘nalishlarda esa har to‘qqiz yo‘lovchidan sakkiztasi foydalanmoqda.

Har yili yarim milliardga yaqin odam havo transportidan foydalanadi. Umumiy yo‘lovchilar oqimida (mintaqalararo tashuvlarda) aviatsiyaning ulushi qariyb 27 foizni tashkil etadi. Bu avtomobil transporti ulushidan taxminan 1, 5 barobar, daryo transportidan qariyb 19 barobar, dengiz transportidan 54 barobar ko‘pdir. [4, B-172]

Bundan tashqari, yangi texnologiyalardan foydalanish, tashishlarni boshqarish jarayonlarini va texnologik jarayonlarni avtomatlashtirishga alohida e’tibor qaratiladi, bu esa o‘ninchi besh yillikda transport ishining samaradorligini oshiradi. [4, B-9]

Respublika hukumatining doimiy yordami tufayli. O‘zbekistonda Qoraqalpog‘iston xalq xo‘jaligi va aholisiga xizmat ko‘rsatishni yaxshilash bo‘yicha fuqaro aviatsiyasi yanada rivojlandi.

Shu vaqt ichida Toshkentda yangi aerovokzal majmuasi foydalanishga topshirildi, Namangan, Qo‘qon, Urganch, Termiz va Qo‘ng‘irot shaharlarida uchish-qo‘nish yo‘laklari qurildi va rekonstruksiya qilindi, Samarqand, Urganch va Mo‘ynoqda yangi aerovokzallar ishga tushirildi, Andijon, Termiz va Jizzaxda yangi aerovokzallar qurilgan. [5, B-10]

Xulosa qilib aytganda, 1970-yillarda Qoraqalpog‘iston fuqaro aviatsiyasi transport tizimining eng muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. Uning tezligi, ko‘p tarmoqli qo‘llanilishi va infratuzilma rivoji mamlakat iqtisodiy hayotida strategik ahamiyat kasb etdi. Davlat siyosati, yangi samolyot va vertolyotlarning joriy etilishi, aerovokzal va aeroportlarning kengayishi aviatsiyani xalq xo‘jaligining asosiy tayanch sohalaridan biriga aylantirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qoraqalpog‘iston Respublikasi markaziy davlat arxivi. P-551-jamg‘arma, 2-ro‘yxat, 3472-yig‘ma jild, 91-92-varaq.
2. Елмуратов Ы., Гришанович А. “Қарақалпақстанда ҳаўа транспортының пайда болыўы ҳәм раўажланыўы тарийхынан”. Нукус., «Билим», 1998, 23-б.
3. O‘zbekiston Milliy arxivi. P-2172-jamg‘arma, 2-ro‘yxat, 1722-yig‘ma jild, 23-24-varaq.
4. Qoraqalpog‘iston Respublikasi markaziy davlat arxivi. P-551-jamg‘arma, 2-ro‘yxat, 3550-yig‘ma jild, 171-172-varaq.
5. Qoraqalpog‘iston Respublikasi markaziy davlat arxivi. P-551-jamg‘arma, 2-ro‘yxat, 3411-yig‘ma jild, 9-10-varaq.

QORAQALPOG‘ISTON TARIXINING MUAMMOLARI HAQIDA

B.X.Qutlimuratov **-** Katta o‘qituvchi
K.J.Reymov **-** Assistent o‘qituvchi
Nukus davlat texnika universiteti

Abstrakt: This article analyzes the problems of the history of Karakalpakstan. The unique geographical, political, and cultural situation of the territory of Karakalpakstan caused many difficulties in its history. The authors study the national identity, cultural heritage, political and economic problems of the people living in this territory, as well as the difficulties that arose during the Soviet period and the new problems faced in the post-independence period.

Key words: source, history, custom, crisis, identity

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston tarixining muammolari tahlil qilinadi. Qoraqalpog‘iston hududining o‘ziga xos geografik, siyosiy va madaniy holati uning tarixida ko‘plab murakkabliklarni keltirib chiqargan. Mualliflar bu hududda yashovchi xalqning milliy identifikatsiyasi, madaniy merosi, siyosiy va iqtisodiy muammolari, shuningdek, sovet davrida yuzaga kelgan qiyinchiliklar va mustaqillikdan keyingi davrda duch kelgan yangi muammolarni o‘rganadilar.

Tayanch so‘zlar: manba, tariyx, urf-odat, krizis, o‘ziga xoslik, identit

Аннотация: В данной статье анализируются проблемы истории Каракалпакстана. Своеобразное географическое, политическое и культурное положение территории Каракалпакстана вызвало множество сложностей в его истории. Авторы выявят национальную идентичность, культурное наследие, политические и экономические проблемы народа, проживающего в этом регионе, а также трудности, возникшие в советское время, и новые проблемы, с которыми они столкнулись в постнезависимый период.

Ключевые слова: Источник, история, традиция, кризис, уникальность, идентичность

Qoraqalpog‘iston tarixining dolzarb muammolari ko‘p qirrali bo‘lib, ular nafaqat tarixiy manbalar, balki siyosiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Bu muammolarni bir necha yo‘nalishda ko‘rib chiqish mumkin:

1. Manbashunoslik va tarixiy hujjatlar masalasi. Qoraqalpog‘iston tarixini chuqur o‘rganishda asosiy muammolardan biri — yozma manbalar va arxiv hujjatlarining yetishmasligidir. Ko‘plab qadimiy davrga oid ma’lumotlar qo‘shni xalqlarning manbalarida uchraydi. Shuningdek, rus imperiyasi davrida va keyinchalik Sovet davrida yaratilgan hujjatlar ko‘proq siyosiy maqsadlarga xizmat qilgan. Mustaqil manbashunoslik yondashuvi, xalq og‘zaki ijodidagi tarixiy faktlarni ilmiy tizimlashtirish hozirgi kunda dolzarb vazifalardan biridir. **Qoraqalpog‘iston solnomasini tadqiq etishda tarixiy manbalarning ko‘pligini ta’kidlash lozim, bu kenglikda biz yanglishib qolishimiz ham mumkin. Shu bois tarixiy manbalarning ahvoli, ularning voqealarni obyektiv tarzda aks ettirishi muhim omil sanaladi, chunki tarix fani konkret fandir. Tarix fanining xulosa va konsepsiyalari qat’iy o‘rganilgan ma’lumot negizida paydo bo‘ladi. Shuning uchun tarixiy faktni chuqur qiyoslab, aniqlashtirish zarur. [1, 81]**

2. Orolbo‘yi ekologik inqirozi va tarixiy oqibatlari. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Orol dengizining qurishi butun Qoraqalpog‘iston hududi uchun ijtimoiy-iqtisodiy fojia bo‘ldi. Bu holat nafaqat ekologiya, balki tarixiy demografik jarayonlarga ham bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Aholi migratsiyasi, iqtisodiy faoliyatning o‘zgarishi, milliy madaniyatga bo‘lgan tahdidlar tarixiy tadqiqotlarda alohida ko‘rib chiqilishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi tashabbusi bilan BMT Bosh Assambleyasining 2021 yil 18 maydagi 75-sessiyasida «Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e’lon qilish to‘g‘risida»gi maxsus rezolyutsiyasi qabul qilinishi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Orolbo‘yi xalqaro innovatsiya markazining faoliyati samaradorligini oshirishga doir qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida”gi qarori qabul qilishi, qarorga muvofiq, Orol dengizi qurishi oqibatlarini bartaraf etish hamda sayyohlar sonini ko‘paytirishga qaratilgan “My garden in the Aral Sea” (“Oroldagi bog‘im”) agro va ekoturizm

loyihasi amalga oshirilishi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasida o‘rmon xo‘jaligi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» 2020 yil 6 oktabrdagi PQ-4850-son qaroriga muvofiq O‘zbekiston Respublikasida o‘rmon xo‘jaligi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini 2020 — 2022 yillarda amalga oshirish bo‘yicha «yo‘l xaritasi»da har yili Orol dengizining qurigan tubida o‘rmonzorlar barpo etish chora-tadbirlarini amalga oshirish kabi muxim qarorlar qabul qilinib, amalda ijrosi ta’minlanmoqda. [2, 454]

3. Sovet davri merosi va milliy o‘zlik. Qoraqalpog‘iston tarixida sovet davri o‘ziga xos iz qoldirdi: sanoatlashuv, kollektivlashtirish, madaniyat va ta’limning yangi shakllari, biroq bir vaqtning o‘zida milliy qadriyatlarning yo‘qolishi, repressiyalar va mafkuraviy bosim jarayonlari ham yuz berdi. Shu davrning obyektiv va xolis tahlili hozirgi tarix fanining dolzarb vazifasi hisoblanadi. Mustaqillikning dastlabki yillari O‘zbekiston uchun milliy o‘zlikni qayta kashf qilishda muhim burilish nuqtasi bo‘ldi. Sovet Ittifoqi davrida milliy identitet “sovet xalqi” tushunchasi ostida ikkinchi darajali o‘rin tutgan edi. 1991-yilda mustaqillik e’lon qilingandan so‘ng, O‘zbekiston o‘z tarixiy ildizlariga qaytish zaruriyatini his qildi. Bu jarayon Temuriylar davri, Alisher Navoiy merosi va o‘zbek xalqining qadimiy madaniyati kabi tarixiy ramzlarga asoslandi. [3, 94]

4. Qoraqalpoq ma’naviy-madaniy merosini o‘rganish. Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodi, adabiyoti, teatr va san’ati tarixini chuqur o‘rganish bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Ayniqsa, jadidchilik harakati, ma’rifatparvar ziyolilarning faoliyati, XX asr boshidagi teatr va matbuot taraqqiyoti tarixiy jarayonlarni kengroq yoritishga xizmat qiladi.

Yangi davr madaniyatining rivojlanishidagi yutuqlar quyidagilardan iborat bo‘ldi: xalqimiz o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqiga ega bo‘ldi; har bir millatning milliy o‘ziga xosligining asosini quruvchi ona tilimiz qayta tiklandi; o‘zining XIV asrlik tarixiga ega bo‘lgan, Islom dinini qadrlash kabi, vijdon va din erkinligi qaror topdi; Sharq falsafasiga mos umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik tuyg‘ulari paydo bo‘ldi. [4, 496]

5. Hozirgi tarixiy identitet va globallashuv sharoitida milliy o‘zlik. Bugungi kunda Qoraqalpog‘iston aholisi uchun tarixiy xotira va milliy identitetni mustahkamlash masalasi nihoyatda muhimdir. Tarixiy jarayonlarni chuqur bilish, ajdodlar merosini tiklash, yosh avlod ongida milliy qadriyatlarga sadoqatni shakllantirish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Globallashuv davrida milliy o‘zlikni anglash — bu nafaqat tarixiy merosni saqlash, balki uning zamonaviy sharoitda rivojlanishi va dunyo miqyosida tanitilishi hamdir. Milliy o‘zlikni anglashni mustahkamlash uchun ta’lim tizimi, til, madaniyat va qadriyatlarni himoya qilish, global aloqalarni o‘zaro foydali tarzda rivojlantirish zarur. Globallashuvni faqat bir tomondan ko‘rish emas, balki uni milliy o‘zlikni saqlashda qanday foydalana olishimiz haqida ham o‘ylab ko‘rmog‘imiz juda muhimdir. [5, 112]

Xulosa qilib aytganda, Qoraqalpog‘iston tarixining dolzarb muammolari orasida manbashunoslikdagi kamchiliklar, etnogenez masalalari, ekologik falokatning oqibatlari, sovet davri merosini xolis tahlil qilish va milliy madaniy merosni chuqur o‘rganish eng asosiy yo‘nalishlardandir. Shu masalalarni yechish ilmiy izlanishlar, xalqaro hamkorlik va yangi arxeologik, etnografik tadqiqotlar orqali amalga oshirilishi zarur. Qoraqalpog‘iston tarixining dolzarb muammolari ko‘p qirrali bo‘lib, ular kompleks yondashuvni talab etadi. Arxeologiya, etnografiya, tarixshunoslik, ekologiya va sotsiologiya kabi fanlar kesishmasida olib boriladigan tadqiqotlar nafaqat qoraqalpoq xalqi, balki butun O‘zbekiston va Markaziy Osiyo tarixini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu bois, mazkur masalalarning ilmiy yechimi nafaqat mintaqaviy, balki global ahamiyatga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бахыт Кощанов, Хакимбай Отегенов, Гулчехра Ержанова**, Utmishga nazar. 3-maxsus son.** Toshkent-2022 г. **Актуальные проблемы историографии Каракалпакстана, 79-86 с.**

2. Кушаков Ф. А. Наурзалиева Ш. М. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2023. November. 454-455 c.

3. Saloydinova M. A. Mustaqillik davrida milliy o‘zlikni shakllantirish siyosatining tarixiy asoslari va ijtimoiy ta’siri. (1991–2010) 2025. 94 b.

4. Qaraqalpaqstan jana tariyxi, Nókis 2003, 496 b.

5. Bahriddinova Zarina Farxod qizi, Globallashuv davrida milliy o‘zlikni anglashning dolzarb masalalari va ularning yechimlari, “Yangi O‘zbekistonda muhandis kadrlar tayorlashning istiqbollari va yoshlarning ijtimoiu – siyosiy faolligini oshirishning dolzarb masalalari” Respublika ilmiy-texnik konferensiyasi 2025 y, 28-29 mart, 112 b.

EKINSHI JÁHÁN URISINAN KEYINGI JILLARDA QARAQALPAQSTANDAǴI AYIRIM MESHITLER ISKERLIGI

M.A.Ramatullaev - tariyx ilimleri boyńnsha filosofiya doktorı (PhD), docent w. a.
Innovacion texnologiyalar universiteti

Summary: The article discusses the activities of some mosques in Karakalpakstan during the years after the Second World War.

Annotatsiya: Maqolada Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda Qoraqalpog‘istondagi ayirim masjidlar faoliyati haqida sóz etiladi.

Аннотация: В статье рассказывается о деятельности некоторых мечетей в Каракалпакстане в годы после Второй мировой войны.

Keywords: mosque, officially unregistered, building.

Kalit sózlar: masjid, rasmiy ro‘yxatdan o‘tmagan, imorat.

Ключевые слова: мечеть, официально не зарегистрированный, здание.

Urıstan keyingi dáslepki jıllarda mámleketlik hákimiyat organları diniy shólkemler menen múnásibetlerdi erkinlestiriw siyasatın qollap-quwatladı: ibadatxanalardan sırtta xızmet kórsetiwge ruxsat berildi, diniy jámáátlerdi dizimge alıw dawam ettirildi, jańa ibadatxanalar ashıldı. Orta Aziya hám Qazaqstan musılmanları diniy basqarmasınıń 1947-jıl 20-yanvarda ótkerilgen májilisiniń protokolında Orta Aziya hám Qazaqstan musılmanlarınıń diniy basqarması 1946-jılda Ózbekstanda 76 rásmiy meshitler ústinen basshılıq qılıp kelingenligi aytıladı. Bunnan tısqarı Ózbekstan boyınsha 7 orında diniy áhmiyetake iye bolǵan mazarlar ashılǵanlıǵı keltirip ótiledi [1, 55]. Respublikadaǵı bar bolǵan meshitlerdiń tiykarǵı bólegi 1946-jılda ashılǵan bolıp olar arasında QQASSR ınıń Tórtkúl rayonındaǵı meshit te bar [2, 34;39].

1946-jılǵa kelip Ózbekstan SSR walayatlarında hám QQASSRında nızamlı dizimnen ótken meshitlerdiń sanı bir qansha artıp barǵan. II jáhán urısı baslanıwı aldında Qaraqalpaqstanda rásmiy dizimnen ótken meshit bolmaǵan bolsa, 1944-jılda Shımbayda hám 1946-jılda Tórtkúlde meshitler ashıladı. Lekin bul waqıtta kóplep meshitler Orta Aziya hám Qazaqstan musılmanları diniy basqarmasınıń ruxsatısız da óz iskeriligin alıp barǵan. Respublikamızda nızamlı hám nızamsız jollar menen iskerlik kórsete baslaǵan meshit imaratları sovet húkimetiniń uzaq dawam etken totalitarlıq siyasatı nátiyjesinde basqa maqsetlerde paydalanılǵan meshit binaları esabınan kóbeyip barǵan. Biraq meshitlerdiń kópshilik bólegi ele tiklenbegen edi. Sebebi olardı tiykarınan qoymaxana, jataqxana, doktorxana, balalar baqshası, óndiris mákemeleriniń kontorları hám basqa maqsetlerde bánt etip, bos jatırǵan meshitler de kópshilikti quraǵan edi [3, 2].

1950-jıllar baslarında rásmiy túrde dizimnen ótpegen ayırım meshitler de bolǵan. Qaraqalpaqstan Respublikası Qazıyatı saytınan hám jergilikli xalıqtan alınǵan maǵlıwmatlarǵa kóre, házirgi Ellikqala rayonı “Ámirabad” APJ aymaǵında jaylasqan “Safo” meshiti de usınday meshitlerden bolıp, oǵan 1954-jılı tiykar salınǵan. Meshit qurılısı jergilikli xalıq kómegi menen ámelge asırılǵan [4]. “Meshitke tiykar salınǵan waqıtta Molla Sultanbay degen adam imamlıq etken. Ol kisi 1890-1984-jıllarda jasap ótken. Meshittiń atı da sol kisiniń atası Safonıń atına qoyılǵan. Molla Sultanbay meshitke 30 jıldan aslam waqıt imamlıq etedi (1954-1984-jıllar) . Meshit ashılǵanı menen rásmiy turde dizimge alınbaǵan”. Meshit ashılǵannan keyin kóp waqıt xızmet etpegen. Meshit imaratı sovet húkimeti tárepinen awıl-xojalıǵı eginleri ushın tógin saqlanatuǵın qoymaxanaǵa aylandırılǵan. 1976-jılı Molla Sultanbay meshittiń góne imaratı ornında jańa imarat saladı [5].

Jáne bir usınday rásmiy dizimge kiritilmegen lekin xalıqqa xızmet etken meshitlerden biri házirgi Tórtkúl rayonı “Namuna” APJ aymaǵında jaylasqan “Ábdijamiyl iyshan” meshiti bolǵan. “Meshit 1902-jılı Molla Qasım degen adam basshılıǵında 1902-jılı kómek jolı menen salınǵan. 1929-

jılı sovet húkimetiniń meshit-medreselerge qarsı alıp barǵan siyasatı nátiyjesinde 1929-jılı jabılıp qalınǵan. 1940-1952-jılları aralıǵında "Furqat" atlı mektep, kolxoz keńsesi wazıypasın atqarǵan. 1952-jıldan meshit qayta ashılıp xalıqqa xızmet ete baslaǵan, lekin rásmiy dizimge alınbaǵan. Meshit 1952-jıldan qayta ashılǵan waqıtta meshitke molla Sadulla degen adam imamlıq etken. Meshit azlı-kem xızmet etkennen keyin meshit imaratınan awıl xojalığı eginleri ushın tóginler saqlanatuǵın orın retinde paydalanılǵan. Molla Sadulla qaytıs boları aldında meshittiń eski imaratın buzıp, ornına jańadan meshit saldıradı [6].

Sovet húkimeti dáwirinde rásmiy dizimnen ótpegen lekin jergilikli xalıq tárepinen meshit retinde paydalınlǵan meshitlerden biri, búgingi kúnde Beruniy rayonı, Shabbaz APJ aymaǵında xızmet etip turǵan "Dárwish iyshan baba" meshiti. "Meshit 1890-1900-jıllarda ashılǵan bolıp dáslep Dárwish iyshan, Ábdiraman iyshanlar imamlıq etken. 1937-1938-jıllarda sovet húkimeti alıp barǵan diniy siyasat nátiyjesinde 1937-jılı meshit jabılıp qalǵan. Meshit imaratı wayran etilip 1940-jıllardıń baslarına deyin paxta tazalaw hám keptiriw skladı retinde paydalnılǵan. Ekinshi jáhán urısı dáwirinde meshit qaytadan jasırın túrde isley baslaǵan [7].

Jáne bir usınday orınlardan biri Taqıyatas rayonı Keneges APJ aymaǵında jaylasqan "Muhammedmurat iyshan" jámiyetlik meshiti. Meshit ornında aldınları qiráátxana bolıp, ol "Babaniyaz axun medresesi" dep tanılǵan. Soń qiráátxana iyshannıń úlken balası Muhammedmurat atın aladı. Iyshan hám onıń shańaraq aǵzaları medrese dógereine jerlengen. 1928-jılı qiráátxana saplastırılıp, 1932-jılı "Qızıl diyqan" kolxozınıń imáratı etip beriledi, soń qoymaxanaǵa aylandırılǵan [8].

1950-jıllardıń bası meshitlerdi dizimge alıwda qatań rásmiy tártip ornatıw dáwiri boldı. Mısalı, 1949-jıldıń báhárinde olardıń sanı Awqam boyınsha 415 ti qurap, bul urıstan keyingi dáwirdegi eń úlken san edi. 1952-jılda Burıńǵı Awqamda islep turǵan 351 meshittiń 150 i Orta Aziya hám Qazaqstanda jaylasqan [9, 164-165].

1950-jıllardıń basınan sovet mámleketi hám islam dini ortasındaǵı múnásibetler jáne keskinlesti, ateistlik úgit-násiyat hám hákimshilik basım kúsheydi. Barlıq din wákilleriniń sıyınıw orınların jabıw ushın sıltaw tabıw qıyın emes edi: 1952-jılǵa kelip pútkil mámleket boylap dizimge alınǵan meshitler sanı 351 ge, Xrushevtıń dinge qarsı kampaniyasınıń aqırında – 1965-jıl basında bolsa 305 ke kemeydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. ÓMA, P-2456, 1-dizim, 114-is, 55-b.
2. ÓMA, P-2456, 1-dizim, 271-is, 34, 39-bb.
3. ÓMA, P-2456, 1-dizim, 53-is, 2-b.
4. https://paziylet. uz/site/mosque?id=32
5. Avtordıń dala jazıwları. 2023-jıl. № 13. Informator Xajıbay Babajanov, Ellikqala rayonı
6. Avtordıń dala jazıwları. 2023-jıl. № 16. Informator Abdisami Nosirov, Be runiy rayonı
7. Avtordıń dala jazıwları. 2023-jıl. № 16. Informator Abduraxim xajı Aminjan eshon ulı, Beruniy rayonı
8. Avtordıń dala jazıwları. 2023-jıl. № 10. Informator Ibrayım Jumamuratov, Taqıyatas rayonı.
9. Марцева Л. М., Новиков С. В. Ислам: очерки истории религии, государства и права: учеб. пособие. – Омск: Изд-во ФГОУ ВПО ОмГАУ, 2006. С. 164-165.

JANA ÓZBEKSTANNIŃ «RAWAJLANIW STRATEGIYASI»NDA MÁHÁLLE INSTITUTIN ELEDE JETILISTIRIW TENDENCIYALARI

Sagidullaev Sultanbek - *student*
Innovacion texnologiyalar universiteti

Annotaciya: Ózbekstan Respublikasi hakimiyat basqariw sistemasında jergilikli hakimiyat organları, ozin -ozi basqariw uyimları, Máhálle institutınıń ayyemgi dawirlerden baslap watan tariyxánda tutqan ornı. 2017-2021-jıllarǵa belgilengen Háreketler strategiyası Máhalle institutınıń

ickerligin asırıwǵa qaratılǵan is ilajlar. Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyası máhálle institutın elede jetilistiriw hám onı «Insan qádirin ulıǵlaw» principi tiykarında iske asırıw.

Gilt sózler: Puqaralıq jámiyet. Jergilikli hakimiyat. Máhálle institutı. Háreketler strategiyası. Jańa Ózbekstan. Rawajlanıw strategiyası. «isenimsizlik bildiriw» institutı. Máhálleniń "belsendi" modeli.

Annotaciya: O‘zbekiston Respublikasi hokimiyat boshqaruv tizimida mahalliy hokimiyat organlari, o‘zini o‘zi boshqarish organlari, Mahalla institutining qadimgi davrlardan boshlab vatan tarixida tutgan o‘rni. 2017-2021 yillarga belgilangan Harakatlar strategiyasi Mahalla institutining darajasini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi mahalla institutini yanada takomillashtirish va uni "Inson qadrini ulug‘lash" tamoyili asosida amalga oshirish.

Kalit so‘zlar: Fuqarolik jamiyati. Mahalliy hokimiyat. Mahalla instituti. Harakatlar strategiyasi. Yangi O‘zbekiston. Taraqqiyot strategiyasi. "ishonchsizlik bildirish" instituti. Mahallaning "faol" modeli.

Аннотация: Роль местных органов власти, органов самоуправления, института махалли в истории страны с древних времен в системе управления властью Республики Узбекистан. Стратегия действий на 2017-2021 годы направлена на повышение уровня института махалли. Стратегия развития Нового Узбекистана дальнейшее совершенствование института махалли и его реализация на основе принципа "Почитание человеческого достоинства. "

Ключевые слова: Гражданское общество. Местная власть. Институт махалли. Стратегия действий. Новый Узбекистан. Стратегия развития. институт "выражения недоверия. " "Активная" модель махалли.

Abstract. The role of local government bodies, self-governing bodies, and the Mahalla institution in the history of the homeland since ancient times in the system of governance of the Republic of Uzbekistan. The Action Strategy for 2017-2021 provides for measures aimed at raising the level of the mahalla institution. The New Uzbekistan Development Strategy further improvement of the mahalla institute and its implementation based on the principle of "Glorifying human dignity. "

Keywords. Civil Society. Local authorities. Mahalla Institute. Action Strategy. New Uzbekistan. Development Strategy. institution of "expression of no confidence. " "Active" model of the mahalla.

Búgin Ózbekstan óz rawajlanıwınıń jańa basqıshına isenimli qádem qoymaqta. Demokratiyalıq mámleket ádil puqaralıq jámiyetti rawajlandırıw, turmıstıń barlıq tarawların modernizaciyalaw, insan huqıq hám erkinlikleri hám nızam ústinligin támiyinlew paradigmaları Ózbekstannıń jańa, demokratiyalıq kelbetin jaratpaqta. [4, 125] Puqaralıq jámiyetiniń rawajlandırıw tendenciyası jańa Ózbekstannıń demokratiyalıq rawajlanıwınıń aktuallıǵın ashıp beriwshi tiykarǵı siyasiy túsinik. Demokratiyalıq puqaralıq jámiyetin qurıw hám rawajlandırıw haqqında keń perspektivalı argumentler 2022-2026- jıllarǵa mólsherlengen jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyasında belgilep qoyılǵan. Demokratiyalıq puqaralıq jámiyeti koncepciyasınıń eń tiykarǵı kategoriyalarınıń biri máhalle instituti bolıp tabıladı.

Máhalle instituti hákimiyat basqariw sistemasında ózin – ózi basqariw organları sipatında ayrıqsha áhmiyetke iye. Ózbekstan Rrespublikasi hákimiyat basqarıw sistemasında xalıq penen birge islesiwshi, sonday aq respublika hákimiyat dizimi menen puxaralıq jámiyet arasındaǵı múnasibetlerdi tikkeley baylanıstırıp turıwshı siyasiy jámiyetlik kópir wazıypasın ótewdi. Bul haqqında Ózbekstan Rrespublikasi Konstituciyasınıń V bólim XXI babında belgilengen.

Máhalle instituti watan tariyxında áyyemgi dáwirlerden baslap óziniń rawajlanıw tariyxına iye. Oniń payda bolıw tariyxı bunnan mińjıllar aldın baslanadı. Bul haqqında tariyxıy dereklerde maǵlumatlar ushrasadi.

Zardushtiyliktiń muqaddes kitabı Avestoda tómendegi pikirler bildiriledi. Tiykarinan tórt másele 1) insannıń jámiyettegi sociyallıq belsendiligi, 2) insan huqıqlarınıń ústinligi 3) jeke menshik múlk, 4) insanlardıń mámleket hám jámiyet basqarıw islerinde sociyallıq belsendiligi. Avestoda

adamlardıń eń dáslepki jámáátlik bolıp jasaw formalari haqqında sóz etedi. jámáátke tiyisli máseleler birgelikte talqılanǵan hám tártipke salınǵan.

Amir Temur oraylasqan mámleket dúziw menen birge máhalle dúzimine ayriqsha itibar qaratǵan . Bul dáwirde máhalle aqsaqalları «Kadxuda»dep atalǵan , jergilikli xalıq tárepinen saylap qoyılǵan. Kadxudalar xalıq aldında tereń juwapkershilikli bolıp, olarǵa úlken wákillikler júklengen. Bul haqqında Amir Temurdiń «Temur tuzukleri» shıǵarmasında aytıp ótilgen.

Máhalle sóziniń etimologiyası bolsa arablardıń Orta Aziyaǵa kirip keliwi menen baylanıslı. Bul sóz arab tilinen alınıp « qala ishindegi qala » mánisin beredi. Sonday aq tariyxshı alım Narshaxiydıń (Abu Bakr Muhammad ibn Jafar anNarshaxiy) «Buxara tariyxı» shıǵarmasında (943-944-j) máhalle haqqında aytıp ótken.

Máhalle instituti Ózbekstan tariyxında óziniń tariyxıy rawajlaniw basqıshın ótep ǵárezsizlikke erisken dáwirden jańa mazmun menen bayıtılıp jergilikli hákimiyat organı sıpatında turmısqa engizildi. 1992-jılı dekabrde qabıl etilgen 1-tariyxıy Konstituciyada jergilikli hákimiyat organınıń tiykarǵı buwını sıpatında huqıqıy jaqtan bekkemlep berilgen edi. 1993-jıldan baslap máhalle institutınıń belsendiligin asırıw, iskerligin tartipke salıwshı birneshe nızamlar hám qararlar qabıl etildi. Ózbekstan Respublikasınıń birinshi prezidenti I. A. Karimovtıń Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisi Nızamshılıq palatası hám Senatınıń 2010-jıl 12-noyabrdegi qospa májilisindegi "Mámleketimizde demokratiyalıq reformalardı jáne de tereńlestiriw hám puqaralıq jámiyetin rawajlandırıw koncepciyası" temasındaǵı bayanatında puqaralıq jámiyetiniń tiykarǵı buwınlarınan biri máhalle institutınıń xızmetin jetilistiriw haqqında sóz etilgen edi.

2017-2021-jıllar ushın qabıl etilgen “Háreketler strategiyası”nda máhalle institutına ayrıqsha itibar qaratılıp hákimiyattıń xalıq penen birge islesiwshi oraylıq buwını sıpatında bir qansha wazáypalar belgilenip iske asırıldı.

2020-jili 12-fevralda máhalle dúzilisin elede jetilistiriw, máhallede tınıshlıqtı bekkemlew abadanlıǵın támiynlew , jinayatshılıqtıń aldın alıw máseleleri haqqında video selektr jiynalısı bolıp ótti. «Abat hám qáwipsiz máhalle » principin ámeliyatqa engiziw, sociallıq ruwxıy ortalıqtıń turaqlılıǵın támiynlew xalıqtı isbilermenlikke tartıw hám basqa máseleler kórip shıǵıldı. Demokratiyalıq puxaralıq jámiyettiń puxaralar menen tikkeley is alıp barıwshı buwini bolǵan máhalle instituti jáhande basqa mámleketlerdiń hákimiyat sistemasinda onsha ushırasa bermeydi.

Jańa Ózbekstanda máhalle institutin elede jetilistiriw isleri jolǵa qoyilǵan. 2023-jil 23-martta « Máhalle baqlawı hám máhalle aqsaqalı sorawı» institutı engiziletuǵınlıǵı prezident Sh. M. Mirziyoyev tárepinen usınıs etildi. 2023-jıl 1-maydan kúshke kirgen jańa Konstituciyada XXI bap 120-127-statiyalarda jergilikli hákimiyat hám ózin -ózi basqarıw uyımlarınıń huqıqıy tiykarları belgilengen.

Dáslep "Puqaralardıń ózin-ózi basqarıw uyımları haqqında"ǵı nızam 2013- jıl 22-aprelde qabıl etilgen. Bul nızamǵa 2017-2021-jıllarǵa belgilengen « Háreketler strategiyası» hám 2022-2026-jıllardı óz ishine alǵan jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyasında belgilengen maqsetlerge muwapıqlastırılıp 2024-jılı 21-sentyabrde ózgeris hám qosımshalar kiritildi.

2017-2021-jıllarǵa belgilengen Háreketler strategiyası Máhalle institutinıń ickerligin asırıwǵa qaratılǵan is ilajlar nátiyjelerin berdi. Keń jámiyetshiliktiń dodalawı nátiyjesinde «Háreketler strategiyasınan - Rawajlanıw strategiyasına qaray» principine tiykarlanıp islep shıǵılǵan jeti tiykarǵı baǵdardan ibarat. 2022 - 2026-jıllarǵa mólsherlengen Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyası hám onı «Insan qádirin ulıǵlaw» principi tiykarında ámelge asırıwǵa baylanıslı mámleketlik baǵdarlama tastıyıqlanıp, Jańa Ózbekstandı qurıwdıń zárúr siyasiy-huqıqıy, social-ekonomikalıq hám ilimiy-aǵartıwshılıq tiykarları jaratıldı.

«Xalıq mámleket organlarına emes, mámleket organları xalıqqa xızmet etiwi kerek», «Mámleket xalıq ushın» degen ideyalar tiykarındaǵı siyasattı yaǵnıy insan qádirin ulıǵlaw onıń nızamlı máplerin támiynlewdi eń áhmiyetli wazıypa sıpatında belgilep aldıq- dep jazadı prezidentimiz óziniń «Jańa Ózbekstan rawajlanıw strategiyası» atlı kitabında. [3, 20]Demek barlıq dárejedegi basshılardıń máhállege túsip sol aymaqqa tiyisli bolǵan mashqalalardı óz baǵdarı boyınsha úyrenip hám olarǵa sheshim tabılıwı ushın zárúr shart sharayatlardı engiziwi búgingi kúnde máhálle institutınıń xalıq aldında juwapkershiligi joqarı ekenliginen derek beredi. Máhálledegi jumıslardıń

jaǵdayı ministrlik, uyım hám hákimliklerdiń jumıs islew mexanizmin bahalawda baslı norma etip belgileniwi, xalıqqa máhálleniń ózinde aq mámleketlik uyımlarǵa múrájat ete alıw imkaniyatınıń jaratılıwı, mámleketlik hám sociallıq xızmetlerge bolǵan mútajliklerin tikkeley máhállede iske asıra alıwı, sonday aq Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń xalıq qabıllawxanaları menen nátiyjeli baylanıslardıń jolǵa qoyılıwı máhállelerdiń xalıq aldındaǵı abırayın artıwına alıp keledi. Máhállelerde social-ekonomikalıq mashqalalardı sheshiwde puqaralardıń ózin-ózi basqarıw uyımlarınıń wákillikleri qayta kórip shıǵılıwı kózde tutılǵan. Máhállelerdiń finanslıq imkaniyatları keńeyttirilip "ósiw noqatları" hám olarda jasaytuǵın xalıqtıń isbilermenlik xızmetiniń qánigelesiwinen kelip shıǵıp, olarda mámleket tárepinen qollap-quwatlaw sisteması jaratıldı. [2, PF-60-son28. 01. 2022] Bul xalıqtıń isbilermenlik belsendiligin asırıwǵa xızmet qıladı.

Máhálle aymaǵında mámleketlik-jeke menshik, sheriklik tiykarında sport hám mádeniy obyektler, dóretiwshilik klublar, bántlikke kómeklesiw, kásip- ónerge oqıtıw orayları, isbilermenlik obyektleri sıyaqlı infrastrukturanı jaratıw boyınsha ilajlar ámelge asırılıwı belgilenip, máhálleniń orınlardaǵı wákillikli uyımlar menen turaqlı baylanıslarınıń huqıqıy tiykarlarınıń jaratılıwı, sonıń ishinde, máhálle baslıǵı tárepinen jergilikli keńes májilislerinde kórip shıǵılıwı, puqaralar tárepinen máhálle baslıǵına «isenimsizlik bildiriw» institutı engiziliwi jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyasında prezidentimiz usınısı menen kiritilip bugingi kúnde ameliyatqa engizilmekte.

Juwmaqlap aytqanda Máhálleniń "belsendi" modelin engiziw, onı xalıqtıń mashqalaların tikkeley sheshiw hám aymaqtı rawajlandırıw ushın zárúr resurs hám imkaniyatlar menen támiyinlew jolǵa qoyılıwı názerde tutılǵan, isbilermenlikti rawajlandırıw, xalıqtıń bántligin támiyinlew hám kámbaǵallıqtı qısqartıw máseleleri boyınsha rayon (qala) hákiminiń járdemshileri insan qadiri ushın principi tiykarında jumıs alıp barıw mexanizmin jańasha zamanagóylestiriw boyınsha kórsetpeler rawajlanıw strategiyasında belgılep berildi. Tikkeley Prezidentimiz usınısı menen belgilengen bul mexanzm búgingi kúnde ámelge asırılıp óz nátiyjelerin bermekte.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ózbekstan Respublikası Konstituciyası-Toshkent sh «O‘zbekiston» 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28. 01. 2022 yil. PF-60-son 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi.
3. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi-Toshkent «O‘zbekiston» 2023.
4. Toremuratova G. B. Ózbekstannıń eń jańa tariyxı. Oqıw qollanba. Nókis «Ilimpaz» 2024

KADRLAR TAYARLAW MILLIY BAǴDARLAMASÍNÍŃ QARAQALPAQSTANDA ÁMELGE ASÍRÍLÍW HÁREKETLERI

B. U. Temirxanov - assistent-oqıtıwshı
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti

Annotation: Development of science in Karakalpakstan, attention to scientists, reforms in personnel training, creating conditions for young scientists.

Keys: personnel, Karakalpakstan, resolution, science, program, national, reform, academy, state, institute, laboratory, scientists

Annotatsiya: Qoraqalpog‘istonda ilm-fanni rivojlantirish, olimlarga e’tibor qaratish, kadrlarni tayyorlashda islohatlar, yosh olimlarga sharoitlar qilish.

Kalit: kadrlar, Qoraqalpog‘iston, qaror, ilm, dastur, milliy, islohat, akademiya, davlat, institute, laboratoriya, olimlar

Аннотация: Развитие науки в Каракалпакстане, внимание к ученым, реформы в подготовке кадров, создание условий для молодых ученых.

Ключи: кадры, Каракалпакстан, постановление, наука, программа, национальная, реформа, академия, государство, институт, лаборатория, ученые.

1996-1997-jıllar respublika ekonomikası hám turmısınıń barlıq tarawların reformalawda kóp tárepleme túpkilikli burılıs jılları boldı. Reformalar baslanǵanınan berli birinshi márte ekonomikada real ósiwge erisildi. Jalpı ishki ónim kólemi (1996-jılı 1, 6 procentke hám 1997-jılı 5, 2 procentke) ,

kapital qoyılmalar (sáykes túrde 7 procentke hám 17 procentke) , sanaat ónimleri (6 procentke hám 6, 5 procentke) , xalıqqa pullı xızmet kórsetiw (10 procentke hám 22, 3 procentke) aldınǵı jılǵa salıstırǵanda ósti. Inflyaciya dárejesin tómenletiwge erisildi, byudjet jetispewshiligi belgilengen parametrlerden artpadı.

Kadrlar tayarlaw sistemasın túpten reformalawdı Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń "1996-jilda social-ekonomikalıq rawajlandırıw juwmaqları hám 1997-jilda ekonomikalıq reformalardı tereńlestiriwdiń tiykarǵı baǵdarları haqqında"ǵi 1997-jil 28-fevraldaǵı 116-sanlı qararı baslap berdi.

Baǵdarlamanı úsh basqıshta ámelge asırıw kórsetip ótildi: birinshi basqısh (1997-2001-jıllar) - kadrlar tayarlaw sistemasınıń unamlı potencialın saqlap qalıw tiykarında onı reformalaw hám rawajlandırıw ushın huqıqıy, kadrlar, ilimiy-metodikalıq, finanslıq-materiallıq sharayatlar jaratıw; ekinshi basqısh (2001-2005-jıllar) - Milliy baǵdarlamanı tolıq kólemde ámelge asırıw, onı orınlaw boyınsha toplanǵan tájiriybeni, miynet bazarınıń rawajlanıwın hám real sociallıq-ekonomikalıq sharayatlardı esapqa alǵan halda dúzetiwler kirgiziw; úshinshi basqısh (2005 hám keyingi jıllar) - toplanǵan tájiriybeni analizlew hám ulıwmalastırıw tiykarında, mámleketti sociallıq-ekonomikalıq rawajlandırıw perspektivalarına muwapıq kadrlar tayarlaw sistemasın jetilistiriw hám jánede rawajlandırıw [1, 232].

Bul hújjet qabıl etilgennen soń orınlarda, sonıń ishinde Qaraqalpaqstanda Baǵdarlamanıń tiykarǵı qaǵıydaların turmısqa engiziw boyınsha bir qatar ilajlar ámelge asırıldı. Máselen, 1997-jılı 23-avgust kúni Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesinde "Bilimlendiriw jumısların rawajlandırıw hám kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlamasın islep shıǵıw" máselesine baǵıshlanǵan májilis bolıp ótti. Joqarǵı Keńes baslıǵı T. Kamalov respublika húkimetine (S. Avezmatov) "respublikamızda ilimpazlarǵa bolǵan itibardı kúsheytiw maqsetinde paytaxtımızda "Ilimpazlar úyi" imaratın, fundamentallıq kitapxana qurıw hám jańa kitaplar menen tolıqtırıw, A. Dosnazarov kóshesi boyınan salınatuǵın 16-bólme jaydı ilimpazlar ushın ajıratıw boyınsha imkaniyatların qarastırıw, keleshekte paydalanıwǵa tapsırılatuǵın kóp bólmeli jaylardan birin ilim doktorlarına qurıp beriw" hám basqa da tapsırmalar beriledi. Sonday-aq, ilimpazlarǵa materiallıq járdem beriw maqsetinde "Ilim" qorın dúziw, jas ilimpaz kadrlardı tayarlaw máselelerine itibar qaratıldı [2, 127].

Ayrıqsha tapsırmalar ÓzR Ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan bólimine qaratılıp, ilimpazlar qatarın ilimiy dárejege iye jas kadrlar menen tolıqtırıw boyınsha rejesin islep shıǵıw hám usı rejeni ámelge asırıw boyınsha shólkemlestiriw jumısların baslaw, ilimpazlardıń tiyisli tarawlar, shólkemler menen tikkeley baylanıs ornatıp, olarǵa óz rejeleri menen joybarların usınıs etiw hám birge islesiw máselelerin dástúrge aylandırıw, bólim institutları, laboratoriyalarınıń hám basqa da shaqapshalarınıń materiallıq bazasın túp-tiykarınan jańalaw boyınsha perspektivaların názerde tutatuǵın rejeler joybarın islep shıǵıw, ilim tarawların rawajlandırıw, ilim jetiskenliklerin ámeliyatqa engiziw máselelerinde ushırasıp atırǵan mashqalalardı úyreniw, bólimniń jumısın qayta tiklew, ilimpazlardıń iskerligine baha berip, olardıń qatarın jas alımlar menen tolıqtırıw, sırt el ilimiy orayları menen tıǵız baylanıslardı ornatıw imkaniyatların izlew hám tájiriybe almasıw boyınsha tiyisli usınıslar beriw, anıq ilajlar kóriw zárúr ekenligi bildirildi [3, 41].

Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesiniń Baslıǵı T. Kamalov óz sózinde "Elimizde ámelge asırılıp atırǵan reformalar arasında bilimlendiriw sistemasındaǵı ózgerislerge, jańalanıwlarǵa, sıpatında jańa basqıshqa kóteriliwine, ulıwmalastırıp aytqanda bilimlendiriw hám onnan ajıralmaytuǵın ilim reformalarına ayrıqsha itibar qaratıwımız kerek" dep atap ótedi. Sonıń menen birge, bilimlendiriw hám ilim tarawındaǵı kemshiliklerge de ayrıqsha toqtap ótip, respublikamızda jańa ilimiy mekteplerdiń qáliplespey atırǵanı, shet ellerde basıp shıǵarılıp atırǵan ilimiy shıǵarmalardıń azlıǵı, "Qaraqalpaqkitap" akcionerlik jámiyetiniń kitap qorlarında ilimpazlarımızdıń ilimiy shıǵarmaları jıynalıp atırǵanı táshwishke salatuǵının aytadı. "Xalqımızdıń tariyxın obektiv tárizde kórsetetuǵın, biziń biybaha qádiriyatlarımız haqqında ilimiy jumıslar jeterli dárejede ámelge asırılmay atır. Ilimpazlarımızdıń ilimiy jumıslarınıń nátiyjeleri respublikanıń xalıq xojalıǵına aytarlıqtay engizilmey atır. Respublikamız ilimpazları basqa tuwısqan respublikalar, shet el ilimpazları, ilimiy oraylar menen ilimiy baylanıslarǵa iye emes. Sol sebepli óz ilim doktorlarımızdıń aldına kóplegen máseleler qoyamız. Onıń eń áhmiyetlisi kadrlar tayarlaw, ilimiy shıǵarmaları menen

Qaraqalpaqstandı dúnyaǵa tanıtıw, úlkemizdiń mádeniy turmısına jedel túrde qatnasıw, ózleriniń ashqan oylap tabıwların respublikamızdıń xalıq xojalığına engiziw, Prezidentimiz alıp barıp atırǵan ishki hám sırtqı siyasatın xalqımızǵa túsindiriwde ózleriniń salmaqlı úlesin qosıw hám taǵı basqa máselelerdi aytıwımız múmkin" - dedi [4, 78].

Bul talaplar tek ǵana Qaraqalpaqstan emes, al Ózbekstan ilimpazlarına, atap aytqanda, Ilimler akademiyasına bildirilgen sın pikirler edi. Bizge belgili, 1995-jıldıń ózinde Ilimler akademiyası sistemasınan ilimiy kadrlardıń ketiwi dawam etip atırǵan edi: usı jılı 11 ilim doktorı hám 74 ilim kandidatı basqa jumıs ornına ótip ketken. Xızmetkerlerdiń ulıwma sanı 3497 adamdı qurap, 505 ilim doktorı hám 1649 ilim kandidatları óz jumısların dawam ettirip atırǵan edi [5, 6]. Biraq 1997-jılǵa kelip ÓzFA Qaraqalpaqstan bólimine ajıratılǵan ilimiy xızmetkerler sanı 15% qısqartılǵan.

Milliy ǵárezsizliktiń qolga kirgiziliwi áhmiyetli tariyxiy waqıya bolip, Ózbekstan Respublikası ekonomikası hám mádeniyatının barlıq tarawların rawajlandırıw imkanın berdi. Jańa qáwip-qáterler, jańa imkaniyatlar turaqlı rawajlanıw ushın mámlekettiń bar potencialınan keńnen paydalanıw zárúrligin júzege keltirdi. Mámleketimizdiń jedel rawajlanıwın támiyinlewde dástúriy túrde úlken imkaniyatlarǵa iye bolǵan ilim tarawına ayrıqsha áhmiyet berildi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент, 2009. 232-б.
2. ЦГА РК, ф. М. 576, оп. 1, д. 547, л. 127.
3. ЦГА РК, ф. М. 576, оп. 1, д. 547, л. 41.
4. ЦГА РК, ф. М-576, оп. 1, д. 652, л. 78.
5. Абдуллаев Ж. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси тизимида юксак малакали кадрлар таёрлашнинг долзарб муаммолари // «Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси тизимида юксак малакали кадрлар таёрлашнинг долзарб муаммолари» мавзусидаги Республика илмий-назарий семинарии тезислари. – Тошкент, 1995. 6-б.

O‘ZLIKNI ANGLASH- JAMIYAT RIVOJIGA TASIRI VA QADRIYAT SIFATIDA ANGLASHINI IFODALOVCHI TUSHUNCHA

Toremuratova Gulnaz Barlikbaevna
Tarix va ijtimoiy fanlar kafedrasi assistent oqituvshisi

Annotatsiya Ushbu maqolada o‘zlikni anglash tarixi, milliy tarbiya imkoniyatlari, urf-odatlar, an’analar, qadriyatlar va millatga mansubligi, shakl va ko‘rinishlarda, turli darajalarda namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: o‘zlikni anglash, manfaatlarini himoya qilish, ma’naviy-ruhiy ehtiyoj, shakli, voqea-hodisalar.

Abstract In this article, the history of self-awareness, the possibilities of national upbringing, customs, traditions, values, and state affiliation are reflected in various forms and manifestations, at different levels.

Keywords: self-awareness, protection of interests, spiritual and moral need, form, events.

Аннотация В данной статье история самосознания, возможности национального воспитания, обычаи, традиции, ценности и национальная принадлежность проявляются в различных формах и проявлениях, на разных уровнях.

Ключевые слова: самосознание, защита интересов, духовно-нравственная потребность, форма, события.

Mamlakat rahbarining “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi farmonida [1, 05. 07. 2017 yildagi PF-5106-son] o‘smirlar xulqida negativ axloqiy shakllarni bartaraf qilishda milliy tarbiya imkoniyatlaridan samarali foydalanish yo‘llari ochib berilgan. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida yoshlarni ma’naviy yetuk va jismonan sog‘lom, vatanparvar va fidoyi etib tarbiyalash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi.

O‘zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi. Isbottalab bo‘lmagan ushbu haqiqat davlat siyosatiga aylanishi zarur. Ayni chog‘da o‘zlikni anglash insonning o‘z o‘tmishi va ajdodlari tarixini bilish va qadrlashidan boshlanishini uqtirmoqda. Darhaqiqat, o‘zini anglayotgan, o‘zini tushunayotgan har bir odam qanday oilada dunyoga kelgani, o‘z ajdodlari kimlar bo‘lgani, ota-bobolari nimalar bilan shug‘ullangani va qanday umr kechirganini bilib olishga intiladi. Ularning fazilatlari, qadriyatga aylanib ketgan moddiy va ma’naviy meroslari bilan faxrlanib yashaydi. O‘z naslu nasabini bilish, kelib chiqishini o‘rganish har bir kishining bu hayotda omonat yoki tasodifiy emasligini anglashga imkon beradi. Inson tarixni qanchalik keng va chuqur anglasa, insoniyat olamiga shunchalik ko‘proq qiziqadi, uni tushunish va mazmun-mohiyatini anglashga, inson va hayot, insoniyat va mavjudot o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishga, xullas, insoniyat tarixi bilan qiziqishga harakat qiladi. Aksincha, u o‘z tarixini qanchalik unutsa, o‘zligini shunchalik unutadi. Bunday hodisa bashariyat tarixida – turli makon va zamonda, turli holatlarda yuz bergan. U odamzodni hayotni tushunish, qonuniyatlarini bilib olish, olamni anglash va o‘zini oliy mavjudot sifatidagi qadriyatini idrok etish orqali butun insoniyat tarixini anglashga da’vat etadi. Bunday noyob ma’naviy-ruhiy ehtiyoj komillik va yetuklikka intilish tuyg‘usini uyg‘otadi. Ana shu ichki tuyg‘u insonning o‘z o‘tmishi, ajdodlari, ulardan qadriyat sifatida qolgan moddiy va ma’naviy merosga qiziqish bilan qarashni taqozo etadi. Bunday ma’naviy-ruhiy ehtiyoj uning tarixiy xotirasi teranlashishiga, tarixiy falsafasining shakllanishiga, shu falsafa va tafakkur orqali o‘zining hayotdagi o‘rnini aniq belgilab olishiga imkoniyat yaratadi, istiqbolini ko‘ra olishga rag‘batlantiradi. Tarixni bilmagan, anglamagan, uni qadrlamagan, tarixdan saboq olmagan odam nafaqat olis va yaqin ajdodlari qanday yashagani, o‘zi mansub bo‘lgan millat qanday shakllangani, balki o‘z kelajagini ham tasavvur qila olmaydi.

O‘zlikni anglash – insonning o‘zini alohida vujud sifatida butun borliqdan ajrata bilishi, baholashi va qadriyat sifatida anglashini ifodalovchi tushuncha. O‘zlikni anglash shaxsning o‘zini haqiqiy inson muayyan moddiy va ma’naviy boyliklarning egasi va ular uchun mas’ul ekanini, yagona til, urf-odatlar, an’analar, qadriyatlar va davlatga mansubligini, manfaatlar hamda ehtiyojlar umumiyligini tushunib yetishi jarayonida shakllanadi. O‘zlikni anglash jamiyat oldida turgan vazifalarni to‘g‘ri anglash, ijtimoiy tajribalardan foydalanish qonuniyatlarini bilish, Vatan, millat oldidagi mas’uliyat tuyg‘usi hamdir. O‘zlikni anglash mudom tarixiy rivojlanib boradigan shakl va ko‘rinishlarda, turli darajalarda namoyon bo‘ladi. Uning birinchi shaklida inson his etish orqali o‘zini tabiatdan, tevarak-atrofdagi narsa va hodisalardan ajrata biladi. O‘zlikni anglashning ikkinchi shakli yanada yuqori darajada namoyon bo‘lib, unda inson o‘zini biror-bir jamoa, u yoki bu madaniyatga tegishli ekanligi orqali anglaydi. Va nihoyat, uchinchi, eng yuqori daraja – o‘zini “men” orqali boshqalar nuqtai nazaridan baholashi, erkinligini his etgan holda har bir harakatiga bo‘lgan mas’uliyatni his etishi, o‘zi qilayotgan ishlarining to‘g‘ri-noto‘g‘riligi, haq yoki nohaqligini nazorat qila bilishidir. Bunda insonning dunyoqarashi, ma’naviyati va ma’rifatligi, uning individual tarzda shakllangani bilan belgilanadi. O‘zlikni anglashning shakllanish jarayoni va omillari Sharq hamda G‘arb allomalari tomonidan har taraflama o‘rganilgan. Sharq allomalaridan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Forobiy, Ibn Sino, Nasafiy, Navoiy, Mirzo Ulug‘bek, Bobur [2, 34] va boshqalar o‘zlikni anglashning ruhiy, botiniy jihatlarini, inson ma’naviyatining tarkibiy qismi, olam va odam munosabatini bilish asosi ekani kabi masalalarga e’tibor qaratganlar. G‘arb allomalaridan Suqrot, F. Bekon, T. Gobbs, R. Dekart, F. Nisshe, Z. Freyd, E. Erikson, V. Gegel, I. Kant, N. Berdyayev va boshqalar o‘zlikni anglashning zohiriy jihatlarini, uni ijtimoiy borliq, makon va zamonning faol ijodkorligi omili sifatida o‘rganganlar. “Individual ong – o‘zini anglashdir”, deb yozadi I. Kant. Tarixiy zaruriyat ostida “insonning jamiyat va boshqa kishilar bilan munosabatlari jarayonida o‘zini nazorat etish va o‘zini idora qilish kabi hayotiy muhim vosita sifatida paydo bo‘lgan. Agar mehnat va jamiyat paydo bo‘lmaganida kishida o‘zlikni anglash ham shakllanmas edi. Shunday ekan, o‘zlikni anglashsiz jamiyat va haqiqiy insoniy mehnat ham muvaffaqiyatli rivojlanmas edi”.

Kishidagi individual ong, o‘zlikni anglash, o‘zini nazorat etish, boshqarish tarixiy rivojlanish jarayonida, mehnat va ijtimoiy munosabatlar ta’sirida shakllana borgan. XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida yangi davr faylasuflari va nemis mumtoz faylasuflari tomonidan rivojlantirilgan o‘zlikni anglash to‘g‘risidagi qarashlar ham e’tiborga molikdir. Jumladan, yangi davr ijtimoiy-siyosiy

ta’limotlarida xususan, Dekart qarashlarida o‘zlikni anglash “cogito ergo sum” tushunchasi orqali ifodalangan. Dekart “Agar men har qanday narsa va hodisa haqida fikr yuritadigan bo‘lsam, men o‘zimni subyekt sifatida mavjudligimni his qilaman”, degan. O‘zlikni anglash – bu faqat individual hodisa yoki jarayon bo‘lmay, balki jamoa yoki birorbir xalqning maqsadli faoliyatidan ham iborat. Shu nuqtai nazardan ham milliy o‘zlikni anglashning etnopsixologik jihatlarini tadqiq qilish shartdir. Masalan, uni shaxs (millat vakili) va guruh (etnos) , millat va boshqa millat, an’anaviy ong va zamonaviy mentalitet, etnos va superetnos ongi, milliy o‘zlikning mehnat faoliyatida, millatlararo munosabatlarda, turmush tarzida namoyon bo‘lishi kabi yo‘nalishlarda ochib berish mumkin. Gegel birinchi bo‘lib ruh bilan o‘zlikni anglash masalasini uyg‘unlikda qaradi. “Bilishning haqligi o‘zlikni anglashdadir, o‘zlikni anglash esa bilishning asosidir, chunki boshqa predmetni har qanday bilishning mavjudligi o‘zlikni anglashdadir. Men bilamanki, predmet meniki (u mening tasavvurim) , shuning uchun uni bilganimda o‘zimni anglayman”. Gegel o‘zini anglashni: 1) o‘z-o‘zi uchun mavjud, “yolg‘iz o‘zini anglash” yoki o‘z nafsiga berilgan o‘zini anglash; 2) yolg‘iz o‘zini anglashning boshqa o‘zini anglashga o‘tishi yoki yakka va umumiylikning birlashishi; 3) bir-biriga yaqinlashgan o‘zini anglash, ya’ni “umumiy o‘zini anglash” darajasiga o‘tishiga ajratadi. Keyin u ushbu bosqichlarning falsafiy-psixologik mohiyati va mexanizmlari haqida fikr yuritadi.

Xulosa qilib aytsak o‘zlikni anglash, vaziyatni idrok etish, yuzaga kelgan muammoga oqilona yondashish emas, kimningdir, goho “dohiy”larning da’vosi, shiori ommani harakatga keltiradi. Shuning uchun omma irratsionalga, hissiyotlarga to‘la baqiriqqa, da’vatga bo‘ysunadi. Bugungi kunda o‘zlikni anglash ijtimoiy siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishni, bo‘layotgan voqea-hodisalarni teran anglab yetishni bildiradi. O‘zligini anglagan shaxs, ayniqsa, yoshlarimiz har qanday mafkuraviy xurujlarga berilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. M. Mirziyoyevning “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi Farmoni. Xalq so‘zi, 2017-yil 6-iyul.

2. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. (J. V: Ilmiy risolalar) . – T.: Ma’naviyat, – 2010. – 304 b.

3. Ma’naviyat yulduzlari. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. Toshkent, – 1999. – 146-147 b.

4. Taylakov va boshqalar. Voyaga yetmaganlar orasida jinoyatchilik va huquqbuzarlikka moyil o‘quvchilarni tarbiyalashning ijtimoiy-pedagogik vositalari va texnologiyalari. Monografiya. III tom. Toshkent: “Navro‘z” nashriyoti, 2019 yil. 320

MUSTAQILLIK YILLARIDA QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASI

Z.B.Ubayxanova - talaba
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Maqolada mustaqillik yillarida Qoraqalpog‘iston Respublikasining siyosiy-huquqiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishi, yangi tarixiy bosqichning boshlanishi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: mustaqillik yillari, tarixiy bosqich, ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar, maqomi, rivojlanish.

Аннотация: В статье обсуждается политико-правовое, экономическое и культурное развитие Республики Каракалпакстан в годы независимости, начало нового исторического этапа.

Ключевые слова: годы независимости, исторический этап, социально-экономические программы, статус, развитие.

Annotation: The article discusses the political, legal, economic, and cultural development of the Republic of Karakalpakstan during the years of independence and the beginning of a new historical stage.

Keywords: years of independence, historical stage, socio-economic programs, status, development.

O‘zbekiston Respublikasining tarkibiy qismi bo‘lgan Qoraqalpog‘iston Respublikasi o‘zining boy tarixiga, mustahkam madaniy ildizlariga va xalqaro miqyosda e’tirof etilgan milliy qadriyatlariga ega. 1991-yilda O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng, Qoraqalpog‘iston hayotida ham yangi tarixiy bosqich boshlandi. Mustaqillik yillari Qoraqalpog‘iston Respublikasining siyosiy-huquqiy maqomini mustahkamlash, iqtisodiy va madaniy rivojlanishini ta’minlash davri bo‘ldi.

Qoraqalpog‘iston xalqi o‘z tarixida turli siyosiy tizimlar, iqtisodiy muammolar va ekologik inqirozlar (ayniqsa Aral fojiasi) ni boshdan kechirdi. Shunga qaramay, mustaqillik yillarida bu hududda ijtimoiy barqarorlikni saqlash, iqtisodiy tiklanish va milliy o‘zlikni mustahkamlash yo‘lida keng qamrovli islohotlar amalga oshirildi.

1. Qoraqalpog‘iston Respublikasining tarixiy shakllanishi

Qoraqalpog‘iston hududi qadimdan Amudaryo quyi oqimida joylashgan bo‘lib, bu yerda qadimgi Xorazm sivilizatsiyasi shakllangan. Qoraqalpoqlar xalq sifatida XV–XVI asrlarda shakllangan bo‘lib, ularning madaniy va etnik ildizlari turkiy xalqlar tarixiga borib taqaladi.

XX asr boshlarida, 1924-yilda SSSR tarkibida milliy-davlat chegaralarini belgilash natijasida Qoraqalpog‘iston Muxtor viloyati tashkil etildi. 1932-yilda esa u Qoraqalpog‘iston Avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasi maqomini oldi. 1936-yilda Qoraqalpog‘iston O‘zbekiston SSR tarkibiga kiritildi. Shu tariqa, qoraqalpoq xalqi o‘zining siyosiy-huquqiy maqomini saqlab, respublika darajasida rivojlanish imkoniga ega bo‘ldi [6, 15].

Mustaqillikka qadar bo‘lgan davrda Qoraqalpog‘iston iqtisodiy jihatdan O‘zbekistonning boshqa hududlariga nisbatan orqada qolgan, ekologik muammolarga duch kelgan mintaqa sifatida e’tirof etilgan. Aynan shu sababli, 1991-yildan keyingi davrda davlat siyosatining asosiy e’tibori Qoraqalpog‘istonning barqaror rivojlanishiga qaratildi.

2. Mustaqillik davrida siyosiy va huquqiy islohotlar.

1993-yil 9-yanvarda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi asosida Qoraqalpog‘iston Respublikasining maqomi aniq belgilab berildi. Konstitutsiyaning 70–75-moddalarida Qoraqalpog‘istonning suveren huquqlari, o‘zining Konstitutsiyasi, Joqargi Kenesi va hukumati mavjudligi qayd etilgan [2, 28].

Shuningdek, Qoraqalpog‘iston Respublikasi O‘zbekiston tarkibidagi suveren respublika sifatida o‘z qonunlarini qabul qilish huquqiga ega. Bu norma mamlakat tarixida birinchi bor konstitutsiyaviy darajada mustahkamlab qo‘yildi.

Mustaqillik yillarida siyosiy tizimni yangilash jarayoni Qoraqalpog‘istonda ham faol kechdi. Demokratik institutlar, mahalliy hokimiyat organlari va fuqarolik jamiyatining rivoji uchun huquqiy asoslar yaratildi. 1994-yilda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilindi, unda xalq hokimiyati, fuqarolarning erkinliklari va respublika mustaqilligining kafolatlari aniq belgilandi.

Bundan tashqari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Kengashi o‘z faoliyatida qonun chiqaruvchi organ sifatida mustaqil yo‘nalishga ega bo‘lib, O‘zbekiston Oliy Majlisi bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi. Shu orqali mintaqada siyosiy barqarorlik, millatlararo totuvlik va ijtimoiy hamjihatlik ta’minlandi.

3. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bosqichlari

Mustaqillik yillarida Qoraqalpog‘iston iqtisodiyoti tubdan yangilandi. Dastlabki yillarda mintaqa iqtisodiyoti asosan paxta yetishtirish, baliqchilik va chorvachilikka tayanardi. Ammo 2000-yillardan boshlab, iqtisodiy diversifikatsiya yo‘lga qo‘yildi: sanoat, qurilish, xizmat ko‘rsatish, turizm va transport sohalarida yangi imkoniyatlar ochildi.

2017-yildan boshlab Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida Qoraqalpog‘istonda kompleks ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar amalga oshirildi. Jumladan:

-“Qoraqalpog‘iston – 2023” dasturi doirasida 200 dan ortiq yangi korxonalar ishga tushirildi;

-Nukus shahrida erkin iqtisodiy zona tashkil etilib, xorijiy investitsiyalar jalb qilindi;

-Aralbo‘yi hududlarini rivojlantirish bo‘yicha maxsus davlat dasturi qabul qilindi.

Aral dengizining qurishi oqibatida yuzaga kelgan ekologik falokat Qoraqalpog‘iston hayotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. Shu bois BMT, UNDP, va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda ekologik muvozanatni tiklash, aholi salomatligini himoya qilish va ichimlik suvi ta’minotini yaxshilash bo‘yicha loyihalar amalga oshirilmoqda. 2021-yilda esa BMT tomonidan Qoraqalpog‘iston hududi “Insoniyat ekologik innovatsiya mintaqasi” deb e’lon qilindi [4, 20].

4. Madaniyat, ta’lim va ilm-fan sohasidagi yutuqlar

Mustaqillik yillari Qoraqalpog‘iston madaniy hayotida yangi davrni boshlab berdi. Xalqning o‘z madaniy merosiga bo‘lgan qiziqishi oshdi, milliy qadriyatlar, xalq og‘zaki ijodi va san’atga bo‘lgan e’tibor kuchaydi. Nukusdagi I. V. Savitskiy nomidagi Davlat san’at muzeyi dunyoda tan olingan madaniyat markaziga aylandi. Muzeyda Markaziy Osiyoning eng yirik modernist san’at kolleksiyasi saqlanadi va u Qoraqalpog‘istonni madaniy jihatdan dunyoga tanitmoqda [5, 23].

Ta’lim tizimi ham tubdan yangilandi. Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti, Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, Qoraqalpog‘iston tibbiyot instituti va boshqa oliygohlar yoshlarning sifatli ta’lim olishiga keng yo‘l ochdi. 2019-yildan boshlab xalqaro ta’lim dasturlari asosida ingliz tilida o‘qitiladigan fakultetlar tashkil etildi. Maktablarda zamonaviy texnologiyalar joriy etilib, “Raqamli ta’lim” konsepsiyasi amalga oshirilmoqda.

Ilm-fan sohasida ham yangilanish jarayoni davom etmoqda. Qoraqalpoq olimlari ekologiya, tarix, tilshunoslik va arxeologiya yo‘nalishlarida muhim tadqiqotlar olib bormoqdalar. Aralbo‘yi hududida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar global ekologik muammolar yechimida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

5. Qoraqalpog‘istonning O‘zbekiston taraqqiyotidagi o‘rni

Qoraqalpog‘iston Respublikasi O‘zbekistonning iqtisodiy, madaniy va siyosiy hayotida muhim o‘ringa ega. Bu mintaqa O‘zbekistonning shimoliy hududlarini Qozog‘iston va Xorazm bilan bog‘laydigan strategik yo‘lak sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Qoraqalpog‘iston xalqining mehnatsevarligi, bunyodkorligi va totuvligi tufayli mintaqada ijtimoiy barqarorlik saqlanib kelmoqda. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston hukumati Qoraqalpog‘istonni har tomonlama qo‘llab-quvvatlab, sarmoya va infratuzilma loyihalarini kengaytirib bordi. Bugun Qoraqalpog‘iston Respublikasi mamlakatning umumiy taraqqiyoti va barqarorligining ajralmas qismidir.

Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinib turibdiki, mustaqillik yillari Qoraqalpog‘iston Respublikasi uchun yangilanish va yuksalish davri bo‘ldi. Siyosiy-huquqiy maqomi mustahkamlandi, iqtisodiy rivojlanish yo‘lga qo‘yildi, ekologik va ijtimoiy muammolar bosqichma-bosqich hal etilmoqda. Madaniyat, ta’lim va ilm-fan sohalarida yangi bosqich boshlandi.

Bugungi kunda Qoraqalpog‘iston O‘zbekistonning mustahkam bir qismi sifatida mintaqaviy va global miqyosda o‘z o‘rnini topmoqda. Bu jarayon xalqning birdamligi, hukumat siyosatining oqilonaligi va xalqaro hamkorlik natijasidir. Mustaqillik yillarida qo‘lga kiritilgan yutuqlar — bu faqatgina tarixiy bosqich emas, balki kelajak avlodlar uchun barqaror taraqqiyot poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Nukus, 2021.
3. Karimov I. A. *O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
4. Mirziyoyev Sh. M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. Savitskiy I. V. nomidagi Qoraqalpoq Davlat san’at muzeyi arxivi materiallari.
6. Qodirov B., Allambergenov S. *Qaraqalpaqstan tariyxı: XX–XXI ásirler*. – Nókis: Bilim, 2022.

MARKAZIY OSIYODA MEDIASAVODXONLIK DARAJASIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

A.B.Urazimbetov - *PhD. v.v.b dotsent*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Maqolada mediasavodxonlik tushunchasi, Markaziy Osiyoda mediasavodxonlik darajasiga ta’sir etuvchi omillar, madaniy mediasavodxonlik tushunchasini shakllantirish haqida muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: mediasavodxonlik, Markaziy Osiyo, omillar, ijtimoiy tarmoqlar, madaniy mediasavodxonlik .

Аннотация: В статье обсуждается понятие медиаграмотности, факторы, влияющие на уровень медиаграмотности в Центральной Азии, и формирование понятия культурной медиаграмотности.

Ключевые слова: медиаграмотность, Центральная Азия, факторы, социальные сети, культура медиаграмотности.

Annotation: The article discusses the concept of media literacy, factors affecting the level of media literacy in Central Asia, and the formation of the concept of cultural media literacy.

Keywords: media literacy, Central Asia, factors, social networks, cultural media literacy.

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida inson faoliyatining barcha jabhalari raqamli makonga ko‘chib bormoqda. Internet tarmoqlari, ijtimoiy media platformalari va raqamli kommunikatsiya vositalarining keng tarqalishi odamlarning fikrlash tarzi, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu o‘rinda mediasavodxonlik masalasi jamiyatning intellektual va madaniy taraqqiyoti uchun strategik ahamiyat kasb etadi [3, 5].

Mediasavodxonlik – bu shaxsning turli media manbalaridan olingan axborotni anglash, tahlil qilish, baholash va undan mas’uliyat bilan foydalanish qobiliyatidir. Boshqacha aytganda, bu nafaqat media kontentni iste’mol qilish, balki uni ongli ravishda qabul qilish, manipulyativ yoki soxta ma’lumotlarni tanib olish, shuningdek, o‘z fikrini to‘g‘ri ifoda etish san’atidir.

Markaziy Osiyo mintaqasi — O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmanistondan iborat bo‘lib, har biri o‘ziga xos siyosiy tizim, iqtisodiy imkoniyat va madaniy qadriyatlarga ega. Mintaqadagi davlatlar mustaqillik yillarida raqamli sohada katta yutuqlarga erishgan bo‘lsalar-da, mediasavodxonlik darajasi mamlakatlar kesimida turlicha shakllangan. Ushbu maqolada mediasavodxonlik darajasiga ta’sir etuvchi asosiy ijtimoiy, iqtisodiy, ta’limiy, siyosiy va texnologik omillar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi [3, 20].

1. Ijtimoiy omillar

Markaziy Osiyoda mediasavodxonlik darajasini shakllantiruvchi eng muhim omillardan biri bu ijtimoiy muhit va aholining tarkibiy xususiyatlaridir. Mintaqada aholining qariyb 60 foizdan ortig‘ini 35 yoshgacha bo‘lgan yoshlar tashkil etadi. Bu esa, o‘z navbatida, internet va raqamli texnologiyalarni tez o‘zlashtiruvchi ijtimoiy qatlamning mavjudligini anglatadi.

Yoshlar orasida axborotni asosan ijtimoiy tarmoqlar – Telegram, Instagram, TikTok, YouTube orqali olish holati keng tarqalgan. Ammo shu bilan birga, bu holat axborot sifati va tanqidiy fikrlash madaniyati bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqarmoqda. Yoshlarning ko‘pchiligi axborot manbalarining ishonchliligini tekshirmasdan, ularni haqiqat deb qabul qiladi.

Shuningdek, mintaqada shahar va qishloq aholisi o‘rtasida raqamli tafovut mavjud. Qishloq joylarda internet sifati past, kompyuter savodxonligi yetarli emasligi sababli mediasavodxonlik darajasi ham pastligicha qolmoqda. Shahar aholisi esa tezkor internet va zamonaviy axborot oqimiga yaqin bo‘lgani bois, ularda media madaniyat tezroq shakllanmoqda.

2. Ta’limiy omillar

Mediasavodxonlikning rivojlanishida ta’lim tizimi hal qiluvchi o‘rin tutadi. Mintaqa davlatlarida maktab va oliy ta’lim muassasalarida media madaniyatni o‘rgatish tizimi endi-endi shakllanmoqda. Masalan, O‘zbekistonda “Raqamli ta’lim” konsepsiyasi doirasida o‘qituvchilar va

o‘quvchilar uchun raqamli resurslardan foydalanish madaniyatini shakllantirish choralari ko‘rilmoqda.

Qozog‘iston tajribasida esa mediasavodxonlik alohida o‘quv moduli sifatida ayrim universitetlarda joriy etilgan. Qirg‘iziston va Tojikistonda esa bu borada xalqaro tashkilotlar, xususan UNESCO, USAID va Deutsche Welle akademiyasi tomonidan loyihalar amalga oshirilmoqda [2, 17].

Ta’lim tizimida mediasavodxonlikni rivojlantirishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

-o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish;

-o‘qituvchilarni media manbalardan to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatish;

-ijtimoiy tarmoqlarda axborot madaniyatini oshirish;

-yoshlarni soxta xabarlar (fake news) dan himoya qilishga o‘rgatish.

Demak, mediasavodxonlik ta’lim tizimining ajralmas qismi sifatida yosh avlodni raqamli xavflardan himoya qilishga xizmat qiladi.

3. Iqtisodiy va texnologik omillar

Mintaqadagi davlatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi mediasavodxonlik bilan bevosita bog‘liq. Qozog‘iston iqtisodiy jihatdan nisbatan kuchli mamlakat bo‘lgani bois, raqamli infratuzilma, internet tezligi va texnologik imkoniyatlar bu yerda yuqoriroq. Bu esa fuqarolarning media manbalar bilan faol ishlashiga sharoit yaratgan.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturi asosida internet infratuzilmasi sezilarli darajada kengaydi. Natijada aholining 80 foizidan ortig‘i internetdan foydalanish imkoniga ega bo‘ldi. Shu bilan birga, media savodxonlik darajasini oshirish uchun mobil ilovalar, onlayn o‘quv platformalar va blogerlik madaniyati ham rivojlanmoqda [1, 2].

Texnologik imkoniyatlar kengaygani sari axborot oqimi ham kuchaymoqda. Bu esa axborot shovqini va dezinformatsiya muammosini keltirib chiqarmoqda. Shuning uchun ham texnik sharoit bilan bir qatorda axborot madaniyatini oshirish zarur bo‘ladi.

4. Siyosiy va huquqiy omillar

Markaziy Osiyo mamlakatlarida so‘nggi yillarda so‘z erkinligini ta’minlash, jurnalistik faoliyatni qo‘llab-quvvatlash hamda axborot makonini huquqiy jihatdan tartibga solish bo‘yicha islohotlar amalga oshirilmoqda. Ammo bu borada mamlakatlar o‘rtasida sezilarli farqlar mavjud.

O‘zbekistonda “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi qonun, “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi qonun va Prezident farmonlari orqali media faoliyati erkinligi bosqichma-bosqich kengaymoqda. Qozog‘iston va Qirg‘iziston ham bu borada ilg‘or tajribalarga ega. Ammo ayrim mamlakatlarda so‘z erkinligi cheklovlari, senzura va siyosiy nazorat mediasavodxonlikning tabiiy rivojiga to‘sqinlik qilmoqda.

Siyosiy omillar orasida fuqarolik jamiyati faolligi alohida ahamiyatga ega. Agar jamiyatda mustaqil fikrli, ijtimoiy mas’uliyatni his etuvchi, media tahlil qila oladigan fuqarolar ko‘paysa, mediasavodxonlik ham yuqori bo‘ladi. Shuning uchun davlat siyosati media erkinligini emas, balki media madaniyatini rivojlantirishga yo‘naltirilishi lozim.

5. Madaniy va mental omillar

Markaziy Osiyo xalqlari qadimiy an’analar, diniy qadriyatlar va jamoaviy ongga asoslangan jamiyatlarda yashaydi. Shu bois media kontentni qabul qilish va unga munosabatda bo‘lishda madaniy va dini omillar ham muhim o‘rin tutadi. Masalan, ko‘plab oilalarda internetdan foydalanish ustidan ota-onalar nazorati kuchli, bu esa yoshlarning media mustaqilligini cheklaydi.

Shuningdek, ayrim holatlarda diniy yoki milliy qadriyatlarga zid bo‘lgan axborotlarning tarqalishi jamoatchilik orasida salbiy reaksiyalarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli mintaqada madaniy mediasavodxonlik tushunchasini shakllantirish muhim: bu nafaqat axborotni tahlil qilish, balki uni madaniyatga mos ravishda qabul qilishni ham o‘z ichiga oladi.

Xulosa. Markaziy Osiyoda mediasavodxonlik darajasiga ijtimoiy, iqtisodiy, ta’limiy, siyosiy va madaniy omillar murakkab tarzda ta’sir ko‘rsatmoqda. Har bir mamlakatda bu jarayon o‘ziga xos yo‘nalishda kechmoqda. Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish, axborot infratuzilmasini kengaytirish bilan bir qatorda, eng muhim masala — tanqidiy fikrlash madaniyatini shakllantirishdir.

Mediasavodxonlikni rivojlantirish uchun:

-Ta’lim tizimida media madaniyatga oid maxsus kurslarni joriy etish;

-Ommaviy axborot vositalarida axborot etikasi va ishonchlilik tamoyillarini targ‘ib qilish;

-Yoshlar o‘rtasida raqamli xavfsizlik va soxta xabarlarni aniqlash ko‘nikmalarini shakllantirish;

-Davlat va nodavlat tashkilotlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur.

Shundagina Markaziy Osiyo mamlakatlarida mediasavodxonlik darajasi oshib, raqamli jamiyatda ongli, mas’uliyatli va tanqidiy fikrlovchi shaxslar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni, 2020 yil.
2. Deutsche Welle Akademie (2023) . Media Literacy in Central Asia: Trends and Challenges.
3. Qosimov S., Abdurahmonova N. “Mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlashning o‘zaro bog‘liqligi. ” —2022 yil.

INSON HUQUQLARI VA BIOETIK MUOMMOLAR

J.Dj.Utegenova - docent v.v.b
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Maqolada aynan O‘zbekiston sharoitida bioetika sohasining institutsional, madaniy va ilmiy rivojlanish asoslari, xalqaro tajriba asosida shakllantirish mexanizmlari hamda ushbu sohada milliy strategiyani ishlab chiqishning zaruriyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: inson huquqlari, ilmiy mas‘uliyat, bioetika, axloqiy me’yor, tibbiy etik

Аннотация: В статье рассматриваются институциональные, культурные и научные основы развития биоэтики в условиях Узбекистана, механизмы ее формирования на основе международного опыта, а также необходимость разработки национальной стратегии в этой области.

Ключевые слова: права человека, научная ответственность, биоэтика, этическая норма, медицинская этика

Abstract: The article examines the institutional, cultural, and scientific foundations of bioethics development in Uzbekistan, its formation mechanisms based on international experience, and the need to develop a national strategy in this area.

Keywords: human rights, scientific responsibility, bioethics, ethical norm, medical ethics

Zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti, ayniqsa tibbiyot, biologiya va gen muhandisligidagi yutuqlar insoniyat tarixida misli ko‘rilmagan imkoniyatlarni yaratmoqda. Ammo bu imkoniyatlar bilan birga, inson axloqi, huquqi, erki va hayoti bilan bog‘liq murakkab muammolar ham vujudga kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, fan va texnologiyaning axloqiy, huquqiy va ijtimoiy chegaralarini belgilovchi bioetika sohasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bioetika - bu inson hayoti va salomatligi bilan bog‘liq masalalarda ilmiy izlanishlar va amaliy qarorlar qabul qilishda axloqiy tamoyillarning asosiy mezoni hisoblanadi. Bioetika atamasi ilk bor 1970-yillarda AQSh olimi Van Rensselaer Potter tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, u biologik bilimlar va insoniy qadriyatlar o‘rtasidagi muvozanatni anglatadi. Hozirgi kunda bioetika nafaqat tibbiyotda, balki ekologiya, nanotexnologiya, sun‘iy intellekt, oziq-ovqat xavfsizligi, reproduktiv texnologiyalar kabi sohalarda ham keng qo‘llanilmoqda.

Bioetika fani G‘arbiy Yevropa va AQShda XX asr o‘rtalaridan boshlab shakllana boshlagan. UNESCO tomonidan 2005 yilda qabul qilingan "Bioetika va inson huquqlari to‘g‘risidagi umumjahon deklaratsiyasi"da inson sha’ni, huquqlari, erkinligi va biologik yaxlitligini ta’minlashda bioetik yondashuvning asosiy prinsiplaridan biri sifatida "axloqiy javobgarlik" ilgari surilgan.

Ch. Kallein (2012) , P. Singer (1995) , T. Beauchamp va J. Childress (2009) asarlarida bioetikaning to‘rt asosiy tamoyili – avvalo, zarar keltirmaslik, foyda yetkazish, adolat va insonning

avtonomiyasi keng muhokama qilinadi. Ayni paytda, Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekistonda bu tamoyillarni ijtimoiy, madaniy va diniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish muhim vazifadir.

Ushbu maqolada tahliliy-deskriptiv metod, hujjatlar tahlili, qiyosiy yondashuv, va xalqaro tajriba asosida normativ hujjatlarni tahlil qilish usullari qo‘llanildi. Asosiy e’tibor UNESCO, WHO, Yevropa Bioetika Qo‘mitasi, va boshqa muhim xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan qabul qilingan hujjatlarga qaratildi [2, 3].

Bundan tashqari, 2023 yilda O‘zbekiston tibbiyot oliygohlarida o‘tkazilgan 100 nafar professor-o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida bioetika fanining ahamiyati va zarurati borasidagi so‘rovnoma natijalari keltiriladi. Bu natijalar orqali bioetika madaniyatining mavjud holati, muammolari va istiqbollari aniqlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng sog‘liqni saqlash tizimida bir qator islohotlar amalga oshirildi. Ammo bioetika sohasi mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida sust shakllanib bordi. 2020-yilga qadar bioetika bo‘yicha alohida davlat dasturlari, ilmiy markazlar yoki universitetlarda mutaxassislik yo‘nalishlari deyarli mavjud emas edi. So‘nggi yillarda tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida "Tibbiy etika va deontologiya" fani o‘qitilayotgan bo‘lsa-da, bu fan asosan tibbiy xulq-atvor normalariga qaratilgan bo‘lib, bioetik muammolarning falsafiy va global jihatlarini yetarlicha qamrab olmaydi.

Bioetika madaniyatini shakllantirishda axborotga asoslangan rozilik, bemorning shaxsiy hayotiga hurmat, va ilmiy mas’uliyat mezonlari to‘laqonli tatbiq etilmagan.

O‘zbekistonda bioetika sohasi bo‘yicha maxsus markazlar, ilmiy tadqiqot institutlari, yoki mustaqil bioetika kengashlari mavjud emas.

Xulosa qilib aytganimizda, bioetika sohasiga oid o‘zbek tilidagi darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, va ilmiy maqolalar bazasi shakllantirilishi zarur. Xalqaro manbalarni tarjima qilish va mahalliy sharoitga moslashtirish tashabbuslari qo‘llab-quvvatlanishi kerak.

Bioetik savodxonlikni oshirish maqsadida OAV, ijtimoiy tarmoqlar, va nodavlat tashkilotlar orqali jamoatchilikni xabardor qilish bo‘yicha kampaniyalar o‘tkazilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2009) . Principles of Biomedical Ethics (6th ed.) . Oxford University Press.
2. UNESCO. (2005) . Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Retrieved from https://unesdoc. unesco. org/
3. World Health Organization (WHO) . (2015) . Global Health Ethics: Key Issues. Geneva: WHO Press.
4. Kallein, C. (2012) . Ethical Challenges in Contemporary Medicine. Cambridge University Press.
5. Singer, P. (1995) . Rethinking Life and Death: The Collapse of Our Traditional Ethics. Oxford University Press.
6. Karimov, B. (2020) . Bioetika fanining rivojlanish tendensiyalari. Tibbiyot va Axloq Ilmiy Nashri, 2(4) , 42–47.
7. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. (2022) . Bioetika va tibbiy etikaga oid normativ hujjatlar to‘plami. Toshkent.

ISLOM DINI VA INSONIYAT HAYOTIDAGI O‘RNI

J.Dj.Utegenova **-** d.v.v.b
Abdullaeva Nasiba Oybek qizi **-** talabasi
Inovatsiyon texnologiyalar universiteti

Anototsiya: Ushbu maqolada Islom dinining mohiyati, uning tinchlik, bag‘rikenglik va millatlararo totuvlikni ta’minlashdagi o‘rni haqida so‘z yuritiladi. Asarda Islom ta’limotining asosiy

g‘oyasi — insonlar o‘rtasida tinchlik, adolat, mehr-oqibat va hurmatni qaror toptirish ekani ilmiy asosda yoritilgan. Qur’oni karim oyatlari va Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) hadislariga tayanilgan holda, Islomning zo‘ravonlikni inkor etishi, e’tiqod erkinligini tan olishi va bag‘rikeng jamiyat qurishga da’vat etishi tahlil qilingan. Maqolada, shuningdek, tarixiy misollar orqali Islom madaniyatining turli millat va din vakillarini totuvlikda yashashga chorlaganligi, musulmon davlatlarida diniy erkinlik, adolat va ilm-fan taraqqiyoti bilan uyg‘unlikda kechgani yoritib berilgan.
Kalit so’z: Islom, Quron, Payg’ambar, Madaniyat, Hadis, Amal,Yaxshilik, Tinchlik
Аннотация: В данной статье рассматривается сущность ислама, его роль в обеспечении мира, терпимости и межнационального согласия. В работе научно обосновано, что основная идея исламского учения заключается в утверждении мира, справедливости, милосердия и уважения между людьми. На основе аятов Священного Корана и хадисов Пророка Мухаммада (с.а.в.) анализируется отрицание исламом насилия, признание свободы вероисповедания и призыв к построению терпимого общества. Кроме того, в статье с использованием исторических примеров показано, что исламская культура способствовала мирному сосуществованию представителей различных народов и религий, а в мусульманских государствах религиозная свобода, справедливость и развитие науки и культуры гармонично сочетались.
Ключевые слова: Ислам, Коран, Пророк, Культура, Хадис, Деяние, Добро, Мир
Abstract: This article discusses the essence of Islam and its role in promoting peace, tolerance, and interethnic harmony. The paper scientifically explains that the core idea of Islamic teaching is the establishment of peace, justice, compassion, and mutual respect among people. Based on the verses of the Holy Qur’an and the Hadiths of the Prophet Muhammad (peace be upon him), the study analyzes Islam’s rejection of violence, recognition of freedom of belief, and its call for building a tolerant society. Furthermore, through historical examples, the article highlights how Islamic culture has encouraged peaceful coexistence among people of different nations and religions, and how in Muslim states, religious freedom, justice, and the development of science and culture have harmoniously coexisted.
Keywords: Islam, Quran, Prophet, Culture, Hadith, Deed, Goodness, Peace

Ish maqsadi: Islom dini VII asrda Arabiston yarim orolida paydo bo‘lib, qisqa vaqt ichida butun dunyoga tarqaldi. Bugungi kunda u 2 milliarddan ortiq insonning e’tiqodi hisoblanadi. Islom dini insoniyat hayotida nafaqat diniy, balki ijtimoiy, madaniy, axloqiy va ilmiy taraqqiyotga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu ishda Islomning asosiy tamoyillari, uning inson hayotidagi o‘rni hamda bugungi kundagi ahamiyati yoritiladi.

Tadqiqot usullari: Tarixiy manbalarni o‘rganish orqali Islom dinining shakllanishi va tarqalishini tahlil qilishda. Islom dini VII asrda Arabiston yarim orolida, Muhammad (s.a.v.)ga vahiy kelishi bilan boshlangan. Bu jarayonni o‘rganishda tarixiy manbalar – Ibn Hishomning “Siyrasi”, Tabariyning tarixiy asarlari, hamda musulmon va g‘ayrimusulmon muarrixlarning yozuvlari asosiy manbalardan hisoblanadi. Shuningdek, xalifalik davrida Islomning qanday qilib Sharq va G‘arb mamlakatlariga tarqalganini tahlil qilish orqali uning madaniy va siyosiy ta’siri aniqlanadi. **Qur’oni Karim va Hadislardan olingan axloqiy va madaniy qadriyatlarni o‘rganish deganda:** Islom madaniyati Qur’oni Karim oyatlari va Payg‘ambarimiz (s.a.v.)ning hadislariga asoslanadi. Qur’on insoniyat uchun hayotiy qo‘llanma bo‘lib, unda halollik, adolat, sabr, ilm izlash, mehr-oqibat kabi qadriyatlar targ‘ib etiladi. Hadislar esa kundalik hayotda amal qilinadigan axloqiy va ma’naviy ko‘rsatmalardan iborat. Ularni tahlil qilish orqali Islom madaniyatining asosi bo‘lgan iymon, ibodat va axloqiy me’yorlar o‘rganiladi. **Zamonaviy jamiyatda Islom madaniyatining tutgan o‘rnini aniqlashda:** Bugungi kunda Islom dini dunyodagi eng keng tarqalgan dinlardan biri bo‘lib, 2 milliarddan ortiq musulmonlar unga e’tiqod qiladi. Islom madaniyati zamonaviy jamiyatda tinchlik, totuvlik, ilm-ma’rifat, halollik, mehr-oqibat, bag‘rikenglik kabi qadriyatlarni targ‘ib etmoqda. Ko‘plab xalqaro tashkilotlar, madaniy markazlar va universitetlarda Islom merosi o‘rganilmoqda. Shu orqali Islom dini va madaniyatining bugungi kunda ham insoniyat taraqqiyoti va madaniyatlararo muloqotda muhim o‘rin tutayotgani ko‘rinadi. Hadislarning ahamiyati: Hadislar

Qur’oni karimdan keyingi ikkinchi asosiy manba hisoblanadi. Ular Qur’on oyatlarining mazmunini tushuntiradi, amalda qo‘llash yo‘llarini ko‘rsatadi. Hadislar orqali musulmonlar: ibodatlarni to‘g‘ri ado etishni o‘rganadilar, axloqiy fazilatlarni shakllantiradilar, ijtimoiy hayotda odob-axloq me’yorlariga rioya qiladilar.

Hadis turlari: Hadislar mazmuni va ishonchliligi bo‘yicha bir necha turga bo‘linadi:

Qavliy hadis Payg‘ambarimiz (s.a.v.) aytgan so‘zlari. “Amallar niyatga bog‘liqdir.”

Fieliy hadis Payg‘ambarimiz (s.a.v.)ning qilgan ishlari, amallari. u zot namozni qanday o‘qiganlari.

Taqririy hadis Payg‘ambarimiz (s.a.v.) boshqalar qilgan ishni ko‘rib, unga sukut bilan rozilik bildirganlari.

Sifatiy hadis Payg‘ambarimizning tashqi yoki ichki sifatlari (xulqi, ko‘rinishi) haqida bo‘lgan rivoyatlar. Islomda hadislarni to‘plash, tekshirish va o‘rganishga bag‘ishlangan alohida fanlar mavjud: Ilm ul-hadis – hadislarni o‘rganish ilmi. Ilm ur-rijol – hadis aytgan roviylarning hayoti va ishonchliligini o‘rganadi. Mustalah ul-hadis – hadislarning ishonchlilik darajasini belgilaydi (sahih, hasan, zaif).

5. Mashhur hadis to‘plamlari (sahihlar) :Islom olamida eng mashhur hadis kitoblari quyidagilar:

Imom al-Buxoriy “Al-Jome’ as-Sahih” Eng ishonchli hadis to‘plami

Imom Muslim “Sahih Muslim” Buxoriydan keyingi o‘rinda

Imom Termiziy “Sunan at-Termiziy” Fikriy tahlil bilan mashhur

Imom Abu Dovud “Sunan Abu Dovud” Fiqhga oid hadislar ko‘p

Imom Nasoiy “Sunan an-Nasoiy” Tartibli va ehtiyotkorlik bilan tanlangan

Imom Ibn Moja “Sunan Ibn Moja” 6 sahih to‘plamdan biri

Tadqiqot natijalari : Islom dini madaniyatining manbalariga yuzlanadigan bo’lsak Islom dini asosan **Qur’oni Karim** va **Hadis**larga tayanadi. Qur’on – musulmonlarning muqaddas kitobi bo‘lib, unda diniy, axloqiy, ijtimoiy, huquqiy me’yorlar bayon qilingan. Hadislar esa Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning so‘zlari, amallari va tasdiqlari bo‘lib, Qur’on qoidalarini hayotga tatbiq etishda asosiy manba hisoblanadi. Shuningdek, **fiqh** (islom huquqshunosligi) musulmonlarning hayotini tartibga soluvchi me’yorlarni ishlab chiqqan. **Tasavvuf ta’limoti** esa inson qalbini poklash, Allohga yaqinlashish, sabr-toqat, mehr-muhabbat va ma’naviyatni kuchaytirishga qaratilgan. Islom madaniyati adabiyot va falsafada ham yuksak cho‘qqilarga erishdi. Alisher Navoiy o‘z asarlarida insonparvarlik, adolat, halollik va ma’rifatparvarlik g‘oyalarini targ‘ib etgan. Abdurahmon Jomiy va Jaloliddin Rumiy tasavvuf adabiyotining yorqin vakillari bo‘lib, ular asarlarida ma’naviy poklik, muhabbat va ruhiy yuksalishni targ‘ib etgan. Islom falsafasi esa dunyo tafakkuriga katta ta’sir ko‘rsatib, ilmiy va falsafiy izlanishlarning rivojlanishiga sabab bo‘lgan. Axloqiy qadriyatlar: Islom dini odamlarga halollik, sabr, adolat, mehr-oqibat va bag‘rikenglikni o‘rgatadi. Ushbu qadriyatlar jamiyatda tinchlik va osoyishtalikni ta’minlash, odamlarni bir-biriga mehribon bo‘lishga undashda asosiy mezon bo‘lib kelgan. Musulmon mamlakatlarida oilaviy qadriyatlar, qo‘ni-qo‘shnichilik, muomala madaniyati va odob-axloq ham Islom ta’limotlari asosida shakllangan. Bugungi kundagi ahamiyati: Bugungi globallashuv davrida Islom dini va madaniyati tinchlik, totuvlik, hamkorlik va bag‘rikenglikni targ‘ib etmoqda. Dunyo miqyosida Islom nafaqat diniy tizim, balki madaniy, ilmiy va ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi omil sifatida qaralmoqda. Islomning asl mohiyati – insoniyatni ilmga, ma’rifatga, ezgulikka va bir-biriga hurmat ruhida yashashga da’vat etadi.Bag‘rikenglik (tolerantlik) – Islom axloqining asosi Islom har qanday irqiy, milliy yoki madaniy farqni kamsitmaydi.

Qur’onda shunday deyiladi: “Ey insonlar! Biz sizlarni bir erkak va bir ayoldan yaratdik,
sizlarni bir-biringizni tanishlaringiz uchun xalqlar va qabilalarga ajratdik.

- Alloh huzurida eng ulug‘ingiz – taqvodorrog‘ingizdir.”

(Surat al-Hujurot, 13-oyat)

Demak, Islomda millat, rang, til yoki nasl bo‘yicha ustunlik yo‘q — faqat taqvo va yaxshi axloq qadrlanadi.

- “Dinda majburlash yo‘q.” (Baqara surasi, 256-oyat)

Bu oyat har bir insonning e’tiqod erkinligini kafolatlaydi. Payg‘ambarimiz (s.a.v.) musulmonlarni har doim odamlar o‘rtasida tinchlik o‘rnatishga, urush emas, tinchlik yo‘lini tanlashga da’vat qilganlar.

Xulosa: Islom dini nafaqat bir e’tiqod tizimi, balki butun insoniyat taraqqiyotiga beqiyos ta’sir ko‘rsatgan ulkan madaniyatdir. Uning asosiy manbalari – Qur’oni Karim va Hadis insoniyatni halollik, adolat, sabr, bag‘rikenglik va mehr-oqibat kabi yuksak axloqiy fazilatlarga da’vat etadi. Islom olimlari yaratgan ilmiy meros matematika, tibbiyot, astronomiya, falsafa va san’at rivojiga asos bo‘lib, bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Musulmon me’morchiligi va adabiyoti esa jahon madaniyatining eng nodir yodgorliklaridan hisoblanadi. Bugungi globallashuv sharoitida Islom dini va madaniyati insoniyatni tinchlik, totuvlik va hamkorlikka chaqirishi bilan beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, Islomni chuqur o‘rganish va uning asl mohiyatini keng targ‘ib etish – nafaqat musulmonlar, balki butun jahon xalqlari uchun muhimdir. Shuningdek, Islom dini insonni zo‘ravonlik, adovat va nafratdan uzoq yurishga, har qanday muammoni suhbat, adolat va sabr-toqat orqali hal qilishga o‘rgatadi. Qur’onda “Dinda majburlash yo‘q” (Baqara, 256-oyat) degan oyat bevosita e’tiqod erkinligi va bag‘rikenglik g‘oyasini ifodalaydi. Bu tamoyil har bir insonning o‘z dini, madaniyati va qadriyatlarini hurmat bilan saqlab qolish huquqini tan oladi. Tarixiy manbalarda ko‘rsatilishicha, musulmon davlatlari davrida, ayniqsa O‘rta asrlarda, turli din vakillari erkin yashab, ilm-fan, san’at va madaniyat rivojiga o‘z hissasini qo‘shgan. Masalan, Andalusiya, Buxoro, Bag‘dod va Samarqand kabi shaharlar turli millatlar totuvligi, ilm va madaniyat markazlari sifatida butun dunyoga mashhur bo‘lgan. Bu esa Islom madaniyatining tolerantlik va hamjihatlik asosida yuksalganini ko‘rsatadi. Bugungi kunda ham Islom dini o‘z bag‘rikenglik g‘oyalari bilan butun insoniyatni urush va adovatdan, kamsitish va nizolardan asrashga chorlamoqda. Har bir musulmon inson jamiyatda tinchlikni saqlash, atrofidagilarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, adolatli va kechirimli bo‘lish orqali Islomning asl mohiyatini ko‘rsatadi. Shunday qilib, Islom dini — nafaqat ibodat, balki insoniylik, tinchlik va totuvlik falsafasidir. U har bir kishini yaxshilikka chorlaydi, nafratdan yiroq bo‘lishni o‘rgatadi. Islomda haqiqiy musulmon — o‘z atrofiga zarar yetkazmaydigan, balki jamiyatda tinchlik va mehr-oqibat urug‘ini sochuvchi insondir. Demak, Islom dini butun insoniyat uchun tinchlik, bag‘rikenglik va totuvlikning manbai bo‘lib, u zamonaviy dunyoda ham xalqlar o‘rtasidagi do‘stlik rishtalarini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qur’oni karim. – Toshkent: “Toshkent islom universiteti” nashriyoti, 2019.
2. Hadislar to‘plami (Sahih al-Buxoriy). – Tarjimon: A. Mansur. – Toshkent: Movarounnahr, 2015.
3. Abdulaziz Mansur. Islom dini asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018.
4. Shamsutdinov R., Karimov A. Islom madaniyati va bag‘rikenglik tamoyillari. – Toshkent: TDShI nashriyoti, 2020.
5. Sayid Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Islom tarixi. – Toshkent: Hilol-nashr, 2016.
6. Ahmadjonov A. Islom va tinchlik falsafasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
7. Karimov A. Islom sivilizatsiyasi va zamonaviy dunyo. – Toshkent: O‘zbekiston Islom akademiyasi, 2019.

AHAMONIYLAR DAVRIDA O`RTA OSIYO SIYOSIY VA IQTISODIY HAYOTI

A.N.Xidirov **-** talaba
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ahamoniylar davrida O‘rta Osiyo hududida shakllangan siyosiy tuzum, satraplik boshqaruv tizimi va iqtisodiy hayotning asosiy yo‘nalishlari tahlil qilingan. O‘zbek olimlarining ilmiy qarashlari, shuningdek qadimiy yozma manbalar va arxeologik dalillarga tayangan holda, ushbu davrning o‘ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Maqola tarixiy-tahliliy uslubda yozilgan bo‘lib, O‘zbekiston tarixining muhim bosqichlaridan biri sifatida Ahamoniylar imperiyasi davridagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jarayonlarga baho berilgan.

Kalit so‘zlar: Ahamoniylar, O‘rta Osiyo, satraplik, siyosiy hayot, iqtisodiyot, dehqonchilik, savdo, tarixiy manbalar.

Annotation: This article examines the political system, satrapal administration, and main directions of economic life in Central Asia during the Achaemenid period. Based on the views of Uzbek scholars, ancient written sources, and archaeological findings, the peculiarities of this era are analyzed. The article, written in a historical-analytical style, evaluates the socio-political and economic processes of Central Asia under the Achaemenid Empire as an important stage in the history of Uzbekistan.

Keywords: Achaemenids, Central Asia, satrapy, political life, economy, agriculture, trade, historical sources.

Аннотация: В данной статье анализируются политическая система, сатрапское управление и основные направления экономической жизни Средней Азии в эпоху Ахеменидов. Опираясь на труды узбекских ученых, древние письменные источники и археологические данные, раскрываются особенности этого периода. Статья, написанная в историко-аналитическом стиле, оценивает социально-политические и экономические процессы Средней Азии в составе державы Ахеменидов как важный этап в истории Узбекистана.

Ключевые слова: Ахеменида, Средняя Азия, сатрапия, политическая жизнь, экономика, земледелие, торговля, исторические источники.

Kirish. O‘rta Osiyo qadimdan Sharq va G‘arbni bog‘lovchi mintaqa bo‘lib, bu hududda siyosiy va iqtisodiy jarayonlar doimo yirik imperiyalar ta’siri ostida kechgan. Miloddan avvalgi VI asrning ikkinchi yarmida O‘rta Osiyo hududlari Ahamoniylar imperiyasi tarkibiga kirib, mintaqaning ijtimoiy-siyosiy hayotida muhim o‘zgarishlar yuz berdi. Bu davrda O‘rta Osiyo qadimiy satrapliklar tizimi orqali boshqarildi, xalq xo‘jaligi esa yirik irrigatsiya inshootlari, hunarmandchilik va xalqaro savdoning rivojlanishi hisobiga taraqqiy etdi.

Mazkur mavzuni o‘rganishda A. Sagdullayev, B. Eshov, Sh. Rahmonov, M. Jo‘raev kabi o‘zbek olimlarining izlanishlari alohida ahamiyatga ega. Ularning asarlarida Ahamoniylar davridagi siyosiy tuzilma, iqtisodiy tizim va madaniy aloqalar haqida ilmiy asoslangan xulosalar berilgan. Shu jihatdan ushbu maqola mavzuni yanada chuqurroq yoritish, mavjud ilmiy manbalar asosida tahlil qilishni maqsad qilgan.

Metodologiya. Ushbu maqola tarixiy-tahliliy va qiyosiy yondashuv asosida yozildi. Asosiy metod sifatida qadimiy yozma manbalarni (Gerodotning “Tarix” asari, Behistun bitiklari) o‘zbek olimlarining ilmiy ishlari bilan solishtirish yo‘li tanlandi. Shuningdek, arxeologik qazishmalardan olingan dalillar (Baqtriya, Xorazm, Marg‘iyona va Samarqand hududlari) mavzuni yoritishda muhim manba bo‘lib xizmat qildi.

Tadqiqotda o‘zbek tarixchilarining ilmiy ishlari asosiy tayanch manba sifatida foydalanildi. Masalan, A. Sagdullayev Ahamoniylar davrida O‘rta Osiyo madaniyati va siyosiy hayotining shakllanishini chuqur tahlil qilgan, B. Eshov esa iqtisodiy hayot va dehqonchilik jarayonlariga alohida e’tibor qaratgan. Sh. Rahmonovning izlanishlari orqali esa Ahamoniylar siyosatining mahalliy xalqlarga ta’siri haqida qimmatli ma’lumotlar olish mumkin. Maqolada talaba tomonidan amaliy tajribalar o‘tkazilmagan, balki mavjud ilmiy izlanishlar va tarixiy manbalar tahliliga asoslangan holda mavzu yoritildi.

Siyosiy hayot. Ahamoniylar imperiyasi tashkil topgach, O‘rta Osiyo hududlari satrapliklarga bo‘lindi. Har bir satraplik boshida podshoh tomonidan tayinlangan satrap turardi. Satraplar markaziy hukumatga bo‘ysungan holda, mahalliy boshqaruv tizimini yo‘lga qo‘yishar edi. Gerodotning yozishicha, Sug‘diyona, Baqtriya, Marg‘iyona va Xorazm alohida satraplik sifatida Ahamoniylar imperiyasi tarkibida bo‘lgan.

Satraplarning vazifalari keng bo‘lib, ular soliqlar yig‘ish, tartibni saqlash va qo‘shin tuzish masalalarida mas’ul edilar. Behistun yozuvlarida satrapliklarning markaziy hokimiyatga sodiqligi ta’kidlanadi. Shuningdek, satraplar o‘z hududida ma’muriy va harbiy ishlarni mustaqil yuritish huquqiga ega bo‘lgan. O‘zbek tarixchisi A. Sagdullayevning fikricha, satraplik tizimi O‘rta Osiyoda keyinchalik shakllangan mahalliy davlat tuzilmalari uchun ham muhim tajriba maktabi bo‘lib xizmat qilgan. Shu sababli Ahamoniylar siyosati mintaqa tarixida salmoqli o‘rin tutadi.

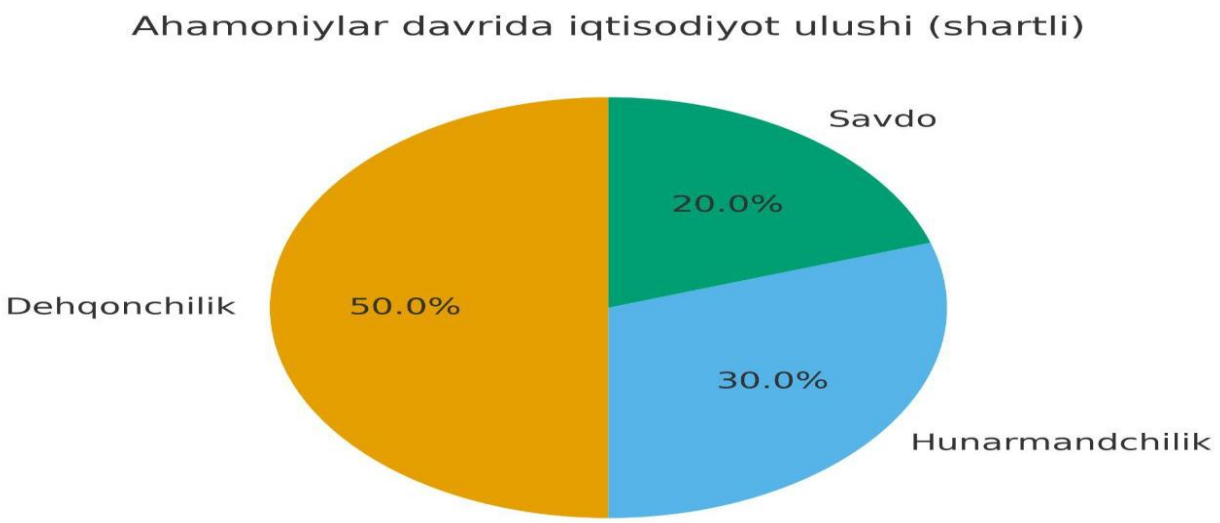

Ahamoniylar davrida O‘rta Osiyo iqtisodiyoti bir nechta asosiy yo‘nalishlarda rivojlandi. Birinchi navbatda, sug‘oriladigan dehqonchilik taraqqiy etdi. Amudaryo va Sirdaryo havzalarida qadimiy kanallar qurilib, bug‘doy, arpa, paxta kabi ekinlar yetishtirilgan. Arxeologik topilmalar shuni ko‘rsatadiki, Samarqand vohasida murakkab irrigatsiya tizimi mavjud bo‘lgan.

Ikkinchi muhim yo‘nalish – hunarmandchilik. Oltin, kumush va bronzadan yasalgan buyumlar, kulolchilik mahsulotlari, shuningdek ipak va jun matolari ishlab chiqarilgan. Marg‘iyona va Baqtriya hududlaridan topilgan buyumlar hunarmandchilikning yuqori darajada bo‘lganini isbotlaydi.

Uchinchi yo‘nalish – xalqaro savdo. O‘rta Osiyo Buyuk Ipak yo‘lining dastlabki bosqichida Sharq va G‘arb o‘rtasida vositachilik qilgan. Gerodotning qayd etishicha, Baqtriya va Sug‘diyonadan otlar, ipak matolar va qimmatbaho toshlar eksport qilingan. B. Eshovning fikricha, bu davrda mintaqada savdo aloqalarining kengayishi iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omillaridan biri bo‘lgan.

Natija. Xulosa qilib aytganda, Ahamoniylar davri O‘rta Osiyo tarixida muhim bosqich bo‘lib, siyosiy va iqtisodiy hayotda sezilarli iz qoldirdi. Satraplik tizimi orqali markaziy boshqaruv mustahkamlangan, iqtisodiyot esa sug‘oriladigan dehqonchilik, hunarmandchilik va xalqaro savdo hisobiga rivojlangan. O‘zbek olimlarining izlanishlari ushbu davrni chuqurroq o‘rganish imkonini beradi va bugungi tarixiy bilimlarni boyitadi.

Ahamoniylar davri O‘zbekiston tarixining ajralmas qismi bo‘lib, keyingi davr davlat tuzilmalariga ham katta ta’sir ko‘rsatgan. Shu sababli bu davrni o‘rganish O‘rta Osiyo tarixshunosligida alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sagdullayev A. O‘zbekiston tarixi qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha. – Toshkent: Fan, 2001.
2. Eshov B. Qadimgi O‘rta Osiyo iqtisodiy tarixi. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2008.
3. Rahmonov Sh. Ahamoniylar davrida siyosiy tizim va boshqaruv. – Samarqand: SamDU, 2012.
4. Jo‘raev M. Markaziy Osiyo qadimiy davrlar tarixidan. – Toshkent: Universitet, 2015.
5. Karimov O. O‘rta Osiyo va qadimiy davlatlar tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.

QORAQALPOG‘ISTON XALQLARI HAYOTIDA UY-JOY QURILISH ISHLARIDAGI «YORDAM» AN’ANASI

G.M.Xojaniyazova - PhD dotsent v. v. o‘.
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya: Maqolada Qoraqalpog‘istonda istixomad qiluvchi xalqlarning uy-joy qurilishidagi yordam an’anasi haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, bu hududda yashovchi xalqlarning uy-joy qurilishidagi yordam an’anasi qo‘shni xaliqlar bilan taqqoslanadi. Keltirilgan ma‘lumotlar dala yozuvlari bilan mustahkamlanadi.
Kalit so‘zlar: qoraqalpoqlar, o‘zbeklar, turkmanlar, uy-joy qurilishi, yordam, an’ana
Аннотация: В статье рассказывается о традиции помощи в жилищном строительстве народов, проживающих в Каракалпакстане. Также традиция помощи в жилищном строительстве народов, проживающих в этом регионе, сравнивается с традициями соседних народов. Приведенные сведения подкрепляются полевыми записями.
Ключевые слова: каракалпаки, узбеки, туркмены, жилищное строительство, помощь, традиция
Abstract: The article discusses the tradition of assisting in housing construction among the peoples living in Karakalpakstan. Also, the tradition of helping with housing construction of the peoples living in this region is compared with the traditions of neighboring peoples. The provided information is supported by field notes.
Keywords: Karakalpaks, Uzbeks, Turkmens, housing construction, assistance, tradition.

Qoraqalpoqlar o‘rtasida mavjud qadimiy yordam turlaridan biri bu - qurilish ishlari jarayonida ko‘rsatiladigan yordam hisoblanadi. Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodida qal’alar va qadimiy manzilgohlar qurilishidagi ko‘mak so‘z boradi. Masalan, «O‘tesh batir» dostonida butun xalq birlashib, qo‘rg‘on qurilishida qatnashadi, degan qatorlar uchraydi:

Bu gaplarning bizga barchasi yolg‘on,
Xaliqdan hech narsa, hech kim qolmagan,
Xalq o‘zi keldi yordamga bizga,
Shunday qilib, xalq bu qal’ani qurgan [7]

- deb ko‘rsatilishi orqali, xalq o‘rtasida o‘z tashabbuslari bilan katta qurilishlarni «ko‘mak» asosida amalga oshirganligini ko‘rishimiz mumkin.

Keyingi davrlarda esa xalqning kundalik hayotida o‘zaro yordam dasturining muhim turlaridan biri «jay kómek» hisoblanadi. Moddiy madaniyatning ajralmas qismi hisoblangan uy-joy masalasi bilan qoraqalpoq etnografiyasi fanida dastlabki tadqiqotlarni A. S. Morozova[4] amalga oshirgan. Qoraqalpoq etnografiyasining moddiy madaniyatini chuqur o‘rgangan olim T. A. Jdanko uy-joy masalasida ham ko‘plab ilmiy ishlarni amalga oshirdi. Turar joylarning bir nechta shakllariga maxsus to‘xtalib o‘tadi. An’anaviy qara uylarning bezatilishidan to yangi turdagi turar joylarning qurilishini ham o‘rganadi va dala yozuvlari bilan boyitib boradi. Hatto, ba’zi uy-joylarni, ya’ni, «shópker» uylarda qoraqalpoq uylari qurilish tartibi va dizayni jihatidan Xorazm o‘zbeklarinikiga o‘xshash ekanini ta’kidlaydi [1]. Shu bilan bir qatorda T. A. Jdanko o‘z asarlarida urug‘chilik o‘zaro yordamning mavjud ekanligini ko‘rsatadi va shu bilan birga bu yordamning boshqa turlari ham bor edi, masalan, keng tarqalgan «kómek» uy-joy qurilishida yoki shoshilinch dala ishlarida jamoaviy yordam dasturi ekanligini qisqacha aytib o‘tadi»[2].

Shunday qilib, 1940-yillardan boshlab shaharda ham, qishloqda ham yangi uy-joylar reja asosida qurila boshladi. Yangi uylar qurilishi ham yakka tartibdagi quruvchilar tomonidan, ham shu maqsadlar uchun maxsus yer uchastkalarini ajratgan davlat tomonidan ham amalga oshirildi [6].

Qo‘l kuchini talab qiladigan bunday ishlarga qoraqalpoqlarda ko‘plab ko‘makga aytish an’anasi keng tarqalgan. Shularning ichida hajmi jihatidan eng katta ko‘mak – bu «jay kómek» hisoblanadi. Uy-joy ko‘makda asosan uyning eng asosiy yirik ishlariga ko‘p marotaba yordamga aytilgan. Bular binoning poydevorini qo‘yish (fundamenti) , g‘ishtini terish va tomini yopish ishlari o‘zaro ko‘mak asosida amalga oshirilgan. Bunga nisbatan qo‘shni o‘zbek xalqlarida «xashar» aytish

an’anasi mavjud bo‘lib, tadqiqotchi X. Ismailov shunday keltiradi: «…Eng ko‘p tarqalgan va hamma joyda uy-joy binolari, xo‘jalik va yordamchi imoratlar, jamoatchilik imoratlarini qurishda xashar o‘tkazilar edi. An’anaga ko‘ra, devor qurilishi bir kunda yakunlanishi lozim edi. Shu sababli, «devor hashar» «tom hashar», «suvoq hashar» uchun chaqirilgan»[3]- deb ko‘rsatadi.

Dala amaliyoti kuzatuvlarimiz davomida qoraqalpoqlarda uy-joy qurishda chaqiriladigan ko‘mak ishlari qatnashuvchilarini quyidagicha taqsimladik:

a) yaqin-qarindoshlarning ko‘magi
b) bojalarning ko‘magi
s) do‘st-birodarlarning ko‘magi
d) qo‘shnilarning ko‘magi

Dala amaliyoti davomida kuzatishlarimizda tumanlarning qishloq joylarida (Kegeyli, Chimboy, Qorao‘zak, Taxtako‘pir) uyning poydevorini qo‘yishda qamishdan yasalgan maxsus plitalarni qolipga keltirib uyning poydevorini yasasa, ba’zi joylarda loyni suvga yaxshilab pishirib, qayta-qayta oyoq bilan bosib, ishlov berib uyning poydevorini yasash uchun foydalaniladi. Shunday qilib, uy poydevorini ishlash texnikasi bo‘yicha tadqiqotchi A. K. Pisarchik tadqiqotlarida to‘xtaydi: «…Uylar odatda poydevorsiz, kichik plintusdan qurilgan. Devorlar tagiga, albatta, bo‘yra yoki plita to‘shalgan. Bu usul, odatda, yer osti suvlari yuqori darajada bo‘lgan hududlarda keng tarqalgan» [5] deb ko‘rsatadi.

Bugungi kunda ham ko‘mak asosida jamoatchilik ishlari mavjud bo‘lib, ular orasida qishloq ahli birlashib ko‘mak asosida qishloq «masjidi» barpo etilayotganining guvohi bo‘lamiz. Axborotchi Inamjon Xo‘jambergenovning ma’lumotiga ko‘ra: *«Biz Shumanay tumani Dehqonobod OFY hududida yashaymiz. Bizning qishlog‘imizda masjid bo‘lmagani uchun Awezmuratov Abdirashit aka boshchiligida uch qishloq (avvalgi nomlari Pravda, Kirov, Partsyezd qishloqlari, lekin mahalliy aholi hali ham qishloqlarni o‘zaro shunday deb ataydi X. G.) birlashib, qo‘lidan kelgancha moliyaviy yordam bersa, og‘ir texnika egalari tuproq tashib, yosh yigitlar ko‘magi asosida masjid qurildi va 2021 yildan boshlab aholiga foydalanishga topshirildi»* [8] *deb keltiradi.* Bugungi kunda ham ko‘makka asoslangan jamoaviy ishlar qishloq o‘rtasida yaxshi yo‘lga qo‘yilganini ko‘rishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoqlarda o‘zaro yordam an’anasi uzoq davrlardan boshlab shakllangan jamiyatimizda o‘z o‘rniga, bajaradigan vazifasiga ega an’analarimizdan biridir. Kundalik hayotimizda qarindosh-urug‘lar, qishloqdoshlar o‘rtasida «jay kómek»ga aytish keng avj olganligi bilan mamlakatimizdagi iqtisodiy vaziyatning o‘zgarishi, yangi imoratlar qurilishida ustalar tajribasining ortishi, qolaversa, qo‘shni davlatlarga ish topib kelish sababli xalq ongida ham o‘zgarishlar yuz berdi. Ya’ni, uy-joylarni ko‘mak usulida qurib, uning qurilishidagi kamchiliklarni yillar davomida ishlash o‘rniga, tajribali ustalarning «pullik xizmatidan» foydalanishni afzal ko‘rilmoqda. Ya’ni qurilish-ta’mirlash ishlarida ishlatiladigan materiallarning murakkablashuvi, ularning qoraqalpoqlar hayotiga kirib kelishi, qurilish materiallariga talabning ortishi natijasida, ko‘p xonali uylar qurilishi boshlandi. Qolaversa, shahar hayotida ham zamonaviy uy-joylar dizaynida o‘ziga xos yondashuv paydo bo‘ldi. Uy-joy qurilishi shunday keng ko‘lamli o‘zgarishlarni boshdan kechirganligidan ham, imorat qurilishidagi o‘zaro yordam «ko‘mak»ning kamayishiga olib keldi. Binobarin, biz o‘zaro yordam «ko‘mak» an’anasini uy-joy qurilishida yangi bosqichga ko‘tarildi, deb ayta olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жданко Т. А. Каракалпакии Хорезмского оазиса. // ТХАЭЭ. Т. 1. – М.: АН СССР, 1952. – С. 520-544.
2. Жданко Т. А. Быт каракалпакского колхозного аула // Советская этнология. – М., 1949. - №2. – С. 40.
3. Исмаилов Х. Хашар его роль в трудовом и интернациональном воспитании масс // Общественные науки в Узбекистане. – Т., 1983. - №2. – С. 24.
4. Морозова А. С. культура домашнего быта каракалпаков XX в. (к вопросу этногенеза) : Дис. … канд. ист. наук. – Ташкент, 1954. – Б. 58-98.

5. Писарчик А. К. Строительные материалы и конструктивные приёмы народных мастеров Ферганской долины в XIX –XX вв. // Среднеазиатский этнографии: Сборник. I. – М., 1954. – С. 254.
6. Хужахонов И. Современное жилище // Серия «Народы и культуры». Узбеки. – М., 2011. – С. 256.
7. Qoraqalpoq folklori. Ko‘p jildlik. 57-66-t. – Nókis: Ilim, 2013. – B. 362.
8. ADY 2022 №36. Shumanay tumani, informant Xojambergenov Inamjan.

ХОРЕЗМШАҲЛАР МӘМЛЕКЕТИНИҢ ШЫНҒЫС ХАН ӘСКЕРЛЕРИНЕН ЖЕҢИЛИЎ СЕБЕПЛЕРИ

Ж.Т.Бердиев - *тарийх илимлери кандидаты*
Инновациялық технологиялар университети

Annotatsiya. One of the major events that greatly influenced the course of world historical processes during the Middle Ages was the clash between the Mongol forces led by Genghis Khan and the Great Khwarezmian Empire. In this military confrontation between two great powers, the internal political unity problems of the Khwarezmian state emerged as a fateful decisive factor. The interference of Khwarezmshah Muhammad's mother, Terken Khatun, in the affairs of the state led to its collapse.

Key words: Middle Ages, Mongol forces, Genghis Khan, Empire of the Great Khwarezmshahs, Khwarezmshah Muhammad, Khwarezmshah Tekish, Terken Khatun, Mongol Empire.

Annotatsiya. O‘rta asrlar davrida dunyo tarixiy jarayonlarining borishiga katta ta’sir ko‘rsatgan yirik voqealardan biri Chingizxon boshchiligidagi mo‘g‘ul qo‘shinlari bilan Buyuk Xorazmshohlar davlatining to‘qnashuvi hisoblanadi. Katta qudratga ega bo‘lgan bu ikki davlatning harbiy qarama-qarshiligida Xorazmshohlar davlatining ichki siyosiy birligi muammolari taqdiriy hal qiluvchi omil sifatida yuzaga chiqadi. Xorazmshoh Muhammadning onasi Turkon Xotunning davlat ishlariga aralashuvi davlatning qulashiga olib keladi.

Kalit so‘zlar: O‘rta asrlar, mo‘g‘ul qo‘shinlari, Chingizxon, Buyuk Xorazmshohlar imperiyasi, Xorazmshoh Muhammad, Xorazmshoh Takash, Turkon Xotun, Mo‘g‘ullar imperiyasi.

Аннотация. Одним из крупнейших событий, оказавших огромное влияние на ход мировых исторических процессов в период Средневековья, считается столкновение монгольских войск под предводительством Чингисхана с Державой Великих Хорезмшахов. В этом военном противостоянии двух великих держав проблемы внутренней политической сплоченности Хорезмшаховского государства выступили в качестве рокового, решающего фактора. Вмешательство матери Хорезмшаха Мухаммада, Туркан-хатун, в государственные дела привело к падению государства.

Ключевые слова: Средневековье, монгольские войска, Чингисхан, Империя Великих Хорезмшахов, Хорезмшах Мухаммад, Хорезмшах Текеш, Туркан-хатун, Монгольская империя.

Орта әсирлер дәўиринде дүнья жүзинде жүз берген тарийхый процесслердиң барысына үлкен тәсир жасап, Евразия континентиниң этникалық қурамын өзгертип, түрли этникалық топарлардың орын алмасыўларына себеп болған ўақыялардың бири — ҳәзирги Монғолия аймағында Шыңғысхан басшылығында монғол мәмлекетиниң пайда болыўы менен байланыслы. Бул мәмлекет 1206-жылы Шыңғысхан тәрепинен жаңадан шөлкемлестирилип, кейин ала, сол дәўирдеги цивилизацияласқан дүньяның ярымынан асламын қамтыған сиясий, мәдений ҳәм этникалық ўақыялардың тийкарын салыўшысына айланды.

Бул мәмлекет қәлиплескеннен баслап, күшли орайласқан, жоқары дәрежеде тәртип-интизам орнатылған, жаўынгерлик әскерий күшлерге сүйенетуғын, басқынашылық агрессив сиясат жүргизиўши мәмлекет сыпатына ийе болды. Монғол қәўимлери арасында ҳүким сүрген тоқтаўсыз өзара феодаллық урыслар атмосферасында

пайда болғанлығы себепли, бул, мәмлекет сыпатында қәлиплесиў процесиниң басларында-ақ әскерий тәжирийбелер топлаўға миясар болған. Бул Шыңғысхан басшылығындағы әскерлердиң әскерий тараўда қаншелли қәбилиетли болғанлығын, оның он жыл ишинде Енисей ҳәм Жетисуў бойларында жасаған наймандарды, уйғырларды ҳәм Қытайдың үлкен аймақларын басып алыўынан-ақ билиў мүмкин. Бул әскерий кампания соның менен шекленип қалмастан, даўам етип, айрықша қыйыншылықларсыз Шығыс Түркстан ҳәм Жетисуў аймағын ийелеп, ол жерден Кушлук мәмлекетин сығып шығарды ҳәм салыстырмалы қысқа ўақыт ишинде шығыстағы Қытай аймақларынан батыстағы уллы Хорезмшаҳлар мәмлекети жерлерине шекем созылған үлкен аймақтың толық ҳуқықлы ийесине айланды. Усылайынша, ол сол дәўирдеги ең уллы мәмлекет — Хорезмшаҳлар менен қоңсы мәмлекетке айланды. Бул дәўирде Хорезмшаҳлар мәмлекети аймақлық жақтан соншелли үлкен еди, Хорезмшаҳ Муҳаммед өз мәмлекетиниң үлкенлиги себепли өзин екинши Искендер Зулқарнайн деп атаған. Ол ҳәзирги Аўғанстан аймағындағы Гурийлер мәмлекетине, соң Қарақытайлар мәмлекетлерине қарсы жүргизген әскерий атланыслары даўамында дерлик пүткил Маўерауннаҳр ҳәм Хорасан жерлерин өз мәмлекетиниң қурамына қосып, мәмлекет аймағын дерлик еки есеге кеңейтиўге ерискен. Бул империя кейинги Батыс Ирандағы жүрислерден соң Сырдарьядан Загрос таўларына шекем ҳәм Ҳиндикуштың арқа аймақларынан Каспий теңизине шекем созылған аймақларды ийелеп, халқының саны 5 миллион адамды қураған [3. 180]. Хорезм мәмлекетиниң бундай үлкен аймақларды ийелеген салтанатқа айланыўында тек ғана хорезмшаҳ Муҳаммедтиң алып барған сиясаты емес, ал оның әкеси хорезмшаҳ Текештиң де хызметлери үлкен болған. Хорезмшаҳ Текеш ҳүкимдарлығы дәўиринде Хорезмшаҳлар мәмлекети басқарыў системасының тийкары жаратылған. Оның дәўиринде Хорезм Орайлық Азиядағы ең қудыретли мәмлекетлерден бирине айланған. Оның ҳүкимдарлығының ақырына келип, оның мүликлери арқада Арал теңизи ҳәм Сырдарьяның төменги ағымларынан, қублада Парсы қолтығына шекем, шығыста Памирден батыста Иран таўлықларына шекем созылған аймақларды қамтып, Хорезм аймағын еки есеге арттырыўға миясар болған.

Ол өзиниң мәмлекет басқарыў сиясатында Хорезм менен қоңсы болған көшпели Қыпшақлардың әскерий күшлеринен пайдаланыўға итибар қаратқан. Оның бул сиясаты унамлы нәтийжелер берип, мәмлекеттиң сыртқы сиясатында үлкен нәтийжелер береди. Қыпшақлардан дүзилген әскерий күшлер менен мәмлекеттиң шегараларын кеңейтиўге ерискен. Әскерий жеңислердиң көбейип барыўы менен әскерлердиң, әсиресе, Қыпшақ әскербасыларының мәмлекет ислеринде абырайы да артып барған. Хорезмшаҳлардың тийкарғы әскерий күшин жалланба ҳәм аўқамлас түркий контингентлер — тийкарынан қаңлылар ҳәм қыпшақлар қураған. Соның менен бирге хорзмшахлар қыпшақлардың руў ҳәм қәўим басқарыўшылары болған ҳүкимдар әўлад пенен туўысқанлық байланыслары орнатқан. XII әсир даўамында Хорезмшаҳлар турақлы түрде бул қәўимлер басшыларының қызларына үйленген. Бул Хорезм мәмлекетиниң өзине тән конституциялық институтына айланған. Әҳмийетли тәрепи сонда, Хорезм ҳүкимдары әйемги Хорезм титулы "Хорезмшаҳ" яки арабша "Султан" титулын тутқан болса, Хорезмшаҳтың биринши мәлийкеси әйемги түркий "Хатун" титулы менен белгили болған. Усылайынша, Хорезм мәлийкеси империя қурамына кириўши түркий қәўимлерге жоқары суверенитеттиң белгисине айналған. Хатунлар айырым жағдайларда өзине тән интеррекс ҳәм электор сыпатында да жумыс ислеген, олар Хорезмшаҳ қайтыс болғаннан кейин оның балалары арасынан тахтқа талабан көрсеткен [2, 286].

Бул болса, әсиресе, Хорезмшаҳ Муҳаммед ҳүкимдарлығы дәўирине келип, оның анасы Түркан хатунның мәмлекет басқарыў ислерине жедел араласыўына ҳәм оның сиясий амбициясының артып барыўына тийкар жаратқан. Қыпшақ ақсүйеклери Хорезмшаҳ Муҳаммедтиң анасы Түркан хатунның қоллаўларынан пайдаланып, оның жәрдеминде мәмлекет басқарыў ислерине тәсир өткериўге умтылған болса [1, 81], Түркан хатун болса бул Қыпшақ зодаганларын өзиниң сиясий капиталы сыпатында өз сиясий мақсетлеринде пайдаланып, мәмлекеттиң сиясий орталығына өз тәсирин өткерип, сиясий майданда өз абырайын көтерген. Туркан хатунның өзине тән, Хорезмшаҳ

сарайы менен бәсекелес сарайы болған. Ол жоқары лаўазымлы шахсларды тайынлаў ислерин басқарып, Хорезмшаҳтың пәрманларын өз қәлеўинше тоқтатып қоятуғын дәрежеге шекем барған. Бул болса мәмлекетте орайлық ҳәкимияттың әззиллеўине алып келген [2, 286].

Усылайынша, монғоллар басып алыўшылықлары алдынан Хорезмшаҳлар мәмлекети соншелли үлкен географиялық аймақты ийелеп, өз дәўириниң ең үлкен әскерий имканиятларына ийе мәмлекет сыпатында көрингени менен, ишки тәрептен басқарыў системасындағы жетерли дәрежеде шешилмеген үлкен машқалаларға ийе мәмлекет екенлиги, кейин ала, монғоллар менен соқлығысыў процесинде мәлим болады. Бул, жағдайды күткен, ўақты келгенде бас көтеретуғын машқаланың тийкарғы себеби — мәмлекет басқарыўында өзине тән диархияның (қоспа ҳәкимиятшылықтың) жүзеге келгенлигинде болған: мәмлекетте толық ҳүкимдар Алаўаддин Муҳаммед Хорезмшаҳ есапланса да, ис жүзинде оның анасы Түркан хатунның мәмлекет ислерине араласыўы жүдә үлкен тәсирге ийе болған. Түркан хатун "Дүнья ҳүкимдары" лақабын өзине мәп көриўден қорықпаған, өз пәрманларында болса өзин: "Дүнья ҳәм динниң қорғаўшысы Уллы Түркан, еки әлем ҳаялларының хожасы" деп атаған [1, 81]. Усылайынша, Хорезмшаҳ Муҳаммедтиң мәмлекетлик сиясатында жол қойған қәтелери ҳәм Түркан хатунның амбициялары себепли мәмлекет ҳәкимияты ислеринде қос ҳәкимиятшылық жағдайына жақын болған жағдай жүзеге келген ҳәм бул болса Хорезмшаҳлар мәмлекети абсолют ҳәкимиятқа ийе болған Шыңғысханның интизамлы әскерлери алдында әззилик етип, қулаўына алып келиўши шәраятты жүзеге келтирген.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Буниятов З. М. Избранные сочинения в трех томах, т. 3. Баку, 1999.
2. Толстов С. П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования, М., 1948.
3. John Man. Genghis Khan: Life, Death, and Resurrection, Feb. 6, 2007.

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ САНОАТИ РИВОЖЛАНИШИ ҲОРИЖИЙ ТАДҚИҚОТЧИЛАР НАЗАРИДА

Генжемуратов Я. - PhD. доцент в. б.

Аннотация. В данной статье рассматривается историографический обзор зарубежных источников периодической печати и научных трудов, посвящённых социально-экономическому развитию Каракалпакстана и его международному сотрудничеству. В частности, в статье приводится большой массив информации о инвестиционной деятельности крупных мировых компаний и их вклад в экономику региона, уровне развития ВВП, добыче и обработке полезных ископаемых.

Ключевые слова: Каракалпакстан, историография, экономика, промышленность, международное сотрудничество, корпорация, инвестиция, ВВП

Аннотация. Ушбу мақолада Қорақалпоғистоннинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ва унинг халқаро ҳамкорлигига бағишланган даврий нашрлар ва илмий асарларнинг хорижий манбаларига тарихий тақризи кўриб чиқилган. Хусусан, мақолада йирик компанияларнинг инвестицион фаолияти ва уларнинг минтақа иқтисодиётига қўшган ҳиссаси, ЯИМ ривожланиш даражаси, фойдали қазилмаларни қазиб олиш ва қайта ишлаш ҳақида кўплаб маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: Қорақалпоғистон, тарихшунослик, иқтисодиёт, саноат, халқаро ҳамкорлик, корпорация, инвестиция, ЯИМ

Abstract. This article considers a historiographical review of foreign sources of periodicals and scientific works devoted to the socio-economic development of Karakalpakstan and its international cooperation. In particular, the article provides a large array of information about the investment activities of major global companies and their contribution to the economy of the region, the level of GDP development, mining and processing of minerals.

Keywords: Karakalpakstan, historiography, economy, industry, international cooperation, corporation, investment, GDP

Мустақиллик йилларида Қорақалпоғистон Республикаси, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг бошқа ҳудудлари қаторида саноат мажмуасини қайта қуриш ишларида ҳам тезлаша бошлади. Иқтисодиётнинг барча тармоқлари ва ишлаб чиқариш соҳалари таркибий ўзгаришни талаб қилди. Ёш мустақил мамлакат ҳаётининг турли соҳаларида ривожланишнинг асосий кўрсатмаларини белгилаб берган ислоҳотлар амалга оширила бошланди ва бугунги кунга келиб ўз натижаларини бермоқда.

Мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг ўсиш суръатлари дунё ҳамжамияти томонидан юксак эътироф этилмоқда. Бу бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтишнинг пухта ўйланган стратегияси, айни пайтда илм-фанни ривожлантириш, таълим соҳасини ислоҳ этиш, илмий ва инновацион фаолиятни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга қаратилган кенг кўламли ислоҳотлар самарасидир. Ҳорижий тадқиқотчиларнинг фикрича, миллий иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида илм, фан ҳамда ишлаб чиқариш соҳаларини илмий-инновацион интеграциясини ривожлантириш алоҳида аҳамият касб этади.

Ҳорижий тадқиқотчилар Ўзбекистоннинг танглаб олган йўлини тадқиқ қилар экан, авваламбор, мустақилликнинг дастлабки даврларида ривожланишнинг тубдан асосланган «ўзбек модели» миллий иқтисодиёт тармоқлари ва турдош тармоқларнинг кўтарилиши ва ривожланишининг устувор йўналишларини белгиланиб, бу йўналишдаги асосий устунлар бу масалаларни ечишда ҳам алоҳида соҳада, ҳам тегишли соҳаларни ривожлантириш масаласини комплекс ҳал килишда акс этадиган тамойиллар атаб ўтган [1].

Ўшбу тамоийллар асосида Қорақалпоғистон саноатининг ривожланиши нуктаи назардан ҳорижий тадқиқотчилар ҳалқаро капитал ва срмоялар асосида иш бошлаган дастлабки 1992 йилда «Катекс» очиқ акционер жамиятининг ва 1993 йилда «Элтекс» кархонасининг фойдаланишга топширилиши минтақадаги ялпи маҳсулотида қўшимча қийматни оширишга туртки бўлди. Пахта иплари билан биргаликда тайёр тикув буюмлари, ички кийим, пайпоқ, бинт, деним ва пахта иплари асосида тикилган кийимлар маҳаллий, минтақавий ва ташқи истеъмол бозорларини таъминлади. Ишлаб чиқаришнинг номенклатураси ва миқёсининг ўзи ушбу соҳанинг ихтисослашуви, тармоқнинг рентабеллиги, аҳоли бандлиги ва минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш нуқтаи назаридан устуворлиги ўз ўзидан намаён бўлди. Экстенсив ўсиш билан бир қаторда кенг миқёсда кучли ўсиш белгилари мавжуд эди [2].

Барқарорлаш даври 1996-2003 йилларга тўғри келади ва қайта ишлаш саноатига сармоя киритиш учун шароит яратишдан иборат эди. Таркибий ўзгаришлар экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини босувчи товарларни ишлаб чиқариш дастурлари ва лойиҳалари орқали таъминланди. Машинасозлик, енгил саноат, кимё ва озиқ-овқат саноатида, айниқса, давлат идоралари томонидан инвестициялар оқими кузатилди, шу билан бирга экспортчиларни рағбатлантириш ва нефть-газ саноатига маблағ жалб килиш чоралари кўрилди.

2000-чи йиллар бошида минтақанинг Устюрт қисмида табиий хом ашёни қидириш ва қазиб олиш кўлами кенгайди. Аммо ҳорижий тадқиқотчилар, ўшбу даврда ҳом ашё ишлаб чиқариш устун бўлган Қорақалпоғистон Республикасининг гипертрофияланган иқтисодиёти унинг иктисодий ва саноат тенденцияларига кучли таъсир кўрсатаятганини таъкидлайди. Масалан, Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси саноат иқтисодиётининг ривожланиш динамикасини қиёсий жиҳатдан ҳисобга олган ҳолда шуни таъкидлаш керакки, иккинчиси мамлакатнинг бошқа минтақалари шароитида нисбатан паст ўринни эгаллайди [3]. Устюрт газ-кимё мажмуаси барпо этилиб, бутун дунё эътиборини тортди, халқаро ҳамжамиятнинг ҳайратига сабаб бўлди. Даштнинг кенг майдонларида улкан ишлаб чиқариш пайдо бўлди. Ушбу корхона дунёнинг нуфузли нашрлари томонидан 2012 йилнинг энг яхши лойиҳаси деб тан олинди. 2014 йилда халқаро миқёсда таниқли «Infrastructure Journal» халқаро нашри ушбу лойиҳага «Нефт ва газ соҳасидаги 2014 йилдаги энг глобал миқёсдаги лойиҳа» мукофотига сазовор деб топди.

Ҳорижий муаллифларнинг таъкидлашишича, ўшбу даврда Жанубий Корея Ўзбекистоннинг асосий инвестиция ва технологик шерикларидан бирибўли ҳисобланган. «ДжиЭм-Корея", "Кореан Эйр", "КОГАЗ", "Лотте", "ДжиЭс", "Поско-Дэу", "Самсунг", "Шингдонг", "Колон» ва бошқа да кореялик етакчи компаниялар билан биргаликда нефть ва газ, электротехника, тўқимачилик саноатида янги турдаги қурилиш ва пардозлаш материаллари, юқори самарали фармацевтика маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича йирик инвестиция лойиҳаларини амалга оширган ҳамда ошириш режалаштирилган ишончли анъанавий узоқ муддатли шерикларга айланган. Айни пайтда Корея Республикасининг Ўзбекистон иқтисодиётига тўғридан-тўғри инвестициялари ҳажми 7 миллиард доллардан ошди. Мамлакатимизда Жанубий Кореянинг сармояси иштирокидаги 440 корхона муваффақиятли ишламоқда, 77 компаниянинг ваколатхоналари аккредитациядан ўтган [4].

Ижтимоий-иқтисодий ва саноат ривожланишидаги салбий кўрсаткичларга қарамай, Қорақалпоғистоннинг табиий ресурс салоҳияти минтақада саноатни ривожлантиришнинг энг муҳим омилига айланиши мумкин. Республикада фойдали қазилма бойликларининг катта захиралари ўрганилган: табиий газ, қурилиш материаллари, ноёб тупроқ металлари, шунингдек минерал тузлар. Устюртнинг тахмин қилинган нефть ва газ салоҳияти 1, 685 триллион тонна суюқ углеводородларга баҳоланмоқда. Бугунги кунга қадар Устюрт газ конденсати конларида 20-дан ортиқ қудуқ ишлатилмокда. Сўнгги беш йилда Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти тармоқлари рентабеллигини таҳлил қилишдан кўриниб турибдики, саноатнинг ўртача рентабеллиги 38, 7 фоизни, шу жумладан қазиб олиш саноатининг 99, 7 фоизини, қайта ишлаш саноатининг 29, 0 фоизини ташкил этди. Қазиб чиқарувчи тармоқлар орасида ёқилғи саноати (101, 0%) ва рангли металлургия (64%) рентабеллик даражасига эга. Ишлаб чиқариш саноатида энг юқори рентабеллик қурилиш материаллари саноатига (93, 2%) ва озиқ-овқат саноатига (43, 5%) тўғри келади, энг паст рентабеллик енгил саноат (14, 0%) га тўғри келади. Шундан келиб чиқиб, минтақада саноат ривожланишининг баъзи йўналишларини аниқлаш мумкин. Ёқилғи саноати юқори рентабелли бўлишига қарамай, ушбу саноат катта капитал қўйилмаларни талаб қилади, шунинг учун инвеститсияларнинг рентабеллиги жуда узоқ бўлади. Шу билан бирга, минтақанинг санаб ўтилган ижтимоий-иқтисодий, экологик, табиий ресурс хусусиятларидан келиб чиқиб, юқори рентабеллик (93, 2%) , қурилиш материалларининг катта захиралари мавжудлиги ва капиталнинг интенсивлиги нисбатан пастлиги сабабли саноат қурилиш материаллари ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадга мувофиқ бўлар эди [5].

Шунингдек, минтақа шароитида терини қайта ишлаш ва пойабзал ишлаб чиқариш, хорижий компаниялар билан биргаликда чангютгичлар ишлаб чиқарадиган мини-завод, ипак иплар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди 2006 йил август ойида Қўнғирот сода заводининг ишга туширилиши минтақанинг умумий саноат таркибидаги кимё саноатининг улушини 2005 йилдаги 0, 5%-дан 2011 йилда 9, 4%-гача оширди, 2016 йилга келиб республиканинг ички минтақавий маҳсулоти тузилмасида нефт-газ саноатининг улуши 35, 6%-га кўпайди [6].

Мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалигида мутлақо янги, самарали иқтисодий муносабатлар ривожланди. Ўшбу соҳа ички минтақавий маҳсулот тузилмасида қисқариб, унинг 24, 4%-ни ташкил этди, шу билан бирга ер ўзининг ҳақиқий эгасини топди. Бугунги кунда Қорақалпоғистон фермерлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини йиғиб олиш билан бир қаторда қишлоқни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшмоқдалар [7].

Ҳорижий тадқиқотчилар Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича ташаббуслари асосида эркин иқтисодий зоналар ташкил этилишига катта эътибор каратмоқда. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг2017 йил 3 майда қабул қилинган Фармони билан ташкил этилган "Нукус-Фарм" эркин иқтисодий зонаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 сентябрь Фармони билан "Нукус" эркин иқтисодий зонасига айлантирилди [8]. Шуни таъкидлаш жоизки, биргина 2017 йилда Қорақалпоғистонда давлат раҳбари ва мамлакат ҳукумати томонидан қабул қилинган қарорлар асосида умумий қиймати 160 миллиард сўм бўлган 242 та лойиҳа амалга оширилди, бу деярли 4000 та янги иш

ўринларини яратишга олиб келди ва 2017 йил якунлари бўйича ЯҲМ ҳажми қарийб учдан бирига ошди ва 10243 млрд. сўмни ташкил этди, унга саноатнинг улуши ЯҲМнинг деярли учдан бир қисмини, кичик бизнеснинг улуши эса 47, 3% ни ташкил этди. Ҳудудларни ривожлантириш дастури бўйича умумий қиймати 574, 765 млн. сўм бўлган 2186 та лойиҳа амалга оширилди, 11309 та янги иш ўринлари яратилди [9].

2018 йилда янги инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш давом эттирилди. Тижорат банклари томонидан 98 та лойиҳани амалга ошириш учун 617, 4 млрд. сўмдан ортиқ инвестиция кредитлари ажратилди. Ўша йили Қорақалпоғистоннинг товар айланмаси 360 млн. долларни ташкил этди, асосан Россия, Хитой, Жанубий Корея, Германия, Латвия, Швейцария ва бошқа давлатлар билан шериклик алоқалари ўрнатилди. Чэт эл инвестицияларини жалб қилиш борасида муайян ишлар амалга оширилди. 2019-2021 йилларда инвестицияларни жалб қилиш дастури тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг протокол қарорига биноан 2019 йилда Қорақалпоғистонда умумий қиймати 1 932 936 млн. сўмлик 605 та инвестиция лойиҳалари амалга оширилди, 5222 янги иш ўринлари яратилди [10]. Юзлаб янги саноат корхоналари, шинам турар жой бинолари, автоуловлар кўплаб Европа давлатлари ҳавас қилса арзийди. Буларнинг барчаси мустақиллик йилларида амалга оширилган улкан ишларнинг натижасидир [11]. Логистика соҳасидаги ҳар қандай мутахассис, шубҳасиз, зарур транспорт инфратузилмасини яратиш давр талаби ва Қорақалпоғистон учун бу масала алоҳида аҳамиятга эга эканлиги айтилганди. Мутаҳассислар Болтиқбўйи мамлакатлари савдо майдонини Россия, Марказий ва Жанубий Осиё, Эрон, Покистон ва Ҳиндистон давлатларини бирлаштирадиган Шимолий-Жанубий халқаро транспорт коридорининг имкониятларини муҳокама қилган эдилар [12]. Бизнинг фикримизча, ўшбу лойиҳаларни амалга ошириш – бугунги куннинг долзарб масаласи ҳисобланади.

Умуман олганда, ҳорижий тадқиқотчиларнинг фикрича, бугунги кунда Қорақалпоғистон - бу Ўзбекистоннинг жадал ривожланаётган минтақаларидан бири. Бугунги кунга қадар республикада иқтисодий ривожланиш бўйича бир қатор амалий чора-тадбирлар аллақачон амалга оширилган, масалан, бўёқ ва лаклар ишлаб чиқарадиган янги саноат корхоналари фойдаланишга топширилди, чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик ва ғаллачилик фермер хўжаликларини бирлаштириб, кластерлар яратилди. ва ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш жадал суръатларда давом этмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Pomfret R. W. T. Resource Abundance, Governance and Economic Performance in Turkmenistan and Uzbekistan. – Bonn: ZEF, 2004. - p. 67.
2. Salih Yılmaz. Karakalpak Türkleri Ve Karakalpakistan Tarihi. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayinlari. 2008. - p. 53.
3. Human Rights Watch World Report 2001: Uzbekistan. – New York: HRW, 2001. p. 68.
4. Peyrouse S. Central Asias growing Partnership. EUCAM Working Paper N4, October, 2009. - Bruxelles: EUCAM, 2009.
5. Очерки зарубежной историографии новейшей истории Республики Каракалпакстан. – Нукус, 2016. С. 47.
6. Новейшая история Узбекистана (1991-2016) . Коллективная монография / Под ред. д. и. н., проф. М. А. Рахимова. – Ташкент, 2019. – С. 357.
7. International Journal of Middle East Studies (Cambridge, Mass.) . 2016. Vol. 7. No 4, p. 573/
8. https://lex. uz/ru/docs/4498068
9. 2018 йилда Қорақалпоғистон Республикасининг иқтисодий ислоҳотлари ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришининг асосий кўрсаткичлари тўғрисида ҳисобот. – Нукус, 2019. 11-б.
10. 2019 йилда Қорақалпоғистон Республикасининг иқтисодий ислоҳотлари ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришининг асосий кўрсаткичлари тўғрисида ҳисобот. – Нукус, 2020. 17-б.

11. Zhao Huasheng. China, Russia, and the U. S.: their Interests, Postures, and Interrelations in Central Asia // Central Asia and the Caucasus (Lulea, Sweden) . 2016. N5, p. 116.
12. Political and economic Trends in Central Asia. Edited by Akiner Sh. - London: British Academic Press, 1994.

ҚОРАҚАЛПОҚЛАРНИНГ АНЪАНАВИЙ ДЕҲҚОНЧИЛИГИДА ЕРГА ИШЛОВ БЕРИШ

М.О.Ешмуратова - таянч докторант
Қорақалпоқ давлат университети

Аннотация: Мақолада қорақалпоқларнинг анъанавий деҳқончилиги ҳақида сўз этилади. Ўнда ерга ишлов бериш, тирмалаш, баҳорги ишлов ва кўзги ишлов бериш ҳақидаги анъанавий деҳқончилик таҳлил қилинган. Шунингдек, қорақалпоқларнинг Россия таркибига кириши билан уларнинг деҳқончилик анъаналаридаги ўзгаришлар, айниқса механизациялашув сингари масалалар кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: қорақалпоқлар, анъанавий деҳқончилик, тирмалаш, экин экиш, кўзги экин

Аннотация: В статье рассказывается о традиционном земледелии каракалпаков. В ней проанализировано традиционное земледелие по обработке земли, боронованию, весенней обработке и осенней обработке. Также были рассмотрены такие вопросы, как изменения в земледельческих традициях каракалпаков с вхождением их в состав России, особенно механизация.

Ключевые слова: каракалпаки, традиционное земледелие, боронование, посев, осенняя культура

Abstract: The article discusses the traditional agriculture of the Karakalpaks. It analyzes traditional farming in tillage, harrowing, spring tillage, and autumn tillage. Such issues as changes in the agricultural traditions of the Karakalpaks with their incorporation into Russia, especially mechanization, were also considered.

Keywords: Karakalpaks, traditional agriculture, harrowing, sowing, autumn crop

Қорақалпоқларнинг анъанавий деҳқончилиги — бу шунчаки қишлоқ хўжалиги эмас, балки бутун бир халқнинг тарихи, маданияти ва тирикчилик манбаи ҳисобланади. У ер-сувга боғлиқ турмуш тарзини, меҳнат ва ижтимоий муносабатларни акс эттиради. Даврлар ўтиши билан унинг шакли ўзгарган бўлса-да, мазмун-моҳияти — табиат билан уйғунликда яшаш ва меҳнат қилиш — сақланиб қолган.

Қорақалпоқларда суғориладиган деҳқончилик шароитида баҳорги экинлардан юқори ҳосил олиш шудгорни экиш олдидан ўз вақтида сифатли қилиб ишлашга боғлиқ. Бунда қўйиладиган асосий талаблар тупроқнинг устки қатламини уруғ яхши кўмиладиган, нормал ўсиб чиқиши ва ривожланиши учун қулай шароит яратадиган қилиб юмшатиш ва ҳаво алмашинувини яхшилаш; тупроқнинг пастки қатламидан уруққа намлик келиб туришини таъминлаш; ювиб суғоришда тўпланган намликни сақлаб қолиш; ёввойи ўсимликларни йўқотиш.

Анъанавий ерга ишлов беришда биринчи, ерни экишдан олдин уни тирмалашдан бошланади. Тирналган даланинг юзаси текисланади, энди ўсиб келаётган ёввойи ўсимликлар йўқ қилинади. Кесаклар майдаланади, ҳосил бўлган қатқалоқ юмшатилади ва намлик буғланишининг олди олинади.

Баҳорда ҳайдаладиган ерни иложи борича эртароқ, шудгор билан ишлаш керак. Шундай қилинганда тупроқда тўпланган намлик яхши сақланади, экиш давридаги қийинчиликлар бартараф этилиб, экиш қисқа ва қулай муддатларда ўтказилади. Экин ерларини ўз вақтида сифатли тайёрлаш экинлардан юқори ҳосил олишнинг асоси ҳисобланади [4].

Ерни текислаш. Суғориладиган деҳқончилик шароитида ерни бир текис намлаш, сувдан тўлиқ фойдаланиш, ернинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, экинларни сифатли экиш, ўсимликларнинг бир текис ривожланиши ва улардан юқори ҳосил олишда далаларни текислаш муҳим аҳамиятга эга. Дала текисланмаса шўр сифатли ювилмайди ва кўп миқдорда сув сарфланади. Дала енгил текисланади. Ер экин экишдан олдин ҳар йили енгил текисланади. Бунда ҳайдаш вақтида ҳосил бўлган ариқ ва чўл, зовур, дала чети ва агрегат буриладиган жойлардаги ботиқ баландликлар текисланади [3].

Ерни кузги шудгордан сўнг капитал текислаш ишлари ўтказилади. Ерни кузда капитал текислашда даланинг баланд жойидаги тупроқ 10-20 см гача олиниб паст жойларга бир текисда ётқизилиши керак. Бунда тупроқнинг унумдор қатлами олиниб, у ерда унумсиз қатлам қолади. Натижада дала тупроқларининг унумдорлиги ҳар хил бўлади [2].

Шунингдек, қорақалпоқларнинг Россия таркибига кириши билан уларнинг анъанавий деҳкончилик ҳаётида ҳам ўзгаришлар рўй берди. XIX аср охирида қорақалпоқлар пахта етиштиришни кенг йўлга қўйдилар. Суғориш ишлари марказлаштирилди. Кичик фермер хўжаликлари ўрнига колхоз-совхозлар тизими жорий этилди. Кейинги советлар даврида қорақалпоқларнинг анъанавий деҳқончилигида механизациялашув юз берди. Пахтакорлик асосий тармоққа айланди. Аммо, гуруччилик, сабзавотчилик каби қадимий тармоқлар ҳам сақланиб қолди [1].

Хулоса қилиб айтганда, қорақалпоқларнинг XIX-XX асрлардаги анъанавий деҳқончилик амалиётларида бир қанча ўзгаришлар юз берди. Меҳнат қуроллари самарадорлиги ошди. Ирригация тармоқлари кенгайди. Айниқса, сув етишмовчилиги кўзатиладиган минтақаларга сув борди. Пахта даълалари кенгайди. Ерга ишлов беришнинг янги турлари синаб кўрилди. XX аср қишлоқ хўжалигида механизациялашувнинг бошланиша даъа ишларида инсон меҳнат фаолиятини кескин туширди. Анъанавий деҳқончиликда бир қанча силжиш бўлиб, ўнимдорлик, юқори ҳосилдорлик кўзатилди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Камалов С. К. Каракалпакии в XVIII-XIX веках. Ташкент, 1968.
2. Курбанова З. И. Садоводческие и бахчеводческие традиции у каракалпаков// Историческая этнология. 2022. Т. 7, №3. С. 371-387. https://doi. org/10/22378/he. 22-7-3. 371-387
3. Шалекенов У. Быт каракалпакского крестьянства Чимбайского района в прошлом и настоящем // Труды ХАЭЭ. Т. III. Под ред. С. П. Толстова. – М., 1958.
4. Хозяйство каракалпаки в XIX- начале XX-века. Ташкент, 1972.

ЦИФРОВАЯ ЭТНОГРАФИЯ: МЕТОДОЛОГИЯ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ПРАКТИКИ

Т.Р.Жаббарбергенов - ассистент
University of Innovation Technologies

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli etnografiyaning metodologik asoslari va tadqiqot amaliyotlari keng yoritilgan. An’anaviy etnografiya usullarining onlayn muhitga moslashtirilishi, raqamli maydonning xususiyatlari, ma’lumot yig‘ish va tahlil qilish usullari, shuningdek, axloqiy masalalar batafsil tahlil qilingan. Raqamli etnografiyaning ijtimoiy fanlar, ayniqsa yoshlar madaniyati, onlayn hamjamiyatlar va global kommunikatsiya jarayonlarini o‘rganishda tutgan o‘rni alohida ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, ushbu metodning istiqbollari — katta ma’lumotlar (Big Data) , vizual tahlil va virtual reallik bilan integratsiyasi haqida ham fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli etnografiya, metodologiya, ijtimoiy fanlar, onlayn hamjamiyatlar, axloqiy masalalar, raqamli madaniyat, internet, Big Data.

Annotation: This article explores the methodological foundations and research practices of digital ethnography. It highlights the adaptation of traditional ethnographic methods to online environments, emphasizing the specific features of digital fields, data collection and interpretation techniques, as well as ethical considerations. The significance of digital ethnography in the social sciences—particularly in studying youth culture, online communities, and global communication processes—is thoroughly discussed. Furthermore, the article addresses future perspectives of this approach, including its integration with Big Data, visual analytics, and virtual reality.

Keywords: digital ethnography, methodology, social sciences, online communities, ethical issues, digital culture, internet, Big Data.

Введение. Развитие цифровых технологий, интернета и социальных сетей стало важнейшим фактором трансформации современной культуры. Для исследователей гуманитарных и социальных наук это означает не только появление новых объектов изучения, но и необходимость пересмотра самих исследовательских методов. Одним из таких направлений стало становление цифровой этнографии — области, изучающей культуру и социальные практики в онлайн-пространстве [1, 26].

В отличие от классической этнографии, предполагающей длительное пребывание исследователя «в поле», цифровая этнография переносит исследовательскую деятельность в интернет-среду. Однако при этом сохраняется главный принцип — стремление к «толстому описанию» культурных феноменов, которое предполагает погружение в контекст, внимание к деталям и эмпатическое понимание [2, 41]. Сегодня цифровая этнография активно применяется в социологии, антропологии, культурологии, медиакоммуникациях и маркетинговых исследованиях. Она позволяет глубже понять, как формируются новые формы идентичности, как меняются представления о социальности и сообществе в эпоху глобальной цифровизации [3, 57].

Методология цифровой этнографии сочетает в себе классические этнографические подходы и новейшие цифровые практики. Исследователь сталкивается с необходимостью адаптировать традиционные принципы (включённое наблюдение, фиксация культурных символов, анализ повседневных практик) к онлайн-пространству [4, 102].

Ключевые особенности методологии цифровой этнографии:

Доступность и открытость поля. Если традиционный этнограф должен был «войти в сообщество», то в цифровой среде границы более размыты. Исследователь может наблюдать за дискуссиями на форумах или в социальных сетях, зачастую не раскрывая своего присутствия.

Мультимодальность данных. Помимо текста, исследователь работает с изображениями, видео, аудиофайлами, эмодзи, мемами и цифровыми артефактами [5, 89].

Динамичность и изменчивость цифровой среды. Интернет-сообщества могут быстро появляться и исчезать, меняя формы взаимодействия и правила коммуникации.

Этические вызовы. Вопросы анонимности и конфиденциальности приобретают особое значение. Исследователь должен учитывать, что даже открытые данные могут содержать личную информацию [6, 211].

Таким образом, методология цифровой этнографии требует постоянного переосмысления в связи с изменениями самой цифровой среды.

Практическая работа в цифровой этнографии строится на нескольких ключевых этапах.

1. Определение цифрового поля

В традиционной антропологии «поле» было связано с определенной территорией и культурой. В цифровой среде поле может представлять собой:

конкретную платформу (Instagram, Facebook, Telegram, TikTok); определенное сообщество (фандом, геймерское сообщество, политический чат); сеть взаимосвязанных пространств (например, перекрестные обсуждения одной темы на нескольких форумах) [7, 54].

2. Методы сбора данных

Цифровая этнография использует широкий спектр методов:

онлайн-наблюдение (исследователь изучает коммуникацию, не вмешиваясь в неё); виртуальные интервью через Zoom, Messenger или другие платформы; анализ цифровых следов: постов, лайков, комментариев, репостов, хэштегов; участие в сообществе: исследователь сам может стать частью группы, принимая участие в дискуссиях и создавая цифровой контент [3, 76].

3. Анализ и интерпретация

Особенность анализа в цифровой этнографии заключается в том, что данные часто имеют визуальный, символический и многослойный характер. Например, мем может содержать иронию, скрытые культурные коды и политические намёки, понятные только определённой группе [5, 91].

4. Этические аспекты

Этика цифровой этнографии является предметом активных дискуссий. Основные вопросы: Должен ли исследователь сообщать о своём присутствии в онлайн-сообществе? Можно ли использовать публичные данные (например, комментарии в Twitter) без согласия авторов? Как обеспечить анонимность информантов в условиях, когда цифровые следы легко отследить? [6, 213]. Цифровая этнография имеет важное значение для понимания трансформации общества в XXI веке:

1. Изучение новых форм идентичности. Онлайн-пространство позволяет человеку конструировать несколько идентичностей (например, реальная личность и анонимный аватар) . Это открывает новые перспективы для анализа социальной роли, гендера и культурных норм [4, 105].
2. Исследование сообществ и сетевых движений. Цифровая этнография помогает понять феномен онлайн-активизма, киберпротестов, а также транснациональных сетевых сообществ (например, фанатских движений или профессиональных сетей) .
3. Изучение цифровой молодежной культуры. Молодые люди являются главными носителями новых форм коммуникации: стримы, блогерство, TikTok-культура. Эти практики формируют уникальные ценности и нормы [7, 59].

Цифровая этнография используется не только в академии, но и в маркетинге, дизайне, разработке новых продуктов. Компании обращаются к этнографам для анализа поведения пользователей в цифровой среде. В будущем цифровая этнография будет всё больше интегрироваться с технологиями:
-Big Data и машинное обучение позволят обрабатывать огромные массивы цифровых следов;-визуальная аналитика будет использоваться для интерпретации изображений и видео;

-виртуальная и дополненная реальность могут стать новым пространством для этнографического «поля» [2, 74].

Однако при этом важно сохранить гуманитарное измерение — внимательность к человеческому опыту, к эмоциям, к культурным смыслам, которые не всегда могут быть схвачены алгоритмами.

Заключение: Цифровая этнография — это не просто новый метод исследования, а полноценная научная парадигма, отражающая изменения в самом обществе. Она сочетает классические этнографические подходы и новые цифровые практики, открывая широкие горизонты для гуманитарных наук. В условиях цифровизации общества значение этого подхода только возрастает: он позволяет изучать трансформацию культуры, новые формы социальной идентичности, динамику онлайн-сообществ и глобальные изменения в коммуникации. Для исследователей XXI века цифровая этнография становится необходимым инструментом анализа современной культуры.

Использованная литература

1. Hine, C. *Virtual Ethnography*. — London: Sage Publications, 2000. — 192 p.
2. Pink, S. *Doing Sensory Ethnography*. — London: Sage, 2009. — 246 p.

3. Kozinets, R. *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*. — London: Sage, 2010. — 232 p.
4. Miller, D., Slater, D. *The Internet: An Ethnographic Approach*. — Oxford: Berg, 2000. — 212 p.
5. Boellstorff, T. *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores the Virtually Human*. — Princeton: Princeton University Press, 2008. — 336 p.
6. Markham, A., Buchanan, E. *Ethical Decision-Making and Internet Research*. — Association of Internet Researchers, 2012. — 230 p.
7. Horst, H., Miller, D. *Digital Anthropology*. — London: Berg, 2012. — 272 p.

ХОЖЕЛИ ҲӘМ НӨКИС РАЙОН АЙМАҚЛАРЫНДА ЖАЙЛАСҚАН ЗИЯРАТ ОРЫНЛАРЫНДА ҲАЯЛЛАР СЫЙЫНЫЎ ДӘСТҮРЛЕРИ

Исметов Рахман Алламбергенович - ассистент-оқытыушы
Иннвацион технологиялар университети

Аннотация: Маколада Қорақалпоғистон ҳудуди да Хужайли ва Нукус туманларида жойлашкан айрим зиёратгоҳлар ҳақида, айниқса аёллар зиёрат уринлари ҳақида туқаталиб утилади. Масалан, Жуморт қассоб, Азизлер бобо Алдаберди уғли ва бошқалар бўйича ватафсил тўқталиб ўтамиз. Шу билан биргаликда келтирилган маълўмотлар дала ёзувлари билан мустаҳкамланади.

Калит сўзлар: аёллар сиғиниш маросимлари, Жуморт қассоб, Азизлер бобо, Умар пир хожа, йолбарис, дарахт, тепалик.

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые места паломничества, расположенные в Худжандском и Нукусском районах Каракалпакстана, особенно места женского паломничества. Например, подробно рассматриваются места Джуморт-кассаб, Азизлер Баба Алдаберди Углы и другие. При этом представленная информация подкреплена полевыми записями.

Ключевые слова: ритуалы женского поклонения, Джуморт Кассаб, Азизлер Баба, Умар Пир Ходжа, тигр, дерево, холм.

Abstract: This article examines several pilgrimage sites located in the Khujand and Nukus districts of Karakalpakstan, particularly those dedicated to women. For example, the sites of Jumort-kassab, Azizler Baba Aldaberdi Ugli, and others are discussed in detail. The information presented is supported by field notes.

Keywords: rituals of female worship, Jumort Kassab, Azizler Baba, Umar Pir Khwaja, tiger, tree, hill.

Ерте дәўирлерден ата-бабаларымыз зиярат орынларына барып зиярат етиўлери ҳәзигри күнге шекем сақланып киятырған дәстүрлеримизден болып саналады. Ата-бабаларының басларын зиярат етиўден тысқары түсинде аян берген орынларға ямаса жасы үлкен ата ҳәм кемпир апалардың айтыўлары бойынша зияратқа барыўшылар жийи-жийи ушырап турады. Булар тийкарынан жумысы жўриспей жўргенлер, кеселликке шалынғанлар, арқасы көтерилген ямаса жин урғанлар, бир жумыс баслаўдан алдын жумысына раўаж нийет етип кетиўшилер, перзентли бола алмай жўрген ҳаяллар ҳ. т. б топардағы зиярат етиўшилерди ушыратыўымыз мүмкин.

Усылар арасында перзентли бола алмай жўрген ҳаяллар, сол қатарда бирнеше қызлы болып ул перзент көриў нийетинде жўрген ҳаяллар жийи ушырасады. Ҳәм бундай зиярат ҳәм сыйыныў орынлары республикамыз бойлап дала әмелиятын өткериў ўақтымызда бирқанша орынлар белгили болды. Булардың айрымлары ертеден ҳаяллар барып сыйыныў орнына айланған болса, ал айрымлары болса ата-бабалары, жақынлары, диний саўатқанлығы болған мақсым яки тәўиплерден еситкен орынларға барыўшы сыйыныў орынлары болып есапланады. Бунда да тийкарынан әўлийе ҳәм кәраматқа ийе болған бабалардың басларын зиярат етеди.

Алымларымыз тәрепинен изертлеў жумысларының алып барылыў нәтийжесинде зиярат орынларының келип шығыў тарыйхына кең тоқталып келеди. Мәселен, В. Н. Ягодинниң «Аййемги мәдений ғәзийнелер» атлы мийнети арқалы мәмлекетимизде жайласқан мәдений орынлар туўралы кең мағлыўматлар берилген болса мине усылар ишинде Хожели районында жайласқан Миздақхан естелиги туўралы, бунда Назлымхан сулуў мақбарасы, Шамун Наббий маҳбарасы, ҳәм де бәрешмизге мәлим болған жоқарыда атап өткенимиз Жумарт Қассап дүмпешиги туўралы олардың пайда болыў дәўирине тийисли мағлыўматлар алыўымыз мүмкин. [Ягодин. 1979. 91].

Соның ишинде бугинги күнде зияратшылар тәрепинен жийи-жийи барылатуўын Миздахқан естелигиндеги Назлымхан сулуў естелиги бойынша кең мағлыўматқа ийе болсақ, [Ғ. Хожаниязов, Ж. Ҳәкимниязов 38-50] мине усы естеликте жайласқан Жумарт-қассап яғнын халық арасында «Кәраматлы дүмпешик» деп аталған зыярат орны ҳаққында З. Курбанованың Женское паломничество к святым местам (по материалам Нукуского и Ходжейлийского районов) мақаласы арқалы [Вестник 2010 № 1], және сол менен Ғ. Хожаниязов ҳәм О. Юсуповтың «Кәраматлы думпешик сыры» мақалалары арқалы қунлы мағлыўматларға ийе боламыз [Ғ. Хожаниязов, О. Юсупов Совет Қарақалпақстан. 1988 ж. 11-ноябрь].

Және усы қатарда илмий мийнетлерден газета-журналларда жарық көрген мақалалар арқалы бундай зиярат орынлары туўралы қунлы мағлыўматлар аламыз. Сол қатарда зиярат етиўге келген зияратшылар арасынан әсиресе ҳаял-қызлардың не себептен келгенликлери туўралы мағлыўматларға ийе болсақ дала әмелиятларымыз алып барылыўы нәтийжесинде топланған материалларда да қызықлы мағлыўматларға дус келемиз.

Мине, усындай зиярат орынларынан бири ертеден белгили болған Назлымхан сулуў зыярат орнында жайласқан Шамун Наббий ҳәм Жумарт Қассап сыйыныў орынлары болып есапланады. Шамун Наббий зиярат орнында жас нәрестеге дем салып атырғанына гүўа болдық, бунда жас нәрестеге маҳбараның ишинде отырып дем салынып атырғанлығын, бул балаға омыртқа буўынларының аўыратуғынлығы себепли ем салып атырғанлығына гүўа болсақ, сол орында еки-үш келиншектиң халық арасында Кәраматлы дүмпешик деп аталған Жумарт Қассап дүмпешигинде зихярат етип атырғанлығын ҳәм сол менен бир қатарда олардың дүмпешиктен жерге қарап домалап атырғанлығына гүўа болдық [Исметов № 6 дала әмелияты]

Усындай орынлардан және бири бул Нөкис районында жайласқан Омар пир хожа зиярат орны болып есапланады. Яғный бул зиярат орны Төк таўы етегинде ески қала қасында жайласқан Нөкис районы орайынан 7-8 км аралықта жайласкан зиярат орны болып есапланады. Омар пир хожа қойымшылығы қасында үлкен ески дийўал қалдықлары бар бул ески мешит орны екенлиги, Омар пир хожа усы жерде тәлим бергенлиги айтылады. Және, бул жерде ески мешит орнының дийўалларының қалдықларын көрдик яғный бул мешит қалдықларынан үш өжирели екенлигин дийўал узынлығы 13 метр, ал ени 5 метр екенлигин шамалаўлар тийкарында анықладық. Омар пир хожа бойынша аңызларға қарағанда араб елинен келген улама адам болған. Ол усы аймақтағы балаларды оқытып илим берген. Билим бериў ўақтында басқыншылар тәрепинен топылыс жасалып мешитте оқып атырған уламаларды ҳәм билим алып атырған жас оқыўшыларды бирме-бир қылыштан өткереди, Омар хожаға да топылыс етеди, бирақ қылыш пенен бирнеше мәрте урыныўына қарамастан өлтире алмаған жаўшылар бул жерде тәўбе етип, артларына қайтып кетипти. Шейт болған уламалар усы жерде бийик төбелик үстине жерленипти. Информаторымыздың айтыўы бойынша, бул жерге келген зияратшылар келген ўақтында тийкарынан перзентли бола алмай жүрген ҳаял-келиншеклер төбешиктен төмен қарап домалайды екен, солай етип бул уламалар жерленген орын кәраматлы орын сыпатында елеге шекем зиярат етиледи екен. Және, Омар хожа зиярат орнына емине шыпа излеп келиўшилер де дәртине даўа таўып атырғанлығын дала жазыўларымыз даўамында анықладық. [Исметов № 4 дала әмелияты].

Және усындай зиярат орынларынан усы районда жайласқан Азиз баба зиярат орнында дала әмелияты даўамында да перзентли бола алмай жүрген ҳаяллардың перзентли болып атырғанлығын, олар бул жерге тусинде аян бергенлиги ушын зияратқа келгенлигин ҳәм

перзентли болғанлығын дала жазыўларым даўамында анықладым. [Исметов № 4 дала әмелияты].

Бундай орынларды Кегейли, Қараөзек районларында да дала әмелиятында болған ўақтымызда ушраттық. Бири Кегейли районы Ақтуба АПЖ аймағы Есебий аўыл аймағында жайласқан Сүрәли ийшан қойымшылығын атап өтсек болады. Бул жерге келиўши ҳаяллар тийкарынан ул перзент сорап келген [Исметов №4 дала әмелият]. Усындай зиярат орынларынан бири Қараөзек районы Қуўанышжарма дәриясының кун шығыс тәрепинде жайласқан Нурым төбек зиярат орны болып есапланады. Бул қойымшылық торанғыллық арасында жайласқан ески зиярат орынларынан болып есапланады [Исметов №2 дала әмелияты].

Тийкарынан мәмлекетимиз тәрепинен алып барылып атырған бүгинги күндеги сиясатта мине усындай муқаддес зиярат орынларды үйрениў ҳәм ол жерлерди қайта абат етиў бойынша бирқанша ис-илажлар әмелге асырылмақта. Усындай изертлеўлер, усындай жумыслардың нәтийжелилигин және де асырады. Ҳәм жоқарыда атап өткенимиздей бундай муқаддес сыйыныў ҳәм зиярат орынлары республикамыз бойлап көплеп ушрасады ҳәм бул өз нәўбетинде кең түрдеги изертлеўди де талап етеди.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Ягодин В. Н. Әййемги мәденият ғәзийнелери Нөкис: Қарақалпақстан, 1979. -91 б.
2. Исметов Р. Дала жазыўлары. 2021, № 6. Гўзетиўлер тийкарында., Хожели районы.
3. Исметов Р. Дала жазыўлары. 2022, №4. Имформатор: Утепбергенов А., Нөкис районы. Руўы айтеке. 1982 ж.
4. Исметов Р. Дала жазыўлары. 2022, №2. Имформатор: Жийемурат ата., Нөкис районы. Руўы хожа. 1935 ж.
5. Исметов Р. Дала жазыўлары. 2021, №4. Имформатор: Исметов А. Кегейли районы. Руўы жаллықманғыт. 1948 ж.
6. Исметов Р. Дала жазыўлары. 2021, №2. Имформатор: Шерипов Р., Нөкис районы. Руўы анна. 1969 ж.
7. Курбанова З. И., Женское паломничество к святым местам (по материалам Нукусского и Ходжейлийского районов) // Вестник ККО АН РУз., 2010, № 3. с. 30-37.
8. Хожаниязов Ғ, Ҳәкимниязов Ж. Қарақалпақстанның әжайып жетти естелиги. Нөкис. Билим. 2004. -95 б.
9. Хожаниязов Ғ, Юсуповтың О. Кәраматлы думпешик сыры. / Совет Қарақалпақстан. 1988 ж 11-ноябрь.

ҚУЙИ АМУДАРЁНИНГ ЧАП СОҲИЛИДА ЯШОВЧИ ЎЗБЕКЛАРНИНГ ОИЛАВИЙ МАРОСИМЛАРИГА ОИД БАЗИ ТАДҚИҚОТЛАР

С.Р.Муратбаева **-** тадқиқотчи
Ўзбекистон Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлими Гуманитар Фанлар илмий тадқиқот институти

Аннотация: Мақолада Қорақалпоғистонда яшовчи ўзбекларнинг оилавий маросимлари ҳақидаги тадқиқотлар таҳлил этилади. Оилавий урф-одат ва маросимларда қадимий диний эътиқодлар, никоҳ тўйлари, фарзанд туғилишига оид маросимлар шунингдек, оилавий муносабатлар туркумига кирувчи дафн-таъзия маросимларига оид тадқиқот ишлари элшунос олимлар томонидан олиб болилган тадиқиқотлар ўрганилган.

Калит сўзлар: ўзбеклар, урф-одатлар, маросимлар, тадқиқотлар, никоҳ тўйлари

Аннотация: В статье анализируются исследования о семейных обрядах узбеков, проживающих в Каракалпакстане. Изучены исследования, проведенные учеными-этнологами, посвященные древним религиозным верованиям в семейных обычаях и обрядах, свадьбам, обрядам, связанным с рождением ребенка, а также похоронным обрядам, относящимся к семейным отношениям.

Ключевые слова: узбеки, обычаи, обряды, исследования, свадьбы

Abstract: The article analyzes research on family rituals of Uzbeks living in Karakalpakstan. Ethnological scholars' research on ancient religious beliefs in family customs and rituals, weddings, childbirth-related rituals, and funeral ceremonies related to family relationships has been studied.

Keywords: Uzbeks, customs, rituals, research, weddings

XX асрнинг 40-60 йилларига келиб, қатор олимлар томонидан оила, никоҳ ва хонадонда ўтказиладиган маросимларни ўрганиш борасида бир қанча изланишлар йўлга қўйилиб, бу борада самарали тадқиқот ишлари олиб борилганлигининг гувоҳи бўламиз. Айниқса, 1937-йилдан бошлаб ташкил этилган Хоразм археология-этнография экспедициясининг фаолияти давомида кенг миқёсда фундаментал илмий ишлар тадқиқ қилинди. Экспедиция таркибида С. П. Толстов [9], Н. П. Лобачева [3], Г. П. Снесарев [6], В. М. Сазонова [5] ва К. Л. Задыхиналарнинг [1] илмий мақола ва монографияларида шу ерда яшовчи халқларнинг оилавий муносабатлари борасида қизиқарли маълумотларга эга бўлишимиз мумкин.

Оилавий урф-одат ва маросимларда қадимий диний эътиқодларнинг ўтган аср ўрталаридаги кўринишларини ўрганган олим Г. П. Снесаревнинг фундаментал тадқиқот ишларида фарзанд туғилиши, никоҳ тўйлари ва дафн маросимлари билан боғлиқ масалаларни тилга олган [6: 336].

Мазкур даврга оид этнографик маълумотлар ичида оилавий маросимлар масаласида тадқиқот ишларини олиб борган олимлардан бири таниқли рус олимаси О. А. Сухареванинг илмий ишларида ҳам бу масалалар ўрин олганлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Айниқса, оилавий масалалар бўйича олиманинг этнораф М. А. Бикжанова билан ҳаммуаллифликда нашр қилинган "Ойқирон қишлоғининг ўтмиши ва бугуни" номли китобида кўришимиз мумкин. Бу китоб Наманган вилояти Чортоқ туманидаги Ойқирон қишлоғининг этнографиясига бағишланган бўлиб, унда патиархал хонадондаги оилавий муносабатлар, инсоннинг оила институтидаги ўрни, катта ва кичик оилаларнинг жамиятдаги фарқли жиҳатлари, совет ҳукумати давридаги тўйларнинг ўтказилиш масаласи ёритилган [8: 195-233]. Ўзбек халқи бўйича тадқиқот ишларини олиб борган олима хонадонда ўтказилган маросимлар, жумладан, дафн маросимларига оид қизиқарли маълумотларни, яъни жоннинг узилиши, дафн маросимидаги баъзи табулар, муқаддас зиёратгоҳлар билан боғлиқ анъаналар хусусида фикр юритган [7: 31-33].

Хондадонда ўтказиладиган маросим ва урф-одатлар ичида никоҳ тўйлари алоҳида аҳамият касб этиб, элшунос олимлар бу масалада ҳам қатор изланишларни олиб борган. Мазкур масалада ўтган аср ўрталари ва иккинчи ярмига оид этнографик маълумотларга асосланиб, Хоразм ва қисман Қорақалпоғистон ўзбеклари никоҳ тўйларини ўрганиб чиқди. Рус олимасининг бир қанча нашр қилган мақолаларида никоҳ турлари, келин танлаш анъанаси, фатво, тўйдан олдин бажариладиган урф-одатлар, никоҳ қутбаси, иримларга бой бўлган маросимлар, никоҳдан кейин ўтказиладиган удумлар, шунингдек, ислом динидан олдинги диний эътиқод ва тасаввурлар, табулар каби масалаларга алоҳида эътибор қаратган [3: 144-175]. Гарчи олим асосан Хоразм воҳаси никоҳ тўйлари хусусида фикр юритган бўлсада, бу бизнинг тадқиқотимиз учун, айниқса, никоҳ тўйларини ўрганишда алоҳида аҳамиятга эга ҳисобланади.

Мазкур даврда Қорақалпоғистон минтақасида истиқомат қиладиган ўзбекларнинг оилавий маросимлари борасида кенг миқёсда тадқиқот ишларини олиб борган рус олимаси К. Л. Задыхинанинг меҳнатлари таҳсинга сазовордир. Келин ва ёш қизларнинг кийимлари ва рўмолларининг ранглари ва ёшига қараб кийимларнинг ўзгариши, никоҳ ёшидаги қизларнинг соч турмаклари семантикаси, хна қўйиш одатлари, шунинг билан бирга болалик даврига оид «ҳайдар» (кокил соч) қўйиш (3-5 ёш) , суннат қилиш (5-12 ёш) ва уларнинг бир даврдан иккинчи даврга ўтиши билан боғлиқ одат эканлигини қайд этган [2 : 166-171, 173]. Кейинги даврларда Қорақалпоғистон ўзбекларининг оилавий маросимларига оид тадқиқотларни тадқиқотчи М. Ходжанов [10] амалга оширган. М. Ходжанов тадқиқотларида минтақада

истиқомад қилувчи ўзбекларнинг оилавий маросимлари ва уларнинг ҳудудлараро фарқлари қайд этилган.

Хулоса қилиб айтганимизда, қуйи Амударёнинг чап соҳилида яшовчи ўзбекларнинг этник таркиби, моддий маданияти шунингдек оилавий маросимларидаги ўзига хослик ҳақидаги тадқиқотлар жуда оз бўлиб уни этнографик дала амалиёти асосида кўзатиш орқали тадқиқ қилишни кутаётган мавзулардан бири ҳисобланади. Айниқса, оилавий маросимлардаги ўзига хос фарқлар ҳар қандай тадқиқотчини қизиқтирса, этник таркиб, этнодемографик шароити тадқиқ маркази сифатида таҳлил қилиш кераклигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Задыхина К. А. Узбеки дельты Аму-Дарьи // Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции. Т. I. – М., 1952. – С. 396.
2. Задыхина К. Л. Пережитки возрастных классов у народов Средней Азии // ТИЭ. Научный сборник. – 1951. – Т. 14. – С. 166-171, 173.
3. Лобачева Н. П. К истории сложения института свадебной обрядности // Семья и семейные обряды у народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Наука, 1978. – С. 144-175.
4. Лобачева Н. П. Различные обрядовые комплексы в свадебном церемониале народов Средней Азии и Казахстана // Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. – М.: Наука, 1975. – С. 298-333.
5. Сазонова М. В. Украшения узбеков Хорезма // Сборник Музея антропологии и этнографии. – Т. XXVI. – Л., 1970. – С. 113-142.
6. Снесарев Г. П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М.: Наука, 1969. – 336 с.
7. Сухарева О. А. Ислам в Узбекистане. – Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1960. – С. 31-33.
8. Сухарева О. А., Бикжанова М. А. Прошлое и настоящее селения Айкыран. – Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1955. – С. 195-233.
9. Толстов С. П. Древний Хорезм. – М.: МГУ, 1948. – 351 с.
10. Ходжанов М. И. Қорақалпоғистонда яшовчи ўзбекларнинг никоҳ тўйидан олдин бажариладиган урф-одатлар // Академик С. Камалов туғилганининг 100 йиллигига бағишланган «Орайлық Азияны изертлеўлер контекстинде Қарақалпақстан тарийхы»: Халықаралық илимий-теориялық конференция материаллары. – Нокис, 2024. – Б. 204-207.

ЗАМОНАВИЙ ҚОРАҚАЛПОҚ ТЎЙЛАРИ (ЁШЛАР ТЎЙИ МИСОЛИДА)

Г.М.Хожаниязова - PhD., доцент в.в.б.

Ф.М.Назарбаева - талабаси

Инновацион технологиялар университети

Аннотация: Мақолада қорақалпоқларнинг замонавий тўйи ва ундаги ёшлар тўйи ҳақида сўз этилади. Айниқса, ёшлар тўйларидаги трансформацион жараёнлар, тўйнинг шоу форматта ўтказилиши, тўй совғалари кенг ёритилган.

Калит сўзлар: қорақалпоқлар, тўй, анъана, ёшлар тўйи, совғалар

Аннотация: В статье рассказывается о современной свадьбе каракалпаков и свадьбе молодежи в ней. Особенно широко освещены трансформационные процессы на молодежных свадьбах, проведение свадьбы в шоу-формате, свадебные подарки.

Ключевые слова: каракалпаки, свадьба, традиция, молодежная свадьба, подарки

Abstract: The article discusses the modern Karakalpak wedding and the young people's wedding in it. Particularly, the transformational processes at youth weddings, conducting weddings in a show format, and wedding gifts are widely covered.

Keywords: Karakalpaks, wedding, tradition, youth wedding, gifts

Ҳар бир халқнинг миллий, ўзига хос бўлган урф-одат анъаналарини ўз ичига қамраб олган тўйлари бор. Шундай тўйлар қорақалпоқларда ҳам бор бўлиб, улардан «уйланиш тўйи» «қиз узатиш тўйи», «суннат тўйи», «юбилей тўйлар», «жой тўй» (янги уйга кўчиб кириш муносабати билан бериладиган тўй) каби тўйлар катта кўтаринкилик билан нишонланади. Қорақалпоқ тўйларида тўйлар бахшилар, тўй бошқарувчилар, созандалар томонидан ижро этилиб, ўйин-кулгига бой бўлиб ўтади. Шуларнинг ичида, қорақалпоқларда катта тўй «уйланиш ёки никоҳ тўйи» (эр йигитнинг уйланиш тўйига айтилади) ҳисобланади.

Анъанавий қорақалпоқ тўйлари ҳақидаги илк тадқиқотлар қорақалпоқ этнографларидан У. Кусекеев [3], А. Бекмуратова [1], Х. Есбергенов, Т. Атамуратов [2] асарларида келтирилса, замонавий қорақалпоқ этнограф тадқиқотчиларидан З. Курбанованинг асарларида келиннинг куёвнинг ота-онаси ва қариндошлари учун тўйда сарпай [4:127] тайёрлаши, келиннинг беш кийими ҳақида сўз юритилади. Биз, эса келтирилган тадқиқотлардан фарқли ўлароқ, замонавий қорақалпоқ тўйларида ёшлар тўйини тадқиқ қилишни мақсад қилиб олдик.

Қорақалпоқларда янги турмуш қураятган турмуш қураётган ёшларнинг «кечки тўйи» ёки «ёшлар тўйи»да кўплаб амалга оширилади. Тўйнинг бу шаклининг қорақалпоқлар орасига кириб келиши ва бу ёшлар тўйи «комсомол тўйи» номи билан 1960 йилларда пайдо бўлганлиги ҳақида тадқиқотчи А. Бекмуратова бундай кўрсатади: «Комсомол тўйи - қорақалпоқ халқи турмушида янги ҳодиса бўлиб, у фақат янги турмуш қурганлар эмас, балки бутун жамоа турмушида муҳим воқеа бўлди [1:97]» деб келтиради. Х. Есбергенов ва Т. Атамуратовлар эса «комсомол тўйи»да турмуш қураётган ёшларга уларнинг яқинлари томонидан ҳар хил совғалар (гилам, дастурхон, радиоприёмник) берилишини келтиради [2:101]. Аммо, замонавий қорақалпоқлар турмушида «ёшлар тўйи» юқори кайфиятда, кўплаб қизиқарли шоулар (махсус гуруҳли рақслар «Мақпал шоу қизлари», «Linda dance») ва махсус тарзда чақирилган, халққа маълум бўлган тўй бошловчилари (тамада) билан бирга машҳур эстрада қўшиқчилари чақирилиб катта тўйхоналарда ўтказилади. Айниқса, фото ва видео студияларининг иштироки, дрон билан суратга олишлар ёшлар тўйининг онлайн (online) асосида интернет тармоқлари, you tube жойлаштирилиши замонавий қорақалпоқлар турмушида тўй янги босқичда шоу кўринишига айланганлигини кўришимиз мумкин.

«Ёшлар тўйи»да турмушга чиқаётган қизнинг яқинлари ота-онаси, янгалари ва бошқа яқинлари томонидан қимматбаҳо совғалар берилиши кузатилади. Бунда қизнинг ота-онаси турмуш қураётган қизига атаб 583 ёки 585 пробали олтин занжир, бриллиант қошли олтин сирға ва узук совға этса, янгалари, опалари олтин узук совға этади. Шундай қилиб, тўйда қиз томон асосан олтиндан ясалган буюмларни совға қилишга ҳаракат қилса, уйланаётган йигитнинг жўралари ёки яқин дўстлари ўзаро келишган ҳолда хўжалик учун фойдали бўлган газ плитаси ёки кир ювиш машинасини совға сифатида беради.

Хулоса қилганимизда, қорақалпоқларнинг замонавий ҳаётида миллийб анъанавий тўйлари бугунги кунда ўз тадқиқини кутиб турган долзарб мавзулардан бири ҳисобланади. Чунки, кейинги йилларда қорақалпоқ этнографияси билан шуғулланаётган этнографлар ўз тадқиқ доирасида бу мавзуга тўқталгани билан, аниқ бу ишни ёритиб берувчи бирда-бир тадқиқот амалга оширилмаган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бекмуратова А. Быт и семья каракалпаков в прошлом и настоящем. Нукус: Каракалпакия, 1969.
2. Есбергенов Х., Атамуратов Т. Традиции и их преобразование в городском быту каракалпаков. Нукус: Каракалпакстан, 1975.
3. Кусекеев У. Этнография ККАССР. Турткуль. 1934г. // Рукописный фонд. Фундаментальной библиотеки ККО АН РУз., инв. № 932.

4. Курбанова З. И. Семейная обрядность каракалпаков: обычай *бес кийим* в динамике трансформаций традиционной культуры// Археология, этнография и антропология Евразии. Том 48. №3. 2020. –С. 127

ЎРТА АСР МАНБАЛАРДА ҚИПЧОҚ ҚАБИЛАЛАРИНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ

Т.Нуриев **-** ассистент ўқитувчи
Инновацион технологиялари университети

Аннотация: Мазкур мақолада ўрта аср манбаларда қипчоқ қабилаларининг тарихий намоён бўлиши, уларнинг жамиятда тутган ўрни ва сиёсий-ижтимоий фаолияти таҳлил қилинади. Шунингдек, турли тарихий манбаларда қипчоқлар ҳақидаги маълумотлар солиштирма тарзда кўриб чиқилади ҳамда уларнинг маданий мероси ва сиёсий таъсири ёритилади.

Калит сўзлар: қипчоқлар, ўрта аср манбалари, туркий қабилалар, сиёсий тарих, маданий мерос.

Аннотация В данной статье рассматривается отражение кипчакских племён в средневековых источниках, их роль в обществе и политико-социальная активность. Анализируются сведения о кипчаках, содержащиеся в различных исторических источниках, а также освещается их культурное наследие и политическое влияние.

Ключевые слова: кипчаки, средневековые источники, тюркские племена, политическая история, культурное наследие.

Annotation: This article examines the representation of the Kipchak tribes in medieval sources, focusing on their role in society and political-social activities. The study compares different historical records about the Kipchaks and highlights their cultural heritage and political influence.

Keywords: Kipchaks, medieval sources, Turkic tribes, political history, cultural heritage.

IX асрнинг биринчи ярмида қипчоқ хонликларининг катта қисми ўзлари яшаб келаётган ҳудудларни тарк этиб, бошқа жойларга кўчиб ўтишга ва юришлар уюштиришга киришди. Бу ҳаракатнинг бошланиши ҳақида XI–XII асрлар охири ҳамда XIII аср бошларида яшаб ўтган ал-Марвазийнинг маълумотларида сақланган. У Салжуқийлар султонлари дарборида фаолият юритган ва шунингдек, XI асрда яшаган арман тарихчиси Матвей Эдесскийнинг табиби бўлган. Марвазийнинг таъкидлашича, қиймоқлар ва ҳунлар сари қипчоқларни сиқиб чиқарган бўлса, қипчоқлар ўз навбатида туркман оғузлар ва беженеклар яшаган ҳудудларни эгаллаб олганлар.[1,3]

Қипчоқлар дастлаб Ғарбий даштлар томонга кўчиб, ушбу ҳудудларда жойлашиш жараёнида фаол иштирок этдилар. Улар томонидан олиб борилган ҳаракатлар Сырдарё бўйлари, Орол атрофи ҳамда Едил-Жайҳун (Волга-Урал) соҳаларида шаклланган беженек-қорақалпоқларнинг давлатчилик тизимининг ривожланишига жиддий тўсиқ бўлди. Қипчоқлар босими остида беженек-қорақалпоқ қабилаларининг бир қисми Шарқий Европага ва Кичик Осиё ҳудудларига кўчиб ўтишга мажбур бўлди. Бу миграция жараёнларига қарамай, беженек-қорақалпоқларнинг асосий қисми Сырдарёнинг қуйи оқими ва Оролбўйи ҳудудларида яшашда давом этдилар. XI асрнинг иккинчи ярмида беженек-қорақалпоқларнинг маълум қисми Эмба, Урал ва Волга (Жайҳун ва Едил) соҳаларида ҳам жойлашдилар. Улар аввалги давлат тузилмаси – беженек қабилалари бирлашмасининг қолдиқлари эди. Бу қабилалар кейинчалик Дашт-и Қипчоқ саҳросини эгаллаб олган қипчоқлар ва Мовароуннаҳрда ҳукмронлик қилган Қарохонийлар таъсири остида қолдилар. XI аср охирига келиб, Жанакент, Жанд ва Сырдарёнинг қуйи оқимида жойлашган бошқа шаҳарлар қипчоқлар ҳукмронилигига ўтди.

XI асрда Маҳмуд Қашғарий ўз давридаги маданий ҳаёт ва тарихий жараёнларни яхшироқ тушуниш мақсадида ўз замонасининг кенг қамровли маълумотларини тўплаган ва қимматли асар яратган. Унинг тўлиқ исми – Маҳмуд ибн Ҳусайн ибн Муҳаммад Қашғарий бўлиб, у машҳур "Девону луғатит-турк" асарининг муаллифидир. Маҳмуд Қашғарий ҳозирги Қирғизистон ҳудудида жойлашган Тоқмоқ шаҳри яқинидаги Баласоғунда туғилган. У араб ва

форс тилларини мукаммал билган. "Девону луғатит-турк" асари 1072 йилда, муҳаррам ойида ёзилган. Маҳмуд Қашғарий томонидан тақдим этилган харитада беженеклар, оғузлар ва қипчоқларнинг Оролбўйи ҳудудларида яшаган манзиллари кўрсатилган. Асарда "қанғли" сўзи маъмурий лавозим сифатида ишлатилган. Муаллиф бу ҳақда: "Қанғли –қипчоқларда катта (нуфузли) шахс," – деб қайд этади. "Девону луғатит-турк" манбасига кўра, беженеклар Сырдарё соҳаларида ҳам яшаганлар. Оролбўйи ва Сырдарё атрофидаги беженеклар маълум бир компакт этник гуруҳ сифатида фаолият кўрсатганлар. Беженек-қорақалпоқлар қипчоқлар иттифоқига кирганидан сўнг, бу иттифоққа мутлақ сингиб кетмаган, балки мустақил этник бирлик сифатида яшашда давом этганлар.[2,34].

Қорақалпоқлар тарихига оид XI–XIII асрларга тааллуқли муҳим манбалардан бири сифатида Сибит ибн ал-Жаузийнинг "Мира аз-заман фи тарих ал-айан" ("Машҳур тарихий шахслар ҳаёт йўллари") асари ҳисобланади. Бу асарнинг қимматли жиҳати шундаки, унда Хоразмшоҳ Текешнинг армияси турли қабилалар, жумладан, печенег-қанғлилар, қипчоқлар ва бошқа туркий халқлардан танлаб олинган аскарлардан ташкил топгани ҳақида маълумот берилган. Сибит ибн ал-Жаузийнинг бу асари Ҳозирги вақтга қадар Марказий Осиё олимлари томонидан тўлиқ илмий ўрганилмаган. Ушбу маълумотлар, бошқа аҳамиятли далиллардан ташқари, XI–XIII асрларда ҳатто Хоразм ҳудудининг чекка қисмларида яшаган аҳолининг асосий қисмини печенег-қанғлилар, қарабўриқлилар, яъни қорақалпоқлар ташкил этганини кўрсатади.

Баҳоуддин ал-Багдодийнинг асарлари Шарқшунос олимлар А. А. Семёнов, Б. Г. Бабажанов ва З. М. Буниятовлар томонидан маълум даражада фойдаланилган бўлса-да, ушбу манбалар ҳалигача тўлиқ илмий таҳлил этилиб, изланишга тортилиб улгурмаган. Шунингдек, XIII асрда ёзилган Ауфийнинг "Жомеъ ал-ҳикоят ва ламъа ар-ривоят" ("Ҳикоятлар ва ёрқин ривоятлар тўплами") асари ҳам Қорақалпоғистон тарихчи олимлари учун катта илмий қизиқиш уйғотиши мумкин. Бундан ташқари, мазкур даврдаги моғул босқинига оид манбалар ҳам диққатга сазовордир. Уларда қорақалпоқларнинг Мўғуллар империяси таркибида бўлганлигига оид таҳминларга асосланган маълумотлар учрайди. Бу туркумга ўрта асрларда ёзилган манбалар, жумладан, "Мўғуллар тарихининг махфий ривояти" ("Сокровенное сказание") ва замонавий сайёҳларнинг кузатувлари киради. [3.54].

Марказий Осиёнинг моғуллар томонидан босиб олиниши тарихи ушбу давр воқеаларининг замондош гувоҳлари бўлган Ибн ал-Асир, ан-Насавий, Жужжоний ва Насавий каби муаллифлар асарларида етарлича муфассал баён этилган. Хусусан, ушбу тарихий воқеалар Жувайнийнинг "Тарихи жаҳонгушо" ("Жаҳон забткорлари тарихи") номли асарида тўлиқ ва батафсил тарзда тасвирланган. Ушбу асар 1260 йилда ёзилган бўлиб, унинг қимматли жиҳати шундаки, у Хоразмшоҳлар сулоласи ва уларнинг давлат таркибига кирган халқлар тарихи ҳақида бой маълумотлар тақдим этади. [4.4]

Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, XI–XIII аср манбаларида қипчоқлар ва беженек-қорақалпоқлар тарихи, уларнинг маданий ва сиёсий фаолияти ҳақида бой маълумотлар мавжуд. Маҳмуд Қашғарий, ал-Марвазий ва бошқа олимлар асарлари ушбу халқлар ўртасидаги мураккаб муносабатлар ҳамда уларнинг кўчиб юриш жараёнларини кенг ёритган. Бу манбалар Қорақалпоқлар ва Қипчоқлар тарихини, уларнинг ўрта асрлардаги муҳим ўрнини яхшироқ англашга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бартольд, В. В. *Турк ва Мўғул халқлари тарихи бўйича асарлар тўплами.* – Тошкент: Фан, 1963.
2. Толстов, С. П. *Древний Хорезм.* – Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1948.
3. Юдин, В. П. *Кипчаки в письменных источниках Средневековья.* – Алматы: Наука, 1975.
4. Бейсенов, А. Т. *История кыпчаков и их роль в этногенезе тюркских народов.* – Астана: ЕНУ, 2010.
5. Махмуд Кошғарий. *Девону луғотит турк.* – Тошкент: Фан, 1960.

XX ӘСИРДИҢ 20-ЖЫЛЛАРЫНДА ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ЖОЛ ҚАТНАСЛАРЫНЫҢ АЎҲАЛЫ

Сейтимбетов М. К., - т. и. к., доцент
Қарақалпақ Мәмлекетлик университети

Аннотация: Қарақалпақстан Автономиялы ўалаяты XX әсирдиң 20- жылларында транспортлық жақтан орайлық үлкелерден бир шетте жайласып, Арал ҳәм Әмиўдәрья суў жоллары ҳәм қурғақлық арқалы Төрткүл-Шымбай, Хожели-Қоңырат, Қызыл Орда-Шымбай жоллары бойынша ишки ҳәм сыртқы байланысларын алып барыў имканиятына ийе болды.

Мақалада Қарақалпақстанның орайлық үлкелерден бир шетте ҳәм алыста жайласқанлығы, сондай-ақ қыйын тәбийғый шараятлары жол қатнасларын жолға қойыўда ҳәм социаллық-экономикалық раўажланыўында көплеген қыйыншылықларды пайда еткенлиги, 1920-1930 жыллары Қарақалпақстанда автомобиль ҳәм ҳаўа транспортының пайда болыўы, оның социаллық-экономикалық ҳәм мәдений раўажланыўы ушын қолайлы шараятлар пайда еткенлиги сөз етиледи.

Таяныш сөзлер: Қарақалпақстан Автономиялы ўалаяты, жол қатнаслары, транспорт, Арал теңизи, Әмиўдәрья суў жолы, Төрткүл-Шымбай, Хожели-Қоңырат, Қызыл Орда-Шымбай жоллары, Төрткүл-Бухара кәрўан жолы, Чаржоў, Ташкент темир жол станциялары.

Аннотация: Қорақалпоғистон Автоном вилояти XX асрнинг 20 йилларида транспорт жиҳатидан марказий ўлкалардан бир четда жойлашиб, Орол ва Амударё сув йўллари ва қуруқлик орқали Тўрткўл-Чимбой, Хўжайли-Қўнғирот, Қизил Ўрда-Чимбой йўллари бўйича ички ва ташқи алоқаларини олиб бориш имкониятига эга бўлди.

Мақолада Қорақалпоғистоннинг марказий ўлкалардан бир четда ва узоқда жойлашганлиги, шунингдек, мураккаб табиий шароитлари йўл алоқаларини йўлга қўйишда ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишида кўплаб қийинчиликларни келтириб чиқарганлиги, 1920-1930 йиллари Қорақалпоғистонда автомобиль ва ҳаво транспортининг пайдо бўлиши, унинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожланиши учун қулай шароитлар яратганлиги сўз этилади.

Таянч сўзлар: Қорақалпоғистон Автоном вилояти, йўл алоқалари, транспорт, Орол денгизи, Амударё сув йўли, Тўрткўл-Чимбой, Хўжайли-Қўнғирот, Қизил Ўрда-Чимбой йўллари, Тўрткўл-Бухоро карвон йўли, Чоржўй, Тошкент темир йўл станциялари.

Аннотация: Каракалпакская автономная область в 20-х годах XX века, расположившись в транспортном отношении в стороне от центральных областей, получила возможность осуществлять внутренние и внешние связи по водным путям Арала и Амударьи и по суше по дорогам Турткуль-Чимбай, Ходжейли-Кунград, Кызыл-Орда-Чимбай.

В статье говорится, что расположение Каракалпакстана на окраине и вдали от центральных областей, а также сложные природные условия создали многочисленные трудности в налаживании дорожного сообщения и социально-экономическом развитии, а появление автомобильного и воздушного транспорта в Каракалпакстане в 1920-1930-х годах создало благоприятные условия для его социально-экономического и культурного развития.

Ключевые слова: Каракалпакская автономная область, дорожное сообщение, транспорт, Аральское море, водный путь Амударьи, дороги Турткуль-Чимбай, Ходжейли-Кунград, Кызыл-Орда-Чимбай, караванная дорога Турткуль-Бухара, железнодорожные станции Чарджоу и Ташкент.

Abstract: The Karakalpak Autonomous Oblast in the 1920s, located transportally away from the central regions, gained the opportunity to carry out internal and external connections along the waterways of the Aral and Amu Darya rivers and on land along the roads of Turtkul-Chimbay, Khojeyli-Kungrad, Kyzylorda-Chimbay.

The article states that the location of Karakalpakstan on the outskirts and far from the central regions, as well as its complex natural conditions, created numerous difficulties in establishing road connections and socio-economic development, and the emergence of automobile and air transport in

Karakalpakstan in the 1920s-1930s created favorable conditions for its socio-economic and cultural development.

Keywords: Karakalpak Autonomous Region, road communication, transport, Aral Sea, Amu Darya waterway, Turtkul-Chimbay, Khojeyli-Kungrad, Kyzylorda-Chimbay roads, Turtkul-Bukhara caravan road, Charjou and Tashkent railway stations.

1920 -жыллары Қарақалпақстан автономиялы ўалаяты өзиниң климаты, тәбийғый жағдайы ҳәм географиялық жайласыўы жағынан сыртқы мәдений дүньядан әдеўир алыста қалған еди. Хожалық жағдайлары бойынша басым көпшилиги дийханшылық - шаруашылыққа тийкарланған болып, саўда ҳәм санаат жүдә төмен жағдайда болды.

1924 – жылы Қаракалпақстан автономиялы ўалаятында 13 пахта тазалаў ҳәм бир жоңышқа туқымын тазалаў заводлары есапта болған менен, ис жүзинде олардың көпшилигинде үскенелердиң тозыўы жетип, ҳәрекетсиз жағдайда еди. Тек ғана Төрткүл ҳам Хожелиде пахта тазалаў заводлары ҳәрекетте болды [1. 1].

Ўалаят халқының санаат орайлары менен байланысының үзилиске түсиўи, оның бир шетте жайласыўына байланыслы саўда ашаршылығына алып келди. Нәтийжеде халық натураль хожалық системасына өтиўге мәжбүр болды.

Қарақалпақстан Автономиялы ўалаяты, улыўма Хорезм оазиси жол қатнаслары жағынан жүдә қолайсыз жағдайда еди. Шөлистанлық ҳәм қумлықлар менен қоршалған ҳәм орайлық магистраллардан бир шетте жайласқан ўалаятта транспорт айрықша әҳмийетке ийе мәселеге айланған еди.

Қарақалпақстан Автономиялы ўалаяты бурынғы аўқамның районлары менен төмендеги жол қатнасларына ийе болды:

1. Суў жолы - Әмиўдәрья ҳәм Арал теңизи бойынша Қарақалпақстан автономиялы ўалаятын Ташкент темир жолының Аральск станциясы менен байланыстырды. Бул жолдың узынлығы Төрткул қаласынан 842 км болып, ол жылына 8 ай ғана ҳәрекет етти.

2. Суў жолы - Әмиўдарья арқалы Төрткулди Орта Азия темир жолы магистралының Чаржоў станциясы менен байланыстырды. Бул жолдың узынлығы 454 км болып, 9 ай ғана ҳәрекет етти.

Бул жыллары Қарақалпақстан Автономиялы ўалаяты көпшилик жағдайда жолаўшыларды ҳәм жүклерди тасыў ушын усы жолдан кең түрде пайдаланды. Әмиўдәрьяның ағысының өзгерип турыўы кемелер қатнасында көплеген қыйыншылықларды келтирип шығарды. Бул бағдарда кемелердиң жүзип өтиў ўақты жаз күнлеринде жоқарыға Төрткүлге шекем 8-12 күн, ал төменге қарай 5-8 күнге шекем жетти. Ал бәҳәр ҳәм гүз айларында жоқарыға қарай 15-20 күнге ҳәм төменге қарай 10-15 күнге созылды. Жүклерди алып өтиў ўақты Арал теңизинен Төрткүлге шекем жаз айларында жоқарыға қарай 12-15 күн ҳәм төменге қарай 8-10 күн болды.

3. Автотранспорт - Қызыл Орда – Шымбай – Төрткүл жолы тийкарынан тек ғана пассажирлерди тасыў ушын хызмет ети. Жолдың узақлығы ҳәм жүклерди тасыўда экономикалық жақтан пайдалы болмаўы, бул жолдан пайдаланыў мүмкин емеслигин келтирип шығарды.

4. Кәрўан жол - Төрткул – Бухара 480 км болып, бул жол Хийўа оазисин Бухара менен байланыстырған саўда жолы ретинде хызмет етип келген еди. Бул жол айрықша жағдайларда, қыс күнлери яғный суў жолының тоқтаўына байланыслы аз ғана көлемде жүклерди тасыўда пайдаланылды [2. 15].

Жол қатнасларының жолға қойылмағанлығы, ўалаяттың халық хожалығының раўажланыў пәтин пәсеңлетти, өнимниң өзине түсер баҳасын қымбатлатты, саўданың раўажланыўына тосқынлық етти.

Сол жыллары транспорт, жол қатнас ислери әдеўир артта қалған еди. Қурғақтан жол жүриў ушын ат арба, ешектен басқа көлик жоқ еди. Автономиялы республика пайтахты Төрткүл қаласына Хожели, Қоңырат, Шымбайдан адамлар ат арба менен 3-4 күн жүрип баратуғын болған. Адамлар Төрткүлден 400 километр жердеги Чаржаў темир жол

станциясына барып, поездға миниў ушын Әмиўдәрьяда кеме менен 10-15 күн жол жүриў керек еди.

1920-жыллары Қарақалпақстан автономиялы ўалаятының ишки ҳәм сыртқы байланысы тийкарынан суў транспорты арқалы әмелге асырылды. 1923-жылы Орта Азия мәмлекетлик параходствосы дүзилди. Оған Әмиядәрья ҳәм Арал теңизинде суў транспортын раўажландырыў ўазыйпасы жүкленди. Орта Азия мәмлекетлик пароходшылығы дүзилгеннен соң қайык флотын өзи жүретуғын флот қысып шығарды.

Қарақалпақстан Автономиялы ўалаятының жүк айланысы 1928-1929 жылы сырттан алып келиў бойынша 12000 тонна, сыртқа шығарыў бойынша 9000 тонна, жәми 21000 тоннаны қурады. 1928 жылға шекем жүклердиң көпшилиги Әмиўдәрья арқалы Чаржоў станциясына алып барылатуғын еди. Бул жол жүклердиң узақ ўақыт жолда болыўы ҳәм артықмаш қәрежетти талап етти. Жүклердиң тасыў ўақтын қысқартатуғын ҳәм жаздың күнлери транспортлық талапты қанаатландыратуғын бирден бир суў жолы Арал теңизи, Әмиўдәрья, Нукус – Төрткүл жолы болды.

Арал теңизи тоннажы үш пароходлар ҳәм еки желқомлы кемелерден ибарат болып, қолайлы жағдайда 110000 тонна жүклерди тасыў мүмкиншилигине ийе болды [3. 16].

Жол қатнасындағы бундай жағдайлар республикамыздың социал-экономикалық, мәдений, сиясий раўажланыўына иркиниш етти. Ол дәўирде жүк тек Әмиўдәрья арқалы тасылатуғын болғанлықтан дәрьяның қайтқан дәўиринде, қысқы - бәҳәрги абыржы гезлеринде жол қатнасы пүткиллей тоқтап, Қарақалпақстанға зәрүрли жүклер, аўыл-хожалық қураллары, қурылыс материаллары өз ўақтында алып келинбеди. Бул тосқынлықтан қутылыўдың биден-бир илажы темир жолды қурыў еди.

Қарақалпақстан аймағы арқалы Орта Азияны Орай менен байланыстыратуғын темир жолды қурыў мәселеси бул жыллары өз шешимине ийе болмады.

1920-1930 жыллары Қарақалпақстанда автомобиль ҳәм ҳаўа транспортының пайда болыўы, оның социаллық-экономикалық ҳәм мәдений раўажланыўы ушын қолайлы шараятлар пайда етти. Деген менен шеттен жүклерди алып келиў ҳәм сыртқа шығарыўда суў транспорты тийкарғы жол қатнасы сыпатында әҳмийетин жойытпаған еди.

Паидаланылған әдебиятлар

1. Қарақалпақстан Республиккасы Орайлық Мәмлекетлик Архиви, ф. I., оп. I, д. 88.
2. Қарақалпақстан Республикасы Орайлық Мәмлекетлик Архиви, ф. I. оп. 2, ед. хр. 225.
3. Қарақалпақстан Республикасы Орайлық Мәмлекетлик. Архиви, ф. 1., оп. 2, ед. кр. 225.

ҚОРАҚАЛПОҚЛАРДА СОВҒА АЛМАШИШ ОРҚАЛИ ИЖТИМОИЙ АЛОҚАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Б.Н.Тажетдинова - таянч докторанти
Ўзбекистон Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институти,

Аннотация: Мазкур мақолада қорақалпоқ жамиятида совға алмашиш жараёнининг ижтимоий алоқаларни шакллантириш ва мустаҳкамлашдаги ўрни таҳлил қилинади. Совға бериш анъанаси нафақат моддий алмашув, балки маънавий қадриятлар, ўзаро ҳурмат ва бирдамликни ифодаловчи муҳим ижтимоий механизм сифатида қаралади. Аниқ ҳолатлар мисолида совға алмашиш орқали қорақалпоқларда қўни-қўшничилик, қариндошчилик ва дўстлик муносабатлари мустаҳкамланиши, ижтимоий тузилмаларда тартиб ва ҳамжиҳатлик таъминланиши кўрсатилади.

Калит сўзлар: қорақалпоқлар, совға алмашиш, ижтимоий алоқа, анъана, ўзаро муносабатлар

Аннотация: В данной статье анализируется роль процесса обмена подарками в формировании и укреплении социальных связей в каракалпакском обществе. Традиция дарения подарков рассматривается не только как материальный обмен, но и как важный

социальный механизм, выражающий духовные ценности, взаимное уважение и солидарность. На примере конкретных случаев показано, что обмен подарками укрепляет у каракалпаков добрососедские, родственные и дружеские отношения, обеспечивает порядок и солидарность в социальных структурах.

Ключевые слова: каракалпаки, обмен подарками, социальная связь, традиция, взаимоотношения

Abstract: This article analyzes the role of gift exchange in the formation and strengthening of social relations in Karakalpak society. The tradition of giving gifts is considered not only as a material exchange, but also as an important social mechanism expressing spiritual values, mutual respect, and solidarity. On the example of specific cases, it is shown that through the exchange of gifts, relations of neighborliness, kinship, and friendship are strengthened among the Karakalpaks, and order and harmony are ensured in social structures.

Keywords: Karakalpaks, exchange of gifts, social connection, tradition, mutual relations

Жамиятда ижтимоий муносабатларнинг барқарорлиги ва бирдамлиги турли маданий механизмлар орқали таъминланади. Шулардан бири – совға алмашиш жараёнидир. Совға бериш амалиёти инсониятнинг барча маданиятларида учрайди ва у ижтимоий тартибни сақлашда муҳим аҳамият касб этади. Совға фақат моддий нарса сифатида эмас, балки рамзий маъно ва ижтимоий қонунларнинг ифодаси сифатида ҳам қаралади. Шунингдек, Марсел Мосс келтирганидек, "совға – бу бериш, қабул қилиш ва қайтариш цикллари орқали амал қиладиган ижтимоий қонун" [1:17].

Айниқса, Марсел Мосс ўзининг машҳур "Очерк о даре" асарида совға алмашиш жамиятда ўзаро мажбурият, миннатдорлик ва ишонч муносабатларини вужудга келтиришини таъкидлайди [1]. Унинг фикрича, ҳар қандай совға ортида ижтимоий мажбурият ётади ва у шахсларнинг бир-бирига боғлиқлигини мустаҳкамлайди.

Совға алмашиш анъанаси Марказий Осиё халқлари маданий амалиётида кенг тарқалган амалиётлардан бири ҳисобланади. Масалан: Ўзбекларда тўй, никоҳ ва байрам маросимларида совға бериш ижтимоий қоидаларнинг муҳим қисми ҳисобланади. "Совға" бу ерда нафақат эҳсон ва ҳурмат рамзи, балки ижтимоий тартиб ва ҳамжиҳатликни таъминловчи восита сифатида қаралади. Қорақалпоқ жамиятида совға алмашишнинг бир нечта турлари мавжуд. Биринчи навбатда, у оилавий муносабатларда – тўйлар, никоҳ маросимлари, бола туғилиши каби ҳолатларда амалга оширилади. Бу жараёнда совға моддий қадриятдан кўра кўпроқ маънавий аҳамият касб этади. Совға берган шахс нафақат ҳурмат ва эътиборини билдиради, балки жамият олдидаги масъулиятини ҳам англатади. Иккинчи ҳолатда эса, совға алмашиш қўшничилик ва қўни-қўшни муносабатларини мустаҳкамлаш воситаси ҳисобланади. Масалан, байрам кунлари, меҳмон кутиш чоғида қўшни ва қариндошлар ўртасида совға алмашиш анъанаси орқали ўзаро ишонч ва самимийлик мустаҳкамланади. Учинчидан, совға бериш диний ва маросимий анъаналарда намоён бўлади. Масалан, қурбонлик ёки зиёрат маросимларида бериладиган совғалар жамиятда диний ҳамжиҳатликни таъминлаш билан бирга, ижтимоий тенглик ва ёрдамдошликни ҳам кучайтиради. Шунингдек қўшни қозоқларда ҳам "сауға" анъанаси бор бўлиб, у ижтимоий муносабатларнинг меъёрий шаклларини белгилайди. Совға бериш орқали катта-кичикка ҳурмат кўрсатиш ва оилавий алоқаларни мустаҳкамлаш таъминланади [2]. Шунингдек, совға алмашишнинг жамиятда қуйидаги вазифалари мавжуд:

- Ижтимоий алоқаларни шакллантириш – совға бериш орқали шахслар ва гуруҳлар ўртасида ўзаро муносабатлар вужудга келади.
- Қоидаларни тартибга солиш – совға муайян урф-одат ва қонунларга бўйсунган ҳолда амалга оширилади.
- Маънавий рамз – у шахснинг ҳурмати, самимийлиги ва жамиятдаги мақомини ифода этади.
- Иқтисодий вазифа – айрим ҳолларда совға моддий ёрдам вазифасини бажаради, масалан, азада ёки ҳашарда.

Хулоса қилиб айтганимизда, совға алмашиш орқали ижтимоий алоқалар шаклланади ва тартибга солинади. Бу жараён моддий алмашувдан ташқари маънавий ва рамзий мазмунга ҳам эга. Марсел Мосс таъкидлаганидек, совға "жамиятнинг ички қонунлари"ни англатади. Этнографик далиллар шуни кўрсатадики, Марказий Осиё халқлари, жумладан қорақалпоқларда, совға институти ижтимоий бирдамлик ва ҳамжиҳатликни таъминлашда муҳим ўрин тутади. Шу боис, уни жамиятда ижтимоий муносабатларни шакллантирувчи ва тартибга солувчи универсал механизм сифатида баҳолаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мосс М. Очерк о даре. – Париж, 1925.
2. Нурланова Н. Қазақтардың дәстүрлі мәдениеті. – Алматы, 2005.

ДИЙҚАНШЫЛЫҚ ТАРАЎЫНЫҢ ХАЛЫҚ ТУРМЫСЫНДА ОРНЫ

***Д.Қ.Туренияз*ова -** Тарийх илимлери бойынша философия доктори (PhD)
Инновацион технологиялар университети

Аннотация: қарақалпақ халкы турмысында дийханшылық тараўының әҳмийетли екенлиги, XIX әсирде Қусқана, Кегейли, Көкөзек бойларында дийханшылық халықтың тийкарғы хожалықлардан бири болғанлығы ҳаққында илмий мағлыўматларға таянған ҳалда сөз етиледи.

Таяныш сөзлер: дийханшылық, шарўашылық, Қусқана, Кегейли, Көкөзек, бийдай, жүўери, гүнжи, жүзлик календар, кеўсен

Аннотация: Обсуждается важность земледелия в жизни каракалпакского народа, опираясь на научные данные о том, что в XIX веке земледелие было одним из основных хозяйств вдоль рек Кускана, Кегейли и Кокозак.

Ключевые слова: земледелие, животноводство, Кускана, Кегейли, Кокозак, пшеница, кукуруза, кунжут, столетний календарь, кеусен

Abstract: The importance of agriculture in the life of the Karakalpak people is discussed, based on scientific data that in the 19th century, agriculture was one of the main farms along the Kuskana, Kegeyli, and Kokozak rivers.

Keywords: agriculture, animal husbandry, Kuskana, Kegeyli, Kokozak, wheat, corn, sesame, century calendar, keuken

Археологиялық, этнографиялық, фольклорлық дереклерге қарай отырып, қарақалпақ халқы дийханшылық, шарўашылық, балықшылық, пенен шуғылланып келгенлигин көремиз.

Бул тараўлар бойынша халқымыз арасында «үш ай қаўыным, үш ай саўыным, үш ай шабағым, үш ай қабағым», «дийханшылық берер бес, шарўашылық оған ес» сыяқлы бир қанша нақыл-мақаллар ушырасады. Биринши Президентимиз И. А. Каримов өзиниң шығып сөйлеўлериниң биринде «қарақалпақ халқы әйемги ҳәм бай тарийхқа ийе»[1] деп көрсеткен еди. XIX әсирдеги қарақалпақ халқының хожалық турмыслары ҳаққындағы мағлыўматларды А. В Каульбарс, А. В. Андрианов, Т. А. Жданко, Гришфельд, Галкин, С. К. Камалов, Р. Қосбергенов, Х. Есбергенов, К. Сарыбаевлардың мийнетлеринде көриўимизге болады.

XIX әсирде қарақалпақ халқы Әмиўдәрьяның еки жағалығында жасаған. Сол дәўирдеги халықтың тийкарғы хожалықларынан бири дийханшылық болған. Бундай дийханшылық оазислер Қусқана, Кегейли, Көкөзек бойларында қәлиплескен. XIX әсир басларындағы ең бай дийханшылық елаты бул Қусқана таў оазиси болып есапланады. Зубовтың мағлыўматында бул әтираплар жасыл атызларға бөленген. Бул әтирапта Қарабайлы, Арзыбай, Шортанбай, Шоқторанғыл, Ишанжап, Тиллабай, Бегжап сыяқлы жаплар болған. Жаплардың атлары руў атамалары менен аталған. Мысалы А. Б Каульбарс картасында Қарамойын жап[2], Қусқана аймағында қостамғалы, қәндекли, маңғыт, нөкис, қоңырат, ашамайлы, қолдаўлы урыўлары жасаған.

Сол дәўирдеги әҳмийетли дийханшылық орайларынан бири Кегейли каналы әтирапы болған. Жасы үлкен аталардың айтыўына қарағанда Кегейли каналы әтирапында «Кегей» деп

аталыўшы тереклер көп өскенликтен бул әтирап «Кегей ели» яғный Кегейли деп аталған. Кегейлиниң орайлық бөлиминде қытай, қаңлы, қыпшақ урыўлары, ал Шортанбайдың шеп жағалығында болса, кенегес руўлары жасаған. Т. А. Жданко «Каракалпакии Хорезмский оазиса» мийнетинде Кегейлиниң арқадағы шеп жағалығында маңғыт, кенегес, қубладағы оң тәрепте қыпшақ, қытай урыўлары жасаған деп көрсетеди [3].

Ал «Документи архива хивинских ханов по истории и этнографии каракалпаков» деп аталған мийнетте Кегейлиниң шығысында қытай, қыпшақ, ал батысында кенегес, маңғыт жерлери көрсетилген[4]. Кегейли каналынан 300 ден аслам жапларда суўлар аққан, олардан 175 оң тәрептеги, 125 шеп тәрептеги жерлерди суў менен тәмийинлеген -деп мағлыўмат береди А. В. Каулбарс[2].

Қусқана, Кегейли, Көкөзек бойларында дийханшылық пенен шуғылланған халықлар бийдай, жүўери, арпа, сулы, гешир, пыяз, қабақ, қаўын-ғарбыз, тары, мәш, гүнжи, кендир егинлерин еккен. Егис басланар алдынан атызлар дәслеп жабайы шөплерден тазаланған. Қарақалпақларда дийханлардың егисиниң жақсы өсип раўажланыўы дурыс суўғарыўға байланыслы болған.

Бәҳәр келиўи менен суў алып кеткен (қайыр жерлер) ямаса тоңнан жибиген жерлерге бийдай егилген. Бийдайдың еки түри болып, жазлық ҳәм гүзлик бийдайларға бөлинген. Бийдай туқымлары 3-5 см тереңликте егилген. Ал гүзлик бийдай бәҳәрде егилген егинлер жыйнап алынғаннан кейин егилген.

Қарақалпақлар арасындағы ең әҳмийетли егинлерден бири жүўери болып, оның найман, бой жүўери, матқайыр, жасмық түрлери болған. Жүўерини ерте егип оны малға от (ғаўыш) түринде еки мәрте орып алған. Ал дән етип алыў ушын суўық урғаннан кейин орып алған. Сонда өним көпўақытқа шекем сақланған[5]. Жүўери унынан заґара қатырған, қаты быламық, жүўери гүртик, балық пенен араластырап қарма сыяқлы аўқатларды таярлаған. Жүўериден айырым ўақытлары көп өним алынған, мәселен 1 га жерден 200 пудқа шекем өним алған[6]. Жүўери ден басқа арпа, сулы еккен. Бай шаңарақлар арпа ҳәм сулыны ат жеми ретинде, ал камбағал шаңарақлар арпа ҳәм сулыдан нан қатырып жеген[7]. Дәнли егинлер ишинде ең соңынан егилетуғын егинлер мәш, тары, гүнжи. Тарының ақ тары, қызыл тары деп аталыўшы сортлары болған. Ақ тары қырқ күнде пискен, соның ушын биринши егис болмай қалған ўақытлары олардың орнына ақ тары егип жиберген. Тарыдан сөк, дигирманға тартып «тақан» ислеген. Ақ тарыға қарағанда қызыл тары мазалы болған, бирақ сөк салғанда көп машақатты талап еткен. Егинлердиң ишинде суўды ең аз талап ететуғын егин түри гүнжи болған. Гүнжиден май алынған ҳәм ийжан таярланған. Ийжан келиде түйилип, оған заґара, жийде қосылған. Бул жасы үлкенлердиң ҳәм жас балалардың сүйкимли тағамы есапланған[7]. Кендирдиң еки сорты болып, урғашы кендирден май алынса, еркек кендирден мал шарўашылығына керекли арқан, балықшылыққа керекли торлар ҳәм аўлар тоқылған[6].

Қаўынның жаз қаўын ҳәм гүз қаўын түрлери болған. Жаз қаўынларларға секерпара, бийшеклердиң бир неше түри, ғарбыз қаўын (қаўынның көк түри) , жийде жапырақ, кемпир бет, ал гүзлик қаўынның түйе қаўын деп аталған түрлери болған. Тоң кетип жердиң қызыўы менен жамбылша егилген. Жамбылшаның тез писер сары жамбылша ҳәм қара жамбылша түрлери болған. Ғарбызды сентябрь айларында жыйнап алған. Қабақтың асқабақ, палаў қабақ ҳәм ыдыс сыпатында пайдаланатуғын суў қабақ деген түрлери егилген. Қабақларды октябрь айында жыйнап алып, қысы менен азық сыпатында пайдаланған.

Бәҳәрги егиске таярлық гүзде басланған. Гүзде жерлерди шүдигарлап суўғарып қойған. Сонлықтан халық арасындағы «жерди сүрсең гүз сүр, гүз сүрмесең жүз сүр» деген нақыл бизиң күнимизге шекем жетип келген. Егистиң басланыўын айырымлар атшөк қусының келиўи менен байланыстырған. Бул халық арасындағы айтылып жүрген «Бәҳәр келди» қосығының мына қатарларында да келтирилген.

Атшөк қуслар шақырғанда

Сен бәҳәрди сағынбадыңба

Егинлердиң көпшилиги май айында егилген, сонлықтанда «жаўзада жаўдай егис» нақылы көп ушырасады. Халық арасында «жүзлик» календарь деп аталыўшы календарь

ушырасады. Соған қарап дийханларымыз егинлерин еккен. Есапшы деп аталыўшы адамлар ҳаўа райын бақлаған[8]. Дийханлар жазы менен атыз далаларынан шықпаған. Егинлерин жабайы шөплерден тазалаған. Жазы менен маңлай терин төгип, қос айдап, төгин төгип, қазыў қазып, туқымын сеўип еккен егинлерин қырманға үйип, өгиз қосып, түйек айдаған. Қырманда дәнди тазалаў ислерин ислеп, маңлай терин сыпырып «қызылын» бир жерге үйген. «Қыдыр ата дарысын, қырман тассын» деп қолына кепшик услап, қырманын сүзип қапшыққа салар алдынан дийхан көплеген шығынларды шығарады[9]. Солардың айрымлары ҳаққында сөз етемиз. Саат тилине қарама-қарсы қырманды бир рет қыр дөгерегин айланып, соң дәнди кепшикке қалпып салып кепшик ярым болғанда ол дәнди «ақ қула» деп атап қырманның бир шетине төгеди. Буны айрымлар «Алланың үлеси» десе, айрымлар «Қыдыр ата ешегине жем » деп атайды. Ақ қула жолдан өтип баратырған бийтаныс адамға берилген. Қызылды сүзиў саат түнги екилерде басланған. Қырман жанына келиўши ҳәр бир инсан «қырманың тассын» деп жақсы тилегин билдирип өткен. Қырман үйилгеннен соң дөгереги сызып қойылған. Барлық адамлар бир-еки күнге дейин қырман басына келмеген. Қызыл басына жаба, гүрек, кесек алып барып қойылған. Бул ўақытлары өзине тоқ шаңарақлар Қыдыр ата ҳүрметине қурбанлық шалған. Қырман басында ҳеш ким жоқ ўақтында Қыдыр ата ҳасасы менен қызылды түртеди ҳәм «Қызыл тасады» деп исенген. Қыдыр атаның келгенлигин билиў ушын қырман дөгерегин сызып қойған, егер сол сызықлар жоқ болса, онда Қыдыр ата келген деп исенген[8].

Дийхан қырман сүзип атырғанда аўыл молласы ушын бир кепшик дән шығарып қойған ҳәм буны «питир» деп атаған. Түнде қырманды таслап кеткенде сол үйдиң баласы ямаса қызы өз қәрежетлери ушын дән урлаған ҳәм басқа ураға көмген. Бул халық арасында «мөлдек» деп аталған[9]. Оннан кейин дәнди егискен көмекшилерге пай берилген. Олардың ҳар бири келип өзлериниң «кеўсенин» алған. Егиске қатнасы болмағанларға кеўсен берилмеген. Ал басқа бир мағлыўматларда кеўсен барлық адамларға берилген. Кеўсеншилер жақсы ҳүрметленген, себеби кеўсенши көринисинде Қыдыр ата, Амбар ана ямаса басқа да караматлы инсанлар келиўи мүмкин деген ой болған. Кеўсеншиниң пайы берилмесе алланың қәҳәрине ушырайды деп исенген. Усыған байланыслы Қусқана таўы әтирапында тасқырман деп аталыўшы аңыз ушырасады[8]. Және бир шығынлардан бири үсир болып, бул он кепшиктен бир кепшик алынып, сол елдеги жетим жесирлерге берилген. Айырым ўақытлары моллаларға берилген[5]. Қырманды тазалаў ушын самал шақырған.

Жалтыр басым жалтырайды,
Қалтыр басым қалтырайды,
Айдар айдар айдарыў деп бақырған.
Егерде жаўын жаўып басласа жас балалар топланып
Жаўын жаўын жаўма,
Мен апамның тунғышыман,

Қазан-табақ кырғышыман -деп аспанға қарап тоңқайысқан[10]. Қырманның ақырында берекет бар деп, оны ҳеш кимге бермеген. Соңынан дәнли егинлердиң сабанлары жыйнап алынған. Дийханшылықта бел кетпен, жаба орақ, тырма, мала, гүнде, пазна сыяқлы үскенелерден пайдаланған. Темиршилер тәрепинен дийханшылық әспаблары соғып берилген[5]. Көк өзек бойындағы дийханларға Бегжан устаның ата-бабалары дийханшылық әспабларын соққан[10].

Жуўмақлап айтқанымызда ҳәр бир халықтың турмыс шараяты олар жасаған географиялық орталық пенен байланыслы ҳалда қәлиплесип раўажланып барған. Сол тийкарда олардың исенимлериде қәлиплескен.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Каримов И. А «Жаңаша ойлаў дәўир талабы» Т. 1998
2. Сарыбаев К История орошения Каракалпакстана . Н. 1995
3. Жданко Т. А Каракалпаки Хорезмский оазиса ТХЭ М1952
4. Документи архива хивинских ханов по истории и этнографии каракалпаков. М. 1967

5. Туреннязова Д. Дала жазыўлары. №1. 2021ж. Информатор Ержанов Ғайбулла. Кегейли районы Абат аўыл пухарасы
6. Камалов С. К. Каракалпаки XVIII-XIX веках Т. 1968
7. Туреннязова Д. Дала жазыўлары. №1. 2021ж. Информатор Саукимова Салима. Тахтакөпир районы Қараой пухаралар жыйыны
8. Этнография каракалпаков XIX начало XX века . Т. 1980
9. Қалли Айымбетов «Халық даналығы» Н 1988
10. Туреннязова Д. Дала жазыўлары. №1. 2021ж. Информатор Худайбергенова Улмекен. Тахтакөпир районы Қараой пухаралар жыйыны

ПЕРВЫЙ ПРЕЗИДЕНТ УЗБЕКИСТАНА И. А. КАРИМОВ ОБ АРАЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЕ

К.А.Юсупов **-** Соискатель
Каракалпакский государственный университет

Аннотация: Орол денгизи инқирози, инқирознинг олдини олиш бўйича халқаро учрашувлар, орол инқирозининг халқ саломатлигига таъсири, халқаро жамғарманинг фаолияти.

Аннотация: Кризис Аральского моря, международные встречи по предотвращению кризиса, влияние островного кризиса на здоровье населения, деятельность международного фонда.

Annotation: The Aral Sea crisis, international meetings to prevent the crisis, the impact of the island crisis on public health, the activities of the international fund.

Таянч сўзлар: И. Каримов, Орол фожиаси, экологик хавфсизлик, БМТ, Юнеско, Марказий Осиё, халқаро жамғарма

Ключевые слова: И. А. Каримов, Аральской катастрофе, экологическая безопасность, ООН, ЮНЕСКО, Центральная Азия, международный фонд

Key words: I. Karimov, Aral tragedy, environmental safety, UN, Central Asia, International foundation

Экологическая обстановка в Каракалпакстане, здоровье народа, судьба нашего единственного моря высыхающего Арала — вся правда об этом в советские времена скрывалась, преграждался путь всякому правдивому слову. По поводу Аральского мора принималось много постановлений. А результат известен — многое, как водится, осталось на бумаге.

Руководство независимого Узбекистана не скрывая истинного положения, говорило все, как есть, ибо это проблема не только каракалпаков и узбеков. Это — боль всего мира.

Первый Президент Республики Узбекистан на 48-сессии Генеральной Ассамблеи ООН (Нью-Йорк, 28 сентября 1993 г.) отметил, что «Центральная Азия, как и многие регионы планеты, соприкасается с экологическими бедствиями огромных масштабов. Прежде всего это касается трагедии Аральского моря. За последние годы его объем сократился более чем в три раза, площадь - в два раза, берег отступил на 80 километров, минерализация воды возросла до четырех раз, пустыня поглотила 2 миллиона гектаров пахотных земель, радиус действия пыльных бурь достиг 300 и более километров. Все это оказывает негативное влияние на санитарную ситуацию в регионе. По своим экологическим и социально-экономическим последствиям проблема Арала, по мнению экспертов ООН, представляет собой одно из самых больших бедствий XX века.

Гибель Аральского моря несет непредсказуемые последствия для всего мира. Мы обращаемся к мировому сообществу с призывом оказать содействие в спасении Арала и Приаралья.

Учитывая поистине глобальные масштабы катастрофы, Узбекистан приветствовал бы создание специальной Комиссии ООН по Аралу, которая по согласованию с правительствами региона и через возможности ООН привлекала бы международные силы и средства к решению

этой экологической трагедии. В числе первых шагов эта Комиссия могла бы подготовить по этой проблеме Международную конференцию под эгидой ООН в г. Нукусе» [1, 34].

23 мая 1994 г. И. А. Каримов еще раз отмечает, что «самой острой и непрекращающейся болью наших народов является трагедия Арала. Эта проблема имеет непосредственное отношение не только к жизни и судьбе узбеков и казахов, но приобретает и планетарное значение. Вам хорошо известно, что Приаралье и его богатства, его неисчислимые дары, получаемые благодаря Сырдарье и Амударье, некогда являлись достоянием всего бывшего Союза.

К сожалению, если "сладку ягоду" Приаралья мы ели вместе со всем "единым советским народом", то "горька ягода" - трагедия Арала и Приаралья, экологические последствия этой катастрофы, поиски путей выхода из нее - выпала нам одним, народам Центральной Азии.

Следует с удовлетворением отметить, что наши братские народы, которые испокон веков пили и пьют воду из наших великих рек, приступили к совместному решению этой тяжелейшей проблемы. Вам всем хорошо известны важные шаги, которые предпринимают в этом плане наши государства» [2, 36].

На специальном торжественном заседании Генеральной Ассамблеи по случаю пятидесятой годовщины Организации Объединенных Наций, (Нью-Йорк, 24 октября 1995 г.) первой Президент отметил, что «не могу не сказать с этой высокой трибуны об экологической трагедии, связанной с высыханием Аральского моря, проблемы, приобретающей общепланетарный характер, пагубно влияющей на биосферу, условия жизни, здоровье и наследственность десятков миллионов людей.

Сегодня совершенно ясно, что без поддержки и помощи международных финансовых структур и развитых стран, без организующей роли ООН решить эту проблему невозможно» [3, 45].

По инициативе первого Президента состоялась встреча Глав государств Центральной Азии в г. Кызыл-Орда в марте 1993 года, на которой было подписано Соглашение о совместных действиях по решению кризиса Аральского моря. Были созданы Межгосударственный Совет по проблемам Аральского моря и его рабочий орган - Исполнительный комитет, а также Международный фонд спасения Арала. На второй встрече Глав государств республик Центральной Азии, которая состоялась в г. Нукусе в январе 1994 года, была утверждена "Программа конкретных действий по улучшению экологической обстановки в бассейне Аральского моря на ближайшие три - пять лет с учетом социально-экономического развития региона". И на третьей встрече - в Дашховузе в марте 1994 года уже был заслушан отчет Межгосударственного совета по выполнению этой программы.

В феврале 1997 года на встрече в г. Алматы Глав пяти центральноазиатских государств с участием представителей ООН, Мирового банка и других международных организаций принято решение о совершенствовании организационных структур по решению проблем Арала - сформирован более действенный состав Международного фонда спасения Арала и на его базе мобильный Исполнительный комитет.

Понимая всю остроту Аральской проблемы, необходимость принятия безотлагательных мер по его спасению, правительства республик Центральной Азии, специалисты и научная общественность региона, международные организации приняли 20 сентября 1995 года в г. Нукусе Декларацию государств Центральной Азии и международных организаций по проблемам устойчивого развития бассейна Аральского моря.

Выступая на пятой встрече глав тюркоязычных государств 9 июня 1998 г. И. А. Каримов отметил, что Аральский кризис - одна из самых крупных экологических и гуманитарных катастроф в истории человечества. Аральская проблема стала сегодня поистине глобальной, общепланетарной проблемой, воздействие которой уже сегодня сказывается на нарушении биологического баланса, пагубно влияет на генофонд населения на обширных территориях.

Однако с сожалением приходится признать, что во многих случаях наше понимание пагубности аральской трагедии для здоровья и жизни населения наших стран дальше констатации фактов не идет [4, 56].

Сегодня, в преддверии XXI столетия, — отметил И. А. Каримов на заключительном заседании 155-й сессии Исполнительного Совета ЮНЕСКО 6 ноября 1998 г., — все большую актуальность приобретают проблемы экологической безопасности, регулирования взаимоотношений человека с природой. Ее решение затрагивает интересы всех народов, от нее во многом зависит настоящее и будущее цивилизации.

Проблема экологической безопасности давно вышла за рамки национальной и региональной, она стала глобальной проблемой человечества и поэтому может быть решена только на основе международного сотрудничества.

Яркий пример тому - Аральский кризис, одна из самых крупных экологических и гуманитарных катастроф в истории человечества. Еще не было случая, чтобы на глазах одного поколения гибло целое море.

Аральская проблема из региональной превратилась на наших глазах в общепланетарную, воздействие ее уже сегодня сказывается на нарушении экологического и биологического баланса, пагубно влияет на генофонд населения обширной территории.

Население, проживающее в зоне Аральского бассейна, нуждается в конкретной и действенной помощи не только со стороны своих правительств, но и международных организаций, всего мирового сообщества.

Мы поддерживаем решение Генерального директора ЮНЕСКО о создании Международного научно-консультативного комитета ЮНЕСКО по проблеме Аральского моря. Уверен, что совместные усилия международного научного сообщества смогут оказать реальное воздействие на решение водно-экологических проблем бассейна Аральского моря.

Делая акцент на всем комплексе региональных проблем, — И. А. Каримов на Генеральной Ассамблее ООН (сентябрь 2000) подчеркнул, что нельзя обойти стороной вопросы экологической безопасности и окружающей среды.

Мне не раз приходилось с трибуны ООН, других международных форумов говорить о проблемах бассейна Аральского моря. Аральский кризис вышел за рамки Центральноазиатского региона, он приобрел общепланетарное значение, чье пагубное влияние сегодня сказывается на изменении климата, биологического баланса, на здоровье населения и генофонде будущих поколений людей.

Думаю, сегодня нет необходимости убеждать или доказывать кому-то, какими опасными и непредсказуемыми могут быть последствия гибели Аральского моря для Европы, других районов планеты? И к чему может привести безразличие к этой проблеме?

В целях содействия международному сотрудничеству в области экологической безопасности, привлечения финансовых средств международных структур и стран-доноров предлагаю создать под эгидой Программы ООН по окружающей среде Совет по проблемам Арала и Приаралья [5, 59].

Первый Президент 5 октября 2010 г. в Каракалпакстане напомнил, что в своем выступлении на заседании Генеральной Ассамблеи ООН, он обратил внимание международной общественности на экологический кризис, связанный с высыханием Аральского моря. В частности, на то, что Арал на протяжении жизни только одного поколения практически превратился в высыхающий и исчезающий водоем, что за последние сорок лет площадь акватории Аральского моря сократилась более чем в 7 раз, объем воды уменьшился в 13 раз, уровень минерализации возрос в десятки раз.

«Необходимо учесть, что зона Приаралья обеспечивается водой за счет стока двух основных рек – Амударьи и Сырдарьи, любое уменьшение притока этих рек – это кардинальное нарушение и без того хрупкого экологического баланса во всем обширном регионе», - подчеркнул И. Каримов.

Первый Президент отметил, что республике уделяется большое внимание улучшению экологии Приаралья, укреплении здоровья населения, дальнейшему повышению

благосостояния народа. «Судьба Арала - судьба миллионов людей. Раз так, мы должны бороться за свою судьбу, за будущее наших детей», - заключил первый Президент И. Каримов.

Использованная литература

1. Каримов И. А. Наша цель — свободная и процветающая Родина. – Ташкент: Узбекистан, 1993.
2. Там же.
3. Каримов И. А. По пути созидания. От региональной безопасности к безопасности глобальной. – Ташкент: Узбекистан, 1995.
4. Каримов И. А. Свое будущее мы строим своими руками. Т. 7. – Ташкент: Узбекистан, 1998.
5. Каримов И. А. За процветание Родины — каждый из нас в ответе. Т. 9. – Ташкент: Узбекистан, 2000

7-SHO‘BA: MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ZAMONAVIY TA’LIM TENDENTSIYALARI

ZAMANAGÓY TÁLIMDI RAWAJLANDıRıWDA KREATIV PEDAGOG TAYARLAWDÌŃ ÁHMIYETI

Abdisadikova Gulnar Quwanıshbay qızı - assistent
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Maqalada zaman talabına say XXI ásir keleshek áwládların tárbiyalawdan aldın olarǵa tálim beriwshi ustazlardı, kreativ pedagog sıpatında óz jumısına nemquraylı qaramaytuǵın, talapshań,izleniwsheń kadrlardı tayarlawdıń áhmiyeti haqqında sóz etiledi. Jaslardı aktivlestiriw,olardı innovacion pikirlewge baǵdarlawdıń tiykarǵı wazıypaları másele etip alınǵan.

Аннотация. В статье обсуждается важность подготовки педагогических кадров, которые не пренебрегают своей работой как креативных педагогов, а также требовательных и пытливых педагогов, прежде чем воспитывать будущее поколение XXI века в соответствии с современными требованиями. Приоритетными задачами являются активизация молодежи и направление ее к инновационному мышлению.

Abstract. The article discusses the importance of educating future generations of the 21st century in accordance with the demands of the times, as well as training teachers who are not indifferent to their work as creative educators, demanding and inquisitive personnel. The main tasks of activating young people and guiding them towards innovative thinking have been identified.

Kalit so‘zlar: Zamanagóy bilimlendiriw, kreativ pedagog, innovaciyalıq jantasıw, mashqalalı bilimlendiriw, sanlı texnologiyalar, interaktiv metodlar.

Ключевые слова: Современное образование, креативный педагог, инновационный подход, проблемное обучение, цифровые технологии, интерактивные методы.

Key words: Modern education, creative pedagogue, innovative approach, problem-based learning, digital technologies, interactive methods.

Hár bir xalıq,hár bir millettiń erteńgi kúni búgingi jas áwlád taǵdiri menen tıǵız baylanıslı.Sonlıqtan mámleketimizde bilimlendiriw sistemasına siyasat dárejesinde itibar qaratılıp,jas áwládlardıń jáhán talaplarına say shárayatlarda bilim alıwı, fizikalıq hám ruwxıy jaqtan jetik insanlar bolıp ósiwin támiyinlew,qábilet hám uqıplılıqların intellektual oy-órisin rawajlandırıp barıw biz ustazlardıń wazıypası.Tálim processin sapalı hám nátiyjeli shólkemlestiriw oqıtıwshıdan joqarı pedagogikalıq sheberlik hám qánigelikti talap etedi.

“Elimizde pedagog kadrlar tayarlaw sistemasın birden-bir kózqaras tiykarında túp-tiykarınan jetilistiriw, usı baǵdarda joqarı bilimlendiriw baǵdarlamaların xalıqaralıq tájiriybe tiykarında transformaciyalaw, sonday-aq, bilimlendiriw tarawında úzliksizlikti jáne ilim-pán hám ámeliyat úylesimliligin támiyinlew maqsetinde” Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2025-jıl 28-apreldegi pármanında anıq wazıypalar belgilep berildi.Pármanǵa muwapıq birden-bir konceptual qatnas tiykarında joqarı maǵlıwmatlı pedagog kadrlar tayarlaw siyasatın júrgiziw;

pedagogikalıq bilimlendiriw tarawın rawajlandırıwdıń tiykarǵı baǵdarların belgilew;

Pedagogikalıq bilimlendiriwdıń úzliksizligi hám úzliksizligin, tálim-tárbiya

procesine aldınǵı pedagogikalıq hám málimleme texnologiyaları engiziliwin támiyinlew;

pedagogika tarawında ilimiy-izertlew hám innovaciyalıq jumıstı rawajlandırıw;

pedagogika tarawında kadrlar tayarlaytuǵın joqarı shólkemleri (keyingi orınlarda pedagogika joqarı shólkemleri) basqarıw sistemasın jetilistirip barıw sıyaqlı bir qansha is ilajlar aktual másele sıpatında qaraldı.

Bul wazıypalardı orınlawda pedagoglardan kreativlik hám zamanagóylik talap etiledi.

Zamanagóy pedagog hár qıylı innovatsion texnologiyalardan paydalanıp,búgingi texnologiyalar ásirinde ósip kiyatırǵan jas áwládqa tálim hám tárbiya beriwde óziniń pedagogikalıq sheberliginen paydalanıwı menen bir qatarda óziniń tarawındaǵı iskerliginen kelip shıǵıp, zamanagóy

xabar texnologiyaların da tereńnen meńgerip jumıs alıp bara alıwı kerek.Sebebi búgingi jaslar biz oylaǵanımızdan da anaǵurlım sanalı hám talapshań.

Mámleketimizde sanlı texnologiyanı rawajlandırıwǵa, sonda-aq hár bir tarawda elektron platformalarda jumıs alıp barıwǵa júdá úlken itibar qaratılıp atır.Sonıń ishinde bilimlendiriw tarawında elektron platformalar áhmiyetli orın iyeleydi.Sebebi jaslardıń sıpatlı bilim alıwı, qaǵazpazlıqtıń aldın alıw, oqıtıwshı hám oqıwshınıń waqttan maqsetli paydalanıw sıyaqlı birqansha wazıypalar áyne usı elektron platformalar arqalı támiynlenedi.Bul platformalarda jumıs alıp barıw oqıtıwshı hám oqıwshıdan izleniwsheńlik hám úlken juwapgershilikti talap etedi.Mine usı juwapgershilikti hár bir bolajaq oqıtıwshı júrekten sezine alsa nátiyje biz kútkennen de joqarı boladı dep oylayman.

Shaxstıń kreativligi onıń oylawında, sóylesiwinde, sezimlerinde, belgili bir iskerligi túrlerinde kórinedi. Kreativlik talanttıń áhmiyetli faktori sıpatında da sáwlelenedi.Qalaberdi, kreativlik zeyini ótkirlikti belgilep beredi.Dúnya kóleminde kreativlik rawajlanıwdı háreketke keltiriwshi kúsh sıpatında tán alınıwı aytıladı. Átirapqa qarasańız, hár tárepleme insan dóretiwshiliginiń teńsiz hám tań qalarlıq úlgilerine dus kelesiz: robotqa aylanǵan kásipler, virtual reallik, kók roza, topıraqsız zúráát alıw hám t.b. Bulardıń hámmesi insannıń oy-pikiriniń jemisi hám insannıń ádettegidey emes pikirlewi,ótkir zeyni, hesh kim oylamaǵan original ideyası tiykarında, bir sóz benen aytqanda "kreativligi" nátiyjesinde júzege kelgen desek qáte bolmaydı.

Shet ellerde barlıq tarawlardıń qánigeleri sıyaqlı oqıtıwshılarda da kreativlik sıpatlarınıń barlığına úlken itibar qaratıladı hám onıń dárejesin anıqlap barıwshı test te bar. Bul test shaxstıń kreativligi hám onıń dárejesin, dóretiwshilik iskerligin shólkemlestiredi islewdegi aktivlik, tez pikirlew, ózine tánlik (original) hám jetiliskenlik sıyaqlı kriteriyalar boyınsha bahalaw imkaniyatın jaratadı.

Bilimlendiriw kreativliktiń áhmiyeti sheksiz. Zamanagóy bilimlendiriw procesinde oqıwshılardıń dóretiwshilik pikirlewin rawajlandırıw olarǵa tek ǵana bilim alıw emes, al óz betinshe hám innovaciyalıq sheshimler tabıw kónlikpesin de qáliplestiredi. Kreativ jantasıw oqıwshılardıń qızığıwshılığın arttıradı, olar bilimlerdi tereńirek ózlestirip, hár qıylı jaǵdaylarda qollay aladı. Sonday-aq, kreativlik oqıtıwshılarǵa da jańasha pedagogikalıq metodlardı qollanıw imkaniyatın jaratadı.

Bilimlendiriw sistemasında kreativlikti rawajlandırıw ushın interaktiv usıllar, texnologiyalıq qurallar hám mashqalalı wazıypalardan keń paydalanıw zárúr. Sonıń menen birge, oqıw ortalığın qollap-quwatlaytuǵın hám dóretiwshilikke xoshametlewshi sharayat jaratıw áhmietli bolıp esaplanadı. Nátiyjede, bilimlendiriw procesinde kreativlik qatnas tek oqıwshılardıń intellektual rawajlanıwına emes, al olardıń turmıslıq tabıslarına da úlken úles qosadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni -T.: “O’zbekiston”, 2020 yil 23 sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish O‘zbekiston Yoshlar Ittifoqi faoliyatini qo‘llabquvvatlash to‘g‘risida”gi 2017 yil 5 iyuldagi PF-5106 son Farmoni

3. O‘zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 19-yanvar kuni ma’naviy ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirishga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishidagi nuqti (https://www.gazeta.uz)

4. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти Т.: 975- bet.

5. Ortiqov O.R. O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK DEONTALOGIYA VA KOMPENTLIKNING ROLI VA AHAMIYATI //Scientific progress. – 2021. – T. 2. – №. 5. – C. 42-47.

“ZAMONAVIY TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI MUAMMO VA INNOVATSION YECHIMLARI”

Abdujabborova Baxtigul - talabasi
Nukus innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya Keyingi yillarda maktabgacha ta’lim va boshlang‘ich ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga e’tibor kuchaymoqda. Ushbu maqola ushbu sohadagi zamonaviy tendensiyalarni, jumladan, innovatsion o‘qitish usullarini, o‘quv dasturlarini yangilashni va texnologiya integratsiyasini o‘rganadi. Tadqiqot shuningdek, ushbu yaxshilanishlarning talabalarning ta’lim natijalariga ta’sirini muhokama qiladi.

Abstract. In recent years, there has been a growing emphasis on enhancing the quality and efficacy of pre-school and primary education. This paper examines current trends in this area, including the adoption of innovative teaching methods, curriculum updates, and the integration of technology. The study also discusses the impact of these improvements on student learning outcomes.

Kalit so'zlar: ta’lim, metod, taraqqiyot, ta’lim sifati, elektron darslik, xalqaro tadqiqot, pedagog, kasbiy mahorat, milliy dastur, o‘qituvchi, tizim, mutaxassis, ta’lim maqsadi.

Key words: education, method, development, quality of education, electronic textbook, international research, teacher, professional excellence, national program, teacher, system, specialist, educational goal.

KIRISH. Ta’lim sohasida maktabgacha va boshlang‘ich ta’limning sifatli va samarali bo‘lishini ta’minlash bolalarning kelajakdagi o‘quv muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada boshlang‘ich ta’limning umumiy sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan tashabbuslarni aniqlash va amalga oshirishga qiziqish ortib bormoqda. Ushbu maqola maktabgacha va boshlang‘ich ta’limni takomillashtirishda qo‘llaniladigan joriy tendensiyalar va strategiyalarni o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, bunday ishlanmalarning yosh o‘quvchilarning ta’lim tajribasini shakllantirishdagi ahamiyatini va ularning keyingi o‘quv yutuqlarini e’tirof etadi. Ushbu tendensiyalarni o‘rganish orqali o‘qituvchilar va manfaatdor tomonlar bolalar uchun yaxshiroq ta’lim natijalarini ilgari surish bo‘yicha o‘z say harakatlarini xabardor qilish uchun qimmatli tushunchalarga ega bo‘lishlari mumkin. Prezident Shavkat Mirziyoyev O‘zbekiston xalqiga yo‘llagan murojaatnomasida “Ta’lim sifatini oshirish - Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakka-yu yagona to‘g‘ri yo‘lidir”, - deya ta’kidladi. Boshlang‘ich ta’lim maqsadi ro‘yobini ta’minlashda zamonaviy ta’lim texnologiyalar muhim ahamiyatga egadir. Maktabgacha ta’lim va boshlang‘ich ta’lim sifati va samaradorligini oshirish bo‘yicha kuzatilgan tendensiyalar ko‘proq bolalarga yo‘naltirilgan, inklyuziv va texnologiya bilan integratsiyalashgan yondashuvlarga o‘tishni aks ettiradi. Erta bolalik davridagi ta’limni uzluksiz ta’limning asosi sifatida ta’kidlash shakllanish davrida rivojlanish ehtiyojlarini qondirish muhimligini ta’kidlaydi. O‘yinga asoslangan ta’lim va izlanishga asoslangan ta’lim kabi yaxlit pedagogik yondashuvlar yosh o‘quvchilarda nafaqat kognitiv qobiliyatlarni, balki ijtimoiy emotsional rivojlanishni rivojlantirish muhimligini tan oladi. Ushbu yondashuvlar XXI asr globallashgan davrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan faol ishtirok etish, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Texnologiyaning ta’limga integratsiyasi shaxsiylashtirilgan ta’lim tajribasi va turli xil ta’lim resurslaridan foydalanish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Biroq, ta’limda texnologiyaning potensial afzalliklarini maksimal darajada oshirish uchun raqamli tafovut va texnologiyadan teng foydalanishni ta’minlash kabi muammolarni hal qilish kerak. Aniqlangan tendensiyalar maktabgacha va boshlang‘ich ta’limdagi ijobiy yutuqlarni ko‘rsatsada, qo‘shimcha tadqiqotlar va e’tiborni talab qiladigan bir qancha yo‘nalishlar mavjud. Birinchidan, o‘yinga asoslangan ta’lim va so‘rovga asoslangan ta’lim kabi bolalarga yo‘naltirilgan yondashuvlarning akademik yutuqlar va ijtimoiy emotsional rivojlanishga uzoq muddatli ta’siri va samaradorligini baholash uchun ko‘proq tadqiqotlar talab etiladi. Bu maktablarda tegishli resurslar va infratuzilma bilan ta’minlash, shuningdek, o‘quvchilarni texnologiyani o‘qitish amaliyotiga samarali integratsiya qilish uchun o‘qitish va qo‘llab quvvatlashni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda mazmunli

o‘zgarishlar va dalillarga asoslangan amaliyotlarni amalga oshirish uchun o‘qituvchilar va o‘quvchilar tomonlar o’rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Birgalikda ishlash orqali biz erta yoshdagi ta’lim sifati va samaradorligini oshiruvchi, pirovardida o‘quvchilar va butun jamiyat uchun foyda keltiradigan strategiyalarni aniqlash va amalga oshirishda davom etishimiz mumkin. Jumladan, ilg‘or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish, maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta’lim tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo‘llaniladigan zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish, maktabgacha ta’lim tashkilotlariga pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish mexanizmini takomillashtirishdan iborat dolzarb vazifalar qo‘yilganligi maktabgacha ta’lim sohasini yanada rivojlantirishga qaratilgan tendensiyalardan ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish joizki, ta’lim tizimi yangiliklarga ochiq bo‘lishi kerak, chunki ular jamiyatni modernizatsiya qilish va yangilash manbai bo‘lgan yangi bilimlarning paydo bo‘lishiga yordam beradi. O‘zbekiston hukumati ta’lim tizimidagi milliy uyg‘onish, taraqqiyot maktab ostonasidan boshlanadi, degan tamoyil asosida islohotlarni amalga oshirmoqda. Shu ma’noda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning ta’lim tizimini “O‘zbekistonda eng obro‘li inson - muallim bo‘lishi kerak!”, degan g‘oyasi milliy davlat siyosati darajasida davlat, jamiyat va shaxs munosabatlarining negizi sifatida barcha shart-sharoitlar yaratmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida “gi qarori.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida “gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida “gi qarori.
3. L.R.Mirjalolova Tanlov fani moduli T.: Iste’dod, 2018. - 223 b
4. Michael J. Haslip. (2018). “The Changing Landscape of Early Childhood Education: Implications for Policy and Practice.” Early Childhood Education Journal, Vol.46, No.1, pp:1 16.
5. Blanche Ndlovu. (2023). “Impact of play-based learning on the development of children in mobile early childhood care and education centres: Practitioners’ perspectives.” International Journal of Research in Business and Social Science, Vol.12, No.3, pp:432-440.

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARIDA NUTQIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK JIHATLARI

Abdullaeva Lobar Bazarbaevna -Assistent o‘qituvchi
University of innovation technologies

Annotatsiya. Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish masalalari yoritiladi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, ularni erkin muloqot qilishga, o‘z fikrini izchil va mantiqiy ifoda etishga o‘rgatish metodik jihatdan tahlil qilinadi. Nutqiy kompetensiya tarkibiy qismlari, o‘qitish texnologiyalari, didaktik yondashuvlar va pedagogik shart-sharoitlar alohida ko‘rib chiqilib, samarali metodlar asosida taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Nutqiy kompetensiya, boshlang‘ich ta’lim, metodika, muloqot, og‘zaki nutq, yozma nutq, lingvistik kompetensiya.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarni bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish barobarida ularning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Chunki bola yoshligidan boshlab muloqot madaniyatini egallasa, keyingi ta’lim bosqichlarida ham muvaffaqiyatli bilim olish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Nutqiy kompetensiya shaxsning og‘zaki va yozma shaklda erkin

fikr bildira olish, o‘z fikrini izchil bayon etish, boshqalarni tinglab tushunish hamda muammoli vaziyatlarda samarali muloqotga kirisha olish qobiliyatidir.

Bugungi kunda ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv keng qo‘llanilmoqda. Xususan, boshlang‘ich ta’limda nutqiy kompetensiyani shakllantirish o‘quvchilarning nafaqat ona tilini, balki boshqa fanlarni o‘zlashtirishida ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu bois mazkur masalaning metodik jihatlarini chuqur o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqiy faoliyatida psixologik va lingvistik omillar chambarchas bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Bu davrda bola tafakkuri ko‘proq ko‘rgazmalilikka, konkret tasavvurlar va obrazli fikrlashga asoslanadi. Shu sababli nutqni rivojlantirish jarayonida ko‘rgazmali vositalardan, rang-barang illyustratsiyalar, predmetlar, didaktik o‘yinlardan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bunda bola nutqiy birliklarni shunchaki yodlab olmaydi, balki ularni sezgir idrok orqali ongiga singdiradi.

Nutq faqat grammatik va leksik me’yorlarni egallash emas, balki ma’naviy qadriyatlarni nutq orqali anglashdir. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida xalq og‘zaki ijodi namunalaridan — ertaklar, maqollar, topishmoqlardan foydalanish orqali o‘quvchilar nutqiy madaniyatni o‘zlashtirish bilan birga, milliy merosga hurmat ruhida tarbiyalanadi. Shu bilan birga, xalqaro ertaklar va hikoyalarni qiyosiy o‘rganish bolalarda dunyoqarash kengayishiga va nutqiy kompetensiyaning pragmatik qirralarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda o‘qituvchi o‘quvchilarni faollikka undovchi interfaol mashg‘ulotlarni qo‘llashi lozim. Masalan, “fikrlar karuseli”, “mening fikrim”, “muloqot doirasi” kabi mashg‘ulotlar bolalarni erkin muloqotga jalb qiladi. Ushbu mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar bir-birini tinglash, o‘z fikrini qisqa va ravon ifodalash, savol berish va savollarga aniq javob qaytarish kabi malakalarni egallaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozma nutqni shakllantirish murakkab bosqichlardan iborat. Bu jarayonda avval tovush-harf munosabatini mustahkamlash, so‘ngra so‘z va gap tuzish mashqlariga o‘tish lozim. Keyinchalik o‘quvchilarning mustaqil matn tuzish malakasi shakllantiriladi. Yozma mashqlarni tanlashda bolalarning qiziqishlariga mos mavzulardan foydalanish, ularni o‘z hayotiy tajribalariga tayanib yozishga undash katta samara beradi.

Nutqiy kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi muloqot madaniyatidir. Bu nafaqat to‘g‘ri talaffuz va grammatik me’yorlarga amal qilish, balki suhbatdoshni hurmat qilish, odob qoidalariga rioya etish, muloqotda ijobiy muhit yaratishni ham o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich sinfda bu ko‘nikmalarni shakllantirish uchun kichik sahna ko‘rinishlari, odob-axloq qoidalariga bag‘ishlangan rolli o‘yinlar, turli vaziyatli mashqlar samarali hisoblanadi.

Nutqiy kompetensiyani shakllantirish jarayonida diagnostika alohida ahamiyatga ega. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqidagi yutuq va kamchiliklarni aniqlash, ularni muntazam monitoring qilish, individual rivojlantiruvchi topshiriqlar berish zarur. Baholashda faqat grammatik xatolarga e’tibor qaratmasdan, balki o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi, mazmunni to‘liq ifodalashi va nutqiy vazifani to‘g‘ri bajarish qobiliyatiga ham ahamiyat berish lozim.

Bolada nutqiy kompetensiya faqat maktab doirasida shakllanmaydi. Oila muhitida bolaning so‘z boyligini oshirish, ertak aytib berish, suhbatlashish, kitob mutolaa qilish jarayonlarini yo‘lga qo‘yish ham muhim. Shu sababli ota-onalar bilan muntazam hamkorlik olib borish, ularga metodik tavsiyalar berish boshlang‘ich ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida nutqiy kompetensiyani shakllantirish faqat ona tili darslarining vazifasi emas. Bu jarayon boshqa fanlar — atrof-muhit, matematika, tasviriy san’at, musiqa va hatto jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari bilan uzviy bog‘lanishi kerak. Masalan, matematika darsida masalalarni og‘zaki tushuntirish, tabiatshunoslik darsida kuzatish natijalarini izchil bayon qilish, tasviriy san’at mashg‘ulotida chizgan rasmni so‘z bilan izohlash — bularning barchasi o‘quvchilar nutqini rivojlantiradi. Integratsiyalashgan yondashuv o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini turli fanlararo bog‘liqlikda shakllantiradi hamda nutqiy kompetensiyani keng qamrovli rivojlantirishga xizmat qiladi [2].

Nutqiy kompetensiyaning poydevori — bu so‘z boyligi. So‘z boyligi qanchalik keng bo‘lsa, o‘quvchi o‘z fikrini shunchalik rang-barang, aniq va ta’sirchan ifodalay oladi. Boshlang‘ich sinflarda

o‘quvchilar so‘z boyligini kengaytirishda ertak, hikoya, she’r va maqollarni o‘qish hamda ularni tahlil qilish samarali hisoblanadi. Shuningdek, o‘yin asosidagi mashg‘ulotlar — “So‘z top”, “Kim ko‘proq sinonim ayta oladi?”, “Bir so‘zdan ko‘p gap tuz” kabi topshiriqlar bolalarni qiziqtiradi va ularni faol fikrlashga yo‘naltiradi. O‘qituvchi yangi so‘zlarni tushuntirganda faqat lug‘aviy izoh berib qolmay, balki ularni amaliy nutqiy vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatishi kerak.

Boshlang‘ich ta’limda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda hikoya qilish mashqlari katta ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilarga ko‘rilgan film, tinglangan ertak yoki o‘qilgan matn asosida mustaqil hikoya qilish topshirig‘ini berish ularni izchil, mantiqiy nutq qurishga o‘rgatadi. Qayta hikoya qilish esa bolalarda matn mazmunini tushunish, asosiy voqealarni ajratib olish, ularni qisqa va ravon bayon etish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Shu jarayonda o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyati, tasavvuri va ijodkorligi ham shakllanadi.

Bolalarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning samarali usullaridan yana biri — bu teatr elementlarini dars jarayoniga kiritishdir. Sahnalashtirilgan o‘yinlar, kichik dramatik chiqishlar, ertaklarni teatrlashtirib ijro etish o‘quvchilarni erkin nutqiy faoliyatga jalb qiladi. Bu mashg‘ulotlarda o‘quvchilar nafaqat matnni yod olishadi, balki uni o‘z ifodasi, intonatsiyasi va hissiyoti bilan jonlantirishga harakat qilishadi. Bu esa o‘z navbatida, ularning nutqiy ifodaliligini, talaffuz madaniyatini va auditoriya qarshisida erkin so‘zlash malakasini rivojlantiradi [3].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyani shakllantirishda mustaqil ijodiy ishlarning o‘rni beqiyosdir. Masalan, kichik insholar yozish, rasm asosida hikoya tuzish, “mening oilam”, “men sevgan kitob” kabi mavzularda qisqa matnlar yaratish bolalarda o‘z fikrini yozma nutqda mustaqil ifodalash malakasini kuchaytiradi. Ijodiy ishlar orqali o‘quvchilar shaxsiy tajribalarini nutqiy faoliyat bilan uyg‘unlashtiradilar, bu esa ularda hayotiylikka asoslangan nutqiy qobiliyatni shakllantiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining nutqiy rivojida kitobxonlik madaniyati alohida o‘rin tutadi. O‘quvchi ko‘proq kitob o‘qisa, uning so‘z boyligi ortadi, mantiqiy va ifodali gap qurish ko‘nikmalari shakllanadi. Shu bois o‘qituvchi o‘quvchilarni kitob mutolaasiga qiziqtirishi, ularni mustaqil o‘qishga rag‘batlantirishi zarur. O‘qish jarayonida matn ustida ishlash, mazmunini tahlil qilish, qahramonlarga baho berish, voqealarni muhokama qilish bolalarda nafaqat nutqiy, balki axloqiy kompetensiyalarni ham rivojlantiradi [4].

Xulosa va munozara: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyani shakllantirish murakkab, ammo zaruriy jarayondir. Bu jarayon o‘quvchilarning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o‘qishi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi, shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglab yetishi uchun muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda:

- o‘quvchilarni faol muloqotga jalb qilish;
- og‘zaki va yozma mashqlarni uyg‘unlashtirish;
- interfaol va innovatsion metodlardan foydalanish;
- o‘qituvchining nutqiy madaniyatini doimiy takomillashtirib borish;
- ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni keng qo‘llash alohida ahamiyat kasb etadi.

Demak, boshlang‘ich ta’limda nutqiy kompetensiyani shakllantirishning metodik jihatlarini puxta yo‘lga qo‘yish orqali nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasi, balki ularning shaxs sifatida kamol topishi ham ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.
2. Saidova, M. (2021). Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
3. Xo‘jayev, A. (2020). “Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning samarali usullari”. Ta’lim va taraqqiyot jurnali, №3.
4. Richards, J., & Rodgers, T. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: CUP.

ONA TILI DARSLARIDA NUTQIY FAOLIYATNI FAOLLASHTIRUVCHI INTERAKTIV METODLAR

Abdullaeva Lobar
Yegenmuradova Nurgo’zal

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini faollashtirishda qo‘llaniladigan interaktiv metodlar tahlil qilinadi. Metodlarning samaradorligi, ularni amaliyotda qo‘llash usullari va o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan.
Kalit so‘zlar: ona tili, interaktiv metod, nutqiy faoliyat, o‘quvchi, dars samaradorligi.
Аннотация: В данной статье анализируются интерактивные методы, применяемые для активизации речевой деятельности учащихся на уроках родного языка. Освещается эффективность данных методов, способы их практического применения и их роль в развитии речевой компетенции учащихся.
Ключевые слова: родной язык, интерактивный метод, речевая деятельность, ученик, эффективность урока
Abstract: This article analyzes the interactive methods used to activate students’ speech activity in mother tongue lessons. The effectiveness of these methods, their practical application, and their role in developing students' speech competence are highlighted.
Keywords: mother tongue, interactive method, speech activity, student, lesson effectiveness

Hozirgi zamon ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, o‘z fikrini erkin bayon qila olishi, muloqotga kirisha olishi dolzarb vazifalardan biridir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda bu ko‘nikmalarni shakllantirishda ona tili darslarining o‘rni beqiyosdir. Bu jarayonda interaktiv metodlardan foydalanish nutqiy faoliyatni faollashtirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Interaktiv metodlarning mohiyati:

Interaktiv metodlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni darsga jalb qiladi va bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash imkonini yaratadi. Bu metodlar orqali o‘quvchi faqat tinglovchi emas, balki bilvosita dars ishtirokchisiga aylanadi.Ona tili darslarida qo‘llaniladigan asosiy interaktiv metodlar:

1. “Aqliy hujum” (Brainstorming)

Bu metod o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, erkin fikr bildirishi va savollarga tezkor javob topishini rag‘batlantiradi. Masalan, matn mavzusi bo‘yicha savol beriladi va barcha o‘quvchilar o‘z fikrlarini aytadi.

2. Klaster usuli

Biror mavzu atrofida asosiy g‘oya va unga bog‘liq fikrlar klaster shaklida yoziladi. Bu usul o‘quvchilarning tushunishini chuqurlashtiradi va matnni tahlil qilishga yordam beradi.

3. “Rol o‘ynash” (Roll Play)

O‘quvchilar matndagi personajlar rolini bajarib, ularning holatiga kirishadi. Bu orqali nafaqat nutqiy, balki psixologik rivojlanish ham ta’minlanadi.

4. “Savol-javob” usuli

Savollar asosida o‘quvchilar faollashtiriladi, ularning diqqat-e’tibori kuchayadi va muloqotga kirishishga intiladi.

5. “Insert” usuli (Belgilash orqali o‘qish)

O‘quvchilar matnni o‘qib, unga “+”, “-”, “!” kabi belgi qo‘yish orqali o‘z fikrini bildiradi. Bu usul tanqidiy fikrlashni shakllantiradi.

6. “Fikrlar jadvali” (Venn diagramma)

Ikki yoki undan ortiq tushuncha yoki matnni taqqoslab, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash o‘quvchining tahliliy fikrlash qobiliyatini oshiradi.Interaktiv metodlar o‘quvchilarni darsga faol jalb qiladi, ularning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantiradi, o‘z fikrini erkin va mantiqiy ifodalashga o‘rgatadi. Shunday ekan, ona tili darslarida bu metodlardan keng foydalanish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. O‘qituvchi esa har bir metodni sinf darajasi, mavzuning murakkabligi va o‘quvchilarning qiziqishiga qarab tanlashi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ona tili darslarida nutqiy faoliyatni faollashtiruvchi interaktiv metodlar.Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, ularning muloqotga kirishish malakasini shakllantirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda ona tili darslari orqali o‘quvchilarda to‘g‘ri, ravon va mantiqiy nutqni shakllantirish katta ahamiyatga ega. Bu jarayonda an’anaviy dars uslublaridan tashqari interaktiv metodlardan foydalanish zamonaviy ta’lim talabidir.Interaktiv metodlar nima va ular nima uchun kerak?

Interaktiv metodlar bu – o‘quvchilarning darsdagi ishtirokini faollashtiruvchi, ularni faol fikrlashga undovchi, mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltiruvchi metodlar majmuidir. Bu usullar yordamida o‘quvchilar darsda nafaqat tinglovchi, balki faol ishtirokchi bo‘lishadi. Bu esa ularning nutqiy, tafakkuriy, analitik va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.Ona tili darslarida keng qo‘llaniladigan samarali interaktiv metodlar:

1. Fikr almashish (Aqliy hujum):

Ma’lum bir mavzuda barcha o‘quvchilar o‘z fikrlarini bildirishadi, o‘zaro bahs-munozara orqali fikrlar boyitiladi. Masalan: "Matndagi asosiy g‘oya nima deb o‘ylaysiz?" savoli orqali har kim o‘z nuqtayi nazarini bildiradi.

2. Rolga kirish (Rol o‘ynash):

O‘quvchilar matndagi personajlarni jonlantiradi. Bu usul orqali nafaqat nutq, balki sahnalashtirish, his-tuyg‘ularni ifodalash ko‘nikmalari ham rivojlanadi. Ayniqsa ertak yoki hikoya asosida mashq qilishda foydalidir.

3. “Insert” usuli (Belgili o‘qish):

O‘quvchilar matnni o‘qib, unga belgilar qo‘yadi: yangi ma’lumotlar uchun "+"; tushunarsiz joylar uchun "?"; muhim ma’lumotlar uchun "!". Bu tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

4. “Venn diagrammasi” orqali solishtirish:

Masalan, ikki turli matn yoki personajlarni o‘xshash va farqli tomonlarini taqqoslash orqali o‘quvchilar matnga tahliliy yondashishni o‘rganadilar.

5. Savol-javob yoki kichik guruhlar bilan ishlash:

O‘quvchilar kichik guruhlarda o‘z fikrlarini o‘rtoqlashadi, bir-birini tinglash va muloqotga kirishish ko‘nikmalari mustahkamlanadi.

6. “Tushuncha xaritasi” (Mind Map):

Ma’lum bir tushuncha atrofida asosiy fikrlar tarmoqli ravishda yoziladi. Bu usul mavzuni umumlashtirish va xotirada saqlashni osonlashtiradi.

7. Diyaloglar tuzish:

O‘quvchilar biror mavzu asosida o‘zaro dialoglar yozadi yoki sahnalashtiradi. Bu mashq yozma va og‘zaki nutqni bir vaqtning o‘zida rivojlantiradi.Bu metodlarning afzalliklari:O‘quvchilar passiv emas, balki faol ishtirokchi bo‘ladi;Erkin fikr bildiradi va o‘z fikrini asoslaydi;Nutq boyiydi, yangi so‘zlar va iboralarni o‘zlashtiradi;Muloqot ko‘nikmasi shakllanadi, jamoada ishlashni o‘rganadi;Darslarga qiziqishi ortadi, darsdan zavqlanadi.

Ona tili darslarida interaktiv metodlardan foydalanish o‘quvchilarning nutqiy salohiyatini oshiradi, darslarning samaradorligini ta’minlaydi. Har bir o‘qituvchi darsda turli metodlardan foydalanib, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda mashg‘ulotlar olib borsa, bu nafaqat o‘quvchining til boyligini oshiradi, balki uni mustaqil fikrlaydigan, erkin muloqotga kirisha oladigan shaxs sifatida shakllantiradi.

Ona tili darslarida nutqiy faoliyatni faollashtiruvchi interaktiv metodlar. Bugungi globallashuv davrida shaxsiy taraqqiyotning asosiy mezonlaridan biri — bu o‘z fikrini erkin, aniq, mantiqiy va adabiy bayon eta olish qobiliyatidir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda bu malakani shakllantirish uchun ona tili darslari asosiy vosita hisoblanadi. An’anaviy yondashuvlar bir tomonlama, ya’ni o‘qituvchi markazida bo‘lsa, interaktiv yondashuvda o‘quvchi faol ishtirokchi sifatida ko‘riladi.

Shuning uchun ona tili darslarida interaktiv metodlar yordamida o‘quvchilarni nutqiy faoliyatga faol jalb qilish ularning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

1. Nutqiy faoliyat tushunchasi

Nutqiy faoliyat — bu o‘quvchining til vositalaridan foydalangan holda fikrini og‘zaki yoki yozma shaklda ifoda etish, muloqotga kirishish, o‘qilgan yoki eshitilgan matnni tushunib, unga munosabat bildirish qobiliyatidir.Nutqiy faoliyat quyidagi ko‘nikmalardan tashkil topadi:Eshitib tushunish (tinglab anglash);O‘qib tushunish (o‘qish malakasi);Og‘zaki ifoda (so‘zlash);Yozma ifoda (yozish).

Bu ko‘nikmalar ona tili darslari jarayonida tizimli va izchil rivojlantiriladi.

2. Interaktiv metodlarning turlari va ularning nutqiy faoliyatga ta’siri

Quyida eng ko‘p qo‘llaniladigan interaktiv metodlar va ularning nutqiy faoliyatga ta’siri bayon etiladi:“Aqliy hujum” (Brainstorming)

Ma’lum bir savol yoki muammo bo‘yicha o‘quvchilar erkin fikr bildiradilar. Bu usul og‘zaki nutqni faollashtiradi, tahlil qilish va tezkor fikrlashni rag‘batlantiradi.Misol: “Bayram haqida nimalarni bilasiz?” mavzusida fikrlar yig‘iladi.“Rol o‘ynash” (Dramalashtirish, dramatizatsiya)Matndagi obrazlar hayotga tatbiq etiladi, sahnalashtiriladi.Bu usul hissiy tasavvur, muloqot va ifodali nutqni rivojlantiradi.Misol: “Bo‘ri va echki” ertagini rollar orqali ijro qilish.“Savol-javob” yoki “Intervyu” usuli

O‘quvchilar bir-birlariga savollar beradi va javob beradi.Muloqot ko‘nikmasi, tinglab tushunish va to‘g‘ri javob bera olish qobiliyati rivojlanadi.“Fikrlar jadvali” yoki “Tahlil kartasi”Matn asosida qahramonlar, voqealar yoki tushunchalar tahlil qilinadi.Bu o‘qilgan materialni yaxshiroq anglash va uni tahlil qilishga yordam beradi.“Tushunchalar xaritasi” (Mind map)Asosiy mavzu atrofida bog‘liq tushunchalar yoziladi.Bu yozma va vizual fikrlashni rivojlantiradi.“Insert” metodi (Matn bilan ishlash)Matnni o‘qib, belgilar qo‘yish orqali o‘z fikrini bildiradi.Yangi, tushunarsiz yoki muhim deb hisoblangan joylar belgilanadi.“Muzokara” (Debatlar)O‘quvchilar ikki qarama-qarshi fikrni himoya qiladi.Bu usul tanqidiy fikrlash va mantiqiy nutq rivojlanishiga xizmat qiladi.

3. Amaliy misollar.Misol 1:Mavzu: “Do‘stlik haqida hikoya”Metod: Aqliy hujum + rol o‘ynash O‘quvchilar “do‘st kim?” savoliga javob izlashadi, keyin kichik guruhlarda sahnalashtirish topshirig‘i beriladi.Misol 2:Mavzu: “Quyosh bilan shamol” ertagi Metod: Insert + Venn diagramma.Matnni o‘qib, belgilar qo‘yiladi. So‘ng, quyosh va shamolning xarakteritaqqoslanadi.

4. Interaktiv metodlarning o‘qituvchi uchun ahamiyati

Har bir o‘quvchining fikrini inobatga olish imkonini beradi.Darsga emotsional va qiziqarli muhit olib kiradi.Darsni faollashtiradi, o‘quvchini ijodiy fikrlashga undaydi.O‘qituvchining kuzatuvchanligini oshiradi, o‘quvchilarning ehtiyojini aniqlash imkonini yaratadi.

5. Boshlang‘ich ta’limda metodlar tanlash mezonlari

O‘qituvchi interaktiv metodni tanlarkan, quyidagi omillarni inobatga olishi lozim:O‘quvchilarning yoshi, nutqiy darajasi;Dars mavzusining murakkabligi;Mashg‘ulot maqsadi: (o‘qishmi, yozishmi, tinglashmi);Sinfdagi o‘quvchilar soni;

Ona tili darslarida interaktiv metodlardan foydalanish o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu metodlar o‘quvchilarni darsga faol jalb qiladi, ularni mustaqil fikrlashga, muloqotga kirishishga, ijodiy yondashishga o‘rgatadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda bu metodlar orqali bolalarda og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalari barqarorlashadi, so‘z boyligi oshadi, tahliliy fikrlash shakllanadi.Shuningdek, interaktiv metodlar o‘qituvchiga har bir o‘quvchining imkoniyatini ochishga, qobiliyatini yuzaga chiqarishga yordam beradi. Metodlar turlicha bo‘lishi mumkin, biroq ular maqsadga yo‘naltirilgan, tizimli va o‘quvchining yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi lozim. Shunday darslar o‘quvchilarda nutqqa qiziqish uyg‘otadi, darslarni samarali va hayotiy qiladi.Shu sababli, har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘z faoliyatida interaktiv metodlarni to‘g‘ri tanlab, maqsadli, ijodiy va samarali qo‘llashga intilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo‘jaeva N.N. “Ta’limda innovatsion texnologiyalar.” – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Axmedova N., Yusupova Z. “Boshlang‘ich ta’limda ona tili o‘qitish metodikasi.” – Toshkent: TDPU, 2021.
3. Karimova R.R. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.” – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.

4. Matnazarova G. “Boshlang‘ich ta’limda nutqni rivojlantirish metodikasi.” – Samarqand: Samarqand VDMU, 2020.
5. Ziyayeva Z.X. “O‘qituvchining zamonaviy darsdagi o‘rni va interaktiv metodlar.” – Ilmiy-amaliy maqola, 2021.
6. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. “Boshlang‘ich sinflar uchun ona tili fanidan namunaviy o‘quv dasturi.” – Toshkent, 2022.
7. Vygotsky L.S. “Psixologiya va ta’lim nazariyalari.” – Moskva: Prosveshchenie, 1991 (rus tilidan tarjima).
8. Dewey J. “Ta’lim nazariyasi va amaliyoti.” – Toshkent: Ma’naviyat, 2009.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHGA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Adilbekova Manzura Usenbek qizi - assistent
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda shaxslararo munosabatlarning shakllanish xususiyatlari, pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida ushbu jarayonni rivojlantirishning samarali yo‘llari tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalarda ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishda tarbiyachilarning o‘rni, psixologik mashg‘ulotlarning ahamiyati va amaliy metodlar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: shaxslararo munosabat, ijtimoiy muhit, pedagogik yondashuv, psixologik yondashuv, rolli o‘yinlar, ijtimoiy ko‘nikmalar.

Аннотация. В статье анализируются особенности формирования межличностных отношений у детей дошкольного возраста, предлагаются эффективные пути развития этого процесса на основе педагогических и психологических подходов. Обсуждается роль воспитателей в формировании социально-коммуникативных навыков у детей, значение психологической подготовки и практических методов.

Ключевые слова: межличностные отношения, социальная среда, педагогический подход, психологический подход, ролевые игры, социальные навыки.

Abstract. This article analyzes the development of interpersonal relationships in preschool-aged children and proposes effective ways to develop this process based on pedagogical and psychological approaches. The role of educators in developing children’s social and communication skills, as well as the importance of psychological preparation and practical methods, are discussed.

Key words: interpersonal relationships, social environment, pedagogical approach, psychological approach, role-playing games, social skills.

Bola dunyoni tanish, o‘z-o‘zini anglash, boshqalar bilan muloqot qilish, fikr almashish va o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etishni maktabgacha yosh davrida o‘rganadi. Ayniqsa, shaxslararo munosabatlar, ya’ni bolaning tengdoshlari, kattalar, tarbiyachi va ota-onalar bilan qanday aloqa o‘rnatishi, ularning fikriga qanday munosabat bildirishi uning kelgusidagi ijtimoiy hayotiga mustahkam poydevor bo‘ladi. Shaxslararo munosabatlarni o‘rnatishda kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalar bolaning turli holatlarda muloqot vositalaridan samarali foydalanishi, shuningdek, hayotiy vaziyatlarda katta yoshdagilar va tengdoshlari bilan muomala jarayonida axloqiy qoidalar va ijtimoiy me’yorlarga amal qilish ko‘nikmasini egallashini nazarda tutadi [1]. Shu sababli, tarbiyachilar va psixologlar tomonidan bolalarda shaxslararo munosabatlarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik-psixologik yondashuvlar alohida e’tiborni talab qiladi.

Shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish jarayonida pedagogik va psixologik yondashuvlarning tutgan o‘rni beqiyosdir. Tarbiyachi nafaqat ta’lim beruvchi, balki bolani jamiyatga moslashtiruvchi, muloqot madaniyatini shakllantiruvchi, emotsional jihatdan barqarorlashtiruvchi shaxsdir. Psixolog esa bolaning ichki dunyosini tahlil qiladi, ruhiy kechinmalarini anglaydi va

shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishda muhim vositalar orqali yordam beradi. Shunday ekan, bu jarayon ikki soha vakillarining hamkorligi asosida samarali tashkil etilishi lozim.

Shaxslararo munosabat tushunchasi psixologiyada keng qo‘llaniladi va bu insonlarning bir-biri bilan o‘zaro ta’siri, muloqoti, birgalikda faoliyat yuritishiga asoslangan jarayon sifatida qaraladi. Bolalik davrida ushbu ko‘nikmalar asosan o‘yin orqali rivojlanadi. O‘yin – bola faoliyatining asosiy turi bo‘lib, aynan o‘yin orqali bola o‘zini tutishni, boshqa bolalar bilan fikr almashishni va baham ko‘rishni o‘rganadi.

Shaxslararo munosabatlar – bu birgalikdagi faoliyat davomida odamlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirning tabiati va usullarida ob’ektiv ravishda namoyon bo‘ladigan, sub’ektiv ravishda odamlar o‘rtasidagi tajribali aloqalar. Bu odamlar bir-birini baholaydigan va idrok etadigan munosabatlar, stereotiplar, yo‘nalishlar va boshqa moyilliklar tizimidir [2]. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ushbu munosabatlar o‘yin, suhbat, qo‘shma faoliyat orqali rivojlanadi.

L.Vigotskiy bolalar rivojida ijtimoiy muhitning, ayniqsa kattalar va tengdoshlar bilan muloqotning o‘ta muhimligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, bola yangi bilim va ko‘nikmalarni avval ijtimoiy muhitda o‘zlashtiradi, keyin esa ularni ichkilashtiradi. Olim shaxsiy rivojlanishning ijtimoiy-madaniy muhit bilan bevosita bog‘liq ekanligini ta’kidlab, bolaning ijtimoiy ko‘nikmalari muloqot orqali shakllanishini asoslab bergan. Uning fikricha, har qanday yangi bilim yoki ko‘nikma avval ijtimoiy muhitda (ya’ni o‘zga odamlar bilan munosabatda) o‘zlashtiriladi, keyin esa shaxsiy faoliyatga aylanadi. Maktabgacha yoshdagi bola uchun bu jarayon tarbiyachi va tengdoshlar bilan aloqalar orqali ro‘y beradi [3].

E.Erikson esa aynan maktabgacha davrni “tashabbus va ayb tuyg‘usi” bosqichi deb ataydi [4]. Bu davrda bola tashabbus ko‘rsatishga, mustaqil harakat qilishga intiladi. Agar bu ehtiyojlar ijobiy qo‘llab-quvvatlansa, bola ijtimoiy jihatdan faol bo‘lib shakllanadi.

Pedagogik yondashuvlarga asoslangan holda shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish uchun o‘yin metodi, jamoaviy ishlar, drammatizatsiya, ijtimoiy rolli o‘yinlar va muloqotga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar keng qo‘llaniladi. Masalan, rolli o‘yinlarda bola o‘zini boshqa odam o‘rnida tasavvur qilib, turli ijtimoiy holatlarni tushunib yetadi, empatiya hissi shakllanadi. “Do‘konda xarid qilish”, “Shifokor va bemor”, “Oila” kabi mavzuli o‘yinlar orqali bolaning ham ijtimoiy roli, ham til madaniyati, ham shaxslararo munosabati rivojlanadi.

Shuningdek, suhbat, ertak aytish, muhokama qilish, birgalikdagi san’at va sport mashg‘ulotlari orqali bolalarda muloqotga kirishish, navbat kutish, tinglash, hurmat qilish kabi ijtimoiy fe’llar shakllanadi. O‘qituvchi yoki tarbiyachi bu jarayonda yo‘naltiruvchi rolni o‘ynaydi, ya’ni bolalarga kerakli savollar berib, ularni mulohazaga chorlaydi, xatti-harakatlarini baholaydi va ijobiy namunalar orqali ularga yo‘l ko‘rsatadi.

Psixologik yondashuv esa, asosan bolaning ichki kechinmalarini anglash va ijobiy rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Bunda empatiya, o‘zini anglash, boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish, nizolarni bartaraf qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga e’tibor qaratiladi. Masalan, “Agar men do‘stimning o‘rnida bo‘lganimda nima qilgan bo‘lar edim?” kabi mashg‘ulotlar orqali bolalar empatiya va o‘zaro tushunishni o‘rganadilar. Ertak terapiyasi, quvnoq topshiriqlar, tasviriy faoliyat orqali bola o‘z emotsiyalarini ifoda etadi va psixologik jihatdan bo‘shashadi.

Shuningdek, bolalarda ijtimoiy moslashuv va shaxslararo munosabatlarga tayyorlashda psixologik diagnostika ham muhim rol o‘ynaydi. Har bir bolaning individual emotsional va kommunikativ darajasi aniqlanadi va u asosida yondashuv belgilanadi. Bu yondashuvlar har doim shaxsga yo‘naltirilgan, noan’anaviy va ijodiy bo‘lishi zarur.

Amaliyotda ko‘plab pedagogik va psixologik metodlar o‘z samarasini ko‘rsatgan. Masalan, guruh bo‘lib rasm chizish, qo‘g‘irchoqlar yordamida ijtimoiy holatlarni sahnalashtirish, “Do‘stlik daraxti” kabi loyiha ishlarini amalga oshirish bolalarda o‘zaro hamkorlik va mehr-muhabbat tuyg‘ularini mustahkamlaydi. Ota-onalarni bu jarayonga jalb qilish, ularning bolalar bilan o‘zaro munosabatini tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik yondashuvlar asosan tarbiyachi faoliyatiga, ta’lim-tarbiya jarayonining tashkil etilishiga bog‘liq. Quyidagi asosiy usullar bolalarda shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda samarali hisoblanadi:

1. **Rolli o‘yinlar. B**olalar rollarga kirishish orqali turli ijtimoiy holatlarni o‘rganadilar. Bu ularning boshqalarga nisbatan tushunish, ularning tuyg‘ularini his qilish bilan qarashlariga yordam beradi.

2. **Jamoaviy faoliyat.** Guruh bilan rasm chizish, qurilish o‘yinlarini o‘ynash, qo‘shma ertak tuzish orqali bolalar hamkorlikka o‘rganadilar.

3. **Suhbatlar.** Kichik suhbatlar orqali bolalarga o‘z fikrini ifodalash, boshqalarning fikrini eshitish ko‘nikmalari beriladi.

4. **Didaktik o‘yinlar.** “Men kimman?”, “Do‘stim kim?” kabi o‘yinlar orqali bolalarning o‘z-o‘zini va boshqalarni tushunishi rivojlanadi.

Psixologik yondashuvlar bolaning ichki dunyosini o‘rganishga va u orqali shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu yo‘nalishda quyidagi metodlar keng qo‘llaniladi:

Emotsional ong va empatiyani rivojlantirish – bolalarda boshqalarning hissiyotlarini tushunish va ularga munosabat bildirishga o‘rgatish orqali ijobiy munosabatlar shakllantiriladi.

Konfliktologik mashg‘ulotlar – oddiy nizolarni hal qilish, “agarda men sening o‘rningda bo‘lganimda...” kabi mashqlar yordamida bolalar muammoni tinch yo‘l bilan hal qilishga o‘rganadilar.

Psixologik ertaklar – maxsus tanlangan ertaklar orqali bolalarga do‘stlik, o‘zaro yordam, mehr-oqibat kabi tushunchalar singdiriladi.

Qo‘g‘irchoq terapiyasi – qo‘g‘irchoqlar orqali bolalar o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifodalay oladi va bu orqali ijtimoiy-emotsional salomatlik mustahkamlanadi.

Pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg‘unligi maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishning asosiy omili sifatida xizmat qilishini hisobga olgan holda quyidagi amaliy tavsiyalarni berishimiz mumkin:

- maktabgacha yosh davrida tarbiyachi har bir bola bilan individual yondashuv asosida ishlashi lozim;
- har kuni guruhda ijtimoiy-emosional rivojlanishga qaratilgan mashg‘ulotlar o‘tkazilishi tavsiya etiladi;
- ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish, ularga psixologik-pedagogik maslahatlar berish lozim;
- bolalarning ijobiy xatti-harakatlarini rag‘batlantirish kerak (maqtov, do‘stlik belgisi, tabassum va h.k.);
- guruhda “Do‘stlik burchagi”, “Yordam qo‘li” kabi ijodiy faoliyat markazlari tashkil etilishi mumkin.

Pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg‘unligi shaxslararo munosabatlarni shakllantirish jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Tarbiyachi va psixologlar o‘z faoliyatlarida zamonaviy metodlardan foydalanib, bolalarda ijtimoiy va emotsional kompetensiyalarni rivojlantirishlari zarur. Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda shaxslararo munosabatlarni shakllantirish bir tomonlama emas, balki pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg‘unligi asosida samarali amalga oshirilishi lozim. Pedagoglar va psixologlar ushbu jarayonda bir-birini to‘ldiruvchi, bolaning to‘laqonli shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy kuchlardir. Bu yondashuvlar bola ijtimoiylashuvining tabiiy bosqichiga mos ravishda, yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilgandagina ijobiy natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-son Qarori

2. Бодалев А.А. О взаимосвязи общения и отношения // Вопросы психологии, 1994. – № 1. – С. 327.

3. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С.Выготский. – Москва: Издательство Юрайт, 2025. – 160 с.

4. Эриксон Э. Детство и общество (О стадии «инициатива против чувства вины» в дошкольном возрасте). – СПб: Питер, 2020. – 448 с.

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING MUAMMOLI SHAKLLARI VA ULARNI BARTARAF ETISHGA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Adilbekova Manzura Usenbek qizi - assistent
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxslararo munosabatlarining shakllanishi, rivojlanishi va ularning muammoli shakllari tahlil qilingan. Bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi doirasida yuzaga keladigan agressiv xatti-harakatlar, ijtimoiy izolyatsiya hamda manipulyativ munosabatlar kabi salbiy munosabat shakllarining psixologik mohiyati ochib berilgan. Shuningdek, muammoli holatlarning oldini olish va ularni bartaraf etishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuvlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: shaxslararo munosabatlar, agressiv xatti-harakat, ijtimoiy izolyatsiya, manipulyativ munosabatlar, pedagogik yondashuv, ijtimoiy moslashuv, oila va ta’lim hamkorligi.

Аннотация. В статье анализируются особенности формирования, развития и проблемные формы межличностных отношений у детей дошкольного возраста. Раскрывается психологическая сущность негативных форм отношений, таких как агрессивное поведение, социальная изоляция и манипулятивные отношения, возникающих в процессе социально-эмоционального развития детей. Также выделяются эффективные педагогические подходы, направленные на профилактику и устранение проблемных ситуаций.

Ключевые слова: межличностные отношения, агрессивное поведение, социальная изоляция, манипулятивные отношения, педагогический подход, социальная адаптация, семейно-педагогическое сотрудничество.

Abstract. This article analyzes the formation, development, and problematic forms of interpersonal relationships in preschool-aged children. It explores the psychological nature of negative forms of relationships, such as aggressive behavior, social isolation, and manipulative relationships, that arise during children's socio-emotional development. Effective pedagogical approaches aimed at preventing and resolving problematic situations are also highlighted.

Key words: interpersonal relationships, aggressive behavior, social isolation, manipulative relationships, pedagogical approach, social adaptation, family-pedagogical cooperation.

Insonning ma’naviy-axloqiy rivojlanishida boshqalar bilan o‘rnatiladigan munosabatlar markaziy o‘rin tutadi. Shaxslararo munosabatlar nafaqat ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli ishtirok etish, balki insonning ichki dunyosini shakllantirish, axloqiy qadriyatlarini belgilashda ham hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Bu munosabatlar ayniqsa bolalik davrida jadal sur’atlarda rivojlanadi va insonning keyingi hayotida muhim rol o‘ynaydigan psixologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yosh davrida bolalar o‘zaro do‘stlashish, ziddiyatga kirishish, yarashish, ranjish, hasad qilish, bir-biriga yordam berish va ayrim hollarda nojo‘ya xatti-harakatlar sodir etish kabi ijtimoiy-emotsional holatlarni faol boshdan kechiradilar. Ularning o‘zaro munosabatlari yuqori darajadagi hissiy intensivlik bilan tavsiflanadi hamda keng ko‘lamdagi emotsional reaksiyalarni o‘z ichiga oladi. Bu holat kattalar orasidagi ijtimoiy aloqalarga qaraganda ko‘proq emotsional keskinlikka ega bo‘lishi mumkin.

Bolalarning tengdoshlar bilan munosabatlaridagi emotsional tajribalar ularning individual psixologik rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Afsuski, ota-onalar va bolalarning boshqa oila a’zolari ko‘pincha bu jarayonlarning to‘liq hajmini anglab yetmaydilar. Natijada, bolalar o‘rtasidagi do‘stlik, nizolar yoki shikoyatlar hayotiy ahamiyatga ega bo‘lmagan holatlar sifatida baholanadi. Biroq, ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yosh davridagi ijtimoiy tajribalar bolaning keyingi shaxsiy va ijtimoiy taraqqiyotining kognitiv va affektiv asoslarini shakllantiradi.

Dastlabki ijtimoiy tajribalar insonning o‘ziga nisbatan tasavvuri, atrofdagilarga munosabati hamda umuman olganda, ijtimoiy muhitga bo‘lgan yondashuvining asosiy mezonlarini belgilaydi. Bu

jarayon har doim ham ijobiy kechmaydi: ayrim bolalar bu bosqichda salbiy ijtimoiy tajribalarga duch keladilar, natijada ular ichki psixologik model sifatida noxolis, tajovuzkor yoki ijtimoiy chetlashuvga olib keluvchi munosabat shakllarini o‘zlashtirishlari mumkin. Shu boisdan, maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini tizimli ravishda kuzatish, qo‘llab-quvvatlash va salbiy tajribalarning oldini olishga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlar zarur hisoblanadi.

Bolalardagi shaxslararo ziddiyatlarni erta aniqlash faqatgina psixologik kuzatish yoki diagnostik metodlarga tayangan holda amalga oshirilmaydi. Bu jarayon, avvalo, bolalar o‘rtasidagi munosabatlardagi salbiy ko‘rinishlarning psixologik mohiyatini, ularning kelib chiqish omillari va rivojlanish mexanizmlarini chuqur tushunishni ham talab qiladi. Bunda bolaning ijtimoiy rivojlanishidagi yoshga xos xususiyatlarni inobatga olish muhim omil hisoblanadi.

Shaxslararo munosabatlardagi muammoli shakllarni samarali tarzda aniqlash va tahlil qilish uchun, eng avvalo, bolalarning **normal ijtimoiy rivojlanish dinamikasini** tushunish zarur. Maktabgacha yosh davrida bolalarning shaxslararo munosabatlari murakkab va bosqichma-bosqich rivojlanadi. Bu jarayonni quyidagi **uchta asosiy bosqichga** ajratish mumkin:

1. Uch yoshli bolalar o‘z tengdoshlarining harakatlariga va kattalar tomonidan berilgan baholarga befarq munosabatda bo‘lishadi. Shu bilan birga, ular o‘yinda o‘z navbatini tengdoshlariga berishadi, narsalarini tengdoshlariga qaraganda kattalarga (ota-onalar yoki tarbiyachiga) sovg‘a qilishni maqul ko‘rishadi. Bularning barchasi tengdoshning bola hayotida hali muhim rol o‘ynamasligini ko‘rsatishi mumkin. Shu bilan birga, ularning mavjudligi bolaning umumiy hissiyligini va faolligini oshiradi. Bu bolalarning hissiy va amaliy o‘zaro ta’sirga intilishi va tengdoshlarining harakatlariga taqlid qilishdan dalolat beradi. Uch yoshli bolalar o‘z tengdoshlari bilan o‘xshash fazilatlarni, obyektlarni yoki harakatlarni kashf qilishda ifodalangan maxsus aloqani ko‘rsatishi mumkin.

2. Tengdoshlarga bo‘lgan munosabatning hal qiluvchi o‘zgarishi maktabgacha yoshning o‘rtalarida sodir bo‘ladi. 4 yoshdan 5 yoshgacha bo‘lgan davrda bolalarning o‘zaro munosabatlari sezilarli darajada o‘zgaradi. O‘rta guruhda boshqa bolaning harakatlariga hissiy jalb qilish keskin ortadi. O‘yin davomida bolalar tengdoshlarining harakatlarini diqqat bilan va hasad bilan kuzatadilar va baholaydilar. Bolalarning kattalar baholashlariga bo‘lgan munosabati ham keskinroq bo‘ladi. Tengdoshlarning muvaffaqiyatlari bolalarni qayg‘uga solishi mumkin, muvaffaqiyatsizliklari esa yashirin quvonchni uyg‘otadi. Bu yoshda bolalarning mojarolari soni sezilarli darajada oshadi, hasad, tengdoshlariga nisbatan norozilik kabi hodisalar paydo bo‘ladi.

3. 6 yoshga kelib, tengdoshlarning faoliyati va tajribalarida hissiy ishtirok etish kabi ijtimoiy harakatlar soni sezilarli darajada oshadi. Ko‘p hollarda katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalar o‘z tengdoshlarining harakatlarini diqqat bilan kuzatib boradilar va ularda hissiy jihatdan ishtirok etadilar. Hatto o‘yin qoidalariga qaramay, ular tengdoshlariga yordam berishga intiladi va to‘g‘ri harakatlarni qilishga undaydi. 4-5 yoshli bolalar o‘z tengdoshlarining harakatlarini qoralashda kattalarga ergashishsa, 6 yoshli bolalar, aksincha, kattalarga qarshi turishda tengdoshlari bilan kuchlarini birlashtirishi mumkin. Bularning barchasi katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy harakatlari kattalarni ijobiy baholash yoki axloqiy me’yorlarni qo‘llab-quvvatlashga emas, balki bevosita boshqa bolaga qaratilganligini ko‘rsatishi mumkin. Ko‘pchilik bolalar tengdoshlarining muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklariga hamdard bo‘lishga qodir [1].

Demak, maktabgacha yosh davridagi bolalarda shaxslararo munosabatlar murakkab emotsional va ijtimoiy jarayonlar asosida bosqichma-bosqich shakllanadi. Bu jarayon ko‘p hollarda tabiiy rivojlanish yo‘li bilan kechsa-da, ayrim holatlarda ijtimoiy moslashmaslikka olib keluvchi **muammoli (salbiy) shaxslararo munosabatlar** shakllanishi mumkin. Ilmiy-tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar orasida quyidagi asosiy muammoli munosabat tiplari keng tarqalgan:

1. **Agressiv xatti-harakatlar.** Agressiya – bu bolaning atrof-muhitga nisbatan ochiq yoki yashirin salbiy munosabatini ifodalovchi harakatlar majmuasidir. Agressiv munosabatlar bola shaxsining emotsional beqarorligi, o‘zini ifoda etish vositalarining cheklanganligi va ijtimoiy

me’yorlarning yetarli shakllanmaganligi bilan bog‘liq holda yuzaga keladi. Agressiv xatti-harakatlar uchta asosiy ko‘rinishda namoyon bo‘ladi:

1) **jismoniy agressiya** – bu kuch orqali o‘zini ifoda etish shaklidir: boshqa bolalarni itarish, urish, turtish va boshqa jismoniy zarar yetkazish hollari. Bu holat ko‘pincha o‘zaro resurslar (o‘yinchoqlar, joy, e’tibor) ustidan nizolar bilan bog‘liq bo‘ladi;

2) **og‘zaki agressiya** – haqorat qilish, kamsituvchi so‘zlar ishlatish, masxara qilish, baqirish kabi xatti-harakatlar orqali yuzaga chiqadi. Bu ko‘pincha bolaning so‘z orqali o‘zini himoya qilish yoki ustunlikni namoyish etish harakatidir;

3) **psixologik bosim** – bu do‘st bo‘lmaslik bilan tahdid qilish, jamoadan chetlatish, boshqa bolani ijtimoiy izolyatsiyaga solish kabi holatlar orqali namoyon bo‘ladi. Bu shakl ko‘proq ijtimoiy jihatdan faol, lekin empatiyasi past bolalarda kuzatiladi.

2. **Ijtimoiy izolyatsiya (chetlanish).** Ijtimoiy izolyatsiya – bu bola ijtimoiy muhitdan chetlanib, tengdoshlari bilan faol muloqot va hamkorlikdan voz kechgan yoki chetlashtirilgan holatdir. Bu munosabat shakli ikki ko‘rinishda uchrashi mumkin: bola tomonidan ongli tanlov orqali ijtimoiy aloqa cheklanishi yoki guruh tomonidan u ijtimoiy jihatdan rad etilishi. Bu quyidagi holatlarda namoyon bo‘ladi:

1) **ijtimoiy faoliyatdan chetda qolish** – bola jamoadagi o‘yinlarda qatnashmaydi yoki jalb etilmaydi. Bu holat ijtimoiy tashabbusning pastligi, uyatchanlik, nutqiy yoki emotsional cheklovlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin;

2) **tengdoshlar tomonidan rad etilish** – boshqa bolalar u bilan o‘ynamaslikka harakat qilishadi, do‘st sifatida qabul qilmaydilar. Bunday rad etilish ko‘pincha ilgari ko‘rsatgan salbiy xatti-harakatlari (agressiya, qo‘pollik) yoki kommunikativ cheklovlar bilan bog‘liq bo‘ladi;

3) **ijtimoiy passivlik va yolg‘izlikka intilish** – ba’zi hollarda bola o‘zi ijtimoiy aloqalardan chetlashadi. Bu holat ichki emotsional muammolar, o‘ziga past baho berish, oilaviy ijtimoiylashuv yetishmovchiligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

3. **Manipulyativ munosabatlar.** Manipulyativ munosabat – bu bola tomonidan boshqalarni o‘z manfaatlari yo‘lida ongli ravishda boshqarishga qaratilgan xatti-harakatlardir. Bu shakl, ko‘proq, aqliy faolligi yuqori, ammo axloqiy-irodaviy sifatlari hali shakllanmagan bolalarda uchraydi. Bular:

1) **instrumental do‘stlik** – bola do‘stlikni vosita sifatida ishlatadi, ya’ni o‘yinchoq, e’tibor yoki foyda olish uchun boshqa bola bilan yaqinlik o‘rnatadi, so‘ngra undan voz kechadi;

2) **shikoyat orqali manipulyatsiya qilish** – bola tarbiyachi yoki boshqa kattalarga ataylab shikoyat qilib, boshqalarni jazolatishga yoki o‘z manfaatiga xizmat qilishga undaydi [2].

Bu turdagi munosabatlar bolalarda ijtimoiy me’yorlar va axloqiy qadriyatlarning yetarli shakllanmaganligidan dalolat beradi. Shuningdek, olimlarning xulosasiga ko‘ra, ko‘plab bolalar nafaqat o‘z tengdoshlari bilan, balki kattalar bilan ham munosabat o‘rnatishda qiyinchiliklarga duch kelishadi [3].

Muammoli shaxslararo munosabatlar (agressiya, izolyatsiya, do‘stona aloqalarning yo‘qligi, ziddiyatlar va boshqalar) bolalarning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli tarbiyachilar bu muammolarga **ilmiy-pedagogik asosda yondashishi** zarur. Quyidagi asosiy pedagogik yondashuvlar maktabgacha ta’lim muassasalarida samarali qo‘llanishi lozim:

1. **Ijtimoiy-emotsional tarbiyaga yo‘naltirilgan yondashuv.** Bu yondashuv bolaning o‘z hissiyotlarini anglash, boshqarish, boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va munosib munosabat bildirish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan.

2. **Faol ijtimoiylashuvga yo‘naltirilgan yondashuv [4].** Bola tengdoshlar bilan teng, do‘stona, hamkorlikka asoslangan munosabatlarni o‘rganishi kerak. Bu yondashuv orqali bolada jamoadorlik, sheriklik va o‘zaro hurmat shakllanadi.

3. **Konfliktlarni (ziddiyatlarni) boshqarishga yo‘naltirilgan yondashuv.** Ziddiyatli vaziyatlar tabiiy holat sifatida qabul qilinadi, ammo ularni to‘g‘ri hal qilish madaniyati o‘rgatiladi.

4. Modellashtirish va namunaviy xulq ko‘rsatishga yo‘naltirilgan yondashuv. Bola ko‘pincha o‘zida mavjud bo‘lmagan ijtimoiy ko‘nikmalarni kattalarning yoki tengdoshlarining xatti-harakatlarini kuzatish orqali o‘zlashtiradi (tarbiyachi **o‘zi namunali xulq ko‘rsatadi; ijobiy xatti-**

harakatlar uchun bolalarni maqtash, rag‘batlantirish; do‘stlik, yordam, hamkorlikka oid **ertaklar, video lavhalarni** tahlil qilish).

5. **Differensial va individual yondashuv.** Har bir bola o‘ziga xos. Ba’zilar do‘stona, ba’zilar ijtimoiy jihatdan chekinuvchan, ba’zilar esa tajovuzkor bo‘lishi mumkin. Pedagog har bir bolaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib, individual ish olib boradi.

6. **Oila va muassasa hamkorligiga asoslangan yondashuv.** Boladagi ijtimoiy xulq faqat bog‘chada emas, balki oilada ham shakllanadi. Shuning uchun pedagogik ta’sir oilaviy tarbiya bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi lozim.

Muammoli shaxslararo munosabatlar har bir maktabgacha ta’lim muassasasida uchraydigan tabiiy jarayon bo‘lsa-da, ularga befarq qarash mumkin emas. Har bir tarbiyachi pedagog bolalar orasidagi ijtimoiy-emotsional munosabatlarni kuzatib borishi, baholashi va kerak bo‘lsa, individual-pedagogik yondashuvlarni qo‘llashi zarur. Yuqorida keltirilgan metodlar esa bunday muammolarni erta bosqichda bartaraf etish va sog‘lom, hamkorlikka asoslangan ijtimoiy muhit yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Смирнова Е.О., Холмогорова В.М. Межличностные отношения дошкольников: диагностика, проблемы, коррекция / Е.О.Смирнова, В.М.Холмогорова. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005. – 158 с.

2. Рояк А.А. Психологический конфликт и особенности индивидуального развития личности ребенка / А.А.Рояк; НИИ дошк. воспитания АПН СССР. – Москва: Педагогика, 1988. – 117 с.

3. Бодалев А.А. Личность и общение. – М.: Международная педагогическая академия, 2012. – 328 с.

4. Леонтьев А.А. Психология общения: учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2008. – 368 с.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING INNOVATSION IMKONIYATLARI

D.A.Adilboyeva - talaba
University of innovation technologies

Annotatsiya: Ushbu tezisda maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalarning innovatsion imkoniyatlari tahlil qilinadi. Interaktiv ilovalar va multimedia vositalari orqali nutqiy faollikni oshirishning samarali yo‘llari, shuningdek, bu vositalarning afzalliklari va cheklovlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, nutq rivoji, interaktiv o‘yin, metodika, maktabgacha ta’lim

Annotation: This thesis examines the innovative possibilities of digital technologies in the development of preschool children’s speech. It analyzes effective methods of using interactive applications and multimedia tools to increase speech activity, as well as their advantages and limitations.

Keywords: digital technologies, speech development, interactive games, methodology, preschool education

Аннотация: В этом тезисе рассматриваются инновационные возможности цифровых технологий в развитии речи детей дошкольного возраста. Анализируются методы использования интерактивных приложений и мультимедийных средств для повышения речевой активности, а также их преимущества и ограничения.

Ключевые слова: цифровые технологии, развитие речи, интерактивные игры, методика, дошкольное образование

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan bir davrda, ularning maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Nutq bolaning tafakkuri, muloqoti va ijtimoiylashuvining eng muhim vositasi bo‘lib, uning shakllanish jarayonida zamonaviy texnologiyalar pedagogik jarayonni samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Raqamli vositalar, xususan, interaktiv o‘yinlar, mobil ilovalar, animatsion darslar va multimedia resurslari bola nutqini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini tashkil etish bolaning eshitish, ko‘rish va kinestetik idrokini bir vaqtda ishga soladi. Bu esa bolaning lug‘at boyligini kengaytiradi, talaffuzni yaxshilaydi, so‘z birikmalari va grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirish jarayonini osonlashtiradi. Masalan, interaktiv dasturlarda so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatuvchi ovozli modullar, harflarni tanituvchi animatsiyalar, so‘zlarni rasm bilan bog‘lovchi topshiriqlar bola nutqiy faolligini oshiradi. Shu bilan birga, raqamli platformalar orqali ta’lim jarayonida individual yondashuvni amalga oshirish, har bir bolaning rivojlanish sur’atini inobatga olish imkoniyati mavjud.

Raqamli vositalarning yana bir muhim jihati — bu bolaning mustaqil o‘rganish faoliyatini shakllantirishidir. Interaktiv o‘yinlar va multimedia mashg‘ulotlari orqali bola yangi so‘zlarni mustaqil o‘rganadi, ularni nutqda qo‘llashga harakat qiladi. Bu jarayon esa faol nutqiy motivatsiyani yuzaga keltiradi. Shu o‘rinda, pedagoglarning vazifasi — texnologiyalarni didaktik maqsadlarga mos tarzda qo‘llash, ya’ni raqamli vositalarni shunchaki ko‘rgazmali emas, balki o‘qitish vositasi sifatida yo‘naltirishdan iborat.

Biroq, raqamli texnologiyalarning qo‘llanishida ba’zi muammolar ham mavjud. Ulardan biri — texnik vositalarning yetarli emasligi, internet infratuzilmasining har doim barqaror ishlamasligi, shuningdek, pedagoglarning raqamli kompetensiyasi darajasi pastligidir. Bundan tashqari, haddan tashqari ekran oldida o‘tirish bolalarning jismoniy va psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, texnologiyalarni me’yor bilan, sog‘lom pedagogik muvozanatni saqlagan holda qo‘llash muhim hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish davlat darajasida qo‘llab-quvvatlanmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta’lim sohasida raqamlashtirishni kengaytirish, shu jumladan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash, innovatsion dasturlarni qo`llash bo‘yicha qator loyihalar amalga oshirilmoqda [1].

Bunda asosiy e’tibor pedagogik jarayonni zamonaviylashtirish, o‘quvchilarning nutqiy, ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Dasturlashtirilgan o‘qitishning o‘ziga xos xususiyati - bu o‘quv jarayonini faollashtirishga yordam beradigan bosqichma-bosqich mustaqil faoliyat, shuningdek, o‘qitishni individuallashtirish va differentsiallashtirish mumkin bo‘lgan tezkor aloqaning mavjudligidir [2].

Bugungi kunda raqamli o‘yinlar, multimedia ilovalari, interaktiv darslar va onlayn platformalar maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda keng qo‘llanmoqda. Masalan, o‘yinli dasturlar orqali so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, so‘z birikmalarini tuzish, hikoya yaratish kabi mashqlar amalga oshiriladi. Bu metodlar bolalarda nafaqat so‘z boyligini oshiradi, balki mantiqiy fikrlashni ham rivojlantiradi. Shu jihatdan, raqamli texnologiyalar nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki bolaning shaxsiy rivojlanishiga ham kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish uchun ham raqamli texnologiyalar muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, mobil ilovalar orqali bolaning nutq rivoji kuzatilib, ota-onalarga tahliliy ma’lumotlar taqdim etilishi mumkin. Bu esa ta’lim jarayonida shaffoflikni ta’minlaydi va natijadorlikni oshiradi.

Nutq rivojlanishida interaktiv o‘yinlarning o‘rni juda katta ahamiyatga ega bo‘lib, u bolalarning nafaqat so‘z boyligini, balki muloqot madaniyatini, fikrlash jarayonini va eslab qolish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Interaktiv o‘yinlar — bu bolaning faol ishtirokini, fikrlashini, javob qaytarishini talab qiladigan o‘yin shakllaridir. Ular oddiy takrorlash yoki yod olishdan farqli ravishda bolaning nutq faoliyatini tabiiy jarayonda, ya’ni o‘yin orqali shakllantiradi. Shu bois bugungi kunda

maktabgacha ta’lim jarayonida interaktiv o‘yinlar nutq rivojlantirishning asosiy vositalaridan biri sifatida qaraladi.

Bola o‘yin jarayonida so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni, so‘z birikmalari tuzishni, o‘z fikrini izchil ifodalashni o‘rganadi. Masalan, “Kim tez topadi?”, “Nimani eshitding?”, “Tasvirni so‘z bilan ifoda et” kabi o‘yinlar bolalarning tinglash, tushunish, va javob qaytarish qobiliyatini kuchaytiradi. Bunday o‘yinlarda bola atrof-muhitdagi narsalarni nomlash, ularning xususiyatlarini aytib berish, harakatlarini ifodalash orqali yangi so‘zlarni faol qo‘llay boshlaydi. Shu jarayon nutqning lug‘aviy, grammatik va fonetik tomonlarini bir vaqtda shakllantirishga yordam beradi.

Interaktiv o‘yinlar orqali bola tengdoshlari bilan muloqot qiladi, ularni tinglashni, o‘z navbatini kutishni, to‘g‘ri javob berishni o‘rganadi. Bu esa kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. O‘yin davomida bolaning diqqat-e’tibori, eslab qolish qobiliyati, tasavvuri, nutq madaniyati mustahkamlanadi. Nutqiy muloqotga asoslangan o‘yinlar orqali bola o‘z fikrini mustaqil bayon etishni o‘rganadi, bu esa kelajakda ularning ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [4].

Bundan tashqari, interaktiv o‘yinlar tarbiyachiga ham qulaylik yaratadi, chunki ular yordamida har bir bolaning individual rivojlanish darajasini kuzatish, nutqdagi kamchiliklarni aniqlash va ularni oson bartaraf etish imkoniyati paydo bo‘ladi. O‘yin shaklidagi mashg‘ulotlar bolalarda qiziqish uyg‘otadi, bu esa ularning o‘zlashtirish jarayonini tabiiy va samarali qiladi.

Psixologlar fikricha, bola o‘yin jarayonida eng tabiiy holatda o‘rganadi. Aynan shu sababdan interaktiv o‘yinlar nutq o‘stirishda eng samarali usullardan biri hisoblanadi. O‘yin davomida bola o‘z tajribasini qo‘llaydi, his-tuyg‘ularini ifodalaydi, atrofdagi voqelikni so‘z orqali tasvirlashga intiladi. Shunday qilib, interaktiv o‘yinlar bolalar nutqini shakllantirishda nafaqat o‘quv metodikasi sifatida, balki bola shaxsining har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda samarali innovatsion imkoniyatlarni taqdim etadi. Ular yordamida bolalar o‘yin orqali o‘rganadi, o‘z fikrlarini ifoda etishga intiladi va mustaqil muloqot ko‘nikmalarini egallaydi. Eng muhimi, raqamli vositalar orqali nutq rivojini pedagogik maqsadlarga yo‘naltirish, metodik jihatdan asoslab qo‘llash va ularning salbiy ta’sirlarini oldini olish lozim. Shu tarzda raqamli texnologiyalarni to‘g‘ri boshqarish orqali biz maktabgacha ta’lim tizimida nutq rivojlantirishning yangi bosqichiga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh. Mirziyoyev. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. – T.: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Ergasheva S. “Maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalari”. – T.: Ilm ziyo nashriyoti, 2023. – 78
3. Qodirova M., Raximova D. “Raqamli ta’lim muhitida maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlash metodikasi”. – T.: Fan va taraqqiyot, 2022. – 112 b.
4. Yo‘ldosheva N. “Nutq rivojlanishida interaktiv o‘yinlarning o‘rni”. – T.: Ta’lim innovatsiyalari, 2024. – 56 b.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA KREATIV KOMPETENTLIKNING SHAKLLANISHI

N.U.Allashova **-** tayanch doktorant
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Tarbiya darsida kreativ kompetentlikni shakillantirish va uni rivojlantirich shakillari va vositalari haqida tushunchalar berilgan.

Kalit so‘zlar: kreativlik, kreativ kompetentlik, talim tizimi, oquv faoliyati, kreativ fikrlash, tarbiya darsi.

Аннотация: В данной статье представлены понятия о формах и средствах формирования и развития креативной компетентности на уроках воспитания.

Ключевые слова: креативность, креативная компетентность, система образования, учебная деятельность, креативное мышление, урок воспитания.

Annotation: This article provides concepts about the forms and means of forming and developing creative competence in upbringing lessons.

. **Keywords:** creativity, creative competence, education system, educational activity, creative thinking, upbringing lesson.

Bugungi kunda tarbiya jarayonida axborot va texnika vositalaridan foydalanishga alohida diqqat-e’tibor qaratilmoqda. Ulardan maqsadga muvofiq va samarali foydalanish o‘quvchilarning ma’naviy kamol topishiga olib keladi.[1.55-b]. Tarbiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishda o‘qituvchilar tomonidan qo‘llanadigan metodlar muhim ahamiyatga ega. Tarbiya metodlari – pedagog- o‘qituvchilarning o‘quvchilarga ta’sir ko‘rsatish usullari, vositalari, tarbiyalanuvchilarga barkamol shaxs xislatlarini singdirish maqsadida tarbiya jarayonini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etish yo‘llaridir [2.24-b]. Hozirgi kunda kreativlik va kompetentlik tushunshalari talimning mazmuniga aylanib bormoqda .“Kreativlik” tushunchasi o‘zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G’arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan’anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil- mutoyiba tuyg’usi va erkinlik mavjud bo‘lishiga e’tiborni qaratadilar. Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug’ilish jarayoni, deb tushunadilar. Garchi g’arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo‘lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar.[3.8-b] Pedagogik intsiklopediyasida kompetentlik tushunchasiga pastagicha tarf berilgan:

- malum holat xusisida tog’ri mulohaza qaratishga imkon beradigan ilimga ega bolish, dadil-isbotli fikr, kishining muayan sohadagi saviyasi;
- pedagokning barsha imkonyatlaridan foydalana olishi, o‘ziga va o‘z ishiga nisbatan talabshanligi, maktab va oila hamkorligini yolga qoya olishi, o‘z ishining ustasi bolgan, o‘zini-o‘zi rivojlantiruvchi va o‘z qobilyat va imkoniyatlarini tola ishga sola biladigan pedagogik layohat [4.84-b]. Boshlang’ich sinflarda oquvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirichda har bir darsta aloqida orin egallamoqda. Ayniqsa Tarbiya darsi oquvchilarning kreativ kompetentligining shakillanishida orni juda’ kata. Maktablardagi Tarbiya darsligi orqali bolalardagi kreativlik va kompetentlik har bir mavzu asosida shakillanadi va rivojlanadi. Oquvchilardagi kreativ kompetentlik nima? Qanday shakillanadi degan savolga toqtalsak.

Kreativ kompetentlik - o‘quvchilarning egallayotgan bilimlarini mustahkamligi va mukammalligini ta’minlash, ularda faol va mustaqil fikrlovchi shaxs xislatlarini shakllantirish, aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi faoliyat turi hisoblanadi. O‘quvchilar kreativ kompetentlik faoliyatini rivojlantirish omillari har bir mavzu, har bir darsda o‘quv faoliyatining asosi b o‘lishi lozim. Kreativ kompetentlik faoliyati o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatining barcha qirralarini qamrab olar ekan, uni samarali tashkil qilish butun ta’lim jarayonining sifatini ta’minlashga xizmat qiladi deb hisoblaymiz.

O‘quvchilarda kreativ kompetentlik faoliyatini quyidagicha belgilariga ko‘ra tasniflash mumkin:

- ijod turi (texnik, texnologik, tashkilotchilik, iqtisodiy, ijtimoiy, ma’naviy, pedagogik, didaktik, o’quvchilarda, aralash);
- ijod darajasi (mono ijod, mulbti ijod, mega ijod);
- ijod qamrovi (bilim sohasi, tarmoqlararo, milliy, mintaqaviy, mintaqalararo, xalqaro);
- ijodning davomiyligi (qisqa muddatli, o‘rta muddatli, uzoq muddatli);
- ijodning shakli (innovatsion, ta’limiy, investitsion, aralash);
- umumiy jihatlariga ko’ra (yangi g’oyalarni hayotga tadbiq etish; printsipial jihatdan yangi yechimlarni ilgari surish; yangilikni amaliy qo‘llash);
- yaratilgan ijod mahsulini ma’nosi va murakkabligiga ko‘ra (ratsionalizatorlik taklifi; ixtiro; kashfiyot). [5;106]

Xulosa qilib aytganda, respublikamizda so‘nggi yillarda kreativ fikrlaydigan, zamonga mos kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanni himoya qiladigan va yuksak ma’naviyatli etib tarbiyalash zamon

talabiga aylangan. Chunki hozirgi yosh avlod texnologiyalar rivojlangan davr yoshlari. Shu narsaga asoslanib maktablarda har bir dars umuman olganda ta’lim-tarbiya jarayoni to‘g‘ridan-to‘g‘ri bolalarda kreativ kompetentlikni rivojlantirishga mo‘ljallangani haqiqat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Farsaxonova D.R. “Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanini o’qitish texnologiyasi”, uslubiy qo’llanma. – T.: «Fan ziyosi» nashr 2022. 136 b.
2. Djurayeva S.N. Turdiyeva N.S. Baxronova A.I. TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI. O‘quv qo‘llanma Buxoro -2021,157 b
3. KREATIV PEDAGOGIKA ASOSLARI O`quv qo`llanma Mualliflar: p.f.d. Ernazarova Gulnora Oblaqulovna Yakubova Marhabo Yusufovna, Oblaqulov Sherali Davronovich Toshkent-2022/162 b.
4.Pedagogika: inciklopediya.II.jild,/ tuzuvchilar jamoasi- toshkent: Uzbekiston milliy inciklopediyasi, Davlat ilimiy nashriyoti, 2015- y / 84 b.
5. Байбаева М., & Муминова М. (2024). Maktab o‘quvchilarida kreativ kompetentlikni rivojlantirish. Наука и инноваций, № 1(1), 105-107 с. Извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/ilm-fan-va-innovatsiy/article/view/32739

BOSHLANG‘ICH TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

M.P.Allayarov **-** docent (PhD)
Nukus DPI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash masalalari tahlil qilingan. Innovatsion ta’lim texnologiyalari o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularning mustaqil fikrlash va bilim olish jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatini yaratadi. Tadqiqotda interfaol metodlar, raqamli ta’lim texnologiyalari va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi o‘rganilgan. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar asosida o‘qitishning samaradorligi va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasiga ta’siri haqida fikr yuritilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlar boshlang‘ich ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so’zlar. innovatsion ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы использования инновационных подходов в системе начального образования. Инновационные образовательные технологии создают возможность повысить активность учащихся, эффективно организовать их самостоятельное мышление и процесс обучения. В исследовании изучалась интеграция интерактивных методов, цифровых образовательных технологий и современных педагогических подходов в образовательный процесс. Также обсуждалась эффективность обучения на основе инновационных технологий и влияние на уровень мастерства учащихся. Результаты показывают, что инновационные подходы играют важную роль в повышении качества и эффективности начального образования.

Ключевые слова. инновационное образование, начальное образование, педагогические технологии, интерактивные методы, компетентностный подход.

Annotation. This article analyzes the issues of using innovative approaches in the primary education system. Innovative educational technologies create the opportunity to increase the activity of students, their independent thinking and effective organization of the process of acquiring knowledge. The study studied the integration of interactive methods, digital educational technologies and modern pedagogical approaches into the educational process. It also considers the effectiveness of teaching based on innovative technologies and their impact on the level of student learning. The results show that innovative approaches play an important role in improving the quality and efficiency of primary education.

Keywords. innovative education, primary education, pedagogical technologies, interactive methods, competency-based approach.

Lug'aviy jihatdan "innovatsiya" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda (innovatsion) "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi. "Innovatsiya" tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi. Iinnovatsiya- muayyan tizimning ichki tuzilishi. Ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim. Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb nomlanadi. Ta'lim innovatsiyalari - ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondoshuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar.Ta'lim innovatsiyalari "innovatsion ta'lim" deb ham nomlanadi. "Innovatsion ta'lim" tushunchasi birinchi bor 1979-yilda "Rim klubi"da qo'llanilgan. Boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish yo'llari Hozirgi kunda ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llashga qiziqish toboro keng tus olmoqda. Bunday metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligi vata'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarning o'qish motivlarini o'stiradi. Innovatsiya- yangilik kiritish,yaratish. An'anaviy ta'limdagi kabi bir xil shablonlar asosida emas, balki yangiliklar asosida ta'lim jarayonining ta'sirchanligini oshirishga qaratilgan ish shaklidan foydalanish innovatsiyadir.

Ta'limda pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsiyaga intilish, o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interaktiv metodlardan foydalanish ta'lim maqsadini samarali amalga oshirishga ko'maklashadi. Ta'lim jarayonini innovatsion metodlardan foydalanib tashkil etish uchun avvalo darsning rejasi va loyihasi aniq ishlab chiqilishi kerak. Dars loyihasini tuzishda o'qituvchi o'zining ish shakllari va o'quvchilarning ko'nikmalarini egallash jarayonidgi ishlari doirasini aniq belgilab olishi lozim. Shuningdek, u qanday o'qitish metodlaridan foydalanishi ham muhim ahamiyatga ega.

Metod tanlashda ko'proq interaktiv metodlarga e'tibor qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. (Interaktiv so'zi inglizcha-interaction, ya'ni interaro,o'zaro,asta harakat ma'nosini anglatadi.) Interaktiv usullar - bu o'zaro harakat,ya'ni hamkorlik asosida o'qitishdir. Interaktiv usullarning asosiy turlari

- Kognitiv usullar
- O'yinlar, eksperimental faoliyat
- Ishbilarmonlik o'yinlari,modellashtirish
- Amaliyot orqali o'qitish,bevosita faoliyat.

Boshlang'ich sinflarda foydalanish mumkin bo'lgan innovatsion texnologiyalarning didaktik tamoyillari quyidagilar:

Ilmiylik tamoyili - har qanday o'quv predmeti o'quv materiali fanning zamonaviy yutuqlarga tayanish lozimligini ko'rstadi. Bu tamoyil o'quv dasturlari, o'quv qollanma, darsliklarini yaratishda amalga oshiriladi. Ilmiylik tamoyiliga ko'ra har yili fanlarning ishchi o'quv rejalari va o'quv materiallarini takomillashtirishni talab etadi.

Loyihalash tamoyili - o'quv jarayonini tashkil etish, hujjatlarni o'quv jarayoni grafigi, o'quv reja, fanning ishchi o'quv dasturi, fan bo'limlari o'quv maqsadlari toifalari, o'qitish jarayoni texnologiyasi egallangan bilim va malakalarni baholash mezonini yaratishni ma'nosini bildiradi.

Tizimlilik tamoyili - o'quv jarayonining barcha elementlari, ularning o'zaro bog'liqlik sharti asosida yagona tizim kabi loyihalanadi.

Maqsadga yo'naltirilganlik tamoyili - har bir fanni o'qitish jarayoni ma'lum maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Boshqaruvchanlik tamoyili - o'quv jarayoni boshqariladigan taqdirda o'qitishning rejalashtirilgan natijasiga erishish mumkin.

Qayta takrorlanish tamoyili - zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida, zaruriy miqdordagi mahsulot tayyorlash, oldindan tayyorlangan hujjatlar asosida amalga oshitiladi.

Samaradorlik tamoyili - innovatsion texnologiyalarni o'qitishning ko'zlangan natijalariga maqbul hujjatlar bilan kafolatli erishish imkoniyatini yaratishni ko'rsatadi.

Faoliyat yondoshuvi tamoyili - ilmiy-texnik taraqqiyotning hozirgi bosqichi murakkab yuqori texnologiyalarni qo’llash, ilm talab mahsulotlarni ishlab chiqarish bilan xarakterlanadi.

Boshlang’ich sinflarda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish axborot va ilg’or pedagogik texnologiyalaridan foydalanish ta’lim mazmunida o’ziga xos hamda o’quvchi shaxsida o’ziga mos kompetensiyani shakllantiradi. Ilg’or pedagogik texnologiyalarni ta’lim mazmuniga zamonaviy ruhda singdirish, pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, komil inson etib tarbiyalash, ta’lim-tarbiya tizimini sifat jihatidan butunlay yangi bosqichga ko’tarish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Boshlang’ich ta’lim bosqichida kompetensiyadan foydalanish darslarning xilmaxil shakllarida o’qitishni takomillashuviga ta’sir ko’rsatadi. Darslarni “Bumerang” texnologiyasi, “Arra”, “O’z o’rningni top”, “FSMU”, “Nima uchun?”, “Ikki qismli kundalik” metodlari, , “Pinbord” usuli, “She’rni tikla” kabi mashqlaridan foydalanib o’tish dars samaradorligini yanada oshiradi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishga imkon beradi. Interfaol metodlar va raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada keltirilgan natijalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish dars samaradorligini oshirish va ta’lim sifatini yaxshilash imkonini beradi. Kelajakda innovatsion ta’lim yondashuvlarini yanada rivojlantirish va ularni boshlang‘ich ta’lim tizimiga keng joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdixadirovna, U. D. (2022). The role of digital pedagogy in the development of student oral and written speech in primary school mother tongue lessonst.
2. Abdikhadirovna, U. D. (2022). Possibilities of improving the methodology of preparing primary class students for the international assessment program based on digital technologies (example of pirls). Innovation in the modern education system, 3(25), 159-163
3. G’offorova .”Boshlang’ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar” “Tafakkur nashriyoti”-2011. O’zbekiston milliy ensiklopediyasi.4-tom
4. N.A.Muslimov va boshqalar.”Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik”.Toshkent2016,147 bet
5. J.Yo’ldoshev,S.Usmonov,”Pedagogik texnologiya asoslari”,T.,2004.
6. 4-sinf o’qituvchilari uchun ilg’or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini amaliyotga joriy etish bo’yicha metodik qo’llanma “Sharq” nashriyoti, Toshkent-2017.

XALQARO TAJRIBALARNING MAKTABGACHA TA’LIM SOHASIDAGI AHAMIYATI

M.P.Allayarov **-** docent (PhD)
Nukus DPI

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim sohasida xalqaro tajribalarni o‘rganish va ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish masalalari tahlil qilingan. Rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or pedagogik yondashuvlari va o‘quv dasturlarini integratsiya qilish orqali ta’lim sifatini oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Xalqaro tashkilotlarning ta’lim transformatsiyasidagi o‘rni, shuningdek, O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimining takomillashtirish strategiyalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tajribalarni o‘zlashtirish jarayonida milliy madaniyat va an’analarni inobatga olish zarur.

Kalit so’zlar. maktabgacha ta’lim, xalqaro tajriba, ta’lim tizimi, pedagogik yondashuv, global hamkorlik.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы изучения международного опыта в сфере дошкольного образования и его адаптации к национальной системе образования. Рассмотрены возможности повышения качества образования за счет интеграции передовых педагогических подходов и учебных программ развитых стран. Освещена роль

международных организаций в трансформации образования, а также стратегии совершенствования системы дошкольного образования Узбекистана. Результаты исследования показывают, что в процессе усвоения зарубежного опыта необходимо учитывать национальную культуру и традиции.

Ключевые слова. дошкольное образование, международный опыт, образовательная система, педагогический подход, глобальное сотрудничество.

Annotation. This article analyzes the issues of studying international experiences in the field of preschool education and adapting them to the national education system. The possibilities of improving the quality of education through the integration of advanced pedagogical approaches and curricula of developed countries are considered. The role of international organizations in the transformation of education, as well as strategies for improving the preschool education system of Uzbekistan, are highlighted. The results of the study show that in the process of assimilating foreign experiences, it is necessary to take into account national culture and traditions.

Keywords. preschool education, international experience, education system, pedagogical approach, global cooperation.

Hozirgi zamon globalizatsiya jarayonida ta’lim tizimining barcha bosqichlarida, jumladan, maktabgacha ta’limda ham xalqaro tajribalarni o‘rganish va ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlarning maktabgacha ta’lim sohasidagi ilg‘or pedagogik yondashuvlarini tahlil qilish va ularni milliy o‘quv dasturlariga integratsiya qilish orqali ta’lim sifatini oshirish imkoniyati yuzaga keladi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan e’lon qilingan Xalqaro ta’lim kuni munosabati bilan Saida Mirziyoyeva o‘z nutqida ta’kidlaganidek, “O‘zbekistonda olib borilayotgan Prezident islohotlarining markaziy e’tibori sifatli ta’lim masalasiga qaratilganligi, ko‘zlangan natijalarga erishishda xalqaro hamkorlarimizning ko‘magi biz uchun juda muhim”. Ushbu fikr, ta’lim sohasidagi transformatsiya jarayonlarida global institutlarning roli beqiyos ekanini ko‘rsatadi. [1]

Darhaqiqat, zamonaviy ta’lim tizimining muvaffaqiyatli rivojlanishi xalqaro tashkilotlarning bevosita ishtirokisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu nuqtai nazardan, Sh. Mirziyoyeva quyidagicha qayd etadi: “UNICEF, UNESCO, UNDP, IHRT, Jahon banki va boshqa tashkilotlar O‘zbekiston ta’lim tizimi transformatsiyasida muhim o‘rin tutadi”. Bu esa, xalqaro tashkilotlarning mamlakatimiz ta’lim tizimiga ko‘rsatayotgan ko‘magi va ulardan o‘rganish imkoniyatlarining dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi . [2]

Mazkur yondashuv, ta’lim jarayonida xalqaro me’yorlar va ilg‘or tajribalarni tatbiq etish orqali sifatni oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, O‘zbekistonning global hamkorlik doirasida ta’lim islohotlarini ilgari surishi, milliy ta’lim tizimining samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida qaralishi lozim.

I.V.Groshevaning ta’kidlashicha “Maktabgacha ta’lim dasturlarida tabiatshunoslik, ekologiya, boshlang‘ich matematik tushunchalar, til o‘qitish, dastlabki yozuv, jismoniy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishga katta e'tibor beriladi. Shuningdek, yuqori malakali pedagoglarning roli juda muhim bo‘lib, ular bolalar ehtiyojlarini tushunib, ular bilan o‘zaro hamkorlikda ishlashlari kerak” .

Bundan tashqari, maktabgacha ta’lim tizimining samarali ishlashi uchun o‘qitishning sifatini oshirish, pedagoglarning professionalligi va o‘quv dasturlarini moslashtirish zarur. Xorijiy tajribalarda rivojlanish bosqichlariga mos amaliy prinsiplarni qo‘llash, ta’limning asosiy standarti va baholash tizimlarini integratsiya qilish o‘qitishning samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning ta’kidlashicha, “yoshlarni erta yoshdan rivojlantirish va ularga ta’lim sharoitlarini yaratish, kelajakda ularning to‘laqonli o‘zini namoyon qilishi uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun, O‘zbekistonning maktabgacha ta’lim tizimida xorijiy tajribalardan foydalangan holda, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va yuqori malakali pedagoglar yordamida bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatilishi kerak” .

Shuningdek, ta’lim jarayonida individual yondashuv, bolalar ehtiyojlarini inobatga olish, rivojlanish darajasiga moslashtirilgan metodikalar va dasturlarni joriy etish, maktabgacha ta’limda xorijiy tajribani samarali transformatsiya qilishni ta’minlaydi. Bu nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki yoshlar orasida deviant xulq-atvorni kamaytirishga ham yordam beradi. [3]

Maktabgacha ta’lim bolalarning intellektual, ijtimoiy va hissiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Dunyo tajribasiga nazar tashlaganda, har bir mamlakat maktabgacha ta’lim tizimini o‘zining ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy sharoitlariga mos ravishda shakllantirganini ko‘rish mumkin. Masalan, Finlyandiya ta’lim tizimi erkin o‘yin va ijodkorlikka asoslangan bo‘lsa, Yaponiya maktabgacha ta’lim tizimi axloqiy tarbiya va jamiyat bilan uyg‘unlikda rivojlanish tamoyillariga tayangan. Buyuk Britaniya va AQSh esa maktabgacha ta’lim tizimida STEM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) yo‘nalishlariga alohida e’tibor qaratadi.

Xorijiy tajribalarni milliy ta’lim tizimiga tatbiq etish jarayonida ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki milliy madaniyat, mentalitet va an’analar bilan uyg‘unlashtirib transformatsiya qilish lozim. Shu bois, milliy metodik yondashuvlarni ishlab chiqish jarayonida xalqaro tajribadan olingan ilg‘or amaliyotlarni o‘rganish, ularni pedagogik an’analarga mos ravishda takomillashtirish zarur.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim tizimida xorijiy tajribalarni o‘rganish zarurati, ularning o‘ziga xos jihatlari hamda milliy tizimga moslashtirish masalalari xalqaro metodikalar negizida maktabgacha ta’limda sifatni oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni tahlil qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo‘lib, ushbu jarayon milliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va bolalar rivojlanishida optimal natijalarga erishish imkonini beradi.

Jumladan, B.E. Parmonov o‘z tadqiqotida Buyuk Britaniya, Rossiya Federatsiyasi, Yaponiya va Germaniya kabi davlatlarning maktabgacha ta’limdagi ilg‘or tajribalarini tahliliy o‘rgangan. Muallif ta’kidlaganidek, “xorijiy tajribalarni o‘rganish, avvalo, ta’limning psixologik asoslarini chuqur anglashni talab etadi. Ayniqsa, bolalar rivojlanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-madaniy omillar va pedagogik texnologiyalarni tizimli tadqiq qilish zarur” . Ushbu fikrga qo‘shimcha qiladigan bo‘lsak, har bir davlatning pedagogik tajribasi milliy xususiyatlarga asoslangan bo‘lib, ularni bevosita o‘zlashtirish emas, balki mahalliy sharoitlarga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

I.G‘. Mamajonov va R. Mamatov esa Germaniya ta’lim tizimini o‘rganish jarayonida maktabgacha ta’limga oid ayrim muhim jihatlarni ham yoritib o‘tgan. Ularning fikriga ko‘ra, “Germaniya ta’lim tizimi bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga katta urg‘u berib, ularni mustaqil fikrlashga, jamiyatda o‘z o‘rnini topishga yo‘naltiradi” . Bu qarashdan kelib chiqib aytish mumkinki, Germaniya tajribasini o‘rganish jarayonida bolalar shaxsini shakllantirishga qaratilgan metodologik yondashuvlarni chuqur tahlil qilishni talab etiladi.

M.X. Qilichova esa maktabgacha ta’lim va tarbiya sohasida amalga oshirilgan islohotlarning mazmun-mohiyatini hamda xorijiy tajribalarni o‘rganishning o‘ziga xos jihatlarini tahlil qilgan. Uning fikricha, “xorijiy ta’lim tizimlarining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish nafaqat pedagogik jarayonni modernizatsiya qilish, balki tarbiyaviy yondashuvlarni yanada takomillashtirishga ham xizmat qiladi” . Muallifning ushbu fikriga qo‘shilgan holda shuni ta’kidlash joizki, xorijiy tajribalarni o‘rganishda nafaqat ta’lim jarayoni, balki uning institutsional asoslari ham e’tiborga olinishi lozim. [4]

Shunday qilib, yuqoridagi tadqiqotlarda xorijiy tajribalarni o‘rganishning turli jihatlari yoritilgan bo‘lib, ular maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, xorijiy tajribalarni o‘rganishda ularning pedagogik, psixologik va madaniy jihatlarini hisobga olish, milliy o‘ziga xoslikni saqlagan holda transformatsiya qilish zarurligi kelgusidagi tadqiqotlar uchun dolzarb masala bo‘lib qoladi.

Maktabgacha ta’lim tizimi har bir davlatda o‘zining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy xususiyatlariga asoslangan holda shakllangan bo‘lib, bolalarni bog‘chaga qabul qilish tartibi ham turli davlatlarda farq qiladi. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi qonunining 34-moddasiga muvofiq, bolalar yosh guruhlariga ajratilib, ilk rivojlanish guruhi (1–3 yosh), kichik guruh (3–4 yosh), o‘rta guruh (4–5 yosh), katta guruh (5–6 yosh) va maktabga tayyorlov

guruhi (6–7 yosh) ko‘rinishida tashkil etiladi. Bu tizim O‘zbekistondagi maktabgacha ta’lim tizimini izchil va bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi .

Germaniya maktabgacha ta’lim tizimida esa bolalar 4 oylikdan boshlab bog‘chaga qabul qilinadi. “Germaniya maktabgacha ta’lim tizimining o‘ziga xos jihatlarini ta’kidlab, bolalarni erta yoshdan ijtimoiy muhitga jalb qilish tamoyili ustun ekanligini qayd etadi. Germaniya jamiyatida “bolalarni asosan ota-onalar yoki buvi-buvalar tarbiyalashi lozim” degan tushuncha mavjud emas. Shu sababdan ko‘pgina nemis oilalari bolalarini erta yoshdan bog‘chaga berishga intiladilar. Germaniyada maktabgacha ta’limning turli shakllari mavjud bo‘lib, ular turli pedagogik yondashuvlarga asoslanadi”. [5]

Yaponiya, Italiya va Xitoyda esa bolalar asosan 3 yoshdan bog‘chaga qabul qilinadi. M.X. Qilichova o‘z tadqiqotlarida “ushbu mamlakatlarda maktabgacha ta’lim tizimi ko‘proq ijtimoiy moslashuv va axloqiy tarbiyaga yo‘naltirilganini ta’kidlaydi” . Xususan, Yaponiyada bolalarni bog‘chaga berish tartibi jamiyatning umumiy qadriyatlari bilan bog‘liq bo‘lib, onaning farzand parvarishiga asosiy e’tibor qaratishi kutiladi. [6]

Galitravel.ru veb-saytida yoritilgan maqolada ham yapon jamiyatida bolalarni juda erta bog‘chaga berish qabul qilinmaganligi va faqat majburiy holatdagina 3 oylikdan boshlab bolalar qarash markazlariga qabul qilinishi mumkinligi qayd etilgan. Bundan tashqari, Yaponiyada bolalarni bog‘chaga joylashtirish uchun ota-onalar rasmiy hujjatlar taqdim etishlari, jumladan, ishlayotganliklarini tasdiqlovchi ma’lumotnoma va oilada bola parvarishi bilan shug‘ullanuvchi boshqa shaxs yo‘qligini isbotlashlari talab etiladi.

Xalqaro tajribalarni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda maktabga tayyorgarlik jarayoni ancha erta boshlanadi va davlat tomonidan qat’iy nazorat qilinadi. Buyuk Britaniya modelida psixologik tayyorgarlikka alohida e’tibor qaratilgan bo‘lsa, Singapur tajribasi xususiy sektorning ta’lim tizimidagi yetakchi rolini namoyon etadi.

O‘zbekiston tajribasida esa maktabga tayyorgarlik 6–7 yosh oralig‘ida amalga oshiriladi.

O‘zbekistonning milliy ta’lim tizimini takomillashtirishda Buyuk Britaniya va Singapur tajribalaridan foydalanish imkoniyati mavjud.

Jumladan:

- Buyuk Britaniya tajribasidan psixologik tayyorgarlik tizimini joriy etish,
- Singapur modelidan erta yoshdan ikki tilda o‘qitish amaliyotini qo‘llash,
- Italiya modelidan davlat va xususiy maktabgacha ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni yo‘lga qo‘yish kabi jihatlarni o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘lishi mumkin.

Xulosa. Maqolada maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishda xalqaro tajribalarni o‘rganish va moslashtirishning ahamiyati ta’kidlangan. Xorijiy davlatlarning ilg‘or ta’lim modellari milliy tizimni modernizatsiya qilish uchun foydali bo‘lishi mumkin. Biroq, bu jarayonda ta’limning milliy xususiyatlari, madaniy qadriyatlari va pedagogik an’analari hisobga olinishi lozim. Xalqaro hamkorlik va ilg‘or yondashuvlardan foydalanish orqali bolalarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatish mumkin. Kelgusida maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish uchun innovatsion metodlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g’risida”gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning // Barcha dunyo bolalar ta'limi va tarbiyasi bo‘yicha YUNESKO konferensiyasi. – Toshkent. – 2022.
3. Mirziyoyeva S. Sh. “Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi” “Xalqaro ta’lim kuni” Toshkent. – 2025. https://t.me/SShMirziyoyeva.
4. Grosheva I.V. “Технологии организации предметно-пространственной развивающей среды в системе дошкольного образования” Diss.2023yil. 19 B.
5. Parmonov B.E. Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarni tarbiyalashda xorijiy tajribalarning psixologik jihatlari. “Science and Education” Scientific Journal. 339-351-betlar.

6. Mamajonov I.G’., Mamatov R. Germaniya davlati ta'lim tizimi. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. №6.

ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA PISA XALQARO BAHOLASH DASTURI VA UNING AMALIY AHAMIYATI

X.A.Ashurova **-** assistent o‘qituvchisi.
University of innovation technologies

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston umumta’lim muassasalari o‘quvchilarining bilimlarini baholashda xalqaro dasturlarni amaliyotga joriy etish muammosi ko‘rib chiqilgan. Turli mamlakatlarda ta’lim sifatini yanada oshirish mezoni sifatida keng qo‘llanilayotgan ta’lim sifati va darajasini belgilovchi xalqaro dasturlar tahlil qilinib. Ushbu mavzuning dolzarbligi O‘zbekiston ta’lim muassasalarining xalqaro baholash dasturlarini aniqlash va taqqoslashga asoslangan ta’lim sifatini baholashning yangi monitoring tizimiga bo‘lgan qiziqishining ortib borayotgani bilan bog‘liq.

Kalit so‘zlar: PISA dasturi, monitoring, test, bilimlarni baholash, kompetensiyalar, xalqaro dastur, sifat nazorati, bilim, ko‘nikma, malaka.

Annotation. The article examines the problem of implementing international programs in the assessment of the knowledge of students of general education institutions of Uzbekistan. International programs that determine the quality and level of education, widely used in various countries as a criterion for further improving the quality of education, are analyzed. The relevance of this topic is due to the growing interest of educational institutions of Uzbekistan in a new monitoring system for assessing the quality of education, based on the identification and comparison of international assessment programs.

Key words: PISA program, monitoring, test, knowledge assessment, competencies, international program, quality control, knowledge, skills,
qualifications.

Kirish.

Maktabda olingan bilimlar insonning keyingi hayot yo‘lini belgilaydi. Ko‘pchilik bilimni baho bilan o‘lchaydilar. Ammo baholash bilimni aniq belgilaydigan mezon emas. Bu faqat o‘ziga xos stimul, o‘quvchilarni faollikka undovchi vosita, xolos. Har bir pedagogning o‘z ish uslubi, o‘quvchilar bilimini baholash metodikasi bor. Har qanday o‘qituvchi uchun baholash o‘quvchilarni rag‘batlantirish yoki o‘quvchining e’tiborini uzoq vaqt (45 daqiqa) ushlab turish vositasidir. Yana o‘qituvchilar orasida o‘quvchining bilim darajasi talablarga javob bersa ham, bolalardagi mavjud bilimlardan nisbatan yuqori baho qo‘yadigan yoki “5” bahosini tejaydiganlar ham bor [1].

Tadqiqotimizning maqsadi xalqaro dasturlardan biri bo‘lgan PISA dasturining O‘zbekiston maktablarida ta’lim jarayonini yaxshilash uchun savodxonlik va kompetentlikni baholash tizimiga ijobiy tomonlarni ko‘rsatishdir.

O‘zbekiston jamiyati hayotidagi global ijtimoiy, iqtisodiy o‘zgarishlar ta’lim sohasida ham o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Shun munosabati bilan 2018-yil 12-noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va Xalqaro hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti o‘rtasida bilim va talabalarni baholash xalqaro dasturida ishtirok etish bo‘yicha kelishuvga erishildi. Ana shunday xalqaro dasturlardan biri PISA dasturi - savodxonlikni baholash tizimidir. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot xalqaro tashkiloti tomonidan har 3 yilda bir marotaba o‘tkaziladigan 15 yoshli o‘quvchilarning kompetentligini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy konferensiya hisoblanadi. PISA atamasi O‘zbekiston milliy ta’lim tizimiga yaqindagina kirib keldi.

PISA dasturi tadqiqotlari davomida ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni taqqoslash va solishtirish mumkin. PISAga a’zo davlatlar ta’lim tizimida, ta’lim sohasida strategik qarorlar qabul qilish va, o‘z navbatida, O‘zbekiston Respublikasi maktablarida taqdim etilayotgan bilim darajasi o‘quvchi-

yoshlar uchun o‘z katta hayot yo‘lini topishda qanchalik darajada yetarli ekanligini o‘rganish mumkin.

Materiyallar va uslublar.O‘quvchilar bilimi va malakasining umumiy tahlili mamlakatdagi ta’lim sifati darajasini belgilaydi. Shu maqsadda o‘quv yili davomida har bir ta’lim muassasasida ichki va tashqi monitoring olib boriladi. Uning natijalariga ko‘ra, eng namunali maktablar ketma-ketligi, o‘qituvchilar salohiyati va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi aniqlanadi. Bu jarayon ta’lim taraqqiyotini belgilovchi muhim mezon bo‘lgani uchun O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tashabbusi bilan umumta’lim maktablari o‘quvchilarining bilimlarini baholashning xalqaro dasturlarini amaliyotga joriy etish bo‘yicha dastlabki qadamlar qo‘yildi[2], ya’ni o‘quvchilarning bilimlarini yetkazish maqsadida xalqaro talablarga muvofiqligini o‘rganib, PISA (Programme for International Student Assesment), TIMSS (Trendsin Mathematics and Science Study) baholash dasturlarini keng qo‘llash rejalashtirilgan.

O‘zbekistonning PISA xalqaro dasturidagi ishtiroki qanday?

Bugungi kunda mamlakatimizda ta’lim sifatini baholash monitoringining xalqaro baholash dasturlarini aniqlash va taqqoslashga asoslangan yangi tizimi shakllanmoqda. Ta’lim sifatini baholashning xalqaro tajribasini o‘rganish, mavjud tizimni qiyosiy va har tomonlama tahlil qilish, yaqindan hamkorlik qilish, tegishli yo‘nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlik qilish, ta’lim sifatini baholash, zamon talablariga mos Milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Natijalar va muhokamalarO‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi “Ta’lim sifatini baholash sohasida xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Davlat inspeksiyasining qoshida Ta’lim sifatini baholash sohasida xalqaro tadqiqotlar o‘tkazish milliy markazi tashkil etildi.

Bundan tashqari 2018-yil 12-noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi va Xalqaro hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti o‘rtasida xalqaro hamkorlik va taraqqiyot tashkilotibilan talabalar bilimini baholashning xalqaro dasturida (Agreement for participation programme international student assessment (PISA) 2021). ishtirok etish to‘g‘risida kelishuvga erishildi.

PISA tizimi nima? O‘z navbatida, PISA tadqiqotini qisqacha ko‘rib chiqamiz. PISA - 15 yoshli o‘quvchilarning savodxonligi va kompetentligini baholash bo‘yicha Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot xalqaro tashkiloti tomonidan 3 yilda bir marta o‘tkaziladigan xalqaro dastur. Unda o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha bilimlari sifati monitoringi amalga oshiriladi va 1000 ballik tizimda baholanadi. Ushbu xalqaro dastur 1997-yilda ishlab chiqilgan va birinchi marta 2000-yilda amaliyotda qo‘llanilgan. Bu tizim yordamida turli mamlakatlar ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar taqqoslanadi, baholanadi.

Tabiiy savol tug‘iladi, nima uchun PISA har uch yilda va 15 yoshda o‘tkaziladi? Asosiy PISA dasturining maqsadi mamlakatlar ichidagi siyosatida ta’lim sohasida qarorlar qabul qilishni qo‘llab-quvvatlashdan iborat.. Dasturni uch yillik davr mobaynida amalga oshirish, o‘z navbatida, mamlakatlarni o‘z vaqtida xabardor qilish, tegishli dasturlarning ta’sirini tahlil qilish uchun ma’lumotlar taqdim etish imkonini beradi.

Agar dasturni o‘tkazish davriyligi qisqa muddatlarda amalga oshirilsa, rivojlanish yoki yetarli ma’lumot to‘play olmaslikka va, o‘z navbatida, mehnat unumdorligining pasayishiga olib keladi [3].

Dasturning aynan 15 yoshli o‘quvchi yoshlar o‘rtasida amalga oshirilishining sababi, bu yoshda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a’zo mamlakatlarning aksariyatida o‘quvchi yoshlar majburiy ta’limning so‘nggi bosqichiga o‘tadi.

Ushbu dasturning afzalligi shundaki, u butun dunyoda aynan 15 yoshli talaba-yoshlarning bilim va ko‘nikmalarini o‘lchaydigan yagona dastur bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, dasturda davlat siyosati masalalari ko‘tariladi:

- maktablar o‘quvchi yoshlarni katta hayotga o‘tishga yetarlicha tayyorlay oladimi?
- o‘quv dasturlarining ba’zi turlari boshqalariga qaraganda samaraliroqmi?

Aytish mumkinki, o‘quvchi-yoshlar maktab davrining boshidan oxirigacha ya’ni hayot kechirish uchun zarur bo‘lgan barcha bilim va malaka ko‘nikmalarini yetarli darajada egallagan holatda bo‘lmaydi.

PISA dasturi - o‘qitish strategiyalarini nafaqat bilim va ko‘nikmalar darajasini, balki ishontirish va mustahkamlash ularning katta hayotga tayyorligi uchun ham motivatsiya, asos bo‘lib xizmat qiladigan dastur.

2000-2015-yillar oralig‘ida o‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki bugungi kunda Sharqiy Osiyo, Xitoy, Koreya, Singapur, Yaponiya, Yevropada yaxshi rivojlangan Finlyandiya, Estoniya, Shveysariya, Polsha Niderlandiya kabi mamlakatlarning o‘rta ta’lim tizimi, bu esa bizdan ushbu mamlakatlarning ta’lim

tizimidagi ijobiy jihatlarni tahlil qilish va taqqoslashni talab qiladi [4].

XULOSA

Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti mutaxassislari aksariyat xorijiy mamlakatlarda ta’lim va ilm-fan sohasining rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan ayrim ilg‘or tajribalarni o‘rganib chiqdilar.

Xususan, dunyoda sifatni belgilovchi bir qator xalqaro dasturlar mavjud.

PISA (o‘quvchilarning ta’lim darajasi, yutuqlarini xalqaro baholash dasturi), PIRLS (matnlarni o‘qish va tushunishni darajasini xalqaro tadqiq etsih), TIMSS (maktabda matematika va aniq fanlar sifati xalqaro monitoringi) kabi dasturlar rivojlangan mamlakatlarda ta’lim sifatini yanada oshirish mezoni sifatida keng qo‘llanilmoqda.

Yuqorida ta’kidlanganidek, maktabda ta’lim sifatini monitoring qilishga qaratilgan PISA dasturi uchta asosiy yo‘nalish bo‘yicha amalga oshiriladi: o‘qish, matematika va ijtimoiy fanlar [5].

Shunday qilib, O‘zbekiston Respublikasi o‘quvchilarini xalqaro PISA formatidagi bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar sifatini baholash dasturi mamlakatimiz hududida keng ko‘lamli o‘quvchilarni bunday turdagi monitoring tadqiqotlariga tayyorlash bo‘yicha ishlar amalga oshirilmoqda. Shu paytgacha o‘tkazilgan so‘rovlar, anketalar va monitoringlar. o‘quvchilarni o‘qitish va tarbiyalashda ularning mantiqiy, tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirishga, shuningdek, o‘qish savodxonligini shakllantirishga yo‘naltirilgan yondashuvlarni yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Зацепина, Т. В.Использование элементов игры в процессе обучения / Т. В. Зацепина, А. В. Зацепин // Наука и Образование. – 2020. – Т. 3. – № 4. – С. 337.

2. Козлова, Л. С. Использование интерактивных методов обучения на занятиях по русскому языку / Л. С. Козлова // Материалы 23-й междисциплинарной конференции. – Ташкент, 2020

3. American Press Institute. (2014). How Americans get their news. – URL: http://www.americanpressinstitute.org/publications/reports/survey-research/how americans-get-news/.

4. Оценка читательской грамотности в рамках международного исследования PISA-2018 // Центр оценки качества образования ФГБНУ «Институт стратегии развития образования Российской академии образования» Министерства просвещения РФ. – URL:http://www.centeroko.ru/pisa18/pisa2018_rl.html.

5. Ўқувчиларнинг саводхонлигини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқот дастури ҳақида. Қўлланма. – Тошкент: Таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқотларни амалга ошириш Миллий маркази, 2019. – 68 б.

MAKTABGACHA TA'LIM SOHASIDAGI IZCHIL ISLOHOTLAR – BUYUK KELAJAKNING ASOSIY OMILI

K.Aytmuratova **-** assistent o’qituvchi
University of innovation technologies

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan izchil islohotlar, ularning mazmuni va samaradorligi yoritilgan. Mamlakatimizda bolalarni maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish ko‘rsatkichining oshishi, innovatsion texnologiyalarning joriy qilinishi, xalqaro hamkorlik va davlat dasturlarining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, kelajak avlodni barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishda maktabgacha ta’lim tizimining o‘rni alohida ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, islohotlar, innovatsiya, davlat dasturi, xalqaro hamkorlik, kelajak avlod.

Аннотация. В статье рассматриваются последовательные реформы в сфере дошкольного образования, их содержание и эффективность. Анализируется рост охвата детей дошкольными образовательными учреждениями в Узбекистане, внедрение инновационных технологий, значение государственных программ и международного сотрудничества. Подчёркивается роль дошкольного образования в формировании всесторонне развитой личности будущего поколения.

Ключевые слова: дошкольное образование, реформы, инновации, государственная программа, международное сотрудничество, будущее поколение.

Abstract. This article examines the consistent reforms carried out in the field of preschool education, their content, and effectiveness. It analyzes the increase in preschool enrollment rates in Uzbekistan, the introduction of innovative technologies, the importance of state programs, and international cooperation. The role of preschool education in shaping a well-rounded personality of the future generation is emphasized.

Keywords: preschool education, reforms, innovation, state program, international cooperation, future generation.

Bugungi kunda dunyoning rivojlangan mamlakatlari tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, ta’lim tizimiga, xususan, maktabgacha ta’limga qaratilgan e’tibor jamiyat taraqqiyoti va davlatning kelajakdagi salohiyatini belgilovchi muhim omildir. Chunki inson shaxsining shakllanishida, uning ma’naviy, aqliy va jismoniy rivojlanishida ilk bolalik davri eng muhim bosqich hisoblanadi. Olimlarning tadqiqotlariga ko‘ra, bola shaxsining intellektual qobiliyatlari, ijodkorlik salohiyati va nutq madaniyatining 70–80 foizi aynan maktabgacha yoshda shakllanadi [1]. Shu boisdan ham bu bosqichda ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish kelajak avlodning barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishini ta’minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirish masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev o‘z nutqlarida ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, xususan, maktabgacha ta’limni tubdan isloh qilishni “kelajak taraqqiyotimizning eng muhim poydevori” sifatida qayd etib kelmoqda [2]. Shu asosda qabul qilingan qator farmon va qarorlar, jumladan, 2017-yilda “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi farmon hamda 2030-yilgacha mo‘ljallangan konsepsiya sohaga keng imkoniyatlar ochib berdi [3].

Mazkur islohotlarning asosiy maqsadi – maktabgacha yoshdagi bolalarning to‘laqonli intellektual, ma’naviy-axloqiy va jismoniy rivojlanishini ta’minlash, ularni maktabga tayyorlashning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqishdan iboratdir. Bu jarayonda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy qilish, xalqaro standartlarga mos o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va tarbiyachilar malakasini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Shu bilan birga, mamlakatimizda maktabgacha ta’lim qamrovini oshirish, chekka hududlarda bolalar bog‘chalarini tashkil etish, nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini rag‘batlantirish orqali tizimning moddiy-texnik bazasi mustahkamlanmoqda. Davlat va nodavlat

maktabgacha ta’lim tashkiloti soni 38145ga yetib qariyb 8 barobarga oshdi. 2017 yilda 5211 tani tashkil etgan.

Xalqaro tajriba ham shuni ko‘rsatmoqdaki, jamiyatning intellektual salohiyati bolalikdan boshlab shakllantiriladi. Shu ma’noda, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar kelajakda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, raqobatbardosh kadrlarni tarbiyalash va millatning ma’naviy yuksalishida mustahkam poydevor vazifasini o‘tamoqda.

Demak, maktabgacha ta’lim sohasidagi izchil islohotlar nafaqat bugungi avlodning ehtiyojlarini qondirish, balki ertangi buyuk kelajakni barpo etishda ham eng muhim omillardan biridir.

Har qanday jamiyat taraqqiyoti, avvalo, yosh avlod tarbiyasiga berilayotgan e’tibor bilan belgilanadi. Shu ma’noda, O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilab qo‘yilgan. Zero, bolalik davrida berilgan ta’lim va tarbiya insonning butun umri davomida o‘z samarasini ko‘rsatadi. Prezidentimiz ta’kidlaganidek, “Yosh avlodning barkamol bo‘lib ulg‘ayishi – mamlakatimiz kelajagi, ertangi kunimiz garovidir” [1].

Maktabgacha ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan izchil islohotlar nafaqat ta’lim-tarbiya jarayonining sifatini oshirishga, balki farzandlarimizni intellektual, ma’naviy va jismoniy jihatdan rivojlangan shaxs sifatida voyaga yetkazishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim sohasini tubdan yangilash maqsadida qator me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan 2019-yil 8- maydagi PQ-4312-son qarorining ikkinchi paragrafida Maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish masalasiga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu konsepsiyasida Maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratish maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning mavjud tartibini qayta ko‘rib chiqishni hamda maktabgacha ta’lim xizmatlarini ko‘rsatishning zamonaviy usullarini joriy etishni talab qiladi

Islohotlarning eng muhim natijalaridan biri – maktabgacha yoshdagi bolalarni ta’lim bilan qamrab olish darajasi sezilarli darajada oshganidir. 2017-yilda mamlakat bo‘yicha qamrov atigi **27 foiz**ni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yil yakuniga kelib bu ko‘rsatkich **77 foizdan ortdi**. Qamrovning oshishiga:

- yangi davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari qurilishi,
- xususiy sektorni rag‘batlantirish,
- qisqa muddatli guruhlar va oilaviy bolalar bog‘chalarining faoliyati,
- davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining kengayishi sabab bo‘ldi.

Yuqorida qayd etilgan islohotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim tizimidagi izchil o‘zgarishlar mamlakat kelajagi uchun poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda. Bolalarning ilk yoshidan boshlab sifatli ta’lim-tarbiya olishi ularning keyingi intellektual va ma’naviy kamoloti uchun zamin yaratadi. Shu bilan birga, bu jarayon tarbiyachilar malakasini oshirish, ota-onalarning pedagogik madaniyatini yuksaltirish, xalqaro tajribalarni joriy etish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Maktabgacha ta’lim sohasida so‘nggi yillarda amalga oshirilgan izchil islohotlar respublika ta’lim tizimi rivojida tub burilish yasadi. Bu islohotlar natijasida maktabgacha ta’lim davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Avvalo, sohaga oid huquqiy va tashkiliy asoslarning yaratilishi, Maktabgacha ta’lim vazirligining faoliyat boshlashi va 2030-yilgacha mo‘ljallangan konsepsiyaning ishlab chiqilishi tizimning barqaror rivojlanishiga mustahkam poydevor bo‘ldi. Bolalarni ta’lim bilan qamrab olish ko‘rsatkichining sezilarli darajada oshgani — davlat siyosatida qabul qilingan chora-tadbirlarning samaradorligidan dalolat beradi.

Bundan tashqari, maktabgacha ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasining mustahkamlanishi, innovatsion va raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi, pedagog kadrlar malakasining oshirilishi ta’lim jarayonining mazmun-mohiyatini yangi bosqichga olib chiqdi. Xalqaro hamkorlik doirasida ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish va zamonaviy ta’lim dasturlarini

amaliyotga tatbiq etish esa O‘zbekiston ta’lim tizimining global miqyosda raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ularning pedagogik madaniyatini oshirish ham tarbiya jarayonida muhim ijobiy natijalarga olib kelmoqda. Chunki bola tarbiyasida oila va ta’lim muassasasi o‘zaro hamkorlik qilgan taqdirdagina kutilgan samaraga erishiladi.

Umuman olganda, maktabgacha ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar nafaqat hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirish, balki mamlakatimizning kelgusidagi intellektual salohiyati va ma’naviy yuksalishi uchun ham poydevor yaratmoqda. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, izchil islohotlarning davomiyligi va samaradorligi O‘zbekistonning buyuk kelajagini ta’minlovchi eng asosiy omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PF-5198-son Farmoni “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son Qarori “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”.
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hisobotlari, 2023-yil.
5. Xolboyeva N., Raxmonqulova M. *Maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
6. Sodiqova SH. Maktabgacha pedagogika "Metodist nashriyoti" 2023 Toshkent. Darslik.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA’LIM – TARBIYA BERISHDA QO’G’IRCHOQ TEATRINING AHAMIYATI

K.Aytmuratova **-** assistent o’qituvchi
University of innovation technologies

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sahnalashtirish faoliyatining mohiyati, bolalarda ijodkorlikni rivojlantirishning ahamiyati, teatri orqali bolalarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va aqliy, axloqiy, estetik, va emotsional rivojlanishning asosiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda qo’g’irchoq teatrining o’rni beqiyos ekanligi alohida ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim va tarbiya, sahnalashtirish, teatr, emotsional, kreativlik, ijodkorlik, qo’g’irchoq teatri.

Аннотация. В данной статье особо подчеркивается сущность постановки в дошкольных образовательных организациях, значение развития творческих способностей у детей, роль кукольного театра в формировании творческих способностей детей посредством театра и развитии основных навыков умственного, нравственного, эстетического и эмоционального развития.

Ключевые слова: дошкольное образование и воспитание, постановка, театр, эмоциональный, креативный, творческий, кукольный театр.

Abstract. In this article, the essence of theatrical activity in preschool educational organizations, the importance of developing creativity in children, the role of puppet theater in the formation of creative abilities in children through theater and the development of basic skills of mental, moral, aesthetic, and emotional development are especially emphasized.

Keywords: preschool education, reforms, innovation, state program, international cooperation, future generation.

Mustaqillikka erishgan dastlabki kunlarimizdan boshlab, o‘sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk, ma’naviy barkamol inson qilib kamol toptirish− jamiyatimizning ustuvor

vazifalaridan biri sifatida e'tirof etildi. Bu borada kelajagimiz poydevori bo‘lgan yoshlarni komil inson qilib tarbiyalashda maktabgacha ta’lim tashkilotlarining o‘rni beqiyosdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2016-yil 29-dekabrda «2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»g‘i qarori qabul qilindi. Ushbu qaror maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasida qayta tashkillashtirish hamda bolalarni komil insonlar etib tarbiyalash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish imkonini beradi. Shu bois Prezidentimiz 2017-yil 9-sentyabrda «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori qabul qilingach, sohani yanada rivojlantirish va yuksaltirish maqsadida muhim vazifalar belgilandi.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim sohasiga juda katta e’tibor qaratilib, soha doirasida bir qator ijobiy o’zgarishlarning guvohi bo'lmoqdamiz. „Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida’’gi O’zbekiston Respublikasining Qonunida Maktabgacha ta’lim va tarbiya – bolalarga ta’lim va tarbiya berishga, ularni intellektual, ma’naviy – axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o’rta ta’limga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz ta’lim turi alohida ta’kidlanib, har bir bolaning iste’dodi nishonlarini, ishtiyoqlari va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart – sharoitlar tengligi haqida aytib o’tilgan[1:2].

Sahnalashtirish faoliyati balalar ta’lim – tarbiyasida juda muhim o’rin egallab, bolalarning har tomonlama – aqliy, axloqiy, etik va estetik, jismoniy rivojlantirishda, ijodiy qobiliyatlarini, dunyoqarashini boyitishda, nutq va so’z boyligini, shuningdek ijtimoiy – komunikativ ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sahnalashtirish jarayonida teatrlashtirilgan faoliyat bolalarga nafaqat atrof – muhit haqida tasavvurlarga ega bo’lishga balki, tabiat bilan uyg’unlikda yashash hamda turli faoliyat shakllaridan zavq olishga o’rgatadi. Shuning uchun teatrlashtirilgan faoliyatni to’g’ri va mazmunli tashkil qilish katta ahamiyatga ega. Bu jarayon qatnashuvchilari tarbiyalanuvchilar ham tarbiyachilar hisoblanadi.

”Teatr - bu ibratxonadir”, teatrni ma’rifatpavar Maxmudxuja Behbudiy ana shunday atagan bo‘lsa, bugun yurtboshimiz, teatrni ma’naviyat o‘chog‘i, ijod ahlini esa inson qalbining muhandislari deya yuksak ta’riflaydilar. Inson ma’naviyatini yuksaltirishda teatrning alohida o‘rni bor. Ma'lumki, mamlakatimizda teatrning deyarli hamma turlari faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Teatr bu yunoncha “tiyation” so‘zidan olingan bo‘lib, “tomoshaxona” degan ma'noni bildiradi. Jajji kichkintoylarimizning sevimli teatri, bu qo‘g‘irchoq teatridir. Bu teatr orqali bolalar o‘zlariga yaqin va tanish bo‘lgan o‘yinchoqlarni, ayiqcha, quyoncha, kuchukcha va boshqa qahramonlarni jonli ravishda ko‘radilar. Teatr bolalarga xursandchilik va quvonch baxsh etish bilan birga katta tarbiyaviy ahamiyatga ham egadir [2:70].

Teatr-o‘yin faoliyati shakllari xilma-xil bo‘lib ular bolalarni badiiy tarbiyalashga, estetik rivojlantirishga yordam beradi, ularning dunyoqarashini kengaytiradi, oldin egallagan bilimlarini mustahkamlaydi, faolligini va tashabbuskorligini oshiradi hamda badiiy didni boyitadi. Qo’g’irchoq teatri quyidagi jihatlarda o‘zining tarbiyaviy ahamiyatini namoyon etadi:

1. **Bolalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish**: Qo‘g‘irchoq teatridagi hikoyalar, ayniqsa, axloqiy qiymatlar, to‘g‘ri va noto‘g‘ri, do‘stlik, halollik, vatanparvarlik kabi mavzularni bolalarga o‘rgatadi. Teatrda bolalar obrazlar orqali haqiqatni ko‘rib, ular uchun hayotiy axloqiy darslarni o‘rganadilar.
2. **Ijodiy va estetik rivojlanish**: Qo‘g‘irchoq teatri bolalar uchun tasavvur va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar o‘zlarining tasavvurlarini, his-tuyg‘ularini va g‘oyalarini qo‘g‘irchoqlar yordamida namoyon qiladilar. Shuningdek, bu bolalarda estetik did va san’atchilikka bo‘lgan qiziqishlarni uyg‘otadi.
3. **So‘z va nutqni rivojlantirish**: Qo‘g‘irchoq teatri bolalar nutqining rivojlanishiga ijobiy ta’sir qiladi. Teatrda qatnashish, turli obrazlarni o‘ynash, so‘zlarni to‘g‘ri va aniq talaffuz qilishga yordam beradi. Bolalar qahramonlarning so‘zlarini va harakatlarini o‘rganish orqali nutq va nutqiy madaniyatini oshiradilar.
4. **Emotsional rivojlanish**: Qo‘g‘irchoq teatri bolalarda emotsional rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi. Sahna orqali bolalar o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashni o‘rganadilar. Teatr

ko‘rsatuvlari bolalarga turli xil hissiyotlarni (xursandchilik, qayg‘u, qo‘rquv) ifodalash imkoniyatini beradi, bu esa ularning emotsional va psixologik jihatdan o‘sishiga yordam beradi.

5. **Sahnalashtirish va guruhda ishlash**: Qo‘g‘irchoq teatri faoliyatida bolalar guruhda ishlashni, o‘zaro muloqot qilishni, hamkorlik qilishni o‘rganadilar. Ular sahnada bir-biriga yordam berish, birgalikda ishlash orqali o‘zaro hurmat va to‘g‘ri muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

6. **Kreativlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari**: Qo‘g‘irchoq teatrida bolalar o‘zlarining tasavvurlarini amalga oshirishda va qiyinchiliklarni hal qilishda ijodiy yondashuvni o‘rganadilar. Har bir sahna va hikoya o‘ziga xos qiyinchiliklar va muammolarni yuzaga keltiradi, bu esa bolalarga muammolarni hal qilishda ijodiy yondashishni o‘rgatadi[3:31].

Qo‘g‘irchoq teatri — bu bolalar uchun nafaqat ko‘ngil ochish, balki ularning rivojlanishi va tarbiyasida katta ahamiyatga ega bo‘lgan san’at shaklidir. Qo‘g‘irchoq teatri orqali bolalar axloqiy, estetik, ijodiy va emotsional rivojlanishning asosiy ko‘nikmalarini o‘rganadilar. Shuningdek, bu teatr shakli jamiyatning qadriyatlarini bolalar ongiga singdirish va ularni yoshligidan turli ijtimoiy rollarga tayyorlashda muhim vosita hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori “2017 — 2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2016-yil 29-dekabr, PQ-2707-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori 2017-yil 9-sentyabrda «Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-3261-son.
3. O’zbekiston Respublikasi Qonuni “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida” gi 2019 – yil 16 – dekabr O’RQ – 595-son.
4. Z.S.Qodirova, O.E.Akbarov, F.A.Abdug’opirova, Sh.Sh.Xojimirzayeva, Sh.B.Jumanova “Bolalarni sahnalshtirish va ijodiy faoliyatga o’rgatish” Namangan – 2024 Darslik.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INNOVATSION O‘YIN TURLARIDAN FOYDALANISH

G.B.Babasheva **-** p.f.f.d., (PhD)
Ajiniyoz nomidagi NDPI

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan darsda innovatsion o‘yinlardan foydalanishning afzalliklari yoritiladi. Bolaning yosh xususiyatlari, o‘yin orqali o‘rganishga bo‘lgan tabiiy moyilligi, darslarda didaktik va raqamli o‘yinlarni qo‘llashning amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Ilmiy manbalar va zamonaviy tajriba asosida o‘yinli metodlarning o‘quv motivatsiyasi va tafakkur rivojidagi o‘rni ko‘rsatiladi.

Аннотация: В статье раскрываются преимущества использования инновационных игр при проведении уроков с учащимися начальных классов. Анализируются возрастные особенности детей, их естественная склонность к обучению через игру, а также практические аспекты применения дидактических и цифровых игр на уроках. На основе научных источников и современного опыта показана роль игровых методов в формировании учебной мотивации и развитии мышления.

Abstract: This article explores the advantages of using innovative games in lessons with primary school students. It analyzes children's age-specific characteristics, their natural inclination to learn through play, and the practical application of didactic and digital games in the classroom. Based on scientific sources and modern practice, the role of game-based methods in fostering learning motivation and developing thinking skills is demonstrated.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, innovatsion o‘yin, o‘quv motivatsiyasi, kreativlik, raqamli texnologiya.

Ключевые слова: начальное образование, инновационные игры, учебная мотивация, креативность, цифровые технологии.

Keywords: primary education, innovative games, learning motivation, creativity, digital technology.

Bugungi turli texnologiyalar va axborotlar oqimi mislsiz darajada ko‘p bo‘lgan davrda ta’lim tizimida an’anaviy darslar o‘rniga noan’anaviy muqobil ta’limni, ya’ni innovatsion, yangi texnologiyalarni, interfaol ta’limni joriy etishni hayotning o‘zi taqozo etmoqda.Ta’lim jarayonini tashkil etishda, bola shaxsiy qobiliyati, qiziqishi, moyilligi, uning o‘z kuchi imkoniyatlariga ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishini asos qilib olish maqsadga muvofiqdir.

Hozirвa ta'lim tizimi jamiyat oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda — bu esa, o‘z navbatida, boshlang‘ich ta’lim jarayonida ham yangicha yondashuvlarni, xususan, innovatsion metodlardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Shulardan biri — o‘yin texnologiyalaridir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin — bu faqat hordiq emas, balki bilimni egallash, ijtimoiylashuv, tafakkurni rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish kabi muhim ko‘nikmalarni shakllantirish vositasidir. Shu jihatdan, darslarda innovatsion o‘yinlardan foydalanish nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki o‘quvchilar motivatsiyasini ham kuchaytiradi.

Pedagog N.G. Borytko (2019) o‘zining tadqiqotlarida o‘yinli metodlardan foydalangan holda tashkil etilgan darslarda o‘quvchilarning bilimni egallash darajasi **15–20% yuqori** bo‘lishini isbotlagan. Xalqaro tadqiqotlar ham shuni ko‘rsatadiki, kreativ va o‘yin elementlari mavjud darslarda:

- o‘quvchining xotirasi yaxshilanadi;
- ijodkorlik rivojlanadi;
- til ko‘nikmalari boyiydi;
- mustaqil fikrlash shakllanadi.

Psixolog X. Gardnerning “Ko‘p intellekt nazariyasi”ga ko‘ra har bir bola o‘z intellekt turi bo‘yicha o‘ziga xos tarzda bilim oladi – kimdir eshitib, kimdir ko‘rib, kimdir harakat orqali. O‘yin – aynan shu farqlarga moslashgan eng mos pedagogik vosita hisoblanadi.[1; 38]

Innovatsion o‘yinlarning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni haqida pedagogik tajriba va zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin elementlarini dars jarayoniga kiritish o‘quvchilarning diqqatini jamlash, mavzuni ongli ravishda tushunish va mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, V.G. Bojovich va L.A. Vengening psixologik tadqiqotlari shuni isbotlagan: bola o‘yin orqali bilimlarni o‘zlashtirishga nisbatan yuqori motivatsiyani namoyon qiladi va ko‘proq ijobiy hissiyotlar bilan bilimga ega bo‘ladi.[1; 27]

Innovatsion o‘yin turlari deganda, raqamli texnologiyalar yordamida yaratilgan interaktiv o‘yinlar, rol o‘ynash usullari, gamifikatsiya asosidagi topshiriqlar va kvestlar tushuniladi. Ular orqali o‘quvchilarda faollik, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash kabi ko‘nikmalar shakllanadi.[3; 67]

Boshlang‘ich ta’limda biz o‘rgatayotgan mavzular – bu o‘quvchilarning asosiy bilim zaminini tashkil etadi. Agar bu jarayon qiziqarli, faol, interaktiv bo‘lsa – bilim ham bardavom bo‘ladi. Aynan shunday natijaga olib keladigan metodlardan biri bu – innovatsion o‘yinlar.[5; 28]

Innovatsion o‘yinlar deganda biz quyidagilarni tushunamiz:

- Didaktik o‘yinlar: masalan, “So‘z top”, “Raqam izla”, “Kim chaqqon?” kabi oddiy o‘yinlar.
- Ro’l o‘ynash o‘yinlari: “Doktor va bemor”, “Do‘konchi va xaridor”, “Maktab,maktab”, “Uy-uy” kabi hayotiy holatlar asosida tuzilgan ssenariylar.
- Raqamli o‘yinlar: planshet yoki interaktiv doska orqali ishlanadigan testlar, quizzlar, mini o‘yinlar.
- Gamifikatsiyalashgan topshiriqlar: o‘yin elementlarini (ball yig‘ish, darajalar, rag‘bat kartochkalari) o‘qituvchilarning topshiriqlariga qo‘shib borish.

Bu o‘yinlar orqali bola bilimni faqat eslab qolmaydi, balki uni his qiladi, qo‘llaydi, anglaydi. Ayni shu paytda bilimning haqiqiy ichki egallanishi yuz beradi.

Interfaol metodlar - shunday metodlarki, u o'quvchilarning o'zaro muloqot va o'zaro tasiridagi dars jarayonini amalga oshiruvchi usuldir. "Interaktiv" so'zi ingliz tilidan olingan "Interakt", yani "Inter" - o'zaro, "akt" - harakat, tasir, faollik ma’nolarini beradi. Interfaol metodlar ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutadi.[2; 47]

Interfaol metodining asosiy maqsad va vazifalari quyidagilardan iborat:

1. O’quvchilarni mustaqil, ijodiy tanqidiy, mantiqiy fikrlashga o’rgatish;
2. Muammoli vaziyatni amaliy va hayotiy topshiriqlar asosida yechish;
3. O’z-o’zini fikrlashga majbur etish;
4. Faollashtirish;
5. O’quvchilarni tashkilotchilik va yo„naltiruvchanlikka undash;
6. Do’stona munosabatlarni shakllantirish.
7. Refleksiya

Interfaol metodlarni tanlashda quyidagilarga e’tibor qaratishimiz lozim:

-dars mazmuniga mos kelishi;
-o’quvchilarning imkoniyatlariga to’liq mos kelishi;
-ta’lim va tarbiyani rivojlantirishga yo’nalganligi;
-o’quv jarayonini tashkil etish shakllariga mos kelishi;

Noan’anaviy o’qitish usullaridan foydalanishdan maqsad: Mustaqil fikrlashni o’rgatadi; ko’p tarmoqli; sodda va osson; bilim boyligini oshiradi; vaqtdan yutadi; qiziqarli o’tadi; dars samaradorligini oshiradi; dunyoqarashni kengaytiradi; tafakkurni rivojlantiradi; xotirani kuchaytiradi; izlanishga chorlaydi; har bir o’quvchi bilan individual munosabatda bo’ladi; o’quvchilar diqqatini darsga qaratadi va hokazo.

Interfaol metod va usullar:

Juftlikda ishlash; Karusel; Kichik guruhlarda ishlash; Akvarium; Tugallanmagan gaplar; Aqliy hujum; Broun harakati; Daraxt yechimi; O'z nomimdan so'zlayman; Rolli o'yinlar; Press metod; O'z pozitsiyasini egallash; Munozara; Debatlar; Katta davra; “BBB” metodi; Klaster; Blist o’yin; Zinama-zina; Baliq skleti v.b.[6]

O‘yinli darsning psixopedagogik foydasi bu o‘yinli darslar psixologik jihatdan qulay muhit yaratadi. Bu muhitda bolaning qo‘rquvi kamayadi, savol berish yoki noto‘g‘ri javob berishdan uyalmaslik holati paydo bo‘ladi. Shuningdek, o‘yinli metodlar orqali har bir o‘quvchi o‘z ijtimoiy roli va pozitsiyasini shakllantiradi. O‘yinning qiymati o‘yin-kulgi va dam olish imkoniyatlarini o‘rganish va baholashning iloji yo‘q. So‘nggi o‘n besh yil ichida bizning psixologiya va pedagogikamizda bolalar o‘yini muammolari bo‘yicha individual tadqiqotlar idan ma’lum bo’lishichao o‘yinda bolalarning ijtimoiy munosabatlari, intellektual rivojlanish o‘yinining ta'sirining ayrim masalalari bilan bog‘liq.[7]

Shuningdek, bolalarning ijodiy fikrlashi ham o‘yinli faoliyat orqali tezroq rivojlanadi. Masalan, “fikr charxi” yoki “ijodiy kvest” kabi o‘yinlarda bola turli alternativ yechimlarni izlashga undaladi. Bu esa uni mustaqil qaror qabul qilishga va o‘z tanlovlariga javobgarlik his qilishga o‘rgatadi.

Innovatsion o‘yinlardan darsda foydalanish tajribalari turli pedagogik amaliyotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin asosidagi darslar nafaqat o‘quvchilarning bilimini oshiradi, balki darsning umumiy iqlimini ham ijobiy tomonga o‘zgartiradi. Masalan, “Quizizz”, “Kahoot”, “Wordwall”, “LearningApps” kabi platformalar o‘quvchilarni faol jalb etish, real vaqt rejimida baholash va raqobat ruhi orqali motivatsiyani oshirishda foydalidir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki innovatsion o‘yin turlaridan foydalanib dars o‘tish — bu nafaqat zamonaviy metod, balki bugungi boshlang‘ich ta’lim uchun zaruratdir. Bunday yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, bilimga qiziqishini, ijtimoiy moslashuvini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy L.S. "Psixologiya va ta'lim". Moskva: Pedagogika, 2005.
2. Shavel I.L. "Didaktik o‘yinlar orqali ta’lim samaradorligini oshirish". – T., 2018.
3. Ergasheva X.M. "Boshlang‘ich ta’limda innovatsion metodlar". – T.: Fan, 2020.
4. www.quizziz.com, www.kahoot.com – Ta’limiy o‘yinlar platformalari.
5. Jalolova D.A. “Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari” // “Ta’limda innovatsiyalar” jurnali, 2023.
6. Б.Г.Бабашева. Kichik maktab yoshidagi bolalarda o‘yin foliyatining ahamiyat . «Қарақалпақстанда педагогика илимин раўажландырыўдың актуаль мәселелери: бугин ҳәм

келешек» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция МАТЕРИАЛЛАРЫ 2022ж 25-март 272-275б

7. Г.Б.Бабашева. Сабақта дидактикалық ойынлар ҳәм оқыўшылардың еркин пикирлеўин раўажландырыў. Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлиминиң Хабаршысы. – Нөкис, 2002, №1-2. 146-б.

DESIGNING VARIATIVE LESSON PLANS FOR PRIMARY SCHOOL PUPILS

B.M.Baltabaeva **-** doctoral student
Nukus state pedagogical institute named after Ajiniyaz

Abstract: This article explores the concept and practical implementation of variative lesson planning in primary education. The variative approach emphasizes flexibility, student-centered strategies, and differentiated instruction to meet the diverse needs of young learners. By incorporating various teaching methods, learning styles, and materials into a single lesson framework, educators can foster deeper engagement, cognitive development, and language skills—particularly in oral speech. This paper provides a step-by-step methodology for creating variative lesson plans and offers sample structures tailored for use in early grade classrooms.

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda variativ darsni rejalashtirish tushunchasi va amaliyotda qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Variativ yondashuv yosh o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun moslashuvchanlikni, talabalarga yo'naltirilgan strategiyalarni va tabaqalashtirilgan ta'limni ta'kidlaydi. Turli xil o'qitish usullari, o'rganish uslublari va materiallarini yagona dars doirasiga kiritish orqali o'qituvchilar chuqurroq ishtirok etish, kognitiv rivojlanish va til ko'nikmalarini, ayniqsa og'zaki nutqni rivojlantirishi mumkin. Ushbu maqola variativ dars rejalarini yaratish uchun bosqichma-bosqich metodologiyani taqdim etadi va boshlang'ich sinflarda foydalanish uchun moslashtirilgan namunaviy tuzilmalarni taklif qiladi.

Аннотация: В данной статье рассматривается концепция и практическая реализация вариативного планирования уроков в начальной школе. Вариативный подход делает акцент на гибкости, личностно-ориентированных стратегиях и дифференцированном обучении для удовлетворения разнообразных потребностей учащихся младшего возраста. Объединяя различные методы обучения, стили обучения и материалы в единую структуру урока, педагоги могут способствовать более глубокому вовлечению, когнитивному развитию и языковым навыкам, особенно в устной речи. В данной статье представлена пошаговая методология создания вариативных планов уроков и предлагаются примеры структур, адаптированные для использования в младших классах.

Keywords: variative approach, primary education, lesson planning, differentiated instruction, learning styles, oral speech, active learning

Kalit so'zlar: variativ yondashuv, boshlang'ich ta'lim, darsni rejalashtirish, tabaqalashtirilgan o'qitish, o'rganish uslublari, og'zaki nutq, faol o'rganish

Ключевые слова: вариативный подход, начальное образование, планирование урока, дифференцированное обучение, стили обучения, устная речь, активное обучение.

In the early stages of education, lesson planning plays a crucial role in shaping the intellectual, linguistic, and social development of primary school pupils. However, traditional, one-size-fits-all teaching models often fail to accommodate the broad spectrum of abilities, learning styles, and personal experiences found in today’s classrooms. Every child enters school with unique cognitive profiles, cultural backgrounds, language exposure, and motivational levels. Therefore, modern educators are increasingly adopting **variative lesson planning** as a flexible and inclusive strategy for improving learning outcomes.[1,23] The **variative approach** to lesson design emphasizes adaptability, differentiation, and learner-centered instruction. It allows teachers to prepare lessons that include a range of methods, tasks, and assessment techniques suited to various levels of readiness and interests. In practice, this could mean offering students a choice of activities, designing tasks with varying degrees of complexity, or utilizing a range of media and materials to support different types

of learners—visual, auditory, kinesthetic, or linguistic. This is particularly effective in developing oral speech skills, as it promotes communication in diverse forms: storytelling, role-play, interviews, discussions, and collaborative tasks.

Variative lesson plans help to increase student motivation, enhance engagement, and build a classroom environment that fosters self-confidence, creativity, and active participation. For teachers, this approach also encourages continuous observation, reflection, and adaptation of instructional strategies based on student progress and feedback. This paper explores the core principles of variative lesson planning in primary education, outlines the key components of an effective variative lesson plan, and provides practical examples suitable for language and speech development. The goal is to provide educators with a structured yet flexible methodology for meeting the diverse needs of young learners and nurturing essential communication skills from the earliest years of schooling.[2,34]

Moreover, grouping strategies play a crucial role in variative planning. Teachers can organize pupils into pairs, small groups, or whole-class activities depending on the task's nature and the learners' needs. Group work encourages peer interaction, which is vital for oral language practice, while individual tasks allow personalized pacing and scaffolding. Assessment within variative lessons tends to be formative and ongoing rather than summative. Teachers use observation, peer feedback, and self-assessment tools to monitor progress, adjusting lesson complexity or support as needed. This dynamic feedback loop helps maintain student motivation and ensures that challenges are appropriate for each learner.[3]

In addition, the use of multimedia and technological resources can enhance variability. Interactive apps, videos, and digital storytelling tools offer engaging platforms for oral practice and diversify the classroom environment. Importantly, teachers must remain reflective practitioners, continuously adapting plans based on students' responses and emerging classroom dynamics.

Variative lesson planning is most effective when it reflects the real-life experiences and cultural backgrounds of students. By integrating familiar topics—such as family, daily routines, or local festivals—teachers can make oral activities more relatable and meaningful. This connection boosts engagement and encourages pupils to express themselves more freely.

A critical part of variative planning is scaffolding: providing the right level of support so students can succeed independently over time. [4] For oral speech, this might include modeling sentences, using sentence starters, or providing vocabulary lists. Gradually, as confidence builds, scaffolds are removed, encouraging more spontaneous speech. While variation is key, maintaining a clear lesson structure helps students feel secure and focused. Effective variative lessons have a predictable rhythm—starting with a warm-up, moving through varied tasks, and ending with reflection—while still offering choices within those phases.

Digital tools such as language learning apps, voice recording features, and interactive storybooks can personalize speech practice. They allow self-paced learning and provide instant feedback, supporting students who may need extra time or practice. Teachers can collaborate with speech therapists, special educators, and parents to design variative lessons that address specific speech and language challenges, ensuring inclusivity and targeted support.[5,67]

The variative lesson plan shifts the teacher's role from delivering uniform instruction to facilitating personalized learning pathways. Such a transition empowers educators to respond in real-time to the classroom's evolving dynamics, optimizing student participation and comprehension. Importantly, it nurtures learners' autonomy, encouraging them to take ownership of their educational journey through choices and self-reflection.

While variative planning demands thoughtful preparation and adaptability, its benefits—improved motivation, enhanced speech competence, and stronger social interaction—far outweigh the challenges. Teachers equipped with this methodology contribute to building inclusive classrooms where every child's voice is heard and valued.

Ultimately, embracing the variative approach helps prepare primary school pupils not only for academic success but also for effective communication in their broader social worlds, laying a strong foundation for lifelong learning and personal growth.

References

- Tomlinson, C. A. (2001). *How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms*. ASCD.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society*. Harvard University Press.
- Galskova, N. D., & Gez, N. I. (2004). *Theory of Teaching Foreign Languages*. Moscow: Academy.
- Ministry of Public Education of Uzbekistan. (2021). *Primary School Language Curriculum Guidelines*.
- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.

BASLAWÍSH TÁLIMDE GIPERAKTIV BALALARDÍ OQÍTÍW ÓZGESHELIKLERI

Z.A.Bazarbayeva - magistrant
Ájiniyaz atındağı NMPI

Annotaciya: Bul maqalada orta mekteplerdiń baslawısh klaslarınıń giperaktiv oqıwshıları máselesin úyreniw boyınsha ádebiyatlarǵa sholıw materialları keltirilgen. Bul másele dúnya pedagogika iliminde keńnen úyrenilgen, biraq, tilekke qarsı, qaraqalpaq klaslarda usı kúnge shekem jeterli dárejede úyrenilmegen. Baslawısh klass oqıwshılarındağı giperaktivlik haqqında jeterli bilimge iye bolmaw keleshekte bilimlendiriw procesiniń basqa qatnasıwshılarına da tásir etiwi múmkin. Máseleniń tereńligin túsinip jetpew yamasa onı itibardan shette qaldırıw hárqanday oqıtıwshınıń ámeliyatında onıń bar ekenligin biykarlay almaydı.

Аннотация: В данной статье приведены материалы литературного обзора по изучению вопроса гиперактивных учащихся начальных классов средних школ. Данный вопрос широко изучен в мировой педагогической науке, но к сожалению, в классах с каракалпакским языком до сегодняшнего дня было изучено недостаточно. Не достаточное знание про гиперактивность у учащихся начальных классов в дальнейшем может повлиять и на других участников образовательного процесса. Не до понимания глубины вопроса или же его игнорирование всё равно не может исключить его присутствие в практике любого преподавателя.

Annotation: This article presents a literature review on the issue of hyperactive students in primary grades of secondary schools. This issue has been extensively studied in educational research worldwide, but unfortunately, to date, it has received insufficient attention in Karakalpak-language classrooms. Insufficient knowledge about hyperactivity in primary grade students can later impact other participants in the educational process. Failure to understand the depth of the issue or ignoring it cannot eliminate its presence in any teacher's practice.

Gilt sózler: giperaktivlik sindromı, sociallıq beyimlesiw, dıqqat, MIY ANOTOMIYASI, GEN, METOD, individual jantasıw.

Ключевые слова: синдром гиперактивности, социальная адаптация, внимание, анатомия мозга, ген, метод, индивидуальный подход.

Key words: hyperactivity disorder, social adaptation, attention, brain anatomy, gene, method, individual approach.

Házirgi kúnde dúnya mámleketlerinde bilimlendiriw sistemasın ele de jetilistiriwge úlken dıqqat qaratılıp, onı jámiyet hám mámlekettiń eń áhmiyetli qádiriyatı, rawajlanıwınıń birden-bir gilti sıpatında sanap, oǵan insan kapitalı ushın eń úlken investiciya dep qaralmaqta. Ásirese, balalardı bilimlendiriwdiń dáslepki basqıshı bolǵan baslawısh tálimge tolıq qamtıp alıwǵa ayırıqsha dıqqat qaratılmaqta, óytkeni ol bala shaxsın qáliplestiriwde dáslepki tirek bolıp esaplanadı. Usı kózqarastan, baslawısh bilimlendiriw procesinde hár qıylı individual ózgesheliklerge iye bolǵan balalarǵa, atap aytqanda, giperaktiv balalarǵa ayrıqsha qatnasta bolıw zárúr. Sebebi, giperaktivlik balanıń oqıw iskerligi, dıqqatın toplawı hám sociallıq beyimlesiw procesine tikkeley tásir kórsetedi.

Giperaktiv balalar búgingi kúnde pedagogika tarawınıń eń aktual temalarınıń biri bolıp esaplanadı, eger de giperaktiv balalardı oqıtıwdıń pedagogikalıq usılların tuwrı meńgerip almasaq,

ayırım jaǵdaylarda pútin bir klass sistemasınıń ta'lim dizimin isten shıǵarıwımız múmkin. Sebebi, giperaktiv oqıwshılar tek ǵana óziniń tınıshsızlıǵı menen sabaq ótiwge belgili bir keri tásirin tiygizip qoymastan, al basqa oqıwshılardıń da dıqqatın ózine alıp, olardıń ózlestiriwsheńligin páseytip qoyıwı múmkin. Lekin, bári-bir giperaktiv balalar sociumnıń bir bólimi bolıwı sebepli, olardıń jámáátte tálim alıwınıń eń maqul usılların islep shıǵıwımız búgingi kunniń zárúr wazıypalarınıń biri bolıp esaplanadı.

BASLAWISH BILIMLENDIRIWDE GIPERAKTIV BALALARǴA TÁLIM-TÁRBIYA BERIW MASHQALASIN SHESHIW USHIN BIZ EŃ DÁSLEP KLASS JÁMÁÁTINEN MINE SONDAY BALALARDI ANIQLAP ALIWIMIZ, OLARDAǴI BUL SINDROMNIŃ PAYDA BOLIW SEBEPLERIN ÚYRENIP, OLARDIŃ JAS ÓZGESHELIKLERINE SAY BOLǴAN EŃ NÁTIYJELI OQITIW METODLARIN TÁLIM PROCESINE ENGIZIWIMIZ KEREK BOLADI.

Klass jámáátinen giperaktiv balalardı ajıratıp alıwımız ushın biz eń dáslep giperaktivliktiń ózi ne ekenligin bilip alıwqımız zárúr bolıp tábıladı. Giperaktivlik – bul adamnıń fizikalıq aktivligi hám qozǵalıwshańlıǵı normadan asıp ketetuǵın, adekvat emes hám nátiyjesiz bolǵan jaǵday. Giperaktivlik – bul nerv sistemasınıń turaqsızlıǵı belgisi.[1] Giperaktivlik buzılıwı balalarda eń kóp tarqalǵan nerv rawajlanıw keselliklerinıń biri. Mektep jasındaǵı balalardıń shama menen 3-5 procentinde giperaktivlik ushırasadı.[2] Psixologiyalıq ádebiyatlarda bul kesellik kóbinese dıqqat jetispewshiligi hám giperaktivlik sindromı (DJGS) atı menen júritiledi. DJGS belgileri ádette 12 jasqa shekem baslanadı. Ayırım balalarda olardı 3 jasında-aq kóriw múmkin. DJGS belgileri jeńil, ortasha yamasa awır bolıwı múmkin. Belgiler rawajlanıw hám kúndelikli turmısqa baylanıslı mashqalalardı keltirip shıǵaradı hám úlken jasta dawam etiwi múmkin. DJGS qızlarǵa qaraǵanda er balalarda kóbirek ushırasadı.[3]

Baslawısh klass jasındaǵı balalarda giperaktivlik sindromın tómendegi belgilerine qarap anıqlap alsaq boladı: giperaktiv balalar kóp sóyleydi, tez-tez basqalar sóylewin toqtatadı, úy tapsırmasın orınlay almaydı. Olar júdá shıdamsız yaki tınıshsız jaǵdayda boladı.[4]

ILIMPAZLARDIŃ ANIQLAWINSHA, BALALARDA GIPERAKTIVLIK SINDROMINIŃ KELIP SHIǴIWINA KÓPLEGEN NÁRSELER SEBEP BOLIWI MÚMKIN. OLAR ARASINDA TÓMENDEGILER JÚDÁ KEŃ TARQALǴAN SEBEPLERDEN BIRI SIPATINDA KORSETILEDI:

1. **MIY ANOTOMIYASI HÁM FUNKCIYASI**. DIQQATTI HÁM AKTIVLIK DÁREJESIN BASQARATUǴIN MIY BÓLIMLERINDE AKTIVLIKTIŃ TÓMEN BOLIWI.
2. **GEN HÁM NÁSIL QUWIWSHILIQ**. GIPERAKTIVLIK SINDROMLI BALALARDIŃ ATA-ANASINDA BUL KESELLIKTIŃ BOLIW IMKANIYATI 25% KE TEŃ.
3. **BASTIŃ AWIR TÚRDE ZAQIMLANIWI**.
4. **PRENETAL DÁWIRDEGI TÁSIRLER**. Ananıń hámiledar waqtında túrli alkogol ishimliklerin, temeki ónimlerin qabıl etiwi giperaktivlik sindromınıń payda bolıw qáwipin asıradı.[5]

JOQARIDA AYTIP ÓTILGEN SEBEPLERDEN KELIP SHIQQAN HALDA, OQITIWSHI GIPERAKTIV OQIWSHILARǴA BILIM BERIWDIŃ EŃ TUWRI HÁM NÁTIYJELI METODLARIN DURIS TAŃLAWI KEREK BOLADI. BUL BOYINSHA KÓPLEGEN PSIXOLOGLAR HÁM PEDAGOGLAR ÓZ MIYNETLERINDE BIRQANSHA USILLARDI ATAP KÓRSETKEN.

Psixologlar tárepinen baslawısh klass muǵalliminiń giperaktiv balalar menen islesiwiniń ush tiykarǵı baǵdarı islep shıǵılǵan:

- bunday balalarda artta qalıp atırǵan psixikalıq funkciyalardı rawajlandırıw - dıqqat, háreket qadaǵalawı, minez-qulıq qadaǵalawı;
- teńlesleri hám úlkenler menen óz ara múnásibette bolıwdıń anıq kónlikpelerin islep shıǵıw;
- ashıw ústinde jumıs islew.

DJGS BAR BOLǴAN BALANIŃ MEKTEPTEGI TABISIN ARTTIRIWDIŃ BIRINSHI FAKTORI MEKTEPTIŃ TÚRI EMES, YAǴNIY MÁMLEKETLIK YAMASA JEKE MENSHIK MEKTEPTE BILIM ALIWI EMES, AL MUǴALLIMNIŃ JEKE PÁZIYLETLERI ESAPLANADI. YAǴNIY, SOL JILI SOL BALA MENEN ISLESIWGE BIRIKTIRILGEN, IMKANIYATI SHEKLENGEN OQIWSHILAR USHIN ÓZ SABAQLARINDA QOLAYLIQLAR JARATIW HÁM ÓZ ÚSTINDE ISLEP, ÚYRENIWGE ASHIQ BOLǴAN OQITIWSHILAR ESAPLANADI. [1] EKINSHI FAKTOR ATA-ANALAR MENEN BIRGE ISLESIWDI DURIS JOLǴA QOYIW, OLARǴA ÓZ BALALARIN TÁRBIYALAWDA MÁSLÁHÁTLER BERIW, BIRGELIKTE INDIVIDUAL TÚRDE ISLESIW ESAPLANADI. GIPERAKTIVLIK SINDROMI BOLǴAN BALALARDA NEYROFIZIOLOGIYALIQ BUZILIWLAR BOLǴANLIǴI

SEBEPLI OLAR ÓZ QÁLEWI MENEN HÁREKETLERIN ANIQ BASQARA ALMAYDI. SONLIQTAN, ATA-ANALAR YAKI OQITIWSHILAR TÁREPINEN BERILGEN ESKERTIWLER, BAQIRISLAR, OLARDIŃ IS- HÁREKETLERINIŃ NADURISLIǴI HAQQINDA AYTILǴAN KRITIKALIQ PIKIRLER OLARDI JAQSI TÁREPKE ÓZGERTIP QOYMAYDI, BÁLKI OLARDAǴI BUL SINDROMNIŃ JÁNE DE AWIRLASIWINA SEBEP BOLIWI MÚMKIN. SOL SEBEPLI OQITIWSHILAR ÓZ SABAQLARINDA TÓMENDEGILERGE ÁMEL ETSE, JAQSI NÁTIYJELERGE ERISIWI MÚMKIN:

-SABAQLARDI ANIQ REJE TIYKARINDA DÚZIW TÁRTIPKE SALIW;

-MÚMKINSHILIGI BOLǴANINSHA BALANIŃ PROVAKACIYALIQ HÁREKETLERINE ITIBAR BERMEŃ. ONI JAQSI MINEZ-QULQI USHIN XOSHAMETLEŃ, AL JAZALAWDA JÚDÁ ABAYLI BOLIŃ;

-BALAǴA ONI ZERIKTIRETUǴIN TAPSIRMALARDI EMES, AL KOBIREK HÁREKET ETETUǴIN DINAMIKALIQ JUMISLARDI BERIŃ;

-10 SÓZDEN ARTIQ BOLMAǴAN QISQA, ANIQ KÓRSETPELER BERIŃ;

-BALANI INTALI HÁM SABIRLI, BELSENDI TEŃLESLERI MENEN SALISTIRMAŃ, BUL ONI KEMSITIP, ÓZINE ISENIMIN TÓMENLETEDI;

-JÁMÁÁT ISKERLIGINE BASQISHPA-BASQISH KIRIP BARIW: JEKE TÁRTIPTE, KEYIN KISHI TOPARLARDA, ONNAN SOŃ JÁMÁÁTLIK BIRGE ISLESIW;

-SABAQTA OYIN, JARIS ELEMENTLERINEN PAYDALANIŃ;

-GIPERAKTIV BALA USHIN ÓZINIŃ KÚSHLI TÁREPLERIN KÓRSETIWGE QOLAYLI JAǴDAYLAR JARATIŃ. [2]

JUWMAQLAP AYTQANDA, BASLAWISH KLASLARDA GIPERAKTIV BALALARDI OQITIW JÚDÁ QURAMALI PROCESS, BIRAQ OǴAN DURIS QATNASTA BOLIW ARQALI JOQARI NÁTIYJEGE ERISIW MÚMKIN. BUNDA EŃ DÁSLEP, KLASS OQIWSHILARI ARASINAN GIPERAKTIV BALALARDI AYIRIP ALIW, OLARDAǴI BUL KESELLIKTIŃ PAYDA BOLIW SEBEPLERIN ÚYRENIP SHIǴIP, OLARDIŃ ÓZLESTIRIW DÁREJESINE SAY BOLǴAN EŃ OPTIMAL OQITIW USILLARIN TAŃLAP ALIW ZÁRÚR BOLIP ESAPLANADI. SONADAY-AQ, BUL PROCESKE ATA-ANALARDIŃ DA QATNASIN TÁMIYINLEW, OLAR MENEN BIRGE ISLESIW ARQALI BALALARDAǴI BUL KESELLIKTIŃ ÁSTE-AQIRINLIQ PENEN SAPLASTIRILIWI YÁKI KRITIKALIQ DÁREJEGE KELIP QALIWINIŃ ALDIN ALIWINA ERISIW MÚMKIN. GIPERAKTIV BALALARDIŃ TIYISLI TÚRDE SAPALI BILIM ALIWIN TÁMIYINLEW ÁHMIYETLI WAZIYPA BOLIP TABILADI, SEBEBI OLAR DA JÁMIYETTIŃ BIR BUWINI, MÁMLEKETTIŃ KELESHEGI BOLIP, OLARDIŃ TOLIQ TÚRDE BILIM ALIWINA ERISIW JÁMIYET RAWAJINIŃ KEPILI SANALADI.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. RUSSEL A. BARKLEY. TREATING ADHD IN CHILDREN AND ADOLESCENTS // NEW YORK LONDON. THE GUILFORD PRESS. 2022. P: 362, 141. www.guilford.com
2. Истамова.Д.Н, Истамова.Ф.Н. Педагогико-психологические методы воспитания гиперактивных детей дошкольного ВОЗРАСТА //М."Экономика и социум". 2021. №1(80) ч.1, с 638-639.

INTERNET SAYTLAR:

3. https://uz.m.wikipedia.org
4. kknews.uz
5. https://www.mayoclinic.org
6. healthychildren.org
7. https://cyberleninka.ru

O‘YINNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

K.R.Bekchanova **-** dotsenti(PhD)
Ma’mun universiteti NTM

Annotation The main purpose of this concept is to influence children’s social development from an early stage and to gain a deep understanding of the effectiveness of play. Children who play more often usually demonstrate self-control, cooperation with others, openness to communication,

politeness, and a high level of social competence. In addition, different forms of play in the teaching process play a special role in influencing children’s social development. This concept focuses on theories, definitions, interests, and structural components of children’s social development. The article analyzes the impact of play on children’s social development.
Keywords Play, social development, preschool education, children.
Annotatsiya Ushbu konsepsiyaning asosiy maqsadi bolalarning ijtimoiy taraqqiyotiga erta bosqichdan ta’sir ko‘rsatish va o‘yinning samaradorligini chuqur anglashdan iboratdir. Odatda ko‘proq o‘ynaydigan bolalar o‘zini tuta bilish, boshqalar bilan hamkorlikda faoliyat yuritish, muloqotga ochiqlik, xushmuomalalik va yuqori darajadagi ijtimoiy kompetensiyaga ega bo‘ladilar. Shuningdek, bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadigan o‘qitish jarayonida o‘yinning turli ko‘rinishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur konsepsiyada bolalarning ijtimoiy rivojlanish nazariyalari, ta’riflari, qiziqishlari hamda tarkibiy qismlariga e’tibor qaratiladi. Ushbu maqolada esa o‘yinning bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi.
Kalit so‘zlar O‘yin, ijtimoiy rivojlanish, maktabgacha ta’lim, bolalar.
Аннотация Основная цель данной концепции заключается в том, чтобы оказывать влияние на социальное развитие детей на раннем этапе и глубже понять эффективность игры. Дети, которые чаще играют, обычно проявляют самоконтроль, умение сотрудничать с другими, открытость в общении, вежливость и высокий уровень социальной компетентности. Кроме того, различные формы игры в образовательном процессе играют особую роль в воздействии на социальное развитие детей. В данной концепции внимание уделяется теориям, определениям, интересам и структурным компонентам социального развития детей. В статье анализируется влияние игры на социальное развитие детей.
Ключевые слова Игра, социальное развитие, дошкольное образование, дети.

Bola hayotining ilk yillari uning keyingi shakllanishi uchun hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Rivojlanish — bu xulq-atvorning oddiy shakldan murakkab shaklga, qaramlikdan mustaqillikka, passivlikdan faoliyatga o‘tish jarayonidir. Mazkur davrda mayda va yirik motorika, tajriba qilish, kuzatuvchanlik, ijodkorlik kabi ko‘nikmalar kelgusida bilim olish va jamiyatga moslashuvning poydevorini tashkil etadi. Ushbu sifatlarni o‘yin orqali samarali rivojlantirish mumkin[2]. Shu sababli, maktabgacha ta’lim jarayonida bolalar uchun o‘yinga asoslangan mashg‘ulotlarni tashkil etish ustuvor vazifa sanaladi[3], aynan o‘yin bolaga eng mazmunli ta’limiy tajribani beradi.

Jahon miqyosida o‘yin ahamiyati keng e’tirof etilgan, bu asnoda ta’lim bo‘yicha ekspertlar, tashkilotlar va o‘quv dasturlari hujjatlari o‘yinni yosh bolalarni tarbiyalash bilan birlashtirish muhimligini ko‘rsatadi. Shu jumladan, Amerika Qo‘shma Shtatlaridagi turli xil erta bolalik davri bilan ish olib boruvchi mutaxasisilar yosh bolalarga ta’lim jarayonida o‘yinni ahamiyatli deb hisoblaydilar. O‘yin bolalarning har tomonlama rivojlanishiga yordam berishda juda muhimdir. Shu jumladan Malayziyada milliy davlat standartiga asosan maktabgacha ta’lim o‘quv dasturi (KSPK) o‘yinni butun guruhlarda qo‘llash tavsiya etiladigan yondashuvlardan biri sifatida ta’kidlaydi[5]. Bu borada ijtimoiy o‘zaro ta’sir va tilni ifodalash orqali o‘yinning muhim funktsiyasini ta’kidladi. Bolalar dunyoni o‘rganish jarayonida ular tabiiy ravishda muloqot qilishni va ifodalashni o‘rganadilar. Bundan farqli o‘laroq, bolalar bilimlarni boshqalar bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish va atrof-muhitga ta’sir qilish orqali qurishlarini ta’kidladi. O‘yin va kognitiv rivojlanishni ta’kidlaydi; bu orqali bolalar tajribani o‘zlashtirish jarayoni va kognitiv rivojlanishning yuqori darajasiga erishishlari mumkin edi.

Albatta, maktabgacha yoshdagi boalalarning asosiy faoliyati o‘yin bo‘lgani uchun, ularni o‘yindan ajratib bo‘lmaydi. Shuningdek, har bir bola o‘yin bilan shug‘ullanish lozim. Eng muhimi, o‘yin bola rivojlanishining muhim qismidir va bolaning to‘liq salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun juda muhimdir.

Ta’kidlab o‘tkanimizdek o‘yin maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradigan muhim omil hisoblanadi. O‘yin bolalarning kognitiv, jismoniy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga hissa qo‘shadi[4]. Biroq, bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga yordam berish uchun, bu bolalar o‘z tengdoshlari yoki kattalar bilan ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar orqali atrof-

muhitni o‘rganganda paydo bo‘lishi mumkin. Buni o‘yin orqali amalga oshirish mumkin, bunda kattalar o‘z farzandlarining faoliyatida ishtirok etish uchun keng imkoniyatlarga ega bo‘ladilar. O‘yinga asoslangan faoliyatdan foydalangan holda o‘qitish va o‘qitish jarayoni talabalarga mazmunli va ijobiy ta’lim olish imkoniyatini beradigan tizimli yondashuvdir. Bolalar hamkorlik qilish qobiliyatlarini rivojlantiradilar va tegishli ijtimoiy xulq-atvorni namoyish etadilar. Bolalar o‘zlarini nazorat qilishni, stressni engib o‘tishni va his-tuyg‘ular haqida gapirishni o‘rganganda, bolalarning ijtimoiy vakolatlari ortadi[1]. Bolalar quvonch va baxt kabi turli xil ijobiy his-tuyg‘ularni namoyon qiladilar. Bu ularni kashfiyot va kashfiyot orqali o‘z tajribalarini yaratishga olib keladi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘yin bo‘yicha turli tadqiqotlar o‘tkazildi. O‘yinni maktab sharoitida qo‘shishda ko‘plab to‘siqlarni ko‘rsatuvchi topilmalar tashvishlidir. Malayziya sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalar 1-sinfda rasmiy ta’limga kirishga tayyorgarlik sifatida maktab ta’limiga ko‘nikmalarini (o‘qish, hisoblash, yozish va fikrlash) egallaydilar. Shu sababli, o‘qituvchilar ko‘pincha o‘yin o‘rniga akademik mashg‘ulotlarga ko‘proq e’tibor qaratadilar. Misol uchun, ko‘pchilik maktablar yoki o‘qituvchilar o‘yin yondashuviga e'tibor qaratilgan bo‘lsa, ular o‘z o‘quvchilarini imkon qadar tezroq o‘qishlari va qiziqarli o‘rganish egallashlarini ko‘rishimiz mumkin. Aks holda, buning teskarisi bo‘ladi, chunki bazi o‘qituvchilar juda eskirgan rasmiy ta’limni qo‘llaydilar. Agar bolalar kerakli ko‘nikmalarni egallashga qodir bo‘lsalar ham, ular akademik jihatdan moyil deb hisoblanishi mumkin, ammo o‘quvchilar yaxshi muloqot qila oladimi? Bundan tashqari, o‘qituvchilar o‘quv dasturiga rioya qilishlari va o‘quv dasturiga haddan tashqari e'tibor berishlari sababli, ular bolalar uchun o‘yinning ahamiyatini e'tiborsiz qoldiradilar.

Zamonaviy tadqiqotlar matabgacha yoshdagi bolalarni o‘qitishda o‘yin yondashuvining afzalliklari haqida ma’lum qildi. To‘g‘ri qo‘llaniladigan va integratsiyalashgan o‘yin yondashuvi maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishini sezilarli darajada boyitadi. O‘yin orqali maktabgacha yoshdagi bolalarga turli ko‘nikmalar muvaffaqiyatli qo‘llanildi. Ko‘pchilik o‘qituvchilar buni juda yaxshi bilishadi.

O‘yin yondashuvi maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘qitishda eng samarali metodlardan biri sifatida ko‘plab zamonaviy tadqiqotlarda o‘z isbotini topgan. Ilmiy adabiyotlarda bu yondashuvning bir nechta afzalliklari ta’kidlanadi:

1. Kognitiv rivojlanish

- O‘yin jarayonida bola faol fikrlash, muammoni hal qilish va yangi bilimlarni mustaqil egallashga o‘rganadi.
- O‘yin bolaning intellektual rivojlanish bosqichlarida asosiy vosita hisoblanadi.

2. Ijtimoiy-emotsional rivojlanish

- Jamoaviy o‘yinlar orqali bolalar hamkorlik, navbat kutish, qoidaga rioya qilish, nizolarni hal qilishni o‘rganadilar.
- O‘yin – bu “yaqin rivojlanish zonasi”ni kengaytiruvchi asosiy faoliyat bo‘lib, u bolaga kattalarning yordamida yuqori ko‘nikmalarni egallash imkonini beradi.

3. Motivatsiya va qiziqish

- O‘yin orqali ta’lim jarayoni bolalar uchun qiziqarli va tabiiy bo‘lib, ularda o‘qishga ichki motivatsiyani kuchaytiradi.
- Zamonaviy tadqiqotlarda “play-based learning” bolalarning diqqatini uzoqroq ushlab turishi va darslarda faol ishtirokini ta’minlashi ko‘rsatilgan.

4. Ijodkorlik va tasavvur

- O‘yin vaziyatlari bolaga turli rollarni sinab ko‘rish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi.
- O‘yin muhitida ijodkorlik tabiiy shaklda yuzaga chiqadi.

5. Psixologik moslashuv va stressni kamaytirish

- O‘yin bolalarning his-tuyg‘ularini boshqarish va tashqi muhitga moslashishda samarali vosita hisoblanadi.

Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin faoliyati stress gormonlarini kamaytirib, bolalarda o‘zini yaxshi his qilishni ta’minlaydi.

Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yinning ijtimoiy rivojlanishga ta’siri kattadir.

Bolalarda o‘yin faoliyati, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi, hamkorlik va jamoada ishlashni o‘rgatadi, empatiya va hissiy sezgirlikni rivojlantiradi, qoidalarni qabul qilish va ularga rioya qilishni o‘rgatadi, konfliktlarni hal qilish ko‘nikmasini shakllantiradi, shu bilan birga o‘z-o‘zini boshqarish va ijtimoiy moslashuvni ta’minlaydi.

Ba’zi ota-onalar o‘yinni bolalarining o‘rganish faoliyatiga qo‘shishdan ehtiyot bo‘lishadi va maktab o‘yin uchun emas, balki o‘rganish uchun joy, deb hisoblashadi. Ota-onalar o‘yinni o‘rganishdan ajralgan holda bo‘lishini ma’qullashadi va maktab sharoitida o‘yindan hech qanday foyda sezmaydilar. Bundan tashqari, ota-onalarning yuqori ilmiy umidlari maktab va o‘qituvchilarga o‘z farzandlarini hozirgi va kelajak hayoti uchun zarur bo‘lgan akademik bilim va ko‘nikmalarga tayyorlash uchun deb hisoblashadi, bu bilan ular o‘z bolasiga bosim o‘tkazishiga sabab bo‘ldilar. Demak, o‘qituvchilar o‘z farzandlarini o‘yinga jalb qilishdan ko‘ra, to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatma berishlari kerak.

Ko‘pgina tadqiqotlarda keltirilishicha, maktabgacha yoshdagi bolalar o‘yin orqali yaxlit rivojlanadi. Biroq, tadqiqotchi faqat til, kognitiv, hissiy va ijodkorlikni rivojlantirishga e'tibor qaratdi. Shu bilan birga ilmiy izlanishlar o‘yinning bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga hamda, o‘yinning bolaning ijtimoiy rivojlanishidagi imkoniyatlarini ta’kidlagan bo‘lsa-da, muallif o‘yinning bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga ta’sirini maxsus o‘rganmagan.

Tadqiqotning asosiy jihatlariga asoslanib, o‘yin maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga yaxlit ta’sir ko‘rsatishi aniq. Bular til, kognitiv, hissiy va ijodkorlik kabi turli xil rivojlanishni o‘z ichiga oladi. Shu sababli, ushbu maqola bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradigan turli xil usullar va tadbirlarni o‘rganishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, o‘yin bolaning yetakchi faoliyatlaridan biri bo‘lib, u Bolani har tomonlama rivojlanishi uchun ahamiyatli faoliyatdir. Shu sababli zamonaviy ta’limda “ijtimoiy rivojlanish – o‘yin orqali” tamoyili asoslanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Daubert, E. N., Ramani, G. B., & Rubin, K. H. (2018). Play-based learning and children’s social skills: A developmental perspective. *Early Child Development and Care*, 188(8), 1113–1125.
2. Johnson, J. E., Christie, J. F., & Wardle, F. (2010). *Play, development, and early education*. Pearson Higher Ed.
3. Puteh, M. (2013). The importance of play in preschool education. *Asian Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 5(2), 36–44.
4. Rosli, N., & Lin, T. (2018). The contribution of play in supporting children’s holistic development. *Malaysian Online Journal of Educational Sciences*, 6(3), 62–70.
5. Kementerian Pendidikan Malaysia (2017). *Kurikulum Standard Prasekolah Kebangsaan (KSPK)*. Putrajaya: Ministry of Education Malaysia.

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDIŃ TILIN RAWAJLANDIRIW PEDAGOGIKALIQ MASHQALA SIPATINDA

Dalibaeva Baxitgul - talaba
University of innovation technologies

Annotaciya. Bul maqalada mektepke shekemgi jastaǵı balalar tilin rawajlandırıw procesi pedagogikalıq másele sıpatında úyrenilgen. Balanıń sóylew rawajlanıwında tárbiyashı hám shańaraqtıń ornı, didaktikalıq oyınlar, kórkem ádebiyat hám sóylesiw shınıǵıwlarınıń áhmiyeti analizlengen. Sóylewdi rawajlandırıwdıń nátiyjeli usılları hám shárt-sharayatları kórsetilgen.

Tayanish sózler: mektepke shekemgi bilimlendiriw, sóylew, qarım-qatnas, tárbiyashi, pedagogikalıq mashqala, oyın texnologiyası, rawajlanıw.

Аннотация. В статье рассматривается развитие речи детей дошкольного возраста как педагогическая проблема. Анализируется роль воспитателя и семьи в речевом развитии ребёнка, раскрываются значение дидактических игр, художественной литературы и коммуникативных занятий. Представлены эффективные методы и условия речевого развития.

Ключевые слова: дошкольное образование, речь, общение, воспитатель, педагогическая проблема, игровые технологии, развитие.

Abstract. This article explores the development of preschool children’s speech as a pedagogical issue. The role of teachers and families in children’s speech development, as well as the importance of didactic games, literature, and communication-based activities, are analyzed. Effective methods and pedagogical conditions for speech development are discussed.

Keywords: preschool education, speech, communication, educator, pedagogical problem, play-based learning, development.

Mektepke shekemgi jas - bul insan ómirindegi eń juwapkershilikli, tiykarǵı dáwir bolıp, onda shaxstıń tiykarǵı psixologiyalıq, ádep-ikramlılıq, aqılıy hám sóylew qábiletleri qáliplesedi. Áyne usı basqıshta balanıń sóylewi, pikirlewi hám sóylesiw mádeniyatınıń rawajlanıw dárejesi onıń keyingi bilimlendiriw basqıshlarında tabısqa erisiwi ushın tiykar jaratadı. Sonıń ushın da mektepke shekemgi jastaǵı balalar tilin rawajlandırıw máselesi zamanagóy pedagogika aldında turǵan eń áhmiyetli mashqalalardan biri esaplanadı.[1]

Sóylew - bul insan oylawınıń sirtqi kórinisi, sociallıq tájiriybeni ózlestiriw hám qorshagan ortalıq penen baylanıs ornatiw quralı. Bala sóylew arqalı óz sezimlerin bildiredi, pikirleydi, baylanısqa kirisedi hám sociallıq qatnasıqlar sistemasında óz ornın tabadı. Sonıń ushın, sóylewdiń rawajlanıwı tek til úyreniw procesi emes, al shaxstıń sociallastırılıwı hám intellektual qáliplesiwiniń áhmiyetli kórsetkishi sıpatında qaraladı.

Búgingi globallasıw procesinde málimleme texnologiyalarınıń keń tarqalıwı balalardıń turmıs tárizine sezilerli tásir kórsetpekte. Televizor, planshet, smartfon sıyaqlı qurallar arqalı bala kóp jaǵdaylarda passiv informaciya qabıl etiwshi rolinde boladı, bul bolsa janlı qarım-qatnastı, sóylesiw iskerligin azaytadı. Nátiyjede kóplegen balalarda sóz baylıǵı sheklengen, aytıw qáteleri hám grammatikalıq kemshilikler baqlanadı. Sonlıqtan, bul mashqala tek ǵana logopediyalıq emes, al pedagogikalıq hám sociallıq másele sıpatında da áhmiyetli.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında hám "Erte hám mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń rawajlanıwına qoyılatuǵın Mámleketlik talaplar"da balalarda awızeki sóylewdi rawajlandırıw, olardıń dóretiwshilik hám erkin pikirlew potencialın arttırıwǵa ayrıqsha itibar qaratılǵan. Bul bolsa mámleketlik siyasat dárejesinde de balalardıń sóylew mádeniyatın qáliplestiriwge joqarı áhmiyet berilip atırǵanlıǵın kórsetedi.

Sonday-aq, rus alımı L.S. Vıgockiy, shveycariyalıq psixolog J. Piage hám ózbek pedagogları N.N. Azizxojaeva, D. Turakulova, R. Usmonova hám basqalar óz ilimiy jumıslarında sóylewdiń balanıń biliw iskerligi, pikirlewdiń rawajlanıwı menen tıǵız baylanıslı ekenligin atap ótken. Olardıń pikirinshe, sóylewdiń rawajlanıwı balanıń ulıwma intellektual ósiwine túrtki beredi hám onıń sociallıq belsendiligin kúsheytedi.

Usı kózqarastan, mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sóylewin rawajlandırıw pedagogikalıq mashqala sıpatında úyreniliwi, bul baǵdarda tárbiyashılar, logopedler hám ata-analar arasında birge islesiwdiń sistemalı jolǵa qoyılıwı zárúr. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde sóylewdi rawajlandırıw procesin ilimiy tiykarda shólkemlestiriw, didaktikalıq oyınlar, kórkem ádebiyat, teatr elementleri hám interaktiv metodlar arqalı ámelge asırıw búgingi kúnniń eń nátiyjeli baǵdarlarınan biri bolıp esaplanadı.

Demek, bul maqalada mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sóylewin rawajlandırıw máselesi pedagogikalıq mashqala sıpatında talqılanadı, házirgi jaǵday, metodikalıq jantasıwlar hám mashqalalar úyreniledi hám olardı sheshiwdiń nátiyjeli jolları jarıtıladı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalar menen alıp barılıp atırǵan sóylew shınıǵıwları úyrenildi, tárbiyashılar hám ata-analar menen sáwbetler ótkerildi. Sonday-aq, balalardıń sózlik baylıǵı, aytılıwı hám baylanıslı sóylew dárejesin anıqlaw maqsetinde ámeliy baqlawlar ámelge asırıldı.

Teoriyalıq jaqtan Vigotskiydiń "jaqın rawajlanıw zonası" koncepciyası, Piajeniń biliw iskerligi basqıshları teoriyası hám Azizxojaeva tárepinen islep shıǵılǵan pedagogikalıq texnologiyalar modeli

tiykar etip alındı. Sonday-aq, D.Turakulova tárepinen islep shıǵılǵan sóylewdi rawajlandırıw sabaqları metodikası analiz yetildi.[2]

Ótkerilgen teoriyaliq izertlewler mektepke shekemgi jastaǵı balalar arasında tómendegi mashqalalar bar ekenligin kórsetti:

• Sóz baylıǵının sheklengenligi - balalar 4-5 jasta ortasha 600-800 sózden paydalanbaqta, bul bolsa normadan tómen kórsetkish;

• Aytıwdaǵı kemshilikler - "r," "s," "sh," "l" seslerin aytıwdaǵı mashqalalar bar;

• Baylanıslı sóylewdi qáliplestiriwdegi qıyınshılıqlar - balalar izbe-iz waqıyanı izbe-iz bayanlay almaydı;

Passiv baylanıstıń ústinligi - shańaraqta balalar kóbinese telefon yamasa televizor arqalı baylanıs ornın informaciya tutınıw menen almastırmaqta.

Biraq, pedagogikalıq tájiriybe sonı kórsetti, didaktikalıq oyınlar, ertek tiykarında sáwbetlesiwler, teatr oyınları, súwretler tiykarında gúrriń dúziw sıyaqlı aktiv metodlar balalardıń sóylew aktivligin sezilerli dárejede arttıradı.

Máselen, "Kim kóp sóz aytadı?," "Súwretke qarap gúrriń dúz," "Ertekti dawam ettir" oyınları arqalı balalarda sóz baylıǵı 2 ay ishinde 25-30 procentke artqanı anıqlandı8. Sonday-aq, ata-analar menen birgelikte ótkerilgen "Birgelikte oqıymız" joybarı balalardıń sóylew kommunikaciyasın rawajlandırıwda unamlı nátiyjeler berdi.

Izertlew nátiyjeleri sonı kórsetedi, balalar sóylewin rawajlandırıw tek ǵana logopediyalıq process emes, al pedagogikalıq, psixologiyalıq hám sociallıq birge islesiwdi talap etetuǵın sistemalı iskerlik bolıp tabıladı. Tárbiyashı bul proceste jetekshi roldi oynaydı. Ol balanıń sóylewin rawajlandırıw ushın interaktiv metodlar, vizual qurallar hám oyın texnologiyaların úylestiriwi kerek.

Shańaraq penen birgelikte alıp barılatuǵın shınıǵıwlar, ertek hám qosıq oqıw, balanı tıńlaw mádeniyatın qáliplestiriw sóylew rawajlanıwına kúshli tásir kórsetedi. Usı jerde, shańaraqtaǵı qarım-qatnastıń sapası balanıń sóylew mádeniyatınıń tiykarǵı faktorı ekenligin atap ótiw kerek.

Zamanagóy qatnaslar arasında "storytelling" (ertek tiykarında gúrriń dúziw), "drama education" (sahnalastırıw arqalı oqıtıw) hám málimleme-kommunikaciya texnologiyaları járdeminde dawıslı oyınlar nátiyjeli nátiyjeler bermekte9. Sonıń menen birge, pedagogtıń sóylew mádeniyatı, aytılıwı hám sóz baylıǵı da balalar ushın úlgi bolıp xızmet etedi. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sóylewin rawajlandırıw - bul balanıń jeke, aqılıy hám sociallıq rawajlanıwına tiykar bolatuǵın áhmiyetli pedagogikalıq process. Sóylew rawajlanıwındaǵı mashqalalardı saplastırıw ushın tómendegi baǵdarlar áhmiyetli:

• tárbiyashılardıń metodikalıq tayarlıǵın asırıw;

• shańaraq hám mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminiń tıǵız birge islesiwin jolǵa qoyıw;

• interaktiv oyın texnologiyaların keń qollanıw;

• logopediya shınıǵıwların sistemalastiriw.

Bul baǵdarlarda alıp barılǵan izbe-iz jumıslar arqalı balalarda sóylew belsendiligi, qarım-qatnas mádeniyatı hám dóretiwshilik pikirlew dárejesi sezilerli dárejede artadı. Demek, sóylewdiń rawajlanıwı - shaxs kamalına alıp barıwshı tiykarǵı basqısh.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3305-son qarori. – 2017-yil 30-sentabr.
2. Azizxo‘jayeva N.N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.* – Toshkent: TDPU, 2021.
3. To‘raqulova D. *Bolalar tilini rivojlantirish metodikasi.* – Toshkent, 2020.
4. Usmonova R., Yo‘ldosheva D. *Maktabgacha ta’lim psixologiyasi.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. Xaydarova O. *Maktabgacha ta’limda innovatsion metodlar.* – Toshkent, 2022.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MOTIVATSIYA VA O‘QISHGA QIZIQISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

S.N.Erimbetova - talaba
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinflarda ta’lim sifati, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi va motivatsiyasi, motivatsiya turlari, o‘quvchilarida o‘qishga qiziqishni oshirishning samarali usullari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: boshlang‘ich sinf, o‘quvchilar, qiziqish, motivatsiya, olimlar, rivojlanish**.**

Аннотация. В статье обсуждаются качество образования в начальных классах, интерес и мотивация учащихся к обучению, виды мотивации и эффективные методы повышения интереса учащихся к учебе.

Ключевые слова: начальная школа, учащиеся, интерес, мотивация, ученые, развитие.

Annotation: The article discusses the quality of education in primary grades, students' interest and motivation in learning, types of motivation, and effective ways to increase students' interest in learning.

Keywords: primary school, students, interest, motivation, scientists, development.

Mustaqil ta’lim tizimini rivojlantirish jarayonida boshlang‘ich sinflarda ta’lim sifati, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi va motivatsiyasi alohida e’tiborda turadi. Chunki inson shaxs sifatida shakllanishining dastlabki poydevori aynan shu davrda qo‘yiladi. Psixologlarning ta’kidlashicha, ta’lim jarayonida o‘quvchining ichki qiziqishi va bilim olishga bo‘lgan ehtiyoji qanchalik kuchli bo‘lsa, o‘quv faoliyatining natijalari ham shunchalik samarali bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf davri — 7–10 yosh oralig‘idagi bolalarning psixologik, intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda o‘quvchilarda bilim olish jarayonini o‘yin, ijobiy rag‘bat, ta’limiy topshiriqlar orqali qiziqarli qilish katta ahamiyat kasb etadi. Motivatsiya va qiziqishning psixologik omillarini chuqur o‘rganish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir [1, 55].

Psixologiyada “motivatsiya” tushunchasi shaxsning faoliyatini yo‘naltiruvchi, unga ma’lum maqsad sari intilishga undovchi ichki va tashqi omillar majmuasini bildiradi. Motivatsiya ikki turga bo‘linadi:

Ichki motivatsiya – o‘quvchining bilim olishdan zavqlanishi, qiziqishi va o‘z shaxsiy ehtiyojlari asosida o‘qishga intilishi.

Tashqi motivatsiya – baho, mukofot, ota-onaning yoki o‘qituvchining rag‘batlantirishi orqali shakllanadigan qiziqish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari odatda tashqi motivatsiya asosida faoliyat yuritadi. Shu bois ularda ichki motivatsiyani rivojlantirish uchun o‘qituvchi va ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi juda zarur [1,74]. Boshlang‘ich sinfda o‘quvchilarning motivatsiyasi quyidagi omillar orqali rivojlanadi:

1. O‘yin faoliyati – kichik yoshdagi bolalar uchun o‘yin asosiy psixologik ehtiyojdir. O‘yin orqali o‘quv topshiriqlarini bajarish bilim olish jarayonini qiziqarli qiladi.
2. Rag‘bat va baholash – o‘quvchilarning yutuqlarini e’tirof etish, ijobiy baho berish ularni yangi muvaffaqiyatlarga undaydi.
3. O‘qituvchining shaxsiyati – mehribon, talabchan va ijodkor o‘qituvchi bolalarda bilimga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otadi.
4. Oila muhiti – ota-onaning ta’lim jarayoniga qiziqishi, farzandini qo‘llab-quvvatlashi motivatsiyaning muhim manbai hisoblanadi.
5. Muloqot va ijtimoiylashuv – sinfdoshlar bilan do‘stona munosabat va hamkorlikda o‘qish bolalarda musobaqalashish hamda bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqni oshiradi.

Mashhur psixolog L.S. Vigotskiy bolalarning rivojlanishida “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasini ilgari surib, o‘quv jarayonida motivatsiya o‘quvchining imkoniyatlarini kengaytirishini ta’kidlagan. J.Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi esa bolalarda qiziqish, yangilikka intilish va mustaqil fikrlash orqali bilim egallash jarayonini tushuntiradi. O‘zbek psixologlari ham ushbu

masalaga alohida e’tibor qaratgan. Masalan, M.Davletshin boshlang‘ich ta’limda motivatsiyani kuchaytirish uchun o‘yin faoliyati va rag‘batlantirish usullarining muhimligini qayd etadi. Shuningdek, O.Musurmonova o‘quvchilarda ichki qiziqishni shakllantirishning pedagogik-psixologik yo‘llarini ko‘rsatib o‘tadi [3].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qishga qiziqishni oshirish uchun quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

- Darslarni interfaol metodlar asosida tashkil etish.
- O‘quv topshiriqlarini qiziqarli o‘yin shakliga keltirish.
- O‘quvchini kichik yutuqlari uchun ham maqtash va rag‘batlantirish.
- Darsda bolalarning mustaqil fikrlashiga imkon yaratish.
- Ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb etish.

Motivatsiya nafaqat ta’lim jarayonining samaradorligini ta’minlaydi, balki shaxsning ijtimoiylashuvi, o‘ziga ishonchi va kelajakdagi kasbiy yo‘nalishini belgilashda ham muhim rol o‘ynaydi. Boshlang‘ich sinfda hosil bo‘lgan qiziqish va ichki ehtiyojlar keyingi bosqichlarda o‘quv faoliyatining davomiyligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bugungi globallashuv davrida ta’lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish eng samarali usullardan biri hisoblanadi [2, 108]. Zamonaviy o‘qitish metodlari, elektron resurslar va multimedia vositalari bolalarda o‘quv jarayoniga qiziqishni yanada kuchaytiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yangilikka tez qiziqadigan, ko‘proq tasvir, rang, ovoz va o‘yin elementlari orqali bilimni o‘zlashtiradigan yosh toifasiga mansub. Shu bois dars jarayonida texnologiyalardan foydalanish ularning psixologik xususiyatlariga mos keladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qishga qiziqishni oshirish uchun axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari: **Ko‘rgazmalilik** – mavzuni rangli rasmlar, videolar va animatsiyalar yordamida tushuntirish**; Interfaollik** – o‘quvchilarni darsda faol ishtirok etishga jalb qilish; **O‘yin elementlari** – bolalarning tabiiy qiziqishidan kelib chiqib, bilim olish jarayonini qiziqarli qilish; **Mustaqil izlanish** – elektron darsliklar va onlayn topshiriqlar orqali bolalarda o‘z ustida ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish.

Psixolog L.S.Vigotskiy o‘z nazariyasida bolaning bilim olish jarayonida tashqi vositalardan foydalanish uning intellektual salohiyatini kengaytirishini ta’kidlagan. Shunday tashqi vositalardan biri axborot texnologiyalari bo‘lib, ular boshlang‘ich sinfda motivatsiyani kuchaytirishning samarali manbai sifatida xizmat qiladi. O‘zbek olimlari, jumladan, O.Musurmonova va A.Jalolovlar ham boshlang‘ich ta’limda AKTdan foydalanishning o‘quvchilarda ijodiy fikrlash, tezkor idrok va o‘qishga qiziqishni rivojlantirishini qayd etishadi [3].

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, elektron taqdimotlar, multimediali topshiriqlar, interaktiv doskalar va ta’limiy o‘yin dasturlari orqali tashkil etilgan darslar o‘quvchilarni faollashtiradi, ularda bilim olishga ijobiy ruhiy kayfiyat uyg‘otadi. Masalan, matematika fanida masalalarni animatsion shaklda yechish, ona tili darsida so‘z o‘yinlari dasturlaridan foydalanish, tabiatshunoslikda esa video lavhalar ko‘rsatish bolalarning idrokini kengaytiradi va qiziqishini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda boshlang‘ich sinf davrida motivatsiya va o‘qishga qiziqish shaxsning kelajakdagi rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu jarayonda o‘yin faoliyatidan foydalanish, rag‘batlantirish, ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi va o‘qituvchining shaxsiy namunasi muhim o‘rin tutadi. Motivatsiyaning ichki shaklini rivojlantirish esa bolalarda mustaqil fikrlashni, bilim olishdan zavqlanishni va kelajakda yuksak maqsadlarga intilish xususiyatlarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Musurmonova O. Boshlang‘ich ta’lim psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2015.
2. Xasanboeva O. Oila pedagogikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.
3. https://uz.m.wikipedia.org
4. kknews.uz
5. https://www.mayoclinic.org
6. healthychildren.org
7. https://cyberleninka.ru

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA PEDAGOGIK KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISHNING HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI

N.N.Eshmanova - katta o‘qituvchi
D.M.Tashpulatova - katta o‘qituvchi
CDPU

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich, ta’lim, konflikt, bartaraf etish, hamkorlik, ota-onalar, jamoa, mutaxassis.

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich ta’limda pedagogik konfliktlar va ularni bartaraf etishning nazariyasi, texnologiyasi hamda amaliyoti maslalariga asosiy e’tibor qaratildi e’tibor qaratildi Boshlang‘ich ta’limda pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning hamkorlik texnologiyasi masalalariga doir pedagogik konfliktologlarning asarlarida munosabat bildirib o‘tilgan. Ayni paytda, mazkur masala bo‘yicha o‘ziga xos texnologiya ishlab chiqilgan emas. shakllantirilga hamkorlik texnologiyasi tahliliga e’tibor qaratildi.

Keywords: Primary education, conflict, resolution, cooperation, parents, community, specialist.

Abstract: The article focuses on the theory, technology, and practice of pedagogical conflicts in primary education and their resolution. Particular attention is given to the issues of cooperative technology in addressing pedagogical conflicts in primary education, as reflected in the works of pedagogical conflictologists. At the same time, no specific technology has yet been developed on this issue. The analysis of the formation of cooperative technology has also been emphasized.

Ключевые слова: начальное образование, конфликт, разрешение, сотрудничество, родители, сообщество, специалист.

Аннотация: В статье рассматриваются теория, технология и практика педагогических конфликтов в начальном образовании и их разрешение. Особое внимание уделено вопросам технологии сотрудничества в решении педагогических конфликтов в начальной школе, что отражено в работах педагогических конфликтологов. В то же время следует отметить, что на сегодняшний день по данной проблеме еще не разработана специфическая технология. Также акцентировано внимание на анализе формирования технологии сотрудничества.

O‘zbekiston respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi PF-134-son “2022-2026 yillarda xalq ta’limimni rivojlantirish bo‘yicha Milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonida “ta’lim va tarbiya jarayoniga ota-onalarni faol ishtirok etishga jalb etish” vazifasi qo‘yilgan. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda ota-onalar bilan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun o‘quvchi voyaga yetayotgan oilaning imikoniyatlarini hisobga olgan holda metodik yondashish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Mamlakat aholisining yarmidan ko‘p qismini yoshlar tashkil qilishi, o‘sib borayotgan yosh avlodni jamiyatda mustaqil yashashga tayyorlash vazifasining dolzarbligi yoshlarni jamiyat hayotiga va oilaviy turmushga tayyorlash ishlarini jadallashtirishni talab etadi. Insonlarning o‘zaro munosabatlarida keskinliklarning o‘sib borayotganligi, zamonaviy ziddiyatlarning inson tafakkuri va ongiga ta’sir etishi orqali uning psixologik holatida salbiy va asabiy oqibatlarning vujudga kelishi, yosh oilalardagi ajrim holatlarning muntazam o‘sib borayotganligi, bolalar va o‘smirlardagi agressiya holatlarining vujudga kelayotganligi kabi muammolar talaba-yoshlarni oilaga tayyorlash vazifasini to‘laqonli olib borish talabini kun tartibiga qo‘yadi.

Darhaqiqat, oiladagi sog‘lom muhit, odamiylik, insonparvarlik munosabatlari farzandning ruhiy dunyosiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onaning o‘zaro yaxshi munosabati, mehribonligi, g‘amxo‘rligi oiladagi farzandlar munosabatlarini to‘g‘ri shakllantirishga yordam beradi. Ona qizida muloyimlik, shirinsuxanlik, qizlarga xos oriyat, uyatchanlik, ibo, iffat kabi fazilatlarni tarbiyalash bilan birga, unga uy-ro‘zg‘or yumushlarini o‘rgatish ham lozim. Ota o‘g‘lida to‘g‘ri so‘zlik, mehnatsevarlik, olijanoblik, fidoiylik, sahovatpeshalik kabi xislatlarni shakllantirishi bilan birga, uyda erkaklar bajaradigan barcha yumushlardan xabardor qilishi kerak.

Ayrim statistik ma’lumotlarga ko‘ra, bugungi intensiv turmush tarzini kechirayotgan oilalarda ideal siymoga yaqin ota haftasiga farzandlar tarbiyasi uchun atigi 1,5 soat, ona – 4–5 soat, ish bilan mashg‘ul deb qaraluvchi ota – 12 daqiqa, ona – 3 soat vaqtini ajratar ekan. Bundan ko‘rinib turibdiki, bu ajratilgan vaqt bolalarning barkamol shaxs sifatida qaror topishida yetarli emas [6].

Barkamol shaxsning shakllanishi subyektiv va obyektiv omillarga bog‘liq. Oilada har bir ota-ona bosh pedagog hisoblanadi. Ular farzandlarni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirishda asosiy rol o‘ynaydi. Bu borada esa har bir ota-ona yetarli bilim va tushunchaga ega bo‘lishi lozim.[1]

Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliklarni bartaraf etishda o‘qituvchi tomonidan ota-onalar bilan amalga oshiriladigan hamkorlikda ana shu yondashuvlarga tayanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda maktab jamoasining hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bunda har bir o‘qituvchi muayyan vazifani amalga oshiradi. Shu jihatdan quyidagilarga e’tibor bering:

Hamkorlik yo‘li har doim birga sa’y-harakat qilish yo‘li bo‘lib, tomonlar munosabatini yaqinlashtirishga yordam beradi.

Bunday yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda keng imkoniyatlarni beradi. Shu jihatdan maktab jamoasining hamkorligini tashkil etish uchun quyidagilar amalga oshiriladi:

1) Sinf rahbari boshchiligida pedagogik konfliktlarni bartaraf etuvchi maktab jamoasi vakillari ishtirokida guruh tuziladi;
2) guruh a’zolarining har birini vazifalari belgilab beriladi;
3) pedagogik konfliktlarni bartaraf etish mexanizmlari belgilab olinadi;
4) sinflar kesimida pedagogik, psixologik va sosiologik yondashuvlar asosida pedagogik konfliktlar bartaraf etiladi.

Mazkur metodika maktab jamoasi ishtirokida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda qulay imkoniyatlarni beradi.

Hamkorlik yo‘li har doim birga sa’y-harakat qilish yo‘li bo‘lib, tomonlar munosabatini yaqinlashtirishga yordam beradi.[1]

Bugungi kunda mamlakatimizda pedagogik konfliktlar muammolari bilan shug‘ullanuvchi professor-o‘qituvchilar tarkibi yuzaga keldi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish uchun bunday mutaxassislar bilan hamkorlik qilish ham muhim ahamiyatga ega. Albatta, mamlakatimiz hududlarida bevosita pedagogik konfliktlar bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar hali yetarli emas. Shu sababli bu borada bizningcha, texnika imkoniyatlariga tayangan holda ishlab chiqilgan “Masofaviy yordam” texnologiyasidan foydalanib turish tavsiya etiladi.:

Mazkur “Masofaviy yordam” texnologiyasi tavsifi quyidagilardan iborat:

1) maxsus kompyuterli dastur asosida boshlang‘ich ta’limda pedagogik konfliktlarni bartaraf etish bo‘yicha mutaxassislarning hamkorligiga asoslangan matnlar, savollar, mezonlar va topshiriqlar ishlab chiqilib, joylashtiriladi;
2) ushbu koampyuterli texnologiyaning ma’lumotlar bankida quyidagi ma’lumotlar o‘z ifodasini topadi:

a) M1- mazkur ma’lumotlar bankida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etish bo‘yicha mutaxassilarning bosma va ovozli tavsiyalari joylashtiriladi;

b) M2- bu ma’lumotilar bankiga boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigshan pedagogik konfliktlarni bartaraf etish bo‘yicha mutaxassilarning multimediali, tasvirli va elektron ma’lumotli metodikalari kiritiladi;

v) M3-ushbu ma’lumotlar bankida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga xos bo‘lgan pedagogik konfliktlarga doir turli roliklar mavmui joylashtiriladi;

g) M4- bu ma’lumotlar bankida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan bevosita treninglar o‘tkazish mexanizmlari joylashtiriladi; [2]

3) mazkur texnologiya asosida mutaxassislar TV yoki kompyuterli dastur asosida masofadan turib boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, sinf rahbarlari va pedagogik konfliktlarni bartaraf etuvchi

guruh bilan muloqot o‘tkazadi hamda masofadan turib bevosita boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda ishtirok etadi;

4) bu texnollogiyani umumiy o‘rta ta’lim maktablarining maxsus kompyuter sinflarida ham joylashtirilishi ham maqsadga muvofiq bo‘ladi, undan maktab jamoasi mustaqil foydalanadi va zaruriy hollarda masofadan turoib ushbu texnologiya vositasida mutaxasisilar bilan hamkorlik qiladi.

E’tibor berilsa. “Masofaviy yordam” kompyuterli texnollogiyasi foydalanish uchun qulay va oson mexanizmlarga asoslanadi. Kelgusida bu kabi texnologiyalarni takomillashtirib borish taqoza etiladi.

Mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda mutaxassislar bilan hamkorlik texnologiyalari majmuini yaratish dolzarb bo‘lib turibdi. [3]

Shunday qilib boshlang‘ich ta’limda pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning hamkorlik texnologiyasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, uning asoslarini oliy pedagogik ta’lim jarayonida o‘zlashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. E’tibor bering:

Mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda mutaxassislar bilan hamkorlik texnologiyalari majmuini yaratish dolzarb bo‘lib turibdi.

Shunday qilib boshlang‘ich ta’limda pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning hamkorlik texnologiyasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, uning asoslarini oliy pedagogik ta’lim jarayonida o‘zlashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. E’tibor bering:

Mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda mutaxassislar bilan hamkorlik texnologiyalari majmuini yaratish dolzarb bo‘lib turibdi.

Shunday qilib boshlang‘ich ta’limda pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning hamkorlik texnologiyasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, uning asoslarini oliy pedagogik ta’lim jarayonida o‘zlashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. E’tibor bering:

Mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda mutaxassislar bilan hamkorlik texnologiyalari majmuini yaratish dolzarb bo‘lib turibdi.

Shunday qilib boshlang‘ich ta’limda pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning hamkorlik texnologiyasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, uning asoslarini oliy pedagogik ta’lim jarayonida o‘zlashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. E’tibor bering:

Mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda mutaxassislar bilan hamkorlik texnologiyalari majmuini yaratish dolzarb bo‘lib turibdi.

Shunday qilib boshlang‘ich ta’limda pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning hamkorlik texnologiyasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, uning asoslarini oliy pedagogik ta’lim jarayonida o‘zlashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. E’tibor bering:

Mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda mutaxassislar bilan hamkorlik texnologiyalari majmuini yaratish dolzarb bo‘lib turibdi.

Shunday qilib boshlang‘ich ta’limda pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning hamkorlik texnologiyasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, uning asoslarini oliy pedagogik ta’lim jarayonida o‘zlashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. E’tibor bering: [4]

Xulosa qilib aytganda Mamlakatimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida uchraydigan pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda mutaxassislar bilan hamkorlik texnologiyalari majmuini yaratish dolzarb bo‘lib turibdi.

Shunday qilib boshlang‘ich ta’limda pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning hamkorlik texnologiyasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, uning asoslarini oliy pedagogik ta’lim jarayonida o‘zlashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston tarqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022
2. Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. –Toshkent, 2020
3. Bordovskaya N.,Rean A. Pedagogika. –SPb.:Piter. 2001.- s 176.
4. Bordovskaya N., Rean A. Pedagogika. Uchebnik dlya VUZov. – SPb.: “Piter” 2001. S 142-143. Qarang. Gessen S.I. Osnovы pedagogiki. –M.,1995
5. Jabborova O.M., Umarova Z. Boshlang‘ich ta’lim diagonostikasi. – Toshkent, 2023
6. X. Ibragimov., Sh. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2008. – 127–129 betlar.

BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHIDA INTERFAOL METODLARNING AHAMIYATI

G.K.Genjebaeva - assistent
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalarda nutq rivojlanishining psixologik-pedagogik asoslari va bu jarayonda interfaol metodlarning ahamiyati tahlil qilingan. Nutqning bola tafakkuri va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi o‘rni L.S.Vygotskiy, J.Piaje, A.N.Leontyev kabi olimlarning nazariyalari asosida ochib berilgan. Tadqiqotda interfaol metodlarning (rolli o‘yinlar, savol-javob zanjiri, aqliy hujum, konseptual xarita) qo‘llanishi maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim jarayonida bolalarning lug‘at boyligini kengaytirishi, grammatik jihatdan to‘g‘ri nutq qurish, ijodiy tafakkur va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishini ko‘rsatib bergan. Tajriba-sinov natijalari interfaol metodlardan foydalanilgan guruh o‘quvchilari nazorat guruhiga nisbatan yuqori natijalarga erishganini isbotladi. Maqola xulosalarida interfaol metodlarning nutq rivojlanishidagi pedagogik imkoniyatlari va ta’lim samaradorligini oshirishdagi roli asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: nutq rivojlanishi, maktabgacha ta’lim, interfaol metodlar, rolli o‘yinlar, aqliy hujum, muloqot, ijodiy tafakkur.

Аннотация. В данной статье анализируются психолого-педагогические основы развития речи у детей и значение интерактивных методов в этом процессе. Роль речи в формировании мышления и социальных компетенций ребенка раскрыта на основе теорий таких ученых, как Л.С.Выготский, Ж.Пиаже, А.Н.Леонтьев. Использование интерактивных методов (ролевые игры, цепочка вопросов и ответов, мозговой штурм, концептуальная карта) в процессе дошкольного и начального образования расширяет словарный запас детей, развивает грамматически правильную речь, творческое мышление и коммуникативные навыки. Результаты эксперимента доказали, что учащиеся группы с использованием интерактивных методов достигли более высоких результатов по сравнению с контрольной группой. В заключении статьи обоснованы педагогические возможности интерактивных методов в развитии речи и их роль в повышении эффективности обучения.

Ключевые слова: развитие речи, дошкольное образование, интерактивные методы, ролевые игры, мозговой штурм, общение, творческое мышление.

Abstract. This article analyzes the psychological and pedagogical foundations of speech development in children and the importance of interactive methods in this process. The role of speech in the formation of a child's thinking and social competencies is revealed on the basis of the theories of such scientists as L.S. Vygotsky, J. Piaget, A.N. Leontiev. The study showed that the use of interactive methods (role-playing games, question-and-answer chains, brainstorming, conceptual map) in the process of preschool and primary education expands children's vocabulary, develops grammatically correct speech, creative thinking and communication skills. The results of the experiment proved that the students of the group using interactive methods achieved higher results compared to the control group. The conclusions of the article substantiate the pedagogical possibilities of interactive methods in speech development and their role in increasing the effectiveness of education.

Keywords: speech development, preschool education, interactive methods, role-playing games, brainstorming, communication, creative thinking.

Nutq insonning asosiy kommunikativ vositasi bo‘lib, bolalik davrida shaxsiy rivojlanish, ijtimoiylashuv va kognitiv faoliyatning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Pedagogik-psixologik tadqiqotlarda (Vygotskiy, Piaget, Leontyev) nutqni rivojlantirish bolaning tafakkur va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishda hal qiluvchi omil sifatida ko‘riladi. Shu bois zamonaviy ta’limda interfaol metodlardan foydalanish nutq rivojlanishining samaradorligini ta’minlashda dolzarb hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar (PF-60, PQ-4307) bolalarning ijodiy tafakkurini, nutqiy madaniyatini va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu jarayonda an’anaviy metodlardan tashqari, interfaol metodlar — ya’ni, bola faol ishtirokchi bo‘lib, o‘quv jarayonida muloqot, hamkorlik va ijodiy fikrlashga undaladigan yondashuvlar — alohida ahamiyat kasb etadi. Biz bu tadqiqodimizda bolalarda nutq rivojlanishida interfaol metodlarning nazariy asoslari, qo‘llanilish shakllari va amaliy samaradorligini tahlil qilishni maqsad qilganmiz.

Nutq inson tafakkuri, muloqoti va shaxsiy rivojlanishining eng muhim vositasi sifatida qadimdan ilmiy izlanishlar markazida bo‘lib kelgan. Bolalik davrida nutqning shakllanishi va rivojlanishi shaxsning intellektual hamda ijtimoiy kamolotini belgilab beradi. Shu sababli zamonaviy pedagogika va psixologiya fanida bolalarda nutqni rivojlantirish masalasi alohida o‘rin tutadi. Tadqiqotchi va mutafakkirlar, xususan, L.S.Vygotskiy [1], Piaje [2], A.N.Leontyev[3]ning ilmiy merosida nutq bolaning tafakkuriy faoliyatini shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida izohlanadi. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi nazariyasida nutq ijtimoiy faoliyat bilan chambarchas bog‘liqligi, bolaning tengdoshlari va kattalar bilan muloqoti uning nutqiy rivojlanishini jadallashtirishi ta’kidlangan. Shunday ekan, ta’limiy jarayonda qo‘llaniladigan metodlar, xususan interfaol yondashuvlar bolaning nutqiy salohiyatini kuchaytiruvchi eng samarali pedagogik mexanizmlardan biridir.

Tadqiqot metodologiyasida pedagogik va psixologik yondashuvlar uyg‘unlashgan holda qo‘llanildi. Ilmiy adabiyotlar tahlili, kuzatuv, tajriba-sinov ishlari va statistik tahlil asosiy metodlar sifatida tanlandi. Maktabgacha ta’lim muassasalari va boshlang‘ich sinflarda olib borilgan kuzatuvlarda bolalar bilan interfaol mashg‘ulotlar tashkil etildi. Tajriba-sinov ishlari davomida ikki guruh shakllantirildi: nazorat guruhi va interfaol metodlar asosida ta’lim olgan tajriba guruhi. Tajriba guruhida “rolli o‘yinlar”, “aqliy hujum”, “savol-javob zanjiri” va “konseptual xarita” kabi metodlardan foydalanildi. Natijalar miqdoriy va sifat jihatdan qayta ishlanib, o‘quvchilarning lug‘at boyligi, muloqot faolligi, grammatik jihatdan to‘g‘ri nutq qurish va ijodiy tafakkur ko‘nikmalari solishtirildi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, interfaol metodlar bolalarning nutqiy rivojlanishini sezilarli darajada jadallashtiradi. Tajriba guruhi o‘quvchilarining lug‘at boyligi nazorat guruhiga nisbatan 25 foizga kengaydi. Guruhli mashg‘ulotlarda ishtirok etish faolligi 30 foizga ortdi, grammatik to‘g‘ri gap qurish ko‘nikmalari 22 foizga yaxshilandi, “aqliy hujum” mashg‘ulotlarida esa ijodiy fikrlar soni ikki baravar ko‘paydi. Bu natijalar interfaol metodlarning bolalar tafakkuri va nutqiy salohiyatiga bevosita ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.

Natijalarni xalqaro va milliy tajribalar bilan qiyoslash ham muhim. Masalan, Smith[4] hamda Brown[5] tadqiqotlarida interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi isbotlangan. O‘zbekistonlik olimalar N.G‘aybullayeva[6] va R.Berdimuratova[7] (2022) ham o‘z tadqiqotlarida rolli o‘yinlar, guruhli mashg‘ulotlar bolalarning nutqiy faolligini oshirishini tajribaviy asoslarda ko‘rsatib berganlar. Bu ilmiy natijalar Vygotskiyning nazariy qarashlarini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Interfaol metodlarning ahamiyati bir necha jihatdan ko‘rinadi. Birinchidan, ular bolalarda muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Rolli o‘yinlarda bola turli vaziyatlarni sahnalashtirib, nutqiy faolligini oshiradi, bu esa lug‘at boyligi va grammatik to‘g‘rilikka olib keladi. Ikkinchidan, interfaol metodlar ijodiy tafakkurni rag‘batlantiradi. “Aqliy hujum” yoki “klaster” mashg‘ulotlarida bola o‘z

fikrini mustaqil bayon qiladi, yangi so‘z va birikmalarni sinovdan o‘tkazadi. Uchinchidan, bunday metodlar ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Guruhli ishlarda bola boshqalarning fikrini tinglash, o‘z fikrini himoya qilish, muloqot madaniyatiga rioya etishni o‘rganadi. To‘rtinchidan, interfaol metodlar ta’lim jarayonini qiziqarli va motivatsion qiladi, bu esa bolalarda nutqiy rivojlanishga bo‘lgan ichki ehtiyojni kuchaytiradi.

Shu bilan birga, ayrim cheklovlarni ham nazardan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Interfaol metodlarni samarali qo‘llash uchun pedagogning yuqori metodik tayyorgarligi talab qilinadi. Katta guruhli mashg‘ulotlarda ularni to‘liq amalga oshirish qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Shu sababli kelgusida pedagoglarni interfaol metodlar bo‘yicha maxsus tayyorlash, metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, bolalarda nutq rivojlanishi ularning tafakkur, shaxsiy va ijtimoiy kamoloti uchun zarur shart bo‘lib, interfaol metodlardan foydalanish bu jarayonni jadallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Interfaol metodlar bolalarning lug‘atini boyitadi, grammatik to‘g‘ri nutq qurish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi, ijodiy tafakkur va muloqot madaniyatini rivojlantiradi. Shunday ekan, maktabgacha ta’lim muassasalari va boshlang‘ich sinf tizimida interfaol metodlardan keng foydalanish ta’lim sifatini oshirish va kelajak avlodning nutqiy hamda intellektual salohiyatini yuksaltirish uchun samarali vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. – М.: Педагогика, 1997. – 528 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
4. Smith A. Interactive teaching methods in early childhood education // Journal of Child Development Studies. – 2018. – Vol. 45, № 2. – P. 120–135.
5. Brown K. The role of play in language acquisition // Early Childhood Research Quarterly. – 2021. – Vol. 56. – P. 210–225.
6. Ғайбуллаева Н. Болаларда нутқ ривожлантиришда ролли ўйинларнинг ўрни // Ўзбекистон Миллий университети Илмий хабарлари. – 2020. – № 2(11). – Б. 75–82.
7. Бердимuratова Р. Интерфаол методларнинг таълим самарадорлигидаги аҳамияти // Педагогика ва психология журнали. – 2022. – Т. 4, № 3. – Б. 90–98.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA STRESSNI KAMAYTIRISHNING PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI

G.K.Genjebaeva - assistent
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda stressni kamaytirish muammosi psixologik yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Stressning maktabgacha yosh davrida uchrashi sabablari, uning bola ruhiy salomatligi va ijtimoiy moslashuvchanligiga ta’siri ilmiy adabiyotlar va tajriba natijalari asosida yoritilgan. Muallif kognitiv-behavioral yondashuv, emotsional qo‘llab-quvvatlash, o‘yin terapiyasi, art-terapiya va musiqa terapiyasi, relaksatsion mashqlar hamda oilaviy psixologik yordam usullarining samaradorligini tahlil qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, psixologik yondashuvlarning uyg‘un qo‘llanilishi bolalarda stress darajasini kamaytirish, ularning emotsional barqarorligini mustahkamlash va sog‘lom ijtimoiy muhitga moslashuvini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Maqola xulosalarida kompleks psixologik yordamning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, stress, psixologik yondashuvlar, kognitiv-behavioral terapiya, o‘yin terapiyasi, art-terapiya, musiqa terapiyasi, relaksatsiya, oilaviy psixologik yordam.

Аннотация. В данной статье проблема снижения стресса у детей дошкольного возраста анализируется на основе психологических подходов. На основе научной литературы и результатов экспериментов освещены причины возникновения стресса в дошкольном возрасте, его влияние на психическое здоровье и социальную адаптацию ребенка. Автор

анализирует эффективность когнитивно-поведенческого подхода, эмоциональной поддержки, игровой терапии, арт-терапии и музыкальной терапии, релаксационных упражнений и методов семейной психологической помощи. Результаты исследования показывают, что гармоничное применение психологических подходов служит важным фактором снижения уровня стресса у детей, укрепления их эмоциональной устойчивости и обеспечения адаптации к здоровой социальной среде. В заключении статьи обоснована важность комплексной психологической помощи.

Ключевые слова: дошкольный возраст, стресс, психологические подходы, когнитивно-поведенческая терапия, игровая терапия, арт-терапия, музыкальная терапия, релаксация, семейная психологическая помощь.

Abstract. This article analyzes the problem of reducing stress in preschool children based on psychological approaches. The causes of stress occurring in preschool age, its impact on the mental health and social adaptation of the child are highlighted based on the results of scientific literature and experiments. The author analyzes the effectiveness of the cognitive-behavioral approach, emotional support, game therapy, art therapy and music therapy, relaxation exercises, and methods of family psychological support. The results of the study show that the harmonious application of psychological approaches serves as an important factor in reducing the level of stress in children, strengthening their emotional stability, and ensuring their adaptation to a healthy social environment. The article's conclusions substantiate the importance of comprehensive psychological support.

Keywords: preschool age, stress, psychological approaches, cognitive-behavioral therapy, game therapy, art therapy, music therapy, relaxation, family psychological support.

Maktabgacha yosh davri inson hayotidagi eng mas’uliyatli, shu bilan birga eng sezgir bosqichlardan biridir. Bu davrda bola shaxsining asosiy jihatlari – xulq-atvori, nutqi, emotsional reaktsiyalari, ijtimoiy moslashuvchanligi shakllanadi. Psixologiya fanida ushbu davr “ta’sirchan davr” sifatida baholanadi [1], chunki bolalar tashqi ta’sirlarga, oilaviy va ijtimoiy muhitdagi o‘zgarishlarga juda tez sezgir bo‘ladilar. Ayniqsa, stress holatlari maktabgacha yoshdagi bolalarda tez-tez kuzatiladi va bu ularning psixik rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, ilmiy va amaliy psixologiyada stressni kamaytirishning samarali usullarini ishlab chiqish va tatbiq etish dolzarb masala sifatida qaraladi.

Stress – bu organizmning tashqi yoki ichki muhitdagi qiyin, noxush, xavfli yoki odatiy bo‘lmagan vaziyatlarga nisbatan ko‘rsatadigan psixofiziologik reaksiyasi bo‘lib, u bolalarda ham kattalardagi kabi uchraydi, biroq uning ko‘rinishlari, intensivligi va oqibatlari yosh davriga mos ravishda farqlanadi [2]. Maktabgacha yoshdagi bolalarda stress odatda yig‘lash, injiqlik qilish, jismoniy faoliyatni oshirish yoki aksincha susaytirish, uyqu buzilishi, ishtahaning pasayishi, tajovuzkorlik, qo‘rquv kabi belgilar orqali namoyon bo‘ladi. Bolalardagi stressning manbalari turlicha bo‘lishi mumkin: oiladagi kelishmovchiliklar, bog‘cha muhitiga moslashish, yangi tarbiyachi yoki guruhga o‘tish, o‘yinchoqlarni bo‘lishishdagi muammolar, ortiqcha talab va bosimlar, televizor va raqamli texnologiyalar orqali kelayotgan salbiy axborotlar. Shu sababli bolalarni stressdan himoya qilish va kamaytirish jarayonida psixologik yondashuvlar juda muhimdir.

Psixologiyada stressni kamaytirish bo‘yicha bir necha asosiy yondashuvlar mavjud: kognitiv-behavioral yondashuv, emotsional qo‘llab-quvvatlash yondashuvi, o‘yin terapiyasi yondashuvi, art-terapiya va musiqa terapiyasi yondashuvi, relaksatsion metodlar hamda oilaviy psixologik yordam yondashuvlari. Ushbu yondashuvlarning barchasi maktabgacha yoshdagi bolalarda stressni yengillashtirish, ularni o‘z his-tuyg‘ularini anglashga, nazorat qilishga va ijobiy yo‘naltirishga o‘rgatishga qaratilgan.

Birinchi navbatda, kognitiv-behavioral yondashuvni ko‘rib chiqamiz. Bu yondashuv bola fikrlash jarayonlarini va xulq-atvorini bog‘liq holda ko‘rib chiqadi [3]. Bolalarda stress ko‘pincha noto‘g‘ri idrok va xulosalar natijasida yuzaga keladi. Masalan, bola ota-onasi ishga ketishini “meni tashlab ketishyapti” deb qabul qilishi mumkin. Kognitiv yondashuv bu kabi noto‘g‘ri fikrlarni tuzatishga, ularga muqobil ijobiy tushuntirishlar berishga yo‘naltiriladi. Tarbiyachi yoki psixolog bolaga vaziyatni boshqa nuqtai nazardan ko‘rsatib, uni tinchlantiradi, “Ota-onang seni tashlab ketgani

yo‘q, ular ishga ketishdi, tez orada qaytib kelishadi” kabi tushuntirishlar orqali bola stressni yengib o‘tadi. Shu bilan birga, xulq-atvoriy mashqlar – nafas olish mashqlari, oddiy relaksatsiya mashqlari ham kognitiv-behavioral terapiyaning tarkibiy qismi sifatida qo‘llaniladi.

Ikkinchi yondashuv – emotsional qo‘llab-quvvatlash yondashuvi. Bola stressni yengishda eng avvalo yaqin kattalarning mehribonligi va qo‘llab-quvvatlashini his etishi zarur [4]. Psixologlar ko‘p hollarda maktabgacha yoshdagi bolalarga “emotsional xavfsizlik orolchalari”ni yaratishni tavsiya etadilar. Bunga ota-ona bilan bag‘riga bosish, mehribon so‘zlar aytish, tarbiyachi tomonidan qo‘llab-quvvatlovchi mimika va intonatsiyalar qo‘llash, bolaga “sen yolg‘iz emassan, biz seni sevamiz” degan ishonchni berish kiradi. Shunday emotsional qo‘llab-quvvatlash bolaning nerv tizimini tinchlantiradi, stressni kamaytiradi va unda o‘ziga ishonchni shakllantiradi.

Uchinchi yondashuv – o‘yin terapiyasi. O‘yin maktabgacha yoshdagi bolalar uchun asosiy faoliyat turi bo‘lib, ularning stressni yengishda ham eng samarali vosita hisoblanadi [5]. Psixologlar bolalar bilan stressli vaziyatlarni sahnalashtirish, qo‘g‘irchoqlar orqali turli vaziyatlarni jonlantirish, rolli o‘yinlar tashkil etish orqali ularga his-tuyg‘ularini chiqarib yuborish va yengillik topish imkonini beradilar. Masalan, bola qo‘rqayotgan bo‘lsa, qo‘g‘irchoq ham qo‘rqayotgan vaziyat yaratiladi va bola qo‘g‘irchoqqa qanday yordam berishini o‘ylab topadi. Bu orqali bola o‘z qo‘rquvini nazorat qilishni o‘rganadi. O‘yin terapiyasi stressni kamaytirishning eng tabiiy, bolaning yosh xususiyatlariga eng mos keladigan usuli hisoblanadi.

To‘rtinchi yondashuv – art-terapiya va musiqa terapiyasi. Bolalar ko‘pincha o‘z his-tuyg‘ularini so‘z orqali emas, balki ijodiy faoliyat orqali ifoda etishga moyil bo‘ladilar [6]. Shu sababli ular bilan rasm chizish, loydan shakl yasash, bo‘yoqlar bilan ishlash orqali ichki kechinmalarini tashqariga chiqarib yuborish imkoniyati yaratiladi. Psixologlar shuni ta’kidlashadiki, qizil ranglarni ko‘p ishlatgan bola asabiylashgan, yashil va ko‘k ranglarni tanlagan bola esa tinchlikka intilayotgan bo‘lishi mumkin. Musiqa terapiyasi esa maxsus tanlangan sokin, ohangdor kuylar orqali bolaning asab tizimini yumshatadi, yurak urishi va nafas olish ritmini normallashtiradi. Ayniqsa, xalq kuy-qo‘shiqlari, tabiat tovushlari asosidagi musiqalar bolalarga kuchli relaksatsion ta’sir ko‘rsatadi.

Beshinchi yondashuv – relaksatsion metodlar. Stress holatida bola tanasi zo‘riqadi, mushaklar qattiqlashadi, nafas olish tezlashadi. Shu sababli bolalarga sodda relaksatsiya mashqlarini o‘rgatish foydali hisoblanadi. Masalan, “shar puftirish”[7] mashqi: bola chuqur nafas olib, qo‘lidagi xayoliy sharni puftirayotganini tasavvur qiladi. Bu mashq mushaklarni bo‘shashtiradi, nafasni normallashtiradi va bolani tinchlantiradi. “Quyoncha uxlayapti” mashqi ham samarali: bola yumuq ko‘z bilan jim yotadi, o‘zini uyqudagi quyoncha sifatida tasavvur qiladi. Shu tariqa bolaning nerv tizimi bo‘shashadi.

Oltinchi yondashuv – oilaviy psixologik yordam. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalarning stress manbalari ko‘pincha oilaviy muhitdan kelib chiqadi [8]. Ota-onalar o‘z xatti-harakatlari, nutqi, bir-biriga bo‘lgan munosabati orqali bolaga kuchli emotsional ta’sir ko‘rsatadilar. Agar oilada doimiy mojarolar, keskin talablar mavjud bo‘lsa, bu bola ruhiyatida stressni kuchaytiradi. Shu sababli psixologlar ota-onalarga bolaga mehribonlik ko‘rsatish, sabr-toqatli bo‘lish, jazolash o‘rniga tushuntirish usullarini qo‘llash, stress manbalarini kamaytirish bo‘yicha maslahatlar beradilar. Shuningdek, oilaviy suhbatlar, qo‘shma o‘yinlar, sayrlar bolada ijobiy emotsional fond yaratadi.

Bu yondashuvlarning barchasi o‘zaro uyg‘unlashgan holda qo‘llanganda eng samarali natijalarni beradi. Misol uchun, bola stress holatida bo‘lsa, avvalo emotsional qo‘llab-quvvatlash berilishi, so‘ngra o‘yin terapiyasi orqali ichki kechinmalari ifoda etilishi, keyin esa relaksatsiya mashqlari yordamida tana zo‘riqishi bartaraf qilinishi mumkin. Shu tarzda kompleks yondashuv bolada stressni yengillashtiradi, uning psixik salomatligini mustahkamlaydi.

Ilmiy tadqiqotlar ham buni tasdiqlaydi. Masalan, amerikalik psixolog K.Brown olib borgan tadqiqotlarda art-terapiya va musiqa terapiyasidan muntazam foydalanilgan maktabgacha yoshdagi bolalarda stress darajasi 40 foizga kamaygani kuzatilgan. O‘zbekistonlik psixolog N. Qodirova esa o‘yin terapiyasi yordamida bog‘cha tarbiyalanuvchilarida tashvishlanish darajasi ancha pasayganini aniqlagan. Bu tadqiqotlar psixologik yondashuvlarning nazariy asoslari amaliyotda o‘z tasdig‘ini topayotganini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda stressni kamaytirish jarayoni murakkab, ammo hal qilinadigan vazifadir. Bu jarayon ilmiy asoslangan psixologik yondashuvlarni qo‘llashni talab qiladi. Kognitiv-behavioral yondashuv bolaning fikrlarini tuzatadi, emotsional qo‘llab-quvvatlash unga xavfsizlik hissini beradi, o‘yin terapiyasi his-tuyg‘ularini ifoda etishga yordam beradi, art-terapiya va musiqa terapiyasi ichki kechinmalarni tashqariga chiqaradi, relaksatsion mashqlar tanadagi zo‘riqishni kamaytiradi, oilaviy psixologik yordam esa bolaning asosiy ijtimoiy muhitini sog‘lomlashtiradi. Shunday qilib, psixologik yondashuvlarning uyg‘unligi maktabgacha yoshdagi bolalarda stressni samarali kamaytirish, ularni ruhiy jihatdan sog‘lom, barqaror va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantirish uchun eng muhim omillardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. – М.: Педагогика, 1997. – 528 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
4. Selye H. The Stress of Life. – New York: McGraw-Hill, 1978. – 324 p.
5. Beck A. T. Cognitive Therapy and the Emotional Disorders. – New York: International Universities Press, 1976. – 356 p.
6. Rogers C. On Becoming a Person. – Boston: Houghton Mifflin, 1961. – 420 p.
7. Landreth G. L. Play Therapy: The Art of the Relationship. – New York: Routledge, 2012. – 442 p.
8. Kramer E. Art as Therapy with Children. – Chicago: University of Chicago Press, 2001. – 248 p.
9. Jacobson E. Progressive Relaxation. – Chicago: University of Chicago Press, 1938. – 219 p.
10. Brown K. Stress management in preschool children: effects of art and music therapy // Early Childhood Research Quarterly. – 2020. – Vol. 35, № 2. – P. 112–129.
11. Smith A. Emotional support and resilience in preschoolers // Journal of Child Psychology. – 2019. – Vol. 48, № 3. – P. 210–225.
12. Қодирова Н. Мактабгача ёшдаги болаларда ўйин терапияси ёрдамида стрессни камайтириш // Психология ва педагогика журнали. – 2021. – № 4(2). – Б. 56–63.
13. Бердимуратова Р. Интерфаол методларнинг таълим самарадорлигидаги аҳамияти // Педагогика ва психология журнали. – 2022. – Т. 4, № 3. – Б. 90–98.

JISMONIY TARBIYA MASHG‘ULOTLARIDA SUN’IY INTELLEKT IMKONIYATLARINI QO‘LLASH

B.O.Genjemuratov - assistent o‘qituvchi
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashning imkoniyatlari va afzalliklari yoritilgan. Sun’iy intellekt sportchilarning tayyorgarlik jarayonlarini optimallashtirish, individual yondashuvni amalga oshirish, jarohatlarning oldini olish hamda mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkinligi tahlil qilingan.

Аннотация. В статье рассмотрены возможности и преимущества применения технологий искусственного интеллекта в процессе занятий физической культурой. Анализируется, как искусственный интеллект может оптимизировать подготовку спортсменов, обеспечить индивидуальный подход, предотвратить травмы и повысить эффективность тренировок.

Abstract. This article explores the opportunities and advantages of applying artificial intelligence technologies in physical education classes. It analyzes how AI can optimize athletes’ training processes, enable individualized approaches, prevent injuries, and increase the effectiveness of training.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, jismoniy tarbiya, sport, neyron tarmoq, virtual trener, individual yondashuv.

Ключевые слова: искусственный интеллект, физическая культура, спорт, нейронная сеть, виртуальный тренер, индивидуальный подход.

Keywords: artificial intelligence, physical education, sport, neural network, virtual coach, individualized approach.

Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari sog‘liqni saqlash, ta’lim, sanoat va sport sohalarida tobora keng qo‘llanilmoqda. Xususan, jismoniy tarbiya va sportda SI sportchilarning mashg‘ulot jarayonlarini yaxshilash, individual yondashuvni yo‘lga qo‘yish hamda jaraqatlarni oldini olishda katta ahamiyat kasb etadi.

Sun’iy intellekt mavzusini ko‘rib chiqishda, bu atamaning mohiyatini aniq tushunish kerak. Sun’iy intellekt - bu eng yangi progressiv rivojlanayotgan tizim, o‘ziga xos mexanizm bo‘lib, uning asosida o‘z-o‘zini o‘rganish va duch kelishi kerak bo‘lgan barcha omillarni eslab qolish jarayoni yotadi. Boshqacha aytganda, bu o‘sadigan, ma’lumotlarni o‘zlashtiradigan, bilimlar bilan oziqlanadigan va ularni kerakli talqinda bera oladigan, hosil qila oladigan, tasavvur qila oladigan va hokazo yaxlit organizmdir.

Stoyanov Ye. I. aytganidek, sport maqsadlari va vazifalari kundan kunga ko‘payib bormoqda, sportchilarning eng aniq va samarali tayyorgarligiga bo‘lgan ehtiyojlar ortib bormoqda. [1]. Ayniqsa, ushbu tayyorgarlikdagi kuchlar yosh avlod bilan bog‘liq sohalarga yo‘naltirilgan. Chunki, aynan yoshlar barcha yangiliklarni, yangi texnologiyalarni, innovatsion joriy etishlarni tezroq o‘zlashtiradi, bu esa katta yoshdagi aholiga ancha qiyin. Shuning uchun ham yosh avlodning to‘planish joyi bo‘lgan ta’lim muassasalarida ta’lim va tarbiya jarayonida aynan yangi texnologiyalarni qo‘llashga jiddiy e’tibor qaratish muhimdir. Zamonaviy talabaning bilim olishi oson va qiziqarli bo‘lishi uchun unga tushunarli tilda ma’lumot berish, qiziqarli usul va yondashuvlardan foydalanish zarur.

So‘nggi bir necha yil ichida murabbiylar "zamonaviy texnologiyalardan yordam so‘rab" faol murojaat qilishmoqda. Ushbu soha mutaxassislarining fikriga ko‘ra, AKTni joriy etish o‘yin avjida darhol qaror qabul qilishga, sport tadbirini tashkil etishni osonlashtirishga, sport tahlilini o‘tkazishga yordam beradi [6]. Sun’iy intellekt imkoniyatlaridan faol foydalaniladigan sportning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

Matchga tayyorgarlik - ijobiy kayfiyat, murabbiylik, jarohatlarni nazorat qilish va tahlil qilishni tashkil etish, o‘yinni rejalashtirishni tashkil etish;

O‘yinchilarni izlash va tanlash - samarali o‘ynash uchun ko‘rsatkichlarni aniqlash, iqtidorli o‘yinchilar va ishtirokchilarni tanlash;

O‘yin ichidagi faollik - murabbiylar tarkibi va hakamlar hay’atini tanlash;

Match tahlili - o‘yinning joriy tahlili, reaksiyalar, o‘yin tugagandan so‘ng tiklanish tadbirlarini o‘tkazish;

Jamoatchilik, OAV va media bilan ishlash - sport stavkalarini tashkil etish, sportni tijoratlashtirish, yangiliklar kontenti;

Ushbu yondashuvni mashg‘ulotlarda har bir talaba o‘zining barcha parametrlarini kiritadigan va tayyor mashqlar to‘plamini oladigan neyron tarmoq botidan foydalanish orqali amalga oshirish mumkin.

Neyrotarmoq mavzuga qarab foydalanuvchining berilgan savoliga har qanday javobni yaratishi mumkin. Masalan, siz sun’iy intellektni so‘rashingiz mumkin:

- basketbol savatiga to‘pni to‘g‘ri tashlash algoritmi;
- arqonga qanday qilib to‘g‘ri chiqish;
- uzunlikka sakrash texnikasi;
- voleybolda to‘rga tushmaslik uchun to‘p kiritish qanday amalga oshiriladi va h.k [2].

Talablar u yoki bu mashqning to‘g‘ri bajarilishidan tortib, u yoki bu sport turiga mos keladigan kiyim formasigacha bo‘lishi mumkin. Sun’iy intellektning imkoniyatlari cheksiz va ularni qanday qo‘llash aniq foydalanuvchiga bog‘liq bo‘ladi: jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini rejalashtirish,

mashqlar va yuklamalarni talabalarning qobiliyatlari va imkoniyatlariga qarab farqlash, mustaqil topshiriqlarni bajarish, uyda va darsdan tashqari vaqtlarda algoritmlarni ishlab chiqish.

Sun’iy intellekt jamiyatning kundalik hayotining bir qismiga aylanmoqda, bu endi noma’lum narsa emas, balki bugungi voqeligimizdir. Shuning uchun sun’iy intellekt imkoniyatlarini qo‘llash, neyron tarmoqlaridan foydalanish jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi [3]. Har qanday holatda ham, sun’iy intellekt jonli muloqot, o‘qituvchi-talaba aloqasi, mulohaza yuritish va algoritmlar va me’yorlar chegarasidan chiqish qobiliyatining o‘rnini bosmaydi, lekin shu bilan birga, batafsillik, farqlash, talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otishga yordam beradi. Sun’iy intellektning kelajagi bor, demak, biz zamonaviy texnologiyalar bilan hamnafas bo‘lishimiz, ularning imkoniyatlariga tayanishimiz, ularning funksional imkoniyatlaridan foydalanishimiz kerak. Shundagina mashg‘ulotlar samaradorligi oshadi, o‘quvchilarning qiziqishi ortadi, ko‘rsatkichlar yuqoriga ko‘tariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muxutdinov A. R., Danilova N. V. Iskusstvenniy intellekt v sporte // Nauka i obrazovaniye: novoye vremya. - 2023. - No 2 (31). - B. 76-79.
2. Konev M. A. Primeneniye informatsionnix texnologiy pri zanyatiyax sportom // Sovremennie naukoyemkiye texnologii. - 2013. - No 8-1. - b. 72.
3. Kasisi D. Primeneniye iskusstvennogo intellekta v sporte // In Situ. - 2024. - No 5. - b. 30-33.

KICHIK MAKTAB O‘QUVCHILARI KOMPETENTLIGINING INDIVIDUALLASHTIRILGAN TA’LIMDAGI O‘RNI

R.T.Gulmira – PhD, dotsent
K.A.Axmadova - magistr
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya Maqolada kichik maktab o‘quvchilarining kompetentligini shakllantirishda individuallashtirilgan ta’limning ahamiyati yoritilgan. Individuallashtirish jarayonida o‘quvchilarning qiziqishlari, imkoniyatlari va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish ularning bilim sifatini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash omili sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: kompetentlik, kichik maktab o‘quvchisi, individuallashtirilgan ta’lim, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, pedagogik jarayon.

Аннотация В статье подчеркивается значение индивидуализированного обучения в формировании компетентности младших школьников. Учет интересов, возможностей и личностных особенностей учащихся в процессе индивидуализации рассматривается как фактор повышения качества их знаний, развития самостоятельности мышления и поддержки творческой активности.

Ключевые слова: компетентность, младший школьник, индивидуализированное обучение, личностно-ориентированное обучение, педагогический процесс.

Annotation The article highlights the importance of individualized education in the formation of the competence of junior schoolchildren. Taking into account the interests, capabilities and personal characteristics of students in the process of individualization is interpreted as a factor in improving the quality of their knowledge, developing independent thinking and supporting creative activity.

Keywords: competence, junior schoolchild, individualized education, person-centered education, pedagogical process.

XXI asrda ta’lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarni kompetentli shaxs sifatida shakllantirishdir. Kompetentlik — bu nafaqat bilim, balki ularni amaliyotda qo‘llash, ijodiy fikrlash, muammolarni hal etish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish qobiliyatini anglatadi. Ayniqsa,

boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchining keyingi ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatlari uchun poydevor hisoblanadi. Shu sababli kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarida kompetentligini shakllantirishda ta’limning individuallashtirilgan shakllarini qo‘llash dolzarb masalalardan biridir.

Individuallashtirilgan ta’lim — bu har bir o‘quvchining qobiliyatlari, qiziqishlari, bilim darajasi va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishdir. Ushbu yondashuv ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning motivatsiyasini kuchaytirish va ularni mustaqil o‘qishga yo‘naltirish imkonini beradi[1, 3-b].

1. Kichik maktab o‘quvchilarining kompetentligini shakllantirish zarurati Boshlang‘ich ta’lim davrida bola dunyoqarashi, muloqot madaniyati va intellektual salohiyati tez rivojlanadi. Shu bois bu davrda o‘quvchilarning faqat bilim olishigagina emas, balki kompetentligini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish lozim. Kompetentligining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

Bilim kompetensiyasi – o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash.

Kommunikativ kompetensiya – fikrni erkin ifoda etish va muloqotda samarali ishtirok etish.

Axborot kompetensiyasi – zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash va kerakli ma’lumotlarni tahlil qilish.

Ijodkorlik kompetensiyasi – yangicha yondashuv, innovatsion g‘oya va ijodiy faoliyat[2, 603-b].

2. Individuallashtirilgan ta’limning mazmuni va afzalliklari

Individuallashtirish jarayonida o‘quvchi markaziy o‘rinda bo‘ladi. Pedagog dars jarayonida quyidagi tamoyillarga amal qiladi:

o‘quvchining individual imkoniyatlarini aniqlash va ularga mos topshiriqlar berish;

ta’lim jarayonini tabaqalashtirish;

o‘quv materialini turli darajalarda tushuntirish;

mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish.

Bu uslubning afzalligi shundaki, o‘quvchi o‘z qobiliyati darajasida rivojlanadi, bilim olish jarayoni unga qiziqarli bo‘ladi va natijada kompetentligini samarali shakllantirish imkoniyati yaratiladi[3, 68-b]..

3. Kompetentligini rivojlantirishda individuallashtirilgan metodlardan foydalanish Individuallashtirilgan ta’limda o‘qituvchi quyidagi metodlardan foydalanishi mumkin:

Loyiha usuli – kichik yoshdagi o‘quvchilarni amaliy faoliyatga jalb etish orqali ularning ijodiy va amaliy kompetentligini oshirish.

Differensial yondashuv – o‘quvchilarning bilim darajasiga mos vazifalar berish.

O‘yin texnologiyalari – qiziqish orqali ta’lim olishni ta’minlash.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari – o‘quvchilarda axborot savodxonligini shakllantirish.

4. Amaliy tajribalar

Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonini individuallashtirish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi, o‘ziga ishonch uyg‘otadi va bilimlarni ongli o‘zlashtirishga yordam beradi. Masalan, differensial topshiriqlar berilganda o‘quvchilar o‘z imkoniyatiga qarab faol ishtirok etadi. Bu esa kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirishga olib keladi[4].

Xulosa qilib aytganda Kichik maktab o‘quvchilari kompetentligining individuallashtirilgan ta’limdagi o‘rni juda muhimdir. Chunki bu yondashuv ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois boshlang‘ich ta’lim tizimida individuallashtirish tamoyillarini keng qo‘llash, metod va vositalarni yangilash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Г.Р. Тоджибоева, Бошлангич талим о'китувчиларининг касбий компетентлигини педагогическая диагностика асосида бахолаш: 8 компетенционная модель йондашуви // Межобразование и глобальные исследования. 2025. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-ta-lim-o-qituvchilarining-kasbiy-kompetentligini-pedagogik-diagnostika-asosida-baholash-8-kompetensiyali-model.

2. Тоджибоева, Гульмира Рифовна, Камила Ходжамбердиева и Луиза Бердиева. «Творческая и организационная модель профессиональной подготовки будущего учителя начальных классов». *Международный междисциплинарный исследовательский журнал «Galaxy»* 11.4 (2023): 603-606.
3. Klyueva N.V. Individualizatsiya v nachal’noy shkole: teoriya i praktika. – Moskva: Akademkniga, 2018.
4. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. – Paris: OECD Publishing, 2019.

KASBIY KOMPETENTLIK: PEDAGOG SHAXSINING RIVOJLANISHIDA ASOSIY OMIL

R.T.Gulmira – PhD, dotsent
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya Maqolada pedagog shaxsining kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayoni, uning mazmun-mohiyati, shakllanish bosqichlari va baholash mezonlari yoritilgan. Kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining farqlari tahlil qilinib, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda kasbiy kompetentlikning ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, kompetentlik, pedagog shaxsi, professionallik, baholash, ta’lim sifati.

Аннотация В статье рассматривается процесс формирования профессиональной компетентности педагогической личности, её содержание, этапы формирования и критерии оценки. Анализируются различия между понятиями «компетенция» и «компетентность», обосновывается значение профессиональной компетентности в повышении эффективности педагогической деятельности.

Ключевые слова: компетентность, компетентность, педагогическая личность, профессионализм, оценка, качество образования.

Abstract The article discusses the process of forming the professional competence of a pedagogical personality, its content, stages of formation and assessment criteria. The differences between the concepts of competence and competence are analyzed, and the importance of professional competence in increasing the effectiveness of pedagogical activity is substantiated.

Keywords: competence, competence, pedagogical personality, professionalism, assessment, quality of education.

Kirish Zamonaviy jamiyat ta’lim tizimi oldiga yuqori malakali, intiluvchan, raqobatbardosh, tashabbuskor, ma’naviy va jismoniy sog‘lom shaxslarni tarbiyalash vazifasini qo‘ymoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida ham “yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta’lim muassasalarida kompetentli ilmiy-pedagogik kadrlar zaxirasini yaratish” dolzarb masalalardan biri sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan, pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy masala hisoblanadi[1].

Kompetensiya va kompetentlik tushunchalari

“Kompetensiya” bilimlarning umumiyligi va ularning shaxsda mavjud bo‘lishini anglatadi. “Kompetentlik” esa — mavjud bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash darajasi sifatida talqin qilinadi. Shunday qilib, kompetensiya — nazariy bilimlar majmui bo‘lsa, kompetentlik — ularni real vaziyatda qo‘llash qobiliyatidir[2,529-b].

Kasbiy kompetentlikning asosiy turlari

Pedagog faoliyatida quyidagi kompetensiya turlari alohida ahamiyatga ega:

Maxsus pedagogik kompetensiya – zarur bilim va malakalarga ega bo‘lish, kasbiy darajani adekvat baholay olish.

Ijtimoiy pedagogik kompetensiya – samarali aloqa, hamkorlik va pedagogik madaniyat.

Shaxsiy pedagogik kompetensiya – vaqtni boshqarish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va stressga qarshi boshqaruv[3,223-b].

Shakllanish bosqichlari

Pedagogning kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayoni bosqichma-bosqich va doimiy amalga oshiriladi:

Maxsus ma’lumot olish.

Amaliy bilim va ko‘nikmalarni egallash.

Malaka oshirish kurslari va treninglar.

Kasbiy tajriba orttirish.

Professionallikka erishish.

Doimiy yangilanish va o‘z ustida ishlash.

Baholash mezonlari

Pedagog kompetentligini baholashda quyidagilarga e’tibor qaratiladi:

malaka darajasi va bilim ko‘rsatkichlari;

mehnat unumdorligi va sifat;

shaxsiy fazilatlar va o‘zini rivojlantirishga intilish;

qo‘shimcha ko‘nikmalar mavjudligi;

ta’lim natijalaridagi samaradorlik[4,28-b].

Baholash tizimi shaffof, muntazam va aniq mezonlarga asoslanishi zarur. Bu orqali pedagogning rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash va qo‘shimcha treninglar orqali takomillashtirish imkoniyati yaratiladi.

Kasbiy kompetentlik — pedagog shaxsining rivojlanishida asosiy omildir. U nafaqat bilimlar majmuini, balki ularni amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Kompetent pedagog o‘z ustida muntazam ishlaydigan, innovatsion yondashuvlarga ochiq, shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini doimiy rivojlantiradigan mutaxassisdir. Shu boisdan, ta’lim sifatini oshirishda pedagoglarning kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish doimiy ustuvor vazifa bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017–2021 yillarda Harakatlar strategiyasi.
2. Тожибоева, Гульмира Рифовна, and Зилолахон Умарова. "Проблема развития творческих способностей студентов в процессе обучения." *Science and innovation* 3.Special Issue 18 (2024): 529-532.
3. Г.Р. Тоджибоев Бошлангич талим о'китувчиларининг касбий компетентлигини педагогическая диагностика асосида бахолаш:
4. Компетенционная модель йондашуви // межобразование и глобальные исследования. 2025. №5. url: https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-ta-lim-o-qituvchilarining-kasbiy-kompetentligini-pedagogik-diagnostika-asosida-baholash-8-kompetensiyali-model (дата обращения: 21.09.2025).Shul’man, S., & Shul’man, K. (2019). *On the Power of Professional Reflection: Teacher Competency and Continuous Development*. Journal of Teacher Education, 70(3), 211–225.
5. Kern, J., & Schneider, B. (2020). *Competency-based teacher education and its impact on teacher performance*. International Journal of Educational Research, 99, 101512.

BASLAWISH BILIM BERIWDEGI ZAMANAGÓY TENDENCIYALAR: MASHQALALAR HÁM IMKANIYATLAR

Ilauatdinova Dilbar **-** assistent oqıtıwshı
“Mektepke shekemgi ham baslawish tálim” kafedrasi

Annotaciya Bul maqala baslawısh bilimlendiriw tarawında júzege kelip atırǵan zamanagóy tendenciyalardı úyreniwge baǵıshlanǵan. Házirgi kúnde bilimlendiriw procesinde innovaciyalıq texnologiyalar, interaktiv oqıtıw usılları hám sanlı resurslardan paydalanıw barǵan sayın keń tarqalmaqta. Sonday-aq, oqıwshılardıń individual qábiletlerin hám dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandırıwǵa baǵdarlanǵan pedagogikalıq qatnaslar tiykarǵı áhmiyetke iye bolmaqta. Maqalada

baslawısh bilim beriwde bilimlendiriwdiń mazmunı hám metodikasınıń jańalanıwı, oqıw procesin jekelestiriw hám de oyın hám joybar tiykarındaǵı oqıtıw usıllarınıń ornı tallanadı. Bul zamanagóy tendenciyalar pedagoglardıń kásiplik sheberligin arttırıw hám oqıwshılardıń bilim alıw procesin nátiyjeli shólkemlestiriwde áhmiyetli faktor sıpatında kórsetilgen.

Tayanısh túsinikler: Baslawısh tálim, Tendensiya, zamanagóy talaplar, Innovaciyalıq texnologiyalar, Individual jantasıw, Inkluziv tálim ata-analar hám jámiyetshilik penen birge islesiw

Аннотация Данная статья посвящена изучению современных тенденций, возникающих в сфере начального образования. В настоящее время в образовательном процессе все шире используются инновационные технологии, интерактивные методы обучения и цифровые ресурсы. Также приоритетное значение приобретают педагогические подходы, направленные на развитие индивидуальных способностей и творческого мышления учащихся. В статье анализируется обновление содержания и методики обучения в начальном образовании, роль индивидуализации учебного процесса, а также роли игровых и проектных методов обучения. Эти современные тенденции представлены как важный фактор повышения профессионального мастерства педагогов и эффективной организации учебного процесса учащихся.

ключевые слова: Начальное образование, Тенденции, современные требования, Инновационные технологии, Индивидуальный подход, Инклюзивное образование, сотрудничество с родителями и общественностью

Annotation This article is dedicated to the study of current trends in the field of primary education. Currently, innovative technologies, interactive teaching methods, and digital resources are increasingly being used in the educational process. Furthermore, pedagogical approaches aimed at developing students' individual abilities and creative thinking are gaining priority. The article analyzes the updated content and methods of teaching in primary education, the role of individualizing the educational process, as well as the role of game and project-based learning methods. These modern trends are presented as an important factor in improving the professional skills of teachers and effectively organizing the educational process for students.

Key words: Primary education, Trends, modern requirements, Innovative technologies, Individual approach, Inclusive education, cooperation with parents and the public

Bilimlendiriw oqıtıwshı hám oqıwshılardıń birgeliktegi iskerligi bolıp, usı proceste shaxstıń rawajlanıwı, onıń bilim alıwı hám tárbiyası da ámelge asadı. Sabaqlarda muǵallim óz bilim, kónlikpe hám uqıplılıǵın sabaqlar arqalı oqıwshılarǵa jetkeredi, oqıwshılar bolsa onı ózlestirip barıwı nátiyjesinde onnan paydalanıw qábiletine iye boladı. Úyreniw barısında oqıwshılar ózlestiriwdiń túrli kórinislerinen paydalanadı, yaǵnıy ózlestirilip atırǵan maǵlıwmatlardı qabıl etiw, qayta islew hám ámeliyatqa engiziwde ózine tán ózgesheliklerge súyenedi. Bilim beriw procesinde oqıtıwshı hám oqıwshılardıń sabaq waqtındaǵı birge islesiwi, oqıwshılardıń óz betinshe islewi, klasstan tısqarı jumıslar túrinde bilimlendiriw hám tárbiya máseleleri sheshiledi.

Bilimlendiriwdiń maqseti jámiyet talabına sáykes túrde qáliplesedi. Solay eken, tálim-tárbiya maqseti sáykes hám sáykes bolıwı kerek. Ilimiy ádebiyatlarda bilimlendiriwdiń maqseti imkaniyatlarınan tuwrı, anıq, orınlı paydalanıw kónlikpe hám uqıplıqların qáliplestiriw, logikalıq-dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandırıw, kommunikativ sawatlılıqtı arttırıw, milliy ideyanı sińdiriw, shıǵıslıq tárbiyanı qáliplestiriw, shaxstı ruwxıy bayıtıwdan ibarat ekenligi atap ótilgen. Bilimlendiriw maqseti tiykarında oqıwshılarda erkin pikirlew, awızeki hám jazba sawatlılıǵın arttırıw, logikalıq pikirlewdi rawajlandırıw arqalı olardıń sóylesiw mádeniyatı jetilistiriledi. Tárbiyalıq maqset tiykarında bolsa ruwxiy, ideyalıq, gózzallıq tárbiyası beriledi. Til úyreniw procesinde xalıqtıń mádeniy-ádep-ikramlılıq qádiriyatlarına jaqınlastırıw imkaniyatı payda boladı.

Zamanagóy bilimlendiriw sisteması jámiyet rawajlanıwınıń ajıralmas bólegi sıpatında turaqlı túrde ózgerip, jańalanıp barmaqta. Ásirese, baslawısh bilimlendiriw - shaxstıń dáslepki bilim hám kónlikpelerin qáliplestiriwshi áhmiyetli basqısh sıpatında itibar orayında turadı. Búgingi kúnde baslawısh bilimlendiriw tarawında bir qatar jańa tendenciyalar baqlanbaqta. Bul tendenciyalar

bilimlendiriwdiń mazmunı, metodları, texnologiyaları hám oqıtıwshınıń roline tikkeley tásir kórsetpekte.

1. Shaxsqa baǵdarlanǵan bilimlendiriw.

Búgingi baslawısh bilimlendiriwde eń áhmiyetli principlerden biri - bul shaxsqa baǵdarlanǵan qatnas bolıp esaplanadı. Hár bir oqıwshınıń individual ózgeshelikleri, qızıǵıwshılıqları, ózlestiriw dárejesi esapqa alınıp, sáykes metodika tańlanbaqta. Bul bolsa óz gezeginde balalardıń oqıwǵa bolǵan motivaciyasın arttıradı.

2. Sanlı texnologiyalardıń engiziliwi.

Málimleme texnologiyalarınıń jedel rawajlanıwı bilimlendiriw procesine de tereń kirip bardı. Baslawısh klasslar da interaktiv doskalar, planshetler, cifrlı resurslar (máselen, videosabaqlar, oyınlı qosımshalar) keń qollanılmaqta. Bul qurallar oqıwshılardı jedel tartıw, temanı túsiniwge járdem beriw hám sabaqlardı qızıqlı ótkeriw imkaniyatın beredi.

3. Kompetenciyaǵa jantasıw.

Dástúriy bilimge tiykarlanǵan qatnas ornına házirgi waqıtta kompetenciyaǵa baǵdarlanǵan bilimlendiriwge itibar artpaqta. Yaǵnıy, oqıwshılarda bilimdi qollanıw, mashqalanı sheshiw, qarım-qatnasqa kirisiw, málimlemeni izlew hám tallaw sıyaqlı kompetenciyalar qáliplestirilmekte. Bul bolsa jas áwladtı turmısqa jaqsıraq tayarlaydı.

4.Inklyuziv bilimlendiriwdiń rawajlanıwı.

Baslawısh bilimlendiriwde imkaniyatı sheklengen balalar menen islesiwge ayrıqsha itibar qaratılmaqta. Inklyuziv bilimlendiriw principleri tiykarında hár bir bala teń huqıqlı bilim alıwın támiyinlew maqsetinde pedagoglar arnawlı tayarlanbaqta, sáykes oqıw baǵdarlamaları islep shıǵılmaqta.

5. Ata-analar menen birge islesiwdi kúsheytiw.

Bilimlendiriw procesinde ata-analardıń qatnasıwı

Juwmaqlaw

Baslawısh bilimlendiriwde baqlanıp atırǵan zamanagóy tendenciyalar bilimlendiriwdiń sapasın arttırıw, balalardıń qızıǵıwshılığın kúsheytiw hám olardı turmısqa tayarlawda áhmiyetli rol atqarmaqta. Bul processte pedagoglardıń zamanagóy bilim hám kónlikpelerge iye bolıwı, bilimlendiriw mákemeleriniń texnikalıq jaqtan támiyinleniwi, ata-analardıń belsendiligi sıyaqlı faktorlar úlken áhmiyetke iye. Keleshekte bul tendenciyalardı tereń úyreniw hám ámeliyatqa nátiyjeli engiziw arqalı baslawısh bilimlendiriw sistemasın jaǵa basqıshqa alıp shıǵıw múmkin.

Baslawısh bilim beriwdegi zamanagóy tendenciyalar ózine tán imkaniyatlardı usınsa da, olar menen birge mashqalalardı da keltirip shıǵarmaqta. Bul mashqalalardı sheshiw ushın sistemalı qatnas, oqıtıwshılardı qayta tayarlaw, texnikalıq hám metodikalıq támiynattı kúsheytiw zárúr. Tek sonda ǵana zamanagóy baslawısh bilimlendiriw jámiet talaplarına juwap bere alatuǵın, dóretiwshi, erkin pikirleytuǵın áwladtı tárbiyalap bere aladı.

Házirgi kúnde bilimlendiriw procesinde interaktiv metodlar hám informaciyalıq texnologiyalardı oqiw procesinde qollanıwǵa bolgan qızıgıwshılıq kúnnen-kúnge artıp barmaqta. Bunıń sebeplerinen biri, usı waqıtqa shekem dástúriy bilim beriwde oqıwshılar tek tayar bilimlerdi iyelewge úyretilgen bolsa, zamanagóy texnologiyalardan paydalanıw bolsa olardı iyelep atırǵan bilimlerin ózleri izlep tabıw, óz betinshe úyreniw hám pikirlew, talqılaw, hátte juwmaqlawshı juwmaqlardı da ózleri keltirip shıǵarıwǵa úyretedi. Oqıtıwshı bul proceste shaxs rawajlanıwı, qáliplesiwi, bilim alıwı hám tárbiyalanıwına sharayat jaratadı hám sonıń menen bir qatarda basqarıwshılıq, baǵdarlawshılıq funkciyasın atqaradı. Búgingi kúnde bilim beriwde "Aqiliy hújim," "Pikirler hújimi," "Tarmaqlar" metodi, "Sinkveyn," "BBB," "Besinshisi artıqsha," "6x6x6," "Pikir-talas," "Rolli oyın," FSMU, "Kishi toparlarda islew," "Jumalaqlangan qar," "Zigzag," "Sońǵi sózdi men aytayın" sıyaqlı zamanagóy texnologiyalar qollanılmaqta

Sabaqlarda oyın-tapsırmalardı tákirarlaw yaki bekkemlew sabaqlarında paydalanılsa unamlı nátiyje beredi. Oyın-tapsırmanıń qaysı bir túrin tańlaw sabaqtıń túrine, klass oqıwshılarınıń oyın-tapsırmalardı orınlawǵa úyretilgenlik dárejesi, olardıń bilim dárejesi, óz betinshe dóretiwshilik islew imkaniyatları, úyrenilgenlerdi yadta tez tikley alıwı, dóretiwshiliktiń qay dárejede qálipleskenligine de baylanıslı bolıwı kerek.

Bilim beriwde oqıwshı shaxsın pikirlewge, basqalardıń pikirin ańlawǵa hám sol pikirdi awızeki hám jazba túrde sawatlı bayanlay alıwǵa úyretiw máselesine itibar qaratılǵan bolıp, erkin pikirleytuǵın, sóylew mádeniyatı rawajlanǵan sawatlı shaxstı kamalǵa keltiriw tiykarǵı orındı iyeleydi. Millettiń turmıs tárizi, mádeniy dóretiwshiligi onıń bay tariyxıy miyrası tiykarında úyreniledi.

Juwmaqlap aytqanda, búgingi kún oqıtıwshıdan aldıńǵı pedagogikalıq hám jańa málimleme texnologiyalarınan oqıw procesinde paydalanıwdı talap etpekte. Joqarıdaǵılardan kelip shiǵip, tájiriybelerimiz tiykarında sabaqlarda interaktiv metodlardı qollanıw arqalı tálim-tárbiya beriw jollarına baylanıslı pikirlerimizdi bayan etemiz. Ol oqıw sabaqlarınıń nátiyjeliligin arttırıwda kásipleslerimizge ámeliy járdem beredi, dep oylaymız. Sonday-aq, oqıwshılardı óz baǵdarın tańlaw hám erkin turmısqa tayarlıq kónlikpelerin qáliplestiriwdey juwapkershilikli wazıypanı orınlawda olardıń jaqın járdemshilerinen birine aylanadı. Tómende klasslar kesiminde ayırım temalar tiykarında oqıtıwdıń zamanagóy usılların engiziw boyınsha usınıslar beremiz. Siz onnan dóretiwshilik kózqaras penen paydalanasız hám birinshi prezidentimizdiń: "Hár bir qarıshı muqaddes bolgan ana jerimizge qarata perzentlerimizde maqtanish, sadıqlıq sezimlerin oyatıw ushın biz búgin ne islep atırmız, degen sorawǵa juwap izlep kóreyik"degen sózleri bar.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1.Abduqahhorova, N. (2019). *Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy ta’lim texnologiyalari*. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Islomov, D. (2021). *Boshlang‘ich sinflarda pedagogik innovatsiyalar va tendensiyalar*. Toshkent: Fan va ta’lim.
3. Karimova, M. (2020). *Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish*. Toshkent: Pedagogika.
4. Mirzaahmedov, S. (2018). *Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim va uning rivojlanish tendensiyalari*. Toshkent: Ta’lim nashriyoti.
5. Qodirov, J. (2022). *Boshlang‘ich maktablarda interaktiv ta’lim usullari*. Toshkent: Pedagogika.
6. Rahimova, L. (2020). *Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar va tendensiyalar*. Toshkent: Innovatsion ta’lim.
7. UNESCO (2015). *Boshlang‘ich ta’lim standartlari va rivojlanish tendensiyalari*. Paris: UNESCO nashriyoti.
8. World Bank Report (2019). *Global trends in early childhood education*. Washington, D.C.: World Bank Publications.
9. Jahon pedagogika jurnali (2023), “Boshlang‘ich ta’limda yangi tendensiyalar”, Toshkent, 1-son.
10. Saidov, A. (2021). *O‘quvchilarda ko‘nikmalarni shakllantirish va yangi ta’lim tendensiyalari*. Toshkent: Ta’lim nashriyoti.

BASLAWISH KLASS OQIWSHILARINDA KITAP QUMARLIQTI RAWAJLANDIRIW

Ilauatdinova Dilbar - assistent oqıtıwshı
Mektepke shekemgi hám baslawısh tálim kafedrası

Annotaciya Bul maqalada kitapqumarlıq mádeniyatınıń jámiyetlik turmıstaǵı ornı hám áhmiyeti sáwlelendirilgen. Kitapqumarlıq tek ǵana shaxstıń bilim hám oy-pikirin bayıtpaydı, al onıń ádep-ikramlılıq, ruwxıy jetilisiwinde de áhmiyetli rol atqaradı. Maqalada jas áwlad arasında kitap oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıqtı arttırıw, oqıw mádeniyatın qáliplestiriw jolları, sonday-aq, zamanagóy texnologiyalar ásirinde dástúriy kitapqumarlıqqa bolǵan itibardıń tómenlewi sıyaqlı mashqalalar da tallanǵan. Avtor kitapqumarlıq mádeniyatın rawajlandırıw boyınsha bir qatar usınıslardı alǵa qoyadı.

Tayanısh túsinikler: Kitapqumarlıq mádeniyat ruwxıylıq-aǵartıwshılıq, bilim alıw intellektual rawajlanıw, oqıw mádeniyatı, málimleme mádeniyatı, zamanagóy texnologiyalar, elektron kitaplar,dástúriy oqıw,oqıw motivaciyası,jas áwlad tárbiyası, dóretiwshilik pikirlew, shańaraq hám mekteptiń roli, kitap tanıtıw, málimleme ásiri, oqıw ádeti, zamanagóy oqıwshı, kritikalıq pikirlew

Аннотация В данной статье освещается роль и значение культуры чтения в общественной жизни. Чтение книг не только обогащает знания и мышление человека, но и играет важную роль в его нравственном и духовном развитии. В статье также анализируются такие проблемы, как повышение интереса к чтению среди молодого поколения, пути формирования культуры чтения, а также снижение внимания к традиционному чтению в эпоху современных технологий. Автор выдвигает ряд предложений по развитию культуры чтения.

Ключевые слова: Любовь к книгам, культура, духовность и просвещение, образование интеллектуальное развитие, культура чтения, информационная культура, современные технологии, электронные книги, традиционное чтение, мотивация к чтению, воспитание молодого поколения, творческое мышление, роль семьи и школы, презентация книг, информационный век, привычка к чтению, современный читатель, критическое мышление.

Annotation This article reflects the role and importance of reading culture in the life of society. Reading not only enriches a person's knowledge and thoughts but also plays an important role in their moral and spiritual development. The article also analyzes issues such as increasing interest in reading among the younger generation, ways to form a reading culture, as well as the decline in attention to traditional reading in the age of modern technologies. The author puts forward a number of proposals for the development of a culture of reading.

Key words: Love for books, culture, spirituality and enlightenment, education
intellectual development, reading culture, information culture, modern technologies, electronic books, traditional reading, reading motivation, educating the younger generation, creative thinking, the role of family and school, book presentation, information age, reading habit, modern reader, critical thinking.

Kitapqumarlıq mádeniyatı psixologiya hám pedagogika juwapkershiligindegi wazıypalardı birlestirgen halda balalar qálbin kórkemlik jaqtan izertleydi, balalıqtı kórkemlik aynasında hár tárepleme kórsetedi, anıǵıraǵı, balalar ruwxıy dúnyasınıń jetilisiwin hám sociallıq-ádep-ikramlılıq jaqtan qáliplesiwin kórkemlik jaqtan izertlep kórsetedi, sol tiykarda ilim hám kórkem óner óz-ara tutasqan hám sińisken kórkem óner ónimine aylanadı. Nátiyjede balalar ádebiyatı pedagogika hám psixologiyanıń ózine tán kórkem-ádep-ikramlılıq xrestomatiyasına aylanadı. Balalar ádebiyatınıń áne usı ózgesheligi jazıwshınıń aldına óz oqıwshısınıń jas ózgesheliklerin, ruwxıy dúnyasın, dárejesin hám qızıǵıwshılıqların názerde tutqan halda dóretiw wazıypasın keskin kórsetedi. Bul bolsa, óz gezeginde, balalarǵa arnap jazılatuǵın shıǵarmalardıń qaysı jastaǵı balaǵa arnalǵanlığın anıq belgilep alıwdı talap etedi. Jazıwshı óz shıǵarmasın kimge qaratıp jazıp atırǵanın aldın ala biliwi kerek,-dep jazǵan edi M.Gorkiy,-onday qılmaǵan jaǵdayda onıń kitabı oqıwshısız qaladı. Balalar jazıwshıları oqıwshılardıń jasına úlken itibar beriwi kerek. Eger usılay islenbese, ol kitap «adressiz» bolıp, úlkenlerge de, balalarǵa da kereksiz bolıp qaladı.» Bul talaptı orınlawda pedagogika hám psixologiya pánleri balalar jazıwshıları ushın qatań baǵdarlama bola aladı, sebebi bul pánler balalar hám olardıń ruwxıy dúnyası, tárbiyası menen shuǵıllanadı. Usı logikaǵa muwapıq balalardı jas ózgesheliklerine qaray úsh toparǵa bóliw dástúrge aylanǵan, bul olarǵa arnap kórkem shıǵarmalar jazıwda da durıs keledi:

1. Mektepke shekemgi tárbiya basqıshı: tuwılǵannan 6-7 jasqa shekem;
2. Kishi jastaǵı oqıwshılıq dáwiri: 6-7 jastan 11-12 jasqa shekem yaki músheldi toltırıwǵa shekem;
3. Óspirimlik dáwiri yaki orta hám úlken jastaǵı oqıwshılar basqıshı: 12-13 jastan 17-18 jasqa shekem.

Jámiyetimizde kitapqumarlıq máselesine qatnas hár qıylı dáwirlerde túrlishe bolǵan. Hár bir dáwirdiń óz talabınan kelip shıǵıp, kitapqumarlıq dárejesi belgilengen. Demek, hár qanday mámlekettiń kúsh-qúdireti óz puqaralarınıń sanalılığı menen belgilener eken, bunda álbette kitapqumarlıq máselesine ayrıqsha itibar berilgen. Búgingi kúnde «Oqıw mádeniyatı,» «Kitapqumarlıq mádeniyatı,» «Oqıw mádeniyatı» sıyaqlı atamalar menen qollanılıp kiyatırǵan sociallıq hádiyseler málimleme alıw mádeniyatınıń quramlıq bólimleri bolıp esaplanadı. «Mutolaa» sózi arabsha oqıw degen mániske iye bolsa da, búgingi kúnde ol kitap oqıwdan da keńirek túsinikti

ańlatpaqta. A.Umarovtıń pikirinshe: «Oqıw» mádeniyatı - sociallıq toparlar, birlespeler hám ayırım individlerdiń ulıwma maǵlıwmat alıwǵa baǵdarlanǵan process, minez-qulıq hám iskerlikleri mazmunı hám de strukturalıq sistemalarında júz beretuǵın ózgerisler jıyındısın kórsetiwshi bilimler, normalar, sociallıq hádiyseler hám basqa da atributlar. Sonıń menen birge, kitapqumarlıq mádeniyatın bilimlendiriw sistemaları arqalı arnawlı qáliplestiretuǵın, qánigelesken maǵlıwmattı insan ómiri dawamında hár qıylı derekler - kitaplar (kórkem, ilimiy, oqıw, enciklopediyalıq), ǵalaba xabar quralları (gazeta, jurnal, televideniye, radio hám sol sıyaqlılar), zamanagóy málimleme texnologiyaları (internet, elektron gazeta, jurnal, qollanba hám basqalar), sonday-aq, subiekt penen tikkeley baylanısqa kirisetuǵın shaxslar (shańaraq aǵzaları,) arqalı alınatuǵın hár qıylı baǵdar hám túrdegi ulıwma maǵlıwmattan ajıratıw zárúr boladı».

Professor E.I.Yoldoshev «Oqıw mádeniyatı» túsinigine tómendegishe sıpatlama beredi: «Oqıw mádeniyatı - júdá keń kólemli túsinik bolıp, kitapqa qızıǵıw hám onı súyiw, ádebiyat penen keńirek tanısıwdı, kitap hám onıń menen islew haqqında arnawlı bilimlerge iye bolıwdı, sonday-aq, kitaptan tolıq paydalanıwǵa járdem beretuǵın kónlikpe hám tájiriybege iye bolıwdı talap etedi. «Atap aytqanda, informaciya alıw mádeniyatı kórkem ádebiyattı durıs túsiniw, onnan estetikalıq zawıq alıw, sonday-aq, ilimiy ádebiyatlar, barlıq túrdegi resurslar menen islew, maǵlıwmat-bibliografiya hám barlıq túrdegi informaciya materiallarınan ózin qızıqtırǵan maǵlıwmatlardı izlep tabıw, sheksiz informaciya aǵımları arasınan kerekli, áhmiyetli maǵlıwmatlardı ala biliw, óz kásiplik tájiriybelerin arttırıwda paydalanıw, informaciya-kitapxana mákemesinen durıs paydalanıw jolların úyreniw de informaciya alıw mádeniyatı túsinigi sheńberine kiredi. Informaciya alıw mádeniyatın tolıq iyelegen shaxsqa bolsa kitapqumar atamasın qollanıw orınlı.

Safo Matchan: «Kitapqumarlıq - oqılǵan kitaplar sanı menen belgilenbeydi, al ol túsinip oqıw, yaǵnıy maqsetli oqıw bolıp tabıladı. Sonnan kelip shıǵıp aytıw múmkin, oqıwshınıń jazıwshı aytpaqshı bolǵan pikirdi qanshelli túsiniwin, yaǵnıy shıǵarma «tili»ne túsiniwin kitapqumarlıq mádeniyatı, talant dárejesi kórsetedi. Sol sebepli ádebiyatımız talantlı jazıwshılar menen birge talantlı kitapqumarlarǵa da bárqulla mútájlik sezedi.» Onıń pikirinshe kitapqumarlıq talant tuwma emes, al tárbiya quralında kamalǵa keledi. Kitapqumarlıq haqqında sóz bolǵanda, nemis oyshılı Gyoteniń tómendegi pikirin keltiriw orınlı: «Kitapqumarlıqqa úyreniw ushın qansha waqıt jumsalıwın adamlar túsinbeydi, oǵan men ómirimniń 80 jılın baǵıshladım, biraq ele úyrendim dep ayta almayman.»

Kitap insannıń eń jaqın hám sadıq dostı. Kitap oqıw adamlar ushın paydalı. Búgingi kúnde medicina ilimi bul máseleni densawlıqqa da tiyisli ekenligi haqqındaǵı máseleni kóterdi. Medicina wákilleri ALSGEYMER keselliginiń barǵan sayın «jasarıp baratırǵanı» (YAǵnıy bul kesellik tek ǵana kekselerde emes, al jaslarda da baqlanıp atırǵanı) haqqındaǵı pikirlerdi bildirmekte hám bul kesellikke qarsı sharalardan biri sıpatında kitap oqıw, miydi isletetuǵın jumıs túrleri menen shuǵıllanıw kerek ekenligi haqqındaǵı pikirlerdi alǵa qoymaqta. Yaǵnıy olardıń túsindiriwinshe, kitaptı dıqqat penen, oylap, pikirlep oqıw menen turaqlı shuǵıllanıw nátiyjesinde qartayǵanda da insan aqılı óziniń tazalığın saqlaydı eken. Álbette, kitap oqıp, pikir júrgiziwden góre, qolına pultti alıp, televizor kóriw yamasa noutbuk ashıp, virtual reallıqqa kirip ketiw ańsat emes. Biraq, ilimpazlar bunıń zıyanların da, kitap oqıwdıń paydaların da jarıtıp bermekte.

Adamlardı shártli túrde ekige ajıratıw múmkin: kitap oqıytuǵın hám kitap oqımaytuǵın. Kitap oqıǵan insan bilimli, dúnyaqarası keń boladı, sózdi tańlap sóyleydi, oqıwdan alǵan juwmaqları tiykarında óz ústinde isleydi. Jámiyette kitap oqıytuǵın adamlardıń kópligi ulıwma intellekttiń joqarı ekenligin bildiredi. Yaǵnıy kitapqumarlıq - jámiyet dárejesiniń basım ólshemi. Adamlar qansha bilimli bolsa, sonsha kóp kitap oqıladı hám sol mámleket rawajlanadı.

Juwmaqlap aytqanda, mámleket rawajlanıwdı kitapqumar jaslardı kóbeytiwdi qáler eken, hár eki kategoriyadaǵı jaslarǵa da birdey itibar beriw zárúr. Kitapqumarlar ushın saylandı kitaplar, xoshametlewler, qolaylı kitapxanalar kerek bolsa, kitap oqıwǵa kóp waqıt ajıratpaytuǵın jaslardı kitapqumarlıqqa tartıw ushın túrli úgit-násiyatlawlar, tańlawlar hám olarǵa tanıs bolǵan sociallıq tarmaqlardaǵı elektron, audio kitaplardı kóbeytiw kerek. Kitap forması, túri qansha kóp bolsa, oqıw haqqında qansha kóp sóz etilse, sonda ǵana gózlengen maqsetke erisiw múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1.Abduqahhorova, N. (2019). *Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy ta’lim texnologiyalari*. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Islomov, D. (2021). *Boshlang‘ich sinflarda pedagogik innovatsiyalar va tendensiyalar*. Toshkent: Fan va ta’lim.
3. Karimova, M. (2020). *Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish*. Toshkent: Pedagogika.
4. Mirzaahmedov, S. (2018). *Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim va uning rivojlanish tendensiyalari*. Toshkent: Ta’lim nashriyoti.
5. Qodirov, J. (2022). *Boshlang‘ich maktablarda interaktiv ta’lim usullari*. Toshkent: Pedagogika.
6. Rahimova, L. (2020). *Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar va tendensiyalar*. Toshkent: Innovatsion ta’lim.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA INFORMATIKA FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Izetaeva Gulbaxar Keunimjaevna
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent, Dasturiy injiniring kafedrasi mudiri, Innovatsion texnologiyalar universiteti
Muxiyatdinova Gulparshin Kayratdin qizi
tayanch doktorant, Nukus davlat pedagogika institute

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga informatika fanini o‘qitishning ahamiyati, maqsad va vazifalari hamda zamonaviy metodlari yoritilgan. Tadqiqot davomida O‘zbekidtobdagi mavjud darsliklar va metodik qo’llanmalar tahlil qilinib, informatika darslarida qo‘llaniladigan innovatsion usullar - o‘yin texnologiyalari, multimedia, interaktiv mashqlar va mobil ilovalarning samaradorligi asoslab berilgan. Shuningdek, informatika darslarini tashkil etishda duch kelinadigan muammolar (texnik jihozlarning yetishmasligi, metodik qo‘llanmalar tez eskirishi, o‘qituvchilarning malaka darajasi) ko‘rsatilib, ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar berilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda informatika fanini o‘qitishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va o‘qishga qiziqishini kuchaytirishda samarali omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: informatika, boshlang‘ich ta’lim, innovatsion metodlar, raqamli savodxonlik, o‘yin texnologiyalari.

Аннотация: В данной статье раскрывается значение, цели и задачи преподавания информатики учащимся начальных классов, а также современные методы обучения. В ходе исследования были проанализированы существующие в Узбекистане учебники и методические пособия, обоснована эффективность инновационных подходов — игровых технологий, мультимедиа, интерактивных заданий и мобильных приложений. Также рассмотрены проблемы, возникающие при организации уроков информатики (недостаток технического оснащения, быстрое устаревание методических материалов, уровень квалификации учителей), и предложены практические рекомендации по их решению.

Результаты исследования показывают, что использование инновационных подходов при преподавании информатики в начальных классах способствует развитию логического мышления, повышению цифровой грамотности и формированию устойчивого интереса к обучению.

Ключевые слова: информатика, начальное образование, инновационные методы, цифровая грамотность, игровые технологии.

Abstract: This article explores the importance, goals, and objectives of teaching computer science to primary school students, as well as modern teaching methods. During the research, existing Uzbek textbooks and methodological guides were analyzed, and the effectiveness of innovative approaches such as game-based learning, multimedia, interactive exercises, and mobile applications

was substantiated. In addition, common challenges in organizing computer science lessons (lack of technical resources, rapid obsolescence of teaching materials, insufficient teacher training) were identified, and practical recommendations for overcoming them were proposed.

The results of the study show that the use of innovative approaches in teaching computer science in primary schools effectively develops logical thinking, increases digital literacy, and strengthens students’ motivation to learn.
Keywords: computer science, primary education, innovative methods, digital literacy, game-based learning.

Kirish

XXI asrda raqamli savodxonlik har bir inson uchun zarur ko‘nikmalardan biri hisoblanadi. Shu boisdan ham O‘zbekistonda ta’lim tizimida axborot texnologiyalarini erta bosqichda o‘qitishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2023-yildan boshlab umumta’lim maktablarining 1-sinflarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fani joriy etildi[6]. Boshlang‘ich sinflarda informatika darslarini tashkil etishning asosiy maqsadi — o‘quvchilarda axborot madaniyati, mantiqiy fikrlash, algoritmik tafakkur va kompyuter savodxonligini shakllantirishdir. Shu bilan birga, bu jarayonning nazariy asoslari ham mavjud bo‘lib, ular metodika fanining turli yo‘nalishlarida keng o‘rganilgan[1,34].

Boshlang‘ich sinflarda informatika fanini o‘qitishning vazifalari quyidagilardan iborat: o‘quvchilarda kompyuter va axborot vositalaridan foydalanish madaniyatini shakllantirish; mantiqiy fikrlashni rivojlantirish; axborot xavfsizligi haqida dastlabki tushunchalarni berish; raqamli texnologiyalar yordamida ijodiy faoliyatga yo‘naltirish [1]. Informatika nafaqat texnik bilimlar, balki o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va muammolarni yechish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi[3,40].

O‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olib, informatika darslarida ko‘proq interaktiv va o‘yin texnologiyalaridan foydalanish samarali hisoblanadi. Bular qatoriga: o‘yin metodlari, multimedia taqdimotlari, interaktiv mashqlar, kompyuter dasturlari va mobil ilovalar kiradi. Masalan, Scratch dasturi orqali oddiy animatsiyalar tuzish, qiziqarli topshiriqlarni bajarish o‘quvchilarning algoritmik tafakkurini rivojlantiradi [2,56]. Multimedia vositalarining dars jarayonida o‘quvchilarning qiziqishini sezilarli darajada oshirishini isbotlagan[4,15].

Amaliyotda uchraydigan asosiy muammolar: texnik jihozlarning yetarli emasligi; internet tezligining pastligi; o‘qituvchilarning zamonaviy dasturiy vositalar bo‘yicha tayyorgarligi yetarli emasligi; darslik va metodik qo‘llanmalarning tez eskirishi. Shu bois, doimiy ravishda yangi darsliklar yaratish va o‘qituvchilarni malaka oshirish kurslariga jalb qilish zarur [5,21-23].

Boshlang‘ich sinflarda informatika fanini o‘qitishda quyidagi amaliy metodlar samarali hisoblanadi:

- Algoritmik tafakkurni rivojlantirish uchun "yo‘l topish" yoki “Robotni boshqarish” o‘yinlari [1,34];

O‘quvchilar o‘yin davomida harakatlar ketma-ketligini (algoritmni) o‘zlari tuzadilar. Bu o‘yinning afzalligi shundaki, o‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi, kichik yoshdagi bolalar uchun tabiiy o‘rganish usuli hisoblanadi.

- Scratch dasturida animatsiya yaratish [2,58];

Scratch — bolalar uchun mo‘ljallangan dasturlash muhiti. O‘quvchilar bloklarni joylashtirib, animatsiyalar yoki o‘yinlar yaratadilar. Masalan, “Mushuk yugurmoqda” animatsiyasini yaratish orqali ularni algoritmik fikrlashga o‘rgatish.

- Multimedia vositalaridan foydalanish [4,17];

Multimedia vositalari (prezentatsiyalar, videolar, animatsiyalar) orqali mavzularni ko‘rgazmali tushuntirish. Masalan, “Kompyuter qurilmalari” mavzusida kompyuter qismlarini video orqali ko‘rsatish. Bu o‘quvchilarda vizual idrokni kuchaytiradi, darsni interaktiv va zamonaviy qiladi, murakkab tushunchalarni soddalashtirib tushuntirish imkonini beradi.

- Mobil ilovalar yordamida interaktiv test o‘tkazish [5,22];

“Kahoot”, “Quizizz”, “Mentimeter” kabi ilovalar orqali dars jarayonida testlar o‘tkazish, so‘rovlar tashkil etish. Masalan, dars oxirida “Qaysi qurilma axborotni chiqaradi?” degan testni telefon yoki planshet orqali bajarish.

Toshkent shahridagi 23-maktabda olib borilgan tajriba darslarida o‘quvchilarga algoritmik tafakkur elementlari o‘yin orqali tushuntirilganida, sinfning 80 foizi mavzuni tezroq o‘zlashtirgani kuzatildi. Bu o‘yinli yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, multimedia vositalaridan foydalanilgan darslarda o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi oshgani kuzatilgan[4,15-18],[6].

Xulosa Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga informatika fanini o‘qitish — zamon talabi. Bu nafaqat o‘quvchilarda kompyuter savodxonligini shakllantiradi, balki ularning mustaqil fikrlashini, muammoli vaziyatlarda yechim topish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Innovatsion metodlardan foydalanish darslarni qiziqarli va samarali qiladi. Kelgusida informatika ta’limini yanada rivojlantirish uchun xalqaro tajriba va ilg‘or metodlarni o‘quv jarayoniga tatbiq etish zarur. Shu boisdan:

1.Darslik va metodik qo‘llanmalarni muntazam yangilash;
2.O‘qituvchilar uchun doimiy treninglar tashkil etish;
3.Maktablarda texnik bazani kuchaytirish;
4. Axborot xavfsizligi madaniyatini erta shakllantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov A. A., Umarova G. U. Boshlang‘ich ta’limda informatika elementlarini o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2016.
2. Mamarajabov M. E., Toshtemirov D. E., Yuldashev O. A. Informatika o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2024.
3. Madjidov R. R. Informatika fanini o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2020.
4. Kayumova N. A. Boshlang‘ich ta’limda informatika va axborot texnologiyalarining o‘rni, ahamiyati va tamoyillari. 2021.
5. Toshboyeva F. T. Maktablarda informatika fanini o‘qitishning zamonaviy metodlari. 2022.
6. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. 1-sinflarda informatika fanining joriy etilishi haqida qaror. 2023.

BOSHLANG‘ISH SINF YOSHIDAGI BOLALARNING RIVOJLANISHI VA SHU YOSHDA TEZKOR QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARINING QISQA TAVSIFLARI

Joldasbayev Paraxat Muratbayevich
Innovatsion texnologiyalar universiteti docent v.v.b

Annotatsiya. Ushbu maqolada 12-15 yoshdagi bolalarning organizmi, markaziy asab tizmidagi irradiyatsiya jarayonlari, sportdagi tayyorgarligi, tezkorlik qobiliyatlari haqida ma’lumot berilgan**.**

Аннотацыя. В статье представлены сведения об организме детей 12-15 лет, процессах иррадиации в центральной нервной системе, спортивной подготовке и скоростных способностях.

Kalit so‘zlar:12-15 yoshdagi bolalar, tezkorlik qobiliyatlari, kuch va chidamlilik, diqqatni mujassamlashtirish, sport tayyorgarligi.

Ключевые слова: дети 12-15 лет, скоростные навыки, сила и выносливость, концентрация внимания, спортивная подготовка.

12-15 yoshdagi bolalar, organizmining funktsional jihatdan bir muncha barqaror emasligi va nisbatan oson jarohatlanishi bilan tavsiflanadi. Bu, ushbu yoshdagi bolalar, bolalikdan yoshlik davriga o‘tish bilan bog‘liq bo`lgan murakkab ichki qayta qurilishlarga uchrashi bilan tushuntiriladi. Tashqi tomondan, ushbu qayta qurilishlar bo`yiga keskin o`sishda, harakatlar koordinatsiyasini

qandaydir buzilishida, tez toliqishida, xarakateridagi muvozanatning o`zgarishi va yangi qirralarini namoyon bo`lishida ko`rinadi.

12-15 yoshda bolalarda mushaklarning funktsional yetilishi tugallanadi va mushak kuchining tezkor rivojlanish jarayoni boshlanadi. Markaziy asab tizimida irradiyatsiya jarayoni kuchsizlanadi va tabaqalashtirish qobiliyati kuchayadi. Harakat ko`nikmalarining avtomatizmining boshlanishi kuzatiladi, bu, murakab taktik harakatlarni keyinchalik o`rganish uchun muhim ahamiyatga ega, chunki o`yinchilar bajaradigan usullarini o`ylashdan xolis bo`ladi va taktik vazifalarni yechishga o`tadilar.

12-15 yashar bolalarda harakat va vegetativ funktsiyalarning muvofiqligi hali o`zining takomillashuviga erishmagan bo`ladi. Shuning uchun, chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar va kuchni rivojlantirishga qaratilgan statik mashqlar o`smirlaga tavisya qilinmaydi. Lekin, ularning organizmi tezkor xarakterdagi mashqlarda katta yutuqlarga tayyor bo`ladi.

Sport tayyorgarligi nuqtai nazaridan, 12-15 yosh hal qiluvchi hisoblanadi. Aynan shu yoshda, tezkorlik, kuch, epchillikning eng katta o`sishi sodir bo`ladi. Ushbu sifatlarni maxsus rivojlantirish, o`quv-trenirovka jarayonining asosiy mazmuni bo`lishi kerak. Asosiy e`tibor chaqqonlik va epchillikni rivojlantirishga va ayniqsa, reaksiyaning tezkorligiga qaratilishi zarur.

Tezkorlikka qaratilgan mashqlarni, eng yaxshisi dam olishning yetarlicha pauzalari bilan o`tkazish kerak. Yuklamani, to`p bilan mashqlarni, o`yin xarakteridagi mashqlarni qo`llash orqali shug`ullanuvchilar uchun sezilmagan holda oshirish kerak.

Kuch va chidamlilikni maqsadga yo`naltirilgan rivojlantirish, asosan, epchillik va tezkorlikni rivojlantirish bilan birga kuch va kombinatsiyalangan mashqlar shaklida o`tkaziladi.

Tezkor qobiliyatlar, ma`lum bir harakatlarni bajarish jarayonida konkret harakat faoliyati sharoitidagina rivojlanadi. Mos ravishdagi mashqlarning asosiy belgisi – gavda va uning qismlarini fazoda harakatlanishining yuqori tezkorligiga erishishga yo`naltirilganligi hisoblanadi. Tezkorlikning har qanday namoyon bo`lishi harakatlar texnikasiga bog`liq va koordinatsion qobiliyatlar bilan belgilanadi.

Shuning uchun, tezkor qobiliyatlar harakat malakalari va ko`nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish bilan birgalikda rivojlantirilishi kerak. Harakat tezkorligini ortishi bilan uni nazorat qilish og`irlashadi. Shu tufayli, tezkor mashqlarni dam olish bilan navbatlashtirish yoki ularni maksimal tezkorlikka erishilgan paytda, hamda tezkorlik bilan xatolar bartaraf qilinmagan paytda ushbu mashg`ulotda butunlay to`xtatish kabi metodik talabga rioya qilish majburiy hisoblanadi.

Diqqatni mujassamlashtirish, tezkorlik imkoniyatlarini kerakli momentda mobilizatsiya qilish uchun yoki xattoki mashqni bajarishning oxirigacha tezkorlik qo`llab turish uchun irodaviy kuchlanishlar ham zarur.

Shuning uchun, tezkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishni maqsadga intilish, tirishqoqlik, qat`iylik kabi irodaviy sifatlarni tarbiyalash bilan uyg`unlashtirish muhimdir. Ushbu jarayon, orientirlanish harakatlari va murakab reaksiyalar tezkorligini takomillashtirish paytida maqsadga yo`naltirilgan qarorlarni qabul qilish, o`z-o`zini nazorat qilish, his qilishni anglash va maksimal kuchlanishlar paytida harakatlarni ongli boshqarish bilan bog`liq intellektual qobiliyatlar bilan birga bo`lishi kerak.

A.Maslovning fikriga ko`ra, tezkorlik qobiliyatlarini harakat faoliyatining vazifalari va shartlariga bog`liq holda harakatning tezkor parametrlarini boshqarishga o`rgatish bilan bog`lash foydalidir. Maksimal tezkorlik hamma vaqt ham zarur emas va foydali bo`lmaydi. Harakat amallarining muvaffaqiyatli bo`lishi, mazkur harakatlar uchun optimal bo`lgan, chegaraviy bo`lmagan reaktsiya tezkorligidan ustalik bilan foydalanish malakasi bilan limitlanadi. Harakat amallarini koordinatsion tartiblashtirish bilan bog`liq ravishda tsiklik harakatlar va harakatlanishlarga o`rgatishni, maksimal tezkor imkoniyatlarni maxsus rivojlantirish bilan aralashtirish maqsadga muvofiqdir.

Etalonli orientir bo`lib, turli mushak kuchlanishlarini maksimal kontrastli taqqoslash usuli xizmat qilganda ancha aniq tabaqalashtirish ta`minlanadi. Shu bilan birga, teskari natija – tezkor kuchlanishlarning jadallashuviga erishiladi. Maksimaldan pasaygan tezlikka o`tish faol dam olishga xizmat qiladi. Shu narsa ham muhimki, murakkab situatsion harakat faoliyatida (masalan, futbolda)

maksimal tezkor kuchlanishlarni namoyon qilish bunday uyg`unliksiz nafaqat mumkin emas, balki amaliy qiymatga ham ega bo`ladi.

Shunday qilib, ushbu mashqlar bolalarning qiziqishlariga va harakat ehtiyojlariga mos keladi, ularning xissiy-irodaviy holatlarini rag`batlantiradi va kerakli momentda maksimal mushak kuchlanishlarini mobilizatsiya qilishga o`rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Maxkamjonov K. Boshlangich sinflarda jismoniy tarbiya. Toshkent. “O‘qituvchi” 1986.
2.Jo‘raboyeva M. Sog‘lom avlod tarbiyasi buyuk davlat qurish zaminidir. Ilmiy-amaliy anjuman materiallari. T.:1993
3.Abdumalikov R.A, Sanayeva I. Bolalar bizning kelajagimiz. Sog‘lom avlod tarbiyasi-buyuk davlat qurish zaminidir. Ilmiy anjuman materallari, 2-qism .Toshkent.

O‘QUVCHILARNI JISMONIY TARBIYALASHDA MILLIY HARAKATLI O‘YINLARDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI

Joldasbayev Paraxat Muratbayevich
Innovatsion texnologiyalar universiteti docent v.v.b

Annotatsiya. Ushbu maqolada yosh avlodni aqliy, ahloqiy va nafosat tarbiyasini oshirish,vatanparvarlik ruhida tarbiyalab barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda milliy harakatli o‘yinlarning ro‘li haqida ma’lumot berilgan.

Аннотацыя. В данной статье представлена информация о роли национальных игр-действий в совершенствовании умственного, нравственного и художественного воспитания молодого поколения, воспитании в нем духа патриотизма как всесторонне развитой личности.

Kalit so‘zlar: Milliy harakatli o‘yinlar, jismoniy baquvvat, ruhan tetik, kuch, epchillik, chidamlilik.

Ключевые слова: национальное движение игры, сильные физически, свежие морально, сила, ловкость, выносливость**.**

Jismoniy madaniyatning komil insonni jismoniy tarbiyalashlik muqaddas vazifalarini bajarishda barcha o‘quv yurtlari ta’lim tizimidagi yosh avlodni jismoniy baquvvat, chaqqon, irodali, vatanparvarlik ruhida tarbiyalab,voyaga yetkazish uchun jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risidagi” qonuni, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” hamda “O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentening

2002-yil 24- oktabrdagi PF-31-54 sonli “O‘zbekiston bolalar sportini rivojlantirish jamg‘armasini tuzish” to‘g‘risidagi farmonni va uni bajarish tadbirlariga suyangan xolda yangi usullarni tashkil qilish va o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.[1]

Ushbu ishlar samarali bajarilishi uchun bolalarning eng kichik yoshidan boshlab milliy o‘yinlar vositasi bilan jismoniy salomatlik “poydevorini qurish” ni amalga oshirish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida jismoniy madaniyat va sportni rivojlantirish to‘g‘risida Kadrlar tayyorlashdagi oqilona tizim g‘oyat muhim ahamiyatga ega. Shu bois respublikamizda jismoniy madaniyatning maqsad va vazifalari hukumatning hamda respublika madaniyat va sport ishlari vazirligining qarorlarida kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Respublikada amalga oshiralayotgan jismoniy madaniyatning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadi sog‘lom, ruhan tetik va bunyodkor insonni hayotga tayyorlashdan iborat. Bu maqsad Respublikada jismoniy madaniyat bilan shug‘ullanuvchi barcha muassasa tashkilotlar uchun zaruriy vazifadir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov “Biz sog‘lom avlodni tarbiyalab yetkazishimiz kerak. Sog‘lom kishi deganda faqat jismoniy sog‘lomlikni emas, balki sharqona odob-axloq va umumbashariy g‘oyalar ruhida kamol topgan insonni tushunamiz”, - deydi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining birinchi yig‘ilishidagi ma’ruzasida. “Sog‘lom avlod uchun” ordeni

ta’sis etilganligi, xalqaro hayriya jamg‘armasi tashkil qilinganligi ham kelgusida sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalab yetkazishga xizmat qiladi.

Jismoniy madaniyatning maqsadi jamiyatning sog‘lom, xushchaqchaq, har tomonlama jismoniy rivojlangan, mehnat va Vatan himoyasiga tayyor turgan quruvchilarini tarbiyalashdan iborat uzoq muddatli, uyushtirilgan pedagogik jarayondir.

Har kim o‘zini jismonan tarbiyalashi uchun jismoniy madaniyat va sportning zarurligini tushunib yetishi va qunt bilan o‘ziga yoqqan ma’lum bir jismoniy mashg‘ulotlar tizimi asosida salomatligini shakllantirishi kerak. Xalqimiz farzandlarining jismoniy qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish tarbiyaning ajralmas qismi bo‘lgan jismoniy madaniyat jarayonida amalga oshiriladi.

Jismoniy madaniyat jarayonida quyidagi asosiy vazifalar hal etiladi:

a) sog‘liqni mustahkamlash organizmni chiniqtirish va jismoniy rivojlanish darajasini hamda ish qobiliyatini oshirish;

b) hayotga zarur bo‘ladigan, jumladan, amaliy xarakterga ega bo‘lgan harakat malaka va ko‘nikmani egallash;

v) kishining ma’naviy va irodali sifatini tarbiyalash;

g) jismoniy sifat (tezkorlik, kuch, epchillik, chidamlik) ni o‘stirish; d) maxsus sport mashqini bajarish texnikasini egallash.

Shu bilan birga o‘zbek xalq milliy o‘yinlarini to‘plash va ularni hayotga tadbiq etish, ulardan oqilona foydalanish bugungi kunda oldimizda turgan ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan muhim vazifa bo‘lib hisoblanadi. Ushbu vazifa yosh avlodni sog‘lom va barkamol qilib tarbiyalovchi jismoniy madaniyat oldiga ham katta ma’suliyat yukladi.

Milliy xalq o‘yinlarini xalqimzning bir necha yillik madaniy boyliklari haqidagi tasavvurlarini ma’lum darajada kengaytiradi, hozirgi hayotga singdirish yo‘llarini boyitishga yordam beradi.

Milliy harakatli o‘yinlar jismoniy tarbiyaning eng ta’sirchan usullaridan bo‘lib, o‘quvchilarda aqliy, ahloqiy va nafosat tarbiyasini birgalikda muvaffaqiyatli amalga oshirishda muhim vositadir. Shuning uchun bolalar o‘yinlarining ruhi, tabiati, saviyasi, ishtirokchilarning hatti-harakatlari kabi jihatlariga ham e’tibor berish zarur. Yoshlarni har tomonlama jismoniy baquvvat qilib tarbiyalashga imkon beradigan, o‘quvchilar jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan bu muammoni umumta’lim maktab o‘quvchilari jismoniy madaniyatini tashkiliy va pedagogik jarayonlar bilan birga bir-biriga bog‘lab kelgan uzviylikda ko‘rib chiqish lozimligini keltirib chiqaradi, bunda milliy xalq o‘yinlarining roli katta ekanligini qayta-qayta ta’kidlab o‘tmoqchimiz. Shuning uchun xalqimizning asrlardan-asrlarga o‘tib kelayotgan milliy o‘yinlarini avaylab-asrab keyingi avlodga yetkazish yo‘llarini izlash, ishlab chiqish va hayotga tadbiq etish bizning maqsadimizdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari jismoniy madaniyatini qiziqarli va foydali o‘tkazish uchun biz tavsiya etayotgan ba’zi milliy o‘yinlardan foydalanishda ham xuddi shu xususiyatlarga e’tibor berish kerak.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida qadriyatlarga muhabbat uyg‘otish, xalq an’analarini avaylab-asrashga o‘rgatish ko‘p jihatdan o‘zbek xalq milliy o‘yinlaridan unumli foydalanib bilishga bog‘liq. Chunki milliy o‘yinlar orqali bola bir tomondan jismoniy bilimlarni egallasa, ikkinchi tomondan, jismoniy madaniyaga qiziqtirish muhim ahamiyat kasb etadi.[2]

O‘quvchilarning jismoniy tayyorgarlik va jismoniy rivojlanish masalalari ko‘pgina olimlar tomonidan o‘rganilgan. Olimlarning tadqiqotlarida bolalarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligi, harakat faolligi sustligi aniqlangan.

Xalq milliy o‘yinlarining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlarini o‘rganish borasida talay ishlar qilindi.. Bir qancha olimlar o‘z tadqiqotlarida xalq milliy harakatli o‘yinlarida foydalanish haqida u yoki bu darajada fikr yuritganlar.

Bolalar va o‘smirlarning harakat faolligini oshirishga yordam beradigan omillar: milliy harakatli o‘yinlar, milliy mashqlar elementlari, bellashuvlar va sport turlari, jismoniy tarbiyaning an’anaviy vositalaridan foydalanish yo‘llari ko‘rsatilgan.

So‘nggi yillarda professor F.N.Nasriddinov boshchiligida bir guruh mutaxasisliklar, yosh tadqiqotchilar milliy o‘yinlarni o‘rganish, ularni xalq o‘rtasida ommalashtirish maqsadida bir qator ilmiy-amaliy ishlarni, nashrlarni amalga oshirishga muvaffaq bo‘ldilar.

Bu sohada proffesor A.Q.Atoyevning ilmiy ishlarini ham aytib o‘tish o‘rinlidir. Uning xalq o‘yinlaridan maktabda, oilada, darsdan tashqarida, jamoat joylarida foydalanish haqidagi bolalarni tarbiyalashda chaqqonlik, epchillik darkor, kuch-quvvat kabi xususiyatlarining takomili to‘g‘risidagi tadqiqotlari qiziqish uyg‘otadi.

Bulardan tashqari har yili o‘tkazilayotgan ilmiy-amaliy anjumanlar va shu munosabat bilan nashr etilayotgan to‘plamlarda ham xalq milliy o‘yinlariga e’tibor kuchaygani, ularni o‘rganish, to‘plash borasida tadqiqotlar yaratilmoqda. [3]

Shu bilan birga pedagogika fani ham yoshlarning jismoniy tarbiyasi, ularda harakatli sifatlarni rivojlantirish, muntazam olib boriladigan mashg‘ulotlar orqali jismoniy madaniyatga extiyoj va qiziqishni uyg‘otish muammolariga hamisha diqqat qilib keldi va kelmoqda. Ko‘rinadiki, bir qator ishlarda u yoki bu tarzda mazkur muammo haqida fikrlar yuritilgan bo‘lsa-da, o‘zbek xalq milliy o‘yinlari vositasida 7-8 yoshli o‘quvchilarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash muammosi jismoniy madaniyat tizimida hamda, xalq pedagogikasida to‘liq holda maxsus tadqiqod predmeti bo‘lgan emas.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, mazkur ish bu muammoni ilmiy yo‘nalishda yechishga qaratilganligi bilan muhimdir. Bu esa eng avvalo Respublikamizning mustaqilligi, qolaversa, hayot talablari asosida o‘zbek xalq milliy o‘yinlarini tashkil etish bilan bog‘liq masalalarni to‘liq yaxlit holda ilmiy-pedagogik asoslash va ishlab chiqish zaruriyatini keltirib chiqardi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O’zbekiston Respublikasi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. “Ma’rifat” gazetasi. 1998 yil 1 aprel.
2.Usmonxo’jayev T.S., Arzumanov S.G., Sergeyev G.M., Maskalyova
3. Aliyev M. Jismoniy tarbiya haqidagi ilmiy uslubiy bilimlarni bolalarga singdirish kelajak sog’lom turmush tarzining asosidir. Sog’lom avlod tarbiyasining buyuk davlat qurish zaminidir, ilmiy-amaliy anjuman materiallari.

MASHQALALÍ OQÍTÍW.

Joldasbayeva Shaxsanem Muratbay qızı
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti assistent oqıtıwshısı.

Annotatsiya: Bul maqalada mashqalalı oqıtıw arqalı oqıwshılardıń bilimin tekseriw hám olardı bahalaw procesi berilgen. Mashqalalı oqıtıwdıń kelip shıǵıw sebepleri hám ne ushın mashqalalı oqıtıw usılınan paydalanıw kerek ekenligi haqqında ulıwmalıq maǵlıwmatlar berilgen.

Gilt sózler: kritikalıq bahalaw, aqılıy hújim, dástúriy oqıtıw, medicinalıq bilimlendiriw, gipoteza, óz betinshe islew, konstruktivlik qatnas, tájiriybe qábilet.

Аннотация: В данной статье представлен процесс проверки и оценки знаний учащихся посредством проблемного обучения. Даны общие сведения о причинах возникновения проблемного обучения и почему следует использовать метод проблемного обучения.

Ключевые слова: критическая оценка, мозговой штурм, традиционное обучение, медицинское образование, гипотеза, самостоятельная работа, конструктивный подход, опытная способность.

Abstract: This article presents the process of assessing and evaluating students' knowledge through problem-based learning. General information is provided on the causes of problem-based learning and why the problem-based learning method should be used.

Keywords: critical assessment, brainstorming, traditional learning, medical education, hypothesis, independent work, constructive approach, experimental ability.

Mashqalalı oqıtıw – bul oqıtıw usıllarınıń biri bolıp, onda oqıwshılar materialındaǵı ashıq mashqalanı sheshiw tájiriybesi arqalı pándi úyrenedi. Mashqalanı sheshiw procesinde belgili bir sheshimge iye bolǵan mashqalanı sheshiwge itibar qaratılmaydı, biraq basqa da qábilet hám atributlardı rawajlandırıw imkanın beredi. Oǵan bilim alıw, topardıń birge islesiwin hám baylanısın arttırıw kiredi.

Mashqalalı oqıtıw procesi medicinalıq bilimlendiriw ushın islep shıǵılǵan hám sonnan keyin basqa oqıw baǵdarlamaları ushın qollanıwda keńeytilgen. Process bilim alıwshılardıń keleshektegi ámeliyatı ushın qollanılatuǵın kónlikpelerdi qáliplestiriw imkaniyatın beredi. Ol kritikalıq bahalaw, ádebiyatlardı izlewdi kúsheytedi hám jámáát ortalıǵında úyreniwdi dawam ettiriwdi xoshametleydi.

Mashqalalı oqıtıw procesi kóbinese oqıwshılardıń kishi toparlarında islewdi óz ishine aladı. Hár bir oqıwshı topar ishinde rásmiy yamasa rásmiy emes bolıwı múmkin bolǵan róldi óz moynına aladı hám ról kóbinese almastırılıp turadı. Ol oqıwshınıń óz bilimlerin qáliplestiriw ushın hám pikir júrgiziwine qaratıladı [1].

Mashqala procesi atamalardı anıqlaw, mashqala (lar) nı anıqlaw, aqılıy hújim, strukturalastırıw hám gipoteza, oqıw maqsetleri, óz betinshe úyreniw hám sintezlewdi óz ishine aladı. Qısqasha aytqanda, bul olar álleqashan neni biletuǵının, nelerdi biliwi kerekligin hám mashqalanı sheshiwge alıp keliwi múmkin bolǵan jaǵa maǵlıwmatqa qalay hám qay jerden kiriw kerekligin anıqlaw bolıp tabıladı.

Oqıtıwshınıń wazıypası oqıw procesin qollap-quwatlaw, basshılıq etiw hám qadaǵalaw arqalı bilim alıwdı jeńillestiriwden ibarat.[2] Oqıtıwshı oqıwshılardıń mashqalalardı sheshiwde isenimin arttırıw, sonday-aq, olardıń túsiniklerin keńeytiwge qaratılǵan. Bul process konstruktivizmge tiykarlanadı. Mashqalalı oqıtıw dástúriy oqıtıw hám úyreniw filosofiyasınan paradigmalıq ózgeristi kórsetedi.

Mashqalalı oqıtıw konstrukciyaları dástúriy klassta yamasa lekciyada oqıtıwdan júdá parıq qıladı hám kóbinese kishi toparlarda oqıtıwdı qollap-quwatlaw ushın kóbirek tayarlıq waqtı hám resurslardı talap etedi. Mashqalalı oqıtıwdı bilim hám túsiniwdi arttırıw ushın scenariy sheńberinde anıqlanǵan máselelerden paydalanıwshı process sıpatında belgileydi. Bul processtiń principleri tómende keltirilgen:

- ✓ Bilim alıwshılar tárepinen ózin-ózi anıqlaw maqsetleri hám nátiyjeleri.
- ✓ Studentler úlken toparǵa qaytıwdan aldın óz betinshe erkin izlenedi.
- ✓ Sabaq 8-10 adamnan ibarat kishi toparlarda ótkeriledi, olarda pikirlesiwdi shólkemlestiriw ushın oqıtıwshı qatnasadı.
- ✓ Qaǵazǵa tiykarlanǵan klinikalıq scenariyler, laboratoriyalıq maǵlıwmatlar, fotosúwretler, maqalalar yamasa videolar yamasa nawqaslar (haqıyqıy yamasa simulyaciyalıq) sıyaqlı materiallardan paydalanıw múmkin [5].

Mashqalalı oqıw procesin 1960-jılları Gamilton qalasındaǵı Makmaster universitetindegi medicina mektebi baǵdarlamasında Barrouz hám Tamblin baslap berdi. Dástúriy medicinalıq bilim beriw studentlerdiń kewilin qaldırdı, olar medicinalıq mekteptiń dáslepki úsh jılında usınılǵan úlken kólemdegi materialdı medicina ámeliyatı hám klinikalıq tiykarlanǵan medicinaǵa az baylanıslı dep esapladı. Mashqalalı oqıw baǵdarlaması studentlerge keleshektegi róllerge sáykesligi hám qollanılıwın kóriwge imkaniyat beriw arqalı oqıwdı xoshametlew maqsetinde islep shıǵılǵan. Ol oqıwǵa bolǵan motivaciyanıń joqarı dárejesin saqlaydı hám jámáátte islew qádiriyatları menen juwapkershilikli, kásiplik múnásibetlerdiń áhmiyetin kórsetedi. [1] Oqıwǵa bolǵan motivaciya qızıǵıwshılıqtı oyatadı, sebebi ol real ómirde qollanılıwı múmkin bolǵan mashqalalardı taǵlawǵa imkaniyat beredi.

Keyin ala mashqalalı oqıtıw procesi bakalavriatta oqıtıw ushın sáykeslestirilgen basqa da medicinalıq mektep baǵdarlamaları tárepinen ózlestirildi. Mashqalalı oqıtıwdan paydalanıw onıń dáslepki kirgiziliwi menen keńeydi.

Mashqalalı oqıtıwdıń abzallıqları bar. Ol oqıwshılarǵa baǵdarlanǵan bolıp, belsendi bilim alıw, bilimlerdi jaqsıraq túsiniw hám eslep qalıw imkaniyatın beredi. Sonday-aq, kóplegen tarawlar ushın qollanıw múmkin bolǵan turmıslıq kónlikpelerdi rawajlandırıwǵa járdem beredi. [2] Bir waqıttıń ózinde qarım-qatnas, mashqalalardı sheshiw, sın kózqarastan pikirlew, birge islesiw hám ózin-ózi oqıtıw kónlikpelerin rawajlandırıw maqsetinde mazmun boyınsha bilimlerin arttırıw ushın paydalanıw múmkin [3]. [4] Mashqalalı oqıtıw oqıwshılardı real dúnya tájiriybelerinen paydalanǵan halda optimal islewge tayarlawı múmkin. Jámáátlik toparlıq intellektti paydalanıw arqalı hár qıylı kóz-qaraslar másele boyınsha hár qıylı túsinikler hám sheshimler beriwi múmkin. Tómende mashqalalı oqıtıwdıń abzallıqları hám sheklewleri keltirilgen.

Oqıwshılarǵa baǵdarlanǵan oqıwdı jetilistiriw.

Mashqalalı oqıtıwda oqıwshılar belsendi qatnasadı hám olarǵa bul usıl unaydı. [1] Ol belsendilik penen oqıw, sonday-aq, ómir dawamında bilim alıw kónlikpelerin saqlaw hám rawajlandırıwǵa járdem beredi. Ol oqıwshılardı mashqalalarǵa duslastırıw arqalı óz betinshe bilim alıwdı xoshametleydi hám tereń bilim alıwdıń rawajlanıwın xoshametleydi[2].

Ómirlik bilim alıwdı qollap-quwatlaydı.

Mashqalalı oqıtıw oqıwshılarda óz maqsetlerin anıqlaw, oqıw ushın tiyisli resurslardı tabıw hám ózleri biliwi kerek bolǵan nárseler ushın juwapkershilikti óz moynına alıw potencialın rawajlandırıw arqalı pútkil ómir dawamında bilim alıwǵa ayrıqsha itibar qaratadı [5].

Faktler emes, túsiniw boyınsha belgililik.

Mashqalalı oqıtıwda oqıwshılardı real turmıslıq jaǵdaylar hám tiyisli kontekstlestirilgen mashqalalardıń sheshimlerin tabıwǵa tartıwǵa itibar qaratıladı. Bul usılda lekciya oqıw ornın dodalaw forumları, kollaboraciyalıq izertlewler iyeleydi.

Tereńlestirip oqıtıw hám konstruktivlik qatnas.

Mashqalalı oqıtıw oqıwshılardı oqıw materiallarınıń óz-ara tásirine tartıw arqalı bilim alıwdı rawajlandıradı. Ózi úyrenip atırǵan túsinikti kúndelikli is-háreketler menen baylanıstırıp, bilim hám túsiniklerin arttıradı. Oqıwshılar, sonday-aq, aldınǵı bilimlerin jedellestiredi hám ámeldegi konceptual bilimler tiykarlarına súyenedi.

Óz betinshe úyreniwdi asırıw.

Oqıwshılar ózlerine berilgen mashqalalardı ózleri sheshedi, oqıwǵa kóbirek qızıǵıwshılıq hám juwapkershilik aladı. Olar óz maqsetleri ushın ilimiy maqalalar, jurnallar, veb-materiallar, sabaqlıqlar hám basqalar sıyaqlı resurslardı izleydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Wood, D. F. (2003). "ABC of learning and teaching inmedicine: Problembased learning". BMJ. 326 (7384): 328 330. doi:10.1136/bmj.326.7384.328. PMC 1125189. PMID 12574050.
2. Schmidt, Henk G; Rotgans, Jerome I; Yew, Elaine HJ (2011). "The process of problem-based learning: What works and why". Medical Education. 45 (8): 792 806. doi:10.1111/j.1365 2923.2011.04035.x. PMID 21752076. S2CID 34880575.
3. Hung, Woei (2011). "Theory to reality: A few issues in implementing problem based learning". Educational Technology Research and Development. 59 (4): 529–552. doi:10.1007/s11423-011-9198- . S2CID 62666403.
4. "Problem-Based Learning - Education – Maastricht University". www.maastrichtuniversity.nl. Retrieved 2022-04-14.
5. Barrows, Howard S. (1996). "Problem-based learning in medicine and beyond: A brief overview". New Directions for Teaching and Learning. 1996

MASHQALALÍ TÁLIMDI SHESHIWDE INTERAKTIV METODLARDAN PAYDALANÍW USÍLLARÍ.

Joldasbayeva Shaxsanem Muratbay qızı
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti assistent oqıtıwshısı.

Annotaciya. Bul maqalada búgingi kúnniń eń áhmiyetli mashqalalarınıń biri haqqında maǵlıwmat berildi. Mashqalalı tálim hám mashqalanıń kelip shıǵıw sebepleri, sonday-aq, olardı sheshiw jolları haqqında interaktiv metodlar arqalı sheshiw usılları kórsetilgen. Mashqalalı tálimdi baslawısh klass oqıwshıları arasında qalayınsha oqıtıw kerek hám aldına qoyılǵan mashqalanı ápiwayı usılda sheshiw jolları úyretildi.

Gilt sózler: mashqala, tálim, oqıtıw, modernizaciya, interaktiv metodlar, innovaciyalıq bilimlendiriw, ádep-ikramlılıq, tárbiya, enciklopediyalıq sózlik, texnologiya, pedagogikalıq texnologiya.

Аннотация. В данной статье представлена информация об одной из самых актуальных проблем современности. О проблемном обучении и причинах возникновения проблем, а также

путях их решения, показаны методы решения посредством интерактивных методов. Было объяснено, как преподавать проблемное обучение среди учащихся начальных классов и как решать поставленную перед ними задачу простым способом.

Ключевые слова: проблема, образование, обучение, модернизация, интерактивные методы, инновационное образование, этика, воспитание, энциклопедический словарь, технология, педагогическая технология.

Annotation. This article presents information on one of the most pressing issues of our time. On problem-based learning and the causes of problems, as well as ways to solve them, methods of solution through interactive methods are shown. It was explained how to teach problem-based learning among elementary school students and how to solve the problem posed to them in a simple way.

Keywords: problem, education, learning, modernization, interactive methods, innovative education, ethics, upbringing, encyclopedic dictionary, technology, pedagogical technology.

Turmısımızdıń barlıq tarawlarında házirgi rawajlanıp atırǵan dáwirimizge say túrde modernizaciyalaw jumısları alıp barılmaqta. Sol sıyaqlı bilimlendiriw sistemasın da modernizaciyalaw búgingi kúnniń eń áhmiyetli máselelerinen biri bolıp qalmaqta. Innovaciyalıq bilimlendiriw ortalıǵın jaratıw, onıń xalıqaralıq standartlarǵa tolıq sáykes keliwin támiyinlew jaslardıń búgingi tez ózgeriwsheń sociallıq turmısqa tabıslı sociallastırıwdıń áhmiyetli faktorı bolıp tabıladı.

XXI ásirdiń sońǵı jıllıǵında bilimlendiriw tariyxında, balalardıń oqıw hám kognitivlik materiallardı ózlestiriw potencial dárejesi menen mektepke shekemgi hám baslawısh tálim shólkemlerinde qollanılatuǵın pedagogikalıq texnologiyalar arasındaǵı ayırmashılıq turaqlı túrde ósip baratır. Balalar belgili bir ádep-ikramlılıq kategoriyaların az parıqlaydı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalar óz háreketlerin tártipke salıw qábiletine iye emes, balalar úlkenler hám qatarları menen qatnasta bolmaydı, qatnasıqlar ornatıwda belsendilik hám sóylesiw iskerligin kórsetpeydi.

Sol sebepli, mashqalalı jaǵdaylardı sheshiw texnologiyasında balaǵa hár qıylı túrdegi balalar iskerliginiń mazmunlı qádiriyatların anıqlawǵa imkaniyat beretuǵın interaktiv qurallardan paydalanıw zárúrligi tuwıladı. Enciklopediyalıq sózlikte texnologiya sózine tómendegishe anıqlama berilgen:

Texnologiya - bir jumısta, kórkem ónerde, sheberlikte qollanılatuǵın usıllar, jollar qosındısı. (Túsindirme sózlik).

Pedagogikalıq texnologiya bolsa - bul oqıtıwshınıń (tárbiyashınıń) oqıtıw (tárbiya) quralları járdeminde oqıwshılarǵa (studentlerge) belgili sharayat hám izbe-izlikte tásir kórsetiw hám bul iskerlik ónimi sıpatında olarda aldınnan belgilengen shaxs sapalarınıń qáliplesiw procesi. (N.Saydaxmedov) [2].

Biziń izertlewimiz ushın balalardı dóretiwshilik pikirlewge, mashqalanı kóriwge, bul mashqalanı sheshiw ushın boljawlar qoyıwǵa, óz betinshe sheshimlerdi tabıwǵa, juwmaq shıǵarıwǵa úyretetuǵın mashqalalı jaǵdaylardı sheshiw texnologiyası úlken áhmiyetke iye. Mashqalalı bilim beriwdiń tiykarǵı quramlıq bólimlerinen biri mashqalalı jaǵday bolıp tabıladı. Mashqalalı jaǵday degende mashqalanıń oraylıq buwını túsiniledi, onıń járdeminde pikir, kognitivlik talap oyanadı, pikirlew aktivlesedi hám durıs ulıwmalastırıwlardıń qáliplesiwi ushın sharayat jaratıladı. Oylawdıń eń kúshli motivaciyası áyne mashqalalı jaǵdayda qáliplesedi. Nátiyjede adam kútilmegende dus kelgen qıyınshılıqlardıń tiykarǵı sebeplerin biliw, túsiniw tilegi (motivi) payda boladı [4].

Mashqalalı jaǵdaydı sheshiw ushın texnologiya kerek. Altı basqıshtan ibarat mashqalalı jaǵdaydı sheshiw texnologiyasın kórip shıǵıń.

1. Jaǵday menen tanıstırıw.
2. Mashqalalı jaǵdaydı jaratıw, maqset qoyıw, motivaciya, iskerlik.
3. Mashqalalı jaǵdaydı joybarlaw hám sheshiw.
4. Balalar tárepinen jańa bilimlerdiń ashılıwı.
5. Bilimler sistemasına qosılıw hám tákirarlaw.
6. Refleksiya (qabıl etiw) hám ańlap jetiw [1].

Mashqalalı jaǵdaylardı sheshiw texnologiyasınan paydalanıw procesinde, interaktiv qurallardan paydalanıp, bala áhmiyetli qádiriyatlardı anıqlaydı: ulıwma insanıylıq; qádiriyatlar (gózzallıq, jaqsılıq, ádillik, qádir-qımbat, baxıt, adamgershilik, ádep, turmıstıń mazmunı); shańaraq qádiriyatları (barlıq shańaraq aǵzalarına húrmet, basqalarǵa ǵamxorlıq); haqıyqatlıqqa bolǵan qatnaslardıń qunlılıq tiykarları (hár qıylı iskerlik túrlerinde hár qıylı qaǵıydalardı ózlestiriw, kelispewshiliklerdi sheshiw tilegi, qorshaǵan álemde qatnasıwda ǵárezsizlik); hár qıylı iskerlik túrlerinde (kommunikativ, oyın, vizual, motor, kognitiv hám izertlew) [6].

Mashqalalı jaǵdaylardı sheshiwde interaktiv qurallardan paydalanıw muǵallimniń emes, al oqıwshınıń ústemligine úles qosqan. Erjetken bala balanıń sherigi sıpatında háreket etedi, qatnasıwshılardıń belsendiligin qollap-quwatlaydı, kózqaraslardıń hár qıylılıǵın ashıp beriwge háreket etedi hám dóretiwshilikti xoshametleydi. Oqıtıwshınıń háreketleri oqıw procesiniń qatnasıwshılarınıń qabıllawın jeńillestiriwge, óz-ara túsinisiwdi ózlestiriwge qaratılǵan [1].

Biz mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sociallıq-mádeniy qádiriyatların

qáliplestiriwde mashqalalı jaǵdaylardı sheshiw texnologiyasın súwretlep berdik.Bul texnologiyalar mektepke shekemgi jastaǵı balaǵa pikirlewde erkinlikti beredi, rawajlandırıwǵa, jaǵdaylardı sheshiwdiń jańa usılların tabıwǵa múmkinshilik beredi.

Mashqalalı jaǵdaylar balalardıń kognitiv, minez-qulıq hám jeke belsendiligin

aktivlestiredi [7].

Mashqalalı jaǵdaylardı sheshiwdiń interaktiv quralları, balaǵa hár qıylı túrdegi balalar iskerliginiń mazmunlı qádiriyatların anıqlawǵa múmkinshilik beredi. izertlew nátiyjelerin juwmaqlap sonı aytıw múmkin, orınlanǵan jumıslar hám mashqalalı jaǵdaylardı sheshiwde interaktiv qurallar qollanılǵannan soń, balalar norma hám qádiriyatlardı óz idealları sıpatında qabıl ete basladı, óz minez-qulqı-háreketlerin óz betinshe bahalay aladı. hám olardıń teńlesleri hám ádep-ikramlılıq normasın qáliplestiriwge uqıplı [5]. Toparda qarama-qarsı jaǵdaylar sanı azaydı, balalar óz minez-qulqın - háreketlerinde unamlı baǵdardı rawajlandırdı. Bul hár bir balanıń óz aldına maqset qoyıwǵa, óz háreketlerin rejelestiriwge hám balalar hám úlkenler menen pikirlesiwge tayarlıǵınan derek beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. Mahmudovna N. M. Improving the preschool education system from the perspective of the age values of children //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2021. – Т. 10. – №. 1. – С. 182-185

2. Makhmudovna N. M. et al. Language is a Means of Cognition and Communication for Teaching in Education //International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Т. 24. – №. 1. – С. 247-256.

3. Нигматова М. М., Файзуллаева Ш. Ф. К., Кодирова С. Д. К. Способы эффективного использования методов обучения математике в начальных классах //Academy. – 2020. – №. 3 (54).

4. Нигматова М. М. Формирование и развитие толерантности в семье //Наука и инновации-современные концепции. – 2019. – С. 82-85.

5. Ниязова Г. Д., Нигматова М. М., Хужаева С. С. Современное представление о физиологическом механизме внимания и памяти //Научно-спортивный вестник Урала и Сибири. – 2015. – №. 5. – С. 50-55.

6. Nigmatova M. RAQAMLI O‘YINLAR BOLALARNI O‘QITISH USULI SIFATIDA //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

7. Nigmatova M. РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

8. Nigmatova M. M., Sh M. D. ART PEDAGOGY IN MODERN EDUCATION //Проблемы науки. – 2021. – С. 54.

“ZAMONAVIY TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI: MUAMMO VA INNOVATSION YECHIMLARI"

S.Jumaboyeva
Nukus innovatsion texnologiyalar universiteti “Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya Mazkur tezisda zamonaviy ta’limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni, ayniqsa, axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt va kiberxavfsizlik sohalaridagi muammolar va ularning innovatsion yechimlari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirish, shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish imkoniyatlarini kengaytirish hamda masofaviy ta’limni rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaraladi. Sun’iy intellekt ta’lim jarayonida adaptiv tizimlar, avtomatlashtirilgan nazorat va virtual o‘qituvchilar orqali samaradorlikni oshirishi mumkinligi, biroq noto‘g‘ri qo‘llanishi mustaqil fikrlashga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida kiberxavfsizlikka oid xavf-xatarlar va ularni bartaraf etish yo‘llari yoritilgan. Muallif tomonidan ta’lim tizimida raqamli pedagogika markazlarini tashkil etish, blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish kabi innovatsion yechimlar taklif etilgan. Tadqiqot natijalari raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining samaradorligi va xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan.[1]

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, kiberxavfsizlik, masofaviy ta’lim, innovatsion yechimlar.

“THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF MODERN EDUCATION: PROBLEMS AND INNOVATIVE SOLUTIONS”

S. Jumaboyeva –
Nukus Innovative Technologies University Student of the "Primary Education" program.

Annotation This thesis analyzes the role of digital technologies in the development of modern education, particularly focusing on issues in the fields of information technology, artificial intelligence, and cybersecurity, as well as their innovative solutions. Digital technologies are considered an important tool for improving the quality of education, expanding opportunities for personalized learning, and developing distance education. Artificial intelligence can enhance the efficiency of the learning process through adaptive systems, automated assessment, and virtual instructors; however, its misuse may negatively affect independent thinking. In addition, the thesis highlights cybersecurity risks in the education system and possible solutions to overcome them. The author proposes innovative approaches such as establishing digital pedagogy centers, applying blockchain technologies, and fostering cybersecurity culture within the education system. The research results are aimed at ensuring the efficiency and security of the education system in the context of digital transformation.

Keywords: digital technologies, artificial intelligence, cybersecurity, distance education, innovative solutions.

Kirish Bugungi globallashuv davrida ta’lim jarayoni raqamli texnologiyalar bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanmoqda. Axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt (SI) va kiberxavfsizlik sohalaridagi yutuqlar ta’lim tizimida sifat va samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini yaratmoqda. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayonida yuzaga kelayotgan texnik, tashkiliy va ijtimoiy muammolar ularni innovatsion yechimlar orqali bartaraf etishni talab etadi.[1]

1. Raqamli texnologiyalarning ta’limdagi ahamiyati

Zamonaviy raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishda quyidagi ustunliklarni taqdim etadi:

- **Interaktivlik** – dars jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish;
- **Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim** – o‘quvchining individual qobiliyatlariga mos dasturlar orqali o‘qitish;
- **Masofaviy ta’lim imkoniyati** – geografik to‘siqlarni yengib o‘tish;
- **Tezkor axborot almashish** – ilmiy yangiliklarga tezkor kirish imkoniyati. Masalan,

elektron kutubxonalar, virtual laboratoriyalar va sun’iy intellektga asoslangan test tizimlari bugungi kunda ko‘plab oliy ta’lim muassasalarida samarali qo‘llanilmoqda.

2. Sun’iy intellektning ta’limdagi qo‘llanishi

Sun’iy intellekt ta’limda yangi imkoniyatlar ochmoqda. Jumladan:

- **Adaptiv ta’lim tizimlari** – o‘quvchining bilim darajasiga qarab mashqlarni avtomatik moslashtirish;
- **Avtomatlashtirilgan nazorat** – testlarni tekshirish, baholash jarayonini soddalashtirish;
- **Til o‘rgatishda yordamchi dasturlar** – talaffuzni tahlil qilish va interaktiv suhbat qurish imkoniyatlari;
- **Virtual o‘qituvchilar va chat-botlar** – talabalarga 24/7 maslahat beruvchi intellektual yordamchilar.

Biroq, sun’iy intellektni noto‘g‘ri qo‘llash o‘quvchilar orasida tayyor javoblarga ko‘nikish, mustaqil fikrlashning susayishi kabi xavflarni keltirib chiqarishi mumkin.[3]

3. Kiberxavfsizlik va ta’lim muammolari

Raqamli texnologiyalar ta’limda qo‘llanilganda **axborot xavfsizligi** muammolari ham yuzaga keladi:

- Shaxsiy ma’lumotlarning noqonuniy tarqalishi;
- Ta’lim platformalariga kiberhujumlar;
- Onlayn firibgarliklar va yolg‘on ma’lumotlarning ko‘pligi. Bu muammolarni hal qilish uchun:
- Kuchli parol va autentifikatsiya tizimlari;
- Ma’lumotlarni shifrlash usullari;
- O‘quvchi va o‘qituvchilarda kiberhavoiylik madaniyatini shakllantirish;
- Milliy darajadagi ta’lim platformalarini ishlab chiqish zarur.

4. Dolzarb muammolar

Zamonaviy ta’limni raqamlashtirishda quyidagi muammolar dolzarb hisoblanadi:

1. Texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi;
2. O‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli emasligi;
3. Internet tezligi va qamrovining hududlar bo‘yicha notekisligi;
4. Ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan noto‘g‘ri foydalanish xavfi;
5. Kiberxavfsizlikka oid huquqiy-me’yoriy bazaning yetarli darajada shakllanmaganligi.

5. Innovatsion yechimlar

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi innovatsion yechimlarni taklif qilish mumkin:

- **Raqamli pedagogika markazlarini tashkil etish** – o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish;
- **Bulut texnologiyalari asosida yagona ta’lim platformasini yaratish**;
- **Sun’iy intellektdan ta’lim sifatini nazorat qilish va shaxsiylashtirilgan o‘quv dasturlarini ishlab chiqishda foydalanish**;
- **Kiberxavfsizlikni ta’lim dasturlariga kiritish** – o‘quvchilarga yoshligidan axborot xavfsizligi ko‘nikmalarini berish;
- **Blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish** – diplom, sertifikat va baholash jarayonining shaffofligini ta’minlash.[2]

Xulosa

Zamonaviy ta’limni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va kiberxavfsizlikning o‘rni beqiyosdir. Biroq, ular bilan birga yangi xavf va muammolar ham yuzaga chiqadi. Shu sababli, ta’lim tizimida raqamli transformatsiyani amalga oshirishda muvozanatni saqlash, innovatsion yechimlarni qo‘llash, o‘qituvchi va o‘quvchilarning raqamli madaniyatini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Faqat shundagina raqamli texnologiyalar zamonaviy ta’limda samarali va xavfsiz qo‘llanilishi mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch.* – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 5- noyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni.
3. Axmadxo‘jayev A., Jo‘rayev M. *Axborot texnologiyalari va ta’lim jarayonida ularning qo‘llanilishi.* – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
4. Rasulov I., To‘xtayev S. *Kiberxavfsizlik asoslari.* – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
5. Hasanov B. *Sun’iy intellekt: nazariya va amaliyot.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
6. UNESCO. *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities.* – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
7. Anderson, J. & Rainie, L. *The Future of Digital Life in 2035.* – Pew Research Center, Washington, 2022.
8. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning.* – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
9. Smith, R. *Cybersecurity for Education Systems.* – London: Routledge, 2021.
10. OECD. *Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with AI, Blockchain and Robots.* – Paris: OECD Publishing, 2021.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE BALALARǴA QURIW-JASAW ISKERLIGIN ÚYRETIW.

Jumaniyazova Zlixa Reymovna
Innovatsion texnologiyalar universiteti Mektepke shekemgi ham baslawish ta’lim kafedrasi, dotsenti
Bisenbaeva Fariza Jenisbay qizi
Mektepke shekemgi tálim baǵdarı2-kurs studenti

Rezyume: Mektepke shekemgi bilimlendiriw sholkemlerinde qurılıs materiallarınan paydalanǵan halda ótkeriletuǵın oyınlar hám shınıǵıwlar mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń hár tárepleme rawajlanıwında áhmietli orın ieleydi. Qurilis latinsha sózden kelip shiqqan bolip, hár túrli predmet, bólek hám elementlerdi belgili bir halatqa keltiriwdi anlatadi. Balalardı qurilis materialları, qagaz, karton, agash hám basqa materiallardan hár túrli oyinshiqlar islewge úyretiw. Óz xarakteri boyınsha balalardıń qurılıs-qurılıs iskerligi kóbinese súwretlew hám oyın iskerligi menen uqsas boladı - ol qorshaǵan álemde sáwlelenedi.

Tayanish sózler: uqipliliq, dóretiwshilikti, Qurilatuǵin ob`ekt, fizikaliq kush, forma, fizikalıq háreketler, dógerek atirap

Резюме: Игры и упражнения, проводимые в дошкольных образовательных учреждениях с использованием строительных материалов, играют важную роль во всестороннем развитии детей дошкольного возраста. Построение происходит от латинского слова, означающего приведение различных предметов, частей и элементов в определённое состояние. Детей учат делать различные игрушки из строительных материалов, бумаги, картона, дерева и других материалов. По своему характеру строительно-строительная деятельность детей часто схожа с изобразительной и игровой деятельностью - она представлена в окружающем мире.

Ключевые слова: uqipliliq креативный, физические действия, психологический, воспитание гармонично развитого поколения, компетентность.

Rezyume: Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida qurilish materiallaridan foydalangan holda o‘tkaziladigan o‘yinlar va mashqlar maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Qurilish lotincha so‘zdan kelib chiqqan bo‘lib, turli predmet, bo‘lak va elementlarni muayyan holatga keltirishni anglatadi. Bolalarni qurilish materiallari, qog‘oz, karton,

yog‘och va boshqa materiallardan turli o‘yinchoqlar yasashga o‘rgatish. O‘z xarakteri bo‘yicha bolalarning qurilish-qurilish faoliyati ko‘pincha tasviriy va o‘yin faoliyati bilan o‘xshash bo‘ladi - u atrof-olamda aks etadi.

Kalit so‘zlar: qobiliyat, ijodkorlik, quriladigan obyekt, jismoniy kuch, shakl, jismoniy harakatlar, atrof-muhit

Summary: Games and exercises using building materials in preschool educational institutions play an important role in the comprehensive development of preschool children. Construction comes from the Latin word meaning bringing various objects, parts, and elements into a specific state. Teaching children to make various toys from building materials, paper, cardboard, wood, and other materials. By its nature, children's construction activity is often similar to visual and play activity - it is reflected in the surrounding world.

Keywords: Ability: creative, physical, psychological, fostering a harmoniously developed generation, competence.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde qurilis materiallari járdeminde otkeriletuǵin oyin hám shınıǵıwlar mektepke shekemgi jastaǵi balalardi hár tárepleme tárbiyalawda úlken orin iyeleydi. Quriw-jasaw latin tilinen alinǵan bolip, túrli predmetlerdi, bólim hám elementlerdi belgili bir halatqa keltiriw, degen mánisti bildiredi. Balalardi quriw-jasawinda qurilis materiallarinan, qaǵazdan, karton, terek hám basqa materiallardan har qiyli oyinshiqlar jasaw úyretiledi. Óz xarakterine kóre balalar quriw-jasawi kóbinese súwretlew hám oyin iskerligi menen uqsas–bul dógerek atirapta kórsetiledi. Balalardiń jasaǵan zatlari tiykarinan ámeliyatta isletiledi. Quriw-jasaw iskerligi–ámeliy iskerlik bolip, aldinnan belgilengen, qandayda bir maqsetke qaratilǵan real waqiya bolip esaplanadi. Quriw-jasaw iskerligine úyretiw barisinda balalarda aqiliy, ádep-ikramliliq, estetikaliq hám miynet tárbiya jánede qáliplesip baradi, hámde olarda dógerek-atiraptaǵi predmetlerdi talqilaw kónlikpesi, erkin pikirlew, kórkem sezim, shaxstiń kórkemlik sipatlarinan (maqsetke umtiliw h.t.b…) payda bola baslaydi, bulardiń barliǵi balalardi mektepte oqiwǵa tayarlaydi.

Mektepke shekemgi jastaǵi balalardiń qurilis oyinlari rollerge bólinip, oynalatuǵin oyinlardiń ajiralmas bir bólimi esaplanadi. Qurilis oyinlarinda da balalar dógerek atiraptaǵi zatlardi úlkenlerdiń iskerliklerin kórsetedi. Qurilis oyinlariniń mazmunin balalardiń ózleri jaratadi. Balalar kóbinese úlkenlerdiń qurilistaǵi jumislarina eliklep, «Quriwshi isshi» rolin atqaradi. Balalardiń qurilis oyinlari qiziqli dóretiwshilik iskerlik bolip tabiladi. Olar óz oyinlarinda qurilislardiń transport háreketi, úlkenlerdiń miyneti haqqindaǵi tásirlerin kóredi. Bunday oyinlar balalarda qiziǵiwshiliqti oyatiwǵa, olardi pikir juritiw hám háreket iskerliklerin aktivlestiriwge keń imkan jaratadi. 0yin waqtinda balalar bir–birleri menen hár qiyli munásibette boladi. Olar rollerdi ózara bolisip aladi, jumislardi orinlawda bir birlerine járdem beredi hám másláhátlesedi. Qurilis oyinlarinda háreket elementleri kop bolip, ol balalardiń háreket qiliwina qaraǵanda talaplarin qanaatlandiriwǵa járdem beredi. Bala qandayda bir zatti qurip baslaǵanda qurilis materiallarin tiyisli jerge alip baradi, olardi stol yamasa poldiń ustine jaylastiradi, bul waqitta oniń qollari aktiv háreket qiladi, yaǵniy belgili muǵdarda fizikaliq kush sariplaydi. Mayda qurilis materiallari menen oynaǵanda qoldiń mayda muskulleri jaqsi rawajlanadi. Qurilis oyinlarin oynaw nátiyjesinde balalardiń guzetiwsheńligi artadi, texnikaǵa bolǵan qiziǵiwshiliqlari artip baradi. Bunnan tisqari olar oyin barisinda ápiwayi geometriyaliq ápiwayi dúzilisi menen de tanisadi. Qurilis oyinlariniń tárbiyaliq tásiri balalar kóretuǵin hádiyse hám zatlardiń ideyaliq mazmuni óz kórininsin tabadi.

Qurilis materialari járdeminde otkeriletuǵin oyinlar bolsa balalardiń oylawin, dóretiwshilik qabiliyerin ósiredi. Tárbiyashiniń kórsetken zatin este saqlap qaliw hám oni qayta eske saliw balalardiń zatlardi bir–birine salistiriwǵa, uqsasin tawip qoyiwǵa hám parqin ajirata biliwge májbur qiladi hám qurilistaǵi waziypalardi shala orinlamawǵa, tosinnan juwmaq shiǵarmay, bálkim maqsetke muwapiq jol tutiwǵa úyretedi.

Balalar bilimini tematikaliq ráwishte qurilis oyinlari tek ǵana dógerek–átirapti bilip aliw qurali ǵana bolip qalmay, bálkim ádep-ikramliliq sipatlarin tárbiyalawshi qural bolip ta esaplanadi. Balalar tikkeley gúzetip atirǵan qurilistaǵi konkret misallar balalardiń óz miynetin qayshelik suyiwin

túsiniwlerine járdem beredi. Qurilis oyinlari arqali tárbiyashi balalarda miynetsuyiwshilik, erkinlik, óz jumisina juwapkershilik seziminde tárbiyalap bariwǵa háreket etedi. Balalar jamaatin duris shólkemlestiriwde qurilis materiallari menen otkeriletuǵin oyin hám shınıǵıwlar úlken áhmiyetke iye. Qurilis materiallari menen otkeriletuǵin oyin hám shınıǵıwlar balalardi mektepke tayarlaw jumisin ámelge asiriwda járdem beredi. Oyin hám shınıǵıwlar barisinda balalarda diqqatti bir jerge jámlep, aldina qoyǵan maqsetke erisiw, alǵan bilimi hám uqibi tiykarinda dóretiwshilikti kórsetiw ózgeshelikleri qáliplesip baradi. Qurilis haqqindaǵi tiykarǵi bilimdi balalar quriw–jasaw shınıǵıwinda iyeleydi. Áne usi shınıǵıwlarda olar zatlardiń elementar kórinislerin, qurilis bólimlerinen maqsetke muwapiq paydalana aliwdi úyrenedi hám qurilisdi kórkemlep bezewdiń ápiwayi usullarin ózlestirip aladi.

Mektepke shekemgi jastaǵi balalar quriw–jasawǵa bir neshe bar zatlardi ornina quriwǵa urinadi, olar tek ǵana qurilis toplamlarindaǵi materiallardi tegis tárepi menen qoyip terip shiǵadi yamasa bir-biriniń ustine qoyadi. Tárbiyashi balalardi hár túrli zatlar quriwǵa úyretken bolsa, kishkene jastaǵi balalardiń qurilis oyinlarinda ol óz kórininsin tabadi. Qurilis materiallari menen otkeriletuǵin oyin hám shınıǵıwlar ushın zarur imkan jaratap, balalar quriw texnikasin jaqsi ózlestirip aliwlari ushın toparlarda zárur shárt– shárayatlardi jaratiw lazim. Buniń ushın dáslep toparda jeterli muǵdarda qurilis materiallari boliwi, yaǵniy barliq balalar bir waqitta yamasa topardiń yarimi shuǵillanatuǵin dárejede material boliwi zárur. Ulgige qarap quriw shınıǵıwinda da balalardi materialdan sheklep qoymay, bálkim hár kimge keregin bólistirip beriw lazim. Materiallardi barqulla zárur bolǵanin alip islete biliwdi úyrensin. Balalar quriw–jasaw uqipliliqlarin endi ǵana iyeley baslaǵanlarinda, yaǵniy ekinshi kishkene topardan baslap quriw shınıǵıwlarin ótiwge ruxsat beriledi. Shınıǵıwlarda quriw–jasawǵa úyretiw ushın stol ustinde oynalatuǵin qurilis toplaminan paydalanǵan máqul, sebebi bul qurilis materiallari bir waqittiń ózinde kópshilik balalar qurip oynaw ushın iri qurilis materiallarinan paydalaniladi. Bul materiallar balalardi kópshilik bolip quriwǵa, oynawǵa úyretedi. Topardaǵi balalardiń barliq quriw usullarin jaqsi ózlestirip aliwlari ushın shınıǵıw waqtinda stollardi hár qiyli etip jaylastiriw múmkin.

Qurilisti jeke orinlap atirǵanda stollardi ádettegi tártipte yamasa P háribi formasinda terip qoyiw múmkin, eger balalar bir qurilisti topar bolip orinlasa, 2-3 stoldi birlestirip qatar etip qoyiw kerek. Shınıǵıw waqtinda balalarǵa qurilistiń eń zárur usullari kórsetiledi, Soniń ushın shınıǵıw uzaq sozilmawi (10–12 minuttan aspawi) kerek. Quriw–jasaw shınıǵıwlarin oyinlar menen shegaralansa da boladi. Balalardi quriw–jasaw dib’ barliq usullarin kórsetiwden ibarat. Qurilisti quriwda quriw–jasawdiń barliq usullarin kórsetiw hám háreket penen tusindiriw, tayar qurilǵan nusqasin kórsetiw hám ogan kiretuǵin elementlerdi kórsetiwden ibarat. Úlgi sipatinda qurilis materiallarinan neler jasaw múmkinligin kórsetiwshi tayar qurilistan paydalaniw. Balalar bina, imaratti quriwdi bilip aliwlari ushın (biyik fundamenttiń ústine qanday jasiriw, bir bólimdi qanday qilip basqasi menen almastiriw, tegislikti qanday keńeytiw hám sol siyaqlilar) qurilistiń ayirim bólimlerin kórsetiw. Tárbiyashi tárepinen orinlanip atirǵan qurilistiń ay’rim bólimin dawam ettiriwdi balalarǵa usinis qiliw. Qurilatuǵin ob`ekt haqqinda túsinika beriw, máselen, qurilistiń kólemin (úlken–kishkeneligin) aniqlaw, bunda qurilistiń oyinshiqlarǵa mas boliwin aytiw. Balalardi ózleri dóretiwshilik etip quriwǵa úyretiw ushın zárur sharayatlar hám materiallar menen támiyinlengen boliwi kerek.

Paydalanilǵan ádebiyatlar

1. Maktabgacha ta’limga qo‘yiladigan davlat talablari. T.: 2017
2. “Ilk qadam”davlat o‘quv dasturi O‘zbekistonRespublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay’atyig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan dasturi.
3. Amirova. G.A., Sulaymonov A.P., Djurayeva B .R. Maktabgacha ta’lim muassasalarda applikatsiya mashg‘ulotlari. T., 2014.
4. D.T Sabirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy savodxonlik elementlarini shakllantirish. (13.00.01.-Pedagogika nazariyasi va tarixi ixtisosligi bo‘yicha yozilgan dissertatsiyaning avtoreferati). T.2007

5. Ishmuxamedov R.J., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.T.: “Nihol” nashriyoti, 2013, 2016.
6. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari. Toshkent 2018 yil (Maktabgacha ta‘‘lim vazirligi)
7. Mamirova Z.U., Niyozova G.B. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarida ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish” Science and Education” Scientific Journal January 2021 / Volume 2 Issue 1

QARAQALPAQ XALIQ OYINLARI ARQALI MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDI RUWXIY-AXLAQIY, TÁRBIYALAW.

Jumaniyazova Zlixa Reymovna,
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti Mektepke shekemgi hám baslawısh bilimlendiriw kafedrası,dosenti
Jalalova Sarbinaz Salavatdinovna.
Mektepke shekemgi tálim baǵdarı3-kurs student

,**Rezyume:** Maktabgacha ta’lim tizimini uzviylik asosida isloh qilishda maktabgacha yoshdagi bolalarni ta’lim va tarbiyasi takomilashtrishda barkamol shaxs sifatida rivojlantirishga va ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda xalq o‘yinlari vositalari sfatiga alohida e’tibor qaratilgan

Kalit so‘zlar: kreativ, kommunikativ, iste’molchi, intellektual, kompetensiya, taraqqiyot strategiyasi.

Резюме: При реформировании системы дошкольного образования на основе преемственности особое внимание уделяется развитию детей дошкольного возраста как гармонично развитых личностей, совершенствованию образования и воспитания, а также качеству народных игр в духовно-нравственном воспитании.

Ключевые слова: креативный, коммуникативный, потребительский, интеллектуальный, компетентностный, стратегия развития.

Summary: In the reform of the preschool education system on the basis of continuity, special attention is paid to the development of preschool children as harmoniously developed individuals, the improvement of their education and upbringing, and the quality of folk games as a means of spiritual and moral education.

Keywords: creative, communicative, consumer, intellectual, competence, development strategy.

Mámleketimizde ámelge asırılatuǵın siyasiy-huqıqıy, sociallıq-ekonomikalıq hám ilimiy-aǵartıwshılıq reformalardıń zárúr tiykarların jaratıp beriwge qaratılǵan "Jaǵa Ózbekstannıń 2022-2026-jıllarǵa mólsherlengen rawajlanıw strategiyası"nda mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri tarmaǵın keńeytiw, olardı rawajlandırıw boyınsha milliy baǵdarlamanı engiziw, mektepke shekemgi bilimlendiriwge qamtıp alıw dárejesin ámeldegi 67 procentten 81 procentke jetkeriw hám mektepke shekemgi jastaǵı balalarda intellektuallıq, fizikalıq hám estetikalıq tárbiya quralları járdeminde balada bilim dárejesin kóteriw, Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi pedagog hám qánigeleriniń mamanlıq dárejesin arttırıw sıyaqlı tiykarǵı wazıypalar belgilengen.

Prezident Shavkat Mirziyoev tárepinen elimizde mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın rawajlandırıw boyınsha ayrıqsha bilimlendiriw standartların, oqıw baǵdarlamaların islep shıǵıw hám barlıq qatnaslardı túp-tiykarınan qayta kórip shıǵıw, olardı qayta jetilistiriw, bilimlendiriwdiń sapasın pútkilley jaǵa basqıshqa alıp shıǵıw boyınsha wazıypalar belgilep berildi. Ámeldegi tálim-tárbiya procesiniń belgili bir baǵdarları tiykarında texnologiyaların jetilistiriw hám úgit-násiyatlaw, kúnnen-kúnge rawajlanıp atırǵan sociallıq jámiette insan talaplarınan kelip shıǵıp zamanagóy talaplarına juwap beretuǵın qánigelerdi tayarlaw búgingi kúnniń talabı bolıwı lazım. Atap ótilgenindey, belgilep berilgen wazıypalardı ámelge asırıwda pedagog xızmetkerlerdiń mamanlıq dárejesin arttırıw, bilimlendiriw sistemasın túp-tiykarınan reformalaw ayrıqsha áhmietke ie. Házirgi zaman pedagogı kreativlik, házir juwapkerlik, kommunikativlik uqıplılıq, sharayatqa tez kirisetuǵın, dóretiwshilik

jumısqa beyim, innovaciyalıq málimleme texnologiyalarınan paydalana alatuǵın zaman talaplarına juwap bere alatuǵın pedagoglar bolıp jetisiwi kerek. Joqarıda sanap ótilgen wazıypalardıń orınlanıwı úzliksiz bilimlendiriwdiń dáslepki basqıshı esaplanǵan mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi pedagoglarına úlken juwapkershilikler júkleydi. Mámleketimizde zaman talabına say pedagoglardı tayarlaw, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi balalarına sapalı tálim-tárbiya beriwdiń nátiyjeli jolların úgit-násiyatlay alatuǵın sheberlikke ie kadrlardı tayarlaw joqarı bilimlendiriw mákemeleriniń aldına qoyılǵan tiykarǵı wazıypalar esaplanadı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı bilimlendiriw standartı, oqıw dástúri tiykarında logikalıq pikirlewge, ámeliy kónlikpeni qáliplestiriwge, bir sóz benen aytqanda, mektepke tayarlawǵa úyretiw maqsetke muwapıq. Atap ótiw orınlı, mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın jetilistiriwde, ósip kiyatırǵan ávladtı bilimlendiriw hám tábiyiy jáhánniń pedagog-tárbiyashısı tárepinen kreativlik kózqaras tiykarında shólkemlestiriw pedagoglardıń kommunikativlik sheberligi bilimlendiriw jáhániniń nátiyjeliligin arttırıwda áhmietli esaplanadı. Mektepke shekemgi bilimlendiriw tarawınıń áhmiyetli wazıypaların talqılawda tómendegilerdi inabatqa alıwımız zárúr:

birinshiden, rawajlanıw strategiyasına tán milliy bilimlendiriwdi engiziwdi jedel rawajlandırıw;

ekinshiden, bilimlendiriw sistemasında bar bolǵan mákemelerdiń barlıq dárejeleri arasında birge islesiwdi keńeytiw hám tereńlestiriw;

úshinshiden, tutınıwshı hám bilimlendiriw mákemeleri arasında básekige shıdamlı ortalıqtı jaratıw;

toǵızınshıdan, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemindegi topar balaların ruwxıy-ádep-ikramlılıq jaqtan tárbiyalawda xalıq oyını quralınıń teoriyalıq tiykarın úyretiw.

Bunday unamlı nátiyjelerge erisiwde bilimlendiriw procesinde xalıq oyınları quralları járdeminde balalarǵa ruwxıy-ádep-ikramlılıq tárbiya beriw boyınsha pedagoglardıń mamanlıǵın arttırıw kurslarında seminarlar shólkemlestiriw hám onda sırt mámleketlerdiń tájiriybelerin úyrenip barıw, úyrenilgen aldıńǵı tájiriybelerdi ulıwmalastırıp, metodikalıq qollanbalar jaratıw hám óz jumısında sırt el tájiriybelerin qollanıw kónlikpelerine ie bolıwın támiyinlew áhmietli orın ieleydi.

Jańalanıp atırǵan Ózbekstanda mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde bilim berip atırǵan pedagog mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa tálim-tárbiya procesinde, balanıń jası hám ózlestiriw imkaniyatların esapqa alǵan halda shólkemlestiriwi hám qolaylı jolların tańlay alıw sheberligine ie bolıwı talap etiledi. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı ruwxıy-ádep-ikramlılıq jaqtan qáliplestiriwde bilimlendiriw jumısın joybar hám texnologiya tiykarında shólkemlestiriw ruwxıy-estetikalıq táreplerin qáliplestiredi. Álbette, bul proceste pedagogtan kásiplik kompetentlik talap etiledi. Tárbiyashı kreativ, dóretiwshi bolıwı hám oqıw-tárbiya jumıslarınıń nátiyjeli bolıwına óz úlesin qosıwı kerek.

Tárbiyashı tárepinen tábiyattıń predmeti, maqseti hám wazıypası mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń kámalǵa keliwin támiyinlew, mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń hár tárepleme intellektual ruwxıy-ádep-ikramlılıq jetikligin kepillew. Bul, álbette, tárbiyashı-pedagogtan intellektual potencial hám ruwxıy joqarılıqtı talap etedi. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalardı sociallıq turmısqa tayarlawdı támiyinlew, olardı zamannıń tolqınlarınan qorǵaw, tárbiyanıń ómir-ólim máselesi ekenin tárbiyashı-pedagoglarǵa, keń jámiechilikke qayta-qayta túsindiriw zárúr. Pedagoglardıń tárbiya hám bilimlendiriw sapası, quralları, metod usılları, balanıń rawajlanıw procesi olardıń psixologiyalıq hám jas ózgeshelikleri menen túsindiriledi, bul bolsa óz ornında mektepke shekemgi jastaǵı balalardı ruwxıy-ádep-ikramlılıq tárbiyalawda óz nátiyjesin beredi. Soniń menen birge bul aytıp ótilgenlerdiń hámmesi tárbiya tarawında ámelge asırılıwı lazım bolgan iskerliktiń júdá áhmiyetliligin, kóp qırlılıǵın hám aktuallıǵın kórsetedi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminiń pedagog-tárbiyashısı balalarda ruwxıy-ádep-ikramlılıq kózqarasın qáliplestiriwde, bilimlendiriwdiń mazmunı hám mánisin tereń ańlawı, balalar menen alıp barılatuǵın bilimlendiriw hám ruwxıy-aǵartıwshılıq iskerliginde onı esapqa alıw kerek.

Filosofiya ilimleri doktori, professor E.YUsupovtıń atap ótkenindey, "Insan ómir tájiriybesi, iskerligi, bilimi, ilimi, ádep-ikramlılıǵı, háreketi menen ruwxiy dúnyasın bayıtıp baradı. Aqılıy hám ádep-ikramlılıq jaqtan bayıp barǵan sayın óz aldına ájayıp wazıypalardı qoyıp, oǵan erisiw ushın

háreket etedi. Háreket bolsa ruwxıy tiykardı talap etedi. Ruwxiy jetilisiw procesinde insan xarakteri shınıǵadı."

Rus pedagogi, balalar jazıwshısı V.A.Suxominskiydiń atap ótkenindey, "Oyın - bul ushqın, ol ottay háwij alıp baradı hám hámme nárseni, waqıyalardıń sebebin túsinip jetiwge háreket etedi, balalardıń qızıǵıwshılıǵın arttıradı. Oyın - bul úlken jaqtı ayna, ol arqalı balalardıń eski dúnyasına bir dúnya jańa túsinik qorshaǵan álem haqqında túsinikler alıp keledi." Haqıyqatında da, bala ómirin oyınsız kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Oyınnıń roli bala ómirinde júdá áhmiyetli orındı iyeleydi. Balalarda oyın iskerligi olardıń ruwxıy hám fizikalıq rawajlanıwında motiv sıpatında pikirlewdi rawajlandırıwshı. Solay eken, eń dáslep jas ávladtıń mádeniyatın, ruwxıy-ádep-ikramlılıq potencialın kóteriw, milliy ideologiyasın oyatıw zárúr. Sebebi, ózin ańlaǵan, millet ruwxıylıǵın túsingen insan ǵana xalqın, milletin, Watanın, shańaraǵın biledi. Xalıq hám millet aldındaǵı minnetin, juwapkershiligin, minnetin ańlaydı.

Hár bir jámiyettiń rawajlanıwı hám rawajlanıwında onıń keleshek tiykarı bolǵan ósip kiyatırǵan jas ávladqa jaratıp atırǵan imkaniyatları, sharayatları tiykar boladı. Biziń elimizde de jas ávladtıń ósip-óniwi ushın zamanagóy barlıq talaplarǵa juwap beretuǵın qızıǵıwshılıq hám umtılıslardı qanaatlandıratuǵın sharayatlardı jaratıw búgingi kúnniń áhmietli máselesi bolıp kelmekte.

Qaraqalpaq xalıq oyınları arqalı balada adamlarǵa iseniwdi, neni qabıl etiwdi hám qorshaǵan dúnyada neni biykarlaw kerekligin úyrenedi. Mektepke shekemgi jastaǵı balalar turmısında oyın kóp qırlı hám quramalı process bolıp, áyyemnen balalarǵa xalıq oyınların úyretgen.

Xalıq oyınları arqalı mektepke shekemgi tálim-tárbiyanı jetilistiriw sociallıq beyimlesiw dáwirinde balada miynetke bolǵan dáslepki túsinikler arqalı qáliplesedi. Qaraqalpaq xalıq oyınlarında turmıstaǵı bar jaǵdaylardı ózinde sáwlelendiredi hám mazmun-mánisi sociallıq beyimlesiw dáwirinde faktorlar tásirinde ózgerip turadı. Qaraqalpaq xalqınıń milliy oyınları maqsetke baǵdarlanǵan, oylanǵan process esaplanadı. Qaraqalpaq xalıq oyınları tiykarında mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń oqıw iskerligi rawajlanadı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalar xalıq oyınların qansha kóp oynasa, átirap haqqında sonsha kóp túsiniklerge ie boladı hám bul processlerde xalıq oyınları tiykarında balalarda dáslepki kompetenciyalar rawajlanadı. Mektepke shekemgi úlken jastaǵı balalardıń miynet iskerligi xalıq oyınları menen tıǵız baylanıslı. Qaraqalpaq xalıq oyınları procesinde balada áhmietli bolǵan kompetenciyalar rawajlanadı: bala ne islew kerekligin, ne ushın qalay islew kerekligin túsiniw, tapsırmalardı orınlawda dıqqat penen kózden keshirip shıǵıw, shártli orınlanıwın talqılawdı úyrenedi. Qaraqalpaq xalıq oyınları óz baǵdarına ie ekenligi, hár qıylılıǵı, turmıs tájiriybelerine jaqınlıǵı menen ajıralıp turadı. Xalıq oyınları arqalı, texnologiyalıq puqta islenbeleri arqalı, mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń ruwxıy-ádep-ikramlılıq tárbiyası dárejesine tásir kórsetiw usıllarına súyenedi. Bala mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemine kelgen kúninen olardıń xalıq oyınları tiykarınan shańaraq turmısındaǵı waqıyalardı sáwlelendirse, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminde rawajlandırıwshı oraylarda xalıq oyınları arqalı bilim alıw, seyil etiw, tábiyattı baqlaw nátiyjesinde olardıń túrleri kóbeyip baradı. Xalıq oyınları arqalı baqsha, asxanada hár túrli tayarlanatuǵın awqatlar, haywanat bagında haywanlar, bag hám palızda hár túrli miywe-ovoshlar, hár túrli kásipler haqqında bilim hám kónlikpelerge iye boladı. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminde balalar xalıq oyınları arqalı óz minez-qulqın basqarıw kónlikpelerin qáliplestiriwge baylanıslı psixologiyalıq mashqalanı úyrenedi. Qaraqalpaq xalıq oyınları procesinde mektepke shekemgi jastaǵı balalar ayırım háreketler emes, al quramalı háreketlerdi (mısalı, jumıs, xat, súwretler) orınlawdı, jazıwdı ámelge asıradı. Oyın hár bir iskerlik sıyaqlı jıllar dawamında jańalanıp jetilisip baradı.

Mektepke shekemgi balalıq-bul shaxstıń qáliplesiwiniń qısqa, biraq áhmiyetli dáwiri esaplanadı. Bul dáwirde bala átiraptaǵı ómir haqqında dáslepki bilimlerdi iyeleydi, onda adamlarǵa, miynetke belgili bir múnásibet qáliplese baslaydı, ádetler hám duris is-háreket kónlikpeleri rawajlanadı. Qaraqalpaq xalıq oyınları arqalı mektepke shekemgi balalardı ruwxıy-ádep-ikramlılıq jaqtan tárbiyalaw eń áhmietli jumıs sıpatında úlken áhmietke ie. Qaraqalpaq xalıq oyınları procesinde bala psixologiyasında sezilerli ózgerisler júz beredi.

Qaraqalpaq xalıq oyınları - bul kúndelikli jumıslardan ózgeshe bolǵan iskerlik bolıp esaplanıp, adamzat qayta-qayta, onda bar bolǵan ózi oylap tapqan dúnyasın jaratadı. Qaraqalpaq xalıq oyınları gózzallıqtı baylanıstıratuǵın sabaq bolıp esaplanadı. Xalıq oyınlarında mektepke shekemgi jastaǵı bala jasawdı úyrenbeydi, al óziniń haqıyqıy, erkin turmısında jasaydı. Qaraqalpaq xalıq oyınları mektepke shekemgi jastaǵı balalar ushın eń emocionallıq hám ráńbáreń álem bolıp esaplanadı, bunda mektepke shekemgi jastaǵı balalar xalıq oyınlarınıń izertlewshisi bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaq xalıq oyınlarında bala shaxsınıń barlıq tárepleri qáliplesedi, onıń psixikasında sezilerli ózgerisler júz beredi, rawajlanıwdıń jaña basqıshına ótiwge tayarlanadı. Búgingi kúnde mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń qaraqalpaq xalıq oyınları arqalı olardıń kompetenciyaların rawajlandırıw áhmietli process esaplanadı. Solay eken, qaraqalpaq xalıq oyınları-bul balalar tárepinen dóretiwshilik sáwlelendiriw forması bolsa, keńeytilgen formada xalıq oyınları jámáátlik jetekshi iskerlik bolıp, bala ómirin shólkemlestiriwde úlken orın ieleydi. Házirgi waqıtta mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalardı qaǵalaq xalıq oyını arqalı ruwxıy-ádep-ikramlılıq tárbiyalaw sistemasın jetilistiriwge baylanıslı kompleksli ilajlar baǵdarlaması islep shıǵılmaqta.

Ruwxıy-ádep-ikramlılıq dúnyasında mektepke shekemgi jastaǵı balalardı ruwxıy-ádep-ikramlılıq jaqtan jetilistiredi. Mektepke shekemgi jastaǵı balalarda ruwxıy-ádep-ikramlıq kóz-qarastıń rawajlanıwı dáwirinde, dáslep, ózi hám teńlesleri menen bolatuǵın qatnasıqqa salıstırǵanda sanlı túsinikler payda bola baslaydı, úlkenge bolǵan qatnasıqta ádep-ikramlıq sabaǵı rawajlanadı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń ruwxıy-ádep-ikramlılıq tártip-qaǵıydalarında balanıń ózine, basqalardıń miynetine múnásibeti sıyaqlı ózgesheliklerdiń sociallıq sanasın rawajlandırıw dáwirin óz isine aladı. Insannıń jetikligi ondaǵı ruwxıy dúnyasınıń qanday ekenligi menen belgilenedi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – T.: 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019 -y., 03/19/595/4160-son).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097 sonli Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2020-yil 22-dekabrdagi 802-sonli qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 14-maydagi “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 391-sonli qarori.
5. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – T.: „O‘zbekiston” 2017. – 104 b.
6. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichiga ko‘taramiz. 1-jild. – T.:„ O‘zbekiston,” 2017. - 592 b.
7. O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha katta yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari. Maktabgacha ta’lim vazirligi MH-1-son buyrug‘i. – T.: 2018. 18-iyun. – 31-b.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 23-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-sonli qarori.
9. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 7- iyuldagi 4-sonli hay’at yig‘ilishi qarori «Ilk qadam». Maktabgacha ta’lim muassasalari davlat o‘quv dasturi. (Mualliflar: Grosheva I.V,. Yevstafeva L.G,. Maxmydova D.T,. Nabixanova Sh.B,. Pak S.V., Djanpeisova G.E.). – T.: 2018. – 59-b.
10. Abdakimova M.K. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimi taraqqiyotining tashkiliy - pedagogik asoslari (1991-2000-yy). Diss. ped.fan.nom. - T.: 2004. - 176 b.
11. Abduraximova D.A. Xalq og‘zaki ijodi namynalari vositasida maktabgacha katta yoshdagi bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish. Avtoref. p.f.d.(DSs). - T.: 2020. - 74 b.

12. Abduraximova D.A. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda xalq o‘yinlaridan foydalanish // „Bola va zamon” ilmiy-ommabop jurnal. – T.: 2020. - №1. B. 18-21.
13. Azizova Z.F. Maktabgacha katta yosh davrida bola shaxsini rivojlantirish // Ilmiy xabarnoma. Andijon, 2019. - Maxsys son. – B. 87-91.
14. Qodirova F.R. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni ikkinchi tilga o‘rgatishning lingvodidaktik asoslari. Diss. Ped.fan.dok. – T.: 2006. – 360 b.

HÁREKETLI OYINLAR HÁM OLARDIŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI

Jumaniyazova Zlixa Reymovna
Innovatsion texnologiyalar universiteti Mektepke shekemgi ham baslawish ta’lim kafedrasi, dotsenti
Kidirniyazova Bibinaz Sarsenbayevna
Mektepke shekemgi tálim baǵdarı 2-kurs studenti

Rezyume: Mektepke shekemgi ta’limde shólkemlestiriwge járdem beredi. Dene tárbiyası hám sport máselelerin úyreniw, hár qıylı milliy háreketli oyınlar hám olardı oqıtıw metodikası tarawında "Milliy háreketli oyınlar"ǵı qollaniw ayrıqsha itibarǵa ılayıq.

Tayanish sózler: kreativ, fizikalıq háreketler, ruwxiy-psixologiyalıq, bárkamal áwlad tárbiyası, kompetensiya.

Резюме: Помогает в организатsiи дошкольного образования. Применение "Натционалных подвижных игр" в области изучения вопросов физической культуры и спорта, а также различных натционалных подвижных игр и методики их преподавания заслуживает особого внимания.

Ключевые слова: креативный, физические действия, психологический, воспитание гармонично развитого поколения, компетентность.

Rezyume: Maktabgacha ta’limda tashkil etishga yordam beradi. Jismoniy tarbiya va sport masalalarini o‘rganish, turli milliy harakatli o‘yinlar va ularni o‘qitish metodikasi sohasida "Milliy harakatli o‘yinlar"ni qo‘llash alohida e’tiborga loyiq.

Kalit so‘zlar: Kalit so‘zlar: kreativ, jismoniy harakatlar, ruhiy-psixologik, barkamol avlod tarbiyasi, kompetensiya.

Summary: Assists in organizing preschool education. The application of "National Active Games" in the study of physical education and sports, various national active games, and their teaching methodology deserves special attention.

Keywords: creative, physical activity, spiritual and psychological, upbringing of a harmoniously developed generation, competence.

Háreketli oyınlar hám olardıń ózine tán qásiyetlerin biliw, bunda oyınlardı shólkemlestiriwge járdem beredi. Dene tárbiyası hám sport máselelerin úyreniw, hár qıylı milliy háreketli oyınlar hám olardı oqıtıw metodikası tarawında "Milliy háreketli oyınlar"ǵı qollaniw ayrıqsha itibarǵa ılayıq. Durisinda da, "Esinnen shıǵıp, "eskirgen" oyınlardı xalıq arasınan jıynap alıw, olardı tallaw hám izertlep, sayqallap, jetilisken jaǵdayǵa keltirip, eń jaqsıların házirgi balalarǵa usınıw ilim ushın da, balalar turmısı ushın da úlken áhmietke ie." Itibarlı tárepi sonda, onda 250 den aslam milliy háreketli oyınlardıń sıpatlaması, oyın qaǵıydaları hám olardı orınlaw.

Xalıq háreketli oyınların shólkemlestiriw hám oqıtıwda tómendegilerge ayrıqsha itibar qaratıw kerekligi haqqındaǵı pikirleri júdá áhmiyetli:

- fizikalıq háreketler, atap aytqanda: juwırıw, sekiriw, ilaqtırıw, ılaqtırıw, uslap alıw, teń salmaqlılıqtı saqlaw hám usı sıyaqlılardı tártipli orınlaw;
- sabır-taqatqa úyretiw;
- ruwxiy-psixologiyalıq jaqtan oyinga tayarlaw;
- ózin-ózi basqarıw hám ózine isenim tárbiyası;
- qatańlıq kónlikpelerin qáliplestiriw;
- balalardı pikirlewge úyretiw;

- tapqırlıq kónlikpelerin qáliplestiriw;
- tez juwap beriwge tayarlaw;
- oyınlardı balalardıń bos waqtın duris shólkemlestiriwge baǵdarlaw;
- oyınlar procesinde balalardıń fizikalıq tayarlıǵı hám jas ózgesheliklerine itibar beriw;
- hár bir oyınıń pedagogikalıq táreplerin itibardan shıǵarmaw;
- oyınlardı sociallıq paydalı miynet penen baylanıstırıw usılların izlep tabıw hám turmısqa engiziw;
- oyın dawamında tilekleslik hám birge islesiwge úyretiw;
- jámáát bolıp háreket etiw hám jámáát mápine húrmet ruwxın tárbiyalaw hám t.b."

Milliy háreketli oyınlardıń hár birin ámel etiw menen birge xalıq háreketli oyınlarınıń hár birinde jámlengen ruwxıy-aǵartıwshılıq hám tárbiyalıq ózgesheliklerdi de esapqa alıw zárúr. Hár bir oyınıń mazmunı hám maqseti astında hár qıylı insanıylıq qásiyetler, pazıyletler orın alǵan bolıp, olardı balalar hám sanasına jetkeriw de tiykarǵı wazıypalarımızdan bolıwı kerek. Oyınlardıń kópshiliginde tikkeley bárkamal áwlad tárbiyası ushın áhmiyetli pazıyletler, yaǵnıy Watanga sadıqlıq, onı qorǵaw ushın bárqulla tayar bolıw, óz-ara húrmet hám járdem kórsetiw, jámáát bolıp birden-bir iygilikli maqset ushın umtılıw, miyrim-shápáát, mártlik, mártlik sıyaqlı pazıyletler jámlengen boladı. Háreketli oyınlar, xalıq milliy oyınları haqqındaǵı áhmietli materiallar menen birge dene mádeniyatı hám sport tariyxı, sporttıń házirgi dáwirdegi ornı, túrli salamatlandırıw ilajların shólkemlestiriw, denetárbiya hám sport jumısların basqarıwda wákillikli uyımlar tárepinen alıp barılıp atırǵan ilajlar haqqında qızıqlı maǵlıwmatlar berilgen. Hár qıylı salamatlandırıw ilajların ótkeriw procesinde de jaslardıń ruwxıy-aǵartıwshılıq tárbiyası ushın xızmet etetuǵın táreplerdi umıtpawımız kerek.

"Háreketli oyınlardıń payda bolıw tariyxınan kórinisler, oyınlar haqqında túsinikler, jáhán xalıqlarınıń háreketli oyınları, ózbek xalıq milliy háreketli oyınların óz ishine alǵan bolıp, balalardı aqılıy hám fizikalıq jaqtan rawajlandırıwda háreketli oyınlardı balalar baqshaları, ulıwma bilim beriw mektepleri, joqarı bilimlendiriw sisteması, xalıqtıń turaq jayları, salamatlandırıw orayları, ullı sánelerdi belgilew ilajları, sport jarıslarında keńnen paydalanıw baǵdarları, sonday-aq, umıtılıp atırǵan oyınlar...

Nawrız, Ǵárezsizlik kúni, zúráát bayramları, xalıq milliy oyınları Respublika jarısları (Alpamıs, Tumaris festivalları), "Úmit nálsheleri," "Bárkamal áwlad," "Universiada" sıyaqlı kóp basqıshlı sport jarısları dástúriy ilajlarga aylandı. "Quwnaq startlar" televiziyalıq oyınları mektep oqıwshılarınıń eń qızıqlı hám mazmunlı háreketli oyını esaplanadı.

Sońǵı jılları dástúrge aylanıp atırǵan "Máhállemiz palwanları," Hayal-qızlar sportı (Tumaris oyınları), "Salamat shańaraq," "Shańaraqlıq sport" sıyaqlı áhmietli jarıslar da barǵan sayın ǵalaba en jaymaqta.

Itibarlı tárepi sonda, joqarıda atap ótilgen derlik barlıq ǵalabalıq sport ilajlarında háreketli oyınlar da ol yamasa bul dárejede qollanılmaqta. Ásirese, xalıq milliy oyınlarına baǵishlangan "Alpamıs oyınları Respublika festivalları" hám "Tumaris oyınları Respublika festivalları" mazmunınıń tiykargı bólimleri milliy háreketli oyınlar menen bayıtılmaqta. Olarda "Jelkede gúres," "Piyada kókparı," "Qorazlar urısı," "Boran," "Shuwaq," "Shopan," "Eshek mindi," "Qulaq sozba," "Arqan tartısıw," "Bilek kúshin sınaw," "Qırıq tas," "Saldı" sıyaqlı háreketli oyınlar maqset hám mazmunı jaǵınan qızıqlı shólkemlestirilmekte.

Awıllarda, qorǵanlarda ótkerilip atırǵan úlken-kishi toylarda (sunnat, ul úylendiriw, qız shıǵarıw), geshteklerde hár qıylı háreketli oyınlar boyınsha báseki, jarıslar shólkemlestiriledi. "Shillik," "Aq súyek," "Poda top," attan awdarıw, piyada jarıs, tartısıw, ottan sekiriw, quwıspaq sıyaqlı xalıq milliy oyınlarına qızıǵıwshılıq úlken.

Bulardıń eń baslı sebepleri sonda, háreketli oyınlar arqalı barlıq fizikalıq sıpatlar, adamgershilik pazıyletler tárbiyalanbaqta. Ásirese, estetikalıq jaqtan zawıq alıw, oyın tamashalar sebepli doslıq, miyrim-shápáát, óz-ara birge islesiw, miyrim-shápáát, Watanǵa sadıqlıq sıyaqlı sezimler jámlesip barmaqta.

Bul pikirlerdi tolıq qollap-quwatlaǵan halda, háreketli oyınlardı shólkemlestiriw procesinde, ásirese, fizikalıq háreketlerdi ámelge asırıw menen birge, usı háreketler nátiyjesinde jas áwladtıń jáne de bárkamal bolıwı, yaǵnıy ruwxıy-aǵartıwshılıq, ádep-ikramlılıq tárbiyasın jetilistiriwge xızmet

etetuǵın pazıyletlerdi bárqulla este tutıw, olardı oqıwshılar hám studentlerge eskertip turıw zárúr, dep esaplaymız. Máselen, háreketli oyınlar mazmunında jaslardı watandı súyiwshilik, Watandı qorǵaw ushın juwapkershilik, mártlik, óz ara birge islesiw, awızbirshilik, doslıq, miyrim-shápáát, sheshenlik sıyaqlı pazıyletlerdi sáwlelendirgen kóplegen elementler bar. Mine usı áhmietli táreplerge óz ornında itibar qaratıw, jaslardıń itibarın tartıw háreketli oyınlardıń tárbiyalıq áhmietin jáne de arttıradı, dene tárbiyasınıń ruwxıy-aǵartıwshılıq nátiyjeliligin kóteriwge xızmet etedi.

Paydalanilǵan ádebiyatlar

1. Maktabgacha ta’limga qo‘yiladigan davlat talablari. T.: 2017
2. “Ilk qadam”davlat o‘quv dasturi O‘zbekistonRespublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay’atyig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan dasturi.
3. Amirova. G.A., Sulaymonov A.P., Djurayeva B .R. Maktabgacha ta’lim muassasalarda applikatsiya mashg‘ulotlari. T., 2014.
4. D.T Sabirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy savodxonlik elementlarini shakllantirish. (13.00.01.-Pedagogika nazariyasi va tarixi ixtisosligi bo‘yicha yozilgan dissertatsiyaning avtoreferati). T.2007
5. Ishmuxamedov R.J., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.T.: “Nihol” nashriyoti, 2013, 2016.
6. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari. Toshkent 2018 yil (Maktabgacha ta‘‘lim vazirligi)
7. Mamirova Z.U., Niyozova G.B. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarida ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish” Science and Education” Scientific Journal January 2021 / Volume 2 Issue 1

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTINING MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Jumaniyazova Zlixa Reymovna,
Innovatsion texnologiyalar universiteti Maktabgacha va boshlangich ta’lim kafedrasi,dotsenti
Kamalatdinova Gulzira Nizamatdinovna
Maktabgacha tálim yo`nalishi 7-MT-25 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’limda innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo‘llash va ularning samaradorligi haqida so‘z yuritiladi. Maqolada innovatsion texnologiyalarning mohiyati, ularning ta’lim jarayoniga ta’siri hamda bolalar rivojlanishiga qo‘shgan hissasi yoritilgan. Maktabgacha ta’limda multimedia, internet texnologiyalari, o‘yinlar va robototexnika vositalaridan foydalanish orqali bolalarning bilish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: innovatsion texnologiyalar, maktabgacha ta’lim, interaktiv vositalar, texnologik yangiliklar.

Аннотация: В данной статье рассматривается применение инновационных образовательных технологий в дошкольном образовании и их эффективность. В статье раскрывается сущность инновационных технологий, их влияние на образовательный процесс, а также вклад в развитие детей. Анализируются возможности развития познавательных и творческих способностей детей посредством использования мультимедиа, интернет-технологий, игр и робототехники в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: инновационные технологии, дошкольное образование, интерактивные средства, технологические новшества.

Annotation: This article discusses the use of innovative educational technologies in preschool education and their effectiveness. The article highlights the nature of innovative technologies, their impact on the educational process, and their contribution to children’s development. It analyzes the opportunities for developing children’s cognitive and creative abilities through the use of multimedia, internet technologies, games, and robotics in preschool education.

Keywords: innovative technologies, preschool education, interactive tools, technological innovations.

KIRISH

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimining barcha bosqichlarini isloh qilish, xususan, maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Chunki bola shaxsining shakllanishi, bilimga bo‘lgan qiziqishi va ijtimoiy ko‘nikmalari aynan shu davrda qaror topadi. Shu bois maktabgacha ta’lim tashkilotlari (MTT) faoliyatining samaradorligi — jamiyatning kelajagi uchun muhim omil hisoblanadi. Biroq, so‘nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlarga qaramay, bu tizimda hali ham qator muammolar mavjud. Ularni tahlil qilish va yechim yo‘llarini topish dolzarb masalalardan biridir.

Asosiy qism:

1. Maktabgacha ta’lim tizimidagi asosiy muammolar

- Kadrlar yetishmovchiligi va malaka pastligi.
- Moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi.
- Ota-onalar bilan hamkorlikning sustligi.
- Psixologik xizmatning sust ishlashi.
- Ta’lim mazmunining yangilanishida uzilishlar.

2. Muammolarni bartaraf etish bo‘yicha yechimlar

- Tarbiyachilar malakasini oshirish tizimini kuchaytirish.
- MTTlarni moddiy jihatdan mustahkamlash.
- Ota-onalar bilan faol hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.
- Psixologik-pedagogik xizmatni kuchaytirish.
- Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish.

Yurtimizda Yangi O'zbekiston va Uchinchi Renessansni barpo etish jarayonlarida shaxs kamolotining ilk va muhim davrini ta'lim-tarbiya bilan qamrab oladigan maktabgacha ta'lim tizimini izchil rivojlantirib borish davlat siyosatining doimiy ustuvor yo'nalishlaridan birini tashkil etmoqda. Jumladan, "maktabgacha ta'limdagi qamrov darajasini hozirgi 67 foizdan kamida 80 foizga yetkazish" "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyası" ham alohida maqsadlar sifatida belgilandi.Zamonaviy dunyoda ta'limga umumjamiyat farovonligining bosh omili, insonning asosiy huquqlaridan biri va boshqa huquqlarni ta'minlashning asosi, shuningdek, tinchlik, bag'rikenglik, inson salohiyatini ro'yobga chiqarish va barqaror taraqqiyotning muhim sharti sifatida qaralmoqda. Shuningdek, inklyuziv va sifatli ta'limni ta'minlash va hamma uchun butun umri davomida ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish bugungi kunda butun dunyo tanlagan 2030 yilga qadar erishilishi lozim bo'lgan ta'lim maqsadlarining bosh g'oyasini tashkil etadi. Yurtimizda inklyuziv maktabgacha tashkilotlarini tashkil etish orqalı alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun rivojlanishining dastlabki davrlaridanoq jismoniy va psixik rivojlanish xususiyatlariga mos holda sifatli ta'lim-tarbiya olishlari uchun yaratilayotgan imkoniyatlar ana shu maqsadlarga mos keladi. O'z navbatida mazkur turdagi ta'lim tashkilotlarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning yangi pedagogik texnologiyalari, modellari va metodlarini amaliyotga joriy etish esa maktabgacha. ta'lim pedagogikasi oldida turgan dolzarb masalalardan birini ifoda etmoqda.Inklyuziv ta'lim "barcha ishtirokchilarning ehtiyojlari turlicha ekanligini tan olish va bunga e’tibor qaratish jarayoni" ekanligidan kelib chiqqanda, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlar ham alohida pedagogik va psixologik yondashuv talab etishi tabiiydir.

Bolada rivojlanishining ilk davrlardanoq jamiyat tomonidan umume'tirof etilgan ma'naviy-ahloqiy me'yorlarga mos shaxsiy fazilatlar asoslarını shakllantirish maktabgacha ta'lim tizimidagı tarbiyaviy ishlarning asosiy yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. Chunki, shaxsiy fazilatlar asoslarining shakllanishi bola shaxsi shaklanishining ajralmas tarkibiy qismidir.Shaxsiy fazilatlar asoslarining shakllanishi barobarida bolaning bosqichma-bosqich ijtimoiy muhitlarga integratsiyasi va ulardagi ijtimoiylashuvi faollashib boradi. O'z navbatida mazkur fazilatlar nafaqat uning individual xususiyatlarini belgilovchi, balki boshqalar bilan munosabatlarining ham muhim mezonlariga, omillariga aylanadı Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalardagi jismoniy va psixik muammolar barcha psixik jarayonlar kabi ularda o'zini, o'zligini anglash jarayonlariga ham ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Bolalarga ko'rsatiladigan maqsadli va mohirona pedagogik, psixologik ko'makkina ushbu muammolarni ijobiy hal etish imkonini beradi. Maktabgacha ta'lim "bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olganda holda umumiy pedagogik

prinsiplarga asoslanib ish ko'rar ekan. Bugungi an'anaviy va inklyuziv ta'limdagi pedagogik tamoyillarning o'zaro uyg'unlashib borishi lozim bo'lmoqda. Maktabgacha ta'lim bosqichida bolalarda shakllanadigan shaxsiy fazilatlar ro'yxati qatorida insonparvarlık, vatanparvarlik, o'ziga ishonch, hurmat, mehr-oqibat, mas'uliyat, intizom, halollik, jasurlik, ijobiy fikrlash kabilarni alohida ta'kidlash lozim. Bu va bu kabi barcha shaxsiy fazilatlarni birlamchi asoslarini samarali shakllantirish esa, bolalar uchun umumiy va individual ishlab chiqilgan ta'lim-tarbiya dasturlarining bola uchun nechog'lik qulay va qiziqarli ishlab chiqilganligiga bog'liqdir.Bolalar uchun shaxsiy fazilatlar asoslarini shakllantirish bilan bog'liq inklyuziv ta'lim dasturlari va ulardagi tavsiyalarda bunday dasturlarning bir qator muhim jihatlarga ega bo'lishi lozimligini ko'ramiz va quyidagilarini alohida urg'ulashni joizdir.

Birinchidan, bolaning ijtimoiy muhitga faol moslashuvi, ijtimoiylashuvi va integratsiyalashuvi uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyaviy ishlar dasturlarida bolada shaxsiy fazilatlar asoslarini shakllantirish masalaları alohida o'rin tutmog'i lozim

Ikkinchidan, shaxsiy fazilatlar asoslari imkoniyati cheklangan bolalarda faqatgina faol pedagogik va psixologik aralashuv natijasija shakllanadi va istiqboldagi mustaqil faoliyati uchun ularning barchasi muhim hayotiy ko‘nimalarni tashkil etadi;

Uchinchidan, shaxsiy fazilatlar asoslarini shakllantirishda jarayon tashabbuskori nafaqat pedagog, balki o'z individual xususiyatlari, qiziqishlari va extiyojlari asosida bolaning o'zi ham bo'lishi zarur.Ushbu muammolarni hal etish har bir alohida yordamga muhtoj bolaning ta'limi, tarbiyasi, rivojlanishi, ijtimoiylashuvi jarayonini muvoffaqiyatli o'tishiga zamin yaratadi. Ushbu muammolar ichida mutaxassis tayyorlash muammosi ham borki bu muammoni hal etish juda ko'p vaqt va kuch sarflanishni talab qıladı. Chunki ta'lim tizimı aynan inson faktori tufayli harakatga keladi va rivojlanadi yoki aksincha inqirozga yuz tutadi.Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etish o'z-o'zidan pedagoglar va tarbiyachilar faoliyatiga qo'yiladigan talabning ortishini, ularning funksional majburiyatlarini ko'payishini va professional malakalarini kengayishi ehtiyojini keltirib chiqaradi An'anaviy bilim va malakalarning o'zigina bu ta'lim turida yetarli emas. Alohida yordamga muhtoj bolalar bilan ishlash pedagog va tarhivachilardan maxsus professional komprtensiva va inklyuziv kompetentlikni talab etadi

Xulosa

Maktabgacha ta’lim tizimi — kelajak avlodni barkamol inson sifatida tarbiyalashning eng birinchi bosqichidir. Tizimdagi mavjud muammolarni bartaraf etish uchun davlat, jamiyat, ota-onalar va pedagoglarning hamkorligi muhim. Har bir bola sifatli ta’lim va mehrga loyiqdir. Shu bois, maktabgacha ta’limni rivojlantirishga qaratilgan har bir sa’y-harakat — mamlakatning kelajagiga sarmoyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi farmoni.
2. “Maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun.
3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi metodik qo‘llanmalari.
A. Jabborov. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent, 2022.
4. Sh. Sharipova. Bolalar psixologiyasi va tarbiyasi. – Toshkent, 2023.
5. Internet manbalari: www.maktabgacha.uz, www.edu.uz

SÚWRETLEW ISKERLIGI BALALARǴA ESTETIKALIQ TÁRBIYA BERIWDIŃ TIYKARǴI QURALI SIPATINDA

Jumaniyazova Zlixa Reymovna.
Mektepke shekemgi hám Baslawish ta’lim kafedrası docent Innovaciyalıq texnologiyalar Universitet
Tlepbaeva Dinara Izbaskan qızı
Filologiya hám tillerdi oqıtıw tálim baǵdarı 2-kurs studenti

Abstract

Bul maqalada súwretlew iskerliginiń balalar tárbiyasındaǵı ornı hám onıń estetikalıq

tárbiyadaǵı áhmiyeti haqqında sóz etiledi. Kóriw iskerligi tek ǵana balalardıń estetikalıq sezimlerin rawajlandırıw emes, al dóretiwshilik pikirlew, sezimlik kórsetiwsheńlik hám kognitiv kónlikpelerdi rawajlandırıw. Maqalada pedagogikalıq usıllar hám qatnaslar (kórgizbeli, dóretiwshilik, ámeliy jumıslar) arqalı súwretlew iskerligin nátiyjeli shólkemlestiriw usılları, olardıń balalardıń estetikalıq sezimleri hám dóretiwshilik qábiletlerin arttırıwdaǵı ornı analizlengen. Estetikalıq tárbiya arqalı balalar gózzallıqtı túsiniwge, óz sezimlerin basqarıwǵa hám sociallıq kónlikpelerdi rawajlandırıwǵa úyrenedi. Bul maqalada súwretlew iskerliginiń pedagogikalıq áhmiyeti hám onıń balalar tárbiyasındaǵı ornı kórsetilgen.

Tayanish sózler.Kóriw iskerligi, estetikalıq tárbiya, balanıń rawajlanıwı, dóretiwshilik, pedagogikalıq usıllar, estetikalıq pikirlew, kórkem óner.

АБСТРАКТ В данной статье рассматривается роль изобразительной деятельности в воспитании детей и ее значение в эстетическом воспитании. Зрительная деятельность является важным инструментом не только для развития эстетических чувств детей, но и для развитие творческого мышления, эмоциональной выразительности и когнитивных навыков. В статье анализируются методы эффективной организatsiи изобразительной деятельности посредством педагогических методов и подходов (наглядная, творческая, практическая работа), их роль в повышении эстетических чувств и творческих способностей детей. Благодаря эстетическому воспитанию дети учатся понимать красоту, управлять своими эмоциями и развивать социальные навыки. В данной статье объясняется педагогическое значение изобразительной деятельности и ее роль в воспитании детей.

Ключевые слова Зрительная деятельность, эстетическое воспитание, развитие ребенка, творчество, педагогические методы, эстетическое мышление, искусство.

Abstract This article examines the role of visual activity in the upbringing of children and its significance in aesthetic education. Visual activity is an important tool not only for the development of children's aesthetic feelings, but also for the development of creative thinking, emotional expression, and cognitive skills. The article analyzes methods for effectively organizing visual activity through pedagogical methods and approaches (visual, creative, practical work), their role in enhancing children's aesthetic feelings and creative abilities. Through aesthetic education, children learn to understand beauty, manage their emotions, and develop social skills. This article explains the pedagogical significance of visual activity and its role in the upbringing of children.

Key words Visual activity, aesthetic education, child development, creativity, pedagogical methods, aesthetic thinking, art.

Bul maqala súwretlew iskerligınıń balalar tárbiyasındaǵı ornı hám onıń estetikalıq tárbiya beriwdegi áhmiyetin kórip shıǵadı. Súwretlew iskerligi, balalar tek estetikalıq seziwdi rawajlandırıw ǵana emes, al dóretiwshilik pikirlew, sezimlerdi bildiriw hám kognitiv kónlikpelerdi qáliplestiriwde áhmiyetli qural esaplanadı. Maqalada pedagogikalıq metodlar hám qatnaslar (kórgizbeli, dóretiwshilik, ámeliy jumıslar) arqalı súwretlew jumısın nátiyjeli shólkemlestiriw usılları, balalardıń estetikalıq sezimlerin hám dóretiwshilik qábiletlerin arttırıwdaǵı roli analizlenedi. Estetikalıq tárbiya arqalı balalar gózzallıqtı ańlaw, sezimlerin basqarıw hám sociallıq kónlikpelerdi rawajlandırıwdı úyrenedi. Bul maqala súwretlew jumısınıń pedagogikalıq áhmiyetin túsindirip, onıń balalar tárbiyasındaǵı rolin túsindiredi. Súwretlew iskerligi balalar tárbiyasında áhmiyetli orın iyeleydi, sebebi ol tek ǵana balalardıń dóretiwshilik potencialın rawajlandırıp qoymastan, al olardıń estetikalıq túsinigin qáliplestiriwde de áhmiyetli qural esaplanadı. Súwretlew óneri balalarga reńler, figuralar,kompoziciyalar arqalı dúnyanı túsiniwge hám óz sezimlerin bildiriwge járdem beredi. Estetikalıq tárbiya, óz náwbetinde, balalarda gózzallıqtı ańlaw, jaqsılıqtı qádirlew hám kóz aldı dúnyasın keńeytiw arqalı olardıń jeke rawajlanıwına úlken tásir kórsetedi. Maqalada súwretlew jumısınıń balalar rawajlanıwındaǵı ornı hám onıń estetikalıq tárbiya beriwdeqanday tiykarǵı qural sıpatında qollanılıwın úyrenemiz. Balalarǵa súwretlew jumısı arqalıestetikalıq tárbiya beriwdiń pedagogikalıq tiykarları, metodikalıq qatnaslar hám nátiyjelisabaq shólkemlestiriw usılları kòrsetip beriledi. Sonıń menen birge, súwretlew jumısınıńbalalarda dóretiwshilik pikirlewdi

rawajlandırıwdaǵı áhmiyeti de atap ótiledi. Bul maqalasúwretlew jumısınıń tárbiyalıq kúshin ashıp beriwge, onıń balalar bilimlendiriwindegi ornın túsiniwge járdem beredi.

Súwretlew iskerligi balalar tárbiyasında áhmiyetli orın tutadı, sebebi ol tek estetikalıq pikirlewdi rawajlandırıp qoymastan, al balalarda dóretiwshilik, logikalıq pikirlew hám jekerawajlanıwdı qollap-quwatlaydı. Balalar súwretlew óneri arqalı óz sezimlerin bildiriwge, óz dúnyaqarasın qáliplestiriwge hám qorshagan ortalıqtı jáne de jaqsıraq túsiniwge úyrenedi.

Súwretlew iskerligi balalarǵa estetikalıq gózzallıqtı ańlawdı úyretedi. Reńler, formalar, kompoziciyalar hám basqa kórkem óner elementleri járdeminde balalar dúnyanı tek realemes, al estetikalıq tárepten de qabıl etedi. Bul olardıń seziwsheńliklerin rawajlandıradı hám estetikalıq sezimdi qáliplestiredi.
Súwretlew iskerligi balalar ushın jańa ideyalar hám kózqaraslardı jaratıw imkaniyatın beredi. Súwret salıw, figuralar islew, reńler menen oynaw balalarda dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandıradı. Bul process, sonday-aq, balalardıń erkin pikirlew hám mashqalalardı kreativ jantasıw menen sheshiw qábiletlerin kúsheytedi. Súwretlew iskerligi balalarda óz sezimlerin aship beriw hám bildiriw imkaniyatın jaratadı. Bul arqalı balalar ózin-ózi ańlaydı, ishki dúnyasın rawajlandıradı hám psixologiyalıq jaqtan ósedi. Kórkem óner arqalı balalar sezimli juwaplardı úyrenip, óz ara qatnasıqlarda empatiya hám túsiniw qábiletlerin arttıradı.

Súwretlew iskerligi balalarǵa logikalıq pikirlew, baqlawshılıq hám analiz etiw kónlikpelerin úyretedi. Mısalı, súwret salıwda balalar formalardı salıstırıw, reńlerdi sáykeslestiriw sıyaqlı aqılıy jumıslardı ámelge asıradı. Bul olardıń analitikalıq pikirlew qábiletin rawajlandıradı. Súwretlew iskerligi balalar arasında birge islesiwdi kúsheytedi, ásirese toparlıq jumıslarda. Birgelikte islew, bir-biriniń islerin bahalaw hám talqılaw balalarǵa sociallıq kónlikpelerdi úyretedi. Bul olar óz pikirlerin basqalarga jetkeriw hám basqalar menen birgelikte islew qábiletin arttıradı. Solay etip, súwretlew iskerligi balalar tárbiyasında tek estetikalıq emes, al psixologiyalıq, kognitiv hám sociallıq rawajlanıw ushın da áhmiyetli qural esaplanadı. Ol balalardıń dúnyaqarasın keńeytip, olardıń dóretiwshilik pikirlewdi hám óz sezimlerin bildiriw qábiletin rawajlandıradı.
Súwretlew iskerligi balalar tárbiyasında nátiyjeli qural sıpatında, olardıń estetikalıq túsinigin rawajlandırıw, dóretiwshilik pikirlewlerin arttırıw hám sezimlilik rawajlanıwın qollap-quwatlawda úlken áhmiyetke iye. Bul jumıstıń nátiyjeliligin támiyinlew ushın pedagogikalıq metodlar hám qatnaslar áhmiyetli rol oynaydı. Tómende súwretlew jumısın shólkemlestiriwde qollanılatuǵın tiykargı pedagogikalıq metodlar hám qatnaslar keltirilgen:

Kórgizbeli metod: (Demonstraciya):Kórgizbeli metod súwretlew jumısında en kóp qollanılatuǵın usıllardan biri. Bul metodta muǵallim balalarga kórkem óner dóretpelerin, súwret salıw, reńler hám figuralar menen islew proceslerin kórsetedi. Kórgizbeler, súwretler, videolar yamasa basqa vizual materiallar járdeminde balalar muǵallim tárepinen usinis etilgen temalardı jaqsıraq túsinedi. Bul metod arqalı balalar kórkem ónerdiń túrli túrlerin ózlestiredi hám óz dóretiwshilik jumısların jaratıwda kónlikpelerin rawajlandıradı.
Paydalanıw mısalı: Balalarǵa belgili xudojniklerdiń dóretpelerin kórsetip, olardıń usılları hám texnikaları haqqında sáwbetlesiw. Reńler hám figuralar menen islewdi kórsetip, olardı óz shigarmalarında qollanıwǵa úyretiw.

Dóretiwshilik metod: Dóretiwshilik metod súwretlew jumısın oqıwshılardıń dóretiwshilik potencialın rawajlandırıwǵa qaratadı. Bul metodta balalar óz pikirleri, sezimleri hám túsiniklerin bildiriw ushin súwret salıw, músin salıw, kollaj jaratıw hám basqa kórkem óner túrlerinen paydalanadı. Dóretiwshilik metod balalarga erkinlik berip, olardı ǵárezsiz islewge shaqıradı, nátiyjede olardıń dóretiwshilik qábiletleri rawajlanadı. Paydalanıw mısalı: Balalarǵa hár túrli reńler, figuralar yaki gezlemelerdi tańlawdı hám olardı birlestiriwdi usınıs etiw. Súwret salıw yaki basqa súwretlew iskerligi arqalı óz jeke tájiriybeleri yaki sezimlerin sáwlelendiriwdi xoshametlew.

Ámeliy metod: (Praktikalıq metod): Ámeliy metod súwretlew jumısın balalar ushin jáne de interaktiv etiwdi támiyinleydi. Bul metodta oqıwshılar ózleri materiallardı qollanıp, túrli

texnikalarda, usıllarda isleydi. Mısalı, balalarga reńli qagazlardan kollaj islew, boyaw hám shyotka járdeminde súwret salıw yamasa músinshilik jumısların orınlaw usınıs etiledi. Ámeliy metod járdeminde balalar úyrenilgen teoriyalıq bilimlerdi ámelde qollanıwǵa úyretiledi.

Paydalanıw mısalı: Balalarǵa hár túrli materiallar (reńler, gezlemeler, qagazlar) járdeminde dóretiwshilik islenbeler jaratıwga tapsırmalar beriw. Boyawlar hám basqa materiallar járdeminde figuralar hám súwretler jaratıwdı úyretiw. Bul usıllardan paydalanıw arqalı balalar teoriyalıq hàm àmeliy bilimlerge iye boladı. Súwretlew jumısı balalar tárbiyasında áhmiyetli qural bolıp, estetikalıq pikirlewdi rawajlandırıw, dóretiwshilik pikirlew hám sezimlerdi bildiriw kónlikpelerin qáliplestiredi. Pedagogikalıq metodlar, sonıń ishinde, kórgizbeli, dóretiwshilik, ámeliy hám toparlıq jumıslar járdeminde balalar kórkem ónerdi ózlestiredi hám dóretiwshilik qábiletlerin asıradı. Estetikalıq tárbiya balalardıń dúnyaqarasın keńeytedi, jeke rawajlanıwın qollapquwatlaydı hám ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı qáliplestiredi. Solay etip, súwretlew jumısınıń nátiyjeli qollanılıwı balalardıń ulıwma rawajlanıwına unamlı tásir kórsetedi.

Paydalanilǵan ádebiyatlar

1. Omonov, D.A. (2022). Tasviriy faoliyat mashg’ulotlarini olib borish shakllari vausullari. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(10-2), 195-199

2. Raxmatillayevna, B.M., Sodikovna, I.D. (2024). Bolalarni har tomonlama rivojlantirishda-art terapiyaning ahamiyati. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, *4*(1), 120-123.

3. Sadikova,S., Abdusabirova, L. (2022). Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tasviriy faoliyat turlari va mazmuni. *Science and innovation*, *1*(B8), 760-764.

4. Sadikova, S.,Abdusabirova, L. (2022). Types and Content of Picture Activity in Preschool Educational Organizations. *Science and Innovation*, *1*(8), 760-764.

5. Xakimovna, Y.O. (2024). Bolani aqliy rivojlanishida tasviriy san'atning roli. *Tadqiqotlar. UZ*, *35*(4), 142-145

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIWDE INNOVACIYALIQ OQIW TEXNOLOGIYALARÍ HÁM OLARDÍŃ NÁTIYJELILIGI.

Jumaniyazova Zlixa Reymovna.
Mektepke shekemgi hám baslawısh bilimlendiriw kafedrası, docent
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti
Tolibayeva Perizat Raxat qızı.
Mektepke shekemgi tálim baǵdarı 3-kurs studenti

Abstract Ushbu maqolada maktabgacha ta’limda innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo‘llash va ularning samaradorligi haqida so‘z yuritiladi. Maqolada innovatsion texnologiyalar, ularning ta’lim jarayoniga ta’siri va bolalar rivojlanishiga qo‘shgan hissasi haqida so‘z yuritiladi. Maktabgacha ta’limda multimedia, internet texnologiyalari, o‘yinlar, robototexnika vositalaridan foydalanish orqali bolalarning bilish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish o‘qituvchilarning malakasi va ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, maqolada maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish istiqbollari va ularning kelajakdagi ta’lim tizimidagi o‘rni haqida so‘z boradi.

Tayanch so‘zlar Innovatsion texnologiyalar, maktabgacha ta’lim, o‘quv jarayoni, kognitiv rivojlanish, interfaol vositalar, texnologik innovatsiyalar.

Абстракт В данной статье рассматривается применение инновационных образовательных технологий в дошкольном образовании и их эффективность. В статье рассматриваются инновационные технологии, их влияние на образовательный процесс и вклад в развитие детей. Проанализированы возможности развития познавательных и творческих способностей детей посредством использования мультимедиа, интернет-технологий, игр, средств робототехники в дошкольном образовании. Внедрение инновационных технологий в образовательный процесс способствует повышению квалификации учителей и качества образования. В статье

также рассматриваются перспективы широкого внедрения инновационных технологий в дошкольном образовании и их роль в будущей системе образования.

Ключевые слова. Инновационные технологии, дошкольное образование, учебный процесс, когнитивное развитие, интерактивные средства, технологические инновации.

Abstract This article discusses the application of innovative educational technologies in preschool education and their effectiveness. The article describes innovative technologies, their impact on the educational process, and their contribution to children development. The possibilities of developing childrens' cognitive and creative abilities through the use of multimedia, internet technologies, games, and robotics in preschool education are analyzed. The introduction of innovative technologies into the educational process contributes to the improvement of teachers' qualifications and the quality of education. The article also discusses the prospects for the wider introduction of innovative technologies in preschool education and their role in the future education system.

Keywords Innovative technologies, preschool education, the learning process, cognitive development, interactive tools, technological innovations.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw balalardıń rawajlanıwındaǵı eń áhmietli basqıshlardan biri bolıp, bul dáwirde olar ushın zárúr bolǵan bilimler, kónlikpeler hám qádiriyatlar qáliplesedi. Házirgi kúnde bilimlendiriw sistemasınıń barlıq dárejelerinde innovaciyalıq texnologiyalar jedel qollanılmaqta, bul process mektepke shekemgi bilimlendiriwde de rawajlanbaqta. Innovaciyalıq texnologiyalar bilimlendiriw procesin jáne de nátiyjeli, interaktiv hám qızıqlı etiw imkaniyatın jaratadı, balalardıń pikirlew hám dóretiwshilik kónlikpelerin rawajlandırıwda úlken áhmietke ie. Bul maqalada mektepke shekemgi bilimlendiriwde innovaciyalıq texnologiyalardıń roli hám áhmiyeti, olardıń bilimlendiriw procesine tásiri, balalardıń kognitivlik hám dóretiwshilik rawajlanıwına qosqan úlesi tallanadı. Innovaciyalıq texnologiyalar mektepke shekemgi bilimlendiriwde balalarǵa jańa bilimlerdi ózlestiriwde járdem beriwshi qurallardı usınadı. Bul texnologiyalar arqalı pedagogikalıq metodlardı jetilistirip, bilimlendiriw procesiniń sapasın arttıradı. Interaktiv texnologiyalar, kompyuterler, mobil qosımshalar hám oyınlar sıyaqlı qurallar mektepke shekemgi bilimlendiriwde jedel qollanılmaqta hám balalardıń kognitiv rawajlanıwına úlken tásir kórsetpekte. Interaktiv bilim beriw quralları, máselen, interaktiv doskalar hám multimediali ekranlar, balalarga óz pikirlerin erkin bildiriwge, temalardı ózlestiriwde aktiv qatnasıwǵa imkaniyat jaratadı. Bul qurallar arqalı balalar reńli kórgizbeler, videolar hám grafikalar járdeminde bilimlerdi vizual túrde ózlestiredi.

Sonday-aq, interaktiv texnologiyalar balalardıń dıqqatın tartıw hám olardıń bilimlendiriw procesinde qatnasıwın arttırıwǵa xızmet etedi, bul bolsa balalardıń motivaciyasın kúsheytedi. Kompyuterler hám internettiń imkaniyatları balalarga hár túrli interaktiv oyınlar, bilimlendiriw bagdarlamaları hám onlayn resurslardı usınadı. Mobil qosımshalar hám oqıw baǵdarlamaları járdeminde balalarǵa hár qıylı temalardı úyretip, bilimlerin bekkemleydi. Internettegi bilimlendiriw resursları qosımsha bilim alıw imkaniyatın beredi, sonday-aq, global kólemde bilim almasıw imkaniyatın jaratadı. Oyınlar balalardıń bilim alıw procesine belsendiligin arttıradı. Kompyuter oyınları, dizimli oyınlar hám interaktiv tapsırmalar arqalı balalar ózlestirip atırgan materialın bekkemleydi. Oyınlar balalarda logikalıq pikirlew, mashqalalardı sheshiw, dóretiwshilik hám jámáátte islesiw kónlikpelerin rawajlandıradı. Simulyaciyalar hám rolli oyınlar arqalı balalar real turmıstaǵı jaǵdaylarga tayarlanadı, bul bolsa olardıń sezimi hám sociallıq rawajlanıwına xizmet etedi. Innovaciyalıq texnologiyalar mektepke shekemgi bilimlendiriwde bilimlendiriwdi jáne de nátiyjeli, interaktiv hám qızıqlı etiwge járdem beredi. Olar balalardıń dóretiwshilik, logikalıq pikirlew hám mashqalalardı sheshiw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa xızmet etedi, sonıń menen birge bilimlendiriw procesin jáne de individuallastırıw imkaniyatın jaratadı. Mektepke shekemgi bilimlendiriwde innovaciyalıq texnologiyalardı qollanıw balalardıń bilim alıwǵa qızıǵıwshılıǵın arttıradı hám olardıń sociallıq kompetenciyaların rawajlandıradı. Usı tárizde, bul texnologiyalar balalardıń ulıwma rawajlanıwına úlken úles qosadı. Innovaciyalıq texnologiyalar búgingi kúnde bilimlendiriw sistemasın jáne de nátiyjeli hám interaktiv etiwde úlken áhmietke ie. Mektepke shekemgi bilimlendiriw procesinde bul texnologiyalar balalardıń kognitivlik, dóretiwshilik, sociallıq hám sezimlik rawajlanıwına úlken tásir kórsetedi. Olar balalardıń bilim alıw procesin jáne de qızıqlı hám nátiyjeli etedi, sonday-aq, pedagogikalıq qatnaslardı da jańalaydı. Birinshi náwbette, innovaciyalıq

texnologiyalar balalardıń kognitiv rawajlanıwın qollap-quwatlaydı. Interaktiv doskalar, kompyuter programmaları hám multimedia quralları járdeminde balalarga materialdı vizual hám esitiw arqalı usınıw, olardıń diqqatın tartıw hám temanı ózlestiriwdi ańsatlastıradı Bul bolsa balalardıń este saqlaw imkaniyatların arttıradı. Innovaciyalıq texnologiyalar, sonday-aq, balalardıń oy-pikirin keńeytip, olar ushın jáne de nátiyjeli oqıw procesin jaratadı. Innovaciyalıq texnologiyalar tek ǵana balalardıń kognitivlik rawajlanıwına emes, al olardıń dóretiwshilik hám erkin pikirlew kónlikpelerin rawajlandırıwǵa da járdem beredi. Kompyuter oyınları, baǵdarlamalar hám robototexnika balalarǵa jańa ideyalardı jaratıwda, dóretiwshilik qatnaslardı sınaqtan ótkeriwde úlken járdem beredi. Bul texnologiyalar járdeminde balalar túrli mashqalalardı dóretiwshilik penen sheshiwge úyrenedi. Bul bolsa, óz gezeginde, olardıń sın kózqarastan pikirlew hám juwapkershilikti óz moynına alıw qábiletin arttıradı. Sonday-aq, innovaciyalıq texnologiyalar bilimlendiriw procesin jekelestiriwge imkan beredi. Hár bir balanıń mútájlikleri hám rawajlanıw tezligin esapqa alǵan halda, texnologiyalar járdeminde jekelestirilgen bilimlendiriw sistemasın jaratıw múmkin. Jasalma intellekt hám arnawlı bilimlendiriw baǵdarlamaları balalardı baqlap barıp, olardıń qıyınshılıqların hám jetiskenliklerin anıqlawǵa járdem beredi. Bul bolsa balalarǵa hár bir balaǵa sáykes járdem kórsetiw imkaniyatın jaratadı. Jekelestirilgen tálim balalardıń motivaciyasın arttıradı hám olarǵa tabısqa erisiw ushın kerekli kónlikpelerdi rawajlandırıwǵa járdem beredi. Juwmaqlap aytqanda, innovaciyalıq texnologiyalar bilimlendiriw procesin jáne de nátiyjeli, qızıqlı hám interaktiv etiwge járdem beredi. Olar balalardıń kognitivlik, dóretiwshilik, sociallıq hám emocionallıq rawajlanıwına tásir etedi, bilimlendiriw procesin individuallastırıw hám balalardıń pedagogikalıq kompetenciyaların arttırıw imkaniyatın jaratadı. Innovaciyalıq texnologiyalardı bilimlendiriw procesine engiziw arqalı tek ǵana balalardıń bilimge bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttırıw emes, al olardıń tabısların támiyinlewde úlken járdem beredi. Bul process bilimlendiriw sistemasınıń sapasın arttırıw hám zaman menen teń qádem taslawǵa xızmet etedi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriwde innovaciyalıq texnologiyalar bilimlendiriw procesin nátiyjeli, qızıqlı hám tásirsheń etiwge járdem beredi. Texnologiyalar balalardıń itibarın qaratıw, belsendiligin arttırıw hám bilimlendiriwdi jekelestiriw arqalı úyreniw nátiyjeliligin jaqsılaydı. Bul texnologiyalar balalardıń kognitivlik, dóretiwshilik hám sociallıq rawajlanıwına, balalardıń pedagogikalıq metodların jetilistiriwge járdem beredi. Texnologiyalar bilimlendiriwdiń sapasın global kólemde arttırıwda áhmietli rol oynaydı.

Paydalanilǵan ádebiyatlar:

1. Абрамовских, Н. В. (2015). Педагогические технологии в дошкольном образовании: понятие и сущность. *Концепт*, (S17), 1-5.
2. Новикова, Г. П. (2016). Перспективы эффективного развития инноватsionной деятельности в дошкольной образовательной организатsiи в системе непрерывного образования. In *Инноватsionная деятельность в дошкольном образовании* (pp. 11-23).
3. Шума, В. Н., & Котлова, С. И. (2016). Современные образовательные технологии как эффективное средство реализатsiи стандарта дошкольного образования. *Дошкольное образование: опыт, проблемы, перспективы развития*, (1),22- 25.
4. Эшова, Д. Ш., & Ражабова, И. Х. (2019). Методы и средства внедрения инноватsionной педагогической технологии в систему дошкольного образования. *Academy*, (11 (50)), 31-33.
5. Яковлева, Г. В., & Молчанов, С. Г. (2003). Педагогические условия повышения эффективности методической работы в инноватsionном дошкольном образовательном учреждении.

ЎҚУВЧИЛАРНИ САВОДГА ЎРГАТИШ ВА НУТҚ ЎСТИРИШДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ

Каримжанова Д.
Ўқитувчи Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика университети

Аннотация: *ушбу мақолада ўқувчиларни саводга ўргатиш ва нутқ ўстиришда педагогик технологияларнинг ўрни тадқиқ этилган.*

Калит сўзлар: *педагогика, нутқ, таълим, инновация, педагогик технология.*

Karimjanova D.
Teacher Tashkent regionChirchik State Pedagogical University

THE ROLE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING STUDENTS LITERACY AND SPEECH DEVELOPMENT

Annotation: *in this article, the role of pedagogical technologies in teaching students literacy and speech development has been investigated.*

Keywords: *pedagogy, speech, education, innovation, pedagogical technology.*

Мамлакатимизда маьнавий тарбия баркамол инсон тарбияси давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Чунки инсон – жамиятнинг таянчидир.

Чунки ҳар бир ўқувчи шахси келажак ривожига кескин таьсир ета олади.

Таьлим – тарбия олувчи ҳар бир боланинг замон талаби асосида ҳар томонлама шаклланган шахс бўлиб жамият ишларида фаол қатнашишига нутқнинг тўғри ривожланиши катта аҳамиятга эга.

Нутқ – бу кишилараро мулоқат воситаси, миллий бойлик ҳамда таьлим – тарбия зарур билимларни олиш учун қудратли воситасидир. Шу боис ҳар бир инсон нутқни пухта эгаллаш, ўз фикрини тўлиқ ифода этишга ўргатиш муҳимдир. Ўқувчиларни саводга ўргатишда тўғри ва равон нутқ катта аҳамият касб этади. Мактабгача тарбия ёшдаги болалар ч синф ўқитувчисидан чуқур билим ва маҳоратни талаб этади. Бола нутқини тўғри тарбиялаш бошланғич таьлимига тайёрлаш бошланғи мактабгача бўлган ёшдаёқ она тилининг амалий қўлланиш жараёнлари ичида яшайди.

Мавжуд тил муҳити боланинг ўз тилидан амалий жиҳатдан фойдаланишга оид дастлабки кўникма ва малакаларини шакллантириб боради.

Сўзлаш жараётида талаффузнинг роли ғоят улкандир. Талаффуз меьёрларининг оғзаки нутқ шаклининг шаклланишидаги йетакчи омил ҳисобланади. Чунки гапириш жарайонида товуш жиҳатидан бир хилликни сақланиши, аввало, тапаффуз нормаларининг ягоналиги билан изоҳланадию.

Дарҳақиқат, бола илк бора тил чиқариб ўз она тилида сўзларни талаффуз қилади. Ёши катталашган сари сўз бойлиги ошиб бораверади.

Асосан, бошланғич синфларда эса нутқнинг тўғри қурилиши шаклланади ва ривожланади. Мактабгача тарбия ёшидаги бола нутқидаги эьтиборсиз қолдирилган камчиликлар келажакда боланинг мактабда тўғри билим олишдан орқада қолишига сабаб бўлади. Бошланғич синфларда саводга ўргатишда нутқ ўстиришда пед технологияларнинг ўрни беқиёсдир. Дарс таьлим жараёнининг энг нозик нуқтаси, пойдеворидир. Дарс самарадорлигини ошириш мезонларидан бири дарсларда бири дарсларда пед технологияларни қўллашдан иборат. Бошланғич синф ўқувчиларига савод ўргатиш ва оғзаки ва ёзма нутқини ўстиришда мунтазам дарсларда педогогик технологиялардан кенг фойдаланиб, таьлим мазмунини ва ўқув самарадорлигини ошириш ўқувчилар нутқидаги камчиликларни бартараф қилиш. Демак, нутқ ўстиришда эьтибор беришимиз керак бўлган жиҳатлар қуйидагилардан иборат: - нутқ ўстириш жараёнида методларни тўғри танлай олиш; - бадиий асарлар мутолаасини узликсиз равишда йўлга қўйиш; - мантиқий фикрлашга ундовчи матнлар билан ишлаш; - турли хил мусобақа дарсларини ташкил этиш; - ўқувчиларни кўплаб шеьрлар ёдлашга даьват этиш; - байонлар, таассуротлар ёздириш; - ижодий ишлар яратишга чақириш;

Савод чиқариш даврида ўқувчининг нутқидаги камчиликлари сабаблари қуйидагилардан иборат: -мактабгача таьлимнинг сустлиги; - фикрлаш даражасида ривожланмаганлиги; -она тилида таьлим олмасликлари; Нутқ ўстиришда мана шу каби ноаньанавий технологиялардан фойдаланса мақсадга мувофиқ бўлади: - Етти қадам; - Синквейн; - Инсерт; - Муаммоли вазият; -Зинама-зини -Чархпалак; - Кубиклар намойиши; - Венн диаграммаси; -Коллаж; -Ақлий ҳучум; Ўқувчилар оғзаки нутқини ўстириш учун ота – оналар билан ҳамкорликда қуйидаги ишлар амалга оширилади: -Телекўрсатувлар тапқинида; - Мулоқат; - Синфдан ташқари ўтказиладиган машғулотлар; -Оила ота-она билан ишлаш; - Китобларни мутолаа қилиш; -Матн устида ишлаш; Дарҳақиқат, юқорида таькидлаб ўтилган пед технологияларни ўқувчилар билим – самарадорлигини оширишга ҳамда нутқи равон бўлишига хизмат қилади.

Жумладан: 1. "Ҳамма ҳаммага ўргатади" технологияси. Бу технология 3 - 4 синф ўқувчиларининг сўз туркумлари юзасидан олган билимларини мустаҳкамлашда ва оғзаки нумқини ўсмиришда ишлатилиди. Синф ўқувчилари 4 та гуруҳга бўлинади. Ҳар бир гуруҳ биттадан сўз туркумига оид бўлган қоидасини бир жумладан айтишади. Масалан, от ким? нима? кимлар? нималар? сўроғига жавоб бўлади. Гуруҳдаги барча ўқувчилар шу тариқа от сўз туркумига жавоб бўладиган қоидаларни кетма – кет айтишади. 2."Бир онанинг минг боласи" технологияси. Технологиянинг қўлланиши бошланғич синфлар кесимида (1,2,3,4) синфларда қўлланади.

Ўққвчига янги бўлган бирор бир нотаниш сўз ҳарфлардан топиш буйирилади (масалан, КЎМАК) 1-синфларда: к ҳарфи билан бошланадиган сўзлар топиш; 2-синфларда: к ҳарфи билан бошланиб к ҳарфи билан тугайдиган сўзлар топиш; 3-синфларда: к ҳарфи бошида к ҳарфи ўртасида к ҳарфи охирида келадиган сўзлар топиш; 4-синфларда: к ҳарфи сўзнинг ўртасида қўш ундош бўлиб келадиган сўзлар топиш буйурилади.

Бундан ташқари 3 – 4 синфлардан бу технологиядан маьнодош сўзлар топишда ва қарама – қарши маьноли сўзлар топишда ишлатилади.Бу технологиянинг авзаллиги; ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқни ривожлантиради. Луғат бойлигини оширади. Яна бир яхши томони шундан иборатки, ўқувчилар босқичма – боқич оддийдан мураккабга қараб ўсиб боради. 1-синфлар: калит, копток, кема, каклик, кунгабоқар, кунжут, кўк.

2-синфлар: кўк, кек, копток, кийик, керак, кесак, камалак, канизак. 3-синфлар: каклик, калтакесак, кеккирдак, кўм – кўк, кўкрак.

4-синфлар: маккор, чакка, зукко, ҳакка, макка, икки, аккардион, дуккак.

Методлар кўп жиҳатдан ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига ҳам боғлиқ. Болаларнинг ёши улғайган сари тил материаллари устида мустақил ишлаш даражаси ҳам ортиб боради. Шу боис ҳам матн тнланганда хоҳ у оғзаки, хоҳ ёзма бўлсин,албатта, ўқувчининг ёши, дунёқараши мос танлаши аҳамиятга эга, ўқувчилар нутқини ўстиришда ижодий фикрлаш методи ҳам яхши натижа беради. Бунда, асосан, дидактик мавзуни танлашга эьтибор берилади. Нутқи равон ўқувчи ҳар қандай мавзуда кўпчилик олдида ўз фикрини бемалол байон эта олади. Шу боис, нутқ ўстириш масаласи она тили таьлимнинг энг долзарб жиҳатларидан бири бўлиб қолаверади. Зеро, халқаро миқёсда PISA ва PERLS тестларига таййоргарлик жараёнида ҳам, асосан, ўқувчиларнинг мантиқий фикрлашда ҳисобга олинади. Ушбу педогогик технологиялардан фойдаланиш самарадорлиги ҳар томонлама баркамол, эркин фикрлайдиган шахсларни тарбиялаш давлат сиёсатининг устувор йўналишга айланган мавжуд шароитда ўқувчилар нутқини ривожлантириш алоҳида аҳамият касб этади.

Нутқни ривожлантириш шахсни шакллантиришнинг зарурий шартига айланди. Шундай экан, бошланғич таьлимда оғзаки ва ёзма нтқини ўстириш жамиятда маданиятли, комил шахсни тарбиялашда муҳимдир. Навоий бобомиз айтганларидек: "Сўз – гавҳар". Унга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишимиз керак. Унинг маьно қирраларини англаб, фарзандларимизга ҳам буни яхшилаб англатмоғимиз лозим. Токи бу бетакрор она тилимиз ўз жозибасини сира йўқотмасин, мангу, барҳаёт яшасин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абу Наср Фаробий. Намунали ўқиш ҳақида 328 - 329 бетлар.

2. Б.Тўхталиев, Р.Иноғомова, П.Абдулаҳатова. дарсликлар билан ишлаш методикаси. Е – 2008. “Маьрифат” газетаси. 46 – сон. 2015 йил.

3. Каримжанова Д.А. Ўқув муассасаларида меъёрий ҳужжатларни юритиш. Ўқув қулланма. Тошкент. Нафас 2021й. 4. Каримжанова Д.А. Бозй ва инкишофи нутқ дар таълими савод. Ўқув қўлланма. Тошкент. Фирдавс. 2021й.

5. Karimov, u. U., & karimova, g. Y. (2021). The importance of innovative technologies in achieving educational Effectiveness. Журнал естественных наук, 1(1).

6. Каримова, г., акбарова, м., акрамжонов, қ., & йўлдашева, г. (2021).

7. Жамият ижтимоий тараққиётида инновацион Технологияларнинг аҳамияти. Интернаука, (10-3), 42-43. 7. Джалолова, м., рахманова, э. Ю., & косимова, х. Н. (2021).

8. Воспитание сенсорного восприятия у детей Дошкольного возраста. Scientific progress, 1(6).

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH

Karimov Habibulla Qodomboyevich

Urganch davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash masalalari, ularning ta’lim jarayoniga ta’siri, interfaol metodlar va zamonaviy axborot texnologiyalarining o‘rni yoritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish, boshlang‘ich sinflarda esa mustaqil fikrlash va kreativ yondashuvlarni shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: innovatsion texnologiyalar, maktabgacha ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, interfaol metodlar, kreativlik, kompetensiya.

Abstract This article discusses the use of innovative pedagogical technologies in preschool and primary education, their impact on the learning process, the role of interactive methods and modern information technologies. It analyzes the possibilities of developing socio-cultural competencies in preschool children and the formation of independent thinking and creativity in primary school students.

Keywords: innovative technologies, preschool education, primary education, interactive methods, creativity, competence.

Аннотация В данной статье рассматриваются вопросы использования инновационных педагогических технологий в дошкольном и начальном образовании, их влияние на учебный процесс, роль интерактивных методов и современных информационных технологий. Анализируются возможности развития социокультурных компетенций у детей дошкольного возраста и формирование независимого мышления и креативности у учащихся начальных классов.

Ключевые слова: инновационные технологии, дошкольное образование, начальное образование, интерактивные методы, креативность, компетенция.

Hozirgi davrda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim sohasini ham qamrab olmoqda. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali bolalarning intellektual salohiyatini oshirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda ta’lim jarayonini samarali tashkil etish imkoniyati yaratilmoqda. Shu sababli innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish dolzarb vazifalardan biridir.

Maktabgacha yosh – insonning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bolaning qiziqishlari, ijodiy qobiliyatlari, ijtimoiy-madaniy ko‘nikmalari rivojlanadi. Shunday ekan, maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash nafaqat o‘qitish samaradorligini oshiradi, balki bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’lim esa shaxsning intellektual va ma’naviy rivojlanishida dastlabki asosni yaratadi. Ayniqsa, bugungi globallashuv davrida raqamli texnologiyalar, internet va turli axborot vositalarining keng tarqalganligi o‘quvchilarni yangi sharoitlarga moslashtirishni talab etmoqda. Shu bois, boshlang‘ich ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash – zamon talabi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasiga oid qaror va farmonlarida ham maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha aniq vazifalar belgilangan. Jumladan, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, yangi metodlarni amaliyotga tatbiq etish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish masalalari alohida e’tiborda turibdi.

1. Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalar

Maktabgacha ta’limda o‘yin texnologiyalari, STEAM yondashuvi, integratsiyalashgan ta’lim metodlari keng qo‘llanilmoqda. Bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish uchun didaktik o‘yinlar, vizual materiallar, interfaol mashg‘ulotlardan foydalanish samarali natija beradi.

2. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar

Boshlang‘ich ta’limda interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni, muammoli vaziyatlarni yechish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Elektron darsliklar, multimedia resurslari va axborot texnologiyalaridan foydalanish esa ta’limni qiziqarli va samarali qiladi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvi esa har bir o‘quvchining individual qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. Interfaol metodlar va axborot texnologiyalarining o‘rni innovatsion pedagogik texnologiyalar ichida 'aqliy hujum', 'klaster', 'keys-stadi' kabi interfaol metodlar keng qo‘llanmoqda. Shuningdek, masofaviy ta’lim elementlari, onlayn platformalardan foydalanish, gamifikatsiya texnologiyalari zamonaviy boshlang‘ich ta’limda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yuqorida bayon etilganlardan kelib chiqib aytish mumkinki, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, balki ularning tafakkuri, ijodiy qobiliyatlari va ijtimoiy faoliyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim tizimi o‘qituvchidan yangicha metodik yondashuv, dars jarayonida ilg‘or tajribalarni qo‘llash va bolalarni mustaqil fikrlashga yo‘naltirishni talab qiladi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida innovatsion texnologiyalar, jumladan, interfaol o‘yinlar, STEAM yondashuvi, multimedia vositalaridan foydalanish orqali bolalarning o‘quv faoliyati samaradorligi oshiriladi. Boshlang‘ich ta’limda esa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish, zamonaviy dars ishlanmalarini joriy etish, interfaol metodlardan samarali foydalanish o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalardan foydalanish jarayonida o‘qituvchilarning kasbiy mahorati, pedagogik yondashuvi va axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari muntazam ravishda rivojlantirib borilishi zarur. Chunki ta’lim tizimidagi har qanday yangilik, avvalo, pedagogning bilim va malakasiga bevosita bog‘liq.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi. Bu esa yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish, ularni mustaqil fikrlovchi, kreativ va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Kelajakda zamonaviy jamiyat talablariga javob bera oladigan, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash aynan shu bosqichlarda qo‘yilgan mustahkam poydevorga bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘raev, A. Pedagogik innovatsiyalar va ularning ta’lim tizimidagi o‘rni. – Toshkent: TDPU, 2021. – 120 b.

2. Xasanova, M. Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda interfaol metodlar. – Samarqand: Zarafshon, 2020. – 95 b.

3. Karimova, S. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 210 b.

4. O‘rinboyeva, G. Boshlang‘ich ta’limda axborot texnologiyalari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022. – 135 b.
5. Saidova, N. Maktabgacha ta’lim metodikasi. – Buxoro: Nasaf, 2020. – 160 b.
6. UNESCO Report. Future of Education: Learning to Become. – Paris, 2021.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING LINGVISTIK KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATI

Kenjayeva Muxayyo Abdumurodovna
Yangi asr universiteti Maktab va maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
kenjayevamuhayyo77@gmail.com. +93 711 77 16

Annotatsiya *Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarda lingvistik kompetentlilikni rivojlantirishning mavjud holat va kompetensiyaga asoslangan yondashuv, lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik tamoyillari, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish haqida ma’lumot berilgan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, lingvistik kompetentlik, o`zbek tili, kompetentlikka asoslangan yondashuv, pedagogik tamoyillar, ta'lim-tarbiya jarayoni.*

Существующее состояние развития лингвистической компетентности будущих учителей начальных классов

Аннотация В данной статье представлена информация о существующем состоянии развития лингвистической компетентности у будущих учителей начальных классов, о компетентностном подходе, педагогических принципах развития лингвистических компетенций и эффективной организации учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: учителя начальных классов, лингвистическая компетентность, узбекский язык, компетентностный подход, педагогические принципы, учебно-воспитательный процесс.

The Current State of Developing Linguistic Competence in Prospective Primary School Teachers

Annotation *This article provides information on the current state of developing linguistic competence in prospective primary school teachers, the competency-based approach, the pedagogical principles for developing linguistic competencies, and the effective organization of the educational process.*

Keywords: *primary school teachers, linguistic competence, Uzbek language, competency-based approach, pedagogical principles, educational process.*

O‘zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosdagi obro‘-e’tiborini tubdan oshirish, unib-o‘sib kelayotgan yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy an’ana va qadriyatlarga sadoqat, ulug‘ ajdodlarimizning boy merosiga vorislik ruhida tarbiyalash, mamlakatimizda davlat tilini to‘laqonli joriy etishni ta’minlashda tilga oid qabul qilinayotgan qonunlar, farmonlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning o‘rni katta. Bu borada 2020 yil 20 oktyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni qabul qilinib, ushbu Farmon asosida “2020-2030 yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi” ishlab chiqilgan edi[1;5].

Zero, bugungi kunda ona tilimiz tom ma’noda davlat tiliga aylanib, xalqimizni yurtimizda erkin va ozod, farovon hayot qurishdek buyuk marralarga safarbar etadigan beqiyos kuch sifatida maydonga chiqdi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Har birimiz davlat tiliga bo‘lgan e’tiborni mustaqillikka bo‘lgan e’tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni, ona vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak. Bu olijanob harakatni

barchamiz o‘zimizdan, o‘z oilamiz va jamoamizdan boshlashimiz, ona tilimizga, urf-odat va qadriyatlarimizga hurmat, Vatanga mehrimizni amaliy faoliyatda namoyon etishimiz kerak.

Tilimizning mavqeiga qaratilgan e’tibor ertangi avlodning kelajagi haqida qayg‘urishimizning muhim asosi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, mamlakatimizda o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqei va nufuzini oshirish, jamiyatning barcha sohalarida faol qo‘llanilishiga erishish, yosh avlodni ona tilimizga hurmat va sadoqat ruhida tarbiyalash borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilayotganligi buning yaqqol tasdig‘idir[2;26].

Bugungi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarning lingvistik kompetentliligi muammosini o‘rganishda tadqiqotchilar turli mavzularga e'tibor qaratmoqda. Ushbu tushunchalar “kompetentlik”, “kompetentlikka asoslangan yondashuv”, kommunikativ malaka va boshqalar kabi tushunchalar prizmasi orqali ko‘rib chiqiladi. O‘rganilayotgan muammoning nazariy asoslarini ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayoni doirasidagi asosiy tushunchalardan biri - boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetentliligini rivojlantirishning mavjud holatini ko‘rib chiqishdan boshlaymiz. Bu turli xil hayotiy vaziyatlarda bo‘lajak o‘qituvchilarning bilimlarini integratsiyalash, uzatish va ulardan foydalanish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Oliy ta’lim muassasasini bitirayotgan ko‘plab yoshlarda professional hayotda kerak bo‘ladigan - jamoada ishlash ko‘nikmalari, jamoaviy yakdillikda muammo va xavfni qabul etish, shaxsiy javobgarlik va intizom, tashabbuskorlik, qiziquvchanlik, ijodkorlik, professionallik ruhi va mukammallikka intilish tuyg‘usi, o‘zaro raqobat hissi, jamoa bilan birgalikda umumiy maqsadga erishish hissi,vatanparvarlik kabi g‘oyalar haqida deyarli tushunchalar yo‘q.

Shunisi aniqki, ta’limning maqsadi bitiruvchini mustaqil hayotga tayyorlash, o‘z faoliyatini samarali tashkil etishga tayyor bo‘lishiga hissa qo‘shish, ichki va tashqi resurslaridan foydalanib to‘g‘ri qaror qabul qilish va maqsadlarga erishish ko‘nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Ona tili fani kontekstida kompetentlikka asoslangan yondashuv, tayanch va fanga oid kompetensiyalar zamonaviy dunyoda tegishli vositaga aylandi. Ular ta’lim tizimda har doim ham dolzarb ravishda o‘rganilmagan. O‘quvchilar va talabalarga nima berishni maqsad qilganimizni ko‘rsatish uchun, ko‘pincha bilim, qadriyatlar va e’tiqod tushunchalariga murojaat qilingan. Kompetentlikka asoslangan ta’lim kompetensiya va malaka atamalari bilan uzviy bog‘liqdir[4;114].

Biz bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini o‘qitishda kompetentlikka asoslangan yondashuv nazariyasiga nisbatan ilmiy qarashlarni atroflicha batafsil o‘rganib chiqishga harakat qildik. Negaki, tajriba-sinov ishlarimizning asoslovchi bosqichida boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi bitiruvchilarini dars mashg‘uloti, amaliyot jarayonlarini ko‘zdan kechirganimizda ularning kichik yoshdagi o‘quvchilar bilan ish olib borishida nutqiy va yozma savodxonlikning sust ekanligiga, darsliklar bilan ishlash jarayoni to‘laqonli emasligiga, metod va usullarni o‘z o‘rnida qo‘llay olmasligiga guvoh bo‘ldik. Bilamizki, ta’lim jarayoni muvaffaqiyati talabaning ichki rivojlanishga asoslangan, talabalarning yangi vaziyatda bilimlardan foydalanish qobiliyatini o‘zlashtirish kabi kompetentlikka asoslangan ta’lim ga yondashuvning o‘ziga xosliklari bilan bog‘liqdir.

Biz ko‘rib chiqayotgan masalaning dolzarbligi mamlakatimiz zamonaviy ta’lim tizimining tamal toshlaridan, shuningdek, ilm dunyosida tadqiqot uchun istiqbolli yo‘nalishlardan biriga aylangan. Shu munosabat bilan lingvistik kompetentlilik strukturasini o‘rganish zarurati yanada aniqroq namoyon bo‘lmoqda.

Kompetentlilikning rivojlanishi talabalar tomonidan egallangan bilim, malaka, ko‘nikmalar asosida o‘zini-o‘zi boshqarish pozitsiyasini egallashiga imkon beruvchi harakat yo‘llari sifatida yuzaga keladi. Shu asosda ta’lim jarayonida talabaning subyekt sifatida shakllanishi namoyon bo‘ladi. Kompetentlilikni egallash tajribaga bog‘liq bo‘lib talabaning faoliyatiga va faolligiga asoslanadi. Bu o‘rinda shaxs hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan subyekt sifatida namoyon bo‘ladi[3;24]. O‘zida insonga xos bo‘lgan faoliyatning turli qirralarini bilishga asoslangan-gnostik, kreativ-ijodiy, his-hayajonli, ratsional-analitik, faoliyat-muloqot kabilarni uyg‘un tarzda tabiat bilan, ijtimoiy-madaniy muhit hamda o‘tmish va kelajak bilan o‘zaro muloqotga kirishadigan subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Inson o‘z-o‘zicha faqat tashqi muloqot subyekti sifatida namoyon bo‘lishi mumkin emas. Shuning uchun ham u o‘zini tushungandagina, o‘zgalarni anglashga qodir bo‘ladi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetentliligini rivojlantirishning muhim jihatlaridan biri hamkorlikda ish olib borish, ya’ni bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchi va o‘quvchilar orasidagi munosabatlar e’tiborga olinadi. Shu bois, hamkorlik tamoyilining talablariga amal qilinadi[5;19]:

1) ta’limning me’yor va qadriyatlarni bir tomonlama uqtirish jarayoni sifatida emas, balki o‘qituvchi hamda o‘quvchining o‘zaro uyg‘un faoliyati sifatida amalga oshiriladi;

2) ta’lim -tarbiya o‘quvchilarning o‘zaro uyg‘un rivojlanishi, bir-biri bilan hamkorlikda bilim olishidir;

3) asosiy subyekt o‘quvchilarning o‘zlari, ularning o‘zaro uyg‘un munosabatlari va bir-biriga ko‘rsatadigan ta’siridir;

4) o‘qituvchi ta’lim jarayonida o‘quvchining jamoaviy faoliyatda ishtirok etishi va manfaatlarini, o‘z faoliyatining boshqalarga, boshqalarning esa o‘ziga bog‘liq ekanligini anglab yetishi lozim.

O‘z faoliyatni tashkil etish tamoyili asosida o‘quvchi o‘zini o‘zgartirishga qodir bo‘lishi kerak. Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarni o‘z-o‘zini tahlil qilish, intizomga rioya etish va mustaqil faoliyat ko‘rsatish sifatlarini rivojlantirishga yo‘naltirish muhimdir.

O‘quv jarayonidagi muammoli vazifalarni yechishda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchilarning bilim zahiralarini hisobga olishi, ularning aqliy faoliyat ko‘lamini kengaytirishni nazarda tutish muhim ahamiyatga ega. Muammoli ta’lim vaziyatlarida o‘quvchi mustaqil izlangan holda ko‘plab axborotlar ichidan muhimlarini tanlab, uyg‘unlashtirgan holda o‘zlashtiradi. Natijada o‘quvchilarda yangi bilim, ko‘nikma va malakalar shakllanadi, o‘z farazlarini ilgari surish, mustaqil izlanishga ehtiyoj paydo bo‘ladi. Bu esa boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining yutug‘i hisoblanadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarning lingvistik kompetentliligini rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri o‘qitishning an’anaviy uslub va usullari ro‘yxatidan o‘quv materiallari mazmunini nafaqat o‘zlashtirish uchun foydalanish, balki o‘quvchilarning ko‘nikmalarga ega bo‘lishi uchun ham o‘rganilgan material asosida o‘z bilimlarini kengaytirish hisoblanadi. Ta’lim jarayonining ushbu yo‘nalishi nafaqat o‘quvchiga balki o‘qitish usullari va uslublari rivojlanish salohiyatiga ham e‘tiborni talab qiladi. Har bir usul tuzilishi o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi ta`lim va dars berish uslublaridagi o‘zaro munosabatlar uning elementlaridir.

Shu bois, bo‘lajak boshlang`ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetentliligini rivojlantirish bo‘yicha muammolarga quyida bir qancha tavsiyalar ishlab chiqilgan:

- oliy ta’lim muassasasi bakalavriat ta’lim yo`nalishi talabalarning o`zbek tilida to`g`ri so`zlashi, adabiy nutq me’yorlariga amal qilishida izohli lug`atlardan amaliy mashg`ulot davomida keng foydalanishi;
- turli xildagi o‘quv materiallaridan (matnlar, videolar, audiolar) foydalanish va talabalarning tanlovini kengaytirishga e’tibor berish;
- onlayn platformalar va texnologiyalardan foydalanish orqali talabalarga individual yondashishni ta’minlash.

Bizningcha, bu tavsiyalarni qo‘llash orqali bo‘lajak boshlang`ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetentliligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishdagi qiyinchiliklarga yechim topish va ularning o‘qish samaradorligini oshirish mumkin.

Shunisi ma’lumki, kompetensiyaga asoslangan ta’lim tizimining bir qismi talabalarning lingvistik kompetentlilikni rivojlantirish jarayonini birlashtirgan bilimlarni qo‘llash yo‘llari bilan egallashga hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6084-son “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 2020 yil 20 oktyabr.

2. Axmedova G.M. O‘zbek tili darslarida o‘quvchilar nutqini yasama so‘zlar bilan boyitishning metodik asoslari: ped. fan. nom. ... dis. – Toshkent, 2007. – 26 b.;

3. М.В.Вахутина. Формирование языковой компетентности у будущих учителей. автореф. канд. филол. наук. –Челябинск, 2017.–С.24.;

4. To‘xliev B. va boshq. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi.–Toshkent: 2010.–114b.;

5. Yusupova G. Bo‘lajak pedagoglarning lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishda aralash ta’limdan foydalanish metodikasi. Ped fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi – Urganch, 2020. – 19 b.

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTA OYIN ISKERLIGINIŃ BALA SHAXSINIŃ QÁLIPLESIWINE TÁSIRI

Kòshekbaeva Guldana

University of innovation technologies 1-basqısh talabası

Annotaciya. Bul maqalada mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń ómirinde oyın iskerliginiń ornı hám onıń bala shaxsınıń qáliplesiwine tásiri tallanadı. Oyın - bul bala ómiriniń ajıralmas bólegi bolıp, onda onıń sociallıq, ádep-ikramlılıq, aqılıy hám sezimlik jaqtan rawajlanıwı támiyinlenedi. Maqalada oyın iskerliginiń pedagogikalıq hám psixologiyalıq áhmieti, tárbiyashı tárepinen oyın procesin durıs shólkemlestiriwdiń bala shaxsına tásiri, sonday-aq, zamanagóy oyın texnologiyalarınıń tálim-tárbiya procesindegi ornı sáwlelendirilgen. Izertlewde oyın arqalı balanıń erkinligi, sóylesiw kónlikpeleri, dóretiwshilik hám juwapkershilik sezimi qáliplesiwi ilimiy tiykarlar menen túsindirilgen.

Tayanish sózler: mektepke shekemgi jas, oyın iskerligi, bala shaxsı, tárbiya, dóretiwshilik, qarım-qatnas, pedagogikalıq process.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль игровой деятельности в жизни дошкольников и её влияние на формирование личности ребёнка. Игра является неотъемлемой частью детства, в которой обеспечивается социальное, нравственное, интеллектуальное и эмоциональное развитие ребёнка. В статье раскрыто педагогическое и психологическое значение игры, влияние правильно организованной игровой деятельности воспитателем на личность ребёнка, а также значение современных игровых технологий в образовательном процессе. В исследовании научно обосновано, что через игру у ребёнка формируются самостоятельность, коммуникативные навыки, творческое мышление и чувство ответственности.

Ключевые слова: дошкольный возраст, игровая деятельность, личность ребёнка, воспитание, творчество, общение, педагогический процесс.

Abstract. This article analyzes the role of play activities in the lives of preschool children and their impact on the formation of a child’s personality. Play is an integral part of childhood that ensures the child’s social, moral, intellectual, and emotional development. The pedagogical and psychological significance of play, the influence of properly organized play activities by educators, and the role of modern play technologies in the educational process are discussed. The study scientifically substantiates that through play, children develop independence, communication skills, creativity, and a sense of responsibility.

Keywords: preschool age, play activity, child’s personality, education, creativity, communication, pedagogical process.

Búgingi globallasıw procesinde bilimlendiriw sistemasınıń barlıq basqıshları aldında zamanagóy talap hám zárúrliklerge sáykes, básekige shıdamlı, intaker hám dóretiwshilik pikirleytuǵın shaxstı qáliplestiriw wazıypası tur. Ásirese, mektepke shekemgi bilimlendiriw basqıshı balanı keyingi basqıshqa tayarlawda tiykar wazıypasın atqaradı. Usı kózqarastan, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tálim-tárbiya procesin nátiyjeli shólkemlestiriw, balalardıń intellektuallıq hám dóretiwshilik potencialın rawajlandırıwda pedagogikalıq texnologiyalardan, sonıń ishinde, oyın texnologiyalarınan paydalanıw áhmietli orın iyeleydi[1].

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 6-noyabrdegi "2020-2030-jıllarda Ózbekstan Respublikasında mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın rawajlandırıw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında"ǵı PQ-4312-sanlı qararında atap ótiliwinshe, mektepke shekemgi jastaǵı

balalarda erkin pikirlew, qarım-qatnas mádeniyatı, dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandırıw, hár tárepleme bárkamal shaxstı qáliplestiriw mámleketlik siyasattıń tiykarǵı baǵdarlarınan biri esaplanadı[2]. Bul maqsetlerge erisiwde oyın texnologiyaların qollanıw arqalı balalardıń qızıǵıwshılıǵın arttırıw, belsendiligin kúsheytiw, sóylewin rawajlandırıw, sociallıq-qatnas tájiriybesin bayıtıw imkaniyatı júzege keledi[3].

Oyın adamzat rawajlanıwınıń eń áyyemgi hám tábiyiy iskerlik túrlerinen biri. Áyne oyın arqalı bala qorshaǵan ortalıqtı ańlaydı, jámiette óz ornın tabıwǵa háreket etedi, óz-ara qarım-qatnas mádeniyatın úyrenedi. Mektepke shekemgi bilimlendiriwde oyın texnologiyaları - bul balalardı rawajlandırıw, tárbiyalaw hám oqıtıw procesinde oyın usıllarınan nátiyjeli paydalanıw degeni. Pedagogikalıq kózqarastan qaraǵanda, oyın texnologiyaları balada pikirlew, kózqaras, diqqat, yeslew, seziw-ıqtıyarlıq sıpatları, sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiw proceslerin rawajlandıradı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń eń tiykarǵı iskerliklerinıń biri oyın bolıp, ol sonshelli universal, sonshelli kóp qırlı hám qúdiretli iskerlik bolıp, bwl processte balanıń barlıq fizikalıq hám psixikalıq tárepleri ósedi. Oyın balalar organizminıń tábiyiy talabı bolıp, ol balalar ushın sırtqı ortalıq penen tanısıw usılı sıpatında júzege keledi.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń psixologiyalıq jas ózgeshelikleri olarda oyın iskerligi. salmaqlı orın tutıwı, olar menen alıp barılatuǵın tálim-tárbiya processlerin hár qıylı oyınlar arqalı shólkemlestiriw nátiyjeli bolatuǵının kórsetedi. Oyın iskerligi tiykarında baladaǵı biliw iskerligi rawajlanadı, bala qansha jaqsı oynasa, mektepte sonsha jaqsı oqıydı. Sonlıqtan mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa shet tili leksikasın úyretiwde de oyınnıń áhmiyeti úlken hám áhmyietli.

Bizge belgili, balalardıń oyınları tiykarınan úlkenlerdiń is-háreketlerine, turmıslıq úrp-ádetlerine arnawlı túrde eliklewden ibarat. Balanıń oyın iskerligin onıń basqa formasındaǵı iskerliginen ajıratıw kriteriyası sonnan ibarat, oyında ol qıyalıy jaǵdaydı jaratadı. Balalardıń basqa balalardan ayırmashılıǵı oydaǵı jaǵdaylardı jaqsı túsiniwi hám bunday jaǵdaylar jaratıwǵa beyim bolıwlarında.

Oyın texnologiyaları - balalardıń rawajlanıwın hár tárepleme támiyinlewshi, olardıń oylawı, este saqlawı, qıyalı, dóretiwshiligi hám fizikalıq belsendiligin arttırıwshı nátiyjeli pedagogikalıq qural sıpatında tán alınbaqta. Oyın iskerligi arqalı bala tek bilimlerdi ielep qoymastan, al kommunikativlik kónlikpelerdi rawajlandıradı, sociallıq tájiriybe arttıradı hám turmıslıq jaǵdaylardı modellestiriw imkaniyatına iye boladı.

Búgingi kúnde mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde oyın texnologiyaları tiykarında shınıǵıwlardı shólkemlestiriw úlken ilimiy-ámeliy áhmiyetke iye bolmaqta. Bunday shınıǵıwlar balalardıń bilimlerin bekkemlew, belsendiligin arttırıw, olarda sociallıq- emocionallıq turaqlılıqtı qáliplestiriwde áhmiyetli rol atqaradı. Sonıń menen birge, oyın texnologiyaları arqalı shınıǵıwlardıń mazmunı bayıtılıp, tárbiyalıq maqsetlerge erisiledi.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalar ushın oyın tiykarǵı iskerlik túri esaplanadı. Balalar ómiriniń dáslepki basqıshında oyın olardıń aqılıy, emocionallıq, fizikalıq hám sociallıq rawajlanıwında áhmiyetli rol oynaydı. Sol sebepli, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde oyın tiykarında shólkemlestirilgen shınıǵıwlar tárbiyalıq hám bilimlendiriw procesiniń tiykarǵı forması sıpatında qaraladı. Bunday shınıǵıwlar balanıń bilim alıwǵa bolǵan ishki mútájligin oyatadı, onı oqıwǵa tartadı hám motivaciyasın arttıradı[1].

Pedagogikalıq kózqarastan, oyın - bul balalardıń biliw procesin xoshametlewshi, olardı iskerlikke bagdarlawshı, qızıqtırıwshı qural. Oyın tiykarında shólkemlestirilgen shınıǵıwlar balalardıń bilim, kónlikpe hám uqıplılıǵın qáliplestiriw menen birge, olarda óz pikirin erkin bildiriw, sóylesiwge kirisiw, toparda islew, óz betinshe qarar qabıl etiw sıyaqlı sociallıq hám psixologiyalıq jaqtan áhmietli pazıyletlerdi rawajlandıradı[3].

Oyınlar járdeminde ótkeriletuǵın shınıǵıwlarda bala belgili temanı kewilli hám aktiv formada ózlestiredi. Máselen, matematika sabaqlarında didaktikalıq oyınlar arqalı sanaw, salıstırıw, toparlaw sıyaqlı kónlikpeler qáliplesedi. Til úyreniw sabaqlarında sóz baylıǵın keńeytiw, soraw-juwap oyınları, gúrriń dúziw, rolli saxnalastırıwlar arqalı balanıń sóylewi rawajlanadı. Fizikalıq shınıǵıwlarda bolsa háreketli oyınlar balalardıń koordinaciyası, shaqqanlıǵı hám erk-ıqrarın bekkemleydi[4].

Oyın tiykarındaǵı shınıǵıwlarda pedagog balanıń erkinligine, baslamashılıǵına, erkin pikirlewine imkaniyat beriwi kerek. Sol sebepli oyınlar balanıń jası, rawajlanıw dárejesi, individual ózgesheliklerine qarap tańlanadı. Hár bir shınıǵıw balanıń real turmısqa jaqın bolǵan iskerligin tákirarlaǵan formada qurıladı. Bul bolsa balanıń úyrenip atırǵan temasına qatnasın belsendi hám sanalı etedi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemelerinde oyın texnologiyaları tiykarında shınıǵıwlardı shólkemlestiriw házirgi dáwirde áhmiyetli bolıp, bul metod balalardıń shaxs sıpatında hár tárepleme rawajlanıwına xızmet etedi. Oyın - bul bala ushın tábiyiy iskerlik túri esaplanadı. Bala arqalı álemdi ańlaydı, sociallıq tájiriybelerdi iyeleydi, jeke minez-qulqı hám múnásibetin qáliplestiredi. Sol sebepli, bilim beriw procesine oyın texnologiyaların engiziw pedagogikalıq procestiń nátiyjeliligin arttıradı, balalar menen alıp barılatuǵın jumıslardı mazmun jaǵınan bayıtadı.

Izertlew dawamında anıqlanıwınsha, oyın texnologiyaların mektepke shekemgi bilimlendiriwde qollanıw tek ǵana bilim hám kónlikpelerdi nátiyjeli ielewge járdem berip qoymastan, al balalardıń erkin pikirlew, dóretiwshilik, jámáátte islew, qarım-qatnasqa kirisiw sıyaqlı jeke pazıyletlerin de rawajlandıradı. Ásirese, oyın arqalı shólkemlestirilgen shınıǵıwlar balalardıń psixologiyalıq tayarlıǵın arttıradı, olarda kewillilik, unamlı keypiyat hám belsendilik oyatadı. Bul bolsa óz gezeginde balalardıń motivaciyasın kúsheytedi hám bilim alıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttıradı.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Nematov A.X., To‘xtaeva D.S. Pedagogik texnologiyalar: O‘quv qo‘llanma. – T.: TDPU, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4312-son qarori, 06.11.2019
3. Xasanboeva M., Nurullaeva S. Maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlar. – T.: Fan, 2020.
4. Karimova Z.X. *Maktabgacha ta’lim psixologiyasi*. – T.: TDPU, 2021.

QARAQALPAQ XALIQ SHIǴARMALARI TIYKARINDA MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDA SOCIALLIQ KÓNLIKPELERDI RAWAJLANDIRIW

Kurbanbayeva Moldir Abatbay qiz
University of innovation technologies 1-basqısh talabası

Annotaciya. Bul maqalada qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi úlgileriniń mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sociallıq kónlikpelerin qáliplestiriwdegi ornı hám áhmieti kórsetilgen. Xalıq dóretpeleri - ertekler, maqallar, jumbaqlar, qosıqlar arqalı balalarda insanıylıq pazıyletler, sóylesiw mádeniyatı, miynet súygishlik, miyrim-shápáát sıyaqlı jámietlik pazıyletlerdi rawajlandırıw imkaniyatları ilimiy tiykarda tallanadı.

Tayanish sózler: xalıq awızeki dóretiwshiligi, sociallıq kónlikpe, mektepke shekemgi jastaǵı bala, tárbiya, ertek, naqıl-maqal, xalıq dástúrleri.

Аннотация. В статье раскрывается роль и значение каракалпакского народного устного творчества в формировании социальных навыков у детей дошкольного возраста. Анализируются возможности воспитания таких качеств, как трудолюбие, доброта, культура общения и взаимопомощь через сказки, пословицы, загадки и песни народного творчества.

Ключевые слова: народное творчество, социальные навыки, дошкольный возраст, воспитание, сказки, пословицы, традиции.

Abstract. This article discusses the role and importance of Karakalpak folk literature in developing social skills among preschool children. It scientifically analyzes how folk tales, proverbs, riddles, and songs help nurture social qualities such as kindness, cooperation, diligence, and communication culture.

Keywords: folk literature, social skills, preschool children, education, fairy tales, proverbs, traditions.

Búgingi globallasıw hám sanlı málimleme ásirinde milliy qádiriyatlar, mádeniyat hám xalıq awızeki dóretiwshiliginiń jas áwladtıń tárbiyasındaǵı ornı jáne de ayrıqsha áhmietke ie bolmaqta. Ásirese, bilimlendiriwdiń eń dáslepki buwını bolǵan mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasında balalardıń jeke hám sociallıq rawajlanıwında xalıq dóretiwshiligi úlgilerinen paydalanıw áhmietli pedagogikalıq wazıypalardan biri bolıp esaplanadı. Sebebi mektepke shekemgi jas - bul balanıń shaxsı, dúnyaqarası, sóylesiw mádeniyatı hám sociallıq kónlikpeleri qáliplesetuǵın eń juwapkershilikli dáwir.

Sociallıq kónlikpeler degende balalardıń átiraptaǵı adamlar menen qarım-qatnasqa kirisiw, jámáátte ózin tutıw, óz pikirin bildiriw, birgelikte islew, basqalardı tıńlaw, miyrim-shápáát hám húrmet sıyaqlı unamlı minez-qulıq formaların ielewi túsiniledi. Mine usı pazıyletler keleshekte balanıń tek mekteptegi emes, al pútkil turmıslıq tabıslarınıń tiykarı bolıp xızmet etedi. Sonlıqtan, mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasında milliy qádiriyatlar tiykarında sociallıq kónlikpelerdi qáliplestiriw mámleketlik siyasattıń tiykarǵı baǵdarlarınan biri bolıp esaplanadı.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 29-oktyabrdegi "Mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyası haqqında"ǵı PQ-4312-sanlı qararında bilimlendiriw procesin milliy qádiriyatlarǵa súengen halda jetilistiriw, xalıq awızeki dóretiwshiligi, úrp-ádet hám dástúrlerdi pedagogikalıq processke engiziw zárúrligi ayrıqsha atap ótilgen. Sonday-aq, "Erte hám mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń rawajlanıwına qoyılatuǵın Mámleketlik talaplar"da balalardıń sociallıq-emocional rawajlanıwın támiyinlew, olardıń mádeniy qádiriyatlar menen tanısıwın shólkemlestiriw pedagogikalıq jumıstıń tiykarǵı baǵdarlarınan biri sıpatında belgilengen.

Búgingi kúnde bilimlendiriw sistemasında balalardıń erkin pikirlewi, óz betinshe pikir ayta alıwı hám óz pikirin erkin bildiriwi zamanagóy pedagogikanıń tiykarǵı wazıypalarınan biri sıpatında tán alınbaqta. Ásirese, bul procesti shaxs kamalǵa keliwiniń baslanǵısh basqıshı bolǵan mektepke shekemgi bilimlendiriw dáwirinde nátiyjeli shólkemlestiriw úlken áhmiyetke iye. Bala dúnyanı sóz, súwret hám seziw arqalı ańlaydı. Sonlıqtan da, balalardı erkin pikirlew hám sóylewge úyretiwde xalıq awızeki dóretiwshiligi úlgilerinen paydalanıw, ásirese, xalıq ertekleri, ańız, naqıl, jumbaq hám dástanlardıń imkaniyatlarınan únemli paydalanıw áhmietli máselelerden biri bolıp esaplanadı.

Xalıq awızeki dóretiwshiligi shıǵarmaları balalardıń tek ǵana dúnya qarasın keńeytpeydi, al olardı pikir júrgiziwge, obrazlı pikirlewge hám estetikalıq seziniwge úyretedi. Qaraqalpaq xalıq dóretpeleri - ertekler, qosıqlar, naqıl-maqallar, jumbaqlar hám dástanlar úlken tárbiyalıq hám ruwxıy baylıq bolıp, balalardıń oy-pikirin aktivlestiriwde, logikalıq pikirlewdi rawajlandırıwda hám awızeki sóylewdi ósiriwde keń múmkinshiliklerge iye[1].

Mektepke shekemgi jastaǵı balalar menen islesiwde olardıń jas ózgesheliklerin, psixologiyalıq talapların hám qızıǵıwshılıqların esapqa alǵan halda tálim-tárbiya procesin shólkemlestiriw áhmietli. Atap aytqanda, oyın, qosıq, ertek, saxna kórinisleri, soraw-juwap formaları arqalı alıp barılatuǵın shınıǵıwlar balalardı sóylesiwge tartadı, olarda sóz baylıǵın keńeytedi, kórkem sóylewdiń qáliplesiwine xızmet etedi. Usı kóz-qarastan qaraqalpaq xalıq shıǵarmaları tiykarında jaratılǵan metodikalıq qatnas balalardı erkin pikirlewge shaqıratuǵın, sóylew belsendiligin arttıratuǵın qural sıpatında úlken áhmietke iye.

Xalıq awızeki dóretiwshiligi balalarda tek ǵana ádep-ikramlılıq emes, al sociallıq-emocional rawajlanıwǵa da unamlı tásir kórsetedi. Ol balanıń jámiyettegi ornın ańlaw, óz háreketlerine baha bere alıw hám basqalarǵa salıstırǵanda juwapkershilik sezimin qáliplestiriwde nátiyjeli qural esaplanadı [2].

Bul proceste tárbiyashınıń roli júdá áhmiyetli: ol xalıq shigarmaların balalarga sáykes formada tanlaydı, mazmunın túsindiredi, oyın arqalı olardı turmıslıq jagdaylarga engizedi.

Sonday-aq, ata-analar menen birgelikte úy sharayatında xalıq erteklerin oqıw, balalarǵa naqıl-maqallar aytıw, xalıq qosıqların birgelikte aytıw sociallıq kónlikpelerdiń bekkemleniwine xızmet etedi.

Xalıq awızeki dóretiwshiligi - bul xalıqtıń ruwxiy tájiriybesi, tariyxıy yadı hám ádep-ikramlılıq kózqaraslarınıń tımsalı. Ásirese, qaraqalpaq xalıq dóretpeleri - xalıq ertekleri, naqıl-maqallar, jumbaqlar, dástanlar hám qosıqlar ózinde tereń turmıslıq filosofiyanı hám ádep-ikramlılıq sabaqlardı

jámleydi. Bul shıǵarmalar arqalı balalar jaqsılıq hám jamanlıqtı parıqlawdı, ádil bolıwdı, miynet súygishlik hám miyrim-shápáátti qádirlewdi úyrenedi.

Qaraqalpaq xalıq erteklerinde bárqulla jaqsılıq jeńip shıǵadı, ádalatlı qaharmanlar sıylıqlanadı, jawızlıq bolsa jazalanadı.Bul bolsa balalarda unamlı minez-qulıqtı qáliplestiriw, olardı sociallıq jaqtan belsendi, ádepli hám miyrimli insanlar etip tárbiyalawǵa xızmet etedi. Sonıń menen birge, naqıl-maqallar hám jumbaqlar arqalı balalar óz pikirin qısqa, anıq, tujırımlı bayanlawdı úyrenedi; xalıq qosıqları bolsa olardı estetikalıq talǵam, birgelikte háreket etiw hám jámáátke beyimlesiw qábiletlerin rawajlandıradı.

Búgingi kúnde pedagogika páninde xalıq dóretiwshiligi tiykarında balalarda sociallıq kónlikpelerdi rawajlandırıw máselesi jańasha qatnastı talap etedi. Rawajlanǵan sırt ellerde de folklor materiallarınan paydalanıw arqalı jeke rawajlanıw, sociallıq belsendilik, sóylew mádeniyatı hám empatiya kónlikpelerin qáliplestiriw tájiriybeleri keńnen qollanılmaqta. Usı kóz-qarastan qaraqalpaq xalıq dóretiwshiligi úlgilerinen paydalanıw tek ǵana milliy mádeniyattı saqlaw emes, al onı zamanagóy bilimlendiriwge integraciyalawdıń nátiyjeli usılı sıpatında qaraladı.

Demek, qaraqalpaq xalıq shıǵarmaları tiykarında mektepke shekemgi jastaǵı balalarda sociallıq kónlikpelerdi rawajlandırıw - bul tek ǵana milliy miyrastı saqlaw emes, al bárkamal shaxstı tárbiyalaw, balanıń jámiet penen únles jasawına tiykar jaratıw jolında áhmietli pedagogikalıq process bolıp esaplanadı. Bul maqalada qaraqalpaq xalıq shıǵarmaları mısalında balalarda sociallıq kónlikpelerdi qáliplestiriwdiń teoriyalıq tiykarları, ámeliy áhmieti hám tárbiyalıq imkaniyatları tallanadı.

Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi mektepke shekemgi jastaǵı balalarda sociallıq kónlikpelerdi qáliplestiriwde sheksiz tárbiyalıq áhmietke ie. Xalıq ertekleri, naqıl-maqallar, jumbaqlar hám qosıqlar arqalı bala jámiyet penen únles jasawdı, basqalar menen pikirlesiwdi, jaqsılıq hám miyrim-shápáát sıyaqlı insanıylıq pazıyletlerdi ózlestiredi.

Sonlıqtan, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde xalıq awızeki dóretiwshiligi tiykarında shınıǵıwlardı turaqlı shólkemlestiriw, tárbiyashılardıń bul baǵdardaǵı metodikalıq tayarlıǵın arttırıw hám ata-analar menen birge islesiwdi kúsheytiw búgingi kúnniń áhmietli pedagogikalıq wazıypası bolıp tabıladı.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Ibrayimova M. Qoraqalpoq xalq ertaklarining tarbiyaviy ahamiyati. — Nukus: Bilim, 2019. — 35-bet.
2. Abdirasulova M. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda ertaklarning roli // Pedagogik izlanishlar. — 2021. — №4. — B. 45–48.
3. Abdullaeva N. *Bolalar psixologiyasi va maktabgacha ta’lim.* – Toshkent, 2021.
4. Karimova R. *Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-emotsional rivojlanish.* – Toshkent, 2022.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4312-son qarori “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”, 2019-yil 29-oktabr.
6. Qo‘shniyozova G. *Xalq og‘zaki ijodi asosida bolalarda axloqiy tarbiya.* – Nukus, 2020.
7. Qoraqalpoq xalq ertaklari to‘plami. – Nukus: “Qaraqalpaq kitob”, 2018

BALALARDI MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMINE MASLASTIRIWDA ZAMANAGÓY PEDAGOGIKALIQ JANTASIWLAR

Masharipova Barno
University of innovation technologies asisstent oqıtıwhısı
Iqlasbaeva Biybinaz
University of innovation technologies I kurs talabası

Annotaciya: Beyimlesiw procesinde innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardı qollanıw balanıń jeke rawajlanıwı, sociallıq iskerligi hám tálim procesine tez kiriwine xızmet etedi.

Gilt sózler: beyimlesiw, mektepke shekemgi tálim, zamanagóy jantasıw, psixologiyalıq qollap-quwatlaw, innovaciyalıq texnologiya.

Annotation: The use of innovative pedagogical technologies in the adaptation process contributes to the child’s personal development, social activity, and quick integration into the educational process.

Keywords: adaptation, preschool education, modern approach, psychological support, innovative technology.

Аннотация: Применение инновационных педагогических технологий в процессе адаптации способствует личностному развитию, социальной активности и быстрой интеграции ребенка в образовательный процесс.

Ключевые слова: адаптация, дошкольное образование, современный подход, психологическая поддержка, инновационные технологии.

Balanı mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemine beyimlestiriw procesi onıń sociallıq, emocionallıq hám psixologiyalıq jaǵdayına tikkeley tásir kórsetedi. Zamanagóy qatnasta bala shaxsın orayǵa qoyıw, onıń sezimlerin esapqa alıw hám ózin erkin bildiriw imkaniyatın jaratıw úlken áhmietke ie. Bul proceste tárbiyashınıń pedagogikalıq sheberligi, ata-ananıń belsendi qatnasıwı hám ortalıqtıń qolaylığı sheshiwshi rol oynaydı.

Beyimlesiw dáwirinde oyın iskerligi tiykarǵı qural sıpatında qollanıladı, sebebi oyın arqalı bala jańa orındı ańsatıraq qabıl etedi, qatarları menen baylanıs ornatadı hám sociallıq kónlikpelerdi ieleydi. Sonday-aq, psixologiyalıq treningler, rolli oyınlar, kommunikativ shınıǵıwlar hám kórkem óner terapiyası elementleri balanıń emocional turaqlılığın bekkemleydi.

Innovaciyalıq qatnas sıpatında beyimlestiriwshi baǵdarlamalar, multimedia quralları hám interaktiv oyın texnologiyalarınan paydalanıw balalarda qızıǵıwshılıq oyatadı, bilimlendiriw procesin tábiyǵıy hám unamlı jaǵdayǵa keltiredi. Bul process arqalı bala mektepke shekemgi bilimlendiriw ortalığına tezirek kiredi, ózin qáwipsiz hám isenimli sezedi.

Mektepke shekemgi tálim basqıshı balanıń shaxs sıpatında qáliplesiwinde úlken áhmiyetke iye bolıp, onda balanıń sociallıq, emocionallıq hám kognitivlik rawajlanıwı bir-biri menen tıǵız baylanıslı. Balanı bilimlendiriw mákemesine beyimlestiriw procesi jańa sociallıq ortalıqqa kiriw, jańa tártip-qaǵıydalarǵa úyreniw hám óz-ara qarım-qatnas kónlikpelerin qáliplestiriwdi óz ishine aladı. Sol sebepli, beyimlesiw procesin duris shólkemlestiriw mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasınıń tiykarǵı wazıypalarınan biri esaplanadı [1].

Zamanagóy pedagogikalıq qatnasta bala shaxsın orayǵa qoyıw, onıń sezimlerin esapqa alıw, óz pikirin erkin bildiriw imkaniyatın jaratıw tiykarǵı esaplanadı. Bul proceste tárbiyashınıń psixologiyalıq sezgirligi, ata-ananıń qatnasıwı hám oyın iskerligi arqalı beyimlestiriwshi ortalıq jaratıw úlken áhmiyetke iye [2].

Beyimlesiw dáwirinde oyın iskerligi eń nátiyjeli pedagogikalıq qurallardan biri sıpatında tán alınadı. Oyın procesinde bala jańa orındı unamlı qabıl etedi, átiraptaǵılar menen baylanıs ornatadı, ózin erkin tutıwdı úyrenedi. Máselen, "Tanısıń!," "Men haqımda aytıń," "Dos tap!" sıyaqlı interaktiv oyınlar balalarda sociallıq belsendilikti kúsheytedi, qatarları menen birgelikte islewge úyretedi.

Sonday-aq, innovaciyalıq qatnaslar - sanlı texnologiyalar, audiovizual qurallar, interaktiv oyınlar, "beyimlestiriwshi multimedia sabaqları" arqalı balalardıń qızıǵıwshılığın hám motivaciyasın

arttıradı. Bunday metodlar balanıń sóylew, seziw hám sociallıq rawajlanıwın úylesikli támiyinleydi [3].

Beyimlesiw dáwiriniń áhmiyetli táreplerinen biri - ata-analar menen pedagogikalıq birge islesiwdi jolǵa qoyiw. Ata-analar perzentiniń jańa ortalıqtaǵı jaǵdayı, emocional jaǵdayı, iskerligi haqqında tárbiyashılar menen turaqlı baylanısta bolıwı kerek. Bunday óz-ara baylanıslar balanıń isenimin arttıradı hám stressti azaytadı.

Psixologiyalıq-pedagogikalıq izertlewler sonı kórsetedi, beyimlesiw procesi tabıslı ótiwi ushın balada ózine isenim, ǵárezsizlik, qatnasıqqa tayarlıq sıyaqlı sıpatlar rawajlangan boliwi kerek [4].

Usı maqsette mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde beyimlestiriwshi baǵdarlamalar islep shıǵılıp, onda oyın tiykarındaǵı qarım-qatnas, unamlı xoshametlew hám individual qatnas principleri qollanıladı.

Zamanagóy qatnastıń tiykarǵı abzallıǵı - bul bala shaxsın orayǵa qoyǵan sistemalılıq hám dóretiwshilikti xoshametlew bolıp esaplanadı. Hár bir bala individual, sonıń ushın beyimlesiwdiń birden-bir úlgisi joq. Sol sebepli, pedagogtıń dóretiwshiligi hám analitikalıq pikirlewi áhmietli orın tutadı.

Juwmaqlap aytqanda, balalardı mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemine beyimlestiriwde zamanagóy pedagogikalıq qatnaslar - bul balanıń individual psixologiyalıq hám sociallıq ózgesheliklerin esapqa alǵan halda, olardı jańa ortalıqqa qolaylı, unamlı ruwxta alıp kiriw imkaniyatın beretuǵın innovaciyalıq pedagogikalıq sistema bolıp esaplanadı. Bul qatnas balalardıń emocionallıq turaqlılıǵın támiyinlew, olardıń sociallıq belsendiligin arttırıw hám bilimlendiriw procesine tábiyǵıy kiriwi ushın áhmietli sharayat jaratadı. Balalardı mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemine beyimlestiriwde zamanagóy qatnas - bul balanıń individual ózgesheliklerin esapqa alǵan halda, onıń sociallıq, emocionallıq hám intellektual rawajlanıwın qollap-quwatlaytuǵın innovaciyalıq pedagogikalıq sistema bolıp esaplanadı.

Paydalanilǵan ádebiyatlar

1. Sh. Mirziyoyev. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi.* – T.: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Qodirova M., Raximova D. *Maktabgacha ta’lim psixologiyasi va pedagogikasi.* – T.: Fan va taraqqiyot, 2022. – 128 b.
3. Ergasheva S. *Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalar.* – T.: Ilm ziyo nashriyoti, 2023. – 95 b.
4. Yo‘ldosheva N. *Bolalarni ijtimoiy moslashtirishda o‘yin metodlarining o‘rni.* – T.: Ta’lim innovatsiyalari, 2024. – 56 b.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE INNOVACIYALÍQ BASQARIWDIŃ TEORIYALÍQ TIYKARLARÍ

Masharipova Barno
University of Innovation Technologies asisstent oqıtıwhısı
Muratbaeva Ulbolsin
University of Innovation Technologies I kurs talabası

Annotatsiya: Bul tezisde mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde innovaciyalıq basqarıwdıń teoriyalıq tiykarları sáwlelendirilgen. Onda pedagogikalıq menedjment, sistemalı qatnas, birge islesiw hám dóretiwshilik principlerine tiykarlanǵan basqarıw procesiniń mánisi tallanadı.

Kalit so‘zlar: mektepke shekemgi bilimlendiriw, innovaciyalıq basqarıw, pedagogikalıq menedjment, sistemalı qatnas, dóretiwshilik, bilimlendiriw sapası.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы инновационного управления в дошкольных образовательных организациях. Проанализированы сущность управленческого процесса, основанного на принципах педагогического менеджмента, системного подхода, сотрудничества и креативности.

Ключевые слова: дошкольное образование, инновационное управление, педагогический менеджмент, системный подход, креативность, качество образования.

Abstract: This article explores the theoretical foundations of innovative management in preschool educational institutions. It analyzes the essence of the management process based on the principles of pedagogical management, systemic approach, collaboration, and creativity.

Keywords: preschool education, innovative management, pedagogical management, systemic approach, creativity, quality of education.

Innovaciyalıq menedjmenti innovaciyalıq procesler, innovaciyalıq xizmet, usi xizmet penen shuǵıllanıwshı shólkemlestiriwshilik strukturalar hám olardıń xizmetkerlerin basqarıw principleri, usılları hám formaları toplamı. Basqarıwdıń basqa tarawlarındaǵı sıyaqlı, ol da maqsetlerdi belgilew hám strategiyanı tańlaw; rejelestiriw, shártlerdi belgilew hám shólkemlestiriw, orınlaw, direktorlıq penen sıpatlanadi. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminde balalardıń individual rawajlanıwın hár tárepleme qollap-quwatlawdı shólkemlestiriw oqıw procesi, onı rejelestiriw hám balalar baqshasınıń jumısın programmalıq hám metodikalıq támiyinlewge, miynetti qorǵaw xızmetiniń jumısın shólkemlestiriwge hár qıylı qatnaslardı talap etedi. Ózbekstanda mektepke shekemgi bilimlendiriw sapasına ózgeriwsheń talaplar mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemin zamanagóy bilimlendiriw kompleksli baǵdarlamaları, texnologiyaları, usıllarınan paydalanıwǵa iytermelewi kerek.

Házirgi zamanda "innovaciya" túsinigi qandayda bir túrdegi xizmettiń strukturalıq jaqtan jańalanıwın, túpten ózgertiliwin bildiredi.

Bar zattıń jana halatqa ótiwi yaki jana sipatqa iye boliwi menen baylanıslı process innovaciya dep tán alınadı. Bul procesti geyde jańalıqtıń ámeliyatqa engiziliwi dep te ataydı. Innovaciyalar dáslep adamlar sanasında bar reallıq penen onıń ideal halatı ortasındaǵı ayırmashılıq sıpatında qáliplesedi. Kópshilik jaǵdaylarda innovaciyalıq ideyalar tez ósip baratırǵan mútájlikler menen salıstırmalı tómen rawajlanıp atırǵan óndiris sistemasınıń potencial imkaniyatları arasındaǵı ishki qarama-qarsılıqlardı saplastırıwǵa umtılıw tiykarında qáliplesip baradı.

Innovaciyalıq tarawǵa tiyisli mashqalalardı ilimiy jaqtan tallawǵa urınǵan túrli ilimpazlardıń ilimiy jumısların úyreniw sonı kórsetedi, belgili bir innovaciyanıń tabısı hám xarakteri aqıbetinde konkret tarmaqtıń, regionnıń, mámlekettiń, qalaberse kárxana hám shólkemlerdiń innovaciyalıq potencialı qanday ekenligine baylanıslı boladı.

Innovaciyalar hám innovaciyalıq basqarıwǵa kóbirek itibar házirgi jámiyettiń, turmıstıń ózi tárepinen talap etiledi, aqırı innovaciyalıq processlerdiń jańa ónimler hám jańa texnikalarda júzege shıǵıwı onıń sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwınıń tiykarı boladı.

Innovaciya - bul jańa yamasa jetilistirilgen ónim (tovar, jumis, xizmetler) kórinisindegi innovaciyalıq xizmettiń aqırǵi nátiyjesi.

Innovaciyalıq process - innovaciyalıq ózgerislerdi tayarlaw hám ámelge asırıwdan ibarat boladı hám birden-bir pútinlikti payda etiwshi óz ara baylanısqan basqıshlardan quralgan. Bul process nátiyjesinde ámelge asırılgan ózgerisler nátiyjesinde innovaciya payda boladı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasınıń innovaciyası dep - MTO shólkeminde bilimlendiriw, tárbiya hám basqarıwdıń jańa usıllarınıń jaratılıwı, mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasınıń jumısına engiziliwi, sistemanı júrgiziwde marketing yamasa shólkemlestiriw usıllarınıń engiziliwi, jańa jumıs orınların shólkemlestiriwdi yamasa sırtqı baylanıslardı ornatıwdı ózinde jámlegen jumıstıń juwmaqlawshı nátiyjesi túsiniledi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın basqarıwda sońǵı úsh jılda bir qansha innovaciyalardı baqlawımız múmkin. Máselen, Ózbekstan Respublikası Prezidentinin 2017-jil 30-sentyabrdegi "Mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın basqarıwdı túp-tiykarınan jetilistiriw ilajları haqqında"gi PF-5198-sanlı Pármanı, 2017-jil 9-sentyabrdegi "Mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın túp-tiykarınan jetilistiriw ilajları haqqında"gi PQ-3261-sanlı, 2018-jil 5-apreldegi "Mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın jáne de xoshametlew hám rawajlandırıw ilajları haqqında"gi PQ-3651-sanlı hám 2018-jil 30-sentyabrdegi "Mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın basqarıwdı jetilistiriw ilajları haqqında"gi PQ-3955-sanlı qararların keltiriwimiz múmkin.

Innovaciyalıq iskerlik - ekonomikalıq iskerlik tarawındaǵı proceslerdi radikal tárizde ózgertiwge járdem beriwi múmkin bolgan qanday da bir jańalıqtı jaratıw túsiniledi[1].

Mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasında innovaciyalıq iskerlik - bul shólkemniń materiallıq-texnikalıq bazasın hám tálim-tárbiyanı jańalaw hám rawajlandırıwǵa imkan beretuǵın jana ideyalar hám islenbelerdi jaratıw, ózlestiriw hám engiziwge qaratılgan procesler kompleksi túsiniledi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde innovaciyalıq jumıstı shólkemlestiriwshi procesler tómendegiler:

- ideya hám islenbeler jaratılıwı;
- qosimsha pul qarjılarınıń jaratılıwı;
- innovaciyalıq ónim (jańa bilimlendiriw, tárbiya hám xizmet túrleri úlgileri, programmalıq támiynat hám basqalar) dı jaratıw bolip tabıladı [2].

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleriniń innovaciyalıq jumısı nátiyjesinde júzege kelgen ideya hám maǵlıwmatlardı tayar túrdegi tálim-tárbiya hám xızmetler jaǵdayına keltiriw dawamında ideyanı rawajlandırıw, onı qarjılandırıw, sınaw toparların shólkemlestirgen halda olarda jaratılıp atırǵan tálim-tárbiya hám xızmetlerdi engiziw hám de juwmaqlawshı basqıshta tayar jańa tálim-tárbiya hám xızmetlerge ie bolıw procesin shólkemlestiriw, onı qollap-quwatlawda, qarjılandırıwdı shólkemlestiriw ushın álbette basqarıwdıń roli oǵada úlken.

Joqarıdaǵılardı esapqa alǵan halda biz innovaciyalardı jaratıwda innovaciyalıq menedjmenttiń zárúrligin kóriwimiz múmkin.

Innovaciyalıq menedjment - bul innovaciyalıq procesler, innovaciyalıq iskerlik, bul iskerlik penen bánt bolǵan shólkemlestiriwshilik strukturalar hám olardıń xızmetkerlerin basqarıw principleri, usılları hám formalarınıń jıyındısı bolıp tabıladı [3].

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde innovaciyalıq menedjment tómendegi tiykarǵı wazıypalardı orınlaydı:

- Mektepke shekemgi bilimlendırıw shólkemi innovaciyalıq iskerlik rejesi hám baǵdarlamaların islep shigiw;
- Mektepke shekemgi bilimlendırıw shólkeminde jańa túrdegi tálim-tárbiya túrlerin jaratıw hám ámeliyatqa engiziw, procesin baqlap barıw, dodalaw;
- shólkem kóleminde ulıwma innovaciyalıq siyasat júrgiziliwin támiyinlew;
- innovaciyalıq processlerdi finanslıq hám materiallıq resurslar menen támiyinlew;
- shólkemlestiriw strukturası aldında turǵan innovaciyalıq mashqalalardı kompleks tárizde sheshiw ushın maqsetli toparlardı dúziw.

Innovaciyalıq menedjmenttiń tiykarǵı wazıypaların ámelge asırıwda óz aldına óz ara baylanıs hám logikalıq izbe-izlik júzege keledi.

Juwmaqlap aytqanda, búgingi kúnde mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasında nátiyjeli basqarıwdı támiyinlew ushın basshı tek qadaǵalawshı emes, al jámáátti ruwxlandırıwshı, dóretiwshilik pikirlewdi qollap-quwatlawshı hám jańalıqlardı engiziwge baǵdarlawshı shaxs bolıwı talap etiledi. Innovaciyalıq basqarıwdıń mánisi - bilimlendiriw procesin rawajlandırıw, sapasın arttırıw, pedagoglardıń kásiplik ósiwin támiyinlew hám balalardıń hár tárepleme rawajlanıwı ushın zamanagóy sharayat jaratıw bolıp tabıladı.

Paydalanilǵan ádebiyatlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-5198-son Farmoni
2. Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-3955-sonli qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari. T., 2018 y.
4. Djurayev R.X., Turg‘unov S.T. Ta’lim menejmenti. –T.: Voris-nashriyot. 2006. -259 b.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIWDE EKOLOGIYALIQ MÁDENIYATTI QÁLIPLESTIRIWDE INNOVACIYALIQ PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALAR

Masharipova Barno
University of Innovation Technologiyes asisstent oqıtıwhısı
Sabirbaeva Aydana
University of Innovation Technologiyes I kurs talabası

Annotaciya: Bul tezis mektepke shekemgi bilimlendiriw procesinde ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwde innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardıń áhmiyetin kórsetedi. Balalarda tábiyatqa mehir, ekologiyalıq sana hám juwapkershilikti qáliplestiriwde sanlı, interaktiv hám oyın texnologiyalarınıń ornı ilimiy-pedagogikalıq kózqarastan tallanadı.

Gilt sózler: ekologiyalıq mádeniyat, innovaciya, pedagogikalıq texnologiya, mektepke shekemgi bilimlendiriw.

Annotation: This thesis highlights the importance of innovative pedagogical technologiyes in shaping environmental culture in preschool education. It sciyentifically analyzes the role of digital, interactive, and game technologiyes in developing children’s love for nature, ecological awareness, and responsibility.

Keywords: environmental culture, innovation, preschool education, pedagogical technology.

Аннотация: В тезисе рассматривается значение инновационных педагогических технологий в формировании экологической культуры в системе дошкольного образования. Научно анализируется роль цифровых, интерактивных и игровых технологий в развитии любви к природе, экологического сознания и ответственности у детей.

Ключевые слова: экологическая культура, инновация, дошкольное образование, педагогическая технология.

Zamanagóy bilimlendiriw sistemasında ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriw áhmiyetli tiykarǵı baǵdarlardan biri esaplanadı. Insannıń tábiyatqa múnásibeti hám ekologiyalıq juwapkershiligi áyne balalıq dáwirinde qáliplesedi. Mektepke shekemgi jas - bul balanıń ádep-ikramlılıq hám sociallıq qádiriyatları qáliplesetuǵın eń áhmiyetli basqısh. Sonıń ushın mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasında ekologiyalıq tárbiyanı innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalar arqalı shólkemlestiriw áhmiyetli másele esaplanadı. Innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalar ekologiyalıq tárbiya procesin nátiyjeli, qızıqlı hám balalar ushın túsinikli formada ótkeriw imkaniyatın beredi. Máselen, interaktiv oyınlar, sanlı prezentaciyalar, ekologiyalıq joybarlar, multimediali tapsırmalar arqalı balalar tábiyat haqqındaǵı túsiniklerin keńeytedi. Bul arqalı bala tek teoriyalıq bilim emes, al ámeliy kónlikpelerdi de iyeleydi. Sonday-aq, balalarda ekologiyalıq mashqalalardı sheshiw kónlikpesi, tábiyattı saqlaw juwapkershiligi, ekologiyalıq sana-sezim qáliplesedi[1].

Mektepke shekemgi bilimlendiriwde ekologiyalıq bilimlendiriwdi nátiyjeli shólkemlestiriw ushın muǵallimlerdiń zamanagóy texnologiyalardan paydalanıw mádeniyatı úlken áhmiyetke iye. Multimedia texnologiyaları, sanlı sabaqlıqlar, ekologiyalıq videosabaqlar balalarda tábiyatqa bolǵan unamlı qatnastı kúsheytedi. Sonday-aq, "virtual sayaxatlar" arqalı balalar toǵay, dárya hám taw ekosistemaları menen tanısadı[2].

Bunday iskerlik balalarda ekologiyalıq sezgirlikti arttıradı hám olardı ámeliy iskerlikke iytermeleydi. Juwmaqlap aytqanda, ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwde innovaciyalıq texnologiyalardı qollanıw balalarda tábiyatqa mehir, ekologiyalıq sana hám juwapkershilikti rawajlandıradı. Bul bolsa olardıń keleshekte qorshaǵan ortalıqtı qorǵaytuǵın, ekologiyalıq pikirleytuǵın shaxs bolıp jetilisiwine tiykar jaratadı.

Insannıń tábiyiy baylıqlardan hádden tısqarı paydalanıwı aqıbetinde planetamızdıń kórinisi ózgerip barmaqta. Jasıl toǵaylar siyreklesip, ósimlik hám haywanat túrleri azaymaqta, paydalı qazılma baylıqları tawsılıp barmaqta. Suw basseynleri hám atmosfera hawasınıń pataslanıwı, shıǵındı zatlardıń artıp barıwı nátiyjesinde xalıqtı azıq-awqat penen támiyinlew, energiya hám dushshı suw mashqalaları barǵan sayın qıyınlaspaqta. Aqıbetinde, million-million jıllar dawamında turaqlı bolǵan tábiyǵıy jaǵdayǵa zıyan jetpekte.

Mektepke shekemgi jas ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwde eń maqul dáwir esaplanadı. Bul jasta balanın dúnya qarası hám sanası, ádep-ikramlılıq normaları rawajlanıp atırgan boladı. Bul jasta insan, bala gózzallıqqa, janlı hám jansız tábiyat penen uyqas boliwǵa, jámáátlik hám doslıq qatnasıqlarga tayarlıq, ruwxiy rawajlanıw hám ózin ańlawǵa, álemdi shegarasız qabil etiwge, joqarı ádep-ikramlılıq sipatlarga umtıladı. Bala ózgelerdiń qayǵısın sezedi, óziniń hám basqalardıń ádalacızlıǵın awır qabıl etedi, úlkenlerdiń jaqsı islerine hám sıpatlarına elikleydi. Balanıń pák qálbi materiallıq hám ruwxıy álemdi ózinde birlestiredi. Mine usı birlesiwsiz balada ekologiyalıq kózqaras hám sana-sezimdi qáliplestiriw múmkin emes[3].

Ekologiyalıq tárbiya hám bilimlendiriw processlerin bir-birinen ajıratıp bolmaydı. Olar bárqulla óz ara baylanısta rawajlanadı. Shaxstin tábiyatqa bolgan insanıy múnásibetleri shańaraqta hám mekteplerde beriletuǵın ekologiyalıq tárbiya arqalı qáliplesedi [4].

Shańaraqta beriletuǵin ekologiyalıq tárbiya tiykarınan analardıń shańaraqtaǵı óz ara qatnasıqlarına baylanıslı. Balalardı shańaraqta tárbiyalawda ata-analar tárbiyashı rolin oynaydı. Balalarga ekologiyalıq tárbiya beriwde olardıń kóz aldında júz berip atırgan janlı, shiraylı misallardı keltiriw kerek. Shańaraqta aytılıp atırǵan hár bir sóz, hár bir ırǵaq, hár bir islenip atırǵan isti bala durıs qabıl etedi hám usı ortalıq bala ushın ideal jaǵday esaplanadı.

Paydalanilǵan ádebiyatlar:

1. Karimova, M. Ekologik madaniyatni shakllantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlar. – T.: Fan va taraqqiyot nashriyoti, 2023. – 120 b. 2023

2. Qodirova, D. (2022). Maktabgacha ta’lim tizimida ekologik tarbiya metodlari. – T.: Ilm ziyo, – 98 b. 2022.

3. Nurmatova, S. . Maktabgacha ta’limda ekologik kompetensiyani rivojlantirishning interaktiv shakllari. – T.: Pedagogika va psixologiya jurnali, №3, 55–60-betlar. 2024

4. Tursunova, N. . Ekologik ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari. – T.: Zamonaviy ta’lim, №4, 41–45-betlar. 2023

BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA NOSTANDART MASALALAR USTIDA ISHLASH METODIKASI

Mirzabaeva Dina Baxitovna

Innovatsion texnologiyalar universiteti assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada nostandart masalalarning boshlang‘ich ta’lim jarayonidagi ahamiyati, ularning xususiyatlari va metodik jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, nostandart masalalar bilan ishlash bosqichlari va samarali metodik tavsiyalar, jumladan masalani tahlil qilish, yechimlarni qidirish, jamoaviy va individual ishlashga doir fikrlar keltirib o‘tilgan. Nostandart masalalarni yechishga turli yondashuvlar misollar bilan yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: nostandart masalalar, mantiqiy tafakkur, ijodiy yondashuv, evristik usullar, tanqidiy tafakkur.

Аннотация. В статье анализируется значение нестандартных задач в начальном образовательном процессе, их особенности и методические аспекты. Представлены этапы работы с нестандартными задачами и эффективные методические рекомендации, включающие анализ проблемы, поиск решений и идей для коллективной и индивидуальной работы. Различные подходы к решению нестандартных задач проиллюстрированы примерами.

Ключевые слова: нестандартные задачи, логическое мышление, творческий подход, эвристические методы, критическое мышление.

Abstract. This article analyzes the importance of non-standard tasks in the primary education process, their characteristics, and methodological aspects. It presents the stages of working with non-standard tasks and effective methodological recommendations, including problem analysis, finding solutions, and generating ideas for team and individual work. Various approaches to solving non-standard tasks are illustrated with examples.

Key words: non-standard tasks, logical thinking, creative approach, heuristic methods, critical thinking.

Boshlang‘ich sinf matematika darslari o‘quvchilarning fikrlash, mantiqiy tafakkur va ijodiy yondashuvlarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nafaqat asosiy matematik ko‘nikmalarni shakllantirish, balki ularning mantiqiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish, ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Buning samarali vositalaridan biri nostandart masalalar bilan ishlash metodikasi bo‘lib, u o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va muammolarni yechish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Nostandart masalalar – bu o‘quvchilarga mantiqiy, analitik va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi, an’anaviy yechim yo‘llaridan farq qiladigan masalalardir. Nostandart masala o‘quvchilarga yechim usuli yoki masalaning yechimi asoslangan o‘quv materiali haqida oldindan ma’lumotga ega bo‘lmagan holda taqdim etilishi, deb ta’kidlaydi Yu.Kolyagin [1, 36]. Darhaqiqat, u ko‘pincha murakkabroq, ko‘proq fikrlashni talab qiladigan va o‘quvchilarni yangi yondashuvlarni izlashga undaydigan shaklda tuziladi.

Nostandart masalalar ta’lim jarayonida o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirish, ularni yangi, noodatiy vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qilishga o‘rgatish uchun ishlatiladi. Pedagogik adabiyotlarda nostandart masalalar an’anaviy masalalardan farqli ravishda, o‘quvchilardan ijodiy yondashuvni, mantiqiy mulohaza yuritishni, ko‘p qirrali fikrlashni talab qiluvchi topshiriqlar sifatida ta’riflanadi. Nostandart matematik masalalarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular yechim natijasiga qiziqish uyg‘ota oladi va natijani olish ishtiyoqi muammoni hal qilish jarayonidagi qiyinchiliklarni yengishga ilhomlantiradi va shu bilan aqliy faoliyatning rivojlanishiga yordam beradi [2].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun nostandart masalalar bilan ishlash ularning:

- mantiqiy tafakkurini;

- mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini;

- ijodiy yondashuvini;

- matematika faniga bo‘lgan qiziqishini;

- muammolarni turlicha yechish qobiliyatini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Metodik jihatdan nostandart masalalar bilan ishlash bir nechta bosqichlardan iborat bo‘lib, ular pedagogik jarayonni samarali tashkil etishga imkon beradi. Ya’ni:

a) **masalani to‘liq tushunish va tahlil qilish: u**shbu bosqichda o‘qituvchi o‘quvchilarni masala shartini diqqat bilan o‘rganishga, asosiy ma’lumotlarni aniqlashga, muammoli savolni belgilashga o‘rgatadi. Bu bosqichda o‘quvchilar o‘zlarida masalaga oid savollarni keltirib chiqaradilar, o‘qituvchi esa ularni tahlil qilishda yordam beradi;

b) **turli yechim yo‘llarini qidirish: o**‘quvchilarni masalani faqat an’anaviy usul bilan emas, balki nostandart yondashuvlar orqali yechishga undash muhim. Bu o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga, muqobil variantlarni ko‘rib chiqishga rag‘batlantiradi.

c) y**echimni bosqichma-bosqich asoslash: h**ar bir yechim bosqichi o‘quvchilarga tushunarli tarzda izohlanadi va ular yechim jarayonida faol ishtirok etishlari ta’minlanadi;

d) j**amoaviy va individual ishlashni uyg‘unlashtirish: g**uruhda muammolarni muhokama qilish, fikr almashish va birgalikda yechim topish o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi;

e) n**atijalarni umumlashtirish va baholash: o**‘qituvchi o‘quvchilar bilan birga yechim natijalarini tahlil qiladi, muvaffaqiyat va xatolarni ko‘rsatib, fikr almashadi. Bu bosqich o‘quvchilarni o‘z ishlarini baholashga o‘rgatadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan nostandart masalalar ustida ishlashda quyidagi metodik tavsiyalar samarali hisoblanadi:

1. **Masalalarni hayotiy kontekstda berish.** Masalalar o‘quvchilarning kundalik hayotiy tajribasiga mos bo‘lishi, ular uchun qiziqarli va tushunarli bo‘lishi zarur. Bu o‘quvchilarda fan bilan bog‘liqlik hissini oshiradi.

2. **Savol-javob va muhokama usullaridan foydalanish.** Masala sharti bo‘yicha savollar berish orqali o‘quvchilarning diqqatini jamlash, shartni chuqurroq tahlil qilishlariga yordam beradi.

3. **Vizual materiallarni qo‘llash.** Diagramma, rasm, konstruksiyalar yordamida masalalarni tushuntirish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi hamda tushunishni osonlashtiradi.

4. **Muammoli vaziyatlarni yaratish.** O‘quvchilarda qiyinchilik tug‘diradigan vaziyatlar yaratilishi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi.

5. **O‘quvchilarning yechim jarayoniga faol jalb qilinishi.** O‘quvchilarga yechim topish uchun yetarlicha vaqt berish, ular orasida fikr almashish va bahslashishga imkon yaratadi.

6. Nostandart masalalarni mulohaza yuritish usuli bilan yechish. Bu o‘quvchilarga taqqoslash, kuzatishga doir tajribalarni to‘plashga, murakkab bo‘lmagan matematik qonuniyatlarni aniqlashga, isbot talab etadigan farazlarni o‘rtaga tashlashga imkon beradi. Bunday masalalar o‘qituvchiga o‘quvchilarda mehnatsevarlik, maqsadga erishishda tirishqoqlik kabi shaxsiy axloqiy xislatlarni tarbiyalashga yordam beradi. Shu bilan birgalikda: masalaga qiziqish; masalani yechishga bo‘lgan xohish; masalaning yechimni topishga ishonch kabi zaruriy shart-sharoitlarni yaratadi [3].

Matematika darslarida nostandart topshiriqlardan foydalanish nostandart masalalarni taqdim etish usullari, vositalari va metodlarini, shuningdek, ta’limning qiziqarli shakllarini o‘z ichiga oladi. Nostandart masalalarga rasmli masalalar, mantiqiy masalalar, hazil masalalari va shartlari to‘liq bo‘lmagan masalalar kiradi [4]. Nostandart masalalarning xilma-xilligi tufayli ularni hal qilishning yagona usullari va yo‘llarini topish qiyin. Biz boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga bunday muammolarni yechishning yoshiga mos keladigan evristik usullarni o‘rgatishni taklif qilamiz, jumladan: yechimlarni chizish, muammolarni “oxiridan” fikrlash orqali hal qilish, muammoni tanlash, muammoni qayta shakllantirish, yechim izlashni o‘zgartirish, modellashtirish va boshqalar. Ushbu yondashuvlarning ayrimlarini misollar orqali yoritib beramiz.

Masalalarni yechishda “oxiridan” yondashish ma’lum songa teskari amallarni, ya’ni teskari tartibda bajarish orqali raqamni topishni o‘z ichiga oladi. Bu boshidan ko‘ra oxiridan olib boradigan yo‘llar kamroq bo‘lsa, juda qulay hisoblanadi. Masalan: 1. Hasan bitta raqamni o‘yladi va uni 5 ga ko‘paytirdi, hosil bo‘lgan songa 10 ni qo‘shib, 25 ni oldi. U qanday sonni o‘yladi? (Yechimi: (25 - 10): 5 = 3) 2. Bobom shunday savol berdi: agar sigirlarimga ularning sonining yarmini qo‘shib, yana yigirma sigir qo‘shsam, yuzta sigirim bo‘lar edi. Demak mening nechta sigirim bor? (Yechimi: (100 - 20): 2 = 40).

Endi muammoni qayta shakllantirishga doir masalani ko‘rib chiqamiz: Oyshaning akasi bor, opalari esa akasiga nisbatan ikki baravar ko‘p. Bu oilada hammasi bo‘lib nechta farzand bor?

Yechimi: 1) Oyshaning opalari akasiga nisbatan 2 marta ko‘p bo‘lganligi uchun birga ikkini ko‘paytiramiz (1·2=2), shunda opalarining soni kelib chiqadi; 2) 1+2=3 opalari va akasining soni; 3) 3+1=4 jami farzandlar soni. Demak, oilada 4 ta farzand bor.

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida nostandart masalalar ustida ishlash o‘quvchilarning matematika fani bo‘yicha mustahkam bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, mustaqil muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini egallashga yordam beradi. Shu bois, pedagoglar nostandart masalalarni ta’lim jarayoniga tizimli ravishda kiritishlari, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi va faol ishtirokini ta’minlashlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Царева С.Е. Методика преподавания математики в начальной школе: учебник для студ. учреждений высш. образования / С.Е.Царева. – М.: Издательский центр «Академия», 2014. – 496 с.
2. Гребенникова Н.Л., Алимова А.А. Методические приемы обучения младших школьников решению нестандартных задач // «CHRONOS» Психология и педагогика, 2020. – № 3. – С. 8-10
3. Джуракулова А.Х., Жўраева Д.Ш. Бошланғич синф математика дарсларида ностандарт масалаларни мулоҳаза юритиш усули билан ечиш // Замонавий таълим, 2016. – № 9. – Б. 51-56
4. Акимова С. Занимательная математика. – Санкт-Петербург: «Тригон», 1997. – 608 с.

ONA TILI FANIDA O‘QISH VA YOZISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Nishanbayeva Dinara
Ilmiy rahbari: Abdullaeva Lobar
Innovatsion Texnologiyalar Universiteti Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi
3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda ona tili fanini o‘qitish o‘quvchilarning savodxonligini shakllantirish, nutqiy rivojlanishi va tafakkurini kengaytirishda muhim hisoblanadi. O‘qish va yozish ko‘nikmalari o‘quvchilarning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o‘qishi uchun birinchi qadamdir. Ushbu tezisda ona tili darslarida o‘qish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik yondashuvlari tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: Savod o’rgatish, o’qish, yozish, tovush, harf, o’quvchi, bo’g’in.

Аннотация: В данной диссертации рассматривается важность преподавания родного языка в формировании грамотности учащихся, развитии речи и расширении кругозора. Навыки чтения и письма являются первым шагом к успешному обучению учащихся на последующих этапах обучения. В данной диссертации анализируются педагогические подходы к формированию навыков чтения и письма на уроках родного языка.

Ключевые слова: обучение грамоте, чтение, письмо, звук, буква, ученик, слог.

Abstract: In this thesis, teaching the subject of the mother tongue is considered important in the formation of students' literacy, speech development and expansion of thinking. Reading and writing skills are the first step for students to successfully study at subsequent stages of education. This thesis analyzes pedagogical approaches to the formation of reading and writing skills in mother tongue lessons.

Keywords: Literacy teaching, reading, writing, sound, letter, student, syllable.

O‘qishga o‘rgatish uchun, avvalo, o‘quvchi tovush va harf bilan yaxshi tanishtirilishi lozim. Tovush va harf bilan tanishtirishda bo‘g‘indan tovushni ajratish tamoyiliga rioya qilinadi. Savod o‘rgatishning ilk kunlaridanoq o‘qish ongli bo‘lishi lozim. Bolalarni ongli o‘qishga o‘rgatish jarayonida turli so‘roqlar berish orqali o‘quvchining matnni qanday tushunganini aniqlash mumkin. O‘qishdan oldin tayyorlov suhbati o‘tkazish va o‘qilgan matn yuzasidan suhbat tashkil etish ham ongli o‘qishni ta’minlovchi samarali usullardan biridir.Savod o‘rgatishning birinchi kunlaridanoq o‘qish ongli bo‘lishi, bolalarni ongli o‘qishga o‘rgatish juda muhimdir. So‘roqlar yordamida o‘qilgan matnni bola qanday tushunganini aniqlash va tekshirish mumkin. O‘qishdan oldin o‘tkazilgan tayyorlov suhbati ham, o‘qilgan matn yuzasidan o‘tkazilgan suhbat ham shu maqsadga — ongli o‘qishga xizmat qiladi. Savod o‘rgatish jarayonida o‘quvchilar o‘qish bilan bir qatorda yozuvdan ham elementar malaka hosil qiladilar. Analitik-sintetik tovush metodi tamoyiliga muvofiq, o‘qish va yozuv birligi saqlanadi. Harflarni yozishda o‘quvchilar ularni o‘qishda o‘zlashtirgan tarkib asos qilib olinadi. Bunda oson harflardan qiyin harflarga bosqichma-bosqich o‘tiladi.[1]

Savod o‘rgatish jarayonida o‘quvchilar o‘qishga o‘rganish bilan bir qatorda yozuvdan ham elementar malaka hosil qiladilar.Analitik-sintetik tovush metodi (tovush-tarkib metodi) tamoyiliga muvofiq, o‘qish va yozuv birligi saqlanadi. Harflarni yozishda o‘qishga o‘rgatishdagi tarkib asos qilib olinadi. Ya’ni, o‘qish darsida o‘quvchilar harfni o‘zlashtiradilar, matnni o‘qiydilar, yozuv darsida esa shu harf ishtirokidagi so‘zni yozadilar. Yozuvga o‘rgatishning bu tartibida genetik tamoyil biroz buziladi, ya’ni oson harfni yozishdan asta-sekin qiyin harfni yozishga o‘tiladi.[2]

Yozuvga o‘rgatish, birinchi navbatda, grafik malaka hosil qilish demakdir. Har bir malaka ta’lim berish, ko‘nikmani shakllantirish va shu asosda turli mashqlarni bajarish natijasida hosil qilinadi. Yozish va o‘qish uchun bolaning umumiy nutqiy rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Keyinchalik, bolalarda o‘z fikrini yozma ravishda ifodalash malakasi barqarorlashgach, bu malaka ularning og‘zaki nutqiga va fikrni aniq ifodalash jarayoniga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. QR kodlar, tez aytishlar va bilim lotto kabi texnikalar o‘quvchilarning e’tiborini jalb qilish, o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish hamda matnni chuqurroq tushunishga yordam beradi. QR kodlardan foydalanish orqali o‘quvchilarda o‘qish jarayonida raqamli resurslardan foydalanish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Bu esa matnni interaktiv va qiziqarli tarzda o‘rganishga yordam berib,

o‘quvchilarning zamonaviy bilim va ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda ularda qiziqishni oshiradi. Tez aytishlar (tongue twisters) o‘quvchilarning talaffuz va ravon o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim vositadir. Ular so‘z boyligini oshirish, matnni to‘g‘ri o‘qishga tayyorlash, og‘zaki nutqni rivojlantirish hamda talaffuzdagi xatolarni kamaytirishda qo‘l keladi. Natijada o‘quvchilar matnni o‘qishda o‘zlarini erkin va qulay his qiladilar. Bilim lotto — matn mazmuni asosida tashkil etiladigan interaktiv o‘yin bo‘lib, unda o‘quvchilar savollarga javob topish orqali yutuqqa erishadilar. QR kodlar va Bilim Lotto kabi texnologiyalardan foydalanish dars jarayonini yanada qiziqarli qiladi, o‘quvchilarning e’tiborini tortadi hamda ularni faol bo‘lishga undaydi.[3]

Shuningdek, lug‘at va izohli diktantlar o‘quvchilarning o‘qish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim metodik vosita hisoblanadi. Ular so‘z boyligini oshirish, matn mazmunini chuqur tushunish va yozma nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning grammatik me’yorlarga rioya qilishlarini ta’minlab, ularning ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilarga o‘qish va yozishni o‘rgatish ularning nutqini, tez o‘qish, aniq fikrlash, chiroyli yozish va ifodali o‘qish kabi ko‘nikmalarini yanada rivojlantiradi. Shu bilan birgalikda, ularni turli metodlar orqali yanada takomillashtirish mumkin.O‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishda matn tanlash juda muhimdir ularni o‘quvchilarning yoshiga, qiziqishlariga va bilim darajasiga qarab tanlash joizdir. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish: QR kodlar, o‘quv o‘yinlari va interaktiv metodlarni dars jarayonida kengroq qo‘llash tavsiya etiladi.[4]

Xulosa qilib aytganda, ona tili fanida o’qish va yozish ko’nikmalarini shakllantirish boshlang’ich ta’limning eng muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon orqali o’quvchilar nutq madaniyatiga ega bo’lib, fikrini to’g’ri ifodalash, matnni ongli ravishda o’qish va yozma shaklda bayon qilish malakalariga ega bo’ladi. O’qish ko’nikmalari o’quvchilarning dunyoqarashini kengaytirsa, yozish ko’nikmalari ularni mustaqil fikrlashga, savodli yozishga, muloqot qilish madaniyatiga o’rgatadi. Shuningdek, o’qish va yozishni puxta o’zlashtirgan o’quvchi keyingi bosqichlarda grammatik bilimlarni chuqurroq o’zlashtiradi, boshqa fanlarni ham samarali o’rganadi. Demak, ona tili fanida o’qish va yozish ko’nikmalarini shakllantirish-nafaqat savodxonlik poydevorini, balki o’quvchilarning intellektual va ma’naviy kamolotini ta’minlovchi asosiy omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: Nosir nashriyoti, 2009.
2.https://jdpu.uz/wp-content/uploads/2020/01/Ona-tili-oqitish-metodikasi.pdf
3.O. Komilov. “Matn asosida o‘qish va yozuvni o‘rgatish metodlari” magistrlik dissertatsiyasi. 2018.
4. O‘zbekiston davlat pedagogika universiteti. Ona tili o‘qitish metodikasi. Elektron resurs: https://jdpu.uz
5. Usmonova M. Savod o‘rgatish metodikasi va boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI HAR TOMONLAMA RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI

Nurullayeva Gulnigor
University of innovation technologies assistent o’qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishda xalq og‘zaki ijodining o‘rni yoritilgan. Ertaklar, maqollar, topishmoqlar va qo‘shiqlar bolalarning nutqi, tafakkuri, axloqiy qarashlari, estetik didi hamda milliy qadriyatlarga hurmat ruhini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Xalq og‘zaki ijodi bolalarni ma’naviy-axloqiy, intellektual va ijodiy rivojlantirishda samarali vosita sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: xalq og‘zaki ijodi, ertak, maqol, topishmoq, qo‘shiq, maktabgacha yosh, nutq, ma’naviy tarbiya, ijodiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье раскрыта роль устного народного творчества в всестороннем развитии детей дошкольного возраста. Анализируется значение сказок,

пословиц, загадок и песен в формировании речи, мышления, нравственных взглядов, эстетического вкуса и уважения к национальным ценностям. Устное народное творчество рассматривается как эффективное средство духовно-нравственного, интеллектуального и творческого развития ребёнка.

Ключевые слова: устное народное творчество, сказка, пословица, загадка, песня, дошкольный возраст, речь, духовное воспитание, творческое развитие.

Abstract. This article explores the role of folklore in the comprehensive development of preschool children. It analyzes the significance of fairy tales, proverbs, riddles, and songs in shaping children’s speech, thinking, moral values, aesthetic taste, and respect for national traditions. Folklore is interpreted as an effective tool for the spiritual, intellectual, and creative development of a child.

Keywords: folklore, fairy tale, proverb, riddle, song, preschool age, speech, moral education, creative development.

Maktabgacha yosh – bolaning shaxsiyati, dunyoqarashi, axloqiy fazilatlari, nutqiy va ijodiy qobiliyatlari shakllanadigan eng muhim davr hisoblanadi. Shu davrda bola nafaqat jismonan, balki ma’naviy va intellektual jihatdan ham jadal rivojlanadi. Shu bois, maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarga beriladigan tarbiya va bilimlar ularning kelajakdagi hayotiy yo‘nalishini belgilab beradi. Bolaning ma’naviy olamini boyitishda, uning tasavvuri, nutqi va tafakkurini shakllantirishda xalq og‘zaki ijodi alohida o‘rin tutadi.

Xalq og‘zaki ijodi – bu avloddan avlodga o‘tib kelayotgan ertaklar, maqollar, topishmoqlar, qo‘shiqlar, dostonlar va boshqa janrlardan iborat bebaho ma’naviy merosdir. Unda xalqning hayotiy tajribasi, ezgulik va adolat g‘oyalari, milliy qadriyatlari mujassam bo‘lgan. Shu jihatdan xalq og‘zaki ijodi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng samarali tarbiyaviy vositalardan biri hisoblanadi. Chunki undagi obrazlar, qahramonlar, qisqa va lo‘nda hikmatlar orqali bola nafaqat ma’lumot oladi, balki hayotiy saboqlarni ham o‘zlashtiradi.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodning milliy ruhda tarbiyalanishi, o‘zlikni anglash, madaniy qadriyatlarga hurmat bilan qarash kabi masalalar nihoyatda dolzarbdir. Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida xalq og‘zaki ijodidan foydalanish orqali bolalarni vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik va ezgulik ruhida tarbiyalash mumkin. Ertaklarni tinglash, maqollarni yod olish, topishmoqlarni yechish bolada qiziqish uyg‘otib, ularning nutq boyligini oshiradi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi, ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqaradi.

Xalq og‘zaki ijodi bolalarni tarbiyalashda nafaqat ma’naviy va axloqiy, balki psixologik-pedagogik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki u bolalarning hayolot olamini kengaytiradi, estetik didini shakllantiradi, ijtimoiy munosabatlarga kirishishni o‘rgatadi. Shu bois maktabgacha ta’lim tizimida xalq og‘zaki ijodidan samarali foydalanish masalasi bugungi kunda ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda ham, amaliy faoliyatda ham alohida e’tiborga olinmoqda.

Xalq og‘zaki ijodidan foydalanishning maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishdagi samaradorligi bo‘yicha quyidagi muhim natijalarga erishish mumkin:

1. Nutqiy rivojlanish.

- Ertaklarni muntazam tinglagan va sahnalashtirishda ishtirok etgan bolalarning **so‘z boyligi kengaydi,** gap tuzish va hikoya qilish ko‘nikmalari yaxshilandi.
- Maqol va topishmoqlardan foydalangan guruh bolalarida **mantiqiy fikrlash, savol-javob qilish** va **nutqiy izchillik** sezilarli darajada oshdi.

2. Axloqiy va ma’naviy rivojlanish.

- Xalq og‘zaki ijodi namunalarida ifodalangan **ezgulik, adolat, mehnatsevarlik, mehr-oqibat** kabi fazilatlar bolalar ongida mustahkamlandi.
- Ertaklardagi qahramonlar misolida bolalarda **yaxshilikka intilish, yomonlikdan uzoq turish** va **odoblilik** kabi xulqiy sifatlar shakllandi.

3. Ijodiy qobiliyat va estetik did.

- Ertaklar asosida o‘tkazilgan syujetli-rolli o‘yinlar bolalarning **tasavvurini kengaytirdi** va **ijodiy tafakkurini faollashtirdi.**
- Xalq qo‘shiqlarini kuylash orqali bolalarning **estetik didi** rivojlandi, musiqaga bo‘lgan qiziqishi kuchaydi.

4. Milliy qadriyatlarni anglash.

- Xalq maqollari va ertaklari orqali bolalarda **milliy o‘zlikni anglash,** o‘z xalqining qadriyatlariga hurmat bilan qarash hissi shakllandi.
- Bolalar Vatan, ota-ona va kattalarga hurmat ruhida tarbiyalandi.

5. **Psixologik-ijtimoiy rivojlanish.**

- Xalq ijodidan foydalanilgan mashg‘ulotlarda bolalarning **o‘ziga ishonchi** ortdi, tengdoshlari bilan **muloqot madaniyati** yaxshilandi.
- Guruhli o‘yin va qo‘shiqlar ijtimoiy moslashuv jarayonini tezlashtirdi.

Umuman olganda, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, xalq og‘zaki ijodi maktabgacha yoshdagi bolalarni **nutqiy, ma’naviy, intellektual, estetik va ijtimoiy jihatdan rivojlantirishda samarali vosita** bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa xalq og‘zaki ijodidan maktabgacha ta’lim jarayonida keng foydalanish zaruriyatini asoslab berdi.

Xalq og‘zaki ijodi maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishda samarali vosita sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu xulosalar mavjud ilmiy-nazariy qarashlar bilan hamohang bo‘lib, ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlarni yanada boyitadi.

Avvalo, xalq og‘zaki ijodining bolalar nutqiy rivojlanishiga ta’siri borasidagi kuzatuvlar **V. Vygotskiy**ning “bolaning intellektual va nutqiy rivojlanishi ijtimoiy muhit orqali shakllanadi” degan g‘oyalari bilan uyg‘unlikda namoyon bo‘ldi [1]. Bolalar ertak va topishmoqlar orqali yangi so‘zlarni o‘zlashtirdi, nutqiy muloqotda faolroq bo‘la boshladi.

Shuningdek, xalq ijodi orqali bolalarda axloqiy va ma’naviy sifatlarning shakllanishi **A. Navoiy, Kaykovus, Forobiy** kabi mutafakkirlarning ta’lim-tarbiyada axloqiy g‘oyalarga e’tibor qaratgan fikrlari bilan hamohangdir [2]. Xalq maqollari va matallari bola ongiga qisqa, lo‘nda va mazmunli shaklda tarbiyaviy saboq yetkazgani aniqlandi.

Ijodiy rivojlanish masalasida xalq og‘zaki ijodidan foydalanish tajribasi **M. Montessori** va **Jan Piajening** bolalar ijodiy tafakkurini rivojlantirish haqidagi ilmiy qarashlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Ertak syujetlari asosida tashkil etilgan rolli o‘yinlar bolalarning tasavvurini kengaytirib, ularni sahnalashtirish faoliyatiga qiziqtirganligi kuzatildi [3].

Xalq og‘zaki ijodi milliy qadriyatlarni anglash va bolalarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda ham samarali ekanini ko‘rsatdi. Bu esa O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda belgilab qo‘yilgan “milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan tarbiya” tamoyillari bilan bevosita bog‘liqdir [4].

Umuman olganda, mazkur muhokama shuni ko‘rsatadiki, xalq og‘zaki ijodi nafaqat tarbiyaviy, balki psixologik-pedagogik jihatdan ham bolalarni nutqiy, intellektual, ijodiy va ijtimoiy rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois maktabgacha ta’lim jarayonida xalq ijodidan keng foydalanish metodik tavsiyalarni yanada boyitadi va ta’lim-tarbiyaning samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda xalq og‘zaki ijodi maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishda eng samarali vositalardan biridir. Avloddan avlodga o‘tib kelayotgan ertaklar, maqollar, topishmoqlar, qo‘shiqlar va boshqa og‘zaki ijod namunalarida xalqning hayotiy tajribasi, ezgulik va adolat g‘oyalari mujassamdir. Ushbu boy meros bolalarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish, mantiqiy fikrlashni kengaytirish, estetik didni shakllantirish va ijodiy qobiliyatni yuzaga chiqarishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xalq og‘zaki ijodi nafaqat bolalarning bilim olish jarayoniga, balki ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ertak qahramonlari orqali yaxshilik va yomonlikni ajratish, maqollar orqali hayotiy donishmandlikni anglash, topishmoqlar orqali mantiqiy tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari yaratildi. Qo‘shiqlar va o‘yinlar esa bolalarda musiqiy-estetik didni shakllantirdi, ijtimoiy moslashuvni tezlashtirdi.

Xalq og‘zaki ijodidan samarali foydalanilgan mashg‘ulotlarda bolalar o‘z tengdoshlari bilan erkin muloqot qila boshlagan, ularning nutqiy va ijodiy rivojlanishida sezilarli farqlar kuzatilgan. Shuningdek, xalq ijodiy merosining bolalarda milliy o‘zlikni anglash, Vatanga, ota-onaga va kattalarga hurmat tuyg‘ularini tarbiyalashdagi o‘rni ham beqiyosdir.

Shunday qilib, maktabgacha ta’lim tizimida xalq og‘zaki ijodidan keng foydalanish bolalarni nutqiy, intellektual, axloqiy va ijodiy jihatdan rivojlantirishga xizmat qilishi, ularning kelajakda

barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishiga zamin yaratishi aniqlangan. Shu bois tarbiyachilar, ota-onalar va pedagoglar xalq og‘zaki ijodining tarbiyaviy ahamiyatini chuqur anglab, uni ta’lim-tarbiya jarayoniga izchil tatbiq etishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi PQ-3305-son Qarori “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
3. Hasanboeva O. Maktabgacha ta’lim metodikasi. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019.
4. Yo‘ldosheva S. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2020.
5. Jo‘rayev R. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: Universitet, 2017.

BASLAWÍSH TÁLIMDE BALALAR MENEN ISLESKENDE INTERAKTIV METODLARDAN PAYDALANÍWDÍŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIGI

Najimatdinova Malika
Baslawısh tálim bakalavr tálim baǵdariniń 3-kurs studenti

Annotaciya Maqala baslawısh mektep jasındaǵı balalardı interaktiv oqıtıw máselelerine baǵıshlanǵan, sonday-aq, baslawısh klass jasındaǵı psixologiyalıq-pedagogikalıq xarakteristikasın esapqa alǵan halda baslawısh klass sabaqlarında paydalanıw ushın interaktiv usıllar hám texnologiyalardı usınadı.

Gilt sózler: interaktiv bilim beriw, interaktiv texnologiyalar, baslanǵısh mektep jası, interaktiv metod, baslanǵısh ulıwma bilim beriw.

Annotation: The article is devoted to the issues of interactive teaching of primary school children, and also recommends interactive methods and technologies for use in primary school lessons, taking into account the psychological and pedagogical characteristics of primary school age.

Keywords: interactive education, interactive technologies, primary school age, interactive method, primary general education.

Jámiyettiń bilimlendiriw maqsetleri hám olardı ámelge asırıw jolları haqqındaǵı túsinigi sońǵı ózgerislerge muwapıq, dástúriy hám innovaciyalıq oqıw procesin shólkemlestiriw menen baylanıslılıǵınan paydalanǵan halda zamanagóy ulıwma bilim beriw mektebi sapa jaǵınan jańalanbaqta.

Pedagogikalıq ámeliyatta «aktiv bilim beriw usılları hám formaları» sıyaqlı atama uzaq waqıttan berli qollanıladı. Ol oqıwshılardıń rawajlanıwı hám iskerliginiń joqarı dárejesine jetetuǵın pedagogikalıq texnologiyalar toparın birlestiredi. Jaqında jáne bir atama óz ornın taptı. Interaktiv bilim beriw, birinshi náwbette, muǵallim hám oqıwshı ortasındaǵı óz ara qatnasıqlar ámelge asırıladı.

Interaktiv texnologiya-bul oqıw procesiniń sonday shólkemlestiriliwi bolıp, onda oqıw procesinde barlıq qatnasıwshılardıń óz ara tásirine tiykarlanıp, studenttiń jámáátlik jumısta sheriksiz islewi múmkin emes. Interaktiv texnologiyalar barlıq studentlerdi temanı talqılaw, tapsırmalardı orınlaw hám óz betinshe jumıs nátiyjelerin kórsetiwge tartıwga qaratılǵan hám olardıń qatnasıwın mápdar, nátiyjelerge erisiwge qaratılǵanlıǵın atap ótiw orınlı. [1.20]

Bul studentlerdiń topar jumısların shólkemlestiriw arqalı sheshiledi. Bul jumıstı juplıqlar, úlken-toparlar yamasa kishi toparlarda orınlaw múmkin. Topar jumısınıń nátiyjeliligi arnawlı metod hám usıllardan paydalanıw menen támiyinlenedi, bunnan tısqarı, interaktiv oqıtıw metodları hám usılları buǵan tuwrı keledi.

Interaktiv usıl-bul oqıwshılardıń bir-biri menen hám muǵallim menen óz ara qatnasıqların tárbiyalıq, isbilermenlik, rolli oyınlar, pikir-almasıwlar formasında shólkemlestiriw ushın qaǵıydalar sisteması bolıp esaplanadı. Interaktiv oqıtıw usılları sońǵı waqıtları túrli pánlerden oqıwshılar sabaqlarında keń qollanılmaqta.

"Interaction" (inglisshe interaction sózinen) túsinigi sociologiya hám sociallıq psixologiyada birinshi márte payda boldı. Simvolikalıq interakcionizm teoriyası (amerikalı filosof J. Mead tárepinen tiykar salınǵan) shaxstıń rawajlanıwı hám ómiri, insan tárepinen basqa adamlar menen baylanıs hám óz ara tásir etiw jaǵdaylarında onıń "men" túsinigin jaratılıwı haqqında pikir júrgizedi.[2.30]

Inglis-russha psixologiyalıq-analitikalıq sózlik boyınsha, "interact" - óz ara tásir etiw, Interakt, óz ara baylanısta bir-birine tásir etiw. Psixologiyada óz ara tásirlesiw - bul "bir nárse menen (máselen, kompyuter menen) yamasa adam menen baylanısıw yamasa sáwbet rejiminde bolıw qábileti hám sociallıq óz ara tásirlesiw - bul topardaǵı sóylesiw procesinde shaxslar óziniń is-háreketleri menen basqa adamlarǵa tásir etetuǵın process.

K.Levin adamlardıń múnásibeti hám minez-qulqındaǵı eń nátiyjeli ózgerislerdi individual kontekstte emes, al toparda ámelge asırıw ańsatıraq dep atap ótti. Sonıń menen birge, "interaktivlik," "interaktiv bilimlendiriw," "interaktiv oqıtıw usılları hám texnikası" atamaları pedagogikaǵa baylanıslı maqala hám shıǵarmalarda, oqıw procesin teń huqıqlı qatnasıwshılardıń baylanısı, birge islesiwi, birge islesiwi sıpatında tárıyipleytuǵın sabaqlıqlardıń bólimlerinde payda bola basladı.

Dástúriy bilim beriw menen salıstırǵanda, interaktiv bilim beriwde oqıtıwshı hám oqıwshı arasındaǵı óz ara tásir ózgerip barmaqta: oqıtıwshınıń iskerligi oqıwshılar iskerligine jol beredi hám oqıtıwshınıń wazıypası olardıń baslaması ushın sharayat jaratıw bolıp tabıladı. Oqıtıwshı ózi arqalı oqıw maǵlıwmatların jetkerip beriwshi filtrdiń rolin biykarlaydı hám informaciya dereklerinıń biri bolǵan jumısta járdemshi wazıypasın atqaradı. Interaktivli oqıw tómendegi ózgesheliklerge iye:

- bul oqıwshılardıń bir-biri hám oqıtıwshı menen óz-ara qatnası bul «teń tiykarda» sóylesiw procesi, bunda bunday sóylesiwdiń barlıq qatnasıwshıları oǵan qızıǵadı hám maǵlıwmat almasıwǵa, óz ideyaların hám sheshimlerin bildiriwge, mashqalalardı dodalawǵa hám óz pikirlerin qorǵawǵa tayar ekenligin bildiredi.

Interaktiv bilim beriw oqıtıw procesiniń ádettegiden basqasha logikasın keltirip shıǵaradı: teoriyadan ámeliyatqa emes, al jańa tájiriybeni qáliplestiriwden onı qollanıw arqalı teoriyalıq túsiniwge shekem. Bilimlendiriw procesi qatnasıwshılarınıń tájiriybesi hám bilimleri olardıń óz ara úyreniw hám óz ara bayıtıw deregi bolıp xizmet etedi. Qatnasıwshılar óz bilim hám tájiriybelerin bólisiw arqalı oqıtıwshınıń oqıtıw funkciyalarınıń bir bólegin óz moynına aladı, bul olardıń motivaciyasın arttıradı hám úyreniw nátiyjeliligin arttırıwǵa járdem beredi.[3.18]

Mámleketlik bilimlendiriwdi modernizaciyalaw ulıwma bilim beriw mákemelerinde oqıw procesin shólkemlestiriwge sezilerli tásir etedi. Mektep bilimlendiriw sistemasın jetilistiriwdiń tiykarǵı wazıypalarınan biri oqıwshılardıń ózin-ózi ańlawı hám rawajlanıwı ushın sharayat jaratıw bolıp tabıladı.

Oqıw iskerliginde studentlerdiń ózin-ózi ańlawı túrli usıllar járdeminde biliwimiz múmkin. Joqarıda aytip ótkenimizdey maqsetke erisiw, gózlengen mazmundı júzege shıǵarıw, úyreniwdi kognitiv iskerlik penen tolıqtırıw múmkin emes.

Házirgi waqıtta «oqıtıwdıń interaktiv usılları» túsinigi jańa quram menen toltırılǵan bolıp, onda tiykarǵı rol berilgen: jeke sóylesiw qábiletlerin rawajlandırıw; adamlardıń sociallıq tájiriybesin rawajlandırıw hám ámelge asırıw; bilimlendiriw procesi qatnasıwshıları arasındaǵı bilimlendiriw hám pedagogikalıq birge islesiw.

Interaktiv bilim beriw menen oqıw procesi barlıq studentlerdiń turaqlı aktiv óz ara tásiri sharayatında ámelge asırıladı. [4.29]

Baslawısh klass sabaqlarında interaktiv oqıtıw usıllarınan paydalanıw oqıwshılardıń materialdı tabıslı ózlestiriwine hám bilimlendiriwdiń sapasın arttırıwǵa járdem beredi. Oqıwshılar kommunikaciyaǵa, tapsırmalar boyınsha dóretiwshilik jarısqa, óz pikirlerin bildiriwge, bayanatlardı dálillewge hám basqalarǵa qızıǵıwshılıq payda etedi.

Solay etip, baslawısh mektepte interaktiv bilim beriw oqıwshılardı biliw procesine tartıwǵa járdem beredi, bilimler, ideyalar hám iskerlik usılları almasıwı arqalı olar bilgen hám oylaǵan nárselerin túsiniw hám qayta kórip shıǵıwga imkan beredi. Bunday shınıǵıwlar mektep oqıwshılarına tek ǵana jańa bilimlerdi iyelewge imkaniyat berip qoymastan, al biliw iskerligin ózi rawajlandıradı, onı kooperaciya hám birge islesiwdiń joqarı formalarına ótkeredi.

Paydalanílǵan Ádebiyatlar

1. Adxamjonova, Q. M. (2021). Boshlang'ich sinf matematika darslarida fikrlashga urgatish. ACADEMICIA: xalqaro ko'p tarmoqli tadqiqot jurnali, 11(5), 952954.

2. Farxodov, T. D. (2022). Bo'lajak o'qituvchilarda shaxslararo tolerantlikni shakllantirish muammosi. Internatsional jurnal of innovative analyses va emerging texnologiya, 2(4), 12-15.

3. Ibroximov, F. J., &Mirzaxolmatovna, X. Z. (2022).MATHEMATICS-NING BIRLAMCHI AHAMIYATI. Maktab.Galaxy internatsional inter dissiplinar research journal, 10 (3), 652-655.

4. Qo'chqorbaeva, K. B. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchisining rivojlanishida Xalq og'zaki ijodining o'rni va ahamiyati. Nutq. Internatsional journal of innovative analyses va emerging texnologiya, 2(4), 57-61.

5. Qo'chqorbaeva, K. B., &Mamasoliyeva, I. H. (2022).Ona Tili o'qitish metodikasi haqida. Xalqaro innovatsion tahlillar va rivojlanayotǵan texnologiyalar jurnali, 2(4), 26-29. Jas

“MAKTABGACHA TA’LIMDA MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA MA’NAVIY TARBIYA BERISHNING INNOVATSION YO‘LLARI”

Omirzaqova Kurbangul Pulat qizi

Nukus davlat pedagogika institute Ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘qitish metodikasi (ma’naviyat asoslari) yo‘nalishi 1 kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida milliy qadriyatlar asosida ma’naviy tarbiya berishning dolzarbligi, innovatsion metodlari va amaliy choralari yoritiladi. Milliy an’ana va urf-odatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, halollik kabi fazilatlarni bolalarga o‘rgatishda zamonaviy texnologiyalar, pedagogik innovatsiyalar, davlat siyosatlari va Prezident qarorlarining roli ko‘rib chiqiladi. Tarbiyachilar, ota-onalar, hamda davlat muassasalari o‘rtasida hamkorlikni kengaytirish yo‘llari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, milliy qadriyat, ma’naviy tarbiya, innovatsiyalar, Prezident qarori, tarbiyachi, davlat siyosati.

Аннотация.В данной статье рассматривается актуальность духовного воспитания в дошкольных образовательных учреждениях на основе национальных ценностей, инновационные методы и практические меры. Особое внимание уделяется роли современных технологий, педагогических инноваций, государственной политики и указов Президента в формировании таких качеств у детей, как уважение к национальным традициям и обычаям, любовь к Родине, честность. Предлагаются пути расширения сотрудничества между воспитателями, родителями и государственными учреждениями.

Ключевые слова: дошкольное образование, национальные ценности, духовное воспитание, инновации, указ Президента, воспитатель, государственная политика.

Annotation. This article discusses the relevance of spiritual education based on national values in preschool institutions, innovative methods, and practical measures. Special emphasis is placed on the role of modern technologies, pedagogical innovations, state policies, and Presidential decrees in fostering qualities such as respect for national traditions and customs, patriotism, and honesty among children. Ways to enhance cooperation between educators, parents, and state institutions are proposed.

Keywords: preschool education, national values, spiritual education, innovations, Presidential decree, educator, state policy.

Bugungi O‘zbekiston ta’lim siyosatida maktabgacha ta’lim sohasi alohida e’tibor qaratilmoqda. Zero, maktabgacha yoshdagi bolalar ruhiyati, axloqiy-psixologik jihatdan shakllanayotgan paytda ularga milliy qadriyatlar asosida ma’naviy tarbiya berish — jamiyatimizning kelajagiga kafolatdir. Ushbu maqsadni amalga oshirishda davlat siyosati, qonun va Prezident qarorlari muhim rol o‘ynaydi. Masalan, “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” tasdiqlangan

qarorda bolalarning axloqiy va estetik, ma’naviy jihatdan ham rivojlanishiga shart-sharoit yaratish muhim maqsad sifatida qo‘yilgan.

Innovatsion yo‘llardan biri — ertak aytish san’ati (storytelling). Bolalarga xalq ertaklari, afsonalar, xalq og‘zaki ijodining qismlari orqali halollik, mehr-oqibat, ota-onaga hurmat, Vatanga muhabbat kabi tushunchalar oddiy, tushunarli shaklda singdirilishi mumkin. Masalan, maktabgacha ta’lim muassasalarida ertaklar haftalari tashkil etib, har kuni bir ertak aytiladi, musiqa yoki dramatizatsiya bilan bezatiladi, bolalar ishtirokida kichik sahnalar qo‘yiladi. Shu bilan bir vaqtda ertak mazmunini bolalarning yoshi va psixologiyasiga moslashtirish muhimdir.

Rol o‘yinlari va sahnalashtirish usullari ham samarali. Milliy bayramlar, urf-odat marosimlari bolalar tomonidan sahna orqali namoyish etilishi, milliy kiyimlar kiyilib, xalq qo‘shiqlari, raqslari qo‘shilishi orqali bolalar o‘z milliy o‘zligini his qiladi. Bu metod bolalarda estetik did, milliy g‘urur va qadriyatlarni shakllantiradi.

Raqamli texnologiyalarning pedagojik qo‘llanilishi ham innovativ yo‘l hisoblanadi. Masalan, milliy ertaklar asosida yaratilgan animatsiyalar, interaktiv mobil ilovalar, musiqiy videolar bolalarga axloqiy va ma’naviy mazmundagi kontentni qiziqarli shaklda uzatadi. Bundan tashqari, virtual ekskursiyalar orqali xalq tarixi, milliy san’at, hunarmandchilik ob’ektlari bilan tanishtirish bola ongida milliylik tuyg‘usini uyg‘otadi.

Sensorli va amaliy vositalar orqali milliy hunarmandchilik buyumlari, o‘yinchoqlar, xalq amaliy san’ati namunalari bolalarga taqdim etilishi, bolalar o‘zi ishlashi — chizish, bo‘yash, hunarmendchilikda ishtirok etishi orqali madaniy-axloqiy tajriba orttiradi.

Shuningdek, “ma’naviyat burchagi” yoki “milliy qadriyatlar burchagi” tashkil qilish ham muhim. Har guruhda kichik burchak bo‘lib, unda milliy san’at asarlari, xalq ohangi, qadriyatli so‘zlar, ota-onalar hikoyalari joylashtiriladi; bolalar va tarbiyachilar uni bezatish va yangilab turishadi.

Prezident qarorlari va farmonlarining ta’lim va tarbiya sohasida amaliyotga to‘liq joriy etilishi mamlakat ta’lim siyosatining muhim ustunlaridan biridir. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish borasida qabul qilingan hujjatlar ta’lim strategiyasining asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi.

Masalan, Prezidentning “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” to‘g‘risidagi qarori bolalarning sifatli maktabgacha ta’lim xizmatlaridan teng va erkin foydalanishini ta’minlash orqali ularning ma’naviy-axloqiy, estetik va intellektual rivojlanishini samarali rag‘batlantirishga qaratilgan.

Shuningdek, “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari” to‘g‘risidagi Prezident qarori muassasalarning yuqori malakali mutaxassislar bilan ta’minlanishini, ta’lim-tarbiya jarayonining tarbiyaviy yo‘nalishini yanada kuchaytirishni hamda infratuzilmani zamonaviy talablar darajasiga ko‘tarishni nazarda tutadi.

Qolaversa, pedagoglar malakasini oshirish va yangi pedagogik metodikalarga doimiy tayyorlash maqsadida Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institutining tashkil etilishi zamonaviy ta’lim va tarbiya sifatini ta’minlashda muhim qadam bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bu qaror va chora-tadbirlar milliy qadriyatlar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma’naviy tarbiyalashda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash imkonini kengaytiradi hamda tarbiyachilar va ota-onalarning malakasini oshirishga hamda ularning bolalar tarbiyasidagi rolini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tarbiyachi va ota-ona hamkorligini kuchaytirish innovatsion yo‘llardan biridir. Ota-onalar ishtirokidagi bayram tadbirlari, ertak o‘qish sessiyalari, urf-odat va xalq ma’naviyati bo‘yicha maslahatlar orqali uy va bog‘cha muhitida bolaga uzluksiz ma’naviy ta’lim berish mumkin. Shu maqsadda davlat tomonidan nodavlat bog‘chalar faoliyatini rag‘batlantirish qarorlari qabul qilinmoqda.

Davlat tomonidan maktabgacha ta’lim infratuzilmasini mustahkamlash, moddiy-texnika baza, zamonaviy binolar, tarbiyachilar soni va malakasini oshirish bo‘yicha qabul qilingan qarorlar milliy qadriyatlarni tarbiya jarayonida yanada samarali qo‘llashga yordam beradi. Tarbiyachining kasbiy saviyasi, metod-filologik, milliy pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo‘lishi, xalq tarixi, urf-odatlari, madaniyatini bolalarga yetkazadigan ilmiy asoslangan metodlarni bilishi zarur.

Natijada, bolalar maktabgacha yoshidan o‘z xalqining tarixiy merosiga, madaniyatiga, urf-odatlariga, tiliga hurmat bilan qarashni o‘rgana boshlaydilar. Ma’naviyat esa nafaqat nazariy tushuncha, balki har bir kundalik ish, suhbat, o‘yin va muomala orqali shakllanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim muassasalarida milliy qadriyatlar asosida ma’naviy tarbiya berish — bu yosh avlodni sog‘lom axloqiy pozitsiyada, Vatanga muhabbatli, mehr-oqibatli, hurmatli shaxs sifatida shakllantirishning poydevori. Davlat siyosati, Prezident qarorlari, innovatsion pedagogik metodlar, tarbiyachi va ota-ona hamkorligi birgalikda ishlasa, milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya samarasi katta bo‘ladi. Innovatsiyalar — ertaklar, rol o‘yinlari, raqamli resurslar, sensorli vositalar, ma’naviyat burchagi va boshqalar bolalarning ichki dunyosini boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova, M. (2020). Maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Nurmatov, B. (2019). Bolalar ma’naviy tarbiyasi va milliy qadriyatlar. Toshkent: “Ma’naviyat” nashriyoti.
3. Saidov, J. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy o‘zlikni shakllantirish. “Pedagogika zamonasi” jurnal, 4(18), 23-30.
4. Xolmurodov, D. (2018). Ma’naviy tarbiya asoslari maktabgacha yoshda. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi nashriyoti.
5. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi. (2020). “Maktabgacha ta’lim tizimi: amaliy qo‘llanma”. Toshkent.
6. Tursunov, S. (2021). Innovatsion yondashuvlar maktabgacha ta’limda. “Ilmiy izlanishlar” jurnali, 5(10), 67-75.

ZAMONAVIY BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MA’NAVIYATGA ASOSLANGAN INTEGRATSIYALASHGAN YONDASHUVLAR

Omirzaqova Kurbangul Pulat qizi

Nukus davlat pedagogika institute Ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘qitish metodikasi (ma’naviyat asoslari) yo‘nalishi 1 kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy boshlang‘ich ta’lim tizimida fanlararo integratsiya asosida ma’naviy tarbiyani shakllantirishning dolzarbligi yoritilgan. Integratsiyalashgan yondashuv orqali o‘quvchilarga nafaqat bilim, balki insoniy fazilatlar — odob-axloq, halollik, vatanparvarlik, bag‘rikenglik va boshqalar singdirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Amaliy misollar, metodik tavsiyalar hamda o‘qituvchining roli ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, boshlang‘ich ta’lim, integratsiya, tarbiya, qadriyatlar, pedagogik yondashuv, shaxs kamoloti.

Аннотация.В данной статье освещается актуальность формирования нравственного воспитания в системе начального образования на основе межпредметной интеграции. Анализируются педагогические возможности интегрированного подхода для формирования у учащихся не только знаний, но и таких человеческих качеств, как нравственность, честность, патриотизм, толерантность и другие. Также рассматриваются практические примеры, методические рекомендации и роль учителя в данном процессе.

Ключевые слова: нравственность, начальное образование, интеграция, воспитание, ценности, педагогический подход, развитие личности.

Abstract . This article explores the relevance of developing moral education in the modern primary education system through interdisciplinary integration. It analyzes the pedagogical potential of integrated approaches to instill not only knowledge but also human values such as ethics, honesty, patriotism, tolerance, and others in students. Practical examples, methodological recommendations, and the teacher's role are also discussed.

Keywords: morality, primary education, integration, upbringing, values, pedagogical approach, personality development.

Bugungi globallashuv va axborot tezkorligi davrida yosh avlod tarbiyasi oldida jiddiy va mas’uliyatli vazifalar turibdi. Ayniqsa, maktab ta’limi, xususan, boshlang‘ich bosqichdagi ta’lim nafaqat bilim berish, balki shaxsni tarbiyalash, uning ma’naviy qiyofasini shakllantirishda hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Boshlang‘ich sinfda bola hayotga nisbatan munosabatini shakllantira boshlaydi, axloqiy va ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtiradi. Shu boisdan, bu davrdagi ta’lim faqat fakt va ma’lumotlar bilan cheklanib qolmasligi, balki chuqur tarbiyaviy-ma’naviy asosga ega bo‘lishi lozim.

Zamonaviy ta’lim tendensiyalari, ayniqsa, integratsiyalashgan yondashuvlar bu borada keng imkoniyatlar ochadi. Integratsiya – bu fanlararo yoki turli bilim sohalarini bir-biriga bog‘lab, o‘quvchi dunyoqarashini yaxlit shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvdir. Integratsiyalashgan yondashuvlar orqali o‘quvchilarda mustahkam bilim bilan birga, ongli axloqiy dunyoqarash ham shakllanadi. Bu ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda muhim, chunki bu bosqichda bolaning tafakkuri hali aniqlashmagan, lekin qabul qilish darajasi juda yuqori.

Integratsiyalashgan yondashuvlar bir necha ko‘rinishda amalga oshiriladi: fanning ichki integratsiyasi (ya’ni, bir fan doirasida mavzularni bog‘lash), fanlararo integratsiya (masalan, o‘qish darsida tarixiy yoki tabiatshunoslik elementlari berish), hayotiy faoliyat bilan integratsiya (olingan bilimlarni real hayotdagi vaziyatlarda qo‘llash). Bu yondashuvlarning har birida ma’naviy tarbiyani uyg‘unlashtirish imkoniyati mavjud. Masalan, o‘qish darsida berilgan hikoya orqali axloqiy fazilatlar singdiriladi, matematika darsida berilgan misollarda bolalarga insoniylik bilan bog‘liq syujetlar qo‘shiladi, tabiatshunoslikda esa tabiatga mehr, ekologik madaniyat targ‘ib etiladi.

Boshlang‘ich sinfda o‘quvchilar hali hayotiy tajriba orttirmagan bo‘lishiga qaramay, ular ongiga singdirilayotgan har qanday g‘oya chuqur ildiz otadi. Shunday ekan, ta’lim jarayonida har bir fan, har bir mashg‘ulot tarbiyaviy maqsadga xizmat qilishi kerak. Bu borada o‘qituvchining kasbiy mahorati va ma’naviy saviyasi juda katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘zi namuna bo‘lishi, bolalar uchun ijobiy axloqiy qiyofa yaratishi, har bir darsda bevosita yoki bilvosita tarzda ma’naviy qadriyatlarni ilgari surishi lozim.

Ma’naviyatga asoslangan integratsiyalashgan yondashuvlar nafaqat o‘quv jarayonini boyitadi, balki uni hayotiy, dolzarb va bolaga yaqin qiladi. Misol uchun, o‘qish darsida "Mehribon qushcha" hikoyasini o‘qib, o‘quvchilar mehr-shafqat haqida fikr yuritishadi. Matematika darsida esa "Bobosi 5 ta kitob sovg‘a qildi, buvisi esa yana 2 ta" kabi topshiriqlar orqali bolaga kitobxonlik, mehribonlik tushunchalari singdiriladi. Tabiatshunoslik darslarida esa daraxt ekish, hayvonlarga mehr ko‘rsatish kabi mavzular orqali ekologik madaniyat, mas’uliyat hissi oshiriladi.

Bundan tashqari, tasviriy san’at va musiqa darslari orqali bolalarga milliy qadriyatlar, san’atimiz go‘zalligi, madaniyatimizning noyob jihatlari yetkaziladi. Bu fanlar orqali bolalar milliy iftixor, estetik did, Vatanga muhabbatni qalblariga singdiradi. Tarbiya soatlari esa integratsiyalashgan yondashuvlar uchun ayni muddao — bu mashg‘ulotlar orqali ijtimoiy-psixologik muammolar, sinfdagi o‘zaro munosabatlar, insoniylik, muomala madaniyati kabi masalalar ochiq va erkin muhokama qilinadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar bu borada yana bir qancha imkoniyatlar yaratadi. Jumladan, kompetensiyaviy yondashuv – bolaga faqat bilim emas, balki hayotda kerak bo‘ladigan axloqiy va ijtimoiy ko‘nikmalarni berishni ko‘zda tutadi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim esa har bir bolaning ichki dunyosiga kirib borish, uning ma’naviy ehtiyojlariga mos tarzda yondashishni nazarda tutadi. Innovatsion texnologiyalar yordamida esa bolalarga video hikoyalar, multfilmlar, virtual ekskursiyalar orqali ma’naviy mazmunni yetkazish mumkin. Masalan, “Odobli bola”, “Halol bola” kabi qisqa animatsiyalar darsni yanada qiziqarli va ta’sirchan qiladi.

Integratsiyalashgan yondashuvlar ota-ona va maktab hamkorligini ham mustahkamlashga xizmat qiladi. Agar maktabda bolaga berilayotgan ma’naviy tarbiya uyda davom ettirilsa, bola ongida bu qadriyatlar yanada mustahkam joylashadi. Shu sababli ota-onalar uchun seminar-treninglar, ma’naviy suhbatlar, ota-onalar ishtirokidagi tadbirlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Ta’limda ma’naviyatni integratsiyalashgan usulda singdirish, bir qarashda oddiy ko‘rinsa-da, bu murakkab, ammo zarur jarayondir. Har bir o‘qituvchi, har bir dars rejasi bu yondashuv asosida tuzilsa, natijada ilmli, madaniyatli, ma’rifatli, eng muhimi — insoniy fazilatlar egasi bo‘lgan yosh avlod shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, integratsiyalashgan yondashuv asosida ma’naviy tarbiyani boshlang‘ich ta’limga joriy etish – bu zamon talabi va pedagogik zaruratdir. O‘quvchilarda faqat bilim emas, balki ongli hayotiy pozitsiya, shaxsiy mas’uliyat, Vatanga, ota-onaga, jamiyatga mehr singdirilgan taqdirdagina chinakam barkamol avlod shakllanadi. Ma’naviyat – bu ta’limning yuragi bo‘lib, uni har bir dars, har bir suhbat, har bir holatda bolalarga yetkazib borish — pedagogning eng muhim, eng sharafli burchidir.

Zamonaviy ta’limda integratsiyalashgan yondashuvlar orqali ma’naviy tarbiya samaradorligini oshirish quyidagi yo‘nalishlarda yanada takomillashtirilishi mumkin:

- Har bir umumta’lim fanining yillik o‘quv dasturida ma’naviy-komponentlar uchun alohida bandlar ajratilishi;
- O‘qituvchilar uchun ma’naviy integratsiyaga oid amaliy-metodik seminarlar, treninglar o‘tkazilishi;
- Har bir dars rejasi (konspekt)da kamida bitta tarbiyaviy-ma’naviy vazifa yoki topshiriq kiritilishi;
- Bolalar bilan mustaqil ishlash uchun tavsiya etilgan badiiy asarlar ro‘yxatiga ma’naviy jihatdan boy, ijobiy axloqiy g‘oyalarni targ‘ib qiluvchi asarlarning kiritilishi;
- Rivojlantiruvchi dars ishlanmalari va innovatsion loyihalar doirasida ma’naviy g‘oyalarni interaktiv metodlar asosida berish.

Shuningdek, yosh o‘quvchilar orasida ijtimoiy-psixologik muvozanatni saqlash, ularni salbiy ta’sirlardan himoya qilish va ijtimoiy tarmoqlardagi zararli axborotlarga qarshi ma’naviy immunitetni shakllantirishda integratsiyalashgan yondashuv katta imkoniyat beradi. Masalan, "Axborot madaniyati" yoki "Digital odob" kabi mavzularni o‘qish va axborot texnologiyalari fanlariga uyg‘unlashtirib o‘rgatish orqali bola axborotni tanlash, unga baho berish, unga nisbatan tanqidiy fikr yuritish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi.

Bu jarayonda pedagog shaxsining o‘zi eng asosiy vosita hisoblanadi. O‘quvchi uchun o‘qituvchi — nafaqat bilim manbai, balki hayotiy yo‘l ko‘rsatuvchi, ma’naviy namuna, axloqiy mezondir. U qanday so‘zlaydi, qanday yuradi, qanday munosabat bildiradi — barchasi bola ruhiyatiga bevosita ta’sir qiladi. Shu bois, zamonaviy o‘qituvchi o‘z ustida doimiy ishlovchi, ma’naviy saviyasi yuqori, pedagogik didi teran bo‘lgan shaxs bo‘lishi shart.

O‘z navbatida, dars jarayonida bolalar faolligini oshirish, ularni suhbat, munozara, sahnalashtirish, rolli o‘yinlar orqali o‘z fikrini bildirishga undash ham ma’naviy tarbiya samaradorligini oshiradi. Shuningdek, ular o‘zlarini hayotiy holatlar ichida tasavvur qilib, to‘g‘ri qaror qabul qilishni o‘rganadilar. Bu esa ularda nafaqat bilim, balki axloqiy fikrlash, ma’naviy-irodaviy sifatlarni shakllantiradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, zamonaviy boshlang‘ich ta’limda ma’naviyatga asoslangan integratsiyalashgan yondashuvlar — bu vaqt talabi, yosh avlod tarbiyasiga mas’uliyatli, ongli yondashuvdir. Ma’naviyat — bu shunchaki tushuncha emas, balki harakat, xatti-harakat, hayotiy pozitsiyadir. Uni fanlar bilan uyg‘unlashtirib, bolalarning dunyoqarashi va ichki olamini boyitish, ularni ongli, tarbiyali, fidoyi insonlar qilib voyaga yetkazish — millat kelajagi, jamiyat taraqqiyoti, eng muhimi esa sog‘lom, baxtli, nurli avlod uchun eng ishonchli yo‘ldir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O‘zbekiston maktabi" konsepsiyasi (2021).
2. Sh.M. Mirziyoyev. "Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi", nutqlar to‘plami. (2022).
3. Abduqodirov A. "Zamonaviy pedagogika asoslari", Toshkent, 2020.
4. Axmedova D. "Ma’naviy tarbiya metodikasi", Toshkent, 2019.

5. “Boshlang‘ich ta’limda tarbiyaviy jarayonlar”, Metodik qo‘llanma, TDPU, 2021.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIWDI RAWAJLANDIRIWDA SANLÍ TEXNOLOGIYALARDÍŃ ORNÍ

Orinbayeva Jarqinay
University of innovation technologiyes assistent oqıtıwshısı

Annotaciya.Maqalada mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın rawajlandırıwda sanlı texnologiyalardıń áhmiyeti, olardıń pedagogikalıq processtegi roli hám nátiyjeliligi tallanǵan. Izertlew nátiyjelerine bola, sanlı texnologiyalar balalarda bilimge qızıǵıwshılıqtı arttıradı, olardıń pikirlew, sóylew hám dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandıradı. Sonıń menen birge, maqalada texnikalıq baza hám pedagoglardıń sanlı sawatlılıǵı menen baylanıslı mashqalalar da sáwlelendirilgen.

Tayanısh sózler: mektepke shekemgi bilimlendiriw, sanlı texnologiyalar, innovaciya, pedagogikalıq process, málimleme mádeniyatı.

Аннотация. В статье анализируется значение цифровых технологий в развитии системы дошкольного образования, их роль и эффективность в педагогическом процессе. По результатам исследования установлено, что цифровые технологии повышают интерес детей к обучению, развивают мышление, речь и творческие способности. В то же время в статье освещены проблемы, связанные с технической базой и цифровой грамотностью педагогов.

Ключевые слова: дошкольное образование, цифровые технологии, инновации, педагогический процесс, информационная культура.

Abstract. The article analyzes the importance of digital technologiyes in the development of preschool education, their role, and effectiveness in the pedagogical process. The study revealed that digital tools increase children’s learning motivation, develop their thinking, speech, and creativity. The article also discusses challenges related to technical infrastructure and educators’ digital literacy.

Keywords: preschool education, digital technologiyes, innovation, pedagogical process, information culture.

XXI ásir - bul cifrlı texnologiyalar ásiri. Házirgi dáwirde insan iskerliginiń derlik barlıq tarawları, sonıń ishinde, bilimlendiriw sisteması da sanlı reformalar procesine jedel kirip barmaqta. Ásirese, bilimlendiriwdiń dáslepki basqıshı - mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasında sanlı texnologiyalardı engiziw áhmiyetli máselege aylanǵan. Sebebi, mine usı dáwirde bala shaxsınıń tiykarı, biliw processleri, pikirlew, sóylew, qarım-qatnas mádeniyatı hám sociallıq belsendiligi qáliplesedi.

Sanlı texnologiyalar tálim-tárbiya procesine jańa sapa basqıshın alıp kiredi. Olar tek ǵana oqıtıwdıń nátiyjeliligin arttırıp qoymastan, al balalardıń qabıllaw, yad, oylaw, kóz aldına keltiriw, sóylew hám dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandırıwda da úlken áhmiyetke iye. Mektepke shekemgi jastaǵı balalar ushın islep shıǵılǵan sanlı oyınlar, interaktiv baǵdarlamalar, virtual shınıǵıwlar, animaciyalıq bilimlendiriw resursları olardıń qızıǵıwshılığın oyatadı, oqıw iskerligin tábiyǵıy túrde xoshametleydi. Sonıń ushın sanlı texnologiyalar búgingi kúnde balanıń hár tárepleme rawajlanıwına xızmet etetuǵın nátiyjeli qural sıpatında qaralmaqta.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2020-jıl 28-apreldegi "Sanlı Ózbekstan - 2030" strategiyasın ámelge asırıw ilajları haqqında"ǵı PQ-4699-sanlı qararı hám "Erte hám mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń rawajlanıwına qoyılatuǵın Mámleketlik talaplar"da sanlı texnologiyalardı bilimlendiriw procesine basqıshpa-basqısh engiziw, sanlı infrastrukturanı rawajlandırıw, tárbiyashılardıń sanlı kompetenciyasın arttırıw máseleleri ayrıqsha belgilep berilgen. Bul bolsa sanlı transformaciya procesi mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasınıń rawajlanıwınıń tiykarǵı baǵdarına aylanǵanın kórsetedi.

Sonday-aq, sanlı bilimlendiriw ortalığınıń jaratılıwı balalarǵa individual qatnas jasaw imkaniyatın beredi. Hár bir balanıń jas, qızıǵıwshılıq hám psixologiyalıq ózgesheliklerine sáykes interaktiv oyınlar, multimedia tapsırmaları hám audiovizual resurslar arqalı bala oqıw procesin erkin, qızıqlı hám dóretiwshilik tárizde keshiredi. Sonıń menen birge, pedagoglar ushın da sanlı platformalar

sabaq procesin rejelestiriw, balalardıń rawajlanıwın monitoring etiw, ata-analar menen tıǵız baylanıstı jolǵa qoyıw imkaniyatın jaratadı.

Biraq sanlı texnologiyalardı engiziwde belgili bir mashqalalar da bar. Atap aytqanda, ayırım mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde texnikalıq qurallardıń jetispewshiligi, tárbiyashılardıń málimleme texnologiyalarınan paydalanıw boyınsha tayarlıq dárejesi tómenligi, sonday-aq, sanlı qurallardan nadurıs paydalanıw aqıbetinde balalardıń dıqqatınıń tarqalıwı yamasa kóz salamatlıǵına tásir etiwi sıyaqlı qáwipler de baqlanadı. Sol sebepli sanlı texnologiyalardan paydalanıwda pedagogikalıq normalardı saqlaw, olardı didaktikalıq hám tárbiyalıq maqsetler menen úylestiriw júdá áhmiyetli.

İnnovaciya (anglichan tilinen alınǵan bolıp, innovation - jańalıq kirgiziw degen mánisti beredi) – sistema ishki dúzilisti ózgertiriw, ámeliyat hám teoriyanıń zárur bólegi. İnnovaciyalıq procestiń mazmunlı tárepin óz ishine aladı (ilimiy ideyalar hám olardıń texnologiyaların ámeliyatqa kiritiw).

Pedagogikalıq jańalıq– pedagogikalıq iskerlikte aldıńǵı tálim procesinde belgisiz bolǵan ózgerislerdi kiritiw arqalı tálim hám tárbiyanıń teoriya hám ámeliyatın bayıtıw hám onı rawajlandırıwshı quralı.

İnnovaciyalıq process – jańalıqtıń kiritiliwi hám sharayatları, sistemasın jańa kórsetkishlerge jetiskenlikli ótiwin támiyinlewshi ózgeris. İnnovaciyalıq ózgerislerge tayarlıq kóriw hám onı ámeliyatqa kiritiw procesi.

İnnovaciyalıq texnologiya – pedagogikalıqalıq rawajlanıwdı támiyinlewge qaratılǵan shólkemlestiriwshilik iskerlik procesi (belsendilik, didaktikalıq oyınlar, evristikalıq, kreativlik, mashqalalı, proektlestirilgen, xabar kommunikaciya texnologiyaları).

Balanı mektepke tayarlaw procesi - bul onıń aqılıy, fizikalıq, psixologiyalıq hám sociallıq jaqtan qáliplesiwin názerde tutadı. Bul kóp qırlı procesti tek dástúriy qatnaslar menen emes, al innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında shólkemlestiriw búgingi kúnniń áhmiyetli talabı bolıp esaplanadı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw sisteması - jámiyettiń eń áhmiyetli buwınlarınan biri bolıp, onda bala shaxsın hár tárepleme rawajlandırıw, onı mektep bilimlendiriwine puqta tayarlaw tiykarǵı wazıypalardan biri bolıp esaplanadı. Búgingi globallasıw dáwirinde pedagogikalıq jumıstı jańasha qatnasıqlar tiykarında shólkemlestiriw, yaǵnıy innovaciyalıq texnologiyalardı engiziw, bul joldaǵı eń nátiyjeli qural sıpatında kórinbekte.[1]

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı mektepke tayarlaw - bul tek bilim beriw emes, al balanıń jeke, sociallıq, emocionallıq hám kognitivlik rawajlanıwın támiyinlewge qaratılǵan áhmiyetli basqısh bolıp esaplanadı. Bul proceste innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıw tálim-tárbiya procesin nátiyjeli shólkemlestiriw imkaniyatın beredi.

Házirgi kúnde sanlı texnologiyalar járdeminde mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde interaktiv bilimlendiriw ortalıǵı qáliplespekte. Bul bolsa bala, tárbiyashı hám ata-analar arasındaǵı birge islesiwdi jańa basqıshqa alıp shıǵadı. Máselen, "EduMarket," "Mektepke shekemgi bilimlendiriw" mobil qosımshaları, onlayn platformalar hám virtual oyın baǵdarlamaları járdeminde balalar tek ǵana jańa bilimlerdi ózlestirip qoymastan, al sociallıq kónlikpelerdi de iyeleydi.

Demek, sanlı texnologiyalardı mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasına integraciyalaw - bul zaman talabı, sonıń menen birge, bala shaxsınıń hár tárepleme rawajlanıwın támiyinlewdiń eń áhmiyetli qurallarınan biri. Bul maqalada sanlı texnologiyalardıń mektepke shekemgi bilimlendiriwdegi roli, olardı nátiyjeli qollanıw metodikası, bar mashqalalar hám sheshimler ilimiy-pedagogikalıq tiykarda tallanadı.

Sanlı texnologiyalardı mektepke shekemgi bilimlendiriwde qollanıw óziniń unamlı tárepleri menen bir qatarda ayırım mashqalalardı da keltirip shıǵaradı. Sonıń ishinde, texnikalıq qurallardıń jetispewshiligi, pedagoglardıń sanlı sawatlılıǵınıń tómenligi, internet tarmaǵınıń tómenligi sıyaqlı faktorlar nátiyjelilikke tosqınlıq etpekte. Sonday-aq, cifrlı qurilmalardan artıqsha paydalanıw balalardıń kóz salamatlıǵı hám fizikalıq iskerligine unamsız tásir kórsetiwi múmkin.

Sol sebepli sanlı texnologiyalardan paydalanıwda teńsalmaqlılıqtı saqlaw, oyın hám real qarım-qatnas ortalıǵın úylestiriw zárúr. Pedagoglar ushın arnawlı treningler, onlayn tájiriybe arttırıw

kursları shólkemlestiriliwi zárúr. Bul olardıń zamanagóy texnologiyalardı durıs tańlap, bilimlendiriw procesinde pedagogikalıq maqset penen qollanıw imkaniyatın arttıradı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı mektepke tayarlaw - bul tek bilim beriw emes, al balanıń jeke, sociallıq, emocionallıq hám kognitivlik rawajlanıwın támiyinlewge qaratılǵan áhmiyetli basqısh bolıp esaplanadı. Bul proceste innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıw tálim-tárbiya procesin nátiyjeli shólkemlestiriw imkaniyatın beredi.

Innovaciyalıq texnologiyalar - bul dástúriy bilimlendiriwden parıqlı túrde, oqıwshılarda erkin pikirlew, mashqalalardı sheshiw, dóretiwshilik qatnas sıyaqlı kónlikpelerdi qáliplestiretuǵın aldınǵı pedagogikalıq metodlar kompleksi bolıp esaplanadı. Olar oqiw procesin jana basqıshqa alıp shiǵip, bilim beriwdi nátiyjeli hám nátiyjeli etedi.[2]

XXI ásirde bilimlendiriw tarawında júz berip atırǵan túpkilikli reformalar tiykarında tálim-tárbiya procesin sapa jaǵınan jańa basqıshqa alıp shıǵıw, zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı engiziw arqalı balalardıń bilim hám kónlikpelerin tereń qáliplestiriw maqseti jámlengen. Ásirese, mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasında innovaciyalıq kózqaraslar úlken áhmiyetke iye. Sebebi mektepke shekemgi jas - bul balanıń psixologiyalıq, aqılıy hám sociallıq jaqtan qáliplesiwiniń eń áhmiyetli basqıshı.

Bul pitkeriw qánigelik jumısında mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde innovaciyalıq texnologiyalardan paydalanıwdıń mazmunı, túrleri, usılları hám nátiyjelilik tárepleri hár tárepleme úyrenildi. Tallawlar sonı kórsetti, búgingi kúnde aldıńǵı pedagogikalıq hám málimleme-kommunikaciya texnologiyaları tiykarında tálim-tárbiya procesin shólkemlestiriw arqalı mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń qızıǵıwshılıqları, sociallıq belsendiligi, erkin pikirlewi hám dóretiwshilik potencialı nátiyjeli rawajlanbaqta.

Innovaciyalıq texnologiyalar mektepke shekemgi bilimlendiriwde balanı oqiw iskerliginiń passiv emes, al aktiv qatnasıwshısına aylandıradı. Olar balalardıń jeke ózgesheliklerin esapqa alǵan halda, individual qatnas tiykarında, interaktiv oyınlar, joybar tiykarındaǵı bilimlendiriw, málimleme texnologiyaları, mashqalalı bilimlendiriw sıyaqlı metodlar menen úylesken halda shólkemlestiriliwi maqsetke muwapıq.

Juwmaqlap aytqanda, sanlı texnologiyalar mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın rawajlandırıwda áhmiyetli orın iyeleydi. Olar tálim-tárbiya procesin jańasha qatnaslar tiykarında shólkemlestiriw, balalarda pikirlew, dóretiwshilik hám kommunikativlik qábiletti rawajlandırıwǵa járdem beredi. Sonıń menen birge, sanlı texnologiyalardan nátiyjeli paydalanıw ushın pedagoglardıń sanlı kompetenciyasın arttırıw, texnikalıq bazanı bekkemlew hám ata-analar menen birge islesiwdi kúsheytiw zárúr.

Mektepke shekemgi bilimlendiriwde sanlı texnologiyalardı aqılǵa uǵras integraciyalaw - bul tek ǵana innovaciyalıq talap emes, al keleshek ávladtıń intellektuallıq potencialın joqarılatıw girewi bolıp esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Azizxo‘jayeva N.N. *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat*. – Toshkent, 2020.
2. To‘raqulova D. *Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari”. – Toshkent, 2022.
4. Axmedov A. *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
5. Azizxo‘jayeva N.N. *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.* – Toshkent: Fan, 2006.

MEKTEP OQÍWSHÍLARÍN KÁSIPKE BAǴDARLAWDÍŃ WAZIYPALARÍ

Pirimbetov Baxıt Allabaevich
Innovatsion texnologiyalar universiteti “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim” kafedrasi dotsent v.v.b pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)

Tayansh sózler: Oqıwshılardı jámiyetke paydalı óndirislik jumıslarǵa qatnasıwı-oqıwda, shaxs bolıp qáliplesiwinde ádep-ikramı hám jeke qásiyetlerdiń payda bolıwı.

Ключевые слова: Участие учащихся в общественно полезной производственной деятельности - формирование моральных и личных качеств в учебе и личностном развитии.

Key words: Participation of students in socially useful production activities - the formation of moral and personal qualities in learning and personal development.

Rezyume: В данной статье целесообразно рассматривать трудовое воспитание как важный фактор воспитания личности и как среду, удовлетворяющую потребность народного хозяйства в продуктах труда.

Summary: In this article, it is expedient to consider labor education as an important factor in the upbringing of the individual and as an environment that satisfies the needs of the national economy for labor products.

Mektep pitkeriwshileri mektepten soń óndiristiń barlıq sistemasında jeńil baǵdar alıp ketiwi hám bolıp atırǵan ózgerislerge tez qáliplese alıwı kerek. Miynet tárbiyasına jeke adamdı tárbiyalawdıń áhmiyetli faktorı sıpatında hám xalıq xojalıǵınıń miynet ónimlerine bolǵan talabın qanaatlandırıwshı ortalıq retinde qarap ótiw orınlı. Durıs qoyılǵan miynet tárbiyası oqıtıw hám kásipke baǵdarlaw mektep oqıwshılarınıń jámiyetke paydalı óndirislik jumıslarǵa qatnasıwı-oqıwda, shaxs bolıp qáliplesiwinde ádep-ikramı hám jeke qásiyetlerdiń payda bolıwında, fizikalıq ósiwinde almastırıp bolmaytuǵın faktorlar bolıp esaplanadı. Miynet tárbiyası ósip baratırǵan jas áwladtı milliy ruwxta tárbiyalaw barısında eń tiykarǵı oraylıq orınlardıń birin iyeleydi. Xalıq Bilimlendiriw ministrliginiń jámiyetke paydalı óndirislik miynetlerin shólkemlestiriw tuwralı qararında mekteptiń házirgi basqıshtaǵı tiykarǵı máselelerinıń biri miynet tárbiyasınıń hám oqıtıwdıń sapasın arttırıw, olardı ózlerinshe jasawǵa ámeliy hám morallıq-psixologiyalıq jaqtan turmısqa tayarlaw, oqıwshılarda miynetke sanalı talapshańlıqtı qáliplestiriw máseleleri kórsetilgen házirgi óndiris jaǵdayları oqıwshılardıń bilimi menen miynet tárbiyasınıń sáykes bolıwın talap etedi.

Miynet jámiyettiń materiallıq hám ruwxıy baylıqlarınıń tiykarı esaplanadı. Miynet xızmet processinde adam tek ǵana tábiyatın ózgertip qoymastan ózi de ózgeredi. Miynet xızmeti jeke adamnıń minez-qulqın payda etip hám ózgertip, onıń jámiyetke, tábiyatqa bolǵan kóz-qarasların ózgertedi. Miynet xızmeti jeke adamnın minez-kulqın payda etip hám ózgertip otıradı, jámiyettiń materiallıq hám ruwxıy baylıńlarınıń tiykarı esaplanadı. Miynet xızmet processinde adam tek onın jámiyetke, tábiyatqa bolǵan kóz-qarasların ózgertedi. Miynet adamnıń aqıl uqıplılıǵına da tasir etedi, miynet xızmetinde ǵana insan ózin kórsete aladı, uqıplılıǵın ósiredi hám arttıradı. Miynet rawajlanıwında adamnıń minez-qulıq katnasıkları ózgeredi,onıń fizikalıq rawajlanıwı ámelge asadı, miynetke úyreniwi hám tájiriybeleri artadı. Biraq hámme miynet shaxstı hár tárepleme turmısqa tayarlawdıń faktorı bola almaydı. Miynet tárbiyası ósip baratırǵan jas áwladtı milliy ruwxta tárbiyalaw barısında eń tiykarǵı oraylıq orınlardıń birin iyeleydi. Xalıq bilimlendiriw ministrliginiń jámiyetke paydalı óndirislik miynetlerin shólkemlestiriw tuwralı qararında mekteptiń házirgi basqıshtaǵı tiykarǵı máselelerinıń biri miynet tárbiyasınıń hám oqıtıwdıń sapasın arttırıw, olardı ózlerinshe jasawǵa, ámeliy hám morallıq-psixologiyalıq jaqtan turmısqa tayarlaw, oqıwshılarda miynetke sanalı talapshańlıqtı qáliplestiriw máseleleri kórsetilgen, házirgi óndiris jaǵdayları oqıwshılardıń bilimi menen miynet tárbiyasınıń sáykes bolıwın talap etedi. Pitiriwshiler mektepten soń óndiristiń barlıq sistemasındaǵı jeńil baǵdar alıp ketiwi hám bolıp atırǵan ózgerislerge tez qáliplese alıuwı kerek. Miynet tárbiyasına jeke adamdı tárbiyalawdıń áhmiyetli faktorı sıpatında háam xalıq xojalıǵınınń miynet ónimlerine bolǵan talabın qanaatlandırıwshı ortalıkq retinde qarap ótiw orınlı. Durıs qoyılǵan miynet mektep oqıwshılarınıń jámiyetke paydalı óndirislik jumıslarǵa ádep-ikramlı qatnasıwı oqıwda, shaxs bolıp qáliplesiwinde ádet hám jeke qásiyetlerdiń payda

bolıwında, fizikalıq jaqtan ósiwinde almastırıp bolmaytuǵın faktorlar bolıp esaplanadı. Hámme miynet turmısqa tayarlawdıń faktorı bola almaydı. Adamǵa sheshiwshi hám tárbiyalawshı tásir kórsetetuǵın miynet bul adamdı májbúrlewden azat bolıwı tiyis. Eger adam májbúriy miynet etse, bul process onıń ruwxıy rawajlanıwın toqtatadı hám morallıq qanaatlandırıw sezimin páseytedi. Jámiyette adam miynet ráhátin sezedi, al miynet jeke adamdı rawajlandırıwdıń tiykarǵı faktorı boladı. Jámiyette adam miynetke óz dóretiwshiligin jumsaydı, waqıttı ónimli paydalanıwdı úyrenedi, miynettiń joqarı mádeniyatlılıǵına erisedi, jámáátte ádep-ikramlılıq qatnasıqların rawajlandıradı, belgili dárejede qáliplestiredi.

Mektep oqıwshıların miynetke tárbiyalawdıń tiykarın tájiriybeli oqıtıwshılar oqıwdı óndirislik miynet penen birlestiriwde dep esaplanadı. Jámiyette miynet hám tárbiya birlestiriledi, usılayınsha óspirim áwladqa hár tárepleme milliy tárbiyanıń ámeliy tiykarı sıpatında politexnikalıq bilimler beriledi. Belgili jastan keyin barlıkq balalar ushın óndirislik miynet, oqıw hám gimnastika menen birlestiriledi, ol tek jámiyetlik óndiristi arttırıw ushın qural ǵana emes, al hár tárepleme rawajlanǵan adamlardı jetilistiriw ushın birden-bir jol bola aladı.

Oqıwdı miynet penen birlestiriw miynetke durıs qatnastı támiyinlep ǵana qoymastan, dúnyaǵa kóz-qaras ideyaların iyelew, ulıwma bilim beriw menen miynet tárbiyasınıń óz-ara baylanısın támiyinleydi.

Paydalanilǵan ádebiyatlar:

1. Karimov I.A. Ózbekstan XX1 ásirge umtılmaqta. «Erkin Qaraqalpaqstan», 1999, 17-aprel.
2. Pedagogika. A.K.Munavvarovtıń ulıwma redaktorlıǵında T. 1996.
3. Ǵaybullaev N. hám basqalar. Pedagogika. T. 1997.

QÁBILETLI BALALAR MENEN ISLESIWDIŃ PEDAGOGIKALÍQ_PSIXOLOGIYALÍQ TIYKARLARÍ

Pirimbetov Baxıt Allabaevich
Innovatsion texnologiyalar universiteti "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" kafedrasi dotsent v.v.b pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)

Gilt sózler: Búgingi kúnde jámiyet rawajlanıwı hár bir shaxstan átirapımızdaǵı júz berip atırǵan rawajlanıw procesin tuwrı ańlawı, ózinshe sheshimge kele alıwı.

Ключевые слова: Развитие общества сегодня требует от каждого человека правильного понимания происходящего вокруг нас процесса развития и умения делать собственные выводы.

Key words: The development of society today requires each person to correctly understand the development process occurring around us and be able to draw their own conclusions.

Rezyume: Bul maqalada shańaraqta qábiletin asırıwda rawajlanıw procesin anıqlaw kitapxanalarǵa qızıqtırıw usılları boyınsha maǵlıwmatlar keltirilgen.

Резюме: В данной статье представлена информация о методах повышения интереса к библиотекам для выявления процесса развития в семье.

Summary: This article provides information on methods of increasing interest in libraries to identify the development process in the family.

Qábiletli balalar menen islesiwde álbette shańaraqtıń tutqan ornı ayrıqsha áhmiyetke iye.

Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimov óziniń «Joqarı mánewiyat jeńilmes - kúsh» atlı shıǵarmasında «Hár bir millettiń ózine tán ruwxıylıǵın qáliplestiriw hám joqarılatıwda gumansız shańaraqtıń ornı hám tásiri teńsiz bolıp tabıladı» dep tuwrı kórsetken edi.

Insan shaxsı rawajlanıwı bir neshe jámiyetlik ortalıqta bolatuǵınlıǵı, yaǵnıy ol bir qansha sociallıq institutlar tásirinde boladı. Bunday tásir etiwshi faktorlardan biri shańaraq ortalıǵı esaplanadı. Adam óziniń kúndelik turmıs tárizin hám is-háreketiniń 3/2 bólegin shańaraq ortalıǵında ótkeredi. Búgingi kúnde jámiyet rawajlanıwı hár bir shaxstan átirapımızdaǵı júz berip atırǵan rawajlanıw procesin tuwrı ańlawı, ózinshe sheshimge kele alıwı, óz erkinde, pikiri menen saldamlı

bola alıw, jámiyetimizdiń hár qıylı tarawlarında jigerli bolıwdı talap etpekte. Insan shaxsınıń bunday sociallıq, emocional, turaqlı háreketleri hám basqada qásiytlerine shańaraq ortalaǵında tiykar salınadı. Erteńgi keleshegmizdiń qanday bolıwı búgingi biz tálim-tárbiya berip atırǵan jaslarǵa baylanıslı ekenligi hámmemizge málim.

SHańaraqta ata-analar balalarınıń kúndelikli is-háreketlerin olardıń oyınawın, dosları menen múnásibetleri, mekteptegi oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıqların itibardan shette qaldırmaw kerek. Olar menen balanıń oqıw procesindegi jetiskenliklerin hám mekteptegi ushırasıp atırǵn mashqalaların birgelikte ortaqlasıwı balalardıń jánede ózi úsitnde islesiwne tiykar boladı. Ásirese balalardıń shańaraqta óz-betinshe bilim alıwı yaǵınıy balanı kitapqa qanday qızıqtırıladı? Aldın ala bala úyde ata-ana hám basqa shańaraq aǵzalarınıń kitpqa bolǵan múnǵsibetlerinen tásirleniwi zárúr. Balanı kitapqa hám kitapxanalarǵa kitapxanalarǵa qızıqtırıw, balanıń kitap penen eń birinshi tiykarın salıwshılar ata-analar bolıwı kerek.

Kópshilik shańaraqlar óz perzentlerin kitap penen doslastırsa, al ayrım ata-analar bolsa júdá juwapkershilikli wazıypanı mektepke yamasa kitapxanaǵa júkleydi. Tiykarınan usı másele júzesinen ata-analar menen ótkerilgen sorawnamalardan sol nárse málim boldı. Búgingi kúnniń talabı Balanı bir ámellep ósirip alıw emes yaǵınıy onıń mánewiyatın qáliplestiriw esaplanadı. Kórkem, estetikalıq háwesti hám tárbiyalawdan ibarat. Kópshilik ata-analar bul tarawda jetik bilimge iye emes.

Álbette ata-analar bir tárepleme bolsa da pedagogikalıq bilim hámde balalar ushın jazılǵan ádebiyatlar menen jaqsı tanıs bolıwı tárbiya pikirlerin biliwleri,olardı ámeliyatta qollay biliwleri zárúr. Demek aldı menen ata-ana bala tárbiyasına tiyisli bilimler, kitap oqıw, sabaq tayarlaw,balalar oqıwın basqarıw sıyaqı máseleler menen jaqınnan tanıstırıw kerek.

Oqıwshı shaxsını rawajlanıwında máhálle sociallıq turaqlılıq hám tártipti saqlawda úlken imkaniyatlarǵa iye. Sol sebepli máhálle ámelge asırılıp atırǵan reformalar muqarrarlıǵın támiyinleydi. Máhállege tán tárbiya oshaǵına aylandıra barıw zárúr. Máhálle óziniń belsendilri tárepinen tálim mekemeleri menen birgelikte tálim-tárbiya procesinde ámelge asırılıwı kerek bolǵan máselelerdi talqılawda qatnasıwı hám maqsetke muwapıq sheshimler tabıwda belsendilik kórsetedi.

SHańaraqta óz perzentiniń nege, qaysı tarawǵa qızıǵıwshılıǵın bilgen ata-ana usı baaı qollap-quwatlap, ruwxlandırıw usılların qollaydı**:** «Qızım (balam) sen júdá qábiletli, hár nársege aqılıń jetetuǵın balasań. Ásirese matematikadan (fizikadan hám ádebiyattan) zorsań eger sen sol pán menen izbe-izlikte shuǵıllansań, keleshekte ullı alım bolasań. Sende bul qábilet júdá qádirli! Múmkin hesh kimde joq shıǵar. Sonıń ushın hám sen ullı insan bolasań». Mine usı sózler perzent qulaǵına hár kúni, óz waqtında hám paytında aytılatuǵın bolsa, ol óziniń haqıyıqattan hám qábilet iyesi ekenligine ullılıǵına isnedi hám sol jolda háreket qıla baslaydı.

Eger hár kúni oǵan «Sen aqmaqsań, aqılsızsań, sende hesh qanday qásiyet joq» dep ayta berse, bunday tárbiya alǵan balada óz kúshine isenbewshilik, túskinlik, óziniń erkin pikirine iye bolmaw qásiyetleri qáliplesip bul qásiyetler áste-aqırın jetekshilik ete baradı. «Sol tórt-bes qoydı eplep hám baǵa almaysań» sıyaqlı balaǵa kemsitilip qatnaslar tákirarlana berse, balanıń ózine bolǵan isenimi joǵalıp bunday balalardan ilim generatorı jetisip shıqpaydı.

Álbette shańaraqta balalarǵa bunday unamsız qatnas jasawdan awlaq bolıp, olarǵa úydegi tapsırılǵan jumıslardıń nátiyjesine qarap olardı ruwxıy jaqtan qollap-quwatlaw kerek. Yaǵnıy olardıń ózlerine bolǵan isenim háreketleri birinshi shańaraqta baslanadı.

Máhálle óz aymaǵındaǵı shańaraq balalarınıń tálim hám tárbiyasındaǵı jetiskenlik táreplerinde de belsendiliklerin kórsetip ásirese máhálledegi talantlı balalardı anıqlap hám olar menen aymaqlıq «Kamolot» JJH shólkemi menen birgelikte hár qıylı balalardıń, qızıǵıwshılıqların itibarǵa alǵan halda kórik tańlawlar ótkeriw arqalı olardıń belsendiligin arttıradı.

Mektep oqıwshı shaxsınıń hár tárepleme kamalǵa jetiwine maqsetke qaratılǵan hám jobalı túrde tálim-tárbiya arqalı tásir jasaydı. Tálim-tárbiya oqıwshı shaxsınıń rawajlanıwında hám qáliplesiwinde násilge, ortalıqqa salıstırǵanda jetekshi faktor esaplanadı. Sebebi bala ana tilin jasap turǵan ortalıq tásirinde úyrenip alıwı múmkin. Biraq oqıw, jazıw, ilim-bilimdi tek ǵana oqıw-tárbiya processinde iyeleydi. Tálim-tárbiya arqalı balanıń tuwma kemshiliklerin úyrenip olardı jetilistiriwge boladı. Tárbiya menen qolaysız ortalıqtıń tásiri nátiyjesinde payda bolǵan jaramas qásiyetlerdi saplastırıp unamlı sıpatlardı qáliplestiredi. Ortalıq oqıwshı shaxsınıń rawajlanıwına jobasız, maqsetsiz hám

tosınnan tásir jasaydı. Al tárbiya bala-oqıwshı shaxsınıń rawajlanıwına qáliplesiwine maqsetli ráwishte, jobalı túrde sistemalı tásir kórsetedi. Ortalıq oqıwshı shaxsınıń rawajlanıwına tosınnan tásir jasap onıń rawajlanıwın sol jasap turǵan ortalıq dárejesine ǵana jetkere aladı. Al tárbiya bolsa keleshekti gózlep iske asıradı. Tálim-tárbiya processinde oqıwshı bilim, eplilik, kónikpeler menen qurallanırıladı, kóz-qarası jetilistiriledi, ulıwma insanıy hám milliy paziyletler qáliplestiriledi. Bulardıń nátiyjesinde oqıwshı kamalǵa jetisip baradı.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. – Тошкент, Ўзбекистон, 1995.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағосида: хавфсизликка тақдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Тошкент: Узбекистон, 1997.
3. Давлетшин М.Г., Дустмухамедова Ш., Мавлонов М., Туйчиева С. Ёш даврлари ва педагогик психология. Ўқув методик қўлланма. –Тошкент, 2004.
4. Давлетшин М.Г., Туйчиева С.М. Умумий психология. –Тошкент, 2002.
5. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчиси психологияси. –Тошкент1998.
6. Гозиев Э.Г. Психология. –Тошкент, 1994.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA OLIB BORILGAN SPORTGA OID ILMIY TAJRIBA ISHLAR

Qaljanov Pulat Omirzaqovich
Nukus davlat pedagogika instituti dotsenti.

Annotatsiya.Ushbu maqola boshlang‘ich ta’limda sportga oid ilmiy tadqiqotlarni tahlil qiladi. MDH davlatlari, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston olimlarining so‘nggi yillardagi ishlari asosida sportning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni, innovatsion metodlar va pedagogik yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Milliy harakatli o‘yinlar, gimnastika mashqlari va mahalliy sport turlarining o‘qitilishidagi samaradorlik tahlil qilinadi. Xalqaro hamkorlik va tajriba almashishning ahamiyati ta'kidlanadi. Maqola boshlang‘ich ta’limda sportni rivojlantirish uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar. Boshlang‘ich ta’lim, sport, ilmiy tadqiqotlar, MDH davlatlari, O‘zbekiston, Qoraqalpog‘iston, innovatsion metodlar, pedagogik yondashuvlar, milliy harakatli o‘yinlar, gimnastika, mahalliy sport turlari, xalqaro hamkorlik.

Аннотация. Данная статья анализирует научные исследования в области спорта в начальном образовании. На основе последних работ ученых стран СНГ, Узбекистана и Каракалпакстана рассматривается роль спорта в начальном образовании, инновационные методы и педагогические подходы. Анализируется эффективность использования национальных подвижных игр, гимнастических упражнений и местных видов спорта в обучении. Подчеркивается важность международного сотрудничества и обмена опытом. Статья предлагает научно обоснованные рекомендации по развитию спорта в начальном образовании.

Ключевые слова: Начальное образование, спорт, научные исследования, страны СНГ, Узбекистан, Каракалпакстан, инновационные методы, педагогические подходы, национальные подвижные игры, гимнастика, местные виды спорта, международное сотрудничество.

Abstract. This article analyzes scientific research related to sports in primary education. Based on recent works by scholars from CIS countries, Uzbekistan, and Karakalpakstan, the role of sports in primary education, innovative methods, and pedagogical approaches are examined. The effectiveness of using national active games, gymnastics exercises, and local sports in teaching is analyzed. The importance of international cooperation and experience exchange is emphasized. The article provides scientifically grounded recommendations for the development of sports in primary education.

Keywords: Primary education, sports, scientific research, CIS countries, Uzbekistan, Karakalpakstan, innovative methods, pedagogical approaches, national active games, gymnastics, local sports, international cooperation.

Boshlang‘ich ta’lim davri - bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishida muhim bosqichlardan biridir. Ayniqsa, sport va jismoniy tarbiya bu yoshdagi bolalarning sog‘lom o‘sishi, harakat ko‘nikmalarini shakllantirish hamda ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda MDH davlatlari, xususan O‘zbekiston va Qoraqalpog‘istonda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sportga oid ilmiy tajribalar faol olib borilmoqda. Bu tadqiqotlar jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini oshirish, innovatsion metodlarni joriy etish va milliy an’analarni sportga singdirish yo‘nalishida olib borilmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sportga oid ilmiy tajribalarni tahlil qilish, MDH, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston olimlarining yondashuvlarini taqqoslash va samarali metodlarni aniqlashdir.

MDH davlatlarida boshlang‘ich ta’limda sportga oid ilmiy tadqiqotlar an’anaviy va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Rossiya, Qozog‘iston va Belarus olimlari bolalarning jismoniy faolligini oshirishga qaratilgan innovatsion metodlarni ishlab chiqmoqda.

Rossiya Federatsiyasi olimlari Ivanov va Petrov (2021) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida interfaol o‘yin usullarini joriy etish orqali mashg‘ulotlarni qiziqarli va samarali qilish tajribalarini o‘rganishgan[1]. Ularning tadqiqotlari mashg‘ulotlarda o‘yin elementlarini ko‘proq qo‘llash jismoniy faollikni oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Belaruslik olim Sidorov (2023) esa individual yondashuvning boshlang‘ich sinflarda jismoniy tarbiya darslaridagi ta’sirini tahlil qilgan.

Qozog‘istonda esa milliy o‘yinlarga asoslangan motorik ko‘nikmalarni rivojlantirish dasturlari sinovdan o‘tkazilgan, bunda bolalarning psixomotor rivojlanishi va jismoniy holati yaxshilangan.

O‘zbekistonda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy tarbiyasini takomillashtirishga qaratilgan ko‘plab ilmiy ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti olimlari Baxromov O.T. (2022) boshchiligida gimnastika mashqlari yordamida bolalarning mushak-skelet tizimini rivojlantirish samaradorligini tadqiq qilishdi[4]. Bu tadqiqotlar boshlang‘ich ta’limdagi jismoniy tarbiya darslarining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Mo‘ydinov Sh.M. va Parmonova O.M. (2024) milliy harakatli o‘yinlardan foydalanish orqali bolalarning jismoniy faolligini oshirish metodlarini ishlab chiqdilar. Ular milliy o‘yinlarning bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlashadi.

Davronov Sh.I. (2022) sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va boshlang‘ich sinflarda jismoniy tarbiyaga oid ilmiy tadqiqotlar olib borgan.

Qoraqalpog‘istonda boshlang‘ich ta’limda sportga oid tadqiqotlar so‘nggi yillarda faollashdi. Qoraqalpog‘iston oliy ta’lim muassasalari olimlari G‘aniyev Suxrob Abduvali o‘g‘li, Rahimboyev Zohid Zafar o‘g‘li va Ermetov Jahongir To‘lqin o‘g‘li (2023) milliy va harakatli o‘yinlarning psixopedagogik ahamiyatini o‘rgandilar. Ularning tadqiqoti milliy o‘yinlarning boshlang‘ich ta’lim tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlarini ko‘rsatadi va bolalarning jismoniy, ruhiy rivojlanishida muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi

MDH davlatlari o‘rtasida boshlang‘ich ta’lim va sport sohasidagi ilmiy hamkorlik kengaymoqda. Rossiya va O‘zbekiston olimlari tomonidan tashkil etilgan xalqaro konferensiyalarda o‘zaro tajriba almashish va ilmiy izlanishlarni umumlashtirish yo‘lga qo‘yilgan. Bu hamkorlik boshlang‘ich ta’limda sportni rivojlantirish uchun yangi innovatsiyalarni joriy etishda muhim ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida olib borilgan sportga oid ilmiy tadqiqotlar MDH davlatlari, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston misolida chuqur tahlil qilindi. Ushbu tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlar boshlang‘ich ta’limda jismoniy tarbiyani samarali tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Xususan, milliy harakatli o‘yinlar bolalarning nafaqat jismoniy rivojlanishida, balki ularning ijtimoiy-madaniy va ruhiy ko‘nikmalarini shakllantirishda ham o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy tadqiqotlarda qo‘llanilgan individual metodlar bolalarning qobiliyatlari va ehtiyojlariga moslashgan ta’lim jarayonini tashkil etishga yordam beradi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarni jismoniy faollikka yanada ko‘proq jalb qilish, ularning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish

imkonini yaratadi. Shuningdek, milliy o‘yinlarning pedagogik ahamiyati ham ta’kidlandi, chunki ular yosh avlodda milliy madaniyatga hurmatni oshirish, jamoaviylik va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vositadir.

MDH davlatlari, jumladan Rossiya, Qozog‘iston, Belarus, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston olimlari o‘rtasida amalga oshirilayotgan ilmiy hamkorlik va tajriba almashish boshlang‘ich ta’limda sportni rivojlantirish uchun yangi metodologiyalarni yaratishda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro va mintaqaviy hamkorlikning natijasida innovatsion yondashuvlar va ilg‘or pedagogik texnologiyalar tezroq tatbiq etilmoqda, bu esa bolalarning jismoniy sog‘lig‘ini mustahkamlashda ijobiy samara bermoqda.

Kelajakda boshlang‘ich ta’limda sportni yanada rivojlantirish uchun yangi pedagogik dasturlarni yaratish, ularni zamonaviy texnologiyalar va milliy an’analar asosida boyitish lozim. Bu jarayonda nafaqat o‘qituvchilar, balki ota-onalar va jamoatchilikni ham faol jalb etish zarur. Shuningdek, sportning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni va ahamiyatini yanada oshirish maqsadida doimiy ravishda ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish, yangi innovatsion yondashuvlarni sinab ko‘rish va amaliyotga tatbiq etish kerak.

Natijada, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy faolligi va sog‘lom turmush tarziga qiziqishini oshirish bo‘yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar, pedagogik yondashuvlar va xalqaro hamkorlik kelajak avlodning sog‘lom va barkamol bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ivanov, A., & Petrov, V. (2021). *Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida interfaol o‘yin usullarini qo‘llash*. Rossiya Federatsiyasi Jismoniy Tarbiya Ilmlari Jurnali.
2. Sidorov, M. (2023). *Individual yondashuvning boshlang‘ich sinflarda jismoniy tarbiyaga ta’siri*. Minsk: Belarus Pedagogik Ilmiy Tadqiqotlari.
3. Nurmuhamedov, Z. (2022). *Milliy o‘yinlar asosida motorik ko‘nikmalarni rivojlantirish*. Almaty: Qozog‘iston Milliy Pedagogika Universiteti.
4. Baxromov, O.T. (2022). *Gimnastika mashqlari yordamida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mushak-skelet tizimini rivojlantirish*. Toshkent: O‘zbekiston Davlat Jismoniy Tarbiya va Sport Universiteti.
5. Mo‘ydinov, Sh.M., & Parmonova, O.M. (2024). *Milliy harakatli o‘yinlar orqali bolalarning jismoniy faolligini oshirish metodlari*. Toshkent: Toshkent Pedagogika Universiteti.
6. Davronov, Sh.I. (2022). *Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va boshlang‘ich sinflarda jismoniy tarbiya*. Toshkent: O‘zbekiston Ilmiy-Tadqiqot Jurnali.
7. G‘aniyev, S.A., Rahimboyev, Z.Z., & Ermetov, J.T. (2023). *Milliy va harakatli o‘yinlarning psixopedagogik ahamiyati*. Nukus: Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Ta’lim Muassasalari Ilmiy Jurnali.
8. Xalqaro konferensiya materiallari (2023). *Boshlang‘ich ta’limda sport va jismoniy tarbiya: MDH davlatlari tajribasi*. Moskva-Toshkent: Rossiya-O‘zbekiston Hamkorlik Forumi.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA YOSH BASKETBOL OYINCHILARIDA KUCH SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH VA TARBIYALASH.

Qaljanov Raxman Pulatovich
Innovatsion texnologiyalar universiteti “Maktabgacha va boshlang’ich ta‘lim” kafedrası o‘qtuvchisi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kompetensiyaviy yondashuv asosida yosh bosketbolchi oyinchilarida kuch sifatlarini rivojlantirish va tarbiyalash va dastlabki o‘rgatish jarayonini rejalashtirish va tashkil qilishda shug‘ullanuvchilarning fiziologik-anatomik hamda biopsixologik xususiyatlari e’tiborga olinishi zarur. Boshqacha qilib aytganda, kompetensiyaviy yondashuv asosida kuch sifatlarini rivojlantirish jarayonida o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar yuklamalari shug‘ullanuvchi bolalarning jismoniy va funksional imkoniyatlariga qarab me’yorlanishi haqida fikr yuritilgan.*

Аннотация: *В данной статье необходимо учитывать физиолого-анатомические и биопсихологические особенности занимающихся развитием и тренировкой силовых качеств у юных баскетболистов и планированием и организацией начального тренировочного процесса на основе компетентностного подхода. Другими словами, в процессе развития силовых качеств на основе компетентностного подхода считается, что нагрузка должна корректироваться в соответствии с физическими и функциональными возможностями занимающихся детей.*

Annotation: *This article should take into account the physiological-anatomical and biopsychological characteristics of those involved in the development and training of strength qualities in young basketball players and the planning and organization of the initial training process on the basis of a competency approach. In other words, in the process of developing strength qualities based on a competency-based approach, it is thought that the workload should be adjusted according to the physical and functional abilities of the children involved.*

Kalit so‘zlar: *Basketbol, kompetensiya, kuch sifati, mashqlar, yuklamalar, jismoniy, rivojlantirish , yosh voleybolchi, mashg‘ulot .*

Ключевые слова: *Баскетбол, компетентность, силовые качества, упражнения, нагрузки, физическое развитие, юный волейболист, тренировка.*

Keywords: *Baketball, competence, strength quality, exercise, loads, physical, development, young volleyball player, training.*

Basketbol sport turi boshqa sport turlari kabi sog‘lomlashtirish xususiyatiga ega ekanligi va o‘zining hammabopligi, go‘zal o‘yin mazmuni, katta-yu kichik diqqatini o‘ziga rom qiluvchi hujum va himoya kombinatsiyalari bilan yurtimiz shahar-qishloqlarida, mahalla-yu maskanlarda, to‘y va bayramlarda bahs-raqobat, sihat-salomatlik, jismoniy va ruhiy barkamollik vositasi sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Komil insonni tarbiyalashga jumladan, spotchilarning jismoniy tayyorgarligini ta’minlashga, qisqacha qilib aytganda, fan va sportga yangi O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunida jiddiy e’tibor qaratilgan. Demak, davlatimiz ijtimoiyiqtisodiy siyosatining muhim tarkibiy qismlaridan biri jismoniy tarbiya va sportni har tomonlama va samarali rivojlantirishdan iborat. Bugungi ilm-fan taraqqiy etgan bir davrda yurtimizda ta’lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari, shakl va usullari takomillashib bormoqda. Jamiyatimizda bunday o‘zgarishlarning sodir bo‘lishi ta’lim tarbiya jarayonida kompetensiyaviy yondashuv asosida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashni talab qilmoqda. Shu bilan bir qatorda yoshlarni hayotga har tomonlama, ya’ni jismonan va manan mukammal shaxs sifatida tayyorlash talablari ta’lim tizimiga yangi texnologiyalarni joriy etib, uni amalga oshirishdek dolzarb vazifalarni oldimizga qo‘ymoqda.

Ta’lim muassasalarida basketbol sport turini rivojlantirishda, ta’lim olayotgan o‘quvchi-yoshlarning kompetentligi va sport turlariga qiziqishini oshirish, bilim, ko‘nikma va malakalarini mustahkamlashni kompetensiyaviy yondashuv asosida amalga oshirish davr talabiga aylanib bormoqda. Hozirda eng asosiy ommabop va rivojlanayotgan sport turlaridan biri bu voleybol sport turidir. O‘quvchi-yoshlar o‘rtasida basketbol sport turida kuch sifatlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish, jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish va bo‘lajak basketbolchilarni kompetentligini aniqlash va jismoniy sifatlaridan kuch jismoniy sifatini tarbiyalash hamda trenirovka jarayonini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalardan biridir. Sport ayniqsa, basketbol sport turi o‘smir va o‘spirin yoshli o‘quvchilarda dunyo qarash va ma’naviyatining shakllanishida muhim bosqichdir, shu bosqichda ularda e’tiqod va g‘oyallar shakllanadi. Fikrimimzcha, aynan shu yoshda o‘quvchilarda jismoniy madaniyatni shakllantirish hamda voleybol sport turi uchun alohida yondashuvlarni ishlab chiqish zaruriyati mavjud.

Umumta’lim maktablarida jismoniy tarbiya - sog‘lomlashtirish va ommaviy – sport ishlarini rivojlantirish, ta’lim olayotgan o‘quvchilarning basketbol sport turiga kompetentligi, intelektual qiziqishini oshirish, bilim, ko‘nikma va malakalarini mustahkamlash hamda ularda kuch sifatini rivojlantirish bugungi kunga kelib davr talabiga aylanib bormoqda. O‘sib borayotgan yosh avlodni ma’naviy yetuk , axloqiy kamol topgan , jismoniy rivojlangan qilib tarbiyalashda kompetensiyaviy

yondashuvdan foydalanish bugungi kunda pedagogika fani oldidagi eng asosiy va muhim masalalaridan biridir.

Tashqi muhit qarshiliklarini mushak kuchi yordamida yengish yoki unga qarshi turish kuch sifatini ta’riflaydi. Mushaklar kuchi quyidagicha namoyon bo‘ladi:

1) o‘z uzunliklarini o‘zgartirmay (statik, izometrik);

2) o‘z uzunliklarini qisqartirib (qarshiliklarni yenguvchi, miometrik);

3) uzayib (yon beruvchi, pliometrik).

Qarshiliklarni yenguvchi va ularga yon beruvchi mushak kuchlari birgalikda «dinamik rejim» deb ham yuritiladi. Kuch sifatini taqqoslashda quyidagi kuch turlari farqlanadi:

1. Nisbiy kuch. Nisbiy kuch deganda o‘z vaznining bir kilogrammiga to‘g‘ri keladigan kuch miqdori tushuniladi.

2. Absolut kuch. Biror bir harakatda o‘z og‘irligidan qat’i nazar, namoyon qilingan kuch tushuniladi.

3. Tezkor kuch (portlovchi kuch). Qisqa vaqt ichida katta miqdordagi kuchning namoyon qilinishi tushuniladi.

Basketbol sport turida shug‘ullanuvchilarda qarshiligi oshirilgan mashqlar kuchni rivojlantirishda asosiy vosita bo‘lib hisoblanadi. Bu vositalar ikki guruhga bo‘linadi.

1. Tashqi qarshiliklarni yengish bilan bajariladigan mashqlar. Odatda, tashqi qarshilik sifatida quyidagilardan foydalaniladi: buyumlarning og‘irligi; sherikning qarshiligi; elastic buyumlarning qarshiligi; tashqi muhit qarshiligi;

2. O‘z vazni og‘irligini yengib bajariladigan mashqlar.

Boshqa sport turlari kabi basketbol sport turida ham kompetensiyaviy yondashuv asosida olib boriladigan mashqlar , hamda yuklama berib bajariladigan mashqlar juda qulay bo‘lib, ular yordamida jismoniy sfatlarni rivojlantirish bilan bir qatorda ham kichik, ham katta mushak guruhlariga ta’sir ko‘rsatish va ijobiy natija olish mumkin. Yuqorida aytib o‘tilgan ushbu mashqlarni me’yorlash ham oson. Og‘irlik ko‘tarib bajariladigan mashqlarda dastlabki holat yetakchi rolni kasb etganligi sababli, bunga alohida e’tibor qaratish zarur bo‘ladi.

Egiluvchan va elastik buyumlar (prujinali espanderlar, rezinka) bilan bajariladigan mashqlarda harakatning oxiriga borib zo‘riqishning ortib borishi harakterlidir. Basketbol sport turi bilan shug‘ullanuvchi yoshlarda o‘z gavda og‘irligini yengishmashqlari, odatda, osilish va tayanish holatlarida amalga oshiriladi. Kompetensiyaviy yondashuv asosida kuch jismoniy sifatlarining yuqorida keltirilgan tasnifi bilan bir qatorda, ularning saralab ta’sir etish darajasiga ,ya’ni umumiy va nisbatan ma’lum bir joyga ta’sir etishiga ko‘ra, shuningdek, mushaklarning ishlash rejimiga ko‘ra, statik va dinamik, kuchlilik va tezkorlik-kuch, qarshiliklarni yenguvchi va yon beruvchi mashqlarga bo‘linishini ham e’tiborga olish kerak. Agar shug‘ullanuvchining kuchiga muntazam ravishda zo‘r berilmas ekan , mushak kuchi o‘smay qolishi, hatto kamayib ketish holatlari kuzatilishi ham mumkin.

Kuch jismoniy sifatini rivojlantirish kerak bo‘lgan yosh basketbolchilarda maksimal darajada zo‘r berishni turli yo‘llar bilan hosil qilish mumkin:

1. Chegaraga yaqin bo‘lmagan og‘irliklarni (qarshiliklarni) yengishni chegara darajasida ko‘p marotaba takrorlash;

2. Tashqi qarshilikni chegara darajagacha oshirish (dinamik va statik faoliyatlarda);

3. Qarshiliklarni chegara darajadagi tezlik bilan yengish.

Basketbol sport turida kuch jismoniy sifatini rivojlantirishda foydalaniladigan namunaviy mashqlar

1. Kaft va panjalarni sherikning qarshiligini yengib (yoki gantellar bilan) bukib-yozish mashqlari.

2. Turli og‘irlikdagi to‘ldirma to‘plarni irg‘itish. Asosiy e’tibor qo‘l harakatlariga qaratiladi.

3. Qo‘llarga tayanib yotgan holda ularni bukib-yozish, yerdan uzib chapak chalish mashqlari

4. Amortizatorli jihozlarni cho‘zish bilan boradigan, tuzilishi bo‘yicha texnik usullarga o‘xshash mashqlarni bajarish.

5. Shtangani ko‘krakka ko‘tarib o‘tirib-turish mashqlari.

6. Shtangani yelkaga olib sakrashlar. Og‘irlik maksimalning 50% hajmida.

7. Arg‘amchi bilan sakrashlar.
8. Joydan va yugurib kelib yuqoriga ilib qo‘yilgan predmetga qo‘l tekkizish yoki olish.
9 Bir va ikki oyoqda uzunlikka sakrashlar.
10. To‘siqlar ustidan ko‘p sakrashlar.

Xulosa. So‘zimizning yakunida shuni ham aytib o‘tishimiz joizki, kompetensiyaviy yondashuv asosida nafaqat basketbol sport turida , balki boshqa barcha sport turlarida ham foydalanishimiz mumkin. Biz yuqorida aytib o‘tgan kompetensiyaviy yondashuv asosida kuch jismoniy sifatlari safida egiluvchanlik, chaqqonlik, epchillik, tezkorlik kabi boshqa barcha jismoniy qobiliyatlarni ham rivojlantish va tarbiyalab borishimiz mumkin. Ushbu yondashuv bugungi kunda keng tadbiq etilayotgan va rivojlanib borayotgan asosiy uslublardan biri bo‘lib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Qaljanov R.Dene tarbiya hám sport. // Sabaqlıq.T.2025 jıl.
2.Пулатов А.А. Ёш волейболчилар тезкорлик-куч сифатларини шакллантириш услубияти. // Услубий қўлланма. Т.: 2008. – 38 б.
3. O’.A.Farmanov Sport va harakatli oyinlar oqitish metodikasi (basketbol) “Buxoro” Nashriyoti, 2019 y.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA SO‘Z TURKUMLARI HAQIDA DASTLABKI TUSHUNCHALARNI BERISH METODIKASI

Qutlimuradova Ozoda
Innovatsion Texnologiyalar Universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu mavzuda boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga so‘z turkumlarini o‘rgatish masalasi yoritiladi. Boshlang‘ich sinfda ot, sifat, son, fe’l, olmosh kabi asosiy so‘z turkumlari bilan tanishtirish orqali bolalarda lug‘at boyligini kengaytirish, nutqini ravon va ifodali qilish, grammatik bilimlarni puxta egallashga zamin yaratiladi. Shuningdek, mavzuni o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, nutqiy faolligini oshiradi.

Kalit so‘zlar: So‘z turkum, ot, sifat, son, olmosh, fe’l, shaxs-narsa, grammatik, morfologik, sintaktik, leksik, boshlang‘ich sinf.

Аннотация: В данной теме рассматривается вопрос преподавания лексики учащимся начальной школы. Знакомство детей с такими базовыми лексическими группами, как существительное, прилагательное, числительное, глагол и местоимение, в начальной школе закладывает основу для расширения их словарного запаса, формирования беглой и выразительной речи, а также для овладения грамматическими знаниями. Кроме того, в процессе освоения темы у учащихся развиваются навыки самостоятельного мышления и повышается речевая активность.

Ключевые слова: лексическая группа, существительное, прилагательное, числительное, местоимение, глагол, лицо-дополнение, грамматический, морфологический, синтаксический, лексический, начальная школа.

Abstract: This topic discusses the issue of teaching word classes to primary school students. By introducing children to basic word classes such as noun, adjective, numeral, verb, pronoun in primary school, the foundation is created for expanding their vocabulary, making their speech fluent and expressive, and mastering grammatical knowledge. Also, in the process of mastering the topic, students develop independent thinking skills and increase their speech activity.

Keywords: Word class, noun, adjective, numeral, pronoun, verb, person-object, grammatical, morphological, syntactic, lexical, primary school.

Nutqimizda so‘zlar bir-biridan ma’no va grammatik jihatdan farq qiladi. Shu boisdan so‘zlar turkumlarga ajraladi. So‘zlarning ma’no va grammatik belgilarining o‘xshashligiga qarab guruhlarga bo‘linishi so‘z turkumlari deyiladi. So‘z turkumlari ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi

so‘zlarning leksik-grammatik, morfologik va sintaktik belgilariga ko‘ra guruhlarga ajratiladi. So‘zlarning leksik-grammatik turkumlarga ajratishda uch belgiga qarash lozim.

- ✓ Leksik ma’nosi
- ✓ Morfologik
- ✓ Sintaktik belgilarga asoslanadi.

1-2-sinflarda ot, sifat, son, fe’l; 3-4-sinflarda ot,sifat,son,olmosh, fe’l, ravish so‘z turkumlari o‘rgatiladi. Lekin,1-2-sinflarda so‘z turkumlari nomlari bilan atalmaydi. Ular quyidagi tarzda o‘rgatiladi:

Ot so‘z turkumi-shaxs va narsaning **nomini** bildirgan so‘zlar, sifat so‘z turkumi shaxs va narsaning **belgisini** bildirgan so‘zlar, son so‘z turkumi-shaxs va narsaning **sanog‘ini** bildirgan so‘zlar, fe’l so‘z turkumi-shaxs va narsaning **harakatini** bildirgan so‘zlar deb o‘rgatiladi. 3-4-sinflarda esa o‘z nomlari bilan atalib, ular chuqurroq tarzda o‘rgatiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ot, sifat, son va fe’lning quyidagi xususiyatlarini bilib oladilar:

- ➢ So‘z nimani bildirishi (shaxs, narsa, belgi, miqdor va tartib, harakat yoki holat);
- ➢ Qanday so‘roqlarga javob bo‘lishi;
- ➢ O‘zgarish-o‘zgarmasligi, qanday doimiy kategoriyalari mavjudligi;
- ➢ Gapda, asosan, qanday bo‘lak vazifasida kelishi;

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari mana shu o‘rgangan belgilari asosida so‘z turkumlarini taqqoslaydilar. Ular nimani o‘rganganiga qarab, har bir so‘z turkumining grammatik belgilari haqidagi bilimlari osti kengaya va chuqurlasha boradi. Dasturga ko‘ra, boshlang‘ich sinfda so‘zlar dastlab javob bo‘ladigan morfologik so‘roqlariga qarab guruhlanadi. 3-sinfda “So‘z turkumi” tushunchasi shakllantiriladi. O‘quvchilar har bir so‘z turkumiga xos ayrim belgilar bilan tanishtiriladi. 4-sinfda so‘z turkumlarining morfologik-sintaktik xususiyatlari haqidagi bilim chuqurlashtiriladi: o‘quvchilar otlarning egalik va kelishiklar bilan o‘zgarishini, sifat va sonning gapdagi vazifasini, kishilik olmoshlar va ularning kelishiklar bilan turlanishini, fe’llarda shaxs-son va zamonni o‘rganadilar.[1]

Ot–mustaqil so‘z turkumlaridan biri hisoblanadi. Shaxs va narsaning nomini bildirgan so‘zlar ot so‘z turkumi deyiladi. Ot so‘z turkumi kim?, nima?, qayer? so‘roqlariga javob bo‘ladi. Masalan; Akbar, oshpaz, bog‘bon, kitob, maktab.

Otlar ma’nosiga ko‘ra, atoqli va turdosh otlarga bo‘linadi. Bir xildagi predmet yoki hodisaning birini ajratib ko‘rsatuvchi otlar atoqli otlar hisoblanadi. Masalan: Rustam, Olimjon, Mars, Venera kabilar. Bir jinsdagi predmetlarning umumiy nomi turdosh otlar sanaladi. Masalan: gul, daraxt, qalam kabi.

Til hodisasi sifatida otning xususiyatlari uni o‘rganish vazifalari, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, har bir sinf uchun material hajmi, ularni o‘rganish izchilligi belgilangan.

Boshlang‘ich sinflarda otni o‘rganish vazifalari quyidagilar:

- ✓ Ot haqidagi grammatik tushunchani shakllantirish;
- ✓ Kim? so‘rog‘iga javob bo‘lgan otlardan nima? so‘rog‘iga javob bo‘ladigan otlarni farqlash ko‘nikmasini hosil qilish
- ✓ Kishilarning familiyasi, ismi, otasining ismi, hayvonlarga qo‘yiladigan nomlar va geografik nomlarni bosh harf bilan yozish ko‘nikmasini shakllantirish
- ✓ O‘quvchilar lug‘atini yangi otlar bilan boyitish va ularni nutqda aniq, o‘rinli foydalanish malakasini o‘stirish. Bu vazifalarni har biri alohida emas,balki bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq holda hal etiladi.

Predmetning doimiy o‘zgarmas belgisini ifodalaydigan so‘zlar sifat deyiladi. O‘quvchilar 1-2-sinflarda sifatning leksik ma’nosini kuzatadilar, sifatga qanday? qanaqa? so‘roqlarini berishga o‘rganadilar; 3-sinfda sifat so‘z turkumi sifatida o‘rganadilar; 4-sinfda ilgari o‘rganilganlar takrorlanib, grammatik materialga bog‘liq holda qip-qizil, yam-yashil, sap-sariq kabi orttirma darajadagi sifatlarni yozilishi o‘rgatiladi.[2]

Predmetning miqdorini, sanog‘ini, joylashish tartibini,ba’zan ish-harakatning bajarilish tartibini, miqdoriy belgisini bildiradigan so‘z turkumi son deyiladi. Son necha? nechanchi? nechta? qancha? kabilardan biriga javob bo‘ladi. Son boshlang‘ich sinflarda quyidagi izchillikda o‘rganiladi:

- 2-sinfda nechta? qancha? so‘rog‘iga javob bo‘lib, shaxs va narsaning sanog‘ini, nechanchi? so‘rog‘iga javob bo‘lib, shaxs va narsaning tartibini bildirishi;
- 3-sinfda son so‘z turkumi tushunchasi kiritiladi.
- 4-sinfda sanoq va tartib sonlar, tartib sonlarning harf, rim va arab raqamlari bilan yozilishi o‘rgatiladi.

Son so‘z turkumini o‘rganish bosqichlari, asosan, “Son” ustida ishlash dastur talabiga ko‘ra 1-sinfdan boshlansa ham, uni o‘rganish jarayoni, metodik jihatdan 4 bosqichga bo‘linadi. Son so‘z turkumi boshlang‘ich ta’limda elementar nazariy tushunchalar asosida amaliy o‘rganiladi.

Olmoshni o‘rganish metodikasi.

Kishilik olmoshlari 3 ta shaxsni bildiradigan quyidagi olmoshlardir: men, sen, u, biz, siz, ular. Boshlang‘ich ta’limda ona tili dasturiga muvofiq faqat kishilik olmoshlari o‘rganiladi. 4-sinfda kishilik olmoshlari haqidagi dastlabki umumiy tushuncha beriladi; ularning kelishik qo‘shimchalari bilan turlanishi va imlosi o‘rgatiladi.

Shaxs va predmet ish harakatini ifodalaydigan so‘zlar fe’l deyiladi. Fe’lni o‘rganishda izchillik asosan 1-sinfda fe’l ustida ishlashdan boshlanadi. Fe’l ustida ishlashga tayyorgarlik savod o‘rgatish davriga to‘g‘ri keladi. Fe’l ustida ishlash mashqlarini “Alifbe” dagi so‘z va mashqlarni o‘qish, rasmga qarab gap tuzish bilan bog‘lab o‘tkaziladi. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilar gap tuzishda mazmunga mos fe’lni topishga, so‘z nimani bildirishini va qanday so‘roqqa javob bo‘lishini aniqlashga yordam beradigan sharoit yaratadi. Hozirgi o‘zbek tilida so‘z turkumlar soni 12 ta deb ko‘rsatilgan. [3]

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning 1-2-sinflariga shaxs na narsaning nomini bildirgan so‘zlar, shaxs va narsaning belgisini bildirgan so‘zlar, shaxs va narsaning miqdorini bildirgan so‘zlar, shaxs va narsaning harakatini bildirgan so‘zlar deb o‘rgatilsa, 3-4-sinf o‘quvchilariga ularni o‘z nomlari bilan atab, so‘z turkumlar deb o‘rgatiladi. Bu so‘z turkumlar qanday so‘roqlarga javob berishi haqida ma’lumotlar beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “O‘zbek tili” K.Turdiyeva 2021.
2. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” A.Madaminov 2023.
3. “ O‘zbek tili” N.Husanov 2020.

KRITITSIZM KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA BAHOLASHDA XALQARO 4K MODELINING AHAMIYATI

Sayliyeva Mashkura Muxtorkuli qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim matodikasi kafedrasi o’quvchisi

Annotatsiya :Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida krititsizm, ya’ni tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va baholash jarayonida xalqaro 4K modelining o‘rni tahlil qilinadi. 4K modeli doirasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o‘quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, muammoni turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqish hamda tahliliy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Maqolada kuzatish mexanizmlari, diagnostika vositalari va baholash mezonlari asosida krititsizmni rivojlantirishning samarali usullari ko‘rsatib o‘tiladi.

Abstract :This article analyzes the role of the international 4C model in the development and assessment of criticism, that is, critical thinking skills, among primary school students. Within the framework of the 4C model, the development of critical thinking contributes to the formation of independent decision-making, consideration of problems from different perspectives, and analytical approaches in students. The article highlights effective methods for developing criticism through observation mechanisms, diagnostic tools, and assessment criteria.

Аннотация :В данной статье рассматривается роль международной модели 4К в формировании и оценке критицизма, то есть навыков критического мышления у учащихся начальных классов. В рамках модели 4К развитие критического мышления способствует формированию у школьников самостоятельного принятия решений, рассмотрения проблем с разных точек зрения и аналитического подхода. В статье выделены эффективные методы развития критицизма на основе механизмов наблюдения, диагностических средств и критериев оценки.

Kalit so‘zlar:4K xalqaro modeli,krititsizm, tanqidiy fikrlash, kuzatish mexanizmlari, boshlang‘ich ta’lim, baholash mezonlari, kreativlik va krititsizm, ta’limda innovatsiya, diagnostika usullari, interfaol metodlar

Keywords:4K international model, criticism, critical thinking, observation mechanisms, primary education, assessment criteria, creativity and criticism, educational innovation, diagnostic methods, interactive strategies

Ключевые слова :Международная модель 4К, критицизм, критическое мышление, механизмы наблюдения, начальное образование, критерии оценки, креативность и критицизм, инновации в образовании, диагностические методы, интерактивные методы

Bugungi globallashuv jarayonida ta’lim tizimi nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishga ham qaratilmoqda. Xalqaro miqyosda keng qo‘llanilayotgan 4K modeli – kreativlik, krititsizm (tanqidiy fikrlash), kommunikatsiya va kollaboratsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan[1,27]. Ayniqsa, krititsizm ko‘nikmalari boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning mustaqil fikr yuritishi, muammoni tahlil qila olish va oqilona qaror qabul qilishini ta’minlaydi.

1. Krititsizm ko‘nikmalarining mohiyati

Krititsizm – bu o‘quvchilarning:

axborotni turli manbalardan qabul qilish,

uni tahlil qilish,

muqobil yechimlarni topish,

xulosalar chiqarish jarayonidir.

Boshlang‘ich ta’limda tanqidiy fikrlashni shakllantirish o‘quvchilarga mustaqil o‘qish, savol berish, mulohaza yuritish va turli nuqtai nazarlarni solishtirish imkonini beradi[2,32].

2. 4K modeli doirasida krititsizmning o‘rni

Kreativlik – ijodiy yondashuvni ta’minlaydi, lekin uni asoslash uchun krititsizm zarur.

Kommunikatsiya – tanqidiy fikrni boshqalarga aniq yetkazish imkonini beradi.

Kollaboratsiya – tanqidiy fikrlash jamoada qaror qabul qilishda muhim omil hisoblanadi.

Demak, 4K modeli krititsizmni boshqa ko‘nikmalar bilan uyg‘un holda shakllantirishni ta’minlaydi.

3. Krititsizmni shakllantirish metodlari

“Savol-javob zanjiri” usuli – o‘quvchilar bir-biriga mantiqiy savollar berish orqali tahlilni chuqurlashtiradi.

“Venn diagrammasi” metodi – tushunchalar o‘rtasidagi umumiy va farqli jihatlarni taqqoslash.

“Bahs-munozara” usuli – turli fikrlarni asoslash va ularni tanqidiy baholash.

“INSERT jadvali” – yangi ma’lumotni o‘z bilimlari bilan solishtirib, “bilaman – yangisini bildim – o‘ylashim kerak” tamoyili asosida tahlil qilish.

4. Krititsizmni baholash va kuzatish mexanizmlari

Rubrikalar: o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash bosqichlarini (savol berish, tahlil, xulosa chiqarish, dalillash) baholash uchun maxsus mezonlar ishlab chiqiladi.

Kuzatish varaqalari: o‘quvchilarning darsdagi faolligi, savollari va mulohazalari qayd etiladi.

Portfoliolar: yozma ishlari va ijodiy topshiriqlar orqali tanqidiy yondashuv darajasi aniqlanadi[3,56].

Test va amaliy topshiriqlar: muammoli vaziyatlardan chiqish qobiliyatini o‘lchashga xizmat qiladi.

Natijalar

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida krititsizm ko‘nikmalarini shakllantirish 4K modeli yordamida kompleks tarzda amalga oshiriladi[4,23].

Interfaol metodlar va diagnostik vositalardan foydalanish natijasida tanqidiy fikrlash darajasi aniq baholanishi mumkin.

Krititsizmni rivojlantirish o‘quvchilarning ijodiy va kommunikativ salohiyatini ham oshiradi.

Xalqaro 4K modeli boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning faqat bilim olishiga emas, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosalar chiqarishga ham yo‘naltirilgan. Krititsizm ko‘nikmalarini shakllantirish va baholash mexanizmlarining samarali qo‘llanilishi yosh avlodning intellektual salohiyatini rivojlantiradi hamda zamonaviy jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Karimov, N., & Murodova, Z. (2021). “Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarda kreativlik va tanqidiy fikrlashni shakllantirish metodlari.” Pedagogik innovatsiyalar jurnali, №2, 45–52-betlar.

2.Xasanov, A. (2020). Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi va zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

3.Hasanboyeva O.T. Tanqidiy fikrlashni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar. Pedagogik mahorat jurnali, 2020 yil

4.Safoeva, K. Boshlang'ich sinf tasviriy san'at darslarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan,2025 yil3(3), 60-66 b

REGGIO EMILIA PEDAGOGIKASÍNDA “JÚZ TIL” PRINCIPI TIYKARINDA BALALARDÍŃ IZERTLEW QÁBILETLERIN RAWAJLANDÍRÍWDÍŃ INNOVACIYALÍQ JANTASÍWLARÍ

Saypnazarova Miyrigul Kalknazarovna

“Mektepke shekemgi hám baslanǵısh tálim” kafedrası assistent oqıtıwshısı University of innovation technologies

saypnazarovamx@gmail.com +998993188410

Annotaciya: Bul maqala Reggio Emilia pedagogikasında “Júz til” principi tiykarında balalardıń izertlewshilik qábiletlerin rawajlandırıwdıń innovaciyalıq usılların úyrenedi. Reggio Emilia jantasıwı balalardı aktiv izertlewshiler sıpatında kórip, olardıń dóretiwshilik bildiriw quralları (súwret, háreket, oyın hám basqalar) arqalı dúnyanı ashıwına dıqqat awdaradı. Maqala jantasıwdıń teoriyalıq tiykarların, ámeliy mısalların hám házirgi zaman integraciyaların (sanlı texnologiyalar, STEAM elementleri, ortalıq dizaynı) analizleydi. Ilimiy izertlewler hám mısallar tiykarında balalarda óz betinshe izleniw mádeniyatın qáliplestiriw boyınsha usınıslar beriledi. Maqala mektepke shekemgi tálimde innovaciyalıq usıllardı engiziw áhmiyetliligin atap ótedi.

Аннотация: Данная статья исследует инновационные подходы к развитию исследовательских способностей детей на основе принципа “Сто языков” в педагогике Реджио Эмилия. Подход Реджио Эмилия рассматривает детей как активных исследователей и акцентирует внимание на том, как они открывают мир через свои творческие средства выражения (рисунок, движение, игру и другие). Статья анализирует теоретические основы подхода, практические примеры и современные интеграции (цифровые технологии, элементы STEAM, дизайн окружающей среды). На основе научных исследований и примеров даются рекомендации по формированию культуры самостоятельного исследования у детей. Статья подчеркивает актуальность внедрения инновационных методов в дошкольное образование.

Abstract: This article explores innovative approaches to developing children's research skills based on the “Hundred Languages” principle in Reggio Emilia pedagogy. The Reggio Emilia approach views children as active researchers and emphasizes their exploration of the world through creative expression tools (such as drawing, movement, play, and others). The article analyzes the theoretical foundations of the approach, practical examples, and contemporary integrations (digital

technologies, STEAM elements, environmental design). Recommendations are provided for fostering a culture of independent inquiry in children based on scientific research and examples. The article highlights the relevance of implementing innovative methods in early childhood education.

Gilt sózler: Reggio Emilia pedagogikası, "Júz til" principi, izertlew qábileti, innovaciyalıq kózqaraslar, sanlı texnologiyalar, STEAM, ortalıq dizaynı, oqıtıwshı-bala birge islesiwi.

Ключевые слова: Педагогика Реджо Эмилии, принцип “Сто языков”, исследовательские способности, инновационные подходы, цифровые технологии, STEAM, дизайн среды, сотрудничество учителя и ребенка.

Keywords: Reggio Emilia pedagogy, the principle of “Hundred Languages”, research skills, innovative approaches, digital technologies, STEAM, environment design, teacher-child collaboration.

Reggio Emilia pedagogikası 1940-jıllarda Italiyanıń Reggio Emilia qalasında Loris Malaguzzi tárepinen tiykar salınǵan, balalardı belsendi izertlewshiler sıpatında qaraytuǵın innovaciyalıq bilimlendiriw usılı bolıp tabıladı. Bul usıl balalardıń tuwma qábiletlerin, dóretiwshiligin hám sociallıq-emocionalıq rawajlanıwın qollap-quwatlawǵa tiykarlanǵan bolıp, dúnya júzinde mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemalarında qollanılmaqta. Tiykarǵı principlerden biri “Júz til” (The Hundred Languages of Children) bolıp, ol balalardıń óz pikir hám sezimlerin bildiriw ushın júzlegen usıllarǵa iye ekenligin atap ótedi. Bul princip balalardıń sóylew, súwret salıw, qıymıl-háreket, oyın, muzıka hám basqa da qurallar arqalı dúnyanı tanıp biliwine járdem beredi, sebebi izertlewler sonı kórsetedi, bunday usıl balalardıń kognitiv hám emocionallıq rawajlanıwın kúsheytedi.

Bul principtiń aktuallıǵı házirgi zaman bilim beriwdegi máselelerden kórinedi: dástúriy sistemalar kóbinese balalardı passiv oqıwshılar sıpatında kórip, olardıń dóretiwshilik potencialın shekleydi. Reggio Emilia jantasuwı bolsa balalardı huqıqlarǵa iye shaxslar sıpatında húrmet etedi hám olardıń tábiyǵıy qızıǵıwshılıqların joybarlar arqalı rawajlandıradı. Házirgi zaman izertlewleri sonı kórsetedi, bunday jantasıw balalardıń máselelerdi sheshiw hám sın pikir júritiw qábiletlerin arttıradı, ásirese pandemiya dáwirinde sanlı texnologiyalardı qollanıw arqalı. Ózbekstan jaǵdayında, mektepke shekemgi tálim reformaları sheńberinde, Reggio Emilia principleriniń úzliksiz tálimniń birinshi basqıshın bekkemlewi múmkin, sebebi olar balalardıń jeke rawajlanıwına itibar qaratadı. Bul maqala "Júz til" principi tiykarında balalardıń izertlew qábiletlerin rawajlandırıwdıń innovaciyalıq jantasıwların úyrenip, ilimiy dáliller hám ámeliy mısallar arqalı usınıslar beredi.

“Júz til” principi Loris Malaguzzi tárepinen islep shıǵılǵan bolıp, balalardıń óz pikirlerin bildiriw ushın júzlegen usıllarǵa iye ekenligin atap ótedi. Bul princip balalardıń potencialın metafora arqalı kórsetedi: júz til, júz qol, júz pikir, júz oylaw hám oyın oynaw usılları. Tiykarǵı ideyası sonnan ibarat, dástúrli bilimlendiriw sistemaları bul tillerdiń 99 ın “urlap alıwı” múmkin, sebebi olar aqıl hám deneni, oyın hám jumıstı ajıratadı. Izertlewler sonı kórsetedi, bul princip balalardıń kognitivlik, emociyalıq hám sociallıq rawajlanıwın qollap-quwatlaydı, sebebi ol balalarǵa óz qızıǵıwshılıqların hár túrli qurallar arqalı túsindiriw imkaniyatın beredi.

Bilimlendiriw procesindegi ornı balalardıń izertlewshilik qábiletlerin rawajlandırıwda oraylıq bolıp, ol joybar tiykarındaǵı úyreniw arqalı ámelge asırıladı: balalar toparlarda sorawlar beredi, baqlaydı, tájiriybe ótkeredi hám nátiyjelerin túrli tillerde sáwlelendiredi. Mısalı, balalar tábiyat qubılısların úyrengende súwret salıw, modeller jasaw yamasa gúrriń aytıp beriw arqalı óz ashqan jańalıqların bólisedi. Házirgi zaman izertlewleri sonı tastıyıqlaydı, bunday jantasıw balalardıń dóretiwshiligin hám sın kózqarastan pikirlewdi arttıradı, sebebi hár bir “til” qádirli dep esaplanadı.

Reggio Emilia jantasıwında izertlewshilik uqıbı balalardıń tábiyiy qızıǵıwshılıqlarına tiykarlanadı, “Júz til” principi bolsa bul proceste dóretiwshilik qurallardı (súwret, skulptura, drama hám basqalar) birlestiredi. Ilimiy dáliller sonı kórsetedi, balalar óz pikirlerin hár túrli bayan etiw usılları arqalı bildirgende, olardıń izertlewshilik kónlikpeleri bekkemlenedi, sebebi bul olarǵa gipotezalardı tekseriw hám nátiyjelerdi tallaw imkaniyatın beredi.

Ámeliy mısal. Balalar joybarlarda súwret hám modeller arqalı nátiyjelerdi usınadı, máselen, tábiyat qubılısların úyreniwde. Izertlewler sonı kórsetedi, bunday usıllar balalardıń máselelerdi sheshiw qábiletin jaqsılaydı hám emotsionallıq rawajlanıwına úles qosadı. Ózbekstan sharayatında

bunday qatnas balalardıń jeke rawajlanıwına sáykes keledi, sebebi bilimlendiriw nızamları balalardı fizikalıq, ruwxıy hám aqılıy jaqtan tayarlawdı atap kórsetedi.

Oyın Reggio Emilia jantasıwında izertlewdiń tiykarǵı quralı bolıp, balalarǵa tájiriybe ótkeriw hám baqlaw arqalı úyreniw imkaniyatın beredi. Izertlewler sonı kórsetedi, oyın tiykarındaǵı bilimlendiriw balalardıń jámiyetlik kónlikpelerin hám dóretiwshiligin xoshametleydi. Sóylesiw bolsa oqıtıwshı hám balalar arasındaǵı birge islesiwdi támiyinleydi, sorawlar beriw hám juwap izlew arqalı.

Ámeliy mısal. Balalar toparlarda tábiyattı úyrengende baqlawlar alıp baradı hám tájiriybeler ótkeredi, nátiyjelerin sáwbet arqalı bólisedi. Házirgi izertlewler sonı tastıyıqlaydı, bunday process balalardıń stress dárejesin tómenletedi hám sın pikir júritiwdi arttıradı.

Házirgi Reggio Emilia usılında sanlı texnologiyalar (iPad, animaciya qosımshaları) “Júz til”di keńeytedi, balalardıń izertlewshiligin qollap-quwatlaydı. Izertlewler sonı kórsetedi, sanlı qurallar balalardıń dóretiwshiligin arttıradı, mısalı, Stopmotion arqalı animaciya islew.

STEAM elementleri (ilim, texnologiya, injenerlik, kórkem óner, matematika) joybarlarga biriktiriledi, balalarga bloklar menen qurılıs salıw yamasa bag egiw arqalı izertlew júrgiziw múmkinshiligin beredi. Ortalıq dizaynı “Úshinshi oqıtıwshı” sıpatında ashıq hawada hám estetikalıq bólmelerdi óz ishine aladı, balalardıń qozgalıs rawajlanıwın arttıradı. Ámeliy mısal. Balalar sanlı kameralar arqalı tábiyattı baqlap, STEAM joybarlarında modeller jasaydı.

Oqıtıwshı Reggio Emilia usılında járdemshi hám jol kórsetiwshi sıpatında qatnasadı, balalardıń ideyaların húpjetlestiredi hám pikirlewdi xoshametleydi. Izertlewler sonı kórsetedi, bunday model balalardıń ǵárezsizligin hám birge islesiw kónlikpelerin arttıradı. Ámeliy mısal: Oqıtıwshı balalardıń joybarların fotosúwret hám jazıwlar arqalı belgilerdi, nátiyjelerin bahalawǵa járdem beredi.

Reggio Emilia jantasıwı “Júz til” principi tiykarında balalarda ózinshe pikirlew hám izleniw mádeniyatın qáliplestiriwde nátiyjeli qural bolıp xızmet etedi. Ilimiy dáliller sonı kórsetedi, bul qatnas balalardıń kognitiv hám emocionallıq rawajlanıwın jaqsılaydı, biraq onı engiziwde mádeniy hám resurs faktorların esapqa alıw zárúr. Usınıslar: Oqıtıwshılar ushın úzliksiz treningler shólkemlestiriw, sanlı texnologiyalardı birlestiriw hám shańaraq jantasıwın kúsheytiw. Ózbekstanda bunday qatnas bilimlendiriw nızamlarına sáykes bolıp, balalardıń psixikalıq rawajlanıwına unamlı tásir etiwi múmkin.

Paydalanilǵan Ádebiyatlar

https://www.reggiochildren.it/en/reggio-emilia-approach/
Y.Risyukova, M.Pardayeva, Z.Sangirova, S.Mo‘minov, S.Matkarimova. “Reggio pedagogikasi: kreativlikni rivojlantirishning samarali yo‘li” nomli pedagoglar uchun tavsiyalar O‘zbekiston Respublikasi Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi Ilmiy uslubiy Kengashining 2025-yil -maydagi -sonli yig‘ilish qarori bilan ma’qullangan. Toshkent – 2025. 76 bet.
https://earlyexcellence.com/practice-and-pedagogy/reggio-emilia-approach/

BASLAWÍSH MEKTEP JASÍNDAǴÍ BALALARDA LOGIKALÍQ OQÍW ISKERLIGINIŃ QÁSIYETLERI

Saytbekova Svetlana Saylaubaevna
p.i.k., docent, “Ulıwma pedagogika” kafedrasınıń docenti,
Jolımbetova Azizaxan Abdamet qızı
“Pedagogika teoriyası hám tariyxı” qaniygeliginiń 2-kurs magistrantı.
Ájiniyaz atındaǵı Nókis Mámleketlik pedagogikalıq instituti

Kalit so‘zlar: Boshlang'ich maktab, didaktika, bola, o'rganish qobiliyati, bilim, mantiq, tashkil etish, rejalashtirish, nazorat qilish, baholash, universal, kognitiv

Ключевые слова: Начальная школа, дидактика, ребёнок, учебные способности, знание, логика, организация, планирование, контроль, оценка, универсальный, когнитивный.

Key words: Primary school, didactics, child, learning abilities, knowledge, logic, organization, planning, control, evaluation, universal, cognitive

Rezyume: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv va kognitiv faoliyatini shakllantirishga va umuman kognitiv rivojlanishga katta ta'sir ko'rsatadigan mantiqiy universal ta'lim faoliyati muhokama qilinadi.

Kognitiv rivojlanish jarayonida o'quvchilarda dunyoning ilmiy manzarasi shakllanadi, bilim faoliyatini boshqarish, bilish usullari, barcha bilish jarayonlari, shuningdek, aks ettirish ko'nikmalari shakllanadi.

Резюме: В данной статье говориться о логических универсальных учебных действий, которые оказывают огромное влияние на формирование учебно-познавательной деятельности младших школьников и познавательное развитие в целом. В процессе познавательного развития происходит формирование у учащихся научной картины мира, развитие умений управлять познавательной деятельностью, способов познания, развитие всех познавательных процессов, а также рефлексии.

Summary: This article discusses logical universal learning activities that have a huge impact on the formation of educational and cognitive activities of primary school students and cognitive development in general. In the process of cognitive development, students develop a scientific picture of the world, develop skills to manage cognitive activity, methods of cognition, develop all cognitive processes, as well as reflection.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh. Mirziyoyev: “Biz balanı onıń qálew hám mútajliklerine sáykes keletuǵın tárzde oqıtıwımız kerek”, dedi.[1] Baslanǵısh mektep tálimi balanıń ózligin qáliplestiriw, onıń kognitiv qábiletlerin rawajlandırıw hám keyingi tálimge tayarlawda tiykarǵı rol oynaydı.

Bul mektep táliminiń birinshi basqıshı bolıp, ol jaǵdayda balalar átirapdaǵı dúnya haqqında birinshi bilimlerdi aladılar, basqa adamlar menen ushırasıwdı úyrenediler hám óz-ózin tárbiyalaw kónlikpelerin rawajlantıradılar.

“Oqıwǵa úyretiw” wazıypası jańa ulıwma tálim standartınıń baslı wazıypalarınan biri bolıp tabıladı. Bul wazıypa informaciyalar agımınıń jedel rawalanıwı menen, bilimlerdiń “tezlik penen” eskiriwi menen házirgi dáwirde oǵada actual bolıp tur. Oqıw uqıbı oqıwshınıń tayarlıǵın ózin-ózi jetilistiriwi menen baylanıstıradı: jańa bilimler hám uqıplardı, usı procesti (izlestiriw, tańlap alıw t.b.) shólkemlestiriwdi qamtıp alǵan halda óz betinshe ózlestiriw.

Solay etip, oqıw uqıbı oqıw iskerliklerinıń barlıq komponentlerin (olardı óz betinshelik dárejesinde paydalanıw) belgileydi: 1) biliw, oqıw motivleriniń payda bolıwı; 2) biliw/oqıw maqsetlerin belgilew (neni bilgim keledi, neni úyrenemen?); 3) biliw/oqıw wazıypaların belgilew (maqsetke erisiw ushın ne islew kerek); 4) maqsetke erisiw ushın biliw/oqıw iskerligin ámelge asırıw; 5) alınǵan nátiyjeni bahalaw.

“Oqıw uqıbın rawajlandırıw” maqsetli jónelisi ulıwma tálimniń jańa standartların islep shıǵıwshılar tárepinen óz betinshe tálimge hám ózin-ózi tárbiyalawǵa dáslepki qádem sıpatında qarastırıladı hám ózine tómendegilerdi qamtıp aladı: − biliw hám dóretiwhiliktiń keń biliw qızıǵıwshılsları, baslamaları hám umtılswshılıqları, motivleriniń rawajlanıwı; − oqıw uqıplarınıń hám óz iskerligin shólkemletiriw (jobalastırıw, qadaǵalaw, bahalaw) uqıplarınıń qáliplesiwi. Oqıw uqıbı oqıtıwda qálipleskenligi sózsiz, biraq uzaq waqıt dawamında bul kóbinese óz qálewinshe, usınday uqıplardıń maqsetke jónelgen rawajlanıwısız ámelge asırılıp keldi. “Oqıwda úyreniw” wazıypasınıń sheshimin tabıw XX ásirdiń ekinshi yarımında ulıwmaoqıw uqıpların qáliplestiriw arqalı qarastırıldı (G.I.Chukina, A.V.Usova, N.A.Loshkareva, V.F.Plamarchuk).

Mısalı, A.V.Usova tómendegishe bólip qaraydı: − biliwlik (oqıw hám ilimiy-kópshilik ádebiyatlar menen islew; baqlaw ótkeriw, gipotezalardı usınıw, eksperimentti ózbetinshe qoyıw hám onın nátiyjelerin túsindiriw hám t.b.) – informaciyanın hár qıylı derekleri menen islese biliw uqıbı (kitaplar menen, tábiyat hám jámiyettegi hádiyseler menen, eksperiment penen); − ámeliy (esaplaw, ólshew, grafiklerdi oqıw hám jasaw, laboratoriya ásbap-úskeneleri menen islew, logikalıq máselelerdiń sheshimin tabıw hám basqa.) – birinshi gruppanı konkretlestiriwshi uqıplar; − shólkemlestiriw (jumıstı jobalastırıw hám iskerlikti shólkemlestiriw); − ózin-ózi qadaǵalaw hám bahalaw (jumıstı usınıs etilgen yaki ózbetibshe anıqlanǵan kriteriyler boyınsha bahalaw).[2]

Házirgi zaman izertlewshileri S.G.Vorovchikov, D.V.Tatyanchenko, E.V.Orlova aytarlıqtay korrektli bolǵan klassifikaciyanı usınadı − oqıw basqarıw – uqıplar, bul oqıwshılardıń óz oqıw iskerliklerin jobalastırıwdı, shólkemlestiriwdi, qadaǵalaw hám tártiplestiriwdi (korrekciyalaw), analizlewdi támiyinleydi, sóytip, ózbetinshe oqıw iskerliginiń barlıq basqıshların: oqıw wazıypaların motivaciyalıq túsiniwdi, oqıw iskerligin onıń sheshimin tabıw boyınsha orınlawda, iskerlikti ózi qadaǵalaw hám ózi bahalawdı támiyinleydi; − oqıw informaciyalıq –uqıplar, olar oqıw wazıypaların sheshiw ushın bilimler, informaciyalardı tabıw, qayta islew hám qollanıw; −oqıw -logikalıq uqıplar, oqıw wazıypaların (oylaw túri boyınsha: tásir kórsetiwshi, obrazlı hám logikalıq) belgilew hám sheshimin tabıwdıń ayqın strukturasın támiyinleydi.[3]

UOI túsinigi mánisi boyınsha didaktikada qabıl etilgen “ulıwma oqıw uqıpları” termininiń mańis sheńberin keńeytedi, sóytip, biliw, regulyativ hám kommunikativ salalar ulıwma uqıpların tarqatadı, oqıwdıń, ózara háreket uqıbın támiyinleydi. Oqıwshınıń joqarı psixikalıq funkciyaları: yad, dıqqat, oylaw, elesletiw, sóylewler universal oqıw iskerliklerinıń qáliplesiwiniń tiykarında jatadı. Biliw procesi maǵlıwmatları usı jasta ózbetinshelikke iye boladı. Oqıw iskerliginiń qáliplesiwi kórgen hám esitkenlerin yadında saqlaw imkanın beredi, qabıl etilgeninen sırtta bolǵan jańa obrazlardı kóz aldına keltiredi, jańa túsiniklerdi analizleydi, salıstıradı, qáliplestiredi. Ulıwma kishi mektep jasında biliwiniń rawajlanıw ózgesheligin áyne qarap shıǵıw zárúr boladı, sebebi, áyne ol universal oqıw iskerliklerinıń qáliplesiwi ushın baza bolıp tabıladı.

Izertlewshi N.I.Vornovskayanıń pikiri boyınsha, kishi mektep jasında kognitiv rawajlanıwdıń ózgesheligi sonnan ibarat boladı, biliw procesleri oiqıtıwshınıń qadaǵalawında boladı hám oqıwshınıń ózin-ózi qadaǵalawı belgili bir biliw iskerliklerinıń tiykarında ámelge asırıladı, hám oqıtıwshı qadaǵalawınıń úlesi kem-kemnen kemeyip barıp, oqıwshınıń ózin-ózi qadaǵalawınıń úlesiniń artıwın támiyinleydi [4].

Tómendegi ózgeshelikler kishi mektep jası balalarında qabıl etiwdiń rawajlanıwında anıqlanadı. Baqlawdıń perceptiv iskerlik oqıwshılarda sabaqlar waqtında oqıw iskerliginde qáliplesedi. Ol yaki bul qabıl etetuǵın obyekttiń ózgesheliklerin bilip alıw wazıypası kóbinese balalardıń aldında turadı, baqlawdıń tásilleri beriledi, anıqlanǵan qásiyetlerdi súwretlew forması súwret, sxemalar yaki sózler kórinisinde usınıladı. Jáne de, oqıwshılarǵa arnawlı tapsırmalar berilip, olar obyektler hám predmetlerdi qabıl etiwdi rawajlandırıwǵa hám hár qıylı obrazlardı qabıl etiwdi salıstırıw, olardı analizlew imkanın beredi. Usınıń aqıbetinde kishi mektep jası oqıwshısı baqlaw obyektin maqsetli úyreniw hám basqıshpa-basqısh izertlewge úyrenedi, ol baqlaw uqıbına iye boladı, biraq baqlaw ele oqıtıwshı tárepinen qadaǵalawdıń tásiri astında boladı. Qabıl etiwdiń rawajlanıwı baqlaw uqıbı hám obyektlerdiń belgilerin ajıratıw, analiz alıp barıw uqıbı, jáne de biliw usılların alıp barıw uqıbı sıyaqlı biliw iskerliklerinıń rawajlanıwın támiyinleydi.

B.S.Volkov pikiri boyınsha, tómendegi ózgeshelikler dıqqattıń rawajlanıwında kishi mektep jasında baqlanadı. Eń aldı menen, dıqqattıń barlıq qásiyetleri rawajlanadı, olardın arasında dıqqattıń erkinliginiń artıwı aytarlaqtay xarakterlli ózgesheligi bolıp tabıladı. Kishi mektep jas oqıwshısında sabaq waqtında udayı oǵan qızıqlı hám tartımlı bolmaǵan obyektlerge dıqqatın jámlewge tuwra keledi, hám bul dıqqattıń erkin rawajlanıwın stimullastıradı. Erkin dıqqattıń turaqlılıǵı oqıw maqsetleri hám wazıypalarınıń, qansehlli ayqın hám anıq qoyılıwına baylanıslı. Erkin dıqqattıń rawajlanıwınıń jasqa qarata ózgesheliklerin, onı uzaq waqıt dawamında saqlap turıwdıń qıyınshılığın esapqa alǵan halda, oqıtıwshı tárepinen erkin dıqqattı aktuvlestiriwshi elementler sabaq waqtında turaqlı túrde qollanıladı.

Elesletiw, dıqqat, obrazlı oylaw uqıpları oyında rawajlanadı. Bul bala oyında qorshaǵan reallıqtıń, onıń menshikli ámeliw iskerliginiń shegarasınan shıǵıp ketetuǵın keń sferaların jaratıwǵa umtılıwı ámelge asıwı menen bolıp ótedi, al bunı shártli háreketler járdeminde islew múmkin boladı.

Bala erkin ózin uslap-tutıwdıń tájiriybesin de, ózin basqarıwdı uyreniwdi oyında aladı, bunda oyın qádelerin, birgeliktegi oyındı óziniń tikkeley quwatlaw arqalı saqlaydı.

Solay etip, biz aytıp ótilgenlerdi ulıwmalastıra otırıp, kishi mektep jasında logikalıq universal oqıw iskerlikleri qáliplesiwi ushın aytarlıqtay unamlı sharayatlar jaratıladı degen juwmaqqa keliwimiz múmkin, sebebi, iskerliktiń barlıq túri, sonnan oqıw iskerligi usı jasta biliw salasınıń oyın arqalı rawajlanıwın támiyinleydi. Barlıq biliw psixikalıq procesleri erkin sıpatqa iye boladı,

quramalasadı hám bayıp baradı. Barlıq biliw proceslerin ózbetinshe basqarıw usıllar kishi mektep jası oqıwshılarında qáliplesedi, iskerliktiń analitikalıq-sintetikalıq tipi, biliw universal oqıw iskerliklerinin qáliplesdiwinde áhmiyetli alǵı shártler bolatuǵın modellestiriw iskerligi intellectual rawajlanıwda aktiv qáliplesedi.

Paydalanılgan ádebiyatlar:

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–81-son qarori. “Ilm-fan va innovatsiyalarni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”, 2022-yil 28-yanvar.

4. Усова, А.В. Формирование у учащихся учебных умений [Текст] / А.В. Усова, А.А. Бобров. - М.: Знание, 2012. - 80 с.

5. Воровщиков, С.Г. Классификация общеучебных умений младших школьников // Управление начальной школой: качественное образование с первой ступени: журнал [Текст] / С. Г. Воровщиков // МЦФЭР. - 2012. - № 5. - С. 33-40.

6. Ворновская, Н.И. Формирование познавательных интересов младших школьников. На материале историко-культурного краеведения [Текст]: автореферат дисс. канд. пед. наук / Н.И. Ворновская. - Калининград, 2003. - 18 с.

MAKTABGACHA TA’LIMDA ZAMONAVIY TA’LIM TENDENTSIYALARI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING EMOTSIONAL HISSINI RIVOJLANTIRISH

Seydabullaeva Raziya Alimovna

Innovatsion texnologiyalar universiteti “Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim kafedrasi” assistant o‘qituvchisi

Annotaciya: Mazkur ishda maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy ta’lim tendensiyalarining o‘rni va ular orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional hissiyotlarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida bolalar shaxsini har tomonlama shakllantirish, ularning nafaqat intellektual, balki emotsional sohasini ham rivojlantirish ta’lim jarayonining muhim vazifasiga aylanmoqda.

Аннотация:В данной работе освещается роль современных образовательных тенденций в системе дошкольного образования и вопросы развития через них эмоциональных чувств детей дошкольного возраста. В современную эпоху глобализации и цифровых технологий всестороннее формирование личности детей, развитие их не только интеллектуальной, но и эмоциональной сферы становится важной задачей образовательного процесса.

Abstract: This work highlights the role of modern educational trends in the preschool education system and the development of emotional feelings of preschool children through them. In today's era of globalization and digital technologies, the comprehensive formation of children's personality, the development of not only their intellectual, but also their emotional sphere, is becoming an important task of the educational process.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, zamonaviy ta’lim tendensiyalari, emotsional rivojlanish, bolalarning hissiy dunyosi, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar, pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar, hissiy kompetensiya, shaxsiy rivojlanish, psixologik qo‘llab-quvvatlash.

Ключевые слова: дошкольное образование, современные образовательные тенденции, эмоциональное развитие, эмоциональный мир детей, социально-эмоциональные навыки, педагогические подходы, инновационные методы, эмоциональная компетентность, личностное развитие, психологическая поддержка.

Keywords: preschool education, modern educational trends, emotional development, children's emotional world, socio-emotional skills, pedagogical approaches, innovative methods, emotional competence, personal development, psychological support.

Kirish Maktabgacha yosh inson hayotidagi eng muhim davrlardan biridir. Chunki bu davrda bolaning shaxsiyati shakllana boshlaydi, uning dunyoqarashi, hissiyoti va ijtimoiy munosabatlari rivojlanadi. Shu sababdan ham maktabgacha ta’limda nafaqat bilim berish, balki bolalarning

emotsional sezgirligini rivojlantirish masalasi bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida qo‘llanilayotgan yangi tendentsiyalar – shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, STEAM yondashuvi, ijtimoiy-emotsional ta’lim, raqamli texnologiyalardan foydalanish maktabgacha ta’lim jarayonini boyitibgina qolmay, bolalarning emotsional rivojlanishiga ham bevosita ta’sir etmoqda.

Zamonaviy ta’lim tendentsiyalarining o‘rni Bugungi kunda ta’lim tizimida bolalarning nafaqat bilim olishiga, balki ularning hissiy va ruhiy holatini qo‘llab-quvvatlashga ham alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, **STEAM-ta’lim** orqali bolalar amaliy faoliyat bilan shug‘ullanib, ijodiy tafakkurini rivojlantiradi. Bu jarayonda ular nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki jamoada ishlash, bir-birini tinglash, sabr-toqatli bo‘lish kabi emotsional jihatlarni ham o‘zlashtiradilar.

Ijtimoiy-emotsional ta’lim esa maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘zini anglash, o‘z emotsiyalarini boshqarish, boshqalarning hissiyotlarini tushunish, hamkorlik qilish kabi muhim ko‘nikmalarni shakllantirishni maqsad qiladi. Bu yo‘nalish orqali bola jamoadagi turli vaziyatlarda o‘zini qanday tutishni, emotsiyalarini qanday nazorat qilishni o‘rganadi.

Raqamli texnologiyalar – multimedialar, interaktiv o‘yinlar, animatsiyalar – bugungi kunda bolalarning emotsional rivojlanishida katta rol o‘ynaydi. To‘g‘ri tanlangan interaktiv mashg‘ulotlar bolaning qiziqishini oshiradi, kayfiyatini ko‘taradi va uning ijobiy emotsiyalarini mustahkamlaydi.

Bolalarning emotsional rivojlanish xususiyatlari Maktabgacha yoshda emotsiya va hissiyotlaming dinamik va mazmuniy tomonlari rivoj topadi. Mazmun tomonining rivojlanishi atrof olam haqidagi bola bilimlarining kengayishi va chuqurlashishi, bola barqaror (doimo bir xil) munosabatda bo‘ladigan predmet va hodisalaming ko‘payib borishi bilan taqozolanadi. (shular tufayli emotsiya va hissiyotlar mazmun jihatdan rivojlanadi). Dinamik tomonining rivojlanishi bolada o‘z emotsiyalarini nazorat qilish va boshqara olish ko‘nikmalarining shakllanishi bilan taqozlanadi. Emotsiya va hissiyotlaming mazmuniy aspekti (tomon) emotsional kechinmalaming ob’ektlari, sabablari bilan bog‘liq. Dinamik aspekt esa emotsional kechinmalaming chuquriigi, davomiyligi va vujudga kelish chastotasi bilan xarakterianadi Bolaning hissiy dunyosi rivojlanishi uning kelajakda jamiyatga tez moslashishi, sog‘lom munosabatlar qurishi, ijodkor va bag‘rikeng shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.[1]

Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional sezuvchanlik kuchli bo‘ladi. Ular atrof-muhitdagi voqealarga tez ta’sirchanlik bilan javob qaytaradilar. Masalan, kichik yoshdagi bola bir o‘yinchoqni yo‘qotsa, darhol yig‘lab yuboradi, biroq shirin gap yoki boshqa o‘yinchoq orqali tezda tinchlanishi mumkin. Bu ularning emotsional barqarorligi hali shakllanmaganidan dalolat beradi. Emotsional rivojlanish bolalarning o‘yin jarayonida, ijodiy faoliyatida va muloqotida yaqqol ko‘rinadi. Bola o‘yin orqali quvonch, mehr, xafalik, do‘stlik kabi hislarni boshdan kechiradi. Shu bois pedagoglar uchun o‘yin faoliyati – bolaning emotsional hislarini rivojlantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi.

Emotsional hisni rivojlantirish metodlari Bolalarning emotsional rivojlanishini ta’minlashda quyidagi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi:

Rol o‘yinlari va teatrlashtirilgan mashg‘ulotlar. Bu jarayonda bola turli obrazlarga kirib, turli emotsiyalarni boshdan kechiradi va ularni boshqarishni o‘rganadi.

San’at terapiyasi. Rasm chizish, qo‘shiq aytish, musiqa tinglash, raqsga tushish bolalarning ichki dunyosini ifoda etishga va his-tuyg‘ularini boshqarishga yordam beradi.

Interaktiv texnologiyalar. Multimedia dasturlari, 3D o‘yinlar, raqamli ta’lim vositalari bolalarning kayfiyatini ko‘tarib, ularda ijobiy hissiyotlarni shakllantiradi.

O‘yin va konstruktor faoliyati. Bu faoliyat bolalarda sabr, hamkorlik va birdamlikni rivojlantiradi, ijobiy emotsional tajriba hosil qiladi.

Pedagogvaota-onaning vazifalari Bolalarning emotsional rivojlanishida tarbiyachining munosabati katta ahamiyatga ega. Mehribon, samimiy va sabr-toqatli pedagog bolalarda ishonch uyg‘otadi, ijobiy hissiyotlarni kuchaytiradi. Pedagog har bir bolaning individual emotsional holatini kuzatib, unga zarur bo‘lgan qo‘llab-quvvatlashni ta’minlashi kerak. Ota-onalar ham bu jarayonda muhim o‘rin tutadi. Oila muhiti bolaning emotsional barqarorligining asosi hisoblanadi. Shuning uchun tarbiyachi va ota-ona o‘zaro hamkorlikda ishlashi, bola uchun ijobiy muhit yaratishi zarur.

Xulosa Maktabgacha ta’limda zamonaviy ta’lim tendentsiyalarini qo‘llash nafaqat bolalarning bilim olishiga, balki ularning emotsional sezgirligi va shaxsiy sifatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Emotsional jihatdan rivojlangan bola kelajakda jamiyatga tez moslashadi, sog‘lom munosabatlar o‘rnata oladi, ijodkor va bag‘rikeng shaxs sifatida shakllanadi.Shunday ekan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida zamonaviy metod va texnologiyalarni qo‘llash orqali bolalarning emotsional hislarini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.M.Mirziyoev. Yangi o'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. T:O’zbekiston. 2023y.
2. Sh.M.Mirziyoev. Insonparvarlik, ezgulik va bunedkorlik – milliy ǵoyamizning poydevori. T.:Tasvir. 2021 y.
3. Maktabgacha talim va tarbiyaning davlat standarti. T.: 2020
4. Takomillashtirilgan Ilk qadam o’quv dasturi. T.: 2022 y.
5. Z.T.Nishanova va boshq. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. T.
6. Z. Nishanova, G. Alimova bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi O‘zbekiston Yozavchilar oyushmasi Adabiyot Jamg’armasi nashriyoti Toshkent — 2006

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMI TÁRBIYALANÍWShÍLARÍNÍŃ INTELLEKTUAL HÁMDE EMACIONAL TARAWLARÍN ZAMANAGÓY BILIMLENDIRIW TIYKARINDA RAQAMLÍ TEXNOLOGIYALARDÍŃ RAWAJLANDÍRÍWDA ROLI.

Seydabullaeva Raziya Alimovna
Innovatsion texnologiyalar universiteti “Mektepke shekemgi hám baslawısh tálim kafedrasi”assistent oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul annotaciya mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tərbiyalanıwshılardıń intellektual hám emocional tarawların zamanagóy bilimlendiriw tiykarında rawajlandırıwda sanlı texnologiyalardıń áhmiyetin ashıwǵa qaratılǵan. Sanlı texnologiyalar balalardıń biliwge qızıǵıwshılıǵın artıw, óylaw qábiletin rawajlandıw, kreativlik hám kommunikativlik kónlikpelerin qáliplestiriwge múmkinshilik beredi.

Аннотация: Данная аннотация направлена на раскрытие важности цифровых технологий в развитии интеллектуальной и эмоциональной сфер воспитанников дошкольных образовательных учреждений на основе современного образования. Цифровые технологии способствуют повышению интереса детей к познанию, развитию мыслительных способностей, формированию креативных и коммуникативных навыков.

Abstract: This announcement is aimed at revealing the importance of digital technologies in the development of the intellectual and emotional spheres of preschoolers based on modern education. Digital technologies contribute to increasing children's interest in learning, developing their thinking skills, and fostering creativity and communication skills.

Gilt sózi: Mektepke shekemgi bilimlendiriw, bala tárbiyası, intellektual qábilet, potencial, talant, málimleme, kommunikaciya, metodika, innovaciya, texnologiya, individual, interaktiv.

Ключовое слово: Дошкольное образование, воспитание детей, интеллектуальные способности, потенциал, талант, информация, коммуникация, методика, инновации, технологии, индивидуальные, интерактивные.

Key words: Preschool education, child-rearing, intellectual abilities, potential, talent, information, communication, methodology, innovation, technology, individual, interactive.

Búgingi kúnde mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalardıń hár tárepleme rawajlanıwın támiyinlew ushın innovaciyalıq qatnaslar, sanlı texnologiyalar hám zamanagóy bilimlendiriw metodlarınan paydalanıw áhmiyetli esaplanadı. Mektepke shekemgi bilimlendiriw jedel rawajlanıp atırǵan bilimlendiriw tarawı bolıp, ol pútkil dúnya júzi hám mámleketimizdegi bilimlendiriw tarawı qánigeleri hám izertlewshiliriniń dıqqat orayında bolıp kelmekte. Házirgi kúnde Ózbekstanda mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın túp-tiykarınan reformalaw jumısları

ámelge asırılmaqta. Sol múnásibeti menen Mámleketlik oqıw baǵdarlamasına (2018-jıl) ózgerisler hám qosımshalar kirgiziw jáne ekinshi basılımın jaratıw zárúrligi tuwıldı. Mámleketlik oqıw baǵdarlamasınıń birinshi basılımın qayta kórip shıǵıw ushın tómendegi faktorlar tiykar boldı:

2019-jılı qabıl etilgen "Mektepke shekemgi bilimlendiriw hám tárbiya haqqında"ǵı Ózbekstan Respublikası nızamı hám onda belgilengen mektepke shekemgi bilimlendiriw hám tárbiyanıń tiykarǵı principleri, sonday-aq, mektepke shekemgi bilimlendiriwde mámleketlik siyasattıń tiykarǵı baǵdarları; baǵdarlanıń birinshi baspasın qollanıwda arttırılǵan tájiriybe hám onıń analizi;

2021-jılı respublikamızdıń barlıq aymaqlarında mektepke shekemgi bilimlendiriwdi basqarıw uyımları qánigeleri, MShBSh nıń mámleketlik, mámleketlik emes hám alternativ formaları pedagogları hám metodistleri arasında ótkerilgen mánzilli milliy soraw nátiyjesinde anıqlanǵan pikir hám usınıslardı inabatqa alınıwı; mektepke shekemgi bilimlendiriw baǵdarlamaların jaratıw boyınsha ótken jıllar dawamında toplanǵan xalıq aralıq eksperimenti.

Mámleketlik oqıw baǵdarlaması - bul balanıń bárkamal shaxs sıpatında qáliplesiwine qaratılǵan bolıp, bilimlendiriw hám tárbiya procesiniń maqsetleri, wazıypaları, principleri, kútilgen nátiyjeleri, mazmunı hám shólkemlestiriliwi. etiliwin belgileytuǵın tayanısh hújjet bolıp esaplanadı.Jetilistirilgen ilk qadam oqıw baǵdarlamasında "Bolalik akademiyasi"sanlı platforması arqalı tálim iskerligi alıp barılıp atır. Bul platformanıń abzallıq tárepleri bul balalar ushın arnalǵan video rolikler, multfilmler tetiklendiriwshi shınıǵıwlar berilgen.Bul platformanıń balalar ushın paydalı tárepleri joqarı [1]

Intellektual hám emocional rawajlanıw balanıń keleshektegi bilimlendiriw processlerine, sociallıq beyimlesiwine hám shaxs sipatında qáliplesiwine tiykar boladı. Sol sebepli pedagoglar zaman talabına say tárizde bilimlendiriw procesinde málimleme-kommunikaciya texnologiyalarınan ónimli paydalanıwı zárúr.

Emocional rawajlanıwda sanlı texnologiyalardıń roli.

Emocional rawajlanıw balanıń óz sezimlerin ańlawı, basqarıwı, unamlı keypiyattı qáliplestiriwi hám sociallıq ortalıqqa beyimlese alıw procesi esaplanadı. Sanlı texnologiyalar bul tarawǵa da nátiyjeli tásir kórsetedi: Búgingi kúnde Multfilmler, interaktiv ertekler balalardıń sezim-tuyǵılar dúnyasın bayıtadı, empatiya (tásirleniw) qábiletin qáliplestiredi. Virtual baylanıs baǵdarlamaları járdeminde balalar sóylew hám sezimlerdi bildiriw kónlikpelerin rawajlandıradı. Muzıka hám animaciya baǵdarlamaları arqalı emocionallıq turaqlılıq, estetikalıq talǵam, dóretiwshilik ózin-ózi kórsetiw imkaniyatı keńeyedi. Psixologiyalıq trening baǵdarlamaları járdeminde stressti azaytıw, ózin-ózi basqarıw hám unamlı emocional jaǵdaydı qollap-quwatlaw múmkin.

Intellektual rawajlanıwda sanlı texnologiyalardıń roli.

Intellektual rawajlanıw balanıń pikirlewi, bilim alıw qábileti, logikalıq pikirlew hám de mashqalalı jaǵdaylardı sheshiw kónlikpelerin óz ishine aladı. Sanlı texnologiyalar bul proceste tómendegi abzallıqlardı beredi: Málimleme alıw imkaniyatları keńeyedi. Multimediyalı shınıǵıwlar, elektron oyınlar hám animaciyalar balaǵa jaǵa bilimlerdi aǵsat ózlestiriwge járdem beredi. Logikalıq pikirlew rawajlanadi. Intellektual oyınlar hám bilim beriw baǵdarlamaları balanıń talqılaw, salıstırıw, ulıwmalastırıw qábiletlerin kúsheytedi. Dóretiwshilik qábiletler qáliplesedi. Sanlı súwret salıw, muzıkalıq baǵdarlamalar hám 3D-modellestiriw quralları arqalı balalar óz ideyaların kórsete aladı. Sonday-aq, sanlı texnologiyalar járdeminde shólkemlestirilgen shınıǵıwlar balalardıń dıqqat, yad, baqlawshılıq, mashqalalı jaǵdaylarǵa dóretiwshilik penen qatnas jasaw qábiletlerin arttıradı. Balalardıń emocional rawajlanıwı olardıń emocional dúnyası, keypiyatı, sociallıq beyimlesiwi hám qatnasıw qábiletlerin óz ishine aladı. Bul proceste sanlı texnologiyalar tómendegi táreplerde nátiyjeli esaplanadı:

Sezimlerdi bildiriw. Interaktiv oyınlar hám multimediali bagdarlamalar balalarda quwanısh, qızıǵıwshılıq, taǵ qalıw sıyaqlı unamlı sezimlerdi oyatadı. Sociallıq kónlikpelerdi qáliplestiriw. Jámáátlik onlayn oyınlar yamasa toparlıq interaktiv tapsırmalar arqalı balalar birge islesiwge, óz pikirin bildiriwge úyrenedi. Stressti kemeytiw. Qızıqlı sanlı qurallar balanıń oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılığın kúsheytedi, unamsız sezimlerdi azaytadı. Emocional rawajlanıwda sanlı qurallar tek ǵana kewil ashar maqsetinde emes, al psixologiyalıq teńsalmaqlılıqtı qáliplestiriw hám balada ózin-ózi kórsetiw imkaniyatın keńeytiwde de áhmiyetli rol oynaydı.

Zamanagóy bilimlendiriw hám sanlı texnologiyalar integraciyası.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde zamanagóy bilimlendiriw sanlı texnologiyalar menen integraciyada nátiyjelilikke erisedi. Atap aytqanda:

STEAM tálim tiykarında - pán, texnologiya, injenerlik, kórkem óner hám matematikanıń úylesimi arqalı balalarda intellektuallıq hám emocionallıq rawajlanıw támiyinlenedi. Virtual laboratoriyalar - tájiriybeler arqalı balalarda baqlawshılıq, izleniw, ámeliy tájiriybe arttırıw imkaniyatı júzege keledi. Interaktiv doska hám planshetler - shınıǵıwlardı qızıqlı, ráńbáreń hám nátiyjeli etedi. Sanlı platformalar arqalı ata-analar menen birge islesiw - balalardıń ózlestiriw dárejesi hám rawajlanıwın qadaǵalawda járdem beredi. Sonday-aq, oyın texnologiyaların bilimlendiriw procesine engiziw bala ushın bilim alıwdı minnetleme emes, al qızıqlı shınıǵıw sıpatında qabıl etiw imkaniyatın beredi.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, sanlı texnologiyalar mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri tárbiyalanıwshılarınıń intellektuallıq hám emocionallıq rawajlanıwında úlken áhmietke ie. Olar balanıń oy-pikirin keńeytedi, dóretiwshilik potencialın qollap-quwatlaydı, sezimler dúnyasın bayıtadı hám sóylesiw qábiletlerin qáliplestiredi. Zamanagóy bilimlendiriwde sanlı texnologiyalardı durıs qollanıw pedagoglarǵa úlken juwapkershilik júkleydi. Pedagogikalıq proceste olardı nátiyjeli qollanıw nátiyjesinde bala shaxsınıń hár tárepleme rawajlanıwı, sociallıq turmısqa tayarlıǵı hám de óz betinshe pikirlewge úyreniwi támiyinlenedi. Sonlıqtan, mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasında sanlı texnologiyalardı engiziw tek ǵana bilimlendiriwdiń sapasın hám nátiyjeliligin arttırıp qoymastan, al jámiyet ushın bárkamal áwladtı qáliplestiriwge xızmet etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Sh.M.Mirziyoev. Yangi o'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. T.: O’zbekiston. 2023y.
2. Sh.M.Mirziyoev. Insonparvarlik, ezgulik va bunedkorlik – milliy ǵoyamizning poydevori. T.: Tasvir. 2021 y.
3. Maktabgacha talim va tarbiyaning davlat standarti. T.: 2020
4.Takomillashtirilgan Ilk qadam o’quv dasturi. T.: 2022 y.
5. Z.T.Nishanova va boshq. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. T.

BOSHLANG`ICH SINF O‘QUVCHILARIDA INGLIZ TILI FANINI O`QITISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH USULLARI

Shafoatov Otabek Alisherovich
Yangi asr universiteti Tillar kafedrasi o`qituvchisi
fwfformula@gmail.com. Tel: +998994266750

Annotatsiya. *Mazkur maqola boshlang‘ich sinflarda bolalarga ingliz tili tez oson o‘qitishning samarali metodlari haqida atroflicha yoritilgan. Ushbu maqolada bolalarga ingliz tilini mazmunli va qiziqarli o‘rgatish usullari bilan tanishishingiz mumkin.*

Kalit so’zlar: *boshlang‘ich sinf, ingliz tili, bolalar, o‘rgatish, qiziqarli, qo‘shiq, harakatlar, tushuntirish, tez va oson, yosh bolalar, aqliy, jismoniy, o‘qituvchi, ovozlar.*

METHODS OF USING DIDACTIC GAMES IN TEACHING ENGLISH TO PRIMARY STUDENTS

Abstract. *This article gives you a brief overview on how to teach English quickly and easily in elementary school. In this article, you can learn about meaningful and fun ways to teach English to children.*

Keywords: *elementary, English, children, teaching, fun, song, action, explanation, quick and easy, young children, mental, physical, teacher, voices.*

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ШКОЛЬНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. *В данной статье подробно описаны эффективные методы обучения английскому языку детей в начальных классах быстро и легко. В этой статье вы узнаете о значимых и интересных способах преподавания английского языка детям.*

Ключевые слова: *элементарный, английский, дети, обучение, веселье, песня, занятия, объяснение, быстро и легко, маленькие дети, умственное, физическое, учитель, звуки.*

Bugungi kunda xorijiy tillarni bilish ko'nikmasi hayotimizning ajralmas qismlaridan biri bo'lib bormoqda. Turli sohalardagi mutaxassislarda chet ellik hamkorlar bilan hamkorlik qilish ko'rsatkichi yuqori bo'lganligi sababli, ularda til o'rganishga bo'lgan talab yuqoridir. Zamonaviy jamiyatda chet tillari kasbiy ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Bunday bilimlarni insonlar dastlab maktabgacha ta‘lim muassasalari va maktab keyinchalik institutlarda, o'quv kurslarida yoki mustaqil ravishda xorijiy tilni o'rganadilar[1;3].

Ushbu maqsadga yetishishda muvaffaqiyatga erishish, o'qituvchilarning amaliy uslublari va malakasiga bog'liq. Axborot texnologiyalari va zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish qobiliyati yangi materiallarni tezkor tushunishga yordam beradi. Turli usullarni birlashtirib o'qituvchi muayyan ta'lim dasturlarini yechishga qodir bo'ladi. Ingliz tilini o'rgatishda o'rganuvchining salohiyat va darajasi, yoshidan kelib chiqqan holda bosqichma-bosqich o'rgatish yaxshi natija beradi. Psixologlarning fikricha, bolalar kattalarga nisbatan tilni tez va oson o'zlashtiradilar. Bolalarda til o'rganishga bo'lgan tabiiy moyillik, ularda taqlid qilish xususiyati kuchli ekanligi, kattalarga qaraganda bolalar vaqtining ko'pligi buning asosiy sabablaridandir. Shuni e'tiborga olish kerakki, 6–7 yoshli bolalar ma'lumotlar ma'nosini tushunib emas, uni mexanik tarzda yodlaydi. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tilini o'rgatishni grammatik tushuncha berishdan boshlamaslik zarur. Aks holda chet tilini o'rgatishning dastlabki qadamidanoq bolani zo'riqtirib qo'yish va qiziqishini so'ndirib qo'yish mumkin. Shunday ekan, kichik yoshdagi bolalarga xorijiy tilni o'rgatish ancha mushkul va mas'uliyatli. Bolalarga ingliz tilini mazmunli va qiziqarli o'rgatish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin: qo'shiq va she'rlar orqali tushuntirish yoki esda qolishi qiyin bo'lgan, ma'noga ega bo'lmagan harf yoki birikmalarni kuyga solib o'rgatish. Bunga misol qilib, bolalarning ingliz tili alifbosini qo'shiq qilib o'rganishlari shunchaki yodlashdan ko'ra samarali ekanligini ko'rsatish mumkin.

- aqliy va jismoniy harakatlar bilan bo'g'liq bo'lgan o'yinlar;
- multfilmlar;

Bolalar til o'rganish mobaynida multfilmdagi gaplarni tushunmasada, multfilm qahramonlarining harakatlari orqali ular ishlatayotgan so'zlarni tushunishga intiladi. Bu esa bolalar uchun qiziq va til o'rganishlari uchun samarali yo'l[2;71].

- rol ijro etish (role play) o'qituvchi biror ma'lumotni, masalan, hayvon yoki qushlarning nomlarini o'rgatayotgan paytda rol orqali ijro etishi yoki bolalarga ijro ettirishi lozim.

Misol uchun: bir o'quvchi itning vovillashi, mushukning miyovlashini ko'rsatib bersa, boshqa bir o'quvchi bu tovushlar qaysi hayvon ekanligini ko'rsatish mumkin.

- mavzuga oid muhit;

O'qituvchi mavzusiga qarab o'sha muhitni yaratib bera olsa, bolalar tilni yaxshi o'rganishadi.

Masalan: traveling, birthday, in the kitchen va boshqalar. Traveling(sayohat) mavzusida o'qituvchi sayohat uyushtirishi, sayohatga qanday vositalar orqali (foot, bicycle, automobile, train, boat, airplane) borish mumkinligi, qayerlarga sayohat qilish (Tashkent, Samarkand, Bukhara, England, USA) muhimligi haqida ma'lumot beradi[4;7]. Bu hol o'quvchilarning so'z boyligini, til imkoniyatlarini kuchaytiradi, dunyoqarashini o'stiradi.

Bolalarda topishmoqlarning javobini topishga qiziqish kuchli. Shuning uchun o'qituvchi topishmoqni ingliz yoki o'zbek tilida aytsada, uning javobini bolalardan ingliz tilida aytishini talab qilishi lozim. Shunda bolalar so'zlarni tez o'rganishadi. Bolalarda til o'rganishga bo'lgan tabiiy moyillik, ularda taqlid qilish xususiyati kuchli ekanligi, kattalarga qaraganda bolalar vaqtining ko'pligi buning asosiy sabablaridandir[3;19]. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tilini o'rgatishni grammatik tushuncha berishdan boshlamaslik zarur. Aks holda chet tilini o'rgatishning dastlabki qadamidanoq bolani zo'riqtirib qo'yish va qiziqishini so'ndirib qo'yish

mumkin. Shunday ekan, kichik yoshdagi bolalarga xorijiy tilni o'rgatish ancha mushkul va mas'uliyatli.

Didaktik o'yinlar o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi, so'z boyligini kengaytiradi, nutq ko'nikmalarini rivojlantiradi va darsni interaktiv qiladi[2;68]. O'yinlar orqali o'qituvchi grammatika, lug'at va muloqot ko'nikmalarini tabiiy muhitda o'rgatishi mumkin, bu esa bolalarning motivatsiyasini oshiradi.

Quyida ingliz tili darslarida qo'llaniladigan qiziqarli didaktik o'yinlarning ro'yxati keltirilgan, har biri qisqacha tavsif va foydasi bilan:

Last Man Standing (Oxirgi qolgan odam): O'yinchilar doira bo'lib turib, mavzuga oid inglizcha so'z aytib, to'pni uzatadilar. So'z takrorlansa yoki topilmasa, o'yinchi chiqadi. Foydasi: Tezkor fikrlash va lug'atni mustahkamlashga yordam beradi, jamoaviy ishtirokni rag'batlantiradi.

Pictionary: Guruhlar bo'linib, bir o'yinchi so'zni chizadi, jamoadoshlari topadi. Foydasi: Vizual tasvir orqali so'zlarni eslab qolishni osonlashtiradi va raqobatni oshiradi.

Charades: So'z harakatlar bilan ifodalanadi, jamoa topadi. Foydasi: Harakat orqali fe'llar va so'zlarni o'rganishga yordam beradi, o'quvchilarni faol qiladi.

Taboo words (Ta'qiqlangan so'zlar): So'zni taqiqlangan so'zlarsiz tushuntirish kerak. Foydasi: Sinonimlar va tariflar orqali nutqni boyitadi, tartibni saqlaydi.

20 Objects (20 buyum): Buyumlar ko'rsatiladi, keyin yopiladi va inglizcha nomlarini yozishadi. Foydasi: Xotira va lug'atni bir vaqtda tekshiradi.

Categories (Kategoriyalar): Harf bo'yicha kategoriyalardagi so'zlarni yozish. Foydasi: Mavzular bo'yicha lug'atni kengaytiradi, qolgan vaqtdan unumli foydalanishga yordam beradi.

Letter Scramble (Tartibsiz harflar): Chalkashtirilgan harflarni to'g'ri so'zga aylantirish. Foydasi: So'z tartibini va xotirani rivojlantiradi.

What Am I Thinking Of? (Men nima haqida o'ylayapman?): Buyumni tasvirlab, sherigi topadi. Foydasi: Tasvirlash va tushunish ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Word Bingo: Kartalarda so'zlar, o'qituvchi o'qiydi va belgilashadi. Foydasi: Sinonim, antonim va lug'atni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bu o'yinlar darsni qiziqarli qilish bilan birga, o'quvchilarning ingliz tilini tabiiy ravishda o'zlashtirishiga yordam beradi. O'qituvchi o'yinlarni mavzuga moslashtirib, sinf yoshiga qarab soddalashtirishi mumkin. Kichik yoshdagi bolalarga til o'rgatish majburiyat sifatida emas, qiziqarli mashg'ulot tarzida olib borilishi, bir necha samarali usullardan foydalanib dars o'tish ularning kelajakda oladigan bilimlari uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bolalarga chet tillarini o'rganish qanchalar muhimligini tabiiy sharoitlar orqali to'g'ri tushuntirib borilishi darkor. Chunonchi, buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy ham ko'plab xorijiy tillarni mukammal bilgan, bu tillarda bemalol gaplasha olgan hamda shu tillarda ijod qilgan. Bunday imkoniyat

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ 5117-son “Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tabdirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

2. Azizova G.G. Ingliz tili o‘qituvchilarining innovatsion pedagogik faoliyatini tashkil etish. Risola, – Toshkent, 2018. –71 b.

3. JalolovJ.J. Chet tilio‘qitish metodikasi. Chet tililar oliy o‘quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik qayta ishlangan va to‘ldirilgan 2 -nashri. -Toshkent: Talaba, 2012. -432 b.

4. John Adams. Analysis of retirement age in different countries of the world. London 2017.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA GUMANITAR FANLARNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY METODLARNING TA’SIRI VA SAMARADORLIGI

Shoyusupova Shaxzoda Shoxrux qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi,
Ne’matjonova Durdona Jahongir qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi,
Qobilova Shaxzoda Sanjar qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Abstract: this article examines innovative and interactive approaches to teaching humanities subjects in primary education. It highlights the effectiveness of active methods such as “Brainstorming,” “Cinquain,” “Cluster,” “Insert,” and “Fishbone,” as well as the use of digital platforms like “Quizizz,” “Kahoot,” and “Wordwall.” Research findings confirm that these methods significantly contribute to the development of independent and critical thinking, communication culture, collaboration skills, and value-based moral education among students. Furthermore, the study emphasizes that integrated approaches, gamification, and the inclusion of local materials greatly enhance learners’ knowledge acquisition, motivation, and social engagement in the classroom.

Keywords: primary education, humanities, interactive methods, innovative methodology, integration, critical thinking, ICT, pedagogical technologies.

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida gumanitar fanlarni samarali o‘qitishning innovatsion va interaktiv metodlari tahlil qilingan. Xususan, “Aqliy hujum”, “Sinkveyn”, “Klaster”, “Insert” va “Fishbone” kabi faol metodlar, shuningdek, “Quizizz”, “Kahoot”, “Wordwall” singari raqamli platformalardan foydalanishning ta’limiy samaradorlikka ijobiy ta’siri ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari o‘quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyati, hamkorlikda ishlash, shuningdek, milliy qadriyatlarga asoslangan axloqiy tarbiyani shakllantirish jarayonida zamonaviy yondashuvlarning muhim o‘rin tutishini tasdiqlaydi. Shuningdek, integratsiyalashgan yondashuv, gamifikatsiya va mahalliy materiallardan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim darajasi, darsga qiziqishi va ijtimoiy faolligini sezilarli darajada oshirishi qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, gumanitar fanlar, interaktiv usullar, innovatsion metodika, integratsiya, tanqidiy fikrlash, AKT, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются инновационные и интерактивные подходы к преподаванию гуманитарных дисциплин в начальной школе. Особое внимание уделяется эффективности таких активных методов, как «Мозговой штурм», «Синквейн», «Кластер», «Инсерт» и «Fishbone», а также использованию цифровых платформ «Quizizz», «Kahoot» и «Wordwall». Результаты исследований подтверждают, что данные методики способствуют развитию у учащихся самостоятельного и критического мышления, культуры общения, навыков сотрудничества, а также нравственного воспитания на основе национальных ценностей. Кроме того, подчеркивается, что интегративный подход, геймификация и использование локальных материалов значительно повышают уровень знаний, мотивацию и социальную активность младших школьников.

Ключевые слова: начальное образование, гуманитарные науки, интерактивные методы, инновационная методика, интеграция, критическое мышление, ИКТ, педагогические технологии.

Hozirgi tezkor taraqqiyot davrida ta’lim tizimining barcha bosqichlarida innovatsion yondashuvlar va zamonaviy metodlarni qo‘llash alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarda bilimga qiziqishni shakllantirish va ularni har tomonlama rivojlantirishda gumanitar fanlarning roli beqiyosdir. Bu fanlar orqali bolalarda nafaqat bilim va ko‘nikmalar, balki axloqiy qadriyatlar, tarixiy tafakkur, mustaqil va tanqidiy fikrlash, shuningdek, muloqot madaniyati rivojlanadi. Chunki, bugungi zamonaviy dunyoda “Boshlang‘ich ta’limda tanqidiy fikrlashni shakllantirish o‘quvchilarning bilimni chuqur o‘zlashtirishiga, mustaqil qaror qabul qilishiga va ijtimoiy faol bo‘lishiga xizmat qiladi” [1,54]. Shu bois o‘qituvchi an’anaviy

usullardan voz kechib, zamonaviy, interaktiv hamda shaxsga yo‘naltirilgan metodlarni qo‘llashi lozim. Boshlang‘ich bosqichda gumanitar fanlarni o‘qitish mazmuniy va metodik jihatdan o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi, chunki bu davrda o‘quvchining intellektual hamda axloqiy shakllanish poydevori qo‘yiladi. Zamonaviy pedagogik qarashlarga ko‘ra, bu jarayonni faol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va integratsiyalashgan ta’lim usullari orqali tashkil etish muhim sanaladi. Masalan, “Aqliy hujum”, “Sinkveyn”, “Klaster”, “Insert” va “Fishbone” kabi interaktiv metodlar yordamida o‘quvchilar mustaqil fikrlash, mavzuni chuqur anglash, o‘z fikrini asoslash hamda boshqalarning qarashlariga munosabat bildirish ko‘nikmalarini egallashadi. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, “Aqliy hujum, sinkveyn, klaster kabi faol metodlar bolalarning faolligini oshirib, dars jarayonini mazmunan boyitadi va o‘quvchilarni muloqotga keng jalb qiladi”. [2,112].

Boshlang‘ich ta’limda gumanitar fanlarni samarali o‘qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining qo‘llanilishi alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Jumladan, tarixiy matnlar yoki badiiy asarlarni audio formatda tinglash, videodarslar yordamida vizual tushunchalarni shakllantirish, shuningdek, “Quizizz”, “Kahoot” va “Wordwall” kabi raqamli platformalarda interaktiv testlarni tashkil etish o‘quvchilarning dars jarayoniga bo‘lgan motivatsiyasi va qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Dunyo olimlaridan biri Johnson va Marshning fikricha ham, “Raqamli ta’lim vositalari, jumladan, mobil ilovalar va interaktiv platformalar o‘quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi va bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi” [3,89]. Ushbu metodik yondashuvlar nafaqat bilimlarni mustahkamlash, balki o‘quvchilarda mantiqiy tafakkur, tezkor qaror qabul qilish va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ–4884-sonli qarorida umumiy o‘rta ta’lim tizimida zamonaviy AKTni keng joriy etish masalasi strategik ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur hujjat ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni kengaytirish, o‘quvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish hamda zamonaviy ta’lim sifati va samaradorligini oshirish uchun muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

So‘nggi yillarda olib borilgan pedagogik tadqiqotlarda gumanitar fanlarni o‘qitishda o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodlarni qo‘llashning dolzarbligi alohida ta’kidlanmoqda. Jumladan, 2022-yilda O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim inspeksiyasi hamkorligida o‘tkazilgan monitoring ma’lumotlariga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tomonidan gumanitar fanlarda (ona tili, adabiyot, tarix) interaktiv usullardan foydalanish dars samaradorligini o‘rtacha 22 foizga oshirganligi qayd etilgan. Ushbu natijalar “Bahsli savollar”, “Fikrlar kartasi”, “Assotsiatsiyalar zanjiri” kabi faol metodlarning o‘quv jarayoniga bevosita ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.

Shuningdek, 2023-yil aprel oyida Toshkent shahrida Respublika Ta’lim Markazi tomonidan tashkil etilgan “Boshlang‘ich ta’limda innovatsion yondashuvlar” mavzusidagi ilmiy-amaliy seminarda taqdim etilgan tadqiqot xulosalariga ko‘ra, mobil ilovalar orqali adabiy matnlar bilan ishlagan o‘quvchilar an’anaviy usulda matn o‘qigan tengdoshlariga nisbatan mazmunni tushunish testlarida 15–18 foiz yuqori natija ko‘rsatgan. Gumanitar fanlarni o‘qitishda shaxsiy, axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasini shakllantirishda mahalliy materiallardan foydalanish ham samarali yondashuv hisoblanadi. Masalan, “Mening mahallam tarixi” loyihasi doirasida Samarqand viloyatida tashkil etilgan tajribaviy mashg‘ulotlarda o‘quvchilar o‘z hududlariga oid tarixiy faktlarni o‘rganish jarayonida ijtimoiy faollik va mas’uliyat hissining sezilarli darajada ortgani kuzatilgan.

Bundan tashqari, ta’lim jarayonida gamifikatsiya (o‘yinlashtirish) elementlaridan foydalanish ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilimlarni o‘zlashtirish va eslab qolish ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. 2021-yilda Namangan viloyatidagi 12 ta umumta’lim maktabida o‘tkazilgan eksperimentda “EduGames” mobil platformasi yordamida tarixiy voqealarni o‘rganayotgan o‘quvchilar test natijalarida 25 foiz yuqori ball to‘plaganlari aniqlangan.

Umuman olganda, ushbu dalillar gumanitar fanlarni zamonaviy texnologiyalar, interaktiv metodlar hamda lokal kontekst bilan uyg‘unlashtirib o‘qitish o‘quvchilarda mustahkam bilim, mustaqil tafakkur va ijtimoiy faollikni shakllantirishda samarali vosita ekanini ko‘rsatadi.Shuningdek, integratsiyalashgan yondashuv – ya’ni, bir necha fanlar o‘zaro bog‘liq holda o‘qitilishi – boshlang‘ich ta’limda o‘ta samaralidir. Masalan, tarixiy matnlarni ona tili darslarida tahlil

qilish, adabiy qahramonlar faoliyatini tarixiy kontekstda ko‘rib chiqish o‘quvchilarning tizimli tafakkurini rivojlantiradi. Bu yondashuv o‘quvchilarda fanlararo bog‘liqlikni anglash, ko‘p qirrali qarashlarni shakllantirishga xizmat qiladi . Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish esa gumanitar fanlarning asosiy vazifalaridan biridir. Bu borada boshlang‘ich sinflarda matn ustida ishlash, savollarga asosli javob qaytarish, muqobil fikrlar ishlab chiqish kabi topshiriqlar o‘quvchining tafakkur doirasini kengaytiradi. Maktab amaliyotida “Debat”, “Munozara”, “Qiyosiy tahlil” kabi usullar bu borada samarali natija beradi. Tajriba sifatida Toshkent shahri Yashnobod tumanidagi 295-maktabda 2023–2024 o‘quv yili davomida o‘tkazilgan darslarda interaktiv usullar bilan o‘qitilgan sinfda o‘quvchilar bilim darajasi 17% ga oshgani, darsga qatnashish faolligi 30% ga ko‘tarilgani aniqlangan (maktab pedagogik nazorat ma’lumotlari asosida).

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim gumanitar fanlarni o‘qitishda o‘quvchining faolligi, mustaqil fikri va shaxsiy yondashuvini ustuvor deb biladi. Boshlang‘ich ta’limda esa bu metodlarni o‘z o‘rnida va samarali qo‘llash orqali o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki tafakkur, axloqiy tarbiya va ijtimoiy ko‘nikmalar ham shakllanadi. Pedagoglardan esa o‘z ustida muntazam ishlash, zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirish va yangicha metodikalarni yaratish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. García Mayo. Child learners’ reflections about EFL grammar in a collaborative writing task. Springer. 2017,. 54 b.
2. Pinter, A. Children Learning Second Languages. Palgrave Macmillan. 2011,. 112 b.
3. Johnson, M., & Marsh, D. Digital tools in primary education: Pedagogical approaches. Routledge 2020, 89 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim sifatini nazorat qilish inspeksiyasi hisobotlari, 2022-yil.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TARBIYA DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MUSTAQIL FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH USULLARI"

Suleymanova Mansura Polatovna
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda tarbiya darslari samaradorligini oshirishda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Mustaqil fikrlash jarayonining nazariy-metodologik asoslari va uning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shakllanishi psixologik-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Shuningdek, interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, raqamli vositalardan foydalanish orqali mustaqil fikrlashni shakllantirishning samarali usullari amaliy tavsiyalar bilan boyitilgan.

English: This article explores the issue of enhancing the effectiveness of upbringing lessons in primary schools by fostering students’ independent thinking. The theoretical and methodological foundations of independent thinking, as well as its formation in primary schoolchildren, are analyzed from psychological and pedagogical perspectives. The study emphasizes the role of interactive methods, innovative technologies, learner-centered approaches, and digital tools in developing independent thinking and provides practical recommendations for teachers.

Kirish

Mamlakatimizda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi – zamonaviy bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarga ega, mustaqil fikrlaydigan, ijodkor va tashabbuskor yoshlarni tarbiyalashdan iborat. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi bu jarayonning eng muhim poydevori sanaladi, chunki aynan shu davrda o‘quvchilarning tafakkuri, dunyoqarashi va mustaqil fikrlash qobiliyati shakllana boshlaydi.

Tarbiya darslari orqali bolalarning nafaqat axloqiy fazilatlari, balki mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlash malakalari ham rivojlanadi. O‘qituvchining maqsadi – bolaga tayyor fikrni yetkazish emas, balki uni mustaqil izlanishga, savol berishga va to‘g‘ri xulosa chiqarishga yo‘naltirishdir. Shu bois tarbiya darslarida mustaqil fikrlashni rivojlantirishning samarali metodlarini qo‘llash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

1. Mustaqil fikrlash tushunchasi va uning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni

Mustaqil fikrlash – bu shaxsning berilgan vaziyat yoki muammoni mustaqil tahlil qilishi, o‘z qarashini shakllantirishi va mustaqil xulosa chiqarishi jarayonidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mustaqil fikrlashni o‘zlashtirish:

- bilimlarni chuqurroq va ongli egallashga;
- hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishga;
- ijodkorlik va tashabbuskorlikni rivojlantirishga;
- jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Psixologlarning ta’kidlashicha, 7–10 yosh oralig‘i bolaning tafakkurida o‘tish davri bo‘lib, ular abstrakt tushunchalarga kirib borishni boshlaydilar. Shu bois bu davrda mustaqil fikrlashni shakllantirish ayniqsa muhimdir.

2. Tarbiya darslarida mustaqil fikrlashni rivojlantirishning usullari

a) Savol-javob va munozara metodlari

Oddiy savollardan murakkab “Nega?”, “Qanday?”, “Agar bo‘lsa…” tipidagi savollargacha bosqichma-bosqich murakkablashtirish o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini kengaytiradi.

- Masalan, “Do‘stlik nima?” degan savolni o‘quvchilar o‘z fikriga ko‘ra turlicha izohlashadi. Bu jarayon ularni bir-birining fikrini tinglashga va baholashga o‘rgatadi.

b) Muammoli vaziyat yaratish

Muammoli savollar bolalarda mustaqil qaror qabul qilishga yo‘naltiradi.

- Masalan: “Agar sinfingizda kimdir darsda intizomni buzsa, siz qanday yo‘l tutardingiz?” kabi vaziyatli topshiriqlar orqali o‘quvchilarda hayotiy vaziyatni tahlil qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

c) Ijodiy topshiriqlar

Rolli o‘yinlar, kichik sahna ko‘rinishlari, ertak yoki hikoya tuzish mashqlari bolalarning mustaqil fikrlashini va tasavvurini kengaytiradi.

- Masalan, “Agar men sinf rahbari bo‘lsam…” mavzusida kichik insho yozish.

d) Tanqidiy fikrlash metodlari

- “Venn diagrammasi” – o‘xshashlik va farqlarni taqqoslab fikrlash.
- “B-B-B (Bilaman–Bilmoqchiman–Bildim)” texnologiyasi – o‘quvchini mustaqil izlanishga undash.
- “Insert” metodi – matn ustida ishlash jarayonida belgilar qo‘yib, mustaqil xulosaga kelish.

e) Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Bugungi kunda raqamli vositalar mustaqil fikrlashni rivojlantirishda keng imkoniyatlar yaratmoqda:

- **Kahoot, Quizizz** kabi onlayn testlar orqali tezkor fikrlashni rag‘batlantirish;
- Multimedia taqdimotlar orqali mavzuni chuqurroq tushuntirish;
- Virtual muammoli vaziyatlarni modellashtirish.

3. Tarbiya darslarida mustaqillik va interfaollik uyg‘unligi

Samarali tarbiya darsi – bu o‘qituvchi tayyor ma’lumotni yetkazadigan emas, balki o‘quvchini izlanishga, savol berishga, mustaqil qaror qabul qilishga undaydigan jarayondir. Shuning uchun tarbiya darslarida quyidagi tamoyillar muhim:

- “O‘qituvchi – o‘quvchi – o‘quvchi” uchligi asosida faol muloqot;
- Guruhiy ish orqali hamkorlikda o‘rganish;
- Erkin fikr bildirishga doimiy rag‘bat berish.

Xulosa

Boshlang‘ich sinflarda tarbiya darslari samaradorligini oshirishda mustaqil fikrlashni rivojlantirish muhim o‘rin tutadi. Chunki mustaqil fikrlovchi bola – kelajakda tashabbuskor, ijodkor, jamiyatda faol ishtirok eta oladigan shaxsdir.

O‘qituvchining asosiy vazifasi – bolalarga tayyor fikr bermasdan, ularga yo‘l ko‘rsatish, savollar berish, o‘z qarashini himoya qilish imkonini yaratishdan iborat. Shu jarayonda interfaol

metodlar, muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar, tanqidiy fikrlash metodlari va raqamli texnologiyalarni uyg‘un qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak, tarbiya darslarida mustaqil fikrlashni rivojlantirish – nafaqat dars samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchining shaxsiy rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov Sh. Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2023.
2. Qodirova D. Boshlang‘ich ta’limda tarbiya metodikasi. – Toshkent: Sharq, 2022.
3. Hasanov M. Ta’lim jarayonida mustaqil fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. – Samarqand: SamDU, 2024.
4. Turakulov A. Zamonaviy ta’lim va tarbiya nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.
5. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Free Press, 2021.
6. Brookfield S. Teaching for Critical Thinking. – San Francisco: Jossey-Bass, 2022.
7. Fisher R. Teaching Children to Think. – London: Bloomsbury, 2023.
8. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – Boston: Pearson, 2022.
9. Marzano R. The New Art and Science of Teaching. – Bloomington: Solution Tree Press, 2021.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TARBIYA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI

Suleymanova Mansura Polatovna
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya Ushbu tezisda boshlang‘ich sinflarda tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanishning nazariy asoslari, amaliy xususiyatlari va yangi metodik yondashuvlar yoritilgan. Mavzuning dolzarbligi shundaki, interfaol metodlar yordamida o‘quvchilar dars jarayonida faol ishtirokchi bo‘lib, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muloqotga o‘rganadilar. “Aqliy hujum”, “Blits so‘rov”, “Munozara”, “Rolli o‘yinlar”, “Sinkveyn”, “Klaster” kabi metodlardan tashqari “Mentimetr savollari”, “Onlayn ovoz berish”, “Fishbone” (sabab-oqibat daraxti), “Storytelling” kabi yangi metodlarning qo‘llanishi ham o‘quvchilarning qiziqishini yanada oshiradi. Tezisda interfaol metodlarning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yosh xususiyatlariga mosligi, tarbiyaviy samaradorligi hamda o‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar keltirilgan.

Annotation This thesis highlights the theoretical foundations, practical features, and new methodological approaches to using interactive methods in moral education lessons in primary schools. The relevance of the topic lies in the fact that interactive methods make pupils active participants in the classroom, developing independent thinking, creativity, and communication. In addition to traditional methods such as “Brainstorming”, “Quick Quiz”, “Debate”, “Role Play”, “Cinquain”, and “Cluster”, the thesis introduces modern approaches like “Mentimeter Questions”, “Online Polling”, “Fishbone” (cause-effect tree), and “Storytelling”. These methods further enhance pupils’ engagement and motivation. The paper emphasizes the appropriateness of interactive methods to the age-specific characteristics of primary school students and provides methodological recommendations for teachers.

Reja

1. Boshlang‘ich ta’limda tarbiya darslarining ahamiyati.
2. Interfaol metodlarning mazmuni va turlari.
3. Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish xususiyatlari.
4. An’anaviy va yangi interfaol metodlar misolida tahlil.
5. Amaliy tavsiyalar.
6. Xulosa.

1. Boshlang‘ich ta’limda tarbiya darslarining ahamiyati

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun tarbiya darslari hayotiy tajribaning ilk maktabi bo‘lib xizmat qiladi. Bu darslarda o‘quvchilarga milliy qadriyatlar, odob-axloq, madaniyat, insonparvarlik, vatanparvarlik singari yuksak fazilatlar singdiriladi. Tarbiya darslari to‘g‘ri tashkil etilsa, bola shaxsida ijobiy sifatlar shakllanadi. Shuningdek, o‘quvchilar jamiyatda o‘z o‘rnini topish, boshqalar bilan muloqot qilish, o‘zini nazorat qilish va ijtimoiy mas’uliyatni his etishni o‘rganadilar.

2. Interfaol metodlarning mazmuni va turlari

Interfaol metodlar o‘quvchi va o‘qituvchi hamkorligini kuchaytiradi, bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Ularni uch guruhga ajratish mumkin:

- **Bilim olishni faollashtiruvchi metodlar**: aqliy hujum, insert, klaster.
- **Muloqotga asoslangan metodlar**: munozara, savol-javob, blits so‘rov.
- **Ijodiy-amaliy metodlar**: rolli o‘yinlar, dramatizatsiya, sinkveyn, sahnalashtirish.

3. Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish xususiyatlari

- O‘quvchilar yoshini hisobga olish, metodlarni qisqa va qiziqarli shaklda berish.
- Darsda har bir bola ishtirokini ta’minlash.
- Mavzuni o‘quvchilarning hayoti bilan bog‘lash.
- Guruhlarda ishlash orqali hamkorlikni rivojlantirish.
- Mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish.
- O‘quvchilarda ijodkorlik va tashabbusni rivojlantirish.

4. An’anaviy va yangi interfaol metodlar misolida tahlil

An’anaviy metodlar:

- *Aqliy hujum*: “Odobli bola qanday bo‘ladi?” savoli asosida fikrlar yig‘iladi.
- *Munozara*: “Kuchli bo‘lish muhimmi yoki aqlli?” mavzusida kichik guruh bahslari.
- *Rolli o‘yin*: “Mehribon qo‘shni” sahnasi orqali bolalar ijtimoiy xulqni o‘rganadilar.
- *Klaster*: “Do‘stlik” tushunchasi atrofida fikrlarni guruhlash.

Yangi metodlar:

- *Mentimetr savollari*: onlayn platforma orqali savollarga real vaqt rejimida javob olish (maktablarda internet imkoniyati bo‘lsa).
- *Onlayn ovoz berish*: “Eng yaxshi odobli xatti-harakat” bo‘yicha sinf ichida elektron ovoz yig‘ish.
- *Fishbone (sabab-oqibat daraxti)*: “Nega tartib-intizom muhim?” savoliga sabab va oqibatlarni daraxt ko‘rinishida chizish.
- *Storytelling*: o‘quvchilarga tarbiyaviy mazmundagi qisqa hikoya aytiladi, keyin ular xulosa chiqaradi.
- *“Qiziqarli savollar qutisi”*: o‘quvchilar qiziqqan tarbiyaviy savollarini qog‘ozga yozib qutiga tashlaydi, dars oxirida birgalikda javob topiladi.
- *“Emoji orqali baholash”*: bolalar o‘z darsdagi kayfiyati va o‘rganganini emoji orqali ifodalaydilar.

5. Amaliy tavsiyalar

- O‘qituvchi darsda bir nechta metodni uyg‘unlashtirishi lozim. Masalan, hikoya + rolli o‘yin + klaster.
- Metodlarni tanlashda mavzu va sinf sharoitini hisobga olish muhim.
- Zamonaviy texnologiyalardan (planshet, interfaol doska, onlayn testlar) imkon qadar foydalanish kerak.
- O‘quvchilarni faollikka jalb qilish uchun rag‘batlantiruvchi baholash usullaridan foydalanish (stiker, yulduzcha, qiziqarli kartochkalar).
- Darslarni bolalarning qiziqishi va hayotiy ehtiyojlariga yaqinlashtirish o‘qituvchining asosiy vazifasi bo‘lishi lozim.

Xulosa Boshlang‘ich sinflarda tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning shaxs sifatida shakllanishiga katta hissa qo‘shadi. Interfaol metodlar yordamida o‘quvchilar darsda faol qatnashadi, o‘z fikrini erkin aytishga, bahslashishga, o‘z nuqtayi nazarini asoslashga o‘rganadi. Bundan tashqari, o‘quvchilar bir-birini tinglash, jamoada ishlash, muammoga ijodiy yondashish kabi ko‘nikmalarni egallaydilar.

An’anaviy metodlar (aqliy hujum, munozara, rolli o‘yinlar, klaster) o‘z samarasini ko‘rsatib kelayotgan bo‘lsa-da, bugungi kunda raqamli texnologiyalar asosida yangi metodlarni qo‘llash darslarning samaradorligini yanada oshirmoqda. Masalan, “Mentimetr savollari” va “Onlayn ovoz berish” metodlari o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o‘rgatadi. “Fishbone” metodida o‘quvchilar sabab va oqibatlarni tahlil qilishni, “Storytelling” metodida esa hayotiy hikoyalardan saboq chiqarishni o‘rganadilar.

Shunday qilib, tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanishning asosiy natijasi – **o‘quvchilarni bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida shakllantirish**dir. Bu esa nafaqat ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi, balki jamiyatda barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanboyev J. “Pedagogika”. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Ochilov M. “Interfaol metodlar va ularni qo‘llash texnologiyasi”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
3. G‘ulomov A. “Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar”. – Samarqand: SamDU, 2021.
4. Xolmatova Z. “Ta’lim jarayonida kreativ metodlardan foydalanish”. – Toshkent, 2022.
5. Ziyonet elektron kutubxonasi (www.ziyonet.uz).
6. Edu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi rasmiy sayti.

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDIŃ DORETIWSHILIGIN RAWAJLANDIRIWDIŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI

Tajetova Madina Abat qizi
University of innovation technologies2-basqısh talabası

Annotaciya: Bul maqalada mektepke shekemgi jastaǵı balalarda dóretiwshilik qábiletti rawajlandırıw procesi, onıń pedagogikalıq hám psixologiyalıq tiykarları tallanǵan. Balanıń dóretiwshilik pikirlewi, qıyalı hám óz betinshe iskerligin qáliplestiriwde tárbiyashınıń roli, bilimlendiriw ortalıǵınıń áhmieti hám de oyın, kórkem óner hám tájiriybe tiykarındaǵı qatnaslar sáwlelendirilgen. Sonday-aq, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalar dóretiwshiligin rawajlandırıwda qollanılıp atırǵan innovaciyalıq metod hám texnologiyalardıń nátiyjeliligi mısallar arqalı ashıp berilgen.

Tayanish sózler: mektepke shekemgi jas, dóretiwshilik rawajlanıw, tárbiyashı, oyın iskerligi, pedagogikalıq qatnas, innovaciyalıq texnologiya, oylaw.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности развития творческих способностей у детей дошкольного возраста, а также педагогические и психологические основы данного процесса. Освещается роль воспитателя в формировании творческого мышления и самостоятельной деятельности ребёнка, значение образовательной среды, игровых и художественных методов обучения. Приводятся примеры эффективного использования инновационных технологий в развитии детского творчества в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: дошкольный возраст, творческое развитие, воспитатель, игровая деятельность, педагогический подход, инновационные технологии, воображение.

Abstract: This article explores the specific features of developing creativity in preschool children and analyzes the pedagogical and psychological foundations of this process. It highlights the educator’s role in fostering creative thinking and independent activity, as well as the importance of a stimulating educational environment, play-based learning, and artistic approaches. The paper also presents examples of effective use of innovative technologies in enhancing children’s creativity within preschool education institutions.

Keywords: preschool age, creative development, educator, play activity, pedagogical approach, innovative technology, imagination.

Búgingi kúnde bilimlendiriw procesinde balalardıń jeke imkaniyatların ashıp beriw, olardıń dóretiwshilik pikirlewlerin rawajlandırıw áhmiyetli wazıypa esaplanadı. Dóretiwshilik insannıń erkin pikirlewi, jańa ideyalar hám sheshimlerdi tabıwǵa umtılıwı menen baylanıslı bolıp, ásirese, mektepke shekemgi jas dáwirinde bul processler kúshli qáliplesedi. Jáhán tájiriybesi hám aldınǵı pedagogikalıq kózqaraslar balalar dóretiwshiligin erte jastan qollap-quwatlaw zárúrligin atap ótedi.[1]

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri balalar shaxsın hár tárepleme rawajlandırıwda tiykarǵı buwınlardan biri bolıp esaplanadı. Bul sistemada dóretiwshilikti rawajlandırıwǵa qaratılǵan innovaciyalıq texnologiyalardı engiziw arqalı, balalardıń fantaziyası, erkin pikirlewi hám estetikalıq talǵamı qáliplesedi.[2]

Mektepke shekemgi jas - bul balalardıń dóretiwshilik pikirlew, kóz aldına keltiriw hám pikirlewdi qáliplestiriw ushın eń qolaylı dáwir. Izertlewler sonı kórsetedi, dóretiwshilik ortalıq hám iskerlik túrleri balalardıń jeke rawajlanıwına unamlı tásir kórsetedi. Mámleketlik emes mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri kóbinese aldınǵı pedagogikalıq texnologiyalardı engiziwde belsendi bolıp, dóretiwshilik ortalıq jaratıwda jańa kóz- qaraslardı sınaqtan ótkeriw imkaniyatına iye. Bul bolsa balalardıń dóretiwshilik potencialın rawajlandırıwda áhmiyetli faktor esaplanadı.

2020- jıl 23 sentyabrde qabıl etilgen "Bilimlendiriw haqqında»ǵı nızamda "Mektepke shekemgi tálim hám tárbiya balalardı oqıtıw hám tárbiyalawǵa, olardı intellektuallıq, ruwhıy-ádep-ikramlıq, estetikalıq hám fizikalıq tárepten rawajlandırıwǵa, sonday-aq balalardı ulıwma orta tálimge tayarlawǵa qaratılǵan tálim túri» dep belgilengen.[3]

Balalardıń dóretiwshilik rawajlanıwında milliy ertekler, ápsanalar hám mádeniy miyrasqa tiykarlanǵan tárbiya áhmiyetli rol oynaydı. Bul bolsa mámleketlik emes MSHMlerde dóretiwshilik jumıstı milliy qádiriyatlar menen úylestiriw zárúrligin júzege keltiredi.

Ózbekstanda bilimlendiriw tarawında alıp barılıp atırǵan reformalar procesinde mektepke shekemgi bilimlendiriwge ayrıqsha itibar qaratılmaqta. Bul basqıshta bala shaxsınıń hár tárepleme rawajlanıwı ushın zárúr sharayatlardı jaratıw, tálim-tárbiya mazmunın zaman talaplarına sáykes túrde shólkemlestiriw áhmiyetli máselege aylanǵan. Atap aytqanda, mámleketlik emes mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri sistemasınıń keńeyiwi, básekige shıdamlı ortalıqtıń qáliplesiwi hám pedagogikalıq qatnaslardıń jańalanıwı bilimlendiriwdiń sapasın arttırıwǵa xızmet etedi.

Búgingi kúnde dóretiwshilik pikirleytuǵın, erkin pikirley alatuǵın, intaker, óz qızıǵıwshılıqlarına iye bolǵan balalardı tárbiyalaw úlken áhmiyetke iye. Ásirese, mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń dóretiwshiligin qáliplestiriwde pedagoglardıń kásiplik sheberligi, zamanagóy metodlar hám oyın texnologiyalarınan paydalanıw kónlikpeleri áhmiyetli orın iyeleydi. Balanıń dóretiwshilik iskerligin qáliplestiriw arqalı olardıń qıyalı, pikirlewi, emocionallıq jaǵdayı hám estetikalıq talǵamı rawajlanadı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri zamanagóy innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardı engiziw, bilimlendiriwde dóretiwshilik qatnaslardı rawajlandırıw hám balalardıń individual potencialın júzege shıǵarıw imkaniyatların keńeytedi. Sol sebepli, mámleketlik emes sektorda balalar dóretiwshiligin rawajlandırıwdıń ilimiy-teoriyalıq tiykarların úyreniw hám nátiyjeli metodikalıq usınıslar islep shıǵıw búgingi kúnde óziniń aktuallığın jáne de kúsheytken.

Mámleketimiz basshısı tárepinen alǵa qoyılǵan “Jańa Ózbekstan - mektepke shekemgi bilimlendiriwden baslanadı” principi tiykarında balalardıń erte jasınan dóretiwshilik rawajlanıwın támiyinlew, olardı erkin, pikirleytuǵın hám jańalıq jaratıwshı shaxs sıpatında tárbiyalaw bilimlendiriw tarawındaǵı tiykarǵı strategiyalıq maqsetlerden biri etip belgilengen.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tálim-tárbiya jumısların shólkemlestiriw mashqalaları sociallıq-siyasiy áhmiyetke iye. Sol sebepli, pedagogika teoriyası hám ámeliyatında bul baǵdarda bir qansha izertlew jumısları alıp barılgan. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tálim-tárbiya jumısların shólkemlestiriw mashqalası bárqulla áhmiyetli bolıp qalmaqta.

Mektepke shekemgi jas - balanıń jeke hám intellektual rawajlanıwındaǵı eń áhmiyetli basqıshlardan biri. Ásirese, bul dáwirde balalardıń dóretiwshilik potencialı tez pátlerde qáliplesedi hám rawajlanadı. Dóretiwshilik balanıń óz pikirin bildiriw, jańalıq jarata alıw, mashqalalarǵa

ádettegidey emes qatnas jasay alıw qábileti sıpatında táriyiplenedi. Búgingi kúnde mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasında balalarda dóretiwshilikti qáliplestiriwge ayrıqsha itibar berilmekte, sebebi bul - keyingi bilimlendiriw basqıshları ushın bekkem tiykar bolıp xızmet etedi.[4]

Mektepke shekemgi bilimlendiriw salamat, hár tárepleme jetik balalardı tárbiyalaw ushın zárúr shólkemlestiriwshilik, metodikalıq, psixologiyalıq pedagogikalıq sharayatlar jaratadı, balalardı mektepte turaqlı túrde bilim alıwǵa tayarlawda ata-analarǵa járdem beredi. Mámleketlik emes mektepke shekemgi bilimlendiriw bala 6-7 jasqa shekem shańaraqta, sonday-aq, mámleketlik hám mámleketlik emes mektepke shekemgi balalar shólkemlerinde ámelge asırıladı.

Dóretiwshilik (kreativlik) - bul insannıń bar tájiriybe, bilim hám kózqaraslar tiykarında jana ideya, ónim yaki sheshim islep shigiw qábileti. Bul process shaxstıń óz betinshe pikirlewi, emocional seziwsheńligi, mashqalaǵa ádettegidey yemes jaqınlasıwı arqalı júzege shıǵadı. Dóretiwshilik insan oylawınıń eń joqarı basqıshlarınan biri bolıp esaplanadı.

“Dóretiwshilik” termini ámeldegi, standart fonında jańanıń jaratılıwı hám payda bolıwınıń barlıq formaların óz ishine aladı hám onı belgileytuǵın kriterya dóretiwshilik nátiyjesiniń ózgesheligi bolıp tabıladı. Kópshilik izertlewshilerdiń “dóretiwshilik”ti insan múmkinshilikleri yamasa onıń múmkinshiliklerin rawajlandırıw basqıshı sıpatında anıqlama beredi (G.S. Altshuller, A.V. Xutorskiy, E.L. Yakovleva, A.I. Savenkov hám basqalar). Dóretiwshilik qábilet izertlewshisi L.B. Ermolaeva-Tominanıń atap ótiwinshe, dóretiwshilikti bir neshe kriteryalarǵa kóre klassifikaciyalaw múmkin, olarǵa kóre avtor bir neshe dóretiwshilik dóńgeleklerin belgileydi.

- aldınǵı ámeldegi bolmaǵan materiyanıń jańa formaların jaratılıwma tiyisli dóretiwshiliktiń birinshi sheńberi (tábiyat dóretiwshiligi, dúnyanıń jaratılıwı);
- dóretiwshiliktiń ekinshi sheńberi- bardı ózgertiw, jańalaw, ózgertiw hám jetilistiriw (bul insan dóretiwshiligin óz ishine aladı);
- dóretiwshiliktiń úshinshi sheńberi - “eski”ni joq etiw hám onıń ornına jańasın qurıw (kórkem ónerde jańa baǵdarlardıń payda bolıwı, húkimran stereotiplerdi joq etiwge umtılıwı).

Dóretiwshilik iskerliginiń mánisi jańa obrazlar yamasa háreketlerdi jaratıw bolıp tabıladı. Sonday eken, “dóretiwshilik iskerlik” túsinigi astında biz shaxstıń iskerligi túsinemiz. Bunıń nátiyjesinde ol jańa zatlardı jaratadı, bul dúnya haqqında jańa bilimlerge alıp keledi, haqıyqatlıqqa jańa qatnastı sáwlelendiredi. Dóretiwshilik iskerliginiń tiykarın shaxstıń dóretiwshilik qábiletleri quraydı. Dóretiwshilik ne ekenligin túsiniw ushın, ulıwma alǵanda, “qábilet” atamasına anıqlama beriw kerek. Ilimiy ádebiyatlarda “qábilet” termininiń kóplegen tariypleri bar. Mısalı, B.M. Teplov qábiletlerdi “bir adamdı basqasınan ajıratıp turatuǵın hám hár qanday iskerlik yamasa kóplegen iskerlikti tabıslı orınlaw menen baylanıslı bolǵan individual psixologiyalıq ózgeshelikler” dep anıqlama beredi. K.S. Platonov qábiletlerdi “shaxs dúzilisiniń bir bólegi bolıp, ol arnawlı bir iskerlik túrinde ámelge asırılıp, ekinshisiniń sapasın belgileydi” dep túsindiredi. Ataqlı psixologdıń tariypine kóre N.S. Leites, qábiletler “iskerlikti ámelge asırıw múmkinshiligi hám tabıs dárejesin belgileytuǵın jeke ózgeshelikler” bolıp tabıladı. Basqa bir alım L.A. Vengerniń pikrine qaraǵanda, qábiletler iskerlikti ámelge asırıw ushın zárúr bolǵan hám ol jaǵdayda kórinetuǵın psixologiyalıq sıpatlar bolıp tabıladı. Solay etip, kópshilik ilimpazlar qábiletlerdi belgili bir iskerlikti joqarı dárejede ózlestiriwdi támiyinleytuǵın individual tuwma bolmaǵan jeke ózgeshelikler sıpatında túsinedi.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalarda dóretiwshilikti rawajlandırıw áhmiyetli máselelerden biri bolıp esaplanadı. Búgingi kúnde bilimlendiriw procesinde tek ǵana tayar bilimlerdi beriw emes, al balalardı erkin pikirlewge, jańasha kózqarasqa, dástúriy emes qatnaslarǵa baǵdarlaw, olardıń tábiyǵıy qızıǵıwshılıqların durıs baǵdarlaw úlken áhmiyetke iye bolmaqta. Sebebi, dóretiwshilik - bul jeke jetiklik, jańalıq jarata alıw, mashqalalarǵa ádettegidey emes sheshim tabıw, óz kózqaras hám ideyasın erkin bildiriw qábileti bolıp tabıladı. Bul pazıyletler áyne mektepke shekemgi jasta qáliplese baslaydı, bul bolsa pedagog aldına quramalı, biraq áhmiyetli wazıypalardı qoyadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-sonli qarori. – 2019.

2. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. – T.: 2019.
3. “Takomillashtirilgan Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – T.: O‘zR MTTV, 2022.
4. Abdurahmonova Z. *Ilk yoshdagi bolalar rivojida o‘yinning o‘rni*. – Ilm-fan nashriyoti, 2022.
5. Kravtsov G.G., Kravtsova E.E. *Igrovoe razvitiye rebenka*. – Moskva, 2019.
6. Kravtsova E.E., Kravtsov G.G. *Detskoe tvorchestvo i igra*. – Moskva, 2018.
7. Ne’matov Sh.E. *Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi o‘yinlar va mashqlar to‘plami*. – T.: 2020.
8. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Kayumova N.M. *Maktabgacha pedagogika*. – T.: “Tafakkur”, 2019.
9. Sodiqova Sh.A. *Maktabgacha pedagogika*. – T.: Fan va texnologiya, 2017.
10. Yusupova M. *Maktabgacha ta’limda ijodiy o‘yin faoliyati*. – Toshkent, 2021.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA IJTIMOIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Tengelova Dilfuza Urazali qizi
Innovatsion texnologiyalar universiteti assistenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik ahamiyati, mazmuni va texnologiyalari yoritib berilgan. Muloqot ko‘nikmalari, mas’uliyat, hamkorlik, empatiya, bag‘rikenglik, fuqarolik pozitsiyasi kabi sifatlar ijtimoiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari sifatida ta’kidlanadi. Shuningdek, interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari, amaliy mashg‘ulotlar, ko‘rgazmali vositalar va muomala madaniyatini rivojlantirish orqali o‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni samarali shakllantirish yo‘llari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy kompetensiya, interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari, muloqot ko‘nikmalari, axloqiy me’yorlar, shaxsiy tajriba.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогическое значение, содержание и технологии формирования социальных компетенций учащихся начальной школы. В качестве компонентов социальной компетентности выделяются такие качества, как коммуникабельность, ответственность, сотрудничество, эмпатия, толерантность, гражданская позиция. Также рассматриваются пути эффективного формирования социальных компетенций учащихся посредством интерактивных методов, игровых технологий, практических занятий, наглядных пособий и развития культуры общения.

Ключевые слова: социальная компетентность, интерактивные методы, игровые технологии, коммуникативные навыки, этические нормы, личный опыт.

Abstract. The article examines the pedagogical significance, content and technologies of forming social competencies of primary school students. The following qualities are distinguished as components of social competence: communication skills, responsibility, cooperation, empathy, tolerance, civic position. It also examines ways of effectively forming social competencies of students through interactive methods, game technologies, practical classes, visual aids and development of a culture of communication.

Key words: social competence, interactive methods, gaming technologies, communication skills, ethical standards, personal experience.

Bugungi kunda ta’lim jarayonining asosiy maqsadi har tomonlama yetuk, ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi, tashabbuskor va zamonaviy jamiyatda o‘z o‘rnini topa oladigan shaxsni tarbiyalashdan iborat. Bu borada boshlang‘ich ta’lim bosqichi nihoyatda muhim o‘rin tutadi. Aynan shu davrda o‘quvchining nafaqat bilim olish, balki ijtimoiy muhitda o‘zini tutish, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash kabi ko‘nikmalari shakllanadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish texnologiyalarini to‘g‘ri qo‘llash, ular orqali ijobiy ijtimoiy xatti-harakatlarni rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biridir.

Ijtimoiy kompetensiya – bu o‘quvchining jamiyatda yashashi va faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan muloqot ko‘nikmalari, muammolarni hal etish qobiliyati, boshqalar bilan hamkorlik qilish, empatiya, bag‘rikenglik, mas’uliyat hissi kabi fazilatlarni o‘z ichiga oladi. Bunday kompetensiyalar o‘quvchining shaxsiy, oilaviy va jamoaviy hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishini ta’minlaydi. Boshlang‘ich sinfda esa bu ko‘nikmalar hayotiy tajriba asosida, amaliyot va kundalik muomala orqali shakllanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining ijtimoiy kompetensiyasi ijtimoiy munosabatlarning turli bosqichlarida va turli xil turlarida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarning faol ijodiy rivojlanishidan, shuningdek, bolaning shaxslararo ijtimoiy pozitsiyalar va munosabatlarni qurish va tartibga solish uchun asos bo‘lgan asosiy axloqiy me’yorlarni ijodiy o‘zlashtirishidan iborat [1].

Bizning nuqtai nazarimizda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy kompetentsiyasi fuqarolik pozitsiyasi va jamoat faoliyatida ishtirok etish qobiliyati, ijtimoiy-mehnat munosabatlarini anglash, oilaviy munosabatlar va shaxsiy javobgarlikni his etish, iqtisodiy va huquqiy bilimlarga ega bo‘lish, shuningdek, kelajakdagi kasbiy o‘zini o‘zi belgilash sohasidagi bilim va tajriba bilan tavsiflanadi. Ushbu kompetensiyaga quyidagilar kiradi:

1. Ijtimoiy va axloqiy me’yorlarga rioya qilish:

- o‘z oilasiga, vataniga, ona shahriga, maktabiga nisbatan g‘urur, vatanparvarlik tuyg‘ularini rivojlantirish;
- maktabdagi xulq-atvor va muloqot normalarini qabul qilish va amalga oshirish;
- o‘z vazifalarini vijdonan bajarish va ijtimoiy foydali mehnatda faol ishtirok etish;
- barcha yangi, noma’lum narsalarga qiziqish, o‘qishga, go‘zallikka, sog‘lom turmush tarzi qoidalariga rioya qilish.

2. Tengdoshlar bilan shaxslararo muloqot qilish texnikasi va ko‘nikmalariga ega bo‘lish:

- do‘stona munosabatlarni saqlash;
- ta’limning jamoaviy shakllari va maktabdan tashqari mashg‘ulotlarga tayyorligi;
- hissiy bog‘lanish, do‘stlik qobiliyati;
- maktabda va maktabdan tashqarida kattalarga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lish.

O‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda birinchi navbatda interfaol ta’lim texnologiyalari samarali hisoblanadi. Interfaol metodlar o‘quvchini dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradigan, o‘z fikrini erkin ifoda etishga, boshqalarni tinglashga, fikrlash va bahslashishga undaydigan usullar hisoblanadi. Jumladan, “Aqliy hujum”, “Bahs-munozara”, “Sinkveyn”, “Rolli o‘yinlar”, “Blits-so‘rov”, “Guruhli ish” kabi metodlar orqali o‘quvchilarning hamkorlik, mas’uliyat, muomala madaniyati, o‘z fikrini asoslab aytish qobiliyatlari shakllanadi. Bu haqida O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasida ham alohida to‘xtalib o‘tilgan, ya’ni o‘quv muddatlarini o‘zgartirmagan holda o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirish kompetentligini kengaytirishni ta’minlovchi zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish ko‘zda tutilgan [2].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun amaliy mashg‘ulotlar muhim ahamiyatga ega. Kichik yoshdagi maktab o‘quvchisi o‘z atrofidagi obyektlarni his qilishi kerak, buning asosida atrofdagi dunyo tushunchalari haqida g‘oya quriladi. Bola uchun qiyin bo‘lgan ko‘plab harakatlar atrofdagi narsalarga modellashtirilishi kerak. Amaliy faoliyatda masalalar elementlari bilan ko‘rgazmali vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir, buning natijasida o‘quvchilar faol o‘qitish usullaridan foydalangan holda yangi tajribaga ega bo‘ladilar [3, 232].

Shuningdek, o‘yin texnologiyalari ham ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. Bolalar uchun o‘yin – bu nafaqat vaqtichog‘liq, balki hayotni o‘rganish vositasidir. Rolli o‘yinlar, masalan “Do‘st bilan suhbat”, “Yordam so‘ragan kishiga yordam berish”, “Maktabda mehmondorchilik”, “Bahor festivali” kabi ssenariyli o‘yinlar orqali bolalar hayotiy vaziyatlarni his qiladi, boshqa insonlarga nisbatan bag‘rikeng bo‘lishni, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilishni o‘rganadi.

Ko‘rgazmali vositalardan foydalanish ijtimoiy ko‘nikmalarni mustahkamlashda muhim omillardan biri. Video lavhalar, multfilmlar, suratlar asosida tahlil qilish, o‘quvchilarni turli ijtimoiy vaziyatlarga solishtirish va baho berishga o‘rgatish orqali ularda tahliliy fikrlash, empatiya, ijtimoiy

javobgarlik hissi shakllanadi. Masalan, “Mehrli bola”, “O‘zaro yordam”, “Ota-onaga yordam” kabi mavzulardagi suratlar yoki lavhalar orqali muhokama yuritish bolalarning ijtimoiy fikrlashini chuqurlashtiradi.

Ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muomala madaniyati va etik qoidalarga rioya qilish ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarga odob, salomlashish, eshitish, minnatdorchilik bildirish, kechirim so‘rash, o‘z navbatini kutish kabi oddiy ijtimoiy ko‘nikmalar amaliy mashg‘ulotlar va vaziyatli o‘yinlar orqali singdirilishi lozim. Bunda har bir darsning tarbiyaviy ahamiyati bo‘lishi, o‘quvchining shaxsiy namunasiga asoslangan metodlar qo‘llanilishi maqsadga muvofiq.

O‘qituvchining bu jarayondagi roli beqiyos. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi nafaqat bilim beruvchi, balki murabbiy, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi, o‘rnak bo‘luvchi, hamdard, suhbatdosh sifatida ham faoliyat yuritishi kerak. O‘quvchi o‘zini erkin, xavfsiz, qadrlangan his qilgan muhitda ijtimoiy kompetensiyalar tezroq shakllanadi. Shu bois darslarda o‘zaro hurmatga asoslangan munosabatlar, ijobiy baholash, psixologik qulaylikni ta’minlash zarur.

A.Xutorskoy shaxs taraqqiyotida individual tajribaning, ya’ni shaxs tomonidan bevosita “yashab o‘tilgan” tajribaning muhimligini alohida ta’kidlaydi. Bunday tajriba atrof-muhitdagi voqelik va obyektlar bilan faol o‘zaro ta’sir jarayonida shakllanadi. U adekvat vaziyatlarda faollashib, shaxsning o‘z-o‘zini anglashiga, ichki qadriyatlarini shakllantirishiga va mustaqil qarorlar qabul qilishiga yordam beradi [4, 12-13]. Darhaqiqat, boshlang‘ich ta’lim jarayonida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish individual tajriba asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Dastlab tushuncha beriladi, so‘ng mashqlar orqali mustahkamlanadi, real hayotiy vaziyatlarda qo‘llaniladi va eng so‘nggi bosqichda o‘quvchi o‘z xatti-harakatiga baho berishni o‘rganadi. Bu jarayonda refleksiya usullaridan, ya’ni o‘z fikrini ifodalash, his-tuyg‘ularini tahlil qilish, kunlik yoki daftar orqali kundalik mulohazalarni qayd etishdan foydalanish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish shunchaki dars jarayoni emas, balki ularni hayotga tayyorlash jarayoni hisoblanadi. Bu orqali o‘quvchi jamiyatga, guruhga, maktab jamoasiga moslashishni, o‘zini tutishni, boshqalarni tushunishni, muammolarni tinch yo‘l bilan hal etishni, muomala qilishni o‘rganadi. Shunday qilib, ijtimoiy kompetensiyalar har tomonlama rivojlangan, ijtimoiy faol, sog‘lom jamiyat vakilini shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Крузе-Брукс О.А. Педагогическая модель формирования социальной компетентности учащихся младших классов // Вестник Новгородского государственного университета, 2007. – № 42. – С. 34-36.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni
3. Тютюсова Е.В. Моделирование процесса формирования социальных компетенций обучающихся начальных классов // Наука и Школа / Science and School, 2022. – № 2. – С. 226-235.
4. Хуторская Л.Н, Хуторской А.В. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования // Вестн. Ин-та образования человека, 2015. – № 2. – С. 16.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA SAVOD O‘RGATISHDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI

Urazbayeva Maftuna
Ilmiy rahbari: Abdullaeva Lobar
Innovatsion Texnologiyalar Universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida savod o‘rgatish jarayonida interaktiv metodlardan foydalanishning ahamiyati va samaradorligini yoritilgan. Bunda interaktiv

metodlardan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, o‘z fikrini erkin bayon etishga, tafakkurini rivojlanishida, diqqati oshishiga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Dars, interfaol, pedagogik texnologiyalar, o‘qituvchi, o‘quvchi interaktiv metod, ta’lim, bilim, o‘qitish.

Аннотация: В данной диссертации подчеркивается важность и эффективность использования интерактивных методов в процессе обучения грамоте учащихся начальной школы. Использование интерактивных методов способствует развитию самостоятельности мышления, свободному выражению своего мнения, развитию мышления и повышению внимания.

Ключевые слова: Урок, интерактивный, педагогические технологии, учитель, интерактивный метод для учащихся, образование, знания, обучение.

Abstract: This dissertation emphasizes the importance and effectiveness of interactive methods in teaching literacy to elementary school students. Interactive methods promote independent thinking, free expression, development of thinking, and increased attention.

Keywords: Lesson, interactive, pedagogical technologies, teacher, interactive method for students, education, knowledge, learning.

Darslarda o‘quvchilar faolligini oshirish davr talabidir. Hozirgi kunda har bir darsga puxta tayyorlik ko‘rib, darslarni pedagogik texnologiya asosida yaratish, o‘quvchilarning kooloborativ hamkorlikda ishlashini, kreativlik, ijodkorlikni, kommunikativlikni hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish davr talabidir. Darslarda interfaol metodlar, ta’limiy o‘yinlar orqali o‘quvchilar bilimidagi bo‘shliqlarni kamaytirishga, ularning mustaqil bilim olishiga, izlanib, intilishiga, dunyoqarashlarining kengayishiga erishish mumkin. Interfaol usullar yordamida ta’lim samaradorligini oshirishga e’tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Interfaol usullar qo‘llangan mashg‘ulotlar o‘quvchilar egallayotgan bilimlarni mustaqil tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o‘zlari chiqarishlariga qaratiladi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va boshqaruvchanlik, yo‘naltiuvchanlik vazifasini bajaradi. O‘qitishning zamonaviy metodlarini qo‘llash o‘qitish jarayonida yuqori samaradorlikka sabab bo‘ladi. Ta’lim metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni turli-tuman jadallashtiruvchi metodlar bilan boyitish o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi ko‘tarilishga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi o‘qituvchi o‘quvchilarning qiziqishini ortirib, ularning ta’lim jarayonidagi faolligini muttasil rag‘batlantirib turishi, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muommoli vaziyat, yo‘naltiruvchi matn, loyiha, ro‘lli o‘yinlar kabi metodlarni qo‘llashi va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishiga undashi zarur. Bu metodlarni interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham atash mumkin.[1]

Interfaol metod-o‘quv jarayonining tarkibiy qismi bo‘lib, bir vaqtning o‘zida ham o‘qituvchi, ham o‘quvchini faollashtirishga yo‘naltirilgan o‘qitish metodlari majmui. Interfaol metodlar orqali o‘quvchi shaxsida mustaqil va ijodiy fikrlash kompentensiyasini shakllantirish imkoniyati oshadi. O‘quv jarayonining interfaol ta’lim turlariga asoslanishi bir qarashda nihoyatda oddiy, sodda hatto “Bolalar o‘yini” taassurot uyg‘otadi.

Bugungi kun pedagoglarining asosiy maqsadi ish faoliyatida innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida interaktiv metodlardan keng foydalana olishdir. Lekin bugungi kunda interaktiv metodlardan foydalanib, ham o‘qituvchi ham o‘quvchi birday faol harakat qilayotganligini barcha umumta’lim maktablarida ham kuzatish qiyin masala. Ho‘sh, ta’limda interaktiv metodidan qanday foydalanish afzal?

Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchiga yetkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar darajasini

baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.[2]

Interaktiv metodlar

- Pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish;
- O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni qaror toptirish;
- O‘quvchilar tomonidan o‘quv predmetlari bo‘yicha puxta bilimlarning egallanishining ta’minlanishi;
- O‘quvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish;
- O‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarini yaratish;
- Pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g‘oyalarining ustuvorligiga erishishni kafolatlashi zarur.

Darslarda interfaol metodlardan foydalanib, o‘quvchilarni darslarda faol bo‘lishga, ijodiy, tanqidiy fikrlay oladigan qilib tarbiyalashga, fikrlarini erkin bayon qilishga o‘rgatib boradi.

Darslarda qo‘llaniladigan interfaol metodlar

- ✓ Olti shlyapa
- ✓ Grafik test
- ✓ Torrans metodi
- ✓ Xatosini top
- ✓ Kodli jadval

Bundan tashqari interfaol metodlar ham o‘quvchilarning ziyrakligini, diqqatliligini, fikrlashi o‘sishiga yordam beradi.

Interaktiv metodlarning afzalliklari:

- **Faol ishtirokni ta’minlaydi-**o‘quvchi faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo‘ladi.
- **Nutqiy rivojlanishga xizmat qiladi-**savollar berish, javob topish, suhbatlashish orqali o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqi boyitadi.
- **Ijodkorlikni rivojlantiradi-**o‘yinlar, rolli mashg‘ulotlar orqali bola ijodkorlikka intiladi.
- **O‘zaro hamkorlikni kuchaytiradi-**guruhlarda ishlash, bir-biriga yordam berish ko‘nikmasi shakllanadi.
- **Qiziqishni oshiradi-**o‘yinli, rang-barang topshiriqlar o‘quvchida zerikishning oldini oladi.

Amalda qo‘llaniladigan interaktiv metodlar:

- ❖ “Aqliy hujum”-so‘z topish, o‘qilgan matnga oid savollarga tezkor javob berish.
- ❖ “Klaster”-asosiy so‘zdan tarmoqlar orqali qo‘shimcha tushunchalarni chiqarish.
- ❖ “Insert”-matn o‘qiyotganda belgilar qo‘yish.
- ❖ “Didaktik o‘yinlar”-kim tez?, so‘zdan so‘z yasaymiz, harflar olami.
- ❖ “Juftlikda ishlash”-har ikki o‘quvchi bir-biriga topshiriq beradi va javobini tekshiradi.
- ❖ “Rolga kirish”- ertak qahramonlari rolida so‘zlashish, savollar berish.

Didaktik o‘yinlar o‘qitish, o‘rgatish vazifasiga xizmat qiladi va qiziqarli, maroqli, quvnoq tarzda olib boriladi. Bolalar g‘olib bo‘lish maqsadida jon-dili bilan o‘yinga kirishib mashq qilishadi, berilgan har bir topshiriqni albatta bajarishga odatlanib qoladilar, natijada ularda didaktik topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan qiziqish ortib boraveradi.

Maktab o‘quvchilarning yosh xususiyatlarni hisobga olib, fanni o‘qitishda g‘oyat samarali bo‘lgan qator o‘yinli texnologiyalar ishlab chiqilgan.

Mutaxassislarning fikricha, insonning asosiy faoliyat turi uch ko‘rinish;

- ✓ mehnat faoliyati,
- ✓ o‘yin faoliyati,
- ✓ o‘quv faoliyatida shakllanadi.

Ularning barchasi o‘zaro bog‘liq holda sodir bo‘ladi.[3]

Ta’lim jarayonida didaktik o‘yinli texnologiyalar didaktik o‘yinli dars shaklida qo‘llaniladi. Ushbu darslarda o‘quvchilarning bilim olish jarayoni o‘yin faoliyati orqali uyg‘unlashtiriladi. Shu sababli o‘quvchilarning ta’lim olish faoliyati o‘yin faoliyati uyg‘unlashgan darslar didaktik o‘yinli darslar deb ataladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida savod o‘rgatish jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Interaktiv yondashuv o‘quvchilarning faolligini oshiradi, mustaqil fikrlashga undaydi, o‘z fikrini qo‘rqmasdan bayon qila olish ko‘nikmalari shakllanadi. Shuningdek, o‘quvchilar bir-biriga yordam berish, guruh bo‘lib ishlash, bir-biriga yaxshi munosabatda bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Interfaol ta’lim metodlarining psixologik asoslari uslubiy qo‘llanma. SamDU nashr-2015 A.Saidov
2. O‘tkir Tolipov, Dilnoz Ro‘ziyeva Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat-Toshkent “Innovatsiya-Ziyo”-2019-149 bet
3. www.Ziyo.uz

BOSHLANG’ICH TA’LIMDA O’QITISHNING KLASTER USULI

Usmonchayeva Shaxnoza Maxambetjanovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,“Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim fakulteti “, “Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.
shaxnozausmonchayeva@gmail.com
Ismoilova Muqaddas Qudratillayevna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Boshlang’ich ta’lim“ yo‘nalishi talabasi.
Usmonova Ra’no Utkurovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Boshlang’ich ta’lim“ yo‘nalishi talabasi.
Irisbekova Roza Berdaliyevna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Boshlang’ich ta’lim“ yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlangan ta’lim jarayonida o‘qitishning innovatsion metodlaridan biri - klaster usulining mohiyati va ahamiyati tahlil qilinadi. Klaster metodi o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, mustaqil g‘oya va tushunchalarni shakllantirish, bilimlarni tizimlashtirish hamda ijodkorlikni kuchaytirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, klaster usulidan foydalanishning bosqichlari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘quv motivatsiyasini oshirishdagi roli ham yoritilgan. Maqola natijalari boshlang‘ich ta’limda dars samaradorligini oshirish, interfaol ta’lim muhitini shakllantirish hamda o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini faollashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar:integratsiya, ta’lim, boshlang’ich, o‘qitish, klaster, usul, bilim, ko‘nikma, malaka, kompetentsiya, o‘rganish, ijodkorlik, o‘quv motivatsiyasi. o‘zlashtirish.

Аннотация: В данной статье рассматривается суть и значение одного из инновационных методов обучения — кластерного метода, применяемого в образовательном процессе. Кластерный метод проявляется как эффективное средство развития логического мышления учащихся, формирования самостоятельных идей и понятий, систематизации знаний, а также усиления творческих способностей. Также раскрываются этапы применения кластерного метода и его роль в повышении учебной мотивации у учеников начальных классов. Результаты статьи способствуют повышению эффективности уроков в начальном образовании, формированию интерактивной образовательной среды и активизации творческой деятельности учащихся.

Ключевые слова: интеграция, образование, начальный, обучение, кластер, метод, знание, навык, умение, компетенция, изучение, креативность, учебная мотивация, усвоение.

Annotation: This article analyzes the essence and significance of one of the innovative teaching methods — the cluster method — used in the educational process. The cluster method serves as an effective tool for developing students' logical thinking, forming independent ideas and concepts, systematizing knowledge, and enhancing creativity. The article also highlights the stages of using the cluster method and its role in increasing learning motivation among primary school students. The

findings of the article contribute to improving the effectiveness of lessons in primary education, creating an interactive learning environment, and stimulating students’ creative activity.
Keywords: integration, education, primary, teaching, cluster, method, knowledge, skill, ability, competence, learning, creativity, learning motivation, comprehension.

O‘qitishning klaster usuli mazmuni. Klaster tushunchasi G‘arb mamlakatlarida ishlab chiqarish aloqalarini yo‘lga qo‘yish mazmunida qo‘llaniladi. O‘qitishning klaster, ya’ni topshiriqlar usuli o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga, ularning umumiy fikr doirasini kengaytirishga xizmat qiladigan atamalar, tushunchalar va voqelikning bir-biri bilan bog’liqligini anglab olishga o‘rgatuvchi uslubdir[1,222]. Pedagogik ta’limning innovatsion klaster usuli 2019 yili Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika institutida ilk bor starategik tadqiqotlar mavzusi sifatida belgilandi[2,15].

O‘qitishning klaster usulidada quyidagilar muhim o‘rin tutadi:

- ta’lim, ishlab chiqarish va manfaatdorlarning o‘zaro bog’liqligi;
- biror mavzu yoki darsni o‘qituvchi, taklif etilgan mutaxasssis va maktab jamoasi ishtirokida o‘tish;
- ta’lim oluvchilarning tashabbuslarini inobatga olish.

Bu yondashuv o’qitishning klaster usuli ma’no-mazmunini ifodalaydi. O’qitishning klaster usulining asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- o’qitish jarayoniga eng so’nggi innovatsion yondashuvlarni olib kirish;
- o’qitish usulining samaradorligi uchun o’quv, o’quv-uslubiy, ilmiy, adabiyotlar, vositalar hamda didaktik materiallarni uyg’unlikda tayyorlash;
- o’qitish jarayoniga keng ko’lamli mutaxassislarni jalb etish[3,68].

Umuman o’qitishning klaster usuli maqsadi mashg’ulotlarni jamoaviy tarzda amalga oshirishga asoslanadi.

O’qitishning klaster usulining vazifalari quyidagilardan iborat:

- mamlakatning boshlang’ich ta’lim tizimini zamonaviy bilim, malaka va kompetentsiyalarga ega pedagog kadrlar bilan ta’minlash;
- oliy pedagogik ta’lim jarayonini ta’lim beruvchilar, ta’lim oluvchilar va ta’lim muassasalari vakillarining teng ishtirokida amalga oshirish;
- o’qitish jarayonini izchillik, uzviylik va uzluksizlik tamoyillarining uyg’unlashgan tarzida amalga oshirish;
- o’qitish jarayonini manfaatdorlarning hamkorligi asosida jamoaviy boshqarish.

Mazkur vazifalarni amalga oshirish bilan o’qitish jarayonining sifat va samaradorligiga erishiladi. Shu jihatdan o’qitishning klaster usuli quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1) innovatsion yondashuvchanlik;
2) hamkorlik;
3) innovator o’qituvchilarga ega bo’lish.

E’tibor berilsa, bu tamoyillar o’qitishning klaster usuli innovatsion xarakterda ekanligini ko’rsatadi[4,53].

O’zbekiston ta’lim tizimida o’qitishning klastker usuli endi joriy etilmlqda. SHu jihatdan quyidagilarni amalga oshirish dolzarb bo’lib turibdi:

- o’qitishning klaster usuli bo’yicha nazariy-metodologik ishlanmalar yaratish;
- bo’lajak o’qituvchilarga o’qitishning klaster usuli bo’yicha kasbiy bilim, ko’nikma, malaka va kompetentsiya berish;
- ta’lim oluvchilar va ta’limdan manfaatdorlarning o’qitishning klaster usuli bo’yicha ko’nikmasini shakllantirish;
- ta’lim muassasasida o’qitishning klaster usuliga amal qilishga doir sharoit va muhit yaratish.

Bu masalalarni ijobiy hal qilish natijasida o’qitishning klaster usuliga o’tish mumkin.

Boshlang’ich ta’limni tashkil qilishning klaster usuli. Bugungi kunda O’zbekiston boshlang’ich ta’lim tizimiga o’qitishning innovatsion usullarini joriy etish jarayoni kechmoqda. Ulardan biri o’qitishning klaster usulidir.

Boshlang'ich ta'limni tashkil qilishning klaster usulining asosiy maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilariga mavzular, darslar va o'quv fanlarini o'qituvchilar, o'quvchilar, maktab jamoasi hamda mutaxassislar ishtirokida hamkorlikda amalga oshirishdir. Bunda mavzularni yoki o'quv fanlarini tushuntirishda keng jamoatchilikning imkoniyatlaridan va keng ko'lamli ma'lumotlardan oqilona foydalanish nazarda tutiladi.

Boshlang'ich ta'limni tashkil qilishning klaster usuli vazifalari quyidagilardan iborat:

- maktab jamoasining boshlang'ich ta'lim bo'yicha ilg'or mutaxassislari, ilmiy va o'quv markazlari bilan hamkorlikda dars o'tishi bo'yicha Rejaga ega bo'lishi;
- boshlang'ich ta'lim mavzularini chuqurlashtirilgan va kengaytirilgan ma'lumotlar asosida o'tish;
- boshlang'ich ta'lim darslarini an'anaviy va noan'anaviy mashg'ulotlar shakllarida tashkil qilish;
- boshlang'ich ta'lim o'quv fanlarini o'zaro bog'liqlik va uyg'unlikda o'qitish;
- boshlang'ich ta'limda klaster usulini joriy etish jarayonini monitoring qilib borish[5,44].

Bu vazifalarni amalga oshirish bilan boshlang'ich ta'limni tashkil qilishda klaster usuli imkoniyatlariga ega bo'linadi.

Hozirgi kunda boshlang'ich ta'limni tashkil qilishda o'qitishning klaster usulidan foydalanish uchun quyidagilarni amalga oshirish dolzarb bo'lib turibdi:

- oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun boshlang'ich ta'limda klaster usuli bo'yicha bilim berish;
- pedagoglarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi vositasida amaliy faoliyatdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'qitishning klaster usuli bo'yicha malakasini tarkib toptirish;
- boshlang'ich ta'limni tashkil qilishning klaster usuli bo'yicha metodologik asoslarini ishlab chiqish;
- boshlang'ich ta'limnin tashkil qilishning klaster usuliga doir xalqaro tajribalarni o'rganish[6,112]

Mazkur masalalarni hal qilish boshlang'ich ta'limni tashkil qilishda klaster usulidan oqilona foydalanish imkoniyatlarini beradi.

Bizning yondashuvimizga ko'ra, o'qitishning klaster usulini boshlang'ich ta'limga joriy etishda quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- boshlang'ich ta'lim o'quv fanlarini ijtimoiy, aniq va tabiiy fanlar turkumlariga bo'lib o'qitish;
- mazkur turkumlar bo'yicha mutaxassislarni, ilmiy va o'quv markazlarini boshlang'ich ta'lim mashg'ulotlariga keng jalb etish;
- boshlang'ich ta'lim o'quv fanlarining klaster usulida o'qitish jarayonini Sinf rahbari tomonidan nazorat qilib borilishi.

Bunday yondashuv qo'yilayotgan muammoning yechimini ijobiy hal qilishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'limda o'qitishning klaster usuli metodlari. Hozirgi zamon boshlang'ich ta'limda o'qitishning klaster usulini joriy etish uchun asosiy metodlarni belgilab olish kerak. Bizning yondashuvimizga ko'ra, bu metodlarningь asosiylari quyidagimlardan iborat:

1) uzviylik;
2) hamkorlik;
3) samaradorlik.

Uzviylik metodi boshlang'ich ta'limning mavzulari, darslari va o'quv fanlarini ketma-ketlikda amalga oshirishga asoslanadi. Misol usun, O'qish fanining mavzusi Ona tili fanining mavzusi bilan uzviylikda o'qitilishi kerak. Bunda uzviylik deganda tushunchalar va bilimlarni ketma-ketlikda berish tushuniladi.

Hamkorlik metodi boshlang'ich ta'limni undan manfaatdorlar bilan amalga oshirishga asoslanadi. Masalan, dars jarayonini amalga oshirishda o'qituvchilar ota-onalar bilan hamkorlik qilishi kutilgan samarani beradi. Bunda ota-onalar o'quvchilarning darslarni o'zlashtirganligi yoki sho'lashtirmaganligi to'g'risida axborot beruvchi hisoblanadi [7,391].

Samaradorlik metodi boshlang’ich ta’limning mavzulari, darslari, o’quv fanlari va tarbiya jarayonini kutilgan darajada amalga oshirishga asoslanadi. Misol uchun, boshlang’ich ta’limda o’qitish va tarbiyalash jarayoni teng samarani berishi kerak. Bunda boshlang’ich sinf o’qituvchilari va maktab jamoasining birligi muhim o’rin tutadi.

Boshlang’ich ta’lim pedagogikasida boshlang’ich ta’limda o’qitishning klaster usuli metodlari endi shakllantirilmoqda. Shu sababli bu borada quyidagilarni amalga oshirish zarurat bo’lib turibdi:

- o’qitishning klaster usuli metodlarini tadqiq etish va ularning asosiylarini belgilash;
- bunday metodlarni tajriba-sinovdan o’tkazish va shundan keyin ularni ommaviylashtirish;
- metodlarni boshlang’ich ta’limga joriy etishning metodologik asoslarini yaratish;
- mazkur metodlar bo’yicha xorijiy tajribalarni o’rganish.

Shunday qilib boshlang’ich ta’limda o’qitishning klaster usuli pedagogik innovatsion tizimning negizlaridan biri sifatida amaliy ahamiyatga ega.

Foydalangan adabiyotlar

1. Hasanboev J. va boshq. Pedagogika fanimdan izohli lug‘at. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2009. – 222-bet.
2. Muxamedov G‘., Xodjamqulov U. Pedagogik ta’lim innovatsion klasteri: ta’rif, tavsif, tasnif. – Chirchiq, 2019.
3. Mavlonova R., To‘xtaxo‘jaeva M., Matjonova N. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
4. Nishonova Z.T. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
5. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2008.
6. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2003.
7. Sayliyeva, M. (2023). Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining milliy tarbiya ko’nikmasini rivojlantirish metodikasi. Academic research in educational sciences, 4(3), 390-393.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA EKOLOGIK TARBIYANI O‘RGATISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Usmonchayeva Shaxnoza Maxambetjanovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,“Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim fakulteti “, “Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.
shaxnozausmonchayeva@gmail.com
Tuxtayeva Shaxodat Rustamovna ,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Boshlang’ich ta’lim“ yo‘nalishi talabasi.
Ziyayeva Azizaxon Aminjonovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Boshlang’ich ta’lim“ yo‘nalishi talabasi.
Yusupova Navbahor Abdumajitovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Boshlang’ich ta’lim“ yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik tarbiya berishning ahamiyati, mavjud muammolar va ularning yechimlari yoritilgan. O‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish, amaliy mashg‘ulotlarni ko‘paytirish, ota-ona va maktab hamkorligini rivojlantirish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali ekologik tarbiyaning samaradorligini oshirish yo‘llari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Ekologik tarbiya, boshlang‘ich ta’lim, ekologik madaniyat, barqaror rivojlanish, integrativ yondashuv, pedagogik texnologiyalar, xalq pedagogikasi, o‘quvchilarda ekologik ong, muammo va yechimlar.

Аннотация: В данной статье раскрывается значение экологического воспитания учащихся начальных классов, освещаются существующие проблемы и пути их решения. Показаны способы повышения эффективности экологического воспитания через

формирование экологической культуры у учащихся, увеличение количества практических занятий, развитие сотрудничества между родителями и школой, а также использование инновационных педагогических технологий.

Ключевые слова: экологическое воспитание, начальное образование, экологическая культура, устойчивое развитие, интегративный подход, педагогические технологии, народная педагогика, экологическое сознание учащихся, проблемы и решения.

Annotation: This article highlights the importance of environmental education for primary school students, discusses existing problems, and offers solutions. It outlines ways to improve the effectiveness of environmental education by fostering students' environmental culture, increasing practical activities, enhancing parent-school cooperation, and using innovative pedagogical technologies.

Keywords: environmental education, primary education, environmental culture, sustainable development, integrative approach, pedagogical technologies, folk pedagogy, students’ environmental awareness, problems and solutions.

XXI asrda insoniyat oldida turgan eng global muammolardan biri – ekologik muvozanatning buzilishi va barqaror rivojlanish masalasidir. BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan “Barqaror rivojlanish maqsadlari – 2030” dasturida ekologik xavfsizlik va ekologik ta’lim masalalari alohida ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. O‘zbekiston ham bu borada qator islohotlarni amalga oshirmoqda. Jumladan, “Atrof-muhitni muhofaza qilish milliy dasturi”, “Yashil makon” umummilliy loyihasi, maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim tizimida ekologik ta’limni rivojlantirishga oid qarorlar – yosh avlodda ekologik madaniyatni shakllantirishning mustahkam poydevori bo‘lib xizmat qilmoqda. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi – bu nafaqat o‘quvchilarda dastlabki bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, balki shaxsiy qadriyatlar va hayotiy qarashlarni rivojlantirish davri hisoblanadi. Shunday ekan, ekologik tarbiya aynan shu bosqichda samarali tashkil etilsa, o‘quvchilar kelajakda tabiatni asrash va barqaror rivojlanishga hissa qo‘shuvchi ongli fuqaroga aylanishi mumkin [1,38].

Pedagogik adabiyotlarda ekologik tarbiya – “o‘quvchilarda tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va qadriyatlarni shakllantirish jarayoni” sifatida talqin qilinadi . Bu jarayon quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Tabiat va jamiyat birligi – inson faoliyati tabiat bilan uzviy bog‘liq;

Shaxsiy mas’uliyat – har bir bola tabiatni asrashga hissa qo‘sha oladi;

Amaliy faoliyatga yo‘naltirish – nazariy bilim amaliy ko‘nikma bilan uyg‘un bo‘lishi zarur [2,17].

Psixolog olimlarning ta’kidlashicha (Vigotskiy, Piaget, Leontev), 7–10 yosh oralig‘i bolalarda tafakkur, kuzatuvchanlik, sabab–oqibat aloqalarini tushunish qobiliyati rivojlanadigan davr hisoblanadi. Shu sababli aynan boshlang‘ich ta’lim jarayonida ekologik tarbiyani izchil yo‘lga qo‘yish eng samarali davr hisoblanadi[3,113].

Boshlang‘ich sinflarda ekologik tarbiya berishda quyidagi muammolar mavjud:

Darsliklarda yetarlicha ekologik mavzularning yo‘qligi, aksariyat darsliklarda ekologik masalalar yuzaki yoritiladi, amaliy mashg‘ulotlarning yetishmasligi, o‘quvchilar ko‘proq nazariy ma’lumot oladi, lekin tabiatda kuzatuv, tajriba, ekskursiya kabi faoliyat kam. Ota-onalarning e’tiborsizligi, oilada ekologik madaniyat yetarlicha shakllanmagan bo‘lsa, bola ham bu masalaga befarq bo‘lishi mumkin. Pedagoglarning tayyorgarlik darajasi, har bir o‘qituvchi ekologik tarbiya bo‘yicha maxsus metodik bilimga ega emas. Texnologik imkoniyatlarning cheklanganligi, ko‘plab maktablarda ekologik tajribalar o‘tkazishga zarur jihoz va texnika yetarli emas [4,27]

Ekologik tarbiyani samarali yo‘lga qo‘yishda quyidagi yechimlar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Integratsiyalashgan ta’lim. Ekologik mavzularni nafaqat “Tabiatshunoslik”, balki matematika, adabiyot, texnologiya va san’at fanlari bilan ham uyg‘unlashtirish. Masalan, matematika darsida daraxt ekish aksiyasida ekilgan ko‘chatlar sonini hisoblash, adabiyot darsida tabiat mavzusidagi she’rlarni tahlil qilish.

2. Amaliy mashg‘ulotlarni kengaytirish. O‘quvchilarni tabiat qo‘ynida kuzatuvlar qilish, maktab bog‘ida gullar ekish, chiqindilarni saralash bo‘yicha amaliy ishlar bajarishga jalb etish.

3. Ota-onalar bilan hamkorlik, “Oila – maktab – jamiyat” tamoyili asosida ekologik tadbirlar tashkil etish, ota-onalarni bolalar bilan birga ekologik loyihalarda qatnashishga jalb qilish, innovatsion metodlardan foydalanish, gamifikatsiya, ekologik viktorinalar, onlayn testlar, ekologik komikslar yordamida bolalarda qiziqishni oshirish, xalq pedagogikasidan foydalanish, o‘zbek xalq ertaklari, maqollaridagi tabiatga oid hikmatlar orqali milliy qadriyatlar bilan uyg‘un holda tarbiya berish [5,43].

Ekologik tarbiyada quyidagi zamonaviy tendensiyalar muhim:

STEAM ta’lim yondashuvi. Ekologik loyihalarni fan, texnologiya, san’at va matematika bilan integratsiyalash. Masalan, o‘quvchilar bilan “Quyosh energiyasi yordamida ishlovchi qurilma” loyihasi[6,61].

1. Raqamli pedagogika. Virtual laboratoriyalar, ekologik simulyatsiyalar, onlayn viktorinalar yordamida o‘quvchilarda ekologik bilimlarni chuqurlashtirish.

2. Kompetensiyaviy yondashuv. O‘quvchilarni ekologik muammolarga befarq bo‘lmaslik, ularni amaliy faoliyatda yechishga tayyorlash.

3. Global fuqarolik ta’limi. Mahalliy muammolarni jahon ekologik muammolari bilan bog‘lash, o‘quvchilarda keng dunyoqarashni shakllantirish.

4. Barqaror rivojlanish ta’limi. Bolalarni kundalik hayotida energiya tejash, suvni asrash, chiqindilarni kamaytirish kabi odatlarni shakllantirish[7,79]

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik tarbiyani samarali yo‘lga qo‘yish – jamiyatning kelajakdagi barqaror rivojlanishida asosiy shartlardan biridir. Muammolar mavjud bo‘lsa-da, ularni innovatsion pedagogik yondashuvlar, amaliy mashg‘ulotlar va oila–maktab hamkorligi orqali yechish mumkin[8,306]. Ekologik tarbiya bolalarda nafaqat tabiatga mehr-muhabbat, balki shaxsiy mas’uliyat va ijtimoiy faollikni ham rivojlantiradi. Shu sababli ekologik tarbiya boshlang‘ich ta’limda ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva M. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik madaniyatni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari.” – O‘zbekiston pedagogika jurnali, 2023.[38-40. b]

2. Karimova D. Boshlang‘ich ta’limda ekologik tarbiya metodikasi. Toshkent: Fan, 2022.[15-17.b]

3.Vigotskiy L.S. Psixologiya va pedagogika asarlari. Moskva, 2019.[112-114.b]

4. Turdiyeva N. Maktabgacha ta’limda ekologik tarbiya samaradorligi. Toshkent: Noshir, 2023.[27-28.b]

5. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris, 2020.[44-45.b]

6. OECD. Trends Shaping Education. Paris, 2024.[59-61.b]

7. Piaget J. The Child’s Conception of the World. London: Routledge, 2020.[78-80.b]

8. Shariyeva, G. T. (2024). MAKTABGACHA TAYYORLOV GURUHI BOLALARINING IJODIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. Inter education & global study, (5 (1)), 304-311.

BO’LAJAK BOSHLANG’ICH SINF O’QITUVCHILARINING AKMEOLOGIK KONTSEPTSIYASI
АКМЕОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ
ACMEOLOGICAL CONCEPT OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Utebaev Nawrizbek Marat ulı

Innovatsion texnologiyalar universiteti assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo’lajak boshlang’ich sinf oqutuvchilarining akmeologik kontsepsiyasini rivojlantirish,ta’lim va ta’rbiyani rivojlantirishda ilg’or pedagogik*

texnalogiyalardan foydalangan holda darslarni modernizatsiyalash hamda ta’shkil etish g’oyalari ilgari surilgan.

Ka’lit so’zlar. *Zamanoviy, kontsepsiya, akmeologiya,modernizatsiya, texnalogiya.*

Аннотация: *В данной статье представлены идеи будущих учителей начальных классов по разработке акмеологической концепции,модернизации и интерпретации уроков с использованием передовых педагогических технологий в развитии и интерпретации образования.*

Ключевые слова. *Современность, концепция, акмеология,модернизация, технология.*

Annotation: *this article presents ideas for the development of the acmeological concept of future primary school teachers,modernization and interpretation of classes using advanced pedagogical technologies in the development of education and interpretation.*

Key words. *Modernity, concept, acmeology, modernization, technology.*

Hayotimizning barcha jabhalari kabi ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. Innovatsion ta’lim muhitini yaratish, uning xalqaro andozalarga to‘liq mos kelishini ta’minlash bugungi shiddat bilan o‘zgarib borayotgan ijtimoiy hayotda yoshlarimizning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvida muhim omil bo‘lmoqda.Yosh avlod tarbiyasining maqsad, vazifalari va mazmunini yangilash tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri. Bugungi kunda barchamiz chuqur anglab yetdikki, faqat zamonaviy asosda ta’lim olgan, dunyoning boshqa mamlakatlaridagi tengdoshlari bilan raqobatlasha oladigan, jismonan va ma’naviy jihatdan sog‘lom yoshlargina biz boshlagan ishni davom ettira oladi va uni yangi bosqichga ko‘tarishga qodir bo’ladi.

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan ORZ-637-sonli “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning ta’lim bo‘limida zamonaviy davrda amalga oshirilgan islohotlar o‘z ifodasini topdi[1].

Shuningdek, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning 46-moddasida “Pedagogik xodimlarning vazifalari” bo‘limida “o‘qitishni sifatli qilish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, ta’lim va tarbiyaning ilg‘or va innovatsion shakl va usullaridan foydalanish” ko’rsatib o’tilgan. Shuningdek, oliy o‘quv yurtlarida o‘qituvchilarimizni zamon talablari asosida tarbiyalash va malakasini oshirish asosiy vazifalarimizdan biridir.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Ta’lim sifati va kadrlar tayyorlash bo‘yicha xalqaro standartlarni joriy etish orqali oliy ta’lim muassasalari faoliyati sifati va samaradorligini oshirish” [2] kabi muhim vazifalar belgilangan. Bu oliy ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, bo‘lajak o‘qituvchilarning akmeologik kompetensiyasini rivojlantirish, intellektual salohiyatni rivojlantirishning pedagogik sharoit va mexanizmlarini takomillashtirish muhimligini ko‘rsatadi.

Uning ustiga O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish maqsadida mamlakatimizni iqtisodiy rivojlantirish, 2020-yil 27-fevraldagi PK-4623-son “Pedagogik ta’lim to’g’risidagi qarorida bo’lim va rivojlantirish faoliyati" qabul qilindi[3]. Bu yerda:

Ta’lim va o’qitish metodikasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xorijiy tillarni puxta egallagan, ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalana oladigan professional o’qituvchilarni tayyorlash;

pedagogik kasbga qiziqishi yuqori bo’lgan yoshlarni aniqlash va maqsadli tayyorlash va tarbiyalashning uzluksiz tizimini joriy etish;

ilg’or xorijiy tajriba asosida ta’lim yo’nalishi va mutaxassisliklari bo’yicha pedagogik ta’lim sohasida o’quv rejalari va dasturlarini takomillashtirish, innovatsion kadrlar tayyorlash va ta’lim resurslarini yaratish va joriy etish;

ta’lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, sohada ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini ta’minlash orqali ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish;

pedagog kadrlarning ehtiyoj va talablarini doimiy ravishda o’rganish, ular bilan hamkorlikni rivojlantirish, shuningdek, o’qituvchilar malakasini oshirishning ilmiy asoslangan istiqbolli rejalarini belgilash va amalga oshirish;

raqamli texnologiyalarni oliy pedagogik ta’limga joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va ta’lim texnologiyalarini kuchli integratsiyalashuvini ta’minlash, o’qituvchilarning kasb mahoratini uzluksiz oshirish uchun qo’shimcha shart-sharoitlar yaratish natijasi.

Yuqori madaniyatli, amaliy kasbiy mahoratga ega, ta’lim, o’qitish metodikasi va baholash mezonlarini puxta egallagan zamonaviy pedagog kadrlarni shakllantirish jarayoni samaradorligini oshirish muammosi belgilab berildi.

Konseptuallashtirishning o'zi bu holatda boshqa vazifani bajaradi va uning ko'rinishi quyidagicha bo'lishi mumkin: 1) empirik tarzda to'plangan tajribani kontseptual asoslash; 2) faktlarga asoslanmagan holda rivojlanish yo'nalishidagi harakat namunaviy loyihasini aprior shakllantirish; 3) kontseptual loyihalarni va harakatning rivojlanish modelini taqqoslashga yordam beradigan mavhum tamoyillar.

Shunga ko‘ra, mavjud pedagogik tushunchalarni tahlil qilish va yaratishda turli usullardan foydalanilganligiga ishonch hosil qildik. Bularga quyidagilar kiradi:

- aspektual yondashuv - tasvirlangan ob'ektning ayrim tomonlarini ajratish va ularni mezon-nazariy nuqtai nazardan bezash;

- sistematik yondashish - ob'ekt boshidanoq tizim sifatida qabul qilinadi va uning kontseptual tavsifi tizimli tahlil mantig'iga moslashtiriladi;

- genetik yondashuv - bu yondashuv doirasida kontseptsiya ob'ektning genezisini, unga kiritilgan protsessual tasvirni tavsiflashdan iborat.

Bizning tadqiqot ishimiz doirasida bo'lajak mutaxassislarni mehnatga tayyorlash kontseptsiyasini yaratishda talabalarning akmeologik kompetentsiyasini shakllantirish kontseptsiyasini yaratishning ilmiy shartlarini aniqlash vazifasi qo'yildi. Ularni mutaxassislar tayyorlash nazariyalarining akmeologik qonuniyatlari; tizimli, harakatga yo'naltirilgan, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim metodologiyasi, sub'ektiv, akmeologik usullardan iborat.

Nazariy akmeologiya akmeologik qonunlar va qoidalarni tavsiflaydi. Hozirgi vaqtda psixologik qonunlar va qonuniyatlar bilan taqqoslanadigan va taqqoslanmaydigan akmeologik qonunlar va qonuniyatlarning turlari haqida ko'plab munozaralar mavjud. Ular orasida haqiqatan ham ba'zi o'xshashliklar mavjud bo'lsa-da, ularning farqlarini ta'kidlash kerak.

Birinchidan, akmeologik qonunlar ob'ektiv barqaror aloqalar va munosabatlar bilan belgilanadi. Masalan, insonning iqtidori va uning kasbiy mahorat sari olg'a siljishi o'rtasidagi bog'liqlik va munosabatlar. Bundan tashqari, insonning o'zini o'zi boshqarish darajasi va professionallikka o'tish dinamikasi o'rtasida doimiy bog'liqlik mavjud. Bu erda munosabatlar proportsionaldir. Bunday doimiy aloqalar va munosabatlar juda ko'p.

Ikkinchidan, akmeologik qonunlar ob'ektiv va sub'ektivdir. Ularning ob'ektivligi harakat shartlari bilan belgilanadi: qadriyatlar, jamiyatdagi standartlar, ular professionallik va professional odamlar bilan bog'liq.

Uchinchidan, barqarorlik xususiyati bilan tavsiflangan qonunlar takrorlanuvchanlik bilan tavsiflanadi. Barqarorlik va takrorlanuvchanlik, masalan, professionallikni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan akmeologik usullar va texnologiyalarning xilma-xilligini tavsiflaydi.

To'rtinchidan, akmeologik qonuniyatlar psixologik qonuniyatlarga o'xshash (B.F.Lomov tasnifiga ko'ra) va ularning inson psixikasining rivojlanish jarayonlariga aloqadorligi bilan belgilanadi.

Beshinchidan, akmeologik qonunlar "nashrlar-qonunlar" tasnifiga kiradi.

Oltinchidan, psixologik qonunlar bilan solishtirganda, akmeologik qonunlar o'zgaruvchan. Masalan, harakatning professionalligi yuqori ko'rsatkichlarning barqarorligi bilan, shaxsning professionalligi esa "qat'iy" standartlar va shaxsiy xatti-harakatlar normalari bilan ajralib turadi, bu esa, albatta, bu qonuniyatlarning o'zgaruvchanligini kamaytiradi. Bundan tashqari, standartlashtirilgan akmeologik texnologiyalardan foydalanish shaxsiy rivojlanish jarayonini belgilaydi. Tadqiqot mavzusi bo'yicha tahlil qilingan nazariy va uslubiy adabiyotlardagi asosiy fikrlarni umumlashtirish oliy o'quv yurtining bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining akmeologik kompetentsiyasini takomillashtirish konsepsiyasini ishlab chiqish uchun asos bo'ldi.

Kasbiy ta'lim jarayonida kelajakdagi o'qituvchining samarali akmeologik tayyorgarligi ma'lum shartlarga bog'liq. Ulardan birinchisi, pedagogik ta’lim muassasalari o‘quvchilarida “har kimning o‘zi” falsafasi asosida ijodiy faoliyatga, o‘zlashtirish darajasida ishlashga tayyorligini shakllantirish, deb hisoblaymiz. Chunki shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirishi o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini tarbiyalash, “o‘z-o’zini takomillashtirish”, o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘z-o‘zini tartibga solish, baholash va boshqarish jarayonlarida amalga oshadi. Olim S.M. Jaqipovning “O‘z-o‘zini tan olish, o‘z-o‘zini anglash, ijtimoiy talablarni mulohaza yuritish va eslab qolish orqali o‘z-o‘zini rivojlantirish shaxsning o‘zini o‘zi namoyon etishining asosidir” degan fikri fikrimizni asoslaydi [4].

Bakalavr darajasi-kelajakdagi maktab o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan psixologik va pedagogik savodxonlikni va umumiy gumanitar sohani rivojlantirish bilan bog'liq ilmiy va fundamental fan kompetentsiyalarini bajarish uchun ilmiy va pedagogik kadrlar muammosini hal qiladi. Unda talabalarni o'quv, ilmiy va kasbiy faoliyatga jalb qilish, kelajakdagi kasbning nozik tomonlarini o'zlashtirishga qaratilgan boshqa tadbirlarda ishtirok etish ularning kasbiy ahamiyatli fazilatlari va ongini rivojlantirishni, turli vakolatlarni shakllantirishni ta'minlaydi.

Akmeologik kontseptsiyani ishlab chiqish va uni zamonaviy oliy ta'lim tizimiga tatbiq etish bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy va ilmiy ijodkorligini rivojlantirishga yordam beradigan, ularning asosida akmeologik kompetentsiyani shakllantirish bilan ilmiy va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun shaxsiy resurslaridan foydalanishga imkon beradigan muhim omil hisoblanadi. Universitetda mutaxassislarni tayyorlashning akmeologik kontseptsiyasi kelajakdagi universitet o'qituvchisini kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun sub'ektiv (men qila olaman) va ob'ektiv (qila olaman) tayyorlashni ta'minlaydigan printsiplar va qonuniyatlarni ochib beradigan uslubiy, nazariy va uslubiy xarakterdagi asosiy qoidalarning tavsifini o'z ichiga oladi.

Shu munosabat bilan universitetlarda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashning akmeologik kontseptsiyasini ishlab chiqishdan maqsad insonning asosiy mulki va uning kasbiy mahoratining eng muhim ko'rsatkichi sifatida akmeologik kompetentsiyasini shakllantirishga qaratilgan akmeologik va pedagogik ta'sir usullari va shartlarini aniqlashdan iborat.

Biz ko’rib chiqayotgan bo’lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatida cho’qqiga chiqish muammosi insonning individual fazilatlari bilan bog’liq holda ko’rib chiqiladi. Shu bilan birga, inson falsafasining asoschisi Suqrotning fikricha, ma’lum bir olijanob fazilat haqida bilimga ega bo’lgan kishi o’sha fazilatga erisha oladi.Izohlar, Arastuning fikricha, lazzatlanish – borliqning yetukligi va go’zalligidir, inson uchun esa bu etuklik uning shaxs sifatidagi harakatlari va faoliyatining etukligidir.

Shuning uchun oliy o'quv yurtlarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashning akmeologik kontseptsiyasini yaratishdan maqsad insonning asosiy sifati va uning kasbiy mahoratining muhim ko'rsatkichi sifatida akmeologik kompetentsiyani shakllantirishga qaratilgan akmeologik-pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari va shartlarini belgilashdan iborat. .

Mas'uliyat - bu shaxsning ma'lum bir vazifani, o'ziga yuklangan vazifani bajarishi va amalga oshirishidan ko'rinadigan axloqiy sifat; shaxsning ijtimoiy, axloqiy va huquqiy normalar va qoidalarga muvofiq o'z faoliyatini nazorat qilish qobiliyati, jamiyatda yoki jamoada qabul qilingan burch hissi. O'sib borayotgan shaxsda mas'uliyatni shakllantirish uchun ham o'qituvchi mas'ul bo'lishi kerak. Har bir inson o‘z irodasi, kuchi va matonati bilan mas’uliyatni turlicha his qiladi. O‘z burchiga mas’uliyat bilan yondashgan inson yaqinlari, do‘stlari, hamkasblari, butun jamiyat tomonidan yuksak qadrlanadi, murakkab va mas’uliyatli vazifalarni ado etishda unga ishonch bildiriladi. Insonning maqsadlariga erishish, biznesdagi muvaffaqiyat ko'pincha bevosita uning mas'uliyat hissi bilan bog'liq. Ilmiy-tadqiqot ishlarimiz doirasida bo‘lajak ilmiy-pedagogik mutaxassislar zimmasiga yuklatilgan mas’uliyatni ado etishi jamiyat oldidagi fuqarolik burchi bilan birga, ularning shaxsiy obro‘-e’tiborini shakllantiradi, ishbilarmonlik mahoratini mustahkamlaydi. Aynan shu omillar ularning keskin vaziyatga ko'tarilishining asosidir.

Yuqoridagilarga qo’shimcha ravishda, biz akmeologik texnologiyalarga suyanamiz: ijodkorlikni rivojlantirishga e’tibor berish, murakkablik, ishlaydigan tizimning yuqori yutuqlarga erishish uchun harakatlanishiga imkon beruvchi omillarga tizimli ta’sir qilishni ta’minlash, shaxsning

o’zini o’zi rivojlantirish va kasbiy faoliyat jarayonlarini optimallashtirish, tevarak-atrofdagi olam bilan va o’z-o’zidan maqsadli munosabat o’rnatish kabi belgilar mavjudligini ta’kidlaymiz.

Xulosa qilib aytganda, kelajakdagi mutaxassislarni tayyorlashning akmeologik asoslari bu jarayonni akmeologik usullar nuqtai nazaridan ko’rib chiqishni o’z ichiga oladi. Akmeologiya uslubiy jihatdan fundamental va amaliy xarakterga ega bo‘lgan murakkab fan sifatida ta’riflanadi. Uning fundamentalligi voqelikning boshqa fanlarda hisobga olinmagan qonuniyatlarini tan olish orqali oydinlashadi. Akmeologiyaning amaliy tabiati amaliyotga yo’naltirilgan akmeologik texnologiyalarda namoyon bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. T.: 2020 yil, 23 sentyabr, O‘RQ-637.
2. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategiyasi.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 27.02.2020 yildagi PQ-4623-son
4. Джакупов С.М. От смысловой теории мышления к концепции совместно-диалогической познавательной деятельности / Вопросы психологии, № 2 -2010. С. 46-55.
5. Бекмуродов М., Мавлонов Ў. Акмеология фани ва комил инсон тарбияси // Жамият ва бошқарув. – 2006. – №1.
6. Бодалев А.А. Акмеология и современные проблемы воспитания. // Акмеология. 2005. №1.

JASLARDIŃ BILIMLENDIRIW TARAWINDA AKMEOLOGIALIQ RAWAJLANIWI

Utebaev Nawrizbek Marat ulı
Innovatsion texnologiyalar universiteti assistent o‘qituvchisi

Házirgi globallasıw sharayatında jaslardıń ruwxıy álemin joqarı dárejede qáliplestirmesten, olardı social-etikalıq processlerin dóretiwshi subyektge aylantırmastán tasawur etip bolmaydı.Birinshi prezidentimiz I. A. Karimov sózi menen aytqanda:«Rawajlanıw táǵdırın ruwxıy tárepten jetik insanlar hal etedi».[2.34b] Hár bir jumıstıń natiyjeliligin hám optimal nátiyjelerin támiyinlew ushın kúshli, ótkir bilimge, joqarı qábiletke, uyqaslasıwǵa, shólkemlestirilgen mádeniyatqa, xulqqa, motivatsiyaǵa hám bilim alıw ushın beyimlikke iye kadrlar oǵada zárúr ekenligin turmıs talap etpekte. Jurt gúlleniwi,millet rawajlanıwı, turaqlılıǵın akme (*Akme — grekshe «rawajlanıw», «shıń» óz kásibiniń ustası mánislerin ańlatadı*)[6.13b] insanlarsiz kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Turmısımızdıń barlıq tarawları sıyaqlı tálim sistemasın da modernizasiyalaw búgingi kúnniń eń aktual máselelerinen biri bolıp qalıp atır.Bilimlendiriw tarawınıń rawajlanıwında da akme qabiletli kadrlar judá zárur,sol sebepli akmeologiyalıq kompetentlikke iye yaǵnıy óz kásibin tereń biletuǵın kadrlardı jetilip shıǵıwlarına kóplegen sharayatlar hámde waziypalar ámelge asırılıp atır:

2017-2021 jıllarda Ózbekistan Respublikasın jánede rawajlandırıw boyınsha háreketler strategiyasında “Joqarı bilimli hám intellektuallıq rawajlanǵan áwladtı tárbiyalaw, joqarı tálim mákemelerinde kompetentli ilimiy pedagogikalıq kadrlar rezervini jaratıw" wazıypası belgilendi.Birinshi prezidentimiz Islom Abduǵanievich Karimovtıń bul jóninde, «Biz xalıqimizning dunyoda hech kimdan kam boimasligi, farzandlarimizning bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bolib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz, bu borada ma’naviy tarbiya masalasi, hech shubhasiz beqiyos ahamiyat kasb etadi. Agar biz bu masalada hushyorlik va sezgirligimizni, qafiyat va mas’uliyatimizni yo‘qotsak, bu o‘ta muhim ishni o‘z holiga, o‘zibo‘larchilikka tashlab qo‘yadigan bolsak, muqaddas qadriyatlarimizga yo‘g‘rilgan va ulardan oziqlangan ma’naviyatimizdan, tarixiy xotiramizdan ayrilib, oxir-oqibatda o‘zimiz intilgan umumbashariy taraqqiyot yoiidan chetga chiqib qolishimiz mumkin» [3.4b] degen pikirlerin atap ótken.

Zamanagóy tálim-tarbiyanıń sapalı rawajlanıwı kóp jaǵdayda pedagog oqıtıwshılarǵa,tárbiyashılarǵa baylanıslı ekeni málim.Ustazlarımızdıń bilim dárejesin anıqlaw búgingi kunde hár túrli attestatsiyalar arqalı uyrenilip atır. Attestatsiyadan gózlengen tiykarǵı maqset — oqıtıwshı hám tárbiyashılardı óz kásipiniń joqarı bilgiri, jetik potencial iyesi etip qayta tayarlawdan ibarat esaplanadi. Bul bolsa akmeologik bilimler, yaǵnıy joqarı tárepke umtılıwdıń ámeliyatqa engiziliwi bolıp tabıladı. [6.57b]

Bunnan tısqarı ósip kiyatırǵan jaslardı bilimli,proffesional jetik kadrlar dárejesinde tayarlawda birinshi jurtbasımız sonday pikirlerdi aytıp ótken: «Bugun hech kimga sir emaski, biz yashayotgan XXI asr — intellektual boylik hukmronlik qiladigan asr. Kimki bu haqiqatni o‘z vaqtida anglab olmasa, intellektual bilim, intellektual boylikka intilish har qaysi millat va davlat uchun kundalik hayot mazmuniga aylanmasa — bunday davlat jahon taraqqiyoti yo‘lidan chetda qohb ketishi muqarrar. Inson zoti boshqa mavjudotlardan nimasi bilan farq qiladi, albatta yuksak ma’naviyati va intellektual salohiyati bilan. Shuning uchun insonlar sonining o‘sishi bilan emas, balki ularning intellektual salohiyati va ma’naviyati yuksalishi bilan olchanishi lozim. Ya’ni, insonlarning sifatining o‘sishini olchash lozim.Faqat o‘z kuchimiz, o‘z salohiyatimizga tayanib ish ko‘rishimiz kerak,o‘zimiz harakat qilmasak, chetdan kelib birov bizga yordam bermaydi. [4.13-b]

Rawajlanǵan mámleketler tiykarǵı jetilisiw mexanizmi báseke bolıp,ol insandı jetiklikke,kámillike,barkamallıqqa jeteleydi.Demek,báseke sharayatında úzliksiz ósip baratırǵan xalıqtı baǵıw tek ǵana bilimge tiykarlanǵan ekanomiknı rawajlantırıw arqalı ámelge asırıw múmkin.Bilimge tiykarlanǵan ekanomikanı piramida kórinisinda kórsetse boladı.Onıń negizinde Birlesken milletler shólkemi (BMT) pán hám tálim kiretuǵının atap kórsetken.Bulardı ámelge asırıwda ata-analar jámiyetke saw hám qabiletli shágirt oqıwshılardı jaratıp berse olarǵa alım hám proffessor oqıtıwshılardan tálim alıw imkanıyatlarına erisedi.

Abu Nasr Forobiydiń insan kámalı, baxti, tálim hám tárbiyası, etikası haqqındaǵı pikirlerinde aytılıwınsha,shańaraq aǵzalarınıń bir-birlerine shın júrekten munasábetleri, miyir-aqıbetleri sol shańaraqtaǵı adamlardıń baxtın quraydı. Bunnan tısqarı, hár bir ata-ana óz perzentleri ushın birinshi ustaz,jol kórsetiwshi ekenligi, atap aytqanda olar balada tálim-tárbiyaǵa kerekli tayarlıq jaǵdayın qáliplestiriw tásirine iye ekenligin aytadı. Forobiydiń pikrine qaraǵanda, «Hár bir insan tábiyaatan sonday dúzilgen,ol jasaw hám joharı dárejedegi jetiklikke jetiw ushın kóp zatlarǵa mútáj boladı, ol bir ózi bunday zatlardı qolǵa kirite almaydı,olarǵa jetiw ushın insanlar jámáátine mútajlik payda boladı. Bunday jámáát aǵzalarınıń iskerligi bir pútkil halda olardıń hár birine jasaw hám jetiklikke erisiw ushın zarúr bolǵan zatlardı jetkezip beredi.Sol sebepli de insan kóbeydi hám jerdiń xalıq jasaytuǵın bólegine ornalastı, nátiyjede insan jámááti payda boldı.[5.83-84b]

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1."O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha harakatlar Strategiyasi to’g’risida" 2017 yil 7 fevrvldagi PF-4947-sonli farmoni.
2. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T.3.— T.: «0‘zbekiston», 1996
3.Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — T.: «Ma’naviyat», 2008
4. Karimov J.A. 0 ‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. - T.: 0 ‘zbekiston, 2011.
5.Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — T., 1993
6. TILLAYEVA G.H. AKMEOLOGIYA ASOSLARI.-T.: «TAFAKKUR BO‘STONI» 2014

BOSHLANG‘ICH SINF OQUVCHILARINING NUTQIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI, MAZMUNI VA SHAKLLARI

Utegenova Dilnoza Ayg‘ali qizi,
NDPI 2-bosqich doktoranti Nukus davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o’quvchilarining nutqiy savodxonligini va tafakkurini rivojlantirish muammolariga bag‘ishlangan. Unda umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida tarbiya jarayonida nutqiy savodxonlikni rivojlantirish o‘quvchi hayotidagi

o‘rni va o’quvchilarning tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishning ahamiyati, shuningdek, boshlangich sinf o’quvchilarining nutqini nazorat qilish orqali uni rivojlantirishga e’tibor berilgan.

Tayanch so’zlar: Nutq, maktab, nutqiy savodxonlik, boshlang‘ich sinf o’quvchilari, nutqiy savodxonlikni rivojlantirish metodikasi.

Аннотация. Статья посвящена проблемам развития речевой культуры и развития мышления младших школьников. В ней уделено внимание роли формирования речевой культуры в жизни учащегося в процессе воспитания в начальных классах общеобразовательных школ и значимости развития мышления и мировоззрения учащихся, а также ее развитию через контроль над речью младших школьников.

Ключевые слова: речь, школа, культура речи, младшие школьники, методика воспитания культуры речи.

Annotation. The article is devoted to the problems of developing speech literacy and thinking of Primary School students. It focuses on the role of the student in the development of speech literacy in the process of upbringing in the elementary grades of secondary schools and the importance of developing the thinking and worldview of students, as well as its development by controlling the speech of Primary School students.

Key words: speech, school, speech literacy, elementary school students, methodology for the development of speech literacy.

Nutq savodxonligi o‘qish va savodga tayyorlash, nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash, lug‘atini boyitish, mustahkamlash va faollashtirish, nutqning grammatik to‘g‘riligini takomillashtirish, og‘zaki nutqni shakllantirish, ravon nutqni rivojlantirish kabi vazifalarni amalga oshiradi.

Og‘ zaki nutqini o‘stirish bo‘yicha o‘tkaziladigan mashg‘ ulotlarda asosan, bolalarning grammatik tomondan to‘g‘ ri shakllantirishga: nutqning morfologik va sintaksis tomonlarini shakllantirishni davom ettirish: sodda va qo‘shma gaplar tuzish, bunda barcha so‘z turkumlaridan foydalanishga o‘rgatish, bolalarni gapirganda sonni otga, sifatni otga, sifatni fe’lga to‘g‘ri ishlatish malakalarini takomillashtirish, tovush va so‘zlarni to‘g‘ ri talaffuz etishga, ravon gapirishga, mustaqil hikoya qilishga e’tibor beriladi. Og‘zaki nutqini o‘stirishda mustaqil hikoya qilishga o‘rgatish katta o‘rin egallaydi: bolalalarni o‘z hayotlarida uchragan voqealar, suratlarga qarab, o‘qituvchining taklif qilgan mazmuni asosida hikoyalar to‘qishga o‘rgatiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining hikoyalari mazmunan bog‘langan, ma’lum izchillikda grammatik tomondan to‘g‘ri tuzilgan bo‘lishi kerak.

Yangi Davlat talabi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning nutqini grammatik tomondan to‘g‘ri o‘stirish, ona tilini har tomonlama o‘zlashtirishlarining aniq vazifalarini belgilab beradi. Har bir tilning asosini tovush sistemasi, lug‘at boyligi va grammatik qurilishi tashkil etadi.

Yangi Davlat talabi nutq o‘stirish bo‘yicha boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni ona tiliga o‘rgatish va ularni atrofdagilar bilan aloqa qilish vositasi sifatida har bir bolaning nutqini o‘stirib borishni ko‘zda tutadi. Nutq savodxonligini rivojlantirish masalasi o‘quvchilarning fikrini o‘stirish, bilim doirasini kengaytirish, atrof hayotni bilishga intilish qobiliyatlarini o‘stirish bilan bog‘liq. Shuning uchun ham dasturda bolalarni atrof olam badiiy adabiyot, nutq o‘stirish qismlari birga qo‘shib berilgan.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq savodxonligini rivojlantirish ikki xususiyatga ega:

Birinchi xususiyati bu o‘quvchilarda og‘zaki nutqni o‘stirishga asoslangan. Boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifalaridan biri bo‘lgan o‘quvchilarni o‘z ona tilida aniq va to‘g‘ri gapirishga o‘rgatish masalasini hal qilishni ko‘zda tutadi. Chunki ular bir-birlari va kattalar bilan har xil faoliyatda (o‘quv, o‘yin, mehnat va maishiy) munosabatda bo‘lganlarida, tildan erkin va to‘g‘ri foydalanishlari lozim.

Ikkinchi xususiyati: boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq savodxonligini rivojlantirishda atrof muhitdagi kishilar, mehnat va tabiat bilan tanishtirish, narsalarni bilish imkoniyatini kengaytirish jarayonlari bilan qo‘shib olib borish o‘qituvchining pedagogik mahoratiga bog‘liq. Ushbu jarayonda o‘quvchining bilim doirasini kengaytirmasdan turib unga ona tilini o‘rgatib bo‘lmaydi, shuningdek, kuzatayotgan narsa va hodisalarning nomini so‘z bilan ifoda etib borilmasa,

uni atrof hayot bilan ham tanishtirib bo‘lmaydi. O‘qituvchi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida atrof muhit bilan tanishtirib, ularning lug‘at boyliklarini kengaytirib boradi, so‘zlarning ma’nosini, mohiyatini tushunishlariga yordam beradi. O‘qituvchi o‘quvchilarning tovush madaniyatini takomillashtirishga alohida e’tibor beradi. Ona tilidagi tovushlarni, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz etishlarini shakllantiradi, ularning eshitish qobiliyatlarini ham o‘stiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida grammatik tomondan to‘g‘ri nutq madaniyatini rivojlantirishda maktabda muvaffaqiyatli o‘qish, o‘quv faoliyati malakalarini egallash uchun qulay sharoit yaratib berish, so‘zlashuv (dialogik) nutqiga va hikoya qilib berishga o‘rgatish, tovush madaniyatini tarbiyalash kabilar ular nutqini grammatik tomondan to‘g‘ri shakllantirishda, atrof muhit bilan tanishtirishda, lug‘at boyligini kengaytirishda, badiiy adabiyot bilan tanishtirishda muhim o‘rin tutadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida so‘zlashuv (dialogik) nutqiga o‘rgatishda og‘zaki nutq uning shakllaridan biri hisoblanadi. Nutqning bu shakli tushunarsiz, mantiqan bog‘lanmagan bo‘lsa, aloqa quroli bo‘la olmaydi. Shu jihatdan ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida so‘zlashuv nutqini egallash, sinfdoshlari fikrini kuzatish, o‘zashtirish, yutuqqa erishish uchun turli-tuman yo‘llardan foydalanish, kattalar bilan so‘zlashish, o‘qituvchining bergan savoliga to‘g‘ri va to‘liq javob berish, atrofdagilarga savol bilan murojaat qilish, o‘zini to‘g‘ri tuta olish va shu kabilarga o‘rgatish jarayonlarini takomillashtirish usullarini yaxshi bilish o‘qituvchining asosiy faoliyatida muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi o‘quvchilarning gramatika o‘rganishga alohida e’tibor berishlari, ularni qisqa va to‘liq savol mazmunidan chetga chiqmay javob berishga, berilgan savollarni suhbatdoshidan so‘rab bilib olish kabi ishlarni amalga oshirishlari muhim hisoblanadi. Nutq savodxonligini rivojlantirishda o‘quvchilarni hikoya qilishga o‘rgatish ularning monologik nutqini o‘stirish, mustaqil hikoya qilishga o‘rgatiladi. Shuning uchun 6-7 ëshli bolalarda hikoya qilib berish malakalarini rivojlantirish uchun mashg‘ulotlar o‘tkazish, yangi O‘zbekiston taraqqiyotiga oid suratlarga qarab hikoya to‘qish, mashg‘ulotda o‘qilgan kichik hikoya va ertaklarni qaytadan mustaqil hikoya qilishga o‘rgatish, ularni o‘zgalarning hikoyasini eshitishga, matnga to‘g‘ri kelmagan narsalarni payqashga o‘rganadilar. O‘quvchilarning hikoyalari izchil, mantiqan bog‘langan bo‘lishi kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirishda mustaqil hikoya qilish katta o‘rinni egallaydi. Ularni o‘z hayotlarida uchragan voqealar, suratlarga qarab o‘tkazilgan didaktik o‘yinlar asosida, o‘qituvchining taklif qilgan mazmuni asosida hikoyalar to‘qishga o‘rgatiladi. Ushbu jarayonda 6-7 ëshli bolalarning to‘qigan hikoyalari mazmun jihatdan ma’lum izchillikda, grammatik tomondan to‘rg‘i tuzilgan bo‘lishi kerak. 6-7 ëshli bolalar nutqida tovush madaniyatini tarbiyalash o‘z ichiga nutqning talaffuz tomonini to‘lig‘icha oladi. Bunda ona tilidagi hamma tovushlarni, so‘zlarni aniq va tushunarli talaffuz etish (yaxshi diksiya), nutqdagi tovushlarning intonatsiyasi, tempi, ovoz kuchn, imo-ishora, nutq orqali aloqa qilishning elementar madaniyati — nutq toni, turish holati va boshqalarga e’tibor beriladi. Tovush madaniyatining asosi — nutq tovushlarini eshitish va nutq paytida nafas olish holati ohangdor nutqning kelib chiqishidagi asosiy sabab va sharoitlar hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning nutqi noto‘g‘ri shakllangan bo‘ladi. Bola bir qancha tovush va so‘zlarni talaffuz eta olmaydi yoki buzib talaffuz etadi, so‘z bo‘g‘ inlarining o‘rnini o‘zgartiradi yoki tushirib qoldiradi. Ushbu jarayonlarni ta’lim-tarbiya faoliyatida tashkil etish va unda berilgan savollarga o‘quvchilarning javoblari ularning og‘zaki va yozma nutqini takomillashtirishda muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boqieva H. “Boshlang‘ich sinflarda so‘z ustida ishlash metodikasi”. Monografiya. – Toshkent, Istiqlol, 2013 – 136 b.
2. Safarova R. Boshlang‘ich ta’lim jarayoniga tatbiq etiladigan yangi yondashuvlar/ Boshlangich ta’limni modernizasiyalash orqali o‘quv-tarbiya jarayoni sifati va samadorligini oshirish – Toshkent: Reliable print, 2016, - B, 95.
3. S.Matchonov va boshqalar “Boshlang‘ich sinflarda ona tili o’qitish metodikasi. – Toshkent: Ishonchli hamkor. 2021 – 663 b,

4. Masharipova U.A. “Inovasion ta'lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish metodikasi: Ped. fan. bo‘y. fal. dokt (PhD) diss. – Toshkent: 2018 -141 b.
5. Nishanbaeva A.K. “O‘zbek tili darslarida matn vositasida o‘quvchilar nutqini o‘stirishning metodik asoslari (ta’lim qozoq tilida olib boriladigan maktablar misolida): Ped fan, nomz, - diss - Toshkent: TDPU, 2008 – 160b.

BOSHLANG‘ISH SINIFLARDA MATEMATIKANI O‘QITISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA METODIKASI

Uteuliev .Sh.,
Nukus davlat texnika universiteti,assistant uteulievsh@bk.ru

Anotatsiya: Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi o‘quvchilarning bilim va tafakkurini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta’lim tendensiyalari, jumladan, interaktiv metodlar va texnologiyalardan foydalanish matematika darslarini samaraliroq qiladi. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishning asosiy vazifalari va zamonaviy metodik yondashuvlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Matematika o‘qitish, boshlang‘ich sinflar, zamonaviy metodika, interaktiv ta’lim, ta’lim texnologiyalari.

Аннотация: Методика преподавания математики в начальных классах играет важную роль в формировании знаний и мышления учащихся. Современные тенденции в образовании, включая использование интерактивных методов и технологий, делают уроки математики более эффективными. В данной статье рассматриваются основные задачи преподавания математики в начальных классах и современные методические подходы.

Ключевые слова: преподавание математики, начальные классы, современная методика, интерактивное обучение, образовательные технологии.

Abstract: The methodology of teaching mathematics in primary grades plays an important role in shaping students’ knowledge and thinking. Modern educational trends, including the use of interactive methods and technologies, make math lessons more effective. This article examines the main objectives of teaching mathematics in primary school and modern methodological approaches.

Keywords: mathematics teaching, primary grades, modern methodology, interactive learning, educational technologies.

Matematika bolalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda va kundalik hayotdagi oddiy masalalarni hal etishda muhim fan hisoblanadi. Ayniqsa boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun asos bo‘ladi. Bugungi kunda ta’lim jarayoni yangi texnologiyalar va interaktiv metodlar yordamida yanada qiziqarli va samarali bo‘lishi kerak. Shuning uchun boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasini rivojlantirish zamon talablariga javob berish uchun dolzarb vazifa hisoblanadi. Zamonaviy matematika o‘qitish metodikasida interaktiv ta’lim usullari muhim o‘rin tutadi. Masalan, raqamli qurilmalar, elektron doskalar, ta’lim dasturlari yordamida o‘quvchilar mavzuni amaliy tarzda o‘rganadilar. Bu metodlar o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va ularning qiziqishini oshiradi.[1]

Shuningdek, individual yondashuv asosida o‘quvchilarning qobiliyatlari, o‘rganish uslubi va ehtiyojlariga moslashtirilgan o‘quv dasturlari ishlab chiqilmoqda. Bu yondashuv har bir bola o‘zining o‘ziga xos xususiyatlari va imkoniyatlariga muvofiq bilim olishiga yordam beradi. Natijada, o‘quvchilar o‘rganish jarayonida motivatsiyani oshiradi, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Individual yondashuv ta’lim sifatini oshirishga, har bir o‘quvchining imkoniyatlarini to‘la ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi hamda boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishni samarali va qiziqarli qiladi.

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi esa matematika darslarini boshqa fanlar bilan bog‘lab, multidisipliner ta’limni rag‘batlantiradi. Bu o‘quvchilarda keng ko‘lamdagi bilimlarni birlashtirish va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. [2]

Shuningdek, mustaqil ishlar va nazorat usullarining zamonaviy turlari o‘quv jarayonini yanada samarali va tizimli tashkil etishga imkon beradi. O‘qituvchilar bu usullar orqali o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini muntazam ravishda baholab, har bir o‘quvchining o‘zlashtirish darajasini aniqlay oladi. Nazorat jarayoni nafaqat bilimlarni tekshirish, balki o‘quvchilarning zaif tomonlarini aniqlash va ularga qo‘shimcha yordam ko‘rsatishga xizmat qiladi. Shu tarzda, ta’lim sifatini doimiy ravishda oshirish va o‘quvchilarning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini rag‘batlantirish mumkin bo‘ladi. Zamonaviy nazorat usullari, jumladan interaktiv testlar, individual va guruhli mustaqil ishlar, o‘quvchilarning faolligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishda zamonaviy tendensiyalar — interaktiv metodlar, individual yondashuv va STEAM ta’limi — ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu usullar o‘quvchilarning qiziqishini kuchaytirib, ularning bilimlarini amaliyotga tatbiq etishga imkon beradi.

Zamonaviy texnologiyalar va ilg‘or pedagogik metodikalar ta’lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va mazmunli qiladi. Ular o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni yechish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, bugungi kunda o‘qituvchidan nafaqat bilim berish, balki doimiy izlanish, yangilikka intilish va ta’lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlarni tatbiq etish talab etiladi. O‘quv jarayonini muntazam takomillashtirib borish esa ta’lim sifatining oshishiga, shuningdek, o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratadi. [3]

Ta’limga innovatsion texnologiyalarni joriy etish – bu darslarni jonlantirish, o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularning darsga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishning eng samarali vositalaridan biridir. Masofaviy ta’lim, interaktiv platformalar, multimedia vositalari va raqamli resurslardan foydalanish orqali o‘quvchilarni faqat bilim bilan qurollantirish emas, balki ularda mustaqil izlanish, jamoada ishlash va zamonaviy axborot bilan samarali ishlash kabi ko‘nikmalarni ham shakllantirish mumkin. [4]

Shuningdek, zamonaviy yondashuvlar o‘qituvchining rolini ham o‘zgartirmoqda. Endilikda o‘qituvchi faqat bilim manbai emas, balki yo‘l ko‘rsatuvchi, o‘quvchini rag‘batlantiruvchi va uning qobiliyatlarini ro‘yobga chiqaruvchi murabbiy sifatida faoliyat yuritadi. Shu ma’noda, pedagog har bir o‘quvchining individual qobiliyati va ehtiyojini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishi muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.E. Jumayev, Z.G‘. Tadjiyeva Boshlang‘ish siniflarda matematikani o‘qitish metodikasi TOSHKENT- 2005. – 264 c.

2. Игнатенко В.В., Турлай И.В., Федоренчик А.С. Моделирование и оптимизация процессов лесозаготовок: Учеб. пособие. – Минск: 2004.–178с.

3. Saparova A.A.qizi. The use of modern information technologies in the process of studying the theory of limits. Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249-7137 Vol. 12, Issue 05, May 2022 SJIF 2022 = 8.252. A peer reviewed journal. Pages 415-419. https://saarj.com

4. Saparova A.A.qi'zi'. (2023). The basics of organizing education aimed at increasing the various competencies of students of technical higher education institutions. International scientific conference "Innovative trends in science, practice and education", 2(4), 88–92. Retrieved from https://academicsresearch.ru/index.php/iscitspe/article/view/1511

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI MEHNATSEVARLIKKA O‘RGATISHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Xudaybergenova Adolat Usmanovna
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda yosh avlod tarbiyasi borasida ,uni mehnatsevarlikka o‘rgatish zarurligi to‘g‘risida yoritib berilgan.Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarni mehnatsevarlikka o‘rgatish va tarbiyada natijali faoliyat olib borish masalalari

Аннотация: В данной статье освещается сегодняшняя необходимость воспитания молодого поколения и обучения его трудолюбию. Вопросы обучения учащихся трудолюбию в образовательном процессе и осуществления эффективной деятельности в воспитании.

Abstract: This article highlights the current need to educate the younger generation and teach them diligence.Issues of teaching students diligence in the educational process and conducting effective activities in upbringing.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf,tarbiya,mehnatsevarlik , o‘quv mehnati, texnik mehnat, ijtimoiy-unumli mehnat.

Ключевые слова: начальная школа, воспитание, трудолюбие, учебный труд, технический труд, общественно-производительный труд.

Keywords: primary school, upbringing, diligence, educational work, technical work, socially productive work.

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifasi — jamiyat ehtiyojlariga mos, har tomonlama barkamol, ijtimoiy jihatdan faol, mehnatsevar va vatanparvar avlodni tarbiyalashdan iborat. Xususan, boshlang‘ich ta’lim bosqichi nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning shaxsiy sifatlarini shakllantirishda muhim bosqich hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, o‘quvchilarda mehnatsevarlik fazilatini shakllantirish zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida tizimli tarzda yo‘lga qo‘yilishi lozim.

Mehnatsevarlik — bu shaxsning o‘z mehnatini qadrlashi, uni ongli ravishda ijodiy va mas’uliyat bilan amalga oshirishga intilishidir. Ushbu sifat insonning ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyati, mustaqilligi va jamoaga foydali bo‘lishi bilan bevosita bog‘liqdir [2,45]. Ayniqsa, bu fazilatni bolalik davridan boshlab shakllantirish kelajak avlodning sog‘lom ijtimoiy pozitsiyasini belgilab beradi. Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mehnatsevarlikka o‘rgatishning samarali pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb ilmiy-pedagogik masala sanaladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni,davlat dasturlari, shuningdek, Prezidentning maktab ta’limini tubdan isloh qilishga qaratilgan qaror va farmonlari boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarda mehnatsevarlik, tashabbuskorlik va mas’uliyatlilik kabi sifatlarni shakllantirishni ta’minlashni asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida belgilagan.Biroq amaliyotda ko‘plab boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mehnatga bo‘lgan munosabatida sustkashlik, intizomsizlik, faoliyatsizlik va maqsadsizlik kabi holatlar kuzatilmoqda. Bu esa o‘qituvchidan nafaqat an’anaviy metodlarni, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta o‘zlashtirish va ulardan samarali foydalanishni talab qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlari va mehnatsevarlik tarbiyasi.

Boshlang‘ich sinf davrida (7–10 yosh) bolalarning psixik va fiziologik rivojlanish jarayoni faol kechadi. Bu bosqichda bola faol ijtimoiylashadi, aqliy va hissiy ehtiyojlari ortadi, o‘ziga bo‘lgan baho shakllanadi. Shuning uchun bu davrda ularni mehnatsevarlikka o‘rgatish samaradorligi yuqori bo‘lib, o‘quvchilarda mehnatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish pedagogik nuqtai nazardan o‘z vaqtida qo‘llanilgan metodik yondashuvlarga bog‘liq.

Yosh bolalar uchun mehnatga oid faoliyatlar o‘yin orqali, ijodiy topshiriqlar va real hayotga yaqin mashg‘ulotlar orqali o‘zlashtirilganda samarali bo‘ladi. Masalan, sinf xonasini bezash, gul parvarish qilish, kichik tozalash ishlari, jamoaviy topshiriqlar, maktabdagi turli tadbirlarda ishtirok etish o‘quvchilarda nafaqat mehnatga mehr uyg‘otadi, balki jamoada ishlash, intizom va mas’uliyat kabi ko‘nikmalarni ham shakllantiradi.

Zamonaviy ta’limda pedagogik texnologiyalarning asosiy maqsadi — ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirish, o‘quvchini faollashtirish, ijodiy fikrlashga undash va mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatishdir. Mehnatsevarlikni shakllantirishda esa quyidagi texnologiyalar ayniqsa samaralidir:

Loyihaviy faoliyat texnologiyasi. Bu usul orqali o‘quvchilar real hayotga yaqin muammolarni mustaqil hal qilishni o‘rganadi. Masalan, “Tabiatni asraylik” loyihasi doirasida maktab bog‘chasini tozalash yoki daraxt ekish faoliyatini tashkil qilish mumkin. Bu orqali o‘quvchilar mehnatning ijtimoiy foydasini anglaydi.

Interfaol.O‘quvchilarni jamoaviy muhokama, fikr almashish, tanqidiy va ijodiy fikrlashga undaydi. Bu metodlar darsni jonlantiradi va mehnatga oid ijtimoiy tushunchalarni ongli ravishda shakllantirishga xizmat qiladi.

Didaktik o‘yinlar. Ayniqsa kichik yoshdagi bolalar uchun samarali bo‘lgan bu metod bolalarning qiziqishini oshirib, mehnatga oid ko‘nikmalarni ong ostida singdirishga yordam beradi. Masalan, “Qaysi ish foydali?”, “Kim tez va to‘g‘ri bajaradi?” kabi o‘yinlar orqali mehnatga qiziqish uyg‘otiladi.

Rollarni taqsimlab o‘qitish (dramatizatsiya). Turli kasb egalari obrazini yaratish orqali bolalarda turli sohalarga nisbatan qiziqish, mehnatga hurmat tuyg‘usi, hayoliy holatda tajriba orttirish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Refleksiya texnologiyasi. Har bir mashg‘ulotdan so‘ng “Bugun nimalarni o‘rgandik?”, “Qanday his qilding?”, “Eng foydali faoliyat nima bo‘ldi?” kabi savollar orqali o‘quvchining o‘z-o‘zini anglashiga imkon yaratiladi.

Demak, mehnatsevarlikni shakllantirish — faqatgina axloqiy nasihatlar bilan emas, balki bolalarning yosh xususiyatlariga mos, faol ishtirok etishiga asoslangan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida amalga oshirilgandagina ijobiy natija beradi. Ta’lim-tarbiyaviy ishlar integratsiyalashgan holda olib borilganda, o‘quvchilarda mehnatga ongli munosabat, faol hayotiy pozitsiya va mas’uliyatlilik shakllanadi.Darsdan tashqari faoliyatni kengaytirish: Maktab miqyosida kichik mehnat loyihalari, shanbaliklar, ijtimoiy foydali ishlar va turli musobaqalar orqali bolalarni amaliy faoliyatga jalb etish.

Yuqoridagi ilmiy-amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mehnatsevarlikka o‘rgatish ta’lim-tarbiya jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, bu boradagi faoliyatni samarali tashkil etish uchun zamonaviy yondashuvlar zarur. Mehnatsevarlik bolada erta yoshdan shakllantirilganda, u nafaqat ta’limdagi muvaffaqiyat, balki kelajakda kasbiy va ijtimoiy jihatdan yetuk shaxs bo‘lib voyaga yetishiga asos bo‘ladi [3,24].

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bu jarayonda o‘qituvchining asosiy vositasiga aylanmog‘i lozim. O‘quvchilarni mehnatga qiziqtirish, ularni faol ishtirokchi sifatida tarbiyalash, amaliy topshiriqlar orqali ularning fikr yuritish, mas’uliyat bilan ish tutish va jamoaviy hamkorlikka o‘rgatish orqali mehnatsevarlik fazilati muvaffaqiyatli shakllanadi.

Quyidagi amaliy tavsiyalar boshlang‘ich ta’lim tizimida mehnat tarbiyasining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi:

Amaliy tavsiyalar:

-pedagoglar uchun metodik qo‘llanmalar yaratish: Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun mehnatsevarlikni shakllantirishga oid dars ishlanmalari, o‘yin shaklidagi mashg‘ulotlar, loyiha asosidagi faoliyatlar, hamda kasbga yo‘naltirish elementlarini o‘z ichiga olgan metodik qo‘llanmalar ishlab chiqilishi zarur.

o‘quvchilar faoliyatini baholash mezonlarini ishlab chiqish: Mehnatsevarlik darajasini aniqlash va uni baholash uchun tizimli, psixologik-pedagogik mezonlar asosida kuzatuv varaqalari, refleksiya so‘rovnomalari va amaliy ko‘nikmalarni aniqlovchi testlar yaratish taklif etiladi.

-maktab muhitini mehnatga yo‘naltirish: Maktab ichki muhitida o‘quvchilarning o‘z mehnatini qadrlashiga xizmat qiladigan shiorlar, devoriy gazeta, rag‘bat kartochkalari, “Haftaning mehnatkash o‘quvchisi” kabi targ‘ibot vositalaridan foydalanish lozim.

-ota-onalar bilan uzviy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish: Oila-maktab hamkorligini yanada mustahkamlash, ota-onalarga tarbiyaviy seminarlar, o‘quv mashg‘ulotlari orqali mehnatsevarlikni oilada ham shakllantirishga oid bilimlar berish foydali bo‘ladi.

-tarbiya va ta’limni integratsiyalashgan holda olib borish: Har bir dars mazmuniga mehnatga oid elementlar singdirilishi, darsdan tashqari mashg‘ulotlar orqali o‘quvchining faolligini oshirish zarur.

Demak, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mehnatsevarlik fazilatini shakllantirish – bu faqat tarbiyaviy masala emas, balki pedagogik texnologiyalar asosida bosqichma-bosqich rejalashtirilgan o‘quv jarayonining ajralmas qismidir. O‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda zamonaviy ta’lim metodlari va texnologiyalarni qo‘llash orqali mehnatsevar, tashabbuskor va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash mumkin. Bu esa mamlakatimizda inson kapitalini rivojlantirish, barkamol avlodni voyaga yetkazish yo‘lida muhim qadamlardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”to‘g’risidagi PF-60-son farmoni
2. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov ” UMUMIY PEDAGOGIKA” Toshkent-2018
3. Mavrulov A.Ma’naviy barkamol inson tarbiyasi.Toshkent: ”O‘zbekiston”, 2008.-B.11-12.

BOSHLANG’ICH TA’LIMNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Xudoyberganova Kumushoy Ulug’bek qizi,
Ilmiy rahbar: Zuxra Umarova
Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim fakulteti 2- bosqich talabasi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
xudoyberganovakumush66@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang’ich ta’lim sohasidagi zamonaviy tendensiyalar yoritib berilgan. Boshlang’ich ta’limning jamiyat hayotidagi o’rni va ahamiyati, ta’lim sohasida kuzatilayotgan muammolar va ularning yechimlari haqida hamda rivojlanib borayotgan raqamli texnologiyalarning o’rni haqida yozilgan.

Kalit so’zlar: Raqamli texnologiyalar, zamonaviy tendensiyalar, intellekt, individual qobiliyat, “Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi” , xalqaro ta’lim dasturi, kreativlik, STEAM ta’limi.

Аннотация: В статье освещаются современные тенденции в начальном образовании. В статье рассматриваются роль и значение начального образования в обществе, проблемы, существующие в сфере образования, и пути их решения, а также роль развития цифровых технологий.

Ключевая слова: Цифровые технологии, современные тренды, интеллект, индивидуальные способности, “Новая стратегия развития Узбекистана”, международная образовательная программа, творчество, STEAM-образование.

Annotation: This article highlights modern trends in primary education. This article discusses the role and importance of primary education in society, the problems observed in the field of education and their solutions, and the role of developing digital technologies.

Keywords: Digital technologies, modern trends, intellect, individual ability,” Development Strategy of New Uzbekistan”, international education program, creativity, STEAM education.

Bugungi rivojlanib borayotgan za’monaviy davrda ta’lim tizimiga katta talablar qo’yilmoqda. Raqamli texnologiyalar jamiyat hayotida katta ahamiyatga ega bo‘lib boryapti. Shuningdek, boshlang’ich ta’lim tizimi jamiyat hayotida muhim o’ringa ega bo’lganidek, uni zamonaviy tendensiyalarga asoslanib o’rgatish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jahonning rivojlangan mamlakatlari safidan munosib o’rin egallash, ularning tajribalarini o’rganish va amaliyotga tatbiq etish, fan va ta’limda kuzatilayotgan ilg’or yutuqlar va tatqiqotlarni sinovdan o’tkazish davr talabidir.

Boshlang’ich ta’lim bu poydevordir, ko’p muddatga xizmat qiladigan uy qurish bilan bir sanaladi. Boshlang’ich ta’lim shaxsning intellektual va ma’naviy jihatdan kamol topishida muhim ahamiyatga ega. Shu sababdan boshlang’ich ta’limda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni joriy qilish ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir o’quvchining individual qobiliyatlarini hisobga olgan holda darslarni tashkil qilish bu zamonaviy ta’limning asosiy talabi hisoblanadi. “Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi” da boshlang’ich ta’limni sifatli rivojlantirish va uning samaradorligiga erishish vazifalari qo’yilgan [1]. Bunda boshlang’ich ta’limga xalqaro ta’lim dasturlarini joriy etish, professional boshlang’ich sinf o’quvchilarini ta’limning keyingi bosqichlariga yo’naltirish masalalariga asosiy e’tibor qaratilmoqda. Davr talabiga mos holda darslarni tashkil qilish, darslarga tayyor holatda kelish, darsga zamonaviy hamda kreativ yondashish bugungi kun pedagoglarining muhim vazifasi sanaladi. Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo’lishi, uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini, kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo’naltiradi. Pedagog o’z- o’zidan ijodkor bo’lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma’lum vaqt ichida izchil o’qib-o’rganish, o’z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta- sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Zamonaviy ta’lim pedagogning aynan kreativ bo’lishini taqazo etadi. Pedagog oliy o’quv yurtini tugatgan, zamonaviy metodlarni biladigan ammo kreativligi yo’q bo’lsa, u metodkardan samara ololmaydi, rivojlanmaydi. Zamon talabiga mos pedagog aynan boshlang’ich ta’lim o’qituvchisi har tomonlama professional bo’lishi maqsadga muvofiq bo’ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvaridagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo’ljallangan taraqqiyot strategiyasi tog’risida” farmonida “2026-yilga qadar o’quv dasturlari va darsliklarini ilg’or xorijiy tajriba asosida to’la qayta ko’rib chiqib, amalda joriy etish” masalasi belgilangan [2]. Bilamizki, xorij davlatlari raqamli texnologiyalarni ta’lim tizimida qo’llash bo’yicha yetakchi hisoblanadi. Ta’lim jarayoniga texnologik yondashish jadal rivojlanib bormoqda. Yuqori texnologiyali mahsulotlar va innovatsion texnologiyalar, zamonaviy jamiyatning asosiy va ajralmas bo’lagiga aylanmoqda. Ular o’qituvchi va o’quvchilar orasidagi o’zaro muloqotni, hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqadi. Ta’lim jarayonini yanada qulay, tezkor va samarali qiladi. Masofaviy ta’lim, elektron kutubxonalar, elektron darsliklar, onlayn kurslar, virtual labaratoriyalar, su’niy intellekt asosidagi dasturlar o’quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Shu jumladan, raqamli texnologiyalar global ta’lim resurslariga yo’l ochadi. O’quvchilarni mustaqil izlanishga chorlaydi [3].

Boshlang’ich sinflarda STEAM ta’limi ushbu sohada bo’lajak mutaxassislarni tayyorlash uchun xos bo’lishi mumkin. STEAM fanining predmeti fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani yaxlit va yaxlit shaklda o’rganishni o’z ichiga oladi [4]. Boshlang’ich ta’limda STEAMning vazifalari o’quvchilarning muammoli fikrlash qobiliyatini shakllantiradi, fan, texnika, muhandislik, san’at va matematika sohasidagi bilimlarni chuqurlashtiradi, muammolarni hal qilish uchum texnologiyalar, vositalar va dasturlardan foydalanish ko’nikmalarini rivojlantiradi, ijodiy fikrlash, tadbirkorlik va innovatsion fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi hamda o’quvchilarni STEAMga qiziqishini rivojlantiradi. Ota-onalar farzandlari o’rganishi mumkin bo’lgan mos muhitni yaratishi kerak. Ularning uy sharoitida o’rganishga qiziqish va STEAM usuli bilan o’rganshga ijobiy munosabatni rivojlantirishga yordam berishi kerak. Ota-onalar o’quvchilarning qo’shimcha bilim olishiga, sevimli mashg’ulotlarini qo’llab-quvvatlashga va savollarga javob topishga yordam beradi. Umuman olganda muvaffaqiyatli ta’lim, ayniqsa, boshlang’ich ta’lim ota-onalar va o’qituvchi hamkorligi natijasida bo’ladi [5].

Boshlang’ich ta’lim – umumiy o’rta ta’limning o’rta bosqichi. O’zbekiston Respublikasida boshlang’ich ta’lim 1-4-sinflarda bolalarga ilk ta’lim berish, ularni ma’naviy kamol toptirishning boshlanish davri hisoblanadi. Bunda ta’lim mazmunini belgilash muhim ahamiyatga ega. Boshlang’ich ta’lim umumiy o’rta ta’limda olish uchun zarur bo’lgan bilim, savodxonlik va ko’nikma asoslarini shakllantirishga qaratilgan.

Boshlang’ich ta’lim o’qituvchisi o’quvchiga ta’lim bilan birga tarbiya ham beradi. Biz bo’lajak o’qituvchilar qanday metoddan foydalanmaylik, qaysi zamonda yashamaylik, biz o’rgatayotgan ta’lim bolalarni ham tarbiyaviy jihatdan, ham ta’limiy jihatdan foydali bo’lishi muhimdir.ta’lim

jarayonidagi muammolar o’qituvchi, o’quvchi, ota-onalar qisqacha aytganda jamiyat birlashsagina, ta’limning mohiyatini muhimligini anglasagina hal bo’ladi [6].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston-2030” strategiyasi. // www.google.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvaridagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo’ljallangan taraqqiyot strategiyasi tog’risida” farmoni
3. H.Sanakulov , M.Jumayev “Umumiy o’rta ta’lim maktablarida boshlang’ich ta’lim fanlarini o’qitish texnologiyasi” // Metodik qo’llanma, 2023.- 252b.
4. Qurbonova Maftuna Faxriddinovna “Boshlang’ich ta’limda STEAM” //Darslik,2024.-118b.
5. Sh.Matupayeva “Boshlang’ich ta’limda CLIL texnologiyasi” // Darslik, 2023.-172b.

Zuxra Umarova “Boshlang’ich sinf o’quvchilarini ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalariga tayyorlashning zamonaviy metodikasi” // Monografiya,2024.

STRATEGIES FOR HARMONIOUS DEVELOPMENT OF ORAL AND WRITTEN SPEECH IN PRIMARY EDUCATION

Yegenmuradova Nurg‘ozal
Innovative Technologies University, 4th-year student of Primary Education

Annotation: The content of the article consists of developing oral speech skills in primary school students, fostering literate thinking and speech development, writing without errors, mastering written and oral communication skills, and cultivating a positive emotional and holistic attitude toward speech development. Oral speech, and the creation of cognitive interest in oral communication, are emphasized. The article is intended for specialists, heads, and deputy heads of general education institutions and supplementary educational organizations, as well as teachers engaged in extracurricular activities.

Keywords: Extracurricular section, plan, goal, principles, values, achievement, important tasks, purpose, humanism, intellectual development, effective methods, exercises, didactic and educational games, reliability, filling in the electronic journal.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA OG‘ZAKI VA YOZMA NUTQNI UYG‘UN SHAKLLANTIRISH STRATEGIYALARI

Yegenmuradova Nurgo'zal
Innovatsion texnologiyalar Universiteti, Boshlang’ich ta’lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolaning mazmuni boshlang‘ich maktab o'quvchilarida og'zaki nutq ko‘nikmalarini shakllantirish, nutq va fikrlashni savodli rivojlantirish, xatosiz yozish,yozma va og‘zaki muloqot ko‘nikmalarini o'zlashtirish, nutqni rivojlantirishga ijobiy hissiy va yaxlit munosabatni tarbiyalashdan iborat. og‘zaki nutq, og‘zaki nutqqa kognitiv qiziqish uyg‘otish. Maqola umumta'lim muassasalari va maktab o‘quvchilari uchun qo'shimcha ta'lim muassasalarining mutaxassislari rahbarlari va rahbarlarining o‘rinbosarlari, shuningdek, maktabdan tashqari mashg‘ulotlarni amalga oshiruvchi o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so'zlar: Sinfdan tashqari qism, reja, maqsad, tamoyillar, qadriyatlar, erishish, muhim vazifalar, maqsad, insonparvarlik, aqlni rivojlantirish, samarali usullar, mashqlar, didaktik va o'quv o’yinlari, ishonchli, elektron jurnalni to'ldirish.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish, ularni og‘zaki va yozma nutqda erkin, savodli, aniq fikrlashga o‘rgatish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Nutq — tafakkurning bevosita ifodasi bo‘lib, uning rivoji bolaning umumiy intellektual salohiyatini, muloqot madaniyatini va o‘z fikrini ifodalash qobiliyatini belgilaydi. Shu bois og‘zaki va yozma nutqni uyg‘un shaklda rivojlantirish strategiyalarini ishlab

chiqish va amaliyotga joriy etish boshlang‘ich ta’lim metodikasining muhim yo‘nalishlaridan sanaladi.

1.Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati.O‘quvchining og‘zaki nutqi uning ijtimoiy faoliyatini belgilaydi, jamoadagi muloqotini osonlashtiradi.Yozma nutq esa o‘z fikrini aniq va to‘g‘ri ifodalash, savodxonlikni shakllantirish hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.Og‘zaki va yozma nutqning uyg‘un shakllanishi bolaning tafakkurini kengaytiradi, dunyoqarashini boyitadi.

2.Og‘zaki nutqni shakllantirish strategiyalari.Dialogik nutqni rivojlantirish: o‘quvchilarni savol-javob, suhbat, rolli o‘yinlar orqali faol muloqotga jalb qilish.Monologik nutqni rivojlantirish: ertak aytish, voqeani qayta hikoya qilish, shaxsiy fikrni bayon qilish topshiriqlaridan foydalanish.Leksik zaxirani boyitish: so‘z boyligini oshirish, sinonim va antonimlardan foydalanishni o‘rgatish.Talaffuz madaniyatiga o‘rgatish: to‘g‘ri, ravon, ifodali so‘zlashni mashq qildirish.

3.Yozma nutqni shakllantirish strategiyalari.Savod o‘rgatish jarayonida yozma nutqqa asos yaratish: tovush-harf munosabatini to‘g‘ri o‘zlashtirish.Diktant va ko‘chirib yozish mashqlari: imlo va punktuatsiya qoidalarini mustahkamlash.Ijodiy yozuv mashqlari: kichik insho, matn tuzish, voqeani yozma bayon qilish orqali mustaqil fikrlashni rivojlantirish.Yozma muloqot madaniyati: xat yozish, tabriknoma tuzish, kichik topshiriqlar orqali amaliy nutqiy faoliyatga yo‘naltirish.

4. Og‘zaki va yozma nutqni uyg‘un shakllantirish yo‘llari.O‘zaro bog‘liq mashqlar: og‘zaki hikoya qilib, keyin uni yozma shaklda ifodalash.Matn ustida ishlash: matnni o‘qish – qayta hikoya qilish – reja tuzish – yozma bayon qilish.Integratsion yondashuv: adabiyot, ona tili, atrof-muhit fanlari orqali nutqiy faoliyatni uyg‘un rivojlantirish.Texnologiyalardan foydalanish: multimediali taqdimotlar, interaktiv o‘yinlar, audio va video materiallar yordamida nutqni shakllantirish.

5.O‘qituvchi faoliyatida qo‘llaniladigan samarali strategiyalar.O‘quvchini faollikka undash, erkin fikrlashga rag‘batlantirish.Nutqiy mashqlarda individual yondashuvni qo‘llash.Differensial topshiriqlar orqali o‘quvchilarning nutqiy darajasini hisobga olish.Interfaol metodlardan foydalanish: “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Rol o‘ynash”, “Insert” va boshqalar.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini uyg‘un shakllantirishda o‘qituvchining pedagogik mahorati, to‘g‘ri tanlangan metodlar va dars jarayonini samarali tashkil etish katta ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilarning nutqiy rivojlanishi faqatgina ona tili darslari bilan chegaralanib qolmasligi kerak, balki barcha fanlar o‘rtasida uzviy bog‘liqlikni talab qiladi. Chunki bolalar turli mavzularni o‘rganar ekan, o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma tarzda bayon etishga ehtiyoj sezadilar.Nutqiy rivojlanishda milliy qadriyatlarga tayanish alohida o‘rin tutadi. Ertaklar, maqol va matallar, xalq og‘zaki ijodi namunalari bolalarning so‘z boyligini boyitadi, ularni badiiy ifoda vositalaridan foydalanishga o‘rgatadi. O‘quvchilar ertaklarni eshitib, qayta hikoya qilish orqali og‘zaki nutqini, yozma bayon qilish orqali esa yozma nutqini rivojlantiradilar. Shu tarzda og‘zaki va yozma nutq o‘zaro uyg‘unlikda shakllanadi. Maqollardan foydalanish esa qisqa, ammo mazmunli fikr bildirishni, yozma nutqda esa qisqa jumlalar orqali aniq ma’noni ifodalashni o‘rgatadi.

Zamonaviy ta’lim sharoitida axborot texnologiyalari nutqiy rivojlanishning samarali vositalaridan biri sifatida keng qo‘llanmoqda. Multimediali taqdimotlar, audio va video materiallar, interaktiv dasturlar orqali o‘quvchilar o‘z nutqlarini boyitish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Masalan, bolalar videorolikni tomosha qilib, uni og‘zaki hikoya qilishi va keyinchalik yozma tarzda bayon etishi mumkin. Bu jarayon ularning nafaqat nutqini, balki mantiqiy fikrlashini ham rivojlantiradi.Shuningdek, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish ham og‘zaki va yozma nutqni uyg‘un shakllantirishning muhim shartidir. Mustaqil fikr bildirgan bola o‘z so‘zini asoslab berishga intiladi, bu esa uning og‘zaki nutqini mustahkamlaydi. O‘z fikrini yozma tarzda bayon etar ekan, o‘quvchi jumlalarning izchilligi, imlo va uslubiy to‘g‘riligiga e’tibor beradi. Bunday mashqlar muntazam bajarib borilsa, bolalarning tafakkuri boyiydi, dunyoqarashi kengayadi.

Nutqiy rivojlanishda differensial yondashuv ham muhimdir. Chunki har bir o‘quvchining nutqiy imkoniyatlari bir xil emas. Ba’zi o‘quvchilar tezroq fikrlaydi va o‘z fikrini erkin ifodalay oladi, boshqalari esa ko‘proq mashq qilishni talab qiladi. Shu bois o‘qituvchi o‘quvchilar nutqiy darajasini hisobga olib, ularni individual mashqlarga jalb etishi lozim. Kuchsiz o‘quvchilar bilan oddiy matnlar ustida ishlash, iqtidorli o‘quvchilarga esa ijodiy yozuv topshiriqlarini berish foydali bo‘ladi.Nutqni

rivojlantirish jarayonida baholash tizimi ham katta ahamiyatga ega. O‘quvchilarning og‘zaki chiqishlari talaffuz, ifodalilik va mantiqiy izchillik asosida baholanishi zarur. Yozma ishlarda esa imlo, punktuatsiya va uslubiy aniqlikka e’tibor qaratiladi. Eng muhimi, og‘zaki va yozma nutq birgalikda nazorat qilinib, ularning uyg‘unligi tahlil qilinishi lozim. Bu jarayon o‘quvchini o‘z ustida ishlashga undaydi, nutqiy xatolarni bartaraf etish imkonini beradi.Boshlang‘ich ta’limda og‘zaki va yozma nutqni uyg‘un shakllantirish o‘quvchining shaxsiy sifatlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.U o‘z fikrini erkin ifodalashga, suhbatdoshiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishga, nutqiy madaniyat qoidalariga amal qilishga o‘rganadi. Yozma nutq orqali esa tartibli fikrlash, mantiqiy izchillik va savodxonlik shakllanadi. Shu bois har ikki nutq turini uyg‘un rivojlantirish kelajakda o‘quvchining ijtimoiy hayotda faol, mustaqil va ijodiy shaxs bo‘lib yetishishiga asos yaratadi.Ya’ni og‘zaki va yozma nutqni uyg‘un shakllantirish strategiyalari boshlang‘ich ta’lim metodikasining muhim bo‘g‘ini hisoblanadi. Bu strategiyalar o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, tafakkurini kengaytirish va nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘qituvchi zamonaviy metod va texnologiyalarni qo‘llagan holda, nutqiy rivojlanishga milliy qadriyatlarni singdirgan holda o‘quvchilarni ongli, faol va savodli shaxs sifatida tarbiyalashi mumkin.

Boshlang‘ich ta’limda og‘zaki va yozma nutqni uyg‘un shakllantirish jarayonida o‘quvchilarni faqat til qoidalarini o‘zlashtirishga emas, balki ularning tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan yondashuv muhimdir. O‘quvchi nutqni to‘g‘ri shakllantira olishi uchun, avvalo, u o‘z fikrini mantiqiy va izchil tarzda tuza olishi lozim. Shu bois ta’lim jarayonida nutqiy mashqlarni tafakkur mashqlari bilan bog‘lash, o‘quvchilarning tahliliy va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish zarur.Nutqiy rivojlanishda o‘yin metodlari ham muhim o‘rin tutadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari psixologik xususiyatlari jihatidan o‘yin faoliyatiga moyil bo‘lganlari sababli, turli didaktik o‘yinlar ularning nutqiy faolligini oshiradi. Masalan, “Kim ko‘p so‘z ayta oladi?”, “Matnni davom ettir”, “Rol o‘ynash” kabi o‘yinlar o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantiradi. Shu bilan birga, “Matndan reja tuz”, “Gaplarni izchillikda joylashtir” kabi yozma mashqlar ularning yozma nutqini mustahkamlaydi.Og‘zaki va yozma nutqni shakllantirish jarayonida o‘qituvchining shaxsiy namunasi ham katta ahamiyatga ega. O‘quvchi o‘qituvchining nutqini tinglab, undan o‘rnak oladi. Shu bois o‘qituvchi o‘z nutqida ifodalilik, aniqlik, mantiqiy izchillikka rioya qilishi lozim. O‘quvchilar o‘qituvchi nutqidan ta’sirlanib, asta-sekin o‘z nutqini ham shu asosda shakllantiradilar.Nutqni rivojlantirishda badiiy adabiyotlarning roli beqiyosdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan badiiy asarlar ularning so‘z boyligini kengaytiradi, obrazli ifodalardan foydalanishga o‘rgatadi. O‘quvchilar badiiy matnlarni o‘qib, uni og‘zaki qayta hikoya qilishadi va keyin yozma tarzda bayon qiladilar. Shu orqali ular nafaqat nutqiy, balki estetik didini ham shakllantiradilar.

O‘quvchilarning nutqini shakllantirishda oilaning roli ham katta ahamiyatga ega. Bola maktabda olgan bilimini oilada mustahkamlashi zarur. Oilada kitob o‘qishga rag‘batlantirish, suhbatlar o‘tkazish, bolaga yozma topshiriqlar berish uning nutqiy rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onaning bolaga e’tibori, u bilan muloqot qilishi va unga savollar berishi og‘zaki nutqni rivojlantiradi, birgalikda yozuv mashqlari qilish esa yozma nutqni mustahkamlaydi.Shuningdek, og‘zaki va yozma nutqni uyg‘un shakllantirishda milliy urf-odatlar, marosimlar, tarixiy voqealarga oid suhbatlar ham muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar milliy bayramlar haqida suhbatlashishadi, keyin bu mavzuda insho yozishadi. Bu usul orqali ular nafaqat nutqini rivojlantiradi, balki milliy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalanadilar.Nutqiy rivojlanish jarayonida rag‘batlantirish ham muhim. O‘qituvchi o‘quvchilarning og‘zaki va yozma chiqishlarini rag‘batlantirib borsa, ularning ishtiyoqi ortadi. O‘quvchi o‘z mehnati qadrlanishini ko‘rsa, nutqiy mashqlarga yanada mas’uliyat bilan yondashadi. Shu orqali u o‘z ustida ishlashga intiladi.

Umuman olganda, boshlang‘ich ta’limda og‘zaki va yozma nutqni uyg‘un shakllantirish – bu nafaqat o‘quvchilarning savodxonligini ta’minlaydi, balki ularni kelajakda jamiyatda faol ishtirok etishga tayyorlaydi. Nutqiy madaniyatli, mustaqil fikrlay oladigan, o‘z nuqtayi nazarini og‘zaki va yozma tarzda asoslab bera oladigan shaxsni tarbiyalash boshlang‘ich ta’limning eng muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva Q., Yo‘ldosheva S. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
2. Murodova N. Boshlang‘ich sinflarda nutq o‘stirish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Ashurova M., Yo‘ldoshev M. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2017.
4. Qodirova F. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Noshir, 2020.
5. Karimova V., Jo‘raeva M. O‘quvchilarda og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirish yo‘llari. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2018.
6. Raximova N. O‘quvchilarning tafakkurini va nutqini rivojlantirish metodlari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim inspeksiyasi. Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti. – Toshkent, 2021.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SYUJETLI ROLLI O'YINLAR VOSITASIDA O'ZARO HAMKORLIK HISSINI SHAKLLANTIRISHDA O’YIN FAOLIYATINING IMKONIYATLARI

Yuldasheva Shoxida Botirovna
University of innovation technologies Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim kafedrasi assistent o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezisda maktabgacha yoshdagi bolalarda syujetli-rolli o‘yinlar vositasida o‘zaro hamkorlik hissini shakllantirish jarayoni yoritilgan. O‘yin faoliyati bolaning ijtimoiylashuvi, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, ijodiy tafakkurini shakllantirishda muhim vosita ekanligi ilmiy dalillar asosida tahlil qilinadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyachi va oila hamkorligida syujetli-rolli o‘yinlarni tashkil etishning afzalliklari, pedagogik shart-sharoitlari va metodik yondashuvlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: syujetli-rolli o‘yin, hamkorlik, maktabgacha yosh, o‘yin faoliyati, muloqot.

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс формирования чувства сотрудничества у детей дошкольного возраста посредством сюжетно-ролевых игр. Игровая деятельность анализируется как важное средство социализации ребёнка, развития коммуникативных навыков и творческого мышления. Освещаются преимущества организации сюжетно-ролевых игр в дошкольных образовательных организациях при взаимодействии воспитателя и семьи, а также методические подходы и педагогические условия.

Ключевые слова: сюжетно-ролевая игра, сотрудничество, дошкольный возраст, игровая деятельность, общение.

Abstract: This paper examines the process of developing a sense of cooperation among preschool children through role-play games. Play activity is analyzed as an essential tool for socialization, communication skills development, and creative thinking formation. The advantages of organizing role-play games in preschool institutions in cooperation with teachers and families, as well as methodological approaches and pedagogical conditions, are highlighted.

Keywords: role-play game, cooperation, preschool age, play activity, communication.

Bugungi globallashuv va tezkor axborotlashuv davrida ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida, xususan, maktabgacha ta’lim sohasida bolalarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllantirish masalasi davlat siyosati darajasida ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. Zero, shaxsning jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli kirib borishi, unda faol ishtirok etishi, boshqalar bilan samarali muloqot va hamkorlikka kirisha olishi ilk yoshdanoq o‘yin faoliyati orqali shakllanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3305-son qarorida ham bolalarni

ijtimoiy-psixologik jihatdan rivojlantirish, ularning o‘yin faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda tarbiyachilar tomonidan zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim vazifa sifatida belgilangan. Bu esa maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning syujetli-rolli o‘yinlari orqali o‘zaro hamkorlik hissini shakllantirishga alohida e’tibor qaratishni talab qiladi. [1]

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishida o‘yin faoliyatining o‘rni beqiyosdir. L.S. Vygotskiy, D.B. Elkonin, A.N. Leontyev kabi rus psixologlari hamda o‘zbek olimlari A. Zunnunov, R. Qodirova, A. Abdullayeva tadqiqotlarida qayd etilganidek, o‘yin – bu bola uchun faqatgina hordiq chiqarish emas, balki uning asosiy faoliyat turi, dunyoni anglash va ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish vositasidir. Xususan, syujetli-rolli o‘yinlar bolaning atrof-muhitdagi turli munosabatlarni modellashtirish, kattalar faoliyatini takrorlash, tengdoshlari bilan o‘zaro muloqotga kirishish va hamkorlikni o‘rganish imkonini beradi.[2]

O‘yin faoliyatida bola nafaqat yangi bilimlarni o‘zlashtiradi, balki ulardan amalda foydalanishni, jamoada o‘z o‘rnini topishni, o‘z hissiyotlarini boshqarishni va tengdoshlarining his-tuyg‘ulariga e’tibor qaratishni o‘rganadi. Bu esa kelgusida unda hamkorlik, jamoaviylik, mas’uliyat va bag‘rikenglik kabi fazilatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan olganda, syujetli-rolli o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘zaro hamkorlik hissini shakllantirishda eng samarali vositalardan biridir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tajribasida syujetli-rolli o‘yinlarning ko‘plab turlari uchraydi. Masalan, “do‘kon”, “oilaviy hayot”, “kasalxona”, “bog‘bonlar”, “sayohat” kabi o‘yinlarda bolalar turli rollarni bajarib, bir-biri bilan kelishishga, vazifalarni bo‘lishishga, qoidalarni hurmat qilishga o‘rganadilar. Bu jarayonda tarbiyachining vazifasi – bolalarning qiziqishlarini hisobga olib, ularni to‘g‘ri yo‘naltirish, syujetni boyitish va hamkorlik ruhini kuchaytirishdir.

Shuningdek, o‘yin faoliyatida oilaning roli ham nihoyatda muhimdir. Chunki bola dastlabki ijtimoiy tajribani oilada oladi va o‘zaro hamkorlikni avvalo ota-ona va yaqin qarindoshlari bilan o‘ynaladigan syujetli o‘yinlarda o‘rganadi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorlikda faoliyat yuritgan taqdirdagina syujetli-rolli o‘yinlarning tarbiyaviy samarasi yuqori bo‘ladi.

Shunday qilib, ushbu mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi davrda bolalarda **ijtimoiy faoliyat, muloqot madaniyati, o‘zaro hamkorlik hissini shakllantirish** jamiyat talabiga aylandi. Bu esa syujetli-rolli o‘yinlarni metodik asosda tashkil etish, pedagogik va psixologik shart-sharoitlarni yaratish orqali amalga oshiriladi.

1. O‘yin faoliyatining nazariy asoslari

Psixolog va pedagog olimlarning ilmiy qarashlariga ko‘ra, o‘yin insoniyat madaniyatining qadimiy shakllaridan biri bo‘lib, bolaning rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. L.S. Vygotskiy (1984) o‘yinni bola rivojlanishining “eng yaqin rivojlanish zonasi” sifatida talqin etadi. Ya’ni bola o‘yin orqali o‘zining hozirgi imkoniyatidan yuqori bosqichga ko‘tariladi. D.B. Elkonin esa syujetli-rolli o‘yinni maktabgacha yoshdagi bolalar uchun etakchi faoliyat turi deb hisoblagan. [3]

O‘zbek pedagogika fanida ham o‘yinning shaxs kamolotidagi o‘rni alohida o‘rganilgan. Masalan, A. Zunnunov ta’kidlaganidek, syujetli-rolli o‘yin bolada ijtimoiy tajriba va axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirishning samarali shaklidir. R. Qodirova esa maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin faoliyatining psixologik mexanizmlarini tahlil qilib, aynan syujetli-rolli o‘yinlar orqali bolalar o‘zaro munosabat, hamkorlik va muloqot ko‘nikmalarini egallashlarini asoslab bergan. [4]

Demak, o‘yin faoliyati nafaqat bolaning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazish vositasi, balki uning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiylashuvi va hamkorlik hissining shakllanishida asosiy omildir.

2. Syujetli-rolli o‘yinlarning imkoniyatlari

Syujetli-rolli o‘yinlarning mazmunida hayotiy vaziyatlar aks etadi. Bola kattalar dunyosidagi kasb, munosabat va faoliyatlarni o‘zlashtirib, ularga o‘xshashga intiladi. Bunday o‘yinlarning imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

- **Ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish.** Bola “ona”, “ota”, “tarbiyachi”, “shifokor”, “sotuvchi” kabi rollarni bajarish jarayonida jamiyatdagi kasb va munosabatlar mazmunini anglaydi.
- **Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish.** O‘yin jarayonida bola so‘zlashish, savol berish, javob qaytarish, suhbatlashish madaniyatini egallaydi.

- **Ijodiy tafakkurni shakllantirish.** Syujetli-rolli o‘yinlarda bola yangi voqealarni o‘ylab topadi, fantaziyasini qo‘llaydi, bu esa ijodkorlikni rivojlantiradi.
- **Hamkorlikni o‘rganish.** O‘yin davomida bolalar bir-biriga yordam berishga, rollarni taqsimlashga, kelishishga o‘rganadilar.

Masalan, “do‘kon” o‘yinida bolalar sotuvchi, xaridor, yordamchi rollarini ijro etib, tovar tanlash, narx belgilash, hisob-kitob qilish orqali hamkorlikni o‘rganadilar. “Kasalxona” o‘yinida esa shifokor va bemor rollari o‘zaro muloqotni talab qiladi, bola tinglash, savol berish, maslahat olishni amalda qo‘llaydi. Shunday qilib, syujetli-rolli o‘yinlar bolaning ijtimoiy tajribasini boyitadi, uni jamoaviy faoliyatga tayyorlaydi.

3. Bolalarda hamkorlik hissini shakllantirish

Hamkorlik — bu bolalarda ijtimoiy munosabatlarning eng muhim shakli bo‘lib, ularning tengdoshlari va kattalar bilan samarali muloqotga kirishishini ta’minlaydi. Maktabgacha yoshdagi bola uchun hamkorlikni o‘rganish oson emas, chunki bu jarayonda u o‘z ehtiyojlari va manfaatlarini boshqalarniki bilan muvofiqlashtirishi kerak bo‘ladi.

Syujetli-rolli o‘yinlar bolalarda hamkorlik hissini quyidagi jihatlar orqali shakllantiradi:

1. **Qoidalarga rioya qilish.** Har bir syujetli o‘yinning o‘z qoidasi bo‘ladi. Bola o‘yin davomida ushbu qoidalarga amal qilishga majbur bo‘ladi, bu esa unda intizom va mas’uliyatni shakllantiradi.
2. **Bir-birini tinglash.** O‘yin jarayonida bola o‘z fikrini ifodalash bilan birga, sheriklarining fikrini ham inobatga olishni o‘rganadi.
3. **Rollarni taqsimlash.** O‘yin samarali bo‘lishi uchun bolalar o‘zaro kelishib, rollarni adolatli taqsimlaydilar. Bu esa ularda kelishuvchanlik va hamkorlikni mustahkamlaydi.
4. **Konfliktlarni hal qilish.** O‘yin jarayonida kelib chiqadigan kichik nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish hamkorlikning eng muhim ko‘nikmasidir.

R. Qodirova tadqiqotlarida ko‘rsatib o‘tilganidek, syujetli-rolli o‘yinlar bolalarda do‘stona munosabat, birdamlik va jamoaviylikni kuchaytiradi. Bu esa keyingi maktab ta’limiga psixologik tayyorgarlikni ta’minlaydi.[4]

4. Pedagogik shart-sharoitlar va metodik yondashuvlar

Syujetli-rolli o‘yinlarning samaradorligi tarbiyachining yondashuvi, guruhdagi muhit va oilaning qo‘llab-quvvatlashiga bog‘liq. Pedagogik shart-sharoitlar quyidagilardan iborat:

- **Tarbiyachining mahorati.** Tarbiyachi o‘yin syujetini bolaning yosh xususiyatiga mos tanlashi, bolalarni rag‘batlantirishi, o‘yinga qiziqtirishi kerak.
- **O‘yin muhiti.** Guruhda turli rollar uchun kerakli atributlar (doktor asboblari, o‘yinchoq do‘kon buyumlari, kiyimlar va h.k.) mavjud bo‘lishi zarur.
- **Oila va tarbiyachi hamkorligi.** Bola o‘z o‘yin tajribasini oilada davom ettirsa, hamkorlik hissi yanada mustahkamlanadi.
- **Metodik yondashuvlar.** Tarbiyachi bolalarni o‘yin davomida kuzatib, zarur paytda ularni yo‘naltiradi, ammo o‘yin jarayonini to‘liq boshqarmaydi. Bu bolalarda mustaqillikni saqlaydi.

Pedagogik amaliyot shuni ko‘rsatadiki, syujetli-rolli o‘yinlar orqali o‘tkazilgan mashg‘ulotlar bolalarda muloqot madaniyatini shakllantirishda ancha samarali bo‘ladi.

Maktabgacha yosh davri – bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi bosqichdir. Aynan shu davrda bola o‘zini jamiyatning faol a’zosi sifatida his qilishni boshlaydi, atrofdagi kishilar bilan o‘zaro muloqotga kirishadi, hamkorlikka intiladi. Shu bois, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida syujetli-rolli o‘yinlarning tashkil etilishi nafaqat o‘quv-tarbiyaviy jarayonni boyitadi, balki bolaning hayotiy tajribasini kengaytirib, unda hamkorlik hissini shakllantirishning eng samarali vositalaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.[4]

Syujetli-rolli o‘yinlar bolalarda:

- ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish;
- muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- ijodiy fikrlash va tasavvur qilishni kuchaytirish;
- o‘zaro hamkorlik va jamoaviylikni shakllantirish;

- o‘zini boshqalar o‘rnida tasavvur qilish (empatiya) qobiliyatini tarbiyalashga yordam beradi.

Bu jihatlar bolaning keyingi ta’lim bosqichlariga tayyor bo‘lishida asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Chunki maktab davrida bola jamoa bilan ishlash, o‘z fikrini asoslash, boshqalar bilan kelishib faoliyat yuritishga ehtiyoj sezadi. Agar bu ko‘nikmalar maktabgacha yoshdanoq shakllanmasa, keyinchalik bolaning ijtimoiylashuvi va ta’lim jarayonida qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Shuningdek, syujetli-rolli o‘yinlarning samaradorligi ko‘p jihatdan tarbiyachining metodik mahorati va oilaning qo‘llab-quvvatlashiga bog‘liqdir. Tarbiyachi o‘yin syujetlarini bolaning yosh va qiziqishlariga mos tanlaganida, rollarni adolatli taqsimlashga yordam berganida va bolalarda hamkorlikka rag‘bat uyg‘otganida ijobiy natijaga erishiladi. Oila esa bola uchun o‘yin muhitini yaratib berishi, farzandi bilan birgalikda syujetli o‘yinlarda ishtirok etishi orqali tarbiya jarayonini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, syujetli-rolli o‘yinlar:

- bolaning ijtimoiy tajribasini boyitadi;
- ularni hamkorlikka tayyorlaydi;
- jamoadagi o‘z o‘rnini topishga yordam beradi;
- intizom, mas’uliyat va kelishuvchanlikni shakllantiradi;
- shaxsning barkamol rivojlanishiga zamin yaratadi.

Shu sababli, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida syujetli-rolli o‘yinlarni keng qo‘llash, ularni metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish, guruhda ijtimoiy-psixologik qulay muhit yaratish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Kelgusida syujetli-rolli o‘yinlar yordamida bolalarning nafaqat hamkorlik hissi, balki milliy qadriyatlarga hurmat, madaniy muloqot, ekologik tafakkur, axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini shakllantirish masalalarini ham chuqur tadqiq etish zarur. Bu esa maktabgacha ta’lim jarayonini yanada boyitadi va bolalarda zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3305-son qarorida
2. Rixsiyeva G.T. **Maktabgacha ta’limda sahnalashtirish faoliyatini tashkil etish**. – T.: “Ilm sarchashmalari”, 2019.
3. Axmedova M. **Bolalarni ijodiy faoliyatga o‘rgatish metodikasi**. – T.: “Fan va ta’lim”, 2021.
4. Qodirova R. **Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari jamiyati, 2016.
5. Raximqulova G. **Bolalarni sahnalashtirish faoliyatiga tayyorlashning pedagogik asoslari**. – T.: “Ilm Ziyo”, 2022.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Zulfiya Urazova
Yangi Asr Universiteti p.f.n.,dotsent
Avazxonov Shohnazar Gulnazarzoda,
CHDPU o’qituvchisi va Yangi Asr Universiteti “Ta’lim tarbiya nazariyasi (Boshlang’ich ta’lim)” yo’nalishi 2-kurs magstranti (+998974188805)

Annotation: To date, pedagogical technologies are recognized as the most effective methods in the education system. This article discusses the application of modern pedagogical technologies and ways to enhance their effectiveness in the school environment.

Keywords: pedagogy, technology, teacher, school, method, tool, technique, student.

Annotatsiya: Bugungi kunga kelib, ta’lim sistemasida pedagogik texnologiyalar eng samarali usul sifatida etirof etib kelinmoqda. Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’llash va uning samaradorligini maktab sharoitida oshirish haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: Pedagogika, texnalogiya, o’qituvchi, maktab, metod, vosita, usul, o’quv.

Аллюзия: На сегодняшний день педагогические технологии признаются наиболее эффективным методом в системе образования. В данной статье рассматривается применение современных педагогических технологий и повышение их эффективности в условиях школы.

Ключевые слова: педагогика, технология, учитель, школа, метод, средство, приём, обучающий.

Pedagogik texnologiya (qadimgi yunon tilidan - san’at, mahorat; logos - so‘z, ta’lim) — shakllar, usullar, yo‘llar, usullarning maxsus majmui ta’lim jarayonida tizimli ravishda qo’llaniladigan o’quv va tarbiya vositalari e’lon qilingan psixologik-pedagogik ko’rsatmalarga asoslanib, bu doimo olib keladi. Qabul qilinadigan standart bilan taxmin qilingan ta’lim natijasiga erishish og’ishlar Pedagogik texnologiyalar turli sabablarga ko’ra farq qilishi mumkin: [1, 1-5]

- kelib chiqish manbasiga ko’ra (o’qituvchilik tajribasi yoki ilmiy tushunchalar),
- maqsad va vazifalar bo’yicha (bilimlarni o’zlashtirish va mustahkamlash, ta’lim va rivojlantirish (takomillashtirish) tabiiy shaxsiy fazilatlar), pedagogik imkoniyatlarga ko’ra vositalari (qaysi ta’sir vositalari eng yaxshi natija beradi),
- o’qituvchining texnologiya yordamida bajaradigan vazifalari bo’yicha (diagnostika funktsiyalari, nizolarni boshqarish funktsiyalari),
- ma’lum bir pedagogik jarayonning qaysi tomonida "xizmat qiladi" texnologiya va boshqalar.

Har qanday texnologiya ma’lum darajada ilmiy g’oyalarni amalga oshirishga qaratilgan, qoidalar, nazariyalar amaliyotda. Shuning uchun pedagogik texnologiya oladi fan va amaliyot o’rtasidagi oraliq pozitsiya. [2, 58]

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR TASNIFI.

Pedagogik texnologiyalarni tasniflashning bir necha turlari mavjud. O’zlariga ko’ra maqsadlari, mazmuni, foydalaniladigan usul va vositalari, mavjud pedagogik Texnologiyalar o’xshashliklarga ega, ammo turli parametrlarda farqlanadi. Ta’rifga ko’ra, “pedagogik texnologiya” o’zaro bog’liqdir o’qituvchi va talabaning ta’lim ehtiyojlarini qondirishdagi faoliyati har bir talabaning individual xususiyatlariga muvofiq; mezonlarni, ko’rsatkichlarni, asboblarni o’z ichiga olgan diagnostika jarayonlari ishlashni o’lchash. [3, 25]

TEXNOLOGIYALARNI TASNIFI PARAMETRELARI

Texnologiyani qo’llash darajasiga ko’ra quyidagilar mavjud:

- umumiy pedagogik (pedagogik jarayonning yaxlitligi bilan tavsiflanadi mintaqa, ta’lim muassasasi, ma’lum bir ta’lim darajasida).

- muayyan mavzu (ma’lum bir narsani amalga oshirish uchun vositalar va usullar to’plami fan doirasidagi o’qitish va ta’lim mazmuni, masalan, chet tili).

- mahalliy yoki modulli (ta’limning alohida qismlarida qo’llaniladi ta’lim jarayoni). [4, 121]

Integratsiyalashgan ta’lim texnologiyasi nimaga yordam beradi?

1. Talabaning motivatsiyasini oshirish, bilimga qiziqishni shakllantirish dunyoning yaxlit tasviri va hodisalarni turli tomonlardan ko’rib chiqish;
2. Nutqni rivojlantirish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantirish;
3. Mavzuni tushunishni chuqurlashtiradi, dunyoqarashini, shakllarini kengaytiradi
har tomonlama rivojlangan shaxs;
4. Faktlar orasidagi yangi aloqalarni topish.
5. Barcha faoliyat muallifning niyatiga bo’ysunadi;
6. Asarni asosiy g’oya birlashtiradi;
7. Faoliyat yagona yaxlitlikni tashkil etadi, ish bosqichlari yaxlitlikning parchalari;
8. barcha komponentlar mantiqiy-strukturaviy bog’liqlikda;

9. Didaktik material tushunchaga, ketma-ketlikka mos keladi ma’lumotlar "taqdim etilgan" va "yangi" sifatida taqdim etiladi. [5, 58]

Loyiha texnologiyasi mohiyati. Loyiha texnologiyasi talab qiladigan amaliy ijodiy vazifadir talabalar muammoni hal qilish uchun bilimlarni qo’llaydilar. Dizayn madaniyatini o’zlashtirib, talaba ijodiy fikrlashni o’rganadi, uning oldida turgan muammolarning mumkin bo’lgan yechimlarini bashorat qilish. Bu talabaga nima beradi? U qanday UUD hosil qiladi?

1. Reflektiv qobiliyatlar:

➢ hal etish uchun yetarli bilim bo’lmagan muammoni tushunish qobiliyati;

➢ savolga javob berish qobiliyati: muammoni hal qilish uchun nimani o’rganish kerak vazifalar?

1. Qidiruv (tadqiqot) qobiliyatlari:

❖ g’oyalarni mustaqil ravishda ishlab chiqish, ya’ni harakat yo’nalishini ixtiro qilish qobiliyati; turli sohalardagi bilimlarga asoslanish;

❖ axborotdagi etishmayotgan ma’lumotlarni mustaqil ravishda topish qobiliyati

❖ maydon;

❖ etishmayotgan ma’lumotlarni ekspertdan so’rash imkoniyati (o’qituvchi, maslahatchi, mutaxassis);

❖ masalani yechishning bir necha variantlarini topa olish;

❖ farazlarni ilgari surish qobiliyati;

❖ sabab-natija aloqalarini o’rnatish qobiliyati.

1. Mustaqil baholash malakalari.

2. Hamkorlikda ishlash ko’nikma va malakalari:

✓ jamoaviy rejalashtirish bilan shug’ullanish qobiliyati;

✓ har qanday sherik bilan muloqot qilish qobiliyati;

✓ umumiy muammolarni hal qilishda guruhda o’zaro yordam ko’rsatish ko’nikmalari;

✓ biznes hamkorligida muloqot qilish qobiliyati;

✓ boshqa guruh a’zolari ishidagi xatolarni topish va tuzatish qobiliyati.

1. Muloqot ko’nikmalari: □ kattalar bilan ta’lim o’zaro munosabatlarini boshlash qobiliyati - dialogga kirishish, savollar berish va boshqalar;

o munozara olib borish qobiliyati;

o o’z nuqtai nazarini himoya qilish qobiliyati;

o murosaga kelish qobiliyati;

o intervyu ko’nikmalari, og’zaki so’rov va boshqalar.

1. Taqdimot ko’nikmalari va ko’nikmalari:

o monolog nutq ko’nikmalari;

o ijro davomida o’zini ishonchli tuta olish;

o badiiy mahorat;

o nutqda turli ko’rgazmali qurollardan foydalana olish;

o rejadan tashqari savollarga javob berish qobiliyati.

Salomatlikni tejaydigan texnologiyalar mohiyati. Salomatlikni tejaydigan texnologiya - bu o’z ichiga olgan chora-tadbirlar tizimi ta’lim muhitining barcha omillarining munosabati va o’zaro ta’siri bolaning ta’lim va rivojlanishining barcha bosqichlarida sog’lig’ini saqlash. Sog’likni tejovchi texnologiyalardan foydalanish saqlashga yordam beradi va maktab o’quvchilarining sog’lig’ini mustahkamlash, o’quvchilarning sinfda ortiqcha ishlashining oldini olish; [6, 36]

Bolalar guruhlarida psixologik iqlimni yaxshilash, ota-onalarni jalb qilish maktab o’quvchilarining salomatligini yaxshilash, diqqatni jamlashni yaxshilash, bolalarning kasallanish darajasi va tashvish darajasini pasaytirish. Bilan darsga qo’yiladigan asosiy talablarni hisobga olgan holda o’quv faoliyatini tashkil etish salomatlik tejaydigan texnologiyalar majmuasi:

o sanitariya-gigiyena talablariga muvofiqligi (toza havo, optimal issiqlik sharoitlari, yaxshi yoritish, tozalik), xavfsizlik qoidalari;

o tarbiyaviy ishlarni aniq tashkil etish;

o akademik ish yukining qat’iy dozasi;

- faoliyatning o’zgarishi;
- talabalar tomonidan axborotni idrok etishning yetakchi kanallarini hisobga olgan holda o’qitish (audiovizual, kinestetik va boshqalar); [7, 20]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avazxonov Sh.G. Bobohomilov.X. Pedagog Respuvlika Ilmiy Jurnali 7-Tom 10-son/202-yil 15-okoyabr
2. Ochilov.F. Avazxonov.Sh. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika univrsiteti 2023-22-noyabr.
3. Karimjonov.A. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik. 2025-yil.
4. Karimjanov A., Ochilov F.I. Boshlang’ich sinflarda ta’lim-tarbiya muammolari. / O’quv-uslubiy qo’llanma. – T.: Firdavs-Shoh, 2021. – 204 bet.
5. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang’ich ta’limda “Tarbiya” fanini o’qitish metodikasi. / O’quv qo’llanma. – Toshkent, 2022.
6. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi, Nasaf, 2000. - 79 B.
7. Ochilov M. Muallim – qalb me’mori. Saylanma – T.: “O’qituvchi” nashriyoti, 2001. – 432 B.

PISA -МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРОГРАММА ПО ОЦЕНКЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ.

Ашурова Хуршида Асроровна
Преподаватель кафедры дошкольного и начального образования
Университета инновационных технологий.

Аннотация: Программа международной оценки учащихся (PISA) является важным инструментом для анализа качества образования в различных странах мира. В статье рассматриваются основные преимущества PISA, ее роль в выявлении образовательных проблем и возможностях для улучшения школьной системы. Анализируются данные последних циклов исследований, а также обсуждаются перспективы применения результатов для развития национальных образовательных стратегий.

Ключевые слова: PISA, международная оценка, качество образования, образовательные стандарты, школьное обучение, образовательная политика

Annotasiya: Xalqaro talabalarni baholash dasturi (PISA) dunyoning turli mamlakatlaridagi ta’lim sifatini tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada PISA ning asosiy afzalliklari, uning ta'lim muammolarini aniqlashdagi roli va maktab tizimini takomillashtirish imkoniyatlari muhokama qilinadi. So‘nggi tadqiqot davrlaridagi ma’lumotlar tahlil qilinib, natijalardan milliy ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishda foydalanish istiqbollari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: PISA, xalqaro baholash, ta’lim sifati, ta’lim standartlari, maktab ta’limi, ta’lim siyosati

Abstract: The Program for International Student Assessment (PISA) is an important tool for analyzing the quality of education in different countries of the world. The article discusses the main advantages of PISA, its role in identifying educational problems and opportunities for improving the school system. The data from recent research periods are analyzed and the prospects for using the results in developing national education strategies are discussed.

Keywords: PISA, international assessment, quality of education, educational standards, school education, educational policy

ВВЕДЕНИЕ: В современном мире системы образования стремительно развиваются и сталкиваются с необходимостью адаптации к постоянно меняющимся требованиям глобальной экономики и общества. В этих условиях обеспечение высокого качества образования становится одной из приоритетных задач для всех стран. Для оценки эффективности образовательных систем и выявления их сильных и слабых сторон проводятся международные исследования и мониторинги. Одной из самых значимых и признанных программ в этой области является PISA (Programme for International Student Assessment) —

программа международной оценки учащихся, направленная на измерение знаний и умений 15-летних школьников в ключевых предметных областях. Основная цель PISA — предоставить надежные и сопоставимые данные о достижениях учащихся в чтении, математике и естественных науках, а также оценить их готовность к жизни в современном обществе, способность к критическому мышлению и решению проблем. Результаты программы позволяют странам-участницам получить объективную картину состояния их образовательных систем и выявить направления для улучшения и реформ. Кроме того, PISA служит инструментом стимулирования диалога между странами и обмена успешными практиками в сфере образования. Участие в программе PISA способствует формированию образовательных политик, направленных на повышение качества и справедливости обучения, а также поддерживает инновационные подходы в педагогике. Полученные данные не только дают возможность сравнивать результаты учащихся на международном уровне, но и способствуют более глубокому пониманию факторов, влияющих на успехи в обучении, таких как социально-экономические условия, профессиональный уровень учителей и методы преподавания. В данной статье рассматриваются основные преимущества программы PISA, а также возможности, которые она открывает для развития национальных систем образования. Анализируются последние циклы исследований, результаты которых подчеркивают важность использования международных данных для совершенствования учебного процесса, повышения мотивации учащихся и внедрения инновационных методик. Особое внимание уделяется тому, как участие в PISA влияет на образовательные реформы и способствует созданию условий для формирования ключевых компетенций, необходимых современному выпускнику.

Литературный обзор. Программа международной оценки учащихся (PISA) вызывает большой интерес у исследователей и педагогов по всему миру. В ряде работ подчеркивается, что PISA предоставляет уникальную возможность для объективного сравнения качества образования в разных странах и выявления факторов, влияющих на образовательные достижения школьников [1]. В частности, Организация экономического сотрудничества и развития (OECD), организатор программы, отмечает, что результаты PISA не только отражают уровень знаний и навыков, но и помогают понять, насколько образование готовит учащихся к жизни и работе в современном обществе [2]. Исследования показывают, что участие в PISA стимулирует страны к проведению образовательных реформ, направленных на повышение эффективности учебного процесса и внедрение инновационных педагогических практик. Например, анализ данных из разных стран выявил связь между успехами учащихся и уровнем профессиональной подготовки учителей, использованием активных методов обучения и социальной поддержкой школьников [3]. Многие авторы также обращают внимание на то, что PISA способствует развитию критического мышления и других ключевых компетенций, которые необходимы в условиях быстро меняющегося мира [4].

Кроме того, в научных публикациях подчеркивается важность учета социально-экономического контекста при интерпретации результатов PISA. Исследования показывают, что социально-экономическое положение учащихся существенно влияет на их учебные достижения, что требует от образовательных систем особого внимания к вопросам равенства и инклюзии [5]. В этом аспекте программа PISA становится инструментом не только оценки качества образования, но и анализа социальных факторов, влияющих на учебные результаты. Также значительное внимание уделяется методологическим аспектам программы. Авторы отмечают высокий уровень стандартизации и валидности инструментов оценки, что позволяет получать надежные и сопоставимые данные [6]. Это делает PISA важным ресурсом для ученых, политиков и практиков, заинтересованных в совершенствовании системы образования.

Анализ и результаты Программа международной оценки учащихся (PISA) служит одним из ключевых инструментов для анализа и сравнения образовательных систем разных стран. На основе данных, собранных в ходе последних циклов оценки, можно проследить множество тенденций, которые указывают на сильные и слабые стороны современных систем

образования, а также определить возможности для их дальнейшего совершенствования. Анализ результатов PISA показывает, что качество образования напрямую связано с комплексом факторов, включающих как педагогические методики, так и социально-экономические условия. Во-первых, результаты последних исследований демонстрируют значительные различия в уровне успеваемости учащихся между странами и внутри них. Страны с высокими показателями, как правило, уделяют большое внимание качеству преподавания, обеспечению учебными материалами и поддержке учащихся из разных социальных групп. Более того, эффективные образовательные системы склонны внедрять современные подходы к обучению, такие как активные методы и интерактивные технологии, способствующие развитию критического мышления и самостоятельности. Анализ данных свидетельствует, что именно такие системы способны обеспечить устойчивый рост учебных достижений. Во-вторых, исследования показывают, что педагогический фактор остается одним из наиболее важных в формировании образовательных результатов. Качество подготовки учителей, их профессиональное развитие и способность применять инновационные методы обучения играют решающую роль. Учителя, обладающие высоким уровнем компетентности, способны адаптировать материалы и подходы под индивидуальные потребности учеников, что способствует повышению мотивации и эффективности обучения. Кроме того, учителя, вовлеченные в постоянное профессиональное развитие, лучше справляются с вызовами современного образования, включая необходимость работы с разнообразными группами учащихся и использованием цифровых инструментов.

Третьим важным аспектом является влияние социально-экономических факторов на успехи учащихся. Данные PISA демонстрируют устойчивую связь между уровнем материального благополучия семьи и достижениями в учебе. Учащиеся из благополучных семей имеют доступ к дополнительным образовательным ресурсам, что положительно сказывается на их результатах. В то же время программы, направленные на поддержку учащихся из социально уязвимых групп, способствуют снижению образовательного неравенства и повышению общего уровня образования в стране. Таким образом, эффективность образовательной системы во многом зависит от комплексного подхода, включающего не только школьное образование, но и меры социальной поддержки. Четвертый аспект касается содержания и структуры учебных программ. Результаты PISA показывают, что системы образования, которые делают акцент на развитии навыков решения проблем, критического мышления и коммуникации, достигают лучших результатов. Современное образование должно выходить за рамки простого запоминания фактов и способствовать формированию у учащихся способности анализировать информацию, делать выводы и применять знания в реальных жизненных ситуациях. В этом контексте внедрение междисциплинарных подходов и проектного обучения становится важным фактором повышения качества образования. Пятый аспект связан с использованием технологий в обучении. Анализ показывает, что цифровые технологии могут значительно улучшить образовательный процесс, но только при правильном и продуманном использовании. Неадекватное внедрение технологий, отсутствие подготовки учителей или ограниченный доступ к оборудованию могут негативно сказаться на результатах. В странах, где технологические инновации интегрированы в учебный процесс и поддерживаются соответствующими ресурсами, наблюдается повышение мотивации и качества усвоения материала.

Шестой важный вывод связан с ролью школьной среды и климата. Результаты исследования подчеркивают, что поддерживающая и безопасная образовательная среда способствует лучшей успеваемости и развитию личности учащихся. Программы, направленные на формирование позитивной школьной культуры, предотвращение буллинга и развитие социальной ответственности, оказывают положительное влияние на учебные достижения и эмоциональное благополучие школьников. Кроме того, участие в программе PISA помогает странам выявлять скрытые проблемы и вызовы в образовательной системе, которые не всегда очевидны при внутреннем мониторинге. Международное сравнение

способствует повышению прозрачности и стимулирует внедрение лучших практик. Многие страны используют данные PISA для корректировки образовательных стратегий, разработки новых стандартов и повышения квалификации педагогических кадров. Это способствует более целенаправленному и эффективному развитию системы образования в целом. Важным преимуществом PISA является возможность не только оценить уровень знаний, но и исследовать отношение учащихся к обучению, их мотивацию и ожидания от школы. Эти данные позволяют создавать более индивидуализированные программы обучения и поддерживать учеников в их образовательном пути. Например, анализ мотивационных факторов и самооценки помогает выявить причины низкой успеваемости и разработать стратегии для их устранения. Также стоит отметить, что результаты PISA оказывают влияние не только на школы и педагогов, но и на политику в сфере образования в целом. Государства получают возможность видеть общие тенденции, определять приоритеты и эффективно распределять ресурсы. В долгосрочной перспективе это способствует устойчивому развитию образовательных систем и повышению конкурентоспособности выпускников на мировом рынке труда.

Заключение.Программа международной оценки учащихся (PISA) является одним из наиболее эффективных инструментов для анализа и улучшения качества образования в современном мире. Полученные результаты демонстрируют, что успешное развитие образовательной системы зависит от комплексного подхода, включающего высокую квалификацию учителей, инновационные методики обучения, учет социально-экономических факторов и создание поддерживающей учебной среды. Участие в PISA способствует выявлению сильных и слабых сторон национальных систем образования, что позволяет странам разрабатывать целенаправленные стратегии для повышения уровня подготовки учащихся и их конкурентоспособности на глобальном рынке труда. В дальнейшем важно продолжать использовать международные данные для совершенствования образовательных практик и обеспечения равных возможностей для всех учащихся, что является залогом устойчивого развития общества и экономики в целом.

Использованная литература:

1. OECD. PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. OECD Publishing, 2019.
2. OECD. PISA 2021: Preparing Students for the Future. OECD Publishing, 2023.
3. Браун, А. Влияние профессионального уровня учителей на результаты PISA // Journal of Education, 2020.
4. Иванов, И.И. Ключевые компетенции XXI века и PISA // Вестник педагогики, 2022.
5. Петрова, Е.В. Социально-экономические факторы и образовательное равенство в свете результатов
6. Смит, Дж. Методологические основы международных оценочных программ // Educational Research, 2019.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ, СИФАТЛИ ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИНИНГ КЕНГ ИМКОНИЯТЛАРИ

Кудайназаров Айдос Кенгесбаевич
Мактабгача ва бошланғич таълим кафедраси доценти

Аннотация Ушбу мақолада мамлакатимизда ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятини ривожлантириш, уларда ўқув жараёнини лойиҳалаш кўникмаларини таркиб топтириш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш самарадорлигини ошириш, ўз инновацион фаолиятларини лойиҳалаштириш ва амалга ошириш кўникмаларини такомиллаштириш ташкил этиш хақида маълумот берилган.

Калит сўзлар: ўқитувчиларнинг инновацион фаолияти, юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсати, жараён самарадорлигини ошириш.

Abstract This article provides information on the development of innovative activity of teachers in our country, the formation of skills in designing the educational process, increasing the effectiveness of training competitive personnel, organizing the improvement of skills in designing and implementing their innovative activities.

Keywords: innovative activity of teachers, policy of training highly qualified personnel, increasing the efficiency of the process.

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида узлуксиз таълим тизими мазмунини сифат жиҳатидан янгилаш, шунингдек профессионал кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш, ўқитиш методикасини такомиллаштириш, таълим-тарбия жараёнига индивидуаллаштириш тамойилларини босқичма босқич татбиқ этиш, ўқувчиларда таълим олишга кучли мотивацияни шакллантириш таълим тизимининг устивор йўналишлари сифатида белгилаб қўйилган[1,28]. Янги давр ўқитувчилари малакали тарзда муайян инновацияларни танлашлари, уни қўллашга оид ўз фаолиятларини лойиҳалаштира олишлари керак. Бошланғич синф ўқитувчиси томонидан танланган инновациялар бошланғич таълим мазмунига тўла мос келиши лозим. Бундай инновациялар ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уларни мужассам ривожлантиришга хизмат қилиши талаб этилади.

Мамлакатимизда ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятини ривожлантириш, уларда ўқув жараёнини лойиҳалаш кўникмаларини таркиб топтириш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш самарадорлигини оширишга доир меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилди, моддий-техника базаси яратилди, хорижий давлатлар билан ҳамкорликда қўшма факультетлар ташкил этилди, янгитаълим парадигмаларга ўтишнинг меъёрий асослари ишлаб чиқилмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида "Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш"[1,12] муҳим устувор вазифа сифатида белгиланган. Натижада бошланғич синф ўқитувчиларининг ўз инновацион фаолиятларини лойиҳалаштириш ва амалга ошириш кўникмаларини таркиб топтиришнинг дидактик имкониятларини таъминлашга шароит яратилди.

Жаҳон тажрибасидан бошланғич таълим мазмунини такомиллаштиришда фойдаланиш эҳтиёжи мавжуд. Айниқса, касбий компетенцияларини ривожлантириш, профессионал кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва ўқитувчи ва ўқувчи орасида оптималлик, ўқитувчи фаолиятидаги ижобий натижавийликни оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўқитувчиларининг ўз инновацион фаолиятларини лойиҳалаштириш ва амалга ошириш кўникмаларини такомиллаштириш масаласи Германия, Англия, АҚШ, Малайзия, Колумбия давлатлари таълим тизимида ривожланган бўлиб, педагогик фаолият самарадорлигини оширишга қаратилган. Ўқитувчиларда инновацион фаолиятни шакллантиришнинг мақсад ва вазифаларини белгилаш, инновацион фаолиятга кенг жалб этиш орқали ижтимоий-педагогик вазиятлар билан боғлиқ тарзда қайта шакллантириш, касбий ижодкорлик маданиятини ривожлантиришнинг педагогик технологияларини ва дидактик имкониятларини аниқлаштириш муҳим долзарблик касб этади.

Бошланғич синф ўқитувчиларининг инновацион фаолиятини лойиҳалашга ўргатиш орқали бошланғич таълим самарадорлигини, мазкур жараён самарадорлигини оширишга доир омиллар, дидактик тизимини ишлаб чиқишга алоқадор масалалар, инновацион фаолиятини лойиҳалашга йўналтирилган педагогик жараён модели ҳамда уни амалга оширишнинг ташкилий-педагогик механизмлари махсус тадқиқ этилмаган. Ана шу сабабли мазкур йўналишга доир махсус тадқиқот олиб боришни тақазо этади.

Инновацион педагогика анъанавий педагогикага нисбатан қиёсланганда, илғор ғоялар ва тажрибаларнинг ифодаси сифатида намоён бўлади. Бугунги кунда инновацион педагогика ва ўқитувчининг инновацион фаолиятига нисбатан илмий ёндашувлар вужудга келмоқда. Инновацион фаолиятнинг асосий мақсади – мавжуд ўқув-тарбия жараёнини янги ғоялар ва технологиялар асосида қайта қуриш ҳамда мунтазам ривожлантиришдан иборат.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти таълим жараёнидаги мавжуд муаммоларнинг самарали ечимларини топишга йўналтирилгандир. Таълим жараёнидаги муаммоларни ечиш вазиятида ўқитувчининг инновацион фаолияти муҳим дидактик аҳамият касб этиб келмокда.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти таълим жараёнидаги мавжуд муаммоларнинг самарали ечимларини топишга йўналтирилгандир. Таълим жараёнидаги муаммоларни ечиш вазиятида ўқитувчининг инновацион фаолияти муҳим дидактик аҳамият касб этади. Ўқитувчининг инновацион фаолияти унинг тажрибасига сингган янги билимлар, усуллар ва технологиялар мажмуидир. Ўқитувчининг инновацион 21 фаолияти объективлик, мақсадга мувофиқлик, мустаҳкамлик, илмийлик, ўзаро мутаносиблик характерига эга бўлиши керак. Ўқитувчи дарсга киришдан олдин ўзининг инновацион фаолиятини лойиҳалаштиради, таҳлил этади ва унинг натижаларини башорат қилади. Ўқитувчининг ўқувчиларнинг мавжуд билимлари, интеллектуал тараққиёти ва тарбияланганлик даражасини ҳисобга олиши, унинг инновацион фаолиятида объективликни таъминловчи мезон ҳисобланади. Ғоявийлик ўқитувчи инновацион фаолиятининг муҳим белгисидир. Чунки, у ўқув-тарбия жараёнида ўқувчиларга миллий ғоя асосларини ҳар томонлама чуқур сингдира олиши лозим. Ўқувчиларга таълим-тарбия бериш ўта мураккаб педагогик жараён бўлиб, унинг самарадорлиги кўп жиҳатдан ўқитувчи инновацион фаолиятининг таълим мақсадларига мувофиқлигига боғлиқ. Ўқитувчининг инновацион фаолияти аввалом бор, ўқувчи шахсини ривожлантириш, унинг мустақил, танқидий фикрлаш кўникмаларини такомиллаштириш, уларда ўқишга ҳавас уйғотишга қаратилиши лозим. Ўқувчиларнинг мақсадга мувофиқ тарзда ривожланишлари, баркамол шахс сифатида шаклланишлари, ўзларига ёққан касбни танлашлари, қизиқишларига қараб турли машғулотлар билан шуғулланишлари, келажакда микросоциумда муносиб ўрин топишлари кўп жиҳатдан ўқитувчиларнинг самарали инновацион фаолиятларига боғлиқ. Ҳар бир ўқувчини севиш, ардоқлаш, уларга ҳурмат назари билан қараш ва уларнинг ривожланиши учун зарур педагогик шароитни яратиш ўқитувчининг касбий маҳоратига боғлиқ.

Хулоса қилиб айтганда, ўқитувчи инсонпарвар педагогика тамойилларига таянган ҳолда, ўқувчининг тўлақонли ривожланиши учун барча педагогик чора-тадбирларни қўллаши лозим. Инсонпарвар педагогика инновацион фаолият меъёрларини ўзида мужассамлаштиради. Чунки, инсонпарвар педагогикада ўқитувчи ҳамда ўқувчи орасидаги янгича муносабатлар ва ҳамкорлик ўз ифодасини топган. Инновацион фаолият натижасида ўқув-тарбия жараёни янги усуллар ва технологиялар ёрдамида қайта ташкил этиш этилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги "Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси" тўғрисидаги ПФ-5712-сонли Фармони. https://lex.uz

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 йил, 6-сон, 70-модда

3. Абдуқодиров А. ва бошқалар. Таълимда инновацион технологиялар. –Т.: Истеъдод, 2008. -180 б.;

4. Боймуродова Г.Т. Бошланғич синф ўқитувчилари касбий-шахсий тайёргарлигининг технологик тизими. Пед. фан. ном. дис. автореферати.– Тошкент: 2009. – 24 б.

8-SHO‘BA: ZAMONAVIY FILOLOGIK TA’LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

WAYS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES BY USING ICT IMPROVING THE FUTURE TEACHERS COMPETENCE

D. Abdullayeva - Teacher of Innovation technologies university
L. Aytimova - *student Innovation technologies university*

Kalit so‘zlar: platforma, metodik ma’lumotlar, kasbiy kompetentlik, pedagogik texnologiyalar, onlayn ta’lim, muloqot ko‘nikmalari.
Ключевые слова: платформа, методическая информация, профессиональная компетентность, педагогические технологии, онлайн обучение, коммуникативные навыки.
Key words: platform, methodological information, professional competence, pedagogical technologies, online learning, communication skills.

Аннотация

Мақолада чет тил ўқитувчиларининг ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда хорижий тил бўйича касбий компетентлигини ошириш муаммолари ва ахборот-таълим муҳитини яратиш шарт-шароитлари ёритилган.

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы повышение уровня профессиональной компетентности учителей по иностранному языку с применением информационно-коммуникационных технологий и условия создания информационно- образовательной среды.

Annotation

The article discusses the content of normative model of teacher’s competency, displaying scientifically based composition of professional knowledge and skills and here we can see pedogogical condition and developing level of professional competence of foreign languages teachers.

Intruduction. The globalization of integration processes in the world, the deepening of international cooperation in the field of education and science and the rapid development of information, communication and digital technologies further strengthen the need for learning a foreign language as a means of interaction. According to world experience, it is important to improve the knowledge, skills and qualifications of foreign language teachers and apply the latest achievements of science and technology in the educational process by introducing advanced teaching methods in the information and communication technology environment [1].

One of the priorities for the modernization of the educational system is the teaching of a foreign language, which creates conditions and opportunities for the development of international relations and cooperation.

Results. As part of the development of professional competence of foreign language teachers in the world practice, scientific research is conducted aimed at innovative activities related to the use of information and communication technologies in the educational process. When teaching foreign languages, it is important to develop professional communicative competence of teachers, scientifically based improvement of technologies for diagnosing the level of development of foreign language skills among teachers from the point of view of pedagogical and psychological aspects of the innovation process in the context of globalization.

Currently, through the acquisition of large-scale information on the educational system of our country and abroad, as well as the exchange of professional contacts and experience, future teachers are able to improve their qualifications in the Russian language. However, it takes a lot of time to obtain, collect and work on this information over the Internet and, therefore, for teachers who do not have enough skills to use these resources in their professional activities, this presents certain difficulties. Therefore, classes organized using the Internet, in some cases, are segregated and unsystematic.

As a result, an electronic information resource was formed, which serves to develop the professional competence of foreign language teachers, and its use was achieved to increase the effectiveness of the educational process.

Based on these tasks, the improvement of information and methodological support, which serves to develop the professional competence of teachers of foreign languages, and its use to increase the effectiveness of the educational process, closely helps to independently master retraining and advanced training courses for teaching staff. At the same time, the development of expanded methodological support using modern online technologies that serve to improve the pedagogical development of a software platform and information and methodological support for the regular development of foreign language knowledge, skills and qualifications of teachers, improving the effectiveness of the system of independent teaching and evaluation, studying pan-European competencies in the field of foreign language proficiency among teachers, one of the The development of supply resources is an important task, which are the basis for mastering the learning and Assessment requirements (CEFR). The strategy of action on the five priority areas of development of Uzbekistan mentions as one of the priorities "Further improvement of the system of continuing education, increasing the possibilities of providing high-quality educational services, training highly qualified personnel in accordance with the modern needs of the labor market. " Also, the implementation of measures aimed at achieving a specific goal "strengthening the material and technical base of educational institutions within our competence through construction, reconstruction, major repairs, providing them with modern educational and laboratory equipment, computer equipment and teaching aids" is highlighted in Sifti as one of the priorities.

The development of professional competence in the field of foreign languages among teachers has its own characteristics, which will directly depend on the conditions of studying the culture of the people whose language is being studied and maintaining constant communication in this language, starting with the material and technical base of educational institutions, and differ from the issues of improving the professional competence of teachers in other areas. This implies a special approach to the issue of priority development of this area. The role of modern information and communication technologies, which is especially important in solving this problem, is great. Therefore, the teaching staff must have certain knowledge, skills and competence in the work, analysis, and use of information based on the application of this technology in their activities.

It is based on the introduction of modern information and communication technologies into the educational process in the training and professional development courses of pedagogical personnel, as a prerequisite for the development of professional activities of teachers on the basis of the creation of an information and methodological support system that serves to improve the full competence of teachers in the Russian language.

Conclusion. Based on the author's approach to grouping and systematizing the concepts of "competence", "competence", "professional competence", "pedagogical competence", taking into account the peculiarities of mastering a foreign language, the following definition of the concept of professional. it was given to the competence of a teacher in the Russian language: "professional competence of teachers in the Russian language is an indicator of quality, its professional knowledge of the Russian language, qualifications and skills, personal qualities, setting goals and objectives in teaching activities, Development and decision-making of a program of pedagogical activity, professional training in the ability to use modern information and pedagogical technologies" .

Reference

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan. On the strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan. Sobranie zakonodatelstva Respubliki Uzbekistan, 2017, 6 (766), p. 70.

2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 4732 of June 12, 2015 "On measures to further improve the system of retraining and advanced training of senior and pedagogical personnel of higher educational institutions".

3. Heathcjte H. 'A' Lavel AKT. – London: Cogan Page, 2000. – 371 p.

4. Hutmacher V. Yevropa uchun asosiy Kompetensiyalar // Bern simpoziumining hisoboti. – Shveytsariya, 1996. 27–30 mart. - 15:00

THE INFLUENCE OF ENGLISH MOVIES AND TV SHOWS ON LANGUAGE ACQUISITION

D. R. Baxtiyarova - *student*
University of Innovation Technologies
Scientific Supervisor: Nazira Naimova Kayratdinovna

Keywords: language acquisition, English movies, TV shows, listening comprehension, vocabulary, cultural awareness

Ключевые слова: усвоение языка, англоязычные фильмы, телепередачи, понимание речи на слух, словарный запас, культурная осведомлённость

Kalit so‘zlar: tilni o‘zlashtirish, ingliz tilidagi filmlar, teleko‘rsatuvlar, nutqni tinglab tushunish, lug‘at boyligi, madaniy xabardorlik

Abstract: This study explores the influence of English movies and TV shows on second language acquisition. It highlights their effectiveness in developing vocabulary, listening comprehension, pronunciation, and cultural awareness. Additionally, challenges such as overreliance on subtitles and exposure to informal language are discussed. The findings suggest that when appropriately used, movies and TV shows significantly enhance learners’ motivation and overall proficiency in English.

Аннотация: В данном исследовании изучается влияние англоязычных фильмов и телепередач на усвоение второго языка. Подчеркивается их эффективность в развитии словарного запаса, понимания речи на слух, произношения и культурной осведомлённости. Кроме того, обсуждаются такие проблемы, как чрезмерное использование субтитров и воздействие неформальной речи. Результаты показывают, что при правильном использовании фильмы и телепередачи значительно повышают мотивацию учащихся и общий уровень владения английским языком.

Annotatsiya: Antropotsentrik tadqiqotlar olib borish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biridir. Bugungi kunda tilshunoslik bilan bog‘liq holda sotsiolingvistika, psixolingvistika, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik kabi bir qator yangi fan sohalari rivojlanmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, lingvistik tadqiqotlarda til va tafakkur, til va ong munosabatlari tabiatini yanada chuqurroq o‘rganishga zamin yaratadi. Maqolada antroponimlar til va madaniy aloqalarni aks ettiruvchi yo‘nalish ekanligi ochib berilgan.

Introduction. In the modern globalized world, English has become an international language of communication, education, and culture. While traditional classroom methods play an important role in language teaching, they sometimes fail to sustain learners’ interest. The increasing availability of visual media offers learners authentic input that supplements classroom learning and provides exposure to real-life communication situations (Zengin, 2019).

The purpose of this research is to examine the ways in which English movies and TV shows impact learners’ acquisition of English vocabulary, listening comprehension, pronunciation, and intercultural competence.

Literature Review

Several scholars have emphasized the importance of authentic audiovisual materials in second language learning. Krashen (1985) argues that comprehensible input is crucial for effective acquisition. Ismaili (2013) demonstrates that movies create a motivating learning environment that helps

learners retain vocabulary. Similarly, Bahrani and Soltani (2012) state that movies and TV shows improve listening skills and pronunciation.

Vanderplank (2016) explains the role of subtitles as useful tools for learners, but he warns that overdependence may hinder listening development. Zengin (2019) further supports the idea that visual media enhances both linguistic and cultural learning.

Methodology

This study applies a qualitative approach by analyzing previous research findings on the effectiveness of English movies and TV shows in language acquisition. Data was collected from academic journals, theoretical frameworks, and empirical studies in the field of English as a Foreign Language (EFL). The paper synthesizes these findings to provide a comprehensive overview of benefits and challenges.

Discussion. Vocabulary Development

Movies and TV shows provide contextualized vocabulary, which allows learners to acquire words naturally. For instance, sitcoms such as Friends introduce colloquial expressions, while dramas like Grey's Anatomy familiarize learners with specialized terminology (Ismaili, 2013).

Listening Comprehension. Exposure to authentic dialogues enhances learners' ability to understand various accents and speech speeds. Regular practice with films helps learners process natural spoken English more effectively (Bahrani & Soltani, 2012).

Pronunciation and Speaking Skills

Learners improve their pronunciation and intonation by imitating native speakers from movies. This contributes to greater fluency and reduces foreign-sounding accents (Krashen, 1985).

Cultural Awareness

Films provide cultural insights into traditions, humor, and non-verbal communication. This fosters intercultural competence, which is essential for effective communication in global contexts (Zengin, 2019).

Motivation and Engagement Movies and TV shows entertain learners and create emotional engagement, which motivates them to practice English autonomously outside the classroom (Ismaili, 2013).

Challenges

Despite their benefits, challenges remain. Overreliance on subtitles may prevent learners from improving listening comprehension (Vanderplank, 2016). Additionally, exposure to informal language or slang may sometimes lead to misuse of vocabulary.

Conclusion. The analysis shows that English movies and TV shows are powerful tools for language acquisition. They enhance vocabulary, listening, pronunciation, and cultural awareness, while also motivating learners. However, their effectiveness depends on conscious and guided use. When combined with classroom instruction, visual media contributes significantly to second language proficiency and intercultural competence.

References

1. Bahrani, T. , & Soltani, R. (2012). How to Teach Listening Comprehension. International Journal of Instruction, 5(2), 1–14.
2. Ismaili, M. (2013). The Effectiveness of Using Movies in the EFL Classroom – A Study at South East European University. Academic Journal of Interdisciplinary Studies, 2(4), 121–132.
3. Krashen, S. (1985). The Input Hypothesis: Issues and Implications. London: Longman.
4. Vanderplank, R. (2016). Captioned Media in Foreign Language Learning and Teaching. Palgrave Macmillan.
5. Zengin, B. (2019). The Role of Visual Media in Language Learning. Journal of Language and Linguistic Studies, 15(3), 939–951.

IMKONIYATI CHEKLANGAN INSONLAR UCHUN MASOFADAN TILNI O‘QITISHDA METODIK YONDASHUVLAR, TEXNOLOGIYALAR VA PLATFORMALARNING O‘RNI

Ilmiy rahbar: Phd, dotsent **Bekchonova Sh. B**
S. S. Joniqulova - *talaba*
Yangi Asr Universiteti

***Kalit so‘zlar**: masofaviy ta’lim, til o‘qitish, imkoniyati cheklanganlar, FunEasyLearn, mobil ilova, gamifikatsiya, metodika.*

***Ключевые слова**: дистанционное обучение, преподавание языков, лица с ограниченными возможностями, FunEasyLearn, мобильное приложение, геймификация, методика.*

***Keywords**: distance education, language teaching, persons with disabilities, FunEasyLearn, mobile application, gamification, methodology.*

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan insonlar uchun masofadan til o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan metodik yondashuvlar, texnologik vositalar va interfaol platformalarning o‘rni yoritilgan. Tadqiqotda FunEasyLearn mobil ilovasi metodik yechim sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, masofaviy ta’limda til o‘rganishning samarali usullari ko‘rib chiqiladi.*

***Аннотация**. В данной статье раскрывается роль методических подходов, технологических средств и интерактивных платформ в процессе дистанционного обучения иностранным языкам лиц с ограниченными возможностями. В исследовании анализируется мобильное приложение FunEasyLearn как методическое решение. Кроме того, рассматриваются и оцениваются эффективные методы изучения языков в условиях дистанционного образования.*

***Annotation.** This article highlights the role of methodological approaches, technological tools, and interactive platforms in teaching languages remotely to persons with disabilities. The study analyzes the FunEasyLearn mobile application as a methodological solution. Moreover, effective methods of language learning in the context of distance education are examined and evaluated.*

Kirish. Globallashuv davrida chet tilini bilish insonning ijtimoiy faolligi va kasbiy raqobatbardoshligini belgilovchi omillardan biridir. Ammo eshitish, ko‘rish yoki jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar uchun an’anaviy sinf sharoitida o‘qish ko‘plab qiyinchiliklarni tug‘diradi. So‘nggi yillarda masofaviy ta’lim va raqamli texnologiyalar bu muammoni bartaraf etish uchun samarali yechim sifatida qaralmoqda. Til o‘rganish uchun ishlab chiqilgan mobil ilovalar va boshqalar o‘quvchilarga qulay muhitda va motivatsion shaklda o‘qish imkonini beradi. Imkoniyati cheklangan insonlar uchun masofadan til o‘qitishda metodik yondashuvlar, texnologiyalar va platformalarning o‘rni bugungi kunda ahamiyatlidir.

Adabiyotlar tahlili: So‘nggi yillarda ko‘plab tadqiqotchilar masofaviy til o‘qitish uchun mo‘ljallangan mobil ilovalarni o‘rganib, ularning ta’limdagi o‘rni va samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab berganlar. Quyida olimlarning fikrlari tahlil qilinadi.

1. Adelina Castelo 2023-yilgi Castelo o‘zining “FunEasyLearn: An App for Learning Pronunciation?” nomli tadqiqotida FunEasyLearn ilovasini talaffuzni o‘rgatish vositasi sifatida tahlil qilgan. Tadqiqotda 50 nafar talaba ishtirok etgan bo‘lib, to‘rt haftalik eksperiment natijasida o‘quvchilarning talaffuz aniqligi 27 foizga yaxshilangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra FunEasyLearn ilovasi talaffuz va tinglab tushunish ko‘nikmalarini samarali rivojlantiradi, ammo grammatik chuqurlik yetarli emas. [1]

2. Wang va Tahir 2022-yili ularning “A Meta-Analysis of the Effect of Kahoot! on Academic Achievement and Student Motivation” nomli ilmiy ishlari 93 ta tadqiqotni tahlil qilib, gamifikatsiya asosidagi o‘qitish vositalari, jumladan FunEasyLearn, o‘quvchilar motivatsiyasini oshiruvchi muhim omil ekanini ko‘rsatgan. Natijalarga ko‘ra motivatsiya darajasi o‘rtacha 40 foizga oshgan, o‘quvchilar o‘rtasida raqobat orqali ularning faolligini kuchaytirgan, interfaol o‘yinlar xotira saqlash ko‘nikmasini yaxshilagan. [2]

3. Riza Nur Muslimatun Nisa’ Sirait va Ernita Daulay 2021-yil Indoneziyada olib borilgan bu tadqiqot “Students’ Perceptions on Using FunEasyLearn Application in Vocabulary Learning” nomi bilan chop etilgan. Tajriba 28 nafar o‘quvchi ishtirokida o‘tkazilgan. to‘rt haftalik tajribadan so‘ng yangi so‘zlarni eslab qolish darajasi 42 foizga oshgan, 85 foiz o‘quvchi ilovani qulay va motivatsion deb baholagan. FunEasyLearn mustaqil o‘rganish va takrorlash orqali o‘quvchilarning so‘z boyligini oshiradi. [3]

Metodika: Metodik asos sifatida FunEasyLearn ilovasining o‘qitish modeli o‘rganilib, bu ilova o‘quvchilar uchun quyidagi metodik afzalliklarni taqdim etadi.

Multimodal o‘qitish rasm, audio, matn va talaffuz mashqlari birgalikda qo‘llaniladi. Takroriy o‘rganish o‘quvchi so‘z va iboralarni qisqa vaqt oralig‘ida qayta o‘rganadi. Gamifikatsiya o‘yin shaklidagi topshiriqlar orqali motivatsiya oshadi va talaffuzni avtomatik tahlil qilish bilan o‘quvchi talaffuzidagi xatolarini ko‘rsatadi. Adaptiv interfeys eshitish yoki ko‘rishida cheklovi bo‘lganlar uchun shrift, ovoz va rang moslashtiriladi. Castelo tadqiqotida bu metodika yordamida talaffuz natijalari yaxshilangan bo‘lsa, Sirait va Daulay tajribasida lug‘at o‘zlashtirish sezilarli darajada oshgan. Bu yondashuv imkoniyati cheklangan insonlar uchun ham foydali, chunki audio, subtitr va rang kontrasti orqali o‘quv jarayoni qulaylashtiriladi.

Munozara: O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, masofaviy ta’limda mobil ilovalardan foydalanish imkoniyati cheklangan insonlar uchun eng samarali usullardan biridir. FunEasyLearn ilovasi o‘quvchilarga shaxsiy masofadan o‘rganish imkonini beradi. Gamifikatsiya va interfaollik ularning ishtirokini kuchaytiradi Adaptiv interfeys turli ehtiyojdagi foydalanuvchilar uchun qulaylik yaratadi. Biroq, ba’zi cheklovlar ham mavjud: grammatik mashqlar yetarli emas, shuningdek, muloqot asosidagi mashg‘ulotlar kam. Shunga qaramay, ilova talaffuz, lug‘at va tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishda yuqori natijalarni beradi.

Xulosa. Masofadan til o‘qitishda multimodal, adaptiv va gamifikatsion metodlar uyg‘unlashganda, imkoniyati cheklangan insonlar uchun teng ta’lim imkoniyatlari yaratiladi. FunEasyLearn ilovasi bu borada samarali model bo‘lib, u foydalanuvchilar uchun mustaqil o‘rganish, audio-vizual materiallar va moslashtirilgan o‘quv muhitini taklif etadi. Kelajakda ushbu ilovalar asosida sun’iy intellekt yordamida shaxsiylashtirilgan o‘qitish tizimlarini ishlab chiqish va amaliy tadqiqotlar o‘tkazish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Castelo, A. (2023). FunEasyLearn: An App for Learning Pronunciation? Springer, Advances in Intelligent Systems and Computing, 395–405. [1]
https://www. researchgate. net/publication/356285649_FunEasyLearn_An_App_for_Learning_Pronunciation

2. Wang, A. I. , & Tahir, R. (2022). A Meta-Analysis of the Effect of Kahoot! on Academic Achievements and Student Performance. Computers & Education, 182, 104452. [2]
https://www. researchgate. net/publication/354301543_A_meta-analysis_of_the_effect_of_Kahoot_on_academic_achievements_and_student_performance

3. Sirait, R. N. M. N. , & Daulay, E. (2021). Students’ Perceptions on Using FunEasyLearn Application in Vocabulary Learning. Journal of English Language Teaching and Linguistics Research, 6(3), 45–56. [3]
https://www. researchgate. net/publication/356285649_FunEasyLearn_An_App_for_Learning_Pronunciation

4. UNESCO IITE. (2024). Digital Technologies for Inclusive Education: Recommendations for Accessibility and Adaptation. [4]
https://iite. unesco. org/wp-content/uploads/2025/01/IITE_Publication-2_Recommendations. pdf

THE USE OF ONLINE PLATFORMS AND MULTIMEDIA IN LANGUAGE TEACHING

Begdullaeva U. X. - *student*
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar: Multimedia texnologiyalari, ingliz tilini o‘rgatish, raqamli o‘rganish, o‘yinlashtirish, interfaol vositalar, o‘qitish strategiyalari, onlayn o‘zaro ta'sir, kurs.

Ключевые слова: Мультимедийные технологии, преподавание английского языка, цифровое обучение, геймификация, интерактивные инструменты, стратегии обучения, онлайн-взаимодействие, ресурсы.

Keywords: Multimedia technologies, English language teaching, digital learning, gamification, interactive tools, teaching strategies, online interaction, recourse.

Annotatsiya: Multimedia texnologiyalari o‘quv jarayonini boyitgan interaktiv va dinamik vositalarni taqdim etish orqali ingliz tilini o‘qitishni o‘zgartirdi. Audio, video, animatsiya va interfaol platformalar integratsiyasi orqali o‘qituvchilar turli xil o‘rganish uslublarini qo‘llab-quvvatlashlari, talabalarning faolligini rag'batlantirishlari va real hayotdagi til kontekstlarini yaratishlari mumkin. Til o‘rganish uchun ilovalar, onlayn platformalar, video konferentsiya vositalari va o‘yinlashtirilgan o‘quv muhitlaridan foydalanish o‘quvchilarning tinglash, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishda sezilarli yutuqlarni ko‘rsatdi. Ushbu maqolada multimedianing ingliz tilini o‘qitishdagi ahamiyati muhokama qilinadi, uning pedagogik ta'siri baholanadi va uning sinf amaliyotida taqdim etadigan imkoniyatlari va muammolari yoritiladi. Shuningdek, u samarali integratsiya strategiyalari va tillarni o‘zlashtirish uchun multimediadan optimal foydalanishda o‘qituvchilarni tayyorlash zarurligiga urg'u beradi.

Аннотация: Мультимедийные технологии преобразили преподавание английского языка, предоставив интерактивные и динамичные инструменты, которые обогащают процесс обучения. Благодаря интеграции аудио, видео, анимации и интерактивных платформ преподаватели могут учитывать различные стили обучения, стимулировать вовлеченность учащихся и создавать реалистичные языковые контексты. Использование приложений для изучения языка, онлайн-платформ, инструментов видеоконференций и игровых обучающих сред показало заметный прогресс в развитии навыков аудирования, говорения, чтения и письма у учащихся. В данной статье обсуждается значение мультимедиа в обучении английскому языку, оценивается его педагогическое воздействие и освещаются как возможности, так и проблемы, которые оно представляет в практике преподавания. В статье также подчеркиваются стратегии эффективной интеграции и необходимость подготовки преподавателей для оптимального использования мультимедиа для усвоения языка.

Annotation: Multimedia technologies have transformed the teaching of English by providing interactive and dynamic tools that enrich the learning process. Through the integration of audio, video, animations, and interactive platforms, teachers can cater to different learning styles, stimulate student engagement, and create real-life language contexts. The use of applications for language learning, online platforms, video conferencing tools, and gamified learning environments has shown noticeable progress in developing learners’ listening, speaking, reading, and writing skills. This article discusses the significance of multimedia in English language education, evaluates its pedagogical impact, and highlights both the opportunities and challenges it presents in classroom practice. It also emphasizes strategies for effective integration and the necessity of teacher training in making optimal use of multimedia for language acquisition.

Introduction. The teaching of English as a second or foreign language has experienced remarkable changes in recent decades. Once reliant on textbooks and face-to-face instruction, English language teaching now benefits from multimedia tools that enrich both teaching and learning. Multimedia resources such as audio, video, animation, simulations, and interactive software have expanded teachers’ methods, enabling the creation of immersive, engaging, and authentic learning experiences. With multimedia, language instruction has become more accessible and integrated,

allowing learners to develop the four core skills listening, speaking, reading, and writing in complementary ways. For example, students may practice listening through videos, improve speaking in virtual discussions, strengthen reading comprehension with digital texts, and enhance writing through interactive exercises.

Results. Advantages of Multimedia Technologies in English Teaching Increased Engagement and MotivationMultimedia elements like videos, animations, and gamified apps make lessons more interactive and enjoyable, sparking students' interest in learning English. Tools such as Duolingo or Kahoot! engage learners through competition, fun, and rewards.

Development of All Four Skills

Listening: Podcasts, audiobooks, and videos expose students to authentic pronunciation, accents, and intonation.

Speaking: Voice recognition software and virtual reality environments encourage realistic speaking practice.

Reading: Digital libraries and interactive texts enhance reading comprehension.

Writing: Platforms like Grammarly and ProWritingAid provide instant feedback on grammar, vocabulary, and style.

Personalized and Flexible Learning. Multimedia enables learners to study at their own pace, replay lessons, pause videos, and focus on specific skills, thus addressing individual preferences and needs.

Authentic Language Contexts. Online interactions, simulations, and video resources immerse students in real-life communication, making language acquisition more meaningful. [3]

Technological Integration in ELT. In the past decade, digital tools have greatly reshaped English language teaching by making it more learner-centered, interactive, and flexible. Language learning apps, virtual classrooms, and multimedia platforms are now widely used by both students and teachers. These resources extend learning beyond traditional textbooks, accommodating various learning styles with activities ranging from interactive grammar exercises to video-based speaking tasks.

Teachers' roles have also evolved: instead of being the sole providers of knowledge, they act as facilitators, guiding students through technology-based resources. Learners gain greater autonomy, with the ability to practice skills anytime and anywhere.

Tools such as Duolingo, Babbel, Zoom, Google Classroom, and online games support collaboration and real-time communication, often bridging geographical distances. However, challenges remain. The effectiveness of technology depends on factors such as teachers' digital literacy, the quality of the resources, and the availability of technology in schools. In some areas, unequal access to technology creates a digital divide. Additionally, the fast pace of technological innovation requires teachers to keep updating their knowledge, which can be time-consuming and demanding. [1]

Use of Graphics and Presentations in English Teaching. Software such as Microsoft PowerPoint has significantly enhanced classroom presentations in English teaching. Teachers and students alike can integrate visuals, animations, graphs, and charts to create more engaging lessons. While these tools help organize content and present it dynamically, effective teaching still relies on well-prepared delivery; visuals should complement, not replace, oral explanations. [2]

The use of multimedia and digital platforms in English language teaching has transformed the learning process, making it more natural, flexible, and engaging. These tools not only develop all language skills in meaningful contexts but also enhance learners' independence and motivation, while increasing their interest in gaining additional knowledge. However, success largely depends on teachers' ability to adapt their roles, stay updated with technological advancements, and overcome barriers such as unequal access. If such useful digital platforms are available in every educational institution and continue to expand, they can open the way to transforming the learning experience into a qualitatively new stage.

References

1. Raxmatova Shaxrizoda Zamonaviy dunyoda jtimoiy fanlar nazariy va amaliy clanishlar nomli ilmiy, misafaviv, onlayn konferensiya.

2. THE MULTIMEDIA RESOURCES IN LANGUAGE TEACHING Qosimova Zarguloy Abinjon qizi WEB OF SCIENTIST: INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL.

3. USING MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH Zulfizar Rustamovna Karimova Web of Teachers: Inderscience Research.

SHAŃARAQ KONCEPCIYASINIŃ MÁDENIY QÁDIRIYAT SIPATINDA KÓRINISI HÁM METAFORALIQ OBRAZLARI ANALIZI

G. A. Berdimuratova – *assistent oqıtıwshı*
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti

Kalit so‘zlar: oila, konsepsiya, madaniy qadriyat, konsept, metaforik obrazlar, konseptual maydon.

Ключевые слова: семья, концепция, культурная ценность, концепт, метафорические образы, концептуальное поле

Keywords: family, concept, cultural value, concept, metaphorical images, conceptual field

Annotatsiya. Maqolada, oila konsepsiyasining metaforik obrazlari tahlili, hayotimizdagi roli, munosabatlar va madaniy qadriyat sifatida o‘rni haqida so‘z yuritiladi. Qoraqalpoq tilining leksik sathida "oila" konseptosferasi tarkibiga kiruvchi konseptlar ro‘yxati ko‘rsatib o‘tildi. Oila tuzilishi asoslari haqida so‘z yuritildi.

Аннотация. В статье рассматривается анализ метафорических образов концепции семьи, ее роль в нашей жизни, а также ее место в отношениях и как культурной ценности. На лексическом уровне каракалпакского языка представлен список концептов, входящих в концептосферу "семья. " Говорилось об основах семейного устройства.

Annotation. The article discusses the analysis of metaphorical images of the concept of family, its role in our lives, relationships, and its place as a cultural value. A list of concepts within the conceptosphere of "family" at the lexical level of the Karakalpak language has been presented. The foundations of family structure were discussed.

Qaraqalpaq xalıq mádeniyatındaǵı shańaraq penen baylanıslı qádiriyatlar, yaǵnıy shańaraq dúzilisiniń tiykarları – ata, ana hám perzent, princip - teńlik hám de shańaraq júzege keledi.

Qádiriyatlar hár bir xalıq wákilleri tárepinen ámelde qollanılıwı hám eń jaqsı turmıs tárizlerin kórsetiwi ushın unamlı, dep esaplanatuǵın pazıyletler, qásiyetler hám principler bolıp tabıladı. Mádeniy qádiriyat bolsa jámiyetlerdiń isenimleri, úrp-ádetleri, tilleri hám qatnasıqları bolıp tabıladı. Jámiyet, jámáát hám etnikalıq toparlardıń mádeniy miyrası mádeniy qádiriyatlarda jámlenedi hám kórinedi. Milliy úrip-ádetler hár qıylı jámiyetlerde ózine tán táreplerinda kóriwimiz múmkin.

Bul túsinik penen baylanıslı qádiriyatlardı izertlew házirgi kognitiv lingvistika hám mádeniyatlar aralıq izertlewlerde áhmiyetli bagdarlardan biri. Til biliminde “shańaraq” koncepciyasına uqsas túsinikler hám olar menen baylanıslı qádiriyatlardı kognitivlik jaqtan milliy mádeniy kod sıpatında táriypleydi. Abdullaeva Muxtarama ózbek tilindegi shańaraqlıq struktura hám qádiriyatlardı úyrengen. Ol óziniń “O‘zbek tilida oilaviy qadriyatlar konsepsiyasi va ularning lingvistik manzarasi” miynetinde ózbek xalqınıń úrip ádetlerin semantikalıq tárepinen analiz islegen. Ulıwma kognitiv-mádeniy izertlewlerde áhmiyetli baǵdarlar úrip ádetler (qádiriyat) baylanıslı túsinik tillik reprezentaciyalar shańaraq birligi, úy shańaraq kóteriw, shańaraq tigiw, miyrasxorlıq, shejireni dawam ettiriw, ǵamxorlıq, tınıshlıq, úy ishi tártibi menen baylanıslı bolıp keledi. [1, 57].

Shańaraqlardıń hár tárepleme materiallıq, ruwxıy, diniy hám sociallıq jaqtan bir-birine sáykesligi ayrıqsha áhmiyetke iye. A. Raxmanov aytqanınday: “Naqıllar arqalı atanıń ruwxı hám ruwxıy kúshi, ómirde tutqan ornı, perzent tárbiyasındaǵı roli simvolikalıq obrazlar arqalı anlatıladı”[1, 45].

1. Húrmetke baylanıslı “Ata qádirin bilmegen, balanıń bası xor bolar”, “Ata razı -quda razı”, “Ata ǵarǵısı oq-ana ǵarǵısı b. . ” Milliy kózqarasta ǵarǵıs yaki raxmet qaytıp keledi, degen isenim bar. “Anasız úy – tútinsiz oshaq”. Ana - úydiń, oshaqtıń jıllılıǵı hám ruwxınıń tımsalı. Anasızlıq - jetimlik, ruwxıy jetispewshilik koncepciyasın bildiredi.

2. Insaniylıq paziyletlerge baylanıslı “Jaqsı qatın erdi-er qılar, jaman qatın erdi qara jeáy54r qılar”, “Jaqsı bala súyenish, jaman bala kúyinish”, “Aǵayın bar bolsań kóre almas, joq bolsa bere almas”, “Jaman jiyen jawdan jaman” sıyaqlı ınsanıylıq pazıyletlerge baylanıslı baylanıslı naqıl-maqallardıń qollanılǵanlıǵın kóriwimizge boladı.

3 Dástúrge baylanıslı «Qızdıń malı qırıq kúnlik», «Nesiybesi bardı nekeler, Kózge túskendi shókeler», «Men bir qoy bereyin, sen bir qoy ber, quda tamır bolayıq», «Qızlı úyge qırıq at baylanar» degen qız alıs beris, neke qıydırıw degen dástúrlerimizge baylanıslı naqıllardı ushratamız.

4. Miynetke baylanıslı «Jetim qız epshil bolar, jetim ul kekshil bolar», «Táwekel erdiń isi», «Oqıǵan bala ákesin jeńer», «At izin tay basar»-degen miynetke baylanıslı naqılda ózleri háreket etip úlkeygen perzentlerdiń maqsetlerine erisiwi, táwekel etip jumıs baslaǵan insanlar haqqında, ata kásibin perzentleri dawam etiwi haqqında sóz etilgen. [3, 68].

Biziń analizimiz nátiyjesinde ata hám ana arasındaǵı qatnaslardı, balalarǵa bolǵan qatnastı prototiplik túrde xarakteristikalaytuǵın shańaraqqa tiyisli turmıs tárizi haqqında kóplegen naqıllar bar. Qaraqalpaq tilinde shańaraq haqqında kóbirek naqıllar ámeldegi, sebebi bul qatnaslar keńlew kórip shıǵıladı. Bunda ata ananıń balalarǵa bolǵan qatnası, tuwısqanlıq qatnas arasındaǵı qatnas máseleri naqıllarda kóbirek qaraladı. Naqıllarında er hám hayal arasındaǵı qatnaslar, ata-analardıń balalarǵa bolǵan qatnası ideyaları hám bahaları bekkemlengen. Bunnan kelip shıǵadı, shańaraqtıń aǵayınlıq baylanısları úlken áhmiyetke iye. “Naqıl hám naqıllarǵa kiritilgen sózlerdiń mazmunına semantikalıq ekskursiya úyrenilip atırǵan koncepciyanıń mazmunlı bólegin ashıp beredi”

Erte dáwirlerde xalıqtıń kópshiligi awıllarda jasaǵan. Tiykarlanıp pútkil shańaraq bir xanada jasaǵan. Suwıq qısta kóbinese shańaraq da, sharwa buyımları da bir oshaq astında edi, bul sózsiz adamlardıń qatnaslarına, olardıń dúnyaǵa kóz qarasına unamlı tásir kórsetdi. Shańaraq aǵzaları arasındaǵı jaqın qatnaslar, bir-birine baǵınıw qábiletin rawajlandırǵan. Diyxanshılıq, qalada ónermenshilik hám sawda menen shuǵıllanǵan. Miynettiń tárbiyalıq funkciyası shańaraqqa tiyisli baylanıslardı tabadı: ana balalardı adamlar mámleketi retinde baǵadı.

Ataqlı lingvistlerdiń, filosoflardıń, psixologlardıń koncept haqqındaǵı miynetlerin úyreniw arqalı, sonıń ishinde N. D. Arutyunovanıń milliy qádriyat hám folklor, din hám ideologiya, ómir tájriybesi hám kórkem obraz, sezim hám qádriyatlar tutası, bir-biri menen baylanısıwı nátiyjesinde payda bolǵan koncept kúndelikli turmıs filosofiyasınan payda bolǵan degen túsinigine toqtadıq.

Tilde antropocentrikalıq baǵdarda eń tiykarǵı faktor- adam bolıp tabıladı. Adamnıń jámiyettegi ornı shańaraqtaǵı til, onıń tariyxıy negiz hám jámiyetlik ornı menen tıǵız baylanıslı.

“Shańaraq” sózinıń izertleniwi qaraqalpaq tili sózliginiń, naqıl-maqallarınıń, etnografiyalıq materiallardı úyreniw arqalı alıp barıldı. Nátiyjede “shańaraq” túsinigi hám onıń konceptuallıq maydanı insan sanasında adam huqıqların tártipke salıp turıwshı ayrıqsha sistema, jazılmaǵan nızam bolıp qáliplesti. Shańaraq jámiyetlik qatnasıqlarınıń bekkem bir túri.

Házirgi qaraqalpaq til biliminde mádeniy, etnomádeniy izertlewler áhmiyetli ornındı iyeleydi.

Til, mádeniyat, etnos, arasındaǵı baylanıstı úyrenetuǵın ilimniń túri bolǵan lingvomádeniyattanıwdıń baslı máqseti xalıq penen til, xalıq dún'ya tanıwı menen bolıa esaplanadı. Búgingi tili biliminiń aldına qoyǵan máqsetleriniń biri sıpa-tında usı til dereklerine súyene otırıp, xalıq sanasındaǵı qáliplesken jazılmaǵan nızamlılıqtı anıqlaw bolıp tabıladı.

Til biliminde koncept hám konceptlik rawajlanıw túsinigi sońında «shańaraq» koncepti derekleri izertlewdiń nıshanı retinde úyrenilip, belgili nátiyjelerge erisilmekte.

Til bilimi ilimpazları XX ásirden baslap tildi tanıwdıń pastulatı sıpatında eki teziske súyenedi: 1)til sanadan tısqarı ómir súrmeydi, 2) til haqıyqattı uǵıp túsiniwdiń tereń filosofiyası menen baylanıslı.

Til menen mádeniyattıń baylanısın izertlew lingvomádeniyattanıwdıń baslı máqseti. Til bilimi máselelerin hár qıylı tarawlar menen baylanıstırıp úyreniliwi úlken ilmiy nátiyjelerge erispekte.

Búgingi linvistikadaǵı adamnıń sanasındaǵı, dúnya tanıwındaǵı, oylaw pikirlewlerindegi qublıslardı til birlikleri arqalı kóriw, tanıw kognitivlik lingvistika, millet tili hám mádeniyattıń dunyatanıwınıń tilde sáwleleniwin izertleytuǵın linvomádeniyatınıń ózine tán ózgesheliklerine iye. Qazaq ilimpazı Axmet Baytursın ulınıń miynetlerinde adamnıń dúnya tanıwında adamnıń oyı til arqalı kórinetuǵınlıǵın atap ótip, “Sóz óneri adam sanasınıń úsh negizine tireledi: 1) aqılǵa 2) qıyalǵa, 3)kewilge. Aqıl isi- ańlaw, yaǵnıy zatlardıń ornın úyreniw, tanıw, aqılǵa salıp oylaw, qıyal isi-salıstırıw, uqsatıw, kewil isi-tallaw, jıynaw. Tildiń wazıypası- aqıldıń ańlawın ańlaǵanınsha, qıyaldıń uqsatıwın salıstırǵanınsha, kewildiń oylawın túygeninshe aytıw bolıp esaplanadı. Oyın oylaǵan halında, qıyalın salıstırǵan túrde, kewildiń túygenin túygen halında til mene aytıp, basqalarǵa aytpay bildiriw ushın kóp sheberlik kerek” degen edi. [2, 65].

A. Baytursın ulı aytqanınday, «Biz qazaq tilinde sózlerdiń bárin bilgenimiz qazaq tilin qollanıw bolıp tabılmaydı. Tildi qollanıp biliw dep aytajaq oyımızǵa sáykes keletuǵın sózlerdi tańlap biliw hám sol sózlerdi gáp ishinde ornı-ornı menen durıs qoyıp biliwdi aytamız. Hár kim sózlerdi ózbetinshe qollanadı. Mısalı, sálemlesiwdiń ózinde birew “salamat barsız ba?”, “amansız ba?”, “quwatlı barsız ba?” dep sorasadı. Hámmesiniń de maqseti, oyı bir, aman-esenlik soraw, biraq hárkim hár túrli sózler qollanıp soraydı” dep jazadı. Qaraqalpaq tilinde “shańaraq” túsinigin bildiretuǵın birneshe sóz bar. Olar “úy”, “otaw”, “otbası”, “bosaǵa”, “oshaq bası” h. t. b. Bul sózler óz aldına konceptlik mánisine iye “shańaraq” konceptin ashıp, oǵan sıpatlama beriwde xızmet etedi. [4, 167].

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Madaminova Z. “Oila konsepti va uning tiliy ifodasi”, Til va adabiyot jurnali, 2020.
2. Алдабергенов Б. "Қарақалпақ мақал-мәтелдеріндегі отбасы концепті", ҚарМУ хабаршысы, 2021.
3. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. “Sangzor” nashriyoti, 2006y.
4. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. - М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997.
5. Qaraqalpaq folkloru 4 tom 2011.
6. Qaraqalpaq tili túsindirme sazlıǵı 4 tom Nókis –Qaraqalpaqstan 1992.

QARAQALPAQ HÁM EVROPA XALIQLARI BALALAR OYIN FOLKLORINIŃ KOMPOZICIYASI HÁM SYUJETI BOYINSHA TIPOLOGIYALIQ ÓZGESHELIKLER

Q. B. Biysenbaev– *assistent oqıtıwshı*
University of innovation technologies

Kalit so‘zlar: Bolalar folklori, jahon folklori, folklor janrlari, bolalar o‘yinlari, o‘yin folklori, tipologiya.

Ключевые слова: Детский фольклор, мировой фольклор, фольклорные жанры, детские игры, игровой фольклор, типология.

Keywords: Children's folklore, world folklore, folklore genres, children's games, game folklore, typology.

Annotatsiya. Maqolada qoraqalpoq bolalar o‘yin folklorining Yevropa bolalar folklori bilan bog‘liqligi haqida fikr yuritiladi. Xususan, mazkur xalqlar bolalar o‘yinlarining mushtarak ildizlari va tipologik xususiyatlari tahlil qilingan.

Аннотация. В статье рассматривается связь каракалпакского детского игрового фольклора с европейским детским фольклором. В частности, проанализированы общие корни и типологические особенности детских игр этих народов.

Abstract. This article explores the connection between Karakalpak children's play folklore and European children's folklore. Specifically, it analyzes the shared roots and typological characteristics of children's games among these peoples.

Kirisiw. Salıstırmalı alıp qaralǵanda balalar oyın folklorı balalardıń fizikalıq (háreketli oyınlar), intellektual (pikirlew, yadlaw), sociallıq (jámáátlik, óz-ara qarım-qatnas) hám emociyalıq

(seziwlerdi basqarıw, qáweterdi jeńiw) rawajlanıwında áhmiyetli orın tutadı. Oyınlar xalıqtıń mádeniy miyrasınıń bir bólegi bolıp, áwladtan áwladqa qaldırıladı.

Qaraqalpaq balalar oyın folkloru menen Evropa balalar oyın folklorın salıstırıw qızıqlı hám ózine tán ayırmashılıqlar menen uqsaslıqlardı ashıp beredi. Bul eki mádeniyattıń balalar oyınları balalardıń rawajlanıwında úlken rol oynasa da, olardıń kelip shıǵıwı, mazmunı hám atqarılıw usılları boyınsha ózgeshelikleri bar.

Ádebiyatlar analizi. Balalar folklorında bunday aralas oyınlar genezisi, rawajlanıw basqıshları, janrlıq qásiyetleri boyınsha kóplegen folklortanıwshı hám ádebıyattanıwshılar ilimiy-izertlew jumısların alıp barǵan. Máselen, rus folklortanıwında G. S. Vinogradov, I. O. Kapica, V. P. Anikin, M. N. Melnikov [1-4], ózbek folklortanıwında Ǵ. Jaxongirov, Sh. Galiev, O. Safarov, N. Safarova, J. Temirova [5-9], qaraqalpaq ádebiyattanıwında I. Qurbanbaev, S. Kazaxbaev, A. Qalenderova, S. Ámirlan [10-13] sıyaqlı ilimpazlar balalar qosıqları hám oyınlarınıń genetikalıq jaqtan kelip shıǵıwın ilimiy kózqarastan úyrengen.

Tiykarǵı bólim. Hayran qalatuǵın tárepi, genetikalıq jaqtan bir-birine jaqın bolmaǵán xalıqlardıń folklorında da óz ara uqsaslıq máseleler bar ekenligi izertlewshiler tárepinen tán alınǵan. Bunıń ayqın mısalı sıpatında «Aq terekpe, kók terek» oyın jırı rus, ózbek, qazaq, tajik, tatar, qaraqalpaq xalıqlar kórkem awızeki dóretiwshiliginde, onıń balalar ushın arnalǵanlıǵı ilmiy tárepten óz dáliylin tapqan.

Sh. Galiev «Aq terek pe, kók terek» oyınınıń tarıyxıy genezisine toqtap ótip, onıń áyyemgi urıw-qáwimshilik dáwiri menen baylanıslı ekenligin bildirip ótken bolsa, R. Yagfarov «Aq terek pe, kók terek» oyınınıń tiykarǵı túp tamırı áyyemgi dáwirlerdegi «terek» ke sıyınıw, tabınıw ádetlerine barıp taqaladı dep aytıp ótedi [14], O. Safarov bolsa, usı oyınnıń bir neshe variantların toplap, olardıń uqsas táreplerin anıqlaydı hám olardı «aytıspa-oyınlar» [7], - dep ataydı. Bul oyınnıń «Aygólek» atamasındaǵı variantı da bar.

Eger usı kóz qarastan qaralsa oyın jırlarındaǵı «aygólek-aw, aygólek, aydıń júzi dóńgelek» sóz dizbeginiń kelip shıǵıw tariyxın ayǵa tabınıw saltınan, «aq serek, kók serek» sóz dizbegi kelip shıǵıwı túrkiy tilles xalıqlardıń góne tariyxındaǵı qasqır kultine baylanıstırıwǵa boladı. Bizińshe, bunday sheshim qabıllaw ushın dáliyller jetkilikli emes. Degen menen, «aq terek pe kók terek» oyınındaǵı balalardıń eki toparǵa bólinip «tutqın almasıw» ruwlıq-qáwimlik dáwirdegi fratriyalıq háreketlerdi eske túsiredi. Oyın jırı tekstindegi «qanjıǵadan qan kerek, tebingiden ter kerek» degen sóz dizbekleri de urıs dáwirindegi batırlardıń jekpe-jek shıǵıw waqtındaǵı sóz jarısların eske saladı. Bul orında R. Yagafarovtıń «bul oyın balalar arasına úlkenler ómirinen ótken» [14] degen pikirleriniń janı bar. Jır teksti bul jerde tek ǵana baslaw xizmetin atqarıp turadı, háreket penen jır qatar qaytalanıp keledi.

N. Safarova «Aq terek pe, kók terek» sóz oyın qosıǵınıń payda bolıw genezisin mifologiyaliq kóz qaraslar menen baylanıslı halda pikir júrgizedi. Onda ata-babalarımızdıń terekke sıyınıwı sáwlelengenligin atap kórsetedi [8: 47].

Qaraqalpaq balalar oyın folkloru tábiyat penen tıǵız baylanıslı bolıp kelip, qaraqalpaq balalar oyınları kóshpeli turmıs tárizi hám tábiyat penen baylanısın sáwlelendiredi. Oyınlarda haywanlar, ósimlikler, tábiyiy qubılıslar kóp ushıraydı. Kóplegen qaraqalpaq balalar oyınları folklordıń basqa janrları menen (taqmaq, jumbaq, jańıltpash hám t. b.) tıǵız baylanıslı bolıp keledi.

Qaraqalpaq balalar oyınları kóbinese jámáát bolıp atqarıladı. Bul balalarda birlik, doslıq, birge islesiw hám óz-ara járdem beriw ruwxın qáliplestiredi, oyında qatnasıwshılar sanı kóp bolıp keledi. Qaraqalpaq balalar oyınları salt-dástúrlerdiń bir bólegi bolıp tabıladı.

Evropa balalar oyın folklorında bolsa, túrli mámleketler hám regionlardaǵı mádeniy hám sociallıq ózgesheliklerdi sáwlelendiredi. Kóplegen oyınlar qala turmısı, ónermentshilik hám tariyxıy waqıyalar menen baylanıslı. Kóplegen Evropa balalar oyınları ertekler hám ataqlı ádebiy shıǵarmalardan ilham aladı. Mısalı, Grimmlerdiń ertekleri yamasa basqa folklor qaharmanları oyınlarda qollanılıwı múmkin. Kóbinese muzıka hám ritmikalıq háreketler menen atqarıladı («Ring a Ring o‘ Roses» sıyaqlı oyınlar).

Qaraqalpaq oyınları tiykarınan kóshpeli hám agrar turmıs tárizinen kelip shıqqan bolsa, Evropa oyınları kóplegen jaǵdaylarda qala turmısı, sanaat hám túrli sociallıq klasslar menen baylanıslı bolǵan.

Qaraqalpaq oyınlarında til hám awızeki dóretiwshilik (qosıqlar, taqmaqlar) ayrıqsha orın tutsa, Evropa oyınlarında háreket hám intellektual tapsırmalarǵa kóbirek basım beriliwi múmkin. Hár bir mádeniyattıń óziniń diniy isenimleri hám mifologiyalıq gúrrińleri oyınlarǵa tásir etedi. Qaraqalpaq oyınlarında Islam dinine shekemgi shamanlıq hám tábiyat ruwxlar menen baylanıslı elementler saqlanıp qalıw halatları bolsa, al Evropa oyınlarında xristianlıq yamasa áyyemgi Evropa mifologiyası izleri bolıwı múmkin.

Qaraqalpaq oyınlarında roller kóbinese jasqa yamasa jınısqa qaray bólistiriliwi múmkin, Máselen, «Hákke qayda» – jır qatarları tiginshilik ónerine baylanıp, qatarlarda tek ǵana qızlarǵa tán háreketler aytıladı. Bul arqalı oyın jırı tek qız balalar atqarıw ushın arnalǵan degen juwmaqqa keliwimiz múmkin. Kishkene qızlardı kishkeneliginen oyınlar arqalı úlken ómirge tayarlaw ushın usınday oyın jırları jaratılǵan bolıwı múmkin. Evropa oyınlarında gender rolleri aralas bolıwı múmkin. Evropa xalıqlarınıń oyınǵa shaqırıw jırlarında da jergilikli ózgesheliklerdi kóriwimiz múmkin. Máselen, payda bolıw dáwiri 1708-jılǵa barıp taqalatuǵın «Balalar hám qızlar oynaw ushın shıǵıń» shaqırmasında:

Qızlar hám balalar, oynawǵa shıǵıń,
Ay kúndizgidey jarqıraydı.
Keshki awqattı taslap, uyqını tárk et,
Oyınlaslarıń menen kóshege shıq.
Siz sút tabasız, men un tabaman,
Yarım saatta puding pisiremiz. [15]

Bul qatarlardan Evropa oyınlarında qızlar hám balalar aralas túrde de oynaǵanlıǵın, kúndizi jumıs islewge tuwra kelgenligi ushın oyın keshki waqıtqa tuwra keletuǵınlıǵın da kóriwimiz múmkin.

Qaraqalpaq balalar oyınları kóbinese syujet dialog arqalı rawajlanadı. Bir pikirden ekinshi pikirge, bir obrazdan basqa obrazǵa kóship ótiw kórinisleri ushırasadı. Bul oyın jırlarınıń qatarlarınıń kóbeyiwine hám uzayıwına alıp keledi. Oyınlar háreketler hám sózlerdiń birliginde atqarıladı. Kompoziciya sóz tekstiniń izbe-izligi menen háreketlerdiń izbe-izliginiń sáykes keliwin názerde tutadı.

Kóplegen túrkiy xalıqlardıń oyınları fizikalıq háreketke tiykarlanǵan. Oyınlar ádette qatnasıwshılardı saylaw (Sanamalar arqalı), tiykarǵı háreketler (baǵdarlardan ótiw, tapsırmalardı orınlaw) hám jeńimpazdı anıqlaw menen tamamlanadı. Oyınlarda háreketlerdiń yamasa sózleriniń qaytalawı kóp ushırasadı. Kóplegen oyınlar kompoziciyasında jámáátlik háreketler hám báseki elementleri bar. Kompoziciya oyınnıń qaǵıydalarınan kelip shıǵadı, bul qaǵıydalar oyındı basqarıp, onıń dawamlılıǵın támiyinleydi.

Ulıwma uqsaslıqlar: Barlıq xalıqlarda oyınnıń kompoziciyalıq qurılısında baslaw (kirisiw, sanama), tiykarǵı háreketler hám oyınnıń tamamlanıwı sıyaqlı úsh tiykarǵı bólek bar. Barlıq mádeniyatlarda oyınlar sóz (qosıq, taqmaq, sanama) hám háreketlerdiń birgelikte atqarılıwı menen xarakterlenedi. Oyınnıń baslanıwında qatnasıwshılardı saylaw ushın sanamalar yamasa basqa metodlar qollanıladı. Oyınnıń qaǵıydaları onıń kompoziciyasın hám rawajlanıwın anıqlaydı. Balalardıń yadlawın jeńilletiw hám ırǵaq qáliplestiriw ushın qaytalawlar bar.

Tiykarǵı ayırmashılıqlar: Qaraqalpaq oyın folklorında syujetler kóbinese turmıslıq, shárwashılıq yamasa úlkenlerdiń kásipleri menen baylanıslı boladı. Evropa oyınlarında bolsa dramatikalıq syujetler hám erteklerden alınǵan temalar keńlew qollanıladı, bul oyın kompoziciyasınıń teatrǵa jaqın bolıwına sebep boladı.

Túrkiy xalıqlarda sóz oyınları hám dialoglar arqalı rawajlanıwǵa kóbirek itibar beriledi. Al, Evropa xalıq oyınlarında kóbinese sheńber oyınları, dramatikalıq syujetler hám muzıkalıq elementler kompoziciyanıń áhmiyetli bólegi bolıp keledi.

Oyın ortalığı: Orta Aziya xalıqlarınıń oyınları kóbinese ashıq aspan astında, keń maydanlarda oynaladı, bul erkin háreketke imkaniyat beredi. Evropa xalıqları oyınları da ashıq aspan astında oynalsa da, sheńber yamasa belgili bir maydandaǵı sheklengen háreketler kompoziciyada áhmiyetli orın tutadı.

Evropa balalar oyınları regionǵa hám mádeniyatqa qaray ózgermeli boladı, biraq ulıwma tendenciyalar bar. Syujetler kóbinese qala turmısı, túrli kásipler (doktor, satıwshı, órt óshiriwshi) hám

sociallıq múnásebetlerdi imitaciya etedi. Evropa ertekleri («Qızıl shapkasha», «Úsh kishkene shoshqa», Aǵa-ini Grimmler ertekleri) syujeti oyınlar ushın ilham deregi bolıp xızmet etedi. Geybir oyınlar tariyxıy waqıyalar yamasa dástúrlerden alınǵan syujetlerge iye bolıwı múmkin, biraq olar balalarǵa jaqın bolıwı ushın ápiwaylastırılǵan boladı.

Hár bir mádeniyatta balalar úlkenlerdiń yamasa basqa qaharmanlardıń rollerın atqaratuǵın syujetler bar. Syujetler balalarda túrli emociyalardı (quwanısh, qorqınısh, qızǵanısh) oyatadı hám olardı basqarıwdı úyretedi. Kóplegen syujetler jámáátlik háreketti hám qatnasıwshılar arasındaǵı óz-ara tásirdi talap etedi.

Túrkiy xalıqlar balalar oyın folklorında syujetler kóbinese awıl turmısı, shárwashılıq hám diyqanshılıq kásipleri menen baylanıslı. Evropa balalar oyın folklorınıń syujetlerinde qala turmısı, túrli ónermentshilikler hám zamanagóy kásipler keńlew sáwlelendirilgen.

Túrkiy xalıqlar balalar oyın folklorında oyınlar kóbirek qısqa, simvollıq háreketlerge tiykarlanǵan bolıp, anıq syujet sızıǵı hámiyshe joq bolıwı múmkin. Evropa balalar oyın folklorındaǵı kóplegen oyınlar erteklerden alınǵan yamasa qısqa dramalardı esletetuǵın anıq syujetke iye.

Barlıq mádeniyatlarda básekileslik hám jámáát bolıp birlesiw qubılısı bar. Biraq, túrkiy xalıqlarda básekileslik hám kúsh sınawǵa baylanıslı syujetler kópshilikti qurasa, Evropada shólkemlesken toparǵa bólinip oynaw tártibindegi oyınlar keń tarqalǵan [15].

Evropa xalıqlarınıń folklorında oyınlar shıǵıs xalıqlarına salıstırǵanda keń ushıramawınıń tiykarǵı sebeplerinen biri, Evropa regionınıń xalıq tıǵız jasaytuǵın qalalarında oyın processi ushın jetkilikli sharayat hám qáwipsizlik joq edi. Bunnan tısqarı, sanaatta balalar miynetinen paydalanıw, balalardı oyınlardan belgili bir dárejede sheklep qoyǵan edi. Biraq, dáslepki izertlewler tiykarınan awıllardan jıynap alınǵan úlgiler tiykarında ámelge asırılǵanı ushın, qalalarda oyın folklorı úlgileri atqarılmaǵan degen juwmaq kelip shıqpaydı. Qalalarda balalar oyınları beyimlesiwge ushırap, rawajlanıwdıń jaǵa basqıshına kóshken bolıwı da múmkin.

Dáslepki Evropa folklortanıwshıları oyınları diniy túsiniklerdiń basım keletuǵın orınların ayrıqsha atap ótken. Evropa oyınlarında kóbinese qurban qılıw syujeti kózge taslanadı. Sanamalardı bolsa palkerlikke, pal ashıwǵa da baylanıstırılǵan.

XVIII ásirdiń ózinde-aq Evropada oyın jırları joǵalıp baratırǵanı haqqındaǵı pikirler bildirilgen. Buǵan birneshe sebeplerdi de keltirip ótedi:

1. Evropa hám Arqa Amerika regionlarında kóshe oyınları joǵalıp barıwınıń sebebi, oyın ushın qáwipsiz maydanshanıń jetispewshiligi;
2. Ápiwayı oyınlar televizor, video oyınları hám basqa da sport oyın túrleri menen básekilese almaǵanlıǵı túsindiriledi;
3. Jas ózgesheligine baylanıslı pikirlew dárejesinde úlken ózgerisler júz berip, jas óspirimler oyınlardı pútkilley tárk etip, tiykarǵı oyın qatnasıwshıları 6-10 jas aralıǵındaǵı balalar bolıp qalǵanlıǵı;
4. Er balalardıń waqtı jumıs islewge baǵdarlanǵanlıǵı ushın oyın jırları derlik qızlar ǵana atqaratuǵın bolıp qalǵanlıǵı.

Salıstırıp qarasaq, dúnya xalıqları balalarınıń oyınlarınıń kóp ǵana uqsaslıqları hám óz-ara baylanıslı ortaq táreplerin tabıwǵa boladı. Bunıń tiykarǵı sebebi adamlardıń tábiiy ortaq qásiyetleriniń bar bolıwında. Sonday-aq, hár bir xalıqtıń ózine tán milliy ózgesheliklerin ǵana sáwlelendiretuǵın qásiyetler balalar oyın folklorında barshılıq.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, bul xalıqlardıń balalar oyın folklorınıń kompoziciyalıq qurılısı olardıń mádeniy, sociallıq hám geografiyalıq ortalıǵı menen tıǵız baylanıslı. Hár biri balalardıń rawajlanıwı ushın ózine tán jol usınsa da, oyınnıń strukturası, háreketi hám sózdiń birgelikte islew principileri ulıwma xarakterge iye.

Balalar oyın folklorınıń syujetleri hár bir xalıqtıń mádeniy ózliginiń ajıralmas bólegi bolıp, olardıń tariyxın, qádiriyatların hám dúnyaǵa kózqarasın balalarǵa túsinikli formada jetkizedi. Bul syujetler arqalı balalar óz mádeniyatınıń aǵızeki tariyxı menen tanısqan halda jetiklesedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Виноградов Г. С. Русский детский фольклор. – Иркутск: Изд. Иркут. Секции науч. работников, 1930. – С. 234;
2. Капица О. И. Детский фольклор: песни, потешки, дразнилки, сказки, игры. – Л. , 1928. – 222 с. ;
3. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор: Пособие для учителя. – М. , 1957. – 239 с. ;
4. Мельников М. Н. Русский детский фолькор Сибири. – Новосибирск, 1970. – 218 с. ;
5. Жахонгиров Ғ. Ўзбек болалар фольклори. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – Б. 20. ;
6. Галиев Ш. Ўзбек болалар ўйин фольклори. – Тошкент: Фан, 1998. – Б. 96. ;
7. Сафаров А. Жанровый состав и поэтика узбекского детского поэтического фольклора: Автореф. дис. . . . докт. филол. наук. – Ташкент, 1985.
8. Сафарова Н. Ўзбек болалар ўйин фольклори табиати. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 47. ;
9. Темирова Дж. Х. Рус ва Ўзбек болалар ўйини фольклори типологияси . Автореф. дис. . . . Филология фанлари бўйича фалсафа доктори – Бухоро, 2005.
10. Қурбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты тарийхының очерки. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1974. – 276 б. , Қарақалпак балалар әдебияты. Нөкис: «Билим», 1992. 188-б. ;
11. Казахбаев С. XX аср охири – XXI аср бошларида Қорақалпоқ болалар адабиёти эволюцияси, жанрлар таркиби ва поэтикаси Автореф. дис. . . . Филология фанлари доктори (DSc) – Нукус, 2018. ;
12. Әмирлан С. Е. , Ешмуратов Ә. А. Қарақалпақ халқының дәстүрий ҳәм заманагөй балалар ойынлары [текст]. – Нөкис: Avangard-Baspa, 2024. – 250 б.
13. Қалендерова А. М. Ҳозирги давр қорақалпоқ болалар фольклори: жанр эволюцияси: Автореф. дис. . . . Филология фанлари бўйича фалсафа доктори – Нукус, 2022.
14. Ягьфаров Р. Шиъгрият чишмэлэре. – Казан, 1985. – Б. 158.
15. wikipedia. org

QARAQALPAQ DÁSTANLARINDA AT QOYIW DÁSTÚRLERI

Daniyarova Zamira Jeńisbaevna
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti

Kalit so‘zlar: sotsiolingvistika, psixolingvistika, lingvokulturologiya, kognitiv lingvistika, antroponim, urf-odatlar va an’analar

Ключевие слова: социолингвистика, психолингвистика, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, антропоним, обычаи и традиции

Keywords: sociolinguistics, psycholinguistics, linguoculturology, cognitive linguistics, anthroponym, customs and traditions

Annotatsiya: Antropotsentrik yo‘nalishda tadqiqotlar olib borish hozirgi tilshunoslikning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Bugungi kunda tilshunoslik bilan bog‘liq holda sotsiolingvistika, psixolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik, kognitiv lingvistika kabi bir qator yangi fan sohalari rivojlanmoqda. Bu esa lingvistik tadqiqotlarda til va tafakkur, til va ong munosabatlari tabiatiga yanada chuqurroq kirib borish uchun zamin yaratadi. Maqolada antroponimlarning til va madaniyat aloqalarini aks ettiruvchi yo‘nalish ekanligi ochib ko‘rsatilgan.

Аннотация: Проведение антропоцентрических исследований является одной из актуальных проблем современной лингвистики. Сегодня, в связи с лингвистикой, развивается ряд новых областей науки, таких как социолингвистика, психолингвистика, лингвокультурология и когнитивная лингвистика. Это, в свою очередь, создаёт основу для более глубокого изучения природы отношений языка и мышления, языка и сознания в лингвистических исследованиях. В статье раскрыто, что антропонимы - это направление, отражающее языковые и культурные связи.

Abstract: Conducting anthropocentric research is one of the pressing problems of modern linguistics. Today, in connection with linguistics, a number of new fields of science are developing, such as sociolinguistics, psycholinguistics, linguoculturology, and cognitive linguistics. This, in turn, creates a basis for a deeper study of the nature of the relationship between language and thought, language and consciousness in linguistic research. The article reveals that anthroponyms are a direction reflecting linguistic and cultural connections.

Házirgi til biliminde xalıqtıń ruwxıy-mádeniy ǵáziynesi sıpatında tildi izertlewdiń imkaniyatı birqansha keńeymekte. Sebebi hárbir til óz boyında xalıq tariyxın, til mádeniyatın, dúnyatanımı menen sanasın, kásibin, salt-dástúri menen danalıǵın birlestiriwshi tańba esaplanadı. Tildiń xızmeti tek ǵana kommunikativlik emes, al ol etnomádeniy xabardı jıynap saqlawshı hám onı keleshek áwladqa jetkiziwshi qural esaplanadı. Sonlıqtanda házirgi qaraqalpaq til biliminde til menen mádeniyat baylanıslılıǵın úyreniwge tiykarlanǵan kognitivlik lingvistika yaǵnıy onıń lingvomádeniyattanıw, etnolingvistika t. b salaları óris almaqta. Lingvomádeniyattanıw basqa xalıqlardıń ómirinen de mádeniy xabar beredi yaǵnıy bir xalıqtıń qońsılas xalıq penen tuwısqanlıǵın yamasa dástúr uqsaslıǵın salıstırıwdı da maqset etedi. Atap aytqanda, onıń mádeniyatlar aralıq kommunikaciya hám til aralıq kommunikaciyanıń kórinisleri retindegi antroponimlerdiń tillik tábiyatın tanıwǵa da tikkeley qatnası bar. Solay etip, antroponimlerdi lingvomádeniy tiykarda kórip shıǵıw, milliy ózgeshelikke iye dep tán alınǵan sózlik baylanıslar arqalı qaraqalpaq ismleriniń sociallıq, kognitivlik, etnikalıq, estetikalıq, siyasıy, mánáwiy hám basqa da kúndelikli turmısınıń ózine tán ózgesheliklerin anıqlawdı ańlatadı.

Adam atların qoyıwdaǵı jáne bir milliy mádeniyatımız tiykarı bul úrp-ádet dástúrlerimiz esaplanadı. Bul dástúrler xalqımız ómirinde júdá úlken orın tutadı. Máselen, dástanlar tilinde qollanılǵan adam atlarınıń ózi hárbir áwladtıń milliy mádeniyatın hám tuyǵı sezimlerin ańlap, ózligin tanıwında júdá úlken áhmiyetke iye. Hár bir qaharman júregindegi batırlıq, er júreklik, jaqınların asırap abaylap, eń baslısı tuwılǵan jerin qásterlew sıyaqlı sezimlerdi insan qálbine túyip qoyadı. Batırlıqqa, júreklilikke, qaharmanlıqqa, jaqsılıqqa bolǵan isenimi arqalı óz perzentlerin tárbiyalaw xalqımızdıń mádeniy sáwlesi esaplanadı. Biz sóz etpekshi bolǵan antroponimlerde mine usınday milliyligimizdi ayqın kórsete alamız:

Jeńgem júkli bolǵanda, toǵız ay on kún tolǵanda, tilladan júwen kerdirip, jeti kún jattı tolǵatıp, tuwalmadı sol nashar, jeti kúnler tolǵanda, sáhár waqtı bolǵanda, házireti Áliy sheri quda kelip oń iynine pánje urǵan, bes pánjeniń daǵı bar edi, kórsem sonnan tanır edim, - deydi [1, 74].

Jeti kún jattı tolǵatıp,
At basınday ul tuwdı,
Aq jarılqap kún tuwdı,
Atın qoydı *Alpamıs* [1, 5].

Áyyemgi túrkiy xalıqlarında «Alpamıs» sózindegi «Alp» mánisi «sheber, mergen, qaharman, márt, er júrek, qaytpas, shaqqan» [2, 36-37] hám basqa da kóplegen mánilerin kóremiz. Ertedegi túrkler jańa tuwılǵan balaǵa er jetkende keleshegi erlik hám qaharmanlıqqa tolı bolsın, alp batır bolsın degen úmitte qoyǵan degen pikirler bar. Adamǵa at qoyıwdaǵı dástúrlerdiń biri bul ata alpıs jasta ul súyse Altımıshbay dep qoyǵan. Bunnan Qońıratlı Baybóri qartayǵanda kórgen perzentine Altımısh, Alpıs, Alpamıs dep qoyǵan bolıwı múmkin [3, 56-63]. Óytkeni ayırım etnogenetikalıq ańızlarda «altı ata – kóktin ulı» [4, 62] sıyaqlı syujetlerdi ushıratamız.

Aq jarılqap kún tuwdı, at basınday ul tuwdı. Kindigin saylap kestirdi, boyların sılap óstirdi, eli-xalqın jıydırdı, mal semizin soydırdı, ash-arıqtı toydırdı. Qırıq kún tamasha toy boldı. Toyǵa jıynalǵan xalıq, kópshilik másláhátlesip, Ábdikerim baydıń balasınıń atın *Máspatsha* dep qoydı deydi [5, 177]

Mańlay shıtpay men ushın,
Qırıq kún uday toy berdiń,
«Bul qartayǵan waǵımda,
Berdi maǵan qudayım,

Tilegime jetkerdi,
Ketti mennen uwayım»
Dep quwanıp, jan ata,
Toqsan janga ton berip,
Atımdı qoydıń Gúlayım [6, 177]
Azan aytıp Aqshaxan,
Atıń *Qoblan* bolsın dep,
Shırlap jatqan balanıń,
Qulaǵına dem urdı [7, 405].

Atap aytqanda, islam dininiń ótmishte hám búgingi kúnimizde xalıq arasında jasap kiyatırǵan dástúrlerdiń biri nárestege at qoyıw bolıp, bul eski dástúrler hám musılmanshılıq qaǵıydaları tiykarında orınlanıp kelinbekte. Mine usınday ádetlerdiń biri azan aytıw bolıp esaplanadı. Perzentke at qoyıw 7, 14 yaki 21 kúnnen soń ótkeriledi dep jazılǵan islam enciklopediyasında[8, 36]. Nárestege azan aytıp at qoyıw ulama yaki dindar insanlardıń shańaraqlarında tuwıw úyinen alıp kelgen soń ótkerilse, bazı shańaraqlarda nárestenıń shille dáwiri tamamlanǵan soń dástúr orınlanadı. Bul dástúrdi ótkeriw waqtında hár túrli taǵamlar tayarlanadı. Molla nárestenı islam qaǵıydası tiykarında qublaǵa qaratıp oń qulaǵına azan, shep qulaǵına takbir súrelerin, soń úsh márte onıń atın bálent hawazda aytqan. Din dereklerine qaraǵanda azan aytılǵan waqıtta nárestenıń awzına qurma salıp tańlayın kóterip qoyǵan[9, 509]. Bunda balanıń tili eń dáslep shiyrin sóz benen shıqsın degen niyet penen ámelge asırılatuǵını keltirilgen[10, 183]

Ótirikti men aytpayman haslan,
Pirim edi meniń Rustemi dástan,
Atam atap qoyǵan atım – Arıslan [6, 30].

Qırǵız xalıqlarında saqlanıp qalǵan muqaddes kitapqa qarap at qoyıw qaraqalpaqlar arasında da saqlanıp qalǵan, onı xalqımız «Kitapqa qarap at qoyıw» dep ataydı. Bul tuwralı qaraqalpaq alımı T. Izimbetov: «Eski dáwirlerde ul balalarǵa at tańlaw tek ǵana mollalardıń ıqtıyarında bolǵan, olar «Kitapqa tiykarlanıp» at qoyǵan» dep keltiredi [11, 25]. Qızıǵı sonda bunday dástúrlerdiń uqsas tárepleri dástanlarda batırlarǵa at qoyıwda ushırasadı. Al házirgi waqıtta bul dástúrler qaraqalpaqlar arasında derlik ushıraspaydı. Hár qanday mádeniyatta insannıń ismi sociallıq-mádeniy belgi bolıp xızmet qıladı. Uzaq tariyxqa iye bolǵan ismler sisteması sol xalıqtıń ózine say milliylik izlerin tasıydı. Antroponimler anıq milliy hám mádeniy áhmiyetke iye, sebebi olar tek ǵana tillik tárepten emes, bálki tariyxıy mádeniy maǵlıwmatlardıń da saqlanıp qalıwın támiynleydi[12, 96].

Juwmaqlap aytqanda dúnya til biliminde antropologik leksika menen mádeniyattı baylanıstırıp izertlew aktual máselelerdiń birine aylanbaqta. Sonıń ushın da qaraqalpaq antroponimikalıq materialın tek ǵana lingvistikalıq tárepten emes, bálki etnolingvistikalıq, etnomádeniy, sociolingvistikalıq, estetikalıq, lingvokulturologiyalıq kózqarastan úyreniw dáwir talabına aylanbaqta.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Алпамыс, 1-том, Хожамберген Ниязов (Өгиз жыраў) варианты. Жазып алған профессор Қ. Айымбетов (1934), *Нөкис: Қарақалпақстан (2007)*
2. Древнетюркский словарь. – Л.: Наука, 1969. – С. 36-37.
3. Юсупов О. «Алпамыс» дәстанындағы антропонимлер ҳәм этнонимлер ҳаққында жаңа ой-пикирлер // ӨзССР хабаршысы. – Нөкис, 1985. – №1. – Б. 56-63.
4. Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. Ч. I. – Алма-Ата, 1949. – С. 62.
5. Мәспатша, 10-том, Қайыпназар жыраў Қәлимбетов варианты, Жазып алған: А. Алиев (1960-жыл), *Ташкент: «Маънавият» (2007)*
6. Қырық қыз, 9-том, Қурбанбай жыраў Тәжибаев варианты. Жазып алған: А. Бегимов, Ш. Хожаниязов, С. Мәўленов (1938-жыл) -*Ташкент: «Маънавият» (2007).*
7. Қоблан, 13-том, Кәрам жыраў Нағымов варианты. Жазып алған: К. Нағымов (1959-жыл), *Ташкент:«Маънавият» (2009)*

8. Ислом энциклопедияси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. – Б. 36.
9. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухарий. Хадис (Ал жомиъ Ас-саҳиҳ). 3-жилд. – Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. – Б. 509.
10. Турекеев Қ. Қорақалпоқларда фарзандга исм танлашда исломий анъаналарнинг тутган ўрни // Марказий осиё халқлари маданияти, диний анъана ва урф-одатлари: Республика илмий-амалий конференция. – Т.: Ўзбекистон халқаро ислом академияси, 2021. – Б. 183.
11. Изимбетов Т. Дәстүрлер үрп-әдетлер ҳәм турмыс. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1975. – Б. 25.
12. Қаҳҳоров Ш. Антропонимлар маьнавий маданиятнинг ифодаси сифатида // Тилшуносликдаги замонавий йўналишлар муаммо ва йечимлар: Халқаро илмий-амалий конференция. – Андижон, 2020. – Б. 96.

INFLUENCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Dauletmuratova B. M. - *doctoral student*
Nukus state pedagogical institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: kreativlik, raqamli texnologiyalar, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, ta’lim, artpedagogika, kognitiv rivojlanish.
Keywords: creativity, digital technologies, primary school students, education, art pedagogy, cognitive development.
Ключевые слова: креативность, цифровые технологии, младшие школьники, образование, артпедагогика, когнитивное развитие.

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativlikni rivojlantirishga raqamli texnologiyalarning ta’siri muammosi o‘rganilgan. Zamonaviy pedagogik-psixologik yondashuvlar tahlil qilinib, ta’lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish bilan bog‘liq asosiy imkoniyatlar va xavf-xatarlar yoritib berildi. Ijodkorlikni shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari hamda boshlang‘ich sinf ta’lim-tarbiya amaliyotiga raqamli texnologiyalarni joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Raqamli ta’lim muhiti pedagogik jihatdan asoslangan va muvozanatlashtirilgan bo‘lsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy faoliyatini rag‘batlantirishning kuchli vositasiga aylanishi mumkinligi ko‘rsatilgan.

Аннотация. В статье рассматривается проблема влияния цифровых технологий на развитие креативности у учащихся начальной школы. Были проанализированы современные педагогические и психологические подходы, выделены ключевые возможности и риски, связанные с использованием цифровых инструментов в образовательном процессе. Особое внимание уделяется теоретико-методологическим основам формирования креативности, а также интеграции цифровых технологий в учебно-воспитательную практику начальной школы. Было показано, что цифровая образовательная среда может стать мощным инструментом стимулирования творческой активности младших школьников, если она педагогически обоснована и сбалансирована.

Abstract. The article examines the problem of the influence of digital technologies on the development of creativity in primary school students. Modern pedagogical and psychological approaches were analyzed, and key opportunities and risks associated with the use of digital tools in the educational process were highlighted. Special attention is paid to the theoretical and methodological foundations of forming creativity, as well as the integration of digital technologies into the educational and upbringing practice of primary school. It has been shown that the digital educational environment can become a powerful tool for stimulating the creative activity of younger schoolchildren, provided it is pedagogically justified and balanced.

Introduction. Modern education is experiencing a period of intensive digitalization, which has a significant impact on the content, forms, and methods of teaching. One of the most important directions is the development of creativity in primary school students, as it is during this period that the foundations of creative thinking, imagination, self-expression, and the ability to find non-standard solutions are laid.

Creativity in modern pedagogy is considered as a systemic quality of personality, including originality of thinking, flexibility in solving problems, the ability to put forward new ideas and their practical implementation [2: 45]. At the same time, digital technologies open up fundamentally new opportunities to stimulate children's creative potential: from the use of interactive educational platforms and multimedia applications to the integration of gamification and virtual reality elements.

However, digitalization carries not only pedagogical possibilities but also certain risks: a decrease in the depth of information perception, superficial attention, excessive stimulation [10: 77]. In this regard, there is a need for analytical consideration of how digital technologies can be included in the system of forming the creativity of primary school students and what methodological foundations will ensure their effectiveness.

Literature review. Creativity issues in pedagogy began to be actively studied in the mid-20th century. J. Guilford identified creativity as a special type of thinking based on divergent operations [2: 45]. E. Torrance developed creativity tests that allowed for the empirical study of children's creative potential [9, 62]. In domestic psychology, L. S. Vygotsky, A. N. Leontyev, and S. L. Rubinstein emphasized the role of imagination, game activity, and the social environment in the formation of creative abilities [1: 133].

In modern science, creativity is considered as a meta-subject result of education, formed at the intersection of cognitive, emotional, and communicative processes [4: 54].

Digital technologies in pedagogy are studied in terms of their role in changing the educational environment. S. Johnson's research indicates that the digital environment stimulates divergent thinking and contributes to the formation of new ways of solving problems [5: 112]. K. Robinson emphasizes that digitalization allows for the creation of an educational space where the student becomes an active participant in the creative process, not a passive consumer of knowledge [8, 89].

Research in this area is also actively developing in Uzbekistan and CIS countries. Scientific works emphasize that digital resources, when properly organized, can develop both students' cognitive sphere and their creative imagination [7: 97]. However, a number of authors indicate the need to create methodologically verified programs that take into account the age and psychological-pedagogical characteristics of primary school students [6: 141].

Methodological foundations of research. The methodological basis of problem analysis is built on several key positions:

Cultural-historical approach (L. S. Vygotsky) - creativity is considered as a socially determined process formed in the child's interaction with the environment. The integration of digital technologies into the educational process expands this environment, creating new channels for socialization and creativity.

Activity approach (A. Craft) - the development of creativity is possible only in the process of active activity. Digital technologies allow for the creation of game and learning situations in which the child acts not only as an executor but also as a constructor of new solutions.

Art-pedagogical approach - art and artistic activity have traditionally been powerful tools for developing imagination and creativity. The integration of digital art, animation, graphics, and music into the educational process contributes to the formation of creative skills in children.

Competency-based approach - creativity is considered as a universal competency necessary for successful socialization and further professional development. Digital technologies allow for the development of this competency systematically, including project-based work forms and collaborative learning.

Thus, the research methodology is based on the synthesis of classical and modern theories, which allows us to consider the creativity of primary school students as a result of active inclusion in the digital educational environment.

Results and discussion. Analytical analysis shows that digital technologies have a multifaceted impact on the development of creativity in primary school students:

Stimulation of imagination. Using multimedia applications and virtual environments allows children to experiment with new images, models, and scenarios, which activates creative thinking.

Development of divergent thinking. Digital tools provide the ability to find multiple solutions to the same problem. This corresponds to the key characteristic of creativity - the ability to generate original ideas [9, 62].

Interactivity and collaboration. The digital environment allows creating conditions for collaborative creativity: students can work on projects in groups, exchange ideas, and form collective products.

Integration of art and technology. The use of art applications (drawing, music, animation) allows combining artistic and technological creativity, which is especially valuable for younger schoolchildren who have a strong need for imaginative activity.

Motivational effect. Elements of gamification and the use of digital platforms increase interest in learning, making the educational process more emotionally rich and attractive.

At the same time, the analysis also indicates potential risks:

information overload;

decreased concentration of attention;

formation of superficial perception of knowledge;

possible decrease in the value of traditional forms of art.

Thus, the key task of educators is not to replace traditional forms of work with digital ones, but to create an integrative educational environment where digital technologies complement and expand the possibilities of classical learning.

Conclusion. Developing creativity in primary school students in the context of digitalization of education is one of the most important tasks of modern pedagogy. Digital technologies can significantly enrich the learning process by providing children with new opportunities for self-expression, experimentation, and creativity. However, the effectiveness of their application depends on the teacher's pedagogical literacy, methodological appropriateness, and consideration of students' age characteristics.

Thus, the digital environment should be considered not as an alternative to traditional methods, but as an additional resource capable of unlocking the child's creative potential and forming a stable motivation for learning and self-realization.

References

1. Vygotsky L. S. Imagination and Creativity in Childhood. - M.: Pedagogika, 1991.

2. Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill, 1967.

3. Carter R. , Brown T. Digital Learning and Creativity. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

4. Craft A. Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas. - London: Routledge, 2005.

5. Johnson S. Everything Bad is Good for You: How Today's Popular Culture Is Actually Making Us Smarter. New York: Penguin, 2005.

6. Ivanova T. V. Digital Pedagogy: Contemporary Challenges and Prospects. - St. Petersburg: Piter, 2020.

7. Karimov U. A. Pedagogy and digital transformation of education in Uzbekistan. - Tashkent: Fan, 2021.

8. Robinson K. Creative Schools: The Grassroots Revolution. New York: Viking, 2015.

9. Torrance E. P. Torrance Tests of Creative Thinking. Lexington: Personnel Press, 1974.

10. Williams R. The Impact of Digital Media on Child Development. London: Routledge, 2018.

СОЦИАЛЬНЫЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ МЕЧТЫ, ПОСТАНОВКУ ЦЕЛЕЙ И РАЗВИТИЕ ТАЛАНТА У ЛЮДЕЙ

Ермекбаева Н. Е. – *Студентка*
Университета Инновационных Технологии

Tayanch so‘zlar: iqtidor, istak, insoniy salohiyat, iste’dod, o‘z-o‘zini anglash, ichki intilish, shaxsni rivojlantirish, motivatsiya - ijodkorlik, maqsadga intilish, tabiiy qobiliyatlar, shaxsiy o‘sish, ilhom, sa’y-harakatlar, iqtidor va istak uyg‘unligi.

Keywords: talent, desire, human potential, talent, self-awareness, inner aspiration, personal development, motivation - creativity, striving for a goal, natural abilities, personal growth, inspiration, efforts, harmony of talent and desire.

Ключевые слова: дар, желание, человеческий потенциал, талант самореализация, внутреннее стремление, развитие личности, мотивация – творчество, целеустремлённость, природные способности, личностный рост, вдохновение, усилия, гармония дара и желания.

Annotatsiya: Ushbu maqolada orzularning shakllanishi, maqsadlarni belgilash va iste’dodning rivojlanishiga ijtimoiy va madaniy omillarning ta’siri ko‘rib chiqiladi. Insonning tabiiy qobiliyatlari va o‘zini anglashga bo‘lgan ichki intilish o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib beriladi. Muallif iste’dodning o‘zi faqat salohiyat ekanligini, aynan istak va maqsadga intilish uni haqiqiy yutuqlarga aylantirishini ta’kidlaydi. In’om va istakning uyg‘un o‘zaro ta’siri orqali shaxsning rivojlanishi va hayotiy maqsadlarga erishish yo‘li ochib beriladi. Maqola inson imkoniyatlarini to‘liq ochib berishda ikkala tarkibiy qismning ham muhimligini anglashga ilhomlantiradi.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние социальных и культурных факторов на формирование мечты, постановку целей и развитие таланта. Раскрывается взаимосвязь между природными способностями человека и внутренним стремлением к самореализации. Автор подчёркивает, что талант сам по себе является лишь потенциалом, а именно желание ицелеустремлённость превращают его в реальные достижения. Через призму гармоничного взаимодействия дара и желания раскрывается путь к развитию личности и достижению жизненных целей. Статья вдохновляет осознать важность обеих составляющих для полного раскрытия человеческих возможностей.

Abstract: This article examines the influence of social and cultural factors on the formation of dreams, goal setting, and the development of talent. It reveals the connection between a person's natural abilities and the inner striving for self-awareness. The author emphasizes that talent itself is only potential, and it is desire and the pursuit of a goal that transforms it into real achievements. Through the harmonious interaction of gift and desire, the path to personal development and achievement of life goals is revealed. The article inspires an understanding of the importance of both components in fully revealing human potential.

Введение. Талант и мечта тесно связаны: талант — это врожденная способность или одаренность, а мечта — это желание, которое может вдохновить и направить человека на развитие своего таланта. Мечта является мощным мотиватором, который побуждает человека использовать свой природный дар, прилагать усилия и практиковаться, чтобы достичь успеха в выбранной области. Развитие таланта без мечты или мечты без таланта может привести к бесцельности или фрустрации

В жизни каждого человека заложен уникальный потенциал, который проявляется через сочетание природных способностей и внутреннего стремления к развитию. Дар и желание — две неотъемлемые составляющие этого потенциала, которые вместе формируют основу для достижения личных и профессиональных целей. Если дар можно назвать естественным талантом или врождённой склонностью, то желание — это движущая сила, побуждающая человека к действию и самосовершенствованию. В данной статье мы рассмотрим, как взаимодействие этих двух аспектов влияет на раскрытие возможностей личности и способствует её успешной самореализации.

Что представляет собой мысль, знает любой грамотный человек, мечтающий восславиться чем-то. А вот мечтание - как раз вступает особой загадочной плоскостью, манящей любое мыслящее существо вдаваться в мечту!

Мечта, во многих пониманиях, являет себя фатальным впадением аскетического свойства разума в лоно соблазна, оказаться в фатальной власти вечно изменчивых, многоликих страстей. Одновременно, мечта представляет собой иной, т. е. неопознанный, «блуждающий» облик личности субьекта мечтания. Не скрою, мечта для меня, - это присутствие потаённой сокровенности в душе мыслящего существа.

Мечта с позиций философии представляет собой, прежде всего, атрибут разума, отражённый в душе определённого субьекта мечтания.

Мечта в плоскости логики мною будет воспринята как побег разума от суровой реальности, блуждание мысли по территории вечной изменчивости.

Мечту сквозь призму логики я рассматриваю ещё и как блуждание бунтующей амбиции, именуемой

недовольством в плоскости

подсознания человека.

Мечта это сконцентрированная «чистоплотная» надежда, пропитанная ещё и разумом, и потому так глубоко спрятана в дрожащем от волнения сердце индивидуума.

Мечта- это потаенная, непрерываемая связь, если хотите магическая взаимозависимость, существующая между бытием и инобытием.

Мечта, по своей природе, может быть заманчивой, мимолётной, преходящей, либо твёрдой, непреходящей. Ибо это - тоЧЬ-В-Точь зеркальное отражение сущности самого субьекта мечтания и как таковой функционирует вполне естественно, т. е. логически вытекает из природы субьекта, и закономерно гармонизирует с его душевной потребностью.

Отсюда, она у каждого бывает своя: в зависимости, по большому счёту, от внутреннего расклада субъекта мечтания, и подчас - от внешнего влияния, включая воспитание. К такому разнобою можно относиться совершенно спокойно. Определённого рода опасения могут вызывать лишь случан, когда «привычка мечтать», перечёркивая все граны дозволенного, обретает иную черту: т. е. когда это явление становится угрожающей тенденцией.

Мечта подчас соседствует с иллюзией, и может быть попросту перемешана с нею, если она лишена рационального зерна, своей ценностной стороны - логики. Стало быть, её можно квалифицировать как «опознанную» и «неопознанную», «иллюзорную».

Мечта, структурально, может вступать трёхмерно и питаться таковым: приземлёно, эстетически, идейно.

При этом «питательная среда» по большому счёту и вступает доминантой характера трёхмерной структуры мечты.

Трёхмерная структура мечты может проявляться в разных конфигурациях: как, допустим, одноуровневая, двухуровневая либо трёхуровневая мечта. Такая градация соответствует уровню развитости субьекта мечтания.

Каждой из них, естественно, соответствует определённая мотивация.

Трёхуровневая мечта - совершенна, и воплощает гармоничную трёхуровневую зрелость человека: гормонально-телесную, духовно-эстетическую и интеллектуальную.

К слову сказать, мечта порою совпадает с призванием человека и олицетворяет внутреннее расположение духа и морально-психологическую либо творчески-деловую настроенность индивидуума.

Её можно, весьма условно, квалифицировать как «опознанную» мечту. В таких случаях, она, и как это ни странно, находит своё адекватное отражение в фамилии, равно как и в имени, человека. Фамилия «Гагарин» тому подтверждение. И это - отнюдь не исключение. . .

В любом случае, мечта представляет собой недостающую ценность в личности, либо в жизни индивидуума.

Иначе говоря, мечта вступает своего рода отражением иного, инородного качества в субьекте мечтания.

Фактически, - это внутренний процесс, настраивающий человека на восприятие иного, инородного качества. Отсюда она предвещает готовность человека к изменению, которое должно происходить в строгом соответствии с этой настроенностью.

Говоря о литературном образе «мечты», следует уместно уточнить, что речь не идёт об отдельно взятом конкретном образе, а имеется в виду общелитературно-метафорический ассоциативный, к тому же абстрактный, образ этого явления.

Мечта в философском смысле иначе не может быть воспринята. И как бы её ни абстрагировали эту философскую категорию аналитики и исследователи либо писатели, выхолащивая её смысловую посылку, другой мечты в моём представлении о научно-философском либо художественно-литературном смысле этого слова просто быть, не может. Слово «мечта» в научно-философском обиходе, как и образно-метафорическое применение его в художественной литературе, мною будет воспринято только и исключительно ассоциативно.

Мечтают все, и мечтают по-разному. Это - обычное атрибутивное физиологическое явление, функционирующее в мыслительном аппарате (мозге) любого мыслящего существа. Фактически, мечта, как бы это ни звучало тревожно, являет себя недостающим звеном в шкале личностного самодовольства.

Определённого рода тревоги могут вызывать исключительно те случак, когда это явление, и то только в своём ярко выраженном либо широко раскрытом преломлении, переходя пределы дозволенного, задаёт тон.

Выделяя феномен «мечта» в качестве особой загадочной плоскости, манящей любое мыслящее существо вдаваться в мечту, однако, не следует нам сводить смысл своего

существования исключительно к нему, как нельзя, кстати, и все свои усилия сосредоточить именно на его непременном осуществлении! Ибо такая сумасбродная усердность действительно являла бы себя полнейшим абсурдом.

Абстрагирование мечты, как и доведение её до абсолюта, означало бы встраивание реальной, полноформатной жизни в однополярное измерение, равно как и привнесение настоящего времени на алтарь невообразимого будущего.

Абстракция мечты, это - иллюзорная, гипотетическая попытка деформации времени как трёхмерного атрибута материи в сознании индивидуума; - это искажённое восприятие его благодаря умозрительному превращению обьективного времени в одномерное явление (в виде субьективного, т. е. вымышленного, времени), умышленно воспринимая это одномерное явление за новую, инородную действительность, и соответственно - нарочитое подведение смысла существования под него.

Утрата мечты, в этом контексте, ознаменовала бы собой мгновение бесконечной печали. Ибо это - акт бесконечной трагедии, настигшей человека мгновенно. Только фатальный нигилизм, вступающий абстрактным неверием, в состоянии испепелить мечту.

С другой стороны, тесно связанным с этим вопросом является дар, талант и способность человека. Переходя на этот важный момент, стоит подчеркнуть эти пункты.

В лабиринте человеческой природы, словно драгоценные камни, сокрыты таланты, дары и способности. Каждый из нас - уникальный самоцвет, ограненный особым образом, и задача - раскрыть всю красоту своего внутреннего мира, проявляя заложенные возможности. Талант, словно искра божественного огня, воспламеняет душу, а способности, подобно крыльям, позволяют взлететь к новым вершинам самореализации.

Дар, словно хрупкий росток, нуждается в заботе и взращивании.

Талант, подобно реке, ищет русло для своего течения. Способности, словно грани кристалла, оттачиваются опытом и постоЯнным совершенствованием. Лишь в гармонии развития этих трех составляющих человек обретает подлинную силу и возможность оставить свой неповторимый след в истории.

Человек - это симфония талантов, даров и способностей, звучащая неповторимым аккордом. Каждый дар - это нота, каждый талант - мелодия, а каждая способность - гармония. И лишь дирижируя этим оркестром своей души, можно создать подлинное произведение искусства, имя которому - жизнь.

И в этом раскрытии заложен не только путь к личному совершенству, но и возможность преобразить мир вокруг, внося в него гармонию и красоту, сотворенные уникальным сочетанием таланта, дара и способности.

Именно в этом триединстве кроется ключ к пониманию своего предназначения, к осознанию той роли, которую каждый из нас призван сыграть в великой симфонии бытия, внося свой неповторимый вклад в созидание и развитие человечества. И тогда, словно из горнила, рождается подлинное величие духа, способное преодолеть любые преграды и вознести человека к вершинам самореализации, где талант, дар и способность сливаются воедино, создавая образ неповторимого творца своей судьбы.

Существует такой миф: «открой свой талант»Давайте начнем с обсуждения того, что такое доктрина «открой свойталант».

Миф «открой свой талант» прост, но если учесть все его последствия и

то, как его щупальца проникают в нашу систему образования, наше воспитание и нашу собственную психологию, ты понимаешь, что это смертельный набор убеждений.

Вот что он говорит:

-есть одна сфера жизни, которая тебе особенно подходит,

-если вы найдете эту сферу, вас ждет успех в жизни, -другие области недоступны для вас, и вы не сможете добиться в них успеха. Просто, правда? Но, последствия этого поразительны. Этот миф имеет очень много разрушительных последствий, даже больше, чем миф о таланте делает. Подразумевается, что у вас есть область, в которой вы обладаете уникальным, врожденным талантом. Вы должны это обнаружить. Поэтому все остальные области вам не подходят и в них вы не сможете стать отличником.

Это просто ложь. На самом деле, когда мы только начинаем, мы ни в чем не хороши. Конечно, мы можем немного оторваться от других, но это равносильно старту на 100 метров вперед в марафоне. В долгосрочной перспективе они не имеют большого значения и составляют лишь малую долю компетентности, необходимой для мастерства. Еще один вывод: если у вас есть талант, вы неизбежно станете мастером. Если у вас есть небольшая фора, вы можете подумать, что можете отдохнуть и посмотреть, как поступают результаты. Ничто не может быть дальше от истины. Исследование

биографии ведущих спортсменов и бизнесменов шоу вам нужны годы работы, чтобы достичь вершины в области: И даже если вы не хотите быть на вершине, эти зарождающиеся наклонности угаснут, если вы не будете их питать. Успех не приходит бесплатно. Вы должны работать. «Нет абсолютно никаких доказательств ускоренного пути для успешных людей». Джон Слобода И для самоучки самым печальным последствием этого мифа является ТО, что это мешает нам получить удовольствие от изучения всего, что мы хотим. Позвольте мне сказать вам: можно быть уверенным, что при достаточной практике можно добиться успеха в чем угодно. Я верю, что смогу, и это потому, что я делал это много раз и теперь полностью доверяю себе.

У вас либо есть талант в какой-то области, либо нет. Если да, то хватайтесь за эту область изо всех сил. Если нет, то с таким же успехом можно и не пытаться.

Наш жизненный опыт формирует нас, заставляет расти и учиться, менять свои взгляды и привычки. Когда у нас есть воля и желание изменить свою жизнь, мы пользуемся этой невероятной способностью человека приспосабливаться. И лишь в немногих областях эта адаптивность столь же очевидна, как в обучении и развитии навыков. Существует множество научных подходов, берущихся осветить проблему таланта и способностей, исходящих из разных научных областей. Можно упомянуть те, которые оказали наибольшее влияние на образовательный процесс в международном масштабе. Современный взгляд на то, что такое

талант, возникает из принятия многомерности. Теоретические идеи разработали такие учёные Донтели, Х. Гарднера, К.

Хеллер, Фр. Ганье, Ж. Ренцулли и др. Эти теории основаны на взаимодействии и синтезе различных факторов и не в одномерной интерпретации явления.

Одним из наследий Гарднера является известная цитата: «Не спрашивайте какой умный ребёнок, а в чём он умный». За последние два десятилетия теория множественного интеллекта использовался для продвижения многих программных изменений и преподавания в школьных системах Северной Америки. В своих работах Гарднер утверждал, что традиционные измерения для выявления одарённых учащихся активно поддерживаются в тестах 1Q, ориентированных на языковые и логические навыки. К разработке теории множественного интеллекта, школьное обучение все больше отходят от этой теории, что к альтернативному методу обучения подходят способные дети. Тем не менее, это все еще проблема подхода разработок методов, которые могут надежно и достоверно измерять каждый из видов интеллекта.

Дар и талант тесно взаимосвязаны, подобно двум сторонам одной монеты. Дар дает начальную точку, импульс, а талант - инструменты для достижения успеха. Без дара развитие таланта становится рутинным, механическим процессом. Без таланта дар остается лишь сырым потенциалом, не способным к реализации. Именно их взаимодействие создает синергию, позволяющую достичь выдающихся результатов.

Распознать свой дар - задача не из легких. Важно прислушиваться к своим внутренним ощущениям, к тому, что приносит радость и вдохновение. Экспериментировать, пробовать себя в разных областях, не бояться ошибок. Участвовать в конкурсах, выставках, соревнованиях, чтобы получить обратную связь и понять, в чем вы СИлЬНЫ.

Развитие дара требует постоянного труда. Обучение, практика, самосовершенствование - вот ключи к успеху. Важно найти наставника, который поможет раскрыть потенциал, укажет на сильные и слабые стороны, направит на путь к профессионализму.

Дар и талант - это два кита, на которых строится личность человека.

Распознать свой дар, развивать его, оттачивать талант - вот путь к самореализации, к достижению гармонии с собой и окружающим миром. Помните, что каждый человек - уникален, каждый обладает своим даром. Важно лишь найти его, раскрыть и посвятить свою жизнь тому, что приносит радость и позволяет сделать этот мир чуточку лучше.

Существует позиция, когда талант отождествляется с гениальностью, а не с одаренностью.

Есть ученые, которые талант понимают как реализованную одаренность. а последняя проявляется лишь как природная предпосылка таланта.

А. В. Либин [2] различает одаренность, талант и гениальность. Вот что он пишет по этому поводу: «Наиболее разработанной представляется область дифференциально-психологического анализа феномена креатив-ности, компонентами иерархической организации которого являются конструкты одаренно-сти, таланта и гениальности»

Из представленного выше следует, что, во-первых, одаренность выступает лишь в виде предпосылки таланта, а сама одаренность есть ничто иное, как врожденные задатки: во-вторых, одаренность - это безличностный компонент индивидуальности, личностным же компонентом индивидуальности является талант, который связан с реализацией специальных способностей. В этом случае одаренность есть фактор некой общей способности к твор-честву, а талант выступает в виде измерения в развитии специальных способностей. Не менее существенным представляется объяснение различий между одаренностью и талантливостью с позиции генетически-возрастных изменении, когда первое выступает лишь в виде потенциального компонента, природной предпосылки, а второе-как актуализирующийся под воздействием средовых условий и жизненного опыта.

Следовательно, одаренность — это совокупность ряда способностей, обусловливающая особенно успешную деятельность человека в определенной области и

выделяющая его среди других лиц, обучающихся этой деятельности или выполняющих ее в тех же условиях.

Одаренность обычно проявляется в разносторонних способностях и граничит с талантом.

Заключение. Таким образом, теории развития способностей влияют на развитие таланта. Фактом является то, что без процесса активного обучения, подкреплённого определёнными характеристиками, развивающими личность, а также без поощрения соответствующей среды, талант исчезает, не находя применения. Особые склонности, такие как умственные способности, творческие способности, социальные навыки, практический интеллект, артистические способности, музыкальные и психомоторные способности находятся под влиянием различных экзогенных или эндогенных регуляторов, чтобы раскрыться различные области с высокими показателями или нет, такие как спорт, искусство, спорт и т. д. Людям с особым талантом предлагать такие условия работы, которые повышают их шансы на высокую производительность.

Движущая сила человечества это творческие личности. Выявление таких личностеи является насущной задачей психологии, как и разработка теоретических основ творчества. И, несмотря на то, что проведено огромное количество исследований в области психологии творчества, нет целостной его концепции, отвечающей запросам философской, искусствоведческой, психологической и педагогической мысли. Не разработаны вопросы об источниках и детерминантах творчества, взаимосвязи личности и творчества, нет единого представления о попятни творческого потенииала личности и условиях творческой самореализации.

Проблема таланта и гениальности стоит перед психологами в течение долгого времени. Большинство теорий личности рассматривают лишь некоторые аспекты данной проблемы. Тем не менее изучение вопросов структуры одаренности, таланта и гениальности имеет очень большое значение как для теории психологии, так и для решения конкретных психолого-педагогических задач современного образования.

Использованная литература

1. Творчество: теория, диагностика, технология: Словарь-справочник для специалистов в области образования, инноваций и гуманитарных технологий в социальной сфере / под ред. Т. А. Барышевой. - СПб. , 2008. - С. 125

2. Абдурахманова А. Т. . Деструктивное поведение как проблема адаптации в обществе// Вестник науки иобразования. 2020. No7-2 (85).

3. Абдурахманова А. Т. Обзор проблемы обесценивания норм социализации в девиантном поведении / Мир педагогики и психологии: международный научно-практический журнал. 2020. Ne 04 (45).

4. Эфроимсон, В. П. Генетика гениальности (Книга о гениальности Андрея) / В. П. Эфроимсон. -- М. , 2002.

5. Максимова, С. В. Творческая активность у лиц с наркотической зависимостью / С. В. Максимова // Вопросы психологии. - 2006. - No 1. -С. 118-127.

6. Ильин, Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности: монография / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2009. 444 с.

7. Максимова, С. В. Творческая активность у лиц с нарко-тической зависимостью / С. В. Максимова / Вопросы психоло-гим. - 2006. - No 1. --С. 118-127.

8. Цит. по: Квасова И. И. Философия. М. , 2001.

9. Камю А. Бунтующий человек: философия, политика, искусство. М. , 1990.

10. Трубецкой Е. Н. Смысл жизни // Избранные произведения. Ростов н/Д: Феникс, 1998. С. 64 65.

OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF ARTIFICIAL INTELLEGENCE TOOLS IN WRITING SKILLS

T. A. Jalg’asbaeva - *student*
University of innovation technologies

Key words: AI (Artificial Intellegence), AI tools, writing skill apps, language learning, writing process, creative thinking, scaffolding theory, text fluency, interactive learning, strengths and weakness, individual approach, social interaction, feedback.

Ключевые слова: ИИ (искусственный интеллект), инструменты ИИ, приложения для развития навыков письма, изучение языка, процесс письма, творческое мышление, теория построения, беглость текста, интерактивное обучение, сильные и слабые стороны, индивидуальный подход, социальное взаимодействие, обратная связь.

Kalit so‘zlar: AI (sun'iy intellekt), AI vositalari, yozish mahorati ilovalari, til o‘rganish, yozish jarayoni, ijodiy fikrlash, iskala nazariyasi, matnning ravonligi, interaktiv o‘rganish, kuchli va zaif tomonlar, individual yondashuv, ijtimoiy o‘zaro ta'sir, fikr-mulohazalar.

Annotatsiya: Yozma malaka til o‘rganish jarayonida eng murakkab va rivojlantirish qiyin bo‘lgan ko‘nikmalardan biridir. Chunki u grammatik, leksik, semantik va pragmatik bilimlarning birlashtirilishini talab qiladi. So‘nggi yillarda sun’iy intellekt vositalarI bo‘lgan Grammarly, ChatGPT, Quill Bot yozuv jarayonini osonlashtirish va avtomatlashtirish imkonini berdi. Bu vositalar yozuvdagi grammatik xatolarni kamaytirish, matn ravonligini oshirish, sinonim va iboralarni taklif qilish, shuningdek matnni qayta tuzish imkoniyatini beradi. Biroq, bunday texnologiyalarning haddan tashqari qo‘llanilishi talabalarda ijodiy fikrlashning pasayishi va AI ga ortiqcha ishonish kabi xavflarni keltirib chiqarishi mumkin. Vygotsky ning “scaffolding” nazariyasi ingliz tilidagi yozma ko‘nikmalarni rivojlantirishda sun’iy intellekt orqali o‘rganish jarayonida individual yondashuv, interaktiv o‘rganish, ijtimoiy o‘zaro ta’sir va tezkor fikr-mulohaza kabi asosiy elementlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotda sun’iy intellekt tizimlarining o‘quvchilarning yozma ko‘nikmalarini qanday qilib mustahkamlash va rivojlantirishga yordam berishi, shuningdek, o‘quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt yozma malakasini rivojlantirishda kuchli yordamchi vosita bo‘lsa-da, uni to‘g’ri maqsadda va o‘rinda foydalana bilish zarur.

Аннотация: Письмо является одним из самых сложных и трудных навыков для развития в процессе изучения языка. Поскольку оно требует интеграции грамматических, лексических, семантических и прагматических знаний. В последние годы инструменты искусственного интеллекта, такие как Grammarly, ChatGPT, Quill Bot, позволили облегчить и автоматизировать процесс письма. Эти инструменты позволяют сократить количество грамматических ошибок в письме, повысить беглость текста, предложить синонимы и фразы, а также реструктурировать текст. Однако чрезмерное использование таких технологий может привести к таким рискам, как снижение творческого мышления у учащихся и чрезмерная зависимость от ИИ. Теория «строительных лесов» Выготского включает в себя ключевые элементы, такие как индивидуальный подход, интерактивное обучение, социальное взаимодействие и мгновенная обратная связь в процессе обучения с помощью искусственного интеллекта на английском языке. В исследовании рассматривается, как системы искусственного интеллекта могут помочь укрепить и развить навыки письма учащихся, а также выявить сильные и слабые стороны учащихся. В заключение следует отметить, что, хотя искусственный интеллект является мощным инструментом для развития навыков письма, важно знать, как использовать его в правильных целях и в правильном месте.

Annotation: Writing is one of the most complex and difficult skills to develop in the language learning process. Because it requires the integration of grammatical, lexical, semantic and pragmatic knowledge. In recent years, artificial intelligence tools such as Grammarly, ChatGPT, Quill Bot have made it possible to facilitate and automate the writing process. These tools allow you to reduce grammatical errors in writing, increase text fluency, suggest synonyms and phrases, as well as restructure the text. However, excessive use of such technologies can lead to risks such as a decrease

in creative thinking in students and over-reliance on AI. Vygotsky's "scaffolding" theory includes key elements such as an individual approach, interactive learning, social interaction and instant feedback in the learning process through artificial intelligence in English. The study examines how artificial intelligence systems can help strengthen and develop students' writing skills, as well as identify students' strengths and weaknesses. In conclusion, while artificial intelligence is a powerful tool for developing writing skills, it is important to know how to use it for the right purpose and in the right place.

Introduction. In the 21st century, the educational process is closely related to digitalization and innovative technologies. In particular, artificial intelligence tools are widely used in language learning. In language learning, writing skills require students not only to know grammatical rules, but also to think meaningfully, consistently and fluently. Therefore, various programs and platforms have been created to facilitate the writing process in recent years. [2]

Artificial intelligence (AI) tools play an important role in the development of written English language skills in the modern educational process. Their first option is to reduce grammatical errors. For instance, programs like Grammarly help users identify and correct grammatical, punctuation and stylistic errors in the text. This serves to improve students' writing skills. [4]

In addition, AI tools play an important role in improving text fluency. Platforms like ChatGPT and Quill Bot provide the ability to rearrange user texts and make them consistent and understandable. This process helps students express their thoughts clearly. It is also possible to offer synonyms and phrases using artificial intelligence, which helps students expand their vocabulary. By introducing new words and phrases students can enrich their written speech. [1]

Based on Vygotsky's theory, (AI) artificial intelligence provides students with an individual approach and the ability to provide quick feedback. This interactive learning process helps develop students' self-management skills and allows them to identify their strengths and weaknesses. Thus, artificial intelligence tools are of great importance in the educational process and serve as an effective tool for the development of written English language skills. [6]

Artificial intelligence tools can reduce students' creative thinking ability by automatically processing texts. As a result of students limiting themselves to prepared texts or presented ideas, the need to develop their creative ideas and generate new ideas may decrease. This, in turn, negatively affects the development of creative and critical thinking skills which are important for teachers. [7]

Students may become overly dependent on artificial intelligence tools which leads to difficulties in developing their independent writing skills. If a student consistently uses AI to create texts, they may lose the opportunity to develop their writing skills. As a result, they may lose their ability to think and write independently.

Conclusion. In final analysis, artificial intelligence (AI) can be an effective tool for developing writing skills. It plays an important role in reducing grammatical errors, ensuring the fluency of the text and demonstrating an individual approach to students. However, the rational and moderate use of these technologies is required. Teachers and students should use artificial intelligence tools not only as an auxiliary program, but also as an opportunity to develop creative thinking. Through this approach, students can maintain their creative abilities and develop independent thinking skills. Thus, while artificial intelligence plays an important role in the educational process, it is also important not to forget the importance of human thinking and creativity.

References

1. Azennoud, A. (2024). *Enhancing Writing Accuracy and Complexity through AI-Assisted Tools.* International Journal of Language and Teaching Studies.

2. Dwivedi Y. K. , Hughes L. , Baabdullah A. M. et al. *Artificial Intelligence (AI): Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities and agenda for research, practice and policy.* International Journal of Information Management, 2021.

3. Deep, P. D. , & Chen, Y. (2025). *The Role of AI in Academic Writing: Impacts on Writing Skills, Critical Thinking and Integrity*. Societies, 15(9).

4. Grammarly. com https://www. grammarly. com

5. OpenAI ChatGPT https://chat. openai. com

6. Vygotsky L. S. Mind in Society: *The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press*, 1978.

7. Zhumagaliyeva, G. , et al. (2024). *The impact of AI on academic writing: Enhancing skills or hindering critical thinking?* Higher Education Journal, Kazakhstan.

8. Zawacki-Richter O. , Marín V. I. , Bond M. , Gouverneur F. *Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators?* International Journal of Educational Technology in Higher Education, 2019.

Integrating Mobile Applications and Digital Platforms to Enhance English Speaking Competence in EFL Contexts

Jamalova Ummihabiba Nurullaevna - as*sistant teacher*
University of Innovation Technologies

Keywords: speaking competence, MALL, Flipgrid, mobile learning, Uzbekistan, EFL

Ключевые слова: устная компетенция, MALL, Flipgrid, мобильное обучение, Узбекистан, EFL

Kalit so‘zlar: nutqiy kompetensiya, MALL, Flipgrid, mobil ta’lim, O‘zbekiston, EFL

Annotatsiya. Maqolada ingliz tili nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda mobil ilovalar va video-platformalarni qo‘llash tahlil qilinadi. Tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, mobil ilovalar aniqlik va mustaqillikni, Flipgrid esa hamkorlik va ishonchni oshiradi. Boshqa olimlar ham aralash o‘qitish modeli samaraliroq ekanini ta’kidlaydi. O‘zbekiston sharoitida bu vositalar infratuzilma va o‘qituvchilar tayyorgarligi bilan qo‘llab-quvvatlansa, ijobiy natija berishi mumkin.

Аннотация. Статья рассматривает интеграцию мобильных приложений и видеоплатформ для развития устной компетенции на английском языке. На основе исследований показано, что мобильные приложения развивают точность и автономность, а Flipgrid усиливает коллаборацию и уверенность. Дополнительные источники подтверждают эффективность смешанных моделей обучения. В условиях Узбекистана такие технологии могут дать положительный результат при наличии инфраструктуры и подготовки педагогов.

Abstract. This paper explores the integration of mobile applications and video-based platforms in developing English speaking competence. Drawing on recent studies, the analysis shows that mobile apps support accuracy and autonomy, while Flipgrid enhances collaboration and confidence. Additional research by Burston (2013), Kukulska-Hulme & Shield (2008), and Rosell-Aguilar (2017) confirms that blended models are most effective. The paper also considers Uzbekistan’s context, where digitalization of education is growing. Findings suggest that mobile apps and platforms can improve speaking skills in Uzbekistan if supported by infrastructure and teacher training.

Introduction. Speaking competence is a crucial yet challenging aspect of English as a Foreign Language (EFL). Traditional classrooms often provide limited opportunities for oral communication, which restricts fluency development and lowers learners’ confidence [1]. Mobile-assisted language learning (MALL) and collaborative platforms are increasingly used to address these challenges [4][6][7].

This paper analyzes three key studies: Dadamirzayeva (2025) on mobile apps in Uzbekistan [1]; Susyetina (2022) on Flipgrid for ESP students [2]; and Nguyen (2024) on Flipgrid for Japanese learners [3]. In addition, research by Burston (2013), Rosell-Aguilar (2017), and Stockwell (2010) provide a broader understanding of how technology supports speaking development [4][7][9].

Mobile applications provide self-paced learning, instant feedback, and opportunities for repeated practice [1][5][6]. Dadamirzayeva (2025) found that apps like ELSA Speak and Mondly improved pronunciation and fluency among Uzbek students by more than 20% [1].

Platforms such as Flipgrid allow learners to record and share video responses, enabling peer collaboration and reducing anxiety [2][3]. Nguyen (2024) reported that Flipgrid increased confidence

and motivation for Japanese learners [3]. Similarly, Susyetina (2022) showed that Flipgrid helped ESP learners improve presentation and nonverbal skills [2].

Other scholars emphasize that MALL should be blended with classroom instruction to achieve maximum effect [4][8]. Rosell-Aguilar (2017) created a taxonomy showing interactivity and authentic input as crucial for speaking improvement [7].

Mobile apps provide personalized pronunciation feedback and low-anxiety practice [1][5]. Kukulska-Hulme & Shield (2008) note that MALL promotes collaboration and autonomy [6].

Flipgrid supports asynchronous speaking tasks, peer evaluation, and confidence building [2][3]. Nguyen (2024) found significant reductions in speaking anxiety when

The evidence suggests a blended model:

Apps → accuracy, autonomy, microlearning.

Platforms → collaboration, fluency, public speaking.

This reflects principles of Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Learning (TBL).

In Uzbekistan, the demand for English proficiency is rapidly growing due to internationalization of education and labor markets. Mobile apps are popular among students, especially for vocabulary and pronunciation. However, challenges include unequal access to stable internet, limited teacher training, and reliance on traditional methods [1].

Nevertheless, integration is promising. Higher education institutions already experiment with digital tools, and students show motivation for independent app-based practice. Platforms like Flipgrid can complement national initiatives such as EduMarket and EduOnline. If teachers are trained to design blended lessons, these tools could significantly enhance learners' speaking skills.

International evidence and the Uzbek case together demonstrate that technology is not a replacement but a support for communicative pedagogy. Mobile apps are effective for accuracy, while collaborative platforms extend practice opportunities beyond classrooms. For Uzbekistan, successful outcomes depend on government policy, infrastructure, and systematic teacher training [1][4][6].

The comparative analysis of recent studies demonstrates that the integration of mobile applications and collaborative digital platforms significantly enhances the development of English speaking competence. Research confirms that mobile apps such as ELSA Speak and Mondly improve accuracy, pronunciation, and learner autonomy, while platforms like Flipgrid contribute to building fluency, confidence, and collaboration. These tools address different aspects of oral competence but complement one another effectively when used in a blended model.

International literature also shows that digital tools are most beneficial when integrated with communicative teaching approaches, rather than being applied in isolation. This highlights the importance of teacher guidance and task-based design in maximizing the potential of mobile and online technologies.

In the context of Uzbekistan, the integration of such technologies is both timely and promising. The country is actively reforming its education system and prioritizing English proficiency as a key skill for global competitiveness. While challenges remain in terms of infrastructure, digital literacy, and teacher readiness, there are strong signs of progress. Learners in Uzbekistan demonstrate motivation to use mobile apps for independent practice, and higher education institutions are beginning to incorporate collaborative platforms into their curricula.

Conclusion. We conclude that Uzbekistan should adopt a blended model that combines mobile applications for accuracy and individualized practice with collaborative platforms for fluency and confidence building. This approach will not only enhance students' speaking competence but also foster creativity, autonomy, and digital skills. If supported by policy initiatives, curriculum innovation, and professional teacher training, such integration can yield significant results and contribute to preparing Uzbek learners for effective global communication.

References

1. Dadamirzayeva, M. G'. (2025). Utilization of Mobile Apps in the Integrative Development of Speaking Competence. International Journal of Artificial Intelligence, 5(5), 223–227.

2. Susyetina, A. (2022). Improving Architecture Students’ Presentation Skills through Flipgrid during Online Learning. International Journal of Applied Linguistics & Language Teaching, 2(1), 45–55.

3. Nguyen, T. T. T. (2024). Using Flipgrid Videos to Enhance Speaking and Presenting in English for Non-Native Learners. International Journal of Emerging Practices, 14(2), 33–44.

4. Burston, J. (2013). Mobile-Assisted Language Learning: A Selected Annotated Bibliography of Implementation Studies 1994–2012. Language Learning & Technology, 17(3), 157–225.

5. Godwin-Jones, R. (2011). Emerging Technologies: Mobile Apps for Language Learning. Language Learning & Technology, 15(2), 2–11.

6. Kukulska-Hulme, A. , & Shield, L. (2008). An Overview of Mobile Assisted Language Learning. *ReCALL*, 20(3), 271–289.

7. Rosell-Aguilar, F. (2017). State of the App: A Taxonomy for Evaluating Language Learning Mobile Applications. CALICO Journal, 34(2), 243–258.

8. Reinders, H. , & Benson, P. (2017). Research Agenda for MALL. In Routledge Handbook of Language Learning and Technology (pp. 263–276). Routledge.

9. Stockwell, G. (2010). Using Mobile Phones for Vocabulary Activities: Examining the Effect of the Platform. Language Learning & Technology, 14(2), 95–110.

THE ENIGMATIC POWER OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

J. D. Jangabayev - *student*
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar: Sun'iy intellekt (AI), chet tillarini o‘rganish, shaxsiylashtirilgan o‘rganish, sun'iy intellektga asoslangan til vositalari, til ta'limi texnologiyasi, interaktiv til amaliyoti, tezkor fikr-mulohaza, virtual repetitorlar, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), ta'limda sun'iy intellekt, til o‘zlashtirish, raqamli tilni o‘rganish, AI va odamlarning o‘zaro ta'siri, til o‘rganish ilovalari, ta'limdagi AI muammolari.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), изучение иностранных языков, персонализированное обучение, языковые инструменты на базе ИИ, технологии обучения языкам, интерактивная языковая практика, мгновенная обратная связь, виртуальные репетиторы, обработка естественного языка (НЛП), ИИ в образовании, усвоение языка, цифровое обучение языку, взаимодействие ИИ и человека, приложения для изучения языков, проблемы ИИ в образовании.

Key words: Artificial Intelligence (AI), foreign language learning, personalized learning, AI-powered language tools, language education technology, interactive language practice, instant feedback, virtual tutors, natural language processing (NLP), AI in education, language acquisition, digital language learning, AI and human interaction, language learning apps, AI challenges in education.

Annotatsiya. Ushbu tezisda chet tillarini o‘rganishni o‘zgartirishda sun'iy intellektning (AI) muhim rolini o‘rganadi. Duolingo va virtual repetitorlar kabi sun’iy intellekt vositalari o‘quvchilarga so‘z boyligi, talaffuzi va madaniy tushunchalarini yaxshilashga yordam berib, tezkor fikr-mulohazalar bilan shaxsiylashtirilgan interfaol darslarni taklif qiladi. AI motivatsiya va samaradorlikni oshirsa-da, matn shuningdek, odamlarning o‘zaro ta'sirini kamaytirish va texnologiyani an'anaviy o‘qitish bilan muvozanatlash zarurati kabi muammolarni ta'kidlaydi. Bibliometrik tahlil 2010 yildan 2023 yilgacha sun’iy intellekt tilini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlarga akademik qiziqish ortib borayotganini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, bepul va yuqori darajadagi sun’iy intellekt vositalari o‘rtasidagi taqqoslash ularning xususiyatlari va afzalliklarini ko‘rsatib beradi, bu ikkalasining kombinatsiyasi o‘rganishni optimallashtirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, sun'iy intellekt tilni o‘rgatishda qimmatli yordamdir, ammo uni insoniy yo‘l-yo‘riq bilan bir qatorda ehtiyotkorlik bilan ishlatish kerak.

Аннотация. В данной диссертации рассматривается важная роль искусственного интеллекта (ИИ) в преобразовании процесса обучения иностранным языкам. Инструменты ИИ, такие как Duolingo и виртуальные репетиторы, предлагают персонализированные интерактивные уроки с мгновенной обратной связью, помогая учащимся улучшать словарный запас, произношение и понимание культурных особенностей. Хотя ИИ повышает мотивацию и эффективность, в работе также рассматриваются такие проблемы, как снижение человеческого взаимодействия и необходимость баланса между технологиями и традиционным обучением. Библиометрический анализ показывает растущий академический интерес к исследованиям в области обучения языкам с помощью ИИ с 2010 по 2023 год. Кроме того, сравнение бесплатных и платных инструментов ИИ описывает их особенности и преимущества, предполагая, что их сочетание может оптимизировать обучение. В целом, ИИ является ценным инструментом в языковом образовании, но его следует использовать обдуманно в сочетании с человеческим руководством.

Annotation. This thesis explores the significant role of Artificial Intelligence (AI) in transforming foreign language learning. AI tools like Duolingo and virtual tutors offer personalized, interactive lessons with instant feedback, helping learners improve vocabulary, pronunciation, and cultural understanding. While AI enhances motivation and efficiency, the text also highlights challenges such as reduced human interaction and the need to balance technology with traditional teaching. A bibliometric analysis shows growing academic interest in AI language learning research from 2010 to 2023. Additionally, the comparison between free and premium AI tools outlines their features and benefits, suggesting a combination of both can optimize learning. Overall, AI is a valuable aid in language education but should be used thoughtfully alongside human guidance.

Introduction. Artificial Intelligence (AI) has become an essential part of everyday life, impacting fields such as healthcare, transportation, communication, and especially education. AI's ability to analyze data, recognize patterns, and learn from experience enables it to perform tasks once exclusive to humans, improving efficiency and accessibility. In language learning, AI has revolutionized traditional methods that required time, patience, and interaction with native speakers. AI-driven tools like language apps, chatbots, and virtual tutors offer personalized, interactive, and immersive lessons tailored to individual learning styles and provide instant feedback. For example, Duolingo uses AI to track errors and adjust difficulty, while AI also supports instant translation and pronunciation assistance to help overcome language barriers. Moreover, AI exposes learners to authentic language use through conversations, videos, and social media, aiding vocabulary, grammar, and cultural understanding.

With globalization, AI is increasingly applied in education to create personalized learning experiences, enable real-time corrections, and supply study materials tailored to students' needs. AI can analyze performance data to identify weak points and adjust lessons accordingly. Natural language processing lets learners engage with real-world content like news and social discussions, enhancing both language skills and cultural knowledge. AI also transforms classrooms by offering gamified activities, real-time translation, pronunciation help, and realistic dialogue simulations, which boost motivation and participation. Educators benefit from AI-generated insights to better support students. Many AI apps help improve vocabulary, grammar, pronunciation, and even writing tone. Research involving university students shows AI tools increase satisfaction and support effective language learning for specific purposes. Overall, AI enhances foreign language education by making it more engaging, personalized, and efficient, though challenges like over-reliance on technology and reduced personal interaction still exist. [9]

We believe AI is key to transforming foreign language learning by personalizing lessons and providing instant feedback, which speeds up progress. Its interactive features make practice more engaging, and real-time translation helps overcome language barriers. However, combining AI with human interaction is important to maintain critical thinking and communication skills. Overall, AI greatly improves language learning and offers exciting opportunities for learners and teachers, making education more accessible and effective as it evolves.

AI tools have become increasingly important in teaching foreign languages, providing customized and flexible learning opportunities. Applications like Duolingo and AI-driven virtual tutors offer engaging practice, immediate corrections, and easy access, which improve learners' motivation and skills. Additionally, AI helps educators by monitoring student progress and designing personalized lessons. Nevertheless, challenges such as limited human interaction, possible errors, privacy risks, and technical constraints still exist. Despite these challenges, AI is expected to advance further, making language learning more efficient and widely available. Ongoing cooperation between teachers and technology experts is crucial to creating ethical and effective AI-based language education solutions. [1]

Artificial intelligence (AI) holds great promise for foreign language learning and teaching, and numerous scientific studies exploring advancements in this field have been carried out over many years. As AI's importance and popularity continue to grow, there has been a noticeable increase in research publications on this topic. However, the rapid expansion of literature has resulted in a vast amount of information, making it difficult for researchers and educators to easily access relevant knowledge. This article provides an in-depth bibliometric analysis of studies on AI in foreign language learning published between 2010 and 2023 in the Web of Science database. It first examines the yearly distribution of publications, citation numbers, publication languages, and countries or regions involved. Next, it highlights the most cited articles, journals, authors, and countries connected to the subject. The article also explores collaboration patterns among authors, countries, and institutions. Finally, it analyzes the frequency of keyword usage and creates a network to illustrate the relationships among these keywords. [2]

AI has truly transformed the way we learn foreign languages. The first text highlights how AI tools make learning more enjoyable and personalized by providing quick feedback and allowing practice anytime. However, it also reminds me that teachers remain essential because AI cannot replace the human touch and understanding. The second text shows that research on AI in language learning is rapidly growing, reflecting the field's fast development. Overall, I'm excited about using AI since it can help me learn more effectively, but I also recognize the importance of using it wisely and not becoming overly dependent. Both free and premium AI tools are valuable for language learning. Free options like Duolingo and Memrise are great for beginners due to their accessibility and ease of use, while premium tools offer advanced features such as detailed feedback and offline access, helping learners progress faster. Depending on your level and goals, combining free and paid tools might be the best way to enhance your skills.

FREE AND PREMIUM AI FOR LEARNING LANGUAGES

Category	**Free AI Tools**	**Premium AI Tools**
Examples	Duolingo, Memrise, Kippy AI, Gliglish, Tatoeba	Duolingo Max, Babbel, Memrise Pro
Cost	Free	Subscription-based (monthly/yearly) or one-time fee
Features	Basic lessons, personalized practice, instant feedback, speaking and listening practice	Advanced AI features, chatbot video calls, error analysis, offline mode, structured courses
Best for	Beginners, casual learners, practicing basics	Intermediate to advanced learners seeking deeper practice and support
Advantages	No cost, easy access, interactive and gamified	More personalized, in-depth, with extra learning tools and flexibility
Limitations	Limited content/features, ads, no offline access	Requires payment, may be expensive for some users

Conclusion. Artificial Intelligence (AI) has greatly impacted foreign language education by delivering personalized, engaging, and accessible learning experiences that improve students' skills

and motivation. AI tools offer real-time feedback, adaptive lesson plans, and practical language practice, but they should be used alongside human guidance to preserve essential communication abilities. Although there are challenges like technical issues and data privacy, continued cooperation between educators and technology experts is expected to drive further improvements in AI-based language learning. In summary, AI has strong potential to make language learning more efficient, inclusive, and customized to each learner’s needs moving forward.

References

1. AI tools in foreign language teaching Avazmatova Marhabo Mukhtorjonovna Acting Associate Professor of the Social Sciences Department University of Exact and Social Sciences
2. Artificial intelligence in foreign language learning: A bibliometric analysis Yunus Doğan1 and Tarık Talan2 1 1Fırat University, Elazığ, Türkiye (ORCID: 0000-0002-5038-3404) 2Gaziantep Islam Science and Technology University, Türkiye (ORCID: 0000-0002-5371-4520)
3. Chen, X. , Lee, J. , & Park, Y. (2021). *Enhancing student engagement and motivation in AI-supported language learning*. Journal of Educational Technology, 45(3), 123-137.
4. García, M. , López, R. , & Kim, S. (2020). *AI-powered chatbots for real-time language practice: A review*. Language Learning & Technology, 24(1), 45-62.
5. González, A. (2020). *Challenges and ethical considerations of AI in language education*. International Journal of Language Teaching, 12(2), 78-90.
6. Lee, J. , & Park, Y. (2018). *Effectiveness of AI-based language learning platforms on vocabulary retention and speaking proficiency*. Computers & Education, 127, 254-267.
7. Liu, M. Y. , & Hu, W. (2019). *The integration of AI technology in foreign language instruction: Prospects and challenges*. Educational Innovation Journal, 5(4), 89-105.
8. Smith, John *The Role of AI in Language Learning: Tools and Trends* Educational Technology Researcher at XYZ University 2023
9. Using artificial intelligence as a digital tool in foreign language teaching A. I. Kolegova✉ , kolegovaia@susu. ru, https://orcid. org/0000-0001-7185-2428 I. A. Levina, levinaia@susu. ru, https://orcid. org/0000-0003

PAREMIYALARNING TA’LIM VA TARBIYAVIY AHAMIYATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALAR ROLI

X. I. Kalimbetova - *assistent o‘qituvchi*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Kalit so‘zlar. Paremiya, maqol va matal, ta’lim, tarbiya, axborot texnologiyalari, elektron ta’lim, multimedia, interaktiv metodlar.

Ключевые слова. Паремия, пословицы и поговорки, образование, воспитание, информационные технологии, электронное обучение, мультимедиа, интерактивные методы.

Keywords. Paremia, proverbs and sayings, education, upbringing, information technologies, e-learning, multimedia, interactive methods. \

Annotatsiya. Ushbu maqolada paremiologik birliklarning – maqol va matallar, hikmatli so‘zlarning ta’lim va tarbiya jarayonidagi o‘rni hamda ularning zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda samarali qo‘llanishi tahlil qilinadi. Xususan, interaktiv metodlar, elektron ta’lim platformalari, multimedia vositalari yordamida paremiya asosida o‘quvchilarda milliy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar, madaniy merosga hurmat va ijobiy dunyoqarashni shakllantirish masalalari yoritiladi. Maqola o‘quvchi-yoshlarning ma’naviy kamolotini oshirishda paremiologik materiallarni raqamli texnologiyalar orqali qo‘llash yo‘llarini ochib beradi.

Аннотация. В данной статье анализируется роль паремиологических единиц - пословиц и поговорок, мудрых изречений в образовательном и воспитательном процессе, а также их эффективное использование с использованием современных информационных технологий. В частности, освещаются вопросы формирования у учащихся национальных ценностей,

нравственных норм, уважения к культурному наследию и позитивного мировоззрения на основе паремий с помощью интерактивных методов, электронных образовательных платформ, мультимедийных средств. В статье раскрываются пути применения паремиологических материалов с помощью цифровых технологий в повышении духовной зрелости учащейся молодежи.

Abstract. This article analyzes the role of paremiological units - proverbs and sayings, wise sayings in the process of education and upbringing, as well as their effective use using modern information technologies. In particular, with the help of interactive methods, e-learning platforms, and multimedia tools, issues of forming national values, moral norms, respect for cultural heritage, and a positive worldview in students based on proverbs are highlighted. The article reveals ways to use paremiological materials through digital technologies in improving the spiritual maturity of student youth.

Kirish. Insoniyatning ma’naviy merosida paremiologik birliklar – maqollar, matallar, hikmatli so‘zlar alohida o‘rin egallaydi. Ular asrlar davomida xalq donishmandligi, hayotiy tajribasi, axloqiy me’yorlari va tarbiyaviy qadriyatlarini avloddan-avlodga yetkazib kelmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda maqol va matallarning ahamiyati beqiyosdir. Shu bilan birga, ta’lim-tarbiya jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal kirib kelishi paremiologik materiallardan foydalanish usullarini ham yangicha bosqichga olib chiqmoqda. Endilikda o‘qituvchi nafaqat darslik, balki multimediya vositalari, elektron platformalar, mobil ilovalar orqali ham paremiya asosida samarali dars tashkil qilishi mumkin.

Bugungi murakkab zamonda yoshlarni jismoniy va ma’naviy barkamol insonlar etib tarbiyalash biz uchun g’oyat muhim vazifa bo‘lib qolmoqda. Shu ma’noda, mutaffakir Abdurauf Fitratning: “Bu dunyo kurash maydonidir. Bu kurashning quroli sog‘lom jism-u tan, o‘tkir aql va yaxshi axloqdir”, - degan so‘zlarida chuqur ma’no bor. Farzandlarimizning sog’lom va barkamol bo‘lib voyaga yetishi bizning kelgusi faoliyatimizda eng muhim masala bo‘lib qoladi. O‘zbekistonda yashayotga har bir o‘g‘il-qiz davlatimiz va jamiyatimizning e’tibori va amaliy g‘amxo‘rligidan chetda qolmaydi”. [1, 250]

Prezidentimizning yuqoridagi fikrlari ham ta’lim olish har doim va har joyda kerakligini, O‘zbekiston yoshlarini yuksak ta’lim va tarbiya egasi qilib tarbiyalash yo‘lida oqilona sa’y-harakatlar olib borilayotganligini isbotlaydi.

Asosiy bo‘lim. An’anaviy ilmiy yondashuvlarda paremiyalar, asosan, xalq og‘zaki ijodining o‘rganish doirasida qolib keldi. Unga folklor janri sifatida yondashildi. Garchi tilshunoslikda paremiyalar barqaror birliklar sifatida lisoniy hodisa, deb e’tirof etilsada, uning lisoniy mohiyatiga yetarlicha baho berilgan, deyish noto‘g‘ri bo‘ladi. Fanimizda lisoniy birlik sifatida uning ayrim sintaktik xususiyatlarigina tahlilga tortilgan, xolos [7, 50]. Shu nuqtayi nazardan, paremiyalarni, ham xalq og‘zaki ijodi namunalari darajasida, ham lingvokulturologiyaning birligi sifatida tadqiq etish uchun alohida soha vujudga keldiki, u paremiologiya tarmog‘i deb ataladi.

Paremiologiya [yunon tilidan olingan bo‘lib, paroimia – “maqol, hikmatli so‘z, matal”, logos – “fan” degan ma’noni bildiradi] [8, 5]. Demak, paremiologiya maqol, matal, aforizmlarni o‘rganuvchi fan bo‘lib, uning o‘rganish obyekti paremiyalar hisoblanadi.

Maqollar bolalarni to‘g‘ri, mantiqiy fikrlashga, maqsadni ixcham, aniq va lo‘nda bayon etishga o‘rgatadi, ularning badiiy didini oshiradi, tarixiy hodisalarning mohiyatini yaxshiroq, chuqurroq payqab olishga yordam beradi. Bundan tashqari, maqollar ona tilining eng nozik, badiiy xususiyatlarini bilishga va so‘z boyligini ham oshirishga ko‘maklashuvchi bir vosita sifatida xizmat qiladi. [5, 17]

Har bir bola bilimli, uquvli, kasb-hunarli bo‘lib voyaga yetishi lozim. Bola bu kabi tarbiyalarni eng birinchi navbatda oilasidan oladi. “Oila-tarbiya o‘chog‘idir”, - deb bejizga aytilmaydi. Ko‘plab ibratli maqollar ham yaxshi kamol toptirish uchun ham juda ko‘p keladi [3, 3]. Masalan, Mehnat, mehnatning tagi rohat , “Mehnatdan kelsa boylik, Turmush bo‘lar chiroyli” [6, 53] kabi maqollar yoshlarni ilmga, mehnatga, halollikka undaydi.

Paremiyalar o‘quvchilarga milliy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar va jamiyatda o‘zini tutish qoidalarini singdiradi. Ularda:
-vatanparvarlik,
-ota-onaga hurmat,
-mehnatsevarlik,
-do‘stlik va hamjihatlik,
-adolat va halollik g‘oyalari mujassamdir.
Shunday qilib, maqol va matallar yoshlarni to‘g‘ri yo‘lga boshlovchi “axloqiy kompas” vazifasini bajaradi. [2]

Zamonaviy texnologiyalar paremiologik materiallarni ta’lim jarayonida yangi ko‘rinishda taqdim etish imkonini bermoqda:
-Multimedia vositalari (video, animatsiya, audio yozuvlar) orqali maqollarni sahnalashtirish va jonli misollarda qo‘llash;
-Elektron darsliklar va platformalar (Moodle, Google Classroom, EduPage va boshqalar) orqali paremiya asosida test, interaktiv mashqlar yaratish;
-Mobil ilovalar yordamida maqollarni o‘yin shaklida yodlash va ularni tarjima qilish;
-Ijtimoiy tarmoqlar orqali maqollarni targ‘ib qilish, yoshlar orasida tanlovlar o‘tkazish. [4]

Yuqorida ta’kidlagan zamonaviy texnologiyalarni amalda qo‘llash orqali samaradorlikka erishish oson. Masalan,
-Paremiya asosida roliklar va prezentatsiyalar tayyorlash;
-“Maqolni davom ettir” yoki “Maqolga mos vaziyatni top” kabi interaktiv topshiriqlar;
-Elektron kutubxonalarda maqollar bazasini yaratish va uni o‘quvchilar uchun ochiq qilish;
-Gamifikatsiya usullaridan foydalanib, o‘quvchilar orasida maqol aytish musobaqalarini o‘tkazish kabi usullar fikrimiz tastig‘i bola oladi.

Xulosa. Maqol va matallar xalqning bebaho ma’naviy boyligi bo‘lib, ularni ta’lim-tarbiya jarayonida keng qo‘llash yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalashda muhim vositadir. Axborot texnologiyalari esa bu jarayonni yanada samarali, qiziqarli va zamonaviy shaklda tashkil qilish imkonini beradi. Shu bois, paremiologik materiallarni elektron resurslar asosida o‘qitish va targ‘ib qilish bugungi kun ta’lim tizimida ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. SH. Mirziyoyev. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”T: “O‘zbekiston”- 2022. 250-bet
2. Abdullayeva M. “O‘zbek maqollari va ularning tarbiyaviy ahamiyati”– Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
3. Elmurodova L. “TARBIYA JARAYONLARIDA MAQOLLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI” maqolasi “THEORETICAL ASPECTS IN THE FORMATION OF PEDAGOGICAL SCIENCES” International scientific-online conference.
4. Jalolov J. “Pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlar” – Toshkent: Ilm Ziyo, 2016.
5. Mamasoli Jumaboyev. “Bolalar adabiyoti”-T, -2011.
6. O‘zbek xalq maqollari. Toshkent, 2013. – B. 53.
7. Бакиров П. У. Номинацентрические пословицы в разносистемных языках [на материале русского, узбекского и казахского языков]: Автореф. дисс. … д-ра. филол. наук. – Ташкент, 2007. –С. 50.
8. Шомақсудов Ш. , Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. Ўзбек халқ мақолларининг изоҳли луғати. Т. , 1990. 5-б.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

I. T. Kutlimuratova -*student*
University of Innovation Technologies.
Scientific Supervisor: Nazira Naimova Kayratdinovna

Ключевые слова: IT в филологии, изучение языков, современные технологии, цифровая гуманитария.

Kalit so‘zlar: filologiyada IT, tillarni o‘rganish, zamonaviy texnologiyalar, raqamli gumanitar fanlar.

Keywords: IT in philology, language learning, modern technologies, digital humanities.

Аннотация: В данной статье будет рассмотрено использование информационных технологии в сфере филологического образования. Особое внимание уделяется их роли в современном учебном процессе, так как именно цифровые средства сегодня становятся неотъемлемой частью как преподавания, так и самостоятельной работы студентов. Информационные технологии открывают новые возможности для более глубокого изучения языка и литературы, делают процесс обучения наглядным, интерактивным и разнообразным.

Annotatsiya: Ushbu maqola filologiya ta’limida axborot texnologiyalaridan foydalanishni o‘rganadi. Uning zamonaviy ta’lim jarayonida tutgan o‘rniga alohida e’tibor qaratilmoqda, chunki raqamli vositalar ham o‘qitish, ham talaba mustaqil ishining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Axborot texnologiyalari til va adabiyotni chuqurroq o‘rganish uchun yangi imkoniyatlar ochadi, o‘quv jarayonini vizual, interaktiv va rang-barang qiladi.

Abstract: This article examines the use of information technology in philological education. Particular attention is paid to its role in the modern educational process, as digital tools are becoming an integral part of both teaching and student independent work. Information technology opens up new opportunities for deeper study of language and literature, making the learning process visual, interactive, and diverse.

ВВЕДЕНИЕ. Первые технологии в мире появились ещё 2-3 млн. лет назад. А первые современные технологии в XVIII веке и тогда был введен термин «технология» немецким ученым Иоганном Бекманом. После с XIX века начался стремительный рост информационных технологии. Это привело к появлению телефонов, радио и печатных машин.

В XX веке с появлением интернета, компьютеров, ИИ и мобильной связи произошел большой скачек в развитии информационных технологии. И наконец в XXI веке мобильные телефоны и личные компьютеры стали обыденностью, а Wi-fi и высокоскоростной интернет сделали коммуникацию и доступ к информациям значительно легче.

В наше время информационные технологии проникли во все сферы человеческой деятельности, включая образование. Особенно заметно их влияние в области филологии, где цифровые инструменты открывают новые возможности для изучения языков, анализа текстов и организации учебного процесса. Использование электронных корпусов текстов, онлайн-словари, платформы для изучения иностранных языков и автоматические системы перевода существенно расширили возможности как преподавателей, так и студентов. Целью данного тезиса является рассмотрение роли информационных технологий в современном филологическом образовании и анализ их влияния на качество обучения и развитие языковой компетенции.

Изучение языков с помощью
современных информационных технологий.
цифровая гуманитария.

В XXI веке филология и лингвистика переживают качественные изменения благодаря внедрению информационных технологии. Современные цифровые инструменты позволяют не

только ускорить процесс изучения языков, но и существенно расширить методологическую базу гуманитарного знания сформировалось новое направление – цифровая гуманитаристика (Digital Humanities).

Особое значение в филологическом образовании приобретают цифровые гуманитарные дисциплины (Digital Humanities). Они объединяют компьютерные технологии и традиционные методы гуманитарного анализа, включая корпусную лингвистику, стилометрию, цифровую текстологию и визуализацию данных.

«О цифровой текстологии – это не просто оцифровка, а новые критерии редактирования и статистический анализ» (1)

Мысль о том, что цифровые методы меняют не только инструменты, но постановку вопросов, переход к корпусной работе и новым задачам. (2)

Использование информационных технологий в изучении языков проявляется в различных формах. Прежде всего, это электронные корпуса текстов, представляющие собой большие базы языковых данных, размеченных по морфологическим, синтактическим и семантическим параметрам. Корпусные исследования позволяют изучать закономерности употребления слов, грамматические структуры, динамику языковых изменений. Как говориться в монографии «Будь в курсе цифровых гуманитарных исследований» : «В лингвистике анализ данных занял достаточно важное место в последние два десятилетия. Это связано с развитием мощностей компьютеров и появлением больших синтактически размеченных корпусов языковых данных» (3).
Таким образом, цифровые инструменты становятся не только вспомогательным средством, но и основой для формирования новых учебных программ по филологии.

IT В ФИЛОЛОГИИ.

Использование IT в образовании также повышает мотивацию и вовлеченность студентов. Интерактивные упражнения, автоматическая проверка заданий, использование ИИ (например ChatGPT, Grammarly, DeepL) позволяют сделать изучение языка более гибким, наглядным и адаптированным под уровень учащегося. Такие технологии обеспечивают развитие как аналитических, так и творческих навыков, что особенно важно для будущих филологов. Как отмечают исследователи:
ChatGPT- это новое явление, которое требует эмпирического изучения возможностей и потенциальных проблем, которые он может вызвать. Его следует изучать для возможного ответственного внедрения, но говорить о готовом продукте, пригодном для широкого использования, еще рано. (4)
Таким образом, информационные технологии сегодня играют ключевую роль в развитии современного филологического образования. Они делают обучение более доступным, интерактивным и научно обоснованным, а также открывают новые горизонты для исследований, объединяя гуманитарное знание и цифровые методы. Цифровая филология становится не просто направлением, а новой парадигмой гуманитарного образования XXI века.

References

1). И. А. Пильщиков в разделе «Гуманитарный интернет: электронные библиотеки, объединенные дигитальные архивы и цифровая текстология» стр 96-97.

2). И. А. Пильщиков в разделе интернет и филология: портрет исследователя в интерьере эпохи» стр 79-81.

3). СФУ (2024). С раздела буль в курсе цифровых гуманитарных исследований . Стр 5.

4). Иванхенко Е. Н. , Никольский В. С. Высшее образование в России, (2023) стр 17.
5). Lazic et al. , CALL for widening participation, page 183-189.

THE IMPACT OF INFORMATION TECHNOLOGY ON THE COMPETENCIES OF PHILOLOGISTS

G. X. Kuchmurodova - senior teacher,
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar: axborot texnologiyalari, filologik kompetensiyalar, raqamli savodxonlik, til ta’limi, madaniyatlararo kommunikatsiya

Ключевые слова: информационные технологии, филологические компетенции, цифровая грамотность, языковое образование, межкультурная коммуникация

Keywords: information technology, philological competencies, digital literacy, linguistic education, intercultural communication

Annotatsiya. Zamonaviy davrda axborot texnologiyalari (AT) nafaqat kommunikatsiya va ta’lim sohalarini, balki filologik tadqiqotlar va kasbiy faoliyat paradigmasini ham tubdan o‘zgartirdi. Filologlarning lingvistik, madaniy, kommunikativ va tahliliy kompetensiyalari tobora ko‘proq raqamli vositalar va global axborot tizimlari ta’sirida shakllanmoqda. Ushbu maqolada ATning filolog kompetensiyalarini rivojlantirish va qayta talqin etishdagi roli tahlil qilinadi, raqamli savodxonlik hamda tanqidiy fikrlash bilan bog‘liq muammolar ko‘rib chiqiladi va texnologik ko‘nikmalarni filologik ta’limga integratsiya qilish zarurligi ta’kidlanadi. Xulosa shuki, axborot texnologiyalari endilikda yordamchi emas, balki filologning intellektual va metodologik qurolining asosiy qismiga aylangan.

Аннотация. В современную эпоху информационные технологии (ИТ) радикально изменили не только формы коммуникации и образования, но и саму парадигму филологической деятельности и научных исследований. Компетенции филологов — языковая, культурная, коммуникативная и аналитическая — всё чаще формируются под воздействием цифровых инструментов и глобальных информационных систем. В статье рассматривается влияние ИТ на развитие и переосмысление профессиональных компетенций филологов, выделяются проблемы, связанные с цифровой грамотностью и критическим мышлением, а также подчеркивается необходимость интеграции технологических навыков в систему филологического образования. Делается вывод о том, что информационные технологии становятся не вспомогательным, а основным элементом интеллектуального и методологического арсенала современного филолога.

Abstract. In the modern era, information technology (IT) has transformed not only communication and education but also the entire paradigm of philological research and professional activity. The competencies of philologists—linguistic, cultural, communicative, and analytical—are increasingly shaped by digital tools and global information systems. This article explores how IT enhances and redefines these competencies, discusses challenges related to digital literacy and critical thinking, and highlights the necessity of integrating technological skills into philological education and professional practice. The study concludes that information technology is no longer an auxiliary instrument but a fundamental component of the philologist’s intellectual and methodological toolkit.

Introduction. The 21st century has marked an unprecedented digital transformation in almost every sphere of human life, including education, science, and communication. For philologists—professionals who study, teach, and interpret language and culture—this transformation has had a profound influence on their professional competencies. The traditional image of a philologist as a researcher working primarily with printed texts has evolved into that of a digital scholar who operates in a complex technological environment.

Information technology provides access to vast linguistic databases, digital libraries, corpus tools, and online communication platforms. These resources enable philologists to conduct research more efficiently, collaborate internationally, and disseminate knowledge to broader audiences. However, this transformation also brings challenges, such as the need for digital literacy, information ethics, and the ability to critically evaluate online content.

Results. 1. Transformation of Philological Competencies in the Digital Era

Information technology has redefined the core competencies required of modern philologists. Traditionally, philological skills were centred around linguistic analysis, cultural interpretation, and textual criticism. Today, these skills must be complemented by technological literacy—an ability to navigate digital resources, process data, and communicate in online academic spaces.

Digital corpora and linguistic databases have revolutionized language research. Tools such as Sketch Engine, AntConc, and online etymological databases allow researchers to analyse lexical frequency, semantic shifts, and stylistic patterns with unprecedented accuracy. For translators and teachers of languages, technologies such as AI-based translation systems, learning management platforms, and virtual classrooms have become essential instruments for professional practice.

Moreover, the ability to use digital communication tools—such as academic forums, research networks, and open-access journals—has become an integral part of the philologist's communicative competence. In this sense, digital literacy enhances both professional visibility and intercultural interaction.

2. Challenges and Ethical Dimensions of Technological Integration

Despite the numerous advantages, the digitalisation of philology presents several challenges. One of the most significant is the superficiality that can arise from easy access to vast information. Without critical thinking and methodological discipline, philologists risk relying on fragmented or unreliable online sources.

Another issue concerns academic integrity. Artificial intelligence tools, including text generators and automatic translators, blur the boundaries between original authorship and digital assistance. Therefore, philologists must develop ethical awareness regarding the responsible use of technology in research, teaching, and publication.

Furthermore, the humanistic essence of philology—its focus on meaning, interpretation, and empathy—should not be overshadowed by technological efficiency. The task of the modern philologist is to combine humanistic sensitivity with digital competence, ensuring that technology serves intellectual and cultural development rather than replaces it.

3. The Role of IT in Philological Education

In higher education, the integration of IT into philological training has become indispensable. Modern curricula increasingly include digital humanities, corpus linguistics, and online pedagogy. Students learn not only to analyse texts but also to create digital content, manage linguistic data, and collaborate through educational technologies.

E-learning platforms, interactive applications, and multimedia resources foster learner autonomy and engagement. At the same time, teachers must develop new pedagogical competencies: digital course design, online assessment, and the ability to facilitate virtual communication effectively. The philologist of the future is expected to combine linguistic and cultural expertise with technological fluency, adaptability, and creativity.

Conclusion. The impact of information technology on philological competencies is both profound and irreversible. It has expanded the scope of philological research, diversified communication channels, and introduced new ethical and methodological dimensions. The modern philologist must be both a humanist and a technologist—capable of interpreting language and culture through digital means while preserving the intellectual depth and moral responsibility inherent to the discipline.

Therefore, the integration of IT into philological education and professional activity is not a trend but a necessity that defines the future of the humanities in the digital age.

References

1. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters.
2. Deardorff, D. K. (2006). *Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization*. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241–266.
3. Hockly, N. (2015). *Digital Literacies in Education*. *Language Teaching*, 48(1), 80–91.
4. Warschauer, M. (2010). *Inviting Change: Research, Policy and Practice in Technology for Education*. *Language Learning & Technology*, 14(2), 70–83.
5. Kramsch, C. (2021). *Language as Symbolic Power in the Digital Age*. *Applied Linguistics*, 42(3), 381–400.

BILINGUALISM: INTELLECTUAL FOUNDATIONS, TYPOLOGIES, IMPLICATIONS, AND FUTURE PROSPECTS

D. A. Matkarimova - *Assistant teacher*
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar: ikki tillilik, ko‘p tillilik, bilish (kognitiv) rivojlanish, tilni o‘zlashtirish, ta’lim, globallashuv, sotsiolingvistika**. ı**
Ключевые слова: двуязычие, многоязычие, когнитивное развитие, освоение языка, образование, глобализация, социолингвистика
Keywords: bilingualism, multilingualism, cognitive development, language acquisition, education, globalization, sociolinguistics.

Annotatsiya. Bilingvizm, ikki tilda mukammal muloqot qilish qobiliyati tilshunoslik, kognitiv psixologiya, ta’lim va sotsiolingvistikaning muhim yo‘nalishiga aylandi. Globallashuv va migratsiya tezlashgani sayin, ikki tillilik tobora keng tarqalmoqda, bu esa kognitiv rivojlanish, akademik yutuqlar va ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarga ta’sir ko‘rsatmoqda. Ushbu ishda bilingvizmning nazariy asoslari, uning turli tasniflari va kognitiv funksiya, ta’lim va kasbiy hayotga ta’siri ko‘rib chiqiladi.

Аннотация. Двуязычие, способность свободно общаться на двух языках, стало важной областью изучения в лингвистике, когнитивной психологии, образовании и социолингвистике. По мере ускорения глобализации и миграции, двуязычие становится все более распространенным, влияя на когнитивное развитие, академические достижения и социально-экономические возможности. В данной работе рассматриваются теоретические основы билингвизма, его различные классификации и его влияние на когнитивную функцию, образование и профессиональную жизнь.

Abstract. Bilingualism, the ability to communicate proficiently in two languages, has become an essential area of study in linguistics, cognitive psychology, education, and sociolinguistics. As globalization and migration accelerate, bilingualism is becoming more widespread, affecting cognitive development, academic achievement, and socio-economic opportunities. This paper examines the theoretical foundations of bilingualism, its various classifications, and its impacts on cognitive function, education, and professional life.

Introduction. Bilingualism, defined as the ability to use two languages fluently, is a linguistic phenomenon that has existed for centuries, particularly in multilingual societies where different cultural and linguistic groups interact. However, in recent decades, bilingualism has gained increasing importance due to globalization, migration, and advances in communication technologies. As nations become more interconnected, the ability to communicate in multiple languages has become a valuable asset, not only for individuals but also for societies and economies.

The study of bilingualism has evolved significantly over time. Earlier linguistic theories viewed bilingualism as a potential cognitive burden, with concerns that learning two languages

simultaneously could hinder intellectual development. However, contemporary research has demonstrated the numerous cognitive, academic, and socio-cultural benefits of bilingualism. It enhances cognitive flexibility, problem-solving skills, and even delays the onset of neurodegenerative diseases like Alzheimer's. Additionally, bilingual individuals often exhibit greater cultural awareness and adaptability, which are essential traits in today's globalized world.

Bilingualism can take many forms, from individuals who acquire two languages from birth (simultaneous bilinguals) to those who learn a second language later in life (sequential bilinguals). It can also vary in terms of proficiency, domain-specific use, and the degree to which both languages are actively maintained. Some bilinguals may use both languages equally in their daily lives, while others may favor one language for professional purposes and another for social interactions.

Despite its advantages, bilingualism also presents challenges. Maintaining proficiency in both languages requires consistent practice, and bilingual individuals may experience difficulties such as language interference, where the structures of one language influence the other. In educational settings, bilingual students often face unique challenges, including standardized assessments that may not fully accommodate their linguistic background. Additionally, societal attitudes toward bilingualism can vary; while some cultures embrace multilingualism, others view it as a threat to linguistic and cultural identity.

As the world continues to evolve, technological advancements are playing a crucial role in supporting bilingual education and language acquisition. Artificial intelligence, online learning platforms, and immersive language applications are making it easier for individuals to learn and maintain multiple languages.

Moreover, educational institutions and governments are increasingly recognizing the importance of bilingualism, implementing policies that promote multilingual education and linguistic diversity.

This paper aims to provide a comprehensive analysis of bilingualism, exploring its theoretical foundations, classifications, cognitive and socio-economic impacts, and future prospects. By understanding the complexities of bilingualism, we can develop effective educational strategies, foster inclusive societies, and maximize the benefits of linguistic diversity in a globalized world.

Conclusion. Bilingualism is a dynamic and multifaceted phenomenon with profound cognitive, educational, social, and economic implications. While it presents challenges, such as language interference and identity conflicts, its benefits far outweigh its drawbacks. Bilingual individuals enjoy enhanced cognitive abilities, greater career opportunities, and deeper cultural awareness, making them valuable assets in a rapidly globalizing world. As technology advances and societies become more interconnected, bilingualism will continue to play an essential role in shaping education, business, and cultural exchange. Policymakers, educators, and individuals must recognize the importance of fostering bilingualism through comprehensive education systems and inclusive language policies. By embracing linguistic diversity, societies can harness the full potential of bilingualism to create a more interconnected and prosperous future.

References

1. Bialystok, E. (2011). Reshaping the mind: The benefits of bilingualism. Canadian Journal of Experimental Psychology, 65(4), 229–235.
2. Bloomfield, L. (1933). Language. University of Chicago Press.
3. Bourhis, R. Y. (1997). Language policy and identity: The case of bilingualism. Journal of Sociolinguistics, 1(2), 202–214. Crystal, D. (2003). The Cambridge encyclopedia of language. Cambridge University Press.
4. Cummins, J. (2000). Language, power, and pedagogy: Bilingual children in the crossfire. Multilingual Matters.
5. Fishman, J. A. (1965). Who speaks what language to whom and when? Linguistics, 2(9), 67–88.
6. García, O. , & Lin, A. M. Y. (2017). Translanguaging in bilingual education. In Bilingual and multilingual education (pp. 117–130). Springer.

7. Grosjean, F. (1982). Life with two languages: An introduction to bilingualism. Harvard University Press.
8. Macnamara, J. (1967). The bilingual's linguistic performance—A psychological overview. Journal of Social Issues, 23(2), 58–77.
9. Weinreich, U. (1953). Languages in contact: Findings and problems. Mouton.

THE ROLE OF ICT IN MODERN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Saodat Mirpayazova
Associate Professor
University of Military Security and Defense of the Republic of Uzbekistan

Keywords: ICT, English language teaching, digital pedagogy, e-learning, educational technology, language acquisition

Abstract: The integration of Information and Communication Technology (ICT) into English language teaching has transformed traditional pedagogical approaches, offering dynamic, interactive, and learner-centered environments. This paper explores the impact of ICT tools such as digital platforms, mobile applications, and virtual classrooms on the effectiveness of English language instruction. Through a review of current practices and case studies, the study highlights how ICT enhances learner engagement, supports differentiated instruction, and fosters autonomous learning. The findings suggest that while ICT offers significant benefits, its successful implementation depends on teacher training, infrastructure, and pedagogical alignment.

Ключевые слова: ИКТ, преподавание английского языка, цифровая педагогика, электронное обучение, образовательные технологии, освоение языка

Аннотация: Интеграция информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в преподавание английского языка преобразила традиционные педагогические подходы, предлагая динамичную, интерактивную и ориентированную на обучающегося среду. В данной статье рассматривается влияние инструментов ИКТ, таких как цифровые платформы, мобильные приложения и виртуальные классы, на эффективность обучения английскому языку. Анализируя существующую практику и примеры из практики, исследование показывает, как ИКТ повышают вовлеченность обучающихся, поддерживают дифференцированное обучение и способствуют самостоятельному обучению. Результаты показывают, что, хотя ИКТ и обеспечивают значительные преимущества, их успешное внедрение зависит от подготовки учителей, инфраструктуры и согласованности педагогических подходов.

Kalit so'zlar: AKT, ingliz tilini o'qitish, raqamli pedagogika, elektron ta'lim, ta'lim texnologiyasi, tilni o'zlashtirish

Annotatsiya: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) ingliz tilini o‘qitishga integratsiyalashuvi dinamik, interaktiv va o‘quvchilarga yo‘naltirilgan muhitni taklif qiluvchi an’anaviy pedagogik yondashuvlarni o‘zgartirdi. Ushbu maqola raqamli platformalar, mobil ilovalar va virtual sinflar kabi AKT vositalarining ingliz tilini o'qitish samaradorligiga ta'sirini o'rganadi. Mavjud amaliyotlar va amaliy misollarni ko'rib chiqish orqali tadqiqot AKT qanday qilib o'quvchilarning faolligini oshirishi, tabaqalashtirilgan ta'limni qo'llab-quvvatlashi va avtonom ta'limni rag'batlantirishini ta'kidlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, AKT sezilarli foyda keltirsa-da, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish o'qituvchilar malakasini oshirish, infratuzilma va pedagogik moslashuvga bog'liq.

In the 21st century, the rapid development of Information and Communication Technology (ICT) has significantly transformed educational practices, particularly in the domain of language instruction. As English continues to serve as a global lingua franca, the demand for innovative and adaptable teaching methodologies has grown substantially.

ICT offers a wide array of tools that enhance communication, foster collaboration, and provide access to authentic language resources, thereby creating more immersive and context-rich learning environments. The integration of digital platforms, multimedia content, and interactive applications into English language teaching has redefined traditional pedagogical approaches.

This study aims to explore the multifaceted role of ICT in contemporary English language education, focusing on its pedagogical benefits, implementation challenges, and broader implications for both educators and learners.

The methodological framework of this study is grounded in a qualitative research approach, aimed at exploring the multifaceted role of Information and Communication Technology (ICT) in modern English language teaching.

To ensure a comprehensive and nuanced understanding, the study synthesizes data from a wide range of sources, including peer-reviewed academic literature, empirical case studies, and institutional reports published between 2018 and 2025. These sources were meticulously selected based on their relevance to the topic, methodological rigor, and credibility within the field of educational technology.

The analysis concentrated on the implementation and impact of ICT tools across various instructional contexts, including traditional classroom environments, fully online platforms, and blended learning models that combine face-to-face and digital instruction [1].

Additionally, qualitative data were gathered from semi-structured interviews with English language educators and surveys administered to students at secondary and tertiary levels [2].

These instruments provided valuable insights into the practical experiences, attitudes, and perceptions of both teachers and learners regarding the integration of ICT in language education. The triangulation of data sources allowed for a richer interpretation of findings and helped identify recurring themes, challenges, and best practices in the use of digital technologies for English language instruction [3, 4].

The integration of Information and Communication Technology (ICT) into English language teaching has produced a wide array of significant outcomes that collectively enhance instructional quality, learner engagement, and pedagogical innovation. One of the most prominent effects is the substantial increase in student engagement, facilitated by the use of multimedia resources, gamified learning applications, and interactive digital exercises. These tools stimulate learners' interest, promote active participation, and sustain motivation by transforming passive learning into dynamic, experience-based interaction.

ICT has also enabled the implementation of personalized learning pathways, allowing educators to tailor instruction to individual students' needs, preferences, and proficiency levels [5]. Adaptive learning platforms and intelligent tutoring systems provide differentiated content and feedback, supporting inclusive education and fostering learner autonomy. This personalization is particularly beneficial for mixed-ability classrooms, where ICT helps bridge gaps in comprehension and pace.

Communication between educators and learners has improved markedly through synchronous and asynchronous digital platforms such as Zoom, Google Meet, Microsoft Teams, and learning management systems (LMS) like Moodle and Canvas. These platforms facilitate real-time interaction, collaborative learning activities, peer feedback, and virtual office hours, which are especially critical during remote or hybrid learning scenarios. As a result, students experience a more connected and responsive learning environment.

Moreover, ICT grants learners access to a vast repository of authentic language materials, including podcasts, video lectures, blogs, news articles, and social media content produced by native speakers. Exposure to real-world language use enhances linguistic competence, cultural awareness, and contextual understanding, which are essential components of communicative language teaching.

Another notable outcome is the increased use of data analytics and assessment tools to monitor learner progress. Digital platforms often include built-in analytics that track student performance, engagement levels, and learning outcomes. This data enables educators to make informed decisions, adjust instructional strategies, and provide targeted support.

The professional development of teachers has also benefited from ICT integration. Online training modules, webinars, virtual communities of practice, and digital certification programs have empowered educators to enhance their digital literacy, pedagogical skills, and confidence in using technology effectively. These opportunities contribute to continuous professional growth and foster a culture of innovation in language education.

Finally, ICT has facilitated the globalization of English language teaching by enabling cross-cultural exchanges, virtual language immersion programs, and international collaborations. Learners can now interact with peers and instructors from different linguistic and cultural backgrounds, enriching their communicative competence and intercultural sensitivity.

Collectively, these outcomes underscore the transformative potential of ICT in modern English language education, highlighting its capacity to create more equitable, engaging, and effective learning experiences.

The findings of this study underscore the transformative potential of Information and Communication Technology (ICT) in enhancing both the effectiveness and accessibility of English language teaching. ICT has proven to be a powerful catalyst for pedagogical innovation, enabling educators to design more interactive, learner-centered, and differentiated instructional experiences. By leveraging digital tools, teachers can foster learner autonomy, promote collaborative learning, and provide access to authentic language materials that reflect real-world usage. These capabilities are particularly valuable in addressing the diverse needs of students in multilingual and multicultural classrooms.

Despite these promising developments, several persistent challenges continue to impede the full integration of ICT in educational settings. One of the most critical issues is the digital divide, which manifests as unequal access to technological infrastructure, devices, and reliable internet connectivity—especially in under-resourced schools, rural communities, and developing regions. This disparity not only limits students' opportunities to benefit from ICT-enhanced instruction but also exacerbates existing educational inequalities.

Moreover, the successful adoption of ICT is often hindered by gaps in digital literacy among educators. Many teachers lack the necessary technical skills, pedagogical training, and confidence to effectively incorporate digital tools into their teaching practices. In some cases, institutional resistance to change further complicates the transition from traditional methods to technology-supported instruction. This resistance may stem from concerns about the reliability of digital platforms, the perceived loss of teacher control, or skepticism regarding the pedagogical value of ICT.

To overcome these barriers, a multi-pronged strategy is essential. First, governments and educational institutions must prioritize investment in ICT infrastructure, ensuring that all schools have access to the hardware, software, and connectivity required for digital learning. Second, comprehensive and continuous professional development programs should be implemented to build educators' capacity in both technical and pedagogical domains. These programs should emphasize practical applications of ICT, encourage experimentation, and foster communities of practice where teachers can share experiences and resources.

In addition, curriculum designers and policymakers must revisit existing pedagogical frameworks to ensure that ICT is integrated in a way that enhances not replaces human interaction and instructional quality. Technology should be viewed as a complement to traditional teaching, enriching the learning experience through multimedia content, real-time feedback, and adaptive

learning pathways. A balanced approach that combines digital innovation with sound educational principles will help maintain the relational and communicative aspects of language teaching that are vital for learner development.

Finally, future research should explore the long-term impact of ICT on language acquisition, learner motivation, and teacher efficacy across different educational contexts. Comparative studies between ICT-rich and ICT-poor environments, as well as investigations into emerging technologies such as artificial intelligence, virtual reality, and augmented reality in language education, could provide valuable insights for shaping the next generation of English language instruction.

In conclusion, Information and Communication Technology (ICT) has emerged as an essential element in the landscape of modern English language teaching, fundamentally reshaping instructional methodologies and learning experiences. Its integration into educational settings has opened new avenues for innovation, inclusivity, and learner-centered pedagogy.

By leveraging digital tools, educators can create more engaging, interactive, and personalized learning environments that cater to diverse student needs and linguistic backgrounds. ICT not only facilitates access to authentic language resources and real-time communication but also empowers both teachers and learners to transcend traditional classroom boundaries.

As global communication becomes increasingly reliant on English proficiency, the strategic adoption of ICT in language education will be pivotal in equipping learners with the skills necessary to thrive in interconnected, multicultural contexts. Moving forward, the continued evolution of educational practices must prioritize the meaningful incorporation of technology, ensuring that it complements pedagogical goals and fosters equitable access to quality language instruction across all learning environments.

References

1. Richards J. C. , & Rodgers T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.
2. Harmer J. (2015). *The Practice of English Language Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
3. Beatty K. (2021). *Teaching and Learning with Technology in the Language Classroom*. Routledge.
4. Azizova N. , & Karimov B. (2024). The role of gamification in enhancing ESL motivation in Uzbekistan. *Uzbek Journal of Pedagogical Innovation*, 11(1), p. 45–58.
5. Mirpayazova S. (2025). Modern Pedagogical Technologies: New Methods of Teaching And Ensuring Inclusivity In Education. International Journal of Pedagogics. Volume 05, Issue 06-96, p. 366-368.

BO'LAJAK QORAQALPOQ TILI O'QITUVCHILARINING LINGVOMETODIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

M. B. Mırzabaeva - *tayanch doktorant*
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Kalit so'zlar: *kompetensiya, lingvometodik kompetensiya, interaktiv o'qitish texnologiyalari, reflektiv yondashuv.*
Ключевые слова: *компетенция, лингвометодическая компетенция, интерактивные технологии обучения, рефлексивный подход.*
Keywords: *competence, linguomethodical competence, interactive learning technologies, reflexive approach.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bo'lajak qoraqalpoq tili o'qituvchilarining lingvometodik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalar, ularni ta'lim jarayonida foydalanishning ahamiyati, bu texnologiyalarning modellari, uning afzalliklari yoritilgan.*

Аннотация. *В данной статье освещены технологии, направленные на развитие лингвометодической компетенции будущих учителей каракалпакского языка, значение их использования в образовательном процессе, модели этих технологий, их преимущества.*

Abstract. *This article highlights technologies aimed at developing the linguomethodological competence of future Karakalpak language teachers, the importance of their use in the educational process, models of these technologies, and their advantages.*

Kirish. Hozirgi davrda oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish, kasbiy kompetentlikning mazmuni, tizimli tarzda tashkil etishning metodikasini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF–5847-sonli Farmonida oliy ta’lim mazmuni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilishi, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo‘shadigan, mehnat bozorida o‘z o‘rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimi yo‘lga qo‘yilishi belgilab berilgan bo‘lib, bu hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalari talabalarini har tomonlama yetuk kadr qilib etishtirishni taqozo etadi. [1] Qolaversa, hozirgi zamon yoshlariga ta’lim berishda an’anaviy ta’lim texnologiyalarining o‘zi etarli emas. Bu borada har bir pedagog muntazam o‘z ustida ishlashi va zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni o‘quv mashg‘ulotlari davomida samarali qo‘llay olish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi lozim. Kasbiy kompetentlikni takomillashtirish modellarining samaradorligini oshirish, innovatsion metodikalar hamda elektron ta’lim resurslari asosida tashkil etish, bo‘lajak o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantiruvchi ta’lim jarayonini tashkil etishga yo‘naltirilgan pedagogik imkoniyatlarni aniqlash bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e’tibor berilmoqda.

Asosiy bo‘lim. Bugungi kunda til o‘rgatish jarayoni yangicha metodlar va texnologiyalar asosida tashkil etilmoqda. Ayniqsa, filologiya yo‘nalishida ta’lim olayotgan talabalarni samarali til o‘qituvchilari sifatida tayyorlashda lingvometodik kompetensiyani rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Kompetensiya – muayyan fan bo‘yicha talaba egallagan nazariy bilim, ko‘nikma va malakalarni kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amaliyotda qo‘llay olishdi. Kompetensiya termini lotincha “competere” so‘zidan olingan bo‘lib, “mos kelish, talabga javob berish”demakdir. Dastlab bu termin 1959-yilda amerikalik psixolog R. Uayt tomonidan qo‘llangan bo‘lib, unga shaxsning uni qurshab turgan muhit bilan samarali munosabatda bo‘lishi, deb ta’rif beradi. O. I. Okulovskiy kompetensiyalar va kompetensiyali ta’lim xususida fikr yuritib, “Kompetensiya – bilim, malaka va shaxsiy fazilatlarga asoslangan holda muayyan yo‘nalishda muvaffaqiyatli faoliyat olib borish ko‘nikmasi” [2, 499] deb ta’kidlaydi M. Vershagin, V. G. Kostomarov, D. Slobin, S. Muaran, S. Savinyon, L. F. Baxman, Yan Van Ek, M. N. Vyatyutnev, G. V. Kolshanskiylarning fikricha nutqiy faoliyatga kirishish uchun nafaqat lingvistik kompetensiyani rivojlantirish kerak, balki tilni bilishda kommunikativ kompetensiya, ya’ni til sistemasini, uning strukturasini, uning qatlamlarini, fonetika, leksika morfologiya, sintaksis, matn stilistikasi, so‘z yasalishi, so‘z birikmasi kabi qatlamlarini amaliyotda bir sistema sifatida foydalanish ko‘nikmasini shakllantirishi, shuningdek lingvistik bilimlarni amaliyotda samarali qo‘llay olishi kerak. E. F. Zeerning fikricha, “kompetensiya – samarali professional faoliyatni bajarish uchun umumlashtirilgan harakatlar, usullar majmuasi” [3, 6]. F. I. Buslayev 1844-yilda yozgan "Milliy tilni o‘qitish haqida" kitobining so‘zboshisida shunday yozgan edi: "O‘qituvchi nafaqat o‘z fanini bilishi, balki bilganlarini yetkazib bera olishi ham kerak. U fanga o‘z o‘quvchilariga o‘rgatayotganidan ham chuqurroq va keng qamrovli nazar solishi lozim".

Lingvometodik kompetensiya – bu nafaqat til haqidagi nazariy bilimlar, balki uni amaliy o‘qitish metodlarini ham puxta egallash demakdir. Mazkur maqolada qoraqalpoq tili o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida lingvometodik kompetensiyani shakllantirish texnologiyalari haqida so‘z yuritiladi.

Lingvometodik kompetensiya quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

Tilshunoslik bilimlari (leksik, grammatik, fonetik bilimlar);
Didaktik va metodik ko‘nikmalar (dars tuzish, metodlarni tanlash, baholash);
Kommunikativ va pedagogik qobiliyatlar (o‘quvchi bilan muloqot, darsni boshqarish).
Qoraqalpoq tili o‘qituvchilarini tayyorlashda bu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun quyidagi texnologiyalar tavsiya etiladi:
1. Interaktiv o‘qitish texnologiyalari
– “Aqliy hujum”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Insert”, “Klaster” kabi metodlar talabalarni dars jarayoniga faol jalb etadi va metodik tafakkurni shakllantiradi.
2. AKT vositalarini qo‘llash
– Qoraqalpoq tili darslari uchun multimedia materiallari, videodarslar, taqdimot va slaydlar tayyorlash, online testlar tuzish orqali talaba o‘zi darsni tayyorlashda innovatsion yondashuvni qo‘llay boshlaydi.
3. Reflektiv yondashuv
– Har bir o‘quv amaliyoti yoki darsdan so‘ng talabaga o‘z faoliyatini tahlil qilish topshiriladi: nimalar muvaffaqiyatli bo‘ldi, nimani o‘zgartirish kerak? Bu orqali u o‘z ustida ishlashni o‘rganadi.
4. Seminar-treninglar
– Maxsus seminar-treninglar orqali talabalar metodik mashqlar bajarishadi, dars reja tuzish, simulyatsion darslar o‘tkazish orqali tajriba orttiradi.
5. Model darslar tahlili
– Tajribali o‘qituvchilarning darslarini video orqali ko‘rish, tahlil qilish, ijobiy va salbiy jihatlarini baholash – metodik savodxonlikni oshiradi.
Shuningdek, bo‘lajak qoraqalpoq tili o‘qituvchilarining lingvometodik kompetensiyasini mashqlar va mavzuga oid turli o‘yin texnologiyalari bilan rivojlantirsak, ularda hamkorlik, musobaqa, o‘z-o‘zini baholash, jamoa orqali ta’lim olish, o‘quvchilarni ilmiy-texnik ijodkorlik bilan tanishtirish, kichik guruhlarda ishlash va qoraqalpoq tilidan lingvometodik kompetensiyani rivojlantirish g‘oyalari amalga oshiriladi. Bu o‘z navbatida kelajakda oliy o‘quv yurti filolog talabalarining qoraqalpoq tilidan nafaqat lingvistik bilimlarining oshishi, balki dars jarayonining qiziqarli va jonli o‘tishi, dars vaqtida mavzuga oid metod va texnologiyalardan o‘rinli foydalana olishini ta’minlaydi.

Xulosa. Qoraqalpoq tili o‘qituvchilarini tayyorlashda lingvometodik kompetensiyani shakllantirish – bu faqatgina nazariy bilim berish emas, balki talabani amaliy dars berishga tayyorlashdir. Yuqorida sanab o‘tilgan texnologiyalar orqali talabaning til o‘rgatish metodikasiga bo‘lgan tushunchasi chuqurlashadi, o‘z pedagogik yo‘nalishini shakllantiradi. Bu esa, o‘z navbatida, ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 08. 10. 2019 yildagi PF-5847-son Farmoni. https://lex. uz/ru/docs/-4545884.
2. Окуловский О. И. Компетенции и компетентностный подход в обучении // Молодой ученый. – М. , 2012. -№12. – С. 499-500.
3. Зеер, Э. Ф. 2004. «Саморегулируемое учение как психологодидактическая технология формирования компетенции у обучаемых». Психологическая наука и образование 3: 5-11.

THE USE OF MULTIMEDIA RESOURCES IN DEVELOPING STUDENTS’ LINGUISTIC COMPETENCE

N. K. Naimova - *Assistant teacher*
N. Koshkinbaeva - *student*
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar: multimedia, lingvistik kompetensiya, til o‘rganish, raqamli vositalar, ta’lim.

Ключевые слова: мультимедиа, языковая компетенция, изучение языков, цифровые ресурсы, образование.

Keywords: multimedia, linguistic competence, language learning, digital tools, education.

Annotatsiya. Raqamli ta’lim davrida multimedia resurslari talabalar lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. An’anaviy o‘qitish usullaridan farqli o‘laroq, multimediya eshitish, ko‘rish va kinestetik elementlar bilan boyitilgan interaktiv muhitni yaratadi. Ushbu maqolada til ta’limida multimedia vositalarining ahamiyati tahlil qilinadi, uning pedagogik imkoniyatlari baholanadi va ularni qo‘llash til kompetensiyasini rivojlantirishga qanday yordam berishi ko‘rsatiladi.

Аннотация. В эпоху цифрового образования мультимедийные ресурсы играют важнейшую роль в развитии языковой компетенции студентов. В отличие от традиционных методов обучения, мультимедиа создаёт интерактивную среду, в которой процесс изучения языка обогащается аудиальными, визуальными и кинестетическими элементами. В статье анализируется значение мультимедиа в языковом образовании, оцениваются его педагогические возможности и показывается, каким образом их использование способствует формированию языковой компетенции.

Abstract. In the era of digital education, multimedia resources play a crucial role in enhancing students’ linguistic competence. Unlike traditional teaching methods, multimedia provides an interactive environment where language learning is enriched with auditory, visual, and kinesthetic elements. This article aims to analyze the importance of multimedia in language education, evaluate its pedagogical implications, and demonstrate how its application can foster linguistic competence.

Introduction. In recent decades, education has undergone a profound transformation due to technological innovations. As language is not only a means of communication but also a cultural phenomenon, developing linguistic competence has become a priority in modern pedagogy. Linguistic competence, as defined by Noam Chomsky, refers to the innate ability to produce and understand an infinite number of sentences in a given language [1]. However, achieving this competence in foreign or second language education requires more than grammar drills and vocabulary memorization.

Consequently, the integration of multimedia resources—including videos, podcasts, interactive applications, digital dictionaries, and gamified platforms—has emerged as a powerful method to enhance students’ linguistic proficiency. Moreover, these resources not only make the learning process more engaging but also encourage autonomy, creativity, and critical thinking.

To begin with, linguistic competence encompasses various aspects such as phonological, morphological, syntactic, semantic, and pragmatic knowledge. Traditional instruction, while effective in certain contexts, often fails to address the need for authentic and interactive exposure to language. Therefore, scholars such as Krashen emphasize the importance of comprehensible input [2], while Warschauer highlights technological mediation in second language acquisition [3, 511-535].

In addition, multimedia resources align with multimodal learning theory, which suggests that learners retain information better when it is presented through multiple sensory channels. For instance, watching a video with subtitles simultaneously stimulates auditory and visual processing, thereby reinforcing comprehension and vocabulary acquisition. Furthermore, constructivist learning theory underlines the role of learners as active participants who construct meaning by interacting with rich, authentic materials—something that multimedia is ideally suited to provide [4, 385-399].

In practical terms, the application of multimedia tools in the classroom provides several benefits. Firstly, they enhance motivation by introducing authentic materials such as films, songs, and online conversations. Secondly, they foster learner autonomy through self-paced digital platforms. Finally, they allow teachers to create interactive activities that integrate listening, speaking, reading, and writing skills [5, 105-120].

Moreover, multimedia resources enable personalized learning. Students with different learning preferences—whether auditory, visual, or kinesthetic—can find a resource suited to their needs. For

instance, a student struggling with listening skills may benefit from podcasts, while another needing vocabulary reinforcement may use interactive flashcards.

Table 1. The Role of Different Multimedia Resources in Developing Linguistic Competence

Multimedia Resource	Contribution to Linguistic Competence	Example of Application
Videos & Films	Improve listening skills, expose learners to authentic language use	Watching TED Talks with subtitles
Podcasts & Audio Books	Enhance pronunciation and auditory comprehension	Listening to English language podcasts
Digital Dictionaries	Support vocabulary building and pronunciation	Using Cambridge Online Dictionary
Interactive Apps	Develop grammar, vocabulary, and communicative skills	Duolingo, Babbel, Quizlet
Games & Gamification	Increase motivation and engagement	Kahoot quizzes, vocabulary games
Virtual Reality (VR)	Create immersive environments for real-life communication practice	VR simulations for role-play conversations.

On the one hand, multimedia resources bring undeniable benefits. They make the learning process more dynamic, create authentic contexts for language use, and promote independent learning. Furthermore, they allow learners to bridge the gap between classroom knowledge and real-life communication.

Another important advantage is cultural exposure. Through films, music, and online communication platforms, students encounter the cultural contexts in which a language is naturally used. This not only enhances pragmatic competence but also deepens intercultural understanding [6, 15-22].

On the other hand, challenges exist. Some students may experience cognitive overload when exposed to multiple stimuli simultaneously. Additionally, unequal access to technology, lack of digital literacy, and overreliance on multimedia can hinder deep learning. Teachers also face difficulties in selecting appropriate resources, since not all multimedia content is pedagogically sound.

Nevertheless, these challenges can be overcome through careful instructional design, digital literacy training, and equitable access initiatives.

Taking everything into account, it is essential for teachers to integrate multimedia resources systematically rather than sporadically. For example, instead of passively showing a video, teachers can design pre-listening tasks, comprehension questions, and post-listening discussions. In this way, multimedia becomes a tool for active engagement rather than passive entertainment.

Furthermore, task-based learning and blended learning approaches can maximize the benefits of multimedia. For example, in a blended course, students may practice vocabulary through mobile apps at home and later apply it in classroom role-plays. Similarly, task-based projects such as creating digital stories or podcasts allow learners to practice all four language skills holistically.

Importantly, teachers must also serve as facilitators who guide learners in using multimedia critically. This means helping students evaluate sources, avoid misinformation, and reflect on their learning process.

Looking ahead, the role of multimedia in language education is expected to expand even further with the growth of artificial intelligence (AI), augmented reality (AR), and adaptive learning platforms. Intelligent tutoring systems will be able to personalize language learning according to each student's strengths and weaknesses, while immersive VR and AR technologies will provide near-native interaction experiences.

As a result, linguistic competence will be developed not only in traditional classrooms but also in virtual environments, where learners can communicate with peers worldwide, transcending geographical and cultural boundaries.

Conclusion. In conclusion, the use of multimedia resources significantly enhances the development of students' linguistic competence. While traditional teaching methods remain valuable, the integration of videos, podcasts, interactive applications, and gamification creates a richer learning environment. Nevertheless, educators should be aware of potential challenges and implement

multimedia resources strategically. Ultimately, the key lies in balancing technology with pedagogy to ensure that learners not only acquire linguistic knowledge but also develop practical communicative skills.

References

1. Chomsky, N. (2014). Aspects of the Theory of Syntax (No. 11). MIT press.
2. Krashen, S. (1982). Principles and practice in second language acquisition.
3. Warschauer, M. (2000). The changing global economy and the future of English teaching. TESOL quarterly, 34(3), 511-535.
4. Mayer, R. E. (2013). Multimedia instruction. In Handbook of research on educational communications and technology (pp. 385-399). New York, NY: Springer New York.
5. Stockwell, G. (2007). A review of technology choice for teaching language skills and areas in the CALL literature. ReCALL, 19(2), 105-120.
6. Zhang, D. , Zhou, L. , Briggs, R. O. , & Nunamaker Jr, J. F. (2006). Instructional video in e-learning: Assessing the impact of interactive video on learning effectiveness. Information & management, 43(1), 15-27.

РОЛЬ КОГНИТИВНОГО И ИГРОВОГО ПОДХОДА В ФОРМИРОВАНИИ НАВЫКОВ УПОТРЕБЛЕНИЯ АНГЛИЙСКИХ ПРЕДЛОГОВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Нуратдинова Наргиза Бахтияровна
Докторант Нукусского государственного педагогического института

Kalit so‘zlar. Ingliz predloglari, boshlang‘ich maktab, o‘yin texnologiyalari.
Ключевые слова. Английские предлоги, начальная школа, игровые технологии.
Keywords. English prepositions, primary school, game-based learning.

Annotatsiya. Tezis boshlang‘ich maktabda ingliz tilidagi predloglarni o‘qitish muammolarini tahlil qiladi. Kognitiv va o‘yin metodlari ularni samarali o‘zlashtirishga yordam beradi.

Аннотация. Тезис посвящён трудностям обучения английским предлогам в начальной школе. Когнитивные и игровые методы рассматриваются как наиболее эффективные в их усвоении

Abstract. The thesis addresses the challenges of teaching English prepositions in primary schools, especially in bilingual contexts. Cognitive and game-based methods are shown to enhance comprehension and communicative competence.

Изучение английского языка в начальной школе сопряжено с множеством трудностей, среди которых особое место занимает усвоение грамматических единиц, в частности предлогов. Эти единицы обладают уникальной природой, так как их семантика не может быть однозначно отнесена ни к чисто лексическим, ни к грамматическим категориям. Это обстоятельство затрудняет процесс их восприятия и интерпретации учащимися [9, с. 239-241].

Особенно остро данная проблема проявляется у младших школьников, которые обучаются английскому языку в условиях билингвальной среды, например в школах с каракалпакским языком обучения. В таких условиях роль методики преподавания возрастает многократно, так как учитель должен учитывать не только лингвистические, но и когнитивно-психологические особенности учащихся.

В данной работе рассматриваются теоретические и практические аспекты методики преподавания английских предлогов с опорой на когнитивную лингвистику и когнитивную психологию. Основное внимание уделяется вопросам многозначности, радиальной структуры значений предлогов, инкорпорантности, а также связи между пространственным и временным мышлением, что делает актуальным использование игровых технологий в образовательном процессе.

Английские предлоги представляют собой уникальные лингвистические единицы. Их семантика не может быть строго классифицирована как лексическая или грамматическая, что делает их особыми в системе языка. Исследователи отмечают, что семантика предлогов отражает универсальные семантические примитивы, фиксирующие отношения между предметами и явлениями в пространстве и времени [1, с. 48].

А. Вежбицкая подчеркивает, что именно семантические примитивы позволяют объяснять сложные значения через простые элементы, что в полной мере применимо к категории предлогов [4, с. 568]. Так, например, пространственные предлоги (in, on, under) отражают базовые отношения «внутри–снаружи», «сверху–снизу», «рядом–вдали» и т. д. Эти значения являются универсальными для большинства языков мира, но их языковая реализация различна.

Ключевая трудность обучения английским предлогам заключается в их многозначности и контекстной обусловленности. Так, предлог about может означать «о, относительно», «вокруг», «собираться что-то сделать» и даже «примерно» — и это лишь часть возможных значений [1, с. 48]. Учащийся должен не просто запомнить перевод, а научиться выбирать нужное значение в конкретном контексте.

Другой особенностью английских предлогов является их склонность к инкорпорантности — «слиянию» с существительными или глаголами в единый семантический комплекс. Например: at the hotel, look at me, laugh at you. В каждом случае предлог приобретает новое оттеночное значение, зависящее от семантики слова, с которым он соединяется [5, с. 53-58].

Такое явление требует от обучающегося не только знания отдельных значений, но и умения интерпретировать предлог в составе словосочетания. В отличие от свободных сочетаний прилагательного и существительного (tall house, old house), где компоненты сохраняют относительную независимость, предлоги образуют более устойчивые конструкции. Поэтому методика их преподавания должна быть направлена не на заучивание изолированных форм, а на овладение инкорпоратными комплексами.

Развитие пространственного мышления играет ключевую роль в усвоении семантики предлогов. Пространственное мышление представляет собой разновидность образного мышления, в рамках которого формируются и оперируются образы, связанные с ориентацией в пространстве.

Как утверждал И. Кант, пространство и время являются априорными формами чувственного восприятия, однако их осознание формируется и развивается через опыт [11]. У школьников процесс становления пространственного мышления активно происходит в ходе освоения таких дисциплин, как математика, геометрия или изобразительное искусство. Тем не менее при изучении иностранного языка этому аспекту часто не уделяется должного внимания, хотя он имеет принципиальное значение для усвоения предлогов.

Успешное овладение предлогами требует умения соотносить реальные пространственные отношения с их языковыми средствами выражения. Для этого необходимо не только знание абстрактных правил, но и умение строить когнитивные модели. Когнитивная лингвистика рассматривает значения предлогов как радиальные структуры, в которых существует «прототипическое» значение и производные значения, связанные с ним.

Таким образом, обучение должно быть направлено на осознание учениками этих связей, а не только на механическое запоминание отдельных переводов.

В силу возрастных и когнитивных особенностей младших школьников наиболее эффективным способом обучения предлогам является использование игровых технологий. Игра в младшем школьном возрасте выступает ведущим видом деятельности, что подтверждается исследованиями многих ученых.

Пронина и Молчалин отмечали, что игра — это «искра, которая зажигает огонек любознательности и пытливости, без которой невозможно полноценное умственное развитие» [9, с. 239-241]. По их мнению, игра многогранна и выполняет функции социализации, познания и самореализации.

Эльконин в книге «Психология игры» писал, что игра является «объективно-первичной стихийной школой», где ребёнок усваивает модели поведения и знакомится с социальными ролями [13, с. 360]. Он выделял три основных структурных компонента игры: роли, сюжет и правила, что напрямую соотносится с процессом обучения.

Игровые методы позволяют детям усваивать значения предлогов в естественной, наглядной форме. Например, в игре с движением ребёнок может показать, как предмет находится under the table, behind the door, in front of the chair. Через повторяющиеся действия формируются устойчивые связи между образом и языковой формой.

Н. В. Гавенко определял игровую технологию как «обширную группу методов и приёмов организации педагогического процесса в форме различных педагогических игр» [5, с. 53-58]. Это определение подчеркивает универсальность игры как педагогического инструмента.

Применение игр на уроках английского языка в начальной школе имеет ряд преимуществ:

1. Мотивационный аспект. Игры вызывают интерес и любознательность, что повышает учебную мотивацию.

2. Развитие психических процессов. Игровая деятельность способствует развитию памяти, внимания, воображения и пространственного мышления.

3. Соответствие возрастным особенностям. Ученики начальной школы отличаются активностью, эмоциональностью и подвижностью; игра гармонично соответствует их потребностям.

4. Формирование практических навыков. Решая игровые задачи, дети применяют полученные знания в практических ситуациях.

5. Коммуникативная функция. Игра создает атмосферу общения, способствует развитию иноязычной коммуникативной компетенции.

Эти преимущества особенно важны в билингвальной среде, где ребёнку необходимо формировать навыки переключения между языковыми системами.

Особое значение имеет коммуникативная функция игровой деятельности. Игра способствует созданию атмосферы иноязычного общения и установлению эмоционально-коммуникативных связей в классе [6, с. 20]. В процессе игры школьники учатся не только грамматике, но и нормам взаимодействия, что позволяет говорить о развитии межличностных и межкультурных компетенций.

Современные исследователи выделяют несколько функций игровой деятельности: обучающую, воспитательную, развивающую, развлекательную и релаксационную. Для методики преподавания английского языка ключевой является коммуникативная функция, так как именно формирование иноязычной коммуникативной компетенции является главной целью школьного курса.

При планировании учебных игр необходимо соблюдать ряд условий:

• игра должна соответствовать учебно-воспитательным целям урока;

• выбор игр должен учитывать возрастные особенности учеников;

• важно избегать чрезмерного использования игр, чтобы не утратить учебную направленность;

• правила, сюжет и критерии оценки должны быть четко сформулированы;

• учитель должен быть готов к непредсказуемым результатам игры.

Е. Карлова определял учебную игру как задание, содержащее учебную проблему, решение которой обеспечивает достижение конкретной цели [6, с. 20]. Это определение отражает необходимость интеграции игрового процесса и учебных задач.

Таким образом, обучение английским предлогам в начальной школе должно учитывать как лингвистическую специфику этих единиц, так и когнитивно-психологические особенности младших школьников. Предлоги, являясь семантическими примитивами, требуют особого подхода, ориентированного на образное восприятие и использование когнитивных стратегий. Игровые технологии представляют собой наиболее эффективное средство формирования у учащихся пространственного мышления и коммуникативной

компетенции. Они обеспечивают высокий уровень мотивации, способствуют развитию психических процессов и делают процесс обучения естественным и увлекательным. Использование когнитивных и игровых методов особенно актуально в условиях билингвальной среды, где учащиеся сталкиваются с необходимостью овладения сложными грамматическими явлениями на фоне функционирования родного языка. Применение данных подходов позволяет значительно повысить эффективность преподавания английского языка в начальной школе.

Использованная литература

1. Александрова М. Английские предлоги – это просто! – М.: Автор, 2023. – 48 с.
2. Ахмедова Л. Т. Теория и практика обучения профессиональной русской речи студентов-филологов: Автореф. дисс. . . доктора пед. наук. – Ташкент, 2012. – 48 с.
3. Белоусова Д. А. и др. Сравнительная характеристика методик «Present – Practice - Produce» и «Task-based language approach» в преподавании иностранного языка / Д. А. Белоусова, Р. И. Степанов, Н. И. Сорокина / Образование и право. – М. , 2024. – №6. – С. 542-548.
4. Вежбицкая Анна. Семантические универсалии и базисные концепты. – М: Языки славянских культур, 2011. – 568 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
5. Гавенко Н. В. Грамматические игры как прием реализации коммуникативного метода при обучении иностранному языку // Поволжский вестник науки. – Тольятти, 2025. – №35. – С. 53-58.
6. Карлова Е. English Games. Игры для изучения английского языка для детей – СПб: Питер, 2015. – 20 с.
7. Кульбашная Е. В. , Чухлебова И. А. Фонетическая игра как разновидность интерактивных методов обучения иностранных военнослужащих русскому языку // Известия ВГПУ. – Волгоград, 2018. – №8 (131). – С. 48-51.
8. Нуратдинова Н. Б. (2024). TEACHING PREPOSITIONS IN PRIMARY SCHOOL THROUGH GAMES: A LITERATURE REVIEW. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 5(08), 265–269. https://doi. org/10. 37547/mesmj-V5-I8-34
9. Пронина Н. С. , Молчанова Ю. А. Использование лексических игр на уроках английского языка в начальной школе // Проблемы современного педагогического образования. – Симферополь, 2020. – №69-4. – С. 239-241.
10. Таджибаев Г. Ш. . Boshlang‘ich sinflarda ingliz tili o‘qitish: Учебное пособие– Наманган, 2019. – 206 с.
11. Таранов М. С. Пространство и время в трансцендентальной философии И. Канта и их современное физическое содержание // Вестник Курганского государственного университета. – 2011. №3 (22).
12. Ходжаниязова У. Воздействие эмоционального компонента на процесс обучения иностранному языку //Общество и инновации. – 2023. – Т. 4. – №. 9/S.
13. Эльконин Д. Б. Психология игры. – М.: Владос, 1999 г. – 360 с.

NEMIS TILI OQIW MATERIALLARI STUDENTLERDIŃ TOLERANTLIQ MINEZ-QULIQLARIN DIAGNOSTIKALAW HÁM QÁLIPLESTIRIW QURALI SIPATINDA

Narshabaeva A. Y. - *filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı*, *dotsent*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Kalit so‘zlar: nemis tili, o‘quv materiallari, bag‘rikenglik, diagnostika, madaniyatlararo muloqot, talabalar.

Ключевые слова: немецкий язык, учебные материалы, толерантность, диагностика, межкультурная коммуникация, студенты.

Keywords: German language, educational materials, tolerance, diagnostics, intercultural communication, students.

Annotatsiya. Maqolada nemis tili bo‘yicha o‘quv materiallarining nafaqat lingvistik kompetensiyani rivojlantirish, balki talabalarning tolerantlik xulq-atvorini tashxislash va shakllantirish vositasi sifatidagi salohiyati ko‘rib chiqilgan. Chet tillarining madaniyatlararo o‘zaro ta’sir muhiti sifatidagi ahamiyati ta’kidlanadi, bu yerda o‘qitish jarayoni boshqa madaniyatlar, qadriyatlar va xulq-atvor modellariga hurmat bilan munosabatni rivojlantirishga yordam beradi.

Аннотация. В статье рассматривается потенциал учебных материалов по немецкому языку не только для развития лингвистической компетенции, но и как инструмента диагностики и формирования толерантного поведения студентов. Подчеркивается важность иностранных языков как среды межкультурного взаимодействия, где процесс обучения способствует развитию уважения к другим культурам, ценностям и моделям поведения.

Abstract. The article examines the potential of German language learning materials not only for developing linguistic competence but also as a tool for diagnosing and shaping students' tolerant behavior. The importance of foreign languages as an environment of intercultural interaction is emphasized, where the learning process contributes to the development of respect for other cultures, values, and behavioral patterns.

Kirisiw. Zamanagóy bilimlendiriw sisteması aldında kóp mádeniyatlı jámiette nátiyjeli birge islesiwge uqıplı shaxstı tárbiyalaw wazıypası tur. Búgingi kúndegi bilimlendiriw tek ǵana kásiplik hám til kompetenciyaların qáliplestiriwge emes, al shaxs qádiriyatlıq sıpatların rawajlandırıwǵa baǵdarlanǵan bolıp, olar arasında tolerantlıq minez-qulıq ayrıqsha orın ieleydi [2: 112]. Tolerant minez-qulıq studentlerdiń nátiyjeli sociallasıwın hám olardıń mádeniyatlararalıq qarım-qatnasqa tayarlıǵın támiyinleytuǵın tiykarǵı pazıyletlerden biri bolıp esaplanadı. Bunda shet tillerin, atap aytqanda, Shet tillerin, atap aytqanda, nemis tilin úyreniw tolerantlıqtı qáliplestiriwdiń áhmiyetli quralı bolip esaplanadı, sebebi úyreniw procesiniń ózi basqa xalıqtıń qádiriyatları, dástúrleri hám mádeniy normaları menen tanısıwdı óz ishine aladı [9: 45].

Nemis tiline tiyisli oqıw materialları - tekstler, audio hám videomateriallar, tapsırmalar hám shınıǵıwlar úlken tárbiyalıq potencialǵa iye. Olar arqalı tek ǵana lingvistikalıq kompetenciyanı qáliplestiriw emes, al studentlerde mádeniy ózgesheliklerge húrmet, keńpeyillik hám birge islesiwge tayarlıqtı maqsetli rawajlandırıw múmkin. Usı múnásibet penen nemis tili boyınsha materiallardan diagnoz qoyıw hám tolerantlıq minez-qulıqtı qáliplestiriw quralı sıpatında qay tárizde paydalanıw múmkinligi haqqındaǵı másele áhmietli bolıp tabıladı. Globallasıw hám jámiyetlerdiń kóp mádeniyatlılıǵı sharayatında studentlerde dialogqa tayarlıq hám mádeniy ayırmashılıqlardı húrmet etiwdi tárbiyalaw wazıypası ayrıqsha áhmiyetke iye bolmaqta [8: 54].

Ádebiyatlarǵa analizi hám metodologiya. Pedagogika hám psixologiya tarawlarındaǵı izertlewlerde tolerantlıqtı rawajlandırıwda tálim ortalıǵınıń áhmiyetin kórsetedi. G. Olport óziniń “Násiybetler tábiyatı” atlı fundamental miynetinde tolerantlıq mádeniyatlar aralıq óz ara tásir tájiriybesi arqalı qáliplesetuǵının kórsetip ótken [7: 87]. L. S. Vigotskiy shaxstıń rawajlanıwın sociallıq kontekst penen baylanıstırıp, óz ara tásirge qádiriyatlıq kózqaraslardı qáliplestiriwshi faktor sıpatında qaradı [3: 93]. Zamanagóy ilimpazlar tolerantlıqtı qáliplestiriwde bilimlendiriw ortalıǵı hám oqıw materiallarınıń ornın atap ótpekte. Máselen, Dj. Benks mádeniy hár qıylılıqtı sáwlelendiriwshi autentik tekstler menen sistemalı islespesten kóp mádeniyatlı bilimlendiriwdiń múmkin emesligin kórsetedi [8: 59]. M. Bayram shet tillerdi oqıtıwdıń tiykarǵı nátiyjesi sıpatında mádeniyatlararalıq kommunikativ kompetenciyanı kórsetedi [9: 112]. K. Kramsh oqıw materialların student hám basqa mádeniyat arasındaǵı “mádeniy dialog maydanı” sıpatında qaraydı [10: 85].

Rus psixologiyalıq-pedagogikalıq ádebiyatlarda G. U. Soldatova hám L. A. Shaygerovalar individual tolerantlıq diagnostikası hám onı bahalaw quralların islep shıǵıw áhmiyetli ekenligin atap ótedi [5: 55].

Ózbekstanda izertlewlerdiń rawajlanıwına A. Abdullaevtıń kóp mádeniyatlı jámiyet sharayatında studentlerdiń tolerantlıq dúnyaqarasın qáliplestiriwge baǵishlangan jumısları ayrıqsha úles qosqan [1: 73]. I. Yuldashev tolerantlıqtı tárbiyalaw mashqalasına milliy hám uliwma insanıylıq

qádiriyatlar kózqarasınan qaraydı [6, 41]. Sh. Saidovtıń izertlewlerinde shet tillerin (sonnan, nemis tilin) oqıtıw mádeniyatlararalıq kompetenciya hám tolerantlıq minez-qulqın qáliplestiriwdiń nátiyjeli quralı bolip xizmet etiwi mumkinligi atap ótilgen [4: 92].

Shet tillerdi oqıtıw metodikası boyınsha milliy hám sırt el miynetlerinde autentik tekstler, diskussiya tapsırmaları hám mádeniyatlararalıq joybarlardan paydalanıw basqa mádeniy normalarǵa húrmet penen qatnasta bolıwdı tárbiyalawǵa xızmet etetuǵını atap ótilgen. Biraq, oqıw materiallarınan diagnostikalıq qural sıpatında sistemalı paydalanıw mashqalası jeterli dárejede úyrenilmegen, bul bolsa keleshektegi izertlewlerdiń zárúrligin belgilep beredi.

Solay etip, shet tiller boyınsha oqıw materialları tolerantlıqtı diagnostikalaw hám qáliplestiriwde úlken potencialǵa iye ekenligi hám olardı metodikalıq jaqtan shólkemlestiriw kóbirek úyreniwdi talap etetuǵınlıǵı sırt el hám jergilikli ilimpazlar tárepinen birdey bahalanbaqta.

Talqılaw. Nemis tili oqıw materialları eki túrli wazıypanı atqarıwı múmkin:

1. **Diagnostikalıq -** bunda studentlerdiń mashqalalı jaǵdaylar, rolli oyınlar hám tartısıwlarga reakciyaların analiz etiw arqalı tolerantlıq minez-qulqınıń qáliplesiw dárejesin anıqlaw.

Autentik tekstler, rolli jaǵdaylar hám mádeniyatlar aralıq keyslerge studentlerdiń reakciyaların analizlew arqalı olardıń tolerantlıq minez-qulıq dárejesin anıqlaw imkanın beredi [5: 61].

2. Qáliplestiriwshi – bunda sıylasıqlı sóylesiw, miyrim-shápáát hám birge islesiwge tayarlıq kónlikpelerin rawajlandırıwǵa járdem beredi. Máselen, mádeniy ayırmashılıqlar haqqındaǵı autentik tekstler menen islesiw studentlerdiń basqa mádeniyattı qabıl etiwge qanshelli ashıq ekenligin anıqlaw imkaniyatın beredi, topardaǵı dodalaw bolsa konstruktivlik dialog kónlikpelerin qáliplestiredi. "Studentler jataqxanası" formatındaǵı rolli oyınlar mádeniyatlar aralıq kelispewshiliklerdi sheshiw strategiyaların anıqlaydı hám bir waqıttıń ózinde kelisim tabıw kónlikpesin qáliplestiredi. Keys-tapsırmalar oqıwshılardıń tek ǵana kognitiv emes, al minez-qulıq tolerantlıǵı dárejesin de bahalaw imkaniyatın beredi, bul bolsa oqıw materialların kompleksli diagnostikanıń kúshli quralına aylandıradı [11: 376].

Solay etip, arnawlı shınıǵıwlardı oqıw materiallarına kirgiziw nemis tilin oqıtıw procesin tek ǵana lingvistikalıq emes, al tárbiyalıq, student shaxsın rawajlandırıwshı processke aylandıradı.

Nátiyjeler. Nemis tili boyinsha tapsırmalar kompleksiniń ámeliy qollanılıwı (autentik tekstlerdi oqıw, mádeniyatlararalıq sáwbetlesiw, toparlarda joybarlaw jumısı) tómendegilerdi kórsetti:

studentler basqa mádeniyat wákilleri menen birge islesiwge úlken tayarlıq kórsetedi;

mádeniy ózgesheliklerdi tosqınlıq emes, al resurs sıpatında qabıl etiw kónlikpesi qáliplesedi;

kommunikativ tolerantlıq dárejesi artadı;

studentlerdiń mádeniyatlararalıq qarım-qatnas jaǵdaylarındaǵı minez-qulıqlarınıń individual ózgesheliklerin diagnostikalaw ushın sharayatlar jaratıladı.

Juwmaq. Nemis tiline tiyisli oqiw materialları tek ǵana til kompetenciyasın qáliplestiriw quralı emes, al studentlerdiń tolerantlıq minez-qulqın diagnostikalaw hám qáliplestiriw quralı sıpatında qaralıwı kerek. Olardı maqsetli tańlaw hám metodikalıq shólkemlestiriw tómendegilerge imkan beredi:

til iskerligi arqalı studentlerdiń tolerantlıq dárejesin anıqlaw;

mádeniy ayırmashılıqlarǵa húrmetti qáliplestiriw;

mádeniyatlararalıq kommunikativ kompetenciyanı rawajlandırıw.

Solay etip, nemis tilinen oqıw materialları eki birden-bir wazıypanı - diagnostikalıq hám tárbiyalıq wazıypanı atqaradı, bul bolsa olardı zamanagóy bilimlendiriw ortalıǵınıń áhmietli elementine aylandıradı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Абдуллаев А. Толерантность как педагогическая категория в условиях поликультурного общества. - Ташкент: Фан, 2015. - 210 с.

2. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. - М.: Смысл, 2001. - 416 с.

3. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. - М.: Педагогика, 1991. - 175 с.

4. Саидов Ш. Межкультурная компетентность и преподавание иностранных языков: методологические аспекты. - Ташкент: Фан ва техн. , 2020. - 224 с.

5. Солдатова Г. У. , Шайгерова Л. А. Психодиагностика толерантности личности. - М.: Смысл, 2008. - 238 с.

6. Юлдашева М. Шарқ маданияти тарихида бағрикенгликни ривожлантириш. // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2020. - Maxsus son. - Б. 142-143.

7. Allport G. W. The Nature of Prejudice. - Cambridge, MA: Addison-Wesley, 1954. - 537 p.

8. Banks J. A. An Introduction to Multicultural Education. - 6th ed. - Boston: Pearson, 2016. - 234 p.

9. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. - Clevedon: Multilingual Matters, 1997. - 124 p.

10. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching. - Oxford: Oxford University Press, 1993. - 295 p.

11. Leung A. K. -y. , Chiu C. Multicultural Experience, Idea Receptiveness, and Creativity // Journal of Personality and Social Psychology. - 2010. - Vol. 99, № 5. - P. 734–747.

12. Yumutbaevna N. A. Pedagogical issues of formation of tolerance among youth in conditions of globalization. - 2022.

12. Yumutbaevna N. A. Pedagogical issues of formation of tolerance among youth in conditions of globalization. - 2022.

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN MODERN PHILOLOGICAL EDUCATION

Sh. Nietullaeva - *student*
University of Innovation Technologies
Nazira Naimova Kayratdinovna
Scientific Supervisor:

Kalit so‘zlar: filologiya, axborot texnologiyalari, raqamli korpuslar, elektron lug‘atlar, ta’limda sun’iy intellect

Ключевые слова: филология, информационные технологии, цифровые корпуса, электронные словари, искусственный интеллект в образовании

Keywords: philology, information technology, digital corpora, electronic dictionaries, AI in education

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy filologik ta’limda axborot texnologiyalarining ahamiyatini tadqiq etadi. Bunda ularning o‘qitish samaradorligini oshirish, talabalarning mustaqil o‘rganishini rag‘batlantirish va raqamli lingvistik manbalardan foydalanish imkoniyatini ta’minlashdagi o‘rni alohida ta’kidlanadi. Til o‘rganish va tilshunoslik tadqiqotlarida elektron lug‘atlar, til korpuslari, masofaviy ta’lim platformalari hamda sun’iy intellektga asoslangan dasturlardan foydalanishga maxsus e’tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada raqamli savodxonlik, mualliflik huquqi masalalari va infratuzilma cheklovlari kabi muammolar ko‘rib chiqilgan bo‘lib, xalqaro tajribaga asoslangan amaliy yechimlar taklif etiladi.

Аннотация. Эта статья исследует значение информационных технологий в современном филологическом образовании. При этом особо подчеркивается их роль в повышении эффективности обучения, стимулировании самостоятельного обучения студентов и обеспечении доступа к цифровым лингвистическим ресурсам. В изучении языка и лингвистических исследованиях особое внимание уделяется использованию электронных словарей, языковых корпусов, платформ дистанционного обучения и программ на основе искусственного интеллекта. В статье также рассматриваются такие проблемы, как цифровая грамотность, вопросы авторского права и ограничения инфраструктуры, и предлагаются практические решения, основанные на международном опыте.

Abstract. This paper explores the significance of information technologies in modern philological education, emphasizing their role in enhancing teaching efficiency, promoting learner autonomy, and providing access to digital linguistic resources. Special attention is given to the use of electronic dictionaries, language corpora, distance learning platforms, and AI-based applications in language learning and linguistic research. The paper also highlights challenges such as digital literacy, copyright issues, and infrastructure limitations, while suggesting practical solutions grounded in international experience.

The rapid digital transformation of education has significantly impacted philology as both a research field and a teaching discipline. Information technologies are no longer auxiliary tools but have become integral to philological education. Their role is particularly evident in four key areas: access to resources, methodology, learner engagement, and research opportunities.

Firstly, electronic dictionaries and translation systems have transformed the way students acquire and process linguistic knowledge. Unlike traditional printed dictionaries, digital tools such as the *Oxford English Dictionary Online* or Lingvo provide instant access to lexical, phonetic, and contextual information. According to Bekmuratova (2022), electronic dictionaries improve learner autonomy and reduce classroom dependency by at least 30% [1, p. 88].

Secondly, digital corpora represent an invaluable source for both teaching and research. Large linguistic corpora such as the *British National Corpus* or the *Corpus of Contemporary American English (COCA)* allow learners and researchers to study authentic language use. Sadullaev (2023) argues that corpus-based teaching methods significantly enhance lexical and grammatical competence, as they expose learners to naturally occurring language patterns [2, p. 104]. For Uzbek and Karakalpak philology, the development of national corpora remains a strategic priority, as they can support local linguistic research and modernize curricula.

Thirdly, distance learning platforms have expanded the reach of philological education. Systems such as Moodle, Coursera, and edX integrate multimedia resources, interactive assessments, and collaborative tasks. Hassan and Rahman (2021) demonstrate that blended learning environments increase language acquisition efficiency by fostering active learner participation and self-paced study [3, p. 59]. This approach is particularly beneficial for rural students with limited access to traditional academic institutions.

Fourthly, the rise of AI-based tools such as Grammarly, DeepL, and ChatGPT has introduced new opportunities in philology. Bisht (2020) notes that AI enhances writing accuracy, improves analytical skills, and offers personalized feedback that surpasses traditional methods [4, p. 133]. In addition, AI-driven applications can simulate conversation, analyze stylistic features, and support translation studies. These innovations are transforming philological education into a more dynamic, interactive, and individualized process.

Nevertheless, certain challenges persist. Digital infrastructure in many regions remains underdeveloped, limiting access to advanced platforms. Moreover, the issue of digital literacy among teachers and students poses obstacles to effective technology integration. Copyright and plagiarism risks also need to be addressed through institutional policies. As Sadullaev (2023) emphasizes, sustainable integration of digital technologies requires systemic reforms that include professional development for educators and state-supported digital infrastructure [2, p. 118].

Conclusion

Information technologies have become essential to modern philological education, providing unprecedented access to linguistic resources, promoting interactive learning, and enabling advanced research methodologies. While challenges remain, particularly in terms of infrastructure and teacher training, international practices demonstrate that systematic implementation of IT solutions enhances both teaching and learning outcomes. For Uzbekistan and Karakalpakstan, investing in digital corpora, developing electronic resources in native languages, and strengthening digital competence among educators will ensure long-term progress in philological education.

References

1. Bekmuratova, G. (2022). *Electronic Dictionaries and their Role in Language Learning*. Tashkent: Fan Press.
2. Sadullaev, O. (2023). *Digital Corpora and the Development of Modern Linguistics*. Nukus: Bilim Publishing.
3. Hassan, M. , & Rahman, A. (2021). Distance Learning in Humanities: A Case Study in Language Education. *Journal of Educational Technology, 18*(2), 50–65.
4. Bisht, R. (2020). The Role of Artificial Intelligence in Higher Education. *International Journal of Innovation in Education, 7*(3), 130–140.
5. Warschauer, M. , & Liaw, M. (2019). Emerging Technologies in Language Education. *Language Learning & Technology, 23*(2), 1–12.
6. Godwin-Jones, R. (2021). Corpora and AI Applications for Language Learning. *Language Learning & Technology, 25*(1), 12–27.

ARAB TILINI MASOFADAN O‘RGANISHDA TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH

Nosirova Mahmudaxon Muxtorxo‘ja qizi
Yangi asr universiteti Filologiya va tillarni o‘qitish (arab tili)
Yangi asr universiteti Phd, dotsent Bekchonova Sh. B

Kalit so`zlar: masofaviy ta’lim, arab tili, texnologiyalar, yangiliklar metodlari, internet orqali o‘qitish, interaktiv platformalar
Ключевы слова: дистанционное обучение, арабский язык, технологии, инновационный метод, онлайн обучение, интерактивное платформы.
Keywords: distance learning, Arabic language, technologies, innovative methods, online learning, interactive platforms

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab tilini masofadan o‘rganishda zamonaviy axborot texnologiyalarining roli va ahamiyati o‘rganiladi. Internet platformalari, mobil ilovalar, sun’iy intellekt vositalari va interaktiv dasturlar orqali ta’lim sifatini oshirish imkoniyatlari o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida Kahoot, Quizlet, Duolingo, Google Classroom kabi platformalarning o‘quvchilarning bilim darajasi, qiziqishi va motivatsiyasiga ta’siri o‘rganildi. Natijalarga ko‘ra, texnologiyalar yordamida o‘qitilgan guruhda o‘zlashtirish darajasi an’anaviy darslarga nisbatan ancha yuqori bo‘ldi.
.
Аннотация:В статье анализируются место и значение современных средств информационных технологий в виртуальном обучении арабскому языку дистанционным методом. Были изучены возможности применения отдельных виды интернет-платформ, мобильных приложений, средств искусственного интеллекта и интерактивных программ для улучшения качества обучения. На протяжении исследования оказали влияние на уровень знаний, интерес и мотивацию учащихся средства раздатки, такие как Kahoot, Quizlet, Duolingo, Google Classroom. В итоге, отмечена жизненность уровня средства обучением с помощью технологий с высокими результатыми оценки в классе, преподавание которым представляет собой более интересное занятие по сравнению с традиционными занятиями.
Abstract: This article examines the role and importance of modern information technologies in distance learning of the Arabic language. The possibilities of improving the quality of education through Internet platforms, mobile applications, artificial intelligence tools and interactive programs were studied. During the research, the impact of platforms such as Kahoot, Quizlet, Duolingo, Google Classroom on the level of knowledge, interest and motivation of students was studied. According to the results, the level of mastery in the group taught using technologies was significantly higher than in traditional classes.

Kirish: Bugungi globallashuv davrida ta’lim sohasida raqamli texnologiyalarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Masofaviy o‘qitish tizimi ayniqsa pandemiya davrida keng qo‘llanila boshladi va

bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Arab tilini masofadan o‘rganish jarayonida zamonaviy texnologiyalar, mobil ilovalar va onlayn platformalarning o‘rni beqiyosdir. An’anaviy darslarda o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida vaqt va joy bilan bog‘liq cheklovlar mavjud bo‘lgan bo‘lsa, hozirda internet texnologiyalari bu muammoni bartaraf etdi. Talaba istalgan joyda va istalgan vaqtda bilim olishi mumkin. Shu bilan birga, interaktiv vositalar dars jarayonini yanada qiziqarli, samarali va ijodiy qiladi. Shu sababli arab tilini masofadan o‘rganishda texnologiyalarni to‘g‘ri qo‘llash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Materiallar va usullar: Ushbu tadqiqotda tahliliy, taqqoslovchi va kuzatuv metodlaridan foydalanildi. O‘rganish jarayonida Google Meet, Zoom, Quizlet, Kahoot, Duolingo va Google Classroom platformalarining samaradorligi o‘rganildi. Tajriba 40 nafar talaba ishtirokida o‘tkazildi. Ularning yarmi an’anaviy darslar orqali, qolgan yarmi esa masofaviy texnologiyalar yordamida o‘qitildi. O‘qitish jarayoni bir oy davom etdi. Tajriba davomida talabalar faol ishtiroki, topshiriqlarni bajarish tezligi va test natijalari orqali baholandi. Shuningdek, o‘quvchilarning fikr-mulohazalari orqali texnologiyalar ularga qanday yordam bergani o‘rganildi. Natijalar statistik tahlil asosida umumlashtirildi.

Natijalar va muhokama: Tadqiqot natijalariga ko‘ra, texnologiyalar yordamida o‘qitilgan talabalar o‘zlashtirish darajasi jihatidan an’anaviy darslarda qatnashgan talabalarni 28% ga ortda qoldirdi. Interaktiv o‘yinlar (Kahoot, Quizlet) orqali o‘rganilgan so‘zlar va fe’llar tezroq esda qolgan. Duolingo va Memrise ilovalari talaffuzni yaxshilashda, video darslar esa tinglab tushunish ko‘nikmasini rivojlantirishda muhim rol o‘ynadi. Talabalar fikriga ko‘ra, masofaviy darslar qulay, vaqt tejamkor va mustaqil o‘rganish imkonini beradi. Biroq ayrim texnik muammolar — internet sifati pastligi yoki platformalarning ingliz tilida bo‘lishi — dars samaradorligini biroz kamaytirgan. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, texnologiyalar yordamida o‘qitish nafaqat bilim olish jarayonini yengillashtiradi, balki talabalarni mustaqil izlanishga, tilni kundalik hayotda faol ishlatishga undaydi. Shu bilan birga, o‘qituvchi tomonidan muntazam nazorat va yo‘l-yo‘riq berish zarur.

Xulosa qilib aytganda, arab tilini masofadan o‘qitishda texnologiyalarni ishlatish muvaffaqiyatli natijalar keltiradi. Interaktiv platformalar ta'lim jarayonini qiziqarli, qulay va jonli qiladi. Bu jarayon talabalar mustaqilligini rivojlantiradi, ularni zamonaviy ta’lim sharoitlariga moslashtiradi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aripova Z. “Chet tillarini o‘qitishda raqamli texnologiyalar”. – Toshkent, 2022.
2. Qodirova G. F. “Masofaviy ta’limda interaktiv metodlar”. – Samarqand, 2023.
3. Al-Mutairi, A. (2021). E-learning strategies in teaching Arabic as a foreign language. Journal of Language Education.
4. Mishra, P. & Koehler, M. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) Framework.
5. Мухаметзянов И. М. “Axborot texnologiyalarini o‘qitishda pedagogik integratsiya masalalari”. – Qozon, 2020.

TURG‘UN O‘XSHATISHLAR VA FRAZEOLOGIZMLARNING O‘XSHASHLIKLARI

Nzamatdinova Dilfuza
Innovatsion texnologiyalar universiteti. Filologiya kafedrasi doc. v. v. B

Kalit so‘zlari: Frazeologizm, lingvokulturologiya, turg‘un o‘xshatishlar, ekspressivlik ma’no.

Keywords: Phraseology, linguoculturology, stable comparisons, expressive meaning.

Ключевые слова: Фразеологизм, лингвокультурология, устойчивые сравнения, экспрессивное значение.

Annotatsiya: Maqolada frazeologizmlar va turg‘un o‘xshatishlarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning o‘zaro o‘xshash va farqli jihatlari tahlil qilingan. Tilshunos olimlarning fikrlari

asosida turg‘un o‘xshatishlarning frazeologik tizimdagi o‘rni, obrazlilik, barqarorlik va ekspressivlik mezonlari yoritilgan. Maqola milliy tafakkur va madaniyatni ifodalovchi turg‘un o‘xshatishlarning ahamiyatiga urg‘u beradi.

Аннотация: В статье рассматриваются лексико-семантические особенности фразеологизмов и устойчивых сравнений, их сходства и различия. На основе мнений лингвистов раскрывается роль устойчивых сравнений в системе фразеологии, а также их основные характеристики — образность, устойчивость и экспрессивность. Особое внимание уделяется значению устойчивых сравнений как отражению национального мышления и культуры.

Annotation: The article analyzes the lexical-semantic features of phraseological units and stable similes, highlighting their similarities and differences. Based on linguistic theories, it discusses the role of stable similes within the phraseological system, emphasizing imagery, stability, and expressiveness. The study underlines the importance of such similes as reflections of national mentality and cultural identity.

Frazeologizmlar yoki turg‘un so‘z birikmalari odatiy til orqali aloqa-munosabatda fikrni to‘liq, o‘ziga xos ma’noviy bo‘yoqlar, hissiy-ta’sirchan tarzda ifodalashda alohida ahamiyat kasb etadi. Ularni ana shu nuqtai nazardan muhim leksik-semantik mazmunga ega bo‘lgan milliy tilning o‘ziga xos qatlami sifatida o‘rganish e’tiborga molik. Ularda xalqning asrlar davomida paydo bo‘lgan o‘tkir tasavvurlari, donoligi, so‘z ijodkorligining ajoyib namunalari saqlangan.

V. G. Belinskiy rus tili lug‘aviy qatlamidagi ushbu birliklarning tildagi o‘rni va ahamiyatiga e’tibor qaratib: “Tilning xalqona qiyofasini, uning haqiqatan o‘ziga xos boyligini, til qaymog‘ini – umumxalq tomonidan asrlar davomida yuzaga keltirgan hamda qo‘llanilib kelayotgan idiomalar yoki rusizmlar tashkil qiladi” -degan edi. [1, 260]

Tilshunoslikda frazeologiya fani bilan bog‘liq ilmiy-nazariy yo‘nalishlar tamal toshining qo‘yilishi shveytsar-frantsuz olimi SH. Ballining lingvistik ta’limoti XX asr boshlarida “Frantsuz tilining stilistikasi” yuzaga kelishi bilan bog‘liq. Frazeologik so‘z birikmalari haqida F. de Sossyurning “Umumiy tilshunoslik kursi” (“Курс общей лингвистики”, 1916) asrida ham so‘z yuritiladi. [2, 85]

Frazelogizmning sinonimi faqat bir so‘z bilan ifodalaniladi, ya’ni frazelogizm turg‘un so‘z birikmasi bo‘lib, ma’nosiga ko‘ra faqat bir so‘zga teng keladi. Ular ko‘chma ma’noda qo‘llanilib, tilning badiyatini, hissiy-ta’sirchanligini oshirish maqsadida qo‘llaniladi. Frazeologik so‘z birikmalari tarkibi va ma’no yaxlitligiga ko‘ra turg‘un o‘xshatishlarga juda o‘xshash lisoniy hodisadir.

Mana shu o‘xshashlik olimlarning diqqatini tortadi. Ular turg‘un o‘xshatishlar frazeologik tizimning alohida bir turi ekanligini isbotlashga kirishadilar. XX asrning 1960-1970-yillari rus tilshunosligida turg‘un o‘xshatishlar nazariyasining shakllanish davri bo‘ldi. Shu davrdan boshlab turg‘un o‘xshatishlar alohida til birligi sifatida frazeologizmlardan va qiyosiy so‘z birikmalardan farqlana boshlandi. O‘sha paytgacha turg‘un o‘xshatishlar frazeologizmlar tarkibida bo‘lib, ma’nosi va bajaradigan vazifalari bir xil deb qaralardi. Keyingi davrlarda ularga alohida e’tibor qaratila boshlandi. Darhaqiqat, ular millat mentaliteti va madaniyati haqidagi axborotlarning bebaho manbasi hisoblanadi. Ular, ayniqsa, xalq og‘zaki ijodi namunalarida, urf-odatlarda barqaror saqlangan.

XX asrning 1960-1990-yillarida rus va boshqa tillarning komparativ frazeologiyasini nazariy jihatdan tadqiq qilishning faol davri hisoblanadi. V. V. Vinogradov[1] birinchilardan bo‘lib rus tilidagi frazeologik konstruktsiyalarning alohida tipi bo‘lgan *kak, tochno, slovno* kabi ko‘makchilarga diqqat qaratib, frazeologik konstruktsiyalarni semantik o‘xshatishlardan, oddiy “erkin” frazalardan farqlash kriteriyalarini belgilab beradi: “Bu frazalarning, so‘z birikmalarining har turli tipdagi yashirin bosqichi mushtarak emas. Ba’zan frazaning ichki shartlanganligi obrazning aniq, hayotiy real va ekspressiv jihatdan an’anaviy milliyligi orqali aniqlaniladi. Shunday qilib, V. V. Vinogradov komparativ frazeologizmning asosiy belgilari bo‘lgan obrazning “shartli xarakter”i, milliy o‘ziga

xoslik, ekspressivlik, ma’no qamrovi, belgining individuallashish funktsiyasi singari predikat orqali ifodalaydigan asosiy belgilarini aniqlaydi. [3, 140]

M. Balaqaev, E. Janpeyisov, M. Tomanov, B. Manasbaevlarning fikricha, turg‘un o‘xshatishlar leksikaning frazeologiya kategoriyasining tarkibiga kiradi. “Frazeologizmlar o‘zlarining semantik ma’nosi jihatidan har turli bo‘lib keladi. Ularda barqaror sifatlash, turg‘un o‘xshatish, barqaror aloqa kabi poetik til namunalarining barchasi mavjud”. [4, 256]

Turg‘un o‘xshatishlar bir necha yillar davomida frazeologik tadqiqotlarning asosiy obyekti bo‘lib kelmoqda. Bunda o‘xshatish yoki qiyoslashlar frazeologiya tizimidagi struktur-semantik dinamikaning eng asosiy qismi hisoblanadi.

Komparativ frazeologizmning leksikografik xususiyatlari qatorida turg‘un o‘xshatishlar aksariyat tillarda umumlashgan o‘xshash ma’noga ega bo‘lsa ham, ular orasidagi farqlarni ko‘rsatadi. Demak, bunday farqlar nimalardan iborat?

Frazeologik birliklarda obrazlilik eng asosiy (birlamchi) kategorial xususiyatga ega emas, turg‘un o‘xshatishlarda esa bu xususiyat eng asosiy kategoriya hisoblanadi. Sababi yashirin turdagi *kibi* ko‘makchisi orqali o‘xshatishning obrazliligi ko‘rinadi.

Frazeologlar yillar davomida frazeologik birlik va so‘zlarning tengligi to‘g‘risida bahslashib kelishdi. Haqiqatan ham frazeologik so‘z birikmalari komponenti leksik-semantik jihatdan bir-biriga yaqin bo‘lib, ularning integral semantikasi leksik semantikasi bilan tenglashadi hamda frazeologik sinonimiyani hosil qiladi. Masalan, qaroqalpoq tilida *tis qaqpaw* (og‘iz ochmaslik) – frazeologik birlik, so‘zlama – leksema-so‘z (indamaslik, so‘zlamaslik).

Barqarorlik bu frazeologizmning barcha tan olgan asosiy kategoriyasi bo‘lib, u turg‘un o‘xshatishlar va frazeologik birliklarning mushtarak jihatidir.

O‘xshatishlarning barqarorligi, turg‘unligi shartli hisoblanadi. Shu bilan birga shakliy jihatdan ham farqlarga ega bo‘ladi.

Mokienkoning “Словарная фразеология” monografiyasining “Устойчивост-неустойчивост фразеологических единиц” nomli bo‘limida o‘xshatishlarning turg‘unligi boshqa idiomalarga so‘zlarning ma’nosiga mos kelishi shartli ta’kidlanilgan. [5, 608]

Shunday qilib, turg‘un o‘xshatishlar frazeologizmning alohida bir turi bo‘lib, ular tuzilishi va ma’nosiga (semantikasiga) ko‘ra o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Frazeologiya tizimida turg‘un o‘xshatishlarning ichki shakli shaffof (prozrachno) ko‘rinishga ega bo‘lib, *-day/-dek* vositalari orqali ichki shakli aniq ko‘rinadi. Ushbu nuqtai nazardan yondashilganda turli tillarda genetik va tipologik qiyoslash orqali turg‘un o‘xshatishlar tarkibidagi so‘zlarni bir tildan ikkinchi tilga o‘girish osonlashadi. Turg‘un o‘xshatishlarning ichki tuzilishi orqali ichki «ma’nosi» aniq ko‘rinadi.

Ekspressivlik turg‘un o‘xshatishlarning komparativ tuzilishida o‘z va ko‘chma semantik ta’sirlanishdan yuzaga keladi. *-day/dey* orqali so‘zlovchining ko‘chma ma’noni to‘g‘ri ma’noga mos ifodalashi turg‘un o‘xshatishlarga ekspressiv xususiyat beradi: *oqtay ushiw, daryodek toshdi, qarday boraw.*

Obrazlilik turg‘un o‘xshatishlarning eng asosiy kategoriyasi bo‘lib, tasvirlovchi barqarqrorlik va ekspressivlik *-day/dey* yoki *kibi, singari, o‘xshash, megzes* ko‘makchilari orqali yorqin ko‘rinishi sifatida «yonib» turadi. Ya’ni mana shu «yonish» orqali obrazni namoyon qiladi.

Masalan: *Bu’rkittey pa’nje uradı, Narday ku’shke enedi.*

Turg‘un o‘xshatishlarning tasnifi gorizontal (sinxron) va vetikal (diaxron) mezonlar orqali belgilanadi. Gorizontal (sinxron) holatda turg‘un o‘xshatishlarning guruhlarga bo‘linishi sinonimik qatorlarda tematikasi bo‘yicha, vertikal (diaxron) holatda turg‘un o‘xshatishlarning kulturologik (sotsial va gumanitar yo‘nalishdagi ilm hamda fanlarni o‘rgatish) yo‘nalishda farqlashga imkon beradi. Frazeologizm va turg‘un o‘xshatishlar bir-biriga juda yaqin. Ammo ularni bir xil hodisa deb tushunmaslik kerak. Ularning o‘zlariga xos bo‘lgan xususiyatlari mavjud.

Frazeologizm va turg‘un o‘xshatishlarning umumiy va farqli tomonlarini ko‘rib chiqamiz:

1. Tilimizda yakka leksik birliklar sifatida tayyor tarzda shakllangan so‘z birikmalari.
2. Ma’no jihatdan obrazlilikka ega.
3. Komponentlari shakllangan turg‘un o‘ringa ega.
4. Qismlarga ajratib bo‘lmaydi.

5. Obyektiv turmushning har qanday hodisalari bilan bevosita bog‘liq holda yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Белинский Поли. собр. соч. – М. -Л. , 1900. – 260 с.
2. Ф. де Соссюр. Курс общей лингвистики. – М. , 1963.
3. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – С. 140-160.
4. Балқаев М. , Жанпейісов Е. , Томанов М. , Манасбаев Б. Қазақ тілінің стилистикасы. – Алматы: Дәуір, 2005. – 256 б.
5. Мокиенко, В. М. Словарь сравнений русского языка: 11000 единиц / В. М. Мокиенко. – СПб.: Норинт, 2003. – 608.

MODERN TECHNOLOGIES IN TEACHING VOCABULARY

Orazimbetov Shingisbek
University of Innovation Technologies,
ac acting associate professor of the department of “Philology”
Bayramdurdieva Yulduz
University of Innovation Technologies, a student of the group 5-FT-23

Keywords: Modern technologies, Vocabulary instruction, Mobile applications, Gamification, Artificial Intelligence (AI), Language teaching methodology, Digital education, Acquisition efficiency.
Ключевые слова: Современные технологии, Обучение лексике, Мобильные приложения, Геймификация, Искусственный интеллект (ИИ), Методология обучения языку, Цифровое образование, Эффективность усвоения.
Kalit so‘zlar: Zamonaviy texnologiyalar, Lug'atni o‘rgatish, Mobil ilovalar, Gamifikatsiya, Sun'iy intellekt (AI), Til o‘qitish metodikasi, Raqamli ta'lim, O‘zlashtirish samaradorligi.

Annotatsiya: Ushbu maqola tilni o‘zlashtirish jarayonida lug'at o‘rgatish samaradorligini oshirishda zamonaviy texnologiyalarning hal qiluvchi rolini chuqur tahlil qiladi. An‘anaviy usullarning cheklovlarini tan olgan holda, raqamli vositalar va platformalar o‘quvchilarga yangi leksik elementlarni o‘zlashtirishning qiziqarli, samarali va tezroq usullarini taklif qiladi. Tadqiqot mobil ilovalar, o‘yin elementlari, multimedia resurslari va sun’iy intellekt (AI) tomonidan boshqariladigan vositalarning so‘z boyligini o‘zlashtirish jarayoniga ta’sirini o‘rganadi. Bundan tashqari, maqola ushbu texnologiyalarni ta'lim o‘quv dasturlariga muvaffaqiyatli integratsiya qilish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beradi, ularning o‘quvchilar motivatsiyasini oshirish, avtonom ta'lim ko‘nikmalarini rivojlantirish va ularning so‘z bankini sezilarli darajada kengaytirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.
Abstract: This article thoroughly analyzes the pivotal role of modern technologies in enhancing the efficiency of vocabulary instruction within the process of language acquisition. Acknowledging the limitations of traditional methods, digital tools and platforms offer learners engaging, effective, and faster ways to internalize new lexical items. The study investigates the impact of mobile applications, gamification elements, multimedia resources, and Artificial Intelligence (AI)-driven tools on the vocabulary acquisition process. Furthermore, the paper provides practical recommendations for the successful integration of these technologies into educational curricula, emphasizing their importance in boosting learner motivation, fostering autonomous learning skills, and significantly expanding their word bank.
Аннотация: В данной статье подробно анализируется ключевая роль современных технологий в повышении эффективности обучения лексике в процессе освоения языка. Учитывая ограничения традиционных методов, цифровые инструменты и платформы предлагают учащимся увлекательные, эффективные и быстрые способы усвоения новых лексических единиц. В исследовании рассматривается влияние мобильных приложений, элементов геймификации, мультимедийных ресурсов и инструментов на основе

искусственного интеллекта (ИИ) на процесс усвоения лексики. Кроме того, в статье представлены практические рекомендации по успешной интеграции этих технологий в образовательные программы, подчеркивая их важность для повышения мотивации учащихся, развития навыков самостоятельного обучения и значительного расширения их словарного запаса.

Introduction

Vocabulary size is undeniably one of the most critical factors determining a language learner's success. Possessing an adequate lexicon enables students to effectively develop all core language skills: listening, speaking, reading, and writing. However, conventional rote memorization techniques are often tedious, leading to low motivation and difficulty ensuring the long-term retention of newly learned words. The advent of modern technologies in the 21st century has brought about a paradigm shift in language teaching methodologies. Today, digital tools offer educators and students vast opportunities to make the vocabulary learning process more interactive, flexible, and personalized. Mobile applications, online platforms, and AI-powered systems are providing revolutionary solutions for content delivery, practice opportunities, and tracking learning outcomes. The primary objective of this article is to scientifically substantiate the impact of modern technologies on vocabulary teaching and to propose effective strategies for their integration into the curriculum. Specifically, we will explore how various technological aids—such as flashcard applications (Anki, Quizlet), gamified learning platforms (Duolingo), and corpus linguistics tools—positively influence the speed and depth of vocabulary acquisition. The paper will also address potential challenges in utilizing technology and suggest methods for overcoming them. It is hoped that the findings will provide valuable insights for language teachers and methodologists seeking to modernize their vocabulary instruction strategies.

A review of the scholarly literature on vocabulary instruction is essential to fully grasp the role of modern technologies in this process. Traditional theories are finding renewed solutions through contemporary digital tools, significantly boosting instructional effectiveness. Motivation and Gamification Theory. The central role of motivation in language learning is widely acknowledged by scholars. Prensky (2001), in introducing the concept of "Digital Natives" argued for the necessity of incorporating games and gamification elements into education to engage this generation. He posits that fun and engagement dramatically increase learner motivation and the time spent on a learning task [4].

Prensky's ideas are being vividly realized in modern mobile language applications. Platforms like Duolingo and Memrise utilize systems of points, leaderboards, and rewards to transform vocabulary learning from a rote memorization chore into an intrinsically motivating and engaging activity. Unlike traditional drilling, this methodology supports autonomous learning and is far more effective at ensuring long-term retention of words.

Memory and Spaced Repetition Systems. A major challenge in vocabulary acquisition is forgetting. The famous "Forgetting Curve" theory developed by Ebbinghaus (1885/1913) demonstrated that material is rapidly lost unless systematically and regularly revisited. Personalizing this process was virtually impossible in traditional teaching environments [1].

Modern technologies serve as the practical solution to Ebbinghaus's theory. Artificial Intelligence (AI)-driven Spaced Repetition Systems (SRS) (such as the Anki flashcard app) track each learner's unique forgetting curve. These systems ensure that a word is scheduled for review at the precise moment the learner is about to forget it. This provides a significant advantage in terms of efficiency and time savings compared to a fixed, non-personalized classroom review schedule.

Learning Vocabulary in Context and Corpus Linguistics. The prominent lexicologist Nation (2001) stresses that vocabulary must be learned in context to ensure deep processing and a full understanding of the word's usage, collocations, and register. A lack of context limits word knowledge to passive recognition [3].

Technology has expanded the contextual possibilities highlighted by Nation to an unprecedented scale. Corpus Linguistics tools (e.g., COCA) allow students to instantly view the

natural usage of a word within millions of real texts, offering far more rich and authentic examples than a teacher can provide. Furthermore, multimedia resources (videos, podcasts) present vocabulary in an auditory and visual context, which deepens meaning and retention.

Limitations and the Integration Imperative. Despite the great potential of technology, there are valid skeptical viewpoints. Krashen (1985), grounding his concerns in his "Comprehensible Input" theory, worried that technology might distract from authentic communication and overly focus on isolated word forms [2].

We acknowledge the validity of Krashen's concerns, but argue that the issue lies not in the technology itself, but in its integration. Modern applications are moving beyond simple memorization; they are focused on developing communication through real virtual scenarios (e.g., AI chatbots, simulations) and dialogue formats. The key takeaway is that technology should not replace the teacher, but serve as an effective supplementary resource. When correctly and purposefully integrated, it serves to increase both the volume and quality of comprehensible input.

Research Design: Mixed-Methods. This study will adopt a Mixed-Methods Research Design, specifically a Convergent Parallel Design. This design involves simultaneously collecting and analyzing both quantitative and qualitative data and then integrating the findings to provide a comprehensive understanding of the research problem. Quantitative Component: Used to measure the effectiveness of technology (i.e., improvements in vocabulary test scores) and allow for statistical generalizations. Qualitative Component: Used to explore the learners' experiences, perceptions, and attitudes towards using modern technologies for vocabulary acquisition, providing rich context and explanation for the quantitative results. This research comprehensively analyzed and empirically validated the crucial role of modern technologies in enhancing the efficiency of English vocabulary acquisition compared to traditional methods. Moving beyond the limitations of rote memorization, the findings strongly confirm that integrating digital tools creates a paradigm shift in language pedagogy.

Conclusion

In conclusion, modern technologies are not merely supplementary aids; they are essential, transformative components for building highly efficient, engaging, and personalized vocabulary acquisition environments in the 21st century. Strategic Integration: Educational institutions must strategically embed AI and mobile learning tools as a core strategy—not just an option—into their language curricula. Shifting Pedagogical Focus: Educators should shift from being primary information providers to becoming facilitators who guide students on how to effectively use technology for autonomous learning. Future Research Focus: Subsequent research should explore the long-term retention effects of technology-enhanced learning and measure the extent to which these passively acquired words translate into active speaking and writing proficiency. This study serves as a call to action for language educators and methodologists to embrace technology and modernize their vocabulary teaching approaches to meet the demands of the digital age.

References:

1. Ebbinghaus, H. (1913). Memory: A contribution to experimental psychology (H. A. Ruger & C. E. Bussenius, Trans.). Teachers College, Columbia University. (Original work published 1885)

2. Krashen, S. D. (1985). The input hypothesis: Issues and implications. Longman.

3. Nation, I. S. P. (2001). Learning vocabulary in another language. Cambridge University Press.

4. Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. On the Horizon, 9(5), 1–6.

SPEAKING ACTIVITIES FOR INTERMEDIATE LEVEL LEARNERS

Orazimbetov Shingisbek - *associate professor*
Jumabayev Azizbek -*student*
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar. Nutq faoliyati, Oraliq ta’lim oluvchilar, Vazifalarga asoslangan ta’lim, Skaffolding, Hamkorlikdagi ta’lim, Panel munozaralari, Texnologiyalar vositasidagi ta’lim, Sun’iy intellekt, Suhbat ravonligi, Kommunikativ kompetensiya.

Ключевые слова. Выступления, Промежуточные обучающиеся, Обучение на основе задач, Скаффолдинг, Кооперативное обучение, Панельные дискуссии, Обучение, опосредованное технологиями, Искусственный интеллект, Беглость общения, Коммуникативная компетентность

Keywords. Speaking activities, Intermediate learners, Task-based learning, Scaffolding, Cooperative learning, Panel discussions, Technology-mediated learning, Artificial intelligence, Conversational fluency, Communicative competence

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o‘rganuvchilar uchun samarali nutq faoliyati ko‘rib chiqiladi, so‘nggi tadqiqotlar va ilmiy fikrlar umumlashtiriladi. Unda vazifalarga asoslangan ta’lim, havolalar, panel muhokamalari va texnologiyaga asoslangan yondashuvlar yoritilgan hamda ularning pedagogik oqibatlari muhokama qilingan.

Аннотация. В данной статье рассматривается эффективная речевая деятельность для промежуточных изучающих английский язык, синтезируя последние исследования и научные мнения. В ней подчеркиваются методы обучения, основанные на заданиях, эстафетах, панельных дискуссиях и технологических подходах, а также обсуждаются их педагогические последствия.

Abstract. This article examines effective speaking activities for intermediate English learners, synthesizing recent research and scientific opinions. It highlights task-based learning, scaffolding, panel discussions, and technology-mediated approaches, and discusses their pedagogical implications.

Introduction. Speaking is a core skill in language acquisition, often seen as the benchmark of communicative competence. Intermediate learners, while able to express themselves, require targeted activities to further develop fluency, accuracy, and confidence. This article explores evidence-based speaking activities and evaluates scientific perspectives on their effectiveness.

Methods. A review of experimental, quasi-experimental, and action research studies was conducted, focusing on interventions for intermediate EFL learners. Activities analyzed include task-based learning, scaffolding, panel discussions, pre-speaking activities, and technology-enhanced methods.

Results. Task-Based Learning

Task-based activities, where learners use language in authentic contexts, consistently improve speaking skills, including fluency, accuracy, and confidence [4]. Scientific opinion: Task-based language teaching (TBLT) is considered one of the most effective approaches for meaningful language use and motivation.

Scaffolding and Graphic Organizers

Scaffolding techniques, such as graphic organizers and structured support, enhance self-efficacy and speaking performance. Vygotsky’s sociocultural theory underpins the value of scaffolding, emphasizing the role of guided interaction in language development [3].

Panel Discussions and Cooperative Learning

Panel discussions and cooperative learning strategies foster vocabulary use, grammatical accuracy, and self-confidence. Communicative Language Teaching (CLT) and student-centered approaches are widely endorsed for promoting active participation and critical thinking [5].

Technology-Mediated and AI-Based Activities

Mobile-assisted and AI-mediated speaking activities further boost engagement and oral proficiency, especially when interactive elements are present. Technology integration is increasingly recognized as essential for modern language classrooms, offering personalized and interactive practice [2].

Pre-Speaking and Fluency Strategies

Pre-speaking activities and the use of conversational gambits reduce hesitation and improve fluency. Formulaic language and routines are crucial for spontaneous, confident communication [1, 35-43].

Discussion. The convergence of scientific opinions suggests that a blend of task-based, scaffolded, and interactive activities—supported by technology—yields the best outcomes for intermediate learners. While TBLT and CLT are foundational, integrating scaffolding and digital tools addresses diverse learner needs and preferences. However, some researchers caution that activity complexity should match learners’ proficiency to avoid cognitive overload. In practice, teachers should balance structure and spontaneity, ensuring activities are both challenging and supportive.

Conclusion. Effective speaking activities for intermediate learners are those that combine authentic communication, structured support, and interactive engagement. Task-based, scaffolded, and technology-enhanced methods are strongly supported by research and scientific consensus, though careful adaptation to learner context is essential for optimal results.

References

1. Akbari, J. (2018). Enriching Speaking Fluency through Conversational Gambits and Routines among Iranian Intermediate EFL Learners. *International Journal of Research*, 3, 35-43. https://doi. org/10. 29252/IJREE. 3. 1. 35.

2. Fathi, J. , Rahimi, M. , & Derakhshan, A. (2024). Improving EFL learners’ speaking skills and willingness to communicate via artificial intelligence-mediated interactions. *System*. https://doi. org/10. 1016/j. system. 2024. 103254.

3. Sarmiento-Campos, N. , Lázaro-Guillermo, J. , Silvera-Alarcón, E. , Cuellar-Quispe, S. , Huamán-Romaní, Y. , Apaza, O. , & Sorkheh, A. (2022). A Look at Vygotsky’s Sociocultural Theory (SCT): The Effectiveness of Scaffolding Method on EFL Learners’ Speaking Achievement. *Education Research International*. https://doi. org/10. 1155/2022/3514892.

4. Sirojidinovna, U. , & Jusupovich, J. (2022). Scientific Report of Action Research in Developing English Speaking Skills of Intermediate Level Learners. *International Journal for Research in Applied Science and Engineering Technology*. https://doi. org/10. 22214/ijraset. 2022. 48370.

5. Thế, K. , & Trinh, Đ. (2024). The Impact of Cooperative Learning on English Speaking Skills at Intermediate Level. *EIKI Journal of Effective Teaching Methods*. https://doi. org/10. 59652/jetm. v2i4. 302.

PROJECT-BASED LEARNING: A PATHWAY TO CRITICAL THINKING, CREATIVITY, AND FUTURE SKILLS

Sh. Orazimbetov - *associate professor*
M. Tanirbergenova -*student*
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar: Loyihaga asoslangan ta’lim, tanqidiy fikrlash, hamkorlik, ijodkorlik, mustaqil ta’lim, XXI asr ko‘nikmalari.

Ключевые слова: Проектное обучение, критическое мышление, сотрудничество, креативность, самостоятельное обучение, навыки XXI века

Keywords: Project-Based Learning, Critical Thinking, Collaboration, Creativity, Independent Learning, 21st-Century Skills.

Annotatsiya. Ushbu maqolada loyihaga asoslangan ta’lim (PBL) bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar ko‘rib chiqilib, u tanqidiy fikrlash, hamkorlik, ijodkorlik, mustaqil o‘rganish va

motivatsiyani yaxshilashini ko‘rsatadi. PBL sinfdagi ta’limni real hayotdagi muammolar bilan bog‘laydi, o‘quvchilarni kelajakdagi karyeraga yaxshiroq tayyorlaydi. Mening mulohazalarim PBLni usuldan ko‘ra ko‘proq narsa sifatida ta’kidlaydi - bu umr bo‘yi o‘rganish va moslashuvchanlikni rivojlantiruvchi ta’lim falsafasidir.

Аннотация. В данной статье рассматриваются исследования по проектному обучению (PBL), показывающие, что оно улучшает критическое мышление, сотрудничество, креативность, самостоятельное обучение и мотивацию. PBL связывает обучение в классе с реальными проблемами, лучше подготавливая учащихся к будущей карьере. Мои размышления подчеркивают, что PBL - это не просто метод - это образовательная философия, которая способствует непрерывному обучению и адаптивности.

Abstract. This article reviews research on Project-Based Learning (PBL), showing it improves critical thinking, collaboration, creativity, independent learning, and motivation. PBL connects classroom learning to real-world problems, better preparing students for future careers. My reflections highlight PBL as more than a method—it is an educational philosophy that fosters lifelong learning and adaptability.

Introduction. In today’s globalized world, effective communication across cultures has become a vital skill for education, business, and international cooperation. However, traditional methods of teaching foreign languages—focused heavily on grammar drills, memorization, and translation—often fail to equip learners with practical communicative competence. “It Is Time to Create A New System of Teaching Foreign Languages” [3].

Modern education increasingly values Project-Based Learning (PBL) as an effective alternative to traditional, lecture-driven teaching methods. Unlike rote memorization, PBL emphasizes exploration, creativity, collaboration, and real-world application. Research shows that PBL helps learners develop deeper subject understanding, critical thinking, and problem-solving skills [1, 179 - 191]. This shift reflects a broader cultural move away from passive learning toward empowering students as active knowledge creators.

Methods. This article is based on a review of recent scientific literature on PBL and its impact on learning outcomes, alongside interpretative commentary. The reviewed studies address the role of PBL in fostering critical thinking, collaboration, creativity, independent learning, interdisciplinary integration, motivation, and skill development [2, 267-277]. The analysis goes beyond summarizing by reflecting on how these insights align with current educational needs.

Results. 1. Enhancing Critical Thinking and Problem Solving. Studies confirm that PBL strengthens reasoning and problem-solving by exposing learners to authentic, complex challenges [1, 179 - 191].
This resonates with how real-life learning works—problems don’t come pre-packaged with multiple-choice answers. I see PBL as a rehearsal for future problem-solving, where uncertainty and creativity are the norms.

2. Encouraging Collaboration and Communication
Evidence shows PBL fosters teamwork and interpersonal skills, as students must communicate, negotiate roles, and solve conflicts together. This is one of PBL’s most practical strengths—students learn the “soft skills” that employers and society desperately value but schools often neglect.

3. Developing Creativity and Innovation
PBL nurtures creativity by encouraging open-ended inquiry and novel solutions [2, 267-277]. We think creativity cannot be taught through lectures alone. PBL creates the safe space for “trial and error” where failure becomes part of the learning process, which is exactly how innovation thrives in the real world.

4. Promoting Independent Learning
Students engaged in PBL gain responsibility for research, time management, and decision-making [1, 179 - 191]. We see this as essential for lifelong learning. The ability to self-direct one’s education is arguably more important than memorizing facts that can be Googled in seconds.

5. Integrating Knowledge Across Subjects

PBL often requires interdisciplinary knowledge, leading to more holistic understanding [2, 267-277]. This reflects how problems in real life don’t respect academic boundaries. For example, addressing climate change requires science, economics, politics, and communication—PBL mirrors this reality.

6. Motivation and Engagement

Students report higher engagement with PBL because it connects learning to their interests and passions [2, 267-277]. Motivation is the fuel of learning. We believe PBL’s ability to make education “feel alive” is what makes it sustainable in the long run.

Discussion. The evidence consistently shows that project-based learning enhances both academic and personal skills. It provides a more engaging, relevant, and effective model for education compared to traditional methods. My reflection is that PBL does not just teach *what to learn*, but also *how to learn*, which is arguably the most critical lesson for a rapidly changing world.

Still, I recognize that PBL has challenges—it requires well-trained teachers, sufficient resources, and assessment methods that go beyond standardized tests. In my opinion, these challenges should not deter its adoption but rather motivate educational systems to evolve alongside PBL.

Conclusion. Project-based learning is a transformative approach that equips students with the knowledge, skills, and mindset necessary for success in the 21st century. Both research and practice suggest it should be a core component of modern curricula. In my view, PBL represents not just a teaching strategy, but a philosophy of education—one that sees students as creators, collaborators, and problem-solvers prepared for an uncertain but opportunity-filled future.

References

1. De Simone, C. (2008). Problem-Based Learning: a framework for prospective teachers’ pedagogical problem solving. *Teacher Development*, 12, 179 - 191. https://doi. org/10. 1080/13664530802259206

2. Kokotsaki, D. , Menzies, V. , & Wiggins, A. (2016). Project-based learning: A review of the literature. *Improving Schools*, 19, 267 - 277. https://doi. org/10. 1177/1365480216659733

3. https://www. president. uz/en/lists/view/4327#:~: Text=President%3A%20'It%20Is%20Time%20to, System%20of%20Teaching%20Foreign%20Languages'&text=On%20May%206%2C%20a%20videoconference, of%20the%20President%20Shavkat%20Mirziyoyev

THE ROLE OF AUTHENTIC MATERIALS FOR DEVELOPING CULTURAL AWARENESS

Sh. Orazimbetov - *associate professor*
M. Allabayeva -*student*
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar. Haqiqiy materiallar; madaniy xabardorlik; til o‘rganish; madaniyatlararo kompetentsiya; o‘quvchilarning motivatsiyasi; tanqidiy fikrlash; kommunikativ kompetentsiya

Ключевые слова. Аутентичные материалы; культурная осведомлённость; изучение языка; межкультурная компетентность; мотивация учащихся; критическое мышление; коммуникативная компетентность

Keywords. Authentic materials; cultural awareness; language learning; intercultural competence; learner motivation; critical thinking; communicative competence

Abstrakt. Ushbu maqola til o‘rganuvchilarda madaniy ongni rivojlantirishda haqiqiy materiallarning rolini o‘rganadi. Gazetalar, filmlar, qo‘shiqlar va reklamalar kabi haqiqiy manbalar o‘quvchilarga madaniy qadriyatlar, an'analar va kommunikativ amaliyotlarni tushunishga imkon beradigan real hayot kontekstlarini ta'minlaydi. Oxir oqibat, haqiqiy materiallarning integratsiyasi nafaqat lingvistik bilimlarni mustahkamlaydi, balki talabalarni global muloqotda mazmunli ishtirok etishga tayyorlaydi.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль аутентичных материалов в развитии культурной осведомлённости у изучающих язык. Аутентичные ресурсы, такие как газеты,

фильмы, песни и реклама, дают возможность погрузиться в реальную жизнь, помогая учащимся понять культурные ценности, традиции и коммуникативные практики. В конечном счёте, интеграция аутентичных материалов не только укрепляет языковые знания, но и готовит учащихся к осмысленному участию в глобальной коммуникации.

Abstract. This paper explores the role of authentic materials in developing cultural awareness among language learners. Authentic resources—such as newspapers, films, songs, and advertisements—provide exposure to real-life contexts, enabling students to understand cultural values, traditions, and communicative practices. Ultimately, the integration of authentic materials not only strengthens linguistic knowledge but also prepares students for meaningful participation in global communication.

Introduction. In the modern world, learning a foreign language is no longer limited to mastering grammar and vocabulary. Language and culture are closely connected, and without understanding cultural aspects, communication cannot be effective. For this reason, teachers and learners need to focus not only on linguistic competence but also on cultural awareness. One of the most useful ways to achieve this goal is the use of authentic materials. These are real-life resources, such as newspapers, video, songs, websites, or advertisements, which were originally created for native speakers. Unlike artificial materials in textbooks, authentic resources bring learners closer to the real context of the target language. Cultural awareness is important because it helps learners understand how language reflects values, traditions, and social behavior. For example, politeness strategies, humor, or even daily conversations can be different from one culture to another. Without recognizing these differences, language learning becomes incomplete. Therefore, using authentic resources in classrooms can create opportunities for students to observe and reflect on cultural practices in a natural way.

Main Part. Authentic materials play a significant role in helping students understand the cultural background of the language they study. For example, by reading an article from a foreign newspaper, students can learn how people in that culture view social or political issues. Watching films or short videos can introduce learners to everyday communication styles, gestures, traditions, and even humor. Such experiences help students develop not only linguistic knowledge but also an appreciation for cultural diversity.

Moreover, authentic resources motivate students because they provide real-world examples. Learners often find it interesting to explore music, literature, or online platforms from another culture. This motivation increases their curiosity and makes the learning process more enjoyable. As Peacock (1997) highlights, authentic resources are perceived by students as more engaging than contrived textbook tasks, which leads to stronger motivation and better learning outcomes. At the same time, authentic materials also challenge students, since they may contain unfamiliar words, idioms, or cultural references. However, such challenges encourage learners to think critically and to develop strategies for understanding meaning in real-life communication.

The use of authentic materials also prepares students for intercultural communication. In today's globalized society, people frequently interact with individuals from different cultural backgrounds. Understanding traditions, values, and social norms is essential to avoid misunderstandings. For instance, using authentic dialogues or TV shows can teach learners about politeness, body language, or cultural etiquette. This type of knowledge goes beyond grammar exercises and develops real communicative competence. According to Gilmore (2007), authentic texts expose learners to real communicative practices and allow them to "notice" cultural norms embedded in language, which is vital for building intercultural competence.

However, teachers must also be careful when selecting authentic materials. Some resources may include complex vocabulary or sensitive topics that are difficult for learners to process. Therefore, educators should adapt materials to the level of their students, choosing examples that are both interesting and understandable. For instance, beginner students may benefit from simple advertisements, menus, or short interviews, while advanced learners can work with news reports, documentaries, and literature.

Another advantage of authentic materials is their ability to develop critical thinking. When students compare cultural differences, they learn not only about the target language community but also reflect on their own culture. This comparative approach encourages tolerance, respect, and open-mindedness. Guariento and Morley (2001) argue that such materials promote critical thinking by requiring learners to analyze cultural differences, thereby strengthening both cultural awareness and analytical skills. In this sense, authentic materials support not just language learning but also global citizenship education.

Conclusion. In conclusion, authentic materials are a valuable tool for developing cultural awareness among language learners. They provide exposure to real-life situations, increase motivation, and deepen understanding of cultural norms and values. Although they may be challenging, the benefits they bring to both language and cultural learning are significant. By incorporating authentic resources into the learning process, teachers can help students become not only proficient in a language but also culturally sensitive individuals, ready to participate in global communication.

Furthermore, as education systems increasingly prepare learners for global interaction, authentic materials will play an even greater role. They give students the skills and confidence to participate in multicultural environments and to communicate effectively with people from diverse backgrounds. Thus, authentic materials are not simply teaching tools, but bridges that connect learners to the wider world and prepare them for the demands of international communication in the 21st century.

References

1. Gilmore, A. (2007). Authentic materials and authenticity in foreign language learning. Language Teaching, 40(2), 97–118. https://doi. org/10. 1017/S0261444807004144
2. Guariento, W. , & Morley, J. (2001). Text and task authenticity in the EFL classroom. ELT Journal, 55(4), 347–353. https://doi. org/10. 1093/elt/55. 4. 347
3. Peacock, M. (1997). The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. ELT Journal, 51(2), 144–156. https://doi. org/10. 1093/elt/51. 2. 144

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE TEACHING: OPPORTUNITIES, CHALLENGES, AND HUMAN INTEGRATION

Sh. Orazimbetov - *associate professor*
M. Rametova -*student*
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, tillarni o‘rgatish, shaxsiylashtirilgan ta’lim, qulaylik, geymifikatsiya, fikr-mulohazalar, ta’lim texnologiyasi

Keywords: Artificial Intelligence, Language Teaching, Personalized Learning, Accessibility, Gamification, Feedback, Educational Technology

Ключевые слова: Искусственный интеллект, обучение языкам, персонализированное обучение, доступность, геймификация, обратная связь, образовательная технология

Annotatsiya: Sun’iy intellekt (SI) til ta’limini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, qulaylik, o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash va o‘yin motivatsiyasi orqali o‘zgartiradi. Ushbu ishda so‘nggi tadqiqotlar ko‘rib chiqiladi va ularning amaliyot uchun oqibatlari haqida fikr yuritiladi. Dalillar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektni o‘rgatish tizimlari avtonomlikni oshiradi, moslashuvchan fikr-mulohaza aniqlikni yaxshilaydi va o‘yinlashtirish jalb qilishni qo‘llab-quvvatlaydi. Shunga qaramay, tengsiz foydalanish, texnologik xatolar va sun’iy intellektning madaniy va hissiy teranlikni ta’minlay olmasligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt samaradorlik va kengayishni taklif qilsa-da, u o‘qituvchilarning o‘rnini bosmasligi kerak. Eng samarali model gibrid yondashuv bo‘lib, unda sun’iy intellekt yordamchi vosita sifatida ishlaydi, inson o‘qituvchilari esa empatiya, madaniy kontekst va autentiklikni ta’minlaydi.

Abstract: Artificial Intelligence (AI) is transforming language education through personalized learning, accessibility, teacher support, and gamified motivation. This paper reviews recent studies and reflects on their implications for practice. Evidence shows AI tutoring systems enhance autonomy, adaptive feedback improves accuracy, and gamification sustains engagement. Yet, challenges remain, including unequal access, technological errors, and the inability of AI to provide cultural and emotional depth. These findings suggest that while AI offers efficiency and scalability, it should not replace teachers. The most effective model is a hybrid approach in which AI acts as a supportive tool while human teachers provide empathy, cultural context, and authentic communication.

Аннотация: Искусственный интеллект (ИИ) преобразует языковое образование посредством персонализированного обучения, доступности, поддержки учителей и игровой мотивации. В данной работе рассматриваются последние исследования и размышляются об их последствиях для практики. Доказательства показывают, что системы обучения искусственного интеллекта повышают автономность, адаптивная обратная связь улучшает точность, а геймификация поддерживает вовлеченность. Тем не менее, остаются проблемы, включая неравный доступ, технологические ошибки и неспособность искусственного интеллекта обеспечить культурную и эмоциональную глубину. Эти результаты указывают на то, что, хотя искусственный интеллект предлагает эффективность и масштабируемость, он не должен заменять учителей. Наиболее эффективной моделью является гибридный подход, в котором искусственный интеллект выступает в качестве вспомогательного инструмента, в то время как человеческие учителя обеспечивают эмпатию, культурный контекст и аутентичное общение.

Introduction. Artificial Intelligence (AI) is transforming education, particularly in language teaching. By offering personalized learning, accessibility, and motivation. AI enhances the way languages are taught and learned. However, despite these advantages, AI cannot fully replace human teachers, especially in delivering cultural, emotional, and interpersonal aspects of communication. This paper explores the roles of AI in language education, synthesizing research findings and offering reflective discussion.

Methods. This article is based on a review of recent studies on AI in education, particularly language teaching. It integrates evidence from peer-reviewed research to highlight scientific perspectives and combines these with personal reflections to evaluate their practical implications in modern classrooms.

Results. Personalization and Adaptive Learning. One of the most significant advantages of AI in language teaching is its capacity for personalization. Through data-driven algorithms, AI-based applications can analyze learners' performance, detect weaknesses, and adjust exercises accordingly. Chatbots and virtual tutors, for instance, provide real-time interactions, correcting errors, suggesting vocabulary, and tailoring grammar practice. *Li, He, & Wong [*2, 285–301*]* argue that AI-enhanced tutoring systems empower learners to progress at their own pace, promoting autonomy and reducing dependence on teachers for routine feedback.

We agree with this perspective, but I would add that such autonomy requires guidance. Without teacher mediation, learners risk becoming overly reliant on AI feedback without cultivating self-regulation or metacognitive strategies essential for lifelong language learning.

Accessibility and Feedback

AI also enhances accessibility in language education. Tools such as automatic translation systems, pronunciation checkers, and speech recognition software make learning possible across geographical, social, and temporal boundaries. Students can practice speaking or writing at any time without waiting for formal instruction. Importantly, AI provides instant feedback, enabling learners to correct errors immediately and reinforce accuracy. *We think that* AI feedback excels at surface-level correction, but teachers remain crucial in providing dialogic, interpretive feedback that fosters deeper communicative competence.

Motivation and Engagement

Many AI platforms also incorporate gamification, awarding learners points, badges, or progress levels. Such features sustain motivation, a critical factor in second language acquisition. Research suggests that gamified environments increase learner engagement and perseverance [1, 105–118.]. By blending playfulness with meaningful tasks, AI encourages sustained interaction with the target language.

Challenges and Limitations

Despite these advantages, AI presents challenges. Not all learners or institutions have access to the necessary devices, stable internet connections, or digital literacy skills required to fully benefit from AI tools. Moreover, AI systems are not infallible: errors in translation, misrecognition of speech, or inappropriate feedback can frustrate learners [3, 36-61]. Ethical concerns regarding data privacy and algorithmic bias further complicate the picture.

Thus, AI should be framed as a supportive tool, not a wholesale replacement for traditional pedagogy. The best outcomes emerge when AI and teachers work in tandem—technology offering scalability and efficiency, while teachers provide empathy, cultural context, and critical guidance.

Discussion. The evidence shows that AI in language teaching provides strong benefits: personalization, accessibility, and learner motivation. Yet, each scientific perspective reveals limitations. While AI personalizes learning, it risks over-standardization; while it improves accessibility, errors in AI feedback can mislead learners; while it supports teachers, it must not reduce professional autonomy; and while gamification boosts motivation, it may not sustain long-term engagement.

AI should be seen as a powerful assistant, not a replacement. Human teachers remain essential in providing cultural context, emotional intelligence, and authentic communication, which are central to mastering a language.

Conclusion. In the future, as AI systems advance toward more natural conversation, nuanced assessment, and culturally sensitive interaction, their role in language education will likely expand. Still, the human touch—teachers' ability to inspire, empathize, and contextualize—will remain indispensable. The most promising model is one of collaboration: AI as an efficient assistant, and teachers as irreplaceable guides who bring meaning, culture, and humanity to language learning.

References

1. Chou, C. -Y. , Lai, C. -H. , & Liu, C. -C. (2022). A review of AI in language learning: Learner support and pedagogical challenges. *Educational Technology & Society, 25*(4), 105–118.

2. Li, Z. , He, Y. , & Wong, K. (2021). Intelligent tutoring systems in second language learning: A review. *ReCALL, 33*(3), 285–301. https://doi. org/10. 1017/S095834402100015X

3. Pérez-Paredes, P. (2022). A systematic review of the uses and spread of corpora and data-driven learning in CALL research during 2011–2015, *Computer Assisted Language Learning*, 35:1-2, 36-61, DOI: 10. 1080/09588221. 2019. 1667832

ONLAYN HA'M DÁSTÚRIY TÁLIMNIN' AYIRMASHILIQLARI

K. B. Orınbaeva - *student*

Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti

Ilmiy basshısı:Kalimbetova Xúrliman Islambekovna- Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti assistent oqıtıwshısı

Keywords: traditional education, online education, distance learning, hybrid learning, information technologies.

Kalit so'zlar: an'anaviy ta'lim, onlayn ta'lim, masofaviy ta'lim, gibrid ta'lim, axborot texnologiyalari.

Ключевые слова: традиционное обучение, онлайн-обучение, дистанционное обучение, гибридное обучение, информационные технологии.

Annotation: This thesis compares online and traditional education, analyzing their advantages and disadvantages. It also highlights the role of modern information technologies in the educational

process and their significance in our daily lives. As a result, it is emphasized that combining traditional and online education is necessary to improve learning efficiency.

Annotatsiya: Ushbu tezisda onlayn va an’anaviy ta’lim shakllari solishtirilib, ularning afzalliklari hamda kamchiliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarining tutgan o‘rni va hayotimizdagi ahamiyati yoritiladi. Natijada, ta’lim samaradorligini oshirish uchun an’anaviy va onlayn ta’limni uyg‘unlashtirish zarurligi ta’kidlanadi.

Аннотация: В данной тезисной работе сравниваются онлайн- и традиционная формы обучения, анализируются их преимущества и недостатки. Также освещается роль современных информационных технологий в образовательном процессе и их значение в нашей жизни. В результате подчеркивается необходимость сочетания традиционного и онлайн-обучения для повышения эффективности образования.

Kirisiw. Bilimlendiriw adamzat rawajlanıwı hám jámiyettiń keleshegin belgileytuǵın tiykarǵı faktorlardan biri. Búgingi kúnde málimleme texnologiyaları jedel rawajlanıp atırǵanı sebepli, bilimlendiriw sistemasında da jańa túr hám qatnaslar payda bolmaqta. Atap aytqanda, onlayn hám dástúriy bilimlendiriw túrleri arasındaǵı ayırmashılıqlardı, olardıń unamlı hám unamsız táreplerin tallaw, sonday-aq, jámiyetimiz turmısındaǵı áhmiyetin úyreniw áhmiyetli máselege aylandı. Bul teziste bul eki formanıń abzallıqları hám kemshilikleri kórip shıǵılıp, olar tiykarında gibrid bilimlendiriwdiń imkaniyatları haqqında pikir júrgiziledi.

Dástúriy bilimlendiriw kóp ásirlik tájiriybege iye bolıp, oqıwshı hám muǵallim arasındaǵı tikkeley baylanıstı ózinde jámleydi. Klass yamasa auditoriyada júzbe-júz oqıw studentlerde sociallıq kónlikpelerdi qáliplestiredi, óz-ara pikir alısıw hám jámáát bolıp islew imkaniyatın beredi. Sharopova Z. F. nıń “Bilimlendiriw texnologiyaları” sabaqlıǵında da atap ótilgenindey, klastaǵı interaktiv metodlar hám topar jumısları studentlerde motivaciyanı arttırıw, bilimlerdi tereńirek ózlestiriw imkanın beredi [4: 56]. Sonıń menen birge, dástúriy bilimlendiriwdiń unamsız tárepleri de bar: qatań kestege baylanıslılıq, aymaqlıq sheklewler hám resurslar teń emesligi sebepli shetki aymaqlardaǵı studentler sapalı bilim alıwda qıyınshılıqlarǵa dus keledi [1: 20]. Onlayn bilimlendiriw bolsa zamanagóy sharayatlarda úlken imkaniyatlar jaratpaqta. Internet arqalı student dúnyanıń qálegen noqatınan sabaqlarda qatnasıwı, túrli elektron dereklerden paydalanıwı múmkin. Mirzahmedova N. D. atap ótkenindey, onlayn bilimlendiriwdiń tiykarǵı abzallıǵı – bul beyimlesiwsheńlik hám sheklenbegen resurslarga iye bolıw bolıp tabıladı [1, 23]. Sadikova F. S. óz izertlewinde cifrlı platformalar járdeminde hár bir student ushın individual oqıw rejelerin qáliplestiriw múmkinligin kórsetedi [3: 15]. Biraq onlayn bilimlendiriwde de mashqalalar bar: internet sapası tómen bolǵan aymaqlarda nátiyjelilik tómenleydi, texnikalıq qurallardıń jetispewshiligi oqıwdı qıyınlastıradı, janlı baylanıstıń sheklengeni bolsa studenttiń sociallasıwına unamsız tásir etedi [2: 41].

Sonlıqtan, kóplegen qániygeler onlayn hám dástúriy formalardı birlestirgen gibrid bilimlendiriwdi eń maqul jol sıpatında kórmekte. Matkarimov J. A. atap ótkenindey, gibrid bilim beriw studentlerde óz betinshe islew kónlikpelerin rawajlandıradı hám olardı zamanagóy texnologiyalardan nátiyjeli paydalanıwǵa úyretedi [2, 44]. Bunday sistemada háptenıń ayırım kúnleri sabaqlar auditoriyada, ayırımları bolsa onlayn tárizde alıp barıladı. Bul tek ǵana qolaylıq jaratıp qoymastan, al bilimlendiriwdiń sapasın arttırıwǵa da xızmet etedi. Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 2021-jılı qabıl etilgen “Sanlı bilimlendiriw koncepciyası”nda da usı máselege ayrıqsha itibar qaratılǵan. Koncepciyada sanlı texnologiyalardı bilimlendiriw procesine engiziw, zamanagóy platformalardı rawajlandırıw hám barlıq aymaqlarda sapalı internet penen támiyinlew tiykarǵı wazıypa etip belgilengen [5: 7]. Bul hújjet bilimlendiriwde jańa qatnaslardı keńnen engiziw hám gibrid sistemanı rawajlandırıw ushın áhmiyetli huqıqıy tiykar bolıp xızmet etedi.

Ulıwma alǵanda, onlayn hám dástúriy bilimlendiriwdi qarama-qarsı qoyıw emes, al olardıń kúshli táreplerin birlestiriw kerek. Sebebi dástúriy bilimlendiriw sociallıq ortalıq hám janlı qarım-qatnas ushın áhmiyetli bolsa, onlayn bilimlendiriw keń resurslar hám erkinlik jaratadı. Usı eki formanı úylestiriw arqalı bilimlendiriw nátiyjeliligin arttırıw hám jámiyettiń talaplarına beyimlesken zamanagóy sistemanı qáliplestiriw múmkin.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, keleshek bilimlendiriwi – bul gibrid bilimlendiriw. Ol dástúriy bilimlendiriwdiń unamlı táreplerin hám onlayn bilimlendiriwdiń imkaniyatların birlestirip, jas áwladtıń básekige shıdamlı bolıwına xızmet etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Mirzahmedova N. D. Raqamli texnologiyalarning tálim sohasida qóllanilishi. – Tashkent, 2022.

2. Matkarimov J. A. Tálimda raqamli texnologiyalardan foydalanish. – Tashkent, 2022.

3. Sadikova F. S. Raqamli texnologiyaga asoslangan tálim: tálimning yangi davri. – Tashkent, 2022.

4. Sharopova Z. F. Tálim texnologiyalari. – Namangan: NamDU baspası, 2023.

5. Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetinin qararı. Sanlı bilimlendiriw koncepciyası. – Tashkent, 2021.

THE IMPACT OF MOBILE APPLICATIONS ON VOCABULARY ACQUISITION IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING

I. D. Orinbayeva - *Assistant teacher*
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar: mobil ilovalar, lug‘at boyligi, ingliz tili o‘rganish, raqamli texnologiyalar, mustaqil ta’lim.

Ключевые слова: мобильные приложения, словарный запас, изучение английского языка, цифровые технологии, самостоятельное обучение.

Keywords: mobile applications, vocabulary acquisition, English language learning, digital technologies, learner autonomy.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o‘rganishda lug‘at boyligini oshirishda mobil ilovalarning ahamiyati tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi natijasida Duolingo, Memrise, Quizlet, ELSA Speak kabi ilovalar talabalarga yangi so‘zlarni o‘zlashtirish, takrorlash va amaliyotda qo‘llash imkonini bermoqda. Maqolada mobil ilovalarning motivatsiyani oshirishdagi, mustaqil ta’limni rivojlantirishdagi va so‘z boyligini tezroq o‘zlashtirishdagi o‘rni yoritilgan.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение мобильных приложений в обогащении словарного запаса при изучении английского языка. С развитием цифровых технологий такие приложения, как Duolingo, Memrise, Quizlet и ELSA Speak, предоставляют учащимся интерактивные и гибкие инструменты для усвоения и закрепления новых слов. В статье анализируются педагогические преимущества мобильных приложений, их влияние на мотивацию, автономию учащихся и эффективность в развитии словарного запаса.

Abstract. This article explores the role of mobile applications in enhancing vocabulary acquisition in English language learning. With the growing importance of digital technologies in education, mobile applications such as Duolingo, Memrise, Quizlet and ELSA Speak provide learners with interactive and flexible tools to practice and retain new vocabulary. The article examines the pedagogical benefits of these applications, discusses their impact on motivation and learner autonomy and highlights their role in supporting both classroom and independent study. Examples from practical usage are provided to demonstrate the effectiveness of mobile-assisted language learning in vocabulary development.

Introduction. In recent years, the integration of digital technologies into education has transformed traditional approaches to language teaching and learning. Among these innovations, mobile applications play a crucial role in supporting vocabulary acquisition for learners of English as a foreign language. Vocabulary is considered the foundation of communicative competence, as it enables learners to understand, express and exchange ideas effectively [1: 22]. However, traditional

vocabulary teaching methods, often limited to memorization and translation, do not always provide the necessary motivation or context for effective learning. Mobile applications address this issue by offering interactive, personalized and engaging learning experiences. Researchers emphasize that mobile-assisted language learning (MALL) promotes learner autonomy, fosters motivation and creates opportunities for repeated exposure to vocabulary in authentic contexts [2: 13]. As Warschauer notes, "technology has become central to language teaching in a way that would have been unimaginable a few decades ago" [3: 512].

This article investigates how mobile applications contribute to vocabulary acquisition, highlighting their impact on motivation, retention and independent learning.

Mobile applications provide learners with multiple advantages in vocabulary acquisition. First, they allow for repetition and spaced practice, which is essential for long-term retention. For example, Memrise and Anki employ spaced repetition systems (SRS) that help learners review words at optimal intervals, thereby preventing forgetting [4: 19]. This approach supports cognitive processes involved in memory consolidation and makes vocabulary learning more efficient.

Second, mobile applications enhance learner motivation by incorporating gamification elements such as points, badges, leaderboards and streaks. Duolingo, one of the most popular apps worldwide, motivates learners through short interactive exercises that feel more like a game than a lesson [5: 33]. This playful approach encourages consistent practice, which is a key factor in vocabulary growth. As Godwin-Jones observes, "mobile technologies engage learners by connecting study with fun and everyday routines" [6: 7].

Third, vocabulary apps provide immediate feedback, which supports error correction and reinforces learning. Quizlet, for instance, allows learners to create digital flashcards and practice through multiple modes, including games, tests and matching activities. Such interactive tools not only promote memorization but also encourage self-assessment and active recall, which are essential for vocabulary retention.

Another benefit of mobile applications is their ability to promote independent and contextual learning. Learners are no longer restricted to the classroom environment, as they can study vocabulary during commutes, breaks, or at home. Applications like ELSA Speak combine vocabulary practice with pronunciation training, helping learners acquire not only the meaning of words but also their correct usage in speech. This integration bridges the gap between vocabulary knowledge and communicative competence [7: 41].

Mobile apps also allow for differentiated learning. Visual learners benefit from images and videos embedded in apps like Memrise, while auditory learners gain from listening exercises provided by BBC Learning English. Apps such as LingQ expose learners to authentic texts and audio simultaneously, encouraging vocabulary learning in meaningful contexts. Busuu, another widely used app, allows learners to practice vocabulary through dialogues with native speakers, demonstrating how mobile tools can create authentic communication opportunities [8: 74].

Teachers can integrate mobile applications into classroom practice in several ways. Vocabulary learned via apps can be reinforced in class through speaking or writing activities. For instance, learners may be assigned to practice new words on Quizlet as homework and then apply them in classroom discussions. Similarly, teachers can organize a Kahoot! quiz at the end of a lesson to revise vocabulary in an engaging, competitive format. This blending of mobile-based practice with classroom interaction enhances both retention and usage of new vocabulary.

Despite these benefits, mobile applications also present challenges and limitations. One major issue is the risk of distraction, as students may use their devices for non-academic purposes while studying. In addition, not all learners have equal access to smartphones or stable internet connections, which can create inequality in learning opportunities. Over-reliance on gamified learning may also lead to superficial knowledge of vocabulary without deeper contextual understanding. Teachers should therefore guide learners on how to use mobile apps critically and purposefully, ensuring that digital practice complements rather than replaces traditional instruction [2: 15].

Conclusion. The use of mobile applications in English vocabulary acquisition has proven to be a powerful pedagogical tool. By combining repetition, gamification, feedback and accessibility,

mobile apps create engaging learning environments that encourage consistent practice and long-term retention of words. Applications such as Duolingo, Memrise, Quizlet, ELSA Speak, Kahoot!, Busuu, LingQ and BBC Learning English not only improve vocabulary knowledge but also enhance learner autonomy and motivation. Their integration into both classroom and independent learning contexts demonstrates how technology can bridge the gap between formal instruction and everyday language use. At the same time, it is important to recognize the potential challenges associated with mobile learning, including digital distractions and unequal access to technology. When carefully integrated into educational practice, however, mobile applications provide a valuable complement to traditional methods and help learners achieve greater success in vocabulary acquisition.

Conclusion. In conclusion, mobile applications contribute significantly to vocabulary acquisition in English language learning by making the process more interactive, personalized and effective. As digital technologies continue to evolve, their role in philological education will expand further, offering new opportunities to enhance language learning outcomes and prepare students for global communication.

References

1. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – p. 22.
2. Stockwell, G. Mobile Assisted Language Learning. In: The Cambridge Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning. Cambridge University Press, 2017. – p. 13, 15.
3. Warschauer, M. The Death of Cyberspace and the Rebirth of CALL. English Teachers’ Journal, 2000. – p. 512.
4. Schmitt, N. Vocabulary in Language Teaching. Cambridge University Press, 2000. – p. 19.
5. Reinhardt, J. Gameful Second and Foreign Language Teaching and Learning: Theory, Research, and Practice. Palgrave Macmillan, 2019. – p. 33.
6. Godwin-Jones, R. Emerging Technologies: Mobile Apps for Language Learning. Language Learning & Technology, 2011. – p. 7.
7. Kukulska-Hulme, A. & Shield, L. An Overview of Mobile Assisted Language Learning: From Content Delivery to Supported Collaboration and Interaction. ReCALL, 2008. – p. 41.
8. Chapelle, C. The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning. Wiley-Blackwell, 2017. – p. 74.

PEDAGOGIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARIDA RAQAMLI KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH METODLARI

M. O‘. O‘ktamov - o‘qituvchi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
D. M. Ismoilov - dotsent
Qarshi davlat texnika universiteti

Kalit so‘zlar: raqamli kompetensiya, pedagogika, oliy ta’lim, metodlar, innovatsion texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Ключевые слова: цифровая компетентность, педагогика, высшее образование, методы, инновационные технологии, информационно-коммуникационные технологии.

Keywords: digital competence, pedagogy, higher education, methods, innovative technologies, information and communication technologies.

Annotatsiya. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarida raqamli kompetensiyani shakllantirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. Raqamli kompetensiya zamonaviy pedagogning raqobatbardoshligi va kasbiy faoliyatini samarali tashkil eta olishida muhim o‘rin tutadi.

Ushbu maqolada raqamli kompetensiyani rivojlantirishning samarali metodlari yoritilgan. Tadqiqotda nazariy manbalar tahlili, anketalar, tajriba-sinov mashg‘ulotlari hamda statistik natijalarni umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Аннотация. Формирование цифровой компетентности у студентов педагогических вузов является одной из актуальных проблем современности. Цифровая компетентность играет важную роль в конкурентоспособности и эффективной организации профессиональной деятельности современного педагога. В статье рассматриваются эффективные методы развития цифровой компетентности. В исследовании использовались методы анализа теоретических источников, анкетирования, экспериментально-тестовых упражнений, обобщения статистических результатов.

Annotation. The formation of digital competence in students of pedagogical higher educational institutions is one of the current issues today. Digital competence plays an important role in the competitiveness and effective organization of professional activities of a modern teacher. This article discusses effective methods for developing digital competence. The study used methods of analysis of theoretical sources, questionnaires, experimental and test exercises, and generalization of statistical results.

Kirish. XXI asrda ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish pedagog kadrlar tayyorlashning ajralmas qismiga aylandi. Oliy ta’limda raqamli kompetensiya nafaqat kompyuter savodxonligini, balki o‘quv jarayonini samarali tashkil etishda raqamli vositalardan maqsadli foydalanish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Shu bois pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun raqamli kompetensiyani shakllantirish zaruriy vazifa hisoblanadi. Bugungi kunda xalqaro tashkilotlar, jumladan, UNESCO va Yevropa Ittifoqi raqamli kompetensiyani asosiy tayanch ko‘nikmalar sirasiga kiritgan bo‘lib, bu ko‘nikma har bir pedagog uchun zaruriy shart hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida ham 2030 yilgacha mo‘ljallangan “Raqamli ta’lim” konsepsiyasi ishlab chiqilgan bo‘lib, unda oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun raqamli savodxonlikni oshirish, zamonaviy o‘quv platformalaridan foydalanish, elektron ta’lim resurslarini ishlab chiqish va joriy etish masalalari alohida ta’kidlangan. Shuningdek, pedagogika oliy ta’lim muassasalarida raqamli kompetensiyani shakllantirish faqat texnik bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, balki talabalarda mustaqil ishlash, kreativ fikrlash, tezkor axborot izlash va uni tahlil qilish, ilmiy loyihalarni elektron shaklda taqdim etish kabi ko‘nikmalarni ham rivojlantirishni talab qiladi. Shu sababli raqamli kompetensiya — kelajak o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligi sifatida alohida strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Metodologiya. Tadqiqot davomida bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, nazariy metodlar orqali raqamli kompetensiya tushunchasiga turli olimlar tomonidan berilgan ta’riflar tahlil qilindi va xorijiy hamda mahalliy tajribalar qiyosiy o‘rganildi. Xususan, Yevropa Ittifoqining “DigComp” modeli hamda UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “ICT Competency Framework for Teachers” hujjatlari asos sifatida tanlab olindi. Bu hujjatlar raqamli kompetensiyaning xalqaro standartlari, tarkibiy qismlari va baholash mezonlarini aniqlash imkonini berdi. Amaliy bosqichda talabalar bilan suhbatlar, anketalar va testlar o‘tkazildi. Ushbu jarayon talabalar raqamli vositalardan qay darajada foydalanishi, ularning axborot izlash, elektron platformalarda ishlash, multimedia vositalarini qo‘llash va elektron resurslar yaratish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini aniqlashga yordam berdi. Eksperimental metodlar yordamida maxsus tajriba-sinov mashg‘ulotlari tashkil etildi. Talabalarga interaktiv topshiriqlar, loyiha ishlari va gamifikatsiya asosida yaratilgan mashqlar taqdim qilindi. Mashg‘ulotlar davomida talabalarning boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlari qiyoslanib, metodlarning samaradorligi foizlarda hisoblab chiqildi. Tadqiqotda axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan metodlar ham keng qo‘llanildi. Google Classroom, Moodle kabi o‘quv platformalarida turli topshiriqlar berildi, Zoom va Google Meet orqali masofaviy darslar tashkil qilindi. Talabalar o‘z loyihalarini multimedia taqdimotlari, infografikalar va elektron dars ishlanmalari shaklida taqdim etdilar. Bu esa ularning amaliy ko‘nikmalarini oshirishga xizmat qildi. Natijalarni chuqur tahlil qilish uchun statistik metodlardan ham foydalanildi. Olingan ma’lumotlar Microsoft Excel va SPSS dasturlari orqali qayta ishlanib,

o‘sish dinamikasi aniqlandi. Statistik tahlil orqali qo‘llangan metodlarning samaradorligi ilmiy asosda isbotlandi. Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi nazariy bilimlar, amaliy mashg‘ulotlar, tajriba-sinov ishlari va zamonaviy raqamli texnologiyalar uyg‘unligiga asoslanib olib borildi. Bu yondashuv pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarida raqamli kompetensiyani shakllantirish jarayonini samarali tashkil etishga yordam berdi.

Muhokama va natija. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, talabalarda raqamli kompetensiyani shakllantirish faqatgina texnik vositalardan foydalanishni emas, balki ularning tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va ijodiy yondashuv qobiliyatlarini ham rivojlantirishni talab qiladi. O‘tkazilgan kuzatuv va suhbatlar shuni ko‘rsatdiki, raqamli vositalardan samarali foydalanayotgan talabalar o‘quv jarayonida mustaqil ishlashga moyil bo‘lib, an’anaviy o‘qitish usullariga qaraganda tezroq natijalarga erishadilar. Amaliy tajriba davomida turli interaktiv platformalar va raqamli o‘yin elementlari joriy etilganda talabalar faolligi, darsdagi ishtiroki va motivatsiyasi sezilarli darajada oshdi. Masalan, loyiha asosida o‘qitish metodidan foydalanganda talabalar nafaqat yangi bilimlarni egalladilar, balki raqamli resurslardan mustaqil foydalanib o‘z bilimlarini ijodiy namoyon etishga intildilar. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, raqamli kompetensiyani shakllantirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilganda samaradorlik yuqori bo‘ladi. Dastlab talabalarni raqamli muhit bilan tanishtirish, keyin ularni oddiy amaliy topshiriqlarga jalb etish, so‘ngra murakkab loyiha va innovatsion faoliyatga yo‘naltirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, talabalarni individual qobiliyatlari va qiziqishlariga moslashtirilgan topshiriqlar orqali rag‘batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kuzatuv natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan metodlar talabalarning nafaqat o‘quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini, balki kelajakdagi kasbiy tayyorgarlik darajasini ham oshiradi. Bunday yondashuv natijasida talabalarda yangi g‘oyalarni yaratish, axborotni samarali boshqarish va zamonaviy ta’lim muhitida muvaffaqiyatli ishlash ko‘nikmalari shakllanadi.

Xulosa. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarida raqamli kompetensiyani shakllantirish uchun interaktiv metodlar, loyiha asosida o‘qitish, masofaviy ta’lim texnologiyalari va gamifikatsiya yondashuvlari eng samarali hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ushbu metodlar qo‘llanganda talabalarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalari, mustaqil ishlash va kreativ fikrlash qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlanishini tasdiqladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarida raqamli kompetensiyani shakllantirish uzluksiz va tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda nafaqat texnik bilim va ko‘nikmalar, balki talabalarning mustaqil izlanish, tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va raqamli axloqiy me’yorlarga amal qilish malakalari ham rivojlanishi lozim. Zamonaviy o‘quv platformalari, masofaviy ta’lim vositalari va raqamli loyihalar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarning o‘zlashtirish darajasini oshirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatdi. Shuningdek, raqamli kompetensiyani shakllantirish bo‘yicha yaratilgan metodlar talabalarda nafaqat ta’lim jarayonida, balki ularning kelajak kasbiy faoliyatida ham raqobatbardosh bo‘lishiga xizmat qiladi. Shunday ekan, pedagogika oliy ta’lim muassasalari o‘quv jarayoniga raqamli texnologiyalarni keng joriy etishi, professor-o‘qituvchilar esa metodik yondashuvlarini yangilab borishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toshpo‘lotova, Jasmina, and O‘ktamov Madadjon. "Boshlangich talim yo‘nalishi talabalarini informatika fanini o‘qitishda interaktiv usullardan foydalanish. " *PEDAGOGS* 51 (2024): 115-119.
2. Madadjon, O‘ktamov. "Translation Problems and Literary Translation in Uzbek literature: research, problems and solution. " *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR* 1. 7 (2025): 326-331.
3. Boqiyeva, Farida, and Madadjon O‘ktamov. "MATEMATIKANI O‘QITISHDA MASALANING BAJARADIGAN FUNKSIYALARI. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 50-52.
4. Bekmurodov, Nodirbek, and Asal Uralova. "O‘RTA SINFLARDAGI BOLALARGA INFORMATIKA O‘QITISHNING KREATIV G‘OYALARI. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 39-41.

5. Ernazarova, Lola. "WEB-SAHIFANI BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 53-55.

6. Mahmudova, Shohsanam. "ALGORITIMLASH ASOSLARI BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 25-28.

7. Amirova, Zilola. "MATN BILAN ISHLASH DASTURLARI BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 32-34.

8. Baratova, Nafisa. "BLOKCHEYN TEXNOLOGIYASINING IJTIMOIY TAMOYILLARI. " *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4. 5 (2025): 18-20.

9. Boymurodova, Ozoda. "AXBOROT BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI. " *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4. 5 (2025): 11-14.

10. Boltayev, Farhod. "INTERNETDA ISHLASH ASOSLARI BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 46-49.

11. Arabboyev, O‘lmas. "SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA MUHANDISLIK ISHLARINI AVTOMATLASHTIRISH. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 35-38.

12. Berdishukurova, Munisa. "DASTURLASH TILLARINING RIVOJLANISHI. " *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4. 5 (2025): 24-26.

13. Ibodov, Azizbek. "INFORMATIKA O‘QITISH METODIKASINI FAN SIFATIDA TARIXI. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 14-16.

14. Jurayeva, Gulchehra. "DASTURLASH ASOSLARI O‘QITISH METODIKASI. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 17-20.

15. Eshonqulov, Muhammad. "WEB DASTURLASHDA ZAMONAVIY TEXNALOGIYALAR. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 56-59.

16. Karimova, Iroda. "VIZUAL DASTURLASH TILIDA LOYIHALASH BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASI. " *Молодые ученые* 3. 6 (2025): 21-24.

17. Berdimuhammadov, Iskandar. "MOBIL ILOVALAR ISHLAB CHIQISH. " *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4. 5 (2025): 21-23.

18. Abdihakimov, Mirjalol. "IT SOHASIDA AXBOROT XAVFSIZLIGI. " *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4. 5 (2025): 15-17.

BADIIY MATN INGLIZCHA TARJIMASIDA SUN’IY INTELLEKTNING AHAMIYATI

A. R. O‘tebayeva - *assistent o‘qituvchi*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, badiiy tarjima, ingliz tili, semantika, stilistika, madaniyat.

Ключевые слова: искусственный интеллект, литературный перевод, английский язык, семантика, стилистика, культура.

Keywords: artificial intelligence, literary translation, English language, semantics, stylistics, culture.

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy matnlarning ingliz tiliga tarjimasida sun’iy intellektning o‘rni, ahamiyati va cheklovlari tahlil qilinadi. Misollar orqali SI vositalarining tarjima jarayonidagi kuchli va zaif tomonlari ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, SI imkoniyatlari keng bo‘lsa-da, badiiy-estetik ma’nolarni yetkazishda inson tarjimonining roli muhimligicha qolmoqda.

Аннотация. В статье рассматривается значение искусственного интеллекта (ИИ) в переводе художественных текстов на английский язык. Анализируются возможности и ограничения инструментов перевода на основе ИИ в передаче семантических, стилистических и культурных слоев художественного произведения. Кроме того, освещаются сильные и

слабые стороны ИИ по сравнению с работой переводчика-человека в процессе художественного перевода.

Abstract. This article examines the significance of artificial intelligence in the translation of literary texts into English. Through examples, the paper highlights the strengths and limitations of AI in the translation process. The findings suggest that although AI has wide potential, human translators still play a vital role in conveying aesthetic and cultural meanings.

Kirish. Zamonaviy texnologiyalar taraqqiyoti natijasida sun’iy intellekt (SI) vositalari tarjima jarayonida tobora keng qo‘llanilmoqda. Bugungi kunda mashina tarjimasi tizimlari nafaqat texnik va ilmiy matnlarni, balki badiiy matnlarni ham ingliz tiliga tarjima qilishda qo‘llanilmoqda. Biroq badiiy tarjima o‘zining murakkabligi, obrazliligi, milliy-madaniy xususiyatlari bilan SI uchun hamon katta sinov bo‘lib qolmoqda. Badiiy asarlarning asosiy vazifalaridan biri — nafaqat mazmunni, balki estetik ohangni, muallif uslubini, obrazlilikni ham yetkazib berishdir. SI vositalari ko‘pincha semantik darajada to‘g‘ri natijaga erishsa-da, obrazlilik va madaniy konnotatsiyalarni yo‘qotib qo‘yishi mumkin. Chunki badiiy asar tilining asosiy xususiyati uning ko‘p qatlamli semantik tuzilishi, obrazlilik, metaforalar, stilistik uslublar va madaniy o‘ziga xosliklarda namoyon bo‘ladi. Sun’iy intellekt ushbu elementlarni qayta ishlab, ingliz tiliga mos variantlarni taklif eta olsa-da, uning imkoniyatlari cheklanganligini kuzatish mumkin. Masalan, metaforik ifodalar yoki milliy koloritga ega bo‘lgan iboralarni SI ko‘pincha so‘zma-so‘z tarjima qiladi, bu esa matnning badiiy qimmatini pasaytiradi [1, 26].

Shu bilan birga, sun’iy intellektning afzalligi uning tezligida va katta hajmdagi matnlarni qisqa vaqtda tarjima qila olishidadir. Korpus asosidagi til modellari matndagi semantik aloqalarni aniqlab, ma’lum darajada badiiy uslubni ham saqlashga urinadi [2: 41]. Ammo shunga qaramay, tarjimon o‘zining madaniy bilimlari, ijodiy tafakkuri va estetik didi orqali badiiy matnning chuqur ma’nolarini, obrazlilik va hissiy rang-baranglikni to‘liq aks ettira oladi. Masalan, she’riy matnni tarjima qilishda ritm, qofiya, obraz va ohangni saqlash SI uchun deyarli imkonsiz vazifa bo‘lsa, tarjimon bu jarayonda ijodiy yondashadi [3: 115]. Shuningdek, badiiy tarjimada pragmatik omillar ham muhim ahamiyatga ega. Matnning o‘quvchiga ta’sir darajasi, hissiy rezonansi va estetik qimmatini saqlashda inson faktori hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu sababli, hozirgi davrda eng maqbul yondashuv sun’iy intellekt vositalarini inson faoliyatiga yordamchi sifatida qo‘llashdir. SI tarjimon uchun dastlabki variantlarni yaratib beradi, tarjimon esa uni ijodiy jihatdan mukammallashtiradi [4, 77]. Bu hamkorlik tarjima jarayonini tezlashtiradi, shu bilan birga badiiy sifatni yuqori darajada ta’minlash imkonini beradi. Natijada, kelajakda SI badiiy tarjimalarda insonni to‘liq almashtira olmasa-da, muhim yordamchi vosita sifatida o‘z o‘rniga ega bo‘lishi kutilmoqda.

Masalan, o‘zbek adabiyotidagi “ko‘ngil oynasi” iborasi inglizchaga so‘zma-so‘z “mirror of the soul” deb tarjima qilinadi. Bu semantik jihatdan tushunarli bo‘lsa-da, ingliz madaniyatida keng tarqalgan variant — “the eyes are the window to the soul”dir [1: 26]. Demak, SI mazmunni ifodalay oladi, ammo madaniy ekvivalentni to‘liq bera olmaydi.

Xuddi shuningdek, “Yuragi tog‘day bo‘ldi” iborasi sun’iy intellekt tarjimasida “His heart became like a mountain” tarzida aks etadi. Tarjimon esa kontekstga mos ravishda “He became very brave” yoki “He felt unshakable courage” kabi ekvivalent variantlarni tanlaydi [2: 41]. Shu bois, SI tomonidan yaratilgan tarjimalar grammatik jihatdan to‘g‘ri bo‘lsa-da, obrazlilik va emotsional ohangni yetkazishda inson ijodkorligi zarur.

SI vositalari ba’zi hollarda muvaffaqiyatli natijalar ham beradi. Masalan, xalqaro madaniyatlarda umumiy bo‘lgan obrazlarni tarjima qilishda SI odatda xato qilmaydi. “Hayot yo‘li” iborasi ingliz tiliga “the road of life” tarzida to‘g‘ri tarjima qilinadi [3, 115]. Shuningdek, SI uzun va murakkab sintaktik tuzilmalarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tarzda soddalashtira oladi. Biroq, bunday jarayonda asarning uslubi va ohangdorligi zaiflashishi ehtimoli mavjud [4: 77].

Badiiy tarjimada yana bir muhim masala — metaforalar va idiomalar. Ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish ko‘pincha mazmunni buzadi. Masalan, “boshi osmonga yetdi” iborasi SI tomonidan “his head reached the sky” tarzida tarjima qilinishi mumkin. Ammo ingliz tilida to‘g‘ri ekvivalent —

“he was over the moon” hisoblanadi [1: 142]. Shunday misollar SI vositalarining madaniy jihatdan mos ekvivalent tanlashdagi zaifligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, SI ba’zan badiiy matnlarda o‘xshash kontekstlarni to‘g‘ri tarjima qiladi. Masalan, xalqaro adabiyotda keng tarqalgan obrazlar, ramziy tushunchalar yoki diniy timsollarni aks ettirishda nisbatan samarali ishlaydi. Ammo milliy-madaniy qatlamlarda chuqur ildiz otgan metaforalar va tarixiy konnotatsiyalarni tushunishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Xulosa qilib aytganda, SI vositalari badiiy matnlarni ingliz tiliga tarjima qilishda yordamchi sifatida samarali hisoblanadi. U tezkorlik, hajmni qayta ishlash va grammatik jihatdan aniq natija berishda inson tarjimonlarga ko‘makchi bo‘la oladi. Ammo estetik mazmun, obrazlilik va madaniy rang-baranglikni yetkazishda inson ijodkorligi zarur. Kelajakda SI texnologiyalari takomillashishi mumkin, ammo badiiy tarjimada ularning eng samarali qo‘llanishi inson tarjimonlar bilan hamkorlikda amalga oshadi.

Xulosa. Badiiy matnlarning ingliz tiliga tarjimasida sun’iy intellekt muhim yordamchi vosita sifatida qaralishi mumkin. U tezlik va samaradorlikni ta’minlaydi, ammo estetik va madaniy qatlamlarni to‘liq aks ettirishda inson tarjimon hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Demak, badiiy tarjima jarayonida SI va inson tarjimonning hamkorligi eng yuqori sifatga erishish uchun eng samarali yondashuvdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hutchins, W. John. Machine Translation: Past, Present, Future. Ellis Horwood, 1986. – p. 26.
2. Koehn, Philipp. Statistical Machine Translation. Cambridge University Press, 2010. – p. 41.
3. Nida, Eugene A. Language, Culture, and Translating. Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. – p. 115.
4. Bahdanau, D. , Cho, K. , Bengio, Y. Neural Machine Translation by Jointly Learning to Align and Translate. International Conference on Learning Representations (ICLR), 2015. – p. 77.

THE EFFICACY OF INFORMATION TECHNOLOGY IN TEACHING LEXICON TO ADVANCED EFL LEARNERS

K. B. Paraxatova - *assisstant teacher*
U. S. Bayimbetova - *student*
University of Innovation Technologies

Keywords: language learning strategies, vocabulary acquisition, metacognitive strategies, Schmitt, Oxford, communication strategies, learner autonomy

Kalit so‘zlar: til o‘rganish strategiyalari, lug‘at o‘zlashtirish, metakognitiv strategiyalar, Oxford, Schmitt, kommunikatsion strategiyalar, mustaqil o‘rganish

Ключевые слова: стратегии изучения языка, словарный запас, метакогнитивные стратегии, Оксфорд, Шмитт, коммуникативные стратегии, самостоятельность учащегося

Annotation: This paper explores what makes some people better at learning languages than others, focusing on how they use different strategies to learn vocabulary more effectively. It talks about useful methods from well-known researchers like Oxford and Schmitt, and shows how thinking about your learning (metacognitive strategies), practicing with others (social strategies), and using memory tools (cognitive strategies) can help. The article explains that learning a language is not just about remembering words, but also about choosing the right methods, being active, and taking control of your learning process.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ba’zi odamlar nega til o‘rganishda boshqalarga qaraganda muvaffaqiyatliroq bo‘lishini ko‘rsatib, ayniqsa so‘z boyligini oshirishga yordam beradigan strategiyalarga e’tibor qaratiladi. Oxford va Schmitt kabi taniqli tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan usullar muhokama qilinadi. Maqolada metakognitiv (o‘z o‘qish jarayonini kuzatish), ijtimoiy

(boshqalar bilan mashq qilish), va kognitiv (xotira texnikalari) strategiyalar foydali ekanligi aytiladi. Til o‘rganish faqat so‘zlarni yodlash emas, balki faol bo‘lish, to‘g‘ri usullarni tanlash va o‘z o‘rganish jarayonini boshqarishdir.

Аннотация: В данной статье рассматривается почему одни люди успешнее изучают языки, чем другие, с акцентом на использовании различных стратегий для более эффективного запоминания слов. Обсуждаются полезные методы, предложенные такими исследователями, как Оксфорд и Шмитт, а также подчеркивается роль метакогнитивных (осмысление своего обучения), социальных (взаимодействие с другими) и когнитивных (использование памяти) стратегий. Автор утверждает, что изучение языка — это не только запоминание слов, но и активное участие, правильный выбор методов и самостоятельное управление обучением.

Studies over the past decades have revealed that the 'proficient language learner' possesses a sophisticated and tailor-made repertoire of strategies, demonstrating mastery over a diverse set of effective approaches. The significance of active participation and strategic acumen among adept language learners is paramount in the complex terrain of language acquisition. Research has meticulously demonstrated that beyond innate language aptitude and motivational factors, the true differentiator lies in the learners' dynamic involvement and astute utilization of strategies throughout the learning journey. These learners exhibit a distinctive capability to navigate the intricacies of language acquisition through an expansive and personalized repertoire of strategies. It's not merely a passive reception of linguistic input but a proactive engagement that characterizes their approach. Their utilization of varied and effective strategies, ranging from mnemonic devices to immersive practices, underscores the deliberate and thoughtful nature of their participation in the language learning process. This insightful fusion of active involvement and strategic prowess not only propels their linguistic proficiency but also illuminates the importance of a holistic and nuanced understanding of language learning dynamics.

When exploring options for teaching vocabulary, educators might refer to Oxford's [2] established taxonomy. However, it's overly extensive for our needs, even though it does provide a helpful framework for categorizing strategies. Yet, Schmitt presents a simpler approach by differentiating between "discovery" and "consolidation" strategies, which focuses directly on vocabulary instruction. Yet, Schmitt [4]) presents a simpler approach by differentiating between "discovery" and "consolidation" strategies, which focuses directly on vocabulary instruction. Metacognitive language learning centers on learners' cognitive functions and methodologies employed to strategize, oversee, and assess their language acquisition journey. It highlights the pivotal role of learners' comprehension of their personal learning processes, enabling them to introspectively refine and adapt strategies for enhancing their language proficiency. While Schmitt [4] indicates the categorization of vocabulary learning strategies into two groups that is based on "determination" strategies and "social" strategies. In essence, the 'good language learner' serves as a paradigm, illustrating that excellence in language acquisition is an artful blend of engagement, strategy, and a finely tuned linguistic sensibility. The active participation of proficient language learners extends beyond the classroom setting, encompassing real-world applications that foster a deeper and more nuanced grasp of language. They engage in authentic conversations, explore cultural contexts, and actively seek opportunities to apply their language skills in practical scenarios. This proactive approach not only consolidates their theoretical knowledge but also enhances their communicative competence and cultural awareness.

In contrast, learning strategies encompass a broader spectrum of conscious and deliberate approaches adopted by learners to facilitate the acquisition and retention of language knowledge. These strategies are not confined to the mere application of vocabulary but extend to various cognitive and metacognitive techniques employed throughout the learning journey. For instance, mnemonic devices, repetition, and visualization are cognitive strategies that learners often deploy to enhance memory retention and reinforce vocabulary. Metacognitive strategies, on the other hand, involve activities such as self-monitoring, goal-setting, and reflective thinking, fostering a deeper understanding of the learning process itself.

Within the majority of taxonomies categorizing language learning strategies, one of the frequently encountered classifications is that of communication strategies. These are tactics learners employ

when their proficiency in the target language (L2) falls short, encompassing efforts to make themselves understood in the foreign language and seeking assistance in comprehension from others. Communication strategies come into play to compensate for any deficiencies in grammatical skills, and particularly, in vocabulary. They serve as a resource for learners in actively participating in and sustaining conversations, ultimately enhancing the overall quality of communication. This, in turn, facilitates increased exposure to and opportunities for using the target language, providing more occasions to test their assumptions about the language and receive constructive feedback. The absence of such strategies may lead learners to shy away from taking risks in the language being studied, avoiding specific conversation topics or challenging situations altogether.

In accordance with the researches done by Oxford [3], the realm of language learner strategies (LLS) is characterized by a rich tapestry of conceptualizations, with no less than 33 distinct definitions identified. Notably, a substantial portion of these definitions shares a similarity in their underlying nature. This diversity in conceptualization reflects the complexity of LLS and the multifaceted ways in which scholars and practitioners perceive and articulate these strategies. While some definitions emphasize the cognitive aspects of strategies, focusing on mental processes like memory and problem-solving, others underscore the metacognitive dimension, highlighting learners' awareness and regulation of their own learning. Additionally, social and affective dimensions are embedded in certain definitions, acknowledging the interpersonal and emotional facets of language learning. The multiplicity of definitions underscores the evolving and interdisciplinary nature of LLS research, encouraging a nuanced understanding that accommodates the various facets of learners' engagement and approach to language acquisition.

And social strategies for learning vocabulary involve asking someone else to help you understand words that you don't know. This approach involves reaching out to peers, teachers, or language partners to clarify the meaning of unknown terms; by engaging in conversation and collaboration, learners can gain valuable insights and perspectives on vocabulary usage, fostering a deeper understanding of language in real-life contexts. This social interaction not only aids in immediate comprehension but also cultivates communication skills and strengthens interpersonal connections within the learning community.

To sum up, successful language learners stand out because they take an active and thoughtful approach to learning. Instead of just receiving information passively, they make conscious choices about how to learn, using a mix of memory tools, reflection, and interaction with others. Schmitt's [4] model, which breaks vocabulary learning into discovery and consolidation strategies, provides a practical way to guide instruction. At the same time, Oxford's broader classification system [2, 3] shows how complex and varied learning strategies can be. Good language learners use different techniques—like using memory aids, checking their own progress, and finding ways to keep conversations going even when they lack the right words. Their ability to think about and manage their own learning helps them improve over time. Working with others to learn new words also highlights how important real communication and social learning are. Altogether, these strategies show that learning a language is not just about memorizing rules—it's an ongoing process that involves thinking, planning, and meaningful use. Teachers should support this by helping students become more independent and strategy-aware, so they can grow into confident and capable language users.

References

1. Mercer, S. (2005). Vocabulary strategy work for advanced learners of English. In English Teaching Forum (Vol. 43, No. 2, pp. 24-35).

2. Oxford, R. 1990. Language learning strategies: What every teacher should know. New York: Newbury House.

3. Oxford, R. (2018). Language learning strategies. The Cambridge guide to learning English as a second language, 81-90.

4. Schmitt, N. 1997. Vocabulary learning strategies: Current trends in teaching second language vocabulary. In Vocabulary: Description, acquisition and pedagogy, ed. N. Schmitt and M. McCarthy, 199-227. Cambridge: Cambridge University Press.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF TEACING ENGLISH TO STUDENTS USING CLIL TECHNOLOGY

Sh. Seytnazarova - *Assistant teacher*
University of Innovation Technologies

Abstract: The 21st century education system is in a stage of rapid development, in which the use of innovative methods of teaching foreign languages is gaining importance. In the context of globalization, English is widely used worldwide as the language of science, technology, business and diplomacy. Therefore, the issue of effective teaching of English in higher education institutions is one of the urgent pedagogical problems.

Annotaciya: XXI asr ta’lim tizimi jadal rivojlanish bosqichida bo‘lib, unda xorijiy tillarni o‘qitishning innovatsion usullarini qo‘llash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Globallashuv sharoitida ingliz tili ilm-fan, texnologiya, biznes va diplomatiya tili sifatida dunyo miqyosida keng qo‘llanilmoqda. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini samarali o‘qitish masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Аннотация: Система образования XXI века переживает период бурного развития, в котором всё большую значимость приобретает использование инновационных методов обучения иностранным языкам. В условиях глобализации английский язык широко используется во всём мире как язык науки, технологий, бизнеса и дипломатии. Поэтому проблема эффективного преподавания английского языка в высших учебных заведениях является одной из актуальных педагогических задач.

Key words: Traditional methods, grammatical rules, translation exercises, speech competence, innovative technologies, CLIL

Ключевые слова: Традиционные методы, грамматические правила, переводческие упражнения, речевая компетенция, инновационные технологии, CLIL

Kalit so‘zlar: An'anaviy usullar, grammatik qoidalar, tarjima mashqlari, nutq kompetensiyasi, innovatsion texnologiyalar, CLIL

Traditional methods, as a rule, rely on grammatical rules and translation exercises. Such an approach cannot adequately form students' speech competence. Therefore, new innovative technologies are entering educational practice. One of them is CLIL (Content and Language Integrated Learning), that is, the method of "teaching science and language in an integrated manner". This technology is based on combining language learning not only with linguistic skills, but also with real subject content.

This article analyzes the theoretical foundations of CLIL technology, international experience, the current state of its application in the higher education system of Uzbekistan, and highlights the prospects for its further development.

Theoretical foundations of CLIL technology

The concept of CLIL appeared in Europe in the 1990s and was introduced into scientific circulation by the famous methodologist D. Marsh. The main essence of CLIL is the integration of language teaching and science teaching. The theoretical foundations of this technology are as follows:

1. Integration - language knowledge is combined with the content of the subject. For example, subjects such as biology, history, mathematics are taught in English.
2. Dual purpose - the student simultaneously acquires both language and science knowledge.
3. Communicative approach - language is used as a tool, and it develops naturally in the process of acquiring knowledge.
4. Motivation - learning the language through the content of the subject increases the interest of students, because the subject they are studying is close to their life needs.

5. Cognitive development – in the CLIL process, students develop high-level thinking skills such as critical thinking, analysis, and comparison.

CLIL has its own advantages: it teaches students to use English in real-life situations, encourages active participation based on interactive methods, and brings the language closer to practice[1:23].

International experience of teaching English based on CLIL

Today, CLIL is widely used in European, Asian, and American education systems.

• European experience: In countries such as Finland, Estonia, Spain, and Germany, CLIL has been widely implemented at the school and university levels. In these countries, some subjects are taught in English, allowing students to master the language in a natural environment.

• Asian experience: In Singapore, Malaysia, and Japan, CLIL technology is considered an important method in teaching English in higher education. Especially in technical and medical universities, CLIL-based education is yielding effective results.

• Experience of the USA and Canada: in these countries, CLIL is used under the name of "immersion education". Students are involved in studying subjects in English from an early age.

International experience shows that CLIL is an important factor not only in language learning, but also in training internationally competitive specialists.

CLIL technology in higher education in Uzbekistan: analysis of the current situation

1. Methodological support

The use of the CLIL method in the higher education system of Uzbekistan is just taking shape. Some departments of subjects are taught in English in some universities. However, there are not enough special CLIL textbooks and methodological guides. Mainly, traditional English textbooks are used, which are more focused on grammar exercises.

2. Teacher qualifications

Although teachers have a general understanding of CLIL technology, they face difficulties in applying it in practice. This is due to:

• insufficient level of knowledge of English among subject teachers;

• English teachers have limited knowledge of the specific subject.

Therefore, there is a need for dual professional development programs in conducting CLIL classes.

3. Student readiness and interest

Students participate in CLIL classes with great interest. They want to learn English not only through grammar rules and vocabulary, but also through real subject content. However, there are some problems:

• it is difficult to master terminology;

• the level of understanding complex scientific texts is low;

• independent research skills are insufficient.

4. Technical capabilities

Multimedia, electronic resources, interactive platforms are of great help for CLIL classes. However, not all educational institutions have sufficient technical capabilities. While some universities have modern laboratories, in others classes are limited to traditional means. [2, 78]

Practical observations and results

Experimental classes based on CLIL were conducted in some higher educational institutions of Uzbekistan. The results are as follows:

• students began to speak English more freely;

• terminological vocabulary in the subject was enriched;

• analytical thinking and independent work skills developed;

• increased ability to read international sources in English.

At the same time, not all students achieved the same results. The CLIL process turned out to be somewhat more complicated for students with low English proficiency.

Problems and solutions

1. Lack of textbooks and manuals - special teaching materials suitable for the CLIL method should be developed.

2. Teacher qualifications - subject teachers should improve their knowledge of English, and English teachers should improve their knowledge of the subject.

3. Student preparation - it would be useful to organize basic English courses for students before CLIL classes.

4. Technical support - modern information technologies and electronic platforms should be introduced in all educational institutions.

Teaching English to students using CLIL technology is one of the urgent needs of modern education. Based on the integration of language and subject, CLIL prepares students not only to communicate in English, but also to master global scientific information. Although CLIL has not yet been fully implemented in the higher education system of Uzbekistan, existing experiences show its effectiveness. In the future, it will be possible to significantly improve the quality of education through the widespread introduction of the CLIL method, improving the skills of teachers, creating special textbooks, and strengthening technical capabilities. [3, 45]

In today's era of globalization, effective teaching of English is one of the main tasks of each national education system. In Uzbekistan and the Republic of Karakalpakstan, teaching foreign languages has become an important direction of state policy. In particular, the issue of teaching English in a way that is not only linguistic, but also related to the content of other subjects is relevant. In this regard, CLIL (Content and Language Integrated Learning) technology is recognized as an effective approach.

Applying CLIL technology based on the Karakalpak language brings two benefits: firstly, students consolidate their knowledge of their native language; secondly, they master English in a richer context. Relying on the native language creates psychological comfort for students and helps them to master knowledge faster and more effectively.

Theoretical foundations of CLIL technology

CLIL technology involves the integration of language and science. According to the definition of D. Marsh and D. Coyle, CLIL is "the process of learning language through subject content, and subject content through language". Its main principles are as follows:

1. Content – acquiring knowledge in science.
2. Language – developing language skills.
3. Cognition – developing critical thinking and analysis skills.
4. Culture – developing intercultural communication.

In the effective use of CLIL, reliance on the native language is of particular importance. Students understand their meaning more deeply by comparing complex terms and concepts in English with their equivalents in the Karakalpak language. This facilitates the process of cognition and strengthens memory.

Linguistic didactic foundations of teaching English based on the Karakalpak language

Using the mother tongue in language teaching accelerates the learning process. Although the Karakalpak language and the English language belong to different grammatical systems, they have some commonalities:

• Lexical similarities: many words of Turkic origin are explained through the Karakalpak language, and their English equivalents are taught through context.

• Syntactic differences: while the word order in the Karakalpak language is SOV (Subject–Object–Verb), in English it is SVO (Subject–Verb–Object). In the CLIL process, these differences are analyzed through examples.

• Phonetic features: the absence of some sounds in the Karakalpak language in English creates difficulties in pronunciation. For example, the English sounds /θ/ and /ð/.

Comparative analysis through the mother tongue helps students to consciously learn English ensures the proper acquisition of the language.

Experience with CLIL in the education system of Uzbekistan and Karakalpakstan

Currently, interest in teaching English based on CLIL is growing in higher educational institutions of the Republic of Karakalpakstan. Classes are being held in English in some subjects, including history, biology and geography.

However, there are some limitations in the existing experience:

• CLIL textbooks are not enough;

• Teachers' qualifications are not fully formed;

• Students' English language skills are not the same;

• Technical capabilities are not sufficient in every educational institution. [4, 65]

Nevertheless, there are small experiments that have shown the effectiveness of using CLIL based on the mother tongue. For example, when the topic "Photosynthesis" in biology was taught in English and the main concepts were explained in Karakalpak, students mastered the topic faster.

Advantages of teaching English to students through CLIL based on the Karakalpak language

1. Psychological comfort - students understand in their native language and then master it in English.

2. Easy integration - even if the subject content is complex, it is easier to understand with the help of basic knowledge in the native language.

3. Possibility of comparative analysis - deeper knowledge is gained by seeing the differences in language systems.

4. Cross-cultural comparison - students' worldview is broadened by comparing English and Karakalpak cultures.

Practical observations and results

According to observations conducted at some universities in Karakalpakstan:

• Students taught on the basis of CLIL mastered subject terms in English faster;

• The subject was understandable when the lesson was conducted based on the Karakalpak language;

• Students sought to express their thoughts freely in English;

• Both the native language and English were strengthened at the same time.

Problems and ways to solve them

1. Lack of textbooks - it is necessary to create textbooks in Karakalpak-English that are suitable for the CLIL method.

2. Teacher qualifications - it is necessary to train English teachers and subject teachers according to the CLIL methodology.

3. Student preparation - basic English courses should be introduced in elementary courses.

4. Technical support - it is necessary to expand the use of multimedia, electronic platforms and online resources.

Teaching English to students using CLIL technology based on the Karakalpak language helps them effectively master not only English, but also scientific knowledge. Using the mother tongue as a basis makes the CLIL method more convenient and effective. This allows students to develop their knowledge, skills, and competencies in accordance with international requirements.

References

2. Leontyeva, I. V. (2018). *Innovative Technologies in Teaching English: CLIL and Modern Approaches*. Moscow: Education Publishing, pp. 45-78.

3. Petrova, M. A. (2017). *CLIL in the Bilingual Education System: Methodology and Practice*. St. Petersburg: Language Academy Press, pp. 102-130.

4. Solovyova, E. V. (2019). *Implementation of CLIL in Secondary Schools*. Journal of Language Education, 15(3), pp. 55-70.

5. Rahmonov, D. (2020). *Implementation of CLIL Technology in Schools of Uzbekistan*. Tashkent: National University Press, pp. 34-56.

6. Mamatkulov, A. (2018). *Teaching English Using CLIL Method: Theoretical and Practical Aspects*. Samarkand: Uzbek Education Journal, 22(2), pp. 88-105.

7. Karimova, F. (2019). *Bilingual Education and Problems of Introducing CLIL Methods*. Tashkent: Modern Pedagogy, 10(1), pp. 12-29.

8. Balabanova, N. A. (2017). *Methodology of Teaching English in Bilingual Education Conditions (CLIL Technology)*. Moscow: Language Academy Press, pp. 20–65.

9. Kuznetsova, T. V. (2018). *Integration of Language and Subject Education: CLIL Experience and Perspectives*. St. Petersburg: Educational Science Journal, 12(4), pp. 40–75.

10. Zimnyaya, I. A. (2016). *Psychological and Pedagogical Foundations of CLIL*. Moscow: Pedagogical Review, 8(2), pp. 15–50.

11. Islomov, B. (2019). *Problems and Solutions for Implementing CLIL Technology in Uzbekistan Schools*. Tashkent: Uzbek Education Journal, 10(1), pp. 30–58.

12. Tursunov, N. (2020). *Pedagogical Foundations of Teaching English Using CLIL*. Samarkand: Educational Innovations, 15(3), pp. 45–80.

13. Abdullaev, Sh. (2018). *Bilingualism and CLIL: Experience in Uzbekistan*. Tashkent: Bilingual Studies, 5(2), pp. 25–60.

LINGVISTIK EKSPERTIZANING UMUMIY TASNIFLANISHI

Shuhrat Saidahmadov
Innovatsion texnologiyalar universiteti
assistent o‘qituvchisi

Kalit so‘zlar: Lingvistik ekspertiza, tasnif, sud lingvistikasi, lingvokriminalistika, huquqiy lingvistika, yozma matnlar ekspertizasi, normativ hujjatlar, amaliy tilshunoslik.

Ключевые слова Лингвистическая экспертиза, классификация, судебная лингвистика, лингвокриминалистика, юридическая лингвистика, экспертиза письменных текстов, нормативные документы, прикладная лингвистика.

Keywords: Linguistic expertise, classification, forensic linguistics, linguocriminalistics, legal linguistics, written text expertise, normative documents, applied linguistics.

Annotatsiya:

Maqolada lingvistik ekspertizaning tasniflanishi masalalari ko‘rib chiqiladi. Jahon va rus tilshunosligi hamda o‘zbek tilshunosligida mazkur sohaning turlicha yondashuvlari tahlil qilinadi. Xorijiy va mahalliy olimlarning qarashlari qiyosiy o‘rganilib, lingvistik ekspertiza rasmiy va tashabbusli, huquqiy, hujjatli hamda sof lingvistik turlarga bo‘linishi mumkinligi ta’kidlanadi.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы классификации лингвистической экспертизы. Анализируются различные подходы к этой области в мировой и русской лингвистике, а также в узбекской лингвистике. Сравнительно изучены взгляды зарубежных и отечественных ученых, и подчеркивается, что лингвистическая экспертиза может быть разделена на официальную и инициативную, правовую, документальную и чисто лингвистическую.

Abstract: The article examines the classification of linguistic expertise. Different approaches to this field in world and Russian linguistics, as well as in Uzbek linguistics, are analyzed. The views of foreign and domestic scholars have been comparatively studied, and it is emphasized that linguistic expertise can be divided into official and initiative, legal, documentary, and purely linguistic.

Lingvistik ekspertiza tadqiqotlari taqdim etilgan material turi, tadqiqot maqsadi va vazifalari kabi jihatlariga ko‘ra bir necha turlarga bo‘linishi mumkin. Bunday tasniflar jahon tilshunosligida ham, rus tilshunosligida ham, o‘zbek tilshunosligida ham uchraydi.

Mazkur soha bo‘yicha xorijda, xususan, rus tilshunosligida ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Rus tilshunosligida A. N. Baranov[1], K. I. Brinev[2], E. I. Galyashina[3] kabi olimlarning, xorijda M. Coulthard[4], L. M. Solan[5], H. Huylmans[6], L. V. Azhnyuk[7] kabi ko‘plab tadqiqotchilarning ishlari e’lon qilingan. Ushbu olimlarning izlanishlarida lingvistik ekspertiza tadqiqotlarini tasniflash masalalariga ham muayyan darajada e’tibor qaratilgan.

Lingvistik ekspertizalarni turlarga ajratish, tasniflash masalalari lingvistik ekspertologiyada tortishuvli va yagona to‘xtamga kelinmagan muammodir. Rus tilshunosligida lingvistik ekspertizaga

sud ekspertizalarining bir turi sifatida qarash ustuvorlik kasb etadi. Bu qarashni ko‘plab olimlar qo‘llab-quvvatlaydi. “Lingvistik ekspertiza - sud ekspertizasining mustaqil turi, dalil qiymatiga ega bo‘lgan nutq ma’lumotlarini (har qanday moddiy vositada qayd etilgan) lingvistik tadqiq qilish bo‘yicha samarali (va shuning uchun o‘ta mas’uliyatli) protsessual faoliyat”[8:12]. Biroq barcha olimlar ham bu qarashlarga qo‘shilmaydi. A. N. Baranov lingvistik ekspertizani ikki turga ajratadi: “1) rasmiy ekspertiza (sudning talabiga binoan amalga oshiriladi va u yuridik maqomga ega); 2) tashabbus ekspertizasi (har qanday manfaatdorning talabiga binoan amalga oshiriladi (jismoniy yoki yuridik shaxs)”[9:37]. A. N. Baranov sud lingvistik ekspertizalarini rasmiy ekspertiza, boshqa turdagi barcha lingvistik ekspertizalarni tashabbusli ekspertiza deb atashni taklif etadi. I. K. Brinyev fikriga ko‘ra, yuridik tilshunoslikda lingvistik ekspertizani turlarga ajratish muhim ahamiyat kasb etmaydi. Eng muhimi sohaga doir yetuk mutaxassis kadrlarni tayyorlashdan iborat[10:46]. Olim lingvistik ekspertiza tadqiqotlarini tasniflash masalasiga keraksiz ish sifatida qaraydi. Ukrainalik tilshunos olima L. V. Ajnyuk lingvistik ekspertizaning maxsus bilimlar talab qilinadigan quyidagi ikki asosiy turini ko‘rsatadi: birinchidan, OAV materiallari, dasturlar, og‘zaki taqdimotlar, reklama matnlari, tovarlarda iste’molchilar uchun beriladigan ma’lumot va xizmatlar, firma nomlari va boshqalarni til nuqtayi nazaridan huquqiy jihatdan tartibga solish vositasi sifatida; ikkinchidan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi lingvokriminalistik tadqiqot sifatida namoyon bo‘ladi[11:33]. L. V. Ajnyuk tasnifini mohiyatan A. N. Baranov tasnifiga o‘xshab ketadi.

Lingvistik ekspertizani tasniflash va turlarga ajratishda turli xil yondashuvlar, turlicha tamoyillarga tayanishlar ko‘zga tashlanadi. O‘zbek tilshunosligida mazkur muammoga qaratilgan ishlarda ham fikrlar xilma-xilligini kuzatish mumkin. Lingvistik ekspertiza maqsadiga, taqdim etilgan materialning shakl va mazmuniga, qo‘yilgan masalaning mohiyatiga va boshqa omillarga qarab bir qancha tarkibiy qismlarga bo‘linadi. K. X. Musulmonova tadqiqotlarida o‘zbek yozma matnlari bo‘yicha lingvistik ekspertizani quyidagicha tarkibiy qismlarga ajratish taklif qilinadi:

shaxsni obro‘sizlantirish mazmunli matnlar lingvistik ekspertizasi;

muallifi noma’lum matnlar lingvistik ekspertizasi;

plagiatlik holatlarini aniqlash lingvistik ekspertizasi;

reklama matnlari lingvistik ekspertizasi;

normativ hujjatlar matnlari lingvistik ekspertizasi;

savdo belgilari, domen nomlari, kompaniya nomlari va nutq faoliyatining boshqa mahsulotlari lingvistik ekspertizasi;

ekstremistik materiallar lingvistik ekspertizasi[12:27].

K. Musulmonova tasnifi yozma matnlari bo‘yicha lingvistik ekspertizalarni deyarli to‘liq qamrab olgan, og‘zaki matnlar obyektga olinmaganligi uchun tasnifga kiritilmagan. Mazkur tasnifni tarkibiy qismlar o‘xshashligiga, maqsadi va vazifalariga ko‘ra guruhlashtirib berilganda ancha tizimlashgan bo‘lar edi.

Lingvokriminalistika sohasida tadqiqotlar olib borgan J. N. O‘rozov: “Lingvokriminalistik ekspertiza, sud lingvistik ekspertizasi lingvistik ekspertizaning tarkibiy qismlari”[13:43] – deya ta’kidlaydi. Demak, J. O‘rozovning fikricha, barcha turdagi lingvistik ekspertizalar ikki turga: lingvokriminalistik ekspertizalar va sud lingvistik ekspertizalariga ajratiladi.

Bizning nazarimizda, mazkur faoliyat turi nafaqat sud jarayonida, balki boshqa sohalarda ham qo‘llaniladi. Shu bois lingvistik ekspertizani umumiy tarzda amaliy tilshunoslikning ilmiy-amaliy tadqiqot turi sifatida baholash to‘g‘riroq hisoblanadi. Haqiqatan ham, lingvistik ekspertiza jarayonini baholashda, uning qaysi sohaga tegishliligini belgilashda olimlar orasida yakdillik kuzatilmaydi. Mazkur soha bilan tilshunos olimlar shug‘ullanishini, uning tadqiq usullari asosan lingvistik aspektda olib borilishini hamda lingvistik ekspertizaning sud ekspertizasidan, huquqshunoslikdan tashqari boshqa sohalarda ham qo‘llanilishini hisobga olib, uni amaliy tilshunoslikning bir tarmog‘i sifatida baholash to‘g‘riroq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика: Учебное пособие. — М.: Флинта: Наука, 2007. – 592 с.

Бринев К. И. Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза. – Барнаул, 2009. – 162 с.

Галяшина Е. И. Основы судебного речеведения: монография. – М.: СТЭНСИ, 2003. – 236 с.

Coulthard M. Author identification, ideolect, and linguistic uniqueness // Applied Linguistics. – 2004. – Vol. 25, №4. – P. 431-447. – Bibliogr.: p. 446-447.

Solan L. M. , Tiersma P. M. Author identification in American courts // Applied Linguistics. – 2004. – Vol. 25, №4. – P. 448-465. – Bibliogr.: p. 464-465.

Huylmans H. Forensische Linguistik – aus der Praxis fur die Praxis // Polizei. – Köln etc. , 1991. – Jg. 82, №4. – S. 99-101.

Ажнюк Л. В. Типологія об’єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження // Мовознавство. – 2016. – №3.

Ярощук И. А. , Жукова Н. А. , Долженко Н. И. Лингвистическая экспертиза: учебное пособие. – Белгород: ИД «БелГУ» НИУ «БелГУ», 2020. – 96 с.

Бринев К. И. Лингвистическая экспертиза: типы экспертных задач и методические презумпции. [Elektron manba] URL: https://cyberleninka. ru/article/n/lingvisticheskaya-ekspertiza-tipy-ekspertnyh-zadach-i-metodicheskie-prezumptsii-1/viewer (Murojaat sanasi: 23. 06. 2025).

Ажнюк Л. В. [Elektron manba] https://old. nas. gov. ua/UA/PersonalSite/Statuses/Pages/default. aspx?PersonID=0000021192 (Murojaat sanasi: 23. 06. 2025).

Мусулмонова К. Х. O‘zbek tili yozma matnlarini lingvistik ekspertiza qilish jarayoni, bosqichlari va metodlari: Filol. fan. bo‘yicha fals. dokt. (PhD) diss. – Qo‘qon, 2022. – 11-b.

O‘rozov J. N. O‘zbek tili lingvokriminalistikasi: monografiya. – Toshkent: “Bookmany print” nashriyoti, 2023. – 12-b.

SHE’RIY ASAR TARJIMALARI O‘ZIGA XOSLIGI

Sobirov B. N. - *assistent o‘qituvchi*
Innovatsion texnologiyalar universiteti

Kalit so‘zlar: tarjima nazariyasi, badiiy tarjima, she’riy tarjima, ijodiy tafakkur, Marshak, poetik tafakkur, estetik idrok, istiqlol davri she’riyati.

Ключевые слова: теория перевода, художественный перевод, поэтический перевод, творческое мышление, Маршак, поэтическое мышление, эстетическое восприятие, поэзия периода независимости.

Keywords: translation theory, literary translation, poetic translation, creative thinking, Marshak, poetic thinking, aesthetic perception, poetry of the independence period.

Annotatsiya. Maqolada tarjima nazariyasining shakllanish jarayoni, uning tarixiy ildizlari hamda badiiy, xususan she’riy tarjimaning o‘ziga xos jihatlari yoritilgan. Tarjima jarayonida tarjimonning estetik didi, ijodiy tafakkuri va ruhiy sezgirligi muhim omil sifatida ko‘rsatiladi. Samuil Marshakning qarashlari asosida she’riy tarjima badiiy qayta yaratish san’ati sifatida talqin etiladi. Shuningdek, istiqlol davri o‘zbek she’riyati va tarjimashunosligidagi yangilanishlar, poetik tafakkur hamda estetik idrokning yuksalishi tahlil etilgan.

Аннотация. В статье освещается процесс формирования теории перевода, его исторические корни и особенности художественного, в частности поэтического перевода. В процессе перевода эстетический вкус, творческое мышление и психологическая чувствительность переводчика показаны как важные факторы. На основе взглядов Самуила Маршака поэтический перевод интерпретируется как искусство художественного воссоздания. Также анализируются обновления в узбекской поэзии и переводоведении периода независимости, рост поэтического мышления и эстетического восприятия.

Abstract. The article highlights the process of formation of translation theory, its historical roots, and specific aspects of literary translation, particularly poetic translation. In the translation process, the aesthetic taste, creative thinking, and psychological sensitivity of the translator are shown

as important factors. Based on the views of Samuel Marshak, poetic translation is interpreted as the art of artistic reproduction. Also analyzed are the innovations in Uzbek poetry and translation studies of the independence period, the rise of poetic thinking and aesthetic perception.

Kirish. Tarjima nazariyasi XX asr avvalida shakllanib, 50-60 yillarda mustaqil fan maqomini olgan bo‘lsa-da, soha amaliy mohiyati qadim davrlarga borib taqaladi. Tushuncha haqidagi ilk mulohazalar ham dastlabki tajribalar asnosida vujudga kelgan. Gap shundaki, tarjimonlar o‘z matni muqaddimasida tarjima qilishga undagan omillarni ko‘rsatib, asliyatga yondashish usullarini bayon etganlar, tarjima jarayonida qanday tamoyillarni qo‘llaganlari haqida ma’lumot berib, uning negizlarini ko‘rsatishgan, asliyat va tarjima o‘zaro munosabatini izohlashgan.

Boshqacha aytganda, tarjima nazariyasi vazifasini ham tarjimonlar bajarib, soha tamal toshini qo‘yganlar. Albatta, adekvat tarjima hozirgi realistik tarjimashunoslik mahsuli. Tarjima tarixiga nazar tashlansa, o‘tmishda asosan erkin va ijodiy tarjima uslublari ustuvor bo‘lganini ko‘rish mumkin. Aksariyat hollarda bu ikki yondashuvning o‘zaro omuxta, ya’ni aralash shaklda qo‘llanilishi kuzatiladi. Tarjimonlar bir vaqtning o‘zida ham erkinlik, ham ijodkorlik prinsiplariga tayanib, matnga muayyan darajada avtorlik yondashuvini singdirganlar. Ba’zan esa mutlaqo erkin tarjimalar ham uchrab turadi, ya’ni asliyatga shaklan emas, mazmunan yaqin, lekin badiiy talqinda mustaqil asarga aylangan nusxalar yaratilgan. Bu holat, avvalo, tarjimaga original asar sifatida qaralganligi bilan izohlanadi. Bunday yondashuv ma’lum ma’noda asosli, chunki badiiy tarjima — bu bir tilda yaratilgan san’at asarini boshqa til vositasida badiiy voqelik sifatida qayta yaratish, poetik kontseptualizatsiyani boshqa madaniy kontekstda jonlantirish demakdir. Shuning uchun ham tarjima o‘z mohiyatiga ko‘ra faqatgina lingvistik akt emas, balki ijodiy-estetik faoliyat bo‘lib, unda tarjimon o‘z tilining poetik imkoniyatlari asosida asliyatga yaqin, ammo yangi matn yaratadi. Bunda tarjimon adabiy mahorati lug‘aviy arsenaldan unumli hamda o‘rinli foydalanish layoqatiga borib payvandlanadi.

Asosiy bo‘lim. She’r – badiiy ijodning his-tuyg‘ularga boy eng nafis namunasi. Unda idrok sezgisi, estetik tanlovi va til jozibasi, millat zakosi va ma’naviyat mezoni yaxlitlashadi. Binobarin, tuyg‘u inson kechinmalari, kayfiyati va ichki dunyosi, sezim-hissiyotlarini to‘la va teran bayon qila oladi, qalbga juda tez kirib boradi. Shuning uchun she’r estetik ta’sir o‘tkazadigan beqiyos katta qudrat, ulkan ma’rifatga yo‘g‘rilgan ma’naviy zahiraga ega san’at hosilasi ham hisoblanadi. [2. 417]

Fikr she’rda tuyg‘u, ehtiros va ohang asosiga quriladi. Intonatsiya she’rdagi har bir so‘zni o‘ziga tobe’ qilib, uning ta’sir kuchini oshiradi, mazmunni kitobxon ruhiga ta’sir ettirib, yorqinroq ro‘yobga chiqaradi. Nasriy asarni bir tildan ikkinchisiga o‘girish qanchalik qiyin bo‘lmasin, she’rni tarjima qilish undan ko‘ra ancha mushkul, chunki she’riy asar tarjimasining o‘ziga xos tomonlari mavjud. Tarjimon faqat she’r tarkibidagi so‘zlarning mazmuninigina emas, shu bilan birga, uning ritmi, qofiyasi va intonatsiyasini ham qayta tiklashi lozim. Tarjimashunoslikda she’r tarjimachiligi haqida ikki xil fikr mavjud. Birinchi guruh tarafdorlari, she’rni tarjima qilsa bo‘ladi, deb aytadilar; ikkinchi guruh tarafdorlari esa tamoman zid fikrni, ya’ni she’rni tarjima qilib bo‘lmaydi, deydilar. Bu xususda dunyo adabiyotining ko‘plab durdonalarini rus xalqining ma’naviy mulkiga aylantirgan mashhur rus shoiri va tarjimoni Samuil Marshak bunday yozadi: “Men sirtdan qaraganda, bir-biriga zid, lekin mohiyatan to‘g‘ri ikki fikrni o‘rtaga tashlamoqchiman.

1. She’rni tarjima qilish mumkin emas.
2. Har safar bunga istisno sifatida qaralishi lozim. ” [1. 241]

Samuil Marshakning fikrlaridan shunday xulosa chiqarish mumkin, ya’ni tarjimon har doim ham asliyatning muqobili bo‘larlik she’riy tarjima yaratishga qodir emas. Buning uchun tarjimonga tilni bilishdan tashqari ijodiy ruhiy xolat, she’riy kayfiyat, botiniy go‘zal his-tuyg‘u, o‘ta nozik did, tarjima qilinayotgan xalqning urf-odatlari, udumlari, tabiati, mentaliteti, dunyoqarashi va, albatta, Olloh tomonidan berilgan iste’dod zarur. Shu nuqtai nazardan qaraganda, mashhur tarjimonning ikkinchi fikri diqqatga sazovordir. Ha, she’rni tarjima qilib bo‘lmaydi, lekin har safar bu jarayonga istisno sifatida qaralishi kerak. Ana shu “istisno”ni biz asarni boshqa tilda qaytadan yaralishi deb tushunamiz. [3. 98] Natijada, qayta yaratish san’ati vujudga keladi. Ilmiy muomalada u tarjima deb atalaveradi. Qayta yaratish san’ati, nazm tarjimasi puxta kechgan evolyutsiyasi, ritmik aniqlik,

musiqaviy-intonatsion (ohang monandligini), lisoniy tafovutlar, vazn va qofiya muammolari, individual uslub va milliy o‘ziga xoslik berilishi, shakl va mazmun yaxlitlikda, dialektik bog‘liqlikda namoyon bo‘lishi, ularning dialektik tarzda bir-biri bilan uzviy munosabatini nazarda tutadi.

Istiqlol davri o‘zbek she’riyati taraqqiyotida poeziyaning o‘z manbaiga – ya’ni shaxsiy kechinma, ruhiy holat va ichki tuyg‘ularning estetik in’ikosiga qaytishi muhim bosqich bo‘ldi. Shu davrda poetik tafakkurda nozik ishoralar, nazokatli va ramziy obrazlar, chuqur psixologik holatlarni ifodalashga bo‘lgan intilish kuchaydi. Mazkur jarayon istiqlol davri o‘zbek she’riyatining yetakchi estetik xususiyatlaridan biri sifatida e’tirof etilishi mumkin.

She’riyatda ommaviylik va hammaboplikdan chekinish, barcha uchun emas, balki o‘zlikni anglagan, badiiy sezgirlikka ega, didli o‘quvchi uchun yozish tendensiyasi kuchayganini kuzatish mumkin. Endilikda she’r — ommaga emas, avvalo muallifning o‘ziga, so‘ngra uning tuyg‘ulariga hamnafas bo‘la oladigan nozik didli o‘quvchiga murojaat qiluvchi ruhiy-estetik matnga aylandi. Shu sababli ham poetik obraz, ramziy qatlam, ma’no va mazmunning chuqur darajada anglanishi o‘quvchidan yuqori estetik idrok, semantik tafakkur va shoirona sezgi talab etadi.

Mustaqillik davrida o‘zbek poeziyasi o‘quvchi darajasiga moslashish emas, balki she’rxonni o‘z poetik darajasiga ko‘tarish yo‘liga o‘tdi. Boshqacha aytganda, poeziya endi estetik saviya va ruhiy yetuklikka asoslangan o‘zbek kitobxonini shakllantirish funksiyasini bajara boshladi. Natijada, azaldan she’rparast bo‘lgan o‘zbek xalqining badiiy zavqi yanada noziklashdi, so‘zning poetik jozibasini anglash va estetik tahlil qilish salohiyati oshdi.

Xulosa. Tarjimada poetik janr va shakllardagi izlanishlar qanchalik ko‘p bo‘lsa, badiiy-estetik ma’noni ifodalash usullari, yo‘llari shunchalik kengligini ko‘rsatadi. Shoir saviya-salohiyati aynan daraja-miqyosga bog‘liq. Zero, janr va shakliy izlanishlar badiiy-falsafiy, ijtimoiy-axloqiy mazmunni berish barobarida, salohiyat imkoniyatlarini ham ko‘rsatadi. Bizda, odatda badiiy asarni o‘qish, o‘zlashtirish va baholashda ikki xil nuqtayi nazar etakchilik qiladi. Birinchi, ratsional qarash bo‘lib, u yoritilgan mavzu nechog‘liq dolzarbligi, davr-zamonga hamnafas, hozirjavobligini kitobxon hayotiy tajribasi va qiziqishlariga, jamiyat manfaatlariga ko‘ra baholanadi. Bu badiiy mazmunni ratsional idrok etish mahsuloti, albatta. Ikkinchisi, hissiy-emotsional yondashuv bo‘lib, u kitobxonning hayotdagi va san’atdagi go‘zallik tuyg‘ulari talqinidan, idrokidan kelib chiqadi. Bunda mavzu muhimligi emas, aksincha, asar estetik ta’sir quvvati, badiiyati-qadri yetakchi o‘ringa qo‘yiladi. Inson tabiat, jamiyat bilan bog‘liq ruhoniy hayotini yangicha badiiy tadqiq etishda realizm ijodiy imkoniyatlari tobora takomillashib, kengayib bormoqda. Xususan, borliq va yo‘qlik mehvarida turgan inson fenomeni psixologiyasini favqulodda hodisa sifatida tadqiq etish yo‘nalish ustuvor xususiyati. Psixologik realizm deb aytish mumkin badiiy yo‘nalish shaxs moddiy va ma’naviy qadriyatlar bilan bog‘liq robitalarini tahlil etishga yo‘l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Marshak, S. “O poezii perevoda. ” – Moskva: Sovetskaya Literatura, 1960.
2. G‘afurov, A. *Tarjimaning nazariy asoslari*. – Toshkent: Fan, 2005.
3. Komissarov, V. N. *Sovremennoye perevodovedeniye*. – Moskva: ETS, 1999.
4. Niyozmetova, G. *Badiiy tarjima va ijodiy tafakkur*. – Toshkent: Universitet, 2012.
5. Quronov, D. *Adabiyotshunoslik lug‘ati*. – Toshkent: Akademnashr, 2010.

TA’LIMDA SUB’EKTIV VA OB’IEKTIV BAHOLASH, UNING AHAMIYATI VA QO‘LLANILISHI

Tajieva A. U. – *pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*
Davletmuratova U. M. - *tayanch doktorant*
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Kalit so‘zlar: ta’lim, baholash, sub’ektiv baholash, ob’ektiv baholash, test, intervyu, anketa.
Ключевые слова: образование, оценка, субъективная оценка, объективная оценка, тест, собеседование, анкетирование.

Keywords: education, assessment, subjective assessment, objective assessment, test, interview, questionnaire.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’limda baholash tizimining ahamiyati, uning tutgan o‘rni haqida muhokama qilinadi. Baholash turlari hisoblangan sub’ektiv va ob’ektiv baholash haqida ham aytib o‘tiladi. Bundan tashqari ushbu baholash turlarining qo‘llanish usullari va olimlarning fikri ham keltirilib o‘tiladi.

Abstract. This article discusses the importance of the assessment system in education, its role. It also discusses subjective and objective assessment, which are considered types of assessment. In addition, the methods of applying these types of assessment and the opinions of scientists are also presented.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение системы оценки в образовании, её роль. Также рассматриваются субъективная и объективная оценка, которые рассматриваются как виды оценки. Кроме того, представлены методы применения этих видов оценки и мнения учёных.

Kirish. Ta’lim shaxsni kelajakda yetuk inson qilib tarbiyalaydi va o‘z sohasining yetuk kadr bo‘lib yetishishida xizmat qiladi. Ta’limning o‘zagi hisoblangan baholash esa o‘rganuvchilar bilimini aniqlashga va kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi. Sub’ektiv va ob’ektiv baholash o‘ziga hos jihatlariga ega bo‘lib, ta’limda tutgan o‘rni alohida.

Asosiy bo‘lim. Sub’ektiv baholash- bu baholovchining hukmi. Odatda bu bilan ishlash sifatini baholash nazarda tutiladi. Subyektiv yondashuvning afzalligi shundaki, til va muloqot juda murakkab, atomizatsiyaga berilmaydi va ularning qismlari yig'indisidan kattaroqdir. Ko‘pincha test elementi nimani sinab ko‘rishini aniqlash juda qiyin. Shuning uchun test topshiriqlarini malaka yoki ishlashning o‘ziga xos jihatlari bo‘yicha maqsad qilib qo‘yish, tuyulganidan ancha oson emas. Subyektiv baholash asosan shaxsiy mulohazaga tegishli bo‘lib bu insho yozish, kompozitsiya yozish, xat yozish, ovoz chiqarib o‘qish, tugatish turi va savollarga javob berish kabilarni baholaydi. Bundan shuni anglaymizki, sub’ektiv baholashda o‘qituvchi tomonidan baho va ko‘rsatmalar beriladi va o‘rganuvchi shunga asosan o‘rganadi. Subyektiv baholash o‘quvchilarning bilimlarini qo‘llash, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini namoyish etish va ijodkorlikni namoyon etish qobiliyatini baholash zarurati tug‘ilganda sinfda yaxshiroq qo‘llaniladi.

Subyektiv baholash o‘quvchilarning bilimlarini qo‘llash, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini namoyish etish va ijodkorlikni namoyon etish qobiliyatini baholash zarurati tug‘ilganda sinfda yaxshiroq qo‘llaniladi. Quyida sub’ektiv baholash uchun qo‘’laniladigan birqancha metodlarni ko‘rsatib o‘tamiz:

-Tanqidiy fikrlash uchun test: Insholar, loyihalar va og'zaki taqdimotlar kabi sub'ektiv baholash o‘quvchilarning axborotni tahlil qilish va sintez qilish, dalillarni baholash va fikr bildirish qobiliyatini tekshirishda samarali bo‘lishi mumkin.

-Muammoni yechish ko‘nikmalarini baholash: Subyektiv baholash o‘quvchilarning muammoni yechish qobiliyatini va murakkab masalalarga ijodiy yechim topish uchun o‘ylash qobiliyatini baholash uchun ishlatilishi mumkin.

-Ijodkorlikni baholash: sub'ektiv baholash o‘quvchilarning ijodkorligi va o‘ziga xosligini, masalan, san'at, musiqa va ijodiy yozish topshiriqlarini baholash uchun ishlatilishi mumkin.

-Muloqot ko‘nikmalarini baholash: O‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini baholash uchun sub'ektiv baholashdan foydalanish mumkin, masalan, ommaviy nutq yoki munozara formatida g'oyalarni aniq va ishonchli tarzda taqdim etish qobiliyati. Subyektiv baholash ta’lim jarayonida katta ahamiyatga ega bo‘lib, o‘zining birqancha afzalliklariga ega. Masalan, o‘rganishni namoyish qilish uchun bir nechta imkoniyatlarni yaratadi, barcha talabalarni ko‘proq qamrab oladi, sinovdagi noto‘g'rilikni kamaytiradi, doimiy o‘sishga imkon beradi. Bundan tashqari sub’ektiv baholashning o‘ziga xos metodlari bor bo‘lib ular : anketa-so‘rovnoma, suhbat va ro‘yxatlarni o‘z ichiga olib ular quyidagicha:

-anketalar qat'iy bir qator savollarni o‘z ichiga oladi, ko‘pincha muqobil javoblarning qat'iy diapazoni bilan. Respondentga kelsak, ular odatda qog'ozga asoslangan yoki suhbatdoshga asoslangan. anketalar sub'ektiv ma'lumotlarni to‘plashning eng keng tarqalgan usuli hisoblanadi;

-nazorat ro‘yxatlari nomidan ko‘rinib turibdiki; ular ma'lum bir vaziyatda ro‘y berishi mumkin bo‘lgan voqealar ro‘yxati va siz ularning sodir bo‘lishini yozib olishni xohlaysiz;

-intervyu beruvchilar anketalarga qarama-qarshi tomondir. Ular anketalardan savollarda qat'iylik va maqbul javoblarning nisbatan kamligi bilan ajralib turadi. boshqacha aytganda, intervyu oluvchi savolga va suhbatning borishiga nisbatan ko‘proq ixtiyoriy va moslashuvchanlikka ega [1;74]. Bundan shuni anglaymizki sub’ektiv baholashning xilma-xil usullari bo‘lib, bular o‘quvchining ta’lim olishi uchun yanada ilhomlantiradi va fanga bo‘lgan qiziqishini yanada orttiradi. Sub’ektiv baholashning ob’ektiv baholashdan farqi o‘quvchilarga faqat bitta baho qo‘yib bilimini baholamaydi. Bu o‘qituvchining o‘quvchiga bergan ko‘rsatmalari va to‘g’rilashlari bilan ifodalanadi. Bu haqida Graig A. Mertler: “Sub'ektiv baholash elementlari odatda bitta to‘g'ri javobga ega emas. Odatda bu elementlarda bir nechta mumkin bo‘lgan to‘g'ri javoblar bo‘lishi mumkin yoki faqat bitta to‘g'ri javob bo‘lishi mumkin, lekin bu javobga erishish yoki ifodalashning bir necha mumkin bo‘lgan usullari bo‘lishi mumkin” deb izoh berib o‘tadi [2;198].

Ob'ektiv baholash - bu sub'ektivlik olib tashlangan baholash. Odatda bu bilan bilvosita test nazarda tutiladi, unda elementlar faqat bitta to‘g'ri javobga ega. Ob'ektiv baholashdan o‘quvchilar bilimini va aniq faktlar yoki tushunchalarni tushunishlarini baholash zarurati tug'ilganda sinfda yaxshiroq qo‘llaniladi. O‘biektiv baholash quyidagi hollarda qo‘llaniladi:

-asosiy bilimlar uchun test: Ko‘p tanlovli testlar va bo‘sh joyni to‘ldirish mashqlari kabi ob’ektiv baholashlar o‘quvchilarning asosiy tushunchalar va bilimlarni tushunishlarini tekshirishda samarali bo‘lishi mumkin. Ko‘p tanlovli testing afzalligi haqida pedagogika fanlari nomzodi Mandrazhy Oksana Anatoliivna “Garchi bu yondashuv juda o‘rinli bo‘lib ko‘rinsa-da, u test paytida aldash niyatida bo‘lganlar uchun bo‘shliqni o‘z ichiga oladi, chunki tizim bitta javobni tanlash boshqasini yoki hatto barchasini tanlash imkoniyatini darhol yo‘q qilishini ta'minlamaydi. Shunday qilib, savolga javob berayotganda, o‘rganuvchi barcha javoblarni, shu jumladan, albatta, to‘g'risini tanlashi mumkin”-deya ta’kidlaydi [3;185].

-kontentni o‘zlashtirishni baholash: Talabalarning muayyan mazmunni o‘zlashtirishini baholash kerak bo‘lganda, ob'ektiv baholash talabalar bilimini aniq va aniq baholashga yordam beradi;

-terminologiyani tushunishni baholash: Ob'ektiv baholash o‘quvchilarning ma'lum bir fan bo‘yicha qo‘llaniladigan muayyan lug'at va atamalar haqidagi bilimlari va tushunchalarini tekshirish uchun ishlatilishi mumkin;

-tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etish: Ob'ektiv baholash oson baholanishi va o‘quvchilarga materialni tushunishlari bo‘yicha tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin, bu ularga o‘qish harakatlariga e'tibor qaratishlari kerak bo‘lgan sohalarni aniqlashga imkon beradi. O‘biektiv baholashnin sub’ektiv baholash kabi afzalliklari ham mavjud bo‘lib, ular aniq qilib baholash, samarali va vaqtni tejash, kamroq sub'ektivlik, shaffoflik, standartlashtirilgan testga tayyorgarlik bo‘lib hisoblanadi. Ob'ektiv baholash o‘quvchilar bilimini baholash va aniq faktlar va tushunchalarni tushunish uchun sinfda foydali vositadir. Shu bilan birga, o‘quvchilarning bilimini har tomonlama baholashni ta'minlash uchun ob'ektiv baholashdan foydalanishni boshqa baholash turlari bilan muvozanatlash muhimdir.

Xulosa, Xulosa qilib aytganda, sub’ektiv va ob’ektiv baholash o‘quvchilarning ta’lim olishida muhim ro‘l oynaydi. Shunday ekan, samarali ta’lim uchun obyektiv va subyektiv baholash turlarini muvozanatda qo‘llash zarur. Har ikki uslubning to‘g‘ri uyg‘unligi o‘quvchilarni har tomonlama baholash, ularni rag‘batlantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Evaluation of human work” John R. Wilson va E. Nigel Corlett 74-b.
2. “Classroom assessment” Graig A. Melter 198-bet.

3. “Objective assessment of students when conducting tests in the moodle system” Mandrazhy Oksana Anatoliivna 185-b.

HÁZIRGI QARAQALPAQ TILI LEKSIKASI QURAMINDAǴI SIRTTAN KIRGEN SÓZLERDIŃ TEMATIKALIQ TOPARLARI

TemirxanovA G. U. - úlken oqıtıwshı
University of innovation technologies

Key words: karakalpak language, foreign words, mass media, lexics
Kalit so‘zlari: qoraqalpoq tili, xorijiy so‘zlar, ommaviy axborot vositalari, leksika
Ключевые слова: каракалпакский язык, иностранные слова, средства массовой информации, лексика

Annotation: this article tells about the thematical groups of foreign words which came into karakalpak language through oral speach and writing. It is also told about the mass media which is one of the reason that came into the language.

Annotatsiya: ushbu maqolada qoraqalpoq tiliga og'zaki nutq va yozuv orqali kirib kelgan xorijiy so‘zlarning tematik guruhlari haqida so‘z boradi. Shuningdek, tilga kirib kelgan sabablardan biri bo‘lgan ommaviy axborot vositalari haqida ham aytiladi.

Аннотация: в этой статье рассказывается о тематических группах иностранных слов, которые вошли в каракалпакский язык через устную и письменную речь. Также рассказывается о средствах массовой информации, которые являются одной из причин их появления в языке.

Hár qıylı tillerdiń leksikalıq dárejedegi óz ara qatnası hár bir milliy tildiń rawajlanıw tariyxındaǵı áhmiyetli tárepi bolıp esaplanadı.

Ilim, mádeniyat, ekonomika, siyasat hám sport tarawlarındaǵı til baylanısları sebebinen sózlerdiń bir tilden ekinshi bir tilge ózlesiw procesi tábiyiy bolıp esaplanadı.

Etnikalıq tárepten alıp qaraytuǵın bolsaq, bir túrdegi birlikler ishinde kommunikativlik funkciyanı ana tili, yaǵnıy qaraqalpaq tili orınlaydı. Ol toplanǵan pikirlerdi bayanlaw, toplanǵan tájiriybe almasıwlardıń universal quralı sıpatında isleydi. Biraq islep shıǵarıwdıń rawajlanıwı menen adamlardıń baylanısları, kóp milletli mámleket sharayatında, olar tiyisli bolǵan social-etnikalıq birlikler sheńberi menen shegaralanıp qalmaydı. Qaraqalpaq tili basqa millet wákilleri menen baylanısqa túsip, eki til birin biri sóylew leksikonı arqalı bayıtadı hám sóylew sheńberin keńeytedi.

Ilim hám texnika, sanaat hám mádeniyat tarawındaǵı úlken jetiskenlikler menen baylanısqan halda, shet tili leksikası qaraqalpaq tili leksikalıq quramına áste-aqırınlıq penen kirip kele basladı. Jámiyetlik ómirdegi ózgerisler menen baylanıslı bolǵan halda payda bolǵan jańa atamalardı, túsiniklerdi atawda, ádette, shet el leksikasına ústinlik berildi. Bul qaraqalpaq jámiyeti turmısına kirip kelgen shet el realiyalarınıń mártebesi tilge de tásir etkenligi menen baylanıslı edi. Sonıń menen birge, kóp sanlı shet elden kirip kelgen taza sózler jańa ómir haqıyqatların bildiriw ushın ózlesken halında aktivlesip basladı.

Shet el terminologiyasın ózlestiriw hám meńgerip alıw, kúndelikli baspasóz, ilimiy hám kórkem ádebiyatlar, radio, televidenie, internet, kino, teatr hám mektep sıyaqlı kúshli baylanıs quralları tárepinen támiyinlenedi. Ǵalaba xabar quralları xalıqtıń kópshilik bólegi olardı ele úyrenbegenligin esapqa alıwdı qálemeydi. Bul qabıl etip atırǵan til tárepinen maǵlıwmatlardıń mánisin buzıwǵa alıp keledi, onıń átirapındaǵı dúnyada anıq háreket etiwine imkan bermeydi. Ǵalaba xabar quralları oqıwshılardıń maqsetli auditoriyasına anıq itibar qaratıp, shet el leksikalarınan paydalanıw boyınsha belgili bir teńsalmaqlılıqtı saqlawı kerek.

Leksikalıq ózlesiwlerdi aktivlestiriw menen baylanıslı bolǵan jaǵdayda, zamanagóy ǵalabalıq baylanıstı esapqa ala otırıp, E. L. Kakorina óz pikirlerin tómendegishe bayan etedi: «Mámleket tárepinen baspasóz ústinen tolıq baqlawdıń biykar qılınıwı tildiń geybir funkciyalarında sezilerli ózgerislerge alıp keldi. Informaciya hám oyın-zawıqtıń roli kóterildi, tártipke salıw seslik funkciyaları (bahalı baǵdarlanǵan yamasa direktiv) qısqartırılıwı sebepli olar kóbirek jasırın boldı yamasa jańa kommunikativ qollanılıw sferaların taptı. Búgingi kúnde eń úlken belsendiligi menen

ajıralıp turatuǵın hám kem-kemnen kóbirek til izertlewshileriniń itibarın tartatuǵın «reklama» sıyaqlı sóylew tásiri sferası ayrıqsha belgilep qoyılǵan» [1, 241-242]. XX ásirdiń sońǵı jıllarında, anıǵıraǵı 90-jıllarda gazeta hám jurnal baspalarınıń sanı hám túrleri sezilerli dárejede kóbeydi, olardıń sociallıq baǵdarı ózgerdi.

Shet tili leksikası qaraqalpaq tiline biznes, ilimiy, sawda-satıq, mádeniy baylanıslar arqalı kórkem ádebiyatlarda hám ǵalaba xabar qurallarında ózin kórsetip basladı, al bul bolsa, búgingi kúnde qaraqalpaq tilindegi leksikanı tolıqtırıwdıń áhmiyetli deregi bolıp esaplanadı. Demek, ingliz hám basqa da tillerdegi sózlerdiń qaraqalpaq tiline ózlesiw tásiriniń kúsheyiwine alıp keledi. Shet tillerdegi sózlerdiń ózlesiwinen paydalanıwdıń kóbeyiwi XXI ásir baslarındaǵı shet el tilleri leksikasınıń eń áhmiyetli ayrıqshalılıqlarınıń biri dep aytıw múmkin. Ingliz tilindegi sózlerdiń qaraqalpaq tiline ózlesiwine bolǵan qatnas, álbette, basqasha bolıp keledi. Ayırımlar globallasıwǵa beyimlesiwdi júdá abıraylı dep bilse, al basqalar bunı milliy mádeniyat hám dástúrler dep biledi. Túrli mámleketlerde mámleket siyasatında da, jámiyetshilik pikirlerinde de ayırmashılıqlar kórinip turadı. Mısal retinde, Germaniya mámleketin alıp qaraytuǵın bolsaq, onda 1946-jıldan keyin AQShtıń tásiri keskin kúsheydi. Nátiyjede, nemec tilinen tek ǵana bir “D” (Deutsch) háribi qalǵan Denglish tiliniń jasalıwı boldı. Nemec tilinde inglizshe sóz jasalıw túrine qarap jaratılǵan sózler bar (máselen, Handy - mobil telefonı). Bunnan basqa, ayırım mámleketlerde ana tilin qorǵaw ushın nızamlar qabıl qılınǵan. Mısalı, Franciyada shet el sózlerin keri maqsette paydalanǵanı ushın jazalardı názerde tutatuǵın “Tubon nızamı” qabıllandı, Polshada bolsa 1999-jılı “Polsha tilin qorǵaw haqqında”ǵı nızam qabıllandı. Germaniyada nemec tili jámiyeti dúzilgen hám ol hár qıylı jollar menen ózlesip atırǵan sózlerge qarsı gúresedi: olar pochta arqalı kelgen qaǵazlarǵa “maǵan nemec tilinde sóyleń” shtampın basıp qoyadı hám soǵan uqsas stikerlar dúkán áyneklerine jabıstırıladı [2, 7]. Sonı da atap ótiwimiz kerek, leksikalıq birlikler toparı, atap aytqanda, qabıl etiwshi tilde ekvivalenti bolmaǵan sózlerdi ózlestiriw mashqalası barǵan sayın aktual másele bolıp barmaqta.

Óz ara tásir etiwshi tillerdiń birewiniń leksikası basqa bir tilge kirip baradı hám onda aytarlıqtay sezilerli qatlam az-azdan qáliplesip baslaydı. Biraq, tilge kirgen barlıq sózler onıń til baylıǵına aylanbaydı. Geyparaları, waqıttıń ótiwi menen, ózlestirip alınǵan tildiń nızamları hám qaǵıydalarına boysınǵan halda ózlestiriledi; basqaları, hár qıylı sebeplerge baylanıslı, keń tarqala almaydı, meńgerile almaydı hám áste-aqırınlıq penen leksikonnan shıǵıp ketedi.

Qaraqalpaq tiline Evropa mámleketlerinen kirip kelgen sırttan kirgen sózlerdiń áhmiyetli bólegi internacionalizmdi quraydı. Maǵlıwmatlarǵa tiykarlanǵan halda sonı aytıp ótiwimiz kerek, lingvistika ushın internacional leksikalıq birliklerdiń atalıwı aktual másele dep belgilep ótilgen, yaǵnıy ulıwmalıq derekke iye bolǵan, hár qıylı tillerde sırtqı forması boyınsha hám tolıq yamasa yarım mániske say keletuǵın sózler bolıp esaplanadı.

I. V. Skuratov [3, 272] hám K. Z. Zakiryanovtıń [4, 81] pikirlerine tayanatuǵın bolsaq, olar internaciolizmlerdi ańlatıwda tiykarǵı parametr olardıń qanday da bir tilde tarqalıw waqtı hám shártleri emes, al olardıń kelip shıǵıwı menen baylanıslı bolmaǵan hám birdey aymaqqa tiyisli bolmaǵan keminde úsh tilde bar ekenligi dep atap ótedi. Zamanagóy tiller leksikasınıń xalıqaralıq qatlamında ilimiy-texnikalıq processlerdiń xalıqaralıq tábiyatı menen baylanıslı bolǵan terminologiyalıq birlikler úlken kólemin quraydı. Házirgi waqıtta hár bir tilde áhmiyetli leksikalıq qatlamdı quraytuǵın terminler leksika baǵdarlarınıń ayırım kategoriyaları xalıqaralıq standartqa juwap beretuǵınınan derek beredi, bul lingvistikalıq ádebiyatlarda tiller hám xalıqlar ortasındaǵı zamanagóy óz ara qatnaslarǵa ózine say belgi sıpatında atap ótilgen.

Házirgi waqıtta shet tilinen sırttan kirgen sózlerdiń semantikalıq tarawı sezilerli dárejede keńeydi. Qaraqalpaq tiliniń leksikasındaǵı keyingi tazadan kirip kelgen shet el sózleriniń tematikasın kórip shıǵa otırıp, olardan paydalanıwdıń leksikalıq-semantikalıq tarawların ajıratıp kórsetiw júdá áhmiyetli bolıp kórinedi. Sonıń menen birge, geypara izertlewshilerdiń pikirine súyenetuǵın bolsaq, sırttan kirgen sózlerdiń tematikalıq ulıwmalasıwı tiykarında toparlarǵa bóliniwi olardıń talap dárejesiniń kórsetkishi bolıp, olardıń qaraqalpaq tiliniń leksikalıq sistemasında beyimlesiwiniń joqarı dárejesin kórsetetuǵınlıǵın atap ótedi.

Paydalanıw sheńberine qarap, qaraqalpaq tiline kirip kelgen sırttan kirgen sózlerdi tematikalıq jaqtan tómendegishe segiz toparǵa bólip qaraymız:

1) *Jámiyetlik hám siyasiy tarawda sırttan kirgen sózler;*
2) *Finans-ekonomika tarawındaǵı sırttan kirgen sózler;*
3) *Ilimiy-texnika tarawındaǵı sırttan kirgen sózler;*
4) *Sport hám turizmge baylanıslı sırttan kirgen sózler;*
5) *Mádeniyat hám kórkem óner tarawındaǵı sırttan kirgen sózler;*
6) *Sulıwlıq hám densawlıq tarawındaǵı sırttan kirgen sózler*
7) *Kásipke baylanıslı sırttan kirgen sózler;*
8) *Xızmet túrlerine baylanıslı sırttan kirgen sózler*;

Biz ózlesiw sebepleri haqqındaǵı sorawdı kórip shıqqan edik. Sonı da aytıp ótiwimiz kerek, bizler toplaǵan materiallar shet el sózleriniń qaraqalpaq tiline kirip keliw procesinde ekstralingvistikalıq sebepler tiykarǵı derek bolıp atırǵanlıǵın kórsetedi. Usı poziciyanı tastıyıqlaw ushın shet el leksikası realiyanıń belgili toparların bildiretuǵın obektler hám predmetlerdiń klassifikaciyası tiykarında sózler tematikalıq klasslarǵa birlestirildi. Sózlerdiń tematikalıq gruppalarǵa bóliniwi qaraqalpaq tili sistemasında shet tili sózi qanshelli bekkem ózleskenligin anıqlawǵa járdem beredi. Hátteki, V. V. Vinogradovtıń kórsetip ótiwinshe, «Shet el ózlestirme sózleri tiyisli tematikalıq toparlarǵa kiritilgen halda, belgili anıq túsinikler menen baylanıslı bolǵan nominaciyalarǵa aylanadı. Olar tema mazmunına tereń kirip barıw nátiyjesi; qaǵıyda boyınsha, til wákilleriniń sheklengen kózqarası haqqındaǵı obektlerdi hám zatlardı ataydı: bul atama «tolıǵıraq maǵlıwmatlar» dep ataladı, yaǵnıy bólimlerdiń atları yamasa detallastırıwdı ámelge asıratuǵın jeke atlar» [5, 89].

Ulıwmalastırıp aytatuǵın bolsaq, til bul - ózgermeli qubılıs. Jámiyetke taza texnikalar, úskeneler kirip keledi eken, olar óz atamaların talap etetuǵınlıǵı anıq. Demek, qaraqalpaq tiline taza sózler aǵımı kirip keliwin dawam etedi eken, qaraqalpaq tiliniń leksikası keńeyip bara beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Какорина Е. В. Стилистический облик оппозиционной прессы. – М. , 2003. – С. 241-242.
2. Павлов Г. Коррозия родного языка. – Л.: Юг России, 2000. - № 13.
3. Скуратов И. В. Типологическая характеристика неологизмов в современном разговорном и деловом французском языке // Лингвистические и социолингвистические аспекты. – М. , 2006. – С. 272.
4. Закирьянов К. З. Двуязычие и интерференция. – Уфа, 1984. – С. 81.
5. Виноградов В. В. История слов. – М.: Толк, 1994. – С. 89.

ǴÁREZSIZLIK JILLARINAN KEYINGI QARAQALPAQ TILINE KIRIP KELGEN SÓZLERDIŃ TEMATIKALIQ AYIRMASHILIǴI

Temirxanova G. U. úlken oqıtıwshı University of innovation technologies

Key words: karakalpak language, foreign words, therminological problems, thematical differences

Kalit so‘zlari: qoraqalpoq tili, xorijiy so‘zlar, terminologik muammolar, tematik farqlar

Ключевые слова: каракалпакский язык, иностранные слова, терминологические проблемы, тематические различия

Annotation: this article tells about the thematical differences of foreign words which came into karakalpak language through oral speach and writing during the independence years. It is also told about the therminological problems which can be one of the reason that appeared during the period.

Annotatsiya: ushbu maqolada mustaqillik yillarida qoraqalpoq tiliga og'zaki nutq va yozuv orqali kirib kelgan xorijiy so‘zlarning tematik farqlari haqida so‘z boradi. Bu haqda ham aytilgan terminologik muammolar bu davrda paydo bo‘lgan sabablardan biri bo‘lishi mumkin.

Аннотация: в этой статье рассказывается о тематических различиях иностранных слов, которые вошли в каракалпакский язык через устную и письменную речь в годы

независимости. Также рассказывается о терминологических проблемах, которые могут быть одной из причин, возникших в этот период.

Ǵalaba xabar quralları tarawında qaraqalpaq tili hám qaraqalpaq-rus tili eki tillilik tásiri astında arnawlı terminologiya qaraqalpaq tilinde de payda boldı. Búgingi kúnde terminologiyalıq sistemalardıń rawajlanıw tempi hám kólemi terminologiyanıń keskin rawajlanıwı haqqında aytıwǵa sebep bola aladı. Terminologiyalıq mashqalalar aytarlıqtay dárejede ilimiy sheńberden shıqtı hám jámiyetlik ómirdiń kópshilik tarawlarına tiyisli bolǵan ilim, islep shıǵarıw, mádeniyat hám taǵı basqa da tarawları menen baylanıslı bolǵan lingvistikalıq birliklerdiń keń qatlamın hám olarǵa say keletuǵın túsiniklerdi ózine tartıp aldı. Keyingi on jıllıqlarda ádewir dárejede keskin rawajlanıp atırǵan arnawlı leksikanıń bul bólegin jámiyetlik-ekonomikalıq leksika quraydı. Onı sistematizaciyalaw hám normallastırıw mashqalaları hár bir til ushın oǵada áhmiyetli bolıp keledi. Quramalı semantikalıq strukturaǵa iye bolǵan ózlestirme sózleri usı terminologiyalıq sistemaǵa kiredi. Tematikalıq tárepten olar qaraqalpaq xalqınıń sociallıq, ekonomikalıq, texnikalıq ham mádeniy rawajlanıwın dálillewshi leksikanıń barlıq qatlamların óz ishine qosıp aladı.

Joqarıda aytıp ótilgenindey, bul túrdegi derlik barlıq sırttan kirgen sózler rus tili arqalı yaki bolmasa tikkeley qaraqalpaq tiline kirip kelgen. Sońǵı jıllarda qaraqalpaq tiline tómendegi kórsetilgen tematikalıq toparlarlarda kirip kelgen sırttan kirgen sózlerdiń sózligine bola, ingliz tilinen kirip kelgen sózler: *barter, broker, biznes (biznes-plan, biznes-proekt, biznes-ideya, biznes-partner), biznesmen, dollar, evro, investor, inflyaciya, korporaciya, lizing, marketing, terder, xolding, imidj, impichment, innovaciya, kolledj, kotedj, mini-ofis, ofis, supermarket, piar, reyting, sammit, spiker, eletorat; grant, displey, Internet, kompakt-disk, kompyuter, multimediya, noutbuk, printer, processor, sayt, server, toster, chat, chip; stress, trening; armrestling, dayving, dayver, darts, kemping, kikboksing, kort, mini-futbol, pauerlifting, pley-off, ralli, sprint, superliga, fristayl; blokbaster, kasting, klip, superxit, triller, teleshou, tok-shou, xit-parad, shou, fonogramma; art-direktor, biznesmen, di-djey, dizayner, menedjer, piarshik, promouter, skaut, fermer; beysbolka, djinsı, pampers, chipsı, chupa-chups; avtoservis, aerobus, baggi, djip, layner, skuter; CD, DVD, SMS, PR hám taǵı basqalar*.

Basqa tillerden alınǵan sırttan kirgen sózler tilimizde az sanda ushırasadı hám olar túrli tematikalıq toparlarǵa tiyisli: *arenda, devalvaciya, denominaciya, deficit, investiciya, ipoteka, kredit, obligaciya, piramida, portfel, proficit, subvenciya, subsidiya; brend, veto, garant, depopulyaciya, disput, konfessiya, kompaniya, konvenciya, megapolis, mentalitet, narkopriton, prezentaciya, putch, respondent, simpozium, mafiya, mecenat; animaciya, bakalavr, video, disk, kondicioner, magistr, nanotexnologiya, opciya, portal; akupunktura, amfetamin, apiterapiya, girudoterapiya, implantat, ksenofobiya, linza, mazoxizm, manyak, meditaciya, narkoagressiya, suicid, transsekualizm, toksikomaniya, fobiya, evtanaziya, eyforiya, ekstrasens; liga, pilotaj, ritmika; volonter, gastarbayter, model, narkodiller, provizor; golografiya, gran-pri, graffiti, rolik; buklet, konservant, kupon, logotip; mersedes, mikroavtobus.*

Sırttan kirgen sózlerdiń túsindirmesi tómendegi miynetlerde berilgen: «Sovremennıy slovar inostrannıx slov» A. N. Bulko [1, 58], Tolkovıy slovar russkogo yazıka XX veka» G. N. Sklyarevskoy [2, 56], «Tolkovıy slovar inoyazıchnıx slov» L. P. Krısina [3, 24]; al taza leksikanıń túsindirmesi bolsa taza filologiyalıq hám enciklopediyalıq sózliklerde berilgen. Sózliklerde elege shekem dizimge kirgizilmegen geybir birliklerdiń túsindirmeleri paydalanıw kontekstine baylanıslı berilgen. Hár bir reestr sóz belgili túsinikler menen berilgen. Mánisi yamasa mánisiniń túrlerin ajıratıw zárúr bolǵan jaǵdayda ǵana, eki yamasa úsh mısal keltirilgen. Sózlerdiń klassları bul jerde sanlardıń kemeyiwi boyınsha statistikalıq maǵlıwmatlardı esapqa alǵan halda kórsetilgen.

Shet el leksikasınıń tematikalıq súwretleniwiniń ózine tán ayırmashılığı sonnan ibarat, tek ǵana bólek leksemalar emes, bálki kóp jaǵdaylarda olardan payda bolǵan dórendi sózler de súwretlew birligi sıpatındaǵı wazıypanı atqaradı. Bul úyrenilip atırǵan sózlerdiń leksikalıq tiykarı atlıqlardan payda bolıwı menen baylanıslı.

Tematikalıq toparlardıń leksikalıq materiallarınıń súwretleniwi tómendegilerdi óz ishine aladı:

a) birinshiden, belgili bir sózlik yamasa maǵlıwmatnamada bar bolǵan leksikografiyalıq maǵlıwmatlardıń kórsetiliwi. Eger olar bar bolmasa, bizler kórip shıǵıp atırǵan sózlerdiń ǵalaba xabar

qurallarında qollanılıwına muwapıq hám tiyisli bilim tarawlarındaǵı qánigeler menen máslahátler tiykarında óz mısallarımızdı usınamız;

b) ekinshiden, ǵalaba xabar qurallarında kórsetilip atırǵan taza ózlestirme sózlerden paydalanıw mısalları keltirilgen.

Bunda ǵalaba xabar qurallarınıń keń tarawında belsendi xızmet kórsetetuǵın eń keń tarqalǵan zamanagóy tiykarǵı terminologiyanı súwretlep beriw: gazetalar, jurnallar, radio hám telebasqarıwshılarınıń awızeki sóylewinde sırttan kirgen sózlerdiń ushırasıwı, reklama tekstlerinde beriliwi hám basqalar. Belgili tarawlardıń joqarı qánigelestirilgen shártlerin (máselen: buxgalteriya esabı,ámleketlik municipal basqarıwı, menedjment, fond bazarı hám basqalar) arnawlı túrde kórip shıqpaymız.

Ulıwmalastırıp aytatuǵın bolsaq, sırttan kirgen sózler qaraqalpaq milliy ádebiy tilin bayıtatuǵın hám leksikasın keńeytetuǵın sırtqı resurlardan biri bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Булько А. Н. Современный словарь иностранных слов. – М. , 2006.
2. Скляревской Г. Н. Толковый словарь русского языка XX века. – Санкт-Петербург, 2002.
3. Крысина Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. – М. , 1998.

TALABALARNI MADANIYATLARARO KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA MULTIMEDIA VOSITALARI VA O‘NING FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Tleumuratova A. B. - *tayanch doktorant*
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo muloqot, kommunikativ kompetensiya, multimedia vositalari, tolerantlik, pedagogik texnologiyalar, interaktiv ta’lim, madaniyatlararo kompetensiya.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, коммуникативная компетенция, мультимедийные средства, толерантность, педагогические технологии, интерактивное образование, межкультурная компетенция

Keywords: intercultural communication, communicative competence, multimedia tools, tolerance, pedagogical technologies, interactive education, intercultural competence.

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarni madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda multimedia vositalarining o‘rni va didaktik ahamiyati tahlil qilingan. Madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar — tahliliy fikrlash, konstruktiv yondashuv, tashkilotchilik va kommunikativ qobiliyatlarning multimedia texnologiyalari orqali shakllanishi yoritilgan.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и дидактическое значение мультимедийных средств в развитии межкультурных коммуникативных компетенций студентов. Освещено формирование навыков, необходимых для развития межкультурных коммуникативных компетенций - аналитического мышления, конструктивного подхода, организаторских и коммуникативных способностей посредством мультимедийных технологий.

Abstract. This article analyses the role and didactic significance of multimedia tools in the development of students' intercultural communication skills. It highlights the formation of skills necessary for the development of intercultural communication competencies - analytical thinking, a constructive approach, organisational and communication skills through multimedia technologies.

Kirish. Hozirgi pedagogika amaliyoti uchun madaniylararo kommunikativ kompetentsiyalarni rivojlantirish talabalarni nafaqat predmetlar bo‘yicha bilimlar bilan, balki turli madaniyatlar o‘rtasida samarali muloqot xiomlarini shakllantirish orqali ham tayyorlashni talab qiladi. Globalizatsiya

sharoitida xalqaro hamkorliklar kengayib borayotgani, turli millatlar vakillari bilan o‘zaro aloqada bo‘lish qobiliyatlari bozor talablariga mos holda yuqori baholanadi. Shu kontekstda multimedia vositalari ta’lim jarayonida muammolarni yanada samarali hal qilish, motivatsiya yaratish, ko‘rgazmali materiallar orqali bilimlarni mustahkamlash va o‘quvchilarning amaliy kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Asosiy bo‘lim. Talabalarda madaniyatlararo muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar, ularni turli madaniy xulq-atvor modellarini o‘zlashtirishga undaydi. Bu jarayonda multimedia vositalari muhim rol o‘ynaydi — ular turli millatlarning qadriyatlari, urf-odatlari va an’analarini aniq va ko‘rgazmali tarzda namoyish qilish imkonini beradi. Talabalar shu orqali nafaqat o‘z milliy merosini chuqur anglaydilar, balki boshqa xalqlarning hayot tarzi va madaniyatiga hurmat bilan yondashishni, vatanparvarlik va fuqarolik burchini his etishni, hamda inson huquqlarini tan olish kabi muhim fazilatlarni ham multimedia yordamida o‘rganadilar.

Ushbu jarayon talabaning kasbiy rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq. Multimedia vositalari yordamida turli xalqlarning milliy psixologiyasi, mentaliteti, stereotiplari hamda ijtimoiy-madaniy xususiyatlari haqida keng qamrovli ma’lumotlar taqdim etish imkoniyati yuzaga keladi. Natijada, kelajakdagi pedagoglar faqat nazariy bilimlargina emas, balki ularni tahlil qilish, solishtirish va murakkab pedagogik holatlarga amaliy jihatdan qo‘llash bo‘yicha zarur ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.

Multimedia vositalaridan foydalanish talabalarda madaniyatlararo muloqot bo‘yicha nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi. Turli millat vakillaridan iborat talabalar guruhining interaktiv mashg‘ulotlarda birgalikda ishtirok etishi, videodarslar, elektron manbalar, virtual muzeylar va kutubxonalardan foydalanishi ularda madaniy xilma-xillikni anglash, o‘zaro hurmat va bag‘rikenglik tamoyillarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ular qabul qiladigan kasbiy va pedagogik qarorlar uchun mas’uliyatni his qilishadi, bu esa ularning kommunikativ kompetensiyalarini yanada kuchaytiradi.

Ko‘p millatli O‘zbekiston sharoitida ishlashga tayyorlanayotgan bo‘lajak pedagoglar uchun bir qator muhim ko‘nikmalar zarur bo‘lib, ular orasida tahliliy fikrlash, konstruktiv yondashuv, tashkilotchilik qobiliyati, samarali muloqot olib borish hamda maxsus amaliy ko‘nikmalar alohida o‘rin tutadi. Ushbu ko‘nikmalar talabalarning pedagogik tayyorgarligini chuqurlashtiradi va ularni millatlararo muloqot madaniyatini rivojlantirishda asosiy vositaga aylantiradi. Shu bilan birga, pedagogik layoqat ko‘p hollarda talabaning hissiy tajribasi va intuitsiyasiga tayanadi. Aynan hissiy asosda shakllangan ko‘nikmalar barqaror bo‘lib, ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatida muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun, pedagogik jarayonda talabalarga millatlararo muloqotni rivojlantirishga xizmat qiluvchi bilimlar tizimli va izchil ravishda yetkazilishi zarur [1: 38].

Tahliliy ko‘nikmalar talabalarga millatlararo muloqot madaniyatiga oid vaziyatlarni tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash, turli etnik guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning xususiyatlarini baholash imkonini beradi. Bu jarayonda ular xalqimizga xos milliy madaniyat, tarixiy jarayonlar, an’ana va qadriyatlarning mazmun-mohiyatini chuqurroq anglaydilar.

Konstruktiv ko‘nikmalar esa ijtimoiy-etnik muhitni loyihalash, uning maqsad va vazifalarini belgilash, turli millat vakillari bilan ishlashning shakl va usullarini aniqlash imkonini beradi. Bu jarayon talabalarga tolerantlikni rivojlantirish metodlarini takomillashtirish, ko‘p millatli muhitdagi ijtimoiy jarayonlarni ob’ektiv baholash hamda qarama-qarshi qarashlarni muvofiqlashtirish strategiyalarini ishlab chiqish imkonini yaratadi.

Tashkilotchilik ko‘nikmalari turli faoliyat turlarini (o‘yin, kommunikativ, bilish, tadqiqot, mehnat, estetik va badiiy faoliyatlarni) samarali tashkil etish imkonini beradi. Bu jarayonda talabalarning o‘quvchilar huquqlariga rioya qilish, ularning ijtimoiy-milliy xususiyatlarini hisobga olish, ko‘p millatli muhitda o‘yin va muloqot faoliyatini loyihalash hamda uni moslashtirish usullaridan foydalana olish qobiliyatlari shakllanadi. Har bir talaba o‘zining shaxsiy tajribasiga tayanib, ko‘p madaniyatlilikka asoslangan o‘quv vaziyatlarini yaratish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi talab etiladi.

Talabalarda shakllanayotgan kommunikativ ko‘nikmalar ularni madaniy xilma-xillik sharoitida bahs va munozaralarda samarali muloqot yo‘llarini topishga, turli millat vakillari bilan

ijobiy va konstruktiv aloqalar o‘rnatishga yo‘naltiradi. Bu jarayonda ular pedagogika va psixologiyaga oid asosiy tushunchalarni chuqur egallab, tolerantlik, bag‘rikenglik va ko‘p madaniyatlilik tamoyillariga asoslangan munosabatlarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shuningdek, talabalarda muammoli holatlarni hal etish, ziddiyatlarni bartaraf qilish, tolerant muhit yaratish va ijobiy tajriba almashish kabi ko‘nikmalarning rivojlanishi ularning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyasini yanada mustahkamlaydi.

Bugungi kunda “media ta’lim” tushunchasi ilmiy-pedagogik adabiyotlarda mustahkam o‘rin egallab, ta’lim jarayoniga multimedia vositalarini integratsiya qilishning nazariy va amaliy asoslarini yoritmoqda.

Turli olimlarning fikrlariga ko‘ra, multimedia texnologiyalari zamonaviy ta’lim jarayonida muhim o‘rin tutadi. A. A. Abduqodirov ta’kidlaganidek, multimedia vositalari o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, talabalarning bilim doirasini kengaytirish va ularning o‘quv faolligini oshirishga xizmat qiladi. [1: 73] M. M. Qurbonov esa bu texnologiyalar nafaqat ko‘rgazmalilikni ta’minlashi, balki talabalarda ijodiy fikrlash va muloqotga oid kompetensiyalarni shakllantirish imkonini berishini qayd etadi. [2: 54] B. Xodjayevning tadqiqotlarida esa zamonaviy pedagog faqat AKT bo‘yicha bilimga ega bo‘lishi bilan emas, balki multimedia vositalarini yaratish va ularni ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi zarurligi ta’kidlanadi. [3: 57-61]

M. N. Morozov esa multimedia va gipermedia muhitini tuzish hamda taqdim etish konsepsiyasini ilgari surib, an’anaviy elektron darslikdan zamonaviy interaktiv ta’limiy axborot muhitiga o‘tish imkoniyatini nazarda tutadi. [4: 57-61]

Multimedia o‘quv-uslubiy materiallarni yaratishda ham alohida ahamiyatga ega. Bu esa nafaqat fan sohasiga oid bilimlarni, balki pedagogik dizayn ko‘nikmalarini va maxsus dasturiy ta’minotdan foydalana olish mahoratni ham talab qiladi.

N. V. Klemeshova o‘z tadqiqotida multimedia vositalarini didaktik resurs sifatida qo‘llash samaradorligini isbotlaydi. Uning fikricha, bunday samara o‘quv mashg‘ulotlari tizimini multimedia vositalari asosida tashkil qilish darajasiga bevosita bog‘liq.

Tadqiqotlar tahliliga tayangan holda, biz kelgusi bakalavrlar uchun multimedia resurslaridan samarali foydalanishga qaratilgan qator talablarni belgiladik. Ular quyidagilardan iborat:

umumpedagogik ko‘nikmalarga egalik;

multimedia va AKT texnologiyalaridan foydalana olish;

axborot va telekommunikatsiya vositalarini ochiq ta’lim muhitida qo‘llay olish;

tarmoqdagi ta’limiy materiallarni topish va ularni fanga tatbiq qilish. [5: 64-69]

Bu vazifalarni amalga oshirishda asosiy rol o‘qituvchiga tegishli. Zamonaviy pedagog multimedia vositalaridan samarali foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi va ular yordamida yuqori ta’limiy samara beruvchi didaktik masalalarni hal etishi zarur.

Multimedia texnologiyalarini qo‘llashda matn, ovoz, grafika va video bilan ishlash bo‘yicha ko‘nikmalarni rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Talabalar matn muharrirlari yordamida hujjat tayyorlash, grafik elementlarga ega fayllarni yaratish, optik belgi tanish texnologiyalari bilan ishlash va gipermatnlar tuzish orqali axborot bilan mustaqil ishlash malakasini rivojlantiradilar. Ovozli materiallar ustida ishlash esa talabalar kommunikativ salohiyatini oshiradi — ular audio yozuvlarni tayyorlash, tahrirlash, formatlash va taqdimotlarga qo‘shishni o‘rganadilar. Shu bilan birga, grafik materiallar ustida ishlash orqali talabalar vizual tafakkurni shakllantiradi — ular tasvirlarni tahrir qilish, siqish, turli formatlarga o‘tkazish va ularni o‘quv loyihalariga integratsiya qilishni o‘zlashtiradilar. Video kontentdan foydalanish esa o‘quv jarayonini yanada boyitadi. Talabalar videoni yozib olish, tahrirlash va taqdimotlarga qo‘shish orqali turli milliy-madaniy vaziyatlarni modellashtirish hamda real hayotga yaqinlashtirilgan tajriba orttirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar [6: 107-108].

Xulosa. Multimedia vositalari ta’lim jarayonida madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ular talabalarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Matn, audio, grafik va video kabi turli formatlarda axborot bilan ishlash ko‘nikmalari talabalarning muloqot madaniyatini

boyitadi, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi hamda turli millatlararo munosabatlarni samarali tashkil etish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, multimedia texnologiyalari ta’lim samaradorligini oshirib, talabalarni mustaqil fikrlashga, muammoli vaziyatlarni hal qilishga va hamkorlikda ishlashga undaydi. Shunday qilib, zamonaviy pedagogik jarayonda multimedia vositalarining o‘rni ortib borayotgani ularning madaniyatlararo muloqot va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov A. A. Multimedia vositalarining ta’lim jarayonidagi o‘rni // Pedagogika va psixologiya masalalari. – 2020.
2. Qurbonov M. M. Ta’limda multimedia texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari. – Toshkent: TDPU, 2019.
3. Xodjayev B. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va AKT. – Toshkent, 2021.
4. Morozov M. N. Gipermedia muhitini yaratish va ta’limda qo‘llashning zamonaviy yondashuvlari. – Moskva, 2018.
5. Klemeshova N. V. Didaktik resurs sifatida multimedia: samaradorlik tahlili // Pedagogika va texnologiya jurnali. – 2021.
6. Yegorova Yu. N. Multimedia vositalarining talaba shaxsiga ta’siri: Dissertatsiya. – Moskva: MGU, 2017.

TARIYX ILIMINE BAYLANISLI TERMINLERDIŃ LEKSIKA-SEMANTIKALIQ HÁM AFFIKSACIYA USILI ARQALI JASALIWI

Tursınbaev A. Ó. - *asistent oqıtıwshı*
Innovaciyalıq texnologiyalar universiteti

Tayanch so‘zlar: atama, terminologiya, leksika, semantika, tilshunoslik, sistema, tarix.
Ключевые слова: термин, терминология, лексика, семантика, лингвистика, система, история.
Key words: termin, terminology, vokabulary, semantiks, linguistics, system, history.

Annotaciya. Maqolada qoraqalpoq tilida terminlarning shakllanishi va rivojlanishi masalalari yoritilgan. Asosiy e’tibor leksik-semantik usul orqali terminlar yaratilishiga qaratilgan. Muallif metafora va metonimiya asosida vujudga kelgan tarixiy hamda arxeologik atamalarni tahlil qiladi. Tadqiqot fan va til taraqqiyoti o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beradi.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования и развития терминов в каракалпакском языке. Особое внимание уделено лексико-семантическому способу образования терминов. Автор анализирует исторические и археологические термины, возникшие на основе метафоры и метонимии. Исследование раскрывает связь терминологии с развитием науки и языка.

Abstract. The article explores the formation and development of terms in the Karakalpak language. Special attention is given to the lexical-semantic method of term creation. The author analyzes historical and archaeological terms formed through metaphor and metonymy. The study highlights the interrelation between terminology, science, and language evolution.

Kirisiw. Terminlerdi dúziw, olardı jetilistirip barıw, ilim-pánniń rawajlanıwı menen tıǵız baylanıslı. Sonlıqtan da, termindi úyreniw tek lingvistler ushın emes, barlıq taraw wákilleri ushın qızıqlı hám zárúrli másele. Bul tuwralı D. S. Lotte: Terminologiyaǵa hár qıylı qaraǵan menen injener hám tilshilerdiń kúsh biriktiriwi júdá kerekli óz-ara paydalı dep tuwrı piker bildiredi.

Termin hám terminologiya til ilimpazları tárepinen túrlishe talqılanıp, túrlishe ilimiy bahalar alıp kiyatır. Ásirese, eń tiykarǵı másele bolǵan termin hám onıń sóz quramındaǵı basqa leksikalıq birliklerden ózgesheligi, terminniń ózine tán belgileri usı kúnge shekem tolıq ilimiy bahaǵa iye bolǵan joq, túrlishe talaplar, túrlishe qatnas ómir súrip kelmekte.

Ádebiyatlar analizi hám metodologiya. A. A. Reformackiy "Terminler – bul arnawlı xızmeti jaǵınan sheklengen, sáykes uǵımdı dál ańlatıw, zatlardı ataw ushın bir mánilikke umtılatuǵın sózler dep tanıydı, olardıń ilim hám texnikada, siyasat penen diplomatiyada oǵada zárúrli ekenligin eskertedi" [1:85] Al belgili til ilimpazı N. A. Baskakov termin ózi ańlatatuǵın uǵımǵa anıq sáykes keliwshi, turaqlı bir mánisi, belgili bir terminologiya tarawındaǵı basqa terminler menen baylanısqan sóz hám sóz dizbegi bolıp tabıladı, ol sol terminologiyanıń tarawında unifikaciyalıq qollanılıwı menen xarakterlenedi dep kórsetedi [2:65] Kórnekli til ilimpazı akademik V. V. Vinogradov bolsa, sózdiń nominativlik yamasa definitivlik xızmet atqarıp keletuǵınlıǵın, definitivlik xızmeti arqalı logikalıq anıqlaw quralı bolatuǵınlıǵın, bunday jaǵdayda ol ilimiy termin ekenligin belgileydi [3:13] Professor YU. O. Vinokur termin mánisinde qálegen sózdiń qollanıla alatuǵınlıǵın názerde tutadı. Terminler ayrıqsha sózler emes, tek ayrıqsha xızmet atqaratuǵın sózler ǵana. termin sıpatında kelgen sózdiń xızmeti ayrıqsha xızmet, yaǵnıy ataw xızmetinen ibarat ekenligin kórsetedi. Til iliminde termindi anıqlawda onıń professionallıq xarakterin belgilew de kózde tutılıp kiyatır. Usı kóz qarastan termin – bul professionallıq mánige iye sóz yamasa baǵınıwshı baylanıs tiykarında qurılǵan sóz dizbegi. Ol professionallıq uǵımdı ańlatadı hám formalastıradı, belgili bir professiya kózqarasınan bazı bir obiyektler toparı menen olar arasındaǵı qatnaslardı tanıw hám ózlestiriw processinde paydalanıladı [4:3].

Nátiyjeler. Tariyxtanıw ilimine baylanıslı terminler hám atamalar boyınsha leksikografiyalıq jumıslardıń biri 1996-jılı baspadan shıqqan "Tariyxıy terminlerdiń hám atamalardıń qaraqalpaqsha túsindirme sózligi" bolıp, onda 1184 termin túsindiriledi. Bul sózlik táriyiplewshi miynet sıpatında jarıqqa shıqqan bolıp, termin keltirilgennen soń oǵan baylanıslı túsindirme berilgen.

Hárqanday tildiń sózlik quramı sóz jasaw usılları arqalı jańa mánili sózlerdiń payda bolıwı menen bayıp baradı. Sózlik quramnıń basqa toparı sıyaqlı, qaraqalpaq tilinde tariyx terminleri de sóz jasawshı qosımtalardıń járdeminde keńeyedi. Sonday-aq, sózge qosımta qosılıwı yáki sózge sóz qosılıwı nátiyjesinde emes, basqa tillerden sózler kelip qosılıwı nátiyjesinde de jańa atamalar júzege keledi.

Qaraqalpaq ilimiy terminologiyasınıń ayırım toparlarına baylanıslı izertlewlerdi aytayıq, lingvistikalıq, ádebiyattanıw terminleri, h. t. b. boyınsha avtorlar. Sáykes terminologiyalıq qatlamlardıń payda bolıw, qáliplesiw hám rawajlanıw dáwirlerin anıqlawǵa ayrıqsha kewil awdardı [5] Bunda olar sol ilim tarawlarına tán terminlerdiń payda bolıw hám qáliplesiw halatların xalıq turmısındaǵı soǵan sáykes ilimiy uǵımlar hám atamalardıń sózlik quramda dórewine, olardıń ádebiy tildiń talaplarına qaray podsistemalar sıpatında qáliplesiw hám rawajlanıwına tiykarlanadı. Aytayıq, lingvistikalıq terminologiyanıń qáliplesiwi til iliminiń rawajlanıwına baylanıslı. Ádebiy tilde lingvistikalıq uǵımlar tiykarında sáykes arnawlı terminler atamalardıń dórewi hám podsistema túrinde qáliplesiwine sebepshi boldı. Nasırov D. S. tárepinen qaraqalpaq til biliminiń tariyxıy rawajlanıwın úsh basqıshqa ajıratıp qarawda (1917-1940, 1940-1960, 1960-jıldan keyingi) mine usı jaǵday esapqa alınǵanlıǵı belgili [6. 111] Lingvistikalıq terminologiyanıń qáliplesiw hám rawajlanıw dárejesi de usı halatlarǵa tikkeley ǵárezli bolǵanlıǵı sózsiz.

Ilim tili atamalardı qáliplestiriwdiń arnawlı usıllarınan paydalanbaydı, ol ulıwma kórkem ádebiyatqa baylanıslı tildiń sózlerin termin ushın zárúr bolǵan jóneliske aylantıratuǵın usıllardan paydalanadı. Pán tili ushın termin jasalıwınıń leksiko-semantik usılı bólek áhmiyetke iye. Bul terminologiyalıq atamalardı jaratıwda sóz payda etiwdiń birinshi usıllarınan biri edi. Bul termin jaratıw usılı tilde ilgeri ámeldegi bolǵan sózlerdiń mánisin hár túrdegi ózgerislerden paydalanǵan halda jańa atamalar jaratıwdan, oǵan jańa mánis beriwden ibarat. Bul ulıwma aytqanda, tilden ózlestiriw, mánistiń keńeyiwi hám tarayıwı (qánigelesiwi), metafora hám metonimik ózgerisler nátiyjesinde mánistiń ózgeriwi, sonıń menen birge, basqa atamalardan ózlestirilgen atamalardı óz ishine aladı.

Leksiko-semantikalıq usıl - jańa sózlerdiń payda bolıw túrlerinen biri retinde qollanıladı. Leksiko-semantikalıq usıl birinshi ret V. V. Vinogradov tárepinen anıqlanǵan hám xarakteristikalanǵan bolıwına qaramay, házirgi kúnde de óz áhmiyetin joǵatǵanı joq. Bul qaraqalpaq tilinde qashannan berli ámeldegi bolǵan sózlerdiń semantikasınıń ózgeriwi nátiyjesinde jańa leksiko-semantikalıq birlikler payda bolatuǵın usıl. Jańa leksik birliklerdiń jaratılıwına alıp keletuǵın

semantikadagi ózgerisler bir neshe qıylı bolıwı múmkin: polisemantik sózdiń túrli mánisleri hár qıylı sózlerge (omonimlerge) aylanıwı nátiyjesinde jańa sózler payda bolıwı múmkin. Sonıń menen birge, tilde qashannan berli ámeldegi bolǵan sózdi qayta kórip shıǵıw arqalı kelip shıǵıwı múmkin. Leksiko-semantikalıq sóz soǵılıwı nátiyjesinde fonetikalıq tárepten jańa sózler payda bolmaydı.

Mısalı: **Avangard** (frazncuzsha "avant" – aldınǵa hám "garde" – qarawıl) –dushpannıń tiykarǵı kúshlerine kútilmegen hújimniń aldın alıw ushın aldınǵa jiberilgen áskeriy bólim. Áyyemgi dáwirlerde dushpan bastırıp kelgen jaǵdayda qala xalqın dushpannan qorǵaw maqsetinde qorǵannıń átirapına jiberiletuǵın áskeriy bólimdi dál usınday avangard dep ataǵan. Bul sóz búgingi kúnde qollanılmaydı. Sebebi ǵárezsizlikke eriskennen soń bunday tariyxıy atamalar jańa sózler menen, jańa terminler menen almastırıldı.

Akropol (grekshe "akropolis" – joqarı qala) – áyyemgi grek qalasınıń biyik hám bekkemlengen bólimi, joqarı; qorǵan (urıs waqtında baspana). Akropolda ádette belgili bir qudaylar ushın ibadatxanalar bar edi. Eń ataqlısı Afinadaǵı akropol bolıp esaplanadı. Bul sóz yaǵnıy termin tiykarınan alǵanda, qala mánisin ańlatqan. Qalalar ol dáwirde joqarǵı qala hám tómengi qala bolıp bólinetuǵın bolǵan. Házirgi kúnde bunday qorǵanlar jergilikli sóylew tilinde qollanılmaydı hám qollanılıwdan shıǵıp qalǵan.

Qáliplesken sóz, tap túp sóz sıyaqlı, mudamı sóylewdiń bir bólegine tiyisli. Leksiko-semantikalıq formada qáliplesiw processi sózdiń uzaq dawam etiwi nátiyjesi bolıp tabıladı. Arxeologiyada leksiko-semantikalıq usıl tiykarǵı sóz quralıw usılı bolıp, ol jaǵdayda ámeldegi sózlerdiń mánislerin ózgertiw nátiyjesinde jańa sózler payda boladı, yaǵnıy polisemantikalıq sózdiń omonimlerge ajıralıwı nátiyjesinde júzege keledi. Waqıt ótiwi menen polisemantikalıq sózdiń túrli mánisleri bir-biri menen semantikalıq baylanısın joǵatıp, ǵárezsiz omonim sózlerge aylanıwı múmkin.

Tariyxıy terminlerdi leksiko-semantikalıq usılda leksikologiyada izertlewdiń zárúrli tárepi terminologiya bolıp tabıladı. Bul ilimiy-texnikalıq revolyuciya sharayatında zamanagóy jámiyet turmısında pánniń roliniń sezilerli dárejede asıwı, atamalar hám tarawdıń terminologiyalarınıń kóbeyiwi menen baylanıslı. Pán tilin úyreniw úlken qızıǵıwshılıq oyatadı hám gúman joq, teoriyalıq hám ámeliy áhmiyetke iye bolıp, tildiń funktsional tábiyatı, zamanagóy jámiyette baylanıstiń jetekshi tarawlarınan biri bolǵan tildiń islew formaları haqqındaǵı bilimlerimizdi bayıtadı.

Alanlar – sarmatlar menen baylanıslı bolǵan kóshpeli Iran qáwimleri. I ásirde AD ishki Áziyadan kelip, Qubla Rossiya tegisliginde, Donnıń shıǵısında hám Kavkazdıń arqasında jaylasqan. III ásirde alanlar Rimniń Frakiya wálayatına qayta-qayta bastırıp kiredi, átirapında 370 olar Xunlar tárepinen quwıp shıǵarılǵan. V ásirde olardıń ayırımları Galliya hám Ispaniyada Suevi hám Vandallarǵa qosılǵan, basqaları 429-jılda Vandallar menen arqa Afrikaǵa ótken.

Alan sóziniń mánisi tiykarınan alǵanda, kóshpeli qáwim mánisin ańlatqan. Yaǵnıy kóshpeli iran qáwimleri mánisin ańlatatuǵın bolǵan. Bul termin jergilikli tilimizde qollanılmaydı. Erte dáwirdegi tariyxıy qáwimlerge baylanıslı qollanıladı. Olardı haqqında tariyxqa názer salıw arqalı maǵlıwmatlarǵa iye bolıwımız múmkin. Qaraqalpaq tiliniń sózlik quramında bunday tariyxıy terminler joq. Sebebi olar jergilikli sóylew tilinde qollanılmaydı.

Áhmiyetliligi boyınsha tariyxıy terminlerdi leksiko-semantikalıq usılda izzertlewde dáslepki toparlardan birin metafora járdeminde payda bolǵan atamalar quraydı. Kóp qollanılatuǵın sózlerdiń mánisin metaforalaw, ádette, áwele sırtqı uqsaslıq tiykarında, keyin bolsa atalǵan obyektlerdiń funkciyalarındaǵı uqsaslıq tiykarında júz beredi. Geyde sırtqı uqsaslıq funkciyalardıń uqsaslığı menen baylanıslı boladı.

Xronologiyalıq tárepten keyingi atamalar toparı metonimiya járdeminde qáliplesken terminler bolıp tabıladı. Sóz mánisin taraytırıw (qániygelestiriw) arqalı sezilerli muǵdardaǵı atamalar payda boladı. Ámeldegi keń tarqalǵan sózlerdiń mánisin qániygelestiriw arqalı atamalardıń qáliplesiwi hár qanday terminologiya ulıwma sóylewden ajralıp shıǵa baslaǵanlığı hám sózliktiń arnawlı qatlamı retinde tán alınıwınan derek beredi. Bul hár tárepleme analiz qılıw hám anıq atamalardı hám olardıń iskerliginiń barlıq qásiyetlerin tolıq xarakteristikalawdı talap etedi.

Juwmaq. Tariyxıy rawajlanǵan terminologiya arxeologiyalıq terminlerdi leksiko-semantikalıq usılda úyreniw sistemalarınıń kemshiliklerin anıqlaw olardı standartlastırıw hám

tártipke salıw múmkinshiligin beredi. Terminologiyalıq izertlewler nátiyjelerin leksiko-semantikalıq ámeliyatta hám qaraqalpaq tilin oqıtıwda qollaw, sonıń menen birge, “terminologiyalıq sistemalar hám individual atamalardıń rawajlanıwı hám iskerligine tásir etiwshi geterogen faktorlardıń ayrıqsha arxeologiyalıq hám sistemalı lingvistikalıq analizi”niń maqsetke muwapıqlıǵın belgileydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. А. П. Реформацкий. Введение в язфкознание. М. , 1960. 85-б.
2. Вопросы терминологии. М. , 1961. 65-б.
3. В. В. Виноградов. «Русский язык». 1967. 13-б.
4. Г. О. Винокур. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. «Труды МИИФЛИ». Т. 5. 1939. 3-б.
5. Қ. Пирниязов. Қарақалпақ тилиниң лингвистикалық терминологиясы, ҚДА. Ташкент. 1983. Қ. Алланазаров. Қарақалпақ тилиниң әдебияттаныў терминлери. ҚДА. Ташкент. 1985.
6. Д. С. Насыров. развитие языкознания за годы советской власти –«Советская тюркология», 1973. №3, 111-б.

TIL IJTIMOIY HODISA SIFATIDA, SOTSIOLINGVISTIK TAHLIL VA GLOBALLASHUV TA’SIRI

Innovatsion tenologik universiteti
“Filologiya”kafedrasi dotsent v.v.b.
Uzakova Kansuliu Yerejepbaevna

Kalit soʻzlar: sotsiolingvistika, etnik, global kontekst, soda, pop, kod almashinuvi, afro-amerikanlilar, cool, whatever, like, X-Twiiter munozarasi, sotsiolekt, sleng, identifikatsiya, ekzistensial ifoda,sotsiolekt, idiolekt, registr, Anglicism, “tu” va “vous”, nuanslar, ironic memlar, kognitiv, affektiv.

Ключевые слова: социолингвистика, этническая принадлежность, глобальный контекст, soda, pop, переключение кодов, афроамериканцы, cool, whatever, like, обсуждения в X/Twitter, социолект, сленг, идентичность, экзистенциальное выражение, идиолект, регистр, англицизм, «tu» и «vous», нюансы, иронические мемы, когнитивный, аффективный.

Keywords: sociolinguistics, ethnicity, global context, soda, pop, code-switching, African Americans, cool, whatever, like, X/Twitter discussions, sociolect, slang, identity, existential expression, idiolect, register, Anglicism, “tu” and “vous”, nuances, ironic memes, cognitive, affective.

Annotatsiya

Ushbu maqolada tilning ijtimoiy tuzilmalar, identifikatsiyalar, hokimiyat dinamikasi va madaniy normalarni aks ettiruvchi va shakllantiruvchi rolini, shuningdek, globallashuv va ingliz tilining global til sifatidagi hukmronligining mahalliy tillarga ta’siri tahlil etilgan. Sotsiolingvistika doirasida tilning sinf, jins, etnik kelib chiqish va geografiya kabi omillar bo‘yicha o‘zgarishi, kod almashinuvi, anglicizmlarning tarqalishi va ta’limdagi madaniyatlararo kompetentsiya masalalari ko‘rib chiqilgan. Misollar orqali (masalan, AQShda “soda” va “pop” so‘zlari, Xorvatiyada anglicizmlar, politsiya nutqidagi tengsizliklar) tilning ijtimoiy kontekstdagi o‘rni va globallashuv sharoitida ta’lim amaliyotiga ta’siri tahlil qilingan.

Аннотация

В данной статье анализируется роль языка как социального явления, отражающего и формирующего социальные структуры, идентичности, динамику власти и культурные нормы, а также влияние глобализации и доминирования английского языка как глобального на местные языки. В рамках социолингвистики рассматриваются изменения языка в зависимости от таких факторов, как социальный класс, пол, этническое происхождение и география, а также вопросы переключения кодов, распространения англицизмов и межкультурной компетентности в образовании. На примерах (таких как употребление слов «soda» и «pop» в

США, англицизмы в Хорватии, неравенства в речи полиции) анализируется место языка в социальном контексте и его влияние на образовательную практику в условиях глобализации.

Abstract

This article examines the role of language as a social phenomenon that reflects and shapes social structures, identities, power dynamics, and cultural norms, as well as the impact of globalization and the dominance of English as a global language on local languages. Within the framework of sociolinguistics, the study explores language variation influenced by factors such as social class, gender, ethnicity, and geography, alongside issues of code-switching, the spread of Anglicisms, and intercultural competence in education. Through examples (e.g., the use of "soda" and "pop" in the USA, Anglicisms in Croatia, and inequalities in police discourse), the role of language in social contexts and its impact on educational practices in the context of globalization are analyzed.

Til nafaqat muloqot vositasi, balki ijtimoiy tuzilmalar, identifikatsiyalar, hokimiyat dinamikasi va madaniy normalarni aks ettiruvchi va shakllantiruvchi ijtimoiy hodisadir. Sotsiolingvistika bu sohada asosiy fan bo‘lib, tilning sinf, jins, etnik kelib chiqish, geografiya va globallashuv kabi ijtimoiy kontekstlarda qanday o‘zgarishini o‘rganadi. Bu fan 1960-yillarda paydo bo‘lib, antropologiya, sotsiologiya va lingvistikadan kelib chiqqan bo‘lib, Uilyam Labov kabi olimlar til o‘zgarishlarini ijtimoiy omillarga bog‘lab, masalan, Nyu-York shahridagi sinfiy talaffuz o‘zgarishlarini miqdoriy tahlil qilgan.

- Britanniyada sotsiolingvistika haqida (2025) tahlil qilinganda, sotsiolingvistikani tilning ijtimoiy o‘lchovlarini o‘rganuvchi fan sifatida ta’riflaydi, uning madaniyat va jamiyatdan ajralmasligini ta’kidlaydi. U Ferdinand de Sossyur (langue va parole) va Erving Goffman (ijtimoiy muloqotda til) kabi mutafakkirlarning ta’sirini ko‘rsatadi.
- Misol: AQShda “soda” (Sharqiy sohil) va “pop” (O‘rta G‘arb) so‘zlari geografik kelib chiqishni ko‘rsatadi, bu ijtimoiy idrokka ongsiz ravishda ta’sir qiladi.
- Tilning yosh, jins va ijtimoiy holat kabi omillar bo‘yicha o‘zgarishini ilmiy tahlil qilish sifatida ta’riflaydi, suhbatlar va etnografiya kabi usullarni qo‘llaydi. [2, 2534-2535]

Ko‘p tilli jamiyatlarda kod almashinuvi, masalan, afro-amerikaliklarning rasmiy va norasmiy muhitlarda ingliz tilining turli xil variantlari o‘rtasida almashishi, guruh birligini mustahkamlash yoki hokimiyat muvozanatini boshqarishga xizmat qiladi.[3, 305–319]

Global kontekstda til ijtimoiy hodisa sifatida kelganda, til madaniyat va identifikatsiyani uzatadi, lekin guruhlar o‘rtasida bo‘linishlarga olib kelishi mumkin. Globallashuv sharoitida samarali muloqot uchun madaniyatlararo kompetentsiya talab qilinadi.[5,45-46]

Ingliz tilining “global til” sifatidagi hukmronligi mahalliy tillarga anglicizmlarni kiritadi, masalan, xorvat yoshlari “cool” yoki “whatever” so‘zlarini qo‘llaydi, bu madaniyatlar aralashishiga olib keladi, lekin mahalliy nuanslarni yo‘qotadi va ijtimoiy maqomga ta’sir qiladi. Ta’lim sohasidagi ta’sirlar tahlil qilinganda, o‘quv dasturlari bag‘rikenglik va kontekstual xabardorlikni rivojlantirishi lozim deya ta’kidlanadi.[3, 305-319]

So‘zlarning xatti-harakatlar va ijtimoiy noxolisliklarni shakllantirishini tahlil qiladi, tvitlar, reklamalar va politsiya kamerasi ma’lumotlaridan foydalanadi.

Politsiya kamerasi tahlillari shuni ko‘rsatadiki, politsiyachilar qora tanli jamoalarga nisbatan kamroq hurmatli til ishlatadi (masalan, kamroq sharafli so‘zlar), bu irqiy tengsizlikni mustahkamlab, tizimli adolatsizlikni kuchaytiradi.

“Til ijtimoiy hodisa sifatida o‘rganilganda aksentlar va nutq uslublari maqom belgisi sifatida, odamlar ongli yoki ongsiz ravishda moslashadi. [19,21]

Buyuk Britaniyada qabul qilingan talaffuz (RP) elita maqomini ko‘rsatadi, Cockney kabi mintaqaviy aksentlar esa ishchi sinf birligini ifodalaydi, bu ish suhbatlari va ijtimoiy harakatchanlikka ta’sir qiladi. [21]

Tilning ijtimoiy tarqalish orqali o‘zgaruvchan ekanligini ta’kidlaydi. Masalan, “Like” so‘zining iqtibos sifatida ishlatilishi (masalan, “U shunday dedi: ‘Yo‘q!’”) yosh ayollar orasida paydo bo‘lib, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqaldi va “to‘g‘ri” nutq normalariga qarshi chiqdi. [11,22]

Ijtimoiy tarmoqlardagi zamonaviy misollar X/Twitter munozaralari o‘rganilganda, so‘nggi X postlari tilning raqamli makonlarda o‘zgaruvchanligini ko‘rsatadi.

Sotsiolektlar va identifikatsiya, “Beki” Filippindagi gey slengi yoki “conyo” elita Taglish aralashmasi sotsiolektlari sifatida, ijtimoiy guruhga qarab o‘zgaradi va tegishlik yoki maqomni ko‘rsatadi. Z avlodi slengi ekzistensial ifoda sifatida ironik memlar yoki neologizmlar “falsafiy ishoralar” sifatida, parchalangan identifikatsiyalarni ifodalaydi, post-monokultura dunyosida bema’nilik va begonalikni boshqaradi. Ingliz tilidagi so‘zlar (masalan, “erkinlik”) siyosiy yo‘nalishlarga qarab turli ma’nolarga ega bo‘lib, umumiy ma’noni yo‘qotadi va qabilaviy bo‘linishlarni kuchaytiradi.[12,52]

Ijtimoiy tarmoqlar “raqamli og‘zaki nutq”ni rivojlantiradi — suhbatdosh, munosabatga asoslangan nutq — viral munozaralarda hissiyotni savodxonlikdan ustun qo‘yib, qarama-qarshi nutqqa olib keladi. Bu esa jamiyatda til ishlatilishida sociolingvistik qarama qarshiliklarni keltirib chiqaradi.

Kovacevicning ta’kidlashicha, “ta’lim amaliyoti uchun ta’sirlar” maqolasida tilning ijtimoiy rivojlanish va globallashuvdagi o‘rni muhokama qilinadi. Ingliz tilining global til sifatidagi hukmronligi boshqa tillarga anglicizmlar kiritadi (masalan, Xorvatiyada “sorry”, “cool” so‘zlari), bu mahalliy tillarning maqomi haqida xavotirlarni keltirib chiqaradi. Biroq, mahalliy tillarni saqlash madaniyatni himoya qiladi.[13, 173–182]

Xorvatiyada ingliz tilining ta’siri yoshlar orasida anglicizmlarni kengaytiradi, lekin xorvat tilini erta yoshdan o‘rganish boshqa tillarni o‘rganish motivatsiyasini oshiradi va global muloqot uchun asos yaratadi.

Til o‘qitish madaniyatlararo kompetentsiyani rivojlantirishi kerak, bu kognitiv, affektiv va xulq-atvor komponentlarini o‘z ichiga oladi masalan, umumiy va turli madaniyatlar haqida bilim, qiziqish, moslashuvchanlik ka’bi bilimlarni kengaytuirish va amalda qollash talab qilinadi.

Til nafaqat muloqot vositasi, balki ijtimoiy amaliyotdir. U jamiyatni shakllantiradi va undan ta’sirlanadi. Misol: Frantsuz tilidagi “tu” va “vous” ijtimoiy normalar va munosabatlarni aks ettiradi. [7,45-60]

Yosh, jins, etnik kelib chiqish binobarin, shahar va qishloq lahjalari yoki yoshlar slengi, dialekt (mintaqaviy), sotsiolekt (sinfiy), idiolekt (shaxsiy), registr (kontekstga bog‘liq) kabi omillarga bog‘liq. Til guruhlarni kiritadi yoki chiqarib tashlaydi, ijtimoiy normalarni mustahkamlab, ierarxiyalarni kuchaytiradi. Masalan, “Standart ingliz tili” bilimli yoki professional sifatida qabul qilinadi. Jamiyat o‘zgarganda til rivojlanadi (masalan, internet slenglari, gender-neytral til), Kanada yoki Avstraliyadagi mahalliy tillarni qayta tiklash harakatlari. [18,15-25]

Kod almashinuvi ijtimoiy ma’noga ega. Masalan, Hindistonda hindi va ingliz tillari o‘rtasida almashish Sapir-Whorf gipotezasi bo‘yicha til tuzilishi dunyoqarashga ta’sir qiladi.[3, 305-319]

Xulosa qilsak, til grammatika va lug‘at tizimi emas, balki ijtimoiy hodisadir. U ijtimoiy identifikatsiya, madaniy qadriyatlar va hokimiyat munosabatlarini aks ettiradi. Sotsiolingvistika inson muloqotlari, xilma-xillik va tengsizlikni tushunishga yordam beradi. [10,25-34]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alfirevic, N., Relja, R., & Popovic, T. (2016). Komunikacijske kompetencije u kontekstu cjeloživotnog učenja. Zbornik radova, 15–25.
2. Bakker, J. I. (2007). Conversation analysis and ethnomethodology: The centrality of interaction. In The Blackwell Encyclopedia of Sociology (pp. 2534–2535). Blackwell Publishing.
3. Bhushan, S. (2011). The sociology of language teaching and learning. Journal of Sociolinguistics, 15(3), 305–319.
4. Block, D. (2004). Globalization, transnational communication, and the internet. International Journal of Multicultural Societies, 6(1), 13–28.
5. Bozanic, N. (2014). Jezik kao čuvar identiteta i društvene memorije. Kulturni dijalog, 12, 45–56.

6. Dragas, T. (2013). Interkulturna kompetencija u obrazovanju. Pedagoška stvarnost, 59(1), 15–22.
7. Gvozdanovic, J. (2010). Language as a transmitter of culture and identity. Linguistic Studies, 22, 45–60.
8. Heritage, J. (2006). Language and social institutions: The conversation analytic perspective. In The SAGE Handbook of Sociology (pp. 320–335). SAGE Publications.
9. Hersak, E. (2001). The aureole of mutual intelligibility: Croatian in a South Slavic context. Slavic Review, 60(2), 185–195.
10. Ilić, M. (1980). Jezik kao društveni fenomen. Sociološki pregled, 14(2), 25–34.
11. Jezic, M. (2014). Linguistic changes and their impact on cultural expression. Filologija, 31, 25–40.
12. Kordic, S. (2010). Jezik i nacionalizam. Zagreb: Durieux, 52.
13. Kovacevic, V., Spetic, M., & Pleslic, M. (2018). Language as a social phenomenon in a global context: Implications for teaching practice. New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences, 5(3), 173–182. Available from: www.prosoc.eu
14. Milardovic, A. (2004). Globalizacija i lokalni identiteti. Politička misao, 41(3), 145–160.
15. Pasalic, E., & Marinov, S. (2008). Anglicizmi u hrvatskom jeziku mladih. Jezikoslovlje, 9(2), 245–260.
16. Popovic, T. (2017). Znanje kao ključni indikator konkurentnosti. Ekonomski vjesnik, 30(1), 65–78.
17. Sun, H. (2013). Language and globalization: The impact of global communication. Journal of Global Studies, 5(1), 30–40.
18. Tomic-Koludrovic, I., & Knezevic, M. (2004). Fragmentacija identiteta u globaliziranom društvu. Revija za sociologiju, 35(3–4), 15–25.
19. Wikipedia. (n.d.). Sociolinguistics. Retrieved September 22, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/Sociolinguistics
20. Kovacevic, V., Spetic, M., & Pleslic, M. (2018). Language as a social phenomenon in a global context: Implications for teaching practice. New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences, 5(3), 173–182. Available from: www.prosoc.eu
21. Britannica. (2025). Sociolinguistics. Retrieved September 22, 2025, from https://www.britannica.com/science/sociolinguistics
22. Stanford News. (2019). The power of language: How words shape people, culture. Retrieved September 22, 2025, from https://news.stanford.edu/2019/08/22/the-power-of-language-how-words-shape-people-culture/

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN MODERN PHILOLOGICAL EDUCATION

A. E. Uzakova - *student*
University of Innovation texnology

Key words: Information Technology, education, (IT), international, implementation, qualification, computer, information, internet, social networks.

Tayanch so'zlar: Axborot texnologiyalari, ta'lim, (IT), xalqaro, joriy etish, malaka, kompyuter, axboroti, internet, ijtimoiy tarmoqlar.

Ключевое слово: Информационные технологии, образование, (IT), международный, внедрение, квалификация, компьютер, информация, интернет, социальные сети.

Abstract: The introduction of information technologies (IT) in the field of philological sciences and language teaching methodology has had a significant impact on the educational process. Although these technologies have created new opportunities for the formation of philological knowledge and skills, they also create a number of difficulties. Below, the positive and negative aspects of IT from the point of view of philological education are analyzed.

Annotatsiya: Filologiya fanlari va til o‘qitish metodikasi sohasida axborot texnologiyalarining (AT) joriy etilishi ta’lim jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu texnologiyalar filologik bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishda yangi imkoniyatlar yaratgan bo‘lsa-da, bir qator murakkabliklarni ham yuzaga keltirmoqda. Quyida filologik ta’lim nuqtai nazaridan ATning ijobiy va salbiy jihatlari tahlil qilinadi.

Аннотация: Внедрение информационных технологий (ИТ) в области филологических наук и методики преподавания языков оказало значительное влияние на образовательный процесс. Хотя эти технологии создают новые возможности в формировании филологических знаний и навыков, они также вызывают ряд сложностей. Ниже анализируются положительные и отрицательные стороны ИТ с точки зрения филологического образования.

Today, information technologies (IT) are deeply penetrating all spheres of our life, including the education system. Today, the world is developing every day, every second Information technologies have a great influence on human life. This process
even in education, its influence did not go unnoticed. As well as foreign language
learning is somewhat easier in social networks and information. Social networks and information technologies have become closely linked to the field of education. The session on improving the system of teaching foreign languages, chaired by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, emphasized the need for foreign language teachers to have national and international certificates. Nowadays, conducting classes not only in a foreign language, but also using modern technologies has become one of the priority tasks. The role of modern technologies in language learning and teaching is incomparable [1].

Information Technology (IT) is a set of related fields that include computer systems, software, programming languages, data, data processing, and storage. Information technology (IT) is a part of information and communication technology (ICT). An IT system – usually an information system, a communication system, or more precisely, a computer system, including all hardware, software, and peripherals – is a system managed by a limited group of IT users and an IT project, and usually involves the implementation and deployment of an IT system [3].

The Internet and laptops have created even greater opportunities for the implementation of new pedagogical technologies in the education system. In the conditions of Uzbekistan’s independence, the reform of the education system is primarily associated with the introduction of advanced information technologies into the education and upbringing system [2;2]. In my opinion, the role of information technology in education is very important. It should also be said that learning with technology is more interesting and easier. The work of O. V. Iakovleva and E. P. Shmakova has shown that ICT (information and communication technologies) contribute to the development of skills of dialogue building between students and teachers, effective use of terminology and communicative strategies in educational activities (Iakovleva, 2007; Shmakova, 2013) [4]. Lecturer of the Department of Sports Activities of Urgench State University According to D. D. Egamberganova Innovative technologies in the pedagogical process introduction of innovations, changes in activities, interactive in its implementation requires the use of various methods. I agree with this opinion too, because using information technologies and interactive methods, you can increase student interest in lessons even more.

Teacher of the Namangan Engineering and Technological Institute according to Akramjon Oltmishboyevich Dedakhanov information technologies effective and promising teaching tool (s) that allows the teacherprovide a broader array of data than a traditional data sourcevisual and harmonious not only text, graph ics, diagrams, but also audio, animation, video, etc. ; use of educational information
according to the level of perception and logical learning of the recipients creates the possibility of selection in sequence.

Information Technology encompasses the use of computers, software, networks, and other electronic devices to store, retrieve, transmit, and manipulate data. It is the foundation upon which our digital infrastructure is built, enabling everything from simple data processing to complex problem-solving

in various industries. At its core, IT involves both the hardware and software that allow organizations to function efficiently and securely. The field is vast and dynamic, continually evolving as new technologies emerge and existing technologies advance[5]. Types of Information Technology : Information Technology is a broad field, encompassing various sub-disciplines and specializations. Here are some of the key types of IT:
Hardware: This includes the physical devices like computers, servers, and networking equipment that are essential for IT operations.
Software: Encompasses the programs and applications that run on hardware, including operating systems, productivity tools, and specialized software for different industries.
Networking: Involves the design, implementation, and management of networks that connect devices and systems, enabling communication and data sharing.
Data Management: Focuses on the storage, organization, and analysis of data, ensuring that it is accessible, secure, and used effectively.
Information Security: Protects data and systems from unauthorized access, cyber threats, and other security risks.
Cloud Computing: Allows businesses to store and access data and applications over the internet, providing flexibility and scalability.
Artificial Intelligence and Machine Learning: These advanced technologies enable computers to learn from data and perform tasks that typically require human intelligence, such as problem-solving and decision-making. AI is becoming increasingly popular within the IT world.
The emergence of the information technologies led to revolutionary changes in several professional fields, such as education, science, art, computer training, advertising, technology, medicine, mathematics, business, and scientific research. Although the idea of using computers in the education system appeared much earlier, the application of information technologies in all areas of the education system began to be fully implemented after the emergence of computers equipped with multimedia devices[6].
The use of information technologies in education has many advantages that contribute to improving the quality of education and the development of students. The main principles of using information technologies include their integration into the educational process, individualization of learning, development of critical thinking and creativity, support for cooperation and communication, as well as constant updating and development. For effective and modern education, it is important to constantly adapt to changes and effectively use the new opportunities provided by information technologies [7].
There are positive and negative aspects in each area. Positive aspects of information technologies in philological education:
1. Comprehensive Introduction to Texts and Literary Sources
2. Interactive and Dynamic Methods of Language Teaching
3. New Directions of Literary Research (Digital Humanities)
4. Opportunities for distance and blended learning
5. Creation and Distribution of Training Materials
Negative aspects of information technologies in philological education:
1. "Digital Difference" and Inequality (Material and Technical Supply)
Not all students and teachers have access to modern computers, tablets, and a stable internet connection. This creates inequality in the learning process
2. Decline in text comprehension and critical evaluation skills
3. Limitation of social and communicative skills (Decrease in face-to-face communication)
4. Health Hazard and Distraction (Eye and Physical Health)
5. Difficulties of teachers in applying IT (Lack of Qualification and Training)
Although technology offers many advantages in education, it needs to be addressed
of the Republic of Uzbekistan on Administrative Responsibility. Teachers, politicians and ensuring the responsible use of technology by parents, to maximize the possibilities of obtaining knowledge they need to solve problems together[8;5].

In conclusion, IT has great potential for the development of philological education. However, a systematic approach is necessary to utilize its full potential and minimize negative consequences. This includes: eliminating the digital divide, developing students' critical thinking and information sorting skills, focusing on health and social connections, preparing teachers to use modern IT tools, and ensuring information security. IT should be considered not as the educational process itself, but as an important tool that serves to improve it. The future of education depends on the effective integration of IT into the educational process, which requires adaptation and development in a constantly changing world.

References

1. Lutfullayeva Mohira , Aliyev Dilshod , МЕЖДУРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ НАУК, file:///C:/Users/user/Downloads/ICAS%200203%20(4). pdf

2. D. D. Egamberganova, Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 4 | 2022 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0, 89 | SIS: 1, 12 DOI: 10. 24412/2181-1385-2022-4-1147-1154 SJIF: 5, 7 | UIF: 6, 1

3. https://uz. wikipedia. org/wiki/Axborot_texnologiyalari

4. Assel S. Zhunisbayeva* and Saule B. Begaliyeva, journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences 2025 18(2): 367–377 Received 20. 12. 2024, received form 16. 01. 2025 accepted 27. 01. 2025

5. https://online. uc. edu/blog/what-is-information-technology/

6. Akramjon Oltmishboyevich Dedaxanov 2021, SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 2 | 2021 ISSN: 2181-1601

7. Baxromov Mansur Maxsud o‘g‘li, www. worldlyjournals. com. 2-son, May, 2024. Worldlyknowledgenashriyot.

8. NamDPI Aniq fanlar kafedrasi o‘qituvchisi Nargiza Turdaliyeva NamDPI Aniq fanlar kafedrasi dotsenti p. f. n Eshnazarova Marg‘ubaxon NamDPI talabasi Rohataliyeva Ruxsora, universaljurnal. uz, https://www. namspi. uz/, file:///C:/Users/user/Downloads/72.

THE ROLE OF MOBILE APPLICATIONS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

A. K. Uzakova - *Teaching Assistant*
University of Innovation Technologies

Kalit so‘zlar: sotsiolingvistika, etnik, global kontekst, soda, pop, kod almashinuvi, afro-amerikanlilar, cool, whatever, like, X-Twiiter munozarasi, sotsiolekt, sleng, identifikatsiya, ekzistensial ifoda, sotsiolekt, idiolekt, registr, Anglicism, “tu” va “vous”, nuanslar, ironic memlar, kognitiv, affektiv.

Ключевые слова: социолингвистика, этническая принадлежность, глобальный контекст, soda, pop, переключение кодов, афроамериканцы, cool, whatever, like, обсуждения в X/Twitter, социолект, сленг, идентичность, экзистенциальное выражение, идиолект, регистр, англицизм, «tu» и «vous», нюансы, иронические мемы, когнитивный, аффективный.

Keywords: sociolinguistics, ethnicity, global context, soda, pop, code-switching, African Americans, cool, whatever, like, X/Twitter discussions, sociolect, slang, identity, existential expression, idiolect, register, Anglicism, “tu” and “vous”, nuances, ironic memes, cognitive, affective.

Annotatsiya

Ushbu maqolada tilning ijtimoiy tuzilmalar, identifikatsiyalar, hokimiyat dinamikasi va madaniy normalarni aks ettiruvchi va shakllantiruvchi rolini, shuningdek, globallashuv va ingliz tilining global til sifatidagi hukmronligining mahalliy tillarga ta’siri tahlil etilgan. Sotsiolingvistika doirasida tilning sinf, jins, etnik kelib chiqish va geografiya kabi omillar bo‘yicha o‘zgarishi, kod almashinuvi, anglicizmlarning tarqalishi va ta’limdagi madaniyatlararo kompetentsiya masalalari ko‘rib chiqilgan. Misollar orqali (masalan, AQShda “soda” va “pop” so‘zlari, Xorvatiyada anglicizmlar, politsiya

nutqidagi tengsizliklar) tilning ijtimoiy kontekstdagi o‘rni va globallashuv sharoitida ta’lim amaliyotiga ta’siri tahlil qilingan.

Аннотация

В данной статье анализируется роль языка как социального явления, отражающего и формирующего социальные структуры, идентичности, динамику власти и культурные нормы, а также влияние глобализации и доминирования английского языка как глобального на местные языки. В рамках социолингвистики рассматриваются изменения языка в зависимости от таких факторов, как социальный класс, пол, этническое происхождение и география, а также вопросы переключения кодов, распространения англицизмов и межкультурной компетентности в образовании. На примерах (таких как употребление слов «soda» и «pop» в США, англицизмы в Хорватии, неравенства в речи полиции) анализируется место языка в социальном контексте и его влияние на образовательную практику в условиях глобализации.

Abstract

This article examines the role of language as a social phenomenon that reflects and shapes social structures, identities, power dynamics, and cultural norms, as well as the impact of globalization and the dominance of English as a global language on local languages. Within the framework of sociolinguistics, the study explores language variation influenced by factors such as social class, gender, ethnicity, and geography, alongside issues of code-switching, the spread of Anglicisms, and intercultural competence in education. Through examples (e. g. , the use of "soda" and "pop" in the USA, Anglicisms in Croatia, and inequalities in police discourse), the role of language in social contexts and its impact on educational practices in the context of globalization are analyzed.

Introduction. Foreign-language study today can fit naturally into everyday life. Mobile applications help by breaking learning into small steps, offering varied input, and giving quick responses that make practice feel simple and repeatable. To keep goals clear, many people use the CEFR Companion Volume as a shared reference for levels and can-do descriptors; this makes it easier to set personal targets and track progress in a common format [1]. With aims stated in simple terms-such as “understand common phrases for daily situations” or “speak more clearly in short messages”-the regular use of apps becomes purposeful and easy to sustain.

Reviews of mobile-assisted vocabulary learning describe designs where words and phrases appear again across short sessions and then return for planned review, highlighting task formats that create many brief, meaningful encounters with form and meaning [4].

Duolingo organises content as a guided path with bite-sized lessons. The app mixes new material with review and includes quick practice for items that need another look, so learners regularly return to useful words and patterns. Duolingo also explains how spacing and frequent recall fit into its approach, which helps users understand why small, regular sessions are encouraged [2]. The redesigned learning path presents a clear route through units and keeps earlier content in view through gentle revisits, helping learners move forward while staying in touch with what they have already seen [3].

Memrise focuses on planned review through a spaced-repetition system. The app schedules words and phrases to reappear after a while, adjusting intervals based on how well each item was remembered. This keeps important language easy to revisit without extra planning and gives learners a calm way to keep vocabulary active. The help centre explains how the scheduler works and how it can be combined with short, authentic video clips to see phrases in natural use [6].

Busuu combines levelled courses with tools that support speaking and writing. Course content is mapped to CEFR levels, which helps learners choose a suitable starting point and see how lessons connect to familiar level labels [5]. The course overview also describes how learning is organised around skills and topics, and how short submissions can receive supportive comments or automated guidance, giving users a simple channel for light feedback on pronunciation or wording.

EWA offers clip-based learning from films and series, along with graded reading and simple games. Learners can collect memorable lines, tap to see meanings, and reuse expressions in short notes or voice messages. The official site presents these features as a way to bring listening, reading

and vocabulary together in a friendly format that suits brief, regular practice [7]. This mix allows learners to notice natural phrasing and then keep those phrases handy for personal use soon after.

A simple routine can make any of these apps more useful. Regular short sessions keep contact with the language fresh. From time to time, a calm review helps gather a few favourite phrases into a personal list. Small outputs-a few sentences, a short voice note, a tiny summary-turn recognition into personal use. In this routine, each app can play a helpful role: following a guided path and bookmarking tricky items (Duolingo) with its clear explanations of why spaced practice matters; letting the scheduler bring back useful phrases and saving lines from authentic clips (Memrise) with its spacing guide and video examples; sending short recordings or texts for supportive feedback within a levelled structure (Busuu) that is linked to CEFR labels; and collecting expressions from clips to reuse soon after in simple messages (EWA) through its movies-and-books focus.

Listening and pronunciation also benefit from tiny, repeatable cycles. For listening, learners can take a short clip and then restate one line in their own words to feel the rhythm and intonation. For pronunciation, a light loop-listen, echo softly, say aloud, and record a brief reply with a couple of new phrases-creates a friendly space to practise without pressure. Repeating such cycles helps build clear stress patterns and common sound contrasts while keeping practice varied and enjoyable.

A small vocabulary-and-collocation notebook, digital or paper, turns app encounters into personal language. Many learners keep a compact list that holds a phrase, a model line and one personal sentence for each entry. The list is kept short on purpose so it is easy to use in messages, voice notes and mini-summaries. Apps supply the encounters and reminders; the notebook makes the phrases ready for quick reuse.

Mobile applications also include practical conveniences that support steady learning. Notifications offer gentle reminders to practise; downloads and low-data modes make it possible to study during travel or limited connectivity; built-in dictionaries, slow-play audio and subtitle options help with meaning and pronunciation; and cross-device sync lets learners switch between phone and tablet without losing their place. Simple community spaces or sharing options can provide encouragement and ideas for what to study next, while clean progress screens make it easy to see which topics are active and which ones to revisit soon.

Personalisation features help learners shape study around their interests and everyday situations. Many courses are organised by theme-daily life, travel, work, culture-so it is easy to pick useful topics and collect phrases that match real needs. Optional reminders can be set at convenient times, and learners can choose a gentle pace or a more intensive rhythm. Favourites, saved words and custom review lists keep important items visible, and quick search tools inside the apps make it simple to find and practise exact phrases before a call, a trip or a message.

Conclusion. Apps also connect practice with real-life communication. Short prompts can prepare a greeting, a question, or a simple description for later use. After watching a clip or finishing a lesson, learners can send a brief voice note to a friend, write a small update, or speak to a language partner using the very phrases they have just reviewed. Over time, this habit turns app material into everyday language: learners notice expressions, keep them handy, and then bring them into simple conversations and short texts without stress.

References

1. Council of Europe. CEFR Companion Volume (2020). https://www. coe. int/en/web/common-european-framework-reference-languages/cefr-companion-volume-and-its-language-versions

2. Duolingo Blog. What Is Spaced Repetition, and Why Is It Good for Learning? (2023). https://blog. duolingo. com/spaced-repetition-for-learning/

3. Duolingo Blog. Introducing the new Duolingo learning path (2022). https://blog. duolingo. com/new-duolingo-home-screen-design/

4. Teymouri, R. , et al. Recent developments in mobile-assisted vocabulary learning (MAVL). *Frontiers in Education* (2024). https://www. frontiersin. org/journals/education/articles/10. 3389/feduc. 2024. 1496578/full

5. Busuu. The 6 CEFR Levels to Assess Your Language Skills (2024). https://www. busuu. com/en/languages/proficiency-levels

6. Memrise Help Centre. *How does the spaced repetition system work?* (2024) **and** Memrise (official). *App overview — native-speaker videos.* https://memrisebeta. zendesk. com/hc/en-us/articles/24998764126097-How-does-the-spaced-repetition-system-work ; https://www. memrise. com/app

7. EWA (official site). Learn with movies, books and games. https://appewa. com/

LINGVOMÁDENIYATTANÍW - ILIMIY PÁN SÍPATÍNDA

Usenova G. A.
University of innovation technologies
Filologiya kafedrası docenti, PhD

Tayanısh sózler: lingvomádeniyattanıw, lingvistika, mádeniyattanıw, stereotip, obraz, etalon.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвистика, культурология, стереотип, образ, эталон.

Keywords: cultural linguoscience, linguistics, cultural studies, stereotype, image, standard.

Annotaciya. Lingvomádeniyattanıw til biliminiń dara tarawı sıpatında XX ásirdiń aqırında payda bolıp, tildi lingvistika hám mádeniyattanıwdıń birigiwinde úyrenedi. Bul maqalada lingvomádeniyattanıw lingvistika menen mádeniyattanıwdıń birigiwinen payda bolǵan hám xalıq mádeniyatınıń tilde sáwlelengen hám qáliplesken kórinisin izertleytuǵın ilimiy pán sıpatında berilgen.

Аннотация. Лингвокультурология возникла как отдельная отрасль языкознания в конце XX века и изучает язык на стыке лингвистики и культурологии. В данной статье лингвокультурология представлена как научная дисциплина, возникшая в результате слияния лингвистики и культурологии и изучающая отражение и формирование народной культуры в языке.

Abstract. Cultural linguoscience emerged as a distinct branch of linguistics in the late 20th century and studies language at the intersection of linguistics and cultural studies. This article presents cultural linguoscience as a scientific discipline that emerged from the fusion of linguistics and cultural studies and studies the reflection and formation of folk culture in language.

Lingvomádeniyattanıw – bul lingvistika hám mádeniyattanıw shegarasında payda bolǵan ilim bolıp, ol xalıqtıń tilinde payda bolǵan hám turaqlasqan mádeniyat kórinislerin izertleydi. Sonıń menen birge rus ilimpazı V. A. Maslovanıń kórsetip ótkenindey, jańa ilimniń «shegaralıq» xarakterine dıqqat awdarıp otırıw shárt emes, sebebi, bul eki ilimniń ápiwayı «qosındısı» emes, al jańa ilimiy baǵdardıń islep shıǵılıwı bolıp, ol tek ǵana faktlerdi úyreniwdiń «tar sheńberin» izertlewdegi sheklewlerdi kemeytiw arqalı jańasha kó z-qaras penen túsindiriw múmkinshiligine iye. [6: 28-29].

Búgingi kúni lingvomádeniyattanıwǵa hár qıylı sıpatlamalar beriledi. Professor Sh. Abdinazimovtıń pikirinshe lingvomádeniyattanıw – bul til bilimi, mádeniyattanıw, tilde milliy mádeniyattıń óz kórinisin tabıwı hám bekkem turaqlasıwın úyreniwshi tarawlardıń kesilisken jerinle payda bolǵan til bilimi tarawı bolıp tabıladı. [1:15]

V. A. Maslovaning pikirinshe, lingvomádeniyattanıwda búgingi kúnge kelip bir neshe baǵdarlar qáliplesken: 1. Belgili bir lingvomádeniy jaǵdaydı izertlewshi ayırım jámiyetlik topar lingvomádeniyatı. 2. Belgili bir dáwirde etnos lingvomádeniy jaǵdayınıń ózgeriwin úyreniwshi diaxron lingvomádeniyattanıw. 3. Hár túrdegi, biraq óz ara baylanıslı etnoslardıń lingvomádeniy kórinislerin úyreniwshi salıstırmalı lingvomádeniyattanıw. 4. Lingvomámleketlik sózliklerdi dúziw menen shuǵıllanıwshı lingvomádeniy leksikografiya [6: 48-52].

Eń perspektivalı baǵdarlar - salıstırmalı lingvomádeniyattanıw, lingvomádeniy leksikografiya, sonday-aq, ilimpaz tilshi V. N. Teliyanıń ilimiy mektebiniń jumısları menen usınılǵan

frazeologiyalıq baǵdarlar esaplanadı. Ilimiy izertlewlerdiń tiykarında til hám mádeniyatqa qalay jantasıwına qarap, lingvomádeniy izertlew nátiyjelerin jáne de jeke baǵdarların ajıratıw múmkin.

Lingvomádeniyattanıwdıń ilimiy pán sıpatında ózine tánligin anıqlaw ushın onıń maqsetin, wazıypaların, izertlew ob'ektin hám predmetin kórip shıǵıw kerek.

Biz óz izertlewimizde O. V. Abıyakadan keyin lingvomádeniyattanıwdıń maqsetin «til birlikleriniń mazmunın ashıp beriw arqalı til hám mádeniyattıń óz-ara tásirin sıpatlaw, olardıń til qatnasıwshıları sanasında sáwlelengen associativlik hám sóz payda etiw baylanısların, konnotaciyaların úyreniw» dep túsinemiz [2:43-44].

Biz V. V. Vorobevtiń pikirine qosıla otırıp «xalıq mádeniyatın óz tilinde, olardıń dialektikalıq óz-ara tásirinde hám rawajlanıwında sistemalı túsiniw» [3: 37] lingvomádeniyattanıwdıń eń áhmiyetli wazıypası dep esaplaymız.

Hár bir anıq milliy til birliklerinde sáwlelengen álemniń til kórinisi usı tilde sóylewshi xalıq mentalitetiniń ayırım ózgeshelikleri haqqında ayrıqsha juwmaqlar shıǵarıw imkaniyatın beredi. Teńewler til birliklerniń millet mentalitetiniń ózgesheliklerin eń anıq sáwlelendiretuǵın qatlamlarınan biri bolıp esaplanadı. Usı múnásibet penen «stereotip, obraz, simvol» túsiniginiń anıqlaması inglis hám qaraqalpaq tillerinde mentalitettiń ayırım ózgesheliklerine toqtap ótemiz.

Joqarıda aytıp ótilgen hár bir ilimniń wákilleri stereotipte óz izertlew tarawı kózqarasınan kórgen ózgesheliklerin ajıratadı, sonıń ushın sociallıq, sóylew, milliy, diniy, mental, mádeniy, etnomádeniy stereotipler, baylanıs stereotipleri hám basqalar ajıratıp kórsetiledi. Mısalı, lingvistika hám sociallıq-psixologiyalıq konceptlerde stereotipler bilimlerdi qayta islew forması hám jaǵdayı sıpatında talqılanadı. Sociallıq stereotipler ózin shaxstıń pikirlewi hám minez-qulqınıń stereotipleri sıpatında kórsetedi. Etnomádeniy stereotipler - bul qanday da bir xalıqtı xarakterleytuǵın tipik ózgeshelikler haqqında ulıwmalastırılǵan túsinik. Nemis «ádepliligi», rus «táwekelshiligi», qıtaylıq máresimler, afrikalıq temperament, italiyalılardıń qızǵınlığı, finlardın qaysarlığı, estonlardıń ástelik etiwi, polyaklardıń sulıwlığı - pútkil xalıq haqqındaǵı stereotip túsinikler bolıp, olardıń hár bir wákiline engiziledi. Bizdi atap ótilgen usı etnomádeniy stereotipler qızıqtıradı, biraq dáslep ulıwma «stereotip» túsinigine toqtap ótemiz. Birinshi bolıp stereotip túsinigin U. Lippman 1922-jılı AQShtıń «Jámiyetlik pikir» («Public opinion») atamasında paydalanǵan.

Stereotip qubılısına (fenomenine) tiyisli bolǵan kópshilik jumıslarda stereotip sociallıq óz ara tásir sheńberinde háreket, minez-qulqtıń belgili bir (milliy) talaplar hám motivlerdiń belgili bir toplamı sebepli qandayda bir jaǵdayda belgili bir (milliy) minez-qulq taktikasın hám strategiyasın tańlaw menen baylanıslı bolǵan anıq «model» sıpatında qaraladı [4: 231].

M. Latınina óziniń maqalasında inglis avtostereotipiniń áhmiyetli ózgesheliklerin ajıratadı: konservatizm, ádeplilik, watansúyiwshilik, sabırlılıq, jaqsı niyetlilik, aristokratiyalıq, jeke tarawdı húrmet etiw, óziniń obrazlı yumor sezimi. Avtor jáne de anglichanlardın óz uakıtların jeke uylerinde shanarak aǵzaları menen dem alıwdı jaqsı kóretuǵınlığına dıkkat awdaradı. Olardıń shańaraq tusinigi "meniń úyim - meniń qorǵanım" principine tán. Britaniyada qońsılardıń, kásipleslerdiń hám hátteki tuwısqanlardıń jeke ómirine kirip barıw turpayı nárse. Jeke turmısına baylanıslı maǵlıwmatlardı soraw ayıp esaplanadı. [5:15]

Al qaraqalpaqlardıń milliy mentalitetinde tuwılǵan jerge bolǵan muxabbatı, watanǵa sadıqlığı, shańaraqtıń muqaddesligi, adamlarǵa bolǵan isenimligi, mexir-muxabbatı, sabırlılık, ádeplilik, miymandoslıq, jası ulkenlerge xurmet, jası kishilerge izzet paziyletlerin ózinde jámlegen.

"Obraz" atamasın V. A. Maslovanıń izinen, sózdiń mádeniyat penen baylanısı haqqındaǵı maǵlıwmatlardı óz ishine alıwshı, haqıyqatlıq predmetleri hám hádiyseleri haqqında kórgizbeli-sezimli túsinikler payda etiwge uqıplı bolǵan eń áhmiyetli til mánisi sıpatında qaraymız [6: 44]. Obraz negizinde simvol (belgi) tuwıladı. Simvol tábiyatı hám áhmiyeti boyınsha jáhán til biliminde keń kólemli ádebiyatlar bar. Belginiń estetikalıq, filosofiyalıq hám ádebiyattanıw túsinigin óz máplerimiz sheńberinen shette qaldırıp, biz lingvomádeniyattanıw sheńberi menen sheklenemiz, V. N. Teliya hám V. A. Maslova izinen simvoldı stereotiplestirilgen mádeniyat qubılısı sıpatında túsinemiz, onda birlemshi mazmun ekilemshi mazmun ushın forma bolıp xızmet etedi [6: 95 108].

V. N. Teliyanıń izinen, biz etalon - "bul insan yamasa predmet qásiyetleriniń qanday da bir reallıq, shaxs, mádeniy ob'ekt, zat penen xarakterologiyalıq obrazlı almastırılıwı bolıp, olarda

ústemlik etiwshi, turmıslıq-mádeniy tájiriybe kózqarasınan belgige aylanadı" dep esaplaymız [7: 241-242].

Stereotipli obrazlar hám olar menen baylanıslı etalon hám simvollar ózgeshelikte tilge aylandırılıp, xalıqtıń materiallıq hám ruwxıy mádeniyatın sáwlelendiredi. Álemniń milliy til kórinisi átiraptaǵı álemniń tildegi kórinisi sıpatında hár qıylı quramlıqlardan, sonıń ishinde, teńewlerden quralǵan. Olardı ulıwma túrde pánleraralıq kózqarastan hám tiykarınan lingvomádeniy paradigmada kórip shıǵamız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Абдиназимов Ш, Толыбаев Х. Лингвокултурология. (Оқыў қолланба). Нөкис. «Қарақалпақстан» баспасы. 2020-жыл. 140 б.
2. Абыякая О. В. Мифологическая лексика русского языка в лингвокультурологическом аспекте и принципы её лексикографического описания: дис. . . . канд. филол. наук. - СПБ. , 2004. - 240 с.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология: (теория и методы). - М.: Изд-во Росс. Ун-та дружбы народов, 1997. - 331 с
4. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность?. - М.: ИТДК Гнозис, 2003. - 375 с.
5. Латынина. М. Журнал «Инновации в науке» № 11(87), 2018, с. 15

LINGVOMÁDENIYATTANIW ILIMINDE KONCEPT TÚSINIGINIŃ TEORIYALIQ TIYKARLARI

Usenova V. J. - *docenti w. w. a, PhD*
University of innovation technologies

Tayanısh sózler:
koncept, lingvomádeniyattanıw, kognitiv til bilimi, milliy-mádeniy koncept, konceptosfera, mádeniyat, til, etnos, milliy mentalitet.
Ключевые слова:
концепт, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, национально-культурный концепт, концептосфера, культура, язык, этнос, национальный менталитет.
Keywords:
concept, linguoculturology, cognitive linguistics, national-cultural concept, conceptosphere, culture, language, ethnos, national mentality.

Annotaciya
Maqalada lingvomádeniyattanıw iliminde "koncept" túsiniginiń teoriyalıq tiykarları hám onıń kognitiv til bilimindegi ornı hám áhmiyeti berilgen. Koncept insan oylawınıń qurılısı hám til arqalı mádeniyatta sáwlelenetuǵın oraylıq birlik sıpatında túsindirilgen. Sonday aq, konceptlerdiń milliy hám universal qásiyetleri, lingvomádeniy hám kognitiv konceptlerdiń ayırmashılıqları talqılanǵan.
Аннотация
В статье рассматриваются теоретические основы концепта в лингвокультурологии, его роль и значение в когнитивной лингвистике. Концепт рассматривается как центральная единица человеческого познания, отражающая культуру посредством языка. В исследовании анализируются национальные и универсальные черты концептов, а также различия между лингвокультурными и когнитивными концептами.
Abstract
The article explores the theoretical foundations of the concept in linguoculturology and its role and importance within cognitive linguistics. The concept is interpreted as a central unit of human cognition that reflects culture through language. The study analyzes the national and universal features of concepts, as well as the distinctions between linguocultural and cognitive concepts.

Búgingi kúnde koncept bir qansha ilimiy tekstlerde "mádeniyat geni", "mánininń kóp ólshemli jıyındısı", "turmıstıń mánilik kvantı" sıyaqlı metaforalıq táriypler menen súwretleniwin kóremiz.

Koncept termini kognitiv til biliminiń oraylıq túsiniklerinen biri retinde insan oylawınıń qurılısı, qásiyetlerin úyrenetuǵın kóplegen izertlewshilerdiń dıqqat–itibarın tartıp atır. Koncept mashqalasınıń jedel izertlewler obyekti bolıp kiyatırǵanlıǵına qaramastan, ol elege shekem aktual bolıp qalǵan hám bunıń nátiyjesinde jańasha talqılar, ádisler payda bolıp atır.
Barlıq kórinisi koncepciyası (atap aytqanda, barlıq til kórinisi), V. A. Maslovanıń pikirine qaraǵanda, insannıń dúnya haqqındaǵı ideyaların úyreniwge tiykarlanadı. Eger álem insan hám ortalıqtıń óz ara tásirinde payda bolǵan dep qaralsa, onday jaǵdayda barlıq kórinisleri qorshaǵan átirap hám shaxs haqqındaǵı maǵlıwmatlardı qayta islewdiń nátiyjesi bolıp tabıladı. Solay etip, kognitiv til bilimi wákilleri barlıq til kórinisinde sáwlelenetuǵın konceptual sistema fizikalıq hám mádeniy tájiriybege tikkeley baylanıslılıǵın haqlı túrde aytıp ótedi. "Barlıq til kórinisi" termini metaforadan basqa zat emes [Maslova 2001:64-66], sebebi tiykarınan etnos wákilleriniń social-tariyxıy tájiriybesi sáwlelengen milliy tildiń ayrıqsha qásiyetleri belgili bir jámáát til iyeleri ushın jaratıladı. Bul tilde basqa barlıq kórinisi ayrıqsha bolıp tabıladı.
Til biliminiń lingvomádeniyattanıw tarawındaǵı izertlewlerde tildiń kumulyativ funkciyası úyreniledi, sol arqalı anıq bir xalıqtıń turmıs-tájriybesi, barlıq haqqında túsinikleri hám barlıqtı biliwdegi sezimleri til birlikleri arqalı óz sáwleleniwin tawadı, sonıń menen birge áwládtan-áwládqa jetkeriledi. Yaǵnıy, bilimlerdi jámlewshiler konceptler bolıp, olar til arqalı konseptlesiw, insan tájriybesiniń ulıwmalasıwı, barlıq haqqındaǵı bilimlerdi insániyat ómirindegi jámiyetlik áhmiyetli tariyxıy hádiyselerdi saqlawdıń dáslepki túri sıpatında talqı qılınadı [Kdırbaeva 2017:48].
Konceptual simvollastırılǵan formalar negizinde barlıqtı anıq bir etnostıń kúndelikli jasaw tárizi hám mádeniyatına say halda túsiniw, yaǵnıy anıq bir til mádeniyatınıń ózine tán belgisin úyreniw lingvomádeniyattanıw páni ushın áhmiyetke iye esaplanadı. Álbette, bunda konceptlerdiń til birliklerindegi milliy ózgesheliklerine tiykarlanıp talqı qılınıwı nátiyjesinde, xalıq sanası sáwlelendiriledi, sonıń menen birge, belgili til biliminiń zamanagóy baǵdarlarınıń biri sıpatında kózge taslanadı.
Kognitiv til biliminiń izertlewlerinde barlıq til konceptual kórinisin gewdelendiriwshi koncept penen lingvomádeniy kórinislerdi gewdelendiriwshi konceptlerdiń parqı kóp bolıp, bul bir qansha izertlewlerde óz dálilleniwin tapqan. Degen menen, barlıq konceptual kórinisinde ulıwmalıq hám keń kólemlik kózge taslanadı. Barlıq konceptual kórinisi barlıq til kórinisine qaraǵanda keńirek hám bayıraq, sebebi adamnıń barlıq haqqındaǵı maǵlıwmatları tek ǵana verbal emes, al sózsiz, til birliklerin paydalanbaw (verbal emes) formasında da qáliplesip kodlasqanın kórsetedi, konceptler shegarasın keńeytedi. Tap usı fakt barlıq til kórinisine qaraǵanda konceptual kórinisi quramalı ekenligin dálilleydi, sebebi milliy til koncept hám konceptosferalardıń ishinde jasaydı [Grishaeva, Curikova 2007: 101].
Lingvomádeniy konceptler menen kognitiv konceptlerdiń ayırmashılıqları bolıp, olar bir-birinen ajıratıladı. Lingvomádeniy baǵdarda iskerlik alıp barıp atırǵan filologlar ushın koncept belgili bir tilge tiyisli mádeniyat ózgeshelikleri bar belgi bolıp tabıladı, bul belgiler bolmıs zat hádiyseleriniń hár bir millet, elat turmıs tárizi, jasaw mútájligi, mádeniyatına sáykes halda qabıl etiliwi hám kategoriyalastırılıwına baylanıslı. Kognitiv til biliminde bolsa koncept til birlikleriniń mánisi menen baylanıslı halda úyreniledi, demek, sol sebepli sana birligi sıpatında qaralatuǵın konceptti qáliplestiriwde til birliklerine tiykarlanadı [Safarov 2013: 283]. Álbette, til bilimi ásirese salıstırmalı til bilimi tarawında alıp barılıp atırǵan izertlewlerde kognitiv hám lingvomádeniy konceptlerdıń gewdeleniwi aralasıwı sózsiz. Bul ózgeshelik kóbirek mifologiyalıq koncept birliklerinde ayqın kórinedi. Sebebi, hár bir mifologiyalıq koncept birlikleriniń gewdeleniw ózgeshelikleri dálillengende, olardıń hám máni ózgeshelikleri, hám mádeniy ózgeshelikleri itibarǵa alınadı.
Koncept orayı barqulla tiykarǵı túsinikten ibarat boladı, sebebi koncept mádeniyattı izertlewge xızmet etedi, al mádeniyat negizinde dástúrlerdiń principleri jatadı. Kognitiv koncept – insan sanasınıń jemisi. Sol ushın, bul baǵdardaǵı izertlewlerdegi sap lingvistikalıq maǵlıwmatlarǵa qosımsha integraciyalasqan ilim tarawları nátiyjelerinen de paydalanıw múmkin. Qorqınısh kognitiv koncepti: qarańǵılıq, tún, jin-shaytan, aldaw, qayǵı-hásret h. t. b.
Tildiń milliy-mádeniy semantikası - bul tariyxtıń jemisi, solay eken tariyx qanshelli bay bolsa, sonshelli tilge tiyisli birlikler mazmunı da keń boladı. Tilde insannıń barlıq haqqındaǵı túrli

jaǵdaylarda toplanǵan bilimleri, tájiriybeleri, xalıqtıń tábiyiy ózgeshelikleri, onıń sociallıq turmıs tárizi, tariyxıy táǵdiri, turmıslıq tájiriybeleri óz tásirin tiygizedi. Millettiń pikirlew formasın sáwlelendiriwshi hám qáliplestiriwshi tilge tiyisli konceptlerdi anıqlaw hám analiz qılıw búgingi kún tilshi ilimpazlarınıń aldındaǵı aktual máselelerinen biri bolıp tabıladı. Bul dizimge tómendegiler kiredi:
1) anıq bir til iyeleri sanasındaǵı birdey atalatuǵın konceptler;
2) arnawlı bir mádeniyatqa tiyisli konceptler;
3) kognitiv belgileri bir-birine sáykes kelmeytuǵın konceptler.
Tilshi ilimpazlardıń derlik barlığı koncept strukturasında milliy kórsetkishke iye komponentiniń bar ekenligin tán aladı, usı waqıtta konceptler universal bolıwı múmkinligin, yaǵnıy barlıq mádeniyatlarǵa tán bolıwın da aytıp ótedi. V. I. Karasiktiń pikirine qaraǵanda, «sol yamasa bul lingvomádeniyat konceptiniń pútkilley ámelde bolmawı múmkin bolǵan arnawlı bir konceptti tek ǵana bir sóz arqalı ańlatılıwı múmkin emesligi anıqlanǵan, degen menen bul sıyaqlı qubılıs az ushırasatuǵın jaǵday» [Karasik, Slıshkin 2001: 75-80]. V. I. Karasiktiń bul pikirine tolıq qosılıw múmkin emes, sebebi lingvomádeniy konceptler eger mádeniyat ózgesheligin ańlatatuǵın bolsa ol tek ǵana bir sóz arqalı beriliwi múmkin emes. Máselen: "bas kiyim"-taqıya, malaqay, oramal, sáwkele, shapan, jabınshıq, digerey, shógirme, qaraqalpaq, klubok h. t. b.
S. G. Vorkachev bolsa, "koncept quramında álbette mádeniy ózgeshelik bolıw kerek", dep pikiri bildiredi, yaǵnıy keri jaǵdayda "ol koncept bolmawı múmkinligin", aytıp ótedi [Vorkachev 2011: 64-72]. Onıń pikirine qaraǵanda, konceptlerdi universal hám milliy konceptlerge bóliw pútkilley shárt emes hádiyse bolıp tabıladı, sebebi milliy ayrıqshalıq universal konceptlerde de ushırasadı.
Koncept ózinde logika, psixologiya, filologiya, tariyx, sociologiya, dintanıw, filosofiya hám basqa da pánlerdiń óz ara baylanısı, yáki integraciyası negizinde sáwlelendiriledi. Anıǵıraq aytatuǵın bolsaq, koncept kóp qırlı, yaǵnıy logikalıq - lingvistikalıq - gnoseologiyalıq termin de bolıp tabıladı [Evans, Green 2006: 49; Wacewicz 2015: 112]. Ilimpazlardıń pikirine bola, koncept hám konceptosfera atamaları salıstırmalı izertlewlerde qollanılıwın ańlaymız, bunıń tiykarǵı sebebi salıstırımalı izertlewlerdiń jaǵdayında milliy–mádeniy ózgeshelikler jarıtıladı, álbette olar til sistemasında hár túrli bolıp gewdelenedi.
Konceptti gewdelendiriwshi leksikalıq birliklerdiń mánisi, sol konceptten ajıralǵan halda emes, al kerisinshe insannıń "pikirlew qatlam"ında anıq bir formada beriledi [Geeraerts, Cuykens 2007: 320]. Lingvomádeniy konceptlerdiń túrli dereklerge qaray túrleri bolıp: emocional, úyreniletuǵın, tekstli hám basqa da konceptlerge bólinedi. Til iyelerine baylanıslı ózgeshelik esabınan konceptler individual, mikrotopar, makrotopar, milliy, rawajlandırıwshı, ulıwma insanıy túrlerge ajratılıwı múmkin, sonıń menen birge bul konceptler jıynaǵı sol sıyaqlı konceptosferanı qáliplestiredi [Karasik 2002: 52]. Bunda, biz de V. V. Karasiktiń pikirine qosılamız, yaǵnıy konceptlerdi hár túrli tiykarlar negizinde klassifkaciyalaw múmkin. Degen menen, eger olardı túrli-túrli toparlarǵa ajıratıw múmkin bolsa, onı izertlewde izertlewshiler qıyınshılıqlarǵa dus keliwi anıq. Sol sebepli, konceptlerdi klassifikaciyalawda anıq bir principke tiykarlanıwdı maqul kóremiz. Bunda biz, lingvomádeniy izertlewde milliy-mádeniy hám ulıwma insaniy koncept toparlarına ajıratıwdı usınıs etemiz.
Hár túrli xalıqlardıń barlıqtı til arqalı ańlawında associativ reakciyalarınıń salıstırmalı analizi sol yamasa bul mádeniyattıń ayrıqsha mentallıqlardı, sonıń menen birge, hár túrli sociallıq toparlar hám etnoslarǵa tiyisli mádeniy koncept hám konceptosferalardıń mazmunın hám mánisin anıqlaw múmkinshiligin beredi. Teoriyalıq ádebiyatlardıń talqısı negizinde konceptiń milliy ózgeshelikleri tómendegiler menen belgilenedi:
1) koncept strukturasındaǵı etnostıń milliy ózgeshelikleri lingvomádeniy birlikler járdeminde gewdeleniwi;
2) sanadaǵı túsinik hám bilimlerdiń etnos aǵzaları tárepinen kategoriyalarǵa bóliniwi;
3) etnos tiliniń strukturalıq ózgesheliklerin itibarǵa alıw.
Álbette, koncept gewdelendiriwshileriniń tiykarǵı parqı milliy birliklerde. Sol sebepli, bul ózgeshelikler kóbirek diskursta belgili boladı, kóbirek folklor hám ádebiy shıǵarmalarda kórinedi.
Joqarıda keltirilgen pikirlerden kelip shıǵıp, haqıyqattan da, "koncept" – lingvomádeniyattanıw iliminiń konceptual apparat birligi. Onı fundamental hám hár tárepleme tolıq úyreniw izertlewshiden

tildiń túrli yarusların tolıq izertlewge májbúrleydi. Til yarusları ishinde ústinlik tildiń leksikalıq-frazeologiyalıq sistemasına beriledi, mısalı arnawlı bir lingvomádeniy jámááttiń qásiyetleri belgiler formasında materiallıq hám ruwxıy qádiriyattıń eń anıq faktlerine bola usı til birlikleri arqalı kórinedi. Hár bir etnikalıq topar wákilleri óz jámáát iyeleriniń milliy til sanasına tiyisli barlıq kórinisinen, turmıs tájiriybesi negizinen xabarlı bolǵanlıǵı sebepli bir-birin túsinedi.

Juwmaqlap aytqanda, “koncept” túsiniginiń lingvomádeniyattanıw ilimi hám kognitiv til biliminde belgili ornı bar bolıp, ol kóp qırlı, kúndelik turmıslıq bilimlerdiń til arqalı sawleleniwin túsindirip beretuǵın ilmiy kategoriya bolıp tabıladı. Izertlew barısında “koncept” universal hám milliy-mádeniy belgilerge iye bolıp, sanada sawlelenetuǵınlıǵı óz dálilin tapqan. “Lingvomádeniy” hám “kognitiv” konceptler arasındaǵı ayırmashılıq sonda, olar til birliklerinen payda boladı hám xalıq mentalitetine baylanıslılıǵı arqalı belgilenedi. Konceptlerdi izertlewde etnos tájiriybesi, mádeniyat, tariyx hám til sistemasındaǵı til birliklerin úyreniw — zamanagóy til biliminde áhmiyetli bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Маслова В. А. Лингвокультурология. — М.: Академия, 2001. — 208 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2002. — 477 с.
3. Воркачёв С. Г. Концепт и понятие: дифференциация понятий. // Филологические науки. — 2011. — №6. — С. 64–72.
4. Evans V. , Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. — 830 p.
5. Geeraerts D. , Cuykens H. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. — Oxford: Oxford University Press, 2007. — 1368 p.
6. Wacewicz S. Concepts as Correlates of Lexical Labels: A Cognitivist Perspectives. – Frankfurt: Peter Lang, 2015. – 237
7. Кдырбаева Г. К. МИФОЛОГИК АРХЕТИП АРХАИК ТАФАККУР РЕЛИКТИ // Academic research in educational sciences. 2022. №11. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mifologik-arhetip-arhaik-tafakkur-relikti (дата обращения: 27. 12. 2023).
8. Сафаров Ш. Ш. Тил ва онг: когнитив лингвистикага кириш. — Тошкент: Фан, 2013. — 296 б.
9. Карасик В. В. , Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. - Воронеж, 2001. 75-80 с.
10. Grishaeva E. A. , Curikova A. I. Verbal’naya reprezentaciya koncepta v raznyx yazykax i kul’turax. // Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta. — 2007. — №4. — S. 99–105.

ADABIY TA’LIMDA NASRIY ASARLARNI O‘QITISH ILMIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

A. A. Yusupov – *filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori*
Innovatsion texnologiyalar universiteti
J. M. Avezbaeva - *assistent o‘qituvchi*
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Kalit so‘zlar: kreativ fikrlash, PISA tadqiqoti, epilog, topishmoq, maqollar, integratsiya, epos, qissa, qahramon, pedagogika, adabiy ta’lim.
Ключевые слова: креативное мышление, исследование PISA, эпилог, загадка, пословицы, интеграция, эпос, повесть, герой, педагогика, литературное образование.
Keywords: creative thinking, PISA research, epilogue, riddle, proverbs, integration, epic, story, hero, pedagogy, literary education.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish masalasi bugungi kun ona tili va adabiyot ta’limining asosiy maqsadi ekanligi, ayniqsa nasriy asarlarni

o‘qib tushunish va o‘quvchilarning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda e’tibor berilishi kerak bo‘lgan muhim jihatlarga e’tibor qaratilgan.
Аннотация. В данной статье акцентируется внимание на том, что развитие читательской грамотности учащихся является основной целью современного образования по родному языку и литературе, особенно на важных аспектах, которые необходимо учитывать при чтении и понимании прозаических произведений и формировании навыков креативного мышления учащихся.
Abstract. This article focuses on the fact that the issue of developing students' reading literacy is the main goal of native language and literature education today, especially important aspects that should be paid attention to when reading and understanding prose works and forming students' creative thinking skills.

Kirish. Jahon ta’lim tizimida shaxsni har tomonlama takomillashtirish, unga berilayotgan ta’lim mazmunini hayotda qo‘llanilish darajasi nuqtayi nazaridan tashkil etish dolzarb masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Mamlakat kelajagi, avvalo, uning yoshlariga berilayotgan ta’lim sifati, o‘quvchilarning egallagan ko‘nikma va malakalariga bog‘liq. Bugungi kunda dunyo miqyosida ta’lim sifatini baholashning xalqaro talablari keng qo‘llanilmoqda. Xalqaro tadqiqotlarning muhim jihati o‘quvchilarda matnni ifoda shaklidan qat’i nazar o‘qib tushunish, o‘qish savodxonligi hamda kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishni taqozo etishidadir. Xususan, xalqaro baholash dasturlari o‘quvchilarda hayotiy va XXI asr ko‘nikmalarining shakllanganlik darajasini turli aspektlarda tekshiradi. Bu jarayonda, avvalo, o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi mezon sifatida inobatga olinadi. Nasriy asarlarni o‘qib tushunish masalasi esa adabiy ta’lim oldida turgan eng dolzarb muammolardan biridir.
Asosiy bo‘lim. Dunyoda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar xalqaro baholash tashkilotlari tomonidan muntazam tahlil etilmoqda. Xususan, adabiy ta’lim orqali o‘quvchi shaxsini ma’naviy yuksaltirish va intellektual rivojlantirishni nazarda tutuvchi xalqaro tadqiqot dasturlari ta’lim tizimiga oid tahliliy hamda qiyosiy ma’lumotlarni, shuningdek, mamlakatlar ta’lim siyosatiga oid qarorlar qabul qilish uchun muhim asoslarni taqdim etadi. PISA tadqiqoti o‘quvchilarning o‘qish va o‘qib tushunish savodxonligini baholashga qaratilgan. Rivojlangan mamlakatlarning ta’lim tizimida barcha yo‘nalishlarda, ayniqsa, adabiyot darslarida matnni anglash, tahlil qilish, farqli jihatlarini topish va solishtirish kabi ko‘nikmalarni shakllantirishga alohida e’tibor beriladi. Nasriy asarlarni o‘qib tushunish esa bu jarayonning markaziy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.
O‘zbekistonda ham adabiy ta’lim orqali egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni xalqaro baholash dasturlarida sinovdan o‘tkazish, o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish borasida izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, o‘qish savodxonligini rivojlantirish bugungi kun ona tili va adabiyot ta’limining asosiy maqsadiga aylangan. O‘z fikrini mustaqil, ona tilida ravon, go‘zal va lo‘nda ifoda eta olmaydigan mutaxassisni tasavvur etish ham, oqlash ham qiyin. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari hamda oliy ta’lim muassasalarining “Adabiyot” darsliklarida o‘qish savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv topshiriqlari yetarlicha tadqiq etilmagan. Bu esa o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois mamlakatimizda adabiyot o‘qitish metodikasini takomillashtirish, zamonaviy yondashuvlarni joriy etish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Xususan, nasriy asarlarni o‘qitishda o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqishning ilmiy-metodik asoslarini boyitish dolzarb vazifa sifatida qo‘yilmoqda.
Adabiyot inson tafakkuri, tasavvuri va ruhiyatini boyituvchi, uni ma’naviy kamolotga yetaklovchi muhim fan sifatida ta’lim tizimida alohida o‘rin tutadi. Metodist olim Q. Yo‘ldoshev adabiy ta’limning maqsadini nafaqat intellektual rivojlanish, balki san’at va fanning insonparvarlik salohiyatini hissiy jihatdan o‘zlashtirish, insonning estetik hamda psixologik mexanizmlarini rivojlantirish bilan bog‘laydi.
Metodist M. A. Ribnikova ta’kidlaganidek, metodik usullar asar tabiatiga mos bo‘lishi zarur. Uning fikricha: “Balladani reja asosida tahlil qilish mumkin, biroq lirik she’rni rejalashtirish

maqsadga muvofiq emas. Kichik hikoya to‘liq o‘qiladi va tahlil qilinadi, roman esa tanlab o‘qiladi, ayrim boblar sinfda, ayrimlari uyda o‘rganiladi, epilogni o‘qituvchi o‘zi izohlaydi. Maqollar izohlanadi, topishmoqlar yechiladi, masal esa undagi xulosa nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. ” [8: 42]

Q. Yo‘ldoshevning fikricha, turli janrdagi adabiy asarlar bilan ishlashda tahlil usullari o‘zgarsa-da, o‘quvchining asarga yondashuvi va munosabat tarzi o‘zgaradi. Epik asarlar ustida ishlashda esa voqealar zamiriga yashiringan hissiyotlarni ilg‘ab olish zarur. Chunki epik asarlarda insoniy kechinmalar voqealar tasviriga singdirilgan bo‘ladi. Shuning uchun adabiyot o‘qituvchisi o‘quvchilarida asar zamiridagi badiiy ma’noni anglash va mantiqiy xulosaga kelish ko‘nikmasini shakllantirishi muhimdir.

Nasriy matnlarni integrativ yondashuv asosida o‘qitishda tarix, geografiya, kino san’ati va tasviriy san’at fanlari bilan integratsiyani yo‘lga qo‘yish mumkin. Epik asarlarni tahlil qilishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va adabiy tayyorgarligi inobatga olinishi lozim. Umumta’lim maktablarining 5–6-sinflarida ertak, hikoya, qissa, ayrim dostonlar kabi kichik epik janrlar o‘rganilsa, yirik epik asarlar yuqori sinflarda o‘rganiladi. Har bir bosqichda o‘ziga xos metodik yondashuvlar qo‘llanilishi talab etiladi.

Metodist Safo Matjon ayrim o‘qituvchilarning epik asar tahlilini yuzaki olib borishlarini tanqid qilib, o‘quvchilarda yozuvchining ijodiy laboratoriyasini ochib beruvchi savollarni qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, “Qahramonning bu ishi to‘g‘rimi?” kabi savollar o‘rniga “Yozuvchi uni nega aynan shu holatda tasvirlagan?” degan savollar o‘quvchini chuqur tahlilga undaydi.

Rus metodistlarining kuzatuvlariga ko‘ra, o‘quvchilar “Belkin qissalari” yoki “Dama qarg‘a” asarlarini o‘qiganlarida Pushkin prozasining badiiy xususiyatlarini to‘liq anglab yetishmaydi, chunki ular faqat syujetni tushunish bilan cheklanadilar.

Metodist S. Dolimov adabiyotni madaniyatning asosiy sohalaridan biri sifatida baholab, uning asosiy xususiyati xalqning tarixiy taraqqiyoti va o‘ziga xosligini badiiy obrazlarda ifodalashga asoslanishini qayd etadi. Shu bois adabiy ta’lim jarayoni o‘quvchilarni inson ruhiyati va ichki dunyosini anglashga, atrof-olamni bilishga undaydi. [1: 235[

Adabiyot o‘qitish jarayonida tarbiyaning asosi bo‘lgan o‘zlikni anglash masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Metodist S. Matchonov ajdodlarimiz asrlar davomida intilib kelgan ma’naviy yetuklikni o‘zlikni anglash jarayoni bilan bog‘laydi va bu borada adabiy ta’limning ahamiyatini ta’kidlaydi. Professor Q. Yo‘ldoshev ham adabiyot insonni o‘zini tanish, o‘zini tanish esa o‘zgani anglashdan boshlanishi haqida fikr bildiradi.

Professor A. Choriyevning ta’kidlashicha, “Inson yoshligidan o‘zligini anglasa, o‘z qudratini ishga soladi va tashqi g‘arazli ta’sirlardan himoyalanishga tayyor bo‘ladi. ” Shu bois insonshunoslik, san’at va adabiyot fanlari o‘rtasidagi uzviy aloqani mustahkamlash muhimdir. Badiiy adabiyot insonning murakkab ichki kechinmalarini ifodalash orqali shaxs kamolotiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. [4: 83]

Xulosa. Adabiyotni fan sifatida o‘qitish metodikasi o‘qituvchidan o‘tmishdagi boy metodik merosni, zamonaviy dastur va o‘quv-metodik adabiyotlarni chuqur bilishni, ilg‘or tajribalardan foydalanishni talab etadi. Zamonaviy ta’lim sharoitida adabiy ta’lim jarayonini tashkil etish o‘quv, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarni samarali hal etish, shuningdek, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, mutolaaga ijodiy munosabatni shakllantirishni ko‘zda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dolimov S. , Ubaydullayev H. , Ahmedov Q. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi
2. Matjon S. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. – Toshkent: O‘qituvchi.
3. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot o‘qitishning asoslari/ Global ta’lim va milliy metodika taraqqiyoti. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent.
4. Choriyev A. , Choriyev I. Pedagogikaning metodologik asosi va ilmiy tadqiqot metodlari. – Toshkent.

5. Zunnunov A. , Adabiyot o‘qitish metodikasi. – T.: O‘qituvchi
6. Safo Matjon. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar.
7. Богданова О. Ю. , Леонов С. А. , Чертов В. Ф. Методика преподавания литературы. Под редакцией О. Ю. Богдановой. Учебник для студентов пед. вузов. М.: Издательский центр «Академия», 2-е издание, стереотьипное.
8. Рыбникова М. А. . Очерки по методике литературного чтения.
9. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari. Toshkent.

учеб, заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 208с.
Телия, В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

ЦВЕТ И СВЕТ В ПОВЕСТЯХ А. И. КУПРИНА «ГРАНАТОВЫЙ БРАСЛЕТ» И «ОЛЕСЯ»

Ш. Г. Гайратова – *магистрант*
Высшей школы отечественной филологии

Научный руководитель: Е. В. Леготина
Уфимский университет науки и технологий

Kalit so‘zlar: Hikoya, granat bilaguzuk, tasvir, rang, yorug'lik, elementlar, tafsilotlar, til, belgilar, sevgi, rasm, tahlil.

Ключевые слова: Повесть, гранатовый браслет, образность, цвет, свет, элементы, детали, язык, герои, любовь, живопись, анализ.

Key words: Story, garnet bracelet, imagery, color, light, elements, details, language, characters, love, painting, analysis.

Rezyume. Ushbu maqolada A. I. Kuprinning "Granat bilaguzuk" va "Olesya" hikoyalarida yorug'lik va rangdan foydalanish ko‘rib chiqiladi. Unda muallif qahramonlarning hissiy holati, muhiti, ichki dramasi va falsafiy teranligini etkazishda qo‘llagan badiiy uslublar tahlil qilinadi. Rang sxemasi va yorug'lik tasvirlarining ramziy ma'nosi, ularning umumiy estetika va sevgi va fojiali yolg'izlik mavzulari bilan aloqasi ochib berilgan.

Резюме. В статье рассматриваются особенности использования образов света и цвета в повестях А. И. Куприна «Гранатовый браслет» и «Олеся». Анализируются художественные приемы, с помощью которых автор передает эмоциональное состояние персонажей, атмосферу, внутреннюю драму, а также философскую глубину произведений. Выявляется символическое значение цветовой гаммы и световых образов, их связь с общей эстетикой и темами любви и трагического одиночества.

Summary. This article examines the use of light and color in A. I. Kuprin's stories "The Garnet Bracelet" and "Olesya. " It analyzes the artistic techniques the author uses to convey the characters' emotional states, atmosphere, inner drama, and philosophical depth. The symbolic meaning of the color scheme and light images, their connection with the overall aesthetics and themes of love and tragic loneliness are revealed.

Произведения Александра Ивановича Куприна всегда отличались глубокой чувственностью, живописной образностью и поэтическим языком. Особое место в его повестях занимают художественные детали, среди которых важнейшую роль играют мотивы света и цвета. В повестях «Гранатовый браслет» и «Олеся» эти элементы становятся не только частью описания, но и важным средством раскрытия внутренних состояний героев, символическим выражением главных тем произведений — любви, одиночества, трагичности бытия.

Цвет у Куприна становится выразителем тонких душевных переживаний. В «Гранатовом браслете» основной цвет — гранатово-красный, символ страсти, крови, жертвы, любви. Он

связан с образом подарка — браслета, который Желтков дарит Вере: «На дне футляра лежал золотой, низкопробный, очень толстый браслет и с наружной стороны весь сплошь покрытый небольшими старинными, плохо отшлифованными гранатами». [1 стр 53]

«Вера не могла отвести глаз от пяти алых кровавых огней, дрожавших внутри пяти гранатов…» [1 стр 57]

«Тёмный, кроваво-красный камень мерцал в полумраке мягким огнём. . . »[1 стр 53].

Здесь «алые кровавые огни» — выражение, соединяющее цвет и световой блеск: камни как бы внутри себя светятся. Красный цвет, как правило, ассоциируется с любовью, страстью, жизненной энергией, но и с мучением, кровью, самоотвержением — то есть со всем тем, что присутствует в трагической любви Желткова к Вере.

«Когда Вера случайным движением удачно повернула браслет перед огнем электрической лампочки, то в них… вдруг загорелись прелестные густо-красные живые огни». «Точно кровь!»[1 стр 53]

Здесь цвет красный раскрывается именно через воздействие света. Свет лампочки «оживляет» гранаты, раскрывает их глубину, внутренний огонь. Такое «зажигание» — метафора любви как света, как внутреннего пыла, который раскрывается только в определённых условиях.

Но браслет не просто красный — у него есть и зелёный камешек: «…посредине браслета возвышались … пять прекрасных гранатов- кабошонов … окружая … маленький зелёный камешек …» [1 стр 54]

«Это весьма редкий сорт граната — зеленый гранат». [1 стр 55]

В тексте поясняется, что этот зелёный гранат — особо редкий, обладающий, по семейному преданию, даром предвидения для женщин и защитой мужчин от насильственной смерти.

Зелёный, как правило, символизирует рост, надежду, жизнь, перспективу. В контексте браслета он как бы смягчает пыл красных гранатов, добавляет намёк на защиту, на духовное измерение любви Желткова, — любовь не просто страстная, но почти мистическая, окутанная тайной.

Также цвет золота (металла браслета) играет свою роль: золото традиционно символизирует ценность, вечность, что усиливает представление браслета как не просто украшения, а как символа вечной признательности, духовного дара.

Таким образом, в «Гранатовом браслете» мы видим такую композицию цветового символа: красный + зелёный + золотой. Они взаимодействуют через свет (лампочку, «огни внутри гранатов») и тем самым подчёркивают как внутреннюю жизнь чувства Желткова, так и его жертвенность и возвышенный характер.

Свет в этой повести часто связан с эмоциональными «прозрениями», внутренними вспышками. Когда свет «активирует» гранаты, он показывает, что любовь Желткова не просто скрытое чувство — она как бы жива внутри, дышит, светится. Кроме того, сама сцена дарения браслета освещена как драматический момент, в котором свет создает игру теней, контрастов — внешний мир: «элегантная квартира», «черный бархат футляра» и «внутренний мир». Символична сцена заката: «Солнце садилось в багровом свете…»[1 стр 57].

Закат — это символ уходящего чувства, смерти, неосуществлённой любви. Желтков умирает, оставив после себя лишь слабое, угасающее сияние. Красота света и цветового эффекта подчёркивает именно духовность, возвышенность чувства.

В повести «Олеся» часто встречаются образы природных красок: зеленый, золотой, синий и красный. Цвета природы подчеркивают близость Олеси к миру стихий, ее чистоту и наивность. «Глаза у неё были тёмно-синие, как вечернее небо весной. . . »[2 стр 160]. «Вокруг была такая роскошь цвета, что глаза слепило от багряных, золотых, тёмно-зелёных и синих пятен. . . »[2 стр 154].

Цветовой контраст: красное на белом фоне, свет и тьма. «Красная юбка Олеси выделялась ярким пятном на ослепительно белом, ровном фоне снега». [2 стр 56] Этот контраст — яркое красное пятно на холодном белом фоне, усиливает эффект: героиня резко выделяется, как символ страсти, жизни, в холодной среде. Белый снег–фон чистоты, бесчувствия, тишины. Красное пятно– жизнь, эмоции, импульс, опасность.

«Красный кашемировый платок», «нитка дешёвых красных бус», «кораллы» — предметы, связанные с Олесей, символ её эмоционального мира, запоминающиеся предметы, которые остаются «на память». [2 стр 81]

Красный цвет— румянец, окровавленность в «Олесе» связан с эмоциями, внутренним волнением героини, выражением страха, смущения, любви. «…она вдруг замолчала и вспыхнула густым румянцем[2 стр 74]». «Лицо Олеси вспыхнуло лихорадочным румянцем, тёмные глаза блестели неестественно ярко, сухие губы нервно вздрагивали». [2 стр 153] Красный цвет в этой функции — символ чувства, пробуждения, опасения, но также и внутреннего пламени любви.

Кроме того, слово «окровавленное» используется, когда Олеся выступает перед толпой: «…повёрнутое своё бледное окровавленное лицо…» [2 стр 198] Здесь «окровавленное лицо» — сильно эмоциональный образ: кровь, боль, агрессия со стороны толпы, страдание героини.

В аналитическом труде «Психологическая функция цветовых слов в повести А. И. Куприна «Олеся» подчёркивается, что цветообозначения в «Олесе» участвуют в психологической функции (эмоции, настроение), оценочной функции (оценка героя автором) и символической функции. Цвета природы сливаются с образом Олеси — свободной, яркой, живущей по иным законам. Она сама — как дикая часть этой природы, в ней — свежесть, энергия, жизненная сила. Цвета не просто описывают пейзаж — они выражают состояние души героя, его восхищение Олесей и пробуждение чувств. [2 стр 157]

Куприн использует свет и цвет для создания особой лирической атмосферы. Природа не просто фон, а живой участник событий. Например, описание леса в «Олесе»: «Лучи солнца, пробиваясь сквозь листву, ложились на её волосы золотыми пятнами. . . »[2 стр 157].

Золотой свет здесь нежен, почти музыкален, он передаёт восторг героя, его чувство влюблённости.

Свет как инструмент «загорания», как в «Гранатовом браслете», но присутствуют моменты, где свет/мрак создают атмосферу, усиливают контраст. Свет природы часто контрастирует с внутренним состоянием героя. Утренний или вечерний свет в лесу — символ гармонии и естественности, в то время как мрак или ненастье соответствуют драматическим моментам повести.

В повествовании описаны сцены леса, ночи, полутьмы: внешняя среда, в которой происходит встреча Ивана и Олеси, часто находится в полутени и отдалении от цивилизации — свет как символ просвещения, города, которому Олеся чужда.

В эпизоде, когда героиня идёт в церковь и сталкивается с враждебностью толпы, свет разрешает увидеть её лицо, контрасты лиц толпы и её самого выступающего лица: свет делает её уязвимой, подчёркивает её одиночество и трагичность.

В анализах подчёркивается, что Куприн как бы противопоставляет «светлый мир города» и «таинственный полесский мир»: героиня принадлежит к природе, полесью, где свет мягкий, прохладный, таинственный, чем городской. . [2 стр 100]

Сравнительный анализ:

В обоих произведениях цвет выступает как внешнее проявление внутреннего чувства.

В «Гранатовом браслете» свет буквально активирует гранаты, в «Олесе» свет/тень создают драматические контрасты, выделяют внутренний мир героини. В обоих произведениях есть мотивы теней, скрытых чувств, внешней сдержанности и внутреннего пламени. Цвета не просто описывают предметы, они несут смысловые нагрузки: надежда, любовь, страсть, страдание и др.

Заключение. Анализируя цветовые и световые образы в повестях «Гранатовый браслет» и «Олеся», можно сделать вывод, что Куприн использует их как полноценные поэтические инструменты, через которые раскрывает психологию персонажей и философские идеи. Свет и цвет в его прозе неотделимы от смысла, они становятся языком чувств, символами любви, судьбы и красоты.

Использованная литература

1. Куприн А. И. Гранатовый браслет. — М.: Художественная литература, 1911 г
2. Куприн А. И. Олеся. —М.: Художественная литература, 1898 г
3. literaturus. ru
4. Электронная библиотека: https://ilibrary. ru
5. Библиотека Максима Мошкова: https://lib. ru/KUPRIN

MUNDARIJA / MAZMUNÍ / СОДЕРЖАНИЕ

3-SHO‘BA: ZAMONAVIY SHAROITDA PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA FANI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLAR

1.		**Abdikaleva A., Yuldasheva N.** ÓSPIRIMLIK DÁWIRINE TÁN XARAKTER BUZILIWLARDIŃ KLASSIFIKACIYASI		4
2.		**Avazyazova D.Sh.** O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIGA XORIJIY TALABALARNI JALB QILISH IMKONIYATLARI		6
3.		**Avazyazova D.Sh., Abdullayeva N.T.** O‘SMIRLIK DAVRI: O‘ZGARISH VA YANGILANISHLAR		9
4.		**Aytmuratov B.T.** JISMONIY TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARIDA KREATIV SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI		11
5.		**Aytmuratov B.T., Amirxanova Z.A.** UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARI JISMONIY TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY MALAKA VA KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISH		14
6.		**Aytimbetov M.Z., Kenesbaeva E.J.** OQÍWSHÍLARDÍŃ INTELLEKTUAL TARAWÍN RAWAJLANDÍRÍWDA MODULLI OQÍTÍW TEXNOLOGIYALARÍNÍŃ ÁHMIYETI		17
7.		**Альджанова Г. А., Сабиров Ж.К.** ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ПОДРОСТКОВ		20
8.		**Ametov B.N.** PEDAGOGTIŃ KÁSIPLIK KOMPETENTLILIGIN RAWAJLANDIRIW		23
9.		**Arziev A.K.** TA’LIM OLUVCHILARNING PSIXOLOGIK FAROVONLIGINI OSHIRISH USULLARI		25
10.		**Arziev A.K.** O‘QUV FAOLIYATINING PSIXOLOGIK MOHIYATI		27
11.		**Asamatdinova J., Sulaymanova A.** BOLALARDA GIPERAKTIVLIK SINDROMINING PSIXODIAGNOSTIKASIDA ZAMONAVIY METODLAR		29
12.		**Asamatdinova J., Sulaymanova A.** DIQQAT JETISPEWSHILIGI SINDROMÍNÍŃ KLINIKALÍQ BELGILERI HÁM KLASIFIKACIYASÍ		31
13.		**Auezimbetov T.A.** JISMONIY TARBIYA FANINI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MASALALARI		33
14.		**Auezimbetov T.A.** STEAM TEXNOLOGIYALARÍNÍŃ BÚGINGI KÚNDEGI ÁHMIYETLI ORNÍ		35
15.		**Baybulov A.R.** OILAVIY NIZOLARNI PSIXOLOGIK BOSHQARISH USULLARI		37
16.		**Begdullayev B.** KO‘RISH QOBILIYATI CHEKLANGAN SHAXSLAR UCHUN ZAMONAVIY PSIHOKORREKSIYA TEXNOLOGIYALARI		40
17.		**Bekchonova Sh.B., Ischanova Sh.U.** KIBERPEDAGOGIKADA RAQAMLI SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR		42
18.		**Biysekova S.T.** STUDENTLERDIŃ STRESS JAǴDAYÍNDA ÓZ-ÓZIN BASQARÍWDÍŃ PSIXOLOGIYALÍQ ÓZGESHELIKLERI		44
19.		**Biysekova S.T., Mırzamuratova E.N.** ZAMANAGÓY TÁLIM PROCESINDE PEDAGOGIKALÍQ HÁM PSIXOLOGIYALÍQ INNOVACIYALAR		46

20.		**Bisenbaev I.Q.** RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA PEDAGOGIK BAHOLASHNING INNOVATSION MEXANIZMLARINING AHAMIYATI		48
21.		**Бозорова Н.Ж.** ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВРЕМЕННОГО ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ		49
22.		**Buxarbayeva D.X.** O‘SMIRLAR PSIXOLOGIYASI: SHAXS RIVOJLANISHIDA O‘RNI VA XUSUSIYATLARI		52
23.		**Gaipov S.Y.** PSIXOLOG IMIDJINING SHAKLLANISHIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANING O‘RNI		55
24.		**Dauletmuratova E.A.** DEVIANT XULQ-ATVORLI O‘SMIRLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUVIDA IJODIY FIKRLASHNING O‘RNI VA RIVOJLANTIRISH OMILLARI		57
25.		**Dauletmuratova E.A., Orazbaeva G.B.** DEVIANT XULQ-ATVORLI O‘SMIRLAR IJODIY FIKRLASH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH SAMARADORLIGI		60
26.		**Dosimbetova E.** ADABIYOT DARSLARINI KREATIV YONDASHUV ASOSIDA O‘QITISH IMKONIYATLARI		64
27.		**Elmuratova A.U., Eshmuratova A.B.** AQLIY TARAQQIYOTDA BOLALAR BOG‘CHASI VA MAKTAB TA’LIM-TARBIYA ISHIDAGI IZCHILLIKNING PSIXOLOGIK MAZMUNI		67
28.		**Elmuratova A., Umirbekov E.** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MUNOSABAT MOTIVATSIYASI DIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKTSIYASI		71
29.		**Ernazarova A.B.** O‘Z-O‘ZIGA ISHONCH PSIXOLOGIK FENOMEN SIFATIDA VA UNI RIVOJLANTURUVCHI OMILLAR		76
30.		**Sagindikova N.J., Esemuratova G.S.** O‘SMIRLIK DAVRIDA INTELLEKT RIVOJLANISHIGA IJTIMOIY-IQTISODIY OMILLARNING TA`SIRI		79
31.		**Eshchanova N.M.** PSIXOLOGIK SALOMATLIK MASALASINING O‘RGANILISHI		81
32.		**Jangabaeva D.M.** TALABALARDA KOGNITIV QOBILIYATLARNI RIVOLJLANTIRISHDA MUAMMOLI VAZIYATLARNING O‘RNI		83
33.		**Joldasova G.A.** TARBIYA VA TA’LIM MUAMMOLARINING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI		85
34.		**Joldasova G.A.**, **Kadirbergenova A.A.** KITOB BILAN ISHLASHDA KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH		88
35.		**Jumabaev T.J.** SPORTCHILARDA O‘ZINI O‘ZI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI		91
36.		**Ibraymov I.E.** IQTIDORLI TALABALARNING ANIQLASHNING PEDAGOGIK MEXANIZIMLARI		93
37.		**Kenesbaev K.B.** RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA JURNALIST KADRLAR TAYYORLASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA		94
38.		**Kenesbaeva E.J., Jumabaeva D.Ó.** MEKTEP OQIWSHÍLARÍNDA KREATIV AKTIVLIKTI RAWAJLANTÍRÍWDÍŃ PEDAGOGIKALÍQ TÍYKARLARÍ		99
39.		**Klishov K.U.** ZAMANAGÓY BILIM BERIWDE STEAM BAǴDARINIŃ MAZMUNI HÁM ÁHMIYETI		101

40.		**Koshmuratova G.** TURLI IJTIMOIY SHAROITLARDA YASHOVCHI BOLALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI HAL ETISH YÓLLARI		103
41.		**Kuanishbaeva S.** O‘SMIRLARDA AGRESSIYANI SHAKLLANTIRUVCHI OMILLAR		105
42.		**Kurmanov A.P.** ZAMANAGÓY SHARAYATTA TEXNOLOGIYALIQ BILIM BERIWDI OQITIWDIŃ ÁHMIYETLI MÁSELELERI		108
43.		**Narimbaeva L.K.** TALABALARDA BOSHQARUVCHANLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR		110
44.		**Nurniyazova A., Izmuratova G.** SHAŃARAQ AǴZALARINIŃ ARASINDA ÓZ-ARA MUNÁSIBETLER PSIXOLOGIYASI		112
45.		**Orazbaeva G.U.** ZAMANAGÓY BILIMLENDIRIWDE OQÍTÍWShÍNÍŃ JEKE VEB-SAYTÍ		115
46.		**Pardaboyev J.E., Tojiyeva G.S.** ZAMONAVIY SHAROITDA PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA FANI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLAR		117
47.		**Пирниязов И. К., Палуаниязова Ж.К.** ФОРМИРОВАНИЕ УМЕНИЙ САМООЦЕНКИ У ШКОЛЬНИКОВ В ОБУЧЕНИИ		118
48.		**Пирниязова Н.В.** О СОПРОВОЖДЕНИИ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ПЕДАГОГОВ		122
49.		**Пирниязова Н. В., Юсупова С.Ш.** ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПЕДАГОГА		124
50.		**Razakova R.S.** YOLG‘IZLIK - YETARLICHA TARQALGAN, KO‘P QIRRALI VA MURAKKAB FENOMENDIR		127
51.		**Sagindikova N.J., Saparova E.T.** RAQAMLI IJTIMOIYLASHUV SHAROITIDA YOLG‘IZLIK HISSINING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI		130
52.		**Sagindikova N.J., Kurbanbaeva M.J.** JASLARDIŃ DÚNYAǴA BOLǴAN KÓZ QARASLARI		132
53.		**Sayliyeva M.M., Xolmurodova S.S.** BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI		135
54.		**Sayliyeva U.M.** IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK TRENINGLAR VA PEDAGOGIK METODLARNING UYG‘UNLIGI		136
55.		**Saytbekova S.S., Pazılbekova M.S.** MEKTEP OQÍWSHÍLARI MENEN DOSLÍQ MUNÁSIBETTE BOLÍW MEKTEBIN QÁLIPLESTIRIW JOLLARÍ		138
56.		**Сулетбаева Э.С.** ИННОВАЦИОННЫЕ ФОРМАТЫ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПОДГОТОВКЕ МОЛОДЕЖИ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ		141
57.		**Umirbekova N.K.** O‘SMIRLIK DAVRIDA AXBOROT OQIMINING SHAXSIY RIVOJLANISHGA TA’SIRI		143
58.		**Urazbayeva Y.A.** MAQSADGA ERISHISHDA MOTIVATSIYANING O‘RNI VA AHAMIYATI		145
59.		**Xabirova Z.** ESPDA SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA MULTIMODAL TA’LIM: TIL VA PROFESSIONAL KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH		147

60.		**Xamrakulova M.Sh.** NOGIRONLIGI BO‘LGAN BOLALARNI TARBIYALASHDA OILAVIY OMILLARNING PSIXOLOGIK TAHLILI		149
61.		**Xasanova S.Sh.** TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILAR O‘ZINI-O‘ZI NAMOYON QILISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNI ZARURATI		152
62.		**Xidirova M.B.** ZAMONAVIY SHAROITDA PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA FANI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLARI		154
63.		**Shayximanova Sh.J.** KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARDA KOGNITIV USLUBNI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOSLIGI		156
64.		**Shayximanova Sh.J., Kdirniyazova R.Q.** KICHIK MAKTAB YOSHIDA O‘QUV FAOLIYATINING SHAKLLANISHI		159
65.		**Sherimbetova Z.** TALABALARDIŃ OQÍW PÁNLERIN ÓZLESTIRIWINIŃ PSIXOLOGIYALÍQ ÓZGESHELIKLERI		162
66.		**Sherimbetova Z., Radjapova X.** SHAŃARAQTA ERLI-ZAYIPLILAR ARASINDAǴI MÁNÁSEBETLERDI MUWAPIQLASTIRIWDIŃ PSIXOLOGIYALIQ ÁHMIYETI		164
67.		**Yuldashev T.** TA’LIM TIZIMIDA TALABALARGA SUBYEKTIV MUNOSABAT QILISH: NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR		167
68.		**Yo‘ldosheva D.S.** O`Z-O`ZIGA ISHONCH TALABALARNING SHAXSIY UYG`UNLIGIGA TA`SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK OMIL SIFATIDA		169

6-SHO‘BA: QORAQALPOG‘ISTON TARIXINING DOLZARB MUAMMOLARI

1.		**Bekimbetov B.M. Bekimbetov K.M.** OROL DENGIZINIG BALIQ XO‘JALIGIDAGI AHAMIYATI VA EKOLOGIK HALOTI (1920-1930-YILLARDA)		172
2.		**Gazibekova F. H**. QORAQALPOG’ISTON TARIXINING DOLZARB MUAMMOLARI		174
3.		**Ilauatdinov R.K**. MUSTAQILLIK YILLARIDAGI QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASIDA OLIB BORILGAN ARXEOLOGIK TADQIQOTLAR.		175
4.		**Iskenderova G.Q**. GÁWIR QALA ESTELIGI HAQQINDA		179
5.		**Jumaniyazov D.Q.** SENATOR GRAF K.K.PALEN HÚJJETLERI TARIYXÍY DEREK SÍPATÍNDA		181
6.		**Qitaybekov A. K.** XX ASRNING 70-YILLARIDA QORAQALPOG‘ISTON FUQARO AVIATSIYASINING XALQ XO‘JALИГIDAГИ AHAMIYATI		182
7.		**Qutlimuratov B.X, Reymov K. J.** QORAQALPOG’ISTON TARIXINING MUAMMOLARI HAQIDA		185
8.		**Ramatullaev M.A**.EKINSHI JÁHÁN URISINAN KEYINGI JILLARDA QARAQALPAQSTANDAǴI AYIRIM MESHITLER ISKERLIGI		187
9.		**Sagidullaev S.** JANA ÓZBEKSTANNIŃ «RAWAJLANIW STRATEGIYASI»NDA MÁHÁLLE INSTITUTIN ELEDE JETILISTIRIW TENDENCIYALARI		188
10.		**Temirxanov B.U.** KADRLAR TAYARLAW MILLIY BAǴDARLAMASÍNÍŃ QARAQALPAQSTANDA ÁMELGE ASÍRÍLÍW HÁREKETLERI		191

11.		**Toremuratova G.B.** O‘ZLIKNI ANGLASH- JAMIYAT RIVOJIGA TASIRI VA QADRIYAT SIFATIDA ANGLASHINI IFODALOVCHI TUSHUNCHA		193
12.		**Ubayxanova Z.B**. MUSTAQILLIK YILLARIDA QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASI		195
13.		**Urazimbetov A.B**. MARKAZIY OSIYODA MEDIASAVODXONLIK DARAJASIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR		198
14.		**Utegenova J. Dj**. INSON HUQUQLARI VA BIOETIK MUOMMOLAR		200
15.		**Utegenova J. Dj**. **Abdullaeva N.O.** ISLOM DINI VA INSONIYAT HAYOTIDAGI O‘RNI		201
16.		**Xidirov A.N**. AHAMONIYLAR DAVRIDA O‘RTA OSIYO SIYOSIY VA IQTISODIY HAYOTI		204
17.		**Xojaniyazova G.M**. QORAQALPOG‘ISTON XALQLARI HAYOTIDA UY-JOY QURILISH ISHLARIDAGI «YORDAM» AN’ANASI		207
18.		**Бердиев Ж.Т**. ХОРЕЗМШАҲЛАР МӘМЛЕКЕТИНИҢ ШЫНҒЫС ХАН ӘСКЕРЛЕРИНЕН ЖЕҢИЛИЎ СЕБЕПЛЕРИ		209
19.		**Генжемуратов Я.** ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ САНОАТИ РИВОЖЛАНИШИ ҲОРИЖИЙ ТАДҚИҚОТЧИЛАР НАЗАРИДА		211
20.		**Ешмуратова М.О**. ҚОРАҚАЛПОҚЛАРНИНГ АНЪАНАВИЙ ДЕҲҚОНЧИЛИГИДА ЕРГА ИШЛОВ БЕРИШ		215
21.		**Жаббарбергенов Т.Р**. ЦИФРОВАЯ ЭТНОГРАФИЯ: МЕТОДОЛОГИЯ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ПРАКТИКИ		216
22.		**Исметов Р.А**. ХОЖЕЛИ ҲӘМ НӨКИС РАЙОН АЙМАҚЛАРЫНДА ЖАЙЛАСҚАН ЗИЯРАТ ОРЫНЛАРЫНДА ҲАЯЛЛАР СЫЙЫНЫЎ ДӘСТҮРЛЕРИ		219
23.		**Муратбаева С.Р**. ҚУЙИ АМУДАРЁНИНГ ЧАП СОҲИЛИДА ЯШОВЧИ ЎЗБЕКЛАРНИНГ ОИЛАВИЙ МАРОСИМЛАРИГА ОИД БАЗИ ТАДҚИҚОТЛАР		221
24.		**Назарбаева Ф.М, Хожаниязова Г.М.** ЗАМОНАВИЙ ҚОРАҚАЛПОҚ ТЎЙЛАРИ (ЁШЛАР ТЎЙИ МИСОЛИДА)		223
25.		**Нуриев Т.** ЎРТА АСР МАНБАЛАРДА ҚИПЧОҚ ҚАБИЛАЛАРИНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ		225
26.		**Сейтимбетов М.К.** XX ӘСИРДИҢ 20-ЖЫЛЛАРЫНДА ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ЖОЛ ҚАТНАСЛАРЫНЫҢ АЎҲАЛЫ		227
27.		**Тажетдинова Б. Н**. ҚОРАҚАЛПОҚЛАРДА СОВҒА АЛМАШИШ ОРҚАЛИ ИЖТИМОИЙ АЛОҚАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ		229
28.		**Туренияз**ова **Д.Қ**. ДИЙҚАНШЫЛЫҚ ТАРАЎЫНЫҢ ХАЛЫҚ ТУРМЫСЫНДА ОРНЫ		231
29.		**Юсупов К.А**. ПЕРВЫЙ ПРЕЗИДЕНТ УЗБЕКИСТАНА И.А.КАРИМОВ ОБ АРАЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЕ		234

7-SHO‘BA: MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ZAMONAVIY TA’LIM TENDENTSIYALARI

1.		***Abdisadikova.G.Q.*** ZAMANAGÓY TÁLIMDI RAWAJLANDıRıWDA KREATIV PEDAGOG TAYARLAWDÌŃ ÁHMIYETI		238

2.		***Abdujabborova B.*** “ZAMONAVIY TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI MUAMMO VA INNOVATSION YECHIMLARI”		240
3.		***Abdullaeva L.B.*** BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARIDA NUTQIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK JIHATLARI		241
4.		***Abdullaeva L., Yegenmuradova N.*** ONA TILI DARSLARIDA NUTQIY FAOLIYATNI FAOLLASHTIRUVCHI INTERAKTIV METODLAR		244
5.		***Adilbekova M.U.*** MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHGA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR		247
6.		***Adilbekova M.U.*** MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING MUAMMOLI SHAKLLARI VA ULARNI BARTARAF ETISHGA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR		250
7.		***Adilboyeva D.A.*** MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING INNOVATSION IMKONIYATLARI		253
8.		***Allashova N.U.*** BOSHLANG‘ICH SINFLARDA KREATIV KOMPETENTLIKNING SHAKLLANISHI		255
9.		***Allayarov M.J.*** BOSHLANG‘ICH TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR		257
10.		***Allayarov M.J.*** XALQARO TAJRIBALARNING MAKTABGACHA TA’LIM SOHASIDAGI AHAMIYATI		259
11.		***Ashurova X. A.*** ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA PISA XALQARO BAHOLASH DASTURI VA UNING AMALIY AHAMIYATI		263
12.		***Aytmuratova K.*** MAKTABGACHA TA'LIM SOHASIDAGI IZCHIL ISLOHOTLAR – BUYUK KELAJAKNING ASOSIY OMILI		266
13.		***Aytmuratova K.*** MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA’LIM – TARBIYA BERISHDA QO’G’IRCHOQ TEATRINING AHAMIYATI		268
14.		***Babasheva.G.B.*** BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INNOVATSION O‘YIN TURLARIDAN FOYDALANISH		270
15.		***Baltabaeva B.M.*** DESIGNING VARIATIVE LESSON PLANS FOR PRIMARY SCHOOL PUPILS		273
16.		***Bazarbayeva Z.A.*** BASLAWÍSH TÁLIMDE GIPERAKTIV BALALARDÍ OQÍTÍW ÓZGESHELIKLERI		275
17.		***Bekchanova K.R.*** O‘YINNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI		277
18.		***Dalibaeva B.*** MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDIŃ TILIN RAWAJLANDIRIW PEDAGOGIKALIQ MASHQALA SIPATINDA		280
19.		***Erimbetova S.N.*** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MOTIVATSIYA VA O‘QISHGA QIZIQISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI		283
20.		***Eshmanova N.N., Tashpulatova D.M.*** BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA PEDAGOGIK KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISHNING HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI		285
21.		***Genjebaeva G.K.*** BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHIDA INTERFAOL METODLARNING AHAMIYATI		288

22.		***Genjebaeva G.K.*** MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA STRESSNI KAMAYTIRISHNING PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI		290
23.		***Genjemuratov B.O.*** JISMONIY TARBIYA MASHG‘ULOTLARIDA SUN’IY INTELLEKT IMKONIYATLARINI QO‘LLASH		293
24.		***Gulmira R.T., Axmadova A.K.*** KICHIK MAKTAB O‘QUVCHILARI KOMPETENTLIGINING INDIVIDUALLASHTIRILGAN TA’LIMDAGI O‘RNI		295
25.		***Gulmira R.T.*** KASBIY KOMPETENTLIK: PEDAGOG SHAXSINING RIVOJLANISHIDA ASOSIY OMIL		297
26.		***Ilauatdinova D.*** BASLAWISH BILIM BERIWDEGI ZAMANAGÓY TENDENCIYALAR: MASHQALALAR HÁM IMKANIYATLAR		298
27.		***Ilauatdinova D.*** BASLAWISH KLASS OQIWSHILARINDA KITAP QUMARLIQTI RAWAJLANDIRIW		301
28.		***Izetaeva G.K.*** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA INFORMATIKA FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR		304
29.		***Joldasbayev P.M.*** BOSHLANG‘ISH SINF YOSHIDAGI BOLALARNING RIVOJLANISHI VA SHU YOSHDA TEZKOR QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARINING QISQA TAVSIFLARI		306
30.		***Joldasbayev P.M.*** O‘QUVCHILARNI JISMONIY TARBIYALASHDA MILLIY HARAKATLI O‘YINLARDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI		308
31.		***Joldasbayeva Sh.M.*** MASHQALALÍ OQÍTÍW		310
32.		***Joldasbayeva Sh.M.*** MASHQALALÍ TÁLIMDI SHESHIWDE INTERAKTIV METODLARDAN PAYDALANÍW USÍLLARÍ.		312
33.		***Jumaboyeva. S.*** ZAMONAVIY TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI: MUAMMO VA INNOVATSION YECHIMLARI		315
34.		***Jumaniyazova Z.R., Bisenbaeva F.J.*** MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE BALALARǴA QURIW-JASAW ISKERLIGIN ÚYRETIW.		317
35.		***Jumaniyazova Z.R., J.S.S.*** QARAQALPAQ XALIQ OYINLARI ARQALI MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDI RUWXIY-AXLAQIY, TÁRBIYALAW		320
36.		***Jumaniyazova Z.R., Kidirniyazova B.S***. HÁREKETLI OYINLAR HÁM OLARDIŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI		324
37.		***Jumaniyazova Z.R.*** MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTINING MUAMMOLARI VA YECHIMLARI		326
38.		***Jumaniyazova Z.R., Tlepbaeva D.I.*** SÚWRETLEW ISKERLIGI BALALARǴA ESTETIKALIQ TÁRBIYA BERIWDIŃ TIYKARǴI QURALI SIPATINDA		328
39.		***Jumaniyazova Z.R., Tolibayeva P.R.*** MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIWDE INNOVACIYALIQ OQIW TEXNOLOGIYALARÍ HÁM OLARDÍŃ NÁTIYJELILIGI		331
40.		***Karimjanova D.*** ЎҚУВЧИЛАРНИ САВОДГА ЎРГАТИШ ВА НУТҚ ЎСТИРИШДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ		334
41.		***Karimov H.Q.*** MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH		336

42.		***Kenjayeva M.A.*** BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING LINGVISTIK KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATI		338
43.		***Kòshekbaeva G.*** MEKTEPKE SHEKEMGI JASTA OYIN ISKERLIGINIŃ BALA SHAXSINIŃ QÁLIPLESIWINE TÁSIRI		341
44.		***Kurbanbayeva M.A.*** QARAQALPAQ XALIQ SHIǴARMALARI TIYKARINDA MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDA SOCIALLIQ KÓNLIKPELERDI RAWAJLANDIRIW		343
45.		***Masharipova B., Iqlasbaeva B.*** BALALARDI MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMINE MASLASTIRIWDA ZAMANAGÓY PEDAGOGIKALIQ JANTASIWLAR.		346
46.		***Masharipova B., Muratbaeva U.*** MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE INNOVACIYALÍQ BASQARIWDIŃ TEORIYALÍQ TIYKARLARÍ		347
47.		***Masharipova B., Sabirbaeva A.,*** MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIWDE EKOLOGIYALIQ MÁDENIYATTI QÁLIPLESTIRIWDE INNOVACIYALIQ PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALAR		350
48.		***Mirzabaeva D.B.*** BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA NOSTANDART MASALALAR USTIDA ISHLASH METODIKASI		351
49.		***Nishanbayeva D., Abdullaeva L.*** ONA TILI FANIDA O‘QISH VA YOZISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH		354
50.		***Nurullayeva G.*** MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI HAR TOMONLAMA RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI		355
51.		***Najimatdinova M.*** BASLAWÍSH TÁLIMDE BALALAR MENEN ISLESKENDE INTERAKTIV METODLARDAN PAYDALANÍWDÍŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIGI		358
52.		***Omirzaqova K.P.*** MAKTABGACHA TA’LIMDA MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA MA’NAVIY TARBIYA BERISHNING INNOVATSION YO‘LLARI		360
53.		***Omirzaqova K.P.*** ZAMONAVIY BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MA’NAVIYATGA ASOSLANGAN INTEGRATSIYALASHGAN YONDASHUVLAR		362
54.		***Orinbayeva J.*** MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIWDI RAWAJLANDIRIWDA SANLÍ TEXNOLOGIYALARDÍŃ ORNÍ		365
55.		***Pirimbetov B.A.*** MEKTEP OQÍWSHÍLARÍN KÁSIPKE BAǴDARLAWDÍŃ WAZIYPALARÍ		368
56.		***Pirimbetov B.A.*** QÁBILETLI BALALAR MENEN ISLESIWDIŃ PEDAGOGIKALÍQ_PSIXOLOGIYALÍQ TIYKARLARÍ		369
57.		***Qaljanov P.O.*** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA OLIB BORILGAN SPORTGA OID ILMIY TAJRIBA ISHLAR		371
58.		***Qaljanov R.P.*** KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA YOSH BASKETBOL OYINCHILARIDA KUCH SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH VA TARBIYALASH		373
59.		***Qutlimuradova O.*** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA SO‘Z TURKUMLARI HAQIDA DASTLABKI TUSHUNCHALARNI BERISH METODIKASI		376
60.		***Sayliyeva M.M.*** KRITITSIZM KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA BAHOLASHDA XALQARO 4K MODELINING AHAMIYATI		378

61.		***Saypnazarova M.K.*** REGGIO EMILIA PEDAGOGIKASÍNDA “JÚZ TIL” PRINCIPI TIYKARINDA BALALARDÍŃ IZERTLEW QÁBILETLERIN RAWAJLANDÍRÍWDÍŃ INNOVACIYALÍQ JANTASÍWLARÍ		380
62.		***Saytbekova S.S., Jolımbetova A.A.*** BASLAWÍSH MEKTEP JASÍNDAǴÍ BALALARDA LOGIKALÍQ OQÍW ISKERLIGINIŃ QÁSIYETLERI		382
63.		***Seydabullaeva R.A.*** MAKTABGACHA TA’LIMDA ZAMONAVIY TA’LIM TENDENTSIYALARI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING EMOTSIONAL HISSINI RIVOJLANTIRISH		385
64.		***Seydabullaeva R.A.*** MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMI TÁRBIYALANÍWShÍLARÍNÍŃ INTELLEKTUAL HÁMDE EMACIONAL TARAWLARÍN ZAMANAGÓY BILIMLENDIRIW TIYKARINDA RAQAMLÍ TEXNOLOGIYALARDÍŃ RAWAJLANDÍRÍWDA ROLI.		387
65.		***Shafoatov O.A.*** BOSHLANG`ICH SINF O‘QUVCHILARIDA INGLIZ TILI FANINI O`QITISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH USULLARI		389
66.		***Shoyusupova Sh.Sh., Ne’matjonova D.J., Qobilova Sh.S.,*** BOSHLANG‘ICH SINFLARDA GUMANITAR FANLARNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY METODLARNING TA’SIRI VA SAMARADORLIGI.		392
67.		***Suleymanova M.P.,*** BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TARBIYA DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MUSTAQIL FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH USULLARI"		394
68.		***Suleymanova M.P.*** BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TARBIYA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI		396
69.		***Tajetova M.A.*** MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARDIŃ DORETIWSHILIGIN RAWAJLANDIRIWDIŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI		398
70.		***Tengelova D.U.*** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA IJTIMOIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI		401
71.		***Urazbayeva M.*** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA SAVOD O‘RGATISHDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI		403
72.		***Usmonchayeva Sh.M., Ismoilova M.Q., Usmonova R.U., Irisbekova R.B.*** BOSHLANG’ICH TA’LIMDA O’QITISHNING KLASTER USULI		406
73.		***Usmonchayeva Sh.M., Tuxtayeva Sh.R., Ziyayeva A. A., Yusupova N.A*** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA EKOLOGIK TARBIYANI O‘RGATISH: MUAMMO VA YECHIMLAR		409
74.		***Utebaev N.M.*** BO’LAJAK BOSHLANG’ICH SINF O’QITUVCHILARINING AKMEOLOGIK KONTSEPTSIYASI		411
75.		***Utebaev N.M.*** JASLARDIŃ BILIMLENDIRIW TARAWINDA AKMEOLOGIALIQ RAWAJLANIWI		415
76.		***Utegenova D.A.*** BOSHLANG‘ICH SINF OQUVCHILARINING NUTQIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI, MAZMUNI VA SHAKLLARI		416

77.		***Uteuliev .Sh.*** BOSHLANG‘ISH SINIFLARDA MATEMATIKANI O‘QITISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA METODIKASI		419
78.		***Xudaybergenova A.U.*** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI MEHNATSEVARLIKKA O‘RGATISHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH		421
79.		***Xudoyberganova K., Umarova Z.U.*** BOSHLANG’ICH TA’LIMNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI		423
80.		***Yegenmuradova N.*** STRATEGIES FOR HARMONIOUS DEVELOPMENT OF ORAL AND WRITTEN SPEECH IN PRIMARY EDUCATION		425
81.		***Yuldasheva S.B.*** MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SYUJETLI ROLLI O'YINLAR VOSITASIDA O'ZARO HAMKORLIK HISSINI SHAKLLANTIRISHDA O’YIN FAOLIYATINING IMKONIYATLARI		428
82.		***Zulfiya U., Avazxonov Sh.G.*** ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR		431
83.		***Ашурова Х.А.*** PISA -МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРОГРАММА ПО ОЦЕНКЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ.		434
84.		***Кудайназаров А.К.*** УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ, СИФАТЛИ ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИНИНГ КЕНГ ИМКОНИЯТЛАРИ		437

8-SHO‘BA: ZAMONAVIY FILOLOGIK TA’LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

1.		**Abdullayeva D., Aytimova L.** WAYS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES BY USING ICT IMPROVING THE FUTURE TEACHERS COMPETENCE +		440
2.		**Baxtiyarova D.R., Naimova N. K.** THE INFLUENCE OF ENGLISH MOVIES AND TV SHOWS ON LANGUAGE ACQUISITION		442
3.		**Bekchonova Sh.B, Joniqulova S.S.** IMKONIYATI CHEKLANGAN INSONLAR UCHUN MASOFADAN TILNI O‘QITISHDA METODIK YONDASHUVLAR, TEXNOLOGIYALAR VA PLATFORMALARNING O‘RNI		444
4.		**Begdullaeva U. X.** THE USE OF ONLINE PLATFORMS AND MULTIMEDIA IN LANGUAGE TEACHING+		446
5.		**Berdimuratova G.A**. SHAŃARAQ KONCEPCIYASINIŃ MÁDENIY QÁDIRIYAT SIPATINDA KÓRINISI HÁM METAFORALIQ OBRAZLARI ANALIZI		448
6.		**Biysenbaev Q.B.** QARAQALPAQ HÁM EVROPA XALIQLARI BALALAR OYIN FOLKLORINIŃ KOMPOZICIYASI HÁM SYUJETI BOYINSHA TIPOLOGIYALIQ ÓZGESHELIKLER		450
7.		**Daniyarova Z.J.** QARAQALPAQ DÁSTANLARINDA AT QOYIW DÁSTÚRLERI		454
8.		***Dauletmuratova B. M.*** INFLUENCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS		457
9.		**Ермекбаева Н. Е.** СОЦИАЛЬНЫЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ МЕЧТЫ, ПОСТАНОВКУ ЦЕЛЕЙ И РАЗВИТИЕ ТАЛАНТА У ЛЮДЕЙ		460

10.		**Jalg’asbaeva T.A.** OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF ARTIFICIAL INTELLEGENCE TOOLS IN WRITING SKILLS		466
11.		**Jamalova U. N.** INTEGRATING MOBILE APPLICATIONS AND DIGITAL PLATFORMS TO ENHANCE ENGLISH SPEAKING COMPETENCE IN EFL CONTEXTS		468
12.		**Jangabayev D.J.** THE ENIGMATIC POWER OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING		470
13.		**Kalimbetova X. I.** PAREMIYALARNING TA’LIM VA TARBIYAVIY AHAMIYATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALAR ROLI		473
14.		**Kutlimuratova I.T.,Naimova N. K.** РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ.		476
15.		**Kuchmurodova G.X.** THE IMPACT OF INFORMATION TECHNOLOGY ON THE COMPETENCIES OF PHILOLOGISTS		478
16.		**Matkarimova D.A.** BILINGUALISM: INTELLECTUAL FOUNDATIONS, TYPOLOGIES, IMPLICATIONS, AND FUTURE PROSPECTS		480
17.		**Mirpayazova S.** THE ROLE OF ICT IN MODERN ENGLISH LANGUAGE TEACHING		482
18.		**Mırzabaeva M.B.** BO‘LAJAK QORAQALPOQ TILI O‘QITUVCHILARINING LINGVOMETODIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI		485
19.		**Naimova N.K., Koshkinbaeva N.**THE USE OF MULTIMEDIA RESOURCES IN DEVELOPING STUDENTS’ LINGUISTIC COMPETENCE		487
20.		**Нуратдинова Н. Б.** РОЛЬ КОГНИТИВНОГО И ИГРОВОГО ПОДХОДА В ФОРМИРОВАНИИ НАВЫКОВ УПОТРЕБЛЕНИЯ АНГЛИЙСКИХ ПРЕДЛОГОВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ		490
21.		***Narshabaeva A. Y.*** NEMIS TILI OQIW MATERIALLARI STUDENTLERDIŃ TOLERANTLIQ MINEZ-QULIQLARIN DIAGNOSTIKALAW HÁM QÁLIPLESTIRIW QURALI SIPATINDA		493
22.		**Nietullaeva Sh. Naimova N.** THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN MODERN PHILOLOGICAL EDUCATION		496
23.		**Nosirova M.M., Bekchonova Sh.B** ARAB TILINI MASOFADAN O‘RGANISHDA TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH		498
24.		**Nzamatdinova D.K.** TURG‘UN O‘XSHATISHLAR VA FRAZEOLOGIZMLARNING O‘XSHASHLIKLARI		499
25.		**Orazimbetov Sh.Á., Bayramdurdieva Y.** MODERN TECHNOLOGIES IN TEACHING VOCABULARY		502
26.		**Orazimbetov Sh.Á., Jumabayev Azizbek** SPEAKING ACTIVITIES FOR INTERMEDIATE LEVEL LEARNERS		505
27.		**Orazimbetov Sh.Á., Tanirbergenova M.** PROJECT-BASED LEARNING: A PATHWAY TO CRITICAL THINKING, CREATIVITY, AND FUTURE SKILLS		506
28.		**Orazimbetov Sh.Á.,Allabayeva M.** THE ROLE OF AUTHENTIC MATERIALS FOR DEVELOPING CULTURAL AWARENESS		508
29.		**Orazimbetov SH.,Rametova M.** ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE TEACHING: OPPORTUNITIES, CHALLENGES, AND HUMAN INTEGRATION		510

30.		**Orınbaeva K.B.** ONLAYN HA’M DÁSTÚRIY TÁLIMNIN’ AYIRMASHILIQLARI		512
31.		**Orinbayeva I. D.** THE IMPACT OF MOBILE APPLICATIONS ON VOCABULARY ACQUISITION IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING		514
32.		**O‘ktamov M.O‘. Ismoilov D.M.** PEDAGOGIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARIDA RAQAMLI KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH METODLARI		516
33.		**Ótebayeva A. R.** BADIIY MATN INGLIZCHA TARJIMASIDA SUN’IY INTELLEKTNING AHAMIYATI		519
34.		**Paraxatova K.B., Bayimbetova U.S.** THE EFFICACY OF INFORMATION TECHNOLOGY IN TEACHING LEXICON TO ADVANCED EFL LEARNERS		521
35.		**Seytnazarova Sh.** ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF TEACING ENGLISH TO STUDENTS USING CLIL TECHNOLOGY		524
36.		**Saidahmadov Sh.** LINGVISTIK EKSPERTIZANING UMUMIY TASNIFLANISHI		528
37.		**Sobirov B. N. S**HE’RIY ASAR TARJIMALARI O‘ZIGA XOSLIGI		530
38.		***Tajieva A.U. ,Davletmuratova U.M.*** TA’LIMDA SUB’EKTIV VA OB’IEKTIV BAHOLASH, UNING AHAMIYATI VA QO’LLANILISHI		532
39.		**Temirxanova G. U.** HÁZIRGI QARAQALPAQ TILI LEKSIKASI QURAMINDAǴI SIRTTAN KIRGEN SÓZLERDIŃ TEMATIKALIQ TOPARLARI		535
40.		**Temirxanova G.U.** ǴÁREZSIZLIK JILLARINAN KEYINGI QARAQALPAQ TILINE KIRIP KELGEN SÓZLERDIŃ TEMATIKALIQ AYIRMASHILIǴI		537
41.		**Tleumuratova A.B.** TALABALARNI MADANIYATLARARO KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA MULTIMEDIA VOSITALARI VA O‘NING FOYDALANISH ISTIQBOLLARI		539
42.		**Tursınbaev A.Ó** TARIYX ILIMINE BAYLANISLI TERMINLERDIŃ LEKSIKA-SEMANTIKALIQ HÁM AFFIKSACIYA USILI ARQALI JASALIWI		542
43.		**Uzakova K.Ye.** TIL IJTIMOIY HODISA SIFATIDA, SOTSIOLINGVISTIK TAHLIL VA GLOBALLASHUV TA’SIRI		545
44.		**Uzakova A. E.** THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN MODERN PHILOLOGICAL EDUCATION		548
45.		**Uzakova A.K.** THE ROLE OF MOBILE APPLICATIONS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING		551
46.		**Usenova .G.A.** LINGVOMÁDENIYATTANÍW - ILIMIY PÁN SÍPATÍNDA		554
47.		**Usenova V. J.** LINGVOMÁDENIYATTANIW ILIMINDE KONCEPT TÚSINIGINIŃ TEORIYALIQ TIYKARLARI		556
48.		**Yusupov A. A., Avezbaeva J. M.** ADABIY TA’LIMDA NASRIY ASARLARNI O‘QITISH ILMIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA		559
49.		**Гайратова Ш.Г.**ЦВЕТ И СВЕТ В ПОВЕСТЯХ А. И. КУПРИНА «ГРАНАТОВЫЙ БРАСЛЕТ» И «ОЛЕСЯ»		562